«לעם»
הוצאת ספרים

THESAURUS
TOTIUS HEBRAITATIS
ET VETERIS ET RECENTIORIS

AUCTORE

ELIESER BEN IEHUDA
HIEROSOLYMITANO

VOL. III

HIEROSOLYMAE

IN AEDIBUS BEN IEHUDAE IN MEMORIAM ELIESER BEN IEHUDAE

Editio popularis
Praeceptorum Hebraeorum in Erez-Israel Corporationi
addicta

מלון הלשון העברית
הישנה והחדשה

חברו

אליעזר בן־יהודה

ירושלמי

כרך שלישי

ירושלים־תלפיות

בן־יהודה — הוצאה־לאור לזכר אליעזר בן־יהודה בע״מ

מהדורה עממית מיוחדת

להסתדרות המורים העברים בארץ־ישראל

A COMPLETE DICTIONARY

of

ANCIENT AND MODERN HEBREW

by

ELIEZER BEN YEHUDA

of Jerusalem

VOL. III

Jerusalem
Ben-Yehuda Hozaa-La'Or Le zecher Eliezer Ben-Yehuda Ltd.

Popular Edition
specially published for
Hebrew Teachers' Organisation in Eret..-Israel

מִלּוֹן הַלָּשׁוֹן הָעִבְרִית

הישנה והחדשה

כולל:

א) כל מלות הלשון העברית שבתנ״ך, והמלות העבריות ומספר רב מיתר המלים שבתלמוד ומדרשים, וכל המלים שבספרי הפוסקים, המחקר, החכמות, הפיוטים, השירה והמליצה, עד ימינו אלה וכמו״כ המלות שנתחדשו בזמן האחרון, ומספר רב של מלים אשר יצר המחבר למושגים ישנים וחדשים, אשר לא מצא להם כלל מלים בספרותנו או שהמלים, אשר מצא, אינן טבועות במטבעת הלשון העברית.

ב) גדר כל מלה לכל משמעותיה, ותרגומה בגרמנית, צרפתית ואנגלית.

ג) עדיות ומשלים מכל הספרות, לכל פרטי משמעות המלה ולכל גוניה ולכל דרכ שמוש הלשון בה.

ד) מדרש מלים, בהערות, באו בו חקירות והַוָיות בדבר צורת המלות ומשקלן, מקורן, פרושן ודיוק משמעתן, לפי דעות המסורה, המתרגמים והמדקדקים הקדמונים, והחקירות החדשות על פי דמיון ללשונות האחיות.

ה) השמות הנרדפים, ובמושגים כלליים, המלות השיכות להם עפ״י דמיון ושתוף הרעיון למען יוכל אדם למצא המלה המבֻקשה גם אם איננה ידועה לו.

חברו

אליעזר בן־יהודה

ירושלמי

כרך שלישי

ירושלים – תל־אביב

ל״א להצהרת בלפור

נדפס מאמהות בדפוס «ספר» תל-אביב

לכבוד

ראש העיר בּרַדפוֹרד

הנדיב יעקב מוֹזר

ברגשי כבוד והכרת טובה

המחבר

הערה

הקדמה ומבוא גדול יבואו בכרך מיוחד.

מפני שעוד לא הגיעו החכמים לכלל הסכמה בקביעת זמן חבור קצת חלקי התנ"ך לא הקפדתי על סדר הזמנים בדיוק, וחשבתי את כל זמן התנ"ך בשתי תקופות, בתקופה הראשונה רוב הספרים הכתובים בסגנון הלשון הטהורה, הקדומה, ובתקופה השניה—הספרים שנושאים עליהם מטבע הסגנון של הזמן המאוחר.

את גוף בן סירא, שנמצא בהגניזה במצרים, אעפ"י שהוא בודאי קדום לקצת מזמורי תהלים וכדומה, צינתי בציון שצינתי המקורות מזמן המשנה והתלמוד.

בהמשנה והתלמוד השתמשתי בהדפוסים שהיו תחת ידי פה, ובשנויי נוסחאות של רבינוביץ (דקדוקי סופרים), וכמו"כ במשניות דבני מערבא, ובקצת סדרי המשנה שיצאו לאור עם גוף הערבי של פרוש הרמבם, וקצת המסכתות שפרסם פרופ' דר' שטראק, ובכ"י של המשניות המנקדות שבבית הספרים בפרמה.

בתלמוד ירושלמי השתמשתי בדפוס ויניציה, וצינתי מראה המקומות לפי מספר הדפים של דפוס זה.

בהספרות שלאחר זמן התלמוד ועד ימינו השתמשתי לפי סדר הזמנים. ואף על פי כן, בקצת מקומות לא דקדקתי בזה והבאתי את המשלים על פי ראות עיני לפי הצרך ההגיוני וכיוצא בזה.

המלים הלועזות בגרמנית צרפתית ואנגלית כתבתי עפ"י הכתיב הנהוג בהמלונים של Toussaint—Langenscheidt.

ואלה הסימנים שהשתמשתי בהם:

בלי כל סימן הם מלים מהתנ"ך.

* מלים מגוף בן סירא מהמשנה, ותלמוד ומדרשים.

** מלים מהספרות שלאחרי התלמוד, מימי הגאונים ואילך.

∞ מלים שחדשתי אני ושנתקבלו כבר בספרות של זמננו, או בדבור העברי בארץ ישראל.

לוח מקצת ראשי תבות

א.

א"א, ארך אנפין.

אב', מסכת אבות.

א"ב דר"ע, אלף בית דרבי עקיבא.

אג' המוס', אגרת המוסר.

אדו"מ, אהבת דוד ומיכל.

אדר"נ, אבות דרבי נתן.

אהל', אהלות.

אה"ע, אבן העזר.

אה"צ, אהבת ציון.

או"א, אמת ואמונה.

או"ד, לרסע"ג, אמונות ודעות

או"ז, אור זרוע.

או"ח, אורח חיים.

אולסה', אולסהויזן.

או"נ, אוצר נחמד.

אוצה"ח, אוצר החיים.

אוצה"ס, אוצר הספרות.

אוצה"ש, אוצר השרשים.

אוצ"ט, אוצר טוב.

אורח צד', אורחות צדק.

איו', איוב.

איכ', איכה.

איל' אהב', אילת אהבים.

אי"ש, איש שלום (Friedman).

אמו"ר, אמונה רמה.

אמשד', אמשטרדם.

א"ס, אין סוף.

אסת', אסתר.

אעפי"כ, אף על פי כן.

א"ק, אדם קדמון.

ארנ' מוס, ארנולד...

ב.

באה"ג, באר הגולה.

באו"ת, בעל אור תורה (מנחם מלונזנו).

בארמ', בארמית.

ב"ב, בבא בתרא. — בר בהלול

בד"ה, בדבור המתחיל.

בוקשד', בוקשדורף.

ב"ז, בן זאב.

בחו"ע, בחינת עולם.

ביהמ"ד, בית המדרש.
בינ', בינוני.
בכו', בכורים.— בכורות.
ב"מ, בבא מציעא.
במד', במדבר.
ב"ס, בן סירא.
בסור', בסורית.
ב"ע, בר עלי.
בעבר', בעברית.
בע"ח, בעלי חיים.
בערב', בערבית.
ב"ק, בבא קמא.
ב"ר, בן רבי. — בראשית רבה.
בראש', בראשית.
בר"ד, בר דוד.
ברכ', מסכת ברכות.

ג.

גא', גאון. — גאונים.
גיט', גיטין.
ג"כ, גם כן.
גמ', גמרא.
גני', גניזה.
ג"ע, גן עדן, של ר"א הקראי.
גפה"ע, גוף פרוש הערבי.

ד.

ד"א, דרך ארץ.
דבר', דברים.
ד"ה, דבור המתחיל.
דה"י, דברי הימים.
דהי"א, דברי הימים א.
דהי"ב, דברי הימים ב.
דו"מ, דוד ומיכל.
ד"ח, דברי חכמים.
די"ע, דברי ימי עולם.
דל"ע, דקדוק לשון עברית.
דני', דניאל.
ד"ס. דקדוקי סופרים (שנויי נוסח' בתלמוד בבלי).
דרנב', דרנבורג.

ה.

ה"ג, הלכות גדולות.
הגר"א, הגאון ר' אליהו.
הוס' הוספה.
הוצ', הוצאת.
הור', הוריות.
הוש', הושע.
הלכ' פסוק', הלכות פסוקות.
הקד', הקדמה.
הרא"ש, הרב רבנו אשר.
הרדב"ז, הרב דוד בן זמרי.

ו.

ויקר', ויקרא.

ז.

ז"א, זעיר אנפין.
זבח', זבחים.
זד"ת, זואולוגי דס תלמודס. (Zoologie des Talmuds).
זכר', זכריה.
ז"ל, זה לשונו.

ח.

ח"א, חלק א.
חבק', חבקוק.
חגי', חגיגה.
חה"י, חמדת הימים.
חו"ה, חובות הלבבות.
חוה"מ, חול המועד.
חוהמ"ס, חול המועד סכות.
חוהמ"פ, חול המועד פסח.
חול', חולין.
חו"מ. חושן משפט.
חז"ס, חיים זליג סלונימסקי.
חס', חסר, חסרים.

ט.

טהר', טהרות.
טע' זקנ', טעם זקנים.

י.

י"א, יש אומרים.
יבמ', יבמות.
י"ג, יש גורסים.
יוא', יואל.
יו"ד, יורה דעה.
יוה"כ, יום הכפורים.
יחזק', יחזקאל.
יל"ג, יהודה ליב גורדון.
ילק' שמע', ילקוט שמעוני.
י"מ, יש מפרשים.
יסו"ע, יסוד עולם.
יסט', יסטרוב (M. Jastrow).
ירוש', ירושלמי.
ירמ', ירמיה.
י"ש, יהודה שלמה.
ישע', ישעיה.
יש"ר, יהודה שלמה ריגיו.

כ.

כ"י, כתב יד.
כ"מ, כסף משנה.
כמו"כ, כמו כן.
כנ', כנוי.
כנה"ג, כנסת הגדולה.
כרית', כריתות.
כשת', כשתלו (Castello).
כתוב', כתובות.

ל.

לד"א, לדוד אוז.

מ.

מ' לטריש, מאיר...
מ"א, מלכים א'. — מאיר אלדבי.
מ"ב, מלכים ב'.
מג"א, מגן אבות.
מד', מדות.
מדב"מ, מתניתא דבני מערבא.
מדב"ע, מדבר בעדו.
מד"ר, מדרש רבה.
מהד', מהדורה.
מהר"י קולון, מורנו הרב יוסף ...
מהר"מ מרוטנברג, ר' מאיר ...
מהרש"ך, הרב שלמה כהן.
מהרש"ל, הרב רבי שלמה לוריא.
מה"ש, משקלי השמות.
מו"ל, מוציא לאור.
מו"מ, מזרח ומערב.
מו"נ, מורה נבוכים.
מו"ק, מועד קטן.
מ"ז, משקל זכר.
מיכ', מיכה.
מיכאל', מיכאלים.
מי"ב, מיכה יוסף כהן.
מכי', מכילתא.
מכשי', מכשירין.
מל', מלא, מלאים.
מלא', מלאכי.

מל"א, מלון לשון אשורית.
מלא' ההג', מלאכת ההגיון.
מלה"ג, מלות הגיון.
מ"מ, מכל מקום.
מנח', מנחה, מנחות.
מס', מסכת.
מסו' מסורה.
מ"ע, מצות עשה.
מע"ר, מעשר ראשון.
מע"ש, מעשר שני.
מעשר', מעשרות.
מק"נ, מקיצי נרדמים.
מ"ר, מספר רבים.
מ"ש, מנחת שי.
משמ' משמעת.
מת' שפת', מתק שפתים

נ.

נגע', נגעים.
נדר', נדרים.
נוסח', נוסחאות.
נחו', נחום.
נחמ', נחמיה.
נחמ' ונע', נחמד ונעים.
ניד', נידה.
נל"ה, נחי למד הא.
נמס', נמסר.
נע"ו, נחי עין וו.
נע"י, נחי עין יוד.
נפ"י, נחי פה יוד.
נק', נקבה.

ס.

ס' פרנקל, סיגמונד...
סדעו"ר, סדר עולם רבה.
סוט', סוטה.
סה"ש, ספר השרשים, ספרי השנים.
סמא"צ, סדור מנהג ארם צובה.
סמ"ג, ספר מצות גדולות.
סמי', סמיכות.
סנה', סנהדרין.
סרע"ג, סדר רב עמרם גאון.

ע.

עב', עבר.
ע"ד, על דבר.
עדי', עדיות.
עה"מ, עמק המלך.
עה"ש, ערוך השלם.
עובד', עובדיה.
עוקצ', עוקצין.
ע"ז, עבודה זרה. — על זה.
עזר', עזרא.
ע"ח, עץ חיים.
עי', עיין.
עיוה"כ, ערב יום הכפורים.
עי"ש, עין שם.
עי"ת, עשרת ימי תשובה.
ע"כ, עד כאן.
עכ"פ, על כל פנים.
ע"מ, על משקל.
עמ' פרנס', עמנואל פרנסים.
עמה"מ, עמק המלך.
עמו', עמוס.
עפי"ר, על פי רוב.
ער"ה, ערב ראש השנה.
ערכ', ערכין.
ערל', ערלה.
ע"ש, על שם.
עת', עתיד.

פ.

פ"י, פעל יוצא.
פסח', פסחים.
פסק' רב', פסיקתא רבתי.
פסק' ר"כ, פסיקתא רב כהנא.
פ"ע, פועל עומד, פתחי עולם.
פעו"י, פעל עומד ויוצא.
פרש"י, פרש רש"י.
פתי', פתיחה.

צ.

צ"ד, צמח דוד.
צו"ג, צום גדליהו.
צוה"ת, צוהר התיבה.
צ"ל, צריך לומר.
צפנ', צפניה.

ק.

קהל', קהלת.
קוה', קוהוט.
קומ"ק, קונקורדנץ מנדלקרן.
קונט', קונטרים.
קינ', קינה.
קני' קנים.
ק"ס, קרית ספר.
ק"ש, קלמן שולמן.

ר.

ר"א קליר, רבי אליעזר...
ר"א מודינא, רבי אריה...
ר"א הקראי, רבי אהרן...
ר"א דלמידיגו, ר' אליהו...
ר"א בחור, רבי אליהו...
ראב"ד, רבי אברהם בר דוד.
ראב"ע, רבי אברהם בן עזרא.
רגב"ש, ר' גרשון בן שלמה.
רגמ"ה, רבנו גרשון מאור הגולה
רד"ק, רבנו דוד קמחי.
ר"ה, ראש השנה.
רה"ג, רב האי גאון.
ר"ח, רבנו חננאל.
רח"ו, רבי חיים ויטאל.
ר"י יעבץ, רבי יוסף...
ר"י נאגארה, ר' ישראל...
ר"י סטנוב, ר' יצחק...
ר"י אברבנל, ר' יצחק...
ר"י עמדין, ר' יעקב...
ר"י־א"ת, רבי יהודה אבן תבון.
ר"י אלבו, רבי יוסף...
ר"י הלוי, רבי יהודה...
ר"י אלחריזי, רבי יהודה...
ר"י חיוג, רבי יהודה...
ריב"ג, רבי יונה בן גנאח.
ריב"ל, רבי יצחק בר לוינזון.
ריב"ק, ר' יהודה בן קריש.
ריב"ש, רבי יצחק בר ששת.
רי"ל בן חביב, ר' יצחק לוי...
ר"ל, רצה לומר.
רלב"ג, רבי לוי בן גרשון.
ר"מ, רבי מאיר, רבי משה.
ר"מ מרוטנברג, רבי משה...
רמא"ג, ר' מרדכי אהרן גנזבורג.
רמב"ם, רבנו משה בן מימון.
רמב"ן, רבנו משה בן נחמן.
רמב"ע, רבי משה בן עזרא.
רמ"ג, ר' מאיר גבאי.
רמח"ל, רבי משה חיים לוצאטו.
רמ"ע מפאנו, רבי משה עזריה...

רמ"ק, רבי משה קורדובירו.
ר"נ, רבנו נסים.
רנה"ו, ר' נפתלי הירץ ויזילו.
רנ"ק, ר' נחמן קרוכמל.
רסע"ג, רב סעדיה גאון.
רע"ב, ר' עובדיה ברטנורה.
רע"פ, ר' עמנואל פרנסים.
ר"ש הנגיד, רבי שמואל . . .
ר"ש גמע, רבי שמואל . . .
רשב"א, ר' שלמה בן אדרת.
רשב"ג, ר' שלמה בן גבירול.
רשב"ם, רבי שלמה בן מאיר.
רשב"צ דוראן, ר' שלמה בן צמח...
רש"ט פלקיירא, רבי שם טוב . . .
רש"י, רבנו שלמה יצחקי.
רש"ל, ר' שלמה.
ר"ת, רבנו תם, ראשי תיבות.

ש.

ש' בלאך, שמשון . . .
ש"א, שמואל א', שבילי אמונה.
ש"ב, שמואל ב'.
שבו', שבועות.
שבי', שביעית.
שבי"ע, שבילי עולם.
שד"ל, שמואל דוד לוצאטו.
שה"ג, שבת הגדול.
שה"כ, שיר הכבוד.
שה"פ, שם הפעולה.
שה"ק, שלשלת הקבלה.
שה"ש, שיר השירים.
שו"ע, שולחן ערוך.
שופט', שופטים.
שו"ת, שאלות ותשובות.
ש"ז, שם זכר.
שי"פ, שמואל יוסף פין.
שי"ר, שלמה יהודה רפפורט.
של"ה, שני לוחות הברית.
שמה"צ, שמות הצמחים.
שמו', שמות.
שמח', שמחות.
שמ"ע, שמיני עצרת.
ש"נ, שם נקבה.
ש"ע, שבילי עולם.
שקל', שקלים.
שש"ק, שירי שפת קדש.
ש"ת, שמחת תורה.
שת"ז, שם תאר זכר.
שת"נ, שם תאר נקבה.

ת.

ת"א, תרגום אונקלוס. — תרגום ארמית
ת"ב, תשעה באב.
תגמ' הנפ', תגמולי הנפש.
תד"א, תנא דבי אליהו.
תהל', תהלים.
תה"פ, תאר הפעל.
תה"ש, תאר השם.
תה"א, תולדות הארץ.
תוה"ב, תורת הבית.
תוה"ט, תולדות הטבע.
תוס', תוספות.
ת"ז, תאר זכר.
תחכ', תחכמוני.
ת"י, תרגום יונתן, ירושלמי.
תל"ע, תלמוד לשון עברי.
תמו' תמורות.
תמי', תמיד.
ת"נ, תאר נקבה.
תנח' בוב', תנחומא בובר.
תרג', תרגום.
תרומו', תרומות.
תענ', תענית.
תשו', תשובות

בסוף ההקדמה הגדולה תבוא רשימה שלמה מכל הספרים שהשתמשתי בהם לחבורי זה.

מפני טענות רבים החלטתי לא להכנים בגוף החבור אלא המלים העבריות, או המלים שכבר נכנסו לתוך הסגנון העברי ומצויות בהמקורות העברים. אך כדי שיהיה החבור מספיק לכל הספרות העברית, אתן בכרך מיוחד בקצרה אוצר המלים הארמיות וגם המלים הזרות, יוניות, רומיות ופרסיות שבתלמוד ומדרשים.

Barth, NB., Nominalbildung in den semitischen Sprachen.
Brock, Brockelmann.
Cis, Corpus inscriptionum Semiticarum.
Ew, Ewald.
Ges, Gesenius.
JAs, Journal asiatique.
JQR, Jewish Quarterly Review.
KMT, Kahle, Der masoretische Text des Alten Testaments nach der Überlieferung der babylonischen Juden.
Kö, König, Lehrgebäude der hebräischen Sprache.
Lehnw, S. Kraus, Griechische und lateinische Lehnwörter im Talmud, Midrasch und Targum.
MF, Morgenländische Forschungen.
MOS, Mitteilungen des Orientalischen Seminars.
Nö, Dr. Nöldeke.
Olsh, Olshausen.
Pflnzn, Aramäische Pflanzennamen von Dr. J. Löw.
PSBA, Proceedings of the Society of biblical Archæology.
PSm, Payne Smith.
QGJD, Quellen zur Geschichte der Juden in Deutschland.
REJ, Revue des études juives.
SKr, S. Kraus.
Spi, Spitta, Grammatik des arab. Vulgärdialektes von Ägypten.
ZAW, Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft.

מִלּוֹן הַלָּשׁוֹן הָעִבְרִית

הַיְשָׁנָה וְהַחֲדָשָׁה

שַׁעַר ההא

— סוף —

***הַפְקָעָה**, ש"נ, — שה"פ מן *הפקיע, א) הפקעת ממון וכדומה, הפעולה להפקיעו ולהוציאו מידי פלוני: כאן בגזילו וכאן בהפקעת הלוואתו (ב"ק קיג:). עבד עברי הפקעת הלוואתו הוא (שם). — *הפקעת איסור, הפעולה להפקיע דבר מהאסור שעליו: דהמפקיר עבדו יוצא לחירות וצריך גט שיחרור היינו משום הפקעת איסור כדי להתירו בבת ישראל (תוספ' קדוש' עז.). — *והפקעה מהתחיבות וכדומה, מה שאדם מפקיע את עצמו מחובת דבר שיחול עליו: על אדות הנערה אשר הוציא עליה האיש ראובן שטר קדושין כתוב והתום וכו' אחר זמן רב הוציאו קרובי הנערה שטר הפקעה שהיא היתה אוסרת על עצמה כל ממון קדושין שיתנו לה בלתי אם תתקדש ברשות אביה וכו' שהרי רגלים לדבר שאין ההפקעה אמתית (שו"ת תורת אמת קעג). — *והפקעת שערים, העלאת השער של תבואה וכדומה, למכור דבר יותר ביוקר: ומרעב תמנע לחם בהפקעת שערים בהביאך יוקר בתבואות (משפט צדק לאיוב, לח מיס). — ב) *הפקעה מבגד, הוצאת חוטים שמפקיעים מדבר ארוג כדי לעשותם מוכים: אבל הפקעת סודרין לא גזרו (תוספ' שבת לט.).

***הֶפְקֵר**, ש"ז, — שה"פ מן הִפְקִיר: בית שמאי אומרים הפקר[1]) לעניים הפקר ובית הלל אומרים אינו הפקר עד שיופקר אף לעשירים (פאה ו א). שחרית בעל הבית צריך שיאמר כל מה שילקטו עניים מן העומרים הרי זה הפקר (תוספתא שם ב ה). הפקר אונסין הפקר (שם). הפקר ב"ד הפקר (גיט' לו:). דצדקה (לא ראויה) אלא לעניים אבל הפקר בין לעניים בין לעשירים (נדר' ז.). בזמן שנדרו קודם להפקרו (שם מג.). המדה הזאת (הנדיבות) כשמנהיגין אותה על דרך השוה הנכונה שלא יגיעו בה אל הפיזור וההפקר היא משובחת מאד (רשב"ג, תקון מדות הנפ' מג). — ובהשאלה: אמרו להן בית שמאי לב"ה ממאנת והיא קטנה אפילו ארבעה וחמשה פעמים אמרו להן בית שמאי אין בנות ישראל הפקר (שתארס ותמאן ותשוב ותארס לאחר) אלא ממאנת וממתנת עד שתגדיל ותמאן ותנשא (יבמ' יג א). מנהג הפקר נהגו בה (גמ' שם

---

[1]) כך בדפוס נאפולי בכל המשנה הפקר וכן משמע מפי' הר"ם שלא פירשו הבקר כמו הפקר שבגרסתו היה הפקר (ד"ס), ובנוסח' הדפוס' שתי פעמים הראשונות הבקר. ב אחרי ההא, ובכ"י הכל הבקר.

כו.). כל מי שאינו עושה עצמו כמדבר הפקר אינו יכול לקנות את החכמה והתורה (מד״ר במד׳ א). סוף שהוא מתיר את העבירות ועושה אותן הפקר כמישור (שם י). אמרו (אחי דינה) מה הם נוהגים בנו כבני אדם של הפקר (שם ברא׳ פ). להרוס בהם יסודי הדת ונעשו הפקר ליד תאותם ותשוקת נפשותם הבהמיות (אגר׳ תימן להרמב״ם). שלא היתה היצירה על זה הדמות הפקר וללא טעם כאשר ידוע למבין סוד צורת האדם (מ׳ אלדבי, ש״א י).

*__הפקרות__, ש״נ, — סגולת דבר הפקר, ובהשאלה מנהג אדם שאינו משגיח בשום חק ומנהג קבוע ומקובל וכדומה בזה: גם הפקירות אין צריכים אעפ״י שבאמת אצלי אינו נקרא הפקירות כלל אדרבא להיפך כשרודף אחר עסקי עוה״ז ורחוק מעבודתו יתברך זהו מופקר באמת (מגיד ביחות סט).

*__הפרדה__, ש״נ, — שה״פ מן הפריד: שאלו היה עצמם (של היסודות) גוזר ההפרדה לא היו מקבלים אחר כן הקבוץ (ר״י אברבנאל, מפע׳ ה׳ ט ה). ולא יזיק אם ישתמשו הנה לפי מנהגם בהפרדה בין הנשואים העצמיים (כל מלאכ׳ ההגיון, מבוא). ירכיב המורגשות קצתם אל מקצתם ויפריד קצתם מקצתם הרכבות והפרדות משונות מקצתם כזב ומקצתם אמת (המעל׳ לרש״ט פלקיירא ב). — ובמשמ׳ פרוד בדעות: מי שיאמר שהפילוסופיה היא רעה שהיא תוליד ההפרדה (נופת צופים, מסיר ליאון ב י). ככר נודעה ההפרדה הקדמונית אשר נולדה בין בעלי התורה ובין חכמי הפלוסופיה מאחינו בית ישראל (ר״י פרובינצאלו, שו״ת בדבר למוד החכמ׳). כשמוע יהודה הפרדות בניו רע בעיניו ויקרא את שניהם וכו׳ (שו״ת באר עשק מד). — הפרדה והרכבה, כנו בזמן האחרון בשמות הללו את חכמת הכמיה.

*__הפרה__, ש״נ. — שה״פ מן הֵפֵר, הֲפָרַת נדר וכדומה: האב זכאי בבתו בקדושיה וכו׳ וזכאי במציאתה ובמעשה ידיה ובהפרת נדריה (כתוב׳ ד ד). הפרת נדרים כל היום (נדר׳ י ח). אין בין נידוי להפרה ולא כלום (גמ׳ שם ז:). שהפרת נדרים בשלשה הדיוטות (ב״ב קכ:). כל דבר קיום הנעקר ומתבטל בלא טעם קרוי הפרה (רש״י שם).

*__הפרחה__, ש״נ, — שה״פ מן הִפְרִיחַ: לשון נשיבה והפרחה (רש״י ברא׳ טו יא). וישב אותם אברם ענין ההפרחה והרחוף (רד״ק, שרש נשב).

*__הפרטה__, ש״נ, — שה״פ מן הפריט, ספור דברים בפרטי פרטים: אז תעשה ההפרטה הזאת אחת אחת באופן שהמאמר היתר מאוחר ידבר יתר בפרטים וכו׳ ואעפ״י כן לא תהיה ההפרטה הזאת גדולה כל כך כהפרטת דבור השכלי (הקד המבאר לתהלים).

*__הפרכה__, ש״נ, — שה״פ מן הפריך: אסור לפועל להבהב השבולים באור למתק אותם או להפריכם ע״ג סלע אפילו אינו מתבטל ממלאכתו ע״י ההבהוב או ההפרכה כגון שיש לו אשה ובנות שיהבהבום לו (הלבוש, שכיר׳ ופועל׳ של״ז יג).

*__הפרש__, ש״ז, — שה״פ מן הפריש בין, א) כמו הבדל, מה שמפריש ומבדיל בין שני דברים שעל ידי זה אינם דומים זה לזה, **Unterschied**, **différence**: כלב מין חיה רבי מאיר אומר מין בהמה מה הפרש בין רבי מאיר לחכמים (תוספתא כלא׳ ה ז). נותנין מזונות לפני כלב ואי נותנין מזונות לפני חזיר ומה הפרש בין זה לזה זה מזונותן עליך וזה אין מזונותן עליך (שבת קנה:). אמרו לו (לר״י) נבילה תוכיח שאסורה באכילה ואינה טעונה שריפה אמר להן (יש) הפרש נותר אסור באכילה ובהנאה וחמץ אסור באכילה ובהנאה (פסח כז:). כשם שיש הפרש בין חלון לחרך כך יש הפרש בין זכות אבות לזכות אמהות (מד״ר במד׳ יא). ומה הפרש בין קערה למזרק קערה גילדה עבה מזרק גילדו דק (שם יג). הפרש בין אדם המתנבל במקום שמכיר לאדם המתנבל במקום שאין מכיר (שם ט). כשם שהפרש בין כסף לזהב כך יש שבח ממון הים מבזת מצרים (שם שה״ש, תורי זהב). ודע כי הפרש גדול יש בין בנייני הפעלים ובין השמות (ראב״ע, לחות ג). ומה הפרש יש בין המוכר קרקע לזמן קצוב ובין המקנה אותה לפירותיה (רמב״ם, מכיר׳ כג ו). וכבד גרם זה לרבים להקל גם כן במסרת המקרא וההפרש אשר בין הקמץ והפתח ומלעיל ומלרע (כי א״ת, הקד׳ ריב״ג בהרקמה). וגם זה מחכמת הדקדוק רצוני לומר ההפרש בין הקל והכבד (שם). ואין הפרש בו אצל העברים זולתי כפי שייטב בעיני המדבר או יקל עליו (שם, שער יד). יש מן המדקדקים ששמו הפרש ביניהם ואמרו כי הנכתב בהא איפה מורה על השאלה והבא באלף איפוא מלה יתרה ללא ענין (שם,

בער לה). ואין ההפרש בין שיתואר יתעלה באכילה ובשתייה או שיתואר בתנועה (ר"מ א"ת, מו"נ א כו). ואיך יהיה יחס בינו ית' ובין דבר מברואיו עם ההפרש הגדול באמיתת המציאות אשר אין הפרש יותר רחוק ממנו (שם נב). ויחשבו כי הפרש גדול יש בין אמרנו סבה ועלה ובין אמרנו פועל (שם סט). — ובהנדסה, יהפרש השטחים, Incommensurabel, -ilität ; -lité ; -ty : כי לפי המוקדמת הראשונה יתבטלו כל מופתי התשבורת ויחלק בה הענין לשני חלקים או שיהיה קצתם בטל גמור כמו כהות ההפרש והשתוף בקוים ובשטחים (חריזי, מו"נ א עג). — °והפרש בזמן, מרחק ורוָחה בזמן בין שני מעשים: והנה יש ממנו מי שיברק לו הברק פעם אחר פעם במעט הפרש ביניהם עד כאלו הוא באור תדיר וכו' ויש מי שיהיה לו בין ברק וברק הפרש רב והיא מדרגת רוב הנביאים וכו' ומהם מי שיהיה בין בריקה לבריקה הפרשים רבים או מעטים (פתיח' מו"נ).—ג) °הֶפְרֵשׁ שנפל בין שני אנשים, טענות ומענות ביניהם בעניני עסק וכדומה שאינם יכולים להשתוות ביניהם: שנפלו דברי ריבות והפרשים בין שמעון ולוי אחים על ענין חלוקת בתים ידועים שנפלו להם בירושה מאביהם (שו"ת מהרשד"ם, חו"מ ד). על ההפרש שנפל בין שמעון ולוי על תביעת הרביע מהבתים (שם). כי אי אפשר שבתוך ימי השנה לא יפלו הפרשים בין איש לרעהו (שם יו"ד פז). ראובן ושמעון נפלו ביניהם הפרשים על ענין חזקת בתים אשר היה להם וכו' נכנסו שני אנשים יחידים כדי להטיל שלום ביניהם ולהשוותם על ענין ההפרשים הנ"ל (שו"ת תורת אמת קכג). ראובן ושמעון נפלו ביניהם הפרשים ודברי ריבות ע' משא ומתן שהיה ביניהם (שו"ת לחם רב פז). ראובן ושמעון נפלו ביניהם הפרשים וקבלו עליהם לדיינים ללוי ויהודה ויששכר שידונו ביניהם דין תורה (שו"ת תורת חסד קכא). נדרשתי לאשר שאלני החכם השלם וכו' שאעיין בדינו בדין ודברים והפרשים שנפל בינו ובין הגביר הדופא וכו' (שם קנג). ומתיירא אני שמא אחר פטירתי יפלו בין יורשי אשר חנני אלהים דברי ריבות והפרשים על חלוקת נכסי עזבוני (שם רלז). על אדות הפרשים שנפלו ביניהם לענין שהר' בונים הנזכר קנה בית וכו' (שו"ת פרח מטה אהרן קו).

*הַפְרָשָׁה, ש"נ, — שה"פ מן הפריש: אין העברה אלא הפרשה (מכי' בא, מסכ' דפסחא יח). לנפילת הבור ולהפרשת הר סיני (ב"ק ה ז). היה הולך להפריש תרומה בשעת הפרשתו אמר מעשר ראשון (תוספתא תרומ' ד יא). בשעת הפרשה יפה סלע בשעת כפרה יפה שתי סלעים (כרית' כז.). לפי שיצא איל נדר לידון בדבר חדש שהוא טעון בהפרשת זרוע (מד"ר במד' י). בכל יום ויום מימי ההפרשה שמזין עליו בהם מזין מאפר פרה מן הפרות שנשרפו כבר (רמב"ם פרה אדומ' ב ו). — ואמר הפיט: בְּהַפְרָשַׁת גיד הנשה בני הזהר ונפשך אל תתגאל (אזה' לר"י ברצלוני, אחוה דעתי). זו בנשיקה וזו בתשוקה, זו בכבישה וזו בְּהַפְרָשָׁה, זו בדרישה וזו בחרישה (סלוק פרה, אין כמותה). — והפרשה בים לדרכו: אף הַפְרָשַׁת הים הגדול (מד"ר ברא' ו). — °וטענות ומענות וכדומה: והנה עתה נולדו הרבה הפרשות וקטטות ביניהם וכו' (פסקי ריקאנטי האחרונ' לז). אחר כך קרא המפשר את שמעון ואמר לו שהוא יתקן הפרשותיהם אם יטיל על חיקו הפרשותיו: ושמעון נתרצה (שו"ת בא"ר עבק כח).

*הֶפְשֵׁט ש"ז, —א) שה"פ מן הפשיט, הפשט העור מן הבהמה השחוטה, A. abziehen (der Haut), dépouillement : וטעונה (העולה) הפשט ונתוח וכליל לאישים (זבח' ה ד). מירק את ההפשט קרע את הלב והוציא את דמו (תמיד ד ב). נתחים שהיו בכלל הפשט (ספרא ויקר', נדבה ד ו). שלא יאכל אדם בשר קודם הפשט ונתוח (ביצה כה.). הפשיטן וניתוחן של אלו ואלו שוין (יומ' ב ז). כיצד דרך הֶפְשֵׁט: הראש והרגל העוקץ והרגל ושתי דפנות ושתי הידים החזה והגרה (גמ' שם כה:).—והפשט בגדים: ישטמוהו בעלי חצים ולא בהפשט שהפשיטוהו שנאמר ויפשיטו את יוסף (תנחומא וישב ז).—ב) °הֶפְשֵׁט המעים, שלשול עם כאב, stripping ; disenterie ; Ruhr : שלשול ההוה מהם (מהמעיים) אם שיהיה עם הפשט או בלי הפשט וההפשט הוא כאב הגרידה משטח המעים וזה הגורד הוא או ליחות אדומיות או דמיות חדות או חלודיות או מוגליות (קאנון ג יו א ב). לפעמים יהיה לכאבי המעיים מהחבלים והפשט המעים וקולנג חוק הכאב וזולת זה ויחליש זה הכבד (שם יד ד ג).

*הַפְשָׁטָה, ש"נ, — שה"פ מן הפשיט, א) כמו הֶפְשֵׁט: כל שהוא עולה טעונה הפשטה (ספרא ויקר', נדבה ד ה). נתחים שישנן בכלל הפשטה (חול' כז.). שלא יוציא את האימורין קודם הפשטת העלו.

(שבת קיו:). — ב) בחקירה והכמת ההגיון, הפשטת הדברים מחומריותם, מגשמיותם, שיהיו מופשטים, Abstraction : ואלו הדברים אין העלם בהם למי שהרגיל בהבנת העניינים כפי אמיתתם ובחנם בהשגת השכל להם והפשטתו אותם (ר"ש א"ת, מו"נ א נו). ואחרי אשר ישיגו החושים הדבר המוחש ההוא יביאוהו מופשט הפשטה מה אל ההוש המשותף והדמיון (דרך אמונה, ביכאנו ב א). ההתבונ' במושכלות ראשונות ופעולת ההפשטה וקבלת המושכלות וחבור המושכלות הראשונות עם המושכלות הקנויות בהפשטה (ספורנו, אור עמים, נפש).

הַפְשָׁלָה, ש"נ, — שה"פ מן הִפְשִׁיל: בהפשלת כליו לאחוריו (ערכ' יז:). לפי שהפשלת חבלים צריך מקום מרווח פנוי (רש"י מגי' כח.). שהפשלת חבלים צריך מקום רחב ידים (רע"ב, מגי' ג ג).

הֶפְשֵׁר, ש"ז, — שה"פ מן הִפְשִׁיר, עשה שיהיה פושר, חמום כדי שיפשר מקפיאתו: שמן יש בו משום בשול והפשרו זהו בשולו (שבת מ:).

הַפְשָׁרָה, ש"נ, — שה"פ מן הפשיר, הפשיר המים ועשאם פושרים: וכמה שיעור הפשרתן (של המים להטיל בהם דבר שימוה בהם (רמב"ם, תוס"ב, בה"ג א).

הַפְתָּעָה, ש"נ, — שה"פ מן הפתיע, במשמ' Ueberraschung ; surprise.

הַצָּבָה, ש"נ, — שה"פ מן הִצִּיב: נאמר כאן יציאה והצבה ונאמר בגלית הפלשתי יציאה והצבה (מד"ר במד' יח).

הַצָּגָה, ש"נ, — שה"פ מן הִצִּיג, א) עצם שה"פ: והצגתים הנה במקום אשר ראיתי הצגתם שמה נכונה (הקד' הכרפים לריב"ג). — ב) השתמשו בו בזמן האחרון במשמ' הצגת אדם לפני חברו, לאמר מי ומה הוא, וכמו"כ הצגת מחזה בבתי החזיון, Vorstellung ; présentation.

הַצְדָּאָה, ש"נ,—מלחמת אנשים בהיות טורפות בפני הקהל: הם הנלום להביא היות לְהַצְדָּאוֹת[1].

הֶצְדֵּק, ש"ז, — שה"פ מן הִצְדִּיק: המעלה והשלמות הז' היא האמות והצדק שהיה בנבואת משה וכל חלקיה מה שלא היה כן בשאר הנביאים (ר"י אברבנאל, יתרו).

הַצְדָּקָה, ש"נ,—שה"פ מן הִצְדִּיק: וישמח במה שהוא מלמד לבני אדם מהסבל והצדקת דין הבורא (כוזרי ג יא). אבל ראיתי שהצדקת הרבים דבר שאין ראוי לפחד עליו מן הסכנה (אגר' תימן להרמב"ם). — ובמשמ' האמתה: להצדקת ההנהגה באמת ויושר (רמ"ע מפאנו, אמר' טהור', תקו"ד א א). ובת המדברים אמרו כי הדרך בהצדקת מציאות האלוה יתברך הוא כי העולם וכל מה שבו עובר (רש"ט פלקיירא, מורה המורה לו יא, בשם רמב"ג).

הִצְּדְקוּת, ש"נ, —שה"פ מן נצדק: וכאשר יתקבץ למשתדל גמול הצדקות: אל גמול צדקתו וגמול אמונת לבו וסבלו יהיה ראוי לגמול העה"ב אצל הבורא (חו"ה, הבטחון ד).

הַצְהָלָה, ש"נ, — שה"פ מן הצהיל: אלה בְּהַצְהָלָה ושעט, ואלה בצהצוח ומעט, ואנחנו באור כשלמה עט (סליח' יוס ז, תננו).

הִצְטַיְּרוּת, ש"נ, — שה"פ מן הִצְטַיֵּר, צֻיַּר: ההצטיירות בפני המוח והיצרי באמצעיתו והזכרון במאוחרו והמחשבי בכללו (כוזרי ה יב). ואמתת הצטיירות הנפש את נפשה והצטיירות הדברים המוסריים מהמניגים והשעורים המלאכיים והשעורים הכוכביים וכו' והצטיירות הדברים האלהיים וידיעת התחלות המציאה (שם). והצטיירות הנפש לצורה שלמות לה (רבב"ל דורא, מג"א, ח"י ד). כי ההצטיירות הזה ימשך מהסבה הראשונה על ידי הכח הכללי והעצם הבלתי מצוייר (פעמ"ש לר"א איריכו ס יב). ומהצטרפות סבתו הנזכרת יתהווה הצטיירותו (שם יג).

הִצְטָרְכוּת, ש"נ, — שה"פ מן הִצְטָרֵךְ, צרך: ואם הם (האיש והאשה) שני גופות אמנם לרוב הצטרכותם זה אל זה ישובו כגוף אחד (מלמ' התלמיד', במדב'). צדקה וחסד אשר עשה עמדי ויהי לי למחסה ולמסתור ולסעד ולתומך בכל עת הצטרכותי מסייע לי בסיוע שיש בו ממש (הקד' בו"ת גבעת שאול). עכשיו הוא מרויח במה שמשתמש בכותל המזרחית לכן ערוב בא בגבולם להצדות (ר"א קליר יול' ג פבת).

---

[1]) אין ספק בדבר כי כונת קליר היא לשור האצטדין, וסבר כי זו מלה עברית משרש צדה, בהתפעל, ואעפ"י שבאמת האצטדין מקורה במלה יונית, בכל זאת יצירתו של הקליר, אפילו בטעות, יש לה זכות אזרח בלשוננו.

של בה"כ בלי הצטרכות לבנות מחיצה הרביעית (אלות יעבץ ב נו). כי טרדות הצטרכות מלבושים ובגדים של אדם הם מבלבלין מאד את האדם (מגיד מיתות לו).—ומ"ר: וכל האנשים עם כל הצטרכותיהם בגשמיות וברוחניות יהיו נכללים בזאת התורה באותו העת (שם קלז).

·הִצְטָרְפוּת, ש"נ,—שה"פ מן הִצְטָרֵף, א) הכוד דבר לדבר: ויהיה הצטרפות השעורים לחטה להקל (פי' המשני להרמב"ם, כלא' ב ב). — ב) יחס בין הדברים, Beziehung; relation: כי האדם נכלל בשער העיון כי הוא עין האדם המעיין והיודע ובשער הספירה כי הוא נברא מחלקים מקובצים ובשער התואר כי הוא לבן או שחור ובשער ההצטרפות כי הוא אב או בן (רמב"ע, ערוג' הבשם). והנה זה היחס בין הארוך והקצר ומה שדומה להם נקרא ההצטרפות ונקרא כל אחד מהם המצטרף (מלות הגיון יח). וכן אם תאמר זה הכנף כנף לעוף לא יתכן אחר כן שתאמר זה עוף עוף לכנף וזה כי אתה לקחת הכנף בענין ההצטרפות כי לא יהיה אלא למעופף (ראב"ד, אמו"ר א א). ואמנם יאבד באבדן אחד המצטרפים ענין ההצטרפות כאשר מת האב ונשאר הבן ונאבד ענין האבות (שם ז). ההצטרפות והמצורף חקקו ההצטרפות שהוא יחס בין שני דברים (ר"ב א"ת, פי' המלים הזרות במו"נ). אמנם שאין הצטרפות בינו ובין דבר מברואיו וכו' אין הצטרפות אם כן (שם א נב). יתואר בתארים מתחלפים מצד יחסים מתחלפים והטצרפיות מתחלפות (העקרים ב ח). כי אם יצוייר התחלפות בין שני המרים ראשונים הוא בהצטרפות אל הצורות בהיותן תמיד עמהן (ר"י אברבנאל, מפע' ה' ב ד). וההצטרפות הוא יחס בין שני דברים כאשר יתוארו בהם כל אחד מהם יצוייר עצמותו בהקש אל השני (כלמלאכ' הגיון, מאמ' בהצטרפות). ואיזה מהם נאמר על צד ההצטרפות (רשב"ל דוראן, מג"א, חלק אלוה ממעל ה). והתנועה השלישית היא תנועה מצטרפת בהצטרפותה לגלגל המזלות (מ' אלדבי, ש"א ב ב).

הַצָּלָה, ש"נ,—שה"פ מן הציל, Rettung; délivrance, escap: כי אם החרש תחרישי בעת הזאת רוח והצלה יעמוד ליהודים ממקום אחר ואת ובית אביך תאבדו (אסתר ד יד). דייה להצלה (שהציל יהודה את יוסף ממות) שתעמוד ותכפר על המכירה שנתן עצה למכרו ולא להשיבו אל אביו (מכי' בשלח ב ס). כנעני זה שלא דיבר בפיו ולא הלך ברגליו גרם הצלה לו ולזרעו עד סוף כל הדורות (סוט' מו:). מפני מה זכה ראובן למנות בהצלה תחלה מפני שהוא פתח בהצלה תחלה (מכות י.). א"ל הקב"ה (לראובן) אתה פתחת תחלה בהצלת נפשות הייך שאין מפרישין ערי מקלט תחלה אלא בתחומיך (מד"ר בראש' פד). כנגד שני מעשים טובים שביקש הצלת יוסף והתשובה נעשה שלם ונמנה עם אחיו (שם, במד' יג). וההצלה ממיני היפוי המביא אל ההונף (חו"ה, שער יחוד המעשה). והתאזר על הצלת קהלות מלכותו ושם פרשים ושומרים בכל מדינה ומדינה (שבט יהודה ו). ומלבד הצלת הייכם שיהיה לבית אביך בכלל הנה לך רהב בפרט נעשה עוד חסד ואמת (ר"י אברבנאל, יהוש' ב יד). שאחר שההצלה היתה נמנעת בזולת נזק ברר מה שהיה בו פחות מן הנזקים (נופת צופים א י).

·הַצְלָחָה, ש"נ, — שה"פ מן הִצְלִיחַ: ויהי שאול עוין את דוד בשביל הצלחתו (רש"י מגי' י:). לבן של פרושים עליך שונאיך הם ואין שמחים בהצלחתך (הוא, קדוש' סו.). ואולם הנהגת המדינה הנה היא חכמה תקנה בעליה ידיעת ההצלחה וכו' והשתמש במדותיהם בעזיבת ההצלחה המדמה (מלות הגיון יד). והיו נוהגים בעם כפי מחשבותם בח והצלחה (רמב"ן שמות ב ג). והוא ג"ב יחשוב כי בהדבק מחשבותם בו תוסיף לו הצלחה בכח נפשותיהם המכונות אליו (שם). וכוונת האלהית היא להישיר האנשים על השגת ההצלחה האמיתית שהיא הצלחת הנפש וההשארות הנצחי (העקרים א ז). שעל ידי הקשר ההוא תשיג האומה ההצלחה הנצחית לנפש והדבקות בשם (שם ב יח). ושמענו עמים רבים שפשעו והטאו יותר מהם (מהיהודים) ולא נענשו אבל להיפך כי הצליחו הצלחה גדולה (שבט יהודה ז). ומי שלא ראה בכבודם והצלחתם ותפארתם לא ראה מעולם תפארה (שם ה). ונמצא לשון ברכה על רבוי ההצלחות המתחלפות כי נמצא אותו על העושר בפנים מתחלפים (העקרים ב כו). וההצלחה היא הטוב האמתי וכל מה שיעשה האדם מפני שיגיע בו אל ההצלחה וישיג בו ההצלחה הוא כמו כן טוב לא מפני עצמו אלא מפני שהוא מועיל בהשגת ההצלחה וכל מה שהוא

מבטל ההצלחה בשום פנים ומסבב שלא תושג הוא הרע האמתי (המעל׳ לרש״ט פלקיירא א). ואומר כי הצלחת האדם האמתית אצלם הוא שיגיע אל תכלית מה שיש בכחו להגיע אליו מהשכל וישים כל כונתו בחיים ויגיעו להשיגו (שם). אמרו (הפלסופים) שההצלחה האחרונה לאדם היא בעיון חכמה הלמודית ובהנדסה ודומיהם וכו׳ כי תכלית ההצלחה לאדם אינה כי אם המדע העיוני (מנח׳ קנא׳ לר״י מפיסא 71). וחקר ההצלחות השלש אשר הן לבני אדם השוקות ואהובות ואליהן תכלינה העינים ויתאוו הלבבות והן הצלחת העשר והגבורה והצלחת החכמה אשר היא בנפש קשורה (המבקש לרש״ט פלקיירא). ספור התשועות וההצלחות אשר קבלו מהאל יתברך בחסדיו (ר״י אברבנאל, הקד׳ לס׳ יהוש׳). אחרי רבוי הצלחותיו וה׳ הניה לו מסביב נתן בכלל שבח והודיה (שם). כי השליכו מעליהם טוב ההצלחות והמלכות ונתנו אותם בידינו (שבט יהודה יג). כי המלכתי על עצמי אלה ההצלחות המדומות כי הבל המה מעשה תעתועים (נוסח כתב ששלח ר״י אלורקי לדון שלמה הלוי). — ואמר הפיטן: עולצי בשמחות, ישישו ברוב הצלחות, ויתמלטו מכל אנחות (יוצר פר׳ החודש, אות זה). — והמשורר אמר: ואחרי כל זאת הסיבות התגלגלו, והגבעות התקלקלו, וההצלחות התדלדלו (עמג׳, מחב׳ א).

*הַצְמָחָה, ש״נ, — שה״פ מן הִצְמִיחַ: מצא שדה זרועה כלאים ועבדה הוא וצמחה ונתקים הכלאים בעבודתו שגרם לו הצמחה והפרחת פרי (ר״ח מו״ק ב:). והושאלה גם כן (המלה ילד) לעניין הצמחת הארץ מה שתצמיח דמות בלידה אמר והולידה והצמיחה (ר״ב א״ת, מו״נ א ז). ולא ייחס ההצמחה אל הארץ ולא לזולתה מן האמצעיים (ר״י א״ת, יקוו המים ב כ). — ובהשאלה: וישמחו צדיקים בבנין עירך ובתיקון היכלך ובהצמחת קרן לדוד ועריכת נר לבן ישי (מחז׳ ויטרי מב). — והצמחת הבשר: החמר הנשפך אשר ממנו יתכן לאבר הצמחת הבשר (קאנון א ד כח).

א. הֹצֶן[1], ש״ז, — סוס, בפרט סוס של מלחמה, וחיל של פרשים, Kampfross; cheval de bataille; war-horse: ובאו (הבבלים) עליך הֹצֶן[2]) רכב וגלגל ובקהל עמים צנה ומגן וקובע ישימו עליך סביב (יחזק׳ כג כד).

ב. *הֹצֶן[1]), ש״ז, מ״ר הֹצְנִים, הֹצְנֵי, — קנה הפשתן וכדומה, קודם שיכתשוהו, Stengel; tige (de lin), Stalk: שני הוצני[2]) פשתן שכחה וג׳ אינן שכחה (פאה ו ה). סיכך בהוצני פשתן כשירה (תוספתא סוכ׳ א ה). סיככה באניצי פשתן פסולת בהוצני פשתן כשירה (ירוש׳ שם א נב:).

*הַצְנָעָה, ש״נ, — שה״פ מן *הִצְנִיעַ: לא נאמרו כל השעורים הללו אלא לענין הצנעה (ר״ח שבת עח.). שלא היה זכור בהצנעתו בטלה לו מחשבתו ואין כאן לא השיבות מהשבת הצנעה ולא מהשבת הוצאה (רש״י שם לא.). שמירתו והנהגתו והצנעתו מן הפגעים (חו״ס, חשבון הנפ׳ ג).

*הַצָּעָה, ש״נ, מ״ר הַצָּעוֹת, — שה״פ מן הִצִּיעַ, א) הַצָּעַת המטה וכדומה: כל מלאכות שאשה עושה לבעלה נדה עושה לבעלה חוץ ממזיגת הכוס והצעת המטה והרחצת פניו ידיו ורגליו (כתוב׳ ד:). — ב) הַצָּעָה על משנה, וכדומה, מן הציע לפניו משנה, נוסחה, Text: שלה רבין משמיה דרבי יוהנן כך היא הצעה של משנה (חול׳ מט: קא:). כך היא הצעה של משנה לעולם כרבנן (סנה׳ נא.). כך נראה לי הצעה של שמועה זו (שבלי הלקט, ברכ׳ קסא). — ג) הצעת דבר למודי, מחקרי, עריכתו וספורו ובאורו, Darlegung, exposition: ומשים מגמתו לענות הענין אשר יוכל להשיגו בביאור הלשון והצעת שרשיו (הקד׳ ריב״ג בהרקמה). כי לא היתה דעתנו למנות השרשים מבלתי

[1]) בערב׳ חִצַאן a), סוס, בפרט סוס אציל. — [2]) ת״י כלי זין, ודונש פרש אחד מכלי המלחמה, ורש״י: הקפת מחנות. החדשים קצתם פרשוהו במשמ׳ כלי זין, וקצתם במשמ׳ המון עם, ורובם גזרו שהכתוב משבש והגיהו הגהות מתחלפות. אך לפי המליצה בפרשה כו ז: כי כה אמר אדני יי׳ הנני מביא אל צר נבוכדראצר מלך בבל מצפון מלך מלכים בסוס וברכב ובפרשים וקהל ועם רב, נראה כי גם בפסוק שלפנינו הזכיר יחזקאל סוס ורכב, ולכן יש ליחס להמלה הֹצן משמעה של סוס, ובפרט סוס מלחמה. וכך יקראו הערבים לסוס, בפרט סוס של רכבה, סוס אציל, הצאן a), כמובא למעלה.

a) حِصان

[1]) רק בעברית. — [2]) פרש הרמב״ם: קני הפשתים קודם שיכתשוהו וישרוהו כשיתלשו אותו. ע״כ. וכן הר״ש: כמו שנעקר הפשתן מן השדה.

a) حصان

ה צ ע ת השמוש ועל כן קראנו הספר הזה ספר הדקדוק (הוא, הקד׳ הערבים). ואחרי ה צ ע ת הכללים האלה אבוא לפירוש הספר (ר״י אברבנאל, הקד׳ לס׳ שופטים). ב ה צ ע ת העקרים והיסודות שצריכין לידיעת מנהג תהלוכת הירח ותוכן גלגליו הגורמים אותו (יסו״ע לר״י ישראלי ג ח). — ד) •הצעה למחקר גדול וכדומה, הקדמה ומבוא פחות או יותר ארוך בדברים קלים יותר להקל הבנת גוף המחקר [1]), **Vorbememekung, Einführung; introduction, Note préliminaire preliminary remark**: ואנחנו מציעים בתשובה זו ה צ ע ה ונאמר כי ההושים אינם משיגים מן המוחשים כ״א מקריהם (כוזרי ד ג). מה שקראת מהכמת התכונה ומה שקדם לך ממה שא״א מבלעדי ה צ ע ה להם מן החכמות הלימודיות (פתיח׳ מו״נ). והנה נביא פרקים בזה המאמר שלא יהיה בהם זכרון שם משתתף אבל יהיה הפרק ה צ ע ה לזולתו (שם). ואחר הקדימי זאת ה ה צ ע ה אתחיל בפרק אחר (שם א נה). וכוונתנו היתה בפרש ענייני אלו שלשה השמות ה צ ע ה לפרק הבא אחר זה (שם ג נג). וכלל ה ה צ ע ה היא כאשר נציע בקצור מה שנרצה להוכיח (נופ׳ צופ׳, מסיר ליאון כ י). וכאשר תספר מעשה ואיזה ספור קצר ב ה צ ע ת מליצתו לבא עד תכונתו ותכליתו לקח לך את הליצתו (אגר׳ המוסר לר״ש אלעמי). ואחרי הודיע אלהים אותך ה ה צ ע ו ת דע התכליות (המבקש לרש״ט פלקיירא). וכל החכמות מכונות לו והם כ ה צ ע ו ת לו (הקד׳ מלמ׳ התלמיד׳). וכן לא יהרום לעלות ולמהר ולהוציא דבר מתוך דבר בחכמת האלהות רק על הסדר בהקדים ה ה צ ע ו ת מעט מעט ראשון ראשון (שם, שמות). והסבה השלישית (המונעת התפתחות הלמוד בחכמות האלהיות היא) אורך ה ה צ ע ו ת כי לאדם בטבעו תאוה לבקשת התכליות והרבה פעמים יכבד עליו ויניח ה ה צ ע ו ת ודע שאלו היה האדם מגיע אל אחת מן התכליות מבלתי ה צ ע ו ת הקודמות לה לא היו ה צ ע ו ת אבל היו טירדות ומותרים גמורים (שם א לד). וכבר מצאנו רבים ילאה שכלם בקצת אלו החכמות וגם אם לא יקצר שכלם אפשר שיפסיק בהם המות והם בקצת ה ה צ ע ו ת וכו׳ וכבר באר שלמה כי הצורך ל ה צ ע ו ת הכרחי ושאי אפשר להגיע על החכמה

[1]) פרש ר״י הריזי בפרוש מלים הזרות שלו בתרגום המו״נ: הצעה עקרו יצע ופרושו להתחיל החכם בדברים קלים מקריבים לשכל השומע הענין העמוק והקשה אשר ירצה לזכור באחרונה.

האמתית אלא אחר ההרגל (שם). ואם לא התעסקו ב ה צ ע ו ת הקודמות הצריכות למי שירצה להבין מעט בזה המאמר גדול הערך הם בזה הענין כמו שיזון הנער היונק בלחם החטה והבשר ושתיית היין ואם הם מזונות טובים ימיתוהו (הקד׳ קרשקש לפיר׳ מו״נ). ואציע כל ההקדמות ו ה ה צ ע ו ת הראויות לאותו דבר כפי דעתי הצרה ולשוני הקצרה (יסו״ע לר״י ישראלי א א). כל מי שיכנים עצמו לעיין בחכמה קודם שידע ה צ ע ו ת י ה נקרא הורס (פי׳ המלים הזרות שבמו״נ לר״ש א״ת).—ובמליצה: אמר הנזיר מן הנראה בעיני כי לא אצטרך ל ה צ ע ו ת גדולות להודיעך חשק לבבי ואמונתי אליך (בן המלך והנזיר כט).—ד) •מעשה של התרגלות והכנה לדבר מהדברים, למנהג מן המנהגים, **Vorbereitung ; préparation ; prep.**: וידע כי רעתם דהויה ממנו אם בלמוד שיתקדם לו כ ה צ ע ה לרעה ההיא או בכבוד שיעשה לו בעת הרעה ההיא (כוזרי ה כ). ומפני זה יתקע בו (ביום ר״ה) בשופר כמו שבארנו במשנה תורה וכאלו הוא ה צ ע ה ופתיחה ליום הצום (ר״ש א״ת, מו״נ ג מג). וזה המין מן השלמות גם כן איננו רק ה צ ע ה לזולתו ואינו תכלית כונה בעצמו (שם נד). ויאמרו כך ויעשו כך והם על זאת ה ה צ ע ה המגונה (שם לז). שהנביא ידע כל ה ה צ ע ו ת הצריכות לפעול הטבע פעולותיו ועשה אותם כדי לפעול זה הנס (ר״י אברבנאל, מפע׳ ה׳ י ח). ש ה צ ע ו ת הטבע לפעול פעולתו כמעט שאין להם׳ תכלית (שם). — ו) השתמשו בו בזמן החדש בענין הצעה ועצה לעשות דבר, **Vorschlag ; proposition**, נהוג בעתונים ובדבור העברי בא״י.

•**הַצָּפָה**, ש״נ,—שה״פ מן הציף: ו ה צ פ ת מים שמים רבים צפים תמיד סביבותיו (ר״א מבלגלגי, פי׳ יחזק׳ יז ה).

•**הַצְפָּנָה**, ש״נ,—שה״פ מן הצפין: בקשת הרעה וערמימות ו ה צ פ נ ת הרשע (ר״א בדרשי, חותם תכנית, חשב).

•**הַצָּצָה**, ש״נ,—שה״פ מן הציץ: ענין השגחה ו ה צ צ ה (רד״ק, שרש צוץ). יש מי שאומרים שפעולותיהם (של הכוכבים) בהארה ובנצוצי הזוהר המאיר שהם קוי ה ה צ צ ה והוא דעת בן סינא (לרך אמונה, ביכאנו כ ו). אלא שאין ה ה צ צ ה עומדת תמיד לסבת ההיולי המתהפך ללהט (נרבוני, פתיח׳ תרג׳ מו״נ). וכן הוא ה צ צ ת האמת בעיוניות פעם יאיר ופעם יעלם כאלו הוא להט החרב המתהפכת (ר״י אברבנאל, יתרו).

*הַצָּקָה, ש"נ, — שה"פ מן הֵצִיק, יצק: שענין הכל התכה והצקה (הפרסים לריב"ג, ילק). ענין הצקה והרקה (רד"ק, שרש נתך). לשון הצקה שאינו נופל אלא על היוצא מהכלי (שם, ריק).

*הַצְרָכָה, ש"נ, — שה"פ מן הִצְרִיךְ, א) עצם שה"פ: בהצרכת סמוך לחפיפה טבילה (תוספ' נדה סו:).—ב) בסגנון לשון המשא והמתן התלמודי: וההצרכה היא הבאה לקיים שני ענינים (ר"ש הנגיד, מבוא התלמוד).

*הַצָּתָה, ש"נ, — שה"פ מן הִצִּית אש: למד על הצתת אליתא שלא תהיה אלא בראשו של מזבח (ספרא ויקר' ה). מניין להצתת האליתא שלא תהא אלא בכהן כשר ובכלי שרת (ירוש' יומ' ב לט ג). הצתת אליתא עבודה היא הדלקה לא עבודה היא (בבלי שם כד:).

*הַקָּאָה, ש"נ, — שה"פ מן הֵקִיא: ענין ההקאה ידוע (רד"ק, שרש קוא).

הקב"ה, ר"ת: הקדוש ברוך הוא.

*הַקְבָּלָה, ש"נ,— שה"פ מן הִקְבִּיל, א) הַקְבָּלַת פָּנִים, פעולת מי שהולך להקביל פנים של אדם גדול, של אורה וכיוצא בזה: גדולה הכנסת אורחין מהקבלת[1] פני שכינה (שבת קכז.). אם היתה עיר או כפר וכו' ויש באותו מקום פרק או דבר מצוה כגון אבל או חתן או הקבלת פני רבו ומבקש לילך למחר בשבת לשם (והזהיר, שמות יא). מנחת שלום של הקבלת פנים (רש"י מ"ב ה טו). להביא דורון של הקבלת פנים (הוא, ישע' נז ט).— ותנועה לפנים: ולא תסור זאת התנועה מההקבלה והנסיגה לעולם בזה הדרך (ראב"ע, ספר העלמים).—ב) בתכונה, יהַקְבָּלַת השמש והירח וכיוצא בזה, עמידתם באופן שהם מכֻוָּנים זה מול זה: שעל נקודה ידועה מעמוד משופע צל הארץ הוא מקום הירח האמתי במזלות הונה ברגע כל הקבלה אמתית שבעולם וזה שגורם שולקה הירח בעת ההקבלה האמיתית ההיא וכו' שרגע אמצע זמן לקות הירח הוא עצמו רגע ההקבלה האמיתית (יסו"ע לר"י ישראלי ג יא). והוא התיקון המספיק לעתי הקבוצים וההקבלות כמו שהודעתיך הטעם בשעבר (שם ה ט).— ג) יפניית המתפלל וכדומה לכון פניו לצד מהצדדים[1]): הדבור הה' בהקבלת המתפלל במקדש כנגד המערב כאשר היה הארון במקדש לצד מערב וכו' על כן צריכה כל כניסה לעשות חלונות מכוונות כנגד המקדש ולא נמצא מכל ישראל חולק על זה זולתי מה שהועד בשביל משוי העכברי שבכל מקום שהיה מתפלל הקבלתו כנגד המערב (ג"ע לר"א הקראי, ענין תפלה). — ובכלל יסגולת מה שהוא מקביל לדבר, Parallelismus; -lelisme: שכל שני מקבילים מהם לא יתקבצו יחד בנושא אחד מצד אחד ובעת אחת ובפרט החיוב והשלילה מבין האחרים שהקבלתם הקבלת מאמר פוסק לבד והקבלת הנשארים הוא הקבלת ענין נפרד בענין נפרד (כל מלאכת הגיון, מלילה). ואולם הגזרות המקבילות אשר נשואיהם הפכים הנה מספרם ג"כ שוה למספר אלו והענין בהקבלתם כענין בהקבלת הפשוטים וההעדרים (שם). הנה זה ענין הקבלות הגזרות הפשוטות עם המוסרות וההעדריות וההקש ביניהם ובין הקבלת המחייבות והשוללות (שם). — ובמליצה, בענין שני חלקי הפסוק הדומים זה לזה בצורתם ותכונתם: והעד הנאמן על זה היא הקבלת שני חלקי הפסוק (אגר' יל"ג רע).

*הַקְבָּעָה, ש"נ, — שה"פ מן הִקְבִּיעַ: גם תחלת השלמתנו והנעתנו והקבעתנו מפעולותינו יהיה בנגוב רב אשר יקרה לנו (קאנון א ג, שמיר' הבריא').

*הַקָּדָה, ש"נ, — שה"פ מן הֵקִיד, יקד: תשחט הכבש על הדמיון ותתלכלך בדמו והפשטתו וברחיצת מעיו והדחתו ונתוחו וזריקת דמו ועריכת עציו והקדת אשו ומערכתו (כוזרי ג נג).

*הַקְדָּמָה[2]), ש"נ, מ"ר הַקְדָּמוֹת, — שה"פ מן הִקְדִּים, א) הקדמה ואחור בזמן: שמשנה זמן סעודתו בהקדמה או באיחור (ר"ת שבת קיט.). ההקדמה והאחור הרבה בדבריהם (הרקמה, שער לג). ולא הוצרך כאן אלא לצוותו בהקדמה כי תשומת הארון עם הלוחות יקדים לכל הכלים (רמב"ן שמות מ ב). והדברים המיוחסים ג"כ אל דבר אחד מהם

---

[1]) בכ"י קבלת.

— [1]) בערב' קבלה a).

[2]) בערב' מֻקַדִּמַה b) בכל המשמעות של השם הקדמה, ועין ערך מקדמה.

a) قبلة b) مقدّمة

מה שיהיה יחסם אליהם במדרגה זה הקדמה ואיחור כיחס הרבה מהמאמרות ומיניהם אל העצם (כל מלאכ׳ הגיון, מבוא). וענין בניהו והשאר שוכר כלו היתה הקדמת ידיעה לספורי הספר אשר הזכיר אחריו (ר״י אברבנאל, הקד׳ לס׳ שמואל). כל אדם לפי ענינו אם ההקדמה עונג לו שנתעכל לו סעודת הלילה יקדים (טוא״ת, שבת רפח).—וככג׳: ונבאר העלה המחייבת לתשומת השם והסבה המביאה אליו והמצריכה אל הקדמתו (הרקמה, שער א). — ב) הערה והצעה שמקדימים לגוף המחקר, **Vorbemerkung; note préliminaire preliminary remark**: והזכרתי זה הקצב והשיעור על דרך מקוצר להיות הקדמה לאשר בו אחריו (ס׳ העבריות ליבועה הקראי 3). כי ההערה התוריה היא הקדמה ומבוא אל הערת השכל (חו״ה, עבוד׳ ה׳ ג). ואחר שזכרתי המשלים נקדים הקדמה והיא זאת וכו׳ (פתי׳ מו״נ). הקדמה, סבות הסתירה או ההפך הנמצא בספר מן הספרים וכו׳ והוא שיהיה עניין סתום קשה לציירו יצטרך לזכרו או ללקחו ההקדמה בביאור ענין קל הציור (שם). ואל זה העניין הובאה ההקדמה הזאת כולה (שם). הקדמה, דע כי מאמרי זה לא היתה כוונתי בו שאחבר בחכמה הטבעית או אבאר עניני החכמה האלהית על קצת דעות (שם ב ב). כי ההקדמות המונחות למי שירצה ללמוד המלאכה הזאת רבות (מלות הגיון, הקד׳ הרמב״ם). וכבר התבאר בהקדמת התנצלותי שזה המשל הוציאו (רז״ל) מדברי שלמה עצמו (מלמ׳ התלמיד, בבלא). וכן ראיתי לחקור ראשונה בזה המאמר בהקדמה הזאת (ר״י אברבנאל, מפעל׳ ה׳ ד א). — ומ״ר: כי אלה הדברים הקדמות למקילים אותם (ספר העבריות ליבועה הקראי 36). היותי מתיירא הרבה מאד לחבר הדברים אשר ארצה לחברם בזה המאמר מפני שהם ענינים נסתרים וכו׳ אבל נשענתי על שתי הקדמות האחת מהם אמרם בכמו זה העניין עת לעשות לייי הפרו תורתך והשנית אמרם וכל מעשיך יהיו לשם שמים ועל שתי הקדמות אלה נשענתי במה שחברתי בקצת פרקי זה המאמר (פתיח׳ מו״נ). גם אלו מחלוקות גדולות הן בין גדולי העולם ותחלה אקדים לך הקדמות מפני שמחלוקתן תלוייה בהן (שו״ת רשב״א שג). מה שיצטרכו להקדמות למודיות כמו שיוכלו להגיע אל המקצת ההוא של המדרגה הנבואיית (כתב הרשב״א לר״ש הסלמי). וראוי שנשקוד על בחינת הבנים והאנשים שנתיר להם ללמוד באלו העמוקות אם נשלמו להם ההקדמות הצריכות בכדי שיעשו בנים לה׳ (מנח׳ קנא׳ לאבא מארי לא). ואציע כל ההקדמות וההצעות הראויות לאותו דבר כפי דעתי הצרה ולשוני הקצרה (יסו״ע לר״י ישראלי א א). ואחר שסדרת במאמר שעבר כל ההקדמות וההצעות והביאותם שראיתי לסדרן (שם ב א). כי העם שעמדו שנים רבות בלחץ וצרה איך יפנו לבבם ללמוד דרכי ההיקש והמופתים ואיך ידעו חכמות המחקר עם כל הקדמותיה (מנח׳ קנא׳ לר״י מפיסא 26). — ובהשאלה: להסיר מה שיהיה בשינים שלא יסבלו דבר קר ולא חם וכו׳ והוא הקדמה לכאב השינים (קאנון ג ז יז). שחזרת הנבואה היא הקדמת משיח (אגר׳ תימן להרמב״ם). —ג) כלל עקרי והנחה חשובה שצריך לדעתה קודם הדברים: ההקדמה הראשונה שכל חשבון העבור כל מה שיתקבץ לך מן הימים תשליך ז׳ ז׳ ותסכם הנשאר (ר״מ כמז״ל, חשבון העבור). ההקדמה השלישית כי ראשית כל יום מתחלת הלילה וכשיוצא לך המולד ביום מן הימים בי׳ שעות או תדע כי אותו מולד בי׳ שעות מן הלילה (שם). ועושים בזה הקדמה כוללת כי אנחנו החלפנו את התורה (קשת ומגן לרשב״ץ). ונמשך מנוח בזה אחרי ההקדמה המפורסמת אשר היתה בקדמונים (ר״י אברבנאל, שופט׳ יג כב). עם ההקדמה שהקדמתי כי התורה לא אסרה ולא התירה בחולו של מועד אלא במה שיסכימו הם על פי התורה אשר יורוך (ספר החנוך, מצוה שכג). אמנם האשה בפתיותה הכחישה הקדמתה כולה במה שסמכה על מניעת האכילה ההיא (חזות קשה לר״י ערמאה י).— ומ״ר: בבאור ההקדמות אשר בעבורם יתחייב הבטחון באלהים (חו״ה, הבטחון, פתיח׳). אך ההקדמות אשר בברורן ואמתתן ישלם לאדם הבטחון באלהים הן חמש (שם ג). החקים השכליים והם ההקדמות וההצעות לתורה האלהית (כוזרי ב מח). להיותו (העניין) עמוק בעצמו ואורך ההוצעות וההקדמות הצריכות ללכת לפניו (הקד׳ תגמ׳ הנפש). ודע כי כל מה שאמרוהו הישמעאלים בעניינים ההם והם המעתזולה והאשעריה הם כולם דעות בנויות על גזרות והקדמות לקוחות מספרי היונים והארמיים (ר״ש א״ת, מו״נ א עא). ההקדמות הכוללות אשר הציעום המדברים לפי התחלף דעותם ורוב דרכיהם והם הכרחיות בקיום מה שירצו לקיימו באלו הארבעה בקשות שתים עשרה הקדמות הנני זוכרם לך (שם עג). ההקדמות שצריך אליהם

בקיום מציאות האלוה יתעלה (שם ב, הקד'). הנה לשמים חיות יותר נכבד מחיות הבעלי חיים המורכבים אלה ההקדמות לא יכחישם אלא מתעקש (ראב"ד, אמו"ר ב ח). כי בהיותי עמם ימים מעטים בקשו ממני לכתוב להם בקצרה הקדמות כוללות ממנין ידיעת השם הנכבד והנורא (אבולעפיה, אור השכל). ועשה אזניך כאפרכסת לשמוע דברי רזי עתיק יומייא כי כלם הקדמות נכוחות למבין (עמה"מ, רישא דז"א ז). — וככנ': וזה המין מן הראיה נבנה על שאלת העצם הגדרי אשר הוא ראש הקדמותיהם וכו' וזהו דרך פילוסופי מופתי כשימשך האדם אחריו ויתבארו הקדמותיו (שם א עח). —ד) בהגיון ומחקר, כל אחד מהמשפטים הקודמים של ההקש שמהם תולד התולדה, Prämisse, premisse ; prémisse: והגזרה בעצמה קוראים אותה במקום אחד הקדמה והוא כשיבינוה לחברה אל גזרה אחרת שאחד מגבוליה הוא אחד מגבולי הראשונה עד שיהיו שתי גזרות ושלשה גבולים וכו' וקוראים אז כל אחת משתי הגזרות המכונות להוליד גזרה אחרת הקדמה רוצים להורות בשם ההוא שהקדימוה לחברה אל אחרת כדי שיולידו שתיהן גזרה שלישית וכו' והגזרה מן השתים המחוברות להוליד שנושאה הוא נושא בתולדה תקרא ההקדמה הקטנה כגזרת כל אדם חי במשלנו וכו' ואשר נשואה נשוא בתולדה תקרא ההקדמה הגדולה כגזרת כל חי צומח (ר"ש א"ת, פי' המלים הזרות שבמו"נ). וכן יעשה בכל תולדה תחובר אליה הקדמה צודקת ויולד מה שיתחייב (שם, פתיח'). וכל אחד משני המשפטים אז יקרא הקדמה וכו' וזה הקדמה ההיא מן ההקש אשר בה הקצה הראשון והגדול תקרא ההקדמה הגדולה וכו' וזה הקדמה מן ההקש אשר בה הקצה הקטן ההוא היא אשר נקראת ההקדמה הקטנה (מלות הגיון ו). ואמר הכל הבלים הראשון הוא במקום ההקדמה הקטנה מזה ההיקש והשני במקום ההקדמה הגדולה ומשתיהן תצא התולדה (הקד' מלמד התלמיד'). וכל עוד שלא תתבאר ההקדמה הקטנה מזה ההקש לא יתבאר הדרוש (העקרים ב, הערה). — ומ"ר: וכבר ידעת כי כפי ברור ההקדמות ורוב מספרם ויושר סדורם תהיה התולדה המיולדת מהם (תו"ה, חשבון הנפ' ד). לפי שההיקש יאגר משתי הקדמות לעולם וזה הקדמות ההן מוציאות ופולטות בהכרת המבוקש מן האמת בענין ההוא (מלמד התלמיד', כראש'). שהוא דרך ההיקש הנקהל משתי ההקדמות כי כן יקרא בלשון יון (שם, הקד'). יודעים בתקון ההקדמות ובעשיית ההקש ובהשגת התולדה (אגר' מנחם הקראי, לקו"ק, נספח'). מי נתן לשכוי והוא השכל האנושי בינה להבין שהתולדה היוצאת מההקדמות היא ידיעה כי אין זה באדם אלא ברצון אלהי (העקרים א טו). וכאשר חפשתי ההקדמות אשר הולידו מהן זאת התולדה מצאתים ארבעה (ר"י אברבנאל, ש"א ח א). ומארבעה ההקדמות האלו הולידו שחיה שמואל נ"ב שנה וכו' (שם). ודעתי נוטה שאין ההקדמות האלו צודקות (שם). גם כתבתי טעם לשבת בפרקי ההקדמות שכתבתי לפני פרקי ההלכות (הקד' לדה לדרך). מפני שכל הקש יתחבר משתי הקדמות כמו שהתבאר (כל מלאכת הגיון, ספקט). — וככנ': ויביא מופת על מה שיורהו עליו מן המופתים המבהילים אשר אין הקדמותיהם אמתיות ולא תולדותיהם מחויבות (חו"ה, יחוד המעשה ס). שהוא (רשב"ג) התעסק לעשות הקשים ולא נתחייב שתהיינה הקדמותיהם אמיתיות אך הספיק לו לפי דעתו הקדמות מדומות בצורות הקש אמתי (פתי' הראב"ד לאמו"ר). —ד) דברים בראש שירה וכדומה: ועשיתי ג"כ זאת ההקדמה לפני המליצה הפשוטה, שלומות אל וטובות עם נעימות, כגלי ים כגלגלי מרומות (שירי ר"מ דרעי הקראי א פו-פז). — ובפרט דברים יקדים המחבר בראש חבורו, יבאר בהם מהות הספר ומה הניעו לחברו והדרך שהלך בו בחבורו וכיוצא בזה[1], Vorrede; préface; preface: כנוי הוא ליסוד שבולל עצם השמים וכל צבאם ויסודות העולם התחתון וכל ההוה מהם והוא הגוף במוחלט ממש ושכבר ידעת טעמו בהקדמתנו (יסו"ע לר"י ישראלי ב א). ולא מצאתי אחד מחכמינו בזה דבר כי אם לאפוד בהקדמת

—[1]) לא נתברר לי מי היה הראשון שהשתמש בשם הקדמה במשמעה מיוחדה זו, כי מהספרים הקדמונים שיש בראשם הקדמה ורשום עליה השם „הקדמה" לא ברור הוא אם המחבר בעצמו כתב את השם הזה, או כתבוהו אחרי כן המעתיקים, המתרגמים או המדפיסים. וקצת ראיה יש לדבר כי בזמן הרז"ה בעל המאורות עוד לא היה שם זה נהוג, כי הוא קרא להקדמתו להמאור פתיחה ואמר: ואני משביע בחיי העולם לכל מעתיק ספרי זה שיעתיק הפתיחה זאת עמו ולא ישליכנה אחרי גוו כמנהג מעתיקי הספרים בארצות האלה. ע"כ. בראש יד החזקה של הרמב"ם כתוב גם בדפוסים קדומים „הקדמה", אך אין שום ראיה כי הרמב"ם בעצמו קרא כך לפתיחתו זו.

ספרו בדקדוק (הקד' ר"י אברבנאל לנבי' א'). למה נקרא הספר ההוא שמואל אחקור עליו בהקדמתו (שם, הקד' ליהוש'). ואני כבר זכרתי בהקדמתי לספר יהושע וכו' (שם, הקד' לס' שמות'). היתה עמי רוח אחרת ותניעני להקדים הקדמה תהיה קודמת לו (להחבור) בסדר אעפ"י שהחבור קודם לה בזמן (הקד' בעה"ש לאבן לטיף). והנני מתחיל בעניני ההקדמה ואומר וכו' (שם). בזה נשלמה הקדמת המחבר ונתחיל הבאור בעה"י (הקד' אוהב משפט לאיוב). וכבר ידעת ממה שפרשתי לך בהקדמת הספר שם בני על איזה כת מן הכתות הוא נופל (פי' משלי לזרח' הלוי א י). שהפסוק הראשון לעולם כדמות הקדמה (שם י א). ואחר שהשלמתי הקדמת הספר אשים מגמתי אל פסוקי משלי לפרש משלי בהם (שם, הקד'). כי כל מה שזכר שלמה באלו הפסוקים שעברו הכל היה על דרך ההקדמה בתועלת הספר (שם א). ועתה קודם שנבאר הפסוק הבא נקדים הקדמה (שם). נשלמה ההקדמה שבה לנורא עלילה ובעזר הצור נתחיל הספר הנותן אמרי שפר (הקד' לידה לדרך). והוא על דרך שפרשתי אני בהקדמתי לספר פני משה על פסוק ויהי נועם (מאמר כח לאלמוזיניו א). ואם ישמע מרבו הקדמת הספר או דף ועמוד הראשון הוא יתפאר בעצמו שיש לו הבנה ושכל וידיעה בספר (עמה"מ, רישא דז"א ט). אלה הדברים אשר עלו על לבי בהסכמה, להודיע ולהשמיע קול ברמה, בזו ההקדמה, והאל אשר מכל חי מקום כבודו נעלמה, וכו' ימהר גאולת יום נחמה (הקד' שו"ת חות יאיר).

***הַקְדָמִי**, ת"ז, — של הקדמה: וגם ד' במספר הקדמיי עשרה כי המספר עד ד' דהיינו אבג"ד עולה עשרה כי היא ספירה עשירית (של"ה, בית ה). שהניח (הרב קורדובירו) ט' מיני מספר מעגול הקדמי הכרחי מוספי מרובע כללי פרטי וכו' (א' מודינא, ארי נוהם י). ותשעה חלקי המספר המעוגל מספר הקדמיי מספר הכרחי וכו' (מעבר יבק, מנח' אהרן ד יו).

***הֶקְדֵּשׁ**[1], ש"ז, מ"ר הֶקְדֵּשִׁים, -שׁוֹת, — שה"פ מן הִקְדִּישׁ, א) עצם שה"פ: הקדש טעות הקדש (נזיר ה א). המקדיש מעשה ידי אשתו הרי זו עושה ואוכלת המותר רבי מאיר אומר הקדש (כתוב' ה ד).

הגנב והאנס והגזלן תרומתן תרומה ומעשרותיהן מעשרות והקדשן הקדש (תוספתא תרומ' א ו). שלא תאמר ההקדש פטור (ירוש' פאה ב ז). אי אתם מודים שההקדש בטעות הוא ותצא ותרעה בעדר (נזיר לא.). — והדבר שהקדישו בעצמו: והנהנה בשוה פרוטה מן ההקדש מעל (ב"מ ד ז). אמר לה העבודה הרי הן הקדש עליך ואין לך בהם אלא כאחד מעניי ישראל (תעני' כד.). תבוא מאירה לאדם שהוא נהנה מן ההקדש (מד"ר בראש' פא). הפודה את הקדשו מוסיף חומש (ב"מ ד ח). — ומ"ר: אלו דברים שאין להם אונאה העבדים והשטרות והקרקעות וההקדשות אין להם תשלומי כפל (ב"מ ד ט). מכאן אמרו ההקדשות שבה (שבעיר הנדחת) יפדו ותרומות ירקבו (סנה' י ו). שסתם הקדשות לבדק הבית (ירוש' שקל' ד ח). הערכין והחרמין וההקדשות (ר"ה ה:). שהעשירו מן ההקדשות הצפונות בלשכות (מד"ר בראש' ע). — ב) *אוצר המקדש, השררה המפקחת עליו: מקום שנוטלין עליה (על השבת אבדה) שכר תפול הנאה להקדש (נדר' ד ג). שהיה (שבנא) נהנה מן ההקדשות (מד"ר ויקר' יז). — ג) *מה שמקדיש אדם להצבור, להקהלה, לדבר שבצדקה: ואלו שמכרו ההקדש והוציאו בערכיהם שלא כדין עשו ושלא כדין נהגו ויש עליהן לפדותו מן הלוקח ולהחזירו לחזקת ההקדש (שו"ת הרי"ף ו). ועוד הוא מקדיש בתים שיש לו בטורטושא להקדש קהל טורטושא (שו"ת הרשב"א תרנו). ראובן צוה מחמת מיתה והקדיש בצואתו כרם אחד להקדש אשקלונה על תנאי שתקח אשתו פירות הכרם כל ימיה (תשו' הרא"ש ג יג). ושלא יאמר מטבע המלך ומעותיו הושלכו לים דרך בזיון תתנם להקדש או לתקן בית הכנסת שנפחתה או לצדקה (שו"ת ריב"ש קעא). חצרות של הקדש הקהל (שו"ת רלב"ח כה). והמחזיק בהקדשות כגון הקדש של עניים ושל בית הכנסת בזמן הזה אין להן חזקה (טור, חו"מ קמט). על דבר הבתים שנפלו דברי ריבות בין גבאי חברת ת"ת וגבאי חברת הקדש עניים (שו"ת לחם רב טז). חברה ת"ת אשר פה שאלוניקי יש חצרות והקדשות להיות פרותיהם לפרנסת החברה (שו"ת מהרשד"ם, יו"ד קעה). וכבר נגלה להם או לאיזה מהם בכל או במקצת מההקדשות והצדקות והעזבונות שעשה (שו"ת בא"ר עשק קח). אחר ימים הוצרך ההקדש למעות ובא לוי שהיה פקיד כולל של ראובן ופרע החוב ההוא להקדש

---

[1]) בקטע מהמשנ' המנֻקד בנקוד העליון שפרסם האדון מרקון בהקדם א א נקוד השם הקדש ה בפתח קטן ד בצירה.

בנבכי ראובן (שו״ת תורת אמת עה). שבתי הקדש אשר לחברת קהל קדוש בית יעקב בחצר גארגולה הולכות ומתמוטטות ואין לאל יד ההקדש להחזיק את בדק הבתים (שו״ת פרח מטה אהרן קיח).—ד) בית להחזקת עניים, או זקנים, או חולים, והעניים בעצמם שמחזיקים אותם שם: ששתם בני אדם קורין הקדש לכל עניי ישראל בין בריאים בין חולים (שו״ת הר״נ גירונדי א). ובתי ההקדש ובתי החולים יהיה הכל מוטל עליהם (פנקס קראקא שנ״ה, אוצה״ס ד). ועל טוב יזכר שם כמר וכו׳ וכמ׳ אברהם אברלן בהקדש שהערו נפשם והמציאו ההרוגין הי״ד לקבורת ישראל (לקוטי פנקס ההקדש׳ של ק״ק וירמייזא סו). כ״א אלול נפטרו ונקברו אלו הארבע וכו׳ ובן איזק וישרלן בהקדש (שם 13). וביום השבת נפטרה מרת ברנדלי בהקדש (שם 15). מוהר״ר מתתיה ממירדינגן במדינת שוייץ שלח להקדש פה וורמישא כ״ף ר״ט נגד זה התרצה לו הקהל יצ״ו להזכיר נשמתו בכל שבת עם שאר צדיקים הנכתבים בס׳ הזכרת נשמות פה (שם).

***הַקְדָּשָׁה**, ש״נ,— שם״פ מן הקדיש: מי שאין רשאי בהקדשתו רשאי בהפרשתו (ספרי נשא ל).—והשתמשו בו בזמן האחרון בענין יחוד ספרו כדומה לכבוד אדם, Widmung; dédicace dedication.

***הַקָּזָה**, ש״נ,—שם״פ מן הִקִּיז, הַקָּזַת דם, Blutlassen saignée; blood-letting: ודם עיקור ודם הקזה שהנפש יוצא בו (כרית׳ ה א). איזהו דם הקזה שהנשמה יוצאה בו כל זמן שמקלח יצא דם התמצית מפני שהוא שותת (גמ׳ שם כב.). איזהו אדום כדם המכה וכו׳ רב נחמן אמר כדם הקזה (נדה יט:). כל המיקל בסעודת הקזת דם מקילין לו מזונותיו מן השמים ואומרין הוא על חייו לא חס אני אחוס עליו (שבת קכט.). שמונה רובן קשה ומיעוטן יפה ואלו הן דרך ודרך ארץ עושר ומלאכה יין ושינה חמין והקזת דם (גיט׳ ע.).— ומצוי בספרות: אותן שירטות ששורטין להקזת דם (תש׳ הגא׳, הרכבי קפט). שצריך להקזה פעמים ושלש בכל שנה (מלמד התלמיד׳, נצבים). שההקזה היא סכנה שמא יחתוך וורידי הדם וימות (אבודרהם, הלכ׳ ברכ׳ ח).

***הַקְטָנָה**, ש״נ,—שם״פ מן הִקְטִין: הפעולות האלהיות אינן לתכלית הקטנה מזה ההקש מבוארת בעצמה והיא הקדמה מפורסמת (דרך אמונה, ביכאנו א א). — ובפרט בדקדוק, צורת הַקְטָנָה [1])

***הֶקְטֵר**, ש״ז,— שם״פ מן הקטיר: כל הלילה כשרי לקצירת העומר ולהקטר חלבים ואברים (מגי׳ ב ו). זריקת דם והקטר הלבים (תוספתא דמאי ב ז).

***הַקְטָרָה**, ש״נ,— שם״פ מן הקטיר, כמו הקודם: שאין אכילה והקטרה מצטרפין (זבח׳ ב ה). להגשה לקמיצה ולהקטרה (מגי׳ ב ה). ששגג בביאה והזיד בהקטרה (יומ׳ מג.). יצאו שפיכות שיריים והקטרת אימורין שאין מעכבין את הכפרה (זבח׳ יג.). אחרי שהזהיר על עבודת השדים והזביחה להם הזהיר על הדם כי רוב הקטרתה הוא מהם (הריקנטי ב, אחרי).—ומ״ר: והקמיצות וההקטרות והמליקות וההזאות והקבלות (קדוש׳ א ח). בן לוי שקיבל עליו כל עבודת לויה וכו׳ הקמיצות וההקטרות וקבלת הזאות (תוספתא דמאי ב ז). אמנם בזמן מלאב היו הגויים עושין עבודות והקטרות ומגישין מנחות וקרבנות לז׳ כוכבי לכת (חזוק אמונה לר״י ב״ר אברהם א לח).

***הֶקֵּל**, ש״ז, — שם״פ מן הקל: ואולם קראנו החומר החמשי נושא על צד ההקל בשמות ואם אינו נושא על דרך האמת כמו שהתבאר בטבעיות (ר״י אברבנאל, מפע׳ ה׳ ה ב ג).

***הַקְלָאָה**, ש״נ,—שם״פ מן הקל, במשמ׳ זלזול: ומיני הבזיון ג׳ הקלאה התול ולעג וההקלאה היא הזכרת הקלונות אשר יעשה האדם במי שיחשבהו חרפת אדם (נופת צופים ג ב). והתקיפים לפעמים יכעסו אף על היושר לרוע תכונתם ואשר לא ישערו בבזיון וההקלאה לא יכעסו וזה לסבלותם (שם ד). ובנערים יתחייב מהם הבזיון אשר בתכלית הנבלה וההקלאה והרצון בנבלה הפרסום אצל בני אדם בענין מגונה וההקלאה כגון שיבוזה ויחמס ולא ימצא מושיע לו (שם ח).

***הַקָּלָה**, ש״נ, — כמו הקלאה, חֲקָלָה בכבודו של אדם: ומה אזכור או אספר בהקלותיך אותי בענין הזה (גוֹאת ר״י א״ת, בס׳ דרך טובים).

***הֲקָמָה**, ש״נ,—שם״פ מן הקים, א) הקמת בנין וכדומה: מכאן שהקמת הלילה (במשכן) פסולה לעבודה

---

[1]) לא נמצא אצלי פתקאות לשם זה.

ביום (פסיק' דר"כ א). שנת הארבעים וכו' להקמת המשכן (ר"ה ג:). ניהלם בזכות התורה עד הקמת המשכן (מד"ר במד' יב). ולפי שלא עשה משה שום מלאכה במשכן הניח לו הקב"ה הקמתו שלא היה יכול להקימו שום אדם מחמת כובד הקרשים וכו' אמר משה לפני הקב"ה איך אפשר הקמתו ע"י אדם א"ל עסוק אתה בידך (רש"י שמות לט לג). כי בנסוע המחנות הלוים יורידו אותו ויקימו אותו ולא הוצרך לצוות עתה על הקמת שבעת הימים הראשונים וכו' שפירש לו עתה כי ביום החדש הראשון תתיה הקמתו (רמב"ן שם מ ב). ביום שכלו הקמותיו (של המשכן) בראש חדש ניסן (מד"ר במד' יב). — *הֲקָמַת מלך, מנוי מלך: מאחר שהקמת מלך מצוה למה לא רצה הקב"ה כששאלו מלך משמואל (רמב"ם מלכ' א ב). — *הֲקָמַת אבנים: הקמת האבנים מהירדן להוליכם אל המלון והקמת האבנים האחרות (ר"י אברבנאל, יהוש' ד י). — ב) *אִשּׁוּר וקיום דבר, הקמת נדר וביוצא בו: קיים ליכי ונשאל על הקמה ראשונה מהו (נדר' סט.). קיים ליכי ומופר ליכי ולא תיחול הקמה אלא א"כ חלה הפרה (שם). והזר המקיים ונשאל על הקמתו (שם סז.). שאין ההקמה מועיל אחר ההפרה (רמב"ם נדר' יג כב).

***הַקְנָאָה**, ש"נ, — שה"פ מן הִקְנָה, הקנאת שטר וביוצא בו: המוצא שטר הקנאה בשוק יחזירו לבעלים (ב"מ טז.). וכלשון שכותב לישראל בהקנאה כך הוא כותב לגוי (תש' הגא', הרכבי רלח). אמר להם רבא בר רב שילא לאלו שכותבין שטרות כשתכתבו הקנאה אם אתם יודעין זמנה מוטב ואם לאו כתבו עכשיו (הלכות פסוקות, ממונות). שטר הקנאה העשוי בדינן של עובדי כוכבים (בו"ת רשב"א לב). שאם אותן זהובים שנתנם בקנין במתנה או באותו מקום הוא מטבע והם נושאין ונותנין בו כדרך שעושין במטבע של כסף הרי אותה הקנאה של אותה מתנה בטלה (התרומות סד ב). ומעשה באחד שהיה חייב להבירו מנה והקנה נכסיו לקטן כדי להבריחם מבעל חובו ואמרו שאין הקנאתו הקנאה (לבוש חו"מ, דיינים ב א). — ומ"ר: ולפנים בענין הרשאה כתבתי פסק גדול בעניין הקנאות הלואה על פי רבינו יצחק (סמ"ג עשין, פב). — ובדברים רוחניים ומוסריים מפשטים: וזו (התורה) מישרת להקנאת המוסר וההנהגה הישרה הן בקבוץ הבית הן בקבוץ המדינה (רלב"ג משלי כט). ואלה התנועות דרכם שיפעלו שתי פעולות אחת מהן קודם מציאות המצוייר והוא הקנאת החומר הכנה לשפע הצורה (רחב"ד, אמו"ר ד ג). החלק הנכבד הנמצא לאדם נאצל לו מצד הפועל והחלק הפחות הנמצא לו בא מצד המקבל שהפועל איננו כילי בהקנאת הטוב (נוה שלום, אבר' שלום ה ב).

***הַקְנָטָה**, ש"נ, — שה"פ מן הקניט: לא שגורה משום הקנטה אלא משום שלא מצא תשובה (תש' הגא' הרכבי רג). קורא להקב"ה ויענהו מצער הקנטתכם (רש"י, יב ד). כל שכן לאיש אשר כמוני מה שאני בו מרוב ההקנטה ומיעוט השגת החפץ (רשב"ג, תקון מדות הנפ'). אמנם נקרא לעג בשלא יכוון בו דבר אחר כי אם הקנטת הנלעג והבזיון בו (נופ' נופ', מסיר ליחון ג ב).

***הַקְנָיָה**, ש"נ, — כמו הַקְנָאָה: ואין לו דרך שיקנה אדם חוב בה אלא במעמד שלשתן והוא דבר שאין לו טעם כמו שביארנו או בהקניית שטר החוב עצמו בכתיבה ומסירה מפני שהוא מקנה השיעבוד שבו (רמב"ם מלוה' ושותפ' ג ז). קטן עד שש שנים אין הקנייתו לאחרים כלום (הוא. מכיר' כט ו).

***הַקְּעָה**, ש"נ, — שה"פ מן נקע. יָקַע, ברפואה, הקעת הארכובה וכדומה, Ausrenkung (ein. Gliedes); dislocation: ההקעה היא יציאת עצם ממקומו והנהתו אשר לא בטבע וכו' ואם לא יצא אז אמנם נקרא הסרה בלתי שלמה ורבים יקראוה שמט (קאנון ד ד ה א). בסבות ההקעה ושמיטת ההנחה הסרת האברים בסבת ממתחת כמי שימשך אבר ממנו וימתיה עד שיקע או תנועה כבדה על ההשענות שמסיר האבר ממקומו כמי שיהפך רגלו (שם א ב צ י). הארכובה מהירת ההקעה ולפעמים תקע בלי סבה לבד הלוך קל או המעדה מועטה (שם ד ה א כו). הקעה מן ותקע ירך יעקב ועל הרך שבירך (הנחת כוסות המציצה) לגיד הנשה והפחד (מועיל) מההקעה (שם א ד כא).

א. ***הֶקֵּף**, ש"ז, כנ' הֶקֵּפוֹ, — שה"פ מן נקף, א) הֶקֵּף העגול, הקו המקיף במרחק שוה מהמרכז, Umkreis, périphérie; circumference: כל שיש בהקיפו שלשה טפחים יש בו רוחב טפח (ערוב' . ה). עמוד שהוא מוטל לאויר אם יש בהקיפו[1] עשרים

---

[1]) במשנ' מנקד' כ"י פרמה נקוד הֶקֵּפוֹ.

וארבעה טפחים מביא את הטומאה תחת דפנו (אהל' יב ז). כמה יהא בהקיפה (של הקורה) ויהא בה פותח טפח בזמן שהיא עגולה הקיפה שלשה טפחים (שם ו). ומרדע שאמרו אין בעביו טפח ויש בהקיפו טפה וגזרו על הקיפו משום עביו (שבת יז.). סוכה העשויה ככבשן אם יש בהקיפה כדי לישב בה כ"ד בני אדם כשרה (סוכ' ז:). הרוצה לדבק תורה נביאים וכתובים כאחד מדבק ועושה בראשו כדי לגול עמוד ובסופו כדי לגול היקף (ב"ב יג:). אין עושין ספר תורה לא ארכו יותר על הקיפו ולא הקיפו יותר על ארכו (שם יד.). בהמה שנשבר בה עצם ויוצא לחוץ אם עור ובשר חופה את רובו כשר וכו' ורובו שאמרו לרוב ארכו ורוב הקיפו (הלכ' פסוקות, שחיט'). שיתכונן להיות הקיפו של ספר כארכו שאם הקפנו על הקיפו חוט יהיה מדתו ששה טפחים (ר"י ברצלוני, הלכ' ס"ת כ). ומהדק עד שיעשה היקף הכרך ששה טפחים (רמב"ם, הלכ' ס"ת ט ג). כל שיש לו ארבע רגלים וארבע כנפים שחופות רוב אורך גופו ורוב הקף גופו (הוא, מאכ' אסור' א כב). והקו העובר על הנקודה הזאת יצא אל היקף הארץ אל שני צדיה והיה מברית מן הקצה אל הקצה (הגיון הנפ' לבר חייא ג). גולגולת שנחבס רוב גבהה ורוב הקיפה (רמב"ם שחיט' י ו). ואם היה בהקיפה שלשה טפחים יש בה רוחב טפח (הוא, שבת יז כו). — ב) *עצם פעולת דבר שמקיף את חברו: והסכים מהלכי הכבבים למה שיראה על שני שרשים אם גלגל היקף או גלגל יוצא חוץ למרכז וכו' גלגל הקף סובב על גלגל אחר ולא יהיה סבובו סביב מרכז הגלגל ההוא הנושא אותו וכו' והוא שיהיה גלגל ההיקף מתגלגל ומחליף כל מקומו (ר"ב א"ת, מו"נ ב כד). במצוע האור והחושך הנמשכים אחר יושרם ו ההקפם סביב הארץ (שם א עב). והרבה פעמים יבחרו מולדי מולות לזריעה ועשונים והקפים יקיף אותם הנוטע או הזורע (שם ג לז). התנועות אשר לגרמי כוכבי לכת בעובי גלגליהם כי אינם תנועות סביב הארץ אבל על הקפים קראום גלגלי ההקפות (אמונה רמה א ח). — ובמשמ' *עגול, מעגלה: כיצד מפיסין עומדין בהיקף ומסכימין על מניין שמונים מאה או אלף (רמב"ם, תמיד' ומוסף' ד ג). — ג) בהגיון, *מה שכולל ומקיף הרבה דברים: ונקרא כל (במשפט כל אדם חי) ההקף הכללי המחיב (מלות ההגיון ב). ונקרא קצת (בהמשפט קצת האדם כותב) ההקף החלקי המחיב (שם). ונקרא אין אחד (בהמשפט אין אחד מבעלי החיים אבן) ההקף הכללי השולל (שם). ונקרא אין כל (בהמאמר אין כל האדם כותב) ההקף החלקי השולל ויהיו ההקפים ארבעה וכו' ואם יחובר בנושא המשפט הקף כלל כמאמרנו האדם כותב קראנו זה המשפט סתמי רצוננו לאמר שהוא סתום ולא נגדר בהקף (שם). והבדלת מיני הזיבות לאיש ולאשה וכמות הקפי הנדות (כוזרי ג סד). — ומה שמצוי בהרבה ענינים: הקף השביעיות סדור בהרבה ממצותינו הננו מחויקים במלאכה ששת ימים ובשביעי נשבות ואחר שבע שביעיות של שנים ג"כ נשבות שנה אחת (ס' החינוך, מצוה של).

ב.°**הֶקֵּף**, ש"ז, — כמו ב.*הַקָּפָה: גנב ופרע בחובו גנב ופרע בהקיפו לא עשו בו תקנת השוק (הלכ' פסוקות, ממונות).

°**הַקְפָּאָה**, ש"נ, — שה"פ מן הִקְפִּיא: ולפעמים יהיה קר ויעזור טבעו לסגולתו בהקפאת הרוח והחלישו (קאנון א ב ב טו). הפעל שעושה הזכר דם הנדות מה הקפאה והעשוי (נוה שלום ב ז ו). ושלא היתה אותה הקפאה (של מי הים) כשאר הקפאת הקרח (רשב"ל דורא, מג"א ה ד).

°**הַקְפָּדָה**, ש"נ, — שה"פ מן הקפיד: הרי זה גיטך על מנת שתשמשי את אבא שתי שנים על מנת שתניקי את בני שתי שנים מת הבן או שאמר האב אי אפשי שתשמשני שלא בהקפדה (גיט' ז ו). טובה היא האריכה שהאריך רבי יהושע עם עקילס הגר מהקפדה שהקפיד בו רבי אליעזר שאילולי כן חזר לסיאורו (מד"ר קהל', טוב אחרית דבר). בששכרה (את הבהמה) לשאת עליה משוי שאפשר להשליכו בלא הקפדה (רמב"ם שכיר' ה א). וענין ההקפדה הנה היא השמירה והזהירות (ר"י א"ת, הקד' ריב"ג בהרקמה). תורה שבעל פה נפלה בו הקפדת מהשאירו לעד בחיבור מפורסם לבני אדם כולם למה שיגיע בזה מן ההפסד (ר"ש א"ת, מו"נ א עא). הקפידה עליהם שכינה הקפדה גדולה לפי שכונו לגנות הארץ (מלמד התלמידי', שלח). איני רואה כ"כ הקפדה (ר"א מלוניל, ארח' חיים ב, גיט'). עשה מה שתיכל בין תשלים המלאכה בין לא תשלים כי אין הקפדה להשלימה שהרי אי אפשר אבל ההקפדת היא על הביטול (רשב"ל דורא, מג"א ב טו). וקצת

דברים כי יתן האיש את לבו אליהם להנצל ממדת ההקפדה וכו' שלא להקפיד על אשתו ומשרתיו ובני ביתו (פלא יועץ, הקפדה). ממה שהשגיחו עליו מהקפדתם להזהר בספרים האלה הקדושים כאשר נמצאו בצורתם (ר"י א"ת, הקד' ריב"ג בסרקמה). שמצא המוחזק טענה שתחול הקפדתו עליה (הלכות, שוכר בית ה).

א.*הַקָּפָה, ש"נ, — שה"פ מן הִקִּיף, א) הליכה סביב דבר מה: הקפה ברגל (סוט' ד.). כדי הקפת דקל (שם). יפה נוף שלה בהקפת המזבח (פסיק' רבתי מא). ועיר קוסטאנטינו בהקפת העיר יש בה י"ח מילין (מסע' ר' בנימין, 18). עד כאן הקפת ירושלם ועתה נתחיל הקפת צפת וכו' עד כאן הקפה קטנה מכאן והילך סדר הקפה גדולה (שבחי ירושלם). שהקפה באנשים רבים תבלבל ההנהגה (ר"י אברבנאל, יתרו). צוה שיעשו ההקפות (סביב יריחו) שבעה ימים ובשבעה כהנים ושבעה שופרות (הוא, יהוש' ו ה). והמנהג פשוט ליטול הערבה עם הלולב בשחרית בשעת הנענוע ובשעת הקפה עד שעת החבטה (רמ"א, שו"ע או"ח תרסד ז). ובשביעי מקיפים אותה (את הבימה) שבע פעמים זכר למקדש שהיו מקיפים את המזבח וההקפות לצד ימין (שו"ע שם, תרס א). — ׳ובתכונה: וזה טעם למחשבי העבור לאחר שצרפו כל השעות והקפה של כל המחזורים (תוספ' ר"ה ח.). זה הוא הקפת הרקיע ותמורת עמידת החמה על הארץ (ס' העבור ב). והרקיע נסמך בהקפתו זו על שתי נקודות (שם). והם כדורים רבים אחד תוך שני אין פנוי ביניהם ולא רקות כלל אלא הקפתם מתוקנת מדובקים אחד באחד (ר"ש א"ת, מו"נ א עב). והגלגל הקטן הזה יקרא בשם גלגל ההקפה (יסו"ע לר"י ישראלי ב א). כי אנחנו נשיג בו דברים גשמיים בלתי נראים כהשיגנו בגלגל הנטייה וגלגל ההקפה (ראב"ד, אמו"ר א א). ומרכז גלגל הקיפת הירח יהיה במרחק הרחוק מגלגל הנושא (ג"ע לר"א הקראי, קדוה"ח ח). וכל אחת מאלו תשלים הקפתה בכ"ז יום ושבע שעות פחות או יותר כפי המהלך השוה לה (שם ב). ונשלם אז הרקיע שש הקפות שלמות בחמה (יסו"ע לר"י ישראלי ב יז). אם יסכים היות החדש תלוי בירח באלו ההקפות (ג"ע לר"א הקראי, קדוה"ח ב). — ואמר הפיטן: סובב בְּהַקָּפָתוֹ. סדר תקופתו. סהר תכפתו. סתר כפתו (יוצר לשבת ור"ח, אילת). — ׳הקפה וסבוב: ויש חלוק בין הקפה לסבוב כי ההקפה היא השלמת הסבוב עד סופו והסבוב יכול יהיה סובב את מקצת העיר ולא יהיה משלים את כלה (אבודרהם, סדר התקופות). — *הקפת הראש, תספרת השערות סביב כל הראש: הקפת כל הראש שמה הקפה (יבמ' ה.). — *וסבוב השערות סביב אבר מן האברים: מאימתי נעשה בן סורר ומורה משיביא ב' שערות ועד שיקיף זקן התחתון וכו' הקפת גיד ולא הקפת בצים (סנה' סח:). — ב) *מַעְגָּלָה: והן (הכהנים) עומדין בהקפה (רמב"ם, תמיד' ומוספ' ד א). — ג) *בהשאלה, הקפת השכל ביחס למחשבה ורעיון, שהשכל מקיף אותו מכל צד, ר"ל מבין אותו בכל פרטיו: וכבר מנה דוד ע"ה העצם ורוב אלה המקרים וזכר הקפת חכמת האל יתברך בהם (ראב"ד, אמו"ר א א). ואני בעניי הכונותי להקפת האמת בדרוש הזה שלשה דבורים וכו' שהסכלות יותר נמצאת ביחיד וההשכלת ברבים עם הקפת האמת יותר נמצאת (ר"י אברבנאל, ש"א ח ד). כי יפה אמר החכם העמידה על הפסד הסברות קודם ההקפה במושג מהם שקר והוא השתדלות בעורון וטעות (אגר' אחוז דלמידיגו, בס' מלא תפנ'). ראוי והגון לנו לתלות החסרון במיעוט הקפתנו והשגתנו (שבי"ע א, מלרים).

ב.*הַקָּפָה, ש"נ, — שה"פ מן ב.הִקִּיף, הקרבת שני דברים זה אל זה: שתי מגורות בעליה אחת תורם מכל אחת ואחת סקי תבואה ועיגולי דבילה וחביות של גרוגרת כולם בהקפה אחת תורמין ומעשרין מזה על זה (תוספתא תרומ' ג י). (לא צריך) צירוף סל להפריש מזה על זה אלא הקפה בעלמא כדי לתרום מן המוקף (תוספ' פסח' מו:).

ג.*הַקָּפָה, ש"נ, — שה"פ מן ג.הִקִּיף מכירת בהקפה, לא לשלם במעות בעין מיד, אלא אחרי זמן קבוע, Kredit ; credit: שביעית משמטת את המלוה בשטר ושלא בשטר הקפת החנות אינה משמטת (שביע' י א). ראובן שקנה זהב מכותת משמעון פתוראה בהקפה לחדש אלול כל משקל בי"ב זוז (ר"ש גאון, תשו' הגא', שע"צ ב ג). כשהיו בונין היו בונין בהקפה ולא היו נותנים בהם מעות של הקדש שנתנדבו לעשות בניין עד שנעשה כל הבניין (תוספ' מעי' יז.). ולא ימכור בהקפה אלא דבר שדרכו להמכר תמיד בהקפה (רמב"ם שלוח' ושותפ' ס א). והחנוני מקיף יין בהקפה באמנה

לבני אדם (רש"י אבות ג טז). וילך למסעיו וכו' הלך לפרוע הקפותיו (מד"ר בראש' מא). לפי מה שראיתי עכשיו במדינות אלו שמורגל בין הסוחרים שמחמת רוב הסתחרות ומשא ומתן שיש להם זה עם זה הם נותנים הרבה בהקפה (לבוש חו"מ קכח א). שמחה שאתם עושים בשביל הקב"ה הרי היא מעוזכם היא תעוזר אתכם לשלם הקפותיכם ומלוותיכם שתלוו בשבילה (רש"י ביצה טו:). והחנוני (נשבע ונוטל) על פנקסו שכותב בו הקפותיו כך ציוני פלוני לתת לפועליו ונתתי להם (הוא, כתוב' פז:). ראובן ושמעון נשתתפו וכו' וכשבאו לחלוק הביא ראובן עסק השותפות קצת במעות וקצת בסחורה וקצת בשטרות שמכר ליהודים בהקפה וכו' שמעון ישביע לראובן שאלו ההקפות הם מעסק השותפות ושעשאם לצורך העסק ולטובתם (טור, שבועה לג). ואם בן עיר אחרת יש לו הקפות בעיר יש לו רשות לעמוד שם אפילו כשאינו יום השוק למכור כשיעור שירויח כדי פרנסתו מן הריוח עד שיגבה הקפותיו (שם, שכני' קנו). קרה לו כמקרה הרגיל אצל חנוני לקחת דבר יום ביומו לחם שלחנו ויין משתיו והפנקס פתוח וכל הקפותיו בספר נכתבין וכו' והנה אם יאמרו לאיש הזה בטרם מלאת לו שנת שלומיו הרבו הקפותיך אצל החנוני מקיף הלא יענה בכל לבו מעט מוער לא כביר ומי יודע אם עוד רבות מעותי אשר אתו מאשר לקחתי מידו (ר"מ אלשיך, משלי ו יא). החנות פתוחה ובני אדם נכנסים שם ולוקחים בהקפה וכו' הפנקס פתוח לכתוב בה ההקפות כדי שלא ישכח (רע"ב, אבות ג טז). ראובן נתעסק בהקפת סחורה לשמעון ובראותו כי התחיל להתמוטט לקח הסחורה מאתו וכו' (שו"ת חת"ס, חו"מ נג). והנה החנוני מקיף וכותב כל הקפותיו של בעל הבית עד לאחר חדש ימים (דרך ישרה, שער התוכחות).

°הַקְצָאָה, ש"נ, — שה"פ מן הִקְצָה, הפעולה להקצות דבר לשמוש מהשמושים: אבל בסוכת החג מצותה כל שבעה והקצאתה כל זמן מצותה (רש"י שבת מה.). נר עיקר הקצאתו הוא בין השמשות (תוספ' שם מד.). ויש אומרים שאין הכנה והקצאה בשל ע"א (לבוש או"ח שי ב). ואם נטמן בהם (במוכים) קדירה במקרה לא הוכנו בכך ואסור לטלטלן שנשארו בהקצאתן ולא בטלו להטמנה (שם רנט א).

א.*הֲקָצָה, ש"נ, — שה"פ מן הֵקִיץ, א) בהשאלה, הֲקָצַת המתים: לעתיד בוא בשעת הקצת המתים אני שבע לראות (מד"ר תהל' יז יח). — ובמשמ' העקרית °הֲקָצָה מן השֵׁנה: והואיל והתבאר מהות השינה ותועלתה נאמר שההקצה פעולת ההרגשות (ריב"ל, עולם הקטן ב ג). — ב) במשמ' מעמד ההפך מן שֵׁנה, היות עֵר: ותהיה (הנפש) מוכנת בטבע שתתפעל או בעת ההקצה או בעת השינה (המעלות לר"ש פלקירא א). השינה וְהַהקצה הם בחלק אחד מן הגוף או בחלק מן הנפש או משניהם וזה כי השינה וההקצה הפכים וכו' שההקצה היא סימן שירגישו החושים כל אחד ההרגשה המיוחדת לו (צידה לדרך א מ). דע שההקצה שם מונח על התרת החושים להרגיש כל אחד כפי עבודתו בכל עניני העולם הנודעים לכל חי מרגיש וכו' והשינה וההקצה צורך לכל חי מרגיש שכל דבר שיתבטלו הרגשותיו מרוב ההקצה צריך לישן ואז ינוח לו (שם). גם יזהר מרוב המרחץ ומרוב השינה ומרוב ההקצה כי כל אלה מזיקים מאד לראות העין (מ' אלדבי, ש"א ד). רבוי ההקצה מיבשת רטיבות הגוף והמוח (שם ה).

ב.*הֲקָצָה, ש"נ, — שה"פ מן ב. הֵקִיץ, הקצת שפתים: הקצת[1] שפתיו (של המגדף) הוי מעשה (סנה' סה.). ולפיכך הקצת שפתים אינה חשובה מעשה שהרי יתכן לגדף בלבו בלא הקצת שפתים ולפיכך הקצת שפתיו ומחשבות לבו שאין בהן הקצה אחד הן וכו' ואעפ"י שאין בהן הקצת שפתים שאותיות אלו (איה) מאותיות הגרון הן ואין בהם הקצת שפתים שיש בהן מעשה לפיכך אעפ"י שהעיד בהקצת שפתים אינה חשובה מעשה שהרי אפשר לו להעיד בלא הקצת שפתים ונמצאת עדותן בהקצת שפתים ובלא הקצת שפתים אחד הן לפיכך אין הקצת שפתים השובה מעשה (הרי"ף שם, סוף פרק ז).

°הַקְצָפָה, ש"נ, — שה"פ מן הקציף: מכה בלי תוזפה, נצח לחרפיך תשלח בְּהַקְצָפָה, ובעמך לא למגפה (סליח' עו"ס, אזעק).

***הַקְרָבָה**, ש"נ, — שה"פ מן הִקְרִיב: בזמן שראוי (הכהן) לביאה ראוי להקרבה בזמן שאינו

---

[1] כך בערוך, ובכ"י, וכך בפי' יציר' לברצלוני, ובנוסח' עקימה. ובנמ"י שם: הקשת.

ראוי לביאה אינו ראוי להקרבה (מו"ק טו.). ועל ההקרבה שהקריבו קרבן שלא נצטוו (מד"ר ויקר' כ). מכאן את למד שיום הז' להקרבה שבת היה (שם במד' יד). גדול תלמוד תורה יותר מהקרבת תמידין (ערוב' סג:).—ובמשמ' עומד, שנקרב: יפה היתה הקרבת פרעה לישראל ממאה צומות ותפלות (שם, שמות כא). — ובסגנון הקראים במשמ' בקרוב, ההפך מן ברור: ואולם סימני ההקרבה כפי דתנו אנחנו בני מקרא נבארם כי מצות תוריות אע"פ שתלויות בדעת הברור כן תלויות בהקרבה וכשעושים בהקרבה עושים אך אם יודע בדעת הברור הוזרים מן ההקרבה אל דעת הברור (ג"ע לר"א הקראי, קדוה"ת ט). מפני שדעת ההקרבה קיימת וראויה להשתמש בה בין במנהג העולם בין בעניני המצות ואולם מה שמצאנו במנהג העולם שהדעת שופטת להתנהג בדעת ההקרבה במקום שאין שם דעת הודאי וכו' שמצאנו במנהג העולם שהאדם ירצה ללכת למדינת הים להרויח וזה אינו ידוע לו בבירור כי אם לפי דעת ההקרבה ויעשה על פי הקרבתו (שם י).

***הַקְרָשָׁה**, ש"נ, — שה"פ מן הִקְרִישׁ: ושיקרה הקר המשוש הרך וכו' כמו השלג והשומן ואמנם השלג להקרשתו וקפיאתו (קאנון א כ ג). והשלג הוא מקרירות האויר והקרשתו (פי' יליר', מיוחי' להרא"ד א ב).

***הֶקֵּשׁ**[1], ש"ז, מ"ר הֶקֵּשִׁים. — שה"פ מן *הִקִּישׁ דב לדבר, א) הפעולה להקיש ולדמות שני דברים שיש בהם צד דמיון, ועצם הדמיון. Analogie: התחיל דורש להן מהיקש ומקל וחומר ומגזירה שוה מהיקש הואיל ותמיד קרבן ציבור ופסח קרבן צבור וכו' (ירוש' פסח' ו לג.). דבר הלמד מהיקש חוזר ומלמד בק"ו (זבח' מט:). אין היקש למחצה (כרית כב:).—ובכלל *כח השכל להקיש ולדמות דברים זה לזה: וזה הדעת אשר אמינהו הוא יותר מעט ההרחקות מן הדעות הקודמים ויותר קרוב אל ההקש השכלי (ר"מ א"ת, מו"נ ג יז). אבל מצד השגת הנבואה והתורה האלהית המצוה לעשות הדברים הנרצים אצל הש"י אף על פי שלא יגזרם ההקש (העקרים א יא). כי אנו הולכים עפ"י הכתוב וההקש והעתקה ולא על הקש היוצא מההקש כי הוא עקש ולא הקש (הערוח למ' כשילי, הקדס א ב). שיש סגולות רבות לא יתאמתו מצד ההקש רק הנסיון כמו שיש אבן שכאשר תעבור על החומץ תשבר (רש"ט שפרוט, פרדס רמוני, סדר מועד). כי חוזק האמונה גבר על ההקש אשר היתה במחשבתו (ר"י אברבנאל, יהוש' יד ח). שצוהו אז במצות המילה כי היא היתה ודאי יוצאת מההקש השכלי (חזות קשה לר"י ערמאה ב). שאם היה הדבר כן למה העלים יעלימוהו וידברו בחידות ומשלים אם הם דברים שהאדם בהיקש שכלו ובמופתים יוציאם אל ההודעה (מנח' קנא' לר"י מפיסא 14). ולקצת מקומות בקצת מצות בארה התורה אופן לאותם והמעט יהא הקש על הרב (הקד' ר"א הקראי לג"ע). כאדם שסובל חולי גדול שההקש גוזר שלא תספיק רפואה לחולי ההוא (מרפא לנפש לא). וכשנתמעטה חקירת התלמידים והלש היקשם כשתעריכהו להיקש שמאי והלל רבותיהם אז נפלה מחלוקת ביניהם עיונם בדברים רבים לפי שהיקש כל איש מהם לפי שכלו ולפי העקרים המוצאים אצלו (מנוה"מ כ א ז א).—*בהקש אל, בדמיון אל: שהוא אדם בהקש אל החמור ובהקש אל המלאך איננו אדם כי אם מקרה (רא"ד, אמו"ר א א). ויראה שאין ערך לנזקו בהקש אל תועלתו (שם ו ב). לאיש היודע בפעל בהקש אל הכח אשר לו (רלב"ג, מלחמ' ה' א ט). ואם הנפש לא קדמה בחמר בפעולות שש הימים קדמה בהקש אל המשפט הזרעיי (מאמ' הנפ' לרשב"ג). ואם אינה תולה (הנפש) מהגוף בהקש אל ישותה או בהקש אל תכליתה תולה על דרך מה בהקש אל התחלתה (שם). ואמרו שההושים בהקש לעולם הבא הם בתכלית החסרון (מאזני צדק, אלגזלי 13). — ב) בפרט בהגיון, משפט הגיוני בנוי על פי הקי ההגיון מהקדמות ותולדה, Syllogismus; syllogisme: כי כל שני משפטים נבדלים לא יתחייב מהם דבר כלל וכו' ואם השתתפו במין אחד מן השיתוף עד שיתחייב מהם יחד משפט אחר אז יקרא הקש (מלות הגיון ו). וידע דרכי ההקש ועשות המופת (ר"מ א"ת, מו"נ א פה). יודעים בתקון ההקדמות ובעשיית ההקש ובהשגת התולדה עפ"י החקירה (אגרי מנח' הקראי, לקו"ק נספח'). שהדבר שיודע בהקש לא ימלט מחלוקה אם שיהיה נודע קודם לכן ולא יצטרך אם כן אל הקש ואם לא היה נודע מהיכן ידע האדם שידע אותו על ידי הקש (העקרים א טו). ולאנשי

---

[1]) בערב' קיאש a).

---

a) قياس

זאת המלאכה מין ממיני ההקש יקראוהו הקש החלוף וזה כי אנחנו כשרצינו לאמת משפט מה ובארנוהו בהקש אחד מן ההקשים המשאיים והוליד לנו המשפט אשר רצינו שנדע אמתותו הנה אנחנו נקרא אותו ההקש המשאיי הישר ואם אמתנו המשפט בדרך אחר והוא שנניח סות המשפט אשר נרצה לדעת אמתותו ונהבר ההקש שיהיה לנו המופת בו ויוליד שקר הסותר אשר הנהנו נאמר כי המשפט אשר הנחנו הוא אמתי בלי ספק ואז המשפט אשר נרצה לאמתו נקרא הקש החלוף ולנו מין אחר מן ההקש נקראהו הקש החפוש והוא שיהיה משפט מה נודעו הלקיו והתאמת בחפוש קצת חלקיו הנה נקח המשפט ההוא כללי ונשימהו הקדמת הקש ולנו הקש אחר נקראהו הקש הדמיון ר״ל ההעתקה (מלות הגיון ז). ההקש מאמר יונהו בו דברים יותר מאהד ויתחייב ממנו בעצמות לא במקרה דבר אחר זולתם בהכרה (כל מלאכת ההגיון, ההקש). כי היה פעל ההקש במה שהוא הקש לבאר המוסכל בידוע (שם). התמדת המציאות המיני אי אפשר שידבק במציאות האיש הגשמי לפי שההקש יהיה כן כל גשם בעל תכלית ואין בעל תכלית אחד בו כח בלתי בעל תכלית (ראב״ד, אמו״ר א ו). כי בעל התלמוד לפעמים מביא וקובע בתלמוד דברי שום חכם אעפ״י שאין הדבר כמותו ויכריח שיהיה סותרו אמת כדי שלא יבוא אחר ויחזק בסברת אותו החכם וכו׳ וקרוב לדרך זה דרכו בעלי ההגיון בהקש[1] הרתיעה (מכת׳ ר׳ חיים בן מוסא לר״י בנו, כי״ת ב). ואלו י״ד המינים ממיני ההקשים יקראו ההקשים המשאיים ואולם ההקשים התנאיים הנה הם שני מינים וכו׳ (מלות הגיון ז). ולנו הקשים אחרים נקראם הקשי הדינים התוריים ואין פנים לזכרם במה שאנחנו בדרכיהם (שם). אדע לטהר את השרץ משלשמאות טעמים ובהקשים מכוונים (ר׳ קלוני׳, אבן בחן לד). ואם ירצה לקבל זה ממי שידע המופתים בכל מה שיש עליו מופת יקבל ויבנה על זה הקשיו וראיותיו ואם לא יבחר בקבלה (ר״מ א״ת, מו״נ א עג).

°גבול.

הקש, °הקש מורכב, °הקש החלוף, °הקש תנאי, °הקש מהובר, °הלציי, °היובי, °חלקי, °כללי, °נצוחיי, °שכללי.

—°הקדמה.—°הַתָּכָה.

°חומה.—°חִפּוּשׂ, °חִפּוּשִׂי.

°ילד, הוליד, התילד.

°מְבֻקָּשׁ.—°מופת, מופתי. — °מקום, מקומות.

°קצה.

°רתיעה, הקש הרתיעה.

°**הַקְשָׁאָה**, ש״נ, — שה״פ מן הקשה, צווי הַקְשָׁאַת עורף פן תקשו כי היא רעה רבה (אזהר׳ ר״י ברללוני, אחוה דעתי).—והקשאת הלב: הקשאת הלב ההריבה את בית המקדש ראשון (רלב״ג משלי כח). וענין הקשאת לב פרעה ולב סיחון היה ע״צ העונש לחטאים קדומים ומנע הא״י מהם בחירתם הטבעית (רשב״ל דוראן, מג״א, ח״י א).

°**הַקְשָׁבָה**, ש״נ, — שה״פ מן הִקְשִׁיב: כמו החולים שהם מקשיבים לקול הרופא הקשבה יתירה ואינם עושים ממה שצוה אותם דבר (המעל׳ לרש״ט פלקיירא ג). שבשאר הלקי המאמר לפעמים אנו עושים מה שנעשה בפתיחה מן ההתלמדות והתבוב וההקשבה ואומר לדיינים שיטו אוניהם לשמוע (נופת צופים א ז). מה שאצטרך להכביד תשמע הקשבה כוללת שתי אזנים וכו׳ והנה ברטיית האוזן אשר היא ההקשבה לדברי תורתי העלה ארוכת כל חולי וכל מכת הטא ועון כי תשמע ותהי נפשך (ר״מ אלשיך, משלי ד כ-כא).

°**הַקָּשָׁה**, ש״נ, — שה״פ מן הִקִּישׁ, נקש, נגיעה חזקה והכאה זה בזה: הקשת זרועותיו דבעל אוב הוי מעשה (סנה׳ סה.). כגון ההקשה שמקיש הזוב (ר״ח ב״ק יז:). אבל הקשת זוג ע״ג החרס והנחת סנדל של בהמה ברגלו כשבורח מן הקרב הוי מעין מלאכה ראשונה (תוספ׳ שבת נט.).

°**הֶקֵּשָׁה**, ש״נ, — שה״פ מן הקיש, כמו הֶקֵּשׁ: כי כן אמר הפיתומי כי התורות לא יעשה זה ההקשה (אבו השם הקראי, לקו״ק, נספח׳). ואין בעבודת האל סברא ולא הקשה ולא התחכמות (כוזרי א לט). וכבר שבנו אל ההקשה והסברא השכלית (שם ב מט). שלנבואה ראות יותר גלוי מההקשה (שם ד ג). ומן השמות יש שהם מפרשים שכאשר תשמע אותם יובנו לך עניניהם אשר יורו

[1]) והעיר שם אי״ש וז״ל: אולי הוא ההקש הנקרא apagogischer Beweis.

עליו בלשון ההוא מבלי שתצטרך אל הקשה בין הענין ההוא ובין דבר אחר (מלות הגיון יא). ואלו הענינים אשר לא יושגו מדרך ההקשה בטלום פלוסופי יון מפני שההקשה מרחקת מה שלא נראה כמוהו (מנח' קנא' לר"י מפיסא 87). ואל תכנים עצמך בחכמת שרשי המופת ואיכות הדיבור ומיני ההקשות ואופני הראיות ואיכות הילוך העילה עם המעולל (תו"ה, יחוד המעשה ה). וכן יעשה בכל תולדה תחובר אליה הקדמה צודקת ויולד מה שיתחייב יגיע העניין אחר הקשות רבות אל סתירה בין שתי התולדות האחרונות (ר"ש א"ת, תרג' פתיח' מו"נ). האמות הוא אשר יוכיח בהקשות רבות וכו' מאמר קצר מקיף בכל חלקי ההקשות (נופת צופים ב י). שבאלה ההקשות הערה מופלאה נכבדת במקצת דמיון לאשר רוח אלהים בו (שעה"ש לאבן לטיף כד). ואחר שדבר עמו הניח כל הקשותיו ושב לבקש רצון האלהים מעמו (כוזרי ד כז). — הקשת הלשון: והיתה ההקשה מחיבת אותנו לנהוג אותם מנהג זולתם מן הנפרדות אשר תדגשנה (הקד' ס' השרש' לריב"ג). בשער אשר נזכר בו המלות הזרות היוצאות חוץ מדרך ההקשה (הרקמה, שער יא). איננו יוצא חוץ מדרך ההקשה ולא רחוק ממנהג הלשון (שם יד). בעבור שהם מגנים אותה במה שנמצא ממלות זרות יוצאות חוץ להקשת הלשון (שם, הקד') — ובכלל הקשת השכל: וכשתהיה הדעת מחייבת זה מן ההקשה השכלית ומחכמת הקבלה (רשב"ג, תקון מדות הנפ' כז). ואשר הם מחכמת הדבר וההקשות (שם טו).

הֶקֵּשִׁי, ת"ז, לנק' ־שית, — א) של ההקש, מטבע ההקש: הסגולה כשתהיה לא תלך ענינה כפי משפט הקשי ולא במופת הגיוני (ראב"ע, ספר הנסיונות א). ועתה ראה היאך נמשך זה המאמר התורני אחר עיון ההקשי (שעה"ש לאבן לטיף כד). הדברים אשר המחלוקת בהם מבוארת בין התורה והחכמה אם ימצא כזה אין ראוי שנבקש ההאמתה ע"צ הלמוד ההקשי אבל נשען בדברי התורה ובמפורסם מענין התורה (ר"א דלמידינו, בחינ' הדת ב). זה שאתה אומר היא הדת ההקשית [המנהגית] מביא אליה העיון (כוזרי א יג). ואחר תרכיבם הרכבה הקשית ותוליד מהם תועלת התולדות בעזר השכל הכללי הסומך אותם (שם ה יד). אבל השווי ההקשי כבר אפשר שישתנה כפי הכנת המקבלים (העקרים ג יד). וזאת המלאכה ואם היא הקשית הנה לא ישתמש בהקש בפעל (כל מלאכ' הגיון סח). תמונת המאמר ההקשי הנכלל תחתיהם והתמונות ההקשיות מהם מבוארים התולדה מעצמם ומהם בלתי מבוארים (שם כה:). לכן היה מחויב שיותקו חלקי זאת המלאכה בספר ולא יהיה מספיק הנמצא מזה בטבע לבד ולא בהרגל כמו הענין מהרבה מהמלאכות ההקשיות (נופת צופים א ב). ולהסכים דעתם עם הדעות העיוניות ההקשיות וטבע המצואים שאמתותו המופתים החותכים (הקד' שעה"ש לאבן לטיף). והנה חכמתם הגדולה הזאת בענייני מציאות העולם התחתון והעליון אינה תלויה בהקדמות מופתיות ובראיות הקשיות (מנח' קנא' לר"י מפיסא 104). — ב) הכֹּבֶד ההקשי, הַקְּלוּת ההקשית, הוא משקל המיני שיש לכל גוף וגוף, שע"י הוא נבדל ושונה משאר הגופים, specifische Schwere; pésanteur spécif.; specif. gravity: ואמנם המים גרם פשוט מושבו הטבעי שיהיה מקיף לארץ מוקף מן האויר בהיותם על הנחותיה הטבעיות והוא כבדם ההקשיי (קאנון א א ב, הקד'). האמנם האויר הוא גרם פשוט מושבו הטבעי מעל המים ותחת האש וזה קלותו ההקשית (שם).

הֶקְשֵׁר, ש"ז, — שה"פ מן הקשיר, חבור בין שני דברים: שמכאן הבינו חכמי הרפאה כשיחלה שום אבר בגוף שאעפ"י שיש להשגיח ברפאות אותו האבר השיתוף שיש לו עם אבר זולתו מצד התילדותו ממנו או מצד ההקשר שהוא נקשר בו עכ"ז הרפאות של האבר החולה היא המכוונת בעצם (תגמ הנפש א ז). — ובהשאלה, חבור ויחס רוחני: שזה ההקשר שיש בין התחתונים והעליונים הוא' על ידי האומה הישראלית באמצעות התורה (מנח קנא' לר"י מפיסא 85).

הַר[1], ש"ז, הָהָר, הָרָה[2], הֶהָרָה, הָרְכֶם, מ"ר הָרִים, הֶהָרִים, סמי' הָרֵי, הָרָיו, — א) מקום בארץ גבוה מאד מעל פני האדמה שמסביב, Berg; montagne, mountain: על הַר נשפה שאו נס הרימו קול להם (ישע' יג ב). כל גיא ינשא וכל הַר וגבעה ישפלו (שם מ ד). על הַר גבה עלי לך מבשרת ציון (שם ט). וירד יי' על הַר סיני אל ראש הָהָר ויקרא יי' למשה אל ראש

---

[1]) רק עבר' וכנענ'. אחד מהמושגים הקדומים והעקריים שהלשונות האחיות נתרחקו בהם כל כך בשמות שקבעו לו. — [2]) לא נתברר מה טעם התחיל ורק בזה לסגל ההא ולא בההרה.

הָהָר ויעל משה (שמות יט כ). ויתיצבו בתחתית הָהָר (שם יז). היא רכבת על החמור וירדת בסתר הָהָר (ש"א כה כ). ושמעי הלך בצלע הָהָר (ש"ב יו יג). והנשארים הֶרָה נסו (ברא' יד י). ויעתק משם הָהָרָה מקדם לבית אל (שם יב ח). בערבה בָּהָר ובשפלה (דבר' א ז). והארץ אשר אתם עברים שמה לרשתה ארץ הָרִים ובקעת (שם יא יא). כל ישבי תבל ושכני ארץ כנשא נס הָרִים תראו וכתקע שופר תשמעו (ישע' יח ג). והמים גברו מאד מאד על הארץ ויכסו כל הֶהָרִים הגבהים אשר תחת כל השמים (ברא' ז יט). בעשירי באחד לחדש נראו ראשי הֶהָרִים (שם ח ה). קול דודי הנה זה בא מדלג על הֶהָרִים מקפץ על הגבעות (שה"ש ב ח). יום ענן וערפל כשחר פרש על הֶהָרִים עם רב ועצום (יואל ב ב). ואמרו לֶהָרִים כסונו ולגבעות נפלו עלינו (הושע י ח). ותנח התבה בחדש השביעי בשבעה עשר יום לחדש על הָרֵי אררט (ברא' ח ד). סב דמה לך דודי לצבי או לעפר האילים על הָרֵי בתר (שה"ש ב יז). לשבר אשור בארצי ועל הָרַי אבוסנו (ישע' יד כה). ואת עשו שנאתי ואשים את הָרָיו שממה ואת נחלתו לתנות מדבר (מלאכי א ג). — *הַר גָּבֹהַּ, תאר כבוד לאדם גדול, חכם מצוין: מסתברא מלתא דאמר רב נחשון גאון והר גבוה היה (תש' הגא', הרכבי נא). ומתוך שאתה תלמיד חבר לנו והר גבוה בתורה גלינו לך את רחישות לבבנו (שם, רנו). — *עוֹקֵר הָרִים, מפלפל מאד בחכמה, בתורה: עוקר הרים וטוחנן זה בזה בסברה (סנה' כד.) דרב יוסף סיני ורבה עוקר הרים (ברכ' סד.). שהיה סיני ועוקר הרים בחריפות ובבקיאות (כבר לאלדן רז:) — הכנים ראשו בין הרים גדולים, התערב במחלקת שני אנשים גדולים: מפני מה אתם מכניסין ראשי בין ב' הרים גדולים בין ב' מחלוקות גדולות בין בית שמאי ובין בית הלל (יבמ' טו:). א"ר ברכיה כך דרשו שני הרי עולם רבי אליעזר ור' יהושע (מד"ר שה"ש, מס יפו). — ומשל: הר בהר לא יפגש אדם באדם יפגש [1]: החכם יחשוב בנפשו ההרים לא ימושו והאנשים יפגשו (מלאה המוסר כב).—ובמליצה, *השדים של האשה: ואני אשים פני בראשונה להלל יפעתה, אולי יישר בעיניה ואשכון על הריה ועל גבעתה (עמנ', מחב' יז).—*הַר סִינַי, מין מאפה של בצק לחג השבועות: ההר שתצייר על ראש הנ"ל לא יהיה גבוה ותלול כי אם מהמצויירים או מאותם שעושות הנשים של בצק לחג השבועות וקוראות לו הר סיני (א' מודינה, לב האריה ב יא).—*הָרֵי אֵשׁ, הרים מריקים אש: הגדולים והנפלאים שבין ההרים המריקים אש חמה הר עטנא וכו' (למודי הטבע סז.).

אמיר.

בקעה, גיא, בין ההרים.

גבוה. — גבעה. — *גבשושית. — *גדוד — *גמזיה.

זקוף.

מורד. —*מִדְרוֹן. — מעלה.

עמק, שפלה, ההפך מן הר. —עָקֹב.

פסגה.

*צוק.— צלע.

ראש. — רגלי ההר. — רכס. — רָמָה.

שלשלת הרים.—*שפוע. — שפי.

תֵּל, תָּלוּל.

***הֵרָאָה**, ש"נ, — שם"פ מן הֵרָאָה: ואם הלשון יהיה מופקר ולא ייטיב לשמור מה שיש במצפונים יהיה שער האוצר פתוח ויצא מה שאינך חפץ בצאתו ויראה מה שאין הראתו טוב בעיניך וכשתשמור השער אתה שומר האוצר (חו"ה, הפרישות ה).

***הֵרָאוּת**, ש"נ, — שם"פ מן הֵרָאָה: שמה שהניח הפלוסוף שהשם יתברך בלתי יודע אלו הדברים הפרטיים האפשריים כבר יחשוב לו שיהיה פנים מההראות (רלב"ג, מלחמ' ה' ג ב), ר"ל נראים הדברים ומתקבלים בלשון על הדעת. כי זה מספיק למליץ שהוא מוכיח מן המפורסמות ומהדברים שיש להם פנים מן ההראות (נופ' צופ', מסיר ליאון א ד). אמנם היאך יהיה לספור פנים מההראות הוא בזה האופן וכו' (שם ח).—ובמשמ' רק למראית עין: ואני אומר לך זה באמתות לא על דרך ההראות והאלהים יודע (נרבוני, מו"נ א מח). כי הנה התגאת (הטוס) ותתעלם בכנפה ותגביהנה למעלה ותעשנו כמין עגולה מלא עינים וטוב רואי הדור למראה מאד ועל כ היא עושה כאשר ראינו ההראות ההוא שעת לכל אחד מרוחות העולם (ר"מ אלגיץ, איוב לט יג).

הַרְבֵּה, תה"פ,—בכמות רבה, **viel; beaucoup; much** וישמש עם שמות ופעלים: אל תירא אברם אנכי מגן לך שכרך הַרְבֵּה מאד (ברא' טו א).

---

[1]) בארמית: טורא בטורא לא פגע אינש באינש פגע.

והארץ נשארה הרבה מאד לרשתה (יהוש' יג א). הנה הסכלתי ואשגה הרבה מאד (ש"א כו כא). וגם הרבה נפל מן העם וימתו (ש"ב א ד). לעשיר היה צאן ובקר הרבה מאד (שם יב ב). ותתן (מלכת שבא) למלך מאה ועשרים ככר זהב ובשמים הרבה מאד ואבן יקרה (מ"א י י). הביא מאפיר עצי אלמגים הרבה מאד (שם יא). אחאב עבד את הבעל מעט יהוא יעבדנו הרבה (מ"ב י יח). העמיק הרחב מדרתה אש ועצים הרבה (ישע' ל לג). ויאספו יין וקיץ הרבה מאד (ירמ' מ יב). זרעתם הרבה והבא מעט (חגי א ו). מתוקה שנת העבד אם מעט ואם הרבה יאכל (קהל' ה יא). אל תהי צדיק הרבה ואל תתחכם יותר למה תשומם אל תרשע הרבה ואל תהי סכל (שם ז יו-יז). כי אם שנים הרבה יחיה האדם בכלם ישמח ויזכר את ימי החשך כי הרבה יהיו (שם יא ח). תקן משלים הרבה (שם יב ט). ויהי ליחזקיהו עשר וכבוד הרבה מאד (דהי"ב לב כז). ואומרים לה (להסוטה) בתי הרבה יין עושה הרבה צחוק עושה הרבה ילדות עושה הרבה שבנים הרעים עושים (סוט' א ד). והלא הרבה יותר ממאתים פסחים יש לנו בשנה שדוחין את השבת (פסח' סו.). אמר הקב"ה ליעקב יעקב הרבה זאת יקר בעיני (מד"ר במד' ד). — ועם ל, להרבה: ובכל עיר ועיר צנות ורמחים ויחזקם רחבעם להרבה מאד (דהי"ב יא יב). בכל יין להרבה (נחמ' ה יח). — מהרבה: והתפלל בעדנו אל יי' אלהיך בעד כל השארית כי נשארנו מעט מהרבה כאשר עיניך ראות (ירמ' מב ב).

***הַרְבָּעָה**, ש"נ, — שה"פ מן הרביע: שלא נאסרה עמי בהרבעה (חול' קיד.). — הרבעת בהמה: ואין אסורין (בני נח) אלא בהרבעת בהמה ובהרכבת האילן (סנה' נו:). מפי הקבלה שבני נח אסורין בהרבעת בהמה (רמב"ם מלכ' י ו).

***הַרְבָּצָה**, ש"נ, — שה"פ מן הרביץ, הרבצת בהמה: כדי הגבהה והרבצה (הערוך, הלכ' שחיט'). — יו הרבצת מים: הרבצה מועטת שרי בשביעית ובמועד אסור אפילו הרבצה מועטת (תוספ' מו"ק ו:).

הרג[1], ממנו הָרַג, הֶרֶג, הֲרֵגָה.

הֶרֶג, ש"ז, — שה"פ מן הרג: והיה על כל הר גבה ועל כל גבעה נשאה פלגים יבלי מים ביום הרג רב בנפל מגדלים (ישע' ל כה). הכמכת מכהו הכהו אם כהרג הרגיו הרג (שם כז ז). הלא מקול מפלתך באנק חלל בהרג הרג בתוכך ירעשו האיים (יחזק' כו יה). ויכו היהודים בכל איביהם מכת חרב והרג ואבדן (אסתר ט ה). הצל לקחים למות ומטים להרג אם תחשוך (משלי כד יא). — הרג מיתת בית דין: על חטאים שאנו חייבים עליהם ארבע מיתות בית דין סקילה שרפה הרג וחנק (תפלת ר"ה ויוה"כ).

הָרַג, פ"י, עת' אהרג, יהרג, יהרג, ואהרגהו, הרג, הרוג, להרג, הרג, הרג, הרוגים, הרגי, — המית באיבה, מות לא טבעי, **to kill ; tuer ; erschlagen**: כל הרג קין שבעתים יקם (בראש' ד יה). לבוא חמס שבעים בני ירבעל ודמם לשום על אבימלך אחיהם אשר הרג אותם (שופט' ט כד). כי איש הרגתי לפצעי (בראש' ד כג). כאשר הרגת את המצרי (שמות ב יד). שורי הרגת נטיעותי קצצת (ב"ק לא:). כי באפם הרגו איש (בראש' מט ו). ואותה בחרב הרגו (יחזק' כג י). איפה האנשים אשר הרגתם בתבור (שופט' ח יח). יקרבו ימי אבל אבי ואהרגה את יעקב אחי (בראש' כז מא). ונקי וצדיק אל תהרג (שמות כג ז). במסתרים יהרג נקי (תהל' י ח). מה בצע כי נהרג את אחינו (בראש' לז כו). ואת הבהמה תהרגו (ויקרא כ יה). ותהרגו את בניו (שופט' ט יח). אלמנה וגר יהרגו ויתומים ירצחו (תהל' צד ו). ויבאו על העיר בטח ויהרגו כל זכר (בראש' לד כה). — ובע"ת, במשמ' המיתם לאכילה, נרדף עם שחט: הרג בקר ושחט צאן אכל בשר ושתות יין (ישע' כב יג). — וצמחים, השחיתם: ויהרג בברד גפנם ושקמותם בחנמל (תהל' עח מז). — ומק' נסמך: ויבקש (פרעה) להרג את משה (שמות ב יה). — ולווי: קום הרג אותם (שופט' ח כ). והרגו איש את אחיו (שמות לב כז). ועתה הרגו כל זכר בטף וכל אשה ידעת איש למשכב זכר הרגו (במד' לא יז). — וכנוי: שת לי אלהים זרע אחר תחת הבל כי הרגו קין (בראש' ד כה). האמר תאמר אלהים אני לפני הרגך (יחזק' כח ט). בא אביו ותפסו עם הזונה התחיל האב צועק ואומר הורגך אני (מד"ר שמות מג). לשני כלבים שהיו בעדר והיו צווחים זה עם זה בא זאב ליטול טלה מן העדר והיה אחד מהם מתגרה כנגדו אמר חבירו אם איני הולך ומסייעו עכשיו הורגו ותיכף עלי והורגני (ספרי מטות קנז). בראשונה שמעתי לכם נטלני וחבשני בבית האסורים ועכשיו הרי הוא הורגני (מד"ר ויקר' יח). איך אלך ושמע

---

[1] רק עברית ומואב'.

שאול והרגני (ש"א יו ב). שלף חרבך ומותתני פן יאמרו לי אשה הרגתהו (שופט' ט נד). אם הרגם ודרשוהו (תהל' עח לד). והרגוני על דבר אשתי (בראש' כ יא). ואם ככה את עשה לי הרגני נא הרג (במד' יא טו). הלהרגני אתה אמר (שמות ב יד). ואמר להרגך[1]) ותחס עליך (ש"א כד יא). והתורה אמרה אם בא להורגך השכם להורגו (סנה' עב.). הנה עשו אחיך מתנחם לך להרגך (בראש' כז מב). וכי יזד איש על רעהו להרגו בערמה (שמות כא יד). שורי הרגת נטיעותי קצצת אתה אמרת לי להורגו אתה אמרת לי לקוצצו (ב"ק לא:). נתמלא עליה חמה להרגה (מד"ר שמות א). ואחזה בו ואהרגהו בצקלג (ש"ב ד י). כי הרג תהרגנו (דבר' יג י). אל תהרגם פן ישכחו עמי (תהל' נט יב). והיה כל מצאי יהרגני (בראש' ד יד). ויקם קין אל הבל אחיו ויהרגהו (שם ח). ועתה לכו ונהרגהו ונשלכהו באחד הברות (שם לז כ). פן יהרגני אנשי המקום (שם כו ז). ויצו דוד את הנערים ויהרגום (ש"ב ד יב). באותה שעה ביקש משה רבינו להורגן (נדר' לב.). רעה את צאן ההרגה אשר קניהן יהרגן ולא יאשמו (זכר' יא ד-ה).—ובמלחמה, בשדה קטל: רבים אשר מתו באבני הברד מאשר הרגו בני ישראל בחרב (יהוש' י יא). כי קול כחולה שמעתי צרה כמבכירה קול בת ציון תתיפח תפרש כפיה אוי נא לי כי עיפה נפשי להרגים (ירמ' ד לא). הרבה הורגים יש לו למקום (תענ' יח:). עמך בחרב יהרג ומצבות עזך לארץ תרד (יחזק' כו יא). ויהרג פקח בן רמליהו ביהודה מאה ועשרים אלף ביום אחד הכל בני חיל (דהי"ב כח ו). — ובמשמ' השמיד, אבד מן העולם: ואת הכנעני הישב בעיר הרג (מ"א ט טז). סכתה באף ותרדפנו הרגת לא חמלת (איכ' ג מג). כי ארצך שחת עמך הרגת (ישע' יד כ).—הורג, כמו שם: לתת אותה (את החרב) ביד הורג (יחזק' כא טז). להוציא אל הרג בניו (הוש' ט יג). עד אחד אומר ראיתי את ההורג ועד אחד אומר לא ראית (סוט' ט ח). — הרוג, הרוגים, הרגי: ותחת הרוגים יפלו (ישע' י ד). לבש הרגים מטעני חרב (שם יד יט). באי הרוח ופחי בהרוגים האלה ויחיו (יחזק' לז ט). ראיתי אחד שרץ אחר חבירו לחורבה ורצתי אחריו ומצאתי סייף בידו ודם מטפטף והרוג מפרפר (שבוע' לד.). מצאוהו חנוק ותלוי באילן הרוג ומושלך על גבי הסייף (שמח' ב ג). השכמתי ומצאתי הרוג אחד והייתי מטפל בו בג' תחומי שבת (שם ד לד). —וסמי': ותהינה נשיהם שכלות ואלמנות ואנשיהם יהיו הרגי מות (ירמ' יח כא). משניתנו הרוגי ביתר לקבורה נקבעה הטוב והמטיב (ירוש' ברכ' א ג ד). ושמעתי שהיו אומרים הרוגי מלכות אין כל בריה יכולה לעמוד במחיצתן (ב"ב י:).—וכנ': וגלתה הארץ את דמיה ולא תכסה עוד על הרגיה (ישע' כו כא). אם כהרג הרגיו[1]) הרג (שם כז ז).—וחיה טורפת את האדם: וישלח יי' בהם את האריות ויהיו הרגים בהם (מ"ב יז כה). ראש פתנים יינק תהרגהו לשון אפעה (איוב כ טז). — ובהשאלה, במוסריות: כי לאויל יהרג כעש ופתה תמית קנאה (איוב ה ב). כי משובת פתים תהרגם ושלות כסילים תאבדם (משלי א לב). כי רבים חללים הפילה ועצמים כל הרגיה (שם ז כו).

— נפע', נהרג, יהרג, — שהרגוהו: אם יהרג במקדש אדני כהן ונביא (איכ' ב כ). ובנותיה אשר בשדה בחרב תהרגנה (יחזק' כו ו). הנהרגים היו מתיזין את ראשו בסייף (סנה' ז ג). והיוצא ליהרג (גיט' ג ד). הואיל ונהרגו בו (ביום טוריינוס) שמעיה ואחיה אחיו (תענ' יח:). כל עבירות שבתורה אם אומרין לאדם עבור ואל תהרג יעבור ואל יהרג וכו' אבל בפרהסיא אפילו מצוה קלה יהרג ואל יעבור (סנה' עד.). האשה היוצאה ליהרג מכין אותה כנגד בית הריון כדי שימות הוולד תחילה (ערכ' ז.).

— פֻּעַ', הֹרַג, — כמו נפעל: אם כהרג הרגיו הרג (ישע' כז ז). כי עליך הרגנו כל היום (תהל' מד כג).

*הֶרֶג, ש"ז, — רוצח: הרי זה לא ימכרנה לא לתגר ולא לחרם ולא להרג מפני שמרמין בה את אחרים (ב"מ נג.). נודרין להרגין ולחרמין ולמוכסין (נדר' ג ד).

הֲרֵגָה, ש"נ,— כמו הרג: התקם כצאן לטבחה והקדשם ליום הרגה (ירמ' יב ג). ולא יאמר עוד התפת וגיא בן הנם כי אם גיא ההרגה (שם ז לב). כה אמר יי' אלהי רעה את צאן ההרגה (זכר' יא ד).

הַרְגָּזָה, ש"נ, — שה"פ מן הרגיז[2]), רגז.

*הֶרְגֵּל, ש"ז, מ"ר הרגלים, — שה"פ מן הרגיל. א) מה שמרגיל ומביא את האדם לידי דבר מה,

---

[1]) כך ב"א, ב"נ להרגך, והעיד רד"ק בפרוש: הריש נקרא בקמץ רחב כי היה לו נקודה בשוא ופתח.

[1]) בקצת נוסח' הרגיו.

[2]) לא נמצאו אצלי פתקאות למלה זו.

: Gewohnheit; accoutumance, habitude; habit
לא יאכל הזב עם הזבה מפני הרגל עבירה (שבת א ג). אין לשין את העיסה בחלב ואם לש כל הפת כולה אסורה מפני הרגל עבירה (פסח' ל.). טוב מי שהוא מבאר משנתו ממי ששונה ורגיל בהרגל לשון והולך (מד"ר קהל', טוב מראה). ובזמנינו סבה רביעית (למחלקת בענינים) לא זכרה (אלכסנדר) שלא היתה אצלם והוא ההרגל והלימוד כי האנשים בטבעם אוהבים מה שהורגלו בו ונוטים אליו וכו' (ר"ש א"ת, מו"נ א לא). שאלו הנחת תנועת הלשון מצאת עצמך רץ ומהיר קל על לשונך לרב ההרגל בו (מאזני לדק, אלגזלי 50). ואין דבר מקרב הלבבות הרחוקות כהרגל האכילה אלו עם אלו (שבט יהודה ו). הנולד בעיר פרא צריך הרגל ולמוד עד עלותו במעלות השלמות (הקד' ר"א הקראי לג"ע). — ואמר הפיטן: רצונו רוע הֶרְגֵּל, רשענו צדק מעגל (סלית' מנח' יוה"כ, לך ה' הלדקה). — ואמר המליץ: בקלות הרגל שכלו ורוח בינתו בקצוי הבריאה מוליך ומביא מעלה ומוריד (כתיב' עולס ב).—וככ': כי תעזור אותך אמונתך הטובה והרגלך הטוב שהרגלת באמונת השם (פי' משלי לרח' הלוי ג כו). — ומשל: השכל מתנה והמוסר קניין וההרגל על כל דבר שלטון (רסכ"ג, תקון מד' הנפ' כ). וירגילו נפשם בכל מדה רעה וכו' וההרגל הוא טבע שני ומרוב שהם מוטבעים במדות הגרועות הוא קרוב מן הנמנע להעתיקם מהם (המעל' לרמ"ט פלקיירא ב). ההרגל יעשה אומן (הקדמ' לזהר כתכה).— ומ"ר: ושירגיל עצמו להרגלים הטובים ויתאוה להם ויבחרם ויתעדן בהם (מאזני לדק, אלגזלי 82). כי הנמשך אחר ההנאות הגופניות והמתפשט בהם יותר מן הראוי יהיה קשה לו להפרד מהם כי ימשכוהו התאוות ההזקות וההרגלים (פי' משלי לרח' הלוי ה ג).—והֶרְגֵּל דבר, לשון נקיה בתשמיש המטה להשחוק וכדומה שלפני עצם המעשה: נטל כים דינרין והלך ועבר עליה (על הזונה המפורסמת) שבעה נהרות בשעת הרגל דבר הפיתה (ע"ז יז.). — *הרגל הלשון, במשמ' מנהג הנהוג בלשון: כי כשאמרנו זה היה על דרך העברה והרגל הלשון (ר"מ כמו"ל, חשבון המבור).— ועי' מִנְהָג.

הַרְגָּלִי, ת"ז, לנק' הַרְגָּלִית, מ"ר הַרְגָּלִיִּים, -יּוֹת, — של הֶרְגֵּל, מטבע ההרגל: שרצו הכרח המצא למשיח שלשה שלימיות הא' שלימות טבעי והשנית שלימות הרגלי והשלישי המשכי וכו' (דרך אמונה, ביכאגו כ ו). כי על כן היו המדות הרגליות לא טבעיות (ר"י אברבנאל, נחל' אבות ה ד). — חכמות הרגליות, כמו חכמות שמושיות: למה שהתברר מהם המופת בחכמות ההרגליות וההגיון בטחו הנפשות על כל מה שאמרוהו בטבע ובמה שאחר הטבע (כוזרי ה יד). וזה המין הוא מה שקורין חכמי המחקר חכמת התכונה והוא חלק מהחכמות שקורין הרגליות או למודיות (ר"ש א"ת, יקוו המים יא).

***הֶרְגֵּשׁ**, ש"ז, מ"ר הֶרְגֵּשִׁים, — שם"פ מן הִרְגִּישׁ, א) עצם שה"פ: אין הפסקתן אלא להרבות הרגש מהלך פסיעות וקול תחילת עבודות בעזרה (רש"י יומ' לג:). — ב) הכח והסגולה שיש בבע"ח להרגיש, **Empfindung; sentiment; feeling**: שהשכל יביט בענינים עצמים וכלליים בלתי חלקיים וההרגש בדברים חמריים (אגר' ב למנחם הקראי, לקו"ק נספח'). כי ענין החיות אשר היא ההזנה וההרגש נמצא בכל אלו המינים ומעמידם (מלות הגיון יג). והכח המדמה הוא אשר בו ישארו רשומי המורגשות אחר אשר הם נעלמים מההרגש וירכיב קצתם לקצתם (המעל' לרמ"ט פלקיירא ג). כי ההרגש החיצון כמו הראות והשמע רואה הדברים ושומע הקול הנשמע וההרגש הפנימי והוא הדמיון משיג הענין (רוח חן א). ונמצאת בהם (בבע"ח) נפש הצומחת כאילנות אלא שנמצא בהם כח ההרגש מוסף על האילנות (שם). שאחר ההרגש האחרון אפשרות במציאות ההרגש הנה לא יתחייב מזה שלא ימצא שם הרגש אחרון לזה החי (רלב"ג, מלחמ' ס' ו כד). הנה הוקשה אצלי מאד התורות והרלב"ג לא התעורר עליה כלל והרד"ק הרגיש הרגש חלוש (ר"י אברבנאל, מ"ב יג). בחדר הראשון (של המוח) הוא כח ההרגש וטבעו חם ויבש (מ' אלדבי, ש"א ד). בחדר השלישי הוא כח השכל ונקרא שופט שהוא ישפוט על הדמיון כמו שישפוט ההרגש על המורגשות (שם). שהלשון מפני רכותה ורבוי עצבי הרגשו השיגה זה והעין להיותה יותר קשה לא תשיגנו (ראב"ד, אמונה רמה א ו). — ומ"ר: ובאמת כי כל שהוזכר בכתוב ראיית מלאך או דבור מלאך הוא במראה או בחלום כי ההרגשים לא ישיגו המלאכים (רמב"ן בראש' יח ב). וכל דבר שיגבר עליו העפר גבורת

גדולה אין בו אחד מן ההרגשים (מ' אלדכי, ב"א ד). הואיל ואין התנועה דבר אחר זולתי השקט ההרגשים (שם). שהענינים כבר נעשו בכלי ההרגשים (שם ה). ובהפרד הנפש מן ההרגשים אשר תרגיש הנפש נזק שיבא אליה מן התכונות הרעות (שעה"ש לאבן לטיף כח).

*הַרְגָּשָׁה, ש"נ, — שה"פ מן הרגיש, א) עצם הפעולה, d. Empfinden ; sensation : במשמש מטתו בחלומו שאי אפשר לשמש בלא הרגשה (נדה מג.). נעקרה (טפת הזרע) בהרגשה ויצאה שלא בהרגשה (שם). הרגשת מי רגלים (שם נז:). כי בהיות ההרגשה, הדעת מתאוששה, אעפ"י שהידיעה תחלה בנעדר ובנמצא, לבד בהיותו בלי שמצה (אגר' מנחם הקראי, לקו"ק נספח'). שההרגשה הכללית היא בלב (פי' משלי לזרח' הלוי יד י). וצריך לקרר המזג קרירות בינונית באכילת חורת שלוקה ובשתיית מי שעורים במי הבוסר אם אין אצטומכתו מחודדת ההרגשה (מ' אלדכי, ש"א ד). כי הנה יש באדם מציאות נפש כמו שיש לכל הבע"ח משמשת להרגשה והשכלה וכו' ובו תלוי ההרגש (דרך ס' לרמח"ל ג א). כי השם הוסיף בהרגשת אזניו כאשר הוסיף באור עיני נער אלישע (ראב"ע, במד' ז פט). וכן בענין העונש המגיע לנפש הנה הפלוסופים לא ייחסו לנפש הרגשת צער וכאב (מנח' קנא' לר"י מפיסא 82). כי הנשמה היא החכמה ומושבה במוח הראש וממנה יצא כח כל ההרגשות ותנועת החפץ (ראב"ע, שמות כג כה). בכל כחות הנפש החיונית כלומר בכל ההרגשות שהם סבות כל המעשים (מלמ' התלמ', ואתחנן). שאותן שאינן יכולין לישן יהיו פניהם ירוקין ויתקלקלו פעולותיהם והרגשותיהם (מ' אלדכי, ש"א ה). — ובהשאלה, °ברוחניות, Gefühl, sentiment : היות יראתנו בלא הרגשה כמצות אנשים מלומדה (הקד' מלמד התלמידים). השלמים בני עליה שהרגשותיהם מכוונות נגד ה' (שם, בראש'). כל זה יורה אבוד הרגשותיכם ואבידת שכלכם (שבט יהודה ז). — ב) *כמו חוש, Sinn ; sens ; sense : כנגד ה' הרגשות וה' מורגשות (מד"ר במד' יד). אינם יסודות ולא גופות שיושגו בחמש הרגשות (ר"נ, פי' יציר', קונט' המסר'). שגם הבהמה יש לה ה' הרגשות כמו בבני אדם ראיה ושמיעה וריח ולעט ומשוש (פי' י' הדברות לגיסי בן נח הקראי). ודעבי החמש ההרגשות מתחברות במקום אחד למעלה מהמצח (ראב"ע, שמות ה כא). שחמש ההרגשות הן על מדרגות חלוקות כפי צורך בעל ההרגשות (מלמ' התלמיד', בהעלותך). ויתר החושים יש לכל אחד מהם אבר מיוחד הנושא אותו החיך לטעום האף להריח האוזן לשמוע העין לראות וכל אלו החמשה הרגשות שרשם בתוך המוח וכו' ולזה ההרגשות הם חיצוניות והם ג"ב פנימיות (ר"י א"ת, רות חן ב). — ויחיד : לכל הרגשה והרגשה נתן הקב"ה תורה מה לעשות ומה לא לעשות ללב לא תתורו לעינים אחרי עינים לאזנים וכו' כשם שהקב"ה גזר על הבריות וכו' והתחתונים מה לעשות כן צוה לכל הרגשות האברים של אדם מה לעשות (מדר' תדשא, אפסטין ח). שהחיך שהוא כלי ההרגשה והטעם הושם באדם להבחין בין הטעם הטוב למזג האדם ויאכלהו ובין הטעם הרע וירחיקהו (המעל' לרש"ט פלקירא א). — וסמי' : והנה ידענו כי הרגשת העין נכבדת מהרגשת האזן (ראב"ע שמות כ א). — ג) *הַרְגָּשַׁת שפתים, בענין הוצאת האותיות בכלי הדבור, כמו הברה : שכל האותיות יש להן הרגשת שפתים אבל אות היוצאת מן הפה בלי הרגשת שפתים וכו' (מדר' אגדה, בובר, בראש' ב).

*הַרְגָּשִׁי, ת"ז, לנק' הַרְגָּשִׁית, מ"ר הַרְגָּשִׁיִּים, יות. — מטבע ההרגש : וההפרש השלישי אשר הוא שכל בלתי הרגשי לא תבקש לא עלה וסבה (אגר' מנחם הקראי, לקו"ק נספח'). הוא מורה השגחה אמתית במופת הרגשי בבחירתו לאומת ישראל (ג"ע לר"א הקראי, תפלה ב). לפי שאינו דבר המסור לכל אחד שלא נדע ידיעה הרגשית (מלמ' התלמיד' בראש'). הפשטים מוכרחים להשגה הרגשית והמושכלות מוכרחות להשגה שכלית (מ' אלדכי, ב"א ח). וכמו שהנפש הזונה היא הנושא לתכונת הנפש ההרגשית לקבל המוחשים כן הנפש ההרגשית היא נושא לזאת ההכנה אשר לכח הדמיון (רבנ"ל דוראן, מג"א, ח"י ד). אחר כן נבראו התחתונים שהם כולם המרים ושפלים והם שלשת הצורות ההיולאניות דוממית צומחית הרגשית (זכות אדם 9). אשרי האוהב אהבה שכלית לא הרגשית כי בזה מותר האדם מן הבהמה ועליה נאמר רשפיה רשפי אש

---

[1]) בסגנון ארמי : נשים לאו בנות הרגשה נינהו משזבחות אנשים דבני הרגשה נינהו תקציץ (נדה יג.).

שלהבת יה (למת לדיק, חריס מודינא ו). ואם היא נעזרת ראשונה בכחות ההרגשיים איננה צריכה אליהם בציור אלה הענינים בעצמם וכו' וכאשר הכחות ההרגשיים משיגים בכאן במה שמרגישים מן המורגש כן הכחות השכליות בהפשטת הצורה מהחומר וההתדבק בה (כוזרי ה יב).

הרדליה, — עי' חרדלית.

°תַּרְדֵּמָה, ש"נ, — שה"פ מן הרדים, נרדם: ואעפ"י שהחם יעשה זה במה שמחליש בפועל הקור בהרדמה (קאנון א ב, כ ב, כט). וכאשר תצטרך אל הרדמה הנה לא תעבר כמו אל כשכש כי הוא עם הרדמתו מורגל (שם א ד י א). והשינה ענין מה לגשם תהיה הנפש בו מבטלת לחושים הנראים על דרך ההרדמה להם (ראב"ד, אמו"ר 70). — ובהשאלה, במשמ' הפסקת הרגש של החוש, הפסקת כח התנועה של האבר: ולפעמים יבא באחרית בעשת הצד והריאה הרדמת החוש באחור זרוע בעליו (קאנון ג י ד א).

***הַרְדָּפָה**, ש"נ, — שה"פ מן הֶרְדִּיף, א) עֹנש בית דין לממרה שאינו צייּת לפסק הדין [1]. — ב) °רדיפה אחרי האויב במלחמה: ומפני זה היה מהתחבולה בלוחמים כאשר לא ירצו בהתמדת ההרדפה ולא יחפצו להלחם עם הנרדף שיטו המרוצה לצד ימין או לצד שמאל (ר"י אברבנאל, ש"ב ב כא). — ובהשאלה: וראוי היה הויתור הזה יותר מההרדפה לפי שאדם אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא (אוהב משפט, איוב יד ד). — ומ"ר: ולמה תרדפני כמו אלה ההרדפות (רלב"ג, איוב י). — ובמשמ' יֵשם נרדף: ולפעמים יאמר עכול ובשול על דרך ההרדפה (קאנון א א ו ג). — °הַרְדָּפַת המליצה, ר"ל השתמשותה במליצות נרדפות למושג מהמושגים: כל זה (טמנם בעפר וכו') הרדפת המליצה בהכנעת הגאים (אוהב משפט, איוב מ יג).

[1]) בסגנון ארמי: ומנלן דכפתינן ואסרינן ועבדינן הרדפה דכתיב הן למות הן לשרושי הן לענש נכסין ולאסורים מאי לשרושי אמר אדא מרי וכו אמר רב יהודה הרדפה, מאי הרדפה אמר רב יהודה וכו' מנדין לאלתר ושונין לאחר ל' ומחרימין לאחר ששים (מו"ק טז.). וכתב על זה הרא"ש וז"ל: גירסת הגאונים מאי הרדפה אמר רב פפא נצבי דקני פירש גאון שקושרין קנים זו לזו וחובשין אותו ביניהם כדי שלא יעמוד בבית האסורין בריוח ולא ילך לכאן ולכאן וגם לא יוכל לחכך כעין קסדא שעושין לחבושים. ע"כ. ורש"י פרש מלשון רדיפה. ומהרמב"ם (סנה' כד ט) נראה כי ר"ל בהרדפה: לדחוף ולסחוב על הארץ. — ולא נתברר מקורו, אך עכ"פ צורת המלה מעידה שהיא עברית, והיתה נהוגה בענין ענש בי"ד.

הרה, ממנו א. הָרָה, ב. הָרָה, הֵרָיָה, הֵרָיוֹן, הֵרוֹן.

א. הָרָה[1]), ת"נ, מ"ר הָרוֹת, — א) אשה שיש לה עֻבר בבטנה, **schwangere; enceinte; pregnant**: הנך הָרָה וילדת בן (בראש' יו יא). וכי ינצו אנשים ונגפו אשה הָרָה ויצאו ילדיה (שמות כא כב). כמו הָרָה תקריב ללדת תחיל תזעק בחבליה (ישע' כו יז). כי ידעתי את אשר תעשה לבני ישראל רעה מבצריהם תשלח באש ובחריהם בחרב תהרג ועולליהם תרטש וְהָרֹתֵיהֶם תבקע (מ"ב ח יב). — ב) בהשאלה, עיר מבצר העומדת על הספר בין שתי ארצות [2]), **befest. Grenzstadt; ville fortifiée de la frontière; fortified frontier-town**: כה אמר יי' על שלשה פשעי בני עמון ועל ארבעה לא אשיבנו על בקעם הָרוֹת [3]) הגלעד למען הרחיב את

[1]) רקעברית, באשור' ארו. — [2]) עי' הערה שלקמן. — [3]) פרשו רוב הקדמונים והאחרונים הרות זו וכמו"כ הרותיה שבכתוב שלאח"כ במשמ' והרותיהם תבקע שבמשמ' הראשונה. אבל אין חצי השני של הכתוב, למען הרחיב את גבולם, מתישב כלל לפי זה, כי אין זה כלל דבור טבעי. וכבר הרגיש זאת מנחם בן סרוק ויפרש הרות שבכאן במשמ' הר, וכבר טענו עליו על זה דונש ותלמידיו, ואעפ"י שצדקו המשיגים עליו בענין הגזרה, שבודאי הרות אינו מן הר, אך בכונת הכתוב צדק מנחם מהם, כי אין ספק בדבר שהכונה פה להערים הבצורות שעל הגבול, והסכים לפרוש זה גם רי"א, וצריך לאמר כי בהשאלה נעתקה מלה זו למשמעה של עיר בצורה שעל הספר. ומקור המלה אולי בהפעל ארה באשור' שהוא משמש במשמ' הקיף ועשה כמו גדר וחומה סביב, ואולי זו היא משמעתו העקרית והראשנה של שרש זה גם בעבר' וממנה נסתעפה אח"כ המשמעה המשאלה של הריון האשה. ויש קצת ראיה לדבר שאין המשמעה של הריון האשה הראשנה והעקרית לשרש זה. והוא, שהלשון הערב' לא השתמשה בו במשמעה זו, ואלמלא היתה משמעה זו קדומה לשרש הרה טבע הדבר היה נותן שגם היא תשתמש בו. ולכן רגלים לדבר, כי השרש העקרי שהניחה הלשון השמית למושג זה הוא חבל [a]), שבו משתמשת הלשון הערב' למושג זה וישנו גם בעברית. ועקר משמעתו של שרש הרה הוא מושג שבשבילו השתמשו בו לענין מבצר וחומה על הגבול, ובהשאלה החלו להשתמש בו אח"כ

[a]) حبل

גבולם (עמוס א יג). אז יכה מנחם את תפסח ואת כל אשר בה ואת גבוליה מתרצה כי לא פתח ויך את כל הֶהָרוֹתֶיהָ [1] בקע (מ"כ יט יו). — ג) שם מפשט, כמו הֵרָיוֹן: אשר לא מותתני מרחם ותהי לי אמי קברי ורחמה הֲרַת עולם למה זה מרחם יצאתי (ירמ' כ יז-יח). היתה הרתן [2] שלא בקדושה ולידתן בקדושה לא חולצין ולא מיבמין אבל חייבין משום אשת אח (הלכ' פסוקות כ). היתה הרתן ולידתן בקדושה הרי כישראל לכל דבר (שם). — ואמר הפיטן בהשאלה: היום הֲרַת [3] עולם היום יעמיד במשפט כל יצורי עולם (מוסף ר"ה).

הָרָה. — הֵרָיוֹן.
יָלְדָה, לָדָה וכו', עי' ילד.
*כָּרַס, כְּרֵסָה בין שניה.
מְעֻבֶּרֶת.
*עִבּוּר.
*רחיים.

ב. הָרָה, פ"י, הָרִיתִי, הָרְתָה, הָרִינוּ, אֶהֱרֶה, תַּהֲרִי, תַּהַר, תַּהֲרוּ, תַּהֲרֶינָה, — הָרְתָה האשה יֶלֶד, נהיתה הָרָה, חֻבְּלָה, **schwanger werden; devenir enceinte; become pregnant**: ותרא (הגר) כי הָרָתָה (בראש' טז ד). הנה נא את עקרה ולא ילדת והָרִית וילדת בן (שופט' יג ג). ותַּהַר (חוה) ותלד את קין (בראש' ד א). ויבא אל הגר ותַּהַר (שם טז ד). ותַּהַר לאה ותלד בן (שם כט לב). ותַּהֲרֶיןָ שתי בנות לוט מאביהן (שם יט לו). האנכי הָרִיתִי את כל העם הזה אם אנכי ילדתיהו (במד' יא יב). — ובהשאלה: הָרִינוּ חלנו כמו ילדנו רוח (ישע' כו יח). תַּהֲרוּ חשש תלדו קש (שם לג יא). הָרֹה עמל וילד און (איוב טו לה). הָרוֹ עמל והוליד און (ישע' נט ד).

— פֻּעַ', הֹרָה—הֹרָה יֶלֶד, נוצר ילד בבטן האשה, **empfangen werden; être conçu; be conceive**: יאבד יום אולד בו והלילה אמר הֹרָה [1] גבר (איוב ג ג). דבר עשק וסרה הֹרוֹ [2] והגו מלב דברי שקר (ישע' נט יג).

***הִרְהוּר** [3], הִרְהוּר, ש"ז, מ"ר הִרְהוּרִים, — שה"פ מן הִרְהֵר, מחשבות ורעיונות ועשתונות שעולים על הדעת, הנגד של דבור: (בודקים את הזב) במאכל וכו' ובחולי ובמראה ובהרהור (זב' ב ב). ואת אומרת הרהור כדבור דמי (ברכ' כ:). שיש בה (בפרשת ציצית) חמשה דברים מצות ציצית יציאת מצרים עול מצות ודעת מינים הרהור עבירה והרהור עבודת כוכבים (שם יב:). שלא יהא דיבורך של שבת כדבורך של חול דבור אסור הרהור מותר (שבת קיג:). כל המביא עצמו לידי הרהור (אשה) אין מכניסין אותו במחיצתו של הקב"ה (נדה יג:). כי התאב והמתאוה וכובש את יצרו אחר כן אינו נצול מן ההרהור (הגיון הנפ' לבר חייא ב). שאי אפשר לו (לת"ח) לעמוד בלא הרהור תורה (ברכ' כד:). ואל יזדקר לא.לפניו ולא לפנינו שום דבר הרהור חטא ועבירה (שם מו.). שלש עבירות אין אדם ניצול מהן בכל יום הרהור עבירה ועיון תפלה ולשון הרע (ב"ב קסד:). — ואמר הפיטן: יפת תואר התרתי להרהור בעוריו, כי יצר לב האדם רע מנעוריו (אזהר' לר"א הזקן). יעלו משם לבית עזרה, זכים משגיאות הרהור זרה, להוציא דשן השמור לעזרה (יוצר שבת פרה, אליי עם). תחילת עבירה הירהור הלב שניה לה ליצנות (דא"ז ו). שלא תטעו בהרהור הלב לעבוד אלו להיות סרסור ביניכם ובין הבורא (רמב"ם, עכו"ם ב א). והזהר מהרהור לבך ופתוי היצר לך (חו"ה, סוף שער הכניעה). וכל הנתפס בהרהור

גם לענין אשה הרה אולי ע"ש דמיון הצורה, ואח"כ גבר שמוש זה וכמעט דחה שמוש חבל מהלשון ולא השתמשו בו אלא המליצים, ואח"כ חזר וציץ השרש הזה שנית בלשון העם קצת בצורה אחרת, עִבֵּר, במקום חִבֵּל בחלוף ח-ע, ר-ל, ומה שעוד קצת ראיה הוא שגם השרש עִבֵּר משמש לענין ערים, טבורה של עיר: כיצד מעברין את הערים, עי' זה השרש. — [1] רק אולסה' הזכיר צורה זו ויאמר כי צריך למחוק ה הראשונה (Olsh. § 82 f). — [2] כך, במקום הורתן. — [3] והעיר ע"ז בעל שבלי הלקט (הלכ' ר"ה, סוף סי' רנ) וז"ל: ופתרון היום הרת עולם יש מפרשין אותה על לשון המקרא ורחמה הרת עולם וכו' שהרי בתשרי נברא העולם וכו' ויש מפרשין הוא דין ומשפט העולם וראיה שלהם שכל מקום שנאמר במשלי ריב או מדון או מצה מתרגמינן אותו הרת וכו'.

---

[1] כבר נתוכחו בדקדוק מלה זו ריב"ג ור"ש הנגיד (דרכב', הקד' להמשתלחק), וקצת החדשים רצו להגיה הנה במקום הרה, עפ"י התרגום. — [2] הסכימו החדשים להגיה הָרוֹ, מקור קל.

[3] בארמ': חלם חזית ודחלנני וְהַרְהֹרִין על משכבי (דני' ד ב).

הלב הוא נוף ואפילו הרוח (ר"מ גבאי, דרך אמונה יד). — ואמר הפיטן: **על חטא שחטאנו לפניך בהרהור הלב** (תפל' ר"ה ויוה"כ). שהמתענה יהיה רחוק מכל טנופי העולם הזה בלב ובפה וכל אשר הנפש משתמשת בו בהרהורה ובדבורה (הגיון הנפ' לבר חייא ב).—הרהור היצר: והשלישי הרהור היצר ורמיזותו לאדם במה שיחבב אליו העולם הזה (חו"ה, יחוד המעשה ד). אבל הרהור היצר מתחלק לשני חלקים אחד מהם מחשבות מספקות על האמתות ומשבשות עליו אמונתו (שם).—ומ"ר: שלא יבהילוך לא חלומות רעים ולא הרהורים רעים (ברכ' נה). ואל יבהלוני חלומות והרהורים רעים (שם ס:). לפי שהלב מתפחד ומהרהר וחושש מפני פחד המלחמות לקרבתם אל המצור וכל פחות מג' ימים אין הלב נח מזועף אותן הרהורים ופחד המיתה (ספר העתים לברצלוני, ע"ש א). והמשחיתים הללו שולטים כל ימי השבוע מזמן תפלת ערבית ודנין אותם שהיו במחשך מעשיהם ומהרהרין הרהורים על משכבותם (הריקנטי, וילא). האשה המתקשטת לפני האנשים בזה היא מדלקת לבם ומכנסת הרהורים בלבם (אורח' צדיק', הגאוה א). — ואמר הפיטן: זבובי מות יבאיש עסיסים, זדונות ופשעים והִרְהוּרִים תוססים (סלית' שחר' יוה"כ, ה' אלהי). וכל שרעפים וכל הִרְהוּרִים, נלאים לשום בו שיעורים (שכי"ת, יוס ה). אין מראין לו לאדם (בחלום) אלא מהרהורי לבו (ברכ' נה:). הרהורי עבירה קשו מעבירה (יומ' כט.). אחרי הרהורי דברים שהיו שמה (מד"ר ברא' נו). כל הנותן ד"ת על לבו מבטלין ממנו הרהורי חרב והרהורי רעב הרהורי שטות הרהורי זנות וכו' (אדר"נ כ). מוזהרין אנו שלא להעלותה (הע"ז) על לבנו ולא נסיח דעתנו לכך ונחשוב ונמשך אחר הרהורי הלב (רמב"ם עכו"ם ב ג).

א.*הִרְהֵר, פ"ע,—התרוצצו בדעתו מחשבות ועשתונות מתחלפות, **nachdenken; rêvasser; to fancy**: המהרהר (אדות התשמיש) בלילה ועמד ומצא בשרו חם (מקוא' ח ג). שלא יהרהר אדם ביום ויבא לידי טומאה בלילה (ע"ז כ:). שלא הרהרתי ביום לבא לידי טומאה בלילה (חול' לז:). אזהרה לכהנים שלא יהיה לבם מהרהר בשעת עבודה (ספרי עקב מא).—ובכלל חשב מחשבות שונות: ויהי אחר הדברים וגומר הרהורי דברים היו שם מי הרהר יוסף הרהר אמר כשהייתי בבית אבא היה אבא רואה איזה מנה יפה היתה שם והיה נותנה לי וכו' (מד"ר ברא' פז). וגם הרשעים הרהרו לעשות תשובה (שם שמות א). בשביל לפיים לכל באי העולם שלא יהרהרו לומר שלא היה (נח) צדיק אלא בדורו (תנחומא נח ו). התחיל אברהם מהרהר באו המלכים להלחם עם הסדומים (שם, וירא ח). ואני מהרתי לעשות רצונך ולא הרהרתי לומר אתמול אמרת לי כי ביצחק יקרא לך זרע (מדל' ויושע א). התחילו מהרהרים היש ה' בקרבנו (והזהיר, שמות לד). לפי שהלב מתפחד ומהרהר וחושש מפני פחד המלחמות לקרבתם אל המצור (ספ' העתים לברצלוני, ע"ש א). — ואמר הפיטן: והיה אמון מהרהר למענה, ואמר בלבו אברא עולם בבינה בעבור אמנה (יוצר א שבוע', יי' קנני). וזמו הרהר, זרוז מהר, זמן מוהר, ובולי טוהר (יוצר שבת ברא', אל נשא). — והִרְהֵר בלבו, בדעתו, בנפשו, ההפך מדבר בפיו: בעל קרי מהרהר בלבו (ירוש' ברכ' ג ד), ר"ל מחשב בדברי תורה במחשבתו ואינו מוציא בפיו. אין אדם נחשד בדבר אא"כ עשאו ואם לא עשה כולו עשה מקצתו ואם לא עשה מקצתו הירהר בלבו לעשותו (מו"ק יח:). והיה אברהם מהרהר בלבו ואומר שמא חם ושלום נמצא בו פסול (מד"ר ויקר' כ). בפיהם אמרו זה לזה רבי פנחס אמר בלבם הרהרו (שם). אפלו דבר לא היו חסרין אלא מי שהיה מהרהר בלבו דבר והוא נעשה (שם שמות כא). אם מהרהרים אנו בלבבינו והוא יודע מה שאנו מהרהרים נעבדנו (שם כו). והיו נדב ואביהוא מהרהרין בלבם ואמרו אימתי שני זקנים הללו מסתלקין כדי שנטול שררה (תנחומא אחרי יג). מיד אותו איש מהרהר בדעתו וכי כזה הצדיק בא אלי לפייסני (כלה רבתי ג). שלא תהרהרו בנפשותיכם ולא בלבבכם חלילה חלילה שיש לבוראינו שום דמות (ר"י ברצלוני, פי' יציר' 14). — והִרְהֵר בדבר: בכל מקום מותר להרהר בדברי תורה חוץ מבית המרחץ ומבית הכסא (ברכ' כד:). צונו הקב"ה שלא לקרות באותן הספרים כלל ולא נהרהר בה ולא בדבר מדבריה (רמב"ם, עכו"ם ב ב). וראוי לפנות בו הלבבות מהבלי העולם ולהסתכל באמונה במצות ולהרהר בם לא בהרהורי עבירה (מלמ' התלמיד', ואתחנן). — ואמר הפיטן: חבת ישראל גרמה ענין הדמויות,

והשם מוכיח מלהרהר בשתי רשויות (יולר שבת א אחה״פ). — וביחס הפעול: ואמנם כאשר ינוח רוח החיים בשינה הנפש היא עומדת בכח הדמיון להרהר עניינים והן החלומות (מ׳ אלדכי, ש״א ה ג). — וְהִרְהֵר אחר פלוני, אחר דבר פלוני, על פלוני, התרעם עליו, חשב מחשבות כי לא טוב עשה: פעולתו (של הקב״ה) שלימה על כל באי העולם ואין להרהר אחר מדותיו אפילו עוולה של כלום (ספרי האזינו שז). אם ראית ת״ח שעבר עבירה בלילה אל תהרהר אחריו ביום שמא עשה תשובה (ברכ׳ יט.). בשעה שלא מצא (אברהם) מקום לקבור את שרה לא הרהר אחר מדותיך (ב״ב טו:). שלפי שהרהרתי אחר מעשיו נכשלתי (מד״ר שמות ו). מי הוא שיהיה רשאי להרהר אחר מדותיו של מלכי המלכים הקב״ה (שם).—ואמר הפיטן: מי יהרהר אחר מדותיך לדינה, נוכחיו להשיב מחלציו לזינה (סליח׳ יום ג, אני יום). — והרהר על: הרי כמה פעמים נגליתי על אברהם יצחק ויעקב באל שדי ולא הרהרו על מידותי ולא אמרו לי מה שמך וכו׳ בקש מקום לקבור את שרה ולא מצא עד שקנה בד׳ מאות שקל כסף ולא הרהר על מידותי (סנה׳ קיא.). בקשו מן נתן להם שליו נתן להם כיון שנתן להם כל צורכיהם התחילו מהרהרין ואומרים היש ה׳ בקרבנו אם אין אמר להם הקב״ה הרהרתם עלי חייכם שאני מודיע לכם הרי הכלב בא ונושך אתכם (פסיק׳ דר״כ, עמלק). — *והרהר אחר, כמו הרהר בְּ: ואין להרהר אחר יוצרנו, בלבנו ולא בספורנו (שבי״ת, יום ה). שזוכר את האשה כמו שהיא מלובשת בהן שמייפין אותה ומהרהר אחריה (רש״י ע״ז כ:).

ב.*הִרְהֵר, — עי׳ ב.הרהר.

***הַרְוָחָה**, ש״נ, — שה״פ מן הִרְוִיחַ, ההפך מן דחק: כך דרך הרשעים · כשהן בצרה הם צועקים ובעת הרווחה חוזרין לקלקולן (מד״ר שמות י). ואתה בשרתנו בהרוחה נעשה עמך יום טוב (שם במד׳ י).— ועי׳ רְוָחָה.—ובמשמ׳ רֶוַח במסחר: ותכלית עושה הספינה אינו אלא ליטול שכר מלאכתו כי איננו מצפה לתכלית הנהגה וכ״ש להרוחה בסחורות (נפולות יהוד׳ לר״י מוסקאטו ד). אם הרויח שם צריך לתת מס לפי ענין ההרוחה (לבוש, שותפ׳ בקרקע קסג ב).

הֵרוֹן, ש״ז, — כמו הֵרָיוֹן: אל האשה אמר הרבה ארבה עצבונך וְהֵרֹנֵךְ בעצב תלדי בנים (בראש׳ ג יו).

***הֵרוּם**, ש״ז, — שה״פ מן הֵרֵם: וכל עוד שאנו מתעסקים בחכמת השכל ונמצא יסוד מן התורה אזי נוכל להסמך על יסוד קיום שאין לו צד השחתה והירום (גנת אגוז לר״י גיקאטיליה ב ע:).

***הֲרוּר**[1], ש״ז, מ״ר הֲרוּרִים, — שני הרים מדובקים זה בזה וגי צר ביניהם, וכנוי ללחיים התחתונים, להעגבות: אבל מעשה הרורים[2] לא כלום הוא ואי אפשר לברר הדבר לגמרי מפני שהוא גנאי (תשו׳ כ׳ קלוני׳, כתב׳ גא׳ קדמ׳ מר״י טוב עלם).

***הַרְחָבָה**, ש״נ,—שה״פ מן הִרְחִיב, א) עצם שה״פ: וזה העניין ההארכה בו יתרון אלא מפני שהרגילוהו דעות ההמון כן צריך לבארו לאשר לקחו עצמם בשלמות האנושי ולהסיר מהם אלו המחשבות המתחילות משני הנערות אליהם במעט הרחבה כמו שעשינו (ר״מ א״ת, מו״נ א כו). אין ישיבת האדם ותנועתו ועסקיו והוא לבדו בביתו כישיבתו ותנועתו ועסקיו והוא לפני מלך גדול ולא דבורו והרחבת פיו כרצונו והוא עם אנשי ביתו וקרוביו כדבורו במושב המלך (שם ג נב). ואין המלט בהרחבת הדבור בפירוש הזה (ר״י אברבנאל, הקד׳ ס׳ יהוש׳).—ב) בדקדוק, הַרְחָבַת משמעת מלה מן המלות, Erweiterung extension: ואת הארץ תסחרו זה העברה והרחבה כי הארץ לא יסחרו (הרקמה, שער כח). וממנו ג״ב על דרך ההרחבה בשברי לכם מטה לחם כל מטה לחם שבר ועניינו הנה משען וחוזק (השרש׳ לריב״ג, נטה). והמעשה והעת אשר נאמר כאן הוא נאמר על הרחבת הלשון ועל דרך בני אדם (הגיון הנפש לבר חייא א). בהתעורר המשורר על שיר שקול ישפעוהו המון הדברים ורוב המשלים הצריכים הרחבת לשון (ידע׳ בדרשי, פרדס ח, אוצ״ס ג). כי זאת הירידה והעליה (של הנפש) לא תאמר בה אלא על צד הרחבת הלשון ובדרך העברה (תגמ׳ הנפ׳ א ב). ולפיכך יאות לומר כי שם השנה אינו נאמר באמת לפי משמעות המלה אלא על שנת החמה בלבד

---

[1]) עי׳ הערה שלקמן. — [2]) וזהו פרוש על מה שנאמר בסנה׳ סו: שהורדוס עשה במרים מעשה חדודים, ויש שנויי נוסחאות, והגאונ׳ גרסו הרורים, ואמר ע״ז הגאון: לא שמענו מרבותינו וגם לא ראינו פרושו אלא כך נראה לי שהוא כנוי לעגבות בנה אותו כמין שני הרים מדובקים זה בזה וכך אנו שונים שלשת מלין מירושלם עד בית הרורו ופרושו שני הרים מדובקים כמו את הגבעות הרורים ולא שלא כדרכה (שם).

ימה שנאמר שנת הלבנה הוא על דרך דוגמא והרחבת לשון (יסו"ע לר"י ישראלי ג א). —וכמו"כ בכלל הרחבת מושג מהמושגים: ואמרנו כאן שם קדמון הוא על צד ההרחבה והישרה (ר"י אברבנאל, מפע' ס' א ג). והיה זה האריכות כלו על צד ההרחבה לשבח דוד שנצח אותו וכן מה שאמרו בישבי בנוב אשר בילדי הרפה ומשקל קנו שלש מאות משקל נחשת הוא על צד ההרחבה לשבח אבישי שהרגו (נופ' צופ', מסיר ליאון כ יא). אמנם קויטיליאנו לקח ההרחבה על צד שתובא ממנה הגדלה ותוספת בכל ענין בשבח או גנות או זולת כמו שהתבאר ג"כ בהרחבות והגדלות הנמצאות בספרי הקדש וביחוד ביחזקאל בנבואת צור וכו' (שם). — ובהלצה: זה ההרחבה שהיא כוללת החתימה וכו' ההרחבה הוא מאמר יעורר האדם אל הכעס או אל הרחמנות וכו' ההרחבה תחלק אל המקציף והמחונן המקציף הוא מאמר מרחיב העון מעורר השומע אל החמה והכעס והמחונן מרחיב הצרות והתלאות ויעורר לב השומע אל הרחמנות (נופ' צופים, מכיר ליאון א יב). פרק אחד עשר מהטעאות קצת חלקי ההקשה התמימה מהספירה ומההרחבה והרחמנות וכו' שההרחבה היא נחלקת אל ארבע חלקים ר"ל הוספה הערכה הבדל ואחדות (שם ב יא). — ובמדות, ביחס לחברה: יכנס תחת טוב מדת הענוה הבשת והכלמה וכו' והסדר בהוצאות והרחבת החברה והסדר במעשים וכו' ההרחבה הוא שידע האדם מדרגות החברים וישמר עתות המנוחה בהם ויתן לכל אחד חקו הראוי לו מהרחבת הדבור והשחוק בזמן הראוי בו (מאזני צדק, אלגזלי 108).

·הֲרָחָה, ש"נ, — בה"פ מן הֵרִיחַ: ההרחה שהיא השגה חושיית (העקרים ב כא). ויקבץ ג"כ השאיפה אשר יבוקש בה ההרחה וכו' אצל כלי ההרחה (קאנון א א א ד). הכלב והצבע להם יתרון בהרחה מזולתם לאורך חרטומם (רשב"ל דוראן, מג"א, ח"י ד). שטעם הרחת בשמים במוצאי שבת מפני ששובת אור של גיהנם ואינו מסריח ובמוצאי שבת חוזר ושורף ומסריח (תניא, ערבית מו"ש).

***הֲרָחָצָה,** ש"נ, — בה"פ מן הרחיץ: מרחיצין (את הקטן הנמול) ביום הראשון וכו' הרחצת כל גופו או הרחצת המילה (שבת קלד:). כל מלאכות שהאשה עושה לבעלה אלמנה עושה ליורשים חוץ מִמזיגת הכוס והצעת המטה והרחצת פניו ידיו ורגליו (כתוב' נו.).

***הֶרְחֵק,** ש"ז, — כמו רֹחק, רֶוַח במקום, ובהשאלה רֹחק ביחס של קרבה: עדים פסולים אינן נעשין כהרחק עדות שלא באו אלא להכשרו של גט (ירוש' גיט' א מג ג). אם מאמינו את שהוא בנו האמינו שהוא כהן ואם אין את מאמינו שהוא כהן אל תאמינו שהוא בנו וייעשה כהרחק עדות ויהא נאמן עליו (שם כתוב' ב כו ד). — וכמו הַרְחָקָה: עשו הרחק לכלי ראשון ולא עשו הרחק לכלי שני (ירוש' מעשר' א מט:).

***הַרְחָקָה,** ש"נ, — בה"פ מן הִרְחִיק, א) בהשאלה, מעשה כדי להרחיק אדם ממעשה אחר: הרחקה הוא (שעשו חכמים בשל תורה) (פסח' ב:). עובד כוכבים שעשה לבנו או לבתו משתה אסור ליהנות מסעודתו וכו' וכל ההרחקה הזאת מפני עבודה של כוכבים (רמב"ם, עכו"ם ט טו). והרב אומר במורה הנבוכים שהיא הרחקה שלא יבאו לעשות בהן צורה (רמב"ן שמות כ כג). שכל אלו ההלכות האמורות בטומאת אהלים וכו' מהן דברי קבלה ומהן גזירות והרחקות ולפיכך אין הנזיר מגלת עליהם (רמב"ם, טומא' מת יט ו). מעלות יתירות עשו בטהרת פרה אדומה והרחקות גדולות הרחיקו מטומאת המת בכל מעשיה (הוא, פרה אדומ' ב א). אבל השבח (ששבח ריב"ז את ר"ש בן נתנאל) שהיה עושה הרחקות גדולות בענינים מיראתו שלא יכשל בחטא (רשב"ל דוראן, מג"א ב ח). —ובמשמעה העקרית הפשוטה, ·המעשה להרחיק דבר מדבר ברחוק מקום: ואע"פ שכל אצל הקרנות סמוכין זה לזה ואין ביניהם הרחקה ג' טפחים וכו' אבל בין זרע האמצעי לזרעוני הרוחות צריך הרחקה כדי יניקה (רש"י שבת פד:). כל ההרחקות והשיעורין האמורין בכלאים באמה בת ששה טפחים שוחקות (רמב"ם, כלא' ח יב). בנה כותל בצד החלון צריך להרחיק מן החלון כמלא רוחב חלון מלבד אלו ההרחקות ארבע אמות משום דישה (סמ"ג מ"ע פב). —ובהרחבה, ·פרוד בין אנשים: שאין לך הרחקה יותר גדולה מהרחקת האנשים כי הם רחוקים אלו מאלו בדעותיהם ואמונותיהם אלו הפך מאלו (המעל לרש"ט פלקירא ב). — ובמשמ' ·גזורת חרם על אדם: וזה דבר ההרחקה שגזרו שלומי אמוני ישראל על שמעון המקדש השני (שו"ת שמש צדקה ב יב). — ב) בהשאלה, בענינים מפשטים, ·הרחקת הטרדות וכדומה, דחייה ומניעה ופרישה: ליחד לבבו ולחוק

בחירתו בעבודתו ב ה ר ח ק ת טרדות העולם מלבו ועיניו (חו"ה, הבטחון ד). ו ה ר ח ק ת החונף לבני אדם מעליך (שם, יחוד המעשה ה). הנה באר שהקדושה היא ה ר ח ק ת המשגל (ר"ש א"ת, מו"נ ג לג). וזה תכלית ה ה ר ח ק ה מלשון הרע (פי' המשנ' להרמב"ם, אבות א). חברתו שמחה ה ר ח ק ת ו אנחה (חו"ה, שער הפרישות ד). — ג) ˚הַרְחָקַת דבר מדבר, החלטה שאין דבר זה נמצא בהדבר ההוא: אמנם מה שצריך שיאמר ב ה ר ח ק ת הגשמות והעמיד האחדות האמתית אשר אין אמת לה אלא בהסרת הגשמות הנה תדע המופת על כל זה מזה המאמר (ר"ש א"ת, מו"נ א א). ומזה הכת הוא ה ר ח ק ת התארים העצמיים מהבורא יתברך (שם מו). והנה הרמב"ם ז"ל שם אותם י"ג עקרים שהם מציאות השם והאחדות ו ה ר ח ק ת הגשמית (העקרים א ג). כמו אמרנו מה הוא הטבע ומה הוא הנפש ויהיה האמות קיום הדבר או ה ר ח ק ת ו וזה על שני פנים אם במוחלט כמו אמרנו הרקות נמצא ואם בתנאיי כמו אמרנו אם העולם מחודש (מלות לה' כל מלאכ' ההגיון). — ד) ˚דעה רחוקה, שקשה לקבל אותה ולהסכים עליה: שיכול היה להמציא בחילוף זה הנמצא סבותיו ומסובביו ותתחייב לו ה ה ר ח ק ה להמצא כל מה שנמצא זולת האדם ללא תכלית כלל (ר"ש א"ת, מו"נ ג יג). וקצת אלו הדעות האלוהיות אשר יאמינ' ובהם ה ה ר ח ק ו ת העצומות וההפסדים הנראים המבוארים בכל האומות (שם ב כב). יחייבו עלינו שתי ה ר ח ק ו ת האחת מהן התלות הידיעה בהעדר הגמור והשנית היות ידיעת הדבר בכח דבר אחר (שם ג יו). והנה יתחייבו לשני חלקי הסותר ה ר ח ק ו ת עצומות (העקרים א כד).

˚**הַרְטָבָה**, ש"נ, — שה"פ מן הרטיב: ומה ה ר ט ב ה הרטיב מהן (מד"ר שה"ש, קורות בתינו). יש ליסודות ולשמש ולירח ולכוכבים פעלים על דרך החמום והקירור ו ה ה ר ט ב ה והיובש (כוזרי א עז). פעולות החימום והקירור ו ה ה ר ט ב ה והיובש (ראב"ד, אמו"ר א ו). ואין הענין בקרור כענין ב ה ר ט ב ה (קאנון א ב ב ג). וראוי לו להתמיד בשתית חלב העזים ו ה ה ר ט ב ה בדברים המרטבים והמרחצאות (מ' אלדבי, ש"א ד). ובכלל שכונת הים מחייבת ה ר ט ב ת האויר (קאנון א ב ב ח).

˚**הֲרֵי**, — מלת הרמז, כמו הֵן, הִנֵּה, ומשמשת א) לפני שמות ופעלים קצת במשמ' הנה לך, **da; voici; here**: אומר לו ה ר י שלך לפניך (ב"מ ו ג) לאדם שהיה מוכר ארגמן והיה מכריז ה ר י ארגמן (מד"ל דבר' א). ה ר י לך מה שרצית (שם במד' ט). שעשו עצמן קדרין והיו צווחין ה ר י קדירות מי שרוצה יבא ויקנה (תנחומא שלח א). אמר ישי לדוד בנו ה ר י השעה לקיים אותו הערבות של זקינך (שם ויגש ט). כל מי שהוא משמר את התורה באמת ה ר י גן עדן לפניו וכל מי שאינו משמר את התורה באמת ה ר י גיהנם לפניו (שם שמות י). — ועם ו החבור: אמר להם הרי הכסף ו ה ר י הדורון ו ה ר י אחיכם (מד"ר ברא' לא). אמר לו המלך ומה אתה מבקש שאתרצה לה הבא הנייר והלבלר משלך ו ה ר י כתב ידי (שם דבר' ג). ו ה ר י הדם מנטף אחר מותו ויורד לאותה גומא (שם יד). -- וקצת במשמ' רְאֵה: מניח על הסלע או על הגדר ואומר ה ר י הן מופקרים לכל מי שיחפוץ (נדר' ד ח). שמע מן התינוקות אומרים ה ר י אנו הולכין לספוד ולקבור את איש פלוני (יבמ' יו ה). והלה אומר לו ה ר י פירות הללו נתונין לך במתנה (תוספתא שביע' ו כה). אמר ה ר י זו עשויה תרומה ומעשר על פירות שיש לי בתוך ביתי (שם תרומ' ב ח). א"ל ר' יוחנן לרב שמן ה ר י אתה ברשותנו עד שתבוא אצלנו (סנה' ה:). שהוא (הבלן) אומר לו ה ר י המרחץ פתוח לפניך הכנס ורחוץ (מעי' כ.). אמר ר' לוי ה ר י אמרת את הקלה אמור את החמורה (מד"ר שמות א). מיכן ואילך אומרת לו ילדה (המואבית) ה ר י אתה כבן בית שב ברור לעצמך (שם במד' כ). — ועם ו החבור, קצת בעין תולדה או הפך מהקודם: מי שישב בדרך ועמד וראה ו ה ר י הוא סמוך לעיר (ערוב' ד ד). מעשה בצלמון באחד שאמר אני איש פלוני בן איש פלוני נשכני נחש ו ה ר י אני מת (יבמ' יו ו). קדשתיה וגרשתיה כשהיא קטנה ו ה ר י היא גדולה (קדוש' ג ח). שגזל שדה מחבירו ומכרה לאחר והשביחה ו ה ר י היא יוצאה מתחת ידו (ב"ק לה.). מעשה ונשתהה ולד א' אחר חבירו ג' חדשים ו ה ר י הם יושבין לפנינו בבית המדרש (נדה כז.). — ב) אחרי מאמר תנאי במשמ' אִם, משמש הֲרֵי לחשיבות התנאי קצת במשמ' אָז, אם כן, **dann; alors; then**: מרחץ שהוסקה בתבן או בקש של שביעית מותר לרחוץ בה ואם מתחשב הוא ה ר י זה לא ירחוץ (שביע' ח יא). נתערב

אחד מהם (מהמינים שחייבים בחלה) בכל המינים הרי זה עובר בפסח (חלה א ב). והמעמץ עם יציאת הנפש הרי זה שופך דמים (שבת כג ב). החכם שאסר את האשה בנדר על בעלך הרי זה לא ישאנה (יבמ' ב י). החולץ ליבמתו הרי הוא כאחד מן האחין לנחלה (שם ד ז). המגרש את אשתו ונשא אחיו את אחותה ומת הרי זו פטורה מן החליצה (שם ח). עשה מאמר ובעל הרי זו כמצותה (שם ה ב). המקדש בתרומות וכו׳ הרי זו מקודשת ואפילו ישראל (קדוש׳ ב י). השכיר לו את חצירו ואמר לו אם מעכשיו אתה נותן לי הרי היא לך בעשרה סלעים לשנה (ב"מ ה ב). הבית והעליה של שנים נפתחה העליה ואין בעל הבית רוצה לתקן הרי בעל העליה יורד ודר למטה עד שיתקן לו את העליה (שם י ב). קנה בה בית דירה הרי הוא כאנשי העיר מיד (ב"ב א ה). כל המרבה בבדיקות הרי זה משובח (סנה׳ ה ב). הניעור בלילה והמהלך בדרך יחידי וכו׳ הרי זה מתחייב בנפשו (אבות ג ד). האומר אהא הרי זה נזיר וכו׳ הרי עלי לשלח פרע הרי זה נזיר (נזיר א א). כל שיש ממנו לאשים הרי הוא בבל תקטירו (ספרא ויקר׳ יב). אם נתן כן בין בתחלה בין באמצע בין בסוף הרי זו פאה (תוספתא פאה א ה). בעל הבית שנתן פיאה לעניים ובא עני אחר ונטל מאחריה הרי זה זכה (שם ב ב). אימתי אמרו קמה מצלת את העומר בזמן שלא ניטלה מבינתיים הא ניטלה מבינתיים הרי זו אינה מצלת (שם ג ה). ישראל שקנה שדה בסוריא הרי הוא כקונה בפרואר שבירושלם (שם תרומ׳ ב י). עבר עבירה שחייבין עליה חטאת הרי הוא חייב חטאת סקילה הרי הוא חייב סקילה כללו של דבר שכור הרי הוא כפיקח לכל דבר (שם ג א). היה עומד ומתפלל באסרטיא או בפלטיא הרי זה מעביר מפני החמור ומפני הקרון (ירוש׳ ברכ׳ ה א). הפועלים שהיו עושין מלאכה עם בעל הבית הרי אלו מברכין ברכה ראשונה (שם ח י). ראה מים ששוטפין ובאין הרי זה גודר בפניהם (ב"מ לא.). בזמן שאמר לו הוא וכל מה שבתוכו הרי כולן מכורין (ב"ב סה:). אם בראת פה לארץ מתחלת ברייתו של עולם הרי יפה ואם לאו יברא ה׳ עכשיו פה (תנחומא קרח ג, הוספה). — ג) לפני התחלת משפט כעין פתיחה ובמשמעת אִם, והערה לשומע שישים לבו להנאמר, wenn; si; if: אמרו לפני ר׳ יהודה הרי שהוא מועד לשבתות ואינו מועד לחול אמר להם לשבתות משלם נזק שלם (ב"ק ד ב). הרי שהיה עומד בשדה ערום או שהיה עושה מלאכתו ערום הרי זה מכסה עצמו בתבן ובקש ובכל דבר וקורא וכו׳ הרי שהיתה מטפחת של בגד ושל עור חגורה לו על מתניו הרי זה קורא (תוספתא ברכ׳ ב יה). הרי שבא בעל הבית ומצאו ואמר לו כלך אצל יפות אם היו יפות אינו חושש משום גזל (שם תרומ׳ א ה). הרי שהיה חייב לחבירו מנה ובא בב"ד ולא הספיק ליתננו עד שבא בעל חוב של נגזל וכו׳ (ספרי נשא ג). הרי שהיה עסוק עם המת בקבר והגיע עונת ק"ש הרי זה פורש למקום טהרה (ירוש׳ ברכ׳ ב ג). הרי שנתן לתוך פיו ושכח ולא בירך אם היו משקין פולטן (שם ו א). הרי שהיה שם כתוב על בשרו הרי זה לא ירחץ ולא יסוך (יומ׳ א.). הרי שדחף את חבירו מראש הגג אז מראש הבירה ומת (ב"ק ל:). הרי שאכלה שנה ראשונה בפני שנים שנייה בפני שנים שלישית בפני שנים מהו אמר לו הרי זו חזקה (שם ע:). הרי שבא ואמר אבד שטר חובי וכו׳ (ב"ב קסח:). הרי שהיו נושין בו אלף זוז ופרע מהן ה׳ מאות זוז עדים מקרעין את השטר וכותבין לו שטר אחר מזמן ראשון (שם קעא.). הרי ששקעה ספינתו של אחד בים ויש לו קרקע על הארץ יעמוד (מד"ר ויקר׳ כב). — ד) כמו הֲלא: לקחו גדיש של הבואה וכו׳ ואחר שיתפו צריך לעשר על הכל זה שהביא שהרי שבלים משלו וזה שהביא שהרי שבלים משלו (תוספתא דמאי ז יא). הרי אין אדם עושה כל שדה פיאה (ירוש׳ פאה א א). אבל מה אעשה שהרי אמרו חכמים אין ארוסה בת ישראל אוכלת בתרומה (ספרי קרח קיז). אל תהי רגיל לעשות כן שהרי שנינו לא היה מאריך בתפלתו כדי שלא להבעית את ישראל (יומ׳ נג:). כל הישוב כולו תחת כוכב אחד יושב תדע שהרי אדם נותן עֵינו בכוכב אחד הולך למזרח עומד כנגדו לארבע רוחות העולם עומד כנגדו (פסח׳ לד.). שהיו בעלים מרדפין אחריהם ואשה וקטן מסיחים לפי תומם וכו׳ והרי נחיל של דבורים מסיח לפי תומו הוא (ב"ק קיד:). ואת דכא ושפל רוח וכו׳ אני את דכא שהרי הקב"ה הניח כל הרים וגבעות והשרה שכינתו על הר סיני (סוט׳ ה.). אין אומרין בטרפות זו דומה לזו שהרי חותכה מכאן ומתה חותכה מכאן וחיה (חול׳ מח:). בא וראה כמה

חביבה מצוה בשעתה שהרי מפניהם (של מביאי בכורים) עומדין ומפני תלמידי חכמים אין עומדין (שם נד:).—ובחבור עם מלת הגוף: האומר לבניו הריני שוחט את הפסח (פסח' ח ג). אמר הריני נזיר (נדר' ב ג). ראה אחד שהפריש תרומה ומעשר ואמר הריני כמה שאמר זה (תוספתא דמאי ח יב). אמר הריני תורם (שם תרומ' ה ו). אם אתם מקיימים אותם מוטב ואם לאו הריני נוטל נשמתכם (שבת לג.). א"ל ר"ע הריני מוסיף על דבריך (שם סח:). אמר להם בשבילכם הריני מוחל לו (תענ' כ:). הריני עליך חרם (נדר' ה.). שיכול לומר הריני כאילו התקבלתי (שם כד.). אמר להן הריני מוטל לפניהם כאבן שאין לה הופכים (סנה' יד.). כל מה שאתם רוצים הריני עמכם (מד"ר שמות א). אם זכיתם הריני הופך לכם קללות לברכות (שם ויקר' לה). אמר הקב"ה הריני מכתיב עליו (על שמואל) כל ימי חייו שיקבל שכר כל ימים שהיה בעולם (שם במד' ג). אלא הריני מניחן עד שיבא בעל הפרדס (תנחומא לך לך ה). עכשיו הריני נותן לך שני חלקים יותר מאחיך (שם י). אלא הריני קורא אותו שיכנס (שם ויקר' א).—והריני: אמר (אברהם) לפני הקב"ה רבש"ע מה הנאה יש לי בכל הברכות הללו והריני הולך מן העולם בלא בנים (מד"ר שמות לח).

***הֲרִי**, ש"ז, סמי' רבים הֲרֵי [1]), — איכות וסגולה שנופל בהן דבר מהדברים, שבזה הדבר נבדל מאחרים, Fall ; cas ; case: ארבעה אבות נזיקין השור והבור והמבעה וההבער לא הרי [2]) השור כהרי המבעה ולא הרי המבעה כהרי השור ולא זה וזה שיש בהן רוח חיים כהרי האש שאין בו רוח חיים ולא זה וזה שדרכן לילך ולהזיק כהרי הבור שאין דרכו לילך ולהזיק (ב"ק א א). לא הרי פרשת הנרות כהרי פרשת שלוח טמאים ולא הרי פרשת שלוח טמאים כהרי פרשת הנרות (ספרא, ברייתא דר"נ). לא הרי דבור הסנה שהוא תחלה לדברות כהרי דבור הר סיני שאינו תחלה לדברות ולא הרי דבור הר סיני שהוא לכל ישראל כהרי דבור הסנה שאינו לכל ישראל (שם ויקר' א א). לא הרי מילה כהרי תלמוד תורה ולא הרי תלמוד תורה כהרי מילה ולא זה וזה כהרי פדייה ולא הרי פדייה כהרי זה (מכי' בא, מס' דפסח' יח). לא הרי דיין כהרי נשיא ולא הרי נשיא כהרי דיין ולא הרי זה וזה כהרי חרש ולא הרי חרש כהרי זה וזה (שם, משפט' נזק' ה). לא הרי המשכב כהרי המושב ולא הרי המושב כהרי המשכב (ירוש' ב"ק א ב:).

***הָרִי**, הרי, ת"ז, לר' הָרִיִּים, — של הר, שבהר, מטבע ההר: כמו שאמרו הטבעיים שהאנשים ההריים הם בעלי תחבולה ופקחות (ר"י אברבנאל ש"ב יד). המשכנים ההריים השלגיים משפטיהם כמשפט שאר ארצות הקרות (קאנון א ב ב יא).

***הַרְיָאֵל**, ש"ז, — שם מלאך: ותחת הממונה הזה יש שני ממונים אחד לימין שמו הריאל והשני לשמאל גדודיאל וכששוקל הזכיות שוקלם בימין והעבירות שוקלם בשמאל [1]) (עמה"מ קעז).

***הֲרִיגָה**, ש"נ, —שה"פ מן הָרַג: אבל לענין הריגה אפילו רבי יהושע מודה (שבת קז:). זכור ליצחק אביהם שפשט צוארו על גבי המזבח לישחט על שמך

---

[1]) כך קריאת ספרדים ואשכנזים. ועי' הערה לקמן. — [2]) בגמ' (דף ג: ודף ד.) השתמשו בכל מקום בהמלה ראי במקום הרי: לא ראי הקרן שאין הנאה להזיקו כראי השן שיש הנאה להזיקה ולא ראי השן שאין כוונתו להזיק כראי הקרן שכוונתו להזיק וכו' לא ראי הרגל שהזיקה מצוי כראי השן שאין הזיקה מצוי ולא ראי השן שיש הנאה להזיקו כראי הרגל שאין הנאה להזיקו, ועוד שם כמה פעמים. ואפ"כ אין ספק בדבר כי אין ראי הברה האמתית של המלה והרי הברה משובשה או מצומצמה, אלא השם הרי שבא במשנה ובספרא ובמכילתא הוא היותר קדום והשם ראי הוא פרי זמן מאוחר והוא שנוי טבעי בלשון או מלאכותי בכונה לקרבו אל השרש ראה שהוא מובן יותר. ולא עמדו חוקרי הלשון עד כה על מקור מלה זו, ומה שאמרו בה ר"ב מוספיא (מלשון יונית במשמ' נזק), ולוי (מצומצם מן הראי), וקוהוט (מן הרי [a]) בערב' יאות) אינו נאות לפי הענין והכונה ואין לזה שרש בטבע הלשונות, וצריך לאמר כי הרי היא מלה קדומה בלשון במשמעה מיוחדה שהשתמשו בה בעלי המשנה. ואולי מקורה במשמ' נפילה במהירות שיש לו להצרוף הרי [b]), הור [c]) בערב', וכמו שגם בלשון רומית נולד השם casus ממושג הנפילה.

[1]) בזהר בארמית: תחות האי ממנא אית תרין ממנן חד לימינא וחד לשמאלא חד לימינא הריאל שמיה חד לשמאלא גדודיאל שמיה וכד אתקלו זכיין וחובין דא אכרע לסטר ימינא ודא אכרע לסטר שמאלא (זהר, פקודי רנב.).

---

[a]) جري [b]) هرى [c]) هور

ותצא הריגתו להריגת בניו (מד"ר שמות מד). כי אין טבעם סובל ראות הריגה אפילו משונאיהם (שבט יהודה ז). — והריגת בי"ד, של המלכות: נגמר דינה להריגה (ירוש' כתוב' ג כו ד). מעשה בקליא־ ופטרא מלכת אלכסנדרוס שנתחייבו שפחותיה הריגה למלכות (נדה ל:).—*וכמו הרג, הריגת הרבה אנשים: עמדו בנסיון וקדשו האל הגדול וכאשר ראה המלך כי לא יכול להם גזר עליהם הריגה (שבט יהודה א).

הֵרָיָה, ש"נ, מ"ר הֵרָיוֹת, — כמו א.הָרָה משמעה א: תאשם שמרון כי מרתה באלהיה בחרב יפלו עלליהם ירטשו וְהֵרִיּוֹתָיו יבקעו (הוש' יד א). כשנתן הקב"ה את התורה צפור לא צווח וכו' הים לא נזדעזע ההריות לא דברו אלא העולם שותק ומחריש ויצא הקול אנכי יי' אלהיך (מד"ר שמות כט).

הֵרָיוֹן, ש"ז,—התהוות ולד בבטן הנקבה, Empfängnis, Schwangerschaft; grossesse, conception: ויקח בעז את רות ותהי לו לאשה ויבא אליה ויתן יי' לה הֵרָיוֹן ותלד בן (רות ד יג). אפרים כעוף יתעופף כבודם מלדה ומבטן וּמֵהֵרָיוֹן (הוש' ט יא). המלאכים שבאו לבשר את שרה בהריון (מד"ר במד' י). באותה שעה קרא הקב"ה למלאך הממונה על ההריון ואמר צא וצור אותן בכל קטורים של אבותם (שם שם"ג, גן נעול). שבזמן שהאשה מקבלת הריון היא מתבערת ומתעבת (שם, יונתי בחגוי). — ואמר הפיטן: טרף אף וישחת רחם, וחומתו מקלוט בְּהֵרָיוֹן יחם (יוצר שבת זכור, אזכיר סלה).—*בֵּית הֵרָיוֹן, המקום בהבטן לעומת הנחת העבר: היוצאה ליהרג מכין אותה בנגד בית הריון כדי שימות הוולד תחילה (ערכ' ז.).

א.**הֲרִיסָה**, ש"נ, מ"ר הֲרִיסוֹת, — שה"פ מן א.הָרַס, במשמ' מה שנהרס, שנחרב: ביום ההוא אקים את סכת דויד הנפלת וגדרתי את פרציהן וַהֲרִסֹתָיו [1] אקים ובניתיה כימי עולם (עמוס ט יא). — ובהשאלה: וכאשר גבר היצר על השכל ונמשכה הנפש אליו נטתה באדם אל הרבויים המביאים להפסדת עינינו והריסת גופו (חו"ה, הפרישות א). — *והריסה בדעות, בדת: יבאו להריסה גדולה והזקה (רלב"ג משלי י). ועם היות שהותרה אכילה בשבת לא יצא מזה הריסה לביטול הקדושה לששת ימי החול (רא"ש' חכמה, שער הקדוש' ב). ותורתנו היא נהרסת הריסות אחר הריסות מחסרון ידיעתנו (הקד' הקנה). וא"כ רבי אין אני מפויים לא מדבריך ולא מדברי חז"ל כי ההריסות מעצמם צועקות מתוך המצות (שם, יכוס). והחרימו גם כן כל הספרים אשר נמצאו בהן אחת מן ההריסות הנזכר' בטופס החרם וכל המחזיקים בהם (מנח' קנא' לאגא מאירי פא). שיש מתוך המאמרים האלה הריסה אל דבריו (א' מודינא, ארי נוהם יד).—

ב.***הֲרִיסָה**, ש"נ,—שה"פ מן ב.הָרַס, כמו חוצפה, עזות, Vermessenhiet; audace; presumption: ואין ראוי שייוחס זה לנו לעזות מצח ולהריסה בהכנסתנו בכמו אלה הענינים העמוקים (רלב"ג, מלחמ' ה' ה א). לא שיהרוס כדרך הדיוטות הקופצים בראש ומה שנמשך אל ההריסה הרבות דברים עליו יתעלה בתארים (מלמ' התלמיד', שמות).

הֲרִיסוּת, ש"נ, — שה"פ, כמו הֲרִיסָה: חרבתיך ושממתיך וארץ הֲרִסֻתֵךְ (ישע' מט יט). — *ומלא: כי זה ידוע כי כל מלכות צדק תעמוד כי הצדק כבנין והעיוות כהריסות ברגע יפול הקיר (ראב"ע, דנר' כה טו).

***הֲרִיעָה**[1], ש"נ,— שה"פ מן הֵרִיעַ: בעשרה לשונות נקרא שמחה גילה וכו' פצחה רנה צהלה חדוה הריעה (פסיק' דר"כ, רוני).

א.**הֲרִיפָה**[2], ש"נ, — כמו רִיפָה: ערפה שמה ולמה נקרא שמה הרפה שהכל דשין אותה כהריפות[2] (סוט' מב:). ויהי מאכלו ליום מעט סולת או הריפות היטים מבושלים (אסף הרופא, כ"י מינכן 13).

ב.***הֲרִיפָה**, ש"נ,—שה"פ מן הרף עין: שהיתה הבאר מהלכת לפניו ובהריפת[3] עין בא להרן

---

[1]) יש מגיהים פרֻצֵיהָ והרִסֹתֶיהָ.

[1]) במקום הֲרָעָה, מרוב השמוש בהריע חשו בו המדברים כמו פעל שלישי הרע.

[2]) במקרא (ש"ב יז יט ומשלי כז כב) נזכר השם הֲרִפוֹת, הֲרִיפוֹת, ומפני קמצות ההא החליטו הקדמונים והחדשים כי זו הא הידיעה והשם הוא רִפָה, רִיפָה, עי' זה. אך בעלי התלמוד במקום הנזכר בפנים בודאי חשבו ה הריפות מהשרש, ונראה כי באמת היה שרש הרף בעבר' מהשם הרפה, ועכ"פ כך השתמש אסף בהשם הריפה, ועי' עוד ריפה.

[3]) בסגנון ארמי: ר' אלעזר בן שמוע הוה מטייל על כיף ימא רבה חמא אילפא דמיטרפא בימא בהריפת עין טבעת וטבע כל מה דהוה בה (מד"ר קהל' יא א).

(מרג' תהל' לה). על היות שמידתו יתברך שופעת על ישראל וכי אינו מפקיר אותם ומסלק השגחתו מהם ואפילו כהריפת עין (גנת אגוז לר"י גיקטיליה ב כ:).

***הרך**, ממנו *הָרָךְ.

***הָרָךְ**[1], ש"ז,—כל דבר טוב הריח, חריף, ממיני הבשמים והתבלים וכיוצא בזה, Spezerei; épice; spices, תַּגַּר הָרָךְ, מי שמוכר מיני הרך, Spezerei-händler; épicier, droguiste; grocer, druggist: א"ר אלעזר בר צדוק כך היו אומרים תגרי הרך[2] שבירושלם בואו וטלו לכם תבלין למצוה (פסח' קיו.). — ועי' הרך.

---

[1] עי' הערה שלקמן. — [2] גרסת הערוך, ובנוסח' חרך, ובקצת כ"י הדך, ולא הביא הערוך שום פרוש למלה זו, וכן ר"ח הביא את המאמר והניחו בלי פרוש, ורש"י פרש: חנוונים היושבים אצל חלונותיהם ומוכרין כמו מציץ מן החרכים, ע"כ, וכן רשב"ם. אך פרוש זה צות בעצמו ואומר שאינו אלא דרש דחוק על סמך המלה חרכים שנמצאה במקרא, ואין זה מתכונת לשון טבעית לאמר תגרי החלון, ועל אכו"כ שאין פרוש זה נכון לפי גרסת בעל הערוך, שאין ספק בדבר שבספריו היתה מלה זו כתובה בהא בתחלתה הואיל והוא סדר אותה בין ערכי המלים של אות ה, ורגלים לדבר כי זו היא הגרסה האמתית הקדומה, מפני שלפי גרסה זו יותר קשה למצא מקור להמלה, בעוד שלפי הגרסה חרך יש קצת דמיון במקרא, וכמו שכבר בארו החכמים שבכל מקום שיש לפניני שתי גרסאות שלאחת מהן קשה למצוא דמיון ופרוש ולהשניה אפשר למצוא דמיון ופרוש דחוק על נקלה, הסברה נותנת שהגרסה הראשנה היא היותר קדומה והשניה היא תקון סופרים עפ"י הסברה לפי הדמיון המדומה. והנה סגנון המאמר מעיד כי ר' אלעזר בר צדוק מסר לנו בזה עצם דברי החנונים הללו של ירושלם בלשונם ממש, ונראה ברור כי גם השם שקרא להם תגרי הרך היה נהוג בדבור ההמוני בירושלם בימי תחית הלשון, ולפי הענין אין ספק בדבר שהם היו מוכרים מיני תבלים, והיה שמם של החנונים שהיו מוכרים מיני תבלים אלה תגרי הרך, זהוא ממש כמו העטארין a) בערב' שבערי ארצות המזרח, שהם מוכרים כל מיני סממנים ותבלים וכדומה. ואולי דומה המלה הרך שלנו להמלה ארג b) בערב', שעקר משמעתה ריח טוב, והשם אריג c) דבר טוב הריח, בֹּשם, וגם הצרוף רהג d) משמש במשמ' בשם את ביתו בבשמים, וכמו עטר e) בערב' הוא כמו"כ בעצם דבר טוב הריח, יאעפי"כ העטאר הוא המוכר כל מיני תבלים וסממנים, כך היו גם תגרי הרך שבירושלם מוכרים לא בלבד דברים טובי הריח, אלא תבלים וסממנים וכו'.

---

a) عطارين b) أرج c) أريج d) رهج e) عطر

***הַרְכָּבָה**, ש"נ, — שה"פ מן הרכיב, א) נשיאת כבש וכדומה על הכתף: אלו דברים בפסח דוחין את השבת שחיטתו וכו' הרכבתו והבאתו מחוץ לתחום (פסח' ו א). — ב) הַרְכָּבַת יחור של אילן אחד על אחר כדי להוליד בכדומה להיחור המורכב, d. Pfropfen; grèfe; grafting: רבי יהודה אומר כל הרכבה שאינה קולטת ל' ימים שוב אינה קולטת (שביע' ב ו). ואין אסורין (בני נח) אלא בהרבעת בהמה ובהרכבת האילן (סנה' נו:).— ג) *חִבּוּר משני חלקים מתחלפים, משני גופים, משני יסודות, Zusammensetzung; composition: בעבור שההרכבה מזוגה מארבעה וכו' כי נוצרה (הנפש) ממקום קדוש בלי הרכבה (מנחס הקרלי, לקו"ק 48). כי כל מורכב משני ענינים אמנם ההרכבה ההיא היא סבת מציאותו (ר"ש א"ת, מו"נ ב, הקד' כא). הטריאקה אינה סם אחד אבל היא מרקחת רבת ההרכבה יכנס בה שאור ודבש ובשר שקצים ורמשים (רמב"ן שמות ל לד). מה שוכר מהרכבת גוף האדם ושמושי כחותיו ונפשו (רמב"ע, ערוג' הבושם). וכן הרכבת המרקחת במלאכת הרפואות כי תועלת המרקחת וכח מעשיה יהיה כפי כח הסממנים אשר הורכבה מהם המרקחת (חו"ה, חשבון הנפש ז). ואין ספק שזה מספיק בהרכבת המחצבים (ר"ש א"ת, מו"נ א עב). אם לא היו מגיעים אליו (להאדם) החושים מה שנצטוו להגיעו אליו היה חבורו נפסד והרכבתו נתקת ובטלה הנהגתו (חו"ה, חשבון הנפש ג). —הרכבת שכנות: הדברים המורכבים הרכבת שכנות ר"ל שימצא אחר ההרכבה כל אחד מהדברים ההם בעינו בפעל (רלב"ג, מלחמ' ה' א ז).—ואמר המשורר: אני בקי בכל סודות, בהקדמות ותולדות, ובקוים ובנקודות, ובמזגים והרכבות (עמנ', מחב' ט). — ובמשמ' *מזג כחות הגוף, וחלושי ההרכבה, שמזג גופם חלוש: ויש אנשים חלושי ההרכבה צריך כמה תרופות להשיבם (שבט יהודה ז). כיון שהגוף מורכב מדברים נגדיים כשתשוה ההרכבה במזג שוה אז תמצא הנפש מנוח (ג"ע לר"א הקרלי, טומא' ועשרה).—*והרכבת מאמר וכדומה: וכבר התבאר כי הרכבת המאמר והבורו על שלשה דרכים (הרקמה, שער א). — ובהגיון: ונקרא את התאר והמתאר מאמר הרכב הרכבת באור ותְני וכו' אלה הסמיכיות בדקדוק נקראם גם כן מאמר הרכב הרכבת באור ותני (מלות הגין, יג). והחוק הוא מאמר הרכבתו הרכבת תנאי בהבנת הגדרים יבאר הענין המורה עליו (כל מלאכ' הסגיון, מכות

כסוג וכמין), והמורכבים שני מינים מין אשר הרכבתו הרכבת ספור והוא אשר מדרכו שיצדק או יכזב המאמר בזה מיוחד במאמרים הצודקים והמין השני הרכבתו הרכבת תנאי וקשור והוא הרכבה אשר לא יצדק ולא יכזב (כס).

***הַרְכָּנָה**, ש"נ, — שם"פ מן הרכין, הניע הראש: אינו גט עד שישמעו את קולו וכו' אפילו הרכין ראשו וכו' היא שמיעת הקול היא הרכנת ראש (ירוש' תרומ' א מ:). לשמיעת הקול פעם אחת להרכנת הראש שלשה פעמים (כ"מ גיט' ז מח ג). שואלים לו דברים שהוא ראוי להשיב עליהן אם ראו דעתו מיושבת שמרמז על תשובת לאו הרכנה שדרך בני אדם להרכין על לאו ועל הין וכו' כותבין ונותנין אם מרכין על הגט הרכנת הין (רע"י גיט' סז:).

****הֲרָם**[1], ש"ז, מ"ר הֲרָמִים, - בנין גבוה בעל צלעות רחב למטה והולך ומצר **למעלה**, **Pyramide**, — נהוג בדבור העברי בא"י והשתמשו בו גם בהעתונים.

***הֲרָמָה**, ש"נ, — שם"פ מן הֵרִים: מה תנופה מוליך ומביא אף הרמה כן (ספרי נשא יז). שכל מקום שיש תנופה יש הרמה (מד"ר במד' ע). הרמת ידו כאשר יעשה במלחמה מי שבידו הנס (ראב"ע שמות יז יא). מדרגת הרמת האדם פסיעותיו על הדרך הסלול (אמונה רמה ד כ ג). — *והרמת הראש: תחת שהייתי חייב לך הרמת ראש נתת לי תלוי ראש על ידי נתן הנביא (פסיק' דר"כ, שקלים).— *והרמת לב: ואם יתכן לבא שלוחנו אל ארצכם לחלות פני מלככם וכו' לפי שהאומות אומרים להם כי אין לישראל מקום ממשלת וממלכה שהיו ישראל נהנים מזה (ממציאות ממלכת הכוזרים) והיה להם להרמת לב ומענה לשון ושבת ותהלה בעיני האומרים להם כי אין לישראל שארית (מכת' מלך הכוזר לר' חסדאי). — *והרמת התרומה, במשמ' לקיחה: אין לך בהן אלא משעת הרמה ואילך (חול' קל:). — ובמשמ' יסלוק: הרמת הדשן צריכה כהן (רמב"ם, ביאת המקד' ח ע). ולפי רוב הרגילות בהסרת האבנים והרמת המכשולות מן הדרך (שרשי רד"ק, סלל). — ובהשאלה, במשמ' גאוה: לשון הרמה

[1]) בערב' הַרַם a).

a) هرم

וגדולה (רש"י שמות כ יז).

הַרְמוֹן[1], ש"ז, — כמו אַרְמוֹן: ופרצים תצאנה אשה נגדה והשלכתנה הַהַרְמוֹנָה[2] נאם יי' (עמוס ד ג).— ואמר המשורר: תדע סוד האורב ומרגלי חרש, מחשבות מלך תחבלות שר החיל, תעלומות ההרמון רזי הערש, תדע סתרי כל חי מושל הליל (יל"ג, כירח בלילה).

***הַרְמָזָה**, ש"נ, — שם"פ מן הרמיז, כמו רֶמֶז, בפרט בסגנון הקראים: אין הדבר לא בדמיון ולא בצורה כי אם בהרמזה ובדעת הסברה (אגר' מנחם הקראי לר"ד הבבלי).

***הַרְנִי**[3], ש"ז, — צמח יסב פניו לעומת השמש, **Sonnenwende: tournesol; heliotrope**, נהוג בדבור ובעברי בא"י, ועי' *אחות השמש.

א. הרס[4], ממנו הָרַס, הֶרֶס, הֲרִיסָה, הֲרִיסוּת, *הֵרוּס.

א. הָרַס, פ"י, עת' יַהֲרֹס, אֶהֱרֹס, יֶהֶרְסוּ, יַהַרְסוּ, יֶהֶרְסֵם, הֲרֹס, הָרְסָה, לַהֲרֹס, הֹרֵס, הֹרֵס, הָרוּס, — א) שבר ונתץ

[1]) עי' הערה שלקמן. — [2]) לא נתבררה כונת מליצה זו, ופרשוה המפרשים בפרושים מתחלפים, כמו ארמון, וכמו מבצר, וגם שם לארץ מהארצות. — וכבר השתמשו בספרות במשמ' ארמון.

[3]) בארמית: בדברא (אפשר להכיר שקיעת החמה ע"י) עורבי אי נמי הרני (שבת לה:). כך גרסת הערוך, בנוסח' ארני, ויש גרסאות אחרות ארוני, אדאני. ופרש הערוך וז"ל: הרני פי' עשב הוא ועלה שלו עגול ומצד אחד הוא פתוח ובלילה כפופה בקרקע וכשחמה זורחת היא עומדת ופתחה למולה וכשחמה מסבבת פניה למולה היא מתעגלת עמה עד ששוקעת החמה ואותו החריץ שהוא פתוח כנגד החמה לעולם וכשחמה שוקעת היא נכפפת בקרקע. ע"כ. ומסגנון הפרוש והפרטים נראה שהוא פרוש מקובל, ולפי הענין הוא פרוש נאות, וכן הביא רש"י בקצור פרוש זה. וכעין זה הוא פרושו של הר"ח, שהביא גם הערוך כאן, אלא שלפי פרוש הר"ח הכונה בהרני לעשבים קטנים שיש להם הסגולה להסגר ולהכפף עם שקיעת החמה. והנה הערוך תרגם הרני בלעז מלבא, וכמו"כ רש"י, מלווא, והוא **malva**, והביא לו בספרו על הצמחים (סי' סג) השם הסורי רוענא דומת לזה. אך כבר העיר לו שם כי אין לצמח זה הסגולה לסב לעומת השמש, ובהיות שלפי הענין סגולה זו היא העקרית, צריך לאמר כי עכ"פ הרני אינו הצמח מלבא, ועכ"פ בשמוש הדבור סמכו על הסגולה שלו שבזה אין ספק ולא על הלעז אעפ"י שיש לו סמך בהשם הסורי.

[4]) בערב' אולי הרש a) במשמ' קריעה וכתישה.

a) هرس

בנין, עיר והחריבם, einreissen, zerstören
démolir, détruire; destroy : הָרַס בעברתו
מבצרי בת יהודה הגיע לארץ (איכ׳ ב ב). שם תבל
כמדבר ועריו הָרָס (ישע׳ יד יז). הנה אשר בניתי
אני הֹרֵס (ירמ׳ מה ד). וְהָרַסְתָּ את מזבח הבעל
אשר לאביך (שופט׳ ו כה). והכרתי ערי ארצך וְהָרַסְתִּי
כל מבצריך (מיכ׳ ה י). המה יבנו ואני אֶהֱרוֹס (מלא׳
א ד). הן יֶהֱרוֹס ולא יבנה (איוב יב יד). את מזבחתיך
הָרָסוּ ואת נביאיך הרגו בחרב (מ״א יט י). ושחתו חמות
צר וְהָרְסוּ מגדליה (יחזק׳ כו ד). והערים יַהֲרֹסוּ וכל
חלקה טובה ישליכו איש אבנו ומלאוה (מ״ב ג כה).
וירפא (אליהו) את מזבח יי׳ הֶהָרוּס (מ״א יח ל).
רחם ה׳ אלהינו ברחמיך הרבים ובחסדיך הנאמנים עלינו
ועל עמך ישראל ועל ירושלם עיר האבילה והחרבה
ו ה ה ר ו ס ה והשוממה הנתונה ביד זרים הרמוסה
ביד עריצים (ירוש׳ ברכ׳ ד ג). החזק מלחמתך אל העיר
והרסה וחזקהו (ש״ב יא כה). ויך יואב את רבה
ויהרסה (דהי״א כ א). חכמת נשים בנתה ביתה ואולת
בידיה תֶּהֶרְסֶנּוּ (משלי יד א). — ואמר הפיטן: ערו
יסודותיך וְהָרְסוּ כל פנות, הרשו ועקרו נויותיך ונבעו
מצפונות (יוצר הפסק׳ ב, יי׳ אלהים). — ובכלל שבירה
ונתיצה: אלהים הרס שנימו בפימו מלתעות כפירים נתץ
יי׳ (תהל׳ נח ז). —ובהרחבה, הריסת אנשים, עַם, וכדומה:
וברב גאונך תַּהֲרֹס קמיך (שמות טו ז). ראה הפקדתיך
היום הזה על הגוים ועל הממלכות לנתוש ולנתוץ
ולהאביד וְלַהֲרוֹס (ירמ׳ א י). והשבתים על הארץ הזאת
ובניתים ולא אֶהֱרֹס ונטעתים ולא אתוש (שם כד ו). כי
לא יבינו אל פעלת יי׳ ואל מעשה ידיו יֶהֶרְסֵם ולא יבנם
(תהל׳ כח ה). כל מי שאין לו בן כאלו הוא מת כאלו הוא
ה ר ו ס (מד״ר בראש׳ מה). —*ובדברים רוחניים: דין שדנו
ראשונים אתה בא ל ה ר ו ס (מד״ר בראש׳ ג). —הֹרְסֵי
עקרי האמונה: ולא כמחשבת ה ה ו ר ס י ם שחשבו
שהשגחתו יתברך כלתה אצל גלגל הירח (ר״ש א״ת,
מו״נ ג כד). לעשות סייגים לתורה ולגדור פרץ בה
יעשה אלהים וכה יוסיף ויהיה ביתם כבית פרץ אז
כל ה ו ר ס ופורץ מידם ברוח יברח (מנח׳ קנא׳ לאבא
מארי ג). ובכן י ה ר ס ו (החוקרים) בעיונם רוב עקרי
התורה האלהית (נפוצות יהודה לר״י מוסקטו יד). —
הָרַס את פלוני ממעמדו, הדפו ומגרו לארץ והחריבו:
והדפתיך ממצבך וממעמדך יֶהֶרְסֶךָ (ישע׳ כב יט).
— נפע׳, נֶהֱרַס, — שהרסו אותו: כסו פניו (של הכרם)
חרלים וגדר אבניו נֶהֱרָסָה (משלי כד לא). נפלו אשויתיה
נֶהֶרְסוּ חומותיה (ירמ׳ נ טו). נשמו אצרות נֶהֶרְסוּ ממגרות
כי הביש דגן (יואל א יז). ולקחו המונה וְנֶהֶרְסוּ יסודותיה
(יחזק׳ ל ד). וְנֶהֶרְסוּ ההרים ונפלו המדרגות (שם לח
כ). כי אני יי׳ בניתי הַנֶּהֱרָסוֹת נטעתי הנשמה (שם לו לו).
לא ינתש ולא יֵהָרֵס עוד לעולם (ירמ׳ לא מ). בברכת
ישרים תרום קרת ובפי רשעים תֵּהָרֵס (משלי יא יא).
כי השתות יֵהָרֵסוּן צדיק מה פעל (תהל׳ יא ג).
— פִּעֵ׳, הֵרֵס, הָרֵס, תְּהָרֵס, — כמו קל בנחץ הפעולה:
ולא תעשה כמעשיהם כי הָרֵס תְּהָרְסֵם ושבר תשבר
מצבתיהם (שמות כג כד). מהרו בניך מְהָרְסַיִךְ ומחריביך
ממך יצאו (ישע׳ מט יז).

ב·הֶרֶס, ממנו ב·הָרַס.

ב·הָרַס, פ״ע, — הָרַס אל דבר, העיז ועשה דבר מה
שלא היה ראוי לעשות, sich erdreisten; oser
to hav the audacity : רד העד בעם פן יֶהֶרְסוּ[1]
אל יי׳ לראות ונפל ממנו רב (שמות יט כא). והכהנים
והעם אל יֶהֶרְסוּ לעלת אל יי׳ פן יפרץ בם (שם כד).
— ואמר המשורר: יעלת חן רחמי לבב שכנתיו
מעודך, הדעי כי יום תנודי אסוני בנדודך, גם בעת
י ה ר ס ו עיני להביט אל הודך, מלחייך פגעו בי
נחשים יפרישו (ר״י הלוי, דיואן, הוצ׳ מק״נ). — והפיטן
אמר: הֶרְסוּ מרום הרים, ארצי בואו נהרים, לשפוך
דם ממהרים (יוצר שבת ג אחה״פ). — והשתמשו בו
הסופרים הרבה במשמעה זו: שאין ראוי למעיין
בספריו שייחסהו במה שיחקור עליו לעזות או
היותו משתבח ומתפאר ו ה ו ר ס בדבר במה
שאין ידיעה לו בו וכו׳ כי צריך לאדם שלא
י ה ר ו ס לזה העניין העצום הנכבד (ר״ש א״ת, מו״נ א
ה). אמנם אצילי בני ישראל הם ה ר ס ו ושלחו
מחשבתם והשיגו אבל השגה בלתי שלמה (שם).
שהם כלם אלו מצאו ענייני בני אדם מסודרים כפי
מה שיראה להמון שהוא סדר לא היו נכנסים לדבר מזה
העניין כלו ולא היו ה ו ר ס י ם אליו (שם ג יו). ובלבד
שהאיש בעל הדת ילך בה דרך ישרה ויחזיק בה
כראוי ולא י ה ר ס להרהר אחריה (מלמ׳ התלמיד,
בראש׳). שלא יתחכם יותר ולא י ה ר ו ס להביט
במה שאין ראוי לו בהנהגת השם ושמירתו לעולם
(שם). וכן לא י ה ר ו ס לעלות ולמהר ולהוציא
דבר מתוך דבר בחכמת האלהות (שם, שמות).

---

[1] ופרשו במכילתא: פן יהרסו שמא ידחקו לראות
(מכי׳ יתרו, החדש ד).

ומביא התלמיד ההוא להרום ולעלות במקום שאינו ראוי לו ונופל מטה מטה (שם, ותלה). והכת השניה המתחכמים יותר וההורסים להסתכל במה שאין ראוי להסתכל (שם, כרא״ש). ואחר התמידו להיות עם השם עד שהתחזק שכלו והוא שלא הרס מהר להכחיש באמונה טובה מקובלת בידו בשביל ספק שיכנס לו בה (ר״ש א״ת, יקוו המים 95). ולכן אנשי לבב ישמעו לי ואל יהרסו לראות בספרי האחרונים הבנוים על פי שכלם האנושי (עמס״מ, עולם התוהו נו).

ג.* **הרם**, ממנו *הֵרֶם.

*__הֵרֶם__[1], פ״ע,—הֵרֶם עם פלוני, התקוטט, התוכח עמו, **streiten; disputer; to argue** : ישן וראה חלום שהיו כל אבריו מהרסים זה עם זה אמרו הרגלים אין בכל האברים כמותינו וכו׳ ענו הידים אין כמותינו וכו׳ העינים אמרו אנו למעלה מן הכל וכו׳ (מדר׳ תהל׳ לט).

הֶרֶס, ש״ז, — כמו הֲרִיסָה : ביום ההוא יהיו חמש ערים בארץ מצרים מדברות שפת כנען ונשבעות לה׳ צבאות עיר הֶהָרֶס[2] יאמר לאחת (ישע׳ יט יח). במעשה ההשחתה וההרס שמתעלל בהם (רד״ק, שרש עלל).

א.* **הַרְעָה**, ש״נ, — שה״פ מן הֵרַע : דברים שיש בהן הרעה והטבה (שבוע׳ ג ה). איזהו הרעת אחרים אכה את פלוני ואפצע את מוחו (כ״ק לה:). אם כן יש ברצונו ההטבה וההרעה הרמה והשפלה (רמח״ל, חוקר ומקובל). שהפורענות שהאל יתברך מביא על האומות בשביל הרעתן אל האומה הנקראת קדושה (מגי׳ ספר לרשב״ל דורחן קמ.).

ב.* **הַרְעָה**, ש״נ, — שה״פ מן הֵרִיעַ : איזו היא הרעה[3] וכו׳ (ירוש׳ ר״ה ז נט ג).

*__הַרְעָפָה__, ש״נ, — שה״פ מן הרעיף : ואפשר שיש בין הזלה והרעפה הבדל בין ריבוי ומיעוט והעד כטל תול (אוהב משפט, איוב לו כח).

*__הַרְעָשָׁה__, ש״נ, — שה״פ מן הרעיש : וכל זה הדבור שיהיה מהרעשת הארץ ושרפת המקומות משל להשחתת האומות ומפלתם (ר״י אברבנאל, ש״ב כב). אך אומרו המעתיק (בהפסוק המעתיק הרים) לא נאמר שידבר על ההרעשה רק על הפיכת הערים (ר״מ אלשיך, איוב ט ה). הנה אין הרעשת הארץ מספקת לתת התעוררות בלב רשעים (שם ו). — והשמעת קול חזק : והיא תנועת ההרעשה מרעדת האנשים (ר״י אברבנאל, ש״א ג יב). תצלנה אזניו ענין תנועת הרעשה (רד״ק ירמ׳ יט ג). כי ספק הוא ההכאה בהרעשה בכח הזורע לרב הצער והמצוקה (ר״א בדרשי, חותם תכני׳, ערך ספק). ואמנם הנעור פתאם וכו׳ ישוב לו דפק מהיר גדול תכוף מתחלף נוטה אל ההרעשה ולפי שהתנועה הזאת דומה להכרחית הנה היא לא תתמהמה (קאנון א כ ג יב). כי בהרעשה וכעס הוא יוצא למלחמה במהירות וקלות (אוהב משפט, איוב לט כד). רק בשביל הרעם והרעשת הלב ואנחתו בסתר כי בוחן לבות וכליות אלהים לדעה אם ישובו אליו בכל לב (נפולות יהודה לר״י מוסקטו מ). וכל זה בכח המים העליונים שיורדים באלה הרעשות ובטישות של הגלגל (פתחי חכמה לרמח״ל ב לה). — ובמשמ׳ קריאת תגר : זו אחד מן המקראות שהרעיש בן זומא את העולם ויעש אלהים וכו׳ והלא במאמר בדבר ה׳ שמים נעשו ואין ההרעשה הזו מלשון ויעש לבדו (רמב״ן בראש׳ א ז). כי זו היתה הרעשתו של בן זומא הראות חכמתו וידיעתו העליונה חכמה מפוארה (ר״י אברבנאל, בראש׳). — ובמשמ׳ בלבול וקצף : ובגזרה נהגו שורה וגערו גערה על החברים הנשארים והפריחום והעבירום מן המגלה ונתפרדה חבילה ומתוך ההרעשה לא נשארו אלא שלשה (שו״ת ריב״ש רפא).

*__הֶרֶף__[1], ש״ז, — תנועת העפעף של העין, **Wink, Augenwink; clin d'oeil**, הרף עין, **clin; wink, wink of eye** : כמה הוא רגע רבי ברכיה בשם ר׳

---

[1]) לא נתברר מה מקור פעל זה במשמ׳ הרצויה פה.

[2]) כך ברוב הספרים. ובקצת ספרים, דפוס וכ״י החרס, בחית, וכן גם ת״ע. והנה לפי הנוסחה הרס בהא פרשו רוב המפרשים הקדמונים וגם החדשים מלה זו במשמ׳ הריסה, חרבן, אעפ״י שמשמעה זו אינה נותנת למליצת הכתוב רעיון טבעי, ועי׳ ערך חרס. עכ״פ במשמעה זו משמשת מלה זו בספרות.

[3]) בסגנון ארמי שם : איזו היא הרעה רבי חנניא ור׳ מנא חד אמר אהן טרימוטה וחורנה אמר תלת דקיקן.

[1]) סוברים שהוא שה״פ מן רפף, ועי׳ שם. בערב׳ טַרְף אלעין a), ולא נתברר אם יש איזה יחס בין שתי המלים האלה.

a) طرف العين

חלבו אמר כדי לאומרו ורבנן אומרין הרגע כהרף עין (ירוש' ברכ' א א). בין השמשות כהרף עין זה נכנס וזה יוצא (בבלי שם ב:). בסוף העולם הטיסו הקב"ה (את אבישי) והביאו בהרף עין שלא יהיה אותו צדיק עומד ומצטער (מד"ר ברא' נט). בהרף עין אני גוזר על האדם שימות והוא עושה תשובה ואני מתנחם עליו (שם שמות מה). העביר המלאך צאנו של יעקב בהרף עין (שם שה"ש, מי זאת). אין הלבנה חסרה מן השמים אלא כהרף עין אפילו יש בה כמלא תחוט סובבת במזרח ובמערב (פדר"א ו). אמר רבי שמעון נשמתו של אדם מתרה בו ואומרת עד שיפות היום וידמה בעיניך כהרף עין בעודך בעולם הזה (זהר וירא, מדר' הנעלם לט:). — ואמר הפיטן: ויאמר יי' נתתי רוזנים לאין, ותשועתי כהרף עין, וחלק רע אחלק, לבן אגג ועמלק (סדר לשבת זכור, יוצר תהלות). — ובלי השם עין, הֶרֶף: בעיני איש אשר יבקש לנום ויהרף בעיניו הרף ממהיר (אסף הרופא 142). כל שמות הללו מצאם השכל לאלתר בבת אחת והרף אחד (מלחמ' ה' א). ברגע אחד ובהרף קטן (שם). — ואמר הפיטן: רחקו וינוסו יגון ואנחות, רודף ומתנקם בְּהֶרֶף להמהות (יוצר שבת א חנוכה).

***הֵרֵף**, פ"ע, — הֵרֵף בעיניו, עשה תנועת הרף עין: בעיני איש אשר יבקש לנום ויהרף בעיניו הרף ממהיר (אסף הרופא 142).

***הרפעין**, — מלה אחת מצמצום שתי המלים הרף עין: היום והלילה אלף קכ"ב עתות העת י"א רגעים וכו' והרגע שתי הרפעין (פי' יציר' לר"י ברצלוני).

***הַרְצָאָה**, ש"נ, מ"ר הַרְצָאוֹת, — שה"פ מן הרצה, א) קבלה ברצון: להרצאת[1] אדון הוא (קדוש' יד:). כהרצאת כשר כן הרצאת פסול ומה הרצאת כשר עד שיקריבו כל מתיריו אף הרצאת פסול עד שיקריבו כל מתיריו (זבח' כח:). ואין אדם יוצא ידי חובתו בהן (בד' המינים שבלולב) עד שיהו כולן באגודה אחת וכן ישראל בהרצאה עד שיהו כולן באגודה אחת (מנח' כז.). מיום השמיני והלאה ירצה וכו' לילה לקדושה יום להרצאה (חול' פא.). מה אבותיכם

[1] בסגנון ארמי: ההוא להרצאת אדון הוא דאתא (שם). הני מילי בכור דלאו בר הרצאה הוא אבל בקדשים דבני הרצאה ניניהו אימא לא לירצו (ר"ה ה:).

לא נכנסו לברית אלא במילה וטבילה הרצאת דם אף הם לא יכנסו לברית אלא במילה וטבילה והרצאת דמים (כרית' ט.). שכיון שהמנורה היתה בדרום והוא היה דרומו של עולם הרית כלו מזומן להרצאה (תנו' הגה', הרכבי תקכט). — ואמר הפיטן: מרד הזר ונכנס בטמאה, מקום טהרה ופרישותו ויראה, נכון כפור וגדי בהרצאה, נמחל זדונו בדמי הזאה (סלית' מוסף יוה"כ, איך אזא). — ב) שה"פ מן הרצה דברים לפניו, קרא לפניו כל הענין, **Vortrag ; exposition**: שלשה הרצאות הן רבי יהושע הרצה דברים לפני רבן יוחנן בן זכאי ר"ע הרצה לפני ר' יהושע חנניא בן חכינאי הרצה לפני ר"ע (חגי' יד:). — והשתמשו בו בזמן האחרון בפרט במשמ' דרשה בקהל על דבר מה, **Referat ; conférence**.

***הַרְצָיָה**, ש"נ, — כמו הַרְצָאָה: אני מכשיר בהבדלה שהיא לאחר הרציה ופוסל במליקה שהיא לפני הרציה וכו' והלא סמיכה קודמת להרציה אעפ"י שלא סומך כשר (ספרא ויקר' ז ט). — ואמר הפיט: צור פנה נא אל תפלת הערער, רצינו כְּהַרְצָיַת נער (סלית' שחר' יוה"כ, אנא).

***הֶרְקֵד**, ש"ז, — שה"פ מן הרקיד הקמח בכברה: טוחנן והרקדן (של חביתי הכה"ג) אינן דוחות את השבת (מנח' יא ג). טחינת סולתן והרקדן בחוץ (רמב"ם, תמיד' ומוספ' ג יט).

***הַרְקָדָה**, ש"נ, — שה"פ מן הרקיד, כמו הקודם: בשעת קטיפה טחינה והרקדה (פסח' יא.). טחינה (ברחים של יד) הרקדה על גבי נפה (שם). מוטב שירבה במלאכה אחת בהרקדה ואל ירבה במלאכות הרבה (מנח' סג:). הזורייה והברירה והטחינה וההרקדה והלישה והאפייה (ג"פ לר"א סקלאי, שבת ה).

***הַרָקָה**, ש"נ, — שה"פ מן הֵרִיק: כן תתכו בתוכה ענין הצקה והרקה (שרשי רד"ק, נתך). ובין האפייה והבשול ובין האכילה יש עניני טלטולים כגון ההרקה מן הפרור והעתקת העוגות מן הכלי וכיוצא בם מסדור השלחן (ג"ע לר"א הקלאי, שבת יח). — והֲרָקַת הלֵחות מן הגוף: השכר עובר הגוף ומשלשל יותר ממה שעושה משקה ההרקה (ערוך, ערך מזרין). שהבהלה הבאה לאדם פתאום בלי סבה ידועה היא מורה על חולי בא עליו ותועלתו הרקת הליחות (פרד' רמונ' לרש"ט שפרוט, סדר מועד). ואמנם מן החלאים המורכבים המורסות והצמחים

ו ה ר ק ת מה שראוי להעצר וכו' ויתכן שתתחדש זאת ה ה ר ק ה בסבה מתחדש מחוץ או מפנים וכשיקרה שיורק מה שראוי שיעצר יקרה מזה קור מזג ב ה ר ק ת החמר המבעיר אשר יזון ממנו החם הטבעי וכו' (קאנון א כ כ יז). איך ומתי ראוי שתעשה ה ה ר ק ה וכו' וראוי שתדע כי הכונה בכל ה ר ק ה אחד מענינים האלה ה ר ק ת מה שראוי להריק ותשאיר אחרים מרגוע וכו' וההקזה היא ה ה ר ק ה המיוחדת ללחות וכו' (שם א ד ג). ברוע הנמשך מן הליחות הגוברות ביותר ממה שראוי או בדעת איכותם ותנגד מרביתם בחסר אותם ורעתם בתקן אותם אם אפשר או ב ה ר ק ה או בחסר אותם (רמב"ם, אמו"ר א ה). שיקדים ה ר ק ת כל הגוף בשלשול והקזה (מ' אלדבי, ש"א ד). כמו שעושה הרופא כאשר רואה שמגיע הגבול לחולה מקדימו ב ה ר ק ה מאותו דבר שיודע שהיה סבת החולי מחמת מלוי כרס או מלוי דם (מנוה"מ ה א כ ג). מי שהוא עלול ומעותד לחולי אשר ישיג הבריאות במבשלים ו ה ר ק ה והקזה (נפוצ' יהודה לר"י מוסקאטו כט). והמרטיבים המופלגים והמנגבים אחר ההמסים ו ה ה ר ק ו ת המופלגות בזיעה ושתן ושלשול וכו' ורעה ש ב ה ר ק ו ת ה ר ק ת הדם (קאנון ג יד ד ג). שהירקון האדומיי אם שתהיה לרוב הולדו האדומה או להמנע ה ר ק ת ה ורוב מה שיולד ממנה (שם עו א ג).

הַרְקִיִּי, ת"ז, — של הרקה, מטבע ההרקה: קדחת ה ר ק י י ת הנה תקרה מהתגעשות הליחות בעת השלשול תנועה לרוח מופלגת תבער בו קדחת לרב היגיעה (קאנון ד א כה).

הַרְקָעָה, ש"נ, — שה"פ מן הִרְקִיעַ: ולכן נבראו בראשון בריות כמו המלאכים וזולתן שלא ליתן פתחון פה לבעל הדין לומר שאותן הבריות סייעו לבורא ב ה ר ק ע ת הרקיע (ר"י ברצלוני, פי' יצירה 187).

הָרָר, ש"ז, מ"ר הֲרָרִים, סמי' הַרְרֵי, — כמו הר: ויתפצצו הררי עד שחו גבעות עולם (חבק' ג ו). מן ארם ינחני בלק מלך מואב מהררי קדם לכה ארה לי יעקב (במדי' כג ז). וממגד גרש ירחים ומראש הַרְרֵי קדם וממגד גבעות עולם (דבר' לג יד-טו). תשורי מראש אמנה מראש שניר וחרמון ממענות אריות מהררי נמרים (שה"ש ד ח). כטל חרמון שירד על הַרְרֵי ציון (תהל' קלג ג). —*הֲרָרִים: הלכות שבת חגיגות והמעילות הרי הם כ ה ר ר י ם התלויין בשערה (חגי' א ח).

הֲרָרִי[1], ש"ז, — מי שהוא פרוץ בזמה, בעבודת הזמה ונאפופים של העשתרות וכדומה, **ausschweifend, liederlich; libertin, débauché; debauched**: כזכר בניהם מזבחותם ואשריהם על עץ רענן על גבעות הגבהות הֲרָרִי[2] בשדה חילך כל אצרותיך לבז אתן במתיך בחטאת בכל גבוליך (ירמ' יז ב-ג).

[1]) עי' הערה שלקמן. — [2]) הקדמונ' וגם רוב האחרונים פרשו מלה זו במשמ' ש"ת מן הר, ואמרו כי הוא כנוי ליושבי ירושלם וכדומה, ואף האחרונים לא מצאו בו פרוש מתקבל. קצת החדשים הגיהו במקום הררי בשדה הרים נשאים, ושמוהו כפל להגבעות הגבוהות שקודם לו, והתחילו הפסוק מן חילך, שדמיונו, בנוסחה יותר מתקנה, יש בפרשה י יז, והגהה זו מרפאה קצת מקרא וזה קשה ההבנה. ויש עוד אולי להגיה הגהה פחות ושיש לה סמוכים ממקום אחר בדברי ירמיה, ובמקום הרים נשאים נגיה רק הרים והמלה בשדה נניח בהויתה, ומליצה זו של הרים בשדה דומה ממש להמליצה גבעות בשדה: נאפיך ומצהלותיך זמת זנותך על גבעות בשדה ראיתי שקוציך (שם יג כז). וכמו ביחזקאל: בבנותיך גבך בראש כל דרך ורמתך עשית בכל רחוב. ואעפי"כ לבי נוקפי לשבש את הכתוב רק מפני זרותה של הצורה הררי בשדה, ואדרבה רגלים לדבר שזורות צורתה היא עדות על קדמותה ואמתותה, ונראה לקיים את הנוסחה המקובלה, אלא שיוד הררי אינה לא יוד הקנין ולא יוד יחס התאר של הר, כ"א היא יוד נטיית הסמיכות הישנה, כמו גנבתי, מגביהי, משפילי, שאהב ירמיה להשתמש בה כמו: יושבתי במצור (י יז), ישבתי בלבנון מקננתי בארזים (כב כג), שכני בחגוי הסלע תפשי מרום גבעה (מט טז), שכנתי על מים רבים (נא יג). זו הנטיה הקדומה האהובה על ירמיה ושגורה בפיו בכל אלה המקומות מעידה שגם ה ר ר י בשדה, שהוא דומה ממש ליושבתי במצור, יושבתי בלבנון, שכני בחגוי הסלע, היא הצורה הקדומה של נטיית הסמיכות, והשם הישר הוא הָ רָ ר, ובזה קבלה מליצת הכתוב בנין טבעי חלק ויפה, וצריך לפרש מלה זו לפי כונת כל ה ע נ י ן שהוא תאר ליהודה, שהוא פונה עתה לדבר אליו בנכח, לפי מה שהוא ספר עליו בפסוק הקודם, כזכר בניהם מזבחותם ואשריהם על עץ רענן על גבעות הגבוהות, וידוע שבעבודה זו היו שטופים בזמה, וכמו שספר ירמיה במקום אחר דרכי עבודה זו: נאפיך ומצהלותיך זמת זנותך על ג ב ע ו ת ב ש ד ה ראיתי שקוציך, כך גנה אותם גם פה בכנוי ה ר ר י ב ש ד ה, ר"ל השטוף ב ז מ ה ב ש ד ה, כמו זמת זנותך על גבעות ב ש ד ה שבכתוב ההוא. וכבר הזכרתי כי סגנון זה לפנות בנכח אל מי שהוכיח אותם היה אהוב עליו, וכמו המליצה שהובאה למעלה: שכני בחגוי הסלע תפשי מרום גבעה כי תגביה כנשר קנך משם אורידך, וכן: שכנתי על

***הֲרָרִי**, ת"ז, — א) של הר: חורת וחזרת גלים החסא הגנית והחסא ההררית (פי' המשנ' להרמב"ס, כלא' א ב). והמדבריים (הפירות) יותר חזקים מהגניים וההרריים יותר חזקים מהמדבריים (קאנון ב א ו). יש מהם (מהצמחים) גניי ויש מהם מדברי ויש מהם פרדסי ויש הררי ויש ימיי ויש אגמיי (רמב"ל דולאן, מג"א ח"י ב). — ב) יושב ההר, ובהרחבה אדם מתבודד, מתרחק מן חברת בני אדם, **Einsiedler, anchorit; anachoréte**: והמחסיר (מהחברות עם בני אדם) הוא הררי[1]) והקנין ההרריות הנשאר אשר הוא נח לחבריו יקרא ריע והאמצעות ריעות (ספ' המדות לארסט' ב ו). מי שהוא הררי וקדוש השכונים באהלים למה להם עושר ונכסים אחר שרוצה בקדושה וחיי ההתבודדות (אוריס ותומים, ירמ' יז ג).—ואמר המליץ: יירא הררי בשדה יגורו כל הולכי על דרך כי מחסה אין למו (לישרים תהלה ג).

***הֲרָרִיּוּת**, ש"נ, — סגולת האדם ההררי המתבודד —עי' למעלה ערך הֲרָרִי.

***הַרְשָׁאָה**, ש"נ, — שה"פ מן הִרְשָׁה, כח נתון לאדם שמרשה לו לעשות דבר מה, **Ermächtigung, procuration**: הוכרו ולבסוף נתערבו כותבין הרשאה זה לזה לא הוכרו ובסוף נתערבו אין כותבין הרשאה זה לזה (בכור' מז:). אם ירצה אדם לשגר עמהם (עם הישמעאלים) גט לאשתו כרוך בבגד ויאמר לאחד מהן תן זה לפלנ' ישר' ויכתוב לאותו ישראל הרשאה שיתננו לאשתו בפני שנים וכו' (תשו' הגא', הרכבי ביב). העדות שהעידו עליה שני העדים באותו השטר על המורשה בעצמה נכונה ותלויה ועומדת עד שיתקיים שטר ההרשאה בשלשה (שם קפא). אבל ודאי אם הנשבע הזה יש לו תביעה

מים רבים רבת אוצר'ת בא קצך, יושבתי בלבנון מקננתי בארזים מה נחנתי, ואף כאן: הררי בשדה חילך כל אוצרותיך לבז אתן. ואם אין ראיה מפורשת בלשון ערב' למשמ' זו של הרר, עכ"פ קצת סמך יש לזה, במשמ' רוע הטבע ונבול פה ששני הפעלים הר a) והרא b) משמשים בה, ועוד יותר הפעל עהר c) שמשמש במשמ' שטיפה בזמה, כי עכ"פ בשתי הלשונות שתי האותיות הר משמשות לכונה זו.

1) עפ"י פרוש המפרשים להמלה הררי בשדה,— עי' הערה לערך הָרָר.

a) هر b) هرا c) عهر

הוא כותב הרשאה לאחר וכו' וכמשפט ההרשאות הנכונות (שם קפ). נהגו בני קירואן מימות אבותיהם ועד עכשיו לכתב בהרשאותיהן שיכתב המרשה לחבירו שירשהו ליקח לו ממון ממדינת הים יכתוב לו כך וכו' (שם קלט). שמי שמרשה חבירו ולאחר שנתן לו הרשאה נמלך ומבקש לבטלה ומרשה אחר (הלכ' פסוקות, ממונות). מי שהיתה לו קרקע תחת יד אחד או שהיו לו מטלטלין פקדון ורצה לעשות שליח לדון עם זה ולהוציא הקרקע או הפקדון מתחת ידו הרי זה כותב לו הרשאה וצריך לקנות מידו שהרשהו (רמב"ם, שלוח' ושותפ' ג א). וכל ההוצאות שיוציא השליח על דין זה שהורשה הרי המשלח חייב בהן שכך כותבין בהרשאה כל שתוציא בדין זה עלי לשלמו (שם). הגאונים תקנו שכותבין הרשאה אף על המלוה (שם ז). ראובן שבא בהרשאת שמעון ותבע לוי (שם יא). שהרי ראובן אומר לו תן לי הפקדון שיש לי בידך וזו הרשאתי תהי אצלך (שם י). ומן הדין היה שלא אשיבך על כתב זה שהגיע עתה בעבור ההרשאה אבל אהבתי ערוכה ושמורה וכו' (אגר' הרמב"ם לר"א הדיין).

***הַרְשָׁעָה**, ש"נ, — שה"פ מן הרשיע: לפי שלא היה ראוי לאליהוא שיחרה אפו עליהם אם הצדיקו משפט השם יתברך בהרשעת איוב כי גם הוא מרשיע את איוב (אוהב משפט, איוב מב ז).

***הֶרֶת**, ש"ז, —גוף לוזי בקרבת הגרון של העגל וכדומה, **Kalbsgekröse; ris de veau; calfs pluck**: ששה דברים מרפאין את החולה מחליו ורפואתן רפואה ואלו הן כרוב ותרדין ומי סיסין דבש וקיבה והרת[1]) ויותרת הכבד (ברכ' מז:). ועוד ט' מקומות בודק אם נסרכה

1) כבר אמר ר"נ בערך רת: מסתפקא לן אי הא יסוד אי לא. ע"כ. רש"י כאן: ולדיר"א שהולד נוצר בו. והביא זה גם הערוך בערך הרת. אך בערך רת הביא הערוך פרוש אחר בשם רה"ג וז"ל: היינו חתיכה רכה ולבנה של בשר שיש בכבשים קטנים שעדיין יונקין החלב הוויא על לובן כלפי צואר חתיכה יתירה זו היא הרת וקורין אותה בלשון לעז אנמלי. ע"כ, והוא באיטלק' **animella**. ואעפ"י שהעיד ר"א זכות בעיקרי התלמוד (הביא עה"ש) כי העולם מסכימים לפרוש הערוך, בכ"ז יותר נראה להכריע את הכף לצד פרוש הגאון, שלפי סגנון לשון הפרוש נראה כי הוא פרוש מקובל ולא מסברה, כיון שאינו מביא לו שום ראיה וסמך ממלה ידועה, ואלו הפרוש של הערוך ורש"י כי זהו הרחם הוא עפ"י הסברה מפני הדמיון להמלה הרת עולם.

טרפה והם שמנונית החזה ושומן הלב וטרפש דלִיבא ודכבדא גרגרת ושומן גרגרת קנה הלב ושמנונית שבסמפון בין שתי אומות והרת[1] (האשכל להראב"י, סדר י"ת טרפות). והריאה הסמוכה להרת (שו"ת הרא"ש כ ה).

הַרְתָּחָה, ש"נ, — שה"פ מן הרתיח: הלאתה והמתה שמוציאין מעל פיה על ידי הרתחה (רש"י יחזק' כד ו). הדביקה מבפנים והרתיח מבחוץ וכו' הרתחה קודם הדבקה (ס' יראים, סי' קפג). ג' היא הרתחת האדם בכעס ולדבר קשות ובכללם הרתחת עצמו באש היצר לעשות עבירה (ראש' חכמה, היראה ד).

הַרְתָּעָה, ש"נ, — שה"פ מן הרתיע: תושם קרני המציצה עד שתמשוך הליחה המזקת מתוך הגוף לחצוני העור ולא איעץ להרתיע לעולם אלא בפלא שזה תורתע הרתעה כשלא יהיה שום כאב ויהיה הגוף נקי (פרקי משה ג).

הַשְׁאָבָה, ש"נ, — שה"פ מן השאיב, שאב מים: והוא תימה איך לא הרגום (את שלשת הגבורים אשר לדוד) בהיותם מתעסקים בהשאבת המים (ר"י אברבנאל, ש"ב כג יו).

הַשָּׁאָה, ש"נ, — שה"פ מן השיא, כמו הַפָּתָּה: נבכדיו שריו וגם מליציו סעו באחת בְּהַשָּׁאַת מפלציו (יוצר ז פסח, אותותיך ראינו). — ובמשמ' השחזה: ואני המחבר אומר השאה ממש לשון השחזה כדאמרינן אין משחיזין את הסכין במשחזת של אבן אבל משיאין אותו על גבי חבירתה (שכל טוב, בראש' כח יד).

הַשְׁאָלָה, ש"נ, — שה"פ מן השאיל, א) עצם שה"פ: ואמרה (חנה) השאלתיהו לה' בלשון השאלה לומר שאינו במתנה גמורה לשיקחהו לו האלקים וימיתהו כי אם בהשאלה לעבדו ויהנו ממנו גם בן אביו ואמו (ר"י אברבנאל, ש"א א כד). — ב) בדקדוק, השאלת משמעת מלה, כמו הַעֲבָרָה: כי אחות ואח יאמרו גם כן בשיתוף מצד ההשאלה כאיש ואשה (ר"ש א"ת, מו"נ א ו). ולפי זאת ההשאלה נאמר ועברתי בארץ מצרים (שם כח). ובדרך הדמיון וההשאלה מלאכת תְּפִיף (רד"ק, שרש תפף). שאיך יסבול השכל שיהיה שם אלהים מונח בעצם וראשונה לשופטים ובדרך השאלה עליו יתברך (ר"י אברבנאל, בראש' א). ההשאלה לפי המכוון בה הנה הוא מאמר אשר הכונה בו זולת מה שתורינה עליו התבות והתחלף מן ההתיחסות שההתיחסות הוא בערך קצת התבות וההשאלה הוא בערך כל המאמר ותבא אם על צד ההדמות אם על צד ההגדלה או ההמעטה אם על צד ההפך (נופת צופים ד מז). — ומ"כ: במה שעובר אצלם (אצל הערב) בלשונם מההעברות וההשאלות (ר"י א"ת, הקד' ריב"ג בהרקמה). כי כשהגיד (ישעיהו) על נתיצת עם או אבדן אומה גדולה יספרהו בלשון שהככבים נפלו והשמים אבדו ורגשו והשמש קדרה והארץ חרבה ורעשה והרבה מכיוצא באלו ההשאלות (מו"נ ב כט). והיא (התורה) רחוקה מן השתופים ומן ההשאלות (רמ"ע מפאנו, אמר' טהור', חקו"ד ב יג). ויעידו אותם על שתוף השמות והשאלותיהם אשר כלל אותם זה המאמר (מו"נ א לה).

הַשְׁאָרָה, ש"נ, — שה"פ מן הִשְׁאִיר: שאין יתרון והשארה לאדם בכל עמלו בעולם השפל (הקדמ' מלמד התלמיד). כבר העירותי אל מציאות התכלית האחרונה שהיא תכלית התכליות במה שקדם לנו בזה השער בדרך מדרכי העיון האמתי והוא השארת הנפש אחרי הפרדה מן הגוף (שעה"ש לאבן לטיף כו). ודע כי דוד ע"ה לא אמר הללויה עד שהרגיש להשארת הנפשות החשובות ואבדן הרשעות (ראב"ד, אמו"ר א ב). אבל כל אדם יש לו מקום מיוחד אשר שם יסודו והשארתו (פי' מכלי לזרח' הלוי ל ד). בא להזכיר הגמול אחרי השכל האמתי והוא השארתו אחר כלות הגוף (מ' אלדבי, ש"א ז). — ועי' הִשָּׁאֲרוּת.

הִשָּׁאֲרוּת[1]**,** ש"נ, — שה"פ מן הִשָּׁאֵר, בכלל התמדת קיום דבר אחרי גבול מה: לפי שהכונה במין האדם הוא וזה ר"ל השארות צורה נפרדת ממנו לעולם (מלמ' התלמיד', תולדות). ההצלחה הנצחית היא אשר יאמר בה השארות בלי כליון (מאזני צדק, אלגזלי 9). והרי היא (שרה) עד מאה שנה כאלו היתה בהורה במעשיה ועשרים שנה שהיו לה אחרי כך היו שנות הזקנה עם השארות הכח (ר"י אברבנאל, חיי שרה א). אין הִשָּׁאֲרוּת לבן האדם

— [1]) ולעז שם אנמיליש, והעיר בנחל אשכל שם: אנמילי, והוא שקורין האשכנזים קראשערט והקצבים מילך או מילכור.

[1]) כך גם נקוד בפרוש הש' באגר' תו"ם לדון וידאל המובא בפנים.

ואין לו תשועה (אגר' תו"מ לדון וידאל שלמה). להשתדל ולהתעסק בדברים אשר בהם יתקיים מציאותו והשארותו (מוסר הרופאים, מיוח' לר"י היטראלי). וזה הדבר אינו מזג אשר בהשארותו ישאר המזג ובהעדרו יפסד המזג (אמונה רמה א ו). שמעלת יסוד הגרמים השמימיים על יסוד האדם והוא היותר נכבד שבנמצאים המורכבים מן היסודות מעלה מבוארת ביאור נגלה בגדלם ואורם והתמדת השארותם (שם ח). לפי שכל טוב ישראל והשארותם נתלה בהתאחדם יחד (ר"י אברבנאל, שופט' כא ה). ורמזו בכנפים ענין השארותם והיותם עולים למעלה אל ההשכלה והדבקות האלקי (הוא, מפע' ה' ח ו). שאי אפשר השארותנו אלא בהכנעת יצרינו (שבט יסודה לג). — ובפרט הַשְׁאָרוּת נפש האדם אחר המות, **Unsterblichkeit; immortalité; -lity:** רצו לבאר שורש גדול בהשגחה ובהשארות הנפשות (ידע' בדרשי, באור תהל' לג). כי הפלוסופים נחלקו בענין זה ההשארות לשלש דעות וכו' ואם יראו שזה השכל ההיולאני יהיה אפשר בו ההשארות והקיום באשר יגיע למדרגה מהשלמות (רלב"ג, מלחמ' ה' א ח). שתורתנו תגזור לנפשות השארות ושמהלכם אל הצלחה או אל צער (אמונה רמה א ז). ובעבור זה יהיה בפלוסופים מי שהכחיש ההשארות הנפשיי מכל וכל (העקרים ג ג). וכוונת האלהית היא להישיר האנשים על השגת ההצלחה האמיתית שהיא הצלחת הנפש וההשארות הנצחי (שם א ז). היות נפש האדם עצם רוחני היה אפשר בו ההשארות אחר ההפרד למה שאין לו סבות ההפסד (ר"ח קרשקש, אור ה' ב ו א). וארחיב המאמר עוד במציאות הנשארות ובעניני הנפשות שהתפרדו מן החמרים איזה ענין תהיה ההשארות לכל אחת ואחת כפי תכונתה וכפי מעלתה (שעה"ש לאבן לטיף כד). ודוד ע"ה גלה דעתו שהוא מאמין במציאות זו ר"ל ההשארות (שם כו). שלא כיון ארסטו שיתחייב מזאת ההצלחה העצומה ההשארות אחר המות (כבוד אלה' לר"י ב"ט יו.). השלישי הוא ההשארות הנפשיי או תחיית המתים שבכל אחד מזה כנוהו רבותינו וכו' רצו בזה להשארות הנפש (נוה שלום, אבר' שלום ב א). כל חכמי הקבלה והמחקר מסכימים שיש השארות לנפש וכו' שהוא (הבורא) נאמן לשלם לכל אחד שכר פעולתו ונותן שכרו בהשארות הנפש לעולם שכלו טוב וארוך ותמידי (מנוס"מ ג כ י ב). שההשארות הנפש נתאמת לחכמים בחקירה ועיון (שם ד ג ב ב). ועומדין בהשארות נפשם עדי עד כל אחד כפי מעלתו (שם). יעלה עתר ענן קטורת נשמתם אל האושר העליון בהשארות נצחי (נפלות יסודה יד). וראיה להשארותה (של הנפש) הוא מה שאומר וכו' (מ' אלדבי, ש"א ו). ובענין הנפש וההשגחה עליה וההשארותה וכל הנתלה ממנה (מנח' קנא' לר"י מפיסא 117).

***הָשֵׁב**, — מקור מן הֵשִׁיב בשמוש שה"פ: אבל משום השב אבידה לבעלים אמרו פועלין אוכלין בהליכתן מאומן לאומן וכו' (ב"מ ז ז).

***הֲשָׁבָה**, ש"נ, מ"ר הֲשָׁבוֹת, — שה"פ מן הֵשִׁיב: לנפילת הבור ולהפרשת הר סיני ולתשלומי כפל ולהשבת אבדה (ב"ק ה ז). הכל צריכין דעת בעלים חוץ מהשבת אבידה שהתורה ריבתה השבות הרבה (ב"מ לא.). וכבוד אבות והשבת הרשעים אל האלהים והורות בני אדם דרכי טובתו (חו"ה, הבטחון ד). שמח אני על עבודתך לאלהים עם בטחונך הטוב עליו והשבתך כל עניניך אליו (שם, יחוד המעשה ה). כאלו המלך הפקיד אצלו פקדון ולא קצב לו זמן להשבתו וצוהו שיהיה מצפה לו בכל עת (שם, חשבון הנפ' ג).

***הָשָּׁבוֹן**[1], ש"ז, — השבת גנבה או גזלה לבעלים: בן נח נהרג על פחות משוה פרוטה ולא ניתן להישבון (ע"ז עא:). לרבות תשומת יד להשבון (ב"מ מח.). את כל התועבות האלה עשה למיתה ניתן ולא להשבון (שם סא:). גזלן של רבים לא שמיה גזלן וכו' שלא ניתן להשבון (ב"ב לה:). גדולה הוניית דברים מהוניית ממון שזה ניתן להשבון וזה לא ניתן להשבון וזה בממונו וזה בגופו (רמב"ם, מכיר' יד יח). — ואמר המליץ: המה בקשו חשבונות לא נתנו להשבון (אגר' תו"מ לדון וידאל שלמה).

***הַשְׁבָּעָה**, ש"נ, — שה"פ מן הִשְׁבִּיעַ, א) עצם שה"פ בכלל: בכל זה לא אמרה אליו כי אם אחרי השבעתו אותו (ר"י אברבנאל, ש"א ג א). — ובפרט הַשְׁבָּעַת מלאכים ושדים ורוחות בכשפים וקסמים וכדומה, **Beschwörung; conjuration** —

[1] אין משקל הַפָּלוֹן ואף לא הָפָּלוֹן במשקלי השמות שבמקרא.

exoreisme ; -eism : עד שיבהילו השומעים בספור הבלי ההשבעות ומיני הכשפים והקסמים הקדומים (מלמ' התלמיד, שבת שובה). הרי עשה בהשבעות שם המפורש ששום עץ לא יקבל כשיתלוהו וכו' כי ידע הקב"ה שבהשבעות רצו לבטל גזירות (ס' חסידים, תתתרנ"ב). שלא יעשה השבעת מלאכים ושדים (שם, תתתתשמ"ח). ולכן בעלי ההשבעות האלה כלם צריכים הזמנה (ראב"ד, הקד' פי' יצירה). ואין ספק שאין הסמים ההם פועלים הכשוף בטבעם אלא שעושין מהם הקטרה ואומר בהן השבעות ולחשים וכו' ומעשה שדים הוא שע"י הקטרות או השבעות שעושין לשד הוא מזיק למי שמשביעין אותו עליו (שו"ת ריב"ש לב). ואותם ההבלים והשגעונות שספר לך אותו הגר שנתגייר במטמטא שבהשבעות היה מוריד הלבנה מן השמים מי שיש לו לב להבין לא יאמין לאותם הכזבים (שם לג). בכל ההשבעות והקמיעות והלחשים אין כח אפילו לגרש היתושים ולאסוף הפרעושים (אגר' אחוז דלמידיגו כס' מלא חפנ').

***הַשְׁבָּתָה,** ש"נ, — שה"פ מן הִשְׁבִּית: (הוקשה) השבתת שאור לאכילת חמץ (פסח' ה.). כנגד שלש השבתות שבתורה (שם י:).

***הֶשֵּׂג,** ש"ז, — שה"פ מן הִשִּׂיג, הֶשֵּׂג יד, ר"ל מה שידו משגת, מה שהוא יכול לשלם: השג יד בנודר והשנים בנידר וכו' השג יד בנודר כיצד עני שהעריך את העשיר נותן ערך עני ועשיר שהעריך את העני נותן ערך עשיר (ערכ' ד א). שאינו נידון (המפרש את הערך) בהשג יד (גמ' שם ד:). המפרש את הערך ואמר ערכי עלי שלשים סלעים אינו נידון בהשג יד אלא לוקחין כל הנמצא בידו והשאר עליו חוב עד שיתעשר ויתן (רמב"ם, ערכ' ותרמ' ג ח). שהיבם הוא במקום רחוק מאד בעיר רומי והאשה עניה ואין בהשג ידה להגיע לשם (שו"ת חתם סופר, או"ח קמה). — ובמשמ' יאפשרות ויכלת: מרוב העיפוש מתהוים בהם תולעים ויתושים דקים והם נחבאים בגרעיני החוחים באופן שאין השג יד לבדקן (שו"ת פרי הארץ, יו"ד יג).

***הַשָּׂגָה,** ש"נ, — שה"פ מן הִשִּׂיג, א) עצם שה"פ. השגת יד, מה שהשיגה ידו לעשות, **Vermögen, pouvoir ; power, healt**: תן לאל במתכנתו לך בטוב עין ובהשגת יד כי אלוה תשלומות הוא ושבעתים ישיב לך (ב"ס גני' לו יב-יג). מה השגת יד של עצמו אף השגת ידי אחרים לעצמו (ירש"ו קדוש' א נט). ונגיע לכל זה התכלית אשר נוכל להגיע אחר אשר נזהר בו כפי יכלתנו ונשמר בהשגת כחנו (הקד' הפרש' לריב"ג). ונמצא רוב בעלי חיים שיש להם מן ההכרה בדרכי טובות והתחבולה בהשגת מזונותם (חו"ה, שער עבוד' ה'). כי אין די אל השגת השלמות בהאמנת מציאות הפועל בלבד (העקרים א יא). כי לא תתכן השגת הצלחה כי אם בהדבקם עם השכל הפועל דבקות ההתאחדות (נפוצ' יהודה לר"י מוסקטו יד). גודל לב האדם ואורך מאוייו בעולם הזה וחסרון כחו והשגתו אותם (חו"ה, יחוד המעשה ה). ויבין חולשתו ומעוט השגתו וקצרת ידו מדחות מעל נפשו כל זה (שם, הכניעה ה). וכן אדות המלבושים מן העורות והצמר והצמחים יש מהם תמורה יותר מן המאכל והשגתם יותר מעוטה אלא לאחר זמן (שם, הבחינה ה). ואל יעלה בלבך כי השגתם היא השגת הטובה השלימה (רסב"ג, תקון מדות הנפש).—ב) במחקר, כח ההשגה [1] של חושי האדם ושכלו, הכח החושי והשכלי להשיג מושגים שעשו רשם על אחד מהחושים ולצירם לו בשכלו, **Wahrnehmung ; perception**: ובזאת ההשגה יקנה מעלות המדות (ראב"ע, ספר העצמים). שכל ראייה או חזייה או הבטה שבאה בזה הענין היא השגה שכלית לא ראות עין (ר"מ א"ת, מו"נ א ה). והושאלו לו (להבורא) הראות והשמע לראיה על ההשגה בכלל ולזה תמצא לשון העברים תעשה השגת חוש אחד במקום השגת חוש אחר (שם מו). ואמרו שההשגה אשר השיגה יחזקאל היא ההשגה בעצמה אשר השיגה ישעיה (שם ג ו). שלא יסמוך החכם בחכמתו ואפילו השיג השגה אנושית שלימה (מלמ' התלמי', עקב). שזאת ההשגה היא לכח אחד זולת הכח אשר ישיג האיש והוא הכח שנקרא שכל (כל מלאכ' ההגיון). אותו זמן (לעתיד לבא) ישגא החכמה בעולם וישיגו השגה מה שלא השיגו בזה העולם (זוהר תולדות, מדר' הנעלם קמ.). מאמינים שיש שם השגה שהיא למעלה מן ההשגה העיונית: יכשיר בעיניהם קבלת כל הסברות (הקד' י"ג יסוד' המשכיל לר"ד בן כילא).

---

[1] תרגום המלה הערב' אִדְרָאךּ (a.

(a ادراك

כי הנפש בהיותה בעליונים מתעסקת בחכמה ומשגת השגה נפלאה ביחוד הנעלם (הקד' עבוה"ק לר"מ' גבאי). העוה"ב אין בו לא אכילה ולא שתיה וכו אלא ההשגה העליונית המכונה בשם עטרה באמור צדיקים יושבים ועטרותיהם בראשיהם (מנח קנא' לר"י מפיסא 79). או ישתבש בהשגה העליונה ויצא לתרבות רעה (שם 104). יודעים בתקון ההקדמות ובעשיית ההקש ובהשגת התולדה עפ"י החקירה (אגר' מנחם הקראי, לקו"ק 51). כי לולי השגת חוש ראותנו אותו לא היה מתקים בנפשותינו (חו"ה, עבוד' ה' ח). הוא (השם חכמה) נופל על השגת האמתות (מו"נ ג נד). לפיכך כשם שהשגת מהותו (של הבורא) מנועה אצלינו מפני שאין דרך להשיגה כן השגת דעתו מנועה (בעה"ש לאבן לטיף כג). שהאמת קלה מצד בערך ידיעת האנשים הרבים והשגת שכלם וקשה מאד בערך איש אחד לבדו (ר"י אברבנאל, ש"א ח ד). וכל התאוות הראויות הם בחכמה מצד שהיא השגת האמת ושרש לעבודה האלהית (מנוה"מ, הקד' לנר א). אבל מה שישיגו הנביאים הוא בהיפך כי ישיגו העלול באמצעות העלה שהיא השגת המאוחר עם הקודם (מנח' קנא' לר"י מפיסא 118). והיום רד מאד ערכנו בהשגת הסודות (נפוצות יהודה לר"י מוסקטו ז). וכל החכמה שלו תלוי בזכרון ולא בהשגת הבנה והידיעה (פתחי חכמ' לרמח"ל ב יט). אולי תשוקתו גדולה מהשגתו (ר"ש א"ת, פתי' מו"נ). והנני איריך על עומק שכל אריסטו והפלגת השגתו (שם ב יט). ובשכל יחובר מה שלא יתחבר באופן מאופני התחבולות כי השגתו בכל איש מאישי האנשים משותף להם (ראב"ד, אמו"ר א ז). עד שתהיה הבנתם קלה והשגתם קרובה (תק' מדות הנפ', העולם הגדול). אמנם העצמים הפשוטים אשר אין התלות להם בגשמים ובאלו שיש להם רשמים והופעות על הנפשות הנה לדקותם ודקות משכן רשומיהם יקשה השגתם (אמונה רמה ב ד ב). שהשלמנו בשער הזה מה שהיה ראוי לו מן הדברים כפי השגתנו (חו"ה, הבטחון ז). — ומ"ר: כמו שלחושים השגות ולא ישיגום על איזה מרחק שיזדמן וכו' ויתרון אישי המין זה על זה באלו ההשגות החושיות (מו"נ א לא). כי היו השגות רבות משתנות במיניהן ר"ל השגת החיות והשגת האופנים והשגת אדם אשר מעל החיות (ר"י תבריזי, מו"נ ג ה). וההשגות רבות מהם נגלות ומהם פנימיות והראשונות שבהשגות הנגלות שתי השגות והם המשוש והטעם (אמונה רמה א ו). השגות האדם מהם מושכלות ומהם מוחשות (שם ב ה). שהיו כל ההשגות אשר בו יתברך בב"ת בחשיבות ובנעימות והם נצחיות (העקרים ב ל). מצד החומר אשר הוא מסך בינינו ובין השגות האמתיות (פי' משלי לזרח' הלוי ל ד). כי בהשתנות מזג המוח דרך משל תלקה עמו פעולת הדמיון עם יתר ההשגות הפנימיות כלן או מקצתן (קול יהודה, כוזרי א ה). כי העין אין מהמרחק בהלשון ברפיון מה שיחייב שלא תשיג דבר מהשגותיה (אמונה רמה א ו). ואין ספק שדברים אלו שזכר דניאל הם מכת הדברים שזכרו שאר הנביאים בהשגותיהם הנבואיות (פי' משלי לזרח' הלוי א ו). שמע עמי ואעידה לך כמה גדול כח התשוקה בלב איש להודיע השגותיו לבני אדם (הקד' נפוצ' יהוד' לר"י מוסקטו).—ג) *הַשָּׂגָה על דבר פלוני, על ספרו וכדומה, קושיות ופרכות עליו, recension ; Rezension: ותוספת ההשגות[1] עליה עד שהגיעה אל הפועל העומד וכו' (תשו' דונש על רסע"ג 122). ונקרא (ספרו של ריבג) בלשון עברי ספר ההשגה (הקד' ר"ש פרחון). ספר ההשגה וספר ההערה (הקד' השרש' לריב"ג). ועל כן עשו הראשונים חבורים בלשון וחברום על לשון אלף בית כמנחם בן סרוק והשגת דונש הנקרא ר' אדונים (רי"ק, הקד' ספר הגלוי). זהו מה שכתב הראב"ד בהשגות פ"ה דלולב (מהרח"ו, הקד' ע"ח). מפרש תו"כ אינו בעל ההשגות (בו"ת תות יאיר קת).—ד) בדקדוק, הַשָּׂגָה, במשמ' הגדלה ונחץ המושג: אך ההא נוספת בו להשיג הבנין הרביעי וכפלו הלמד בעבור ההשגה[2]) וכו' ובתוספת ההא גם כן בלחלכה יצפנו להשגה ועיקרו אלף (הרקמה, שער יד).

*הַשְׁגָּחָה, ש"נ, — שה"פ מן השגיח, א) עצם שה"פ: וכן כח המשער הזה הוא נמצא בכל האנשים ויתחלף במעט וברב וכל שכן בעניינים אשר לאדם בהם השגחה גדולה ומחשבתו משוטטת בהם (ר"ש א"ת, מו"נ ב לח). והנה בזה האופן מההשגחה אשר ישגיחו הגרמים השמימיים באם היו האנשים

— [1]) אינני יודע מקור יותר קדום למלה זו במשמעה זו, אעפ"י שבודאי היתה שגורה בפי חכמי ישראל גם קודם. — [2]) תרגום השם הערב' אבלאע' a).

a) ابلاغ

נשמרים מרעות רבות נכונות לבא עליהם (רלב"ג, מלחמ' ה' ב ב). ענין ההשגחה היא הבטה עם התבוננות (ע"ת לר"א הקראי עח). ואם תהיה מחשבתך על תקון גופך ותשים כל השגחתך עליו תתעלם מתקנת נפשך (חו"ה, חשבון הנפ' ג). שההיה השגחתו (של האדם) חזקה והשתדלותו גדולה לקיים מה שחייבו הבורא מעבודתו (שם, הבטחון ג). וכאשר תחזק הכרתו (של הילד) משים בטחונו על אמו לרוב השגחתה עליו (שם ז). — ב) בפרט השגחה האלהית בעולם השפל, שמשגיח ומנהיג הכל עפ"י רצונו המוחלט, Vorsehung; providence: השגחה שם משותף יאמר על עיון בני אדם בעיניו (כמו) משגיח מן החלונות ונאמר על צד ההשאלה בהשגחת השם בבריאה להמציאם ולהמציא להם צרכם ולהעמידם ולשמרם המדה שאפשר להם לעמוד (ר"ש א"ת, פי' המלים הזרות שבמו"נ). ואז היו ראוים להראות האור עליהם וההשגחה ההיא הרבונית (כוזרי א קג). אתחיל לבאר דעות המעיינים בהשגחה (מו"נ ג יז). דעות בני אדם בהשגחה חמש דעות והם כלם קדומות וכו' הדעת הראשון הוא מאמר מי שחשב שאין השגחה כלל בדבר מן הדברים בכל זה המציאות (שם יז). ואשר אאמינהו אני בזאת הפנה רוצה לומר בהשגחה האלהית הוא מה שאספר לך וכו' והוא שאני אאמין שההשגחה האלהית אמנם היא בזה העולם התחתון (שם). אבל בפרשה הזאת ביאר ההשגחה בענינים פרטיים מכל איש ואיש והוא איך השגיח השם בקין להענישו (העקרים ד יא). לפי שהוא מבואר מענין ההשגחה אשר הוא פנת התורה היותו יתברך משגיח על בני אדם להישירם אל ההצלחה (ר"ח קרשקש, אור ה' ב ב א). שהגיענו העיון להאמין כי ההשגחה נמשכת אחר השכל וכפי מה שיגיע לכל איש מן השכל תגיע לו מן ההשגחות (בעה"ש לאבן לטיף כד). היש השגחה ביהודים אחרי שחטאו (שבט יהודה סד). והיה מהשגחת האל יתברך שבא הגורל למטה יהודה באופן שהיה חברון בתוכו (ר"י אברבנאל, יהוש' יד).

*הַשְׂגָּחִי, -חִיָּה, ת"ז, לנק' הַשְׂגָּחִית, — של הַשְׂגָּחָה, מטבע ההשגחה: שכל מה שיראוהו מהפעולות היוצאות ויתרונות קצת האנשים על קצתן יחסוהו לפועל השגחי ויתלוהו לפועל השגחי (ידע' בדרשי, בחור תהל' מג). כדי שיבירו וידעו בני אדם גם בני איש שהוא עניין השגחיי לא בטבע ולא במקרה (ר"י אברבנאל, ש"ב כא). אל תתמה על החפץ האלהי ההשגחיי כי הטובות והרעות האלה החצוניות נמשכות מן המערכה ועולם כמנהגו נוהג (נפולות יהודה מא). שהוא בחמלתו ההשגחית יועיל אל השלם המושגח בתועלות כלן (ידע' בדרשי, בחור תהל' א). כי התחדש ההצלחה ההשגחיית נמשך לפי עמידת האיש בשלמותו (שם לא). והנה היה סבת הריגתו (של אֵלָה) מלבד הגזרה ההשגחיית לפי שומרי ראה אלה שותה שכור מושלך ארצה ולכן בזהו בלבו וראה שלא היה נאה לאדנות והרגו (ר"י אברבנאל, מ"א יו ט). אם המלך אדיר בגבורה וכל הנמצאות גבורי כח עושי דברו בהנהגת טבעית והשגחיית לא יסורו מן המצוה ימין ושמאל (קול יהודה, כוזרי א כ). וכל הסיבות בין אלהיות והשגחיות בין מערכיות בחיריות יפעלו לטובתם ולזכותם (דרך ישרה, בער התחינות)

*הַשְׂגָּרָה, ש"נ, — שה"פ מן שגר: השגרת לשון היא (ירוש' ברכ' ב ד).

*הַשְׂהָאָה, ש"נ, — שה"פ מן הִשְׁהָה: להחזיר בגרופה ובהשהאה דוקא (תוספ' שבת לז.).

*הַשְׁוָאָה, ש"נ, — שה"פ מן הִשְׁוָה, א) עצם שה"פ: וספר ההשואה וספר ההכלמה (ר"י א"ת, הקד' ריב"ג בהרקמה). כי זה אפשר אצל הסכלים בתכונה ובהשואת הכוכבים (ראב"ד, אמו"ר ב ב). המשיך תוצאות התעלומה והאמונה בהשואת האחדות שאין אנו יכולין לעמוד על עקרן (הריקנטי ברא'). כי ישים עליך לטוב להורות על השואת המדה (נפולות יהודה כח). ולהשואת הלשונות בו (בהשם מור) נראה שהוא המין ההוא (רמב"ן שמות ל כג). אבל לפי דעתי אין השואת המנינים האלה שאלה כלל (שם יב). — ובמשמ' פשרה: יכתבו בפסק ההוא שיצטרך רק לחזיקם (את הבתים) עד נובמבר שאחריו כדי שהשורה יוכלו לבקש להם מקום אחר אך אח"כ נשאר מהשואה והשכיר להם על זמן (שו"ת רמ"א נא). — ב) בתכונה, השואת הקיץ, השואת החרף, העת שהשמש עובר קו המשוה ועושה שהיום והלילה שוים, Tag-und Nacht-gleiche; équinoxe; equinox: השואת הקיץ ובעלי מלאכת העיבור יקראו אותה תקופת ניסן (יסו"ע לר"י ישראלי ב ו). נוכח נקודת

השואת הקיץ או השוואת החורף (שם ג א). ובהגיע מרכז החמה לחנות נכח ראש מזל מאזנים אזי יגיע היום בכל מקום להיותו שוה ללילה והרגע הזה יקראוהו חכמי התכונה רגע השואת החורפי (מ׳ אלדבי, ש״א כ).

***השויה**, ש״נ, — כמו השואה: תחת התיקון וההשויה כלומר תחת תיקון השער שהיה יפה ושוה (רד״ק, שרש קשה). אבל בהשויית החכמה או בקרוב הודיעתנו התורה שרבוי הדיעות יסכימו לעולם אל האמת יותר מן המיעוט (החינוך, משפט׳ עח). כלומר תחת תיקון השער והשויתו תהיה קרחה (רד״ק, שרש עגה). — שטר השויה: עוד שטר אחר שעושין זקני הקהל והדיינין להשוות ביניהן כמה יתן כל אחד ואחד בכך וכך מס או בכך וכך צדקה והיא הנקראת שטר ההשוייה ואתה מוצאה על ענייני הכלל שעושין אותה ב״ד או זקני העדה הבקיאין בכל עסקי העיר להסיר המחלוקת והתנואות מפורעי המס וכו׳ כותבין בדבר כתב וחותמין לו שטר ההשויה ההיא לכל בני המס להסיר מהם המחלוקת וזהו נוסח שטר ההשוייה וכו׳ וראינו לעשות תקנה והשוייה לכל פורעי המס וכו׳ בין לצדקה בין לכל צרכי העיר שיצאו על הקהל והשוייה זו ותקנה זו קיימת וכו׳ וכל מי שיערער שום ערעור על תקנה זו ועל השוייה זו יהיו דבריו בטלין ומבוטלין (השטרות לר״י ברצלוני 137).

***השחזה**, ש״נ, — שה״פ מן השחיז[1]: דינין אלו של השחזת הסכין הם כדעת ההלכות (מ״מ, לרמב״ם יו״ט ד ט). מפני איסור ההשחזה הותר לחכם לראותה ולהשאילה (שם).

***השחנה**, ש״נ, — שה״פ מן מן השחין, נעשה לשחין: וזה (תקון הליחה) לא יהיה אלא בזמן יתחייב בו אם השחנת השחין ושובו נאצו׳ שלא יתדבק לעולם ואם שיתרחב שיתאכל חלק מן הריאה (קאנון ג י ד יו).

***השחרה**, ש״נ, — שה״פ מן השחיר, א) עשה בשחר: דברי תורה צריכין השחרה והערבה (מד״ר ויקר׳ יט). — ב) *עשה שחור: רצועות שחורות הלכה למשה מסיני שצריך השחרה לשמה (התרומה, הלכ׳ ס״ת קנא). השחרת כותלים בבית חדש היזק הוא אע״פ שבשאר בתים שאינן הדשים אינו חשוב היזק (שו״ת ריב״ש תכו).

***השחת**, ש״ז, — שה״פ מן השחית, כמו השחתה, ובמוסריות: ואנחנו רואים יום יום מן הנסיון כמה נערים נפלו במהמורות ההשחת מרוע החינוך (המאסף, שנת תקמ״ד, קלח).

***השחתה**, ש״נ, — שה״פ מן השחית: אבן השכימו והשחיתו וכל השחתה שהיו עושין בהשכמה היו עושין אותה (ירוש׳ שקל׳ א מה ד). לא אעשה (בסדום) השחתה (ראב״ע בראש׳ יח כח). אבל אם הבעיר דרך השחתה פטור מפני שהוא מקלקל (הרמב״ם, שבת יב א). כל הקוצץ אילן מאכל דרך השחתה לוקה וכו׳ לא אסרה תורה אלא דרך השחתה (הוא, מלכ׳ ו ח). ואסור לקבור בתכריכין של משי ובגדים המוזהבין הרקומין אפילו לנשיא שבישראל שזהו גסות הרוח והשחתה ומעשה עכו״ם (הוא, אבל ד ב). וזכר שהיו עושים האויבים השחתה גדולה (ר״י אברבנאל, שופט׳ ו ה). בזמן מלך אחר נקרא מנחם אשר השחית מיהודים השחתה גדולה (שבט יהודה ז). לא די להם למצריים השחתת הצפרדעים אלא שהיה קולן של צפרדעים קשה להם ממכתן (מד״ר שמות י). ולמהתשחיתו ברעב ובצמא ובמצור ובמצוק ובחסר כל זולתי השחתת חרבות הרומיים בכם (יוסיפון פו). בהריסת מלכותם והשחתת ממשלתם (חו״ה, הכניעה ט). אעפ״י שיש עונות חמורים משפיכות דמים אין בהם השחתת ישובו של עולם כשפיכות דמים (סמ״ג, סי׳ קסג). כי ההריגה היא השחתת הכלי המקבל החיים (פי׳ יליר׳, מיוח׳ לראב״ד ג א). —*והשחתת השערות: הא כיצד גילות שיש בה השחתה הוי אומר זה תער (קדוש׳ לה:). שהוא (התער) מגלח גילות של השחתה (מד״ר במד׳ י). שתים מכאן ושתים מכאן ואחת באמצע זה השחתת שבולת הזקן (הלכ׳ פסוקות, נדה ויולדת).

***השטאה**, ש״נ, — שה״פ מן השטה: אבל בנדון זה שלא היה זה תובעו כלום אלא שבית דין הכריזו דרך כלל שיגיד כל מי שחייב לו אין כאן תביעה ולא השטאה (שו״ת ריב״ש שלב). ואף שאנו יודעים שכוונתם להשטאות אפ״ה חוששים לדברים שבפה ולא לדברים שבלב (שו״ת שמש צדק׳ כ א).

***השטנות**, ש״נ, — שה״פ מן השטין, כמו שטנה: יורד (השטן) למטה ומתעה את הבריות לחטוא ועולה למעלה ומרגיז את חמת המלך בהשטנותו נוטל ממנו רשות להרוג את החוטא (רש״י ב״ב טז.).

---

[1] בסגנון ארמי: מאן תנא דהשחזה עצמה אסורה (אלפסי ביצ׳ טו.).

***הַשִּׁינָה**, ש"נ, — כמו הַגִּשָּׁה: בטרם תמות היטב לאוהב והשינת ידך תן לו (כ"ס גני' יד יג).

***הֲשִׂימָה**, ש"נ, — כמו הֲשָׂמָה: ואם הכלה נזהרת להשימת רגלה השמאלית על רגל ימין החתן אז תשלוט היא עליו כל ימיה (דרך ישרה, ש' הסגול').

***הַשְׁכָּבָה**, ש"נ, — שה"פ מן הִשְׁכִּיב, א) עצם שה"פ: ששכב בשלמתו שהשאיל לו זה דבר הקנוי לו ואם אינו קונה (העבוט) צדקה בהשכבה זו מנין על שלו שכב (רש"י פסח' לא:). — ב) תפלה על נפטר ביום מותו וכדומה: אודיעך מה שקרה פה בהשכבת החכם רבי אשתרוק הכהן נ"ע אני פתחתי בבית הכנסת ביום ההוא וכו' ישבנו לארץ ואני בראש האבלים ובקול רם ומר פתחתי וכו' (שו"ת ריב"ש ס). וכן ההשכבות שמשכיבים את המתים מנהג שטות הוא ואינם מועילים כלל (מגנ' חסיד', גמיל' חסדים ג).

***הַשְׂכֵּל**, ש"ז, — מקור כמו שֵׂם, מן השכיל: בעשרה לשונות של שבח נאמר ספר תילים באישור בניצוח בניגון בשיר במזמור בהשכל ברינה בתודה וכו' (ירוש' סוכה ג נד.). ואפילו אומות העולם מכירין בחכמה ובבינה ובדיעה ובהשכל מגיעים לגופה של תורתך (מד"ר ויקר' ג). השיבו השם יען אשר שאלת את הדבר הזה ר"ל ידיעה והשכל ולא שאלת חיים ועושר ונפש אויבך וכו' הנה בשכר זה עשיתי כדבריך (ר"י אברבנאל, מ"א ג יא). וחננו מאתך חכמה בינה דעת והשכל (תפל' הסנה, י"ח ברכות).

***הַשְׂכָּלָה**, ש"נ, — שה"פ מן השכיל, א) עצם שה"פ, כמו חכמה, תבונה: עבד משכיל זה אליעזר ומהו השכלתו אמר כבר קללתו של אותו האיש בידו וכו' מוטב לי להשתעבד בבית הזה ולא בבית אחר (מד"ר בראש' ס). ומה תקחו עצה מן העריץ משולל מהשכלה (שבט יהודה לב). כי יבוקשו לדעת הדברים הקדומים לקחת עצה מהם וזה מחשיבותם והשכלתם הטובה (שם ג). — ב) הבנה והשגה בדברים רוחניים: כי השכלת הנפש בדברים הנבדלים מחמריהם השערות ואומדות (העקרים ג ג). א"כ נייחס השכלת האור קודם היותו לזמן ויום מוגבל (ר"י אברבנאל, בראש' א). ואנחנו מדברים בענינים על דרך ההשכלה לא על דרך אמיתת העצם (שבט יהודה ז). לבאר ולגלות טעמי המצות אשר הם לקוחים מצד ההשכלה העיונית (מנח' קנא' לר"י מפיסא 109). האיש הנפרד והמתבודד בהשכלתו כשישיג דבר מה יבקש למה שתטהו תאותו (הקד' נפול' יהוד' לר"י מוסקטו). — ג) בספרות החדשה משמשת מלה זו במשמ' שם כללי לידיעות ולמודים שעושים את האדם למשכיל, שמאירים את עיניו בידיעות העולם והחכמות, **Aufklärung, culture, civilisation; enlightenment**: ומן הראוי ונכון לנו בית ישראל המתערבים בין העמים והם לנו לעינים בדרכי ההשכלה[1] וההארה וחפצנו וישענו להלוך בעקבותם ולאחוז בסנסניהם שיהיו לנו ספרים כאלה המאירים עיני שכלנו ומטהרים רעיונינו מהבלי שוא (יהודה בן יונה, תחי' כרך י"ב של כה"ע, נכתב בחדש אלול שנת תקלב). תשים לבך לכתוב מאמר בהשתלשלות ההשכלה בין יהודי ליטה בשנות השלשים בשלום תולדות חיי האנשים אשר הרימו את דגל ההשכלה אצלינו (אגר' יל"ג, כ ריה).

***הַשְׁכָּמָה**, ש"נ, — שה"פ מן הִשְׁכִּים, א) עצם שה"פ, קימה והליכה למקום בבקר השכם: גדולה הכנסת אורחים כהשכמת בית המדרש (שבת קכז.). — ב) בְּהַשְׁכָּמָה, בבקר הַשְׁכֵּם: וכל השחתה שהיו עושין בהשכמה היו עושין אותה (ירוש' שקל' א מה ד). משה בהשכמה עלה (אל הר סיני) ובהשכמה ירד (שבת פו.). והיו הנוגשים הולכים לכתי השוטרים בהשכמה להוציאן למלאכתן בקריאת הגבר (מד"ר שמות א). אמר לו הקב"ה (למשה) לך אצלו בהשכמה עד שלא יצא מביתו (שם יג). — ואמר הפיטן: געשו גדולים וקטנים בְּהַשְׁכָּמָה, גועים ותוהים על הרעה לנחמה (סליח' שחר' יוה"כ, אגא). — ומ"ר הַשְׁכָּמוֹת, במשמ' בקר: אם תשתין פ' השכמות בעקבך לא ישלטו בך כשפים (ס' אלדכי, ש"א ד).

***הַשְׂכָּרָה**, ש"נ, — שה"פ מן הִשְׂכִּיר: איזוהי השכרת מותרת ואיזו אסורה (שו"ע יו"ד קעו).

[1] זו הפעם הראשונה שאנו נפגשים בספרותנו עם מלה זו במשמעה שנתנה לה אח"כ כל כך זהר ותפארה בקרבנו. „המאספים" עוד לא השתמשו בה, כ"א בחכמה, דעת, וכדומה. גם באחת עשרה שנה של כה"ע לא השתמשו עוד בה. רק בחתימה העברית לכרך י"ב השתמש יהודה בן יונה לבית יטלש בהשם השכלה במשמ' השם אויפקלערונג שכתב הוא בעצמו שם בהחתימה בלשון הגרמנית. וראוי לקבוע לו ליהודה בן יונה זה זכרון עולם במלון בעד המלה שתפסה אח"כ כל כך מקום גדול בחיי עמנו.

***הַשְׁלָחָה**, ש"נ, — שה"פ מן שלח, הִשְׁלִיחַ, השלחת יד: ואל אצילי בני ישראל לא שלח ידו אמר רבי פנחס מכאן שהיו ראוין להשלחת יד (מד"ר במד' כ). — ˚ועצב שה"פ: ונאמר בענין ההשלחה והרמיה והמשלח את השעיר וכו' (הפרש' לריב"ג, שלח).

***הַשְׁלָטָה**, ש"נ, — שה"פ מן השליט: וטמה שהוא מענין ההשמטה וההשלטה וכו' (הפרש' לריב"ג, שלח).

***הַשְׁלָכָה**, ש"נ, — שה"פ מן השליך: שלש על שלש שהשליכו באשפות טהורה החזירה טמאה לעולם השלכתה מטהרתה וחזרתה מטמאתה (כלים כז יב). והשליך אותה וכו' אותה בהשלכה ולא עולת בהמה בהשלכה (ספרא ויקר', נדבה זט). השלכת עץ ארז ואזוב ושני תולעת (יומ' מכ:). ולא בהשלכה שהשליכוהו בבור (תנחומא ויגש ז). כלומר השלכה והרחקה (רד"ק, שרש פלט). לא מאסם ולא השליכם מיאוס עולם והשלכה נצחית לכלותם ולהפר בריתו אתם (חזוק אמונ' לר"י ב"ר אבר' א פ). — ואמר הפיטן: ויחמום וינציץ זירה, וירא הַשְׁלָכַת נזרה, ואימה נופלת עליו כבורה (קינ' לת"ב, איכה את). — ובהשאלה: כלות הנפש אל האלהים וכניעתה לפניו עם רוממותה לבוראה ושבחה והודאתה לשמו והשלכת כל יהביה עליו (חו"ה, תבון הנפש ג).

***הַשְׁלָמָה**, ש"נ, — שה"פ מן השלים[1], א) עצם שה"פ: עלה אלול זכות השלמת (בנין החומה של ירושלם שבו נשלמה (מד"ר אסת' ג ז). בשעת השלמת הבית היה הקב"ה מקדשו בענן (רבנ"ס שמות מ לה). ויתעסק בהשלמת ההצעות והבנת ההקדמות (ר"ש א"ת, מו"נ א ה). ונשוב אל השלמת ההערה על רבי חנינה וחכמותיו (שם נט). וראיתי מהשלמת התועלת והישור לך אחי שאקבץ ראשי עניני ספרי זה בעשרה בתים עבריים (חו"ה, סוף הקב' יי'). כי השלמת הדבור בידיעתו יתברך ורצונו איננה מטה שראוי בכוונת זה הספר (רלב"ד, אמו"נ ב א). ואחר כך יבטח על האלהים בהשלמתה ואם ישלימהו על ידו (חו"ה, הבטחון ד). כתמם באו עליך פרוש בהשלמתם (רד"ק, שרש תמם). והיתה השלמתו (של הספר) ביום האחרון מחדש אלול (ר"י אברבנאל, בסוף ס' מלכים). — ב) ˚כמו שְׁלֵמוּת: ואמנם אמרם צער בעלי חיים דאורייתא וכו' הוא על דרך ההשלמה לנו שלא נלמד מדת האכזריות ולא נכאיב לבטלה ללא תועלת (מו"נ ג יז). ואין תקנת העולם שיתיחדו כל אנשיו בחכמה אחת ולא במלאכה אחת כי השלמת סדר העולם בכלן (חו"ה, הפרישות א). ויש מהם בהשלמת הדעות והמדות הטובות (רד"ק, שרש תמם). שהשלמת תכונת האבן היפה היא הציורים (שם, פתח). והשני להשלמת עצמו במדות והנהגתו בדברים המדיניים (ר"י אברבנאל, מ"א ג ט). — ג) ˚עשיית שלום בין שנים: ולכן היה מהעצה שיחלל (אבשלום) את יצועי אביו באופן שתמנע ההשלמה ביניהם (ר"י אברבנאל, ש"ב יז).

***הַשְׁמָדָה**, ש"נ, — שה"פ מן השמיד: אין לשון השמדה הכתוב כאן אלא לשון כילוי בנים ובנות (מד"ר ויקר' ז). ואחריו באו מלכים רשעי ארץ עליכם וכו' ומאז התחילה ההשמדה בארצכם (יוסיפון, פרק פד).

***הֲשָׂמָה**, ש"נ, — שה"פ מן שִׂים. הֵשִׂים: שכך אמרת לנו הורידוהו אלי וגו' זו היא השמת עין נהפך הדבר שאמרת לסמיון עין (מד"ר ברא' לג). היד והדרתשוה, משוה רגלי כאילות, כלם ענין השמה (רד"ק, שרש שוה). וכיוצא בם מסדור השלחן וההשמה ונשיאה בכלים (ג"ע לר"א הקראי, שבת יח). סגולה וסוד גדול שאם החתן נזהר להשים רגלו הימנית על רגל שמאל הכלה בשעת אמירת ז' ברכות אז אותו השמת הרגל מסוגל שישלוט עליה כל ימיו (דרך ישרה, שער הסגולות).

***הַשְׁמֵט**, ש"ז, — מקור מן השמיט, כמו שֵׁם: שלא תאמר כל שלשים יום אין רשאי לתובעו לאחר שלשים יום כהשמט כספים הוא לא יגבנו (ירוש' מכות א לא.). — ובהשאלה: תצרף לזה צרת השכחה ויגזן ההשמט אחרי הקנין אשר אי אפשר מבלעדיו להיות הזכרון כח גשמי ויקרהו השנוי והלאות (ר"י אברבנאל, מ"א ג יב).

***הַשְׁמָטָה**, ש"נ, — שה"פ מן השמיט, א) עצם שה"פ: השמטת כספים (ירוש' ר"ה ג נח ד). השמטת קרקע (ערכ' ד.). השמטת כספים הובת הגוף היא (קדוש' לח:). בעון גילוי עריות

---

[1]) בסגנון ארמי: אי אמרת חדא נזירות קביל עילויה מי הוי השלמה כלל (נזיר ח:).

ועבודת כוכבים והשמטת שמיטין ויובלות גלות בא לעולם (שבת לג.). גזרתי על השמטתם לבחירת הקצור (נפולות יהודה ד).—ב) בעניני מסחר, הַשְׁמָטָה, שהלוה אינו פורע את חובו, עשה שבר, וקצתם : Bankrott ; faillite ; bankrupt (של בעלי חובות) עשו השמטה, ויחזק את לב פרעה כפשוטה (הקדמ' אבי כעל תו"י בסוף שו"ת תו"י).

*הַשְׁמָנָה, ש"נ, — שה"פ מן השמין: ומהם סכלים יחשבו שהאכילה ושאר ההנאות ההכרחיות האחרות שאי אפשר זולתן יהיה רוב הכמות מהם יותר מועיל ויותר ראוי בהשמנת הגוף (ידע' בדרשי, פרדס א). פרק ד' מן הלמוד הרביעי וכו' בהשמנת הכחוש (קאנון א ג ד ד). בחוק האברים החלושים והשמנתם (שם שם כ יא). — ובהשאלה בהלצה, השמנת הענין: ואם הענין הוא שפל ואיננו סובל מן ההשמנה וההרחבה נחסר היפוי (נופת צופים ב י).

*הַשְׁנוּת, ש"נ, — שה"פ מן הִשָּׁנוֹת, שנה: וכבר בארתי מהות ההשנות הזה בזולת החבור הזה ר"ל ספר ההכלמה (הקדמה, בעל כב). אחרי שהשלים (דוד) זכרון המלחמה שנלחם עם הארי או עם הדוב אמר עוד שלא קרה זה לו פעם אחת לבד אבל פעמים הרבה בהשנות גדול (ר"י אברבנאל, ש"א יז לו).

*הִשָּׁעֲנוּת, ש"נ, — שה"פ מן הִשָּׁעֵן: תנועה כבדה על ההשענות שמסיר האבר ממקומו כמי שיהפך רגלו (קאנון א ב ב י). רק היה זה לצורך ההשענות באחרית המלה למען תמצא מנוח לכף רגלה (קול יהודה, כוזרי ב ס).

*הַשְׁעָרָה, ש"נ, — שה"פ מן שִׁעֵר: וההשערה הזאת אין ספק שאינה מסורה לכל אדם ונמצא אותו אומר במקומות רבים מספר המדות שהפעולות הפרטיות ראוי שיושערו והוא לא ביאר ההשערה בהם נראה שדעתו לומר שההשערה הזאת היא לזולתו (העקרים א ח). והמעולה הוא קנין משער לכל פעל הוא טוב מצד אותה ההשערה או יחשב בו שהוא טוב (נופת צופים ב ב). וכמה וכמה צריך להעמיק בכל דבריו הנאמרים באמת ובהשערה ודקדוק עצום ונורא מאד (הקד' גידולי תרומה). בזכרון העבר ושמירת ההווה והשערת העתיד מתוך ההשקפה הצרופה בעבר ובהווה (נפולות יהודה יד). — ובמשמ' אמד דעת: ושהיה זה בהשערה ואומד מכמות הטבע ורבויו ומיעוטו (ר"י אברבנאל, יהוש' יד). ואת כל אלה אמרו וכו' בהשערתם והעולה על רוחם דרך התנצלות בלי שום מופת (הקד' אוהב משפט לאיוב). כי השכלת הנפש בדברים הנבדלים מחמריהם השערות ואומדות (העקרים ג ג). ואם נחפוץ לצלול בתהומות ההשערות שתים הנה השערותי (אגר' שד"ל, CCXXVI).

*הַשְׁפָּלָה, ש"נ, — שה"פ מן הִשְׁפִּיל, א) במשמ' יוצאת: ואין שלטון ביום המות ואין מות אלא לשון השפלה (מד"ר כהלת' לו). — ב) במשמ' עומדת: וכן הלל אומר השפלתי היא הגבהתי והגבהתי היא השפלתי (מד"ר ויקר' א). — ואמר הפיטן: חוק לשיתם כלה, אותם להפילה, בהכנעה וּבְהַשְׁפָּלָה (יוצר שבת זכור, זכור את). יפלו ממועצותיהם וממחשבותיהם וְהַשְׁפָּלָתָם תחוינה עינינו (סליח' מוסף יוה"כ, ה' אלהי). הביטה והגבה את הַשְׁפָּלָתֵנוּ (מחז' רומני, סליח' לפני ר"ה).

*הַשְׁפָּעָה, ש"נ, — שה"פ מן הִשְׁפִּיעַ, א) פעולת השפע שמשפיעים השכלים העליונים על התחתונים: וממנו (מהפעל שפע) בנו השפעה (ר"ש אית, פי' המלים הזרות שבמו"נ). להורות השפעת השכליים על הנביאים (שם א מו). ההשפעה הראשונה המקפת על כל העצמים היא מחויבת להשפעות מקצת העצמים על מקצתם (מקור חיים לרשב"ג ג). הכנה לשפע הצורה בענין יכריע השפעתו על לא השפעתו בהשפעת קצת הנקראים שכלים (רלב"ג, אמו"ר ב ג). והכל ברצון האל יתב' ובהשפעתו וסדורו (שם). לפי שהשפעת המזלות הוא בסך זה (שבט יהודה ז). הושפעה עליה השפעות מנועם האל יתברך והיה אל הקצה המכוון באדם (אמונה רמה ב, הקד'). מציאות העולם הגשמי או השפעת נוגה ואצילות עליו (שעה"ש לאבן לטיף ג ב). ומפני זה היה ראוי שיושפעו ממנו השפעות רוחניות פשוטות ואין להם שום תליה בחומר (י"ג יסודי המשכיל לר"ד בן בילא). הסוד וההשפעה שהשפיע הוא יתב' עלי (שו"ת בנימין זאב א). ומה שפועלים העליונים בגשמיים נקראהו השפעה (מאמר העקרים לרמח"ל). בכלל ההשפעות הנשפעות ממנו יתברך לצרך בריותיו יש השפעה אחת עליונה מכל ההשפעות שענינה הוא יותר יקר ומעולה מכל מה שאפשר בנמצאים וכו' (הוא, דרך ה' ד ב). — וגם פעולת

דברים לא בע"ח: או (תארע שקיעת האדמה בעת הרעש) בהשפעת מי הים מבקע שיעשו בארץ הסמוכה להם שישקיעו חלק מן המקום החוא (כ"ע א"ת, פי' המליס הזרות שבמו"נ). — ב) חשתמשו בו בזמן האחרון במשמ' כח ופעולה שיש לו לאדם על אחרים, שהוא מטה אותם לרצונו, וכן פעולה שפועלים דברים או ענינים על דברים וענינים אחרים, Einfluss ; influence.

*הַשְׁקָאָה, ש"נ, — שה"פ מן הִשְׁקָה: בן לוי שקבל עליו כל עבודת כהונה וכו' השקאת סוטה ועריפת העגלה וטהרת מצורע (תוספתא דמאי ב ז). כאשר תעזור החרישה וההשקאה את הזרע בגידולו (פתי' תקון מדות הנפש לרשב"ג). ונהג בעליו (של הפרדס) שישקהו בכל יום פעם אחת ותהיה ההשקאה ההיא ממוצעת וכו' וצוה לבנו שישקה הגן ולא תאר לו אופני ההשקאה ולא זמנה וכמותה ושיעורה (ידע' בדרשי, פרדס א).

*הַשָּׁקָה, ש"נ, — שה"פ מן הִשִּׁיק, נשק: נגזור השקה אטו הטבלה (ביצ' יח.). אבל בהשקת מים אין להוט כל כך להשיקן (תוספ' שם).

*הֶשְׁקֵט, ש"ז, — שה"פ מן השקיט במשמ' שָׁקַט: לפי שבעולם הזה היו הרשעים עשירים ונתונים בשלוה והשקט והצדיקים עניים (מד"ר שמות לא). ההשקט והמנוחה מועלת אחר האכילה (מ' אלדבי, ש"א ה).

*הַשְׁקָטָה, ש"נ, — שה"פ מן הִשְׁקִיט: כלם ענין השקטה והנחה (רד"ק, שרש שוב). פרק ל מן האופן הד' בהשקטת הכאבים (קאנון א ד ל).

*הַשְׁקָיָה, ש"נ, —כמו הַשְׁקָאָה: למליקה ולקבלה ולהזייה ולהשקיית סוטה ולעריפת העגלה (סוכה כ ה).—ומ"ר: השקיותיו של אותו רשע לא היו אלא בשל זהב (מד"ר אסתר, והשקות).

*הֶשְׁקֵעַ, ש"ז,— שה"פ מן השקיע: הֶשְׁקַע מקומות יארע פעמים ברעש גדול (פי' המליס הזרות שבמו"נ לר"ש א"ת). וקראה הֶשְׁקַע במקום הנשקע בליעת הארץ (שם). אפשר לו ללבת במקומות האבק והעשן והשקע במים (רא"כ"ד, אמו"ר א ו).

*הַשְׁקָעָה, ש"נ,— שה"פ מן הִשְׁקִיעַ: אמנם התישב ושמירת השעות הראויות והשקעת המחשבה בתוחלת ועצום העינים ברוב המקרים אין ספק שבו רוב הגעת הטובות (ידע' בדרשי, הפרדס א).

*הַשְׁקָפָה, ש"נ, שה"פ מן הִשְׁקִיף, א) עצם שה"פ: בוא וראה כמה גדול כוחן של עושי מצוה שכל השקפה שבתורה ארורה וזה בלשון ברכה (ירוש' מע"ש ה נו ג). שיהיה מענין ההשקפה וההבטה אשר קדם זכרם (הפרש' לריב"ג, שכל). וכי זה אנו חייבים להתקשט בעבודת האלהים בנראינו ובנסתרותינו לאלהים מפני השקפתו עליהם בשוה תדיר ואילו היינו מעלים בלבינו כי השקפת המלכים על הנסתר ממצפונינו כהשקפתם על הנראה מגופינו לא היינו מתעכבים לקשט מצפונינו ברצונם ממנו (חו"ה, חשבון הנפש ג). להורות כי טעם השקפתו על בני אדם הוא לראות היש משכיל (שעה"ש לאבן לטיף כד). — ב) בהשאלה להשקפת השכל: מדרגת עיון והשקפת שכל לא השקפת עין (כ"ע א"ת, מו"נ א ח). הבטת השכל והשקפתו על התבוננות הדבר עד שישיגהו (שם ד). ואולם נדע היותך נמצא זה חלקנו מכל עמל ההשתכלות וידיעות ההשקפה (בחינ' עולם יג). שיהיה המחבר במוסר יכון במאמריו עם כללותם שיהיו מובנים לשומעים בהשקפה שוה מבלי שיצטרך לזה התבודדות מופלאה (ידע' בדרשי, ספר הפרדס). — בתחלת ההשקפה, לפי מה שנראה טרם שיעין אדם בדבר היטב ויתעמק בו: ויצא לך שוה ליום אחד נ"ט דקין ח' שלישיות בקרוב. אשר בתחלת ההשקפה יראה שסדר המדה השוה הזאת תהיה על כל יום ולילה לעולם שוים (נחמ' ונעים, דוד גנז קמא). — ג) מחשבה ודעה שיש לו לאדם על דבר מהדברים, Ansicht ; opinion: כי ראה במצרים וכו' כמה חנויות אשר תושבי הארץ נועלין בשבת והם ישמעאלים גמורים ושאל להם מה ענין נעילת החנויות והשיבו כי לא ידעו מזה דבר ואין להם השקפה אחרת אלא שכך ראו אבותיהן נועלין בשבת (שבט יהודה יא). ובמו"כ בין יתר ההשקפות הנאותות בשירי המצבות (כ"ע מן האלומים, מאור עינים ס). כמה עולמות של רעיונות והשקפות חדשות יהיו לנחלה לאיש אשר נדבה אותו רוחו לנסוע המסע הקטן הזה (גוטלבר ממצרים, קאירה).

*הַשְׁרָאָה, ש"נ, — שה"פ מן הִשְׁרָה: השראת שכינתו (ד"ח ודעת חכמה א). בדברו עמו

(האלהים עם איוב) מבין שערות ראשו וכו' שמורה כי גם שם יש השראת שכינה (ר"מ אלשיך, איוב לח א).

*הַשָּׁרָה, ש"נ, — שם"פ מן הִשִּׁיר, נשר, הַשָּׁרַת שערות, פֵּרוֹת, וכדומה: אין בו תקלת גרנות והשרת פירות (רש"י תענ' ו.). צער דהשרת בתולים (תוספ' ב"ק נט.). שאין אדם סורק אלא אם כן יש נימין מדולדלין ואי אפשר להפרידן רק בהשרה אם כן עד כאן מכוין הוא להשירן (שו"ת ריב"ש שלד).

*הַשְׁרָצָה, ש"נ,—שם"פ מן השריץ: בעקרב שמשרצת ששים בהשרצה אחת (מדר' שכל טוב, לך לך). והשרצת המים רמוזה ג"כ באומרו ועוף השמים וכו' כי מהרקק נבראו (אוה"ת, בראש' ב ה).

*הַשְׁרָשָׁה, ש"נ, — שם"פ מן הִשְׁרִישׁ: בפירות הלכו אחר שליש ובאורו אחר השרשה ובירק בשעת לקיטתו ועישורו (ירוש' שבי' ב לד). לעולם ביהודה ובהשרשה (פסח' נה.). משום שאינו רוצה בהשרשתן (ירוש' כלא' א כז).

*הִשְׁתַּבְּשׁוּת, ש"נ, — שם"פ מן הִשְׁתַּבֵּשׁ: וכן חולשת פעולותיו (של הגוף) כלם או בטולם או השתבשותם (ר"י חריזי, מו"נ ג ח). הדאגה והצער אשר תשיג הנפש בערבות השתבשות ההשתכלות ובהפסד האבדון והמות (נופת צופים ג ו). עתה שבנו אחורנית כי הפכה החכמה עורף ולא פנים ונתהפך הסדר לבלי סדר שממנו תוצאות ההשתבשות בעיונים (נפלאות יהודה לג). גם הכח השכלי צריך שימור פן יפול בפח ההשתבשות בדעות (שם לד).

*הִשְׁתַּגְּעוּת, ש"נ, — שם"פ מן הִשְׁתַּגֵּעַ: כי הם יהיו אז בזיון והשתגעות (מאור ס' השירים לארסט' כג).

*הִשְׁתַּגְּלוּת, ש"נ, — שם"פ מן הִשְׁתַּגֵּל: ומה שיהיה (סבת חלי הכליות) ההתרחבות (סבה לזה) הנה הרפיון המקשיות והחזוק ומניעות סבות ההתרחבות והוא עזיבת התנועה והמשגל ועזיבת ההשתגלות הרבה (קאנון ג יח א ט).

*הִשְׁתַּדְּלָה, ש"נ,—כמו הִשְׁתַּדְּלוּת: והתרת השבועות והנדרים במיני הערמות אשר הם עוברים אצל העיון הדיני מבלתי ההשתדלה[1] התורה וכו' ואם תעזוב הגבולים של דינים אשר הם סייג התורה ותסמוך על ההשתדלה יהיה סבה למינות ויאבד הכל (כוזרי ג מט). וכבר קם יהוא בן נמשי למחות את מעשי אחאב והשתדל ההשתדלה ההיא בתחבולה ההיא באמרו אחאב עבד הבעל מעט יהוא יעבדנו הרבה (שם ד יד). שתבחר בזריזות ובהשתדלה או בעצלה ובעכוב (שם ה כ).

*הִשְׁתַּדְּלוּת, ש"נ, — שם"פ מן הִשְׁתַּדֵּל: באמת קבלתם התורה הזאת כראוי ועשיתם אותה בהשתדלות גדולה במקהלים בהזדמן אליה לשבח עליה ולזכור שרשיה (כוזרי ג ח). ואם תיקץ ותתן אל לבך מה שאמרו ז"ל הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים תשתדל בעניני התורה השתדלות מי שנתברר לו (חו"ה, יחוד המעשה ה). כי הבורא יתברך כבר צונו לבחור במעשה העבודה ולכוין אליה בהשתדלות והסכמה (שם, הבטחון ד). החשבון עם הנפש הוא השתדלות האדם בעניני תורתו ועולמו בינו ובין שכלו (שם, שער חשבון הנפ'). אבל ראוי לו שייחסוהו לזריזות והשתדלות בהמציא והעמיד אמונות אמתיות כפי יכולת האדם (ר"ש א"ת, מו"נ א ה). שני דברים יתקן באדם את עולמו מוסתר יתקן בו נפשו והשתדלות ייטיב בו חייתו (אלחריזי, מוסרי הפלסופ' ב). העמל בדברים שלמעלה מן השמש בהשתדלות השגת אמתיות בבחינת המציאות (הקד' מלמ' התלמיד'). ועל כל פנים השתדלות בלמוד ובהתבוננות טוב (שם, פרס). ואל ישיאך הרפיון והעצלה שיש לזמן גזרות רשומות כל השתדלות עמהן שקר כי זאת עצת נפתלי לבב (כתיב' עולם טז). כי הרגילות וההשתדלות יצילו מן הדלות (אמרי נעם וגו' ישראל לר"מ בר"י 39). ועל כן צריך האדם הרוצה שיקרב אל בוראו שיתבונן בנבראיו כפי היכולת כי הם הסולם לעלות עליו וההשתדלות לדעת אותם היא עבודתו (המעל' לרש"ט פלקיירא ב). כי תחבולה הענין אשר אדם מסדר לעשותו יקרא השתדלות (רמב"ן שמות כב טו). כי כשהדרוש גדול הערך ראוי שישתדל האדם השתדלות חזק להשיגו (הקד' העקרים). כי הפעולות הבחיריות בבחירה גמורה הן הנה שיפול בהן החריצות וההשתדלות ושעליהן ישובח האדם או יגונה (מרפא לנפש כו). — וככנוי: כי אתם ידעתם חקרי והשתדלותי על הדרישה מימי עלומי (הקדמה, שער כב). בהתרפותך בו מפלתך ובהשתדלותך בו הצלתך וחיותך (חו"ה, עבוד

---

[1]) בגוף הערבי: אלאג'תהאד a).

a) لاجتهاد

כ' ס). שתעשה עיקר השתדלותך לקנות שלמות נצחי (ספורנו, קהל' ז יז). כי כפי מעלת הדבר המבוקש השגתו כן ראוי שיהיה עמל האדם והשתדלותו להשיגו (הקד' העקרים). כי מי שישים השתדלותו וטרחו לזה המין מן השלמות לא טרח רק לדמיון גמור (ר"מ א"ת, מו"נ ג כד). ויאמרו גם כן השתדלותנו וטרחנו בזה החולה היה לריק (שם כה). כי יש אנשים שהשתדלותם תמיד לבקש הדבר הנכבד והחיים התמידיים כפי חיוב צורתם הנכבדת (המעל' לרמ"ע פלקיירא ג). — ומ"ר: בנין המזבח ועריכת העצים ושאר ההשתדלויות (ר"י אברבנאל, ויקרא). שאם כן (אם אין בחירה) בטלו כל ההשתדליות ולשוא משתדל האדם (אוהב משפט לאיוב ז). כאדם הקונה תחבולות והשתדליות נמרצות להשיג מבוקשו (שם, והוא מסכות).

*הִשְׁתָּדָה, ש"נ, — שה"פ מן הֵשִׁית: ושית י"מ הרפה וכן הוא הענין אבל אינו מלשון השתה וכו' וכן השתה על היא לשון שימה וכו' וכשהיא במם היא הפך השימה (אוהב משפט, איוב י כ).

*הִשְׁתּוֹבְבוּת, ש"נ, — שה"פ מן הִשְׁתּוֹבֵב: ויכלו בהשתובבות ימיהם בלי נמוס ומוסר חסרי דעת אכזרים ונוקמי נקם (שבי"ע ג, רוסיה באזיא).

*הִשְׁתַּוּוּת, ש"נ, — שה"פ מן הִשְׁתַּוָּה: שתקבלי עליך ממי שלמעלה ממך מה שאת רוצה שיקבל ממך עליו מי שהוא למטה ממך עם השתוות הערכים (חו"ה, עבוד' ס' ה). נמצא עם השתוות דין מציאותו והעדרו הוא ראיה על מכריע הכריע מציאותו על העדרו (ר"מ א"ת, מו"נ א עד). ולהשתוותם תמצא שכמו שאמר ביהויקים וכו' כן אמר בצדקיהו (ר"י אברבנאל, מ"ב כד כ). — ובמשמ' התיחסות ברוח שוה לדבר מן הדברים: סוד החכם ששאל לרוצה ההשתוות כי האמת מי שאינו שוה בעיניו טובות העולם הזה ורעותיו אינו מיחד וכו' (המגיד לר"י קארו, בשלח).

*הִשְׁתּוֹמְמוּת, ש"נ, — שה"פ מן הִשְׁתּוֹמֵם: ותתמעטנה הדאגות והאנחות ותסור המחשבה וההשתוממות ותשמח הנפש בכל ענין (רמ"ע פלקיירא, נרי היגון ס). העיים והחרבות מהחומות הנשגבות שהיו בה יעירו ויעוררו גם עתה התפלאות והשתוממות בלב רואיהם (שבי"ע א, מצרים). מהנפלאות אשר יפיחו להם ההשתוממות בלבות הרואים המה התעלות הנחצבות שם באבנים להגרת המים במורד (שם ג, רוסיה באזיא).

*הִשְׁתּוֹנְנוּת, ש"נ, — שה"פ מן הִשְׁתּוֹנֵן: והכונה שלא תהיה העמידה אלא אחר ההתחמצות וההשתוננות (הקד' תפאר' ישראל, לרשב"ל דוראן).

*הִשְׁתּוֹקְקוּת, ש"נ, — שה"פ מן הִשְׁתּוֹקֵק: כי היה פרעה מפחד שמא ישארו בני יעקב בארץ כנען מפני מה שראה השתוקקות הזקן בחייו ובמותו אליה (ר"י אברבנאל, ויחי). גם התכונות המחיבות הכעס הם ההשתוקקות אל דבר עם דאגה וצער שאלה לקוצר רוחם יחשבו לעשות דבר כנגדם (נופ' צופ', מסיר ליאון ג ב). והגלגלים הם מציירים השתוקקות מניעיהם (רשב"ל דוראן, מג"א, חלק שוסינו א). המאכלים הגסים המולידים עובי בכלי הנפשות ויחשכו עליה זיוה והדרה מלהשיג השתוקקותה שעל כן צוה החכם היוני הזהרו בבריאות הגופים (אגר' התשו' לר"י לטיף). וגם יתאמת זה המדע בחקירת סגולת הטבעים ויקח מהם ראיה להשתוקקות העליון (שם). אומר זה המזמור על השתוקקות אהבה וחבה להתפלל לשם יתברך (ג"ע לר"א סקלאי, תפלה ד). תאותם של ישראל עצמן נקרא יראה פנימית שהשתוקקותם להיות עבדי הבורא לעשות מה שהוא חפץ כדי שיהיה לו תענוג לא בשביל שכר ועונש (קדושת לוי עה"ת עם). — ומ"ר בכנ': ועל דרך זה היא מציאות האהבה באדם כי בתחילה צריך שיקדים השתוקקיותיו להדבק באור העליון וכיון שהקב"ה רואה השתוקקותו מופיע בו מאורו העליון (ראש' חכמ', האהבה ב). — ובמשמ' קול המיה מרוב תשוקה וכלות הנפש: קודם הקידוש היה נוטל הכוס בידו והיה עומד זמן רב עם הכוס בידו לפני השלחן בשתיקה ולא היו שומעין ממנו כ"א קצת קול השתוקקות [1] (מגיד שיחות קכג).

*הִשְׁתַּחֲוָאָה ש"נ, — שה"פ מן הִשְׁתַּחֲוָה: נעלם ממנו זה וזה והשתחוה או ששהה בכדי השתחואה או בא לו בארוכה (שבוע' ב ג). לחייב על העבודה (של האלילים) בפני עצמה ועל השתחואה בפני עצמה (מכי' יתרו, בחדש ו). מלבד שטעונה הנפה שתי פעמים אחת בשעת קריאה ואחת בשעת השתחואה (ספרי תבא שא). בריעת

[1]) ואולי מן משק גבים שוקק בהם.

על ברכים וכו׳ השתחואה זו פשוט ידים ורגלים (ברכ׳ לד:). באימה ביראה בכריעה ובהשתחואה (ר״י אברבנאל, ש״א יח). ואין פירוש הכתוב לא תשתחוה על מנת לעבוד שנלמוד ממנו שהשתחואה לבד שלא לכוונת עבודה שלא יהא אסור שהרי במקום אחר נאמר בתורה כי לא תשתחוה לאל אחר שאסרה השתחואה לבד בשום צד (ס׳ חינוך, יתרו כח). — ׳ומ״ר: והשתחואות מדלה ומעני עבור ככר לחם תורה כי מחיר הככר אגורה (דונש על מנחם, אגורה). — ואמר הפיטן: קבועות היו למול הפרצות, בְּהִשְׁתַּחֲוָאוֹת לאל חי לרצות (סליח׳ ער״ה, תפלה תקח).

***הִשְׁתַּחֲוָיָה**, ש״נ, — א) כמו הִשְׁתַּחֲוָאָה: על כל פרק תקיעה ועל כל תקיעה השתחויה (תמי׳ ז ג). לך כריעה לך כפיפה לך השתחויה (יוס׳ ברכ׳ א ח). ואברהם לא חזר מהר המוריה בשלום אלא בזכות השתחויה וכו׳ ישראל לא נגאלו אלא בזכות השתחויה (מד״ר בראש׳ נו). — ואמר הפיטן: רגילים לקולה לוים וכהנים, לשיר וְהִשְׁתַּחֲוָיָה היות מזומנים (סליח׳ ער״ה, תפלה תקח). גדול בענקים כהשבים לזבח וְהִשְׁתַּחֲוָיָה דבקתו וחבקתו ותוציאו לרויה (סליח׳ מוסף יוה״כ, אל הר המור). — ואמר המשורר: ועינו ענתה בו, עלי ר״ע לבו, בקרבו שם ארבו, ועושה תמרוקים, בהשתחויתו, לכל רואה אותו, מלא כל קומתו, ומשפיל חמוקים (ראב״ע, נדוד הסיר). — ומ״ר: ושלש עשרה פרצות היו בו וכו׳ וגזרו כנגדן שלש עשרה השתחויות (מדות ב ג). כל העזרה היתה אורך מאה ושמנים ושבע על רוחב מאה ושלשים וחמש ושלש עשרה השתחויות היו שם (שם ו). וכשהיה (ר״ע) מתפלל בינו לבין עצמו אדם מניחו בזוית זו ומוצאו בזוית אחרת וכל כך למה מפני כריעות והשתחויות (ברכ׳ לא.). התפילה והתחנונים והכריעות והקידות וההשתחויות והקימה בלילות (מאזני צדק, אלגזלי 164). — ב) כמו ׳בית השתחויה, מִסְגָּד מושלימים: המלך השני שיעמוד מישמעאל יהיה אוהב ישראל ויגדר פרצותיהם וכו׳ ובונה לו שם השתחויה על אבן שתיה (נסתר׳ של רשב״י, ביהמ״ד ילינק ג).

***הִשְׁתַּטְּחוּת**, ש״נ, — שה״פ מן השתטח: האדם היודע ורגיל להשיג השגה על ידי השתטחות על קברות הצדיקים שאינם קרובים לקברי גוים (משנ׳ חסיד׳, היהודים א).

***הִשְׁתַּכְּלוּת**, ש״נ, — שה״פ מן הִשְׁתַּכֵּל, עִיּוּן והתבוננות שכלית ומדעית: צריך לזמון הכנות רבות לא תשלם אחת מהן אלא במחשבה והשתכלות (ר״מ א״ת, מו״נ א עב). אבל הם עושים מעשים טבעים מבלתי מחשבה והשתכלות (שם). שאנחנו אמנם נדע כל מה שנדע מפני ההשתכלות בנמצאות (שם ג כא). כשתסתכל בכל מה שאמרתיו ההשתכלות שצריך להשתכל בו (שם כג). ואני מקוה עליך שעם ההשתכלות הטוב תשיג כל העניינים שכללתי בו (שם נד). והנפש תשבע ותתענג במעט השתכלות בחכמה שנושאה יקר ונכבד (מלמ׳ התלמיד׳, שמות). אנשים שהם מוטבעים בטבע שאר בעלי חיים שאין להם מחשבה והשתכלות במעשיהם (שם, פרה). ואולם נדע היותך נמצא זה חלקנו מכל עמל ההשתכלות וידיעות ההשקפה (בחינת עולם יג). ובערבוב השתבשות ההשתכלות ובהפסד האבדון והמות (נופת צופים ג ו). בראות עין ואזן קשבת מתענגים (הצדיקים בגן עדן) דרך השתכלות (מ׳ ריאטי, מקדש מעט, היכל א). השתכלותו בעת שתטה נפשו לחברת בני אדם ולהשתעשע בהם (חו״ה, חשבון הנפ׳ ג). שכל עושה או מורה הלכה לפי השתכלותו אם לא יהיה בית דין הגדול או כהן גדול הוא מכת המזיד (ר״מ א״ת, מו״נ ג מא). ואלה הם אמתיות נראות למביטים בעין השכל וקשות על מי שקפא בו השתכלותו (מאזני צדק, אלגזלי 154).

***הִשְׁתַּלְּחוּת**, ש״נ, — שה״פ מן השתלח: שעור השתלחות היונה בעיפה (הגרש׳ לריב״ג, שגר). עזר תנועת הגלגלים והשתלחות ניצוצי הכוכבים (רשב״ל דוראן, מג״א, ח״י ד). — ובמשמ׳ התעתדות: השתלחותו והפתחו ללידה (השרש׳ לריב״ג, פטר). — ובהשאלה, הזדמנות: נמצא שמה שהיה נראה לכאורה שהוא בא במקרה והזדמן כפי השתלחות הטבע והזמן לא היה ולא נברא אלא להוציא הטוב ההוא לפועל (רשב״ל דוראן, תפאר׳ ישר׳ א). — ובמשמ׳ חֵרות גמורה, בלי הגבלה: וענין הרצועה שמפשילין לו מתחת זנבו הוא רומז לעיכוב התאו והסימתה מהשתלחות באותו הפועל לקצה האחרון שלוה אמר מפשילין כי ההפשלה נאמרה בדרך

הרוחה והשתלשלות לבד ואינה נאמרת על העזיבה וההשתלחות (שם, מאמ' סעודת מלוה קלג.).

·הִשְׁתַּלְּמוּת, ש"נ, — שה"פ מן הִשְׁתַּלֵּם, והשתמשו בו בזמן האחרון במשמ' ההגעה לשלֵמות גופנית ורוחנית ומוסרית, **Vervollkommung** **perfectionnement**: כי להבין ענין היפי נצרכת הנפש להשתלמות מה (המבאר כריל לתהל', הערה). איכה נוצר רוחם הכביר בקרבם ואיכה עלו במדרגות במעלות ההשתלמות ממדרגה למדרגה (אגר' יל"ג, א מה).

·הִשְׁתַּלְשְׁלוּת[1], ש"נ,—שה"פ מן הִשְׁתַּלְשֵׁל, במחקר, התהוות הדברים קצתם מקצתם זה אחר זה כמו שלשלת: כל הידיעות מיוחסות אל העלה הראשונה על שני דרכים אם על הכוונה הראשונה אם על דרך ההשתלשלות (כוזרי ה כ). וכי כחותיו יתברך מגיעים אל הנבראים הגשמיים בהשתלשלות (ראב"ד, אמו"ר א ו). שאני מיחס לשי"ת בהשתלשלות הסבות שהוא יביאני אל מות (רלב"ג איוב ז). הנה זהו דעתי בהשתלשלות הדברים מן הסבה הראשונה (העקרים ב יא). לא הספיקה יד החקירה העיונית להגיע למציאות הסבה הראשונה ית' שמו וליחס אליו כל אלה הפעולות ע"ד ההשתלשלות (חזות קשה לר"י ערמאה ב). והשפיע עליון בתחתון והנכבד בנקלה באופן יתקשר המציאות כלו בהשתלשלות ההשפעות עם רבוי חלקיו מדרגה על מדרגה (ר"י אברבנאל, מפע' ה' ז ד). השתלשלות בעלול ועלולים לבלתי תכלית עד שלא ימצא עלה בלתי עלול שקר (רשב"ל דוראן, מג"א, חלק אלוה ממעל א). שאתם רוצים לפרש השתלשלות איך שיצאו הנבראים מהבורא וכו' והחומר ההוא הולך ומתפעל מעט מעט הם הספירות (רמח"ל, חוקר ומקובל). כי כמו שבגלל השתלשלותו ירד ונפל אל התחתון כן בהתהפכו נשתלם ועלה אל העליון (פעה"ש לר"א איריכו ה יב). כל התורה כלה שמותיו של הקב"ה והיה בה צרופי אותיות רזין וסודות נעלמים אשר לא שופתן עין אלא שבהשתלשלותם לזה העולם השפל נתלבשו בלבוש עב (קדוש' לוי מב:). — ובכלל, יציאת דבר מדבר, דור מדור, מאורע ממאורע: השתלשלות קבלת תורה שבע"פ מן הנביאים ליהושע (הקד' שלשלת הקבלה). כי ספור סדר הקבלה והשתלשלותה נושא משך הזרע המיוחס הוא הדבר אשר הפקיד עליו מאד מרע"ה (שם). שכאשר הוצרך משה בתורה ליחס עצמו ועמו ספר התחלת העולם וחדושו ויצירת האדם שהיה ראשון במינו והשתלשלות הדורות ממנו כפי קבלתו וכו' (ר"י אברבנאל, מפע' ה' א א). — והשתלשלות המעשים בדה"י: כונת הספר הזה היא להעלות על ספר מה שקרה לאבותינו בבית שני וכו' גם אופן ההשתלשלות איך דרכו על ההפסד ואל אבדון (הקד' יוסיפון). אם תשים לבך לכתוב מאמר בהשתלשלות ההשכלה בין יהודי ליטה בשנות השלשים (יל"ג, אגרות ב ריה). — השתלשלות הנפשות, כמו גלגול הנפשות: טעם אסור המאכלות אסורות יוודע ענינו ליודעי האמת מדרך השתלשלות הנפשות (מנח' קנא' לר"י מפיסא 94).

·הִשְׁתַּמְּשׁוּת, ש"נ,—שה"פ מן השתמש: וקרקע הוא נקנה בנתינת כסף ובנתינת שטר כולל עניני המכירה ובהשתמשות בו וזו היא חזקה (פי' המשנ' להרמב"ם, פאה ג ו). הרחקת התארים מעליו שרוב המוני הכתות משתבשים בהם ולא בהזכרתם וההשתמשות בהם לבד (ידע' בדרשי, אגר' לרשב"א). שלא תוכל מפני זה להשתמש בהשגות מתחלפות יחד השתמשות שלם (רלב"ג, מלחמ' א ג). אם אמתי ואם גר בלשון ואם מועתק מועט ההשתמשות (באור ספ' השיר' לאריסט'). שכבר תבוא הנבואה לקצת הנביאים השלמים בהשתמשות החושים (ר"י אברבנאל, ש"א ט). והוא בכלל רוב השתמשותו בהבדל מין ממין ואיש מאיש (כל מלאכ' ההגיון, מבוא). כי השתמשותם באלו המנהגים הוא על דרך נפלאה אחרת (ידע' בדרשי, אגר' לרשב"א). רמז להשתמשות הנפש המרגשת אשר השתמשותה ג"כ הכרחיי ומועיל (זכות אדם 18). — ומ"ל: שהעסק בסודות האלקיים והעיון האמתי לא יתכן עם העסק בהשתמשיות הגשמיים וטרדות העולם (ידע' בדרשי, באור תהל' מו). שישתדל בכל היכולת להסיר הסבות המונעות השגת האל והם צרכי החמר וההשתמשיות בגנויות המטרידים

---

[1] בערב, שִׁלְשֵׁלָה a).

a) شَلْشَلَة

והמבדילים (שם נז). אבל ההשתמשיות האלה מצד מה שהם טבעים מקבילים אי אפשר היותם בעת אחד ובזמן אחד יחד (זכות אדם 10). כי נתחזק יותר הכח התאווי אשר בגוף וגבר הרעב והצמאון וכל מיני ההשתמשיות אשר בגופנים (שם 18).

***השתנה**, ש"נ, — שה"פ מן השתין: אם הוצרך לנקביו וכו' השתנת מים והוצאת רעי (ר"ח ערוב' מא:). מפני מה ישתין החמור בהשתנת חבירו (א"ב בן סירא). כיון שתמיד השתנתה (של הבהמה) שותת בין ירכותיה יש בו לחלוחית לעולם (ר"ח שבת מח.). אשה שיש לה זפת קבוע שמוצאה כתמים אחרי השתנתה על הקינות (שו"ת באר עשק ב). הכלב שהוא עושה השתנתו בקיר (ר"י אברבנאל, מ"א יד). אם תתן מדם של אצבע קמיצה שלך של ימין למי שתרצה באכילה שהוא אוכל או ג' טפין אחרונים מהשתנתך או ג' ביצים שנולדו ביום החמשי וכו' יאהב אותך אהבה רבה (מ' אלדבי, ש"א ד). דאגה והשתנה, פרעושים וכינה, חכוך האברים, חתולים ועכברים, יריעו לבקרים (מראה המוסר יז).

***השתנות**, ש"נ, — שה"פ מן השתנה: ענינו השתנות והתנכר (השרש' לריב"ג, חפש). ענין המלות האלו העוות והשתנות מהמנהג (רד"ק, שרש סור). ויפול ההשתנות במעורב עד שיתהוה מהם תחלה הקיבוצים כפי מיניהם החלוקים (מו"נ א עב). הדוחק והגליות ותכיפת הצרות והשתנות העתים והענינים (תק' מדות הנפ' לרשב"ג כה). כי יש איש אוהב צדק פעמים ואוהב רשע פעמים או לא ישנאנו להרחיקו לגמרי לפי השתנות הזמן עליו (מלמ' התלמיד, חיי שרה). מהטבע מתחייב השתנות הגוונים בצמחים (שבט יהודה סד). שהפסד זה העולם והשתנותו ממה שהוא עליו או השתנות דבר מטבעו והמשכו אל השנוי ההוא הוא דבר שלא באו אלינו בזה דברי נביא ולא דברי חכמים (מו"נ, ב כט). התחלפות כל אחד מפרטיהם והשתנותו מעת לעת ומזמן לזמן במקריו (יסו"ע לר"י ישראלי ב ח). —ומ"ר: וההשתניות ההם להיותם בקדימה ואיחור ישוער בהם הזמן לא הדברים המתחדשים פתאם שאין בהם שעור קדימה ואיחור (ר"י אברבנאל, מפע' ה' ה ג). קול שפל והברה נוטה עם מנוחות תכופות והמשכיות ארוכים והשתניות גדולות (נופ' צופ', מסיר ליאון 41).

***השתעבדות**, ש"נ, — שה"פ מן השתעבד: כשיקנה אותו לעבדות בהשתעבדו בו כל ימיו כי זו רציחה בחיים וכו' ייחס ההשתעבדות שהוא הפך הצדקה לרציחה (ר"י אברבנאל, משפט'). שהיו כבר ישראל משוללים מהשלוה ועמוסים מההשתעבדות (הוא, מ"א יב). ולזה תפש בלשונו ע"ח ענין ההשתלחות שהוא רומז אל ההשתעבדות אליו לשמוע דברו ולהניח מאמר יוצרו כביכול (תפאר' ישראל לרשב"ל דורא ד). לחזק הקורא על קשר ההשתעבדות הראוי לכל חלק ממנו (נפולות יהודה לז).

***השתערות**, ש"נ, — שה"פ מן השתער, במשמ' השערה: כשאנו מסופקים בדבר אם טוב ואם רע הנה השתערות טובתו מחייב לנו העשותו והשתערות רעתו מחייב לנו להיפך (יריעות שלמה א). מהדברים שאין להם שום מציאה פעלי כ"א מה שהם נשואים בהשתערות שהם מתגלים כך לעינינו (שם א).

***השתערות**, ש"נ, — שה"פ מן השתער: הצער אשר אנכי מרגיש מההשתערות אשר נפשי משתערת לעמוד על ידיעת הענינים המובאים לה מן ההושים (דרך חכמה לרמח"ל).

***השתעשעות**, ש"נ, — שה"פ מן השתעשע: ההשתעשעות והנעימות בהנאת הנפש (רד"ק, שרש ענג). יש בני אדם שיבלו ימיהם עם השתעשעות הילדים (ר"י אברבנאל, נחל' אבות, ר' דוסא). שבשינת השחרית ושכרות הצהרים והשתעשעות הילדים הקטנים וספורי עמי הארץ יטריד האדם זמנו (שם).

***השתפכות**, ש"נ, — שה"פ מן השתפך, ובהשאלה, השתפכות הנפש, effusion: ולא יפרט הנושא אשר אליו יכונן הנשוא כי אם אחר ההשתפכות ההוא (הקד' המבאר כריל לתהל'). השתפכות הנפש בחגיגת שנת הששון (כה"ע תקפ"ט 183).

***השתפקות**, ש"נ, — כמו הסתפקות: ההשתפקות מדה מחנכת משובחת ונאוה (אהרן חורינר, הלל, כה"ע תקפ"ד 30) נוטים מעט מן ההשתפקות בשווי אל הזהירות (שם).

***השתקעות**, ש"נ, — שה"פ מן השתקע: כי ההסתכלות בידיעת השם סבה ליציאת מן

הטובות כמו שידיעת האל סבת ההשתקעות ביראתו ועבודתו (ידע' בדרשי, פרדס א). לפי שראייתו גם נגיעתו (של עץ החיים) היה טוב ומועיל בהולדת הדומה ומאותו צד ובחינה נברא בתוך הגן אבל אכילתו המביאה אל ההשתקעות והתאוה אל המשגל הנוסף לא היה שלמות אליו ולכן נאסרה עליו אכילתו (ר"י אברבנאל, בראש'). אין ראוי שנחשוב שהיה כל זה (הראות המלאך להגר) מפועל הדמיון כי אי אפשר שתהיה ההשתקעות בה כ"כ עצום שתשמע דברים מסודרים והגדת העתידות (שם, לך לך).

***הִשְׁתַּקְּפוּת,** ש"נ, — שה"פ מן הִשְׁתַּקֵּף: אם כן השתיקה יותר ראויה וההשתקפות בהשגת השכלים כמו שצוו השלמים (ר"ש א"ת, מו"נ א נט).

***הִשְׁתָּרְגוּת,** ש"נ, — שה"פ מן הִשְׁתָּרֵג: ואפשר שהוא לשון השתרגות והשתלשל דבר בדבר סביבו (מלמד התלמיד', נשא). והגדר הזה נבנה בתבנית ההשתרגות הנזכר על תכונת החלוקה הנזכרת והנה כמו שההשתרגות והחלוקה הנזכרים מתחילים ממקום צר ויתענפו לרחב יחייבוהו ההתפשטות כן יהיה הגדר הזה בטניי בתבניתו (קאנון א א א ב).

***הִשְׁתָּרְרוּת,** ש"נ, — שה"פ מן הִשְׁתָּרֵר: יעורר ישנים ויקיץ נרדמים משררות המחלוקת ומיין הרבנות וההשתררות ופעמים הולמים פעמים דלים השואלים הלכה ישוטטו לבקש דבר ה' (בו"ת תמת ישרים קיג).

***הִשְׁתָּרְשׁוּת,** ש"נ, — שה"פ מן הִשְׁתָּרֵשׁ: ואין אלו השתי מדרגות שהם כו"ח מראית השתרשות התמונות ושיעור תיקוני הכתר לרוב ההתעלות עד הגיע אל מדרגה אחרונה שבחכמה ושם יורה שצריך השתרשות האצילות בכתר (אלימה לרמ"ק, עין הכבודות א ח). שהרי הדינים אינם מתבטלים אלא מחמת השתרשותם בכתר (שם, עין רואי ד ו).

***הִשְׁתַּתְּפוּת,** ש"נ, — שה"פ מן הִשְׁתַּתֵּף: וכבר נתברר השתתפות החימה עם הקנאה (תק' מד' הנפ', חוש הריח). אין השתתפות בינו יתעלה ובין זולתו (מו"נ א סא). לומר לך שיש לך תועלת גדולה בהשתתפותך עם הצבור (רבנ"ל דורלאן, מג"א ב ד). אשת האב צרה לאם ובעבור השתתפותה לאם באסור חוב שתהיה אשת בעל האם אסורה (ג"ע לר"א הקראי, עריות ה). — ומ"ר: והוא השתתפיות שלילת הקריבה ושלילת המיתה באיש ההוא (סקד' יריע' שלמה).

***הִתְאַבְּכוּת,** ש"נ, — שה"פ מן הִתְאַבֵּךְ, במשמ' נעשה עבה, סמיך, עי' ערך אבך, Verdichtung condensation: והשנית (הסבה השניה לקדחת יומית) המנע התוך מה שהיה נתך מהגוף כמו מה שיקרה מהתאבכות שטח הגוף בסבת הקור (תרג' פרקי גלינוס, כ"י פריז 225). הקדחת המתחדשת מהתאבכות הגוף והתקשותו יודע במשוש ובשתן (שם). כמו מה שיקרה מקדחת יום המתחדשת מהתאבכות הגוף והתקשותו בסבת האיד שיתקבץ בפנים (שם). יהיה (העור של המקודח) קשה מאובך וכו' שהחום באותו הזמן בלתי יכול לצאת עד שירשום בו חום היד למקום הקושי וההתאבכות (שם). — ובענין העשן: דלקו שניהם יחד את האש ואת האח התאבכות גאות עשן קטור ועתר ענן (מנח' קנא' לאבא מארי נג). — ובהשאלה לענין כעס: לא כהתאבכות גאות עשנו של מלך אשור שבט אפו (נפולות יהודה נ).

***הִתְאַבְּלוּת,** ש"נ, — שה"פ מן הִתְאַבֵּל: הכל אבל וההתאבלות (הסרס' לריב"ג, אבת). כל עצי השדה עליו עלפה לרוב התאבלותם עליו (רד"ק, שרש עלף).

***הִתְאַבְּנוּת,** ש"נ, — שה"פ מן הִתְאַבֵּן: כמו שיקרה בעת התאבנות הפרקים מחולי הפודגרה (קאנון א ב א ג). ולפעמים יתאבן בשרש השן התאבנות יקשה לעקרו (שם ג ו ט). ההתאבנות הוא מורסה קטנה מוציאה דם ומתאבנת (שם ג ג יד).

***הִתְאַבְּקוּת,** ש"נ, — שה"פ מן הִתְאַבֵּק, במשמ' נפתולים, d. Ringen; lutte; struggle: וזה ההתאבקות (של יעקב עם המלאך) והדבור כלו (היה) במראה הנבואה (ר"ש א"ת, מו"נ ב מב). כי אשר יעשה פעולת ההתעמלות להתמיד בו הבריאות בשחוק בכדור או ההתאבקות או משיכת הידים או עצירת הנשימה (שם ג כה). וידוע כי אין התאבקות בשני אנשים אלא א"ב שוים (ר' בחיי, וישלח). כי זאת היא הברכה בין המתאבקים

או שיפיל האחד את חבירו ארצה ואז הוא הגובר עליו או שחבירו יברכהו ויודה שהוא גבור ממנו שאז אין צריך התאבקות עוד וילך לו (ר"י אברבנאל, ויצא). אחר תנועה כבדה מכאבת חזקה או נפילה או הכאה או רקוד או התאבקות או משא כבד (קאנון נ יו ג יג). שזה הענין נרמז יפה בענין התאבקות המלאך עם יעקב (ראש דעת לר"מ אלבילא קעב). ובעודו מתקרב אליו קרה לו התאבקות המלאך שרו של עשיו ולא יכול לו (כפולות יהודה ב). — ובהשאלה, הִתְאַבְּקוּת הַלֵּחוֹת בגוף האדם, במחלה: פעמים שיקרה מהתאבקות שתי הליחות (קאנון ד א ד יח). שהבחראן הוא ההתהפכות המהיר אשר עמו קושי והתאבקות (קבוצי גלינוס, בימי הבחראן). מה שיהיה מפעולת הטבע בהתאבקותו עם החולי (שם).

התְאַהֲבוּת, ש"נ, — שה"פ מן הִתְאַהֵב, אהבה זל"ז: וההתאהבות הוא שיהיה כל אחד משניהם בזאת התכונה (נופ' צופ', מכיר ליאון ג 7).

הִתְאוֹנְנוּת, ש"נ,—שה"פ מן הִתְאוֹנֵן: ופרשה זו מהוברת וקשורה למעלה לשני הענינים אשר קדמוה והם התאוננות העם ומנוי הזקנים (עבוה"ק לר"מ גבאי, סתרי התורה כב).

הִתְאוֹתוּת, ש"נ, — שה"פ מן הֵאוֹת, נֵאוֹת, במשמ' נטיה והסכמה: ומי שיראה תנועת האבן המגנטים אל נקודת הקוטב הצפוני לא יפלא מהיות התאותות טבעי לחלקי הגלגל (ר"י אברבנאל, מפע' ה' ג ג). כאלו תאמר הגלגל העליון מפני התאותות טבעי שיש לו לאותו מקום ושאר הגלגלים יתנועעו אל המזרח בעבור התאותות אשר להם בטבעם ויתחלפו תנועותיהם במהירות ואיחור כפי חוזק ההתאותות או חולשתו (שם). מפני שהוא יותר קל ויש לו יותר התאותות ונטייה אל המעלה (שם).

הִתְאַזְרְחוּת, ש"נ, — שה"פ מן התאזרח, השתמשו במלה זו בזמן החדש במשמ' היות אֶזְרָח בארץ מהארצות.

הִתְאַחֲדוּת, ש"נ, — שה"פ מן הִתְאַחֵד: תצייר לעין שכלך הכחות הרוחניות אשר למעלה וכו' ותחשוב כי אתה מכללם ואין הפרש בינך ובינם מרוב התאחדות עצמך בעצמם (רמב"ע, ערוג' הבשם). כי אלו הארבעה ר"ל האבות ומשה רבינו התבאר בהם מן ההתאחדות בשם ר"ל השגתו ואהבתו (ר"ם א"ת, מו"נ ג נא). ונצח כי ההתאחדות בשכל הפועל אשר הוא ההצלחת האנושית (רלב"ג, מלחמ' ה' א ד). כי התאחדות השכל הנפרד הוא מהבלי הזקנות (אבונלר). שהשיג (משה רבנו) ענין התקשרות והתאחדות כל המציאות כלו (פרד' רמוני', רש"ע שפרוט כד). בהיותם במקום אצילותם יתענגו תכלית הענג בהתאחדות המשיג עם המושג (ר"י אברבנאל, מפע' ה' ח ו). כדי שיתאחדו במקום התאחדות שני העצבים (רשב"ל דורלן, מג"א, ת"י ד). טבעי הגלגלים והתאחדותם (ר"י אברבנאל, כראש'). והתחברם (של כחות הזכירה) הוא רחוק מאד וקשה על האדם כי התאחדותם היא מפני השכל (רשב"ל דורלן, מג"א, ת"י ד).— ובהשאלה, התאחדות אישי קבוץ אחד בדעה אחת והסכמה אחת: ולכן היה אהרן אוהב השלום וההסכמה והתאחדות בני ישראל (ר"י אברבנאל, נחל' אבות ב). אבל השלום הנאמר בהם (בבע"ח) הוא התאחדות וטוב הסדר (שם א). שהיה אוהב שלום ר"ל אוהב הסכמתם והתאחדותם (שם). להורות כי התאחדות אומה זו סבה חזקה לקיום הכל והצלחתם (כפולות יהודה מט).

הִתְאַחֲזוּת, ש"נ, — שה"פ מן הִתְאַחֵז: לא נירא מהמקטרג הסובב בקטרוגו ועיניו צופיות להכנים קטרוגו ביתר שאת ויתר עז למעלה מצד התאחזות סיגי הכסף והזהב (כנף רננ', פזמונ' לר"ס, בהפרוס).

הִתְאַחֲרוּת, ש"נ, — שה"פ מן הִתְאַחֵר ונאמר אחד לשלול הרבוי ונאמר ראשון לשלול ההתאחרות לא לקיים לו ההתחלה (כוזרי ב ב). כשיארך התאחרות הליחיות הנשפכות לחלל האברים אשר כבר יעלו בנפיחא במורסא (פרקי משה ב). שמאחר לאוהביו ואין משלם להם מיד ומי יחשוב שיהיה בזאת ההתאחרות גנות (יריעות שלמה א).

הִתְאַכְּלוּת, ש"נ, — שה"פ מן הִתְאַכֵּל: והרפואות החמות המתיכות התיכה חזקה יתחדש מהם באבר בעל המורסא דבר דומה להתאכלות (פרקי משה ג). ואם תהיה המוגלא (בשחיני הכליות) חדה הפחד יותר רב ולא יפוחד ממנו מהם אלא ההתרחבות וההתאכלות ואמנם רעי הליתה

הנה יקרה מהם ההתרחבות עד שיגיע אל המות (קאנון ג יח ב ד). ואם יהיה שם התאכלות או בשר מת או ראוי שינקה ברפואה מנקה בשר המת (שם ג יג ד ה).

·הִתְאַמְּצוּת, ש"נ, — שה"פ מן הִתְאַמֵּץ, במשמ' עשיית מאמצי כח כדי לעשות דבר מה: ולזאת העיר ה' את לבבי לעשות השתדלות והתאמצות להעלותו בדפוס שנית למען ישיגו החכמים השלמים תאוותם (הקד' המביא לדפוס ס גידולי תרומ'). — ובמשמ' התחזקות: ובודאי יהיה להם מלחמה גדולה בדעתן למען יהיה להם למשיב נפש והתחזקות והתאמצות יותר כשיראו שכבר דברו מזה מקודם (מגיד מישרים נט).

·הִתְאַמְּרוּת, ש"נ, — שה"פ מן הִתְאַמֵּר: כי תנועת הגופים כדרך הראיה יתכן שתהיה עבודה לרבון העולמים ושירות והתאמרות לעבד מעבדו יקרא מלאך ערכו אל האורות האמתיות האלהיות (משכיות האורות, בסוף שירי שלמה לדוקס).

·הִתְאַמְּתוּת, ש"נ,—שה"פ מן הִתְאַמֵּת: ויראה בתחילת המחשבה שיתואר הבורא יתעלה בזה המין מן התארים אמנם עם ההתאמתות ובדקדוק העיון יתבאר המנע זה (ר"מ א"ת, מו"נ א נג). כבר האריך גאלינוס בהתאמתות המאמר הזה בספורו במה שראה ולא יתן סבה לזה בשביל הספק אשר נרצה להתירו (פרקי משה א). ומאמרו אצל ההתאמתות והעיון הדק יותר אמתי (קאנון א א ה, במהות האבר). שאם לא היה הענין בזה התאר לא היה מגיע מזה הספר ההתאמתות בזאת החקירה (רלב"ג, הקד' איוב). להתאמת אצלם שהוא צדיק וישר יותר מן ההתאמתות אשר להם באנשים אשר הגיעם רע שהביאו ראיה מהם (שם יט). ולזה היה התאמתות שליחות השליח עקר כולל לכל הדתות האלהיות וכו' לפי שהתאמתות שליחות השליח המיוחד בכל דת ודת עקר פרטי אליה (העקרים א טו). כי הנה מציאות המחוייב אצל ההתאמתות המחייב בשלמות תנאיו הוא הכרחי (ר"י אברבנאל, מפע' ה' ו א).

·הִתְאַפְּקוּת, ש"נ, — שה"פ מן הִתְאַפֵּק: אם לא תשיג שאלתך במתינות ובהתאפקות באיזה דבר (ר"י חריזי, מוסרי הפלוסופים ב א). בארך אפים ירבו העוזרים ובהתאפקות ישתעבדו הלבבות (שם א י). ואין גבורה כהתאפקות ואין עשר כהסתפקות (פניני המליצות, גנזי ישראל בפט"ר, גורלנד). הפנינים מאוסים ליקרם, הישרים מאוסים לישרם, ההתאפקות ללבות יתרה, בהסתפקות או בחריצות תשלם הסחורה (עמנ', מחב' יא). לבשתי בעת האבל, מעטה ההתאפקות והסבל, ארצה מה שרצה יוצרי, והוא לבדו ישעי ואורי (שם יה). גבורת הלב וההתאפקות מרדוף אחר התאות (REJ, XXVI 224).

·הִתְאַצְּלוּת, ש"נ, — שה"פ מן התאצל: ואחריו גלה סוד הספירות וכל העולמים הנעלמים והתאצלותם קשורם ואחדותם עם מקור מעיינם וסבתם (הקד' המתרגם שעה"ש לר"א הירירו). אל נקודת המרכז האחת והבלתי מתחלקת אשר ממנה התאצלותם ומוצאם מובאם וחזרתם (שם ד יא).

·הִתְאַצְּרוּת, ש"נ, — שה"פ מן התאצר: וסברת ר' אדא שאמר דוחק את רגליו וכו' שזה יתילד להתאצרות ולהתילדות זה האיד העשני בגוף הארץ שהוא הדום רגליו (רמ"ע מפנו, פרד' רמונ' נג).

·הִתְבַּהֲלוּת, ש"נ, — שה"פ מן הִתְבַּהֵל: וכאשר נחלש כחם בשמיעת הקול ההוא פחד קראם ורעדה ומפני התבהלותם שמעו השמונה הדברות הנשארים ולא הבינו אותם (ר"י אברבנאל, יתרו). ולא זכר הכתוב אם בא הדבור הזה (שנאמר ברבקה שני גוים בבטנך) בחלום או במראה ולא שהתעוררה היא לדבר מה מפני התבהלותה למה שראתה (הוא, מ"א ג). כי בהיותו נוח לכעום מורה על התבהלות טבעו ורתיחת דמו (הוא, נחל' אבות ה).

·הִתְבַּדְּדוּת, ש"נ, — שה"פ מן הִתְבַּדֵּד, מן בָּדָד: וקנה (משה) כל זה מסיני מתוך התבדדותו שמה מבלי מאכל ומשתה (ר"י אברבנאל, נחל' אבות א).

·הִתְבּוֹדְדוּת, ש"נ, — שה"פ מן הִתְבּוֹדֵד, כמו הקודם: והוא ילמדהו בעת התבודדותו ובעת היותו ישן (ראב"ע, ספר העצמים). על טהרת הנפש ועל ההפרשה ועל ההתבודדות לו יתברך (אגר' הרמב"ם לבנו). המקום הרמוז אליו מן ההר אשר בו היה ההתבודדות והשגת השלמות (ר"מ א"ת, מו"נ א ח). כל הלילה שהיא

העת המיוחד להתבודדות (ידע' בדרשי, כתור תהל' ב). שיהיה המחבר במוסר יכון במאמריו עם כללותם שיהיו מובנים לשומעים בהשקפה שוה מבלי שיצטרך לזה התבודדות מופלאה (סוס, הקדמ' הפרדס). כשיפרד השלם מהתבודדותו להתעסק בצרכי העולם (הוס, אגר' לרמב"ם). והמתיחד הוא הפרוש מבני אדם ומעסקי העולם ושם כל כונתו להשיג החכמה בלבד כי ההתבודדות על זה הדרך מתנאי השלמות (המעל' לרש"ט פלקירא ב). לא היה מגיע לו רתת וחרדה בבא אליו הנבואה מפני ההתבודדות אשר לזה הכח (רלב"ג, מלחמ' ה' ב ו). כי כאשר הקיצותי מהתבודדותי בזה מצאתי כי עודי עמך ואינם דבר זולתך (העקרים ב כה). כי בסבת ההתבודדות ידבק האדם במקום הראוי יחדש אותות ומופתים (רש"ט בפרוש, פרד' רמונ' ג). וכאשר יתמיד בדבר הזה ויפליג ההתבודדות באהבתו אין ספק שיושפע עליו השפע האלהי אם לא יעיקהו מעיק (ר"ח קרשקש, אור ה' ב ד). שהזמנים היותר מוכנים אל ההתבודדות הם כשיעור אדם בלילה להשקט הקולות וצורכי העולם ולהתכת האידים העולים בשינה למות (ר"י אברבנאל, נחל' אבות ג). והיה שם (בנות) מושב בני הנביאים להיותו מקום מוכן להתבודדותם (הוס, ש"א יט). כי הוא (אליהו) בהתבודדותו לא היה מביט אל דבר מפה ומפה (שם מ"א יח). והיו קוראים אותו (את יהוא) משוגע לפי שבהתבודדותו היה נראה להם משתגע (שם, מ"ב ט יא). ובחר (משה) התבודדות והבדל מבני אדם המטרידים אותו (רשב"ל דורקן, מג"א, חלק סוסינו ב). וגם בכמה חבורים נמצא שההתבודדות והפרישות והדביקות היו נוהגים בהם חסידי ישראל היינו שבהיותם לבדם מפרישים מדעתם עניני עולם ומקשרים מחשבותם עם אדון הכל (ס' חרדים ע). והאומן ההוא בעלותו למעלה אל מקום התבודדותו אין לו מכל זה הנעשה באומנות הזה דבר כלל (רמ"ק, שעור קומה י"ג תורה). וטעם החלום הנה סבתו התבודדות המחשבה וההרהור ומחוזק ההתבודדות בדבר ההוא אשר בו המחשבה יתחקה בנפש חקוי חוק ותתעלה הנפש כאלו היא נשללת מן הגוף מצד ההתבודדות ההוא ולא יעצרנה הגשם (עכוה"ק לר"מ גבאי, סתרי התורה כז). שכן דרך המשוררים לדבר על עצמם כאלו הם זולתם כמו הקבצו ושמעו בני יעקב, נאום בלעם בנו בעור, עורי עורי דבורה, קום ברק ורבים כאלה והטעם הוא מפני שמרוב ההתבודדות יתעלה השכל וישאר הגוף כמו בלי נשמה ונראה להם שהם אינם אלא אחרים וכו' ותראה ג"כ שהמשוררים לפעמים כשהם מחברים שיריהם משתוממים ואינם מרגישים מאומה מרוב ההתבודדות (מתק שפת' לר"ע פרנסים 30).—ואמר המליץ: עבודת אל אשר גלוי בגלוי ואולם כל שארה בסתרים, ואם תאבה שמוע לעצתי בחר התבודדות וזנח חברים, ואם יראת אלהים אין בארץ ברח דודי דמה לך לעפרים (מנח' מלוגזנו, דרך חיים). — ובדקדוק, סגולת פעל עומד: שהעברים כשרצו להוציא פעל מה מן ההתבודדות להתעברות הדגישו באות אחת (לשון למוד' לר"ד יחייא ה).

הִתְבּוֹלְלוּת, ש"נ, — שה"פ מן הִתְבּוֹלֵל, השתמשו בו בזמן החדש במשמ' התדמות גמורה של עם לעם אחר, **Assimilation**.

הִתְבּוֹנְנוּת, ש"נ, — שה"פ מן הִתְבּוֹנֵן: וההתבוננות האדם בסוד הראיות השכליות היא מחשבה (רמב"ע, ערוג' הבשם). כי אין הדבר כמו שחשבתו בתחילת המחשבה אבל כמו שיתבאר עם ההתבוננות לזה הדבר (ר"ש א"ת, מו"נ א ב). התבוננות הדמיונות והמחשבות לא התבוננות הנמצאות והמושכלות (שם עד). אבל מי שיחשוב שטרחה (של התורה) גדול וקשה ושבה צער גדול כל זה טעות בהתבוננות (שם ב לט). לא ענין התבוננות בני אדם בהם (ר"ז חריזי, שם ב ו). ועל כל פנים השתדלות בלמוד ובהתבוננות טוב (מלמד התלמידים, פרה). והמאמין כי הוא בשמים ובארץ במעט התבוננות ישיג שאינו גוף כי הגוף יגבלהו מקום אחד (שם, ואתחנן). ונאמר שכבר יראה עם ההתבוננות הטוב שבכאן תארים נאמרים בשי"ת ובזולתו בקודם ובאחור (רלב"ג, מלחמ' ה' ג ג). לפי שכל אדם מדרכו לחשוב מחשבות וליחס לעצמו ההתבוננות והסברא והשכל יותר מכל מה שזולתו (העקרים ג כג). וכל איש משכיל שיקרא בו אני משביע בנפשו שלא יעבור עליו בשילות רק יתבונן בו במתון התבוננות מופשטת מתאוה ומקנאה (הקד' תגמ' הנפש). ואחרי זאת ההצעה שמע מה שאברורהו בזה הפרק והתבוננהו

התבוננות מיוחד מוסף על התבוננותך לשאר פרקי זה המאמר (ר"ש א"ת, מו"נ ב מח). לפי שידע אותו בעברו על הדבר ההוא לפי טוב התבוננותו וזכות עיונו (מלמ' התלמיד', וארא). — ומ"ר: כשאני מקיץ מאותם ההתבונניות שאני מתבונן ברבוי התארים אני רואה שכל אותן התארים אינן אלא בחינות שכליות מהוראות (העקרים ב כה).

***הִתְבּוֹשְׁשׁוּת**, ש"נ, — שה"פ מן הִתְבּוֹשֵׁשׁ: ותמיה נפלאה לי על התבוששות מכתבך וסבת המניעה לזמן כל כך ארוך (קבץ אגר' כוקסטורף 34).

***הִתְבַּזּוּת**, ש"נ, — שה"פ מן הִתְבַּזָּה: ההתנשאות הואמי שישא נפשו יותר מהראוי לה ויכבדה למעלה מחקה וההתבזות הוא ההשפל בעת הכבוד והיקר יותר מהראוי (מאזני צדק, אלגזלי 106).

***הִתְבַּלְבְּלוּת**, ש"נ, — שה"פ מן הִתְבַּלְבֵּל: הכעס לפי דברי החוקר הוא התבלבלות המחשבה מצד דם מתנדנד והולך סביבות הלב מפני תשוקת נקמה (צמח צדיק, א' מודינא יא).

***הִתְבַּלְּעוּת**, ש"נ, — שה"פ מן הִתְבַּלַּע: ועוד יש סוד נעלם בזה הקטרוג וההתבלעות שלשנים אלה ירמזו למחלוקת יום שני שבו נחלק השמאל וקטרג על הימין (עבוה"ק לר"מ גבאי, סתרי התורה יד). הנה יש להתבלעות זה עיקר ושורש כי כן הקטרוג למעלה (שם).

***הִתְגָּאוּת**, ש"נ, — שה"פ מן הִתְגָּאָה: אל תתהדר לפני מלך ענינו התגאות והתיפות (הפרש' לריב"ג, הדר). שלא יטה אל צד הגובה בהתגאותו במעשיו בעשותו לפנים רק על דבר אמת (מלמד התלמ', חיי שרה). ידוע שכל התגאות האדם יבא מצד דברים רוחניים והנפש שבו (פענח רזא, בהעלותך).

***הִתְגַּבְּנוּת**, ש"נ, — שה"פ מן הִתְגַּבֵּן: ואתה ידעת ממה שכבר קדם לך וכרונו אות כל אחד משני הענינים והרפואות המונעות מההתגבנות הרטיה בדבג בקצת השמנים הדקים (קאנון ג יב א 7). ומן הרפואות המתיכות להתגבנות החמה וכו' ומן הרפואות המתיכות להתגבנות הקרה התמדת היציקה במים (שם).

***הִתְגַּבְּרוּת**, ש"נ, — שה"פ מן הִתְגַּבֵּר, א) עצם שה"פ, במשמ' כח: אמנם אנשי העולם והחמס וההתגברות המזיק מן הדברים אצלב והקשה שבהם שיהיה שם שופט ימנע ההתגברות (ר"ש א"ת, מו"נ ג לט). והמין השני מן הרעות הזה שיביא על קצת בני אדם מקצתם כמו נזק קצתם לקצתם והתגברות קצתם על קצתם (ר"י תבון, שם ג ב). ומהם ענינים יבואו מחוץ ויעוררו על התנועה התגברות וניצוח (ראב"ד, אמו"ר א ח). שאמר חבקוק כשראה התגברות נבוכדנצר ורוב הרגו בבני אדם אמר ותעש אדם כדגי הים (אוהב משפט לאיוב יח). יגדל בעיניך המעט שבמעט מנצוחו והמצער מהתגברותו כדי שיהיה לך מדרגה אל מה שלמעלה ממנו (תו"ה, יחוד המעשה ה). דלדלונו תוקף יד מונינו והתגברותם עלינו (אגר' תימן להרמב"ם). — ובדברים לא בע"ח: ובהשתנות הזמן עליהם ויתבלבלו חדושי האויר והתגברות הטבעית (ר' קלונ', אגר' בע"ח מא:). כי התגברות הדמיון באיש הבריא לא יהיה כי אם על המעט ולא יתרבה (ר"י אברבנאל, ש"א ג ו). ויתהפך החומר ויעשה צורה בהתגברות חלק הרוחני (אוצ"ת, ברא' ג יט). כי מן הרוח לקח כח וגבורה וזיו החכמה לפי גדלו ומרוב התגברות המאור הזה בעלותו בגאותו ובגאונו נתחלק לשני חלקים (כרית מנוחה ס). והמדרגה הג' היא למעלה גם מזה והוא בהתגברות כח הרצון של מעלה מן הטעם (גביע הכסף, מאמ' יקר' ד). אמנם הדם כשיגבר וכו' יתחדש מן התגברותו ככד בשרש העינים (קאנון א ב ב ז). — ב) במשמ' הִתְגָּאוּת: כי קצת בעלי העיון מאלה המדברים הגיע בהם הסכלות וההתגברות עד שאמרו שאלו היה אפשר העדר הבורא לא התחייב העדר זה הדבר אשר המציאו הבורא ר"ל העולם (ר"ש א"ת, מו"נ א סט). כי נראה שהוא כסגולה לאומתנו העדר ההסכמה והתגברות קצתנו על קצתנו (ר"א דלמידיגו, בחינ' הדת).

***הִתְגַּבְּרִיּוּת**, ש"נ, — כמו הִתְגַּבְּרוּת: כי ידומה שיהיה הנרצה בזה הכוכב אצל הטבע התגבריותו (רלב"ג, מלחמ' ס' ה ב ט).

***הִתְגַּדְּלוּת**, ש"נ, — שה"פ מן הִתְגַּדֵּל במשמ' הִתְגָּאוּת: גסי הרוח וגבוהי הלבבות אשר נפשם נפרדת ממקומה מהתגדלות וגבהות (הפרש' לריב"ג, זחח). גם לא יכעס על מי שהוא קטון ממנו מאד למה שלא יחשב לנפשו התגדלות בהתנקם ממנו (נופת צופים ג ב). אני מוכרח להשיב לטענותיך

איוב לא מפני התנשאות והתגדלות כי כבר הנחתי מקום לזקנים וילאו (אוהב משפט לאיוב לב יא).

התגודדות, ש"נ, — שה"פ מן התגודד, במשמ' חכוך ואבוק: ואמנם האותות שיש בושט שחין ואיננו מורסא כי הבליעה במורסא תכאיב בגדל הלגימה והתגודדותה יותר מהכאבתה באיכותה (קאנון ג יג א ח).

התגוללות, ש"נ, — שה"פ מן התגולל: שכאשר הרגן (אחשורוש את ז' שרי פרס ומדי) לא הרגן אלא ע"י התגוללות והתנפלות ועלילות ברשע מפנים אחרים (מגי' ספר לרשב"ל דוראן לא.).

התגלגלות, ש"נ, — שה"פ מן התגלגל, בהשאלה קצת במשמ' השתלשלות: ולכן התחכם הצדיק לשאול ראשונה מאת בני חת ולדבר לעפרון אחרי התגלגלות הדברים ובפני כל עם הארץ כדי שיתבייש ולא יחזור מהדבר הכללי אשר אמר לו (ר"י אברבנאל, חיי שרה א). ובסוף המזמור נתן הסבה בכל הסדור וההתגלגלות הזה (הות, זבח פסח, ברוך שומר). מלת בגלל לשון התגלגלות וסיבה שיהיה דבר סיבה בדבר אבל לא פועל בעצמו (יריע' שלמה א). — ובזמרה, התגלגלות הקולות: שנעימות הנגון טבוע עליו בלעדי עוד נעימות מקריות המצויות בנגון הכאת הקולות והתגלגלות היבבות ויופי הציצי שבקול (יריע' שלמה א ב א).

התגלות, ש"נ,—שה"פ מן התגלה: ענין התגלות והראות (הברב' לריב"ג, ידע). והתבונן במה שכתבנו למעלה מעין התגלות הארץ והראות היבשה (יסו"ע לר"י ישראלי ב ב). וכשתצא השלהבת לפועל לא יצא דבר מחודש כי אם התגלות מה שהיה נעלם (מנח' קנא' לר"י מפיסא 23). — ובהשאלה, התגלות האלהות וכדומה: להאיר ולהעיר את לב בני אדם לדרוש את ה' בכל לבו ונפשו והוא על שני דרכים הא' על התגלות אלהותו יתברך עם כל פרטי הנבראים וכו' (קדושת לוי, כי תבא). החומר הפשוט וההיולי שהצורה שבו אינו ממש ועצמי רק התגלות בתאר לבד (ברב' תתג', מאמ' יקר' ד). והתגלות אור השכל בדבור כהתגלות אור היום בשמש ואור האש בנר (הקד' תל"ע).

התגלחות, ש"נ, — שה"פ מן התגלח: שהוא צריך לטבול אחר התגלחת כדין מצורע שטובל אחר כל התגלחות (תוספ' נזיר נה:).

התגמלות, ש"נ, — שה"פ מן התגמל: אחר כך ביאר שאלו היסודות יתגמלו ויתאחדו אצל ההמזגה ויפסד ההתגמלות אצל ההפסד ואמר עת לחבק שהוא ההתגמלות ועת לרחוק מחבק שהוא הפסד ההתגמלות ההוא (דרך אמונה, אבר' ביבאגו א א).

התגנדרות, ש"נ, — שה"פ מן התגנדר, נהוג בדבור העברי בארץ ישראל, והשתמשו בו גם בהעתונים.

התגנות, ש"נ, — שה"פ מן התגנה: ונשקע בהתגנות ובהתנאות (ר"ש א"ת, מו"נ א ב). להעיר השלם ללמד ולהשלים אחרים ולהזהירהו שלא יתרשל מזה בהתגנותו אצל רוב בני דורו בזה (מלמ' התלמיד, לך לך). שהשטפה בזוטו של ים הם מחמדי העולם שישקיעוה בהתגנות ואולם השודדים שישללוה בדרך הם המונעים הבחיריים וההכרחיים (ר' קלוני', אבן בחן פ).

התגעשות ש"נ, — שה"פ מן התגעש: ואחר שאמר זה דרך ספור הוצרך לתת טעם לזה הרעש וההתגעשות לארץ ולהרים (ר"ש א"ת, יקוו המים 147). והנמהר והמשוגע יקרה לו התגעשות השכל מן הפחותה שבסבות (פרקי משה ו). ויתגעש שם וירגיז הארץ ויזדעזעה וההתגעשות ההוא הוא הרעש (שעה"ש לאבי הרלב"ג א ז). והתגעש פרעה כ"כ מאותו מראה עד שבסבת התגעשותו הקיץ משנתו (ר"י אברבנאל, מקץ א).

התגרות, ש"נ,— שה"פ מן התגרה: שאחד המוליך את הבהמה למקום גדודי חיות ולסטים או מביא את הלסטים בהתגרותו למקום הבהמה (רמב"ם, שכיר' ג ה).

התגשמות, ש"נ, — שה"פ מן התגשם: למה הלבישני בגדי התגשמות ופשטיות ויתנני למטה לארץ ולא החשיבני שלא שם חלקי בגורל מלאכי השרת (ר"מ אלשיך, משלי ח ל).

התדבקות, ש"נ,— שה"פ מן התדבק, כמו הדבקות: לפי שהפשוט יעבור ויכנס בחומרי אם הוא מטבעו ויתחזק בו להתדבקותו בו (ראב"ע, ספר העצמים). ולפעמים יקרו הסתומים להתדבקות המעבר בסבת ארוכת הנגע שבו (קאנון א ג ב ו).

והמים והעפר יש לכל אחד מהם שתי התדבקות המים מתדבק ברוח ובעפר והארץ מתדבקת במים וברוח וכו׳ והתדבקות האויר באש הוא יותר מהתדבקות במים (נחמד ונעים, דוד גנז א ו). שבכל י״ב חדש שהרוחות עומדות בג״ע של מטה עדין יש להם קצת התדבקות עם הגוף (מנח׳ קנא׳ לר״י מפיסא 78). — ובהשאלה במוסריות: כלם מביאים אותנו אל ההבטחה בשם יתעלה ואל ההתדבקות בו ובדבריו (הקד׳ ספר הישר, ספורים). וציור הנפש לצורה שלמות לה ויהיה לה בה ההתדבקות בעצם השכלי (כוזרי ה יב). שהוא סבת ההתדבקות הגדול באל (ידע׳ בדרשי, באור תהל׳ כ י). וכן רמז ויברא אלהים את האדם בצלמו על התדבקות מחשבתו ממעלה למעלה עד רום המעלות (צרור המור, ברא״ש׳). ושהם הסולם האמיתי לבא אל ההתדבקות הנצחי (העתק׳ מחבורי הלל, תגמ׳ הנפ׳ מב). וכפי מה שירבה בשלימיות כך הוא מרבה האחיזה וההתדבקות בו (דרך ה׳ לרמח״ל א ג). שבהיותם דורשים בהם היתה באה האש ומלהטת סביבותם לגודל התדבקותם בעליונים (מנח׳ קנא׳ לר״י מפיסא 103). · ובמשמ׳ המשך, בלי הפסק, Fortdauer, continuité; -ty: כי התנועות הנכרכות לא יתכן שתשלם בהם ההתדבקות[1]) והתמידיות (רלב״ג, מלחמ׳ ה׳ ה כד). ואם היה רושם נקודה או קו בפעל כשהוא מתנועע בהתדבקות היה מחויב שיהיה בהם זמן יעמד באמצע וכו׳ ולא היה מבואר שההתדבקות איננו אפשרי אלא בתנועת ההעתק והסבובית ממנו ממה שממנו וממה שאליו ומזה הצד אפשר בה התדבקות ונצחיות (ר״ח קרשקש, אור ה׳ א יג).

***הִתְדַּלְדְּלוּת**, ש״נ, — שה״פ מן הִתְדַּלְדֵּל: וכאלו האבר הזה מפני התדלדלותו והתרפותו משליך סבל עצמו על זולתו (הפרש׳ לריב״ג, סבל׳).

***הִתְדַּמּוּת**, ש״נ, — שה״פ מן התדמה, כמו הדמות: ישראל ישיגום החלאים מהתדמותם בגוים (כוזרי ב מד). ולזה היו הכרובים בצורת אדם מפאת התדמותם אליו בצלמו (ר״י אברבנאל, נחל׳ אבות ג). אין דבר בכל העולם כולו בלי התדמות ושתוף לדבר שני שנמצאו עמו במציאות (הקד׳ יריע׳ שלמה). האהבה תולד על ברכי ההתדמות והשווי אשר בין המצבים (הקד׳ שבי״ע).

***הִתְהַוּוּת**, ש״נ,—שה״פ מן הִתְהַוָּה: בהתהוות[1]) הצורה ישתנה הנושא מטבע היצירה (מנח׳ הקרא׳, מכת׳ לקהלת אלקהרא). שאנחנו לא אמרנו שההמר הראשון נתהוה כהתהוות האדם מן הזרע או יפסד כהפסד האדם אל העפר (מו״נ ב יז). ההתהוות מלא דבר הוא מהנמנעות (ר״ח קרשקש, אור ה׳ ג ו א). הפועלים הצריכים לכל הויה והויה ואופני ההתהוות ושעורי היסודות הנכנסים בכל מורכב ומורכב כפי הראוי למינו (ר״י אברבנאל, מ״א ג). כי היה אצלם התהוות הדבר מלא דבר נמנע מפאת עצמו (הוא, מפע׳ ה׳ ב ב). שאנחנו לא אמרנו שנתהווה (העולם) כמשפט התהוות הדברים הטבעיים (ר״מ בוטריל, פי׳ יצירי׳ א). ענין התהוות הולד בבטן הנקבה (ברכ׳ חתנ׳, מאמ׳ יקר׳ ד). למה לא סדר (הבורא) בכמו אלו האנשים הקשה יום שלא יתהוו כי יותר היה להם זה טוב וייחס לזה תתהוותם לשגגה אל השי״ת (רלב״ג, איוב י).

***הִתְהַלְּכוּת**, ש״נ, — שה״פ מן הִתְהַלֵּךְ: ומזאת הבחינה נקרא העולם הזה דרך ויקראו היי האדם ופעולותיו בשם הליכה ותנועה והתהלכות (ר״י אברבנ׳, נחל׳ אבות ו). מעלת מדת ההתהלכות (עם ה׳) לא נזכרה רק בצדיקים כגון חנוך נח ואברהם (ר׳ בחיי. ברא״ש׳).

***הִתְהַלְּלוּת**, ש״נ, — שה״פ מן הִתְהַלֵּל: אך שקר התהללות הגבור ביום רעה ושוא תשועת אדם ביום עברה (בחינ׳ עולם טז). וירימו כל קהל עדת בני ישראל את קולותם בשירות והתהללות והתרוממות לה׳ (תולדה בומרונית 93).

***הִתְהַפְּכוּת**, ש״נ, — שה״פ מן הִתְהַפֵּךְ, א) עצם שה״פ: בין התהפכות התנועה בדרכו ובין התהפכות השכור בקיאו וההתהפכות היא התנועה אל צדדים שונים (הפרש׳ לריב״ג, תעה). ויש בו מדות שיביאוהו למאוס בעולם ולהניח ישובו מפני התהפכות עניניו בו והתמדת הפגעים והיגונות עליו (חו״ה, עבוד׳ ה׳ ג). כי הנכנע סובל

---

[1]) ע״ד הלשון הערב׳ אלתצאק[a]).

[a]) التصاق

[1]) אפשר שזה מקור התפעל.

בעת ביאת הפגעים אליו וההתהפכות הענינים עליו (כס, הכניעה י). אמר פ' (מן השדים לשלמה) ההתהפכות בבני אדם טבעית (אלחריזי, מוסרי הפלסופ' יב כב). וסבת החולי בהם שנוי האויר וקלקולו וההתהפכות ארבעה יסודות (ר' בחיי, והרא). שהוא סבת ההתהפכות והתשוקה הבהמיית (תגמ' הנפש כג:). שלא קדם השתנות כלל בבריאה המוחלטת ההיא כי לא היה שם התהפכות מצורה לצורה (ר"י אברבנאל, מפע' ה' ה ג). ויעשו גם הם הרטומי מצרים בלהטיהם רוצה לומר בהתהפכות ומהירות תחבולותיהם שהם כלהט החרב המתהפכת (הוא, והרא). או התהפכות בני מעים מרוחות שבהם או מסם המות שבלע (אולה"ת לר"י להלון ע ב א). כי תהיה מדרגתם מדרגת הלקיחה וההתהפכות אשר אברי גופם יתהפכו לדבר רוחני (מנח' קנא' לר"י מפיסא 80). כי הסיבה המתחדשת מחייבת שנוי הענינים והתהפכותם מענין אל ענין (תו"ה, הבטחון ג). כי כל זמן שהם מזוגים יחד ועומדים על מתכונתיהם בשוה הגופות בריאים וחזקים ובהתהפכותם בא החלי (ר' בחיי, והרא). — ב) בתכונה, התהפכות הקיצית, החרפית, כמו הֶפּוּךְ הקיצי: ונקרא עגול עמידת השמש הקייצית כמו שבארנו או ההתהפכות הקייצית בהיות השמש שם יתחיל לבא להפך הצד וישוב אחור ונקרא עגול עמידת השמש ההורפיית או נקרא ההתהפכות החורפית כי אז השמש מתהפך אלינו (אספירא לר"א בר' חייא הנשיא ב). האחת (משתי הרצועות) היא בין ההתהפכות הקייצית והעגול הצפוני והאחרת היא בין ההתהפכות החורפית ובין העגול הדרומי (כס).—ג) התהפכות הנפש, רגש של קבס ושל בחילות חוקה שיחוש אדם קודם הקיאו: ואמנם היתר הזקה (בהולשת העכול) הנה יורה עליה הפהוק אשר יביא טעם המאכל אחר זמן וקרקורים והפץ קיא ומתיהה והתהפכות הנפש (קאנון ג יג ג 7). ופעמים רבות יתחדש מהם תעוב מאכל ומיאוסו ויעורר התהפכות הנפש לקיא כשתהיה התאוה נפסדת מצד אחר (פרקי משה ט). — ד) התהפכות ניצוץ השמש, חזרת קרני האור מכל גוף מלוטש, Reflexion: כִּי גבול האויר ההווה על הארץ אשר הוא חם בטבעו אִינו כי אם עד תכלית התהפכות ניצוץ השמש (ר"י א"ת, רות תן ז). ולפיכך כאשר יתהפך ויכפל הניצוץ על נפשו הכפל נפלא הנה יכפל זה החום כאשר היה התהפכות הניצוץ יותר חזק והוא כאשר יקרב השמש לחדש זויות נצבות (רלב"ג, מלחמ' ה' ה ב ו). ומן הדין היה כפי טבע המציאות שיכסו המים היבשה ואז לא יהיה איך כי הוא יתילד מהתהפכות הניצוץ בדבר הקשה (רמ"ע מפנו, פרד' רמונ', סדר מועד). ודע ששלשה הלקי האויר הם העליון הקרוב לאש הם ולח ומה שלמטה ממנו חם בסבת קורבתו מן האידים העולים מן המים ומרוחק מהגיע אליו התהפכות הניצוץ ומה שלמטה מזה קרוב לארץ חם ויבש לסבת קורבתו מהתהפכות הניצוץ (כס). המים יכסו את היבשה ולא יכלה הכאת נצוץ השמש להאיר ולא להתהפך התהפכות מוחש מפני המים (ר"י אברבנאל, ברא'). חלק מועט ממנו המתחמם במקרה בהתהפכות נצוצות מאורי אור (ספורנו, ברא' א ב). האויר הקרוב לנו אשר בו התהפכות ניצוץ השמש (משה בוטריל, פי' יציר' א יא).—ה) בהשאלה במוסריות, מדת מי שאינו עומד בדבורו, במנהגו: ומסעיפי המדה הזאת ההתהפכות וכו' כי ההפכפך אינו עומד על ענין אחד (תק' מד' הנפ' לרשב"ג ב ב).

הִתְוַדְּעוּת, ש"נ, — שה"פ מן הִתְוַדַּע: בסבת ההכרה וההתודעות שהיה ביניהם (שו"ת ריב"ש כסו). והרמב"ם כתב שהתודעות לרשות הוא ממה שיפסיד האדם בתורתו (ר"י אברבנאל, נחל' אבות א). — ובהשאלה, ברוחניות: ראוי שנדע אם כתבו משה רבינו ע"ה כפי סברתו ועיונו או כפי קבלתו מאבותיו או אם היה זה אליו התודעות אלהי נבואיי (הוא, מפע' ה' א א). שספר בראשית וספור הבריאה ההדשה משה כתבו מפי הגבורה בסיני ושהוא התודעות נבואיי אלהי הגיע למשה מאת ה' מן השמים (כס ב). ושהנבואה פעמים תבוא לנביאים מושכלת בהתודעות ברור מגיע לשכליהם ופעמים תבוא מדומה בצורות אשר יראו בכתם המדומה (הוא, ש"א ג). — ומ"ר: ומפני זה היו צריכין להודיע שאותם ההתודעיות הנבואיות שהם היו מספרים בדבריהם ולשונם הגיעו אליהם מאת האלהים (הוא, מפע' ה' א ב).

הִתּוּךְ, ש"ז, — שה"פ מן הִתֵּךְ, התיך המתכיות בכור באש, Schmelzen; fonte: כְּהִתּוּךְ כסף בתוך כור כן תתכו בתוכה (יחזק' כב כב).— ונצוי. ספרות:

וימצא (השניי) במאמר הכמה והוא הצמיחה וההתוך וימצא במאמר האיכות והוא ההשתנות (מו"נ ב הקד׳ ד). וימות הקיץ והקציר הם זמן הבשול וההיתוך והיובש (מלמ׳ התלמיד, בופט׳). והשנית (הסבה לקדחת יומית) המנע התוך מה שיקרא מהתאבבות שטח הגוף בסבת הקור (תרג׳ פרקי גלינוס, כ"י פריז 225). כל בעלי בתים משתמשים בקדרות ברזל מצופים בהיתוך לבן (שו"ת חתם סופר, יו"ד קיג).

***הִתְוַכְּחוּת,** ש"נ, — שה"פ מן הִתְוַכֵּחַ: טענות המדברים על אמתת הקדמותיהם שבזה כלו ימיהם וכו׳ ויתחדשו עליה הספקות המתרגשות ויצטרכו לחבורים והתווכחות בקיום ההקדמה ההיא (מו"נ א עא). לפעמים יקרה כי אשא ואתן לענין פסק הדבר נפל בו מחלוקת בין גדולי הפוסקים ז"ל ואין זה אלא על צד ההתוכחות בהתחדשות איזה דקדוק והרגש (הקד׳ גידולי תרומ׳). האם יהיה ראוי של התוכחותכם עמי תחשבו למלים ולרוח דברי מזולת שתבואו עליהם בטענה האם זה מחוק המתוכח השלם (רלב"ג איוב ז). שרבו כמו רבו הפלפולים אצל הפילוסופים והגישו עוצם התווכחותם בענין הטבע לדעת מה הוא (קול יהודה, כוזרי א עה).

***הִתּוּל,** ש"ז, — שה"פ מן הִתֵּל: בתי כנסיות ובתי מדרשות אין נוהגין בהן קלות ראש כגון שחוק והיתול ושיחה בטלה (רמב"ם, תפלה יא ו). וההתול הוא הסכמה נראה עם המהותל בדבר מזולת שיהיה הענין כן על דרך האמת (נופ׳ צופ׳, מסיד ליתון ג ב). — ועי׳ הֵתֶל.

***הִתּוּלִי,** ת"ז, — מטבע ההִתּוּל: ודע כי לא במדה אשר אתה מודד מכתבים אחרים תמדוד את זה ענין התולי והנה ממאמר תשליך כבר יצא משפטו בטוב (יה"ש, מחמ׳ תבליך, ליון ב).

***הִתְוַעֲדוּת,** ש"נ,— שה"פ מן הִתְוַעֵד: שבכל עת אשר יהיה התוועדות ארבעה פרנסים ביהד אזי הטובי יהיה תמיד עמהם בהתוועדם (פנק ק"ק במברג נ). ומעשיהם מוכיחים כאלו כוונתם להרס כל התוועדות קדש דרווזני קציני ד"א אשר הוא מעמד ומצב הכלל כלו (אגר׳ קהל גרמניץ, ש׳ תכ"ז).

***הַתָּזָה,** ש"נ, — שה"פ מן הִתִּיז, א) הַתָּזַת הראש בחרב וכדומה: מה עגלה ערופה בהתזת הראש אף כל שופכי דמים בהתזת הראש (מכי׳ משפט, מס׳ דנזיק׳ ד). מה עריפה שנאמר להלן התזת הראש אף כאן התזת הראש (ירוש׳ סנה׳ ז כד:). — ב) *הַתָּזַת צרורות, הפעולה להתיז הצרורות, שינתזו מתחת הרגל וכדומה: בעטה בארץ ברשות הניזק והתיזה צרורות מחמת הבעיטה והזיקו שם חייב לשלם רביע נזק שזה שינוי הוא בהתזת הצרורות (רמב"ם, נזקי ממון ב ו). (אין אנו גוזרים) התזת קנה שמא יעלה דרך האילן (רב"י ע"ז מב:). אם נתז שבר מן הכלי שנשבר ע"י התזה על כלי אחר ושברו (לבוש, נזקי ממון שנ ה). — ג) *הַתָּזַת האות, הכרתו בענין שישמע קולו המיוחד היטב: וכן הדרבן והוא כצורת אולה שיהיה בראש התיבה אינו לא שר ולא משרת אלא לרמוז שיוציא אותו האות בהתזה (הור׳ הקורא, בער הטעמ׳). ואם היה בין המארכה והטפחה שני מלכים וכו׳ תצא נעימת המארכה מיושבת בלא התזה (שם).

הִתְחַבְּרוּת, ש"נ, — שה"פ מן הִתְחַבֵּר: ומן התחברות אליו יעשה מרמה ועלה ועצם במעט גוי (דני׳ יא כג). — ומצוי מאד בספרות: בצאתי מביתי אל שער העיר שם ראוני נערים ונתחבאו וישישים קמו עמדו למען שער העיר מקום התחברות הקהלות ושבת בני אדם (מנח׳ עלדוגם, ערך קרת). ובהתחברות עפר אל עפרה יפה-פיה, שבל תעטה ברקמה ויפי תעדה כחליה (ר"י הלוי, אהבי נער). כי להענין האלהי התחברות בברואים והשגחה עליהם (כוזרי ג יא). ושניהם סובבים ממזל התחברותם אל מזל תשיעי בכל עשרים שנה (ראב"ע, שמות לג כא). כן בהתחברות הדברים יהיו ראוים שיפול עליהם המניין (תקון מדות הנפ׳ לרשב"ג י). ולולי התחברות ההעדר לחומר לא הגיעה אליו הצורה (ר"ש א"ת, מו"נ א יז). כחיות הטורפות שהקבוץ וההתחברות רע ומזיק להם וכו׳ ב"ח שאי אפשר להם להיות ולהתקיים בזולת חבורה וקבוץ ושההתחברות הכרחי להם בקיום מציאותם כמו מין האדם (העקרים א ה). וכלל בזה כל התחברות בין בעסק משא ומתן בין בחברת אהבה (רשב"ל דורון, מג"א א ז). לא יפרד ממנו צער ולא ימלט מפגע בעוד התחברותך עמו (חו"ה, חשבון הנפ׳ ג). בעסקינו עם בני אדם והתחברותנו עמהם (שם, הפרישות ה). ענין מדינות האדם והתחברותו עם זולתו לא יגיע אלא באמצעות האהבה (מנח׳ קנא׳ לר"י מפיסא א).

התחברותי, ת"ז, — מטבע ההתחברות: הקש התחברותי הוא שתי גזרות שיש ביניהן שתוף בגבול אחד (ע"ח לר"א הקראי יב).

התחדשות, ש"נ, — שה"פ מן הִתְחַדֵּשׁ: ושאין שם התחדשות בשום פנים ולא בשום סבה (ר"ש א"ת, מו"נ ב כט). הנה יהיה זה בלי ספק התחדשות ידיעה ושנוי בחק ידיעת השם יתברך (רלב"ג, מלחמ' ה' ג ב). והוא ענין התחדשות הדבר בתמורת הדבר שחלף ועבר (רד"ק ישע' מ לא). ולא היה א"כ פעל הנס שנויידיעה והתחדשות רצון או התהרטות ממה שעשה (ר"י אברבנאל, נחל' אבות ס). יציאת הדבר לפעל והתחדשותו אחר שלא היה (שם ג). התחדשות התורה שהוא מוסכם מכל האומות שהתחדשותה היה מזמן קרוב (רשב"ל דוראן, מג"א, חלק יעקב ד).

התחוללות, ש"נ, — שה"פ מן הִתְחוֹלֵל, הביטו וראו אם היה לשרה ביצירתה ובטבעה שום אפשרות להתחולל אפילו התחוללות מה כדרך הנשים העקרות וכו' היש מכאוב והתחוללות לאשה כזאת בשום צד בעולם כפי דרך הטבע והיצירה שהיה לה (רשב"ל דוראן, תפא' ישראל ה). שהאשה אשר היא על זה האופן מהבריאות אי אפשר לה לקבל זרע אפילו מעט מהימים ולהתחולל שום התחוללות בעולם (שם).

התחזקות, ש"נ, — שה"פ מן הִתְחַזֵּק: התחזקות החום והתחזקות האור (קאנון א ב ג). והנה להתחזקות האהבה עתה אמר שעבד אחר זה עוד שבע שנים אחרות כי פרעון השכר אחר קבלת התועלת והעבודה לעולם יהיה בקושי ולא עשה כן יעקב (ר"י אברבנאל, ויצא). ובודאי יהיה להם מלחמה גדולה בדעתן למען יהיה להם למשיב נפש והתחזקות והתאמצות יותר כשיראו שכבר דברו מזה מקודם (מגיד שיחות נט).

התחיבות, ש"נ, — שה"פ מן הִתְחַיֵּב, בהשאלה במשמ' הכרח דבר מדבר: ומהתחיבות הנבואה המישירה נתחיבה התורה (מנח' הקראי, לקו"ק 48). כי אם יאמר האומר שהאדם הוא גשם מדבר לא יאמר דבר כי לא יתארהו בשהוא חי מפני שכל מדבר חי אך זה הוראת התחיבות והיא הוראה בלתי נעשית אצל בעלי ההגיון (אמונה רמה ד ב). אבל החזיקו לפי דעתם שהעולם קדמון ולא סר ולא יסור לעולם כי הוא כהתחיבות הצל מן האדם (ר"מ בוטריל, פי' יציר' א). — ובמשמ' העקרית, קבלת החוב עליו: כי פרצו העם ליקח בשר מהכפרים בסתר ולא שלמו ההתחייבות וניזקו ההוכרים (שו"ת חתם סופר, יו"ד ס). חזרתי על כל הצדדים ולא מצאתי שום טענה הגונה וכו' לפחות מהתחייבות השטר שחייב עצמו להספקת עשרים זהובים כל שבוע (שם, חו"מ ו).

התחככות, ש"נ, — שה"פ מן התחכך: על כן יבואו תמיד על הגעת מחשבתנו במחשבת זולתנו שהיא התחככות זו בזו למצוא גם כן את המבוקש (אדס, או"א, מתק' המדבר', חכמה).

התחכמות, ש"נ, — שה"פ מן הִתְחַכֵּם, פעולת מי שמראה א"ע חכם, מי שמנקר יותר מדי: הלא הקדמתי לך בדברי כי ההתחכמות והסברא בתורה איננו מביא אל רצון האלהים (כוזרי ג כג). והחכמה בעניני ערמומיות היא חכמה רעה וזה התחכמות לא חכמה (ר' בחיי, שמות). אשר התחכם השם כל זה ההתחכמות בעצות מרחוק לרככם ולהכניעם בעת שיבאו אל הבית (ר"ש א"ת, מו"נ ג מה). פעמים יהיה הערמה ההיא וההתחכמות או לקנות מעלות שכליות או לקנות מעלות מדות או ללמוד מלאכת מעשה (שם נד). להרחיק שתי קצותיו האחת היא מעוט הדרישה והלמוד והשנית יתרון ההתחכמות (מלמ' התלמיד כראה'). למנוע ההתחכמות וההתרשלות מן הלמוד (שם). רוב ההתחכמות שליח הכפירה (ידע' בדרשי, הפרדס ג). יסק שמים שמה מרכבות התחכמותו יציע שאול הנה עליות בתהמות יקרה (כתיב' עולם ב). ועם כל ההתחכמות וההשתדלות שעשה לא הועילו כלל (ר"י אברבנאל, יהוש' כד ט). וזאת היתה התחכמות גדולה ביוסף לתת התנצלות בשביל החכמים בענין שלא יקנאו בו ויסכימו כלם בגדולתו (צרור המור, מקץ). — ומ"כ: והצטרך הרלב"ג להקדמות והתחכמיות רבות ומעשה חדודין ותשובות משובשות להתנצל מהם (ר"י אברבנאל, מפעי' ה' ה ד).

התחלה, ש"נ, — שה"פ מן הִתְחִיל, א) עצם שה"פ: מי שהתחיל בעבירה תחלה ממנו התחלת הפורענות (מכי' בא, מס' דפסח' ז). מאימתי התחלת

תספורות אמר רב אבין משיניה מעפורת של ספרין על ברכיו וכו' ומאימתי התחלת בורסקי משיקשור בין כתפיו (שבת ט:). ואין ויואל אלא לשון התחלה כיון שנשא בתו התחיל וקבל עליו לרעות את צאנו (מד"ר שמות א). שכל ההתחלות קשות (מכי' יתרו, החדש ב). — ומצוי בספרות: כי הרעה הבאה עליך אם היא למחול עונך היא אמת ואם היא התחלה מאת האלהים לתת תמורתה הגמול הטוב על סבלך הנסיון היא חסד (חו"ה, תשבון הנפ' ג). צריך שיוקדם בלמוד לפני הראשון ההוא להיות ההתחלה לעולם בקל (פתיח' מו"נ). אם היה הנמצא מתהוה הנה לו התחלה אבל אם לא יתהוה הנה אין לו התחלה (כל מלאכ' הגיון, הלגה). וידוע שהתנועה הסבובית לא תצויר בה לא התחלה ולא תכלית שהדבר הכדורי אין לו התחלה ולכן התנועה שהיא דבקה בו אין לה התחלה ואולם התחלת היום והחדש והשנה תהיה בבחינת דבר אחר לא בבחינת עצמו (ג"ע לר"א הקראי, קדוה"ח א). כי הלומד מלאכה בהתחלתה יעשה מחלקיה כפי בינתו (חו"ה, תשבון הנפ' ג). אבל גם אצל הפלוסופים וחכמי האומות מקדם היו מסתירין הדברים בהתחלות ומדברים הבהם בחידות (מו"נ א יז). העמידה על האמת בהתחלות היא נכבדה מאד (רלב"ג, הקד' מלחמ' ה').—ואמר החכם: ראה כי התחלה היא יותר מחצי הכל (ס' המדות לאריסטו א ה). וצדק מי שאמר שההתחלה היא יותר מחצי הכל (ר"י אברבנאל, נחל' אבות ד). זה מצאתי והכרתי כי ההתחלה יותר מחצי הכל (הקד' כשם קדמון על דקדוק). ההתחלה חצי פעולה (ספר תרדים ו). שההתחלה היא חצי פעולה והתחלת ידיעתי בזה הלימוד הוא ממורי הנ"ל (כסא' לבית דוד לה:). — ב) במחקר, התחלת הדברים, וכמו כן טבעים יסודיים שבסבתם הדברים הם מה שהם, וכללים עקריים של החכמות שעליהם בנויים שאר הכללים, **Grund-Ursache, Grundsatz**; **princip**; **principe**: ולא יבקש מה שאינו צריך לו ולא יוכל להשיגו בשכלו כמו עניני ההתחלה והתכלה (חו"ה, הבטחון ג). התחלות הנמצאות ההוות הנפסדות שלשה החמר והצורה וההעדר (ר"ש א"ת, מו"נ א יז). שתנועתו המקומית מורה על היות בו התחלה בה יתנועע בלא ספק (שם ב ד). עד שתהיה התחלת התנועה ההיא טבע לא נפש (שם). שהטבע הוא התחלה מה לתנועת מה שהוא בו ומנוחתו בעצם ולא במקרה (ראב"ד, אמו"ר א ג). ואמנם צורתם לא תעשה הטבע אבל יושפעו מהתחלה יותר עליונה (שם א). כי בעל התחלה הוא בעל התחלה בהתחלה וההתחלה היא התחלה לבעל ההתחלה (שם ב ג). ולזה ידמה שיהיה מחוייב היות ההתחלה מתיחסת למה שהיא לו התחלה עד שתהיה התחלת הדברים הבלתי נפסדים זולת התחלת הדברים הנפסדים (רלב"ג, משלי ל). וזה שאנחנו נראה עם היות אצלו ההתחלות המגיעות מן החוש בדרוש אחד לא יוכל לחקור בו בעת היות החושים טרודים בפעולתם (הוא, מלחמ' ה' א ד). כי מה שאחר ההתחלות ההם להיותו חולק על אלו ההתחלות והשרשים יצטרך שישיבהו תמיד אל ההתחלות ההם וידחקו להניח ענינו באופן שלא יחלוק על מה שהטביעהו והפך זה הוא בשרשים ובהתחלות אמיתיות (הוא, משלי כג). אין ספק כי לכל חכמה התחלות והנחות אינן מבוארות בעצמן אבל ילקחו מקובלות מחכמה אחרת נתבארו בה אותן ההתחלות ועל ההתחלות ההן יבנו כל מופתי החכמה ההיא (העקרים א יז). דע שהחכמות העיוניות אינן מסכימות בכל דבריהם על ענין אחד אבל כל אחת חולקת על האחרת בשרשיה ובהתחלותיה וזה שכל בעל הכמה יאמן ויחשוב שהתחלות חכמתו אמתיות ומבוארות תכלית הביאור וכו' ובעל חכמה אחרת יכחיש אותן השרשים וההתחלות ויחשוב התחלות שרשיו שהן בהפך האחרות אמתיות (שם ד ג). ובעל החכמה הטבעית יניח שהתנועות הן שלשה מן האמצע ואל האמצע וסביב האמצע וזו היא הגדולה שבהתחלותיו וכו' ובעבור זה יבנה (התכוני) כל מופתיו עליהם ולא יחוש להנחות הטבעי ולהתחלותיו והטבעי יכחיש התחלות התכוני והנחותיו (שם). שלא כיון יפה מי ששם הבחירה והתכלית התחלות לדת האלהית (שם א ט). שלא יקרא רופא מי שלא ידע התחלות הרפואה ולא מהנדס מי שלא ידע התחלות ההנדסה ידיעה אמתית או לפחות ידיעה ציורית (שם, הקד'). מן ההתחלות החמריות המזונות הנכנסות בהעמדת גשמי האבות (תרגום אמו"ר ב ד ג). ובהם התחלות יזונו אותם ויולידו הדומה בהם (שם א ח). כל יסוד כאשר יצא מטבעו בהכרח ההתחלה העצמיית שבו תחזירהו לטבעו ובן להלן אל מקומו הטבעי והוא צורתו העצמיית

(ע"ת לר"א הקדמ' ג). וידיעות ההתחלות הידועות בטבע נתנה לנו מה' יתברך כי הוא בורא טבעינו וההתחלות הללו הן בחכמה אלהית (קלור תומ' אקינא, יוסף כיאנתים ז).—ואמר המליץ: ויסדרו אחר ההתחלות (של החכמה) אופני הדרגות בם יעלו לרום המעלות (מ' ריאטי, מקד' מעט ב). שהגלגלים כלם גשמים חיים בעלי נפש ושכל יציירו וישיגו התחלותיהם (מו"נ ב ד). ובכן זרחה שמש האמת הברור על התחלותיה של תורה הנמשכות אלינו בקבלה נאמנת (נפוצ' יהודה, לוח הדרוש' יב).

***הִתְחַלְּפוּת**, ש"נ,— שה"פ מן הִתְחַלֵּף: להיות לי ולהם למזכרת לעת התחלפות העניינים והשתנות הזמנים והמקומות והשנים (תק' מד' הנפ' לרשב"ג יז). מהמזונות וההנהגה בשני הגדול והיונקים והתחלפות האויר והמים והארץ (כוזרי א לה). אבל אדם מורע ודם מתגברים בהם הטבעים ומתנצחים בהם המדות כפי התחלפות ההצלחה ורוע המזל (שם ג יז). כשיראה תהפוכות עניני הברואים בעולם ומהירות התחלפות הממלכות והממשלות (חו"ה, הכניעה ה). וכן נאמר בשאר בני אדם כי מה שחייבים בו יתחלף כפי התחלפות הכרתם וההתחלפות הטובות עליהם (שם, חשבון הנפ' ג). היות החמר כל מה שתחת גלגל הירח חמר אחד משותף לכל אם כן מה עלות התחלפות אלו המינים הנמצאים הנה (מו"נ א יע). כי להתחלפות מזגי האנשים בהכרח יתחייב שיתחלפו מדותיהם (העקרים ג ז). שכל חי עכ"פ יתנועע ממקום למקום ועכ"פ יהיה בתנועתו התחלפות (תרגום אמו"ר א ח). אך יהיה בחמרי הגשמיים הפרש ובמוגיהם התחלפות והבדל (שם ז). לפי שאריסטו כבר נתן הסבה בהתחלפות המורכבים מחמר ראשון כפי המקומות והתנועות השמימיות (ר"י אברבנאל, מפע' ה' ע ה). אבל כשנפוצו על פני כל הארץ דור הפלגה בוני המגדל ולא הלה הנבואה באיש מהם להתחלפות ובלבול לשונם אבדו קבלתם (שם א ב). לפי ששינוי המאמרים ורבויים התחייב מרבוי הדברים והתחלפותם (שוא, נחל' אבות ה). אולם ההתחלפות בגודל וקטנות זהו להתחלפות צרכו (רשב"ל, דורשן מג"א, ת"י ד). ואולם הדבור בשאר ענפי התורה אשר אינם דינים נפל התחלפות רב בין אנשי אומתנו (ר"א דלמידיגו, בחינ' הדת ה).— ומ"ר אמנם נטיית האופק היא סבה גדולה אל שתקרינה ההתחלפיות והבלתי שוים בבתים מהאזור (ר"א בר חייא, אספיר' ג). ועוד לרוב ההתחלופיות וההעדר בהם במה אשר בין הככבים בזה הענין על כן יתחלפו המשפטים לפי התחלף המצבים (ידע' בדרשי, באור תהל' יח). ההתחלפיות לפעמים יהיו מסודרים ולפעמים בלתי מסודרים (קאנון א ב ג א). אלו הזמנים יחוייב שיתראו בהם התחלפויות גדולים (שם ד ב ב א). ואז יתחדש הרצון ותתחדש ההנעה ויתחדשו בו התחלפויות (אמו"ר ב ב). ראוי שנבא לפעמים מן הדבור הנשא אל הבינוני ומן הבינוני אל השפל והרגל אלה ההתחלפיות פעמים יצליחו (גופ' לופ', מסיר ליאון יד).

***הִתְחַלְּקוּת**, ש"נ,— שה"פ מן הִתְחַלֵּק: סימן החכמה הנראה במיני שאר החיים וכו' וההולך על ארבע לפי התחלקות צורותם ומדותם ושמושם והנאתם ותועלתם בעולם (חו"ה, הבחינה ד). כמו דעת מניחי הרבוי ודעת אנשי התולדות ודעת הפתאים מחווי הככבים כפי התחלקות דעותם (שם, יחוד המעשה ה). אלו הסוגים ג"כ מתחלפים כפי התחלקות מיני כל חמר (קאנון א ב א ה). אם תאמר הוא (עלת העלות) פשוט אם כן מאויה מקור התחלקות האיכיות (הקד' פי' יציר', מיוח' להראב"ד). ראוי להודיע אל הקורא שהתחלקות הזמן לשעות ולדקין הוא כפי שיסובב גלגל הישר על האופק (נחמ' וגע', דוד גנז קיז). אור האיד הקיטורי העולה מהארץ שנעשה מהתלהבותו כדמות זנב באויר ולפעמים כדמות כוכב מדלג וזה הוא התחלקותו שזכר בכאן (אוהב משפט, איוב לח יט).

***הִתְחַמְּמוּת**, ש"נ,—שה"פ מן הִתְחַמֵּם: להשלים קור מזגם אשר בסבתו נעדר הביצים בהתחממותם כשהם פנים כנגד פנים (רשב"ל דורשן, מג"א, ת"י ד).

***הִתְחַמְּצוּת**, ש"נ,—שה"פ מן הִתְחַמֵּץ: ולפעמים יעתק מן העפיצות אל המתיקות מבלי התחמצות (קאנון ב א ג). והכונה שלא תהיה העמידה על האמת אלא אחר ההתחמצות וההשתוננות (הקד' רשב"ל דורשן לתפאר' ישראל).

***הִתְחַנְּכוּת**, ש"נ,— שה"פ מן הִתְחַנֵּךְ: והצעיר אשר עלה עליו הגורל שמטבעו נפשו חשקה בזה ההתחנכות לא בשביל זה הן אבא מזכה ברא

זיגרשהו מזה הלמוד וילך ללמוד לשון עם אחר ולשון עם ישראל מגורש מעמו ומופרש בלי נדרש (כסא' לבית דוד כ ע). ואראה ולא בחלומי כי טוב ויפה לפתוח הרבה פתחים לפני התלמידים להכין את לבבינו ללכת בדרכי המליצה בהתחנכות והתלמדות קל ומהיר (שם מא).

***הִתְחַסְּדוּת,** ש"נ, — שה"פ מן הִתְחַסֵּד: זה מאבד חלקו במרדותו וזה ישיא בני אדם בהתחסדותו (פניני המליצ', גנז' פטר"ב גורלגד 7).

***הִתְחַפְּשׂוּת,** ש"נ, — שה"פ מן הִתְחַפֵּשׂ: מהתחפשות והתלבשות האלילים והאלילות בגויות היצורים (שבי"ע ג, הודו).

***הִתְחַקּוּת,** ש"נ,—שה"פ מן הִתְחַקָּה: ידיעת הבדלי השמות היא ההתחקות על שרשי המלות ומקורי מחצבתן (הקד' יריע' שלמה).

***הִתְחָרְטוּת,** ש"נ, — שה"פ מן הִתְחָרֵט: ולא היה א"כ פעל הנס שנוי ידיעה והתחדשות רצון או התחרטות ממה שעשה (ר"י אברבנאל, נחל' אבות ה).

***הִתְחַשְּׁבוּת,** ש"נ, — שה"פ מן התחשב: הנה אין פלא אם נפרד הזמן במחשבה והושם ימים ושעות ושנים והדשים וזה בשיעור ההתחשבות או בבחינת מספר התנועות (ר"מ נרבוני, פי' על מאמ' אבן רשד על הזמן).

***הִתְיַבְּשׁוּת,** ש"נ, — שה"פ מן הִתְיַבֵּשׁ: ויחסו התיבשות זה לאש של מעלה (רשב"ג דוראן, מג"א, חלק בוסינו א).

***הִתְיַהֲדוּת,** ש"נ, — שה"פ מן הִתְיַהֵד: רצה (רבשקה) לפרסם דבריו שהיו לעבודת מלך אשור ולא באופן אחר מהתיהדות ושהיו דבריו בלשון יהודית כדי שיבינו אותו כל העם (ר"י אברבנאל, מ"ב יח).

***הִתְיַחֲדוּת,** ש"נ, — שה"פ מן הִתְיַחֵד: ואם הוא משתתף בו עם זולתו ולא יהיה בזה תיחדות (מו"נ א נח). מי הוא מיחד אלו הנושאים ומכינם לקבל צורות מתחלפות היש אחר הגלגל דבר אחר ייוחס לו זה ההתייחדות רק השם יתעלה (שם ב יט). ועונש ההודאה לשם וההתיחדות בעתות הפנאי הוא על כל העם (מלמ' התלמיד.

אמור). התנפלות אדון הנביאים לפני האל הוא התייחדו עם האל ההתייחדות היותר חזקה (ידע' בדרשי, באור תהל' נ). אבל שאר הדברים מירושת הארץ והתיחדות ההשגחה וההנהגה האלהית הנה זה יעשה ליצחק (ר"י אברבנאל, לך לך). כי אין ספק שהתיחדות מקום נבחר לאיש מה או לאומה מה נכון הדבר מעם האלהים (נוה שלום א ד). בית המלכות ר"ל חדר בחדר שהוא מקום התיחדות המלך והמלכה (מגי' ספר לרשב"ג דוראן פג).

***הִתְיַחֲסוּת,** ש"נ, — שה"פ מן הִתְיַחֵס: ואצל בעלי הכמת הדבור דתות שכליות מפני שהם מתיחסות אל המושכלות התיחסות מה (אמונה רמה ב ה). וכן המן שירד ברדת הטל ובהום השמש ונמס שמורה שיהיה לו התייחסות עם כ"א ויראה שממנו יתהוה הטל (ר"י אברבנאל, מפע' ה' י ה). וכן היה באמת הדבר (של הריון שרה) רחוק וזר כפי התיחסות שניהם וערכם (הוא, שמות). שאין בספר דברי הימים כי אם קצת מספורי תורת משה בהתייחסות הדורות (הוא, הקד' לס' יהוש'). ראיתי שכשחוזרים מבית הקברות עוקרין עשבים ועפר וזורקים על ראשם ואומרים כי זה להבריח מלאך המות וכפי הטבע מה התיהסות לזה עם זה (שבט יהודה מא). הרי שנתבאר שיש לגוף האדם עם נפשו התיהסות והדמות (מנח' מלונזנו, הקד' שתי הידות). הנה עדין לא נתבאר דבר איזה התיהסות יש לו עם שאר כחות הנפש (מנח' קנא' לר"י מפיסא 68). — ומ"ר: שחשבו אנשים מהטבעיים שגלגלי כוכבי לכת כולם בעל היים אחד ושמקור כהותיו כלם מן השמש למה שראו קשרים והתיחסויות שמורים בינו ובין השמש (אמונה רמה א ח).

***הִתִּיכָה,** ש"נ,— כמו הַתָּכָה, הִתּוּךְ: והרפואות ההמות המתיכות התיכה חזקה יתחדש מהם באבר בעל המורסא דבר דומה להתאכלות (פרקי משה ג).

***הִתְיַלְּדוּת,** ש"נ, — שה"פ מן הִתְיַלֵּד: והוא מקום התילדות המים (ר"י א"ת, רוח חן ז). שהנפשות המוצקות בגופות אנשי העולם המה רבות כפי מספר הגופות שיוצקו בהנה והמה נבראות ומחודשות בכל יום בהתילדות הגופות (תגמ' הנפש ח). שזה יתילד להתאצרות ולהתילדות זה האיד העשני בגוף הארץ (רש"ט שפרוט, פרד' רמונ', סדר מועד). רוב המיניקות ברוב אינן מתעברות

ותועלתן להתילדות החלב שינק הילד (לידה לדרך א יג). אולם היה התילדות האלמוג ממקרה (רבכ"ל דורהן, מג"א, ח"י ד). שהרי הדבור מתבחן לב' בחינות הא' הוא קביעות האותיות הב' הוא התיילדות האותיות וכו' הדבור הזה התילדות המתיילד ומתחדש (אילימה לרמ"ק, עין שמש ג סט). ובעבור שהיו המינים המתילדים בתמונה השנית והשלישית יתבאר התילדותם ברוב מזה בהשבת אל התמונה הראשונה (כל מלאכ' הסגיון, הקש).

·הִתְיַעֲצוּת, ש"נ, — שה"פ מן הִתְיָעֵץ: כון בו אל העצה והתיעצות בלבד (השרש' לריב"ג, נסך).

·הִתְיַפּוּת, ש"נ, — שה"פ מן הִתְיַפָּה: הדר עניני התנאות והתיפות (ר"א בדרשי, תו"ת הדר). כי הזונה עושה כן מוכרת הזונים אחריה בכשפים ובהתיפותה בפניהם ועושה בהם כרצונה (רד"ק נחום ג ד).

·הִתְיַצְּבוּת, ש"נ, — שה"פ מן הִתְיַצֵּב, א) עצם שה"פ: לא יתיצב איש לפניך עד השמידך אותם כי אחרי השמידו אותם אין שום ענין אל ההתיצבות לפניו (ר"י אברבנאל, ויחי). שלא אבד וימח את כל היקום על הב"ח בלבד אבל גם על כל שאר הענינים שהיה בהם קיום והתיצבות (שם, נח). ונצבת על הצור פי' ההתיצבות מדע והשתכלות (ע"ח לר"א הקראי מז). ואמנם המחנק הרע הנה הוא ממהר למנע הנשימה ואם ישכב בעליו תמנע נשימתו וכו' ויאהב ההתיצבות ויתעב השכיבה (קאנון ג ט ה). אם החולה ירד ממצעו מעט מעט וכל עוד שתשוהו ותיצבהו התיצבות טובה ויתהפך על גבו וכו' כל התיצבות מורגלת משכיבה והתפשטות (שם ד כ ב מג).— ב) ברפואה, הִתְיַצְּבוּת הנשימה, ציקות וקושי הנשימה: היה ראוי שיהיה בו התיצבות הבא מן הגניחה ואמרתי לו שההתיצבות יהיה בעת התקבצות הליחה העבה הדבקה בחלק קנה הריאה (פרקי משה כד). והוא (הקיא) רפוי חזק לגדום ולרוע המראה ולכפייה האצטומכיית ולירקון ולהתיצבות הנשימה (קאנון א ד יג). התיצבות הנשימה כלומר הנשימה המתיצבת היא הנשימה אשר לא יאות לבעליה שיתנשם אלא אם יתיצב וישוה עצמו (שם ג י א כו)' שזה החולה אין בו נשימת ההתיצבות ורצונו שנבאר בזה שאין בו מורסא בריאתו (כל מלאכ' הסגיון, מלילה). וזה החולה אין בו נשימת ההתיצבות וכל מה שבו לא נשימת ההתיצבות אין בו מורסא בריאתו (שם).

·הִתְיַשְּׁבוּת, ש"נ, — שה"פ מן הִתְיַשֵּׁב: ירידת האבות אל המדינה עצמה והתישבותן של ישראל בארץ מצרים (ר' בחיי, שמות). וזה קרה לה לפי שהיא ישבה בגוים כלומר היתה לה התיישבות ודירת קבע בין הקליפות (אבר' גלאנטי, קול בוכים, גלתה יהודה).—ובהשאלה, הִתְיַשְּׁבוּת הדעת, קצת במשמ' התיעצות: ושתעזר בכח התאוני לבטל כח הכעסני ויכנע בזה הכנעות ויתישב בעבור הנהגתך התישבות (ראב"ע, חי בן מקיץ ח). מי שהוא ממהר לעשות פעולותיו בזולת חקירה והתישבות אם ראוי שיעשה ואם לא ואיך ראוי שיעשה הנה לא יגיע לו מהם כי אם חסרון (רלב"ג משלי כא). ויעשה (האויל) מה שיעשה בזולת התישבות (שם י). מהתישבותך לקבל החכמה (שם כג). ולהיות לקיחת אשה סכנה עצומה צריך סיוע אלהי והתישבות השכל ותבונה רבה להמלט ממוקשיה (ר"י אברבנאל, תולדות). והיתה שם ארבעים יום עד מלאות לה ימי התבודדות וההתישבות (שו"ת מהר"י קולון קס).

·הִתְיַשְּׁרוּת, ש"נ, — שה"פ מן הִתְיַשֵּׁר: כשהיה ידוע בתכונת הטבת ההתישרות (מאור כ' השירים לארסט' כד).

·הִתְכַּבְּדוּת, ש"נ,—שה"פ מן הִתְכַּבֵּד: ומכלל כיבוד הורים וכו' הנה נכלל כאן למשכיל התכבדות המקדש והמשכן (מאמ' השכל לראב"ן, י' הדברות ה).

·הַתָּכָה, ש"נ, — שה"פ מן הִתִּיךְ, א) עצם שה"פ: שענין הכל התכה והצקה (השרש' לריב"ג, ילק). היתה (הבהמה) טעונה עששיות של זכוכית מתיר השקים והן נופלין שאעפ"י שישברו אין בכך הפסד גדול שהרי הכל להתכה עומד (רמב"ם שבת כא י). שהגשמים הנמזגים תמידי ההתכה למה שבהם מן החום והלחות (ראב"ד, אמו"ר א ו). מרוב כלי הנחושת ומגדל הכלים לא יספיקו לו כורים ולא יתכן התכתם בכורים ויצקם בעבי האדמה (רד"ק, שרש עבה). וכן כאשר נשים המים על האש נראה לעין התכתם ושובם אויר (שם א ג). כי הכסף המזוייף הנעשה במלאכת האלקימי"א יש ממנו שאם יותך פעם

אחת לא תגלה רעתו אבל אם יותך שנית תגלה רעתו ויש שיסבול ב' התכות ויש שיסבול ג' או ד' או ה' (העקרים א ח). — ועצם הדבר המֻתָּךְ: כלי חרש המחופה בהתכת זכוכית (תוספ' כתוב' קו:).— ב) בהשאלה, הַתָּכַת המזונות בגוף: אם ההתכה (ר"ל מה שנתך מן המאכל בגוף) אינה בשעור אחד אבל נוספת תמיד בכל יום ולא היתה התמורה מקוממת ההתכה וכו' (קאנון א א, במזגי הגוים). ולזה היו מיני זה הסוג שוים למיני ההשתנות אשר הם ההויה וההפסד והצמיחה וההתכה והשינוי וההעתק (כל מלאכ' הגיון, מאמ' שיתפעל). אבל יאמר שההתכה והרזון הוא אחד מאופני ההפסד (ר"י אברבנאל, מפע' ה' ח ב). המזון המתמיד והשומר הנזון ומחליף התכתו באופן שישמור מציאותו אין ראוי שיוחס לעונש למי שנזון ממנו (זכות אדם 6).—ובחכמת ההגיון: בשנעמוד כלם בשכלנו אצל מה שנחקור מן המבוקש במה שניתך זה המבוקש אל חלקי הסותר בו במבוקשים אם בבטול אחד מהם אם בקיומו עוד נתיך המבוקש אל נשוא ונושא וכו' יקרא זה החלק מן ההגיון התכה (כל מלאכ' הגיון, הקדמה). בדרך אחד יצאו אלינו להשכיל אופן המצאת החכמה והמלאכה להכין אותה ולסעדה ולהעמידה על מתכונתה הוא הנקרא ההתכה והחלוקה (נפוצות יהודה ה). ככה יעשה לאיש החפץ ביקר מלאכת ההגיון כי יהיו תוצאותיה על פי סדר ההתכה (שם).

***הִתְכַּוְּצוּת**, ש"נ, —שה"פ מן הִתְכַּוֵּץ: סבת השינה הכנס החום היסודי והתכוצותו לצד פנים (רשב"ל דורהן, מג"א, ת"י ד).

***הִתְכַּלְּלוּת**, ש"נ, — שה"פ מן הִתְכַּלֵּל: והכל ביופי שהיא התכללות הגוונים שבו ובתאר שהוא יופי טוב התכללות בציור ותמונת האברים (גביע הכסף, מאמר' יקר' ד). כי כל אחד כלול מחסד וגבורה ואז מתיחדים ביחוד גמור והוא בחינת התכללות יראה באהבה (דברי אלימלך, אמור). ובחינת ז' כוכבי לכת הם הז"ת מפאת עצמן ולא מבחינת התכללותן ביסוד (מהרח"ו, ע"ח, היכל א"ק ד ז).

***הִתְכַּנְּסוּת**, ש"נ, — שה"פ מן הִתְכַּנֵּס: והאריך איך ההתכנסות ההוא (של הרוח בארץ) הוא סבה לשלשה המקרים האלה (ר"ש א"ת, אותות השמים). בקבוץ האנשים והתכנסותם בדבר שאין בו לא עבירה ולא מצוה (ר"י אברבנאל, נחל' אבות ד).

***הִתְכַּסּוּת**, ש"נ, — שה"פ מן הִתְכַּסָּה: כי בהתכסותן (של ההרים בימי המבול) ודאי לא נתכסו הרי הצפון והרי אפריקה במדינות הכושים (אמונ' חכמים ה).

התל,

ממנו הֵתֵל, הָתֵל, *הִתּוּל, הָתָל, מַהֲתַלָּה.

הֵתֵל[1], פ"ע, עב' הֵתַלְתָּ, — הֵתֵל בפלוני, דִבֵּר או עשה לפלוני לא באמתות ורצינות כי אם בכונה להטעותו, לצחוק עליו, **sich über Jem. lustig machen, ihn täushen; se moquer de qqn.: to mock, deride**: ואתנה ידעתן כי בכל כחי עבדתי את אביכן ואביכן הֵתֶל[2]) כי והחלף את משכרתי עשרת מנים (בראש' לא ו-ז). ותאמר דלילה אל שמשון הנה הֵתַלְתָּ בי ותדבר אלי כזבים (שופט' יו י). ותאמר דלילה אל שמשון עד הנה הֵתַלְתָּ בי

[1]) עי' הערה לקמן. — [2]) הסכימו כל החדשים כי הֵתל זה וכמו"כ הָתֵל שלקמן הוא הפעיל מן תלל, ויהתלו, תְּהֵתַלּוּ בקיום ה הפעיל גם בעתיד כמו יְהוֹדֶה, ומהפעיל זה נתהוה אח"כ פעל הדש הֵתֵל, ומזה הֲתֻלִּים ומַהֲתַלּוֹת. אך כ"ז דחוק מאד, ומה שיותר קשה הוא, כי אין במציאות בלשונ' השמיות שרש תלל במשמעה שמשמש בו הפעל הֵתֵל, ומה שהביאו החדשים השרש דַּלָּ a) בערב' הוא רחוק ממשמעה זו. ולכן הדעת נותנת כי העקר הוא כדעת הקדמונים כי ה הֵתל והָתל ויְהָתלוּ היא שרשית, וכבר הזכירו קצת החדשים שיש לו לשרש התל אח בערב' והוא השרש ח'תל b), אפס משמ' שרש ח'תל בערב', שר"ל בלשון ההיא ארב לו ורמהו, קצת רחוקה מהכונה בהתל העברי. ויותר נראה כי האח האמתי בערב' להתל העברי הוא הזל c), שפרושו האמתי הוא ממש דומה להתל שלנו, והוא: קצת שחוק וליצנות ורמאות. ובדבר הצורות הֵתֵל, הָתֵל, יְהָתֵל שהן זרות בדקדוק, אמר ריב"ג וז"ל: ואבִיבֶן התל כי הוא פועל כבד והיה עקרו להיות דגוש כמו רוח יי' דבר בי ובא זר משערו אל שער ושרת את אחיו ושאר שער אחהע"ר אבל היותו מלעיל בעבור כי כאשר הוא ידוע משוב הרבה ממה שעקרו להיות מלרע אל מלעיל בעבור מלה קטנה מלעיל שתבא אחריה וכו' ועל הזרות הזה מן הכבדות אל הקלות נהג רב הלשון הזה כמו התלת כי אם כהתל באנוש תהתלו בו. ע"כ. אבל באורו זה של ריב"ג אינו מבאר כלום אלא מקים שאלה הצורות הן זרות בדקדוק. והבאור האמתי הוא, כי הֵתל הֵתַלְתָּ והתל יְהָתֵלּוּ הן שתי צורות מיוחדסות משני בניני קדומים שהיו נהוגים

a) دلّ b) ختل c) هزل

ותדבר אלי כזבים (שם יג). ותאמר אליו איך תאמר אהבתיך ולבך אין אתי זה שלש פעמים הֲתַלְּתָּ בי ולא הגדת לי במה כחך גדול (שם יה).

— פִּעֵל, הֵתֵל, עת' יְהָתֵל, יְהָתֵּלּוּ, — הֵתֵל, הָתֵל בפלוני, במו הקל, בנהץ הפעולה: אל יסף פרעה הָתֵל לבלתי שלח את העם (שמות ח כה). איש מרעהו השמרו ועל כל אח אל תבטחו כי כל אח עקוב יעקב וכל רע רכיל יהלך ואיש ברעהו יְהָתֵּלּוּ ואמת לא ידברו למדו לשונם דבר שקר (ירמ' ט ג-ד). כי יחקר (האל) אתם אם כְּהָתֵל באנוש תְּהָתֵּלּוּ בו (איוב יג ט).

— הוּתַל[1], ת"ז, — מי שטבעו להתל: לב הוּתַל הטהו ולא יציל את נפשו ולא יאמר הלוא שקר בימיני (ישע' מד כ).

— פִּע', הִתֵּל בפלוני, — צחק עליו, התלוצץ בו: ויהי בצהרים וַיְהַתֵּל בהם (בנביאי הבעל) אליהו ויאמר קראו בקול גדול כי אלהים הוא כי שיח וכי שיג לו וכי דרך לו אולי ישן הוא ויקץ (מ"א יח כז). — ואמר בן סירא: צורך לו (להעשיר) עמד והשיע, לך ושחק לך והבטיחך עד אשר יועיל יהתל בך פעמים שלש יעריצך (כ"ס גני' יג ו-ז).

— פֻּע', הֻתַּל, בינ' מְהֻתָּל, מהותל, — שֶׁהֻתְּלוּ בו: וההתול הוא הסכמה נראה עם המהותל בדבר מזולת שיהיה הענין כן על דרך האמת (נופ' צופ', מסיר ליצון ג ב).

הֲתֻלִּ[2]), ש"ז, מ"ר הֲתֻלִּים, — דברי התול וליצנות, mocking ; moquerie ; Gespöt : רוחי חֻבלה ימי נזעכו קברים לי אם לא הֲתֻלִים[1]) עמדי ובהמרותם תלן עיני (איוב יז א-ב). — ואמר המליץ: ידי הבוצרים והבוצרות עיפו וישטחו להם שטות בכל פנות הכרם לצחק ולהחליף כח בהתולים משמחי לב (א' מפו' אה"ל ה). ואולם אנכי העידותי בך גברתי כי התולי לבבך יוליכוך שולל (שם ד).

הִתְלַבְּנוּת, ש"נ, — שה"פ מן הִתְלַבֵּן: כי התלבנות השער סבה לתגברת השכחה (הקד' ילקוט הסכירי על תהל'). הגשם המתלבן כשתשלם תנועת ההתלבנות תכלית התלבנות שיהיה הדבר בתכלית הלובן (שם טוב, מו"נ ב, הקד' ז).

הִתְלַבְּשׁוּת, ש"נ, — שה"פ מן הִתְלַבֵּשׁ, בהשאלה, התלבשות הצורה בגוף וכדומה, Verkörperung, incarnation: ואמנם הדעת השני מההתלבשות (של המלאכים אצל אברהם בדמות אנשים) דעתי נוטה לקבל אותו וכו' אם זו היא כוונתם ותחייב שיהיה ההתלבשות הויית אותו הגוף והפשטת ההתלבשות ההוא יהיה הפסד ומיתה (ר"י אברבנאל, וירא). גבריאל לא נראה לדניאל אלא במראה הנבואה לא בהקיץ בהתלבשות צורה במראה החושים (רשב"ל דוראן, מג"א, חלק שוסינו ג). אע"פ שיהיה השכל הזה בלהי מעורב אבל מלובש כבר יקח להתלבשותו מהצורות הדמיונות (דרך אמונה, ביכאגו ב ב). ומן המדה הזאת הנקראת מ"י והיא סוד התלבשות אלדים בשם ידו"ד (שערי אורה לר"מ גיקטיליה לח). ועתה המלאכים הם בהתלבשות השמים ובארץ נשמה אל הגוף והם חוץ מהשמים בפשיטות הגוף (אילימה לרמ"ק, עין כל האָרץ א כב). ונתפשט ונתגלם ונתגלה לאברהם מציאותם (של המלאכים) בהתלבשות הרוח בנפש ונפש בגוף (שם). שיש לכל אחד מצדיקי ישראל צלם ודמות עליון והוא לא נסתלק למשה אדוננו עד יום שבת וכו' יהיה ההתלבשות למשה באופן יותר רוחני ושלם (רמ"ע מפאנו, אמר' טהור', חקו"ד ב יג). הכנה לשיהיה בו התלבשות דק לצדיקים לעתיד לבוא (ר"מ אלשיך, משלי כב יב). שאין בה שום התלבשות והתעבות כלל כמו שיש בזו (מהרח"ו, עץ חיים קא). ולהיותם מחלק האישיי והאוירי יטוסו באויר העולם

בזמן קדום בלשון והם בנין פִּעֵל ובנין פַּאעֵל, שהאחרון מהם נהוג גם עתה בערב' הספרותית וההמונית, והראשון נהוג עתה רק בערב' ההמונית, אך כבר העיר שפיטא (Spita § 91, 1, בהערה שם) כי רגלים לדבר שגם בערב' הקדומה הספרותית היה נהוג בנין זה, וכמו"כ נהוגה צורה זו גם בקצת שאר הלשונות האחיות (Brock. Gr. § 257,d), ועכ"פ מציאות צורת פִּעֵל בערב' ההמונית בלבד מספקת שנהיה רשאים להניח מציאות צורה זו גם בעברית הקדומה, ונשארו ממנה רק שארית מועטה ואחת מהן היא הֵתֵל, והֵתֵל היא שארית מהצורה הקדומת פַּאעֵל, שלסבה מן הסבות לא נתחלף בזמן קדום קול הפתח הארוך לקול תולם עפ"י המנהג הכללי, כמו שארע לקצת צורות אחרות. ולכן העתיד יְהָתֵל, כמו בערב' יֻפַאעִל וקיום התנועה תחת הלמד בעתידים נסתרים וכמו"כ דגשות הלמד של יְהָתֵּלּוּ יבואר במבוא הספר, בחלק הדקדוק.

[1]) משק' שֻׁעָל. ולפי דעת ההדש' זה הופעל מן תלל.

[2]) משקל פֻּעָּל ולמד דגושה מפני נטיית הלמד להכפל, ועי' הערה לקמן. — [1]) קצת החדשים רואים במלה זו פועל ומשבשים הנקוד המקובל ומנקדים הִתֵּלִים. בקצת כ"י התלים בחית, ובמקום עמדי עמדים.

ולא יורגשו בחוש העין כי אם בהתלבשות צורה (מנת' קנא' לר"י מפיסא 49). כוון בו להורות על התלבשות מטטרון בסנדלפון (נפולות יהודה נא). מהתחפשות והתלבשות האלילים והאלילות בגויות היצורים (שבי"ע ג, הודו).

***הִתְלַהֲבוּת,** ש"נ, — שה"פ מן הִתְלַהֵב, בהשאלה במשמ' התחממות רוחנית באיזה דבר: מתוך התנועה נתחדש לשפע חום ומן החום התלהבות ומן התלהבות ניצוץ ומן הניצוץ אש (פי' יליר', מיות' לראב"ד א). ההתלהבות כי כל גוף מהיר התנועה מתלהב ומלהיב יקרא בשני השמות האלה (ר"ש א"ת, אותות השמ' לארסטו). ולפעמים יהיה האויר העולה אידיי עבה ויתמיד ההתלהבות בו זמן רב ויתנועע בתנועת הגלגל ויקרא כוכב בעל הזנב (אמונה רמה א ב). א"כ אינו נראה (האש) לעולם אם לא בהתערבו בגשם אחר ויהיה צורה לו כמו ההתלהבות הנראה שם (רשב"ל דוראן, מג"א, חלק שוסינו א). אור האיד הקטורי העולה מהארץ שנעשה מהתלהבותו כדמות זנב באויר ולפעמים כדמות כוכב מדלג (אוהב משפט, איוב לח כד). — ובהרחבה, התחזקות החֹם בגוף: ויקרה מנשיכתו כאב חזק והתלהבות אשיי בגוף ומורסא חמה בלשון (הפל"ט ל). — ובהשאלה להתלהבות הרוח: כי הנה הקנאה היא מהתלהבות הרוח החיוני (ר"י אברבנאל, נחל' אבות ד). התלהבות אש התורה המתעוררת על ידי עסק התורה בטהרה וחיבה יתירה (ר"מ אלשיך, משלי ח ל). התנאי ההכרחי אל הנביא הוא ההתלהבות את האלהים והעבודה אליו והדבקות בו (עבוה"ק לר"מ גבאי, סת"ת כא). והיא סבת התלהבות והבערת החשק אל הלמוד (בה"ע תקפ"ט 139) — ובמשמ' התפעלות הרות, enthousiasme ; Verzückung : וההתלהבות אשר התלהבו האנשים האלה בנגנם את זמירות השבת נתנה עדיה כי ממעמקי לבבם היא יוצאת (מא"ג, דביר א, מכת' מא"י ב).

***הִתְלַהֲטוּת,** ש"נ, — שה"פ מן הִתְלַהֵט, כמו התלהבות: והנה הזכיר שם במאמר ד' אשי"ן והם מה שמתלהט מן המלכות בסוד הדין שלה ויורד על מלכות דיצירה ועושה אש שהוא התלהטות של גבורות הנותן מציאות ועונש (פתחי חכמ' לרמח"ל ב כח).

***הִתְלַהְלְהוּת,** ש"נ, — שה"פ מן הִתְלַהְלֵהַּ: הללו עוזרים והללו מתירין ומנתקין יתדי הרפיון העצלה וההתלהלהות מעל זרועותיהם כאשר ינתק פתיל הנעורת בהריח אש (כסא' לבית דוד ב ט).

***הִתְלוֹנְנוּת,** ש"נ, — שה"פ מן הִתְלוֹנֵן: והוא ענין הסתופפות והתלוננות (השרש' לריב"ג, גלה).

***הִתְלוֹצְצוּת,** ש"נ,—שה"פ מן הִתְלוֹצֵץ, פעולת הלץ: הגאוה וההתפארות וההתלוצצות והבזיון והעקשות ובקשת השררה (מאזני לדק, אלגזלי 143). והם (הגבירים) מכוונים אל הנאה והמועיל יחד ואינם אנשי הצדקה גמורה ולא ההתלוצצות גמור וכן בתאוה (נופת צופ' ג יז). שאמר (קין) לאחיו דברים אלו בהתלוצצות ולעג ככופר בם (פענח רזא, בראש').

***הִתָּלוּת,** ש"נ, — שה"פ מן הִתָּלֵה ב, בהשאלה במשמ' שיכות הדברים זה לזה: אבל התלות העניינים ההם בו ויחוסם אליו כיחס התארים כולם (ר"ש א"ת, מו"נ א סה). והמין השני יש לו התלות בגוף האדם יותר מן הראשון (שם ג נד). לך לבדך נתנה הארץ ואין להם בתוכה ממשלה והכרח מה שיש לו התלות גמור בבחירה (כתיב' עולם טז). שבמציאות עצמים אינם גשמים ואין להם התלות בגשמים (אמונה רמה א ו). והוא יוכל להמציאו ולא ימנע התלות הידיעה בו (רלב"ג, מלחמ' ה' ג א). השכלים הנבדלים שאין להם התלות בגשמים והחלק הג' הנפשות שהן חלק ממוצע בין שני אלו כי הן נתלות בגשמים מין מה מן ההתלות (העקרים ב יא). וגם אלו יש להם התלות על צד החדוש מבלי לעיין בקדמות העולם או חדישו (ע"ח לר"א הקראי ג). אחד השולל כל רבוי גדר וגבול שווי וחברה דמיון ערך צרוף או תכונה עם הזולת וכ"ש התלות מהזולת (שעה"ש לר"א איריכו א ה). ואם המהות בעצמו הוא אותו אישיות הנה אם נמצא אותו מהות או שתהיה חל בו או שיהיה משכן לו או שלא יהיה חל בו אלא משכן לו אבל לו התלות עם המהות (רשב"ל דוראן, מג"א, חלק אלוס ממעל ב). הנה אין הכרח בה (בהנפש) אל הגשם אבל התלותה בו הוא לבטלה (אמונה רמה א ו). ואם להתלותם בהם בפנים אחרים מאופני ההתלות וכו' (כל מלאכ' הגיון, מבוא בהורא' המלה).

***הִתְלַחֲמוּת,** ש"נ, — שה"פ מן הִתְלַחֵם עם עשה מלחמה עם, ובהשאלה בכחות הגוף: כל אחד

מהעצלים יסבול גודל ההתלחמות בו כאלו הוא סובל אבן (פרקי משה א). והתכלית והיא העמידה היא עת שיתחזק בו התלחמות מן הטבע והחבר (קאנון ד א ג).

***הִתְלַכְּדוּת**, ש"נ, — שה"פ מן הִתְלַכֵּד, השתמשו בו בספרות החדשה.

***הִתְלַמְּדוּת**, ש"נ,—שה"פ מן הִתְלַמֵּד : שאי אפשר (להנבא) מבלתי התלמדות והשלמות (מו"נ ב לב). וכן היה מתחייב ביטול הלמוד וההתלמדות ולמוד כל מלאכת מחשבת היה כל זה הבל ולבטלה (ח' פרקים להרמב"ם ח). התנאי הראשון (במליצת השיר וכו') צחות המלות אשר ידובר בהן במובן מן הכונות והצורך לתנאי זה שיערבו התנאים המכונים במוסר וימתקו ויהיה המשך התלמדותם יותר עצום ויותר מתמיד (ידע' בדרשי, ספר הפרדס). האושר אשר מן המדות נקנה להמאושר בהרגל והתלמדות (ספר המדות לאריסטו ב א). שהנבואה היא שלמות מגעת בהתלמדות (רלב"ג, מלחמ' ה' ב ו). כי רוב ב"ח הם שטים במי' בטבע בלתי התלמדות והאדם אינו כן (שעה"ש לאבי הרלב"ג ד א). ויתבטלו לפי זה המלאכות והאומניות וכל מלאכת מחשבת ויהיה בטל הלמוד וההתלמדות (העקרים ד א). האדם יעלה מן המדרגה הזאת אל הקדים הקדמות ועשית ההקשים וההתלמדות המושכלות מצד הדברים הידועים (אמונה רמה א ז). שאם לא היה טבע האפשר נמצא והיה האדם מוכרח על פעולותיו היה ההשתדלות וההריצות דבר בטל והית מתחיב בטול הלמוד וההתלמדות (ר"ח קרשקש, אור ה' ב ה א). החכמה שיקנה הרופא בהתלמדות וכח השערתו בעניני החולה (ר"י אברבנאל, מקן א). כי תמיד תלה המצוות בידיעה ובהתלמדות (הוא, ראש אמנ' יז). כי כל זה נתלה בידיעה והתלמדות והידיעה וההתלמדות הם מפועל הרצון (שם כ). ההתלמדות בטענות והמופתים (שם יא, הקד' ע). להכין את לבבינו ללכת בדרכי המליצה בהתחנכות והתלמדות קל ומהיר (כסא' לבית דוד מא). ויש בדבר (של הנבואה) התלמדות כמו כל שאר החכמות והמלאכות וכו' שהיו עומדין (בני הנביאים) לפני הנביא להתלמד בדרכי הנבואה (דרך ה' לרמח"ל ג ד). והיה ג"כ זכרון שלשלת קבלתם ודרך נחלתם ומסירת התלמדותם וכו' (ר"י אברבנאל, הקד' נחל' אבות).

***הִתְלַעֲגוּת**, ש"נ, — שה"פ מן התלעג, לעג הרבה : שההתלעגות יחוייב שיקבץ אלו התארים השלשה שכבר ימצאו בפני המתלעג (באור ספר השירים לאריסטו' ו).

***הַתְלָעָה**, ש"נ,—שה"פ מן הִתְלִיעַ : כסהו כסוי שיכול לעמוד בפני שורים וכו' והתליע מתוכו וכו' הוי פושע לענין התלעה (ב"ק נב:). ואין בו טירחא כל כך כמו בהתלעה ובזהימה (לבוש או"ח תקלז יב).

***הִתְלַקְּחוּת**, ש"נ,— שה"פ מן הִתְלַקֵּחַ : שיהיה קבלתם (של הסמים) להתלקחות וההבער (קאנון ב א ג).

***הַתְמָדָה**, ש"נ, — שה"פ מן הִתְמִיד : וענין הכל עקשות והתמדה על הדבר ושקידה עליו (הפרש' לריב"ג, פתל). והיא ההתמדה בדרישה ובעיון מאין הפסק (מלמ' התלמיד', דרוש). והכונה בחבורו כדי להעיר הנפש משנת העצלה ולהזהירה תמיד על ההתמדה בלמוד ולרדוף אחר המעלה העליונה (הקד' המעל' לרש"ט פלקיירא). כל אשר השתדלו כתבי אדוננו בהתמדה והפצר להטות לבב חכמי הארץ הזאת (ידע' בדרשי, אגר' לרשב"א). יש לו להחזיק באחת מכל המצות בכח גדול ובהתמדה שלא יעבור עליה כל ימי חייו (ס' חרדים סד). כי אני לא הגעתי אל החכמה הזאת כי אם בהתמדת החקירה והעיון (ר"י א"ת, הקד' ריב"ג בהקדמה). כבר נתברר חיוב קבלת עבודת האלהים על בני אדם מצד התמדת טובותיו עליו (חו"ה, עבוד' ה' א). וכח המוליד בדומה הוא הכח הצריך להתמדת המין (ר"י א"ת, רוח חן ב). ובזאת ההקדמה חייב התמדת התנועה הסבובית ושאין לה תכלה ולא התחלה (מו"נ ב יד). כשהיו עושים שום חבור ואספה היו הולכים שם ובהתמדת ההליכה שם קראוה אבן האזל (רד"ק, שרש אזל). ואמר שיהיה בהתמדת הקריאה בספר התורה (ר"י אברבנאל, יהוש' א). מה שבא בתורה ובספרי בני ישראל אשר אין ספק באמתתם בעבור פרסומם והתמדתם והגלותם בהמונים גדולים (כוזרי א ז). הנה הוא אפשר שישאירהו לנצח נצחים ויתמידהו בהתמדתו יתעלה (מו"נ ב כז).—ואמר המליץ : אַל תהיו כגשמים, אשר הם חיי נפשים, וברוב התמדתם יקוצו מפניהם האנשים (בן המלך והנזיר ח).

***הַתְמָדִי**, ת"ז, לנק' הַתְמָדִית, — מטבע ההַתְמָדָה : היתה תנועת הגלגלים השמימיים התמדית

אפשרית מצד עצמם (רשב"ל דורלאן, מג"א, ח"י ד).

התמהמהות, ש"נ, — שה"פ מן התמהמה: מטורה נשאו ביתם, פירותם התמהמהותם גד כצבאים לנחותם, גמלים לבוא משכנותם (רסע"ג, הור' הקורא 144). ולא יתמהמה די שיתבררו השמרים ממנו כהתמהמהות שאר הדברים העבים (קאלנין ג יד א יח). אמר כי גורשו (ממצרים) שלא היה שהות והתמהמהות בנתיים בכדי להחמיץ (פענח רזא, בא). שאין שם לא התמהמהות ולא מרחק בפועל ולא מדה ולא הגבלה (יריע' שלמה א). כי הוא נמהר להרותם ולהמליטם כרגע מבלי כל יגיעת בחינה והתמהמהות (אדם אר"א, מתק' שמות המדב', בקר).

התמוגגות, ש"נ, — שה"פ מן התמוגג, א) תנועה גלית: שתנועת הגלגל הראשון היא התנועה הגדולה אשר ממנה יתנועעו כל הגלגלים ממזרח למערב בכל יום סבוב אחד והיא ג"כ סיבת התמוגגות היסודות והתנועעם (אמו"ר א ב). שהתמוגגות היסודות והתנועעם הוא סבת הפסד קצת ההוים והוית קצתם (שם). קול הוא דבר יגיע באויר בסבת התמוגגות יפול באויר מתנועה חזקה (מכלול יפי, ספר הגדרים, קול). — ב) במשמ' התכה והמסה: התמוגגות ידוע שהוא לשון המסה והתכה והפסד (אוהב משפט, איוב ל כב).

התמוטטות, ש"נ, — שה"פ מן התמוטט: הצדיק כשהוא נמסר ונופל ביד הרשע והוא מתמוטט לפניו אותה ההתמוטטות היא לשעה אינה לעולם ועתיד להנצל מיד (ר' בחיי, וישלח). אבל התחכם למוטט רגליהם מעט מעט מבלי שירגישו בהתמוטטות כן עשה זמן רב עד שהשתגב בכח המלך (תגמ' הנפש כג). שכל פועל גאה יש לו התמוטטות מדה כנגד מדה (צרור המור, ויקר').

התמוססות, ש"נ, — שה"פ מן התמוסס, במשמ' נמס: ומי שאינו מרוה צמאונו ומקצר משיעורו משתיית המים יתייבש גופו ויחלש ראותי ויתמה התמוססות גופו (מ' הלדבי, ש"א ה ד).

התמזגות, ש"נ, —שה"פ מן התמזג: ההתמזגות הוא אמנם על שני מינים התמזגות מבלי דבר נופל מחוץ כמו שיתמזג על דרך משל הצאבר בדבש וההתמזגות עמו דבר נופל מחוץ גופו על עצמות האוג כהתמזגות העפר היבש ושובו טיט רטוב (אמו"ר א ו). ולא ההתמזגות אשר לנצוציהם עם נצוצי ככביו ולא ההתמזגות אשר יהיה מנצוצי שאר קצת הככבים עם קצת (רלב"ג, מלחמ' ה' ס ג יא). ואחר יתעלה ההתמזגות הזה ויזדכך יותר ויומזג באופן שיוכן לקנות צורת החי (העקרים ב לא). כל הנבראים מורכבים מיסודות הארבעה ושההרכבה היא על דרך העירוב וההתמזגות וזה ההתמזגות יהיה בבישול (לידה לדרך א א ח). והחום ירחיב ירפה ויבשל ויגדל והקור יקבץ ויגביל המתהוה וזהו מהפעולות המיוחדות להם וזהו תחלת ההתמזגות שיתחדש מהם השני אידים (נוה שלום א ז). סבת הרפואה והבריאות המתהוה מטוב ההתמזגות וההסכמה (שעה"ש לר"א אירירו ג יא). כי מן האפשר הוא שמהתמזגות היסודות יולד בריה נקיה שתוכל להגיע בשכלה עד הסבה הראשונה (אגר' התשו' לר"י לטיף 48). ובסבות התמזגות זה הם קונים המורכבות איכיות שניות (רשב"ל דורלאן, מג"א, חלק שוסינו א).—ומ"ר: להשיג אופני ההרכבות וההתמזגיות ושעורי הפשוטים הנכנסים בכל אחד מהמורכבים (ר"י אברבנאל, מ"א ג).

התמכרות, ש"נ, — שה"פ מן התמכר, השתמשו בו בזמן החדש במשמ' מסירת נפש ואמונה לאדם, או העסק תמיד בדבר מהדברים.

התמלאות, ש"נ, — שה"פ מן התמלא: מלוי כל השמות נק' בח כי הוא כחו והתמלאותו מלוי אחר מלוי (מסרת"ו, הקד' ע"ח).

התמנות, ש"נ,—שה"פ מן התמנה במשמ' פקודה ושררה, Amt ; function: וכן יש להשתדל על שיקנה אדם שם והתמנות (ב"ז, תרג' ב"ם). שכל החפץ ימלא ידיו בהתמנות זו (ריב"ל, ילקוט, תולדות).

התמסמסות, ש"נ, —שה"פ מן התמסמס: כי הקש התמסמסות הזרעים והגרעינים בארץ והתוכם בקבוץ החם והלחות הוא כדמות התמסמסות המזון באיצטומכא ומרוכו בקבוץ החם והליחות (שעה"ב, מיות' לאבי הרלב"ג ג א).

התמססות, ש"נ, — שה"פ מן התמסס: וכל טפה וטפה הנה עד שלא תשוב להיות כרוהה סמוכה וסרוחה אל העפוש הגמור והאסיפה ההתמססות והפשט צורתה והצג אותה ערומה

בכל מכל כל לא יכלו להתחדש להתרקם ולהתלבש כדי להוליד בדומה (כסא' לבית דוד ג יו).

•התמעטות, ש"נ, — בה"פ מן התמעט: ולא אחדל מלתת טוב טעם דרך פשט להתמעטות הפרים בקרבנות שגם הוא מיוחד אליו בפרט (נפולות יהודה טו).

•התמצעות, ש"נ,—בה"פ מן התמצע, היה באמצע: בעבור התמצעותו בין המלבישכן שני עם ובין המעלה עדי זהב על לבושכן (הפרט' לריב"ג, עדן). והנה התמצעו בין חציך שנונים ולב אויבי המלך עמים תחתיך יפלו וזהו ההתמצעות שהוא אחד מן היפויים (נופת צופים ב ד).

•התמשכות, ש"נ, — בה"פ מן והתמשך: וכאשר בראשונה לא ימצא היכולת אם בסבות הפועלות נניח התמשכות לאין תכלית כן לא ימצא בשניה אם בשלמיות המיניות יתכן התמשכות באין תכלה (בעה"ש לר"א אירילו ב ז). שהתמשכות שלשת ימים באיזה צער שיהיה הן הם יסורים גדולים להתם פשע ולכלות חטאת (מגי' ספר לרבנ"ל דורהן קכט.). שהנפלאות והמחשבות המה היו כלם הולכות ומשמשות בדרך נסים נסתרים עם שהיו נראים כדרכו של עולם ויצא מהם ומהתמשכותם בדרך ההיולי שפושט צורה ולובש צורה (הוא, תפאר' ישראל א).

•התמששות, ש"נ,—בה"פ מן התמשש: המדובקים הם אשר קצוותיהם אחד והמתמששים הם אשר קצוותיהם יחדו וכשלא יהיה בהם התמששות והדבקות לא יתחבר מהם מדובק (רבנל"ד, מג"א, ח"י ד).

•התנאות, ש"נ, — בה"פ מן התנאה: ומפני זה מרה במצוה אשר בעבור שכלו צוה בה והגיעו לו השגות המפורסמות ונשקע בהתגנות ובהתנאות (מו"נ א ב). מי גרם לו ליתרון שתיית היין התנאות הגוף כי הנוי בלי ספק משיא האדם לבקש המותרות (מלמ' התלמיד', נח). שהאדם כשמשתדל בהתנאות ובהתענג על היין ובשאר מיני התענוג יצרו מתגבר עליו ובא לטורדו מן העולם (שם). הנה גלוי שכל דמוי וחקוי אמנם יכוון בו ההתנאות וההתגנות (באור ס' השירים לאריסט' ג). רצוני שהוא ישתנה פעם אל ההתנאות בתוספת עליו (שם). וכיון שקיום העולם תלוי בקנאה ישים כל התנאות לשם שמים (הורה' לדיק', בער הקנאה).

•התנבאות, ש"נ, — בה"פ מן התנבא: הנה התבאר מזה הענין התנבאות שאול מה היה וענין פחדו מדוד (ר"י אברבנאל, מ"א יח). שהפועל הוא הש"י הפך מאמר האויבים ומנגד להתנבאות נביאי השקר (כן בועיז, קול בוכים, עשה ס').

•התנגדות, ש"נ, — בה"פ מן התנגד: ואולם אם היתה ההתנגדות בין שני משפטים בעלי הקפים הנה זה יש לו שם ייחדהו וכו' וזאת ההתנגדות נקראת הפך (מלות הגיון ד). כי הכאב אינו אלא הרגשת ההתנגדות מדבר המתנגד (קאנון א ב ב יט). חובה מוטלת על כל בעל שכל לעשות מצותו אף כי תנגדה שכלו וימאסה רצונו תכלית המיאום וההתנגדות (חזות קשה לר"י ערמאה ג). ההתנגדות הוא מאמר ימצא בו ההפוך מצד המאמרים לא מצד התבות (נופת צופים ד נו). שאין פירושו התנגדות של מריבה אלא התנגדות של אהבה (כלי יקר, בראש' ב יח). ההפסד הוא מסובב מהתנגדות הפכים נמצאים בנושא אחד בהיותם מתקוממים זה על זה ומפסידים זה את זה (ספורנו, אור עמים מה.). כי אצלי הטענות תשובות והספקות תירוצים בקיום ההתנגדות (א' מודינא, ארי נוהם א). ואין זה כי אם מצד נצחונן במלחמת התנגדות היצר המתגבר עליו (נפולות יהודה לד). ואני נדרתי לאמי לטמון התנגדותי בחבי (מא"ג דביר ב, גלעד ד). ויטוש על מחנה שוק העולמי שלוה והשקט מתגבורת הפכיות והתנגדיות האיכיות יסודיות (כסא' לבית דוד א ז).

•התנגחות, ש"נ, — בה"פ מן התנגח: בעת קץ הגאולה יתעוררו מלחמות מהתנגחות ומהשתערות מלך הנגב הם הישמעאלים האוחזים בה ומלך הצפון הוא אלוף מגדיאל (רבנל"ד, מג"א, ח"י ג).

•התנגרות, ש"נ, — בה"פ מן התנגר, נעשה נגר: אמנם ישוער כל ההנהגה כפי קרבת העמדת החולי ורחקו ואם הסכלת בזה לא תמנע מלנגר לחולה התנגרות גדולה ולא תמנע בעת מן העתים מרוע ההנהגה כשלא תדע מתי תהיה העמדת החולי (פרקי משה ח).

•התנגשות, ש"נ, — בה"פ מן התנגש, השתמשו בו הסופרים בזמן החדש במשמ' פגישה בכח

עצום של שני כחות מתנגדים, Zusammenstoss; choc.

התנדבות, ש"נ, — שה"פ מן התנדב: והיה הענין לבד רוב התנדבות (השרש' לריב"ג, נדב). ראוי היה מצד ההתנדבות האלהי להיות כל ענין אותו המעמד שלם בשלמות ונכבד (נוה שלום ב ז). ההתנדבות הוא מאמר כאשר יפרסם ההתנדבות דבר מה כלו בשלמות אל אשר חפצנו ביקרו לעשות בו כחפצו (נופת צופים ד לא).

התנהגות, ש"נ, — שה"פ מן התנהג: מפאת התנהגותו בכבדות בתנועת עצמו וסבובו המיוחד לו ובמהלך ההכרחי ההפכי אליו הוא ממית עצמו (כסא' לבית דוד ג יז). שהדין עמנו הן מחמת התנהגותם וגילוי דעתם והן מחמת צוואת הזקן וגילוי דעתו (שו"ת שמש צדק', חו"מ ז).

התנודדות, ש"נ, —שה"פ מן התנודד: שלמטה יצא התנודדות תחלה בסבת הרוח הנעצר שם ובסבת התנודד הארץ הסמוכה לארץ ההיא (רלב"ג איוב י). בראותי את עצמי מתנמנם להעביר שינה הייתי קם על עמדי ומתנודד אנה ואנה עדי נשף ובהתנודדות הייתי נעור ועוסק בעבודת שמים (ר"מ אלשיך, איוב ז ד).

התנועעות, ש"נ, — שה"פ מן התנועע: ופירשנו בו (בהמלה ערער) המיה והתנועעות (השרש' לריב"ג, עור). שכאשר תיוחס (התנועה) אל המניע תקרא הנעה וכאשר תיוחס אל המתנועע תקרא התנועעות (רלב"ג, מלחמ' ה' ו א כד). שכאשר היה ההתנועעות בכח היתה ההנעה בכח וכאשר היה ההתנועעות בפעל היתה ההנעה בפעל (שם). והקבוץ וההעצר הבינוניים הלהבתם והוצאתם החום אל ההתנועעות פחות (קאנון א ב ג יב). ואמנם התענוג הנה לפי שהוא התנועעות אל חוץ לאט הנה לא יגיע אל מה שיגיע הכעס (שם שם יח). כי הוא נגזר מלשון רחפו כל עצמותי שענינו הרעש וההתנועעות הבלתי מסודר (ר"י אברבנאל, בראש' א). והיו שם שתי תנועות יחד ההתנועעות וההנעה (הוא, מפע' ה' ה ג). א"כ הנקודה אי אפשר בה התנועעות לפי שיהיה הקו מחובר מנקודות (שם טוב, מו"נ ב, הקד' ז). שבאלו יתחזק התנועעות הנפש לקבול המעלות (באור ס' השירים לאריסט' טו).

התנוצצות, ש"נ, — שה"פ מן התנוצץ: והנה למטה מג' קשרים יתנוצצו ג' ניצוצות הארות התפשטות והתנוצצות סוד קו המדה דרך ג' קשרים (אילימה לרמ"ק, עין רואי ו כז). ומכח ההארה ההיא יש בו כח לתת התנוצצות אפילו לבשר (ראש' חכמ', ש' האהבה). גדולה וגבורה הבאים מהתנוצצות הכתר והחכמה יחד (עמה"מ, ש' כדור הטהירו ג). ושמותם גורם שיתנוצצו זה בזה ויוצאים מהתנוצצות זה מלאכים רבים (שם, עולם הבריאה יא). וארא ראיה מועטת כי לא נתן רשות לעין לראות ועל כן בהתנוצצות הלהב לפי שעה ונעלמת לפי שעה היא ראיה חסרה (עבוה"ק לר"מ גבאי, סתרי התורה יט). כי אור המאציל חיה חוזר ומתנוצץ התנוצצות אחר התנוצצות שונה ומתחלף זה בזה בבחינתו (פתחי חכמה לרמח"ל ב ז). ע"י שהתנוצץ להם השכל בזאת החכמה שבא לאותו החכם התנוצצות מלמעלה (מגיד שיחות מו). התנוצצות קדושת שבת הוא אחר חצות (ספר ד"א ודעת חכמ' ב). והשמחה והיחוד של הזווג יוצאים בבטישתם ובהתנוצצותם אותיות ותיבות של שמות הנקראים תרין עטרין (עמה"מ, שער או"א מד).

התנחמות, ש"נ, —שה"פ מן התנחם, א) התחרטות: כדי שלא יהיה בענין כעין התנחמות וכעין פתוי והסתה (ר"ש א"ת, יקוו המים יו). —ב) תנחומים: שמצד יראת שמים לא קבל (יעקב) ההתנחמות מהם יען ראה שבעונו מת (ר"י אברבנאל, וישב).

התנכרות, ש"נ, —שה"פ מן התנכר, א) הראות נכרי וזר: כל אלה ענין התנכרות וזרות (רד"ק, שרש זור). שהטומאה ההיא תדבק בך לא מאהבתה אותך רק להאבידך וכל מה שתאהבנה תגדל התנכרותה אליך (ר"מ אלשיך, משלי ה יט). — ב) התחפשות שלא יכירהו אדם: ואחריהם קם עמוד העולם יסוד תורתנו מהר"ר שלמה בר יצחק המכונה רש"י איש שלם מאד וגלה ז' שנים באשכנז וריפת ותוגרמה ופרס בהתנכרות לראות אם פירושיו מסכימים לדעת הישיבות האחרות (רשימ' פיטנים במחז' לרפתי כ"י). ואפשר שלא היה התנכרותו (של יוסף עם אחיו) דבר אחר אלא שדבר אתם קשות להבהילם כדי שלא יהיה להם שהות ולא מנוחה להכיר בו (ר"י אברבנאל. מקץ). —ג) כפירה: וכנה ההתנכרות והכפירה על

שמו יתברך לא עצמו (גרכוני, מו"נ א סג). ושומם כלם מטבע האפשר והתנכרות הסבות המוחשות (שם).

התנערות, ש"נ, — שה"פ מן הִתְנַעֵר, א) היות נער: ואחריו שְׁנֵי התנערות והם אחר האמיץ וצמיחת השנים קודם הבגרות (קאנון א א, במוגי הסנים).—ב) פעולת תנועה לקום וכדומה: הנה כבר יקרה נפילה או הכאה על הכבד וכו' וזה יתקנהו חבוט והתנערות עם התיצבות (קאנון ג יד ג כא).

התנצחות, ש"נ, — שה"פ מן הִתְנַצֵּחַ: כן אלה העצמים הנכבדים כשישיגוהו בדבר מאלה הנפשות האנושיות יצאו בעקבותיהם ולפעמים מהיותר חלושים במדרגה כמו שיראה לבן אדם ההתדבקות וההתנצחות (אמו"ר א ו).

התנצלות, ש"נ, — שה"פ מן הִתְנַצֵּל, במשמ' הסרת האשם ממנו, Entschuldigung; excuse: שיחסו ענין אלהי על מה שעשו בידם ורצונם מבלי מצות האלהים ויש להם התנצלות במה שקדם מהמחלקת ביניהם (כוזרי א לז). ואני אנצלנו ההתנצלות האמתי לפי מחשבתי שהוא לא הויד על שבועתו אך ברוב סכלותו לא ידע ולא הבין (ר"ש א"ת, פי' מלים הזרות שבמו"נ). ורציתי בזה אצל מי שיגיע כתבי אליהם להתנצל התנצלות מבוארת (אלחריזי, מוסרי הפלסופים). ואם יעלה בדעתך שמאמין ההגשמה יש לו התנצלות בעבור שגדל עליה או לסכלותו וקוצר השגתו כן ראוי שתאמין בעובד ע"ז (מו"נ א לו). שהוא נאמר דרך התנצלות על השד הנראה בדבריו (הקד' מלמ' התלמידים). אמנם ההתפעליות הם רשומים נפשיים כמו הרחמנות והבושת והכעס מדבר שראה ושובו ממנו בשמעו ההתנצלות (אמו"ר א א). הם ונשלם כתב ההתנצלות שבח והודאה לאל (ידע' בדרשי, סוף אגר' ההתנצלות). אהרן מתנצל למשה ואמר לו אל יחר אף אדוני וכו' וזהו התנצלות של אהרן טען כי לא אמרו לי רק שאעשה להם אלהים (רמב"ן, שמות לב א). שהמזמור הזה נראה מיוסד על התנצלות מהומים אשר היה מתחבר אל אנשי דמים ומרי נפש (ר"ת קרשקש, אור ס' ב א א). ואין לדיין הרשע הזה התנצלות במה שאמרו העדים שהיה נראה להם שאמר זה מרוב בעסו (שו"ת ריב"ש רנא). ולמד הכתוב התנצלות על אברהם למה עשה את הדבר הזה (ר"י אברבנאל, לך לך). כי לא ראתה אביגיל למצא התנצלות לנבל כי אם בהעתקת העון (נופת צופים א ז). אם אתנצל בדבר כולל כמו שאומר חטאתי מחמת הבחרות או מחמת הכעס או מחמת החשק שזה התנצלות הוא כולל לכל דבר (שם כ י). וקבל התנצלות מי שיתודה אליך (פניני המליצ', גנזי פע"ב גולנלד ד). והמודה מחול חטאו וההתנצלות קבל (שם). שיש ליהודי התנצלות מה (על מה שהוא מלוה ברבית) כי מי הכריחו לנוצרי שיקח מיהודי ברבית (שבט יהודה ז). ואין לכם התנצלות אלא סכלות שלכם (שם ח). אבל יש לכם התנצלות שאם לא שמעתם בקול אל איך תשמעו בקולי (שם). ואחרי הציעי דברי התנצלותי אלה למעיינים בספר הזה אשר בגללם כתבתי הפתיחה הזאת בראשו כי לא להתגדל וכו' אחל בהעתקת הספר (פתי' ר"ש א"ת למו"נ). התנצלותי על החיבור הזה מבואר משני פנים (רמב"ן, הקד' למלחמ' ה'). כשיחטא איש לאיש ויוכיחנו במסתרים יתנצל לפניו ויתקבל התנצלותו וישלם עמו (ס' החינוך, מצוה רלט). הנה א"כ הביא שלש טענות להתנצלותו (ר"י אברבנאל, שופט' יב ג). ענה הגזבר ואמר להתנצלותך אדרוש ואחקור בדבר (שו"ת ר"נ גירונדי ג). וכי ינצל אליך או יבקש מחילה עבור על פשעו וקח התנצלותו (ר"ש אלעמי, אגר' מוסר). והדבר ברור כי לשוא הם מתנצלים שהרי הם אינם מתיחדים בענין אחד בדרכי התנצלותם רק הם חולקים בתחבולותיהם לזכותם (ג"ע לר"א הקראי, קדוש"ת ד).—ומשל: התנצלות[1] מהריב מזכרת עון (עמר השכחה).

התנקדות, ש"נ, — שה"פ מן הִתְנַקֵּד: שיהיו כ"ב אותיות עם התנקדותם מורות על שני מאות ועשרים ענינים נבדלים (הקד' יריע' שלמה).

התנשאות, ש"נ, — שה"פ מן הִתְנַשֵּׂא, א) עצם שה"פ: ותשאל עוד ותאמר ומה תכלית ההתנשאות מן הארץ ותענה להגדיל היושב בעין מי שיראהו (מו"נ א סט). עד כאן תגיע (הים) ולא תוסיף וכאן תיבש גאות והתנשאות גליך (הקד' פי' יליד, מיוח' לראב"ד). — ב) בהשאלה: וההתנשאות הוא שיתכבד האדם יותר מן הראוי לו (ח' פרק' להרמב"ם ד). כי עיר פרא אדם

[1]) בערבית: אמדאת אלעדר תדכיר אלדנב.

יולד ואין לא יתרון והתנשאות על הבעלי חיים בפעל בעת צאתו לאויר העולם אבל יש לו עליהם יתרון בכח להטיב במעשיו ולהוציא מה שבכחו אל הפעל ולהכיר מעלת האדון ואם ייטיב מעשיו יהיה לו התנשאות עליהם (העקרים ג טו). ההתנשאות הוא מי שישא נפשו יותר מהראוי לה ויכבדה למעלה מחקה (מאזני צדק אלגזלי 106). ומזה יתחייב שמוט עשו נמשך מהתנשאות יעקב משום ורב יעבוד צעיר אבל מוט יעקב לא ימשך בעצם מהתנשאות עשו (ר"י אברבנאל, תולדות). ההכנעה הוא מאמר כאשר נפחית מן הטוב אשר נמצא בנו וכו' בין שיהיה טבעי או נקנה לברות מההתנשאות (נופת צופים ד מח). ועמדו שנים רבות שלא לבשו בגד יקר ולא הראו שום התנשאות (שבט יהודה ז). שהוא ית' מתעלה ומתנשא נפרד ונבדל מכל הדברים כלם כי הוא יתב' ההתנשאות הגמור והמוחלט (ספה"ש לר"א אירירו ס יב). אמנם מתנשא על כלם בהתנשאות האמור יאציל בשוה לכלם (שם יג). כי גדולת העם הזה והתנשאות מעלתו תלוי ועומד בהיותו עם חכם ונבון (נפולות יהודה לג). בלעדי החכם אשר ינוסה ויבחן לעיני המלך וגדוליו וחכמיו לא יצליח איש לעלות במרומי המעלות וההתנשאות להיות לו מהלכים בין גדולי ורגעי ארץ (שבי"ע ג, הודו). למען יתרחקו מרדוף אחרי ההתנשאות והגאות (חבר' חורגיר, כה"ע תקפ"ט 32). וכל נסיעותיו היו בפשיטות כדרך אנשים פשוטים בלי שום התנשאות ובלי שום פרסום (מגיד שיחות יד).

התנשבות, ש"נ, — שה"פ מן התנשב, התנשבות הרוח: וזה מפני שנודע שהחוטם בו התנשבות רוחא דחיי שהרי החיים אינו אלא מן החוטם ואבר הריאה שרות החיים מתנשב דרך בו (אילימה לרמ"ק, עין שמש ג ז).

התנשמות, ש"נ,—שה"פ מן התנשם, Einatmen inspiration: ההתנשמות הוא הכנסת האויר מן השפוי כובע וקנה הריאה והנשימה הוא הפעל שיהיה בגוף כלו בהתפשטות העורקים הדופקים והתקבצותם (פרקי משה כג). ובאותו הנקב מנקה בב' חלקי ההתנשמות בשניהם נקוי תמידי בהכנסת האויר ויציאתו (שם א). בטול ההתנשמות הוא מחולשת הכח המניע להזה (שם ו). ואיזה מהם שיהיה הצרך אליו יותר צריך שיהיה התנועה להתנשמותו יותר והסבות בהתנשמות האברים האלו כלם התנועה הכבדה (קאנון ג י א ז). וקראנוהו אנחנו נפש גורנו לו זה השם מפני שהגשמים ינפשו בו אם בהתנשמות או בהתכה הנעלמת (אמו"ר ב ו).

התנתקות, ש"נ,—שה"פ מן התנתק: וההשתדלות רפואה לנפש בהתנתקותה בשביל שתדרך הדרך הישרה והנכוחה (מאזני צדק, אלגזלי 27).

התעבה, ש"נ, — שה"פ מן התעיב: מקדם שעש את העגל לא צוה ה' כל ההרחקה מהאומות והתעבתם (אור החיים, שמות לד יא).

התעבות, ש"נ, — שה"פ מן התעבה, בהשאלה: וע"י שני דברים אלו שהם התעבות האור וגם מיעוטו אז היה כח בתחתונים לקבל אור העליון (מהרח"ו, ע"ח, היכל הכתר', או"א ג). שאין בה שום התלבשות והתעבות כלל כמו שיש בזה (שם קא). שע"י מציאות התיקונים והלבושים האור נמשך דרך התלבשות והתעבות ובזה יש כח בתחתונים לסובלו (עמה"מ, רישא דז"א סז).

התעברות, ש"נ, — שה"פ מן התעבר, בדקדוק, התעברות הפעל, היות פעל יוצא: בזכרון התעברות הפעלים והמקורים וכו' שיהיה ההתעברות פעם במלה שיביאוה על הפעול בו ויתכן להפילה ופעם מבלי המלה ההיא (הרקמה, שער טו). ונראה שקצת אלה הפעלים מתעברים כמו ועפעפינו יזלו מים ושחקים יזלו צדק כל שכן אשר יזלו שחקים הלא תראה שהוא אומר ירעפו עלי אדם רב בהתעברות (השרש' לריב"ג, נזל). שהעברים כשרצו להוציא פעל מה מן ההתבודדות להתעברות הדגישו באות אחת (כ"ד יתייה, לשון למוד' ה). — ובמשמ' העתק ממקום למקום, מענין לענין: הכאב אשר יתעבר התעברות רב הוא אותו שמתחיל משרשו ואחר ילך אל המקום אשר סביב אותו השרש (פרקי משה ו). כי מלת בעבור עניני בהתעברות כך וכך ותמורתו אמר בעבור דוד עבדך וכו' וכן לבעבור נסות אותם בא האלהים לתמורת הנסיון ולהתעברותו בו (כ"ת נדרבי, חו"ת, ערך עקב).

התעדנות, ש"נ, שה"פ מן התעדן: אנשי התועלת והטובים והם אנשי הפעלות ואשר

בם התעדנות (נופ' לופ' ג יד). שגרם (הנחש) לשלול מאדם יחוה התעדנות גן עדן (אוס"ת, כראש' ג יד).

***הִתְעוֹלְלוּת,** ש"נ, — שה"פ מן הִתְעוֹלֵל: כי אין אדם שיש לו דעת בוחר במות ואעפ"י ששאול המית את עצמו לא מבחרו המות אך לדחות התעוללות האויב בו (כוזרי ה כ).

***הִתְעוֹנְנוּת,** ש"נ, — שה"פ מן הִתְעוֹנֵן: שהתירו מכלל הנחשים והלחשים וההתעוננות בשבת (שו"ת רשב"א תיג).

***הִתְעוֹפְפוּת,** ש"נ, — שה"פ מן הִתְעוֹפֵף: ובספר תהלים ראה לשנות ולומר וידא וכו' מלשון התעופפות כמו שאמר ויעוף וידא (ר"י אברבנאל, ש"ב כב). שלא יתואר האדם בפחות נכבד כשלא תמצא לו תנועת ההתעופפות כצפרים עפות (נוה שלום ו כ ה). מקום התעופפות העופות (רשב"ל דוראן, מג"א, חלק שסינו א). וזכר שני אלו העופות המשחיתים האחד שט בארץ ואוכל נבלות והוא העורב והאחד שהוא קל וחזק ההתעופפות כל זה למשל (פי' משלי לגרח' הלוי ל יז). ויהיה מלת ויאכלוה מהרה כמהירות הנשר בהתעופפותו (שם).

***הִתְעוֹרְרוּת,** ש"נ,— שה"פ מן הִתְעוֹרֵר, א) פעולת מי שמקיץ ומתעורר משנתו: לפיכך תכף התעוררותו משנתו בכל בקר יתגבר כארי לקום קל חיש מהרה לעבודתו (הלבוש, או"ח א א). — ב) מצוי בפרט בהשאלה, במשמ' התעוררות הרוח והמחשבה: שהכח השכלי טרוד בהתעוררות והדפיקה (ראב"ע, חי בן מקיץ 6). שכאשר קלקלו בלשונם בדברי טמאה הנמשלים לתולעים באמרם כי חזק הוא ממנו כביכול וכו' עשו התעוררות בטבור הארץ הנודע אל המאשרים נוקבא דתהומא רבה והמשיכו עליהם מטומאתו (הוא, ערוג' הבושם כט). ומהם שיגיעו לשלמות אחר והוא שיתעוררו התעוררות רב להעיר אחרים ולמשכם אחריהם ולקרוא ולדרוש אליהם ליחד את השם (מלמ' התלמיד', מקן). ויד האיש כי באה לו התעוררות אלהי כדי להחזירו מטעותו (המבקש לרש"ט פלקייראן). ולפי שהיתה כוונת לבן להרע עם יעקב הוצרך ית' לצוותו ולהזהירו בחלום הלילה שעם היותו בלתי ראוי אליו הגיעתהו ההתעוררות האלהי לכבוד יעקב (ר"י אברבנאל, ויצא). וקודם התרועה הודיעם שתהיה העיר חרם היא וכל אשר בה והיה זה לפי דעת חז"ל התעוררות יהושע מעצמו (הוא, יהוש' ו יד). שהנביאים כשהיו רואים בעצמם התעוררות נמרץ לעשות דבר היו מכירים כי מאת ה' הוא (שם, מ"ב ח). אחרי כן אמרה מה שימשך מן הרעה הגדולה אם בני המשפחה ימיתו את הבן האחר והוא הכרת שם האיש ההוא החשוב וזה אחד מאופן ההתעוררות על החנינה (נופת צופים ב יג). וכמו אלה המשפטים הנקראים ראשונים המגיעים בהתעוררות אלהי בלי מחשבה ועיון (אמו"ר א ד א). אמי שמעי דברי והסתכלי בהם והתחזקי בטוב נהמה והתעלי מהדמות לשאר נשים בעייפות החרדה ובהתעוררות יגון האבל (רש"ט פלקייראן, אגרת סיגון 14). מי שנותן אלף זוז לצדקה באלף פעמים והו לפי רוב המעשה שנותן אותם בהרבה פעמים ובכל פעם ופעם יש לו התעוררות לעשות מצוה (רשב"ל דוראן, מג"א ג עז). ויש מבני אדם שיש כח שכלם מוכן בהקיץ להדבק בשכל הפועל עד שלא יצטרך להתיגע אלא יספיק ההתעוררות הנבואיי (שם, הקד' חלק אלוה ממעל). התעוררות אחרים היא לפי שעה והתעוררותו לעצמו הוא תדיר (שם א יד). וכל שכן עתה שקרובה ישועה להגלות הלא תראה ההתעוררות המופלג כי נגע בלב כל איש ואיש מיושבי הארץ לבקשו בדמים יקרים (פסק הרי"ן דלאטש על הזוהר). כי לפי התעוררות האדם ומעשהו יתפעל אל הדברים לעולם (ס' החינוך, יתרו לא). כי מגלת רות סבת כותבה הנביא היה התעוררות שבא מאתו בהיותו לבוש בדי רוח הקדש ולכן הושמה בכתבי הקדש (ר"י דון יחייא, הקד' חמש מגי' איכה). אין הרעשת הארץ מספקת לתת התעוררות בלב רשעים (ר"מ אלשיך, איוב ט ו). ועל זה נהגו בעלי הלשון הצחים להזכיר לשון התעוררות במקום הסרת העצלה והרשול (ר"א בדרשי, הו"ת, מקין). סוד התפשטות המחשבה אשר נתן האלהים לבני האדם שמסר להם כח ההתעוררות והייחוד מלמטה לעורר כנגדו למעלה (הקד' עבוה"ק לר"מ גבאי). ולזה לא הוצרך כל ימיו ע"ה לשום התעוררות ממיני הניגונים להשרות עליו רוח נבואה (שם, סתרי התורה כג). ומה שאנו אומרים בר"ה שופרות כדי לעורר הלבבות בהתעוררות ולחזור בתשובה (גנז' אגוז לר"י גיקטיליה ב, תפל' ר"ה). עושים זכר להם להתעוררות לאור המאיר (רמח"ל, דרך

ס׳ ד ו) זמן החורף והוא האביב הוא חם ולח כטבע האויר ובו התעוררות הדם (ר״י עמדין, מגדל עוז נו). — ובמשמ׳ פעולה להעיר ולעורר את דעת השומע שישים לבו יותר להנאמר: והוציא בפסוק הזה גודל התענוג על דרך משל ומספרם יש שלש מאות ועשרה וזה על דרך התעוררות בלבד כי אותו התענוג גדול (פי׳ המשנ׳ להרמב״ם, סוף עוקצ׳). — ובמשמ׳ סבה להתעורר, לעין בדברים ולבדוק אותם מה כונתם: יש התעוררות גדולה בכוון כל דבור ודבור כנגד כל גלגל וגלגל ואם תכוין בהם תמצא הענין מורה על נפלאות הש״י וחכמת יצירותיו (ר׳ כתיי, יתרו). וכבר יש לך התעוררות באותיות לכה (שם, שמות). מקום נאות להתעוררות הכוזרי על ספק נתחדש לו בענינם (קול יהודה, כוזרי א קי). — ובמשמ׳ התחלת הנטיה להקיא וכדומה: ולפעמים יעזר בכלי זר כמו שיעזר בשעול באויר ואם בהתחלפות ההתחלות להם מן האברים בכמו השיעול והתעוררות הקיא (קאנון א כ כ א). ידוע כי אוכלי הסמים הממיתים יבא להם התעוררות קיא ומקיאים מזונם (אוהב משפט, איוב כ יה).

התעטפות, ש״נ, — שה״פ מן התעטף במלבוש וכדומה: וההתעטפות בציצית יזכירהו כל המצות עד שיזכור באחרית כי השי״ת הוא הסבה הראשונה (ספ׳ המוסר לר״י אבן כספי).

התעיה, ש״נ, — שה״פ מן התעה: ואין זו התעייה בלב (ראב״ע ברא׳ כ יג). לפי שבדרך זה תפול התעייה ויכשל בו הוא או אחר להאמין השניות (מלמ׳ התלמיד׳, יתרו). כי לפי הממשלה הנראית להם היא התעיה גדולה ליחס הממשלה והגדולה להם (שם, במדב׳).

התעכבות, ש״נ, — שה״פ מן התעכב: והנה נתיחד לאשכים ולשדים וכו׳ כדי שיארך התעכבות הדם עד שיתבשל הזרע והחלב תכלית הבשול (פרקי משה א). אחרי שובי לביתי מצאה נפשי גם בדברי האדון פלוני תלונתו עלי עבור ההתעכבות של תשלום מעותיו (אגר׳ קנן בוקסט׳ 35).

התעלות, ש״נ, — שה״פ מן התעלה: וכי הוא (משה) הגיע התעלותו מן האנושות עד המעלה המלאכותית ונכלל במעלת המלאכים (פי׳ המשנ׳ להרמב״ם, סנה׳, חלק). ובתחלתם היה הטבע אדו עליהם ובסופם לגודל התעלות נפשם נהפוך הוא שהיו המה אדונים על הטבע (ספר החינוך, מלוה תקמו). והתעלות הנפש על הגוף מבטלת הכחות הגופיות (רשב״ל דורא, מג״א, ת״י ד). וכן הכתר נסתלק ההשגה בו מן הנאצלים מרוב התעלותו והעלמו ממקורו (אילימה לרמ״ק, עין הכדולח א ג). וכל מה שהם (הנמצאים) מתעלים יתרחקו מהשגתנו עד שיתעלו עד אין תכלית וסוף וכפי התעלותם יפלאו ויתעלמו (שם כ). בענין הה״פ שהם ממש התעלות השכינה לפי הנשמה (פתחי חכמה לרמח״ל ב כה).

התעלמות, ש״נ, — שה״פ מן התעלם: ולא יירא סבה טבעית שצריך להתנות בה ולא סבה מקרית אלא בעת נכרי מחמת ההתעלמות וההתעלמות נכנס בסבלות (כוזרי ה כ). והסבה הששית התעלמות הסתירה והיותה בלתי מתבארת אלא אחר הקדמות רבות (פתי׳ מו״נ). ושלא יעלים ממנו דבר מהם כי האהבה סותרת להתעלמות (ר״י אברבנאל, ויקרא). שבאשר היה עובר המן לא היה מרדכי עושה בעיניו כאלו הוא ישן או שהיה פונה בראייתו לצד אחר וכיוצא בזה מההתעלמות (מגי׳ ספר לרשב״ל דורא קיג:). כי המלאכים אין להם מעכב לא מצד עצמן כי אם בהתעלמות עוצם ההשגה הנעלמת באמתת הקדמון (גנת אגוז לר״י ג׳יקטיליה ב מ). הסבות אשר גרמו התעלמות רוב המוננו ידיעת החכמה הזאת (כ״ז, סקד׳ תל״ע). שהבורא יתעלה יודע באמת רוע מעלליו והתעלמותו מפרוע חובות האלהים (חו״ה, הכניעה ד). כי המלך צוה אותנו שנתעלם משמירתך אם תתעלם ממצותו עלינו והקיץ מהתעלמותו וחזור מטעותו (שם, הבחון הנפ׳ ג). כי אתה נתבע כפי הכרתך ועונשך יותר חזק והחשבון על התעלמותך יותר מדוקדק (שם). ונתעוררו מהתעלמותם וראה לבם מה שחייבים בו לבורא לגודל טובו וחסדו עליהם (שם, עבוד׳ פ׳ ד). והנקודה ההיא לרוב דקותה והתעלמותה עדין כאלו היא בחביון אויר שאינו נתפשט (עבוה״ק לר״מ גבאי, סתרי תורה ס). —ואמר המליץ: לא ידאגו (החסידים) על מפקד הונם, ואבדן מקניהם וקנינם, רק ידאגו על פשעם ועונם, ועל ימי התעלמותם, ואשר לא נתנו אל לבם חסרון שלמותם. לא יחליפו לצבא רק להלחם ביוצרם (עמנ׳, מחב׳ יע)

***הִתְעַלְּפוּת**, ש"נ, — שה"פ מן הִתְעַלֵּף: חלש: להכביד עול הילד בלמוד בעודנו רך האיברים ורך הלבב עד שיגדל כח לבו ותוקף איבריו ועצמותיו ימלאו מוח ויוכל לסבול יגיעת הלימוד ולא יקרהו חולי ההתעלפות בסבת היגיעה הרבה עליו (ס' החינוך, מלוה תיט). איך יתרפא חולי הלב התעלפות הנקרא סינקיפו וליפוטימיאה שהוא חסרון כחות הלב בפתע פתאם עם מעוט הדפק (תולס"ת, ר"י להלון ח ח).

***הִתְעַמְּלוּת**, ש"נ, — שה"פ מן הִתְעַמֵּל. א) עצם שה"פ: רדיפת התאוות ההן מבקשת החכמה וההתעמלות בהגעתה הנה העמל ההוא יהיה לו לבדו (רלב"ג, משלי יו כו). — ב) במשמ' התנועות והפעולות שאדם פועל כדי להתעמל, לחזק את גופו ועצליו, Gymnastik ; -tique ; -tic : כמי שירקד לא לכוונת התעמלות להטיב העכול (ר"ש א"ת, מו"נ ג כה). כי אשר יעשה פעולות ההתעמלות להתמיד בו הבריאות כשחוק בכדור או ההתאבקות או משיכת הידים או עצירת הנשימה (שם). כי יש דברים רבים שהם הכרחיים או תועלתם גדולה אצל אנשים ואצל אחרים לא תצטרך כלל כהתעמלות הגוף כפי התחלף מיניו (שם). המשובח שבמיני ההתעמלות עם יגיעת הגוף שתרגיל הנפש ותשמח בו כמו הצידה והשחוק (פרקי משה יח). ראוי שתקדים ותחפף הגוף ותמרחהו קודם ההתעמלות ואחר יתעמל לאט לאט וידריג עד שיגיע לתכלית ההתעמלות (שם). כאמרך אומל רפואיי וסם רפואיי והתעמלות בריאותיי (מכוא כל מלאכ' הגיון). כמו שיבחר האדם לפעמים התעמלות על המנוחה להיותו קל במנוחה ואף אם לא תהיה בזה סבה אחרת (נופת צופים כ יג). יועילם ההתעמלות שהוא יריק המותרות מהגוף ויבשל הליחות שמולידות הליחה הלבנה (מ' אלדבי, ש"א ד). המנוחה והרפיון ועזיבת ההתעמלות עם רבוי מאכל ומשתה (שם). התנועה וההתעמלות מזרזים חום טבעי (תולה"ת לר"י להלון א ה). וכן יתעוררו ויתגברו החלטים לפי ההתעמלות והמנוחה וכו' בהפלגת ההתעמלות (ר"י עמדין, מגדל עוז לז). כענין הבריאות לאיש המשיג אותה בהתעמלות לבדו (נפוצות יהודה כט). הטיול וההתעמלות ולקיחת המזון שהאחד יוסיף כח לחבירו (שם כח). הנה הנקבות יתר קרות המזג וכו' ולמעוט התעמלותם גבם ועצם בשרן יתר רפה (קאנון א א, במזגי השנים).

***הִתְעַנְּגוּת**, ש"נ, — שה"פ מן הִתְעַנֵּג: אשר תכוון נתינת הבנתו למקום מה שבם מההתענגות אשר הוא נמצא ברמזים (באור ס' השיר' לאריסט' ד).

****הִתְעַנְיְנוּת**, ש"נ, — שה"פ מן **הִתְעַנְיֵן, במשמ' שימת לב בדבר והשתתפות בו בחבה, בדאגה וכדומה, נהוג בדבור העברי בא"י וכבר השתמשו בו בהעתונים (הצלת יב ב).

***הִתְעַסּוּת**, ש"נ, — שה"פ מן הִתְעַסֵּה: וימעט (אויר הקר) הפשר להתעסות עצלי הטבעת (קאנון א ב ב ו).

***הִתְעַסְּקוּת**, ש"נ, — שה"פ מן הִתְעַסֵּק: הכונה בחפץ והתעסקותנו בו (ר"י אבן גיאת, שרשי רד"ק, ענה). שהוא לא ינוח מסגולת פעולתו מחיובי העריצות והשטיפה ע"י ארך ההתעסקות (ראב"ע, חי בן מקיץ 7). זמן ישיבה והליכה והתעסקות במלאכה (השכל לראב"י, תפלה וק"ש ה). ולא יתכן שתהיה היום בערך ממה שהיתה מפני ששבה פחותה בהתעסקות בה השפחות והמבוערים מבני אדם (כוזרי ב סה). ההתעסקות בזולת הצרך יזיק לצורך (ר"י חריזי, מוסרי הפלסופ' א יד). ההתעסקות בדבר האובד הוא איבוד העתים (שם י). כשיפרד (החושק) מחשוקתו חושב בצורתו וכו' וימנע מן המאכל להתעסקות המות (שם ב י). וכ"ש בהתעסקות מחשבתן בכל עת באנחות הזמן ובמה שגזר האלהים עלינו מן הגלות והנדוד בארצות (סיום תרג' המשנ' להרמב"ם). ולהשגת זה השלמות נמצא בשני דרכים האחד ההתעסקות בתורה ובמצות והשני בייסורין (נהר פישון לז). שכל מה שימשך אל ההקש הטבעי מותר ההתעסקות בו (אגר' ידע' בדרשי לרשב"א). כי הלחות הזאת אינה טבעית שיתעסק בו החם הטבעי התעסקותו אמנם יתעסק בו התעסקות נכרית (קאנון ג א א ט). אבל השמשים מחויבים להתעסק עם המת ב"מ כל התעסקות השייך להם ולא יתרשלו בשום דבר (פנק' קראקא, שנת שנה). ואמר על התחלת הכל העושה כי הוא תחלת ההתעסקות וראשיתו כי עדיין לא בא אל טובו וגמר שלמותו (הקד' עבוה"ק לר"מ גבאי). שיתמלו על ילדי העניים הקטנים שילמדו תורה ולא יהיו בטלנים מכל התעסקות (כה"ע תקפט 145). כי המעשים

הנעשים בהתעסקות העמלים עמהם לא נגמרו מפני עסקו (רשב"ל דורשן, מג"א ב ב). לא מצד שיאסר ההתעסקות במה שיקבל השכר עליו (שו"ת ר"י לאטש מח). מי שעוסק בתורת שלא לשמה ותחלת התעסקותו בה לא היה אלא כדי לעשות אומנות (תשב"ץ קמו). שכל התעסקותו הוא בלמוד התורה (ר"י אברבנאל, נחל' אבות ה).

הִתְעַצְּבוּת, ש"נ, — שה"פ מן הִתְעַצֵּב: ולכך בדור המבול כתוב ויתעצב אל לבו ואף שאין התעצבות אל הש"י כי ח"ו לומר כזה רק מפני שהיו חוטאים בדור המבול והיו מוכנים להפסד וכאשר היו מוכנים להפסד ראוי התעצבות (כאה"ג, מהר"ל מפראג כא).

הִתְעַצְּלוּת, ש"נ, — שה"פ מן הִתְעַצֵּל: או יענש (רוח האדם) על התעצלותו והעדרו מהם (מהמצוות) (ר"י אברבנאל, נחל' אבות ד). והתחייב עצמו הנער הנ"ל להיות זריז וזהיר במלאכת כמ' דוד הנ"ל אשר יצונו בין ביום בין בלילה לא יתרשל ויתעצל בשום התרשלות והתעצלות (פנק' קראקא, שנת ת). שההתעצלות בזה בקטנותם לא לבד שתזיק כל ימיהם לבריאות (כה"ע תקפ"ע 144).

הִתְעַצְּמוּת, ש"נ, — שה"פ מן הִתְעַצֵּם, א) השתדלות עצומה: כי כל ההתעצמות הוא המשך אחר השרירות וכל המשך אחר השרירות הוא רע אמיתי (פרקי משה כה). כן העולם מצד ההסתכן לקבוץ הממונות בים וביבשה ובמדברות ומהירות הנקמה על האויבים וההתעצמות על הזמן אין ספק שאחריתו האבדון (ידע' בדרשי, הפרדס א). והנה יולד מזה ההתעצמות ר"ל ממה שהתנצל בו המתנצל ומאחר שקיים התרעומת המתרעם המשפט מהדיין (נופת צופים א ג).—ב) כמו התגשמות, היות עצם, התאחדות עצם בעצם: ב' צורות האחרונות מגבלת לראשונה כדרך הצורות שהיותר מיוחדת תגביל לכוללת ובהתעצמות יהיה הנמצא הנגרר א' וכו' אבל מתאחדות התאחדות התעצמי כהתעצמות הצורה החיונית עם המדברת אצל האדם (דרך אמונה, ביאגו מו). ירמוז על ההתעצמות ההיולי מהצורה כי הוא דבר נעלם איך יתעצמו ויתאחדו (שם יו). וזה כי למה שהנושא להכנה עצם חוץ לנפש הנה אם היה מתעצם בהשכלה היה משתנה מעצמות לעצמות יר' היות דעתו בהתעצמות קבלת השנוי בעצמות (נוה שלום ח ז). ומהאחדות החובק ההתעצמות וההעמדה ההסכמה והמדה הסדר והתמזגות הגבול והצורה (שעה"ש לר"א אירירו ה יב). אלא שחולקין (הפלוסופים) עליהם בענין התעצמותה (של הגשמה) שאינה מפני השגת המושכלים (רשב"ל דורשן, מג"א, ח"י ד). שאין בם (בהחכמות) אלא ידיעת הענין ההוא ואין מגיע ממנו התעצמות יקר ומעלה בנפש הקורא (דרך ה' לרמח"ל ד ב). אשר לא ידע דבר רע לא בבחרות ולא בילדות וזה מצד ההתעצמות הנמשך לשם מאהבה (נפולות יהודה לח). ושאין לו א"כ שום התעצמות במה שאין לו מציאות פעליו שיש בו ממש (הקד' יריע' שלמה). כשהיה התעצמות של הספור במציאותו של דבר דהיינו בנקודה הזמנית שהיה או שיהיה הדבר במציאות (שם). וימצא להם ממיני החסרון כל מה שימצא לשניים ויוסיפו עליהם בחסרון כי הרבוי אשר בו התעצמותם נוסף ממה שיתעצמו בו השניים (ההתחלות לאלפרבי, סאסיף 9). יחידים הם (השמש והירח) ולהם התעצמות מיוחדת משאר התעצמויות של הכוכבים הנבוכים וכל שכן מן הקיימים (ז' נתיב' התורה לר"א אבולעפיא).

הִתְעַקְּמוּת, ש"נ,—שה"פ מן הִתְעַקֵּם: חולי הטבור הוא ממית בודאי למה שהוא התחלת יצירת האדם וכו' וכן גם כן יובש העצמות והתעקמותם הוא אחד מאותות המות (ת"י לרשב"ל דורשן ד).

הִתְעַקְּשׁוּת,—שה"פ מן הִתְעַקֵּשׁ: לא מהתעקשות נגד האמת נהיה הדבר (שד"ל, מכת' עה).

א. **הִתְעָרְבוּת**, ש"נ, — שה"פ מן הִתְעָרֵב, למצוא הדבר ערב: מן הקנינים וההנעמה בממו הוא ההשתמשות על דרך ההתערבית ממנו לפי שהקנאה פועלת העושר וההשתמשות הוא העושר בעינו (נופת צופים, מסיר ליאון ב יה).

ב. **הִתְעָרְבוּת**, ש"נ, — שה"פ מן הִתְעָרֵב בדבר, נכנס בו: אם הוא מסופק בהבנתו מפני הדמות הכתיבה או המלות או לעומק עניניו ודקותם והתערבותם וצחות דבריו (חו"ה, חשבון הנפ' ג). ומה הגיע אליהם ממלחמות וגירושים וגליות ותפוציות המשפחות והתערבות עם בעם (הקד' יריע' שלמה).

הִתְעָרְכוּת, ש"נ, — שה"פ מן הִתְעָרֵךְ: כי ההתערכות הוא השואת הערך (ס' המדות לאריסט' ה ד).

התְעַתְּדוּת, ש"נ, — שה"פ מן התְעַתֵּד: ומורה (הכאב בכליות) על התעתדותו למורסה (קאנון א כ ג כ). והמקרים הרעים ג"כ כמו ההתעתדות לשלשול הנקרא בערבי דאריב (כס כס ד ג). וכשיקרה המלוי הדמי יפנה הטבע על דחיית הליחה אל איזה צד שיוכל בו בהלתו יותר חזק ההתעתדות לזה (שם ג י כ כ).

הִתְפָּאֲרוּת, ש"נ, — שה"פ מן הִתְפָּאֵר: דע כי אני לא חברתי זה החבור כדי להתגדל בו בין היהודים ולא שיבא לי מזה התפארות (אגר' הרמב"ם בדבר המו"נ). אין התפארות כי אם במדות הטובות, לא במשפחה ובאבות (ר"י חריזי, איתיאל כה). ודמה (הנביא) חמדתם והתפארותם (של שכורי אפרים) בציץ העשב או האילן שהוא יפה בצאתו וכשהרוח נושבת בו הוא נובל ונופל לארץ (רד"ק ישע' כח א). כשם שהיא תפארת לגבור הנצחון כך הוא תפארת לחכם להיות מודה על האמת ומי שכונתו על הנצחון וההטעה או על התפארות זהו אוהב השקר ושונא האמת (פסק ר"י סולאזינה, בסוף שו"ת הרא"ש). ואמנם ידברו בם על דרך ההתפארות (כאור ס' השירים לאריסטו ד). ההתפארות הוא ההיצאה במה שאינו ראוי מההזדיין וזולתו (מאזני לדק, אלגזלי 105). הגאוה וההתפארות וההתלוצצות והבזיון והעקשות ובקשת השררה (שם 143). לא נמצא להם ענין כי אם קוצר ידיעה לא בהתפארות החכמה (ר"י אברבנאל, זבח פסח, תס). והם (הבחורים) אוהבים הכבוד ועל הכל הנצחון וזה שהבחרות ישתוקק ההתפארות והנצחון דבר מן ההתפארות ויכספו הכבוד והנצחון יותר מהממון (נופת לופים ג יה). כי כל רואם יאמר שתוכם כברם באהבה רבה שהוא התפארות בעיני ההמון (ר"מ אלשיך, איוב יז ה). שמתפארת (הטווס) בהראות תפארת כנפה לכל וכו' וכל כך עושה עיקר מההתפארות ההוא כי תעזוב לארץ ביציה ולא תשב עליהם (שם לט יד). שקצת אנשים דרך התפארות מאהבת הנשיא י"ץ התחילו לומר דברים שאין כדאי לאמרן (מנח' קנא' לאגא מארי לה). רום הלבב וההתפארות היא מבנות הגאוה (ל ז לדיק, א' מודינא כט). וכהנה רבבות גוזמאות והתפארות אשר תצלינה אזני השומע (ריב"ל, ילקוט, תולד' פלוני). וכל חיתו תלויה בהתפארותו (כס). כאשר שמע את ספוריו הכוזבים והתפארותו וישורר עליו (כס).

הִתְפַּזְּרוּת, ש"נ, — שה"פ מן הִתְפַּזֵּר: כנוס אבנים התקבצות ההיכלות וקשורם וכו' להשליך אבנים התפזרות המרעים והאוהבים (אלימה לרמ"ק, עי"ש ד כ).

הִתְפַּלְּאוּת, ש"נ, — שה"פ מן הִתְפַּלֵּא: העיים והחרבות מחומות הנשגבות היו בה יעיר ויעוררו גם עתה התפלאות והשתוממות בלב רואיהם (שבי"ע א, מלרים). החרבות השוממות הנמצאות בה גם היום יעירו ויעוררו בלבבות משכילי התרים את הארץ ההיא התפלאות והשתוממות על גדלה ויפיה הודה והדרה אשר היה לה מקדם (כס ג, ערכ).

הִתְפַּלְּגוּת, ש"נ, — שה"פ מן הִתְפַּלֵּג: ובראותו (אברהם) התפלגות לשונם ובלבולם הפך כונתם נתקיימה לו אמונת ההשגחה (רשב"ל דולאן, מג"א, הקד' חלק אלוה ממעל).

הִתְפַּלְסְפוּת ש"נ, — שה"פ מן הִתְפַּלְסֵף: ומה שאמר אדוננו שיעתק הילדים משדים ללמדם ההתפלספות ידע כבוד אדוננו יאריך השם ימיו שזה דבר שנזהרו עליו חכמי הארץ כל ימיהם (אגר' ידע' בדרשי לרשב"א). כפי ההכמה המדינית וההתפלספות (ר"י אברבנאל, נחל' אבות כ). ונמצא ג"כ רבי יצחק ן' גיאת פנה לדרך ההתפלספות ורב סעדיה גאון רצה דרך ההתפלספות (ר"א דלמידיגו, הקד' בחינ' הדת). ואופן ההתלמדות המורגל בם בלתי מעמיק מאד בהתפלספות זרות פן יקרה ההפסד מדבריו (כס ע). כמו שחשב הרב בהתפלספותו כי הדעת הזה אינה שקר (ר"י אברבנאל, מפע' ה' ח ה). שבחש גם בהויה הטבעית והתעצם לבאר שקרותם בהתפלספותו גם כפי השרשים הטבעיים (כס ה כ). כבר נמצאו מבני עמנו חכמים בעיניהם חכמים הם להרע שבהתפלספותם החזיקו בו ולא לבד קיימו וקבלו אותו כפי עיונם וחקירתם (כס כ א). ומה יועילו כל חכמותיהם והתפלספותם, הגיונם ועקשותם, ועקלקלות ארחותם (וכות התורני עס הפלסוף). וזהו ההבדל בין התפלספותי ובין התפלספות אחרים (שד"ל, מכת' רמט).

הִתְפָּסָה, ש"נ, — שה"פ מן התְפִּים, — א) בענייני שבועות ונדרים: האומר איסר ככר זה עלי חייב קרבן אם אכלו שהאיסר לשון התפסת שבועה הוא (רש"י שבוע' כ.). וזהו מתפים בשבועה

שהוא פטור כלומר זו היא עיקר התפסת שבועה שהוא פטור עליה (הרדב"ז, רמב"ם שבוע' ב ח). — ב) כמו הַשָּׂגָה, במשמ' קריאת תגר על: ואפילו הגהות אלו אם הייתי חושב או חושד שהיה אפשר לשום אדם להתפיסני עליהם באומרו מי הביאך עד הלום ומי שמך לאיש מגיה ההגהות בינינו לא הייתי מוציאם מתחת ידי וכו' אבל כיון שהגהות אלו אינן מלבי כמו שאמרתי לעיל באופן שאיני מוצא שום מקום התפסה בהן שמתי פני להוציאן ולהדפיסן (הקד' תות אמת, תקונ' במדר').

•הִתְפַּעֲלוּת, ש"נ, — שה"פ מן הִתְפַּעֵל: ופעמים תתחיל הנבואה במראה הנבואה ואחר כן ירבה הרתת ההוא וההתפעלות החזק הנמשך אחר שלמות פעולות המדמה ואז תבא הנבואה (מו"נ ב מא). אמנם האנשים המלומדים במוסרים וכו' לא תתעלפנה נפשותיהם לדברים אלו אלא התפעלות מעט וכל מה שיהיה האדם יותר רגיל במדות החכמה יהיה לו מיעוט התפעלות לשני המניינים ר"ל בשלוה ובחרדה (רש"ט פלקיירא, צרי היגון 6). אם לא היה חחוש ההוא מתפעל זה האופן מההתפעלות לא היתה מתחדשת בו זה הצורה (רלב"ג, מלחמ' ה' א ט). כי נושא הפועל הוא הפועל ונושא ההתפעלות הוא המתפעל (אמו"ר א א). ובגרם העין דבר ג"כ בלתי גשמי הוא התחלות ההתפעלות מהצבעים (שם). והמשוש הוא התפעלות יתחדש בעור הבעלי חיים (שם). שכל מקבל התפעלות גופיי הוא גוף בהכרח והנפש מקבלת אחר הפרדה התפעלות גופיית כלומר עונשים גופיים (הקד' תגמ' הנפש). בהיות חמרו בטבע מוכן אל אותו ההתפעלות כמו שיקרה בהפסד ההווים ונפסדים (ספורנו, אור עמים, אחדות). שכל חום ולחות הם סבת הקל אל ההתפעלות וכל קור ויובש הם סבות קושי ההתפעלות (ר"י אברבנאל, נחל' אבות ה). אשר מכוון כל זה (של הדמיון והמשל והחקוי והפלגת הגוזמא שבשיר) הוא להביא התפעלות בלב השומע אם לאהוב דבר או לשנוא אותו (דרכי נעם לר"מ בן חביב). מה בין התפעלות הראייה לשמיעה כי עשר ידות הראייה על השמיעה (ר"מ אלשיך, איוב ב יא). — ומ"כ: החמר שאין בו נגדיות איך לא יהיה בו נצחיות ותמידיות בלתי התפעליות (מנחם הקראי, לקו"ק, נספח' 49). לפי שהדבר או הדברים אשר יפעלו אלה הפעולות ויכינו הגשמים אשר הם אל אלה ההתפעליות (אמו"ר א ה). כל אחד יגיד ויורה כי רעים ודודים הם לך בכל פעולות התפעלותם בצרתך (ר"מ אלשיך, איוב יז ה). — וביחס להנפש והרוח: והנה אלו הדברים קשה מאד אל שכנגדו עד שהם יורדים אל חדרי בטנו ויתפעל לבו מהם התפעלות רב כי יקשה מאד לאדם שיאמרו לו שאמר או עשה דברים מגונים והוא יודע שאין הדבר אמת (רלב"ג משלי יח). וכשקם אדוניה (של הפלגש בגבעה) ויאמר לה קומי ונלכה ומצאה מתה ויקחה על החמור וילך לביתו בהתפעלות גדולה מאד (ר"י אברבנאל, שופט' יט כח). — ובלשון המקובלים האחרונים: וההתפעלות בהשכלה זו אינו רק מצד ישות השכל הזה בנפשו לומר שמבין ומשיג דבר חכמה עמוקה (ברכ' תתנ', מאמ' יקר' א). — והשתמשו בו במשמעה זו גם הסופרים החדשים: וכל איש אשר דמי ישראל נוזלים בעורקיו ירגיש כמוני את התפעלות הצער אשר רגשו על לבבי בקראי את הדברים האלה נרדמתי בהתפעלות לבבי ואשכח להטות את סוסי בדרך (אח"ג דביר א, מכת' אח"י ב). — ומ"כ: ועשות העצות האלהיות הצרופות מההתפעליות והעיון במושכלות (המעל' לרש"ט פלקיירא א). אמנם ההתפעליות הם רשומים נפשיים כמו הרחמנות והבושת (שם א). ועתה לא תמצא מאלו ההתפעליות ר"ל התפעלות הנפש כמו הדאגה והכעס והיגון שירשמו רושם גדול אלא באנשים שאין להם הבנה במוסרים (רש"ט פלקיירא, צרי היגון 6). ויתר ההתפעליות הגשמיים ראוי שיובנו על זה הדרך (העקרים ב יד). ולזה יתחייב לסלק ממנו יתברך כל מקרי הגוף וההתפעליות הגשמיות (שם). וכן עושים המרגילים ברשע ומופלגים בו שישמרו מההתפעליות יהיו סבה אלהגלות ענינם (נופת צופים ב ז). ועתה נבדיל כל אחד מן האחר ונכיר כל נפש בכחותיה ופעולותיה והתפעליותיה (אמו"ר א ו).

•הִתְפַּעֲלִי, ת"ז, — מטבע ההתפעלות: וכאשר חובר הכח הפעליי בכח ההתפעליי ובא משתי הכחות שלם היה ההתפעלות מגיע בהכרח (שם טוב, מו"נ ב, הקד' כו).

•הִתְפַּעֲלוּתִי, ת"ז, לנק' ·לוּתית, — כמו הקודם: וכמו שראינו במשל הכדור והמרובע שמהירות הכדור להתגלגל הוא תולדת הכנתת

ההתפעלותית ומהירות המרובע תולדת הכח הפועל הדוחק (יריע' שלמה א).

התפעמות, ש"נ, — שה"פ מן התפעם: כי כבר יוחדו החלומות הצודקים משאר החלומות שכבר יקרה מהם החרדה וההתפעמות הרוח (רלב"ג איוב ה). כי ההתפעמות הוא הוראה גדולה באמתת החלום (ר"י אברבנאל, מקץ א). וענין ההתפעמות שיעמד מחשב ונבהל לא יוכל לדבר (שם). והאות על החלום הצודק הוא התפעלות הנפש בחלום כמו שהורה זה התפעמות פרעה ונבוכדנאצר (רשב"ל דוראן, מג"א, ח"י ד). וכדין עמד התפעמות מחשבתי במקומו מה ראו על ככה ומה הגיע להמחמירים האלה במה שפסלו גט זה (שו"ת תמת ישרים לד).

התפצלות, ש"נ, — שה"פ מן התפצל: ומשם ולמטה התפצלות והתחלקות (מסכת"ו עץ חיים, דרושי הצלם ב).

התפקחות, ש"נ, — שה"פ מן התפקח: ואין ענין התפקחות זה בחכמה ולא בראיית העין ולא בהשגת שום קנין (ר' כתיי, כראש').

התפקרות, ש"נ, — שה"פ מן התפקר: ועם אנשים במספר ערבים אל יבא שמהתפקרותו נעשה חתיכה דאיסורא ונהפך לאיש אחר (כסא' לבית דוד א ג). ויענה אתכם באש רובצת כארי היו תהיה על רוח הטומאה שלכם והיה זה שכרכם חלף התפקרותיכם בהתפלספותיכם (שם). ויהי כי ראתה כנסת המנאצים המתפרצים ההמה שהעקר הראשון מאמונת מציאות ה' ברוך הוא היה הולך ואור ומתגלה מאליו וכו' ונודע בגוים שיש אדון לבירה ולא יכלה התפקרותם עוד הצפינו (שם א ה). הביט און ביעקב שרש פרה ראש ההתפקרות ולב קצתם היה נוקפם היש ה' בקרבם (נפולות יהודה יב).

התפרדות, ש"נ, — שה"פ מן התפרד: כי הכונה אחר ההשגה היא להמסר אליו ולהשים המחשבה השכלית בחשקו תמיד וזה ישלם על הרוב בבדידות ובהתפרדות (מו"נ ג נא). והמדות האלהיות המה הסבה הראשונה מצד היותם אצולות ממנה ומבלי ההתפרדות ממקורם (שעמ"ש לר"א אירירו ד יא).

התפרסמות, ש"נ, — שה"פ מן התפרסם: ואיך א"כ לא יתבייש מהתפרסמות חסרונותיו (ר"י אברבנאל, נחל' אבות ג א).

התפשה, ש"נ, — שה"פ מן התפיש, בעניני נדרים וכיוצא בזה: שיש חילוק בהתפשה בין נדר לשבועה (המכריע, יו"ד פט). ואין זו התפשה אלא כמוציא נדר מפיו (שם). ולא תיקרא התפשה אלא כשמתפיש חפץ כחפץ ואמר חפץ זה יהא כחפץ זה אבל על גופו אינה נופלת לשון התפשה (שם).

התפשטות, ש"נ, — שה"פ מן התפשט: מספר על התפשטות הארכה בארץ בהתפשטות האור באויר (הערה' לריב"ג, שחר). שבעלי קשקשים אם יראו נחים היה להם התקבצות והתפשטות (כוזרי ה יב). ואמנם תנועת ההתפשטות היא רצונית והיא תנועה לעצל במקרה (פרקי משה א). כי הכמה ימצא בקו והוא דבר שיש בו התפשטות בצד אחד וימצא בשטח והוא לו התפשטות בשני צדדים ובגשם והוא עצם שיש לו התפשטות בשלשה צדדים (אמו"ר א א). בלב ובשריגים תנועה סבובית אשר יקראוה הרופאים תנועת ההתפשטות וההתקבצות (ר"י אברבנאל, מפע' ה' ח ו). הואיל ואין לה (להנקודה) שום מדה ושעור ולא שום התפשטות ולא ממשות (הקד' עמודי השמים). כח ההזנה הוא היחוד מהמאכל בגוף עצמו וכח מגדל תנועת התפשטותו (אולה"ת לר"י אהלון ה ז ג). הגשם הטבעי הוא שבהתפשטותו שוה בו מכל צד ואין בו חילוף התפשטיות (יריע' שלמה ב, פתיח'). עצם שיש לו מן העובי והמקשיות מה שבהם אפשר שיונחו בו שלשה התפשטיות נכרתים על זויות נצבות (אמו"ר א ב). כמה וכמה שיעורים ומדידות בנויים על כמה התפשטיות אשר אין להם תכלית (אלימה לרמ"ק, עין כל ד מ). הנה לנו כאן ג' מיני התפשטיות מוחשות זה של ג' טפחים וזה של ב' טפחים וזה של טפח (יריע' שלמה ב, פתיח'). הכדור הוא טבעי במה שאין בו חלוף התפשטיות וזולתו מלאכותי מחמת חלוף התפשטיותיו שצריך לכונת מכוון (שם). — ונהרות, עננים, וכדומה: מקום התפשטות הנהרות (רד"ק, שרש פרץ). והוא התפשטות העבים (שם, פרש). כמו נהר יוצא מעדן להיות יוצא ונמשך הילוכו בהילוך והתפשטות לצאת להלאה למרחוק (ברכת התגים, מאמרים יקרים ה). — והדפק: הקש שעורי יחס זמני ההתפשטות (של הדפק) אל הזמן אשר בין שתי ההתפשטיות (קאנון א ב

ג א). — והתפשטות הכח וכדומה: ואתם רואים התפשטות ממשלתם ורצון האל עמהם (שבט יהודה ח). — והתפשטות הדעות וכדומה: וקצת אלו הדעות האלהיות אשר יאמינם ובהם ההרחקות העצומות וההפסדים הנראים המבוארים בכל האומות והתפשטות הדעות ואין מופת לו עליהם (מו"נ ב כג). ולהתפשטות השמועה יאמר העברה (ר"י אברבנאל, ש"א ב כד). ואמנם לצורך חיותם כבר הספיק להם בהתפשטות הגבורות ונשארו עדיין למעלה (עמה"מ, קרית ארבע קיד). הוא סוד התפשטות המחשבה אשר נתן אלהים לבני האדם (הקד' עבוה"ק לר"מ גבאי). וטעם התפשטות המנהג הזה (הלבוש או"ח, נט"י ו ד).

הִתְפַּשְּׁרוּת, ש"נ, — שה"פ מן הִתְפַּשֵּׁר, התפשרות השלג וכדומה: יקרא סתו ע"ש ההמסה והתפשרות הקר והשלג (יריע' שלמה א).

הִתְפַּתּוּת, ש"נ, — שה"פ מן הִתְפַּתָּה: קלות התפתות האדם אל המשגל (רלב"ג משלי ו). במה שיחקור עליו לרוב התפתותו (שם כד). שנענש על עברו מצות השם והתפתותו לנחש על ידי הוה (העקרים א יז).

הִתְפַּתְּחוּת, ש"נ, — שה"פ מן הִתְפַּתֵּחַ: התפתחות נשיאות הנמצאים באחדות השוה (הקד' פי' יליר', מיוח' להראב"ד). והיינו סוד התפתחות זה שהוא סוד החכמה הנפתחת ומתפשטת בל"ב נתיבות (אילימה לרמ"ק, עין שמש ד י). — והסופרים החדשים התחילו להשתמש בשם זה במשמ' השתלמות דבר לאט לאט, Entwickelung; développement.

הַתָּקָה, ש"נ, — שה"פ מן הִתִּיק, נתק: ורמז באמרו קפדתי כאורג היי למהירות התקת האורג את בגדו ממנורו (הפרש' לריב"ג, קפד). כי ממנהג העברים לקרא התקת הסדר הריסה (שם, נכת).

הִתְקַבְּצוּת, ש"נ, — שה"פ מן הִתְקַבֵּץ: הליהה העבה הדבקה בחלק קנה הריאה או בעת ההתקבצות בעורקים הדבקים (פרקי משה א). ושם (במצפה) היה בית ועד להיות ישראל מקובצים כי יהיה להם דבר והיה התקבצותם לדעה מה זה ועל מה זה (ר"י אברבנאל, שופט' כ א). — ובמשמ' ההפך מן התפשט: המות יש לו תמיד תנועת ההתקבצות וההתפשטות הולך בדרך הדפק נמשך לתנועות העורקים הדופקים והלב (פרקי משה א). ויצרפו אליהם הפחד והכעס למה שימצא בהם מההתפשטות וההתקבצות (ר"י אברבנאל, מפע' ה' ח ו). והנשימה הוא הפעל שיהיה בגוף כלו בהתפשטות העורקים הדופקים: והתקבצותם (פרקי משה כג).

הִתְקַדְּשׁוּת, ש"נ, — שה"פ מן הִתְקַדֵּשׁ: שעל ידי המצות יורידו החמר ויזככו אותם כפי התקדשותם במותר להם (ראש' דעת לר"מ אלבילא ד ז). ואופן התקדשות הזאת במחשבה ומעשה צריך ביאור ארוך (ר"מ מלונזנו, דרך חיים).

הִתְקוֹטְטוּת, ש"נ, — שה"פ מן הִתְקוֹטֵט, נטיה להתקוטט: והנה בתשובה זו נראה ענות רוח מנחם ותלמידיו והתקוטטות דונש (הער' לתשו' דונש על מנחם, ערך עשקה).

הִתְקוֹמְמוּת, ש"נ, — שה"פ מן הִתְקוֹמֵם: הנה תוציאהו מדעתו ותקשט אליו רוע המעשה מן ההריגה וההתקוממות והרמאות (ראב"ע, חי בן מקיץ 20). ושמענו שאתה מחית בידם קצת מחוי והתקוממת בזה קצת התקוממות אל תעשה דבר זה ואנחנו מוחלים לכל מי שיעשה זה בשביל סכלותיו (תשו' הרמב"ם לר"מ בן גאבר). התגעשות מתחלפת מפני התקוממות רוחות עבות (פרקי משה ו). נברא המחלוקת שהוא התקוממות היסודות וחוזקם זה בזה (ר"י אברבנאל, בראש'). כי הגבורה היא ההתקוממות על המנגד (שם, נח). השינוי הנ"ל נולד מהתקוממות הטבע שעל ידי כח הדוחה מוציא ודוחה מהגוף מה שהיא נזק ורע (אולה"ת לר"י להלון ה יו). ולדחות המחלוקת עם התקוממות על בעל הריב לקפחו ולנצחו בדברים של טעם (בו"ת תמת ישרים לד).

הַתְקָנָה, ש"נ, — שה"פ מן הִתְקִין: שטעם התשובה הוא התקנת האדם לעבודת הבורא יתברך (הו"ה, התשובה א).

הַתְקָפָה[1], ש"נ, — שה"פ מן הִתְקִיף, קֻשיה, פרכה, בסגנון התלמודי: ועמד זה הקושיא וזו ההתקפה (מפתח הר"ן לשבת, פרק ר"א).

הִתְקַפְּלוּת, ש"נ, — שה"פ מן הִתְקַפֵּל: אותו העיבור הוא בשביל המלכות שלא היתה ניכרת בעיבור הראשון שהיתה אז בסוד זנב ולסבת ההתקפלות לא היה נראה אלא צד ההיצון של ההתקפלות שהוא נה"י האמצעי (עמה"מ, ק"א כט).

---

[1]) בארמ' אתקפתא.

התקצפות, ש"נ, — שה"פ מן התקצף: אינו מקפיד כי אם על הבזיון שמגיע לנפש האנשים מפאת התקצפות נשותיהן והתרגזותן עליהם (מגי' ספר לרשב"ל דוראן פח.).

התקרבות, ש"נ, — שה"פ מן התקרב: הבריחה מהדבר או הנמשך אליו או ההתקרבות לבד ללא ערבות אשר בדמיון (כל מלאכ' הגיון, כמאמ' השיר'). כי אהבה שם מונח להתקרבות שני אישים זה לזה לא להתקרבות גוף וכו' והאהבה השלמה היא התקרבות הצורות שהוא הדעת (לידה לדרך א לב). ואפילו הנשואות ירגישו בזה בעליהן כי לא יוכלו לחשוב סבה אחרת לזה' ההתקרבות הגדול ויקנאו את נשותיהם עד יפרד מהם (נופת צופים ב יח). לא כסף ישאר ממך כי אם עצה והתקרבות (מא"ג, דביר ב כג).

התקרות, ש"נ, — שה"פ מן התקרר, הצטנן: העניות נצבה כשומר על ראשי וממי אירא אפס כי כאב שנים עז מאד אשר הסבה לי ההתקרות לא נתנני התענג בצל העניות (מא"ג, קרית ספר לג).

התקררות, ש"נ, — כמו התקרות: ע"י אותה הצמיתה יתהוה התקררות בין המיתרים להבשר ואות הקרירה חוזרת חלילה בכל מקום שיהיה שמה הרוח ללכת (יריע' שלמה א).

התקרשות, ש"נ, — שה"פ מן התקרש: שיגיע היובש לבלות ליחות האברים אשר הם מעצם לח קרוב ההתקרשות והקפיאה כמו השומן והבשר (פרקי משה ח). ואמנם החוליים (השמריים) הנה יורו תמיד על חצץ נקרש בהתקרשות או אל ההתכה (קאנון א כ ג ו).

התקשות, ש"נ, — שה"פ מן התקשה: כי זה הגרם העליון הוא נקי מהאכיות אשר ישלם בהם הקרוש וההתקשות לדברים (רלב"ג מבלי ל ד). התנועה קודם התקשות האברים (קאנון א כ ב ה). והמורסות החדות בכליות הנה ימהר אליהם ההתקשות ואז יראו אותות ההתקשות (שם ג יח ב א). — וכהשאלה: ההתקשות הזאת ראוי לך אחי שתבין כי רוב הענין המכוון במצות שהם בגופים ובאברים הוא להעיר על המצות אשר תהיינה בלבבות ובמצפונים (חו"ה, חשבון הנפ' ג). התקשות ועקוימםתכאחד והוא קשי והתקשות ועקלקלתו (אלס או"א, מחקרי המדברים, עקשות).

התקשרות, ש"נ, — שה"פ מן התקשר, א) חבור ודבוק זה בזה, במשמעה מוסרית: בין חלקי המציאות העליונים וחלקיו התחתונים התבאר שיש איזה סדר התקשרות אשר בו היה אחדות המציאות (ספורנו, אור עמים, ידיעה). מהם (מהמופתים) לקוחים מפאת העולם בכללו. והתקשרות חלקיו זה בזה (ר"י אברבנאל, ראש אמנה כ). ודמיון זה תמצא באיברי האדם ובהתקשרות הנמצאות בסדר העולם זה בזה עד הסבה הראשונה יתברך (הוא, יתרו). אם להסיר את השנאה מביניהם (בין האיש והאשה) ואם לתת התקשרות אהבה וחשק ביניהם (שם, וילך). שהשיג (משה) ענין התקשרות והתאחדות כל המציאות כלו (רמ"ע מפאנו, פרד' רמונ', סדר מועד). —ובמשמ' שיכות: וקשה מאד איכה נדע את הדבר אשר אין לו התקשרות עם זולתו (א' מודינא, לב הארי ג ט). שזה הדבר יש לו התקשרות עם הדבר שקדמו וכו' מטעם שקדם לו אותו הדבר הידוע (יריע' שלמה א ג). — התקשרות העננים, התחברותם יחד בכמות גדולה: אבל אם תהיה ראיית הירח שחרית מסופקת כי אולי מצד התקשרות העבים נראית דמות לבנה ברקיע (ג"ע לר"א הקראי, קדוה"ח יא). — ב) קשר של תנאים והתחיבות בין שני צדדים בענין עסק: שבני ק"ק פוזנן צועקים על הר"ר שלמה וכו' איך שהוא עובר על ההתקשרות שנעשה ביניהם שלא יקח מאנשי ק"ק פוזנן מכס וכו' (מכת' ק"ק פוזנן, ש' שנ"ז). באו האלופים וכו' והתקשרו יחד וכו' ויהא להתקשרות זו כל תוקף ועוז מעשה ב"ד (פנק' קראקא יז, ש' ת"י). ועשו האפוטרופוסים שותפות והתקשרות חדש על זמן מה (שו"ת שבות יעקב א קסב).

***התר**[1], התר, ש"ז, — שה"פ מן התיר, א) התר דבר קשור, **d. Lösen; act. de dénuer; loosing**: וכשם שהוא חייב על קישורן כך הוא חייב על התירן (שבת יס א). — ב) התר דבר אסור, **Erlaubniss, permission**: היתר נדרים פורחין באויר ואין להם על מה שיסמכו (חגי' א ח). מה נדה יש לה היתר לאחר איסורה אף אשת אחיו מאביו יש לה היתר לאחר איסורה (ירוש' שבת ז ט ד). ישראל

[1]) כך הברת האשכנזים בהא סגולה, וכבר הוכיחו שד"ל וניגר ואחרים כי אין זו קריאה משבשה.

יש להן היתר הכם (שם נזיר ע נו ג). לפי שהיתה בכלל היתר ונאסרה וחזרה והותרה יכול תחזור להיתירה הראשון (שם יבמ' א כ.). היוצא מן הגפן שאין איסורו איסור עולם ואין איסורו איסור הנאה ויש לו היתר לאחר איסור עשה בו טעם כעיקר (ספרי נשא כג). כיון שעבר אדם עבירה ושנה בה וכו' נעשית לו כהיתר (יומ' פו:). שאע"פ שאין לו בה היתר אכילה יש לו בה היתר הסקה (פסח' לב.). ראה מה אתה שואליני למחר בבית המדרש היתר שחיטה שנינו או היתר זריקה שנינו או היתר אכילה שנינו (מעי' ד:). מקום שאבותיך ואבות אבותיך נהגו בו איסור אתה תנהוג בו היתר (חול' ו:). חלב שעל גבי קבה כהנים נהגו בו היתר (שם מט.). ראה שאתה מטיל בה גבול היתר שהרי שני גדולי הדור לא פירשו את הדבר (שם לח.). אלו שהם נוהגים היתר בשפחות בעוה"ז עתידין הן להתלות בקדקדי ראשיהן לעתיד לבא (מד"ר ויקר' כה). — ובלי י בין ה ובין ת: לא בקשת להשיאה דרך התר הרי נשאת דרך איסור (מד"ר בראש' עו). אמר שמשפטי ה' אמת זהם צודקים יחד ההתר והאיסור (העקרים א ח). איך יבוא במאמר כל מלאכת עבודה התר מעשה אוכל (ג"ע לר"א הקראי, יום תרועה). והתיר להם להשגיח ולהתענג בדברים הארציים התר משוער המספיק להשלים הגוף הארציי (שם, עריות). שהאומה ידעה בהתר אלו הדברים מצדיית השליח ע"ה והעתיקו אותם האומה דור אחר דור וכי שהכתוב ספר בהתרם (שם, שחיט' יז). — ואמר המליץ: לדעה סוד יסוד הֶתֵּר[1]) ואיסור והזהר בקלים כבחמורים (בתי הנפ' והלחש', כ"י פריז א).—ג) הֶתֵּר שאלה קשה, **d. Lösen (einer Aufgabe); solution**: וירבה התר זה אצל המשוררים והמליצים ואצל מי שיחשוב שהוא עושה שיר (מו"נ א נט). וקודם שנאמר דבר בהתר הספק הראשון נציע הצעה אחת מועילה בזאת החקירה (רלב"ג, מלחמ' ה' ו א יח). שהוא מבואר עם מה שקדם מהדבר שהתר זה הספק אינו ממה שיקשה (שם כו).

***הַתְרָאָה**, ש"נ, מ"ר הַתְרָאוֹת, — שה"פ מן הִתְרָה: ושאר כל חייבי מיתות שבתורה אין ממיתים אותם אלא בעדה ועדים והתראה ועד שיודיעוהו שהוא חייב מיתה (סנה' ח:). חבר אינו צריך התראה (שם). שבועה שאוכל ככר זה היום ועבר היום ולא אכלה וכו' אינו לוקה זהתראת ספק היא והתראת ספק לא שמה התראה (שבוע' ג:). קום לך ואף את הדבר ללמדך שבהתראה הלך (מד"ר במד' כ). כל מי שהיה לו עדים והתראה היה מת בבית דין (שם ט). ההורג נפשות שלא בראיה ברורה או בלא התראה אפילו בעד אחד (רמב"ם מלכ' ג י). — ומ"ר: אכל שני גידין משתי ירכות וכו' בזה אחר זה ובשתי התראות (חול' פג.). וכמו כן תתמיד התורה ההתראות במה שיש עלינו להזהר בו מאד (ס' החינוך, מלוה שמג).

***הִתְרַבּוּת**, ש"נ, — שה"פ מן הִתְרַבָּה: מפני חיוב התרבותה ברבוי הנושאים יתבאר שאי אפשר בה שתהיה נבדלת כי הצורה הנבדלת אי אפשר בה התרבות (רלב"ג, מלחמ' ה' א א). שחשבו שהתגבורת היה התרבות המים תמיד מבלי חסרון כלל (ר"י אברבנאל, נח). שהמים שהיו תחת הארץ נתחממו ונעשו רותחים ובזה נתדקדקו מאד וזה היה סבת התרבותם מלמטה (שם).

***הִתְרַגְּזוּת**, ש"נ, — שה"פ מן הִתְרַגֵּז: הלא ארסטוטולים ראש המדברים בכל מקום יגיד לנו את כל דברי התורה בלחש בלא קולות וברקים וכו' ובלא התרגזות שמים וארץ (הנפש החכמה כ ב). הבזיון שמגיע לנפש האנשים מפאת התקצפות נשותיהן והתרגזותן עליהם (מגי' ספר לרשב"ל דוראן פח.).

***הִתְרַגְּשׁוּת**, ש"נ, — שה"פ מן הִתְרַגֵּשׁ: כי כשוך התרגשות לבי וסערת רוחי תקום לדממה אשוב אתבונן אל החללים אשר חוללה ידי בעים רוחי (אגר' יל"ג ב).

***הַתָּרָה**, ש"נ, — שה"פ מן הִתִּיר, א) הַתָּרַת קשר, כמו הֶתֵּר: עיקר חליצה התרת הרצועה (ירוש' יבמ' יב יב ג). אמר רבי יוסי (כל אלו שעורים שאמרו ביחוד האשה הוא) לאחר התרת הסינר (שם סוט' יו ג). כל מלאכות שהעבד עושה לרבו תלמיד עושה לרבו חוץ מהתרת לו מנעל (כתוב' צו.). הכילה שהעלה ליבש ונמלך עליה לסככה וכו' שאין נתרת בהתרה אלא צריכה נענוע (האגור, הלכ' סוכ' תתקסג). והאריגה והבציעה והקשירה וההתרה והתפירה והקריעה (ג"ע לר"א הקראי, שבת ה). כאשר תעשה האם החוטלת לבנה ברחיצתו והתולתו וקשירתו והתרתו על כרחו (תו"ה, הכנעון, פתי').—ב) *הַתָּרַת

— [1]) כך מְנֻקד שם.

דבר אסור: קודם להתרת כליו (ירוש' שבת יז יו). מאימת התרתה (של השפחה) א"ר הונא משפרעה ואשה בשוק (סנה' נח:).—ג) *הַתָּרַת שאלה: וההתרת זה הספק כבדה והיא דקה מאד (מו"נ ב יח). הנה הוקשה אצלי מאד התרתה (ר"י אברבנאל, מ"ב יג יב). כי לא טעם טעם שמחה מי שלא טעם שמחת ספיקות והתרתם (תו"ת רמ"א ס). — ד) *הַתָּרַת דברים מרכבים, Auflösung; dissolution רצה לומר שיהיה בכח אפשרותו (של הדבר המורכב) ההתרה לשוב אל טבעו אשר היה עליו (ר"א חסדאי תרג' ספ' יסוד' לר"י ישראלי). שיהיה שנוא לאותם הנשארים הרכבה ושנוא אליו התרה (ע"ח לר"א הקראי ג). —ה) *פרוק כלים בעלי אברים: וההתרה שלו (של המכבש) דומה לסתירה (ר"נ על הרי"ף, שבת נח:). — ובכלל בטול: שטוען ראובן שהאפוטרופוס יפרע חצי חלק ההוצאות שהוציא על אחותו המשודכת בהתרת השדוך (פסקי ריקאנטי האחרונ' לו).

***הִתְרוֹמְמוּת**, ש"נ, — שה"פ מן הִתְרוֹמֵם: ענינם ענין תקומה וההתרוממות (רד"ק, שרש עדד). ולמה שהוכרח האדם לקחת לו יתב' תארים מן הגדולה וההתרוממות והאדנות והנשיאות (אמו"ר ב ו א). כי מי שמתגלה בהתרוממות ורואה על זולתו כמאיגר' רמא לבירא עמיקתא קרוב לשיוציא את עצמו מכלל כל אותו המין (יריע' שלמה ב ח).

***הִתְרוֹעֲעוּת**, ש"נ, — שה"פ מן הִתְרוֹעֵעַ: ההתרועעות התלויה בהסכמה או כתורות דברי אנשי החבורה (ס' המדות לאריסט' ד י).

***הִתְרוֹצְצוּת**, ש"נ, — שה"פ מן הִתְרוֹצֵץ: אם הייתי אני לבדי עקרה לא יהיה מהזורות התרוצצות הבנים בקרבי מפני שנוי מזגי והתחלפות טבעי בהריון (ר"י אברבנאל, תולדות).

***הִתְרוֹקְנוּת**, ש"נ, — שה"פ מן הִתְרוֹקֵן: נתעלם הצלם ונשאר הדמות והיא שגרמה לנו הורדת עדינו מהר חורב וההתרוקנות ממנו (אמרות טהורות, חקור דין ד ח).

***הִתְרַחֲבוּת**, ש"נ, — שה"פ מן הִתְרַחֵב: חללי המעברים והם שלשה מינים כי הם אם שיתרחבו כהתרחבות העין וכו' שיגדלו ויתרחבו כהתרחבות כים האשכים (קאנון א ב א ג). ואמנם המזג הרטוב הנה ימשך אחריו הגליות (בדפק) וההתרחבות (שם ג ח).—התרחבות הדעת: כמו כאשר מדבר דברים שבתוך לבו לפני המלך שאז אין דעתו ושכלו בהתרחבות כלל (כרכ' חתנ', מ"י טו).

***הִתְרַחֲקוּת**, ש"נ, —שה"פ מן הִתְרַחֵק: כי אותו אור היוצא מתוך א"ק הזה הנה הוא כלו אור אחד דק רק ע"י התרחקותו וירידתו הוא מתעבה עיבוי אחר עיבוי (מהרח"ו, ע"ח, היכל א"ק ד ב).

***הַתְרָיָה**, ש"נ, —כמו הַתְרָאָה: מות יומת בהתריית עדים אתה אומר בהתריית עדים או אינו אלא שלא בהתריית עדים (מכי' משפט', נזיק' ד).

***הִתְרַכְּבוּת**, ש"נ, —שה"פ מן הִתְרַכֵּב: ובהתרכבותם (של החלקים) והמזגם יתהוו הגופות לתחיה (ר"י אברבנאל, נחל' אבות ד).

***הִתְרַכְּזוּת**, ש"נ, — שה"פ מן הִתְרַכֵּז, השתמשו בו הסופרים בזמן החדש.

***הַתְרָסָה**, ש"נ, —שה"פ מן הִתְרִיס: לשון התרסה התרסתם כנגד מאמרו (רש"י דבר' א כו).

***הִתְרַעֲבוּת**, ש"נ, — שה"פ מן הִתְרַעֵב: אל תשאיר קיבתך בלי מאכל זמן רב וכו' כי ההתרעבות הרבה מביאה את הגוף לידי בלבול (ס' שעשועים לר' זברא).

***הִתְרַעֲמוּת**, ש"נ, — שה"פ מן הִתְרַעֵם: זו היא התלונה שיש לגוף מהש"י אחר שסבל כל זה מה יתן לו ומה שכרו לולי הגמול המקוה בעת התחייה וזה אמרו פעם שנית כעונה לנחם לנפש ולהתרעמות החמר מה תשתוחחי נפשי וגו' (נוה שלום יא ה). ומן הסתם אברהם הרגיש בדבר ממה שמתרעמת שרה עליו קודם הודעת הדבר אליו והגם שאמרה אח"כ אין זו דרך הודעה אלא דברי התרעמות (תוס"ת, ברא"ש טז ב).

***הִתְרַעֲשׁוּת**, ש"נ, — שה"פ מן הִתְרַעֵשׁ: יחדש בלבול בשתוף המות ועלוף חזק בשתוף הלב ובטול הנשימה בהשתתפם יחד ובשתוף ההתרעשות (קאנון ג כא ד ט). יאמר שהתרעשות הארץ ושרפתה לא ימנע יתברך מעשותה מפאת הוראת המערכת השמיימית (ר"י אברבנאל, מ"ב כב).

***הִתְרַפּוּת**, ש"נ, — שה"פ מן הִתְרַפָּה: אמרה הנפש והיאך יהיה ממני הכוסף לו או הרפיון בו אמר לה השכל אם יהיה כוסף לו אחר ידיעה

ברורה בעוצם מה שאת הייבת לאלהים מן הגמול ומעוט מה שיש ביכלתך ממנו וכי בהתרפותך בו מפלתך ובהשתדלותך בו הצלתך וחיותך כוספך אמת וחפצך נחוץ (חו"ה, עבוד' ה' ה). וכאלו האבר הזה מפני התדלדלותו והתרפותו משליך סבל עצמו אל זולתו (הפרס' לריב"ג, סבל). זה המאחר נתיבתו ע"י שהוי והתרפות התנועות הפסדו מבורר (יריע' שלמה א 7).

°הִתְרַפְּסוּת, ש"נ, — שה"פ מן הִתְרַפֵּס, התרפסות לפני הגדולים, וכיוצא בזה, — השתמשו בו הסופרים החדשים הרבה.

°הִתְרַצּוּת, ש"נ, — שה"פ מן הִתְרַצָּה : הבחינה במפורסמות שהם הנאה והמגונה ובמושכלות הם האמת והשקר והוא התרצות דרכי איש והשלמת אויבו (ידע' בדרשי, הפרדס א). שהרי אין לך דמיון גרוע בכל בני אדם (ליחס להבורא) מהכעס וההתרצות שהם מדות נפשיות (אלימה לרמ"ק, עין כל ב א).

°הִתְרַקְּנוּת, ש"נ,—כמו הִתְרוֹקְנוּת : אבל ההתרקנות שאמרנו הוא בלי ספק חשק נמרץ למרק העון במיתה (אמר' טהור', תקו"ד ב ט).

°הִתְרַשְּׁלוּת, ש"נ, — שה"פ מן הִתְרַשֵּׁל : מוטב השמירה הרחקת ההתרשלות (ר"י חריזי, מוסרי הפלסופים ב ב). למנוע ההתחכמות יותר וההתרשלות מן הלמוד (מלמ' התלמיד', ברא"ש'). שהוא (העצל) פעמים ישן שלא יביט כלל גם בדברי תורה והקבלה ופעמים יביט בה בהתרשלות ובהפסק (שם, ויגש). וכשתיקץ (נפש התלמיד) משנת ההתרשלות והתחילה לעלות במעלות החכמות והתמידה על זה הענין אז תהיה נאחות בנפש הכללית (המעל' לרש"ט פלקיירא א). ענין הכל התרשלות בדבר הצרך והמנע מרשותו מפני לאות נפש (רד"ק, שרש עצל). והמון העם וגדולי מלכותו היו מיחסים שלמות תכונתו על עצלה והתרשלות ומורך לב (ר"י אברבנאל, מ"ב יח טז). אף רוחי בקרבי המס ימס מצטער על ההתרשלות הזה שעבר ודואג על העתיד (הקד' גידולי תרומה). לימוד המשניות הוא מובחר שירגיל אדם את בנו וכו' וישגיח שיחזור תמיד עליהם בלי התרשלות ובלי ליאות (שו"ת הות יאיר קכג). והאריך בהתרשלות באשר היה אפשר לגמור בהשתדלות בזמן קצר (שם כו). — ואמר הפיט : ולא יניחנה מתוך כעס וְהִתְרַשְּׁלוּת, ולא יאכל עמה לחם עצלות (אזה' ר"י ברצלוני, כתובה לשבוע'). מה מאד רעה התרשלותך ויתרונך בחסרונך (ר"י חריזי, מוסרי הפלסופ' ג ה). בעצלותו תחת חטה יצא חוח ובהתרשלותו תחת שעורה באשה (ר' קלונ', אבן בחן פ:). שהיה מוכיח אותו על התרשלותו בלימוד (שו"ת רדב"ז ד רעט).

°הִתְרַשְּׁמוּת, ש"נ, — שה"פ מן הִתְרַשֵּׁם : שהתרשמות הקשת באויר אינו שוה להתרשמותה בענן (ר"י אברבנאל, נח). ומלת נשקד מפורשת לפי מקומה מהתרשמות וחקיקה (בן שועיב, קול בוכים, נשקד). בסבת הבדל התנועות הנזכרות יסבבו ההתפעליות וההתרשמיות צורות ומקרים נמשכים כפי קשורם למדרגות החום המשוער הנקנה באמצות התנועות (דרך אמונה, ביכאגו א ג).

°הַתָּשָׁה, ש"נ, — שה"פ מן הִתִּישׁ : שמעשי אותה הנשמה גרמו התשת כח להשגחה (אמר' טהור', אם כל חי ג יד).

הִתְשׁוֹטְטוּת, ש"נ, — שה"פ מן הִתְשׁוֹטֵט : ועצה היא התשוטטות מחשבתו של אדם איזה דרך ישכון אור (נפולות יהודה י). כי אז יחרץ ויתנועע גופו ללכת אנה ואנה בעת התשוטטות מחשבתו (שם א). עמידת המחשבה בדבר והתמהמהותה שמה אחרי אשר כלתה התשוטטותה על כנפי רוח המחשבות החולפות על הנפש (יריע' שלמה א ג).

הָתַת, — עי' הות.

— פוע', °הוֹתֵת את פלוני,—הפילו והשליכו וחבטהו בכת ארצה, niederwerfen; renverser; trowdown : ויהי בהשלימו החריש ונבט לארץ עד אשר אמרנו יד פגע תהותתהו[1]) או רוח רעה תבעתהו (חריזי, איתי' יב).

---

[1]) במשמעה זו פרשו חכמי התלמוד גם את הפעל תהותתו שבמקרא (תהל' סב ד), ואמרו : עד אנה תהותתו על איש תרצחו כולכם כקיר נטוי גדר הדחויה מלמד שהיו נותנין עיניהן בבעלי ממון ומושיבין אותו אצל קיר נטוי ודוחין אותו עליו ובאים ונוטלין את ממונו (סנה' קט.), הרי שפרשו תהותתו על איש תשליכו עליו.

שער הוָו

וָ

ו אות הששית[1]) באלף בית העִברית ושמה *וָו, *ואי, *ויו, עי' ערך וָו.

אות זו הונחה לסימן הברת קול מָרכב שמתהוה בפתיחה מְעגלה של השפתים כמו בהברת אְ וע"י חכוך הנשימה בין שפתים מרפרפות[2]), וכך מפיקים אותה היהודים התימנים גם עתה. אך שאר היהודים, ספרדים ואשכנזים, מפיקים אותה עתה בתחלת הברה ובסופה[1]) ברברה פשוטה בחכוך רפרוף השפתים, זולתי כשהיא באה לפני אות שואית נעה יפיקוה כמו אְ[2]) : וּקְחוּ כמו אֻקחו, וּדְעוּ כמו אֻדעו, וכמו כן לפני אותיות השפה במפ : וּבֵין כמו אֻבֵין, וּמֶשֶׁך כמו אֻמֶשֶׁך, וּפִי כמו אֻפִּי, ולסימן הברה זו משמשת נקודה בלב האות : וּ.

[1]) עי' אדות סדר האותיות באלף בית העִברית בהערות לאותיות א, ב, ג. בקינות איכה ובאותם מזמורי התהלים המסודרים עפ"י סדר א"ב, הפסוקים שאחרי פסוקי אות ה מתחילים באות ו : היו צריה לראש וכו' ויצא מן בת ציון כל הדרה (איכ' א ה-ו), הנה תאבתי לפקודיך בצדקתך חיני, ו י ב א נ י חסדיך יי' תשועתך כאמרתך (תהל' קיט מ-מא), ועוד. — [3]) כך היא הברת אות ו a) בערב' כמעט בכל מקום, רק התורקים והפרסים הוגים אותה כמו האות v בלעז. והנה העדות היותר קדומה ע"ד איכות הברת אות ו נשמרה לנו מימי המשנה במסורת ר' יהודה (סוכ' ד ה) בדבר הברת שם המפורש, ואולי בעדות ר"א שם, ועי' לקמן הערה לערך והו, ובהעתקת הירונ' שהעתיק קצת מלים עבריות כהויתן בכתב רומי, ואלה הן : וְלֹא ulo, וְרֹחַב urob, וְרָאִיתִי uraithi, וְאָשָׁם vasam, חוה ava, אָוֶן aven, כֹּהֲנִים chauonim, יִהְוֶה illaue, שָׁוְרִים surim, אֵלָיו elau, פניו phanau, רַגְלָיו raglau, צַו לָצָו קַו לָקָו sau la cau la cau, sau, בַּדָּיו baddau, כִּסְלוֹ caslau, עֲוֹנָם onam (Siegfried Z A W 1884, 34-83). מהעתקה זו אנו רואים כי בימי הירונימוס, ר"ל קרוב לחתימת התלמוד, הִפִּיקוּ היהודים את האות ו ברובה כהברתה עתה בפי רוב היהודים לפני שוא נע ואותיות במפ, או כעין זה, והירונימוס העתיק הברה זו לפי האפשרות באותיות לשון רומית. וכבר דבר רשב"צ דוראן על שנויי הברת אות זו בפי היהודים, אמר וז"ל : כי הויו הוגים אותה הערבים ברפיון גדול וכן למדו מהם הישראלים השוכנים בתוכם והלועזים הוגים אוהה בחוזק דבוק השפתים וכן הישראלים השוכנים בארצותם (מגן אבות, ת"י ז). ונשאו ונתנו החדשים הרבה בשאלה זו, בפרט פִּילִפִּי (Philippi, ZDMG, 1817) שהחליט כי שתי האותיות ו י היו בראשיתן בלשון השמית סימנים תנועיים, והשיג עליו קֶניג בספריו. ועוד יבואר הדבר בהמבוא, בחלק הדקדוק. — [1]) כבר גנה נלד' הברה זו ויקרא תגר עליה ויהליט כי צריך לעזב הברה זו : Die barbare Gewohnheit silbenauslautendes ו wie deutsch. w oder gar f auszusprechen statt rein vokalisch sollte auch im Hebr. aufgegeben werden (Nö. syr. Gram. 26). אך יש כעין ראיה לדבר, שגם בימי חיי הלשון נטתה הברתה בפי העם בפרט בסוף המלים קצת להברת פ רפויה, עי' הערה לערך והו, ומלבד זה בענין הברת האותיות בהלשונות אין כח גזרת החכמים יפה. — [2]) אמר ר"י חיוג וז"ל: שאנחנו קורין (כמו אְ) זו התוספת המונעת בשרק אשר תהיה בראש המלה ויהיה אחריה אחת מאותיות במ"ף סימן הין שתהיה אחת מהן מונעת באחת משבעה מלכים או נחה בשבא או יהיה אחר הוו אחת משאר האותיות נחה בשבא בלבד והדמיון מן האחרונים שמרתם וקראתם ומן הראשונים ובאו שמה ומפתח אהל מועד ופותח

(a

בשרשים העברים אין אות ו מצויה עתה בראש השרש ובסופו כי עוד בזמן קדום כבדה על העברים הברת קול הוו, שקצת השרשים בלשון השמית הקדומה היו מתחילים או גומרים בה, ויחליפוה בקול היוד, שהיה יותר קל עליהם, ולא נשארו מהם אלא שרשים מעטים בעלי פ"ו ול"ו שנשאר בהם קול הוו כקול מפק, כמו וו, וזר, ולד, ובפעלי נפ"י בהתפעל התודה, התוכח התועד, ובזמן מאוחר נוספו עוד מלים: *ודוי, *וכוח, *ועד, *ועוד, *ורד, *ושט, *ותר, *ותרן, ועוד, ובסוף גו, סתו, ענו, קו, שלו, שלו, תו, וכמו"כ מעטים השרשים בעלי ע"ו מפקת: און, גוע, דוה, הוה, חור, כון, עועים, עול, צוה, צות, קוה, שוע, רוה, רוח, תוה. לעומת זה רבים השרשים בעלי ע"ו נחה, שאין הקול מפק אלא נח ומשמש רק שמוש תנועה ארוכה להקול שלפניו, כמו החלומים: אור, בוש, והשרוקים: קום, שוב, וכיוצא בהם. והחלו אח"כ להשתמש באות וּ לסימן לתנועה הארוכה של שורק ובאות ו לתנועה ארוכה לשל החולם, כמו גבול, גבור ודומיהם, ונתפשט המנהג, בפרט בנוסחאות לא מנקדות, להשתמש באות זו לתנועות שורק וחולם גם כשהם קצרים בטבעם.

האות ו היא אחת מאותיות השמושיות, ותחבר בסופי השמות להורות יחס וקנין גוף נסתר ותהיה נחה בתנועת הולם ו: ביתו, ספרו, ומפקת אחר חירק וקמץ: אביו, אחיו, פיו, בניו, עבדיו, וכמו"כ בסופי הפעלים להורות פעול נסתר: דברו, שפטו, שמרתיו, ונחה שרוקה וּ בסופי הפעלים בעבר ועתיד להורות פעולת רבים נסתרים: כתב-כתבו, יכתב-יכתבו.

ותשמש עוד לחבר [1]) שמות ופעלים ומאמרים למה שנאמר קודם להם, ותחבר בשמוש זה בראש השמות והפעלים ותונע בתנועות מתחלפות לפי טבע האותיות והתנועות שהוו מחברת להן, עפי"ר וְ, ולפני חטף פתח וַ, ולפני חטף סגול וֶ, ולפני מלה מלעיל וָ, ולפני יוד וִ, לפני אות שואית ולפני בומף וּ, ונקראת וו החבור, וו העטוף, וו לוי, — ותורה:

א) חבור וקשר פשוט בין שני השמות, הפעלים והמאמרים, and ; et ; und: השמים והארץ, יהודה וירושלם, זכר ונקבה ברא אתם (בראש' א כז), ואברהם ושרה זקנים (שם יח יא), שם האחת עדה ושם השנית צלה (שם ד יט), בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ (שם א א), ארור אתה מכל הבהמה ומכל חית השדה (שם ג יד), רעות המראה ודקת הבשר (שם מא ד), יפת המראה והבריאת (שם), שא נא כליך תליך וקשתך (שם כז ג), שובי אל גברתך והתעני תחת ידיה (שם יו ט), הנה ברכתי אתו והפריתי אתו והרביתי אתו במאד מאד (שם יז כ), תהי נא אלה בינותינו בינינו ובינך ונכרתה ברית עמך (שם כו כח), יעבדוך עמים וישתחו לך לאמים (שם כז כט). — ואם צריך להבר יותר משתי מלות יחד יש שיוסיפו ו החבור לכל אחת מהמלות המתחברות: בני יפת גמר ומגוג ומדי ויון ותבל ומשך ותירס (בראש' י ב), את הקיני ואת הקנזי ואת הקדמני ואת החתי ואת הפרזי ואת הרפאים (שם טו יט-כ), ויתן לו צאן ובקר וכסף וזהב ועבדם ושפחת וגמלים וחמרים (שם כד לה), הנשר והפרס והעזניה וכו' ואת בת היענה ואת התחמס ואת השחף ואת הנץ למינהו (דבר' יד יב-יה), וחלב מריאים ודם פרים וכבשים ועתודים לא חפצתי (ישע' א יא), — ויש שיוסיפוה רק לאחת מהן, להאחרונה, או לאחדות מהן: ואברם כבד מאד במקנה בכסף ובזהב (בראש' יג ב), אמרפל מלך שנער אריוך מלך אלסר כדר-לעמר מלך עילם ותדעל מלך גוים (שם יד א), עקרים

אהל מעד ובה' ומה' ומאלהים ופרו ורבו לא תקרא וו כלל וטעם דבר זה נראה הוא שמוצא הוו במלים האלה כבד על הלשון ודבר זה מסורת בידינו מאבותינו הראשונים והעתקנוהו מזקנינו הקדמונים (אותיות הנוח, שער אהוי). וכן בתרגום ראב"ע: וכן קריאתנו וו החבור שהוא מקובץ בשורק כשיהיה אחריו אות נח וכן וו החבור שהוא מקובץ בשורק כשיבואו אחריו אחד מן ב"מ"ף יהיה נעים או נחים יקרא כמו אלף מקובץ כמו ושמרתם וקראתם וכמו ובה' ואלהיכם ומאולהי' ומה ופתח אהל מועד ופרו ורבו לא יקראו וו לעולם והסבה ידועה בעבור היות הוו כבד [על הלשון] כן ירשם מקדמונינו דור אחר דור (שם). וכן ראב"ע בפרושו: ואם ויו יאמרו שורק תחת חירק כאילו הוי"ו בקריאת א כמו וזבולן כי המלה תראה בקריאת אלף אוזבולן (שמות א ג). —

1) בערב' משמשות שמוש זה בכל גוניו שתי אותיות, האות ו a), והאות פ b), ובעברית נתחברו כל גוני שמושי החבור והעטוף באות ו לבדה. — ואמר ראב"ע: ויו ולא עליהם יהיה הגשם כפה רפה בלשון ישמעאל וכמוהו ביום השלישי וישא אברהם את עיניו ויעזב את עבדיו והאבן הזאת ואין יכלת באדם לפרש זאת בלשון אחרת כי לא ימצא זה הלשון כי אם בלשון ישמעאל ובלשון הקדש (רא"כ"ע זכר' יז). וכן ר"ש אבן תבון: ו והארץ כפא רפה בלשון ישמעאל שדרכם לשומם בראשי המאמרים ובראשי התולדות ללא ענין עטוף ולא ענין התחלה (ר"ש א"ת, יקוו המים 126).

a) و b) ف

נקדים וטלאים (שם ל לט).—ואם התיבה שהוו מחברת אליה היא מלעיל, ועפי"ר אם היא בעצמה מנגנה במפסיק או סמוכה למפסיק, תונע הוו בקמץ: בני נח שם חם וָיָפֶת (בראש' י א), פן תדבקני הרעה וָמֵתִּי (שם יט יט), הנה רבקה לפניך קח וָלֵךְ (שם כד נא), ודפקום יום אחד וָמֵתוּ כל הצאן (שם לג יג), אשר ימצא אתו מעבדיך וָמֵת (שם מד ט), וירד עליהם הברד וָמֵתוּ (שמות ט יט), ואת משפטי אשר יעשה אתם האדם וָחַי בהם (ויקר' יח ה), והחזקת בו גר ותושב וָחַי עמך (שם כה לה), וסקלוה אנשי עירה באבנים וָמֵתָה (דבר' כב כא), רבה צבאך וָצֵאָה (שופט' ט כט), ויעברו בארץ שעלים וָאַיִן (ש"א ט ד), ואם ישבנו פה וָמָתְנוּ (מ"ב ז ד), האספי אל תערך הרגעי וָדֹמִּי (ירמ' מז ו), הירה זקים חצים וָמָוֶת (משלי כו יח), ורחצת וָסַכְתְּ ושמת שמלתך עליך (רות ג ג).—ולא בהפסק תנוע הוו בתנועות אחרות גם אם התבה מלעיל: וכי יכה איש את עבדו וכו' בשבט וּמֵת תחת ידו (שמות כא כ).—וגם במלה שהיא בעצמה משפט שלם: ויאמר אבשלום וָלֹא ילך נא אתנו אמנון אחי (ש"ב יג כו), ר"ל אם אתה לא תלך. ויאמר נעמן וָלֹא יֻתַּן נא לעבדך משא וכו' (מ"ב ה יז), ר"ל אם לא תקח המתנה. — ובפרט אם שתי המלים המחברות הן זוג טבעי, למשל אם אותה המלה בעצמה נשנה פעמים: כֹּה וָכֹה (שמות ב יב), מי וָמִי (שם י ח), אֶלֶף וָאֶלֶף (במד' לא ד), הנה וָהֵנָּה (יהוש' ח כ), אָנֶה וָאָנָה (מ"א ב לו ועוד), לְדֹר וָדֹר (תהל' י ו ועוד), בלב וָלֵב (שם יב ג), אבן וָאֶבֶן (משלי כ כג ועוד), לשער וָשָׁעַר (דהי"א כו יג), עיר וָעִיר (שם יא יב), איש וָאִישׁ (אסתר א ח), יום וָיוֹם (שם ב יא ועוד), עַם וָעָם (שם ג יב ועוד). — או שהן קרובות זו לזו במשמען: תֹהוּ וָבֹהוּ (בראש' א ב), נע וָנָד (שם ד יב), אימתה וָפַחַד (שמות טו טז), שמחה וָגִיל (שם טז י), עון וָפֶשַׁע (שם לד ז), עצום וָרָב (דבר' כו ה), רעה וָפֶשַׁע (ש"א כד יב), ונין וָנֶכֶד (ישע' יד כב), מושיע וָרָב (שם יט כ), וחתו וָבֹשׁוּ (שם כ ה), הפלא וָפֶלֶא (שם כט יד), הבל וָרִיק (שם ל ז), מסלול וָדֶרֶךְ (שם לה ח), מאפס וָתֹהוּ (שם מ יז), שרב וָשָׁמֶשׁ (שם מט י), יד וָשֵׁם (שם נו ה), רפש וָטִיט (שם נז כ), שֹׁד וָשֶׁבֶר (שם נט ז), רע וָמָר (ירמ' ב יט), חמס וָשֹׁד (שם כ ח ועוד), עני וָדָל (צפנ' ג יב), לעולם וָעֶד (תהל' ט ו ועוד). עמל וָאָוֶן (שם י ז), טוב וָחֶסֶד (שם כג ו), תֹּם וָיֹשֶׁר (שם כה כא), כבוד וָעֹז (שם כט א ועוד), כסיל וָבַעַר (שם מט יא), חלב וָדְבַשׁ (שם סג ו), עני וָרָשׁ (שם פב ג), אֹהֵב וָרֵעַ (שם פח יט), הון וָעֹשֶׁר (שם קיב ג), חרפה וָבוּז (שם קיט כב), משפט וָצֶדֶק (שם שם קכא), אבדון וָמָוֶת (איוב כח כב), נער וָרָךְ (דהי"א כב ה), מכאבים וָכַעַס (קהל' ב כג), בזיון וָקָצֶף (אסת' א יח). — או שהן הפכיות זו לזו: בהמה וָרֶמֶשׂ (בראש' א כד), טוב וָרָע (שם ב ט ועוד), וקֹר וָחֹם (שם ח כב), וקיץ וָחֹרֶף (שם), שמים וָאָרֶץ (שם יד יט ועוד), שור וָשֶׂה (שמות לד יט ועוד), בקר וָצֹאן (במד' כב מ ועוד), עץ וָאֶבֶן (דבר' ד כח ועוד), ושה וָשׁוֹר (שופט' ו ד ועוד), צאת וָבֹא (מ"א ג ז), לילה וָיוֹם (שם ח כט), יצא וָבָא (שם טו יז), בהמות וָעוֹף (ירמ' יב ד), מזרחה וָיָמָּה (זכר' יד ד), בֹּקֶר וָעֶרֶב (תהל' סה ט), אחור וָקֶדֶם (שם קלט ה), עשיר וָרָשׁ (משלי כב ב), רֵאשׁ וָעֹשֶׁר (שם ל ח). — או שיש ביניהן יחס טבעי במהותן: אני ואתה (בראש' לא מד), אני והוא (שם מא יא). אתה וָהֵם (במד' טז טז), הוא וָהִיא (מ"א יז יח), לי וָלָךְ (דהי"ב לה כא ועוד), אב וָאֵם (יחזק' כב ז), בן וָאָח (קהל' ד ח), יתום וָדָךְ (תהל' י יח), לחם וָיָיִן (בראש' יד יח ועוד), בר וָלֶחֶם (שם מה כג), לחם וָמַיִם (מ"א יח ד ועוד), גרן וָיֶקֶב (הוש' ט ב), תאנה וָגֶפֶן (יואל ב כב), יין וָקַיִץ (ירמ' מ יב), דגן וָיָיִן (איכה ב יב), סלת וָשֶׁמֶן (יחזק' טז יח). חלב וָדָם (שם מד ז), יין וָשֶׁמֶן (משלי כא יז), ושמן וָיַיִן (דהי"ב יא יא), ובשר וָיַיִן (דני' י ג), חח וָנֶזֶם (שמות לה כב), רחים וָרָכֶב (דבר' כד ו), כנור וָנֶבֶל (ישע' ה יב), בית וָהוֹן (משלי יט יד), זהב וָכָסֶף (תהל' קיט עב), ועגל וָכֶבֶשׂ (ויקר' ט ג), פר וָאַיִל (במד' כג ב ועוד), לביא וָלַיִשׁ (ישע' ל ו), שחל וָפֶתֶן (תהל' צא יג), סוס וָרֶכֶב (יחזק' לט כ ועוד), וגלגל וָרֶכֶב (שם כו י), צנה וָרֹמַח (דהי"א יב כה), ורכב וָסוּס (תהל' עו ז), גפרית וָאֵשׁ (בראש' יט כד), גפרית וָמֶלַח (דבר' כט כב), שֹׁד וָשֶׁבֶר (ישע' נט ז ועוד), דם וָאֵשׁ (יואל ג ג), פחד וָפַחַת (איכ' ג מז), והיה רעה וָדֶבֶר (יחזק' יד כא), ודבר וָדָם (שם ה יז), ושק וָאֵפֶר (דני' ט ג ועוד), וחליו וָקָצֶף (קהל' ה יז), חכמה וָטוֹב (מ"א י ז), בשובה וָנַחַת (ישע' ל טו), דברנו ביי' וָבָךְ (במד' כא ז), היודע וָעֵד (ירמ' כט כג), מחסה וָעֹז (תהל' מו ב), צדקה וָחֶסֶד (משלי כא כא). המשל וָפַחַד (איוב כה ב), הברית וָהַחֶסֶד (נחמ' ט ה), דת וָדִין (אסת' א יג), רעה וָפֶשַׁע (ש"א כד

יב), רוח וָתֹהוּ (ישע׳ מא כט), חמס וָשֹׁד (ירמ׳ ו ז ועוד), כזב וָשֹׁד (הוש׳ יב ב), ומרמות וָתֹךְ (תהל׳ י ז), עמל וָכעס (שם יד), מכלמות וָרֹק (ישע׳ נ ו). דממה וָקול (איוב ד יו), רך וָטוב (בראש׳ יח ז), ורב וָרם (דבר׳ ב י), נעור וָרֵק (נחמ׳ ה יג), אלהים יִמלֹך (מ״א כא י), עלה וָזבח (מ״ב ה יז), מנחה וָנסך (יואל א ט), כליות וָלב (ירמ׳ יא כ), מעין וָנחל (תהל׳ עד יא), יד וָשם (ישע׳ נו ה), קח וָלך (בראש׳ יב יט), קחו וָלכו (שם מב לג), הלוך וָשוב (שם ח ג), יצוא וָשוב (שם ז), קחנו וָבאה (ש״א כ כא), עברו וָשובו (שמות לב כז), הולך וָאור (משלי ד יח), לך וָשוב (שם ג כח), הקבצו וָבאו (ישע׳ מה כ), עושו וָבאוּ[1]) כל הגוים מסביב (יואל ד יא), ולעומת זה: לכי וּבאִי אל המלך (מ״א א יג). — הולך וָרב (ש״ב יה יב), נהג וָלך (מ״ב ד כד).

ב) חבור במשמ׳ עִם, with ; avec ; mit : אשלח אתכם וְאת טפכם (שמות י י), ר״ל עִם טפכם. צלי אש וּמצות על מרורים יאכלהו (שם יב ח), ר״ל עִם מצות ומרורים. כי הם וּמקניהם יעלו וְאהליהם (שופט׳ ו ה), ר״ל עִם מקניהם ועִם אהליהם. כי כוס ביד יי׳ וְיין חמר מלא מסך (תהל׳ עה ט), ר״ל כוס עִם יין.—ובמשמ׳ אוֹ, or ; ou ; oder : ומכה אביו וְאמו מות יומת (שמות כא יה), ר״ל אביו או אמו. ומקלל אביו וְאמו מות יומת (שם יז), הלבן מאה שנה יולד וְאם שרה הבת תשעים שנה תלד (בראש׳ יז יז), ובת כהן כי תהיה אלמנה וּגרושה (ויקר׳ כב יג). — ותִשָּׁנה הזָו פעמים או יותר במשמ׳ הכל אחד זה או זה: וגנב איש וּמכרו וְנמצא בִּידו מות יומת (שמות כא יז), כי ימצא איש גנב נפש מאחיו וְהתעמר בו וּמכרו (דבר׳ כד ז), ר״ל התעמר בו א ו מכרו. — ולהוספה והעדפה על הקודם, קצת במשמ׳ אף גם, עוד יותר, אפילו: ולמה את שאלת את אבישג השנמית לאדניהו וּשאלי לו את המלוכה (מ״א ב כב), שאול ויהונתן הנאהבים והנעימם בחייהם וּבמותם לא נפרדו (ש״ב א כג), ואפילו במותם לא נפרדו. וְאִם חי יי׳ יאמרו לכן לשקר ישבעו (ירמ׳ ה ב), ואפילו אם חי יי׳ יאמרו. זאת השיבו לו בני עמון וּבַשנה השנית והשלישית (דהי״ב כז ה). — ובמשמ׳ אֶלָּא, אֲבָל: לא אדני (לא באנו לראות את ערות הארץ) וַעֲבדיך באו לשבר אכל (בראש׳ מב י), ר״ל א ל א באנו לשבֹר אכל. וּלְאדם לא מצא עזר כנגדו (שם ב כ), כי ביצחק יקרא לך זרע וְגַם את בן האמה לגוי אשימנו (שם כא יב-יג), ר״ל א ב ל גם את בן האמה, וכו׳. בחרו לכם היום את מי תעבדון וכו׳ ואם את אלהי האמרי אשר אתם ישבים בארצם וְאָנכי וביתי נעבד את יי׳ (יהוש׳ כד יה), ר״ל א ב ל אני וביתי. כי אמנם כי אם גאל אנכי וְגַם יש גאל קרוב ממני (רות ג יב), כי כל העמים ילכו איש בשם אלהיו וַאֲנחנו נלך בשם יי׳ אלהינו (מיכה ד ה), הולך רכיל מגלה סוד וְנאמן רוח מכסה דבר (משלי יא יג). — ולתשובת התנאי, אם כך יהי כך: הפרד נא מעלי אם השמאל וְאֵימִנָה ואם הימין וְאַשמאילה (בראש׳ יג ט), אם הרגם וּדרשוהו וְשבו וְשחרו אל (תהל׳ עח לד), ואם עמדו בסודי וְיַשְׁמִעוּ דברי את עמי (ירמ׳ כג כב). — וקצת במשמ׳ אֲשֶׁר, שֶׁ: ולה שפחה מצרית וּשמה הגר (בראש׳ יו א), ר״ל שֶׁשמה הגר. ופילגשו וּשְׁמה ראומה (שם כב כד), ולרבקה אח וּשְׁמו לבן (שם כד כט), בתולה וְאיש לא ידעה (שם יו), הרבה ארבה את זרעך וְלֹא יספר מרב (שם יו י), ר״ל עד שלא יִסָּפר. הנה ימים באים נאם יי׳ ולא יאמר עוד התפת וגיא בן הנם (ירמ׳ ז לב), ר״ל שֶׁאז לא יֵאמר. כי אמלט עני משוע ויתום וְלא עזר לו (איוב כט יב), שֶׁאין עֹזר לו. — ותורה מעמד הדבר והויתו[1]: ויכסו את ערות אביהם וּפְניהם אחרנית (בראש׳ ט כג), ר״ל כְּשפניהם אחרנית. (אלהים נראה אליו) וְהוּא ישב פתח האהל (שם יח א), ואחרי כן יצא אחיו וְידו אחזת בעקב עשו (שם כה כו), (הוא בא אל האשה) וְהִיא יושבת בשדה (שופט׳ יג ט), דברי שלום עם רעיהם וְרעה בלבבם (תהל׳ כח ג). — ובמשמ׳ אחרי, הואיל, אעפ״י שֶׁ, אעפי״כ: אדני יי׳ מה תתן לי וְאנכי הולך ערירי ובן משק ביתי הוא דמשק אליעזר (בראש׳ יה ב), כ י ו ן שאני הולך ערירי. הנה נא הואלתי לדבר אל אדני וְאנכי עפר ואפר (שם יח כז), א ע פ ״ י שאנכי עפר ואפר. (הוא שם את ידו על ראש אפרים) וְהוּא הצעיר (שם מח יד), אעפ״י שהוא הצעיר.—ובמשמ׳ הֲלֹא: הנך מת על האשה אשר לקחת וְהִוא בעלת בעל

---

[1]) קמוצה אעפ״י שהיא בדרגה מפני שהמלים „כל הגוים״ הן קריאה.

[1]) בערב׳ ואו אלחאל a).

a) واو الحال

(כרא"ש כ ג), איך תאמר אהבתיך וְלִבך אין אתי (שופט' יו יה), יי' במשפט יבוא עם זקני עמו ושריו וְאתם בערתם הכרם (ישע' ג יד), הלהוכח מלים תחשבו וּלְרוח אמרי נאש (איוב ו כו). — ולתמה: האף אמנם אלד וַאני זקנתי (כרא"ש יח יג), מדוע באתם אלי וְאתם שנאתם אתי (שם כו כז), מה לך לספר חקי וכו' וְאתה שנאת מוסר (תהל' נ יו-יז). — קצת במשמ' ואם-כן, ולכן: ותאמרן איש מצרי הצילנו מיד הרעים וכו' ויאמר אל בנתיו וְאיו למה זה עזבתן את האיש (שמות ב יט-כ), והמה צעקו ויאמרו מות בסיר איש האלהים ולא יכלו לאכל ויאמר וּקְחוּ קמח (מ"ב ד מ-מא), ר"ל אם כן קחו קמח. ועתה שמעי זאת עדינה היושבת לבטח האמרה בלבבה אני ואפסי עוד לא אשב אלמנה ולא אדע שכול וְתבאנה לך שתי אלה רגע ביום אחד שכול ואלמן (ישע' מז ח-ט). — ובמשמ' כְּמוֹ, להשוות שני הענינים המחברים בוו, ונקראת וו ההַשְׁוָאה [1]), waw adaequationis: מים קרים על נפש עיפה וּשְׁמועה טובה מארץ מרחק (משלי כה כה), ר"ל שמועה טובה מארץ מרחק דומה ושוה למים קרים על נפש עיפה. מעדה בגד ביום קרה חמץ על נתר וְשר בשרים על לב רע (שם כ), דליו שֹׁקים מפסח וּמָשָׁל בפי כסילים (שם כו ז), אזלו מים מני ים ונהר יחרב ויבש וְאיש שכב ולא יקום (איוב יד יא-יב), ר"ל וכך אם איש שכב לא יקום. אבנים שחקו מים תשטף ספיחיה עפר ארץ וְתקות אנוש האבדת (שם יט), ר"ל וכך האבדת תקות אנוש.—והמדמה הקודם לדבר שאליו ידמה: הלא אזן מלין תבחן וְחך אכל יטעם לו (איוב יב יא), כמו שהחיך יטעם האכל.—ובמשמ' אֵיפוֹא: הוי הוי וְנסו מארץ צפון (זכר' ב י), כמו נוסו איפוא. — ולהורות התכלית, המטרה והאופן, במשמ' למען, כְּדֵי שֶׁ, באופן: על הר נשפה שאו נס הרימו קול להם הניפו יד וְיבאו פתחי נדיבים (ישע' יג ב), ואל מי תדמיוני וְאשוה (שם מ כה), מי הגיד מראש וְנדעה ומלפנים וְנאמר צדיק (שם מא כו), כי מי עמד בסוד יי' וְירא וְישמע את דברו (ירמ' כג יח), מי גם בכם ויסגר דלתים וְלא תאירו מזבחי חנם (מלא' א י), כי לא [2]) אויב יחרפני וְאשא לא[2]) משנאי עלי הגדיל וְאסתר ממנו (תהל' נה יג), ויתן לו מזהב שבא וְיתפלל בעדו תמיד (שם עב יה).— ובמשמ' בזה הדרך: זאת עשו וִחְיוּ (כרא"ש מב יח), ר"ל בזה הדרך תחיו.

ג) תשמש הַוָו להורות חבור שני מעשים שנתהוו או שיתהוו זה אחר זה ביחסים מתחלפים, ותתחבר האות ו לפעל עבר ותהפך משמעת הפעל ל ע ת י ד, ולפעל עתיד תתחבר האות ו ותהפך משמעת הפעל לעבר [1]), ונקראת הוָו בשמוש זה וָו הַהִפּוּךְ, וָו הַמְהַפֶּכֶת [1]), waw conversivum, waw consecutivum.

ו המהפכת העבר לעתיד תנועתה כתנועת וו החבור הפשוטה: וְ, וּ, וַ, וָ, לפי טבע האותיות והתנועות שלאחריה: וְהָיָה, וּבָאת, וַהֲסִירֹת, וּמָתְנוּ, ומלבד זה

— [1]) גם בערב' תשמש ו שמוש זה. — [2]) יש גורסים לוא, ויהיה ואשא במשמ' אָז אשא.

[1]) סגולה מצינה זו אין משלה בשאר הלשונות אף לא בלשונות האחיות השמיות זולתי בלשון כנענית ומואבית, שהן כמעט עברית, נמצא דמיון לה, והיא נותנת לסגנון הספורי של המליצה העברית תכונה מקורית נחמדה. אך עד כה לא עלה בידי החכמים למצוא באור מספיק איך נולדה סגולה זו בעברית ובאיזה דרך טבעי הגיעה הלשון העברית לשמוש תמוה וזר זה נגד ההגיון הטבעי. הקדמונים לא חפשו טעמים לזה, ורק בתחלת המאה הי"ח של עמי המערב התחילו קצת חכמי הנוצרים (H. Scholze, 1735 ואח"כ Ch. Windheim 1744) לחקור מהותה וטעמה של ו זו, ויבא לכלל השערה כי וַ המהפכת העתיד לעבר היא צמצום מהפעל והיה, ובמקום שאמרו אחרי כן וַיֹּאמֶר אמרו קודם וְהָיָה יֹאמַר, כעין מנהג הלשון הערבית כאן יפעל a), והחזיקו בדעה זו רוב החכמים זמן רב עד שבאו החדשים והוכיחו עד כמה השערה זו רחוקה ממהלך הטבעי של התפתחות הלשון, ונטו רובם אחרי השערה אחרת כי שתי הצורות של העבר והעתיד הנהוגות בלשונות השמיות לא היו בלשון השמית הקדומה משמשות בהוראה קבועה לעבר ועתיד, אלא היו משמשות בערבוביה לשני הזמנים על פי סימנים נוספים כמו מקום הנגינה מלעיל או מלרע וכיוצא בזה, ולכן יכלה הלשון העברית להשתמש בשתיהן לעבר ולעתיד (Lambert, REJ, Bö. § 969 ff, ואחרים). אך כל זה אינו באור לסגולה זו התמוהה של הלשון העברית אלא שנוי שם במלים אחרות, כי סוף דבר הוראה הזמנית של שתי הצורות נקבעו בלשונות כבר בזמן קדום מאד עוד קודם שנפרדו זו מזו, הואיל וצורתן דומה בכל הלשונות האחיות כמעט זולתי האשורית, וקשה להבין מה ראתה העברית בלבדה

a) كان يفعل

עפי"ר תדחה הנגינה לפנים מן מלעיל למלרע, כמו שבה-ושבה[1]), כתבת - וכתבת: כי יכרית יי' אלהיך את הגוים אשר אתה בא שמה לרשת אותם מפניך וירשת אתם וישבת בארצם (דבר' יב כט), ובת כהן כי תהיה אלמנה וגרושה וזרע אין לה ושבה אל בית אביה (ויקר' כב יג), כל המפתים אשר שמתי בידך (שמות ד כא), עבר. ושמתי פדת בין עמי ובין עמך (שם ח יט), עתיד. סכתה באף ותרדפנו (איכ' ג מג), עבר. וסכת על הארן את הפרכת (שמות מ ג), עתיד. — ואולם לפני הפסק תשאר הנגינה לעולם במקומה, גם עם וו המהפכת: ונתתי עשב בשדך לבהמתך ואכלת ושבעת (דבר' יא יה), אם תלכי עמי והלכתי (שופט' ד ח), לעומת: והלכתי גם אני אתך בגורלך (שם א ג). כרמים תטע ועבדת ויין לא תשתה (דבר' כח לט), לעומת: ועבדת את איביך (שם מח). — ולפני נגינה: וישבתה בה (דבר' יז יד), ונתתי לו (שופט' א יב), ושלחתי אש בחומת עזה (עמו' א ז), ושברתי לה מטה לחם (יחזק' יד יג), ולקחתי אני מצמרת הארז (שם יז כב), אך לעומת זה והשקת בה ולקחת לך לאשה (דבר' כא יא). — וכמו"כ נשמרת הנגינה במקומה בנחי ל"א ול"ה, כמעט לעולם בל"א במדבר בעדו: ונלאיתי כלכל (ירמ' כ ט), ונמצאתי לכם נאם יי' ושבתי את שביתכם וקבצתי אתכם מכל הגוים (שם כט יד). — ובנל"י כשע"פ הרוקה: הנני עמד לפניך שם על הצור בחרב והכית בצור (שמות יז ו), ועשית ללאת תכלת (שם כו ד), ואת האשרה אשר עליו תכרת ובנית מזבח ליי' אלהיך (שופט' ו כה-כו). — אבל אם ע"פ צרויה התנועה יורדת, בנל"א כמו בנל"י: והבאת לאביך ואכל (ברא' כז י), והכיתי אתכם גם אני (ויקר' כו כד), וגליתי להם עתרת שלום (ירמ' לג ו), וכסיתי בכבותך שמים (יחזק' לב ז). — אך לעומת זה[2]): ויראת מאלהיך (ויקר' יט יד), ונקיתי דמם (יואל ד כא), אז איתם ונקיתי מפשע רב (תהל' יט יד), — ואם אחרי הפעל מנל"א או נל"י תבוא מלה שמתחלת באלף תרד הנגינה: ובאת אל התבה (ברא' ז ח), ובאת אתה וזקני ישראל (שמות ג יח). — ולעומת זה[2]): וקראת את שמו יצחק (ברא' יז יט), וקראת אליהם ולא יענוכה (ירמ' ז כו) וקראתי אל הדגן (יחזק' לו כט). — כי אהיה עמך והכית את מדין (שופט' ו יו), וצפית אתו זהב טהור (שמות כה יא), ולקחת סלת ואפית אתה שתים עשרה חלות (ויקר' כד ה). — ולעומת זה[1]): וצויתי את ברכתי לכם (שם כה כא). — ולפני ה: והבאתי השמש בצהרים (עמו' ח ט). — ולפני ע: והבאת עלינו אשם (ברא' כו י), והבאתי עלי קללה (שם כז יב), והבאתי עליכם חרב (ויקר' כו כה). — ולעומת זה[1]): וקראתי עליו לכל הרי חרב (יחזק' לח כא). — בהפעיל שומרת ע"פ החרוקה את הנגינה גם עם וו המהפכת זולתי לפני ה ולפני א: והבאת שמה מבית לפרכת את ארון העדות והבדילה הפרכת (שמות כו לג), תקח לה שתי תרים או שני בני יונה והביאה אותם אל הכהן (ויקר' יה כט). — והא הבנין לפני אותיות גרוניות סגולה בעבר, האזין (דבר' א מה) עבר, ולעומתו והאזין: קולי אל אלהים והאזין אלי (תהל' עז ב). העביר (ברא' מז כא) עבר. ולעומתו: והעברת כל פטר רחם ליי' (שמות יג יב). העמיד (דה"א ו יו) עבר, ולעומתו: והעמדת אתו לפני אהרן (במד' ג ו). העתיר עבר, ולעומתו: הנה אנכי יוצא מעמך והעתרתי אל יי' (שמות ח כה), וכן חטף פתח במקום חטף סגול: השיבות מחרון אפך (תהל' פה ד) עבר, ולעומתו: וידעת היום והשבת אל לבבך (דבר' ד כט).

ו המהפכת העתיד לעבר מונעת בפתח ואחריה דגש: ויפעל, ולפני א מדב"ע היא קמוצה: ואמר, ואקום ואשמיד, ואשבר ה, ואשקלה, ואהי, וארא, זולתי: ואכסך[2]) משי (יחזק' יו י), ואמתתהו (ש"ב א י). — אם י שואית אחריה יפול הדגש: וידבר, ויהי, ויבקש, ויפיצם, וכיוצא בהם. גם פעולתה היא קצור תנועת ע"פ, ויחד עם הקצור שנוי התנועה, עתיד יפעיל, ועם ו ההפוך ויפעל: יבדיל ויבדל, יצמיח ויצמח, יוציא ויוצא, יביא ויבא, ימות וימת. בקצת פעלים הוסיפו עוד להניע בתנועה הקדומה, רק מקצרה, יקום, ועם ו ההפוך ויקם, ויקם, אך בזמן מאוחר ההליפוה: ויקם, ויקם, ויסב, ויסך, ויבן, ותיטב. במדב"ע אין הקצור הזה נוהג הרבה: ואקום, ואקים, ואשיב, ואוציא. בפעלי ל"ה ישמש עפי"ר אחרי ו ההפוך

לבה"ר בדרך תמוה זה בשמוש שני הזמנים שלה במשמעה הפוכה באופן זה. ויעוין עוד במבוא, בחלק הדקדוק. — [1]) בכל המשלים הבאים הנגינה היא אחרי התנועה הרשומה בפרוש. — [2]) סוברים החכמים כי מקור השנויים הללו הוא בדעות מתחלפות של בעלי המסורה שלא הכריעה אחת מהן לגמרה את הכף לצדה. — [1]) עי' הערה הקודמת.

[2]) דה"ט סי' ע"א: סדר קמצית כל העבר על הפקודים ענינו עין מצרי בר מן ואכסך משי. ע"כ. ואמר רד"ק: ואכסך משי הוי"ו פתוחה ואף על פי שהענין מורה לעבר וכמוהו ואעמוד עליו ואמותתהו.

העתיד המקצר בנפילת לה״פ: ויעַשׂ, ויעַל, ויבֶן, ויפֶן, ואשְׁתְּ, ותרֶב, ויתפַּס, וימַח, ותכַה, ויחַר, ויזר, וייף, וירא, וידא, וכיוצא בהם. במדב״ע תתוסף עפי״ר ה בסוף: ואתאבְלָה, ואבקְשָׁה, ואדברָה, ואיחלָה, ואכלָה ואעברָה, ואקחָה, ואשמרָה, ואשוּעָה, ואתנָה, וכיוצא בהם.

ו המהפכת העבר לעתיד תבוא אחרי פעל עָבָר אמתי: הנה ברכתי אתו וְהפריתי אתו וְהרביתי אתו במאד מאד שנים עשר נשיאם יוליד (ברא׳ יז כ), למענכם שלחתי בבלה וְהורדתי בריחים כלם (ישע׳ מג יד), אל שמועה כי באה ונמס כל לב ורפו כל ידים וְכהתה כל רוח (יחזק׳ כא יב). — וכמו״כ במקום שהֶעָבָר מדבר על מעשה בעתיד: כי אם זכרתני אתך כאשר ייטב לך ועשית נא עמדי חסד וְהזכרתני אל פרעה וְהוצאתני מן הבית הזה (ברא׳ מ יד), ויאמר להם הזית החדלתי את דשני אשר בי יכבדו אלהים ואנשים וְהלכתי לנוע על העצים (שופט׳ ט ט), חי יי׳ כי אם רצתי אחריו (ר״ל ארוץ) וְלקחתי מאתו מאומה (מ״ב ה כ). — ואחרי עתיד יִפְעַל: ואד יעלה מן הארץ וְהשקה את כל פני האדמה (ברא׳ ב ו), ומשה יקח את האהל וְנָטָה לו מחוץ למחנה (שמות לג ז), אף אני אלך עמם בקרי וְהֵבאתי אתם בארץ איביהם (ויקר׳ כו מא), ויש אשר יהיה הענן מערב עד בקר וְנַעלה הענן בבקר וְנָסעו (במד׳ ט כא), עד יגמל הנער וַהֲביאתיו וְנראה את פני יי׳ וְישב שם עד עולם (ש״א א כב), ומעיל קטן תעשה לו אמו וְהַעלתה לו מימים ימימה (שם ב יט), אף ישיק וְאפה להם (ישע׳ מד יה). — ואחרי יפעל במשמ׳ הוֹה: ומשם יפרד (הנהר) וְהָיָה לארבעה ראשים (ברא׳ ב י), ידה ליתד תשלחנה וימינה להלמות עמלים וְהָלמה סיסרא (שופט׳ ה כו). — וכמו״כ אחרי יפעל במשמ׳ צווי: במים יובא וְטָמֵא עד הערב (ויקר׳ יא לב). — וכמו״כ אחרי מקור ובינוני: ובהאריך הענן על המשכן ימים רבים וְשָׁמְרוּ בני ישראל את משמרת יי׳ ולא יסעו (במד׳ ט יט), בקרב איש להשתחות לו וְשָׁלַח את ידו וְהחזיק לו וְנשק לו (ש״ב טו ה), בבוא איש בית יי׳ וְנָתנו שמה הכהנים שמרי הסף את כל הכסף המובא בית יי׳ (מ״ב יב י), ומשפט הכהנים את העם כל איש זֹבח זבח וּבָא נער הכהן וכו׳ וְהִכָּה בכיור (ש״א ב יג-יד), ויהונתן ואחימעץ עֹמדים בעין רגל וְהָלכה השפחה וְהגידה להם (ש״ב יז יז). — וכמו״כ אם נשמט עצם הִפֹּעַל: מחר חדש וְנִפקדת (ש״א כ יח), עד אור הבקר וַהֲרגנהו (שופט׳ יז ב), עד ערב בקר אלפים ושלש מאות וְנִצדק קדש (דני׳ ח יד). — וכמו״כ אחרי עוד מעט: עוד מעט וּסְקלני (שמות יז ד), כי עוד מעט מזער וְכָלָה זעם (ישע׳ י כה), הלא עוד מעט מזער וְשָׁב לבנון לכרמל (שם כט יז), עוד מעט וּבָאָה עת הקציר לה (ירמ׳ נא לג), כי עוד מעט וּפָקדתי את דמי יזרעאל (הוש׳ א ד). — ואחרי אוּלַי: אולי יי׳ אותי וְהורשתים (יהוש׳ יד יב). — ואחרי פֶּן: ועתה פן ישלח ידו וְלָקַח גם מעץ החיים וְאָכַל וָחַי לעלם (ברא׳ ג כב), פן תדבקני הרעה וָמַתִּי (שם יט יט), שלף חרבך ודקרני בה פן יבואו הערלים האלה וּדְקרני וְהתעללו בי (ש״א לא ד). —ואחרי לְמַעַן: למען תחיו וּבָאתם וִירשתם את הארץ (דבר׳ ד א), ולמען ילמדו וְיָרְאוּ את יי׳ אלהיכם וְשָׁמְרוּ לעשות את כל דברי התורה הזאת (שם לא יב). —ואחרי אִוּוּי: מי ישמני שפט בארץ ועלי יבא כל איש אשר יהיה לו ריב ומשפט וְהִצדקתיו (ש״ב טו ד). — ואחרי קריאת קצף וקללה: הוי בנים סוררים נאם יי׳ וכו׳ ההלכים לרדת מצרים ופי לא שאלו לעוז במעוז פרעה ולחסות בצל מצרים וְהָיָה לכם מעוז פרעה לבשת (ישע׳ ל א-ג), ארור הגבר אשר יבטח באדם וְשָׂם בשר זרעו (ירמ׳ יז ה), ארור האיש אשר בשר את אבי לאמר ילד לך בן זכר שמח שמחהו וְהָיָה האיש ההוא כערים אשר הפך יי׳ (שם כ טו-טז). — וכמו״כ אחרי אַשְׁרֵי: אשרי האיש אשר לא הלך בעצת רשעים ובדרך חטאים לא עמד וכו׳ וְהָיָה כעץ שתול על פלגי מים (תהל׳ א א-ג). — ומצווי אחרי זרוז: ועתה לכה נכרתה ברית אני ואתה וְהָיָה לעד ביני ובינך (ברא׳ לא מד), לך ונקרבה באחד המקמות וְלַנּוּ בגבעה (שופט׳ יט יג). —וכמו״כ אחרי צווי: ואתה קח לך מכל מאכל אשר יאכל וְאָספת אליך וְהיה לך ולהם לאכלה (ברא׳ ו כא), ועתה בני שמע בקלי וקום ברח לך אל לבן אחי חרנה וְיָשבת עמו ימים אחדים (שם כז מג-מד), קום רדף אחרי האנשים וְהִשגתם וְאָמרת אלהם למה שלמתם רעה תחת טובה (שם מד ד), מהרו ועלו אל אבי וַאֲמרתם אליו (שם מה ט), לך וְאָספת את זקני ישראל (שמות ג טז), לך וּמָשכת בהר תבור וְלָקחת עמך עשרת אלפים איש (שופט׳ ד ו), חגר מתניך וקח פך השמן הזה בידך ולך רמת גלעד וּבָאת שמה וראה שם יהוא בן יהושפט בן נמשי וּבָאת וַהֲקמתו מתוך

אחיו וְהבאת אתו חדר בחדר וְלקחת פך השמן וְיצקת על ראשו וְאמרת כה אמר יי׳ משחתיך למלך אל ישראל וּפתחת הדלת וְנסתה ולא תחכה (מ״ב ט א-ג).—וכן אחרי עתיד כמשמ׳ צווי: ויאמר אלהים יהי מארת ברקיע השמים להבדיל בין היום ובין הלילה וְהיוּ לאתת ולמועדים ולימים ושנים וְהיוּ למאורת ברקיע השמים (בראש׳ א יד-יה).—וגם אחרי מקור במשמ׳ צווי: המול לכם כל זכר וּנמלתם את בשר ערלתכם והיה לאות ברית ביני וביניכם (בראש׳ יז י-יא), לקח את ספר התורה הזה וְשמתם אתו מצד ארון ברית יי׳ אלהיכם וְהיה שם בך לעד (דבר׳ לא כו), הלוך וְאמרת אל חזקיהו (ישע׳ לח ה), הלך וְקראת את הדברים האלה צפנה וְאמרת שובה משבה ישראל (ירמ׳ ג יב), לקוח מאת הגולה מחלדי מאת טוביה ומאת ידעיה וּבאת אתה ביום ההוא וּבאת בית יאשיה וכו׳ וְלקחת כסף וזהב וְעשית עטרות וְשמת בראש יהושע בן יהוצדק הכהן הגדול (זכר׳ ו י-יא). — ואחרי מקור במשמ׳ עתיד: עד שוב אף אחיך ממך וְשכח את אשר עשית לו (בראש׳ כז מה), בילדכן את העבריות וּראיתן על האבנים (שמות א יו), אל נא תמש מזה עד באי אליך וְהוצאתי את מנחתי והנחתי לפניך (שופט׳ ו יח), עד באי וְלקחתי אתכם אל ארץ כארצכם (מ״ב יח לב), ובשוב צדיק מצדקתו וְעשה עול (יחזק׳ יח כד), עד בא אשר לו המשפט וּנתתיו (שם כא לב).—ומצוי מאד אחרי הִנֵּה: והנה אנכי עמך וּשמרתיך בכל אשר תלך וַהשבתיך אל האדמה הזאת (בראש׳ כח יה), הנה מקום אתי וְנצבת על הצור (שמות לג כא), הנה שם עמם שני בניהם אחימעץ לצדוק ויהונתן לאביתר וּשלחתם בידם אלי כל דבר אשר תשמעו (ש״ב יו לו), הנה עיני אדני יי׳ בממלכה החטאה וְהשמדתי אתה (עמו׳ ט ח).—ועם בינוני פועל אחריה בכונה של עתיד: הנני מביא את המבול מים על הארץ וכו׳ וַהקמתי את בריתי אתך וּבאת אל התבה (בראש׳ ו יז-יח), הנה אנכי נצב על עין המים ובנות אנשי העיר יצאת לשאב מים וְהיה הנער אשר אמר אליה הטי נא כדך ואשתה וְאמרה שתה (שם כד יג-יד), הנה הוא יצא לקראתך וְראך וְשמח בלבו (שמות ד יד), הנה ימים באים וְגדעתי את זרעך (ש״א ב לא), הנה ימים באים ונשא כל אשר בביתך (מ״ב כ יז), הנה העלמה הרה וילדת בן וְקראת שמו עמנו אל (ישע׳ ז יד), הנה ימים באים נאם יי׳ וּפקדתי על כל מול בערלה (ירמ׳ ט כד), הנה ימים באים נאם יי׳ וַהקמתי לדוד צמח צדיק (שם כג ה), הנה ימים באים נאם יי׳ וְכרתי את בית ישראל ואת בית יהודה ברית חדשה (שם לא לא), לכן הנה אנכי מפתיה וְהלכתיה המדבר וְדברתי על לבה (הוש׳ ב יו), הנה ימים באים נאם אדני יי׳ וְהשלחתי רעב בארץ (עמו׳ ח יא).— ואחרי הִנְנִי אֶל: כה אמר אדני יי׳ הנני אל פרעה מלך מצרים וְשברתי את זרעתיו וכו׳ וְהפלתי את החרב מידו (יחזק׳ ל כב). — ובכלל אחרי בינוני בכונה של עתיד: כי לימים עוד שבעה אנכי ממטיר על הארץ ארבעים יום וארבעים לילה וּמחיתי את כל היקום אשר עשיתי (בראש׳ ז ד), אבל שרה אשתך ילדת לך בן וְקראת את שמו יצחק וַהקמתי את בריתי אתו (שם יז יט), אני מרעיש את השמים ואת הארץ וְהפכתי כסא ממלכות וְהשמדתי חזק ממלכות הגוים וְהפכתי מרכבה ורכביה וְירדו סוסים ורכביהם (חגי ב כא-כב). — ויש שאחרי בינוני העבר עם ו ההפוך הוא בכונה של הוֶה: אם אני המוליד וְעצרתי אמר אלהיך (ישע׳ סו ט), המים האלה יוצאים אל הגלילה הקדמונה וְירדו על הערבה וּבאוּ הימה (יחזק׳ מז ח). — ועוד אחרי מלים אחרות שהעבר עם ו ההפוך יש לו כונה של הוה או עתיד: כי חק לכהנים מאת פרעה וְאכלו את חקם (בראש׳ מז כב), ויאמר פרעה הן רבים עתה עם הארץ וְהשבתם אתם מסבלתם (שמות ה ה), רק באבתיך חשק יי׳ לאהבה אותם וכו׳ וּמלתם את ערלת לבבכם (דבר׳ י יה-יו), הנה שלחתי אליך את נעמן עבדי וַאספתו מצרעתו (מ״ב ה ו).—ואחרי שבועה: אני יי׳ וְהוצאתי אתכם מתחת סבלת מצרים וְהצלתי אתכם מעבדתם וְגאלתי אתכם (שמות ו ו), אם לא את דמי נבות ואת דמי בניו ראיתי אמש נאם יי׳ וְשלמתי לך בחלקה הזאת (מ״ב ט כו), חי אני נאם אדני יי׳ וְעשיתי כאפך וכקנאתך (יחזק׳ לה יא), על כן נשאתי ידי עליהם נאם אדני יי׳ וְנשאו עונם (שם מד יב).—ואחרי כֹּה אָמַר: כה אמר אדני יי׳ וְלקחתי אני מצמרת הארז הרמה (יחזק׳ יז כב), כה אמר יי׳ וְנפלו סמכי מצרים וְירד גאון עזה (שם ל ו).— ובחשש ותקוה וגזימה לעתיד וכיוצא בזה: כי אמרתי רק אין יראת אלהים במקום הזה וַהרגוני על דבר אשתי (בראש׳ כ יא), כי עתה הרחיב יי׳ לנו וּפרינו בארץ (שם כו כב), גם את הארי גם הדוב הכה עבדך

והיה הפלשתי הערל הזה כאחד מהם (ש"א יז לו), אך איש אל ירב ואל יוכח איש וכו' וכשלת היום וכשל גם נביא עמך לילה (הוש' ד ד-ה), וישכח ישראל את עשהו ויבן היכלות ויהודה הרבה ערים בצרות ושלחתי אש בעריו ואכלה ארמנתיה (שם ח יד). — ולהורות מעשה שיעשה בזמן עתיד או אחרי מעשה אחר: כי ידע אלהים כי ביום אכלכם ממנו ונפקחו עיניכם והייתם כאלהים (בראש' ג ה), ערב וידעתם כי יי' הוציא אתכם מארץ מצרים ובקר וראיתם את כבוד יי' (שמות יו ו-ז), וביום פקדי ופקדתי עלהם חטאתם (שם לב לד), זאת תהיה תורת המצרע ביום טהרתו והובא אל הכהן ויצא הכהן אל מחוץ למחנה (ויקר' יד ב-ג), בשברי לכם מטה לחם ואפו עשר נשים לחמכם בתנור אחד (שם כו כו), בצר לך ומצאוך כל הדברים האלה באחרית הימים ושבת עד יי' אלהיך ושמעת בקלו (דבר' ד ל), בלכתך היום מעמדי ומצאת שני אנשים (ש"א י ב), במותי וקברתם אתי בקבר אשר איש האלהים קבור בו (מ"א יג לא), בשלש שנים כשני שכיר ונקלה כבוד מואב (ישע' יו יד), הלוא (חפצתי) בשובו מדרכו וחיה (יחזק' יח כג), בשוב צדיק מצדקתו ועשה עול ומת עליהם (שם כו), בבואה וידעתם כי אני אדני יי' (שם כד כד), הכן בחוץ מלאכתך ועתדה בשדה לך אחר ובנית ביתך (משלי כד כז). — ולהורות יחס והצטרפות בין שני משפטים, שהשני משלים את הראשון, כמו לתשובת התנאי וכיוצא בזה, קצת במשמ' אז: אם תמצא בסדם חמשים צדיקם בתוך העיר ונשאתי לכל המקום בעבורם (בראש' יח כו), ואם לא תאבה האשה ללכת אחריך ונקית משבעתי זאת (שם כד ח), אם יבוא עשו אל המחנה האחת והכהו והיה המחנה הנשאר לפליטה (שם לב ט), אם נא מצאתי חן בעיניך ולקחת מנחתי מידי (שם לג י), ואם לא תשמעו אלינו להמול ולקחנו את בתנו והלכנו (שם לד יז), ואם ידעת ויש בם אנשי חיל ושמתם שרי מקנה (שם מז ו), אם בן הוא והמתן אתו ואם בת הוא וחיה (שמות א יו), והיה אם לא יאמינו גם לשני האתות האלה ולא ישמעון לקלך ולקחת ממימי היאר ושפכת היבשה (שם ד ט), ואם מן העוף עלה קרבנו ליי' והקריב מן התרים או מן בני היונה את קרבנו (ויקר' א יד), והיתה אם נטמאה ותמעל מעל באישה ובאו בה המים המאררים למרים וצבתה בטנה ונפלה ירכה (במד' ה כז), ואם אין מושיע אתנו ויצאנו אליך (ש"א יא ג), ועתה

אראה פני המלך ואם יש בי עון והמתני (ש"ב יד לב), אם אמרנו נבוא העיר והרעב בעיר ומתנו שם (מ"ב ז ד). — ואחרי כי, וכי: וכי ירק הזב בטהור וכבס בגדיו (ויקר' יה ח), איש איש כי יקלל אלהיו ונשא חטאו (שם כד יה), וכי ימוך אחיך ומטה ידו עמך והחזקת בו (שם כה לה), כי תקרב אל עיר להלחם עליה וקראת אליה לשלום (דבר' כ י), כי תבנה בית חדש ועשית מעקה לגגך (שם כב ח). — ולשאלה ותמה אחרי הסבה: בנשך נתן ותרבית לקח וחי לא יחיה (יחזק' יח יג). — ואחרי הנחה אפשרית: לו איש הלך רוח ושקר כזב אטף לך ליין ולשכר והיה מטיף העם הזה (מיכ' ב יא). — ואחרי הנחה מוחלטת: כי כל אכל חמץ ונכרתה הנפש ההוא מישראל (שמות יב יה), מכה איש ומת (שם כא יב), והיה כל הנשוך וראה אתו וחי (במד' כא ט). — ואחרי מקור של תנאי: בעברכם את ברית יי' אלהיכם וכו' וחרה אף יי' בכם ואבדתם מהרה (יהוש' כג יו). — ואחרי מלת הסבה: יען כי גבהו בנות ציון ותלכנה נטוות גרון וכו' ושפח אדני קדקד בנות ציון (ישע' ג יו-יז), לפני יי' אשר בחר בי מאביך ומכל ביתו לצות אתי נגיד על עם יי' על ישראל ושחקתי לפני יי' (ש"ב ו כא). — ואחרי שמות כשהפעולה המצטרפת אליהם תפול בעתיד: וערל זכר אשר לא ימול את בשר ערלתו ונכרתה הנפש ההוא מעמיה' (בראש' יז יד), כל האדם והבהמה אשר ימצא בשדה ולא יאסף הביתה וירד עלהם הברד ומתו (שמות ט יט), ואשר לא צדה והאלהים אנה לידו ושמתי לך מקום אשר ינום שמה (שם כא יג), איש אשר ירקח כמהו ואשר יתן ממנו על זר ונכרת מעמיו (שם ל לג), ואשה אשר ישכב איש אתה שכבת זרע ורחצו במים וטמאו עד הערב (ויקר' יה יח), והנפש אשר תפנה אל האבת ואל הידענים לזנת אחריהם ונתתי את פני בנפש ההוא והכרתי אתו (שם כ ו), והיה הטוב ההוא אשר ייטיב יי' עמנו והטבנו לך (במד' י לב), ודבר מה יראני והגדתי לך (שם כג ג), והאיש אשר יעשה בזדון וכו' ומת האיש ההוא (דבר' יז יב), הנביא אשר יזיד לדבר דבר בשמי וכו' ומת הנביא ההוא (שם יח כ), אשר יכה את קרית ספר ולכדה ונתתי לו את עכסה בתי לאשה (יהוש' יה יו), הברכה הזאת אשר הביא שפחתך לאדני ונתנה לנערים (ש"א כה כז), המדבר אליך והבאתו אלי (ש"ב יד י), כל שמר שבת מחללו ומחזיקים בבריתי והביאותים אל הר קדשי ושמחתים בבית תפלתי (ישע' נו ו-ז), והנביא והכהן והעם אשר

יאמר משא יי׳ וּפָקַדתי על האיש ההוא (ירמ׳ כג לד), והגוי אשר יביא את צוארו בעל מלך בבל ועבדו וְהִנחתיו על אדמתו (שם כז יא), חי אני אם לא אלתי אשר בזה ובריתי אשר הפיר וּנְתַתּיו בראשו (יחזק׳ יז יט), ואשר לא יתן על פיהם וְקִדשו עליו מלחמה (מיכ׳ ג ה).

ו) המהפכת העתיד לעבר תבוא אחרי עָבָר פשוט להמשך הספור בזמן העבר, ולהגיד מעשים ומאורעות ומעמד ענינים שהם המשך זמני או הגיוני למה שהוגד מקודם: בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ והארץ היתה תהו ובהו וכו׳ וַיאמר אלהים יהי אור וַיהי אור (בראש׳ א א-ג). והנחש היה ערום מכל חית השדה אשר עשה יי׳ אלהים וַיאמר אל האשה אף כי אמר אלהים לא תאכלו מכל עץ הגן וַתאמר האשה אל הנחש מפרי עץ הגן נאכל וכו׳ וַיאמר הנחש אל האשה לא מות תמתון (שם ג א-ד). והאדם ידע את חוה אשתו וַתהר וַתלד את קין וַתאמר קניתי איש את יי׳ (שם ד א). זכר ונקבה בראם וַיברך אתם וַיקרא את שמם אדם (שם ה ב). כנמרד גבור ציד לפני יי׳ וַתהי ראשית ממלכתו בבל (שם י ט-י). ובארבע עשרה שנה בא כדר-לעמר והמלכים אשר אתו וַיכּוּ את רפאים בעשתרת קרנים וכו׳ וַיָּשֻׁבוּ וַיבאו אל עין משפט וכו׳ וַיצא מלך סדם וכו׳ וַיערכו אתם מלחמה (שם יד ה-ח). ואברהם זקן בא בימים ויי׳ ברך את אברהם בכל וַיאמר אברהם אל עבדו זקן ביתו המשל בכל אשר לו שים נא ידך תחת ירכי וכו׳ וַיאמר אליו העבד אולי לא תאבה האשה ללכת אחרי וכו׳ וַיאמר אליו אברהם השמר לך פן תשיב את בני שמה וכו׳ וַיקח העבד עשרה גמלים וכו׳ וַיַּבְרֵךְ הגמלים מחוץ לעיר (שם כד א-יא). וכל הבארת אשר חפרו עבדי אביו בימי אברהם אביו סתמום פלשתים וַימלאום עפר (שם כו יה). אשר נתן יי׳ לנו וַישמר אתנו וַיתן את הגדוד הבא עלינו בידנו (ש"א ל כג). הכו החצבם איש לקרת רעו גרזן על גרון ו י ל כ ו המים מן המוצא אל הברכה (כתב׳ השלח, שורה ד-ה). כאשר עזבתם אותי וַתעבדו אלהי נכר בארצכם כן תעבדו זרים בארץ לא לכם (ירמ׳ ה יט). לגבר אשר דרכו נסתרה וַיָּסֶךְ אלוה בעדו (איוב ג כג). כציץ יצא וַימל וַיברח כצל (שם יד ב). ביום קראתי וַתענני תרהבני בנפשי עז (תהל׳ קלח ג)—ואחרי הִנֵּה: הִנֵּה נא מצא עבדך חן בעיניך וַתגדל חסדך אשר עשית עמדי (בראש׳ יט יט), ונפתחה את אמתחתינו והנה כסף איש בפי אמתחתו כספנו במשקלו וַנָּשֶׁב אתו בידנו (שם מג כא), והנה רוח גדולה באה מעבר המדבר וַיִּגַּע בארבע פנות הבית וַיִּפֹּל על הנערים וַיָּמוּתוּ (איוב א יט).—ואחרי בינוני: וגם אמנה אחתי בת אבי הוא אך לא בת אמי וַתְּהִי לי לאשה (בראש׳ כ יב), מי אפוא הוא הצד ציד וַיָּבֵא לי וָאֹכַל מכל בטרם תבוא (שם כז לג), ולו שתי נשים שם אחת חנה ושם השנית פננה וַיהי לפננה ילדים ולחנה אין ילדים (ש"א א ב), העם הזה הרע המאנים לשמוע את דברי ההלכים בשררות לבם וַיֵּלְכוּ אחרי אלהים אחרים (ירמ׳ יג י), ואדני יי׳ הצבאות הנוגע בארץ וַתָּמוֹג (עמו׳ ט ה), האל המאזרני חיל וַיִּתֵּן תמים דרכי (תהל׳ יח לג), ובתו שארה וַתִּבֶן את בית חורון התחתון (דהי"א ז כד). — ואחרי מקור: כשמע עשו את דברי אביו וַיִּצעק צעקה גדלה (בראש׳ כז לד), ויהי כהרימי קולי וָאקרא וַיעזב בגדו אצלי (שם לט יח), בקרבתם לפני יי׳ וַימתו (ויקר׳ יו א), ובבא משה אל אהל מועד לדבר אתו וַישמע את הקול מדבר אליו (במד׳ ז פט), בצאתו מרחם אמו וַיאכל חצי בשרו (שם יב יב), ובשלח יי׳ אתכם מקדש ברנע לאמר עלו ורשו את הארץ אשר נתתי לכם וַתמרו את פי יי׳ אלהיכם (דבר׳ ט כג), מכתב לחזקיהו מלך יהודה בחלתו וַיְחִי מחליו (ישע׳ לח ט), כמרעיתם וַיִּשְׂבָּעוּ (הוש׳ יג ו), ובשוב רשע מרשעתו אשר עשה וַיַּעַשׂ משפט וצדקה (יחזק׳ יח כז), יען עשות אדום בנקם נקם לבית יהודה וַיאשמו אשום (שם כה יב), יען עשות פלשתים בנקמה וַינקמו נקם בשאט בנפש (שם יה), בצאת האיש קדים וקו בידו וַיָּמָד אלף באמה וַיעברני במים (שם מז ג), ולרשע אמר אלהים מה לך לספר חקי וַתשא בריתי עלי פיך (תהל׳ נ יו). — ואחרי הגדת זמן המעשה: ביום השלישי וַיִּשָּׂא אברהם את עיניו וַירא את המקום מרחק (בראש׳ כב ד), בשנת מות המלך עזיהו וָאראה את אדני ישב על כסא רם ונשא (ישע׳ ו א), כי בעלותם ממצרים וַילך ישראל במדבר (שופט׳ יא יו), וכעת מותה וַתְּדַבֵּרנה הנצבות עליה (ש"א ד כ), וכשוב דוד מהכות את הפלשתי וַיקח אתו אבנר וַיבאהו לפני שאול (שם יז נז), בצאתי וַיהיו כלי הנערים קדש (שם כא ו). — ואחרי עתיד בכונת עבר: ירכבהו על במותי ארץ וַיאכל תנובת שדי וַינקהו דבש מסלע (דבר׳ לב יג), ויאמר אעלת

אתכם ממצרים ואביא אתכם אל הארץ אשר נשבעתי לאבתיכם ואמר לא אפר בריתי אתכם לעולם (שופט' ב א). — ואחרי לו: לוא הקשבת למצותי ויהי כנהר שלומך וצדקתך כגלי הים ויהי כחול זרעך וצאצאי מעיך כמעותיו (ישע' מח יח-יט). — ואחרי הגדת סבה ומטרה: למען עבדי יעקב וישראל בחירי ואקרא לך בשמך (ישע' מה ד). — ובשני עתידים מהפכים שבא זה אח"ז יש שתבא הראשונה בכונה של סבה להשניה: וירא עשו כי רעות בנות כנען בעיני יצחק אביו וילך עשו אל ישמעאל ויקח את מחלת בת ישמעאל (ברא' כח ח-ט), ויאמרו איש אל אחיו הנה בעל החלמות הלזה בא וכו' וישמע ראובן ויצלהו מידם (שם לז יט-כא). — וכמו פרוש להקודם, מפני ש: ותקרא שמו משה ותאמר כי מן המים משיתהו (שמות ב י), ר"ל מפני שאמרה. ויקרא את שמה אבן העזר ויאמר עד הנה עזרנו יי' (ש"א ז יב). — ואחרי עבר קצת במשמ' ואף-על-פי-כן: כי ראיתי אלהים פנים אל פנים ותנצל נפשי (ברא' לב לא), ולא המציתך ביד דוד ותפקד עלי עון האשה היום (ש"ב ג ח), ידיך עצבוני ויעשוני יחד סביב ותבלעני (איוב י ח). — ואחרי שמות במשמ' ואעפי"כ, או לכן: הנמלים עם לא עז ויכינו בקיץ לחמם, שפנים עם לא עצום וישימו בסלע ביתם, מלך אין לארבה ויצא חצץ כלו (משלי ל כה-כז). — ומצוי הרבה במשמעה של לכן: מבלתי יכלת יי' להביא את העם הזה אל הארץ אשר נשבע להם וישחטם במדבר (במד' יד יו), יען מאסת את דבר יי' וימאסך ממלך (ש"א יה כג), מדעתי כי קשה אתה וגיד ברזל ערפך ומצחך נחושה ואגיד לך מאז (ישע' מח ד-ה). — ואחרי שם או פעל, במשמ' ובנוגע לפלוני: ופילגשו ושמה ראומה ותלד גם הוא את טבח (ברא' כב כד), ואשר לא שם לבו אל דבר יי' ויעזב את עבדיו ואת מקנהו בשדה (שמות ט כא), כל הזהב העשוי למלאכה בכל מלאכת הקדש ויהי זהב התנופה תשע ועשרים ככר וכו' (שם לח כד), והאנשים אשר שלח משה לתור את הארץ וישבו וילונו עליו את כל העדה (במד' יד לו), וכל איש ישראל בראותם את האיש וינסו מפניו (ש"א יז כד), כי המגיד לי לאמר הנה מת שאול והוא היה כמבשר בעיניו ואחזה בו ואהרגהו בצקלג (ש"ב ד י), בניהם אשר נתרו אחריהם בארץ אשר לא יכלו בני ישראל להחרימם ויעלם שלמה למס עבד (מ"א ט כא), ובני ישראל הישבים בערי יהודה וימלך עליהם רחבעם (שם יב יז), והעם הנשאר בארץ יהודה אשר השאיר נבוכדנאצר מלך בבל ויפקד עליהם את גדליהו (מ"ב כה כב), כי על דברי לא הקשיבו ותורתי וימאסו בה (ירמ' ו יט), שתי המשפחות אשר בחר יי' בהם וימאסם (שם לג כד), והנשברת ותעמדנה ארבע תחתיה (דני' ח כב), ר"ל ומה שנוגע לקרן הנשברת הנה עמדו וכו'. — ובסוף ספור המעשה בעין חתימת האמור קודם, קצת במשמ' ובכן: ואחרי כן קבר אברהם את שרה אשתו אל מערת שדה המכפלה וכו' ויקם השדה והמערה אשר בו לאברהם לאחזת קבר (ברא' כג יט-כ), וישלח דוד את ידו אל הכלי ויקח משם אבן ויקלע וכו' ויחזק דוד מן הפלשתי בקלע ובאבן (ש"א יז מט-נ), וידבקו פלשתים את שאול וכו' וירא נשא כליו כי מת שאול ויפל גם הוא על חרבו וימת עמו וימת שאול ושלשת בניו וכו' (שם לא ב-ו), ר"ל הנה ככה מת שאול עם בניו. — וכמו תולדה להאמור קודם, קצת במשמ' אם-כן: ויאמר יי' אל השטן השמת לבך אל עבדי איוב כי אין כמהו בארץ איש תם וישר ירא אלהים וסר מרע ועדנו מחזיק בתמתו ותסיתני בו לבלעו חנם (איוב ב ג), ר"ל אם-כן, מה שהסיתני בו היה חנם. — ואחרי עבר בכונה לפעולה נכחית: יען כי גבהו בנות ציון ותלכנה נטוות גרון (ישע' ג יו). — ואחרי עבר במשמ' כי אז היה כך: אשר לא מותתני מרחם ותהי לי אמי קברי (ירמ' כ יז). — ואחרי שאלה: למה נחבאת לברח ותגנב אתי ולא הגדת לי ואשלחך בשמחה (ברא' לא כז), מי את ותיראי מאנוש ימות (ישע' נא יב), יי' מה אדם ותדעהו בן אנוש ותחשבהו (תהל' קמד ג), אם קראתי ויענני לא אאמין כי יאזין קולי (איוב ט יו). — ובמשמ' לכן: למה אמרת אחתי הוא ואקח אתה לי לאשה (ברא' יב יט) [1].

בזמן קדום שמשה ו גם לסימן קשור הסמיכות בן שני שמות [2]. אך לא נשמר משמוש זה גם בספרותנו הקדומה אלא במלים אחדות: האזינה עדי

---

[1]) פרטי שמושי האות ו ובפרט ו ההפוך נסדרו כאן ברבם עפ"י ספרי הדקדוק של בטכר, קניג וגיזי' קויץ.

[2]) לא נתברר לחכמי הלשון מקור סמיכות זו. קצתם (אולסה' ואחרים) ראו בה שארית מסימני הנטיה הקדומים וסברו שחולם זה בא במקום קול פתח ארוך קדום. על דעה זו ערער ברט והחליט כי מקורה בנטיית הסמי' של שמות הקרבה אבו, אחו, חמו, בנו. — וכבר העידו חוקרים אחדים כי בקצת מקומות נהוגה סמיכות זו גם בערב' ההמונית (ZMOS, III, 2, 82).

בְּנוֹ [1]) צפר (במד' כג יח), נאם בלעם בנו [1]) בער (שם כד ג), בהמה ורמש וחיתו ארץ למינה (בראש' א כד), כל חיתו שדי אתיו לאכל כל חיתו ביער (ישע' נו ט), ורבצו בתוכה עדרים כל חיתו גוי (צפנ' ב יד), כי לי כל חיתו יער (תהל' נ י), נתנו את נבלת עבדיך מאכל לעוף השמים בשר חסידיך לחיתו ארץ (שם עט ב), ישקו כל חיתו שדי ישברו פראים צמאם (שם קד יא), תשת חשך ויהי לילה בו תרמש כל חיתו יער (שם כ), ההפכי הצור אגם מים חלמיש למעינו מים (שם קיד ח).

במספרים תשמש ו במקום המספר ששה: מהו סוד שנותיו של אדם ס' ששים ו' ששה ד' ארבעה הרי שבעים שנה (תנחומא, לך לך כג).

במלים הלשון העברית אין צרופי וב, וג, וז, וח, וט, וכ, ומ, ונ, וס, ופ, וצ, וק, וש (מנחם בן סרוק).

*וָאו, — עי' *וו.

*וָאי, — עי' *וי.

*וַדָּא, וַדָּאוֹ, וַדָּאָה, וַדָּאִם, — עי' וַדַּאי.

***וַדָּאָה,** ש"נ, מ"ר וַדָּאוֹת, — ידיעה ברורה שאין ספק בה, Gewissheit; certitude; certainity: ומה ספיקות שלכם כך ודאות שלכם על אחת כמה וכמה (ב"מ פג:). ואין מציינין על הוודאות אבל מציינין על הספיקות (מו"ק ה:).

***וַדָּאוּת,** ש"נ, — סגולת מה שהוא ודאי, שאין בו ספק: שאין לתת לה (לחכמת הרפואה) שם חכמה אלא שם מלאכה בהיות שהיא דבר נפעלת ואין לה ודאות בחכמה (אוה"ת לר"י אהלון ה א). שהמושג לו לאדם באחד מחושיו יוסיף לו ודאות על הנאמר לו דרך הגדה ועדות (שו"ת תמת ישרים לד).

***וַדַּאי,** ת"ז, נקב' וַדָּאִית, מ"ר וַדָּאִים, וַדָּאוֹת, — שאין בו ספק, gewiss; certain; sure: חטאת ואשם וודאי מכפרין (יומ' ח ח). שאינו נערך אלא זכר ודאי ונקבה ודאית (ערכ' א א). האל הגדול הגבור והנורא וכו' והאמיץ והודאי והנכבד (ברכ' לג:). אם אמר הריני תורם תורם ומחשב זו היא תרומה ודאית (תוספתא תרומ' ה ו). נקבה ודאית ולא טומטום ואנדרוגינוס (ערכ' ד:). ובלבד שתהא תר"מ ודאית (רמב"ם תרומ' ג טו). שמא יאמר הרואה חיה ודאית היא (שו"ע, יו"ע ג). ספק דרוסה אסורה עד שתבדק כדרוסה ודאית (שו"ע, בהיט' ס יא).—ומ"ר: מניין למחוייבי חטאות ו אשמות וודאין שעבר עליהם יום הכפורים שחייבין להביא אחר יוה"כ (ירוש' שבוע' א לג:). היו עליה חמש לידות ודאות חמש זיבות ודאות מביאה קרבן אחד (ב"ב קסו.). אומרים לנתבע או תן לו כל מה שגלגל עליך מטענות ודאיות או השבע והפטר (רמב"ם טו"נ א יג). — וכמו שם: אין מעשרין את הודאי (שבת ב ז). על ודאי מגען שהוא ספק טומאתן שורפין את התרומה (טהר' ד ה). עד שלשה ימים ודאי מכן ואילך ספק (תוספתא תרומ' ד ח). ישראל שהיו לו עשרה פטרי חמורים ודאי בתוך ביתו שנפלו מבית אבי אמו כהן (בכור' יא.). סוטה ספק היא ועשאוה כודאי (נדה ג.). כל שודאי מטמא חולין גזרו על ספיקו (שם ז.). ואין ספק מוציא מידי ודאי (ע"ז מא:). אם היתה לו טענת ודאי משביעו עליה ומגלגל בה כל מה שירצה (רמב"ם, שלוח' ושותפ' ט ז). ודאן (של האסורים לבוא בקהל) בודאן מותר ודאן בספיקן וספיקן בספיקן אסור (קדוש' ד ג). אין לי אלא ודאיהם ספקותיהם ואנסיהם ושגגותיהם מנין ת"ל עונות לכל עונות (ספרא, אחרי קסג). התרומה ודאה אוסר במאה וספיקה אוסר בחמשים (רמב"ם, תרומ' יד ח). — ובמשמ' תה"פ: (יצא) כוכב אחד ודאי יום שנים ספק לילה שלשה ודאי לילה (ירוש' ברכ' א א). אשה ודאי מדליקה (נר חנכה) (שבת כג.). ראשונים ודאי יין אחרונים ודאי חומץ אמצעיים ספק (ב"ב לו.). אמר יהודה ודאי זה ירא שמים הוא (מד"ר בראש' לג). אמר (סמאל) ודאי שאין המלאכים יכולין ליטול נשמתו של משה (שם דבר' יא). אחריתו כנחש ישך ודאי כנחש מה הנחש קלל האדמה בשבילו שנאמר ארורה האדמה בעבורך כך היין נתקלל שלישו של עולם בשבילו (תנחומא שמיני ז).—ועם ב בראשו, בודאי: וכיון שראה הקב"ה את ביה המקדש אמר בוודאי זהו ביתי וזהו מנוחתי שבאו אויבים ועשו בו כרצונם (מד"ר איכה, פתיח'). שתי כתי עדים המכחישות זו את זו וכו' אין כאן עדות שהרי בודאי אחד מהן שקר ואין ידוע מי הוא משניהן (רמב"ם, עדות כב א), ועי' עוד וַדַּי, וַדַּיי.

ודה, ממנו *וַדָּאָה, *וַדַּאי, *וַדָּאוּת, וַדָּה.

***וִדָּה,** פ"ע, עבר וִדֵּיתִי — כמו הִתְוַדֵּיתִי: ודיתי עם שמים להזכיר גבורות גשמים (ר"א קליר, גשם, אפיק מען).

— [1]) נמסר: סבי' בָּן.

וָדָה, הִתְוַדָּה, — עי' ידה.

***וִדּוּי**, ש"ז, מ"ר וִדּוּיִים, — שה"פ, מה שאדם מתודה על חטאיו וכדומה: שהמעשר והבכורים טעונים הבאת מקום וטעונים וידוי ואסורין לאונן (בכורים ב ב). כל היום כשר לקריאת המגילה וכו' ולוידוי הפרים ולוידוי המעשר ולוידוי יום הכיפורים (מגי' ב ה). מצות וידוי ערב יום הכיפורים עם חשיכה (תוספתא יוה"כ ה יד). מתפלל שבע ואם רצה לחתום בודוי חותם וצריך לפרוט את החטא (שם). ועיקר הוידוי הוא אבל אנחנו חטאנו (טאו"ח, יוה"כ תרז). בתפלת מנחה עיוה"כ אינו חותם בוידוי אחריה (שם).—ואמר הפיטן: קבע תורתך ולבנים תשנה, ודוי נמוך ומקרא רם תענה (תוס' לר"א הזקן). על חטא שחטאנו לפניך בודוי פה (תפי' ר"ה ויוה"כ). הוספנו בחטאינו חמה להבעיר, המתנדבים כבני בית להפעיר, ומה יעצור כח רב וצעיר, ודוי יפלל לקדיש ועיר (סליח' יוס א, אין מי יקרא).—וככי': שכיפר לו (לעכן) וידויו (סנה' ו ב). נתודה ושחטו ונשפך הדם וכו' צריך להתודות עליו פעם שנייה או כבר יצא בוידויו של ראשון (ירוש' יומ' ו מג ג).—ומ"ר: ונהגו שהנלקה אומר וידויים בשעה שנלקה (מנהגים).

***וַדַּי**, ודיי, — כמו וַדַּאי: אמר רבן שמעון בן גמליאל מעשה ששילח לי ר' יוסי בר' אתרוג בציפורי ואמר זה בא לידי מקיסרי ולמדתי בו שלשה דברים שהיה וודיי והיה טמא ולא היה בידו אלא זו בלבד (תוספתא דמאי ג יד). מעשה בלפת שהביאו למחווא יצא רבא וראה שהיא כמושה אמר זו וודי מאתמול עקרוה (הלכ' פסוקות, יו"ט). יכול לומר ודיי מסרתי ושלי מסרתי (שם 65). תרומה אוסרת בוודייה במאה וספיקה בחמשים (ירוש' תרומ' ז מג.). מה אם מילה שוודייה דוחה את השבת אין ספיקה דוחה את יום טוב כיסוי הדם שאין וודייו דוחה את השבת אין ספיקו דוחה את יו"ט (שם בילה א ס.).

***וָדַע**, ש"ז, — מין ממיני צדף הים, ישמש לרפואה, Art Muschel; esp. de coquillage; sp. of shell: ודע מהותו הוא צדף כלו מגן הדג (קאנון, לוח הסמים).

***וָהּ**[1], —מלת קריאה של שמחה: הקב"ה חכם והוא מכניסם (את הרשעים) בגיהגם וחן אומרים זו היא

¹) בערב' ואה a) לשמחה.

a) واه

גיהנם של הקב"ה ואח"כ הוא מוציאן לשלג והן אומרים זו היא צינה של הקב"ה בתחלה הם אומרים ווה ולבסוף הם אומרים ווי (פסיק' דר"כ, עשר תעשר). בשעה שהצדיקים נוטלין גדולה חדוה ושמחה בעולם וה וה בעולם וכו' וה שמלך דוד וכו' וה שמלך שלמה וכו' וה שמלך אסא (מד"ר אסתר, ויהי). כשהצדיקים מתגדלין בעולם הכל ששין ושמחים כשהומלך דוד הכל אמרו וה מלך (אגד' ברא"ש לה).

וָהֵב[1], ש"ז, —נקע קטן של מים עומדים בין ההרים, Lache; mare; pool: על כן יאמר בספר מלחמת יי' את וָהֵב [2]) בסופה ואת הנחלים ארנון ואשד הנחלים אשר נטה לשבת ער ונשען לגבול מואב ומשם בארה הוא הבאר אשר אמר יי' למשה אסף את העם ואתנה להם מים (במד' כא יד-יו).

***וָהוּ**, —הוא השם המפורש יהוה, לפי ההברה שהיה נשמע במקדש בקריאה בצבור בקול של תרועה בשעת הקפת הערבות בימי החג: בכל יום מקיפין את המזבח פעם אחת ואומרים אנא ה' הושיעה נא אנא ה' הצליחה נא רבי יהודה אומר אני והו [3]) הושיעה נא (סוכה ד ה).

¹) משקל גָּדֵר, ועי' בהערה לקמן. — ²) כך ברוב הספרים את והב בשתי מלים, ופרשו חכמי התלמוד המלה והב בדרך דרש מלשון אהבה, ות"א ורש"י פרשוה במשמ' יהב, ושאר המפרשים, ריב"ג וראב"ע, וכמו"כ רוב החדשים אמרו שהוא שם מקום, ומקצת החדשים הגיהו הגהות מתחלפות עפ"י נוסח' התרגומים: זהב, להב, וכיוצא בהן. ואולם לפי ההקבלה עם חצי השני של הפסוק רגלים להשערה כי גם והב הוא שם למקוה מים או נחל וכדומה. ובאמת בערב' נגזר מן השרש והב a) שֵׁם מוּהֲבָה b) לנקע קטן של מים, ובפרט למים עומדים בנקיעים בין הרים, ובאלף במקום ה אְלוַאֲבָה c), נקרה בסלעים יעמדו בה מים. אך בספר ירושלמי את והב מלה אחת, וכן העיד רד"ק שמצא [illegible] מלה אחת, ואפשר שהוא התפעל מדב"ע מן פעל וָהֵב, אך קשה לברר הכונה האמתית של פעל זה.

³) התלבטו המפרשים בפרוש שתי המלים אני והו ולא מצאו ידיהם ורגליהם. רש"י פרש כי אני והו בגימ' אנא ה' והוסיף עוד וז"ל: ועוד משבעים ושתים שמות הן הנקובים בשלש מקראות הסמוכין בפרשת ויהי בשלח ויסע וגו' השם הראשון והו וי"ו של ויסע ה"א דכל הלילה וי"ו דויט ושם השלשים ושבע הוא אני אל"ף דמאחריהם ונו"ן ראשון דהענן בחשבון של מפרע ויו"ד דרוח קדים. ע"כ.

a) وهب b) موهبة c) الوابة

ואין צרך להרבות דברים כדי להראות כמה מן הזרות יש בפרוש זה ועד כמה מן הנמנעות הוא שבתפלת צבור בבית המקדש בזמן ההוא השתמשו בשמות עפ"י צרופים תמוהים כאלה, וזהו המקום היחיד בכל פרושיו של רש"י על המקרא והש"ס שדעתו הצלולה לא עמדה לו להצילו מהמשך אחרי פרוש כ"כ לא טבעי. וכבר הקשו התוספות על פרושו ואמרו: ועדיין צריך טעם לזה למה נשתנו שני שמות הללו דאמרינן להו טפי מאחריני, ותרצו שם: משום דדרשינן באיכה רבתי קרא כתיב (כיחזקאל א) ואני בתוך הגולה וקרא דכתיב (כירמ' מ) והוא אסור בזיקים כביכול הוא בעצמו והיינו הושענא שיושיע לעצמו. ע"כ. והוא פרושו של ר"ת שם: פי' על השכינה הדברים אמור' כדכתיב בכל צרתם לו צר. והביא פרוש זה גם הרמב"ם בשם הגאונים והביא גם פרוש רש"י, ובעצמו פרש כי הכונה באני והו להפסוק אני אני הוא, וז"ל: וכאלו אמר אתה שאמרת ראו כי אני אני הוא הושיעה נא. ע"כ. מכל זה נראה כי לא נתקררה דעתם של המפרשים בהפרושים שמצאו ולכן חפשו פרושים אחרים, ובאמת כל בעל טעם יחוש כי כלם דחוקים ואין אחד מהם יכול להניח הדעת, וכבר העירו שאר נושאי כלי הש"ס, מהרש"א ומהר"ם, כי עדיין קשה למה שנו מנוסחת הכתוב. ומלבד הדחק שבפרושים האלה תמה גדולה היא, איך אפשר שתפול מחלקת ב מ ע ש ה, ש ה י ה נ ע ש ה בכל כך פרסום, בתפלה בצבור במקדש? הלא כל סגנון המשנה מעיד שיש כאן עדות של ע ד י ר א י ה ו ש מ י ע ה איך היה סדר מצות ערבה במקדש, ואיך אפשר ששני עדי ראיה ושמיעה, ת"ק ור' יהודה, העידו עדיות מתחלפות כל כך? ואעפ"י שגם במה שהיו אומרים בשעת פטירתם יש שם עדיות מתחלפות, שת"ק העיד שהיו אומרים יופי לך מזבח ור"א שהיו אומרים ליה ולך מזבח, מ"מ אין הרי בבה זו כהרי בבה הראשנה, כי במה שהיו אומרים בשעת פטירתם אין החלוף בין שתי העדיות כל כך גדול, ומלבד זה באמת אפשר שמקצתם אמרו כנוסחה של הת"ק ומקצתם כנוסחה של ר"א, כי זו לא היתה תפלה עפ"י נוסח קבוע, אלא היה דבר של רשות שהיו אומרים בשעת פטירה, לא כן במה שהיו אומרים בעצם שעת ה ה ק פ ה בהדרת קדש, אי אפשר שלא כל הקהל אמרו נוסח אחד, ואיך אפשר חלוף גדול כזה, שנוסחת הת"ק היא מקרא כצורתו שהיה ידוע ומפורסם ונהוג בתפלות המקדש, ונוסחת ר' יהודה היא דברים תמוהים וזרים שאין להם כל משמעה טבעית? אבל, האמת היא, שלא בא כלל ר' יהודה לחלוק על עצם עדותו של הת"ק ולא היה בדעתו כלל להעיד שלא היו אומרים את הפסוק אנא ה' הושיעה נא, ובעדות זו של הת"ק אין שום נדנוד של ספק ופקפוק, אלא שר' יהודה, שהוא היה מדקדק מאד בלשון, כמו שמעידים עליו כל דבריו בענין פרושי המלים שהיה ספק בהן לחכמים, הוא רצה למסור מ ס ו ר ה מ ד ו י ק ת א י ך אמרו את המלים אנא ה' הושיעה נא, כמו ששמעו אזניו בצאת המלים האלה מפי הצבור, והעיד שאת המלים א נ א ה' אמרו א נ י ו ה ו, ר"ל שבקריאה נגונית בהדרת קדש בצבור במקדש היתה

המלה אנא נשמעת כמו אני, והשם המפורש כמו ו ה ו. זהו הפרוש היותר ט ב ע י של עדותו של ר' יהודה, ועדות זו היא חשובה מאד מפני שזו היא המסורה ה י ח י ד ה ה נ א מ נ ה מצורת קריאת שתי מלים, שהאחת מהן היא כל כך קדושה. זו מסורה איך קראו שתי המלים האלה בעוד הלשון בחייה הטבעיים. לפחות בקריאה נגונית בצבור במקדש. וקריאה זו של אלה שתי המלים לא היתה מלאכותית, ב כ ו נ ה לצרופי שמות, אלא ט ב ע י ת, ר"ל שבצורה זו יצאו אז שתי המלים בעצמן מכלי הדבור עפ"י טבע קריאת המלים בתנועותיהן בזמן ההוא. ועי"ז תתאמתנה לנו שתי מסורות של המדקדקים הראשונים שלנו, שרוב החדשים פקפקו בהן וקצתם דחו אותן. האחת היא בנגינת המלה אנא, שהעיד רד"ק כי היא לעולם מ ל ע י ל, ואעפ"י שגם קצת מדקדקים הראשונים סברו שנגינתה היא מלרע, אעפי"כ כבר הוכחתי בהערה למלת אנא כי העקר היא כעדות רד"ק, ולא כמו שהחליטו רוב החדשים, שהיא מלרע, עין הערה לערך אנא. והמסורה השניה היא בענין קריאת שוא נע לפני אותיות גרוניות, שהעידו כל המדקדקים הקדמונים שקריאתה היא כתנועת אות הגרונית שלאחריה וז"ל: אבל אם תצטרף (השוא) עם אחד מן ארבעה אותיות אחה"ע יהיה דרכה על דרך נקוד האות השני שבתיבה כמו בְּהוֹנוֹת ידיהם ורגליהם וכו' בְּאֵר מְאֹד שְׁאֵר מְעֻבָּה (דה"ע יה, סדר השוא). וז"ל של ר"י חיוג: שאם היה אחר השוא אחד מאותיות אחה"ע השוא נע יתנועע בצורת האות לעולם נְחוּשת, קְהָת, שְׂאִי סביב, וּרְאוּ בגוים, שְׂאוּ נס, ידמה בשוא לנוע האות באזני השומעים, וכן בהונות ידיהם, ע"כ. וכן הורית הקורא: כל אות שיהיה תחתיו שוא והיה סמוך לאחד מאותיות אהחע יצא אותו השוא ב מ ל ך (ר"ל תנועה) שהיא תחת אות אהחע הסמוך והוא כמלך חטף קל כמו ואם-ככה יצא הואו בחרק חטף וכו' כאלו הוא נקוד וְאִם וכו' וְאָמְרוּ וכו' כאלו הוא וָאָמְרוּ וכו' וְהָיָה כאלו הוא וָהָיָה וכו' לְעוֹלָם כאלו הוא נקיד לֹעוֹלָם (בעד ידיעת השוא). עפ"י שתי המסורות האלה ועפ"י טבע הברת האות י יתבאר לנו בדרך טבעי מה ששמע ר' יהודה המלים אנא ה' כמו א נ י ו ה ו. כי בסבת הנגינה על התנועה הראשונה של המלה אנא, בפרט בקריאה המשוכה בקצת זמרה בהדרת קדש, נתקצרה בהכרת התנועה השניה הסופית שתחת הנון של המלה אנא, ולא נשאר ממנה אלא כחצי תנועה, ובדרך טבעי נטתה לעוצמת קול הסגול, כמו שנטה הפתח הקצר הקדום של הלשון השמית לעוצמת קול הסגול בעברית, וכמו שאנו רואים נטייה זו גם בערב' ההמונית שברוב השמות הפתח הסופי שלא בנגינה נתגון בגון קול הסגול, ואת ה ק ו ל הזה של תנועת הנון של אנא צִין ר' יהודה באות י בסוף, כמו שהיה נהוג אז לצִין קול זה ב כ ת י ב, קודם המצאת הנקוד, כמו שהעתיקו מלים רומיות שיש להן התנועה ש בסוף באות י בסוף, כמו **vive domine**. ביבי דומיני והאות י, בפרט שואית, היתה יוצאת בהברה דומה לאות א, וכמו שאמרו לפעמים ה א י ש במקום ה י ש, א י ש

וְהוֹג[1], ש"ז, מ"ר וְהוֹגִים, סמי' וְהוֹגֵי, — יוקד, לוהט, ובהשאלה: כי הומי המולה בהגה יהודוך, כי וְהוֹגֵי[2] ותיקיך בועדם יועדוך (יוצר יוה"כ, כי אדוקי).

וָו[1], ש"ז, מ"ר וָוִים, — א) כעין אגמון, בד עץ או ברזל, פחות או יותר ארוך וראשו כפוף ומשמש לתלות בו דברים וכיוצא בזה, **Hacken ; crochet ; hook** : עשה (משארית הכסף) וָוִים[3] לעמודים וצפה ראשיהם (שמות לח כח). וָוֵי העמדים וחשקיהם כסף (שם כו י). ארבעה עמודי שטים מצפים זהב וָוֵיהֶם זהב (שם כו לב). כל עמודי החצר סביב מחשקים כסף וָוֵיהֶם כסף (שם כז יז). — ועי' *משלית. — ב) *ו א ו, וכמו"כ *ו י ו, שֵׁם להאות ו[3]), **Name des Buchst.** ו ; **name of the** ו ; **nom de** ו : ושעיר ו י ו מוסיף על ענין ראשון (ירוש' שבוע' א לג.). אלו כתובין חסרין וי"ו וקוראין ב ו י"ו וכו' אלו כותבין וי"ו וקוראין יוד (מס' סופרים ז א-ד). שהיו אומרים וא"ו דגחון חציין של אותיות של ס"ת (קדוש' ל.). אל"ף יו"ד וי"ו נקוד למ"ד אינו נקוד (מד"ר ברא' מח). נקוד על וא"ו של ובקומה (שם נח). עפרן כתיב חסר וא"ו (שם נח). — ראה אביי (בהשטר) וו שהיה לו מקום (הלכ' פסוק', ממוגות). — ואמר המליץ: וחסר וָו מסוה, וְהָוּ במסוה, כּוָו מקוה מטוה, ואף וָו צוארים (דונש על מנחם, לדורש החכמ'). ולו בְּוָיו יקרא, בפתרונו מרה, ואסר מֻתרה, והתיר נאסרים (שם). ואם לבך מלאך על פגם אח, לכה אל וָו אשר שת חח להוה (ר"ש ברביע הזהב, מריבה). — ומ"ר: כתב לאלפים עיינים וכו' ל ו ו י ם יודים וליודים ו ו י ן לוויינין נונים ולנונים זיינים (ספרי ואתחנן לו). כתב זה

במקום י ש י, וכמו שמעידה על זה בפרט העתקת הירונימוס הרבה מלים בתנ"ך שתחלתן י באות **i** ולא באות **j**, כמו יגר — **igar**, ידידה — **idida**, עי' בהערה לאות י, וכמו שאומרים גם בערב' ההמוני' אִד במקום יד. ובהיות שאות שואית שלפני אות גרונית היתה נקראת בתנועת האות הגרונית על כרחך שהיו קוראים את ההברה הראשנה של שם המפורש יְהוּ (כידוע החולם הוא תנועה מאוחרת במקום השורק השמי הקדום) אֱהוּ ר"ל וּהוּ, כמו שכבר נתברר שקריאת וּ שרוקה היא אוּ, כמו שהזכיר בפרוש ר"י חיוג המלים וּראוּ, שְׁאוּ, שצריך לקרא וּראו, וּשׂאו. וראיה לדבר כי הברה כזו, של י שואית שאחריה אות שרוקה, היתה נקראת לפנים באופן זה, הוא השם יְרוּשלם, שעפ"י עדות מכתבי תל אלעמרנה היתה שמה הקדום אֻרוּשלם, וכמו קריאת יְרוּ היתה אֻרוּ כן קריאת יְהוּ היתה אהוּ או וּהוּ, רק בִשמות של חול, כשמות האנשים יהושע וכדומה, שנו אולי קצת ההברה וקראו כמו שקראו י שואית בראש המלה לא לפני אות גרונית, והוא בקול פתח, כמו שהעיר ר"י חיוג שם: אם היה שוא באות הראשון מהמלה יתנועע בפתח כמו בְראשית, גְדולים, קְדושים, והדומה להם, כדי שלא תדמה להברת שם המפורש שנשמר בודאי בטהרתו הקדומה, ואף על פי כן, בודאי זה החלק מן השם המפורש, אפילו בהברתו הקדומה, לא היה השם המפורש שהיו נמנעים להגותו זולתי הכהן הגדול בקדש הקדשים, הואיל וזה החלק היה נהוג בראשי שמות של אנשים, רק השם בן ארבע כלו היה שם המפורש שהיה אסור להגותו. והנה יש לנו עתה מסורה נאמנה, שאין כל ספק בה, איך היתה קריאת השם המפורש במקדש, ונתאמת כמו"כ על ידי מסורה זו שהנקוד המקובל של שם המפורש יְהו שהוא יְהוּ הוא הנקוד האמתי, ולא כמו שהחליטו כמעט כל החדשים שזו היא נקודת השם אדני, וכבר ערער ע"ז י"ה לוי (**JQR XV, oct. 97**), ועי' אדות זה בהערה לערך יְהוָֹה.

[1]) בערב' וְהַאג' a) מן וַהַג' b) י ק ד. — [2]) פרשו המפרשים ישראל ההוגים בתורה שדבריה ותיקים. ע"כ. אך זה פרוש דחוק, כי הָוו בתחלת והוגי יתרה, וכמו"כ דחוק ליחס התאר ותיקיך ל ד ב ר י ם. ויותר נראה כי וְהוג הוא תאר, ע"מ פָעול, כמו ועודי ועד בפיוט מלך עליון ומקורו בהתאר ו ה א ג' בערב' במשמ' היה יוקד ולוהט, והתאר ותיקיך מוסב לישראל, ור"ל הותיקים הלוהטים, כמו כל ותיקי בפיוט מלך עליון, והמליצה דומה ממש להבית הראשון של פיוט זה: כי אדוקי אש באימה יאפדוך, שנאמרה על המלאכים. ואין לתמוה מאין לקח הפיטן מלה זו, כי אולי היתה ידועה לו גם ממקורות אחרים מלבד לשון הערבית.

a) وهاج b) وَهَج

[1]) לא נתבאר מקורה של מלה זו, ואין בלשונ' האחיות אחות לה, ועי' הערה שלקמן. — [2]) ת"א הניח את המלה כצורתה. השבעים תרגמו במלה שמשמעתה טבעת, והירוני' במלה כפתור העמוד, רסע"ג: ז ר א פ י ן, והוא כעין טבעת. רש"י פרש אונקליות, והביא ראיה לפרושו זה מצורת האות וו: שהרי כמין ווין הם עשוים (שמות כו לא), ובאמת, אם שמה של האות ו נקבע ע"ש הכלי שנקרא וו, רגלים לדבר כי הכלי ההוא שקראו לו וו היה באמת בד בראש כפוף, שהרי צורת אות זו בכתב עברי העתיק היא קצת דומה לזה רק שיש לה בראשה עוד קו נטוי פוסק את הראש, או כעין חצי טבעת בראש הבד. עכ"פ כבר נקבע המנהג להשתמש בשם זה במשמ' שם לכלי הנזכר. — [3]) עי' בהערה הקודמת, והסכימו רוב החכמים כי נקראה אות זו כך על שם צורתה

לא נשתנה כל עיקר שנאמר ווי העמודים מה עמודים לא נשתנו אף ו ו י ם לא נשתנו (סנה' כב.). שלא יכתוב אלפין עיינין וכו' ו ו י ן יודין ו ו י ן (שבת קג:). ומתקון השטרות להתבונן בשטר ב ו א ו י " ן ווייני"ן שלו שלא יהו דחוקין בין התיבות (רמב"ס, מלוה ולוה כז יב). —*וו ויזתא, ר"ל האות ו שבשם ו י ז ת א, אחד מעשרת בני המן, וישתמשו בדבור זה לדמיון לדבר ארוך, מפני שעפ"י המסורה כתוב שם זה במגלת אסתר בוו יותר ארוכה משאר האותיות: נתלו ילידי איש שעיר, עמם גוית הצעיר, על עץ בעת שהושתה, ארוך כמו ו א ו ו י ז ת א (רא"ע, פזמ' לפור', קומה אלהים). ואתענה לחרבן בית אלהי ועיר קדשי ועל הגלת כבודי, ביום ארוך כמו ו י ו ו י ז ת א בחמו נהפך חורב לשדי (עמנ', מחב' ט).

ווזיר[1], ווזיר, ש"ז,—שר עליון משרי הממשלה, הממונה על אחת מהמחלקות העקריות של הנהגת המדינה, Minister; ministre, ווזיר הגדול, ראש שרי הממשלה בפרט בממלכה העותמנית, Grand Visir: ולא אבה שבתי שמוע אליהם וייראו הזקנים מאד וילכו לפני ה ו ו ז י ר ה ג ד ו ל ויפלו לפני רגליו (ר"ע פרנסיס, בכתי לבי ונתן העזתי). — ונהוג שם זה בדבור העברי בא"י ובהעתונים.

א. **וזר**[2], ממנו וזר.

וזר[3], ת"ז,—מי שהוא כוזב ומזיף, falsch; faux; false: הפכפך דרך איש וזר[4] וזך ישר פעלו (משלי כא ח).

ב. **וזר**[5], ממנו וזיר, וזרה.

---

[1]) בערב' וזיר a) במשמ' אדם נושא עליו משא הנהגת המדינה, ועי' בהערה לשרש זה.

[2]) עי' הערה שלקמן.

[3]) בערב' זור b) במשמ' כוזב, מזיף. — [4]) פרשו הקדמונים ואדם זר, כאלו היתה האות ו שמושית, אך כל החדשים החליטו כי הוו היא שרשית והוא ש"ת וגזורה רובם מן וזר c) בערב' במשמ' אדם נושא נטל עונות וחטאים. אך אין זה מכון למושג של הפכפך שהוא מתואר בו, ולא להנאמר אחרי כן ישר פעלו, ולכן יותר נראה דעת ברט כי וזר זה הוא השרש ז ו ר b) בערב' שמשמש במשמ' כוזב.

[5]) בערב' וזר c) במשמ' משא כבד, ומזה וזיר עי' למעלה בהערה, וכן וזרה, משא הנהגת המדינה.

---

a) وَزِير b) زور c) وزر

וזרה[1], ש"נ, — משרת ווזיר, מחלקה אחת ממחלקות הנהגות המדינה שוזיר ממונה עליה, Ministerium, ministère, — נהוג בדבור העברי בא"י והשתמשו בו בהעתונים.

***וטיב**, ש"ז, מ"ר וטיבים,—אבר הזכרות, männl. Glied, membre viril; penis: (היה משמש עם הטהורה ואמרה לו נטמאתי) נועץ עשר ציפורניו בקרקע עד שימות וטיב[2] (שבוע' יח.).—ועי' *גיד, *זכן, חגב, *משגל.

***וי**, ואי, ווי,— מלת קריאה של צער ויגון, כמו אוי, הוי: כשהיו ישראל חונים על שפת הים היו דומים לטכסים של מלכים והיו מצריים נחנקים ואומרים ו ו י מה שלחנו מארצנו (פסיק' דר"כ, בשלח). וכיון שאחז (המלך אחז) בתי כנסיות ובתי מדרשות התחילו צווחים ו ו י (מד"ר ברא' מג). אברהם אוהבו של הקב"ה היה וכו' ובשבילו היה הקב"ה נזקק לכל העולם כולו באו כשדיים ונזדווגו אמרו ו ו י שאין הקב"ה נזקק בעולמו כמות שהיה (שם ויקר' יא). למדינה שהיתה חייבת ליפס למלך ושלח המלך גבאי טמיון לגבות מה עשו בני המדינה עמדו ותלו אותו וגבו אותו אמרו ו ו י כשירגיש המלך בדברים הללו (שם). כשהוקם המשכן צווחו הבכורים ו ו י מי אמר ו ו י מלאכי השרת אמרו ו ו י אמרו עכשיו הקב"ה מניח אותנו ויורד ודר בארץ (שם במד' יב). באותה שעה בכה יחזקאל וקונן והילל בעצמו ואמר ו ו י לשונאי ישראל אבדה שארית יהודה (שם שה"ש, זאת קומתך). בין וה ל ו א י[3]) נמלט ר' יוחנן (שם איכ', היו צריה). לאחד שנפלה ירושה לו במקום אשפה והיה היורש עצל והלך ומכרה בדבר מועט וכו' וחפר בה (הקונה) ומצא בה סימא ובנה בה פלטין גדולה וכו' התחיל המוכר רואה ונחנק ואומר ו ו י מה אבדתי (שם, גן

---

[1]) בערב' וזארה a), ועי' הערה שלפני זו.

[2]) גרסת הערוך, ובנוסח' ו ט ו ב י ה, ופרש רש"י ו א ש ר י ו. אך זה דחוק, ולכן יותר נראה גרסתו של הערוך ופרושו שפרש שהוא שם אבר הזכרות. ואעפ"י שאין חבר לשם זה בלשונות האחיות, מ"מ פרושו של ר"נ מכריע, מפני שאין טעם כאן לקריאה של אשריו.

[3]) ששאלו טיטוס למה אמר ואי וענה לו שהוא אמר וה ולא ואי.

---

a) وَزَارَه

נעול). והיו אותן שני עורבים עומדים על אותו האיש (שהחיה את הארי באותו העשב) ואומרים ווי לך ווי לך שלקחת העשב לרעתך (א"ב של ב"ס ט). שם אחד מהם ידו בקרסטל בפי הראשון וממשש נחשים אמר ווי מה זה (שם). אין הקול הזה נראה קול ענוית גבורים הצועקים נצחון ולא קול חלשים שצועקים וי או ניסה (רש"י שמות לב יז). באותה שעה צועקים ישראל ואומרים י ווי (תנק' רוכל ז). ומי שלא שלם ענוית אמן עם ברוך הוא קרוב הוא לכופר וי לכם אנשי הגלות רודפי הגזל והחמס רודפי חטא ועון ואשמה (ספר הקנה, כוונת הקדיש). — ואמר הפיטן: והראוהו פצעים שפצעום פרחי נאמנים, וצוח וַי וַי וכל עבדיו אחריו עונים, ונמו מה זאת עשינו כסכלונים, כי שלחנו עבדים שתחת ידינו מכּדנים (יוצר יוס אחרון לפסח, אמץ גבורותיך). בעת קשב (משה) ומות בהר אשר אתה עולה, וי וי צוח בפה מלא (יוצר לש"ת, אז כקשב). — ואמר המקונן: אוי לי ודעתי עתה, מרוב כאב נבעתה, וַי וַי יהי כל מענך הפעם, אז בהברת רעם (ר"י פרנסים, מתק שפת' 100). — ומ"ר: י"ג ווין נאמרו ביין (סנה' ע.). לעולם לא תהי להוט אחר היין שכל פרשת היין כתיב בה ווין י"ד פעמים (מד"ר ברא' לו).

וִכּוּחַ[1], ש"ז, מ"ר וִכּוּחִים, — א) כמו תוכחה: לעת יבוקרו פועלי שקר, להשפט בְּוִכּוּחַ אף וחקר, יסכר פי דוברי שקר (ר"ה קליר, מוס' א ר"ה, אמץ אדיר). שכבו בעלוף כתוא מכמר ואין דולה, מלאו גער ואין מרפא עולה, אנושים בְּוִכּוּחַ ואם באלה (קינ' לת"ב, איכה תפארתי). — ב) רוב שמושו הוא במשמ' חליפות דברים וטענות ותשובות בין איש לחברו אדות ענין מהענינים, אדות שאלה עיונית וכדומה, Diskussion, Disput; dispute, controverse; disputation: כמו שזכרתי זה באגרת הויכוח (רש"ט פלקירא, המעלות). ויכוח רבינו יחיאל מפארים וכו' עם המומר ניקולים (כ"י). ביום השני באנו לפני האפיפיור ומצינו כל החצר הגדולה מלובשת רקמה והוא מקום הויכוח ושם שבעים כסאות להגמונים הנקראים קארדינאליש וכו' וכן היו כל ימי הויכוח ונמס לבבנו ויהי למים (שבט יהודה, עמד מ, ויכוח עם לורקי). ביום הב' התחיל הויכוח והתחיל מאיסטרו גירונימו ואמר בתלמוד שלכם כתוב וכו' אדוננו האפיפיור אין מהוק קדושתו שיכעס בעניני הויכוח וכמו זה הרשות נתונה (שם). ויכוח התורני עם הפלוסוף (טעם זקנים). ויכוח שנעשה פה פיראה בחדש אפריל שנת שע"ז ביני ובין חכם אחד נוצרי דורש גדול (ויכוח על נצחיות התורה). — ומשל: (אומרים אנשים) ויכוח חצי מחלוקת (פלא יועץ, דבור). — ומ"ר: כי אלו אינם יודעים שום סוד טבעי אמתי כי אם בטוי לשוני ודרכי וכוחים שאין בהם ממש (ר"י פרוביניאלו, שו"ת בלמוד התכמ'). — ועי' מַחְלֹקֶת.

וִכּוּחִי, ת"ז, לנק' וִכּוּחִית, מ"ר וִכּוּחִיִּים, וִכּוּחִיּוֹת, — מטבע הוִכּוּחַ: בטענות ויכוחיות נצחיות כמו שעושים הפלוסופים (רשב"ל דורא, מג"א, חלק שוכינו ג). השיר הלמודי העריצי הוכוחי הזה אשר כנהו מי שכנהו בשם איוב הוא נפלא (א' ל' הורוכיץ, חקיר' על ספר איוב, ציון ב).

וכח, — עי' יכח.

וֹכַח, ש"ז, — כמו הוכחה, ברור דבר לאמתו: זכר וֹכַח כל פעל, בקו ופלס יעל, ואם במרד ואם במעל, רב חסד יזכר (ר"א קליר, מוסף א ר"ה, זכר תחלת). ובבוא שוטן לנקוב, ולחשוף שרעף העקוב, ובל ירשה לקוב, וֹכַח תולדות יעקב (וסף יוה"כ, לפה בכת תמותה). הזוכר ברית ראשונים מלגעלם, הוֹכַח עווים מצליל משאון להעלם (יוצר יוה"כ, התכן).

וַכֵּחַ, פ"י, — כמו הוכיח: אם כה יאמר כה יוחש אות, והן עתה וַכַּחְתְּ עיר מלאה תשואות, הרימה פעמיך למשאות (קינ' לת"ב, אי כה). יום כפרים זה וַכַּח הפכן וסרבן, מעל תבוע במשאת ערבן (סלית' שחר' יוה"כ, יום כפורים). אדון בשפטך אנוש רמה, תזכור ברגז חנות רחם, בערכך דין אשמים לְוַכֵּחַ, שוגה ופתי זכה והצדק (סלית' ער"ה, אדון). — הִתְוַכַּח, עי' יכח.

וֶכֶל[1], ש"ז, מ"ר וְכָלִים, — גליל, מדינה: ובכל חנת וסיע קומך ושובך, זרוייך לרבבות אלפיהם בהשיבך, ובכל וֶכֶל[2] ימליכו אדנות יחודך, המון רשעים לאבדון בהכחידך (יוצר יוה"כ, וככל תקף).

---

[1]) משרש יכח, עי"ש.

[1]) עי' הערה שלקמן. — [2]) נחלקו המפרשים במשמ' מלה זו, קצתם פרשוה מלשון כח ויכלת, וקצתם במשמ' גליל ומדינה, וזה הפרוש יותר מתישב לפי הסגנון והענין. אך לא נתברר מקורה של מלה זו.

ולד[1]), כמו ילד, ומזה וָלָד,

וָלָד, ש"ז, מ"ר *וְלָדוֹת, *וְלָדֵי, *וְלָדוֹתֵיהֶם, — כמו יֶלֶד, **Kind ; enfant ; child** : ותהי שרי עקרה אין לה וָלָד (בראש' יא ל). ולמיכל בת שאול לא היה לה ולד[2]) עד יום מותה (ש"ב ו כג). — *ובפרט במשמ' היותר כללית של נולד מזו"נ בלי משמ' החבה שיש בהשם יֶלֶד : ממזר שנשא שפחה הולד עבד (קדוש' ג יג). כל מקום שיש קדושין ואין עבירה הולד הולך אחר הזכר וכו' וכל מקום שיש קדושין ויש עבירה הולד הולך אחר הפגום שבשניהם וכו' וכל מי שאין לה עליו קדושין אבל יש לה על אחרים קדושין הולד ממזר וכו' וכל מי שאין לה לא עליו ולא על אחרים קדושין הולד כמותה ואי זה זה ולד שפחה ונכרית (שם יב). האשה שנתערב ולדה בולד כלתה (יבמ' יא ד). אם אמר (הריני נזיר) כשאראה כשיהיה לי ולד אפילו נולד לו בת טומטום ואנדרוגינוס הרי זה נזיר (נזיר ב ז). וכל וולד שהווה לבת ישראל מן פסולין אחר פסולין הולכין חוץ מן וולד ישראל מן גוי ועבד ש הוולד כשר מה טעם אחריה הולך כיצד פסול אילו וולדות שיהיו מן בת ישראל (הלכ' פסוקות, עריות). — ואמר הפיטן : מדדן ודדנה ודודנים ודבוקיהם, מהם והימם והומם והמוניהם, מועד אדום וישמעאלים וַוְלָדֵיהֶם (סמא"ל, הושע' יום ג). חמש נשים שנתערבו ולדותיהן הגדילו התערובות ונשאו נשים (יבמ' יא ג). אלו קדשים שולדותיהן ותמורותיהן כיוצא בהן ולד שלמים ותמורתן וכו' (תמור' ג א). — ומיד בהולדו : כל שאין בו מצורת אדם אינו ולד (נדה ג ב). שליא שיצאתה מקצתה וכו' סימן ולד באשה וסימן ולד בבהמה (חול' ד ז). מכאן שמיילדין את הולד בשבת וכו' שרוחצין הולד בשבת (שבת קכט). המקשה וילדה ולד דרך הדופן (רמב"ם, איסורי ביאה י ה). — וכשהוא במעי אמו : האשה שהיא מקשה לילד מחתכין את הולד במעיה ומוציאין אותו אברים אברים (אהל' ז ו). האשה היוצאה ליהרג מכין אותה כנגד בית הריון כדי שימות הוולד תחילה (ערכ' ז.). ארבעים יום קודם יצירת הוולד בת קול יוצאת ואומרת בת פלוני לפלוני (סוט' ב.). נחתך הולד במעיה ויצא אבר אבר (רמב"ם, איסורי ביאה י ו). — ושל בע"ח : ולד שלמים ותמורתן ולדן וולד ולדן עד סוף העולם (תמור' ג א). — ומ"ר : מקום שנהגו לחלוק את הולדות מיד חולקין מקום שנהגו לגדל יגדלו (ב"מ ה ה). המקבל צאן ברזל מן הנכרי ולדות פטורין (מן הבכורה) ולדי ולדות חייבין העמיד ולדות תחת אמותיהם ולדי ולדות פטורין וולדי ולדי ולדות חייבין (בכור' ב ד). הגוזל רחל וגוזה פרה וילדה משלם אותה ואת גיזותיה ואת ולדותיה (ב"ק לה.). — ובהשאלה, ולד הטומאה : מימיהם של כהנים לא נמנעו מלשרוף את הבשר שנטמא בוולד הטומאה עם הבשר שנטמא באב הטומאה (פסח' א ו).

[1]) בערב' ולד [a].

[2]) כך הכתיב לפי המדנחאי, לפי המערבאי ילד.

[a]) ولد

***וֶסֶת**[1]), ש"נ, כנ' וִסְתּוֹ, מ"ר וְסָתוֹת, — א) מנהג, אופן קבוע, הרגל, **Gewohnheit , Regel ; habitude, manière; manner** : אילו היית יודע שלמחר יהיו אומרים עליך כך היא ווסתו של פלוני מגרש את נשיו וכו' (נדר' ט ט). כך היה וסתן של אומות העולם כיון שהיה אחד מהם לוקח עבדים היה הולך לו אצל אסטרולוגוס וכו' (מד"ר בראש' פו). כך היא וסתו של פלוני להיות מקבל את הכל (מדה"ג דבר' א א). ואשר אמר שאין אדם יכול לעמוד בעולם שלא יבאו עליו חלאים ולא תגיע אליו מיתה מפני שאין וסת העולם נוהג על זה ולא בנינו נוסד על כן, אינו דברי חכם שהבין וסת העולם וידע סוד עקר יסודו (ר' א בר חייא הנשיא, מגל' המגלה ג). כך ווסתו של רשע אם תמתיק בפיו רעה ואינו רואה לה עתה שעה שתחול יכחידנה תחת לשונו עד בא עתה שתצליח (רס"י איוב כ יב). — ואמר הפיטן : איכה הגת בהגיונך להדוף ביד הוללים המוניך, ולא זכרת ועוד ותק וֶסֶת אשר ועדת לוועודיך (קינ' לת"ב, איכה אלת). ונחנו טוב ועל כבה הגיע, זוכריך זעמת ביד עווננו להפגיע, חיים לירץ וְוִסְתְּךָ אף להרגיע, חושה לעזור כי אין מפגיע (סליח' ד עי"ת, אמרנו נגזרנו). — שנוי וסת, שנוי ההרגל : שינוי וסת תחלת חולי מעים (סנה' קא.). קרן תמה וכל תולדותיה קרי משונה

[1]) לא נתברר מקור מלה זו. יש אומרים כי היא שאולה מיונית, אך אין גזרתם עולה יפה.

הואיל ושינו את וסתן שלא היה דרכן לכך (רש"י כ"ק יז.). ויש מרבותינו שאומרים דוקא בים אין מפליגין לדבר הרשות משום שינוי הוסת שאין נפשם חוזרת עליהם תוך שלשת ימים שירגילו בכך ואין להם עונג שבת (מרדכי, שבת רנ"ח).—°קבע לו וסת: לא תלמד לשתות סמים מפני שתקבע להן ווסת ויהא לבך שואלך ותפזר מעות (רש"י פסח' קיג.).—וכדברים לא בע"ח: הכבד וסתו לבשל המזון במסס ומוצצו המסס אליו בגידים הנקראים גונבים (REJ 1884 129) — ובמשמ' °אופן ודרך לעשות דבר: התקין רבא במחווא הכתפין הנושאים את הקנקנים בדוחקא יעמסו אותן בשנוי הווסת (ר"ח ביצה ל.), ר"ל בשנוי האופן שהם נהגו לעמ'ס את הקנקנים. — ב) בפרט וְסְתָהּ של אשה, דמים יוצאים ממקור רחמה בזמנים קבועים, Menstruation: כל אשה שיש לה וסת דיה שעתה (נדה א א). וכל שקבעה לה שלש פעמים הרי זה וסת (שם ע א). ראתה יום ט"ו בחדש זה ויום ט"ז בחדש זה ויום י"ז בחדש זה רב אמר קבעה לה ווסת ושמואל אמר עד שתשלש בדילוג (ב"ק לז:). כיצד חוששת לוסת אם ראתה דם בוסת זו אפילו יום אחד תשב לנדתה מספק וכו' כל אשה שמרבה לבדוק עצמה תמיד ה"ז משובחת ואע"פ שיש לה וסת קבועה שאפשר שיבוא דם בלא שעת הוסת (רמב"ם, איסורי ביאה ח י-יא). מלמד שהאשה משתוקקת על בעלה בשעה שהוא יוצא לדרך וכו' סמוך לוסתה (יבמ' סב:). אזהרה לבני ישראל שיפרשו מנשותיהן סמוך לווסתן (שבוע' יח:). וחייב אדם לפרוש מאשתו סמוך לווסתה וכמה אמר רבא עונה (הלכו' פסוקות, נידה).—ומ"ר: ואלו הן הוסתות מפהקת ומעטשת וחוששת בפי כריסה ובשפולי מעיה ושופעת (נדה ט ח). היתה למודה להיות רואה בתחלת הוסתות כל הטהרות שעשתה בתוך הוסתות טמאות בסוף הוסתות כל הטהרות שעשתה בתוך הוסתות טהורות (שם ט). האשה הזו כל זמן שהיא ילדה יש לה וסתות ואני אחרי בלותי היתה לי עדנה עידויים (מד"ר ברא' מח). ראיתי לפרש תחלה חשש הוסתות לוסת הקבוע ולשאינו קבוע ואחר נפרש הזמן הראוי לקביעת הוסת (בעלי הנפש לראב"ד, תיק' הוסת'). שכל דם שתראה האשה אחר יום מלאת הוא תחלת נדתה ואין משגיחין על וסתות שמקודם (רמב"ם, איסורי ביאה ז יב). צריכות הנשים להזהר בוסתות עד שתדע היום והשעה שנקבעה בה וסתה (שם ח ד). השער השלישי הוסתות ואכלול בו שני עניינים האחד לבאר איזה וסת קבוע ואיזה שאינו קבוע והשני חושי הוסתות ואכלול עם זה הוסת שחוששת לו סמוך לזמנו ואעפ"י שאינה חוששת בהן עדיין (ראב"ד, תוה"ב, בית הנשים ג). ובאותן הימים היו בנות ישראל נזהרות מדבר זה ומשמרות וסתותיהן וסופרות תמיד ימי הנדה וימי הזבה (רמב"ם א"ב יא א).—ועי' נִדָּה.

ועד[1], ממנו *וַעַד, *יָעַד, *וִעוּד, *וַעֲדָה, *וְעִידָה.

***וַעַד**, ש"ז, מ"ר וְעָדִים,—א) פגישה במקום שקבעו לזה, **Stelldichein; rendez-vous; meeting**, בית הועד, מקום הפגישה: ובשם אלהים אחרים לא תזכירו שלא תעשנו בית ועד לא יאמר לו היכן אתה שרוי במקום עבודה זרה פלונית אתה ממתין לי אצל עבודה זרה פלונית (מכי' משפט', מס' דכספ' כ).— ב) אספת אנשים במקום מן המקומות למטרה מן המטרות, לעיִן דבר, לדרוש ולחקור בשאלה מן השאלות וכדומה **Zusammenkunft; reunion**: ועוד זאת התקין רבן יוחנן בן זכאי שאפילו ראש בית דין בכל מקום שלא יהו העדים הולכין אלא למקום הוועד (ר"ה ד ד). מחר, כשאכנס בבית הועד עמוד ושאול את ההלכה (ירוש' ברכ' ד א). שאם היה תלמיד חכם עושים לו בית וועד (שם מכות ב לא ד). שלא תנעול תשובה מבית הוועד (שם נזיר ח נז.). דור שבן דוד בא בו בית הוועד יהיה לזונות והגליל יחרב (סנה' צז.). פעם אחת הלכתי לוועד וראיתי נחש שהוא כרוך על הצב (חול' קכז.). לכניסה הגדול קודם ליציאה הקטן קודם לעליית הסולם הגדול קודם לירידת הסולם הקטן קודם לבית הוועד הגדול קודם לבית הכלא הקטן קודם (דא"ז ו). מעשה היה ביום סגריר ולא נכנסו חכמים לבית הועד והיו שם תינוקות ואמרו בואו ונעשה בית הועד (מד"ר ברא' א). יהושע הרבה שרתך והרבה הלק לך כבוד והוא היה משכים ומעריב בבית הועד שלך הוא היה מסדר את הספסלים והוא פורס את המחצלאות (שם במדב' כא). — ואמר הפיטן: עלי הגיון מחוליה אשר דמם בעריה, ועל וַעַד אשר שמם ובטול סנהדריה (קינ' לת"ב, אלי ציון). מביעי טובך בְּוַעַד יתחברו, מתים חשוב תחן ידברו (יוצר יוה"כ,

[1]) כמו יעד, עי' זה.

מורה חטאים).— ואספת אנשים יחד לתפלה וכדומה: כדרך שנהגו כשמכניסים הילד למקום הועד למולו שאומר המוהל בקול רם ברוך הבא והעם עונים בשם ה' (נפולות יהודה כח).— ב) יאספת מורשי העם להנהגת המדינה: הקיסר רודולפוס יר"ה עשה יום ועד בקריה העליזה פראג אשר ביום הוועד הקיסר וכל שרי ויושבי מלכות ביהם קיימו וקבלו עליהם הקול ענד"ר החדש הנזכר בסמוך (צמח דוד ח"ב, אלף ו שמה). — ורוב שמושו בספרות החדשה ובדבור במשמ' חבר אנשים הממונים להנהיג ענין מן הענינים וכדומה: ועד העיר, ועד כל הכוללים, ועד חברת כי"ח, וכיוצא בזה.

***וֹעֵד** פ"י, — כמו יָעַד: נשמת עניים משתוממים מיום אשר נסו צללי תועדך דובר צדק (סליח' שבת שמעו, נשמת ילדים). מאין כמוך בועדך להקוות זדוני שחץ (יוצר יוה"כ, מאין כמוך). — ופעול: נשמת ועודים אלי גיל במורא (פיוט נשמת אחוזים, בקונט' ספיוט' סא). העת יושבת בגנים קול קלום לותקה, וְעוּדים חברים מקשיבים מחשים דממה דקה (יוצר לשבת תשובה, האזינו). ביום זה אכלו מצה וצלי היותם על ישועת אל וְעוּדים, ביום זה שמעה אזנם בשורות ואזני צר מלאות קול פחדים (פזמ' לפסח, תנו תודה). אך הוגים לענות עניניך, כי אתה רחום לכל פעל, אך וְעוּדים בנצוח לנגנך, כי אתה רחום לכל פעל (יוצר יוה"כ, אך אתים). נשמת וְעוּדים בארצות שבים, שרידיך פזוריך ירוממוך בעת תשיבם לצבי עדים (יוצר לש"ת, נשמת). כל וְעוּדי ועד בישר מיפים, כל ותיקי וסת בכשר מכללים (יוצר ב ר"ה, כל שנאני). אין כמוך בהמוני מעלה, ואין כמעשיך בוְעוּדי מטה (יוצר יוה"כ, אין כמוך). אז היתה חָנִית סכו בְוְעוּדי ועד, בהוגי המלה, בדמומי דקה (יוצר א סכות, אז היתה). — ואמר המקונן: איכה הגת בהגיונך להדוף ביד הוללים המוניך, ולא זכרת ועוד ותק וסת אשר ועדת לְוְעוּדֶיךָ (קינ' לת"ב, איכה אלת).

— פע', *וִעֵד, — כמו קל: במה ויעודין ויעדתי בכם אהל מועד וגלגל ושילה ונוב וגבעון ובית עולמים שנים (מד"ר איכ', מה אעידך). ויזכר לפניך צדקת התם, וִעֵד אהליך ובכסאך נהתם, וחלצני מפשע ומעון נבהם (יוצר א' ר"ה, מדבר בצדקה). יען וִעֵד סוסי פלדות, במו רוכבים שנוסי לפידות, מופת הראת בתוך עיר נכבדות (יוצר שבת א חנכה, אודך). איכה הגת בהגיונך להדוף ביד הוללים המוניך, ולא זכרת ועוד ותק וסת אשר וְעַדְתָּ לוְעוּדיך (קינ' לת"ב, איכה אלת). המון חיל שעיר, להקתם ככלה להסעיר, קול שאון מעיר, וְעַדוּ לקרן אפלה, בכבוד נוצרי להתהללה, והנה חשכה גדולה (יוצר שבת לפני שבוע', אלהים). עשוי למועדים, ערכיו מיועדים, עבורו מְוֻעָדִים, עדה ועדים (יוצר שבת ור"ח, אילת השחר). הצלתו מאור כשדים, גננתו בעמק השדים, וְעַדְתּוֹ שברך הרבה מאד, ותקתו עושר וכבוד (סליח' ג' עי"ת, איתן).—ובהשאלה: בגשמי ועד טוב תְּוֻעַד אדמה (תפי' גשם להוש"ר).

— פעו', יוּעַד: פסח וְעַד לשפ"ט מרשיעים, ולהעלות לציון מושיעים (מער' ליל א' פסח). ווּעַד במוהר וקדושין וגם בכתבה לך ולעוזך והם ברור זבדיך (קינ' לת"ב, ציון לפירת). ברוחו שפרו שבעתים ויחדיו עמדו, ברוח פיו כל צבאיו וּוֹעֲדוּ, התהללו בשם קדשו והודו (אל אלהים, שבת לפני ר"ה). לוהקנו וּוֹעֲדנו זקנים ונערים, בבית תפלה מקדש מזערים (סליח' ג עשי"ת, שחרנוך).

— התפ', *הִתְוַעֵד: ומנין להתועד בי' זקנים שנאמר החכמה תעוז לחכם מי' שליטים אשר היו בעיר (מד"ר שמות טו). עתיד אני להתועד להם ולהתקדש בהם (שם במד' יד). אוציא את בני אהרן שלא נתועדו בדבור עם משה ולא אוציא את אהרן עצמו שנתועד בדבור עם משה (שם). בבית שאחה מתוועד בו שמו אותותם אותות (רש"י גיט' נו:). בית הועד מקום שתלמידי חכמים מתוועדין שם ללמוד תורה (הות, סנה' לז.). פעם אחת נתוועדתי עם זקן אחד בעל שיבה (ספר הקנה, ענין ודוי). שכשירצו להתקבץ החכמים ולהתועד יהי ביתך מוכן לזה (רשב"ץ, מג"א א ד). לצים המתועדים יחד לדברים בטלים (פלא יועץ, דבור).

***וַעֲדָה**, וַעֲדָה, ס"נ, — א) שה"פ: אמר ר' יוסי ועדה שכתוב בו במועדו לא שמע מינה כלום (ירוש' יומ' ו מג ד). קיים בפר משיח ועדה (שם).— ואמר הפיטן: בסלחך לעונות וחטאי עדה, בעשור סמוכים בבית הַוַּעֲדָה (יוצר יוה"כ, אז כיום כפור). — ב) °וַעַד זמני להכין ענין מהענינים, או מחלקה מיוחדת מועד הכללי שעוסקת באחד מסעיפי עניני הועד הכללי וכיוצא בזה, Kommission ; com·, — נהוג בדבור העברי בא"י וכבר השתמשו בזה בהעתונים [1].

---

1) השתמשתי במשמ' זו בפעם הראשונה ב„השקפה" שנה ד כט: ואומרים כי נמנתה ועדה ומנית לערך רשימות של בוחרים ונבחרים.

וֶעֶד, — עי' עַד.

***וְעוּד**, ש"ז, — שה"פ מן וִעֵד: כמה ויעודין ויעדתי בכם אהל מועד וגלגל ושילה ונוב וגבעון ובית עולמים שנים (מד"ר איכה, מה אעידך). — ואמר הפיטן: ומי חפץ חיים ולער לא ישכל, ויעוד מצותי האזינו וחיו כל יודעי דעת ושכל (אזהר' ר"י ברצלוני, מלות עשה). — איכה הגת בהגיונך, להדוף ביד הוללים המוניך, ולא זכרת וִעוּד ותק וסת אשר ועדת לועודיך (קינ' לת"ב, איכה אלת). גדלתך בעליונים, דתך בתחתונים, הודך בעליונים, וְעוּדְךָ בתחתונים (יוצר יוה"כ, אמונתך). אדיר בְּוִעוּדוֹ, ברום ובתחת הודו, גלה אור לעבדו (מוסף יוה"כ, מעשה אלהינו). יעלה זכרוננו מערב, ויבוא וְעוּדֵנוּ מבקר (מער' יוה"כ, יעלה תחנוננו). אי כה טוב בשלח גאול עבדיך, כה תאמר לשלח עם לעבדך, והן עתה ישבו בוגדים בבית וְעוּדֶיךָ (שם, אי כה).

***וְעִידָה**, ש"נ, מ"ר וְעִידוֹת, — א) שה"פ מן וִעֵד: על חטא שחטאנו לפניך בִּוְעִידַת זנות (תפי' יוה"כ, על חטא). נהדרך בהודיה, נודך בִּוְעִידָה, נזכירך בזמרה (שם, נאמירך). כהליכתך כן וְעִידָתְךָ כִּוְעִידָתְךָ כן זהרתך (שם, מי יתנה). על ישראל הדרתו, על ישראל וְעִידָתוֹ, על ישראל זכירתו (שם, על ישראל). — ב) השתמשו במלה זו בזמן האחרון במשמ' פגישה שנועדה בין איש לחברו במקום ידוע, בשעה ידועה, **Stelldichein, rendez-vous; appointment**,—ובמשמ' אספת אנשים שנועדו להתיעץ בדבר מה, **Konferenz; conference**.

***וַקְוַק**[1], ש"ז, — שם אילן הגדי: עץ אחד יש בעולם נקרא וקוק בעת ישלח אדם את ידו בו ללקט הימנו יצעק ויאמר וקוק (אשכל הכפר).

ורד, ממנו *וֶרֶד, *וַרְדִּי, *הוֹרִיד.

***וֶרֶד**[2], ש"ז, מ"ר וְרָדִים, — א) ששונה אדמה, פרח ידוע עפ"ר אדֹם הגון, טוב הריח, יגדל על שיח קוצי, **Rose**: הוורד והכפר והקטף והלוטם יש להם שביעית (שבי' ז ו). וורד חדש שכבשו בשמן ישן ילקט את הוורד (שם ז). החושש במתניו לא יסוך יין וחומץ אבל סך הוא את השמן ולא שמן ורד בני מלכים סכין שמן ורד על מכותיהן שכן דרכם לסוך בחול (שבת יד ד). הקנים והחבין והוורד[1]) והאטדין מין אילן ואינן כלאים בכרם (תוספתא כלא' ג יה). וורד של שביעית שכבשו בשמן של ששית (ירוש' שבי' ו לז ג). למלך שהיה לו פרדס וכו' וראה בו שושנה אחת של ורד נטלה והריח בו ושבת נפשו עליה (מד"ר ויקר' כג). לא פסק מעל שלחנו של שלמה לא וורד וכו' (מד"ז, קהל' 90). — ואמר הפיטן: כוורד הנתון בתוך גנת חמד מראה כהן (מוסף יוה"כ, כאהל הנמתח). בו וֶרֶד והדס ושושנים (פזמ' לחתן, תימני, משוש). — ואמר המשורר: כל מגדנות גני בו מעשות פרי לא יפסקו, ורד ושושנה חברו והתערבו בל נתקו (ר"י הלוי, איך מעינות עיני). — ומ"ר וְרָדִים: מעשה בגנת ורדים שהיתה בירושלם והיו תאנים נמכרות משלש ומארבע באיסר (מעשרות ב ה). — ואמר הפיטן: השב ידידך למטתך, וללון בצלך, ולטייל בסגת גן וְרָדַיִךְ (קינ' לת"ב, ציון לפירת). ולערוגה אשר תוך הר בשמים, תגלה מפרחיה ורדים (שירי ר"מ דרעי הקראי א כב). — *בְּתוּלַת הַוֶּרֶד, ורד סתום, שלא נתפתחו עדין עליו: המוציא ריח רע כל שהו שמן טוב כל שהו ארגמן כל שהוא ובתולת הוורד[2]) אחת (שבת צ.). — ובהשאלה, *צמר או צ"ג אדֹם כגַון הורד: בטווה ורד[3]) כנגד פניה (כתוב' עב:). פתילת הוורד[4]) (ערוך, בשם הגאונים). שהיתה טווה בשוק וורד וכיוצא בו כנגד פדחתה או על לחייה

---

[1]) בערב' וַקְוַאק a).

[2]) כך נקוד במשנ' כ"י פרמה, וכן בפזמ' שהובאו לקמן. — בארמ' ורדא: ינקותא כלילא דוורדא (שבת קנב.), הילדות היא עטרת ורד. ורדא היורא (גיט' סח:). בערב' וַרד a), ואעפי"כ הסכמת החכמים היא כי אין זו מלה שמית (Löw, Pfln. § 88), וביונ' ορδόν. — [1]) כך בתוספתא שבש"ס, ובתוספתא צוק"מ: והזורד. — [2]) כך פרש הערוך, ור"ח גרס פתילת במקום בתולת ופרש באופן אחר, עי' הערה לקמן, ורש"י פרש עלה אחד, אך לא מסתבר כי למה דוקא כאן קרא עלה בשם זה. — [3]) כך פרש רה"ג ז"ל: וששי' ורד כנגד פניה הכין שמעתא בטווה וורד כנגד פניה ופירושו צמר אדום הצבוע בלכה וכיוצא בו כי הגון האדום קורין אותו ורד בלשון ארמי צמר אדום קורין אותו ורדא וזו האשה אם טווה וורד בשוק שהוא צמר אדום כדי להראות פניה כנגדו שנופל זהרירו על פניה הרי זה עזות מצח ופריצות (תשו' הגא', הרכבי רנג). — [4]) גרסת ר"ח במקום בתולת הורד שנזכר למעלה.

---

a) وَقْوَق

a) وَرد

כדרך שעושות העובדי כוכבים הפרוצות (רמב"ם איסות כל יב). — *כתֹנֶת הַוֶּרֶד, הקרום הפנימי של הריאה [1]). — ימי ורד, ימי הנעורים: חושו תנו כל הון ואם יקר בבת כרם ועוד תהיו לסובאים מונים, ושתו ימי וֶרֶד עלי הודו ואל תשעו לתוכחות וריבי מונים (רמב"ע, תרשיש ג). ימים ספורים הם ימי וֶרֶד לזאת אותם עלי יין היו נא מונים (שם). — ב) אחת מאונות הריאה לצד ימין והיא קטנה ואדמה: נתחלפו האונות ונמצאו שלש מן שמאל ושתים מן הימין בלא ורד [2]) או שהיה הורד עם השלש בצד שמאל (רמב"ם שחיט' ח ג). ובמדינות אלו נהגו להטריף בין שנמצאו ורדות או אם חסרה או אם שינתה מקומה וכו' אם נמצאו בה (בריאה) ב' ורדות ויש להן שורש אחד כעובי אצבע וכו' אם יש לו תאר ורד בשרש שלא כעובי אצבע (מהרי"ו וא"ז בהגה' רמ"א, שו"ע יו"ד לה ב). — ג) יכנוי לנץ הרמון: וקפריסין הן נץ שעל ראשן שלאבינות כנץ של רמון הנקרא ורד (תבו' הגא', הרכבי בעח).

∞**וָרֹד**, ורוד, ת"ז, לנק' וְרֻדָּה, ורודה,—מגוַן הורד, נהוג בדבור העברי בא"י, והשתמשו בו בספרות: היא לבשה שמלה ורֻדה (לוח א' מ' לונץ, תתת הסקד).

***וַרְדִּי**, ת"ז, לנק' וַרְדִּית, — כגוַן הורד, כמו וָרֹד: מדרגות האודם בצהוב הגמור והורדי וכו' ואחריו וזנגרי כלומר אל מראה ורדי ותכלתיי (קאנון א ב ג ג). כי השנוי יהיה מהלבן אל השחור בהיותו תחלה מהלבן אל הגון הורדי שהוא אמצעי ביניהם (מורה המורה סו).

***וְרִיד**, ש"ז, מ"ר וְרִידִים,—אחד מעורקי הצואר, **Halsader, veine jugulaire; jugular vein**: השוחט אחד בעוף ושנים בבהמה שחיטתו כשרה ורובו של אחד כמוהו ר' יהודה אומר עד שישחוט את הוורידין (חול' ב א). הטוזט צריך שיתן ורידין לתוך הכלי (זבח' כה). (אמר להם ר' יהושע בן לוי לבניו השלימו פרשיותיכם) עם הצבור שנים מקרא ואחדתרגום והזהרו בורידין כר' יהודה (ברכ' ח:).— ובכלל' יהגידים הנושאים את הדם, **Veine; veine; vein** כי הטחול מחמם לא בעצמיותו אבל בשריינים והורידים הרבים אשר בו (קאנון א א ד ג). הורידים והם דומים לשריינים אך הם מן הכבד ונחים ונבראו להעביר המזון מן הכבד (שם שם ה).

***וְרִידִי**, ת"ז, — של הוריד, מטבע הורידים: הריאה היא מחוברת מחלקים אחד מהם הקנה והשני שריגי השריין הוורידי והשלישי שריגי הוריד השרייני (קאנון ג יא א).

***וֶשֶׁט** [1]), ש"ז, מ"ר וְשָׁטִים, — א) השפופרת הבשרית שבגרון שדרך בה יורד המזון אל הריאה, **Spesiseröhre, oesophage; -gus**: שחט את הוושט ופסק את הגרגרת או שחט את הגרגרת ופסק את הוושט (חול' ב ד). כליות יועצות לב מבין לשון מחתך פה גומר ושט מכנים ומוציא כל מיני מאכל קנה מוציא קול (ברכ' סא.). אין מסיחין בסעודה שמא יקדים קנה לושט ויבא לידי סכנה (תעני' ה:). שני עורות יש לו לוושט חיצון אדום ופנימי לבן (חול' מג.). טפח בוושט סמוך לכרס זו היא כרס הפנימית (שם ב:). תורבץ הוושט (שם מג:). עשרה דברים משמשין את הנפש הושט למזון והקנה לקול וכבד לחימה והריאה לשתיה (מד"ר ויקר' ד). מקום השחיטה בושט (רמב"ם שחיט' א ה). —ובכנ': אמר רבא ושטו נקוב אמו טמאה ושטו אטום אמו טהורה (נדה כג:). — ומ"ר: וישאלת אם נמצא שתי גרגרות או שני ושטים דבר שאינו שאלת (שו"ת הרא"ש כ ט).—ב) נקב עגול בחלקי הספינה, בתֹרן וכדומה, שמכניסים בו בכח ובדחק גדול חבל עב יותר ממלוא הנקב, ואוצה על החבל בדחק: אמר רבי חנינא קשה יציאת נשמה מן הגוף כציפורי בפי הוושט [2]) רבי יוחנן אמר כפטורי בפי וושט (מו"ק כט.).

—[1]) בארמ': כיתונא דורדא דמנהא ביה ריאה (חול' מו.). — [2]) בגמ' חול' מז: כל הני היוי ברייתא הכי אית להו וקרו לה טבחי עינוניתא דוורדא. ואמר הרמב"ם: וחמש אונות יש לריאה בשיתלה אותה אדם בידו ופני ריאה כנגד פניו שלש מן הימין ושתים מן השמאל ובצד ימין ממנה כמו אזן קטנה ואינה בצד האונות ויש לה כמו כים בפני עצמה והיא בתוך הכים ואוזן זו קטנה היא הנקרא ורדא מפני שהיא דומה לורד ואינה מן המנין (רמב"ם שחיט' ח א).

[1]) לא נתברר מקור שם זה. יש סוברים שנגזר מן שרש ישט, עי"ש, אך זו השערה דחוקה. — [2]) פרש הערוך: כאדם שרוצה להוציא הבל שיש בו קשר בחור של תורן ויש בו טורח גדול. ע"כ. וכן רש"י כאן: כחבל שיש בו קשר ויוצא בקושי מן התורן. ע"כ. וכן בברכות ח: ים אוקיינוס יש בו מקומות שאינו מקבל ברזל ומחברין לוחי הספינה ע"י חבלים ועקלים שתוחבים בנקביו ותוקעין אותו בדוחק לפי שהם גסין כמדת הנקב. ע"כ. ואעפ"י שיש מקום לפקפק בפרוש זה, מ"מ במשמ' זו של המלה ושט דיה הסכמת שני רבי לשוננו שנקבלה באוצר הלשון.

***וְתּוּר**, ש"ז, מ"ר וְתּוּרִים, — כה"פ מן וִתֵּר: ר"א אומר אפילו ו י ת ו ר אסור במודר הנאה (נדר' לג:). חג היה וניסוך המים היה ו ו י ת ו ר במה היה (מד"ר רות ה). אין להם ו י ת ו ר (תסו' דוגס על רסע"ג לא). ו י ת ו ר זהו כגון שלקח מדה של תפוחים בפרוטה ולאחר שמדד לו המדה מוסיף לו שתים או ג' (רש"י נדר' לג:).

***וָתִיק**[1], ת"ז, לנק' וְתִיקָה, מ"ר וְתִיקִים, -קוֹת, — מי שדעתו מיושבת עליו ורצין ונאמן וישר בדבריו ובמעשיו שאפשר לסמוך עליו. ernst; solide, sérieux; earnest: לב עקוב יתן עצבת ואיש ו ת י ק ישיבנה בו (כ"ס גני' לו כה). יגע רבי בון בתורה לעשרים ושמונה שנה מה שאין תלמיד ו ו ת י ק יכול ללמד למאה שנה (ירוש' ברכ' ב ח). אפילו מה שתלמיד ו ת י ק עתיד להורות לפני רבו כבר נאמר למשה בסיני (שם פאה ב ו). חביב נתתיך באומות מלך נתתיך לאומות ו ת י ק נתתיך באומות נאמן נתתיך לאומות (שבת קה.). תלמיד ו ת י ק היה ביבנה שהיה מטהר את השרץ במאה וחמשים טעמים (ערוב' יג:). תלמיד ו ת י ק היה לו לר"ע והיה יודע לדרוש את התורה במ"ט פנים וכו' שהיה חכם במקרא ובקי במשנה ו ו ת י ק בהתלמוד וסבר בהגדה (מס' סופר' יו ז). שאותו הדבר צריך לפרש ואינו ראוי למתלמד גם לא ל ו ת י ק בזה הסוג אלא אחר הקדמות אחרות רבות (חשבון העבור לר"א בן מז"ט). — ואמר הפיטן: להוגה דעות בדין, לְוָתִיק ועשה חסד ביום דין (יוצר יוה"כ, לאל עורך דין). אהלי אשר הנית מאז בתאיו מפה ומפה, למה לנצח זונח ביד זרים ונהית כְּוָתִיק יוצא חוצה ולא עבר מפה (קינ' לת"ב, אהלי אשר). וָתִיק הדש מכון אולמך, אמץ אהובים כוננת בצלמך (מער' ליל א סכות). — ומ"ר: אנשים ו ו ת י ק י ם כסופים חכמים ונבונים (ספרי דבר' יג). שבעים איש שיהו בעלי חכמה בעלי גבורה ו ו ת י ק י ם ופסיפים (שם, בהעלותך לב). ה ו ו ת י ק י ן היו משכימין וקורין אותה כדי שיסמכו לה תפילתן עם הנץ החמה (ירוש' ברכ' א ה). וזה שאמרו מנהג מבטל הלכה מנהג ו ת י ק י ן אבל מנהג שאין לו ראיה מן התורה אינו אלא כטועה בשקול הדעת (מס' סופר' יד יח). — ואמר הפיטן: ענה המון חוגג שבעה, הַוָּתִיקִים מחכי ישועה (סמא"ג, הוש"ר, ענה אתויים). כל ועודי ועד בישר מיפים יי' מלך, כל וָתִיקֵי וסת בבשר מכללים יי' מלך (יוצר ב ר"ה, כל שנאני). וְתִיקָיו יעצים וישגיב בכחו ברצונו להצילו, ומורה דרך לשובבים עד כסאו אצלו ישובו יושבי בצלו (שבת תשובה, אשחר).

***וְתִיקוּת**, ש"נ, — מדת מי שהוא וָתִיק: ההוד וההדר לחי עולמים, הועד וְהַוְּתִיקוּת לחי עולמים (יוצר יוה"כ, האדרת). מי יזין זיו זהרך, מי יודה ועד וְתִיקוּתֶךָ, מי יהגה הוד הדרתך (שם, מי יתנה).

***וְתִין**[1], ש"ז, מ"ר וְתִינִים, — עֹרק הדופק שבצואר, הוויתן[2] הגדול: Aorta; artère; aorte שבצואר (ספר הרפוא' לאסף ז).

ותק, ממנו *וָתִיק, *וְתִיקוּת, *וֶתֶק, *וִתֵּק.

***וֶתֶק**, ש"ז, — עצם המקרה של הוָתִיק: שניך עורכי טעמי מסֹרת, כחוט השני וֶתֶק שפתותיך מדברת (יוצר שבת וחוה"מ פסח, לאהבה). איכה הגת בהגיונך להדוף ביד הוללים המוניך, ולא זכרת ועוד וֶתֶק וסת אשר ועדת לועודיך (קינ' לת"ב, איכה אלת).

***וִתֵּק**, פ"י, — וִתֵּק את פלוני, האדירו וישגבו, הכריז עליו שהוא וָתִיק: ומשתית אבן מקום הרמון טל, וִתֵּק להשתות שתותי טל (ר"א קליר, תפי' טל, אאגרה). הוגי הגה המולה, וִתְּקוּהוּ בהלל ומלה (הוא, יוצר א ר"ה. אאפיד). הצָו ומכין למו ציד אבם, הַוִּתֵּק הרים וגבעות והצמיח תנובם (יוצר יוה"כ, האמן). אדון בזו השעה וַתֵּק תק מנרתך כאור תוציא דיננו (סלית' ג' עי"ת. יסמיענו). ועדתו שברך הרבה מאד, וִתְּקָתוֹ רוב עשר וכבוד (שם, איתן). הסכת צית ציר התבונן, החל דבריך אם לגונן, וַתְּקָתוֹ דרכיך חנון שנן, ובה במדה אותנו חנן (שם יום ד. אם עונינו). וִתְּקוּ כל גוים מלכות שמים, בבל יום פעמים (אביגדור, רשות לברכו, אל דרכיו). העת יושבת בגנים קול קלום לְוַתְּקָהּ, ועודים חברים מקשיבים מהשים דממה דקה (שבת שובה, האזינו אבירים).

---

[1]) בערב' וַתִּיק a) במשמ' נאמן ויציב בדבורו.

a) وَتِق

[1]) משקל וָרִיד, בערב' וַתִּין a), ועי' הערה לקמן. — [2]) כך כתוב בגוף הכ"י, ויש מקום לפקפק אם זה פיעל או פֻעל דגוש, ולכן עדיף לשקלו ע"מ ו ר י ד, ובפרט שגם בערב' זה משקלו. וכבר הזכיר הערוך מלה זו בשם ספר הרפואות וז"ל: ו ו ת ן הוא גיד בספר הרפיאות (ערוך, ערך וותן).

a) وَتِين

נתר. — עי' יתר, וממנו *וִתֵּר, יוֹתְּרוֹן *וַתְּרָן, *וַתְּרָנוּת.

***וִתֵּר**, פ"י, — א) נתן יותר: מוותרין בגפנים ומשמטין בקנים מקום שנהגו לוותר ולשמט קודם לחג מוותרין ומשמטין קודם לחג לאחר החג מוותרין ומשמטין לאחר החג (ירוש' שבי' כ לג ד). — וכמו הותיר: אין מלאך המות אומר הואיל וזה מלך נוותר לו עוד יום אחד או שני ימים אין לפניו באותו היום משוא פנים (מד"ר דבר' ט). — ב) בהשאלה, מחל על דבר שלו, אינו תובע אותו, verzichten ; renoncer ; to renounce: התנו (השותפים) ביניהן על מנת לוותר בחזקת שותפין הן (ירוש' נדר' ו לט.). יתומה שהשיאה אמה או אחיה וכתבו לה מאה וחמשים זוז וכו' גדלה וויתרה (שם כתוב' ד כט:). בכור שנטל חלק כפשוט ויתר מאי ויתר וכו' ויתר באותה שדה וכו' ויתר בכל הנכסים כולן (ב"ב קכו.). כאשר עשיתי עם המתים שנטפלתם בתכריכיהן ועמדי שויתרו לה כתובותיהן (מד"ר רות א ח). — ג) במוסריות, וִתֵּר על דברי פלוני, דחה אותם, מֵאֵן בהם: הכובש את נבואתו והמוותר על דברי נביא ונביא שעבר על דברי עצמו מיתתו בידי שמים (סנה' יא פ). — ובמשמ' אינו דורש הדבר ומחל על זה, nachsichtig sein; être indulgent; be indulgent: מצאנו שויתר הקב"ה לישראל על ע"ז וכו' ועל מאסם בתורה לא ויתר (ירוש' חגי' א עו ג). שהיה (איוב) מוותר על קללתו (שם סוט' ה כ ד). ואעפ"י שאין נפרעין ממנו מיד אל יחשוב שהקב"ה יוותר לו על עונו (מד"ר במד' יד). אל תהי צדיק הרבה שלא יהא אדם מוותר על התורה (שם כא). — ואמר הפיטן: לא וִתַּרְתָּ לשפיכת דם חסידיך, פקדת שלום הבטחת ליודעי סודך (יוצר יוה"כ, לא אמר). פנה אל תפלת הערער, ולו העתר צחן וַתֵּר, כתם כבם כבנתר, קוח תפקח בני תמותה הותר (סליח' יום ז, אפס). קרע שטרינו והובותינו וַתֵּר, רחם תזכור פנים בהסתר (שם, ד עשי"ת, אמנם).

— נתפ', *נִתְוַתֵּר: נתוותרו מעיו (של בלשצר) כל אותו הלילה (מד"ר שה"ש, מלאוני).

***וִתְּרוֹן**, ש"ז, — הפעולה לותר, ומה שוִּתֵּר: ואתה נוצר האדם, וִתְּרוֹן תנה לעודדם, רעבם וצמאם חזה, רעתם בלי תחזה (מוסף יוה"כ, לפה). שהצדיקים שוקלים בויתרון ונותנים משלהם (ספ' חסיד', תתתי"ז).

***וַתְּרָן**, ש"ז, מ"ר וַתְּרָנִים, — מי שמְוַתֵּר על כספו וכדומה, שאינו מדקדק בחשבון, נותן בנדיבות: שהיה (איוב) וותרן (ירוש' סוט' ה כ ד). אחאב וותרן בממונו היה (סנה' קב:). לימדה אותך התורה שתהא ותרן בתוך ביתך נשפך יין הוי ותרן (מד"ר במד' ט). — ומי שמְוַתֵּר על חטא ופשע: כל האומר הקב"ה ותרן הוא יותרו חייו (ב"ק נ.). — ולנק' וַתְּרָנִית: כיון שמלך ירבעם על ישראל התחיל מפתה את ישראל ואומר להן בואו ונעבוד עבודה זרה ע"ז וותרנית היא (ירוש' ע"ז א לט.). — ומ"ר: ביתו של אבינו אברהם וותרנים היו (מד"ר ברא' נג).

***וַתְּרָנוּת**, ש"נ, — מדת מי שהוא וַתְּרָן: אומדין לפי וותרנותו של אב או לפי קמצנותו וכו' לפי אומד עילוי דעת וותרנותו (רש"י כתוב' נ:). ולא יהיה המשפיע על גשם מה נפש הנביא ועל גשם אהר הנמלה או התולעת בכילות על זה ובותרנות על אלה אך יהיה בחמרי הגשמים הפרש ובמזגיהם התחלפות והבדל (אמו"ר א ז). אמנם מעלת הותרנות תבדל מהנדיבות בפחות ויותר שהותרנות יותר רב מהנדיבות ולכן יותר ראוי שנאמר שהותרנות הפכו הנבלה והנדיבות הפכו הכילות (נופת צופים ב ב).

שער הזַּיִן

ז

ז האות השביעית[1]) באלף בית העברית, ושמה זַיִן, עי"ש.

האות ז הונחה לסימן לקול המתהוה ביציאת אויר הנשימה מבין השנים בנגיעה קלה של הלשון, והברתה כמעט שוה בפי כל היהודים ולא נשתנה כמעט ממה שהיתה לפנים. ויש לה קרבה עם קולות הברת שאר אותיות סשר"ץ, ועם האותיות ד, ט, וגם עם האות ר בהברתה האחת, ולכן תתחלף לפעמים באחת מאותיות האלה.

ז' היא שרשית בלבד ולא שמושית, ובשרשי הלשון העברית לא תבוא בצרוף עם ט, ס, צ, ש[2]).

במספרים היא מצינת מספר שבעה: תבא אסתר שהיא היתה בת בתה של שרה שחיתה ק' וכ' וז' (שנים) ותמלוך על ק' וכ' וז' מדינות (מד"ר בראש' נח). כנגד תרי"ג מצות וז' יתירות כנגד ז' ימי בראשית (שם במד' יג). מהו בזה וכו' ארבע עשרה הראה להם הבי"ת תרתי זיי"ן שבעה ה"א חמשה הרי ארבעה עשר (שם שה"ש, בוקיו).

ז' משמשת בזמן האחרון להעתיק בה קול האות g רכה או j שבקצת לשונות לעז, כמו צרפתית וכיוצא בה.

---

[1]) עי' בהערה לאותיות א, ב, ג וכו'. בפרשיות איכה כתובים הפסוקים המתחילים באות ז אחרי הפסוקים המתחילים באות ו: ויצא מן בת ציון כל הדרה וכו' זכרה ירושלם ימי עניה ומרודיה, וכן בשאר הפרשיות, וכן במזמורי תהלים: ועזוז נוראותיך יאמרו וגדולתך אספרנה, זכר רב טובך יביעו וצדקתך ירננו (קמה ו-ז), וכן במזמורים אחרים. — [2]) מנחם בן סרוק, וכן ראב"ע: ז עם ט, ס, צ, ש, לא נמצא (צחות קנח:).

זאב, ממנו זְאֵב, *זְאֵבָה, *זְאֵבִי.

זְאֵב[1]), ש"ז, מ"ר זְאֵבִים,—חיה טורפת קצת דומה לכלב, wolf; loup; Wolf: בנימין זְאֵב יטרף בבקר יאכל עד (בראש' מט כז). וגר זְאֵב עם כבש ונמר עם גדי ירבץ ועגל וכפיר ומריא יחדו ונער קטן נהג בם (ישע' יא ו). זְאֵב וטלה ירעו כאחד ואריה כבקר יאכל תבן (שם סה כה). על כן הכם אריה מיער זְאֵב ערבות ישדדם נמר שקד על עריהם כל היוצא מהנה יטרף (ירמ' ה ו). מה יחובר זאב אל כבש כן רשע לצדיק נאצל (ב"ס גני' יג יז).—ומ"ר: שריה בקרבה כִּזְאֵבִים טרפי טרף (יחזק' כב כז). שריה בקרבה אריות שאגים שפטיה זְאֵבֵי ערב לא גרמו לבקר (צפנ' ג ג). וקלו מנמרים סוסיו וחדו מִזְּאֵבֵי ערב (חבק' א ח). — ואמר המליץ: דבריו יום קרב הבין חייליו, ורעיוניו כמו שרי אלפים, עדי שבו זאבי בין כבשים, ודמו כל כפיריו באלפים (רמב"ע, תרשיש א ט-י). — *בֵּין זְאֵב לְכֶלֶב, ר"ל בין השמשות, או לפנות בקר, בעת שאפשר להכיר בין זְאֵב לכלב, שהם דומים קצת זל"ז: (זמן ק"ש הוא משיכיר) בין זאב לכלב בין חמור לערוד (ירוש' ברכ' א ה). ר"מ אומר (קוראים את השמע) משיכיר בין זאב לכלב (גמ' שם ט:).— ומשל: בין הרועה ובין הזאב נבקע השה (מד"ר שמות ה). עד שהזאב בא לצאן פרשו לו מצודה

---

[1]) באשור' זִיב, בארמ' דִיב, בערב' דִ'יב(a), וכעין זה גם בשאר הלשונ' השמיות, לחית טרף דומה לזאב. עכ"פ זו אחת המלים היותר קדומות בלשון השמית ושכל

(a) ذِئْب

(שם במד' כב). והזאב לא יעצרנו גדר, מבוא אל העדר (רשב"ג, כ"מ).—'ח'לִי הַזְּאֵב, רעב חזק: ולא מנעני אשר בלבי מחולי הזאב[1], ודאבון הרעב והכאב (אלחריזי, איתיאל יד). — 'החיה נושאת הזאב, בחכמת הכוכבים, אחת מצורת מערכות השמים: החיה נושאת הזאב (נחמ' ונעים כה). — 'זְאֵב המים, דג גדול, **Seewolf; sea-wolf**: הזאב המים משכנו בכל נהרות אירופא והוא טורף וחומס ובולע כל מיני דגים הקטנים ממנו (רא"ב' למודים ו). זאבי הים פיהם עגולי ובכל אחד מלחייהם שני שנים שנונות ומלתעות רבות והם טורפים נוראים על ידי שניהם (תוה"א לשינהק, הדגים רכג).—'זאב הדבורים: הזאב דבורים שמו יעיד על מעשיו כי רודף תמיד אחרי הדבורים לצודם ולאכלם (רא"ב' למוד' ו).

*זְאֵבָה, ש"נ, מ"ר זְאֵבוֹת, —א) נקבת הזאב: רומוס ורומילוס מתה אמן הזאבה נזדמנה והניקתן ועמדו ובנו שני צריפים גדולים ברומי (מדר' תהל' י יג). אלו שני יתומין שנשתיירו מהם רומוס ורומילוס וזימנתי להם זאבה אחת שהניקתם עד שהגדילו ונעשו מלכים גדולים (שם יז יד).—ב) 'חלי בגרון **Angina**: כל אדם אשר אחזתו זאיבה[2] הוא סינכום ותחנוק אותו ימות (ספר הרפוא' לאסף 146).

'זְאֵבִי, ת"ז, לנק' זְאֵבִית,—מטבע הזאב: וכמדומה לי הוא שקוראים לובי"ט כלומר זאבי תואר מזאב בעבור שהוא אוכל בשר חי כזאב (ר"ש א"ת, הקד' פי' המ"ז שכמו"נ).—'ענוה זְאֵבִית: לפי שיש אנשים מתראים ענוים ויראי אלהים ברמאות ובתוכם ישימו ארבם והז"ל קראוה ענוה זאבית (ר"י אברבנאל, נחל' אבות ו).

'זאג, — עי' ב.'זָג.

זא"ז,—ר"ת: זה אחר זה, זה את זה, זו אחר זו, זו את זו.

'זאי,—כמו זַיִן: אות זאי יבא במקום סמך כמו המזג במקום המסך (הור' הקורא א 34).

'זאיין, — כמו זַיִן: ואו והסדיו על כל עבדיו זאיין זרועו ישראל ידידיו (רני ושמחי, אלף אמלל).

*זאן, — כמו זַיִן: נכנס זאן והוא נוטה לכאן ולכאן (מדר' הגד' ברא"ש' סד).

הלשונות האחיות משותפות בה.—[1]) בערב' דא' אלד'יבa), מחלת הזאב, והוא הולי של רעב חזק. — [2]) בערב' אלד'יבה b), והיא מחלה בגרון הבהמות, והשתמש בו אסף לחלי בגרון באדם.

a) داء الذئب b) الذئبة

זאת[1]), — א) ש"נ, דבר שכבר זכר המדבר, שאין צרך או אינו רוצה להזכירו, או הדבר שיפרשהו מיד, **dieses; ceci; this**, עם פעל נקבה לפניה או לאחריה: למה יי' אלהי ישראל היתה-זאת בישראל להפקד היום מישראל שבט אחד (שופט' כא ג). ולא תהיה זאת לך לפוקה ולמכשול לב לאדני ולשפך דם חנם (ש"א כה לא). כי ביי' נשבעתי כי (אם) אינך יוצא אם ילין איש אתך הלילה ורעה לך זאת מכל הרעה אשר באה עליך מנעריך עד עתה (ש"ב יט ח). ויאמר יי' לשלמה יען אשר היתה-זאת עמך ולא שמרת בריתי וחקתי אשר צויתי עליך קרע אקרע את הממלכה מעליך (מ"א יא יא). גם זאת (כל מה שנאמר שם) מעם יי' צבאות יצאה הפלא עצה הגדיל תושיה (ישע' כח כט). מידי היתה-זאת לכם למעצבה תשכבון (שם נ יא). הגידו זאת בבית יעקב והשמיעוה ביהודה לאמר (ירמ' ה כ). ההיתה זאת בימיכם ואם בימי אבתיכם עליה לבניכם ספרו (יואל א ב-ג). נחם יי' על זאת לא תהיה אמר יי' (עמוס ז ג). הנה זאת הקרנוה כן היא (איוב ה כז). יתהי זאת תנחומתיכם (שם כא ב). תכתב זאת לדור אחרון (תהל' קב יט). והיה כל הראה (את הנתהים של הפלגש בגבעה) ואמר לא נהיתה ולא נראתה כָּזֹאת למיום עלות בני ישראל מארץ מצרים (שופט' יט ל). ויאמרו אוי לנו כי לא היתה כָּזֹאת (שיבוא ארון האלהים אל תוך המחנה) אתמול שלשום (ש"א ד ז). כי עברו איי כתיים וראו וקדר שלחו והתבוננו מאד וראו הן היתה כָּזֹאת ההימיר גוי אלהים (ירמ' ב י-יא). — ובלי פעל: ויאמר אלהים יוסף ביום השלישי זאת עשו וחיו (ברא"ש' מב יח). ויאמר (יוסף) חלילה לי מעשות זאת (שם מד יז), ר"ל הדבר אשר אמר לו יהודה. כל אלה שבטי ישראל שנים עשר וְזֹאת אשר דבר להם אביהם ויברך אותם (שם מט כח). זאת עשו קחו לכם מחתות (במד' יו ו). הליי' תגמלו זאת (דבר' לב ו). לו חכמו ישכילו זאת יבינו לאחריתם איכה ירדף אחד אלף

[3]) בערב' ד'את a) במשמ' עצם הדבר מהותו, וסובר' כי זו הרחבה מן ד'וּ b) בהוס' ת לסימ' נקבה, וכבר נשאו ונתנו ברט ופישר (ZDMG 59, 161, 445) ביהם שבין ד'את הערב' וזאת העברית. והנה כבר אמר אולסה' (Olsh. § 101, b) כי אפשר שהיתה זאת בעקרה שֵׁם, ועכ"פ דרך השמוש בה מעיד שהמדברים חשו בה שֵׁם נקבה, ולכן סדרתי משמעה זו בתחלה, — ועי' ערך זה.

a) ذات b) ذو

ושנים יניסו רבבה (שם כט-ל). זאת נעשה להם והחיה
אותם (יהוש' ט כ). מדאגה מדבר עשינו את זאת לאמר
מחר יאמרו בניכם לבנינו לאמר מה לכם וליי' אלהי ישראל
(שם כב כד). ויען אבישי בן צרויה ויאמר התחת זאת
(שבקש שמעי מחילה) לא יומת שמעי (ש"ב יט כב).
ויאמר (דוד) חלילה לי יי' מעשתי זאת (לשתות
המים שהביאו לי) הדם האנשים ההלכים בנפשתם
(שם כג יז). כי מירושלם תצא שארית ופליטה מהר
ציון קנאת יי' תעשה-זאת (מ"ב יט לא). מי בקש
זאת מידכם רמס חצרי (ישע' א יב). מי יעץ זאת
על צר המעטירה (שם כג ח). מי בכם יאזין זאת יקשב
וישמע לאחור מי נתן למשוסה יעקב וישראל לבזזים
(שם מב כג-כד). זכרו זאת והתאששו השיבו פושעים
על לב (שם מו ח). ועתה שמעי זאת עדינה היושבת
לבטח האמרה בלבבה אני ואפסי עוד לא אשב
אלמנה ולא אדע שכול ותבאנה לך שתי אלה רגע
ביום אחד שכול ואלמן (שם מז ח-ט). כי מי נח
זאת לי אשר נשבעתי מעבר מי נח עוד על הארץ (שם
נד ט). שמו שמים על זאת ושערו חרבו מאד נאם
יי' כי שתים רעות עשה עמי (ירמ' ב יב-יג). על זאת
חגרו שקים ספדו והילילו כי לא שב חרון אף יי'
ממנו (שם ד ח). שמעו נא זאת עם סכל ואין לב
וכו' האותי לא תיראו (שם ה כא-כב). וישבו בה יהודה
וכל עריו יחדו וכו' על זאת הקיצתי ואראה ושנתי
ערבה לי (שם לא כג-כו). שמעו זאת הכהנים והקשיבו
בית ישראל וכו' כי פח הייתם למצפה (הוש' ה א).
קראו זאת בגוים קדשו מלחמה (יואל ד ט). עקב כי
זאת אעשה לך הכון לקראת אלהיך ישראל (עמוס ד
יב). העל זאת (על כל המעשים הרעים שהזכיר למעלה)
לא תרגז הארץ ואבל כל יושב בה (שם ח ח). זאת להם
תחת גאונם (צפנ' ב י). ידעתי כי זאת עמך (איוב י יג),
ר"ל כי כך וסתך ומנהגך. מי לא ידע בכל אלה כי יד
יי' עשתה זאת (שם יב ט). הֲזאת ידעת מני עד
(שם כ ד). הן זאת (כל מה שדברת קודם) לא
צדקת אענך (שם לג יב). הֲזאת חשבת למשפט (שם לה
ב). ואם בינה שמעה-זאת האזינה לקול מלי (שם לד טז). ויחי
איוב אחרי זאת (אחרי כל מה שקרה לו) מאה וארבעים
שנה (שם מב טז). יי' אלהי אם עשיתי זאת (מה שנאמר
קודם) אם יש עול בכפי (תהל' ז ד). הלא אלהים
יחקר זאת כי הוא ידע תעלמות לב (שם מד כב).
מה נאמר אלהינו אחרי זאת (עזר' ט י). גם זאת זכרה
לי אלהי (נחמ' יג כב). חלילה לי מאלהי מעשות זאת

(דהי"א יא יט). ותקטן זאת בעיניך אלהים (שם יז
יז). למה יבקש זאת אדני (שם כא ג). כל האומר
אי אפשי בתקנת חכמים כגון זאת שומעין לו (ב"ב
מט:). — ואחרי מלת השאלה מה: ויאמר יי' אלהים
לאשה מה-זאת עשית (בראש' ג יג), ר"ל המעשה
שעשתה לאכ"ל מעץ הדעת. ויקרא פרעה לאברם
ויאמר מה-זאת עשית לי למה לא הגדת לי כי
אשתך הוא (שם יב יח). ויחרדו איש אל אחיו
(על הכסף שמצאו באמתחותיהם) לאמר מה-
זאת עשה אלהים לנו (שם מב כח). ויאמרו מה
זאת עשינו כי שלחנו את ישראל מעבדנו (שמות
יד ה). ולא שמעתם בקולי מה-זאת עשיתם (שופט' ב
ב). ויאמרו לשמשון הלא ידעת כי משלים בנו פלשתים
ומה-זאת עשית לנו (שם יה יא). — ועם בכל"מ: אך
בְזאת נאות לכם אם תהיו כמנו (בראש' לד יה), ר"ל
בתנאי שאנו אומרים לכם. בְזאת אדע כי כנים אתם
אחיכם האחד הניחו אתי (שם מב לג). בְזאת אכרת
לכם (ברית) בנקור לכם כל עין ימין ושמתיה חרפה
על כל ישראל (ש"א יא ב). בְזאת יכפר עון יעקב וכו'
בשומו כל אבני מזבח כאבני גר מנפצות (ישע' כז ט).
בְזאת יתהלל המתהלל השכל וידע אותי (ירמ' ט כג).
ותרבי את תזנותך אל ארץ כנען כשדימה וגם בְזאת
לא שבעת (יחזק' טז כט). הביאו את כל המעשר אל
בית האוצר ויהי טרף בביתי ובחנוני נא בְזאת אמר יי'
צבאות אם לא אפתח לכם את ארבות השמים (מלא' ג
י). בְזאת ידעתי כי חפצת בי כי לא יריע איבי עלי (תהל'
מא יב). יואב בן צרויה החל למנות ולא כלה ויהי בְזאת
קצף על ישראל (דהי"א כז כד). לא לכם להלחם בְזאת
התיצבו עמדו וראו את ישועת יי' עמכם (דהי"ב כ יז).
הלרשע לעזר ולשנאי יי' תאהב ובְזאת עליך קצף
מלפני יי' (שם יט ב). ולאביו שלח כְזאת עשרה
חמרים נשאים מטוב מצרים וכו' (בראש' מה כג). ויעל
משם פנואל וידבר אליהם כָזאת (שופט' ח ח), ר"ל
כמו שדבר לאנשי סכות. ותאמר לו אשתו לו חפץ יי'
להמיתנו לא לקח מידנו עולה וכו' וכעת לא השמיענו
כָזאת (שם יג כג). ולמה חשבתה כָזאת על עם
אלהים (ש"ב יד יג). מי שמע כָזאת מי ראה כאלה
היוחל ארץ ביום אחד (ישע' סו ח). ברוך יי' אלהי
אבתינו אשר נתן כָזאת בלב המלך לפאר את בית יי'
(עזרא ז כז). וכי מי אני ומי עמי כי נעצר-כח
להתנדב כָזאת (דהי"א כט יד). ועתה אל ישיא
אתכם חזקיהו ואל יסית אתכם כָזאת (דהי"ב לב יה).

וידברו אליה כָּזֹאת (שם לד כב). — כָּזֹאת וְכָזֹאת: ויאמר (עכן) אמנה אנכי חטאתי ליי' אלהי ישראל וְכָזֹאת וְכָזֹאת עשיתי ואראה בשלל אדרת וכו' (יהוש' ז כ-כא). ויאמר חושי אל צדוק ואל אביתר הכהנים כָּזֹאת וְכָזֹאת יעץ אחיתפל את אבשלם ואת זקני ישראל וְכָזֹאת וְכָזֹאת יעצתי אני (ש"ב יז טו). ויבא ויגד לאדניו לאמר כָּזֹאת וְכָזֹאת דברה הנערה (מ"ב ה ד). ויאמר כָּזֹאת וְכָזֹאת אמר אלי לאמר כה אמר יי' משחתיך למלך אל ישראל (שם ט יב). ולא שת (פרעה) לבו גם לָזֹאת (שמות ז כג), ר"ל לכל ההתראות שהתרה בו משה. אף לְזֹאת יחרד לבי ויתר ממקומו (איוב לז א). — אֵי לָזֹאת: אֵי לָזֹאת אסלוח לך (ירמ' ה ז), ועי' אֵי. — ושחקתי לפני יי' ונקלתי עוד מִזֹּאת והייתי שפל בעיני (ש"ב ו כא-כב). — בְּכָל־זֹאת, במשמ' ואעפי"כ: על כן חרה אף יי' בעמו ויט ידו עליו ויכהו בְּכָל־זֹאת לא שב אפו ועוד ידו נטויה (ישע' ה כה). וארא כי על כל אדות אשר נאפה משבה ישראל שלחתיה ואתן את ספר כריתתיה אליה וכו' וגם בְּכָל־זֹאת לא שבה אלי בגודה אחותה יהודה בכל לבה (ירמ' ג ח-י). וענה גאון ישראל בפניו ולא שבו אל יי' אלהיהם ולא בקשהו בְּכָל־זֹאת (הוש' ז י). ואף אלהים עלה בהם ויהרג במשמניהם ובחורי ישראל הכריע בְּכָל־זֹאת חטאו עוד ולא האמינו בנפלאותיו (תהל' עח לא-לב). בְּכָל־זֹאת לא חטא איוב ולא נתן תפלה לאלהים (איוב א כב). וּבְכָל־זֹאת אנחנו כרתים אמנה וכתבים (נחמ' י א). — ב) מלת הרמז לנקבה יחידה, לרמוז על הנקבה שכונת המדבר אליה, diese; cette, celle this: ונתנה לך גם את זאת (בראש' כט כז). שלחו נא זאת מעלי (ש"ב יג יז). מי זאת עלה מן המדבר (שה"ש ג ו). מי זאת הנשקפה כמו שחר (שם ו י). הבט משמים וראה ופקד גפן זאת (תהל' פ טו). ויהי קצף על יהודה וירושלם באשמתם זאת (דהי"ב כד יח). אגריפס המלך עבר לפני הכלה ושבהוהו חכמים אמרו לו מה ראית אמר להם אני כתר נוטל בכל יום וזאת תטול כתריה שעה אחת (מס' שמחות יא). ומי יודע אם לעת כָּזֹאת הגעת למלכות (אסת' ד יד). ונתתה לנו פליטה כְּזֹאת (עזר' ט יג). לְזֹאת יקרא אשה כי מאיש לקחה זאת (בראש' ב כג). לכן קראתי לָזֹאת רהב (ישע' ל ז). — וכמו ש"ת עם הגוף הנרמז תבוא המלה זאת עם ה הידיעה, הַזֹּאת, ועפי"ר אחר הגוף: גרש האמה הַזֹּאת (בראש' כא י). והשבתיך אל האדמה הַזֹּאת (שם כח טו). קח לי את הילדה הַזֹּאת לאשה (שם לד ד). את האשה הַזֹּאת לקחתי ואקרב אליה (דבר' כב יד). אני והאשה הַזֹּאת ישבת בבית אחד וכו' ותלד גם האשה הַזֹּאת (מ"א ג יז-יח). קרא לשונמית הַזֹּאת ויקרא לה (מ"ב ד יב). מה לנו ולצרה הזאת[1] (סנה' ד ה). ולא בקשתי בזה אלא התועלת שתושג ביציאות זאת התכלית והוא ידיעת האמת (תגמ' הנפש א). וזאת המלאכה מזה החיבור גם אם היא קטנה (שם). וזאת ההרחקה אשר בין המפורסמות והמושכלות מבוארת ג"כ בספרי הנביאים ז"ל (פי' משלי לזרח' הלוי ו ג). אשר אין להם (להנמלים) מנהיג ויעשו זה הסדר וזאת ההנהגה כ"ש האדם שהוא בעל שכל (שם). לפי שלא ראינו להם מאמר בזאת החקירה (רלב"ג, מלחמ' ה' א ו). — וקודם הגוף במשמ' ההלטת הגוף בחיוב או בשלילה בענין מן הענינים: זאת בריתי אשר תשמרו ביני וביניכם (בראש' יז י). זאת חקת הפסח כל בן נכר לא יאכל בו (שמות יב מג). זאת החיה אשר תאכלו מכל הבהמה אשר על הארץ כל מפרסת פרסה ושסעת שסע (ויקר' יא ב-ג). זאת הארץ אשר תפל לכם בנחלה (במד' לד ב). הלא זאת בת שבע בת אליעם אשת אוריה החתי (ש"ב יא ג). והית נבלת איזבל כדמן על פני השדה בחלק יזרעאל אשר לא יאמרו זאת איזבל (מ"ב ט לז). זאת העצה היְעוּצה על כל הארץ (ישע' יד כו). וְזֹאת התרומה אשר תקחו מאתם זהב וכסף ונחשת (שמות כה ג). וְזֹאת התורה אשר שם משה לפני בני ישראל (דבר' ד מד). וְזֹאת הברכה אשר ברך משה (שם לג א). וְזֹאת לפנים בישראל על הגאלה ועל התמורה לקים כל דבר שלף איש נעלו ונתן לרעהו וְזֹאת התעודה בישראל (רות ד ז). הֲזֹאת לכם עליזה מימי קדם קדמתה (ישע' כג ז). ותהם כל העיר עליהן ותאמרנה הֲזֹאת נעמי (רות א יט). הֲזֹאת העיר שיאמרו כלילת יפי (איכ' ב טו). — זאת וְזֹאת, במשמ' האחת והשניה: זאת אמרת זה בני החי ובנך המת וְזֹאת אמרת לא כי בנך המת ובני החי (מ"א ג כג). — ועי' זו.

— [1]) אפשר שמליצה זו לא מדרך הדבור ההי של הזמן ההוא אלא עפ"י לשון הכתוב: באה אלינו הצרה הזאת (בראש' מב כא), ואין ראיה מזה לשמוש המלה זאת בזמן המשנה.

זֹאתָה[1], — כמו זאת. בפרט בקצת כונה של זלזול: כה אמר יי' אם לא תשמעו אלי ללכת בתורתי אשר נתתי לפניכם וכו' ונתתי את הבית הזה כשלה ואת העיר הזאתה[2] אתן לקללה לכל גויי הארץ (ירמ' כו ד-ו).

זָב, ת"ז, מ"ר זָבִים, — מי שיזוב הזרע מבשרו, מי שלקה במחלה זו, **mit Gonorrhoea behaftfeter**; **affligé de geuorrhéoa; afflicted with gon.** איש: איש מזרע אהרן והוא צרוע או זָב בקדשים לא יאכל (ויקר' כב ד). וישלחו מן המחנה כל צרוע וכל זָב וכל טמא לנפש (במד' ה ב). ואל יכרת מבית יואב זָב ומצרע ומחזיק בפלך (ש"ב ג כט). כל המשכב אשר ישכב עליו הַזָּב יטמא (ויקר' יה ד). וכי ירק הַזָּב בטהור וכבס בגדיו (שם ח). הרואה ראיה אחת של זוב וכו' בית שמאי אומרים ז ב גמור (זב' א א). אין בין ז ב הרואה שתי ראיות לרואה שלש אלא קרבן (מגי' א ;). — ומ"ר: מקצת ז ב י ם מביאים קרבן ומקצת ז ב י ם אין מביאים קרבן (ספרא, זבים ג ה). ה ז ב י ן והזבות טובלין כדרכן ביום הכיפורים (תוספתא יוה"כ ה ה). בני ישראל מטמאין בזיבה ואין עכו"ם מטמאין בזיבה אבל גזרו עליהן שיהו כ ז ב י ן לכל דבריהם (נדה לד.).

זבד, ממנו זֶבֶד, זָבַד, °זְבֻדָּה.

זֶבֶד[3], ש"ז, — כמו מַתָּנָה, **Geschenk ; don ; gift**: ותאמר לאה (כשילדה בן ששי) זבדני אלהים אתי זֶבֶד[4] טוב (ברא' ל כ). — ומצויה מליצה זו בעצמה אצל הפיטנים[1], ואמר המשורר: אין חפץ למלך במהר אך לעשות נקמה בצריהו במאה ערלות פלשתים מיכל תהי לך לְזֶבֶד (ניר דוד לגלוס הכהן). לך רק ואמר לו כי לי אתה עבד, אז יסף אל ראשך יזבדך זָבָד (יל"ג, הלכת בכורים). אל אוצר המדינה הבא חילך, ובנכסיה קח חלק וְזֶבֶד, היה אדם בצאתך ויהודי באהלך, אח לבני ארצך ולמלכך עבד (הוא, הקיצה עמי). — ומ"ר: וועד במוהר וקדושין וגם בכתבה לך ולעזרך והן ברור זְבָדַיִךְ (קינ' לת"ב, ציון לפירת).

זָבַד, פ"י, עת' אֶזְבֹּד, — זָבַד את פלוני זֶבֶד, נתן לו מתנה: ותאמר לאה (כשילדה בן ששי) זְבָדַנִי אלהים אתי זבד טוב (ברא' ל כ). — ומצוי בספרות[2]: ומה יערב למלך רב ויתרצה ויתקרב, ומה זוֹבֵד יהי עובד למול אדון ויתערב, ותן חסדו ישו נגדו כאור יום מבלי ערב (ר"י הלוי, פזמ' ליוה"כ, תשלום אכודר', יד תתי). היה זוֹבֵד נא עבד חרד מדינך, וקחהו ונחהו עלי נחל עדנך (רמב"ע, יוה"כ, זמן הכלי). התקבצו חכמים ועמדו על עמדכם, כי זבד טוב א ז ב ד כ ם, לכו בנים שמעו לי כי יראת ה' אלמדכם (עלס לשון הרמב"ס, הקד' פי' המשנ'). והיתה תפלתו שיזמין לו ו י ז ב ד ה ו ביום ההוא זבד טוב (ר"י אברבנאל, חיי שרה). בה בשם אדם קראתני, ושמחה טובה ברכה זְבַדְתַּנִי (פזמ' ליוה"כ, ה' לשמע). אלהים לנו מחסה ונרון באבוד רשעים

---

[1]) עי' הערה לקמן. — [2]) כך הכתיב, והקרי: הזאת. והסכימו רוב המדקדקים החדשים כי הכתיב הזה אינו אלא שבוש פשוט. ואולם קצת החדשים, בטכר (ZDMG, 59, 159) וכמו"כ ברט (Bö. § 897, 3) רואים בכתיב זה צורה אמתית שהיתה במציאות בחיי הלשון, וסמך לסברה זו הוא שירמיהו שמר לנו הרבה צורות קדומות או נהוגות אולי רק בענתות, ונוכל לקבל דעתו של בטכר (שם) כי השתמש ירמיהו בצורה לא רגילה זו בקצת כונה של זלזול.

[3]) בערב' זַבד a) מתנה. — [4]) ת"א: חלק טב. רסע"ג: פווצ'ני אללה תפויצ' ג'יר. וכבר ערער עליו דונש ואמר: ופתר זבדני אלהים אותי מן לשון פ י צ ה כמו יפוצו מעיינותיך חוצה והחריב מלה משולשת שלימה ועשאה מסוכנת כמו ז ב ת חלב ודבש ואין בין זבדני וזבת תולדה כאשר אין בין הסוס הבחור לעיר השכור ומלה זו פתרונה כמשמעה מן לשון הגרי זבדני אלהים אותי זבד טוב כלומר נתן לי מ ת נ ה טובה. ע"כ. והנה טעה דונש בכונת רסע"ג, כי באמת גם רסע"ג התכון למשמעה של מתנה שישנה גם בפעל פוצ' a) הערבי. מנחם: אין למלה זאת דמיון בתורה ופתרונה לפי ענינה זבד כמו חלק. וכן רש"י וראב"ע. ריב"ג אמר כמו דונש וז"ל: הוא אצלי דומה לדברי הערב שמפילין הלשון הזה על המתנה. ע"כ. ובמשמעה זו פרשוה כל החדשים. ובספרות השתמשו בה בכונות מתחלפות אלו. — [1]) לפי קצת נוסחאות גוף ב"ם של הגניזה באה מלה זו שם בפרשה לג כד: חיך יטעם מטעמי ז ב ד ולב מבין מטעמי כזב. ובפרשה מ כט: איש משגיח על שלחן זר אין חייו למנות חיים, מגעל נפשו מטעמי ז ב ד ולאיש יודע יסור מעים. ע"כ. אך יש מקום לפקפק בגרסה זו, שאינה מתישבת היטב לפי הענין.

[2]) לפי נוסחה אחת של גוף בן סירא גני' בא פעל זה בפרשה ג כה: הוצא בת ויצא עסק ואל גבר נבון ז ב ד ה, במשמ' חבר, אך בנוסחה אחרת חברהו, ואין לברר איזו היא האמתית.

---

a) زبد

a) فوض

האומרים בתורתך מִזֻּבָּד, ומה בצע בחרתם באל הכבוד (סלית' ער"ה, אלהים). — ופָּעוּל: הַזְּבוּדִים בזבד אומרים יי' אלהינו, החנונים בחיל עונים יי' אחד (יוצר יוה"כ, האופנים כאהב). חמודים משמנים אבוסים ברבורים, זְבוּדִים דגי הים בגי יונה ותורים, קציעה ויין רקח ותירוש ויצהרים (מחז' ויטרי אלוסת). זכרו ימים מקדם הייתי פליאה, זְבוּדָה זר ומקשטה ככלה נאה (סלית' יוס ז, אל ימעט). זועה מאיבת טורף, זר משחית ושורף, זבודתך בלי תרף, זאת אויב חרף (ידע' כדרשי, מטמוני המכורג, המגיד יו). בשבת אהל מתחו, זבודיו משרתיו יצר הכינם וציינם בכחו, חתירת תפתה ערך לעוברי דברי שבחו (מחז' ויטרי הקדמה). — נִפע', יִזָּבֵד: כנפי דיר ארצכם, בהרחיבי ערי מגרש למשרתי להזבד, יצאתם לצבא קדשו מחניכם, וביד וביתר מהאבד (אזהר' רסע"ג, קנן מע"ג). כבודו כבוד למיחלים לו לכן תם נזבד זבוד, כסף שבת היכלו בלו אומר כבוד (ר"י בן אביתור, עבודה). לתורת בכורות ובכורים ולקיים מצות פריה ורביה הַזֻּבַּד זבוד (אזהר' ר"י ברגלוני, את קולך במעתי). מען רצון העיר לאשכול כופר, לא כן יהי נזבד בהדוש שפר, לנחש בקורת בד עפר ואפר (כנף רננ' פומ' לר"ת). לאיש אשר הכמה נזבד זבוד הוא (הספר) זכרון מאיר בית אוצרו (מ' ריהטי, מקדש מעט, חלק החולם). אישי תהי מנוחתו בבוד, מיום נזבד עלי זבוד, לא גער בי ולא הכלימני, וגברת על כל אשר לו שמני (ספ' בעבועים לר' זכלה 21). — ובמשמ' נתחבר: את ה' אלהיך תירא אותו תעבוד, בזה תשיג כל חפצך תפארת וכבוד, את חכמים תהיה נמנה ועם שלמים תהא נזבד זבוד (סח' יעבץ א מא). —פִּע', זִבֵּד: האל הנאמן במדה שמינית פדני, ואמת ה' לעולם עודדני, זבד טוב בחסדך זִבְּדַנִי, הדריכני באמתך ולמדני (סלית' ליל העא"כ, מנה' אויניון, אל נגלה). —הִפע', הִזְבִּיד, —כמו קל: הזבדתיך זבד טוב להחזיק בעץ החיים אשר הטבת (אזה' ר"י ברגלוני, את קולך).

זְבָדָה[1], ש"נ, — העבה והשמן המתקבץ על גבי החלב כשהוא עומד זמן מה וממנו יוציאו החמאה, **Rahm, Sahne; crème; cream**, נהוג בדבור העברי בא"י וכבר השתמשו בו בספרות[1], ועי' חָלָב, ועי' שְׁפוֹת.

***זָבָה**, ש"נ, מ"ר זָבוֹת, — אשה שהיא זָבָה: טימא בזב וטימא בזבה מה זבה מקום שמטמא בטומאה קלה מטמא טומאה חמורה אף זב וכו' (ספרא, זבים א א). טומאת האיש בלובן וטומאת הזבה בדם (שם). הזב והזבה שבדקו את עצמן ביום הראשון ומצאו טהורים וכו' הרי אלו בחזקת טהרה (שם ג ה). הזב והזבה המצורע והמצורעת בועל נדה וטמא מת טבילתן ביום (שבת קכא.). —ומ"ר: הזבין והזבות טובלין כדרכן ביום הכיפורים (תוספתא יומ' ה ה).

זְבוּב[2], ש"ז, מ"ר זְבוּבִים, — מין שרץ העוף קטן בכנפים זגות מצוי בבית בפרט בימי החֹם, והוא הזבוב הביתי, ויש מהם עֹקצים וארסיים והם הדבקים בבהמות, והזבוב המצרי, וכדומה, **Fliege; mouche; fly**: והיה ביום ההוא ישרק יי' לַזְּבוּב אשר בקצה יארי מצרים ולדבורה אשר בארץ אשור (ישע' ז יח). חמשה נהרגין בשבת ואלו הן זבוב שבארץ מצרים וצירעה שבנינוה וכו' (שבת קכא:).— והזבוב הביתי: י' נסים נעשו לאבותינו בבהמ"ק לא הפילה אשה וכו' ולא נראה זבוב בבית המטבחיים (אבות ה ה). יש לך אדם שהזבוב נופל בכוסו ומניחו ואינו טועמו (תוספתא סוט' ה ט). אליהו ז"ל שאל לרבי נהוריי מפני מה ברא הקב"ה שקצים ורמשים בעולמו אמר לו לצורך נבראו וכו' זבוב לצירעה פשפש לעלוקתה נחש לחפפית (ירוש' ברכ' ט ג). יצר הרע דומה לזבוב ויושב בין שני מפתחי הלב (גמ' שם סא.). ושאר כל מיני פורעניות המתרגשות

---

[1]) בערב' זֻבְדָה a) ובלשון ההמונ' זִבְדֶה, מהשרש זבד, שמשמש כמו בעבר' במשמ' מתנה, וגם במשמ' קצף ואופי, ומזה השם הנזכר, הדבר העולה למעלה ודומה קצת לאופי, ומכנים בערב' בשם זה גם להאופי החלבי קודם שנעשה לחמאה וגם לחמאה, כמו שגם השם חמאה בעברית שמש לשני הדברים יחד, עי' ערך חמאה, ובהיות שהשם חמאה נקבע בשמוש ביותר למה שמתהוה מזה האופי החלבי בטריפה ונדנוד, לכן יחדתי השם זבדה להאופי קודם שנתהוית החמאה. — [1]) בהשלת יב ב: ובאפה ריח של לביבות אז בא, לביבות ממולאות בגבינה ורוחצות בזבדה (לביבות מבושלות). ותשם פניה למרתף, מרתף החצר, כי שם הגבינה וכדי הזבדה (שם).

[2]) בערב' ד'באב a), באשור' זֻבֻּב, בארמ' דבבא.

---

a) زُبْدَة زِبْدَة

a) ذُبَاب

כגון חיכך חגב זבוב וצירעה ויתושין ושילוח נחשים ועקרבים לא היו מתריעין אלא צועקין (תעני׳ יד.). אם זכה אדם אומרים לו אתה קדמת למלאכי השרת ואם לאו אומרים לו זבוב קדמך יתוש קדמך (מד״ר כראש׳ ח). יש לך אדם זבוב שכן ע״ג כוסו והוא נוטלו ומניחו כמות שהוא (שם במד׳ ט). למה היה עמלק דומה לזבוב שהוא להוט אחר המכה כך היה עמלק להוט אחר ישראל (תנחומא תלא יב). — ואמר המליץ: פעמים שיחנק האדם הגדול בזבוב (מעלי׳ המדות, אהכי׳ האל). והבער בעזבו את חמודות חברו עד יגלה את קלונו, דמותו כזבוב עת יעזב כל מתום הגוף ויפול על שחינו (שירי מ׳ דרעי. לקו״ק לג). הזמן ישלח חפשי הזבוב, ויתן הנשר בכלוב (ר׳ קלוני׳, אבן בחן עז). הענק לפעמים בזבוב נחנק (עמנ׳, מחב׳ יא). — יוכנף הַזְּבוּב. משל לדבר קל והלש: גם כי אתה כרת עמי ברית בהר, והתנית לי שלום כנהר, ואחרי זאת ככנף הזבוב וכרגל הנמלה, הפרת ברית בנקלה, הכוה יעשה בתוך קהלה (רבב״א, מנח׳ קנא׳ מ). — וכמו ש״נ: ולא אצלתי מחכמת הכמים אלא כשם שזבוב הזו הטובלת בים הגדול ומשהו מחסרה (מסכ׳ סופרים יו ח). — ומ״ר: זְבוּבֵי מות יבאיש יביע שמן רוקח יקר מחכמה מכבוד סכלות מעט (קהל׳ י א). הצד זבובין ויתושין (תוספתא שבת יב ד). ארורה האדמה בעבורך שתהא מעלה לך דברים ארורים כגון יתושין ופרעושין וזבובין (מד״ר כראש׳ כ). משל לבן מלכים שהיה ישן ע״ג עריסה והיו זבובים שוכנים עליו וכיון שבא מניקתו וברחו מעליו (שם סט). אפילו דברים שאת רואה בעולם מיותרין כגון זבובים ופרעושים ויתושין אף הם בכלל בריותו של עולם (שם קהל׳, ויתרון ארץ). אמר רבי יוחנן הזהרו מזבובי בעלי ראתן (שם ויקר׳ טז). — וּזְבוּבֵי מָוֶת, יכנוי של גנאי לאנשים פהדנים: התחבאו זְבוּבֵי מָוֶת בואו בנקרת סלע הן עתה תעוז ידי אהשוף זרועי אני (ניר דוד לבלוס הכהן). — ואמר המשורר: אבל משפט הזמן יאכיל נשריו בשר רמה וצופו אל זבוביו (שירי משה דרעי הקראי, לקו״ק פג).

גז. — דבורה. — זמזום. — *יבחושין. — *יתוש. — צרעה. — קרץ.

***זְבוּבִי**, ת״ז, — כמו זבוב, מטבע הזבוב: ויתחלפו בתבניתם כי לפעמים יהיו גרגריים ויהיו יתושיים ויהיו זבוביים ויהיו שעריים (קאנון ג ג ד ב).

***זְבוּחַ**, ב״ז, — שה״פ מן זָבַח: אינו חייב אלא על דבר שיש בו מעשה כגון זיבוח וקיטור וניסוך והשתחואה (סנה׳ סג.).

זְבוּל — עי׳ זְבֻל.

***זְבוּל**, ש״ז, — שה״פ מן זָבַל, כמו *זְבוּחַ, בכונה של גנאי לעבודה זרה: אין הולכין לטרטיאות ולקרקסיאות מפני שמזבלין שם זיבול[1]) לעכו״ם (ע״ז יח:). יום זבול נילום היה והכל יצאו לזיבול נילום (פסיק׳ רבתי ו). יום נבול וזבול היה (מד״ר שה״ש א).

***זְבוּרִית**[2]), זְבָרִית, זִבּוּרִית, — נטל ישימו בתחתית האניה להחזיקה במעמד זקוף שלא תטה על צדיה, ובתחתית כלי נתונה על פני המים למשכה אל תוך המים, Ballast; lest: כלי שהטבילו דרך פיו כאילו לא טבל הטבילו כדרכו בלא זבורית[3]) עד שיטנו על צדו (מקוא׳ י א).

---

[1]) הפרוש היותר נכון של לשון זו הוא של התוספות: מזבלין מזבחים ולשון גנאי נקט. ע״כ. ועי׳ לקמן בערך זבח.

[2]) עי׳ הערה לקמן. — [3]) כך בנוסח׳, וברה״ג ולא זוברית, בערוך בשם רה״ג זיברית, במשנה עם גוף פרוש הר״מ בערב׳ זיבורית, וברש״ש בשם הערוך הזיברין, ובקצת דפו׳ הזיבורית. וכמו פקפוק הנוסח׳ כן הפקפוק בפרוש מלה זו. רה״ג פרש: לא עלתה להן נקיות וטהרה. ובאמת זה נאות לפי סגנון הלשון, כי לפני המלים עד שיטנו חסרות המלים אינו טהור כמו שכתוב שם בענין כלי שהוא צר מכאן ומכאן ורחב מן האמצע: אינו טהור עד שיטנו על צדו. אך צורת המלה זזברית זרה ואי אפשר להלמה לפי הדקדוק, שהיה צריך להיות בלשון זכר ובמשקל פועל או פֹעל. הערוך פרש ולא הטביל בית ידו, והביא גם פרושו של רה״ג, וכבר שדה הר״ש נרג בפרושו של הערוך. הרמב״ם הודה כי לא נתברר לו פרושם של דברים הללו, אמר וז״ל: וזיבורית הוא אלשי אלנאקץ אלהטיט ואלדי יריד בה הנא אנה הטביל את הכלי ולם יסתוף אטראפה באלטבילה אנ כאנת לה אטראף ווזאיד ולעל כאן לבעצ׳ אלכלים ויאדה מא כאנוא יסמונא זיבורית לא ימכן אן ידכ׳להא אלמא חת ימיל אלאנא עלי ג׳אנבה. ע״כ. ובעברית: וזיבורית הוא הדבר החסר והגרוע ומה שהוא רוצה בו כאן הוא שהטביל את הכלי ולא השלים הטבילה בקצוותיו אם היו לו קצוות ותוספות ואולי היתה לקצת הכלים תוספת שמה זיבורית ולא היה אפשר שיכנסו בה המים עד שיטה הכלי על צדו. ע״כ. ודחק גזרה זו מהשם זיבורית לקרקע כחוש אין צרך לברר, ועוד לפי פרוש זה המלה בלא היא נגד הכונה, שאדרבה אם יש להכלי זיבורית אז צריך להטותו, ולכן לא הביא הרמב״ם הלכה זו ביד החזקה כלשונה אלא שנה אותה

א.*זְבּוּרִית[1]), ש"נ, — אדמה גרועה, כחושה, לא נותנת פרי, schlechtes Feld ; terrain mauvais ; bad field : הנזקין שמין להן בעידית וב"ח בבינונית וכתובת אשה בזיבורית[2]) (גיט' ה א). אין נפרעין מנכסי יתומים אלא מן הזיבורית (שם ג). אין נפרעין מנכסים משועבדים במקום שיש נכסים בני חורין ואפילו הן זיבורית (כתוב' לה.). אין לו אלא עידית כולן גובין מן העידית בינונית כולם גובין בינונית זיבורית כולם גובין זיבורית (ב"ק ז:). — ועי' *זְבֹרִית.

ב.*זְבּוּרִית[1]), ש"נ, — קערה קטנה, **צפה**, kleiner Teller; petite assiette ; saucer : אמר לו (עשו ליעקב) הלעיטני נתן לו בזיבורית[2]) אמר לו בזיבורית את נותן לי שפוך הקדירה לתוך פי (תנחומא בובר, תולדות ד).

*זָבוּת, ש"נ, — מה שיזוב מהזוב: שבשעה שהגלה נבוכדנצר הרשע את ישראל היו בהן בחורים שהיו מגנין את החמה ביופיין והיו כשדיות רואות אותן ישופעות זבות אמרו לבעליהן ובעליהן למלך והרגום ועדיין היו שופעות זבות צוה המלך ורמסום (סנה' צב:). — ומחלת הזָב : מעשה באחד בן ארבעים שנה שבא לו חולי של זבות מפני ששכב עם אשה זונה (תוס"ת לר"י להלון ט ח א).

זבח[3]), ממנו זָבַח, זֶבַח, *זִבּוּחַ, *זְבִיחָה, מִזְבֵּחַ.

זֶבַח[4]), ש"ז, כהפס' זֶבַח, ככנ' זִבְחִי, מ"ר זְבָחִים. זִבְחֵי, — עצם פעולת הריגת בע"ח לסעודה, ועצם הסעודה,

---

בלשון אחרת במשמעה כללית : היה בו מקום שאין המים נכנסין בו עד שיטנו על צדו לא עלתה לו טבילה עד שיטנו על צדו. ע"כ. וכבר העיר ראב"ד ע"ז ואמר : זה עשה תחת שראה במשנה הטבילו כדרכו בלא זרבובית (אולי היתה זו גרס' הספר שביד הראב"ד) עד שיטהו על צדו לא ידע מהו זה ושם לו פתרון לפי שכלו. ולוי וקוה' נמשכו אחרי פרוש הערוך, בית יד, ואמרו שכך בסורית זרובא, אבל באמת זרובא בסור' אינו בית יד אלא מין קערה ארוכה, צפה. והנה הראב"ד פרש מלה זו במשמ' השם זרבובית, עי' זה הערך, ואמר : ואנו כבר הסכמנו עליו והעמדנו על מה שראינו בויק"ר (פ"ה) השותים במזרקי יין זרבוביות והוא קנישקנין והכלי שאין לו אלא נקב אחד אין המים נכנסין בכולו מפני הרוח וכשיש בו קנה פתוח מן הצד נכנסין בו. ע"כ. הרא"ש אמר : בלא זיבורית הוא צואר הכלי שהוא ארוך כמו שעושים לכלי זכוכית ואין המים נכנסין בו עד שיטנו על צדו. ע"כ. אבל לכל הפרושים קשה למה צריך דוקא להטות הכלי על צדו הלא אפשר להשקיעו עד מתחת לפני המים וימלא כלו מים ויהיו מושקים עם מי המקוה ? ועוד קשה הלשון בלא זבורית, שאדרבה לפי כל הפרושים האלה כזבורית היה צריך לאמר הטבילו בזבורית ? וכל הדחק הזה בכונת המשנה בא להם להמפרשים מפני שנעלמה מהם משמעתה האמתית של המלה זבורית או זוברית, ורק משמעת המלה הדומה לה בלשון ערבית צאבורה a), שפרשוה המלונים הערבים בזה הלשון : מא יוצ'ע פי בטן אל מרכב מן אלת'קל לית'קל ולא ימיל עלי ג'אנביה, — ר"ל מה שיושם בבטן האניה מן דבר כבד כדי שיכבד ולא יטה על צדדיה, רק היא מבארת יפה כונת ההלכה ומתישבת היטב לפי הענין והסגנון, כי אם טבל את הכלי כדרכה עם זבורית, ר"ל משקל בתחתיתה, אין צרך להטותה על צדה, כי המשקל ימשך אותה עד מתחת לפני המים, אבל בלא זבורית עד שיטנו. והנה אפשר שהמשא הזה נקרא כך על שם האבנים שמשמשים עפי"ר לזה, כי השם צבר בערב' משמש גם במשמ' אבן.

משמש בערב' גם הצרוף צבר, בצדי תחת הזין, והשם צבארה a) פרשו המלונים הערבים כך: אלארצ' אלע'ליט'ה אלמשרפה לא נבת פיהא ולא תנבת שיא. — ר"ל אדמה קשה אין בה צמח ולא תצמיח כלום.

[1]) בערב' צַבַּארַה b), ועי' הערה שלקמן. — [2]) ראו קצת החכמים בשם זה מלה רומית **sabulosa**, במשמ' אדמת חול. אך כבר החזירה לוי למקורה השמי וגזר אותה מהפעל זַבַרַ c) הערבי שמשמש גם במשמ' זרק אבנים, ואמר כי זבורית היא שדה שהכאיבוה באבנים, או שיש באדמתה אבנים. והנה כבר ראינו בהערה הקודמת, בערך זבורית, כי במקום הצרוף זבר בעברית

a) صابورة b) صبّارة c) زبر

[1]) בסור' זבורא, זבורתא, בערב' ט'רפ b). — [2]) כך הלשון בתנחומא בובר. ולא העיר המו"ל [illegible]לום על זה ולא חש שום צרך לפרש המאמר, [illegible]ר זת שסבר כי הכונה במלה זיבורית זו כמו זבורית הידועה בענין קרקע רעה. אך אין כל מקום למושג זה כאן, כי מה טעם יש במליצה זו : עשו בקש הלעיטני יתן לו יעקב בקרקע של זבורית, או אפילו נניח במאכל רע, ומה טעם שאמר לו עשו על זה : מאכל רע אתה נותן לי שפוך הקדרה אל פי ? ולכן אין ספק כדבר, שפרוש זבורית זו הוא כמו בסורית קערה קטנה, צפה, ובערב' ט'רפ בכלל צלחת ובערב' ההמונית בפרט צלחת קטנה, צפה, גם מה שישימו תחת הכוס. ועי"ז כונת המדרש לפרש המלה הלעיטני מבוארת יפה.

[3]) בערב' ד'בח c).

[4]) בערב' ד'בח d).

a) صبارة b) ظرف c) ذبح d) ذِبح

ויזבח : Schlachtung ; immolation ; slaying יעקב זבח בהר ויקרא לאחיו לאכל לחם (בראש' לא נד). אמר לצפור כל כנף ולכל חית השדה הקבצו ובאו האספו מסביב על זבחי אשר אני זבח לכם זבח גדול על הרי ישראל ואכלתם בשר ושתיתם דם (יחזק' לט יז). טוב פת חרבה ושלוה בה מבית מלא זבחי ריב (משלי יז א). — ובמליצה, הריגה גדולה במלחמה וכדומה: כי זבח לאדני יי' צבאות בארץ צפון (ירמ' מו י). כי קרוב יום יי' כי הכין יי' זבח הקדיש קראיו (צפנ' א ז). והיה ביום זבח יי' ופקדתי על השרים ועל בני המלך (שם ח). — ובפרט זבח של קרבן להאלהות, Opfer ; sacrifice : ואם זבח שלמים קרבנו אם מן הבקר הוא מקריב וכו' ושחטו פתח אהל מועד (ויקר' ג א-ב). אשר יעלה עלה או זבח (שם יז ח). לא לעולה ולא לזבח (יהוש' כב כח). וסרני פלשתים נאספו לזבח זבח גדול לדגון אלהיהם ולשמחה (שפט' יו כג). בזבח ובמנחה (ש"א ג יד). מהר עתה כי היום בא (שמואל) לעיר כי זבח היום לעם ברמה (שם ט יב). ועתה כל נביאי הבעל כל עבדיו וכל כהניו קראו אלי איש אל יפקד כי זבח גדול לי לבעל (מ"ב י יט). זבח רשעים תועבת יי' (משלי יה ח). כי חסד הפצתי ולא זבח (הוש' ו ו). למה תבעטו בזבחי ובמנחתי (ש"א ב כט). — זבח הימים, שעושים מדי שנה בשנה ביום קבוע : ויעל האיש אלקנה וכל ביתו לזבח ליי' את זבח הימים (ש"א א כא). נשאל נשאל ממני דוד לרוץ בית לחם עירו כי זבח הימים שם לכל המשפחה (שם כ ו). — זבח משפחה : ויאמר שלחני נא כי זבח משפחה לנו בעיר (שם כט). — וכרת ברית על זבח : אספו לי חסידי כרתי בריתי עלי זבח (תהל' נ ה). — ומ"ר : גם אתה תתן בידנו זבחים ועלת ועשינו ליי' אלהינו (שמות י כה). הזבחים ומנחה הגשתם לי במדבר (עמוס ה כה). ותקראן לעם לזבחי אלהיהן (במד' כה ב). לעבד את עבדת יי' לפניו בעלותינו ובזבחינו [1]) ובשלמינו (יהוש' כב כז). לא הביאת לי שה עלתיך וזבחיך לא כבדתני (ישע' מג כג). לא על זבחיך אוכיחך ועולתיך לנגדי תמיד (תהל' נ ח). למה לי רב זבחיכם יאמר יי' שבעתי עלות אילים וחלב מריאים ודם פרים וכבשים ועתודים לא חפצתי (ישע' א יא). והביאו לבקר זבחיכם לשלשת ימים מעשרתיכם (עמוס ד ד). כה

— [1]) בקצת ספרים ובזבחנו חסר.

אמר יי' צבאות אלהי ישראל עלותיכם ספו על זבחיכם ואכלו בשר (ירמ' ז כא). עלותיכם לא לרצון וזבחיכם לא ערבו לי (שם ו כ). לא יסכו ליי' יין ולא יערבו לו זבחיהם (הוש' ט ד). אשר חלב זבחימו יאכלו (דבר' לב לח). — וגם זבחות, זבחותם: ויבשו מזבחותם [1]) (הוש' ד יט).

זָבַח, פ"י, עת' יזבח, זבח, זבח, זבח, זבחו, יזבחהו, — הרג, שחט בהמה, schlachten ; égorger ; to slaughter animals : וזבחת מבקרך ומצאנך אשר נתן יי' לך כאשר צויתיך ואכלת בשעריך בכל אות נפשך (דבר' יב כא). ואכלתם חלב לשבעה ושתיתם דם לשכרון מזבחי אשר זבחתי לכם (יחזק' לט יט). רק בכל אות נפשך תזבח ואכלת בשר (דבר' יב יה). ויזבח יעקב זבח בהר (בראש' לא נד). ויזבח בלק בקר וצאן וישלח לבלעם ולשרים אשר אתו (במד' כב מ). ויזבח אדניהו צאן ובקר ומריא (מ"א א ט). ויקח את צמד הבקר ויזבחהו ובכלי הבקר בשלם הבשר ויתן לעם ויאכלו (שם יט כא). ולאשה עגל מרבק בבית ותמהר ותזבחהו ותקח קמח ותלש ותפהו מצות ותגש לפני שאול ולפני עבדיו ויאכלו (ש"א כח כד-כה). הוי רעי ישראל וכו' את החלב תאכלו ואת הצמר תלבשו הבריאה תזבחו הצאן לא תרעו (יחזק' לד ב-ג).—ובפרט זבח זבח קרבן לאלהים, Opfern ; immoler ; immolat : ויזבח שלמה את זבח השלמים אשר זבח ליי' (מ"א ח סג). שלח את העם לזבח ליי' (שמות ח כה). למען זבח ליי' אלהיך (ש"א יה יה). בזבחו את הזבחים (ש"ב יה יב). זבח לאלהים תודה ושלם לעליון נדריך (תהל' נ יד). לכו זבחו לאלהיכם בארץ (שמות ח כא). לא תזבח ליי' אלהיך שור ושה אשר יהיה בו מום (דבר' יז א). לא תזבחנו ליי' אלהיך (שם יה כא). כי תועבת מצרים נזבח ליי' אלהינו (שמות ח כב). על כן הם צעקים לאמר נלכה נזבחה לאלהינו (שם ה ח). לא תיראו אלהים אחרים וכו' ולא תזבחו להם כי אם את יי' וכו' אתו תיראו ולו תשתחוו ולו תזבחו (מ"ב יז לה-לו). וכי תזבחו זבח שלמים ליי' לרצנכם תזבחהו (ויקר' יט ה). ולא יזבחו עוד את זבחיהם לשעירם (שם יז ז). על כן אני זבח ליי' כל פטר רחם הזכרים (שמות יג יה). עוד העם זבחים בבמות (דהי"ב לג יז). — וזבח אדם, הרג אותו : הנה בן נולד לבית דוד יאשיהו שמו

— [1]) כך ברוב הספרים. ובקצת ספר' מזבחותם.

וְזָבַח עליך את כהני הבמות (מ"א יג ג). וַיִּזְבַּח את כל כהני הבמות (מ"ב כג כ). ותקחי את בניך ואת בנותיך אשר ילדתי לי וַתִּזְבָּחִים להם לאכול (יחזק' יז כ).
— פִּע', זִבַּח, — כמו קל בנחין הפעולה: ולכל הפסילים אשר עשה מנשה אביו זִבַּח אמון ויעבדם (דה"ב לג כב). זיבח וקיטר וניסך בהעלמה אחת אינו חייב אלא אחת (שבת עב:). וישפכו דם נקי דם בניהם ובנותיהם אשר זִבְּחוּ לעצבי כנען (תהל' קו לח). בגלגל שורים זִבֵּחוּ (הוש' יב יב). רק בבמות הוא מְזַבֵּחַ ומקטיר (מ"א ג ג). רק העם מְזַבְּחִים בבמות (שם ב). מְזַבְּחִים צאן ובקר אשר לא יספרו ולא ימנו מרב (דה"ב ה ו). וכן עשה לכל נשיו הנכריות מקטירות וּמְזַבְּחוֹת לאלהיהן (מ"א יא ח). כן עשה בבית אל לְזַבֵּחַ לעגלים אשר עשה (שם יב לב). להם (לאלהי ארם) אֲזַבֵּחַ ויעזרוני (דה"ב כח כג). על כן יְזַבֵּחַ להרמו ויקטר למכמרתו כי בהמה שמן חלקו (חבק' א יו). על ראשי ההרים יְזַבֵּחוּ ועל הגבעות יקטרו (הוש' ד יג).
— נִפע', *נִזְבַּח, — שזבחו אותו: לשם ששה דברים הזבח נזבח לשם זבח לשם זובח לשם השם לשם אישים לשם ריח לשם ניחוח (זבח' ד ו). כל הזבחים שנזבחו שלא לשמן כשרים (שם א א). שעילו (החסידים) אותי ונזבחו על שמי (ירוש' סנה' כט ג).
— פֻּע', *זֻבַּח, מְזֻבָּח: חזירים גם מזובחים. תמור אלים מנותחים, מקים דבירי ואולמי, מקום ועוד קהל עמי (שירי מ' דרעי הקראי, לקו"ק סז).

א.*זְבִיחָה, ש"נ, — שה"פ מן זָבַח: זביחה בכלל היתה ולמה יצאת להקיש אליה ולומר לך מה זביחה מיוחדת שהיא עבודת פנים וכו' (סנה' ס:). זבח פסח הוא שתהא זביחה לשם פסח (זבח' ז:). אמר לו (משה להקב"ה) הזכר לבהוריהם ששלחתים והקריבו לפניך זבחים וכו' אמר להם עברו על הזביחה שנאמר ויזבחו לו (מד"ר שמות מג). שיקדים הלחם לזביחת האיל שאין הלחם קדוש א.א בדם הזבח (שם במד' י). זבח שלמים זביחה לשם שלמים (רש"י פסח' סא.). שתהא זביחתו לשם פסח (שם ס.). — ואמר הפיטן: מזבח בהיותו וקדשים לִזְבִיחָה, והביא איש את זבחו וחטאתו נמחה, אפס אני מכהן ואין זבח ואין מנחה, תודתי זְבִיחָתִי ושיחתי מנחתי (סליח' ג עשי"ת, שחר קמתי). ואין כהן אשר יכהן לכפר את חטאים, ואין מנחה ואין זְבִיחָה ואין לשכת הטלאים (סמא"ל, סליח' ר"ה, ישראל).

ב.*זְבִיחָה, ש"נ, — מחלה בגרון שמחנקת את החולה, כמו זַאֲבָה, Angina: כי אם תהיה היגיעה בקול תתחדש החולי הנקרא זביחה (פרקי משה ג). הזביחה היא כל עילה שהיא בגרון שיחשוב בעליה ממנו צרות מות בעת הבליעה (שם ט). הזביחה היא מורסא תהיה בגרון (שם כג). והזביחה היותר בטוחה מה שלא יקשה הנשימה עמה (קאנון ג ט ה).

א.זבל, ממנו זְבֻל, זָבַל, זְבֻלָּה.

זְבֻל[1], זבול, ש"ז, מ"ר זבלים, זבולים, — א) משכן, דירה, מכון Wohnung; habitation: בנה בניתי בית זְבֻל לך מכון לשבתך עולמים (מ"א ח יג). הבט משמים וראה מזבל קדשך ותפארתך (ישע' סג יה). — ואמר המליץ: שלשה אין צרי אל מחלתם עני בנו ידי עצלה זבולו, ושנאה מפני קנאה ומכאוב אשר תשיג ימי זקנה גבולו (בן המלך והנזיר כה). — ב) *כנוי לשמים: אפילו אותם שפשטו ידיהם בזבול יש להם בטחון לקרבן אי אפשר שכבר פשטו ידיהם בזבול (ירוש' ברכ' ט ב). — ואמר המשורר: תקרב רב בחסדך דך להדרך, ויורוק רוק בקדר דר זבולו (ר"מ דרעי הקראי, לקו"ק ע). הבט שרי תבל גאו לעלות לִזְבֻל ויהרסו (ר"י תריזי, הענק ג).

זָבַל, פ"י, עת' יִזְבֹּל, יִזְבְּלֵנִי, — זָבַל את פלוני, קבע דירתו התמידית עם פלוני, bei Jem. wohnen; demeurer avec qqn; to dwell with: ותאמר לאה זבדני אלהים אתי זבד טוב הפעם יִזְבְּלֵנִי[2] אישי כי ילדתי לו ששה בנים (בראש' ל כ).

ב.זבל, ממנו *זֶבֶל, *זִבֵּל, *זִבּוּל.

***זֶבֶל**[3], ש"ז, מ"ר זְבָלִים, — דֹּמֶן שמשימים על אדמת זרע כדי לטיבה, להגדיל כחה ולהשיב לה קצת

---

[1]) לא נתברר מקור מלה זו, וסוברים רוב החכמים כי זה שרש עברי מיוחד, בלי אח בשאר הלשונות השמיות. ואולי יש קצת קרוב בין שרש זה ובין השרש הערבי וטנ a), במשמ' שכן, דר, שהה במקום, בחר לו המקום למקום דירתו הקבוע.

[2]) קרובה ההשערה כי זה הפעל הובא כאן כדי לפרש השם זבולון, שהכתוב בעצמו רצה ס"מ לסמכו גם על ענין זבד. ויש משבשים ומגיהים כאן הגהות מתחלפות.

[3]) בערב' זבל b).

a) وطن b) زبل

חמרים שהצמח לקח ממנהיק בינתו ממנה. Dünger fumier, engrais ; manure : אין טומנין לא בגפת ולא בזבל ולא במלח (שבת ד א). זבל וחול הדק כדי לזבל קלח של כרוב (שם ח ה). ויוצאין (דמי הקרבנות) לנחל קדרון ונמכרין לגננין לזבל (יומא ה ו). אין פוסקין על הזבל אלא אם כן היתה לו זבל באשפה (ב"מ ה ז). רבי יוסי אומר אף לא (זורעים תחת הע"ז) ירקות בימות הגשמים מפני שהנמיה נושרת עליהן והוה להן לזבל (ע"ז ג ח). הזבל שבחצר מסלקין אותו לצדדין שברפת ושבחצר מוציאין אותו לאשפה (פסח' נה:). מרחיקין את הגפת ואת הזבל ואת המלח ואת הסיד ואת הסלעים מכותלו של חבירו שלשה טפחים (ב"ב יז:). מותר לאדם להוציא זבל מן הסהר של צאן ונותן לתוך שדהו כדרך כל מכניסי זבל (רמב"ם, שמיט' ויובל ב ד). עושה אדם את זבלו אוצר (שבי' ג ג). מוציא אדם זיבלו וצוברו על פתח ביתו ברשות הרבים (תוספתא ב"מ יא ח). — ומ"ר: מאימתי מוציאין זבלין לאשפתות משיפסיקו עובדי עבודה (שבי' ג א). המוציא את תבנו ואת קשו לרשות הרבים לזבלים והוזק בהן אחר חייב בנזקו (ב"ק ג ג). מוכרין ומוציאין זבלים ערב שביעית (תוספתא שבי' א ד). רבי יהודה אומר בשעת הזבלים פורק אדם זבלו בפתח הצירו ברשות הרבים כדי שיתפרך ברגלי אדם ובהמה (ירוש' סוף ב"מ יב ג). — ובהשאלה, הפֶּרש שבגוף: שלשה מרבין את הזבל וכופפין את הקומה ונוטל אחת מחמש מאות ממאור עיניו של אדם ואלו הן פת קיבר ושכר הדש וירק (ערוב' נה:). (עשה נח בתיבה) תחתיים לזבלים שניים לו ולבניו ולטהורים והעליונים לטמאים (מד"ר ברא' לא). — *בית זבלים, שדה שנטיבה בזבלים: אין מביאין (מנחות) לא מבית הזבלים ולא מבית השלחים ולא מבית האילן (מנח' ח ב).

***זִבֵּל**, פ"י, — שָׂם זבל על פני השדה, טֵיֵב בזבל, düngen ; fumer ; to manure : מזבלין ומעדרין במקשאות ובמדלעות עד ר"ה (שבי' ב ב). עד כמה מזבלין עד שלש שלש אשפתות לבית סאה של עשר עשר (שם ג ב). זבל וחול הדק כדי לזבל קלח של כרוב (שבת ח ה). עד מתי מותר לזבל כל זמן שמותר לחרוש מותר לזבל (תוספתא שם א ד). שאין מזבלין (בשנת השמיטה) ואין מפרקין ואין מאבקין ואין מעשנין באילן (מו"ק ג.). השדה הזו כל זמן שאתה מזבלה ומעדרה היא עושה פירות (מד"ר ברא' עב). וכשיזבלו את כל הדיר מניה דופן אחד מדפני הדיר ועושה דיר אחר בצדו נמצא מזבל בתוך שדהו בית ארבעת סאין (רמב"ם, שמיט' ויובל ב ד).

—נִתפ', *נִזדַבֵּל, —ששמו עליו זבל: שדה שנזדבלה בזבל עכו"ם וכו' תזרע (ע"ז מט.).

—נִפע', *נִזְבַּל, —ששמו עליו זבל: נזבלה (השדה) שהוליך הזבל בעגלות (רש"י מו"ק יג.).

—פֻּע', *זֻבַּל, מְזֻבָּל: שמא לא ימצא לו זבל ונמצא מזבל את אותו מקום ולא כבר הוא מזובל מערב שביעית (ירוש' מו"ק א פ:).

—הָפע', *הֻזְבַּל, הוּזְבַּל: כגון שנכנס נהר בשדהו אף על פי שלסוף תוזבל השדה ותשביח עכשיו רעה היא אצלו (אבודרהם קכ).

***זַבָּל**, ש"ז, מ"ר זַבָּלִים, —מי שאומנותו לשים זבל על השדה: פעם אחת השכמתי ומצאתי הזבלים והתבנים (מד"ר שה"ש א).

זְבֻלָּה, ש"נ, — כמו זְבֻל: שמש ירח עמד זְבֻלָה[1]) לאור חציך יהלכו (חבק' ג יא), כמו בִּזְבֻל.

***זַבֶּלֶת**, ש"נ, — המקום שמניחים צבורי הזבלים בשדה: מוציא אדם זיבלו וצוברו על פתח ביתו ברשות הרבים להוציאו לזבלתו (תוספתא ב"מ יא ח).

זבן[2]), ממנו *זִבֵּן.

***זִבֵּן**, פ"י, — מכר, verkaufen ; vendre ; to sell : הולכים אנו ומביאים מלח ומזבנים עד שלא יביאנו אחרים (ילק' במעוני, תהל' יב).

*זָבָן, — עי' זוּבָן.

א. זָג[3]), ש"ז, מ"ר זַגִּים, —הקלפה הדקה הזגה של הענבים, Haut der Beere ; peau de raisins ; skin of grapes : כל ימי נזרו (של הנזיר) מכל אשר יעשה

---

[1]) יש מגיהים ומנקדים ל חלומה ה במקום ו.

[2]) בארמ' זְבַן. וגם בערב' זבונ a) ככר החליט פרנק' שהוא שאול מארמ' (Frän. 189).

[3]) סוברים ע"ש שהיא זגה כמו זכוכית, ועי'

---

a) زبون

מגפן היין מחרצנים ועד זג[1]) לא יאכל (במד' ו ד). (אין טומנים חמים לשבת) לא בתבן ולא בזגים ולא במוכים ולא בעשבים (שבת ד א). החרצנים והזגין של עובדי אלילים אסורין ואיסורן איסור הנאה (ע"ז ב ז). והייב על היין בפני עצמו ועל הענבים בפני עצמן ועל החרצנים בפני עצמן ועל הזגים בפני עצמן ראב"ע אומר אינו חייב עד שיאכל שני הרצנים וזגן (נזיר ו ב). התורם את הבור צריך שיכוין את לבו על מה שבחרצין ועל מה שבזגין (תוספתא תרומ' ג ו). וסחיטת פירות תולדה דדש היא שמפרקן מתוך זג שלהן כמפרק תבואה מקש שלה (רש"י ביצה ג.). מופקדין הן (המשקין) בתוך הזג ואינן חיבור לו אלא כמי שנותנן בכלי וכשנטמא הזג לא נטמא משקה בכלל זג (הוא, פסח' לג:). וכן לא ימכור אדם את גפתו ואת זגיו למי שאינו נאמן על המעשרות להוציא מהן משקין (רמב"ם מעשר ב ו).

ב. °**זַג**, ש"ז, —כמו זוג, פעמון: והפעמונים הם זגים עם הענבלים שבתוכם (סמ"ג, מ"ע קעג). הבנים יוצאין בזגין הארוגים להם בכסותן אבל אם אינם ארוגים להם לא (הלכות או"ח, שבת שא כג), ועי' ב. זוג.

ג. ••**זַג**[2]), ש"ז, — שאפשר לראות דרך בו, כמו הזכוכית, durchsichtig ; transparent, משתמשים בו בדבור העברי בא"י והשתמשו בו גם בהעתונים.

הערה שלקמן. — [1]) כבר נחלקו ר' יהודה ור' יוסי במשמ' מלה זו: אלו הן החרצנים ואלו הן הזגים החרצנים אלו החצונים הזגים אלו הפנימים דברי רבי יהודה רבי יוסי אומר שלא תטעה כזוג של בהמה החצון זג והפנימי עינבל (נזיר ו ב). אונק' תרגם מפורצנין ועד עצורין, ואעפ"י שהעיד רב יוסף (גמ' שם לט.) שאונק' תרגם כר' יוסי, מ"מ יש לפקפק בדבר מה היתה כונתו של אונק' בהמלה עצורין, שקצת קשה להחליט שעצורין הם הקלפה החיצונה. עכ"פ השם פורצנין, שאין ספק בדבר שמשמעתו היא גרעיני הענבים, שכך הוא משמש במקומות רבים בתלמוד גם בצורתו המשנה קצה פרצידא, וכן בערב' פִרְצִד a), מעיד שהכונה בזג היא להקלפה, ואעפ"י שהמשנה (שבת ד א) השתמשה בזג כנראה במשמ' גרעינים, שהרי קצת קשה לחשב כי ממנו חמין בתוך קלפות הענבים, ואולי גם הרמב"ם (מעש' ב ו) כונתו להגרעינים, עכ"פ רש"י בודאי השתמש בזג להקלפה, וכן נתקבל השמוש בספרות.

[2]) בארמ' זיג, וממנו זגיגותא, והיא זכוכית, וכמו"כ זגג.

a) فرصد

ד. °**זָג**[1]), זאג, —גוף דומה קצת במראהו לזכוכית, והוא מלה מתכותי, בפרט מלח גפרית הנחשת, Vitriol ; זאג הוא ויטריאולא וכו' המהות ההפרש בין הזגים הלבנים האדומים והמכורכמים והירוקים וכו' וכבר חשב גאלינוס כי הזאג האדום יולד מהקלקט' (קאנון, לוח הסמים). להפסיק דם הנוזל תשחוק גפרית שני חלקים וזאג חלק וגפת (מ' אלדבי, ש"א ד ג).

זגג, ממנו *זַגָּג, °זִגֵּג, *זגגי.

***זַגָּג**[2]), ש"ז, מ"ר זַגָּגִים, — עושה זכוכית, מתקן זכוכית, Glaser ; vitrier ; glas- maker : מביאין כלים מבית האומן כגון כד מבית הכדד וכוס מבית הזוגג אבל לא צמר מבית הצבע (מו"ק יג:). משל לעירוני שהיה עובר לפני חנותו של זגג והיה לפניו קופה מלאה כוסות (מד"ר כרא' יט). לזגג שהיתה בידו קופה מלאה כוסות דיוטריטין (שם רות א). — ומ"ר: כבשן של סיידין ושל זגגין ושל יוצרים טהורה (כלים ח ט). שלש מטות הן העשויה לשכיבה טמאה מדרס של זגגין טמאה טמא מת ושל סרגין טהורה (שם כד ח). נפש מאזנים תלויה באויר שלשה טפחים וכו' ושל צמרין ושל זגגין תלויה באויר שני טפחים וגבוה מן הארץ שני טפחים (כ"ב פט.). הקדרין והזגגין שהיו מהלכין זה אחר זה נתקל הראשון ונפל ונתקל השני בראשון (כ"ק לא.). —ואמר המשורר: מה מאד חטא הזגג הארור, צפונה הטאתו ועונו צרור, אשר לא עשה הכוסות לדמיון הקדרה והפרור, כי אז יצאנו מעבדות לשהרור (עמנ', מחב' כה).

°**זִגֵּג**, פ"י, —עשה זכוכית: כי הנה כזכוכית ביד הַמְזַגֵּג, ברצותו חוגג וברצות ממוגג, כן אנהנו בידך מעביר זדון ושוגג (מער' ליל יוה"כ, כי הנה כחומר). —ואמר המשורר: ומי אתה אדוני, אני זגזגאל בנדבה ענני, האם הַמְזַגֵּג לארבות שמים, לא כי הסופר לבני מרום אני (יל"ג, בירח בלילה ה).

— פֻעַ', °זֻגַּג, מזוגג, — נתכסה כזכוכית: וישחק שני זוזים כסף מזוגג בריח העפרת (קאנון, מזכר' הרפוא').

— נתפ', נִתְזַגֵּג: זוז זהב מוצק בכור וכו' עד שיתזגג הזהב וישחק (קאנון, מזכ' הרפואה).

[1]) בערב' זאג a), מפרסית.
[2]) בערב' זַגַּאג b)

a) زاج b) زَجَّاج

***זַגָּגִי**[1]), ת"ז, — כמו זַגָּג, או מוכר זכוכית: למה הדבר דומה למי שהיה יודע ג' אומניות זהבי ויוצר וזגגי כל מי שהיה מחבבו היה קורא אותו בנו של זהבי וכל מי שהוא שונאו היה קורא אותו של זגג (מד"ר במד' ב).

***זִגֵּג**, פ"י, — זִגֵּג את השמן וכדומה, עשהו זך וצלול, klären ; clarifier ; clarify: אי זהו שפיר מרוקם שאמרו כל שתחילת בריתו דומה לרשון אין בודקין אותו במים מפני שהן עזין ועוכרין אותו אלא בשמן מפני שהוא מתון ומזגזג (ירוש' נדה ג כד).

***זַגְזַגְאֵל**, ש"ז, — שם מלאך: שהיתה תפלתו (של משה) מעין שם המפורש שלמד מן זגזגאל רב וסופר של בני מרום (מד"ר דבר' יא). וירד הקב"ה משמי שמים העליונים ליטול נשמתו של משה ושלשה מלאכי השרת עמו מיכאל וגבריאל וזגזגאל מיכאל הציע מטתו של משה וגבריאל פירוס בגד של בוץ מראשותיו וזגזגאל מרגלותיו (שם). — ואמר המשורר: ידעתי מי אתה הוא הקדימני, אתה המשורר פלמוני אלמוני, אמנם כן הוא ומי אתה אדוני, אני זגזגאל בנדבה ענני, האם המוזג לארבות שמים, לא כי הסופר לבני מרום אני (יל"ג, בירח בלילה א). על דבשת ההנופה עליתי שמים, ואמצא זגזגאל פרקו אז ישיר, ואגש ואספק לו על הכתפים, ברוח נגידים ובעזות בעשיר, השלום זגזגאל ידידי קראתי, לא עוד משורר אני לא בנור אעירה, עשרתי מצאתי הון ולבקרך באתי, ויפסוק זגזגאל פרק השירה, ויסב אלי על כף רגל עגל, ויקרא שמח לך לבי ויגל (שם ב).

זֵד, ת"ז, מ"ר זֵדִים, — גבה לב ורע וקשה והצוף, übermütig ; outrecuidant ; proud: זד יהיר לץ שמו עושה בעברת זדון (משלי כא כד). — ואמר בן סירא: תן לטוב ומנע מרע הקיר מך ואל תתן לזד (כ"ס גני' יב ז). — ומ"ר: ופקדתי על תבל רעה ועל רשעים עונם והשבתי גאון זֵדים וגאות עריצים אשפיל (ישע' יג יא). וכל האנשים הַזֵּדים אמרים אל ירמיהו שקר אתה מדבר (ירמ' מג ב). הנה היום בא בער כתנור והיו כל זֵדים וכל עשה רשעה קש ולהט אתם היום הבא (מלא' ג יט). אלהים זֵדים קמו עלי ועדת עריצים בקשו נפשי (תהל' פו יד). גערת זֵדים ארורים השגים ממצותיך (שם קיט כא). זֵדים הליצני עד מאד מתורתך לא נטיתי (שם נא). כרו לי זֵדים שיחות (שם פה). ערב עבדך לטוב אל יעשקני זֵדים (שם קכב). למינים ולמלשינים אל תהי תקוה וכל הזדים כרגע יאבדו וכו' שובר אויבים ומכניע זדים (תפי' י"ח, למינים). — ואמר המקונן: מבפנים ומבחוץ להצמית אמוני, כי בני זֵדים צללו צפוני (קינ' לת"ב, איכה תפארתי).

1) בערב' זַגָּאגִי a).

a) زجاجي

א. זדה[1]) ממנו *זדה.

***זדה**[2]), ש"נ, — סדק וקרע בתוך סלע וכדומה, Riss ; fissure: ובעוד שלש אמת [להנקב] [נשמע] קל אש קרא אל רעו כי הית זדה[3]) בצר מימן (כתב' השלח, שורה ב-ג).

ב. זדה, ממנו זֵד, זָדוֹן, *זְדוֹנִי *זְדוֹנִיּוּת.

זָדוֹן, ש"ז, מ"ר זְדוֹנִים, *זְדוֹנוֹת, — א) מדת הזֵד, כונה רעה וגאות רשע, Mutwille ; témérité ; temerity: והאיש אשר יעשה בְזָדוֹן לבלתי שמע אל הכהן העמד לשרת שם את יי' אלהיך או אל השפט ומת האיש ההוא (דבר' יז יב). אשר ידבר הנביא בשם יי' ולא יהיה הדבר ולא יבא הוא הדבר אשר לא דברו יי' בְזָדוֹן דברו הנביא לא תגור ממנו (שם יח כב). בא זָדוֹן ויבא קלון (משלי יא ב). תפלצתך השיא אתך זְדוֹן לבך (ירמ' מט טז). ויחר אף אליאב בדוד ויאמר למה זה ירדת ועל מי נטשת מעט הצאן ההנה במדבר אני ידעתי את זְדֹנְךָ ואת רע לבבך כי למען ראות המלחמה ירדת (ש"א יז כח). כן הובר אל איש זדון ומתגלל בעונתיו (כ"ס גני' יב יד). עד ימחץ מתני אכזרי ולגוים ישיב נקם, עד יוריש שבט זדון ומטה רשע גדועיגדע (שם לב כב-כג). וחייב על זדון השבועה ועל שגגתה עם זדון הפקדון (שבוע' ה א). זה הכלל כל חייבי

1) עי' הערה לקמן.

2) בערב' צדע a), ודומה לו בעברית סדק. ועי' הערה שלקמן. — 3) הפעל הית מוכיח כי המלה זדה הכתובה אחריה היא ש"נ, ולפי הענין היותר נכונה היא משמעה זו, והסכימו לזה רוב החכמים. ויש מי שפרשוה במשמ' בת-קול.

a) صدع

חטאות אינן חייבין עד שתהא תחלתן וסופן שגגה תחלתן שגגה וסופן זדון תחלתן זדון וסופן שגגה פטורין (שבת יא יו). אין בין שבת ליום הכפורים אלא שזה זדונו בידי אדם וזה זדונו בכרת (מגי׳ א ה). קצר וטחן כגרוגרת בשגגת שבת וזדון מלאכות וחזר וקצר וטחן כגרוגרת בזדון שבת ושגגת מלאכות ונודע לו על קצירה וטחינה של שגגת שבת וזדון מלאכות. וחזר ונודע לו על קצירה ועל טחינה של זדון שבת ושגגת מלאכות (שבת ע:). יחזור עליהם (על המצריים) הגלגל ויחזיר עליהם זדונם (מכי׳ בשלח ב ו). —ומ״ר: גדולה תשובה שזדונות נעשות לו כזכיות (יומ׳ פו:). —ואמר המליץ: שמר נא לבך מכל זְדוֹנִים, ותלבש את בגדיך לבנים (רס״ג, מוסר השכל, ירח האל). — ואמר הפיטן: גלי ים רמו, וכחומה קמו, בצאתי ממצרים, זְדוֹנִים שטפו, ועל ראשי צפו, בצאתי מירושלם (קינ׳ לת״ב, אם תוקד). על הר ציון צדו שאוני מדני, צפו על ראשי ציון זְדוֹנַי, צמתו בנוב לעמוד זְדוֹנַי, צוד נצרת לעורר מדני (שם, שבת סורו מני). ירושלם שממה ועריה נצתו בִּזְדוֹנַי, השלך חטאתיה במצולות זְדוֹנַי, והעלה לראש בזכות איתני (סליח׳ ג עשי״ת, ירושלם). — ב) גם שם כנוי למי שיש בו מדת הזֹד, כנוי להעם הבבלי: הנני אליך זָדוֹן נאם אדני יי׳ צבאות כי בא יומך עת פקדתיך וכשל זָדוֹן ונפל (ירמ׳ נ לא-לב). —ואמר ב״ס: אל תבחר בזדון מצליח זכר כי עד מות לא ינקה (כ״ס גני׳ ט יב). —ומ״ר: האמתנין והגפתנין והזחתנין והזדונין ועזי פנים ובעלי זרועות עליהם הכתוב אומר כי זרועות רשעים תשברנה (דא״ר ג).

זְדוֹנִי, ת״ז, נקב׳ זְדוֹנִית, — מטבע הזדון: אבל מיראתו את עשו בנו שהיה רשעובליעל וזדוני הראה עצמו כאלו לא נסתפק בו מעולם (ר״י אברבנאל, תולדות). שהבשר מוליד באדם דם זדוני ואכזרי ומפני זה תמצא שהחיות הטורפות אוכלות הבשר הם אכזוריות ורעות (שם, בשלח). אחרי שביארה הנה שלא היה זה מפני שכרות הזשיפה לבאר שאינו גם כן להיותה קשת רוח דברנית זדונית ולזה אמרה אל תתן את אמתך לפני בת בליעל (שם, ש״א א טו).

זְדוֹנִיּוּת, ש״נ, —סגולת הזדון: והכוונה שהזדוניות שבהם מושלך שם מתחת כסא הכבוד ולא נשאר בלתי אם חלק השגגה שהוא נקל להתכפר (רמ״ע מפאנו, אמר׳ טהור׳, חקו״ד א ג).

זֶה[1], — מלת הרמז במקום גוף זכר, dieser; ce, celui; this, ויבוא א) לבדו: ויקרא את שמו נח לאמר זֶה ינחמנו ממעשנו (בראש׳ ה כט). לא יירשך זֶה (הבן בית שהזכיר אברהם) כי אם אשר יצא ממעיך (שם יה ד). ותהר עוד ותלד בן ותאמר כי שמע יי׳ כי שנואה אנכי ויתן לי גם את זֶה (שם כט לג). ויאמר יעקב כאשר ראם (את המלאכים הנזכרים למעלה) מחנה אלהים זֶה (שם לב ג). ותקח המילדת ותקשר על ידו (של הילד הראשון) שני לאמר זֶה יצא ראשנה (שם לח כח). אתם ידעתם כי שנים ילדה לי אשתי ויצא האחד מאתי וכו׳ ולקחתם גם את זֶה מעם פני וקרהו אסון (שם מד כז-כט). ויבא בין מחנה מצרים ובין מחנה ישראל וכו׳ ולא קרב זֶה אל זֶה כל הלילה (שמות יד כ). הנה האיש אשר אמרתי אליך זֶה יעצר בעמי (ש״א ט יז). ובני בליעל אמרו מה ישענו זֶה ויבזהו (שם י כז). חסר משגעים אני כי הבאתם את זֶה להשתגע עלי (שם כא יו). ובמה יתרצה זֶה אל אדניו (שם כט ד). שימו את זֶה בית הכלא (מ״א כב כז). האלהים אני להמית ולהחיות כי זֶה שלח אלי לאסף איש מצרעתו (מ״ב ה ז). וקרא זֶה אל זֶה ואמר קדוש (ישע׳ ו ג). — ואמר בן סירא: כפרח עלה על עץ רענן שזה נובל ואחר צומח (ב״ס גני׳ יח). ולא זה וזה שיש בהן רוח חיים כהרי האש שאין בו רוח חיים (ב״ק א א). זה בא בחביתו וזה בא בקורתו נשברה כדו של זה בקורתו של זה פטור שלזה רשות להלך ולזה רשות להלך (שם ג ה). שאדם טובע כמה מטבעות בחותם אחד וכולן דומין זה לזה (סנה׳ ד ה). זה מושך אצלו וזה מושך אצלו (שם ג ג). השוכר את האומנין והטעו זה

[1]) בכנענית ז, אז, בערבית ד[a], בערב׳ הדרומית ד׳נ, ד׳ת, בארמ׳ דֵן, דנא. והנה הסגול מעיד שגם בעברית אמרו זה בזין פתוחה, ורק בזמן מאוחר נטו לקול הסגול, וכן בנקוד האשורי: וכן כל סגול אצלנו בסוף המלה כשהוא מוטעם יהיה אחריו נח נראה או נח נסתר תמורת פתח גדול הוא כמו אש״ר אמ״ת גרז״ן כרם״ל אמרפ״ל נגל״ה עוש״ה מקנ״ה ז״ה ודלא כהורד״ק שהוא תמורת צירה (מבוא לנקוד האשורי 54), וכך קוראים התימנים וכך הם אומרים גם בדבור זֶה בזין פתוחה. וכבר דחה פישר (ZDMG, 59, 443) את דעת ברט כי בתחלה היתה המלה זי, וכן ברוקלמן.

a) ذَا

את זה אין להם זה על זה אלא תרעומת (ב"מ ו א). לסטים מזויין בתוך ביתו של זה ואנו נכנסים אצלו (ב"ק ס.). כופין בני מבואות זה את זה שלא להושיב ביניהן לא חייט ולא בורסקי ולא מלמדי תינוקות (ב"ב כא:). וכי תעלה על דעתך שזה מהלך בשוק וזה נהרג (סנה' עח:). א"ר יוחנן הרי כמה שנים גדל זה בינינו ולא שמע הלכה זו ממני (כרית' כז.). אמר להם אם זה רבי אל ירבו כמותו בישראל (דא"ר ז). היכן טובו של זה והיכן אריכות ימים של זה (מד"ר רות, ליני בלילה). היהודים הללו שומרי שביעית הן ואין להם ירק ואכלו החוחים של זה והוא מתאבל עליהם (שם איכ'. פתיח'). יעלמות אין מספר אין קץ לתלמידים יכול שהן חולקין זה עם זה ת"ל אחת היא יונתי תמתי (שם שה"ש. אחת היא).— ועם ה השאלה: הֲזֶה יבוא אל ביתי (ש"א כא טז). כי אינך יודע אי זה יכשר הֲזֶה או זה (קהל' יא ו).—ועם מלת הגוף לאחריה ולפניה: מי יתן והיה לבבם זֶה להם ליראה אתי (דבר' ה כט). בננו זה סורר ומורה (שם כא כ). אם לא תגידו את דברנו זֶה (יהוש' ב יד). לך בכחך זֶה והושעת את ישראל (שופט' ו יד). אם אחיה מחלי זֶה (מ"ב א ב). כי זֶה משה האיש אשר העלנו מארץ מצרים לא ידענו מה היה לו (שמות לב א). זֶה לחמנו חם הצטידנו אתו מבתינו (יהוש' ט יב). בן מי זֶה הנער (ש"א יז נה). הן ארץ כשדים זֶה העם לא היה (ישע' כג יג). ארץ רעשה אף שמים נטפו מפני אלהים זֶה סיני מפני אלהים אלהי ישראל (תהל' סח ט). זֶה הים גדול ורחב ידים שם רמש ואין מספר (שם קד כה). ביסדו זֶה הבית (עזר' ג יב). — ומצוי בספרות המאוחרת: שנים רבות חשב בזה הפסוק ולא ידע טעמו (ראב"ע שמות יט כג). וזה הדבר קשה מכל הקושיות שהיו לנו (שם כ א). והנה זה הזמן היה קרוב למסעם (שם יח א). וזה הענין היה סיבה לחשוד החכם בחטא גדול (הקד' מלמד התלמיד'). בעבור זה המעשה שהיה משה יודע שהוא עתיד ללכת עם המרגלים (רמב"ן שמות יח ט). אשר אין להם (להנמלים) מנהיג ויעשו זה הסדר וזאת ההנהגה כ"ש האדם שהוא בעל נפש (פי' משלי לגרש' סלוי ו ג). הביא זה המשל לרמוז על הזהירות הצריכה לבעל שכל (שם). הנה יהיה בהכרח כמו זה העולם בעצמו (כ"י אברבנאל, מפע' ה' ח ד). וכסברת זה החכם שלא ישיגנו (האדם את הבורא) מפאת שאינו כמו הבל (ע"ח נר"א סקראי מא).—ועם כל"ם: הנמצא כָּזֶה (כמו יוסף) איש אשר רוח אלהים בו (בראש' מא לח). ואם בגוי אשר כָּזֶה לא תתנקם נפשי (ירמ' ה ט). הֲכָזֶה יהיה צום אבחרהו יום ענות אדם נפשו (ישע' נח ה). דמות צורות לבנות היו לו לר"ג בטבלא ובכותל בעלייתו שבהן מראה את ההדיוטות ואומר הכזה ראית או כזה (ר"ה כ ח). הלוא לָזֶה (לדוד הנזכר למעלה) יענו במחלות לאמר הכה שאול באלפו ודוד ברבבתו (ש"א כא יב). ודוד אמר אך לשקר שמרתי את כל אשר לָזֶה (לנבל שהזכיר למעלה) במדבר ולא נפקד מכל אשר לו מאומה (שם כה כא). הֲלָזֶה תקרא צום (ישע' נח ה). יצא השער פוסקין ואעפ"י שאין לזה יש לזה (ב"מ ה ז). אי לו לזה שנעשה סניגורו קטיגורו (ירוש' סוכ' ג נג ג). ולא ידע נחת לזה מזה (קהל' ו ה). שני בתים זה לפנים מזה (ב"ב נג:). גבאי צדקה אינן רשאין לפרוש זה מזה אבל פורש זה לשער וזה לחנות (שם ח:) כי התועלת הנמשך מזה הלשון הוא גדול והכרחי לתורה (העקרים א יא). אומדין כמה אדם כיוצא בזה רוצה ליטול להיות מצטער כך (ב"ק ח א). ראה תלמידיו מסתכלים זה בזה אמר להם קשה בעיניכם שדחיתי את אויבי בקש (חול' כז:). — ב) כמו תאר אחרי הגוף עם ה הידיעה: אתך ראיתי צדיק לפני בדור הַזֶּה (בראש' ז א). קומו צאו מן המקום הַזֶּה (שם יט יד). התלכי עם האיש הַזֶּה (שם כד נח). היליכי את הילד הַזֶּה (שמות ב ט). — וקודם הגוף במשמ' ספור המשפט והחלטת הדבר בחיוב או בשלילה וכלול בו הפעל הָיָה: זֶה ספר תולדת אדם (בראש' ה א). הלוא זֶה אשר ישתה אדני בו (שם מד ה). זֶה קרבן נחשון בן עמינדב (במד' ז יז). זֶה האשה אשר תקריבו ליי' (שם כח ג). זֶה חלק שוסינו (ישע' יז יד). זֶה גורלך מנת מדיך (ירמ' יג כה). הֲזֶה אחיכם הקטן אשר אמרתם אלי (בראש' מג כט). זה הכלל כל השוחט והמקבל וכו' חוץ למקומו פסול (זבח' ב ג). זה הכלל העשוי לסייע בשעת מלאכה טמא (כלים יח ד). — ועם מלות הגוף: האתה זֶה בני עשו (בראש' כז כא). האתה זֶה אדני אליהו (מ"א יח ז). האתה זֶה עכר ישראל (שם יז). מי הוא זֶה ערב את לבו לגשת אלי (ירמ' ל כא). מי הוא זֶה מלך הכבוד (תהל' כד י). — ג) כמו זאת במשמ' רמז סתמי על מה שנזכר או שיזכר, במקום הדבר הזה: ויאמרו עבדי פרעה אליו עד מתי יהיה זֶה (שהיית היהודים במצרים) לנו למוקש שלח את

האנשים ויעבדו את יי' אלהיהם (שמות י ז). בעבור זֶה עשה יי' לי בצאתי ממצרים (שם יג ח). שבע מאות איש בחור אטר יד ימינו כל זֶה קלע באבן אל השערה (שופט' כ יו). על זֶה היה דוה לבנו על אלה חשכו עינינו על הר ציון ששמם שועלים הלכו בו (איכה ה יז-יח). ואתנה לבי לדעת חכמה ודעת הללות ושכלות ידעתי שגם זֶה הוא רעיון רוח (קהל' א יז). אל תאמר מה היה שהימים הראשנים היו טובים מאלה כי לא מחכמה שאלת על זֶה (שם ז י). כי את כל זֶה נתתי אל לבי ולבור את כל זֶה (שם ט א). וכל זֶה (כל הכבוד והגדולה שהזכיר למעלה) איננו שוה לי (אסת' ה יג). מה נעשה יקר וגדולה למרדכי על זֶה (שם ו ג). — וְעִם-זֶה, במשמ' אף על פי כן: ואשר היה נעשה ליום אחד שור אחד צאן שש ברֻרות וכו' וְעִם-זֶה לחם הפחה לא בקשתי כי כבדה העבֹדה על העם הזה (נחמ' ה יח). — ובמשמ' מלת היחס, כמו אֲשֶׁר: ואמר ביום ההוא הנה אלהינו זֶה קוינו לו ויושיענו (ישע' כה ט). הר ציון זֶה שכנת בו (תהל' עד ב). לויתן זֶה יצרת לשחק בו (תהל' קד כו). אל מקום זֶה יסדת להם (שם ח). שמע לאביך זֶה ילדך (משלי כג כב). אחוך שמע לי וְזֶה חזיתי ואספרה (איוב יה יז). — ואפילו למ"ר: תעבוני כל מתי סודי וְזֶה אהבתי נהפכו בי (איוב יט יט). — ומצוי בספרות המאוחרת עם שֶׁ או שֶׁהוא אחריה: ראה את המציאה ונפל לו עליה ובא אחר והחזיק בה זה שהחזיק בה זכה בה (ב"מ א ד). זה שהוא רואה חלום קשה (ירוש' ברכ' ה א). זה שהוא הולך לבית הכנסת צריך להקל את רגליו (שם). היה קורא בתורה ונשתתק זה שהוא עומד תחתיו יתחיל ממקום שהתחיל הראשון (שם ג). היה לזה פתח אחד ולזה שני פתחין זה שיש לו פתח אחר נוטל ארבע אמות וזה שיש לו שני פתחין נוטל שמונה אמות (ב"ב יא.). משל לב' שנכנסו במרחץ זה שמזיע ראשון יצא ראשון (מד"ר ויקר' יד). בנוהג שבעולם זה שעובר על גב הנהר אי אפשר לו שלא ישתה (שם במד' כא). אמר משה רבש"ע זה שהרג נפש בשגגה בצפון או בדרום מנין יודע היכן ערי מקלט שיהא בורח לשם (שם כג). וכן מבזין את זה ששמועתו רעה ומחרפין את יולדתו (רמב"ם סנה' כד ס). תאמר בזה שאין לו בה לא היתר אכילה ולא היתר הסקה (פסח' לג.). כזה שהוא ממחה את הקערה (פסיק' רבתי עו). כזה שהוא נותן חומץ על נתר וסותרו (מד"ר איכה, פתיח'). כזה שהוא צווח באזני של חברו (שם). אמר (ר"ג) לזה שעמו (לר' אילעאי) כלום שתינו רביעית יין האיטלקי א"ל הן (ערוב' סד:). אמר להם למי אתם קורים רבי אמרו לו לזה שמטייל אחריך (מס' ד"א ד). — וכמו מה שֶׁ: זה שאנו עושין בחוצה לארץ כל יום טוב מאלו שני ימים מנהג הוא (רמב"ם, יו"ט ג). זה שאמרנו שיש לו לערב שני עירובין בשתי רוחות לשני הימים והוא שיהיה אפשר לו להגיע לכל אחד משני העירובין ביום הראשון (הוא, ערוב' ח יא). — אֵי-זֶה, עי' אֵי, אֵיזֶה. — ד) רמז המקום, עם ב, בָּזֶה, במקום הזה, hier ; ici ; here: וישאל את אנשי מקמה לאמר איה הקדשה הוא בעינים על הדרך ויאמרו לא היתה בָזֶה קדשה (ברא' לח כא). ויאמר יוסף אל אביו בני הם אשר נתן לי אלהים בָּזֶה (שם מח ט). ואל הזקנים אמר שבו לנו בָזֶה עד אשר נשוב אליכם (שמות כד יד). בנה לי בָזֶה שבעה מזבחת והכן לי בָּזֶה שבעה פרים (במד' כג א). ויאמרו לו מי הביאך הלם ומה אתה עשה בָּזֶה ומה לך פה (שופט' יח ג). אני האשה הנצבת עמכה בָּזֶה להתפלל אל יי' (ש"א א כו). ויאמרו להן היש בָּזֶה הראה (שם ט יא). הגישו אלי איש שורו ואיש שיהו ושחטתם בָזֶה ואכלתם (שם יד לד). אם אתה תקח לך קח כי אין אחרת זולתה בָּזֶה[1]) (שם כא י). — ועם מִי, מִזֶּה מן המקום הזה: הגידה נא לי איפה הם רֹעים ויאמר האיש נסעו מִזֶּה כי שמעתי אמרים נלכה דתינה (ברא' לז יו-יז). חי פרעה אם תצאו מִזֶּה כי אם בבוא אחיכם הקטן הנה (שם מב יה). פקד יפקד אלהים אתכם והעלתם את עצמתי מִזֶּה (שם נ כה). אחרי כן ישלח אתכם מִזֶּה כשלחו כלה גרש יגרש אתכם מִזֶּה (שמות יא א). כי בחזק יד הוציא יי' אתכם מִזֶּה (שם יג ג). לך עלה מִזֶּה אתה והעם אשר העלית מארץ מצרים (שם לג א). ויאמר יי' אלי קום רד מהר מִזֶּה כי שחת עמך (דבר' ט יב). אל נא תמש מִזֶּה עד באי אליך (שופט' ו יח). לך מִזֶּה ופנית לך קדמה (מ"א יז ג). אל תלכי ללקט בשדה אחר וגם לא תעבורי מִזֶּה וכה תדבקין עם נערתי (רות ב ח). — מִזֶּה וּמִזֶּה, במשמ' מצד זה ומצד זה: כרוב אחד מקצה מִזֶּה וכרוב אחד מקצה מִזֶּה (שמות כה יט). והאמה מִזֶּה והאמה מִזֶּה בעדף בארך יריעת האהל יהיה סרוח על צדי המשכן

---

[1]) — ס"א בָּזֶה.

מִזֶּה וּמִזֶּה לכסותו (שם כו יג). לחת כתבים משני עבריהם מִזֶּה וּמִזֶּה הם כתבים (שם לב יה). ויעמד מלאך יי' במשעול הכרמים גדר מִזֶּה וגדר מִזֶּה (במד' כב כד). וכל ישראל וזקניו ושטרים ושפטיו עמדים מִזֶּה וּמִזֶּה לארון (יהוש' ח לג). ויהיו לישראל בתוך אלה מִזֶּה ואלה מִזֶּה (שם כב). שן הסלע מהעבר מִזֶּה ושן הסלע מהעבר מִזֶּה (ש"א יד ד). ופלשתים עמדים אל ההר מִזֶּה וישראל עמדים אל ההר מִזֶּה והגיא ביניהם (שם יז ג). וילך שאול מצד ההר מִזֶּה ודוד ואנשיו מצד ההר מִזֶּה (שם כג כו). וישבו אלה על הברכה מִזֶּה ואלה על הברכה מִזֶּה (ש"ב ב יג). וראש עגול לכסה מאחריו וידת מִזֶּה וּמִזֶּה אל מקום השבת (מ"א י יט). ושנים עשר אריים עמדים שם על שש המעלות מִזֶּה וּמִזֶּה (שם כ). והנה אל שפת הנחל עץ רב מאד מִזֶּה וּמִזֶּה (יחזק' מז ז). ועל הנחל יעלה על שפתו מִזֶּה וּמִזֶּה כל עץ מאכל (שם יב). — אֵי־מִזֶּה, ר"ל מֵאַיִן, מאיזה מקום: אֵי־מִזֶּה באת ואנה תלכי (בראש' טז ח). ולא שאלתיהו אֵי־מִזֶּה הוא (שופט' יג ו). אשר לא ידעתי אֵי מִזֶּה המה (ש"א כה יא). למי אתה וְאֵי מִזֶּה אתה (שם ל יג). אֵי מִזֶּה תבוא (ש"ב א ג). אֵי־מִזֶּה עיר אתה (שם טו ב). מה ארצך וְאֵי־מִזֶּה עם אתה (יונ' א ח).—ותבוא בחבור עם מלות הזמן והמספר קצת במשמ' עכשיו, כבר: ויעקבני זֶה פעמים (בראש' כז לו). זֶה עשרים שנה אנכי עמך (שם לא לח). זֶה לי עשרים שנה בביתך (שם מא). כי עתה שבנו זֶה פעמים (שם מג י). כי זֶה שנתים הרעב בקרב הארץ (שם מה ו). כי הכיתני זֶה שלש רגלים (במד' כב כח). והנה ברכת ברך זֶה שלש פעמים (שם כד י). זֶה ארבעים שנה יי' אלהיך עמך לא חסרת דבר (דבר' ב ז). זֶה ארבעים וחמש שנה מאז דבר יי' את הדבר הזה אל משה (יהוש' יד י). לא עזבתם את אחיכם זֶה ימים רבים עד היום הזה (שם כב ג). זֶה שלש פעמים התלת בי (שופט' טז טו). הלוא זה דוד וכו' אשר היה אתי זֶה ימים או זֶה שנים (ש"א כט ג). כאשה זֶה ימים רבים מתאבלת על מת (ש"ב יד ב). עתה זֶה ידעתי כי איש אלהים אתה (מ"א יז כד). הנה עתה זֶה באו אלי שני נערים מהר אפרים (מ"ב ה כב). זֶה שלש ועשרים שנה היה דבר יי' אלי (ירמ' כה ג). עד מתי אתה לא תרחם את ירושלם ואת ערי יהודה אשר זעמתה זֶה שבעים שנה (זכר' א יב). האבכה בחדש החמשי הנזר כאשר עשיתי זֶה כמה שנים (שם ז ג). כי צמתם וספוד בחמישי ובשביעי וְזֶה שבעים שנה הצום צמתני אני (שם ה). זֶה עשר פעמים תכלימוני (איוב יט ג). ותבוא ותעמוד מאז הבקר ועד עתה זֶה שבתה הבית מעט (רות ב ז). — ה) אחרי מלת השאלה מָה, לָמָּה, מַה־זֶּה, לָמָּה־זֶּה [1], לחזק השאלה: ויאמר יצחק אל בנו מַה־זֶּה מהרת למצא בני (בראש' כז כ). וּמַה־זֶּה תאמרו אלי מה לך (שופט' יח כד). ויאמר העם איש אל רעהו מַה־זֶּה היה לבן קיש הגם שאול בנביאים (ש"א י יא). ותבא אליו איזבל אשתו ותדבר אליו מַה־זֶּה רוחך סרה ואינך אכל לחם (מ"א כא ה). וישובו המלאכים אליו ויאמר אליהם מַה־זֶּה שבתם (מ"ב א ה). ויאמר לי המלך על מַה־זֶּה אתה מבקש (נחמ' ב ד). ותאמר אם כן למה זֶה אנכי (בראש' כה כב). הנה אנכי הולך למות ולמה־זֶּה לי בכרה (שם לב). ויאמר למה זֶה תשאל לשמי (שם לב ל). ויאמר אל בנתיו ואיו למה זֶה עזבתן את האיש (שמות ב כ). אדני למה הרעתה לעם הזה למה זֶה שלחתני (שם ה כב). וילן העם על משה ויאמר למה זֶה העליתנו ממצרים (שם יז ג). ויאמר משה למה זֶה אתם עברים את פי יי' (במד' יד מא). ויאמר יי' אל יהושע קֻם לך למה זֶה אתה נפל על פניך (יהוש' ז י). ויחר אף אליאב בדוד ויאמר למה־זֶּה ירדת (ש"א יז כח). הנה בא אבנר אליך למה־זֶּה שלחתו וילך הלוך (ש"ב ג כד). ועתה מת למה זֶה אני צם (שם יב כג). ולמה זֶה חרה לך על הדבר הזה (שם יט מג). למה זֶה את מתנכרה (מ"א יד ו). למה־זֶּה לי לבונה משבא תבוא (ירמ' ו כ). למה זֶה מרחם יצאתי לראות עמל ויגון (שם כ יח). הוי המתאוים את יום יי' למה־זֶּה לכם יום יי' (עמוס ה יח). למה־זֶּה מחיר ביד כסיל לקנות חכמה ולב אין (משלי יז טז). אנכי ארשע למה־זֶּה הבל איגע (איוב ט כט). — ואחרי הִנֵּה, הֲרֵי: וישכב ויישן תחת רתם אחד וְהִנֵּה־זֶה מלאך נגע בו ויאמר לו קום אכול (מ"א יט ה). ועל משמרתי אנכי נצב כל הלילות וְהִנֵּה־זֶה בא רכב איש צמד פרשים (ישע' כא ח-ט). מרחץ שהוסקה בתבן או בקש של שביעית מותר לרחוץ בה ואם מתחשב הוא הרי זה לא ירחוץ (שביע' ח יא). אמרו לו הבא עדים ואמר אין לי עדים אמרו הבא ראיה ואמר אין לי ראיה ולאחר זמן הביא ראיה ומצא עדים הרי זה אינו כלום (סנה' ג ח). מצא כלי כסף וכלי נחושת וכו'

— 1) בערב' לִמַאדָ'א a).

a) لماذا

הרי זה לא יחזיר עד שיתן אות או עד שיכוין משקלותיו (ב"מ כג:). המוציא זבל על ראשו ותפילין בראשו הרי זה לא יסלקם לצדדים ולא יקשרם במתניו מפני שהוא נוהג בהן מנהג בזיון (שם קה:).

זוֹה[1]), — כמו זאת: לא זה הדרך ולא זֹה העיר (מ"ב ו יט). זֹה [2]) הלשכה אשר פניה דרך הדרום (יחזק' מ מה). לשחוק אמרתי מהולל ולשמחה מה-זֹה [2]) עשה (קהל' ב ב). גם זֹה [2]) ראיתי אני כי מיד האלהים היא (שם כד). וגם זֹה [2]) רעה חולה (שם ה יה). זֹה[2]) מתת אלהים היא (שם יח). כל זֹה [2]) נסיתי בחכמה (שם ז כג). גם זֹה[2]) ראיתי חכמה תחת השמש (שם ט יג). — כָּזֹה וְכָזֶה: ויאמר אלהם כָּזֹה וְכָזֶה עשה לי מיכה (שופט' יח ד). אל ירע בעיניך את הדבר הזה כי כָזֹה [3]) וְכָזֶה תאכל החרב (ש"ב יא כה). הנה אשת ירבעם באה לדרש דבר מעמך אל בנה כי חלה הוא כָּזֹה [3]) וְכָזֶה תדבר אליה (מ"א יד ה).

***זָה**, — מלת קריאה, זָה-זָה, קול קריאה להאריה להבריחו [4]).

***זָהָא**[5]), פ"ע, — התגאה: חפאו על שמואל ע"ה נביא ה', כי זהא וודה ונתגאה באמרו כן לפני יי' את שור מי לקחתי (יהודה הדסי, האשכול סוף בסד). קצו נקצר, כחו מעוצר, לי לא נוצר, זוֹהֵא יקיץ, רודם ומקיץ, כחלום מהקיץ (מחז' רומ', שחר' יוה"כ, אדס).

זהב[6]), ממנו זָהָב, *זָהַב, *הִזְהִיב, *זַהֲבִי, *זָהֳבִי, *זְהָבִיָּה.

זָהָב, ש"ז, — א) מתכת יקרה, צהובת הגון, יעשו ממנה כלים יקרים, ויטבעו מטבעות היותר רבות המחיר, Gold; or; gold: ואיך נגנב מבית אדניך כסף או זָהָב (ברא' מד ח). אחת לשלש שנים תבוא אני תרשיש נשאת זָהָב וכסף (מ"א י כב). ארץ החוילה אשר שם הַזָּהָב וּזֲהַב [1]) הארץ ההוא טוב (ברא' ב יא-יב). ותמלא ארצו כסף וְזָהָב ואין קצה לאצרתיו (ישע' ב ז). — ולתשמ"ש לעדי: מה תעשי כי תלבשי שני כי תעדי עדי זָהָב (ירמ' ד ל). ותעדי זָהָב וכסף ומלבושך שש ומשי ורקמה (יחזק' יו יג). — ומשל לדבר נחמד: הנחמדים מִזָּהָב ומפז רב (תהל' יט יא). נבחר שם מעשר רב מכסף וּמִזָּהָב חן טוב (משלי כב א). חמודת כַּזָּהָב (עזר' ח כז). — ולדבר נקי, טהור: וזקק אתם כַּזָּהָב וככסף (מלא' ג ג). בחנני כַּזָּהָב אצא (איוב כג י). — זְהַב אופיר, זָהָב שהיו מביאים מארץ אופיר, זהב טוב, עי' אופיר. — זָהָב סָגוּר, עי' סגור. — זָהָב שָׁחוּט, עי' שָׁחַט. — ואמר ב"ס: אל תריב עם איש גדול למה תפול בידו אל תחרש על איש לו הון כי רבים הפחיז זהב והון השגה לב נדיבים (ב"ס גני' ח ב). — וזהב רותח, *יוצק זהב רותח לפיו של פלוני, קללה: א"ר יצחק יוצק זהב רותח לתוך פיו של אותו רשע שאילמלא בא מלאך וסטרו על פיו ביקש לגנות כל שירות ותושבחות שאמר דוד בספר תהילים (סנה' לכ:). וזהב רותח יוצק בפי החכם הזה ממה שהשיב על רבותינו בענין פנחס וזולתו (הרמב"ן על הרא"ע). ודבר סרה על תורת משה רבינו ע"ה יוצק זהב רותח בפיו ובפי כל הנמשכים אחריו (מנח' קנא' לר"י מפיסא 86). — ומשל לאיש בר מזל שהשעה משחקת לו, יעפר יהיה בידו לזהב: קח עפר ויהיה בידך שוה זהב ע"ד משל הדיוט לאיש מצליח (אלגזי, אהב' עולם נ:). — ומשל: הכסף נכסף הדמים תמים אני הגבר, הזהב הב הב וממון במטמון יחפש בקבר (מרא' המוסר כ). הוא אשר יאמר משל הקדמוני זהב זה הב, ובלעדיו אין כל אהב (משא גי חזיון). ובכנ': — כספי וּזְהָבִי לקחתם (יוא' ד ה). כי שלח אלי לנשי ולבני ולכספי וְלִזְהָבִי ולא מנעתי ממנו (מ"א כ ז). כספך וּזְהָבְךָ לי הוא ונשיך ובניך הטובים לי הם (שם ג). ביום ההוא ישליך האדם את אלילי כספו ואת אלילי זְהָבוֹ אשר עשו (ישע' ב כ). כספם וּזְהָבָם עשו להם עצבים (הוש' ח ד). בכל יום היה זהבה ירוק והיום אדום (יומא ד ד). — ומ"ר *זְהָבִים: שבעה זהבים הן זהב וזהב טוב וכו' (יומ' מד:). שבעה זהבים היו בבה"ה זהב טוב זהב טהור זהב שחוט זהב סגור זהב מזוקק זהב פרווים זהב מופז (מד"ר שמות לה). — *וְזָהֳבִים, במקום בגדי זהב: חל ופשט

---

[1]) ככר החליטו רוב המדקדקים החדשים שאינה זו צורה מקוצרת מן זאת בהפלת התו, כמו שסברו החדשים קודם, ולפי דעת ברוקלמן (Brock. Crr. I, 321) זו היא הצורה העקרית של מלת הרמז ד'א ונהפך הפתח הארוך לחולם כמנהג, והשתמשו בה העברים לנקבה ולא נשאר ממנה אלא מעט מפני הצורה המארכה באות ת זאת שלקחה מקומה. — [2]) נמסר זו קרי, ובקצת ספרים זאת, זה. — [3]) נמסר כזו קרי.

[4]) בארמ': אמר רב גיזהא דתורא הן הן גיזהא דאריה זה זה גיזהא דגמלא דא דא (פסח' קיב:).

[5]) בערב' זהי a), ועי' זהה.

[6]) בערב' דַ'הַב b), בארמ' דהב.

a) زهى b) ذَهَب

[1]) כמו וּסְאָה, וּסְעָדָה, וּצְעָקִי, וּשְׂדֵה, וּשְׁבַע, וּשְׁבָה,

בגדי זהב וירד וטבל כמו שטבל, ז ה ב י ם מעביר ולבנים לובש שעבודת היום בבגדי לבן (יוסי בן יוסי, סדר עבודה, תכנת). —*זָהָב לבן, מתכת לבנה שחופה, יותר כבדה מן הזהב, ודומה בקצת איכיותיה להזהב, Platine : כל המתכיות צפין על פני הכסף החי חוץ מהזהב והפלטינא או ה ז ה ב ה ל ב ן הבא מהודו (אגר' חכמה א ג ד). — ב) חתיכת זָהָב במשקל קצוב שהיה משמש למשקל במסחר : ושני צמידים על ידיה עשרה זָהָב משקלם (ברא' כד כב). כף אחת עשרה זָהָב מלאה קטרת (במד' ז יד). ויהי משקל נזמי הזהב אשר שאל אלף ושבע מאות זָהָב (שופט' ח כו). —*זהב מכֻּתת, חתיכות זהב : ראובן שקנה ז ה ב מכותת משמעון פתוראה בהקפת לחדש אלול (תשו' הגא', שע"ל כ). — ג) במליצה, כנוי לשמן על שם גונו : שתי שבלי הזיתים אשר ביד שני צנתרות הזהב המריקים מעליהם הַזָּהָב (זכר' ד יב). — ד) במליצה כנוי לרוח הצפון[1], Nordwind; vent de nord ; north-wind : ועתה לא ראו אור בהיר הוא בשחקים ורוח עברה ותטהרם מצפון זָהָב[2] יאתה על אלוה נורא הוד (איוב לז כא-כב). —וכמו *זָהוּב : נטל זהוב אחד והשליך בתוכם והתחיל צווח ואומר האירו לי ז ה ב אחד היה לי ונפל ממני כאן (מד"ר דבר' ג).

אֶבֶן בֹּחַן, במה שבוחנים הזהב. — אוֹפִיר, בֶּצֶר חָרוּץ, פָּז, שמות נרדפים לזהב.

בְּחַן זהב. — בְּצָר, הזהב כשהוא עם הסיגים.

*זַהָב. —*זְהָבִי. —*זְהָבִי. —*הִזְהִיב. —*זָהוּב, מטבע של זהב. זִקֵּק זהב.

כּוּר, להתיך בו הזהב.

נִתַּךְ, הִתִּיךְ זהב,

עַפְרוֹת זָהָב.

צִפָּה בזהב. — צָרַף זהב.

***זַהָב**, ש"ז, מ"ר זַהָבִים, — אומן בזהב, עושה מלאכת זהב, goldsmith ; orfèvre ; Goldschmied : שפופרת של ז ה ב י ן ושל זגגין ושל נפחין ושל עושה זכוכית שנחלקה לאורכה טהורה (תוספתא כלים ב"מ ג י). קורנס של ז ה ב י ם שנינו (שבת קכג.). ס' ריבוא בני אדם עשו אצלם רד"ו שנים מהם כספים ומהם ז ה ב י ם שנוטלים בשכרן דינר ליום (מד"ר בראש' סא). יצא כורש לטייל במדינה וראה המדינה שוממה אמר מה טיבה של מדינה זו שוממת איכן הם ה ז ה ב י ם איכן הם הכספים (שם שה"ש, קמתי אני).

***זָהַב**, פ"י, עת' יִזְהַב, — יהיה כמו זהב : ועד מתי יהיו בני יונה כשרים כל זמן שעוקר כנף ומתמלא מקום עיקרו דם והתורים כשרים מ ש י ז ה ב ו (רמב"ם, איסורי מזבח ג ב). —ופָעוּל : ולא שילבש בגדי משי או מצנפת ז ה ו ב ה אלא מעבירין אותה ממנו (הוא, מלוה ולוה ב ז).

— הִפְע', *הִזְהִיב, — נעשה כגַוֶן הזהב : מאימתי תורים כשרים מ ש י ז ה י ב ו ומאימתי בני יונה פסולים משיצהיבו (ספרא ויקר', נדבה ו ח). שיהא כנפי גופן (של התורים) גדולים ואדומים ו מ ז ה י ב י ם כזהב (רש"י חול' כב:).

גֶּשֶׁם, גִּשְׁקָה, גִּתְבַּקְשִׁי. — [1]) על שם שהיא מטהרת את הרקיע, ועי' בהערה לקמן. — [2]) נדחקו המפרשים בפרוש מליצה זו. רובם פרשו זהב בכונה של טהר (בעלי התלמוד, מנחם, ריב"ג ואחרים), אך קשה לחשב כי כנו כך את טהר השמים, ועכ"פ אין הפעל יאתה מתישב היטב אם לא שנאמר כדעת הספרי כי בזהב כנו את רוח הצפונית הזכה. והנה לפי הכתוב רוח צפון תחולל גשם, אפשר שהכונה בזהב שיאתה מצפון כמו"כ לגשם, שזו משמ' ד'הבה[a]) בערבית, אלא שנחלקו חכמי הערבים, יש אומרים שזהו המטר הדק, ויש אומרים להפך, הוא המטר היורד בשפע, ויש ראיות לשתי המשמעות בספרות הערבית, וכשנזכור כי ספר איוב כלו טבוע בטבע של ארץ דרומית ערבית ושיש בו הרבה מלים דומות למלות לשון הערבית יותר מכל ספר אחר מספרותנו, יראה לנו הדבר כמו ברור שהמלה זהב כאן דומה לאחותה הערבית ד'הבה. אלא שבא"י אין הרוח הצפוני מביא מטר, וכבר נתקשו החכמים בפרוש הכתוב במשלי רוח צפון תחולל גשם. ובגמר' (ב"ב כה.) אמר רב יהודה : רוח צפונית ש מ ז ל ת את ה ז ה ב, ופרשו רגמ"ה ורש"י מולת זו מלשון זול, ור"ל שרוח צפונית עושה את הזהב זול, והוסיף רש"י ז"ל : שמחממת ומביאה שרב ורעבון בא והזהב זול. ע"כ. וזה אינו מסכים כלל לטבעו של רוח הצפונית, ובפרוש אמרו בגמ' שם ע"ב וממזרים ק ר ה זו רוח צפונית. והנה רב יהודה מונה כאן ארבעה הרוחות בהכתוב יערף כמטר לקחי ובאר טבע של כאו"א לפי הכתוב הזה, ועל סמך הכתוב מצפון זהב יאתה באר כאן טבע רוח הצפונית, וכמו שאמר רב הסדא שם ע"ב, והכתוב הזלים זהב מכים לא הובא אלא לזכר שהפעל זול בא אצל זהב, ורב יהודה השתמש כאן בהשם זהב באותה המשמעה שיש לה בהכתוב באיוב לרוח צפונית, שמזלת את הזהב. ואמרו בספרי בפרוש : זה רוח צפונית שעושה את הרקיע נקייה כזהב (האזינו שו) ועי' ערך נ ז ל.

a) دهب

— הִפְעִ', *הֻזְהַב, מוזהב: יוצאת אשה בסבכה המוזהבת ובטוטפת ובסרביטין הקבועין בה (שבת נז:). חופות חתנים אלו זהוריות המוזהבות (תוספתא סוט' טו ט).

***זַהֲבִי**, שת"ז, — כמו זָהָב: לבן זהבי שיצא עליו שטר חוב והיה מתיירא תאמר ששטר חוב של מאה זהובים ושל מאתים זהובים הוא (פסיק' דר"כ, שמעו). משל לנפח שהיה פתוח באמצע פלטים ופתח בנו זהבי פתוח כנגדו (מד"ר ברא' פד). הדבר דומה למי שהיה יודע ג' אומניות זהבי ויוצר וזגגי כל מי שהיה מחבבו היה קורא אותו בנו של זהבי (שם במד' ג). למלך שכעס על אשתו וכו' ירד לשוק הלך לו אצל הזהבי אמר לו עשה לאשתי תכשיטים של זהב הלך אוהבו ומצא לו אצל הזהבי שעושה לאשתו תכשיטים הלך ואמר לשכנותיה וכו' עכשיו ראיתי אותו אצל הזהבי אומר לו עשה תכשיטין לאשתי (שם).

זְהָבִי, זהביי, ת"ז, לנק' זְהָבִית, מ"ר זְהָבִיִּים, זְהָבִיּוֹת, — של זהב, דומה לגון הזהב: וכאלו פירוש חרוצים הזהביים כלומר בעלי הזהב (פברש' לריב"ג, חרץ). כי אנחנו כשיונח לפנינו חתיכת זהב נאמר זאת החתיכה הזהבית אפשר שיעשה הצורף טבעת או כוס ואח"כ נראה שנעשה כוס (דרך אמונה, ביאגו ג). ואם תהיה אדומה יהיה בו תעופה והתלהבות בלי רוב כבד ורוב שינה וכובד ודמיונות כרכומיות זהביות (קאנון ג א ס א).

זְהָבִיָּה, ש"נ, — כנוי לאחת מצורות השירה: שירה במעלות בני אדם והיא השירה השנייה והיא השירה הנקראת הזהביה (המעל' לרש"ט פלקיירא א).

זְהַדְרִיאֵל, — שם מלאך: שם הראשון הפונה תימנה הדריאל ושם השני הפונה צפונה זהדריאל וסודם למטה בחכמה הם הניקוד אות השנייה מן השם המיוחד (ברית מנוחה ב).

זָהָה[1], פ"ע, זָהִיתִי, זֹהֶה, יִזְהֶה, — התגאה, התיהר: גוזר ים גליו לבל יהיו זוהים, דק וחלד מאימתו נרהים (יוצר אחרון פסח, אלוה).

— הִפְעִ', *הִזְהִיהַ[2], — הִזְהִיהַ את פלוני, הביט עליו בזלזול, verschmähen; mépriser; to meprise: מכאן לת"ה שאמר דבר הלכה שאין מזחיהין[1] אותו (חול' ז.).

***זָהוּ**, — מצמצם מן זֶה הוּא: זהו שעומד ומתפלל צריך להשוות את רגליו (ירוש' ברכ' א א). כל זמן שפני מזרח מאדימות זהו יום (שם). זהו מרגילה וזו היא מרגילתו (יבמ' פה:). — ובמשמ' זה הוא הדבר: יכול אתה פודה את החיה ואת המתה וכו' זהו שנשאלה בכרם ביבנה לפני חכמים (ספרי קרח קיח).

זַהוּ, — מלת קריאה של שמחה בעת מחול וכדומה: ומרוב חבה ליום ההוא, נפשי אטהר יה אברכהו, אפזז ואכרכר זַהוּ זַהוּ (פזמ' לשבת, תימ', לקראת שבת).

***זָהוּב**, ש"ז, מ"ר זְהוּבִים, — מטבעות זהב, עפי"ר המטבע היותר גדולה בכל ארץ, Goldmünze; piéce d'or; gold coin: מה בין זהוב ומה בין טבעת זהוב עשוי להשתנות טבעת בעיינה הוא (ירוש' שבי' י לט ד). למי שאמר לחבירו השאילני זהוב אחד אמר לו איני מכיר חשבונך (מד"ר דבר' ד). אמר לו פלפל הוא שכרו זהוב אחד (שם ו). משל למלך שאבד זהוב מביתו או מרגלית טובה לא על ידי פתילה באיסר הוא מוצא אותה (שם שה"ש א). וראה אז כנגדו כמו ענן כדמות אדם שהיה נושא משא גדול ובידו זהוב וכו' הזהוב שנתת לת"ח העני (ספר חסיד', תתתשכ"ד). — ומ"ר: באחד ששכר מרחץ מחבירו בשנים עשר זהובים לשנה (ב"מ קב.). מכוערות שבהם מה היו אומרות קחו מקחכם לשום שמים ובלבד שתעטרונו בזהובים (תענ' לא.). לבן זהבי שיצא עליו שטר חוב והיה מתיירא תאמר ששטר חוב של מאה זהובים ושל מאתים זהובים הוא (פסיק' דר"כ, שמעו). הלוה לזה נ' זהובים ולזה ק' ולזה מאתים (מד"ר שמות מג). אני מוכר אותה לתגרין ואמלא כיסי זהובים (שם במד' ז). אמר אדרינוס לעבדיו טלו אותה ממנו ומלאוה אותה זהובים ועשו כך נטל הזקן את הכלכלה מלאה זהובים (תנחומא קדוש' ח). קונה אדם סחורה בששה זהובים ושוה חמשה זהובים (הלכ' קצוב' לר"י גאון, גטין). החמשים זהובים והשפחה שנתן ראובן לאמו במתנה יש מן הדין לראות אם אלו זהובים מטבע עובר בארצכם שקונין ומוכרין בו (שו"ת הרי"ף יד). עד היכן הוא

---

[1]) בערב' זַהֵי a), נצץ והזהיר, וזַהֵי ב, התגאה. — [2]) בערב' אזדהי b) הביאו לידי יוהרה, וזלזל בו,

a) زهي b) ازدهي

הביט עליו בזלזול. — [1]) כך לפי נוסח של ואמרי לה במקום מזיחין, ולפי גרסת הערוך במקום מזחיחין שבספרים.

כבוד אב ואם אפילו נטלו כיס של זהובים שלו והשליכו בפניו לים ולא יכלימם ולא יצטער בפניהם (רמב"ם, ממרים ו ז). אמר להם (שלמה המלך לשלשת הבחורים שבאו ללמד לפניו) בחרו לכם אחד משתים או אלמד לכל אחד מכם ג' דברי חכמה או אתן לכל אחד ואחד מאה זהובים (מעשיות, ביהמ"ד ילינק ג). וא"כ הוא כאשר צמח טוען כי מאת הזהובים אשר אמרו חיים ושלום בבית דין כי נותרו עליו לראובן וכו' (רספ"ג, תשו' גאוני מז"מ יג). — ואמר המליץ: הרהבים להבים, והזהובים וכובים, ותענוגות בני האדם שדה ושדתין (בחינ' עולם ד).

*זָהוֹהַ[1], ת"ז, מ"ר זְהוֹהִים, זְהוֹהֵי, זְהוֹהַ הַלֵּב, מי שלבו זָהַה, מתגאה ומתיהר, **hochfahrend; arrogant**. משרבו זהוהי[2] הלב רבו מחלוקות בישראל (סוט' מז:). — ואמר הפיטן: שונאיך בלבות זהוהים, לשונם מדברת גבוהים, שוא עבוד אלהים (יוצר שבת ד אחה"פ). נלחמים באנטוכיה עיר גדולה בעם זהוהים, נצחו בנים יוצאי צבא בשרו במהים (יוצר שבת ב חנכה, אודך).

*זִהוּם, ש"ז, מ"ר זִהוּמִים, — א) הפעולה לזהם האילנות: זיהום[3] משמש לקים את האילן (ע"ז כ:). מה בין המזהם לעושה לה בית מזהם (האילן) אינו אלא כמושיב שומר שלא ייבש אבל אינה גדילה מחמת זיהום (ר"י בן מלכי צדק, שבי' ב ד). — ב) *זִהוּם של כל דבר מזהם, של דם וכיוצא בו: דם נדה אדום דם בתולים אינו אדום דם נידה זיהום דם בתולים אינו זיהום (נדה סה:). ואם עבד בזיהום זיעתו או בזיהום פיו הרי חילל עבודתו (רמב"ם, ביאת המקדש ז יג). ואם עבד בזיהום פה הרי זה חלל עבודתו כשאר בעלי מומין כולן (סמ"ג, סי' ש"מ). — ובהשאלה: אמרו לה מת בעליך ונתקדשה וכו' אין לה אלא משום זיהום כהונה ואין בית דין מזהמין אותה (ירוש' יבמ' י יא). כי המצייר יפסד בהפסד החוש ויזוהם בזיהומו (רשב"ל דורלן, מג"א, ת"י ד). — ואמר הפיטן: זִהוּם הַטֻּמְאָה מגין ותולה, חטאו בסוף שונג עולה, חובתו בשידע ביורד ועולה (סליח' מוס' יוה"כ, איך אשא). רוע זִהוּם וחטאת צחנה, קלוע בעופרת לבל תמצאנה (שם, תאות). — ומ"ר: כי הנבדל בהחלט לא ישפיע במקום אשר ימצאו זהומים וטנופים מזהמים הנפש והשכל (דרך אמונה, ביאגו עא:).

*זְהוֹר, ש"ז, מ"ר זְהוֹרִים, — אור הנאצל מאור אחר: וזה האור שנברא ביום ראשון היה בו זיהור שצופין בו ומביטין באורו מסוף העולם ועד סופו (ר"ח חגי' יב.). עפעפי (שחר) זיהור (רש"י פסח' ב:). הירח אינו מאיר מעצמו אלא הזוהר שאנו רואין בו בכל ימי החודש פעם הולך לו מיום ליום ועודף ופעם הולך לו כמו כן וחוסר אינו אלא מזהורי חמה השופעים עליו כפי קירובו וריחוקו ממנו (יסו"ע לר"י ישראלי כ:). צורת הירח כדורי מקשה ויצירתה אינו ספירי כגוף השמים אלא שחור ומעובה ומזומן להזהיר ולקבל את האור מן השמש ולהאציל מזהורו על הארץ כי מהשמש שופעים הזהורים לירח (מ' אלדכי, ש"א כ ד). שיהיה אז (הירח) עומד ממוצע בין עיני בני אדם הרואים ומביטים בה חוצץ ומבדיל בינם ובינה ומונע אותם מלראות ומהגיע קוי ניצוצי זהוריה להאיר בני אדם הרואים את החמה (יסו"ע לר"י ישראלי נה:). — ובהשאלה: ידוע כי זרע האדם הוא חיי הגוף ומאור זהורו שהוא הדם הנבחר והנקי אשר בגוף (אגר' הקדש להרמב"ן ג).

*זְהוֹרִית, ש"נ, — משי טוב צבוע בגון אדם, כמו שני, **Karmesinseide; crimson silk**: שקושרין לשון של זהורית בראש שעיר המשתלח (שבת ט ג). לעולם השלכתה מטהרתה וחזרתה מטמאתה חוץ משל ארגמן ושל זהורית טובה (כלים כז יב). איזהו אדמדם שבאדומים זה זהורית עמוקה (ירוש' סוכ' ג נג ד). בראשונה היו קושרין לשון של זהורית על פתח האולם מבחוץ הלבין היו שמחין לא הלבין היו עצבין ומתביישין (יומ' סז.). שהיא (ירושלם) מקשטת את בנותיה ומלבשתן זהורית ומעטרת אותן בזהב (פסיק' רבתי כו). — ומ"ר: חופות חתנים אלו זהוריות המוזהבות (תוספתא סוט' טו ט).

*זְהוּת, ש"נ, — יהירות, גאוה: והם נתנו כל לשון גבהות וגאות וזיהות עליו (על משה) והכזיבו מאמר והאיש משה ענו מאד (ר"י הדסי, האשכ' שנט).

°°זֶהוּת, ש"נ, — סגולת דבר שיאמרו עליו זהו בעצמו, שהוא שוה לדבר השני שויון גמור ומחלט, **Identität; identité; someness**, — נהוג בדבור העברי בא"י והשתמשו בו בהעתונים.

---

[1]) עי' שרש זהה. — [2]) גרסת הערוך, ובנוסח' זחוהי, בקצת נוסחאות זהיהי.

[3]) בארמ': זיהום אוקומי אילנא.

°זָהִיהַ, — כמו זָהוּהַ, עי"ש.

°**זִהְיוֹן**, ש"ז, — אור מבהיק, ואור הפנים, מראה של תפארה וגאוה, Glanz, Stolz ; splendeur, orgueil ; splendor, prides : מעוטרות בגאוה ו ב ז ה י ו ן ועיני שדי נשואות בהן (היכל' ט). פנים של גאוה פנים של ז ה י ו ן (שם יב ד). יורד ומסתכל בגאוה נפלאה ושררה משונה גאוה של רוממות ושררה של ז ה י ו ן (שם יה ד). — ואמר הפיט: משולשת מקודשת ברכב אש וכם גאוה, גאון זהיון וע'ז חביון לשם יושב במערבה (אופן שבת אחר שבוע', כבודו). יתנשאו יתעלו בעלי זִהְיוֹן, יפארו יבארו להללו בצביון (ראב"ן, יוצר לברית מילה, אזורי). — ובקבלה: שמאותו התעוררות שלנו מתעורר התעוררות העליון שהוא ז ה י ו ן רגיון הגיון הנזכ' בפ' היכלות וכו' וזהיון זה הוא ההתעוררות של אבא לבדו בלי זווג וכו' ולשון ז ה י ו ן ג"כ לשון חיבה שאינה נגלית (עמה"מ, עולם הבריאה יא).

°**זִהִימָה**, ש"נ, — שה"פ מן זָהַם: ופתרות ותעל צחנתו ותעל ז ה י מ ת ו וטינופו ו ה ז ה י מ ה והצחנה לא הם כטינוף כי הצחנה ו ה ז ה י מ ה הם שמות הריח הרע המבאיש באף (דונש, לתנה). ו ה ז ה י מ ה היא הקלקול וההפסד (ר"ת על דונש, תכעס אם). — וכמו *זהום האילן: מותר לסוך בשמן שלא יפסדו שזהו דבר האבד אם לא יעשהו ואין בו טירחא כ"כ כמו בהתלעה ו ב ז ה י מ ה (הלכות, או"ח תקלו יב).

***זָהִיר**, ת"ז, לנק' זְהִירָה, מ"ר זְהִירִים, זהירות, — א) מתבונן ושומר לבל יכשל בדבר, behutsam, vorsichtig ; prudent, prévoyant ; careful : השמר והיה ז ה י ר ואל תהלך עם אנשי חמס (ב"ס גני' יג יג). והיית ז ה י ר באמת ואיש צנוע לפני כל חי (שם מב ח). הוי מרבה לחקור את העדים והוי ז ה י ר בדבריך שמא מתוכם ילמדו לשקר (אבות א ח). והוי ז ה י ר במצוה קלה כבחמורה (שם ב א). הוי ז ה י ר בקריאת שמע ובתפלה (שם יג). הוי ז ה י ר בתלמוד (שם ד יג). לעולם יהא אדם ז ה י ר בתפלת המנחה שהרי אליהו לא נענה אלא בתפלת המנחה (ברכ' ו:). הוי ז ה י ר ברותח (שבת לח.). כל ה ז ה י ר בציצית זוכה ומשמשין לו שני אלפים וח' מאות עבדים (שם לב:). לעולם יהא אדם ז ה י ר באונאת אשתו שמתוך שדמעתה מצויה אונאתה קרובה (ב"מ נט.). הוי ז ה י ר מן היועצך לפי דרכו (סנה' עו:). בשעה שהרוח יוצא מלפני הקב"ה משברו בהרים ומרשלו בגבעות ואומר לו הוי ז ה י ר שלא תזיק לבריותי (מד"ר ויקר' טו). המשל אומר הוי ז ה י ר שלא תתפס מקום דבורך (שם דבר' ב). — ומ"ר: הוו ז ה י ר י ן ברשות שאין מקרבין לו לאדם אלא לצורך עצמן (אבות ב ג). אי אתה יודע שמאמש היינו ז ה י ר י ן בך (דא"ר ה). אמר הקב"ה לישראל בני הואיל וכך הדינין חביבים לפני הוו ז ה י ר י ן בהם (מד"ר דבר' ה). — ולנק': על שלש עבירות נשים מתות בשעת לידתן על שאינן ז ה י ר ו ת בנדה ובחלה ובהדלקת הנר (שבת ב ו). — ב) °כמו מזהיר, מבהיק, מאיר: גוף הלבנה אינו מאיר ו ז ה י ר מאליו כגוף החמה (ר"א בר חייא, צורת הארץ עז). אין גוף הרקיע השמיני ז ה י ר ובהיר מענין אחד אבל יש בתוכו מקומות כגון כתמים מתעבים ומתחזקים (שם יז). שהצורה הזאת היתה עומדת על תכונה והאור ז ה י ר בתוכה והיא אורה מפיץ על הצורה הראויה להדבק אל ההיולי (הוא, הגיון הנפש א). לפי שהספיר ז ה י ר ומקבל כלל המראים (ע"ת לר"א הקראי מז).

***זְהִירוּת**, ש"נ, — סגולת הַזָּהִיר: תורה מביאה לידי ז ה י ר ו ת ז ה י ר ו ת מביאה לידי זריזות (ע"ז כ:). ווכרתי דברי האומר מן ה ז ה י ר ו ת שלא תרבה להזהר (הקד' חו"ה). הביא זה המשל לרמוז על ה ז ה י ר ו ת הצריך לבעל השכל והחכמה (פי' משלי לזרח' הלוי ו ג). אמר החכם מכלל ה ז ה י ר ו ת שלא תהא זהיר הרבה (פלא יועץ, פינה).

זהם[1], ממנו זֵהֵם, *זֵהוּם, *זְהֻמָּה, °זֹהַם, °זָהָם.

זֵהֵם, פ"י, — א) זֵהֵם אותו, את הדבר, זֵהֲמוֹ, זֵהֲמַתּוּ, גרם לו שיחוש געל נפש להדבר, Jem. Etw. ekelhaft machen ; rendre qqch. repugnant à qqn. ; to cause to loate : והוכח במכאוב על משכבו וריב עצמיו אתן וְזִהֲמַתּוּ חיתו להם ונפשו מאכל תאוה (איוב לג יט-כ). — ב) *דחה את הדבר, פסל אותו כמו דבר נבאש, verfwerfen ; rejeter ; to reject : הממאנת באיש וכו' אין בה משום זיהום כהונה ואין בית דין מ ז ה מ י ן אותה (ירוש' יבמ' יג יג ד). (נכרי הבא על בת ישראל)

[1]) בערב' זהם a).

a) زهم

אין מזהמין את הולד (בכור' מז.). — ג) *זִהֵם את האילן, משח אותו בדבר שמן או שׂם עליו זבל וכיוצא בזה, mit Fett bestreichen; enduire de gras; to grease with fat: מזהמין את הנטיעות וכורכין אותן וקוטמין אותן (שבי' ב ד). ומקרסמין ומזרדין ומפסלין ומזהמין את הנטיעות (רמב"ם שמיט' ויובל ג ט). — ובהשאלה, ברוחניות ומוסריות: במקום אשר ימצאו זהומים וטנופים מזהמים הנפש והשכל (דרך אמונה, ביבאגו עא:).

— פע', *זֻהַם, מְזֻהָם, מְזֻהָמִים, מְזֻהָמוֹת, — מְלֻכלך בדבר שמן, בדבר מסריח, לא נקי בחמר או ברות: אלו שאין שוחטין עליהן וכו' וזקן וחולה ומזוהם ושנעבדה בו עבירה (בכור' ו יב). לחולה ולזקן ולמזוהם (ספרי, שופט' קמח). מצא בה ערות דבר וכו' מזוהמת היא מלפניו ואינו חשוד עליה וכו' הקדיחה תבשילו אינה מזוהמת מלפניו והוא חשוד עליה (ירוש' גיט' ח מט ד). שמזוהם פסול לעבודה (ברכ' נג:). וכהן שהוא מזוהם בזיעתו רוחץ ושף כל גופו בבושם ועובד (רמב"ם, ביאת המקדש ז יג). — ומ"ר: ידים מזוהמות פסולות לברכה (ברכ' נג:). מה גללים הללו מזוהמין אף הוא מזוהם (מד"ר ויקר' יו). — ובהשאלה, במוסריות: מפני מה עכו"ם מזוהמין שלא עמדו על הר סיני (שבת קמה:). שנדמו גלי הים לסוסיות נקבות ומצרים הרשעים לסוסים זכרים ומזוהמין והיו רצים אחריהם עד שנשתקעו בים (מד"ר שמות כג). כי המצייר יפסד בהפסד החוש ויזוהם בזיהומו ולא יפסד החוש בהפסד המצייר (רשב"ל דולאן, מג"א, ת"י ד). — וּפָעוּל במקום מפועל: שאילו אתה אוחז חתיכת בשם ומריח בה אינך מוצא בה זוהמא כאשר אתה מוצא בידים זהומות (תשו' הגא', הרכבי לא).

— נפע', *נִזְהַם, — התלכלך, נהיה מזוהם: שמעו כי נִזְהַמְתִּי בצחנה, וסתם מני תחנה, ולא נתן לי רחמים וחנינה (ר"א קליר, קינ' לת"ב, איכה ישבה). חטא חזה בי בעון נכתמנו, תמור כי בצחיון נִזְהַמְנוּ, חסד ה' כי לא תמנו (שם, איכה אשפתו).

— הִפע', *הִזְהִים, — א) פ"ע, עלה עליו זוֹהם: עד עכשיו הן (העגלות והפרות שהביאו את הארון) קיימות לא הזהימו[1]) ולא הזקינו ולא הטריפו (פסיק' דר"כ א, ראשיהם מאתים). — ואמר הפיטן: בכים צור שעה נא אשר בוכים ונוהים, עלי גודל חטאם אשר נלבט וְהִזְהִים, הדוף אותה לצולים (סמא"ל, סליח' לגעי', אבר). — ב) *כמו זִהֵם: כחיה וכבהמה שמזהימין ומלכלכים עצמן ברעי שלהם (רש"י ישע' מו א). יביע פתרונו לפי ענינו שמזהים ומקלקל השמן (רשב"ם קהל' י א).

— נִתפ', נִזְדַּהֵם: הנבילות והזבלים והאגמים מעלים סרחון מתמיד באויר וכן כל האויר בכללו הולך ומזדהם לעולם וסופו לרקבון ולהבאש (אגר' חכמה א ג ב).

***זֹהַם,** זוהם, ש"ז, — כמו זֻהֲמָה, סגולת שעושה דבר למזהם: לשון זוהם וטינוף (רש"י יואל ב כ). שילך זך ונקי מדפי העונות ומטוהר מזוהם החטאות (מעש' א, ביה"מ ילינק). — ואמר הפיטן: תהלל מלך בהרחיצך זוהם, אור הצפון לצדיקים תאיר ותזריח להגיהם, ליום שבת יולבש רביד כהן צדק באבני מילואים ואבני שוהם (מחז' ויטרי, אות מכראבית).

***זַהַם,** ש"ז, — כמו זֹהַם: זַהַם מרבה ופסק ניתוח ממלח, חציצת חפיפת לכלוך שרץ הלח (סליח' ער"ס, אב לרחס).

***זֻהֲמָה[1]),** זהמה, זֻהֲמָה, זוהמא, ש"נ, — כמו זֹהַם: רבי יהודה מתיר בצחנה שאינו אלא ליטול את הַזֻּהֲמָה[2]) (תרומ' י א). בשמים של בית הכסא ושמן העשוי להעביר את הזוהמא אין מברכין עליו (ברכ' נג.). פת תבואה שלא הביאה שליש שמניחה עפ"י קדירה ושואבת הזוהמא (פסח' מב:). — ובהשאלה: הוצרך לנקביו ואכל דומה לתנור שהסיקוהו ע"ג אפרו וזהו תחילת ריח זוהמא (שבת מא.). שבשעה שבא נחש על חוה הטיל בה זוהמא ישראל שעמדו על הר סיני פסקה זוהמתן עכו"ם שלא עמדו על הר סיני לא פסקה זוהמתן (שם קמו.). למת שנתעבר חומרנו בזוהמת נחש העכב וזוהמתנו לקבל בגוף ונפש מערכת שולחנו יתברך מלא דשן אשר הכין לנו לעתיד לבא (ר"מ אלשיך, משלי ט ד). אותה הזוהמא לא נפרדה מגופו של אדם עד שנזדקקה מעט מעט בצדיקים שבדורות (ר"מ גיקטיליה, שערי אורה נו). ואזי הקב"ה יחיה הגופות וינערם מעפרם לאחר שנתכלת זוהמתה ונתעבר מן הגוף

---

[1]) והעיר שם המו"ל וז"ל: בילקוט תורה שם נאמר לא הוזמו ומפרש בצדו לא חוסמו איני יודע כונתו וכו' ובמד"ר שם לא הוזמו והנוסחא לפנינו הזהימו אולי הוא מלשון המשנה (בכור' ו יב) זקן וחולה ומזוהם.

[1]) משקל טֻמְאָה. — [2]) כך הכתיב במשנ' ירושלים לו, וכן נקוד בכ"י פרמה.

הזוהמה ויהיה הגוף זך ונקי כשם שיצה"ר יתעבר ממנו ויהיה זך ומנוקה ואזי הנשמה שכבר נתעברה זוהמתה וכו' תמצא הגוף נקי מזוהמתו (אגקת רוכל ב כט). הרשעים הללו כל כך קבלו זוהמא עד שאין כח בגיהנם ובחבוט הקבר להוציא זוהמתן (עמס"מ, תיקוני התשובה ה). כי עם תלאת הטבע וזוהמתה מים חיים הם למוצאיה ומביאיה להשקות מהם צמחי תבואתה (ארבע כוסות, כוס תנחומים ב). — ואמר הפיטן : שפה אחת מזמתם, לרכוב פילים בבהמתם, ולסוף בדם זהמתם, וזרמת סוסים זרמתם (יולר שבת ב חנכה, אין מושיע).

זהר[1], ממנו זֹהַר, הִזְהִיר ־ֵזְהוּר, *זָהִיר, *זְהִירוּת, ־ַזהַר, *אַזְהָרָה, *הַזְהָרָה.

זֹהַר, ש"ז, מ"ר זְהָרִים, זָהֳרֵי,—אור מבהיק, Glanz ; splendeur ; brighteness : ואראה והנה דמות כמראה אש ממראה מתניו ולמטה אש וממתניו ולמעלה כמראה זֹהַר כעין החשמלה (יחזק' ח ב). והמשכילים יזהרו כְּזֹהַר הרקיע (דני' יב ג). שראה אותו (סמאל את משה) שהוא יושב וכותב שם המפורש וזוהר מראהו דומה לשמש והוא דומה למלאך ה' צבאות (מד"ר דבר' יא). וכל צדיק וצדיק מהלכת עמו שכינה בריבי רבבות מלאכי שרת ועמודי ברק סביב להן וניצוצין של זוהר מוקפות להן וזיקוקי זיו מבהיקים את פניהם (מדר' א"ב דר"ע כ). זוהר הכוכבים נקרא אור (ר"ח פסח' ב:). כי מעת שקיעת החמה ועד שיסתלק זהרה מעל הארץ ויכסיף דמדומה מן הרקיע זהו בין השמשות (ר"נ גאון, ברכ' ג:). הירח אינו מאיר מעצמו אלא הזוהר שאנו רואין בו בכל ימי החודש וכו' אינו אלא מזוהרי חמה השופעין עליו (יסו"ע לר"י ישראלי א יג). כבר התחיל להתיילד בה (בהירח בלילה הראשון) ולהראות כעין קשת דקה של זוהר ומיד הוא שוקע ובא (שם ז). צדיק אחד היה רוחץ באמבטי במים ואשתו יושבת אצלו והכה זהר של ראש הצדיק במים אמרה לו אשתו מה זה הזוהר אמר כשהקב"ה כותב הדיו הנשאר בקולמוס הוא מקנח בראש הצדיקים (ספר חסידים תתרל"ט).— ואמר הפיטן : חנפים ארץ בדם מטמאים, זֹהַר שכינתי מתוכם מוציאים (יולר ב שבוע', תוכחת). זהרו מצא בנס לימים שמונה לשקדנו, קבעו לכן הימים האלה לדורות עדנו (יולר שבת ב חנכה, אודך).—ומ"ר : אל ברוך גדול דעה הכין ופעל זָהֳרֵי חמה טוב יצר כבוד לשמו (תפי' יולר). זָהֳרֵי אור בעין מאור פני נשר לארבעתם (יולר שבת א אחה"פ, אראלים). זָהֳרֵי גו מחוץ ומגו יקודי להבי רשפים, חקוקי הוד בלב ומאד תהלהך מטיפים (שם, ארוגי עוז). כי זהריהם ממך יזהירו (ר"י הלוי, דיואן מח). — ובהשאלה : והרבה זמן הייתי נבוך על שלמה המלך ע"ה שכתוב בו ויחכם מכל האדם ואהוב מאלהיו איך נאבדו ממנו זוהרי החכמות השכליות כי לעת זקנתו נשיו הטו את לבבו אחרי אלהים אחרים (הליקוטי ב, שופט').

זָהָר, — כמו הַזְהָרָה : רב עם צעיר מעשרים להספר, ראויים לענש וְזָהָר בסדר להתפר (יולר פ' שקלים, קלוכה).

זָהַר, פ"על מן זֹהַר.

— הִפע', הִזְהִיר,—א) האציל זֹהַר, glänzen ; briller ; to shine : והמשכילים יַזְהִרוּ כזהר הרקיע ומצדיקי הרבים ככוכבים לעולם ועד (דני' יב ג). עיניך יאירו במאור תורה ופניך יזהירו כזוהר הרקיע (ברכ' יז). מה הכוכבים מזהירין בכל הרקיע כך הם (ישראל) מזהירין לעתיד לבא (מד"ר במד' ב). סוטה ששתת והיתה טהורה ה"ז מתחזקת ופניה מזהירות (רמב"ם סוט' ג כא). — ובמשמ' פ"י, עשה שיזהיר, שיאיר : ובהגיעו (אור השמש) לחלקים ההם (הכתמים ברקיע) הוא מכה עליה בכח ומאיר אותם ומזהירם (תרג' אבן סיני, השמים והעולם יד).— ב) הזהיר את פלוני דבר, הודיע לו ובאר לו וצוה לו לעשותו, empfehlen ; récommander ; to recommend : וְהִזְהַרְתָּה אתהם את החקים ואת התורת והודעת להם את הדרך ילכו בה (שמות יח כ). — ג) הזהיר את פלוני, עשה לו אַזְהָרָה, הודיעו כי דבר רע עתיד לבוא עליו, או אמר לו לעשות דבר פלוני או לא לעשותו ואם אין ירע לו מזה, warnen ; avertir ; to warn : וישלח מלך ישראל אל המקום אשר אמר לו איש האלהים וְהִזְהִירֹה ונשמר שם (מ"ב ו י). וראה (הצופה) את החרב באה על הארץ ותקע בשופר וְהִזְהִיר את העם (יחזק' לג ג). ואתה כי הִזְהַרְתָּ רשע ולא שב מרשעו ומדרכו הרשעה הוא בעונו ימות (שם ג יט). וכל ריב אשר יבוא עליכם מאחיכם

---

[1]) בארמ' זהר, בערב' זָהַר ואזדהר a) משמשיב ברוב שמושי זהר בעברית.

---

a) زَهَر ازدهر

וכו' וְהִזְהַרְתֶּם אתם ולא יאשמו ליי' (דהי"ב יט י). באמרי לרשע מות תמות ולא הִזְהַרְתּוֹ (יחזק' ג יח). כי הִזְהַרְתּוֹ צדיק לבלתי חטא (שם כא). — והזהירו מן דבר: ולא דברת לְהַזְהִיר רשע מדרכו הרשעה (יחזק' ג יח). ואתה כי הִזְהַרְתָּ רשע מדרכו לשוב ממנה ולא שב מדרכו הוא בעונו ימות (שם לג ט). רביעית דם נתתי בכם על עסקי דם הזהרתי אתכם ראשית קראתי אתכם על עסקי ראשית הזהרתי אתכם (שבת לב.). אמר לו הקב"ה לישעיה לא תהא סבור שמא לא הזהרתי אותם על ע"ז תחלה (מד"ר דבר' ב). אמר לו הקב"ה למשה לא בשביל שאני צריך לנרות הזהרתיך על הנרות אלא לזכותם (שם במד' טו). כמה גדיים יש לך ואין את מזהירנו ועל הצבי הזה בכל יום ויום את מצוינו (שם ח). אמר הקב"ה למשה הזהר לישראל על מצות הפסח (מד"ר שמות יט). ואתה בני איש טוב וממשפחה מיוחסת וטובה אתה ומזהירו ומשיבו מדרך רעה (תנחומא בלק א). — ואמר המשורר: כה יעשה לי אל וכה יוסיף אם אהיה מזין לקול מזהיר, לעזוב צבי החן אשר פניו דומים לעין הכוס והוא מזהיר (רמב"ע, תרשיש ב ס).

— קל, יִזְהַר, — א) כמו הזהיר במשמ' האיר אור: ודברו באש וניצציה הרבה מצוות בכל דבור וזהרות (הוש' לרסע"ג, קובץ מעג"ק). ערך מאורי מופתי עששיות זהרות בעיפתו (יוצר שבת ב אחה"פ, ארכן). — ובהשאלה: וכאשר סבבה (השמש) בטלה תהפוך הזמן אל בריאות ונעימות וזהרה הארץ וכאשר סבבה בשור נוסף החום (RSO, III, 3, 234, תרג' אלפרגני). כי המעופפים הקטנים האלה אספו להם שלל צבעים מכל אשר מצאו בחדר הורתם הטבע הנדיבה זהרים ממרחק כמוצק אבנים יקרות (תוה"א, יונקי הדבש טו קכו). — ב) כמו הזהיר במשמ' צוה: זהרו בזב ומגעותיו ובהטהרו הבו מעליכם, רחצו הזכו הסירו רוע מעלליכם (הוש' לרסע"ג, קובץ מע"ג). זויות חצר ואמצעיים, וגג יציע ורפת ולולים, ומתבן ואוצרות יין ושמן, חכמי עם נדיבות, זהרו לבדקם (ר"י הלוי, הוש' לשבה"ג, אגר' שד"ל CCIX). זְהָרוּ לדחות פסח מבדו, ומאדו ראש השנה (יוצר שבת הפסקה, את פני מלך). — ופָעוּל, כמו זָהִיר: ללמדך כמה היו זהורים במצות (הלכ' פסוק', לולב).

— נפע', נִזְהַר, נִזְהָר, — שָׂם לבו לדבר ושמר א"ע ממנו ונמנע מעשותו, וכדומה: ואתה כי הזהרתו צדיק לבלתי חטא צדיק והוא לא חטא חיו יחיה כי נִזְהָר (יחזק' ג כא). ושמע השמע את קול השופר ולא נִזְהָר ותבוא חרב ותקחהו דמו בראשו יהיה וכו' והוא נִזְהָר[1]) נפשו מלט וכו' ולא תקע בשופר והעם לא נִזְהָר (שם לג ד-ו). טוב ילד מסכן וחכם ממלך זקן וכסיל אשר לא ידע לְהִזָּהֵר עוד (קהל' ד יג). ויתר מהמה בני הִזָּהֵר עשות ספרים הרבה אין קץ (שם יב יב). מלמדין אותו הזהר שלא תתחיל מפניך שמא תכוה (יומ' נב:). בא לקללו אמר לו הקב"ה הזהר שאם את מקללו לנפשך את מקלל (מד"ר בראש' סו). הזהר שלא ילקה אותו האיש בצרעת (שם לג). אמר פרעה ליוסף אע"פ שאמרתי לך אתה תהיה על ביתי וגו' שעשיתיך מלך על כולם הזהר שתנהוג בי כבוד והמליכני עליך (שם במד' יד). — ומ"ר: חכמים הזהרו בדבריכם שמא תחובו חובת גלות (אבות א יא). אמר להם (ר"א לתלמידיו) הזהרו בכבוד חבריכם (ברכ' כח:). אמר להם הזהרו שלא יטעה אתכם יצר הרע (ספרי, עקב מג). אמר להם הזהרו שלא תמרדו בהקב"ה (שם). צאו והזהרו כל אחד איש בכבוד חברו (דא"ר ג).

— הָפעל, *הֻזְהַר, מֻזְהָר, — שהזהירו אותו: אמר להם אף אני מוזהר כשם שאמרתי לך וקבלת כך אמור להם ויקבלו (ספרא אחרי קלח). לא ראי דיין כראי נשיא ולא ראי נשיא כראי דיין הצד השוה שבהן שהם בעמך ואתה מוזהר על קללתם (שם קדוש' קד). לא פורע (המשוח מלחמה) ולא פורם ולא מטמא לקרוביו ומצווה על הבתולה ומוזהר על האלמנה (יומא עג.). ואין (הכה"ג) מטמא לקרובים ומוזהר על הבתולה (הור' יב:). — ומ"ר: לא זה הוא חמץ שמוזהרים עליו בבל יראה ובבל ימצא (פסח' ב ג). לרבות את הנכרים שמוזהרין על העריות כישראל (חגי' יא:). ויאמר קומו צאו אמר לו משה מוזהרין אנו שלא לצאת אלא בפרהסיא (מכי' בא, מס' דפסח' יג). קודם מתן תורה היינו מוזהרים על שפיכות דמים (שם משפט', נזיק' ד). ללמדך שהגדולים מוזהרין על ידי הקטנים והם נענשים על ידיהם אם לא יוכיחו אותם (מד"ר במד' י). לא הוזהרו כשרות להנשא לפסולין (יבמ' פד:).

— פִּעֵ', יִזְהֵר, — כמו הִזְהִיר במשמ' צִוָּה: ויזהר קחת

---

[1]) אמר ריב"ג בהשרשים: ואני חושב כי הקמצות בהם לפי שהם מעמדים ואפשר שרצו לפאר המלה בעבור הריש כי ראיתים נקדו והוא נזהר נפשו מלט והוא הולך בקמץ והוא איננו בזקף ולא באתנח ולא בסוף פסוק. ע"כ.

תרומה, נטות לו אוהל שאנן (אוצר' לרסע"ג, קובץ מע"ג). וְיִהַר שפודין חוץ מסכה, ואכילה ושתיה בתוך סכוכה (יוצר שבת תוה"מ סכות, אפא"ר).—ובמשמ' האיר: זקק מטלית, וְהַר טלית, זוה אצטלית, זכרו מנטלית (יוצר שבת ור"ח, אילת השחר).

— פע', יְזֻהַר, מְזֻהָר, — מואר בזֹהר: ואם מכל צדי השמש לפנות ערב יהיו כמו עננים אדומים וצחים מזוהרים כשמש הם העננים יגידו על רוחות חזקות ומעוטות (רזיאל המלאך כ).

***זָהֳרָה**, ש"נ, — כמו זֹהַר: גלמי, זהרתי ותבנית צורתי בטרם הולדי (רס"י תהל' קלט טז).

***זַהֲרוּר**[1], ש"ז, מ"ר זַהֲרוּרִים — כמו זֹהַר, אור נאצל מאור, reflection ; reflex ; Wiederschein: לערב חמה שוקעת במערב וזהרורי החמה מאדימין את המזרח כחלון דכשהחמה נכנסת בה מאדמת כותל שכנגדה (רש"י שבת לה.). ברקים למטר עשה הם זהרורי הרקיע המבריקים ומאירים לפני המטר (הוא, תהל' קלה ז). ויזרח (השכל) על ענן שכל ויאור כעב קשת בהפוך זהרורים (כה"נ והלחש' ה). ותמורים הם זהרורי האור הזורחים אחר עמוד השחר (אוה"מ, איוב י כב). שעיניו מאירים כזהרורי השחר (שם מא י).

***זַהֲרוּרִית**, ש"נ, —כמו זַהֲרוּר: זהרורית שהחמה זורחת ממזרח (רש"י יומא לז:). צמר אדום היא טווה שיפול על פניה מזהרוריתו (תוספ' כתוב' עב:).

***זַהֲרִיאֵל**, ש"ז, — שם מלאך: ובתוך העמוד הזה יש מלאך אחד ממונה וזהריאל שמו ולוקח אותה הנשמה ומעלה אותה (עמה"מ, שעשועי המלך לג). האור זהריאל מדליק אותם (שם. עולם הבריאה יח). ויכוין גם כן למלאך זהריאל שבהיכל נוגה (משנ' חסיד', תפי' האלי' יח).

***זַהֲרִיר**, ש"ז, — כמו זַהֲרוּר: האשה אם טוה וורד בשוק שהוא צמר אדום כדי להראות פניה כנגדו שנופל זהרירו על פניה הרי זה עזות מצח ופריצות (תשו' הגא', הרכבי רנג).

***זַהֲרִירוּת**, ש"נ, — כמו זַהֲרוּרִית: ובבקר מה שנראה בככב היוצא ממקומו זהרירות היום בא ונראה כזוהרות ככב יוצא ממקומו (רזיאל המלאך יב).

זִו[1], ש"ז, —שם החדש שאחרי חדש האביב, הוא חדש אייר: בשנה הרביעית בחדש זִו הוא החדש השני (מ"א ו א). בשנה הרבעית יסד בית יי' בירח זִו (שם לז).

זוּ, — א) מלת הרמז כמו זֹה: יפלו בחרב שריהם מזעם לשונם זו לעגם בארץ מצרים (הוש' ז יו). — ולנק' *כמו זאת: שתי גזוזטראות זו[2]) כנגד זו ברה"ר (שבת יא ב). שהיה נשוי שלש נשים ומת כתובתה של זו מנה ושל זו מאתים ושל זו שלש מאות (כתוב' י ד). כל המנחות תחילתן וסופן בכלי שרת וזו (של הסוטה) תחילתה בכפיפה מצרית וסופה בכלי שרת (סוט' ב א). איזו היא מחלוקת שהיא לשם שמים זו מחלוקת הלל ושמאי ושאינה לשם שמים זו מחלוקת קרח וכל עדתו (אב' ה יז). זו לא שמעתי כיוצא בה שמעתי (פסח' לד:). א"ל מה היא לך זו אמר לו גרושתי היא (מד"ר ברא' לג). שע"י הדרך אדם מתבזה וזו עמדה ביפיה (שם מ). הנוטל צפורניו זו בזו (שבת י ו). שהרבים נכנסים בזו ויוצאים בזו (טהר' י ח). המושיט והזורק מזו לזו (שבת יא ב). אין מיתה מנוולת מזו (סנה' ז ג). מושיטין הקרשים מזו לזו (שבת יא ב). ומעשה באחד שפרע ראש האשה בשוק ובאת לפני רבי עקיבא וחייבו ליתן לה ארבע מאות זוז וכו' אמר לו רבי לזו אני נותן ארבע מאות זוז (ב"ק ח ו). ששלח עליהם המקום מכה קשה שלא היה כיוצא בזו מיום שיצאו ממצרים (ספרי, בהעלותך לח). — וכמו הדבר הזה: וזו היא שקשה בדיני ממונות (ב"ב קנח:).—ולפני השם: וזו טעות טעה נחום המדי (נזיר ה ד). וזו שאלה שאל טרנוסרופוס את ר"ע (ב"ב י.). זו שאלה שאל ר' יוסי בן תדאי איש טבריה את ר"ג (דא"ר א). והנה אנחנו קראנו זו הפרשה שהיא פרשת וישמע יתרו ראשונה (ראב"ע שמות כ א). וכאשר חפשנו זו הגזרה מצאנו וכו' (שם יח י). וזו המצוה תקרא בדברי רבותינו קבלת מלכות שמים (רמב"ן שם כ א). — ועם ה הידיעה: ולא אצלתי מחכמת חכמים אלא כשם שזבוב הזו הטובלת בים הגדול ומשהו

---

[1]) משקל פַּעֲלוּל, כמו נַאֲפוּף. — בארמ': והא דקאמר בתוך הנץ החמה בגילוייא הוה קאי וזהרורי בעלמא הוא (פסח' יג.). הא בגילויא קאי וזהרורי בעלמא הוא דחזא (סנה' מב.).

[1]) כבר אמרו שהוא כמו זיו, במשמ' זהר, אור: בירח זיו שבו זיוו של עולם (ירוש' ר"ה א יז ד), עי' בהערה לזה הערך, וכן דעת רוב החכמים. וי"א שזו מלה מצומצמה מן מלה אשורית.

[2]) בקצת נוסח' נקוד זוֹ, וכך קוראים הספרדים. ורוב האשכנ' קוראים זוּ, כמו זוּ שלקמן.

מחסרה (כופר' יו ח). אמר רבי תנחומא השאלה הזו שאלני באנטוכיה (מד"ר ברא"ש יע). אביה (של רבקה) רמאי ואנשי מקומה רמאין וצדקת הזו יוצאת מבנתים למה היא דומה לשושנה בין החוחים (שס ויקר' כג). — ב) מלת הצטרפות כמו אשר: אם ישמרו בניך בריתי ועדֹתי זו אלמדם (תהל' קלב יב).

זוּ, — א) מלת הרמז לזו"נ גם כמו זֶה: אז חלף רוח ויעבר ואשם זוּ כחו לאלהו (חבק א יא). אתה יי' תשמרם תצרנו מן הדור זוּ לעולם תהל' יב ח). — ב) מלת הצטרפות כמו אֲשֶׁר: נחית בחסדך עם זוּ גאלת (שמות יה יג). עד יעבר עם זוּ קנית (שס יו). מי נתן למשוסה יעקב וישראל לבוזים הלוא יי' זוּ חטאנו לו (ישע' מב כד). עם זוּ יצרתי לי תהלתי יספרו (שס מג כא). טבעו גוים בשחת עשו ברשת זוּ טמנו נלכדה רגלם (תהל' ט יו). אשכילך ואורך בדרך זוּ תלך (שס לב ח). עוזה אלהים זוּ פעלת לנו (שס כח כט). ואתה ידעת נתיבתי בארח זוּ אהלך (שס קמב ד). הודיעני דרך זוּ אלך כי אליך נשאתי נפשי (שס קמג ח). — ולמ"ר: יתפשו במזמות זוּ חשבו (תהל' י ב). מפני רשעים זוּ שדוני איבי בנפש יקיפו עלי (שס יז ט). אחת דבר אלהים שתים זוּ שמעתי (שס סב יב).

זוּב, פ"ע, עב' זָב, עת' יָזוּב, יָזֻבוּ, הוה זָב, זָבָה, זָבַת, — זָבוּ המים, זב הדם, וכיוצא בזה, נע מעט מעט והלך לאט לאט ממקום למקום, למשל מים או דם או לֵחה ממכה, fliessen; couler; to flow: ולא צמאו בחרבות הוליכם מים מצור הזיל למו ויבקע צור וַיָּזֻבוּ מים (ישע' מח כא). הן הכה צור וַיָּזוּבוּ מים ונחלים ישטפו (תהל' עח כ). פתח צור וַיָּזוּבוּ מים הלכו בציות נהר (שס כה מא). — ודם הוֶסת: ואשה כי יָזוּב זוב דמה ימים רבים בלא עת נדתה או כי תָזוּב על נדתה (ויקר' יה כה). — ובהרחבה על מה שממנו יָזוּב הדבר: ארץ זָבַת חלב ודבש (שמות ג ח). שהם (חללי הרעב) יָזֻבוּ מדקרים מתנובות שדי (איכה ד ט).

— הִפע' *הֵזִיב, — עשה שיזוב: בני על המת הזיב דמעה התמרר ונהה קינה (ב"ס גני' לח יו).

זוֹב, ש"ז, — פעולת יציאת לֵחה או דם מכלי הלֵדה של זו"נ, Ausfluss; écoulement; discharge: איש איש כי יהיה זב מבשרו זובו וכו' רר בשרו את זובו או החתים בשרו מִזּוֹבוֹ וכו' (ויקר' יס ב-ג). ואשה כי יזוב זוב דמה ימים רבים בלא עת נדתה או כי תזוב על נדתה כל ימי זוב טמאתה (שס כה). ומודים ביולדת בזוב שהיא מטמאה לח ויבש (נדה ד ג). הדואה כתם הרי זו מקולקלת וחוששת משום זוב וכו' וחכמים אומרים אין בכתמים משום זוב (שס ו יג). זובו של זב ורוקו ושכבת זרעו ומימי רגליו ודם הנדה שהן מטמאין במגע ובמשא (כליס א ג).

***זוג**, ממנו *זוג, *זִוֵּג, *זִוּוּג, *זוגָה, *זוּגִי, *זִוּוּגִי, *זוּגִיּוּת.

א. ***זוּג**[1], זוג, ש"ז, מ"ר זוּגִים, -גות, — א) שני דברים דומים ממין אחד, מבע"ח ולא בע"ח, Paar; paire; pair: המוצא תפילין מכניסן זוג זוג (של הראש ושל הזרוע) (ערוב' ט י). כיצד בודקין את העדים זוג שבא ראשון בודקין אותו ראשון (ר"ה ב ו). מעשה שעברו יותר מארבעים זוג ועיכבן רבי עקיבא בלוד (שס א ו). אמר רבי יוחנן הלכה כאותו הזוג (ר"ש ור"י בן קרחה) (בכור' לא.). — ומ"ר: היו מזדווגין (העדים) זוגות זוגות (סנהדרין ס ה). כל הזוגות שמנו חכמים מין במינו אינן כלאים זה בזה (תוספתא כלא' א א). כל מה שבראתי בראתי זוגות שמים וארץ זוגות חמה ולבנה זוגות אדם וחוה זוגות העוה"ז והעוה"ב זוגות אבל כבודי אחד ומיוחד בעולם (מד"ר דבר' ב). כל החיות מהלכות זוגות זוגות והנחש אינו מהלך בדרך אלא יחידי (שס ברא"ש לט). אמרו שנים עשר אלף זוגים תלמידים היו לו לר"ע (יבמ' סב:). נטל כוליא מכל אחד (מקרבן הפסח) ונמצאו שם ששים ריבוא זוגי כליות (פסח' סד:). — ובפרט זוג של זו"נ נשואים זל"ז: הא (שמכריזים למעלה בת פלוני לפלוני) בזוג ראשון הא (שמזומנים לו אשה לפי מעשיו) בזוג שני (סוטה ב.). אשר צג זוג בגן עדן (תפ' הגא', הרכב' תלח). — ואמר הפיטן: וזוג נחמד נצמד עדי עד יוצמד ויוצב מטען (מחזור ויטרי תלו). — ומ"ר: בדבר הקנינים הנעשים בעת החתנה הן בין הזוגות עצמם והן בין אבי החתן ואבי הכלה (בו"ת חות יאיר

---

[1] בארמ' זוגא, בערב' זַוְג' a), ואעפ"י שכבר בזמן קדום היתה מלה זו נהוגה בערבית, ושום ערבי לא פקפק במקורה הערבי, אעפי"כ כבר החליטו החכמים שהיא אינה שמית ומקורה בלשון יונית ζυγόν, ר"ל צמד בקר, וממושג זה נתפשט שמושה על כל מה שמחובר משני דברים דומים.

---

a) زوج

נג).—**חזוגות**, שנים שנים מתלמידי החכמים שחיו בזמן אחד ונשאו ונתנו תמיד בהלכה יחד, כמו הלל ושמאי וכדומה: אמר נחום הלבלר מקובל אני מר' מיאשה שקבל מאבא שקבל מן **הזוגות** שקבלו מן הנביאים הלכה למשה מסיני (פאה ב ו). — בן זוגו. אחד משני הדברים של זוג אחד: היו רושמין (שתי אותיות) על קרשי המשכן לידע איזה בן **זוגו** (שבת יב ג). — ובהרחבה, אדם דומה ממש לחברו: שאין זה (מי שנשא אשה גרושה) **בן זוגו** לראשון זה הוציא רשעה מביתו וזה הכנים רשעה לתוך ביתו (גיט' צ:).— יבת זוגו, אשתו: לפי שאינה **בת זוגו** (רש"י סוטה ב.). — *זוג ונפרד: ומהם (מההפכים) מה שאין אמצעי ביניהם **כזוג** ונפרד כי כל מספר אם **זוג** ואם נפרד (מלות הגיון יא). הנה יתבאר שכל **זוג** הוא בעל תכלית וכן הענין **בזוג הזוג ובזוג** הנפרד ובמספר הראשון והמורכב (רלב"ג, מלחמ' ה' ו א יא). מיני הנגדיים כמו תראות והעורון והאור והחשך **והזוג** והנפרד במנין (פי' משלי לזרח' הלוי ה יז). והיודעת כי שלשה חשבון נפרד וארבעה **זוג** (ר"א ב"ר חסדאי, התפוח). דמיון הראשון להמציא מספר שיהיה **זוג** ונפרד יחד (מלרך לחכמה. יש"ר מקנדיה יז). — **וזוג** ופשוט: המושכלות הראשונות לא יחטאו לעולם כמו שהכל יותר מן החלק והמספר המורכב **מזוגות** ופשוט (יוס לדיק עולם קטן א). — ב) כלי מלאכה מרכב משני אברים שוים, כמו מספרים: נזיר שגלח בין **בזוג** בין בתער (נזיר ו ג). רבי עקיבא אומר (שתי השערות האמורות בנגעים) כדי שיהו ניטלות **בזוג** (נדה ו יב). כמה יהא בלבנוני' (של השערות שבנגעים) רבי מאיר אומר כל שהוא ר"ש אומר כדי לקרוץ **בזוג** (נגע' ד ד). מגל יד ומגל קציר והשחור **וזוג** של ספרים שנחלקו (כליס יג א). לא ישב (האדם להסתפר סמוך למנחה) גזירה שמא ישבר **הזוג** (שבת ט:). ואינו מספר (הכה"ג) בתער אלא **בזוג** ראש שערו בעיקר זו (רמב"ם כלי המקדש ה ו). וצריך שישאו מן (השער) המאדים כדי שינטל **בזוג** שכל שערה שאינה ניטלת **בזוג** הרי היא כאילו אינה (הוא, פרה אדומה א ד). זוג שעושין בו הסרבל וספר הגדה בדברים העשוין להשאיל ולהשכיר וכו' הא שאר **הזוגות** ושאר הספרים אינן בכלל דין זה (הוא, טוען ונטען ח י).

ב.*זוג[1], ש"ז, — פעמון, Schelle; clochette; bell: אין חמור יוצא במרדעת בזמן שאינה קשורה לו ולא **בזוג** אעפ"י שהוא פקוק (שבת ה ד). **הזוג** והענבל חבור (פרה יב ח). **כזוג** של בהמה החצון **זוג** והפנימי עינבל (נזיר ו ב). הברזל שבתוך **הזוג** המקיש בדופני **הזוג** ומשמיע הקול (ר"ח שבת נח:). **והזוג** עם הענבול התלוי בין שניהם כאחד נקרא פעמון (רמב"ם, כלי המקדש ט ד). — ואמר הפיטן: יחד מאחם ומתברם כדבק **זוג** ועינבל (הרבות, מחז' ויטרי תפד). הבנים יוצאים בקשרים ובני מלכים **בזוגין** (שבת ו ט). בשלושים וששה **זוגין** בל"ו רמונים (נכנס הכה"ג לקדשי הקדשים) (מד"ר ויקר' כא) עכשיו יהו אומות העולם מקישות עלינו **כזוג** לומר מה אלו שהיו ברשותם הניחו והלכו להם היך [הם] שולחים לארם נהרים ולארם צובה להעלות להם מס ולהביא להם עבדים (מכי' בשלח ב א). זאת (חוה) היא שעתידה להקיש עלי **כזוג** (בס בראש' יח). שמקרקשין **בזוג** סימן שיתקבצי לחופר (רגמ"ה ב"ב קמה:). ועל דבר **זוג** המקשקש לשעות והוא עשוי באופן שכשדוחקין בו הוא מקיש כמנין שעות היום אשר בעת ההיא (בא' יעבץ ב סג)

*זוג, ש"ז, — כמו זָג: אין טומנין לא בגפת וכו' לא בתבן לא **בזוגין**[1]) ולא במוכין ולא בעשבין (שבת ד א). בין העגולים **לזוגין** (טהר' י ח). מה נזיר אסור בחרצנים **ובזוגין** אף נשיאות כפים אסור בחרצנים **ובזוגין** (ירוש' תענ' ד סג:).

*זוֹג, — קל לא נהוג.

— הפע', *הזויג, — עשה זוג, חבר שנים יחד: החוסם את הפרה **והמזויג** את הכלאים פטור (תוספתא כלא' ה יא). כל שהוא **מזויג** את האומריות זהו אומן וכל שאינו **מזויג** את האומריות זה הוא הדיוט (ירוש' מו"ק א פ ד). הפקיע שהיה **מזויג** את הפתילות (והזהיר, כי תשא).

— פע', *זִוֵּג,—כמו הפעיל: החוסם את הפרה **והמזווג** בכלאים (ב"מ צ:). שלא **לזווג** לה (להצפור החיה של המצורע) אחרת קודם שלוחיה (חול' קמ.). — ובפרט בין זו"נ: אפילו ממזר אחד בסוף העולם וממזרת אחת בסוף העולם הקב"ה מביאן **ומזווגן** זה בזה (ירוש' קדוש' ג סד ג). אין **מזווגין** לו לאדם אשה אלא לפי מעשיו (סוט' ב.). כמה עבדים יש לי וכמה שפחות יש לי ואני יכולה **לזווגם** בשעה אחת (בס

---

[1]) לא נתבור מקורו.

[1]) כך בכ"י, ומנוק' בְזוּגִין.

ויקר' ח). אם קלה היא בעיניך קשה היא לפני הקב"ה בקריעת ים סוף ומה הקב"ה עושה מזווגן בעל כרח שלא בטובתן (פסיק' דר"כ, סקלים).—ואמר הפיטן: שביתי שפחה לבושת שנים וכו' שביתי עבד יפה עינים, כשמש בתקפו עת צהרים, בא ונזווגם ונחלקה בינתים, בולדות כמו כוכבי שמים (קינ' לת"ב, ואת נוי). לערב זווגום בחדר אחד, והאדונים מבחוץ לבם כאחד (שם). אלף עבדים בלילה, וזיווגתם בלילה (מחז' ויטרי תלא). — ובדקדוק, יִזּוּג שתי מלים, אמר שתי מלים בצורה אחת אעפ"י שאחת מהן צריכה עפ"י הדין להיות בצורה אחרת, כדי שיהיו זוג: כי בא הפ"א בחולם לזווג התנועות (רד"ק ירמ' כה לד).

— התפ', *הִזְדַּוֵּג, — נתחבר עם בן זוגו והיו זוג אחד: היו מזדווגין (העדים) זוגות זוגות (סנה' ה ה). כל האותיות מזדווגין חוץ מב' אותיות הללו כיצד א"ט הרי י' ב"ח הרי י' ג"ז הרי י' ד"ו הרי י' נמצא ה' לעצמה (מד"ר שמות טו). — ובפרט זו"נ: ואותו הפרק (בחדש ניסן) זמן בהמה וחיה ועוף שמזדווגין זה אצל זה (ר"ה יא.). בקשו (שר המשקים ושר האופים) להזדווג לבתו של מלך (מד"ר בראש' פח). מלמד שתבא (שתבע) אותן (פרעה להמילדות) להזדווג להם ולא קבלו ממנו (שם שמות א). מעשה באשה אחת בצידן ששהתה עשר שנים עם בעלה ולא ילדה (באו לפני רשב"י ובקשו להתפרד זה מזה אמר להם חייכם) כשם שנזדווגתם זה לזה במאכל ובמשתה כך אין אתם מתפרשים אלא מתוך מאכל ומשתה (שם שה"ש, נגילה).—ובכלל נתחבר זה עם זה: לא ישא אדם אשה ממדינה זו וילך וישא אשה ממדינה אחרת שמא יזדווגו זה אצל זה ונמצא אח נושא אחותו (יומא יח:). לימים נזדווגו שלשתן למקום אחד (שבת לא.). כמה מלאכים נזדווגו לה (להגר) (מד"ר בראש' מה). יוסף קטנן של שבטים היה ונזדווגו לו שלשה מלאכים (שם עה). נזדווגו להן (לישראל בשעת כבוש הארץ) שלש משפחות רעות (שם לח). אין לך גדול משבט יהודה ואין לך ירוד משבט דן וכו' אמר הקב"ה יבא ויזדווג לו שלא יהו מבזין אותו (שם שמות מ). אמרו להם (אומה"ע להפלסופים) יכולין אנו להזדווג לאומה זו (שם איכ', פתיח'). מה עשה הקב"ה הפליג דעתו מהם קימעא ובאו עמלקים ונזדווגו להם לישראל (שם רות א). יש מהרשעים שמזדווגין זה עם זה בעולם (שם ג). ולמה קורא אותו (להיצה"ר) זקן שהוא מזדווג לו מילדותו ועד זקנתו (שם קהל', טוב ילד). ולמה נקרא שמו (של היצ"ט) ילד כי אין מזדווג לאדם אלא מבן י"ג שנה ומעלה (שם). — ובמשמ' קרה לו דבר: אם נזדווג לך יום טוב עשה אותו מיד וכו' ואם נזדווג לך יום רע ראה איך לעשות תשובה ולהנצל ממנו (פסיק' רבתי, כיום השמיני עצרת). זו (הספינה) שהיא יוצאה מן הלמין לא היו הכל צריכין לשמוח שאינן יודעין באיזה פרק היא עומדה ומה ימים מזדווגין לה ומה רוחות מזדווגין לה (מד"ר שמות מח).— ובכונה רעה, להזיק לו, להלחם בו, לנסות כחו אתו: מאיכן ניזדווג לו משעיר (ירוש' תעני' א סד.). נזדווג לו גוי לישראל נותנו לימינו (שם ע"ז ב מ ג). אמר לו הקב"ה רשע לי באת להזדווג חייך שאני עושה עמך מלחמה (פסיק' דר"כ, שור או כשב). אמר ר' אחא לא באו להזדווג אלא לתוך גלגל עינו של עולם עין שעשתה מדת הדין בעולם הם מבקשים לסמותה (מד"ר בראש' מב). משל לבן מלכים שנזדווג לו פדגוגו להמיתו (שם). כל מי שהוא בא להזדווג לישראל סוף שהוא נוטל את שלו מתחת ידיהם (שם מא). לרועה שהוא עומד ומביט בצאנו בא זאב אחד ניזדווג לו (שם נז). ואם מצאתם שם תינוקות מצפצפין בקולן אין אתם יכולים להזדווג להם (שם סה). נטל (יעקב) חרבו וקשתו ועמד לו על פתחה של שכם ואמר אם יבואו אימות העולם להזדווג להם לבני אני נלחם כנגדן (שם פ). למלך שהיה לו כלב אגריון וארי נמירין והיה המלך נוטל את בנו ומלבבו בארי שאם יבא הכלב להזדווג לו יאמר לו המלך ארי לא היה יכול לעמוד בו ואתה מבקש להזדווג לו כך שאם יבואו אומות העולם להזדווג לישראל אמר להם הקב"ה שרכם לא היה יכול לעמוד בו ואתם מבקשים להזדווג לבניו (שם עז). יעקב אבינו על ידי שבקש לישב שלוה בעולם הזה ניזדווג לו שטנו של יוסף (שם פד). אמר לו הקב"ה רשע לי באת להזדווג חייך שאני עושה עמך מלחמה (שם ויקר' כז). אמר להן (הקב"ה לישראל) אם ראיתם שמזדווג לכם ברחו לתורה (שם דבר' א). יום שנזדווג להם נבוכדנצר הרשע לישראל פשט מהם שני לבושים גדולים לבוש כהונה ולבוש מלכות (שם שה"ש, פשטתי).

— פִּעֵל, זֻוַּג, מְזֻוָּג, מזווגות, — מחברות בזוג: רוח עצה וגבורה וכו' רוח דעת ויראת ה' וכו' ובאו מלות אלו כפולות ומזווגות כי האחת מהן שרש והתחלה אל השנית המזדווגת לה (נפול' יהודה י).

***זוּגָה**, ש"נ, מ"ר זוגות, — כנוי לאשה ביחס לבעלה, זוגתו של פלוני, אשתו, Ehefrau; épouse spouse: שעד שהוא בהר המוריה נתבשר שנולד זוגתו של בנו (מד"ר בראש' נז). ונפטרה זוגתי והניחה בת (רשב"א, תולד' אדם כו). על דבר היקרה זוגתו אשר בקשה ממנו היא וקרוביה לשלחה לפלוניא וכו' ומצפה שתחזור זוגתו אל ביתו (שו"ת רלב"ח כט). ראובן שאמר לשמעון חמיו תן לי זוגתי (מרדכי כתוב' קפד). לאה שטענה על ראובן אמרת לאישי מה לך להתיחד עם נפקת ברא כמו זוגתך וחרפתני (הוא, ב"ק פא). והביא ראובן עדים בפנינו והעידו ע"פ החרם ששמעו מפי שמעון שהודה בפניהם שנתרצה לזוגתו בצוואתה (הוא, ב"מ שיב). ועתה נפטרה זוגתך ורוצה אני לקיים צוויה (הוא, ב"ב תקכ"ד). לא לקחנו ממנו דבר ושום פרעון על הממון שהיה לזוגתו טמון בעדה (ר"י עוכדיה, אגר' דופי הזמן). וכמעט גרם קטטות ביני ובין זוגתי בתו (יעב"ץ, מגלת ספר 43). לקח יונתו תהי זוגתו כלה כנוסה יפה בהבל (כפר הפזמ', תימני, אור הדלו). וע"י הזכיות הנזכרים נתנוצצו ממנה ניצוצות בזוגתך זאת כדי שתוליד ממנה (ר"י קארו, מגיד מישר', ויצא). ונתן בו (האלהים באדם) להוליד כמוהו לקיום המין בהתחברו עם זוגתו (מנוה"מ ג כ א ג). דעו רבותי שמרתי זוגתי דינה נפטרה לבית עולמה (שו"ת פרח מטה אהרן קיט). מכתבו הגיעני בזמנו באותה שעה שהיתה זוגתי הרבנית זצ"ל גוססת ולא יכולתי לעיין בו (שו"ת חת"ס, יו"ד קנג). כי לא זכיתי עדיין לבנים ולא ידעתי במי החסרון תלוי או בי או בזוגתי תחיה וכבר עשתה זוגתי כמה סגולות ורפואות מנשים זקנות (מגלה טמירין ז). מעשה באחד שישב בכפר והיתה אצלם גניבה גדולה ובא הוא וזוגתו לבקש ע"ז (זכרון טוב, ספורי מעש' כס). ויבוא וישאל בשפה רכה מה לך זוגתי כי הבהלתיני לעלות מן הרחצה, הגידה נא לי תנחום, שאלתו זוגתו בתשובה על שאלתו האתה הוא הרב בדריבישאק אם אין (יל"ג, כף רגל עגל).

***זוּגִי**, ת"ז, — של זוג, שיש בו זוג, שנים דומים זה לזה: רבוי זוגי המונה להוראת שני דברים מצד שהם זוג אחד מצד שהם שוים ודומים בתמונתם אם בטבע אם במלאכה הטבעים הם האברים הכפולים בבע"ח שתי עינים שתי אונים (תל"ע סי' קז).

***זוּגִיּוּת**, ש"נ, — סגולת דבר שהוא זוג: אבל המספר הבב"ת אחר היותו בלתי מוגבל לא יתואר בזוגיות והפרידה (ר"ח קרשקש, אור ה' א ג). מה שלא יצוייר שיפרד אף במחשבה כמו התדבקות לנקודה והזוגיות לארבעה (יסוד' בר"ש נתן, כוונ' הפלסופ' לאלגזלי).

זוד[1], ממנו זוּד, זֵד, זָדוֹן, *זְדוֹנִי, *זְדוֹנִיּוּת, *הֲזָדָה, *מֵזִיד.

זוּד[2], פ"ע, עב' זָד, זָדוּ, עת' יָזוּד, יְזוּדוּ, — עשה בזדון, בכונה רעה ובעזות, mutwillig sein; agir avec mauv. intention, être arrogant; to act insolently: עתה ידעתי כי גדול יי' מכל האלהים כי בדבר אשר זָדוּ עליהם (שמות יח יא). השמיעו אל בבל רבים כל דרכי קשת חנו עליה סביב אל יהי [לה] פליטה שלמו לה כפעלה ככל אשר עשתה עשו לה כי אל יי' זָדָה אל קדוש ישראל (ירמ' נ כט). — ואמר הפיטן: זָד על אדוניו עבד יושב נגב (מוסף ב ר"ה, אהללה). זָדוּ אנשי מרמה, וערפו טמאה בהמה, והביאו את דמה, אל הקדש פנימה (שבת ב חנוכ', אין מושיע). — הִפְע', הֵזִיד, בינ' מֵזִיד, — כמו קל בנחץ הפעולה, עשה בצדיה, בכונה רעה: הנביא אשר יָזִיד לדבר דבר בשמי את אשר לא צויתיו לדבר (דבר' יח כ). וכי יָזִד איש על רעהו להרגו בערמה (שמות כא יד). ותמרו את פי יי' וַתָּזִידוּ ותעלו ההרה (דבר' א מג). וכל העם ישמעו ויראו ולא יְזִידוּן עוד (שם יז יג). והם ואבתינו הֵזִידוּ ויקשו את ערפם (נחמ' ט יז). והמה הֵזִידוּ ולא שמעו למצותיך (שם כט). כגון ששגג בביאה והזיד בהקטרה (יומ' נג.). — ואמר הפיטן: דם שופכים בשוגג בלא רואים, גולים לערי מקלט הנקראים, בַּהֲזִידָם להרוג בצלם ברואים (יולר ב שבוע', תוכחת). — והֵזִיד על פלוני: כי ידעת כי הֵזִידוּ עליהם

[1]) יש מחליטים אותו לנע"י זיד.

[2]) יש סוברים כי עקר משמ' שרש זה היא בשל, הרתיח, ומזה ויזד יעקב נזיד, ובהשאלה מושג הזדון. אך הפעל ויזד אולי שרשו נזד, עי' זה הערך, ומשמ' בשול ורתיחה אין גם להשרש זוד הערבי, ורחוק הוא לגזור משמ' הוספה ועדף מן רתיחה, ולכן צריך לאמר כי זה פעל עברי בלבד.

(נחמ' ט י). מהו ותוידו שהזידו על חניותיו של הקב"ה (מד"ר במד' יו).

***זוה**[1], פ"י, — זְוֵּה דבר, נתן לו זֹהר וזיו: זקק מטלית, זיהר טלית, זְוֵּה אצטלית, זכרו מנטלית (יולר שבת ור"ת, אילת השחר).

***זוה**[2], — כמו זָוית: יי' זָוֵי[3] שאול במחתרתו אף כי אציעה, חזיתי והנך שם לחברה ולהפציעה (בלית' מוס' יוה"כ, יתביאני).

***זִוּוּג**, ש"ז, — שה"פ מן זִוֵּג: שהיו כל הנביאים מבקשים זיווג לירושלם ולא מצאו (פסיק' רבתי, נחמו). —ובפרט זו"נ: הא (שמכריזים למעלה בת פלוני לפלוני) בזווג ראשון הא (שמזמנים לו אשה לפי מעשיו) בזווג שני (סנה' כב.). בת כהן לישראל אין זווגן עולה יפה (פסח' מט.). יש שהוא הולך אצל זיווגו ויש שזיווגו בא אצלו יצחק זיווגו בא אצלו וכו' יעקב הלך אצל זווגו (מד"ר ברא' סח). הקדים הכתוב לזכור זה בענין זווג יצחק (ר"י אברבנאל, חיי שרה). — ואמר הפיטן: נתמצעו תאומים בְּזִוּוּג חתנים, לדבר על לב כלה דברים הגונים (יולר שבה"ג, אתי מלבנון). —ומ"ר: הקב"ה יושב ומזווג זיווגים בתו של פלוני לפלוני (מד"ר ברא' סח). כל הזיווגין מן הקב"ה (ספר חסיד', תתתתקכ"א), שהזהיר לכהנים שיהיו מובדלים יותר מכל העם מהטומאות ומזווגים ומלבושיהם (מנוס"מ, חתי' נר א). — ובקצת השאלה בסגנון המקובלים: ולהבין דרך הזיווג דע כי זיווג ת"ת ומלכות לא יהיה אפשר להיות אלא ע"י התעוררות תחתון מבני העוה"ז (עסים רמונ' ח יח). ואחר שביארנו דרך התעוררות הזיווג נבאר דרך התקשרות הזיווג דע כי אל הזיווג צריך שיקדם אליו החבוק (שם כא). ואחר שביארנו דרך החיבוק והנישוק נבאר דרך הזיווג העצמי ופריה (שם כב).

***זִוּוּגִי**, ת"ז, — מטבע הזִוּוּג: עד עת קץ אשר בו ישתלם הייחוד והחבור הזווגיי עם השבת כל העטרות ליושנן (נפול' יהוד', לוח הדרוש' מג). ביום הדבקו באומתו חבור זווגיי (שם, דרוש לא).

זוז, ממנו א.*זוּז, *זִיזָה, מְזוּזָה.

[1]) עשה הפיטן פעל גל"ה מן השם זיו.

[2]) עי' הערה לקמן. — [3]) כנראה קצר הפיטן מן מזוזה, ובארמ' זוי כמו זוית.

א.*זוּז[1]), — א) פ"ע, נע תנועה קלה ממקום למקום, sich rühren; bouger; to move: נשבע אני בשמך הגדול שאיני זז מכאן עד שתרחם על בניך (תעני' ג ח). לא זז משם עד שהכישו נחש ומת (תוספתא סנה' ח ג). שכבר נשבעתי ליתרו שאיני זז מאצלו (ספרי ואתחנן כו). העבודה שאיני זז מכאן עד שאפדנו בכל ממון שפוסקין עליו אמרו לא זז משם עד שפדאו בממון הרבה (גיט' נח.). עגה משה עוגה קטנה ועמד בתוכה וביקש רחמים עליה ואמר איני זז מכאן עד שתתרפא מרים אחותי (אדר"נ ט). אמר משה אם מניח אני את ישראל וארד אין להם תקומה לעולם איני זז מכאן עד שאבקש עליהם רחמים (מד"ר שמות מב). באותה שעה אמר אברהם איני זז מכאן עד שתשבע לי שאין אתה מנסה אותי עוד לעולם (שם במד' יז). שבועה איני זז מכאן עד שתמסרני בידם (שם כב). שאין (אוה"ע שבאו לירושלם) זזים משם עד שמתגיירים ובאים ומקריבים זבחים ועולות (ספרי, וזאת הברכה שנד). לא זזו משם עד שקבעו הלכה כר' יוסי (תוספתא ברכ' ה ב). אל תזוז אלמנתי מביתי ואל תספדוני בעיירות (ירוש' כתוב' יב לד ד). ימותו כל בני אלמנה ואל יזוז שמעון ממקומו (נדר' סו:). אלמנה שאמרה אי אפשי לזוז מבית בעלי וכו' אי אפשי לזוז מבית אבא (כתוב' יב ג). — ודבר לא בע"ח: ומשנה לא זזה ממקומה (יבמ' ל.), ר"ל לא נשתנתה לא בטלה. אמרה הזאיל ומן הפלך הזה התעשרתי עוד אינו זז מתחת ידי לעולם (מד"ר ברא' נו). לפי שתפס יעקב אבינו את שק לפיכך אינו זז לא ממנו ולא מבניו ולא מבני בניו עד סוף כל הדורות (שם פד). זכה (אהרן) וניתנה לו הפרשה הזו שאינה זזה ממנו ולא מבניו (שם ויקר' כו). בשר ודם אם יעשה לחבירו רעה אינה זזה מלבו לעולם (שם דבר' ה). — לא זָז מעשות דבר, לא חדל אף רגע: למלך שיצא בנו לתרבות רעה התחיל לקבול עליו באחיו וכו' התחיל לקבול עליו בקרוביו לא זז האב ההוא מלהיות קובל והולך עד שאמר לשמים למי אקבול עליו חוץ מאלו (ספרי, האזינו שו). למלך שהיתה לו בת יחידה והיה אוהבה יותר מדאי לא זז מחבבה עד שקרא אותה אחותו לא זז מחבבה עד שקרא אותה אמו (מד"ר במד' יב). — וכמו"כ עם שֵׁם אחריו,

[1]) רק עבריה וארמית. קרוב לזה הוא הַפעל זע,

לא זָז מדַבר פלוני: אלא אפילו באותה שעה (שחטאו ישראל בעגל) לא זז מחיבתן לוה להן ענני כבוד ולא פסקו מהן המן והבאר (מד"ר במד' כ). — ב) פ"י: נשבעתי לו (לאברהם) שאיני זז[1]) טל מבניו לעולם (ירוש' ברכ' ס ב). נתקבצו כל נביאי הבעל ונביאי האשרה ולא יכלו לזוז את רגלו עד שפתח אליהו ואמר לו לך עמהם (מד"ר במד' כב).—ובהשאלה: ואין צריך לזוזו מלשון אל (רמ"י ס"א ד כא).

— הִפע', *הֵזִיז, — עשה שיזוז: עושין כל צרכי המת סכין ומדיחין אותו ובלבד שלא יזיזו בו אבר (שבת כג ה). דומה לאילן שענפיו מועטין ושרשיו מרובין שאפילו כל הרוחות שבעולם באות ונושבות בו אין מזיזין אותו ממקומו (אבות ג יז). שמזיז עפר ממקומו (שבת לט.). ולא היה מזיזה ממקומה (תמיד ד ג). כדי שלא יהא מזיזך (ספרי האזינו שו). לא יזיזנה ממקומה (ביצ' לז:). אין מזיזין אותו (את הגוסס) ואין מטילין אותו ע"ג החול (שמחות א ג). נוח לו לאדם להזיז כותל בנוי שש אמות בעובי מלהזיז רגלו אחת של אבנר (מד"ר קהל', שבתי ורא"ה). — ואמר הפיטן: חשות ברצוא ושוב מרעישות כסא, טסות כבזק ולא מְזִיזוֹת הוד כסא (מוס' א כ"ס, ותיות). — וכמו קל עומד: קביעתם במשמרתם תמיד לילה ויומם, לבל יליזון לבל יְזִיזוּן עדי עד ממקומם (יוצר שבת ד אחה"פ, ידודון).

ב.*זוּז[1]), ש"ז, מ"ר זוּזִים, — א) שֵׁם מטבע קטנה של כסף, רבע השקל: מי שיש לו ר' זוז לא יטול לקט שכחה ופאה ומעשר עני (פאה ח ח). מי שיש לו נ' זוז והוא נושא ונותן בהם ה"ז לא יטול (שם ט). והיא כותבת התקבלתי ממך חמשים זוז (כתוב' ה א). זה נוטל חמשים זוז וזה נוטל חמשים זוז וכו' האחרון נוטל מנה ושלפניו חמשים זוז (ב"ק ד א). המקבל שדה מחבירו לשבוע אחת בשבע מאות זוז השביעית מן המנין קבלה הימנו שבע שנים בשבע מאות זוז אין השביעית מן המנין (ב"מ ט י). לאדם שהלך לקיסרי וצריך מאה זוז או מאתים זוז הוצאה (ספרי, האזינו שו). שור שוה מאתים שנגח שור שוה מאתים והנבילה יפה חמשים זוז (ב"ק לד.).—ואמר הפיטן: והסלע חציו בקע ורביע זוז, וְהַזּוּז מתחלק לפלג

וחומשו מעה, נמצא הַזּוּז חמש מעות כסף (יוצר פ' שקל', אז ראית). — ומ"כ: אם ירצה לכתוב מתנת לאדם על עצמו והובים או זוזים שיתן לו לזמן אחר שפעמים שלא יזדמנו לו הזוזים ליתנם לו באותו העת (תשו' הגא', הרכבי קלט). שאסור לו למוכר אפי' להראות הזוזים השמורים לצורך הפדיון (רגמ"ה ערכ' כט:). — ואמר המשורר: אעזובה בור תחתיות, ובני אדם יושבים בשפל, אעלה רום עליות, אשכון בערפל, שם בצלצלי החרוזים, אמיר צלצל הַזּוּזִים (יל"ג, גלגל החוזר). — ובכנ': זוּזַי ללא תתי לשכני בגילה, חכתי לתשלום דרכמון לעולי גולה (קרוב' פ' שקל', אלה אזכרה). אם היו (הזוזים) של לוקח טובים מזוזיו או ממהרים לצאת יותר מזוזיו (רמב"ם שכי' יד א). — ואמר המשורר: גביר גבר ובוז החמדות והיו כל כלי חמדה בזוזיו, וקנה כל יקר ביקר אהביו וכל רע בדודיו לא בזוזיו (ר"י הלוי, נאס אסף). במלחמת מזמות מאוייו, וכתרי הוד ושכל טוב בזוזיו, יקנה כל בני חורים לעבדיו, בצוף לקחו וחסדו לא בזוזיו (יוסף בר"ת הירוש' לר"ד בר"א בן הרמב"ם), ר"ל הודו ושכל טוב הם בזוזיו, הוא בוז אותם ולקחם לעצמו, ואת כל בני חורים הוא קנה בדבריו המתוקים אך לא בהזוזים. — ומשל: זוז[1]) לקנות בו תבואה אינו מצוי ולמי שתולין אותו הנוגשים מצוי (ר"ת חגי' ה.). אחד שהיה בדרך נכנס לפונדק ובקש שיתנו לו לאכול בשני איסרין אמר לו בעל הפונדק ומה אתן לך בשני איסרין א"ל ולא שמעת המשל אומר לפי זוזי רקוד (מדר' תהל' טז).— ב) משקל: משקל עשרה זוז[2]) ביהודת שהן חמש סלעים בגליל (תרומ' י ח).—וברקות הרפואות: קשטור משקל שלשה זוזים ניטרי זוז וחצי (קאנון ג ד ג, ובהרבה מקומות).

*זוּחַ[3]), פ"ע, עב' זָח, זָחָה, עת' יָזוּחַ, — היה מרֻצה בעצמו, התגאה בנפשו, במעשיו: אל תזוח מפני לץ להשיבו כאורב לפיך (ב"ס גני' ח יא). — ומצוי בפרט עם המלה דעת, זָחָה דעתו של פלוני עליו, לא היתה לחוצה מפני בושה וכדומה: אין לו ואינו רוצה להתפרנס (מן הצדקה) אומרים לו

זעזע, שכמותו יש גם בערבית. — [1]) בכ"י סיר' מזיז.
[2]) לא נתברר מקור מלה זו. במד"ר דרשוה במדרש מלים חמוני: ולמה נקרא שמם זוזין שזוין מזה וניתנים לזה (במד' כב).— [1]) בארמ': היינו דאמרי אינשי זוזא לעללא לא שכיחא לתליתא שכיח (גמ' שם).—[2]) בס"א זין, עי"ש.
[3]) קצת דומה לזהה, עי"ש.

הבא משכון וטול כדי שתזוח דעתו עליו (כתוב' סז:). שחולי הרקת הדמים בנשים מחדש לחדש היה כדי שלא תזוח דעתן הקלה עליהן או כדי להרחיק קרבתן קצת מן האדם (ס' חינוך, תזריע קסו). כי זחה דעתם (של בני איוב) בעושרם (ר"מ אלשיך, איוב א ד). או זחה דעתך עליך במעלתך הגדולה (שם טז טו). — ויותר במשמ' התגאה בדבר: למה נברא (האדם) באחרונה שלא תזוח דעתו עליו אומרים לו יתוש קדמך במעשה בראשית (תוספתא סנה' ח ח). אר"ח בר אבא פעם אחת זמנני אדם אחד בלודקיא והביא לפנינו דיוסקו' אחד טעון בי"ו מוטות וכו מכל מה שנברא בששת ימי בראשית ותינוק אחד יושב באמצעיתו והיה מכריז ואומר ליי' הארץ ומלואה תבל ויושבי בה כל כך למה כדי שלא תזוח דעתו של בעל הבית עליו (מד"ר ברא' יא). משל לבן מלכים שזחה דעתו עליו נטל את הצפורן לחתור בית אביו (שם שמות לו). נפלה אמו עליו (על האחרון בשבעת הילדים שהרג הקיסר) והיתה מחבקתו ומנשקתו ואמרה לו בני לך אצל אברהם אביכם ואמור לו כך אמרה אמי אל תזוח דעתך עליך ותאמר בניתי מזבח והעליתי את יצחק בני הרי אמנו בנתה שבעה מזבחות והעלתה שבעה בנים ביום אחד (שם איכה, מעשה במרים).

***זוֹחֵל**, ש"ז, מ"ר זוֹחֲלִים, —א) בינוני מן זָחַל, עי"ש. —ב) *מין ילק, כמו זָחַל: פרח (עמלק) כזוחל (תנחומא תלא ט). —ג) *שרץ זוֹחֵל על הארץ, כמו התולעים וכדומה, **Kriechtier ; reptile** : ומהם המעופף והשוחה והזוחל ומדותם ושמושם והנאותם ותועלתם בעולם (תרג' תו"ה, בית מדות ד, כספ' מגד' עוז). אבל הדג הוא בכלל הזוחל (שם). לזאת איפוא החל החוקר הטבעי קופיער לקרוא אותם (את השוכנים במים וביבשה) בשם זוחלים על שם הליכתם הזוחלת (תוה"ט ג, הזוחלים). הזוחלים שונים למאד בדמות תבניתם ובאברי גופם (שם).

***זוֹט**[1], ש"ז, כנ' זוטו, — א) תחתית החרם שצדים בו דגים, עשוי כעין כים ושם יורדים הדגים שנכנסו אל הרשת, **Beutel (d. Netzes) ; culaignon ; bag (of a net)** : החרם טמא מפני זוטו[2] (כלים כג ה). העושה בגד מן החרם טהור ומזוטו טמא (שם

---

[1]) לא נתברר מקורו אם הוא עברי או שאול, ועי' הערה לקמן. — [2]) כך בערוך. וברוב הנוסחא' וגם

כח ט). — ב) קרקעית הים ששם נשארים הדברים שנפלו לתוכו: המציל מן הארי ומן הדוב ומן הנמר ומן הגיים ומן הנהר ומזוטו של ים (ע"ז מג.). בזוטו של ים ובשלוליתו של נהר (כ"מ כא:). זו בבל שהיא זוטו של עולם (ירוש' ברכ' ד ז:). והנמשל באלה דרך כלל לתוצאות המות המקרית אין תכלית לרבויים מקצרים החיים הטבעיים אולם שהשטפה בזוטו של ים הם מחמדי העולם שישקיעוה בהתגנות (ר' קלוני', אבן בחן פ.). — ובהרחבה, תחתית ההר וכדומה: מה חרמון[1]) זה כל טובו נתון בזוטו כך כהונה מיעקב לויה מיעקב מלכות מיעקב (מד"ר שה"ש, אתי מלבנון).

זָוִיָה, — עי' זָוִית.

זָוִית[2]), ש"נ, מ"ר זָוִיּוֹת, —א) זָוִית הבית וכדומה, פִּנָּה, הרֶוח שמתהוה בין שני דפנות או בין שני קוים, שנפגשים וחותכים זה את זה, **Ecke, Winkel ; angle, coin ; corner** : ושתו המו כמו יין ומלאו כמזרק כְּזָוִיּוֹת[3]) מזבח (זכר' ט יה). האומר לבנו מעשר שני בזוית זו ומצא בזוית אחרת (מע"ש ד יב). (כתב) על שתי כותלי זוית ועל שתי לוחי פינקס (שבת יב ד). אדם מניחו בזוית זו ומוצאו בזוית אחרת (ברכ' נח.). לא הניח משה זוית ברקיע שלא נתחבט בה (מד"ר דבר' ג). לימדה תורה דרך ארץ שלא יהא אדם נותן כל ממונו בזוית אחת (שם ברא' עו). לא הניח משה זוית בקרקע ההר שלא נחבט עליה ומבקש תפלה ורחמים על ישראל (שם קהל', וטוב מבניהם). לחבית שהיא מלאה אבנים טובות ומרגליות ומוקפת צמיד פתיל והיא נתונה בזוית אחת ואין אדם יודע מה בתוכה (שם שה"ש א). לקרן זוית הסמוכה לרה"ר (שבת ז:).

במשנ' עם גוף פרוש הערבי של הרמב"ם הזוטו. וגרסה זו הובאה בערוך במשנה שם כח ט. ורה"ג הביא שתי גרסאות הזומן והזוטן, ואמר: הזוטן איכא דאמרי הזומן ארעיתו ותחתיתו של מצודה ושל חרם. והנה שנויי הגרסות נותנים מקום לחשוד שאין מלה זו עברית ואולי גם לא שמית, וקצת מעיד על זה גם הצורה זוטו, ולא זוט. אך עד כה לא נמצא מקורו. — [1]) י"א כי חרמון זה כמו חֵרֶם.

[2]) בערב' זַאוִיַה a), אבל כבר הטיל פרנקל ספק בדבר אם זו מלה ערבית מקורית או שאולה מארמ' זויתא. — [3]) אמרו המפרשים שזוית המזבח היו מלאות דם.

---

a) زَاوِيَة

כגון שנפרץ בקרן זוית (ערוכ׳ לז:). היתה עומדת בקרן זוית (שם פו.). שצבורין ומונחין בקרן זוית (גיט׳ יג ו). ותורה מה תהא עליה הרי כרוכה ומונחת בקרן זוית כל הרוצה ללמוד יבוא וילמוד (קדוש׳ סו.). עד שיראה כשני גריסין על שתי אבנים בשני כתלים בזוית (נגע׳ יב ג). האבן שבזווית בזמן שהוא חולץ חולץ את כולה (שם יג ב). — ואמר הפיטן: ואם כל בהמות וחיות קרוצים, נתחים ערוכים על העצים, ואף זָוִיּוֹת מזבח מבוסים, דם כמים לים מכסים (שהי״ח, יוס א). מאחרי שבת בתי כנסיות, מלאי מצוות כרמון וכזווית (מוס׳ יוה״כ, אלה אזכרה). בכל זוית מוקטר ומוגש לך (שם יוצר, בכל און).—ובהשאלה, *זוית השפה וכדומה: שפה (מותר לגלח) מזוית לזוית (מו״ק יח.).—*זוית הנפש: ואז תמצא כל העולם הגשמי שקוע בנפשך ונכלל במחשבותיך עד אשר תוכל לכלול אותו בזוית מזויות נפשך (רמב״ע, ערוג׳ הבשם, ליון ב). — וגם העמוד העומד בזוית, וכדומה: אשר בנינו כנטעים מגדלים בנעוריהם בנותינו כזָוִיֹּת מחטבות תבנית היכל (תהל׳ קמד יב). — ובפרט *בחכמת ההנדסה: וכן יאמרו הפילוסופים שהמציא מרובע שאלכסונו כצלעו או זוית מוגשמת שיקיפו בה ארבע זויות פשוטות נצבות וכיוצא בהם כל אלו מכת הנמנע (מו״נ ג טו). כמין ב׳ קוים החותכים זה את זה על נקודת ה מהם תקרא זוית והיא על ג׳ מדות יש שיהיו שני הקוים הנפגשים ההם ניצבים זה ע״ז כמו עמוד וכו׳ תקרא זוית ניצבת וכו׳ וכשיהיו ב׳ הקוים הנפגשים האלה נטויים זה ע״ז כמו קיר נטוי וכו׳ תקרא זוית צרה ותשאר אחותה שבצדה ר״ל שהיא כעין זוית אה״ד או זוית גה״ב המקבלת לה גדולה ממנה וגם מזוית ניצבת ותקרא לפיכך זוית מרווחת (יסו״ע לר״י ישראלי א ב). עצם שיש לו התפשטות בשלשה צדדים ואפשר שינוחו בו שלשה קוים נכרתים על זויות נצבות (אמונה רמה א א). שהמשולש זויותיו שוות לשתי נצבות (מכות כל מלאכ׳ הגיון, ליור). שאין דרך שיגיעו ימים יאמן בהם אמונה אמתית שכל משולש זויותיו השלשה גדולות או קטנות יותר משתי נצבות (אמו״ר ד ג). — *זוית הנפילה, הנסיגה: והזוית אשר תעשה דרך התנועה קודם הדחיפה על השטח שהוא בל״ע תקרא זוית הנפילה (ראב׳ למוד׳ ב ד קיד). והזוית אשר תעשה תנועת הנסיגה עם השטח שהוא אל״ד תקרא זוית הנסיגה (שם).

*אלכסון.

זוית *נצבת, צרה, *חדה, מְרֻוחת. — זויות מְצֻרָניות, שיש להן צלע מְשֻׁתפת.—זויות קדקדיות, שקדקד מְשֻׁתָּף לשתיהן.

יתר, המחבר קצות צלעות וזוית הנצבת.

*מְרֻבע, שיש לו ארבע זויות. — *מְשֻׁלש, שיש לו שלש זויות.

עמוד.

צלע.

קדקד, — קו, *קו נצב, *קו נטוי.

ראש.

*הַבריאה, *תבריח המחברת שתי זויות במרֻבע. — *תּור, עי״ש.—*תושבת המשֻׁלש, הצלע שמּמול ראשו. — ועי׳ *הנדסה.

זול[1]), ממנו זול, זול, *הַזָּלָה, *זוֹלת.

א.זול, פ״י, עב׳ זָל, זָלְתָ, עת׳ אָזוּל, בינ׳ זָל, זָלִים, —כמו שָׁפַךְ, **ausschütten; verser; to pour out**: הַזָּלִים זהב מכיס וכסף בקנה ישקלו ישכרו צורף ויעשהו אל (ישע׳ מו ו).

— הִפע׳, הֵזִיל, הֵזִיל, — עי׳ הפעיל בערך יָזַל.

ב.*זול[2]), — פעל מן זול.

— הִפע׳, הֵזִיל, פ״ע, — נעשה בזול: מצרפין שקלים דרכונות וכו׳ ויעשו אותן מרגלית שמא תזיל המרגלית ונמצא ההקדש מפסיד (ירוש׳ שקל׳ ב מו ג). ואין פודין בכלים וכו׳ שמא יזילו הכלים ונמצא ההקדש מפסיד (שם). זנה חמש שנים הראשונים בין ביוקר בין בזול היו ביוקר והזילו אם הוא גרם נותן ביוקר (שם כתוב׳ יב לד ד). המשיכו להן פירות ליתומים הוקירו לא יהא כח הדיוט חמור מן ההקדש הזילו זו היא של רב נהילאי בר אידי (הלכ׳ פסוק׳, ממונות).

— הָפע׳, *הוּזַל, — נעשה זול: המוכר יין ושמן לחבירו

[1]) לפי דעת החכמים כמו זָאל a) בערב׳ במשמ׳ הלך לו, חדל, נפסק.

[2]) רק עברית וארמית. ואולי בערב׳ ד׳יל b) במשמ׳ שפל, נמוך, מה שנוגע בקרקע.

a) زال d) ذيل

והוקרו או שהוזלו (כ"כ ה ח). שהיה רבן גמליאל מלוה את אריסיו חטין בחטין לזרע ביוקר והוזלו או בזול והוקרו ונוטל מהן כשער הזול (כ"מ ה ח). אומר אדם לחבירו הלויני כור חיטין וקוצץ לו דמים הוזלו נותן לו חיטים הוקלו נותן דמיהם (גמ' שם עה.). ואם קבלן הוא (שחזר בו אחרי שהתחיל העבודה) שמין לו מה שעתיד לעשות בין שהוזלו בעת ששכרו בין לא הוזלו בין שהוזלה מלאכה אחר כן בין לא הוזלה (רמב"ם שכיר' ט ד). — וכמשמ' נפחת שווי: שיש בני אדם שאין רוצין לכתוב שטר על עצמו שלא יוזלו נכסיו (והזהיר, לו).

— קל, *זָל, — כמו הוּזַל: שבאותו מקום היו מוכרים יין ביוקר וקודם שהגיע לשם זל היין בכל המקומות ופיחת מכדי דמים שקבלו (רש"י כ"כ לט.).

— התפ', *הִזְדּוֹלֵל: מלמד שכל מי שסר מרע מזדולל על הבריות (מה"ג, פתי' מקן).

***זוֹל**[1], ש"ז, — ההפך מן יֹקר, מחיר מועט של סחורה, **Wohlfeil; bon-marché; low-price**: המוליך פירות מעשר שני ממקום היוקר למקום הזול או ממקום הזול למקום היוקר פודהו כשער מקומו (מע"ש ד א). שהיה ר"ג מלוה את אריסיו חטין בחטין לזרע וכו' ונוטל מהן כשער הזול (כ"מ ה ח). מפרישין תרומת מעשר ממקום יוקר למקום הזול או ממקום הזול למקום היוקר (תוספתא דמאי ה יו). שמא פרקמטיא בזול נזדמנה לך ולקחת בהן (שבת קכז:). משלמין דמי בשר בזול (כתוב' לד:). והחמרין מעלים במקום היוקר בבמקום הזול ואינן חוששין (כ"מ עג.). מעות בזול ופירות ביוקר (כ"כ לא:). שיקח בשר בזול ויאכל יין בזול וישתה (סנה' ע.). על הזול שהוא בא לעולם ועל השבע שהוא בא לעולם וכו' אומר ברוך הטוב והמטיב (מד"ר ברא' יג). יהי רצון מלפניך שתהא שנה זו גשומה שחונה וטלולה שנת רצון שנת ברכה שנת זול שנת שובע (שם ויקר' כ). — ואמר החכם: כל דבר זול יקר (כ"ז, תרג' כ"ס כ). מה שנראה שהוא ביוקר הוא באמת בזול (דרך חיים אבות כח).

זוֹלֵל[2], ת"ז, לנק' זוֹלְלָה, מ"ר זוֹלְלִים, סמי' זוֹלְלֵי, — א) דבר של זול, דבר בזוי, **wertlos, verachtet; sans valeur, méprisé; vile, abject**: ואם תוציא יקר מִזּוֹלֵל כפי תהיה (ירמ' יה יט). ראה יי' והביטה כי הייתי זוללה (איכ' א יא). — ב) אדם בינוני המבייש בושתו קשה מאדם זולל ומאדם חשוב (רש"י כתוב' מ.). — ב) בפרט מי שמרבה באכילה יותר מן המדה הראויה, **Schlemmer; gourmand; gormand**: בננו זה סורר ומרה איננו שמע בקלנו זולל וסבא (דבר' כא כ). אל תהי בסבאי יין בזוללי בשר למו כי סבא וזולל יורש (משלי כג כ-כא). — ואמר בן סירא: אל תהי זולל וסובא ומאומה אין בכיס (כ"ס גני' יח לג). גנב או חוטף או גונב נפשות או בורח תמיד או זולל וסובא וכיוצא בדברים אלו (רמב"ם מכיר' טו יג). שהרגיל מחשבותיו ודעותיו לרדוף אחר התאות והתענוגים הגופיים וכו' זולל כחזיר או נושך ככלב או מקנא כגמל או מתגאה כנמר (מאזני צדק, אלגזלי 37). שנות זולל תקצרנה ומכלכל ארחתו יאריכימים (כ"ז, תרג' כ"ס לז לב). — ואמר המשורר: על כרם בן שמן חמד, לעין עבר שועל זולל וירא מנגד, על שריגי הגפנים ענבי מגד, ותכל נפשו לענבים וכי יין (יל"ג משל', א כ). — ומ"ר: שאם (יש) לאדם בנים גדולים אל יניחם לאכול בבית אחר שלא ימשכו לבם להיות זוללים וסובאים (ספר חסידים, תתרפ"ד). בל ישת לבי ביפת עין במחמדי זוללים וסובאים בל אפת (כ"ז, תרג' כ"ס כג ו). — ג) יֵשֶׁם חיה, **Vielfrass; glouton; glutton**: במלכות סויציאה יש חיה אחת טמאה נקראת בלשונם פיליפרוס וכו' לעולם הוא אוכל ולא ישבע וכו' בלשוננו הקדוש זולל ובלשון ארמי זלויל או אסית (שלטי הגבור' נג). הזולל כשמו כן הוא כי הוא אוכל כל היום כלו בלי לשבעה בתבניתו דומה לכלבים גדולים אצל המנקרים (ראש' למוד' א ו). — *זולל הדבורים, **Bienenfresser; guêpier; mudwall**: זולל הדבורים וכו' חרטומם רבוע הצלעות וחדוד ורגליהם ממהרות לרוץ (תוס"א, מערכ' העוף קכד). — *זולל התאנים, עוף קטן, **Feigenfresser; sycophage; beccofico**: זולל התאנים ארכו רבע אמה מראהו ממעל שחרחר בטלוא לבן על כנפיו וכו' את התאנים יאהב מאד (שם קמו).

***זוֹלְלוּת**, ש"נ, — מדת הזולל: והסבה הג' (להתקצרות שנות האדם) היא על זוללות המזונות שנתחדשו בבני אדם (ר"י אברבנאל, בראש'). שהיה להם לחם מן השמים לשבוע והם לתגבורת התאוה זה הזוללות שאלו בשר (שם, בשלח). הנה ענין הבשר אינו מזון הכרחי והוא שאלת זוללות ומלוי מעים ותאוה

---

1) ארמית ועברית.

2) לפי דעת החכמים מן זלל, עי"ש.

גוברת (שם). ואחר היה מתקן.לעצמו מאכלים ומטעמים בריאים ומאכיל אותם לעבדיו בפניו והוא היה מסתפק בקב של חרובין מערב שבת לערב שבת וכל זה לשבר הזוללות (מאזני צדק, אלגזלי 89). ויותר הורגת זוללות מהחרב (ר"י צהלון, אוצה"ח א ג, בשם אפלטון). זוללות ושתיית הרבה יין חזק (שם ט ו ג). לא יאכל דרך זוללות כי אם כאוכל לפני המלך דרך מוסר (באר מים חיים, סעודה, פרק' ג). ומה יקרה לו מרבוי הזוללות והסביאה והזימה (מכת' רב טוב לר"י לו:). ומי שתתרבנה ליחותיו בסתו לזוללותו ומעוט תנועתו (קאנון א ב ג ו). נמצאת מדת הזוללות בעוף הנקרא אולטורי בלעז אשר מרוב היותו להוט אחר המאכל ילך מאה מילין לאכול בזית מבשר נבלה מוסרחת (צמח צדיק, א' מודינא לו). יגע המבקש לכבוש שארתאוותיו ולא יכבוש הזוללות כי היא סבה לזנות וגאוה וכל הרעות (שם). איך ירוצו אליהם מהרה ובטרם יבא בכפם המאכלים יבלעום כשאול חיים לרוב זוללותם (ר' קלוני', אגר' בע"ח כ ו). אך לפעמים יקרה להם (להנערים) רוע עכול לזוללותם ורוע הנהגתם (קאנון א א, במזגי הבנים). הבשר שהיה לשכך תאותם וזוללותם (ר"י אברבנאל, בשלח).— ובמשמ' פריצות: רוב שירי הערב אמנם הם כמו שיאמר אבונצר בזוללות (באור ס' השירים לאריסטו).

זוֹלַת[1], זוּלַת,— א) מלה משמשת במשמ' אך, אֶלָּא, בלתי, בלעדי, חוץ מִן, רק, ausser ; excepté ; besides, save: והגלה את כל ירושלם ואת כל השרים וכו' לא נשאר זוּלַת דלת עם הארץ (מ"ב כד יד).—ועם כנוי זוּלָתִי, זוּלָתְךָ, זוּלָתֵךְ, זוּלָתָהּ, זוּלָתֵנוּ, זוּלַתְכֶם: ויאמר הכהן חרב גלית הפלשתי וכו' אם אתה תקח לך קח כי אין אחרת זוּלָתָהּ בזה (ש"א כא י). כי אין כמוך ואין אלהים זוּלָתֶךָ (ש"ב ז כב). עין לא ראתה אלהים זוּלָתְךָ יעשה למחכה לו (ישע' סד ג). כי אין זוּלָתְךָ לגאול ואנכי אחריך (רות ד ד). יי' אלהינו בעלונו אדנים זוּלָתֶךָ לבד בך נזכיר שמך (ישע' כו יג). אני יי' ואין עוד זוּלָתִי אין אלהים (שם מה ה). הלוא אני יי' ואין עוד אלהים מבלעדי אל צדיק ומושיע אין זוּלָתִי (שם כא). ואנכי יי' אלהיך מארץ מצרים ואלהים זוּלָתִי לא תדע (הוש' יג ד).—ובהוספ' י בסוף[1], זוּלָתִי: וישבע (אלהים) לאמר אם יראה איש באנשים האלה הדור הרע הזה את הארץ הטובה אשר נשבעתי לתת לאבתיהם זוּלָתִי כלב בן יפנה הוא יראנה (דבר' א לד-לו). קול דברים אתם שמעים ותמונה אינכם ראים זוּלָתִי קול (שם ד יב). ואנחנו יחדו אין זר אתנו בבית זוּלָתִי שתים אנחנו בבית (מ"א ג יח). לא היה אחרי בית דוד זוּלָתִי שבט יהודה לבדו (שם יב כ). כי מי אלוה מבלעדי יי' ומי צור זוּלָתִי אלהינו (תהל' יח לב). — ולפני אֶת: רק כל הערים העמדות על תלם לא שרפם ישראל זוּלָתִי את חצור לבדה שרף יהושע (יהוש' יא יג). — ובלי השם: ביראתך פעלתי זאת לבלתי השתחוות לו (להמן) כי יראתי מפניך לבלתי תת כבודך לבשר ודם ולא רציתי להשתחוות לזולתך (מד"ר אסתר, ותאמר אסתר). — ומצוי בספרות במשמ' אַחֵר, אַחֶרֶת: שלא תתחלף לו שמועה ויאמר אותה בשם זולתי האמרה (ר"ת פסח' נב:), ר"ל שם של אדם אחר, לא של האמרה. לא אמרי' כלך אצל יפות רצון בעלים הן במה שנעשה אלא לענין תרומה בלבד וכו' אבל בזולתי תרומה לא (תוס, ב"מ כב.), ר"ל בדבר אחר שאינו תרומה. כי החמר השפל אשר עליו יתחלפו ההויה וההפסד על דעת הפלוסופים זולת החמר הגבוה (ר"י תבריזי, מו"נ א עד). שהתחלת הטוב הוא זולת התחלת הרע (רלב"ג, מלחמ' ה' ו א יח). וענין המדע זולת ענין היכלת אצלו וזולת ענין החפץ (שם). שהמערער לא ישאר לו מקום לערער על זה ולסלף דברי צדיקים דברי הרב המורה לזולת כונתו (ר"י אברבנאל, מפע' ה' א ג).—ובמשמ' בְּלִי: שא"א להם (לבע"ח) לחיות ולהתקיים בזולת חבורה וקבוץ (העקרים א ה). בלתי אפשר שימצא חמר בזולת צורה באלו הנמצאות (רלב"ג, מלחמ' ה' ו א יח). אמנם הדבר הניסי הוא המתחדש מזולת הסבות הטבעיות ההם (ר"י אברבנאל, מפע' ה' י י). הנה השדה יעלה כלו קמשונים ועם החטה יצא חוחים ויצטרך העובד להסירם כי בזולת זה יחנק העשב והצמח הטוב (זכות אדם 7). שהוא בלתי אפשר לצייר הדבר אשר תאר עצמי נמצא לו מזולת אותו התאר (מנח' קנא' לר"י מפיסא 22). — ו'דבר זוּלַת דבר: שאם היה הזמן עודף עליו מצד התכלית היה נמצא בזמן זולת זמן (העקרים ב ח). פעל עת

---

[1]) אמרו החכמים כי נגזרה מלה זו מן זול במשמ' הדל, פסק, שממנו גם הפעל הזולים זהב. והוא קצת דחוק.

[1]) הוספת היוד שהיתה נהוגה בזמן קדום.

זולת עת אחר שיחסו על כל העתים יחס אחד (נוה שלום א ח). שלא תהיה (הארץ) לקצת בניו מזולת קצת (ר"י אברבנאל, וישלח). ולכן זכר קצת הדברים זולת קצת כפי איכיותיהם (הנ"ל, הקד' שמואל). מדוע היתה ההויה בעת זולת עת (הנ"ל, מעש' ה' ו א). אם יספיק שנאמין שנתחדשו קצת חלקי העולם מזולת קצת (שם ב א). בשמוש המיוחד אשר יש לקצת האותיות זולת קצתן (ר"ד יחייא, פתיח' לשון למוד').—על זוּלַת מה שהוא: ואפשר לאדם כי מי שיקרא למי שהוא מדומה אצלו על זולת מה שהוא (ידע' בדרשי, באור תהל' יב). או שיראה הדבר על זולת מה שהוא עליו (קאנון א ב ב א). שאם היה זה הכח מעורב עם צורה מהצורות היתה הצורה ההיא מונעת אותו משיקבל שאר הצורות או יקבלם על זולת מה שהם כמו הענין בחוש הטעם כשהיה בעל טעם שאם היה שיהיה משיג המוטעמים הנה הוא משיג אותם על זולת מה שהם עליו מהטעם (רלב"ג, מלחמ' ה' א ג).—ו"הזוּלָת, הזולת של כל אדם, חברו, עמיתו, מי שאינו הוא, other ; autrui ; Anderer: שכל מציאותו וכחו של זה הזולת תלוי בזולתו ואם הזולת ההוא יחפוץ לבטל רצונו יתבטל בלי ספק (העקרים ב כו). הקנאה הוא דאגה תקרה לאדם מפני הצלחת הזולת וטוב מזלו (נופת צופים ג יב), ר"ל הצלחת אחר. אינו אחד שימצא בו תוספת ויתרון עם הזולת שיהיה הוא בזולת או הזולת בו שיהיה תלוי מהזולת ומביט אל הזולת אינו אחד שיפעול עם הזולת (שעה"ש לר"א אירירו א ה). להיותו מסולק מהערך וחבור הדבוק עם הזולת (שם ה יב). אם יתלונן עליו שלא בפניו לפני הזולת (ר"מ אלשיך, איוב ט לה). כי הכבוד הוא נראה אצל הזולת כמו שהוא נראה הלבוש (באה"ג, מהרי"ל מפראג ב). — ובכנ': יתברך השם אלהי ישראל שהוא עצמו חכם ואין חכמתו דבר אחר זולתו הוא עצמו יודע הכל (הקד' ר"ב גאון לברכ'). ולא למדת מבלעדיך, ולא קנית חכמה מזולתך (רשב"ג, כתר מלכות). כי כל המתדמה במחשבותינו הוא ענין זולתו (חו"ה, היחוד י). וכבר סדרנו אותות אלף בית בחלק הזה סדור שוה וישר לא השגיח עליו זולתנו (הקד' הברש' לריב"ג). פצר בי אחד מרעי ומאוהבי לחבר לו מאמר קצר בעניני המדות מה שיספיק בו לאדם בעניני הנהגתו כלם עם זולתו ועם עצמו (הקד' ידע' בדרשי להפרדס). שלא נמלך בזולתו חלילה אבל בידיעתו הכללית והפרטית נמלך (העקרים א יא). האם הרשות נתונה בידו לבחור הדת שיראה לו יותר אמתית מזולתה אם לאו (שם). אמנם זה שאין הראשון יתברך מושכל לזולתו כפי מה שהוא אצל עצמו הוא מפני קוצר הזולת ההוא ופרטיותו (מ' אלדבי, ש"א א). ואם שמע שיר חברו זולתו יספרהו (עמנ', הקד'). שכן דרך המשוררים לדבר על עצמם כאלו הם זולתם כמו הקבצו ושמעו בני יעקב (ר"ע פרנסים, מתק שפת', יכין ובעז). זה הדבר אינו מאמר שאמר שלמה אבל הוא מאמר שאמרו זולתו או הוא מאמר המעתיקים (פי' משלי לזרח' הלוי כה). שם העצם תיבה מורה בהסכמה על כל דבר עומד בעצמו ואיננו נשוא בזולתו (רמב"ח, מרפא לשון). ואמנם ענין מדינות האדם והתחברותו עם זולתו לא יגיע אלא באמצעות האהבה (מנח' קנא' לר"י מפיסא א). נופלים איש על צוארי זולתו (דביר למא"ג ב). — זולתי מן: כאשר עשה זולתי מן המחברים אשר היו לפני (ר"י א"ת, הקד' הברש' לריב"ג), ר"ל מחבר אחר, לא אני. — ב) שם לפיוטים יאמרו בתפלת שחרית אחרי אין אלהים זולתך, ונזכר הרבה אצל המחברים הקדמונים: וכן יסד הפייט בזולת אי פתרום (תוספ' פסח' קטו:). בשבת הגדול אומר יוצר אתי מלבנון כלה ואופן וזולת וקרובות (מהרי"ל, הלכ' שבה"ג). — ומ"כ: וממתינין לש"ץ ושותקים עד שיגמור זולתות ומי כמוך שאומרים בגאולה (תוספ' ר"ה לד:). (ועל זה אני סומך) לומר פיוטין ויוצרות וזולתות ואופנים (שבלי הלקט, תפלה כח). אין אומרין זולתות בר"ה ויוה"כ לפי שאנו צריכין לומר אמת ויציב (הרוקח, הל' ר"ה רא).

זוּלָתִי, ת"ז, לנק' ־תִיִּית, — מה שהוא זוּלַת הדבר המדובר עליו: הורו שמלכות שמים הוא דבר מתחלף וזולתי לאמונה ואין זה אמת (דרך אמונה, ביבאגו ב ה). שכשנשארו המושכלות המגיעות בשכל א' רבות לא יתאח' בעצמו לפי שהוא זולתיי להם (נוה שלום ז ב ו). ומשכת את לבי לאהוב אותך תמיד ולא לזולתך במעשיך הטובים אשר האהבה הזאת היא חדשה וזולתיית מהאהבה אשר אני חייב לאהוב אותך באחד מעיניך (יוסף דון יחייא, פי' שה"ש, אתי מלבנון). להודיע בקרב הארץ חדשות וקורות מתרגשות מעניני מלחמה ושאר מאורעות זולתיות ההווים

בעולם יום יום (שאי׳ יעבץ א קסב).

***זוּלָתִיּוּת**, ש״נ, — סגולת מה שהוא זולתי אליו, שאינו הוא: ר״ל שלא יהיה שם דבר קדמון זולתו לא זולתיות החלק לכל עד שיהיה מעצמותו ולא מושג מן המושגים ישיגנו (נרבוני, מו״נ א סח). מה שנאמר עליו ית׳ שאין דומה לו ולא שוה לו הם מלות מורות על הזולתיות בלבד כלומר שהוא יתברך זולת הנמצאים (העקרים ב ז). כי מה שיאמר בו הוא כבר ידומה בו זולתיות בצד מה כמו הוא אחשורוש וכו׳ שהם אנשים אחרים זולת אותם שביאר (שם כז). ולא יהיה בינו ובין נושאו זולתיות וחלוף בו הנה המתהווה זולת מה שממנו יתהווה (מאמ׳ התאר הא׳ לשופט המעולה אבו געפר בן טפיל, כ״י ברלין). והקדמונים יש מהם מי שאמר שהתנועה היא זולתיות וזה לפי שראו שהדבר המתנועע הולך ומשתנה ממה שהיה קודם (ראש׳ דעת לר״מ אלבילאג ב כ א). לפי שבסבת הרבוי הוא הזולתיות שבין השכל והמושכל ממנו (נוה שלום ז ב ו). כיון שאנשים אחים אנחנו ושלי שלך ושלך שלי והמריבה על מקנה המרעה תורה זולתיות ומעוט אהבה בינינו (ר״י אברבנאל, לך לך). סוגי ב״ח יבדל האחד מן האחר מכל וכל בזוהמא ובפתיות או בזולתיות (המדות לאריסטו ב ז). אם יהיה האוהב בתכלית הדבקות כאב לבן באופן שידמה שהוא הוא ויכסוף שיגיעו הטובות לו כמו לעצמו כי לא ישער זולתיות בינו לבינו (מרפא לנפש, רפאל מנורלי כב.).

זון[1], ממנו *זוּן, *זָן, *הֲזָנָה, מָזוֹן.

א. *זוּן, פ״י, עב׳ זָן, זַנְתָּ, עת׳ אָזוּן, יָזוּן, — החזיק חיי בע״ח בטה שהאכיל אותו דברים שמשיבים לגופו הכח שנאבד ממנו ע״י פעולות החיים, speisen, nourrir; to feed: שאם ירצה שלא לזון את עבדו רשאי ושלא לזון את אשתו אינו רשאי (גיט׳ א ו). מקום שנהגו לזון (את הפועלים) יזון (ב״מ ז א). הפקחים היו כותבין על מנת שאזון בת בתך חמש שנים כל זמן שאת עמי (כתוב׳ יב ב). ולא יזון את בהמתו בין טמאה בין טהורה (נדר׳ ד ג). מלמד הוא את בניו מקרא וזן את אשתו ואת בניו (שם). רבי אליעזר אומר זן את (הבהמה) הטמאה ואינו זן את הטהורה (שם). הקב״ה זן את כל העולם (ברכ׳ י.). באומר כל הזן (יאסר) עלי (ערוב׳ ל.). באושא

[1]) רק עברית וארמית.

התקינו שיהא אדם זן את בניו ואת בנותיו כשהן קטנים (כתוב׳ מט:). לעשות צדקה בכל עת וכו׳ זה הזן בניו ובנותיו כשהן קטנים (שם נ.). כשירדו (יעקב ובניו) למצרים קבלם (פרעה) בסבר פנים יפות והושיבם במיטב הארץ וזן אותן בשני רעבון והאכילם כל טוב שבארצו (מד״ר אסת׳, אב על המלך טוב). לא יאמרו שניהם הרי אנו זנין אותה כאחר (כתוב׳ יב א). אלמנה שאמרה אי אפשי לזוז מבית בעלי אין היורשין יכולין לומר לה לכי לבית אביך ואנו זנין אותך אלא זנין אותה בבית בעלה (שם ג). הנושא את האשה ופסקה עמו כדי שיזון את בתה חמש שנים חייב לזונה חמש שנים (שם א). לא יאמר הראשון לכשתבא אצלי אזונה אלא מוליך לה מזונותיה למקום שהי׳ אמה (שם). אחד זנה ואחד נותן לה דמי מזונות (שם). זנה חמש שנים הראשונים בין ביוקר בין בזול (ירוש׳ שם יב לד ד). נושא אדם אשה ומתנה עמה על מנת שלא לזונה ולפרנסה ולא עוד אלא שתהא זונתו ומפרנסתו ומלמדתו תורה (שם ה כט ד). — *כח הזָּן: והפועל הממונה על זאת הפעולה (לקים את הגוף ע״י מזון) יקרא כח הזָּן והוא נעבד מארבע כחות אחד מהם ימשך אליו מלחיות הארץ חלקים נאותים שיהיו תמורה ממה שיותך מן הגשם והשני יחזיק הנמשך אשר הוא מזון בכח בעוד שנעשה מזון בפועל והשלישי כח יקרא מעכל ומשנה (אמונה רמה א ו). — ובהשאלה: העושה מקום לקנה ולאספתי ולנר שיעורו כל שהוא וכו׳ לזון את עיניו ולדבר עם חבירו ולתשמיש בפותח טפח (אהל׳ יג ד). נכנס למדינה וראה וילון פרוס על פתח המדינה ואבנים טובות ומרגליות קבועות בו מיד נפל לארץ אמרו לו ראה לא יכולת לזון עיניך עד שנפלת אלו נכנסת למדינה עצמה וראית פני מלך עאב״ו (ספרי, הברכה שנה). לולין היו פתוחין בעליית בית קדשי הקדשים וכו׳ כדי שלא יזונו עיניהם מבית קדשי הקדשים (פסח׳ כו.). משה לא זן עיניו מן השכינה (מד״ר ויקר׳ כ). נדב ואביהו פרעו ראשיהן וזנו עיניהן מזיו השכינה (שם שמות ג). נשמה זנה את כל הגוף (ברכ׳ י.).

— **נִפע׳**, *נִזּוֹן, נִזּוֹנִים[1], — נתנו לו מָזוֹן, קבל מזון, נכנס המזון בגופו ונבלע באברים: אלמנה נזונת מנכסי יתומים (כתוב׳ יא א). הבנות אינן ניזונות אלא לאחר מיתת אביהן (שם ד ו). בנותיהן נזונות

[1]) במקום נָזוֹן.

מנכסים בני חורין והיא נזונת מנכסים משועבדים (שם יב ב). אין בין דין פוסקין לאשה פירות שביעית אבל ניזונת היא משל בעלה (תוספתא שבי' ה כב). הניח בנים גדולים וקטנים אין הגדולים מתפרנסים על הקטנים ולא הקטנים נזונין על הגדולים אלא חולקין בשוה (ב"ב ח ז). הניח בנות גדולות וקטנות אין הגדולות מתפרנסות על הקטנות ולא הקטנות נזונות על הגדולות (שם ח). שאי אתה יודע בצערן של תלמידי חכמים במה הם מתפרנסים ובמה הם נזונים (ברכ' כח.). כל העולם כולו נזונין בצדקה והם (הת"ח) נזונין בזרוע וכו' כל העולם כלו נזונין בזכותם והם אפי' בזכות עצמן אינן נזונין (שם יז:). כל העולם כולו נזונין בשביל חנינא בני וחנינא בני די לו בקב חרובין מערב שבת לערב שבת (שם). יכולה אשה לומר לבעלה איני ניזונית ואיני עושה (כתוב' נח:). יבמה ג' חדשים הראשונים ניזונת משל בעל מכאן ואילך אינה נזונת לא משל בעל ולא משל יבם (יבמ' מא:). בעליה התקינו שיהו בנות ניזונות מן המטלטלין (כתוב' נ:). כי הצומח ניזון מן העפר והחי ניזון מן הצומח (שבט יהודה ז). — ונזון: כי הנזון ישוב המזון אל עצם הנזון ויקנה לו צורת המתדמה החלקים הנמצאים בו כאלו תאמר שישיב המזון בשר (רלב"ג, מלחמ' ה' ה ג ב). כמאמר האומר שבהמצא הנזון והמרגיש ימצא האדם לפי שבהמצא האדם ימצא הנזון והמרגיש (העקרים א ג). המזון המתמיד והשומר הנזון ומחליף התכתו באופן שישמור מציאותו אין ראוי שיוחס לעונש למי שנזון ממנו (זכות אדם 6). — ועת' יָזוּן, יְזוּנוּ: זה מדרש דרש ר"א בן עזריה לפני חכמים בכרם ביבנה הבנים יירשו והבנות יזונו (כתוב' ד ו). מי שמת והניח בנים ובנות בזמן שהנכסים מרובין הבנים ירשו והבנות יזונו נכסים מעוטין הבנות יזונו והבנים ישאלו על הפתחים (ב"ב ט א). — ומקור לָזוּן: עין שלא רצתה לזון ממה שאינו שלו אין עין הרע שולטת בו (ברכ' כ.).

ב. זוּן, — סוס מְזֻוָּן, כמו מְיֻזָּן, עי' ערך יזן.

ג. *זוּן[1], ש"ז, מ"ר זוּנים, זונין, — מין גרעינים שחורים רעים גדלים בתוך החטה, Lolch ; ivraie ; darnel :

---

[1]) בערב' זֻוָאן a).

a) زُوَان

החטין והזונין אינן כלאים זה בזה (כלא' א א). סאה תרומה שנפלה למאה אין מוציאין את הזונין שבה פחות מכן מוציאין זונין שבה (תוספתא תרומ' ו י). — ומשל: "חטי עירך זונים[1] זרע מהם (מד"ר ברא' נט), ר"ל לעולם יהיה מה שבעירך חביב עליך.

זו"ן, — ר"ת: זכר ונקבה.

זוֹנָה[2]), זֹנָה ש"נ, מ"ר, זונות, זֹנות, — א) אשה המפקרת א"ע לכל איש, Hure ; prostituée , putain harlot : וירא שם אשה זונה ויבא אליה (שופט' יו א). ואשבע אותם וינאפו ובית זונה יתגודדו (ירמ' ה ז). ויראה יהודה (את האשה שישבה על הדרך) ויחשבה לְזוֹנָה כי כסתה פניה ויט אליה אל הדרך ויאמר הבה נא אבוא אליך (ברא' לח יה-יו). ויאמרו (בני יעקב כאשר לקח שכם את דינה אחותם) הַכְזוֹנָה יעשה את אחותנו (שם לד לא). אשה זֹנָה וחללה לא יקחו (ויקר' כא ז). ומצח אשה זונה היה לך מאנת הכלם (ירמ' ג ג). לא תביא אתנן זונה ומחיר כלב בית יי' אלהיך (דבר' כג יט). מה אמלה לבתך נאם אדני יי' בעשותך את כל אלה מעשה אשה זונה שלטת בבנותיך גבך בראש כל דרך ורמתך עשיתי בכל רחוב ולא הייתי כַּזּוֹנָה לקלס אתנן (יחזק' יו ל-לא). ויבוא אליה כבוא אל אשה זונה כן באו אל אהלה (שם כג מד). לכן זונה שמעי דבר יי' כה אמר אדני יי' יען השפך נחשתך ותגלה ערותך בתזנותיך על מאהביך וכו' וגליתי ערותך אלהם (שם יו לה-לז). ויתנו הילד בַּזּוֹנָה והילדה מכרו ביין (יואל ד ג). כי בעד אשה זונה עד ככר להם (משלי ו כו). כי שוחה עמקה זונה ובאר צרה נכריה (שם כג כז). פנוי הבא על הפנויה שלא לשם אישות עשאה זונה (יבמ' סא:). זונה זו מופקרת (שם). אמרו עליו על ר"א בן דורדיא שלא הניח זונה אחת בעולם שלא בא עליה פ"א שמע שיש זונה בכרכי הים וכו' נטל כיס דינרין והלך (ע"ז יז.). — ושירת הַזּוֹנָה: מקץ שבעים שנה יהיה לצר כשירת הַזּוֹנָה קחי כנור סבי עיר זונה נשכחה היטיבי נגן הרבי שיר למען תזכרי (ישע' כג יה-יו). — ומ"ר: אז תבאנה שתים נשים זֹנות אל המלך (מ"א ג יז). וישטף את הרכב (שנתלכלך מדמי המלך אחאב המכה) על ברכת שמרון וילקו הכלבים את דמו וְהַזֹּנות רחצו[3]) (שם כב לח). כי הם עם הַזֹּנות יפרדו ועם הקדשות

— [1]) מנהון. בארמ': חטיא דקרתך זונין זרע.

[2]) מן זָנָה, עי"ש. — [3]) אולי זה היה בעין

יזבחו (הוש' ד יד). לכל זֹנות יתנו נדה ואת נתת את נדניך לכל מאהביך ותשחדי אותם לבוא אליך מסביב בתזנותיך (יחזק' יו לג). ורועה זונות יאבד הון (משלי כט ג). תיקנתם שווקים להושיב בהן ז ו נ ו ת מרחצאות לעדן בהן עצמיכם (ע"ז ב:). גזרו עליו (על ר"ח בן תרדיון) לשריפה ועל אשתו להריגה ועל בתו לישב בקובה של ז ו נ ו ת (שם יז:). — ומשל : ז ו נ ו ת מפרכסות זו את זו (שבת לד.). ואומר המשל בן ה ז ו נ ה מסלק לאמו מהאשם (תולד׳ יצחק לר"י קארו לד.), כי עפי"ר פניו דומים לפני הבעל. — ובהשאלה למי שנוטה מדרך הטוב בכלל, שבוגדת במי או במה שהיא חיבת להיות נאמנה לו : איכה היתה לְזוֹנָה קריה נאמנה מלאתי משפט צדק ילין בה ועתה מרצחים (ישע׳ א כא).

— ב) שֵׁם לכלי זַיִן, weapon ; arme ; Waffe : וְהַזֹּנות [1]) רחצו (מ"א כב לח). — ג) *חלק מהאוכף, עצים הנתונים בקצהו מאחור ומלפנים : יש מי שמפרש התפיות ה ז ו נ ו ת [2]) והם העצים הנתונים עליו שמאחור ושמלפנים (ערוך, ערך אכפא).

שמות נרדפים לזונה : *יוצאת חוץ. — *מופקרת. — נוֹאֶפֶת. — *נַפְקָה. — סוֹטָה. — *פרוצה.

אֶתְנָן, שכר הזונה. — גַּב, מקום משכבה. — נֵדֶה, נָדָן, כמו אתנן. — *קוּבָּה של זונות. — רָחָב הזונה, מפורסמת ביפיה. — שִׁית.

זוע[3]), ממנו זוּעַ, זְוָעָה, *זוּעָה, *זִיעַ.

א. **זוּעַ**, פ"ע, — כמו א. זוז, ביותר חזק, תנועה של רעד, וכראות : zittern ; trembler; to tremble

המן את מרדכי בשער המלך ולא קם ולא **זָע ממנו** וימלא המן על מרדכי חמה (אסת׳ ה ט). **ביום שֶׁיָּזֻעוּ** שמרי הבית והתעותו אנשי החיל (קהל׳ יב ג). ואמר בן סירא : לא ז ע מכל ולא משל ברוחו כל בשר (ב"ס גני׳ מח יב). מעי מעי אוחילה חושש אני קירות לבי איברי ז ע ו עלי (פסיק׳ רבתי כו). והיה אותו אדם ז ו ע ומזדעזע ומרתיע מתבהל ונבהל מתעלף ונופל לאחריו (היכלות כג). — ואמר הפיטן : אלהי דרשתיך ירא ו ז ו ע, דל אל תבזה בעמדו משוע, דלו עיני כעני וגווע, הביטה ענני ה׳ אלהי (רשב"ג, שחר׳ יוה"כ, ארץ אשפיל). חלו וְזָעוּ ונעו כְּלמו, על רבי ישמעאל בן אלִישע כהן גדול נשאו עינימו, להזכיר את השם לעלות לאדונמו, לדעת אם יצאה הגזרה מאת אלהימו (קינ׳ על י׳ הרוגי מלכות). זָעוּ ונתפלצו אבירים, רשע באסוף עדרים, עבר בין הגזרים (זולת שבת לפני שבוע׳, אלוהי). וסביביו שרפי אלים מפחדו ז ע י ם וחלים (אדר יקר, יוה"כ). חלים וְזָעִים כלם, חרדים מבלי עקוב, הִילים מזיעים בחֵלם חלוצים חשים מלעקוב (אופ׳ לשבת הפסק׳ א, מלאכי). בקשתי לצור גאוני, בקראי נחר גרוני, גרוני נחר ונבעת, גוי ונפשי ז ע ת [1]) (ר"ש בר"י, אדיר ימין).

— הִפע׳, *הֵזִיעַ, — עשה שֶׁיָּזוּעַ : אבנים תושבות ומהרישה מ ז י ע ת ן אם יש בהן שתים על משאוי שנים שנים הרי אלו יינטלו (תוספתא שבי׳ ג 7). מתוך שאדם למד תורה ושוכחה אינו מזיז ואינו מ ז י ע את עצמו מדברי תורה (מד"ר קהל׳, ונתתי את). — ואמר הפיטן : חלים וזעים כלם, הרדים מבלי עקוב, חילים מְזִיעִים בחלם, חלוצים הושים מלעקוב (אופ׳ לשב׳ הפסק׳ א, מלאכי).

ב. ***זוּעַ**[2]), פ"ע, — יָזוּעַ הגוף, הפרי, וכדומה, תצא ממנו זֵעָה, לחלוחית שמכסה פניו, schwitzen ; suer ; to sweat : ויתים מאימתי מקבלין טומאה מ ש י ז ו ע ו זיעת המעטן (טהר׳ ט א).

— הִפע׳ *הֵזִיעַ[3]), הֵזִיעַ, — כמו הקל, עשה שתצא הֵזֵעָה : שתה מים טמאים ו ה ז י ע וכו׳ בא במים שאובים

סגולה להזונות לרחוץ בדמי אדם, ועי׳ משמעה ב. — [1]) כך ת"י : מני זינא, והזכיר זאת גם רה"ג, וכן מנחם, וכן ריב"ג : הם כלי זין. וכן רש"י ורד"ק, ועוד. ואעפ"י שיותר נראה הפרוש הפשוט זונות ממש, כמו שרשום למעלה במשמ׳ ראשונה של מלה זו, בכ"ז יש גם לה, למשמעה זו, שיחסו כל גדולי הלשון להשם זונה, זכות בלשון. והנה הביא אלמצבאה אלמניר השם זאנה, ומ"ר זאנאת a) ואמר שהוא כעין ר׳מח קטן : אל ז א נ ה שבה מוראק ירמי בהא אלדילם ואלג׳מע ז א נ א ת. ע"כ. אך שאר המלונים הערבים לא הזכירו מלה זו. — [2]) גם שמוש מלה זו במשמ׳ זו כמו"כ ממקור הפסוק והזונות רחצו מוצאו, כמו שמסים שם הערוך : כדכתיב והזונות רחצו יהם עצי המרכב.

[3]) גם בארמית. בערב׳ דימה לזה זעזע b).

a) زانة زانات   b) زعزع

[1]) כמו שָׁבַת, הצורה הקדומה של העבר.

[2]) עי׳ יזע, ולפי דעת החכמים כמו בערב׳ וד׳ע a) במשמ׳ נזל. — [3]) כבר קרא ריב"ג תגר על קריאה זו, ואמר וז"ל : ודע כי חכמי ארצנו גורסין מזיעין בשוא תחת מם ע"ם מריקים שקיהם והוא טעות גדול כי הדמיון הזה

a) وزع

זהזיע וכו' נסתפג ואחר כך הזיע זיעתו טהורה (מכש' ג ה). שתי בריכות אחת טהורה ואחת טמאה המזיע קרוב לטמאה טמא (שם ג). ולא (יכנס אדם סמוך למנחה) למרחץ להזיע (שבת ט:). פקקו נקביו (של המרחץ) מעי"ט למחר נכנס ומזיע ויוצא ומשתטף בבית החיצון (שם מ.). היו רוחצין בחמין ואומרים מזיעים אנהנו (שם). נכנס ראב"ע ור"ע והזיעו בו ויצאו ונשתטפו בבית החיצון (שם). — *והזיע את הגוף, עשה שהגוף יזיע: ואם היה החולה יבש גוף ואינו יכול להזיענו והקדחת איננה חדה צו וירחצו רגליו (ספ' הרפוא' לאסף 150). הצמר מזיע את הגוף ומיגע את הבשר (מנחס, מחכרת זע).

זועה[1], ש"נ, מ"ר זוֹעוֹת, — א) כמו זַעֲוָה, עי' בזה הערך. — ב) חרדה ופלצות: מדי עברו יקח אתכם כי בבקר בבקר יעבר ביום ובלילה והיה רק זועה[2] הבין שמועה (ישע' כח יט). — ואמר הפיטן: והרעים אל דעות, בקול הפליא זועות, מקפץ על הגבעות (אזהר' לרסב"ג, שמור לבי). — ג) *אבן האויר: זוועה הנקרא בלעז פולמין ובספרדי ראליו הוייתו אד גפריי ואשיי ההוה מגשמים אשר מתחת לגלגל הירח ומתנשא לתוך העננים וכו' שההבדל בין זוועה לברק הוא שהברק קטור אשיי וכו' אבל הזוועה הוא קטור המתלהב ומגיע עד גבול האוירי התחתון (מעשה טוביה, העולם כח). פרק שמנה ועשרים מדבר במהות ואיכות הזוועות הנקרא בלעז פולמין (שם).

זְוָעָה[3], ש"נ, מ"ר זוועות, — כמו זועה: על הזיקין ועל הזוועות[4] ועל הרעמים ועל הרוחות ועל הברקים אומר ברוך שכחו וגבורתו מלא עולם (ברכ' ט ה). נפל הכותל מחמת הזוועות ומחמת הגשמים (תוספתא ב"מ יא ז). אליהו ז"ל שאל לרבי נהוריי מפני מה באין זוועות לעולם א"ל בעון תרומה ומעשרות (ירוש' ברכ' ט ג). מתריעין על הזוועות (שם). משעלו בני הגולה פסקו הזיקין והזוועות והרוחות והרעמים ולא החמיץ יינם ולא לקה פשתנם (חול' פו.). עיקר שלוותה של סדום לא היתה אלא חמשים ושתים שנה ומהם עשרים וחמש שנה היה הקב"ה מרעיש עליהם הרים ומביא עליהם זוועות כדי שיעשו תשובה ולא עשו (מד"ר ברא' מט). על מה הזוועות באות על הפסק בין מלכות למלכות (ילקוט שמעוני ש"ב כב). אם נפסק הנהר שהיה משקה אותה או שחזר הנהר לעבור בתוכה ונעשית בריכה או שבאה זועה והשחיתה אותה (רמב"ם, מכיר' יט ה). — ואמר הפיטן: ירוצצו כברקים, חיל זוּעות וזיקים, לפידים דולקים, וכבזק בזוקים (הופ' לשכה"ג, בלולי אש).

א.זור[1], ממנו זוּר, זָר, זָרָה, זָרוּת.

א.זוּר, פ"ע, א) עב' זָר, זַרְתִּי, עת' אָזוּר, — זָר מפלוני, נטה וסב ממנו בקצת רגש לא נעים, **sich abwenden; se détourner; take a dislike to ap.**: אחי מעלי הרחיק וידעי אך זָרוּ ממני (איוב יט יג). ויאכלו וישבעו מאד ותאותם יבא להם לא זָרוּ מתאותם עוד אכלם בפיהם ואף אלהים עלה בהם (תהל' עח כט-לא). — ב) עב' זוֹר, זֹרְתִּי, זֹרוּ, נטה מן הדרך, **abweichen; dévier; deviate from**: ז'רו רשעים מרחם תעו מבטן דברי כזב (תהל' נח ד). — ואמר הפיטן: צר נין אח ונכבד שעיר, מרחם ושת זוּר, עם נפזר ומוסר מעיר, חש לאכול ולגזור (קרובץ הרג'יל, לפורים).

לא יהיה כי אם עלול העין וזעה עלול הפא ע"מ דעה מן ידע והנכון אם כן אצלי שיקרא מזיעין בפתחות המם ודגשות הזין על משקל והנה מציב לו יד מן ויתיצב וע"מ מציקים מן ויציקו את ארון האלהים ואם תהיה קריאתם על עיקר הגירסא יהיה זעה עלול העין ע"מ שיבה אע"פ שלא נכתב ביוד כמו שלא נכתב צרה בקצת המקומות וזולתו מן השמות העלולי העין ביוד. ע"כ.

1) מן זוע, כמו צְוָחָה, אעפ"י שאין זָוַע נהוג. — 2) בקצת ספרים זעוה כתיב.

3) כן קריאת הספרדים וכן נראה מהכתיב בוו אחת ועי' הערה לקמן. והאשכנ' קוראים זְוָעָה עפ"י צורת השם זועה שבמקרא. לוי נקד זועָה וגם זְוָעָה, יסטר' זְוָעָה. בסור' זועא, רעד ורעש. — 4) כך הכתיב בכל הספר' גם בכ"י וכמו"כ ירוש', רק בקצת ספרי הערוך זוועות בשתי ווים. ופרשו שם בגמ' (נט.) גוהא, ובאר אובא טמיא שם: בשעה שהקב"ה זוכר את בניו ששרויים בצער בין אומות העולם מוריד שתי דמעות לים הגדול וקולו נשמע מסוף העולם ועד סופו והיינו גוהא. ע"כ. ורב קטינא אמר: סופק כפיו, ורבנן אמרו: בועט ברקיע.

1) יש להשב כי בשרש זה נתמזגו שרשים אחדים קדמונים שכל אחד מהם שמש במשמעה מיוחדה, ואולי היו גם מתחלפים זה באחת אותיות השרש. בערב' השרש זור a) משמש במשמעות דומות קצת למשמ' נטיה מן, והשרש זוע' b) משמש רק במשמעה זו.

---

a) زور b) زوغ

— נִפע׳, נָזוֹר, נָזוֹרוּ נָזֹרוּ, — כמו קל זֹרוּ: עזבו את יי׳ נאצו את קדוש ישראל נָזֹרוּ[1]) אחור (ישע׳ א ד). למען תפש את בית ישראל בלבם אשר נָזֹרוּ[1]) מעלי בגלוליהם (יחזק׳ יד ה).—והכוכבים במסלותיהם: ואל תאמר כי אין דן דינך למזור, כי הנה הכוכב יישר אחר היותו נ ז ו ר, והשמש אחר אשר יערב יזרח ויחזור (עמנ׳, מתכ׳ כד). אין לתמוה מן הירח אם הוא לפעמים במהלכו נ ז ו ר, שהרי ביתו סרטן והוא אחורנית נ ז ו ר (שם כז).

— הָפע׳, הוּזַר, מוּזָר, — נהיה זָר: מוּזָר הייתי לאחי ונכרי לבני אמי (תהל׳ סט ט).

ב.**זור**[2]) ממנו ב.זוּר.

ב.**זוּר**, פ״ע, — זָר לפלוני, העיר בקרבו רגש של געל נפש, **widerwilling sein ; être répugnant à ; be loatsome**: רוחי זָרָה לאשתי וחנתי לבני בטני גם עוילים מאסו בי (איוב יט יז-יח).

ג.**זור**[3]), ממנו ג.זוּר.

ג.**זוּר**, פ״י, עת׳ יָזוּר, עם ו המהפ׳ וַיָּזַר, — זָר את הצמר הרטוב וכיוצא בו, לחצו ודחקו וסחט המים שבו, **ausdrücken ; exprimer ; squeeze out**: וישכם ממחרת וַיָּזַר את הגזה (שעמדה כל הלילה בגרן וקלטה את הטל) וימץ טל מן הגזה מלוא הספל מים (שופט׳ ו לח). — ואת הביצה, להצה ברגליו וכדומה ושברה, **zerdrücken ; écraser ; to crush**: כי תעזב לארץ בציה ועל עפר תחמם ותשכח כי רגל תְּזוּרֶהָ וחית השדה תדושה (איוב לט יד-טו). ביצי צפעוני בקעו וקורי עכביש יארגו האכל מביציהם ימות וְהַזּוּרֶה[4]) תבקע אפעה (ישע׳ נט ה).

—פע׳, זֹר, זֹרוּ, —זֹרָה החבורה וכדומה, נלחצה בידים למען תצא הלֵחה: מכף רגל ועד ראש אין בו מתֹם פצע וְחַבּוּרָה ומכה טריה לא זֹרוּ[1]) ולא חבשו ולא רככה בשמן (ישע׳ א ו).

ד.*זור, — עי׳ *דוּר.

*__זֵוֵר__[2]), ת״ז,—מי ששתי עיניו אינן מביטות לעומת נקודה אחת, **schielend ; louche ; squint-eyed**: ה ז י ו ו ר[3]) והלופין והתמיר (בכור׳ מד.).—ועי׳ עין.

זורר, — עי׳ זרר.

*__זַח__[4]), ת״ז, מ״ר זַחִים,—זַח האָבֵל, עָצֵב מאד ונרגז: (האבל שהוא) מר ו ז ח[6]) (כתוב׳ סט:).

*__זָחוּחַ__, ת״ז, מ״ר זְחוּחִים, סמי׳ זְחוּחֵי, — זְחוּחֵי הַלֵּב, כמו זְחוּחֵי: משרבו ז ח ו ח י[8]) הלב רבו מחלוקות בישראל (סוט׳ מז:).

*__זָחוּל__, ת״ז, — מי שזֹחל וירא: ז ח ו ל סחרחר, בטח ירבץ ויסחר (יולר יוה״כ, איומה).

*__זָחוּת__, ש״נ, — מדת הַזָּחוּת: כל הטמאים מותרים בתורה שאף הם יכולים להיות באימה וברתת אבל בעל קרי אינו אלא מתוך קלות ראש ו ז ח ו ת הדעת (רש״י ברכ׳ כב.). מתוך קלות ראש חילוף של כובד ראש מתוך ז ח ו ת לב ועתק (שם לא.).

א.**זחח**[7]), ממנו א.זָחַח.

א.**זָחַח**, — קל אינו נהוג.

— נִפע׳, נִזַּח, עת׳ יִזַּח, — נִזַּח הדבר ממקומו, נע ונעתק

[1]) כבר אמר ריב״ג (אלמסתלחק 77) כי אפשר שהוא מן שרש נזר.

[2]) עי׳ הערה לשרש א.זור.

[3]) עי׳ הערה לשרש א.זור. בערב׳ משמש שרש זיר a) במשמ׳ לחץ השפתים וכדומה, אך אין הדבר ברור שזהו השרש זור העברי.

[4]) כבר נתקשו חכמי הדקדוק בצורה זו, וקצתם סוברים שהיא במקום וְהַזּוּרָה, פועל, ואחרים רואים בה זוּרָה. — [1]) כבר נשא ונתן ריב״ג (אלמסתלחק 76) אם זה קל כמו אורו, או מה שלא נזכר פועלו, והכריע שהוא כמו חבשו, וקצת החדשים נוטים לראות בו פעוּל מהקל, ויש סוברים שהוא מהכפולים זרר.

[2]) בערב׳ אַזְוַר a). — [3]) גרסת הערוך. בנוסחא׳ זדיר, זויר. בתוספתא זיוד.

[4]) אולי כמו בערב׳ זח׳ b) בח׳ דגושה, במשמ׳ כעס ורגז. — [5]) פרש ר״ח וכן הערוך מלשון ולא יזח החשן, אבל, ולא יזח הוא נפעל, וכמו שכתב ר״ח בעצמו נ י ז ח, ולא יתכן לאמר זח, גם אין טעם למשמ׳ העתקה בנוגע להאבל. וגם פרוש רש״י: מי שנפשו מרה ודעתו זחה ומעותקה מעליו, אינו מתישב היטב לפי הענין וטבע הלשון, ולכן יותר יש לפרש מלה זו מן זח׳ בערב׳ שהובא למעלה.

[6]) גרסת הספר׳, והערוך זהוהי עי׳ בזה הערך.

[7]) בערב׳ זח c) בחית דגושה, הרחיק, וכמו״כ זיח, אזאח d) הסיר ממקומו

a) زير

a) أَزْوَر b) زخّ c) زحّ d) زيح ازاح

קצת מהמקום שהיה שם למקום אחר, sich verrücken ; se déplacer ; be removed : וירכסו את החשן מטבעתו אל טבעת האפוד בפתיל תכלת להיות על חשב האפוד ולא יזח החשן מעל האפוד (שמות כח כח).
—יועכר : (האבל) ה נ י ז ח במרירות (ר"ח מו"ק כט.). האבל ה נ י ז ח במרירות ומזדעזע (ערוך, ערך מרזח).

— הפע', *הזיח מזיח, — הזיח את הדבר, עשה שיזח ממקומו : ה מ ז י ח חשן מעל האפוד והמסיר בדי ארון לוקה (יומ' עב.). א"ר אלעזר מזבח מ ז י ח מזין מחבב מכפר וכו' מ ז י ח גזרות ומכפר עונות (כתוב' י:). — ואמר הפיטן : ננעלו דלתות ידיעה, מסוגרות שמה בריחים, מפתות בם מניעה, ובמנעולם מ ו י ח י ם (גאולה לר"י בן יוסף אבן מגיר, פעמון הסיר). — ובהשאלה, הזיח את פלוני, דחהו בקצת ולזול : מכאן לת"ח שאמר דבר הלכה שאין מ ז י ח י ן[1]) אותו (חול' ז.). — ועי' נזה.

— הפע' כמו שלמים, *הזחיח, — כמו הקודם : מכאן לת"ח שאמר דבר הלכה וכו' אין מ ז ח י ח י ן[2]) אותו (חול' ז.). ואל ת ז ח י ח נ י אם השכתי על דבריך (תשו' מהר"מ מלובלי' כ עה). ואף עפי"כ כל המקיל וסומך בזה על אא"ז ז"ל אין מ ז ח י ח י ם אותו (פתחי תשובה, יו"ד מג א).

ב. *זחח, ממנו ב.*זחה.

ב. *זחח, — קל אינו נהוג.

— הפע' *הזיח, — חגר מזח, ובהשאלה חזק : לחם צורי לוחמי, וחדש את ימי, מחץ מתני קמי, והזיח[3]) חלציי (תשו' תלמידי מנח' על דונש, מזח).

*זחיל, ת"ז, — ירא ורועד מאימת הגדול ממנו וכדומה :

העתר לנגשים ונחשבים כזחיל, הנון כהבטיחך לבנקרת מחיל, זעקי קשוב בעת אתחיל (יוצר ר"ה, ירחתי).

*זחילה, ש"נ, — שה"פ מן א.זחל : ז ח י ל ה לשון

מרוצת המים על העפר וכן כל מרוצת דבר המשפשף על העפר והולך (רש"י דבר' לב כד). שהוא (חמר המים) נראה מהולק ביותר להלקים מרובים מהמת

[1]) אולי הוא מלשון ד'יח a) בערב' במשמ' השפיל ובזה. וכבר אמר ריב"ג שמזיחים הולך בשער נזח. — [2]) כך לפי לשון ואמרי לה שם.

[3]) על פי דעת מנחם שחבר השם מזח עם וחת, וחשב שהמם היא מ המשקל ולא מהשרש.

a) زيح

ספוגיותו ו ז ח י ל ת ו (יריע' שלמה א, הקד').

*זחיר[1]), ש"ז, — ח'לי, יציאת הצרכים בדחיקה וטחירת

וכאב גדול, Stuhlzwang; tenesme; tenesmus : בעסוי הנקרא ז ח י ר ובלטין טנשמון (קאנון ג יו ב טו). ואמנם (השלשול) ההוה מהמעי הישר והוא המעי הששי יש ממנו שיהיה עם כאב נקרא ז ח י ר והוא עסוי הנקרא טנשמון (שם שם א ג).

א. *זחל[2]), ממנו א.זחל, *זחל, *זחילה.

א. זחל, פ"ע, — זחל הנחש וכדומה על האדמה,

העתיק א"ע ממקום למקום בזחילה, בשיפת גופו בארץ, kriechen ; ramper ; to creep : ושן בהמת אשלח בם עם חמת זחלי עפר (דבר' לב כד). —*ובהשאלה למים, נזלו לאט לאט, fliessen ; couler ; to flow : העיד רבי צדוק על ז ו ח ל י ן שרבו על הנוטפים שהם כשרים (עדי' ז ג). ז ו ח ל י ן שקלחן בעלה אגוז (שם ד). ה ז ו ח ל י ן כמעין והנוטפין כמקוה (מקוא' ה ה). כל הימים מטהרין ב ז ו ח ל י ן (פרה ח ח). מאימתי אין קוצצין וכו' אמר רבי יונה מ ש י ז ח ל ו מים (ירוש' שבי' ד לה ג). — *ובהשאלה לרוח : רוח צפון ורוח דרום מכבדות ו ז ו ח ל ו ת כל בוסמני גן עדן ונותנים ריחם (מד"ר במד' יג). — ואמר הפיטן בהשאלה לאש : נהר גחל אש יזחל ושם הדריך מסלותיו (אוס' שבת ר"ח, אכיר).

— הפע', *הזחיל את המים, — עשה שיזחלו : כל דבר שהוא מקבל טומאה אין מ ז ח י ל י ן בו (מקוא' ה ה). — ואמר הפיטן : קול צנורות כי יזחילו מהם מים, קולות יתנו תהומות שעות לצמאון מים (ר"א קליר, תפי' גשם, אקבטה כסל).

— הפע', הוזחל, *מוזחל : שיהיו מ ו ז ח ל י ם בעפר (ספרי, האזינו שכא).

— נפע', *נזחל : ביב ששופכין לו מים והן נ ז ח ל י ן והולכין תחת הקרקע ויוצאין לרה"ר (רמב"ם, שבת טו יח). מים אינם מתכנסין במקום מדרון אלא נ ז ה ל י ן מעליו ומתקבצים במקום אשבורן (הוא, ת"ת ג ט). לא ימלא אדם כלי חרש מים ויצטנן בו שהמים נ ז ח ל י ם מדפניו (הוא, שבית' עשור ג ד). שעשה

[1]) בערב' זחיר a), מן זהר b) דומה לטחר בעבר' [2]) בתרג' דחל, בערב' זחל c) החליק.

a) زحير b) زحر c) زحل

מזחילה על כותלו כדי שיהיו המים נ ז ח ל י ן ויורדין לחצר חבירו (תוס, שבת׳ ח ה). מעיין שמימיו יוצאין ונמשכין לתוך השוקת ואח״כ יוצאין מן השוקת ונ ז ח ל י ן הרי כל המים שבשוקת ושחוץ לו פסולין (תוס, מקוא׳ ע ט). כי בהחילו (הבהמות) לשתות ינמע גמיעה וישאוף המים ה נ ז ח ל י ן ממקום פיו עד למעלה (ר״מ אלשיך, איוב מ כג).

ב.זחל, ממנו ב.זָחַל, יְזָחוּל, ˚זָחִיל.

ב.*זָחַל[1], פ״ע, יָרֵא, פָּחַד, fürchten; craindre to fear: צעיר אני לימים ואתם ישישים על כן זָחַלְתִּי ואירא מחות דעי אתכם (איוב לב ו). — ואמר הפיטן: זָחוּל תִּזְחָלוּ לנפש רוצח בלי ליקח כפר (אזהר׳ לר״י ברצלוני, אספרה). ביום זָחַלְתִּי זָחוֹל, זרים נחלו נחול, מקדשי נחלת חבת (קינ׳ ליל ת״ב, אוי כי). רהמיך שאלתי, וכלו לישעך עיני, וְזָחַלְתִּי ונבהלתי, ונבהלו רעיוני (סמא״ל, סליח׳ לצו״ג, רחמיך). חלחלו מתננו וכיולדה מצירים, זָחַלְנוּ ונירא מעונותינו היתרים (סליח׳ עשי״ת, שחרנוך). זוֹחֲלִים ורועדים מיום בואך, חלים כמבכירה מעברת משאיך, טנופם מחה נא ויודו פלאיך (סליח׳ יוס א, במואלי). אל חי הוא רועי וקוני, אודך בתוף ומחול, אבל מחטוא בלשוני, למאד ז ה ל ת י ז ח ו ל (ר״י נגארה, פזמונים).

— הִפע׳ ˚הִזְחִיל, — כמו קל: וקטנתי מעש לכן אַזְחִיל, תבונה חסרתי ואיך אוחיל (יוצר א ר״ה, יראתי).

א.*זַחַל, ש״ז, — מין ילק, כשהוא עדין זוחל בלי כנפים: אלו סימני הגבים כל שיש לו ארבע רגלים וארבע כנפים וכו׳ אין לו עכשיו ועתיד לגדל לאחר זמן כגון ה ז ח ל הזה כשר (תוספתא חול׳ ג כה).

ב.˚זַחַל, ש״ז, — מורא ובהלה: והיות בוערות מראיהן כגחלי אש, ב ז ח ל סובלות כם (בנימ׳ כר״ש, וחיות).

*זַחְתָּן, ש״ז, מ״ר זַחְתָּנִים, — מי שדעתו זָחָה עליו: האמתנין והגפתנין ו ה ז ח ת נ י ן והזדונין ועזי פנים ובעלי זרועות עליהם הכתוב אומר כי זרועות רשעים תשברנה וסומך צדיקים ה׳ (דא״ר ג).

זט״ה, זטה״ע, — ר״ת: ז׳ טובי העיר.

[1]) בארמ׳ דְּחַל. בערב׳ ד׳חל a), השתומם והשתאה.

a) ذحل

˚זָטוּט[1]), זאטוט, שת״ז, — נער: וישלח את ז א ט ו ט י[2]) בני ישראל ויעלו עלות (ספ׳ זאטוטי, שמות כד ה). ואל ז א ט ו ט י[2]) בני ישראל לא שלח ידו (שם יא), ועי׳ זעטוט. — ובהשאלה, ˚כנוי לאצילים קטנים, דלים: אמתלאי היתה בת אחת מ ז א ט ו ט י בני פולין הם האצילים הקטנים (יל״ג, ספו׳ בניהם כאחד).

˙זִיב, ש״ז, — כמו זוב, זִיבָה: יראך מלון כפה ודבוקת רגביך, נסים מגערתך זִיב משק גביך (יוצר יוה״כ, יראך).

*זִיבָה, ש״נ, מ״ר זִיבוֹת, — כמו זוב, חלי הזָּב: בשבעה דרכים בודקין את הזב עד שלא נזקק ל ז י ב ה[3]) במאכל ובמשתה וכו׳ (נזיר ע ד). בני ישראל מטמאין ב ז י ב ה ואין העכו״ם מטמאין ב ז י ב ה (ספרא מצורע, זבים א א). בין דם נידה לדם ז י ב ה לדם צרעת (ירוש׳ סנה׳ יח ג). שאם הפרישתן ל ז י ב ת ה הראשונה לא תביאה ל ז י ב ת ה שניה (ספרא מצורע, זב׳ ח ט). — ומ״ר: האשה שיש עליה ספק חמש לידות וספק חמש ז י ב ו ת מביאה קרבן אחד וכו׳ חמש לידות ודאות חמש ז י ב ו ת ודאות מביאה קרבן אחד (כרית׳ א ז).

*זִיבָה, ש״נ, — בדבור ההמוני כמו זְאֵבָה: שלש נשים הביאו שלש קינין אחת אומרת לימתי ואחת אומרת לעינתי ואחת אומרת ל ז י ב ת י וכו׳ זו שאמרה

[1]) עי׳ הערה לקמן. — [2]) כך העיד ר״ש בן לקיש שמצאו כתוב בספר אחד שמצאו בעזרה במקום נערי שכתוב בהנוסחה המקובלה: אמר ר׳ שמעון בן לקיש שלשה ספרים נמצאו בעזרה ספר מעונה ספר זאטוטי ספר היא וכו׳ באחד מצאו כתוב וישלח את ז א ט ו ט י בני ישראל ובשנים מצאו כתוב וישלח את נערי בני ישראל וקיימו שנים ובטלו אחד (סופ׳ ו ה). ובמקום אחר (שם א ח) נאמר כי זה היה אחד מהשנויים שעשו ע״ב הזקנים שתרגמו התורה יונית לתלמי המלך שכתבו ואל זאטוטי בני ישראל במקום ואל אצילי. וכך היא גם הקבלה בגמ׳ בבלי (מגי׳ ט.) שזה שנוי של ע״ב הזקנים, וכן במקורות אחרים. אעפי״כ כבר הכריע עמנ׳ לו בהער׳ לקרוים כי העקר הוא בעדותו של ר״ש בן לקיש, וידחה את כל מה שנסו קצת החכמים לתת להמלה זאטוטי או זעטוטי מקור יוני ויחליט כי זו צורה מאורכה מן המלה הארמ׳ זוטא, במשמ׳ קטן, וצריך להניח, כי מלה זו, ˚א ט ו ט או ז ע ט ו ט, היתה שגורה מאד בדבור העברי בזמן ההוא כל כך, שבשגרת הלשון כתבה סופר אחד בתוך המקרא במקום השם נערי. ולכן יש לה למלה זו זכות בלשוננו, בשתי הצורות זָטוּט וזְעַטּוּט.

[3]) נ״א: לטומאה.

לזיבתי (סברו לומר) ובה ממש א"ל בא זאב ליטול את בנה (ירוש' שקל' ה מח ד).

***זִיבוּת**, ש"נ, — כמו זִיבָה, זָבוּת: שלקו בזיבות ובצרעת לפיכך משה מזהיר את ישראל ואומר להן איש כי יהיה זב מבשרו (מד"ר ויקר' יח).

***זִיבַק**[1], ש"ז, — מתכת, כסף חי, Queck-silber; vifargent; quicksilver: לקוח זיבק שתי ידות גופרית ירוקה יד אחת (ספ' הרפוא' לאסף 117). שמעתי כי בארץ שאש ופרגאניה עינות זיבק ויאמרו כי בני אדם יעמידו נערה עריה בלי מלבוש בגדים כ"א בעדי עדיים נגד העין תביעתו ובעת אשר תביט הנערה אל העין ירדוף זיבק אחריה והנערה תרוץ ותברח והזיבק רודף אחריה ואיש מוכן עומד על אותו העין תער של חרב בידו וישלוף חרבו מן תערה וכראות האיש כי השיג הזיבק אחרי הנערה יכה עם החרב את זיבק ויכרת לשנים אחוריו ישובו אל העין וחציו ישאוהו בני אדם ויעשוהו לחפצם (ר"י הדסי, האשכ' שעו).

***זִיֵּג**, זייג, פ"י, —כמו זִוֵּג, זִיֵּג את היום, את השבוע, החדש, עשה שיהיה מְכֻוָּן ממש ליום פלוני, למשל מי שהיתה לו פתקה כתוב בה בכך וכך לחדש והמתין לאותו היום בחדש אחר והשתמש בהפתקה לצרכו: (שאל השואל מה תועלת יש במה שעל החותמות שבמקדש היה כתוב שם היום מפני הרמאים) הגע בעצמך שזייג[2] אותו היום (ותריץ) שם משמר היה כתוב עליו (ושאל עוד) הגע בעצמך שזייג אותו המשמר (ותריץ) שם היום שם שבת שם חודש היה כתוב עליהן אפילו רוצה לזייג אין מצוי לזייג (ירוש' שקל' ה סוף הל' ד).

זיד, —עי' זוד.

זֵידוֹן[3], ת"ז, מ"ר זֵידוֹנִים, —מים זֵידוֹנִים, מתגעשים בזעם ואי אפשר להשביתם, wild (v. Wasser); furieux (eau); furious: אוי המים שטפונו נחלה עבר על נפשנו אוי עבר על נפשנו המים הַזֵּידוֹנִים (תהל' קכד ד-ה). — ואמר הפיטן: בהיות עולם חשך וצלמות ועיפה, במעטה לבושך אור בקר הנגהת, בין זֵידוֹנִים חצת בקרת הנורא (עבודה, אמיץ). לכבכם מצחן דפיונים, להצליל בצול זֵידוֹנִים, ולשתק בעלי דינים (יוצ' יוה"כ, מי יתנה).

***זִיו**, ש"ז, — זֹהַר אור מבהיק, Glanz; splendeur, splendor, ובהשאלה: משמת ר' יוחנן בן זכאי בטל זיו החכמה וכו' משמת רבי ישמעאל בן פאבי בטל זיו הכהונה (סוט' ט טו). שנתמלאו בתיהם מזיו השכינה (מכי' יתרו, החדש ה). אוהל מועד נתמלא מזיו השכינה (פסיק' דר"כ א). שהלכו ומצאו נשיהם בטהרה שמחים שנהנו מזיו השכינה וטובי לב (מו"ק ט.). חייך שאתה עתיד להיות אצלי בהר מ' יום ומ' לילה לא לאכול ולא לשתות ואתה עתיד ליהנות מזיו השכינה וכו' אבל נדב ואביהו פרעו ראשיהן וזנו עיניהן מזיו השכינה (מד"ר שמות ג). בשעה שגלגל חמה ולבנה נכנסין ליטול רשות מלפני הקב"ה עיניהם כהות מזיו השכינה ומבקשין לצאת להאיר לעולם ואינן רואין כלום (שם ויקר' לא). ויכתוב משה את התורה הזאת ומה שכר נתן לו הקב"ה זיו הפנים וכו' בשעה שכתב את התורה נטל משה זיו הפנים וכו' קינח את הקולמוס בשערו ומשם נטל זיו הפנים (שם דבר' ג). שכל העולם כלו בזיו אחד נברא (פסיק, רבתי כ). לפי שזיו השכינה היה מהלך מסוף העולם ועד סופו על אחת ששים וחמשה אלפים בגלגל חמה (היכלות ה). ויהי כי ארכו הימים וישקף ר' עקיבא בעד החלון וירא איש רוכב על סוס ועל ראשו זיו גדול וזהר מזהיר כשמש וכו' ויאמר לו אמנם עשית דבר גדול ועל כן הוריח הקב"ה על ראשך זיו גדול שראיתי (ביהמ"ד ילינק ה, מעש' ח). ומן האור המפיץ הזה הנוגע ברקיע היה זיו יוצא והולך עד הגיעו אל הגוף אשר צורתו מתחלפת ונוצרו מן הזיו כל שלשת בעלי חיים שהן השטין במים והפורח באויר וההולך על פני הארץ (הגיון הנפ' לבר חייא א). וכשירבה עלי אותו הזיו והאור ולא אוכל לשאת אותו ארד מהשכל אל המחשבה והעיון (המעלות לרש"ט פלקיירא א, בשם אריסטו). בראשונה מן הדרכים יוצא זיו דמותו כעין הזהב הצח והאדום ומאיר ונותן כח לגלגל העשירי וכו' בשנייה

---

1) מפרסית, וכן הוא שאול גם בערבית.

2) כך גרסת הספרים, אך בהריבב"ן ובב"י הגרסה שזיוג. ופרש בעל תקלין חדתין: הגע עצמך כו' אמתניתין מהדר כלומר מה בכך שהיה כתוב עליו שם היום יכול הרמאי להמתין בשבוע האחרת שיגיע יום זה הכתוב בחותם, שם משמר, ומשני שהיה כתוב שם המשמר ובשבוע האחרת משמר אחר ולא יהיה יכול לרמאות ופריך הרי יכול להמתין עד שיחזור חלילה זה המשמר וזה היום ומשני שם יום ושבת וחדש כתוב שלא שייך שימתין זמן הרבה עד שיארע כך.

3) משקל חיצון תיכון, ולא נתבאר היטב מקורו. רוב החכמים סוברים כי הוא מן זוד, במשמ' רתיחה, ויותר נראה דעת ברט (NB § 207 a), כי נגזר מן שם זיד במשמ' קצף וזעם, שעוד נשאר במשמעה זו בלשון מנדיית.

יוצא ז י ו לבן וחמדה שמכלכל לל"ב השרשים (ברית מנוחה א). ז י ו הכוכבים ההם איה הם עתה (כ"י הדסי, האשכול שעה). — ואמר הפיטן : כברקים היוצאים מ ז י ו החיות מראה כהן (מוסף יוה"כ, כאהל הנמתח). בהקיפך על גלגל האש גלגל הרקיע ובו הירח, ומ ז י ו השמש שואף וזורח (רשב"ג, כ"מ). והעליונים מ ז י ו הידך שבעים ומתמלאים (יוצר יוה"כ, מי יתנה). ואבית תהלה מ ז י ו שונה מזהר כבה (שם מוסף, אשר אימתך). — וככנ' : כל המשחיר פניו על דברי תורה בעולם הזה הקב"ה מבהיק ז י ו ו לעולם הבא (סנה' ק.). למלך שעמד (בנו) מחליו אמר פידגוגו ילך לו לאסכלו אמר המלך עדיין לא בא ז י ו ו של בני מחליו והוא הולך לו לאסכלו אלא יתעדן בני שנים שלשה חדשים במאכל ובמשתה ואח"כ הוא הולך לו לאסכלו (פסיק' דר"כ, בחדש השלישי). כיון שיצאו (ישראל) ממצרים היו ראויין לקבל את התורה לאלתר והיו בהן בעלי מומין משעבוד טיט ולבנים אמר הקב"ה עדיין לא בא ז י ו ו ן של בני משעבוד טיט ולבנים והן מקבלין את התורה (שם). כיון שפתחה (את התיבה שהיתה שרה נחבאה בתוכה) הבהיקה כל ארץ מצרים מ ז י ו ה (מד"ר בראש' מ). בזמן שהצדיק בעיר הוא ז י ו ה הוא הדרה יצא משם פנה ז י ו ה פנה הדרה (שם סח). שכל השנים שהיתה שרה אמנו עקרה היתה יושבת בתוך ביתה ככלה בתוך חופתה כיון שעיברה נשתנה ז י ו ה (שם שה"ש, יונתי). והנה דוד מלך ישראל בראש וכל מלכי בית דוד אחריו וכל אחד ואחד כתרו בראשו וכתר מלך דוד מובהק ומשונה מכל הכתרים וז י ו ו הולך מסוף העולם ועד סופו (סדור רע"ג, קדושה ליחיד). כח וגבורה נתן בהם (בהמאורות) להיות מושלים בקרב תבל מלאים זיו ומפיקים נוגה נאה ז י ו ם בכל העולם (תפי' שחר' לשבת). — ואמר הפיטן : האור בגיהו כשלמה עטה, הבהיק ז י ו ו מעלה ומטה, הכהות גלגל חמה במבטה (איתד, מחז' ויטרי תעח). זִיוֵנוּ שונה מפני מחרפים יום יום, חורקים שן ושוחחים אך זה היום (סליח' יום ו, איה קנאתך).

א. *זִיּוּן[1], ש"ז, מ"ר זִיּוּנִים, — שה"פ מן זַיֵּן, עי"ש, א) קשוט ונוי, בפרט על ראשי קצת אותיות האלף בית העברית, Verzierung; décoration, ornement; adornement: שבעה אותיות צריכין שלשה ז י ו נ י ן[1]) ואלו הן שעטנ"ז ג"ץ (מנח' כט:). דע כי אלו האותיות צריכות שלשה שלשה ז י ו נ י ן במזוזה אלא מיהו צריך לידע איך הן שלשה שלשה ז י ו נ י ן וכן הוא שעטנ"ז ג"ץ כל ראש מראשי כל אחת משבע אותיות הללו כיון שיש עליו שני ראשים משני צדדין וראש אחד יוצא מלמעלה אפילו מעט הרי אלו שלשה ז י ו נ י ן (תשו' הגא', הרכבי שפב). וכן תמצא לכל ספרי דווקני שמזיינין ב ז י ו ו ן אחד כל אות משש אותיות בעלי גגות המסומנות (ספר תגין ו ב). — וקשוט ונוי בכלל: וחשוקיהם כסף ענינו ה ז י ו ו ן (הפרש' לריב"ג, תשק). וחשוריהם ז י ו נ י ה ם והם ראשיהם הדקים היוצאים למעלה (שם, תשר). כי האדם ושאר החיים הכינם הבורא ל ז י ו ו ן העולם הזה (חו"ה, עבוד' ס' ח) ובדין היה לחמול עליה שראה אותה בכל ז י ו נ ה ותקונה בגופה (ספר הגלוי לרי"ק ג). סימן החכמה הנראית במין האדם אשר הוא העולם הקטן אשר בו השלמת סדרי העולם ויפיו וז י ו נ ו ותמימותו (תרג' חו"ה, בית מדות ג, כס' מגדל עוז). — ואמר הפיטן : לבשה ז י ו נ ה, שש ורקמת שני, אחוה סנסינה, אל גבול ארמוני (לי לביה, פזמ' תימני'). — ב) *שימת כלי זין : ביום נשק ביום ז י ו נ ם של ל"א מלכים (מד"ר במד' יד).

ב. *זִיּוּן[2]), ש"ז, — שה"פ מן זַיֵּן, במשמ' זָן : אם יבשלוהו (את האורז) בשומן או בחלב או בשמן שקדים אז יזון ז י ו ן טוב ויוסיף ברם וירבה הזרע (מ' אלדבי, ש"א ה). טחול רע ה ז י ו ן משביע מהרה וקשה להתעכל (שם). גדי רטוב וממוצע במזגו וכו' ובו מיעוט מותרות וז י ו נ ו חזק מפני שאין לו עובי (שם).

ג. *זִיּוּן[3]), ש"ז, — אפשרות פחות או יותר קרובה של סַכָּנָה, למשל בעסק של משא ומתן שמא יאבד הממון שהכניסו בעליו בו, Risiko ; risque ; risc, נהוג בדבור העברי בא"י והשתמשו בו בהעתונים.

***זִיּוּף**, ש"ז, — שה"פ מן זַיֵּף : א"ל ריש לקיש מעתה תחוש לגיטין הבאין ממדינת הים שמא נכתבו ביום ונחתמו בלילה א"ל זה ז י ו פ ו מדבר אחר (ירוש' גיט' ב מז.). ולענין ז י ו ף (שטרות) ודאי אנו חוששין

---

[1]) בערב' זַיַּאנ a).

a) زِيَان

— [1]) אולי משם האות זין, עפ"י צורת הזיון.

[2]) בארמ' זיונא (ת"א שמות כא יד, ברכ' מז.).

[3]) בארמ' זיונא : עסקא זוטא דזוטר ז י ו נ א אבל עסקא רבה דנפיש ז י ו נ א (כתוב' סו:), ופרש"י אחריות.

בכל מקום ואף הגוים הללו חוששין לזיוף ואין מקבלין שטר מכתב ידי עדיו (תשו' הגא', הרכבי רעת). חומץ שלנו ביד גוי אינו צריך חותם בתוך חותם אם בשביל ניסוך אינו מנסך אם בשביל זיוף כיון שיש חותם אחד אינו טורח ומזייף (הלכ' פסוק', יין נסך). לפי ראות הקונה לא הכיר בהם שום זיוף והוציאו היין ונמדד כמנהגו (שו"ת הר"כ גירונדי מג). והכסף הצרוף במעבה האדמה המזוקק פעמים הרבה הוא נקי מכל זיוף וסוג וחלאה (העקרים א ח). —ובהשאלה: ולפי שהפלוסופים לא זרח עליהם אור הנבואה אשר היא שרש הקבלה האמתית דברו בדויים וזייופים רבים ולא יכלו להוציא מכח המחקר ענייני הנפש ושכרה וענשה (מנח' קנא' לר"י מפיסא 73).

***זִיוְתָן**, ש"ז, — בעל זיו: בשנה הרביעית בחדש זיו בירח שנולדו בו זיותני עולם (ר"ה יא.). ונהיר (פרושו) זיותן (רש"י שבת קנו.). — ואמר הפיטן: מסיני בא (אלהים) בקדש נאוה וזיותן, את פני כלה להקביל כחתן (יוצר שבת לפני שבוע', אדיר).

א.זִיז[1], ש"ז, מ"ר זִיזִים, — א) דד, הפטמה של השָׁדַיִם שהילד מחזיק בפה, Zitze ; mamelon ; nipple: למען תינקו ושבעתם משד תנחמיה למען תמצו והתענגתם מִזִּיז כבודה (ישע' סו יא). — ואמר המשורר: ושדים יש לה למען ארוה בכל עת משוד תנחומיה מזיז כבודה אמוץ לשדי (ר' קלוני, אבן בחן נט). ורחק מבית עשיר למוץ מידו שוד כבוד או זיז (רמב"ע, תרשיש ט), ר"ל מלוא השד או אפילו רק זיזה. להקת יונקי זיז, אנחנו משרתיו, ישיר כל איש עוזו, בדעת שפתיו (ר"ש אלוירו, אגר' אילת אהבים). מזיז כבוד בינתך ימץ בעול ימים יינק חלב שדים (שלמה דאפיירי, בכ"י). — ב) בהשאלה, *קצוות קורות יוצאות מהכותל ובולטות, וכמו"כ אם לוחות נתונים עליהם, Kragstein; console ; bracket: זיז שלפני החלון נותנין עליו ונוטלין ממנו בשבת (ערוב' יד). הזיז עד טפח יש לו חזקה (ב"ב ג ו). בית מלא מסרתי לך וכו' זה אומר עד הזיז וזה אומר עד החלון (שבוע' ו ו). זיז שהוא סובב את כל הבית (אהל' יד ד). זרק ונח על גבי זיז כל שהוא (שבת ז:). זיז היוצא מן הכותל ד' על ד' והניח עליו סולם כל שהוא (ערוב' עח.). זה מוציא זיז כל שהוא וממלא וזה מוציא זיז כל שהוא וממלא (שם פה.). זיז שלפני החלון היוצא לרשות הרבים נותנין עליו קערות וכוסות (שם לח:). המבקש להוציא זיז מכותלו על אויר חצר חבירו (רמב"ם, שכנ' יז א). זיז שהוא יוצא מפתח הבית ופניו למטה והיה גבהו מעל הארץ שנים עשר טפח (הוא, טומא' מת יז א). חלון העשויה לתשמיש וזיז יוצא על גבי החלון (שם ג). — ומ"ר: אין מוציאין זיזין וגזוזטראות לרשות הרבים (ב"ב ג ח). לקח חצר ובה זיזין וגזוזטראות הרי זו בחזקתה (שם). שני זיזין זה על גבי זה ויש בהן פותח טפח (אהל' יד ה). ואין מוציאין בה (בירושלם) זיזין וגזוזטראות (ב"ק פב:). אבנים יוצאות מן הקיר כזיזים כדי שלא יחופו ויחככו הבהמות ובני אדם העוברים ובאין בקירה ויהרסוהו (ר"ח שבת ו.). וששאלת ראובן הוציא זיזין במבוי שאינו מפולש ושתקו שכיניו ורצה אח"כ לבנות על אותם הזיזים כותל ולהתים אותו בכלל תשמישי ביתו (שו"ת ר"י אבן מיגש סו). המוכר בית לחבירו על מנת שדיוטא עליונה שלי הרי זו שלו ואם רצה להוציא בה זיזין מוציא (רמב"ם, מכיר' כד טז). המשכיר בית לחבירו בבירה גדולה משתמש בזיזיה ובכתליה עד ד' אמות (ב"ב ו:).

ב.זִיז[1], ש"ז, — א) שם הקבוץ לכל החיות הקטנות: כי לי כל חיתו יער בהמות בהררי אלף ידעתי כל עוף הרים וְזִיז שדי עמדי (תהל' נ י-יא). יכרסמנה חזיר מיער וְזִיז שדי ירענה (שם פ יד). — ואמר המשורר: במעון אריה וכהר נמר גורה ושכון שדה עם זיז, ורהק מבית עשיר למוץ מידו שוד כבוד או זיז (רמב"ע, תרשיש ט). — ב) *מין זבובים קטנים: וכל השרץ השורץ על הארץ להוציא את היתושין שבכליסין ואת הזיזים[2] שבעדשים ואת התולעים שבתמרים ושבגרוגרות (ספרא שמיני י יב). האוכל את הדירה ואת הנמלה ואת הכנה שבתבואה חייב את הזיז שבעדשים ואת היתושין שבכליסים וכו' פטור (תוספתא תרומ' ז יא). דבש הזיזין אסור שאינו אלא ריר (שם בכור' א ח). מה בינה לבין זיזין שבעדשין ליתושים שבכליסים

---

[1]) סוברים כי נגזרה משרש זוז במשמ' תנועה. באשור' זִזַנ, שם למין שרץ. — [2]) ופרש"י: זיזין כוצונ"ש וכמין יתושין הן אלא שבעדשים ויזין שמן (רש"י [illegible]

[1]) בערב' בקצת מקומות זיזה a).

a) زِيزَة

להולעים שבתמרים (יקוּ' תרומ' ח מה:). הצד ז י ז י ן זבובין הגזין יתושין (שם שבת יד יד:). היתושים הפּוּרשים מכלי היין ו ה ז'י ז י ם שבעדשים וכיוצא בהם (מלמד התלמיד', שמיני). ולאחר שבשלן (את הפולים) מוצא הרבה ז י ז י ן שהם כמו זבובים קטנים בקערה (התרומ', חו"ם לה).— ג) *עוף הגדי : ז י ז[1]) עוף טהור הוא וכו' בשעה שהוא פורש את כנפיו מכהה גלגל חמה וכו' ולמה נקרא שמו ז י ז שיש בו כמה מיני טעם מזה ומזה (מד"ר ויקר' כב). כל תקופת תשרי נותן הקב"ה כח ב ז י ז שדי ומתגבר ומגביה ראשו ומטפש בגפיו ומגביה ונותן קולו והעופות שומעין קולו ואימתו נופלת על פרס ועזניה (מדל' ה' בחכמה, ביהמ"ד ילינק ה). שור גועה וכו' גרפית מלבלב אדם מרנן שד מזמר ז י ז היה קורא וקולו היה עולה עד לשמים (שם, כסא שלמה). ויושבים ישראל לבטח אלפים שנה ואוכלים בהמות ולויתן וז י ז בהמות שוחטין וז י ז קורע לויתן בקרסוליו ומשה יבא וישחוט ז י ז שדי (שם ג, נסתר' רשב"י). אינו משחק עם בהמות בהררי אלף ועם ז י ז שדי (ס' חסיד', תתתשכ"ד). לפי שפעמים ראש לויתן בגן עדן לפי שאין לו בן זוג כדי שלא יצטער ז ז י ז שדי שידע שעתיד ליחלק לצדיקים (שם). ז י ז שדי מתוקן לאותה סעודה לשרידים אשר ה' קורא אין בו לא סירוס ולא צינון (אמר' טהור'. אס כל חי ג כב). — ואמר הפיטן : מרק התעיף אברה ונוצה, מהם ז י ז ולויתן ריצה (מחז' ויטרי תעח). בטרם ברואים קדומה, פעולת ז י ז ותנינים סעודת נצח אסומה (שם תעט). כף כפיו אל יספוק בשמה אום מאֻמות, בנחלת שלש מאות ועשרה עולמות, ותענוג ז י ז שדי לויתן ובהמות (יוצר שבת לפני שבוע', אהלל). פורשי אברה ונוצה, צפה ארחות ימים רבים להרבות ולהפריצה, צד מהם ומהם לעתיד דיצה, קראו ז י ז במעופפים לענג נמצא (יוצר שבת ג אחה"פ, מאורות). חיות ארץ וז י ז שדי שרים כחוללים (יוצר יוה"כ, מי יתנה).

—[1]) לפי דעת רב אשי זה שם אותו העוף שספר רבה בר בר חנה עליה נפלאותיו ואמר : זימנא הדא הוה אזלינן בספינתא וחזינן ההוא ציפרא דקאים עד קרצוליה במיא זרישא ברקיע ואמרינן ליכא מיא ובעינן ליחות לאקורי נפשין ונפק בת קלא ואמר לן לא תיחותו הכא דנפל ליה חציצא לבר נגרא הא שב שני ולא קא מטיא ארעא ולאו משום דנפישו מיא אלא משום דרדפי מיא אמר רב אשי ההוא ז י ז ש ד י הוא דכתיב וזיז שדי עמדי (ב"ב עג:).

זִיזָה, ש"נ, — שה"פ מן א.זוז, תנועה : כי ז י ז ו ת הגלגלים וזעזועם אינו אלא ברוח כי זולתה לא יתגלגלו המזלות (ר"י ברצלוני, פי' יציר' 212).

זִיזוּת, ש"נ, — כמו זִיזָה : והאש קלה מן הכל והיא חזקה מן הכל וכו' ו ב ז י ז ו ת ה התדירה העולם מתקיים ועומד ובנידתה הארץ עומדת בתוך הריק ככדור באמצע (כתב תמים בשם או"ד, או"נ ג).

זִיל, ש"ז, —נזילת מים, גשמים : אחלה פני צורי בְּזִיל אמרת טל, בפתחון פי אחלנו עלי טל (ר"א קליר, תפי' טל, אהגרה). יעיר ויחשוף זרוע ויד ממתים, בְּזִיל נטפי לקש להחיות מתים (יוצ' פרשת שקל', מעתיק).

זִילָה, ש"נ, — כמי הקודם : סדר הגיגי כשי יתשר, עתר פצחי כְּזִילַת חשר (אמיך, רבות שחר' יוה"כ).

זִילוּת, ש"נ,—א) בִּזיון : אמר רב נחמן אנו הורדנוהו ואנו העלינוהו ו ל ז י ל ו ת[1]) של בית דין לא נחוש (הלכ' פסוק', ממונות).— ב) מקה הזול : ונחקורה ליוקר הסחורות וְזִילוּתָם ועתות המכירה (עמנ', מחב' ח).

זִים[2]), ש"ז, מ"ר זִימִים, — אבר הנשימה של חיות המים, הדגים וכדומה, ונמצא לא בפנים הגוף אלא בחוץ, עפי"ר בראש הדג במקום נחיריו, Kiemen, branchies; gils, נהוג בדבור העברי בא"י והשתמשו בו בספרות החדשה.

א.זִין, ממנו א.זִין.

א.זִין[3]), פ"ע, עת' אָזִין,— כמו אָזַן, אאזין : הן הוחלתי לדבריכם אָזִין עד תבונתיכם (איוב לב יא). מרע מקשיב על שפת און שקר מֵזִין על לשון הות (משלי יז 7).—ואמר הפיטן : בלי רדות תמתו בעבודתו להאנין, נכחו אם יזין, לשוטט ולהצנין (מחז' ויטרי תפב).—ואמר המשורר: ובכיתה כי יָזִין מבור תחתיה, הוא יזנח את קברו עפר גם רמה, יריד יבך תמרורים אף ייליל עמה

[1]) בארמ' : אנן אחתיניה ואנן מסקינן ליה ו ל ז י ל ו ת א דבי דינא לא חיישינן (ב"ב לב.).

[2]) בארמ' ז י מ א : זימנא חדא הוה קא אזלינן בספינתא וחזינן ההוא כוורא דאפקיה לרישיה מימא ודמיין עיניה כתרי סיהרי ונפוץ מיא מתרתי ז י מ י ה כתרי מברי דסורא (ב"ב עד.), —ובעברית : פעם אחת הלכנו בספינה וראינו דג שהוציא ראשו מהים ודמו עיניו כשתי לבנות, ונפץ מים משני ז י מ י ו כמו נהרות בסוריה.

[3]) כך ריב"ג : הזין והיוד והנון אזין וכו' מזין. והחדשים אינם מודים בשרש מיוחד זה, ושמו שני הפעלים הבאים בשרש אזן.

(אד"ס ומיכ"ל, אכל יחיד). מה קול אָזִין, הזה דוד קולך, צלצלי נעם עז הנעורים עוררו, עורה כנור שחרות ימי העירה (הוא, אחרית שאול).

ב.*זִין, ש"ז, — שם משקל, חצי הסלע: כל גרב שהוא מחזיק סאתים אם יש בו משקל עשרה ז י ן[1]) ביהודה שהן חמש סלעים בגליל (תרומ' י ח).

ב.*זין, ממנו, א.*זַיִן, *זַיֵּן, א.*זִיּוּן.

א.*זַיִן[2]), ש"ז,—א) כלי נשק, Waffe; arme; weapon:

אין מוכרין להן לא ז י י ן ולא כלי ז י י ן[3]) ואין משחיזין להן את ה ז י י ן (תוספתא ע"ז ב 7). שהיו (ישראל בצאתם ממצרים) מזויינים בחמשה מיני ז י י ן (מכי' בשלח ב, פתיח'). רבי יוחנן אמר ז י י ן בולע ז י י ן הראה להם (חזקיהו לשלוחי מרודך) (מד"ר שה"ש, מלאוני). אמר הקב"ה ז י י ן אני עושה לכל מי שהוא סוחר באמתה של תורה וכו' ואמתה של תורה ז י י ן הוא לבעליה (שם במד' יב). אמר רבי שמעון בן יוחאי ז י י ן נתן הקב"ה לישראל בסיני ושם המפורש כתוב עליה (שם). לא נשמטו מן ה ז י ן אלא עמדו במקומן (שם כ). למלך שהיה לו אוהב והיה עשיר יותר מדאי אמר המלך מה אתן לאוהבי כסף וזהב עבדים ושפחות ובהמה יש לו אלא הריני חוגרו ז י י נ י (תנחומא כוכר, לך לך כג).—ומשל: במקום[4]) שהאדון תלה לו ז י י נ ו שם נבל רועה כדו תלה (סנה' קג.). — וּכְלֵי זַיִן: אשה כ ל י ז י י נ ה עליה (ע"ז כה:), ר"ל להאשה יש במה להציל א"ע מידי רוצח. אין אדם יכול לעשות כ ל י ז י י ן ולהנצל ממלאך המות (מד"ר דבר' ט).—ואמר הפיטן: והוא מגן ישעי חניתי וכלי ז י י ן (מחז' ויטרי תלב). ואדע כי נבזה אני וסופי אין, וכי דעי רזה ויצרי חגור זַיִן, לזאת דמי אזה כמו מימי עין (רמב"ע, שפתי רננות, האל התולה). פסע אויב בְּזַיִן, ואבד טובי ושם לאין (זולת שבת א' אחה"פ, אין כמוך). מי יהרהר אחר מדותיך לדינה, נוכחיו להשיב מחלציו לְזַיְּנָה, סרנו וסוערנו ונשמטה חרב היונה (סלית' יוס ג, אני יוס). כלי ז י נ ך לא תתן לו (להרשע) כי בו ילחם עמך (כ"ז, תרג' ב"ס יב ה).—ומ"ר *זיינות: כשירד הקב"ה ליתן תורתו לישראל ירדו עמו ס' רבוא של מלאכי השרת כנגד ס' רבוא של גבורי ישראל ובידם ז י י נ ו ת ועטרות ועטרו את ישראל בכתר שם המפורש (פדר"א מז).—ב) *שומרים מְזֻיָּנִים המלַוים את הנשים וכדומה: משל למטרונה שהיתה מהלכת ה ז י ן[1]) מכאן ו ה ז י ן מכאן והיא באמצע (מד"ר שמות ל).

ב.*זַיִן[2]), מ"ר זַיִנִים,— שם האות ז: נתכוין לכתוב חית וכתב שתי ז י י נ י ן (שבת יב ה). כתב לאלפים עיינים וכו' ל ז י י נ י ם נונים ולנונים ז י י נ י ם (ספרי, ואתחנן לו). מהו בזה וכו' ארבע עשרה הראה להם הבי"ת תרתי ז י י " ן שבעה ה"א חמשה הרי ארבעה עשר (מד"ר שה"ש, שוקיו). ז י " ן זה שמו של הקב"ה שהוא זן ומפרנס כל יצורי כפיו (מדר' א"ב דר"ע ז). וצריך להזהר בתגין של אותיות והן כמו

---

[1]) כך בכ"י פרמה, וכן במשנה ירוש' ווילים לו. גרסת הספר' ז ו ז, ואעפי"כ אין להזניח גרסת שני כ"י אלה, שמסכימים זה לזה מבלי היותם העתקה זה מזה. [2]) בארמ' זיינא, בסור' זינא. בערב' זין a) משמש במשמ' יפוי וקשוט. ולא נתברר אם יש שיכות מה בין השרש הזה הערבי ומושג כלי הזין, שהלשון הערבית לא הניחה לו מלה משרש זה. ואולי יש איזה יחס בין המלה זַיִן שלנו והמלה זַין b) בערב' שהיא שֵׁם למין עץ שעושים ממנו הרמחים, ונתיחד אולי בארמ' ועבר' דוקא לנשק של ברזל. — [3]) כך הגרסה בתוספתא צוק"מ ובירוש' (ע"ז ב מ ג), ובבבלי שם (נה:). ובתוספתא בנוסח': לא כלי זין ולא זין. ופרשו כלי זין כמו התיקים וכיוצא בהם.— [4]) גוף המשל בארמ': היינו דאמרי אינשי באתרא דמריה תלא ליה ז י י נ י ה תמן קולבאי רעיא קולתיה תלא.—[1]) עפ"י הכתיב ביוד אחד צריך אולי לקרוא זִין, וקצת תמוהה צורה זו בדקדוק.

[2]) דעת רוב החכמים כי הוא על שם צורת האות ז, שהיא דומה קצת לכלי זין, לחנית. אך צורת אות זו בכתב העברי הקדום אינו דומה כלל לכלי זין, ואיך קראו לה בשם זה? ועוד, לו היה זה השם הקדום היו קוראים אותו זַיִן, כמו שהיתה הברת השמות ממשקל זה בזמן הקדום, ולא זַיִן, שזו היא הברה מאוחרת, וכמו שנשמרה הקריאה הקדומה של שם האות ב, שכל היהודים קוראים בֵּית ולא בַּיִת. וראיה שלישית לדבר, שאין זה השם הקדום של האות ז, היא מה שכבר העיר עליה נסטלה (ZDMG 46) שביונית שם האות הוא ζετα, ר"ל זֵתָא. ולכן יש לאמר, כמו שכבר החליט שם נסטלה שבתחלה קראו שמה זֵית ע"ש עץ הזית, ונתחלף אח"כ לְזַיִן, בעת שכבר קראו היהודים את משקל פֵּיל פַּיִל. ואולי היה לאות זו שני שמות, זֵית, וגם זַי, כמו שהיו שני שמות גם לאות ג גִּמֶל, גַּם, עי' בזה הערך ואעפ"י שאין לברר עתה מה היה פרושו של השם זַי והאריכו אח"כ את השם מפני הנטיה לשלשות, עפ"י השם זַיִן שהיתה שגורה אז.

---

a) زين b) زَين

זיינין זקופות שיש להן תג (רמב"ס, תפילין ב ח). ומתקון השטרות להתבונן בשטר בואוין וזיינין שלו שלא יהו דחוקין בין התיבות (הוא, מלוה ולוה כז יב). א יש לה ג' זיינין לעיל כנגד מלאכי השרת שהם מזכירים את ה' לאחר שלש תיבות וכו' וב' זיינין למטה כנגד ישראל שמזכירין את ה' לאחר ב' תיבות שנאמר שמע ישראל ה' אחד (ספר תגין, מדר' ר"ע בן יוסף). — ואמר המשורר: אשר (האות זין) בזנות ישו בנות קדשות, יפת זפת ועד עזר קדשות, והזַיִן אזי חגר כזין, ולהרוג את מאד כעם בקין (ר ב ברכיה הזהב, מריגה).

***זִיֵּן**[1], פ"י, — זִיֵּן אותו, נתן לו כלי זין, bewaffnen ; armer ; to arm: ועצמותיך יחליץ ישמוט יזיין ישזיב ויניח (מד"ר ויקר' לד). א"ר לוי זיינם כלי זיין מבפנים והלבישן לבנים מבחוץ והתקין עצמו לשלשה דברים לתפלה ולדורון ולמלחמה (שם קהל', טובה חכמה). — ואמר הפיטן: חילות זִיְּנוּ, מקומם פנו, כארבה נמנו, אללי לי (קינ' לת"ב, אכל אעורר). — ובמשמ' *קִשֵּׁט[2], יִפָּה אותו: לבחור בעבודת הבורא אשר צוה להתעסק בעולם לישבו ולזיינו ואם תגיעהו תועלת וכו' יודה האלהים לבדו (חו"ה, הבטחון ה).

— פֻּעַ' *זֻיַּן, מְזֻיָּן: לסטים מזויין גזלן הוא (ב"ק נז.). אין חמושים אלא מזויינים וכו' שהיו מזויינים בחמשה מיני זיין (מכי' בשלח ב, פתיח'). כשהיו ישראל נראין לעמונים נראין עטופים לשלום ולמואבים נראים מזויינין למלחמה (מד"ר במד' כ). — ובהשאלה: כל שיש בידו מדרש ואין בידו הלכות זה גבור ואינו מזויין כל שיש בידו הלכות ואין בידו מדרש חלש וזיין בידו יש בידו זה וזה גבור ומזויין (אדר"נ כט). — ובמשמ' *יפוי וקשוט[3]: ויתחיל לגנות הזמן ויתמה ממיעוט דינו איך לא עזרו להגיע אל ממון גדול יקנה בו יין הרבה שישתכר בו תמיד ופלגשים רבות מזויינות במיני הכשיטי זהב ורקמה ואבנים טובות (מו"נ ג יב). — ובפרט *יפוי וקשוט של ראשי האותיות: ג מזויינת בג' זיינין לעיל כנגד שלשה ימים שנשתמש העולם לאורו של הקב"ה ועוד ג' מזויינת לפי שביום ג' היו ג' דברים (ס' תגין, מדר' ר"ע בן יוסף). — ובמשמ' *שבעים במזון: סוס וחמור שהן מזויינין וצוהלים לרביעה (רש"י כתוב' סה:).

— הִתְפַּ' *הִזְדַּיֵּן[1], — יִפָּה את עצמו: ותרבה להחזיק עצמך בחכם ותתכבד בסכל חבירך ותזדיין בהבלים בני גילך (חו"ה, יחוד המעשה ה). ואני לא ברחתי מאהבת השם והכבוד אלא שלא להזדיין לבני אדם ואתה מצוה אותי להזדיין להם בהנחת עבודת האלהים (שם). ותהיה כונת עושיהם (של המצות הנראות על האברים) להזדיין בהם אצל בני אדם (שם ג). הנקיות הוא שלא יהיה האדם מלוכלך ולא מזדיין ביותר כנשים בין בצורתו בין במלבושיו (מאזני צדק, אלגזלי 108). ההתפארות הוא ההוצאה במה שאינו ראוי מההזדיין וזולתו לבקש המותר (שם 105).

***זַיֶּנֶת**, ש"נ, כמו זַיְּנְתִּי, — אשה נותנת מזון: והקב"ה קורא להם (לישראל) רעיתי מאי רעיתי זיינתי באיזה צד קורא הקב"ה לכנסת ישראל זיינתי וכי יש אכילה לפניו אלא על שהן מקריבין לפניו תמידין (מדה"ג, כ"י תימני, האלהים הרועה).

***זִיַע**, ש"ז, שה"פ מן זוע, רַעַד: אין נוע אלא זיע (מכי' יתרו, החדש ט). באימה וביראה וברתת ובזיע (ברכ' כב.). לא בא הכתוב אלא לאיים עליו כדי שתהא תורה ניתנת באימה ברתת ובזיע (יומ' ד:). למלך ששלח שלוחין שלו למדינה ועמדו בני המדינה ושמשו לפניהם באימה וביראה וברתת ובזיע (מד"ר ויקר' כז). ונכנסו האויבים שבאותו מקום עליהם וצרו עליהם והזיעו בהם זיע גדול והכו מהם מכה רבה (מגי' תענ' יב). לזועה לאימה ולזיע שיזועו כל שומעי מכותיך (רש"י דבר' כח כה). — ואמר הפיטן: אראלי הוד פוצחים הלולו, ברתת ובזיע מפארים סלסולו (ר"א קליר, מנח' יוה"כ, הראלי).

***זִיַע**[2], ש"ז, — כמו זֵעָה: זורע חטים וקוצר קוצים ומאכלו עשב הארץ כבהמה ולחמו בדאגה ומזונו בזיע ואחר כל אלה המות (פדר"א יד).

***זִיָעָה**, — עי' זֵעָה.

***זִיף**[3], זִיף, ש"ז, מ"ר זִיפִים, זִיפִים, — השער הקשה של החזיר: המוציא שני זיפין מן הקשה שבחזיר

1) נגזר מהשם זין. — 2) בערב' זין, זאן a), קשט ויפה, עי' למעלה בהערה לערך א. *זַיִן. — 3) כך בערב', עי' הערה הקודמת.

a) زين زان

1) לפי הלשון הערב', עי' בהערות הקודמות.

2) משקל רֵיַע.

3) בסור' זפא, זפתא, פרש בר עלי אלשער פי אלאג'פאן, ר"ל השערות שבריסי העין. ולא נתברר מקורו.

(תוספתא שבת ט׳ י ב). זיפי חויר (ירוש׳ שבת ח יא:). — ושערות עפעפי העינים: תמיר (הוא) שתמו זיפין[1] (בכור׳ מד.).

א.*זִיף, ש״ז, מ״ר זִיפִים, — מין ממיני הדבורים ועושים דבש: זיפים[2] אלו דומים לדבורים וד׳ הן דבורים זיפים גזין וצרעין (רה״ג מכשי׳ ה ט).

ב.*זִיף, ש״ז, — כמו זִיּוּף: מעשה באחד שאמר לחבירו מה אתה מבקש בשדה זו אמר לו ממך לקחתיה, וזהוא שטר אמר לו שטר שקר הוא לחש לרבא אין שטר זיף הוא. אבל שטר כשר היה לי והלך ואמרתי אקח כל שהוא בידי (הלכ׳ פסוק׳, ממונות). שוב מעשה, באחד שאמר לחבירו תן לי מאה זוז שיש לי עליך וזה שטר אמר לו שטר זיף הוא לחשו לרבא ודאי שטר זיף הוא אבל שטר כשר היה לי והלך (שם).

***זִיֵּף**, פ״י, זַיֵּף שטר וכדומה, עשה בו זיוף, fälschen; falsifier; falsify: דומה שזייף משה בתורה (ספרי דבר׳ כו). המזייף דברי חבירו חייב מיתה המזייף דבריו של מקום עאכ״ו (שם רלה פו). אמרתי להם (להכותים) זייפתם תורתכם ולא העליתם בידכם כלום (סוט׳ לג:). שלא יהו ישראל אומרים דומה לנו שזייף משה את התורה או אמר דבר שלא נצטוה (מד״ר ויקר׳ לא). נתן להם תורה שבעל פה להיות מצויינין בה משאר האומות שעל כך לא נתנה בכתב כדי שלא יזייפוה אומות העולם (שם במד׳ יד). לא יכתוב אדם בסוף שיטה מפני שבאין לזייף (הלכ׳ פסוק׳, ממונות). — ודבר של מאכל, ערב בתוכו ברמאות מין גרוע: דבש שמזייפין בו (סוט׳ מח:). דבש שהוא עבה ויכולין לזייפו לערב בו משקין אחרים (רש״י נזיר ג.). — וזייף את הדבר, החליטו שהוא מזויף: מכאן זייפתי ספרי כותים שהיו אומרים אין מתים חיים (ספרי, שלח קיב). — פע׳, *זֻיַּף, מזויף, — שזייפו אותו: מודה היה רבי אלעזר במזויף מתוכו שהוא פסול (ב״ב קע.). שאם כתוב בו הוזקקנו לעדותן של עדים ונמצאת עדותן מזוייפת שהוא פסול (שם). בדורות הראשונים שהיו חכמי ישראל מוחזקין בהן (בהשטרות העולין בערכאות) שלא היו מזויפין (תשו׳ סגא׳, הרכבי רעת). — יומתכת מְזֻיֶּפֶת: הכסף המזוייף הנעשה במלאכת האלקים״א יש ממנו שאם יותך פעם אחת לא תגלה רעתו אבל אם יותך שנית תגלה רעתו (העקרים ה ח). — יודת מזויפת וכדומה: כשירצה לערוך דת אמת אל דת המזויפת הנפעלת יחשוב שיש ביניהן ערך ודמיון (אגר׳ תימן להרמב״ם). ואחר יבאר דרך המבחן במה תוכר הדת האלהית מן המזויפת המתדמה באלהית (העקרים ה ח). — יואדם מזויף, שאין תוכו כברו: וחזר פניו אליהם ואמר מזויפים ושקרנים אתם השמרו לנפשותיכם שלא תבואו עוד בדבר כזה לפני (שבט יהודה כט). והמלך חקר ודרש ומצא כי המעלילים המזויפים היו מטילים האשמה על היהודים ונמלטו (שם יח). הכופרים בנסתר ומראים את עצמם נאמני ארץ מאמיני עקרי תורתנו אך הם מכת הצבועים המזויפים מתוכם (נפול׳ יהודה ד). — התפ׳, *נִזְדַּיֵּף, — נעשה מְזֻיָּף: אין כותבין לא על הנייר המחוק ולא על הדיפתרא מפני שהוא יכול להזדייף (גיט׳ כ ד). כתב שאינו יכול להזדייף (גמ׳ שם יט:).

***זִיְּפוּת**, ש״נ, — סגולת דבר מזויף, לא אמתי: אם יקשו על אמונתך קושיות מזויפות שלא תוכל להשיב עליהם ולהסיר זייפות מלבביהם (אגר׳ הויכ׳ לרמ״ט פלקי׳).

***זִיפַי**, זיפאי, ש״ז, — כמו זַיְפָן: טבח ואופה וחובש ורופא, בורסי וחנוני וצבע ושלחני, נאמן וזיפאי ונדיב וכילי, והרודה בהם איש גבור וחכם בחכמתו ויחיד בתבונתו (ראב״ע, אגר׳ חי בן מקיץ).

***זַיְפָן**[1], ש״ז, — מי שדרכו לְזַיֵּף, Fälscher; fausseur; forger: אחיו של אדונינו עשו זייפן הוא יעקב שרימה לעשו וחשב ליטול ברכה להיות גביר לאחיו (רש״י ע״ז יא:).

***זַיְפָנוּת**[2], ש״נ, — סגולת הזיפן, מלה רגילה בדבור והשתמשו בה הרבה בספרות החדשה.

***זִיק**[3], ש״ז, מ״ר זִיקִים, — א) כוכב שיש לו כמו זנב של אש: Komet; comète; comet

— [1]) והקשה המקשה שם: והני גבי מומין תנו להו והתנן שנשרו ריסי עיניו פסול מפני מראית העין? ותרץ: הא דאשתיור גרדומי הא דלא אישתיור גרדומי.

[2]) פרוש על דברי המשנה שם דבש הזיפים, וכבר נחלקו ר׳ יוחנן וריש לקיש בפרוש מלה זו: מאי זיפים א״ר יוחנן דבש שמזייפין בו ור״ל אמר על שם מקומו כדכתיב זיף וטלם (סוט׳ מח:). אך רה״ג השתמש כבר במלה זו בפרוש כמו כנוי לאחד ממיני הדבורים.

[1]) בארמ׳ זייפנא: מרגא גופיה זייפנא הוא (ע״ז יא:).

[2]) בארמ׳ זייפנותא: מאי אהני לרמאה ברמאותיה ולזייפנא בזייפנותיה (ע״ז יא:).

[3]) סוברים כי עקר משמעתו ניצוצות של אש, וכן באשור׳ זקת ניצוצות, ובן בארמ׳ זיקוקי, ועי׳ לקמן

הזיקין[1]) ועל הזועות ועל הרעמים ועל הרוחות ועל הברקים אומר ברוך שכחו וגבורתו מלא עולם (ברכ׳ ט א). משעלו בני הגולה פסקו הזיקין והזועות והרוחות והרעמים ולא החמיץ יינם ולא לקה פשתנם (חול׳ צו).—ואמר הפיטן: אלה העדות והחקים, אשר נתנו לעם חשוקים, בקולות ושופרות ולפידים וברקים, ברעש וברעד באימה וזיקים (יוצר א שבוע׳, אלה).—וכוכב קושט באויר, כמו זיקה משמ׳ ב: שתי לילות ויום אחד מי היה מאיר לו (לדוד כשהכה את העמלקים) הקדוש ברוך הוא בזיקים וברקים (מד״ר ויקר׳ כא). אם פחדה (הבהמה) בידי שמים כגון ששמעה קול רעם או ראתה זיקים וכיוצא בזה (רמב״ם שחיט׳ ח ט). —ואמר הפיטן: ירוצצו כברקים, חיל זועות וזיקים, לפידים דולקים, וכבזק בוזקים (הוש׳ בכה״ג, כלולי אם). — ובמשמ׳ יניצוץ: ניצוצין של זוהר מוקפות להן וזיקוקי זיו מבהיקים את פניהם וזיקי אור מקרין את עפעפיהם (מדר׳ א״ב דר״ע כ). — ואמר המשורר: אישים בכור מבחן צרוף ושרוף עויליהם בזיק, כבלי חרונך יעד להם והעבירם בזיק (רמב״ע, הרשים א לט-מ). — ב) *רוח חד וקשה: י״ג דברים נאמרו בפת שחרית מצלת מן החמה ומן הצנה ומן הזיקין ומן המזיקין (ב״מ קז:). — ובהשאלה ירות, שֵׁד: אנא אלהים מחיה הפגרים וכו׳ וחזקני מכל זיקים המהלכים העומדים להשטין בדרכים (ר״י חריזי, איתיאל יב). המשדים וזיקים את גזורה, ישלח בך אלהים המארה (הוה, תחכמוני ו).— ג) עי׳ זִק.

זִיקָה[2]), ש״נ, מ״ר זִיקוֹת, — א) ניצוצות של אש, **Brandpfeil; flèche ardente; burning dart:** הן כלכם קדחי אש מאזרי זִיקוֹת[3]) לכו באור אשכם ובזיקות בערתם (ישע׳ נ יא).—ואמר הפיטן: שמור פיך וידך עם ידידים, ואל תרבה צחוק עוד עם חברים. ודע כי מצעיר זיקות תהי אש, ועולם ריב יהי במעט דברים (שירי ר״מ דרעי הקראי א נג). — ב) *כוכב קושט בחלל האויר, **Sternschnuppe; astéroide; shooting star:** גערתו תחוה ברק ותנצח זיקות במשפט (ב״ס גני׳ מג יג).

א. *זִיר[1]), ש״ז, מ״ר זִירִים, — א) קנה של קצת הצמחים, כמו שבת ותלתן וכדומה, **Stengel; caudet; stalk:** השבת מתעשרת זרע וירק וזירין[2]) (מעשׂ׳ ד ה). כאן (שזרע את התלתן) לזרע כאן (שזרעו בכונה) לזירין (ב״ק פא.). שחת תבואת חיטין ושעורין קודם שתמלא בזירין (רש״י ע״ז כ).— ב) חבילה קטנה של עשבים, **Bündel; paquet; buntch:** מתירין פקיעי עמיר לפני בהמה ומפספסין את הכיפין אבל לא את הזירין (שבת כד כ). וכמה היא חבילה עשרים וחמשה זירין (ירוש׳ תרומ׳ י מז:). הלך לו אצל חברו הלכו ומצאו שדה אחת מלאה זירים זה נוטל (נטל) שני זירים וזה נוטל ב׳ זירים והוא לא נטל כלום הלכו ומצאו שדה אחרת מלאה כרוביות זה נטל ב׳ כרוביות וכו׳ והוא לא נטל כלום (אדר״נ נוסחא ב כו).

ב. *זִיר[3]), ש״ז,—שם מִדָּה: ובמשורה זו זיר[4]) הגדול וי״א זו קיטית קטנה (ספרא קדוש׳ ט ח).

זיקה.—[1]) ופרשו שם בגמ׳ (נט:) מאי זיקין אמר שמואל כבבא דשביט ואמר שמואל נהירין לי שבילי דשמיא כשבילי דנהרדעא לבר מכוכבא דשביט דלא ידענא מאי ניהו וגמירו דלא עבר כסלא ואי עבר כסלא חרב עלמא והא קא חזינן דעבר זיניה הוא דעבר ומתחזי כדעבר איהו, ע״כ,—ובעברית: מהו זיקים אמר שמואל כוכב השבט ועוד אמר שמואל ידועים לי שבילי הרקיע כשבילי נהרדעא חוץ מכוכב השבט שלא ידעתי מהו ולמדנו שאינו עובר כסיל. והלא אנו רואים שהוא עובר? זיוו הוא שעובר ונראה כאלו הוא בעצמו עובר.

[2]) עי׳ ערך הקודם, ועי׳ הערה לקמן. — [3]) הקדמונים פרשו פשוט ניצוץ. והחדשים אמרו כי הכונה בזה לחצים של אש שזורקים על האויב, אך יש לפקפק אם היתה כבר המצאה זו ידועה כבר בזמן ההוא.

[1]) עי׳ הערה לקמן. — [2]) משלשה חלקי הצמח שמנה כאן מתברר מה הכונה בזירין. וכן מוכח מהמאמר בגמ׳ ב״ק שלקמן, שהגמ׳ מבארת שם: לזרע קשו לה עשבים דמכחשי לה לזירין מעלי לה דכי קיימי ביני עשבים מירכבא, ע״כ, ובעברית: לזרע העשבים קשים לה שהם מכחישים אותה לזירים העשבים יפים לה שכשהם עומדים בין העשבים מתרכבים. ולעז רש״י זירים טודיל״ש, והוא בלשון פרוב׳ tudel, ר״ל קנה. ורמב״ם פרש במשנ׳ מעשר׳ גבעול בראש הצמח שיש בו הזרע, אך אין זה מתישב היטב בכל מקום.

[3]) עי׳ הערה לקמן.—[4]) לא נתברר ע״כ מקור מלה זו ולא דיוק משמעתה. הראב״ד פרש מלשון זֵר, אך אין לזה שום מקום כאן. בריל ואחריו ש׳ קרוים החליטוה לרומית sirus, שמשמ׳ הוא כלי לשמירת דגן. אך כבר דחה זאת לֵו ושער כי אולי מקורה בסורית זורא, ח׳פן, ור״ל מדה כמלא החפן. וגם זה דחוק. אבל בערב׳ יש מלה זִיר[a]) ממש, והוא שֵׁם לחצב או כד גדול ישימו בו מים, ואמר לשאן אלערב: אלזיר אלחב אלדי יעמל פיה אלמא׳.

---

[a]) زير

ג.*זִיר¹), ש״ז, מ״ר זִירִים. — יתר מפתל חזק מאד, **stark gedrehte Sehne; corde bien tordue : well twisted string** : עשה (אספסינוס כשהיה צר על ירושלם) קשת של ז י ר נתן בתוכה ראש חזיר היו מפקעין כמכליב ויורדין עד שעלה על האברים שע״ג המזבח וטמאתו (אדר״נ נוסח׳ ב, ז). — ומ״ר: הביאו לו (לאספסיינוס) קשת של ז י ר י ם ²) ותיפ״א (ושימהו) כנגד החומה של ירושלם הביאו לו. נסרים של ארז ונתן לתוך קשת של ז י ר י ם והיה מכה בהן על החומה עד שפורץ בו פירצה הביאו ראש חזיר ונתנו לתוך קשת של ז י ר י ם והיה משליך אותו כלפי איברים שע״ג המזבח באותה שעה נלכדה ירושלם (נוס׳ שם ד).

ד.־זִיר, פ״י, הִפע׳ הֵזִיר. — עשה זִיר, עשה אגודה: ענפים של ארז שמ ז י ר י ן אותם (ר״נ על הרי״ף, שבת תקע״ו).

---

¹) בערב׳ זִיר a), ועי׳ הערה לקמן. — ²) כך בשתי הנוסח׳ של אדר״נ בכל הספר׳ זולתי בכ״י אחד זרדים. ולא הביא הערוך מלה זו לא בערך זר ולא בערך זרד, וכן לא הביאה לוי. בנין יהושע פרש כלי עץ של ארז ורמז לגמ׳ שבת קכג, ונראה כי כונתו לגמ׳ שם קנה. שפרשו זירין ד א ר ז י, אך זו טעות, ופרוש המלה דארזי עכ״פ אינו מלשון ארז. דר׳ שכטר בהערה לנוסח׳ א אות ע״א אומר וז״ל: ואופן המכונה כאן אינו מובן לי. ע״כ. והנה לפי הענין פה נראה כי הכונה בקשת של ז י ר י ם קשת שאפשר לירות בו לא חצים אלא דברים גסים וכבדים, כמו הנסרים וראש הזיר, ולכן קשת של זיר הוא קשת שכח הירִיה שלו היא יותר חזקה, ובערב׳ המלה זֻוַרָא b) משמשת במשמ׳ של כפיפה בנוגע להקשת: קוש זַוְרָא׳ c) פרשו לשאן אלערב מ ע ט ו פ ה, ר״ל כפופה היטב, ויאמרו רמי באלזורא, ירה בהקשת. ובאמת, בנוסח׳ כ״י שבוטיקן, שנדפס בסוף מהד׳ דר׳ שכטר, כתוב קשת של זורין במקום זירין: הביאו לו קשת של ז ו ר י ן ותופפה נגד חומות ירושלם וכל דבר ודבר היו מכין בה על גב החומה עד שפרצו בה פרצה הביאו לו נסרין של ארז ונתנן לתוך קשת של ז ו ר י ן. ע״כ. וגם השם ז י ר בעצמו, אלזיר d), יש בערב׳, והוא כנוי להיתר של הקשת ומשמש בשתי משמעות, יתר דק: אלזיר מן אלאותאר אלדקיק, ר״ל הזיר מן היתרים הוא הדק, ואלזיר מן אלאותאר מא אשתחכאם פתלה, ר״ל הזיר מן היתרים הוא מה שהוא מפתל יפה (לסאן אלערב, זור), ונראה כי משמ׳ ז י ר של אדר״נ היא כמשמעה השניה של זיר הערבי.

---

a) زِير b) زَوْرَاء c) قوس زَوْرَاء d) الزير

***זִירָה**, ש״נ, — מקום עגול לנפתולי המתגוששים וכדומה, **Arena ; arène** : אמר לו הקב״ה אתה הכנסת עצמך ל ז י ר ה ומי שהוא מכנים עצמו ל ז י ר ה או ניצוח או נוצח (מד״ר שמות כו). אמר לו הקב״ה אני ואתה עומדים ב ז י ר ה או נצחת או נצחתי (שם). — ובמשמ׳ יכל הבנין שבו נקבץ הקהל לראות במשחק הנפתולים וכדומה, **Circus cirque** : והמון עם כהמון מי טבר נהמו, אל ה ז י ר ה הגדולה יחר זרמו, וכבר האצילים לפניהם מהרו, כללו ה ז י ר ה ובכל הוד פארו, כי שם הכין תענוג לבני האדם, תענוג אכזרי שעשוע רצח ודם, כל שבויי החרב להרגה הקדשו, לפני חיתו טרף יתנום וירטשו (יל״ג, בין שני אריות ה). נפתחה ה ז י ר ה אל מולן מנגד, ולתוך המעגל יצא עלם חמד, עד לשתותיו חשוף ער״ם מבגד, ובידו חרב פיות ארכה ג׳מד (שם).

זַיִת¹), ש״ז, בהפס׳ זָיִת, סמי׳ זֵית, מ״ר זֵיתִים,*זֵתִים, זֵיתֵי, בכנ׳ זֵיתְךָ, זֵיתֵיכֶם, — אילן נותן פרי שממנו יעשו השמן, **Oelbaum ; olivier ; olive tree** : והנה עלה זַיִת טרף בפיה (בראש׳ ח יא). הלוך הלכו העצים למשח עליהם מלך ויאמרו לַזַּיִת מלוכה עלינו ויאמר להם הַזַּיִת החדלתי את דשני אשר בי יכבדו אלהים ואנשים והלכתי לנוע על העצים (שופט׳ ט ח-ט) זַיִת רענן יפה פרי תאר (ירמ׳ יא יז). ילכו יונקותיו ויהי כַזַּיִת הודו (הוש׳ יד ז). כל ז י ת שיש לו שם בשדה כ ז י ת נטופה בשעתו ושיכחו אינו שכחה (תוספתא פאה ג ט). ז י ת אין עליו נושרין לא בימות החמה ולא בימות הגשמים (מנח׳ נג:). — ומ״ר: זֵיתִים יהיו לך בכל גבולך ושמן לא תסוך כי ישל זֵיתֶךָ (דבר׳ כח מ). בניך כשתלי זֵיתִים סביב לשלחנך (תהל׳ קכח ג). ז י ת י ם משיכניסו רביעית לסאה פוצע ואוכל בשדה (שבי׳ ד ט). זה אומר ז י ת י גידלו וזה אומר ארצי גידלה (ב״מ ח ה). המוכר ז י ת י ו לעצים ועשו פחות מרביעית לסאה (שם). שטף נהר ז י ת י ו ונתנם לתוך שדה חבירו (שם). אמר הלה ז י ת י י אני נוטל אין שומעין לו וכו׳ משום ישוב (גמ׳ שם קא.). — זֵית שֶׁמֶן (דבר׳ ח ח). זֵית יִצְהָר (מ״ב יח לב). — ועצם הפרי, **Olive** : אתה תדרך זַיִת ולא תסוך שמן (מיכ׳

---

¹) בערב׳ זֵית a) להשמן, ולהאילן והפרי זַיְתוּן b).

---

a) زَيت b) زَيْتُون

ו יח). ויקחו אליך שמן זַיִת זך כתית למאור (שמות כז כ). זית כבוש אומר עליו בורא פרי העץ (ירוש' ברכ' ו א). זית על ידי שדרכו לאכל חי אעפ"י שכבוש בעינו הוא (שם). אני ראיתי את ר' יוחנן שאכל זית מליח (כלאי שם לח:). מהו לפצוע זיתים בשבת (שבת כו:). זיתים שמשך מהן שמן וענבים שמשך מהן יין (שם קמג:). חבית של זיתים מגולגלים (יבמ' טו:). רוח צפונית יפה לחטין בשעה שהביאו שליש וקשה לזיתים בזמן שהן חונטין (יומא כא:). מי שהפך את זיתיו ואירעו אבל (מו"ק כ א). — זֵיתִים: בראשונה שלא היו הזתים מצויין שבא אדריינוס הרשע והחריב את כל הארץ אבל עכשיו שהזתים מצויין (ירוש' פאה ז כ). — כַּזַּיִת, כשעור גֹדל הזית: כזית שאמרו לא גדול ולא קטן אלא בינוני (כליס יז ח).— *זֵיתִים, במשמ' דבר כשעור זית: היה מחתך מבשרו זתים זתים ומאכילו לנעמיות (פסיק' דר"כ, זכור). — כֶּרֶם זַיִת, שדה נטוע זיתים: ויבער מגדיש ועד קמה ועד כרם זַיִת (שופט' יה ה). — וזַיִת בלבד במשמ' כֶּרֶם זַיִת: כן תעשה לכרמך לְזֵיתֶךָ (שמות כג יא). כרמים וְזֵיתִים אשר לא נטעת (דבר' ו יא). ואת כרמיכם וְזֵיתֵיכֶם הטובים יקח ונתן לעבדיו (ש"א ח יד). — חָבַט זַיִת, נָקַף זַיִת, להשיר את הגרגרים מן האילן: ונשאר בו עללת כנקף זַיִת שנים שלשה גרגרים בראש אמיר (ישע' יז ו). כי תחבט זֵיתְךָ לא תפאר אחריך (דבר' כד כ). — *מֶסֶק זַיִת: זיתי מסיק שנתערבו עם זיתי ניקוף (תלה ג ט). פועלין שהיו עודרין בתאנים וגודרין בתמרים ובוצרים בענבים ומוסקין בזיתים הרי אלו אוכלים ופטורים (כ"מ פט:). — מַעֲשֵׂה־זַיִת, העסק בזית, גדול הזית: כי תאנה לא תפרח ואין יבול בגפנים כחש מַעֲשֵׂה־זַיִת ושדמות לא עשה אכל (חבק' ג יז).—*זֵיתֵי שמן, זֵיתֵי כבש: וכן תורמין מזיתי שמן על זיתי כבש אבל לא מזיתי כבש על זיתי שמן (רמב"ם תרומ' ה יח).— ומליצה, *החזיר זתיו במעטן, לאמר השתדל לתקן את המעות שבו: שהתורה מאור שוה להאיר לכל השב בכל לבו ומי שירצה לומר בהפך זה אומר שאין שמנו צח ויחזיר זתיו במעטן (כ"י פרוכינגלו, שו"ת בלמוד החכמ').

*אום.

בד, *בית הבד, עי' במקומו.

*גַּלְגַּל, זיתים מגולגלים. —גַּרְגַּר, כל אחד ואחד מפרי הזית. — *גַּרְגֵּר לקח הגרגרים. — *גרופית, ענף של זית לשתילה ולהרכבה.

*זוע, זָעָה.

חבט, נקף.

*טען, שמו במעטן.

*כופש, *כותש, סל גדול.—כמר.—*כתש.—כתת

*לקה, התחיל להרקיב קצת, נתמעך.

*מֹהַל, היוצא מזיתים כבושים. — *מחבוא, לנקוף הזיתים. — *מֹחַל, כמו מֹהַל. — מֶלַח הזיתים, זית מלוח. — *מָסָק, לקט הזיתים מהאילן, — מָסִיק, זמן המסיקה. — *מעטן, מקום שכובשים הזיתים שיכמרו ויתרככו. — *מפרכה, אחד מכלי בית הבד. — *מתן, נרטב ונתרכך.

נקף הגרגרים מן האילן, חבט במקל להשירם.

*עומן, *עטון.- *עקל.

*פג, פגים.— פצע, בקע אותם קודם הכבישה. — *פרוד, *פרודים.—*פריצי זיתים.

*קופה. — *קשקש, חפר סביב האילן.

זֵיתִי, ת"ז, —מגוון הזית: צבעו (של הרחם) ממעל ירוק ובטנו לבן זיתי ראשו אדום וקולו כאדם שוחק (תוה"א לשינהק, מערכת העוף קכג).

זַךְ, ת"ז, כבספ' זַךְ, לנק' זַכָּה, מ"ר זַכִּים, זַכּוֹת, — נקי, טהור, שאינו עכור, klar, rein; pur, clair; pure, clear: ויקחו אליך שמן זית זָךְ כתית למאור (שמות כז כ). נטף ושחלת וחלבנה סמים ולבֹנה זַכָּה (שם ל לד). — *זַךְ בזכוכית, שנראה האור מבעד לו: ובעבור היות הגוף זך העבור בו ראות העין (מו"נ א כו). שעצם המוח עצם דק רוצה לומר ספירי זך העצם (מ' אלדכי, ש"א ד). והראיה על זה שהמראה מזכוכית הזך אם לא היה מכוסה מצד אחד מעופרת ומן הזפת לא היו נראין בו הצורות על פניו (מ' אלדכי, ש"א ט). זכים בזכוכית וכספיר (כירת מגדל עוז, או"ט כו:). — ובהשאלה במוסריות, טהור בלי כתם מוסרי, שאין בו שום עון, lauter; innocent: אם זַךְ וישר אתה כי עתה יעיר עליך ושלם נות צדקך (איוב ח ו). ותאמר זַךְ לקחי ובר הייתי בעיניך (שם יא ד). אך אמרת באזני וקול מלין אשמע זַךְ אני בלי פשע חף אנכי ולא עון לי (שם לג ח-ט). גם במעלליו יתנכר נער אם זַךְ ואם ישר פעלו (משלי כ יא). על לא חמס בכפי ותפלתי זַכָּה (איוב טז יז). הפילוסופים

אשר דק עיונם וזכה מחשבתם (כוזרי ג נד). שצורת האדם היא זכה יותר משאר בעלי חיים עד שהיא דומה לצורות הפשוטות (מלמ׳ התלמיד, תוריע). — ומ״ל במשמ׳ הטבעית והמוסרית: שתה מן הבור הזה שמימיו זכין וצוננן (מד״ר קהל׳, שמור רגליך). מפני שהגלגלים טהורים וזכים כזכוכית וכספיר (רמב״ם יסוה״ת ג). והדבר ידוע מהגשמים הזכים שבהקפל חלקיהם ובהתקבצם זה אל זה יתעבו וימעט ספיריותם (רמ״ע מפאנו, אס כל חי א כד). — ואמר המשורר: תבל גנת ילדי רשע על כן שאפה אל גן זַכָּיו, ודבק בירוא האל אולי תהיה נפשך תוך גנזכיו (רמב״ע, תרשיש ח).

זֹךְ, זוֹךְ, ש״ז, — סגולת הדבר הזַךְ: הועד והותיקות להי עולמים הַזּוֹךְ והזוהר לחי עולמים (יוה״כ, האדרת). כי הנה כל מה שהאדון ב״ה מאיר פניו מתרבה הזוך והשלימות וכו׳ וכפי שיעור ההארה כך הוא שיעור השלימות והזוך הנמשך ממנה (רמח״ל, דרך ה׳ ד).

זכה[1], ממנו זָכֶה, זכות, *זַכַּי, יִזַּכּוּי, *זַכִּיָּה, יְזַכִּיוֹן.

זָכָה, פ״ע, אֶזְכֶּה, זָכִיתִי, — א) היה זַךְ, במוסריות, היה בלי חטא, **rein, lauter sein; être pur, innocent; be pure**: מה אנוש כי יִזְכֶּה וכי יצדק ילוד אשה (איוב יה יד). ומה יצדק אנוש עם אל ומה־יִּזְכֶּה ילוד אשה (שם כה ד). הַאֶזְכֶּה במאזני רשע ובכיס אבני מרמה (מיכ׳ ו יא). — ובמשפט ודין: למען תצדק בדברך תִּזְכֶּה בשפטך (תהל׳ נא ו). דנתי והלפתי ובטל החלוף וזכיתי בדין מתחלה (מכי׳ משפט׳, נזיק׳ י). לפי שלא זכיתי בדין צריך הכתוב להביאו בפני עצמו (שם יא). אם זכיתי מן הדין מה תלמוד לומר כי יבער איש (שם יד). אם ראית רשע שהשעה מצחקת לו אל תתגרה בו שנא׳ יחילו דרכי בכל עת ולא עוד אלא שזוכה בדין (ברכ׳ ז), ר״ל הדינים מכריעים לזכותו ואומרים שהדין עמו. — ב) *זכה שיעשה דבר, הצליח שהדבר יֵעשה, עלה הדבר בידו בהשתדלותו וכדומה[2], **Jemandem gelingen; réussir; to succeed,** אמר ראב״ע הרי אני כבן שבעים שנה ולא זכיתי שתאמר יציאת מצרים בלילות (ברכ׳ סוף פרק א). — ובמשמ׳ נמצא ראוי לדבר בשביל צדקו, **würdig sein; être digne; be worthy**: אמר דוד אזכה שיהו דברי נאמרין על שמי בבתי כנסיות ובבתי מדרשות (ירוש׳ ברכ׳ ב א). שזכתה (רות) ויצא ממנה דוד (ברכ׳ שם ז:). שאם יזכה יבחין בין מלכי ישראל למלכי עובדי כוכבים (שם ט:). לעולם ישכים אדם לבית הכנסת כדי שיזכה וימנה עם עשרה הראשונים (שם מז:). היוצא מבית הכנסת ונכנס לבית המדרש ועוסק בתורה זוכה ומקבל פני שכינה (שם סד.). הזהיר בציצית זוכה ומשמשין לו שני אלפים וח׳ מאות עבדים (שבת לב:). כל המטיל מלאי לכים תלמידי חכמים זוכה ויושב בישיבה של מעלה (פסח׳ נג:). בשעה שהפיל נמרוד הרשע את אברהם אבינו לתוך כבשן האש אמר גבריאל לפני הקב״ה רבש״ע ארד ואצנן ואציל את הצדיק וכו׳ אמר תזכה ותציל שלשה מבני בניו (שם קיח.). זכתה (תמר מפני שכסתה פניה) ויצאו ממנה מלכים ונביאים (מגי׳ י:). (מפני שמסרה לאה לרחל הסימנים) לפיכך זכתה ויצא ממנה שאול (שם יג:). זכה צורפתו לחיים לא זכה צורפתו למיתה (יומ׳ עב:). כל המתאבל על ירושלם זוכה ורואה בשמחתה (תענ׳ ל:). כל השם אורחותיו זוכה ורואה בישועתו של הקב״ה (מו״ק ה.). זכה (האיש או אשתו) עוזרתו לא זכה (היא) כנגדו (יבמ׳ סג.). חסרונותיו של אדם קצובין לו מראש השנה זכה הלא פרוס לרעב לחמך לא זכה ועניים מרודים תביא בית (ב״ב י.). כל המלמד תורה בעה״ז זוכה ומלמדה לעה״ב (סנה׳ צב.). כל הזריז במצוה זו (מצות ציצית) זוכה ומקבל פני שכינה (מנח׳ מג:). זכה אדם ושער שחור צמח בו נרפא הנתק (מד״ר ויקר׳ טו). אם זכיתן הריני הופך לכם קללות לברכות (שם לה). אילו זכיתם הייתם קוראים בתורה תביאמו ותטעמו בהר נחלתך ועכשיו שלא זכיתם הרי אתם קוראים תבא כל רעתם לפניך (שם איכה, פתיח׳). — וברכה של דרך ארץ לאדם: הלך הארים אצל בעל העבודה שאל אותו מה האדמה עושה א״ל תזכה ותשבע מפריה מה השורים עושים א״ל תזכה ותשבע משמנן מה העזים עושים א״ל תזכה ותשבע מגדייהם[1] (ילקוט תהל׳ יט ז). — זָכָה לְדָבָר, היתה

---

[1]) אשור׳ זכו, טהור, חפשי. בארמ׳ דכא, טהור ונקי במשמ׳ גשמ׳, וזכא במשמ׳ מוסר׳. בערב׳ זכא a) טהור במוסר׳.

[2]) עקר משמ׳ נצח במלחמה, כן בארמ׳.

a) زكا

[1]) בארמ׳: אזיל (הארים) לגבי מרי עיבידתא

לו הצלחה להגיע לדבר זה, Glück haben ; avoir de la chance ; be privileged: יוסף לא זכה למלכות אלא ע"י ששימר מצותיו של הקב"ה ואנו לא זכינו לכל הכבוד הזה אלא ע"י ששמרנו מצותיו של הקב"ה (ירוש' ברכ' ב ג). לא כל אדם זוכה לשתי שלחנות (בבלי שם ה:). בשכר שלש זכה (משה) לשלש בשכר ויסתר משה פניו זכה לקלסתר פנים בשכר כי ירא זכה לוייראו מגשת אליו בשכר מהביט זכה לותמונת ה' יביט (שם ז.). ואם משמחו (את החתן) מה שכרו אמר ריב"ל זוכה לתורה שנתנה בחמשה קולות (שם ו:). רבינו למדנו אורחות חיים ונזכה בהן לחיי העה"ב (שם כח:). דעו לפני מי אתם עומדים ובשביל כך תזכו לחיי העה"ב (שם). שמן זכינו לריחו וזכינו לסיכתו הדם לריחו זכינו לסיכתו לא זכינו (שם מג:). שני תלמידי חכמים המחדדים זה לזה בהלכה וכו' זוכין לתורה שניתנה בימין (שבת סג.). בני במה זכית לכך (לכל העשר הזה) (שם קיט.). בשכר וראך ושמח בלבו זכה לחשן המשפט על לבו (שם קלט.). נשא אשה ושהה עמה י' שנים ולא ילדה יוציא ויתן כתובה שמא לא זכה להבנות ממנה (יבמ' סד.) כל העוסק בתורה ובג"ח זוכה לנחלת שני שבטים (ב"ק יז:). כל המוכיח את חבירו לשם שמים זוכה לחלקו של הקב"ה (תמיד כח.) אמ להם לא זכיתי לא למקרא ולא למשנה (מד"ר במדב' ד). משה עד שלא זכה לתורה כתיב בי לא איש דברים אנכי כיון שזכה לתורה נתרפא לשונו והתחיל לדבר (שם דבר' א). לא ישבע אדם בחיי בניו ולא יאמר באביו ובאמו ולא יאמר כך אזכה לעולם הבא (ספר חסיד', תתתקל"ג). — ועם פעל ומקור: כל תלמיד שבועם עליו רבו פעם ראשונה ושנייה ושותק זוכה להבחין בין דיני ממונות לדיני נפשות (ברכ' סג:). לפי שאין מן הכל זוכה אדם ללמוד (ערוב' מז:). זו עילם שזכתה ללמוד ולא זכתה ללמד (פסח' פז.). הואיל ולא זכינו להיות גזברין נאמנים יהיו מפתחות מסורות לך (תעג' כט.). אתם הקבלתם פנים הנראים ואינן רואין תזכו להקביל פנים הרואים ואינן נראין (חגי' ה:). אמר יעקב על ידי שהייתי עוסק בתורה שנמשלה כמים זכיתי להתברך בטל (מד"ר בראש' כו). — יִזְכּוּ לשנים רבות, ברכה נהוגה בא"י מאיש לחברו בימים טובים: ידידיך מאמש חי ותפלה סדרו, ולסליחת חטאתם ממך נפשם מסרו, ענה אותם ברחמיך אשר מעולם גברו, תזכו לשנים רבות תענו ותעתרו (רמב"ג, נעי' יוה"כ). שמחו עמי בנים ואבות, תחיו ותזכו לשנים רבות (ר' הלל, פזמ' לסכות, סמח"ל, שמחו עמי). תחיו ותזכו לשנים רבות ולשנים נעימות, לעלות ולראות לפני המלך יי' לשנה הבאה בירושלם עיר הקדש (שם, פזמ' למילה, שרינו). כי כשהכהן לוקח הטנא היה מברך למביא ואומר תזכה לשנים רבות או ברוך המביאך לשלום וכיוצא בזה (גרור המור, כי תבא). — *פלוני זִכָּה לפלוני, גרם לפלוני שיזכה לדבר: האב זוכה לבן בנוי ובכח ובעושר ובחכמה ובשנים (עדי' ב ט). שהוא בן גדולים יותר ממני אשרי אדם שזכו לו אבתיו (ירוש' ברכ' ד א). — ג) *זָכָה בדבר, יש לו רשות על הדבר, הדבר נהיה שלו בכח הדין, הצדק, וכדומה, Auf etw. Recht erwerben ; acquérir un droit sur qqch. ; obtain a privilege: הכונס את יבמתו זוכה בנכסים של אחיו (יבמ' ד ז). מצוה בגדול ליבם ואם קדם הקטן זכה (שם ב ח). היה רוכב ע"ג בהמה וראה את המציאה ואמר להבירו תנה לי נטלה ואמר אני זכיתי בה זכה בה אם משנתנה לו אמר אני זכיתי בה תחלה לא אמר כלום (ב"מ א ג). נערה המאורסה היא ואביה מקבלין את גיטה רבי יהודה אומר אין שתי ידים זוכות כאחת אלא אביה מקבל את גיטה בלבד (גיט' ו ב). כהן שזכה בקטרת אומר לזה שעמו זכה עמי במחתה (יומ' כה:). כתב לה פירות וכו' מתה לא זכה הבעל בדברים הללו (כתוב' מז.). נכסי עכו"ם הרי הן כמדבר כל המחזיק בהן זכה בהן (ב"ב נד:). (האומר) זכו בשדה לפלוני וכתבו לו את השטר חוזר בשטר ואינו חוזר בשדה (שם עז.). כיון שאמר הלה אי איפשי בהן כבר זכו בהן יורשין (שם קלח.). אמר תהא שדה זו מופקרת ליום אחד וכו' עד שלא זכה בה בין הוא בין אחר יכול לחזור בו משזכה בה בין הוא בין אחר אין יכול לחזור בו (נדר' מד.). ג' מתנות נבראו בעולם זכה באחת מהן נטל חמדת כל העולם זכה בחכמה זכה בכל זכה בגבורה זכה בכל זכה בעושר זכה בכל (מד"ר במד' כב).

משאיל מה ארעא עבדא א"ל תזכי ותשבע מן פריה מה תורין עבדין א"ל תזכי ותשבע מן שמניהן מה עדיעזיא ת א"ל זיב ות ןבעבשמן גדייהן (מד"ר ויקר')

—*זִכָּה לפלוני, נתן לפלוני זכות ורשות על דבר: נותן אדם מעה לחנוני כדי שיזכה לו עירוב (ערוב׳ ז יא). ראה אותן רצין אחר מציאה אחר צבי שבור אחר גוזלות שלא פרחו ואמר זכתה לי שדי זכתה לו (ב״מ א ד). פועלין שהיו עודרים בתאנים וכו׳ אוכלים ופטורים שהתורה זכתה להם (ב״מ פט:). —*זִכִּים לאדם, עושים דבר לזכותו של אדם, לטובתו, להנאתו: שאין מערבין לאדם אלא מדעתו וכו׳ בעירובי תחומין אבל בעירובי חצירות מערבין לדעתו ושלא לדעתו לפי שזכין[1] לאדם שלא בפניו ואין חבין לאדם שלא בפניו (ערוב׳ יא, גיט׳ א ו). זכין לגדול ואין זכין לקטן (ב״ב קנו.). גם את זה לעומת זה עשה הקב״ה עניים ועשירים כדי שיהו זכין אלו לאלו (מד״ר ויקר׳ לד).

— פִּע׳, זִכָּה, — א) זִכָּה את לבו וכדומה, עשה אותו נקי וטהור מכל שמץ רע: ואמרו (הכופרים) איכה ידע אל ויש דעה בעליון הנה אלה רשעים ושלוי עולם השגו חיל אך ריק זִכִּיתִי לבבי וארחץ בנקיון כפי ואהי נגוע כל היום ותוכחתי לבקרים (תהל׳ עג יא-יד). מי יאמר זִכִּיתִי לבי טהרתי מחטאתי (משלי כ ט). במה יְזַכֶּה נער את ארחו לשמר כדברך (תהל׳ קיט ט). משה זכה וזיכה את הרבים זכות הרבים תלוי בו (אבות ה יח). כל המזכה את הרבים אין חטא בא על ידו (שם). רצה הקב״ה לזכות את ישראל לפיכך הרבה להם תורה ומצות (שם ו יא). אומרה (ההבדלה) בתפילה בשביל לזכות את התינוקות (ירוש׳ ברכ׳ ה ב). אשריהם לצדיקים לא דיין שהן זוכין אלא שמזכין לבניהם ולבני בניהם עד סוף כל הדורות (יומא פז.). אחד מעיר מזכה כל העיר כולה ושנים ממשפחה מזכין כל המשפחה כולה (סנה׳ קיא.). —ואמר הפיטן: זוכר צורים, זַכּוֹת יצורים, זועם צרים, לעדי עד ימלוך (מוס׳ א ר״ה, מלך עליון). וספר תהלוכות גל היום לְזַכּוֹת חוביו (שם, אנסיכה). זכרנו לחיים מתקנים, זַכֵּה כתמינו צחים מלבנים, הטאת נעורינו מחה כעננים (סליח׳ ער״ה, ה׳ אלהי). — ב) *זִכָּה את פלוני בדבר, נתן לו זכות ורשות על הדבר, Jem. Recht verleihen, accorder un droit à qqn. ; to transfer a privilege to: שבולת של לקט שנתערבה בגדיש וכו׳ מזכה את העני בכל הגדיש (פאה ה ב). אין כותבין פרוזבול אלא על הקרקע אם אין לו מזכה הוא בתוך שדהו כל שהוא (שבי׳ י ו). מי שמת ונמצאת דייתיקי קשורה על יריכו הרי זו אינה כלום זיכה בה לאחר בין מן היורשין בין שאינו מן היורשין דבריו קיימין (ב״ב ט ו). שהכותב לנשיא אינו צריך לזכות והכותב להדיוט צריך לזכות (נדר׳ ה ה). זיכה לו על ידי אחר (ב״ב קלח.). — ג) *זִכָּה הַדַּיָּן את פלוני בדין, פסק דינו לזכות, החליט שלא חטא, פטר אותו, freisprechen; acquitter; to acquit: ולמחרת משכימין (העדים) ובאין לבית דין המזכה אומר אני מזכה ומזכה אני במקומי (סנה׳ ה ה). וב׳ סופרי הדיינין עומדין לפניהן א׳ מימין וא׳ משמאל וכותבין דברי המזכין ודברי המחייבין רבי יהודה אומר ג׳ אחד כותב דברי המזכין ואחד כותב דברי המחייבין והשלישי כותב דברי המזכין ודברי המחייבין (שם ד ג). עומדין (הַדַּיָּנִים) למנין שנים עשר מזכין ואחד עשר מחייבין זכאי שנים עשר מחייבין ואחד עשר מזכין וכו׳ שלשים וששה מחייבין ושלשים וחמשה מזכין דנין אלו כנגד אלו עד שיראה אחד מן המחייבין דברי המזכין (שם ה ה). יפה דנתי יפה חייבתי יפה זכיתי יפה טהרתי יפה טמאתי ולא בושתי (ברכ׳ ד.). רבונו של עולם יפה דנת יפה זכית יפה חייבת ויפה תקנת גיהנם לרשעים גן עדן לצדיקים (ערוב׳ יט.). דן את הדין זיכה את הזכאי וחייב את החייב וראה שנתחייב עני ממון ושלם לו מתוך ביתו זה משפט וצדקה (סנה׳ ו:). משל לדיין שבא דין של יתומה לפניו וזיכה אותה כך יהודה בא דין תמר לפניו וזיכה אותה מפני שמצא לה זכות (מד״ר שמות ל). שלא חייבתי את הזכאי ולא זכיתי את החייב (מד״ר במד׳ יח). — ד) *זִכָּה את פלוני לדבר, עשה שיְזַכֶּה לדבר, שיוכל לעשות הדבר, שיוכל לראות הדבר או לאות ממנו: שהחייתנו וקיימתנו וזכיתנו וסייעתנו וקרבתנו להודות לשמך (ירוש׳ ברכ׳ א ג ד). אשריך שזכית וברוך המקום שזיכך לכך (שבת קיט.). יהי רצון מלפניך יי׳ אלהי שכשם שזכיתני לראות חמה בזריחתה כך תזכני לראות בשקיעתה (מד״ר ברא׳ סח). רננות והודיות מנחה היא שלוחה, לאל מנחיל קדש שבת ומנוחה, וזיכנו לגמור סעודה וארוחה (מחז׳ ויטרי תלד).

— הִתְפ׳, הִזְדַּכָּה[1], — א) זִכָּה את עצמו, במוסריות:

—[1]) במקום שזוכים, כדי לזוג עם חָבִין.

—[1]) במקום הִזְדַּכָּה שהיה ראוי להיות לפי הדקדוק.

וכפרשכם כפיכם אעלים עיני מכם גם כי תרבו תפלה אינני שמע ידיכם דמים מלאו רחצו הִזַּכּוּ הסירו רע מעלליכם מנגד עיני חדלו הרע (ישע' א יה-יו). — ב) *נִזְדַּכָּה, יצא זכאי בדין: אלא אפילו נזדכה בטעות מחזירין אותו (ירוש' סנה' יא כב:). הרי שנזדכה מפי עצמו ונמצא עד ודיין (שם יג כג.). מדבריכם נזדכה פלוני (בבלי שם לב:). מעשה בא' שהיה לו דין ובא אצל הדיין וזיכה אותו ובא ויצא אותו שנזדכה ואמר פלוני השופט אין כמותו בעולם (מד"ר שמות לא). ומתוך טענותיהן וראיותיהן ועדות העדים פסקנו הדין עליהן וכו' ונזדכה פלוני מתוך דבריהם ונתחייב פלוני חבירו לתת לו כך וכך זוזים (ס' השטר' לר"י ברצלוני כ). ואין מזכירין שם המזכין ולא שם המחייבין אלא בית דין של פלוני מדבריהם נזדכה פלוני (רמב"ם, סנה' כב ח).

°זִכּוּי, ש"ז, — שה"פ מן זכה: שׁזוכה לו אותו דבר שהוא רוצה ליתן לו על ידי אחר בשעה שהוא מעיד ויקנה אותו בדין הזיכוי ועל זה אמרו שיזכה לו על ידי אחר (תשו' הגא', שע"ל כח, העתקה).

°זִכּוּךְ, ש"ז, —שה"פ מן זִכֵּךְ: וישהלב בזכוך הרגשתו מפני זכות דמו ורב רוחו הוא מרגיש בדבר המועט שיפגעהו (כוזרי ב מא). הסירו את אלהי הנכר מתוככם ואחרי הזכוך הזה יבא המירוק שתכינו לבבכם ותעבדוהו לבדו (ר"י אברבנאל, ש"א ז ג). ההצלחה הנצחית שהיא ההצלחה האחרית התלויה בשלימות הנפש ושלימותה היא בזכוך וקשוט והזכוך הוא טהרת הנפש מן המדות המגונות (מ' אלדבי, ש"א ז). אמנם הוא זך ובהיר בתכלית הזיכוך והדקות *והבהירות (מהרח"ו, ע"ח, א"ק א ב). ויפשט כמעט לבוש החומר עד שידמה למלאך בענין זכוך נשמתו וגופו (ראש' חכמה, הקדושה ד). ה' מוצאות הקבועות בפיו שלא יהיה בהם סירכא אם בבחינות קול ודבור אם בבחינת זכוך הקול ודבור העולים למעלה (שם י). כי אין ענין היסורין זולתי זכוך ומירוק המדות הפחותות והמגונות (נפולות יהודה ט).

°זְכוּכִי, ת"ז, לנק' זְכוּכִית, — מטבע הזכוכית: ויש מן הלבנה (הלחה הלבנה) מין זכוכי עב גם דומה לזכוכית (קאנון א א, במהות הלחה). וכשיהיה (הפלצות) מבלגם זכוכי לא ימנע שיהיה כלו מעופש (קנולי גלינוס). יש מין ממנו (ממיני הלחות) קר מאד מחדש באבים בתכלית החוזק ודומה לזכוכית הנמסת ולכן יאמר הזכוכיית (פלקי משה ב). כשיקרה בגוף הלבינה הזכוכית והליחה שהיא מן האדומה (שם י). קירור הגוף האנושי בסבת ליחה לבנה זכוכיית (קאנון א א ג). ופעמים שיראה בזבלו (של המעי) ליחה זכוכית ויקיא לחה לבנה (מ' אלדבי, ש"א ד). ואלו הם השלש ליחות (שבעין) הזכוכית והספירית וריר ההלמות וכו' והליחה האחרת היא זכה ובהירה ולכן נקראת זכוכית (שם). אחריה (אחרי הקלפה הקרחית שבעין) הזכוכיית דומה לזכוכית שנמס (לידה לדרך א יד).

זְכוּכִית, ש"נ, — גוף זָכוּךְ, שקרני האור עוברות דרך בו, ועשוי מהתכת חול בהוספת גופים אחרים, Glas; verre; glass: לא יערכנה זהב וּזְכוּכִית ותמורתה כלי פז (איוב כח יז). שברי זכוכית לכסות בהן את פי הפך וכו' ושברי זכוכית לצוק לתוכן שמן (שבת יז ה). זכוכית כדי לגרוד בו ראש הכר (שם ח ו). חוט מאזנים של צמרים ושל שוקלי זכוכית (כלים כט ו). שפופרת של זהבין ושל זגגין ושל נפחין ושל עושה זכוכית (תוספתא כלים ב"מ ג י). קשים (דברי תורה) לקנותם כזהב ונוחים לאבדם ככלי זכוכית (ספרי, עקב מח). נותנין קיסם של תות ושברי זכוכית בקדירה בשביל שתתבשל מהרה (שבת סז:). הצר צורה בכלי והמנפח בכלי זכוכית (שם עה:). בראשונה היו משקין בבית האבל עשירים בזכוכית לבנה ועניים בזכוכית צבועה והיו עניים מתביישין התקינו שיהו הכל משקין בזכוכית צבועה מפני כבודן של עניים (מו"ק כז.). ולא יכנים אדם שמן לבית המרחץ בזכוכית מפני הסכנה (דא"ר י). שלש דברים בכלי זכוכית אינו בולע ואינו פולט ומראה כל מה שבתוכו (אדר"נ מא). מיום שחרב בית המקדש בטל יין קדוש וזכוכית לבנה ולמה קורין אותה לבנה שהיתה מתקפלת (מד"ר איכה, בני ציון). — ואמר הפיטן: כזכוכית ביד המזגג, ברצותו חוגג וברצותו מוגג (יוצר יוה"כ, כי הנה כחמר). — ומ"ר: המצניע קוצותיו וזכוכיותיו לתוך כותל של חבירו (ב"ק ל.). חסידים הראשונים היו מצניעים קוצותיהם וזכוכיותיהם בתוך שדותיהן (שם). — וביחוד *משקפים להעינים לראות מרחוק: חלוש הראות בלתי רואה כי אם בזכוכית (ר"י אברבנאל,

---

*ואולי הוא נפע' מן זכך.

נחל' אבות ג). — *זכוכית מגדלת: וויתר נפלא הוא כאשר יתראו בו (בהמרבה רגלים) ע"י ז כ ו כ י ת המגדיל גידים וורידין ועורקין ושאר מיני אברים קטנים (רלא"ב למודים א ו). שעם כל הבדיקות אין אנו יוצאין ידי חובתינו במה שיש שם עוד אלפים תולעים מצויים שאין החוש שולט עליהם אבל יהיו נראים באמצעות ה ז כ ו כ י ת המגדיל הראיה (יריע' שלמה א כ ח). נקראים המינים האלה ג"כ ז כ ו כ י ת מגדלי הראות כי החומרים נראים ע"י תוכם יותר גדולים מאשר המה באמת (למודי הטבע פז:). — זכוכית שורפת: מיני זכוכית כאלה נקראים ז כ ו כ י ת שורפות בעבור שקרני השמש העוברים בתוכם נאספו בנקודה השורפת (למודי הטבע פז:). האופן לאסוף חומר האש למקום אחד הוא ע"י מין ז כ ו כ י ת שורף או מראה שורף (שם קט:). — ובהרחבה כוס של זכוכית: יש לי ז כ ו כ י ת קטנה של בשמים ועליה אני מברך (תשב"ץ, מנהגים מט).

*זָכוּר. — עי' זָכָר.

*זָכוּר,—עי' א.זְכוּר, משמעה ב.

א.זְכוּר[1], ש"ז, ככנ' זְכוּרוֹ, זְכוּרָהּ זְכוּרְךָ,—א) שם הקבוץ לכל הזכרים, males ;les mâles ;Mäunliches (coll.): שלש פעמים בשנה יראה כל זְכוּרְךָ אל פני האדן יי' (שמות כג יז, לד כג). ואם לא תשלים (העיר שיצאת למלחמה עליה) עמך ועשתה עמך מלחמה וצרת עליה ונתנה יי' אלהיך בידך והכית את כל זְכוּרָהּ לפי חרב רק הנשים והטף והבהמה וכל אשר יהיה בעיר (לא תכה) (דבר' כ יב־יד). — ב) *זָכָר שמשמש עם זָכָר, בפרט הנבעל: הבא על האם ועל אשת האב ועל הכלה ועל ה ז כ ו ר[2]) ועל הבהמה (סנה' ז ד). המערה ב ז כ ו ר (יבמ' נד:). הבא על ה ז כ ו ר והביא עליו זכר (סנה' נד:). ודבק באשתו ולא באשת חבירו ולא ב ז כ ו ר ולא בבהמה (מד"ר ברא' יח). ו ה ז כ ו ר אתננו אסור (רמב"ם אסורי מזבח ד ט). — ואמר הפיטן: בושת אשה הנרבעת לבהמה ושוכב בְּזָכוּר

[1]) כמו לחום, רכוב, והסכימו המדקדקים החדשים בכל אלה שהם כמו מ"ר השבור הקדום, הנהוג הרבה בערב', ומ"ר מן דַ'כַר a) בערב' הוא ד'כור b). וכמו שגם בערב' מ"ר השבור משמש לשם הקבוץ. — [2]) הספרדים קוראים זָכוּר.

a) ذَكَر b) ذُكُور

העל צהנתו ובאשו (מזהר' ר"י ברצלוני, איכה־ה). — *מ ש כ ב ז כ ו ר: אל יצא כשהוא מבושם לשוק וכו' במקום שחשודים על משכב ז כ ו ר (ברכ' מג:). גזרו על תינוק עובד כוכבים שמטמא בזיבה שלא יהא תינוק ישראל רגיל אצלו במשכב ז כ ו ר (שבת יז:).

ב.*זְכוּרוֹ[1], ש"ז, — העלה בעל אוב את המת בזכורו, עשה פעולות מיוחדות באברי המת בכונה להעלותו או להעלות את רוחו מקברו למען יענה על שאלות שישאלוהו ויגיד העתיד לבוא, Toten beschwören, citieren ; évoquer des morts ; to conjure up the deads: דורש אל המתים זה המעלה ב ז כ ו ר ו[2]) אחד המעלה ב ז כ ו ר ו[3]) ואחד הנשאל בגלגלת מה בין מעלה ב ז כ ו ר ו לנשאל בגלגלת שהמעלה ב ז כ ו ר ו אינו עולה כדרכו ואינו עולה בשבת והנשאל בגלגלת עולה כדרכו ועולה בשבת (תוספתא סנה' י ג, גמ' שם סה. וספרי דבר' קעג). ר"ש

[1]) עי' הערה שלקמן. — [2]) כך הגרסה בתוספתא שבש"ס וילנה, ובמהד' צוק"מ: זה אחד המעלה וכו', וחסרות המלים „המעלה בזכורו" שבין זה ובין אחד, ודבר ברור הוא שנשמט בהסח הדעת של הסופר. — [3]) בגמ' בבלי שם הובא מאמר זה בשם תנו רבנן לא לדורש אל המתים כ"א לבעל אוב, ודורש אל המתים פרשו זה המרעיב עצמו והולך ולן בביה"ק. ולא נתברר מהו בדיוק פרוש המלה זכור. הערוך לא הביא שום פרוש. רש"י פרש: מעלה ומושיב את המת על זכרותו. ע"כ. והמעביר ז' מיני זכור פרש שכבת זרע מז' בריות, וכל זה תמוה ודחוק, וכבר דחו התוספ' שם פרושו ואמרו וז"ל: ולא יתכן בבעל אוב דשאול אלא נראה דשם מכשפות כך הוא תרגומו דאוב וידעוני מתרגמינן בידין וזכורין. ע"כ. והנה בנוסח' התרגום כתוב ודכור, ולא זכור. אבל בת"י ב דבר' יח יא מזקי ז כ ו ר י ן, וכמו"כ בסור' זכורין, והשם זוכרא, הפעולה של הזכורא, ונראה שאין זה מהשרש זכר במשמ' זכירה בכח הזכרון, כי למושג זה משמש בסור' השרש ד כ ר ולא ז כ ר, ואעפ"י ששתי האותיות ד ז מתחלפות זו בזו, מכל מקום קשה לחשב כי דוקא במושג זה נתחלפה הדלת המשמשת לפעל דכר בכלל בזין שבמשמ' זכירה לא באה לעולם בלשון זו. עכ"פ בזה עוד לא נרפא לנו, ועוד אין אנו יודעים מה הכונה במעלה ב ז כ ו ר ו. וגם החדשים לא מצאו פתרון מדויק למלה זו. לוי שער כי זו מלה יונית, זקורוס, במשמ' כהן. אבל אין כאן שום מקום לכהן, ואין לשון המעלה בזכורו מתישבת כלל לפי פרוש זה. יותר אולי מתישב על הלשון פרושו של יסטר' שפתר זכור כמו"כ במשמ' אבר הזכרות, אך בכונה אחרת קצת, והוא שבעל אוב

אומר (מעונן הוא) זה המעביר שבעה מיני זכור[1]) על העין (גמ' שם). ג' דברים נאמרו במי שמעלה מת בזכורו המעלהו רואהו ואינו שומע קולו מי שמעלה לו שומע קולו ואינו רואהו ומי שאינו צריך לו לא שומע קולו ולא רואהו כך האשה שהעלת את שמואל ראתה אותו ולא שמעה קולו שאול שהיה צריך לו שמע קולו ולא ראהו אבנר ועמשא שלא היו צריכים לו לא רואין אותו ולא שומעין אותו (מד"ר ויקר' כו). מעלה מת בזכורין (פסיק' רבתי כג).

*זְכוּת[2]), זְכוּת, ש"נ, מ"ר זְכוּיוֹת, זָכִיּוֹת,—א) ההפך מן חובה, במשפטים וכדומה, דן הדַּיָּן את פלוני לְזכוּת, פסק שאינו חיב, שלא עבר העברה שנדון בשבילה, Schuldlosigkeit; innocence; blamlesseness: דיני ממונות פותחין בין לזכות בין לחובה ודיני נפשות פותחין לזכות ואין פותחין לחובה דיני ממונות מטין על פי עד אחד בין לזכות בין לחובה ודיני נפשות מטין על פי עד אחד לזכות ועל פי שנים לחובה דיני ממונות מחזירין בין לזכות בין לחובה ודיני נפשות מחזירין לזכות ואין מחזירין לחובה דיני ממונות הכל מלמדין זכות וחובה דיני נפשות הכל מלמדין זכות ואין הכל מלמדין חובה דיני ממונות המלמד חובה מלמד זכות והמלמד זכות מלמד חובה דיני נפשות המלמד חובה מלמד זכות אבל המלמד זכות אינו יכול לחזור וללמד הובה וכו' דיני ממונות גומרין בו ביום בין לזכות בין לחובה דיני נפשות גומרין בו ביום לזכות וביום של אחריו לחובה (סנה' ד א). ואפילו תשע מאות ותשעים ותשעה מלמדים עליו (על בעל תשובה) חובה ואחד מלמד עליו זכות ניצול (שבת לב.). כשם שדנתני לזכות המקום ידין אותך לזכות (שם קכז:). אמר (משה) להקב"ה יש לי זכות ללמד עליהם (מד"ר שמות מג).—וְלְכַף זְכוּת: והוי דן את כל האדם לכף זכות[1]) (אבות א ו). נושא בעול עם חבירו מכריעו לכף זכות מעמידו על האמת (שם ו ו). ששה דברים אדם אוכל פירותיהן בעוה"ז והקרן קיימת לו לעוה"ב ואלו הן הכנסת אורחין וביקור חולים וכו' והדן את חברו לכף זכות (שבת קכז.). עשה מצוה אחת אשריו שהכריע את עצמו לכף זכות (מד"ר קהל', זכוכי מות). — ב) *סגולת אדם צדיק וישר וטוב, שראוי לשכר טוב, Verdienst; mérite; merit: אם יש לה (להסוטה) זכות היתה תולה לה יש זכות תולה שנה אחת יש זכות תולה שתי שנים יש זכות תולה שלש שנים (סוט' ג ד). חייב אדם ללמד את בתו תורה שאם תשתה תדע שהזכות תולה לה (שם). וכל העמלים עם הצבור יהיו עמלים עמהם לשם שמים שזכות אבותם מסייעתן וצדקתם עומדת לעד (אבות ב ב). זכות יש לה קרן ויש לה פירות (תוספתא פאה א ב). שעמד להם (לבני אהרן) זכות אביהם (יומא פז.). מגלגלין זכות ליום זכאי וחובה ליום חייב (תענ' כט.). אם יש לך זכות קח אמרי (מד"ר ויקר' כה). שמגלגלין זכות על ידי זכאי (שם במד' יג). כל התולה בזכות עצמו תולין לו בזכות אחרים וכל התולה בזכות אחרים תולין לו בזכות עצמו (ברכ' י:). הכל לא נוצר אלא בזכות יעקב (מד"ר ויקר' לו). שבזכות משה הייתם אוכלים את המן וכו' ובזכות אהרן הקפתי אתכם בענני כבוד (שם במד' א). — ובמליצה גם בדברים לא בע"ח: פעמים שעושה (גשם) בזכות איש אחד בזכות עשב אחד בזכות שדה אחד (מד"ר ויקר' לה). — ובכנ': שלא עניות מן האומנות ולא עשירות מן האומנות אלא הכל לפי זכותו (קדוש' ד יד). זכותך היא שגרמה (ספרי עקב לח). ואתה אמרת הטיב איטיב עמך הטיב בזכותך איטיב בזכות אבותיך (מד"ר בראש' עו). אומה שכל טובה שהיא באה לעולם אינה באה אלא בזכותה הגשמים אינן יורדין אלא בזכותה הטללים אינם יורדים אלא בזכותה (שם סו). וענני כבוד (היו מתנהגים) בזכותו של אהרן (שם במד' א). שילת

משתמש באבר של זכרות, שלו בעצמו או של המת או של מת אחר, לסגולה להעלות עי"ז את המת. והנה כבר הזכירו החכמים בנוגע להשם אוב את השם הערבי זִכְרָה a) שמשמש במשמ' נאד וגם במשמ' בטן, ובלשון ההמונ' בפרט בסוריה משמש שם זה גם במשמ' טבור שֶׁרֶר, ואולי באמת השתמשו כסגולה אז להעלאת המתים בהשרר או הטבור של המת או של איש אחר. — [1]) בספרא ובתוספתא (שבת ז יד) הסרות המלים „שבעה מיני זכור".

[2]) משקל שְׁבוּת, פְּדוּת, זְנוּת, כְּסוּת. כך קוראים אשכנזים, ספרדים ותימנים, ולפי"ז הדין הדקדוקי נותן שיהיה מ"ר זְכוּיוֹת כמו חֲנֻיוֹת. ואעפי"כ מצאנו בתלמוד ותפלות מ"ר זכיות, והקריאה המסורה גם של ספרדים היא זָכִיּוֹת. — [1]) ר"ל מבקש לו זכות למה שעשה.

a) زِكْرَة

למשה ולאהרן ולמרים וכו ואע"פ כן בזכותן היו (המן וכו') מתנהגין (שם). אילולי ישראל לא היה מטר יורד ולא השמש זורחת שבזכותן הקב"ה מרויח בעולמו (שם). כדאי היתה גדירת ערוה עצמה שבזכותה נגאלו ישראל ממצרים (שם שה"ש, גן נעול).—ומ"ר: גדולה מילה שכל זכיותיו של משה לא עמדו לו בשעת דחקו (מכי' יתרו, עמלק א). גדולה תשובה שזדונות נעשות לו כזכיות (יומ' פו:). אל יעמוד אדם במקום סכנה ויאמר עושין לי נס וכו' (ואם גם) עושין לו נס מנכין לו מזכיותיו (תענ' כ:). מי שאין לו מצות שתכרע לו על זכיותיו (מד"ר קהל', זכוכי מות). רבש"ע כלום מתנו אלא בעון אבותינו יבואו אבותינו בזכיותינו (שם, ושכתי אני). כשם שהזכיות נמשלות בלובן ובאור כן העונות ראוי להמשילם בשחרות ובהושך (מלמד התלמ', מטות). ויש אחרים מקבלים כל זכיותיהם בעולם הזה כדי לאבדם מן העולם הבא (מנורת המאור ג י ב).—ואמר הפיטן: טהר זָכִיות, ושאג קול בכיות, טבע צול דכיות, יפן ובם ימלך (מוס' א ר"ה, אנסיכה). מבשר עם זָכִיות, עצורים להעלות מצול דכיות (שבת פ' החדש, מבשר). זָכִיות חפש לזרע אמונים, חמול עליהם כרחם אב על בנים (סליח' ג עשי"ת, אליך). — ומ"ר זכויות: רבות זכויות של אותה אשה שהיא הורגת בהן (ערוך, ערך אופי).—ומשל: אמר יעקב אני הייתי רוצה שיבשרני השם יתברך בזכותי ולא בזכות אבותי ואפילו המשל הדיוט מסכים על זה (צרור המור. ויצא). — ובמשמ' מעשה טוב שעשה אדם: א"ר עקיבא זו היתה תחילת זכותי לפני חכמים השכמתי ומצאתי הרוג אחד והייתי מטפל בו וכו' וקברתיו (שמחות ד לד). — ג) *יתרון, מעלה יתרה, Vorzug ; privilege: זכות הוא לעבד שיוצא מתחת רבו לחירות (ב"מ יט.). היו חופרין נהר להביא בו מים למדינה גובין אף מן היתומים שזו זכות להם כדי שישקו שדותיהם וכרמיהם (רמב"ם שכני ו ז). — ובמשמ' משפט חקי שיש לו לאדם על דבר מהדברים, Recht ; droit;right: שאין אתה בעל זכות בבית זה יותר ממני (רמב"ם שכיר' ו ט). ונפתלי בן שמעון הנזכר מת קודם נישואיה ולפני מותו נתן זכותו לראובן דודו (רשב"א א אלף קמט). שכל מי שיש לו זכות או תביעה על אותה קרקע שיבוא ויגיד להם תוך שלשים יום ואם לאו שיאבד את זכותו (שו"ת הר"ג גירונדי פט). אח"כ כרת ברית עם ראשי הועד ועשה להם רינונצ"י ר"ל בלשוננו שנתן להם זכותו כמשפט ה' חכמים וגם ביהדות מכל זכיותיו וחזקתו אשר אמר (שו"ת רמ"א נא). שימכור לו מחצית החצר הנז' עם כל זכיותיו הנלוים אליו בעד סך שקנאם ממנו (שו"ת לחם רב רח). מי שיש לו שטר וכו' יבא לב"ד ויהא מראה זכיותיו מהיום תוך שלשים יום ולאחר מכאן יתבטלו זכיותיו (שו"ת גבעת שאול כה).· ואני ממנה פקיד ומורשה להנבון הר' דוד וכו' על הבתים וכו' ועל כל זכיותיהן (שו"ת פרח מטה אהרן ג). — *זכות אדם, השתמשו בזה בזמן החדש למושג הזכות הטבעית שיש לכל אדם לאות במדינה מחקי הצדק והישר והחרות, Menschenrecht, droits de l'homme ; law of mankind: *ויגרשוה מהסתפח בנחלת זכות האדם (אגר' יל"ג א ד).

°זַכּוּת, ש"נ,—סגולת מה שהוא זַךְ, במשמ' הטבעית ובמשמ' הרוחנית: ונפרד (הנביא) מסוגו בזכות הנפש והשתוקקה אל המדרגות ההם והדבקו בענוה ובטהרה (כוזרי א קג). שזכות הכוכב אצל הגלגל כולו כזכות העין אל הגוף כלו (מלמ' התלמיד', כא). שרתיחת הלחות מונעת זכות ההבנה (שם, שופט'). צח וכו' ענין כלם הזכות והבהירות (רד"ק, שרש צחה). ומהן זכות התכונה וטוב ההבנה והיא לעמוד על הדבר ולהבינו מהרה (ח' פרק' להרמב"ם ב). והיסודות האלו לרוב קלותם וזכותם אינם חזקים כיסודות הכבדים אשר ב"ח מורכבים מהם (שער השמים ד א). והוכן האדם לקבל השכל לרוב זכות חום הטבעי שבו (מ' אלדבי ש"א ד). ומפני זכות דמו (של הלב) ורב כחו הוא מרגיש בדבר מועט (מנח' קנא' לר"י מפיסא 85). כפי הכנת החמר וזכותו כן יזמין עליו ה' יתברך נפש נקייה וטהורה (שם 83).

°זִכְזוּךְ, ש"ז, — שה"פ מן °זִכְזֵךְ: חי זִכְזוּךְ קוּם תשמר לנו וצרותינו תגמר (סליח' מוס' יוה"כ, אלהים).

°זִכְזֵךְ, פ"י, — עשה זַךְ מאד: לנקות חבים, לזכות אשמים, לְזַכְזֵךְ אשמים (יוצר יוה"כ, מי יתנה).

—פע', °זֻכְזַךְ: מצואתם רחצו מטנף צחנתם זכו, שלמים תמימים בבור כפימו זֻכְזָכוּ (עבודה, אמיץ כח).

***זַכַּי**, זכאי, זכיי, ש"ז, מ"ר זַכָּיִם, זכאים, זכיים, — א) מי שהוא נקי מחטא, מי שזכה בדין: ב' אומרים זכאי וא' אומר חייב זכאי שנים אומרים חייב ואחד

אומר זכאי חייב אחד אומר זכאי ואחר אומר חייב וכו' יוסיפו הדיינין (סנה' ג ו). בן סורר ומורה נידון על שם סופו אמרה תורה ימות זכאי ואל ימות חייב (שם ח ס). שלא חייבתי את הזכאי ולא זכיתי את החייב (מד"ר במד' יח). ומעיינין בדינה (של הנשמה) אם תצא זכאית בדינה מוסרין אותה לרחמיאל (עמה"מ, מעשועי המלך לג).--ומ"ר: וכשיהיו בעלי דינים עומדים לפניך יהיו בעיניך כרשעים וכשנפטרים מלפניך יהיו בעיניך כזכאין כשקבלו עליהם את הדין (אבות א ח). — ב) *זַכַּי בדבר, יש לו זכות בו, הדבר שייך לו עפ"י החק והצדק: האב זכאי בבתו בקידושיה בכסף בשטר ובביאה וזכאי במציאתה ובמעשה ידיה (כתוב' ד ד). שהמוכר זכיי בפיאה (ירוש' פאה ה ד). אם אמרתם בנשואה שכן בעלה זכאי במציאתה וכו' תאמרו בארוסה שאין בעלה זכאי לא במציאתה ולא במעשה ידיה (כתוב' עח:). — ומ"ר: ולא זה וזה זכאים לא במציאתה ולא במעשה ידיה (יבמ' י א). — וְזַכַּי לעשות דבר, רשאי, יש לו רשות לעשותו: כל שאני זכאי באמירתו רשאי אני להחשיך עליו (שבת כג ג). מאימתי קורין את שמע בערבין וכו' משעה שהכהנים זכאין לאכול בתרומתן (תוספתא ברכ' א א).— ג) בררף עם צדיק, ישר, מי שיש לו זכות: מגלגלים זכות על ידי זכאי וחובה על ידי חייב (ספרי, פנחס קלג). יש כאן אחד שראוי שתשרה עליו שכינה [כמשה דבינו] אלא שאין דורו זכאי לכך (סנה' יא.). אין בן דוד בא אלא בדור שכולו זכאי או כולו חייב (שם לח.). ולעולם ימוד אדם עצמו חציו זכאי וחציו חייב (שם קהל'. זכוכי מות). — ומ"ר: כשהיו ישראל זכאים היו מעידים בעצמם (ספרי, האזינו שו). שהיו (בנות צלפחד) זכאות, בנות זכאי (שם פנחס קלג).

*זְכִיָּה, ש"נ,—שה"פ מן זכה: אין הבקר יוצא מתחת ידי הבעלים אלא בזכייה (ירוש' פאה ס יט:). אינו הבקר מחוסר לבעלין אלא בזכייה (שם דמאי ג כג:). ומתוך מסקנת ההלכות שם למדנו שלשה חלוקים באינו עומד בתוך שדהו שזכייתו שם מטעם שליחות (סמ"ג מ"ע, סי' עד). הרי בפירוש שזכיית הנשמה הקדושה ואפילו הרוח הכל הוא ע"י עסק התורה (ראש' חכמה, הקדוש' ד). צריך לזה זכיה גדולה שיזכה ליישב עצמו שעה אחת ביום (מגיד שיחות, הכ"נ סד).

*זִכְּיוֹן, ש"ז, מ"ר זִכְּיוֹנִים,—כמו זְכוּת: להגביר מליצי ישר וְזִכְּיוֹנִים, ולהחסים קטגורים עמהם מְדִינִים (יולר יוה"כ, מי יתנה).

*זְכִיכָה, ש"נ, — שה"פ מן זכך: כי המה (ספרי הדינים) הצעות לזכיכת הדעות (ריב התלמ' והפלסופ', גנזי ישראל).

*זְכִירָה, ש"נ,—א) שה"פ מן זָכַר: ויזכור אלהים את אברהם וישלח את לוט מה זכירה נזכר לו שתיקה ששתק לאברהם בשעה שאמר אברהם על שרה אשת אחותי היא היה יודע ושתק (מד"ר בראש' נא). ויזכור אלהים את רחל מה זכירה זכר לה שתיקתה לאחותה בשעה שהיו נותנין לו את לאה היתה יודעת ושותקת (שם עג). — ב) *בפרט, כח הנפשי לזכ'ר הדברים: הזכירה ממנה טבעית ממנה מלאכותית הטבעית היא כח תקוע בנפשו עם מחשבה וכו' אשר בו נזכור הדברים הדמיוניים והשכליים והמלאכותית היא אשר תקוים מצד המלאכה וההרגל במדרגת מה שנמצא מהדברים הטבעיים וכו' שזאת הזכירה המלאכותית תעשה באמצעות המקומות והצורות (נופת לופים א יג). הא' ידיעת הדבר ההוא בלי הפסק והב' הידיעה בהם (בהדברים) אחר ההפסק וזה יקרא זכירה וההפסק יקרא שכחה וכשהדבר ההוא אינו נזכר מעצמו אלא אחר המחשבה בו והבקשה לזכרו יקרא הזדכרות (רשב"ל דורשן, מג"א, ח"י ד). אדם אין בארץ חכם או סוחר או בעל מלאכה אשר לא תאוה נפשו להיות לו זכירה חוקה מאד כי היא במעשים בכל יום תרחיק ממנו הנזק ותקרב לנו התועלת (א' מודינא, לב האריה א א). אל יקחך לבך להתפתות לבקש מנות אשר ייטב לך זכירתך ע"י פסוקים קמיעים השבעות ולהשים (שם ה).

זכך,

ממנו זַךְ, *זַךְ, זָכַךְ, *זִכּוּךְ, *זְכוּכִי, זְכוּכִית, *זְכִיכָה, *זַכָּךְ.

זָכַךְ, פ"י, עב' זַךְ זַכּוּ, עת' יָזֹךְ,— היה זַךְ: וכוכבים לא זַכּוּ בעיניו (איוב כה ה). זַכּוּ נזיריה משלג צחו מחלב (איכ' ד ז).

— הפע', הֵזִיךְ, הֲזִכֹּתָ: אם התרחצתי במו שלג וַהֲזִכּוֹתִי בבר כפי (איוב ט ל).

— נפע' עת', *יִזַּךְ,—יתהוה זַךְ: כפי הכנת המאכל האנושי יזך שכל האדם ללמוד התורה (מלמ' התלמיד', עקב).

— פע', ״זִכֵּךְ, — עשה זַךְ: לפי שצורת האדם היא זכה וכו' והיה רצון השם להרכיבה בחומר זכך החומר ההוא עד שמרוב זכותו צריך שמירה רבה מחום ומקור ומכל שאר ההפכים (מלמ' התלמיד, תזריע). אבל אם אתה תהיה גשמיי מאד ולא תזכך שכלך באופן שתגיע לראות אותי בהיותי כבר לוקח לא יהיה זה (ר"י אברבנאל, מ"ב ג).

— נתפע', ״נִזְדַּכֵּךְ, — נתהוה זַךְ: עד שנזדככה הקהילה ההיא שהיתה ראויה לחול עליה האור (כוזרי ב נז). כפי מה שתזדכך הטפה כמו שאמרו בתרח (שם א לה). ולחכמים המתפלספים אהבה בפרידות כדי שתזדככנה מחשבותם לילד מסברותם התולדות האמתיות עד שיגיעו אל האמת (שם ג א). שלא תהיה הנבואה כאשר חשבו הפלוסופים מנפש יזדככו מחשבותיה ותדבק בשכל הפועל הנקרא רוח הקדש (שם א פז). לפי שחומר האדם מורכב מהדברים שהורכב מהם חומר שאר בעלי חיים אלא שנזדכך יותר אי אפשר לו בלא מזון ושאר הנאות הגופיות ואמנם כפי מעלת חומר האדם על חומר שאר בעלי חיים בהזדככו יותר ממנו כן מעלת חומר הצדיק על מעלת חומר הרשע (מלמ' התלמיד, שמיני). והזרע בצאתו מן האיש הוא עב ולבן ואחר זמן מועט יזדכך כמים (שער השמים ח). וכת אחרת מהפילוסופים שנזדכך יותר ראות עינם השכלי הציצו וראו בחדוש העולם ובריאתו יותר מהראשונים (ר"י אברבנאל, מפע' ה' ב ג). וזה יגרום שרות ראותם הוא עכור ועבה בצאתו ובהתפשטו ברחוק האויר מזככו והוא מזדכך ונעשה זך ובהיר (מ' אלדבי, ש"א ד).

״**זַכָּךְ**, ש"ז, — עושה זכוכית, כמו זַגָּג: כענין כלי הזכוכית שהזכוכית בעצמה הוא ענין א' ונפח הזכך שהוא נופח בו הוא רוח החיים ממנו המודד אותו ומכה בו בתוכיותו ואומר לו גדל (הלימוד לרמ"ק, עין, כל ד לז).

א״זכר[1], ממנו א. זכור, ב. *זכור, זָכָר, ב. זְכַר, *זַכְרוּת, ״זְכָרִי.

זָכָר[2], ש"ז, מ"ר זְכָרִים. — א) האחד משני המינים שיש בפרט בבע"ח, זָכָר וּנְקֵבָה, האיש הוא הזָכָר והאשה הנקבה, male ; mâle ; Männchen : ויברא אלהים את האדם בצלמו בצלם אלהים ברא אתו זָכָר ונקבה ברא אתם (בראש' א כז). ומכל החי מכל בשר שנים מכל תביא אל התבה להחית אתך זָכָר ונקבה יהיו (שם ו יט). אם מן הבקר הוא מקריב אם זָכָר אם נקבה תמים יקריבנו (ויקר' ג א). אשה כי תזריע וילדה זָכָר וטמאה שבעת ימים וכו' וביום השמיני ימול בשר ערלתו (שם יב ב-ג). וזה הדבר אשר תעשו כל זָכָר וכל אשה ידעת משכב זָכָר תחרימו (שופט' כא יא). ארור האיש אשר בשר את אבי לאמר יֻלַּד לך בן זָכָר (ירמ' כ טו). ותעשי לך צלמי זָכָר ותזני בם (יחזק' טז יז). וארור נוכל ויש בעדרו זָכָר ונדר וזבח משחת לאדני (מלא' א יד). אמר לה בתי מי העלך (מן הבור) אמרה לו זכר של רחלים נזדמן לי וזקן מנהיגו (יבמ' קכא:). המבשרני במה נפטר רחמה של אשתי אם זכר יטול מנה ילדה זכר נוטל מנה (ב"ב קמא:). כיון שבא זכר בעולם בא שלום בעולם (נדה לא:). בא זכר בעולם בא ככרו בידו (שם). (אמר הקב"ה לנח) אם ראית זכר רץ אחר נקבה קבלהו (אל תוך התבה) נקבה רץ אחר זכר אל תקבלהו (מד"ר בראש' לא). אעפ"י שהתינוק הזה יוצא מתוך מעי אמו מלוכלך ומטונף מלא ריריו ודם הכל מחבקין אותו ומנשקין אותו וביותר כשהוא זכר (שם ויקר' כז). — ומ"ר: כל העם היצא ממצרים הַזְּכָרִים כל אנשי המלחמה מתו במדבר (יהוש' ה ד). וכל פטר שגר בהמה אשר יהיה לך הַזְּכָרִים ליי' (שמות יג יב). מכר לו שחופות אבל לא לבנות זכרים אבל לא נקבות (חול' יא ב). זכרים המנגחין זה את זה אין חוששין משום ריסוקי איברים (גמ' שם נא.). — ובהשאלה לדברים לא בע"ח שיש להם קצת דמיון בתכונתן לזכר: אמר ר' לוי המים העליונים זכרים והתחתונים נקבות (ילוק' תענ' א סד:). — *לשון זָכָר, בדקדוק, צורת המלים שקבעה הלשון לזכר טבעי או הסכמי: שהשדה קרוי לשון זכר

---

[1]) באשור' זכר, בערב' ד'כר a) בארמ' וסור' דכר.

[2]) אשור' זִכַר, זִכַּר, ערבית דַ'כַר b), ארמ' וסור' דכרא, וסוברים כי נקרא הַזָּכָר כן על שם אבר ההולדה ונגזר ממשמ' דקירה וסגירה וסתימה שמונחת בעקר השרש זכר. ואף על פי שהשם נְקֵבָה קצת ראיה שגזרו שם המין מהמושג הגופני, מ"מ קצת קשה גזרת השם זָכָר, כי עכ"פ בעבר' אין השרש זכר משמש למושג זה אלא סכר, ובערב' וארמ' כמו"כ אין שרש ד'כר או דכר במשמ' זו. ויש מי שאמר, כי נגזר מושג זה של זָכָר באדם ממושג ההזכרה, להאלהות שהיו עושים רק האנשים ולא הנשים, ומזה נתפשט השם על האיש בכלל וכל הדומים לו במין, ובערב' משמש ד'כר עוד במשמ' צרוף הברזל באש ובמים להקשותו ובמשמ' כלי נשק חד, אך לא נתברר איזה משני המושגים הוא העקרי ואיזה המֻשאל.

a) ذكر b) ذَكَر

בלשון הקדש (ספרא בחקתי ו יא). לפי שכל הענין אינו מדבר אלא בלשון זכר (ערכ׳ כ:). רוח הקדש פעמים משיח בלשון זכר ופעמים משיח בלשון נקבה (מד"כ קהל׳, רלה זה). — ב) *בהשאלה לכל כלי שיש לו קצת דמיון לצורת אבר הזכר: מכחול שניטל הכף טמאה מפני הזכר ניטל הזכר טמאה מפני הכף (כלים יג ב). ניטלו קרניים וטלפיים והזכר עמהן פסולה (תוספתא פרה כ ב). ושני הסנין יוצאין מן הקרשים שנים לכל אחד ואחד שמשקיע את הזכר בתוך הנקבה (משנת מלאכת המשכן, מובא ברמב"ן שמות כו יז). שיעשה שליבה יוצאה מן הקרש כעין הוצין זכרים וכנגדו בקרש שבצדו שליבה אחרת נקובה ומכנים הזכר לתוך הנקבה (שם).

ב. זכר[1], ממנו זֵכֶר, זָכָר, זִכָּרוֹן, *זִכְרוֹנִי, אַזְכָּרָה, הַזְכָּרָה, מַזְכֶּרֶת, *זְכִירָה, *זִכְרָן, *זִכְרָנוּת, *זִכְרָנִי.

זֵכֶר[2], ש"ז, כנ׳ זִכְרִי, זִכְרְךָ, זִכְרוֹ, מה שנשאר חקוק ועומד בדעתו של אדם מדבר שראה או שמע או שקרה בזמן שעבר כבר, **Andenken; mémoire; remembrance**: מחה אמחה את זכר עמלק מתחת השמים (שמות יז יד). לכן פקדת ותשמידם ותאבד כל זכר למו (ישע׳ כו יד). לזכר עולם יהיה צדיק (תהל׳ קיב ו). הוד והדר פעלו וצדקתו עמדת לעד זכר עשה לנפלאותיו חנון ורחום יי׳ (שם קיא ג-ד). זכר רב טובך יביעו וצדקתך ירננו (שם קמה ז). אמרתי אפאיהם אשביתה מאנוש זכרם (דבר׳ לב כו). והמתים אינם יודעים מאומה ואין עוד להם שכר כי נשכח זכרם (קהל׳ ט ה). כי אין במות זכרך בשאול מי יודה לך (תהל׳ ו ו). פני יי׳ בעשי רע להכרית מארץ זכרם (שם לד יז). וימי הפורים האלה לא יעברו מתוך היהודים וזכרם לא יסוף מזרעם (אסת׳ ט כח). ואתה יי׳ לעולם תשב וזכרך לדר ודר (תהל׳ קב יג). — ואמר בן סירא: נחמיה יאדר זכרו המקים את חרבתינו (כ"ס גני׳ מט יג). — ותדיר נרדף עם שֵׁם, במשמ׳ השם ההגוי בדבור פה, בארשת שפתים: זה שמי לעלם וזה זכרי לדר דר (שמות ג יה). לשמך ולזכרך תאות נפש (ישע׳ כו ח). זכר צדיק לברכה ושם רשעים ירקב (משלי י ז). יי׳ שמך לעולם יי׳ זכרך לדר ודר (תהל׳ קלה יג). זכרו אבד מני ארץ ולא שם לו על פני חוץ (איוב יח יז). — ובמקום שֵׁם: זמרו ליי׳ חסידיו והודו לזכר קדשו (תהל׳ ל ה). ויי׳ אלהי הצבאות יי׳ זכרו (הוש׳ יב ו). — ובמשמ׳ שם טוב, פרסום השם לשבח ותהלה, **Ruf; renommée, renown**: ישבו ישבי בצלו יחיו דגן ויפרחו כגפן זכרו[1]) כיין לבנון (הוש׳ יד ח). —*וברכה נהוגה כשמזכירין אדם שכבר מת, זכרו לטובה, לברכה, לחיים. וכדומה: אהוב אלהים ואנשים משה זכרו לטובה (כ"ס גני׳ מה א). זכרם לחיי עולם הבא (רא"כ"ע אחות קמז). — ור"ת: ז"ל, זכרו לברכה. — וצ"ל, זכר צדיק לברכה. — ולהפך, ימח שמו וזכרו, לקללה, עם מחה שֵׁם: כיון שבא לאותו מקום שאל עליו א"ל ישתהקו עצמותיו של אותו רשע שאל על אשתו א"ל ימחה זכרה מן העולם (אור זרוע, שבת ג). — *זכר לדבר מן הדברים, מעשה שעל ידו יזכר הדבר ההוא: משחרב בית המקדש התקין רבן יוחנן בן זכאי שיהא לולב ניטל במדינה שבעה זכר למקדש (סוכ׳ ג יב). ותתן לנו יי׳ אלהינו באהבה מועדים לשמחה חגים וזמנים לששון את יום חג המצות הזה זמן חרותנו מקרא קדש זכר ליציאת מצרים (שחר׳ לפסח, אתה בחרתנו). נוטל מצה שלישית ובוצע ממנה וכורכה עם המרור וטובלה בחרוסת ואומר זכר למקדש כהלל (ש"וע או"ח תעה א). — *זכר לדבר[2]), במשמ׳

[1]) כנע׳ סכר, ערב׳ ד׳כר a), ארמ׳ וסור׳ ד׳כר. באשור׳ זכר קרא בשם, דבר, נשבע.

[2]) במקום זכר הקדום, וכמו בערב׳ ד׳כר b) משמש במשמעה זו. באשור׳ זכר, קריאה, שֵׁם, דבור, פרסים, וכדומה. ואמרו קצת החכמים כי אין עקר הוראת זכר הזכירה מה שנשכח וכדומה, אלא שימת לב ומחשבה בדבר מהדברים. — [1]) ריב"ג ורוב החדשים מפרשים זכר זה במשמ׳ ריח ערב, מן ב. זכר. עי"ש, וכמו שנאמר ריח לו כלבנון, אך אין הדיבר מוכרח, ומשמ׳ שם טוב, שבמשמ׳ זו משמש זכר גם באשורית, מתישב כאן יפה. — [2]) כבר נתפלפלו במשמעתו האמתית של דבור זה אה"ו (בית תלמ׳ א יב-יט), Jacob בהעתון לחקיר׳ התנ"ך ZAW XVII 32 ופרופ׳ דר׳ בכר שם Dr. Bacher, ib. 71, ויקב שם XVIII, 301. אה"ו במקום הנזכר הביא את רוב המקומות שנזכר בהם דבור זה, ואחרי הביאו את דעות הקדמונים החליט כי פרוש זכר לדבר סי׳ לזכירת הדבר. דר׳ יקב שם דחה דעה זו ואמר כי הכונה בזכר לדבר שהדבר הזה נזכר בתנ"ך. על זה טען פרופ׳ בכר במקום הנזכר והביא את כל המקומות במשנה וספרא וספרי ותוספתא ותלמוד, ובאר אותם

a) ذكر b) ذِكر

רק זֵכֶר בעולם, כעין רֶמֶז ולא יותר, בנגוד לראיה גמורה: רבי מאיר אומר (חרס) כדי לחתות בו את האור וכו' אמר רבי מאיר אעפ"י שאין ראיה לדבר ז כ ר לדבר שנאמר ולא ימצא במכתיתו חרס לחתות אש מיקוד (שבת ח ז). מניין לסיכה שהיא כשתייה ביום הכפורים אף על פי שאין ראיה לדבר ז כ ר לדבר שנאמר ותבא כמים בקרבו וכשמן בעצמותיו (שם ט ד). אינו נעשה בן סורר ומורה עד שיאכל בשר וישתה יין שנאמר ז ו ל ל וסובא ואף על פי שאין ראיה לדבר ז כ ר לדבר שנאמר אל תהי בסובאי יין בזוללי בשר למו (סנה' ע ב). אין בידו בכל מקום אלא רשותו ואע"פ שאין ראיה לדבר ז כ ר לדבר ויקח את כל ארצו מידו (מכי' משפט', נזיק' ה). אין לו אלא סנפיר א' ואין לו אלא קשקשת אחת ת"ל קשקשת ר' יהודה אומר אף שני קשקשים ואעפ"י שאין ראיה לדבר ז כ ר לדבר שנא' ושריון קשקשים הוא לבוש (ספרא שמיני יא ג). מה בין הערבים מיוחד משפנה יום אף יום משפנה יום משש שעות ולמעלה אעפ"י שאין ראיה לדבר ז כ ר לדבר אוי לנו כי פנה היום כי נטו צללי ערב (שם אמור כג יא). לימד על בנות ישראל שהן מכסות ראשיהם ואף על פי שאין ראייה לדבר ז כ ר לדבר ותקח תמר אפר על ראשה (ספרי במד' יא). פתיל זה העודף צמיד זה הדופק ואע"פ שאין ראיה לדבר ז כ ר לדבר שנאמר ויצמד ישראל לבעל פעור (שם קכו). על ידך וכו' אתה אומר זה שמאל או אינו אלא ימין אעפ"י שאין ראיה לדבר ז כ ר לדבר ידה ליתד תשלחנה וימינה להלמות עמלים (שם דבר' לה). כתב האמור כאן על הספר ובדיו ואע"פ שאין ראיה לדבר ז כ ר לדבר ויאמר להם ברוך מפיו יקרא אלי את כל הדברים האלה ואני כותב על הספר בדיו (שם לו). מאימתי קורין את שמע בערבין וכו' סימן לדבר צאת הככבים ואף על פי שאין ראיה לדבר ז כ ר לדבר חציים מחזיקים ברמחים מעלות השחר ועד צאת הככבים (תוספתא ברכ' א א). סימן לשפלה שקמים ואף על פי שאין ראיה לדבר ז כ ר לדבר ואת הארזים נתן כשקמים אשר בשפלה (שם שבי' ז יא). השואל במקלו ואומר אם אלך אם לא אלך הרי זה מדרכי האמרי ואף על פי שאין ראיה לדבר ז כ ר לדבר עמי בעצו ישאל ומקלו יגיד לו (שם שבת ז-ח ד). שאור הנר יפה לבדיקה אף על פי שאין ראיה לדבר ז כ ר לדבר והיה בעת ההיא אחפש את ירושלם בנרות (שם פסח' א א). יש לה קרנים אי אתה צריך לשאל על הטלפים ואף על פי שאין ראייה לדבר ז כ ר לדבר ותיטב לי"י משור פר מקרין מפרים (שם חול' ג כא). היתה בחזקת מעוברת וראתה והפילה אחר כן דבר שאינו ולד דייה שעתה ואף על פי שאין ראיה לדבר ז כ ר לדבר הרינו חלנו כמו ילדנו רוח (שם ניד' א ז). ומביא בשר חמור גידים ועצמות שוקל ונותן לתוכה בשר כנגד בשר ועצמות כנגד עצמות ואף שאין ראיה לדבר (שבשר חמור דומה במשקלו כבשר אדם יש) ז כ ר לדבר אשר בשר חמורים בשרם (שם ערכ' ג ב). אין נידוי פחות מל' יום ואין נזיפה פחות מז' ימים ואף על פי שאין ראיה לדבר ז כ ר לדבר שנאמר ואביה ירק ירק בפניה הלא תכלם שבעת ימים (מו"ק יז). אין מחשבין בצדקה עם גבאי צדקה ולא בהקדש עם הגזברין ואע"פ שאין ראיה לדבר ז כ ר לדבר שנאמר ולא יחשבו את האנשים אשר יתנו הכסף על ידם לתת לעושי המלאכה כי באמונה הם עושים (ב"ב ט). וכמה הכרת העובר סומכוס אומר משום ר"מ ג' חדשים ואע"פ שאין ראיה לדבר ז כ ר לדבר שנאמר ויהי כמשלש חדשים וגומר (נדה ח:). ומלת פריה ורביה באדם ברכה היא כמו בבריאת המים רק היא מצוה העתיקוה קדמונינו ז"ל ושמו זה הפסוק ז כ ר לדבר (ראב"ע ברא' א כח). — והכח הטבעי שיש בבע"ח לזכֹּר דבר: ואמנם כח הזכרון וכו' יחלק לשלש פעולות והם הז כ ר והזכרון והשמור ואולם הז כ ר יהא בדברים המושגים בזמן העבר (מ' אלדכי, ש"א ד א). אבל הנערים ימצא בהם השמור יותר מהז כ ר (שם).

א. **זָכַר**[1], פ"י, זָכַרְתִּי, אֶזְכֹּר, אֶזְכָּרְךָ, אֶזְכְּרֶנּוּ, זְכֹר, לִזְכֹּר, בְּזָכְרֵנוּ, זָכֹר, זְכוּרָה, —א) זָכַר את הדבר, שמר את הדבר בדעתו, נשאר שמור אצלו ולא מש משם,

זבא לידי החלטה כי העקר הוא כפרושו של אה"ו, שזכר לדבר הוא כעין Mnemonik, וכעין אסמכתא. חזר דר' יקב ורצה לקים את פרושו הוא. והנה בכלל אין ספק כי ברוב המקומות פרושו של אה"ו הוא הנכון, אעפי"כ יש מקומות אחדים שאולי יותר נכון לפרש כדעת יקב, ובאמת הדבור הזה כולל בכלל מה שאינו ראיה מפורשת אלא רק רמז, או סימן, או זכירה בעולם. והבאתי רוב המקומות שבהם נראות הכונות האלה.

1) בערב' זכר a), כמו בעבר', וגם במשמ' ספר דבר. בארמ' דְּכַר, באשור' זַכָּר, קרא, דבר, הציע, הכריז.

a) ذَكَرَ

gedenken; avoir dans l'esprit ; remember : ולא זכר שר המשקים את יוסף וישכחהו (בראש׳ מ כג). זכר לעולם בריתו דבר צוה לאלף דור (תהל׳ קה ח). לא תעשה (ביום השבת) כל מלאכה אתה ובנך ובתך ועבדך ואמתך וכו׳ למען ינוח עבדך ואמתך כמוך וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים (דבר׳ ה יד-טו). זכרתי לך חסד נעוריך אהבת כלולתיך לכתך אחרי במדבר בארץ לא זרועה (ירמ׳ ב ב). ויאמר משה אל העם זכור את היום הזה אשר יצאתם ממצרים מבית עבדים (שמות יג ג). זכור את יום השבת לקדשו (שם כ ח). זכר אל תשכח את אשר הקצפת את יי׳ אלהיך במדבר (דבר׳ ט ז). למען תזכר את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חייך (שם יו ג). אל תקצף יי׳ עד מאד ולא לעד תזכר עון (ישע׳ סד ח). — ב) העלה בדעתו, זכר דבר אחרי אשר שכחו, אחרי שנשמט מהדעת, sich erinnern ; se rappeler ; to recollect : והיה בענני ענן על הארץ ונראתה הקשת בענן וזכרתי את בריתי אשר ביני וביניכם (בראש׳ ט יד-טו). ויגברו המים על הארץ חמשים ומאת יום ויזכר אלהים את נח ואת כל החיה ואת כל הבהמה אשר אתו בתבה ויעבר אלהים רוח על המים (שם ז-ח כד-א). ויכר יוסף את אחיו והם לא הכרהו ויזכר יוסף את החלמות אשר חלם להם (שם מב ח-ט). וגם אני שמעתי את נאקת בני ישראל אשר מצרים מעבדים אתם ואזכר את בריתי (שמות ו ה). או אז יכנע לבבם הערל ואז ירצו את עונם וזכרתי את בריתי יעקוב ואף את בריתי יצחק ואף את בריתי אברהם אזכר והארץ אזכר (ויקר׳ כו מא-מב). ואם זכרתי ונבהלתי ואחז בשרי פלצות מדוע רשעים יחיו עתקו גם גברו חיל (איוב כא ו-ז). ויזנו אחרי הבעלים וישימו להם בעל ברית לאלהים ולא זכרו בני ישראל את יי׳ אלהיהם המציל אותם מיד כל איביהם מסביב (שופט׳ ח לג-לד). על שלשה פשעי צר ועל ארבעה לא אשיבנו על הסגירם גלות שלמה לאדום ולא זכרו ברית אחים (עמוס א ט). והיה כי יעשה יי׳ לאדני ככל אשר דבר את הטובה עליך וכו׳ והיטב יי׳ לאדני וזכרת את אמתך (ש״א כה ל-לא). והקימותי לך ברית עולם וזכרת את דרכיך ונכלמת (יחזק׳ יו ס-סא). על נהרות בבל שם ישבנו גם בכינו בזכרנו את ציון (תהל׳ קלז א). ויקרא שמשון אל יי׳ ויאמר אדני יי׳ זכרני נא וחזקני נא אך הפעם הזה (שופט׳ יו כח). ותאמר יזכר נא המלך את יי׳ אלהיך מהרבית גאל הדם לשחת ולא ישמידו את בני (ש״ב יד יא). עתה יזכר עונם ויפקד חטאתם (הוש׳ ח יג). אם הרגם ודרשוהו ושבו ושחרו אל ויזכרו כי אלהים צורם ואל עליון גאלם (תהל׳ עח לד-לה). — פע׳, *זכור, — א) שזוכרים אותו : אם רצה (המלך) לחלוץ או לייבם זכור לטוב (סנה׳ ב ב). ולא יפחות השער וחכמים אומרים זכור לטוב (ב״מ ד יב). אורח טוב אומר ברוך בעל הבית זכור בעל הבית לטובה כמה יין הביא לפני וכו׳ כל מה שטרח לא טרח אלא בשבילי (ירוש׳ ברכ׳ ט יב ג). ברם זכור אותו האיש לטוב ויהושע בן גמלא שמו שאלמלא הוא נשתכח תורה מישראל (ב״ב כא.). ברם זכור אותו האיש לטוב שאמרו שמועה מפיו (חול׳ נד.). — דבר זכור : בשדה שכוח מעיקרו הוי שכחה זכור ולבסוף שכוח אין שכחה (ב״מ יא.). — וזכור לטוב, דבור נהוג אחרי הזכרת שם אדם גדול וחשוב : זה אליהו זכור לטוב (מד״ר שה״ש, גן נעול). אליהו זכור לטוב שלא חטא הוא חי וקיים (שם קהל׳, מה שהיה). — ב) הוא זכור דבר, זכור בדבר, זכור מדבר, שהדבר תמיד בזכרונו : זכור אני בפלונית שיצתה בהינומא וראשה פרוע (כתוב׳ ב י). אמרה לו רבי זכור אתה כשחתמת על כתובתי אמר להן לתלמידיו זכור אני כשחתמתי על כתובתה של זו והייתי קורא בה אלף אלפים דינרי זהב (גמ׳ שם סו:). אמר (משה) לפניו רבש״ע אני יודע באי זה צער היא (מרים) נתונה שאני זכור השלשלת שהיתה ידי לתוכה (מד״ר דבר׳ ו). אי אתה זכור בשעה ששלחתיך לגאול אותן ממצרים (שם ט). אמר זכור הייתי שהיה אבא מקריא אותי בצר לך ומצאוך (שם רות, ויאמר לה). כדי שישא אשה אחרת ולא יהא זכור מן הראשונה (תוספ׳ מו״ק כג.). זכור אני בפלונית שנישאת ונעשה לה מנהג הבתולות (רמב״ם עדות יד ג). נאמן גדול לומר זכור אני כשהייתי תינוק וראיתי פלוני טובל ואוכל בתרומה לערב (שם, אסורי ביאה כ טו). מתוך שלא הותרה לה (לטבול) אלא ע״י מלבוש זכורה היא (שאסור לטבול המלבוש בלבד) (בי״י יח.). שאמרה כנ״י לפני הקב״ה רבש״ע זכורה אני בטחון ושאנן ושלוה שהייתי שרוייה בו ועכשיו נתרחק ממני (מד״ר איכ׳, פתיח׳). אמרו זה לזה היו זכורים אותן הימים שהיינו מבשלין קדירות קדירות של בשר (שם במד׳ ז). אי אתם זכורים כל מה שהנהגתי אתכם במדבר (שם דבר׳ ז). —וזכורני, מצומצם מן זכור אני : מעשה באדם אחד שהיה מסיח לפי תומו ואמר

זכורני כשאני תינוק ומורכב על כתיפו של אבא והוציאוני מבית הספר והפשיטוני את כותנתי והטבילוני לאכול בתרומה (כתוב' כו.). אר"א בר' צדוק זכורני כשהייתי תינוק ומורכב על כתיפו של אבא והביאו בת כהן שזינתה והקיפוה חבילי זמורות ושרפוה (סנה' נב:).

— נפע', נזכר, — א) שזכרו אותו: והרעתם בחצצרת ונזכרתם לפני יי' אלהיכם ונושעתם מאיביכם (במד' י ט). קחי כנור סבי עיר זונה נשכחה היטיבי נגן הרבי שיר למען תזכרי (ישע' כג יו). עלי חשבו מחשבות נשחיתה עץ בלחמו ונכרתנו מארץ חיים ושמו לא יזכר עוד (ירמ' יא ט). אמרו לכו ונכחידם מגוי ולא יזכר שם ישראל עוד (תהל' פג ה). והסרתי את שמות הבעלים מפיה ולא יזכרו עוד בשמם (הוש' ב יט). כי הנני בורא שמים חדשים וארץ חדשה ולא תזכרנה הראשנות ולא תעלינה על לב (ישע' סה יז). ולא תזכרן [1]) צדקתו אשר עשה (יחזק' ג כ). יען הזכרכם [2]) בכף תתפשו (שם כא כט). והימים האלה נזכרים ונעשים בכל דור ודור משפחה ומשפחה (אסת' ט כח). — ב) *עלה פתאם הדבר בזכרונו: היה עומד בתפלה ונזכר שהוא בעל קרי (ברכ' ג ד). ההולך לשחוט את פסחו וכו' ונזכר שיש לו חמץ בתוך ביתו (פסח' ג ז). מתוך הדברים נזכר רבן גמליאל שנהרגו הרוגים בתל ארזא (יבמ' יו ז). מתיך שהוא ישן על מיטה כפויה הוא גוער בלילה ונזכר שהוא אבל (ירוש' ברכ' ג ו.). טעה ולא הזכיר של ר"ח בעבודה חוזר לעבודה נזכר בהודאה חוזר לעבודה (בבלי שם כט:). מעשה ועשה ר"י בר' אלעזר לאחר שנזכר אמר כדי הוא רבי אלעזר לסמוך עליו בשעת הדחק (ערוב' מו.). פעם אחת יצאתי אני ואחד מבני בניהם (של בית אבטינס שהיו בקיאים במעשה הקטרת) לשדה ללקט עשבים וראיתיו ששחק ובכה אמרתי לו מפני מה בכית אמר לי כבוד אבותי נזכרתי ומפני מה שחקת אמר לי שעתיד הקב"ה להחזירה לנו ומפני מה נזכרת אמר לי מעלה עשן כנגדי (יומ' לח.). ראה מעשה ונזכר הלכה (סנה' פב.). רבי ע"י שהיה סמוך לחורבן הבית היה נזכר והיה דורש ובוכה ומתנחם (מד"ר איכ', בלע ה'). הזכר שנסית אברהם בי' נסיונות (שם שמות מד). — ונזכר

— [1]) כך הכתיב ברוב הספרים, והקרי תזכרנה, ובקצת ספרים כתיב וקרי תזכרנה. — [2]) כך הנקוד, אעפ"י שאפשר כי צ"ל כמו למעלה באותו הפסוק הזכרכם.

להם: ואמר הקב"ה לכשיבאו בניו של זה (של אברהם) לידי עבירות ומעשים רעים אני נזכר להם זה הריח ואתמלא רחמים עליהן (מד"ר בה"ש, שני סדיך). אמר לו (משה להקב"ה) הזכר להם כשהלכתי בשליחותך למצרים ואמרתי להן שמך מיד האמינו והשתחוו לשמך וכו' הזכר לבחוריהם ששלחתים והקריבו לפניך זבחים (שם שמות מב).

— הפע', הזכיר, — א) הזכיר דבר, הוציא את הדבר מפיו כדי שישמעהו אחר: ושם אלהים אחרים לא תזכירו לא ישמע על פיך (שמות כג יג). ובשם אלהיהם לא תזכירו ולא תשביעו ולא תעבדום (יהוש' כג ז). יי' מבטן קראני ממעי אמי הזכיר שמי (ישע' מט א). והיתה אדמת יהודה למצרים לחגא כל אשר יזכיר אתה אליו יפחד (שם יט יז). ויהי כהזכירו את ארון האלהים ויפל מעל הכסא אחרנית (ש"א ד יח). בכל המקום אשר אזכיר [1]) את שמי אבוא אליך וברכתיך (שמות כ כד). מזכירין יציאת מצרים בלילות (ברכ' א ה). מאימתי מזכירין גבורות גשמים וכו' מי"ט הראשון של חג (תענ' א א). ולמה מזכירין את דברי שמאי והלל לבטלה ללמד לדורות הבאים שלא יהא אדם עומד על דבריו (עדי' א ד). — ובמשמ' הוציא דבר מפיו כדי להודיע הדבר הזה: הזכירו לגוים הנה השמיעו על ירושלם נצרים באים מארץ המרחק (ירמ' ד יו). אזכיר רהב ובבל לידעי הנה פלשת וצר עם כוש (תהל' פז ד). — וכדי להעיר את פלוני שלא יסיח דעתו מזה: ועשית נא עמדי חסד והזכרתני אל פרעה והוצאתני מן הבית הזה (ברא' מ יד). — ב) כמו קל, במשמ' גרם שישמר זכר הדבר ולא ישכח, או העלה זכר הדבר אחרי שנשכח: וידבר שר המשקים את פרעה לאמר את חטאי אני מזכיר היום פרעה קצף על עבדיו ויתן אתי במשמר (ברא' מא ט-י). מנחת קנאות הוא מנחת זכרון מזכרת עון (במד' ה יה). ואבשלם לקח ויצב לו בחיו את מצבת אשר בעמק המלך כי אמר אין לי בן בעבור הזכיר שמי (ש"ב יח יח). הזכירני נשפטה יחד (ישע' מג כו). תמיד לא יחשו המזכירים את יי' אל דמי לכם (שם סב ו). יען הזכרכם [2]) עונכם בהגלות פשעיכם (יחזק' כא כט). אמר לו עקיבא הזכרתני פעם אחת הייתי מהלך בשוק וכו' ועברתי על מה שכתוב בתורה (ע"ז יז.). — ג) הזכיר שמו של פלוני או מעשיו בשבח והודיה, ספר

— [1]) אולי במקום תזכיר. — [2]) ר' פתוחה ונשמטה

אותם והלל אותם: הודו לייׁ קראו בשמו הודיעו בעמים עלילתיו הזכירו כי נשגב שמו (ישע׳ יב ד). חסדי יי׳ אזכיר תהלת יי׳ (שם סג ז). אלה ברכב ואלה בסוסים ואנחנו בשם יי׳ אלהינו נזכיר [1] (תהל׳ כ ח). מזמור לדוד להזכיר [2] (שם לח א, ע א). אזכירה שמך בכל דר ודר (שם מה יח). ויתן לפני ארון יי׳ מן הלוים משרתים ולהזכיר ולהודות ולהלל ליי׳ אלהי ישראל (דהי״א יו ד). — ד) הזכיר בשם יי׳, נרדף עם נשבע: הנשבעים בשם יי׳ ובאלהי ישראל יזכירו לא באמת ולא בצדקה (ישע׳ מח א).

— הפע׳, *הזכר, הוזכר: אף אלו כשרין לא הוזכרו (לפסול) אלא בזמן שנעשו בהדיוט (גיט׳ א ה). מאחר שלא הוזכרו ורידין אלא להוציא מהן דם (חול׳ כח:).

— התפ׳, *הזדכר, — כמו נזכר ב: וכאשר יזדכר אותו אז ימצא כי היתה לו זאת הידיעה (רלב״ג, מלחמ׳ ה׳ א י). כי כן הוא דרך מי שירצה להזדכר דבר מה שחשב (ר״י אברבנאל, מקן). והם (שלשה כחות הזכירה שבמות) שומר ומזדכר וזוכר (כתי הנפש והלחשים, כ״י פריז).

ג. **זכר**, ממנו אזכרה, ב. זכר,

ב. **זכר**, פ״י, — זכר ריח של קטרת וכדומה, הריח בו וערב לו: יזכר כל מנחתך ועולתך ידשנה סלה (תהל׳ כ ד).

— הפע׳, הזכיר, — א) עשה שיעלה ריח, הקטיר: מעלה מנחה דם חזיר מזכיר לבנה מברך און (ישע׳ סו ג). — ב) כמו קל, ערב לו הריח והתענג בו, ובהשאלה: הביאני המלך חדריו נגילה ונשמחה בך נזכירה [3] דודיך מיין (שה״ש א ד).

ג. **זכר**, — קל אינו נהוג.

— נפע׳, תזכר: וכל מקנך תזכר [4] פטר שור ושה ופטר חמור תפדה בשה (שמות לד יט-כ).

— פע׳, *זכר, זכר את המלה, השתמש בה בלשון זכר: כל דבר שאין בו רוח חיים זכרהו [1] ונקבהו (ר״מ ארקואלטי, ערוג׳ הבשם ז כח).

— הפע׳, *הזכיר, — כמו זכר: שני שואין נעים האחד תחת האות המשרת והשני תחת האות הראשון של השרש בלשון נקבות ואין כח בלשון להזכיר ככה וכן משפט כל הלשון (ראב״ע ויקר׳ יט כ-כא).

ד. **זכר** [2], ממנו ב. זכרון.

זכרון, זכרן, ש״ז, סמי׳ זכרון, מ״ר זכרונות, -נים — א) כמו זכר עצם הפעולה לזכר דבר, **Andenken, Gedächtnis**

היוד אולי מפני פעולת הריש. — [1]) לפי ת״ע ות״ם נגביר. — [2]) לא נתברר היטב כונת דבור זה.

[3]) כך פרשו כבר קצת המפרשים והוא הפרוש היותר נאה לפי הענין ולפי הנאמר קודם בשבח ריח שמניו.

[4]) כך בנוסחא׳. ות״א: וכל בעירך תקדש דכרין בכור תור ואימר. ע״כ. כך בכל נוסח׳ התרג׳, חוץ משנויים קלים תורא במקום תור, תקדיש במקום תקדש, וכדומה (נתי׳ לגר), ונראה מזה כי פרש אונק׳ תזכר במשמ׳ צווי נכח. ואמר ריב״ג וז״ל: וכל מקנך תזכר בנינו בנין הנפעל אלא שהוא מתעבר אל וכל מקנך ופרושו הוציא הזכרים ממקנך ליי׳ כמו שאמר בו התרגום תקדש דכרין והפתח בכף תמורת צרי כמות שהוא בתשבר ותשכב. ע״כ. משמע מדבריו שבספרים שהיו לפניו היתה הכף פתוחה, ולא קמוצה במו בספרים שלנו. אבל המסורה אומרת בפרוש קמץ בז״ק. ורש״י פרש תזכר במשמ׳ נסתרת למקנה וז״ל: וכל מקנך אשר תזכר בפטר שור ושה אשר יפטור זכר את רחמה וכו׳ תי״ו של תזכר לשון נקבה היא מוסב על היולדת. ע״כ. וכן ראב״ע, ואמר: ומלת מקנך בא במקום הזה על לשון נקבה ושמות רבים ככה על לשון זכר גם לשון נקבה. ע״כ. ולפי דעתם הכונה בתזכר זה, היא: תתפעל מזכר. והנה קרוב לודאי שהנוסחה שלנו משובשה קצת, ובמקום תזכר היה כתוב הזכר בהא הידיעה, וכך נראה לפי תרג׳ השבעים. נוסח׳ השומר׳ היא תזכיר. והחדשים (Olsh. § 265 a, Bö. § 492, I, b ואחרים) הסכימו כי העקר כנוסח׳ השבעים הזכר. ואעפי״כ אין אנו רשאים להזניח לגמרה הנוסחה המסורה שלנו, שבאה עליה הסכמת רבי הלשון, ורשאים אנו להשתמש בנפעל תזכר במשמ׳ קבלת הפעולה מהזכר, ורגלים לדבר שבאמת לפחות בזמן המסורה כבר אמרו תזכר וזה לא היה נקוד בדוי מבעלי המסורה. אלא כך נקבע באמת הדבור, אולי מפני שקודם היה כתוב הזכר, ואח״כ ראו בצורה זו של תזכר, במקום תזכר כונה להבדיל בין משמ׳ נפעל מן השם זכר ובין משמ׳ נפעל של זכירה. מפני שהוא נפעל נגזר מן שם, ורצו להניח את השם כמה שאפשר בצורתו העקרית כדי שתובן הכונה, כך בעקר הדבר גם קניג (Kö. I, 184). ולפי זה צריך לאמר בעבר נזכר, ולא נזכר כמו שכתב Ges K. 51 g, ולנקבה נזכרה, — ועי׳ אדות צורת נפעל זה, ובכלל אדות נפעל נגזר משם, במבוא בחלק הדקדוק, בבנין נפעל.

[1]) מאמר זה מיוחס בערוג׳ הבשם שם לראב״ע. וכן בתיו״ט נזיר ב ב. והנה כבר הוכיח ר״י רייפמן בבית התלמוד יצחק וויס (א, 188), שלא ראב״ע חדש הכלל הזה אלא המדקדקים שקדמוהו. ולא נתברר לי מי היה הראשון שנסח את הכלל הזה במליצה זו.

[2]) באשור זקר, היה רם ונשא, בפרט הר או בנין. חלוף שתי האותיות כ ק בין הלשונות השמיות מצוי הרבה.

souvenir ; remembrance: והיה היום הזה לכם לזכרון וחגתם אתו חג ליי׳ (שמות יב יד). וגם לאחרנים שיהיו לא יהיה להם זכרון עם שיהיו לאחרנה (קהל׳ א יא). ולכם אין חלק וצדקה וזכרון בירושלם (נחמ׳ ב כ). כי תביא חק וזכרון להפקד כל רוח ונפש (מוס׳ ר״ה, זכרונ׳). זה היום תחלת מעשיך זכרון ליום ראשון (שם). —ב) דבר לזכרון, שהדבר סימן שעל ידו יזכרו דבר מה: והיה לך לאות על ידך ולזכרון בין עיניך (שמות יג ט). ושמת את שתי האבנים על כתפת האפד אבני זכרן לבני ישראל ונשא אהרן את שמותם לפני יי׳ על שתי כתפיו לזכרן (שם כח יב). מנחת קנאות הוא מנחת זכרון מזכרת עון (במד׳ ה יח). כי ישאלון בניכם מחר לאמר מה האבנים האלה (העמדות בתוך הירדן) לכם ואמרתם להם אשר נכרתו מימי הירדן מפני ארון ברית יי׳ וכו׳ והיו האבנים האלה לזכרון לבני ישראל עד עולם (יהוש׳ ד ו-ז). והעטרת תהיה לחלם ולטוביה וכו׳ לזכרון בהיכל יי׳ (זכר׳ ו יד). — ג) דברים כתובים בספר וכדומה, כדי שישמרו הדברים ולא ישכחו, או דברים שראויים להזכר, Denkschrift ; mémorial: כתב זאת זכרון בספר ושים באזני יהושע כי מחה אמחה את זכר עמלק מתחת השמים (שמות יז יד). אז נדברו יראי יי׳ איש אל רעהו ויקשב יי׳ וישמע ויכתב ספר זכרון לפניו (מלא׳ ג טז). בלילה ההוא נדדה שנת המלך ויאמר להביא את ספר הזכרנות דברי הימים ויהיו נקראים לפני המלך וימצא כתוב אשר הגיד מרדכי על בגתנא ותרש (אסת׳ ו א-ב). — *זכרונות, אחת מתפלות ראש השנה, שנזכרים בה זכרונות עולם. — *זכרון עדות, זכרון דברים, כתב שרשום בו כל פרטי דברי העדות שנגבו או פרטי הדברים שנאמרו ונדברו בשעת אספה וכדומה, Protocol: בשטרי מכירה או שטרי הלואה או שטרי מתנה או זכרון עדות כתבו בתוך השטר מקום שאתם יושבים שם בשעת כתיבה (רש״י ב״ב קעב.). זכרון עדות אשר היתה לפנינו (ר״א מלוניל, ארחות חיים ב, הלכ׳ גיט׳). הסכמנו כלנו יחד שכל שטר בין שטרי מקח וממכר בין שטרי הלואות ומחילות אפילו איזה זכרון עדות שלא יהא כתוב מסופר העיר וחתום בו לעד מהיום והלאה יהיה כחרש הנשבר (שו״ת תורת חסד כד). קרא שני אנשים כשרים וקיים בפניהם כל מה שגזר בשטר צוואה וכו׳ עכ״ל הזכרון עדות (שו״ת במש לדקה א יז). בכל מקום שאמרנו שלא היה לעדים לכתוב ולחתום והם עברו וכתבו וחתמו ונתנו למלוה אינו נחשב כשטר אלא כפנקס של זכרון דברים בעלמא (לבוש חו״מ, שטרות לט ו). — ד) הכרזה, פרסום בקול שופר וכדומה, Ausrufen proclamation: בחדש השביעי באחד לחדש יהיה לכם שבתון זכרון תרועה מקרא קדש (ויקר׳ כג כד). — ה) *כח הזכרון, הכח הנפשי שיש בבע״ח לזכר דברים: ואמנם כח הזכרון וכו׳ יחלק לשלש פעולות והם הזכר והזכרון והשמור (מ׳ אלדבי, ש״א ד א). והממונה על הזכרון שמו זרניאל והוא מן מחנה האש השורף (ברית מנוחה ו). — *זכרון מקומי: בעלות לפניו זכרון המקומות וההמצאה ההיא יזכור בנקל כל מה שירצה כאלו יהיה לפני עיניו החושיים עצמם ודבר זה נודע לכל חכמי האומות נקרא מאתם זכרון מקומי על שם המקומות שמפקידים שם הדברים (לב האריה, א׳ מודינא א ד). הלמד הגדה מתוך הספר לא במהרה הוא משכח יען יזכור צורת הכתיב והדפוס כאמור וכל זה הוא זכרון מקומי (שם י).

א. זִכָּרוֹן, ש״ז, מ״ר זִכְרֹנִים, -רוֹנִים, — כמו זִכָּרוֹן: אין זכרון לראשנים (קהל׳ א יא). כי אין זכרון לחכם עם הכסיל לעולם (שם ב טז). — *זכרונו לברכה, כמו זכרו לברכה: לאחר שנים עשר חדש (למות אביו) אומר זכרונו לחיי העולם הבא (רמב״ם ממרים ו ה). הר״מ בר שניאור זכרונו לברכה (ר״נ על הרי״ף, נדר׳ פג:). וכתב אדוני אבי הרא״ש זכרונו לברכה בתשובה (טור, מלוה ולוה יט).

ב. זִכָּרוֹן[1], ש״ז, — מקום גבוה, רם, Erhöhung hauteur ; elevation, ומשמש בשתי משמעות, — א) מטה גבוהה למשכב דודים: hoher Lager couche elévée ; elevated couch: על הר גבה ונשא שמת משכבך גם שם עלית לזבח זבח ואחר הדלת והמזוזה שמת זכרונך [2] כי מאתי גלית ותעלי הרחבת משכבך (ישע׳ נז ז-ח). — ב) מ״ר זכרנים, משגב

---

[1]) באשור׳ זקרת, א) אמיר ההר, ב) מגדל, משגב: זקרת בבלי, זקרת ברסיפ. זקרת אלשושן. — [2]) פרשו המפרשים הקדמונים והחדשים מלה זו מלשון זכר, ודחקו הכתוב בדרכים מתחלפים. הקדמונים פרשו במשמ׳ זכרון פשוט, וקצת החדשים אמרו כי הכונה בזכרון זה למפלצת של צלם זכר. וגם זה אינו מסתבר, כי במה ששמה את המפלצת אחר הדלת והמזוזה מחליש קצת את מעשה

להשגב בו מפני האויב, Turm ; tour ; tower : הלא שאתו תבעת אתכם ופחדו יפל עליכם זִכְרֹנֵיכֶם[1]) משלי אפר לגבי חמר גביכם (איוב יג יא-יב).

זִכְרוֹנִי, ת"ז, לנק' ־נִית, — של הזכרון, מטבע הזכרון : התנועה הזאת (של החלום) תתחיל ביקיצה מן המוחשים אשר מחוץ ותכלה אל הכח הזכרוני (רשב"ל דורלן, מג"א, ת"י ד). עד כי עלתה חולדה בכח התחכמוני, ונחלש כח הזכרוני, ותחת אמור להכמה אחותי את ששוני, באתי להעלם דבר כפלוני אלמוני (הקד' כללי ע"ת בסוף ס"ת תו"י).

*__זַכְרוּת__, ש"נ, — האבר המיוחד להזכר, männl. Glied ; membre viril : כל שזכרותו מבחוץ מוליד מבפנים מטיל ביצים (בכור' ח.). עור שקושרין להן תחת זכרותן כדי שלא יעלו על הנקבות (שבת נג:). שכיוון (פנחס) בזכרותו של איש ובנקבותה של אשה (סנה' פב:). לא אמרו טומטום ספק אלא באדם הואיל וזכרותו ונקבותו במקום אחד אבל בהמה מטיל מים במקום זכרות זכר במקום נקבות נקיבה (בכור' מב:). כיון את הרומח כנגד הקבה שלה כדי שתהא זכרותו נראה בתוך הקבה (מד"ר במד' כ). אנדרוגינוס שנבעל לפסול מן התרומה בין דרך זכרותו בין דרך נקבותו (רמב"ם תרומ' ז טז).—ובהשאלה, מה שדומה לאבר הזכרות : אמר רב אשי שקדחו (את השופר) בזכרותו (ר"ה כז:). נטלו קרנותן וזכרותן עמהן פסולה ואין פודין עליהן נטלו טלפיים וזכרותן עמהן פסולין ונפדין עליהן (בכור' מד.). לא שנו (שאסור לבקע עצים בקרדום) אלא בנקבות שלו אבל בזכרות שלו מותר (ביצה לא:).

זַכְרוּתִי, ת"ז, מ"ר זכרותיים, — מטבע הזכר, מצורת הזכר : כי כבר נמצא שמות נקבותיים לזכרים וזכרותיים לנקבות (ר"ד יחיא, לשון למוד' כ ד).

זִכְרִי, זכריי, ת"ז, לנק' זִכְרִיִּית, — של זכר, מטבע זכר : ואמנם התועלת מפני קניית שלמות התבונה והמזג הזכריי והנקבותיי אשר הם מן המקרים המחוייבים למיני ב"ח (קאנון א א ה, במהות האבר). כמו שנמצא זכר נקביי או נקבה זכריית במדותיהם ובתבונתם (רשב"ל דורלן, מג"א, ת"י ד). ואם יזול (דם הוסת) משמאלו לימינה תהיה נקבה זכריית (קאנון ג כא א יב). כי הזקן היא סגולה זכרית המבדלת בין זכר לנקבה (שער השמים ט). כי בהיות השכל שהוא הזכריי נמצא בשלמותו הנה הכח הנקביי שהוא החמר הוא מסתתר ובלתי נמצא (כפול' יהוד' לא).

*__זַכְרָן__, ש"ז, — מי שכח הזכירה שלו חזק : חכם בדרכיו כונס וזכרן מרבה להשיב (דא"ז ג). ואל בינתך אל תשען לומר חכם גדול אני וזכרן (רש"י שבת קמז:). מואס בגדולה ושונא השררה מיושב זכרן מודה רב בשת (תו"ה, הפריבות ד). דימה האיש הזכרן שיזכור כל מה שישמע ולא יבדיל בין האמת והשקר לספוג (רמב"ם אבות ה טו). וימצא זה ברוחב הלב וזכרן מאד (ר"י אברבנאל, נחל' אבות ה). ואם שני תלמידים ואין לנו להספיק לשניהם נקדים הזכרן אעפ"י שהוא קשה לשמוע אל השכחן אעפ"י שהוא ממהר לשמוע (רשב"ל דורלן, מג"א ה יג). ולכן היו האנשים אשר מזג מוחם המזג הזה (מזג היבש) זכרנים טובים כי טוב הזכרנות יהיה מהשארות רושם הצורה הנזקקת בכח המדמה (שם). וזקן שלא גבר על מזגו הטבעי הליחה המקרית יהא זכרן וכו' ולפיכך ימצא במקצת הזקנים זכרן ולא שמרן (מ' אלדבי,

---

התועבה ונחלשה בזה התוכחה. אך מכל לשון ההוכחה נראה ברור כי רצה לאמר שהיא עזבה את משכב בעלה ותעל על משכב שהכינה מאחורי הדלת והמזוזה לעוגביה. וזכרון הוא כנוי למשכב דודים, ואולי בפרט משכב גבוה, כמו שהיה נהוג אצל הזונות בזמן ההוא, וכמו השם גב ורמה, כמו שספר יחזקאל: בעשותך את כל אלה מעשה אשה זונה שלטת בבנותיך גבך בראש כל דרך ורמתך עשיתי בכל רחוב (יו ל-לא), וכמו שספרו (מנח' מד.) על הזונה המפורסמה בכרכי הים, שהיו לה שבע מטות זו על גב זו והיו עולים אל העליונה בסולם. ועי' עוד בהערה שלקמן. — [1]) גם שם זה פרשו המפרשים במשמ' הרגילה של זכרון, אלא שהחדשים אמרו כי הכונה כאן לדבור שנאמר לזכרון. וכל זה דחוק. אבל מהקבלת שני חלקי הכתוב נראה כי זכרניכם מקביל להשם גבי, שהסכימו רוב החדשים שהכונה בו כעין משגב. וכונת המליצה בכלל נראה ממקום אחר באיוב שבאה שם המלה גבי : כי נטה (הרשע) אל אֵל ידו ואל שדי יתגבר ירוץ אליו בצואר בעבי גבי מגניו (יה כה-כו). אנו רואים, שזו היתה מליצה אהובה למחבר הספר איוב לתאר את הרשע בנלחם בכלי מלחמה באלהים, ואף כאן הוא אומר : הלא שאתו תבעת אתכם ופחדו יפל עליכם ומשגבכם שאתם חוסים בו הוא דומה לאפר וגביכם שאתם רוצים להלחם בהם הם כמו גבי חמר. והמליצה משלי אפר במשמ' דִמיון ולא במשמ' משל כמו משלי שלמה, כמו"כ נמצא באיוב במקום אחר : הורני לחמר ואתמשל כעפר ואפר (שם ל יט). ונגזרה גם משמעה זו של משגב ממושג הגֹבה והרֹם שבלשון אשור' לשרש זקר וכמבואר בהערה להשרש.

ס"א ד א). בן אחותי מתפאר היותו זכ ן אשר מעודו ראיתי לא שכח לעולם דבר ראהו או מפי אחר שמעהו (עמנ', מחב' יח). והיה בנערותו פקח ו ז כ ר ן עצום (ר"י עמדין, גת דרוכה). ימצא במקצת הזקנים ז כ ר ן (נזכר אחר ששכח) ולא שמרן (הוא בעל זכרון רצוף) אבל הנערים ימצא בהם השמור יותר-מהזכור (הוה, מגדל עז קי). וידוע שהוא היה ז כ ר ן גדול יותר מאנשי ביתו (זכרון טוב, מעש' ל).—ומשל: שקרן צריך שיהיה ז כ ר ן (קובץ מכת' של Wagenseil 370).

***זַכְרָנוּת**, ש"נ, — סגולת מי שהוא זַכְרָן: כח השמירה אפשר שהוא כח ה ז כ ר נ ו ת עצמה אבל שמו הפרש בינו ובין ה ז כ ר נ ו ת כשאמרו שהשמירה שישמר בלי הפסק ו ה ז כ ר נ ו ת הוא ההפסק אך יזכרהו בלי עזר מדברים אחרים (שער השמים ט). מין האריה יש לו בחירה רצונית ו ז כ ר נ ו ת וכשזוכר הנאת תענוג המשגל יתאוה לחבור (שם ד א). בחקירה מזה המאמר מ ה ז כ ר נ ו ת וההזדכרות השינה והיקיצה (באור ס' החוש והמוחש, קלונ' בן רשד). ושבח ר' אליעזר ב ז כ ר נ ו ת שלא שכח לעולם דבר ממה שלמד (רשב"ל דורהן, מג"א כ ח).

***זִכְרָנִי**, ת"ז, — מטבע הזכרן: וכח ה ז כ ר נ י והוא שיזכור מה ששמר (שער השמים ט). וזה הכח ה ז כ ר נ י ת היא משגת לדברים אחרים כגון שתשיג כמות מוגבלת שכבר הרגישה אותם ודמתה אותם בדמיון (מ' אלדבי, ש"א ד א). וזו היא כח המחשבה ולפיכך היא ממוצעת בין שתי כחות אלו שהן הדמיונית ו ה ז כ ר נ י ת (שם).

***זַל**, ת"ז, — אדם שפל: מעשה בחבורה אחת של ז ל י ן שהיו יושבים ושותים יין עד חצי הלילה (מד"ר במד' י). אינו מכובד ביניהם אלא ז ל וקל (רע"י אבות ד א).

א. זלג, ממנו מַזְלֵג.

ב.* זלג, ממנו *זָלַג, *זִלּוּג.

***זָלַג**, פ"י,—זלגו עיניו דמעות, הורידו, הזילו הדמעות. **fliessen lassen; faire couler, verser; to shed**: אגריפס המלך עמד וקבל (ספר התורה) וקרא עומד ושבחוהו חכמים וכשהגיע ללא תוכל לתת עליך איש נכרי ז ל ג ו עיניו דמעות אמרו לו אל תתירא אגריפס אחינו אתה (סוט' ז ח). מעשה באחד שהיה יוצא ליהרג וכו' אמר תהא מיתתי כפרה על כל עונותיי חוץ מן עון זה אם עשיתיו אל ימחול לי ובית דין ישראל יהא נקי וכשבא הדבר אצל חכמים ז ל ג ו עיניהם אמרו להחזירו אי אפשר שאין לדבר סוף אלא הרי דמו תלוי בצואר עדים (ירוש' סנה' יג כג:). וזכרו את ארץ ישראל וקפו עיניהם ו ז ל ג ו דמעותיהם וקרעו בגדיהם (ספרי ראה פ). בשעה שאמר הקב"ה לאדם וקוץ ודרדר תצמיח לך ז ל ג ו עיניו דמעות אמר לפניו רבש"ע אני וחמורי נאכל באבוס אחד (פסח' קיח.). אמר רבי כשהלכתי למצות מדותי אצל ר"א בן שמוע וכו' ז ל ג ו עיניו דמעות של ר"א בן שמוע אמר אשריכם תלמידי חכמים שדברי תורה חביבין עליכם (מנח' יח.).—ודם: ומה הן סימנין שהן בו ביהודה (כשהיה ומתמלא חמה) וכו' שני שילטונין ז ו ל ג ו ת דם (מד"ר ברא' לג). הסימנים של יהודה עינו של ימין ז ו ל ג ת דם (ילקוט איוב תתל"ז).

— נתפ', נִזְדַּלֵּג: עקל הוא מקום בתוך הספינות אשר מתקבץ בו המים ש מ ז ד ל ג י ן מבקיעות הספינות (פי' המשנ' להרמב"ם, מכשי' ה ז).

***זַלְדְּקָן**[1], ש"ז, — מי שזקנו דל, קטן, מעט השער: אני יודע שלא תעשה (האשה) לי כשפים מעולם מפני שבעלה הראשון ז ל ד ק ן[2] ואני עבדקן (ה"כ של ב"ס ה). ז ל ד ק ן ועבדקן אל תהי מהם כי לא תדע מה נגזר עליך (שם ז). והנולד בפנים השנים יהיה אדום וקצר קומה ו ז ל ד ק ן ויש סימן שחור בעיניו (ראב"ע, ראש' חכמ', ב"י פריו). מ ה ז ל ד ק ן הדעת בורח, הזקן כשיגדל השכל פורח (עמנ', מחב' יח). פורח השכל כשיגדל הזקן, בורח הדעת מ ה ז ל ד ק ן (שם).

***זִלּוּג**, ש"ז, — שה"פ מן זָלַג: עינייך בבואם לדינך אל תועם. שימה כנאדך זִלּוּג דמעם (סלית' יוה"כ, תחנת).

***זִלּוּף**, ש"ז, — שה"פ מן זִלֵּף: יין נמי ראוי ל ז י ל ו ף (פסח' כ:). חבית של יין של תרומה שנטמאת וכו' תעשה ז י ל ו ף (שם). לאכלה ולא ל ז י ל ו ף (ב"ק קכ.). יזלו בשמיו וה ז י ל ו ף (מד"ר במד' יג).

זְלוּת, זֻלּוּת, ז ו ל ו ת, ש"נ, — סגולת מה שהוא נבזה ושפל, **Gemeinheit; bassesse; baseness**: סביב

---

[1]) מלה מרכבת משתי מלים ארמיות, זל דקן, ועי' הערה לקמן. — [2]) בארמ': זלדקן, זילדקן, הובא בשם בן סירא: דכתיב (בספר ב"ס) ז ל ד ק ן קורטמן עבדקן סכסן (סנה' ק:), ובב"י דלדקן, זילדקן, ועוד. ופרש"י: מי שזקנו דקה וחלושה. ובירוש' (מגי' ד מה ג, תעני' ד סז:) רב חונה הוה מזכר ז ל ד ק ן.

רשעים יתהלכון כרם זֻלֻּת[1]) לבני אדם (תהל' יב ט). — ומצוי בספרות במשמעה זו: ואין בהם מעלות מדות ולא מעלות שכליות וכל עיניהם נוטים אל הכפירה ואל הזולות ויוצאים מכלל מין האנושי (תגמ' הנפ' ב ג). כי הייתי זוללה לשון זול כלומר כי הייתי זולות לבני אדם (פי' איכ' לר"י קרא). גש הלאה רם זלות חרפת הארץ (יל"ג, משל' א כג). — וכמו זול: ובענין הזולות והיוקר יראה דלא משערינן בסחורות (מעבה תיא יז).

*זָלוּת, ש"נ, —כמו זֻלֻּת, א) במשמ' זול: כל זלות שער זכורים בני אדם (הלכ' פסוק', קדוש'). וצופה עניני השער וחוקר אל יוקר הסחורות וזלותם עולתם ויר־תם בכל קצוי הארץ (חו"ה, תכבון הנפש ג). טעות שאינו בא בזלות המקח אלא שהטעה בחשבון (תוס' כתוב' לח:).—ב) במשמ' שפלות: ויבין גדולת הבורא ועצמתו ואמתותו ־ומומתו וישכיל קטנות ערך נפשו וזעירותו וזלותו ואח"כ יכיר רב טוב הבורא עליו וגודל חסדו עמו (חו"ה, הכנ' ה' ג). ועזבו עניני עולמם והנהגת גופיהם בלבותם ומחשבותם והתעסקו בהם בחושיהם הגופיים בעת הצורך והדוחק מפני זלותו (של הגוף) אצלם וקלותו בעיניהם (שם ז). ולולי הנדבה גברה יד הזלות, ושכנו הנכבדים בשפלות, ורמה יד אנשי הכילות (תחכמוני מב). הוא (היחס) מחסה כזב, הוא יחס גאות הסכלות, המעותד אל שבר וזלות (אגר' המוסר לר"ש אלעמי). ומי יבטח על שתיית היין וישבה נח, ומי ידע זלות הזמן ויהיה לו ריח ניחוח (עמנ', מחב' י). הסכלות והעצלות אחי הדלות, הגאוה והכילות תחלות השפלות, לצנות ותפלות אחות הזלות (מרפא המוסר כב). כי אשב בחשך בגלות, ה' אור לי בימי משיח בלי דלות וזלות (האשכול לר"י הדסי בכד). בימי אבילות דלות זלות הגליות המרים והקשים ריקים בקוקים בלוקים מחוקים גדושים ולא מתוקים (חזוק אמונ', הקד' תלמ' המחבר). ומזה נקראו הצלמים גלולים לזלותם ולטנופם (רד"ק, שרש גלל). ועונות אבותינו בארך הגלות הזלות והדלות (יפ"ר מקנדיה, הקד' מעין גנים).

[1]) כך ברוב הספרים, ובקצת ספרים זִלֻּת, ולפי תרגום השבעים היתה במקום הזה איזו מלה אחרת. עכ"פ אין ספק כי הנוסחה משובשה, והמלה זלות לא היתה בודאי בלשון כלל, אך כבר השתמשו בה הרבה הסופרים בכל הדורות.

זל"ז, — ר"ת: זה לזה, זו לזו.

*זִלְזוּל, ש"ז, — שה"פ מן זִלְזֵל: על חטא שחטאנו לפניך בְּזִלְזוּל הורים ומורים (ודוי יוה"כ, על חטא). זדון לב רצח את רעהו אשר קם עליו כאורב, זִלְזוּל עיר הנדחת לשומה תל עולם לדור ודור תחרב (אזהר' לר"י ברצלוני, איסרה).

*זִלְזֵל, פ"י, —זִלְזֵל בדבר, חשב את הדבר לא חשוב, התיחס אליו ברגש של בוז, **verachten, geringschätzen; mépriser, dedaigner; despise, treat lightly**: דברים שעומדים ברומו של עולם ובני אדם מזלזלין בהן (ברכ' ו:). המזלזל בנטילת ידים והמספר אחר מטתן של ת"ח (שם יט.). רבותי מפני מה אתם מזלזלין בטבילה זו (שם כב.). א"ל רבי חייא לרבי וכו' לא תזלזל בנשיאותך (חגי' ה:). לפי שזילזלה (רחל) בצדיק לפיכך אינה נכנסה עמו בקבורה (מד"ר ברא' עב). מזלזלים הן בבני השפחות וקורין להם עבדים (שם פד). כיון שראה הב"ה שהן מזלזלים בו (בפנחס) התחיל מייחסו (שם ויקר' לג). רוב אנשי זמננו זה אשר זלזלו בחכמת מצות האברים (הקד' חו"ה).—ואמר הפיטן: יוקש למישור וחטא ועון להקליע, יקר לְזִלְזֵל בכל תושיה להגליע (סליח' מנח' יוה"כ, אורח לצדקה).—ובמשמ' יעשה זול, הפחית מהמחיר: זה שאומר ב' מזלזל שני סלעים ומחצה משויין וזה שאומר מנה מעלה בדמים שתי סלעים ומחצה (רש"י ב"ב קז:).

— פע', *זֻלְזַל,—זלזלו בו: אחי בני אמי חרה אפם בי וזולזלתי בעיניהם מפני דודי אשר נתרחק וישימוני נוטרה לשמור כרמים (רשב"ם, שה"ש א ו).

— ובינ' מְזֻלְזָל: אם אדם מזולזל הוא שאינו מתבייש לרכוב בעיר (טור, מכיר' קמז).

— נתפ', *נִתְזַלְזֵל, — נעשה בזול: נתזלזלו בפחות מה שאמר (ערוך, ערך רבע). —ונִזְדַּלְזֵל, נתבזה: מיום שחרב בית המקדש שינו בושו חברים ובני חורים חפו ראשם נזדלזלו אנשי מעשה במעשיהם (מדה"ג, ויגש). ת"ח המזדלזל בפני ע"א וכו' ונמצא ש"ש מחולל על ידו (רש"י אבות ד ז). שאין דרך תלמידי חכמים להזדלזל לפני עם הארץ (רמב"ם, שכנ' ו ו). אשת חן של לוה תתמוך כבוד ולא תערב לו מפני הכבוד בל תזדלזל בב"ד (ר"מ אלשיך, משלי יא טז). ידי יודעי תורה נזדלזלו וחכמת סופרים תסרח ויראי חטא נמאסו (בו"ת חת"ס, חו"מ קפב).—*והִזְדַּלְזֵל:

חשבוהו למתהולל, וסר מרע משתולל, ויהי בעיניהם מזדולל (ספ' המוסר לר"ז בן סעד' ד, כ"י תימנ').

***זלח**[1], ממנו *זֶלַח, *זִלֵּחַ.

***זֶלַח**, ש"ז, מ"ר זְלָחִים, — דבר, בפרט בריח טוב, שמזים וזורקים בבית וכדומה: לאכל ולא לעשות ממנה זג חין[2]) ולא לעשות ממנה מלוגמא (ספרא ככר א א). אין מזלחין את הבית בכל מיני זלחין (תוספת' שבת יז ג).

***זָלַח**,—א) פ"ע, זָלַח השדה וכיוצא בזה, נמלא מים: פועלין (שהלכו) לנכש ומצאו שדהו זלהה נותן להן שכר הליכה וחזירה (ירוש' ב"מ ו י ד). — ב) יוצא, מרעיף ומניף בשמים וכדומה: רוח צפון ורוח דרום מכבדות ווזולחות[3]) כל בוסמני גן עדן ונותנים ריחם (מד"ר במד' יג).

— פִּע', *זִלֵּחַ,—שפך או זרק מים על הארץ כדי להרביץ את האדמה וכדומה, **ausgiessen, sprengen; verser, arroser; to shed, sprinkle**: אין מזלחין את הבית בכל מיני זלחין (הוספתא שבת יז ג). מותר המת בונין לו נפש על קברו או יזלח לו זלח בפני מטתו (שם שקל' א יב).—ואמר הפיטן: כליות מתפלחים, לחצים משתלחים, ועיניהם מְזֻלָּחִים, כמים המוגרים (סליח' מוס' יוה"כ, אלהי העברים).

—פֻּע', *זֻלַּח, — שולחו אותו: אם יזולח על אבר ברי יעורר עקיצה (קאנון, לוח הסמים, חכדקוקאי).

***זְלִיפָה**, ש"נ, — שה"פ מן זִלֵּף: זליפתן של כלים טמאין אוסרתן (ע"ז לו.).

זלל[4]), ממנו לפי דעת קצת זוֹלֵל, ב.*זָלַל.

א.*זָלַל[5]),— קל אינו נהוג.

—נִפע', נָזֹל, נָזֹלּוּ,— נָזֹל ההר וכדומה, נזדעזע: לוא קרעת שמים ירדת מפניך הרים נָזֹלּוּ[6]) (ישע' סג יט, ושם סד ב). — ועי' נזל.

ב.*זָלַל, — קל אינו נהוג.

— פִּע', *זִלֵּל,—כמו זִלְזֵל: בכשפיו הללו. ובקסמיו חללו יום העמיד וְזִלְּלוֹ, שמש הדמים וזלזלו (ר"ה קליר, אז קולן).

— פֻּע', *זֻלַּל: ההוללה וזוללה חוללה וכסוטה פרועת ונזורת כמו דוה ונטמאת כצרועה (סליח' יוס ז, אפס הוד).

— הִפע', *הִזְלִיל,—כמו זלזל: בושר המול ולא הִזְלִיל ומדרכיך לא סר (רסע"ג, עבודס).

***זֶלֶם**[1]), ש"ז, — בוז ודפי: ואל תבחר בכל יקר ועלם, ואל רעו בעין לעג וזלם (דיני ממונ' לרס"ג).

זלעף, ממנו זַלְעָפָה, *זִלְעֵף.

***זִלְעֵף**, פ"י, — זִלְעֵף את פלוני, פעל בו בזלעפה: קדוש כהביט לבל תופר ברית טל, זִלְעֵף רוח לילד ונפשו נטל (ר"א קליר, תפי' טל, תחת אלת). זכות עקוד מור, אץ רחמים לכמור, זִלְעֵף בשר תמור, צרור המור (יוצר ב פסח, אפיק רנן). חנמל ברד ורשפים, זִלְעֵף בעלי כשפים, קרסו כרעו כשופים, עפר ארץ שואפים (יוצר שבה"ג, תי וקים). פסח זילעף במכתב שונן, מחנה מצרים בעמוד אש וענן (מחז' ויטרי, מער' ליל אחרון פסח, ויושע).

— פֻּע', *זֻלְעַף,—שזלעפו אותו: אלהי זלעפתי עת דרשתיך, זעתי ונעתי עת כי שחרתיך, זכרתי וחלתי יום זכרתיך, זאת זכרה לי אלהי (רסג"ג, שחר' יוה"כ. ארן אספיל). שמעו עמים וברתת רופפו, אז פלילמו ברעד זֻלְעָפוּ, תפל צוחה עליהם ויחדיו יסופו (יוצר ז' פסח, ויושע אל). חלפה הדת ונפלו פגרים, וזֻלְעָפוּ וזועמו מובסים ומוגרים (סליח' תענ' אסתר, במתי מספר). וזֻלְעַפְנוּ על חטאותינו, חולחלנו על רוב פשעינו (סליח' ליוס ב, אפפונו).

זַלְעָפָה[2]), זִלְ-, ש"נ, מ"ר זַלְעָפוֹת, זִלְ-, סמי' זַלְעֲפוֹת, — חם עז, כמו של רוח קדים וכדומה, **Glut; feux violent; heat**, בהשאלה, מהרעב: עורנו

---

[1]) כך גם בארמ': זילחא דמיטרא (מגי' כח:). בסור' זלח, בערב' דַאלִח a), ענן נותן הרבה מים.

[2]) בקצת נוסח' זלפין. — [3]) בנוסח' זוחלות. וכן בילקוט שה"ש תתקפח. אך אין כאן מקום להפעל זחל ודבר ברור הוא שצ"ל ווזולחות במקום זוחלות, וכבר הגיהו כך החכמים.

[4]) בערב' ד'ל b), היה קל, לא נכבד, שפל.

[5]) בערב' זלזל c).

[6]) כבר גזר ריב"ג שגם זה מן נזל ולא זלל ודגש הלמד הוא מפני שהוא מעמד ולא להבלע הכפל. ועי' נזל.

[1]) בסור' זלם מעקל, ובהשאלה עון, אשמה. בערב' זַלַם a) שגה, טעה, והעקר ט'לם b), חמס, עריצות. ועי' ערך עלם.

[2]) לא נתברר מקור מלה זו. יש אומרים כי עקרת

a) دَالِح b) زَلّ c) زلزل

a) زَلَمَ b) ظلم

בתנור נכמרו מפני זַלְעֲפוֹת [1] רעב (איכה ה י). — זשל הרוח: ימטר על רשעים פחים אש וגפרית ורוח זִלְעָפוֹת מנת כוסם (תהל' יא ו). — ומפני כעס וחרון, בחבור עם רעדה: זַלְעָפָה אחזתני מרשעים עוזבי תורתך (שם קיט נג).

*זלף[2], ממנו *זִלּוּף, *זְלִיפָה, *זֶלֶף *זַלָּף.

*זָלַף[3], פ"ע, — כל מה שמולפים: ואין עושין אותו (את היין של תרומה) זלף (תוספתא תרומ' ט יה).

*זִלֵּף[3], פ"י, — זִלֵּף משקה מכלי וכדומה, שפך לאט לאט, טפות טפות: זולף (את הציר של זיתי חכבש) וגומר וגף כדרכו (מו"ק ב א). שלא יהיו מעכבין אותו בשעה שהוא זולף את המים (פרה ז ח). הזולף את הכור וכו' בזמן שהוא זולף בכל אחת ואחת (מהחביות) אבל אם היה זולף במחץ וכו' (טהר' י ז). זלף את המים ונמצא קדוש מלמטן (פרה ו ב). כמשמרת זו של יין שקולטת את השמרים וזולפת את היין (רש"י אבות ה טו). הזולף מים מן המעיין בידיו וברגליו ובחרסים ונתן לתוך החבית (רמב"ם פרה אדומה ו ח). — יודמעות: דמעות כתנין זולף, עוללי אשר טפחתי בעלף, איך גזו מני בחלף (קינ' לת"ב, או כהלוך). — ועומד: מי שדמעיו זולפות תמיד (רמב"ם ביאת המקדש ח ו). — ופעול: ענה זְלוּפַת בושם לפחת, חן וכבוד נמשחת, ולמלוכה נצלחת (הושע' יום ד, ענה אומה).

— פֻע', *זֻלַּף, — כמו הקל: מרחיצין את הקטן בין לפני המילה ובין לאחר המילה ומזלפין עליו ביד אבל לא בכלי (שבת יט ג). כיצד יעשה יזלף עד שהוא מגיע לספוג (פרה ו ג). פעמים שאדם הולך לכרמו לידע אם הגיעו ענבים לבצירה או לא ונוטל אשכול ענבים לסוחטו ומזלף על גבי ענבים (שבת יז.). ומזלפין מי שליא על גבי ולד כדי שתריח ריחו ותרחם עליו (שם קכח:). מזלפין עליו (על הילוד) ביד אבל לא בכלי (שם קלד:). שאדם עשוי להסתפק סאתים מים בכל יום בארבעה אמות אדם רוצה לזלף פחות מארבע שופכן (ערוב' פח.). אין מונעים לא שמן ולא חמין מעל גבי המכה בשבת ולא עוד אלא שמזלפין חמין על גבי המכה בשבת (מד"ר בראש' פ). ומותר לזלף מים על גבי הקרקע ואינו חושש שמא ישוה גומות (הרמב"ם שבת כא ג). חגבים וכבשים שמזלפין עליהן יין אסורין וכן אם היו מזלפין עליהן חומץ (הוה, מאכ' אסור' יז כד). — ועומד: ובדודורין אעפ"י שהיין מזלף עליהן מותר (ע"ז נט:). גול יגלה לפניך ישפך ויזלף, גם בפורפרך מלא גויות יגלף (סליח' מוס' יוה"כ, אלהים). — פֻע', זֻלַּף, מְזֻלָּף: מזולפת (המטה) ומליאה טפין טפין (ר"א בדרבי, חות' תכל', רענן).

א. זִמָּה[1], ש"נ, מ"ר זִמּוֹת, — כמו זָמָם, מה שאדם זומם ומתכוין לעשות, לטובה ובפרט לרעה, Vorhaben; projet; purpose, design: ימי עברו זִמֹּתַי[2] נתקו מורשי לבבי (איוב יז יא). וכלי כליו רעים הוא זמות יעץ לחבל ענוים באמרי שקר (ישע' לב ז). זמת אולת חטאת ותועבת לאדם לץ (משלי כד ט). — ואמר בן סירא: (עזרתני) משפתי זמה וטפלי שקר וחצי לשון מרמה (ב"ס גני' נא ה). — ואמר הפיטן: שקר בהעידם יזממו בפרושים, תעשה למו כְּזִמּוֹתָם להאשים (יוצר ב שבוע', אמרי כזב).

ב. זִמָּה[3], ש"נ, מ"ר זִמּוֹת, — תועבה, בפרט של זנות[4], Unzucht; fornication: ערות אשה ובתה לא תגלה את בת בנה ואת בת בתה לא תקח לגלות ערותה שארה הנה זמה הוא (ויקר' יח יז). אל תחלל את בתך להזנותה ולא תזנה הארץ ומלאה הארץ זמה (שם יט כט). ואיש אשר יקח את אשה ואת אמה זמה הוא באש ישרפו

היא זעף בהוספת ל. ועי' הערה שלקמן. — [1]) אמר מנחם: דבר הלמוד מענינו פתרונו כמו שער קטב. ע"כ. ריב"ג הזכיר מלה זו ולא פרשה. ראב"ע הסכים למנחם. אך רש"י אמר: זלעפות לשון שרפה. ובמשמעה זו פרשו כל החדשים והביאו סמך לדבר שבערב' מצויה מליצה זו, אש הרעב: נאר אלג'וע.

[2]) דומה לזלח, עי"ש.

[3]) דומה לזלח, זלח, עי"ש.

[1]) מן זמם, עי"ש. — [2]) פרשו רוב המפרשים במשמ' זמם ומחשבה אעפ"י שיש לפקפק בדבר.

[3]) לא נתברר מקור מלה זו במשמעה הזאת. קצת החכמים גזורה מן השרש הערבי ד'מ a) במשמ' גנה דבר. וי"א שנתחלפה במקום זנה. וגם זה אינו מחוור. — [4]) ופרשו בדרך דרש ואמרו: שצר (הקב"ה) צורת העובר בדמות הנואף וכו' ולפיכך נקרא זמה לפי שהן כופרים שניהם ואומרין לא עברנו עבירה והבריות אומרות אם בן זה מהו (מד"ר במד' ט).

a) ذمّ

אתו ואתהן ולא תהיה זמה בתוככם (שם כ יד). כי עשו (אנשי הגבעה במעשה הפלגש) זמה ונבלה בישראל (שופט' כ ו). זמה עשו בתוכך ערות אב גלה בך וכו' ואיש את אשת רעהו עשה תועבה ואיש את כלתו טמא בזמה (יחזק' כב ט-יא). כבוא אל אשה זונה כן באו אל אהלה ואל אהליבה אשת הזמה (שם כג מד). נאפיך ומצהלותיך זמת זנותך על גבעות בשדה (ירמ' יג כז). ותפקדי את זמת נעוריך בעשות ממצרים דדיך (יחזק' כג כא). והשבתי זמתך ממך ואת זנותך מארץ מצרים (שם כז). והשבתי זמה מן הארץ ונוסרו כל הנשים ולא תעשינה כזמתכנה (שם מח). מרבה שפחות מרבה זמה מרבה עבדים מרבה גזל (אבות ב ז). שהבטלה מביאה לידי זימה (כתוב' ה ה). נמצא בה דבר זימה או שאינה ראויה לבא בישראל יכול יהיה רשאי לקיימה (ספרי, תצא רלח). חמשה דברים צוה כנען את בניו אהבו זה את זה ואהבו את הגזל ואהבו את הזימה ושנאו את אדוניכם (פסח' קיג:). ברזילי הגלעדי שטוף בזימה היה וכל השטוף בזמה זקנה קופצת עליו (שבת קנב.). אלהיהם של אלו שונא זימה הוא (סנה' קו.). כך היו אומרים נמות הזכרים ונקח הנקבות לנשים לפי שהיו המצריים שטופים בזמה (מד"ר שמות א). אמר הקב"ה על הכל אני כובש ועל הזמה אני כועס (שם במד' ט). ואמרו בני ישראל להרגה (את דינה) שעכשיו יאמרו כל הארץ שיש בית זמה באהלי יעקב (פדר"א לח). — ואמר הפיטן: הכול טמאת שרץ, גן נעול השרץ, שתוק אסוף הפרץ, זמה ספק ארץ (יוצר שבת א חנוכ', אין צור). יהר ליץ והעמיד מסלה, טבום בחורי בזמה סלה (יוצר שבת זכור, תמימים).

*זַמָּה, ש"נ, מ"ר זמות, כנ' זמותי, — כמו א. זמה: ומה פשעי אם זמותי[1]) עברו פי ואשר המה לי לבי לא טמנתי בחבי ולא זכרתי בחפזי כי שגגת תלמיד כמוני עולה זדון (ר"ש בלוך, אגר' ליעקב ביק).

*זִמּוּם, ש"ז, — כמו ב. *זמם: ויבא האיש הביתה התיר זמומיהם (של הגמלים) (מד"ר בראש' ס).

*זִמּוּן, ש"ז, מ"ר זמונים — שה"פ מן זמן: חיה שקננה בפרדס אינה צריכה זמון (ביצ' כה.). הזמינו לבית המרחץ מהו זימון מועיל או אין זימון מועיל (נדר' ז.). ואומר לה בפני עדים כשרים תהא לי מקודשת בטבעת זו כלומר תהי לי ולא לאחרים מזומנת ומוכנת וכו' וזה הזמון שתהי מזומנת לי יהיה כדת משה (אבודרהם, ברכת אירוס' ונשואין). — וברוחניות: אך הויתם וחבורם והזמון להם צריך בזה אל ידיעה שלימה מפורשת תכלית הביאור מאת האלהים (כוזרי א עט). והם הזימונים החושיים אבל הזימונים הנפשיים והם סודות התורה למי שידעם והתחכם בהם הם מועילים מביאים הטוב ודוחים הרע (שם ה כ). — ובעניני הדת, *זמון וברכות, ברכה בזמון: ב' חבורות שהיו אוכלות בבית אחד בזמן שמקצתן רואין אלו את אלו הרי אלו מצטרפין לזמון (ברכ' ז ה). בעשרים נחלקין ובלבד שלא יהא בהן אחד שהפטיר את עצמו מן הזימון (תוספתא שם ה יט). ברכת הזימון מן התורה שנא' ואכלת ושבעת וברכת זו ברכת הזימון (שם ז-ו א). עד היכן ברכת הזמון רב נחמן אמר עד נברך (גמ' שם מו.).

*זַמּוּר, ש"ז, — שה"פ מן זמר: שדך לא תזרע וכרמך לא תזמור אין לי אלא זירוע וזימור מניין לניכוש ולעידור ולכיסוח (מו"ק ג.). מקרסמין מלשון קירסמוה נמלים והיינו זימור אלא שלשון קירסום באילן וזימור בכרם (ר"ש שבי' ב ג).

זְמוֹרָה[1]), ש"נ, מ"ר זמורים, זמורות, — א) שלהה ארכה דקה של הגפן, Weinranke; sarment; shoot of a vine: ויבאו עד נחל אשכל ויכרתו משם זמורה ואשכול ענבים אחד וישאהו במוט בשנים (במד' יג כג). על כן תטעי נטעי נעמנים וזמרת זר תזרענו (ישע' יז י). הזמורה אשר היה בעצי היער (יחזק' יה ב). כי בקקום בקקים וזמריהם שחתו (נחום ב ג). אין תוחבין זמורה של גפן לתוך האבטיח שתהא זורקת מימיה לתוכו (כלא' א ח). זמורה שהיא קשורה בטפיח ממלאין בה בשבת (שבת יז ו). ולא (נוטעין) זמורה בין שתי קורות שתיבלע ביניהן (תוספתא כלא' א י). מעשה באדם אחד מבקעת בית הורתן שנעץ ד' קונדיסין בארבע פינות השדה ומתח זמורה עליהם (ערוב' יא.). כשם שחולקין ביין כך חולקין בזמורות ובקנים (ב"מ ט א). גמל טעון פשתן או חבילי זמורות (ב"ב ב יד)

[1]) לפי הכתוב זמתי בל יעבר פי, עפ"י פרוש המפרשים. ועי' זַמֹּת.

[1]) עי' שרש זמר, והיא מלה עברית ואין לת

חבילי זמורות יטלטל (בשבת) מפני שהוא מאכל לפילין (שבת קכח.). ונקיף לה חבילי זמורות ונקלה (פסח' עה.). הביאוהו (את ר"ח בן תרדיון) וכרכוהו בס"ת והקיפוהו בחבילי זמורות והציתו בהן את האור (ע"ז יח.). הנותן מעות לבעל הכרם על השריגים ועל הזמורות לכשיכרתו וכו' צריך להפך בהן כשהם מחוברים שנמצא כקונה אילן לזמורותיו (רמב"ם מלוה ולוה ח ו). — *בת הַזְּמוֹרָה, היין: בני תבל עדנים תאכילם ויינקו בה שדי בת הַזְּמוֹרָה (ר"י חריזי, הענק ג).— ובמנהגי ע"ז בימים הקדמונים: וישבו להכעיסני והנם שלחים את הַזְּמוֹרָה[1]) אל אפם (יחזק' ח יז). -- ואמר הפיטן: הלכה ממפתן לחצר העזרה, וראתה שולחים אל אפם הזמורה, ונאמה את פני מהם אסתירה (קינ' לת"ב שכינה צועקת). קט ושן חרק, ונאצות שרק, וְזְמוֹרָה באפו הרק, וחרבו הברק, למילה פרק, וכלפי מַעלה זרק (יוצר שבת זכור, אז קולך). זכור יי' את יום זבולך, המתגאים ונואמים פה מה לך, השולחים זְמורות באף לחללך (שם, אלהים אל דמי). כח גבורתיך איפא יודע ובמה, לשולחים זמורות אף פעמים כמה וככה (סליח' יוה"כ, אפס הוד). — *בעל הַזְּמוֹרָה, פקיד במלכות רומי לפנים שהיה נושא חבילה של זמורות בידו להלקות בהן את הנדונים למלקות, Lictor: הדבר דומה לאחד שקילקל בעיר מסרו לבעל האגמו וחבשו והיה קשה מבעל האגמון מסרו לבעל הזמורה וחבשו והיה קשה מבעל הזמורה מסרו לבעל הרצועה וסטרו (ירוש' סוט' ט כד:). אין לך כל רגל ורגל שלא בא לטבריה אגמון וקטמון ובעל זמורה (שבת קמה:). משל לבעל הזמורה שהיה מהלך בחוץ והזמורה בידו אמרו אולי שהזמורה בידו לא היה מתכבד שמע המלך ואמר לו העבר הזמורה ממך וצא לחוץ וכל מי שאינו שואל בשלומך אני נוטל את ראשו (מד"ר שמות כח). —*נתן לו זמורה: משל למלך שהיו לו עבדים הרבה ורצה לעשות אחד מהן בן חורין וליתן לו הזמורה (מד"ר במד' יח). — ב) *בהשאלה, אבר הזכרות, männl. Glied; membre viril; membrum v.: זה עמלק שנתגאה על הקב"ה בחירופיו ובגידופיו ובזמורה[1]) שהיה נוטל זמורתם[2]) של ישראל וזורק כלפי מעלה ומחרף ואמר בזו בחרת (פסיק' רבתי ז).— ג) *כיחה וניעה שמוציאים מהגרון או מהאף. Auswurf; crachat; saliva: חכך בגרונו והוציא הזמורה[3]) (פסיק'

אחות בשאר הלשונות. — [1]) אמרו המפרשים החדשים כי הכונה בדבור זה למנהג הפרסים הקדמונים עובדי השמש שבשעת תפלתם להשמש היו מחזיקים בידיהם ברצמן, שהוא אגודה של ענפים, קצת דומה לאגודת שלשה המינים של היהודים בחג הסכות. וקצת החדשים פרשו זמורה זו במשמ' המשאלה אבר הזכרות, עי' לקמן, אך תמוהה השליחה לאפם. והנה בספרי (דבר' קעב) מנו פסוק זה בין הפסוקים שכנה הכתוב מפני הכבוד, ונראה שר"ל כי הכתוב בעצמו, או הנביא בעצמו אמר לאפם במקום לאפי. אך המסורה (רפא במד' וכאן) מנתה לאפם בין שמנה תקוני סופרים, ואעפ"י שכבר אמרו גדולי הרבנים שאין הכונה בתקון סופרים שהסופרים נגעו בעצם נוסח הכתוב ושנו בו איזה דבר, אלא שהסופרים פרשו שכונת המקרא היתה לא ככתיב, בכ"ז אין ספק כי המסורה נתכונה באמת שהסופרים תקנו הנוסח. ועל כל פנים בין כך ובין כך נראה, כי המעשה של שליחת זמורה היה נחשב אצלם לדבר בזוי ומתועב מאד. עד שהיה ראוי בשביל זה שיכנה הכתוב בעצמו או שהסופרים יתקנוהו. ואעפי"כ רגלים לדבר, שבעלי התלמוד בעצמם עוד לא פרשו דבור זה במשמעה הגופנית שיחסו לו אחרי כן, הואיל והם השתדלו להוכיח שהאנשים עשו מעשה זה בדרך דרש ואמרו: ממשמע שנאמר ופניהם קדמה איני יודע שאחוריהם כלפי מערב מה תלמוד לומר אחוריהם אל היכל ה' מלמד שהיו מפריעין עצמן ומתריזין עצמם כלפי מעלה וקאמר נביא מי שעשה הרעה הזאת בישראל ימות על מיטתו, ע"כ, ואלמלא היו שומעים דבר זה בגוף בהדבור שולחים הזמורה לא היו צריכים להכריח זה מלשון היתרה שבכתוב. ולא ידוע איזה מעשה מתועב שמעו בעלי התלמוד בהמלים שלחים הזמורה וכמו"כ אחריהם עד מנחם בן סרוק, שבמחברתו אנו מוצאים בפעם ראשנה שיחס את המעשה שלמדו בעלי התלמוד מן ואחוריהם קדמה להמלים שולחים הזמורה, ואמר: והנם שולחים את הזמורה אל אפם דבר דופי וקלון הוא לפרוש השוה ריח מקטרתם וכעס קרבנם וניחוחם למלאכת תופי נקבים ואחוריהם אל היכל יי' יורה על הענין, ע"כ. וכן ריב"ג בפרוש: והנם שולחים את הזמורה אל אפם ר"ל הקול היוצא מן האדם מלמטה והוא כאשר אמר עליהם ואיש מקטרתו בידו ועתר ענן הקטרת עלה דמה העתר ההוא העולה מקטרתם לריח היוצא מלמטה לבער מעשיהם ולגנות קטרתם. ע"כ. וכן רש"י: והנם שולחים אל חוטמם את ריח רע של זמורה שהם מזמרים ברוח היוצא מפי טבעת. ע"כ. וכן רד"ק: והוא עטוש מלמטה. וכן שאר המפרשים. ועפי"ז השתמשו בדבור זה במשמעה זו הסופרים. — [1]) פרשו המפרשים במשמ' אבר הזכרות, אך יש מקום לפקפק בזה. — [2]) בנדפס זכרותם בכף. — [3]) כך פרש הערוך, אבל גם כאן

דר"כ. זכור). — ד) ישלח הזמירה לאפו של פלוני, התריז [1]) : משום שדוחקות הרוחות בבטנו משלחת זמורה וכו' מיד מתחלחל ומתמלא בטנו רוח ומשלח זמורה (ערוך, ערך תרז). ויפול על הנשוך (מעקרב) שלוש זמורות כל שכן אם תהיה הנשיכה באברים השפלים (קאנון ד ו ה ג). כי לא אמרו רק לגבי שוכבת חיקו בקירוב בשר וישנה עמו בטלית א' שויעתו והבלו מעלה עשן בנגדה וזמורת זר אל אפה (שו"ת מהרי"ט, אה"ע טו). — ובמשמ' ימאס בו, בעט בו : בני תבל עדנים תאכילם ויינקו בה שדי בת הזמורה, ובסוף תחשף להם קלונה וגם תשלח לאפם הַזְּמוֹרָה (ר"י חריזי פענק ג). — ובמליצה במשמ' עשה מעשה מגנה: הסתכל בעין השכל בצחנת פסולת מאוסף, הטמון בחובך עם מימי כיסך, השולחים הזמורה אל אַפך להכעיסך (אגר' המוסר לר"ש. אלעמי). שלחו זמורה אל אפם כזמרי לעיני משה ולעיני כל העדה (מנח' קנא' לאבא מארי כ). מנתקים מוסרות האמונה דרכם בגיא שולחים את הזמורה לאפם והוסמת היא את העוברים (שם מז). עמוד על גבולך עד יתברר לך הדבר כשמש אם ישלחו הם הזמורה אל אפם (שם לו). גידי לחייך חדים כמזמרות, ושפתיך בלשון הרע מזמרות. בידך החזקה תכרות הזמורות, ולנגד אפיך תשלח הזמורות (תוכח' מוסר, עזרא הבבלי, תתפאר).

זְמְזוּם [2]), ש"ז, — קול שאון שמשמיעים קצת בע"ח בכנפיהם, כמו זבובים, יתושים, וכדומה, נהוג בדבור העברי בא"י וכבר השתמשו בו בספרות החדשה.

זִמְזֵם [2]), פ"ע, — השמיע קול זמזום. זִמְזֵם הזבוב, זִמְזֵם היתוש, נהוג בדבור העברי בא"י, והשתמשו בו בספרות החדשה.

זַמְזַם [3]), ש"ז, — מין חליל : שים על לשונך הרע זממיך, ולא תתעה אחרי קולות זַמְזַמֶּיךָ (תוכחת מוסר, עזר' הבבלי, הגאוה). תרבה לשקר עדות זוממיך, ועל במותי תרקד בְּזַמְזַמֶּיךָ (שם יד).

יש מקום לפקפק. — [1]) עי' למעלה הערה להכתוב והנם שלחים הזמורה.

[2]) הברה מחקה הקול, וכן בערב' זמזם a), וי"ם כי העם זמזמים שבמקרא נקרא כך על שם קול דבורם הזר.

[3]) בארמ' : קלא דזמזומי (עירו' קד.), ופרש הערוך חליל.

a) زمزم

א. זָמִיר, ש"ז, — הזמן שבו זומרים וכוסחים את הגפנים : Schneiteln; émondage; pruning of vines : כי הנה הסתו עבר הגשם חלף הלך לו הנצנים נראו בארץ עת הַזָּמִיר [1]) הגיע וקול התור נשמע בארצנו (שה"ש ב יא-יב).

ב. זָמִיר, ש"ז, סמי' זְמִיר, מ"ר זְמִירִים, — א) קול זמרה, Gesang ; chant ; song : כחרב בציון שאון זרים תכניע חרב בצל עב זְמִיר עריצים יענה (ישע' כה ה). — ואמר המשורר : בינות ערוגות שב ימי ניסן, עת יעלה נִצָּן ורם ניסן, ועלוז עלי זְמִיר לקול אמיר, גם שיש להוד הציץ והסנסן (ר"י חריזי, תחכמ' ה). לשבת בין מעיינות המים תחת צללי האילנות לשמוע זמיר העופות ושריקות רינונם (רש"ט פלקירא, לרי היגון ט). ויהי כשמוע בעל הגן את הצפור שמח מאד עד כי חדל לספור וחשב כי מצא מציאה גדולה וחמל עליו חמלה וישמר את השבועה לבלתי יהרגהו ויעמד בבריתו וישלחה ויעף הצפור בקול זמיר ויעל לו בראש אמיר (בן המלך והנזיר כ). חמסי על זמן בוגד יצודד בני מוסר ויפילם במשמר, וימשילם לצפור בהטיבו זמיריו יתנו אותו במשמר (שם ה). לכו נא זמירי לבית הצביה, ועל כל שפאים תלו נא תלונה (עמנואל מחב' ג). בתי זמירך הזמן זהב יצף (ר"י פרנכים. הקד' מתק שפת'). טרם יצרך אל בבטן אמך בך משמי קדשו זמיר הופיע (שם). ואומרה הם זמירי למה תחלל חלילי, חדל להשכיל להטיב חדלי ומי לי לגאלי (שיר התלונה לר"ש כונפיד). המולת עלה נדף מרוח צח הנושב בין העפאים זמיר צפרים ושריקות העדרים (א' מפו, אה"ל ד). וכמו השחר עלה בא הרוח ויגע בנבל ויתריו המו, ובעינים דלו למקור אור זרוח ישב המזמר וזמיריו זרמו (יל"ג, אדו"מ יב). — ואמר הפיטן : קול תור בארצינו נשמע עת הזמירים הגיעו. בבכי שרפים ובדמע חשמל והיות הזיעו (רני ושמחי. פיוט, סיני מאור). — ב) ישם עוף מנעים זמר : ואמנם הזמיר בעל הלשונות ובעל הנגינות הוא זה העומד על ענף האילן קטן הגוף קל התנועה טוב הנגון (אגר' בע"ח, ר' קלוני' כ ז). ויקם אז נגיד העופות הבלתי דורסים והוא הזמיר ויאמר אמת הדבר כמו שאמרת אתה האדם (שם ה יא). וכן יעשו העופות הדורסים והסנוניות והזמירים וזולתם יאכלו הארבה והדומים להם (שם ג יב). מרורת

[1]) י"ם זמיר זה במשמ' ב.זמיר שלקמן.

הזמן תמתיק זמירי, ומסגרו יבשם קול זמירי[1]) (ר"א בדלשי, תות"כ, חרב מתהפכת). יהיה נא הסוס לשופט אמר העורב אל הזמיר ויוכח ברוח מבינתו מי מאתנו מטיב נגן (דביר לרמח"ג, מטיב נגן). הצרעה אמרה לשכנה הַזָּמִיר, רב לך שבת בטל על ראש האמיר (יל"ג, הזמיר והצרעה). — *זמיר המים, *זמיר החומה: זמיר המים דומה בדרכי חיתו אל אדום הלוע לועו ובטנו כמראה תכלת יפה (תוה"א לביגהק, מערכ' העוף קמה). זמיר החומה מראה גַבו ובטנו אמוץ חוהו שחור ועל כנפיו שני טלואִים לבנים משכנו בערים וכפרים על החומות הגבוהות אשר משם ישמיענו את קולו הנעים (שם קמו).

א.*זְמִירָה, ש"נ, מ"ר זְמִירוֹת, — שה"פ מן זָמַר את הענבים: הכל היה בכלל זריעה יצאת זמירה להחמיר (ירוש' כלא' ת לא נ). כרמים שלכם זמירה וחרישה שלהם מגיע בר"ח ניסן (תשו' גא' מו"מ פו).

ב.*זְמִירָה, ש"נ, מ"ר זְמִירוֹת, — כמו זִמְרָה: מפני מה נענש דוד מפני שקרא לדברי תורה זמירות וכו' אמר לו הקב"ה דברי תורה שכתוב בהן התעיף עיניך בו ואיננו אתה קורא אותן זמירות הריני מכשילך בדבר שאפילו תינוקות של בית רבן יודעין אותו (סוט' לה.). הגיע זמן שתעשי זמירות להקדוש ברוך הוא (מד"ר בה"ש, הגלנים). —ואמר המליץ: יסרוני כליותי לנטוש זמירות הידידים והרעים, ולבלם פי מלגנות הכילי אשר כליו רעים (רש"ע פלקיירא, המבקש). — וביחוד מזמורי התהלים שקוראים בתחלת התפלה: ויש מקומות שנהגו לקרות הלל הגדול בשבתות קודם פסוקי הזמירות (רמב"ס, סד' תפל'). — והפיוטים שאחרי המזמורים: ולפי דרכנו למדנו שהמוסיפים בפיוטים וזמירות אינן נוהגין כשורה (רמב"ן, חדושי ברכ' מט.). ור' אלעזר בן צמח ראש הסדר והוא מיוחס עד שמואל הנביא והוא ואחיו יודעין לנגן הזמירות כמו שהיו המשוררים נוגנים בזמן שבית המקדש קיים (מסע' ר' בנימין, דר' גרינהוט 55). זמירות קדוש יום עלי כוס מזכירים (מחזו' ויטרי תלה).

[1]) והעיר שם שד"ל: זמירי הראשון ענינו שיר וזמר והשני שם צפור בעל קול ערב, כמו עת הזמיר הגיע לדעת קצת, וכן מצאתי בכ"י זה בשיר על האביב לר' שלמה בונפיד והתור והזמיר ישירון בראש אמיר וגם בספר בעלי חיים נזכר עוף ששמו זמיר.

א.זמם, ממנו א.זִמָּה, *זַמָּה, *זִמּוּם, א.זָמָם, א.זָמַם, *הַזָמָה, מְזִמָּה.

א.זָמָם, ש"ז, מ"ר זְמָמִים, — מה שהאדם זָמַם לעשות, Plan, Anschlag; projet, plan; project, purpose: אל תתן יי' מאויי רשע זְמָמוֹ אל תפק (תהל' קמ ט). — ואמר הפלסוף: והחושית הנפשיים אשר הם הזכרון והמחשבה והרעיון והזמם וההכרה (חו"ה, היחוד י). — ואמר המשורר: וגלי ים זוממי סוערים כי עליהם עברה רוח קנאות הבאתים בין גדודי מלחמות בין ורצו כצבאות בין צבאות (ר"י הלוי, לב הכל). —ואמר בפיוטו: מרדתי וזממי אֹר, המה היו במורדי אור (הוש, ודוי, רבש"ע, אגר' שד"ל 520). —ובמשמ' *עדות שקר, falsches Zeugnis; faux témoignage; false testimony: בגניבתו ולא בכפילו בגניבתו ולא בזוממו (קדוש' יח. ומכ' ב:).

ב.*זמם[1]), ממנו ב.*זָמָם, ב.*זָמַם.

ב.*זָמָם[2]), ש"ז, מ"ר זְמָמִים, — מחסום לפי בע"ח, שלא יזיקו וכדומה, Maulkorb; muselière, muzzle, ובהשאלה: אמר לפניו רבונו של עולם עשה לו זמם לעשו הרשע כדי שלא תהא לו נחת רוח שלימה ומה זמם עשה לו הקב"ה לעשו אמר רב חמא בר חנינא אלו בני ברבריאה וכו' שאדומיים מתייראין מהם (מד"ר בראש' עה). אם חשבת בלבך דבר מצוה לעשות ולא עשית נוח לך ליתן זמם על פיך ולא לפסוק (שם פא). ואני בוטח ברחמי הנותן לאדם לשון למודים כי אנכי לבדי אלכוד להם כל המעברות ואתן הזמם בפיהם וההטם באפם (ר' הלל, מכת' ע"ד ספרי הרמב"ם). — ומ"ר: שים על לשונך הרע זְמָמֶיךָ, ולא תתעה אחרי קולות זמזיך (תוכח' מוסר, עזר' הבבלי, הגאוה). — ובמשמ' העקרית: ואומר הר' רבי ברוך שאסור להניח זמם בחוטמו של עגל כמו שרגילין לעשות ויש בו יתידות דקות שלא יינק הפרה בשדה (סמ"ג, לאוין סה). בחוטם (פרושו) זמם של ברזל ונוקבים חוטמו ומכניסים אותו בתוכו (ר"נ שבת כד.).

[1]) בערב' זמ a) משמש במשמ' קשר, הדק, הסם.

[2]) בערב' זמאם b), מתג ורסן. בארמ' זממא: קיטרא דזממא (שבת קיא:). ויפתח הגמלים ת"י: ושרי זממי גמליא.

a) زمّ b) زمام

א. **זָמַם**¹) פ"ע, עב' זָמַם, זָמְמָה, זָמְמוּ, זֹמֵם, זָמַמְתִּי גם זַמֹּתִי, עת' יָזֹם, יָזֹמֵם, — א) חשב מחשבות לעשות דבר מה, ועל הרוב בכונה להרע, sinnen, Böses planen; méditer, faire des projets; to meditate, plan : ועשיתם לו (לעד השקר) כאשר זָמַם לעשות לאחיו (דבר' יט יט). אל חומת בבל שאו נס החזיקו המשמר הקימו שמרים הכינו הארבים כי גם זָמַם יי׳ גם עשה את אשר דבר אל ישבי בבל (ירמ' נא יב). וישובו ויאמרו כאשר זָמַם יי׳ צבאות לעשות לנו כדרכינו וכמעללינו כן עשה אתנו (זכר' א ו). עשה יי׳ אשר זָמָם בצע אמרתו אשר צוה מימי קדם הרס ולא חמל (איכ' ב יז). כי כה אמר יי׳ צבאות כאשר זָמַמְתִּי להרע לכם בהקציף אבתיכם אתי אמר יי׳ צבאות ולא נחמתי כן שבתי זָמַמְתִּי בימים האלה להטיב את ירושלם ואת בית יהודה אל תיראו (זכר' ח יד-יה). זֹמֵם רשע לצדיק וחרק עליו שניו (תהל' לז יב). כי שמעתי דבת רבים מגור מסביב בהוסדם יחד עלי לקחת נפשי זָמָמוּ (שם לא יד). זממתי להיטיב ולא אהפך כי אמצאנה, חשקה נפשי בה ופני לא אהפך ממנה (ב"ס גני' נא יח-יט). וכאשר זממתי לעשות מה שהסכמתי עלי מחבור הספר הזה ראיתי כי אין איש כמוני ראוי לחבר חבור כמוהו (הקד' תו"ס). — והשתמשו בו גם בספרות המאוחרת קצת בדרך הכפולים: אי כה זָם והרג מצרי בגן בקדש, ויפן כה וכה חתם בעדת קדש (ר"א קליר, קינ' לת"ב, אי כה). זָם והכין עץ, תקוע חג דת עץ (קרוב' לפורים, אותו מכהלת). זָם אנכי וקרא אלהי כל יצירה, חפוץ בהוקה טהרה לא תעבוד כל צורה (סמא"ל, פומ' לש"ת, אל עליון). —וענר זַמֹּתִי : על זאת תאבל הארץ וקדרו השמים ממעל על כי דברתי זַמֹּתִי ולא נחמתי ולא אשוב ממנה (ירמ' ד כח). אם נבלת בהתנשא ואם זַמּוֹתָ²) יד לפה (משלי ל לב). וכבר זמותי לשום עליו מה שמצאתי מן הנפרדות האל השניות הנדגשות בבא הא הנקבה עליהן וכו' (הקד' הסרס' לריב"ג). — ואמר הפיטן : חשבתי עדן עדנים, עיני כלות לזומנים, לפי רוב השנים, זַמּוֹתִי לקץ זה אין חקר, אך לעת ערב יהיה בקר (יוצר שבת ד לחה"ס, אלהי).—ועת' יָזֹם, מ"ר יָזֹמּוּ, ובהקלת הדגש יָזְמוּ: ועתה לא יבצר מהם כל אשר יָזְמוּ¹) לעשות (ברא' יא ו). — ב) *זָמַם הָעֵד, העיד עדות שקר : כיצד העדים נעשין זוממין מעידין אנו באיש פלוני שהוא בן גרושה או בן חלוצה אין אומרים יעשה זה בן גרושה או בן חלוצה תחתיו אלא לוקה מ' (מכות א א). אין העדים נעשים זוממין עד שיזומו את עצמן (שם ד). אם נמצאת אחת מהן זוממת הוא והן נהרגין (שם ט). (נמצא) אחד מן האחרונים זומם בטלה עדות שניה אחד מן הראשונים זומם בטלה כל העדות (כ"ק ז ג). עד זומם פסול מכל עדיות שבתורה (תוספתא מכות א יא). אלו הן הנחנקין המכה אביו ואמו וכו' והבא על אשת איש וזוממי בת כהן ובועלה (סנה' יא א). עדים זוממין שבאו אחרים והזימו זוממין פטורין (תוספתא מכות א י). שוטרי הרבים והנידון והעדים וזוממיהן וזוממי זוממיהן עומדים משורה החיצונה ולעם (שם סנה' ח ב). לפי שמצינו בכל עונשים שבתורה שוה מיתת איש למיתת אשה וזוממיהם כיוצא בהם וכו' אבל זוממיה (של בת כהן) לא שמענו מה יעשה להם (ספרי שופט' קצ). — ועת' יזום: מה שלשה מזימין את השנים אף השנים יזומו את השלשה (מכות א ז).

— נפע', *נִזּוֹם, יִזּוֹם — נעשה זומם, הוברר שעדותו עדות שקר : אין העדים נעשים זוממין עד שיזומו את עצמן (מכות א ד). אין עד זומם משלם ממון עד שיזומו שניהם (גמ' שם ג.)—ומ"ר יִנָּזְמִים, במקום נזומים : ומה שמתחייבים הניזמים אינו אלא קנס לפיכך אין משלמים על פי עצמם (טור עדות לח). והם הניזומין נהרגין שהרי הוזמו (רע"ב מכות א ט).

— הפע', *הֵזִים את העד, — הוכיח שהוא זומם : באו אחרים והזימום ואפילו מאה כולם יהרגו (מכות א ה). שלשה מזימין את השנים (שם ז). מעידין אנו באיש פלוני שהרג את הנפש ובאו אחרים והזימום הנידון כשר (תוספתא שם א י). שהביא הבעל עדים שזינתה והביא האב עדים והזימום

¹) בערב' זַנּ a), ט'נ b) חשב, דן, דִּמָּה. — ²) אין המליצה מתבארת יפה, ולכן סוברים החדשים כי הכתוב משובש.— ¹) החליטו החדשים כי הוא עתיד מן זמם במקום יָזֹמּוּ בהקלת הדגש. אך הקדמונים ראו בו עבר מן יזם. ת"א: דחשיבו. ריב"ג קבע שרש מיוחד יזם. וכן ראב"ע : ומלת יזמו כמו זממו והם שני שרשים. — ועי' ערך יָזַם.

a) زَنَّ ظَنَّ

לעידי הבעל (סנה' ח:). וכל עדות שאי אתה יכול להזימה לא שמה עדות (שם מא.).

— הִפע' *הוּזַם, הוּזְמוּ: עד זומם פסול מכל עדיות שבתורה וכו' בזמן שהוזם לעדות נפשות אבל לא הוזם אלא לעדות ממון אינו פסול אלא לאותה עדות בלבד (תוספתא מכות א יא). הוזם בדיני ממונות כשר לדיני נפשות (סיה' כז:). פלוני בא על נערה המאורסה והוזמו נהרגין ואין משלמין ממון (בא על) בתו של פלוני והוזמו נהרגין ומשלמין ממון (שם י.). כי שכרו עידי שקר נגד הכת העלובה והעידו עליהם עדיות רבות ורעות לפני שופטי הארץ והוזמו ובכן נדונו בקציצת לשונות (ר' הלל, מכת' ע"ד ספרי הרמב"ם). באומר העדנו והוזמנו בב"ד פלוני והייבנו ממון (מכות ג.).—'ועת' כדרך השלמים: קמים להעד חמס ולא בושים, רוחם יוציאו כסילים אנושים, שקר בהעידם יְזֻמְּמוּ בפרושים (יולר ב שבוע', אמרי כזב).

— פִע', *זִמֵּם, מְזֻמָּם, מְזוּמָּם: אם היה יודע שהוא מזומם אומר תהא מיתתי כפרה על כל עונותי חוץ מעון זה (סנה' ו ב). כשתמצי לומר זומם מזומם ואפילו הם מאה (ספרי שופט' קל).

— פִע', *זִמֵּם, — כמו הֵזִים: דיני ממונות הקלים שלשה מזממים את השנים (ירוש' מכות א לא:). דיני נפשות החמורים שנים מזמין את השלשה שלשה אינן מזמים את השנים (שם).

—נִתפ', *נִזְדַּמֵּם, — כמו הוּזַם: עדים שנזדממו וחזרו ונשתקרו (ירוש' מכות א לא.). אם ניזדממו אחריך דברים (שים) יד לפה (מד"ר כרא' פא).

ב.*זָמַם[1]), פ"י,— זָמַם את הגמל וכדומה, שם עליו זְמָם: תולה כפיפות בצוארי בהמה ונותן לתוכן מאותו המין נמצא לא זומם את הבהמה ולא מאכיל את התרומה (תרומ' ט ג). שאנו צריכים למחות בידכם שאתם זוממין את הבהמה (פסיק' רבתי ג). — ובמליצה: כל המנבל עצמו על דברי תורה סופו להתנשא ואם זמם יד לפה (ברכ' סג:). — ופָעוּל זָמוּם, זְמוּמָה, זְמוּמִים: בהמתו של אבינו אברהם היתה יוצאה זמומה ובהמתו של לוט לא היתה יוצאת זמומה (מד"ר כרא' מא). למה אתם משיאים ללוט שם רע ומוציאים בהמתו שלא זמומה (פסיק' רבתי ג). גמליו של אברהם אבינו היו ניכרים בכל מקום שהיו יוצאים יוצאים זמומים (מד"ר כרא' נט).

— הָפע', יְהוּזַם: בלע פלג לשונם וְיוּזְמְמוּ, הרום שנימו בפימו וְידממו (יולר יוה"כ, אדכרה).

ג.*זָמַם[1]), פ"ע, —התהלך הנה והנה מבלי מצוא מקום מחסה לו, herumstreifen; rôder; tramp about: נשמתן של צדיקים גנוזות תחת כסא הכבוד שנאמר והיתה נפש אדוני צרורה בצרור החיים ושל רשעים זוממות[2]) והולכות (שבת קנב:). לאחד שנטל את האבן ונתנה לתוך כף הקלע אע"פ שהופכה ממקום למקום אינה יודעת על מי שתסמוך כך נשמתן של רשעים זוממות והולכות ושוטטות בעולם ואינן יודעות על מי נסמכו (אדר"נ, הוספ' א לנוסח' ב ט). ודנה את הדין לאויבי דוד להיות נשמותיהם זוממות והולכות בתוך כף הקלע ובהכרח ידמו כאבן (אמר' טהורות, אס כל חי ב א).

זמן, ממנו זְמָן, *זִמֵּן, *זִמּוּן, *זְמַנִּי, *הַזְמָנָה, *הִזְדַּמְּנוּת.

זְמָן, ש"ז, כנ' זְמַנָּם, מ"ר זְמַנִּים, — א) עת ושעה קצובה שיקרה בו דבר מן הדברים, bestimmte Zeit; temps propre; stated time: ויאמר לי המלך וכו' עד מתי יהיה מהלכך ומתי תשוב וייטב לפני המלך וישלחני ואתנה לו זְמָן (נחמ' ב ו). לכל זְמָן ועת לכל חפץ תחת השמים (קהל' ג א). קימו וקִבְּלֻ היהודים וכו' להיות עשים את שני הימים האלה ככתבם וְכִזְמַנָּם בכל שנה ושנה (אסת' ט כז). לקים את ימי הפרים האלה בִּזְמַנֵּיהֶם כאשר קים עליהם מרדכי היהודי ואסתר המלכה (שם לא). היה קורא בתורה והגיע זמן המקרא (ברכ' ב א). וכל מצות עשה שהזמן גרמה אנשים חייבים ונשים פטורות וכל מצות עשה שלא הזמן גרמה אחד אנשים ואחד נשים חייבים וכל מצות לא תעשה בין שהזמן גרמה בין שלא הזמן גרמה אחד אנשים ואחד נשים חייבין (קדוש' א ז). נתנו לו זמן לקוץ את האילן ולסתור את הכותל (ב"מ י ד). תורין שלא הגיע זמנן ובני יונה שעבר זמנן (זבח' יד ב). ויקח בידו כפות תמרים אשר כרתו בזמן ידוע (יוסיפון ו). היה מקריב זבחים בירושלם אומר ברוך שהגיענו לזמן הזה וכו' ברוך שהחינו והגיענו

---

4) עי' הערה להשרש ב.זמם.

1) לא נתברר מקור פעל זה, ועי' הערה לקמן.— 2) רש"י פרש חבושות בבית הסהר, מלשון זמם, אבל פרוש זה סותר להפעל והולכות שאחרי זוממות. אך לפי הענין אין ספק בדבר כי הכונה בזוממות כמפורש בפנים, אעפ"י שלא נתברר לי מקורו.

לזמן הזה (תוספתא ברכ׳ ה כב). על הנסים וכו׳ שעשית לאבותינו בימים ההם בזמן הזה (תפי׳ לחנוכ׳ ופורים). אמרו רבותינו בזמן שהאשה מיוחדת עם בעלה והיא משמש, עמו ולבה לאיש אחר שראתה בדרך אין לך ניאוף גדול מזה (מד״ר במד׳ ע).—ובמשמ׳ עונה, מדת זמן שבו יקרה דבר מהדברים, זמן הגשמים וכדומה, saison: אין גוזרין יותר משלש עשרה תעניות על הציבור וכו׳ לא מן השם הוא זה אלא מפני שיצא זמנה של רביעה (תענ׳ יד:). — ובמשמ׳ *התמדה של כמות שעות או ימים או חדשים או שנים, time ; Zeit ; temps : הרי זה גיטך כל זמן שאעבור מכנגד פניך שלשים יום (גיט׳ ז ז). כל זמן שמביא ראיה סותר את הדין (סנה׳ ג ח). שכל זמן שהרשעים בעולם חרון אף בעולם נאבדו רשעים מן העולם נסתלק חרון אף מן העולם (שם י ו). עד מתי מותר לזבל כל זמן שמותר לחרוש מותר לזבל (תוספתא שבי׳ א ד). זה הכלל כל זמן ששוטה הרי הוא כשוטה לכל דבר (שם תרומ׳ א ג). כל זמן שאתה מרחם על הבריות מרחמים עליך מן השמים (ספרי ראה לו).— *בזמן שֶׁ, ברגע שנעשה דבר: בזמן שכהן גדול נכנס להשתחות שלשה אוחזין בו אחד בימינו ואחד בשמאלו ואחד באבנים טובות (תמיד ז א). — *בזמן הזה, בימינו, בדורנו, בזמננו: אימתי בזמן שהשנים כתיקנן וישראל שרוין על אדמתן אבל בזמן הזה הכל לפי השנים הכל לפי המקומות הכל לפי הזמן (תענ׳ יד:). — *בזמנו, בזמן הקבוע לדבר, חוץ לזמנו, חוץ לזמן הקבוע: הפסח בזמנו והחטאת בכל זמן (זבח׳ א א). כל השוחט והמקבל וכו׳ חוץ לזמנו פגול (שם ב ג). — *לזמן, כשבא הזמן הקבוע: ראובן היה סוחר עם שמעון ורגיל אצלו במקח וממכר והפקיד אצלו פקדון ולזמן תבע פקדונו (שו״ת הרי״ף פ). — והזמן בגדר הפלסופיה: ואחר כן המציא כל אלה הנמצאות כפי מה שהם כרצונו וחפצו לא מדבר ישהזמן עצמו גם כן מכלל הנבראים כי הזמן נמשך אחר התנועה והתנועה מקרה במתנועע והמתנועע ההוא בעצמו אשר הזמן נמשך אחר תנועתו מחודש (מו״נ ב יג). הזמן בכללות תוכל לציירו כמו שציירוהו הקדמונים זקן בעל כנפים ועל ראשו שעה של חול ובידו מגל גדול (א׳ מודינא, לב האריה ג ז). ואמנם הזמן שהוא מקרה נמשך מהתנועה הוא מכלל המציאות (מנח׳ קנא׳ לר״י מפיסא 96). ושיהיה הזמן מחובר מעתות וכו׳ ויתחייב ג״כ שיהיה עתה דבק לעתה (ר״ח קרשקש, אור ה׳ ג א ג).—ואמר החכם: הזמן יקר שבנמצאות (הקד׳ שלטי הגבור׳ על הרי״ף). אין אבוד כאבוד הזמן ואין עניות כעניות השכל (ר״ש אלמוליו, יד לשון). — ואמר המליץ: הן כזמן רופא אין אל כל פגע, אף אין כמו תוחלת מזור לכל מכה חלי ונגע (רמח״ל, ליבר׳ תהל׳ה).— ובמשמ׳ חליפות הזמנים לפי השתנות הירח: ממנו (מהירח) מועד וזמני חוק (ב״ס גני׳ מג ז). —וזמן רשום על שטר וכדומה, איזה יום בשבוע, לחדש, ומספר חשבון השנים, Date: יש עליו (על הגט) עדים ואין בו זמן יש בו זמן ואין בו אלא עד אחד (יבמ׳ ג ח). זמנו של שטר מוכיח עליו (גיט׳ עב.). -- *פרע לִזְמַנִּים, שלם חובו לא בבת אחת אלא בזמנים קבועים: ונשאר פרעון אחד אשר לא הגיע זמנו עדיין לפרוע כנהוג בינינו שמשתעבדים פוסקי הנדן לפרוע לזמנים (שו״ת מהר״י קולון פב). — *בִּזְמַן, במשמ׳ אִם, באופן, בתנאי, wenn mit der Bedingung ; si, à la condition ; if ; when, in the case of : הרואה את הים הגדול אומר ברוך שעשה את הים הגדול בזמן שרואהו לפרקים (ברכ׳ ט א). המקבל שדה לקצור אסור בלקט שבחה ופאה ומעשר עני א״ר יהודה אימתי בזמן שקבל ממנו למחצה לשליש ולרביע אבל אם אמר לו שליש מה שאתה קוצר שלך מותר בלקט ובשבחה ובפאה (פאה ה ה). עיסת הכלבים בזמן שהרועים אוכלין ממנה חייבת בחלה וכו׳ אם אין הרועים אוכלין ממנה אינה חייבת בחלה (חלה א ח). שתי נשים שעשו שני קבים ונגעו זה בזה אפילו הם ממין אחד פטורין ובזמן שהם של אשה אחת מין במינו חייב ושלא במינו פטור (שם ד א). פקק החלון בזמן שהוא קשור ותלוי פוקקים בו ואם לאו אין פוקקין בו (שבת יז ז). והאשה מדדה את בנה אמר רבי יהודה אימתי בזמן שהוא נוטל אחת ומניח אחת אבל אם היה גורר אסור (שם יח ב). נתנו (את עירובו) בראש הקנה או בראש הקונדוס בזמן שהוא תלוש ונעוץ אפילו גבוהה מאה אמה הרי זה עירוב (ערוב׳ ג ג). והבעילה בזמן שהיא בתחלה אין אחריה כלום באמצע ובסוף יש אחריה כלום (יבמ׳ ה ו). המדיר את אשתו שלא תלך לבית אביה בזמן שהוא עמה בעיר חדש אחד יקיים שנים יוציא ויתן כתובתה ובזמן שהוא בעיר אחרת רגל אחד יקיים

(כתוב׳ ז ד). מי שמת והניח בנים ובנות **בזמן** שהנכסים מרובין הבנים יורשין והבנות נזונות ובנכסים מועטים הבנות יזונו והבנים יחזרו על הפתחים (שם יג ג). הלוקח מסיקריקון נותן לבעלים רביע אימתי **בזמן** שאין בידן ליקח אבל יש בידן ליקח הן קודמין לכל אדם (גיט׳ ה ו). המגרש את אשתו ולנה עמו בפונדקי בש״א אינה צריכה הימנו גט שני ובה״א צריכה הימנו גט שני אימתי **בזמן** שנתגרשה מן הנשואין ומודים בנתגרשה מן האירוסין שאינה צריכה הימנו גט שני מפני שאין לבו גס בה (שם ח ט). רש״א אף איש אחד מתייחד עם ב׳ נשים **בזמן** שאשתו עמו (קדוש׳ ד יב). זה פוסל דייניו של זה וזה פוסל דייניו של זה דברי ר׳ מאיר וחכ״א אימתי **בזמן** שמביא עליהן ראיה שהן קרובין או פסולין אבל אם היו כשרין או מומחין אינו יכול לפוסלן (סנה׳ ג א). אמר רבי יהודה אימתי (סוחרי שביעית פסולין לעדות) **בזמן** שאין להן אומנות אלא הוא אבל יש להן אומנות שלא הוא כשרין (שם ג). רבי יהודה אומר מותר למכור לו תרנגול לבן בין התרנגולים **ובזמן** שהוא בפ״ע קוטע את אצבעו ומוכרו לו (ע״ז א ה). כהן קודם ללוי לוי לישראל וכו׳ אימתי **בזמן** שכלן שוין אבל אם היה ממזר ת״ח וכהן גדול עם הארץ ממזר ת״ח קודם לכהן גדול עם הארץ (הור׳ ג ח). לא הקריבו כבש בבקר יקריבו בין הערבים אמר רבי שמעון אימתי **בזמן** שהיו אנוסין או שוגגין אבל אם היו מזידין ולא הקריבו כבש בבקר לא יקריבו בין הערבים (מנח׳ ד ד). קוצר לשחת ומאכיל לבהמה א״ר יהודה אימתי **בזמן** שהתחיל עד שלא הביאה שליש (שם י ח). במה דברים אמורים (שצריך בסכין השחיטה מלוא הצואר) **בזמן** שהוליך ולא הביא או הביא ולא הוליך אבל אם הוליך והביא אפילו כל שהוא (חול׳ ב ג). כסוי הלפס **בזמן** שהוא נקוב ויש לו חדוד טהור אם אינו נקוב ואין לו חדוד טמא (כלים ב ה). כירת הטבחים **בזמן** שהוא נותן אבן בצד אבן נטמאת אחת מהן לא נטמאו כלן (שם ו ב). שלשלת של סיטונות טמאה של בעלי בתים טהורה אמר רבי יוסי אימתי **בזמן** שהוא מפחח אחד אבל אם היו שנים או שקשר חלזון בראשה טמאה (שם יב א). מוכני שלה (של השידה) **בזמן** שהיא נשמטת אינה חבור לה וכו׳ ואין גוררין אותה בשבת **בזמן** שיש בתוכה מעות (שם יח ב). חץ שהוא תחוב באדם **בזמן** שהוא נראה חוצץ ואם אינו נראה טובל ואוכל בתרומות (מקוא׳ י ח). האביק שבמרחץ **בזמן** שהוא באמצע פוסל מן הצד אינו פוסל (שם ו י). כיזה צד סדר היסב **בזמן** שהן שתי מטות גדול מיסב בראש של ראשונה והשני לו למטה הימנו **ובזמן** שהן שלש מיטות גדול מיסב בראשו של אמצעית (תוספתא ברכ׳ ה ה). צמר הגמלים והרחלים אסור במה דברים אמורים **בזמן** שהביא פשתן וטרף עמהם (שם כלא׳ ה יב). אמר רבי יודן אימתי **בזמן** שהתחיל עד שלא הביא שליש אבל אם הביא שליש אסור לקצור (ירוש׳ פאה ב א). איסקופה משמשת ב׳ רשויות **בזמן** שהפתח פתוח כלפנים פתח נעול כלחוץ (שבת ו.). ואין גוררין אותה (את המוכני) בשבת **בזמן** שיש עליה מעות (שם מו.). מצא שטר שיחרור בשוק **בזמן** שהרב מודה יחזיר לעבד אין הרב מודה לא יחזיר לא לזה ולא לזה (ב״מ יט.). המוכר את הבית וכו׳ **בזמן** שאמר לו הוא וכל מה שבתוכו הרי כולן מכורין (ב״ב סה:). — וכל **זמן** במשמעה זו: והיכי דמי צואה כחרס אמר רבה בב״ח א״ר יוחנן **כל זמן** שזורקה ואינה נפרכת (ברכ׳ כה.). — ג) ^מסבות והסתבכות הדברים והמעשים שנדמה שאין סבותיהן גלויות וכמו כח נסתר מסדר אותן, **Schicksal ; destinée ; destiny :** וכל שכן לאיש כמוני אשר **הזמן** הכשילני ומדעתי הטרידני (מנח׳ סקרא׳, לקו״ק נספח׳ 48). רעי התתאונן ותדוה על זה **הזמן** כי השקך רעל (ר״ש הנגיד, רעי׳ לכל זמן ולכל נדוד קץ ושפה, אך אין לנודי קץ וקצה עד אסיפה, ולתחלואים יש תרופה, אך לחליו **מהזמן** המר והרע אין תרופה (הוא, לכל זמן). בואי לגנתי ושושנים ריחם כרית מר דרור בצרו, ושתו עלי ציצים וקול סיסים לשיר עלי טוב **הזמן** חברו (הוא, הנס. ימי הקור). אבל ידע **זמן** רע כי בזותיו וכי אמאס תנואותיו בעודי. ואם עלי במלכדתו יסובב, בצורי אלכדנו תוך מצודי ואם יכין בני קשתו אפלח בחצי לב **זמן** פלח כבדי (הוא, עלה אלי). **זמן** בוגד! עלי מה זה ולמה אלי אחי תאב וצמא (הוא, זמן בוגד). **זמן** בוגד אסרני בפידו, עד אחי המירני בבגדו (רשב״ג, שירי שלמה ד). ואתי **הזמן** הטוב והוא ידעני אבל כי ביגונים. ולא ידעו ילדיו כי לבבי מאד חזק והיה לאבנים (שם ט). אפפוני הדפוני מצוקים, וחצי **הזמן** נגדי נבונים, ויורוני בנות ימים כאלו אני שערה והם קלעו

אבנים (שם). ואיכה לא אייסר מעלליו, ועלי לא עלי אחר חמסו, וילך הזמן אחרי פעמיו, כאלו שבלול הולך בתמסו (שם ח). ושם תבל בידי כוס יגונים ועלי הפקדה למצות שמריו, והפקיד הזמן כל עצבותיו בנפשי כי אני נפש הגריו (שם יב). ופגש קדקדי בענן תלאות ועלי סחפו גשמי מטריו, ופתן הזמן נשך עקבי והייתי משעשע לחוריו (שם). ילדי זמן תמיד לעולם סובבים זה יעלו וזה ישפילו (ר"י מיגש. ביר בהלופה להמגיד תרכח לט). הלא די לזמן יוביש חכמיו ולציו ימאסו נבון ויבזו (שירי ר"מ דרעי הקראי ח כ). היתמוס הזמן אותי ואת בו ואריו את ויאכלוני כלביו, ומנך יאכיל לכסיל ואותי ישוה תוך צמאיו גם רעביו, אבל משפט הזמן יאכיל נשריו בשר רמה וצופו אל זבוביו (שם לט). מה לך צביה תמנעי ציריך מדוד צלעיו מלאו ציריך לא תדעי כי אין לדודך מזמן בלתי שמע קול שלומותיך (ר"י הלוי, דיואן כ ד). למד לבבי סבול פרידה מימיו, נשבע לבלתי ישת מזמן כוס תנחומיו, יום יום נביאיו בישרוני בשלומיו (הוא, אש הגדוד). צרכי נדיבים הפקדו עם הזמן, על כן נדיבים לזמן נכנעו, ובני בליעל חשוקי הזמן, ישנו עלי ברכיו וישתעשעו (הוא, לא הענקים). אגז ואשליך פאר נזרי ואקב זמן חלל בארץ טמאה את נזיריך (הוא, ציון הלא). צנפני זמן אל מדברי נף, אמור לזמן יטלטל עוד ויצנף (הוא, לנפני). פשטו ימותי זמן סות אבלים, והנם במדי חתנים הדורים ועל כן בייני אגדע בריחי יגוני ובלב אישר הדורים (רמב"ע, תרשיש ב). מה לי ולידידים ימי חרפי על כל לזות פי אמרו חסד, אכן בהתהפך זמן עלי לנגיד דברי קראו חסד (שם ז). אם הזמן יצחק לך אל תהי מאמין בו אז יהי רוקד כי אותך רמה (שם ח). אמת עיני זממיך פקוחות, ראות כי הזמן כלו אנחות, וההחכמה מחוה כי בזדון יצו רעות ובשגגות שמחות (הוא, Monats. 1876, 168). ידמה כי זמן יעש רצונו בי חפצו והוא לא כן ידמה (הוא. כספר תלמחלירה). אם ישך אותך הזמן ותפל ותרד תהיה ירידתך בהתנשא (הברש' לריב"ג, נכל). והלשון הזה מביאים אותו על המלחמה גם כן אצל הערב ועל צוק הזמן אומרים נשכתם המלחמה ונשכם הזמן (שם, נכת). נסהו אל בנדוד בנים עד אין לו באבות דומה, וזמן הסית את לבו בו ויפתה אותו וירמה (לוחת ר"י א"ת, דרך טוב'). ומלמד נפשו שלא תהיה לו מחשבה כלל באחד מדברים

בטלים ולא מהבלי הזמן ותחבולותיו (רמב"ס, יסוה"ת ז א). שמתאבק בעפר רגלי החכמים ומסיר התאוות ותענוגי הזמן מלבו (הוא, ת"ת ג ט). ופורש מדרכי כלל העם ההולכים במחשבי הזמן (הוא, יסוה"ת ז א). שהוא (השבת) יום קדוש להפנות בו מעסקי המחשבות בהבלי הזמנים (רמב"ן שמות כ ח). כי כלו בהבל ימי ולא נאמנו מימי כל שנותי אדדה לא לתורה ולתעודה כי אם בטרדות הזמן על המחיה ועל הכלכלה (הקד' המכיא לדפוס ספר גידולי תרומ'). דרכי התמימים אשר בתורת ה' חפצם ובתורתו יהגו יומם ולילה ולא פנו אל רהבים רהבי הזמן ועסקיו (שם). הה כי עוני כפפו אתי אחר היותי בזמן כנם (ר"י חריזי, סענק ג). לכן ירא קרות זמן טרם ספים יהא מרעיש ויך כפתר (שם). ובני זמן רצים להשפיל כל גאון ומורידים ולא מעלים (שם). וחשב הזמן כדלי ויהיו בעינך נחלי טובו כמריו (שם). אשר נפחו בתענוג הזמנים וצוף טעמם וישתו יין נסיכם (שם). אראה זמן סכל ומתגלגל על איש לזאת אקרא שמו גלגל (שם). יהא האדם חזק ואמיץ לשאת כובד צרותיו, ורחב לב להכיל קורתיו, ולסבול עול ילדי הזמן, לא ילכד ברשת הדאגה אשר לו טמן (רש"ע פלקיירא, אגרי היגון 4) הלאה יגון שמח ונטוש יגונך ואל תרגז לכל ילדי זמנך, ובצר לך חזק וסבול פגעיו היה כצור לבלבל ים שאונך (שם). כי אחרית שמחה יגון ואנחה, וכל גיל ליגון ישוב, ונופת הזמן לחמת עכשוב (שם). ולכן האיש הנלבב, ילך שובב, לא תטה אשורו מפחד הזמן, אשר רשת לכל יטמן (שם 5). ואם יתעוללו גם בך בני יום בעת הכך זמן מכה עצומה, הלא אין קץ לכוכבי השחקים ולא יחשך לבד סהר וחמה (שם). כי הזמן נקרא עיר ההרס, כי הוא לדאגות ולתלאות ערש (שם 8). כי הזמן עיט צבוע, ותבל דומה לגשר רעוע, ותחתיו נחל שוטף עמוק ונתון בו חבל גרוע, והדולה עצל וצרוע, והדלי רצוץ וקרוע, ואם בא לדלות תשבר כד על המבוע (שם 9). אינו מן הראוי אל המשכיל להאמין שהגמול אשר יגמול השם אל ברואיו השומרים מצותיו יהיה בעולם הזה הואיל וחצי הזמן נגד הצדיק והרשע נכונים (י"ג יסוד' המשכיל לדוד בן בילא ז). בלב אמיץ עלי פגעי זמניו, יהי מאריך אנוש ימיו ושניו (שקל הקדש, ר"י קמחי, ציון ב). ומה לעשות רק להנהיג הזמן כהנהיגך חבר עקש ופתלתל (כחיג' עולם 7). אפס כי

חברת הזמן מצללי ערב מהירות הנטיה וכעלם יאסוף אל ידו ניצוץ השמש מלא קמצו ובפתחו עומד מרעיד כי אינו רואה את כל מאומה בידו (שם). שאלו למשכיל מדוע פניך רעים אמר הזמן נבל ואני מבני חבורתו (ידע' בדרשי, הפרדס ב). והיחידים יקבלו מקניני הזמן מה שיספיקם לחיות בכבוד ולהבריא גופם (שם א). אחר אשר קנה וסוף יסוף בך, ימי זמן המר וצוף יסוף, על סוף וסוף [סער וסופה] מימיך, אני אקראך ים סוף (הוא, שירי ברכה 4). והמושלים אמרו במליצותיהם הזמן ישלח הזבוב, ויתן הנשר בכלוב (בן המלך והנזיר ה). הזמן הרע הזה חשקה נפשו ברוע מעללים וכל יש לו נתן בידו להשביעו מכל אשר שאלו עיניו על כן ירים ראש ולקדושי יי' יתן המהומה והמגערת לריב על כן יורידו לארץ ראשם (ר' קלוני', אבן בוחן עז). זמן הכה בחץ שנון לבבי וכליותי יפלח בקרבי, והכני ומכתו אנושה ודכני ושם נצח כאבי (ר"י אברבנאל, תלונה על הזמן). והנה איש ראיתיו מרחוק, הולך לתומו לבלי חוק, והזמן כפף קומתו, מתהלך במדבר על משענתו (ספ' המוס' לר"ז אלאאהרי מה). מיודעי שאלוני עלי מה גברתך[1]) ממשך את ומורט, השיבותים יצאוני כספי והה דרכי לנגדי קם וירט, ויסר הזמן בכלל המוניו לחנפי לב ולי בכלל ובפרט (עמנואל, מחברת א). מן גו יגרשוני כהיום גואלי עלי כעל גנב יריעון ריע, יד הזמן אתם ועמם אהרי עם שופרות היובלים תוקע (שם). אראה זמני יום ליום נוסע, ולא אראה הדר שמשי והוא שוקע (שם). עזבנו הזמן ובאמת דבקנו, מאסנו החשק וצור מחסינו חבקנו, שכחנו בושת עלומינו, ואחרי הוודענו על ירך ספקנו (שם ג). ילדי הזמן סבוני סבבוני כטיט חוצות ידיקוני יבקיעוני וירעצו וירוצצו שעפי ועמודי שמי רעיוני ירופפו (אגר' אחוז לר"י דלמידיגו). בלבי צמחו היום שמחות, והשקם הזמן מימי מנוחות, ולבשו כל נאות מדבר רקמות, אדמדמות ירקרקות וצהות (סמא"ל, פומ' לחתן, כלבי). ואמר אחד מהחכמים שלשה אין להם אמונה המלך והים והזמן (ספ' המוס' לר' אפר' מודינא יג). — ד) יזמן למוד של ששה חדשים, מן פסח ועד ר"ה ומן ר"ה ועד פסח, שהוא זמן הלמוד הנהוג בישראל של המלמד עם תלמידיו: יש שהיו רוצים לומר שאותם שכירים מלמדי תינוקות אם חלו חצי זמן כמו כן לא יהיו משלימים את זמנן כמו עבד עברי וכו' מלמד אין גופו קנוי אלא שכר עצמו ללמוד עד הזמן וכשאינו יכול להשלים לא יטול אלא מה שהרויח (תוספ' קדוש' יז.). — *בין הזמנים, ימי החגים והמועדים שבין שני הזמנים, שהם ימי הפגרה לתלמידים. — ה) *מעמד האויר: שפעמים שאין הזמן צלול כל כך יפה ואין אדם רואה כוכב עד הלילה (שלטי הגבור' על הרי"ף, סי' של).

זִמֵּן, פ"י, — א) *זִמֵּן דָּבָר, הכין אותו שיהיה מוכן בזמנו, prepare ; préparer ; vorbereiten: זימן שחורים ומצא לבנים לבנים ומצא שחורים (כילה א ד). אלא זמן לו הקב"ה (ליוסף) שקים מלאים בשמים וכל ריחנין טובים שלא ימות מריח עורות הגמלים ומריח העטרן (מכי' בשלח ב ה). מה עשה הקב"ה זימן לו (לאדה"ר בליל מוצ"ש) שני רעפים והקישן זה לזה ויצא מהן אור ובירך עליה (מד"ר בראש' יא). מיד זימן לו הקב"ה (לר"ח) חמשה מלאכים בדמות בני אדם וכו' (שם, שה"ש א). מעשה בעקרב אחד שהלך לעשות שליחותו בעבר הירדן וזימן לו הקב"ה צפרדע אחת ועבר עליה והלך אותו עקרב ועקץ אדם ומת (תנחומא חקת א). איזה דבר זימן החמר ההוא הראשון (מו"נ ב יט). — יוסיפון: אמי צוי לבנות מדינה גדולה ובצורה בעת שיגיעך שמע מות אלכסנדר וזמניבה מן המאכל והמשתה וקבצי עליה בני אדם מכל הארצות ליום ידוע לאכול ולשתות (תקון מדה"נ לרשב"ג לח). — ב) *זִמֵּן את פלוני לסעודה וכדומה, einladen ; inviter ; invite: מי שזמן אצלו אורחים לא יוליכו בידם מנות (כילה ה ז). למלך שזימן את עבדיו לסעודה ולא קבע להם זמן (שבת קנג.). עכו"ם שעשה משתה לבנו וזימן כל היהודים שבעירו (ע"ז ח.). למלך שעשה סעודה וזימן את האורחים והכנים לפניהם תמחוי מלא כל טוב (מד"ר בראש' ט). לאחד שזימן את חבירו לסעודה והכיר בו שהיה מבקש להרגו (שם עה). מעשה באחד מגדולי כבול שהיה משיא את בנו וברביעי שלו זימן אצלו אורחים (שם ויקר' כ). א"ר דוסתאי אותי זימן (גוי אחד) לאותה סעודה עם כל בני עירו ולא היה שולחנו חסר מכל מטעמים שבעולם אלא אגוזי פרך בלבד (שם במד' כא). למלך שעשה סעודה וזימן האורחין ונפל השרץ לתוך התמחוי (שם שה"ש, באתי

---

[1]) שבוש, ואולי צ"ל גבירנו.

לַגני). למלך שעשה סעודה והיה לו שני שונאים וזימן אותם (פסיק' דר"כ, זכור). מה עשה אברהם אבינו הלך וזימן כל גדולי הדור ושרה אמנו זימנה את נשותיהם (ב"מ פז.). גוי אחד היה בעירנו ועשה סעודה לכל זקני העיר וזימנני עמהם והביא לפנינו מכל מה שברא הקב"ה בששת ימי בראשית (פסיק' דר"כ, את קרבני). שבא יש בלבו של מלך עלי כלום שלא זמנני בכל סעודות האלו (מד"ר שמות טו). היתה סבורה שהכיר בו מנות שהוא מלאך ואעפ"כ היה מזמנו לו לאכול שטועה היה כסבור שיש אכילה למעלה (שם במד' י).—וגם עם ל אחריו, זִמֵּן לִפְלוני: המזמן לחבירו לאכול אצלו והוא אינו נאמן על המעשר (תוספתא דמאי ח ד).

— ג) *במנהגי דת היהודית, זִמְּנוּ, אכלו יחד שלשה או יותר וברכו ברכת המזון במטבע מיוחדה ברכה בצבור: שלשה שאכלו כאחת חייבין לזמן (ברכ' ז א). ואין מזמנין בשם פחות מעשרה ובקרקעות תשעה וכהן ואדם כיוצא בהן (מגי' ד ג). קטן שיכול לאכול כזית מזמנין עליו ושאין יכול לאכול כזית אין מזמנים עליו (תוספתא ברכ' ה יח).

— פע' זֻמַּן, מְזֻמָּן, — שנקבע לו זמן, bestimmt; assigné; appointed: יבא לעתים מְזֻמָּנִים (עזר' י יד). ולקרבן העצים בעתים מְזֻמָּנוֹת ולבכורים (נחמ' יג לא). ונוהג בחיה ובעוף במזומן ובשאינו מזומן (חול' י א). יצתה בת קול ואמרה אדון זה מזומן לחיי העולם הבא (תענ' כט.). עת היא מזומנת לפורענות (סנה' קב.). אתם ותלמידיכם ותלמידי תלמידיכם מזומנין לכת שלישית (חגי' יד:). יצתה בת קול ואמרה להם כולכם מזומנין לחיי העולם הבא (מו"ק ט.). ירושלם של עוה"ז כל הרוצה לעלות עולה של עוה"ב אין עולין אלא המזומנין לה (ב"ב עה:). אין מעברין את השנה אלא במזומנין לה (סנה' יח.). — ו*הוכן: כי אנחנו רואים אותו (את העולם) בהרגשותינו ישכלנו כבית הבנוי אשר זומן בו כל הצריך לו (חו"ה, היחוד ו). נדמו בזה אל אנשים עורים הובאו אל בית מוכן להם בכל תועלותיהם והושם כל דבר בו על מכונתו הטובה והותקן על התקון הנאה והנאות לתועלותם וכונת תקנותם וזומן להם בו עם כל זה כחלים מועילים ורופא חכם לרפאם (שם, הבחינה א).—*מזומן לחכמות וכדומה: שהמנהיג עצמו במאכל בדרך השוה עד שימצא עצמו מזומן לחכמות אל יטריח שכלו בהתחבולות העולם (מלמד התלמיד', עקב). — *ומעות מזומנים, שישנם בעין, bares Geld; argent comptant; ready money: שאמר ראובן לשמעון שאם יתן לו מאה ועשרים דוק' במעות מזומנים שהיה בדעתו שיתנם לו ובמעות מנויות (שו"ת מהר"י קולון קיח). לאה אשת ראובן נפלה לה מעות מזומנים בירושה ושמעון מחזיק בהם (שו"ת תרומ' הדשן ש"כ).

— הפע', *הִזְמִין, — כמו זִמֵּן: המזמין את חבירו שיאכל אצלו (דמאי ד ה). משל לעבדו של מלך שעשה סעודה והזמין כל בני כנסיותיו ולא הזמין רבו (מד"ר איכ', פתיח'). למלך שעשה סעודה והזמין אורחים כיון שאכלו ושתו אמר להם תנו את המנה הזאת לבעל הבית (שם במד' יג). הכניסם (אברהם את המלאכים) לביתו כמנהגו והזמינם לאכול והם לא רצו לבטל ממנו מנהג האכסנים ואכלו עמו (שם י). שהזמינן בתוך הקן ומצא לפני הקן שאסורין (ביצה כה.). הכתוב מדבר בשני בני אדם שהרגו את הנפש אחד הרג בשוגג ואחד הרג במזיד לזה אין עדים ולזה אין עדים הקב"ה מזמינן לפונדק אחד זה שהרג במזיד יושב תחת הסולם וזה שהרג בשוגג יורד בסולם ונופל עליו והרגו (מכות י:). אמרה לו אשתו ומה אם כל שער ושער ברא לו הקב"ה מעין בפני עצמו שיהא שותה ממנו וכו' לא כל שכן שיזמין לך הקב"ה פרנסה (תנחומ' תזריע ח).

— נתפ', *נִזְדַּמֵּן, — נִזְדַּמֵּן לו דבר, הדבר בא לידו פתאם, במקרה, נפגש אתו: היה עומד בתפלה ונזדמן לו רוק מבליעו בטליתו (ברכ' כד:). מי שאין לו חלוק לקרוע ונזדמן לו בתוך שבעה קורע (מו"ק כ:). דף של ספינה נזדמן לי וכל גל וגל שבא עלי נענעתי לו ראשי (יבמ' קכא.). אמרה להם זכר של רחלים נזדמן לי וזקן אחד מנהיגו (ב"ק ג.). ישראל שנזדמן לו עכו"ם בדרך טופלו לימינו (ע"ז כה:). לכהן גדול שהיה מהלך בדרך ונזדמן לו חלוני אחד (מד"ר ויקר' כד). בעלי מלח הוא אם יזדמן לו מעט רוח תכף יבא (שם קהל', ככל עת). וכשיעשו כן אם יזדמן הפסד מן השמים הוא (תשו' הגא', הרכבי קעח). עשה תלמוד תורה השרש והעקר וכל שאר עסקיך נמשכים אחריו אם נזדמן נזדמן ואם לא הזדמן לא הזדמן ואין נזק בהבצרו (פרוש רמב"ם, אבות א). כי כאשר אל

יזדמן לאדם מה שיחפוץ יחפוץ במה שיזדמן לו (מלמ' התלמיד', מטות). לא יהלך אדם אחורי אשה בדרך ואפי' אשתו נזדמנה לו על הגשר יסלקנה לצדדין (ברכ' סא.). שמא פרקמטיא בזול נזדמנה לך ולקחת בהן (שבת קכז:). כיון שנהרג סיחון המליכוהו (את בלק) תחתיו בעת ההוא שנזדמנה לו אותה שעה (תנחומא בלק ד). המתינו עד שנזדמנה שעה טובה לדבר (רגמ"ה ב"ב קיט:). נזדמנו לו נחשים ועקרבים הרגן בידוע שנזדמנו לו להורגן לא הרגן בידוע שנזדמנו להורגו ונעשה לו נס מן השמים (שבת קכא:). הגר שפחת שרה היתה ונזדמנו לה חמשה מלאכים (מד"ר בראש' עה). שפעמים שלא יזדמנו לו הזווים ליתנם לו באותו העת (תשו' הגא', הרכבי קלט). ודין הוא למי שנזדמנו לו כל הדברים שתראינה בטבעו אותות המדה הזאת (רשב"ג, תק' מדות הנפ' לו). לאדם שתאותיו מזדמנות לו תדיר ולא עברה עליו דאגה (שם). שיש לו נפש נדיבה ויקרה אשר היא מקבלת העניינים כפי אשר יזדמנו ואיננו מצפה אל הגדולות (שם מח).— ובמשמ' שהוזמן לסעודה: לאדם שנזדמן לסעודת חתן וכלה והיה אותו האיש מצפה ואומר מתי יגיעם שמחתם ואשמחה בה (מד"ר דבר' יא). רב אמי נזדמן לבית שמחתו של ר' שמעון בירך ובירך כולן רב אשי נזדמן לבית רב כהנא יום ראשון בירך כולן (הלכ' פסוק', נשים). —ובמשמ' שזמנו אותו לדבר: אין גורפין תנור וכירים אבל מכבשין ואם אי אפשר אלא אם כן נזדמן הרי זה מותר (הלכ' פסוק', יו"ט). נדבר על מדת הגאוה ומה טוב שיזדמן לשער הזה שיהיה תחילה לכל השערים כפי חיוב הערך והמספר (רשב"ג, תק' מדות הנפ' כו). כי הטבעים מזדמנים לקבול המעשה ההוא כפי ערכם מהחום והקור והלחות והיובש (כוזרי ג כג). — ובמשמ' יהכין את עצמו: ואלו היינו מזדמנים לקראת אלהי אבותינו בלבב שלם ובנפש חפצה היינו פוגעים ממנו מה שפגעו אבותינו במצרים (כוזרי ב כד).

— נִפע', נִזְמַן, — כמו הִפעל: והנזמן להזדמן לעמת, אשר ידרש קנסו שם ישמת, מדי יבא לרצותו בדינו, ואם הקשה ביותר אין לדונו (דיני ממונ' לרס"ג). מפני שהנזמן (לבא לב"ד) חייב לשלם לסופר שכר הכתיבה (לבוש חו"מ, דיינ' יא א). —ולסעודה: אם ישראל אחד מזמין את חבירו בי"ט לאכילה שאסור לאכול עמו שהרי לא היה דעת הנזמן עליו (הלבוש, או"ח תקטו ט).

זְמַנִּי, ת"ז, לנק' זְמַנִּית, מ"ר זְמַנִּיִּים, -יּוֹת,—של הזמן, : zeitlich, vorübergehend ; temporaire

אמנם לפי דעת המליצים דרכי זריחת המזלות ושקיעתם שלשה עולמית זמנית שמשית (הספיר' לר"א בר חייא ג). כי כל מחובר מורכב מבלי ספק מדברים יותר מאחד והדברים ההם אשר חובר מהם הם קודמים לו הקדמה טבעית וכן צריך שיהיה מחברו קודם לו הקדמה זמנית וטבעית (חו"ה, היחוד ה).שלא יתחייב שיהיה נמצא מה שדרכו שישתנה קודם שיהיה השנוי נמצא קדימה זמנית (רלב"ג, מלחמ' ה' ו א כד). וגם אותם הקדמונים שאמרו אין מוקדם ומאוחר בתורה ושאין סדר במשנה לא אמרו כן בענין אחד בעצמו שלא יקדם בלמוד הקודם בסדר אלא בקדימות הזמניות אמנם בקדימות הדברים לפי גדריהם ועצמם הנה ממה שראוי שנשגיח בו מאד (ר"י אברב' משפטים). — ובמשמ' רק לזמן: היות כל הדתות מסכימות באחת מהן שהיא אלהית אלא שהן חולקות עליה בשיאמרו שהיתה זמנית וכבר עבר זמנה (העקרים א כד). ההצלחה הזמנית אשר לא תעזור על האחרת (מאזני צדק, אלגזלי 127). ולמה לא יהיו הנהגותיהם זמניות משנה לשנה או פחות או יותר (ר"י אברבנאל, ש"א ח). אבל רשעים לתאבון בעבירות אחרות שהם כמו אנוסים ליצרם אינו מתחייב אבדון לנפשם מכל וכל אלא עונש זמני כדי למרק עונותיו שתתלבן הנפש ותשוב למקומה (מנוה"מ ג א א). — ובמשמ' של זמן קבוע: עד שכבר יראה שמפאת החיוב הזה משירות בעלה המוטל עליה נפטרו (הנשים) ממצוות הזמניות אלא שהבלתי זמניות לא היה בדין שתפטרנה (ר"ח קרשקש, אור ה' ג ו א).--ושעות זמניות: שכל השעות אשר זכרו חכמים ז"ל בכל התלמוד הם שעות זמניות דהיינו בכל זמן חושבים י"ב שעות ביום וי"ב בלילה אם היום והלילה שוים או היום ארוך (תשו' הרמב"ם). השעות על שני פנים שעות שוות ושעות עקֻומות ונקראות זמניות (ר"ע בן חביב, רמב"ם קדוה"ח ו ב). כי על ידי תנועתו תשאר השמש וזמן חצי סבובו ר"ל י"ב שעות זמניות ממעל לארץ והוא זמן היום (נחמ' ונע' א יז).

א.**זמר**, ממנו ב.*זֶמֶר, ב.זָמַר ב.זָמִיר, ב.זְמִירָה, א.זִמְרָה, זמרה, *זמר, **זמרת, מזמור.

א. זֶמֶר[1], ש"ז, כהפס' זָמֶר, מ"ר זְמָרִים, — חיה גבוהת קומה, ארוכת הצואר, חברבורת העור, Giraffe girafe: איל וצבי ויחמור ואקו ודישן ותאו וָזָמֶר[2] (דבר' יד ה).

ב.*זֶמֶר, ש"ז, מ"ר זְמָרִים, — כמו זמרה, נגינה: עשרה נקבים היו בה (בהמגרפה) כל אחד ואחד היה מוציא מאה מיני ז מ ר (ירוש' סוכ' ה נה ד). ארבעה לשונות נאין שישתמש בהן העולם ואלו הן לעז לז מ ר רומי לקרב וכו' עברי לדיבור (שם מגי' א ע״א: וסוט' ז כא ג). כל השותה בארבעה מיני ז מ ר מביא חמש פורעניות לעולם (סוט' מח.). הקורא פסוק של שיר השירים ועושה אותו כמין ז מ ר והקורא פסוק בבתי משתאות בלא זמנו מביא רעה לעולם (סנה' קא.). ז מ ר יווני לא פסק (מפיו של אלישע אחר) (חגי' טו:). כשאדם נער אומר דברי ז מ ר הגדיל אומר דברי משלות הזקין אומר דברי הבלים (מד"ר שה"ש א א). בן לוי בשעה שפותח פיו בשיר וכו' והיה מוציא כל מיני ז מ ר עד שהיו כל אחיו הלוים נסקרין בבת ראש לאחוריהם (שם, מי זאת עולה). שהעופות נותנין ז מ ר וקול ערב להולכי דרכים (רש"י שה"ש ב יא). — ואמר הפיטן: במנ (בד' המינים) להלל, בְּזֶמֶר והלל, ביום ולא בליל, לאין לפניו ליל (יוצר א סכות, אקתה). — ומ"ר: אמרו ישראל מה עלינו לעשות אלא לומר שירים וז מ ר י ם (מד"ר שמות כג). אותה שעה כשתעשה לנו ניסים האל: אין אנו כפויי טובה אלא אף אנו אומרים שירים וז מ ר י ם (פסיק' דר"כ כט). — ואמר הפיטן: עלי גלות משרתי אל מנעימי שיר זְמָרֶיהָ, ועל דמם אשר שֻׁפַּך כמו מימי יאוריה (קינ' לת"ב, חלי ליון). — יכלי זמר, עי' כלי.

***זַמָּר**, ש"ז, מ"ר זַמָּרִים, — מי שאומנותו לזמר, Sänger; chanteur; singer: ז מ ר בכל יום ז מ ר בכל יום (סנה' לט:). אמו זנתה עם רקד שהיה ז מ ר ונתעברה הימנו (מד"ז איכה ה). פעם אחת הביא אביך ז מ ר והיה רקד והיה לו קול ערב (שם). האספו כלכם השואפים לעשות שירים ספרי עליכם יהי היום לעינים דרך ישרה לכל ז מ ר ומליץ ושר יורה (כ"ע פרנסים, מכוא למתק שפת'). — ומ"ר: חבורה שהיתה מבקשת לומר הימננו למלך אמר להם כלכם נעימים כלכם ז מ ר י ם (ילק' שמעוני ש"ב כב). — ואמר המקונן: זַמָּרַי שחק החשו מנעם, וגם מה לכם פה אין היום טעם, מה תקלסו למלך בשעת הזעם (קינה על חרבן ביהמ"ק). — ומשל: כל מה שמזמר הז מ ר אינו נכנס באזני הרקד כל מה שמזמר הז מ ר הבן הטפש אינו שומע[1] (מד"ר איכ', פתיח').

ב. זמר[2], ממנו א. זַמֵּר, *זִמּוּר, א. זָמִיר, א.*זְמִירָה.

---

[1]) בערב' זראפה a), ולא נתברר מקורו, ועי' הערה שלקמן. — [2]) ת"א דיצא. אך לא ידוע בדיוק לאיזו חיה קראו בארמ' דיצא. רסע"ג תרגם ואלזראפה, וכן ריב"ג. ואעפ"י שרוב החדשים אמרו כי הזמר הוא מין עז הבר, בכ"ז יותר ראוי לקבל דעת קדמונינו רבי הלשון, רסע"ג וריב"ג, שיש לה סמך וסעד גם בדמיון צרוף האותיות של שני השמות זמר וזראפה שאין הבדל ביניהם אלא שבהאחד מ ובהשני פ. אך התחלפות שתי האותיות האלה מצוי מאד בין שתי הלשונות האחיות. והנה המצבאח הביא בשם אבן דריד כי הוא פקפק אם המלה היא ערבית במקורה. אך הוא יחיד בזה, ואפילו אם נאמר כי באמת השם הערבי זראפה שאול מאיזו לשון אחרת, אפשר כי גם הלשון העבר' שאלה השם זמר מאותה הלשון, וכ"א משתי הלשונות הברה את השם הזר בקצת שנוי לפי טבעה. בעל שלטי הגבורים תרגם זמר בהשם אוריגי וכתב: ואולם הזמר הוא האוריגי שכתב אריסטוטילי בספר שני מספורי הב"ח שיש לו קרן אחד גם הוא במצחו והוא מפרים פרסה ומעלה גרה ולא החמור הבר כי הוא קלוט עם קרן אחת גם הוא במצחו ופרסתו אינה שסועה ואינו מעלה גרה ויקרא האוריגי זמר מפני שהוא אוהב מאד הזמרה ועל כי הבעל חי הזה הוא תקיף מאד ולא יוכלו הציידים לצודו כי אם ביגיעה רבה במקום העמל והטורח הם מבקשים בתולה יפה ומפשיטין אותה ערומה כי הב"ח הזה הוא אוהב הבתולות הרבה וכשהיא ערומה תוזמר בזמרה רכה ונאה באופן שכשישמע הבעל חי הזה הזמרה ורואה הבתולה הערומה נגדו הוא רץ לקראתה וכורע על ברכיה ויניח ראשו על כרסה והבתולה תרדוף בזמרתה עד שהבעל חי הזה מרוב התענוג והעדון ישכב וירדם שם ואז הציידים משימים בכבל רגלו ונותנים שלשלת של ברזל על צוארו עד שנקרא זמר שהוא נצוד עם הזמרה (שלטי הגבור' נג). ויהודה הדסי הקראי חבר שני הפרושים יחד, וז"ל: חיה ק ט נ ה היא שמה ז ו ר פ י עורה צבוע בכל מיני צביעות חברבורות בכל יופי תפוש כשתתפש ברשת בוכה ומתחננת ומדמעת לפני תופשיה לשלחה מן הרשת מדברת בלשונינו כלשין ששומע את תופשו אך לא בלשון צח כלשונך (אשכול מו).

[1]) גוף המשל בארמית: כל דזמר ז מ ר א לא עייל באדניה דרקדא כל דזמר ז מ ר א ברא דטפשא לא שמע.

[2]) בערב' ההמוג' זַבַּר a), וצרוף זה משמש בערב' גם במשמ' שֵׁם למזמורי התהל' זַבּוּר b).

---

a) زرافة

a) زبر b) زَبُور

א. זָמַר, פ"י, פת' יִזְמֹר, — התך וכסח הענפים היתרים והמזיקים מהגפן, **schneiteln; émonder la vigne; to prune**: שש שנים תזרע שדך ושש שנים תִּזְמֹר כרמך ואספת את תבואתה ובשנה השביעית שבת שבתון יהיה לארץ שבת ליי' שדך לא תזרע וכרמך לא תִזְמֹר (ויקר' כה ג-ד). הזורע והזומר והנוטע והמבריך והמרכיב כולן מלאכה אחת הן (שבת עג:). הזומר את הגפן אחר שנודעו העוללות הרי זה זומר כדרכו וכשם שכורת האשכולות כך כורת העוללות (רמב"ם מתנ' עניים ד כד). שהמוסר כרמו לשומר בין באריסות בין בשמירות והתנה עמו שיחפור או יזמור או יאבק משלו ופשע ולא עשה (הוה, שכיר' כ ג).

— נפע' נִזְמַר, — נִזְמְרָה הגפן, שזמרו אותה: ועתה אודיעה נא אתכם את אשר אני עשה לכרמי הסר משוכתו והיה לבער פרץ גדרו והיה למרמס ואשיתהו בתה לא יִזָּמֵר ולא יעדר ועלה שמיר ושית (ישע' ה ה-ו). ופעמים שכרמים נזמרים קודם הפסח וגשמים מעכבין מלחרוש אותן והן מתלכלכים (תוס' גח' מו"מ פו). — ובהשאלה למילה: הגיע זמנן של ישראל להגאל הגיע זמנה של ערלה שתזמר (מד"ר שה"ש ב יב). — ובמשמ' נהרג וכלה חלק גדול מהעם: הגיע זמן של מצרים שיזמרו הגיע זמן עבודה זרה שלהן שתעקר (שם). ולמה קורהו (את עכן) זמרי וכו' שנזמרו ישראל על ידו (שם ויקר' ט).

— פֻּע', זֻמַּר, — נחתך: קצין מוכמר נין צוף כמר, וישסף וישמר ולארבעה זֻמַּר (קרוב' לפור', תמימים).

ב. זָמַר, — קל לא נמצא במקרא.

— פע', זִמֵּר, — זִמֵּר לפלוני, שבח והלל אותו בדברי שיר וזמר, בכלל שר בפה או נגן בכלי נגינה, **musizieren; chanter ou jouer d'un instrum.; to sing to play a music instrument**: שמעו מלכים האזינו רזנים אנכי ליי' אנכי אשירה אֲזַמֵּר ליי' אלהי ישראל (שופט' ה ג). על כן אודך יי' בגוים ולשמך אֲזַמֵּר (ש"ב כב נ). הודו ליי' קראו בשמו הודיעו בעמים עלילותיו שירו לו זַמְּרוּ לו שיחו בכל נפלאותיו (דהי"א יו ח-ט). טוב להודות ליי' וּלְזַמֵּר לשמך עליון (תהל' צב ב). — ובכלי נגינה: הודו ליי' בכנור בנבל עשור זַמְּרוּ לו (שם לג ב). ענו ליי' בתודה זַמְּרוּ לאלהינו בכנור (שם קמז ז). יהללו שמו במחול בתף וכנור יְזַמְּרוּ לו (שם קמט ג). — וביחס הפעול, זִמֵּר את פלוני: זַמְּרוּ יי' כי גאות עשה (ישע' יב ה). הריעו לאלהים כל הארץ זַמְּרוּ כבוד שמו (תהל' סו א-ב). — ועתיד ימקור בהוספת ה בסוף: הללו יה כי טוב זַמְּרָה[1] אלהינו כי נעים נאוה תהלה (תהל' קמז א). אשמחה ואעלצה בך אֲזַמְּרָה שמך עליון (שם ט ג). גם אני אודך בכלי נבל אמתך אלהי אֲזַמְּרָה לך בכנור קדוש ישראל (שם עא כב). נכון לבי אלהים נכון לבי אשירה וַאֲזַמֵּרָה (שם נז ח). — וככנ': אודך בעמים אדני אֲזַמֶּרְךָ בלאמים (שם י). אודך בכל לבי נגד אלהים אֲזַמְּרֶךָּ (שם קלח א). למען יְזַמֶּרְךָ כבוד ולא ידם (שם ל יג). — ובמשמ' יאומרים זמירות לכבודו: החתן בשבת שקודם החתונה וכו' שמזמרין אותו חייב לעלות אבל אלמן שאין מזמרין אותו אינו חייב (הלכות או"ח, שבת רפב ז).

— קל, *זָמַר אותו: הוא זמרני ואני זמרתיו הוא קלסני ואני קלסתיו (מד"ר שה"ש, דודי לי).

— פע', יְזֻמַּר, — שזמרו אותו: ריב לטוב יומר, ולשפלות עמק יְזֻמַּר, זאת קומתך דמתה לתמר (יולר א פסח, אהבוך).

ג. זָמַר, — קל אינו נהוג.

— הפע', הִזְמִיר, — כמו המזיר, עשה כמו ביצה **מוזרת**: למה נקרא שמו זמרי אמר רבי יצחק על שבעל אותה רשעה כמה פעמים עד שהזמיר בשרו כביצה מוזרת (ערוך, ערך זמר, בשם ילמדנו).

א. זִמְרָה, ש"נ, — א) כמו זֶמֶר: כי נחם יי' ציון נחם כל חרבתיה וישם מדברה כעדן וערבתה כגן יי' ששון ושמחה ימצא בה תודה וקול זִמְרָה (ישע' נא ג). שאו זִמְרָה ותנו תף כנור נעים עם נבל (תהל' פא ג). זמרו ליי' בכנור בכנור וקול זִמְרָה (שם צח ה). הסר מעלי המון שריך וְזִמְרַת נבליך לא אשמע (עמוס ה כג). — ב) ישם כללי למלאכת השמוש בהקולות בפה ובכלי בערך של הסכמה לפי טבעי הקולות, ונרדף עם נגינה, **Musik; musique; music**: שיש אצל המשוררין מינין הרבה מהזמרה המלאכותית עומדת על עמודי כמה תורות ותנאים לעורר תכונות הנפש פעם לשמחה פעם לדאגה פעם לכעס ופעם לרצון (שלטי הגבור' ד). גם מלאכת הזמרה [מוזיק] היא מולדת ארץ איטליה (ק"ס, מוסדי ארץ איטליה). — ואמר המשורר: אך יד הזמרה היא תכלא הרוח כי רב כחה ומקורה רם גבוה (יל"ג, אדו"מ כ).

---

[1]) כך ריב"ג: מקור ע"מ ליסרה אתכם. וי"מ זמרה זה במשמ' צווי.

ב.זִמְרָה¹), ש"נ, סמי' זְמְרַת, — פרי משֻבח, feine Frucht ; fruit fin ; fine fruit : ויאמר אלהם ישראל אביהם (לבניו) אם כן אפוא זאת עשו קחו מִזִּמְרַת²) הארץ בכליכם והורידו לאיש מנחה מעט צרי ומעט דבש נכאת ולט בטנים ושקדים (ברא' מג יא). — והשתמשו במשמעה זו בספרות, ובמשמ' תשורה ומתנה : אם יבאו מלאכים מן מלכי תרשישים וצורים מן כוש ומלכי איים לשאול לשלום המלך והגבירה ועמהם מנחה ו ז מ ר ה ותשורה הייב להראות להם גדולה וגבורה (פי' י' הדברות לגסי ב"ר נת הקרא' א).

זְמִרָה³), ש"נ, מ"ר זְמִרוֹת, — כמו זִמְרָה, ב.*זְמִירָה : נאם דוד בן ישי ונאם הגבר הֻקם על משיח אלהי יעקב ונעים זְמִרוֹת⁴) ישראל (ש"ב כג א). מכנף הארץ זְמִרֹת⁴) שמענו צבי לצדיק (ישע' כד יו). זְמִרוֹת היו לי חקיך בבית מגורי (תהל' קיט נד). נקדמה פניו בתודה בִּזְמִרוֹת נריע לו (שם צה ב). ולא אמר איה אלוה עשי נתן זְמִרוֹת⁵) בלילה (איוב לה י).

זִמְרָת⁶), ש"ז, — גבור ואמיץ מנצח ומכריע את אויביו, Siegreicher ; victorieux ; victor : אז ישיר משה ובני ישראל את השירה הזאת ליי' ויאמרו לאמר אשירה ליי' כי גאה גאה סוס ורכבו רמה בים עזי וְזִמְרָת⁷) יה ויהי לי לישועה (שמות יה א-ב, תהל' קיח יד). הנה אל ישועתי אבטח ולא אפחד כי עזי וְזִמְרָת יה יי' ויהי לי לישועה (ישע' יב ב).

---

¹) עי' הערה שלקמן. — ²) ת"א : מדמשבח ארעא. השבעים תרגמו פרי, ובן דיב"ג : מפרי הארץ, וכן שאר המפרשים. ולא נתבדר היטב משמ' האמתית של מלה זו, כי קצת קשה לגזרה באמת ממושג של זמרה ושיר. וקצת החדשים אומרים כי זמרה היא כמו ת'מר a) בערבית.

³) משקל שִׂרְקָה, שְׂרֵקוֹת. — ⁴) יש לפקפק אם כאן הכונה לקול שיר וזמר, או במשמ' של קולות של זועה — ⁵) המליצה קשה לפי הנוסחה המסורה.

⁶) משקל אֲחֻזַּת, בְּכוֹרַת בן אפיח (ש"א ט א), גִּלְיַת, ועי' בהערה שלקמן. — ⁷) אחת המלים הקשות שבמקרא, וכבר נתלבטו בה הקדמונים והאחרונים ולא מצאו דבר מספיק. ת"א תרגם : תקפי ותשבחתי, כאלו היה כתוב וזמרתי, וכך במעט כל החדשים, וכבר נשא ונתן בזה גייגר (Urschr. 277) ואמר כי נבלעה היוד האחרונה של זמרתי בדי לקרא וזמרתיה מלה אחת. אבל, אם בעצם הדבר אין זה מהנמנעות שתבלע היוד בפרט בכתיבה צרופה בין שתי תיבות, אין מליצת הכתוב מתישבת בלל לפי פרוש זה, כי אין זה טבעי ביותר לאמר פלוני זמרתי במשמ' אני מזמר לו, וקשה גם ויהי לי לישועה שאחרי כן. והנה, מה שנתן מקום לראות בהמלה וזמרת שם ביחס של מדב"ע הוא מה שקדם לו השם עזי, שפרשוהו במעט כל המפרשים הע'ז שלי, אבל גם בזה יש מקום לפקפק, כי קשה נקוד העין בקמץ במקום שורק כדין השמות ממשקל פֹּל, שלפני דגש נשמר השורק הקדום בהויתו ולא נשתנה לקמץ כמו לפני שוא, כמו חֻקך וכדומה. וכבר הרגיש בזה רש"י בחוש הלשון הדק שלו וערער על פרוש עָזִּי כמו עֻזִּי וזמרת כמו זמרתי, ואמר וז"ל : א"ת תוקפי ותושבחתי עזי כמו עזי בשור"ק וזמרת כמו וזמרתי ואני תמה על לשון המקרא שאין לך כמוהו בנקודתו במקרא אלא בג' מקומות שהוא סמוך אצל וזמרת וכל שאר מקומות נקוד שור"ק ה' עזי ומעזי עזי אליך אשמורה וכן כל תיבה בת שתי אותיות הנקודה מלאפו"ם כשהיא מארכת באות שלישית ו א י ן ה ש נ י ה ב ש ו " א ב ח ט ף הראשונה נקודה בשור"ק כגון עז עזי רק רקי חק חקי על עלו יסור עלו כל כלו ושלישים על כלו ואלו ג' עזי וזמרת של כאן ושל ישעיה ושל תהלים נקודים בחטף קמץ ועוד אין באחד מהם כתוב וזמרתי אלא וזמרת וכולם סמוך להם ויהי לי לישועה לכך אני אומר ליישב ל' המקרא שאין עזי כמו עזי ולא וזמרת כמו וזמרתי אלא ע ז י ש ם ד ב ר הוא כמו היושבי בשמים שוכני בחגוי סלע שוכני סנה וזהו השבח עזי וזמרת יה הוא היה לי לישועה וזמרת דבוק הוא לתיבת השם כמו לעזרת ה' בעברת ה' על דברת בני האדם ולשון זמרת לשון לא תזמור וזמיר עריצים לשון כיסוח וכריתה עוזו ונקמתו של אלהינו היה לנו לישועה. ע"כ. ואעפ"י שהראב"ע השיג על דברי רש"י אלה והשיב עליו ממה שנמצא בשירה זו בעצמה נהלת בעזך עין קמוצה, הנה דרש"י בטל מקודם פרכה זו במה שדקדק בלשונו ואמר : כשהיא מארכת באות שלישית ו א י ן ה ש נ י ה ב ש ו א ב ח ט ף, ע"כ, כי רק לפני שוא נשתנה השורק הקדום לקמ"ת, וכל מה שנדחק ראב"ע שם לישב המליצה עזי וזמרת יה שהוא כאלו היה כתוב עזי וזמרתי עזי יה, לא רפא את הכתוב מזרותו המליצית והדקדוקית. ואין ספק כי רש"י כון לאמתו של דבר, שהשם עזי הוא שם דבר, אלא שנעלם ממנו טבעו האמתי, והוא שאין זה השם עז בהוספת יוד כמו היושבי וכו', שע"ז טען הראב"ע בדין, אלא שם ע"ם עָנִי, ואינו כלל מן עז מ ה כ פ ו ל י ם אלא מן נל"י ע'זי a) בערב', שמשמש במשמ' יצא למלחמה על האויב, והשם ע'אזי b) פרושו גבור מנצח, והוא שם תאר כבוד הנתון לשרי הצבא הגבורים הגדולים. והשם עזי שהוא שם מכרת ולא מדב"ע מלמד גם על

---

a) ثمر

a) غزى b) غازى

זִמְרָת[1], ש"נ, —אשה שאומנותה לזמר, Sängerin chanteuse, נהוג בדבור העברי בא"י.

זִמָּה֫ת[2], ש"ז, —דבר מגֻנה, Etw. Tadelhaftes; chose blamable ; faulty thing: בחנת לבי פקדת לילה צרפתני בל תמצא זַמֹּתִי [3] בל יעבר פי (תהל' יז ג).

זַן[1], ש"ז, —א) זמן הכנסת הדגן אל האוצר: מזוינו מלאים מפיקים מִזַּן אל זַן [2] צאוננו מאליפות מרבבות בחוצתינו (תהל' קמד יג). — ב) *פִּנָּה [3]: כי אצטרך תמיד ללכת מ ז ן אל ז ן פעם בחוץ לראות את שלום הצאן וכו' ופעם לעבוד עבודתי (ר"י אברבנאל, לך לך). שאינו שוקט במקום אחד אבל ערום יערים מתנועע מן ז ן אל ז ן והיא ההערמה (הוא, ש"א כג). פן ילך מ ז ן אל ז ן להסית ולהדיח ישראל נגדו (שם מ"א ג).

א.***זָן**, ש"ז. — כמו מזון: בני בחייך נס נפשך וראה מה רע לה ואל תתן לה כי לא הכל לכל טוב ולא כל נפש כל זָן תבחר (כ"ס גני' לז כז-כח).

ב.***זָן**[4], ש"ז, מ"ר זָנִים, —כמו זֶנֶה, בשם ודבר של ריח טוב: ריח אפך ריח סמים ו ז נ י ם וקוצותיך כידודי חמה (מתק שפת' לרע"פ 49).

זנב[1], ממנו זָנָב, זִנֵּב, ˚זְנָבָה, ˚זְנָבִי, ˚זִנּוּב.

חברו וזמרת שגם הוא שם מכרת, ובהוספות ת בסוף, שהיא צורה קדומה של שמות תאר ושמות עצם, כמו שכבר הזכירו המדקדקים, וגם לזָכר כמו השמות אחזת, בכורת, גלית, שבהם השם בְּכוֹרַת הוא שם ע ב ר י טהור, הואיל והוא שם של אחד מבני בנימין מאבותיו של המלך שאול, ושני השמות אחזת וגלית, אעפ"י שהם שמות של פלשתים, הם בכ"ז מעידים על מציאות צורה זו לשמות בזמן הקדום בהלשונות האחיות גם לזכרים, כי לשונם של הפלשתים היתה בודאי לשון שמית, ושמות הפלשתים היו דומים לשמות עברים, כמו א ב י מ ל ך מלך פלשתים. ואפילו אם נניח כי שירת א ז י ש י ר איננה קדומה ואינה מזמן יציאת מצרים, כמו שנראה ברור ממה שנזכר בה הר הבית והמלים מקדש אדני כ ו נ נ ו ידיך, בכ"ז קצת הלקי השירה הם בודאי קדומים, ועכ"פ המליצה עזי וזמרת יה ויהי לי לישועה היתה בודאי מליצה קדומה, שגורה בפי העם, ולכן השתמשו בה המליצים והמשוררים, כמו בישע' יב ב, תהל' קיח יד. וכמו שהשם עזי מלמד על זמרת שזה שם מכרת, כן משמ' השם עזי מלמד על זמרת שגם משמעתו היא דומה וקרובה לזה, וכבר ראינו כי בהצרוף זמר נתאחדו ונתמזגו שרשים אחדים שבלשון הערב' הם מרכבים מאותיות אחרות קרובות ודומות להאותיות שבצרוף זמר, וגם השם זמרת אינו מהשרש זמר במשמ' שיר, אלא מהשרש הערבי תד'מר a) שמשמש במשמ' היה גבור. ושה"ת דַ'מִר, דַ'מִיר b) גבור, אמיץ הלב. וקרוב לשרש זה הוא גם השרש ט'פר c) בערב' במשמ' נצח, והשם מט'אפר d) מנצח, כובש. והמליצה היא יפה ועזה: אלהים הוא עזי וזמרת, ר"ל גבור מלחמה וכובש ומנצח את כל אויביו, ויהי לי לישועה.

[1]) משקל נקבה מן *זַמָּר. בסור' ז מ ר ת א: עם ז מ ר ת א לא תסתור דלמא תובדך בשועיתה (כ"ס, תרג' ב"ז ט). — ותרגם בן זאב מְזַמֶּרֶת, אבל יותר היה ראוי לתרגם זַמֶּרֶת, בהסכמה להסורי, ובפרט אחרי שיש בעברית המשקל הזכר זַמָּר.

[2]) משקל כַּמֹּן, ועי' הערה שלקמן.—[3]) הקדמונים ורוב החדשים החליטו שזה עבר מדב"ע מן זמם, ואין הלשון מתישב היטב. וקצת החדשים סֹברים כי צריך לקרא זַמּוֹתַי, הרבים מן א.זִמָּה, וגם זה דחוק גם אחרי שנשבש הכתוב, ולכן עדיף לקבל המלה כמו שהיא, כשם זכר, ולהניח שרש מיוחד זַמֹּת, במשמ' דבר מגֻנה, כמו ד'ם בערבית.

[1]) לא נתברר מקורו ופרושו המדיק, ועי' הערה לקמן. — [2]) נחלקו הקדמונים בפרושו. ת"י: משתא לשתא. ומנחם חברו עם בר ומזון ואמר שהוא לשון כלכלה. ואמר ריב"ג: והביא ר"י מפיקים מזן אל זן בעלולי העין עם בר ולחם ומזון ואין הענין מונע מזה אבל מונע אצלי מזה קצת מניעה היותם פתחין ולפיכך בעיני טוב שיהיו מענין זנים מרקחים אשר ענינו מינים וכאלו אמר מלאים ממין אל מין מהמאכלים כלומר מפיקים ממין אל מין והיה טוב בעינינו היותם מן הענין הזה בעבור שרוב השמות העלולי העין קמוצות ומיעוטם פתוחות אלא שאיננו רחוק היותם כמו שאמר ר' יהודה אבל רצינו לחדש בו ענין נאה. ע"כ. ולדעה זו של ריב"ג הסכימו רוב החדשים, אבל כל זה דחוק מאד, והיותר מתישב על לשון המקרא פרושו של רש"י שאמר וז"ל: משעת אסיף מזון לשנה זו עד זמן אסיף לשנה אחרת. ע"כ. ונראה כי גם הוא גוזר מלה זו מן זון, מזון, ואעפ"י שהגזרה בודאי אינה נכונה, אך הפרוש הוא היותר נאה וטבעי לפי הענין. ואולי מקורו בהשרש זנן באשור', שמשמש במשמ' מ ל א, מלא את הבית, את המקדש בכל טוב, ואפשר שעקר משמ' זן הוא שעת מלוא האוצרות בדגן ופרי וכדומה. — [3]) כך נראה שפרש ר"י אברבנאל, ואעפ"י שלא נודע מקור פרושו, עכ"פ גם הוא נאה לפי הענין וכבר השתמש בו הרי"א במשמעה זו, וכן השתמשו במשמעה זו גם בספרות החדשה.

[4]) עפ"י דעת קצת המפרשים שפרשו מזן אל זן במשמעה זו.

[1]) בערב' ד'נב a).

---

a) ذمر b) ذَمِر ذَمِير c) ظفر d) مظافر

d) ذنب

זָנָב[1]), ש"ג, מ"ר זְנָבוֹת, סמי' זְנַבִי, — א) אבר יוצא מאחוריהם של רוב בע"ח, ובבע"ח הולכי על ארבע הוא עפי"ר תלוי ומדלדל בין הרגלים האחרוניות, Schwanz ; queue ; tail : וילך שמשון וילכד שלש מאות שועלים ויקח לפדים ויפן זָנָב אל זָנָב וישם לפיד אחד בין שני הַזְּנָבוֹת בתוך (שופט' יה ד). וישלכהו (משה את המטה) ארצה ויהי לנחש וינס משה מפניו ויאמר יי' אל משה שלח ידך ואחז בִּזְנָבוֹ (שמות ד ג-ד). פעם אחת היו תנוקות משחקין בשדה וקשרו זנבות טלאים זה לזה ונפסקה זנבו של אחד מהם וכו' (בכור' ה ג). א"ר יאשיה נאמתי לפני ר' יהודה בן בתירה כיצד המום בעובדיה והראני בין ב' אצבעותיו יוצא ולו ב' זנבות (ספרי חקת קכג). דומה לנחש הזה שאמר הזנב לראש עד מתי אתה מתהלך תחלה אני אלך תחלה אמר לו לך הלך ומצא גומא של מים והשליכו לתוכה וכו' מי גרם לו על שהלך הראש אחר הזנב (מד"ר דבר' א). — ובמליצה בהעברה במשמ' שפל ובזוי, ההפך מן ראש: ונתנך יי' לראש ולא לְזָנָב והיית רק למעלה ולא תהיה למטה (דבר' כח יג). הגר אשר בקרבך יעלה עליך מעלה מעלה ואתה תרד מטה מטה הוא ילוך ואתה לא תלונו הוא יהיה לראש ואתה תהיה לְזָנָב (שם מג-מד). ויכרת יי' מישראל ראש וְזָנָב כפה ואגמון יום אחד זקן ונשוא פנים הוא הראש ונביא מורה שקר הוא הַזָּנָב (ישע' ט יג-יד). שהרי רב אשי שהיה סוף הוראה העיד על עצמו אנן כי אצבעתא בבירא לשכחה על אחת כמה וכמה זנבי זנבות כמונו (תשו' חכמי רומי לחכמי פרים). — והקצה של כל דבר גם לא של בע"ח שיש לו קצת צורת זנב או שהוא בקצה שלעומת הראש, זנב האוד וכדומה, ובמליצה לזלזול: אל תירא ולבבך אל ירך משני זַנְבוֹת האודים העשנים האלה (רצין ובן רמליהו) (ישע' ז ד). — *וכן קצה כל דבר: מי שלחלוחית נמשכת מראש עינו מכנגד החוטם או מזנב עינו מצד צדעיו (רמב"ם, ביאת המקד' ח ו). שעמלק ירא מישראל ולכן בא להלחם בהם בזנב המחנה והחלושים שבהם (ר"י אברבנאל, בשלח). המהלך הנראה לכוכבי לכת וכו' דומה בעניננו למהלך הנראה לאנשים ההם המהלכים על רגליהם בספינה כלפי זנבה בעוד שהיא רצה בלב ים (יסו"ע לר"י ישראלי א ז). —*זנב הסוס, חרישה גסה: אין מחייבין אותו להיות חורש חריש דק אלא גם בתלמי הרביעה רשב"ג אומר זנב הסוס היתה נקראת סוף שעפרה של זו נוגע בעפרה של זו (תוספתא כלא' א יז). — ובתכונה: הנקודה שממנה יתחיל הירח לנטות לצפון השמש היא הנקראת ראש והנקודה שממנה יתחיל הירח לנטות לדרום השמש היא הנקראת זנב (רמב"ם, קדוה"ח יו א). ותגרע האמצע מש"ם מעלות והנשאר הוא מקום הראש באותו העת וכנגדו לעולם יהיה מקום הזנב (שם ג). לעולם יהיה בין הראש ובין הזנב חצי הגלגל בשוה (שם ו). ומאחר שתדע מקום הראש ומקום הזנב ומקום הירח האמיתי התבונן בשלשתן אם מצאת הירח עם הראש או עם הזנב במעלה אחת בחלק אחד תדע שאין הירח נוטה לא לצפון השמש ולא לדרומה (שם ז).—*זנב הטלה, התלי, התנין, כוכבים שבקצות קצת כוכבים: מאי עש א"ר יהודה יותא וכו' זנב טלה (ברכ' נח:). כימה שהוא זנב טלה וכו' שמשעה שמתחיל לעלות עד ו' שעות מגיע לאמצע הרקיע ולסוף שמונה שעות משעלה הוי זנבו באמצע הרקיע נמצא באדר זנב טלה בסוף שעה עשירית באמצע הרקיע הוא (רש"י ב"מ קו:). כי בהתחבר עמו עם ראש התלי או זנבו לא תראה השמש אם היה ביום (ראב"ע שמות ג טו). ונקודה השנית ממנה שבנגדה והיא שעליה יעבור וממנה יפנה הירח ומתגלגל בדרכו לרוץ בחצי גלגלי הנוטה אל דרום הגלגל החמה תקרא על דרך פרט זנב התנין (יסו"ע לר"י ישראלי ב ח). ושתי נקודות הפגישה האחת לצד המזרח והשנית לצד מערב אשר במקומות האלו נקראות ראש התנין וזנבו וכו' נקודת הב' שבצורה נקראת זנב התנין (נחמד ונעים קפט). —ובחבור עם קצת שמות, כנוי לכוכבים, *זנב שור, זנב אריה, זנב סוס: אקרא גם אני אלו השני עגולים גדולים זנבי השור ע"ד השאלה כמו שביארנו וראוי שתדע ותתעורר ותבין כי זנב השור הרושם מקום עמידת השמש יעבור על שני קוטבי העולם ועל קוטבי אזור המזלות ויעבור ג"כ על נטיית השמש הגדולה והוא ראש גדי וראש סרטן (הספיר' לר"א בר חייא הנביא ב). שליצי לו זנב השור קראתיו והוא עובר בכל קטב מקורים (שם). זנב אריה והוא הנקרא אלצרפא

---

[1]) בערב' דַ'נַב.

a) ذَنَب

הוא במזל בתולה ארבעים מעלות שלשים ושמנה דקים (ראב"ע, כלי נחשת כט). ובדלי כוכב אחד והוא סוף ז נ ב הסוס ובערבי דנב אלפרש וכו' ומהלכו קרוב למהלך ז נ ב העקרב (יעקב אנתולי, תרג' אלפרגני, RSO, III, III, 239).—*כוכב בעל הזנב, זיק, כוכב השבט, שיש לו כעין זנב מאיר: ולפעמים יהיה האויר העולה אידיו עבה ויתמיד ההתלהבות בו זמן רב ויתנועע בתנועת הגלגל ויקרא כוכב בעל ה ז נ ב (אמונה רמה א ב). רוב כוכבי ה ז נ ב ו ת לא יספו ולא יאבדו תוך שבעה ימים לזריחתם ולא יתקיימו יותר משמונים (נחמד ונעים רלג). שמכח תנועות השמים והמזגתם יתהוו שני אידים וכו' ולהתלהבו שם מתנועת הגלגלים יתהוו ממנו אותות השמים ויהיה המר אל נר השמים ובעלי ה ז נ ב ו ת וכוכבא דשביט והוא הכוכב המדלג (נוה שלום א ז).—*זנב הסוס, העכבר, העקרב, כנוי לקצת מיני צמחים, *זנב הסוס [1]), (Equisetum) Schachtelhalm ; prêle de bois ; shave=grass: עשב הנקרא בלשון יוון איפוארים ונקרא עוד ז נ ב ה ס ו ס (ספר הרפוא' לאסף 49). העשב הנקרא ז נ ב ה ס ו ס יפסיק בשלשול מהמעים הדקים (ראב"ע, ספ' הנסיונות ה ג). וממה שמועיל לזה ג"כ מיץ תותים נאים בלתי מבושלים וכן משקה מעשב ז נ ב ה ס ו ס (קאנון ג יו ב ו). — *זנב העכבר: והנה שבחו רפואה נקראת ז נ ב ה ע כ ב ר אם תושם בחוקן יקובל תועלת בה (שם שם ד ג).—*זנב העקרב[2]), (Heliotropium peruv.): וגם הצמח הנקרא ז נ ב ה ע ק ר ב בהדמותו לו (קאנון ד ו ה ג).—*זנב השועל [3]): אמאראוט הנקרא ז נ ב ה ש ו ע ל גדל פרא ברוסיא החמה בפרס ובפערו (תוה"א לשינסק, הלמת' ב טז). — *זנב העכבר, כנוי למין ממיני הדפקים לפי מדרגת מהירות הדפק וסדרו: התכיפה נוספת מאד וכן המהירות וישוב הדפק מן הידוע ב ז נ ב ה ע כ ב ר ואם יהיה משתיית היין החם יהיה מקום ז נ ב העכבר המחטי (קאנון ד א ג ז).

זִנֵּב[4]), פ"י, — חתך הזנב, ובהשאלה זִנֵּב את המחנה, הכה את הקצה, ובכלל השמיד: ואתם אל תעמדו רדפו אחרי איביכם וְזִנַּבְתֶּם אותם אל תתנום לבוא אל עריהם (יהוש' י יט). זכור את אשר עשה לך עמלק בדרך בצאתכם ממצרים אשר קרך בדרך וַיְזַנֵּב בך כל הנחשלים אחריך (דבר' כה יז-יח). בשעה ששלח דוד את יואב לארם נהריים ולארם צובה פגע באדומיים בקש ל ז נ ב ן הוציאו לו אפיסטולי שלהם וכו' באותה שעה שלח יואב אצל דוד אמר לו פגעתי באדומיין ובקשתי ל ז נ ב ן הוציאו לי אפיסטולי שלהם (מד"ר בראש' עד). —ואמר הפיטן: שלח יד בחמוקי ירך, ועל כל ראש דרך, זִנֵּב כל עוברי דרך (יוצר שבת זכור, אז קולן). אמרו לכו ונכחיד נכשלים, אז כמאז זִנֵּב כל הנחשלים (שם, תמימים). הקדים ויצא בדרך, לְזַנֵּב כל ברך, לדוש בגאות ולהדרך (שם, זכור). מיחדיך בנפשם, להרג הקדישם. מְזַנֵּב התישם, הדפנו באיבה (סליח' מוס' יוה"כ, אני). יפיפית נמשלת ועתה קדורנית, בעון כי כשלת ולבך אחורנית, זֻנַּבְתְּ ונחשלת ראשונה ושנית (סליח' י' טבת, אכותי). — *זִנֵּב את הגפן, כרת את הקצה שלה: ה מ ז נ ב בגפנים והקוצץ קנים (שבי' ד ו). למלך שהיה לו כרם אחד ונזדווגו לו ג' שונאים הראשון מתחיל מקטף בעוללות והב' מ ז נ ב באשכולות והג' מעקר בגפנים (מד"ר בראש' מב). — ובמשמ' עשה זָנָב: וכמה היא מטעתה שלש כנגד שלש ניטלה אחת מן החיצונות כמה יהא ביניהם שתים כנגד שתים מארבע אמות ועד שמונה י ז נ ב [1]) מארבע אמות ועד שמונה (תוספתא כלא' ג ג). — פע', *זֻנַּב, מְזֻנָּב, — שיש לו זָנָב: שבראותם הלקיות והקדרות והשחרות וצאת הכוכבים ה מ ז ו נ ב ו ת המורים על הדם ועל המות וכו' (רשב"ל דורא, תפא' ישרא' ג).

זְנָבָה, ש"נ, מ"ז זְנָבְתַּיִם, — זנב של הסרטן: ויש לו (לסוג הסרטנים שהוא אלקראבו) עשר רגלים עם כרבלתו הנקראת זנביל שהוא כפול והשני הוא הסרטן ויש לו עשר רגלים עם ב' הבורים קרויים ז נ ב ת י י ן וכו' והד' מאלו המינים יש לו ב' זנבתיין אלא ש ה ז נ ב ה הא' חסרת הבריאה (רשב"ל דורא, מג"א, ח"י ב כ).

זְנָבִי, ת"ז, לנק' זְנָבִית, מ"ר זְנָבִיִּים, -יות, —שיש לו זנב: פרק אחד עשר מדבר בכוכבים החדשים ו ב ז נ ב י י ם ובכוכבים הקטנים וכו' מדוע ה ז נ ב י י ם נראים בגוונים שונים מהם הדומה לעופרת מהם אדומיים מהם אשיים (מעש' טוביה, סעולם יא). וכן הכוכבים דומות לזה.

[1]) תרגום מיונית. בארמ' דונב סוסיא, בערב' ד'נב אלח'יל a), ד'נב אלפרש b).— [2]) בארמ' דונב עקרבא, בערב' ד'נב אלעקרב c).— [3]) בערב' ד'נב אלת'עלב d).
[4]) בערב' דַ'נַב e) פעל מן השם ד'נב במשמ'

a) ذنب الخيل b) ذنب الفرس c) ذنب العقرب
d) ذنب الثعلب e) ذَنَبَ

[1]) כך במהד' צוק"מ מכ"י ארפורט. ובנוסח' והזנב, וכבר הגיה הגר"א ו מ ז נ ב.

הזנביים הולכים אנה ואנה א"כ השכל יחייב שיש לכוכבים בחירה ויכולת לילך בגלגל אוירי (שם ג). ממה שמצאו האיצטגנינים שבדור הזה על דבר הככבים הזנביים בלשונם קומיט (אמונ' חכמ' כד).

***זַנְגְּבִיל**[1], זַנְגְּבִיל, ש"ז, — עקר צמח יצמח בארצות החמות חריף הטעם ומשמש כתבלים וגם לרפואה. **Ingwer; gingembre; ginger**: הפלפלין והזנגביל בזמן שהן רטובין מברך עליהן בורא פרי האדמה (רמב"ם ברכ' ח ז). הכוסס פלפלין וזנגביל יבש וכיוצא בהן פטור אבל זנגביל רטוב חייב (הוא, שבית' עשור ב ז). ישים עליהם (על הצדעים) תחבושת מזנגביל ומצטכי שחוקים ובלולים עם חלמון ביצה (מ' אלדבי, ש"א ד).

***זַנְגְּבִילָה**, ש"נ, — מין זנגביל: הזנגביל חם וכו' הזנגבילה לח (ספ' הרפוא' לאסף 31).

***זֶנֶד**[2], ש"ז, — עצם קצה הזרוע: ורוב ההקעה (במרפק) אמנם הקרה בזנד התחתון וזה יותר מגונה וגרוע למה שיקרה לו מן החזרה ואמנם הזנד העליון הנה ימעט מה שיקרה לו וכו' ואי אפשר שיקעו שני הזנדים אלא אם ירחק מהשני (קאנון ד ה א טו). הנה יקרה שישתברו שני הזנדים יחד ואם יזדמן שישבר אחד מהם ושבר הזנד העליון אם יפרד השבר באחד מהם וגם כי הזנד התחתון הוא הסועד והוא הנושא (שם שם ג י).

***זִנְדֵּז**[3], פ"ע, — פקפק, גמגם: אף אני אומר כן אלא שהתלמידים מזנדזין[4] בדבר (תול' מת.).
— התפ', הִזְדַּנְדֵּז: אלא שהתלמידים מזדנדזין בדבר (ערוך, ערך מזדנדזין).

[1]) משקל אַלְגְּבִישׁ. ואמרו חכמי הלשונות כי מקור שם זה בלשון סנסקרית צרינגאבירא, מורכב מן צרינגא קרן, ומן בירא גוף, גוף של קרן, מפני קצת דמיון לקרן. בפרס' זַנְגַּבִיל, וכן בסור', וכן בערב' זַנְגַ'בִּיל a). בצורה ארמ' זנגבילא: כס זנגבילא ביומא דכפורי פטור (יומ' פא:). כל מילי דמעלי להאי קשה להאי ודקשה להאי מעלי להאי בר מזנגבילא רטיבי ופילפלי אריכתא (פסח' מב:).

[2]) כך בערב' זנד b).

[3]) לא נתברר מקורו, ועי' הערה שלקמן. — [4]) כך בנוסח', ובערוך מזדנדזין. וסוברים קצת החכמים כי מזדנדזין כמו מזדעזעים. אך זו השערה דחוקה.

a) زنجبيل b) زند

זנה[1], ממנו זָנָה, זוֹנָה, זְנוּנִים, זְנוּת, תַּזְנוּת, *זַנַּאי.

זָנָה[2], פ"ע, עב' זָנְתָה, זָנִית, עת' תִּזְנֶה, וַתִּזֶן, זֹנָה, זוֹנָה, לִזְנוֹת, בִּזְנוּתֵךְ, — א) זָנְתָה האשה, נבעלה ברצונה הטוב למי שאינו בעלה בחק, **huren; se prostituer; forniquer; to whore**: ויגד ליהודה לאמר זָנְתָה תמר כלתך (בראש' לח כד). ובת איש כהן כי תחל לִזְנוֹת את אביה היא מחללת באש תשרף (ויקר' כא ט). אשתך בעיר תִּזְנֶה (עמוס ז יז). הלכה היא על כל הר גבה ואל תחת כל עץ רענן וַתִּזְנִי[1] שם (ירמ' ג ו). ולא יראה בגדה יהודה אחותה ותלך וַתִּזֶן גם היא (שם ח). שתים נשים בנות אם אחת היו וַתִּזְנֶינָה במצרים בנעוריהן זָנוּ שמה מעכו שדיהן ושם עשו דדי בתוליהן (יחזק' כג ב-ג). לא אפקוד על בנותיכם כי תִזְנֶינָה ועל כלותיכם כי תנאפנה כי הם עם הזנות יפרדו (הושע ד יד). ואמר אליה ימים רבים תשבי לי לא תִזְנִי ולא תהיי לאיש (שם ג ג). — ועם על אחרי הפעל, זָנְתָה האשה עַל בעלה: ויקח לו אשה פילגש מבית לחם יהודה וַתִּזְנֶה עליו פילגשו (שופט' יט א-ב). — וזנתה תַּחַת בעלה: וַתִּזֶן אהלה תחתי ותעגב על מאהביה (יחזק' כג ה). — וזנתה אֶל: וַתִּזְנִי אל בני מצרים שכניך גדלי בשר (שם טז כו). — וזנתה בם: ותעשי לך צלמי זכר וַתִּזְנִי בם (שם יז). — וזנתה אֶת: ותזני אל בני אשור מבלי שבעתך וַתִּזְנִים וגם לא שבעת (שם כח). — וגם האיש עם אשה שאינה אשתו כחק: וישב ישראל בשטים ויחל העם לִזְנוֹת אל בנות מואב (במד' כה א). — ובהרחבה, זָנְתָה הארץ, נתרבה בה הזנות: ולא תִזְנֶה הארץ ומלאה הארץ זמה (ויקר' יט כט). — ב) בהשאלה, זָנָה אחרי דבר, נמשך אחרי דבר לא טוב ונדבק בו, זנה אחרי אלהים אחרים, אחרי שֵׁדִים, אחרי עיניו ולבו וכיוצא בזה: ויאמר יי' אל משה הנך שכב עם אבתיך וקם העם

[1]) בערב' זני a).

[2]) בערב' זַנֵי b).

[3]) הקדמונים ראו בזה עבר לנוכחת, אך תחלת הפסוק מדבר לנסתרת, ולכן סברו קצת החדשים כי באה הצורה ותזני במקום ותזנה. ואולי היא אחת הצורות המיוחדות להדבור של בני ענתות, ואולי אמרו וַתִּזְנִי, והשתמש בצורה זו ירמיהו לתת יותר עז לדבריו, ואח"כ השתמש בהצורה הקצרה הרגילה.

a) زني b) زَنَى

הזה וְזָנָה אחרי אלהי נכר הארץ אשר הוא בא שמה בקרבו ועזבני והפר את בריתי אשר כרתי אתו (דבר' לא יו). כי זָנוּ (ישראל) אחרי אלהים אחרים וישתחוו להם סרו מהר מן הדרך אשר הלכו אבותם (שופט' ב יז). ולא יזבחו עוד את זבחיהם לשעירם אשר הם זֹנִים אחריהם (ויקר' יז ז). ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם אשר אתם זֹנִים אחריהם (במד' יה לט). הבדרך אבותיכם אתם נטמאים ואחרי שקוציהם אתם זֹנִים (יחזק' כ ל). והכרתי אתו ואת כל הַזֹּנִים אחריו לִזְנוֹת אחרי המלך (ויקר' כ ה). ויעש אותו גדעון לאפד ויצג אתו בעירו בעפרה וַיִּזְנוּ כל ישראל אחריו שם (שופט' ח כז). וישובו בני ישראל וַיִּזְנוּ אחרי הבעלים וישימו להם בעל ברית לאלהים (שם לג). עיניהם הַזֹּנוֹת אחרי גלוליהם (יחזק' ו ט). — זָנָה מאחרי אלהים, מֵעַל אלהים, מתחת אלהים: כי זָנֹה תִזְנֶה הארץ מאחרי יי' (הוש' א ב). אל תשמח ישראל אל גיל בעמים כי זָנִיתָ מעל אלהיך (שם ט א). וַיִּזְנוּ מתחת אלהיהם (שם ד יב). — וְזָנָה מִן: הצמתה כל זוֹנָה ממך (תהל' עג כז). — ועם יחס הפעול בהשאלה: ואת זָנִית רֵעים רבים ושוב אלי נאם יי' (ירמ' ג א). — ובמליצה, במשמ' משא ומתן של מסחר ומקח וממכר: והיה מקץ שבעים שנה יפקד יי' את צר ושבה לאתננה וְזָנְתָה את כל ממלכות הארץ על פני האדמה והיה סחרה ואתננה קדש ליי' (ישע' כג יז-יח).

— הִפע', הִזְנָה, — א) עשה וגרם שיזנה, שתזנה: אל תחלל את בתך לְהַזְנוֹתָהּ (ויקר' יט כט). — ובהשאלה: ולקחת מבנתיו לבניך וזנו בנתיו אחרי אלהיהן וְהִזְנוּ את בניך אחרי אלהיהן (שמות לד יו). ותלך בדרך מלכי ישראל וַתַּזְנֶה את יהודה ואת ישבי ירושלם כהזנות בית אחאב (דהי"ב כא יג). גם הוא עשה במות בהרי יהודה וַיֶּזֶן את ישבי ירושלם וידח את יהודה (שם יא). — ב) כמו קל: ואכלו ולא ישבעו הִזְנוּ ולא יפרצו (הוש' ד י). סר סבאם הַזְנֵה הִזְנוּ (שם יח). אני ידעתי אפרים וישראל לא נכחד ממני כי עתה הִזְנֵיתָ אפרים נטמא ישראל (שם ה ג).

— פע' *זִנָּה, זִנְּתָה, — כמו קל: עלובה כלה מ ז נ ה בתוך חופתה (שבת פח:). אשה מ ז נ ה מתהפכת שלא תתעבר (יבמ' לה.). כל ה מ ז נ ה אשתו מזננת עליו (סוט' י.). הזונה נקראת פתיות שאינה מ ז נ ה עד שתצא מדעתה (מד"ר במד' ט). רחב בשמה ז י נ ת ה יעל בקולה אביגיל בזכירתה מיכל בת שאול בראייתה (מגי' יה.). שומרת יבם ש ז י נ ת ה פסולה ליבמה (יבמ' פא.). כלה ש ז י נ ת ה בקרב חופתה (גיט' לו:). — יזונת במקום זִנְּתָה: מעשה של אותה האשה ש ז י נ ת עליו וקלקלה מאחיו (רב למת גאון, שע"ל יד). — ובהשאלה: אמר רבי יונה מין חטין הן (הזונים) אלא שהפירות מ ז נ י ן (ירוש' כלא' א כו ד). אף הארץ ז י נ ת ה (בדור המבול) (מד"ר ברא' כח).

זֵנֶה[1], ש"ז, מ"ר זְנִים[2], — דבר נותן ריח טוב, Wohlgeruch ; senteur ; perfume: ויקברהו (את המלך אסא) בקברתיו אשר כרה לו בעיר דויד וישכיבהו במשכב אשר מלא בשמים וּזְנִים מְרקחים במרקחת מעשה (דהי"ב יו יד). — *ובמשמ' מין: מועד אדום וישמעאלים וולדיהם, מזמרן וזעון ועקן וּזְנֵיהֶם, מחוי והתי וחמתי וחייליהם (סמא"ל, הוצע' יוס ג, מחזור). החוח הוא אחד מ ז נ י העשב, אשר ינעם אל חך עגל וכשב (יל"ג, משל' ב א). — ועי' *זְנִי.

***זְנוּב**, ש"ז, — שה"פ מן זָנֵב: הזכיר בעירת אש השם בהם ו ז נ ו ב עמלק (רא"ע דבר' ט כב).

זְנוּנִים, שו"ר, סמי' זְנוּנֵי, — מעשי הזוֹנָה והזוֹנֶה, Hurerei ; fornication; whordom: ויגד ליהודה לאמר זנתה תמר כלתך וגם הנה הרה לִזְנוּנִים ויאמר יהודה הוציאוה ותשרף (ברא' לח כד). קח לך אשת זְנוּנִים וילדי זְנוּנִים (הוש' א ב). ואת בניה לא ארחם כי בני זְנוּנִים המה כי זנתה אמם הובישה הורתם (שם ב ו-ז). עד זְנוּנֵי איזבל אמך וכשפיה הרבים (מ"ב ט כב). מרב זנוני זונה טובת חן בעלת כשפים המכרת גוים בִּזְנוּנֶיהָ ומשפחות בכשפיה (נחום ג ד). ותרא אחותה אהליבה ותשחת עגבתה ממנה ואת תזנותיה מִזְּנוּנֵי אחותה (יחזק' כג יא). ועזבוך ערם ועריה ונגלה ערות זְנוּנַיִךְ וזמתך (שם כט). ריבו באמכם ריבו כי היא לא אשתי ואנכי לא אישה ותסר זְנוּנֶיהָ מפניה ונאפופיה מבין שדיה (הוש' ב ד). — ובהשאלה: עמי בעצו ישאל ומקלו יגיד לו כי רוח

---

[1]) מִשקל סְנֶה. — [2]) כמו סְאִים, מְתִים. ואמרו רוב המדקדקים כי עקר משמ' מלה זו הוא מין, כמו בארמ' תרג' למינו ל ז נ ו ה י, וכן וכל ז נ י זמרא (דני' ג ה), ואמרו שזו מלה פרסית, וכמו גם השם specie התחיל אח"כ לשמש במשמ' מ י נ י בשמים. ואמרו המדקדקים החדשים כי היחיד הוא זַן, ועי' למעלה בערך זַן.

זנונים התעה ויזנו מתחת אלהיהם (הוש' ד יג). לא יתנו מעלליהם לשוב אל אלהיהם כי רוח זנונים בקרבם ואת יי' לא ידעו (שם ה ד).

***זִנּוּק**, ש"ז, מ"ר זִנּוּקִים, — שה"פ מן זִנֵּק: חבית שמונחת תחת הזינוק מים שבתוכה ושבחוצה לה פסולין צירף פיה לזינוק מים שבתוכה פסולין ושבהוצה לה כשרין (זבח' כה:). אי אתה מודה במזרק שאי איפשר לו בלא זינוק (שם). זינוק זה יוצא ממקום אחד ונחלק לשני מקומות (ילקוט דבר' תתקסב). — ומ"ר: עמדה שרה והפריעה עצמה והיו שני דדיה מוריקים חלב כשני זינוקים של מים (פסיק' רבתי מג).

זְנוּת, ש"נ, זְנוּתֵךְ, זְנוּתַיִךְ, זְנוּתֵיכֶם, — כמו זְנוּנִים: זנות ויין ותירוש יקח לב (הוש' ד יא). בבית ישראל ראיתי שעריריה שם זנות לאפרים נטמא ישראל (שם ו י). והיה מקל זנותה ותחנף את הארץ ותנאף את האבן ואת העץ (ירמ' ג ט). נאפיך ומצהלותיך זמת זנותך על גבעות בשדה ראיתי שקוציך (שם יג כז). והשבתי זמתך ממך ואת זנותך מארץ מצרים (יחזק' כג כז). ולא יטמאו עוד בית ישראל שם קדשי המה ומלכיהם בזנותם ובפגרי מלכיהם (שם מג ז). בית וועד יהיה לזנות והגליל יחרב (סוט' ט יה). נתייחדה עמו בדי בעילה חוששין לה משום בעילת זנות (ירוש' גיט' ד מח ד). ששה דברים נאמרים בסוס אוהב את הזנות ואוהב את המלחמה וכו' (פסח' קיג:). עשרה קבים זנות ירדו לעולם תשעה נטלה ערביא (קדוש' מט:). לא תתחתן בם וכו' אפילו דרך זנות (ע"ז לו:). ואין לך זנות כזנות של ערביים (אדר"נ כח). דור המבול נמחו מן העולם על ידי שהיו שטופין בזנות (מד"ר ויקר' כג). מימות אברהם לא נפרץ אחד בזנות כיון שבאו לשטים ושתו מימיו נפרצו בזנות (שם כ). פי החירות מקום קבוע לזנות היה (שם). שני יצרים ברא הקב"ה בעולמו יצר ע"ז ויצר זנות יצר ע"ז כבר נעקר ויצר זנות הוא קיים אמר הקב"ה כל מי שיכול לעמוד בזנות מעלה אני עליו כאילו עומד בשתיהן (שם שה"ש, זאת קומתך). — ומ"ר כסמי: ונשאו את זנותיכם [1]) עד תם פגריכם במדבר (במד' יד לג). ותחניפי ארץ בזנותיך וברעתך (ירמ' ג ב).

---

[1]) החדשים אינם מודים ברבים זה, ואומרים כי גם זה יחיד בהוספת י ללא צרך.

זנח [1]), ממנו זָנַח.

זָנַח, — א) פ"י, דחה והרחיק הדבר ממנו בחמה וקצף, בבוז, reject ; rejeter ; verwerfen : זנח ישראל טוב אויב ירדפו (הוש' ח ג). זנח אדני מזבחו נאר מקדשו הסגיר ביד אויב חומת ארמנותיה (איכ' ב ז). אף זנחת ותכלימנו ולא תצא בצבאותינו (תהל' מד י). למה אלהים זנחת לנצח יעשן אפך בצאן מרעיתך (שם עד א). ואתה זנחת ותמאס התעברת עם משיחך (שם פט לט). הלעולמים יזנח אדני ולא יסיף לרצות עוד (שם עז ח). כי לא יזנח לעולם אדני (איכ' ג לא). עורה למה תישן אדני הקיצה אל תזנח לנצח (תהל' מד כד). למה יי' תזנח נפשי תסתיר פניך ממני (שם פח יה). — ואמר הפיטן: איכה זנחת בזעמך, לזלזל ביד זדים זבולך (קינ' לת"ב, איכה אלת). איכה כונת בכעסך, לכלות ביד כושלים כרמך, ולא זכרת לא לזנוח לעולם אשר למדת ללקוחיך (שם). כי זנחנו דת צוית, ונשובה בלבב דכית, ונתענה ולא ענית (רמב"ע, מוס' יוה"כ, חטאנו). זנחו הטוב ורדפום מכניעים, זעקון ושמעת והעמדת להם מושיעים (סליח' יוס ד, איה כל). הבט וזכור את כל התלאה, ההשיגה עדת צוליעה ונהלאה, הלעולמים תזנח לרבת חלאה (יוצר שבת א חנכה, אודך). — ואמר המשורר: למה דוד תזנח יונתך בת הורים, ותשכח נאנח ונדח מערים (פזמ' תימנ', יעוף חלומי). אך הצפרדע נואשה לא אמרה את חפצה לא זנחה, ותלך הלך והתנפח עד כי נפשה נפחה (יל"ג, משל' ג כב). — *וכינ': תבין ותשכיל איך ישוב המבקש בורח ויחזור המתאוה מואס וזונח והרודף נהפך אל הנס (מחזי לדק, אלגזלי 133). — יופעל: ואם אני איש מדון וחמס, אינני על זה זנוח ונמאס (משל הקדמוני ב). ואז תהיה מחיתו מתוקה ומשובחה בעולם הזה ולא תהיה זנוחה ונקלה לעולם הבא (תולדות אלכסנדר 41). אביר כמה אהיה זנותה, למתי אקוה לרוחה, מגורי היה בארץ מליחה, נקראתי

---

[1]) סוברים רוב החכמים כי זהו השרש זנח a) בערב' המשמש במשמ' צחנה ובאשה, ואומרים כי מזה נגזרה בהשאלה המשמעה שיש לו בעברית. אך השרש זנח a) משמש בערב' במשמ' שבח וגם דחה. וכבר אמר ברט כי השרש זנח העברי הוא השרש נזח b) בערב' שמשמעתו היא נתרחק.

a) زنخ b) زنح

בלא גט שלוחה (סמא"ל, ערכ' לכפור, בשם אלהי). זנוחה זרחה בדם מתבוססת, חלצה ונגהצה ברחיצה ותכבסת (קרוב' לשבה"ג, אלהים). זרויה ז נ ו ח ה מעודה, חטופה חמוסה חרודה (ר"י הדסי, שיר בסוף האשכול). ודלים ז נ ו ח י ם, למות לקוחים, ישיבם שמחים, ברנה ושירים (שירי ר"מ דרעי הקראי ב רכב). — ובמשמ' דבר נתעב: דבקנו בתועבות ובמעשים זנוחים, הלכנו אחרי משאות שוא ומדוחים (סליח' יום א, איך נפתח). — וככל': וגברתי את בית יהודה ואת בית יוסף אושיע והושבותים כי רחמתים והיו כאשר לא זנחתים (זכר' י ו). כי אתה אלהי מעוזי למה זנחתני למה קדר אתהלך בלחץ אויב (תהל' מג ב). הלא אתה אלהים זנחתנו ולא תצא אלהים בצבאותינו (שם ס יב). משל לטבח שבא לשחוט פרתו של מלך התחיל המלך רואה כיון שהרגיש שהמלך רואה התחיל משליך את הסכין ומשפשף בה וממלא את האבוס לפניה התחיל לומר תצא נפשי שבאתי לשוחטה והרי ז נ ח ת י ה (מד"ר במד' כ). שקרא ושנה ופירש להבלי עולם והניח תלמודו ו ז נ ח ו הרי זה בכלל בוזה דבר ה' (רמב"ם, ת"ת ג יג). — ב) פ"ע, זנח פלוני, נדחה, הרחק: זנח[1]) עגלך שמרון (הוש' ח ה). ותזנח משלום נפשי נשיתי טובה (איכ' ג יז). אף אתה מה עושה להם (להרשעים) מחליטם לגיהנם למה שרחקו ו ז נ ח ו הימך (פסיק' רבתי, תקעו).

— נפע' נזנח: דבריך זנח ו נ ז נ ח מעדן ולא כליתו למען היותו יציר כפיך (עבודה, אתה כוננת). קבץ עדה נ ז נ ח ה, אל מקום המנוחה, אז אגיל ואשמחה (פזמ' תימנ', הרס דגלי). אל תוך ציון עיר אפדנו ישיב שבות בת נ ז נ ח ה (ר"י נאגארה, זמיר' ישראל, עו"ת פו).

— פע', זנח: אהלי אשר חנית מאז בתאיו מפה ומפה למה לנצח ז ו נ ח ביד זרים (קינ' לת"ב, אהלי). העל המירו כבוד רע בבעל, ווה ללא זה פצחו במעל, זנחו בחרון אף לנגף וגעל (יוצר שבת שקל', או). ומבני בניהם אנחנו, למה לנצח זנחנו, וכמת מלב נשכחנו (סליח' ב עשי"ת, אלהים). זנחנו ונחשבנו עם יורדי רגב, ויהי לאבל כנור ושיר ועגב (סליח' צו"ג, תשוב תרחמנו).

— הפע', הזניח, — כמו זנח: ואת כל הכלים אשר הזניח המלך אחז במלכותו במעלו הכנו והקדשנו (דהי"ב כט יט). — והזניחו מדבר, הרחיקו, מנעו מהדבר ההוא: כי עזבו הלוים את מגרשיהם ואחזתם וילכו ליהודה ולירושלם כי הזניחם ירבעם ובניו מכהן ליי' (דהי"ב יא יד). אם תדרשנו ימצא לך ואם תעזבנו יזניחך לעד (דהי"א כח ט). תעינו מאחריך כאשה מבעלה אל ת ז נ י ח נ ו כאות מי מרה (מו"ק כה:). מכאן לת"ח שאמר דבר הלכה וכו' אין מ ז נ י ח י ן[1]) אותו (חול' ז.). לחזק לבב התלמידים הלומדים תורה מעוני ומדוחק כדי שלא יהיה הלמוד עליהם לטורח ו י ז נ י ח ו ה ו (תנמ' הנפש ב ב). ואין ל ה ז נ י ח הלכות מרווחות מפני פלפולים ודברי חדודים (שו"ת חת"ס, או"ח קיז). — ואמר המליץ: אל תוסף עוד התל ביעלה, אשר הקשיחה תאות העולם ללא לה, ו ה ז נ י ח תבל ועמלה, וקשרה על הזמן קשר, ולבשה סות הענוה והיושר (עמנ', מחבר' ג). רודפי בזממו ישית, בראות צורי אותי ישסה, כי אותי מאז ה ז נ י ח, והן הבל פיהו יפצה (פזמ' תימנ', יגדל). — *והזניח את עצמו מדבר: הרשעים שמחליטים עצמם בעבירות ו מ ז נ י ח י ם עצמן הימך (פסיק' רבתי, תקעו). — האזניחו, עי' אזנח.

***זַנַּי**, זַנַּאי, ש"ז, — מי שהוא זונה, שעוסק בזנות: ספק ז נ א י ספק לא ז נ א י (כתוב' פא.).

***זְנִי**[2]), ש"ז, — מהות ומראה הדבר לכל פרטיו, ausführl. Beschreibung; descr. détaillée; detailed descr.: יחזקאל ראה מראה ויגד ז נ י[3]) מרכבה (ב"ס גני' מט ח).

זנן[4]), ממנו אולי זְנוּנִים, והפעל *זִנֵּן שלקמן.

***זָנַן**, — קל אינו נהוג.

— פע', *זִנֵּן, זִנְּנָה, מְזַנֶּנֶת, — כמו זָנָה, זָנְתָה, מְזַנָּה: כל המזנה אשתו מ ז נ נ ת עליו (סוט' י.).

א. זנק[5]), ממנו הפעל זִנֵּק שלקמן, *זִנּוּק.

---

[1]) אין כל החכמים מודים בשמוש זנח במשמ' לא מתעברת, ואומרים כי הכתוב קצת משבש כאן, וכמו"ב הכתוב ותזנח צ"ל ותזנה. — [1]) לפי לשון ואמרי לה.

[2]) לא נתברר מקורו, ועי' בהערה לקמן. — [3]) בהנוסחה הארמ': ג נ ס ה דמרכבתא. ביונ' ורומ' תפארת. והנה סוברים המפרשים כי מלה זו היא המלה זנים, במשמ' מין. אך זה דחוק, כי אין המליצה נאה: הגיד מ י נ י המרכבה, כי אם פ ר ט י מראה המרכבה. ואולי נתיחדה בזמנו של ב"ס המלה זני במשמ' פרט.

[4]) אין המדקדקים מודים בשרש מיוחד זנן, וסוברים כי מן זנונים שנתרחב מן זנה נסתעף גם הפעל זנן.

[5]) בסור' זנק כמו זרק. בערב' נזק[a]).

---

[a]) نزق

זָנַק[1]. —קל אינו נהוג.

— פִּע', זִנֵּק, מְזַנֵּק, — א) פ"ע, קפץ בכח עז, הזדרק, hervorspringen; s'élancer; leap forth : דן גור אריה יְזַנֵּק מן הבשן (דבר' לג כב). — וז״מ הפיטן : יעצה לחנק, בני גור מְזַנֵּק, בפה אחד לשנק (קינ' לת"ב, איך תנחמוני). -- *ובהשאלה למים וכדומה : אכסה קלון אעבור עיני מהם ולא אחשוף רק המקור אשר לדעתי ממנו י ז נ ק ו כל מימי זדונים האלה (ר"ש בלוך, הקד' שבילי עולם א). — ב) *פ"י, בהשאלה למשקים נזרקים בכח : השוחט המסוכנת רשב"ג אומר עד שתפרכס ביד וברגל רבי אליעזר אמר דיה אם ז י נ ק ה (חול' ל ו). השוחט בלילה ולמחר השכים ומצא כתלים מלאים דם כשרה ש ז י נ ק ה (שם). אמרו לא באו ימים קלים עד שמת ויש אומרים יצא חוטמו מ ז נ ק תולעים (ירוש' יומ' א לט.). ביושבת על שפת הספל ו מ ז נ ק ת בתוך הספל ונמצא דם בתוך הספל (נדה נט:). אבל עומדת אי אפשר לה ל ז נ ק (רש"י שם). —ואמר הפיטן : דדימו חכמה מפיקים, השפע מקור מים חיים מְזַנְּקִים, ומנפת צופים ומדבש מתוקים (יוצר א שבוע', אתו מלות).

ב.*זנק[2], ממנו ב.*זָנַק.

ב.*זָנַק, — קל לא נהוג.

— פִּע', *זִנֵּק, — זִנֵּק את פלוני במטעם, צער אותו באכלו את המטעם ולא נתן לו לאכל ממנו : אתם ז י נ ק ת ם את בני בבשר שהייתם אוכלין ולא הייתם נותנין להם אף אני אעשה לבני שישחטו את הצאן שאתם משתחוים להן והן אוכלין ואתם נמסים (מד"ר שמות יו).

***זָעַב**[3], פ"י, — זָעֲבוּ האריה וכדומה, הבהילו בשאגתו ובנהמו : זְעָבַנִי תחלה ארי נוהם הצר, זבולי החריב ויביאני במעצר, חטפוני שני גוריו מצוק ומצר, חילי אפס וכוחי נעצר (מחז' רומני, י' טבת, תהיינה עיניך).

זֵעָה, ש"נ, — טפות דקות יוצאות מבעד לִמְשַׁמֵּי עור גוף בעלי חיים, Schweiss ; sueur ; sweat : בְּזֵעַת אפך תאכל לחם (ברא' ג יט). שבל המומין הפוסלין בכהנים פוסלין בנשים הוסיפו עליהן באשה ריח הפה וריח ה ז י ע ה (ירוש' כתוב' ז לא ג). ששה דברים סימן יפה לחולה אלו הן עטוש ז י ע ה שלשול קרי ושינה וחלום (ברכ' נז:). אסרו את החמין (לרחץ בהם) והתירו את ה ז י ע ה ועדיין היו רוחצין בחמין ואומרים מזיעים אנחנו אסרו להן את ה ז י ע ה והתירו חמי טבריה (שבת מ.). היו עושין ריח רע מריח ה ז י ע ה של גופן (מד"ר שה"ש, נפת). שתה מים והזיע ז י ע ת ו טהורה בא במים שאובים והזיע ז י ע ת ו טמאה נסתפג ואחר כך הזיע ז י ע ת ו טהורה (מכשיר' ב א). וכהן שהוא מזוהם ב ז י ע ת ו רוחץ ושף כל גופו בבושם ועובד (רמב"ם ביא' המקד' ז יג). שבל ז י ע ו ת האדם היא סם המות חוץ משל פנים (ספר התיבוך תקמו). —*ורטיבות דומה לַזֵּעָה שעל פני גופים אחרים גם לא בע"ח : זיתים מאימתי מקבלין טומאה משיזועו ז י ע ת המעטן אבל לא ז י ע ת הקיפה (טהר' ט א). ז י ע ת בתים בורות שחין ומערות (מכש' ב א). (דבש תמרים) ז י ע ה בעלמא הוא (ברכ' לח.). — וכן *משקה היוצא ממיני צמחים ע"י כבישה או ע"י חם : ז י ע ת הבוטנים היא תרביטינא (ספר הרפוא' לאסף 66). — וגם במינים מחצבים : כמו מאמר בן דקלים במי הים שהוא ז י ע ת הארץ התקבץ במצותה (כל מלאכ' הגיון סח). ביטומי או אספאלטו הוא שומן או ז י ע ה שעל פני אגם וכו' בוראצי הוא ז י ע ת המיניראלי מזהב ומכסף ונחושת (אולה"ת לר"י לסלון ו כו).

זַעֲוָה, ש"נ, — דבר שאדם נבהל ומזדעזע ומתפלץ ממנו, Ggst. d. Schreckens ; objet de terreur ; subject of terror : יתנך יי' נגף לפני איביך בדרך אחד תצא אליו ובשבעה דרכים תנוס לפניו והיית לְזַעֲוָה לכל ממלכות הארץ (דבר' כח כה). כי כה אמר אדני יי' העלה עליהם קהל ונתן אתהן לְזַעֲוָה ולבז (יחזק' כג מו). ופקדתי עליהם ארבע משפחות נאם יי' את החרב להרג ואת הכלבים לסחב ואת עוף השמים ואת בהמת הארץ לאכל ולהשחית ונתתים לְזַעֲוָה[1] לכל ממלכות הארץ (ירמ' יה ג-ד). ונתתים לְזַעֲוָה[1] לרעה לכל ממלכות הארץ לחרפה ולמשל לשנינה ולקללה בכל המקמות אשר אדיחם שם (שם כד ט).

---

[1]) בערב' נַזִק a) היה (הסוס) מהיר ורץ ורקד ודלג.

[2]) אין בשאר הלשונות האחיות שרש דומה לו במשמעה קרובה לזו.

[3]) בערב' דַ'עַב b), הבהיל והפחיד.

a) نَزَق b) ذَعَب

---

[1]) כך הכתיב, והקרי לזועה.

ורדפתי אחריהם בחרב ברעב ובדבר ונתתים לְזַעֲוָה[1]) לכל ממלכות הארץ לאלה ולשמה ולשרקה ולחרפה בכל הגוים אשר הדחתים שם (שם כט יח). ויהי קצף יי׳ על יהודה וירושלם ויתנם לְזַעֲוָה[1]) לשמה ולשרקה כאשר אתם ראים בעיניכם (דהי״ב כט ח). — ואמר הפיטן: הן שמתני נפשי לדאבה, ונתתני לעין כל לְזַעֲוָה (רמב״ע, תחנ׳ לעשי״ת, להודות).— ואמר המשורר: שור נא! כידון נטוי בימין הנער עליו, הוי זעוה! ראש איש מת תקוע (יל״ג, אדו״מ ד). — יוכנוי לאבן האויר: כי נפל פלח רכב גדול במדינת אשביליא קרוב למגדל תועבותם והסכימו החכמים הרואים והשומעים בזעוה ההיא כי באויר נתילד הרכב ההוא מחלקים עפריים אשר עלו שם ונתקשו לאבן (שער השמים א ג).

°זַעֲוָנָה[2]), ש״נ,—כעס וקצף: זימנא מטרונא לר׳ יוסי שיננא, זוגות זיווגתי הנה ונתפרדו בזעונה[3]), בחנתי בדבריכם אמונה מצאתי בכם, אמת אתם ותורתכם (מחז׳ ויטרי תלא).

זע״ז,—כ״ת: זה על זה, זו על זו.

°זַעֲזוּעַ, ש״ז, מ״ר זַעֲזוּעִים,— שה״פ מן זִעְזַע: קשה לכותל אותו זיעזוע שמזעזעין הקרקע בשעה שמתקינין שם הריחים (רגמ״ה ב״ב יח.). גוזר הקב״ה למלאך וסופק כפים וכו׳ ויוצא זעזוע מביניהם (ערוך, ערך גהא).—ואמר הפיטן: רשם אסר בצבאותיכם, בְּזַעֲזוּעַ חיל אילותכם, רחוק דחוק אתכם, השבעתי אתכם (יולר א פסח, אור ישע).

זִעְזַע, פ״י, — זִעְזַע אותו, הניעו והנידו בחזקה, בכח aufrütteln ; secouer; to shake: הלוא פתע יקומו נשכיך ויקצו מְזַעְזְעֶיךָ והיית למשסות למו (חבק׳ ב ז). אבנים שזעזעתן המחרישה (שבי׳ ג ז). נעקר הסלע מצדו או שזעזעתו המחרישה או שזעזעו ועשאו בעפר (ערלה א ג). זעזע את הימים והראה את בן הפילים וכו׳ זעזע את הישוב והראהו את הצב וכו׳ זעזע את המדבר והראהו שם את הדואר (מד״ר שמות טו). תן דעתך שאם הטיתה את הדין שאת מזעזע את העולם שהוא אחד מרגליו (שם דבר׳ ה). אמר רב הונא נוח לו לאדם לזעזע כותל שש אמות על שש אמות ולא לזעזע אבר אחד מאבריו (של אבנר) (מדה״ג, ויחי). ולא ייגע ולא יזעזע גופו ולא יטייל עד שיתעכל המזון שבמעיו (רמב״ם, דעות ד ג). זעזעו (את האילן) ולא עקרו ואח״כ מלא סביבותיו בעפר (הוא, מע״ש י יא).—ואמר הפיטן: תסתר לאלם תרשישים מרון, כְּזִיעְזוּעַת עולם מפני חרון, כלהטה האש בין שני בדי ארון (קינ׳ לת״ב, על חורבן).

— נתפ׳, °נִזְדַּעְזַע: היה אוכל בתרומה והרגיש שנזדעזעו אבריו (נדה ה ב). ויחרד כל העם אשר במחנה מלמד שנזדעזעו (מכי׳ יתרו, בחדש ג). שעד שלא פשטו ידיהם בעבירה מה נאמר בהם ומראה כבוד יי׳ כאש אכלת לא יראים ולא מזדעזעים (ספרי נשא א). כיון ששמע יעקב כן נזדעזע ואמר אוי לי שאירע לי פסולת בבני עד שנתבשר מפי המקום שחזר ראובן בתשובה (שם ואתחנן לא). מיד פתח בשר ודם את עיניו ורואה את מלאך המות ומזדעזע ונופל על פניו (כלה רבתי ג). לא הספיקו להגיע לחצי חומה עד שנעץ החזיר בחומה ונזדעזעה החומה וקפץ מ׳ פרסה מארץ ישראל (ירוש׳ ברכ׳ ד א). שכל העולם כולו נזדעזע בשעה שאמר הקב״ה בסיני לא תשא את שם ה׳ אלהיך לשוא (שבוע׳ לט.). מעשה בר״א ור׳ יהושע שהיו באין בספינה והיה ר״א ישן ור׳ יהושע נעור ניזדעזע ר׳ יהושע ונינער ר״א א״ל מה זה יהושע מפני מה נזדעזעת א״ל מאור גדול ראיתי בים (ב״ב עד:). בשעת פטירתו של חולה עומד (מלאך המות) מעל מראשותיו וחרבו שלופה בידו וטיפה של מרה תלויה בו כיון שחולה רואה אותו מזדעזע ופותח פיו וזורקה לתוך פיו (ע״ז כ:). אני רואה בגביע ששנים מכם החריבו כרך גדול של שכם ואחר כך מכרתם אחיכם לערביים מיד נזדעזעו ואמרו לו שנים עשר אנחנו אחים בני אבינו (מד״ר בראש׳ צא). כיון שראה יוסף סימנין של יהודה מיד נזדעזע ונבהל אמר אוי לי שמא יהרגוני (שם צג). כשנתן הקב״ה את התורה צפור לא צווח וכו׳ הים לא נזדעזע ההריות לא דברו אלא העולם שותק ומחריש (שם שמות כט). מיד נזדעזע משה מפני המחלוקת (שם במד׳ יח). ולא היו מתיראין ומזדעזעין ונפחדין (שם שה״ש, הנה מטתו). הר שבארץ מואב לא נזדעזע שבו המערות וההר מארץ ישראל נזדעזע שבו הסלעים כמין שדיים ונסמך להר שכנגדו (שם במד׳ יט). אמר לו (יצחק לאביו) אבא בחור אני וחוששני שמא

[1]) כך הכתיב, והקרי לזועה.

[2]) עי׳ הערה לקמן. — [3]) לא נתברר מקור מלה זו. ואולי יצרה הפיטן מן זעם, וזעום, בשביל החרוז עם שיננא ואמונה.

יזדעזע גופי מפחדה של סכין ואצערך (שם כרא״ה׳ נו). לבש (משה) שק ונתעטף שק נתפלש באפר ועמד בתפלה ובתחנונים לפני הקב״ה עד שנזדעזעו שמים וארץ וסדרי בראשית (שם דבר׳ יא). באותה שעה (שבשרו לשרה עקדת יצחק) נזדעזעו מתניה ונתחלחלו כל אבריה (מדר׳ ויושע א). צריך שיהא חכם מובהק שנוטל ונותן בראשו והכל רואין ומזדעזעין (תשו׳ הגא׳, הרכבי רנט) ואפילו הרגיש גופה ונזדעזעה אינה חוששת (רמב״ם אסורי ביאה ה יז). נועץ צפרני רגליו בקרקע ושוהה ואינו מזדעזע (שם ד יא). אם הלך על גבי אבנים שמזדעזעין בשעת הילוך (הוא, טומא׳ מת י יא). — ואמר הפיטן: רשע הפושט עת הגיע למקום תפילין מצות ברה, צעק צעקה וְנִזְדַּעְזְעָה עולם וארץ התפוררה (קינ׳ לת״ב, ארז הלבנון).

— פע׳, זִעֲזֵעַ, — שזעזעו אותו: קם המשיח ונכנס לשם ורואה אותם הדיוקנים (של הרוגי מלכות) ונושא קולו ושואג כארי וכל הגן וכל הצדיקים מזעזעים והעמוד אשר באמצע הגן מזדעזע ועולה ויורד (ביהמ״ד ילינק ג, סדר ג״ע ב). — ואמר הפיטן: הרימה נס גבורות משמיע ישועות, ופדה בנים פזורים ובנות מזעזעות, כי אתה אל דעות (אמרי נעם, בקשות, אבות).

***זַעֲזֻעָה**, ש״נ, מ״ר זַעֲזֻעוֹת, — כמו זעזוע: וכיון שרואה משה שיהושע ניעור משנתו היה נכנס ונוטל חלוקו ונותנה לו בידו כיון שהיה יהושע מכיר היה מתבייש ונוטל חלוקו ומכסה גופו ולובש בזעזועות נפשו ונופל על רגליו של משה ואומר לו אל תהרגני רבי בחצי ימי מפני השררה שבאה עלי מפני הקב״ה (מדר׳ פטיר׳ משה. ביהמ״ד ילינק א).

***זַעֲטוּט**[1], ש״ז, מ״ר זַעֲטוּטִים, — נער משרת במשמרת קבועה ומיוחד לה: ג׳ ספרים נמצאו בעזרה אחד של מעונים ואחד של היא ואחד שנקרא ספר זעטוטים[2] (ספרי דבר׳ לג). ג׳ ספרים מצאו בעזרה ספר מעוני וספר זעטוטי[2] וספר היא באחד מצאו כתוב מעון אלהי קדם ובשנים כתוב מעונה אלהי קדם וקיימו שנים ובטלו אחד באחד מצאו כתוב וישלח את זעטוטי[2] בני ישראל ובשנים כתוב וישלח את נערי בני ישראל וקיימו שנים ובטלו אחד באחד מצאו כתוב תשעה היא ובשנים כתוב אחת עשרה היא ובטלו אחד וקיימו שנים (ירוש׳ תענ׳ סח.). — ועי׳ זַטוּט.

---

[1]) עי׳ הערה שלקמן. — [2]) כך בעין במקום זאטוטי באלף שבגמ׳ בבלי מגי׳ ט. ומס׳ סופר׳ ו ד. ורגלים לדבר כי זו היא הגרסה הנכונה. מפני שהיא גרסת מקורים יותר קדומים ומפני שכך הוא המנהג הטבעי והנהוג שהקול הגרוני העמוק של העין יתמעך ויוקל להקול היותר פשוט של האלף ולא להפך שהאלף תהפך לעין. וכבר הובא בערך זטוט השערתו של עמנ׳ לֹו כי זו מלה ארמ׳ מלשון זוטא, זוטרא, במשמ׳ נער, ואחד התרגומים תרגם בה השם נערי והיתה שגורה על פי הסופר ובשגגה נמלטה מפי עטו ונכתבה בגוף הספר. ודר׳ בלוי בחבורו על מהות הספר׳ אצל היהודים הקדמונ׳ (Dr. Blau, Althebr. Buchw. 102) טען על השערה זו טענה שאין לכאורה לדחותה, שאם הסופר היה כ״כ מבלבל הדעת שהכנים בכתוב בטעות מלה ארמ׳ במקום המלה הרגילה נערי מדוע לא פלט עטו עוד טעיות כמו זו, ומדוע לא נמצא בספר ההיא עוד מלים ארמיות במקום מלים עבריות? ועל סמך מאמר אדר״נ נוסח׳ ב׳ שבמהד׳ שכטר שאת ספר מעוני פרש ר׳ יוסי: זהו ספר שנמצא בבית מעון, פרש דר׳ בלוי גם השמות ספר היא וספר זעטוטי במשמ׳ מעין זו, ואמר כי ספר של היא הוא ספר של אדם אחד ששמו היה היא, וכמו״כ ספר זעטוטי, או שהכונה בספר זעטוטי היא ספר קטן מאד, ורק עצם המעשה של מציאת אלה שלשת הספרים היא מסורה קדומה, ומה שספרו כדבר שנויי הנוסח׳ שהיו בספרים האלה מהנוסחה המקבלת אין זה אלא הוספה מאֻחרה, כעין ההוספות המאֻחרות על גוף המעשים שבמגלת תענית, והוא כעין מדרש מלים המוני כדי לפרש את שמות הספרים שכבר נשכחה משמעתם האמתית. ולכאורה זה פרוש מתקבל על הדעת, ויש לו סמך בדברי ר׳ יוסי שהובא באדר״נ. ואולם, כשנעין היטב יתברר כי יש גם בו מקום לגמגם. כי הלא על כרחנו אנו צריכים לאמר, ששלשה הספרים האלה הצטינו בדבר מה מהספרים הרגילים. שאל״כ למה טרחו לספר שנמצאו ולמה הזכירו גם את שמותיהם. וא״כ, מה הם השנויים שהיו בהם? ועוד קשה, שאם בשני השמות מעוני והיא אפשר להנית כי הם בעצמם נתנו מקום להספור בדבר השנויים בהכתוב מעונה אלהי קדם ובכתוב המלה היא, הלא תמוה הוא מאד איך עלה על הדעת לאמר כי השם זעטוטי היה כתוב במקום וישלח את נערי, ומדוע לא ספרו שהיתה מלה זו כתובה במקום נער או נערים שבספ׳ בראש׳ למשל? ולכן נראים הדברים כי המסורה, שמצאו שנויים בנוסחת הכתובים בשלשה הספרים היא מסורה קדומה אמתית, והשנויים במעונה והיא הם אולי שנויים קדומים, כי הנסחה מעונת אלהי קדם היא באמת חשודה, ואעפ״י שגם הנסחת מעון אינה מרפאה את הכתוב עכ״פ היא מעידה שהיו בכתוב זה נסחאות מתחלפות. ובהכתיב של המלה היא בקצת מקומות יש באמת שנויי נסחאות בספרים. אבל. השנוי זעטוטי במקום נערי הוא שנוי בכונה כמו

זְעֵיר[1]), א) תה"פ, — מעט מאד, במדה קטנה, ein wenig ; un peu; a little : צו לצו צו לצו קו לקו קו לקו זְעֵיר שם זְעֵיר שם (ישע' כח י). כתר לי זְעֵיר ואחוך (איוב לו ב). ויצבט לה קלי קליל ז ע י ר בשתי אצבעותיו (מד"ר רות, ויאמר לה בעז).— ב) ׳ת"ז, לנק' זְעֵירָה, קטן : והכוכבים אשר אורן נדעך וגופן מעט ו ז ע י ר מגופי הכוכבים הנראים (צורת הארץ לר"א בר חייא הנביא לס). ושגגתך צבי החן שגגה בעיני החכמים לא ז ע י ר ה, אבל יאמרו בני מוסר והשכל שגגה בעצבים היא חמורה (עמנ׳, מחב׳ ח).

זְעֵירוּת, ש"נ,—סגולת מה שהוא זעיר : כי המעט הזך הוא רב והרב בלתי זך הוא מעט ואין בו תכלית וכל שכן שיהיה מעשיך עם מעוטו ו ז ע י ר ו ת ו בלתי זך לאלהים (חו"ה, יחוד המעשה ו). שיתבונן ערכו בין העליונים והתחתונים ויתבאר לו קטנותו ו ז ע י ר ו ת ו בין יצירות הבורא יתברך (שם, חשבון הנפש ג). ויבין גדולת הבורא ועצמתו ואמתותו ורוממותו וישכיל קטנות ערך נפשו ו ז עירות ו

שכבר הרגיש בזה א׳ גיגר (Urschr. 243), והוא תקון סופרים אמתי כדי לתרץ הקושי שראה הסופר בדבר ששלח משה נערי בני ישראל סתם, לא כהנים ולא לויים, להעלות קרבנות, וכמו שכבר נתקשו בזה בעלי התלמוד (זבח׳ קטו:), וכמו שרצה לתרץ זאת ת"א במה שתרגם נערי בבכורות, והלכו בדרכו גם רש"י ורשב"ם. אלא שטעה גיגר במה שראה בזעטוטי את השם היוני זיטוטים ζητητής, במשמ׳ דורש חכמה או מבקש השם, כי אין זה מתקבל על הדעת שהרשה לו סופר להכנים מלה יונית בגוף העברי של ספר התורה, והוא יכול להשתמש במקומה במלה עברית דומה לה כמו חכמי או יקירי וכיוצא בזה. ובזה יותר נכונה דעתו של לו, כי היתה מלה זו שגורה על פיהם מפני שבה היו באמת מתרגמים, מפני הטעם שנזכר למעלה, את השם נערי במקום הזה, והיא אולי מלה עברית קדומה או גם אם נאמר שמקורה בארמית עכ"פ היתה שגורה אצלם כ"כ גם בתוך הדבור בעברית שלא הרגישו בה זרות, והיתה משמעתה נער משרת במשמרת שהוא נועד לה, וכאן היתה הכונה, לפי דעתם, בנערי בני ישראל בנערים כ ש ר י ם לעבודה.

[1]) מן זער, עי"ש, וסוברים רוב החכמים כי זו צורת ההקטנה פְּעֵיל, כמו בערב׳ ההמונ׳ זְעֵיר a), ובעבר׳ בשוא במקום השורק וצירה במקום הפתח. אך ברט (NB § 192 d) חולק ע"ז ואומר כי זה ת"ז פשוט, ושמש כמו שֵׁם.

a) زُغَير

וזלזתו ואח"כ יכיר רב טוב הבורא עליו (שם, אהב׳ פ׳ ג).

זעך, כמו דעך, ממנו זָעַךְ.

זָעַךְ, — קל לא נמצא במקרא.

— נפע׳, נִזְעַךְ, — כמו נדעך : רוחי חבלה ימי נִזְעָכוּ קברים לי (איוב יז א).— יוביחם להפנים, דלו וחשכו מפני רעב וכדומה : עד נאמן (כי שני ימים לא אכל) פניך, כי כחללים שוכבי הקבר הן נפלו נ ז ע כ ו (רמח"ל, מגדל עז כ ד).

— קל ׳זָעַךְ, —כָּבָה, ובהשאלה זָעַךְ את הכעס וכדומה, השקיטו : היו לנו (אנשי האמונה) לחומה ולמחסה ביום זעם, זוֹעֲכִים אף בלחשם, חמה עצרו בשועם (סליח׳ שני וחמישי, אנשי). — ובהרחבה, זָעַךְ קומתו של פלוני, כפף אותו, הכניעו : דברת בית יעקב אש ובית יוסף להבה, הן עתה קש אורם כבה, חי זְעוֹךְ קומתם בבעור היום הבא (מוס׳ יוה"כ, אלה אזכרה). — ופָעוּל : כמסון לא ז ע ו כ ה, רבצו עדרים בתוכה, והבקר לעולה לסמיכה (רסע"ג, מנין המצות׳ כ). הגוי העז החשובים, וממלכות אשכרים משיבים, זְעוּכִים רמוסים ונסחבים, חשוכים וכפשתה כבים (יוצר ז׳ פסח, אלופי אדומים). יצא הקפדה, מחרדה לחרדה, ז ע ו כ י ם בשית ימיר, והוא ישב בשמיר (סליח׳ אמ׳ יום ו, יחידה).

— פע׳, ׳זִעֵךְ,—כמו זָעַךְ : זִעַכְתִּי קמיך להאמל, רצצתים כקנה קמל (יוצר ב פסח, אודך).

זעם[1]), ממנו זַעַם, זָעַם.

זַעַם, ש"ז, בכנ׳ זַעְמוֹ, זַעַמְךָ, מ"ר זְעָמִים, — כעס וקצף עז וחזק, Zorn ; colère ; anger : כי עוד מעט מזער וכלה זַעַם ואפי על תבליתם (ישע׳ י כה). לך עמי בא בחדריך וסגר דלתיך בעדך חבי כמעט רגע עד יעבור זַעַם (שם כו כ). הנה שם יי׳ בא ממרחק בער אפו וכבד משאה שפתיו מלאו זַעַם ולשונו

[1]) רק עברית. הלשון הערבית השתמשה בכלל למושג של כעס בשרשים אחרים. אבל השרש זע׳ם a) שהוא משמש בערב׳ בעקרו במשמ׳ קול שמשמיע הגמל, התחיל לשמש בהרחבה גם לדבור האדם בשעת כעסו, ואמר לשאן אלערב : הד׳א אלאצל ת׳ם כת׳ר התי קאלו תזע׳ם b) אלרגל אד׳א תכלם אלמתע׳צ׳ב מע תע׳צ׳ב ואלתזע׳ם c) אלתע׳צ׳ב. — ובעברית : זה השרש נתרבה עד שאמרו תזע׳ם האדם כשדבר דברים בכעס ותזע׳ם כעס ועצב. ובערב׳ ההמונ׳ זעל d) משמש במושג כעס ותרעומות.

a) زعم b) تزغم c) والتزَغُّمُ d) زعل

באש אבלת (שם ל כז). לא ישבתי בסוד משחקים ואעלז מפני ידך בדד ישבתי כי זעם מלאתני (ירמ׳ יס יז). את ארץ לא מטהרה היא לא גשמה ביום זעם (יחזק׳ כב כד). ישלח בם חרון אפו עברה וזעם וצרה (תהל׳ עח מט). בזעם תצעד ארץ באף תדוש גוים (חבק׳ ג יב). שכח יי׳ בציון מועד ושבת וינאץ בזעם אפו מלך וכהן (איכ׳ ב ו). יפלו בחרב שריהם מזעם לשונם (הוש׳ ז יז).—ובכנ׳: הוי אשור שבט אפי ומטה הוא בידם זעמי בגוי חנף אשלחנו ועל עם עברתי אצונו לשלל שלל ולבז בז (ישע׳ י ה-ו). מקצפו (של אלהים) תרעש הארץ ולא יכלו גוים זעמו (ירמ׳ י י). לפני זעמו מי יעמוד ומי יקום בחרון אפו (נחום א ו). כי אפר כלחם אכלתי ושקוי בבכי מסכתי מפני זעמך וקצפך (תהל׳ קב י-יא). אין מתם בבשרי מפני זעמך (שם לח ד). באים מארץ מרחק מקצה השמים יי׳ וכלי זעמו לחבל כל הארץ (ישע׳ יג ה). פתח יי׳ את אוצרו ויוצא את כלי זעמו כי מלאכה היא לאדני יי׳ צבאות בארץ כשדים (ירמ׳ נ כה). — ושפך זעמו: ושפכתי עליך זעמי באש עברתי אפיח עליך (יחזק׳ כא לו). כי משפטי לאסף גוים לקבצי ממלכות לשפך עליהם זעמי כל חרון אפי כי באש קנאתי תאכל כל הארץ (צפנ׳ ג ח). שפך עליהם זעמך וחרון אפך ישיגם (תהל׳ סט כה).—*פנים של זעם: אמר לו הקב״ה למשה המתן לי עד שיעברו פנים של ז ע ם ואניח לך (ברכ׳ ז.). אותם פנים של ז ע ם שהיו ראויות לבא אליך יסירם ממך (מד״ר במד׳ יא).— ומ״ר *זעמים: וירד מיכאל המלאך להרגו בזעמים. ווזעק הגוי גם צדיק תהרוג ותשפוך דמים (שחר׳ כ ר״ס, אבר מי). מלא רחמים. נא הפר זעמים. ויודוך עמים. אלהים אדירים (סליח׳ מוס׳ יוה״כ. אלפי סעברים). זכור תזכור רחמים יום הדין, הפר כעס וזעמים עת תדין, ליראיך ולחושבי שמך המה יושבי על מדין (פזמ׳ תימני, בת אהובת אל).— ומשל: בעת ה ז ע ם אלף אוהבים לא יצדיקוך, ובעת הרצון אלף שונאים לא יזיקוך (מבחר המוסר יג).

זָעַם, פיו״ע, עת׳ יִזְעֹם. צווי זְעֹם. זָעֳמָה. — זָעַם את פלוני, זָעַם על פלוני. היה בְּזַעַם. zürnen; être en colère; be angry: מן ארם ינחני בלק מלך מואב מהררי קדם לכה ארה לי יעקב ולכה זֹעֲמָה[1] ישראל (במד׳ כג ז). מה אקב לא קבה אל ומה אזעם לא זעם יי׳ (שם ח). אלהים שופט צדיק ואל זֹעֵם בכל יום (תהל׳ ז יב). ונודעה יד יי׳ את עבדיו וזעם את איביו (ישע׳ סו יד). וקראו להם גבול רשעה והעם אשר זעם יי׳ עד עולם (מלא׳ א ד). עד מתי אתה לא תרחם את ירושלם ואת ערי יהודה אשר זעמתה. זה שבעים שנה (זכר׳ א יב). אמר לרשע צדיק אתה יקבהו עמים יזעמוהו לאמים (משלי כד כד).—ופעול זָעוּם, שזעמוהו: שוחה עמקה פי זרות זעום יי׳ יפול שם (משלי כב יד).— ובמשמ׳ רע. ואמר המליץ: שרשי רתמים ז ע ו מ י ם ואסונים מענים איש לרעהו קוצים מקיצים ושכים מציקים (בחינ׳ עולם יד). — ובהשאלה במשמ׳ דבר הנתון בעין רעה: האש בית רשע אצרות רשע ואיפת רזון זעומה (מיכ׳ ו י). — וזעם על: ושב וזעם על ברית קדש (דני׳ יא ל). למלך בשר ודם ש ז ע ם על אוהבו ומיעט בסורחנו מפני חיבתו (זבח׳ מח:). — *ופנים זעומים, מפיקים זעם: שיביט בך (האלהים) בפנים מאירות ולא בפנים ז ע ו מ ו ת (מד״ר במד׳ יא). שאם נתן אדם לחבירו כל מתנות טובות שבעולם ופניו ז ע ו מ ו ת[1]) בארץ מעלה עליו הכתוב כאילו לא נתן לו כלום (אדר״נ יג).

— נפע׳. נִזְעַם, — שזעמו אותו, שנמלא זעם: רוח צפון תחולל גשם ופנים נזעמים לשון סתר (משלי כה כג).
— הפע׳. *הִזְעִים. —א) כמו זעזע: קול רעמו יחיל ארצו ובכוחו יזעים[2]) הרים (כ״ס נגי׳ מג יז).—ב) *גרם שיזעם: היה הולך לפני מ ז ע י מ י, ובעסים דמי הטעימי, הייתי שחוק לכל עמי (ר״א קליר, קינ׳ לת״ב, איכה). כבדו שפתי קמי. כל היום מ ז ע י מ י. כי כלו בעשן ימי (סליח׳

---

[1]) אמר ריב״ג וז״ל: והיה עקרו להיות בקמץ תחת הזין והעין נחה כמו שמרה לפי וממנהג העבריים שיעתיקו כמו הקמץ הזה מן האות אשר הוא בה אל האות הגרונית אשר אחריה וכאשר היה זה כבד עליהם במלה הזאת והתנועעה העין בשבא ופתח כמנהג רב האותות הגרוניות נמשך הקמץ ושב חלם כמו שקרה גם כן במלת במצאבם אותו אשר היה עקרו להיות אל משקל כשמעכם את קול השופר כי כאשר התנועעת הצדי בעבור שהיה כבד עליהם נוחה עם האלף הנעה שהיתה לצדה בשוא ופתח נמשכה קמצות המם ושב הקמץ חלם. ע״כ. וכעין זה גם החדשים. אך באמת, החולם אינו במקום קמץ אלא במקום שורק הקדום, שהיה הצווי המארך זְעֻמה מפני שהעתיד הוא יזעֹם, ולא יזעַם. וכבר בזמן קדום כאשר התחילו לאמר הצווי יזעם בעין חלומה התחילו לאמר הצווי המארך בזין חלומה.

[1]) נ״א כבושים.—[2]) כך היא הגרסה ספ׳רשה, ולא נתברר אם באמת היו משתמשים בזמן ההוא בלשון זו גם במשמ׳ זעזע, או זה שבוש, כמו שסוברים קצת החכמים.

ט"ג אורך). עצמותי המפצחות והמפלחות ממכעיסיך ומזועימיך. נאמתי נלאתי נשוא חרונך וזעמך (שם את ס'). צרי מזועימיך, באף חרפו עמך, ונשאתי אימיך. ברגש שאון קמיך (סליח' ב עשי"ת, כהאזורת). גאלתיך מלחץ מזעימיך, לחוג חגי מנעימיך (יוצר ב פסח, אודך). על דם רע בזדון קמים, שאת כלי מות באף מזועימים, נקי רוצחים באין רחמים (יוצר א שבוע', לא תרלת). עון אבותינו הטעינו ובוסר הטעימנו, סף רעל השקנו הלעינו והזעימנו (סליח' צו"ג, תבוכ). אוי לבית כי ישא על מריבת איש ואשתו כל ימותם מזועימים איש לרעהו (כתוב' עולם יד). — פע', יזעם, זעמו: רחן עמעם ואכור רעם, ומאז זעם ממלוך עלי עם (קרוב' לפורים, תמימים). וזעמו בעווים וממאוים נוסחו, וזורו באפסים ולא נחו, חבלה רוחם ולעפר שתו (סליח' ס עשי"ת, אזון תתן).

***זַעְמִיאֵל**, ש"ג, — שם מלאך: זעמיאל שהוא ממונה על הזעם (מס' סיכל', ביהמ"ד ילינק ה). השר השלישי אל המחנות שמו זעמיאל וכל מחנהו (עמס"מ, קרית ארבע יא).

זעף[1], ממנו זַעַף, זֵעֵף, זָעֵף.

זַעַף, ש"ז, כנ' זַעְפּוֹ, — כעס וקצף גדול: זעף יי' אשא כי חטאתי לו (מיכ' ז ט). והשמיע יי' את הוד קולו ונחת זרועו יראה בזעף אף ולהב אש אוכלה (ישע' ל ל). נהם ככפיר זעף מלך וכטל על עשב רצונו (משלי יט יב). ויכעס אסא אל הראה ויתנהו בית המהפכת כי בזעף עמו על זאת (דהי"ב יו י). ותהרגו בם בזעף (שם כח ט). ובזעפו עם הכהנים והצרעת זרחה במצחו (שם כו יט). — ואמר המשורר: אם ילדי יום אותך ענו בעווז נפש אותם ענה, או לך מנו לילות עמל לבב כבד להם מנה, או ים זעפם לך יסתער לו לב רחב כחול פנה (ר"י בן כהל בשכח רמב"ע, איכה). —ובהשאלה להים בהתגעש מימיו: וישאו את יונה ויטלהו אל הים ויעמד הים מזעפו (יונ' א יט). ואיזהו השונית כל מקום שהים עולה בזעפו (אהל' יח ו). כשהלך ניקנור להביא דלתות מאלכסנדריא של מצרים בחזירתו עמד עליו נחשול שבים לטבעו נטלו אחת מהן והטילוה לים ועדיין לא נח הים מזעפו בקשו להטיל את חברתה (יומ' לח). רמז הקב"ה לשר של ים ועמד מזעפו (מד"ר ברא"ש' י). — *ולהגשמים כשהם יורדים בחזקה, ברוח עז ונפץ: התחילו גשמים מנטפין אמר (חוני) לא כך שאלתי אלא גשמי בורות שיחין ומערות התחילו לירד בזעף אמר לא כך שאלתי אלא גשמי רצון (תענ' ג ח).— *ולהרוחות: בשבאין (הרוחות) בזעף אבל שבאים בנחת אומר ברוך עושה בראשית (ירוש' ברכ' ט ג). — *ומ"ל: בקרבך תסתר רוח זְעָפִים (תוכח' מוסר יה).

זָעֵף, ת"ז — מי שהוא בזעף: וילך מלך ישראל על ביתו סר וזעף ויבא שמרונה (מ"א כ מג). ויבא אחאב אל ביתו סר וזעף על הדבר אשר דבר אליו נבות היזרעאלי (שלא יתן לו את הכרם) (שם כא ד). אמר הקב"ה סר וזעף הוא זה (משה) לראות בצערן של ישראל במצרים לפיכך ראוי הוא להיות רועה עליהן (מד"ר שמות ב).

זָעַף, פ"ע, —היה בזעף, ביגון: וירא אתם (יוסף את ההבושים בבית הסהר) והנם זֹעֲפִים (ברא"ש' מ ו). — והפנים זֹעֲפִים, דלים ומפיקים עצב: למה יראה את פניכם זֹעֲפִים מן הילדים אשר כגילכם (דני' א י). — יומקול: ודע כי המעט לתת בלב טוב, לך טוב מזעוף פנים וקטוב (רה"ג, מוסר השכל).—ובמשמ' כעס, קצף: אולת אדם תסלף דרכו ועל יי' יזעף לבו (משלי יט ג). ויאמרו לו (הכהנים למלך עזיהו שרצה להקטיר על המזבח) לא לך עזיהו להקטיר ליי' כי לכהנים בני אהרן המקדשים להקטיר צא מן המקדש וכו' ויזעף עזיהו (דהי"ב כו יח-יט). — ופעול *זָעוּף, כמו זָעֵף: מלך בשר ודם יוצא למלחמה ומדינות קרובות באות ושואלות צרכיהן מלפניו אומר להן זעוף הוא למלחמה הוא יוצא לכשינצח וישוב באין אתם ושואלין צרכיכם מלפניו (מכי' בשלח, מס' דשיר' ד). ועל זה היה כעוס וזעוף (ר"י קמחי, הגלוי פא). -- *ובהרחבה לדבר לא בע"ח: ועמלו זעוף, וצדי רעוף, כדרור לעוף (מחו' רומני, יוה"כ, אדם).
— נפע', *נִזְעַף: נתנדה משה (כשחטאו ישראל בעגל) ונזעף (מד"ר שמות מב).
— פע', *זִעֵף, —זִעֵף בפלוני: זעף בהרים ובחר בסיני, זהר אור הזריח זה סיני (יוצר ב' שבוע', בכר חכס).

***זַעְפִיאֵל**, ש"ג, — שם מלאך: זעפיאל שהוא ממונה על הזעף (מס' סיכל', ביהמ"ד ילינק ה).

---

[1] בערב' זעפ (a) הרג אותו מיד, ובקצת מקומות משמש גם במשמ' קצף.

(a) زعف

השר השני הנקרא משנהו (של סמאל) שמו זעפיאל וכל מחנהו (עמה"א, קרית ארבע יא).

זעק[1], ממנו זעק, זעקה, זעקה, זעק.

זעק, פ"ע, זעקתי, זעקה, זעקה, זעקו, אזעק, אזעק, יזעקו, זעק, זעק, זעקו, זעקו, זעקי, זעקך,—א) הרים את קולו בכח חזק, בפרט מצער, מכאב, לבקש רחמים ועזרה, schreien; crier; to cry: ותקח תמר אפר על ראשה וכתנת הפסים אשר עליה קרעה ותשם ידה על ראשה ותלך הלוך וזעקה (ש"ב יג יט). ויאנחו בני ישראל מן העבדה ויזעקו ותעל שועתם אל האלהים מן העבדה (שמות ב כג). גם כי אזעק ואשוע שתם תפלתי (איכ' ג ח). ואפלה על פני ואזעק ואמר אהה אדני יי' המשחית אתה את כל שארית ישראל (יחזק' ט ח). והמה אמרו אך מלך ישראל הוא ויסרו עליו להלחם ויזעק יהושפט (מ"א כב לג). והאיש בא להגיד בעיר (כי נגף ישראל לפני אויביו) ותזעק כל העיר וישמע עלי את קול הצעקה (ש"א ד יג-יד). ותזעק חשבון ואלעלה עד יהץ נשמע קולם (ישע' יה ד). הנה מים עלים מצפון והיו לנחל שוטף וישטפו ארץ ומלואה עיר וישבי בה וזעקו האדם והילל כל יושב הארץ (ירמ' מז ב). זעק והילל בן אדם כי היא היתה בעמי (יחזק' כא יז). הילילו וזעקי[2] (ירמ' מח כ). הילילו הרעים וזעקו והתפלשו אדירי הצאן (שם כה לד). חנון יחנך לקול זעקך (ישע' ל יט). בזעקך יצילך קבוציך (שם נז יג). — זעק קול, בקול, זעק זעקה: ויזעק המלך קול גדול בני אבשלום אבשלום בני בני (ש"ב יט ה). ואפל על פני ואזעק קול גדול ואמר אהה אדני יי' כלה אתה עשה את שארית ישראל (יחזק' יא יג). ותרא האשה את שמואל ותזעק בקול גדול (ש"א כח יב). ומרדכי ידע את כל אשר נעשה ויקרע מרדכי את בגדיו וילבש שק ואפר ויצא בתוך העיר ויזעק זעקה גדולה ומרה (אסת' ד א). — זעק אל פלוני, לפלוני, דבר לו, התחנן לפניו: ויעבדו בני ישראל את כושן רשעתים שמנה שנים ויזעקו בני ישראל אל יי' ויקם יי' מושיע לבני ישראל (שופט' ג ח-ט). ויהי כי זעקו בני ישראל אל יי' על אדות מדין וישלח יי' איש נביא אל בני ישראל (שם ו ז-ח). ולא זעקו אלי בלבם כי יילילו על משכבותם (הוש' ז יד). לכו וזעקו אל האלהים אשר בחרתם בם המה יושיעו לכם בעת צרתכם (שופט' י יד). ומה יש לי עוד צדקה ולזעק עוד אל המלך (ש"ב יט כט). אל תחרש ממנו מזעק אל יי' אלהינו וישענו מיד פלשתים (ש"א ז ח). ויחר לשמואל ויזעק אל יי' כל הלילה (שם טו יא). אז יזעקו אל יי' ולא יענה אותם (מיכ' ג ד). זעקתי אליך יי' אמרתי אתה מחסי (תהל' קמב ו). לי יזעקו אלהי ידענוך (הוש' ח ב).—זעק אל דבר, לדבר, מפני חמלה על הדבר: לבי למואב יזעק בריחה עד צער (ישע' טו ה). על כן על מואב איליל ולמואב כלה אזעק (ירמ' מח לא). — זעק על דבר, בגלל הדבר הזה, בסבת הדבר, שהדבר הזה מצער אותו: מה תזעק על שברך אנוש מכאבך (ירמ' ל יה). — ובמליצה לדבר לא בע"ח: אם עלי אדמתי תזעק ויחד תלמיה יבכיון (איוב לא לח). — וזעק מלפני דבר, שהדבר גורם לו לזעק: וזעקתם ביום ההוא מלפני מלככם אשר בחרתם לכם ולא יענה יי' אתכם (ש"א ח יח). — וזעק בכאבו: כמו הרה תקריב ללדת תחיל תזעק בחבליה (ישע' כו יז). —ובהשאלה, יהשמיע קול שאון, גם דבר לא בע"ח: כשמתבשל הקדירה בטוב זועקת תוך תוך (ערוך, ערך תך). — וככנ' זעקו, כמו זעק אליו: וכנוה להם ישובו לעשות רע לפניך ותעזבם ביד איביהם וירדו בהם וישובו ויזעקוך ואתה משמים תשמע ותצילם (נחמ' ט כח). — ב) זעק את העם, קרא אותם בקול זעקה לבוא יחד, zusammenschreien; crier pour rassambler; to call upon: איש ריב הייתי אני ועמי ובני עמון מאד ואזעק[1] אתכם ולא הושעתם אותי מידם (שופט' יב ב).

— נפע', נזעק, נזעקו, —נתקבצו יחד ע"י זעקה: והאנשים אשר בבתים אשר עם בית מיכה נזעקו וידביקו את בני דן ויקראו אל בני דן ויסבו פניהם ויאמרו למיכה מה לך כי נזעקת (שופט' יח כב-כג). ורוח יי' לבשה את גדעון ויתקע בשופר ויזעק אביעזר אחריו ומלאכים שלח בכל מנשה ויזעק גם הוא אחריו (שם ו לד-לה). ויזעק שאול וכל העם אשר אתו ויבאו עד המלחמה (ש"א יד כ). ויזעקו כל העם אשר בעיר לרדף אחריהם (יהוש' ח טז).

-- הפע', הזעיק, — א) קבץ ע"י קריאה וזעקה: ויאמר המלך אל עמשא הזעק-לי את איש יהודה וכו' וילך

1) שרש משתף בעברית, ערב' a), ארמ' וסורית.

2) כך הכתיב, והקרי וזעקו. בס"א וזעקו קרי וכתיב.

a) زعق

— 1) ס"א ואצעק.

עמשא להזעיק את יהודה (ש"ב כ ד-ה). ויזעק ברק את זבולן ואת נפתלי קדשה (שופט' ד י). ויזעק סיסרא את כל רכבו תשע מאות רכב ברזל ואת כל העם אשר אתו מחרשת הגוים אל נחל קישון (שם יג).— ואיש אחד, הזעיק אותו, קראהו: ויזעק אתי [1]) וידבר אלי לאמר (זכר' ו ח). — ב) הכריז בקול זעקה: ויזעק ויאמר בנינוה מטעם המלך וגדליו לאמר האדם והבהמה הבקר והצאן אל יטעמו מאומה (יונ' ג ז).— וכמו קל, צעק: מרוב עשוקים יזעיקו ישועו מזרוע רבים (איוב לה ט).

·זַעַק, ש"ז,— כמו זְעָקָה: זַעַק ממצר, אקרא בעת צר, זה ירחיב לי בצר (ר"ה קליר, גשם, אפיק). תשמע ברגע כל הקולות, זַעַק ולחש וכל התפלות (שהי"ת ליום ג). זך בשמי מעונים, זַעַק קשוב ממתענים (יוצר יוה"כ, אדר). המשל ופחד עמו והרבה פדות עמו, זַעַק ולחש עמו חש ומאזין ממרומו (שם, מעשה אלהינו). וחלתי ואירא בעד מתן, זַעַק להוות לחוקר בבוחן (סליח' יום א, אין מי יקרא). זַעַק תחנתי תבא נא עדיך, ואל תשב פני קטון משלוחי עבדיך (סליח' שחר' יוה"כ, אנא השם).

זְעָקָה, ש"נ, סמי' זַעֲקַת, כנ' זַעֲקָתִי, זַעֲקָתָם,—קול אדם צועק, Geschrei ; cri ; outcry: תשמע זְעָקָה מבתיהם כי תביא עליהם גדוד פתאם (ירמ' יח כב). ושמע זְעָקָה בבקר ותרועה בעת צהרים (שם כ יז). נשברה מואב השמיעו זְעָקָה צעוריה (שם מח ד). קול זְעָקָה מבבל ושבר גדול מארץ כשדים (שם נא נד). וגלתי בירושלם וששתי בעמי ולא ישמע בה עוד קול בכי וקול זְעָקָה (ישע' סה יט). ויצא (מרדכי) בתוך העיר ויזעק זְעָקָה גדולה ומרה (אסת' ד א). כי הקיפה הַזְּעָקָה את גבול מואב עד אגלים יללתה (ישע' טו ח). — וסמי': זַעֲקַת סדם ועמרה כי רבה וחטאתם כי כבדה מאד (בראש' יח כ), ר"ל הַזְּעָקָה שזועקים אנשים על מעשיה. כי מעלה הלוחית בבכי יעלה בו כי דרך חרנים זַעֲקַת שבר יעערו (ישע' טו ה). מִזַּעֲקַת חשבון עד אלעלה עד יהץ נתנו קולם (ירמ' מח לד). לקול זַעֲקַת חבליך ירעשו מגרשות (יחזק' כז כח). אטם אזנו מִזַּעֲקַת דל גם הוא יקרא ולא יענה (משלי כא יג). ארץ אל תכסי דמי ואל יהי מקום לְזַעֲקָתִי (איוב טז יח). ויחר לי מאד כאשר שמעתי את זַעֲקָתָם (נחמ' ה ו). וכאשר קימו על נפשם ועל זרעם דברי הצומות וְזַעֲקָתָם (אסת' ט לא).—ובמשמ' גערה: דברי חכמים בנחת נשמעים מִזַּעֲקַת מושל בכסילים (קהל' ט יז).

***זַעֲקָף**, ש"ז, מ"ר זַעֲקָפִים,—כמו זקיף: כחי וראשית אוני אלו זעקפי המלחמה (מד"ר בראש' לח).

זער, ממנו זְעֵיר, ˚זְעֵירוּת, מִזְעָר.

·זְפוּת, ש"נ, — שה"פ מן זֶפֶת: והלא זו וזו זיפות [1]) הוא אלא אין למידין זו מזו זיפות הכוזתא אם תשאר בלא זיפות וכו' (ר"ח מו"ק יב:).

·זְפִיפָה, ש"נ,—שה"פ מן זִפֵּף: בשעה שהן (החביות) זפופות ונקלפה זפיפתן (התרומה, יין נסך קכא).

·זְפִיתָה, ש"נ, — כמו זְפוּת: וחזור וזפתן על פני ההתימה והמגופה על גבי החביות ומסמנות כאותן שלנו על גבי הזפיתה (תשו' רי"ל בר"י, מעש' הגאונים). שמא בשעת זפיתה או אחר זפיתה נתן בהם הנכרי יין (תוספ' ע"ז לג:). עתה שאינן רגילין להטיל בהם יין בשעת זפיתה אם נתן בהם יין אחר זפיתה היה ניכר (שם). לאחר הזפיתה נותן הגוי יין בכלי ולא יוכל הישראל להבחין (התרומ', יין נסך קס). עכשיו אין הגוים נותנין בהן יין בשעת זפיתתן (שם קסא).

***זפף**, ממנו *זִפֵּף, ˚זְפִיפָה.

***זִפֵּף**, פ"י, פָּעוּ' זָפוּף, זְפוּפִים, זְפוּפוֹת,—כמו זִפֵּת: קנקנים של גוים חדשות מותרות ישנות זפופות אסורות (תוספתא ע"ז ד י). גת אבן שזפפה גוי (הרוקח תלד).

— פֻּעַ', *זֻפַּף, מְזֻפָּף, מזופפת, מזופפין, מזופפות: גזירה שמא יבצרנו בקופות מזופפות (שבת יז.). אם היה שמן מזוקק אינו יוציא לו שמרים וכו' אמר ר"נ במזופפין שנו (ב"מ י:). נודות העכו"ם גרורים חדשים מותרין ישנים ומזופפין אסורין (ע"ז לג.). כלי שנקב בו ונסתם בזפת אינו חמור ככלי מזופף שהחמירו בו אפי' לפי שעה (תוספ' שם עד:). דרך בה נכרי בגת מזופפת (רש"י שם). בכלים מזופפים יש להחמיר שרגילים ומצויים (תוספ' שם). גת של אבן מזופפת שדרך בה העכו"ם (רמב"ם, מאכ' אסור' יא כא). חבית של ישראל מגופפת ומזופפת יפה (תשו' ר' משולם, מעש' הגא' פח).

— [1]) ס"א אותי מלא.

[1]) בארמ' זיפותא (ירוש' שבת ז י).

— נִפע׳, יִזָּפֵּת: (נודות) גרודים שלא נִיזּפּוּ מעולם (רמ״י ע״ז לג.).

— פִּע׳, יְזַפֵּת, מְזַפֵּת: שבימיהן היו רגילים ליתן יין בשעה שמזפפין (הרוקח תלד).

***זֶפֶק**, ש״ז, — מראה, כעין כיס בגרון העופות, שמתקבץ שם המזון, Kropf; jabot; crop: ניקבה הגרגרת או שנסדקה וכו׳ ניקב הזפק (חול׳ ג ד). שיש לו אצבע יתרה וזפק וקורקבן (שם ו). נשר מפורש שאין לו זפק ואין לו אצבע יתירה (ספרי ראה קג). גגו של זפק נידון בוושט (חול׳ נו). והסיר את מראתו בנוצתה זו זפק (זבח׳ סה.). שהיתה מביאה זפק של תרנגול וממלא אותו אפלסמון ונותנת אותו בין עקיבה למנעלה (מד״ר איכ׳, כורו טמא). ומפני שאין לעופות שנים יש להם זפק שטוחן מזונם (מ׳ אלדני, ב״א ד). אמרו כי זפקי העופות מועילים לאצטומכא כי אין להם שנים וזפקם מעכל (ליד׳ לדרך א יג). — ובהשאלה כעין יציאה וצביה בצואר האדם, Kropf, goître; wen: או אקלים שהמים רעים או האויר וכו׳ שעושה זפק באנשים הוא נפיחה קשה בגרון (תולד׳ יצחק להרי״ן קארו לה.).

זפת, ממנו זֶפֶת, *זָפַת, *זַפָּת, יִזָּפּוֹת, יִזְּפִיתָה.

זֶפֶת[1], ש״נ, בהפס׳ זָפֶת, — מין שרף שחור שעושים מקצת מיני עץ והאור נאחז בה על נקלה ומשתמשים בה לאבוקות ולסתם בה סדקים וכדומה, Pech; poix; pitch: ותקח לו תבת גמא ותחמרה בחמר ובזפת (שמות ב ג). ונהפכו נחליה לזפת ועפרה לגפרית והיתה ארצה לזפת בערה (ישע׳ לד ט). נוגע בזפת תדבק בידו וחובר אל לץ ילבש דרכו (ב״ס גני׳ יג א). אין מדליקין לא בלבש וכו׳ ולא בזפת ולא בשעוה (שבת ב א). דבק כדי ליתן בראש השבשבת זפת וגפרית כדי לעשות נקב (שם ח ד). חבית שניקבה ועשאה בזפת ונשברה (כלים ג ג). זפת שנטפה על החבית וכו׳ משפך של עץ ושל חרס שפקקו בזפת (שם ח). חמר מבפנים וזפת מבחוץ כדי שלא יריח אותו צדיק ריח רע (סוטה יב.). קנקנים של עכו״ם שהחזירן לכבשן האש כיון שנשרו זיפתן מהן מותרין (ע״ז לג:). אמר רבי אבהו אני עמדתי על זפתן של קנקנים ואין נותנין לתוכן חומץ בשעה שזופתין אותן (ירוש׳ ע״ז ב מא:).

***זָפַת**, פ״י, — מרח זפת על מקום, סתם בזפת, וכיוצא בזה: גת של אבן שזפתה (ע״ז ס יא). כלי נחושת שזפתן (כלים ג ז). גוי עובדו וזופתו וישראל עומד על גביו (תוספתא ע״ז ג י). אמר רבי אבהו אני עמדתי על זפתן של קנקנים ואין נותנין לתוכן חומץ בשעה שזופתין אותן (ירוש׳ ע״ז ב מא:). זופתין קיתון ואין זופתין חבית (הלכ׳ פסוק׳, מועד). מהו לאגוד ולזפות חביות של מועד לכתחלה (השו׳ ר׳ נתן, מעשה הגא׳ מח). שדרך הזופתין לזרוק בו יין (רש״י ע״ז עד:). וזופתין אותה (את החבית) מבפנים כדי שיתחזק היין והשכר (מרדכי מו״ק תתנ״ג). לפי שהגוי נותן בו יין אז בשעה שזופתו (התרומה, יין נסך קס). — וּפָעוּל: נודות הגוים גרודין מותרין חדשין וזפותין אסורין (תוספתא ע״ז ג י). היה כנוד בקוע שנתפתח להכנים הרוח וכערוגה עמוקה שמחזקת את מימיה וכקנקנה זפותה שמשמרת את יינה (דא״ז א). דדבר שאין מכניסן לקיום אם אינם זפותין אפי׳ ישנים משכשכן במים ודי בכך (תוספ׳ ע״ז לג:). ולפי זה אין להתיר הקנא״ש זפותות אע״פ שאין מכניסן לקיום (שם). — ובמליצה: שצפה הקב״ה בכל הקנקנים ולא מצא קנקן זפות מקנקנו של משה שפשט ידו וקבל את התורה (מד״ר קהל׳, אשר עוד).

— נִפע׳, נִזְפַּת: אבל זפותים או שנזפתו ונשר זפתן אף חדשים אסורים (תוספ׳ ע״ז לג:). שצריך לומר שלא נזפתו מעולם שאם היו זפותים אסורין (התרומה, יין נסך קס). מכל מקום אסורין דשמא נתן בהן יין לאחר שנזפתו (שם).

— פֻּע׳, יְזֻפַּת, מְזֻפָּת, מזופתים: קנקנים של נכרים חדשים מותרין ישנים ומזופתין אסור (תוספ׳ ע״ז לג.).

***זַפָּת**, ש״ז, מ״ר זַפָּתִים, — מי שאומנותו לזפת: משפחת של זפתין ושל יוצרין ושל מפסלי אילנות (מקוא׳ ט ז).

א־זִק, ש״ז, מ״ר זִקִּים, — כמו זִיק, זִיקָה, דבר בוער ודולק, ובפרט חצים דלקים: כמתלהלה הירה זקים חצים ומות כן איש רמה את רעהו ואמר הלא משחק אני (משלי כו יח-יט). — ובמשמ׳ ניצוץ[1], ואמר הפיטן:

---

[1]) בערב׳ זִפְת a), בארם זפתא.

a) زِفْت

[1]) פרש ר׳ זרחיה הלוי משלי כו יח: וזיקים הם הניצוצות שיוצאות מחיכוך הברזל באבן שתוציא פטיש

זִקִּים וברקים מרעידים לפניו, הרדים להרעיד בכל פניו (ר"א קליר, מנח' יוה"כ, ארא‏לי). זִקֵּי זהרים ורזו בהשגיחו על הר סיני (יוצר שבת לפני שבוע', אורחות). הנקדש בְּזִקִּים וורחים, הנערץ בחצובי להבים (יוצר יוה"כ, הנקדש). יראך זהר זִקִּים וגלגלי רעמיך, חי הצורים נתצו מפני ועמך (שם, יראך).

ג. זֵק[1], ש"ז, מ"ר זִקִּים, — אסורים של ברזל וכדומה על הידים, Fesseln ; afers; fetters : אחריך ילכו בַּזִּקִּים יעברו ואליך ישתחוו (ישע' מה יד). גם היא לגלה הלכה בשבי וכו' וכל גדוליה רתקו בַזִּקִּים (נחום ג י). ואם אסורים בַּזִּקִּים ילכדון בחבלי עני (איוב לו ח). לעשות נקמה בגוים תוכחות בלאמים לאסר מלכיהם בְּזִקִּים ונכבדיהם בכבלי ברזל (תהל' קמט ז-ח). — ואמר המשורר, בהשתמשו במלה זו בשתי משמעותיה : אישים בכור מבחן צרוף ושרוף עוויליהם בזיק, כבלי חרונך יעד להם והעבירם בזיק (רמכ"ע, תרשיש א לט-מ).

ג.*זֵק[2], זיק, ש"ז, מ"ר זִקִּים, — נאד : היה המקום דן את העולם כאכזרי חטאו אנשי דור המבול הציפם בזיקים על פני המים (ספרי האזינו שיא). שהיה נח הצדיק מוכיח בהם ואומר להם עשו תשובה ואם לאו הקב"ה מביא עליכם את המבול ומקפה נבלתכם על המים כזיקים (סנה' קח.).

ז"ק, — ר"ת : זקף קטן, זרע קדושים.

***זִקָּה**, ש"נ, מ"ר זִקּוֹת, — א) מה שמחבר ומקשר שני דברים זה לזה, ובהשאלה חבור וקשור מוסרי, בכח התורה והדין וכדומה, Band ; lien ; ties : מי שנתחייב בשתי מיתות בית דין וכו' נדון בזיקה הראשונה שבאה עליו (כתו' ט ד). שעליה זיקת יבם אחד ולא שעליה זיקת שני יבמין (יבמ' ג ט). כיון שהלץ לה נעקרה הימנה זיקת המת למפריעה (ירוש' יבמ' א כ ד). מה להלן זנות עם זיקת הבעל אף כאן זנות עם זיקת הבעל (סנה' נ:). שאין חליצה פחותה מסלקת זיקת יבום מבית זה עד שתחזור על כל האחין (רמב"ם, יבום וחליצה ה יב). ממאנת למאמרו ואינה ממאנת לזיקתו (יבמ' קז.). כיון שאי אפשר ליבם את אשתו כך אין חולצין לה אלא תשב לעולם בזיקתה (רמב"ם מלכ' ב ג). — ב) *חיוב שמוטל על דבר מהדברים, Pflicht ; obligation ; duty : מפני שיש בהן זיקת תרומה ומעשרות ולקט ושכחה אין בהן זיקת תרומה ומעשרות (ירוש' תרומ' ו מד:). מה דייש מיוחד שלא בא לזיקת המעשרות אף כל דבר שלא בא לזיקת המעשרות (שם מעשר' כ ג.). כל אלו כ"ד מתנות כהונה נתנו לכהנים חוץ מדבר שיש לו זיקת תרומה (ספרי קרח קיט). המלקט עצמות וכו' אם יש תפילתו (חבילתו) עליו הרי זה פטור (מלהתפלל) שזיקת שמירתו עליו ולא זיקת התפילה (מס' שמח' יג). מי שהוא חשוד למכור תרומה לשם חולין אסור ליקח ממנו כלל דבר שיש בו זיקת תרומה ומעשר (רמב"ם מעשר יב טז).

זְקוּנִים, — עי' זְקֻנִים.

***זָקוּף**, ת"ז, לנק' זְקוּפָה, מ"ר זְקוּפִים, -פוֹת, — א) לא מֻשכב לארץ : אין קורעין ולא חולצין ואין מברין אלא קרוביו של מת ואין מברין אלא על מטה זקופה (מו"ק ג ז). ההולך לבית האבל אם היה לבו גס בו יברהו על מטות כפויות ואם לאו יברהו על מטות זקופות (גמ' שם כו:). — ב) *מי שאינו כפוף, aufrecht ; debout ; uprigth : לא יפסיע (הת"ח) פסיעה גסה ואל יהלך בקומה זקופה (ברכ' מג:). המהלך בקומה זקופה אפילו ד' אמות כאילו דוחק רגלי שכינה (שם). שהיו (בנות ציון) מהלכות בקומת זקופה ומשקרות עינים (יומא ע:). — ובהשאלה, *פנים זקופות, שאינן נטויות למטה ומפיקות אמץ ושמחה : הראוהו (לזבדי בן לוי בחלומו) בני אדם פניהם זקופות בני אדם פניהם נמוכות וכו' א"ל אלו שפניהם זקופות תלמודן בידן אלו שפניהם נמוכות אין תלמודן בידן (מד"ר קהל', כל הבר). — ג) *שאינו נטוי, senkrecht; vertical; -caly : מעשה ברבי ישמעאל ור' אלעזר בן עזריה שהיו שרויין במקום אחד והיה ר' ישמעאל מוטה ור' אלעזר בן עזריה זקוף (תוספתא ברכ' א ו). לבינה זקופת ברה"ר וזרק ונח בפניה (שבת ז.). רמ"ח אברים יש בו באדם מהן רבוצין מהם זקופין (מד"ר ויקר' טז). ולשון זה נתון בין שני לחיים ואמת המים עוברת תחתיו ומכופל כמה כפולות בא וראה כמה שריפות הוא שורף אלו היה זקוף ועומד על אחת כמה

---

[1]) לפי דעת קצת החכמים מאשור' זִנְק, ויש מדמים לזה בערב' זנאק a) ענק.

[2]) בארמ' זיקא, ערב' זִק b).

a) זנאק b) זִק

וכמה (שם). האשה הזו מהלכת זקופה והולד בתוך מעיה והקב"ה משמרו (תנחומא תזריע ה). מפני מה אחד (מהנונים) רובץ ואחד זקוף ועומד (מדר' א"ב דר"ע ג). בעין השוק עד פיסת הרגל שחציה זקופה וחציה שכובה (ערוך, ערך אסתוורא). וצריך להזהר בתגין של אותיות והן כמו זיינין זקופות שיש להן תג כמו שהן כתובין בספר תורה (רמב"ם תפילין ב ח).

***זְקוּפִית,** תס"פ, — בזקיפה: רוב אנשי גרמיזא קובעין המזוזה זקופית ארכה לאורך הקורה שבפתחת, (רש"י, בהכ"נ של וירמיזא, א' אפסט').

א. זָקוּק, ש"ז, מ"ר זְקוּקִים, — כמו זיק, נצוץ: בשעה שהיו ישראל מתנודדין ממסע למסע היה עמוד הענן יורד ועמוד אש צומח ועשן המערכה עולה כמין שני זקוקין של אש יוצאין מבין שני בדי הארון ושורפים לפניהם נחשים שרפים ועקרבים (מד"ר שה"ש, מי זאת). החמה והלבנה מאירים לעולם ומהיכן הן מאירין מן זקוקי אור של מעלה הן חוטפים (תנחומא בהעלותך י). וכל צדיק וצדיק מהלכת עמו שכינה בריבי רבבות מלאכי שרת ועמודי ברק סביב להן וניצוצין של זוהר מוקפות להן וזיקוקי זיו מבהיקים את פניהם (מדר' א"ב דר"ע ב).

ב. *זִקּוּק, ש"ז, —שה"פ מן זִקֵּק, נרדף עם צרוף במשמ' טהרה: ספר הנביא השתדלות המתיך בזקוק מה שמוקק (השרשים לריב"ג, נחל). ומהן סבות יש בהן יגיעה וטורח כעבוד העורות והוצאת הברזל והנחשת מן מוצאיהם וזקוק הכסף בעופרת (חו"ה, הבטחון ג). אך בעת הבחינה לא יבחן אלא פעם אחת לתכלית הזקוק (ר"א בדרשי, חות"כ, בחן). — ובהשאלה בעיון השכלי: וכל אשר יהיה התבודדותך חזקה ונוהגת במשפט המעשה הנורא הזה יתבאר אליך הספק באור אמתי וצודק ויטהר רקיע שכלך בספיקות הגדולות בזקוק נמרץ עד אשר לא ישאר מקום ספק בעניני מבוקשך (מגי' סתר', מיוח' להרמב"ם). — ואמר הפיטן: דרושה בְזִקּוּק שבעה משבעה, הזיות טבילות וכבוסים שבעה (יוצר שבת פרה, אמרה).

א. *זְקוּק, — עי' זָקַק.

ב. *זְקוּק, ש"ז, מ"ר זְקוּקִים, — שם מטבע: וטוען ראובן כי צוהו [לשמעון] שלא להחזיר הכתי נפש עד שיתן לו ב' זקוקין ושמעון טוען לא צויתני ועוד טוען ראובן לשמעון טענת ודאי וברור כי קבל ב' זקוקין מידו (תשו' ר"ת נג). חצי זקוק כסף פחות רביע אוקיא (ארח' חיים, פדיון הבן ב). ואמר להם אותו יהודי הראו לי אותו היכן הוא קבור אמרו לו אם תתן לנו זקוק נראה לך (מרדכי, כתוב' שו). ראובן שטען על שמעון השכרתי לך בית בקלוניא בחצי זקוק לשנה ואיניתני כי שוה השכירות זקוק לשנה ולא הייתי יודע (הגה, ב"מ שה). כותי שבקש את ראובן ושמעון להלות לו שלשים זקוקים וכו' והלך ראובן וקדם ונתן מחלקו לכותי ארבע זקוקים וחצי וכו' והלך ראובן לשמעון ולוי ואמר אם תרצו לחלוק עמי בחוב תנו לי שלישית שלכם דהיינו זקוק וחצי לכל אחד מכם (הגה, כתוב' רלו). וגם רבינו משה כהן שלח פעם אחת כסף ע"י יהודי ועכב כספו כשנתים וגבה ממנו בעל ברחו ריוח י"ב זקוקים (הגה, ב"ק קכה). ונתוועדו יחדיו שנים עשר מהם לגלול ספר תורה כל אחד חדש שלו וליתן כל אחד זקוק כדי שיעלה שנים עשר זקוקים לשנה לצדקה (ספ' חסידים, תתקל"ב). ואם יבא לידי מחלוקת אז יעשו החכמים לפי מה שיראו אם אלה נותנים שנים עשר זקוקים והאחרים עשרים זקוקים אבל אם אחד נותן זקוק ואחד אומר אני נותן זקוק ועשרה פשיטים אין לשמוע לו בדבר מועט (שם תתקל"ג). ונוסף על העונש הנ"ל וכו' קנס מאה זקוקים לשר חמשים זקוקים לשופט חמשים זקוקים לקהל (פנק' קראקא ב, שנת שלו"ס). ואם יעלה על לב שום איש לקבוע דירתו ברחוב היהודים אז שום בעה"ב אינו רשאי להכניסו בעונש הנ"ל ובקנס שלשים זקוקים לשר יר"ה וט"ז זהובים לצדקה (שם ד). —ובמשמ' חתיכת כסף בלי צורת מטבע: וכן כל הלואת זהב או כסף בכסף שאינו מטבע העובר באותו מקום או זקוק כסף שאין בו עדין מטבע אלא שהן חתיכות גדולות של כסף הנמכרים במשקל (התרומות מו ס).

***זְקוּקָה,** ש"נ, — אשה שעפ"י הדין היא קשורה באיש, חיבת להנשא לו, כמו יבמה להיבם בדיני ישראל: שמא ישאה קודם שיעשה מעשה ונמצא פגע באחות זקוקתו (הלכ' פסוק', עריות). (ואם יבם אחת משתי היבמות הרי הוא נושא) אחות זקוקתו בחייה וזקוקתו היא כאשתו (רש"י יבמ' ח:). קינא לארוסתו או לזקוקתו ונסתרה אחר שנשאה (רמב"ם סוט' ב יד).

•זְקוּת, ש"נ, — כמו *זְקָה: ראובן היה נשוי ללאה ונשתמדה ונשאת לגוי וכו' ומת ראובן בלא בנים פטורה רחל מ ז י ק ו ת ה מחמת המשומדת (שו"ת תרומ' הדשן).

•זְקִיאֵל, ש"ז, — שם מלאך: ואלה שמותן של שרים המנהיגים את העולם גבריאל מלאך האש וכו' ז ק י א ל שהוא ממונה על הזיקים וזעיאל שהוא ממונה על הזוועות (מס' היכל', ביהמ"ד ילינק ה).

***זָקִיף**, ש"ז, מ"ר זְקִיפִים, — אנשי צבא עומדים בקצה החיל לשמור שלא יברחו אנשים מהחיל: ופקדו שרי צבאות בראש העם ובעקבו של עם מעמידין ז ק י פ י ן לפניהם ואחרים מאחוריהם וכשילין של ברזל בידיהן וכל המבקש לחזור הרשות בידן לקפח את שוקיו שתחלת ניסה נפילה (סוט' ח ו).

***זְקִיפָה**, ש"נ, — שה"פ מן זָקַף: מה משֶׁה ידו ב ז ק י פ ה אף בולם ב ז ק י פ ה (ספרי ראה קיב). פריעת הראש (של האבל) חזרת קרע לאחוריו ז ק י פ ת המטה חובה (מו"ק כז.). שבשזוקף גופו מאיליו ואינו נשען על ידיו בחזקה לדהוף גופו למעלה נמצא כל אונם ז ק י פ ת ו על מתניו (רש"י סוכ' נג.). (שניכרת) ז ק י פ ת ה (של הביצה) שרחבה יותר על עוביה וכשהיא זקופה נראית גבוה (הוא, ע"ז מו.).— ומ"ר: ותמרות עשן (פרושו) ז ק י פ ו ת מעלה עשן בגובה (הוא, יואל ג ג). —•זוקיפת סכום על פלוני, כתיבת הסכום על חשבון חוב פלוני: העמדה (של המליה בדין הרי) היא כ ז ק י פ ה (רש"י גיט' יח.). ומה שכתבתי לעיל ב ז ק י פ ת הרבית נעשה קרן היינו אפילו רבית שלא עלה עדיין דמיד שזקפו נעשה קרן ואם היה העובד כוכבים בא מיד אחר ה ז ק י פ ה ליתן לו הקרן לא היה נפטר בדיניהם מן הרבית והיה צריך ליתן לו הרבית (מרדכי ב"מ שלד). וכן מותר לעשות ז ק י פ ה עם חובותיו לכוללן יחד במועד כדי שיהא בטות יותר (הלבוש או"ח תקלט ג).

•זָקִיק, ת"ז, — טהור וזך: גוף הלבנה אינו מאיר וזהיר כגוף החמה ואינו בהיר ו ז ק י ק כגוף הרקיע (לוה"א לר"א בר חייא הנביא טו).

•זְקִיקָה, ש"נ, — שה"פ מן זָקַק: זריזות שלמים וטמאת אדם נבלות ושרצים לטמא כל הנוגעים, ז ק י ק ת אבות הטמאות למנות בהם ראשון ושני נקבע על תולדותם כמסמרות נטועים (הוהר' ר"י כרלגוני, הלכרה).

•זְקִירָה[1], ש"נ, — שה"פ מן זָקַר: וכולן נזקרין ב ז ק י ר ה[2] אחת (ר"ה יח.). ב ז ק י ר ה (פרושו) קפיצה (רש"י ב"ק כב.).

זקן[3], ממנו זָקָן א.זָקֵן, ב.זָקֵן, זֹקֶן, זִקְנָה,*זְקֻנוּת,זְקֻנִים.

זָקָן, ש"ז, מ"ר זְקָנִים,—א) קצה פני האדם שתחת הפה, Kinn; menton; chin: ואיש או אשה כי יהיה בו נגע בראש או בְזָקָן וראה הכהן את הנגע והנה מראהו עמק מן העור ובו שער צהב דק וטמא אתו הכהן צרעת הראש או הַזָּקָן הוא (ויקר' יג ל-לא). — פְּאַת הַזָּקָן, השערות הארוכות הצומחות ומכסות את הזקן, Bart; barbe; beard: לא תקיפו פאת ראשכם ולא תשחית את פאת זְקָנֶךָ (ויקר' יט כז). לא יקרחה קרחה בראשם ופאת זְקָנָם לא יגלחו (שם כא ה). — ב) בהרחבה, זָקָן כמו פאת הזקן, ונקבע אח"כ רוב שמושו של זָקָן במשמעה זו: ביום ההוא יגלח אדני בתער השכירה בעברי נהר במלך אשור את הראש ושער הרגלים וגם את הַזָּקָן תספה (ישע' ז כ). ותחז יד ימין יואב בִּזְקַן עמשא לנשק לו (ש"ב כ ט). כשמן הטוב על הראש ירד על הַזָּקָן זְקַן אהרן שירד על פי מדותיו (תהל' קלג ב). וירד רירו אל זְקָנוֹ (ש"א כא יד). ויגלח (הנון מלך עמון) את חצי זְקָנָם (של מלאכי דוד) ויכרת את מדויהם וכו' ויאמר המלך שְׁבוּ

---

[1]) בארמ': כלבא ב ז ק י ר א וגדיא בסרכא (ב"ק כב.). — [2]) גרס' הערוך, והובאה שם גרסה אחרת נסקרין בסקירה, וכן נוסח' הספרים שלנו.

[3]) בערב' ד'קנ a), קצה הלחיים, מקום החבור של שני הלחיים. והשערות הצומחות מהמקום ההוא נקרא בערב' לחיה b), ר"ל השם שהשתמשה בו הלשון העברית לשני צדי הפנים, והחלק הזה קוראים בערב' ח'ד חַדּוּד c). אבל, בלשון העם משמש גם השם ד'קן להשערות. ואמר אלתאג': אלד'קן מא ינבת עלי מג'תמע אללחיין מן אלשער הכד'א הו ענד אלעמא ופי שפא אלע'ליל אנהא מולדה וקאל אלזמח'שרי פי רבע אלאבראר אנהו אללחיה פי כלאם אלנבט.—ובעבר': אלד'קן הוא השאר שיצמח על חבור הלחיים כך היא בלשון העם ובשפא אלע'ליל נאמר כי זו מלה „נולדה" מחדש ואמר אלזמח'שרי שבלשון הנבטים הוא פאת הזקן. ע"כ. אבל אין ספק, כי גם בלשון ערב הקדומה התרחבה משמ' השם זקן גם להשערות, מפני שיש גם בערב' הקדומה השם דְ'קן לאדם זָקֵן, ומשמעה זו יכלה להסתעף רק משערות הזקן ולא מגוף קצה הלחיים. גם בארמ' משמש השם דקן רק לקצה הלחיים ולא להשערות.

---

a) ذقن b) لحية c) خدّ خدّد

בירחו עד יצמח זקנכם ושבתם (ש"ב י ד-ה). ואמרטה משער ראשי וזקני (עזר' ט כ). הנוטל צפורניו זו בזו או בשניו וכן שערו וכן שפמו וכן זקנו (שבת י ו). —*נתמלא זקנו, גדלו שערותיו ונתרבו: נתמלא זקנו ראוי לעשות שליח ציבור לעבור לפני התיבה ולישא את כפיו (תוספתא חגי' א ג). — *חתימת זקן: שיצא (יוסף מעם אחיו) בלא חתימת זקן ובא בחתימת זקן (ב"מ לט:). —ומשל: אומר לאחד בשוק מה לך זקנך מגודל והוא אומר יהיה כנגד המשחיתים (ירוש' ברכ' א ו). לא תבא החכמה מפני הזקן (ר"א בדרשי, תות"כ, תים). כבוד האיש בזקן (שם). אמנם בעונותינו בזמן הזה אין כבוד לחכמים וגם לא ליודעים חן לא נשאר הכבוד כי אם בכרס וזקן (יש"ר מקנדיה, מחב: אוריינת 452). — ובבע"ח: ויאמר דוד אל שאול רעה היה עבדך לאביו בצאן ובא הארי ואת הדוב ונשא שה מהעדר ויצאתי אחריו והכתיו והצלתי מפיו ויקם עליו החזקתי בזקנו והכתיו והמיתיו (ש"א יז לד-לה). —ומשל: לו זקן וכרס עלי חכמה מעידים, אין חכמים בעולם כתישים ועתודים (יש"ר מקנדיה, או"צ ב קפו). — 'דבר, נרגן מתחת זקנו: אך בסתר אהלם ירגנו מתחת זקנם על שם הספר (כ"ז, הקד' ספר ב"ס). — *זקן התחתון, השערות שצומחות מסביב לבית הערוה בזו"נ: מאימתי נעשה בן סורר ומורה משיביא שתי שערות ועד שיקיף זקן התחתון ולא העליון (סנה' ח א). לפי שאין בן סורר ומורה נידון אלא בחתימת זקן התחתון (יבמ' פ.). — ובהשאלה בצמחים, 'זקן השבלת: גבהו של שיבולת שקורין זקן השיבולת והוא נשבר ונופל מאליו (רש"י סוט' ה:). מוץ הוא מזקן השבולת העליון (הוא, שבת קמ.). הוא זקן השבולת שיוצא כמין שערות הזקן (ר"ש עוקצ' א ג). — 'זקן התיש, צמח: וכזוברה ולשון השה ומיץ עשב זקן התיש (קאנון ג יו א ד). וסחיטת זקן התיש הוא תחת תועלתו (שם יח ב ד). וכן יש שאין לו אלא חוטר אחד חציו למטה וחציו למעלה כמו שראטיט הנקרא זקן התיש (רשב"ל דורחן, מג"א ח"י). — 'זקן האדום, ש"ז, דג נהרי, Rotbart; barbeau: זקן האדום מראה גופו אדום בפצלות צהובות סנפיריו לבנים נוצצים לעין התכלת ובטנו כלבנת הכסף (תוס"א לשינהק, הדגים רלה).

א.זָקֵן, א) ת"ז, לנק' זקנה, מ"ר זקנים, זקנות, — מי שהוא בא בשנים, שכבר עברו עליו הרבה שנים מיום הולדו, old ;alt ; vieux: יש לנו אב זקן וילד זקנים קטן (בראש' מד כ). והנה איש זקן בא מן מעשהו מן השדה בערב (שופט' יט יז). ותאמר (בעלת האוב לשאול) איש זקן עלה והוא עטה מעיל וידע שאול כי שמואל הוא (ש"א כח יד). השלום אביכם הזקן אשר אמרתם (בראש' מג כז). וידברו בעיר אשר הנביא הזקן ישב בה (מ"א יג כה). ויחלו באנשים הזקנים אשר לפני הבית (יחזק' ט ו). — ב) ש"ז, מ"ר זקנים, איש זקן, Greis ; vieillard ; old men: מפני שיבה תקום והדרת פני זקן (ויקר' יט לב). ולא יהיה זקן בביתך כל הימים (ש"א ב לב). על זקן הכבדת עלך מאד (ישע' מז ו). גוי עז פנים אשר לא ישא פנים לזקן ונער לא יחן (דבר' כח נ). ירהבו הנער בזקן והנקלה בנכבד (ישע' ג ה). —ולנק': בתולה ומעוברת ומניקה וזקנה (נדה א ג). איזו היא זקנה כל שעברו עליה שלש עונות (שם ה). לאדם שיש לו ב' נשים אחת ילדה ואחת זקינה ילדה מלקטת לו לבנות זקינה מלקטת לו שחורות נמצא קרח מכאן ומכאן (ב"מ ס:). שמשיאין לו עצה הוגנת לו שאם היה הוא ילד והיא זקנה הוא זקן והיא ילדה אומרין לו מה לך אצל ילדה מה לך אצל זקנה כלך אצל שכמותך ואל תשים קטטה בביתך (יבמ' מד.). איזו היא זקינה כל שקורין אותה אימא פלנית ואינה מקפדת (מד"ר בראש' מז). — ומ"ר: כן ינהג מלך אשור את שבי מצרים ואת גלות כוש נערים וזקנים ערום ויחף (ישע' כ ד). אז תשמח בתולה במחול ובחרים וזקנים יחדו (ירמ' לא יג). עד ישבו זקנים וזקנות ברחבות ירושלם ואיש משענתו בידו מרב ימים (זכר' ח ד). עטרת זקנים בני בנים ותפארת בנים אבותם (משלי יז ו). תפארת בחורים כחם והדר זקנים שיבה (שם כ כט). ויועץ המלך רחבעם את הזקנים אשר היו עמדים את פני שלמה אביו בהיתו חי וכו' ויעזב את עצת הזקנים אשר יעצהו ויועץ את הילדים אשר גדלו אתו (מ"א יב ו-ח). שמעו זאת הזקנים והאזינו כל יושבי הארץ ההיתה זאת בימיכם ואם בימי אבתיכם (יוא' א ב). — ולנק' זקנות: עד ישבו זקנים וזקנות ברחבות ירושלם ואיש משענתו בידו מרב ימים (זכר' ח ד). ישבו לארץ ידמו זקני בת ציון העלו עפר על ראשם חגרו שקים הורידו לארץ ראשן בתולת ירושלם (איכ' ב י). ויאמר משה בנערינו ובזקנינו נלך בבנינו ובבנותנו (שמות י ט).

שאל אביך ויגדך זקניך ויאמרו לך (דבר׳ לב ז). והיה אחרי כן אשפוך את רוחי על כל בשר ונבאו בניכם ובנותיכם זקניכם חלמות יחלמון בחוריכם חזינות יראו (יואל ג א). — ומשל: ז ק ן בבית רטנן בבית זקנה בבית אוצר טוב בבית[1] (ערכ׳ יט.). משל ממשש ה ז ק ן מה שלא אבד (ר״ח שבת קנב.). — *הבלי הזקנות: גם דברי הנביאים שנכתבו בלא ספק לתועלת גדולה אנו קוראין אותם לעתים רחוקים כדרך ספור הבלי ה ז ק נ ו ת (הקד׳ מלמד התלמ׳). שם אבונצר יומו רד, יען אמר כי התאחדות השכל האנושי עם השכל הנפרד, הוא מהבלי ה ז ק נ ו ת, וכל אשר האמין גלגל הנפשות האנונות (עמנ׳, מחב׳ כח). שהמאמר בשוב האדם עצם הוא מהבלי ה ז ק נ ו ת כי ההוה נפסד לא ישוב נצחי (מנח׳ קנאות לר״י מפיסא 62). — ג) בפרט זקן הבית, זקן העדה, זקני העיר, השבט, וכדומה, החשוב, החשובים, הממונה על העבדים, על סדרי הבית, מנהיגי העיר, השבט, וכדומה: ויאמר אברהם אל עבדו זקן ביתו המשל בכל אשר לו שים נא ידך תחת ירכי (בראש׳ כד ב). ויעלו אתו כל עבדי פרעה זקני ביתו (שם נ ז). ויצם דוד צום ובא ולן ושכב ארצה ויקמו זקני ביתו עליו להקימו מן הארץ (ש״ב יב יו-יז). ויכרת יי׳ מישראל ראש וזנב כפה ואגמון יום אחד זקן ונשוא פנים הוא הראש ונביא מורה שקר הוא הזנב (ישע׳ ט יג-יד). ואמר אבי הנער אל הזקנים את בתי נתתי לאיש הזה לאשה וישנאה והנה הוא שם עלילת דברים וכו׳ ופרשו השמלה לפני זקני העיר ולקחו זקני העיר ההוא את האיש ויסרו אתו וענשו אתו מאה כסף (דבר׳ כב יז-יט). ותשלח הספרים אל הזקנים ואל החרים אשר בעירו (מ״א כא ח). וישלח אשר על הבית ואשר על העיר והזקנים והאמנים אל יהוא לאמר עבדיך אנחנו (מ״ב י ה). ויאמר בעז לזקנים וכל העם עדים אתם היום כי קניתי את כל אשר לאבימלך (רות ד ט). לך ואספת את זקני ישראל ואמרת אלהם יי׳ אלהי אבתיכם נראה אלי (שמות ג יו). ויעש כן משה לעיני זקני ישראל (שם יז ו). ויבא אהרן וכל זקני ישראל לאכל לחם עם חתן משה לפני האלהים (שם יח יב). אספה לי שבעים איש מזקני ישראל אשר ידעת כי הם זקני העם ושטריו (במד׳ יא יו). וילכו זקני מואב וזקני מדין וקסמים בידם ויבאו אל בלעם (שם כב ז). ושלחו זקני עירו (של הרוצח שרצח נפש בזדון) ולקחו אתו משם ונתנו אתו ביד גאל הדם ומת (דבר׳ יט יב). הקהילו אלי את כל זקני שבטיכם ושטריכם ואדברה באזניהם את הדברים האלה (שם לא כח). ועמד (הרוצח שנס לעיר המקלט) פתח שער העיר ודבר באזני זקני העיר ההיא את דבריו (יהוש׳ כ ד). וילכו זקני גלעד לקחת את יפתח מארץ טוב וכו׳ ויאמר יפתח לזקני גלעד הלא אתם שנאתם אותי וכו׳ ויאמרו זקני גלעד אל יפתח לכן עתה שבנו אליך והלכת עמנו ונלחמת בבני עמון והיית לנו לראש לכל ישבי גלעד (שופט׳ יא ה-ח). ויאמרו זקני העדה מה נעשה לנותרים לנשים כי נשמדה מבנימן אשה (שם כא יו). ויתקבצו כל זקני ישראל ויבאו אל שמואל הרמתה ויאמרו אליו הנה אתה זקנת ובניך לא הלכו בדרכיך עתה שימה לנו מלך (ש״א ח ד). עתה כבדני נא נגד זקני עמי ונגד ישראל (שם יה ל). ויבא (שמואל) בית לחם ויחרדו זקני העיר לקראתו ויאמר שלם בואך (שם יו ד). והמלך דוד שלח אל צדוק ואל אביתר הכהנים לאמר דברו אל זקני יהודה לאמר למה תהיו אחרנים להשיב את המלך אל ביתו (ש״ב יט יב). ויקרא מלך ישראל לכל זקני הארץ ויאמר דעו נא וראו כי רעה זה מבקש כי שלח אלי לנשי ולבני וכו׳ ויאמרו אליו כל הזקנים וכל העם אל תשמע ולוא תאבה (מ״א כ ז-ח). יי׳ במשפט יבוא עם זקני עמו ושריו (ישע׳ ג יד). זקני גבל וחכמיה היו בך מחזיקי בדקך (יחזק׳ כז ט). נודע בשערים בעלה בשבתו עם זקני ארץ (משלי לא כג). יעמדו נא שרינו וכו׳ ועמהם זקני עיר ועיר ושפטיה (עזר׳ י יד). — וככ׳: כהני וזקני בעיר גועו (איכ׳ א יט). ויאמרו אלינו זקינינו וכל ישבי ארצנו לאמר קחו בידכם צידה לדרך ולכו לקראתם (יהוש׳ ט יא). ויצאו זקניך ושפטיך ומדדו אל הערים אשר סביבת החלל (דבר׳ כא ב). אתם נצבים היום כלכם לפני יי׳ אלהיכם ראשיכם שבטיכם זקניכם ושטריכם כל איש ישראל (שם כט ט). וכל ישראל וזקניו ושטרים ושפטיו עמדים מזה ומזה לארון (יהוש׳ ח לג). כי מלך יי׳ צבאות בהר ציון ובירושלם ונגד זקניו כבוד (ישע׳ כד כג). לאסר שריו בנפשו וזקניו יחכם (תהל׳ קה כב). ויכתב אליו את שרי סכות ואת זקניה שבעים ושבעה איש (שופט׳ ח יד). משה קבל תורה מסיני ומסרה ליהושע ויהושע ל ז ק נ י ם ו ז ק נ י ם לנביאים (אבות א א). אמר שמעון בן עזאי מקובל אני מפי שבעים ושנים ז ק נ י ם[1]

---

[1]) גוף המשל בארמ׳: סבא בביתא פאחא בביתא סבתא בביתא סימא בביתא. — [1]) נ״א: זקן.

ביום שהושיבו ראב"ע בישיבה (זבח' א ג). שאלו פלוסופין את הזקנים ברומי אם אלהיכם אין רצונו בע"א מפני מה אינו מבטלה (ע"ז נד:). — *וכנוי לראשי הישיבות וכדומה: הפך רבי (וראה את בר קפרא צוחק) אמר רבי איני מכירך זקן (ירוש' מו"ק ג פא ג). סמיכת זקנים ועריפת עגלה בשלשה (סנה' א ג). מעשה שהלכו זקני ב"ש וזקני ב"ה לבקר את ר' יוחנן (ברכ' יא.). —*ויועץ המלכות, Senator: משל לזקן שהיתה לו מעופרת והיה מצוה את תלמידו ואומר לו קפלה ונערה אמר לו אדוני המלך מכל מעפראות שיש לך אי אתה מצוה אותי אלא על זו אמר לו מפני שאותה לבשתי כשנתמניתי זקן (מד"ר ויקר' ב). — *זְקַן הקהל: אל זקן הקהל ר' מכלוף בן חנין וכו' והגבית במעמד זקני הקהל לשתי הנשים כתובותיהן (תשב"ץ יג). —ד) *אבי האב, Grosvater, grand-père; grand-father: בשעה שעשה אברהם זקינך רצוני נשבעתי לו שאיני זז טל מבניו לעולם (ירוש' ברכ' ה ב). שאול לא זכה למלוכה אלא על ידי שהיה זקינו מדליק נר לרבים (שם שבי' סוף ג). אמר רבי שמואל בר נחמן רכוב הייתי על כתיפו של זקיני ועולה מעירו לכפר חנן דרך בית שאן (מד"ר בראש' ט). שחייב אדם בכבוד אביו יותר מכבוד זקינו (שם לד). השבעה לי כשם שנשבע לי זקינך (שם כח). אמרה לו (רחל ליעקב) וזקינך לא היה לו בנים וחגר מתניו כנגד שרה (שם עא). ואיני תופש אלא מה שאמר זקני כי ברוב חלומות והבלים ודברים הרבה (שם קהל', כי ברוב). לשני אחין שיצא שטר חוב על זקניהם פרע אותו אחד מהם (שם במד' יט). ואף תמר שלקחה יהודה זקניכם לא מפסול משפחה הוא אלא בתו של שם בן נח (שם רות, בסוף). ומה ראה (עמלק) לישב לו על הדרך שכך ציוהו עשו זקנו לקדמו לדרך (תנחומא שלח יח). ושוה בן חברך לך כבנך, ואביהו כאלו הוא זְקֵנְךָ (רה"ג, מוכר השכל). אדרש בעודי אחפש במצוות שלמה זְקֵנִי (רשב"ג, שירי שלמה א). ואפי' בניהן אינן זוכין בה בשביל אביהן אלא בזכות זקניהם אם היו מיוצאי מצרים (רש"י ב"ב קיז.). וכן פירש רבינו זקננו בשבועות (תשו' ר"ת קנד). ורבינו שלמה זקיני פירשה כן (רשב"ם פסח' קז:). רבינו שמשון זקנו של רשב"א (תוספ' יבמ' מב.). הורה רבי שמואל בן רבי יהודה הכהן משם אביו לישב באבילות לבני בנים כשנפטר זקנם אבל זקן לא ישב לבני בנים שהן חייבין בכבודו (אור זרוע' אבילות תכח). ואם שמות זקיניהם שוין יכתבו סימן יחוסם כהונה או לויה או דורות (סמ"ג מ"ע, סי' לג). —ובמליצה בבע"ח: ויען הכלב וכו' זקני היה במצרים בשעת הגאולה (משל הקדמוני א). — *זְקֵנָה, זְקֵנָתִי, זְקֵנָתוֹ, אֵם אִמוֹ: מעשה בשפחה אחת וכו' שנתגיירה זקינתה פחות מבת שלש שנים ויום אחד (ירוש' יבמ' ח ט:). אמר לה (יעקב לרחל) יכולה את לעשות כשם שעשתה זקנתי אמרה לו מה עשתה אמר לה הכניסה צרתה לתוך ביתה (מד"ר בראש' עא). זקינתו של זה (של בנימין) על ידי שמשכה פרעה לילה אחת לקה בנגעים הוא וכל ביתו (שם לג). אמר דוד חייב אני לעמוד בחצי הלילה ולקלסך על פלאות שעשית עם זקנתי (שם במד' טו). אמר לו הקב"ה למלאך שרו של עשו מה את עומד הוא בא עליך וחמשה קמיעות בידו זכותו וזכות אביו וזכות אמו וזכות זקנו וזכות זקנתו מדוד עצמך עמו (שם שה"ש, מי זאת). משפטים שהבאת על עמונים ומואבים וצדקות שעשית עם זקני ועם זקנתי (שם רות, חצות לילה). ושהתקינו כל הדברים על דעת הזקינה ועל דעת העדים (תשו' ר' שלמה, מעש' הגא' סה). שאמרה הנערה כל מה שזקינתי עושה מקובל עלי (שם). והלכו לכל הדברים על עסק הקידושין ועסק הכתובה על דעת זקינתה והנערה היתה מכפנים בחדר (שם). שמעולם לא הייתי אפטרופוס להיתומים ולאלמנה זקנתם אלא נתעסקתי בזה המכר כמו סרסור (שו"ת הרדב"ז תמט). ודינו יצא שילקח הבית לחזקתו אח"כ על בקשת זקינתם מרת לאה ואמם ואביהם פרעו סך זה (שו"ת רמ"א קט). וזקנתנו מעולם לא ערערה על זה (שם). ושמעון השיב כן דברת הבית של זקנך אמנם יודע לך שכשמת יעקב גבתה אותו זקנתי בכתובתה (שו"ת פרי הארץ חו"מ י). ברך נא בשמי לשלום את אביך ואמך ואם זקנתך (אגר' יל"ג א נא). — ה) *בדברים לא בע"ח, בצמחים וכדומה, מה שעבר עליו כבר זמן רב: נפלו לה זתים וגפנים זקנים ימכרו לעצים וילקח בהן קרקע והוא אוכל פירות (כתוב' ח ה). זקינה ונראית כנטיעה הרי זו כנטיעה נטיעה ונראית כזקינה (הרי זו) כזקינה מה בין זקינה לנטיעה זקינה עד עצרת נטיעה עד ראש השנה זקינה מעין. שלשה נטיעה מעין עשרה

(תוספתא שבי' א ב). שלש נטיעות שהן עושות כעשר שאינן עושות שלש זקינות שהן עושות כעשר שאינן עושות (ירוש' שם א ז). אילנות זקנים אינן נוחין לשרוף כמו אילנות בחורים (רש"י תמיד כט).

ב. זָקֵן, פ"ע, עב' זָקְנָה, זָקַנְתִּי, עת' אֶזְקַן, — היה או נהיה זָקֵן, alt werden ; vieillir ; be old : ואברהם זָקֵן בא בימים (בראש' כד א). ויהי כי זָקֵן יצחק ותכהין עיניו מראות (שם כז א). ויהי כאשר זָקֵן שמואל וישם את בניו שפטים לישראל (ש"א ח א). הנה נא זָקַנְתִּי לא ידעתי יום מותי (בראש' כז ב). ויאמר יי' אליו (אל יהושע) אתה זָקַנְתָּה באת בימים (יהוש' יג א). ויאמר אלהם (יהושע להעם) אני זָקַנְתִּי באתי בימים (שם כג ב). ועתה הנה המלך מתהלך לפניכם ואני זָקַנְתִּי ושבתי (ש"א יב ב). הנה אתה זָקַנְתָּ ובניך לא הלכו בדרכיך (שם ח ה). נער הייתי גם זָקַנְתִּי ולא ראיתי צדיק נעזב וזרעו מבקש לחם (תהל' לז כה). שבנה בנתי לכן כי זָקַנְתִּי מהיות לאיש (רות א יב). שמע לאביך זה ילדך ואל תבוז כי זָקְנָה אמך (משלי כג כב). וַיִּזְקַן יהוידע וישבע ימים וימת (דהי"ב כד טו).

— הפע', הִזְקִין, פ"ע, — כמו קל: חנך לנער על פי דרכו גם כי יַזְקִין לא יסור ממנה (משלי כב ו). — ואמר בן סירא: בת לאביה מטמונת שוא מפחדה לא ישן בלילה בקטנותה שמא תתפתה בנערותה שמא תזנה בגרה שמא לא תינשא נישאת שמא לא יהיו לה בנים הזקינה שמא תעשה כשפים (ב"ס, סנה' ק:). האיש אינו מזקין והאשה מזקנת (מד"ר בראש' מז). — ומצוי שמוש זה מאד: תלמידי חכמים כל זמן שמזקינין חכמה ניתוספת בהם וכו' ועמי הארץ כל זמן שמזקינין טפשות ניתוספת בהן (שבת קנב.). כל עיר שיש בה מעלות ומורדות אדם ובהמה שבה וכו' מזקינים בחצי ימיהן (ערוב' נו.). בראשונה היו כותבין לבתולה מאתים ולאלמנה מנה והיו מזקינין ולא היו נושאין נשים (כתוב' פב:). עד עכשיו הן העגלות והפרות (שנשאו את הארון) קיימות ולא הומםו ולא הזקינו ולא הטריפו (מד"ר במד' יב). מרוב טובה שהיה להם מרדו באלהיהם ועוד שהזקין אותו אלוה שלהם (שם אסתר ג ט). — ויוצא, הִזְקִין אותו, עשהו לזקן: קנאה ואף יקצרו ימים ובלא עת תזקין דאגה (ב"ס גני' ל כד).

— נתפ'. *נִזְדַּקֵּן, — כמו קל והפעיל: אם נזדקנה אומתך עמוד וגודרה (ירוש' ברכ' ט ח). האיש פוחת בהזדקנו יותר משליש (רש"י ויקר' כז ז). — ובהשאלה, נזדקן הדין, כבר עבר עליו הזמן הראוי: גדול שבדיינין אומר נזדקן הדין (סנה' מג.). אומר בדיני ממונות נזדקן הדין ואין אומר בדיני נפשות נזדקן הדין (שם). — "והעין, וכדומה: נתישנת ונזדקנה עיני בכהיית אור (רש"י תהל' ו ח).

זֹקֶן, ש"ז, — מעמד הזקן, Greisenalter; vieillesse old age : ועיני ישראל כבדו מִזֹּקֶן לא יוכל לראות (בראש' מח י). — ואמר המשורר: נואש לבב שב להיות לעד לבנות עפרים מאנוש חובש, כי יש לכל מחלה צרי אך לא מצאו לאיש זֹקֶן ושב חובש (רמב"ע, תרשיש ה ל). סכלו אישים בימי נוער מאין משא עתק שחו, כי מי זֹקֶן מי אפסים ובבואו מצאו מי שחו (שם ע).

זִקְנָה, ש"נ, סמי' זִקְנַת, כנ' זִקְנָתוֹ, — א) בה"פ מן זָקֵן: ותלד שרה אשת אדני בן לאדני אחרי זִקְנָתָהּ (בראש' כד לו). — ב) מעמד הזקן, כמו זֹקֶן: ועד זִקְנָה אני הוא ועד שיבה אני אסבל (ישע' מו ד). אל תשליכני לעת זִקְנָה ככלות כחי אל תעזבני (תהל' עא ט). וגם עד זִקְנָה ושיבה אלהים אל תעזבני (שם יח). ויהי לעת זִקְנַת שלמה נשיו הטו את לבבו (מ"א יא ד). רק לעת זִקְנָתוֹ חלה את רגליו (שם יה כג). אם חכמה אין כאן זקנה אין כאן (ברכ' לט.). לשמונים מיתה של זקנה (ירוש' ביכור' ב סד ג). ימי הרעה אלו ימי הזקנה (שבת קנא:). וכל השטוף בזמה זקנה קופצת עליו (שם קנב.). מחמת זקנה נשרו (שערותיו של ר' יוחנן) (נזיר נט.). עד אברהם לא היה זקנה (ב"מ פז.). בישיבת הלך אחר חכמה במסיבה הלך אחר זקנה (ב"ב קכ.). אין מושיבין בסנהדרין אלא בעלי קומה ובעלי חכמה ובעלי מראה ובעלי זקנה (סנה' יז.). דברים שאדם עושה בילדותו משחירים פניו לעת זקנתו (שבת קנב.). — ומשל: הזקנה אם השכחה (לוחת ר"י א"ת, דרך טוב').

זָקֵן, זֹקֶן, זִקְנָה, *זְקֻנוּת, זְקֻנִים.

ימים, בא בימים, האריך ימים. — ישיש, זקן מאד. — *ישישות. — יָשָׁן.

עַתִּיק. — *עתיקות.

קדום, ימים הקדומים. — קדם, בימי קדם.

שֵׂיבָה, שָׂב. — שָׁנִים, בא בשנים.

***זְקֻנוּת**, ש"נ, — כמו זִקְנָה: בנערותיך לא קבצת איך תשיג בזקנותיך (ב"ס גני' כה ג). אשריך ילדותי שלא ביישה את זקנותי (תוספתא סוכ' ד א). אל תאמן

בעצמך עד יום זקנותך (ירוש' שבת א ג:). גידלו ובירכו בנערותו ונתן לו אחרית ותקוה בזקנותו (שם קדוש' ד סו ד). כששמעו חכמים בדבר אמרו מה בזקנותו כך בילדותו על אחת כמה וכמה (ערוכ' כה:). למד תורה בילדותו ילמוד תורה בזקנותו היו לו תלמידים בילדותו יהיו לו תלמידים בזקנותו (יבמ' סב:). שכל אומנות שבעולם אין עומדת לו אלא בימי ילדותו אבל בימי זקנותו הרי הוא מוטל ברעב אבל תורה אינה כן עומדת לו לאדם בעת ילדותו ונותנת לו אחרית ותקוה בעת זקנותו (קדוש' פב:). אמר רבי חנינא חמין ושמן שסכתני אמי בילדותי הן עמדו לי בעת זקנותי (חול' כד:). וזה (יצה"ר) גדל עם אדם מנערותו עד זקנותו (מד"ר בראש' נד). אוי לו למלך שבקטנותו הצליח ובזקנותו לא הצליח (שם איכ', פתיח'). יש לך אדם שעושה מעשים רעים בנערותו ומשכח ובזקנותו הוא חוזר עליה (שם רות, ליני). אבנים שישבנו עליהן בנערותינו עשו עמנו מלחמה בזקנותינו (ירוש' כיל' א ס ג). יש מהן אומרים אשרי ילדותינו שלא ביישה את זקנותינו אלו חסידים ואנשי מעשה ויש מהן אומרים אשרי זקנותנו שכפרה את ילדותנו אלו בעלי תשובה (סוכ' נג.). רבי שנית לנו בילדותיך הכסף קונה את הזהב ותחזור ותשנה לנו בזקנותיך הזהב קונה את הכסף (ב"מ מד.).

זְקֻנִים, שז"ר, — ימי הזקנה: וישראל אהב את יוסף מכל בניו כי בן זְקֻנִים הוא לו (בראש' לז ג). יש לנו אב זקן וילד זְקֻנִים קטן (שם מד כ). ותלד שרה לאברהם בן לִזְקֻנָיו (שם כא ב). ותאמר (שרה) מי מלל לאברהם היניקה בנים שרה כי ילדתי בן לִזְקֻנָיו (שם ז). — ˚ובמליצה, במשמ' אהוב וחביב: או אעזב אותה (את החכמה) והיא כאם לי ואני ילד זקוניה (רשב"ג, שירי שלמה ז). — ˚וימי הזקנים: ערוך לימי קצירים הזריעה, ולימי הַזְּקֻנִים הנטיעה (רס"ג, מוסר השכל). לא ראו בימיהם עשיר גדול בנעוריו ובא לידי עוני בזקוניו (ראב"ע בראש' כט לד). — ואמר המשל: לו היה לאדם חכמה בעלומיו, ויכלת בזקוניו, כי עתה יתקנו כל עניניו (ב"ז, מלון גרמני-עברי, וויססען).

זקף, ממנו זָקַף, *זְקוּף, *זָקִיף, *זְקִיפָה, *זָקָף, זְקַף, ˚זָקֵף, ˚זַקְפָּה.

זָקַף, פ"י, — א) עשהו זקוף, ההפך מן כפוף: יי' מתיר אסורים יי' פקח עורים יי' זֹקֵף כפופים (תהל' קמו ז-ח). סומך יי' לכל הנפלים וזוקף לכל הכפופים (שם קמה יד). יהי רצון מלפניך ה' אלהינו ואלהי אבותינו שתסמכינו מנפילתינו ותזקפנו מכפיפתינו (ירוש' ברכ' א ח). מלמד שזקף (החמס) עצמו כמקל ועמד לפני הקב"ה ואמר לפניו רבש"ע לא מהם ולא מהמונם (סנה' קח.). ומשנפלו אדומיים בימי אמציהו לא העמידו מלך במקומן ולא זקפו ראש עד היום (סעו"ר כ). — ועומד: כשהוא כורע כורע בברוך כשהוא זוקף זוקף בשם (ברכ' יב.). מי שהיה יושב לא היה יכול לעמוד (במכת החשך במצרים) והעומד אינו יכול לישב ומי שהיה רובץ אינו יכול לזקוף (מד"ר שמות יד). — ב) *העמידו בזקיפה: מקום היה למטה מירושלם ונקרא מוצא יורדין לשם ומלקטין משם מורביות של ערבה ובאין וזוקפין אותן בצדי המזבח וראשיהן כפופין ע"ג המזבח (סוכ' ד ה). ואת הכותל (מרחיקין) מן המזחילה ד' אמות כדי שיהא זוקף את הסולם (ב"ב ב ה). שלא תהיו יגעים לא לדרוך ולא לבצור אלא אתה מביאה בעגלה וזוקפה בזוית ומסתפק והולך כשותה מן הפיטום (ספרי האזינו שיז). שזקף ביצה להשתחות לה ולא השתחוה לה (ע"ז מו.). — ג) *זקף המטה, המנורה, וכדומה, העמידה כדרכה, לא כפויה, לא מפרקה: ואין זוקפין את המנורה ביום טוב (ביצה ב ו). בערב שבת הוא זוקף את מיטותיו ובמוצאי שבת הוא כופן (ירוש' ברכ' ג א). זה זוקף מטתו ונשמט והולך לו וזה זוקף מטתו ונשמט והולך לו (שבת מג:). ולא יזקוף את המטה לפרוס עליה סדין (ערוכ' מד.). — ובכלל, העמיד: למלך שנשא למטרונה והכניסה לו שנים אריסין אף המלך זקף לה כנגדן שני אריסין (מד"ר דבר' ג). — זקף עיניו: וזכרו את ארץ ישראל זקפו עיניהם וזלגו דמעותיהם (ספרי ראה פ). שכל מי שהוא מתודע לרשות נותנים פנים בו וזוקפים פנים בו (אדר"נ נוסח' ב, כב). — זקף חוטמו, בגאוה: פועה שהופיע פנים כנגד פרעה וזקפה חוטמה בו אמרה לו אוי לו לאותו האיש כשיבא האלהים ליפרע ממנו (מד"ר שמות א). — ד) *זקף המלוה בחוב של פלוני, כתבה עליו: כתובת אשה פגמה וזקפה משמטת פגמה ולא זקפה זקפה ולא פגמה הרי זו אינה משמטת (תוספתא שבי' ח ד). ראובן שמכר שדה לשמעון באחריות וזקפן עליו במלוה (פסח' לא.). אונס וקנס ופיתוי וכתובת אשה שזקפן במלוה משמטין (גיט'

יח.). ישראל שהלוה לכותי וכו' אם מתחלה זקפן עליו במלוה גובה את הכל (מס' גרים א י). ואם זקף עליו השכר במלוה אסור (רמב"ם מלוה ולוה ג ז). אמר הנתבע כן חלקנו ונשאר לך אצלי וזה הנשאר אינו אלא חוב שזקפתו עלי (הוא, שלוח' י ב). כותי שבקש את ראובן ושמעון להלות לו שלשים זקוקים וכו' ופסקו עם כותי ברבית וזקפו עמו והלך ראובן וקדם ונתן מחלקו וכו' (מרדכי כתוב' רלז).

— נפע', *נזקף, — א) כמו קל עומד: הגיע זמן קרית שמע נזקף ר' ישמעאל והיה ר' אלעזר מוטה וכו' אמר לו אתה היטית לקיים כדברי בית שמאי אני נזקפתי לקיים כדברי בית הלל (תוספתא ברכ' א ו). המלך משהוא כורע אינו נזקף עד שהוא משלים כל תפילתו (ירוש' שם א ח). וכשהיה (רשב"ג) כורע היה נועץ גודלו בארץ וכורע ומיד היה נזקף (שם סוכ' ה נה ג). — ב) שזקפו אותו: דרגש נזקפת ואינה נכפית (ירוש' ברכ' ג א). אלו העקרות שהן אסורות בתוך בתיהן ועלובות וכיון שהקב"ה פוקדן בבנים הן נזקפות תדע לך שכן לאה שנואת הבית היתה וכיון שפקדה הקב"ה נזקפה (מד"ר ברא' עא).— ובענין חוב: מאימתי נזקפים במלוה משעת העמדה בדין (גיט' יח.).

— הפע', *הוזקף, מוזקף: בלע בית לרום מוזקף, וכברזל סבבי נקף, בנה עלי ויקף (קינ' לת"ב, איכה אשפתו).

***זקף**, ש"ז, מ"ר זקפים, — כמו *זקיף: שמעמידים זקפים [1]) לפניהם ולאחריהם וכשילין של ברזל בידיהם וכו' ואותם זקפים הן בני אדם העומדים בקצה המערכה לזקוף הנופלים ולחזקם בדברים (סמ"ג מ"ע, סי' קכ).

°זקף, ש"ז, — שם אחד הטעמים המפסיקים בטעמי המקרא: ל' קמץ זקף וכל אתנחתא (מסור' ברא' יא יא). חד מן י"ד זקפין (שם כב ב). החמשי (שבטעמים) נקרא זקף, ממשיך המלך ועוקף, והוא מכל טעם שקף (הור' הקורא ג, 72). וכן הזקף פעמים הוא שתי נקודות זו על זו ונקרא זקף סתם ופעמים יהיה שתי נקודות ומקל ונקרא זקף גדול (שם 77).

°זקפה, ש"נ, — כמו זקף: שלישי הוא הזקפה קטנה ערופה, רביעי הוא עגלה עם גלגל בלולה, חמישי הוא מן הטעמים לא פרושה, ששי הוא מרעם מיוחד בכל טעם (דה"ע לבן אשר).

א. זקק, ממנו זקק, °זקוק, °זקיק, °זקיקה.

א. זקק, פ"י, עת' יזק, יזקו, — א) יזק המטר, יעשה שיטפטף: כי יגרע נטפי מים יזקו מטר לאדו אשר יזלו שחקים ירעפו עלי אדם רב (איוב לו כז-כח). — ב) יזק הזהב וכיוצא בו, יעשהו בכח האש נקי וטהור: כי יש לכסף מוצא ומקום לזהב יזקו ברזל מעפר יקח ואבן יצוק נחושה (שם כח א-ב). — ופעול °זקוק, זקוקה, ואמר הפיטן: אצולת אמן בצרוף זקוקה, בנבכיה זאת בלט פקוקה, גלומה עלומה ונקוקה (שבת פרה, אזולת אמן). בשירים נשקלים, חדשים נסגלים, במבטא נגבלים, זקוקים נחקרים (דונש, לכבוד הנשיא חסדאי, יט).

— פע', זקק, — זקק את המתכת באש וכדומה, עשה שיצאו הסיגים, ובהשאלה ברוחניות: וישב מצרף ומטהר כסף וטהר את בני לוי וזקק אתם כזהב וככסף (מלא' ג ג). כצורף הזה שמכנים הזהב לכור שנים או שלשה פעמים עד שמזקקו (מד"ר ויקר' לא). — ובהשאלה, °זקק את המזון: וישתכל בתועלת איברי גופו ואופני תקנתו בכל אחד מהם הידים לקחת וכו' והאצטומכא לבשל והכבד לזקק המזון (חו"ה, הבחינה ה).

— פע', זקק, מזקק, — שזקקו אותו, למשל משקה: שמנים ממחים שמרים מזקקים (ישע' כה ו). אם היה שמן מזוקק אינו מוציא לו שמרים (ב"מ ג ח). המוכר שמן מזוקק לחבירו כל ימות השנה הרי זה מקבל עליו לוג ומחצה שמרים למאה (שם). — ומתכת: אמרות יי' אמרות טהרות כסף צרוף בעליל לארץ מזקק שבעתים (תהל' יב ז). ולמזבח הקטרת זהב מזקק במשקל (דהי"א כח יח). ושבעת אלפים ככר כסף מזקק לטוח קירות הבתים (שם כט ד). — °ובהשאלה: שהמכוון האחרון בבריאת הגשמים אשר בעולם הטבע אמנם היה בעבור שיזוקק מעולם ההויה והפסד אשר כל האישים שבו נפסדים (אמו"ר א ו).

— נתפ', °נזדקק, — כמו זקק: צריך אדם לכוון שעת החבור שיהיה בשעה שנפשו מיושבת עליו וישקיטו טבעי הגוף מרתיחת המזון שאכל ונזדקק הדם וירדו השמרים למקומם הטבעי (רמב"ן, אגר' הקדש ג).

ב. זקק, ממנו ב. זק, ב. *זקק, *זקה.

ב. *זקק, פ"י, בינ' זוקק, פעו' זקוק, — א) אסר וקשר בזקים, fesseln; garotter; to fetter: וכי מה גבורה בבני אדם המהלכין בגולה ומה מלחמה עושין בני

[1]) כך, זקפים במקום זקיפים, גם בספרי פרש' שופטי.

אדם הזקוקין בזיקין ונתונים בשלשלאות (סעו"ר כה). —ב) בהשאלה, זָקַק את פלוני לדבר, קשר ואסר במוסריות לאיזה דבר, חִיֵּב אותו, verpflichten obliger; to bind : מי שיש לו אח מכל מקום זוקק את אשת אחיו ליבום (יבמ' ב ה). תנוק בן יום א' מיטמא בזיבה ומיטמא בנגעים ומיטמא בטמא מת וזוקק ליבום (נדה ס ג). בהרת כגרים וחוט יוצא ממנה אם יש בו רוחב שתי שערות זוקקה לשער לבן ולפסיון (נגע' ד ה). איש איש כי תשטה אשתו הרי הכתוב זוקקה שתהא שותה מים המרים (ספרי נשא ו). שדין אחד הוא אם יהיה האח הממזר יהודי חסיד וכו' או משומד זוקק הוא את אשת אחיו (רס"ע אבן דנאן, שאלה ע"ד האנוסים). — זדבר לא בע"ח : שהנכסים שאין להם אחריות זוקקין את הנכסים שיש להם אחריות לישבע עליהן (שבוע' ז ג, קדוש' א ה). — וּפָעוּל, זָקוּק לדבר, צריך להדבר, צריך לעשות הדבר : אם היה עליו יתר על משאו אין זקוק לו שנאמר תחת משאו משאוי שהוא יכול לעמוד בו (ב"מ ב י). הכהה בתחלה רבי ישמעאל אומר יבבם ויסגיר וחכמים אומרים אינו זקוק לו (נגע' יא ה). שכשם שהוא זקוק לרפאת את זה כך הוא זקוק לרפאת את זה (מכי' משפט', נזיק' ו). מכיון שהוא זקוק לו להביא לו ארון ותכריכין (ירוש' ברכ' ג א). כבתה (נר חנכה) זקוק לה ומותר להשתמש לאורה (שבת כא.). המפרש והיוצא בשיירא קודם שלשים יום אין זקוק לבער תוך שלשים יום זקוק לבער (פסח' ו.). כל שזקוק לראשון (לפסח ראשון) זקוק לשני כל שאין זקוק לראשון אין זקוק לשני (שם לג.). עד מתי יהא זקוק לעמוד חי עד שעת כפרה (יומ' עא.). ואם היתה חצירו למעלה מגגו של חבירו אינו זקוק לו (ב"ב ו:). אינו זקוק לד' אמות אבל זקוק למחיצה י' (שם). כשבאה המצוה לידך אתה זקוק לעשות (דא"ז, פר' השלום). אמר משה לפני הקב"ה מה יעשו ישראל אמר לו אי אתה זקוק למה שאני עושה להם נס (מד"ר שמות כב). האב זקוק לבנו להאכילו ולהשקותו לרחצו לסוכו ולהלבישו (שם במד' יז). הרבה סיבב עשו את הורו זה אביו שהיה זקוק לו להאכילו (שם דבר' א). כל שבעת ימי האבל הוא זקוק לכל דבר של מצוה (שם ט). גוי שנכנס לחצירו של ישראל ובצק בידיו אינו זקוק לבער (הלכ' פסוק' פסח). ועל כרחי זקוק אני לפרש שמכר כל הנכסים (רש"י ב"ב קכו.). בא ואמר לך הריני מוכר עצמי לעכו"ם אין אתה זקוק לו עד שימכר (רמב"ם עבד' א ד). ואם ראה אותם (שני מיני בע"ח) רובעים זה את זה אינו זקוק להפרישן (הות, כלא' ט ב). כשהיו כולם זקוקין לככר אחד (ירוש' ברכ' ו א). (אבא שאול) כנס שלש מאות גרבי יין מברורי המדות וחביריו כנסו שלש מאות גרבי שמן ממצוי המדות והביאום לפני הגזברים לירושלם אמרו להם אי אתם זקוקים לכך (ביצ' כט.). העושין פירות יהיו זקוקין לשאין עושין פירות ושאין עושין פירות יהיו זקוקין לעושין פירות (מנח' כז.). מלך בשר ודם שיש לו מדינה והוא משלח בני אדם גדולים לתוכה שיהו נושאים משואיהם ועושים משפטים מי צריך להיות זקוק למזונותיהם לא בני מדינה צריכין להיות זקוקין להם (מד"ר במד' א). -- ובמשמ' מתחבר ומתרועע : אמר פרעה כשהיו ישראל אצלי היה הקב"ה זקוק לי והייתי ספון בפניו והיה משלח לי אגרת בכל שעה ואומר כה אמר יי' אלהי העברים שלח עמי (מד"ר שמות כ). — ואשה לאיש : שאע"פ שהיא משמשת לאחד אעפ"כ לשנים היא זקוקה שהיא כופרת בשנים (מד"ר במד' ט).

— נִפע', *נִזְקַק לְדָבָר, — נהיה זָקוּק לו, צריך לו : ספק נגעים בתחלה טהור עד שלא נזקק לטומאה משנזקק לטומאה ספקו טמא (טהר' ד יב). בשבעה דרכים בודקין את הזב עד שלא נזקק לזיבה (זבים ב ב). — ובמשמ' חיב לעסוק בדבר, לעין בו וכדומה : המסבב על הפתחים אין נזקקין לו לכל דבר (תוספתא פאה ד ח). אמרו לו (לאותו העד שנשכר להעיד שקר בראיית הלבנה) המעות נתונות לך במתנה ושוכריך יבואו וילקו מה ראית ליזקק לכך אמר להם לפי ששמעתי שביתוסין מבקשין לבוא להטעות את החכמים (שם ר"ה א יה). ניצל ראובן מאותו החטא ולא נזקק לאותו מעשה (ספרי, וזאת הברכה שמז). מעשה בשלטון אחד שבא ממדינת הים להשתחוות לפעור אמר להם הביאו פר אחד וכו' אמרו לו אין אנו נזקקים לו בכך אלא שתגלה עצמך לו (שם בלק קלא). כל השואל צרכיו בלשון ארמי אין מלאכי השרת נזקקין לו שאין מלאכי השרת מכירין בלשון ארמי (שבת יב:). תבע הוא (לחלוץ) נזקקין לו תבעה היא אין נזקקין לה (כתוב' סד.). אין נזקקין לנכסי יתומין אלא א"כ רבית אוכלת בהן (ב"ק לט.). יש לו ואינו רוצה

להתפרנס אין נזקקין לו (ב"מ לא:). מי שנזר ועבר על נזירותו אין נזקקין לו עד שינהוג בו איסור (נדר' כ.). היוצא ליהרג מזין עליו מדם חטאתו ומדם אשמו חטא באותה שעה אין נזקקין לו (ערכ' ז.). אף הם (דתן ואבירם) עמדו ברשען ולא נזקקו להשיבו (מד"ר במד' יח). שלא נזקקו (שני בני אהרן) לפריה ורביה (תנחומא אחרי יג). שאם היו הנכסים כנגד הכתובה בלבד או פחותים ממנה אין נזקקין לה שהרי אין כאן זכות ליתומים שלא אמרו נזקקין לנכסי יתומים להפרע מהן הכתובה אלא כדי שלא יפחתו הנכסים מחמת המזונות (הרמב"ם, מלוה ולוה יב ד). ואין אנו נזקקין לכנוס לרשותו של עכו"ם ולבדוק אחריו שלא יעבידו בפרך (תוס', עבד' א ו). ואין נזקקין לירח בליל אחד ושלשים בין שנראה בין שלא נראה (תוס', קדוה"ת א ג). ומפני שהוא נזקק בתחלתו לכבוש את יצרו היתה התשובה יכולה להקרא עליו (הגיון הנפש לבר חייא ג). — ונזקק לאשה, במשמ' הִזְדַּוֵּג לה, ונזקקה לאיש, נזדוגה לו, בהזדוגות בשרית: מעשה בשומר כרמים שבא להיזקק עם אשת איש (ירוש' ברכ' ג ד). וניזקק לאשתו ואינו מתאוה לאשה אחרת (ב"מ קז:). בשעה שכורעת (האשה) לילד קופצת ונשבעת שלא תיזקק לבעלה (נדה לא:). בשעה שהאשה יושבת על המשבר היא אומרת עוד איני נזקקת לבעלי מעתה (מד"ר בראש' כ). ואילולי שנתת לו (לאדה"ר) יום אחד משלך שהוא אלף שנה היאך נזקק להעמיד תולדות (שם כב). בנוהג שבעולם אדם נושא אשה בן ל' שנה בן מ' שנה משמוציא יציאותיו הוא בא לזקק לה והיא אומרת לו כשושנה אדומה ראיתי ופורש ממנה מיד (שם שה"ש, סכך). הריני כונסה לתוך ביתי ע"מ שלא אזקק לה (שם רות, ויקח כט). אילולי שכתב בה (באשה רעה) אסורים ידיה היתה אוחזת באדם בשוק ואומרת בא והזקק לי (שם קהל', ומוצא אני). לויתן נחש בריח ולויתן נחש עקלתון זכר ונקבה בראם ואלמלא נזקקין זה לזה מחריבין כל העולם כולו (ב"ב עד:). מי מטיל כסותו בין לביא ללביאה בשעה שנזקקין זה עם זה (סנה' קו.). ושופחות (הנשים היהודיות במצרים) שתי קדירות אחת של חמין ואחת של דגים ומוליכות אצל בעליהן לשדה ומרחיצות אותן וסכות אותן ומאכילות אותן ומשקות אותן ונזקקות להן בין שפתים (סוט' יא:). עם אשתי שהיא בדמותי בצלמי ומותרת עלי לא אזקק לה ועם נקבתך שאינה בדמותי וכו' איך אזקק (א"ב של ב"ב ח). — ובמשמ' התחבר לפלוני והתקרב אליו והתרועע עמו ועסק בו: משל לאוהבו של מלך שהיה שרוי במדינה ובשבילו נזקק המלך למדינה וכיון שבאו לדברים ליזקק לו אמרו אוי לנו שאין המלך נזקק למדינה כמו שהוא למוד אם נהרוג את אוהבו (מד"ר בראש' מג). אמרה (הגר) לא דיי שנזקקתי לדבור אלא למלכות וכו' לא דיי שנזקקתי עם גברתי לראות המלאך אלא שאפילו גברתי שהיתה עמי לא ראתה (שם מה). מעולם לא נזקק הקב"ה להשיח עם אשה אלא עם אותה הצדקת (שם). עכשיו שנמשך בנו של מלך מאצלי ואינו נזקק לי בדבר לכך אני צועק (שם שמות כ). אברהם אוהבו של הקב"ה היה וכו' ובשבילו היה הקב"ה נזקק לכל העולם כולו (שם ויקר' כא). בלעם נזקק לרוח הקדש וחזר להיות קוסם בבתחילה (שם כ). אמר (קרח) אם אני משיבו (דברים למשה) יודע אני בו שהוא חכם גדול ועכשיו יקפחני בדבריו ואני מתרצה לו בעל כרחי מוטב שלא אזקק לו (שם יח). אימתי שבחו של מלך להזקק ללגיונותיו במדבר או בישוב (שם איכ', פתיח'). בשעה שבקש הקב"ה להחריב את בית המקדש אמר כל זמן שאני בתוכו אין אומות העולם נוגעין בו אלא אכבש את עיני ממנו ואשבע שלא אזקק לו עד עת קץ ויבאו האויבים ויחריבו אותו (שם). באותה שעה נזקק הקב"ה למלאכי השרת אמר להם מה לכם קושרין מספד בענין הזה שורות שורות (שם). עכשיו שנזדרזת במלאכתך בוא והיזקק לבית מקדשי (פסיק' רבתי ו).

— הִפע', *הִזְקִיק את פלוני, — הצריכו, חִיְּבו: ואם אין אתם מאמינים לי הרי מאתים זוז צרורין לי בסדיני אמרו לו מי הזקיקך לכך (ר"ה כב:). כיון שראה (משה) אותו סרחון שסרחו במעשה העגל אמר היאך אני נותן להם את הלוחות מזקיקני אותן למצות חמורות ומחייבני אותן מיתה לשמים (אדר"נ ב). הלך לו (עקילס) אצל אדרינוס אמר לו למה פניך משונות וכו' מעולה של תורה נשתנה זיוי אמר לו ומי הזקיקך לכך אמר לו לא כך נמלכתי בך (והזהיר, משפטים). אם היה גיעולן מועט ולא הזקיקן אלא לכיבוס מים מכבסים אותן אף בנתר ואהל (רש"י זבח' פח:). אם כן שמזקיקין לדבר עמם לך אל העם (תוס', שמות יט י). ולמה מזקיקו הכתוב

להעצים עיניו (רשב"ס ב"ב נז:). ויראה להם הבעל את הגט ויקראוהו קודם נתינה ויחזירוהו לו ו י ז ק י ק ו ה ו לבעל לבטל כל מודעות (התרומ' גיט', סדר הגט).— ואמר הפיטן: נזדוגה לו לולי הִזְקִיקָתוֹ להפר נעם יום נפש המציאם כפר (כבת אחר בבוע', אליר).

— הפע' *הֻזְקַק, — עסק ב,: הכל מודין שאם כתוב בו ה ו ז ק ק נ ו לעדותן של עדים ונמצאת עדותן מזוייפת שהוא פסול (ב"ב קע.). שאם ה ו ז ק ק נ ו לעונתו של שטר ונמצאת עונתו מכוונת בשבת או בעשרה בתשרי ששטר מאוחר הוא (שם קעא.). הכל מודים שאם ה ו ז ק ק ו זה לזה שמעכבין זה את זה (מנח' מו.). — והצטרך ל, כל מקום שנופלין (ישראל במגפה או במלחמה) ה ו ז ק ק ו למנין (מד"ר במד' כא).

— נתפ', *נִזְדַּקֵּק,—כמו נזקק: עמדו ונדוהו (את יתרו) שלא י ז ד ק ק לו אדם ולא יעשו לו מלאכה (מד"ר שמות א). אתן לכם זמן אימתי תרדו על ש נ ז ד ק ק ת ם להצילו לכבוד שמי (שם יח). ועל שבקש שאול ל ה ז ד ק ק להם (להגבעונים) והרג הכהנים שהיו מספיקין מזונותן הרגתיו (שם במד' ח). מעשה באשה אחת ש נ ז ד ק ק לה אדם א' ואמרה לו לאי זה מקום תלך מה עשתה האשה הלכה ואמרה לאשתו והלכה אשתו ונזקק לה (שם ט). אם כן א ז ד ק ק לעשות שאשלחנו עמכם (ר"י כלאב' מג יא).—וזו"ג: אמר איוב הלואי היתה אמי נדה משעה שבא אבא ל ה ז ד ק ק לה (מד"ר בראש' סד). מלמד שהשביע (בעז) על יצרו שהיה מקטרגו ואומר לו את פנוי והיא פנויה הרי השעה ש ת ז ד ק ק לה (שם במד' טו). שקלקלו בני מינן ב ה ז ד ק ק ן לשאינן מינן (אמר' טהור', תקו"ד ב יז).

*זַקָּק, ש"ז, מ"ר זַקָּקִים, — עושה זִקִּים, או נושאי זקים מלאות מים: על איכוף של בעה"ב חוצץ (הזפת) ועל של ז ק ק י ן אינו חוצץ (מקוא' ט ה).

*זֶקֶק, ש"ז, — כמו ג.*זק, נאד: אותם שיעשו ה ז ק ק וישאום על אלו האוכפות (הרמב"ם, פי' מקוא' ט ה).

*זקר, ממנו *זָקַר, *זְקִירָה.

*זָקַר, פ"י, — כמו זָרַק: והמשלה את השעיר לעזאזל יכבס בגדיו ז ו ק ר ו[1] בבת ראש (יומ' סז:).

— נפע', *נִזְקַר: למקום שרובו הוא נ ז ק ר[2] (ערוב' נב:). כשהוא נותן קולו בנעימה מכניס גודלו לתוך פיו ומניח אצבעו בין הנימין עד שהיו אחיו הכהנים נ ז ק ר י ם בבת ראש לאחוריהם (יומ' לח:). — ואמר הפיטן: יד'דון יד'דון בהיל נִזְקָרִים אומרים קדוש (יוצר יוה"כ, אלי שתק).

— נתפ', *נִזְדַּקֵּר: כדי שלא י ז ד ק ר הגדי בבת אחת (ערוב' טז). שנפרצה בה פרצה כדי ש י ז ד ק ר בה גדי בבת ראש (סוכ' יד:).—ובהשאלה: ואל ישלוט שטן לא במעשי ידיו ולא במעשי ידינו ואל י ז ד ק ר[1] לא לפניו ולא לפנינו שום דבר הרהור חטא ועבירה (ברכ' מו.). ורז"ל שלא בושו לומר שטעות נ ז ד ק ר בפניהם לפעמים (שאיל' יעבץ א לג).—ובפרט יקפץ או נפל באופן שיהיו הרגלים למעלה והראש למטה, purzeln culbuter; tumble: ש נ ז ד ק ר ה וכו' כיון שהגביה רגליה למעלה וראשה למטה (ארוך' חיים. נדה ב).

א.זָר[2], א) ת"ז, לנק' זָרָה, מ"ר זָרִים, זָרוֹת, — איש זָר וכדומה, מי שאינו קרוב, שאינו מהמשפחה, fremd, étrange; strange: כי ישבו אחים יחדו ומת אחד מהם ובן אין לו לא תהיה אשת המת החוצה לאיש זָר יבמה יבא עליה ולקחה לו לאשה (דבר' כה ה). לא יקרב איש זָר אשר לא מזרע אהרן הוא להקטיר קטרת לפני יי' (במד' יז ה). ובת כהן כי תהיה לאיש זָר (ויקר' כב יב). אם שכחנו שם אלהינו ונפרש כפינו לאל זָר (תהל' מד כא). לא יהיה בך אל זָר ולא תשתחוה לאל נכר (שם פא י). ויקריבו לפני יי' אש זָרָה אשר לא צוה אתם (ויקר' י א). ר"ל שלא מהמזבח. ביי' בגדו בנים זָרִים ילדו (הוש' ה ז). — מַיִם זָרִים: אני קרתי ושתיתי מים זָרִים[3] ואחרב בכף פעמי כל יארי מצור (מ"ב יט כד). — ובמשמ' דבר תמוה, שאינו מצוי, שלא ראו כמותו: כי כהר פרצים יקום יי' כעמק בגבעון ירגז לעשות מעשהו זָר מעשהו ולעבד עבדתו נכריה עבדתו (ישע' כח כא).— *עבודה זָרָה, עי' עֲבוֹדָה.—*זָר מפלוני, או לפלוני, שהוא אינו רגיל בו, או משונה ממנו: מכור עצמך לעבודה שהיא ז ר ה ממך ולא תצטרך לבריות (מד"ר שה"ש, סמכוני). תחת הראייה שהיו האומות מסתכלים בישראל כנגד זה יביא עליהם הקב"ה פורעניות משונות שיהיו ז ר ו ת זו לזו כדרך שבאו על ישראל (שם במד' י). — ומצוי השמוש הזה בספרות בפרט בדקדוק הלשון וכדומה,

[1]) גרס' הערוך, וכן בכ"י, ובנוסח' זורקו. — [2]) ס"א נזדקר. — [1]) כך בנוסח', וגרס' הרי"ף והרא"ש יוזדקק, וכן בטוש"ע.

[2]) עי' שרש ז ו ר. — [3]) כך רוב המפרשים שהוא מענין נכרי, ועי' ב.זָר.

ימה שאינו לפי דיני הלשון: והחפץ לבא עד קצה (של חכמת הלשון העברית) ולדעת השלם ממנה ואשר איננו שלם והמלא והחסר והלשון האמתי ולשון ההעברה והנוהג ו ה ז ר וזולת זה מתמורותיה (הקד' הרקמה). והביאה אותם מלרע והיא מלה ז ר ה (ראב"ע ויקר' טו כט). מלה ז ר ה בדקדוק (הוא, צחות ק:א:). בשער אשר נזכר בו המלות ה ז ר ו ת היוצאות חוץ מדרך ההקשה (הרקמה, שער יח). — ובכלל מה שהוא יקר המציאות, לא כרגיל, מה שהוא תמוה, קשה להבין: ולפיכך אמר המשא בשם הנבואה לפי שהוא ה'ז ר בשמות הנבואה ודבר הכתוב ההוא היה בשמות ז ר י ם (מלמ' התלמיד', כראש'). והדבר הזה ז ר אצלי מאד לפי שהיא בגידה רבה לדוד להכות אנשי הארץ (ר"י אברבנאל, ש"א כז ח). בפסוקים האלה ראיתי הכפל ויתור דברים הרבה ומאמרים ז ר י ם (הוא, ש"ב ז יח). — אשה זרה, אשת איש אחר, ובכלל אשה שאינה נשואה לו, זונה: להצילך מאשה זרה מנכריה אמריה החליקה (משלי ב יו). — ב) ש"ז, מ"ר זרים, איש זר, שאינו מהמשפחה, מהאומה, שהוא מארץ נכריה, Fremder; étranger; stranger: ואכל אהרן ובניו את בשר האיל וכו' וזר לא יאכל כי קדש הם (שמות כט לב-לג). מלחם אביה תאכל (בת הכהן) וכל זר לא יאכל בו (ויקר' כב יג). ושמרו (הלוים) את משמרת אהל מועד לכל עבדת האהל וזר לא יקרב אליכם (במד' יח ד). גרי ביתי ואמהתי לזר תחשבני נכרי הייתי בעיניהם (איוב יט יה). — ובכלל איש שאינו מהחבורה: אני והאשה הזאת ישבת בבית אחד וכו' ואנחנו יחדו אין זר אתנו בבית זולתי שתים אנחנו בבית (מ"א ג יז-יח). להם לבדם נתנה הארץ ולא עבר זר בתוכם (איוב יה יט). אנכי הגדתי והושעתי והשמעתי ואין בכם זר ואתם עדי (ישע' מג יב). — ובכלל, אדם אחר זולת מי שמדובר בו: יהללך זר ולא פיך נכרי ואל שפתיך (משלי כז ב). לב יודע מרת נפשו ובשמחתו לא יתערב זר (שם יד י). רע ירוע כי ערב זר ושנא תוקעים בוטח (שם יא יה). בני אם ערבת לרעך תקעת לזר כפיך וכו' עשה זאת אפוא בני והנצל כי באת בכף רעך לך התרפס ורהב רעיך (שם ו א-ג). פן תתן לאחרים הודך ושנתך לאכזרי פן ישבעו זרים כחך ועצביך בבית נכרי (שם ה ט-י). יהיו (בוריך) לך לבדך ואין לזרים אתך (שם יז). — וזרים לאשה, אנשים שאינם בעלה: ותפורי את דרכיך לזרים תחת

כל עץ רענן (ירמ' ג יג). כי אהבתי זרים ואחריהם אלך (שם ב כה). האשה המנאפת תחת אישה תקח את זרים (יחזק' יו לב).—ובפרט נכרים, בני אמה אחרת, נכריה: ארצכם שממה עריכם שרפות אש אדמתכם לנגדכם זרים אכלים אתה ושממה כמהפכת זרים[1]) (ישע' א ז). כאשר עזבתם אותי ותעבדו אלהי נכר בארצכם כן תעבדו זרים בארץ לא לכם (ירמ' ה יט). והיה ביום ההוא נאם יי' צבאות אשבר עלו מעל צוארך ומוסרותיך אנתק ולא יעבדו בו עוד זרים (שם ל ח). כי באו זרים על מקדשי בית יי' (שם נא נא). ועמדו זרים ורעו צאנכם ובני נכר אכריכם וכרמיכם (ישע' סא ה). ונתתי אתכם ביד זרים ועשיתי בכם שפטים (יחזק' יא ט). אכלו זרים כחו והוא לא ידע (הוש' ז ט). ביום עמדך מנגד ביום שבות זרים חילו ונכרים באו שערו (עבד' א יא). נחלתנו נהפכה לזרים בתינו לנכרים (איכ' ה ב).—ואלהים זרים: יקנאהו בזרים בתועבת יכעיסהו (דבר' לב יו).—*ונתיחד ככנוי למי שאינו כהן: א"ר יוחנן ז ר שסידר שני גזירי עצים חייב (יומ' כד:). הולכה ב ז ר מהו (זבח' יד.). הוליכן ז ר והחזירו כהן וחזר והוליכו (שם יה.). משנמלקה אסורה ל ז ר י ם ומותרת לכהנים (ירוש' שבת כ ה.).—וכנ' : והיה כאבק דק המון זריך[2]) (ישע' כט ה). — ובכלל במשמ' אויב קשה: אלהים שמע תפלתי האזינה לאמרי פי כי זרים קמו עלי ועריצים בקשו נפשי (תהל' נד ד-ה).—זרה, אשה זרה, עי' א.זרה.

ב.זר, ת"ז, מ"ר זרים, — מים זרים, מהורים וצלולים ומשיבים הנפש: היעזב מצור שדי שלג לבנון אם ינתשו מים זרים[3]) קרים נוזלים (ירמ' יח יד). — יוכמו ז'רמים: ואם מימיו לאט הולכים בעקב כגשם יהיו שוטפים וזרים (כתי הנפ' והלחש'. כ"י פריז).

זר[4]), ש"ז, כנ' זרו, מ"ר זרים, — א) דבר המקיף לדבר אחר ומקשט אותו, border; bord; Leist: ועשית

— [1]) רסע"ג גזר זרים זה מן זרם, ואמר שהוא שם ע"מ פעיל. וכבר השיג עליו דונש. — [2]) יש שהגיהו צריך.

[3]) כך פרוש מלה זו לפי הענין. וקצת הקדמונים פרשו כמו זרם. ויש מהחדשים שהגיהו זרמים. ואחרים מי מזרים.

[4]) אין לו אח בלשונות האחיות ולא נתברר מקורו. ואולי קצת דומה לזה בערב' השם טרה a), בריש דגושה, מן טרר, במשמ' שפה וקצה של דבר.

---

a) طُرَّة

עליו (על הארון) זֵר זהב סביב (שמות כה יא). ועשית לו (להשלחן) זר זהב סביב ועשית לו מסגרת טפח סביב ועשית זֵר זהב למסגרתו סביב (שם כד-כה). ועשית לו (להמזבח) זר זהב סביב (שם ל ג). ושתי טבעת זהב תעשה לו מתחת לְזֵרוֹ על שתי צלעתיו (שם ד).—*ומ"כ: א"ר יוחנן שלשה ז י ר י ם הן של מזבח ושל ארון ושל שולחן (יומ' עב:). — 'וקצה של דבר: מי שנסדקה שפתו והוא שנסדק מ ז ר שלה עד שתחלק לשני ראשים (הרמב"ם ביא' המקד' ז ו).— יובמשמ' עטרה. ואמר הפיטן: כְּזֵר הנתון על מצח מלך מראה כהן (מוס' יוה"כ, כאהל). — ב) יעגול של מתכת וכדומה: ז י ר של נחשת או של ברזל כאותן שתולין הנרות לפני הארון ובו קבועין אונקלאות ותולין בהן כלי חרס מלא מים להתקרר (ערוך, ערך כדוס).

זָרָא[1]), ש"ז, — דבר המעורר געל נפש, שמעורר קיא, **Ekel; repugnance; loating**: לא יום אחד תאכלון ולא יומים ולא חמשה ימים ולא עשרה ימים ולא עשרים יום עד חדש ימים עד אשר יצא מאפכם והיה לכם לְזָרָא[2]) (במד' יא יט-כ).—ואמר בן סירא: כי ברוב אוכל יקנין חולי והמרבה יגיע אל ז ר א (כ"ס גני' לז ל).

זרב, ממנו זָרַב, יְזָרָב.

זָרַב[3]), — קל לא נמצא במקרא.

— פע'. זֵרַב, יְזֹרְבוּ, — זֵרַב הנהר הנגלד, נפשר הגליד מעליו: אחי בגדו כמו נחל כאפיק נחלים יעברו הקדרים מני קרח עלימו יתעלם שלג בעת יְזֹרְבוּ[4]) נצמתו בחמו נדעכו ממקומם (איוב ו יה-יז).— ובהשאלה במשמ' נשמדו, ואמר הפיטן: חיל נוזלים קראת ושטפום ואבדו, טעו גאים ופצו סור לנגדך, טורפו בחום הומים וזורבו [1]) נצמתו (עבודה, אמיץ כח).

— קל, יָזֹרַב, עת' יִזְרֹב, פ"י, — כמו שרף: זומם אם יִזְרוֹב, עדת אל לחרוב, אשען במצדיק וקרוב (מוס' יוה"כ, אסא דעי).

***זָרָב**, ש"ז, — חֹם השמש: מדבר וציה יְשׁשוּם בטלול טל, זָרָב ושרב ושמש וחרב וְחֹמֶת טל (כ"א קליר, תפ' טל, תחת אילת).

***זָרָב**[2]), ש"ז,—צמר וכדומה הנתון בתוך הנעל: ומנעל של ז ר ב [3]) אין בו משום כלאים (כלא' ט ז).

---

[1]) לא נתברר מקורו, והגזרה מאחד משרשי זור דהוקה, ועי' הערה לקמן. —[2]) ת"א: עד די תקוצון ביה. וקצת הקדמונים תרגמו מלה זו במשמ' קיא.

[3]) לא נתברר מקורו, ועי' הערה לקמן.—[4]) רגלים לדבר כי הנוסחה לקויה, וכבר הגיהו קצת החדשים הגהות מתחלפות, אך אין אחת מהן מספקת לרפא את הכתוב. ולפי הנוסחה המסורה כבר נתבלטו בפרוש פעל זה הקדמונים, קצתם פרשוה במשמ' נזילה וקצתם במשמ' חם וקצתם להפך במשמ' קר. אמר רדב"א בהאגרון שלו: בעת יזרבו נצמתו פי וקת יזרבו ינקמעו יעני אלתלוג ענד מא תסכן אלשמס עליה תנחל ולים להא אשתקא (צ"ל אשתקאק) פי אלעבראני בל הוא ערבי מהץ (לקו"ק קמה). ובערב': בזמן שי ז ל ו יכנעו ר"ל השלגים כשישלח השמש עליהם חמו ימסו ואין לו גזרה בעברית אלא הוא ערבי ממש. וכן ריב"ק בהרסאלה. ומנחם אמר: מלה זו אין לה דמיון בתורה ופתרונה לשון חורב וציון ושרב. ע"כ. וההפך מזה ריב"ג, וז"ל: שהם בעת ק ר ו ת ם מעובים ונקבצים ואפשר שיהיה דומה לדברי רבותינו רב אשי א' כסא דכספא נמי אסיר משום דמזדריב כלומר שהוא מצטנן (כי סברתי באסרם את זה הוא מפני שהצטנן במים אשר בו אסור ביוה"כ). ע"כ. וכך נחלקו גם המפרשים האחרים וגם החדשים. והנה מה שהסתיע ריב"ג מלשון התלמוד (יומ' עח.) שאסרו להצטנן ביוה"כ בכוס של כסף במים משום דמזדריב בודאי אינו נכון, כי אין פרוש מצטנן אפשרי כאן, ויש כאן שנויי נוסחא', ועכ"פ הקדמונים לא פרשו כך. הרי"ף והערוך פרשו במשמ' תנועה וזעזוע, ורש"י במשמ' השתמטות. וגם מה שהביאו קצת החדשים סמך לזה ממשמ' סגר שיש לשרש זה בערב', למשל הצאן בתוך המכלה, אינו נכון, כי רחוק מושג סגירה זו ממושג קפיאת המים. ועכ"פ, לפי הנוסחה שלפנינו הכונה היותר טבעית של הכתוב הוא כדעת רדב"א וריב"ק שדומה לה גם פרושו של מנחם, וכמו"כ אבן גיקטיליה (דר' פוזננס' 116). אלא, שאעפ"י שהשרש זרב a) משמש בערב' במשמ' נזילה, מ"מ אולי אינו ממש זה השרש אלא השרש ד'רפ b) בערב' שמשמש במשמ' יציאת הדמעות מהעין, ר"ל התפרצות הדמעות ממקורן אחרי שהיו עצורות, וכן כאן הכונה המיוחדה של הפעל הוא התחלת נזילת המים אחרי שהיו קפואים, וכמו שתרגם רדב"א ב ד י ו ק תנח, שהוא הפעל שמשתמשת בו הלשון הערב' למושג ה פ ש ר ת השלגים. ואולי יש איזה קרוב בין הפעל זרב במשמעה זו ובין הפעל פ ש ר שבתלמוד למושג זה בעצמו.—[1]) אולי השתמש הפיטן במשמ' חֹם ושרפה.

[2]) עי' הערה שלקמן. — [3]) כך בקצת ספרי ובמשנ' ירוש', ובנוסח' זרד. ופריש הרמב"ם: הוא דמות מנעל שנותנים תחת כף הרגל להלך בו על היצועים והכסתות. ע"כ. והר"ש פרש: מנעל עשוי לחימום הרגל ועושין מנעלים כפופין וביניהם משימים משי או פשתן.

a) زرب b) ذرف

***זַרְבּוּבִית**[1], ש"נ, מ"ר זַרְבּוּבִיּוֹת,—א) נצוק שנזרק ויוצא בכח, Strahl; jaillissement; jet: בשעה שראה נבוכדנצר את גבריאל נזדעזעו כל איבריו ואמר זהו מלאך שראיתי במלחמתו של סנחריב שנדמה כזרבובית[2] קטנה של אש ושרף את כל מחנהו (פסיק' רבתי לה). — ב) דד בכלי שהמשקה נזרק בכח ממנו, Hahn; robinet, chantepleure; tap: השותים במזרקי יין וכו' בכוסות שיש להם זרבוביות[3] (מד"ר במד' י).

***זַרְבּוֹן**[4], ש"ז,—פלג קטן: נבאו לברכות בחשבון, צמחיה עלי זרבון (רסע"ג, מנין המצות, הוצ' הקוצ' 144).

***זרד**[5], ממנו *זֶרֶד, א.*זָרַד, *זוֹרֵד.

א.*זֶרֶד[6], ש"ז, מ"ר זְרָדִים, — א) מין אילן קטן יצמח בערבת הירדן יתן גרגרים אדמדמים, ולולביו נאכלים כשימתיקו, Zizyphus Spina Christi: לולבי זרדים והחרובין יש להם שביעית (שבי' ז ס). לולבי זרדים ושל עדל ועלי הלוף השוטה אינן מטמאין טומאת

[1]) אולי מן זרב במשמ' נזילה.—[2]) בגוף הפסיק' זרבוכי', בכף, וכבר הגיהו המפרשים זרבובית. ופרוש מלה זו כאן מבואר לפי הענין. — [3]) כך פרשו רבנן את השם מזרקי יין, וברור הוא כי הכונה בזה מקום שמשם היין נזרק.

[4]) מן זרב, במשמ' נזילה.

[5]) במקרא לא נשמר משרש זה אלא שע"פ של אחד הנחלים, נחל זֶרֶד בארץ מואב. והנה אין לברר בודאות על שום מה קראו המואבים את הנחל ההוא כך. אבל, השם נחל הָעֲרָבִים במואב, שבודאי נקרא כך ע"ש הערבים הרבים שצומחים בו, הוא כעין סמך לדבר, כי גם נחל זרד נקרא על שם הזרדים שצמחו בו בנחל זה, ובאמת, האילן zizyphus זה רב מאד בערבת הירדן (כוסת, נכחת סוריה ופלשתין 195), ולכן באמת יש לחשב השם זֶרֶד, במשמ' שֵׁם האילן הנזכר, בתוך המלים של התנ"ך. בערב' אין השרש זרד משמש באחד השמושים שאנו מוצאים לשרש זה בתלמוד, אך בארמ' יש השם זרדתא לאילן, והאמינו בימים ההם שבפרט תחת אילן זה חוסים הרבה שדים, ואמרו: הא זרדתא דסמיכה למתא לא פחתא משיתין שידי (פסח' קיא:). ותרגמה הערוך בהשם ייזבא, שהוא לפי דעת קוהוט zizibia באיטלקית. ובערב' שם האילן הזה הוא שִׁדר a), והוא דומה להשם זרד, שׁ במקום ז מצוי הרבה.

[6]) עי' הערה שלפני זו.

a) سِدْر

אוכלים עד שימתוקו (עוקצ' ג ד). לולבי הזרדין והחרובין עד שלא ימתיקו אין נקחין בכסף מעשר משימתיקו ניקחין בכסף מעשר (תוספתא מע"ש א יג).— ב) בהרחבה, קצות ענפים רטובים רכים, שאפשר לאכלם כשהם כבושים: חבילי קש וחבילי עצים וחבילי זרדים אם התקינן למאכל בהמה מטלטלין אותן (שבת יח ב). המזרד זרדין לאכילה כגרוגרת לבהמה כמלא פי הגדי (תוספתא שם ט-י יו).— ובהרחבה עוד בכלל ענפים, נטיעים, ואמר הפיטן: מאין כמוך בטכסך מוצא דשא וּזְרָדִים, מאין כמוך ביצבך גן להצמיח מגדים (יוצר יוה"כ, מאין כמוך). וזכור סכת ענני מדבר ועשה סכה לפני בהלולה, זַרְדֵי לולב בימין ופרי עץ הדר בשמאל גם את זה לעמת זה תקח לסגלה (אזהר' ר"י ברצלוני, המנס).

ב.*זֶרֶד, ש"ז, מ"ר זְרָדִים, — מוקים ארוכים מגיעים עד הירך: ומנעל של זרד[1]) אין בו משום כלאים (כלא' ט ז).

א.*זָרַד, פ"י, — חתך זרדים מן האילן: אם היה מתעסק וזורד[2]) פטור (תוספתא שבת ט-י יו). — ומשל: כל הנשים זרדו[3]) וזורד אימא עלה

[1]) כך גרסת הערוך במקום זרב שברוב הספרים, ופרש: מנעלים של עור שמגיעים עד הירך. ע"כ. ולא נתברר מקור פרוש זה. עכ"פ, גם אם נאמר שפרוש השם זרב בבית הוא כפרוש הרמב"ם שהובא בערך ב.*זֶרֶד, מ"מ אין אנו יכולים לדחות גרסתו של הערוך ופרושו.

[2]) כך במהד' צוק"מ, ובנוסח' זויד. — [3]) משל זה הובא שם בשם הכהן הגדול ישמעאל בן קמחית, שהיו חפניו גדולים והיה לו כח עד שהיה חופן ארבעה קבים במלוא חפניו, והיה אומר כל הנשים זרדו וזורד אימא עלה לגג. ונחלקו שם במה הצליחה קמחית כ"כ בילדיה, יש אומרים שהאכילתם ערסן וי"א שהיא השתדלה בשעת תשמיש. ובעצם פרוש המלים זָרַד וְזוֹרֵד נחלקו המפרשים הקדמונים. ר"ח וכן הערוך פרשון במשמ' ענפים, ורש"י פרשן במשמ' גריסים, כמו *זריד, עי' לקמן. ואעפ"י שגם פרושו של ר"ח אינו מובן ביותר, כי קצת קשה המליצה וזורד אימא עלה לגג, אעפי"כ יש לשער שאולי היו נוהגים אז שהזורדים היותר טובים היו מעלים לגג לשמירה, והפחותים היו משתמשים בהם מיד או היו משליכים, והיה זה שבח לאשה בין האכרים הכפריים שאת הזורדים שזרדה היא העלו לגג, ונתפשט אח"כ המשל בכלל לאשת חיל. וכבר העירו בתוספות ישנים שם כי ההבדל בין שני היש אומרים אינו פרוש להמשל כל הנשים זרדו, כפרוש רש"י, כ"א זה דבר לבדו לבאר במה הצליחה קמחית כ"כ בילדיה.

לגג (יומ׳ מז.), ר״ל הורד שלה היה יותר בכמות ועדיף באיכות. — וַיֹּאמר לאשה שילדיה מצוינים ביותר בכח ובזריזות וכדומה. ואמר הפיטן : ענה זוֹרְדֵי זרד בל יהיו מחוברים, הדלה עליה גפן ודלעת נשברים (סמא״ל, הושע׳ ליום א, ענה).

— פע׳, *זֵרֵד, — כמו קל : המנכש והמקרסם והמזרד כל שהוא (שבת יב ב). מקרסמין מזרדין מפסלין עד ראש השנה (שבי׳ ב ג). קירסם (את האילן) וזירד נטל ממנה מקל או שרביט אילו עלה (ע״ז ג י). המזרד זרדין לאכילה (תוספתא שבת ט׳ יו). המנכש בעיקרי האילנות והמקרסם עשבים או המזרד את השריגים כדי ליפות את הקרקע (הרמב״ם שבת ח א).

ב. *זָרַד¹), פ״ע, — זָרַד הזאב, השמיע קול נאקה : שור גועה וכו׳ כבש חונב זאב זורד צבי מפרט דוב מגמגם (כסא שלמה, ביהמ״ד ילינק ה).

א. זָרָה, ש״נ, מ״ר זָרוֹת, — א) אשה זָרָה : כי נפת תטפנה שפתי זָרָה וחלק משמן חכה ואחריתה מרה כלענה חדה כחרב פיות (משלי ה ג-ד). באהבתה (של אשתך) תשגה תמיד ולמה תשגה בני בְזָרָה ותחבק חק נכריה (שם יט-כ). שוחה עמקה פי זָרוֹת זעום יי׳ יפול שם (שם כב יד). — ואמר הפיטן : הכשל בנאפוף, בְּזָרַת גפוף, הצג בריב צפוף, בקול חרדת שופר (מוס׳ א ר״ס, אשא דעי). — ובהשאלה לעבודה זרה, לאלהות זרה : אבותינו זָרָה כהכניסו בחוריו אכלה אש, וזה זונה צועה הכנים ולא נכוה באש (קינ׳ לת״ב, זכור). — ב) דבר זר : אל תרא יין כי יתאדם כי יתן בכיס עינו יתהלך במישרים אחריתו כנחש ישך וכצפעני יפרש עיניך יראו זָרוֹת ולבך ידבר תהפכות (משלי כג לא-לג).

זרה²), ממנו ב. זֵרָה, זֵרוּי, זֵרוּי, זְרוּת, זֵרִיָּה, זֵרִיּוֹת, מִזְרֶה.

ב. זָרָה³), פ״י, זָרִיתָ, אֶזְרֶה, יִזְרֶה, וַיִּזֶר, אֱזָרֵם, זָרֵה, — א) זָרָה את הדגן למשל בגרן, הניף הדגן הנדוש באויר והניחו לנפל בחזרה ארצה כדי שישא הרוח את המוץ הצדה וישאר הדגן נקי בלא מוץ, worfeln, vanner ; to winnow : הנה הוא זֹרֶה את גרן השערים הלילה (רות ג ב). רוח צח שפים במדבר

¹) לא נתברר מקור פעל זה.
²) בערב׳ ד׳רי a) וד׳רה b) בריש דגושה.
³) בערב׳ דַ׳רַי c) כמו בעברית.

a) ذري b) ذرّة c) ذَرَى

דרך בת עמי לוא לִזְרוֹת ולא להבר (ירמ׳ ד יא). וָאֶזְרֵם במזרה בשערי הארץ (שם יה ז). הנה שמתיך למורג חרוץ חדש בעל פיפיות תדוש הרים ותדק וגבעות כמץ תשים תִּזְרֵם ורוח תשאם וסערה תפיץ אתם (ישע׳ מא יה-יו). הדש והזורה הבורר והטוחן (שבת ז ב). קוצר בשעת קציר והורש בשעת חריש דש בשעת שרב זורה בשעת הרוח (ספרי עקב מב). קוצר ומעמר ודש וזורה ובורר וטוחן (מו״ק יב:). כל שאינו זורה ברחת (כ״כ כד:). לאדם שזורה בבית הגרנות נוטל את האוכל ומניח את הפסולת (נדה לא.). הרי שחרשת וזרעת וכו׳ וקצרת ועמרת ודשת ועשית תבואה בגרניה אם אין הקב״ה מוציא לך מעט רוח שתזרה מהיכן אתה חי (מד״ר ויקר׳ כח). ואני גועל לפניכם בפסח ואתם יוצאים וקוצרים ודשים וזורים ועושים כל צרכיכם בשדה (שם שה״ש, מה יפו). וכשנכנסים אל הגורן יצא בעל הבית לזורותה הלך לו המוץ לרוח (שם, שלכן). — ובהשאלה, הפיץ ופזר דבר הנה והנה, כמו שהרוח מפיץ ומפזר את המוץ, zerstreuen; disperser ; to disperse : וישרף באש ויטחן עד אשר דק וַיִּזֶר על פני המים (שמות לב כ). והשלשית תִּזְרֶה לרוח (יחזק׳ ה ב). המוצא כלים ועליהם צורת חמה וכו׳ שוחק וזורה לרוח או מטיל לים (ע״ז ג ג). אונן היה דש מבפנים וזורה מבחוץ (מד״ר בראש׳ פה). — ב) בהרחבה, השליך והרחיק : וירם (אלעזר) את המחתת מבין השרפה ואת האש זְרֵה הלאה (במד׳ יז ב). וטמאתם את צפוי פסילי כספך ואת אפדת מסכת זהבך תִּזְרֵם כמו דוה צא תאמר לו (ישע׳ ל כב). — ואמר הפיטן : בנים לפתחך באו ובכל לבם שבו, נא עונות אם רבו זְרֵם כי להרוג אבו (סמא״ל, סליח׳ לו״ג, ידיכם).

— נפע׳, נִזְרָה, הִזָּרֶה, הִזָּרוֹתְכֶם, — שזרו אותו, ובהשאלה שהפיצוהו : ואפיץ אותם בגוים וַיִּזָּרוּ בארצות (יחזק׳ לו יט). והותרתי בהיות לכם פליטי חרב בגוים בְּהִזָּרוֹתֵיכֶם ¹) בארצות (שם ו ח). ביום שהיה בכורו של אחד מהם מת צר איקונין שלו בתוך ביתו ואותו היום (של מכת בכורות) היתה נדקת ונשחקת ונזרת ²) והיתה קשה עליהם כאילו אותו היום קברום (פסיק׳ דר״כ, ויהי בחצי הלילה). — ואמר הפיטן : ותמור עזי וזמרת, קינים עליה נחרת, ובקצוי ארץ נִזֵּרֶת נצרת (קינ׳ לת״ב, איכה ישבה חבלנית).

— ¹) במקום בהזורותכם. — ²) אולי ונזרית, ויש רואים

— פע', זרה, — זרה את האנשים בגוים, בארצות וכדומה, הפיצם, פזרם: והשמתי אני את הארץ וכו' ואתכם אזרה בגוים (ויקר' כו לב-לג). מזרה ישראל יקבצנו ושמרו כרעה עדרו (ירמ' לא י). ונתש (אלהים) את ישראל מעל האדמה הטובה הזאת אשר נתן לאבותיהם וזרם מעבר לנהר (מ"א יד יה). והבאתי אל עילם ארבע רוחות מארבע קצות השמים וזרתים [1]) לכל הרחות האלה (ירמ' מט לו). ושלחתי לבבל זרים וזרוה ויבקקו את ארצה (שם נא ב). וידעו כי אני יי' בהפיצי אותם בגוים וזריתי אותם בארצות (יחזק' יב יה). גם אני נשאתי את ידי להם במדבר להפיץ אתם בגוים ולזרות אותם בארצות (שם כ כג). אלו הקרנות אשר זרו את יהודה וכו' הגוים הנשאים קרן אל ארץ יהודה לזרותה (זכר' ב ד). והפיצותי אותך בגוים וזריתיך בארצות (יחזק' כב יה). תתננו כצאן מאכל ובגוים זריתנו (תהל' מד יב). וישא ידו להם להפיל אותם במדבר ולהפיל [2]) זרעם בגוים ולזרותם בארצות (שם קו כו-כז). — ובמשמ' מוסרית: מזרה רשעים מלך חכם (משלי כ כו). מלך יושב על כסא דין מזרה בעיניו כל רע (שם ח). — ובמשמ' הרחיב, נתן הרבה סביב סביב: שפתי חכמים יזרו דעת (שם יה ז).

— פֻּע', זֹרָה, — שֻׁזרו אותו: והאלפים והעירים עבדי האדמה בליל חמיץ יאכלו אשר זֹרה [3]) ברחת ובמזרה (ישע' ל כד). — ובמשמ' פזור: יזרה על נוהו גפרית (איוב יח יה). זֹרו רשעים מרחם תעו מבטן דברי כזב (תהל' נח ד). — ובמשמ' שטוח: כי חנם מזֹרה [4]) הרשת בעיני כל בעל כנף (משלי א יז).

ב.זרה, ממנו ג.זרה.

ג.זרה[5]), — קל לא נהוג.

— פע', זרה, זרית, — זרה את הדבר, התבונן לו וראה מהלך הדבר ומנהגו, beobachten; observer, surveiller; to observe, watch: יי' חקרתני ותדע אתה ידעת שבתי וקומי בנתה לרעי מרחוק ארחי

בזה נפעל מן זרר. — [1]) ס"א וזריתים. — [2]) כבר הגיהו החכמים לפי יחזק' יב יה ולפי התרגום הסורי, ולהפיץ במקום ולהפיל. — [3]) יש סוברים כי זה פעול מן הקל. ויש מגיהים זֹרָה בריש קמוצה. — [4]) כך ברוב הנוסח' חסר, וראו בו רוב המדקדקים מפֻעל מן זרה, אעפ"י שקשה הסתעפות זו של שטיחה מן זריה. וס"א מזורה מלא ו, ונראה כי זה פעול מן מ ז ר, עי' זה.

[5]) לא נתברר מקורו, ועי' הערה שלקמן. —

ורבעי זרית[1]) וכל דרכי הסכנתה (תהל' קלט א-ג).

*זרוד, ש"ז, — שה"פ מן *זרד:

רבי יהושע אומר כ ז י ר ו ד ה וכפיסולה של חמישית כך של ששית (שבי' כ ג). לפי שיש לאילן ענפין לחין יותר מדאי חותך מקצת ומניח מקצת וזהו ז י ר ו ד (הערוך, ערך זרד).

*זרוז, ש"ז, — שה"פ מן *זרז:

אין הציווי בכל מקום אלא ז י ר ו ז (ספרי נשא א). אין צו אלא ז י ר ו ז מיד ולדורות (ספרא צו א). משה משה לשון חיבה לשון ז י ר ו ז (מד"ר שמות ב). כי חגורת מתנים הוא ז י ר ו ז כח (רש"י ישע' מה א). — ואמר הפיטן: וממו הרהר, זרוז מהר, זמן מזהר, ובולי טהר (שבת ברכש', אל נשא). צווי פרה בשלישית להתרגל, וברביעית החדש להתחבר עם סגל, בזרוז קדושה וטהרה לרגל (שבת הפסק', א, אור זרוע). — *נדרי זרוזים, מה שאדם נודר בכונה של

[1]) כבר נשא ונתן בפרוש מלה זו מנחם בן סרוק ואמר: כולם (זר והפעל זרית וכו') לשון הקפה וסיבוב ופתרו אנשי פתרון בארחי ורבעי זרית דרכי ורבצי מדדת והעמידו זרית מגזרת זרת ארכו וזרת רחבו (שמות כח טז) ושמים בזרת תכן (ישע' מ יב) ואין בזה תוכן הלשון ומשקולת המבטא כי כל תיבה מלשון עברית אשר באחריתה תי"ו יסוד במלה בהסב המדבר המלה לאיש אחר לאמר לו הצמת כרת וכו' ויש ממשפט האותיות ומקושט המלים להיות זרית כאחד מהם ובהיות ככה ישבות זרת מזרית ולא יהיה מגזרתו ולא מיסודתו כי היו"ד הבא בתוך המלה הפריד בין זר ובין התי"ו ולא הפריד בין זרת ובין תי"ו ואלו נגזר זרית מגזרת זרת היה על המחוקק לחקות זרתה ומוציא היו"ד מתוכו כגבול המלים העליונים אשר קדמו הנה אשר התווי"ן יסוד בהם כמו כרת שחת הצמת. ע"כ. וכונת מנחם בדבריו ופתרו אנשי פתרון לרסע"ג, כי רסע"ג גזר זרית מן זרת. וריב"ג הביא את הפעל זרית ולא פרש בו כלום, אך נראה שגם דעתו כדעת מנחם, כי אמר אחרי כן: ומן השרש הזה ומן הענין הזה אצלי זר זהב והוא שם חסר הלמד ופירושו רביד וכל דבר ה ס ו ב ב נקרא זר. ע"כ. וכן רש"י ואחרים. ומהחדשים, רובם רואים בו השאלה מן זרה את התבואה בגרן, וזה קצת דחוק. ברט (ZDMG 41, 607) שב לדעת רסע"ג, וגזר הפעל הזה מן זרת. ויותר נראה כי זה פעל מיוחד למשמ' ההתבוננות לדבר, כאדם שאורב לאדם או לדבר למען דעת מה הוא, וחבר לו בערב' הפעל דרי a) שמשמש גם במשמ' א ר ב להטרף וגם במשמ' הגיע לדעת הדבר בכח השגת דבר. — ובענין זה תרגמו השבעים והירונ'.

a) درى

זרוז: ארבעה נדרים התירו חכמים נדרי זירוזין ונדרי הבאי ונדרי שגגות ונדרי אונסים נדרי זירוזין כיצד היה מוכר חפץ ואמר קונם שאיני פוחת לך מן הסלע והלה אומר קונם שאיני מוסיף לך על השקל שניהן רוצין בשלשה דינרין (נדר' ג א). האומר לחבירו קונם שאני נהנה לך אם אי אתה מתארח אצלי וכו' והלה הקפיד כנגדו אף אלו נדרי זירוזין (גמ' שם כד.).

***זֵרוּי**, ש"ז, —בה"פ מן זָרָה: זֵרוּי רבעו הקפית בבטן חומדת (עקודה, אמיץ כח). היוכל גבר לזכות במשפט ואם יש בידו מעש להצטדק זֵרוּי יחומו מלֵחה סרוחה חבוי אורבו בקרבו מעת הולדו (סליח' ה' עי"ת, אדון).

***זֵרוּי**, שת"ז, מ"ר זֵרוּיִים, זֵרוּיֵי, — שורו אותם לכל עבר: ומן ישעך לְזֵרוּיֵי מזרה, חסדיך יקדמונו יצורים בורא, טפשנו העבר ואפך אל יחרה (סמא"ל, סליח' לו"ג, דרוש נא). מוטות צרים שבר והכחידם, זֵרוּיֶיךָ קבץ וחנם תפדם (יוצר א כ"ה, לך יאתה). חמול זֵרוּיֶיךָ קדושנו, ורוח נדיבה תסמכנו (יוצר שבת א אחה"פ, אין כמוך).

***זָרוּם**, ת"ז, לנק' זְרוּמָה, מ"ר זְרוּמִים, זְרוּמוֹת, —כמו זֹרֵם: ונגלה בימין רוממה, בנים כשרו חימה זְרוּמָה, קצרה נפשם בגיא אדום לדעת על מה (ר"א קליר, קינ' לת"ב, איכה את). מי צרר מים בשמלה בבגד והוא זרום זוב (ר"י ברצלוני, יציר' 275).—ובמשמ' גרוף: אני ישנה זְרוּמָה, ואלי גני, פשטתי חלילי לקול נגוני (מחז' רומני, א' פסח, גן נעול). זרומים זְרוּמֵי זעוה תזיל וכותם בשופר, התומים חתומי חשכה תחפש חרדתם בשופר (שם ר"ה, אסופים). לובטתי מיד כל עובר, עבור שעשועי כי תעבתי מלחבר, זרומים העיר עלי להתגבר (התלונ ט ג).

זְרוֹעַ[1], ש"נ, מ"ר זְרוֹעִים, זְרוֹעוֹת, סמי' זְרוֹעֵי, זְרוֹעוֹת, — כל היד למן הכתף ועד האצבעות, **Arm; bras**: וגאלתי אתכם בִּזְרוֹעַ נטויה ובשפטים גדלים (שמות ו ו). כלביא שכן וטרף זְרוֹעַ אף קדקד (דבר' לג כ). ואקח הנזר אשר על ראשו ואצעדה אשר על זְרֹעוֹ ואביאם אל אדני הנה (ש"ב א י). איש בשר זְרֹעוֹ יאכלו (ישע' ט יט). והיה כאסף קציר קמה וּזְרֹעוֹ שבלים יקצור (שם יז ה). שימני כחותם על לבך כחותם על זְרוֹעֶךָ (שה"ש ח ו). ותשב באיתן קשתו ויפזו זְרֹעֵי ידיו (בראש' מט כד). ויהוא מלא ידו בקשת ויך את יהורם בין זְרֹעָיו ויצא החצי מלבו (מ"ב ט כד). ותהיינה העבתים אשר על זְרוֹעוֹתָיו כפשתים אשר בערו באש (שופט' טו יד). וינתקם (שמשון את העבותים) מעל זְרֹעֹתָיו כחוט (שם טז יב). ואנכי תרגלתי לאפרים קחם על זְרוֹעֹתָיו (הושע יא ג). חגרה בעוז מתניה ותאמץ זְרוֹעֹתֶיהָ (משלי לא יז). ויקם המלך בבהלה מכסאו וירץ אל אסתר ויחבקה וינשקה וישלך זרועו על צוארה (מד"ר אסתר, ויהי כיום). אוי לכם שתי זרועותיי שהן כב' ספרי תורה שנגללין (סנה' סח.).—וגם בבע"ח: ולקח הכהן את הַזְּרֹעַ בשלה מן האיל (במד' ו יט). ונתן (האיש המקריב קרבן שור או שה) לכהן הַזְּרֹעַ והלחיים והקבה (דבר' יח ג). — ובמליצה למושג הכח והעז, ומצויה המליצה בִּזְרוֹעַ נְטוּיָה במשמעה זו: הנסה אלהים לבוא לקחת לו גוי מקרב גוי במסת באתת ובמופתים ובמלחמה וביד חזקה וּבִזְרוֹעַ נטויה ובמוראים גדלים (דבר' ד לד). חי אני נאם אדני יי' אם לא ביד חזקה וּבִזְרוֹעַ נטויה ובחמה שפוכה אמלוך עליכם (יחזק' כ לג). כי ישמעון את שמך הגדול ואת ידך החזקה וּזְרֹעֲךָ הנטויה (מ"א ח מב). אהה אדני יי' הנה אתה עשית את השמים ואת הארץ בכחך הגדול וּבִזְרֹעֲךָ הנטויה (ירמ' לב יז). בניכם אשר לא ידעו ואשר לא ראו את מוסר יי' אלהיכם את גדלו את ידו החזקה וּזְרֹעוֹ הנטויה (דבר' יא ב).—ומליצות אחרות כעין זו: עורי עורי לבשי עז זְרוֹעַ יי' עורי כימי קדם דורות עולמים הלוא את היא המחצבת רהב מחוללת תנין (ישע' נא ט). חשף יי' את זְרוֹעַ קדשו לעיני כל הגוים וראו כל אפסי ארץ את ישועת אלהינו (שם נב י). מי האמין לשמעתנו וּזְרוֹעַ יי' על מי נגלתה (שם נג א). ואם זְרוֹעַ כאל לך ובקול כמהו תרעם (איוב מ ט), ר"ל כח כאל. פלשת עם יושבי צור וכו' היו זְרוֹעַ לבני לוט (תהל' פג ח-ט). לך זְרוֹעַ עם גבורה תעז ידך תרום ימינך (שם פט יד). והשמיע יי' את הוד קולו ונחת זְרוֹעוֹ יראה בזעף אף ולהב אש אוכלה (ישע' ל ל). ארור הגבר אשר יבטח באדם ושם בשר זְרֹעוֹ ומן יי' יסור לבו (ירמ' יז ה), ר"ל יבטח על כ"ח בשר ודם. הנה אדני יי' בחזק יבוא וּזְרֹעוֹ משלה לו (ישע' מ י). אלי איים יקוו ואל זְרֹעִי ייחלון (שם נא ה), ר"ל אל כחי. ואביט ואין עזר ואשתומם ואין סומך ותושע לי זְרֹעִי וחמתי היא סמכתני (שם סג ה). תפל עליהם אימתה ופחד בגדל זְרוֹעֲךָ ידמו כאבן (שמות טו טז). אל

---

[1]) בערב' ד'ראע a).

a) ذِرَاع

תעזבני עד אגיד זְרוֹעֲךָ לדור לכל יבוא גבורתך (תהל' עא יח). יי' חננו לך קוינו היה זרֹעָם [1]) לבקרים אף ישועתנו בעת צרה (ישע' לג ב). כי לא בחרבם ירשו ארץ וּזְרוֹעָם לא הושיעה למו כי ימינך וּזְרוֹעֲךָ ואור פניך כי רציתם (תהל' מד ד).— וזרועו של דבר. כחו שהוא סומך עליו: משמת ר' עקיבא בטלו זרועי תורה ופסקו מעיינות חכמה (תוספתא סוט' טו ג). — ולקח דבר בִּזְרוֹעַ, בכח, שלא ברצון בעליו: משבא אלעזר בן פחורה ויהודה בן פתורה היו נוטלין אותה בזרוע והיה ספיקן בידן למחות ולא מיחה (ירוש' סוף מע"ש). עורות קדשים בעלי אושפזיכנין נוטלים אותן בזרוע (יומא יב.). הדבר דומה למטרונא שילדה בן כל ימים שבנה קיים הייתה נכנסת בפלטין בזרוע מת בנה התחילה מבקשת ליכנס בתחינות (מד"ר דבר' ג). אמר רשב"ג פעם אחת הייתי מהלך בדרך מצאני אדם אחד והיה בא אלי, כבא על חבירו בזרועו אמר לי אתם אומרים ד' נביאים עמדו לאומות העולם (שם ויקר' ג). — איש זְרוֹעַ, בעל כח: ואיש זְרוֹעַ לו הארץ (איוב כב ח).—וְגָדַע, שָׁבַר את זְרוֹעוֹ, הרפה כחו, החלישו: הנה ימים באים וגדעתי את זְרֹעֲךָ ואת זְרֹעַ בית אביך מהיות זקן בביתך (ש"א ב לא). שבר זְרוֹעַ רשע (תהל' י יט). — נשברה זרועו, נחלש כחו: נגדעה קרן מואב וּזְרֹעוֹ נשברה (ירמ' מח כה). — ומ"ר: וחזקתי את זְרֹעוֹת מלך בבל ונתתי את חרבי בידו ושברתי את זְרֹעוֹת פרעה ונאק נאקות חלל לפניו והחזקתי את זְרֹעוֹת מלך בבל וּזְרֹעוֹת פרעה תפלנה (יחזק' ל כד-כה). כי זְרוֹעוֹת רשעים תשברנה וסומך צדיקים יי' (תהל' לז יז). אלמנות שלחת ריקם וּזְרֹעוֹת יתמים ידכא (איוב כב ט). —*בעלי זרוע: שהיתה (השדה) מכורה לבעל זרוע (ירוש' שבי' ו א). מצויין הן בעלי זרוע (שם). לא נתנה קרקע אלא לבעלי זרועות (סנה' נח:). (יש) בעלי זרועות (שחומסים ועושים) (יומ' כד:). — *בית זְרוֹעַ, מ"ר בתי זרוע, — חלק בהבגד שהוא כסות להזרועות, Aermel manche; sleeve: ורוצין לחבר בה בתי זרועות מבגד צמר (שו"ת תרומ' הדשן רלו). קמטין שעושין הנשים בבתי זרועותיהן ובבתי שוקיהן אסור לעשות (הלכות או"ח תקיט ח). — וגם בדברים לא בע"ת, מה שיש לו קצת דמיון לזרוע: שמוצא נילוס הוא תחת הרי הלבנה שתחת קו השוה והתחלקו שם ממנו אגמים גדולים ומאותם האגמים יצאו שתי זרועות לצד אחד שהולך לצפונו של עולם עד ארץ מצרים וכו' והולכים היום אל כוש ומגיעים למקום שיכנס אותו הזרוע של נילוס בים כוש קורין אותו הנהר התקיף וגזרו אומר שהוא זרוע מנהר נילוס (ר"י אברבנאל, ואתחנן). ואין יהודים בתוך המדינה כי העבירום אחר זרוע המים וזרוע ים סופיא מקיף עליהם (מסע' ר' בנימין, דר' גרינה' 21). ועשה ארמון מעבר הנהר על שפת זרוע נהר פרת (שם 54). וים סוף רחוק מהר סיני דרך יום והוא זרוע מים הודו וכו' האי אסקיליא היושבת על הזרוע הנקרא לוניץ (שם 100). ויעקש (הנהר) דרכיו וילך עקלתון לפאת צפונית מערבית שמה שתי זרועות השטף ישטפו מלפניו ויגבילו ב' איים (שבי"ע ב יט). — ובכלים: בסולם חוק שזרועותיו ושליבותיו כבדות (הלכות או"ח שעב ח). — וכן נהגו לאמר זרועות העגלה, המשקפים, וכיוצא בזה.

זֵרוּעַ[1]), ש"ז, מ"ר זֵרוּעִים, בכנ' זֵרוּעֶיהָ,—מה שזורע: כל זרע זֵרוּעַ אשר יזרע (ויקר' יא לז). כי כארץ תוציא צמחה וכגנה זֵרוּעֶיהָ תצמיח כן אדני יי' יצמיח צדקה ותהלה נגד כל הגוים (ישע' סא יא). — *ושה"פ מן זָרַע: שדך לא תזרע וכרמך לא תזמור אין לי אלא זירוע וזימור מנין לניכוש ולעידור ולכיסוח (מו"ק ג.).

א. ***זָרוּת**[2]), ש"נ, — א) סגולת מי שהוא זר, לא כהן: איסור זרות בטל ואיסור טומאה לא בטל (ירוש' תרומ' ה מג ג). זר ששימש בשבת ובעל מום ששימש בטומאה יש כאן משום זרות ומשום שבת וכו' (יבמ' לג:). זרות אמרתי לך ולא אנינות (שם סח:). לכפר על המזבח מכל זרות ותעוב (רש"י שמות כט לו).—ב) סגולת מה שהוא זָר, תמוה, לא תדיר: יקניאוהו בזרים שהלכו ועשו דברים של זרות (ספרי האזינו שיח). דע כי זרות המלה תהיינה על שני פנים או זרות מן ההקשה או זרות מן השער ר"ל מן השמוש והמנהג אפילו אם הוא בא על ההקשה (הרקמה, שער לא). ואמרו מאה ועשרים שנה הוא על דרך זרות וכאלו התנצל משה רבינו על מקרה המות אשר קרהו (מלמ' התלמיד, ברכה'). והמפרשים לא התעוררו כי אם לפרש המלות והדברים לא לתת להם צורך והכרח ולהשמר מההכפל והזרות

— [1]) וכבר הגיהו החכמים זְרֹעֵנוּ במקום זְרֹעָם.

[1]) עי' זרע.

[2]) משרש זור, עי' זר.

(ר"י אברבנאל, ש"ב ז יח). וזרות הענין הנראה מפשוטיהם (של הדרשות והאגדות) היה כדי להסתיר הסוד מן ההמון (תגמ' הנפ' כה:). והתנאי השני (שהענינים האפשרים בטבע יהיו מופתים הוא) זרות האפשר ההוא על כל אפשר ממנו כמו שבא בארבה לפניו לא היה כן וכו' (מ' אלדבי, ש"א א). מה זרור יש להמטר אצל הארץ (ר"א בלמגי, מקנ"א כה).—ומ"ר: דברים שבכתב חקוקים כל כך משוטטים ומשובשים בגסות הלשון ובטעיות וזריות גלויות שהם באמת משחירות פנים המאירות (כסא' לבית דוד ב ט). שא"כ מה לנו ולצער הגדול הזה לסבול כל אותם הזריות (בתי' יעבץ א לג). — °וסגולת אשה זרה, לא יהודיה: שהאיש ההוא וכו' המיר ברומא ונשא זרה ושהה עמה כמה שנים ומתה בזרותה וזאת הבת אשר נולדה לו בזרותה מן הזורה ההיא באופן שאינה בתו אלא בת הזורה ההיא (שו"ת מהרימ"ט א מט).

ב. °°זְרוּת, ת"נ, מ"ר זְרוּתִים, זְרוּתֵי, — מדוד בזרת: עד לא זמן זְרוּתִים, בטרם חזק שחותים (ר"א קליר, וכן). זְרוּתֵי זהר מרעיף נטפי אגליו, זכי שמי טהר תכו לרגליו (יוצר יוה"כ, אין מספר).

°°זְרוּתָה, ש"נ,—כנוי להארץ, שמדדה אלהים בזרת: אלהג אלמד השם השמיני לאום עמוסה, להג נשא אפענח במלה פרושה, להודיע כי הוא נושא זרותה וקצוי פלוסה (רבב"ג, ליל שבת בין ר"ה ויוה"כ, הללו).

*זרז, ממנו *זֶרֶז, *זֵרֵז, *זָרִיז, *זְרִיזוּת, וי"א גם זַרְזִיר.

*זֵרֵז[1]), פ"י, — זֵרֵז את פלוני, האיץ בו והעיר אותו שיעשה דבר בזריזות, לא בהתרשלות ועצלות, anspornen ; exciter ; instigate: הדבר דומה לחולה שנכנס אצל הרופא אמר לו אל תשתה צונן וכו' בא אחר וא"ל אל תשתה צונן ואל תשכב בטחב שלא תמות כדרך שמת פלוני וזה זרזו יותר מכולם (ספרא אחרי א א). מזרזין לאדם בשעת תלמוד ומזרזין את האדם בשעת מעשה (מכי' יתרו, בחדש ד). כי אתם באים אל ארץ כנען תזרזם לענין חילוק הארץ (ספרי נשא א). שיהא אדם מזרז בעצמו לקרותה בעונתה (ירוש' ברכ' א ג:). אמר דוד לפני הקב"ה רבונו של עולם זריתני וזרזתני (יומ' מז.). וכפר עליהם מהרה בדילוג זרז עצמך מה אתה עומד (מד"ר במד' ס). היו מוליכין אותן (את הילדים) לבתי כנסיות כדי לזרזם במצות (סופרים יח ה). כי הספרים האלה כולם מועילים למעין בספר הזה וממה שמזרז המעין בו לעמוד על כל מה שהפקדנו בחלק הראשון (ר"י א"ת, הקד' הפרש' לריב"ג). שיש לו (להרב) רשות לשאול אותם בענין אחר שאין עוסקין בו כדי לזרזם (רמב"ם ת"ת ד ו). — ואמר הפיטן: נפשי קצה על פרחי קדש תרומיה, מְזָרְזִים לאמותם כוס לעולה רצויה (סלית' מוס' יוה"כ, ברית). שמעיה הסופר זֵרְזָם והתרם (שבת אחר שבוע', אדיר). חבלתם מעשיכם אבן כאדם תמותון בעברה, ומשה מְזָרְזָן ומפים לכל שורה ושורה (יוצר ב שבוע', וכל העם).—ובמשמ' יהעיר וגרם תשובה: וראיתי לחתום פתיחת הספר הזה במשל נאה יזרז אותך לעמוד על עניניו (הקד' חו"ה).

— פע', *זֹרַז, בינ' מְזֹרָז, מְזוֹרָז, מְזוֹרָזִים: בא הכתוב ללמדנו דרך ארץ מן התורה על יוצאי דרכים שיהיו מזורזין (מכי' בא, מס' דפסח' ז). אין חמושים אלא מזורזים (שם בשלח ב, פתיח'). שאין מחזקים אלא המחוזקים ואין מזרזים אלא למזורזים (ספרי נשא א). שיהא לי בן מזורז ומלובן (סנה' ע:). שמתוך כך נמצא הולד מלובן ומזורז (נדה לא.). כדרך בני אדם בהזהירם זה את זה בדבר חמור יכפלו תנאם וירבו דבריהם על הדבר כדי שיהא המזורז נזכר וזריז על הענין (החנוך שמג). — ואמר הפיטן: זקי זהרים זֹרְזוּ בהשגיחו על הר סיני (שבת לפני שבוע', אורחות). ירד מן ההר והשמיעם, טעמי מתק ואמרי נעם, חִבְּרוּ והשוו כאחד במדעם, זֹרְזוּ להקדים מעש למשמעם (יוצר ב שבוע', תמכו).

— נתפע', *נִזְדָּרֵז, — מהר, עשה הדבר בזריזות: אמר לו הקב"ה (ליוסף) נזדרזת במלאכתך חייך לפני מלכים יתיצב (פסיק' רבתי ו). כה תאמר לבית יעקב וכו' לנשים תחלה שהן מזדרזות במצות (מד"ר שמות כח). ואעפ"י שנתבשר (משה) בשורות מות לא איחר הדבר אלא נזדרז וישלח אותם (שם במד' כג). לאחד שנפלה ירושה לו במקום אשפה והיה היורש עצל והלך ומכרה בדבר מועט קל והלך הלוקח ונזדרז וחפר בה ומצא בה סימא (שם שה"ש, גן נעול). הזהרו זהירים קדושים הבדלו מן הקדשים לחבר, הזדרזו בתנחומים אבל לדבר על לבו וחילים יגבר (אזהר' ר"י ברצלוני, אמנם). והזדרז על כל מה שתשלוט (כתי' עולם עז). ייעדה התורה וגם חז"ל עונש למתרשל בזה

---

[1]) כך גם בסורית.

והבטיחו שכר למודרז להטיב לעצמו בכך (א׳ מודינא, לב האריה א ב). ראה והבן מדת החריצות בנמלה המזדרזת בימי הקיץ להכין טרף למאכלה בעד הסתיו (הוא, למח לדיק יח).

***זָרָז**, ש״ז. — מין תגורה: איזהו המרכב המיוחד זרז האשקלוני ומדוכה דמדית ועביט של גמל וטפיטו של סום (ספרא מצורע, זבים ב ג). אלו טמאין משום מרכב זרז[1]) האשקלוני ומדוכה המדית וכו׳ (כלים כג ב). והעלה (אדם הראשון) זרזי תאנים על בשרו מאה ושלשים שנה (עירוב׳ יח:).

***זַרְזוּר**[2]), ש״ז, — כמו זַרְזִיר: אין שני זרזורים ישינים על דף אחד (מד״ר בראש׳ נה).

זַרְזִיף[3]), ש״ז, — שפך מטר עז, starker Regenguss : averse forte ; downpour of rain : ירד כמטר על גז כרביבים זַרְזִיף ארץ (תהל׳ עב ו).

א. זַרְזִיר[4]), ש״ז, מ״ר זַרְזִירִים, — א) שם בהמה או חיה: שלשה המה מיטיבי צעד וארבעה מיטבי לכת ליש גבור בבהמה ולא ישוב מפני כל זַרְזִיר[5]) מתנים או תיש ומלך אלקום עמו (משלי ל כט-לא). — ב)

---

[1]) כך הערוך וכך הכתיב במשנ׳ עם גוף פרוש הערבי של הרמב״ם, ומנקד זָרָז. ובנוסח׳ זריז. — בעה״ש זָרָז בשני קמצים.

[2]) בערב׳ זרזור a).

[3]) בארמ׳ זרזיפא: אזל איתיב אדשא דרבי אבא בהדי דשדיא אמתיה מיא מטא זרזיפי דמיא ארישא (יומ׳ פז.), ובעברית: הלך וישב על פתחו של ר׳ אבא וכששפכה המשרתת מים הגיע שפך המים על ראשו. ולפי דעת רוב ההכמים השם זרזיף נגזר מן זרף, בכפילת פה״פ ליצירת שם חדש, אעפ״י שאין זה מצוי בלשון. וכבר הביא נלד׳ (Nö, Neus. Gr. 191) דמיון לזה מלשון ערב׳ זהזק b) כמו זהק c), וכן העיד שפיטא (Aeg. Vulgdial. 192) שלשון המצרית מכפילים גם פה״פ אחרי עה״פ, ואעפי״כ קשה המליצה כרביבים זרזיף, שהיה צ״ל כרביבי זרזיף ירדו ארץ, וכיוצא בזה. ולפי בנין הכתוב נראה כי זרזיף הוא הפעל לרביבים, ולכן יש שהגיהו יזריפו או יזרזפו ארץ.

[4]) לא נתברר מקורו ופרושו המדויק. לפי דעת קצת מן זרר, ולפי דעת אחרים מן זרז. — [5]) אעפ״י שלפי שלשה המנוים יש לחשב כי הכונה בזרזיר לבהמה או חיה הלכת על ארבע, אעפי״כ תרגמוהו התרגומים הקדמונים בתרנגול, וכן ת״י: אכבא. וכן העיד עלי בן

a) זרזור b) זהזק c) זהק

*שֵׁם עוף רננים[1]) ארוך ועגול המקור יחד בקצהו Star ; étourneau ; starling : יאת כל ערב להביא עורב עמקי ועורב הבא בראש יונים למינו להביא את הזרזיר (ספרי ראה קג). אנשי איש כפר תמרתא שביהודה היו אוכלין את הזרזירין מפני שיש להם זפק (תוספתא חול׳ ג-ד כג). בימי ר׳ חייא רבה עלה זרזיר אחד לארץ ישראל וכו׳ (מד״ר בראש סה). בנוהג שבעולם אדם מגדל שני זרזירין בתוך ביתו אחד גדול ואחד קטן כביש את הגדול לפני הקטן בשביל לחום על ממונו (שם איכ׳, זכור). — ויאומר המשל: לא לחנם הלך זרזיר אצל עורב אלא מפני שהוא מינו (ב״ק לב:). ויהיה הלשון מסכים עם המחשבה לא יוסיף עליו ולא יבטא בתפלתו על דרך המנהג והטבע כמו הזרזיר אלא עם כל מלה מחשבה וכונה בה (כוזרי ג ה). אמר הטווס דע אדוני המלך כי יש בקבוצינו תרנגול החזן והיונה וכו׳ והתחמס ההרי והזרזיר הפרדסי והשליו המדברי (ר׳ קלונ׳, אגר׳ בע״ח ב ז). כמו הזרזיר יאות לחצוב מקצת האותיות (מ׳ אלדבי, ש״א ד). הזרזיר מיניה חמש חרטומם ישר שטוח מעט וקהה בראשו ורגליהם כוננו לצעד בארץ (תוכ״א לשינהק, העוף קלו). זרזיר ההודי א׳ הידוע אורך גופו קריב לחצי אמה מראהו שחור נוצץ לעין התכלת ועל ראשו טלוא ירוק והוא קל ללמוד לבטא מלים יותר ממיני הפאפוגי״י (שם קלא). — ג) השתמשו בו קצת הסופרים גם במשמ׳ כלב, ובפרט בצרוף זרזיר מתנים: קח לך שתים ושלש כלבים עזי נפש וזרזירים והם יתרצו לשונם וינבחו עליהם שילכו דרך המלך (אורי ויסעי, התפלה יה). ובכל מיני ב״ח הזכרים הם קלים להתלמד לעשות פעולתם יותר מהנקבות אך מין הזרזיר הנקבה קלה להתלמד מן הזכר (שער השמים ד א). הכלבים מין זרזיר מתנים הנקראים ליבריא״ש כשיצאו מבטן אמם יתאהרו זמן רב לילך יותר משאר המינים (שם). אולם ביניהם היה כלב אחד זרזיר מתנים מבעלי האפים (יל״ג משל׳ ג יד).

ב. *זַרְזִיר[2]), ש״ז, מ״ר זַרְזִירִים. — במלחמת שנים כל אחד משני הנלחמים הוא זַרְזִירוֹ של חברו

סהל הקראי (לקו״ק). וקצת החדשים פרשו סוס. — [1]) בערב׳ זרזור a).

[2]) לא נתברר מקורו, ועי׳ הערה לקמן.

a) זרזור

בנוהג שבעולם זה מבקש לנצח : Antagonist זרזירו[1]) וזה מבקש לנצח זרזירו (ירוש' ר"ה א נז.)·

***זָרַזֵף**, פ"ע. — זָרְזֵף השמן וכדומה, עבר ויצא ונזל ונשפך מן הכלי : מה השמן הזה כוס מלא אינו מזרזף בשאר כל המשקים כך דברי תורה אין מזרזפין בדברי ליצנות (מד"ר שה"ש, לריח שמניך). — *והמטר, זרזף ארץ : וזרם מים עבות ברעם וברק יזרזף ארץ (שבי"ע כ כו). ובימי הגשמים יזרזף המטר ארץ ישקה האדמה וישים בישימון נהרות ובמדבר יאורים רחבי ידים (שם, מדבר ואהלא).

זרח[2]), ממנו אֶזְרָח, זֶרַח, *זְרִיחָה, מִזְרָח.

זָרַח, פ"ע, עת' יִזְרַח, — א) זרח השמש, התגלה על הארץ, כשפניה מתחילות להיות מסבות לעומת השמש בבקר aufgehen (die Sonne) ; se lever (soleil) to rise (the sun) : וַיִּזְרַח לו השמש כאשר עבר את פנואל (ברא' לב לב). כִּזְרֹחַ השמש תשכים ופשטת על העיר (שופט' ט לג). וכאור בקר יִזְרַח שמש בקר לא עבות (ש"ב כג ד). וישכימו בבקר והשמש זָרְחָה על המים ויראו מואב מנגד את המים אדמים כדם (מ"ב ג כב). תשת חשך ויהי לילה בו תרמש כל חיתו יער הכפירים שואגים לטרף ולבקש מאל אכלם תִּזְרַח השמש יאספון ואל מעונתם ירבצון (תהל' קד כ-כב). וְזָרַח השמש ובא השמש ואל מקומו שואף זוֹרֵחַ הוא שם (קהל' א ה). אין הלבנה זורחת בשעה שהחמה שוקעת ולא שוקעת בשעה שהחמה זורחת (ירוש' ברכ' א ב:). ממקום שהחמה זורחת באחד בתקופ' תמוז עד מקום שהיא זורחת באחד בתקופת טבת (שם ערוב' ה כב ג). בשעה שהחמה זורחת ניצוצות יוצאין ממנה (יומא לז:). מיד נתפזרו העבים וזרחה החמה (תעני' כ.). וירא והנה זרחה השמש לכל הארץ ויאור העולם (מד"ר אסת', ויגד לו). שכיון שהחמה זורחת על התאנים הן מתליעות (שם שה"ש, דודי ירד). — ובכלל לכל אור, ובהשאלה לכל התגלות של תפארת ושמחה ואשר : יי' מסיני בא וְזָרַח משעיר למו הופיע מהר פארן (דבר' לג ב). וְזָרַח בחושך אורך (ישע' נח י). קומי אורי כי בא אורך וכבוד יי' עליך זָרָח כי הנה החשך יכסה ארץ וערפל לאמים ועליך יִזְרַח יי' וכבודו עליך יראה (שם ס א-ב). זָרַח בחשך אור לישרים (תהל' קיב ד). — ומקור : והלכו גוים לאורך ומלכים לנגה זַרְחֵךְ (ישע' ס ג). — ב) בהשאלה בהולי, להתגלות צרעת בעור וכדומה : והצרעת זָרְחָה במצחו (דהי"ב כו יט).

— הפע' *הִזְרִיחַ, — א) פ"י, עשה שיזרח : אמר לו הקב"ה למשה הזרח שמש לרוצחים וכו' הזרחת שמש לרוצחים (מכות י.). וישם ה' לקין אות וכו' הזריח לו גלגל חמה (מד"ר בראש' כב). עד שלא השקיע הקב"ה שמשה של שרה הזריח שמשה של רבקה (שם נח). כל מה שהבריות מגדלין במצות ובמעשים טובים בעולם הזה דיין שהקב"ה מזריח להם השמש (שם ויקר' כח). עד שלא ישקע שמשו של צדיק זה הוא מזריח שמשו של צדיק אחר (שם קהל', וזרח השמש). מה הנאה יש לבריות אשר מסגלות במצות ובמעשים טובים דיין שאני מזריח עליהם אורה (שם, מה יתרון). — ואמר הפיטן : גודר תחתיות הדומים, דלת סוגר בעד הומים, הַמַּזְרִיחַ מאורות רמים, ומנהיגם לילות וימים (ר"א קליר, יוצר א שבוע', אבר). — והזריח הצרעת : מלמד שהזריח לו (האלהים לקין) הצרעת (מד"ר בראש' כב). — ב) פ"ע, הלך למזרח : אמר להם (אברהם לבני הפלגשים) כל מה שאתם יכולים להזריח תזריחו שלא תיכוו בגחלתו של יצחק (מד"ר בראש' סא). — והשמש' כמו קל : וכן באומרו הוא מזריח הוא מעריב ואין מזריח בעבר' כי אם זורח (ספ' הגלוי לר"י קמחי נז). — ג) פ"ע, *הזריחה התאנה, התחילה להיות אדמדמה : הפגים משיזריחו[1]) אוכל בהם פתו בשדה (שבי' ד ז).

— [1]) כך הגרסה בכל הספר', ומסים שם המאמר : אבל הקב"ה אינו כן וכו' לא לנצח יריב לא לנצוח יריב. ונראה מזה באמת כפרוש המפרשים שהכונה בזרזירו בעל מלחמתו. אך כל מקור לא מצאתי לזה, אם לא שנאמר כי גם מקורו הוא בהשרש זרז.

[2]) הדין נותן כי למושג קדום כזה תהיה בכל הלשונות האחיות מלה אחת או לפחות דומה בכלן. והנה עצם זה הצרוף ז, ר, ח, או שאיננו במציאות בשאר הלשונ' האחיות, או משמש במשמ' אחרת, ולמושג צאת השמש משמש בארמ' הצרוף דנח, ד במקום ז ובמקום ר—נ, ובערב' שרק a), במקום ז—ש, ובמקום ח—ק. והנה יש אומרים כי עקר משמ' הצרוף הזה היה כמו האדים, ונשמר עוד מערב' שאומרים שַׁרִק להעין, נתאדמה, ומזה מושג זריחת השמש.

[1]) כך גם בערבית הפעל שַׁרַק b), שהוא הפעל

a) شرق b) شَرَقَ

*זְרִיבָה, ש"נ, —סה"פ מן זָרַב, א) במשמ' נזילה ושטיפה: רבי יהושע בן לוי אמר עיקר זריבתן[1] (של דור המבול) לחולטנית היתה (ירוש' סנה' י כט:). —ב) במשמ' ח'ם האש, ואמר הפיטן: זמנת בו ביום עלום כנף רננים, זְרִיבַת תפתה הכנת משני דינים, חדשים שנים עשר הכוות כל סרבנים (שבת ד אחה"פ, אשיתה).

*זָרִיד[2], ש"נ, —גרש דק: סולת ואורז זריד[3] וערסן (ירוש' נדר' ו לט ג). וסתם נשים מעוברות חולות ואוכלות זריד וערסן שהן מיני מאכל חיטין וכו' כל הנשים מעוברות תקנו להם זריד וערסן להברות אותן (רש"י יומ' מז.).

*זְרִיָּה, ש"נ, כנ' זְרִיָּתָם, —סה"פ מן ב.זָרָה: זרייתם לשעה היתה (מדר' תהל' לה). גדיש שהיה מחוסר הנחה בשמש שיבש ודישה וזרייה אינו פוסק עליו אלא א"כ יצא השער (רמב"ם מלוה ולוה ט כ).

*זְרִיּוּת, ש"נ, —כמו זְרִיָּה: זְרִיּוּת הדומך, ושרפת אולמך; הבט ממרומך, ועל הגוים שפוך זעמך (כלית' נ עשי"ת, יוסב).

א.*זָרִיז[1], ת"ז, לנק' זְרִיזָה, מ"ר זְרִיזִים, זְרִיזוֹת, — מי שעושה דבר במהירות, בלי עצלות, hurtig; agile, quick: אם היה בנו זריז ותורה מתקיימת בידו בנו קודמו (תוספתא בכור' ו י). יש זריז ונשכר זריז ומפסיד שפל ונשכר שפל ומפסיד (שם יבמ' ד ח). כהן גדל זריז הוא (יומ' יג.). מכבין ומפסיקין בפני הדליקה בשבת והזריז הרי זה משובח ואין צריך ליטול רשות מב"ד (שם פד:). כל הזריז במצוה זו (מצות ציצית) זוכה ומקבל פני שכינה (מנח' מג:). דרכן של תלמידי חכמים עניו ושפל רוח זריז ממולא עלוב ואהוב לכל אדם (דא"ז א). שהיה אביו שולחו (את נפתלי) לכל מקום שירצה והיה זריז במשלחתו (מד"ר במד' יד). שחייב אדם להיות זריז ומזורז בהדלקת הנר (תנחומא מצור' יג). הולכת היתה (מרים) עם יוכבד אמה ועושה צרכיה והיתה זריזה (מד"ר שמות א). ותקרא גם האשה אשת חיל בהיותה זריזה ויודעת בהנהגת הבית (רמב"ן שמות יח כא). והיתה אשתו של ר' יהודה אשה יפה וצנועה והיתה זריזה בכבודו של ר' מאיר בכל פעם שבא לכאן (מדר' י' הדברות ז). אוכלי פסחין בשעתן זריזין הן כאוכלי תרומה (ירוש' מע"ש ג ב). והכהנים זריזין הן (שם שקל' סוף ד). עדות מסורה לזריזים חמץ לכל מסור (פסח' יב:). שהזריזין מקדימין למצות (יומ' כח:). מגיד הכתוב שמיד היו ישראל זריזים לקיים דברי המקום (מד"ר במד' ב). אותן מרגלים (ששלח משה לרגל את יעזר) זריזין היו אמרו בטוחין אנו בתפלתו של משה (שם יט). צוה אותם שיהיו זריזין בכבודי (שם כא). באת להעיד על בני שהם זריזין בחמשה חומשי תורה (שם איכ', פתיח'). שהוא סוחר כדרך שהזריזין עושין שאין פושעין ואין קונין אלא מה שנראה להן כי יש בו יתרון (תשו' סנא', הרכבי קעח). — ואמר הפיטן: זְרִיזִים זהירים עקדה לגמור

המיוחד למושג זריחת השמש, משמש גם במושג התחלת התאדמות התמרים, ואומרים שַׁרַק אלנח'ל, ופרשו המלונים הערבים אזהי a), והפעל זהי משמש ביחוד במושג תחלת התגונות התמרים והתאדמותם.

[1]) כך בירוש' שם, וכן במד"ר בראש' כה ברוב הספרים, וכן הובאה נוסחה זו בפרוש מעין גנים על תהל'. ובכ"י זרימתם, וכן בקצת דפוס', והחליט דר' תאודור כי זוהי הגרסה האמתית, אך הגרסה בירוש' מכרעת להפך שהגרסה הקדומה היא זריבה בבית ולא במם, אבל הכונה בזריבה היא שטיפה, ולא כמו מ"ב, ור"ל עיקר שטיפתם של דור המבול היתה ברותחים, וזוהי הכונה בהמלה חולטנית, מלשון חלוט, כמו שכבר הרגיש בזה מ"ב, ולמד ריב"ל זאת מסוף הכתוב בחומו נדעכו ממקומם, וכמו שמפורש שם בסוף המאמר מהו בחומו ברותחים, וע"ז אמר רבי יוחנן שם: כל טיפה וטיפה שהיה הקב"ה מוריד עליהן היה מרתיחה בתוך גיהנם ומורידה עליהם הדא הוא דכתיב בחומו נדעכו ממקומם.

[2]) לא נתברר מקורו, ועי' הערה שלקמן. — [3]) כך הגרסה גם בערוך וכמו"כ בגמ' בבלי (כרכ' לז.) בכ"י, וכן בפרוש רסע"ג לברכ' (הוצ' שא"ו), ובנוסח' הדפוס' בבלי שם זריז. והובא בהערוך פרוש בשם הגמ': חילקא חיטי דמתברי באסיתא ב' כ' טרגים נ' ג' זריד ד' ד', וכן רסע"ג בפרושו לברכ הנזכר: זריד וערסן שעורים חלוקות. והנה בערב' מלבד השם ג'ריש a) כמו בעבר', משמש במשמעה זו עוד השם גַ'שִׁיש b), מן גַ'שׁ במשמ' שבר וטחן. ואם נניח כי השם זריד או זריז אינו מלה זרה, אולי מקורה בהשרש ד' ר c) בערב' שר"ל שבר דבר לרסיסים דקים, והשם ד'ר גרעינים דקים.

[1]) עי' למעלה בשרש זרז.

a) ازهى

a) جريش b) جشيش c) ذر

ביד ורגל ביצחק בהר מור (סליח' ער"ה, תפלה). זריזות הן הנשים בפת יותר מן התבשיל (ירוש' שבת א ד:). חבורות זריזות הן (שם). מעשה היה וקדמו בנות לבנים ונמצאו בנות זריזות ובנים שפלים (נדר' לו.).—ואמרו חכמים: הזריז מי שלא ימנעהו גאותו בטובה מעשות לאחרים (בית מדות, בזריזות). הזריז מי שלא יטרידהו רוב הטובה מחשוב באחריתו ולא רוב הדאגה בתלאתו מלבקש להינצל ממנה (שם).

ב.*זָרִיז[1]), ש"ז,— כמו *זָרִיד: סלת זריז וערסן ואורז (ברכ' לז.).

*זְרִיזוּת, ש"נ,—סגולת הַזָּרִיז: זריזות מביאה לידי נקיות (סוט' ט טו). בזריזות יצאו ישראל ממצרים (מכי' בא, מס' דפסח' טז). כל מעשה חמה במתינות וכל מעשה לבנה בזריזות (פדר"א ז). למה קראה הכתוב (את מרים) עלמה שהלכה בזריזות (מד"ר שמות א). השכים אברהם ונטלו בזריזות והוליכו והעלהו להר המוריה (שם במד' יז). קדם (בלעם) ועמד בזריזות הוא בעצמו אמר לו הקב"ה רשע כבר קדמך אברהם (שם כ). הוא ינהגנו עלמות בעלימות ובזריזות (שם שה"ש, לריח שמניך). מיד הלכו ישראל בזריזות ועשו אומנות עמו (עם פרעה) כל היום לפי כחן (תנחומא בהעלותך כג). — ובכב': ביום ההוא כל איש שורר בביתו, יתן קולו ממעונתו, זאמר אל אשתו, זריזותך הרב כיום הראיני, לבקש טלה חלב ומריא וצאן השמאילי הימיני (ר' קלוני', אבן בחן כח). — ואמר הפיטן: גם פלס ומשקל שם לרוח, טרם דברו בִּזְרִיזוּת תעש הרוח (יוצר יוה"כ, אל ברוב עלות). — ואמר החכם: ודרך הזריזות שינהג במדה בינונית (תק' מד' הנפ' לרשב"ג מ). הגבורה יכנס תחת טוב מדתה הנדיבות והזריזות וגובה הנפש וכו' ואולם הזריזות הוא אמצעי בין ההכנס בסכנה ובין הבריחה ממנה (מאזני צדק, אלגזלי 104). — וגם קצת במשמ' זהירות: על שרשי המלות אשר הם משתי אותות שאינני יודע גזרתם ראיתי כי מן הזריזות והחמלה על הלשון והזהירות באמונה שלא אגזור על הנפרדות השניות הנדגשות וכו' וראיתי כי מן הזריזות שאנהיגם מנהג הרוב (ר"י א"ת, הקד' השרש' לריב"ג).

[1]) עי' הערה לְזָרִיד.

*זְרִיחָה, ש"נ, — שה"פ מן זָרַח: שער חריסית שהוא מכוון כנגד זריחת החמה (ירוש' ערוב' ה כב ג). במנחה צריך אדם לומר יה"ר מלפניך יי' אלהי שכשם שזכיתני לראות חמה בזריחתה כך תזכני לראות בשקיעתה (מד"ר ברא' סח).— ואמר הפיטן: כרואה זְרִיחַת שמש על הארץ מראה כהן (מוס' יוה"כ, כאהל). — *וזריחת שחר: זמירות רנני תעירו בבקר בבקר ודרך מקדש מעט תדריכו, זְרִיחַת שחרים בעלות עמוד השחר לשכני תדרשו ושמי תמליכו (אזהר' ר"י ברצלוני, את קולך).

*זְרִימָה, ש"נ, —שה"פ מן זָרַם: עיקר זרימתם[1]) (של דור המבול) לחולטנית היתה (מד"ר ברא' כח, מהד' תאוד').

*זְרִיעָה, ש"נ, — שה"פ מן זָרַע: אדם חורש בשעת חרישה וזורע בשעת זריעה וקוצר בשעת קצירה (ברכ' לה:). הוציא כגרוגרת לאכילה ונמלך עליה לזריעה וכו' לזריעה ונמלך עליה לאכילה (שבת עו.). כל מעשיהן של ישראל משונין מאומות העולם בחרישתן בזריעתן בקצירתן (מד"ר שה"ש, חכו ממתקים).

*זְרִיקָה, ש"נ, — שה"פ מן זָרַק, זְרִיקַת דם וכדומה, וְהַטָּלָה: זריקת דם והקטר חלבים (תוספתא דמאי ב ז). זריקה תולדת הוצאה היא (ירוש' שבת תחל' יא). מהלך באלפיים ומטלטל בארבעת אלפים אמה על ידי זריקה (ירוש' ערוב' ד כא ד). לזה בזריקה ולזה בשלשול (שם ח כה.). יוצאין בזריקה בלא אכילה וכו' יוצאין בזריקה אחת (שם פסח' ז לד:). זריקה בכלל שפיכה ולא שפיכה בכלל זריקה (בבלי שם קכא.). אלו תלמידי חכמים שמלמדין לכהנים שחיטה והלכות זריקה וקבלה וקמיצה (מד"ר שה"ש, הנה מטתו). — *ויוצאה שהעוף זורק מגופו: ויהי החסיד ההוא שוכב יום אחד על מטתו והיה קן דרור אחד בביתו ויפקח עיניו להביט אל הקן ויפול מזריקת הדרור בעיניו ותכהינה (ס' שעשוע' לר' זכדא יח).

זרם[2]), ממנו זֶרֶם, זָרַם, זִרְמָה, *זְרִימָה.

[1]) עי' הערה למעלה, ערך זריבה.
[2]) רק עבר', ובתרג' זרמית. בערב' זרב a) וזרף b) וגם ד'רף c) משמשים במשמ' נזילה.

a) زرب b) زرف c) ذرف

א.זֶרֶם, ש"ז, מ"ל זְרָמִים, — שפיכת מים חזק, גשם חזק, **Regenguss; verse; aoutpour of rain**: ראוך יחילו הרים זרם מים עבר נתן תהום קולו (חבק' ג י). והיה איש כמחבא רוח וסתר זרם כפלגי מים בציון (ישע' לב ב). נפץ וזרם ואבן ברד (שם ל ל). כזרם מים כבירים שטפים (שם כח ב). וסכה תהיה לצל יומם מחרב ולמחסה ולמסתור מזרם וממטר (שם ד ו). כי היית מעוז לדל מעוז לאביון בצר לו מחסה מזרם צל מחרב כי רוח עריצים כזרם קיר [1] (שם כה ד), כמו זרם המים הנשפכים מהגג ע"ג הקיר. — זרם ברד, ירידת הרבה ברד בתקף וזעם: הנה חזק ואמץ לאדני כזרם ברד שער קטב (ישע' כח ב). — זרם הרים, היורד ונתך מעל ההרים: ערום ילינו מבלי לבוש ואין כסות בקרה מזרם הרים ירטבו ומבלי מחסה חבקו צור (איוב כד ז-ח). — ומ"ל זְרָמִים, ואמר המשורר: ולו רע יהי בוגד כנחל אזי עמו משכוהו זרמיו (רשב"ג, שירי שלמה לה). ובקר וערב, לקרת וחורב, למפנה זרמים וזרמי רויה (שבת שמעו, אשחר). — והשתמשו הסופרים החדשים במלה זו בשם' נזילה עזה של המים, של נחל וכדומה, ובהשאלה בדברים רוחניים, נטייה ומהלך בדעות, בספרות, וכדומה.

ב.זֶרֶם, ש"ז, מ"ל זְרָמִים, — עורקים וגידים: ואפילו אם היא (הבהמה שנגחה בהמה אחרת) עומדת ותהלך ונמצאו ה ז ר מ י ם [2] מחותכות טרפה (הלכות פסוקות, הלכ' טרפ' ג יו). — ועי' עוד ב.זִרְמָה.

זָרַם [3], א) פ"י, כנ' זְרַמְתָּם, — גרף וסחף, **wegschwemmen; emporter; to bear away**: כי אלף שנים בעיניך כיום אתמול כי יעבר ואשמורה בלילה זרמתם [4] שנה יהיו בבקר כחציר יחלף בבקר יציץ וחלף לערב ימולל ויבש (תהל' צ ד-ו). — ואמר המליץ: וישטוף (מלך אשור) עגלות בית און וגלולי דן ויסחוף את עובדיהם ו י ז ו ר מ ם לחלח וחבור נהרי גזן וערי מדי (מפו' אס"ל ג). — ב) פ"ע, נזל בכח: צמחים לגשמה קרים לזרמה, רביבים לשלמה שתיה לרוממה (הושע', אדם ובהמה). שכבת זרע ה ז ו ר ם כזרם מים (רש"י כתוב' מד:). מההרים הרבים ההם י ז ר ו מ ו נחלים ויאורים רבים אשר ישקו את האדמה לרויה (שבי"ע ב, מרוקו). — ואמר המשורר: הוא הזרים דם ישראל כזרם מי מבוע, ויאדימו ממנו נהרות כל הארץ (יל"ג, מלחמ' דוד בפלשת').

— פֹּעַ', זֹרַם, זֹרְמוּ, פ"י, — זֹרְמוּ העבים גשם וכדומה, שפכו בכח ועז, **pour out ; verser ; ausgiessen**: ראוך מים יחילו אף ירגזו תהמות זֹרְמוּ מים עבות קול נתנו שחקים אף חציך יתהלכו (תהל' עז יז-יח).

— פֻּע', מְזוֹרָם, מְזוֹרָמִים: והפתרון עד להדק בריצוי יומים, עד תומו על פה כמים ה מ ז ו ר מ י ם (תלמ' תוי, קטע כ"י, **JQR 1901, 365**).

— פִּע', זֵרֵם את פלוני, — זֵרְמוֹ, גרף אותו כמו בכח הזרם: קראתי ליושבי גבעון עוד הם זֵרְמוּנִי, קולי להשמיע בערב הגרימוני (קינ' לת"ב, שבת סורו).

— הִפע', הִזְרִים, — הזוים את הדמעות, שפך: דמעי אזרימה, וקול מר ארימה, מימים ימימה (קינ' לת"ב, איך נוי שודד). ואת נוי חטאתי השמימה, ודמעתי על לחיי אזרימה, וביום זה נהי נהיה ארימה (שם, ואת נוי). — ואמר המשורר: הוא המית גם עמינדב ומלכי שוע, על שאול ובניו הביא הוא אז הקרץ, הוא הזרים דם ישראל כזרם מי מבוע, ויאדימו ממנו נהרות כל הארץ (יל"ג, מלחמ' דוד בפלשת' ה).

— נִפע', נִזְרַם: על זאת כל לב מגו נשלף, ומקום עפעף נזרם ונדלף, בליל כל ששון לקינים נחלף (קינ' ליל ת"ב, על ליל).

זִרְמָה, ש"נ, כנ' זִרְמָתָם, — כמו זֶרֶם, שפך מים וכדומה, ונתיחד לשפך שכבת הזרע: ותעגבה על פלגשיהם אשר בשר חמורים בשרם וזרמת [1] סוסים זרמתם (יחזק' כג כ). — ובמשמ' נזילת המים בהפלגים:

---

[1]) המליצה דחוקה, והגיהו רוב החדשים קר במקום קיר, ר"ל כזרם מים קרים. וגם זה דחוק.

[2]) לא נתברר מקור שמוש זה.

[3]) עי' הערה שלקמן. — [4]) כך היא הנוסחה המקבלה, הכתיב, והנקוד, ולפי הנקוד הזה אין ספק כי לפחות המנקדים ראו בו פעל עבר נכח בכנוי רבים, ובארוהו הקדמונים כלם מהשם זרם שלמעלה, במשמ' גרפתם וסחבתם כמו בזרם, וקצת החדשים רצו למצא מקור לפעל זה בהפעל זַרַמַ a) בערב' במשמ' הפסיק. אבל, כל נוסחת הכתוב חשודה מאד, כי המליצה שנה יהיו אינה כלל טבעית, בפרט להזמן ההוא. ולכן כבר התלבטו החדשים והגיהו הגהות מתחלפות: זרע מתם שנה (Welh.) זרעתם שנה שנה (Duhm), ולפי התרגום היוני והסורי זרמתם שנה, ועוד, אבל כל זה אינו מספיק ואינו מרפא את נוסחת הכתוב ההרוסה.

[1]) קצת החדשים מגיהים וזמרת במקום וזרמת

a) زرم

השמש יצקה אור יקרות וחום צח על נאות הרועים פלגים יבלי מים המו בשאון ז ר מ ת ם המולת עלי נדף מרות צח הנושב בין העפאים (ה' מפו, הה"ל ז). — ובהשאלה, °רבוי הדברים: אם פתח תפתח לי את ז ר מ ת לשונך ורוחך כנחל שוטף (הגר' יל"ג ה ז).

ב. °זְרְמָה ש"נ, — כמו ב. זֶרֶם: ואם בהמה נגחה את בהמה ונתחה העצם במקום נתחו ולא נשבר ו ה ז ר מ ו ת עֹמדות במקומיה ולא נתחתכה והבהמה תשא את נפשה כשר הוא (הלכ' טרפ' להלד' הדני ג יו).

°זַרְנִיאֵל, ש"ז, — שם מלאך: והממונה על הזכרון שמו ז ר נ י א ל והוא מן מחנה האש השורף והוא נמשך בדין רפה (כרית מנוחה ו).

***זַרְנִיךְ**[1], ש"ז,—סם ידוע, גוף מתכתי שחוף הגון ובהרכבותיו הוא סם מות חד מאד, Arsenic: הוסיפו עליהן השחור והכחול ונקרת פיסולין ויש אומרים אף הזרניך (חול' פח:). ומצאה (שלמה את מלכת שבא) כולה שער והביא סיד ו ז ר נ י ך וברר הסיד וכו' ומשחה ורחצה ונשר שערה (ה"ב של בן סירה). מררות אדומות כמראה ה ז ר נ י ך האדום (פרקי משה ב). ואלו החדים והמעורבים ב ז ר נ י כ י ם יפוחד עליהם (קאנון ג יו ב ו).

°זַרְנִיכִי, ת"ז, לנק' זַרְנִיכִית,—של זרניך, מטבע הזרניך: ולפעמים יצא בקיא מררות אדומות כמראה הזרניך האדום ונקרא המרה ה ז ר נ י כ י י ת (פרק משה ב).

זרע[2], ממנו זֶרַע, זָרַע, זֵרוּעַ, זֵרְעֹן, °זֵרְעוֹנִי, *זְרִיעָה, °זַרְעִי, *זַרְעִית, מִזְרָע.

זֶרַע[3], ש"ז, כהפס' זָרַע, מ"ר זְרָעִים, — א) מה שיושם באדמה החרושה כדי שיצמח ממנו הצמח, Same, semence; seed: ונהיה אנחנו ואדמתנו עבדים לפרעה ותן זֶרַע ונחיה ולא נמות והאדמה לא תשם (כרא' מז יט). זֶרַע רב תוציא השדה ומעט תאסף כי יחסלנו הארבה (דבר' כח לח). הנה ימים באים נאם יי' ונגש חורש בקוצר ודרך ענבים במשך הַזָּרַע והטיפו ההרים עסים (עמוס ט יג). הלוך ילך ובכה נשא משך הַזָּרַע בא יבא ברנה נשא אלמתיו (תהל' קכו ו). עץ פרי עשה פרי למינו אשר זַרְעוֹ בו למינהו (ברא' א יא). אין נותנין ז ר ע דלעת לתוך החלמית (כלא' א ח). פול המצרי זרעו ל ז ר ע מתעשר לשעבר זרעו לירק מתעשר לבא (ירוש' שביע' ב לד.). אין בודקין את ה ז ר ע י ם באדמה בעציץ אבל בודקין אותן בגללין (שם ד לה:).—ב) מה שעלה מהזרע, התבואה, Saat, Getreide; blé; harvest: וכל מעשר הארץ מִזֶּרַע הארץ מפרי העץ ליי' הוא (ויקר' כז ל). עשר תעשר את כל תבואת זַרְעֶךָ היצא השדה שנה שנה (דבר' יד כב). התאמין בו כי ישוב זַרְעֶךָ וגרנך יאסף (איוב לט יב). ביום נטעך תשגשגי ובבקר זַרְעֵךְ תפריחי (ישע' יז יא). וְזַרְעֵיכֶם וכרמיכם יעשר ונתן לסריסיו ולעבדיו (ש"א ח טו). — ג) עצם פעולת הזריעה, לשים את הזרע באדמה, d. Säen; ensemencement; sowing: והיה בתבואת ונתתם חמישית לפרעה וארבע הידת יהיה לכם לְזֶרַע השדה ולאכלכם (ברא' מז כד).— ד) עת הזריעה, Saatzeit; saison de semailles; seed time: עד כל ימי הארץ זֶרַע וקציר וקר וחם (ברא' ח כב). והשיג לכם דיש את בציר ובציר ישיג את זָרַע ואכלתם לחמכם לשבע (ויקר' כו ה). חצי תשרי מרחשון וחצי כסליו ז ר ע חצי כסליו טבת והצי שבט חורף חצי שבט אדר וחצי ניסן קור (ב"מ קו:). ששה ז ר ע י ם ושבעה אסיפין לא ששה ז ר ע י ן וחמשה אסיפין (ירוש' שביע' ב לד.). — ה) *ביחוד זֶרַע, זְרָעִים, כמו חרדל, ומיני נצנים וכדומה, להבדיל מן ירקות: כל מין ז ר ע י ם אין זורעין בערוגה (כלא' ג ב). הארוס והקיסום ושושנת המלך וכל מיני ז ר ע י ם אינם כלאים בכרם (שם ה ח). מיעט הכתוב את שאין דרך בני אדם להיות קורין ז ר ע י ם (ירוש' שם ח לה:). צובר את גורנו לתוכו ונמצא מעשר מ ז ר ע ו על ירקו ומירקו על ז ר ע ו (שם שבי' ב לד.). מנכשי ז ר ע י ם ועודרי ירקות (ב"ק קיט:). — °זֶרַע הָרֹאשׁ [1], מין ענבי שדה, (Labrusca): ז ר ע ה ר א ש הוא אגריאו איסטפודיו (אסף הרופא, כ"י מינכ' 20).—ה)

ואומרים שהכונה בזה לגיד, כמו שלחים הזמורה במשמעה זו, והוא כפל של בשר חמורים. אך אין זה מכרח.

1) מלה פרסית נכנסה בכל הלשונות, גם בערב' זרניח' a) וגם בסור' זרניכא. ומצויה מאד בכל הספרות הרפואית העברית, ובנו ממנה גם תאר זרניכי.

2) משותף לכל הלשונות האחיות השמיות. בערב' זרע b), וכן בארמ' וסורית.

3) עי' הערה הקודמת.

a) زرنيخ b) زرع

1) בערב' חב אלראש a) הוא זביב אלג'בל b), ר"ל צמוקי ההר.

a) حب الراس b) زبيب الجبل

בבע"ח, מה שיוצא מכלי הזכר והנקבה בהזדוגם שמזה יתהוה הולד, semen virile, ועפי"ר בחבור עם המלה שכבת: זאת תורת הזב ואשר תצא ממנו שכבת זרע לטמאה בה (ויקר' יה לב). וכל בגד וכל עור אשר יהיה עליו שכבת זרע וכבס במים (שם יז). ב' נקבים יש בו באדם אחד מוציא שתן וא' מוציא שכבת ז ר ע ואין בין זה לזה אלא כקליפת השום (בכור' מד:).— ז) ילדים, descendants; Nachkommenschaft: ותלד בן ותקרא את שמו שת כי שת לי אלהים זרע אחר תחת הבל כי הרגו קין (ברא' ד כה). ויאמר אברם הן לי לא נתתה זרע והנה בן ביתי יורש אתי (שם יה ג). לכה נשקה את אבינו יין ונשכבה עמו ונחיה מאבינו זרע (שם יט לב). כי ביצחק יקרא לך זרע (שם כא יב). בא אל אשת אחיך ויבם אתה והקם זרע לאחיך (שם לח ח). ונתתה לאמתך זרע אנשים ונתתיו ליי' כל ימי חייו (ש"א א יא). ישם יי' לך זרע מן האשה הזאת (שם ב כ). יראה זרע יאריך ימים (ישע' נג י). ובת כהן כי תהיה אלמנה וגרושה וזרע אין לה ושבה אל בית אביה כנעוריה מלחם אביה תאכל (ויקר' כב יג). וידע אונן כי לא לו יהיה הזרע (שם לח ט). הזרע אשר יתן יי' לך מן הנערה הזאת (רות ד יב). ועתה השבעה לי ביי' אם תכרית את זרעי אחרי ואם תשמיד את שמי מבית אבי (ש"א כד כב). ואיבה אשית בינך ובין האשה ובין זרעך ובין זרעה (ברא' ג יה). ושמתי את זרעך כעפר הארץ אשר אם יוכל איש למנות את עפר הארץ גם זרעך ימנה (שם יג יו). וגם את בן האמה לגוי אשימנו כי זרעך הוא (שם כא יג). והנה הראה אתי אלהים גם את זרעך (שם מח יא). ויבאו מצרימה יעקב וכל זרעו אתו בניו ובני בניו אתו בנתיו ובנות בניו וכל זרעו הביא אתו מצרימה (שם מו ו-ז). כתבו את האיש הזה ערירי גבר לא יצלח בימיו כי לא יצלח מזרעו איש ישב על כסא דוד (ירמ' כב ל).—וצאצאים קצת יותר רחוקים: לא יקרב איש זר אשר לא מזרע אהרן הוא להקטיר קטרת לפני יי' (במד' יז יה). ואענה את זרע דוד למען זאת (מ"א יא לט). והשלכתי אתכם מעל פני כאשר השלכתי את כל אחיכם את כל זרע אפרים (ירמ' ז יה). ואתה ישראל עבדי יעקב אשר בחרתיך זרע אברהם אהבי (ישע' מא ח). וימאס יי' בכל זרע ישראל ויענם ויתנם ביד שסים (מ"ב יז כ). ישמעאל בן נתניה בן אלישמע מזרע המלוכה (שם כה כה). הדד האדמי מזרע המלך (מ"א יא יד). הכהנים הלוים אשר הם מזרע צדוק (יחזק' מג יט). אם מזרע היהודים מרדכי (אסת' ו יג). אחשורוש מזרע מדי (דני' ט א). כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם ועבדום וענו אתם ארבע מאות שנה (ברא' יה יג). והיה זרעך כעפר הארץ וכו' ונברכו בך כל משפחת האדמה ובזרעך (שם כח יד). הרבה ארבה את זרעך ולא יספר מרב (שם יו י). ואתה אל תירא עבדי יעקב נאם יי' ואל תחת ישראל כי הנני מושיעך מרחוק ואת זרעך מארץ שבים (ירמ' ל י). ושבו דמיהם בראש יואב ובראש זרעו לעלם ולדוד ולזרעו ולביתו ולכסאו יהיה שלום עד עולם (מ"א ב לג). הנני מקים את בריתי אתכם ואת זרעכם אחריכם (ברא' ט ט). כי כאשר השמים החדשים והארץ החדשה אשר אני עשה עמדים לפני נאם יי' כן יעמד זרעכם ושמכם (ישע' סו כב). באו ורשו את הארץ אשר נשבע יי' לאבתיכם לאברהם ליצחק וליעקב לתת להם ולזרעם אחריהם (דבר' א ח). ונודע בגוים זרעם וצאצאיהם בתוך העמים (ישע' סא ט). וישא ידו להם להפיל אותם במדבר ולהפיל זרעם בגוים (תהל' קו כו-כז). קימו וקבל היהודים עליהם ועל זרעם ועל כל הנלוים עליהם ולא יעבור להיות עשים את שני הימים האלה וכו' וימי הפורים האלה לא יעברו מתוך היהודים וזכרם לא יסוף מזרעם (אסת' ט כז-כח). שאין ז ר ע ו של עשו נמסר אלא ביד ז ר ע ו של יוסף (ב"ב קכג:).

זָרַע[1], פ"י, יזרע, יזרע, יזרעו, יזרעו, אזרעה, יזרעה, יזרענו, יזרעם, זרע, זרעי, זרע, לזרע,— א) שם הזרע באדמה, sow; semer; säen: והיה אם זרע ישראל ועלה מדין ועמלק וכו' וישחיתו את יבול הארץ (שופט' ו ג-ד). הכל היום יחרש החרש לזרע יפתח וישדד אדמתו (ישע' כח כד). הא לכם זרע וזרעתם את האדמה (ברא' מז כג). וזרעתם לריק זרעכם ואכלהו איביכם (ויקר' כו יו). זרעו חטים וקצים קצרו (ירמ' יב יג). ושש שנים תזרע את ארצך ואספת את תבואתה (שמות כג י). שש שנים תזרע שדך ושש שנים תזמר כרמך (ויקר' כה ג). אתה תזרע ולא תקצר (מיכ' ו יה). ויזרע יצחק בארץ ההוא וימצא בשנה ההוא מאה

---

[1]) בערב' זרע a), וכן בארמ' וסור' ואתאפ', וגם במצרים ואשור'.

a) زَرَع

שערים (בראש' כו יב). וכי תאמרו מה נאכל בשנה השביעת הן לא נזרע ולא נאסף את תבואתנו (ויקר' כה כ). יובל הוא שנת החמשים שנה תהיה לכם לא תזרעו ולא תקצרו את ספיחיה (שם יא). נירו לכם ניר ואל תזרעו אל קצים (ירמ' ד ג). ויזרעו שדות ויטעו כרמים (תהל' קז לז). אזרעה ואחר יאכל (איוב לא ח). אכול השנה ספיח ובשנה השנית שחיס ובשנה השלשית זרעו וקצרו (ישע' לז ל). בבקר זרע את זרעך ולערב אל תנח ידך (קהל' יא ו). ונתן זרע לזרע ולחם לאכל (ישע' נה י). הזרעים בדמעה ברנה יקצרו (תהל' קכו ה). הרוצה לעשות שדהו קרחת קרחת מכל מין עושה עשרים וארבעה קרחות וכו' וזורע בתוכה כל מין שירצה היתה קרחת אחת או שתים זורעם חרדל (כלא' ב ט). לא יאמר אזרע ואח"כ אשרש (שם ד). המקבל שדה מחבירו לזרעה שעורים לא יזרענה חטים חטים יזרענה שעורים (ב"מ ט ח). הרי שחרשת וזרעת וכו' אם אין הקב"ה מוציא לך מעט רוח שתזורה מהיכן אתה חי (מד"ר ויקר' כח).—וגם בנטיעת אילנות: על כן תטעי נטעי נעמנים וזמרת זר תזרענו [1] (ישע' יז י). -- ופעול: זכרתי לך חסד נעוריך אהבת כלולתיך לכתך אחרי במדבר בארץ לא זרועה (ירמ' ב ב). היתה שדהו זרועה חטים ונמלך לזורעה שעורים (כלא' ב ג). היתה שדהו זרועה ירק ובא ומצאה אורז (ירוש' דמאי ב כב ד).—ומשל: שמר רוח לא יזרע וראה בעבים לא יקצור (קהל' יא ד). — ובמליצה: הנה ימים באים נאם יי' וזרעתי את בית ישראל ואת בית יהודה זרע אדם וזרע בהמה (ירמ' לא כז). וזרעתיה לי בארץ ורחמתי את לא רחמה (הוש' ב כה). כי רוח יזרעו וסופתה יקצרו (שם ח ז). זרעו לכם לצדקה קצרו לפי חסד (שם י יב). זורע עולה יקצור און (משלי כב ח). רשע עשה פעלת שקר וזרע צדקה שכר אמת (שם יא יח). כאשר ראיתי חרשי און וזרעי עמל יקצרהו (איוב ד ח).—ובמשמ' פזר: ואזרעם בעמים ובמרחקים יזכרוני (זכר' י ט). ויתץ את העיר ויזרעה מלח (שופט' ט מה).— ופעול, אור זרוע, זרע, שפשט האור: אור זרע [2] לצדיק ולישרי לב שמחה (תהל' צז יא).

—נפע', נזרע, יזרע, יזרע,—א) שזורעוהו, הזרע באדמה: כל זרע זרוע אשר יזרע (ויקר' יא לז). נחל איתן אשר לא יעבד בו ולא יזרע (דבר' כא ד). גפרית ומלח שרפה כל ארצה לא תזרע ולא תצמח (שם כט כב). ואתם הרי ישראל ענפכם תתנו וכו' ופניתי אליכם ונעבדתם ונזרעתם (יחזק' לו ח-ט). שדה שנתקוצה תזרע במוצאי שביעית שנטייבה או שנדיירה לא תזרע (שבי' ד ב). דבר שהוא נזרע ומצמיח יצאו כמהין ופטריות שאינן נזרעות ומצמיחות (ירוש' מעשר' א א). גריד מותר ליזרע בו כל מין שירצה (שם כלא' ב כח). ושדה העומדת לפשתן וכו' אם לא תזרע בבכיר תזרע באפל אם לא תזרע פשתן תזרע ממין אחר (מו"ק יא:). מה ההרים ראוים להזרע ועושים פירות כך הצדיקים עושים פירות ומטיבין לעצמם ולאחרים (מד"ר ויקר' כז).—ובהשאלה: וצוה עליך יי' לא יזרע משמך עוד (נחום א יד).—ב) נזרעה האשה, נתעברה בזרע: ואם לא נטמאה האשה וטהרה הוא ונקתה ונזרעה זרע (במד' ה כח).

—פע', זרע, —כמו נזרע: אף בל נטעו אף בל זרעו [1] אף בל שרש בארץ גזעם (ישע' מ כד).

— הפע', הזריע, — עשה זרע, א) הצמח: עשב מזריע זרע (בראש' א יא).—ב) האשה: אשה כי תזריע וילדה זכר (ויקר' יב ב). איש מזריע תחלה יולדת נקבה אשה מזרעת תחלה יולדת זכר (ברכ' ס.). כגון שהזריעו שניהם (האיש והאשה) בבת אחת (שם). ונזרעה זרע מי שדרכה להזריע יצאה זו (אילונית) שאין דרכה להזריע (סוטה כה:).—ועי' אדמה, שדה.

זרעון, ש"ז, מ"ר זרענים, זרעונים, — כמו זרע, מה שזורעים, ובכלל ירקות וכדומה, Gemüse; légumes, vegetables: ויהי המלצר נשא את פתבגם ויין משתיהם ונתן להם זרענים (דני' א טז). — ובפרט *הזרעים: ערוגה שהיא ששה על ששה טפחים זורעים בתוכה חמשה זרעונים ארבע בארבע רוחות הערוגה ואחת באמצע (כלא' ג א). (המוציא) זרעוני גינה פחות מכגרוגרת (שבת ט ז). זורעין זרעוני אילן באחת (תוספתא כלא' א יה). מכיון שהוקשו (הבצלים הסריסים) נעשו כשאר זרעוני גינה שאין נאכלין (ירוש' שביע' ב לד.). באמת אמרו זרעוני גינת שאינן נאכלין מצטרפין אחד מעשרים וארבעה בנופל לבית סאה (שם כלא' ב כז ג). הכוסס את האורז אומר עליו בורא מיני זרעונים (שם ברכ' ו יז). שאני מרבה לפת וזרעוני גינה שאינן נאכלין (ספרי ראה קה). זרעוני גינה שאינן נאכלים כגון זרע לפת וזרע צנון וזרע

— [1]) אולי יותר נכון תזמרנו. —[2]) אולי זרח.

— [1]) ואולי הוא פעול קל.

בצלים וכיוצא בהן (רמב"ם תרומ' כ ג). הזרעונין נחלקין לשלשה חלקים האחד מהם הוא הנקרא תבואה וכו' והשני מהן הוא הנקרא קטנית וכו' והשלישי מהן הוא הנקרא זרעוני גינה והן שאר זרעונין שאינן ראויין למאכל אדם והפרי של אותו הזרע מאכל אדם כגון זרע הבצלים וכו' כשיזרעו כל מיני זרעונים אלו ויצמחו נקרא הצמח כולו כל זמן שלא ניכר הזרע דשא ונקרא ירק (הוש, כלא' א ח). כי הזרעון אינו גדל בלימזון שאנו רואים בהרגש שהזרעונים בנפלם לארץ לא יתכן לצמוח בלי מים ולחות שתהיה הארץ לחה (ריב"ג, עולם הקטן א ג). זרעונים בסיר סובבים, ישאו נהרות דכים, מקולות מים רבים, זרעו במים רבים כסובב בלב ים (גומפלין, עיר לעג לכני ריוס). נפשם מלא זרעונים, ביום החמשי, עדשים גם ישנים, אך תותיר להששי (שם).

***זֵרְעוֹנִי**, ת"ז, לנק' זֵרְעוֹנִית, מ"ר זֵרְעוֹנִיִּים, -ִיּוֹת, — של הזֵרָעוֹן: ונראה שיהיה הזרעוני יתר נאות מן הקלפיי (קאנון ג י ס ב).

***זַרְעִי**, ת"ז, לנק' זַרְעִית, מ"ר זַרְעִיִּים, -ִיּוֹת, — של הזרע, מטבע הזרע: ואם תאמר כי ואם הנפש לא קדמה בחמר בפעולות שש הימים קדמה בהקש אל המשפט הזרעיי אקביל באמרי שאם המשפט הזרעיי מהנפש קדם יתחייב היותו קודם בנברא מה או רוחני או גופני והדבר שבו ימצא המשפט הזרעיי מדבר מה הוא פועל לו (רסב"ג, מאמ' על הנפש). המותר הזרעי יוצא משביל המימיות (רסב"ל דורא, מג"א, ת"י ד). כשתשתנה הטפה הזרעית אל צורה אנושית (אפודי, מו"נ ב, הקד' ז). ואמרו זרבעי רמז לטפה הזרעית שבאמצעות הכנתה יתהוה המזג וכו' ולפי דעתי תקרא הטפה הזרעית בלשון תורה רובע וקראה המשורר רבעי לפי שהזרע הוא מותר העכול (נוה שלום ז כו). בסגולת טבעיהם זכחותיהם הזרעיים כלליים ופרטיים (שעה"ש לר"א אירילו ג י). ופעמים יחלש הזכר בהוצאת זרעו ופעמים יקל עליו ויתענג וזה יהיה לפי שפע המותר ההוא הזרעי כי כשישפע עליו אז יקל עליו (שער השמים ח). בהוית העצמים מעדן נקודת הטפה הזרעית (אילימ' לרמ"ק, עין כוא' ו יא). נקרא אותה נפש מחשבית אשר תושרש מהטפה הזרעית היא נפסדת בהפסד המורכב (מנח' קנא' לר"י מפיסא 54). ובחול הנפש האנושית בטפה זרעית תבא מושפעת מכל אלו הכחות באמצעות הגלגלים (שם 55). כי הנפש האנושית היא צורת הגוף האנושי והיא תתהווה מהטפה הזרעית וכחות היסודות (שם 56).

***זַרְעִית**, ש"נ, מ"ר זַרְעִיּוֹת, — כמו זֶרַע, במשמ' כל הדורות הבאים אחרי האדם: דיני נפשות דמו ודם זרעיותיו[1] תלויין בו עד סוף העולם שכן מצינו בקין וכו' דמי אחיך דמו ודם זרעיותיו (סנה' ד ה). דם אחיך אין כתיב כאן אלא דמי אחיך דמו ודם זרעיותיו וכו' את דמי נבות ואת דמי בניו דמיו ודם זרעיותיו (מד"ר בראש' כב). א"ל הקב"ה שטן משחית מה זה תתמה עכשיו יראה האדם זרעית וזרעית זרעיתו עד סוף כל הדורות (אלדד הדני, בשם מד"ר בראש'). קול דמי אחיך דמו ודם זרעיותיו אף כשאתה מקיים דמי אחיך עמך מעלה עליך הייו וחיי זרעיותיו שמדה טובה מרובה ממדת פורענות (רש"י ב"ב יא.). דע כי יש בדבר סוד נעלם כי לעולם יהיו הזרעיות על מחקק האבות וכן אתה מוצא כשקלקל אדם הראשון הביא מיתה לעולם (אגר' הרמב"ם לר"ח הנביא).

זרק[2], ממנו זָרַק, *זְרִיקָה, מִזְרָק, יַזְרְקָא.

זָרַק, פ"י, עת' יִזְרֹק, — הטיל באויר, בפרט דבר שמתפורר לרסיסים דקים, כמו אבק וכדומה, streuen, répandre ; scatter: קחו לכם מלא חפניכם פיח כבשן וּזְרָקוֹ משה השמימה לעיני פרעה והיה לאבק על כל ארץ מצרים וכו' וַיִּזְרֹק אתו משה השמימה (שמות ט ח-י). בא אל בינות לגלגל אל תחת לכרוב ומלא חפניך גחלי אש מבינות לכרבים וּזְרֹק על העיר (יחזק' י ב). וַיִּזְרֹק (השברים הדקים) על פני הקברים (דהי"ב לד ד). ויקרעו איש מעלו וַיִּזְרְקוּ עפר על ראשיהם השמימה (איוב ב יב). — ומים, דם, וכיוצא בזה: ויקח משה חצי הדם וישם באגנת וחצי הדם זָרַק על המזבח (שמות כד ו). ולקחת את דמו (של האיל) וְזָרַקְתָּ על המזבח סביב (שם כט יו). וְזָרַקְתִּי עליכם מים טהורים וטהרתם מכל טמאותיכם (יחזק' לו כה). וְזָרְקוּ את הדם על המזבח סביב (ויקר' א ה). ואת דמו

---

[1] בנוסח' זרעותיו.

[2] באשר' זָרַק, כמו בעבר'. וכן בארמ' וסורית זְרַק. בערב' ذرق a), زرق b) רק במשמ' הטלת גללים.

a) ذرق   b) زرق

יִזְרֹק על המזבח סביב (שם ז ב). ויקח משה את הדם וַיִּזְרֹק על העם (שמות כד ח). וימצאו בני אהרן אליו את הדם וַיִּזְרְקֵהוּ על המזבח סביב (ויקר׳ ט יב). — ובהשאלה: אכלו זרים כחו והוא לא ידע גם שיבה זָרְקָה בו והוא לא ידע (הוש׳ ז ט). — ובמשמ׳ *הטיל והשליך בכלל: הזורק מרשות היחיד לרשות הרבים (שבת יא א). (המוצ׳א) צרור או אבן כדי לזרוק בעוף וכו׳ כדי לזרוק בבהמה (שם ח ו). בזורק גט לאשתו וכו׳ זרקו לה בתוך ביתו או בתוך חצרו (גיט׳ ח א). אמר לו בעל הובו זרוק לי חובי וזרקו לו (שם ג). נטלוהו (את בן המלך) בידיו וברגליו וזרקוהו לאחר פלטרין (ספרי עקב מג). מושיטין הקרשין מזו לזו אבל לא זורקין (ירוש׳ שבת יא יג.). שאזרוק צרור לים ושלא אזרוק שזרקתי ושלא זרקתי (שבוע׳ ג ה). ואבן שבקש לזרוק עוג מלך הבשן על ישראל (ברכ׳ נד.). שלשה דברים נאמרו בצפרנים הקוברן צדיק שורפן חסיד זורקן רשע (מו״ק יח.). ועלו (פרחי כהונה) לגג ההיכל ואמרו לפניו רבש״ע הואיל ולא זכינו להיות גזברין נאמנים יהיו מפתחות מסורות לך וזרקום כלפי מעלה ויצתה כעין פיסת יד וקיבלתן מהם (תעני׳ כט.). נזדמנה לו תיבה בת שתי אותיות לא יזרקנה לבין הדפין אלא חוזר וכותב בתחילת השיטה (מנח׳ ל:). ישראל אומרים ארורות הידים שכך זורקות ואמוריים אומרים ברוכות הידים שכך סומכות (מד״ר דבר׳ א). בן כוזיבא היה מקבל אבני בליסטרא באחד מארכבותיו וזורקן והורג מהן כמה נפשות (שם איכ׳, בלע ה׳). — ומשל: זרוק מטה לאויר לעיקרו נופל (שם במדב׳ כ). — ופעול: אהל זרוק (לא שמו) אהל (ערוב׳ ל:). — וזרק המים: אין תוהבין זמורה של גפן לתוך האבטיח שתהא זורקת מימיה לתוכו (כלא׳ א ח). — ובהשאלה: זרוק מרה בתלמידים (כתוב׳ קג:). — וזרק דבר מפיו: אין עונין לא אמן חטופה ולא אמן קטופה ולא אמן יתומה ולא יזרוק ברכה מפיו (ברכ׳ מז.). יברך בנחת ובמתון וכו׳ ולא יזרוק ברכה מפיו במרוצה (רא״ש חכמה, הקדושה ז).

—נפע׳, *נִזְרַק: זה היה יוסף שנזרק מאביו ונמכר למצרים (מד״ר במד׳ יד). נחש ושפיפון שהם נזרקים על הארץ שהיו להם רגלים והולכים על גחון (שם). מימיו (של אספרגוס) נזרקין אפילו בפני המלך (ברכ׳ נא.). — ובהשאלה: אמר רבי חייא בר גמדא נזרקה מפי חבורה ואמרו כגון שהיו בעלים טמאי מת (פסח׳ סז.).

—פע׳, *זֵרֵק, — כמו קל בנחץ הפעולה: מצרים שהיו שרויים באפלה רואים את ישראל שרויים באורה אוכלים ושותים ושמחים והיו מזרקים בהם בחצים ובאבני בליסטרא (מכילתא בשלח ב ד). שהיו תופרי יריעות מזרקין את המחטין אילו לאילו (ירוש׳ שבת יא יג.). מה הכדור של בנות מזרקין בו לכאן ולכאן כך היו הדברות מזרקין בסיני (מד״ר במד׳ טו). — ואמר הפיטן: ושמע זדים מְזָרְקִים למולך מילות קדושים (ר״א קליר, קינ׳ לת״ב, העה).

—פע׳, זֹרַק, —שזורקו אותו: כי מי נדה לא זֹרַק עליו טמא יהיה (במד׳ יט יג). אמר אברהם רבון העולמים תהא רואה כאלו דם יצחק זורק לפניך (מד״ר במד׳ יז).

זַרְקָא, זַרְקָה, ש״נ, —שם לאחד הטעמים המפסיקים: ג׳ ר״פ בטעם זרקא (מסור׳ ברא׳ כט ח). אם יש לפניה שופר וגעיה, וזרקא עמהם חנויה. נעימת שופר למטה שרויה (דה״ט כא). וכל שופר אחד לפני זרקא מיוחד, למעלה מאוחד (שם). שמות הטעמים והמשרתים לפי שינוי מקומם וצורתם כך הוא הפזר פזר גדול וכו׳ זרקה סגלה לגרמיה רביע תביר וכו׳ (הור׳ הקורא 72). ישמש בשני טעמים צמוד בזרקה ואתנחה ובסגולה שהיא תלויה לזרקה (שם 87).

זרר[1], ממנו זֹרֵר.

זֹרֵר, זוֹרֵר, פ״ע, —התעטש מנחיריו, niesen; éternuer, to sneeze: ויעל (אלישע) ויגהר עליו (על הנער החולה) וַיְזוֹרֵר[2] הנער עד שבע פעמים ויפקח הנער את עיניו (מ״ב ד לה). — ופ״י, במשמ׳ יהעיר ע״י עטוש או קול אחר: שושן תדרר, גאולה תברר, שוכנים תְּזוֹרֵר, בקול הערת שופר (מוס׳ א ר״ה, אשת דעי). חבלי נומה זוֹרֵר, והפיל בביתך חבל, ולהזיק בך מתעורר, ושם תפלתו חבל (סמא״ל, סליח ר״ה, יחידה). שינה אֲזוֹרֵר ואפקח עיני, ולבי אעורר לדרוש

---

[1]) בערב׳ צר a), בריש דגושה, במשמ׳ השמיע קול דומה להברת הצרוף הזה. בארמ׳ זרירא, במשמ׳ עטישה: תרגום עטישותיו זרירוהי.

[2]) הסכימו כל המפרשים כי הכונה בפעל זה היא העטישה. רק ת״י כאן תרגם ואיתמורק, בעוד שעטישותיו תרגם זרירוהי.

---

a) ضرّ

יו' (שם, סליח' שבת שובה, שיהה). מנוס אם קמתם, ולבית אל עליתם, ושינה זוררתם, ורון התאויתם (שם סליח' ר"ה, אל דמי).

א.*זרר, — קל לא נהוג.

— פּעַ', זורר, מזורר, — פזר: מכתי אנושה באין מתעיל ומזורר, על כן אמרתי שעו מני אמרר (קינ' לת"ב, מי יתן). שבר עצמותי זורר ומפרר, סלה כל אבירי הטבור והשרר (שם).

ב.*זרר, פ"י, עת' יזורר,—כמו זור, במשמ' רמס בדריכת רגל: ואהבתך מסותרת בלבי וזאת יודה לבבי אף יברר, וחלילה שמוע ממלשנים אשר רגלי ומנעלי יזורר (רשב"ג, שירי שלמה נט).

זֶרֶת[1], ש"נ, מ"ר זרתות, — מדת ארך היד מן קצה הבהן ועד קצה האצבע הקטן[2]: רבוע יהיה (החשן) כפול זרת ארכו וזרת רחבו (שמות כח יו). גבהו (של גלית הפלשתי) שש אמות וזרת (ש"א יז 7). וגבולה אל שפתה סביב זרת האחד (יחזק' מג יג). מי מדד בשעלו מים ושמים בזרת תכן וכל בשליש עפר הארץ (ישע' מ יב).—ואמר הפיטן: האמן כפי שהקים והקציבם, התכנם בזרת ועם רגב השליבם (יולר יוה"כ, האמן). מדת עולם כמזרת ועד אגודל, ומדתה בקו אשר מאד גדל (יולר שבת שקל', אז ראית). כל אוצרות שלג ורות פלס בשקלו, ומי בראשית מדד בשעלו, ושמי רום תכן זרתו מלא, וכל הררי קדם באצבעו שקלו (שם). — ומשל: רחב זרת לא יצר לשני אוהבים (פניני המליצ' 31). — *ושם מיוחד להאצבע הקטן: זו זרת זו קמיצה זו אמה זו אצבע זו גודל (מנח' יא.). — ומ"ז *זרתים: והיתה עושה קנה זרת ושבלת זרתיים (תוספתא מנח' ט ג).— ומ"ר *זרתות: ולקחתי אני בחלקי מקום פלוני לרוח פלוני כך וכך זרתות באורך וברוחב ואני פב"פ במוכן וכו' כך וכך זרתות (ספ' השטר' לר"י ברצלוני 51). יוחנן בן מתתיה עשה לו חרב שתי זרתות ארכה וזרת אחת רחבה (מגי' אנטיוכוס). ואמה שלו (של הקב"ה) ד' זרתות וטפח וזרת שלו מסוף העולם ועד סופו (אות' דר"ע ז). ויש לו עצים ארוכים כשני זרתות ורחבים כשני זרתות (ערוך, ערך לוף). הרי אלף ושש מאות אמה אורך שהן שלשת אלפים ומאתים זרתות (רש"י ערוב' כא.). וכל אמה כשתחלקנה לשתי וערב יש בה ארבע זרתות (תוספ' שם). תעשה אמה מחמשה זרתות (תשו' הרמב"ם עו). ושם תלוי בתוך הארמון צלם מענק אחד ארכו תשעה זרתות ורחבו שתי זרתות (מכע' ר' בנימין, דר' גרינה' 43).—ואמר הפיטן: עשה (מתתיהו) הרב שתי זרתות בתרמית, וחשב אויבי ה' להצמית (ר"י נאגארה, זמיר' לשבת חנוכה). — וככל': זה הרקיע והוא גשם מתנועע שכבר ידענו זרתותיו ואמותיו וידענו שעור חלקיו (מו"נ א נח). — ומ"ר *זרתים: באמרנו שהשמונה זרתים נמצאים בקנה המדה (רלב"ג, מלחמ' ה' ו א כ).

*זָרַת, פ"י — מדד בזרת: רוממו זרת שחקים, קדוש הוא חכו ממתקים (יולר יוס"כ, רוממו).

---

[1] בארמ' זרתא. והנה מצאו החכמים בלשון מצרית השם צרת במשמ' יד, ורצו לראות בו מקור השם זרת, אפס כבר נדחתה השערה זו מפני שמשמ' השם צרת במצרית אינה יד סתם אלא חפן. ובדקדוק השם זרת אמרו קצת החכמים כי נגזר משרש זרה במשמ' מדד, וקצתם גזרוהו מן זרר, במשמ' לחיצה, ויש מי שאמרו כי עקרו זערת, והכונה בזה האצבע הקטנה, ונצטמצם לזרת. ובלשון ערב' משמשים למושג זה שני שמות שבר[a], פתר[b], ואעפ"י ששני אלו הצרופים מתחלפים בקצת אותיותיהם מהצרוף זרת, מ"מ רגלים לדבר כי שלשתם מקור אחד להם, והוא שרש שמי קדום למושג הקדום הזה. וכבר תרגם הרדב"א הזרת בשבר הערבי (לקו"ק קלא). — [2] כך הראשונים: ושיעור הזרת כפשיטת יד באלכסון מאצבע קטן ועד הגודל הוא זרת (שבלי הלקט, ציצית).

[a] شبر [b] فتر

שער החֵית

𐤇 ח

ח אות השמינית[1]) באלף בית העברי ושמה חֵית, עי' זה. האות ח היא גרונית וחִכִּית, ר"ל שהיא סימן לקול יוצא מהגרון בקצת חכוך הקול בגבה החֵך, ולפנים היתה גם בלשון עברית כמו בלשון הערב' ח כפולה[2]), האחת היתה סימן לקול יותר קרובה לקול האות ה, בנגיעה קלה מאד בהחך והשניה רחוקה ממנה ובחכוך יותר חזק בהחך הרך שבאחורי הגרון. אך אחרי כן נתמזגו שני הקולות יחד, ולא הכרו אלא קול אחד משני אלה הקולות, ונחלקו היהודים בהברת הקול הזה לשתים: היהודים שבארצות המזרח וכמו"כ התימנים

---

[1]) עי' אדות מקום האות באלף בית בהערות לאות א, ב, וכו'. בהמזמורים המסדרים עפ"י סדר א"ב באו הפסוקים המתחילים באות ח אחרי הפסוקים המתחילים באות ז: זכרה ירושלם ימי עניה ומרודיה וכו' ראוה צרים שחקו על משבתיה, חטא חטאה ירושלם על כן לנידה היתה (איכ' א ז-ח). זאת היתה לי כי פקדיך נצרתי, חלקי יי' אמרתי לשמר דבריך (תהל' קיח נו-נז). — [2]) על טבע הכפילה של הקול הזה גם בעברית, מלבד הקש הלשון האחות הערבית שיש בה שתי ח, ח a) פשוטה ח' b) נקודה, מעידה גם הלשון העברית בעצמה במה שיש בה שרשים מתחילים באות ח ודומים זה לזה בשאר צרופי השרש, ומשמעותיהן מתחלפות זו מזו. ובפרט במקום שהמשמעות רחוקות מאד זו מזו ואחת מהן היא למושג קצת מגנה שקשה לחשב שהשתמשו באותה המלה שמשמשת במשמעה זו גם למשמעה אחרת, כמו חרי אף וחרי במשמ' צואה, עי' ערכים הללו. ועדות יותר ברורה היא מה שהתרגום היוני לא העתיק את כל אות ח שבמקרא באות אחת מלשון יונית, אלא בשתי אותיות מתחלפות, קצתן באות α וקצתן באות χ: יצחק Ισααχ. אבל אחָז Αχαζ. מזה נראה, כי להאות ח שבשרש צחק לא היה איתו הקול ממש כמו הקול ח שבשרש אחז. ובאמת, אלה שני השרשים ישנם גם בערב וםשמשים גם בה ממש באותן המשמעות שהם משמשים בעברית, אלא שהאחד כתוב באות ח צ׳חכ c) והשני באות ח' אח'ד' d). ומזה נראה עוד, כי בזמן תרגום היוני לא נתמזגו עדין שני הקולות יחדיו, ועוד שמעו אותם המתרגמים מפי היהודים, לפחות של יהודה, בשני גוניהם המיוחדים, אלא שבהיות שלא היה בלשון יונית אות דומה ממש בקולה לקול הראשון של האות ח, העתיקוה באות α. רק הגליליים הכרו את שני הקולות כבר בזמן ההוא באופן אחד, והיו הברים בגון אחד את הקול הראשון של השם חמור והקול הראשון של השם חמרא ליין, שבלשון ערבית הם שני קולות מתחלפים, הראשון קול ח והשני ח', ולעגו עליהם בני יהודה ושאלו: גלילי שוטה חמור לרכב עליו או חמר לשתות: בני גליל דלא דייקי לישנא מאי היא דההוא בר גלילא דהוה קאזיל ואמר להו אמר למאן אמר למאן אמרו ליה גלילא שוטה חמר למירכב או חמר למישתי (ערוב' נג:). והנה רגלים לדבר כי גם בימי התלמוד היה הבדל בין הברת ההא והחית, ולכן אמרו שאעפ"כ לא נמנעו החכמים לדרוש דרשותיהם בין שתי האותיות הא וחית: לא מתמנעין רבנן דרשין בין ה"א לחי"ת (ירוש' שבת ז ט:). אבל נראה כי הכרו את האות ח כ"כ רך עד שהיו מי שהבליעוה בהאות שלפניה והפיקו את האות שלפניה בנקודת החית, ואמרו במקום שְחוּזוֹת שוּזוֹת: אית תניי תני שחוזות ואית תניי תני שוזות (ירוש' שבת ה ז:). ואעפ"י שהתלמוד שם רוצה לראות בשוזות מלה אחרת מן שית זונה, ופרש מעתדן, אבל באמת זה אינו אלא הברה יותר קלה. והתמתקות זו של הברת החית היא סגולה של כל הלשונות השמיות הצפוניות, כמו הכנענית, שכבר בזמן קדום הכרו אות זו קרוב מאד להברת אות א, והדבר הזה הלך והתפשט יותר ויותר עד שבזמן האחרון בלשון פונית לא היה יותר כמעט קול החית ובמקומה היה רק קול א. כמו שנראה מהעתקת המלים

a) ح b) خ c) ضحك d) اخذ

ה־ברים את הקול הרך הראשון, ואת הקול השני הם ה־ברים באות כ רפה, עי׳ זה, והיהודים שבכל ארצות המערב ה־ברים את הקול השני, הקשה [1]).

מפני טבעה הגרונית של האות ח נוהגים בה רוב דיני האותיות הגרוניות: אינה נדגשת, אך הדגש שהיה צריך לבוא בה אינו נשלם בתנועה ארוכה, למ״של בהא הידיעה שלפניה, ובמקום שוא נע היא חטופה, ושומרת עפי״ר על קול הפתח שלפניה בטהרתו שלא יטה וישתנה לקול סגול, אך בקצת מלים גברה הנטיה גם לפני ח, כמו לֶחֶם, רֶחֶם, וכשה א בעצמה בסוף המלה מונעה בפתח יקראו א גנובה פתוחה לפניה והיא תנות, כמו נֹחַ יקראו נֹאחַ, כֹּחַ יקראו כֹּאחַ. ועי׳ עוד במבוא, בחלק הדקדוק.

ח היא אות שרשית ולא שמושית [2]).

ח לא תבוא במלים הלשון העברית בצרופים חה, חע [3]).

בתוך הלשון העברית בעצמה תתחלף ח בשאר אותיות הגרוגיות, וכמו״כ בקצת אותיות החכיות, וכמו״כ תבוא האות ח בעברית במקום קצת אותיות הגרוניות והחכיות שבשאר הלשונות השמיות.

במספרים תשמש במקום מספר שמנה: אל״ף חד למ״ד תלתין ח׳ תמניא (ירוש׳ שבת ז ט:) י׳ (של יצחק) מול עשרה נסיונות צ׳ לתשעים שנה לשרה נולד ח׳ לשמונה ימים נמול ק׳ מאה שנים היו לאברהם (מד״ר במד׳ יח).

ח״א. — ר״ת: חלק א.

חֹב [4]), ש״ז, כנ׳ חֻבּוֹ, —החלל שבין החזה והכסות, Busen; sein; bosom: אם כסיתי כאדם פשעי לטמון בְּחֻבִּי עוני (איוב לא לג).

ח״ב. — ר״ת: חלק ב.

חבא [5]), ממנו א. חָבָא, מַחֲבֵא, מַחֲבוֹא. ב.* חָבָא, ״חִבּוּא, ״חֲבִיאָה.

הפוניות בהמחזה הידוע של פלוטוס (Schrö. Phö. Gr. 35), וכן הדין בלשון מנדיית (Nö. Mand. Gr.). — [1]) כן גם היהודים האיטלקים: הק׳ יונית וכו׳ נקראת במעט כמו שקוראים אנחנו החית שלנו או הכאף רפה (שלטי הגבור׳ ס). — [2]) וי״א שהיא נוספת בראש קצת שרשים לבנין שמות חדשים, כמו בהשם חבצלת ובהשם חנמל, עי״ש. — [3]) מנחם בן סרוק.

[4]) בערב׳ ההמונ׳ ע׳ב a), בארם עֻבָּא, בסור׳ חובא.
[5]) בערב׳ ח׳בא b).

a) غُبّ b) خبأ

א. חָבָא, — קל לא נמצא במקרא. — ופעול, יָחֲבוּא, מ״ר יְהבוּאִים, ״חֲבוּאוֹת: זעומים בלאומים נסערים רוח עועים, ח ב ו א י ם באימת לבאים ואין יוצא חוץ לקלעים (סלית׳ מבוד, ר׳ מא״ר, ל׳ אדר). פגימה או גימום אינו ניכר בהם (בהשנים) שהרי ח ב ו א ו ת בפה (רש״י בכור׳ לה.).

— נפע׳, נֶחְבָּא, נֶחְבֵּאת, נֶחְבְּאוּ, נַחְבָּאוּ, נֶחְבֵּאתֶם, נֶחְבֵּתֶם, תֵּחָבֵא, יֵחָבְאוּ, הֵחָבֵא, בינ׳ נֶחְבָּא, נֶחְבָּאִים, —הסתתר במקום סתר שלא יראהו אדם, שלא ימצאהו: sich verstecken; se cacher; hide o. s.: ויהרג (אבימלך) את אחיו בני ירבעל שבעים איש על אב, אחת ויותר יותם בן ירבעל הקטן כי נֶחְבָּא (שופט׳ ט ה). ויגד יהונתן לדוד לאמר מבקש שאול אבי להמיתך ועתה השמר נא בבקר וישבת בסתר ונחבאת (ש״א יט ב). וישלכם אל המערה אשר נחבאו שם (יהוש׳ י כז). ההרה לכו פן יפגעו בכם הרדפים ונחבתם שמה שלשת ימים עד שב הרדפים (שם ב יז). —ועבר לנק׳ *נֶחְבֵּאת: ראתה (החיה) שני בני אדם ורצתה אחריהן משולחת נ ח ב א ת מפניהן אינה משולחת (תענ׳ כב.). — ובינ׳: ויבקשהו (את שאול) ולא נמצא וכו׳ ויאמר יי׳ הנה הוא נֶחְבָּא אל הכלים (ש״א י כא-כב). הנה עתה הוא נֶחְבָּא באחת הפחתים (ש״ב יז ט). נמצאו חמשת המלכים נֶחְבָּאִים במערה (יהוש׳ י יז). — ועת׳: ויקרא יי׳ אלהים אל האדם ויאמר לו איכה ויאמר את קלך שמעתי בגן ואירא כי עירם אנכי ואחבא (בראש׳ ג ט-י). וינסו חמשת המלכים האלה ויחבאו במערה (יהוש׳ י יו). אם יחתרו בשאול משם ידי תקחם ואם יעלו השמים משם אורידם ואם יֵחָבְאוּ בראש הכרמל משם אחפש ולקחתים (עמוס ט ב-ג). ביום ההוא אשר תבוא חדר בחדר לְהֵחָבֵא (דהי״ב יח כד). — ועם הפעל בָּרַח, נֶחְבָּא לבר ה, ברח בסתר, שלא הרגיש בזה אדם: למה נַחְבֵּאתָ לברֹחַ ותגנב אתי ולא הגדת לי (בראש׳ לא כז). —וכמו״כ עם פעלים אחרים: שאמר כתבו לי ב ה ח ב א (רגמ״ס ב״ב מ:). — ובמשמ׳ נרתע לאחוריו מפני יראה או בשת וכיוצא בזה: ראוני נערים ונחבאו וישישים קמו עמדו (איוב כט ח). והאנשים אשר היו עמי לא ראו את המראה אבל חרדה גדלה נפלה עליהם ויברחו בְּהֵחָבֵא (דני׳ י ז). — ובהשאלה להקול. נֶחְבָּא הקול נעצר. לא נשמע: קול נגידים נֶחְבָּאוּ [1]) ולשונם לחכם דבקה (איוב כט י).

---

[1]) צ״ל נֶחְבָּא, והוו כפ״ל מן ולשונם. ויש שהגיהו

—ונחבא במשמ' פעול, שאחר הסתיר אותו: ברעב פדך ממות ובמלחמה מידי חרב בשוט לשון תחבא ולא תירא משוד כי יבוא (איוב ה כ-כא).

— פע', חבא, — שהסתירו אותו: יטו אבינים מדרך יחד חבאו ענוי ארץ (איוב כד ד). — ואמר הפיטן: זמני קיציה מאד חתמו, ווהרות נרותיה בעברה נעתמו' חבאו נדחיה ובמסגר נסתמו (סליח' יוס ו, ארכו). וישטום שטימת ישישו המחבא, החל לבא מראש במחבא (שבת זכור, תמימים). סורו טמא קראו כסיל המחבא [1]), כי אין הצר בנזק שוה (סליח' ער"ה, אל אלהי).

—הפע', החביא, החביאה, החבאתה, החביאני, — הסתיר: כי החביאה את המלאכים אשר שלח יהושע לרגל את יריחו (יהוש' ו כה). כי החבאתה [2]) את המלאכים אשר שלחנו (שם יז). הלא הגד לאדני את אשר עשיתי בהרג איזבל את נביאי יי' ואחבא [1]) מנביאי יי' מאה איש חמשים חמשים איש במערה (מ"א יח יג). ואמר אליהו ביום האחר תני את בנך ונאכלנו ותחבא [1]) את בנה (מ"ב ו כט). ויהי בהכרית איזבל את נביאי יי ויקח עבדיהו מאה נביאים ויחביאם חמשים איש במערה (מ"א יח ד). בצל ידו החביאני (ישע' מט ב). בית שמחביאים בו את הכלאים (ירוש' כלא' ס ל.). חנן הנחבא מפני שהיה מחביא עצמו בבית הכסא (תענ' כג:). מפני שהיין מרובה להן היו מחביאין אותו במערות (מד"ר בראש' נא).

—התפ', התחבא, —החביא את עצמו: ויתחבא האדם ואשתו מפני יי' אלהים בתוך עץ הגן (בראש' ג ח). וראו ודעו מכל המחבאים אשר יתחבא שם (ש"א כג כג). ואיש ישראל ראו כי צר לו כי נגש העם ויתחבאו העם במערות ובחוחים ובסלעים ובצרחים ובברות (שם יג ו). ותקח יהושבע בת המלך יורם אחות אחזיהו את יואש בן אחזיה ותגנב אתו מתוך בני המלך הממותתים אתו ואת מינקתו בחדר המטות ויסתרו אתו מפני עתליהו ולא הומת ויהי אתה בית יי' מתחבא שש שנים (מ"ב יא ב-ג). ויבקש את אחזיהו וילכדהו והוא מתחבא בשמרון (דהי"ב כב ט). וכל איש ישראל המתחבאים בהר אפרים שמעו כי נסו פלשתים (ש"א יד כב). — ובהשאלה: מבטן מי יצא הקרח וכפר שמים מי ילדו כאבן מים יתחבאו ופני תהום יתלכדו (איוב לח כט ל). ר"ל שהגליד מכסה את המים. —ועי' סתר.

ב.* **חָבָא**, ש"ז, — כעין כרי עשוי מעלים על פני השדה לשמור לימי החרף: עלי קנים ועלי גפנים שגיבבן בחבא [2]) על פני השדה (ב"ק קא:).

נאלם. דר' חיות פרש מן ח'בא a) בערב' במשמ' כבא. — [1]) בית סגולה מפני ההרוז. — [2]) אמר ריב"ג וז"ל: כי החבאתה את המלאכים (יהוש' ו יז) דינו להיות החביאה וחסרו היוד ממנו והוא פועל חולף בעבור שהיה קל עליהם כאשר יחסרוה הרבה פעמים מהפעלים העתידים בעבור שהיה קל עליהם גם כן ר"ל מן וידבקו גם המה (ש"א יד כב) שדינו להיות וידביקו מפני שהוא נלקח מהדביק בראית פתחת היוד המורה בו על הכבדות ובמה שדומה לו ומיעשרנו המלך (שם יז כו) אשר דינו להיות יעשירנו ומן ויכום ויכתום (במד' יד מה) בקצת הפנים אשר זכרתים בו בספר הקרוב והישר (כתאב אלתקריב ואלתסהיל) ומן וידרכו את לשונם (ירמ' ט ב) אשר הוא מן הדריך בראית פתחת היוד ממנו וכאשר חסרו היוד מן החביאה נשאר החבאה והוסיפו עליה ההא כאשר הוסיפו אותה בנפלאתה והפכוה לתו בעבור הקבץ שני נחים רפים וטוב מהמליצה הזאת שאומר שהפכו הא החבאה לתו כאשר הפכו ושכרת ולא מיין (ישע' נא כא) מן הא ותו היא נפלאת (תהל' קיח כג) ותו גשור ומעכת (יהוש' יג יג) ותו שפעת אני ראה (מ"ב ט יז) ותו עוד תהלת (ירמ' מח ב) ותו אם אתן שנת לעיני (תהל' קלב ד) ותו כי אזלת יד (דבר' לב לו) ושבת לנשיא (יחזק' מו יז) מן הא והיא ההקשה ג"כ בישועתה וסופתה ועולתה והדומה לזה וכאשר המירו התוין מההין ואמרו ישועת וסופת ועולת כמו היא נפלאת, כי החבאת, נפלאתה אהבתך לי, והמשפט באלף היא נפלאת בעינינו הרפה להראות כהראות אלף נפלאתה אהבתנו והרפיה אבל מה שאמר ר' יהודה בכי החבאת הוא יוצא מדרך ההקשה ושאינו יודע לתו בו ענין היה בעבור שנעלמה הקשתנו ממנו כאשר נעלם הרבה ממה שזמן לנו האלהים הבנתו והקרה לנו ידיעתו והעמידה עליו (הרקמה, שער ו). וכן הרד"ק וז"ל: ובא מלת החבאתה בשני סימני נקבה כמו שכתבנו בתבאתה לראש יוסף וכן בשמות ישועתה עזרתה ושם כתבנו טעם הכפל ובהאריך התנועות במלת החבאתה מפני הכפל שבה תנועת הבי"ת לשו"א להקל כי משפטה בחירק כמנהג בעלי האל"ף ואל"ף החבאתה בפתח והמסורת עליו לית כוותיה ונקדו האל"ף בפתח כמו שהי' עם התי"ו בחסרון הה"א החבאת מפני נח נראה שאחר האלף (דה"פ, שער גל"א). —וכתב בעל מ"ש בדבר נקוד האלף: בכמה ספרים האל"ף בקמץ ובספרים בפתח ומסורת עליו באחד מהם לית ופתח בהלף. ע"כ. ורוב החדשים רואים בצורה זו הנטיה שהלכה ופשטה בלשון לנה"ג בפעלי נל"א על מנהג נל"ה, וקרה כאן כך אעפ"י שעוד נשמרה האלף. — [1]) כך הכתיב והקריא, ואולי היה קדם קל.

[2]) בגמ' סוכ' מ. הגרסה לחובה, ובכ"י בהיבה

a) خب

חבב[1], ממנו חָבַב, *חִבָּה, ׳חִבּוּב, *חָבִיב, ׳חֲבִיבוּת, חוֹבֵב, ׳חֲבָבָה.

חָבַב, פ״י, בינ׳ חֹבֵב, עת׳ אֶחְבֹּב,—כמו אָהַב, lieben aimer; to love: אף חֹבֵב[2] עמים כל קדשיו בידך והם תֻּכּוּ לרגלך (דבר׳ לג ג). —׳ועבר: גם חבה יתירה חבב את השבטים (רש״י שם).

פִּעֵ׳, *חִבֵּב, — א) פ״ע, כמו קל: מי כתב מגילת תענית אמרו חנניה בן חזקיה וסיעתו שהיו מחבבין את הצרות אמר רשב״ג אף אנו מחבבין את הצרות אבל מה נעשה שאם באנו לכתוב אין אנו מספיקין (שבת יג:). בא וראה כמה מחבבין זה את זה שאילו ר׳ יוסי קיים היה כפוף ויושב לפני רבי (שם נא.). חובב שחיבב את התורה (מד״ר שמות כז). הקב״ה חיבב את ישראל והביאם לפני הר סיני ונתן להם את התורה (שם נא). למלך שנטל אשה וחיבבה יותר מדאי (שם). היתה בת פרעה מנשקת ומחבקת ומחבבת אותו כאלו הוא בנה (שם א). ראה חיבה שחיבב הקב״ה את הלוים (שם במד׳ טו). אלו בני ראובן ובני גד שעשו את העיקר טפל ואת הטפל עיקר שחיבבו את ממונם יותר מן הנפשות (שם כב). ואמר הבן לאביו אם אין אתה נותן לי הכסא שלך היאך הכל יודעים שאתה מחבבני (שם שמות טו). על שהיה מחבבו נתן לו מתוך פיו (שם מא). למלך שהיתה לו בת יחידה והיה אוהבה יותר מדי לא זז מחבבה עד שקרא אותה אחותו לא זז מחבבה עד שקרא אותה אמו (שם במד׳ יב). חבה יתירה חבב הקב״ה לאדם הראשון שבראו ממקום טהור וקדוש (פדר״א יב). — ב) פ״י, *חִבֵּב הדבר בעיני פלוני, עשה שהדבר יהיה אהוב לפלוני: כל יום ויום אתה מחבב דבריי בפני יהודה ועכשיו אתה מחבב דברי יהודה בפניי (תוספתא ברכ׳ ה ב). אל הארץ אשר אראך ולמה לא גלה לו כדי לחבבה בעיניו וליתן שכר על כל פסיעה ופסיעה (מד״ר ברא׳ לט). קח נא את בנך וכו׳ ולמה לא גלה לו כדי לחבבו בעיניו (שם).

— פֻּעַ׳, ׳חֻבַּב, — שחבבו אותו: יְחֻבָּבוּ עושי צביונך ומצפים תפארת, כמתמר ועולה מקטר קטורת (סלית׳ מוס׳ יוה״כ, ברית כרותה).

— נִתְפַ׳, ׳נִתְחַבֵּב,—פָּעוּל, נִתְחַבֵּב הדבר על פלוני, נעשה הדבר אהוב לו: חזקיה ששמח על מלאבי מרודך וכו׳ ובשביל ראות פניהם פעם אחת נתחבבו עליו והקפיד הקב״ה על הדבר (רש״י יחזק׳ כג יז). נתחבבתי עליו ונמצאתי שלימה לו (הוא, פסח׳ פז.). — ובמשמ׳ עשה א״ע אהוב לפלוני: ואל תתני את לבך עליו כי לא ישוב עוד והדבקי והתחבבי לאחד מאוהבינו (רמב״ס שה״ש ב ז). לבבי חדש וטבעי חזק וכוחי גדול להתחבב בחיבתך אם אני ראוי לכך (אגר׳ ר׳ הלל לר״י שרופא). — ובמשמ׳ חבבו זא״ז: שהבאתיו אל בית אמי בתוך החדרים ושם נתחבבנו באהבת נעורים אני והוא (רמב״ס שה״ש ג א-ד). ובאי אלי ונטייל ונתחבבה יחד תחת האילנות ופרחיהם ונצניהם (שם ו יא).

***חֲבָבָה**, ש״נ, מ״ר חֲבָבוֹת, — כמו חִבָּה: הנה קרוב יום פדיון, לקדם חבבות אפריון, ועברתם לחי בציון, שופר תרועה (ר״י הלוי, ליל ב ר״ה, אחרי העם).

חבה[1], ממנו חָבָה חֹבֵ, חֶבְיוֹן, ׳חֲבִיָּה, *חֶבְיוֹנָה, חָבִית.

חָבָה, פ״ע, עת׳ אֶחְבֶּה, לווי חֲבִי, — כמו נפעל מן חָבָא: לך עמי בא בחדריך וסגר דלתיך בעדך חֲבִי[2] כמעט רגע עד יעבור זעם (ישע׳ כו כ). — ופָעוּל *חָבוּי, חֲבוּיָה, חֲבוּיִם, חֲבוּיוֹת: אני היא שהייתי חבויה בצלן של מצרים (מד״ר שה״ש, אני חבצלת). אני מדבר והביב אני שכל טובות שבעולם חבויין בי (שם). בשעה שעמדו (ישראל) על הים וכו׳ שהיו חבויים בסתרו של ים (שם, יונתי). חבוים היו מפני איזבל (והזהיר ויקר׳ כא:). — ואמר הפיטן: קנקן החבוי שם בחפירה, מלא מאז אפר פרה, לתשע מאות וששים לתפארה (יוצר שבת פרה, אלילי עם). חבוי אורבו בקרבו מעת הולדו (סלית׳ ער״ה, אדון כפקדך).

(ד״ס). ופרש״י כאן בחבא לעשות מהן מחבוא לימי החרף. —והוא מנהג האכרים הערבים בארץ ישראל שהם צוברים תבן או עשבים כמו כובעים כובעים על פני השדה וטוחים אותם בזבל מבחוץ וזה נשמר לימי החרף.

[1]) בערב׳ חַבּ a).

[2]) רגלים לדבר כי הנוסחה משבשה ולא היה פה כלל הפעל חבב.

a) حَبّ

[1]) בערב׳ חַ׳בִּי a)

[2]) אולי חֲבִי.

a) خَبِي

— נִפְע', נֶחְבָּה, הֵחָבֵה. — כמו נֶחְבָּא: ביום ההוא אשר תבא חדר בחדר לְהֵחָבֵה (מ"א כב כה). ויצאו מן המחנה לְהֵחָבֵה בהשדה (מ"ב ז יב). כי אני חשפתי את עשו גליתי את מסתריו ונֶחְבָּה[1]) לא יוכל (ירמ' מט י).

*חִבָּה, ש"נ, מ"ר חִבּוֹת. — אהבה: חביב אדם שנברא בצלם חבה יתירה נודעת לו שנברא בצלם (אבות ג יד). שמואל לשון חבה ולשון זירוז (תוספתא ברכ' א יו). לשבעים מיתה של חיבה (ירוש' ביכור' ב סד ג). ראה שהתפיסתך התורה לשון חיבה (שם סוכ' ד נד ד). לא נמנעו ב"ש מלישא נשים מב"ה ולא ב"ה מב"ש ללמדך שחיבה וריעות נוהגין זה בזה (יבמ' יד:). חזר וכלל מניינם ביחד להגיד שכולם שקולים לפני המקום בחיבה (מד"ר במד' ו). כמו שבא אדם בן ילך וכו' בא לעולם בחבה ונפטר מן העולם בחבה בא בעולם באנחה ונפטר מן העולם באנחה (שם קהל'. כאשר יצא). כשהן מהלכין זה עם זה קשר עמו חיבה כיון שנכנסו לעיר הכניסו עמו והאכילהו והשקהו (שם, שלח לחמך). (דם קדשים) חיבת הקדש מכשרתן (חול' לג.). למלך בשר ודם שועם על אוהבו ומיעט בסירחונו מפני חיבתו (זבח' מח:). ומראין בו לעולי רגלים לחם הפנים ואומר להם ראו חיבתכם לפני המקום סילוקו כסידורו (חגי' כו:). אמר הקב"ה בשביל חיבתם של ישראל שניתי סדרו של עולם (מד"ר במד' ד). ראה חיבתן של ישראל להיכן גרמה להם הכבוד הזה המרובה (שם יד). —ובפרט אהבת זו"נ: שלא הוסיף לה אלא בשביל חיבת לילה הראשון (ירוש' כתוב' ה כט ג). בשעה שהיו ישראל עולין לרגל מגלגלין להם את הפרוכת ומראין להם את הכרובים שהיו מעורים זה בזה ואומרים להם ראו חבתכם לפני המקום כחבת זכר ונקבה (יומ' נד.). נכנסה לחופה ולא נבעלה מהו חיבת חופה קונה או חיבת ביאה קונה (כתוב' נו.). התאוה שמטיל חיבה בין איש לאשתו (מד"ר קהל', גם מגבוה). על חיבת העין בא (שם ברא' לג).—ומ"ר חִבּוֹת: לנדיב על נדיבות, זכרתיו ברוב חבות (תשו' ר"ת מס).

*חָבוּא, ש"ז, מ"ר חֲבוּאִים, — כמו מחבוא. המקומות הנסתרים: זקני גזית תמימים ממום. חֲבוּאֶיהָ יבקרו לבל היות בה מום, טהורה תהיה לאדמות כממום. (קרוב' פר' פרה, אמרה סגולה).

— [1]) יותר ראוי ונחבה, מקור.

*חִבּוּב[1]), ש"ז, מ"ר חִבּוּבִים, — שה"פ מן חִבֵּב: בדרך חבוב המין הזה שהאשה נתח מנתחי בעלה (מלמ' התלמיד, תרומ'). כי זהו כנגד כללי זאת המלאכה לקנות החבוב מהשומעים (נופת צופים כ י). הלא תראה שחבובינו במצות ציצית הוא שתהא הטלית נאה להתפאר בה הגוף (סקד' מלמ' התלמי').

*חִבּוּבִי, ת"ז, — של חבוב: שהטוב והנבחר לחושק שלא יבעל חשוקתו לפי שהבעילה יסתלק עמה לשעתה הרצון החשקי והחבובי (מלמ' התלמ', תרומ').

*חִבּוּט, ש"ז, — שה"פ מן חִבֵּט: חריות של דקל היו מביאין וחובטין אותן בקרקע בצידי המזבח ואותו היום נקרא יום חבוט חריות (סוכ' ד ו). — וכמשמ' מכות ומלקות: ויאמר המלך לפרושים ישפטו את הדבר הזה על הקללה אשר קלל אותי אלעזר ויענו ויאמרו יש עליו חבוט ממלקות (יוסיפון כט). ויצו ליסר אותם בכל מיני חבוט ויסורים קשים (שם לט). וישלח המלך ויתפשאת הפקיד אשר לאנטיפטר בנו נאמן ביתו ויחבטהו בחבוט אכזריות (שם).—*חִבּוּט הקבר, המכות שמכים מלאכי חבלה את גוף האדם אחרי מותו בקבר. לפי אמונת ההמון: שאלו את ר' אליעזר כיצד דין חבוט הקבר אמר להם בזמן שנפטר האדם מן העולם בא מלאך המות ויושב לו על קברו ומכה אותו בידו ואומר לו קום וכו' א"ר יהושע כמין שלשלת יש ביד מלאך מות חציה של אש וחציה של ברזל מכה בה פעם א' ומעמידו ומחייבו בדין (מס' חבוט הקבר ב). ותצילני מעונש חיבוט הקבר מהמלאך המשבר את עיני האדם אחר פטירתו בקבר (תפי' ליל הושע"ר ושבוע'). וכלם ינוחו על משכבם בשלום ותצילם מדינה של גיהנם ומחבוט הקבר (מעני לשון, תפי' על בי"ע, יס"ר).—ובהשאלה, *חִבּוּט הקול באויר: בכל האותיות הלשון תבטא בם בחבוט חלקיה או האויר אשר תדחה בתנועתה באברים הנזכרים (ר"א בלמשי, מקנ"א, מולא האות').

*חִבּוּי, — עי' חֲבָה.

*חִבּוּל, ש"ז, — שה"פ מן חִבֵּל, השחית: ועם כמבול, אם יצאה לְחִבּוּל, זכרון ירח בול, לחמלה יזכר (מוס' א ר"ה, זכר תחלת). הִבּוּל טמאת שרץ, גן נעול השרץ (שבת א' חנכה, אין צור).

חָבוּל, — עי' חָבַל.

[1]) בארמ' חיבובא (תרג' מיכ' ו ז).

***חֲבוּלָה**, ש"נ, — כמו חֲבָלָה: אם חבלת חבולה אחת סוף שחובלין בך חבולות הרבה (מכי' בשלח ד א).—*ומלאכי חבולה, כמו מלאכי חבלה: שצוה שיהיה בבית כל אחד מהם שה תמים צלוי ועל השערים לדחות מלאכי חבולה (אמו"ר ג א).

חִבּוּק, חִבֵּק, ש"ז, — שה"פ מן חִבֵּק: מעט שנות מעט תנומות מעט חִבֻּק ידים לשכב ובא כמהלך ראשך ומהסרך כאיש מגן (משלי ו י-יא). — וחבוק של אהבה: ויבקש (אנטיפטר) לחבק לאביו ולנשקו ויהדוף המלך את חבוקו מעליו ולא קבלו (יוסיפון ס).— ומ"ר: הדביקה הגמורה החשקית ישיגך כבוד בחבוקה לא כשאר החבוקים המביאים בעליהם לידי תקלה וקלון ויושיבו האדם בשפל המושבות (מלמ' התלמיד'. נשא).—ובכלל הקפת הזרועות סביב דבר מה: והקִירה האילית אשר ספרנו עניניה חבוק עשרה אנשים עביה וארכה חמשים אמה (יוסיפון ע). ועובי כל קרן וקרן מהם כעובי חבוק איש אחד (שם).

***חִבּוּר**, ש"ז, מ"ר חִבּוּרִים, —א) שה"פ מן חִבֵּר: מגופת חבית אינה חבור (כלים ג ו). מוכני שלה (של השידה) בזמן שהיא נשמטת אינה חבור לה (שם יח ב). הניצוק וכו' ומשקה טופח אינן חבור לא לטומאה ולא לטהרה והאשבורן חבור לטומאה ולטהרה (טהר' ח ט). פליגין בחיבורין לפי שבכל מקום נשוך חיבור מעוך אינו חיבור (ירוש' דמאי ו כה ג). חוט משהשחילו למחט אפילו קשור מיכן ומיכן אינו חיבור לבגד החוט חִיבור לבגד ואינו חיבור למחט (שם כלא' ט לב ד). בית שאין בו ד' אמות על ד' אמות פטור מן המעקה וכו' ואין עושין אותו חיבור לעיר (שם סוט' ח כב ד). — וביחוד *חִבּוּר האיש עם האשה: לדבר על ענין דבוק האדם באשתו ולבאר משפטי חבוריהן ופרידתן לכל תולדותם ומקריהם במצות הבורא (ראב"ד, הקד' בעלי הנפש). אם בשעת החבור תשוטט המחשבה מהאיש ואשתו בדברים בטלים ולהנאת הגוף אותה הטפה תהיה מוכנת לקבל נפש טמאה (מנח' קנא' לר"י מפיסא 83). כי אין הדבר (מצות היבום) תלוי בקריאת השם (של המת) אך במחשבת היבם והיבמה בשעת החבור (שם 93). יש לנו לידע שמהות חבור זה כשהוא ראוי ובכונה ראויה הוא דבר טהור ונקי מסייע להויית העולם וחבור טהור כזה אין בו גנאי וכעור ובושה וכו' ואם הוא משחית דרכו והופך כוונת בריאותו וחוזר החבור לצורך הנאתו ולמלאת תאותו אז מדליק ביתו ומחריב זרעו (מנור' המאור קסא).—ב) *ספר, מעשה ידי חכם שעשה את הספר ויצרו, **Werk; ouvrage; composition; work, book**: ונתקבץ (רבנו הקדוש) עם חכמי דורו וקבץ העיקרים לאנשי אותו הזמן למשמרת לאות ותקנה תיקון יפה וחברה חיבור נמרץ כפי חכמתו ופלפולו וקראה משנה (הקד' ר' נסים [1]). ואחבר הכל על חיבור התלמוד פרק אחר פרק ומסכת אחר מסכת (שם). וכשתעמוד על החיבור ששיגרתי לך יתגלה לך מן הטעמים שהבאנו שכך הוא הדבר (הרי"ף, תש' הגא', הרכבי תקי). וכל ימי דרשתי והפשתי למצא חבור בלשון הקדש מפרש את ההכמה הזאת (ר"א בר חייא, לוה"א א). וכתב נמי רבינו סעדיה ז"ל בחיבור דברים שכתב בלשון ערבי וכו' (ר"י ברצלוני, פי' יציר' 35). וכתב בו רבינו סעדיה ז"ל בחיבורו הכי (שם 37). אזכירהו בקצרה כאשר התנינו בו בתחלת החבור הזה (ר"י א"ת, הקד' השרש' לריב"ג). אמנם מה שמנע אותנו מלהעתיקו אל המקום הזה הוא שהחיבור בעת ההיא כבר הוליכוהו הרוכבים ונתפשט במדינות (שם, ברש טף). וראיתי אני ספר חבור אשר חבר אחד מן הגדולים שהיו לפנינו (ר"ת על דונש 8). לפי שראה (רבנו הקדוש) שתלמידים מתמעטים והולכים והצרות מתחדשות ובאות ומלכות רומי פושטת בעולם ומתגברת וישראל מתגלגלין והולכין לקצוות חיבר חיבור אחד להיות ביד כולם ולא ישכח (רמב"ם, הקד' יד החזקה). וחברו חכמי המשנה חיבורים אחרים לפרש דברי התורה (שם). ומפני זה נערתי חצני אני משה בן מיימון הספרדי ונשענתי על הצור ברוך הוא ובינותי בכל אלה הספרים וראיתי לחבר דברים המתבררים מכל אלה החיבורים בענין האסור והמותר וכו' וכמו שפרשו לנו הגאונים בכל חבוריהם

---

[1]) אינני יודע מקור יותר קדום לשמוש השם חבור במשמ' זו, וכן לא הביא צונץ (ג' נח) מקור יותר קדום מזה. באגרת רב שרירא גאון כתוב: ואע"ג דלאו כולהון פה אחד אלא טעמים ידועים דכולהון חד וחבורים משונים כל חד לתלמידיה. ע"כ. הדברים האלה קצת קשים להבין, ונראה כי נפל שבוש בהם ויותר נכונה נוסחת היוחסין: אבל הטעמים ידועים הם שהם שוים וכלהון חד וכל חד וחד מתני לתלמידית חבורים משונים זה מזה כל חד מאי דאגמריה רביה. ע"כ. אך אין לברר אם הכונה בהמלה חבורים שבכאן היא באמת להמושג של ספר.

וכו' וראיתי לחלק חיבור זה הלכות (שם). שכל מקום שנאמר בחיבור זה בגט שהוא בטל הוא בטל מן התורה (הוא, גרוש' ג). דע כי סבות הסתירה וההפך הנמצא בספר מן הספרים או בחבור מן החבורים הם שבע סבות (תרגום תריוי, הקד' מו"נ). יערער על ספר גדול שמת או על ספריו וחבוריו (מכת' דוד לאש הגולה). עמד (הרמב"ם) וחבר ספרים במשנה תורה הנקרא חבור ואין בי"ד צריך עם זה החבור שיחתכו הדין מחבורים אחרים (שם). שכן כתוב בחבור אדוננו הנשיא הרב אל ברג'לוני ז"ל (שו"ת ריב"ש קו). וקורא לחכמים בעלי החבורים בעלי אספות לפי שאוספים דברי ההכמות בספריהם (רד"ק, שרש אסף). כל הדעות הנמצאות בחבורים אשר הם חשובים בעיני חכמי הדור (ר"י לנדא, הקד' האגור). אין להקל בדבר שהחמירו בו החבורים שנתפשטו ברוב ישראל (רמ"א, שו"ע חו"מ כה א). ולחקור בעד פעולות תוכן מעוני, בחבורי חכמי קדמוני, ונדעה נרדפה לדעת את יי' (מ' אלדכי, הקד' ש"א).— ועצם המלאכה לחבר חבור: והאלקים יודע כי לא נתחברתי בחבור הספר הזה בזולת רעיוני (רסב"ג, תק' מדות הנפ'). כשראו הגאונים הראשונים שעמדו אחר חבור הגמרא שרבו הרמאים (רמב"ס, מלוה ולוה ב ב).—ג) בחכמת החשבון[1], אחד מארבעה מעשי החשבון העקריים, לחבר מספרים אחדים יחד ולעשות מהם סכום מספר אחד, **Addition**.

חַבּוּרָה[2]), ש"נ, כנ' חַבֻּרָתוֹ, חַבּוּרָתוֹ, מ"ר חַבּוּרוֹת, חַבּוּרֹתַי, חַבּוּרוֹתַי, — פצע שנעשה מנגיפה וכדומה, **wound ; blessure ; Wund** : כויה תחת כויה פצע תחת פצע חַבּוּרָה תחת חַבּוּרָה (שמות כא כה). מכף רגל ועד ראש אין בו (בהגוף) מתם פצע וְחַבּוּרָה ומכה טריה (ישע' א ו). כי איש הרגתי לפצעי וילד לְחַבֻּרָתִי (ברא' ד כג). חַבֻּרוֹת פצע תמריק ברע (משלי כ ל). הבאישו נמקו חַבּוּרֹתָי מפני אולתי (תהל' לח ו). זרק לעשות חבורה בין באדם ובין בבהמה ונזכר עד שלא נעשית חבורה (שבת יא ו). כואו בשפוד או במסמר ואפילו על ציפורנו מקום שאינו עושה חבורה אומדין כמה אדם כיוצא בזה רוצה ליטול להיות מצטער כך (ב"ק ח א). המכה אביו ואמו אינו חייב עד שיעשה בהם חבורה (סנה' יא א). אמר לו חבירו חבלת בי ועשית בי חבורה והוא אומר לא חבלתי ולא עשיתי בך חבורה (שבוע' ה ה). אין מקרדין את הבהמה ביום טוב מפני שהוא עושה חבורה (עד' ג יב). שמותר לבעול בעילה בתחילה בשבת וכו' באלמנה שאינה עושה חבורה (ירוש' ברכ' ב ה:). העושה חבורה ונצרר בה דם חייב (שם שבת ז י ג). ומכה אביו ואמו מכה שיש בה חבורה (מכי' משפט', נזיק' ה). מניין לחבורה שאינה חוזרת דכתיב היהפוך כושי עורו ונמר חברברותיו וכו' מה עורו דכושי אינה חוזרת אף חבורה אינה חוזרת (שבת קז:). ומפרישין את ההתן מן הכלה לילי שבת תהלה מפני שהוא עושה הבורה (כתוב' ג:). יבואו עלי חבורות בשבילו (מד"ר ברא' כג).

א. **חַבֻּרָה**, ש"נ, כנ' חֲבֻרָתוֹ, — כמו חַבּוּרָה: והוא מחלל מפשעינו מדכא מעונותינו מוסר שלומנו עליו וּבַחֲבֻרָתוֹ נרפא לנו (ישע' נג ה).

ב. **חֲבוּרָה**, ש"נ, מ"ר חֲבוּרוֹת, — קבוץ של בני אדם יחד, **Gruppe, Partei; groupe, partie; group, party**: חבורה שאבדה פסחה (פסח' ט ט). ואין עושין חבורת נשים ועבדים וקטנים (שם ח ז). המקבל עליו (להיות חבר) בפני חבורה אין בניו ועבדיו צריכין לקבל בפני חבורה (תוספתא דמאי ב יד). ואל יסב (תלמיד חכם) בחבורה של עמי הארץ (ברכ' מג:). בני חבורה המקפידין זה על זה עוברין משום מדה ומשום משקל (שבת קמט.). בני הבורה שהיו מסובין לשתות ועקרו רגליהן לצאת לקראת חתן (פסח' קא:). היה אוכל בחבורה זו ורוצה לאכול בחבורה אחרת (כילה יט.). ומעשה באדם אחד שעשה משתה לבנו כיון שבאו בני חבורה והסבו נכנס להביא יין ראה את ההבית שמליאה שמן וחנק את עצמו ומת (דא"ר ח). תלמידי חכמים נאים בחבורה ואין עמי הארץ נאים בחבורה (דא"ז ד). מעשה בחבורה אחת של זלין שהיו יושבים ושותים יין עד חצי הלילה (מד"ר במד' י). זכה זה שעשה (תשובה) בחייו ועמד בצד חבורה של צדיקים וזה עומד בצד חבורה של רשעים (שם קהל', מעוות). מת אחד מן הגיל ידאג כל הגיל חבר אחד מן החבורה תדאג כל החבורה (שם רות

---

[1]) השתמש בשם זה למלאכת קבוץ הסכומים לסכום אחד ראב"ע בספר המספר (דף 4 וכן דף 117). ר"א מזרחי בספר חכמ' המספר שלו השתמש בהשם קבוץ, אך בספרי החשבון שלאחרי כן הכריע השם חבור.

[2]) אולי מן ב. חָבַר, עי"ש.

ומת אלימלך). אני וזה הרגנו באחת זה עומד בחבורת צדיקים ואני בחבורת רשעים (שם, כאשר תמותי). בראשונה היו אומרים חבר שנעשה גבאי דוחין אותו מחבורתו חזרו לומר כל זמן שהוא גבאי דוחין אותו מחבורתו (ירוש' דמאי ב כג.). דניאל וסיעתו וחבורתו עלו (לא"י) באותה שעה (מד"ר שה"ש, קמתי אני). ויבא (המן) שמח הוא וכל בני חבורתו ופגעו במרדכי (שם אסת', אס על). — ומ"ר: חמש חבורות ששבתו בטרקלין אחד (ערוב' ו ו). שתי חבורות שנתערבו פסחיהן (פסח' ט י). בר"ה ישבו החבורות של זקנים (סופרים יט ח). כשירד הקב"ה לסיני ירדו עמו חבורות חבורות של מלאכים מיכאל וחבורתו גבריאל וחבורתו (מד"ר דבר' ב). אלו ששים חבורות של צדיקים שיושבות בגן עדן תחת עץ החיים ועוסקות בתורה (שם שה"ש, אחת היא). בשהיה (משה) יוצא לשוק היה רואה את העמים עשוים כתות כתות חבורות חבורות והיו מדברים איש בלשונו והיה יודע מה הם מדברים (פדר"א לט). — *וחבורה של בעלי אומנות אחת: בהיות שהחבורה של האומנים בלבירר ראו נערים המתפרצים באדוניהם ומחזיקים עצמם בדעת כרופאים מומחים וכו' בכן הסכימו יחד האומנים והבקיאים וכו' לאשר זלקיים כל המבואר למטה (פנק' קראקא ט, שנת ת). — *ובסדרי הצבא, מספר קצוב מאנשי החיל: תחלקו כל מחנה הלוחמים לחמשה חבורות והשתי חבורות הראשונות יהיו אלף איש לכל חבורה וכן יהיו השתי חבורות הראשונות והחבורה האמצעית תהיה של ח' אלפים אולם בהחבורה הראשונה של אלף איש תשימו בראשה ארבעה הצוצרות (שלטי הגבור' מג).

***חָבוּשׁ**, שת"ז, מ"ר חֲבוּשִׁים, — מי שחבשוהו בבית אסורים, **Gefangener; prisonnier; prisoner**: אין חבוש מתיר עצמו מבית האסורים (ברכ' ה:). אלא בחבושי מלכות ובן שמונה המונה בחלון (כ"ב כ.).

***חַבּוּשׁ**[1], ש"ז, מ"ר חַבּוּשִׁים, — פרי עץ, כעין תפוח גדול, קצת חמוץ הטעם, ואוכלים אותו חי ומבשל, **Quitte; coign; quince**: וכן אתה אומר באפרסקין וחבושין ובשאר כל מיני פירות (שבת מה.).

חבט, ממנו חָבַט, *חִבּוּט, ב.*חֲבָט, *חֲבָטָה, *חֲבִיטָה.

חָבַט, פ"י, פת' יַחְבֹּט, — א) חָבַט את החטים וכדומה בגרן, הכה במקל, בשבט, כדי להוציא הבר מתוך השבלת, או הקלפה, **ausklopfen; battre; to thresh**: וגדעון בנו חֹבֵט חטים בגת להניס מפני מדין (שופט' ו יא). ותלקט בשדה עד הערב ותחבט את אשר לקטה ויהי כאיפה שערים (רות ב יז). החובט משובח והדש כיצד יעשה תולה כפיפות בצוארי בהמה וכו' (תרומ' ט ג). בקנים ובקליחות חובטים אותו (את העומר) כדי שלא יתמעך (מנח' י ד). כל זמן שהבריות רגילין לחבוט (ירוש' תרומ' יא מז ד). — וחָבַט זיתים, במקל להשירם מהאילן: כי תחבט זיתך לא תפאר אחריך לגר ליתום ולאלמנה יהיה (דבר' כד כ). ומשחובטין אותו (את הזית) מעלין אותן לגת (מד"ר שמות לו). — ובמליצה: והיה ביום ההוא יחבט יי' משבלת הנהר עד נחל מצרים ואתם תלקטו לאחד אחד בני ישראל (ישע' כז יב). — ב) *במשמ' הִכָּה: ובעכו"ם חובטין אותו ואומרים לו עשה מה שישראל אומרים לך (גיט' ט ח). נשרפה (הפרה) חובטין אותה במקלות וכוברין אותה בכברות (פרה ג יא). החובט על השלח חוץ למים (מכשי' ה ו). (אם) ניכר שהוא ישן חובטו במקלו (תמיד א ב). ועבדיהן חובטין את העם במקלות (פסח' נז.). (המפקחים) חובטין אותן כל י"ב חדש ואומרין להן מכרו בזול (יומ' ט.). נשתייר שם (בבית האסורים) אחד מהן ולא ברח כיון שבא השלטון התחיל לחבטו במקל (מד"ר קהל', את הכל). למלך שהיה לו שני בנים כעס על הראשון ונטל את המקל וחבטו ופרפר ומת (שם איכה, פתיח'). למלך שכעס על בנו ומסרו ביד עבדו מה עשה התחיל חובט עליו במקל אמר לו אל תשמע לאביך (שם שה"ש, כרמי שלי). — ולמשל הפעמון: הרמון עשוי להיות הפעמון חובט ומקיש עליו להוציא קול (חזקוני, תלוה כח לד). — ג)

---

1) משק' תַּפּוּחַ. בארמ' חבושא: קרא וחבושא (כתוב' ס:), וכן בסורית. ולא נתבאר מקור מלה זו, ויש מקום של פקפוק גם במשמעתה האמתית. הערוך פרש: הן פרישין בלעז קוטניי, ובעה"ק קווית"ן בל"א. וכן לעז רש"י קדויינץ (כך בב"י). והנה המעריך השיג על פרוש זה של הערוך, וכן דחה פרוש זה הר"ש (כלא' א), וכן גם עמנ' לו (Pfln. § 103) מפני שהם נאכלים חיים, מה שאין כן בהפרי Quitte. אבל, אם משום זה אין סבה לדחות פרושו של הערוך ורש"י, כי בארץ ישראל אוכלים הפרי הזה גם עתה חי גם הערבים וגם היהודים ילידי הארץ, ובאין לנו יסוד לפרוש אחר עלינו לקבל את פרושם של הערוך ורש"י, ועי' פריש.

*השליך בכח גדול ארצה, schleudern ; jeter ; to throw : בא וחבטן לפני המקום (כגה' פב:). בא אביו של תינוק מצאו שאוחז אחד (מהביצים) בפיו ושתים בידו חבטו בקרקע ומת (חול' לז.). כמין קול נשמע בעזרה שבא מלאך וחבטו על פניו (יכמ' יט:). מיד בא גבריאל וחבטן בקרקע וכו' כשבא גבריאל וחבטן בקרקע הניח לה אחת מהן שלא דרך בת מלך לעמוד יחידה (מד"ר שמות א). באין אומות העולם וחובטין אותם ממקום למקום (שם לו). כשראה פינחס שעמד לבלותן חבטן בקרקע ועמד והתפלל וסילקן (תנחומא בלק ל). — חבט את הענפים וכדומה, כדי להשיר מהם העלים: חריות של דקל היו מביאין וחובטין אותן בקרקע בצידי המזבח (סוכה ד ו). אמר רב פפא בשחבטן (את ענפי הסכך) (גמ' שם מ:). — התקרה חובטת בקיר וכדומה, יורדת ונוגעת בה: היה מודד ובא וכלתה מדתו על שפת תקרה מותר לטלטל בכל הבית וכו' הואיל ותקרת הבית חובטת (ערוב' מג:). —ופָּעוּל, חָבוּט, סיד חָבוּט, טרוף וממוחה כמו מים: נראין דברי ר' יהודה בזמן שביצה ודברי ר' נחמיה בזמן שחבוט (תוספתא שבת ח כ). נראין דברי ר' יהודה בחבוט ודברי ר' נחמיה בביצת הסיד (גמ' שם פ:). —ובמשמ' נוגע: או לבוד וכו' או חבוט (ערוב' ט.).

— נפע', *נֶחְבַּט, — נפל בכח חזק והכה בגופו בהדבר שנפל עליו: שנתקל באבן ונחבט בקרקע (ירוש' ב"ק ג ג). עוף שנחבט על פני המים כיון ששט מלא קומתו דיו (חול' נא:). ואם נתפש בכנפו אחד ונפל ממקום גבוה כיון שכנפו אחד לא נתפש פורח באויר ונשען עליו ואינו נחבט (ערוך, ערך דקר). — ובמשמ' הפיל עצמו בחזקה: לא הניח משה זוית בקרקע ההר שלא נחבט עליה ומבקש תפלה ורחמים על ישראל (מד"ר קהל', וטוב משניהם). —ונחבט הזית, שחבטו אותו: הזית הזה עד שהוא באילנו מגרגרין אותו ואח"כ מורידין אותו מן הזית ונחבט (מד"ר שמות לו). —*והתבואה: שמעבירין עליו הבהמות (את המורג) והפגימות נכנסו בדייש והתבואה נחבטת (רש"י ע"ז כד:).

— פע', *חִבֵּט, —זרקו בכח: חיבטה (את האשה) על גבי שיראין (כתוב' לט.). — וחבט א"ע, הפיל א"ע בחזקה: שהיה משה מחבט עצמו לפניהן ואומר להם אתם עוברים אני איני עובר (מד"ר דבר' ג). כשהיו רואין אותו (מלה"ש את הקב"ה) שהוא כועס על בניו מה הן עושין מחבטין כתריהן ומתירין את מתניהן ומכין על ראשם ונופלין על פניהם ואומרין התר התר יוצר בראשית (מס' היכלות יב).

— נתפ', *נִתְחַבֵּט, — הפיל עצמו ארצה, ובהשאלה התאמץ בתנועת כל גופו, השתדל והתאמץ בדבר: שהיה (יוסף) מתחבט לפני רגליו של כל אחד ואחד (מאחיו) כדי שיתמלאו עליו רחמים ולא נתמלאו (מד"ר בראש' צח). לא הניח משה זוית ברקיע שלא נתחבט בה (שם דבר' ג). גדי שנתפשט במים ומתחבט לצאת משם ואינו יכול (ר"ח פסח' ג:). וכשרפו אותו (את ר"ח בן תרדיון) כרכוהו בס"ת ושרפוהו והיתה בתו צועקת ובוכה ומתחבטת לפניו אמר לה בתי אם עלי את בוכה אם עלי את מתחבטת מוטב שתאכלני אש שנופחה ולא אש שלא נופחה (שמחות ח). —ובמשמ' התחנן הרבה והשתדל בדבר: משה כמה נתחבט ונתחנן לפני המקום עד שראה את הדמות (מד"ר שמות כג). כמה נתחבט יהושע שינתן לו עורף ולא נתן לו (שם בראש' לח). וכי קלה היא בעיניך דבר שנתחבט עליו זקן (שם ע). מה ראו אבות העולם להתחבט על הקבורה בארץ ישראל (מדה"ג, ויחי). — ובמשמ' נתלבט ואמץ את כחו בענין קשה: וכמה מהגדולים נתחבטו בזה שיש מי שאמר וכו' ויש מי שאמר וכו' (תשו' הרמב"ם פז). ולענין אם כתובה מן התורה אם לא נתחבטו החכמים יש מי שאמר שהוא מן התורה וכו' (ר"א מלוניל, א"ח, כתוב' א). וכבר נתחבטו בזה הדרוש כל גאוני עולם (מנח' קנא' לר"י מפיסא 45). וכמה פעמים נתחבטתי על זה אדות הנשים וכו' (עקידה, וירא כ). וכל אחד מהגאונים נתחבט עליו (הקד' ר"י ברוך לע"מ על התלמוד). כי זה נתלה בדרוש עמוק נתחבטו בו הקדמונים (ראש' דעת לר"מ אלבילא א ב). ועל מה שנתחבטו הקדמונים והאחרונים בענין ביול ההיולי והצורה וזכר הוא (ר"א בן שמוע) ע"ה במלות קצרות מעטי הכמות ורבי האיכות (שם כ ס). אבל כבר בזה נתחבטו רז"ל בבראשית רבה וכו' (נהר פישון, ר"י א: הכ, כא).

א.*חֲבָט, חֲבַט [1], ש"ז, —כעין קשר או טבעת בקצות רצועות הנעל להדקם היטב: אלו שאינם צריכים שיבאו בהם המים קשרי העור והנימין וחבט [2] של

---

1) כך במשנ' מנק' כ"י פרמה. — 2) פרש והר"ג: כמין אזנים שיש לרצועות הסנדל ושמם שדי בטיות. ע"כ.

סנדל (מקוא׳ י ג). סנדל שנפסקו אזניו נפסקו ח ב ט י ו (ירוש׳ יבמ׳ יב יב ד). נפסקה אחת מאזניו אחת מ ח ב ט י ו (שם).

ב.*חֶבֶט, ש״ז, — הפעולה שעושה החביטה בגוף, Schlag; coup; shock: בור שחייבה עליו תורה להבלו ולא ל ח ב ט ו (ב״ק נ:). ואם היה עומק הבור כרחבו אין לו הבל אלא ח ב ט לפיכך אם נפל שם שור ומת וידוע שלא מן ה ח ב ט מת כגון שהיו בו הרבה ספוגין ונפל על הספוגין (לבוש, נזקי ממון תי יז). — ובהשאלה: אלו פתרוני קדמונינו אשר נבונו בזו השמועה ואעפ״י כי מי שחבט בה כמה ח ב ט י ן זלא עלה בידו בלום (תש׳ הגא׳, הרכ׳ תשה). שחובט בה כמה ח ב ט י ם על ידי קנין שאינן בעד מפי עד (העטר׳ לר״י ברצלוני נו). (ומשנה זו) כבר חבטנו עליה כמה ח ב ט י ם במקומה אבל אין כאן מקומה (שם סג). כמה מן המחברים שחבטו כמה ח ב ט י ם וכו׳ (הוא, ספר העתים 155).

*חֹבֶט, חובט, ש״ז, — כמו א.*חֶבֶט: והן שיהיו ח ו ב ט י ן של עץ (ירוש׳ יבמ׳ יב יב ד).

*חֲבָטָה, חֲבָטָה [1], ש״נ, — כמו ב.*חֶבֶט: יש ח ב ט ה בפחות מעשרה (ב״ק נ:). צריך לתפוס הערבה לבדה להכיר שהיא חובה ובשעת ה ח ב ט ה יטלנה בפני עצמה (בו״ע או״ח תרסד ז).

*חֲבִיאָה ש״נ, — שה״פ מן חָבָא: מקום ה ח ב י א ה (המליצ׳ לר״ש בר״ש, חכא).

*חָבִיב, ת״ז, לנק׳ חֲבִיבָה, מ״ר חֲבִיבִים, חֲבִיבוֹת,— רצוי ואהוב, lieblich; agréable; beloved: יהי כבוד חבירך ח ב י ב עליך כשלך (אבות ב י). ח ב י ב אדם שנברא בצלם (שם ג יד). יהי ממון חבירך ח ב י ב עליך כשלך (שם ב יב). ח ב י ב עלי משפט וצדקה שאתה עושה יותר מן הקרבנות (ירוש׳ ברכ׳ ב ד:). יש לך אדם שגופו ח ב י ב עליו ממםונו וכו׳ יש לך אדם שממונו ח ב י ב עליו מגופו (בבלי שם סא:). למלך שהיו לו שנים עשר בנים והיה שם אחד והיה ח ב י ב עליו יותר מכלם ונתן לו חלק בפני עצמו (מד״ר בראש׳ לח). משל לבן מלכים שהזהירו אביו שלא יתקל בכל דבר וילקה והוא ח ב י ב עליו כבבת עינו (שם שמות לו). מה לי לברכך ומה יש לי לומר לך וכו׳ שתהא עומד במקום ח ב י ב (הרי) במקום ח ב י ב אתה עומד (שם במד׳ ב). קחו לכם מחתות קרח וכל עדתו הרי לכם תשמיש ה ח ב י ב מן הכל (שם יח). ח ב י ב הוא השלום שנתנו הקב״ה לציון (שם דבר׳ ה). אין לה ח ב י ב לאשה הזאת יותר מצרור הבשם (שם שה״ש, אשכול הכופר). — ואמר הפיטן: השיבני ח ב י ב י, מה תוחיל לשובי, והרמה סביבי, והעפר רביבי (סמא״ל, קינ׳ על המתים, יום סוב הצר).—ולנק׳: שהתורה ח ב י ב ה על ישראל והכל שמחין בה (תוספתא ברכ׳ ז כד). בעונתה ח ב י ב ה היא (קריאת השמע) יותר מדברי תורה (ירוש׳ שבת א ג:). ח ב י ב ה עלי כת קטנה שבא״י יותר מסנהדרין גדולה שבחו״ל (שם כתו׳ א יט:). אילה רחמה צר ו ח ב י ב ה על בועלה כל שעה ושעה בשעה ראשונה (ערוב׳ נד:). ח ב י ב ה עליהן בהמתן של ישראל יותר מנשותיהן (ע״ז כב:). על ידי שהיתה (הגר) גיורת היתה ח ב י ב ה (מד״ר בראש׳ נג). לפי שנתנה להם (המילה) בצער לפיכך היא ח ב י ב ה ואין נשבעין אלא בה (שם נט). ח ב י ב ה מילה שלא נתלה משה עליה אפי׳ שעה אחת (שם שמות ה). כאדם שיש לו סגולה ח ב י ב ה עליו ביותר והוא מונה וחוזר מונה עד כמה פעמים כדי שידע חשבונה וישמח בה על כל מנין ומנין (שם במד׳ ב). מצות נר חנוכה ח ב י ב ה היא עד מאד וצריך אדם להזהר בה כדי להודיע הנס (רמב״ם, חנוכה ד). וכשהאדם משתדל להשיג צורתו ישיג הכונה המבוקש בו על כל שאר המינים השפלים והוא ח ב י ב ת ו אבל מעט הם המשיגים הכונה (מלמד התלמיד׳, תולדות).— ומ״ר: ח ב י ב י ן ישראל שנקראו בנים למקום (אבות ג יד). רבי יונתן אומר ח ב י ב י ן יסורין כשם שברית כרותה לארץ כך ברית כרותה ליסורין (מכי׳ יתרו, החדש י). ח ב י ב י ן הגרים (אצל הקב״ה) שבכל מקום הוא מזהיר עליהם וגר לא תונה (שם משפט׳, נזיק׳ יח). תדע לך שדברי סופרין ח ב י ב י ן יותר מדברי תורה (ירוש׳ ע״ז ב מא ג). א״ל (ר״י לר״ח) ח ב י ב י ן עליך יסורין א״ל לא הן ולא שכרן (ברכ׳ ה:). אמר הקב״ה לישראל בני הואיל וכך הדינין ח ב י ב י ם לפני הוו זהירין בהם (מד״ר במד׳ ה).—ובמשמ׳ דוד, אחי האב[1]: אומר

זלא נתברר לי מה הכונה במלה ש ד י זו כי לא מצאתיה בערב׳ במשמ׳ זו. והרמב״ם בפרוש המשנה: לולאות.

[1]) כך הברת הספרדים.

---

[1]) בארמ׳: א״ר בא בר חנה לא הוה רבי חייא

אדם לאחי אביו חביבי (רס"ג, תשו' גאו' קדמ' עא).

***חֲבִיבוּת**, ש"נ, —סגולת האדם החביב: בשאר מצות כגון אלולב וסוכה לא תקנו לברך לרואה אלא גבי נר חנוכה משום חביבות הנס (תוספ' סוכ' מו.). שעיקר חביבות התפלה בשעת הנץ וכו' שהיו קוראין אותו (את השמע) שלא כדין בשביל חביבות וממהרין אותו קודם זמנו (שם יומ' לז:). חייבין אנו להודות כפי הראוי על כל אשר גמל בני האדם כלם שנבראו בצלם והוא החביבות שגמלנו בחסדו (מלמ' התלמיד, לו). וכאשר ישתדל האדם להשלים צורתו זהו חביבותו (לידה לדרך א לג).

***חֲבִיָּה**, ש"נ, —כמו חבית: אלו שמנקין הביבים והבורות מוציאין את הטיט ומריקין אותו בחבית ושופכין אותו שם אותו חבית חביה[1] (רה"ג מקוא' כ י).

חֶבְיוֹן, ש"ז, מ"ר חֶבְיוֹנִים, —מקום ששם יחבה דבר: ונגה כאור תהיה קרנים מידו לו ושם חֶבְיוֹן עזה (חבק' ג ד). — ואמר הפיטן: גבוה מכל גבוה ועליון מכל עליון ומכל חֶבְיוֹן (שכי"ת ליום ה). אאמיר מסתתר במעון חֶבְיוֹן, אערכה פלאותיו זו לזו בהגיון (יוצר שבה"ג, האמיר). עיניו כיונים פונות בכל חֶבְיוֹנִים, לחייו בערוגת צומחות בשם רגיונים (יוצר ב פסח, גן נעול). — והמליץ אמר: היחידה בלי ערך ודמיון, השתולה בשחקים חביון, ובחדרי הלבבות אפריון (אגר' לשון הזהב לר"י אלחריזי). אך האמן ואמור אמן כי יש מנהיג יושב חביון, ידע לבי צור משגבי מלך עשה לו אפריון (ר' משולם, שירה כגנות מו"נ). — ואמר המשורר: ובשוב האביב מחביון שמים, אל קול הזמיר צלצל בכנפים (יל"ג, אם מככה). שפתותיך שושנים דבש וחלב בחביונן (הוא, מזמורי יהודה ג). — ובהשאלה במשמ' יארמון, היכל: זהב וכסף אל ירב מלכה סוסים ונשים בחביוניו (רסע"ג, אזהרות). — וכנוי להמקדש: קרבן חלבים להניף חזה ושוק למשרתי חביון, לשרוף נותר לבקר עור העולה לכהני צביון (תרי"ג מצות לרסע"ג). — ובמשמ' דבר חבוי ונסתר, סוד: והיא הודיעה את כל חֶבְיוֹן סתורות, והיא קצבה כל מדות ספורות (יוצר שקל', אז ראית).

***חֲבְיוֹנָה**[1], ש"נ, —מין חבית קטנה: הפכין הגלילים והחביונות[2] שיעור קורקרותיהן כל שהן ואין להם דפנות (כליס ב ב).

***חֲבִיטָה**, ש"נ, —שם"פ מן חבט: כנפילת החומת הנשגבה שישברו אבנים בנפילתה מפני שנחבטת חביטה רבה מפני גבהותה (רד"ק ישע' ל יג). ופי' כנוקף זית כחביטת עץ זיתים כשאדם חובט ונוקף אותו ישארו מעט זיתים שלא יפלו בחביטתו אחת הנה ואחת הנה (שם כד יג). חליצה רקיקת וחביטת המנעל בקרקע (אמר' טהור', הפתים ג). הריחים קשים לכותל שמנידים את הקרקע בגלגול חביטתן (רע"ב ב"ב ב י).

***חֲבִיל**, ש"ז, מ"ר חֲבִילִים, סמי' חֲבִילֵי, —כמו אגודה, קבוץ דברים קשורים ואגודים יחד, Bündel, paquet; bundle: היו לו חבילי תלתן של טבל כותש ומחשב כמה זרע יש בהם (תרומ' י ו). חבילי קש וחבילי עצים וחבילי זרדים (שבת יח ב). מסכת פרוסה וחבילי המטה והמשפלות (אהל' ח ד). הפריש חבילי תלתן של מעשר (תוספתא תרומ' ח ח). חבילי סאה והקורנים שהכניסן לעצים אין מסיק בהן (שם שבי' ה יד). מי שהיו לו חבילי תלתן של כלאי הכרם ידלקו (יבמ' פא.). הביאוהו (את ר"ח בן תרדיון) וכרכוהו בס"ת והקיפוהו בחבילי זמורות והציתו בהן את האור (ע"ז יח.). —ובהשאלה: מעיה של אשה עשויה קינין קינין פיקין פיקין חבילין חבילין (מד"ר ויקר' יד).

א.***חֲבִילָה**, ש"נ, מ"ר חֲבִילוֹת, — א) כמו חֲבִיל: וכמה היא חבילה ר' יהודה בן בתירא אומר חבילה של לבונה אין פחות מחמשה מינין (ירוש' ע"ז א לט ד). המוליך חבילה ממקום למקום מצאו חבירו ואמר לו תנה לי ואני אעלה לך (ב"מ עב:). שבאתה חבילה לידו (שם עח.). בכל יום ויום היה מביא חבילה של עצים (אדר"נ ו). מי שנכנס להורבתו של חבירו ופירק חבילתו לשעה (ירוש' ב"ק טו ד). שנים שבאו ממדינת הים ואשה עמהם וחבילה עמהם זה אומר זו אשתי וזה עבדי וזו חבילתי וכו' ואשה אומרת אלו שני עבדי

חביבי פתר לה אלא כגון הדין בר קורא (ירוש' כ"ק י ז:). אזלון ואמרון לבר כוזיבא חביבך רבי אלעזר בעי לאשלמא מדינתא עם אדריאנוס (מד"ר איכה, בלע ה').

[1]) וגרסת רה"ג שם במשנה בפי חביה במקום בפי חבית שבנוסח'.

[1]) כמו חבית, מן חבה, משק' אביון. — [2]) אמר רה"ג: א"ד והאביונות חביות קטנות שנאמ' הנה במשנ' כיין לא יפתח כאובות. ע"כ. וכן גם הרמב"ם: וחביונות חביות קטנות.

וחבילה שלי (קדוש' סה:). פעמים שאדם בא מן השדה בערב וחבילתו על כתיפו ומעלה ומניחה על גבי סוכתו כדי ליבשה (סוכ' יג.). אבא תחנה חסידא נכנס לעירו ערב שבת עם חשיכה וחבילתו מונחת לו על כתפו ומצא מוכה שחין אחד מוטל בפרשת דרכים א"ל רבי עשה עמי צדקה והכניסני לעיר אמר אם אני מניח חבילתי מהיכן אתפרנס אני וביתי וכו' והכניסו למוכה שחין לעיר ובא ונטל את חבילתו ונכנס עם דמדומי חמה (מד"ר קהל', לך אכול). מי שהיתה חבילתו על כתפו ורץ בה אפילו כל היום אינו חייב עד שיעמוד (הרמב"ם שבת יג ט). — ומ"ר: הטביל ג' איזובו' זה בפני עצמו וזה בפני עצמו וכו' והן שבאו מג' חבילות (ירוש' ברכ' ז יא.). משל לנפח שהיה פתוח באמצע פלטים ופתח בנו זהבי פתוח בנגדו וראה חבילות חבילות של קוצים נכנסו למדינה אמר אנה יכנסו כל החבילות הללו (מד"ר בראש' פד). עמלק הפקיד אצלי חבילות של קוצים והחזיר לו הקב"ה חבילות של קוצים (שם נג).—ובהשאלה דבר שלם, שמחברים כל פרקיו: מטה מיטמאה חבילה ומיטהרת חבילה (כלים יח ט).—והרבה יחד. שאין עושין מצות חבילות חבילות (ברכ' מט.). אם עושה אדם תורתו חבילות חבילות מתמעט (ערוב' נד:). היקפתנו תשובות חבילות שאין בהן ממש (ב"מ פד:). אם עשית חבילות של עבירות עשה כנגדן חבילות של מצות (מד"ר ויקר' כא).—ב) קשר מוסרי שבין אנשים: (כשמת אנטונינוס) אמר רבי נתפרדה חבילה (ע"ז י:).

ב. **חֲבִילָה**, ש"נ, — שה"פ מן א. חָבַל: והלוקח אשה שישמח בה לא יהיה עשוק שיצא בצבא וחבילת הרחים עושק וגם גונב נפש (ראב"ע דבר' כד ו).

***חָבִיץ**[1], ש"ז, מ"ר חֲבִיצִים, — מאכל עשוי מקמח ושמן וכדומה, חביץ קדרה, מבשל באור: חביץ קדרה וכן דייסא רב יהודה אמר (מברך) שה"נ בדברו (ברכ' לז:). תשע סאין אפתה (שרה להמלאכים) שלש לעוגות שלש לחביץ ושלש למיני מילוטמיה (מד"ר בראש' מח). גם יתיילדו (הטחורים) מהתמדת אכילת הלחם הקר הישן ומיני חביץ קדרה ופולין ועדשים וכרוב ובשר מליח (מ' אלדני, ש"א ז). — והשתמשו בשם זה לתבשיל מקמח גלוש בשומן ועשוי בצורות כדורים פחות או יותר גדולים: חביצין שאין בכל אחד כזית בכמותן וכן חביצין שעושין אותם מפרורי לחם אף שניכר תוארתן על כל אלה מברך לפניהן במ"מ (אמרי יושר לר"מ דיין ר). החביצין שעושין ממצה שנשחק אם אח"כ נטגנו בשמן ודבש ואין כזית בכל אחד יברך במ"מ (שם ג). חביצין שקורין קנידלך (כה"נ, נחום כרמ"ס).

חֲבִיצָה[2], ש"נ: חביצה פרורין מפת מחוברין יחד ע"י דבש או מרק בלי בשול (הערוך, נט"י וסעודה).

חֲבִישָׁה, ש"נ, — שה"פ מן חבש, א) עצם שה"פ, ובפרט חבישת אדם בבית האסורים: שאיים שמעון לראובן לפני נער המלך וגרם לו חבישה (תשו' גא' שע"ל ד ט). — ב) חבישת הפצעים וכדומה ע"י רופא, Verbinden; bandage; -ging: ואין נופל כאן לומר לא רוככו בשמן שאין מרככין אלא במקום המכה אבל המזור והחבישה נופל לשונם על כל הנ' (רס"י ישע' א ו). אמרו קצת חכמים מבעלי חבישות השברים ראוי שיכוסה המקום בצמר טבול בשמן (קאנון ד ה ג ז). — ועצם הדבר במה שחובשים: ראוי שיהיה העצם (ר"ל החמר) אשר ממנו יעשו החבישות מקבץ עם קשרו (קאנון ד ה כ ז). באיכות הקשירות והחבישות הם אשטילש ראוי שיהיה בגד הקשירות נקי וכו' (שם). ולשום עליו החבישות הנקראות אשטילש ויושם החבישות על הקשירות (שם ג ג).

---

[1]) כבר העיר הרי"ף ואמר: חביץ קדירא קורין לו ישמעאלים כוביץ (ר"י אלפסי, ברכ' קמ), והוא חַ'בִיץ, חַ'בִיצַה a), והוא מאכל עשוי מתמרים וחלב ועמילה וכדומה. וכבר נחלקו המפרשים (הגאו' ורש"י ותוספות) אם הוא מבושל או אין, וכ"ז בנוגע להלכ' ברכות, ובספרות המאוחרת השתמשו במלה זו במשמ' הרשומה כפנים, ועי' חביצה.

[2]) עי' הערה למעלה, ותוספות (ברכ' לז:) פרשו: חביצא היינו פרורין הנדבקים יחד על ידי מרק או ע"י חלב כמו חביצא דתמרי שהן נדבקין. ע"כ. ועל סמך זה נקבע בדבור העברי בא"י, בהסכמת ועד הלשון, השמוש בשם זה לתבשיל עשוי מבצק בשומן וכדומה ומצומק בקדרה.

[1]) מן חָבָה, בערב' חַ'אבִיַה a) מן חַ'בִי b).

a) خَبِيص b) خَبِيصَة

a) خَابِيَة b) حَبَر

***חָבִית**[1], ש"נ, מ"ר חָבִיּוֹת, — א) כלי חרס גדול מתחלף הצורות ישמרו בו יין וכדומה, grosser ird. Krug ; jarre ; (earthy) jug: הרודה פת חמה ונתנה על פי חבית של יין של תרומה (תרומ׳ י ג). חבית של שמן שנשפכה אין מחייבין אותו להיות יושב ומטפח (שם יא ז). מצא חבית והיא מלאה פירות וכתוב עליה תרומה (מע"ש ד יא). האומר לחבירו חבית זו אני מוכרה לך (שם ג יג). שהיה כל אחד ואחד מגיע לביתו וממלא לו חבית של מים ומדליק לו את הנר (ירוש׳ כלא׳ ט לב:). ממלא הוא אדם חבית של מים ונותנה כנגד המדורה לא בשביל שתיחם אלא בשביל שתפיג צינתה (שם שבת ג ו:). לחבית שהיא מלאה אגוזין כל מה שאתה נותן לתוכה שומשמין היא מחזקת (שם א ג ג). מגופת חבית וחרסיה (שם ח יא:). שנים במדבר ביד זה חבית מים וביד זה חבית דבש נסדק חבית מים תניי בי"ד הוא שישפוך זה דבשו ויציל זה מימיו (שם ב"ק ו ז ג). טירד אדם חבית של יין יינה ושמריה וניתן לתוך המשמרת (שבת קלט:). טמלא נחתום חבית של מים אע"פ שאינו צריך אלא לקיתון אחד (ביצ׳ יז.). לעבד שאמר לו רבו שמור חבית ושמור את יינה (ב"ב טו.). הדבר דומה לחבית של יין שהיתה מונחת במרתף של חומץ (סנה׳ קח.). בא וראה היוצר הזה אם יעשה חבית ויניח בה צרור כיון שיצאה מן הכבשן אם יתן אדם בה משקה מנטפת היא ממקום הצרור ומאבדת את המשקה שבתוכה מי גרם לחבית לנטף ולאבד מה שבתוכה היוצר שהניח בו את הצרור (מד"ר שמות מו). נכנס להביא יין ראה את החבית שמליאה שמן (דא"ר ח). — וכנ׳: זה בא בחביתו וזה בא בקורתו נשברה כדי של זה בקורתו של זה (ב"ק ג ה). ביתף עמו חבית בחבית את קונסו בחביתו עד כדי שברו (ירוש׳ ע"ז ס מד ג). — ימ"ר היתה (האבן) בין החביות מגביהה ומטה על צדה והיא נופלת (שבת כא ב). כסוי כדי יין וכדי שמן וכיסוי חביות ניירות (כלים ב ה). מהקדירות הדקות ועד חביות לודיות (שם ב). לא סוף דבר חרש אלא אפילו אזני חביות וכל דבר הנכנס לאור ויוצא (ירוש׳ שבת ח יא ג). יצתה בת ראשונה וכו׳ אמר הללו בעלי חביות בת שלישית אמר הללו בעלי כדין (ביצ׳ טו:). מעשה בשפחה של רבן גמליאל שהיתה גפה חביות של יין וכו׳ (נדה ו:). נתפרסו עיגוליו נתפתחו חביותיו הרי אלו לא יאכלו (ב"מ ו ז). — ב) כלי של עץ צרה משני קצותיה ונפוחה באמצע עשויה מלוחות צרים, חשוקים בלמודים של עץ או של ברזל, ושני שולים לה ופתוחה בנקב דק באמצע, Fass ; tonneau ; cask: אבל אם חבית של עץ גדולה אין להקפיד (רשב"ם פסח׳ קו.). יש מקומות שיש להם חביות של עץ ממלאים אותן יין וטוענין אותן בעגלות (תוס׳ גא׳ קדמ׳ לג). ושמו היין בחביות עץ בלמודים בראשיהן (REJ 1899 Oct. 231). תיקון הגלגלים שקורין צירקל"ש וסידקי החביות האלו ודאי דבר האבד הוא (מרדכי מו"ק תתג"ג). וכן הדין בחביות פעמים נותנין עיסה בשולים לדבק הנסרים מותר היין לשתות בפסח (סמ"ג עח). שיש מחלקין בין חבית שלהן שהיו של חרס לחביות שלנו שהן של עץ (שבלי הלקט, שבת קטז). דין חבית שיוציא היין דרך סדקין וגוי נותן חשוקים להדקו (התרומה, יין נסך קפא). אבל חביות שלנו שהן של נסרים מעץ מחוברין זה לזה יכול לתחוב חודו של סכין או מסמר בין הנסרים (שם קפד).

*חֲבִית, ש"ז, מ"ר חֲבִיתִים, עי׳ — חֲבִת.

∞חֲבִיתָה[1], ש"נ, — מאכל עשוי מביצים טרופות ואפויות במחבת, Omlette; נהוג בדבור העברי בא"י.

א. חבל[2], ממנו חֶבֶל, ח׳בל, חִבֵּל, *חָבִיל, *חֲבִילָה, *חַבָּלָה.

חֶבֶל[3], ש"ז, כנ׳ חֶבְלוֹ, מ"ר חֲבָלִים, חַבְלֵי, — א) חוטים ופתילים מפותלים ועבותים יחד לאסור, לסחב וכדומה, rope ,cord ; corde ; Strick: ותורדם בַּחֶבֶל בעד החלון (יהוש׳ ב יה). תמשך לויתן בחכה וּבְחֶבֶל תשקיע לשנו (איוב מ כה). החבל שהוא קשור בקופה (מקוא׳ י ה). החבל מאימתי הוא חבור למטה משיסרג בה שלשה בתים (כלים יט א). והשיאו כל ישראל אל העיר ההיא חֲבָלִים וסחבנו אתו עד הנחל (ש"ב יז

---

[1]) מן חבה, ע"ש.

---

[1]) מן חבת, משקל פְּעִילָה, כמו לְבִיבָה, שהוא משקל שמות רוב המאכלים גם בערבית, וכמו חֲבִת, חבית, שנגזר משרש זה במשמ׳ אפ׳ במחבת בעניני הקרבנות.

[2]) בערב׳ חבל a).

[3]) בערב׳ חֲבֶל b), וכן בארמ׳ וסורית.

a) حَبَّلَ   b) حَبِلَ

יא). נשימה נא שקים במתנינו וַחֲבָלִים בראשנו ונצא אל מלך ישראל (מ"א כ לא). וישלחו את ירמיהו (אל תוך הבור) בַּחֲבָלִים (ירמ' לח ו). בַּחֲבָלִים חבשים וארזים במרכלתך (יחזק' כז כד). אחוז בְּחַבְלֵי בוץ וארגמן (אסת' א ו). אהל בל יצען בל יסע יתדתיו לנצח וכל חֲבָלָיו בל ינתקו (ישע' לג כ). לא יקשור גמלים זה בזה וימשוך אבל מכנים חבלים לתוך ידו וימשוך (שבת ה ג). מקיפין שלשה חבלים זה למעלה מזה וכו' ובלבד שלא יהא בין חבל לחבירו שלשה טפחים שיעור חבלים ועוביין יתר על טפח (ערוב' א ט). אין מפשילין בתוכן (של ערי מקלט) חבלים ואין עושין בתוכן כלי זכוכית בשביל להרגל את הרגל לשם (ירוש' מכ' ב לא ד). היתה בהמתו טעונה כלי זכוכית מביא כרים וכסתות ומניח תחתיה ומתיר החבלים והשקין נופלים (שבת קנד:).—*וחבל מצרי, גם וקשה: כהן מביא חבל המצרי וקושר לה (להסוטה) למעלה מדדיה (סוט' ח:). — *ומליצה, תפש החבל כשני ראשים, ר"ל בקש שני דברים מתנגדים זה לזה: א"ל הקב"ה משה אין אתה יודע מה לעשות אתה רוצה לאחוז את החבל[1]) בשני ראשין (מד"ר דבר' ז). ולהיות בלדד אין ולאו ורפיא בידיה הבטיחו טובה כאליפז ולא כמוהו בפשיטות אלא כמחזיק החבל בשני ראשים (אוהב משפ' לאיוב לא).— ומשל: ומשל מפורסם הוא בעוד שהחבל בידך משוך פרתך (העקידה, קהל').—וְחַבְלֵי הספינה: נטשו חֲבָלָיִךְ בל יחזקו בן תרנם בל פרשו נס (ישע' לג כג). — וחבלים של רשת ללכוד בהם אנשים וכדומה: טמון בארץ חַבְלוֹ ומלכדתו עלי נתיב (איוב יח י). — ובמליצה: ואם אסורים בזקים ילכדון בְּחַבְלֵי עני (שם לו ח). בְּחַבְלֵי אדם אמשכם בעבתות אהבה (הוש' יא ד). הוי משכי העון בְּחַבְלֵי השוא [2]) וכעבות העגלה חטאה (ישע' ה יח). — ובהשאלה, *חַבְלֵי שֵׁנָה וכדומה: ברוך המעביר חבלי שנה מעיני ותנומה מעפעפי (ברכ' ס:).—ובפרט חֶבֶל במדת ארך קצוב למדוד בו קרקע וכדומה: וימדדם בַּחֶבֶל השכב אותם ארצה וימדד שני חֲבָלִים להמית ומלא הַחֶבֶל להחיות (ש"ב ח ב). ובניך ובנתיך בחרב יפלו ואדמתך בַּחֶבֶל תחלק (עמו' ז יז). אין מודדין (את התחום) אלא בחבל של חמשים אמה לא פחות ולא יותר (ערוב' ה ד). בית כור עפר אני מוכר לך מדה בחבל פיחת כל שהוא ינכה (ב"ב ז ב). מדה בחבל אני מוכר לך הן חסר הן יתר (שם ג). הלבנה סובבת את הרקיע גבוהה מן הארץ תש"ל חבלים בחבל השמים כל חבל יש לו ק"ן חבלים כחבל הארץ (בריית' דר"ש קטן ז). ימצאו אורך הצל בעלותו משטח הארץ עד הנקודה שהיא תכליתו כגון קס"ח חבל בחבל חצי קוטר הארץ (לוה"א לר"א בר חייא הנשיא יח). וחצי קוטר הארץ לחשבונם שלשת אלפים מיל מאתים וחמשים מיל והלבנה מתרחקת מן הארץ בהיותה בשפל רומה לג' חבלים וחצי בחבל חצי קוטר הארץ (שם לה). — ב) עצם האדמה שנמדדה בחֶבֶל: מדוע נתתה לי נחלה גורל אחד וְחֶבֶל אחד ואני עם רב (יהוש' יז יד). מֵחֶבֶל בני יהודה נחלת בני שמעון (שם יט ח).—ובהרחבה, גליל מגלילי ארץ אחת: ונלכד את כל עריו בעת ההוא לא היתה קריה אשר לא לקחנו מאתם ששים עיר כל חֶבֶל ארגב ממלכת עוג בבשן (דבר' ג ד). הוי ישבי חֶבֶל הים גוי כרתים (צפנ' ב ה). ויגרש מפניהם גוים ויפילם בְּחֶבֶל נחלה (תהל' עח נה). לך אתן את ארץ כנען חֶבֶל נחלתכם (שם קה יא). — ובמליצה: כי חלק יי' עמו יעקב חֶבֶל נחלתו (דבר' לב ט). — ג) חבורה של אנשים: ויהי כבאך שם העיר ופגעת חֶבֶל נבאים ירדים מהבמה ולפניהם נבל ותף וחליל וכנור והמה מתנבאים (ש"א י ה). ויבאו שם הגבעתה והנה חֶבֶל נבאים לקראתו (שם י). — *שפך חֶבֶל, ר"ל שפך בקלות, לא בזלוף, בזריקה: חבית של יין של תרומה שנטמאת בית שמאי אומרים תשפך חבל[1]) ובית הלל אומרים תעשה זילוף אמר רבי ישמעאל ברבי יוסי אני אכריע בשדה תשפך חבל בבית תעשה זילוף וכו' בחדש תשפך חבל בישן תעשה זילוף (פסח' כ:). — *וחבל של כלי מענים: וכאשר חקרני החוקר על זה הביאני במקום אשר אסירי המלך מקבלים החבל ובהיותי עומד על שמועתי שלא להודות מה שהיו אומרים אסרו ידי בעבותים והתחילו למשוך אותי בחבל אז אמרתי הורידוני (חקיר' על ישמע' חנינת,

—[1]) בארמית: ומה אתה תופש חבלה בתרין ראשין את בעי עלמא ובעי דינא סב לך חדא מנייהו (מד"ר ברא' לט). — [2]) יש מגיהים השור.

—[1]) כך הגרסה בנוסח' כאן וזו הגרסה היתה לפני רש"י, ופרש לשון חבילה כלומר תשפך יחד ולא לזלוף. ע"כ. ובב"ק קטז. הגרסה תשפך הכל, והסכימו לזה קצת מפרשי הש"ס, אבל אין מליצה זו לפני הכונה.

סבתר ג).— *חבל עניים, שם צמח: כמו מטה הרועה ואטד ומין קוריגולא הנקרא חבל העניים וכיוצא בהם (קלמון ג י ס ו).

*אשל, *נאשל. — גדיל, גדל. —זיר.— יתר. —מוסר.—מושכות. — מיתר. — *משיחה. — *סיב *חבלים.—עבת.—פתיל, פתל. — פשתן.

ב. **חבל**[1], ממנו חבל חבלה, א.חבל.

חבל[2], חבול, ש"ז, —משכון, חפץ יקר וכדומה שנותן הלוה להמלוה להיות לערבה בידי המלוה עד שיפרע הלוה נשיהו, Pfand ; gage ; pledge : עני ואביון הונה גזלות גזל חבל לא ישיב (יחזק' יח יב). ושב מחטאתו ועשה משפט וצדקה חבל ישיב (שם לג יד-יה).

א. **חבל**, פ"י, עת' תחבל, וגם תחבל, יחבלו, יחבלו, חבל, חבל, חבלהו, — לקח בעל החוב מהלוה וכדומה ערבון בעד חובו, pfänden ; prendre un gage ; take a pledge : אם חבל תחבל שלמת רעך עד בא השמש תשיבנו לו (שמות כב כו). לא תטה משפט גר יתום ולא תחבל בגד אלמנה (דבר' כד יז). לא יחבל רחים ורכב כי נפש הוא חבל (שם ו). הלא רעתך רבה ואין קץ לעונתיך כי תחבל אחיך חנם ובגדי ערומים תפשיט (איוב כב ה-ו). חמור יתומים ינהגו יחבלו שור אלמנה (שם כד ג). יגזלו משד יתום ועל עני יחבלו (שם ט). חבל לא חבל וגזלה לא גזל (יחזק' יח יז). לקח בגדו כי ערב זר ובעד נכרים חבלהו[3] (משלי כ יו). החובל את הריחים עובר בלא תעשה (ב"מ ט יג). חובל כסות יום בלילה וכסות לילה ביום וכו' כר וסדין שדרכן לכסות בלילה חובלן ביום ומחזירן בלילה (ירוש' שם ט יג:). החובל זוג של ספרין (שם). — ופעול חבול, חבלים, חבולים: ועל בגדים חבלים יטו אצל כל מזבח ויין ענושים ישתו בית אלהיהם (עמו' ב ח).

---

[1]) לפי דעת ברט זה שרש מיוחד, בערב' ח'בל a).

[2]) באשור' חבל, וכמו"כ בארמ' וסור' במשמ' רבית, נשך. בערב' ח'בל b) הלואה.

[3]) פרש ריב"ג חבלהו זה שהוא שם בכנוי נסתר. אבל רוב החדשים הסכימו כי הוא צווי אף על פי שעה"פ פתוח.

---

a) خبل b) خَبَل

ג. **חבל**[1], ממנו ב.חבל, *חבול, *חבלה, חבלה, *חבל, *חבל, *חבלן, *חבלן, *חבלנית, *מחבל.

ב. **חבל**, פ"י, עת' אחבל, מקור חבל,—א) השחית, קלקל, התנהג בדרך רע, verderben ; se conduire mal ; act wickedly : חבל חבלנו לך ולא שמרנו את המצות ואת החקים ואת המשפטים אשר צוית את משה עבדך (נחמ' א ז). כי אל אל האמר נשאתי לא אחבל (איוב לד לא).—ב) *הכה, עשה הבורה וכדומה, schlagen ; frapper ; to hurt : שמנה שרצים האמורים בתורה הצדן והחובל בהן (שבת יד א). החובל בחבירו חייב עליו משום חמשה דברים (ב"ק ח א). חרש שוטה וקטן פגיעתן רעה החובל בהן חייב והם שחבלו באחרים פטורין (שם ד). אמר לו חבירו חבלת בי ועשית בי חבורה והוא אומר לא חבלתי ולא עשיתי בך חבורה (שבוע' ה ה). אמר לו חבלת בי שתים והלה אמר לא חבלתי בך אלא אחת (שם ז ג). זה אומר חבלת בי וזה אומר לא חבלתי הרי זה כשאר הטענות (ירוש' שם ז לז ד). זה היה סיסרא וכו' שחבלתו יעל בראשו עם היתד שבאהל (מד"ר במד' י). — ופעול *חבול: היו מעידין אותו שנכנס תחת ידו שלם ויצא חבול (שבוע' ז ג).

— נפע', נחבל: בז לדבר יחבל[2]) לו (משלי יג יג). ואלו נשבעין ונוטלין השכיר והנגזל והנחבל ושכנגדו חשוד על השבועה (שבוע' ז א). כשהוא אומר ה' אחד נחבלים המתחבלים מפניו ומלחשין אחריו ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד (תנחומא בלק כג). והיכא שאינו נחבל בפנים ודאי נראה דבר פשוט שיוכלו להכירו אפי' אחר כמה ימים וכו' דהיכא שנחבל בפרצוף אין מעידין עליו אלא בתוך ג' ימים (תוספ' יבמ' קכ.). ואסור לנחבל להיות אכזר (סמ"ג מ"ע ע). החובל בחבירו אע"פ שלא בקש החובל מן הנחבל צריך הנחבל שיבקש עליו רחמים (ספ' חסיד' תתרכ"ד).

— פע', חבל, — השחית וקלקל, verderben ; gâter,

---

[1]) יש מדמים בערב' ח'בל a) במשמ' החליש. בארמ' משמש שרש זה כמו בעברית.

[2]) יש מפרשים נפעל זה מן א.חבל. כך ריב"ג, וכן רוב החדשים. אך יותר נראה הפרוש המקבל שהוא במשמ' השחתה ונזק.

---

a) خبل

to corrupt: למה יקצף האלהים על קולך וְחִבֵּל את מעשה ידיך (קהל' ה ה). אחזו לנו שעלים שעלים קטנים מְחַבְּלִים כרמים וכרמינו סמדר (שה"ש ב טו). באים מארץ מרחק מקצה השמים יי' וכלי זעמו לְחַבֵּל כל הארץ (ישע' יג ה). וכלי כליו רעים הוא זמות יעץ לְחַבֵּל ענוים באמרי שקר (שם לב ז). הן אנכי בראתי חרש נפח באש פחם ומוציא כלי למעשהו ואנכי בראתי משחית לְחַבֵּל (שם נד טז). משנתנה רשות למשחית לחבל אינו מבחין בין צדיק לרשע (מכי' בא, מס' דפסח' יא). ואל תעמוד לפני הנשים בשעה שחוזרות מן המת מפני שאני מרקד ובא לפניהן וחרבי בידי ויש לי רשות לחבל (ברכ' נא). לא שנו (שצריך הנחבל להשבע) אלא במקום שיכול לחבל בעצמו אבל במקום שאינו יכול לחבל בעצמו נוטל שלא בשבועה (שבוע' מו:). כיון שבא משה לירד (מן ההר) באו המלאכים להרגו מה עשה אחז בכסאו של הקב"ה ופרש הקב"ה טליתו עליו שלא יחבלוהו (מד"ר שמות מב). בא וראה כמה מופרשין דרכי הקב"ה מדרכי בשר ודם בשר ודם במתוק מרפא את המר אבל הקב"ה מרפא את המר במר הא כיצד נותן דבר המחבל לתוך דבר המתחבל כדי לעשות לו נס (מכי' בשלח ד א). הצאן אפילו מחבלת את האילנות אין בעלים מעלין עליה (מד"ר שמות כד). — ובמשמ' מוסרית: חבלתם מעשיכם ואמרתם לעגל אלה אלהיך ישראל (שם לג).

— פֻּע', חֻבַּל: והיה ביום ההוא יסור סבלו מעל שכמך ועלו מעל צוארך וְחֻבַּל עֹל מפני שמן (ישע' י כז). — ובמוסריות: רוחי חֻבָּלָה ימי נזעכו קברים לי (איוב יז א). וצפור שדרסו הנץ או כל דבר שדורס וכו' או שיש בהן מקום מחובל ואינו ידוע מי השחיתן (הלכ' פסוק', שחיט').

— הָפְע', יְחֻבַּל: הוּחְבַּל אוונו ונפרע פארינו, זבול בית מקדשנו חרב בעווננו (סליח' יום א, אשמנו).

— נתפ', *נִתְחַבֵּל, — כמו נֶחְבַּל: והלא בשר חי כשאתה נותן עליו דבלת תאנים מיד נסרח הא כיצד נתן דבר המחבל לתוך דבר המתחבל כדי לעשות נס (מכי' בשלח ד א). — ואמר הפיטן: עמלה תשלם אם תשמע לעצה, עד לא תִתְחַבֵּל בכלה ונחרצה (יוצר שבה"ג, אז כהרשת).

***חֲבָל**, ש"ז, — הכאה, ושכר שהחובל משלם להנחבל: בא ללמדך הכתוב שחבל אשה לבעל ודמי וולדות לבעל (מכי' משפט', נזיק' ח).

ג. **חָבַל**[1], ממנו חֶבֶל, ג. חָבַל, *חָבַל, תַּחְבּוּלָה.

חֵבֶל[2], ש"ז, מ"ר חֲבָלִים, סמי' חֶבְלֵי, — באב, בפרט כאב של האשה היולדת, Wehen (der Gebärerin): douleurs (de l'enfantement); labour-pains: בטרם תחיל ילדה בטרם יבוא חֵבֶל לה והמליטה זכר (ישע' סו ז). ונבהלו צירים וַחֲבָלִים יאחזון כיולדה יחילון (שם יג ח). מה נחנתי בבא לך חֲבָלִים חיל כילדה (ירמ' כב כג). חֶבְלֵי יולדה יבאו לו (הוש' יג יג). חבלי נקבה (כשנולדת נקבה) מרובין משל זכר (נדה לא.). כמו הרה תקריב ללדת תחיל תזעק בַּחֲבָלֶיהָ (ישע' כו יז). תכרענה (האילות) ילדיהן תפלחנה חֶבְלֵיהֶם תשלחנה (איוב לט ג). — ובהרחבה, בכלל צער ויסורים קשים: אפפוני חֶבְלֵי מות ונחלי בליעל יבעתוני (תהל' יח ה). מה יעשה אדם וינצל מחבלו של משיח יעסוק בתורה ובגמילות חסדים (סנה' צח:). שעל ידי היין נקנסה עליו מיתה וגרם להביא חבלי מות לעולם (מד"ר במד' י).

ג. **חָבַל**[3], — קל לא נהוג.

— פִּע', חִבֵּל, — חִבְּלָה האשה את הולד, נתעברה בו, empfangen; concevoir; conceive: תחת התפוח עוררתיך שמה חִבְּלַתְךָ אמך שמה חִבְּלָה ילדתך (שה"ש ח ה). — ובהשאלה, חִבֵּל מזמות, תחבולות, עִבֵּד את מוחו עד שעלו בו מחשבות בפרט של תחבולות: הנה יְחַבֶּל און והרה עמל וילד שקר (תהל' ז טו).

— התפ', *הִתְחַבֵּל, — חִבֵּל תחבולות: וכראות אספסיינוס את תחבולות יוסף ויתחבל[4] גם הוא ויעש במרמה (כיהמ"ד יליק ג, מעש'). ואם אי אפשר בלהם שלא יסבל העלול מבלי מרחץ ראוי שתסתיר החבורה וכו' או להתחבל בדבר אחר מן התחבולות האפשריות (קאנון ד ד א ה). כי בחכמה יהיה האדם מתחבל ומערים כדי שינצח בחכמתו למי שחולק עליו (פי' מבחר לזרח' הלוי ה יב). שהם (הרשעים שבעיר) יולידו ביניהם קטטות ומריבות ויתחבלו על אנשי העיר לעונשם ממון שילשינום למלך (שם יא יא). יהיה להם תמיד תוחלת ממושכה היותי נאות להם בדחיות שאתחבל להמשיך ולדחותם (פענח רזא, לך לך).

1) בערב' חבל a).
2) בערב' חַבַל b).
3) בערב' חַבַל c), התעברה האשה.
4) אולי צריך לקרא וַיִּתְחַבֵּל, מן *הִתְחַבֵּל.

a) حبل b) حبل c) حَبِل

אז נתן אייבשיצר עינו במעותיו של הנער ו ה ת ח ב ל לאמר לו בדרך עצה טובה בני אל תוליך מעותיך עמך בדרך מסובבת כזו (התאבקות ר"י עמדין עם ר"י אבּבּילר). כשידע ושמע המון השמועה כי באה מפפד"ם על אדות קמיעותיו ו י ת ח ב ל וישם דבר בפי תלמידו נאמן ביתו בעת ההיא (שם). הנה האיש הזה רצה ל ה ת ח ב ל במורי (אליס, כתב מגה מין). ולהשיב ל מ ת ח ב ל י ם כנגדנו בהקשים נצוחיים (הקד' מעין גנים ליש"ר מקנדיה).

***חָבָל**[1]), מלת קריאה, במשמ' צער ויגון, **leider ; malheur ; pity** : ר"ש בן מנסיא אומר ח ב ל על שמש גדול שאבד מן העולם שאלמלא [לא] נתקלל נחש כל אחד ואחד מישראל היו מזדמנין לו שני נחשים טובים וכו' (סנה' נט:). אמר בן עזאי ח ב ל עליך בן עזאי שלא שימשת את רבי עקיבא (נדר' עד:). ח ב ל על בן עזאי שלא שימש את ר' ישמעאל (תול' פא.). שהיה רואה (משה) בסבלותם ובוכה ואומר ה ב ל לי עליכם מי יתן מותי עליכם שאין לך מלאכה קשה ממלאכת הטיט (מד"ר שמות א). אמרו רבותינו ח ב ל לספינה שהלכה לה ולא נתנה המכס כלומר הצדיק הזה (שמת) לא מל (כס דבר' ב). אמר לו ח ב ל עליך קיסר מה אם אתה מתירא מבני אדם שכמותך אני לא אתיירא ממלך מלכי המלכים הקב"ה אלהי עולם (שם אליכ', מעש' כמרים).

א. חַבָּל, ש"ז, מ"ר חַבָּלִים, — א) מי שעוסק בחבלי הספינה, ובכלל מַלָּח, **Schiffer ; matelot ; mariner** : וירדו מאניותיהם כל תפשי משוט מלחים כל חֹבְלֵי הים (יחזק' כז כט). ישבי צידון וארוד היו שטים לך חכמיך צור היו בך המה חֹבְלָיִךְ (שם ח). הונך ועזבוניך מערבך מלחיך וחֹבְלַיִךְ מחזיקי בדקך וערבי מערבך וכו' לקול זעקת חֹבְלַיִךְ ירעשו מגרשות (שם כז-כח). —רַב הַחֹבְלִים, השר הממונה על הספינה. **Schiffskapitän ; capitain** : ויקרב אליו רב הַחֹבֵל ויאמר לו מה לך נרדם (יונ' א ו). —ב) עי' חוֹבֵל.

ב. חֹבֵל, ש"ז, מ"ר חֹבְלִים, — שם מליצי נבואי לאחד מן המקלות בנבואת זכריה : ואקח לי שני מקלות לאחד קראתי נעם ולאחד קראתי חֹבְלִים[1]) וארעה את הצאן (זכר' יא ז). ואגדע את מקלי השני את הַחֹבְלִים להפר את האחוה בין יהודה ובין ישראל (שם יד). —ואמר המליץ : גם כי הרגזתני ותשם בפי חטר גאוה, ובידי מקל ח ו ב ל י ם להפר את שכני ברית אהבה (ר' קלוני', אבן בחן יט).

חִבֵּל[2]), ש"ז, מ"ר חִבְּלִים, — בד עץ ארוך דק מחבר משכב לראש התרן והוא נושא את המפרש שיחברו אליו בחבלים, **Rahe ; verge ; yard** : אל תרא יין כי יתאדם כי יתן בכיס עינו יתהלך במישרים אחריתו כנחש ישך וכצפעני יפרש עיניך יראו זרות ולבך ידבר תהפכות והיית כשכב בלב ים וכשכב בראש חִבֵּל[3]) (משלי כג לא-לד). — ואמר המשורר : שאלו חושקים אם יש אדון מאין פשע עבד חבל, לא והם על הושק נומו נומת שוכב על ראש חִבֵּל (רמב"ע, תרשיש ז). — ועי' תרן.

***חֲבָל**, ש"ז,—כמו מַחְבָּל : אני נושא אני סבל, ולמעול אני עול, ולמחבל אני חֲבָל (עמנ', מחב' ט).

חֲבֹלָה, ש"נ, כנ' חֲבֹלָתוֹ, — כמו חֲבֹל : ואיש לא יונה חֲבֹלָתוֹ חוב ישיב גזלה לא יגזל (יחזק' יח ז).

***חֲבָלָה**, ש"נ, מ"ר חֲבָלוֹת, —שה"פ מן חָבַל, הכאה, ונגיפה : דיני ממונות בשלשה גזילות וח ב ל ו ת בשלשה (סנה' א א). — ושבר החבלה : החובל בבת קטנה של אחרים ח ב ל ה למי (כ"ק פז.).

***חַבָּלָה**, ש"נ,— שה"פ מן חִבֵּל, השחית וקלקל, מלאכי חַבָּלָה, העומדים מוכנים לְחַבֵּל את האדם בבואו לקבר : א"ר שמואל בר נחמן מלאכי ח ב ל ה אין להן

---

[1]) משקל אֲבָל, כן הקריאה המקובלה, וכך נקוד במה"ג בראש' : חֲבָל על תרין שמשין טובין וכו'. — בכתבות של מתים בתדמור מתחיל כל שורה בהמלה הבל כמו על מצבות היהודים פ"נ : ח ב ל נורבל ברתימא וכו' (RA 4, VIII, 254).

[1]) הקדמונים פרשו שם מליצי זה במשמ' השחתה, ורוב החדשים פרשו במשמ' חָבָל, ר"ל חבור ואחדות.

[2]) משקל כִּסֵּא, וסוברים שהוא נגזר מן חָבָל, ועי' הערה לקמן. — [3]) פרשו רוב הקדמונים במשמ' תרן. וריב"ג פרש : והוא דבר עשוי מחבלים צף על פני המים בים כשמעגנין את הספינות ובו ידעו מקום העגון וקורין לו הספנין בלשון הערב סמיה (כלומר סימן) ועל מקום העגון נאמר וכשוכב בראש חבל. ע"כ. וההחדשים קצתם פרשו כהקדמונ' במשמ' תרן וקצתם במשמ' חבלי הספינה בכלל. ובאין יסוד מספיק להכריע יש לקבל דעת רוב הקדמונ' שהיא גם יותר נאותה לפי הענין אלא שהסברה נותנת שהכונה לא להתרן ה ז ק ו ף שאי אפשר לשכב בראשו אלא להתרן המשכב, הרבוץ לערכו של התרן הזקוף ושהוא נושא את המפרש, וזכינו בזה גם לשם מיוחד לחלק הזה של התרן הכללי. ועי' תֹּרֶן.

קפיצין (ירוש' שבוע' ו לז.). איסתלגנית של מלאכי חבלה מצפין לו לאדם ואומרים אימתי יבא אדם לידי אחד מדברים הללו ויולכד (ברכ' נח.). א"ל הקב"ה לגבריאל לך ורשום על מצחן של צדיקים תיו של דיו שלא ישלטו בהם מלאכי חבלה ועל מצחם של רשעים תיו של דם כדי שישלטו בהן מלאכי חבלה (שבת נה.). הראני חברין דומין למלאכי חבלה (קדוש' עב.). לפי שמעשה כשפים ע"י מלאכי חבלה נעשים (מד"ר שמות ט). כיון שאמר לו הקב"ה למשה ברקיע קום רד מהר מזה שמעו חמשה מלאכי חבלה וביקשו להזיקו (שם דבר' ג). ואין לי מנוחה כי שלשה מלאכי חבלה הם הולכים עמי אל כל המקומות אשר אני הולך ומענישין אותי (עמה"מ, תיקו' התשו' ג). — ובכלל השחתה: את כל מגפותי כמה מיני חבלות אש וברד ואבני אלגביש גפרית שלג קיטור (חזקוני, שמות ט יד). — ובמשמ' אבוד: ולא יפסיד את הכלים וישליכם לחבלה מוטב לתתם לעניים ואל ישליכם לרמה ותולעה (רמב"ם אבל יד כד).

***חֲבָלָה**, ש"נ, כנ' חֲבָלָתוֹ, — כמו חֵבֶל במשמעה ב, נחלה: מלך שבורר לעצמו מנה ועמד אחד ואמר גנאי עליה כלום יש לו חיים ואלו חבלתו ונחלתו וסגולתו (מד"ר במד' כ).

***חַבְלָן**, ש"ז, — מי שדרכו לְחַבֵּל, לזבות ולפצע: מלמדין לאדם שלא יהא הובלן (שמחות סוף ט). — ולנק' חַבְלָנִית: סנהדרין ההורגת אחד בשבוע נקראת חבלנית (מכות א י).

***חַבְלָן**, ש"ז, — כמו חַבְלָן: שלא יהא (האיש) חבלן ולא יפסיד את הכלים (רמב"ם אבל יד כד).

***חבס**[1], ממנו *חָבַס.

***חָבַס**, פ"י, עת' יַחְבֹּס, — לחץ למשל דפנות דבר הלול ועשה אותו מקשה אחד, zerdrücken; écraser, crush, ובהשאלה הכביד עליו המשא מאד: אמר אביי בשחבסו[2]) לאלתר (ב"מ פ:).

— נפע', *נֶחְבַּס, — שחבסוהו: וגולגולת שנחבסה ברובה ובשר החופה את רוב הכרם ברובו (חול' מב:). וכן גולגולת שנחבס רוב גבהה ורוב היקפה טרפה אע"פ שהקרום שלם ולא חסר ממנה כלום נחבס רוב גבהה והרי רוב היקפה קיים או שנחבס רוב היקפה

---

1) לא נתברר מקורו.

2) גרסת הערוך, ובנוסח' הספרים בשהבטו.

והרי רוב גבהה קיים הרי זו ספק טרפה (רמב"ם שחיט' י ס). לא אסר עד שיחבס רוב גבהה ורוב היקפה (כסף משנה שם). ורוב גובהה היינו שנחבס שלא בעיגול ההיקף אלא דרך גובהה שלה (כאה"ט, שו"ע יו"ד ל א). — ובהשאלה, ואמר הפיטן: הגרת לגיא המון פי בסת. ונקתה לארץ בטריה נֶחְבֶּסֶת, ונוחה ורחה בדם מתבוססת (יולר שבה"ג, אלהים).

***חבץ**, ממנו *חָבַץ, *חָבִיץ, יַחֲבִיצָה.

***חָבַץ**[1]), — קל לא נהוג.

— פע', *חִבֵּץ, — עשה חביץ, עשה למשל חלב וכדומה. שיהיה עבה יחד: המקפה והחמיטה של חולין ושמן של תרומה צף על גביהן ונגע טבול יום בשמן אל פסל אלא השמן ואם חיבץ כ"מ שהילך השמן פסל (טבו"י ב ד). החולב והמחבץ והמגבין בגרוגרת (תוספתא שבת ט יג). מפרפרין גלוסקין להולה בשבת ובלבד שלא יחבץ[2]) אבל מחבץ הוא מעשה קדירה ואוכל (שם יב יד). הולב חייב משום מפרק מחבץ חייב משום בורר מגבן חייב משום בונה (גמ' שם לה.).

— הפע', *הֶחְבִּיץ, — כמו חִבֵּץ, למשל שומשמים ואגוזים בדבש: אעפ"י שנותנים שומשמין ואגוזים לדבש לא יחביצם בידו (הלכות או"ת שמ יא).

— פע', *חֻבַּץ, מְחֻבָּץ, מחובץ: והלך לו היהודי לעיר אחרת ולוי עשה י"ו גבינות וי"ב מחובצות וכו' כשהלך לוי לשקול הגבינה מצא שם שלשים גבינות וי"ח מחובצות כלם מסומנים בחותמו (בו"ת בהר עבק קי).

***חֲבַצֶּל**, ש"ז, — כמו חבצלת: ואם קדה וקנמון וקנה עלי מחתות בבית משתה יקודים, ואם ריח לבונות ואהלים וריח אשכלות כופר המודים, ואם שושן עמקים וחבצל שרונים והדס בין צוף שקדים (שירי ר"מ דרעי סקרלי א קפא).

חֲבַצֶּלֶת[3]), ש"נ, מ"ר חֲבַצָּלוֹת — שם צמח נותן פרח, יגדל בעמקים ובפרט בשרון: אני

---

1) בערב' ח'בצ a). — 2) בקצת נוסח' יחבוץ, בקל.

3) באשור' חַבַצִּלְּת שם פרח, בסורית חמצליתא. ולא נתברר שרש השם אם העקר הוא חבץ, בהוספ' לת, או, כמו שסוברים קצת החכמים, שהעקר הוא בצל עם הוספ' ח לשמוש המשקל. וכמו"כ לא נתברר איזה צמח

a) خبص

חֲבַצֶּלֶת[1]) השרון שושנת העמקים (שה"ש ב א). ישֻׂשׂוּם מדבר וציה ותגל ערבה ותפרח כַּחֲבַצָּלֶת פרח תפרח ותגל (ישע' לה א-ב).—ואמר המליץ: מה יפית חבצלת רכה וענוגה בהבקע עליך עפעפי שחר עת רויה כוסך מטל שמים (א' מפו, אה"צ ד).—וקראו הסופרים בשם זה להפרח הידוע לבן הגון, טוב הריח, lily ; lis ; Lilie: חבצלת הלבנה הפרח ההוא ריחו נודף מאד (כהנ' למוד', לינלא א ז). בין הפרחים החבצלת היא תבנית הדרור כי לבנה היא ומום אין בה (גוטלבר ממארים 189). — ואמר המשורר: יסכרו מעינות דמעה ובכי, אל גלגל העין חשוב התכלת, אל גרון נטוי לבנת החבצלת, וצחוק שעשועים למקצעות הלחי (יל"ג משלי ד ט), וכן פשט המנהג בדבור העברי בא"י.

חבק[2]), ממנו חָבַק, חִבּוּק.

חָבַק, פ"י, חֹבֵק, חֹבֶקֶת, לַחֲבֹק, יַחֲבֹק,— חָבַק אותו, הקיף את שתי זרועותיו סביב צוארו ולחץ אותו אליו, על פי רוב לאות חבה ואהבה, umarmen embrace ; embrasser: למועד הזה כעת חיה אתי חֹבֶקֶת בן (מ"ב ד יו). עת לַחֲבוֹק ועת לרחק מחבק (קהל' ג ה). אמרתי לו וכו' עלי להקדישך לשמים וחבקתיו ונשקתיו על ראשו (ירוש' נזיר א נא ג). כאדם שחובק את חבירו וידו מגעת לכף ימינו של חבירו (חול' נא.). יצאה אחותה שזנתה לקראתה חבקו ונשקו זו לזו (מד"ר במד' ט). כזכר החובק את הנקבה (רש"י יומ' נד.). — ובהשאלה במליצה, ואמר הפיטן: ולא כשירי בן ברוק בפי הלבבות נשוקים, ולא כשירי רבי אדונים ביד החן חבוקים, ולא כשירי רבי יהודה בן גיאת בלב חקוקים (ר"י חריזי, תחכמוני ג).— וחָבַק את ידיו, החזיק ידיו זו בזו כאדם בטל שאין לו מה לעשות: הכסיל חֹבֵק את ידיו ואכל את בשרו (קהל' ד ה).—ופָעוּל יְחָבוּק: שאהבו השינה מעט מעט והשכיבה עם ידיהם חבוקים מרוב עצלתם (פי' משלי לר' זרח' הלוי ו י).—ובמשמ' *דבוק ומחבר: שהיו (הגפנים) חבוקין לכותל (ירוש' כלא' ו ל:). מתיחת הגידין שחובקין הירך והשוק יחד סמוך לאותו קפץ (רש"י נדה נח.). —ובמשמ' הקיף הזרועות סביב דבר: חבית שנסדקה לארכה וקדם העכו"ם וחבקה כדי שלא יתפרדו החרסים (רמב"ם מאכ' אסור' יב ח).—ובהשאלה, במשמ' הכיל וכלל: השכל הראשון החובק בחיקו כל השכלים הנפרדים והפשוטים (בעה"ש לר"א אורירו ב ג). ובפרט כי במינים והמדרגות אשר רוממותו הבלתי בעל תכלית כולל וחובק ביתר השלמות הם שלמים וכן טובים (שם ד).

— פִּע', חִבֵּק, — כמו הקל בנחץ הפעולה: ויהי כשמע לבן את שמע יעקב בן אחתו וירץ לקראתו וַיְחַבֶּק לו וינשק לו (בראש' כט יג). ויגש אתם (יעקב את בני יוסף) אליו וישק להם וַיְחַבֵּק להם (שם מח י). ולמה תשגה בני בזרה וּתְחַבֵּק חק נכריה (משלי ה כ). עת לחבוק ועת לרחק מֵחַבֵּק (קהל' ג ה). שהולד הזה כשהוא יוצא יוצא מלא גללין וכל מיני סירוחין והכל מחבקים אותו ומנשקין אותו (מד"ר ויקר' יד). וירץ עשו לקראתו וַיְחַבְּקֵהוּ ויפל על צוארו וישקהו (בראש' לג ד). שמאלו תחת לראשי וימינו תְּחַבְּקֵנִי (שה"ש ב ו). באתה אחותו מבית מדון ונפלה עליו והיתה מחבקתו ומנשקתו (מד"ר שמות ה). צוה עליו להרגו נפלה אמו עליו והיתה מחבקת ומנשקתו (שם איכ', מעשה במרים). היה מוצא (ירמיה) אצבעות מקוטעין מושלכין בהרים והיה מלקטן ומגפפן ומחבקן ומנשקן (שם, פתיח'). ויקם המלך בבהל

קראו העברים והאשורים בשם זה. המלונים הסורים אומרים כי חמצליתא הוא שם להצמח colchium, אבל לא נתברר לי אם זו עדות על פי מה שהיה נהוג בחיי הלשון או זו השערה בעולם, ועי' הערה לקמן: — [1]) אמרו במדרש: לא היא חבצלת ולא היא שושנה אלא כל זמן שהיא קטנה הוא קורא אותה חבצלת הגדילה קורא אותה שושנה וכו' ולמה נקראת חבצלת שחבויה בצלה (מד"ר שה"ש, אני). ועדין אין אנו יודעים לאיזה פרח התכונו גם בהשם שושנה, כי יש גם בו מקום פקפוק, עי' בערך שושנה. אסף תרגם חבצלת באירים: חבצלת היא איריום (אסף 57). וריב"ג אמר: חבצלת השרון נרקים ואמר רב יהודאי ז"ל חבצלת השרון היא נרקים ופרש רב האיי בנרקים דגנוניתא נרגים ואמר הוא חבצלת השרון. ע"כ. וכן רש"י נרקום חבצלת השרון בה"ג (רש"י ברכ' מג:). ורש"י כ"י קמברידש 237 לעז חבצלת=רוֹשָׁא, והוא כנראה ורד. ורוב החדשים החליטו על פי דעת מלוני הסורים כי הוא הצמח colchium. וי"א כי הוא מה שקוראים בערב' ח'באזי a), ואחרים פרשו שהוא הפרח הלבן שהוזכר בפנים. ואין להכריע בודאות, ולכן אין לקרא תגר על השמוש שנקבע בדבור העברי בא"י ושכבר השתמשו במשמ' זו גם קצת הסופרים.

[2]) עבר' וארמית. הלשון הערב' השתמשה למושג זה בשרשים אחרים. השרש חבק b) אינו משמש בלשון זו אלא במשמ' רחוקה מאד כמו קבץ בעברית.

a) خبازي b) حبق

מכסאו וירץ אל אסתר ויחבקה וינשקה וישלך זרועו על צוארה (ס׳ אסת׳, ויהי כיום). — ובמליצה, במשמ׳ התקרבות ודבקות עזה בדבר: ראשית חכמה קנה חכמה ובכל קנינך קְנֵה בינה סלסלה ותרוממך תכבדך כי תְחַבְּקֶנָּה (משלי ד ז-ח). — וגם במשמ׳ נשען על דבר, משלך עליו: האמֻנים עלי תולע חִבְּקוּ אשפתות (איכ׳ ד ה). מזרם הרים ירטבו ומבלי מחסה חִבְּקוּ צור (איוב כד ח). — ועי׳ *גִפֵּף. — ובמשמ׳ הקיף הזרועות סביב דבר: חבית מזומנת ליפול אילך ואילך וכשהוא מחבקה מתחבר כל היין זה לזה (התרומה, יין נסך קפא). — ובמשמ׳ הקיף, למשל הים, הנהר: ויסוב (חלק ארופה) ויחבק כל גלילות הארחיפלאגי ליון עד למעלה צפונו של ים וכו׳ (ארח׳ עולם ב). ויעבור (הנהר) מעברות היבשה סביבות פלשתים ואדום וכו׳ ויחבק הגבול הזה כל ארץ ישראל אשר אחורי ים יפו (שם ח).

— נִפע׳ נֶחְבַּק, נֶחְבְּקוּ, — חבקו וא״ז: מרוב זכותם הנחמד וטהרתם הגדולה הוסיפו קדושה על קדושה ואהבה על אהבה ונחבקו כדמיון חיבוק (כרית מנוחה ט).

— פִע׳ חִבֵּק, מְחַבֵּק, מחובק, — שחבקוהו: ומה שיועיל תועלת גדולה (לקור הבטן) חבוק נער בשריו וכו׳ וראוי שלא יזיע הנער המחובק כי יקרר בזיעה (קאנון ג א כו). — ובהשאלה: שכל מי שיקיים מצות בוראו בו מחובק ונחשק הוא (ספ׳ גלחון יכן).

— התפ׳ הִתְחַבֵּק, נִתְחַבְּקוּ, — חבקו וא״ז: וישקו איש את רעהו ויתחבקו ויבכו בכי גדול (מעש׳ ג׳ כיסמ״ד ילינק ה). בשיושבות על המשבר הן מתאוות לראות בעליהן וכשיבואו לה צירים וחבלים יתחבק בעלה עמה ויקחה על זרועותיו (צרור המור, ויחי). נופלים איש על צוארי זולתו מתחבקים ובוכים (דביר לרמח״ג, מכת׳ ב). — ובמליצה: גברים יחשבו מות חיותם ולמות חניתיהם מרוקים, והם מתחבקים על לוחמיהם כחושקים מהרו לחבוק חשוקים (ר״י חריזי, תחכמוני ז). ואני אחבר החושקים ואתה תפרידם, ואפריד היגונים ואתה תצמידם, והידידים בי יתחבקו, איש באחיו ידובקו, ובך זה מזה ירחקו (שם לט). ומהדרו ומזיוו מתחבקים כל המאורות איש אל אחיו (כרית מנוח׳ ו). — ובמשמ׳ התעטף יפה יפה בבגד: שהרועה עומד יומם ולילה במדבר עם הצאן ויתעטף ויתחבק[1] בבגדו היטב מפני קרח הלילה (רד״ק ירמ׳ מג יב).

חָבֻק, — עי׳ חִבּוּק.

*חֶבֶק[1], חֲבַק, ש״ז, — א) מין חגורה לחמור: שירי מיזרן שבעה טפחים כדי לעשותו חבק לחמור (כלים יט ג). חמור וכליו אני מוכר לך ה״ז מכר את האוכף ואת המרדעת ואת הקילקלי ואת החבק (ב״ב עח.). היות עליו (על הסוס) מתג ורסן וחנקי וחבק וגם הוא מזוין בכלי ברזל אולי יגיע עול סובלו אלף ליטרין (ר׳ קלוני׳, אגר׳ בע״ח א ז). — ומין ענק בצוארי הנשים: הבנות יוצאות בחוטין שבאזניהן אבל לא בחבקין שבצוואריהן (שבת נז.). — ב) מקום חבור הירך והשוק: (ראתה כתם) על שוקה ועל פרסותיה מבפנים וכו׳ עד מקום חבק[2] וחבק עצמו כלפנים (נדה נח.).

*חָבָק[3], ש״ז, — שֵׁם צמח טוב הריח ממין הנענע, Poleï; pouliot; pennyroyal: ומן הרפואות המנוסות והנזכרות לזה שומן החמור וסחיטת שרש קנים לחים עם מעט דבש וחבק עם מלח עיסה (קאנון ד ז כ ה). ויריח ההדס והחבק שהם משמחים לב הדואג (מ׳ אלדבי, ש״א ה). חבק נהרי (קאנון ב, לוח הסמים).

א.חבר[4], ממנו א.חָבַר, א.חֶבֶר חָבֵר, חֲבֵרָה, *חִבּוּר, ב.*חֲבוּרָה, *חֶבְרָה, *חֲבֵרוּת *חֲבֵרוּתָא, חֲבֶרֶת, חֹבֶרֶת, מַחְבֶּרֶת.

א.חָבַר, פ״ע, — א) נתקרב ונתאחד אל דבר, וחָבְרוּ, נתקרבו יחד לעשות יחד דבר, verbunden sein, être lié; be joined: כל אלה (המלכים שנזכרו קודם) חָבְרוּ אל עמק השדים (בראש׳ יד ג). — ואמר בן סירא: נוגע בזפת תדבק בידו וחובר אל לץ

---

1) בערב׳ במשמעה זו תַחַבַּב a).

a) تَحَبَّكَ

---

1) כך מנקד במשנ׳ שבפרוש הרמב״ם בלשון ערבית. ובערב׳ חִבְּלָה a), וגם חִקָאב b) חגורה של אשה מקשטה במיני קשוטים. — 2) ופרש״י: וכמדומה לי שהוא קפץ הירך והשוק שקורין ייררי״ט וכו׳ וחבק היא מתיחת הגידין שחובקין הירך והשוק יחד סמוך לאותו קפץ.

3) בערב׳ חַבַק c), ומשמש בהרכבה עם שמות אחרים לקצת מיני צמחים. חבק אלבקר, חבק הבקר, Kamille, camomille; -ile, חבק אלפיל חבק הפיל, Majoran, marjolaine; marjoram.

4) עבר׳ וארמ׳. בערב׳ אין השרש חבר משמש במשמעה זו שבעברית.

a) خَبْلَة b) حِقَاب c) حَبَق

ילבש דרכו (כ"ס גני' יג א). כן ח ו ב ר אל איש זדון ומתגלל בעונתיו (שם יב יד). — — *והֻבְּרוּ עַל פלוני, קצת במשמ' של איבה והתנגדות, נועדו יחד כנגדו: מעשה בהלל הזקן שהביא עולתו לעזרה לסמוך עליה בי"ט ח ב ר ו עליו תלמידי שמאי הזקן אמרו לו מה טיבה של בהמה זו (ביצה כ.). א"ר כשהלכתי ללמוד תורה אצל ר"א בן שמוע ח ב ר ו עלי תלמידיו כתרנגולים של בית בוקיא ולא הניחוני ללמוד אלא דבר אחד (יבמ' פד.). מעשה במונבז המלך שבזבז אוצרותיו ואוצרות אבותיו בשני בצורת ו ח ב ר ו עליו אחיו ובית אביו ואמרו לו אבותיך גנזו והוסיפו על של אבותם ואתה מבזבזם (כ"ב יא.). שאכל (ר"מ) עלה של ירק בבית שאן והתיר רבי את בית שאן כולה על ידו ח ב ר ו עליו (על ר' יהושע שרצה להתיר דבר) אחיו ובית אביו אמרו לו מקום שאבותיך ואבות אבותיך נהגו בו איסור אתה תנהוג בו היתר (חול' ו:). וכשבא ליכנס (הזאב לחצר היהודים) ח ב ר ו עליו במקלות (רש"י כנה' לט.). — ובמשמ' ינועדו והחליטו והסכימו דבר: כי צורות האותיות האלו ושמותם כבר ח ב ר ו עליהם הראשונים מדורות קדמונים וכו' וסוף התשובה ככה ח ב ר ו עליו העליונים והתחתונים (הקד' הור' הקורא). כי צורתן (של הטעמים) הוא ממה ש ח ב ר ו עליו האחרונים ואמרו זו היא צורת הקמצה וזו היא צורת הפתחה (שם 35). כי כבר ח ב ר ו בעלי הלשון והדקדוקיין שלא יעשו על אות אחת שוא ומלך אלא אחהע בלבד (שם 63).—ודברים לא בע"ה, חָבַר אל דבר, היה דבוק אליו: חמש היריעת תהיין חֹברֹת אשה אל אחתה (שמות כו ג). שתי כתפת חֹבְרֹת יהיה לו (שם כח ז). חֹבְרֹת אשה אל אחותה כנפיהם (יחזק' א ט).—וככנ' יְחָבְרְךָ, יהיה לך חָבֵר: היְחָבְרְךָ[1] כסא הוות (תהל' צד כ).

— פע', חִבֵּר, חִבֵּר, יְחַבֵּר, — הדביק דברים יחד, הגיש שני דברים זה לזה וחזקם יחד, **verbinden; lier ensemble, joindre; join together**: וחמש יריעת חִבַּר אחת אל אחת (שמות לו י). ויעש קרסי נחשת חמשים לְחַבֵּר את האהל להית אחד (שם יח). ועשית חמשים קרסי זהב וְחִבַּרְתָּ את היריעת אשה אל אחתה בקרסים והיה המשכן אחד (שם כו ו). וַיְחַבֵּר את חמש הירעת אחת אל אחת (שם לו י). וַיְחַבְּרֵהוּ (יהושפט את אחזיה) עמו לעשות אניות ללכת תרשיש (דהי"ב כ לו). השוקת שבסלע אין מטלין בה מפני שחקקה ואח"כ ח י ב ר ה (ירוש' שבת ע יא ד). — ב) בפרט, יְחַבֵּר ספר, יצר ועשה ספר פעל רוחו ומחשבתו[1], **verfassen, composer un ouvrage; to compose, to pen**: כאשר אבאר מקצת מה שאמצא לו בספר סדר מקבלי התורה אשר אני עתיד ל ח ב ר ו בעזרת שדי (הקד' ר"נ גאון על התלמוד). וקיבץ (רבנו הקדוש) העקרים לאנשי אותו הזמן למשמרת לאות ותקנה תיקון יפה ו ח ב ר ה חיבור נמרץ כפי חכמתו ופלפולו וקראה משנה וכו' ואחר כך ח ב ר ו תלמידיו ר' חייא ור' אושעיא התוספתא (שם). ובימיהם היה ראש בארץ ישראל ר' יוחנן שקבל מר' אושעיא ברבי והאריך ימים כי פ' שנה היה ראש ישיבה והוא ח ב ר תלמוד ירושלמי לחמש סדרים (ספר הקבלה להראב"ד). אז בראותי זה ההפך והשנוי אשר יקרה באותיות אלה ח ב ר ת י בהם בעזרת ה' הספר הזה (ר"מ ג'יקטליא, הקד' אות' הנוח לר"י חיוג). כי לא ח ב ר ת י זה הספר להראות כי עמדתי על חכמות שנגלו לי סודות להתפאר (ראב"ע, יסוד מורא כ). וראוי שנביא אחר כן מעט מזער מדברי החכמים ומליהם ולחבר אליהם ממה ש ח י ב ר ו אנשי המוסר בחרוזים (תק' מדות הנפ' לרשב"ג כד). העיר השם הנכבד והנורא את רוחי לדבר על ענין דבוק האדם

---

[1]) נתחבטו המפרשים בדקדוק מלה זו. אמר ריב"ג וז"ל: הוא אצלי פעל עתיד כבד מבנין פועל ועקרו שיהיה הִיְחֻבָּרְךָ בהכתב ואו פועל בו כי עתיד פועל הוא יפועל ובסגול תחת הבית למשוך הדברים וכאשר היה זה התקבצו שני נחים אחד מהם ואו המשך חסרוהו והורו עליו בקמץ (הרקמה סוף כה), וכן רד"ק, וכן קצת החדשים. אולסה' (Olsh. § 250 b) היְחֻבַּרְךָ במקום היְחֻבַּרְךָ כמו תאכלהו במקום תאכלהו לפי דעתו. וכן קניג במלונו (Kö Wb.), שנאבדה תנועת השורק מפני שבפעולת אות הגרונית הוקלה עה"פ מהדגש. אך כבר טען על פרוש זה בטכ' (Bö. § 409), כי הכנוי של יחברך' קשה שיבוא על פעל. ולכן החליטו לקל מבלי לבאר את זרות הנקוד. וכן גם גזנ' קויץ, כי יְחָבְרךָ בא במקום יְחָבֶרְךָ, וכמו"כ אינו מבאר סבת זרות הנקוד. והנה, בכלל יש מקום לחשד כי הכתוב הוא משבש, אך לפי הנוסחה המסורה נראים דברי ראב"ע שראה במלה זו פעל נגזור מן השם חָבֵר, אמר וז"ל: היחברך מלה זרה והטעם היהיה חבר לך. ע"כ. ואולי זו היתה גם דעת רש"י שפרש: היוכל להדמות לך. וכבר נתבאר בערך זכר, תזכר, שבפעלים הנגזרים משמות היו מניחים עד כמה שאפשר את השם בצורתו למען יובן יותר כי זה פעל נגזר מהשם—[1]) בערב' אלף a).

---

a) الفّ

באשתו ולבאר משפטי חבוריהן ופרידותן וכו׳ וחברתי מהם ספר וקראתי שמו ספר בעלי הנפש (ראב״ד, הקד׳ בעלי הנפש). שאלת ממני יחייך השם ויעורך על דינך ועולמך שאחבר לך חבור שתלמד ממנו ידיעת מלאכת העבור (חשבון העבור להרמב״ם). רבינו הקדוש חיבר המשנה ומימות משה רבינו ועד רבינו הקדוש לא חיברו חבור שמלמדין אותו ברבים בתורה שבעל פה (הנ״ל, הקד׳ יד החזקה). רב חיבר ספרא וספרי לבאר ולהודיע עיקרי המשנה ור׳ חייא חיבר התוספתא לבאר עניני המשנה וכן ר׳ הושעיא ובר קפרא חיברו ברייתות וכו׳ ורב אשי הוא שחיבר הגמרא הבבלית בארץ שנער אחר שחיבר ר׳ יוחנן הגמרא ירושלמית וכו׳ וראיתי לחבר דברים המתבררים מכל אלו החיבורים בענין האסור והמותר (שם). וחבר מחברות מוסר בכל ענין (הקד׳ אלחריזי בס׳ מו״נ).

— פע׳, חֻבַּר, — שחברו אותו: על שני קצוותו חֻבָּר (שמות לט ד). כי מי אשר יְחֻבַּר[1] על כל החיים יש בטחון (קהל׳ ט ד). ירושלם הבנויה כעיר שֶׁחֻבְּרָה לה יחדו (תהל׳ קכב ג). — ואמר בן סירא: מין כל בשר אצלו ואל מינו יחובר אדם, מה יחובר זאב אל כבש כן רשע לצדיק נאצל (ב״ס גני׳ יג טז-יז). — ואמר הפיטן: שתות חֻבְּרוּ, מלואם הגברו, עבודתו יגברו, ופיו לא יעבורו (יוצר א׳ שבוע׳, אדון). — ובינוני *מְחֻבָּר, מחובר: העוקר שתלים מתוך שלו וכו׳ לקה במחובר לקרקע פטור (מעשר׳ ה א). העושה במחובר לקרקע בשעת גמר מלאכה ובתלוש מן הקרקע עד שלא נגמרה מלאכתו (ב״מ ז ב). אם השור שאינו אוכל במחובר הרי הוא אוכל בתלוש אדם שהוא אוכל במחובר אינו דין שיאכל בתלוש (ירוש׳ מעשר׳ ב ג). מהו בין כך ובין כך בין בתלוש בין במחובר (שם שבת א ד). דבר התלוש מן הקרקע אפילו מקצתו אבוד מותר והמחובר לקרקע אפילו כולו אבוד אסור (מו״ק יב). הזרעים והירקות המחוברים לקרקע (הל׳ ח ה). — *ובפרט ספר: וחובר הירושלמי בקרוב ממאתים שנה אחר החרבן (ספ׳ הקבלה להראב״ד). וחכמים אחרים אחריהם חיברו מדרשות והכל חובר קודם הגמרא הבבלית (הקד׳ הרמב״ם ליד החזקה). לפי שאותה הלשון היתה ברורה לכל אנשי שנער בעת שחוברה הגמרא (שם). — *ומחובר, כנוי למליצה חרוזה: וכח מליצותם (של משורר ספרד) במחובר וגם במפורד (ר״י חריזי, תחכמוני ג).

— הפע׳, הֶחְבִּיר, — הֶחְבִּיר עליו במלים, דבר אליו הרבה מלים: לו יש נפשכם תחת נפשי אַחְבִּירָה[1] עליכם במלים ואניעה עליכם במו ראשי (איוב טז ד). — וכמו חִבֵּר במשמ׳ כללית: והוא אשר יצפצף ויקריש והוא אשר יכונן גוף הילד, ויחביר תמונות לגלמים והוא אשר יקרום הגלד (רשב״ג, מלכותך). בליעל וידיח מדנים, ועז מצח ויפריד עצומים, לשון צדק ויחביר העמיתים ויקביע שלומים ביקומים (ר״י הלוי, על השקל). ולהרויח בנעיה ולהחביר מלה לאחותה (הור׳ הקורא 90). החבירני עם חברים נוה נחמד (ר״י חריזי, איתיאל ג). — ובמשמ׳ חִבֵּר דברי שיר, ספר: ספר דקדוקי הטעמים החביר ר׳ אהרן בן אשר (דס״ט). ואשר ידעה נפשי אחבירה, אמלל גבורות ואדברה (שהי״ת ליום א). ידועים לאביר, אשר חכמות החביר, ולנו בר משביר, לאל לא במחירים (תשו׳ יהודי אבן ששת על מנחם). ולו אחרי אשר החבירך כזאת בשירך החרשת ולא אוית להחביר ספר תשובות במחברת פשר ולא נודע שגגתך וכו׳ (תשו׳ תלמידי מנח׳ על דונש, ערך תנך). — ואמר המשורר: אני אשמח בשמחתו ואחביר אמרי בו לעיני כל קהלכם (ר״י הלוי, ידידי אל). בך הגביר יצחק לשוני תענה צחות ושיר תחביר ולא מפסקת (הנ״ל, ארץ כילדה). רנה ותהלה אחביר לו סלה ערב ובקר, נורא תהלות עושת גדולות עד אין חקר (בקשות תימני, אל חי).

— התפ׳, הִתְחַבֵּר, — כמו קל, התחבר אל פלוני עם פלוני: ואחרי כן אֶתְחַבַּר[2] יהושפט מלך יהודה עם אחזיה מלך ישראל (דהי״ב כ לה). כְּהִתְחַבֶּרְךָ עם אחזיהו פרץ יי׳ את מעשיך (שם לז). — ואמר בן סירא: כבד ממך מה תשא ואל עשיר ממך מה תתחבר מה יתחבר פרור אל סיר אשר הוא נוקש בו והוא נשבר (ב״ס גני׳ יג ב). משל לשני כלבים שהיו מריבין זה עם זה בא זאב על אחד מהן אמר השני אם איני עוזרו היום הורג את זה ולמחר יבא עלי לפיכך נתחברו מואב עם מדין (מד״ר במד׳ כ). כל המהיה עצמו בדברי תורה אין התורה מתחברת עמו (כלה רבתי ד), ומצוי השמוש בספרות. — ובמשמ׳

— [1]) ברוב הספרים כתיב יבחר וקרי יחבר. בס״א גם הכתיב יחבר. — [1]) יותר נראה שהוא במקום אבבירה. ח תחת כ. — [2]) במקום התחבר, א במקום ה.

הזדוגות זו"נ: אל תשפיל נפשך להביט אל בעלי חיים בהתחברם כי חרפה היא לך כי יתלבש דמיונך בהרהור המפעל ההוא (ר"ש אלעמי, הקד' אגר' המוסר).
— נפע', *נִחְבַּר, — כמו חֻבַּר: כשם שהכהנים הללו נחברים על הגורן ליטול את חלקם כך עשו שמעון ולוי בשכם (מד"ר ברא' פ). כל שהוא נפרד ונחבר ומתהפך לכל צד (הור' הקורא 12).
— ובהשבון: כי מנהג החושבים שהם בעלי סוד החשבון לכתוב באגרות הפרטים בראש האגרות יכתבו הכלל הנחבר מן הפרטים (ראב"ע שמות ל יב).

אגד. — אֵחַד. — *אִחָה, מאחה. — אסף.

דבק, הדביק. — *הִדֵּק, וההפך *רפט. — *זִוֵּג.

— יִחֵד. — *נשק, הִשִּׁיק.

*ערה, מעורה במקצת.

פוץ, הפיץ. — פִּזֵּר. — פרד, הפריד, ההפך מן חִבֵּר.

צבר, צבור. — צֵרֵף.

קִבֵּץ. — קהל. — קרב, הקריב. — קשר.

רכב, הרכיב על, הרכיב יחד. — רכז, *רִכֵּז. —

שִׁתֵּף. — תָּפַר יחד בחוטים וכדומה.

ב.**חבר**[1]), ממנו ב.חִבֵּר, ב.חֶבֶר, *חַבָּר.

ב.**חִבֵּר**, פ"י, בינ' חֹבֵר, — עשה חֲבָרִים: קסם קסמים מעונן ומנחש ומכשף וְחֹבֵר חבר ושאל אוב וידעני ודרש אל המתים (דבר' יח י-יא). כמו פתן חרש יאטם אזנו אשר לא ישמע לקול מלחשים חוֹבֵר חברים מחכם (תהל' נח ה-ו).

א.**חֶבֶר**, ש"ז, — א) כמו ב.חבורה, אנשים מחברים יחד: וכחכי איש גדודים חֶבֶר כהנים דרך ירצחו שכמה (הוש' ו ט). טוב לשבת על פנת גג מאשת מדונים ובית חָבֶר [2]) (משלי כא ט). — ב) *חֶבֶר עיר, צבור מסדר: ראב"ע אומר אין תפלת המוספין אלא בחבר עיר [3]) וחכ"א בחבר עיר ושלא בחבר עיר רבי יהודה אומר משמו כל מקום שיש שם חבר עיר יחיד פטור מתפלת המוספין (ברכ' ד ז). ונותנין אותן (את מעות שביעית) לחבר עיר בטובה (תוספתא שבי' ז ט). כשהוא שומען (את התקיעות) שומען על הסדר ועל סדר ברכות במה דברים אמורים בחבר עיר אבל שלא בחבר עיר שומען על סדר ברכות (ר"ה לד:). ויחיד שהלך לעיר אחרת ופסקו עליו צדקה תנתן לענייו אותה העיר וכו' כשאין שם חבר עיר אבל יש שם חֶבֶר עיר תינתן לחבר עיר (מגי' כז.). לא ילך אדם לבית האבל ובידו לגין וכו' ואם יש שם חבר עיר מותר (חול' לד.). עולין בחבר עיר על האיש ואין עולין בחבר עיר על האשה (מס' שמח' יא).

ב.**חֶבֶר**, ש"ז, מ"ר חֲבָרִים, — להש שמלחשים החוברים על נחש וכיוצא בזה לבלתי יזיק, Bannspruch; charme; charm: לא ימצא בך מעביר בנו ובתו באש קסם קסמים מעונן ומנחש ומכשף וחבר חֶבֶר ושאל אוב וידעני ודרש אל המתים (דבר' יח י-יא). המת למו כדמות המת נחש כמו פתן חרש יאטם אזנו אשר לא ישמע לקול מלחשים חובר חֲבָרִים מחכם (תהל' נח ה-ו). ותבאנה לך שתי אלה רגע ביום אחד שכול ואלמן כתמם באו עליך ברב כשפיך בעצמת חֲבָרַיִךְ מאד (ישע' מז ט). עמדי נא בַחֲבָרַיִךְ וברב כשפיך באשר יגעת מנעוריך אולי תוכלי הועיל אולי תערוצי (שם יב). — ואמר המשורר: אם יחליץ לך עולם לשון חשב אותו חובר חֶבֶר, כי טוב דרכו לתאים תוגות בלבבות ולהפריד חבר (רמב"ע תרשיש ח).

חָבֵר, ש"ז, מ"ר חֲבֵרִים, — א) מי שהוא מִתְחַבֵּר לזולתו, שהוא אתו בידידות, בקרוב דעת, שהוא ידידו, דומה לו, Gefährte, Genosse; compagnon; fellow: גוזל אביו ואמו ואמר אין פשע חָבֵר הוא לאיש משחית (משלי כח כד). חָבֵר אני לכל אשר יראוך ולשמרי פקודיך (תהל' קיט סג). טובים השנים מן האחד אשר יש להם שכר טוב בעמלם כי אם יפלו האחד יקים את חֲבֵרוֹ ואילו האחד שיפל ואין שני להקימו (קהל' ד ט-י). ויאסף כל איש ישראל אל העיר כאיש אחד חֲבֵרִים (שופט' כ יא). היושבת בגנים חֲבֵרִים מקשיבים לקולך (שה"ש ח יג). שריך סוררים

---

[1]) לא נתברר מקור שרש זה. יש סוברים שמקורו באשור' וממנה בא להלשון העברית.

[2]) פרשו רוב המפרשים במשמ' חברה, ר"ל הבית שיושבים שם בחבורה האיש ואשתו. — [3]) כבר הביא הערוך שני פרושים: פי' גאון ז"ל גדול העיר אשר יועדו עליו כל הזקנים וכו' פי' אחר צבור מקום שמתחברין בני העיר להתפלל. ע"כ. וכפרוש הראשון פרש גם רמב"ם וז"ל: ופי' חבר עיר חכם המדינה והוא כנוי בעד תפלת הקהל שלא יתקבצו אלא לפני החכם שבהם. ע"כ. וכן רש"י במגי': חבר עיר שמתעסק בצרכי צבור. ע"כ. אבל כאן פרש"י חבורת העיר וכמו"כ בגמ' ר"ה לד. וכבר נשא ונתן בזה א' גיגר (Urschr. 122) והכריע את הכף להקריאה חֶבֶר ולפרוש צבור, כמו פרוש השני של הערוך, וכן גרץ, וכך Schürer.

וְחַבְרֵי גנבים (ישע׳ א כג). הגידה לי שאהבה נפשי איכה תרעה איכה תרביץ בצהרים שלמה אהיה כעטיה על עדרי חֲבֵרֶיךָ (שה״ש א ז). אהבת צדק ותשנא רשע על כן משחך אלהים אלהיך שמן ששון מֵחֲבֵרֶךָ (תהל׳ מה ח). הן כל חֲבֵרָיו יבשו (ישע׳ מד יא).—*וְחָבֵר שלחן, מי שסועד על שלחן זולתו: יש אוהב נהפך לשנא ואת ריב חרפתך יחשוף, יש אוהב חבר שלחן ולא ימצא ביום רעה (ב״ס גני׳ ו ט־י). — ופשט מאד השמוש בלשון במשמ׳ הזולת של אדם: שלא יאמר אדם לחבירו אבא גדול מאביך (סנה׳ ד ה). הלומד מחבירו פרק אחד או הלכה א׳ (אבות ו ג). לא יאמר אדם לחבירו הילך מאתים זוז ושקול תחתיי מן האוצר (תוספתא דמאי ח ד). שכל הקודם את חבירו חבירו מתחייב בו (ירוש׳ שם ה כד ג). שאסור לאדם לומר לחבירו הא לך את המעות וצא וקח לך בהם בשר לפסח (שם פסח׳ ז לד.). שהיה אחד מהן מקדש אשה וחבירו חוטפה מן השוק (שם יבמ׳ יג יד ד). המפקיד אצל חבירו בשטר ואמר לו החזרתיו לך נאמן (ב״ב ע:). ג׳ חייהן אינם חיים ואלו הן המצפה לשלחן חבירו ומי שאשתו מושלת עליו ומי שייסורין מושלין בגופו (ביצה לב:). כאדם שאומר לחבירו יצא פלוני נקי מנכסיו (פסח׳ כב:). לאחד שזימן את חבירו לסעודה והכיר בו שהיה מבקש להרגו (מד״ר בראש׳ עה). והיו המצריים הרשעים מביאין קטנים ומכניסים אותן בבתיהם של ישראל ועוקצים אותם ובוכים והיה התינוק שומע קולו של חבירו שהיה בוכה והיה בוכה עמו (שם שמות כב). אילו היית עומד לפני מלך בשר ודם ובא חברך ונתן לך שלום היית מחזיר לו (ברכ׳ לב:). אם חבירך דומה כמי שלא טעם טעם בשר מעולם אתה על מה לגלגלת עליו (שם לט.). ביום טובתו של חברך שמח עמו (מד״ר קהל׳, ביום טוב). אמר לזה שבידו המנה תן המנה לחבירך וכו׳ (אדר״נ לג). מעשה בבני לוי שהלכו לצוער עיר התמרים וחלה אחד מהם בדרך והביאוהו בפונדק ובהזרתם אמרו לפונדקית איה חבירנו אמרה להם מת (יבמ׳ טז ז). ומה שפחה של בית רבי לא נהגו חכמים קלות ראש בנידויה שלש שנים יהודה חבירינו על אחת כמה וכמה (מו״ק יז.). מפני מה אי אתם יודעין לפיים כבן אידי חבירנו (יבמ׳ לו:). לא יאמר הריני מזכה וחביריי מחייבין אבל מה אעשה שחביריי רבו עלי (סנה׳ לא.). מימיהן של בעלי בתים לא נמנעו להיות מתארחין אצל בעלי בתים חביריהם (ירוש׳ דמאי ב כב ד). — ובבע״ח ראה שני צפרים מתנצין זה עם זה הרג אחד מהם את חבירו הלך והביא עשב והניחו על פיו והחייהו (מד״ר במד׳ יח).—ובדברים לא בע״ח: כל שהוא כלאים בחברו לא יתרום מזה על זה (תרומ׳ ב ו). ואין מין (של זרעים) פוגע בחבירו לחובשו (ירוש׳ שבת ט יא ד). אם הקדים מעשה לחבירו לא עשה כלום (שם יומ׳ ה מג:). טרדני הגל לחבירו וחברו לחבירו עד שהגיעוני ליבשה (מד״ר קהל׳, שלח לחמך). — וְחָבֵר לפלוני, מסכים עמו בדעה: וחזרתי על כל תלמידיו ובקשתי לי חבר ולא מצאתי (ערוכ׳ ב ו). וכשבאתי והרציתי הדברים לפני רבן גמליאל שמח לדברי ואמר מצאנו חבר לרבי יהודה בן בבא (יבמ׳ יו ז). — וְחָבֵר בפרט במשמ׳ מי שלומד יחד עם איש אחר אצל רב אחד או בבית ספר אחד וכדומה, **Kamerad**, **camarade; school-fellow**: הרבה למדתי מרבותי ומחבירי יותר מרבותי ומתלמידי יותר מכולן (תענ׳ ז.). שני חברים שהיו עסוקים בדבר הלכה ונכבשין זה לזה בהלכה (מד״ר שה״ש, ברח דודי). — תלמיד חָבֵר, מי שהוא גם תלמיד וגם חָבֵר: בן עזאי תלמיד חבר דר״ע היה (ב״ב קנח:). — ב) *ביהוד חָבֵר, לפנים, בזמן בית שני, מי שהיה נזהר בעניני טהרה דתית ומדקדק בהלכות תרומות ומעשרות ושביעית וכדומה: המקבל עליו להיות חבר אינו מוכר לעם הארץ לח ויבש (דמאי ב ג). עם הארץ שאמר לחבר קח לי אגודת ירק (שם ו יב). אשת חבר משאלת לאשת עם הארץ נפה וכברה (שבי׳ ה ט). המקבל עליו ארבעה דברים מקבלין אותו להיות חבר שלא יתן תרומה ומעשרות לעם הארץ וכו׳ (תוספתא דמאי ב ב). חבר שהיה מיסב במשתה וסעודת עם הארץ (שם ג ז). אינו דומה חבר שקילקל לבן חבר שקילקל (שם ב יד). חבר ועם הארץ שירשו את אביהן (שם ו ח). משלם קרן וחומש לכהן חבר וחבר אינו נותן אותן דמים (שם תרומ׳ ז ז). אפילו חבר ששלה לחבר צריך לעשר (ירוש׳ דמאי ב כב ד). לא ישמש חבר במשתה עם הארץ (שם). רופא חבר שהיה מאכיל לחולה עם הארץ נותן לתוך ידו (שם ג כג:). כל הימים שאדם חבר לא אכפת לו בצבור ואינו נענש עליו (מד״ר שמות כז). לכהן חבר שמסר לכהן עם הארץ כבר של תרומה (שם ויקר׳ יח). —ומ״ל: העומד על הגורן ובידו תרומה ואין מכיר אדם

שם הרי זה משאל לחבירים ולעם הארץ (תוספתא דמאי ה ד). תנו רבנן חברים אין שאילת שלום ביניהן עמי הארץ ששואלין מחזירין להם בשפה רפה ובכובד ראש (תענ' יד.). — [2]וכנוי כללי לחכם, מלמד: וזכרתי מה ששמעתיו כבר מטענות החבר אשר היה אצל מלך כוזר הנכנס בדת היהודים (כוזרי א א). ואחר כן קרא (מלך הכוזר) חכם מחכמי היהודים ושאל אותו על אמונתו אמר לו החבר אנחנו מאמינים באלהי אברהם יצחק ויעקב וכו' (שם י-יא). וכאשר למד המלך התורה וספרי הנביאים לקח החבר ההוא לרב והיה שואל אותו שאלות עבריות (שם ב א).—[3]ושם תאר כבוד אצל היהודים בגרמניה למי שלמד הרבה תורה: ולאיש אשר אלה לו אמרתי מה שפרה נהלתו וראוי לכבדו ולענדו עטרת לראשו ביתר שאת ויאות לרוממהו בקהל עם לקרותו בשם הבה' החבר נתן בן כפ' דודו וכו' כי יש תקנה במעהיין שלא לסמוך (בחורים) בסמיכת חבר (סמיכ' חבר, מרדכי כנעט, בנת תפ"ג, JEnc. Haber).—[4]חֲבֵר עִיר, החשוב והנכבד בעדה[1]): שאלת צבור שהסכימו שכל מי שיקדש אשה שלא מדעת חבר עירם וזקני הקהל שלא יהיו קדושיו קדושים (תשב"ץ ב ה). — ג) [5]אחד מהעדה: חבר[2]) רשאי ליתן למי שישר בעיניו אבל לא מורינו כ"א בהסכמת ב' פרנסים מהגמונים להגמונים (פנק' ק"ק במברג, העתק אגר' הרכב', ש' תל"ח). — ופשט השמוש בהשם חָבֵר במשמ' אחד מבני חֲבוּרָה, Mitglied, membre; member. — ובהשאלה, בחכמת הלשון, [6]חָבֵר למלה פלונית, דומה לה בצורתה, במשמעתה: חרוזים הם הקשורים מהאבנים היקרות ואין לו חבר (ראב"ע שפ"ב א י א). — ובכלל דומה לדבר: וידוע שכל הדברים שבעולם יש להם חבר חוץ מן הגאוה שאין לה חבר (בכעט יסודה ז).

א.*חָבָר, ש"ז, מ"ר חֲבָרִים, — כמו חוֹבֵר, מכשף: המקטר לחבר תובר חבר הוא (סנה' סה.). חובר חבר אחד חבר גדול ואחד חבר קטן ואפילו נחשים ועקרבים (שם).

ב.*חַבָּר[3]), ש"ז, מ"ר חַבָּרִים, — כהן פרסי עובד האש, Geber; guebre: תחת ישמעאל ולא תחת עובד כוכבים תחת עובד כוכבים ולא תחת חבר תחת חבר ולא תחת ת"ח (שבת יא.). שלשה שונאין זה את זה אלו הן הכלבים והתרנגולין והחברין (פסח' קיג:). בגוי נבל אכעיסם וכו' אלו חברין (יבמ' סג:). הראני חברין דומין למלאכי חבלה (קדוש' עב.). שהיו החברים מחזרין על הבתים ונוטלין נר מבית כל אחד ואחד בלילה שקוראין צדה כדי שיראו נרות מבחוץ (תשו' הגא', הרכבי רלח). ובמלכות פרסיים היו הברים שבהן מחזרין על בתי ישראל ומכבין את הנרות וחותין את הגחלים ומוליכין אותן לבית האור שלהן שהיא ע"ז ולא היו עוזבים לא אש ולא גחלים שילינו בלילה חוץ מע"ז שלהן שהיא בית נורא (שאילתות דרב אחאי גאון מכ). שהיו פרסיים קורין לכומרין הברין והיו אותן חברין רעים מאד ומצירין לישראל (ערוך, ערך חבר).

*חֲבַרְבּוּר, ת"ז, מ"ר חֲבַרְבּוּרִים,— בעל חֲבַרְבֻּרוֹת: משם נסענו והנה שוחה עמוקה, בוקה ומבוקה ומבולקה, לא ישמע בה רק קול בכי וקול צעקה, ובתוכה אריות ונמרים, ועקרבים חברבורים (עמנ', מחב' כח). לא אאריך בספור אכילת הברבורים והנמרים החברבורים, ולא בסעודת הדגים, וביתר מיני התענוגים (שם יח).

חֲבַרְבּוּרָה, — עי' חברברה.

*חֲבַרְבַּר[1]), ש"ז, מ"ר חֲבַרְבָּרִים,—לטאה גדולה ארסית: שהיה (ר"ח בן דוסא) עומד ומתפלל ובא חברבר והכישו ולא הפסיק את תפילתו והלכו ומצאו אותו חברבר מת מוטל על פי חורו אמרו אי לו לאדם שנשכו חברבר ואי לו לחברבר שנשך את רבי חנינא בן דוסא (ירוש' ברכ' ה ט). מה עשה הב"ה זימן הכינא והעלה עליה חרדון ויצא ממנה חברבר

---

[1]) עי' למעלה א. חָבֵר משמעה ב, בהערה. —[2]) והעיר שם דוד קופמן: שם חבר הנזכר כאן אינו שם החבר הנהוג ברוב מדינות אשכנז אשר היה עטרה שאינה הולמת אלא מי שהסכמת רוב הקהל מסייעתו.

[3]) מפרסית ע'בר, עובד האש.

[1]) לא נתברר לא מקור השם הזה ולא לאיזה נחש או לטאה קראו בשם זה. ובגמ' ירוש' המובא בפנים נאמר עוד: מה עסקיה דהדין חברבריא כד הוית נכית לבר נשא אין בר נשא קדים למיא חברברא מיית ואין חברברא קדים למיא בר נשא מיית.—ובעבר': מה טיבם של אלה החברברים אם הכיש אדם אם האדם מקדים להמים ימות ההברבר ואם החברבר יקדים ומת האדם. ע"כ. ואולי הוא מה שקוראים הערבים ורל [a]), ואומרים עליו שהוא גדול מאד וערום ומזיק וזנבו דומה לנחש. ואולי דומה מלה זו להמלה חפרפרת, עי' זה הערך.

[a]) ورل

(שם ח יב:). מימיו לא יאמר לך אדם שעקצו חברבר וחיה 'נשכו כלב שוטה וחיה (שם). — ועי' הורבר.

חֲבַרְבֻּרָה[1], ש"נ, מ"ר חֲבַרְבֻּרוֹת, — שורות וכתמים מתחלפי הגונים, כמו של נמר, Streifen raie ; spots : היהפך כושי עורו ונמר חֲבַרְבֻּרֹתָיו גם אתם תוכלו להיטיב למדי הרע (ירמ' יג כג). — 'יוגם בכלים וכיוצא בזה : כלי כסף מנוקדים ומצויירים בחברבורות וגוונים (רמ"י שה"ש א יא).

***חֲבַרְבֻּרִי**, ת"ז, לנק' -בֻּרִית, — שיש בו הברבורות : ואבקש הקסת והדיו וחקקתי, ועל הספר כתבתי, אגרת רחוצה בבורית, והיא חברברית, כי על אות אחת מאותיותיה נקודה, והשנית נקיה ובדודה (ר"י חריזי, איתיאל כ).

***חֲבַרְבֶּרֶת**, ש"נ,— כמו חֲבַרְבֻּרָה : אולי תהי בעלות שהר מבשרת, ליל ככושי היהפך עור לעולם ורקיע כנמר ואיך יהסר חֲבַרְבֶּרֶת, עד נואשה עין מיהל לחזות זהרי המה אשר פעמי רכבה מאחרת (ר"י הלוי, פין נדיבה).

חֶבְרָה, ש"נ, מ"ר חֲבָרוֹת, — א) כמו חֲבוּרָה, חֶבֶר, אגודה, אנשים מחברים יחד לענין אחד, לכונה אחת, association ; société ; Gesellschaft : וארח לְחֶבְרָה עם פעלי און וללכת עם אנשי רשע (איוב לד ח). — ובמשמ' *יחס של ידידות ורֵעות בין אנשים : כלום יש סעודה שאין בה הטרח וחברה אלו לאלו (מד"ר קהל', ככל עת). וכוונת הדת הטבעית להרחיק העול ולקרב היושר כדי שיתרחקו האנשים מן הגנבה והגזלה והרציחה באופן שתשאר ותתקיים החברה בין האנשים ויהיה כל אחד מנוצל מכף מעול וחומץ (העקרים א ז). שחברת הרבים לא תשלם כי אם בהיות ביניהם אהבה ואחוה (מנור' המאור ריג). שיש לו (לעם הארץ) מעלות המדות שתיטב בהם חברתו עם זולתו (פי' הרמב"ם לאבות ה). שיהיו בעלי עין טובה ונפש שפלה וחברתן טובה ודבורן ומשאן בנחת עם הבריות (הוא, סנה' כ ז).— ואמר המשורר : זהן נוסף נדוד על שונאיהם ונתן משכנות חברה חרבות, ואמנם כל ימי אהב עמלים וקראו איש אהבות איש דאבות, ימי חברה באש אהבת משיקים ולילות נודד במר ונהי מעיבות, ולכן אפלה נא כל ימותי ביד החברה ולרעות או לטובות (רשב"ג, שירי שלמה לא). -- ואמר המשל : אין חוציץ בפני התאוה כעצימת העינים ואין קיום לחברה כעצימות שפתים (מבחר המוסר ו). — ב) *חִבּוּר הרבה אנשים לאיזו תכלית מיוחדה, חברות של צדקה, של חכמה, של עסקים : ועכשיו גבאי הקדש חולים הממונים על החברה הנזכרת תובעים לבן הנודר אעפ"י שבאר להקדש תלמוד תורה וכו' וגבאי חברת תלמוד תורה תובעים לבן הנזכר כל סך הנדר (תשו' הר"נ גירונדי א). ולא תקברו לו מת ולא תכניסו אותו לחברות מצוה ולא לחברות רשות (שו"ת ריב"ש קעג). נתרצו ויאותו הכתות הנ"ל ועשו ביניהם חברה ושותפות עד תשלום ב' שנים רצופים (שו"ת לחם רב קיב). —*חברה האנושית, החיים המנמסים של בני האדם : ולהועיל לחברה האנושית (שבי"ע ג כו).

***חַבְרָה**[1], ש"נ, מ"ר חַבְרוֹת, — א) אשת חָבֵר, או אשה שמתנהגת כמו חבר בעניני טהרה וכו' : באשה חבירה עסקינן (סנה' ח:). — ומ"ר : מעשה בשתי נשים חבירות שנתהלפו להן כליהן בבית המרחץ (חגי' כ.).—ומ"ר *חַבְרָתוֹת : וכן בשתי נשים חבירתות שנתחלפו כליהם וטמאום (ר"ח חגי' כ.).— ב) *רֵעָה, ידידה : אשה יהודית היתה לה אשה חברה מעדת בני ישראל (תולדה שומרונ' 95). — ובמשמ' *נערה לומדת יחד עם נערה אחרת בבית ספר, או עובדת אתה יחד איזו עבודה, או מתהלכת אתה תמיד, Kameradin; camarade,—נהוג בדבור העברי בא"י.

***חֶבְרוֹן**, ש"ז, — כמו חֶבְרָה : ושתיתי ומימי לי ערבים ונמתק לי בחברונך רגבי. וכי אז אזכרה נודך כמו אש לבבי הם ויכני שרבי (ר"י אלחריזי, תלונה על הזמן).

***חֲבָרוּר**, ש"ז, — חבר של חבר : אמרה לו בתו (של רב יוסף לר"י) פסוק לי מזוני פסק לה

---

[1]) לפי דעת החכמים מן חבר במשמ' צבוע. בערב' ח'בר a), והשם חברה b) בגד של צבעונים, והשם חַבִּיר c) ענן שיש בו רצועות לבנות ושחורות.

a) خبر b) حبرة c) حبير

[1]) בְּטֶבֶר (Bö. § 635, 785) קבע המשקל חַבְרָה לשם הישר מן הכנוי חֲבֶרְתֵּךְ, וכמו בהמתך מן בְּהֵמָה, שכנתך מן שכנה. אך בדבור העברי נקבע המנהג ליחד המשק' חַבְרַת, שקבעוהו רוב המדקדקים להנטיה חֲבֶרְתֵּךְ, למושג של עוזרת ומשתפת בחיים וכדומה, כמו אשה וכיוצא בזה, וחַבְרָה להמדרגה האחרת מהמושג הזה, לחברה של בתי ספר וכדומה.

וכו׳ פסוק לי שוראי אמר לה שוראי למה אמרה לו לך ולחברך ולחברורך (כתוב׳ סה.).

*חֲבֵרוּת, ש"נ, — א) מעמד ומנהג של חָבֵר, כמו זהירות בהלכות טהרה וכדומה: עם הארץ שקיבל עליו דברי חבירות ונחשד על דבר אחד נחשד על כולן (תוספתא דמאי ב ג). בראשונה היו אומרין חבר ונעשה גבאי דוחין אותו מחבירותו (שם ג ד). אפילו תואר חברות אין עלינו לרעה (ירוש׳ ברכ׳ ה ט.). אשת עם הארץ שנשאת לחבר וכן בתו וכו׳ צריכין לקבל דברי חבירות (ע"ז לט.). הבא לקבל דברי חברות אם ראינוהו שנוהג בצינעא בתוך ביתו מקבלין אותו (בכור׳ ל:). — ב) כמו חֲבוּרָה: דניאל וחביריו מרדכי וחברותו עזרא וחבירותו (פסיק׳ רבתי, החדש). — ג) ידידות ורעות: מדות הטובות כרחמים וענוה וכו׳ וְהַחֲבֵרוּת ורעות (כ"ז, הקד׳ בן סירא).

*חֲבֵרוּתָה[1], ש"נ, — יחס של חברה עם הזולת: ואם תבזה עוד השירים אשר אהבתי, אמחה אותך מספר החברותה אשר כתבתי (עמנ׳, מחב׳ ח). תועלת הספור המחבר מייעץ ומצוה וזוכר לכל אדם חלש המר שלא יעשה חברותה ושותפות עם שהוא יותר חזק ממנו (מידות איזופיט ו, בקבץ דה"י של משה). — ובצורה ארמית: לא נקרא אדם כל זמן היותו יחידי כי קודם לכן לא היה שלם ואחר שנברא החברותא נקרא אדם (מנח׳ קנא׳ לר"י מפיסא א).

חֶבְרֶת, ש"נ, כנ׳ חֶבְרָתוֹ, מ"ר חֲבֵרוֹת, — ש"נ מהשם חָבֵר, אשה שהיא מחברת להזולת בקשר של ידידות או נשואים וכדומה, Gefährtin;compagnonne,(female) companion: כי יי׳ העיד בינך ובין אשת נעוריך אשר אתה בגדתה בה והיא חברתך ואשת בריתך (מלא׳ ב יד). ויאמר לה המלך אסתר המלכה למה תפחדי כי הדת זאת אשר סדרנו איננו מוטלו׳ עליך באשר את רעיתי וחברתי (מד"ר אסת׳, ויסי כיוס). — ובמשמ׳ *אשה שהיא זולת האשה שמדבר עליה: משאלת אשה לחברתה ההשודה על השביעית נפה וכברה (שבי׳ ה ט). וכו׳ האשה (שואלת) מחברתה כברות (שבת כג א). כל הקודמת לחברתה אפילו שעה אחת (כתוב׳ י ס). לא תלוה אשה ככר לחברתה עד שתעשנו דמים (ב"מ ה ט). לא עשו דברי צרה אצל חבירתה כלום (ירוש׳ יבמ׳ יד יב.). ושמע שתי רוחות שמספרות זו לזו וכו׳ ואמרה לה חברתה חברתי מה שמעת מאחורי הפרגוד (ברכ׳ יח:). מעשה בשתי נערות שירדו לשתות ולמלאות מים אמרה אחת לחברתה למה פניך חולנית אמרה לה כלו מזונותיה (מד"ר ברא׳ מט). מפני מה סוטה אינה שותה בכוס של חברתה שלא יאמרו בכוס זה שתת פלונית ומתה (שם ויקר׳ כו). מעשה בקרתנית אחת שהי׳ לה שפחה כושית שירדה למלאת מן העין היא וחברתה אמרה לחברתה חברתי למחר אדוני מגרש את אשתו ונוטלני לאשה (שם שה"ש, א׳ תרלווני). — ומ"ר בכנ׳: המסאנת וחברותיה אין להן מנה מאתים אבל תוספת יש להן וכו׳ עוברת על דת וחברותיה אין להן תוספת וכל שכן מנה מאתים (כתוב׳ קא.). חברותי רואות ועושות כל צורכי (והזהיר, שמות קכז.). — ובבע"ח: הרי היא (פרתי) מושאלת לך היום שתשמור לי חברתה למחר הרי חברתה מושאלה לך היום שתשמרנה לי למחר (תוספתא ב"מ ח כב). — ודברים לא בע"ח: שתי הביות ובהן כשני חציי זיתים וכו׳ נפתחה אחת מהן היא והבית טמאים וחברתה טהורה (אהל׳ ח ו). אשה חוששת אחת מעיניה וכוחלת חבירתה ויוצאת לשוק (ירוש׳ שבת ח יא:). שתי שדות בניכסי הגר המיצר בנתיים תלש מאחת מהן לקנות חבירתה ולא לקנות המיצר היא נקנית וחבירתה אינה נקנית (שם ב"ב ג יג ד). מכאן ועד הרקיע מהלך ת"ק שנה והגשמים יורדין ואין טפה מתערבה בחברתה (מד"ר דבר׳ ז). זו נר מערבי שנותן בה שמן כמדת חברותיה וממנה היה מדליק ובה היה מסיים (שבת כב:). אחת מן הטבלאות של שיש שברצפה ראה (הכהן) גבוהה מחברותיה והבין שסילקוה מאחר שנסדרה שם (רש"י יומא נד.). ירקות שאמרו הכמים בפסח שאדם יוצא בהן ידי מרור חזרת וְעולשין ושאר חברותיהן דקות הם (תוס׳, סוכ׳ יג:).

חֹבֶרֶת, ש"נ, בהפס׳ חֹבָרֶת, מ"ר חֹבְרֹת, — א) מה שמתחבר לדבר, והמקום ששם שני דברים מתחברים זה לזה: ועשית ללאת תכלת על שפת היריעה האחת מקצה בַּחֹבָרֶת (שמות כו ד). והמשים ללאת על שפת היריעה הַחֹבֶרֶת השנית (שם י). —

---

[1]) בארמית: אמר ליה רב פפא לאביי ודילמא מעיקרא לא כוין דעתיה ולבסוף כוין דעתיה אמר ליה חברותא כלפי שמיא מי איכא (ברכ׳ לג:).

ב) יאחד העורות שבעין, Bindehaut; conjonctive junctiva-: השבע מחיצות (שבעין) הם אלו הרשת והשליא והקשה וזריעת העששית והענבית והקרנית והחוברת וכו' והמחיצה הרביעית היא החברת וגם נקראת ארוגה וצמיחתה מן העור שעל הגלגלת מצד חוץ (מ' אלדכי, ש"א ד). — ובזמן החדש נקבע השם חֹבֶרֶת לחבור דפים יחד לספר פחות או יותר דק, או לכל אחד ואחד מהספרים של קבץ שיוצא לעתים קבועות, כמו פעם בחדש וכדומה, Heft; fascicule: אבל כרדפי את התועלת ירדתי מדרגה מהחוברת הגדולה אשר אני מתעסק בה לעת כזאת (מא"ג, הקד' ק"ס). התהלה אשר מדו הבריות לְהַחֹבֶרֶת ההיא לאמר קרית ספר (הוא, הקד' דכיל). והנני בא היום בשתי חוברות קטנות אליך האחת הוא הספור אשר דרשת וכו' תוציאם אחד אחד ותדפיסם בקול מבשר או יותר טוב תוציאם בחוברת מיוחדת ונתת לי מספר העתקות (אגר' יל"ג א נט). השחר חֹבֶרֶת א', וכדומה.

חבש[1], ממנו חָבַשׁ, *חֹבֶשׁ, *חָבוּשׁ, חֲבִישָׁה, *הִבָּשָׁה.

חָבַשׁ, פ"י, חָבַשׁ, חָבְשָׁה, אֶחֱבֹשׁ, יַחֲבֹשׁ, יַחְבֹּשׁ, אֶחְבְּשֶׁךָ, יַחְבְּשֵׁנוּ, — א) חָבַשׁ דבר אל דבר, על דבר, קשרו אליו, binden, umbinden; attacher to bind, למשל המגבעת על הראש: והגרת אתם אבנט אהרן ובניו וְחָבַשְׁתָּ להם מגבעת (שמות כט ט). ויחגר אתם אבנט וַיַּחֲבֹשׁ להם מגבעות (ויקר' ח יג). פארך חֲבוּשׁ עליך ונעליך תשים ברגליך (יחזק' כד יז). — ובהשאלה במליצה: אפפוני מים עד נפש תהום יסבבני סוף חָבוּשׁ לראשי (יונ' ב ו). — וְחָבַשׁ את פלוני בדבר, הלביש את ראשו בדבר: ואלבשך רקמה ואנעלך תחש וָאֶחְבָּשֵׁךְ בשש ואכסך משי (יחזק' יז י). — ואת החמור, חָבַשׁ את החמור, ר"ל חבש לו האכף: וישכם אברהם בבקר וַיַּחֲבֹשׁ את חמרו (בראש' כב ג). וַיַּחֲבָשׁ לו החמור לנביא אשר השיבו (מ"א יג כג). וַתַּחֲבֹשׁ האתון ותאמר אל נערה נהג ולך (מ"ב ד כד). ויאמר אל בניו חִבְשׁוּ לי החמור וַיַּחְבְּשׁוּ לו החמור וירכב עליו (מ"א יג יג). חִבְשׁוּ לי את החמור וַיַּחְבְּשׁוּ (שם כז). כי אמר עבדך אֶחְבְּשָׁה לי החמור וארכב עליה ואלך את המלך (ש"ב יט כו). — ופעול חָבוּשׁ, חבושים, חֲבֻשִׁים: ויקם וילך ויב עד נכח יבוס היא ירושלם ועמו צמד חמורים חֲבוּשִׁים ופילגשו עמו (שופט' יט י). והנה ציבא נער מפיבשת לקראתו וצמד חמרים חֲבֻשִׁים ועליהם מאתים להם (ש"ב טז א). — ב) חָבַשׁ את המכה, הפצע, קשר על המכה בד בשמן או ברטיה אחרת לשמר עליה מפגע קלקול ולרפאותה, (eine Wunde) verbinden; bandager; bind up (a wound): ביום חֲבֹשׁ יי' את שבר עמו ומחץ מכתו ירפא (ישע' ל כו). את הנחלות לא חזקתם ואת החולה לא רפאתם ולנשברת לא חֲבַשְׁתֶּם ואת הנדחת לא השבתם ואת האבדת לא בקשתם (יחזק' לד ד). לשום חתול לְחָבְשָׁה לחזקה (שם ל כא). — ובהשאלה ברוחניות ובמוסריות, תקן הקלקולים שבעם: כי יתפש איש באחיו בית אביו שלמה לכה קצין תהיה לנו והמכשלה הזאת תחת ידך ישא ביום ההוא לאמר לא אהיה חֹבֵשׁ[1] ובביתי אין לחם ואין שמלה (ישע' ג ו-ז). — ובמשמ' נחם אדם, שמחהו מצרתו: יען משח יי' אתי לבשר ענוים שלחני לַחֲבֹשׁ לנשברי לב לקרא לשבוים דרור ולאסורים פקח קוח (ישע' סא א). — ג) *חָבַשׁ את פלוני, אסר אותו בבית אסורים: אם יקום והתהלך בחוץ מגיד שחובשין אותו (את המכה) עד שמרפא (מכי' משפט', נזק' ו). בשהבשוהו ישראל אבל אם חבשוהו גוי אשר פיהם דבר שוא וכו' (ירוש' פסח' ח לו.). הדבר דומה לאחד שקלקל בעיר מסרו לבעל האגמון וחבשו והיה קשה מבעל האגמון מסרו לבעל הזמורה וחבשו (שם ט כד:). לא היו ימים מועטין עד שתפסוהו לר"ע וחבשוהו בבית האסורים ותפסו לפפוס בן יהודה וחבשוהו אצלו (ברכ' סא:). וכי תעלה על דעתך שזה מהלך בשוק וזה נהרג אלא מלמד שחובשין איתו (כתוב' לג:). היה פודה למי שרוצה וחובש למי שרוצה (מד"ר דבר' ב). אמרה לו (אשת פוטיפר ליוסף) השמע לי אמר לה לאו אמרה הריני חובשתך בבית האיסורין (יומ' לה:). — ופעול: מי שנתחרש בעלה או נשתטה או שהיה חבוש בבית האסורין (סוט' ד ה). לאדם שהיה חבוש בבית האסורים והיו אומרים לו בני אדם מוציאין אותך למחר מבית האסורין (ברכ' ט:). שהיה לה כעס בבית בעלה או שהיה

---

1) בערב' חבש a).

a) خبش

1) יש מפרשים חבש זה במשמ' חבש בבית האסורים, לקמן משמ' ג' — ועי' ערך חוֹבֵשׁ.

בעלה חבוש בבית האסורין (כתוב' ס:). מעשה בר"ע שהיה חבוש בבית האסורים ועיבר שלש שנים זו אחר זו (סנה' יב.). עמד מנשה והכהו (את שמעון) מכה אחת והכניסו בבית האסורים ונתן עליו כבלים ואמר להם זה יהיה חבוש עד שתביאו את אחיכם (מד"ר בראש' לא). בנוהג שבעולם אדם חבוש בבית האסורין ואין כל בריה משגחת עליו (שם ויקר' יד). הדבר דומה למי שהיה חבוש תוך שני בתים זו לפנים מזו והיו שם שני שומרים (תנחומא נשא ט). עטופה כאבל ומנודה מכל אדם וחבושה בבית האסורין (עירוב' קד:). לבת אחת למטין שהיתה חבושה בבית האסורין (מד"ר קהל', את הכל). חלה הוא או שחלתה היא או שניהם חבושים בבית האסורים (יבמ' סד.). כגון שהיו אביו ואמו חבושים בבית האסורין (חול' יא:). — ושמור במקום שלא יוכל לצאת משם: למען ינוח שורך וחמורך הוסיף לו הכתוב נייח אחר להיות תולש מן הקרקע ואוכל וכו' או אינו אלא יחבשנו בתוך ביתו (מכי' משפט', מס' דכספ' כ). לעוף שהיה חבוש בכלוב בא עוף אחד ועמד לו על גביו אמר לו אשריך מה מזונותיך מצויין לך (מד"ר קהל', שמח). — ד) *חבש הזרעים, זרע אותם דחוסים זל"ז: התלם ואמת המים שהן עמוקין טפח זורעין לתוכן שני זירעונין אחד מיכן וא' מיכן ואחד באמצע וכו' (ואי אפשר לזרוע חמשה יען) צד שכאן וצד שכאן חובש את האמצעי (ירוש' כלא' ג כח ג). היה שם גריד שורה ושורה גדר ושורה חובשין את השורה גבי של גדר בשדות (שם ב כח.). אין אדם חובש דבר שאינו שלו (שם). שהוא חובש בשתי רוחות וכו' אורכו בכמה חובש וכו' בשמונה (שם ג כח ד). עבודה פוגעת בעבודה ואין מין פוגע בחבירו לחובשו (שם שבת ט יא ד). ובלבד שלא תהא חבושה מארבע רוחותיה (שם כלא' ב כח:). רבי מאיר אומר אפי' חבושות אפי' סמוכות (שם).

— פע', חֻבַּשׁ, — שחבשו אותו, בפרט את הפצע: מכף רגל ועד ראש אין בו מתם פצע וחבורה ומכה טריה לא זרו ולא חֻבָּשׁוּ ולא רככה בשמן (ישע' א ו). והנה לא חֻבְּשָׁה לתת רפאות (יחזק' ל כא).

— פע', חִבֵּשׁ, — חִבֵּשׁ הפצע, כמו חָבַשׁ, ובהשאלה: הרופא לשבורי לב ומְחַבֵּשׁ לעצבותם (תהל' קמז ג). — ובמשמ' סגר: מבכי נהרות חִבֵּשׁ[1] ותעלמה יצא אור (איוב כח יא).

— נפע', *נֶחְבַּשׁ, — שחבשו אותו: האשה שנחבשה בידי עכו"ם על ידי ממון מותרת לבעלה (כתוב' כ ט). הדבר דומה לאשה עוברת שנחבשה בבית האסורין ילדה שם בן (מד"ר דבר' ט). אמר להם בראשונה שמעתי לכם לכך נחבשתי (תנחומא תזריע י). ואותן נחבשין תפוסין שיש להם כבלי ברזל ברגליהם ר"י מתיר לצאת בהם לרשות הרבים (מרדכי שבת בנ"ג). — ובהשאלה בענין זריעה: מה אם מוקשה בין המוקשיות שיפיתה כוחו להציל בשמונה נחבש בשמונה מוקשה בין הבצלים שהורעת כוחו להציל בשתים עשרה לא כל שכן שלא יחבש אלא בשמונה (ירוש' כלא' ג כח ד). — ובמשמ' יארוג בתוך ארג, ואמר הפיטן: וצמר לא תלבש, במו פשתים נֶחְבַּשׁ, ולא תקטירו דבש, תמרים ושאורים (אזהר', רסב"ג לא תעשה).

— נתפ', *נִתְחַבֵּשׁ, — כמו נֶחְבַּשׁ: וכעס (המלך) לקראת טפשין וכו' אמר כלי ינתנו לכובם והם יתחבשו בבית האסורים (שבת קנב:).

א.*חֹבֶשׁ, חובש, ש"ז, — כמו *חִבּוּשׁ: מים שהדיח בהן חובשין ודרמסקנין לחולה (תוספתא תרומ' ז יג).

ב.*חֹבֶשׁ, ש"ז, — במשמ' מה שחובשים על המכה, ואמר הפיטן: חֹבֶשׁ ארוכה וארך יום מבוכה חתולה למכה יעל בעת ימלך (מוס' א ר"ה, אנסיכה). רחצו והזכו כל קהלי, ותתלו חֹבֶשׁ עצב מחלי (יוצר פרה, אגילי). ושחין אשר פרח בגב לבו בשמן טוב דבורך לו יהי חָבְשֵׁהוּ, גם אש תשוקתך במעינו במי מכתבך בבה יקוד אשנו (רמב"ע, לכבוד אבו אלפתח).

*חֲבָשָׁה, ש"נ, — כמו חֲבִישָׁה: ארשב"י תבוא חבשה ותעמוד על חבשה תבוא חבשה שחבש אברהם אבינו (את אתונו) לילך ולעשות רצונו של מקום וכו' ותעמוד על חבשה שחבש בלעם לילך ולקלל את ישראל (מד"ר בראש' נה).

*חֹבָשָׁה, ש"נ, — כמו חֲבָשָׁה: תבא חובשה של אברהם שהלך לעשות רצון המקום ותעמוד על חובשה של בלעם שהלך לקלל את ישראל (מכי' בשלח א).

חבת[1], ממנו מַחֲבַת, חָבַת, *חָבִית, *חֲבִיתָה.

חָבִת, ש"ז, מ"ר חֲבִתִּים, — כמו *חָבִית: ומתתיה מן הלוים הוא הבכור לשלם הקרחי באמונה על מעשה החֲבִתִּים (דהי"א ט לא). והסלת והחביתין והיין שלשה עשר כהנים זוכים בו (יומ' ב ג). סלת קודמת

— [1]) יש מפקפקים באמתת נוסחה זו, ומגיהים חפש במקום חבש, ועי' ערך חפש. — [1]) רק עבר'.

לחביתין אעפ"י שזה לאישים וזה לאישים זה קרבן יחיד וזה קרבן ציבור חביתין קודמין לבזיכין (יומ' שם כ לט ג). חביתי כהן גדול לא היו באות חציים אלא מביא עשרון שלם וחוצהו (מנח' ד ה). חביתי כ"ג לישתן ועריכתן ואפייתן בפנים ודוחות את השבת (גמ' שם כ:). — ואמר הפיטן : רצה עבודתם במקדש שביתם, כבית עולמים לעושי חֲבִיתָם (סליח' ער"ה, תפלה). — ואמר המשורר במליצתו לחג החנכה : ונרות אהיה מדליק שמונה ושיקויי בנופת צוף מתוקים, והיפות זרועותן חשופות ועיניהן ירוצין כברקים, ואחת עורכה שלחן ואחת תשדד אחריה העמקים, ואחרת תלבב הלביבות ואחרת תבשל הרקיקים, וצפיחית ומעשה החבתים ומרחשת מזוינו מפיקים (עמנ', מחב' ט).

***חֲבֶת**, נ"ז, — כמו א. *חֲבַט : סנדל שנפסקו חבתיו שנפסקו תריסותיו וכו' נפסקה אחת מאזניו אחד מחבתיו אחת מתרסיותיו (יומ' שבת ו ח).

חַג[1], חַג, ס"ז, כנ' חַגִּי, מ"ר חַגִּים, חַגֵּיכֶם, — א) שמחה ויום טוב שעושים לכבוד מעשה מן המעשים, לכבוד אלהות וכיוצא בזה, Fest; fête; festival : וירא אהרן ויבן מזבח לפניו (לפני העגל) ויקרא אהרן ויאמר חַג ליי' מחר (שמות לב ה). ויעש ירבעם חַג בחדש השמיני בחמשה עשר יום לחדש כֶּחָג אשר ביהודה (מ"א יב לב). ויעש שלמה בעת ההוא את הֶחָג וכל ישראל עמו קהל גדול וכו' שבעת ימים ושבעת ימים ארבעה עשר יום (שם ח סה). השיר יהיה לכם כליל התקדש חַג (ישע' ל כט). ושבעת ימי הֶחָג יעשה עולה ליי' (יחזק' מה כג). ויאמר משה בנערינו ובזקנינו נלך בבנינו ובבנותנו בצאננו ובבקרנו נלך כי חַג יי' לנו (שמות י ט). את חג המצות תשמר (שם כג יה). וְחַג הקציר בכורי מעשיך אשר תזרע בשדה וְחַג האסף בצאת השנה (שם יו). הנה חַג יי' בשילו מימים ימימה וכו' וראיתם והנה אם יצאו בנות שילו לחול במחלות ויצאתם מן הכרמים וחטפתם לכם איש אשתו מבנות שילו (שופט' כא יט-כא). ולא ילין חלב חַגִּי עד בקר (שמות כג יח). ושמחת בְּחַגֶּךָ אתה ובנך ובתך ועבדך ואמתך (דבר' יו יד). והשבתי כל משושה חַגָּהּ חדשה ושבתה וכל מועדה (הוש' ב יג). תקעו בחדש שופר בכסה ליום חַגֵּנוּ (תהל' פא ד). אותו היום יום חגם היה והלכו כולן לבית ע"ז שלהם (סוט' לו:). ספו שנה על שנה חַגִּים ינקפו (ישע' כט א). ובחגים ובמועדים תהיה המנחה איפה לפר (יחזק' מו יא). שנאתי מאסתי חַגֵּיכֶם ולא אריח בעצרתיכם (עמו' ה כא). והפכתי חַגֵּיכֶם לאבל וכל שיריכם לקינה (שם ח י). ותנחילנו זמני ששון וחג, נדבה ותורישנו קדושת שבת וכבוד מועד (ברכ' לג:). — ב) *בפרט חג הסכות : יום טוב הראשון של חג שחל להיות בשבת מוליכין את לולביהם להר הבית (סוכ' ד ד). שחייב אדם בהלל ובשמחה ובכבוד יום טוב האחרון של חג כשאר כל ימות החג (שם ח). מאימתי מזכירין גבורות גשמים רבי אליעזר אומר מי"ט הראשון של חג רבי יהושע אומר מי"ט האחרון של חג וכו' ואין הגשמים אלא סימן קללה בחג (תענ' א א). ומיום הכפורים עד החג כל ישראל עסוקין במצות זה עוסק בסוכתו וזה בלולבו וביום טוב הראשון של חג כל ישראל עומדין לפני הקב"ה ולולביהן ואתרוגיהן לשמו של הקב"ה (מד"ר ויקר' ל). — ג) *תנועה וזעזוע : כשתקשקו שניהם עד עלות אבק ועפר לשמים מרוב תקפם חגם ונענועם (מחברת מנחם, חגג). — *וכמו חגיגה, מקום שהולכים אליו המאמינים ביום חג להשתחוה שם : כי היא (ציון) מקום עליית הנביאים אל השמים ושהיא מקום מעמד יום הדין והוא לכל מקום כונה וחג (כוזרי ב כג).

*איד, כמו *עִיד, חג. — *אסרו חג, יום הראשון אחרי החג.

הלל. — *מוסף. — *קדוש.

*זבול, *יום זבול של נילוס.

*חַנָּא, כנוי של גנאי לחגים של הנוצרים. — *חגיגה, **חגיגות, **חגיגי. — חול, ההפך מן חג. — *חול המועד.

יובל, חג היובל, לפנים אצל היהודים, אחת לחמשים שנה. ובהרחבה בזמן החדש, חג של מספר שנים למוסד, לאדם גדול וכדומה. — *יום טוב.

מועד. — *מועדים לשמחה, *יזכה לשנים רבות, ברכות החג בין אדם לחברו. — *מוצאי החג.

*סֵדֶר, ליל הסדר של פסח.

*עִיד, הָעִיד, ברך בברכת החג. — *עלה לרגל, לפנים כשהמקדש היה קיים, לימי החג. — עֶרֶב, *ערב החג.

רגל, רְגָלִים, שלשה החגים הגדולים.

פסח, שבועות, סֻכות, ראש השנה, יום הכפורים, *חנכה, פורים.

---

[1]) עי' שרש חגג.

חַג, ש"ז, — כמו אַגָּא, מין קוצים: הקנים והחגין[1] והוורד ואטדין מין אילן הן (תוספתא כלא' ג יח).

חגא[2], ממנו אולי חַגָּא.

חָגָּא[3], ש"ז, — דבר של פחד ובהלה, Schrecken; terreur; terror: והיתה אדמת יהודה למצרים לְחָגָּא[4] כל אשר יזכיר אתה אליו יפחד מפני עצת יי' צבאות אשר הוא יועץ עליו (ישע' יט יז). — ואמר המקונן: בנות ישראל איכה שם צר לחגא כל כבודה הרכה והענוגה איכה אכלה פגה על חרבן הקהלות (יעק' אלמאלית, ZDMG 50, 238, כי' נת"ק). — *והשתמשו בשם זה ככנוי להחגים הנוצרים בפרט: אם חל ל"ג בעומר ביום א' שאין הגוים מסתפרין משום חגא שלהן יכולין להסתפר ביום ו' שלפניו (מהרי"ל, הלכ' ספוע'). ונהוג בלשון הדבור.

חגב[5], ממנו חָגָב.

חָגָב[6], ש"ז, מ"ר חֲגָבִים, — א) מין ממיני הארבה והיה נאכל, Heuschrecke; esp. de sauterelle; locust: את אלה מהם (מהשרצים שיש להם כרעים לנתר) תאכלו את הארבה למינו ואת הסלעם למינהו ואת החרגל למינהו ואת החָגָב למינהו (ויקר' יא כב). הן אעצר השמים ולא יהיה מטר והן אצוה על חָגָב לאכול הארץ (דהי"ב ז יג). המקבל שדה מחבירו ואכלה חגב או נשרפה (כ"מ ט ו). אכלה חגב אכלה גובאי קרסמוה נמלים (תוספתא פאה א ח). כל מיני פורעניות המתרגשות כגון חיכך חגב וזבוב וצירעה (תענ' יד.). חגב הואיל וצוארו דומה לצואר בהמה (ע"ז נא.). — ומ"ר: ושם ראינו את הנפילים בני ענק מן הנפלים ונהי בעינינו כַּחֲגָבִים וכן היינו בעיניהם (במד' יג לג). הישב על חוג הארץ וישביה כַּחֲגָבִים (ישע' מ כב). חגבים טמאין שנכבשו עם חגבים טהורים (תרומ' י ט). ובחגבים כל שיש לו ארבע רגלים וארבע כנפים וקרסוליו וכנפיו חופין את רובו (חול' ג ז). הצד חגבין בשעת הטל (תוספתא שבת יב-יג ה). מעשה שנפלה דליקה באשת קנים ובאגם תמרים והיו שם חגבים ונצלו (ירוש' ע"ז ב מא ד). שבעה מאות מיני דגים טהורים ושמנה מאות מיני חגבים טהורים ועופות לאין מספר וכלן גלו עם ישראל לבבל (מד"ר איכ', פתית', על הסריס). למה הם דומים לצנצנת מלאה ועלו חגבים עליה הראשון נפל השני נפל ולא למד השני מן הראשון (תנחומא נח כד). שתנועת החגבים ממקום למקום יהא בקפיצה לעולם (מלמ' התלמיד', זכור). — ובמשמ' *אנשים קטנים דלי הערך, ואמר המליץ: ומה כבודנו חגבי ספרד לעומת הנפילים היו בארץ (יהושע הספרדי למורו ר' נסים כ"ר יעקב). ואמנם כי אני איש אל ענקי ולא ילד לצחק עם חגבי, ולקרב למדו ידי ועטי ולא אערך לנמהרים קרבי (רש"ע אבן דנאן, שיר בסוף ספר הערכים שלו). — ב) בהשאלה, כנוי להאשך: וינאץ השקד ויסתבל החָגָב[1] ותפר האביונה כי הלך האדם אל בית עלמו (קהל' יב ה).

---

1) יש שנויי נוסחאות במלה זו, ועי' אַגָּא.

2) אולי כמו הגא a) בערבית.

3) לא נתברר היטב מקורו ודקדוקו, ועי' לקמן.

— 4) כך ברוב הספרים, ובס"א לְהָגָּה, ובקצת ספרים לְחָגָּא כתיב לְחַ'ג קרי. — ות"י: לדחלא, וכך הקדמונים וגם החדשים, ואמר ריב"ג: וענין לחגא נלקח מזה (מן חגג) כלומר שמתלבלבים ומתנועעים בעת זכרה. ע"כ. וכן החדשים אומרים כי חגא במקום חָגָּה, וזו אחת המלות המעטות שבאו בתנ"ך בצורה ארמית, כמו מטרא (איכ' ג יב), מרא (רות א כ), קרחא (יחזק' כז לא), וסוברים כי הן שארית מזמן ששמשה א כמו ה בסופי הברות בשמות נקבה. אבל, כל עקרו של גזרה זו מן חגג אינו טבעי, ואולי הוא שם משרש חגא a) בערב' שמשמש גם במשמ' בושה, ודגש הגימל אולי מפני שסברו גם בעלי המסורה שהוא מן הכפולים.

5) בערב' משמש שרש זה במשמ' סתר למושגים אחרים.

6) רק עברית, ולא נתברר מקורו. בין השמות הרבים למיני הארבה בלשון ערבית, היותר דומה להשם חגב הוא ג'נד'ב a), מין ארבה שחור, צועק, אך אין לברר אם יש איזה יחס בין שם זה ובין חגב שבעברית. ואולם כבר החליטו רדב"א בהאגרון וריב"ג כי הוא מה שקוראים בערב' גנדב, ואמרו חכמי הלשון הערב' שהוא יעופף בעת חוק החם ויצעק. ובתלמוד אמרו: חגב זה גדיאן (חול' סה.), אך לא נתברר מהו גדיאן. —[1]) אמרו במדרש: זה לוז של שדרה (מד"ר מצורע יז). ובמדר' קהל' אמרו: אלו קרסולים. וריב"ג אמר: ויסתבל החגב נאמר כי הוא רוצה לאמר תאות המשגל ושהחית מומרת מעין ותעגבה עליהם ואני אומר כי הוא כמו החגב ונאמר על דרך הדמיון והמשל והחפץ בו הביצים כמו שדמה הזכר לשקד. ע"כ. וכן הזכיר ריב"ג עוד במקומות אחדים כי הכונה בהחגב האשכים. רש"י: העגבות, ראב"ע: הקרסול, כמו המדרש, והביא גם פרושו של ריב"ג.

---

a) جا

a) جُنْدَب

חָגַג¹), ממנו חַג, חָגַג, חֲגִיגָה, ***חֲגִיגוּת, ***חַגִּיגִי, *חוֹגֵג.

חָגַג²), פעו"י, חַגֹּתִי, חַגֹּתֶם, אָחֹג, יָחֹגּוּ, תְּחָגֻּהוּ, חֹגִּי, חֹג, לָחֹג, חוֹגֵג, חֹגְגִים. — א) פ"ע, עשה מעשים ומנהגים שעושים ביום חג, feiern : célébrer : celebrate : כה אמר יי' אלהי ישראל שלח את עמי וְיָחֹגּוּ לי במדבר (שמות ה א). —*ועכר : מי שלא חג ביום טוב הראשון של חג (חגי' א ו). עבר הרגל ולא חג אינו חייב באחריותו (תוספתא שם א ז). — ב) פ"י, יָחֹג את החג : והיה היום הזה (של י"ד ניסן) לכם לזכרון וְחַגֹּתֶם אתו חג ליי' לדרתיכם חקת עולם תְּחָגֻּהוּ³) (שמות יב יד). שלש רגלים תָּחֹג לי בשנה את חג המצות וכו' וחג הקציר בכורי מעשיך אשר תזרע בשדה וחג האסף בצאת השנה (שמות כג יד-יו). שבעת ימים תָּחֹג ליי' אלהיך (דבר' יו טו). אך בחמשה עשר יום לחדש השביעי באספכם את תבואת הארץ תָּחֹגּוּ את חג יי' שבעת ימים (ויקר' כג לט). וְחַגֹּתֶם אתו חג ליי' וכו' בחדש השביעי תָּחֹגּוּ אתו בסכות תשבו שבעת ימים (שם מא-מב). הנה על ההרים רגלי מבשר משמיע שלום חֹגִּי³) יהודה חגיך שלמי נדריך כי לא יוסיף עוד לעבור בך בליעל כלה נכרת (נחו' ב א). זאת תהיה חטאת מצרים וחטאת כל הגוים אשר לא יעלו לָחֹג את חג הסכות (זכרי' יד יט). כי אעבר בסך אדדם עד בית אלהים בקול רנה ותודה המון חוֹגֵג (תהל' מב ה). מי שלא חג ביום טוב הראשון של חג חוֹגֵג את כל הרגל (חגי' א ו). מי שלא חג שבעת ימי הפסח וכו' שוב אינו חוֹגֵג (גמ' שם יז:). — וכמו שלמים : מפני מה לא חֲגַגְתֶּם חגיגה בשבת (פסח' ע:). — ובמשמ' רקד : והנה נטשים (הגדודים) על פני כל הארץ אכלים ושתים וְחֹגְגִים בכל השלל הגדול אשר לקחו מארץ פלשתים ומארץ יהודה (ש"א ל יו). — *וחגג אל מקום המקדש, הלך שמה לחֹג החג ¹) : כי בכל שנה היו חוֹגְגִים הישמעאלים אל הבאר הזאת (ראב"ע ברא' טז יד). שהם מרוממים אותו (את ציון) עם העדר הראות השכינה עליו ושכל האמות חוֹגְגִים אליו ומתאוים לו זולתנו מפני גלותנו ולחצנו (כוזרי ב כ). ואומרים כי הוא מקום עליית הנביאים ושער השמים ומקום מעמד הדין וכו' ורוב מה שכתוב בתורה וחוֹגְגִים אל המקום הנכבד ההוא (שם ד י). העוף שתולדתו לברוח מיישוב בני אדם יָחוֹג למקום הכבוד מקום הקרבנות הקרבים לפניו (אבן גיקטיליא, פוזנ' 112). — ג) התנועע ודשדש ולא יכול לעמד על רגליו, כמו שכור, taumeln ; chanceler ; to reel : יורדי הים באניות עשי מלאכה במים רבים המה ראו מעשי יי' ונפלאותיו במצולה ויאמר ויעמד רוח סערה ותרומם גליו יעלו שמים ירדו תהומות נפשם ברעה תתמוגג יָחוֹגּוּ²) וינועו כשכור וכל חכמתם תתבלע (תהל' קז כג-כז).

***חַגָּג**, ש"ז, — כמו חַג : שור קצב לֶחָגָג וכשב ועז במלל, רנן עלימו קריאת הלל (ר"א קליר, ב פסח, סוד). קדש בראשו ושלישו והציו ורבו לשמר, לקדש לקחת לְחָגָג לקצור יגמר (יוצר החדש, אדון מקדם).

*****חֲגִיגוּת**, ש"נ,—זעזוע : ומן התנועות החזקות התנועות המעוררות חוֹגְגוּת והוא שיתחזק האדם בבקר באיזה חוֹגְגוּת עד תכלית ואחר יסוג אחור חוזר אחורנית ולא יסור חסר ומהלך כל פעם עד שיעמד באחריתו על אמצע (קאנון א ג ב ב). וירבה הצער מגעש וחוֹגְגוּת חזק יחייבהו מלחמת החמר והכח (שם ד א ב ב). דם שור לה יקרה לשותהו לח קשי הנשימת וכו' ותפץ קיא גדול וצער וחוֹגְגוּת (שם ד ו ב יו). הענינים אשר יקובל מהם מופת על עניני האצטומכא הוא מעניני המאכל בסבול האצטומכא אותו והעדר סבלה אותו ומעכלה אותו ומדחיתה' אותו ומתאוה למאכל ומשתה ומתנועתה וחוֹגְגוּתָהּ בדפיקת הלב האצטומכתית (שם ג יג א יד).

***חַגָּה**, ש"נ, — ביחוד חג הנוצרים : אפילו החסידים ואנשי מעשה שבינינו נושאים ונותנים עמהם לא

¹) עי' הערה להערך.

²) בערב' חַג a), הלך למקומות הקדושים. וכבר הזכיר ריב"ג הדמיון הזה, אמר ז"ל : כאשר היא בלשון הערב שאומרים פלוני חג אל בית האלהים כשהוא בא אליו וחג אלינו פל' כשהוא בא וחגותי אל הדבר שהוא הולך ובא אליו. ע"כ. ולא נתברר איזו משמעה היא העקרית ואיזו הנגזרת, אם זו של העברית או של הערבית, ואם העקר הוא תנועה בכלל ורקוד וממנו חג, או להפך. — ³) במקום חָגִּי, כמו גֹּזִּי נזרך, רֹנִּי, וכיוצא בהן, וסוברים כי זו פעולת האותיות שלפני הדגש או לאחריו, שלא עמד כחו של הדגש לשמור על קול השורק שיתקים בטהרתו ולא יתמעך לקול החולם כנטיה הכללית של הלשון העברית שהלכה ופשטה יותר ויותר במרוצת הזמן. — ¹) כבר השתמשו קצת במשמ' זו רה"ג ושמואל בן חפני, עי' חוגג. — ²) בקצת ספרים יחוגו חסר, ויש סוברים שהוא מן חוג, עי' זה.

a) حَجّ

בלבד ג' ימים קודם חגותיהם אבל גם בימי החגות עצמם ואפילו עם האחים והגלחים שבהם (ישמע' חנינא, תקיר' על ענייני הנוצרים, הסתר ב א).

חגו[1]), ממנו חָגָו.

חָגָו[2]), ש"ז, מ"ר חֲגָוִים, סמי' חַגְוֵי,—כעין הלל בתוך הסלע, Kluft; creux; cleft: יונתי בְּחַגְוֵי הסלע בסתר המדרגה הראיני את מראיך השמיעני את קולך כי קולך ערב ומראיך נאוה (שה"ש ב יד). שכני בְּחַגְוֵי הסלע תפשי מרום גבעה כי תגביה כנשר קנך משם אורידך (ירמ' מט יו). זדון לבך השיאך שכני בְּחַגְוֵי סלע מרום שבתו אמר בלבו מי יורדני ארץ (עובד' א ג). — "ובכב': ברא הרים הגבוהים ויש בגבהם תועלת ליעלים שלא יוכלו בני אדם ורבות מן ההיות לעלות עליהם וסלעים מחסה לשפנים בחגויהם ובנקרותיהם (ר"ש א"ת, יקוו המים 156).

חֲגוֹר, ש"ז, כנ' חֲגוֹרוֹ, מ"ר חֲגוֹרִים, סמי' חֲגוֹרֵי, — אֵזוֹר שאדם קושר סביב למתניו, ובפרט אזור חשוב, יפה, או אזור שאליו צמודה החרב, Gürtel; ceinture; girdle: סדין עשתה ותמכר וַחֲגוֹר נתנה לכנעני (משלי לא כד). ויתפשט יהונתן את המעיל אשר עליו ויתנהו לדוד ומדיו ועד חרבו ועד קשתו ועד חֲגֹרוֹ (ש"א יח ד). — ושגור שמוש משקל זכר זה גם בזמן המשנה ואח"כ: ראתה (כתם) על חלוקה מן החגור ולמטה טמאה מן החגור ולמעלה טהורה (נדה ח א). חגור שבמתנים כגון אבנט רחב (ר"ח שבת נט:). אין רגילות לקבוע מפתח בחגור עצמו (מרדכי שבת ב"ג).

חֲגוֹרָה, חֲגֹרָה, ש"נ, כנ' חֲגֹרָתוֹ, מ"ר חֲגֹרוֹת, — א) כמו חֲגוֹר: והיה תחת בשם מק יהיה ותחת חֲגֹרָה[3]) נקפה ותחת מעשה מקשה קרחה (ישע' ג כד). ועלי לתת לך עשרה כסף וַחֲגֹרָה אחת (ש"ב יח יא). וכל מואב שמעו כי עלו המלכים להלחם בם ויצעקו מכל חגר חֲגֹרָה ומעלה ויעמדו על הגבול (מ"ב ג כא). פשטה וערה וַחֲגוֹרָה[4]) על חלצים (ישע' לב יא). ויתן (יואב שהרג את אבנר ועמשא) דם מלחמה בַּחֲגֹרָתוֹ אשר במתניו ובנעלו אשר ברגליו (מ"א ב ה). ויתפרו (אדם ואשתו) עלה תאנה ויעשו להם חֲגֹרֹת (בראש' ג ז). — ובהשאלה, "הקף מסביב דבר, חגורה של אבנים, של הבלים וכדומה: אין עושין פסין אלא לבאר הרבים בלבד ולשאר עושין חגורה גבוה עשרה טפחים (עירוב' ב ד). מקום עגלה ערופה (מציינים) בחגורה של אבנים (ירוש' מע"ש ה נה ד). — ב) "חֲגוֹרַת הַמַּזָּלוֹת, העגול הדמיוני ברקיע של המזלות, Tierkreis; zodiaque; zodiacus: כדמות רצועה רחבה שהתחברו בה כוכבים רבים שחוגרת הגלגל בהדבק ראשה עם סופה ונקרא כל אותו היבור חגורת המזלות לפ. שהוא כמי שלקח חגורה רחבה שבה כוכבים רבים וחגר בה הגלגל (ראב"ע, ספר העולמים). ויותר רחוק מן השמש בזה הגלגל הנוטה רצוני חגורת המזלות (אמונה רמה ד ב). הגורת המזלות וזה לפי שהגלגל וכל אחד ממזלותיו כאלו חגור בה על מתניו נמצאת החגורה הזאת לפי המחשבה נחלקת (יסו"ע לר"י ישראלי יט). להיקף העגול הרוחב הזה קראוהו חגורת המזלות ובל' לטיין קורין לו צודיאקו"ם (נחמ' ונעים קז).— וכב' ורבים: שיהיה יציאת הצורות המתחלפות ממה שיעזור בו גלגל המזלות בנטיית חגורתו וסבוב כוכבי לכת עליהם ויהיה לזה פעם צפוניים ופעם דרומיים פעם על חגורות הגלגל הישר (אמונה רמה ד ג). — ובכלי הנחשת: פני האש ישתנו הסובב והוא נחלק לש"ס מעלות ונקראת ג"כ חיק ונקראת ג"כ הגורה (כלי נחש' לראב"ע א).

אבנט. — אגד. — אֵזוֹר. — אזר. — "אזמה. —"חֲבָק. — חלצים, המקום שחוגרים שם החגורה.— חֵשֶׁב האפוד. —ירך. — מזח.—מחגרת.— מתנים. "סרך. — "קמר.

***חָגָז**, ש"ז, מ"ר חֲגָזִים, — מין דבורה של מדבר: הצד הגבין חגזין[1]) צרעין ויתושין בשבת (שבת קו:). דבש חגזין[1]) והצירעין טהור ומותר באכילה (בכור' ז:).

---

[1]) עי' הערה להערך.

[2]) משקל עָנָו. בערב' כַּהְף a), מערה, נקרה בסלע.

[3]) חִלּוּפ' שבין מדנח' ובין מערב', להמדנח' חסר ולמערב' מלא. — [4]) בס"א חסר. וכבר נתפלפלו בדקדוק מלה זו ר"ש הנגיד וריב"ג, שר"ש הנגיד ראה בה צווי ובשביל זה קרא אותו בן בלעם סכל (הקד' דרכי למתלחק). וריב"ג החליטה למקור כמו חגור בהוספ' ה, ובמשמ' צווי כמו זכור וכדומה (מתלחק 100), ומהחדשים ברט (ZDMG, 56'247) לא השגיח בנזיפתו של בן בלעם והחליטה גם הוא לצווי לרבות במקום חגרנה ע"ד לשון ארמית, שהצווי לרבות נקבות מקצר בה לפעמים: אך אין הכרח, וגם אם זה שֵׁם ג"כ המליצה מתישבת היטב.

a) كَهْف

[1]) כך בכ"י (ד"ס). באלפסי דפוס קוסט' חיגזין, בנוסחא' גזין, הגזין, ועי' הערה לערך *גז.

***חֲגִיגָה**, ש"נ, מ"ר חֲגִיגוֹת, — שס"פ מן חָגַג: מפני מה לא חגגתם חגיגה בשבת (פסח' ע:). ותורישנו קדושת שבת וכבוד מועד וחגיגת הרגל (ברכ' לג:).—ומ"ר: הלכות שבת החגיגות והמעילות הרי הם כהררים התלויין בשערה (חגי' א ח). — והקרבן שהיו מביאים בחג: חגיגה היתה באה מן הצאן מן הבקר ומן הכבשים (פסח' ו ד). יום טוב הראשון שהוא טעון חגיגה (מכי' בא, מס' דפסח' ז). חגיגה הבאה עם הפסח היתה נאכלת תחילה כדי שיאכל הפסח לשבע (ירוש' פסח' ו לג ג). שלש מצות נצטוו ישראל בעלותם לרגל ראייה וחגיגה ושמחה וכו' יש בחגיגה מה שאין בשתיהן שחגיגה ישנה לפני הדבור מה שאין בשתיהן (חגי' ו:). ושאינו ראוי לבוא עם כל ישראל אינו מביא וישלח חגיגתו ביד אחר (ירוש' שם א עו). —והשתמשו הסופרים בזמן החדש בשם זה לכל חג בקצת משמ' חג קטן וכדומה.—ובמשמ' "הליכה למקום קדוש: לשום מגמת פניו אל הדרך מסע אחר מסע וכו' לשוטט במקום החגיגה (אמונה רמה ב א). שאם יכינו סבות החגיגה וההגעה אל תכלית המכוון (שם).

∞חֲגִיגוּת, ש"נ, — סגולת מעשה בדרך חגיגי, Feierlichkeit; solennité; solemnity, נהוג בדבור העברי בא"י וכבר השתמשו בו בהעתונים.

∞חֲגִיגִי, ת"ז, נקי' חֲגִיגִית, מטבע ודרך של חגיגה, feierlich; solennel; solemn, נהוג בדבור העברי בארץ ישראל.

א.*חֲגִירָה, ש"נ, — שס"פ מן א.חָגַר: וחגרת אותם אבנט אהרן ובניו משמע חגירתם של אב ובנים בסדר אחד וכו' שבצוואה נאמר חגירתם באחת וכו' ולא נאמרה חגירה באהרן כסדר לבישת בגדים ובעשייה נאמרה חגירתו כסדר שאר בגדיו וחגירת בניו לעצמו בסדר בגדיהם (רש"י יומ' ס:). כי החגירה נאמרת ג"כ על הלבישה (בלוי הכבור' מא).—ובהשאלה: *חֲגִירַת אבנים וכדומה: מקום עגלה ערופה מציינין אתו בחגירה של אבנים (תוספתא מע"ש ה יג).

ב.*חֲגִירָה, ש"נ, —שס"פ מן ג.*חָגַר: פגימה כל שהוא אפילו פחות מחגירת הצפרן (השכל לרהב"י, שחי' ח). כתב הרמב"ם אפילו בפגימה קטנה ביותר מטרפת ולא הזכיר חגירת צפורן (השגו, הלכ' שחיט').

א.חָגַר[1], ממנו חָגוֹר, חֲגוֹרָה, א.חֲגַר, א.חֲגִירָה, מַחֲגֹרֶת.

א.חָגַר, פ"י, יַחְגֹּר, יַחְגְּרוּ, יַחְגְּרָה, חָגוֹר, לַחְגֹּר, חֹגֶרֶת, חֹגֵר, חָגוּר, — שָׂם חגורה סביב למתניו, gürten; ceindre; to gird: ואת בניו תקריב והלבשתם כתנת וְחָגַרְתָּ אתם אבנט (שמות כט ח-ט). כתנת בד קדש ילבש ומכנסי בד יהיו על בשרו ובאבנט בד יַחְגֹּר ובמצנפת בד יצנף (ויקר' יו ד). ויאמר לגיחזי חֲגֹר מתניך וקח משענתי בידך ולך (מ"ב ד כט). ואלישע הנביא קרא לאחד מבני הנביאים ויאמר לו חֲגֹר מתניך וקח פך השמן הזה בידך ולך רמת גלעד (שם ט א). ומכנסי פשתים יהיו על מתניהם לא יַחְגְּרוּ ביזע (יחזק' מד יח). באמת אמרו האשה החוגרת בסינר בין מלפניה ובין מלאחריה חייבת (שבת י ד). נער חָגוּר אפוד בד (ש"א ב יח). ויואב חָגוּר מדו (ש"ב כ ח). מתניכם חֲגֻרִים נעליכם ברגליכם ומקלכם בידכם (שמות יב יא). וארא והנה איש אחד לבוש בדים ומתניו חֲגֻרִים בכתם אופז (דני' י ה). — וחגורי: צלמי כשדיים הקקים בששר חֲגוֹרֵי[2] אזור במתניהם סרוחי טבולים בראשיהם (יחזק' כג יט).—*וחוגרני, במקום חוגר אני: וחוגרני צידעי מן הפסח עד העצרת (נדר' מט:). — ובפרט חָגַר חֶרֶב או נשק אחר: ויעש לו אהוד חרב ולה שני פיות גמד ארכה וַיַּחְגֹּר אותה מתחת למדיו על ירך ימינו (שופט' ג טז). וַיַּחְגֹּר דוד את חרבו מעל למדיו (ש"א יז לט). וַתַּחְגְּרוּ איש את כלי מלחמתו ותהינו לעלת ההרה (דבר' א מא). ויאמר דוד לאנשיו חִגְרוּ איש את חרבו וַיַּחְגְּרוּ איש את חרבו וַיַּחְגֹּר גם דוד את חרבו (ש"א כה יג). חֲגוֹר חרבך על ירך גבור (תהל' מה ד). שש מאות איש חָגוּר כלי מלחמה (שופט' יח יא). ושש מאות איש חֲגוּרִים כלי מלחמתם נצבים פתח השער (שם יז). — וחֹגֵר חֲגוֹרָה, במשמ' איש שהגיע לשנים שאדם חֹגֵר חרב למלחמה: וכל מואב שמעו כי עלו המלכים להלחם בם ויצעקו מכל חֹגֵר חגרה ומעלה ויעמדו על הגבול (מ"ב ג כא). —ומשל, אל יתהלל חֹגֵר כִּמְפַתֵּחַ, ר"ל מי שחֹגר החרב ללכת למלחמה כמו מי שמפתח אותת בשובו מהמלחמה אחרי שנצח: וישלח אליו בן הדד

---

[1]) עברית וארמית. בערב' משמש שרש זה בכלל במשמעות אחרות, רק בקצת משמעותיו אפשר לראות רשמים ממשמ' של הקף סביב. גם השרש חגז בקצת משמעותיו דומה קצת למשמ' השרש חגר.

[2]) יש סוברים כי זה שֵׁם, אך קצת קשה המליצה חגור של אזור, וכבר ראו הקדמונים במלה זו פעול.

(מלך ארם למלך ושראל) ויאמר כה יעשון לי אלהים וכה יוספו אם ישפק עפר שמרון לשעלים לכל העם אשר ברגלי ויען מלך ישראל (להשליחים) ויאמר דברו (למלך ארם) אל יתהלל חֹגֵר כִּמְפַתֵּחַ (מ"א כ י-יא).
—ובמליצה בהשאלה, חָגַר את מתניו בעֹז וכדומה, ר"ל התחזק והתאמץ בדבר: חָגְרָה (אשת חיל) בעוז מתניה ותאמץ זרועתיה (משלי לא יז).—*וחגר מתניו נגד פלוני, עמד נגדו בעֹז וכה: אמרה לו (רחל ליעקב) וזקינך לא היה לו בנים ו ח ג ר[1]) מתניו כנגד שרה (מד"ר כראש' עא).
—וְחָגַר חֵמָה: כי חמת אדם תודך שארית חמת תַּחְגֹּר (תהל' עו יא).—וְחָגַר שמחה וגיל: עטרת שנת טובתך ומעגליך ירעפון דשן ירעפו נאות מדבר וגיל גבעות תַּחְגֹּרְנָה (שם סה יב-יג). — *וחגר בתפלה, התאמץ בה: ויאמר להשמידם מיד התחיל ח ו ג ר בתפלה הוי ויחל משה את פני יי' אלהיו (מד"ר שמות מג).
—וְחָגַר דבר, במשמ' נדבק הדבר בו ולא עזבו: ויאהב קללה ותבואהו ולא חפץ בברכה ותרחק ממנו וילבש קללה כמדו ותבא כמים בקרבו וכשמן בעצמותיו תהי לו כבגד יעטה ולמזח תמיד יַחְגְּרֶהָ (תהל' קט יז-יט). אם ת"ח נוקם ונוטר כנחש הוא ח ג ר י ה ו על מתניך אם עם הארץ הוא הסיד אל תדור בשכונתו (שבת סג.). — וְחָגַר שק, לצער ולאבל: ויקרא אדני יי' צבאות ביום ההוא לבכי ולמספד ולקרחה ולַחְגֹּר שק (ישע' כב יב). על נבו ועל מידבא מואב יילי בכל ראשיו קרחה כל זקן גרועה בחוצתיו חָגְרוּ שק על גגותיה וברחבתיה כלה ייליל (שם יט ב-ג). ישבו לארץ ידמו זקני בת ציון העלו עפר על ראשם חָגְרוּ שקים (איכ' ב י). וכל ברכים תלכנה מים וְחָגְרוּ שקים וכסתה אותם פלצות (יחזק' ז יז-יח). וַיַּחְגְּרוּ (עבדי בן הדד) שקים במתניהם וחבלים בראשיהם ויבאו אל מלך ישראל ויאמרו עבדך בן הדד אמר תחי נא נפשי (מ"א כ לב). ויאמר דוד אל יואב ואל כל העם אשר אתו קרעו בגדיכם וְחִגְרוּ שקים וספדו לפני אבנר (ש"ב ג לא). בת עמי חִגְרִי שק והתפלשי באפר אבל יחיד עשי לך מספד תמרורים כי פתאם יבא השדד עלינו (ירמ' ו כו). הילילי חשבון כי שדדה עי צעקנה בנות רבה חֲגֹרְנָה שקים ספדנה והתשוטטנה בגדרות כי מלכם בגולה ילך

אעפ"י שהוא חלום, ואולי היתה זו הברה מיוחדה של יהזקאל. — [1]) ובארמית: והרי לא מצינו פתח לנדרים אלא מיכן אמר ליה שמואל ח ג ר עליה מותנא (ירוש' נדר' ד לז ד).

(שם מט ג). אלי כבתולה חֲגֻרַת שק על בעל נעוריה (יואל א ח). — ובלי השם שק: חִגְרוּ וספדו הכהנים הילילו משרתי מזבח (שם יג). — ובהשאלה, *חגרו במשמ' הקיפו בקו רשום בצבע וכדומה: וחוט של סיקרא ח ו ג ר ו (את המזבח) באמצע להבדילה בין דמים העליונים לדמים התחתונים (מדות ג א).

— פִּעֵ', *חִגֵּר, מְחֻגָּר, — שבגד חגור עליו: תוכן בוץ ועריכת אבן, מ ח ו ג ר בכלם כמלאך השרת (יוסי בן יוסי, עבודה, אתה כוננת).

— נִפְעַ', *נֶחְגַּר, — כמו חֻגַּר: והולכים ברמחים לפניו הם שחים, ומחזיקי שלחים כלי קרב נֶחְגָּרִים, ורוכבי הסוסים הלא גם הם נסים, נמוגים ונמסים נפוצים ופזורים (תשו' תלמידי מנחם על דונש). ויניף יד רמה, משוש מלחמה, לבל תפול אימה, בלב ה נ ח ג ר י ם (אוהל' רשב"ג, שמור לבי). הלא פתחו נסגר, ובשקים נ ח ג ר, ועדו בן הגר, ביד מות נשבה (ספר המוסר לר"ז בן ספד', כ"י תימני, מחב' יב).

—הִפְעִ', *הֶחְגִּיר, —כמו חָגַר: מתניך בהֵמה עלי ת ח ג י ר י, ואת רגלי בסד תסגירי (תוכח' מוסר יג).

ב. חָגַר, פ"ע, — חָגַר ממסגרותיו, כמו חָרַג: בני נכר יבלו וְיַחְגְּרוּ ממסגרותם (ש"ב כב מו).—ואמר המשורר: ירוץ כעופר עת עלי ירך הרב תשועה לעזור יתגור, יבהיל ילידי הענק גם כל יולד להרפא מאד י ח ג ו ר[1]) (רמב"ע, תרשיש א קכא).

ב. *חגר[2]), ממנו ג. *חָגַר, *חֵגֵר, *חִגְּרוּת.

ג. *חָגַר, פ"ע, — חָגְרָה למשל הצפרן בפגימת הסכין, נעצרה ונתעכבה מעט פתאם: איזו היא פגימה כל שנותן אצבעו עליה והיא ח ו ג ר ת (תוספתא בכור' ד א). וכמה פגימת המזבח כדי ש י ח ג ו ר בה צפורן (חול' יח.).

— הִפְעִ' *הֶחְגִּיר, — החגיר הנסר, הכסא וכדומה, נטה מצד לצד הנה והנה, ולא עמד על כל ארבע רגליו בשוה: ישבו על הנסר על הספסל על הגשיש של מטה ועל האכלונם בזמן שהן מ ח ג י ר י ן (זבים ג א). כשהספסל או הנסר או הגשיש או הכלנום יושבות מד' פיאות ע"ג קרקע ואינן מטרפין ולא מתנענעין

---

[1]) ורשום בצדו: מלשון י ח ג ר ו ממסגרותם.
[2]) בערב' רגח a).

---

a) رجح

ולא מתנדנדין הן כהוגן ואינן מ ח ג י ר י ן וכשהן מתנדנדין שמן מ ח ג י ר י ן כאדם חיגר שאינו יכול להניח שתי רגליו באחת (ערוך, ערך חגר). — והצפרן, כמו חָגֵר : וכמה ישבור וכו' עד כדי שתהא היד מ ח ג ר ת (ירוש' פסח' לה:).

— נפע', יֵחָגֵר, — נחגרה הרגל בחריץ וכדומה, נעצרה פתאם והתחילה לחגר : כמו רגל המהלכת במישור כשמגעת בחריץ נ ח ג ר ת (ערוך, ערך חגר).

— התפ', יִתְחַגֵּר, — כמו נֶחְגַר : ובבואו לבית והנה הבית מלא כלים ונכשל בהם ו נ ת ח ג ר ובהכשלו צעק וקרא המם מי עשה הרעה הגדולה הזאת לתת מכשולות ואבני נגף בחצי הדרכים להמית העוברים והשבים (ידע' בדרשי, הפרדס א).

*חִגֵּר, ש"ז, נקב' חִגֶּרֶת, מ"ר חִגְּרִים, חִגְּרוֹת, — פִּסֵּחַ, lahm ; boiteux ; lame : וכל מי שאינו לא ח ג ר ולא סומא ולא פסח ועושה עצמו כאחד מהם אינו מת מן הזקנה עד שיהיה כאחד מהם (פאה ח ט). היה אחד מהם גידם או ח י ג ר או אלם או סומא (סנה' ח ד). (הרואה) את ה ח י ג ר ואת הסומא ומוכי שחין אומר ברוך דיין האמת (תוספתא ברכ' ז ו). הצד צבי ח י ג ר וחולה וקטן פטור (בס שבת יב ד). אקפח את בניי אם לא ראיתי אחי אמי ח י ג ר באחת מרגליו עומד בעזרה וחצוצרתו בידו ותוקע (ירוש' יומ' א לח ד). בלעם ח י ג ר ברגלו אחת היה (סנה' קה.). ב ח י ג ר שאינו יכול להתפשט וסומא שאינו יכול להתפתח (חגי' ו.). (היה) ח י ג ר ביום ראשון ונתפשט ביום שני (ערכ' כ:). — ולנק' : הגונב את הקיטעת ואת ה ח י ג ר ת ואת הסומא (תוספתא ב"ק ז יד). כשם ש ח י ג ר ת וגידמת לא היתה שותה וכו' כך הוא אם היה חיגר או גידם לא היה משקה (סוט' כז.). אמרו להן ב"ש לב"ה לדבריכם אפילו ה י ג ר ת או סומא יאמרו לה כלה נאה והסודה (דא"ר ו). — ומ"ר : ותפשו בו אביו ואמו ולא גדמין והוציאו אותו ולא חגרין ואמרו ולא אלמין (סנה' ח ד). שהיו ח ג ר י ן עד הפרק וכשהגיע הפרק נתפשטו (תוספתא עדי' א יד). וענן ה' עליהם יומם על ה ח י ג ר י ם ועל הסומים ועל המצורעים (ספרי בהעלתך פג). א"ר יוחנן בן דהבאי ד' דברים סחו לי מלאכי השרת ח י ג ר י ן מפני מה הוזין מפני שהופכים את שלחנם (נדר' כ.). — ומשל, *הרכיב חִגֵּר על גבי סומא : למלך בשר ודם שהיה לו פרדס נאה והיה בו בכורות נאות והושיב בו שני שומרים אחד ח י ג ר ואחד סומא א"ל ח י ג ר לסומא בכורות נאות אני רואה בפרדס בא והרכיבני ונביאם לאכלם רכב ח י ג ר על גבי סומא והביאום ואכלום (סנה' צא:).

*חִגָּרוֹן, ש"ז, — שה"פ, כמו א. חֲגִירָה : במוף בסף ובמשקופות ו ב ח ג ר ו ן חלץ יצאתם (אזהר' רסע"ג).

*חִגְּרוּת, ש"נ, — מום הַחִגֵּר : הילוך ו ח ג ר ו ת ראיה וסמיות שמיעה והרישות ים ויבשה מעשה ובטלות (מדר' תמורה, ביהמ"ד ילינק א).

א. חַד[1], ת"ז, נקב' חַדָּה, מ"ר חַדִּים, חַדּוֹת, — שקצהו או שפתו קשה ודק מאד עד שהוא עוֹקֵץ או חוֹתֵךְ, למשל חֶרֶב, תער, קוץ, וכיוצא בזה, scharf ; aigu ; sharp : וישם פי כחרב חַדָּה (ישע' מט ב). קח לך חרב חַדָּה תער הגלבים תקחנה לך והעברת על ראשך (יחזק' ה א). שניהם חנית וחצים ולשונם חרב חַדָּה (תהל' נז ה). חַדָּה כחרב פיות (משלי ה ד). — ובמשמ' ההפך מן רחב : ואלו הן סימני ביצים כל שכודרת ומגולגלת ראשה אחד כד וראשה אחד ח ד טהורה ב' ראשיה ח ד י ן וב' ראשיה כדין טמאה (ע"ז מ.). לפי שחלה עשויה כמין ספינה רוקדת ח ד ה מלמטה ונסכה ורחבה למעלה (מד"ר במד' ד). — ובהנדסה. *זוית וכדומה: להיות המקצוע האחד ישר גם השנים המקציעות יהיו ח ד י ם וכו' והדרך השלישי יקרא ח ד המקצוע כי כל מקצעותיו ח ד י ם (ראב"ע, ספ' האחד 22). ותקרא זוויות צרה או ח ד ה (עמודי השמים א). — ובהשאלה, במשמ' *חריף, ופיו חד. למשל אחרי שאכל ח ר ד ל : לא חרדל מסרסן (את הדבורות) אלא מתוך שפיהן ח ד חוזרות ואוכלות את דובשנן (ב"ב פ.). — והקול חַד : הנהר חדקל שהוא ח ד בקולו (מד"ר בראש' טז). וקולות הנשים והסריסים ח ד י ן מקולות האנשים לפי שהן קרים בטבעם וקנה שלהם צר (מ' אלדבי, ש"א ד). — וביחס למחלות. *מחלה חַדָּה, שמהלכה מהיר, שמתחזקת מהרה : שנוי האיכות מעצם האברים יהיה נתך אם באורך חליים נושנים או בהדיות חליים ח ד י ם או בקדחות שהם סבה מהמס האברים (פרקי משה ז). והגופים החמים היבשים ג"כ מעותדים לקדחות ה ח ד ו ת (קאנון ד א א ב). הכויצה היבשה וכו' הם מן ה ח ד י ם מאד והשלישית האמתית והדלקת ח ד י ם מאד (בס בס ד). החליים

[1]) מן . חדד. עי"ש. בערב' האד a).

a) حاذ

שני מינים הנה מהם נושנים ארוכי הזמן ומהם חדים קצרי הזמן (קכולי גלינוס, כ"י פריז). כל מוקדחי קדחת חדה תכלה קדחתו בבחראן (כל מלאכ' סגיון כ ד). המות הפתאומי אשר קרה לבכורי מצרים היה בשינוי מזגיהם אל קדחת חדה מופלגה שורפת והגרת הדם (אמונה רמה ו ג). — ובהשאלה, במשמ' עז: שהדכא הקדימו שטבעיו חדים מצד המערכת אמנם השפל האחירו בעבור שרוהו נמוכה (ע"ח לר"א הקראי קיד).

*חרחור. – *חריף. – *טריז. – *מחט. – מסמר. – *מקדח. – מרצע. – *נשא, השיא הסכין. — עָמֵר, סכין שעמדה, שחדלה מהיות חדה. — *עָקָץ עָקַץ. – קהה. – קוץ, וכל מיני קוצים, עי"ש. — *שחז, השחיז הסכין באבן וכדומה, שתהיה חדה. — שנון, שנן. – *שפוד. – *תחב.

ב. חַד[1], — כמו אֶחָד: ואתה בן אדם בני עמך הנדברים בך אצל הקירות ובפתחי הבתים ודבר חַד[2]) את אחד איש את אחיו לאמר באו נא ושמעו מה הדבר היוצא מאת יי' (יחזק' לג ל). — ואמר הפיטן: והם שכנים זה לעומת זה הונים, ויספרו זה לזה ענינים, חד אמר משבית ציונים, שביתי שפחה לבושה שנים וכו' ורעהו בענין זה פי שנים, בעד עבדו ספר לו כפלים (קינ' לת"ב, איך נוי). — ואמר המשורר: חד נואשי הלבבות מנו, וחד במראה חלום אראנו (ר"י הלוי, סלוס לגבר). — *לחד. בלבד, בפני עצמו: נפרצה מחיצה ביניהם ונתפרדו חצים לחד והצים לחד נעשו כשתי חבורות בפסח אחד (ר"ת פסח' פו:). — *בחד, באחד: עצתו נמהרה ודעתו נקצרה מקום בי"ת כ"ף קרא בחד המזמורים (תשו' תלמ' מנח' על דונש).

***חֹד**, חוד, ש"ז, מ"ר חֳדִים, — עצם המקום החַד, הקצה החד. Schneide, Pointe; tranchant, pointe; edge, point: לטיפה של דם שהיא נתונה על גבי חודה[3]) של סייף נחלקה הטיפה לכאן ולכאן זהו בין השמשות (ירוש' ברכ' א ב:). הנוד הזה אם יהיה בו נקב כחוד של מחט כל רוחו יוצאה ממנו (מד"ר ברא' א). אמר הקב"ה לישראל בני פתחו לי פתח אחד של תשובה כחודה של מחט ואני פותח לכם פתחים שיהיו עגלות וקרניות נכנסות בו (שם שה"ש, אני ישנה). — ושל אילן, קרן וכדומה: מן איבו של אילן ולא מן חודו של אילן (ב"ק פא.). ומחטא ויורד כנגד חודה של קרן עד שמכלה כל הדם שבאצבע (זבח' נג.). נותן בחודו של קרן מזרחית צפונית (הזאה) אחת ונחשבת לו כשתים וכו' ודין העולה שתים בחודם של קרנות ונחשבות ארבע (ר"ת יומ' טו).

חדד[1]), ממנו א.חַד, *חֹד, חָדָד, חַדּוּד, *חִדּוּד, ב.*חַדּוּת.

חָדַד, פ"ע, — היה חַד, ובהשאלה היה מהיר ועז מאד, למשל הסוס במרוצתו: וקל מנמרים סוסיו וְחַדּוּ מזאבי ערב (חבק' א ח). — *ופָעוּל כמו תאר: כלומר שחדודין כשינים (רגמ"ה חול' נט.). והעוקץ (של המחט) שהוא החדוד ראוי לשלחני לכתוב בו על פנקסו (ר"ש כלים יג ה).

— הִפע', הֵחַד, עת' יָחַד, (יָחֵד), — עשה שיהיה חַד, השחיז באבן וכדומה, schärfen; aiguiser; sharpen: ברזל בברזל יָחַד[2]) ואיש יַחַד פני רעהו (משלי כז יז).

— פִע', *חִדֵּד, — כמו הפעיל: לחדד ראשו של שפוד (ירוש' ביצ' ה סג:). ברזל זה אחד מחדד את חבירו (תענ' ז.). אין משחיזין את הסכין ביו"ט וכו' לא אמרו אלא לחדדה (ביצ' כח.). ואין מחדדין את השפוד ואין מתקנין אותו (הלכות פסוקות, יו"ט). וקודם שיחדדנה (האומן את המחט) וינקבנה נקראת אותה ההתיכה גולם (ר"ח שבת קכג:). — ואמר הפיטן: מאכלת חִדְּדָה ולא תפסול שהיטתי, לשרה בתוך ידיה קה לך משרפתי, וזרוק על בגדיה עדי תזכור אהבתי (סמא"ל, סליח' ר"ה, זומר). — ובהשאלה, חִדֵּד את השכל, הדעת: לא אמרה ר' עקיבא אלא לחדד בה התלמידים (ערוב' יג.). שני תלמידי חכמים המחדדין זה לזה בהלכה הקב"ה מצליח להם (שבת סג.). מה ברזל זה אחד מחדד את חבירו אף שני תלמידי חכמים מחדדין זה את זה בהלכה (תענ' ז.). — *והִחֵדֵּד את הפה ע"י אכילת דבר חריף: שאוכלין (הדבורים) את החרדל ומחדד את פיהם ואוכלות את דבש שלהן (רש"י ב"ב יח.). — ובמשמ' זרז והסית: כלומר שהוא מחדד לריב עמו בעבור חמות רעהו (ראב"ע משלי כז יז).

— הָפע', הוּחַד, הוּחַדָּה, — שהֻחַדּוּ אותו: כה אמר יי'

---

[1]) כך בארמ', ועי' הערה לקמן. — [2]) יש סוברים שזה שבוש פשוט.

[3]) כך בכ"י, ובנדפ' הדה.

[1]) בערב' חד a).

[2]) י"א במקום יָחֵד.

a) حدّ

אמר הרב חרב הוּחַדָּה וגם מרוטה למען טבח טבח הוּחַדָּה למען היה לה ברק מרטה (יחזק' כא יד־יט).

— פע', *חִדֵּד, מְחַדֵּד, מְחֻדָּד, — שחדדו אותו, ובהשאלה דברים מחֻדדים, שיוצאים מהרה בלי גמגום: שיהיו דברי תורה מחֻדדים בפיך שאם ישאל לך אדם דבר אל תגמגם ותאמר לו אלא אמור לו מיד (קדוש' ל.). —*ואדם מחֻדד, חריף השכל, ובפרט בעל חדודים, הלצות שנונות: ואריסטוטלים נער משכיל ונלבב מחֻדד (אלחריזי, מוסרי הפלסופ' א ט). (שהיה ר"א בן ערך) חריף ומחֻדד יותר מדאי אבל רבי אליעזר לא היה חריף כמוהו (פי' מיוח' לרש"י, אבות ב ח). יעקב היה איש תם לא מחֻדד ביותר ולא בעל ערמימות (ר"י אברבנאל, תולדות). בנו של רש"י חיבר ספר הישר והיה חכם גדול בכל הכמה והיה מפולפל ומחֻדד מה שלא נראה לחכם (הקבלה לראב"ד ה). וכבר עמד אחד מן המחֻדדים בספרד וחבר ספר בענין הקץ על דרך הכוכבים (אגר' תימן לרמב"ם). אבל הנוע השני הם המחֻדדים משאר המושלים והחכמים מיתר הלשונות כמו האדומים והפרסיים (שם). ולכן הנכונים והאוילים יקראו מחֻדדים (ספר המדות לאריסטו ב ט). כלומר חריפה ומחֻדדת ויודעת ושומרת עצמה שאדם לא יוכל לרמותה (פי' מבלי לגרמ' כלוי ז). —*וההרגשה, מרגשת על נקלה: וצריך לקרר המזג קרירות בינונית באכילת הורת שלוקה ובשתיית מי שעורים במי הבוסר אם אין אצטומכתו מחֻדדת ההרגשה (מ' אלדבי, ש"א ד). — ובהנדסה, זוית מְחֻדֶּדֶת, גוף מחֻדד, דק וצר כמו עֹקֶץ: מי שסכל מדידת מחֻדד האצטוונה (מורה המורה א לו). שאחר שקיעת החמה יתיצב על שטח הארץ צל של אופל במראיתו כבובע וכמחֻדד (נחמ' וגע', דוד גנז רכא). שכל החלק הזה דומה למשולש או למחֻדד (שם עא). — ועי' יְחֻדַּד. — ובחכמת הלשון, אות מחֻדדה באות אחרת, כשהאחת צריכה להיות יותר חדה במבטה מפני האחרת הבאה לאחריה: ישבית מחֻדדת בויו כגון זהב וכסף וכל דומיהם מן האותיות המחֻדדות אשר ברעותיה בהיות אחת מהן בסוף התיבה ואחותה בראש תיבה שלאחריה (יקותי הנקדן, עין הקורא, אוהל'). יש דלת מחֻדדת בזין כגון וילד זקונים ובשין כגון עד שוב יש הא מחֻדדת בהא כמוה במזוכנה הקטן ויש הא מחֻדדת באלף כגון פדנה ארם (שם).

— נתפ', *נִתְחַדֵּד, — נעשה חַד, הושחז: אין סכין מתחדדה אלא בירך של חבירתה (מד"ר בראשי' סע). — ובהשאלה: הטוב לי שאלמד ואתחדד בהשבת הדעות הנפסדות הסכלות (כוזרי ה א). יבאו התלמידים לשמוע דבריהם חדשים ולהתחדד עמו וללמוד ענין הסברא המתחדשת (פי' ר' יונה לאבות ב ז). כשאני מתערב ומתמץ לבבי ובליותי אז אשתונן ואתחדד ואדע כי קודם ההמון הייתי רחוק מהאמת (רשב"ל דורקן, מג"א א א). כמו שהברזל מתחדד בברזל כן החברים מתחדדים זה את זה בדבר העיון (רלב"ג משלי כז יז). — ובמשמ' *התקוטט: שאין ראוי להתחדד עם אדניו כמו עם רעהו (ראב"ע שם יח). — *והיין, התחזק טעמו: גזירה שמא יתחתה בגחלים כגון יין קרוש המתפשר ומתחדד בחריפות כוחו על ידי המימות האש (מחז' ויטרי רלג).

חדה[1], ממנו חָדָה, חֶדְוָה, יַחֲדוּ, *חֶדְוָן.

חָדָה, פ"ע, עת' יִחַד, עכ' חָדִיתִי, — שָׂמַח, sich freuen se réjouir ; rejoice: ויספר משה לחתנו את כל אשר עשה יי' לפרעה ולמצרים על אודת ישראל את כל התלאה אשר מצאתם בדרך ויצלם יי' וַיִּחַדְּ יתרו על כל הטובה אשר עשה יי' לישראל (שמות יח ח־ט). — ועכ' יְחַדִּיתִי: אל יעלה בלבבכם כי שמחתי וחדיתי בהנצלי מן המדוה הגדול (ר"א בר חסדאי, ספר התפוח). — ואמר הפיטן: רקדו וְחַדוּ כל הלילה, רנן הנעימו לנורא עלילה (שבת א חנכה, אודך).

— פע', חִדָּה, פ"י, — חִדָּה פלוני, עשה שיחד, שישמח: כי תשיתהו ברכות לעד תְּחַדֵּהוּ בשמחה את פניך (תהל' כא ז). — ואמר המשורר: בבלי שיר שם חִדּוּךְ, במחול מעגל שמהוך, להול עם בת גילך (אד"ם שמ"ק, שירת דודים).

חִדּוּד, ש"ז, מ"ר חִדּוּדִים, סמי' חִדּוּדֵי, — א) דבר חַד, מחֻדד: תחתיו (של לויתן) חַדּוּדֵי חרש ירפד חרוץ עלי טיט (איוב מא כב). — ב) *קצה חד, בליטה חדה בכלי: כסוי הלפס בזמן שהוא נקוב ויש לו חדוד[2] טהור אם אינו נקוב ואין לו חדוד טמא (כלים ב ה). החרס שאינו יכול לעמוד מפני אזנו או שהיה בו הדור והחדוד מכריעו

---

1) באשור' חדו, שמח. בארמ' וסור' חדא.

2) כך הנקוד במשנ' מנק' כ"י פרמה. ובמשנ' מנק' נדפס' חדוד. ופרש הרמב"ם: חדוד דומה לאבוב של קנה היוצא מגב הכסוי ומגביה אותו בו.

טהור ניטלה האוזן נשבר החדוד טהור (שם ד א). היו בה (בהכלי) חדודים יוצאין כל המקבל עמה בזיתים מטמא במגע (שם ג). נכנסה הטומאה באויר הגסטרא אפילו היתה כנגד החדוד לא נטמא החדוד (רמב"ם כלים יט י-יא).

***חִדּוּד**, ש"ז, מ"ר חִדּוּדִים, — א) כה"פ מן חדד: ליבן סכין ושחט בה שחיטתו כשירה חידודה קודם לליבונה (חול' ח.).—ובהשאלה חִתּוּךְ וקמוט: שנעשה חדודים חדודים כל בשרו[1]) (סנה' לז.). כי נעשה בשרי חידודין כאשר באתי לכתוב מהו יסוד המאמינים האלו (א' מודינא, ארי נוהם ל).— ומעשה חִדּוּדִים, בין זכר ונקבה, נגיעות במקומות בהגוף לענג: ומתו גם שניהם וכו' אמר רבא למעוטי מעשה חידודים[1]) וכו' מעשה חידודים לאו כלום הוא (סנה' סו:). משכבי אשה ולא מעשה חדודין (תזקוני, קדוש' כ יג). והיה הארוס חובק ומנשק ועושה מעשה חדודים לפני כל עובר ושב (שו"ת תמת ישרים קע).—וכמו חֲדּוּד, בליטה חדה, עֹקֶץ: כיון שיעמדו הריחים מלטחון מנקרין בהן נקרין קטנים כמין חידודין כדי לטחון במהרה (ר"ת מו"ק י.). וכן הסיף ד"מ חמרו הברזל ופעלו הנפח וצורתו האורך ומעט הרוחב וחדוד הקצוות ותכליתו שיהרג בו (מלות הגיון ח).— ב) זריזות ומכירות ברבר: והכלב אי אפשר שיתנועע מבלתי העת הצריך אליו וכו' והגבלת שיעור זו התנועה היא מסורה אל הציד כפי חדודו במלאכת הצייד ושיתנהג הכלב כפי מה שיצוהו (המעל' לרש"ט פלקיירא ב).—ג) חִדּוּד השכל, חריפות: אבל בידיעתי עוצם פלפולך וחדודך נקל עלי חבור קצר כמה לידיעתי באמת כי אתה תבין אותו תכלית ההבנה (תכון העכור להרמב"ם א). והצטרך הרלב"ג להקדמות והתחכמיות רבות ומעשה חדודין ותשובות משובשות להתנצל מהם (מפע' ה' ס ד). ומה שכתב לי מר במה שהבאתי ראיה מן המחברים וכו' כבר קבלתי עלי שלא להשיב על מעשה חדודין רק להשיב על עיקר שנראה בעיני שאיני רואה שום תפיסה עלי בנדון זה (שו"ת רמ"א ז). ומי כי לו על כל שכל אנושי יתרון (ר"י פרנסים, מתק שפת' 104). — ובמשמ' דבור מְחֻדָּד, מליצה שנונה, Witz pointe; wit, joke: ואחרון אחרון חביב ר' עמנואל אחי אשר חדש פרחים בשיר כבגנות האביב, ויעש לו זר זהב סביב, המזמר לספרדים בלשון גאונם, ואל הלועזים בחדודם ולשונם, ואל היהודים ככתבם וכלשונם (שם). ועל דרך חידוד נראה לי ליישב ואומר וכו' (שו"ת חת"ס, או"ח קיז).— וחִזּוּק הקדחת וכדומה: וידעתי כי הצמח היה במחיצתו (של הריאה) מחידוד הקדחת וקושי נשימתו ויובש שעולו בתחלתו (המבקש לרש"ט פלקיירא). ועילת זה החולי (השחין) הוא מחדוד האדומה ומהתלהבותה (מ' אלדבי, ש"א ד). — וחדוד המזונות, חריפותם: קנקן של חומץ יש בו מחידוד ריח החומץ יותר מן החומץ עצמו (תשוב' הגאונ', הרכבי, לא). ויזון במזונות החום והחדוד ויתמיד המרחץ (מ' אלדבי, ש"א ד). ואם יאכלוהו (את הדבש) חי יוליד רוח ונפח וניחיר החזה ויעורר הקיא בחדודו ויזיק לבעלי הירוקה (שם ה). — וחדור הקול, דקותו ורומו: וחדוד הקול ועביו הוא מפני תכונת האברים (שם ד).— ג) חִדּוּד המחט, כמו חֹד: האדם דומה לנוד מלא רוח ואם יעשה בו נקב כחדודה של מחט הרוח יוצאת (אבן ירחי, המנהיג, בשם מד"ר ברא"ב').

חֶדְוָה[1]), ש"נ, מ"ר חֶדְוֹת, — שמחה, רוח שמח וצח, עליצות, Freude, Heiterkeit ; joie, gaîté joi, gladness: הוד והדר לפניו עז וְחֶדְוָה במקמו (דהי"א יו כז). לבו אכלו משמנים ושתו ממתקים ושלחו מנות לאין נכון לו כי קדוש היום לאדנינו ועל תעצבו כי חֶדְוַת יי' היא מעוכם (נחמ' ח י). וקיימו מצות חדוה[2]) (כיל' יה:). בעשרה לשונות של שמחה נקראו ישראל גילה שישה שמחה רינה וכו' עלוה חדוה (מד"ר שה"ש, נגילה). ותומה וענוה, ויין קדוש וחדוה, ויראת מקדש, וחכמים עם הורים (אזהר' רס"ג, שמור לבי). חדוות מזומטי חתנים וכלות עושים סעודה (רש"י קהל' י יט). אוהב לאותו הגוף ומתנחם עמו והוא עת לצחוק והחדוה בעולם (זוהר, מדר' הנעלם, חיי שרה). יראי יי' הוחילו לתשועתו לחדות עולמים ולחסדו כרב משה זכות בחידה יחיד חדודו, אין עוד מלבדו, שכלו הגיע אל קצה האחרון, וכמעט אומר

---

[1]) כך הגרסה בספר', ופרש רש"י: מחדד ומקשה אברו בבשרה מבחוץ. ע"כ. וכן הביא הערוך בערך הרדום, ופרש: מעשה חדודים פי' דרך איברים בחור שבין אצילי ידיה. ע"כ. אבל הגאונ' גרסו הרורים, עי' ערך זה. — ופרש"י: קמטין קמטין שהיה. (יתרו) מיצר מאד על מפלת מצרים.

[1]) מן חדה, עי' שם. בארמ' חדותא. — [2]) גרסת הערוך, נשמט בנוסחא'.

(כ"ס, תרג' ב"ז ב ח).

***חֲדֶוִי**, ת"ז, לנק' חֲדֶוִית, — של חֶדְוָה: קדחת יום חדויית כלומר משמחה הנה תקרה מהשמחה והחדוה קדחת כמו שיקרה מהכעס (קאנון ד א כא).

***חַדְוָן**, ב"ז, —בעל חֶדְוָה, עושה שבני אדם יהיו בחדוה: חַדְוָן (ב"ז, מלון גרמני עברי, ערך לוסטיג).

***חִדּוּק**[1], ב"ז, מ"ר חִדּוּקִים, — דבר שנותנין לתוך נקב וכדומה לסתום אותו: הטופל כלי חרס הבריא וכו' וכן בחידוק[2]) הקרויה (כליס ג ה). מעשה בענבול באחד שנפחתה גלגלתו ועשו לו חידוק של קרויה וחיה (חול' נז:).

***חִדּוּשׁ**, ש"ז, מ"ר חִדּוּשִׁים, — בה"פ מן חִדֵּשׁ, א) עצם שה"פ: מקיש ירושתך לירושת אבותיך מה ירושת אבותיך בחידוש כל הדברים הללו אף ירושתך בחידוש כל הדברים הללו (כעו"ר ל). חידוש הוא שחידשה תורה בקנס (כתוב' לה:). שמרהו (את חדש האביב) עד שיבוא בחידושו (ירוש' פסה ה יח ד). אמר הקב"ה תורה חדשה מאתי תצא חדוש תורה מאתי תצא (מד"ר ויקר' ג). ואשר לא יושג ולא יודע כלל הוא חידוש כל הדברים איך נבראו ואיך יצרם היוצר (ר"י ברגלוני, פי' יצירה 274).— וחדוש הלבנה וכדומה: אין חדושה של לבנה פחותה מעשרים ותשעה יום ומחצה ושני שלישי שעה וע"ג חלקים (ר"ה כה.).— ואמונת החדוש, שהעולם מְחֻדָּשׁ, שנברא יש מאין: אמונת החדוש יש מאין אם היא אמונה צריך לכל בעל דת אלהית להאמינה כמו שיחוייב המאמין בתורת משה להאמין שפצתה הארץ את פיה וכו' (העקרים א יב). שיסוד התורה אשר עליו אדניה הטבעו הוא אמונת חדוש העולם הכללי המוחלט (ר"י אברבנאל, מפע' ה' א ג). — ובמשמ' *דרוש חדש, דעה חדשה: וכשבא רבי יהודה בן דורמסקית אצל רבי אליעזר בלוד אמר לו מה חדוש היה לכם בבית המדרש היום (ידים ד ג). והקבילו (ר"י ור"א) פני ר' יהושע בפקיעין אמר להן מה חידוש היה לכם בבית המדרש היום אמרו לו תלמידיך אנו וממימיך אנו שותין אמר להם אי אפשר לבית המדרש בלא חידוש (תוספתא סוט' ז ט). — *ומקרים המתחדשים בעולם: ואחר כן יהיה עתיד לרפואה החדשית שהיא זמן כפרה לכל תולדות החדשים וחדושי הימים (כוזרי ג ה).—ובמשמ' מעשה תמוה, זר, פלא: לא שהם עצמם ראו זה (שהלכו על הגליד של הנהר בפסח בפראג) רק שלמאה פעמים שמעו חידוש זה בקטנותם (צמח דוד, רע"ג לאלף ו). ויאסר המלך זיגמונד את מרכבתו ויצא השד לקראת ארוסתו עם כל שרי המלוכה בשדה גדולה ברוכבים ורגלים לאלפים ולרבבות ונעשו אז בשדה חדושים ענינים נפלאים לצחוק וחדוה אשר שמחה גדולה כמותה שם לא היה ממאה שנים ועד הנה (שם, רנב לאלף ו). — ובמשמ' *שמועות ע"ד מקרים ומאורעות שנעשים בעולם, **Neuigkeit**; **nouvelles**; **news**: ובני אדם שסיפור שמועות ודברי חדושים עונג להם מותר לספרם בשבת כמו בחול (הלבוש או"ח שז א). — *ופתקי חדושים, עתונים: הני פתקי חידושים שנוגעים על פי הרוב לכלל או לפרט וביחוד בזמן שיש מלחמה ושעת הירום בעולם שלפעמים יש צורך גדול לידע איזה צד גבר (בה"ל' יעבץ א קסב).

א. ***חֲדוּת**[1], ש"ז, — כמו דּוּת, בור בנוי על שטח הארץ להקוות בו המים: נתנו (את התנור) על פי הבור או על פי החדות[2]) ונתן שם אבן (כליס ה, ו, ז א). החדות שבבית ומנורה בתוכו והפרח שלה יוצא וכפישה נתונה עליו שאם תנטל המנורה הכפישה עומדת על פי החדות (אהל' יא ח). חורי הבית העליונים והתחתונים והיציע והחדות והעלייה וגג הבד וגג המגדל בית התבן ובית הבקר ובית העצים וכו' (ירוש' פסח' א כז:). חדות הבנוי בתוך הבית וכו' אם תנטל מנורה והכלי המציל עומד ה"ז מציל על כל שבחדות וכלים שבין שפת הכלי ושפת החדות טהורים וכו' ואם היו כתלי החדות רחבים משל בית וכו' וכשם שמציל החדות בתוכו כך מציל בכתליו (רמב"ם טו"מ כא ז-ח).

---

[1]) עי' חדק. — [2]) אמר רה"ג וז"ל: פי' הדוק זה פירושו כמין עגול של עץ או מתכת שנותנין על הטפיח שהוא קרויה והוא נטלה ולמה נקרא חדוק מפני שהוא דוחק וצר הכלי כמו שאמרו לענין ספר תורה כשהוא מחדקו. ע"כ. וכן הערוך. ודומה לזה גם הרמב"ם: וחידוק הוא כמו הידוק והוא החתום והקשור.

---

[1]) לא נתברר מקורו, ועי' הערה שלקמן. —[2]) כך גרסת משנ' מנֻקד פרמה, והנקוד: הַחֲדוּת, ובמשנ' מנֻקד' כ"י אוקספ' והֶחָדוּת (REJ 1887, 273). וכן הגרסה חדות, בחית, בכל מקום בהלכ' פסוק' מר"י גאון (הלכ' ר"ה והלכ' ממונ'), וכן העיד הערוך בפרוש בערך דות: במשנ' כולם כתובים חדות. וכן הרמב"ם במקום המובא בפנים, ובנוסח' הדות. בסור' חדותא, לאצור בו חטה ושעורה בשדה: חדותא בחקלא דחטא ודשערא (כר עלי).

ב.*חֲדוּת, ש"נ, —סגולת דבר חד: ח ד ו ת המאכלת קצור ענין השחיטה להקראים (כפר דוד מרדכי). — ובהשאלה, חֲדוּת המחלה: והחליים החדים מהם מה שיותם בתכלית ה ח ד ו ת והם אשר הבחראן בהם בשביעי (קבולי גלינוס, בימי הבחראן). עפוש הריח וחדותו מורה על חום (קאנון ג א א ח).

***חֲדִידָה**, ש"נ, —כמו *חֹד, והקצה החד, הצר: ונאמר כי המזלות הם ספיריים מרובעי הצלעות בסיסם ומושבם הוא השטח אשר יקרא מזל בגלגלו וחדידתו הוא תוך הארץ (אספירא לר"א בר חייא ב).

***חֲדִילָה**, ש"נ, —שה"פ מן חָדַל: ח ד י ל ה היא הכרת המעשה מכללו (המליצה לשלמה בר"ש, חדל).

חדל[1], ממנו חָדַל, חָדֵל, חֶדֶל, *חֲדִילָה.

חָדַל, חָדֵל, חָדַלְתְּ, חָדְלוּ, חֲדֵלוּ, אֶחְדַּל, אֶחְדָּל, יֶחְדַּל, וַיֶּחְדְּלוּ, יֶחְדָּלוּן, חֲדַל, חֲדָל, חִדְלוּ, חֲדָלוּ, — א) פ"ע, שבת, נפסק, היה ואחר כן לא היה יותר, **aufhören ; cesser ; cease to be** : וירא פרעה כי חָדַל המטר והברד והקלת ויסף לחטא (שמות ט לד). שבת משוש הפים חָדַל שאון עליזים שבת משוש כנור (ישע' כד ח). בימי שמגר בן ענת בימי יעל חָדְלוּ ארחות והלכי נתיבות ילכו ארחות עקלקלות חָדְלוּ פרזון בישראל חָדֵלוּ עד שקמתי דבורה (שופט' ה ו-ז). אחי מעלי הרחיק וידעי אך זרו ממני חָדְלוּ קרובי ומידעי שכחוני (איוב יט יג-יד). כי לא יֶחְדַּל אביון מקרב הארץ על כן אנכי מצוך לאמר פתח תפתח את ידך לאחיך לעניך ולאבינך בארצך (דבר' יה יא). אם יכרת (העץ) ועוד יחליף וינקתו לא תֶחְדָּל (איוב יד ז). הקלות יֶחְדָּלוּן והברד לא יהיה עוד (שמות ט כט). וַיֶּחְדְּלוּ הקלות והברד (שם לג). —ועם לְ אחריו, במשמ' פעל סתמי: ואברהם ושרה זקנים באים בימים חָדַל להיות לשרה ארח כנשים (בראש' יח יא). — ועם מקור פעל אחריו, הפסיק לעשות הפעולה של הפעל ההוא: ויצבר יוסף בר כחול הים הרבה מאד עד כי חָדַל לספר כי אין מספר (בראש' מא מט). ומן אז חָדַלְנוּ לקטר למלכת השמים והסך לה נסכים חסרנו כל (ירמ' מד יח). ויפץ יי' אתם משם על פני כל הארץ וַיַּחְדְּלוּ לבנת העיר (בראש' יא ח). ותרא כי מתאמצת היא ללכת אתה וַתֶּחְדַּל לדבר אליה (רות א יח). רחצו הזכו הסירו רע מעלליכם מנגד עיני חִדְלוּ הרע (ישע' א יו). — ועם שֵׁם אחריו: שם רשעים חָדְלוּ רגז (איוב ג יז). — ובמשמ' מנע את עצמו מעשות דבר מהדברים, לא עשה הדבר ההוא כלל: **sich enthalten; s'absténir; to abstain** : והאיש אשר הוא טהור ובדרך לא היה וְחָדַל לעשות הפסח ונכרתה הנפש ההוא מעמיה (במד' ט יג). כי תדר נדר ליי' אלהיך לא תאחר לשלמו כי דרש ידרשנו יי' אלהיך מעמך והיה בך חטא וכי תֶחְדַּל לנדר לא יהיה בך חטא (דבר' כג כב-כג). ולשאול הגד כי נמלט דוד מקעילה וַיֶּחְדַּל לצאת (ש"א כג יג). חָדְלוּ גבורי בבל להלחם ישבו במצדות נשתה גבורתם (ירמ' נא ל). — ועם מִ אחריו בשתי המשמעות האלה: כי תראה חמור שנאך רבץ תחת משאו וְחָדַלְתָּ מעזב לו עזב תעזב עמו (שמות כג ה), ר"ל תמנע את עצמך מעזב. ויהי כשמע בעשא וַיֶּחְדַּל מבנות את הרמה (מ"א יה כא), ר"ל הפסיק הבנין שהתחיל קדם. — ואחרי פעל, במשמ' הפסיק או נמנע מעשות המעשה של הפעל שלפניו: ויאמר להם שמשון אם תעשון כזאת כי אם נקמתי בכם ואחר אֶחְדָּל (שופט' יה ז). האוסף עוד לצאת למלחמה עם בני בנימן אחי אם אֶחְדָּל (שם כ כח). האלך על רמת גלעד למלחמה אם אֶחְדָּל (מ"א כב ו). ועתה הנה פתחתיך היום מן האזקים אשר על ידך אם טוב בעיניך לבוא אתי בבל בא ואשים את עיני עליך ואם רע בעיניך לבוא אתי בבל חֲדָל ראה כל הארץ לפניך (ירמ' מ ד). אם טוב בעיניכם הבו שכרי ואם לא חֲדָלוּ וישקלו את שכרי (זכר' יא יב). — והפעל חֲדַל בלבדו, בלי פעל אחר לפניו או לאחריו, במשמ' הכללית המנע מעשות דבר שהמדבר עסוק בו ונשמע מענינו: כה הראני אדני יי' והנה קרא לרב באש אדני יי' ותאכל את תהום רבה ואכלה את החלק ואמר אדני יי' חֲדַל נא מי יקום יעקב כי קטן הוא (עמו' ז ד-ה), ר"ל המנע מעשות מה שהתחלת, מה שבדעתך. הלא מעט ימי י ח ד ל [1]) ישית ממני ואבליגה מעט (איוב י כ), ר"ל הניחה אותי במנוחה. — וחֲדַל לוֹ: ויהי בדברו אליו ויאמר לו הליועץ למלך נתנוך

---

[1]) דמו חה"ל לשרש זה את השרש הערבי ח'ד'ל a) שהוא משמש במשמ' עזב, נטש.

a) خذل

---

[1]) כך ברוב הספר' הכתיב, והקרי וְחָדָל, ובס"א וחדל כתיב וקרי. אך יותר מסתבר כי היוד שלפני השרש

חֲדַל-לְךָ למה יכוך (דהי"ב כה יו). — וחָדַל מן פלוני, הרפה ממנו, הניחו: הלא זה הדבר אשר דברנו אליך במצרים לאמר חֲדַל ממנו ונעבדה את מצרים (שמות יד יב). מאסתי לא לעלם אחיה חֲדַל ממני כי הבל ימי (איוב ז יו). — וחָדַל לוֹ מִן: חִדְלוּ לכם מן האדם אשר נשמה באפו כי במה נחשב הוא (ישע' ב כב). וישלח אליו מלאכים לאמר מה לי ולך מלך יהודה לא עליך אתה היום כי אל בית מלחמתי ואלהים אמר לבהלני חֲדַל לך מאלהים אשר עמי ואל ישחיתך (דהי"ב לה כא). — ב) פ"י, חָדַל את הדבר, הפסיקו: הלוך הלכו העצים למשח עליהם מלך ויאמרו לזית מלוכה עלינו ויאמר להם הזית הֶחֳדַלְתִּי[1]) את דשני אשר בי יכבדו אלהים ואנשים והלכתי לנוע על העצים וכו' ותאמר להם התאנה הֶחֳדַלְתִּי את מתקי ואת תנובתי הטובה וכו' ותאמר להם הגפן הֶחֳדַלְתִּי את תירושי המשמח אלהים ואנשים והלכתי לנוע על העצים (שופט' ט ח-יג).

— נפע', *נֶחְדַּל, — כמו קל: ואין בתוך ממך נבדל, ואין מקום דק ממך נחדל, ואינך נאצל מכל ונבדל, ואין מקום רק ממך ונחדל (שהי"ת ליום ג). בעשותך כל לא נבדלת, מתוך מלאכתך לא נחדלת (שם). והמסלה השנית דרך הרשע אשר השלום ממנה נאבד ונחדל (הגיון הנפ' לר"א בר חייא ב). והחי הנזכר בגדר הזה הוא הגוף הצומח והגדל מאליו והוא הולך ומתגדל וסופו להאסף ולהחדל (שם א). שלא יחשדום שמפני מלאכתן הן נחדלין מלבוא לעבוד עבודה (רש"י פסח' פב). כי חדלו פרזון וכו' בישראל לבד חדלו ולא נחדלו כזה באומות וכל זה עד שקמתי אם בישראל מרחמת עליהם כאם שתרחם על בניה (ר"י אברבנאל, שופט' ה.).

— הפע', *הֶחְדִּיל, — עשה שיחדל: טהר טבילות מקוה מהם החדיל, טמו קדושים מנשיהם להבדיל (שבת א חנכה, אודך). יה רעיון לבך מעשות מי יחדיל, זכר רב טובך אין חקר להגדיל (ר' יו"ט הקדוש, פיוט לאלו פינו). בימי כורש שהתחילו לבנות את הבית והלשינו עליהם הכותים והחדילום (רש"י אסתר ט י).

— פע', *חִדֵּל, פ"י, — עשה שיחדל: למען טוב הולך וגדל, מעקשות לב עדה חִדֵּל, בשום עם מחטא צוה שאב מים (הושע' להוש"ער, למען תמים).

חָדֵל ת"ז, סמי' חֲדַל, — מי שימיו מדודים, ספורים, וקרוב לחדל ולעבר מן העולם: הודיעני יי' קצי ומדת ימי מה היא אדעה מה חָדֵל אני (תהל' לט ה). — וקצת במשמ' אדם בשפל המצב, בזוי: לא תאר לו ולא הדר ונראהו ולא מראה ונחמדהו נבזה וַחֲדַל אישים איש מכאבות וידוע חלי (ישע' נג ב-ג). יבמה שנפלה לפני יבם שאינו הגון לה כלל מכמה פנים אם מפני שהוא יותר קטן ממנה אם מפני שהוא חדל אישים (תשב"ץ חלק ב קפ). — וכמו בינוני: השמע ישמע וְהֶחָדֵל יחדל (יחזק' ג כז). שבשעת השתחואה בשעת הקטרת היה ראש המעמידים מעמיד את הטמאים בשער המזרח וכו' ויודעים שמפני הטומאה הם חדלים ליכנס שם (רש"י תמיד כו.).

חֶדֶל, ש"ז, כהפס' חָדֶל, — הארץ, עולם הנפסד והכלה: אני אמרתי בדמי ימי אלכה בשערי שאול פֻּקַּדְתִּי יתר שנותי אמרתי לא אראה יה יה בארץ החיים לא אביט אדם עוד עם יושבי חָדֶל [1]) דורי נסע ונגלה מני כאהל רעי קפדתי כארג חיי (ישעי לח י-יב). — ואמר המשורר: יום הולדו (של האדם) ויום הפרדו ביד אשר בידו מחקרי ארץ קצב חדלו וגזר עמלו (ר"י הלוי, אתיכם קורא). בנתי לצדקתך וראיתי חילך הוד קולך שמעתי והמנעתי חדלך קרני רוממת ופדעתיהו לרגלך והיה למשיב נפש (מחז' אויניון, יוה"כ, מחוס).

***חֵדֵם**[2]), פ"ע, — כמו הֵדֵם: היה דליל קשור ברגליו (של התרנגול) או שהיה מחדם [3]) ומשבר את הכלים (ב"ק כ א). תרנגולין שהיו מחדסין[3]) על גבי עיסה ועל גבי פירות (גמ' שם יז:).

היא כפל יוד הכנוי שבסוף המלה ימי שלפניה. — [1]) אמר ריב"ג וז"ל: ויש בו (בפעל חדל) כבד בלתי מתעבר גם כן החדלתי את דשני החדלתי את מתקי החדלתי את תירושי משקלו הפעלתי כמו כאשר השכלתי השמדתי את האמרי אבל קמצות החית אין לה פנים אצלי זולת רצונם לפאר המלה והרבה עושין זה ברב האותיות הגרוניות אשר הם דבקות לתנועה באמרם החרב נחרבו המלכים בפאור החת בקמץ חטף והיה דינה שתהיה בשוא ופתח כמו החרם את כל העיר מתם. ע"כ. והרד"ק בפרושו סבר שהוא הפעל, אמר וז"ל: החדלתי מבנין הפעיל והוא מפואר (כצ"ל ולא מבואר כמו במקר' גדולי' ורשא) או מבנין הפעל כמו החדלתי בקמץ ההא. ע"כ. וכן החדשים, קצתם (Bö. § 412) כמו ריב"ג, וקצתם (Olsh. ,Kö. WB) כמו רד"ק. ואעפ"י שקשה להחליט כי שלש פעמים זו אחר זו נשתבשה המלה, מ"מ יותר מסתבר כי בעקרו היה פה.קל.

[1]) בקצת ספרים חלד כתיב חדל קרי, ובס"א חלד כתיב וקרי.

[2]) עי' הערה לערך *הֵדֵם. — [3]) גרס' הערוך, ובנוסח' מהדם, כהדסין.

חדק[1], ממנו חֵדֶק, *חָדַק.

א. **חֵדֶק**[2], ש"ז, מ"ר *חֲדָקִים, — א) מין ממיני הקוצים, solanum cordatum: דרך עצל כמשכת חדק וארח ישרים סללה (משלי יה יט). טובם כְּחֵדֶק ישר ממסוכה (מיכ' ז ד). — ומ"ר: הדלת שבמוקצה והחדקים שבפרצה ומחצלות אין נועלין בהן אלא אם כן גבוהים מן הארץ (ערוב' י ח). כשם שחדקים הללו מגינין על הפירצה כך טובים שבנו מגינים עלינו (ערוב' קא.). קוצים וחוחים וסלונים וחרולים וברקנים וקמשונים וחדקים וסרפדים וסירים שמותם במקרא כעשרים התבונן לרוחב שפת העברים (דונש על מנחם, סרבים). הפורץ גדרת סירים ומסוכות חדקים ליישר לפניהם הדרך (רש"י מיכ' ב יג).— ומליצה, *מכלה חֵדֶק, משבית כל דבר רע: מכלה לכל חדק, מחזק ידי בדק (מכת' לר"א בן עטאר, JQR). וכן חדקים שסותמין בהן הפרצה (רמב"ם שבת כו ח). — ואמר הפיטן: היום חזק ואמיץ ליי' לריב יריבי, אדום וישמעאל מהרסי ומחריבי, חרבם מעטה לטבח כחדק טובי (סליח' מוס' יוה"כ, מלכי). הלעד בי משגבי, הלעד אפך יעשן, גדור פרצי בבן פרצי, ומחדק לקוט שושן (שעה נאסר, י"ז בתמוז, ספרד'). — ב) *חרטום המארך של הפיל[3], Rüssel, trompe; trunk: הפילים הם בהמות גדולות וכחם גדול וכו' על גביהם ישאו מגדל גדול מלא עם מזויינים וחדק אחד יוצא מפיו אשר בו יקבל מאכלו והחדק רחב בו יבלע אדם בפעם אחת (אל עולם ו). ואלכסנדר מוקדון וכו' עשה אנשי אש בכלי נחשת בצורות איש ובהלחמו עם רוכבי הפילים הקריב אנשי האש נגדם והפילים שלחים החדק לבלע אותם ונשרפים (שם).

ב. **חֶדֶק**[4], ש"ז, מ"ר חֲדָקִים, — כעין חתך באיזה דבר, Kerbe; coche, entaille; notch: שקרני החיה עשויות כן וכו' חדוקות בקרני העז ויהי החדק נבלע בהן (החינוך, שמיני קנג). — ומ"ר: היו בה (בהמנורה) חדקים והיא נראית כבעלת חוליות

[1]) בערב' חדק a).

[2]) בערב' חַדַק b). — [3]) לא נתברר מקורו.

[4]) בערב' חד'ק c). חתך. בארמ' חידקא: כעין חוליות דאית בה חידקי (שבת מו.), ופרש"י: חיתוכין סביב לה קרנו"ש ודומה לפרקים.

a) حدق b) حدَق c) حذق

(רמב"ם שבת כו יח). כקורת בית הבד (שהוא) טרוף חדקים חדקים (רש"י נדר' כה.).

א. ***חִדֵּק**, פ"י, — כמו הֵדַק, ופע' חִדֵּק: שמחדקין[1]) את אומות העולם לגיהנם (ערוב' קא.). כמו שאמרו לענין ספר תורה כשהוא מחדקו (רמב"ם כלים ג ה).

ב. **חָדַק**, פ"י, — קל לא נהוג.

— התפ', *הִתְחַדֵּק, — נתחב בדבר כמו חדק: כשם שהסוכה הזו של קוצים מתחדקת בבגדיו של אדם והוא מפשר אותם מצד זה והיא מתחדקת מצד אחר כך הוא מלכותו של עשו וכו' (פסיק' רבתי י). — נפע', *נֶחְדַּק, — נעשה לחדק, לקוץ: הנה אם נחפש ונבדק, הושת כולו סג נאלח ונחדק, היו יהיה כאבן דק (רשב"ג, מנח' יוה"כ, ה' מה אדם).

ג. ***חִדֵּק**, פ"י, — עשה חדק, חתך, ופָעוּל חָדוּק, שיש בו חדק: (קרנים) כרוכות חדורות וחדוקות[2]) (חול' נט:). שקרני החיה עשויות כן כרוכות חדוקות הדורות כרוכות כקרני השור חדוקות כקרני העז ויהי החדק נבלע בהן והדורות כקרני צבי (ס' חינוך, שמיני קנג).

חדר[3], ממנו חֶדֶר, חָדַר, *חַדְרָן.

חֶדֶר, ש"ז, כהפס' חָדֶר, סמי' חֲדַר, עם ה המקום חַדְרָה, חָדְרָה, מ"ר חֲדָרִים, חַדְרֵי, — אחד מהבתים של בית גדול, Kammer; chambre; chamber: והארב ישב בַּחֶדֶר (שופט' יו יב). ויאמר אמנון אל תמר הביאי הבריה החֶדֶר ואברה מידך (ש"ב יג י). כמעט שעברתי מהם עד שמצאתי את שאהבה נפשי אחזתיו ולא ארפנו עד שהביאתיו אל בית אמי ואל חֶדֶר הורתי (שה"ש ג ד). יצא חתן מֵחֶדְרוֹ וכלה מחפתה (יואל ב יו). — בא חֶדֶר בְּחֶדֶר, לאמר בחדר היותר

[1]) גרסת הערוך, וכן ר"ח: טובם שבישראל מחדקין את עובדי כוכבים בגיהנם (ר"ח ערוב' קא.). ובנוסח': שמהדקין את הרשעים לגיהנם. ובכ"י שמהדקין אומות העולם (ד"ס).

[2]) גרס' הערוך, וכן רגמ"ה, ופרש: דאינן חלוקות, ובנוס' חרוקות.

[3]) לפי דעת החכמים בערב' חדר a) במשמ' הקיף, וכמו חזר בארמ'. אך להשם חֶדֶר הביאו דמיון מערב' ח'דר b), וא"כ לא השרש חדר כ"א השרש ת'דר הוא השרש חדר שלנו.

a) حدر b) خدر

פנימי. להסתתר שם מבני אדם: ובן הדד נס ויבא אל העיר חֶדֶר בְּחָדֶר (מ"א כ ל). ביום ההוא אשר תבא חדר בחדר להחבה (שם כב כה). והביאת אתו (את יהוא בן נמשי) חֶדֶר בְּחָדֶר ולקחת פך השמן ויצקת על ראשו (מ"ב ט ב-ג). — ועם ה המקום: וימהר יוסף כי נכמרו רחמיו אל אחיו ויבקש לבכות ויבא הַחַדְרָה ויבך שמה (בראש' מג ל). ותבוא בת שבע אל המלך החדרה (מ"א א יה). ויפקד שמשון את אשתו בגדי עזים ויאמר אבאה אל אשתי הֶחָדְרָה ולא נתנו אביה לבוא (שופט' יה א). ותקח תמר את הלבבות אשר עשתה ותבא לאמנון אחיה הֶחָדְרָה (ש"ב יג י). — חֲדַר המשכב, המטות, וכיוצא בזה: ועלו (הצפרדעים) ובאו בביתך וּבַחֲדַר משכבך ועל מטתך (שמות ז כח). והוא שכב על מטתו בַּחֲדַר משכבו (ש"ב ד ז). כי אלישע הנביא אשר בישראל יגיד למלך ישראל את הדברים אשר תדבר בַּחֲדַר משכבך (מ"ב ו יב). ותקח יהושבע בת המלך יורם אחות אחזיהו את יואש בן אחזיה וכו' ואת מינקתו בַּחֲדַר המטות ויסתרו אתו מפני עתליהו (שם יא ב). ויאמרו אך מסיך הוא את רגליו בַּחֲדַר המקרה (שופט' ג כד). — ומ"ר: בחכמה יבנה בית ובתבונה יתכונן ובדעת חֲדָרִים ימלאו כל הון יקר ונעים (משלי כד ג-ד). מחוץ תשכל חרב וּמֵחֲדָרִים אימה (דבר' לב כה). הראית בן אדם אשר זקני בית ישראל עשים בחשך איש בְּחַדְרֵי משכיתו כי אמרים אין יי' ראה אתנו (יחזק' ח יב). גם במדעך מלך אל תקלל וּבְחַדְרֵי משכבך אל תקלל עשיר (קהל' י כ). שרץ ארצם צפרדעים בְּחַדְרֵי מלכיהם (תהל' קה ל). לך עמי בא בַחֲדָרֶיךָ וסגר דלתיך בעדך (ישע' כו כ). הביאני המלך חֲדָרָיו (שה"ש א ד). ויתן דויד לשלמה בנו את תבנית האולם ואת בתיו וגנזכיו ועליתיו וַחֲדָרָיו הפנימים (דבה"א כח יא). — ובמשמ' *סתר: כשם שהנביא מגלה חדרים וסתרים כך היה המן מגיד לישראל חדרים וסתרים (מכי' בשלח ד ה). — *חדרי חדרים, במקום היותר נסתר: כל מקום שאסרו חכמים מפני מראית העין אפילו בחדרי חדרים אסור (כיל' ע). — ובהשאלה, חַדְרֵי בָטֶן, פנימיות הבטן: דברי נרגן כמתלהמים והם ירדו חַדְרֵי בטן (משלי יח ח). חברות פצע תמריק ברע ומכות חַדְרֵי בטן (שם כ ל). נר יי' נשמת אדם חפש כל חַדְרֵי בטן (שם כ כז). — ובמשמ' *מקום ההריון: היא (הנדה) קולקלה בחדרי בטנה לפיכך תלקה בחדרי בטנה (שבת לא:). — ובמליצה, לפי אמונת הקדמונים כעין מדור מיוחד

בשמים שממנו יוצאות הרוחות והסופה: מן הַחֶדֶר תבוא סופה וממזרים קרה (איוב לז ט). — ב) חַדְרֵי תימן, כוכבים של השמים הדרומים: עשה עש כסיל וכימה וְחַדְרֵי[1] תֵמָן (איוב ט ט). — ג) *ביחוד החלק הפנימי של הרחם: משל משלו חכמים באשה החדר והפרוזדור והעליית דם החדר טמא (נדה כ ה). דם היוצא מן החדר אף על פי שבידוע שדם המכה (תוספתא שם ח ג). — ד) *כ"א מחללי הלב: חדרי הלב (הנמלה להרמב"ם, כן גרני XI). — ה) *חללי הפרי שבהם הזרע: דהיינו חדרי הזרע שהגרעינין בתוכם (רש"י סוכ' לו.). אתרוג נמי אם ניקב עד חדרי הזרע שהגרעינין לתוכן פסול (תוספ' שם). — ו) *כנוי לבתי הספר של ילדים קטנים: מקום צל ליל וחדרי מות הן המה בתי ספרנו הנקראים חדרים (תעוד' בישראל א טו, בהערה).

חָדַר[2], פ"ע, — א) חָדַר לפלוני, ארב לו, lauern; guetter; to lie in wait: חרב חללים היא חרב חלל הגדול הַחֹדֶרֶת[3] להם (יחזק' כא יט). — ובמשמ' ישב בחדר: וזה כמו שאומרים ליושבת בחדרים חודרת (השרש' לריב"ג, נוה). — ב) ונכנס לפנים: ידי פתחה שעריה ולה אחדר ואביט בה (כ"ס גני' נא יט). מי יחדור חדרי מחשבות אדם ומי בלעדי טהור עינים יראה ללבב (הקד' שבי"ע א). — ואמר המשורר: מדוע חרדת קדש לא תחדרני, מדוע בשפתי קפאו הנשיקות (יל"ג, חנה).

— נפע', *נֶחְדַּר, — נתחב, נכנס לפנים: כבר נעשו הגרעינין מתמציעין באמצע העצים ונחדרים בפנימית האילנות והמאכל (ר' ברכיה הנקדן כא).

***חַדְרָן**, ש"ז, — משרת החדר, Kammerdiener; valet de chambre; valet: דפקו בכח עד שהחדרן מהשר אשר עליו השמירה אותו הלילה וכו' שמע קול ההדפקה (מגי' איכה לרי"ט הלר 14). ויצו השר להחדרן שלו לתת לו מכתב הקיר"ה יקרא הפקודה לפניהם (שם). מנהג הוא בארץ הזאת כשהמושל בא לעיר וכו' צריכין היהודים הדרים שם לתת כ' ליטרא וחצי זוינער למרשל"ק שלו והוא מחלק קצת לעצמו קצת לחדרנים קצת לשומרי הפתח ולנערים נושאי חרבו (שו"ת תרומ' הדשן שמו).

---

[1]) כך פרשו ריב"ג (הקד' דרנבורג להמשתלחק). וכן ראב"ע ורלב"ג.

[2]) לא נתבררה משמעותו האמתית, ועי' לקמן. — [3]) פרש ריב"ג: כלומר האורבת בחדר. ואחרים פרשו הנכנסת בתוך חדריהם. והחדשים פרשו המקפת אותם.

חדש[1], ממנו חָדָשׁ, חֹדֶשׁ, חָדַשׁ, חֲדָשָׁה, *חִדּוּשׁ, *חַדְשִׁי, *חִדֵּשׁ, *הִתְחַדְּשׁוּת.

חָדָשׁ, ת״ז, לנק׳ חֲדָשָׁה, מ״ר חֲדָשִׁים, חֲדָשׁוֹת, — שאינו ישן, שאינו עתיק, שהוא מזמן קרוב, שלא היה עוד קודם, שלא השתמשו עוד בו, neu ; neuf, nouveau ; new : ויקם מלך חדש על מצרים אשר לא ידע את יוסף (שמות א ח). מי האיש אשר בנה בית חדש ולא חנכו (דבר׳ כ ה). כי תבנה בית חדש ועשית מעקה לגגך (שם כב ח). וישבו בפתח שער יי׳ החדש (ירמ׳ כו י). הנה שמתיך למורג חרוץ חדש בעל פיפיות תדוש הרים (ישע׳ מא יה). וקרא לך שם חדש אשר פי יי׳ יקבנו (שם סב ב). שירו לו שיר חדש היטיבו נגן בתרועה (תהל׳ לג ג). יש דבר שיאמר ראה זה חדש הוא כבר היה לעלמים אשר היה מלפנינו (קהל׳ א י). כי יקח איש אשה חדשה לא יצא בצבא (דבר׳ כד ה). ועתה קחו ועשו עגלה חדשה אחת (ש״א ו ז). והוא מתכסה בשלמה חדשה (מ״א יא כט). קחו לי צלחית חדשה ושימו שם מלח (מ״ב ב כ). וכרתי את בית ישראל ואת בית יהודה ברית חדשה לא כברית אשר כרתי את אבותם (ירמ׳ לא לא-לב). ונתתי להם לב אחד ורוח חדשה אתן בקרבכם (יחזק׳ יא יט). ואלה נאדות היין אשר מלאנו חדשים והנה התבקעו (יהוש׳ ט יג). הנה בטני כיין לא יפתח כאבות חדשים יבקע (איוב לב יט). ויאסרהו (את שמשון) בשנים עבתים חדשים ויעלוהו מן הסלע (שופט׳ יה יג). אלהים לא ידעום חדשים מקרב באו (דבר׳ לב יז). יבחר אלהים חדשים (שופט׳ ה ח). ועל פתחינו כל מגדים חדשים גם ישנים דודי צפנתי לך (שה״ש ז יד). כי הנני בורא שמים חדשים וארץ חדשה ולא תזכרנה הראשנות (ישע׳ סה יז). — וקצת במשמ׳ ש״ז, דבר חדש : מה שהיה הוא שיהיה ומה שנעשה הוא שיעשה ואין כל חדש תחת השמש (קהל׳ א ט). — ובפרט, *תבואה חדשה : החמרים שנכנסו לעיר אמר אחד שלי ח ד ש ושל חבירי ישן (דמאי ד ז). ג׳ דברים תלויין בארץ ונוהגין בארץ ובחו״ל ה ח ד ש והערלה והכלאים ה ח ד ש אסור מן התורה בכל מקום (ספרא אמור י יא). ח ד ש שאין איסורו איסור עולם וכו׳ נהוג בין בארץ בין בחוצה לארץ (קדוש׳ לח.). — ובמשמ׳ *טרי, שלא נתישן עדין, שלא נתקלקל : ביצים ח ד ש י ם יין אדום עם מרק שמן של עופות עם סולת מזון טוב מחזיקין הגוף (תולה״א לר״י להלוי א י). הלחם חלב גבינה ח ד ש ה ביצים ח ד ש י ם מוח בהמות יין מתוק עושין הגוף שמן (שם).

[1]) בערב׳ חדת׳ a), בארמית חדת.

a) حدث

חֹדֶשׁ[1], ש״ז, בכנ׳ חָדְשׁוֹ, מ״ר חֳדָשִׁים, חָדְשֵׁיכֶם. — א) מולד הלבנה, התראות אור הלבנה בכל ארבעה שבועות ויותר אחרי הסתרו מעיני שוכני הארץ, Neumond ; nouvelle lune ; new moon : הנה חדש מחר ואנכי ישב אשב עם המלך לאכול (ש״א כ ה). מדוע אתי הלכתי אליו היום לא חדש ולא שבת (מ״ב ד כג). לא תוסיפו הביא מנחת שוא קטרת תועבת היא לי חדש ושבת קרא מקרא לא אוכל (ישע׳ א יג). שער החצר הפנימית הפנה קדים יהיה סגור ששת ימי המעשה וביום השבת יפתח וביום החדש יפתח (יחזק׳ מו א). מתי יעבר החדש ונשבירה שבר והשבת ונפתחה בר (עמו׳ ח ה). תקעו בחדש שופר בכסה ליום חגנו (תהל׳ פא ד). אב ובנו שראו את ה ח ד ש ילכו (להעיד) לא שמצטרפים זה עם זה אלא שאם יפסל אחד מהן יצטרף השני עם אחר (ר״ה א ז). מי שראה את ה ח ד ש ואינו יכול להלך מוליכין אותו על החמור (שם ט). אין אומרים למי שלא ראה את ה ח ד ש יבא ויעיד (תוספתא נדה א ה). זאת עלת חדש בחדשו לחדשי השנה (במד׳ כח יד). והיה מדי חדש בחדשו ומדי שבת בשבתו יבוא כל בשר להשתחות לפני (ישע׳ סו כג). והשבתי כל משושה חגה חדשה ושבתה וכל מועדה (הוש׳ ב יג). ועל הנשיא יהיה העולות והמנחה והנסך בחגים ובחדשים ובשבתות בכל מועדי בית ישראל (יחזק׳ מה יז). ולעולת התמיד השבתות החדשים למועדים ולקדשים ולחטאות (נחמ׳ י לד). העלות עלות ליי׳ לשבתות לחדשים ולמעדים (דה״א כג לא). חדשיכם ומועדיכם שנאה נפשי (ישע׳ א יד). — ב) מדת הזמן בין מולד הלבנה למולדה, שהוא קצת יותר מתשעה ועשרים יום, Monat ; mois ; month : וישב עמו חדש ימים (בראש׳ כט יד). וכלכלו (הנצבים) את המלך ואת ביתו חדש בשנה יהיה על אחד לכלכל (מ״א ד ז). בשנה הרביעית בחדש זו הוא החדש השני למלך שלמה על ישראל (שם ו א). בחדש הראשון בארבעה עשר לחדש בין הערבים פסח ליי׳ (ויקר׳

[1]) בכנענית חדש.

כג ס). וכלכלו הנצבים האלה את המלך שלמה וכו׳ איש חָדְשׁוֹ לא יעדרו דבר (מ״א ה ז). — *וחדש העבור: מעשה בציפורי באחד ששכר מרחץ מחבירו בי״ב זהובים לשנה מדינר זהב לחדש ובא מעשה לפני רשב״ג ולפני ר׳ יוסי ואמרו יחלוקו את ח ו ד ש ה ע י ב ו ר (ב״מ ק ח). לא נצרכה אלא ל ח ד ש מעובר רב אשי אמר אפילו תימא ל ח ד ש חסר (תענ׳ יט.). — ומ״ר: ותאמר אל אביה יעשה לי הדבר הזה הרפה ממני שנים חֳדָשִׁים ואלכה וירדתי על ההרים וכו׳ ויהי מקץ שנים חֳדָשִׁים ותשב אל אביה (שופט׳ יא לז-לט). ושלשה חֳדָשִׁים מלך בירושלם (מ״ב כג לא). אם חרוצים ימיו מספר חֳדָשָׁיו אתך חקו עשית ולא יעבר (איוב יד ה). שמות ה ח ד ש י ם עלו בידם מבבל (ירוש׳ ר״ה א נו ד). אין כל ח ד ש י השנה שוין (שם נו.). וגדר ה ח ד ש הוא מדת מהלך הלבנה מעת שהיא נדבקת בחמה עד שהיא נדבקת עמה פעם אחרת (ר״א הנשיא, העבור ב א). ואשר אומרים ח ד ש י חמה או ח ד ש י שנת החמה היא הרחבת הלשון (שם). כי יש ח ד ש י ם אמצעיים ויש כנגדם ולעומתם ח ד ש י ם אמתיים וכי ה ח ד ש האמצעי הוא הזמן הנמשך מרגע מולד האחד ועד רגע מולד שני סמוך לו ו ש ה ח ד ש האמיתי הוא הזמן הנמשך מרגע קיבוץ אמיתי אחד ועד רגע קיבוץ אמיתי שני סמוך לו וכו׳ שיש לפי זה כמה ח ד ש י ם אמתיים כל אחד מהם הוא גדול במדתו מכדי מדת חדש האמצעי שכבר ידעתו ועודף עליו בכמה שעות וחלקים וכל חדש זה יקרא ח ד ש א ר ו ך ויש כזה ח ד ש י ם אמתיים נגדם שכל אחד מהם הוא קטן במדתו מכדי חדש האמצעי בכמו שעות כמו כן וחלקים וכל חדש כמה זה יקרא ח ד ש ק צ ר (יסו״ע לר״י ישראלי ג יא). דע שאין לחמה ח ד ש כלל כי החדוש דוקא ללבנה כמו שהתבאר ומפני זה יקרא ח ד ש שהוא מלשון חדוש ואיננו רק ללבנה המתחדשת וכו׳ ומה שאומרים ח ד ש י חמה כתב הר״ר דוד אבודרהם שהוא ע״ד השאלה (נחמ׳ ונעים, דוד גנז לג). סדר ה ח ד ש י ם ה מ ל א י ם ו ה ח ס ר י ם לפי החשבון זה כך הוא תשרי לעולם מלא וחדש טבת לעולם חסר ומטבת ואילך אחד חסר ואחד מלא על הסדר (סמ״ג, מ״ע מז). — ומ״ז *חֳדָשִׁים: אם מת לו מת חדש או ח ד ש י ם קודם המועד לא יערער (רש״י מו״ק ח.). ואם היו מוחכרין או מושכרין הם או בהמתם אצל אחרים למהלך חדש או ח ד ש י ם הרי אלו יעשו הם לעצמן ולא יפסידו כל שכרן (שם יא:). ודבר זה צריך אומנות גדולה לגלה לקטן בן חודש כי בשרו רוטפש ושמא עד ח ד ש י ם יניחוהו שיתקשה בשרו כמעט (פי׳ מס׳ מבק׳ לר״ש בן סיתוס).

איתנים, חדש האיתנים. — יֶרַח. — *מוֹלָד. — *מלא. — *חסר. — *עִבּוּר, הוספת חדש אחד פעם בשתים או שלש שנים להשוות שנת הלבנה עם שנת החמה. — *עִבֵּר, עשה עִבּוּר. — *קְבִיעַת חדשים. — *קִדּוּשׁ החדש. — *ראייה. — שנה. זמן של שנים עשר חדש: ניסן, אייר, סיון, תמוז, אב, אלול, תשרי, חשון, כסלו, טבת, שבט, אדר (א׳ וב׳).

חִדֵּשׁ, פ״י, — קל אינו נהוג.

— פע׳, חִדֵּשׁ, — חִדֵּשׁ דבר, עשה שיהיה חָדָשׁ, **erneuern renouveler; renew**: ובנו חרבות עולם שממות ראשנים יקוממו וְחִדְּשׁוּ ערי חרב שממות דור ודור (ישע׳ סא ד). ויעבר (אסא) את השקוצים מכל ארץ יהודה ובנימן ומן הערים אשר לכד מהר אפרים וַיְחַדֵּשׁ את מזבח יי׳ (דה״ב טו ח). ויהי אחרי כן היה עם לב יואש לְחַדֵּשׁ את בית יי׳ (שם כד ד). תשלח רוחך יבראון וּתְחַדֵּשׁ פני אדמה (תהל׳ קד ל). — ודברים רוחניים: ויאמר שמואל אל העם לכו ונלכה הגלגל וּנְחַדֵּשׁ שם המלוכה (ש״א יא יד). נכונן אותה שנית לתת לה כח חדש. השיבנו יי׳ אליך ונשובה חַדֵּשׁ ימינו כקדם (איכ׳ ה כא). השיבה להם זהרם ותפארתם כמו שהיו לפנים. לב טהור ברא לי אלהים ורוח נכון חַדֵּשׁ בקרבי (תהל׳ נא יב). עשה לי רוח נכון אחר, לא כמו לפנים. אמר רבי יהושע דבר חדש ח ד ש ו סופרים ואין לי מה אשיב (כלים יג ז). קטן שהשיאו אביו כתובתו קיימת ואם ח י ד ש נוטל מה ש ח י ד ש (תוספתא כתוב׳ ט ו). שער חדש ששם ח י ד ש ו סופרים את ההלכה (ירוש׳ ערוב׳ ה כב ג). למה בכה (יעקב כשנשק את רבקה) שראה האנשים מלחשים אלו לאלו מפני שנשקה מה בא זה ל ח ד ש לנו דבר ערוה (מד״ר בראש׳ ע). למלך שכעס על מטרונה וטרדה והוציאה מתוך פלטרין שלו לאחר זמן בקש להחזירה אמרה י ח ד ש לי דבר ואחר כך הוא מחזירני (שם במד׳ יג). יתן לי דבר חדש. על שאתה מ ח ד ש י נ ו בכל בקר ובקר אנו יודעים שאמונתך רבה לגאלינו (שם בראש׳ עח). — ובמשמ׳ שב לעשות עוד ועוד פעם: ותשב תתפלא בי תְּחַדֵּשׁ עדיך נגדי ותרב כעשך עמדי (איוב י יז). — ובמשמ׳ הוליד

מה שלא היה קֹדם, hervorbringen; produire; to product : ואם היה תכונת החומר הנדחה אל העור רק דק יחדש חכוך ואם יהיה עב יחדש גרב (מ' אלדכי, ש"א ד). כי המאכל הגס תגבר הליחה הדומה למזג אותו מאכל ותחדש קדחת עיפושית (שבט יהודה סד). צריך על כל פנים אם יש שם דבר מחודש להגיע אל מחדש בלתי מחודש (ר"י תריזי, מו"נ ב יג). שתי התחלות וסבות פועלות במציאות אחת מהן מחדשת הטובות והשנית מחדשת הרעות (ספורנו, אור עמים, אחדות). שאין שום דבר וכו' יכול להתחדש בלי סבה אמצעית קודמת לו והיא אשר חדשתהו ר"ל שהוציאתהו לידי מעשה (שעה"ש לאבן לטיף כג).

— התפ', הִתְחַדֵּשׁ, — נעשה חָדָשׁ : המשביע בטוב עדיך תִּתְחַדֵּשׁ כנשר נעוריכי (תהל' קג ה). חדש כשמו הוא מתחדש מה נורא בהשתנותו (כ"ס גני' מג ח). למה קורין את ההלל כל שבעת ימי החג כנגד הלולב שהוא מתחדש כל שבעה (ירוש' סוכ' ה נה.). (שבכל יום) טעם חדש מתחדש לו (כלה רבתי ח). בעון נבלות פה צרות רבות וגזירות קשות מתחדשות ובחורי שונאי ישראל מתים (שבת לג.). והתורה חוזרת לחדושה ומתחדשת לישראל (מד"ר שה"ש, התלג"ה). בשתעברו את הירדן דברים אחרים יתחדשו לא תהיו סבורין כשם שהייתם במדבר (שם דבר' ג). — ואמר הפיטן : די מחסור תן לי מאוצרות טובך, כי לחסדיך אין קץ ואין תכלה, יתחדשו[1] גילי טרפי ושובתי, תסיר יגונותי מכאב ומאפלה, הנה ימי מעשה מתהדשים תמיד, יתחדשו[1] בהם שלום וטוב סלה (רס"ע בן יוסף המאוחר, לבי). — ובמשמ' נתהוה מה שלא היה קודם : אי אפשר למתחדש בלי סבה שתחדשהו (כוזרי ה יח). יודעת כי טבע היצורים להתחדש בהם פגעים ומקרים ויצברו אותם חמרים חמרים (רש"ט פלקיירא, צרי היגון ב). והמשוש הוא התפעלות יתהדש בעור הבעלי היים (אמונה רמה א ו). כי האור הוא ענין באויר יתחדש בו כשהזריח עליו גשם מאיר (שם ו ב). שמתוך מנוחתם ורוב אכילתם יתחדש בהם אחד ממיני החליים הרעים וימותו פתאם (פי' מגלי נורת' הלוי א לב). שאם אני עוסק כל ימי בחכמה ובמה שהוא ממנו יותר אין ספק שיתחדשו עלי ספקות ושיבושים (שם ל ט). שאין שום דבר פרטיי עצמיי או מקריי יכול להתחדש בלי סבה אמצעית קודמת לו (שעה"ש לאבן לטיף כג).

— פע', חֻדַּשׁ, — שחִדְּשוּ אותו : התורה יום נשרפה חודשו עלי יגוני, ושבתו מעיר קדש ישישי וזקני (וארץ שפל, י"ז בתמוז, ספרד'). — ובמשמ' שיצרוהו יש מאין : כי כל מחובר מוגבל וכל מוגבל מחודש (בעלי הנפש לראב"ד כה). ויסבב עמו כל הגלגלים בשיחודשו בזה בהיולי הזאת אשר היה בחלל גלגל הירח שנויים כפי תנועות הגלגל (כוזרי ה ב). צריך על כל פנים אם יש שם דבר מחודש להגיע אל מחדש בלתי מחודש (ר"י תריזי, מו"נ ב יג). שאם כן יהיה הוא ית' מחובר מן המחודשים וכל המחובר מן המחודשים מחודש ולא יהיה אם כן קדמון בשלות (העקרים ב יט). שהתורה העידה שהעולם היה מחודש וכו' הנה לא יקרא שום אחד קדמון במוחלט בקדמות האל לפי שכאשר נעריכהו אליו הוא מחודש ואינו קדמון והקדימה הזאת אינה לבד קדימת סבה כי אם ג"כ קדימת המחדש למחודש (מפע' ה א ג). אם נאמר שהוא (הבורא) קונה שלמות שכלי מן המחודשים ממנו יתחייב שיהיה הוא סבה למציאות עצמו (ספורנו, אור עמים, ידיעה). — ואמר הפיטן : חדש ונושן לא נמצאת, חדשת כל ולא חֻדַּשְׁתָּ (שסי"ח ליום ג).

חֲדָשָׁה, — א) ת"נ, עי' חָדָשׁ. — ב) ש"נ, מ"ר חֲדָשׁוֹת, דבר חָדָשׁ : עד מתי תתחמקין הבת השובבה כי ברא יי' חֲדָשָׁה בארץ נקבה תסובב גבר (ירמ' לא כב), דבר חדש, מנהג חדש. הנני עשה חֲדָשָׁה עתה תצמח הלא תדעוה (ישע' מג יט). השמעתיך חֲדָשׁוֹת מעתה ונצרות ולא ידעתם (שם מח ו). הראשנות הנה באו וחֲדָשׁוֹת אני מגיד בטרם תצמחנה אשמיע אתכם (שם מב ט). — ובזמן החדש נתיחד שם זה לידיעות על דבר מאורעות בעולם, בעניני המדינות וכיוצא בזה, Neuigkeiten ; nouvelles ; news : עתון לחדשות ולספרות.

חָדְשִׁי, ת"ז, לנק' חָדְשִׁית, מ"ר חָדְשִׁיִּים, -שִׁיּוֹת, — של חדש : ואחר כן יהיה עתיד לרפואה החדשית שהיא זמן כפרה לכל תולדות החדשים והדושי הימים (כוזרי ג ה). האחד מפני התנועה החדשיית אשר ישלמו ממנו תקופות ארבע (ר"י אברבנאל, מלחמ' ה' ב ע).

ח"ו, — ר"ת : חס ושלום, עי' חוס.

— [1]) בכ"י יתחדשה.

חוב[1], ממנו חוב, *חוּב, *חוֹבָה, *חַיָּב, *חֵיָב.

חוֹב[2], ש"ז, — מה שאדם צריך להשיב לחברו שלקח ממנו בתורת מלוה וכדומה, **Schuld ; dette ; debt** : ואיש לא יונה חבלתו חוב [3]) ישיב (יחזק' יח ז). מוסר אני לכם איש פלוני ופלוני הדיינים שבמקום פלוני שכל **חוב** שיש לי שאגבנו כל זמן שארצה (שבי' י ד). מצוה על היתומים לפרוע **חוב** אביהן (כתוב' צא:). הניחו לגבאי שיגבה את **חובו** (ירוש' יומ' א מה:). שלא בכל שעה אדם זוכה לפרוע **חובו** (שם ע"ז א לט:). —*בַּעַל חוב, מי שהלוה : הנזקין שמין להן בעידית ובעל **חוב** בבינונית וכתובת אשה בזיבורית (גיט' ה א). בבעל **חוב** שאינו דוחק (ירוש' כתוב' יג לה ד). אמר לו בעל **חובו** זרוק לי חובי (גיט' ח ג). חזקה אין אדם מעיז פניו בפני בעל **חובו** (ב"ק קז.). ואם אינו רוצה או שאין לו לוה ובעלי **החוב** באים ונפרעים (ב"ק ט י). כתב לזון את בת אשתו ואת בן אשתו הרי הן כבעלי **חוב** הן קודמין לכל אדם (תוספתא כתוב' י ג). — ומ"ר בעלי חובים : האומר לאשתו קונם שאני נהנה ליך לווה ובעלי **חובין** באין ונפרעין (נדר' מז:). נפרעין בעלי **חובים** מהירושה שליש החוב (טור, הלכ' גזילה שסז). — ושטר חוב : ב' שהוציאו שטר **חוב** זה על זה וכו' זה גובה שטר **חובו** וזה גובה שטר **חובו** (כתוב' יג ט). הפורע שטר **חובו** להבירו שלא מדעתו (ירוש' שם יג לה ד). שטרי **חוב** המוקדמים פסולים (שבי' י ה). מצא שטרי **חוב** בזמן שאין בהן אחריות נכסים בזמן שהלווה מודה יחזיר למלוה (תוספתא ב"מ א ה). — ובהשאלה : וראה אפלטון איש מרבה לדבר וממעיט לשמוע ויאמר לו פרע **חוב** אזניך מפיך כי הבורא ית' יצר לנו שתי אזנים ולשון אחת כדי שנשמע יותר ממה שנדבר (אלחריזי, מוסרי הפלוסופ' ב ב). — ובמליצה : ויהי היום ויצא הקול כי חבר הקיני פרע **חובו** וצפרני המות דבקו בו (ר"י חריזי, איתיאל יט). — ומשל : לין בלי סעודה והשכם בלי **חוב** (לוחת ר"י א"ת, דרך טובים).

א. ***חוּב**[1], פ"ע, עב' חָב, עת' אָחוּב, לָחוּב, — היה מוטל עליו דבר לעשות, **verpflichted sein ; être obligé ; be obliged** : הצד השוה שבהן שדרכן להזיק ושמירתן עליך וכשהזיק **חב** המזיק לשלם תשלומי נזק במיטב הארץ (ב"ק א א). כל **שחבתי** בשמירתו הכשרתי את נזקו הכשרתי במקצת נזקו **חבתי** בתשלומי נזקו (שם ב). ושמא תאמרו מה לנו **לחוב** בדמו של זה והלא כבר נאמר באבוד רשעים רנה (סנה' ד ה). הכמים הזהרו בדבריכם שמא **תחובו** חובת גלות (אב' א יא). שאם אמר לא אכלתי לא אכלתי **חב** על כל אחד ואחד (ירוש' נדרי' א לו ד). — ואמר הפיטן : זרוים ענה ולא מלב לכלותם, חָבוּ לפנים ורדם בהסרת טבעת להחלותם (סליח' תענ' אסת', אדם נקוס). צלול כְּחָבוּ משליכי יאור זכרים, פורע פלשם סוף היות סכורים (יוצר אחרון פסח, תתכולות). וסגלם לו לחבל נחלה מקבעים, וּכְחָבוּ גרות ועניי וקבעום קובעים, נתגלגלו רחמיו לסוף שלשים שבועים (שם, אדני תלד). — וחָב לפלוני, הטיל עליו חוב, עשה דבר שהוא לחובתו, לנזקו : לפי שזכין לאדם שלא בפניו ואין **חבין** לאדם שלא בפניו (ערוב' ז יא, גיט' א ו). אבל אשה אינו כן אלא **חבין** לה מזונות ופוסלין אותה מן התרומה (תוספתא גיט' א ה). אין מעמידין אפוטרופוס ליתומין **לחוב** להן אלא לזכות להן ואם **חבו חבו** (ירוש' גיט' ה מו.).

— התפ', יִתְחוֹבֵב, — קבל עליו חובה : **התחובב** ללמד את הבחור (מא"ג, ק"ס קכ). והנה כבר **נתחובבתי** לך תשובתי על מכתבך הראשון (אגר' יל"ג א א).

ב. ***חוּב**[2], ש"ז, מ"ר חוּבִים, — חוּב האילן, גזע האילן

[1]) בארמ' חוב, וגם בערב' ח'אב a) אך סוברים החכמים כי זה שרש שאול מארמית, ויש סוברים כי גם בעבר' שאול הוא מארמית.

[2]) עי' הערה להשרש. — [3]) יש סוברים כי מלה זו היא רק פרוש נוסף להמלה חבלתו, וי"ס כי במקום חוב צ"ל שוב.

a) خاب

[1]) כבר העידו בתלמוד (ב"ק ו:) כי זה לשון ירושלמי חָב במקום חַיָּב : **חב** המזיק **חייב** המזיק מיבעי ליה אמר רב יהודה אמר רב האי תנא ירושלמי הוא דתני לישנא קלילא. ע"כ. והבדל זה בשמוש נע"ו ונע"י יוצאים במבטא יש גם בערב' בין המזרחיים והמערביים, שהמזרחיים משתמשים יותר בנע"ו ונע"י והמערב' בהצורה החזקה, ובמזרח הצורה החזקה נחשבת לא מצחות הלשון (Vollers, Volksspr. 19), וכן השתמשו לפעמים קצתם בהשרש בוע a), מכר, במקום ביע b).

[2]) לא נתברר מקורו, ועי' הערה לקמן.

a) بوع b) بيع

עד התחלת הענפים, כמו אוב: ושאר כל האילנות מן חובוי[1]) של אילן ולא מן חודו (ב"ק פא.).

ג.*חוב[2]), ש"ז, מ"ר חובים, —תחיבת המחט, תפירה אחת, Stich ; point ; stitch : הכובס נוטל שני חוטין העליונים והן שלו ולא יטול בו יותר מג' חובין ולא יסרוק הבגד לשתיו אלא לערבו (ב"ק קיט:).

***חובה**, ש"נ, מ"ר חובות, — א) מה שמוטל על אדם לתת או לעשות, Pflicht ; obligation ; duty : בראשון בארבעה עשר יום וכו' הכתוב קבעו חובה (מכי' בא, מס' דפס' י). ואם תקריב מנחת בכורים חובה אתה אומר חובה או אינו אלא רשות תלמוד לומר תקריב וכו' חובה ולא רשות (שם משפט', נזיק' יט). במלחמת חובה הכל יוצאין אפילו חתן מחדרו וכלה מחופתה (סוט' ח ז). אדע חובתי ואעשנה (ירוש' שם ט כ ג). אם חוזר בו מוטב ואם אמר כך היא חובתנו וכך יפה לנו העדים ששומעין מבחוץ מביאין וסוקלין אותו (סנה' סז.). — ויצא ידי חובתו, מלא ועשה מה שהיה מוטל עליו וכמו שהיה מוטל עליו: האוכל מהם (מחמשת המינים) כזית מצה בפסח יצא כדי חובתו (חלה א ב). הישן תחת המטה בסוכה לא יצא ידי חובתו (סוכ' ב א). האומר הרי עלי במחבת והביא במרחשת (הרי עלי) במרחשת והביא במחבת מה שהביא הביא וידי חובתו לא יצא (מנח' יב ב). אפילו אם אתה עושה להם (להפועלים) כסעודת שלמה בשעתו לא יצאת ידי חובתך עמהן (ב"מ ז א). כל המשנה על המטבע שטבעו חכמים לא יצא ידי חובתו (ירוש' ברכ' ו ב:).--ומ"ר: ואם תניח צרכי היום וחובותיו למחר דיו ליום השני לעמוד בצרכיו וחובותיו ואיך יעמוד בשל אתמול (תשו' הגא', הרכבי שלו). — ב) החלטה שהאדם עשה באמת מה שהוא חשוד בו, Schuld ; culpabilité ; guilty : המלמד חובה מלמד זכות אבל המלמד זכות אינו יכול לחזור וללמד חובה (סנה' ה ה). היה יושב לפני הדיין ויודע זכות לעני וחובה לעשיר אי אתה רשאי לשתוק (תוספתא שם א ח). אין מעמידין להן (אפוטרופוס ליתומים) בין לזכות בין לחובה (ירוש' גיט' ה מו.). אפילו תשע מאות ותשעים ותשעה מלאכים מלמדין עליו חובה ומלאך אחד מלמד עליו זכות הקב"ה מכריעו לכף זכות (ירוש' קדוש' א סא ד). ורוח הקודש גבך שדנתני לכף חובה ולא דנתני לכף זכות (ברכ' נא:). שמגלגלין זכות על ידי זכאי וחובה על ידי חייב (שבת לב.). — 'ושם לאחד מהיכלי הטמאה בגיהנם: היכל ד' (משבעה היכלות הטומאה) הוא נקרא טיט היון ונקרא כנגד זה יצה"ר אבן מכשול היכל זה נקרא חובה מטעם שהוא כנגד היכל זכות וכל חובות בני אדם ועונות יש בהיכל זה (ראש' חכמה, היראה כח). — 'ושם בקבלה לקליפות: יש קליפות נקראים חובה הם מטין את האדם לכף חובה ולפי שמים אחרונים חלקם בסעודה חובה עלינו לתת להם חלק זה שהוא זוהמת הידים (דרך ישרה, שער המזון).—ג) כמו חוב, נשיו של אדם, שלוה מאיש: א"ל הקב"ה למלאך טול לי רב שבהם שיש בו ליפרע מהם כמה חובות (ברכ' סג:). וחובות שיש לי אצל בני אדם בין בשטרי יהודים בין בשטרי ישמעאלים (שו"ת ר"י מיגש לו).

***חובל**, ש"ז, מ"ר חובלים, — א) כמו א.חבל, מלח: משל לחובל גבור שהיה לו ספינה כבש את המים ואת הרוחות בא עליו פירטו"ן ועמד והרג כולן (מדר' אגד' ברא' לד). — ומשל: על כן אמרו המושלים ברוב חובלים תטבענה הספינות (מעש' ב, ביה"מ ילינק ה). — ב) 'שם לכומרים חגורי חבל: cordeliers : ויבא דבתינו אל המלך ואל (היקפונש) והחובלים וההגמונים פלילים וכל ראשי הגלחות אשר בעיר פריש (ויכוח ר"י מפריש, הקדמ'). ויאמר בלבו כל מצפוניו אבעה ואונו וגאונו בעזרת החובלים המתהללים באלילים (שם).

***חובר**, ש"ז, — כמו א.*חבר, מי שמלחש נחשים וכדומה: מי יחון חובר נשוך וכל הקרב אל חית שן (ב"ס גני' יב יג). אך על אלה אל תבוש ואל תשא פנים לחטא וכו' על חשבון חובר וארח ועל מחלקות נחלה ויש (שם מב א-ג).

חובש, ש"ז, מ"ר חובשים, — עי' חבש, ונתיחד בספרות בזמן האחרון לרופא ממדרגה תחתונה, למי שעוסק בחבישת פצעים.

חוג, ממנו א.חוג, ב.חוג, מחוגה.

א.חוג, ש"ז, מ"ר חוגים, — א) עגול, הקף שמקיף דבר, Kreis; cercle; circle : ואמרת מה ידע אל הבעד ערפל ישפוט עבים סתר לו ולא יראה וחוג שמים יתהלך (איוב כב יג-יד). הישב על חוג הארץ וישביה כחגבים

—[1]) גרסת הערוך וכ"י (ד"ס). בנוסחא' איבו, ועי' ערך אב.
[2]) לא נתברר מקורו.

תנוטה כדק שמים וימתחם כאהל לשבת (ישע' מ כב). בהכינו שמים שם אני בחקו חוג על פני תהום (משלי ח כז). — ואמר ב"ס : ראה קשת וברך עושיה כי מאד נאדרה בכבוד, חוג הקיפה בכבודה ויד אל נטתה בגבורה (ב"ס גני' מג יא-יב). — ואמר הפיטן : עצתי תחוג עולם נהוג ענד במחוג בהקו חוג (יוצר א' שבוע', אדון אמנני). דוק וְחוג רעשו ותשכון עלי עננה, וכל מאורי אור קדרו וחמה ולבנה (ערבי' לת"ב, דוק וחוג). — ב) יכמו מחוגה : שדומה לחוג שהוא הכלי שעושים בו קו העגול (פי' משלי לזרח' הלוי ח כז).

ב·חוּג, פ"י, — עשה חוג : חק חָג על פני מים עד תכלית אור עם חשך (איוב כו י). — ובמשמ' ירשם עגול במחוגה : קח לבנה של שיש או של נחשת וכו' שוה עד מאד ביושרו וחוג בו עגולה קוית באיזה מדה שתרצה (יסו"ע לר"י ישראלי ב ד). וקח המחוגה וחוג עליו עיגול אחד סביב (נחמ' ונעים נ). ועתה נציע משולש אב"ג שזויות ג ממנו היא ניצבת הג"ה ונחוג עליו חצי עגולה (עמודי השמים, קדוה"ת כו).

·חוֹגֵג[1]), ש"ז, מ"ר חוגְגים, — מי שהולך לבקר מקומות קדושים : החוגגים הישמעאלים לא יבאו למצרים אלא משנה לשנה (ר"ש בן חפני, תשו' הגא', הרכבי סיב). מר יעקב החוגג הליוני[2]) (הרקמה 197). יהודה בן ר' פרטן החוגג (תכול' CIII).

חוד, ממנו חוּד, חִידָה.

חוּד, פ"י, עבר חָד, חַדְתָּ, עת' אָחוּד, צווי הוּד, — שאל חידה, ein Rätsel aufgeben ; proposer un enigme ; propose an enigma : ויאמר להם שמשון אָחוּדָה נא לכם חידה אם הגד תגידו אותה לי שבעת ימי המשתה ומצאתם ונתתי לכם שלשים סדינים ושלשים חלפת בגדים (שופט' יד יב). ותבך אשת שמשון עליו ותאמר רק שנאתני ולא אהבתני החידה חַדְתָּה לבני עמי ולי לא הגדתה (שם יו). — ובמשמ' דַּבֵּר דברי חידה : בן אדם חוּד חידה ומשל משל אל בית ישראל (יחזק' יז ב).

חוה[2]), ממנו א.אחוה, חַוָּה, ימחוה.

[1]) בערב' חאג' a). — [2]) בגוף הערב' אלחאג'.
[3]) בארמ' חוי, בערב' וחי b) גִּלָּה, הודיע.

חָוָה, — קל אינו נהוג.

— פִּעֵ', חִוָּה, אֲחַוֶּה, אֲחַו, אֲחַוְּךָ, אֲחַוֶּךָּ, מקו' חַוּוֹת, — הודיע, גלה דעתו, אמר, verkünden ; déclarer ; declare : לכן אמרתי שמעה לי אֲחַוֶּה דעי אף אני (איוב לב י). צעיר אני לימים ואתם ישישים על כן זחלתי ואירא מֵחַוּוֹת דעי אתכם (שם ו). יום ליום יביע אמר ולילה ללילה יְחַוֶּה דעת (תהל' יט ג). עת רעה תשכח תענוג ואחרית אדם תחוה עליו (ב"ס גני' יא כז). אביעה במשקל רוחי ובהצנע אחוה דעי (שם יו כה). מחוה חליפות ונהיות ומגלה חקר נסתרות (שם מב יט). חיוה לה אדם הראשון (לאשתו) כמה דורות אבדה (מד"ר ברא' כ). — ואמר הפיטן : חשק חבת רעותי, וחפץ חלבי רעותי, חַוֵּה לחפת יריעתי (יוצר א' פסח, אור). אשר לפניו לגיוניו עומדים רבי רבבות, ומהללים ומגדלים יקר הודו לְחַוּוֹת, ומתמידים ומיחדים שמו לעד ברוב אהבות (רמב"ע, תחנ' לעבי"ת, מתי בכל). — ועת' יְחַו, ואמר הפיטן: עלה לגלגל רום ועל שיריך, דעה יְחַו שקל בקו גן בין ירו פריו תאו אם בו תקו אשריך (רשב"ג, שירי שלמה לו). רם על כל כבודו, וכל פה יחוו הודו, ברוך אשר בידו, נפש כל חי (ראב"ע, רשות לנשמת, לכי וכברי). יְחַו לשון חוות אישון אשר יחזה פלאיך, כפי כחו ישו שיחו ולא כפי מוראך (שבת בין יוה"כ וסכות, יחו). — ובכב' : אֲחַוְּךָ שמע לי וזה חזיתי ואספרה (איוב יה יז). כתר לי זעיר וַאֲחַוֶּךָּ כי עוד לאלוה מלים (שם לו ב). — *ופֻעַל : רודי ארץ במלכותם ואנשי שם בגבורתם יועצים בתבונתם וחוּוּי כל בנבואתם (ב"ס גני' מד ג).

— פִּעֵ', חִוָּה : האם בלאטי ידך רקם או אם בקסם עינך התוה, ספר בספיר לחיך ספר ודיו בנפך שערך חִוָּה (ר"י הלוי, אל בתלוס).

חַוָּה[1]), ש"נ, מ"ר חַוּוֹת, חַוּוֹתֵיהֶם, — קבוץ של אהלים הרבה יחד, כפר של אהלים, Zeltdorf ; village de tentes ; village of tents : ויאיר בן מנשה הלך וילכד את חַוּוֹתֵיהֶם (של האמורים) ויקרא אתהן חַוּוֹת יאיר (במד' לב מא). ושלשים עירים להם להם יקראו חַוּוֹת יאיר עד היום הזה (שופט' י ד).

[1]) סוברים שהוא מן חַי a) בערב', במשמ' שבט, משפחה.

a) حيّ

a) حاج b) وحى

חוז, מזה אולי מָחוֹז.

***חוז**, — כמו אָחַז.

— הִפע', *הֶחִיז, מַחִיזִים, — כמו הֶאֱחִיז, מַאֲחִיזִים: ומחיזין[1]) את האור במדורת בית המוקד ובגבולין כדי שיצת האור ברובן (ירוש' שבת ב ד ג).

חוֹזֶה, — עי' חֹזֶה.

***חוֹזֵר**, ש"ז, —מי שחוזר לפני השומעים תורת המורה, Repetent, répétiteur, נהוג אצל החסידים. החוזר של הרבי. —ובזמן האחרון משתמשים בשם זה במשמ' מכתב שלוח להרבה אנשים, Rundschreiben, circulaire; -lar.

א. חוֹחַ[2]), ש"ז, מ"ר חוחים, ח'חִים, — מין ממיני הקוצים, ועוקץ חד בקצהו, Art Dorn; esp. d'épine; a thorn (Notobasis syriaca): ועלתה ארמנתיה סירים קמוש וָחוֹחַ במבצריה (ישע' לד יג). תחת חטה יצא חוח ותחת שערה באשה (איוב לא מ). קימוש יירשם חוח באהליהם (הוש' ט ו). חוח עלה ביד שכור ומשל בפי כסילים (משלי כו ט). התשים אגמן באפו ובחוח תקב לחיו (איוב מ כו). — והחוח ביחס להארז, משל לדבר דל וקטן שרוצה להדמות לדבר חשוב וגדול: הַחוֹחַ אשר בלבנון שלח אל הארז אשר בלבנון לאמר תנה את בתך לבני לאשה ותעבר חית השדה אשר בלבנון ותרמס את הַחוֹחַ (מ"ב יד ט). משל להדס ועצבוני' שהיו גדלין זה על גבי זה וכיון שהגדילו והפריחו זה נותן ריחו וזה חוחו (מד"ר בראש' סג). — ומ"ר: כשושנה בין הַחוֹחִים כן רעיתי בין הבנות (שה"ש ב ב). ומאכל בהמה החוחים והדרדרים (שבי' ז א). לאחר ימים בא המלך והציץ בפרדס לידע מה עשה (הארים) ומצאו מלא חוחין ודרדרין הביא קצצים לקוצו והציץ באותן החוחין וראה בו שושנה אחת של ורד (מד"ר ויקר' כג). שושנה זו כשהיא נתונה בין החוחים רוח צפון יוצא ומטה אותה כלפי צפון והחוח עוקצה אעפי"כ לבה מכוון למעלה (שם שה"ש, כשושנה). — ואמר הפיטן: ואותם בזרוע הוצאת, וכל המוני חם כחוחים הצית (יוצר ב פסח, בעבר מכות). ושושנים כלקטו מבין החוחים, רנן והלל ושיר משוהחים (שם, ולתת פסחת). — וחוח המצרי: פרי עץ ומיצו עב הנקרא חוח המצרי ויש דעת אומרים שהוא סנה בל"מ

[1]) אין זה אולי שרש מיוחד אלא פשוט הבלעת אות א במבטא. —[2]) בארמ' חוחא. באשור' חַאחִ.

וגדל בהר סיני ויש לו סגולות ברפואה לדחוק השלשול (כ' מוספיא, ערוך, ערך אקקיא). — ועי' ח'חַ.

ב. חוֹחַ[1]), ש"ז, מ"ר חֲוָחִים, — כמו חָגו: ואיש ישראל ראו כי צר לו כי נגש העם ויתחבאו העם במערות וּבַחֲוָחִים[2]) ובסלעים ובצרחים ובברות (ש"א יג ו).

חוּט[3]), ש"ז, מ"ר חוּטִים, — א) מה שמתהוה מליפי פשתן וכיוצא בזה שזור ונוז בין האצבעות או בפלך, Faden; fil; tread: הרמתי ידי אל יי' אל עליון קנה שמים וארץ אם מִחוּט ועד שרוך נעל ואם אקח מכל אשר לך (בראש' יד כב-כג). ותקח דלילה עבתים חדשים ותאסרהו בהם ותאמר אליו פלשתים עליך שמשון והארב ישב בחדר וינתקם מעל זרעתיו כַּחוּט (שופט' יו יב). וְחוּט שתים עשרה אמה יסב את העמוד השני (מ"א ז טו). קטלה שחוליות שלה של מתכת בחוט של פשתן או של צמר (כלים יא ח). חוט שהשחילו למחט אפילו קשור מיכן ומיכן אינו חיבור לבגד (ירוש' כלא' סוף ט). כיצד הוא יודע רבי יונה אמר משיקשר עליו חוט (שם שבי' ה לה ד). כיצד הוא יודע אם מכוונות הן מביא חוט ומותח (שם כלא' ה כט ד). הניסין שבים את רואה אותן כאילו הוט מתוח מטוורם אמנם ועד נחל מצרים מהחוט ולפנים ארץ ישראל מהחוט ולחוץ חוץ לארץ (שם חלה ד ס.). — ומ"ר: והעושה שתי בתי נירין והאורג שתי חוטים והפוצע שני חוטים (שבת ז ב). דומה לצילצול קטן שארג בו שני חוטים על רוחב ג' בתים (ירוש' שם יג יד.). הבנות יוצאות בחוטין שבאזניהן (בבלי שם סו.). אלו חוצצין באדם חוטי צמר וחוטי פשתן (מקוא' ט א). — ובהשאלה,

[1]) עי' הערה שלקמן. וכבר טען דונש ואמר כי הוחים והוֹחים הכל אחד, וז"ל: וחלקת (את השם חוחים) לשני חלקים ויתחבאו במערות ובחוחים (ש"א יג ו) כשושנה בין החוחים (שה"ש ב ב) והם חלק אחד ואשר אמרת כי חוחים הם כפחתים וכשיחים אין אמריך בהם נכוחים כי החוָחים הם החוחים ואם תאמר למה הונע זה וּבַהֲוָחִים אומר יש לנו במשקל חוָחים והוחים דוָדים ודודים והאחד מדוָדים ודודים דוד כאשר האחד מחוָחים והוחים חוֹחַ וכו' והתבונן לדבר בצחות תהי לך החכמה אהות. ע"כ. ואעפי"כ נראה יותר כי אם בכלל המלה הוָחים אמתית היא ממקור אחר. — [2]) י"ם ובחורים, ואולי ובחגוים. — [3]) בערב' ח'יט a).

a) خيط

חוט של חסד: כל העוסק בתורה בעוה"ז שהוא דומה ללילה הקב"ה מושך עליו חוט של חסד לעוה"ב שהוא דומה ליום (חגי' יב:). אסתר ירקרוקת היתה וחוט של חסד משוך עליה (סוכ' יג:). כל המוכיח את חבירו לשם שמים זוכה לחלקו של הקב"ה וכו' ולא עוד אלא שמושכין עליו חוט של חסד (תמיד כח.). — וחוט של אש: שני חוטין של אש יצאו מבית קדש הקדשים וכו' (ספרא בתחל' שמיני).—חוט הַשָּׁנִי, אד"ם הגון: את תקות חוט השני הזה תקשרי בחלון (יהוש' ב יח).—ובמליצה: כְּחוּט השני שפתותיך (שה"ש ד ג). — חוט מְשֻׁלָּשׁ, פתול ושזור משלשה ליפים או חוטים דקים: וְהַחוּט המשלש לא במהרה ינתק (קהל' ד יב).—*מְפַתֵּל חוטים, כנוי לאדם מתחיל להכין הכנות למעמד לעתיד רחוק ומספק: מה שמביא אל חכמת התכונה לבד ומהם מפתל החוטים ואמרו מפתל החוטים הוא שם קראו איש מחכמי הישמעאלים מדמה ענין האדם בעולם לענין איש עבד שהבטיחוהו להוציאו לחירות ולהמליכו ג"כ וזה בשאמרו לו אם תעלה לרגל ותחוג יהיה לך החירות והממלכה ואם תלך הדרך ויעיקך מעיק מהגיעו יהיה לך החירות לבד ואם לא תלך הדרך לא יהיה לך החירות הנה לו שלשה מינים מן ההשתדלות וכו' והיותר מעט ממה שבהכנת הסבות פתול החוטין אשר באולי יתפור בהם החמת אשר באולי ישא בם המים (המו"ל ב ה). — *חוט השערה. כל אחת ואחת מהשערות: יוצאה אשה בחוטי שער בין משלה בין משל חבירתה (שבת ו ה).—כחוט השערה, דמיון לדבר דק מאד: ואם נשתייר מהעטרה אפילו כחוט השער כשר (יבמ' מז ב). חתכה (את המכה) והניח בה כחוט השערה (ירוש' נזיר ז נט ד). ובין אות לאות כמלא חוט השערה (מנח' ל.). — וחוט של מתכת: חוט של מתכת וחוליות של אבנים טובות ומרגליות ושל זכוכית נשתברו החוליות והחוט בפני עצמו קיים (כלים יא ח). ויתלו את הקורה האילית בין שניהם בחבלים חזקים עשוים מקנבוס חזק וחוטי ברזל (יוסיפון ע). — *חוט המאזנים, שהכף תלויה בו: חוט מאזנים של חנונים של בעלי בתים טפח וכו' חוט מאזנים של צמרים ושל שוקלי זכוכית טפחים (כלים כט ה-ו). —*חוט המשקֹלת, שהאנך של הבנאי והנגר תלוי בו: חוט המשקולת שנים עשר של חרשין שמונה עשר של בנין חמשים אמה (כלים כט ג). אמר שמואל לא שנו אלא שאין חוט המשקולת יורד כנגדו אבל חוט המשקולת יורד כנגדו מודדו מדידה יפה (ערוב' נח.). — *חוט של בצק, בצק דק וארוך בעין חוט: שני חצאי זתים (של בצק) וחוט של בצק ביניהן (פסח' מה:). — וקו עשוי בצבע, בדיו: וחוט של סיקרא חוגרו (את המזבח) באמצע להבדילה בין דמים העליונים לדמים התחתונים (מדות ג א).— *חוט השדרה, עי' שִׁדְרָה.—ב) הגידים הדקים שבגוף: חוטין שביד אסורין וכו' חוטין שבעוקץ אסורין (חול' לג.). חמשת חוטים של כסלים שנים משמאל מתפזרין לשלשה וכו' (והזהיר, ויקר').

ארג. — *אַשְׁוָיָה, כעין גלגל של עץ יכרכו עליו החוטים. — *דליל. — חבל, וכדומה. — טָוָה, עשה חוטים מן צמר וכדומה ע"י טויה בכישור, בפלך, וכדומה. —*טְוִיָּה. — כישור. — *כריכה של חוטים. — *ליף. —*מחט. —*מַסְתֹּרֶת, כלי לכרוך החוטים. — *משיחה. *נוז. — *נים. — *סיב, *ציב. — סָרַט. — סתר, *סתר הפקעת. — עלה, *העלה מפקעת לחברתה. — פלך. -- *פצע חוטים. — פשתן. —*קבֹּרת. —קורי עכביש, החוטים הריריים שהעכביש עושה. — שזר, משזר. — *שחל, השחיל החוט במחט.

חוֹטֵא, חוֹטֵא, ש"ז, מ"ר חוֹטְאִים, — כמו חַטָּא, מי שעושה חטאים, Sündiger; pêchuer; sinner:

טוב ינחיל בני בנים וצפון לצדיק חיל חוטא (משל' יג כב). הן צדיק בארץ ישלם אף כי רשע וְחוֹטֵא (שם יא לא). ומוצא אני מר ממות את האשה וכו' טוב לפני האלהים ימלט ממנה וְחוֹטֵא ילכד בה (קהל' ז כו). כי הנער בן מאה שנה ימות וְהַחוֹטֶא[1] בן מאה שנה יקלל (ישע' סה כ). טובה חכמה מכלי קרב וְחוֹטֶא[1] אחד יאבד טובה הרבה (קהל' ט יח). כי לאדם שטוב לפניו נתן חכמה ודעת ושמחה וְלַחוֹטֶא[1] נתן ענין לאסף ולכנוס (שם ב כו). אין החוטא נשכר (שבי' ט ט), ר"ל אינו ראוי שהחוטא עוד ירויח מחטאו. א"ב מצינו חוטא נשכר (יבמ' לב:). — ובינוני מהפעל חָטָא, עי' בזה הערך.

חוֹטֵב, חוֹטְבִים, — עי' חָטַב.

***חוּטָה,** ש"נ, מ"ר חוּטוֹת, — כמו חוט, גיד דק: ואם ביניהם כמו אריגת עכביש חוטות

[1]) לפי דעת קצת החכמים מפני הדמיון עם בינוני מנחי ל"ה. ואין זה אלא קריאת שם אחר לעצם הצורה הזרה, ואולי מפני פעולת האות ט הוסיפו לאמר כמו מקודם חוטא, ונשתנה לקול הצירה רק בזמן האחרון, ולכן נקדוהו בסגול.

חוטות ונתנפח ברוח ולא נפרעו ופרעתה במאכלת ונמצאו החוטות דבוקות באזנים טרפה (הלכ׳ טרפ׳ לאלדד הדני ב ז).

***חוֹטִי**, ת״ז, נקב׳ חוטית, מ״ר חוטיים, ־טיות, —מטבע החוט: החנטל הזכר הוא חוטי (קאנון, לוח סמים). ואמנם הורד החוזר מן המוח לפי שהעצבים החוטיים אלו עלו באלכסון בלתי ישרים (שם א ג כ).

חוֹטֶם, — עי׳ חֹטֶם.

חוֹטֵף, — עי׳ חֲטַף.

***חִוְיִ**[1], ש״ז, — נחש: ויאמר איש ישראל אל החוי וכי חיוי היו אלא שעשו מעשה חיוי (ירוש׳ קדוש׳ ד סה ג). — ואמר המליץ: פקח את עיניך וראה נשיכות חִוְיֶיךָ, ואנה תוכל לברוח ממלאכי חבלה דחוייך (תוכח׳ מוסר, עוז׳ הכבלי יו).

***חוֹכֵר**, ש״ז, מ״ר חוכרים, מי שחכר דבר לעבֹד, להשתמש בו וכדומה, Pächter; fermier; tenant: מה בין שוכר לחוכר שוכר במעות חוכר בפירות (תוספתא דמאי ו ב). האריסין והחוכרין ובתי אבות וגוי שמישכן שדהו לישראל (שם תרומ׳ ב יא). והשוכר בפירות הוא הנקרא חוכר (רמב״ם שכיר׳ ח א). —ועי׳ חָכַר.

א.חוּל, ממנו א.חול.

א.חוֹל[2], ש״ז, — עצם מחצבי, כמו גרגירים דקים, צהוב הגון הנמצא על שפת הים ובקרקעיתו וכמו״כ בקרקעית הנהרות וכרומה, ובמדברות, **Sand; sable; sand**: אשר שמתי חול גבול לים חק עולם ולא יעברנהו (ירמ׳ ה כב). ויך את המצרי ויטמנהו בַּחוֹל (שמות ב יב). (המוציא) זבל וחול הדק כדי לזבל קלח של כרוב וכו׳ חול הגס כדי ליתן על מלא כף סיד (שבת ח ה). מכסין בזבל הדק ובחול הדק[3] ובסיד ובחרסית וכו׳ אבל אין מכסין לא בזבל הגס ולא בחול הגס (חול׳ ו ז). — ולדמיון הרבוי העצום: אשר לא יספר צבא השמים ולא ימד חול הים (ירמ׳ לג כב). והרבה ארבה את זרעך ככוכבי השמים וכַחוֹל אשר על שפת הים (בראש׳ כב יז). ושמתי את זרעך כַּחוֹל הים אשר לא יספר מרב (שם לב יג). ויצבר יוסף בר כְּחוֹל הים הרבה מאד (שם מא מט). עם רב כַּחוֹל אשר על שפת הים לרב (יהוש׳ יא ד). ויהי כנהר שלומך וצדקתך כגלי הים ויהי כַחוֹל זרעך וצאצאי מעיך כמעותיו (ישע׳ מח יח-יט). ויאסף כַּחוֹל שבי (חבק׳ א ט). עצמו לי אלמנותו מֵחוֹל ימים (ירמ׳ טו ח). אספרם מֵחוֹל ירבון (תהל׳ קלט יח). — ולדמיון המשא והכֹבד: כבד אבן ונטל הַחוֹל וכעס אויל כבד משניהם (משלי כז ג). לו שקול ישקל כעשי והיתי במאזנים ישאו יחד כי עתה מֵחוֹל ימים יכבד (איוב ו ב-ג). — ומ״ר *חולות: בהופר בחולות (ירוש׳ ב״ק א ב ג). מפני מה עיניהן של תרמודיין תְּרוּטוֹת וכו׳ מפני שדרין בין החולות (שבת לא.).

ב.חוֹל[1], חול, ש״ז, —עוף הגדי, שהאמינו הקדמונים שהוא חי הרבה מאות שנים ואח״כ ישרף בקנו ומהאפר יחדש נעוריו, **Phönix**: ואמר עם קני אגוע וְכַחוֹל[2] ארבה ימים (איוב כט יח). הכל שמעו לה (לחוה) ואכלו (ונגזר עליהם מיתה) חוץ מעוף אחד ושמו חול (וע״ב אינו מת) (מד״ר בראש׳ יט).

ג.*חול, — עי׳ *חֹל.

ב.חוּל, ממנו א.חול.

א.חוּל[3], פ״ע, עת׳ יָחוּל, יָחוּלוּ, יָחִילוּ, — נפל וחנה על דבר, **stürzen, treffen; tomber; to fall**, — הרוח: הנה סערת יי׳ חמה יצאה סער מתגורר על ראש רשעים יָחוּל (ירמ׳ ל כג). — ודמי הנרצח: נקי אנכי וממלכתי מעם יי׳ עד עולם מדמי אבנר בן נר יָחֻלוּ על ראש יואב (ש״ב ג כח-כט). — והחרב: וְחָלָה חרב בעריו וכלתה בדיו (הוש׳ יא ו). — והידים, נגעו לרעה: ויגדל עון בת עמי מחטאת סדם ההפוכה כמו רגע ולא חָלוּ בה ידים (איכ׳ ד ו). — וביחוד *בעניני הזמנים, המועדים, וכדומה: חל ערב פסח להיות בערב שבת נשחט (התמיד) בשש ומחצה (פסח׳ ה א). ארבעה עשר (ניסן) שחל להיות בשבת

---

1) בארמ׳ חיויא, בערב׳ חיה a).

2) בארמ׳ חולא, בערב׳ חאל b), חמר בתערובת חול. —3) ואמרו שם בגמ׳ (פת.): היכי דמי חול הדק אמר רבה בר בר חנה א״ר יוחנן כל שאין היוצר צריך לכתשו.

a) حية b) حالٌ

1) עי׳ הערה לקמן. — 2) בקצת ספרים וכחול, וכן נהרדעי. —ואמרו במדרש: אלף שנה הוא חי ובסוף אלף שנה אש יוצאה מקינו ושורפתו ומשייר בו כביצה וחוזר ומגדל אברים וחי׳ ר׳ יודן בר״ש אומר אלף שנים חי ולסוף אלף שנים גופו כלה כנפיו מתמרטין ומשתייר בו כביצה וחוזר ומגדל אברים (מד״ר בראש׳ יט).

3) במשמ׳ זו רק בעברית.

מבערים את הכל מלפני השבת (שם ג ו). חל להיות יום י"ד (אדר) בשני כפרים ועיירות גדולות קורין בו ביום (מגי' א ב). ר"ח אדר שחל להיות בשבת קורין בפרשת שקלים חל להיות בתוך השבת מקדימין לשעבר (שם ג ד). גוזרני עליך שתבא אצלי במקלך ובמעותיך ביום הכיפורים שחל להיות בחשבונך (ר"ה ב ט). השוכר הנות מחבירו אין פחות משנים עשר חודש במה דברים אמורים בזמן שחל שנים עשר חודש להיות במוצאי החג (תוספת' ב"מ ח כז). אם חל לתוכן חמשה עשר בשבט והוא יודע איפתי חנטה (ירוש' שבי' ה לה ד). פעם אחת חל ארבעה עשר לחיות בשבת (פסח' סו.). —*וחלה עליו הקדושה, החובה, השעבוד וכדומה: הקור אין קדושת שביעית חלה עליו (ירוש' שבי' ד לה ג). שהשבת חלה על הכל ושביעית אינה חלה אלא על עבודת הארץ בלבד (שם שבת ז ח ד). ומעשרות אינן חלין אלא על אוכלי אדם בלבד (שם ט). שלא תלך אצל הזקן ויתיר לה את נדרה וקידושין חלין עליה למפרע (שם כתוב' ז לא ג). ואין שבועות חלות על האיסורין (שם נדר' ב לז:). ולכשיהיו לו נכסים חל שיעבודו מעתה (תוספ' כתוב' נד:). כי משעה שנכתב השטר חל השעבוד לאלתר (התרומות סא כ ג). — ובפלסופיה, חל הענין האלהי וכדומה: וזה היה תחלת חול הענין האלהי על קהל אחרי אשר לא היה נמצא כי אם ביחידים (כוזרי א לה). מה שהוא מתחלק לא יחול בבלתי מתחלק (מו"נ ב, הקד' יא). שהדברים שהם הפכים לא יחולו בנושא אחד ופעולתם הפכיות (רב"ט בפרוט, פרד' רמונ', סדר מועד). כמו שנראה הרבה מן השלימות שלא יגיעו אל תכליתם אלא אחרי חול עליהם אמצעים רבים בקבלת העלמות אחר הילדות והבחרות אחר העלמות (תגמ' הנפ' א ו). כי התנועה לפי הוויה איננ כ"א חול הצורה בהוה שמפשיט צורה אחרת ולובש צורה זו אשר חלה עליו (בער השמים יא). הנה עוד תחול עליו הנשמה העליונית (מנח' קנא' לר"י מפיכא 89). ובחול הנפש האנושית בטפה זרעית תבא מושפעת מכל אלו הכחות באמצעות הגלגלים (שם 55). — ואמר הפיטן: לא יחולו זקנה ובחרות עליך גם שיבה ושחרות, ולא חלו בך שמחה ועצב ודמיון נוצר וכל דבר קצב (שסי"ח ליוס ג).

— התפוע', התחולל, — כמו קל: הנה סערת יי' חמה יצאה וסער מתחולל על ראש רשעים יחול (ירמ' כג יט).

ג.**חול**, ממנו ב.חול, ועי' עוד שרש חיל.

ב.**חול**, פ"ע, עב' חל, חלתי, עת' תחול, — א) כמו חיל, הרגיש המכאובים של האשה בלדתה והתחיל לנוע ולהתפתל מכאב, sich winden ; se tordre ; to writhe (in pain): חלתי ולא ילדתי (ישע' כג ד). הרינו חלנו כמו ילדנו רוח (שם כו יח). כי חלה גם ילדה ציון את בניה (שם סו ח). חולי וגחי בת ציון כיולדה (מיכ' ד י). — ובמשמ' רעד ורגז בכלל: היום הזה אחל תת פחדך ויראתך על פני העמים תחת כל השמים אשר ישמעון שמעך ורגזו וחלו מפניך (דבר' ב כה). מלפני אדון חולי ארץ מלפני אלוה יעקב (תהל' קיד ז). — ואמר הפיטן: עב בקע מראש, יחידים מגו גרוש, חל וילך ויפרוש, וישב על גבי חרוש (יולר שבת זכור, חזן קולן). — ובמשמ' הרגיש, חש: הכיתה אתם ולא חלו כליתם מאנו קחת מוסר (ירמ' ה ג). — ב) יצא במחול, danser ; sauzen ; to danse: ויצוו את בני בנימן לאמר לכו וארבתם בכרמים וראיתם והנה אם יצאו בנות שילו לחול במחלות ויצאתם מן הכרמים וחטפתם לכם איש אשתו (שופט' כא כ-כא). ובנות ירושלם יוצאות וחולות בכרמים (תענ' ד ח). ס' רבוא מלאכים היו חלים לפני יעקב אבינו בכניסתו לארץ (מד"ר ברא' עד). צדיקים מכאן וצדיקים מכאן והקב"ה באמצעם והם חלים לפניו כעלמות ומרמזין אלו לאלו באצבע ואומרים כי זה אלהים אלהינו עולם ועד (שם שה"ש, לריח).

— הפע', החיל, יחיל, — עשה שיחיל: קול יי' יחיל מדבר יחיל יי' מדבר קדש (תהל' כט ח). — ואמר בן סירא: קול רעמו יחיל ארצו ובכוחו יזעים הרים (ב"ס גני' מג יז).

— הפע', הוחל, יוחל: מי שמע כזאת מי ראה באלה היוחל ארץ ביום אחד אם יולד גוי פעם אחת כי חלה גם ילדה ציון את בניה (ישע' סו ח).

— פוע', חולל, יחולל — כמו החיל: קול יי' יחולל אילות (תהל' כט ט). — ובהרחבה ילד, הוליד: בטרם הרים ילדו ותחולל ארץ ותבל (תהל' צ ב). — ובמשמ' הביא: רוח צפון תחולל גשם ופנים נזעמים לשון סתר (משלי כה כג).

— פוע', חולל, — כמו הוחל, במשמ' נברא: באין תהמות חוללתי באין מעינות נכבדי מים בטרם הרים הטבעו לפני גבעות חוללתי (משלי ח כד-כה).

ג.**חול**, — עי' ב.חיל.

***חוּלַאַת**, ש"נ, — כמו חֹלִי: והיה מוטל בחולאת שמת בו עד שני חדשים ובא אצלו כר"ר שמשון מכאן וראה אותו ואומרים הרופאים שמוטל בסכנה גדולה ומת מתוך חולי הנ"ל (שו"ת נודע ביהודה, אה"ע מכ). שיתרחק עצמו מאד בתכלית הריחוק מלעסוק ח"ו ברפואות ודאקטורים ואפילו מי שיש לו חולה בתוך ביתו ואפילו אם החולאת חזק ח"ו ר"ל אעפי"כ ישליך על ה' יהבו (ביחות סכ"נ סה).

חוֹלֶד, חולדה, — עי' חֹלֶד, חלדה.

חוֹלֶה, ש"ז, מ"ר חוֹלִים, — אדם שאינו בריא, שלקה במחלה מן המחלות, Kranker ; malade, sick person : וכי תגשון עִוֵּר לזבח אין רע וכי תגישו פסח וְחוֹלֶה[1]) אין רע (מלא' א ח). והבאתם גזול ואת הפסח ואת הַחוֹלֶה והבאתם את המנחה (שם יג). חולה אומר יכול אני (לצום) ורופא אומר אינו יכול שומעין לרופא רופא אומר יכול הוא וחולה אומר אינו יכול שומעין לחולה (ירוש' יומ' ח מה:). מה בין מסוכן מה בין חולה חולה כדרך כל הארץ ומסוכן כל שקפץ עליו החולה (שם גיט' ו מח.). ששה דברים מרפאין את החולה מחליו ורפואתו רפואה (ברכ' נז:). בנוהג שבעולם אדם שהולך לבקר את החולה אומר לו מן השמים ירחמו עליך (מד"ר קהל', כי ברוב). אל תוסיף בביקור החולה ואל תאריך לשבת אתו (מוס' הרופאים). ששה דברים אדם אוכל פירותיהן בעולם הזה והקרן קיימת לו לעולם הבא ואלו הן הכנסת אורחין וביקור חולים ועיון תפלה וכו' (שבת קכז.). שרוב חולים לחיים וכו' שרוב גוססין למיתה (גיט' כח.). ומבקרין חולי נכרים עם חולי ישראל (שם סא.).

***חוֹלָה**, ש"נ, — כמו מחול: עתיד הקב"ה להעשות ראש חולה לצדיקים לעתיד לבא (ירוש' מגי' ב עג: ומד"ר שה"ש, לריח). שמא יכולין אתם לעשות לנו כחולה שעתיד הקב"ה לעשות לצדיקים לעתיד לבא (שם, טובי). אתם יכולין לעשות לנו כחולה שנעשה ליעקב אבינו כשיצא מבית לבן (שם).

חוֹלִי, — עי' חֹלִי.

***חוּלְיָה**[2]), ש"נ, מ"ר חוּלְיוֹת, — א) דבר עגול כעין כדור קטן וחלול באמצע ומשחילין בו חוט, Perlchen ; grain ; bead : קטלה שחוליות[1]) שלה של מתכת וכו' חוט של מתכת וחוליות של אבנים טובות ומרגליות ושל זכוכית נשתברו החוליות והחוט בפני עצמו קיים (כלים יא ח). — ובפרט כל עצם ועצם של השדרה, Wirbel; vertèbre, vertex : ושמנה עשר חוליות בשדרה תשעה בראש שמונה בצואר וכו' (אהל' א ח). שדרה שגורר רוב חוליות שלה אעפ"י ששלדה קיימת טהורה (תוספתא אהל' ב ה). המתפלל צריך שיכרע עד שיתפקקו כל חוליות שבשדרה (ברכ' כח:). וכמה חסרון בשדרה בש"א שתי חוליות וב"ה אומרים חוליא אחת (ערוב' ז.). בנתות החוליה אשר בין הזרוע וכף היד (קאנון א א א כא).— ושל הזנב: שהיה ראש הזנב מפציל עצם או שיש בשר בין חוליא לחוליא מלא אצבע (בכור' ו ה). זנב הגדי שהוא דומה לשל חזיר ושאין בה שלש חוליות הרי זה מום (שם ט). שהיה ראש הזנב מופצל לשני עצמות או שיש בשר בין חוליה לחוליה כמלא חוליה (תוספתא שם ד ז). — ושל הקנה: מקיפין בקנה א"ר פפא לא אמרן אלא באותה חוליא אבל מחוליא לחוליא לא (חול' נ.). מקיפין בקנה ואפילו מחוליה לחוליה ומבר חוליה לבר חוליה אבל לא מחוליה לבר חוליה (הלכ' גדול', הלכ' שחיט' תקל"ב). — ובהשאלה, כלי של חוליות, שמורכבה מפרקים פרקים בצורת חוליות: תנור שחתכו חוליות ונתן חול בין חוליא לחוליא (עדי' ז ז). תנור של חוליות שבכל אחת ואחת פחותה מארבעה טפחים (תוספתא כלים ב"ק ד יד). במנורה של חליות (ירוש' שבוע' ו לז:). בע"א של חוליות ובהדיוט שיכול להחזירה (ע"ז מט:). —ובגדיל, המקום שחוטים כרוכים עליו כמו חוליה: אין לו תכלת מטיל לבן אמר רבא ש"מ צריך לקשור על כל חוליא וחוליא (מנח' לח:). — ב) חוליה של בור, אבן[2]) בנויה על פי

---

[1]) כך מלא י בקצת ספרים כ"י ודפוסים, ובספרינו חלה חסר.

[2]) אולי הצורה האמתית היא חֻלְיָה, משק' טֻמְאָה, ואולי נגזר מן חלל.—[1]) במשנ' מנק' כ"י פרמה שְׁחֻלְיוֹת. — [2]) פרשו רוב המפרשים הקדמונים מלה זו במשמ' חול ועפר. אמר ר"נ גאון: הא דאמר [רב אחא] הכא אין הבור מתמלא מחוליתו מתפרשא לך מההיא דבפרק הרואה מקום (דף נט) דתניא בשעה שבקש הקב"ה להביא מבול לעולם נטל ב' כוכבים מכימה והביא מבול לעולם וכשבקש לסתמם נטל ב' כוכבים מעיש וסתמן ומדאקשינן וליסתמה בדידה ופרקינן אין הבור מתמלא מחוליתו שמעת מינה דהכין הוא פירושה שהבור אם תחזיר

הבור ובאמצעה חלולה ודרך החלל הזה מכניסים א.ת הדלי אל תוך הבור ומוציאין אותו משם: ח ו ל י ת[1] הבור והסלע שהן גבוהין עשרה ורחבין ארבעה (שבת יא ב). חפר כראוי וכיסה כראוי עשה לו ח ו ל י א כראוי גבוהה עשרה טפחים (תוספתא ב"ק ו). ח ו ל י י ת הבאר יש לה ארבע אמות באר הקרוב לאמה מתמלא ראשון (שם ב"מ יא יה). אין הבור מתמלא מ ח ו ל י י ת ו (ברכ' לט.). ראה תינוק שנפל לבור עוקר חוליא ומעלהו (יומ' פד:). כגון שעקרו שניהן ח ו ל י א בבת אחת והשלימה לעשרה (ב"ק נא.). חוליות הבור והסלע שהן גבוהים עשרה טפחים (ערוב' ח ג). החרב שפרשה עם יתדות המחרישה הרי זו טמאה מפני שהוא מנקר בה ח ל י ו ת של באר (תוספתא כלים ב"ב א ז). — יוהפרקים של האצבע: קשרי אצבע הם ה ח ל י ו ת שכופפין ופושטין בהם (רש"י סוט' לט:).

חוֹלָם[1]), חוֹלֵם, הוֹלֶם, חֶלֶם, חֹלֶם, חֲלָם, ש"ז, — שם אחת התנועות הקוליות בלשון העברית, שהיא בנקוד הבבלי העליוני שתי נקודות וקופות על האות כך: אֺ, אֻ, ובנקוד הטברני נקודה אחת ותושם על ראש האות כך: אֹ: וקמץ ופתח ו ח ל ם וסגל וחרק ו צרי ו שרק [2]) (פי' יליר' לרסע"ג). ומה שבין ה ח ל ם

לתוכו העפר שניטלת ממנו אינו ממלא אותו אלא צריך להוסיף עפר אחר (ר"נ גאון, ברכ' ד.). וכן ר"ח (סנה' יו.): פי' ההופר בור אם יחזור העפר שהוציא ממנו לתוכו אינו מתמלא עד שתוסיף בו עפר אחר. ע"כ. והוסיף שם עוד פרוש אחר: ועוד ראינו מפורש אין בור מתמלא מחולייתו מן המטר היורד מן השמים עד שתמשך לו אמת המים מבחוץ. ע"כ. והובאו הפרושים האלה בלשונם בהערוך. ורש"י קצת באופן אחר: עוקר חוליא מבור עמוק וחוזר ומשליכה לתוכו אינו מתמלא בכך, ע"כ, ואינו מברר מה כונתו ב ח ו ל י א. וכבר דחו פרוש זה התוספות והביאו י"מ וז"ל: דקרקע שרגילין להניח על שפת הבור קורין חוליא כי ההוא דתנן חולית הבור והסלע שהם גבוהים עשרה. ע"כ. וכבר הביא הערוך פרוש זה, והוא הפרוש היותר ק ר ו ב להאמת, רק שאין הכונה ל ע פ ר שעל פי הבור, אלא לאבן מנוקבה באמצעה, כידוע בא"י צורת הבורות שאבן חלולה נתונה על פיהם, שדרך שם משלשלים את הדלי אל תוך הבור לשאב המים, אבל לא מדרך שם מ ת מ ל א הבור, אלא מפתיחה שבכתלי הבור מצדו הפתוח אל מקוה קטן ששמה נקוים מי הגשמים והעפר שוקע על קרקע המקוה והמים הנקיים משתפכים אל הבור. וקוראים לאבן זו בערב' בלשון ההמונית חַ'רְזֶה אל ביר[a]), וח'רזה, שהוא חרוז בעבר', הוא ממש חוליה, כי חַ'רַז[b]) הוא חוליה של זכוכית וכדומה שחורזין על חוט לעשותו לענק על הצואר, וח'רז אלט'הר[c]) ר"ל חרוז הגב, היא חוליה של חוט השדרה. והשתמשה הלשון הערב' לשם להאבן החלולה הזאת שעל פי הבור במלה דומה ממש ל ח ו ל י ה בכל משמעותיה. ופרוש אין הבור מתמלא מהוליתו לפי זה הוא דומה להפרוש השני שהביא הערוך. וכבר פרש הרי"מ פינס חולית הבור במשמעה זו (קבץ ירושלם, רא"מ לונץ ה). — [1]) כך בנוסח' וכן בכ"י וכן במשנ' שבירוש', ובגמ' שם ח ו ל י י ת. אבל בערוך וכן בקצת דפוס': ח ל י ו ת.

[a]) خرزة البير [b]) خرز [c]) خرز الظهر

[1]) כך, בצורות מתחלפות אלה נמצא שם זה בספרי הדקדוק הקדמונים. הספרדים אומרים חוֹלֵם, בטעם מלרע. החדשים כלם מעתיקים את השם הזה בצורת משקל פֹּעֶל: Chôlem. ואעפ"י שהצורות בלי ו אחרי ח הן כנראה יותר קדומות, בכ"ז שמתי ערך זה כאן עפ"י ההברה הרגילה של שם זה. ובדבר פרוש השם הזה, הנה אמרו כל הקדמונים כי נגזר מהשרש חלם במשמ' חזק שבות ח ל י מ נ י, ועתים חלום: ונקרא חולם כמו שאמרו כל הראוי למלכות ח ו ל מ ת ו (הור' הקורא 54). ונקרא חולם בעבור היות תנועתו שלמה מגזרת ותחלימני ובדברי הקדמונים ז"ל עתים חלום (רא"ב"ע, לחות א). אבל, קצת יש לפקפק בזה, מפני שאין במושג של חזק ובריא דבר המצין את הברת קול תנועה זו. בהמסורה נקראת תנועה זו מלא פום: מעוך ל' מלא פום וחד ומעוך וכתות (מסור' ש"א כו ב). כותה ל' מלא פום וחד קבוץ וכעת מותה (שם ש"ב ו כג). חד מלא פום וחד קמץ האמר תאמר אלהים אני האמור בית יעקב (אכלה ואכלה נה). חד פתח וחד מלאפום ישועת ישעות (שם רז). מלאפום והוא חולם קבוץ פום והוא שורק (ספ' דקדוק במסור' בל גנזבורג). ויש מי שיקרא שמו (של החולם) מלא פום כי כן הוא (רא"ב"ע, לחות א). וכן רש"י בהרבה מקומות: היה לו (להשם פֹּעֶלו) לינקד ופעלו חטף קמץ וכו' עכשיו שהוא נקוד מלאפום (ר"ל חולם, כן הגהה בגוף רש"י) (רש"י ישע' ה לא). וסובר דר' בכר (Anf. d. hebr. Gr. 16) כי זו היא הכונה גם בהשם חלם. אך זה קצת דחוק, ויותר נראה השערה אחרת של דרנבורג (הער' להורית הקורא), והיא שהשם הזה נגזר מן המשמעה האחרת של השרש חלם בארמ', במשמ' של דבוק וקבוץ, ונאמר גמ' על השפתים: זימנא ד ח ל י ם שפתיה (קדוש' כה.) ודומה איפה השם חולם להשם ק מ ץ, ובאמת הקדמונים קראו לחולם גם קמץ (מכות הנק' האבורי, דף סח). — [2]) בגוף הערבי הלשון כך: אלשבע נעמאת אעני קמץ ופתח וחלם וסגל וחרק וצרי ושרק. וכבר העיר דרנבורג על זה כי הוא המאמר היותר קדום שנזכרו בו כל שבע הנקודות. במסורה הקדומה לא נזכרו אלא קמצה ופתחה, ועוד מלא פום קמץ פום. והמסורה שנזכר בה השם חולם, שהובאה בפנים, היא כנראה מזמן מאוחר, לפחות

והשורק (שם). ואֶי ושמו סגול ואִי ושמו חרק ואוֹ ושמו חֹלֶם ואוּ ושמו שרק (דקדוק לר"י חיוג 18). שם הנקודות קמצה פתחה צרי סגול חֹלֶם שרק הרק (דה"ט [1], סי' י). חֹלֶם [2]) חרק סגול פתח קטן פתח גדול צרי קמץ שרק (רבאלה אלתנביה 276). ראי ו' ב ח ו ל ם (מסור' כרא"ש כד סב, שם כה יא). ח ו ל ם ונקרא מלא-פום והוא נקודה אחת בין שני אותיות מלמעלה כמו עֹשה קֹנה (הור' הקור', בער במות המלכ'). ה ח ו ל ם עקרו עיקר הלשון ובית הבליעה כמו אותיות אחה"ע (שם). וכאשר חפשתי דברי התנועות הנקראות שבעה מלכים מצאתי המוסדים מהן הם שלשה חולֶם והרק ופתח גדול (רא"כ"ע, לחות א). תנועת הקבוץ והיא ה ח ל ם וצורתה אוֹ (מלאכ' סב"ב). אֶוי עם גדולי הנקודים, קמץ אלף ואו שורק וְחולָם, חירק וצירי יוד המה מודים (כשם קדמון 7). או תנועה גדולה נקדה אחת מלמעלה ושמה ח ו ל ם (ספר הזכרון לרי"ק, בער התנועות). ח ו ל ם אומר שומר שהטעם סמוך לה לא תאריך ה ח ו ל ם אך אומרים שוֹמרים הטעם בריש תאריך ה ח ו ל ם (שם). (התנועה) השלישית או ושמה ח ו ל ם (רד"ק, מכלול, בער הנקוד). זאת המלה (ותפוצותיכם) באה שלא כמנהג כי הפא ב ח ו ל ם והתו בהירק וכו' ונאמר כי בא הפא ב ח ו ל ם לזווג התנועות (הוא, ירמ' כה לד). ושנית (התנועה השנית) שבה תגבה השפה העליונה למעלה במוצאה שהיא או ושמה חֹלֶם (ר"א בלמשי, מקנ' אבר' ב).

ונחלקו היהודים בהברתו. היהודים הספרדים ורוב שאר יהודי המזרח קראים אותו בהברת אות O [1]) ברוב לשונות לעז, והיהודים האשכנזים קצתם, בפרט בגרמניה, קראים אותו קצת כמו תנועה כפולה של פתח ושורק או au ברוב לשונות לעז, וקצתם, בפרט במדינות ליטה, מוציאים אותו בקול קרוב לתנועה כפולה של סגול ושורק, או eu בלעז. הברת התימנים של תנועה זו קרובה לזו של האשכנזים.

*חוֹלָנִי, ת"ז, לנק' חוֹלָנִית, מ"ר חוֹלָנִיִּים, ־נִיּוֹת, — דומה לחולה, מטבע החולה, קצת חולה, **krankhaft**; **maladif**; **diseased**: פעם אחת ירד (אבא יהודה) מנכסיו וראה רבותינו (שבאו מעסק מגבת חכמים) ונתייאש מהם עלה לו לביתו ופניו ח ו ל נ י ו ת אמרה לו אשתו מפני מה פניך ח ו ל נ י ו ת (ירוש' הור' ג מח). פגע בו רבי יהושע (בר"ג) ופניו ח ו ל נ י ת אמר למה פניך ח ו ל נ י ת אמר לו שאלה אחת נשאלתי ולא יכולתי להשיבה (מד"ר כרא"ש כ). מעשה בשתי נערות שירדו לשתות ולמלאת מים אמרה אחת לחברתה למה פניך ח ו ל נ י ת אמרה לה כלו מזונותיה וכבר היא נטויה למות (שם מט). ראה (ר"ש בר נחמן) פניו (של רבי) ח ו ל נ י ו ת אמר לו למה פניך ח ו ל נ י ו ת (שם סג). אמנם המין השני הוא מה שיאמר כח טבעי כמו הבריא וה ח ו ל נ י ואין זה הענין הבריאות וההולי כי לפעמים ה ח ו ל נ י יהיה בריא (תמונה

במה שנוגע להלשון. ומסגנון הלשון של רסע"ג נראה כי בימיו כבר היו כל השמות האלה מקבלים, מזמן פחות או יותר רב. — [1]) כבר שער למבר' (Lambert R E J XVIII, 123) כי פסקה זו היא הוספה ואינה מגוף דה"ט של בן אשר. והעיר ע"ז פרופ' בכר במקום המובא למעלה, כי אין סבה להשערה זו כיון שכבר הזכיר בן דורו של ב"א, רסע"ג, את השמות האלה. ובאמת, מבחינה זו אין סבה להטיל ספק ביחוסו של מאמר זה לבן אשר, אך מעצם דברי בן אשר שם נראה ברור כי הוא לא קרא ב ש ם אלא קמצה ופתחה וקמצה קטנה, וז"ל שם : שבע נקדות למאד כבדות מקרא מלמדות וכו' ראשונה היא קמצה בפה היא קבוצה ושניה היא פתחה מגדת נכוחה ושלישית פתחה קטנה כל פתיים מבינה ורביעית קמצה קטנה שתי נקדות מכונה וחמישית נקדה אחת לבדה מונחת וששית ושביעית אי ואוּ האמצעית והם שבעה מלכים, ע"כ, ראים אנו איפא, כי ב"א בעצמו קרא את החולם נ ק ו ד ה א ח ת. ונראה, שהסופר שמואל בן יעקב שהעתיק את דה"ט של ב"א בהכ"י שנמצא בפטרופו' בשנת 1010 למספרם, הוא שהוסיף את שמות שבעת התנועות, ואפשר כי השמות האלה נולדו בבבל, ובטבריה בימי בן אשר עוד לא היו ידועים. — [2]) כן שם עוד בערב' : אן א ל ח ל ם ואלקמץ מפרעון מן אלשרק (שם). אלשרק פוק אלחלם ו א ל ח ל ם פוק אלקמץ (שם). — [1]) אין במעט ספק בדבר כי זו היתה הברת תנועה זו בזמן קדום, וכמו"כ בזמן תרגום השבעים והתלמוד. על זה מעידות שתי עדיות כשרות : האחת היא העתקת השמות העברים כמו נֹח, נחור, יעקֹב, סדום, ועוד ועוד כמותם בתרגום השבעים, שכמעט בכל מקום החולם הועתק ע"י ω או ο, והכל מודים כי אלה שתי האותיות הקוליות לא נשתנו בלשון היונית בגון הברתן בכל הדורות, וכמו שהיא עתה כן היתה מעולם, כי הלא להתנועות הכפולות נקבעו בלשון יונית אותיות כפולות. בהשם משה העתיקו השבעים את החולם ע"י שתי הקוליות ωυ וקראו השם מואיסס. אבל אפשר שזה היה שנוי בכונה כדי לקרב את השם משה יותר להשם המצרי למים, אולי עפ"י הברת השם ההוא שהיתה שגורה עוד בימים ההם בפי היונים שבמצרים, ועפ"י הדרש שדרשו את השם משה, כמו שנראה מדברי ידידיה האלכסנדרוני בספרו חיי משה. והעדות השניה מצד האחר היא העתקת המלים היוניות בתלמוד, שבכל מקום הקוליות היוניות ω, ο, העתיקו ע"י אות ו, כמו פנדוג, אנתרופון, פוליטיקון, ארכון, וכיוצא בהן הרבה. — ועי' במבוא בחלק הדקדוק, שער התנועות.

רמה א). במה שמזיקו בגופו מחמת שהוא חולני או חלוש המזג (שו"ת ריב"ש קלו).

***חוֹלֶף**, ש"ז, — כמו חֵלֶף: יד בן חולף חמשה ושל חולף עשרה (תוספתא כלים ב"ב ז ג).

***חוֹלֵץ**, ש"ז, — כלי מלאכה, שחולצים בו מסמרים וכדומה: חולץ של נגר שהוא מוציא בו את המסמרים טמא (תוספתא כלים ב"מ ד ה).

***חוֹלַת**, ש"נ,—שטח גדול מכוסה חול, Sandfläche **plaine sabloneuse; sand plain**: אחד המקדיש בחולת המחוז ואחד המקדיש בפרדסות סבסטי נותן בזרע חומר שעורים חמשים שקל כסף (ערכ׳ ג ב).

חוּם[1], ת"ז, — גון קרוב לשחור, **dunkel, schwarz brun**: וכל שה חום בכשבים וטלוא ונקד בעזים (ברא׳ ל לב). ויתן פני הצאן אל עקד וכל חום בצאן לבן (שם מ).

חום, — עי׳ ח"ם.

חוֹמָה, חֹמָה, ש"נ, מ"ר חומות, חֹמֹת,— קיר גבוהה של אבנים סביב עיר שלא יכנם בה האויב, **Mauer, Stadtmauer; muraille; wall**: כל אלה ערים בצרת חוֹמָה גבהה דלתים ובריח (דבר׳ ג ה). ועל כל מגדל גבה ועל כל חוֹמָה בצורה (ישע׳ ב יה). כלם ישבים באין חוֹמָה ובריח ודלתים אין להם (יחזק׳ לח יא). נבנה את הערים האלה ונסב חוֹמָה ומגדלים דלתים ובריחים (דהי"ב יד ו). ואחרי כן בנה חוֹמָה היצונה לעיר דויד מערבה וכו׳ ויגביהה מאד (שם לג יד). ויריעו העם תרועה גדולה ותפל החוֹמָה תחתיה ויעל העם העירה (יהוש׳ ו כ). ותתצו הבתים לבצר החוֹמָה (ישע׳ כב י). לכן יהיה לכם העון הזה כפרץ נפל נבעה בחוֹמָה נשגבה אשר פתאם לפתע יבוא שברה (שם ל יג). עד כלתו לבנות את ביתו ואת בית יי׳ ואת חומַת ירושלם סביב (מ"א ג א). ויבאו ירושלם ויפרץ בחומַת ירושלם בשער אפרים עד שער הפנה (מ"ב יד יג). יזכר אדיריו יכשלו בהליכותם ימהרו חוֹמָתָהּ והכן הסכך (נחום ב ו). ואת חומֹת ירושלם סביב נתצו כל חיל כשדים (מ"ב כה י). אל חומֹת בבל שאו נס החזיקו המשמר הקימו שמרים (ירמ׳ נא יב). והעליתי עליך גוים רבים כהעלות הים לגליו ושחתו חֹמוֹת צר והרסו מגדליה (יחזק׳ כו ג-ד). היטיבה ברצונך את ציון תבנה חומות ירושלם (תהל׳ נא כ). ונתתי להם בביתי ובחומֹתַי יד ושם טוב (ישע׳ נו ה). והצר לך בכל שעריך עד תרד חֹמֹתיךָ הגבהת והבצרות אשר אתה בטח בהן בכל ארצך (דבר׳ כח נב). נפלו אשויתיה נהרסו חומותיה (ירמ׳ נ טו). על חומֹתַיִךְ ירושלם הפקדתי שמרים כל היום וכל הלילה (ישע׳ סב ו). ומחי קבלו יתן בְּחֹמֹתַיִךְ[1] ומגדלתיך יתץ (יחזק׳ כו ט). — ומ"ז חֹמֹתַיִם, שתי חומות: ומקוה עשיתם בין הַחֹמֹתַיִם[1] למי הברכה הישנה (ישע׳ כב יא). ויברחו ויצאו לילה מן העיר דרך גן המלך בשער בין הַחֹמֹתַיִם (ירמ׳ לט ד).—ובהשאלה: והמים להם חוֹמָה מימינם ומשמאלם (שמות יד כב). -- ובמליצה, הוא היה חוֹמָה עליו, לאמר הגן עליו, שמר עליו: והאנשים טבים לנו מאד ולא הכלמנו ולא פקדנו מאומה כל ימי התהלכנו אתם בהיותנו בשדה חוֹמָה היו עלינו גם לילה גם יומם (ש"א כה טו-טז). הון עשיר קרית עזו וּכְחוֹמָה נשגבה במשכתו (משלי יח יא). ואני אהיה לה נאם יי׳ חומַת אש סביב (זכר׳ ב ט). — הוא היה כְּחוֹמַת נחשת, ר"ל שלא יכול אדם לגבר עליו: ונתתיך לעם הזה לְחוֹמַת נחשת בצורה ונלחמו אליך ולא יוכלו לך (ירמ׳ טו כ). — *וחומת ברזל כל שמירה שאמרה תורה אפי׳ הקיפו חומת ברזל אין משערין אותו אלא בגופו (ירוש׳ ב"ק סוף ד). המתפלל בתוך ביתו כאילו מקיפו חומה של ברזל (שם ברכ׳ ה ח ד). מיום שחרב בית המקדש נפסקה חומת ברזל בין ישראל לאביהם שבשמים (בבלי שם לב:). — ובחכמת ההגיון, גזרות בעלות חומה: וכל אחת מאלו הגזרות אם שיהיו בעלות חומה ואם בזולת חומה והם הגזורות אשר נושאיהם ענינים כללים וה חומות ארבע וכו׳ ומהם הסותרים והם אשר יתחבר באחת מהם חומה כללית ובאחרת חומה חלקית וזה שני מינים אם שיהיה החומה הכללית בחיוב והחלקי בשלילה כאמרנו כל אדם חי ואין כל האדם חי או קצת האדם אינו חי וכו׳ ומהם מה שלא יתחבר בהם חומה כלל חוץ מה"א ההודעה והם הסתמיות (כל מלא׳ הגיון, מל׳ לה). כי מקום מלת השלילה אם באישית הנה עם הקשר כאמרנו ראובן איננו חכם ואמנם בבעלי החומות היה עם החומה כאמרנו אין כל אדם ימצא לבן או הוא לבן (שם).

איל הברזל, לקעקע החומה. — בַּחַן. — בְּצַר החומה, עיר בצורה, שחומה סביב לה. — חֵל. —

[1]) רק בעבר׳. ולא נתברר מקורו.

[1]) כך ברוב הספר׳, ובקצתם מלא.

מִבְצָר. — מִגְדָּל. — מָצוֹר, שם מצור על העיר, העיק מסביב לחומה. — נָתַץ החומה. — עֹפֶל. — פֶּרֶץ בחומה, חומה פ ר ו צ ה. — קָשַׁר החומה, בנה אותה. שׁוּר. — שַׁעַר, שערי החומה.

חוֹמֵס, — עי׳ חָמַס.

***חוֹמְסָן**, — עי׳ חַמְסָן.

חוֹמֶץ, — עי׳ חֹמֶץ.

***חוּמָשׁ**, ש״ז, מ״ר חוּמָשִׁים, — כ״א מחמשה הספרים של תורת משה, וגם כל חמשת הספרים יחד: אם היתה (המגלה) כתובה ח ו מ ש י ן אין קוראין בה ברבים (ירוש׳ מגי׳ ג עג:). מטפחות תורה וח ו מ ש י ן (יכול למכרם ובהכסף) לוקח בהן נביאים וכתובים (שם ג עג ד). תורה וח ו מ ש י ן קדושה אחת הן (שם שם עד.). אין עושין תורה ח ו מ ש י ן אבל עושין ח ו מ ש י ן תורה (שם). אין קוראין ב ח ו מ ש י ן בבית הכנסת משום כבוד צבור (גיט׳ ס.). מדביק אדם תורה נביאים וכתובים כאחד וכו׳ בין ח ו מ ש ל ח ו מ ש של תורה ארבעה שיטין וכן בין כל נביא לנביא (ב״ב יג:). אין עושין שני ח ו מ ש י ן כאחת ולא ח ו מ ש ומחצה כאחת (סופרים ג ד). שיעור הגליון מלמטה טפח וכו׳ וב ח ו מ ש י ן מלמטה שלש אצבעות (ר״י ברצלוני, הלכ׳ ס״ת כב). לא יגמור באמצע הדף כדרך שגומר ב ח ו מ ש י ן אלא מקצר ועולה (שם מא). וכיון שראו שהתחילה הגלות ונתבלבלה הלשון עמדו וסימנום (את הטעמים והמלכים וכו׳) והקקום ונקדו בהן ה ח ו מ ש י ן בדי שילמדום הכל במהרה (הורית הקורא 54). ראובן ושמעון היו בטולטולה והפקיד ראובן אצל שמעון ספר ח ו מ ש ברוך וכו׳ (בו״ת הרי״ף ריז). ומה שאמרו הכמים אין קורין ב ח ו מ ש י ן מפני כבוד הצבור לא ב ח ו מ ש י ן (שלנו אמרו) אלא בספרי ח ו מ ש י ן של חמשה ח ו מ ש י תורה (שבלי הלקט, תפלה לה).

חוּם[1], ממנו חוּס.

חוּס, פ״ע, עת׳ יָחוּס, יָחֹס, יָחוּס, — בפרט עם השם עין, חָסָה עינו על פלוני, היה לו רגש של חמלה ונמנע מלעשות לו רעה, sich erbarmen, schonen avoir pitié, épargner ; have compassion, spare : ועינכם אל תָּחֹס על כליכם כי טוב כל ארץ מצרים לכם הוא (בראש׳ מה כ). ואכלת את כל העמים אשר יי׳ אלהיך נתן לך לא תָחוֹס עינך עליהם (דבר׳ ז יו). לא תאבה לו (להמסית אותך) ולא תשמע אליו ולא תָחוֹס עינך עליו ולא תחמל ולא תכסה עליו כי הרג תהרגנו (שם יג ט-י). ונתנו אתו (את הרוצח) ביד גאל הדם ומת לא תָחוֹס עינך עליו (שם יט יב-יג). וקצתה את כפה (של האשה שאחזה במבושים) לא תָחוֹס עינך (שם כה יב). ופרי בטן לא ירחמו (חיל מדי) על בנים לא תחוס עינם (ישע׳ יג יח). וגם אני אגרע ולא תָחוֹס עיני וגם אני לא אחמול (יחזק׳ ה יא). עברו בעיר אחריו והכו על[1] תָּחוֹס עיניכם ואל תחמלו (שם ט ה). לא חָסָה עליך עין לעשות לך אחת מאלה לחמלה עליך (שם יו ה). וַתָּחָס עיני עליהם משחתם ולא עשיתי אותם כלה במדבר (שם כ יז). — ובלי השם עין: ונפצתים איש אל אחיו והאבות והבנים יחדו נאם יי׳ לא אחמול ולא אָחוּס[2] ולא ארחם מהשחיתם (ירמ׳ יג יד). והכם (נבוכדנאצר) לפי חרב לא יָחוּס עליהם ולא יחמל ולא ירחם (שם כא ז). אני יי׳ דברתי באה ועשיתי לא אפרע ולא אָחוּס ולא אנחם (יחזק׳ כד יד). יָחֹס על דל ואביון ונפשות אביונים יושיע (תהל׳ עב יג). חוּסָה יי׳ על עמך ואל תתן נחלתך לחרפה למשל בם גוים (יואל׳ ב יז). גם זאת זכרה לי אלהי וְחוּסָה עלי כרב חסדך (נחמ׳ יג כב). הרואה הספד בחלום מן השמים ח ס ו עליו ופדאוהו (ברכ׳ נז.). אם על בניו ועל בני ביתו לא ח ס על אחרים הוא ח ס (מד״ר שמות כט). הדבר דומה למלך שכעס על אשתו אמר מגרשה אני ואיני ח ס על בניה (שם במד׳ ב). אם ח ס המקום על עוברי רצונו עאכ״ו ש י ח ו ס על עושי רצונו (שם ט). ח ס ה התורה עליו לפטור עצמו בקרבן עני (שם י). מה עשה עכן עמד והשמיע קולו לכל הקהל וח ס ו כל הקהל לפניו (שם כג).—וע״ד לא בע״ה: אתה חַסְתָּ על הקיקיון אשר לא עמלת בו ולא גדלתו וכו׳ ואני לא אָחוּס על נינוה העיר הגדולה (יונ׳ ד י-יא). הקנים היוצאים מן הערים וח ס עליהן לפסקן (כלא׳ ו ח). המכבה את הנר וכו׳ כ ח ס על הנר כ ח ס על השמן כ ח ס על הפתילה (שבת ב ה). על מה ח ס ה התורה על כלי חרסו ועל פכו ועל תפיו אם כך ח ס ה התורה על ממונו הבזוי ק״ו על ממונו החביב (נגע׳ יב ה). כ ח ס על שדהו (תוספתא

---

[1]) רק עברית וארמית.

[1]) כך הכתיב, והקריא אל. — [2]) כך למערבאי, למדנחאי אָחוּם.

א דמאי א). אין מכבין את הבקעת בשביל לחוס עליה (ירוש' כיל' ד סב ג). התורה חסה על ממונן של ישראל (יומא לט.). יהא אדם חס על נכסיו ואל יקדיש פחות משתי שנים (ערכ' כח.).—*ועל כבודו: וכל שלא חס על כבוד קונו ראוי לו שלא בא לעולם (חגי' ב א). הקב"ה חס על כבודן של בריות (מכי' משפט', נזיק' יב). כדי שיהא אדם יודע לחוס על כבוד קונו (ירוש' חגי' ב עז.). חס הוא אדם על כבוד אלמנתו בין מן האירוסין בין מן הנישואין (שם כתוב' יא לד:). כשם שאדם חס על כבוד אלמנתו כך חס על כבוד גרושתו (שם). אנשי הגליל חסו על כבודן ולא חסו על ממונן אנשי יהודה חסו על ממונן ולא חסו על כבודן (שם ד כט:). ומה אם בשעת הקלקלה חס על כבודן ושוקד לטובתן כשיעשו רצונו על אחת כמה וכמה (מד"ר במד' ט). כשם שלא חסה (הסוטה) על כבוד המקום כך אין חסין על כבודה (שם). אמר הקב"ה אם על כבוד בניי חסתי דין הוא שנחוס על כבודו (פסיק' דר"כ, רני עקרה). — *חס ושלום, כמו חלילה: ועל שנתעצל (משה) במילה שעה אחת ביקש המלאך להרגו וכו' רבי יוסי אומר חס ושלום לאותו צדיק שנתעצל במילה (מכי' יתרו, ד מס' עמלק א). כך אני מקובל מבית אבי אבא מכור עצמך לע"ז ואל תצטרך לבריות א"ל חס ושלום לא אמר כן אלא מכור עצמך לעבודה שהיא זרה לך ואל תצטרך לבריות (ירוש' ברכ' ט יג ד). אמר להן אבויה רבותיי מה באתם לשרוף את ביתי עלי אמרו לו חס ושלום אלא יושבין היינו וחוזרין בדברי תורה (שם חגי' ב עז:). אמר אברהם לפני הקב"ה רבון העולמים גלוי וידוע לפניך שבשעה שאמרת לי להעלות את יצחק בני היה לי מה להשיב וכו' חס ושלום לא עשיתי כן אלא כבשתי את יצרי ועשיתי רצונך (שם תעני' ב סה ד). אמר רשב"ג חס ושלום לא ביקש המלאך להרוג למשה אלא לתינוק (שם נדר' ג לח:). (חלש דעתו של ר"ג אמר שמא) חס ושלום מנעתי תורה מישראל (ברכ' כח.). ואמרו לאחינו שבגולה אם שומעין מוטב ואם לאו יעלו להר אחיה יבנה מזבח חנניה ינגן בכנור ויכפרו כלם ויאמרו אין להם חלק באלהי ישראל מיד געו כל העם בבכיה ואמרו חס ושלום יש לנו חלק באלהי ישראל (שם סג:). ואמרתי לה בתי בימי נדותך מה הוא אצלך אמרה לי חס ושלום אפילו באצבע קטנה לא נגע בי (שבת יג:). שמא חס ושלום קיבל רבי עולמו (סנה' קא.). ועל דבר זה היה משה דואג אמר שמא חס ושלום מעלתי בשמן המשחה (הור' יב.). אמר להם אם זה רבי אל ירבו כמותו בישראל אמרו לו חס ושלום (דא"ר ד). ונתעטפו לבנים ונכנסו אצלו אמר להם מה באתם לשמות על אותו האיש שנדווה א"ל חס ושלום לא באנו אלא לשמוח עמך (פסיק' דר"כ, עשר). יודע היה (יוסף) צדקן של אחיו אמר חס ושלום אין אחי חשודים על שפיכות דמים (מד"ר ברא' לג). וכיון שבאו (ישראל) לצאת וגזר עליהן הקב"ה לעשות פסח באו המצריים לאכול עמהם א"ל האלהים חס ושלום כל בן נכר לא יאכל בו (שם שמות יט). בא אליהו ואמר שדי לא מצאנוהו שגיא כח מי ששמע הפסוק הזה אומר שמא חירופין הוא חס ושלום (שם לד). והיה: אברהם מהרהר בלבו ואומר שמא חס ושלום נמצא בו פסול ולא נתקבל קרבנו (שם ויקר' כ). באותה שעה נתיירא יעקב ואמר שמא חס ושלום כשם שלאלו ירידה אף לי כן (שם כט). רבי שמואל ב"נ אמר חס ושלום לא היו בני קהת מניחין את הארון (שם במד' ה). אמר אברהם איני זז מכאן עד שתשבע לי שאין אתה מנסה אותי עוד לעולם שאם חס ושלום לא הייתי שומע לך אבדתני כל אשר יגעתי מימי (שם יז). אמר להם רבותי מצוה אחת הייתם עושין לי ואתם מבקשין למנעה ממני אמרו לו חס ושלום (אמר להם) ומפני מה הנחתם מקומכם וישבתם במקום אחר (אמרו) שמא אתה חושדנו אמר להם חס ושלום (שם שה"ש, דודי ירד). ואם חס ושלום לא ימצא הכל כי אם מקצתם ינתן לבני סעדן וכו' (תש' הגא', הרכ' שע). שאם חס ושלום יהיה זה המת סרוח או זאת הנבילה סרוחה (המפתח לר"נ, שבת כח:). שאם חס ושלום יארע בה דבר מיתה מזמן שטר זה עד סוף ארבע שנים רצופות (שו"ת הרי"ף כה). לפי שיש אדם שהוא מדוכא ביסורין ובשעה שהוא ישן בלילה ואין הנשמה רוצה לחזור מפני עול הצרות שהוא סובל אומר לה הקב"ה חס ושלום לא אכפור באמונתי לעולם אלא אשלם לו הפקדון שהפקיד אצלי (פי' מיוח' לרש"י, אבות ד כב). מלאכת מצוה וכו' התירו חכמים כדי שלא ימנע בשום ענין מפקוח נפש המוטלת חובה עליו אבל במלאכת הרשות חס ושלום (ר"נ על הרי"ף, שבת לח.). —*חוס ושלום: המסורת שבידנו צריכין אנו להתחזק בה בכל יכלתנו שלא לעבור חוס ושלום על מאי דכתיב לא תוסיפו על הדבר וכו' ולא תגרעו ממנו (ר"י ברצלוני, הלכ' ס"ת לא).

חוֹסֶן, — עי' חֹסֶן.

חוֹף[1], ש"ז, מ"ר חוֹפִים,— הארץ שקרוב לשפת הים, Küste ; rivage ; sea coast : (המלכים היושבים בהר ובשפלה ובכל חוף הים הגדול אל מול הלבנון (יהוש' ט ה). ויי' צוה לה אל אשקלון ואל חוף הים (ירמ' מז ז). הנני נוטה ידי על פלשתים והכרתי את כרתים והאבדתי את שארית חוף הים (יחזק' כה יו). זבולן לְחוף ימים ישכן (ברא' מט יג). אשר ישב לְחוף ימים ועל מפרציו ישכן (שופט' ה יז). פנו וסעו לכם ובאו הר האמרי ואל כל שכניו בערבה בהר ובשפלה ובנגב וּבְחוף הים ארץ הכנעני (דבר' א ז). — וגם במשמ' מפרץ, ששם תעמדנה הספינות : והוא לְחוף אנית (ברא' מט יג).

[1]) רק עברית, בערב' ריף a). והנה החליטו ריב"ק וריב"ג ורד"ק כי הוא מהכפולים משרש חפף. אמר ריב"ג וז"ל : וממנו (מן חופף עליו כל היום) והוא לחוף אניות וצריך שתדע אופן היות לחוף אניות מענין חופף עליו כי יש בו קצת קושי אומר כי ענין חופף עליו יהיה לו למחסה ולמסתור ופרוש לחוף אניות מחסה הספינות והוא הנמל שהספינות חוסים ונסתרים בו מן הרוחות וכו' אבל לחוף ימים אפשר להיות מזולת ענין חופף עליו וכו' והוא שיהיה מדברי המשנה בנזיר לא יחוף באדמה וכו' ויהיה פרוש לחוף ימים על זה מקום חִכוך הימים כלומר מקום שמחככין בו גליהם ר"ל שפתו. ע"כ. וכן ראב"ע : ופי' לחוף מחוז והוא מגזרת חופף עליו כל היום כי האניות לא תעמדנה במקום מגולה לרוח. ע"כ. וכן רד"ק. אבל, כבר העיר ריב"ג שם כי חוף אינו דוקא עצם המפרץ, מקום מעמד האניות, אלא הוא כל הארץ הקרוב לשפת הים, אמר וז"ל : ואני נוטה בלחוף ימים אל הענין הזה (שהוא מלשון חכוך) מפני שבא הלשון הזה במקומות מן המקרא אין ראוי לפרשם בהם בענין נמל אלא ב ש פ ת ה י ם. ע"כ. וכן ת"א תרגם חוף גם ב ס פ ר וגם במחוז : זבולן על ספר ימיא שרי והוא יכביש מחוזין בספינן (ברא' מט יג), וכן ת"י ביהוש' ושופט'. ויש מקום לפקפק גם בגזרתו של ריב"ג, כי קצת קשה לחשב שהשתמשו בזמן ההוא במליצה זו של ח כ ו ך לגלי הים, ומלבד זה ברור הדבר כי אין הכונה בחוף שפת הים, מקום ח כ ו ך הגלים, אלא לכל שטח הארץ הקרוב לשפת הים. ואם נדמה להשם חוף השם ריף a) הערבי שהובא למעלה, יהיה גם זה עדות שאין חוף מן הכפולים, אלא מנע"ו, ומעיד על זה גם מה שהוא בכ"מ חוף מלא ו ולא חֹף חסר. וכן החליטו קניג (Kö. 2, 49) שהוא מנע"ו. ולפי"ז יהיה הרבים חוּפים ולא חפים כמו שנהגו הסופרים על סמך ההחלטה שהוא מהכפולים.

a) ريف،

°חוּף,— עי' ב.חָפַף.

חוץ[1]), ממנו חוּץ, °חוּצִי.

חוּץ, ש"ז, מ"ר חוּצוֹת, חֻצוֹת, ועם ה המקום חוּצָה, — א) ההפך מן פנים הבית, מה שלא בתוך הבית, draussen ; dèhors ; without : אחותך בת אביך או בת אמך מולדת בית או מולדת חוץ (ויקר' יח ט). ויגד לשני אחיו בַּחוּץ (ברא' ט כב), שלא עמדו בבית. כי תשה ברעך משאת מאומה לא תבא אל ביתו לעבט עבטו בַּחוּץ תעמד (דבר' כד י-יא). ויהוא שם לו בַחוּץ שמנים איש (מ"ב י כד), ר"ל מאחורי בית הבעל. ויצא אותה משרתו הַחוּץ ונעל הדלת אחריה (ש"ב יג יח).— ולא ב ת ו ך המחנה, הכפר, העיר : ויאמר (לבן לאליעזר שעמד על עין המים) בוא ברוך יי' למה תעמד בַּחוּץ (ברא' כד לא). פשט גדוד בַּחוּץ (הוש' ז א). מִחוּץ שכלה חרב בבית כמות (איכ' א כ).—וכמו"כ בכלי וכדומה, הצד החיצון שלו : וכפרת אתה (את התבה) מבית וּמִחוּץ בכפר (ברא' ו יד). וצפית אתו (את הארון) זהב טהור מבית וּמִחוּץ תצפנו (שמות כה יא). דרך אגודה ליתור והוא נותן מה שבפנים ב ח ו ץ ומה ש ב ח ו ץ בפנים (ירוש' דמאי ה כד ד). בית צביעה שאמרו בין בפנים בין ב ח ו ץ כדרך שהנקיים תופסין בו (שם חגי' ג עח ד). —*חוּץ לְ : יצא לו ח ו ץ לתחום כיון שחשיכה יתחיל לקצור (ירוש' מגי' כ עג ג). — וּמִחוּץ לְ, מִחוּץ לָעִיר, לַמַּחֲנֶה, לָאֹהֶל, וכיוצא בזה : ויצאהו וינחהו מִחוּץ לעיר (ברא' יט יו). ויברך הגמלים מִחוּץ לעיר אל באר המים (שם כד יא). ומשה יקח את האהל ונטה לו מִחוּץ למחנה הרחק מן המחנה (שמות לג ז). וישב מִחוּץ לאהלו שִׁבעת ימים (ויקר' יד ח). הכשדים הצרים עליכם מִחוּץ לחומה (ירמ' כא ד). מִחוּץ לפרכת העדת באהל מועד יערך אתו אהרן (ויקר' כד ג).—*לחוץ : מן המודיעית ולפנים נאמנין על כלי חרס מן המודיעית ו ל ח ו ץ אין נאמנין (חגי' ג ה).— *מבחוץ, לבחוץ : ולא מבפנים הוא (חכ"ג) עובד ולא מ ב ח ו ץ הוא נשאל וטועין בין דבר מבפנים ל ב ח ו ץ (ירוש' מגי' א עב:). אמר הקב"ה אינו דרך משה שנצטער במשכן יהא עומד מ ב ח ו ץ ואני עומד מבפנים אלא הריני קורא אותו שיכנס (תנחומא ויקר' א). ישראל היו שומעים את הקול מ ב ח ו ץ (שם). — *כלחוץ :

[1]) רק עברית.

איסקופה משמשת ב׳ רשויות בזמן שהפתח פתוח כלפנים פתח נעול כלחוץ (שבת ו.). — ועם ה המקום חוצה: לא תוציא מן הבית מן הבשר חוצה (שמות יב מו). ויקבלו הלוים להוציא לנחל קדרון חוצה (דהי״ב כט יו). ומגרשי הערים אשר תתנו ללוים מקיר העיר וחוצה אלף אמה סביב (במד׳ לה ד). — החוצה, להחוץ, מחוץ להבית: ויוצא אתו החוצה ויאמר הבט נא השמימה (ברא׳ יה ה). וירץ לבן אל האיש החוצה אל העין (שם כד כט). ויעזב בגדו בידה וינס ויצא החוצה (שם לט יב). שלחו נא את זאת מעלי החוצה (ש״ב יג יז). ויראו ראשי הבדים מן הקדש על פני הדביר ולא יראו החוצה (מ״א ח ח). — ועם הוספ׳ אֶל או ל קודם: ובקרניכם תנגחו כל הנחלות עד אשר הפיצותם אותנה אל החוצה (יחזק׳ לד כא). ויעל על המגדלות ולחוצה החומה אחרת (דהי״ב לב ה).—ומחוצה לְ: ומחוצה לשער הפנימי לשכות שרים (יחזק׳ מ מד). אין חורשין להן אלא מלא האורה וסלו חוצה לו (שבי׳ א ב). החמירו תוכו יותר מחוצה לו (ירוש׳ כלא׳ ד כט ג). חורש קרקע שתחתיה וקרקע שחוצה לו (שם שבי׳ א לג:). אלא אם כן עשה חוצה לה כעיר הדשה שביהודה (שם ערוב׳ ה כב ד). — *חוצה לארץ, לחוצה לארץ, בחוצה לארץ: המוכר עבדו לעכו״ם או לחוצה לארץ יצא בן חורין (גיט׳ ד ו). חיוב המינין האלו על ידי שאין כיוצא בהן בחוצה לארץ צרכו חכמים למנותן (ירוש׳ דמאי ב כב:). בארץ אתם חייבין לעשות ואי אתם חייבים לעשות בחוצה לארץ (שם שבי׳ ו לו:). שישראל שבחוצה לארץ שמותן כשמות גויים (שם גיט׳ א מג:). — והחוצה במשמ׳ לא בתוך המשפחה, השבט: כי ישבו אחים יחדו ומת אחד מהם ובן אין לו לא תהיה אשת המת החוצה לאיש זר יבמה יבא עליה ולקחה לו לאשה (דבר׳ כה ה).— יצא חוץ, ישב חוץ, לשון נקיה ליציאת אדם לצרכיו הטבעיים: ויד תהיה לך מחוץ למחנה ויצאת שמה חוץ ויתד תהיה לך על אזנך והיה בשבתך חוץ וחפרתה בה ושבת וכסית את צאתך (דבר׳ כג יג-יד). והארכתי כל כך בעבור מפרשים שהיו אומרים שהיה (אבימלך) עצור לצאת לחוץ (רא״כ״ע ברא׳ כ יז). — *יוצאת חוץ [1]), כנוי לזונה: חלוק של יוצאת החוץ העשוי כסבכה טהור (כלים כח ט). — ב) דרך בין

[1]) בארמ׳ נפקת ברא (Grunb. ZDMG 1885).

שתי שורות של בתים בערים ובכפרים למהלך בני אדם ובהמה, Strasse; rue; street: ויפקדו את ירמיהו בחצר המטרה ונתן לו ככר לחם ליום מחוץ האפים (ירמ׳ לז כא). שפך על עולל בחוץ ועל סוד בחורים יחדו (שם ו יא). ותשימי כארץ גוך וכחוץ לעברים (ישע׳ נא כג). להכרית עולל מחוץ בחורים מרחבות (ירמ׳ ט כ). מי יתנך כאח לי יונק שדי אמי אמצאך בחוץ אשקך גם לא יבוזו לי (שה״ש ח א). חכמות בחוץ תרנה ברחבות תתן קולה (משלי א כ). המיה היא וסררת בביתה לא ישכנו רגליה פעם בחוץ פעם ברחבות ואצל כל פנה תארב (שם ז יא-יב). אמר עצל ארי בחוץ בתוך רחבות ארצח (שם כב יג). — ובה״ר חוצות, חצות: בכל רחבות מספד ובכל חוצות יאמרו הו הו (עמוס ה יו). ותהי נבלתם כסוחה בקרב חוצות (ישע׳ ה כה). ומספר חצות ירושלם שמתם מזבחות לבשת (ירמ׳ יא יג). עולליך העטופים ברעב בראש כל חוצות (איכ׳ ב יט). גם עלליה ירטשו בראש כל חוצות (נחום ג י). עתה תהיה למרמס כטיט חוצות (מיכ׳ ז י). צוחה על היין בחוצות (ישע׳ כד יא). בחוצות יתהוללו הרכב ישתקשקון ברחבות (נחום ב ה). אל תגידו בגת אל תבשרו בחוצת אשקלון (ש״ב א כ). שוטטו בחוצות ירושלם וראו נא ודעו ובקשו ברחובותיה (ירמ׳ ה א). בערי יהודה ובחצות ירושלם הנשמות מאין אדם ומאין יושב (שם לג י). והשבתי מערי יהודה ומחצות ירושלם קול ששון וקול שמחה (שם ז לד). בחוצתיו חגרו שק (ישע׳ יה ג). ונפלו חללים בארץ כשדים ומדקרים בחוצותיה[1]) (ירמ׳ נא ד). הרביתם חלליכם בעיר הזאת ומלאתם חוצותיה חלל (יחזק׳ יא ו). בפרסות סוסיו ירמס את כל חוצותיך (שם כו יא). החרבתי חוצותם מבלי עובר (צפנ׳ ג ו). מזוננו מאליפות מרבבות בחוצתינו אלופינו מסבלים אין פרץ ואין יוצאת ואין צוחה ברחבתינו (תהל׳ קמד יג-יד). — ובמשמ׳ שכונה מיוחדה למושב חלק מיוחד מיושבי העיר: הערים אשר לקח אבי מאת אביך אשיב וחצות [2]) תשים לך בדמשק כאשר שם אבי בשמרון (מ״א כ לד). — ובמשמ׳ מקומות מושב, ישוב: בטרם הרים הטבעו לפני גבעות חוללתי עד לא עשה ארץ וחוצות וראש עפרות תבל (משלי ח כה-כו). — ג) תה״פ, חוץ מן דבר, מלבד הדבר ההוא, שהדבר

— [1]) כך ברוב הספרים, ובס״א בחצותיה, בחוציתיה, בחציתיה. — [2]) ת״י שוקין.

ההוא אינו בכלל, ausser ; excepté ; besides : כי מי יוכל ומי יחוש חוץ ממני (קהל' ב כה). — ופשט שמוש זה אח"כ הרבה מאד: רבי יהודה אומר לכל הוא נותן חוץ מדבר שיש בו חומץ וציר (שבת ג ה). כל השופרות כשרים חוץ משל פרה (ר"ה ג ב). הכל חייבין בראייה חוץ מחרש שוטה וקטן (חגי' א א). כל המעלות שהיו שם רום מעלה חצי אמה וכו' חוץ משל אולם כל הפתחים והשערים שהיו שם גובהן כ' אמה ורחבן י' אמות חוץ משל אולם (מדות ב ג). כל ספק נגעים טהור חוץ מזה ועוד אחר (נגע' ה א). כל נכסי נתתי לפלוני עבדי חוץ מאחד ברבוא שבהם וכו' חוץ מעיר פלונית חוץ משדה פלוני (תוספתא פאה א יג). שכן מצינו בנביאים הראשונים שהיו חותמין את דבריהן בדברי שבח ובדברי נחמות וכו' חוץ מירמיהו שהתם בדברי תוכחות (ירוש' ברכ' ה א ד). בת קול יוצאת מבית קודש הקדשים ואומרת שובו בנים חוץ מאלישע בן אבויה שידע כחי ומרד בי (שם חגי' ב עז:). כל מיני פירות יפין לחלום חוץ מפגי תמרה כל מיני ירקות יפין לחלום חוץ מראשי לפתות (ברכ' נז:). בכל מתרפאין חוץ מעצי אשירה (פסח' כה.). — *חוץ מדעתו של פלוני, בלי דעתו, בלי ידיעתו: יודע אני שיעקב אביכם כשנתן לו לבן בנותיו נטלן והלך לו חוץ מדעתו (מד"ר שמות א). אמר הקב"ה למשה יכול הייתי לעשות לאחיך כהן גדול חוץ מדעתך אלא שהייתי מבקש שתהא גדול עליו (שם לז).—וחוץ מרשותו: לחכם שנטל קרובתו ועשתה עמו י' שנים לא ילדה אמר לה בקשי לי אשה אמר לה יכול אני ליטול חוץ מרשותיך אלא שהייתי מבקש ענותנותיך (מד"ר שמות לו). —*וחוץ מן הכבוד, מטבע של ד"א כשמשיגים על דברי אדם גדול, במשמ' אין השגה זו נוגעת בכבודו של פלוני: ומה שכתב הרב שהאש היסודי הוא חשוך כי אלו היה מאיר היה נראה בלילה חוץ מכבוד חכמתו אין הדבר כן כי הוא אינו חשוך ואינו גם כן מאיר אבל הוא ספיריי (ר"י אברבנאל, ברא"ש א). וחוץ מכבוד חכמתו אינו נראה כלל (מנח' קנא' לר"י מפיסא 16).—וחוץ ממעלת תורתו: דעת הרב חוץ ממעלת תורתו הוא שקר מבואר (ר"י אברבנאל, ברא"ש א). וחוץ ממעלת תורתם אין הדבר כאשר חשבו וכו' (הוא, מפע' ה' א ג). — חוץ מן הכבוד, חוץ מכבודו, חוץ מן הפנים, בעין בקשת מחילה על מלה לא נקיה שהמדבר רוצה להוציא מפיו, עי' בערך כבוד.

***חוּצִי**, ת"ז, לנק' חוצית, — שבחוץ, שמחוץ לדבר מהדברים: לא יעשה זה בכח המונח בטבע ההתפשטות הטבעי כ"א בכח מכרית החוציי (יריע' שלמה כ א). האמתות הם שני מינים האחד הוא אמת פנימיי והשני הוא אמת חוציי וכו' והאמת החוציי הוא מה שיש לו מציאות אמת מבחוץ יאמת אותו השכל או לא (מוסד' תבל, הלוגה ג). והיא החומה הקטנה החוצית הבלתי מקפת כי אם החלל שבין חומה לחומה (יריע' שלמה א א).

חוצל, חוצלת, — עי' חצל.

חוצן, — עי' חֹצֶן.

חוּק[1], ממנו חוק.

חוּק, פ"י, — כמו חָקַק: בשומו לים חקו ומים לא יעברו פיו בְּחוּקוֹ מוסדי ארץ (משלי ח כט). בהכינו שמים שם אני בְּחוּקוֹ חוג על פני תהום (שם כז).

חוֹק, ש"ז, — כמו חֵיק: למה תשיב ידך וימינך מקרב חוקך[2] כלה (תהל' עד יא).

***חָוּק**[3], ש"ז, מ"ר חֲוּקִים, — שלבי הסלם: (איזהו סולם המצרי) כל שאין לו ארבעה חווקים (ערוב' עז: וב"ב נט.). שהראה הקב"ה ליעקב אבינו שרה של בבל עולה ע' חווקים[4] ושל מדי נ"ב (מד"ר ויקר' כט).

***חוֹקֵר**, ש"ז, מ"ר חוֹקְרִים, — א) בינוני מן חקר. — ב) כהן מכנסת הנוצרית הקתולית שחוקר אם לא כפר אדם באמונתו, Inquisitor; -teur: ליטים קמו עליהם (על האנוסים) חוקרים והתחילו לשרף ולקחת שסיהם עד שקם מלך אחד וצוה שלא ימצא שום חוקר במלכותו (שבט יהודה יא). ויתנו שני המלכים האלה על האנוסים חוקרים לראות הילכו באורחותם אם אין (עמק הבכא 84). שנתנו שוחד לשרי החוקרים לבל ירעו להם (שאר' ישראל יט). אחרי כן חקר אותו החוקר אם המאמין באיש אחד שהוא אלקים וכו' (ישמעאל תכינה, הסחר ב, שבת שבח). אשר החוקר והמוטר בנו עליו פנה גדולה וכו' וכאשר

---

1) בערב' חוק a) הקיף והִדִּק.
2) כך הכתיב, והקרי חיקך, וס"א גם הכתיב חיקך.
3) לא נתברר מקורו. — 4) גרס' הערוך, ובנוסח' עווקים.

a) حوق

קוני החוקר על זה הביאני במקום אשר אסירי המלך (שם). ואנו מתרפאים מהם כל היום ומסתפרים מהם כל שעה והם ממנו במצות מעלת החוקר והשרים (פחד יצחק, חקד׳). — ג) חוקר ודורש בעניני פלסופיה: אמר החוקר שלום לך אחי מה טוב בואך לשלום לעת הזאת אשר אני צריך לך מאד. אמר המקובל איך חוקר יצטרך למקובל (רמח״ל, חוקר ומקובל א).

חור[1]), ממנו חָוַר, יֶחֱוַר.

חָוַר, פ״ע, עת׳ יֶחֱוַר, — היה לבן כהה, כמו פני האדם מבהלה פתאם, blass sein ; être pâle ; to be pale: לא עתה יבוש יעקב ולא עתה פניו יֶחֱוָרוּ (ישע׳ כט כב). — ואמר המשורר: מה זאת ראיתי אויה זה עתה, זה עתה בחלומי הוי קץ וקרץ, כאבן כצור הוי ירדה פה מטה, ודמות אשה לה משמים ארץ, ושני לפידי אש בשתי ידיה, ומה עצבו הה מה חָורוּ פניה (אדם הכ״ק, המכבה).

— פִּע׳, *חִוֵּר, — עשה לבן, ובהשאלה עשה שיהיה ברור, בלי ספק: כבס ביין לבושו שהוא מחוור להן דברי תורה ובדם ענבים סותה שהוא מחוור להם טעיותיהן (מד״ר ברא׳ צח).

— פֻּע׳ *חֻוַּר, — שחִוְּרוּ אותו, ובהשאלה שעשו אותו ברור, דבר מְחֻוָּר, ברור, שאין בו מקום לפקפק: המחוור שבכולן זו חצר בית שמירה (ירוש׳ מעשר׳ ד נא.). ג׳ ירידין הן יריד עזה יריד עכו יריד של בוטנה והמחוור שבכולן יריד בוטנה (שם ע״ז א לט ד). זאת אומרת שאין טומאת עבודה זרה מחוורת (שם שבת ט יא ד). זאת אומרת שאין שנתו של בעל מום מחוורת (שם ר״ה א נו ג). הגיעוך סוף מלאכ׳ המים שאינם מחוורים דבר תורה (שם ברכ׳ ב ה.). זה אחד משלשה מקריות מחוורין בתורה (שם תרומ׳ א מ ד). זה אחד מג׳ מדרשות שהן מחוורין בתורה (שם כ מא ג). והוא פירוש מחוור מאד להנצל מרוב הספקות (ר״י אברבנאל, ש״א ז).

— נִתְפ׳, *נִתְחַוֵּר: לא סוף דבר ופרשו השמלה אלא עד שיתחוורו הדברים כשמלה (ירוש׳ כתוב׳ כח ג.). זו ההגדה אינה מאותן שסומכין עליהן שהרי לא נתחוורה (פי׳ יציר׳ לר״י ברצלוני 45). ובזה ההגדה שהיא בתלמוד שהיא מדוקדקת מכולן מפני שנתחורה והוזכרה בתלמוד (שם 89). וראיתי למפרשים אחרים בזה ממה שלא נתחור בעיני (ר״נ על הרי״ף, ר״ס ב.). באמת עדין לא נתחור לי מה שפרש בזה הרב (בד״ל, מלתתים רנו).

חִוֵּר[1]), ת״ז, לנק׳ חִוֶּרֶת, מ״ר חִוְּרִים, חִוְּרוֹת, — מגון הלבן, כמו לבנת הפנים של חולה, של מתביש וכדומה, blass ; pâle ; pale, — נהוג בדבור העברי בא״י ובספרות החדשה.

א. **חוּר**, ש״ז, — ארג לבן ישר ודק מאד מפשתן או צמר גפן, weisses Linnen ; byssus: חור כרפס ותכלת אחוז בחבלי בוץ וארגמן (אסת׳ א ו). ומרדכי יצא מלפני המלך בלבוש מלכות תכלת וָחוּר ועטרת זהב גדולה (שם ח טו).

ב. **חוֹר**, חור, — עי׳ חֹר.

חור, בני חורים, — עי׳ ח״ר.

***חוּרְבָּר**, ש״ז, — כמו חברבר: אל יאמר לך אדם שנשכו כלב שוטה וחיה שעקצו הורבר וחיה שבעטתו פרדה וחיה (ירוש׳ יומ׳ ח מה:).

***חוֹרֵג**[2]), ש״ז, לנק׳ חוֹרֶגֶת, מ״ר חוֹרְגִים חוֹרְגוֹת, — בן אשתו של אדם מבעל אחר, Stiefsohn ; beau-fils ; step-son: וחמיו וגיסו הן ובניהן וחתניהן וחורגו לבדו (סנה׳ ג ד). אף אחי אביו יהא אסור באשתו הואיל ומותר באשת חורגו וחורגו מותר באשתו (ספרא אחרי ט יג). ומותר אדם באשת חמיו ובאשת חורגו ואסור בבת חורגו וחורגו מותר באשתו ובתו ואשת חורגו אומרת לו אני מותרת לך ובתי אסורה לך (יבמ׳ כא.). והוא ממהר אליו (אל הממון) ומשתדל עליו ואפשר שיקבצנו לבעל אשתו אחריו ולחורגו ולגדול שבשונאיו (חו״ה, הבטחון ד). — ומ״ר: שני חורגים שגדלו בבית אחד אסורין להינשא מפני מראית העין (ירוש׳ יבמ׳ ב ג ד). — וחורגתו: מותר הוא אדם באשת חורגו ואסור בבתו אלא חורגתו שמא אינו אסור בה (שם). אשת בן חמיו מותרת חורגתו ערוה אשת חורגו מותרת בת חורגתו ערוה (יבמ׳ כא:). שמעון וראובן אחים וקדש ראובן בת אשת אחיו חורגתו של שמעון אחיו (שו״ת באר עשק עו). —

[1]) בערב׳ חור a), וכן בארמית.

a) حور

[1]) בארמ׳ חִיוָר, לבן.

[2]) לא נתברר מקורו. ועי׳ חרג.

ומ"ר חורגות: יעקב נשא לאה וילדה לו בנות ואח"כ נשא רחל וילדה לו בנים וכו' ואחר כל זאת השיא יעקב בנותיו שילדה לאה לבעליה ונתן להם קרקע וכו' ורוצה רחל זו שתטול אותן מקרקעי שבכתב החילופה למה שלא נטלה היא קנין על נתינתו לחורגותיה (ר' תגוך, תשו' גא' מו"מ קעה), לאמר בנות לאה. — ופשט השמוש במלה זו גם על האבות והאחים והאחיות. °אם חורגת, אשת האב: אף לא ידי אמי חורגתי היו בעצם המעל. הזה (דביר למא"ג, גלעד ב). צרתה היא אמי חורגתי (שם). ויהי במות המלך הכבידה אינה אשת המלך את אכפה על בנו ובתו כי היא היתה חורגתם (ק"ב, מוסדי ארץ קונסטנטינ'). פרצה יוליאנה אם חורגתם עם אנשים אחדים (דבי"ע ז, 586). — °ואחות חורגת: אמרתי לא אראה את פני אחותי חורגתי (דביר למא"ג, מלפה ג). —°ואבות חורגים, כולל אב חורג ואם חורגת: יתומים מעונים תחת ידי אבות חורגים (שם ט).

חוֹרִי[1]), חורי, ש"ז, — כמו חור: ובשו עבדי פשתים שריקות וארגים חוֹרָי (ישע' יט ט).

א.**חוש**[2]), ממנו א.חוּשׁ חִישׁ.

א.**חוּשׁ**, פ"ע, עת' אָחוּשׁ, צווי חוּשָׁה, — מַהֵר, עשה הדבר במהירות וזריזות, eilen; se hâter; make haste: מרחוק יבאו יעפו כנשר חָשׁ לאכול (חבק' א ח). מהר שלל חָשׁ בז (ישע' ח ג). כי קרוב יום אידם וְחָשׁ עתדת למו (דבר' לב לה). ויקרא יהונתן אחרי הנער מהרה חוּשָׁה אל תעמד (ש"א כ לח). רצה יי' להצילני יי' לעזרתי חוּשָׁה (תהל' מ יד). חַשְׁתִּי ולא התמהמהתי לשמר מצותיך (שם קיט ס). — ואמר המליץ: על כן יחושו נחליו, ויתרוצצו גליו, להנות בגבוליו (מכת' ר"י בן תבון הירוש' לר"ד ככל הרמב"ם). — ובפעול חוּשׁ[3]), חוּשִׁים, חָשִׁים, במשמ' מהירים: ואנחנו נחלץ חֻשִׁים[4]) לפני בני ישראל עד אשר אם הביאנם אל מקומם (במד' לב יז).

— הִפע', הֵחִישׁ, יָחִישׁ, אָחִישׁ, אֲחִישָׁה, וַתָּחֵשׁ[1]), — א) כמו קל: והארב הֵחִישׁוּ ויפשטו אל הגבעה (שופט' כ לז). אם הלכתי עם שוא וַתַּחַשׁ על מרמה רגלי (איוב לא ה). — ואמר המשורר: ולו צוה עלי שמש לכתר אוי לא היתה לרוץ מחישה (רשב"ג, שירי שלמה טו). — ב) פ"י, הֵחִישׁ את הדבר, עשה שהדבר יבוא מהרה, beschleunigen; hâter; hasten: האמרים ימהר יָחִישָׁה מעשהו למען נראה (ישע' ה יט). אָחִישָׁה מפלט לי מרוח סעה מסער (תהל' נה ט). אני יי' בעתה אֲחִישֶׁנָּה (ישע' ס כב). וצדקות שעשית עם זקני ועם זקנתי שאילו החיש לה קללה אחת מאין הייתי בא (מד"ר רות, תלות).

ב.**חוש**[2]), ממנו ב.חוּשׁ, ג.°חוּשׁ, °חוּשִׁי, °מְחוּשׁ, °מוּחָשׁ.

ב.**חוּשׁ**, פ"ע, עב' חָשׁ, עת' אָחוּשׁ, — הרגיש הדבר, fühlen, empfinden; sentir, éprouver; to feel: אין טוב באדם שיאכל ושתה והראה את נפשו טוב בעמלו גם זה ראיתי אני כי מיד האלהים הוא כי מי יאכל ומי יָחוּשׁ חוץ ממני (קהל' ב כד-כה). אחד מארבעה צדיקים שנתן להם רמז שנים חשו ושנים לא חשו משה נתן לו רמז ולא חש יעקב נתן לו רמז ולא חש דוד ומרדכי נתן להם רמז וחשו (מכי' בשלח, עמלק ב). — חָשׁ בראשו וכדומה, הרגיש כאב: פעם אחת חש רבי מאיר במעיו ובקשנו לטרוף לו יין ושמן (שבת קלד.). חש בראשו יעסוק בתורה (ערובי' נד.). חש בגרונו וכו' חש במעיו וכו' חש בעצמותיו יעסוק בתורה (שם). מבקש אתה שלא לחוש באזניך ולא אחד מאיבריך הטה אזניך להורה ואת נוחל חיים (מד"ר דבר' י).

— הֻפע', יֻהוחַשׁ, מוּחָשׁ, — שהושג באחד מהחושים: כי נפש האדם היא הויה דקה עד מאד אינה מוחשת כלל ומושגת באחד מן ההרגשות (האמונ' לרס"ע פלקיירא י ב). שכל מקום שנזכר שם ירושלם ולא יאות לעינינו על עיר ירושלם המוחשת תדע כי הוא נאמר למשל (מלמד התלמיד, שופט'). שזה האור איננו אור מוחש כי אם אור שכלי (ר"י אברבנאל, מפע' ה' ג

---

[1]) לפי דעת המדקדקים כמו דודי, לולי, גובי. אך יש משבשים הכתוב ומגיהים במקום חורי חורו וקראים חָורו, והוא כפל להפעל ובשו שבראש הפסוק.

[2]) אומרים חל"א כי באשור' חָאשׁ ר"ל מהר. ברט מדמה לזה הפעל הערבי חת' a).

[3]) כמו מולים וכיוצא בזה, ועי' הערה לקמן.—[4]) ת"א מבעין. ורסע"ג מסרעין, ר"ל מהירים. וכן שאר הקדמונים, וגם רוב החדשים. וקצת החדשים מגיהים חֻמָּשִׁים. — [1]) במקום וַתָּחָשׁ.

[2]) בערב' חשׂ a). בארמ' חשש.

a) حتّ

a) حسّ

ז). וזאת האש הנמצאת אצלנו המוחשת איננה היסודית שזכרנו כי היסודית סבת ההויה והמוחשת היא סבת ההפסד (לידה לדרך א א ז). —ובמשמ' שהכל רואים ויודעים זה: וזה הענין מוחש לעיני כל העמים (שנשדפו הכרמים) (שו"ת תורת חסד רכו). — ׳מוּחָשׁ, ש"ז, הדבר שהושג בחוש, עי' ערך מוּחָשׁ.

ג.׳׳חוּשׁ[1]), ש"ז, מ"ר חוּשִׁים, — הכח הטבעי שלב"ח לחוש דבר sense ; Sens ; Sinn : וחוש המישוש סמוך לחוש הטעם והוא ממנו והנאתו (ר"י א"ת [2]), תק' מד' הנפ' לרשב"ג). ואומר כי ראש כל החושים והחשוב שבהן הוא חוש העין מפני שמעלתה מן הגוף כמעלת השמש בעולם (שם). ה' החושים והם חוש הראות וחוש השמע וחוש הריח וחוש הטעם וחוש המשוש חוש הראות הוא הדק והנכבד שבכלם וכו' ואחריו חוש השמע והוא דק להשיג מרחוק בערך אל חוש הריח ואחריו חוש הריח וגם הוא משיג מרחוק בערך אל חוש הטעם וחוש המשוש שהם חושים גסים ולא ישיגו מושגיהם עד הדבקם בהם ופגעם אותם וחוש המשוש אין לו אבר מיוחד אך הוא נמצא לכל שטח הגוף (רוח חן ב). כחוש הראות וכליו העין וחוש השמע וכליו האזן וחוש הריח וכליו הנחירים וחוש הטעם וכליו הלשון וחמישי הוא חוש המשוש וכליו כל אברי הגוף (ר"ב א"ת, פי' המלים הזרות שבמו"נ). לפי שהשגת החוש למוחש הוא בהתפעלות החוש (רהב"ע, ספר העצמים). והצורות אשר לא נשיגם כי אם בחוש הראות בלבד וכקולות והנגונים אשר לא נשיגם כי אם בחוש השמע בלבד וכן הריח ומיני המורחים בחוש האף וכן מיני המטעמים בחוש הטעם בלבד והחום והקור והרבה מעניני האיכות בחוש המשוש (חו"ס, היחוד י). ותמצא יתרון השגת השכל על השגת החוש באשר החוש יצטרך בהגעת השגותיו אל היות נמצא הדבר המושג (אמונה רמה 55). והאספוג הוא אמצעי בין הצומח והחי שהרי יש לו חוש ההרגש (שבט יהודה ז). מדוע החיות חזקי החוש יותר מהאדם כי אמרו שהארי שומע למרחוק מאד והעורב מריח למרחוק וכן הדבורים והנשר רואה כמה פרסאות (שם לב). כי החוש נאמר על מינים רבים מהם טבעי ונפשי ושכלי אם היה בעל החוש הרגשו נפשי והיה חושו והרגשו נפשי (שער השמים ג א). שאעפ"י שהאדם לא ישיג את המושכלות זולתי בחוש אין זו ראייה שלא ישיגם הבורא יתברך בלתי חוש (ספורנו, אור עמים, הסגהה). ולא יורגשו (השדים) בחוש העין כי אם בהתלבשות צורה (מנח' קנא' לר"י מפיסא 49). מה שלא יעיד עליו החוש לא יבא מופת עליו (שם 82). אך חוש הטעם ואם הוא במעלה פחותה מכל החושים דרך הנהגת השמוש בו מעולה מכלן (תק' מד' הנפ' לרשב"ג). והאיך התחזק בנפשכם הדבר הגדול הזה שיהיה לבורא הגופות וכו' אשר נתעלה והתקדש והתגדל מהשגת השכלים כל שכן מהחושים חבור עם הבריאה (כוזרי א סח). כי אם לא יהיה משם לא יהיו חושים ואם לא יהיו לו עינים לראות בהם לא ראה שהיין רותח בהביות (אמונה רמה 37). ואח"כ יצא הולד אל העולם הזה והוא חלש בחושיו זולתי חוש המשוש והטעם (חו"ס, הכניעה ה). במה שאנו מתיחדים בו זולתם בחושינו הגופיים ואברינו הנראים (שם, הפריכות ה). — וביחוד יחוּשׁ הַמִּשּׁוּשׁ, כנוי לתאות המשגל: ובלבד החוש הממשש אשר באר אריסטו במדות ואמר בשוה החוש חרפה לנו וכו' כי רוב מחשבות הנודעים מאנשי החכמה נטרדות בהנאות זה החוש ונכספות אליו (מו"נ ב לו). וכל שכן חברת הנשים אשר היא חרפה לנו ביחוד יותר מכל מושגי חוש המשוש אשר עליו התיחסה חרפת האדם (ידע' הפניני, שו"ת לרשב"א). ובפרט אחרי חוש המשוש אשר הוא חרפה כמו שאמר הפילוסוף חוש המשוש חרפה (ש"ט כרש"ט, דרש'). תאות חוש המשוש אשר חרפה הוא (רמ"א, תורת העולה סב).[1]) ואלו היה חוש המשוש חרפה לנו כדברי ארסטו והנמשכים אחריו לא היו מעלים ענינו כל כך רז"ל והאמת כי חוש המשוש כאשר נשתמש בו על צד המותרות והביאות אסורות הוא חרפה אל האדם השלם אשר לו נתן השכל והידיעה (מנח' קנא' לר"י מפיסא 83).

ד.*חוּשׁ[2]), ש"ז, מ"ר חוּשִׁים, —חוּשׁ של קנים, חֹרשה של קנים הרבה כמו במקום בצה של מים וכדומה,

[1]) בערבית חאשׂה a). — [2]) לא נמצאו אצלי פתקאות מזמן קודם לר"י א"ת, אך אין ספק כי כבר היתה מלה זו נהוגה קודם.

a) حاسّة

[1]) ועוד הרבה מאמרים דומים לזה הובאו בסוף הספר על החושים של ד' קויפמן.

[2]) בערב' חישׁה a), ועי' ערך חישה.

a) حِسّة

Gebüsch ; broussailles ; bushes : שהיו (בני דן) מרובין כחושים[1]) של קנה (כ"ב קמג:).

•חוּשִׁי, ת"ז, לנק' חוּשִׁיִּת, מ"ר חוּשִׁיִּים, שִׁיּוֹת, — מהחוש, מטבע החוש: ואם לא עין והוא כלי חושיי לא היה ראות (מאמ' במהות הנפ' לאבוגלר אלפרכי). יתוייב שיהיה בזרע כלי חושיי וזה מבואר הבטול כי אין בזרע כלי כל שכן שאין בו כלי חושיי (רלב"ג, מלחמ' ה' ב ג ד). כיון שהצורה שתי צורות חושיית ושכליית (מאמ' במה' הנפ' לאבוגלר אלפרכי). כמו שניהם אליו ההרחה שהיא השגה חושיית באמרו וירח ה' את ריח הניחוח (העקרים ב כא). ידיעה מושכלת וידיעה חושיית (ר"י אברבנאל, ב פע' א). וטעם זה שהוא (רוח הנבואה) היה נאצל עליו (על משה) בהקיץ למעוט עסקו בדברים החושיים (ספר העצמים). היותר יקרה שבידיעות והיא ההשכלה כי היו הידיעות החושיות תחת זאת כמו שהודעתי במקומו (אי כן מקין ד). אלו המלות כולם אשר באו בזה הענין מורות על השנות חושיות לאורים ברואים אם מלאכים או זולתם (מו"נ א ה). הרחקת ההגשמה מהבורא יתעלה והשים ההשגות ההם כולם שכליות ולא חושיות (שם כח). כי אלו ההשגות החושיות אינם נובעות אך יחסרו בשילקחו קצתם אחר קצתם עד שאפשר שילקחו כולם (רלב"ג, מבלי ס). שבתחיה לא יהנה אדם מההנאות החושיות (ר"י אברבנאל, נחל' אבות ד יד).

•חוּשִׁית, תה"פ, — כמו חוּשִׁים, במהרה: ואם טוב בעיניך הוציאני מן המקום הזה חושית ולא תהיה זאת להם אהבה שלישית (לאהבת יעקב ליוסף ואהבת אשת פוטיפר לו) (ר"א בר"ח, בן המלך והנזיר ו).

חוש"מ, — ר"ת: חולו של מועד.

חושן — עי' חֹשֶׁן.

•חוֹשֵׁק, ש"ז, מ"ר חוֹשְׁקִים, — אוֹהֵב, מי שחשק באשה, Liebhaber ; amant ; lover : שתכלית חשק בעלי חיים זה עם זה הוא נמצא כחושק עם חשוקתו (מלמ' התלמיד, חיי ברה). החשק הוא דבקות המחשבה באהבה גדולה ועזה שאין מחשבת החושק נפרדת מן החשוק כלל (ר' בחיי, כד הקמח, אהבה). וידוע כי החושקים ואוהבים אשר אומרים שיעשו גבורות ונפלאות עד אין מספר וכ"ש אם החשוקה היא לפני החושק והאוהב שיכנים עצמו בסכנה לעשות מה שאין בחוקו לעשות (צרור המור, ויצא). — ואמר המשורר: ומה לנפת תטפנה שפתותיך ואין נושק, ומה חשק בחיים ואין חושק (עמנ', מחב' ג). וקול התור (בניסן) עלי מפתן וכפתור ואראה על פתחי כל מגדים, וחושק עם חשוקה בין ערגות בשמים רוכבים יחדיו צמדים (שם ט). אמנם לה אחות יפה כפי מה שנאמר, עמד טעמה בה וריחה לא נמר וכו' היא מתענוגי החשק והידידות אחור נסוגה, ובשושני הנזירות והבדידות סוגה, קצה בחושקים ובבני בליעל, ולה הברכים אשר לא כרעו לבעל (שם ג). כל החושקים עת בואה יקוו, וקם כל העם והשתחוו (שם). איך תחרישי בעת הזאת ברה כחמה, ודמי החושקים צועקים מן האדמה (שם). ותקח מגלת ספר ותכתוב בה מליצה צחה, ותגד לי בה את כל רוחה, וכי לבה מאהבת החושקים ייחם, ועל ימי בכיתה אשר עברו תתנחם, אשר נתנה את מצחה חזק לעומת מצחם (שם). חושו החושקים הנעימים כי אתם נזר הימים, צבי עדיים וגאון תפארתם (שם). והגידי בזאת, בחידות ורמיזות, לבנות עליזות, אשר אמרו הב הב, בבתי החושקים, מזווים נהשקים, מלאים מפיקים, בלב יעלות אהב (שם ז). הייך שר החושקים, כי בעלי אינו נוטה אהלי ויריעות מקים (שם). ומה בצע בבטנך ערמת חטים, ואת בגלגל וחושקיך בשטים (שם ג).

***חוּת**[1]), פ"ע, — חתה נפשו מדבר, נרתעה לאחוריה מרגש של געל ומאוס: ולא סוף דבר פישפש אלא כל דבר שנפשו של אדם חתה ממנו (ירוש' תרומ' ח מה ג). כל הפירות נופלים לארץ מתלכלכים ונפשו של אדם חתה מהם לאכלם (פסיק' רבתי יא). — ועי' חָתָה.

***חוֹתָל**, ש"ז, מ"ר חוֹתָלִים, — כעין מעטה, שחותלים בו דבר, Hülle ; enveloppe : חותל שהוא נותן לתוכו ונוטל מתוכו טמא ואם אינו יכול עד שיקרענו או עד שיתירנו טהור (כלים יו ה).

---

[1]) פרש רגמ"ה: כלומר רוב בנים היו לו כאותן שרטוטין של קנים שיש בקנים שהן ארוכות ואית דאמרי כחושים של קנה בעלים של קנה שהן קליפות הרבה זו ע"ג זו. ע"כ. אך יותר נראה דעת הערוך שהביא זה יחד עם המלה חישה.

[1]) לא נתברר מקורו. אך בפרושו אין ספק, כנראה מהענין, וגם שם בגמ' מעשר' (א מח ד) תרגם ר' חייא בר ווא את הפעל בחלו בחיתה והביא לשון הכתוב וגם נפשי בחלה בהם.

חותל שהוא מלא גלעינים אם מכונסות ברובן אם מפוזרות ברוב כל פרידה ופרידה (ירוש׳ שבת א ד:). חותל של תמרים ופטיליא של תמרים קורע ומתיר ובלבד שלא יקשור (שם יח טו.). כחותל הזה של תמרה משעה שאתה מנערו אינו יפה למאומה (פסיק׳ דר״כ, שובה). — ומ״ר: חותלות של גרוגרות ושל תמרים מתיר ומפקיע וחותך (שבת קמו.).

***חוֹתֶלֶת**, ש״נ, — כמו חוֹתָל, כעין שק: החותלת העבה שהיא כמו המת שבתוכה נוצר הולד (רמב״ם, איסורי ביאה י).

חוֹתָם[1], ש״ז, סמי׳ חוֹתַם, בכנ׳ חוֹתָמוֹ, מ״ר חוֹתָמִים, חוֹתָמוֹת, — א) כלי שחותמים בו, Siegel; sceau; seal: שתים עשרה (אבנים) על שמתם פתוחי חוֹתָם איש על שמו (שמות כח כא). חֹתָמְךָ ופתילך ומטך אשר בידך (בראש׳ לח יח). ותכתב ספרים בשם אחאב ותחתם בְּחֹתָמוֹ (מ״א כא ח). טבעת של מתכת וחותם שלה של אלמוג (כלים יג ו). וכן היה רבי נחמיה אומר בטבעת (אנו הולכים) אחר חותמה (ירוש׳ שבת ו ח:). הכל משתמר בחותם בתוך חותם חוץ מן היין שאין משתמר בחותם בתוך חותם (ע״ז לא.). — והצורה הטבועה שעושים בהחותם על דבר, ובמליצה, הוֹתָם על הזרוע, על הלב, לדמיון של דבוק חזק: שימני כַחוֹתָם על לבך כַּחוֹתָם על זרועך (שה״ש ח ו). אם יהיה כניהו בן יהויקים מלך יהודה חוֹתָם על יד ימיני (ירמ׳ כב כד). ביום ההוא נאם יי׳ צבאות אקחך זרבבל בן שאלתיאל עבדי נאם יי׳ ושמתיך כַּחוֹתָם כי בך בחרתי (חגי ב כג). — ואמר הפיטן: ומשה עלה והושם כַחוֹתָם, ונצטוה לך אל העם וקדשתם (יולר ב שבוע׳, בשורי מעבהו). נכספה וגם כלתה נפשי לראותם, ולשום אותם על לבי חותם (עמנ׳, מחב׳ יט). — *חותמו של אברהם אבינו, כנוי להמילה: אמר להם אם אין חותמו של אברהם בבשרכם לא תטעמו ממנו (מד״ר שמות יט). — *ודבר חתום: יוצא העבד בחותם שבצוארו אבל לא בחותם שבכסותו (שבת נח.). — ב) *כעין מטבע עשויה ממתכת או חמר אחר לסימן, Marke; timbre; mark: אלו הן הממונין שהיו במקדש יוחנן בן פנחס על החותמות אחיה על הנכסים וכו׳ (שקל׳ ה א). ארבעה חותמות היו במקדש וכתוב עליהן עגל זכר גדי חוטא (שם ג). מי שהוא מבקש נסכים הולך לו אצל יוחנן שהוא ממונה על החותמות נותן לו מעות ומקבל ממנו חותם (שם ד). ארבע לשכות היו שם אחת לשכת הטלאים ואחת לשכת החותמות ואחת לשכת בית המוקד ואחת לשכת שהיו עושין בה לחם הפנים (תמיד ג ג). אמר ר״י כשאתה בא ועומד על פתח היכל ה״א טול ב׳ חותמות בשתי ידיך א׳ של טוטרוסיאי ה׳ ואחד של סוריאה שר הפנים של טוטרוסיאי ה׳ הראה אותו לעומדים לימין ושל סוריאה הראה אותו לעומדים לשמאל (היכלות יט). — ג) *חוֹתָם של השררה, המלך, פקודה וחק מיוחד שנותן המלך וזכות מיוחדה: הרי שקהל קדוש אחד מקטלוניא יש להם חותם מאדוננו המלך יר״ה נותן כח לשלשת הנאמנים ולבית דין שיעשו ברירת שלשים אנשים וכו׳ וזה לשון הקפיטו״ל שבתוך החותם וכו׳ (שו״ת ריב״ש רכח). שעמד כמה שנים בפרץ להציל הקהלות מגזרות ולהפיק להם חותמות מועילים (שם ס). ראובן היו לו חותמות מאבותיו שנתן אדוננו המלך להם ולזרעם (רבנ״א, תולד׳ אדם ריג). שאם יש לשמעון חותם אחד וכתוב על שם ראובן ויש לראובן חותמות אחרים כתובין על שמו ובא המלך ונוטל חותם שמעון בשביל מתנת ראובן שיש לו לראובן לשלם לשמעון (מרדכי ב״ק, סי׳ קנג). על אחת כמה וכמה טובה כפולה ומכופלת למעלתו עלינו ראינו אור באורו בחותמות אשר הוציא מאדוננו המלך (עמנ׳, מחב׳ כג). שישתדלו הנבררים להוציא חותם מאת אדוננו המלך (תקנ׳ הקהל, התלון תריב). ובכן נבוא אל המלך כדת להתחנן וכו׳ לתת לנו על דבר הסכמותינו ולאמץ כח הנבררים חותמות מספיקים (שם). עשה המלך חותם גלוי (QGdJ Deutschl. II 34). על ענין קהל אתי שהשיגו חותם המלך לעשות הממונים ואח״כ עשו ברירה חדשה (שו״ת שמש לדקה ב יב). — ד) *סימן מיוחד שהיו היהודים בקצת ארצות אנוסים לעשות בבגדיהם: ששום יהודי לא ילבש משי ועוד שישאו חותם אדום לשיכירו שהם יהודים (שבט יהודה ז). שנת קע״ו גזרה מלכות הרשעה על עמנו שילכם מצויינים בחותם נכר מי״ב שנה ולמעלה האנשים באצבעיהם והנשים בצעיפיהם (שם קד). — הן טבעתינ

---

[1]) בערב׳ חָאתַם a), בסו״ט הותם וגם במשמ׳

خاتَم

נאוה אפיקי מגנים סגור חוֹתָם[1] צר (איוב מא ז).

***חוֹתֵם**, ש"ז, מ"ר חוֹתְמִים, — מי שחותם על דבר, Unterzeichner; signataire; subscriber: כל השטרות העולים בערכות של עכו"ם אע"פ שחותמיהם עכו"ם כשרים (גיט' א ה). נוח לי לקיימו בחותמיו ולא לצרף עשרה בני אדם (ירוש' שם א מג:). שאין קיום הגט אלא בחותמיו (שם ב ה). שנים אדוקין בשטר מלוה אומר שלי הוא ונפל ממני ומצאתיו ולוה אומר שלך הוא ופרעתיו לך יתקיים השטר בחותמיו (ב"מ קע.).

חוֹתָמָה, ש"נ, מ"ר חוֹתָמוֹת, — כמו חוֹתָם, עי"ש.

חוֹתֶמֶת, חֹתֶמֶת, ש"נ, — כמו חוֹתָם: הכר נא למי החֹתֶמֶת והפתילים והמטה האלה (בראש' לח כה). — *ובמשמ' טבעת, למשל טבעת שבגרגרת: ואם הגיעה מאילת לטבעת הגדולה ולא נשארה בלתי חותמת אחת מן הקנה של ריאה טהור הוא ואם חתך בחותמת אשר מתחת טבעת הגדולה כחוט השער טרפה (הלכ' טרפ' לאלדד הדני ב ה).

חוֹתֵן, חוֹתֶנֶת, — עי' חֹתֵן חֹתֶנֶת.

א. חזה, ממנו חָזֶה, *חֲזִיָּה.

חָזֶה[1], ש"ז, סמי' חֲזֵה, מ"ר חָזוֹת, — החלק בהגוף מתחת להצואר, במקום השדים, Brust; poitrine; breast: ולקחת את החזה מאיל המלאים (שמות כט כו). את החלב על החזה יביאנו (ויקר' ז ל). כי את חזה התנופה ואת שוק התרומה לקחתי מאת בני ישראל מזבחי שלמיהם ואתן אתם לאהרן הכהן (שם לד). וישימו את החלבים על החזות וכו' ואת החזות ואת שוק הימין הניף אהרן תנופה (שם ט כ-כא). מפשיטין את הפסח עד החזה (כרכ' קיו:). איזה הוא חזה כל שרואה את הארץ מלמעלה ועד שמגיע לצובר וכו' (תוספתא חול' ט יג).

ב. חזה, ממנו א.חָזָה, א.חֹזֶה, חָזוֹן, חִזָּיוֹן, חָזוּת, מַחֲזֶה, מֶחֱזָה, *חֲזִיָּה, *חֲזִית.

א. חָזָה, פ"י, חָזִית, חֲזִיתִיךָ, אֶחֱזֶה, אֶחֱזוּ, תֶּחֱזוּ, חֹזֶה, חֲזֵה, חֲזוּ, חָזוֹת, — א) רָאָה, ראה והתבונן לדבר, schauen; regarder; to look: ויחזו (אצל בני ישראל) את האלהים (שמות כד יא). ואתה תחזה מכל העם אנשי חיל יראי אלהים (שם יח כא). יחזו ויבשו קנאת עם (ישע' כו יא). מלך ביפיו תחזינה עיניך תראינה ארץ מרחקים (שם לג יז). חזה ציון קרית מועדנו (שם כ). שובי שובי השולמית שובי שובי ונחזה בך מה תחזו בשולמית כמחלת המחנים (שה"ש ז א). אהבת משכבם יד חזית (ישע' נז ח). — ומצוי בדבור המליצי הרבה במקום ראה, בפרט בזמן קצת מאוחר: ישמח צדיק כי חזה נקם (תהל' נח יא). חזית איש מהיר במלאכתו לפני מלכים יתיצב (משלי כב כט). חזית איש אץ בדבריו תקוה לכסיל ממנו (שם כט כ). אחוך שמע לי וזה חזיתי ואספרה (איוב טו יז). כל אדם חזו בו אנוש יביט מרחוק (שם לו כה). הן אתם כלכם חזיתם ולמה זה הבל תהבלו (שם כז יב). לכו חזו מפעלות יי' (תהל' מו ט). אשר אני אחזה לי ועיני ראו ולא זר (איוב יט כז). ואחזה אנכי אשית לבי ראיתי לקחתי מוסר (משלי כד לב). שמאול בעשתו ולא אחז יעטף ימין ולא אראה (איוב כג ט). שבתי בבית יי' כל ימי חיי לחזות בנעם יי' ולבקר בהיכלו (תהל' כז ד). כן בקדש חזיתך לראות עזך וכבודך (שם סג ג). — ולרעה, במשמ' ראה ושמח על רעתו של פלוני: ועתה נאספו עליך גוים רבים האמרים תחנף ותחז בציון עינינו (מיכ' ד יא). — ב) בפרט ראה ברוחו, בדמיונו, בחלום, בנבואה: נאם שמע אמרי אל אשר מחזה שדי יחזה נפל וגלוי עינים (במד' כד ד). — וספר והגיד לפני הקהל מה שחזה בדמיונו, ברוח הנבואה: הדבר אשר חזה ישעיהו בן אמוץ על יהודה וירושלם והיה באחרית הימים נכון יהיה הר בית יי' בראש ההרים ונשא מגבעות ונהרו אליו כל הגוים (ישע' ב א-ב). משא בבל אשר חזה ישעיהו בן אמוץ על הר נשפה שאו נס הרימו קול להם וכו' קול המון בהרים דמות עם רב (שם יג א-ד). דברי עמוס אשר היה בנקדים מתקוע אשר חזה על ישראל בימי עזיה מלך יהודה וכו' יי' מציון ישאג ומירושלם יתן קולו ואבלו נאות הרעים ויבש ראש הכרמל (עמוס א א-ב). דבר יי' אשר היה אל מיכה המרשתי בימי יותם אחז יחזקיה מלכי יהודה אשר חזה על שמרון וירושלם שמעו עמים כלם הקשיבי ארץ ומלאה וכו' כי הנה יי' יצא ממקמו וירד ודרך על במותי ארץ ונמסו ההרים תחתם והעמקים יתבקעו (מיכ' א א-ד).

טבעת. — [1]) תרגום היוני: סגורו חוֹתַם צֹר.

[1]) משקל שָׂדֶה, שָׂדוֹת. בארמית הדיא, וסוברים שהוא מערב' חד'א a), מה שהוא נכחו, ממולו.

a) حذا

המשא אשר חזה חבקוק הנביא עד אנה יי׳ שועתי ולא תשמע (חבק׳ א א-ב). נביאיך חזו לך שוא ותפל (איכ׳ ב יד). חזו שוא וקסם כזב האמרים נאם יי׳ ויי׳ לא שלחם (יחזק׳ יג ו). כי התרפים דברו און והקוסמים חזו שקר וחלמות השוא ידברו (זכר׳ י ב). הלוא מחזה שוא חזיתם ומקסם כזב אמרתם וכו׳ יען דברכם שוא וחזיתם כזב לכן הנני אליכם נאם אדני יי׳ (יחזק׳ יג ז-ח). אשר אמרו לראים לא תראו ולחזים לא תחזו לנו נכחות דברו לנו חלקות חזו מהתלות (ישע׳ ל י). ויחזו לך משאות שוא ומדוחם (איכ׳ ב יד). לכן שוא לא תחזינה וקסם לא תקסמנה עוד (יחזק׳ יג כג). החזון אשר הוא חזה לימים רבים ולעתים רחוקות הוא נבא (שם יב כז). ונביאיה טחו להם תפל חזים שוא וקסמים להם כזב (שם כב כח). והיתה ידי אל הנביאים החזים שוא והקסמים כזב (שם יג ט). נביאי ישראל הנבאים אל ירושלם והחזים לה חזון שלם ואין שלם (שם יו). — והשתמשו הפיטנים בפעל זה גם כאלו היה מנע״ו ואמרו חז במקום חזה: צורת מטבע כחז אבי הוזה צוה צור לצור בן תת מתן זה (יוצר פר׳ שקל׳, מעתיק). בסמוך לה יקר מעלה וכם מלכות לחי עולם, בזויות כבוד חיות כחז חוזה במפעלם (חופ׳ לשבת אחר שבוע׳, כבודו). אז מאז כחז יודע נגן, אריה בן זאב לישע הוגן (קרוב׳ לפורים, ויהכב). פרזות מושב צבאך, סבב כחז נביאך (יוצר ב פסח, טכסים גיסיו כגיסו לצאת עלימו, חז כי בא יום גמולימו (יוצר אחרון לפסח, תחבולות). רנתי לך תערב כתמים חז סולם פגיעה (רני ושמחי, אשתחוה לך). — יחזיון, עי׳ חזי.

ג. חזה[1]), ממנו ב.חזה, ב.חזה, ג.חזות.

ב. חזה[2]), פ״י, עת׳ יחזה, — חזה דבר, הקים וכונן ויסד וחזק את הדבר לבל ימוט, errichten, établir; to establish: רטב הוא (החנף) לפני שמש ועל גנתו יונקתו תצא על גל שרשיו יסבכו בית אבנים יחזה [3]) אם יבלענו ממקמו וכחש בו לא ראיתיך (איוב ח יו-יח).

א. חזה, ש״ז, סמי׳ חוזה, חזה, מ״ר חזים, חוזים, — נביא, ובפרט החוזה בכוכבים, Prophet; Sternkundiger, profête; astronom: ויאמר אמציה אל עמוס חזה לך ברח לך אל ארץ יהודה ואכל שם לחם ושם תנבא (עמו׳ ז יב). ויעד יי׳ בישראל וביהודה ביד כל נביאו כל חזה לאמר שבו מדרכיכם הרעים (מ״ב יז יג). ודברי דויד המלך הראשנים והאחרנים הנם כתובים על דברי שמואל הראה ועל דברי נתן הנביא ועל דברי גד החזה (דהי״א כט כט). ודברי רחבעם הראשנים והאחרונים הלא הם כתיבים בדברי שמעיה הנביא ועדו החזה (דהי״ב יב יה). ויצא אל פניו יהוא בן חנני החזה ויאמר אל המלך יהושפט וכו׳ (שם יט ב). להלל ליי׳ בדברי דויד ואסף החזה ויהללו עד לשמחה (שם כט ל). וידבר יי׳ אל גד חזה דויד לאמר (דהי״א כא ט). כל אלה בנים להימן חזה

1) רק עברית, ועי׳ הערה לערך ב.חזה.

2) עי׳ הערה לקמן. — 3) כבר חבר מנחם את יחזה עם חזה במחברת אחת מיוחדה, לא במחברת חזה במשמ׳ ראיה, ויחס להשרש הזה משמעה מיוחדת לו, משמע׳ גבול. וכן ר״י חיוג יחס לשני אלה ענין אחד. והשיג עליו ריב״ג ואמר: ואני אומר שהם שנ ענינים ופרוש בית אבנים יחזה תוך האבנים יסתבך כלומר בין האבנים יפרד מאמרו קרן חזות ארבע וחזותיה לסוף כל ארעא אשר פירוש הכל סבך ר״ל הסעפים המסתבכים שיוצאים ממנו. ע״כ. ולפי התרגומים הקדמונים, השבעים והירונ׳, יש לשער כי הם קראו בין במקום בית. ויחזה במקום יחוזה, וקצת החדשים מגיהים הגהות מתחלפות, יאחז, יחזרו, וכדומה לזה. אבל גם בפסוקים הקודמים, י״ב וי״ה, נזכרו שני המשלים של צמח ושל בית: עודנו באבו וכו׳ ישען על ביתו וכו׳, ולכן אין שום מניעה מעצם הענין שיזכרו גם כאן שני המשלים של הצמח ושל הבית, והשם חזה במשמ׳ נרדפת עם ברית שאין ספק במציאותו בלשון, נותן לנו בית אחיזה למצוא משמעה עקרית שע״י תבואר גם הכונה של הפעל חזה כאן, וגם גזרה נכונה למשמעת ברית של השם חזה, ובבחינה זו בודאי יותר נכונה דעתם של מנחם ור״י חיוג, שלשתי מלים הללו משמעה מיוחדה ואינם ממשמעת שרש חזה הנרדף עם ראה. והנה מה שיחס מנחם לשתי המלים משמ׳ גבול, מפני שחבר אותן במחברת מחוז, עכ״פ אינו נכון גם עפ״י הדקדוק, כי מחוז הוא משרש אחר, וגם משמעת מחוז בעצמה אינה כלל גבול, ומלבד זה, משמעת גבול אינה נאותה כלל לא להשם חזה במשמ׳ ברית, ולא להפעל חזה. אבל כונתו של מנחם איננה גבול ממש, אלא ענין קרוב לזה, והמשמעה האחת המספקת ומבארת היטב את שתי המלים לפי הענין היא מה שרשום בפנים, הקים וכונן דבר על יסודות חזקים לבל ימוט. ואולי יש קצת יחס וקרבה בין זה השרש חזה ובין השרש הערבי עהד a), שמשמש במשמ׳ בטח, הבטיח, ובמשמ׳ ברית.

a) عهد

המלך (שם כה ה). כי נסך עליכם יי׳ רוח תרדמה ויעצם את עיניכם את הנביאים ואת ראשיכם החזים כסה (ישע׳ כט י). ובשו החזים וחפרו הקסמים ועטו על שפם כלם (מיכ׳ ג ז). אשר אמרו לראים לא תראו ולחזים לא תחזו לנו נכחות (ישע׳ ל י).—וביחוד במשמ׳ הוזה בכוכבים: שה ח ו ז י ם בכוכבים שבזמן הזה סוברים דברים המכחישין (ר״ח פסח׳ לד.). בטלמיאוס וכו׳ ה ח ו ז ה הגדול מופלג על כל אנשי דורו (צמח לדיק, שלד לאף ו). והמיעוט בוטחים על ח ו ז י הכוכבים ויש שבוטחים במעשה שדים ובכשפים (ס׳ חסיד׳, תתתתשפ״ג).

ב.חָזֶה[1], ש״ז, מ״ר חזים, — הנחה שהונחה והסכמה ונתכוננה בין איש לרעהו אדות ענין מהעינים, stipulation **Abmachung**: כי אמרתם כרתנו ברית את מות ועם שאול עשינו חזה שיט שוטף כי עבר לא יבואנו כי שמנו כזב מחסנו ובשקר נסתרנו (ישע׳ כח יה).

***חִזָּה**, ש״נ, — מראה מיוחד של הפנים לפי מעמד הרוח, לפי הכונה, mien ; mine ; **Miene**: (כ״ו, מלון גרמני עברי, געבערדע).

חָזוֹן, ש״ז, סמי׳ חזון, — מה שאדם חוזה ברוחו, בדמיונו, מה שראה בחלום, בדמיון הנבואי, **Vision**: והיה כחלום חזון לילה המון כל הגוים הצבאים על אריאל (ישע׳ כט ז).—והזון נבואי, הדברים שהנביא שמע בדמיונו: ודבר יי׳ היה יקר בימים ההם אין חזון נפרץ (ש״א ג א). ודברתי על הנביאים ואנכי חזון הרביתי וביד הנביאים אדמה (הוש׳ יב יא). כתב חזון ובאר על הלחות למען ירוץ קורא בו (חבק׳ ב ב). גם נביאיה לא מצאו חזון מיי׳ (איכ׳ ב ט). ובקשו חזון מנביא ותורה תאבד מכהן (יחזק׳ ז כו). באין חזון יפרע עם ושמר תורה אשרהו (משלי כט יח). החזון אשר הוא חזה לימים רבים (יחזק׳ יב כז). מהבלים המה (הנביאים) אתכם חזון לבם ידברו לא מפי יי׳ (ירמ׳ כג יו). לילה לכם מחזון וחשכה לכם מקסם (מיכ׳ ג ו). אז דברת בחזון לחסידיך ותאמר שויתי עזר על גבור (תהל׳ פט כ). — ועצם המראה הדמיוני שראה הנביא בדמיונו: בשנת שלוש למלכות בלשאצר המלך חזון נראה אלי אני דניאל וכו׳ ואראה בחזון ואני הייתי על אובל אולי ואשא עיני ואראה והנה איל אחד עמד לפני האבל ולו קרנים והקרנים גבהות והאחת גבהה מן השנית והגבהה עלה באחרנה ראיתי את האיל מנגח ימה וצפונה ונגבה וכל חיות לא יעמדו לפניו (דני׳ ח א-ד). ויהי בראתי אני דניאל את החזון ואבקשה בינה והנה עמד לנגדי כמראה גבר וכו׳ ויאמר אלי הבן בן אדם כי לעת קץ החזון (שם יו-יז). מדבר באברהם שנדבר עמו בדיבור ו ב ח ז ו ן (מד״ר ויקר׳ א). — וכללות הדברים של הנביא שחזה ושדבר בימיו: חזון ישעיהו בן אמוץ אשר חזה על יהודה וירושלם (ישע׳ א א). חזון עבדיה כה אמר אדני יי׳ לאדום שמועה שמענו מאת יי׳ (עובד׳ א א). ספר חזון נחום האלקשי (נחו׳ א א). ויתר דברי יחזקיהו וחסדיו הנם כתובים בחזון ישעיהו בן אמוץ הנביא (דהי״ב לב לב).

***חִזּוּן**, ש״ז, מ״ר חזונים, — שה״פ מן חִזֵּן: ובעלי ה ח ז ו ן בפיוטים החדשים למצוא חן בעיני בני אדם מבלעדי האל יתברך (חו״ה, יחוד המעשה ה). מי ומי יראה את קולו לשורר בקול ח י ז ו ן אוחילה וזכרנו (פלא יועץ, ר״ה). כי לא טוב ה ח י ז ו ן והראות הקולות בימים אלו (שם). המתפללים בצבור ובעלי ה ח ז ו ן בפיוטים החדשים (ספר ד״ת ודעת חכמה ב כב).

***חִזּוּק**, ש״ז, מ״ר חזוקים, — א) שה״פ מן חִזֵּק: בצק שבסידקי עריבה עשאו ל ח י ז ו ק אינו חוצץ ואם לאו חוצץ (תוספתא פסח׳ ב א). שולחן שחיפהו בשיש לאכול עליו אעפ״י שעשה לו עץ רחב להיות מקבל בו את השיש טהור שלא עשהו אלא ל ה י ז ו ק להיות מקבל בו את השיש (שם כלים ב״ב א י). קטלא שחליות שלה של אילמוג ואוחזות באונקלאות של מתכת וכו׳ שאינן עשויות אלא ל ח י ז ו ק (שם כלים ב״מ א ט). א״ל רבי יודה בר שלום ל ח י ז ו ק בתים נעשית (ירוש׳ ערוב׳ ס כב ד). מפני שהזמן הגיע לאחרית תקפו ו ח ז ו ק ו וכו׳ כי תוקף כל דבר ו ח ז ו ק ו אינו נמצא לא בתחלתו וכו׳ (ספר העקור ב). כוחות ו ח ז ו ק י ן (רגמ״ה ב״ב קנב.). שני ח ז ו ק י חומה היו בה חיצונה ופנימית העיר (רש״י ב״ב יב כו). עושה לו ח י ז ו ק י ם בין ל ח י ז ו ק בין לנוי במיני עצים המשונים זה מזה במראיהן (רש״י ישע׳ מח יד). -- ובדברים מפשטים, חזוק לדבריו וכדומה: וחכמים עשו ח י ז ו ק לדבריהם יותר משל תורה (כתוב׳ פג:). ולבן הלכו שרי גלעד שם (למצפה) לעשות ח ז ו ק י ה ם (ר״י אברבנאל, שופט׳ יב).— והזוק

[1]) עי׳ הערה [3] לערך ב.חזה, בדבר מקור השם. ומשקלו קצת תמוה, ורק עוד שם אחד נמצא במשקל זה של פעל במשמ׳ דבר מפשט, והוא ראה: שגו בראה (ישע׳ כח ז, באותה הפרשה שנמצא שם גם השם חזה), והיה צריך להיות לפי הקש הלשון חזה, כמו קצה, ומלעיל, ועי׳ הערה לראה.

טובה, כמו החזקת טובה: בטובת הנאה דבר מועט שאינו אלא כחיזוק טובה (רש"י כתוב' פה:). — ב) קיום בי"ד או הרשות: (השטרות של זמננו שיש בהם) התראה וכמה מיני חיזוקין (וכותבין בהם ליפרע פלוני בפני ושלא בפני בית דין (תשו' הגאונ', הרכבי רלד). ראובן ודינה אשתו היו מתעצמין בדין ובתביעות רבות וברו להם גוי אחד נכבד לדיין ולפישרן בקומפרומ"ש עשו מזה בגופן של גוים בקיומין וחזוקין וקנסים לקבל עליהם כל מה שיפסוק ויגזור ביניהם (שו"ת ריב"ש רז). לשון ערב שנעשית בה תקנת הנישואין ושהורגלו סופרי ארצנו לכתוב בה שטרי הודאות והלואות ומקח וממכר וכל מיני חזוקין וכו' (שו"ת הרא"ש נה ט ב). כל זה כתוב עם חזוקים וחומרות ואלות וכו' (שו"ת מהרשד"ס, חו"מ מא). ועל זה בנו יסוד תקנתם ועשו לה חיזוק (שו"ת מהרי"ט, חו"מ ג לז).

***חִזּוּר**, ש"ז, — שה"פ מן חִזֵּר, ובמשמ' תה"פ. חזור לדבר, סביב לו: ששה עשר מיל חיזור חיזור לצפורין הן הן ארץ זבת חלב ודבש (ירוש' ביכור' א סד:). — °וכמו חורה: כגון מבוי עקום וכשמגעת לעקמומיתה קודם שתפנה לצד אחר אוכלת מפתח ההנות כנגדה בלא חיזור (תוספ' ב"ק כא.). אכלה בלא חיזור כגון שצידי הרחבה בולטין ואכלה מאותה בליטה (שם).

א.חָזוּת, ש"נ, — א) כמו חָזוֹן: חָזוּת קשה הגד לי הבוגד בוגד והשודד שודד (ישע' כא ב). ותהי לכם חָזוּת הכל כדברי הספר החתום אשר יתנו אתו אל יודע הספר לאמר קרא נא זה ואמר לא אוכל כי חתום הוא (שם כט יא). — ואמר המשורר: אשרי עין ראתה חָזוּת מאד נוראה, וחוט שני הלבין להראות קו סליחה (רמב"ע, יוה"כ, אשרי עין). — ב) *כמו מראה: כל אחד ואחד מביא ספר תורה מביתו וקורא בו כדי להראות חזותו לרבים (יומ' ע.). שאני זית הואיל וחזותו מוכיח עליו (ב"מ כא:).

ב.חָזוּת[1], ש"נ, — כמו ב.חֹזֶה: וכפר בריתכם את מות וְחָזוּתְכֶם את שאול לא תקום שוט שוטף כי יעבר והייתם לו למרמס (ישע' כח יח). — ואמר המליץ: עת מותך לא ידעת וחזות שאול מי הראה לך (ע"ס, תרג' ב"ז יד יד).

[1]) עי' הערה לערך ב.חֹזֶה.

ג.חָזוּת[1], ש"נ, — הסתעפות, דבר שמסתעפים ממנו סעיפים, Verzweigung ; ramification : והצפיר קרן חָזוּת [2]) בין עיניו (דני' ח ה). נשברה הקרן הגדלה ותעלנה חָזוּת [2]) ארבע תחתיה לארבע רוחות השמים (שם ח). — וכמו ב.חָזִית: שתהא הרוח מנשבת בה באותה חזות ותדלק (האש) יפה (רגמ"ה תמיד ל:).

חזז[3]), ממנו א.חָזִיז, °חִזֵּז.

°חִזֵּז, פ"י, — עשה חזיזים, האיר אור ע"י חזיזים: קבועם מזוז, קדירתם לְחַזֵּז, קרישתם לפזוז, ממעל בעזוז (יוצר א שבוע', אדון אמוני).

— פע', °חֻזַּז, — כמו קל, בנחץ הפעולה: מים חֻזַּז בגבורה למביני עתי ברה (ר"א קליר, תפי' גשם, יפתח ארץ), ר"ל הן מים ע"י חזיזים.

°חָזָז[4]), חואז, ש"ז, — עפרורית כעין סבין בראש: Kopfschinnen ; pellicules : מימיו (של החרשף) מסירים החזאז[5]) (קאנון, לוח הסמים, תרצף).

[1]) בארמ' הזות, ועי' הערה שלקמן. — [2]) פרשו רוב החדשים חזות זו מלשון א.חזות, ר"ל שיש לו מראה. אבל, אין משמעה זו מתישבת כאן בדרך טבעי. אבל כבר פרש ריב"ג חזות זו במשמ' הסתעפות והסתבכות, אמר וז"ל: קרן חזות חזות ארבע וחזותיה לסוף כל ארעא אשר פרוש הכל סבך ר"ל הסעפים המסתבכים שיוצאים ממנו. ע"כ. וכן ראב"ע ורלב"ג. והנה, אעפ"י שאין הכר למלה זו בערב' במשמ' של ענפים וסעפים, ואעפ"י שגם המלה חזותיה פרשוה קצת הקדמונים וכמו"כ רוב החדשים במשמ' מראה, או החליטו שהוא שבוש והגיהו במקומו חזור, אעפי"כ, שתי המלים האלו, חזותיה בארמ' בפרשה ד שם וחזות בסגנון העברי כאן, מעידות זו על זו שהמלה היא אמתית, לא משבשת, ומכל מליצת הכתוב שבאה שם המלה חזותיה: רבה אילנא ותקף ורומה ימטא לשמיא וחזותה לסוף כל ארעא, ע"כ, אנו למדים בודאות גמורה, כי משמ' חזות כאן היא ענפי האילן המתפשטים רבוצים קצת, והוא נרדף עם השם נוף. וכמו כן אצל קרן חזות היא הסעיפים המסתעפים הנה והנה, ופרושם של רבי לשוננו מכריע.

[3]) עי' הערה לערך א.חָזִיז.

[4]) בערב' חַזַאז a). — [5]) ושם (ד ו א כד) מבואר מהו החזז, אך כתוב במ"ר במשקל ערבי: חזאז הוא סובין וסנפירין ההווים בראש וכו' האחזאז הוא הסובין ההווה בראש הוא מין קלוף יקרה לראש להפסד מזגו מיוחד הרשם בשטח העליון מן העור.

a) حزاز

***חֲזִית**[1], ש"נ, מ"ר חֲזִיּוֹת, — מין שחין על העור שמתפצל מן העור כמו פצלים, **Flechte ; dartre ; lichen** : ובעל גרב ובעל יבלת ובעל **חזית** וזקן וחולה (בכור' ו יב). גרב זה החרם ילפת זו **חזית** המצרית (בכור' מא). כאן **בחזית** המצרית כאן בחזוית דעלמא (שם). לפפתו (רות את בועז) **כחזית** התחיל ממשמש בשערה אמר רוחות אין להם שער (מד"ר רות, חלות לילה). — ובהשאלה על פרי : עלתה **חזית** על רובו (של אתרוג) נטלה פטמתו (סוכ' ג ו).

חָזַי[2], פ"י, —כמו חָזָה : יי' רמה ידך בל יֶחֱזָיוּן יחזו ויבשו קנאת עם (ישע' כו יא). — ואמר המשורר : הודו כשמש בצאתו לו יֶחֱזָיוּ יורדי שאול תארו ויפיו חיו (רמב"ע, איך ישליו).

***חִזּוּי**[3], הזוי, ש"ז, — הֶזְיוֹ של דבר, מראהו וטיבו : אמר רבי טרפון אקפח את בני שהלכה זו מקופחת אינו יודע **חזויו**[4] של דבר מה הוא אלא ששמע השומע וטעה (תוספתא אהל' טו יב).

***חָזִי**, ת"ז, לנק' חָזִיָּה, מ"ר חָזִיִּים, חָזִיּוֹת, —של החזה, מטבע החזה : הרפואות **החזיות** הם הרפואות המנקות החזה (קאנון ג י א ה). שהאברים **החזיים** יתנועעו כלם בהיות כלם חלושים (שם). ולא ישלם זה אלא בתנועה מחוברת מהעצלים **החזיים** (שם).

***חֲזִיָּה**, חזייה, ש"נ, — א) כמו חזוה : כל העם קורין בשלהן כדי להראות **חזייתן**[5] לציבור (תוספתא יוה"כ ד יח). — ב) שה"פ מן חזה : זאת **החזיה** העצומה אשר יחזו בה ויחברו בה רוב כתות העולם בזמננו זה (פתיח' מו"נ). שכל ראיה או **חזיה** או הבטה שבאה בזה הענין היא השגה שכלית לא ראות עין (שם א ה). שחזו את האלהים והיא השגה בלתי שלמה כי **חזיה** למטה מראיה (דרך אמונה, כיתאגו כ ב).

****חֲזִיָּה**, ש"נ, מ"ר חֲזִיּוֹת, — בגד קצר בלי בתי זרוע על החָזֶה, **Weste ; gilet ; vest**,— נהוג בדבור העברי בא"י והשתמשו בו בהעתונים (הלופה א 176).

---

[1]) בערב' חזאז, חזאזה a).

[2]) הצורה הקדומה.

[3]) משק' חִלּוּי. — [4]) כך בתוספתא מהד' צוק"מ. בנוסח' רוזיו, והגיה הגר"א הזיזנו או חזוזיו.

[5]) כך בתוספתא במקום חזות שבגמ' יומא ע.

a) حزازة

חִזָּיוֹן, ש"ז, מ"ר חֶזְיוֹנוֹת, — א) כמו חָזוֹן, א. חָזוּת : ככל הדברים האלה וככל הַחִזָּיוֹן הזה כן דבר נתן אל דוד (ש"ב ז יז). והיה ביום ההוא יבשו הנביאים איש מֵחֶזְיֹנוֹ בהנבאתו (זכר' יג ד). והיה אחרי כן אשפוך את רוחי על כל בשר ונבאו בניכם ובנותיכם זקניכם חלמות יחלמון בחוריכם חֶזְיֹנוֹת יראו (יוא' ג א). —ואמר הפיטן : המשילוך ברוב חֶזְיוֹנוֹת, הנך אחד בכל דמיונות (שיר הכבוד, אנעים).—גֵּיא חִזָּיוֹן, כנוי לירושלם : משא גיא חִזָּיוֹן מה לך אפוא כי עלית כלך לגגות (ישע' כב א). — וחזיון של חלום : בחלום חֶזְיוֹן לילה בנפל תרדמה על אנשים בתנומות עלי משכב (איוב לג יה). ראיו יאמרו איו כחלום יעוף ולא ימצאהו וידד כְּחֶזְיוֹן לילה (שם כ ז-ח). בשעפים מֵחֶזְיוֹנוֹת לילה בנפל תרדמה על אנשים פחד קראני ורעדה ורב עצמותי הפחיד (שם ד יג-יד). וחתתני בחלמות וּמֵחֶזְיֹנוֹת תבעתני (שם ז יד). — ובמשמ' *הַבָּטָה, וחכמת החזיון, חכמת ההבטה : בה יודע כל זה באין ספק, ותקרא חכמת **החזיון**, וזאת אשר בחכמות תתרפק, והשנית חכמת הנסיון (מבה ליהטי, מקד' מעט ג). — *וכלי חזיון, כלים שיביטו ויתבוננו בהם אל הכוכבים וכדומה : שחכמי התכונה מצאו ומדדו **בכלי חזיונם** שחמשה כוכבי הנבוכה פעם ילכו לפנים פעם ילכו לאחור (נחמד ונעים רלג). — ובמשמ' *ההבטה לצרופי הכוכבים לשפוט לפיהם על עניני העולם, לפי אמונת הקדמונים : בטלמיאוס וכו' החוזה הגדול מופלג על כל אנשי דורו כתב **בחזיון** לוח שנתו שכוכב שבתאי היה במערכה רעה ונשפט מזה לצרת והריסת היהודים (צמח דוד, אלף לאלף ו). — ובמשמ' *מראה סתם, מראה החיצון : אנוש בפה מתוק ילבו מר פנימו לא כחיצונו, כמו תפוח אשר הותלע ונאה הוא **בחזיונו** (מרפא המוסר י). — *חזיוני הטבע, מה שנראה בהטבע, בהאויר, בהרקיע, **Erscheinung, phenomen ; phénomène** : מתכונות דחיקת האויר יבואר לנו **חזיונים** שונים כלי וזכוכית בצואר צר אם נמלא במים לא ישפכו מתוכו לארץ אם יהפך הכלי הזה בפיהו למטה (למודי הטבע, תכונ' האויר). — ובזמן החדש השתמשו בשם זה במשמ' ספור מעשה בדוי שרואה הסופר בדמיונו, **Dichtung, fiction ; imagination** : לו מנו לילות עמל אשר יעבוד בם סופר **החזיון** עבודתו בנפול תרדמה על אנשים ולבו ער (א' מפו, הקד' אה"צ). ומה אשיב לך כל תגמוליך עלי הן מכל **חזיונותי** לא מצאתי

חזון ובך חזיתי חזות הכל (שם). — וכמו״כ משחק שמשחקים בפני קהל רואים, וספור מעשה בדוי שמראים לקהל במעשים ותנועות ע״י משחקים שמדברים ופועלים כמו בפעל ממש, Schauspiel ; spectacle, ובית חִזָּיוֹן, בית ששם מראים חזיונות, Schauspielhaus; théatre.

***חִזָּיוֹן**[1]), ש״ז, — חֲזִיוֹנָהּ של סֻכָּה, של ענף: אמר ר״ל (סוכה שכחה רע היא) כל שנחבאת בחזיונה[2]) (ב״מ קה:). — ועי׳ כּוּבָה.

א. **חָזִיז**[3]), ש״ז, מ״ר חֲזִיזִים. — קול גלגול הרעם, Rollen d. Donners ;roulement du tonnerre : rumbling (of the thunder) : בעשתו למטר חק ודרך לַחֲזִיז קלות (איוב כח כו). מי פלג לשטף תעלה ודרך לַחֲזִיז קלות (שם לח כה). דומה חזיז קולות בהרעימו בעב לנפץ נבל יה (ר״ש הנגיד, הנה יחידתי). וירעם מן השמים יי׳ ובחזיזים נוראים קולו השמיע ויך כל מושלי צור וכל סרני פלשת הכרית (ב״ס, תרג׳ ב״ז מו יז-יח). — ובכלל, רעמים, שואת גשמים בברקים, Gewitter ; orage ; (thunder) storm : שאלו מיי׳ מטר בעת מלקוש יי׳ עשה חֲזִיזִים ומטר גשם (זכר׳ י א). — ואמר בן סירא: נאה רצונו בזמן מצוקה כעב חזיזים בעת בצורת (ב״ס גני׳ לב כו). חיל מעול כנחל איתן וכאפיק אדיר בחזיז קולות (שם מ יג). שכל צדיק וצדיק הקב״ה עושה לו חזיז[1]) בפני עצמו (תענ׳ ט:). — ובמשמ׳ ענן, Wolke ; nuage, cloud, ואמר הפיטן: בבן חניטיו (של יעקב) סעו ראשית סכותה, ושבעת חזיזי משי[2]) עלימו סכתה (ר״א קליר, ב ככות, אליס). אל נא ידך הרחב ורבה חֲזִיזֵי מעונים, וברך בטנים ושקדים ורמונים (קרובץ ארג״ל, הושע״ר, אל נא). יעקב למשסה וישראל לבוזים, כבודה שבעת חפת חזיזים (סליח׳ ה עפי״ת, אתה חלקי). חציו כאש אוכלת מבין חזיזים אז כי יתמלטו אזני רשעים בם למוסר יגל (רמח״ל, שיר הלולים). ישא ברכה מגד חשרת מים מבין חזיזים אז ירד הגשם ירוה גדודי ארץ (שם). — ב) ״חליפות האויר: ומבלי השמר מן הקור והחום וההחזיזים (אסף הרופא 127). וכות החזיזים לרוחות שלהם כי לא ידמו חזיזי מצרים לחזיזי הלבנון ולא ידמו חזיזי ארץ הצבי לשאר חזיזי הארצות (שם 146). — ג) ״השתמשו בו קצת סופרים במשמ׳ אור הברק המופיע פתאם: אורו אשר לנו מאיר עינים, גנוב יהי אתו ובו ישפיע, שמץ חֲזִיז שמש אשר יגיע, אליו בעוד נגדו יהי אפים (מתק שפת׳ לר״ע פרנסיס 25). כל מראות מרום גם רעם ברק וקשת ח״ק מטר וברד קרח וכפור ושלג מדות אור חם וקר וחזיזי עבי שחק (אדם או״א, מחזה ט). לו עיניו לא רצו כחזיז שמים (מיכל, קהלת). שם אריה משחית כעב קל שלות יחלוף חשכת יער כחזיז שמים (יל״ג, אדו״מ 7).

[1]) לא נתברר משמעת מלה זו בודאות, ועי׳ הערה לקמן. — [2]) כך הגרסה בכל הספרים וגם בערוך וכן בפרוש ר״ח שהובא בש״מ למאמר זה. רק בהערוך בקצת דפוסים חדשים: בחיזונה, והב״ח הגיה באחזיונה. והנה במאמר זה באר ריש לקיש דברי המשנה (זב׳ ג א). עלו (הזב והטהור) באילן שכחו רע בסוכה שכחה רע באילן יפה, ושאלו שם: היכי דמי סוכה שכוחה רע? וענה ר״ל: כל שנחבאת בחזיונה. ופרש הערוך וז״ל: בחזיונה באחיזתה כשאוחז אדם מחבא האמיר בתוך ידו כלו׳ נבלע ונקף בכף ידו ואצבעותיו ונמצא גודלו נוגע באצבעו והסוכה בתוך כף ידו ואצבעותיו מובלעות. ע״כ. וכבר העיד רב״א בש״מ כי זה לשון פרוש ר״ח. וכן רש״י: בחזיונה שנטמנת באחיזתה שהאוחז בה טומנה בכף ידו. ע״כ. אבל, אין ספק בדבר שאין פרוש זה פרוש מקבל מזמן חיי הלשון, כי אין להבין למה בחר ר״ל הצורה חזיון לאחיזה, ואחיזה אינה כלל הקף, ומדוע לא בחר לשון יותר פשוטה, כל שיד אדם מקיפה, וכדומה? וכבר השיגו התוספות גם על עצם הפרוש, ואמרו: תימא אמאי קרי אין כחו רע לפי שאינה נחבאת באגרופו הלא היא רותת תחתיהן. ע״כ. ונראה כי גם הרמב״ם לא פרש כך ונסח את דברי ר״ל באופן אחר, וז״ל: שנחבא בה ודוחק אותה תזוז בו (מטמאי מו״מ ח ז). ואמר רי״ק בכ״מ שם: ומפרש רבינו בחזיונה כשאוחז בה והיא נחבאת תוך ידו וכופף אותה היא מזזת אותו. ע״כ. אבל אין כל זה בדברי הרמב״ם כלל, ואדרבה מדברי הרמב״ם נראה ברור שאינו מפרש כך את מאמר של ר״ל. ואין לפקפק בעצם מציאות מלה זו בלשון, כי סגנון מאמרו של ר״ל מעיד שזו לא מלה בדויה עתה בפיו, אלא מלה ידועה, שעל ידה תובן היטב כונת המאמר סוכה שכחה רע, והכל הבינו אז שאם הסוכה, ר״ל הענף, נחבא בחזיונו, כחו של הענף רע, ר״ל אינו חזק ואם ישב עליו אדם יזיז, — ועי׳ עוד בהערה לסוכה. — [3]) בערב׳ הַזִיז a) קול גלגול הרעם, וכמו״כ קול יללת הרוח. — [1]) ואמרו שם: מאי חזיזים אמר רב יהודה פורחות א״ר יוחנן סימן למטר פורחות מאי פורחות אמר רב פפא עיבא קלישא תותי עיבא סמיכתא. — [2]) ופרשו המפרשים ענני״ם עשה״כ ואבסך משי. ואמרו במדרש חזית זה היקף ענני כבוד.

a) زيز

ב.*חָזִיז, ש"ז, — א) העשב הרך הצץ מיד אחרי הזריעה: שור כשהוא חורש הולך ובוכה ובחזירתו אוכל חזיז מן התלם (תעני ה.).— ב) מן ירק נאכל, Flechten ; lichen : מערבין בפעפועין ובחלגלוגות ובגודגדניות אבל לא בחזיז [1]) ולא בכפניות (ערוב' כח.). כשות וחזיז [1]) מערבין בהן ומברכין עליהן בורא פרי האדמה (שם). לא תאכל עמו דברים הרעים לחלב וכו' כגון כשות וחזיז [1]) ודגים קטנים (כתוב' ס:). אמר רב יהודה כשות וחזיז [1]) אין בהן משום גזל (ב"ק קיט:).

חֲזִינָה [2]), ש"נ, מ"ר חֲזִינוֹת, — ראש עגול כעין רמון או תפוח ממתכת וכיוצא בזה שבראש מקל להחזיקו ביד, Knopf ; pommeau ; knob : מקל שעשה בראשו מסמרת כמין חזינא [3]) (כלים יד ב).

חֲזִיר, ש"ז, מ"ר חֲזִירִים, — א) בע"ח הלך על ארבע, גזון מדברים לא נקיים ואינו מעלה גרה, ואין היהודים והמושלמים אכלים אותו, Schwein ; cochon ; pig swine : ואת החזיר כי מפרים פרסה הוא ושסע שסע פרסה והוא גרה לא יגר טמא הוא לכם (ויקר' יא ז). העם המכעסים אתי על פני תמיד וכו' האכלים בשר החזיר ופרק פגלים כליהם (ישע' סה ג-ד). אכלי בשר החזיר והשקץ והעכבר יחדו יספו נאם יי' (שם סו יז). חזיר זה בשעה שהוא רובץ הוא מפשיט את טלפיו כלומר שאני טהור (מד"ר בראש' סה). ולא יגדל ישראל חזירים בכל מקום (ב"ק ז ז). — ומשל: נזם זהב באף חזיר אשה יפה וסרת טעם (משלי יא כב). מקור דרי תבונה לנבונים, ואל תשלך פנינים לחזירים (כתי הנפש והלחש' א). פניך דומים למגדלי חזירים ולמלוי בריבית (ברכ' נח.). א"ל ההוא צדוקי לר' יהודה פניך דומין אי כמלוי רביות אי כמגדלי חזירין (נדר' מט:). — *וחזיר בין שנים: אל תאמר לו (להגר) אמש היית עובד הבל ואתה מקודם עד עכשיו חזיר בין שיניך אתה עומד ומדבר עמי (מס' גרים ד א). — וחזיר מיער: יכרסמנה חזיר מיער וזיז שדי ירענה (תהל' פ יד). — *וחזיר הבר: שור ושור הבר חמור וחמור הבר חזיר וחזיר הבר אעפ"י שדומין זה לזה כלאים זה בזה (תוספתא כלא' א ח).

וחזירי הבר הם מתקוטטים בעת החבור ויהמו (ספר השמים ד א). — *חזיר הקוצי: שחל ונמר חתולים אדומים וכו' חזיר הקוצי ארנבת, ארנבת הדולג צבי חזיר היער וכו' (שבי"ע ב, אפריקה התיכונה). החזיר הקוצי השוכן באפריקא באזיא החם וכו' מאכלו שקצים ורמשים נחשים ועקרבים וכדומה ולו עוקצים אשר הקצר מהם הוא רביע אמה אורך ומהם אשר ארכם אמה ויותר וכאשר יראה אויבו מרחוק יתקמץ ויתחבא בעורו עד כי ידמה לתמונת כדור עגולי מלא קוצים ומוקצים (רלב' למוד' א ו).—*חזיר הים: חזיר הים דומה לחזיר בתוארו בקולו ובמאכלו אך הוא קטן מאד ממנו כי איננו גדול מחתול בן יומו (שם). חזיר הנהר משכנו בחלק אמעריקא באחו על שפת הנהרות ואגמים ובגדלו דומה לסוס קטן (שם). — ב) *במחלות, מין שחין ומורסה, בפרט תחת הלחי, Skrofel ; scrofule ; -la : לשחין הנצמת בגרון ותחת הלחי ונקרא בכל לשון חזירים ומראיהם כאגוזות (אסף הרופא 108). פרק ג' בחזירים אמר דיסקור' אם יתלה השורש אסיטושא ריגליציאה על מי שיש לו חזירים בצואר יועיל מאד (רלב"פ, ספר הנסיונות ד ג). אם תחבוש החזירים בדם הארנבת יועילו מאד (שם). התחלואים שיקרו באלה המקומות כמו חולי החזירים ועוות הצואר (הוא, רלב' חכמה). הבשר הרך אשר בחלבים ובארבות הידים כשיתחדש בהם מורסות חמות ויתקשו אותם הגידים ויתחזקו תקרא אותה העלה החזירים (פרקי משה כג). ומהם החזירים והם מורסות יתחדשו מבלגם לח כבר התעבה הרבה (קנולי גלינוס ב, כ"י פריז). בחזירים הם אישקרופלי דומים לסלע ויש חלק ביניהם שאינם מובדלים מן הבשר כהבדל הסלע (קאנון ד ג כ ט). והאדם היתר מעותד קצרי הצואר רטובי המזג נראה שנקראו חזירים לרוב הקרותם לחזירים לרוב וולותם (שם).

א.*חֲזִירָה, ש"נ, — שה"פ מן חָזַר: פרחה בכולו ואח"כ חזרו בו ראשי אברים ר' ישמעאל אומר כחזירת ראשי אברים בבהרת גדולה ראב"ע אומר כחזירת ראשי אברים בבהרת קטנה (נגע' ח ט). וכמה היא חזירת ראשי איברין ר' מאיר אומר כל שהוא ור' יוסי אומר בעדשה (תוספתא שם ג ו). הגונב טלה מן העדר וכו' אם ידעו הבעלים בגניבה צריכין לידע בחזירה לא ידעו בגניבה

---

[1]) בערוך חזין.

[2]) לא נתברר מקורו, ועי' הערה לקמן. — [3]) כך במשנ' עם גוף פרוש הערבי להרמב"ם, ובכ"י פרמה חזינת, ונקוד חֲזִינָה.

אין צריכין לידע בחזירה (ירוש' ב"מ א ז ג). לליסטים שברח מפני קוסטינר אמרו לו מעט בריצה שלא תתיגע בחזירה (פסיק' דר"כ, סוכה). הפועלין אוכלין בהליכתן מאומן לאומן ובחזירתן לגת (ירוש' מעשר' סוף ב). פריעת ראש חזירה קרע וקיפת המיטה חובה (שם מו"ק ג פב ד). שלוחי מצוה אינן נזוקין לא בהליכתן ולא בחזירתן (פסח' ח:). שור כשהוא חורש הולך ובוכה ובחזירתו אוכל חויז מן התלם (תעני' ה.). אמר לו הקב"ה (ליעקב) אתה סימן לבניך מה אתה בצאתך השקעתי חמה ובחזירתך החזרתי לך גלגל חמה כך בניך בצאתם אומללה יולדת שבעה ובחזירתן וזרחה לכם יראי שמי (מד"ר ברא' סח). ובחזירתו היה (ירמיהו) מוצא אצבעות מקוטעין מושלכין בהרים (שם פתיח' איכ', על הסריס). צפירה לשון סביבה וחזירה הוא (רס"ג כליס יו ג). אינה הליכה וחזירה ממש אלא נראות הולכות וחוזרות כמראה הבזק (ר"ת חגי' יג:). — ואמר הפיטן: ומלאכי השרת ירדו לסיעם משמי שפרה, ומלאכי צבאות ירדון בהליכה ידדון בַּחֲזִירָה (יוצר ב שבוע', וכל העם).

ב.*חֲזִירָה, ש"נ, מ"ר חֲזִירוֹת, — א) נקבת החֲזִיר: אין פרה והזירה יוצאה מאלכסנדריאה עד שהם חותכין את האם שלה בשביל שלא תלד (בכור' ו ד). שלא יסתכל אדם באשה נאה וכו' ולא בחזיר ולא בחזירה ולא בעופות בזמן שנזקקין זה לזה (ע"ז כ:). — ב) *כמו הזיר משמעה ב, שחין ומורסה: כי יצמח שחין בכל הפה ובצואר ובעורף כמין חזירות (אסף הרופא 43). לחזירות שבצואר יאכל שקל מצבר סקוטרי בבל יום (מ' אלדכי, ש"א ד ג).

*חֲזִית[1], ש"נ, — בליטה וגבנונית על גבי הכותל לבנוי וכדומה, Auskragung ; saillie ; sally: מקום שנהגו שלא לגדור אין מחייבין אותו (את השותף להשתתף בגדר) אלא אם רצה כונס לתוך שלו ובונה ועושה חזית[2] מבחוץ (ב"ב א ב). — והצד והמקום בהבנין שעושים שם חזית לנוי, ששם פני הבית, Frontispiz ; frontispice: היה שם אחד (מבני החצר) מעכב הופך את החזית אצלו (תוספתא ב"מ יא כב). בית שיש לו שני פתחים נותן (את המזוזה) ברגיל היו שניהן רגילין נותן בחזית היו שניהן חזית נותן על אי זה מהן שירצה (ירוש' מגי' ד עס ג). — ובכלל, הצד העקרי מאיזה דבר: ועושין אותה (את המערכה) כמין מגדל ומפתחין בה חלונות וחזיתה[1] מערבה (פרה ג ח). סידר המערכה גדולה מזרחה וחזיתה[2] מזרחה וראשי הגזירין הפנימים היו נוגעים בתפוח (תמיד ב ד).

חז"ל, — ר"ת: חכמינו זכרונם לברכה.

*חזם[3], ממנו *חָזַם.

*חָזַם, פ"י, עת' יַחֲזֹם, — חָזַם את העלים מן הלפת, הצנון וכיוצא בזה, הסיר את העלים בכלי או ביד בכח ובמהירות, abschneiden = reissen, arracher ; pull of: הרוצה לחזום[4] עלי ירק להקל ממשאו לא ישליך עד שיעשר (דמאי ב ב). — הפע', *הֶחֱזִים: הרוצה להחזים[5] עלי ירקו להשליך ממשואו (תוספתא דמאי ד ב).

חזן[6], ממנו *חַזָּן, *חִזֵּן, יחזון, *חַזָּנוּת.

---

1) דעת רוב החכמים שנגזרה מלה זו מן א.חזה במשמ' ראה, ופרושה כמו מראה, ועי' הערה לקמן. — 2) ואמרו בגמ' שם (ד.): מאי חזית אמר רב הונא אכפיה ליה לקרנא לבר ונעביד מלגיו עביד חבריה נמי מלבר ואמר דידי ודידיה הוא אי הכי השתא נמי גייז ליה חבריה ואמר דידי ודידיה הוא גיזווא מידע ידיע איכא דאמרי א"ר הונא מיכפא לקרנא מלגיו וניעביד מלבר גייז ליה חבריה ואמר דידי ודידיה הוא א"ה השתא נמי לייף ליה חבריה ואמר דידי ודידיה הוא ליפופא מידע ידיע. ע"כ. והנה כאן אין המשמ' של ראיה מבארת אלא בדחק את שמוש השם חזית, ואולי אין מלה זו משרש א.חזה, אלא משרש ב.חזה, שממנו נגזר השם ב.חזות, בהשם קרן חזות, וכמו כן השם הארמי חזותיה, שכמו שנתבאר במקומו נסתעף מהמושג של בליטה והתפשטות. — 1) פרש רה"ג וז"ל: פי' פניה של מערכה ומראיתה כדאמר בהשותפין ועושה חזית מבחוץ וכתיב ומחזה מול מחזה פי' מראה. ע"כ. וכן הרמב"ם: ר"ל עיונה מצד המערב כלומר פני המערכה והוא המקום אשר יושלך ממנו האש. ע"כ. וכן הר"ש: מלשון מחזה מול מחזה פני המערכה ומראיתה מקום שמאחיזין בה האור למערב. — 2) ופרש רגמ"ה: כלומר מניח בין העצים ריוח מעט כעין חלון לצד מזרח.

3) בערב' ח'ד'ם a), קטע במהירות.

4) פרש הרמב"ם: לכרות או לקצור או לארות עלי הירקות. ע"כ. ור"ש: שמפשח העלין מן הקלחין להקל ממשאו שלא יכבד עליו. ע"כ. והערוך פרש לשלוף העשבים הרעים, וגם לעשות אגד, אך שתי משמעות אלה אינן לפי הענין. — 5) בנוסח' להחזיר, אבל אין ספק שזה שבוש, וכבר הגיהו המפרשים להחזים.

6) לא נתברר מקורו. יש גוזרים אותו מן חזה:

a) خذم

*חַזָּן, ש"ז, מ"ר חַזָּנִים, — א) שַׁמָּשׁ מפקח בבית הכנסת, בבית ספר, בבית דין וכדומה, Küster marguillier ; sexton : באמת אמרו החזן רואה היכן תנוקות קראים אבל הוא לא יקרא (שבת א ג). חזן הכנסת נוטל ספר תורה ונותנו לראש הכנסת (יומ' ז א). כיצד מלקין אותו כופה שתי ידיו על העמוד הילך והילך וחזן הכנסת אוחז בבגדיו וכו' והאבן נתונה מאחריו חזן הכנסת עומד עליו ורצועה של עגל בידו (מכות ג יב). חזן הכנסת נוטל חצוצרות ועולה לראש הגג (תוספתא סוכה ד יא). לפיכך אם הוסיף לו חזן אפילו אחת רצועה ומת הרי זה גולה על ידו (בס מכות ה יג). והיה רבן גמליאל יושב ודורש ורבי יהושע עומד על רגליו עד שרינננו כל העם ואמרו לרבי חצפית התורגמן הפטר את העם אמרו לרבי זינון החזן אמור התחיל ואמר התחילו ועמדו כל העם על רגליהם ואמרו לו כי על מי לא עברה רעתך תמיד (ירוש' ברכ' ד ז ד). ובימה של עץ באמצע וחזן הכנסת עומד עליה (בס סוכ' ה נה:). מניין שהחזן צריך לומר להם אמרו ת"ל אמור להם (ספרי, נשא לט). בית הכנסת שיש בה בית דירה לחזן הכנסת חייבת במזוזה (יומ' א.). בגואל ישראל מאריך וכו' והן עונין אחריו אמן חזן הכנסת אומר להם תקעו בני אהרן תקעו (תענ' טז:). למחר נכנסו לבית הכנסת ושמעו קול החזן מכריז (מי) גנב לשמעון ולוי (מד"ר ויקר' ו). עבר אביו ואמו על עבירה שלוקין עליה והיה הוא חזן לפני הדיינים לא יכה אותם (רמב"ם ממרים ה). — ומ"ר: יום טוב הראשון של חג שחל להיות בשבת מוליכין את לולביהם להר הבית והחזנים מקבלין מהן וסודרין אותן על גב האיצטבא וכו' למחר משכימים ובאין והחזנים זורקין אותם לפניהם והן מחטפין (סוכה ד ד). מסרום (את הכהנים שלא זכו להפים) לחזנים היו מפשיטין אותם את בגדיהן ולא היו מניחין עליהן אלא מכנסים כלבד (תמיד ה ג). ולמחר משכימין לבית דין החזנין קורין לכל אחד ואחד פלוני ופלוני מוכה הייתי (תוספתא סנה' ט א). אין מעמידין חזנין (להלקות את הרשעים) אלא חסירי כח ויתירי מדע (מכות כג.). נהגו החזנים שכותבין הכתובות וכותבין מקום שילכו בהן שם למחר לעשות החופה (סמ"ג, מ"ע נ). שהיה שמואל הצדיק מחזר בכל מקומות ישראל ודן אותם בעריהם וכו' והם (בניו) לא עשו כן אלא ישבו בעריהם כדי להרבות שכר לחזניהם ולסופריהן (שבת נו.). — ב) בפרט בבתי הכנסיות, שליח צבור, העומד לפני התבה וקורא התפלה בקול, בשירה וזמרה, והצבור עונים אחריו, Vorbeter, Kantor; chantre; precentor והמפטיר נותנו לחזן[1] הכנסת והוא חוזר התורה (סופרים יד יד). ואל תאמר לפני המלאך זה החזן כי שגגה היא (מד"ר קהל', אל תתן). דרך חתנים כחזן מה דרכו של חזן עומד ומברך לכלה בתוך חופתה כך הקב"ה עמד וברך לאדם ולעזרו (פדר"א יב). וכחזן שהוא עומד ומברך את הכלה בחופתה כך עמדו וברכו את רבקה (בס יו). ליל יום טוב שחל להיות בשבת אין החזן אומר מעריב ופיוט בתוך המחזור לאור הנר (סמ"ג, לאוין סה). שאסור להפסיק ולדבר משיתחילו ברוך שאמר עד שחותם החזן ישתבח (שבלי הלקט, תפלה ז). ראוי לחזן להתפלל מתוך הספר (בס יב). שמעתי עליך שאתה אוסר לחזן שהוא כהן או לוי שיקרא כהן אחר לקרוא בתורה ופו' ובצרפת ראיתי רבינו תם זצ"ל מגביה קולו עם החזן ובארץ יון הקורא קורא והחזן שותק (בס לה). אם אין הקורא יודע לקרות בדקדוק יש על החזן לסייעו ולקרות עמו בלחש (בס לו). — ובמליצה, יכנוי להתרנגול: אמר הטווס דע אדוני המלך כי יש בקבוצינו תרנגול החזן והיונה המסולסל (ר' קלוני', אגר' בע"ח ב ו). — ומ"ר: שהחזנים רובם אינם יודעים להתפלל כמנהג הסיסיליאני (שו"ת מהרשד"ם, או"ח לו). ובבית הכנסת לפני ארון קדש הקדשים שחטו בחלפות המשוררים והחזנים והשמשים (מגי' עיפה להר' שבתי כהן), — ואמר חמקונן: חסרה ערבות קול, חַזָּנִים מזמור, מפטיר ומוציף וגם פיטן לחוד (קינ' לת"ב, יסודה). — ואמר חמשורר בשנינתו: הוי גבורים לשמר חטין, ואנשי חיל לפס'ל גטין, מפיחי קריה עקב שוחט, ובעד חַזָּן יגרו מדון, שתף של עמלק קהלתו סוהט, ובכל גבאי היא קונה לה אדון (יל"ג. דור המדבר). — וככנ': ועוד עד אחד מסייעו כי רבי משה החזנינו מעיד שמיד הראהו ואמר שאין שוה ואנו מטילין עליו מכת זה וישבע ויטול (מרדכי כתוב' רו).

והן אמרו הקהל חזן על משקל חמן לפי שחזן מן חזה וחמן מן חמה (תשוב' דונש על רסע"ג 170), אבל כל זה דחוק.

[1]) אפשר כי גם במקום הזה הכונה לשליח צבור.

*חזן, פ"ע, עת' יחזן, — היה חזן, מלא תפקידו של חזן הכנסת : חזן הכנסת העומד לקרות אחד עומד ומחזן[1]) לו עד שעה שיקרא (תוספתא מגי' ג יג). שהכהן עומד ומחזן כמנהג כל המקומות שיש חזן שקורא כל הקוראין לעמוד ולקרות ואותן הקרואין הן קוראין בתורה וכו' שאין אדם קורא בתורה עד שיהא אחר מחזן עליו (שבלי הלקט, תפלה יב). שצריך החזן להעמיד כל קורא וקורא והחזן אינו רשאי לקרות אלא א"כ יעמוד אחר ויחזן במקומו (שם)

*חזנות, ש"נ, — הפיוטים והמזמורים שקורא ומזמר החזן : כמו פרשה הצריכה לשבת או חזנות שצריכין לאותה שבת (רס"ג, תשו' גא' ליק נט). כל המתרצה להיות ש"צ שלא מתוך אגודה אחת אין רוח חכמים נוחה הימנו ויחיד מוחה בחזנות (האגור, ברכ' ג). — ומשרת החזן : ראובן שהיה חזן אמרו לו לשמעון רוצים לתת החזנות ובלבב שמעון שאינו רוצה להיות חזן וכו' יש לשמעון להודיע לראובן שלא יפחד כי לא יכנס בחזנות ולא ירד לחייו (ספר חסיד', תתתת"א). ובדין גביית שכר החזנות יש פנים לכאן ולכאן וכו' ויש חילוף בזה במנהגי הקהילות (פלכות או"ח נג כג).

חזק[2]), ממנו חזק, חזק, חזק, חזק, חזק, חזקה, חזקה, *חזקה, *חזוק, *החזקה.

חזק, ת"ז, לנק' חזקה, מ"ר חזקים, חזקות, — שיש לו הרבה כח, שקשה לגבר עליו, stark ; fort strong : עודני היום חזק כאשר ביום שלח אותי משה ככחי אז וככחי עתה למלחמה ולצאת ולבוא (יהוש' יד יא). כי רכב ברזל לו כי חזק הוא (שם יז יח). גאלם חזק יי' צבאות שמו ריב יריב את ריבם (ירמ' נ לד). וראיתם את הארץ מה הוא ואת העם הישב עליה החזק הוא הרפה (במד' יג יח). לא נוכל לעלות אל העם כי חזק הוא ממנו (שם לא). כי פדה יי' את יעקב וגאלו מיד חזק ממנו (ירמ' לא יא). וירא מיכה כי חזקים המה ממנו ויפן וישב אל ביתו (שופט' יח כו). — ודברים לא בע"ח, רוח חזק : ויהפך יי' רוח ים חזק מאד (שמות י יט). ורוח גדולה וחזק מפרק הרים ומשבר סלעים לפני יי' (מ"א יט יא). — קול חזק : ויהי קלת וברקים וענן כבד על ההר וקל שפר חזק מאד ויחרד כל העם אשר במחנה (שמות יט יז). — חלי חזק : חלה בן האשה בעלת הבית ויהי חליו חזק מאד עד אשר לא נותרה בו נשמה (מ"א יז יז). — ורעב חזק : והרעב חזק בשמרון (שם יח ב). — יד חזקה, כח עז : כי ביד חזקה ישלחם וביד חזקה יגרשם מארצו (שמות ו א). כי ביד חזקה הוצאך יי' ממצרים (שם יג ט). למען דעת כל עמי הארץ את יד יי' כי חזקה היא (יהוש' ד כד), ר"ל שיכולה לעשות מעשים גדולים. — וכמו"כ זרוע חזקה : ונלחמתי אני אתכם ביד נטויה ובזרוע חזקה (ירמ' כא ה), בכח עז, בלי חמלה. -- מלחמה חזקה : ותהי המלחמה חזקה על פלשתים כל ימי שאול (ש"א יד נב). הבו את אוריה אל מול פני המלחמה החזקה (ש"ב יא יה). — חרב חזקה : יפקד יי' בחרבו הקשה והגדולה והחזקה על לויתן נחש ברח (ישע' כז א). — עיר חזקה : העיר ההללה אשר היתה חזקה בים (יחזק' כו יז). — מצח חזק, פנים חזקים, שאינם משתנים מבהלה וכדומה : הנה נתתי את פניך חזקים לעמת פניהם ואת מצחך חזק לעמת מצחם כשמיר חזק מצר נתתי מצחך לא תירא אותם ולא תחת מפניהם (יחזק' ג ח-ט). כי כל בית ישראל חזקי מצח וקשי לב המה (שם). והבנים קשי פנים וחזקי לב (שם ב ד), שאינם מקבלים מרות.

חזק, פ"ע, בהפס' חזק, חזקה, עת' יחזק, יחזק יחזקו, יחזקו, צווי חזק, חזקו, — א) היה חזק, בגוף או ברוח, stark sein, werden ; être fort be strong : ויהי כי חזק ישראל וישם את הכנעני למס (שופט' א כח). אנכי הלך בדרך כל הארץ וחזקת והיית לאיש (מ"א ב ב). הלוא צויתיך חזק ואמץ אל תערץ ואל תחת כי עמך יי' אלהיך בכל אשר תלך (יהוש' א ט). איש את רעהו יעזרו ולאחיו יאמר חזק (ישע' מא ו). ועתה חזק זרבבל נאם יי' וחזק יהושע בן יהוצדק הכהן הגדול וחזק כל עם הארץ נאם יי' (חגי ב ד). שלום לך חזק ואמץ (דני' י יט). ויאמר אליהם יהושע אל תיראו ואל תחתו חזקו ואמצו כי ככה יעשה יי' לכל איביכם (יהוש' י כה). אל תיראו הלא כי אנכי צויתי אתכם חזקו והיו לבני חיל (ש"ב יג כח). אמרו לנמהרי לב חזקו אל תיראו (ישע' לה ד). וישמע כי חלה ויחזק (שם לט א). למען תחזקו

1) כך הגרסה בתוספתא שבש"ס וילנה, וכן באלפסי, ובמהד' צוק"ם מחוק.

2) בארמ' חזק, בערב' חזק a) במשמ' קשר בכה ועז, וכבר הזכרתי פעמים אחדות כי בפרט אצל בני שם היה מושג הקשירה והכח והעז משתפים.

a) حزق

ובאתם וירשתם את הארץ (דבר׳ יא ח). — יחזק, קריאה של ברכה שנהגו לקרוא בסיום התורה בצבור: חזק! חזק ונתחזק! — ונהגו הפיטנים והמשוררים להוסיף המלה חזק בראשי החרוזים אחרי אותיות שמם [1]. — וכמו״כ בחתימת ספר: חזק ונתחזק ברוך נותן ליעף כח ולאין אונים עצמה ירבה (חתי׳ כ״י ח״ת כספ׳ הגרע׳ לריב״נ). — חזק וברוך, ברכה שקוראים למי שעלה לתורה, בפרט אצל הספרדים: שאומרים חזק ברוך חזק ברוך עד שאינו נשמע קול הקריאה (פלא יועץ, ספר). — ובזמן האחרון התחילו משתמשים בו כעין קריאה של זרוז למי שעשה דבר נאה ויפה: חזק! Bravo. — וחזק מפלוני, היה יותר חזק ממנו, גבר עליו: אלהי הרים אלהיהם על כן חזקו ממנו (מ״א כ כג). ויחזק דוד מן הפלשתי בקלע ובאבן ויך את הפלשתי וימתהו (ש״א יז נ). ויחזק ממנה ויענה וישכב אתה (ש״ב יג יד). אם תחזק ארם ממני והיתה לי לישועה ואם בני עמון יחזקו ממך והלכתי להושיע לך (שם י יא). ואולם נלחם אתם במישור אם לא נחזק מהם (מ״א כ כג). — וכמו״כ חזק עליו: וילך שלמה חמת צובה ויחזק עליה (דהי״ב ח ג). ויחזק עליו (מלך הנגב על מלך הצפון) ומשל ממשל רב (דני׳ יא ה). — וביחס לדברים לא בע״ח, ממשיים ומפשטים, הידים, חזקו ידיו של פלוני, נהיה חזק, בא בקרבו רוח גבורה, לבלתי יירא ויפחד ולא יתיאש: ושמע כל ישראל כי נבאשת את אביך וחזקו ידי כל אשר אתך (ש״ב טז כא). ועתה תחזקנה ידיכם והיו לבני חיל (שם ב ז). היעמד לבך אם תחזקנה ידיך לימים אשר אני עשה אותך (יחזק׳ כב יד). תחזקנה ידיכם השמעים בימים האלה את הדברים האלה מפי הנביאים (זכר׳ ח ט). — וחזקה ידו על פלוני, הכריחו לעשות דבר: ואלך מר בחמת רוחי ויד יי׳ עלי חזקה ואבוא אל הגולה (יחזק׳ ג יד-יה). — והלב, חזק לבו, לא רצה לשמע להדברים שאמרו לו, לא נבהל: ויחזק לב פרעה ולא שמע אלהם (שמות ז יג). ויחזק לב פרעה ולא שלח את בני ישראל (שם ט לה). — הרעב: ויחזק הרעב בארץ מצרים וכל הארץ באו מצרימה לשבר אל יוסף כי חזק הרעב בכל הארץ (ברא׳ מא נו-נז). כי מכרו מצרים איש שדהו כי חזק עלהם הרעב (שם מז כ). — הממלכה: ויהי כאשר חזקה הממלכה בידו ויך את עבדיו המכים את המלך אביו (מ״ב יד ה). — המלחמה: וירא מלך מואב כי חזק ממנו המלחמה ויקח אותו שבע מאות איש שלף חרב (מ״ב ג כו). — המוסרים: אל תתלוצצו פן יחזקו מוסריכם כי כלה ונחרצה שמעתי מאת אדני יי׳ צבאות על כל הארץ (ישע׳ כח כב). — והדבר, חזק דבר פלוני אל פלוני ועל פלוני, צוה לו בכל תקף: ויאמר המלך אל יואב שר החיל אשר אתו שוט נא בכל שבטי ישראל מדן ועד באר שבע ופקדו את העם וידעתי את מספר העם ויאמר יואב אל המלך ויוסף יי׳ אלהיך אל העם כהם וכהם מאה פעמים ועיני אדני המלך ראות ואדני המלך למה חפץ בדבר הזה ויחזק דבר המלך אל יואב ועל שרי החיל ויצא יואב ושרי החיל לפני המלך לפקד את העם (ש״ב כד ב-ד). ודבר המלך חזק על יואב ויצא יואב ויתהלך בכל ישראל (דהי״א כא ד). — וחזקו הדברים על פלוני, במשמ׳ שהיו קשים לשמעם: חזקו עלי דבריכם אמר יי׳ ואמרתם מה נדברנו עליך אמרתם שוא עבד אלהים ומה בצע כי שמרנו משמרתו (מלא׳ ג יג-יד). — ב) חזק הדבר בדבר, נאחז בו, hängend bleiben, s'accrocher; be caught by: ואבשלום רכב על הפרד ויבא הפרד תחת שובך האלה הגדולה ויחזק ראשו באלה ויתן בין השמים ובין הארץ (ש״ב יח ט).

— פע׳ חזק, — עשה חזק, את הגוף וכדומה: אדני יי׳ זכרני וחזקני נא אך הפעם הזה (שופט׳ יו כח). לא יעמד בי כח ונשמה לא נשארה בי ויסף ויגע בי כמראה אדם ויחזקני וכו׳ ואמרה ידבר אדני כי חזקתני (דני׳ י יז-יט). — ואת ההולה: ולנשברת אחבש ואת החולה אחזק ואת השמנה ואת החזקה אשמיד (יחזק׳ לד טז). את הנחלות לא חזקתם ואת החולה לא רפאתם (שם ד). — ודברים לא בע״ח, חזק אותו, שלא יוכלו להזיזו, שלא יוכלו לשברו: הרחיבי מקום אהלך ויריעות משכנותיך יטו אל תחשכי האריכי מיתריך ויתדתיך חזקי (ישע׳ נד ב). מי מצור שאבי לך חזקי מבצריך (נחום ג יד). ויחזק את המצורות (דהי״ב יא יא). בחדש הראשון פתח את דלתות בית יי׳ ויחזקם (שם כט ג). — חזקו במסמרות וכדומה, שלא יזוז, שלא ימוט: במסמרות ובמקבות יחזקום ולוא יפיק (ירמ׳ י ד). ויחזקהו במסמרים לא ימוט (ישע׳ מא ז). כי חזק בריחי שעריך (תהל׳ קמז יג). — וחזק את פלוני, נתן לו כח, נתן לו רוח גבורה ואמץ לב: יהושע בן נון העמד לפניך הוא יבא שמה אתו חזק כי הוא ינחלנה את ישראל (דבר׳ א לח). וצו את יהושע וחזקהו ואמצהו

[1] כבר ערך צונץ (Synag. Poesie 369) רשימה מהפיוטים שבאה בהם מטבע זו.

כי הוא יעבר לפני העם הזה (שם ג כח). — ועזר לו: ויחזק חרש את צרף מחליק פטיש את הולם פעם (ישע' מא ז). — וחזקו על פלוני, נתן לו כח שיגבר על פלוני: ויחזק יי' את עגלון מלך מואב על ישראל (שופט' ג יב). — חזקו לדבר: ויעמד הכהנים על משמרותם ויחזקם לעבודת בית יי' (דהי"ב לה ב).— וחזק את זרועותיו, נתן לו כח ועז: ואני יסרתי חזקתי זרועתם ואלי יחשבו רע (הוש' ז יה). וחזקתי את זרעות מלך בבל ונתתי את חרבי בידו (יחזק' ל כד). — ואת ידיו, עזר לו, הפיח בו רוח גבורה: בעלי שכם אשר חזקו את ידיו להרג את אחיו (שופט' ט כד). ובנבאי ירושלם ראיתי שערורה נאוף והלך בשקר וחזקו ידי מרעים לבלתי שבו איש מרעתו (ירמ' כג יד). חזקו ידים רפות וברכים כשלות אמצו (ישע' לה ג). הנה יסרת רבים וידים רפות תחזק כושל יקימון מליך וברכים כרעות תאמץ (איוב ד ג-ד). ולחזק ידי רשע לבלתי שוב מדרכו (יחזק' יג כב). כי כלם מיראים אותנו לאמר ירפו ידיהם מן המלאכה ולא תעשה ועתה חזק את ידי (נחמ' ו ט). אף אנו מחזקים ידי עובדיהן (ירוש' ע"ז ד ז). — וחזק את ידיו בדבר: ויקם יהונתן בן שאול וילך אל דוד חרשה ויחזק את ידו באלהים ויאמר אליו אל תירא כי לא תמצאך יד שאול אבי (ש"א כג טז-יז). — ועם ב הדבר שהוא צריך לעשות: לחזק ידיהם במלאכת בית האלהים (עזר' ו כב).—וחזק בידו, עזר לו: וכל סביבתיהם חזקו בידיהם בכלי כסף בזהב ברכוש ובבהמה (עזר' א ו). — חזק את לבו, נתן לו אמץ לעמד על דעתו, הקשהו, שלא יאבה ולא ישמע: וחזקתי את לב פרעה ורדף אחריהם (שמות יד ד). ואני הנני מחזק את לב מצרים ויבאו אחריהם (שם יז). ויחזק יי' את לב פרעה ולא שמע אלהם (שם ט יב). כי מאת יי' היתה לחזק את לבם לקראת המלחמה את ישראל למען החרימם (יהוש' יא כ). — חזק פניו, שלא יתבייש, שלא יכנע: הכיתה אתם ולא חלו כליתם מאנו קחת מוסר חזקו פניהם מסלע מאנו לשוב (ירמ' ה ג).— חזק מתניו, קבץ כ'ח: צפה דרך חזק מתנים אמץ כח מאד (נחום ב ב).— חזק את הבית, תקנו: כי לעשי המלאכה יתנהו וחזקו בו את בית יי' (מ"ב יב טו). — ואת בדק הבית: והם יחזקו את בדק הבית לכל אשר ימצא שם בדק (מ"ב יב ו), ועי' בדק. — חזק לו דבר רע, החליט בכל תקף לעשות ולהוציא לפעל מזמתו: תסתירני מסוד מרעים מרגשת פעלי און אשר שננו כחרב לשונם דרכו חצם דבר מר לירות במסתרים תם פתאם ירהו ולא ייראו יחזקו למו[1]) דבר רע יספרו לטמון מוקשים (תהל' סד ג-ו).

— הפע', החזיק, החזקתי, עת' אחזיק, יחזיק, יחזק, ויחזק, ויחזק, — א) כמו חזק, עשה חזק: אל ירע בעיניך את הדבר הזה כי כזה וכזה תאכל החרב החזק מלחמתך אל העיר והרסה (ש"ב יא כה). ויתן מנחם לפול אלף ככר כסף להיות ידיו אתו להחזיק הממלכה בידו (מ"ב טו יט). אל חומת בבל שאו נס החזיקו המשמר הכינו הארבים (ירמ' נא יב). והחזקתי את זרעות מלך בבל וזרעות פרעה תפלנה (יחזק' ל כה). ויד עני ואביון לא החזיקה (שם טז מט).—ובכנ': אמרה להם יש לי יום אחד שעתיד מלכי להיגלות עלי שהוא מחזיקני ומעמידני על רגליו (פסיק' רב' לו).—והספינה, החומה, השער וכדומה, תקן אותם: זקני גבל וחכמיה היו בך מחזיקי בדקך (יחזק' כז ט). ואת שער הישנה החזיקו יוידע בן פסח ומשלם בן בסודיה (נחמ' ג ו).

—ב) החזיק בדבר, לדבר, את דבר, אחז בו, תפס בו, ergreifen ; saisir ; to seize : ואם בשדה ימצא האיש את הנער המארשה והחזיק בה האיש ושכב עמה (דבר' כב כה). והיה בקרב איש להשתחות לו ושלח את ידו והחזיק לו[2]) ונשק לו (ש"ב טו ה). ושלחה ידה והחזיקה במבשיו (דבר' כה יא). פעם בחוץ פעם ברחבות ואצל כל פנה תארב והחזיקה בו ונשקה לו (משלי ז יב-יג). ויקם (הדוב) עלי והחזקתי בזקנו והכתיו והמיתיו (ש"א יז לה). והחזיקו שבע נשים באיש אחד ביום ההוא (ישע' ד א). והחזיקו בכנף איש יהודי לאמר נלכה עמכם (זכר' ח כג). והחזיקו איש יד רעהו ועלתה ידו על יד רעהו (שם יד יג). ויאמר שמשון אל הנער המחזיק בידו הניחה אותי (שופט' טז כו). ואל יכרת מבית יואב זב ומצרע ומחזיק בפלך (ש"ב ג כט). ויאמר יי' אל משה שלח ידך ואחז בזנבו וישלח ידו ויחזק בו ויהי למטה בכפו (שמות ד ד). ותגש אליו (תמר לאמנון) לאכל ויחזק בה ויאמר לה בואי (ש"ב יג יא). ויחזק האיש בפילגשו ויצא אליהם החוץ (שופט' יט כה). ויסב שמואל ללכת ויחזק בכנף מעילו ויקרע (ש"א טו כז). ויחזק דוד בבגדו ויקרעם (ש"ב א יא). ויקם וילך ויחזק בקרנות המזבח (מ"א א נ). ותבא אל איש האלהים אל ההר ותחזק ברגליו (מ"ב ד כז). ויתמהמה ויחזיקו

—[1]) לפי הסורי לנו, ויש סוברים כי הכתוב בכלל משבש.
— [2]) ס"א בו.

האנשים בידו וביד אשתו וביד שתי בנתיו (בראש' יט טז). וישברו הכדים ויחזיקו ביד שמאולם בלפידים וביד ימינם השופרות לתקוע (שופט' ז כ). ויקמו ויעברו במספר שנים עשר לבנימן ולאיש בשת בן שאול ושנים עשר מעבדי דוד ויחזיקו איש בראש רעהו וחרבו בצד רעהו ויפלו יחדו (ש"ב ב טו-טז). באחת ידו עשה במלאכה ואחת מחזקת השלח (נחמ' ד יא). — *החזיק בדבר, אחז בו: העומר שהחזיק בו להוליכו אל העיר ושכחו (פאה ו ג). ראה את המציאה ונפל לו עליה ובא אחר והחזיק בה זה שהחזיק בה זכה בה (ב"מ א ד). — והחזיק בידו, בימינו, במליצה, במשמ' הנהיגו: כי אני יי' אלהיך מחזיק ימינך האומר לך אל תירא (ישע' מא יג). כה אמר יי' למשיחו לכורש אשר החזקתי בימינו לרד לפניו גוים (שם מה א). אין מנהל לה מכל בנים ילדה ואין מחזיק בידה מכל בנים גדלה (שם נא יח). ביום החזיקי בידם להוציאם מארץ מצרים (ירמ' לא לב). — ובמשמ' עכב אותו, לא נתן לו ללכת: ויחזק בו חתנו אבי הנערה וישב אתו שלשת ימים (שופט' יט ד). ויהי היום ויעבר אלישע אל שונם ושם אשה גדולה ותחזק בו לאכל לחם (מ"ב ד ח). — ודבק בו: ואין קורא בשמך מתעורר להחזיק בך (ישע' סד ו). — ובדבר מפשט, דבק בו, אינו מניח אותו: ועדנו מחזיק בתמתו (איוב ב ג). עד אגוע לא אסיר תמתי ממני בצדקתי החזקתי ולא ארפה (שם כז ה-ו). החזק במוסר אל תרף (משלי ד יג). אשרי אנוש יעשה זאת ובן אדם יחזיק בה שמר שבת מחללו ושמר ידו מעשות כל רע (ישע' נו ב). כי כה אמר יי' לסריסים אשר ישמרו את שבתתי ובחרו באשר חפצתי ומחזיקים בבריתי (שם ד). עץ חיים היא (החכמה) למחזיקים בה (משלי ג יח). בני החזק בכבוד אביך ואל תעצבהו כל ימי חייו (ב"ס גני' ג יב). תפילין צריכין גוף נקי מפני מה לא החזיקו בהן מפני הרמאין (ירוש' ברכ' ב ד ג). כל מצוה שהחזיקו בה כותים הרבה מדקדקין בה יותר מישראל (חול' ד.). — והחזיק בו, במשמ' תמך בו, עזר לו: וכי ימוך אחיך ומטה ידו עמך והחזקת בו (ויקר' כה לה). — *והחזיק ידו במשמעה זו: ומחזיקין ידי כושיים בשביעית אבל לא ידי ישראל (שבי' ד ג). שאין מחזיקין ידי עוברי עבירה (שם ה ט). אם ראית עיירות שנתלשו ממקומן בארץ ישראל דע שלא החזיקו בשכר סופרים ומשנים (ירוש' חגי' א עו ג).

— ודבר לא בע"ח, צרה, שמה החזיקתהו, נפלה עליו: כי החזיקך חיל כיולדה (מיכה ד ט). רפתה דמשק הפנתה לנוס ורטט החזיקה צרה וחבלים אחזתה כיולדה (ירמ' מט כד). שמענו את שמעו רפו ידינו צרה החזיקתנו חיל כיולדה (שם ו כד). על שבר בת עמי השברתי קדרתי שמה החזקתני (שם ח כא). שמע מלך בבל את שמעם ורפו ידיו צרה החזיקתהו (שם נ מג). — *החזיק לו טובה, היה נפשו מלאה רגשי תודה לו בעד הטובה שעשה, dankbar sein; être reconnaissant; be grateful: אם למדת תורה הרבה אל תחזיק טובה לעצמך כי לכך נוצרת (אבות ב ח). והעושה סייג לדבריו אינו מחזיק טובה לעצמו (שם ו ו). אמר להם צריך אני להחזיק טובה לבניכם שיקיימו את התורה אחרי אף אתם צריכים להחזיק טובה לבניכם שיקיימו את התורה אחריכם (ספרי האזינו שלה). רבש"ע החזק לי טובה שהודעתיך בעולם (מנח' נג.). בואו ונחזיק טובה לרמאין שאילמלא הן היינו חוטאין בכל יום (כתוב' סח.). שאדם צריך להחזיק טובה למקום שיש לו הנאה ממנו (מד"ר בראש' עט). צריכין אנו להחזיק טובה לאומות העולם שהן מכניסין מומסין לבתי טרטייאות (שם פ). בשר ודם אם מהלך באפילה ובא אדם והדליק לו את הנר אינו צריך להחזיק לו טובה אבל הבריות ישינים ואני מעלה להם את האורה ואינן צריכין להחזיק לי טובה (שם שמות מח). בנוהג שבעולם אדם חבוש בבית האסורים ואין כל בריה משגחת עליו בא אחד והתירו והוציאו משם אינו מחזיק לו טובה (שם ויקר' יד). לא נחזיק טובה לזה שהניח כל המדבר הרחב הגדול במקום כל החיות ובא ועמד בחצר (שם במד' א). שלא תהא מחזיק לי טובה שהייתי מלווך בדרך (שם טו). עבד אם יהיו מעשיו טובים והא רבו מסתכל בו בסבר פנים יפות אין מחזיקין לרבו טובה ואימתי מחזיקין לו טובה בזמן שהעבד של תרבות רעה ומעשיו רעים ורבו מסתכל בו בסבר פנים יפות (תנחומא שלח יד). — ג) *החזיק הכלי כך וכך מים וכדומה, הכיל, enthalten; contenir; contain: כל גרב שהוא מחזיק סאתים (תרומ' י ח). צלוחית של זהב מחזקת שלשה לוגים היה ממלא מן השלוח (סוכ' ד ט). חבית שניקבה ועשאה בזפת ונשברה אם יש במקום הזפת מחזיק רביעית (כלים ג ג). כוורת הקש וכור ספינה אלכסנדרנית שיש להם

שולים והם מחזיקים ארבעים סאה בלח (אהל' ח א). המפנה חרסין מתוך השוקת בשביל שתחזיק מים הרבה (פרה ז ח). לא מצא הקב"ה כלי מחזיק ברכה לישראל אלא השלום (עוקצ' ג יב). מקוה שהוא מחזיק ארבעים סאה (תוספתא מקוא' א ח). לחבית שהיא מלאה אגוזין כל מה שאתה נותן לתוכה שומשמין היא מחזקת (ירוש' שבת א ג ג). מדת בשר ודם כלי ריקן מחזיק מלא אינו מחזיק אבל הקב"ה אינו בן מלא מחזיק ריקן אינו מחזיק (ברכ' מ.). קלפי של עץ היתה ושל חול היתה ואינה מחזקת אלא שתי ידים (יומ' לט). בשאינה מחזקת (הסוכה) אלא כדי ראשו ורובו ושולחנו (סוכ' כ:). צבי זה אין עורו מחזיק את בשרו (גיט' נז.). הביא את הענבים שבכרם והחזיק הגת כל הענבים (מד"ר שמות טו). זה אחד מן המקומות שהחזיק מועט את המרובה (שם ויקר' י). פעם אחת נכנסו (עולי רגלים) להר הבית ולא היה מחזיקן והיה שם זקן אחד רמסוהו (שם איכ' א א).—*החזיק לו, החזיק אותו: אם מחזקת היא (הטלית) לך הרי היא שלך (פסיק' דר"כ, עשר). — ד) *החזיק שדה וכדומה, שלט בו, השתמש בו ועשה אותו לקנינו, אכל פרותיו וכדומה, **Besitz ergreifen ; prendre possession ; take**: והמחזיק בנכסי הגר נעל וגדר ופרץ כל שהוא הרי זו חזקה (ב"ב ג ג). גר שמת ובזבזו ישראל את נכסיו המחזיק במחובר לקרקע חייב בכל וכו' החזיק בקמה פטור מן הלקט (תוספתא פאה ב י). ראובן שמכר שדה לשמעון שלא באחריות ויצאו עליו עסיקין עד שלא החזיק בה יכול לחזור בו משהחזיק בה אינו יכול לחזור בו (ב"מ יד.). מצר שהחזיקו בו רבים אסור לקלקלו (ב"ב יב.). נכסי עכו"ם הרי הן כמדבר כל המחזיק בהן זכה בהן (שם נג:). ישראל שלקח שדה מנכרי ובא ישראל אחר והחזיק בה אין מוציאים אותו מידו (שם נה.). מעשה באדם אחד שפתח חלוניו לחצר השותפין ובא לפני ר' ישמעאל בר ר' יוסי אמר לו החזקת בני החזקת (שם נט). — ופ"י, *הֶחֱזִיקוֹ בדבר, עשה שיחזיק: ונפסק פסק דין ואנו החזקנוה (את האלמנה) בכל מה ששמנו לה וכו' וקרענו הכתובה (השטר' לר"י ברצלוני כ). ועכשיו אני רוצה להחזיק את מרת רײנה ומרת שולטאנא הנזכרות בכל הבתים והחצרות (**REJ 1885, 116**). — ה) *החזיק אותו או בו שהוא כך וכך, חשבו שהוא כך: היו מחזיקין אותו שהוא משפחתו

נאמן (ירוש' קידוש' ד סו:). היו מחזיקין בו שהוא בנו (שם).—ו) *החזיק ישיבה וכדומה, מספיק הוצאותיה, **aushalten; entretenir; entretain**, נהוג בדבור.— והחזיק בית אורחים וכדומה, **halten; tenir; to hold**. — הָפע', *הָחֳזַק, הוּחְזַק, — החזיקו אותו כך וכך, מפני שכבר ראוהו בכך הרבה פעמים, הרבה זמן: הטובל לחולין והוחזק לחולין אסור למעשר טבל למעשר והוחזק למעשר אסור לתרומה (חגי' ב ז). וכל שהוחזקו אבותיו משוטרי הרבים וגבאי צדקה משיאין לכהונה ואין צריך לבדוק אחריהן (קדוש' ד ה), שנתקבל הדבר איש מפי איש. נאמנת היה לומר זה יצא ראשונה וכו' ר"א אומר אם הוחזקה על עומדה נאמנת (תוספתא ב"ב ז ב). נתחלפה קופתו אצל הטחון אם הוחזק עם הארץ להיות טוחן שם באותו היום חושש (ירוש' דמאי ג כג ג). מנה מניתי לך בצד עמוד זה א"ל לא עברתי בצד עמוד זה מעולם (והעידו עליו עדים) שהשתין מים בצד עמוד זה אמר ר"נ הוחזק כפרן (שבוע' לד:). כגון שהוחזק כתב ידו בבי"ד (ב"ב קנט.), שפעמים אחדות ראו בבי"ד בעיניהם את כתב ידו. כל שהוחזק שמו בעיר שלשים יום אין חוששין לו (שם קסז:). האיש הוחזק (למומחה) והקמיע לא הוחזקה (והזהיר, שמות יז). אם הוחזק אחד אצליכם לאיש נאמן ודובר צדק והגנבה נמצאה בידו (שבט יהודה ז).— מֻחְזָק, מוחזק, מה שמחזיקים בו: היו שם נכסים בראוי אינן כבמוחזק (כתוב' יג). שכן נוטל בראוי כבמוחזק (ערכ' כה:). כל מצוה שמסרו ישראל עצמן עליהם למיתה בשעת גזרת המלכות וכו' עדיין היא מוחזקת בידם (שבת קל.). — והחזק, בפעול במשמ' פועל, הוא מחזיק, ברור לו: שלח לו מוחזק הייתי בך שאתה בקיא בהדרי תורה (תוספתא כתוב' ה א). מוחזקני בך שאתה בקי בחדרי תורה (ספרי קרח קיז). מוחזקני בזה שהוא כהן (כתוב' כה:). — והוחזק, במשמ' הוא מחזיק: היו מוחזקין בו שהוא בכור ובשעת מתנה אמר אינו בכור אינו נאמן (תוספתא ב"ב ז ג). מעשה במערה בשיחין שהיו מוחזקין בו טומאה בדקוה והיתה חלקה כצפורן (שם נדה ח ו). מעשה בסלע בית חורין שהיו מוחזקין בו טומאה ואינן יכולין לבדקו מפני שהיה מדרון (שם ז). היו מוחזקין בו שהוא בכור ואמר אביו על אחר שהוא בכור (ב"ב קכז:). — הוחזק, נקבע הדבר למנהג קבוע: וכשהקרא רבי

הורקנוס תחת האלה בכפר עיטם וגמר את כל הפרשה הוחזקו להיות גומרין כל הפרשה (יבמ' יב ו). והשיא רבן גמליאל הזקן נשותיהן על פי עד אחד והוחזקו להיות משיאין על פי עד אחד והוחזקו להיות משיאין עד מפי עד (שם יו ז).

— התפ', התחזק, — א) קבץ כח, עשה כל מה שיכול למען יהיה חזק: ויגד ליעקב ויאמר הנה בנך יוסף בא אליך ויתחזק ישראל וישב על המטה (ברא' מח ב). ויתחזק העם איש ישראל ויספו לערך מלחמה במקום אשר ערכו שם ביום הראשון (שופט' כ כב). ויגש הנביא אל מלך ישראל ויאמר לו לך התחזק ודע וראה את אשר תעשה (מ"א כ כב). התחזקו והיו לאנשים פלשתים פן תעבדו לעברים כאשר עבדו לכם (ש"א ד ט). והתחזקתם ולקחתם מפרי הארץ (במד' יג כ). וכשמע אסא הדברים האלה והנבואה עדד הנביא התחזק ויעבר השקוצים מכל ארץ יהודה (דהי"ב יה ח). ובשנה השביעית התחזק יהוידע ויקח את שרי המאות (שם כג א). ואמציהו התחזק וינהג את עמו וילך גיא המלח (שם כה יא). ויתחזק ויבן את כל החומה הפרוצה (שם לב ה). חזק ונתחזק בעד עמנו ובעד ערי אלהינו (ש"ב י יב). ונתחזקה בעד עמנו (דהי"א יט יג). ואני התחזקתי כיד ה' אלהי עלי ואקבצה מישראל ראשים לעלות עמי (עזר' ז כח). אמר לו (הקב"ה למשה) אחוז בכסא כבודי והחזר להם דבר מיד נתחזק והחזיר להם תשובה (פסיק' רבתי כ). — והתחזק עם פלוני, דבק בו והתחבר אליו והיה נאמן לו ועזר לו והשתדל אתו בדבר: ויהי בהיות המלחמה בין בית שאול ובין בית דוד ואבנר היה מתחזק בבית שאול (ש"ב ג ו). ואלה ראשי הגברים אשר לדויד המתחזקים עמו במלכותו עם כל ישראל להמליכו (דהי"א יא י). ואין אחד מתחזק עמי על אלה (דני' י כא). — ב) עשה א"ע חזק, נהיה חזק: ויתחזק שלמה בן דויד על מלכותו (דהי"ב א א). ויתחזק המלך רחבעם בירושלם וימלך (שם יב יג). ויתחזק יותם כי הכין דרכיו לפני יי' אלהיו (שם כז ו). ואני מעתה לא יעמד בי כח ונשמה לא נשארה בי ויסף ויגע בי כמראה אדם ויחזקני ויאמר אל תירא איש חמדות שלום לך חזק וחזק וכדברו עמי התחזקתי[1] ואמרה ידבר אדני כי חזקתני (דני' י יז-יט). — והתחזק על: וימלך יהושפט בנו תחתיו ויתחזק על ישראל ויתן חיל בכל ערי יהודה הבצרות (דהי"ב יז א-ב). — ובמשמ' גבר על: נערה המאורסה אם יאמר לה הישמעאלי השמעי לי ואם לאו הנני הורגך תהרג ואל תשמע לו ואם תפסה ונתחזק עליה אין לה חטא מות (ר"ת פסח' כה:). — נתחזק שטר וכדומה, הוחזק[1]: וזה נוסח השלישות נתחזק שטר חוב באלפים זהובים לראובן על שמעון ונתחזק שטר חוב אחד לשמעון על ראובן באלפים זהובים ונתנו איתם בשלישות ביד לוי (שו"ת הרא"ש קה ה). ראובן ושמעון אחים ונתחזק עליהם שטר חיב ללוי (שם שם ח). — ומטבע של ברכה, כמו חזק: כגון שראהו חורש או זורע אומר לו תתחזק או תצליח וכיוצא בדברים אלו (רמב"ם, שמיט' ויובל ח).

— [1]) ואפשר כמו"ב כי הכונה כאן כמשמ' א, קבץ כח.

חָזַק, פ"ע, — כמו חזק: ויהי קול השפר הולך וחזק מאד (שמות יט יט). ותהי המלחמה ארכה בין בית שאול ובין בית דוד ודוד הלך וחזק ובית שאול הלכים ודלים (ש"ב ג א).

חֹזֶק, ש"ז, בכנ' חזקו, — כ"ח, תכונת הדבר החזק, Stärke; force; strength: בחזק יד הוציאנו יי' ממצרים מבית עבדים (שמות יג יד). והפכתי כסא ממלכות והשמדתי חזק ממלכות הגוים (חגי ב כב). האמרים הלוא בחזקנו לקחנו לנו קרנים (עמו' ו יג). — ובענין הרמת הקול: ואם היה החוזק באמצע המלה יהיו שני פשטין (הור' הקורא 76). שהמשרת יהיה לאחר המלך בכל אות שיהיה עליו החוזק כמו אלה (שם). וטעם אלו הפזרין הגדולים אמרו לפי שיש בפסוקים אלה חוזק ביותר ונגבהין יותר מדאי (שם 92). — ובמשמ' מצודה: הסולטאן סולימאן לכד בערמה את החוזק הגדול עיר המלוכה שבאונגארן (צמח דוד, רפא לאלף ו). התוגר סולטאן סולימאן לכד את יולי באונגארן ומשם עלה על החוזק הגדול סינעט והיו תיך המבצר אלף ומאתים אנשי חיל (שם שם שכו).

חֵזֶק, ש"ז, בכנ' חזקו, — כמו חזק: ארחמך יי' חזקי יי' סלעי ומצודתי (תהל' יח ב-ג).

חָזְקָה, ש"נ, — כמו חזק: והוא לחץ את בני ישראל בחזקה עשרים שנה (שופט' ד ג). ובחזקה רדיתם אתם ובפרך (יחזק' לד ד). ויתכסו שקים האדם והבהמה ויקראו אל אלהים בחזקה (יונ' ג ח). ויאמרו אליו איש אפרים מה הדבר הזה עשית לנו לבלתי קראות לנו

— [1]) בארמ': היכא דאיתחזק איתחזק (חול' י:). והוא דאיתחזק תלתא זימני (שם לה:).

כי הלכת להלחם במדין ויריבון אתו בחזקה (שופט' ח א).

חזקה, ש"נ, — כמו חזקה: כי כה אמר יי' אלי בחזקת היד (ישע' ח יא). ויהי כהכין מלכות רחבעם וכחזקתו[1]) עזב את תורת יי' (דהי"ב יב א). וכחזקתו גבה לבו עד להשחית (שם כו יו).

***חזקה**, ש"נ, סמי' חזקת, מ"ר חזקות, — א) הפעולה לאחוז דבר ביד: עבד כנעני נקנה בכסף ובשטר ובחזקה (קדוש' א ג). — ועשיית מעשה כמו שאדם עושה בתוך שלו: אלו דברים שיש להן חזקה ואלו דברים שאין להם חזקה היה מעמיד בהמה בהצר וכו' ונותן זבלו בחצר אינה חזקה אבל עשה מחיצה לבהמתו וכו' הרי זו חזקה (ב"ב ג ה). איזו היא חזקה כל שעוקר רגליו מן המים או שהיו רגליו במים טבל לקל שבהן והוחזק לחומר שבהן מה שעשה עשוי (תוספתא חגי' ג א). איזו חזקת קרקעות נעל וגדר ופרץ כל שהוא הרי זו חזקה (שם קדוש' א ה). לא תהא חזקה גדולה מהגבהה שהגבהה קונה בכל מקום (ב"ב נג:). — ב) *מה שאדם מחזיק דבר ברשותו זמן ואין מערער על זה, שזו הוכחה שהדבר הוא שלו: כל חזקה שאין עמה טענה אינה חזקה ביצד אמר לו מה אתה עושה בתוך שלי והוא אמר לו שלא אמר לי אדם דבר מעולם אינה חזקה (ואם השיב לו) שמכרת לי (או) שנתת לי במתנה אביך מכרה לי אביך נתנה לי במתנה הרי זו חזקה (ב"ב ג ג). עיקר חזקה הכנסת פירות (ירוש' יבמ' יב יב ג). חזקת הבתים והבורות וכו' חזקתן שלש שנים מיום ליום שדה הבעל חזקתה שלש שנים ואינה צריכה מיום ליום (ב"ב ג א). נכסים בחזקתן כתובה בחזקת יורשי הבעל נכסים הנכנסים ויוצאים עמה בחזקת יורשי האב (יבמ' ד ג). — והזכות שקנה לו אדם ע"י חזקה, ע"י שדבר זה היה ברשותו זמן רב: שתי חזקות לכהונה בארץ ישראל נשיאות כפים וחילוק גרנות (תוספתא פאה ד ו). ושמעון טוען שחזקתו של ראובן אינה חשובה לכלום לפי שלא נכתבה בזמנו בספר החזקות של הק"ק כפי הסכמת פרנסי וממוני העיר (שו"ת מים רבים, חו"מ יג). ראובן שהיה לו חזקת בית בחזקות הנהוגות בזמננו ושמעון היתה לו עלייה על ביתו גם כן בזכות החזקות הנזכרות ועתה ראובן מכר הבית הנז' ללוי ושמעון מוחה מטעם מצרנות (שו"ת תורת אמת קכז). ובתיקון כל ההסכמות של החזקות ראובן החזיק בבית אחד תחתית בחצר האתים התוגרמים (שו"ת תורת חסד קפו). — ובהרחבה, עצם הבית שהוא בידו בחזקה: ונתנו הקהל ביד ראובן שלש חזקות של שמעון אחת בנויה וב' הרוסות ושיקח ראובן מעות ויבנה הבתים ההרוסים (שו"ת מהרשד"ם, יו"ד ס). — ג) *חזקה, דבר מקובל, הכל מחזיקים וסוברים כך, מפני שכן הדעת נותן, כן הוא דרך הטבע, מפני שכך הוא המנהג הרגיל: המלוה מעות את הכהן ואת הלוי ואת העני להיות מפריש עליהן מחלקן מפריש עליהן בחזקה שהן קיימין ואינו חושש שמא מת הכהן או הלוי (גיט' ג ז). כשם שהתרומה חזקה לכהונה בחילוק גרנות כך מעשר ראשון חזקה לכהונה בחילוק גרנות (תוספתא פאה ד ה). חבר ששימש במשתאו של עם הארץ ובסעודתו הרי זו חזקה למעשרות (שם דמאי ג ו). חזקה שאין ב"ד מתעצלין (ירוש' תלה א נז ג). חזקה שאדם מעמיד בכבוד אביו ואמו (שם נדר' ט מה:). אמר רב אדא בר מתנה חזקה אין אדם מניח פתח גדול ונכנס בפתח קטן (ערוב' י:). חזקת אין אדם מעמיד עצמו על ממונו (יומא פה:). מפני מה אמרה תורה מודה מקצת הטענה ישבע חזקה אין אדם מעיז פניו בפני בעל חובו (ב"מ ג.). חזקה אין אדם תובע אלא אם כן יש לו עליו (שבוע' מ:). קטנה שהגיעה לכלל שנותיה אינה צריכה בדיקה חזקה הביאה סימנין (נדה מח:). הנושא את האשה ולא מצא לה בתולים וכו' הרי זו בחזקת בעולה (כתוב' א ו). המביא גט והניחו זקן או חולה נותנו לה בחזקת שהוא קיים וכו' השולח חטאתו ממדינת הים מקריבין אותה בחזקת שהוא קיים (גיט' ג ג). במה דברים אמורים שהיתה בחזקת מוסכנת אבל אם היתה בחזקת בריאה אפילו אין בה אחד מכל הסימנים הללו כשרה (חול' ג ו). כל הנשים בחזקת טהרה לבעליהן הבאין מן הדרך נשיהן להן בחזקת טהרה (נדה ב ד). שאין דרך האיש להוציא דם אלא שחזקת דמים מן האשה (שם ע ב). חזקת חרסין הנמצאין בכל מקום טהורין (תוספתא כל' ב"ק ב ח). חזקת טיט וגממיות שבפתחי חניות ברשות הרבים בשעת הגשמים הכל טהור (שם מקוא' א ה). המוכר פירות לחבירו בחזקת שיש לו ונמצא שאין לו (שם ב"מ ד א).

1) אולי מקור?

הלוקח שור מחבירו בחזקת שהוא תם ונמצא מועד (שם ב"ק ד ו). חזקת בני מעיים כשרים (ירוש' ברכ' ט יד.). שחטה ואכלו זאבים בני מיעיה כשרה שחזקת בני מיעים כשירין (שם ביצ' ג כב.). הרי שהיה צלוב או מגוייד ורמז ואמר כתבו גט לאשתו כותבין ונותנין בחזקת שהנשמה תלויה בו (שם גיט' ז מח ג). בדקה ביד שאינה בדוקה או שהטית גופה לבית תורפה חזקת הגוף כבדוק הוא (שם נדה ב מט ד). אשה זו בחזקת היתר לשוק עומדת ומספק אתה בא לאוסרה אל תאסרנה מספק (יבמ' לו:). כנסה בחזקת שהיא כן ונמצאת שהיא כן יש לה כתובה (כתוב' קא:). כל הדרכים בחזקת סכנה וכו' כל החולים בחזקת סכנה (מד"ר קהל', עת ללדת). בראשונה היה חומץ שביהודה פטור מפני שחזקתו מן התמד עכשו שחזקתו מן היין חייב (תוספתא דמאי א ב). המהלך בערבי שבתות בטבריא וכו' והריח ריח אינו מברך מפני שחזקתו אינו עשוי אלא לגמר בו את הכלים (ברכ' נג.). התמרת היורדת לכזיב חייבת מפני שחזקתה מן הגליל (תוספתא דמאי א י). העמד אשה על חזקתה ואשה בחזקת טהורה עומדת (נדה ב.). המפקיד פירות אצל עם הארץ הרי הן בחזקתן למעשרות ולשביעית (תוספתא דמאי ד כב). אשת חבר שנישאת לעם הארץ עבד חבר שנמכר לעם הארץ הרי הן בחזקתן עד שיחשדו (שם ב יז). השרישו (הבצלים) בקופה הרי הן בחזקתן למעשרות ולשביעית (ירוש' מעשר' ה נא ד). — ואמר החכם: מי שמחזיק את עצמו בחזקת דעתן מחזיקים אותו בני אדם בחזקת שוטה (תק' מד' הנפ' לרשב"ג).
— ומ"ר חֲזָקוֹת: הורגין על החזקות ואין שורפין על החזקות (ירוש' קדוש' ד סו:).

***חזר**[1], ממנו *חֵזֶר, *חֲזִירָה, *חֲזָרָה, *חִזּוּר, *חִזָּיֵר, *חִזָּרוֹן, *מַחְזוֹר.

***חָזַר**, פ"ע, עת' אֶחֱזוֹר, יַחֲזוֹר, — א) שב למקום שהיה שם קודם, להדבר או להמעמד של קודם, zurückkehren; retourner; return: ההולך לשחוט את פסחו ולמול את בנו וכו' ונזכר שיש לו חמץ בתוך ביתו אם יכול לחזור ולבער ולחזור למצותו יחזור ויבער וכו' ולשבות שביתת הרשות יחזור מיד וכן מי שיצא מירושלם ונזכר שיש בידו בשר קדש אם עבר צופים שורפו במקומו ואם לאו חוזר ושורפו לפני הבירה (פסח' ג ז-ח). תרומת מעשר של דמאי שחזרה למקומה (דמאי ד א). הלוקח פירות שוגג יחזרו דמים למקומן (מע"ש א ה). מהלכין על כל האחין לא רצו חוזרין אצל גדול (יבמ' ד ה). קברו את המת וחזרו ולפניהם שני דרכים (ברכ' יט:). כשהיא חוזרת לבית אביה חוזרת לתרומה ואינה חוזרת לחזה ושוק (יבמ' פז.). לבת מלכים שהלכה לעשות רגל ורדופים בבית אביה סוף שחוזרה לביתה בשלום (מד"ר שה"ש, את תומה). כך משהיתה שכינה יוצאה מבית המקדש היתה חוזרת ומגפפת ומנשקת בכתלי ביהמ"ק (שם איכ', פתיח'). — ולהמעמד הקדום: חזרו הדברים ליושנן (ירוש' ברכ' סוף ב). חזרו וגדרוהו וחזר לכמות שהיה (שם סוכ' ה נה ד). רב אמר מעות חוזרין ושמואל אמר מעות מתנה (ב"מ טו:). שבים לבעליהן, להקונה. שהכהו על ידו וצמתה ידו וסופה לחזור (ב"ק פה:), ר"ל לשוב למעמדה הקודם, לאיתנה. ראה (הרופא) את האחד שהיה חוזר לחיים אמר לב"ב כך וכך מאכל יאכל (תנחומא שמיני י). — ב) עשה עוד פעם מה שכבר עשה פעם, wiederholen; réitérer; reiterate: ותם (הוא השור) משיחזור בו שלשה ימים (בלי נגיחה) (ב"ק ב ד). חזר להיות טבול יום אסור בקדש וכו' חזר להיות בעל קרי אסור בשלשתן חזר להיות בועל נדה מטמא משכב תחתון בעליון חזר להיות זב שראה שתי ראיות מטמא משכב ומושב וכו' חזר להיות מצורע מוסגר מטמא בביאה (כלים א ה). מעשה בזקן אחד בערדסקות שהיה שוקל כלכלתו מליאה וחוזר ושוקלה ריקנית (תוספתא תרומ' ג ד). האומר איני מתפרנס משל אחרים וכו' נותנין לו לשום מלוה חוזרין ונותנין לו לשום מתנה (שם פאה ד יב). אכל וחזר ואכל וחזר ואכל (שם יוה"כ ה ג). לפי שהיה ירמיה חוזר ומתנבא על בית המקדש (ירוש' ברכ' ה א). נפסק היה קושרו חזר ונפסק וכו' חוזר ומתיר את הראשון (שם שבת ז י ג). מי שאכל שום וריחו נודף יחזור ויאכל שום אחר (שבת לא:). ערער חזר וערער חזר וערער (ב"ב לט:). הוציא חצי גרוגרת לר"ה והניחה וחזר והוציא חצי גרוגרת אחרת (שם נה:). כיסהו הרוח (את הדם) חייב לכסות וכו' לא שנו אלא שחזר ונתגלה אבל לא חזר ונתגלה פטור (חול' פז.). כזה שהוא מבורר הרעה מהיפה שוב אינו חוזר ומברר

[1]) בארמ' הדר.

אבל המברר היפה מן הרעה שוב חוזר ומברר (מד"ר שה"ש, תכו). — דבר חוזר, שמתחדש כמה פעמים: אמר רב לא שנו (שאומר המשכיר לשוכר הרי שלך לפניך) אלא באנגריא חוזרת אבל אנגריה שאינה חוזרת חייב להעמיד לו חמור (ב"מ עח:). — חזר על למודו, למד וחזר ולמד עד שהיה שגור בפיו, עד שנקבע בזכרונו: יש לך אדם שהוא למד תורה בנערותו ומשכח ובזקנותו הוא חוזר עליה (מד"ר רות, ליגי). — ומשל: חזור חזור ואל תצטרך לבלדור (עי' בלדור). — ג) עשה ההפך ממה שעשה קודם: יטלנו הימנה ויחזור ויתננו לה (גיט' ט א). אחוז קולו של ר"ג וקולו של ר"א חזרו לנהוג כדברי ר"ג (חלה ד ז). וחזרו ב"ה להורות כדברי ב"ש (גיט' ד ה). אמר כתבו גט לאשתי ואחזו קורדייקוס וחזר ואמר אל תכתבו (שם ז א). הדבר דומה לאחד שהיה מתאוה לבנים ונולדה לו בת נודר בחייה חזר ונולד לו בן הניח הבת והיה נודר בחיי הבן (מכי' בא, מס' דפסח' טז). שאלתם לחם לפי שאי אפשר לבשר ודם בלא לחם ונתתיו לכם חזרתם שאלתם בשר ממלא מעים הרי אני נותנו לכם (שם בשלח ד ג). חזר ר' טרפון להיות שונה כדברי ר' עקיבא (תוספתא מכשיר' ב יה). שמא יטמאו משקין שבמפה מחמת השולחן ויחזרו ויטמאו את האוכלין (שם ברכ' ו ג). אבותיך אע"פ שנגאלו חזרו ונשתעבדו (ירוש' שבי' ו לו:). ראית מימיך מאחר שאדם מכה את חבירו במקל הוא חוזר ומכה אותו ברצועה (מד"ר ברא' כ). שנית לנו בילדותיך הכסף קונה את הזהב ותחזור ותשנה לנו בזקנותיך הזהב קונה את הכסף (ב"מ מד.). אמר לו ר' יהושע (לר"א) חוזרני חלילה חזר ר"א ודנו דין אחר (זבח' י:). — ובמשמ' *נעשה דבר משנה ממה שהיה קודם: ומלך (פיליפו) ז' שנים והיה ערבי וחזר נוצרי (ספ' יוחס' ו ח-ט). ואחר י' שנים למלבו חזר (גאלירוש) נוצרי (שם) — *חזר בו, נתחרט ושב מדבריו: הורו בית דין וידעו שטעו וחזרו בהן (הורי' א ב). עקביא בן מהללאל העיד ארבעה דברים אמרו לו עקביא חזור בך בארבעה דברים שהיית אומר ונעשך אב ב"ד בישראל וכו' שלא יהיו אומרים בשביל שררה חזר בו (עדי' ה ו). הנותן עירבון טבעת לחבירו וביקש לחזור בו חוזר בו (ירוש' שבי' סוף י). ר' יוסי שאל לר' פנחס-היך סבר רבי א"ל כרבי ירמיה א"ל חזור בך דלא כן אני כותב

עליך זקן ממרא (שם יבמ' י יא.). בזמן שהמוכר חוזר בו יד לוקח על העליונה וכו' ובזמן שלוקח חוזר בו יד מוכר על העליונה (ב"מ עז:). הנותן עירבון לחבירו ואמר לו אם אני חוזר בי ערבוני מחול לך והלה אומר אם אני חוזר בי אכפול לך ערבונך נתקיימו התנאין (שם). המפקיד את שדהו כל שלשה ימים יכול לחזור בו מכאן ואילך אין יכול לחזור בו (נדר' מג:). אמר תהא שדה זו מופקרת ליום אחד וכו' עד שלא זכה בה בין הוא בין אחר יכול לחזור בו משזכה בה בין הוא בין אחר אין יכול לחזור בו (שם מד.). — חוזרני: ערב שנתפייס להיות ערב וחזר ואמר למלוה חוזרני בי קודם ההלואה יכול לחזור בו (טור ערב וקבלן קלא). — ובמשמ' נתחרט על עונותיו: וכולן שחזרו בהן אין מקבלין אותן עולמית (תוספתא דמאי ב ט). אפילו רשע וחזר בו הקב"ה מקבלו (מד"ר ויקר' טו). ואף בנגעים כן בתחלה הן באין על ביתו אם חזר בו מוטב ואם לאו הרי הן טעונין חליצה (שם רות, וימותו). — וחזר בתשובה: אמר להן נביא לישראל חזרו בתשובה אמרו לו אין אנו יכולין (סנה' קה.). — ד) חזר במקום, הלך ושב הרבה פעמים וסבב בכל המקום: יכול יחזור בהרים וגבעות כדי שימצא קן (חולי' קל"ט:). — חזר על הפתחים, חזר על האנשים, הלך מפתח לפתח, הלך מאיש לאיש: הבנות יזונו והבנים יחזרו על הפתחים (כתוב' יג ג). אמר רבי אלעאי שמעתי מרבי אליעזר אפילו היא כבית כור וכו' וחזרתי על כל תלמידיו ובקשתי לי חבר ולא מצאתי (ערוב' ב ו). שר' יהודה פסול שנה לי וחזרתי על כל תלמידיו ובקשתי לי חבר (מנח' יח.). הזרנו על כל המקרא ולא מצאנו מקום ששמו אטד (מד"ר ברא' ק). אמר לפניו רבש"ע חזרתי על רמ"ח איברים שיצרת בי ולא מצאתי שהכעסתיך באחד מהן (שם קהל', כי כרוב). — חזר אחר דבר, הלך פעם אחר פעם ובקש את הדבר, השתדל להשיגו וכדומה: שדרכו של איש לחזור[1]) אחר אשה ואין דרכה של אשה לחזור אחר איש (קדוש' ב:). למחר השכים בעל התאנה ללקט תאנתו ולא מצאן חזר אחריהם ומצאן (מד"ר קהל', מתוקה שנת). — ובחכמת הטבע, *חזר האור, נתז ושב מגוף מלטש וכדומה: כלי זך קשה או זכוכית מלאה מים שמניחין אותה כנגד עין השמש עד שיחזור נגהה לפשתן

[1]) כך הערוך, ובנוסח' לחזר על, בפעל, ובגמ' נדה לא: מחזר.

וכיוצא בו וידלק (רמב"ם, יו"ט ד). — *אור חוזר, reflex: דע כי ניצוצי האור הם משני פנים הראשון אור ישר והשני אור חוזר ונצוצי אור חוזר הם רבים מאד א"א לעמוד עליהם כי מכים וחוזרים ומכים ממקום למקום מה שאין כן בנצוצי האור הישר (חובו' חכמים ב).

— פִּע', *חִיֵּר, — חִיֵּר עַל, כמו חָזַר עַל: איש הר הבית היה מחזר על כל משמר ומשמר ואבוקות דולקות לפניו (מדות א ב). והרוכלין המחזרין בעיירות אוכלין עד שמגיעים למקום הלינה (מעשר' ב ג). בראשונה היו שלוחי בית דין מחזרין על פתחי עיירות כל מי שמביא פירות לתוך ידו היו נוטלין אותן ממנו (תוספתא שביע' ח). לא כל מסך שאהא מחזר עמך על בתי דינים (ירוש' ב"ק ב ג:). שהיה שמואל הצדיק מחזר בכל מקומות ישראל ודן אותם בעריהם (שבת נו.). מפני מה איש מחזר על אשה ואין אשה מחזרת על איש משל לאדם שאבד לו אבידה מי מחזר על מי בעל אבידה מחזיר על אבידתו (נדה לא:). למלך שעשה סעודה והזמין אורחים והיתה עינו יפה באורחים והיה מחזר עליהם ואומר להם יערב לכם יבסם לכם (מד"ר במד' יג). בשר ודם אם יש לו שונא הוא מבקש ומחזר מה לעשות לו (שם דבר' ה). היה הקב"ה מחזר על פתחיהן של אומות העולם לשמוע מה הם אומרים (שם איכ', פתיח'). היה מחזר אצל רופאים אחרים ולא היו מוצאים לו רפואה (פסיק' רבתי לג). — ועבר, חִיַּרְתִּי עַל: א"ר ישמעאל חיזרתי על כל מידות חכמים ולא מצאתי אדם שמידתו שוה בקטנה חוץ ממידות ר"א (ירוש' יבמ' יב יג ג). (אמר) ר' חנין בשם ר' יהושע בן לוי חיזרתי על כל בעלי לשונות לידע מהו דיאתימון ולא אמר לי אדם דבר (שם ב"ב ח יו ג). רבון העולמים חיזרתי על מאתים וארבעים ושמונה איברים שנתת בי ולא מצאתי שהכעסתי אותך באחד מהן (שם סנה' ו כח ג). א"ר חיננא בר פפא חיזרנו על כל המקרא ולא מצאנו שנקראו ישראל ציון אלא זה (שם מגי' ג עד:). — וחִיֵּר בְּ, במשמ' זו: היה מחזר בכל העולם כולו ורואה אי זו נטיעה יפה בעולם ונוטעה בתוך פרדסו (ירוש' ברכ' ב ח). חיזרנו בכל המקרא ולא מצינו מקום ששמו אטד (שם סוט' א יז:). אמר משה לפני הקב"ה אתה אומר לי שאמנה אותן מבן חדש יכול אני להיות מחזר ומסבב בחרצותיהם ובתוך בתיהם לספור כל אחד ואחד (מד"ר במדב' ג). — ובהשאלה: מכאן ואילך תורה מחזרת על אכסניא שלה (ב"מ פה.).

— הִפְע', *הֶחֱזִיר, — א) פ"י, עשה שיחזור, שישוב מדרכו: אף הוא העלה את בניו ובני ביתו לעשות פסח קטן בירושלם והחזירוהו שלא יקבע הדבר חובה (חלה ד יב). מי שיצא לילך לעיר שמערבין בה והחזירו חבירו (ערובי' ד י). מיד אמר להם משה בני להחזיר אתכם אי אפשר שכבר נגזרה גזרה אלא המקום יחזיר אתכם במהרה (מד"ר איכ', פתי'). למלך שכעס על מטרונת וטרדה מתוך פלטין שלו לימים בקש להחזירה אמרה יכפול לי כתובתי ואני חוזרת אצלו (פסיק' רבתי כא). — ובמשמ' הֵשִׁיב, נתן למי שלקח ממנו, zurückgeben, rendre; return: המחזיר חוב בשביעית רוח חכמים נוחה ממנו הלווה מן הגר שנתגיירו בניו עמו לא יחזיר לבניו ואם החזיר רוח חכמים נוחה ממנו (שבי' י ט). שור שנגח ארבעה וחמשה שוורים זה אחר זה ישלם לאחרון שבהם ואם יש בו מותר יחזיר לשלפניו ואם יש בו מותר יחזיר לשלפני פניו (ב"ק ד א). הפקדת אצלי ואיני יודע אם החזרתי לך אם לא החזרתי לך (שם י ז). המפקיד אצל חבירו בשטר ואמר לו החזרתיו לך נאמן (ב"ב ע:). ברוך אתה לשמים שהחזרת לי אבידתי (ב"ב נג:). — הֶחֱזִיר שלום לחברו: ונתן לי שלום והחזרתי לו שלום (אבות ו ט). ואם נתן לו (חברו שלום) ולא החזיר נקרא גזלן (ברכ' ו:). מעשה בחסיד אחד שהיה מתפלל בדרך בא שר אחד ונתן לו שלום ולא החזיר לו שלום וכו' כשנתתי לך שלום למה לא החזרת לי שלום (שם לב:). — והֶחֱזִיר דָּבָר למקומו, שם אותו במקום שהיה שם בתחלה, או במעמד שהיה בתחלה, wiederherstellen; retourner; to restore: ואין מעצבין את הקטן ואין מחזירין את השבר (שבת כב ו). עשרה דברים מחזירין את החולה לחליו (ברכ' נז:). פורכן (את החלות של המנחות) עד שמחזירן לסלתן (שם לז:). א"ר יוחנן הן הן (הרפואות הנזכרות) החזירוני לנערותי (גיט' ע.). לאחר פטירתו של ר"א החזיר רבי יהושע את הדבר ליושנו (נדה ז:). — *החזירו בתשובה: השיבנו אבינו לתורתך וקרבנו מלכנו לעבודתך והחזירנו בתשובה שלמה לפניך (תפלת י"ח, השיבנו). — *החזירו, עשה שיתחרט בו, שיחזור מדעתו: שאמר הקב"ה למשה הריני אומר לך דבר ואתה מחזירני ואני מודה לך (מכי' יתרו, בחדש ב). — ב) הֶחֱזִיר

במקום, במשמ' פ"ע, כמו חוזר, סובב: עניים שהיו מחזירין בין הגרנות (תוספתא פאה ב יח). עזרא תיקן להן לישראל שיהיו רוכלין מחזירין בעיירות (ב"ב כב.). מעשה ברוכל אחד שהיה מחזיר בעיירות (מד"ר ויקר' טז). מתוך שרואים את הפגין בצוארי הן יודעין שבשבילן אני מחזרת (שם לא). — ובמשמ' פ"י, עשה שיחזור: כל מי שילקוט ויאכל מפירות שביעית יהו מחזירין אותו בקמפון (מד"ר ויקר' לא). — והֶחֱזִיר עַל, כמו חָזַר עַל: אילו תרנגלתו של אחד מהם אבדה היה מחזיר עליה כמה פתחים להביאה (מד"ר בראש' כד). שהיה משה מחזירע' האומנין בכל יום (שם במד' יב). לפי שהחזירתו למשה על כל המצריות להניק אותו (שם שמות א). זכרי יום שהחזירך הקב"ה על כל אומה ולשון ולא רצו לקבלך (שם איכ', פתי'). כשנתת תורה לישראל החזרת אותה על כל שבעים אומות ולא קיבלוה עד שקיבלוה ישראל (פסיק' רבתי ל). — ג) הֶחֱזִיר את פניו, הסב את פניו לאחור, לצד אחר: אין לו דבר לעשות מחיצה מחזיר פניו ואוכל (מו"ק כג:). — הפע', *הֻחְזַר, הוחזר, — שהחזירוהו: מי שהחזיק בדרך והחזירו חברו הרי הוא מוחזר (ערוכ' כב.). שור שהמית עד שלא נגמר דינו וכו' החזירו שומר לבעליו מוחזר משנגמר דינו וכו' אינו מוחזר (ב"ק לח:). — התפ', *הִתְחַזֵּר: ניקב קרום של ריאה והרוח מתחזר מבפנים ואין ניכר מקום הנקב (והזהיר, שמיני). שהיה פרעה מתחזר על כל בתי עבדיו (שם שמות).

*חֲזֵר[1], ש"ז, מ"ר חֲזָרִים, — ירק שעושה ממנו מליח, Lattich; laitue; lettuce: וזורעין תחתיה ירקות בימות הגשמים אבל לא בימות החמה והחזרין לא בימות החמה ולא בימות הגשמים (ע"ז ג ח). שרשי החזרים והצנון וכו' הרי אלו מיטמאין ומטמאין ומצטרפין (עוקצ' א ב). (עלי ירקות) הלבנים מצטרפין בכרוב מפני שהן אוכל ובחזרים מפני שהן משמרין את האוכל (שם ג-ז). החזרין הללו תחלתן מתוק וסופן מר (מדה"ג, כ"י תימני, ויגש). אין משרבטין את האדם במים של חזרין וכיוצא בהן כדי שיתפח ויראו פניו שמנים (למכ"ס מכיר' יח ג).

*חָזוֹר, ש"ז, — שם אחד הטעמים של ספרי אמ"ת (איוב משלי תהלים): ראשם (מטעמי אמת) מכונה חזר

כגבור בכח נאור (קונט' המסור' 58).

*חֲזֵרָה, — עי' *חֻזְרָר.

*חֲזָרָה, ש"נ, — שה"פ מן חָזַר: המלוה בריבית אין יכול לחזור בו עד שיקרע את שטרותיו ויחזור בו חזרה גמורה (תוספתא סנה' ה ב). אין מקבלין אותו עד שתגיע שביעית אחרת ויבדק ויחזור חזרת גמורה וכו' רבי נחמיה אומר חזרת ממון לא חזרת דברים (ירוש' שבוע' ז לו ד). הרהור מביא לידי תאוה ותאוה מביאה לידי אהבה וכו' להודיעך כמה קשת חזרתו מזו לזו (כלה רבתי ב). שגירושיה (של קטנה) גירושין גמורין ואין חזרתה חזרה גמורה (תוספתא יבמ' יג ה). מעשה בבני לוי שהלכו לצוער עיר התמרים וחלה אחד מהם בדרך והביאוהו בפונדק ובחזרתם אמרו לפונדקית איה חבירנו אמרה להם מת (יבמ' יו ז). ואימתי חזרתן (של משחקי בקוביא) משישברו את פיספסיהן ויחזרו בהן חזרה גמורה (סנה' כה:). — *ומ"ר: כלומר התעוררו חזרותי והרטותי (הסרס' לריב"ג, נחס). — ובמשמ' סבוב: וכמה עדות טומאה וכו' כדי חזרת דקל (תוספתא סוט' א א). אמר אביי הקפה (סביב להדקל) ברגל חזרה ברוח (גמ' שם ד.). — ובמשמ' הסב הצדה לאחור: חזרת קרע לאחוריו (מו"ק כד.). — ובחכמת הטבע, חזרת האור מגוף מלטש: חציו (של קשת האור) יוצא מן הפנימי' מחזרת המראות הפנימיות כחזרת אור ניצוץ השמש על המים אל הקור או כחזרת אור המראה אל הגוף שכנגדו (שער השמים א ז). וכלל גדול הוא בחכמה זו כי זוית חזרת האור שוה לזוית הנפילה וכו' עכ"ז נצוצי חזרת האור הם מועטים (אמונ' חכמ' ב).

*חֲזָרוּת, ש"נ, — מלאכת החוזר על הלמודים: מלמד הלכות או תוספות או חזרות בחורף התושב י"א שעות והגר שמנה שעות ושכירות שלהם שמנה זהובים (פנק' קראקא ד, סי' שנ"ה).

*חַזְרָן, ש"ז, — מי שחוזר אחרי דבר, מי שמשתדל ומבקש לעשות הדבר: יהי גבר חזרן וכו' חזרן במצות (שבת קנו.).

*חֻזְרָר[1], ש"ז, מ"ר חֻזְרָרִים, — מין פרי אילן, תפוח קטן המצמץ ומלא מיץ, Mispelapfel; nèfle; medlar: התפוח והחזרר[2] הפרסקים השקדין

---

1) אולי אין יחיד חזר, ומ"ר חזרים הוא אולי מהיחיד חזרת, ולא נתברר מקור מלה זו, ועי' הערה לחזרת.

1) בסור' חוור ברא, וחזור, תפוח הבר, והוא mespilus. — 2) כך בערוך, וכך בש"ס כ"י וכך במשנת

והשיפון והרימון אע"פ שדומין זה לזה כלאים זה בזה (כלא' א ד). אני ואבא עלינו לחמת גדר והביאו לפנינו בצים קטנות כ ח ז ר ר י ן וטעמון יפה כפינקריסין (ירוש' תרומ' ב מא ג). והפרישין ו ה ח ו ז ר ד י ן [1]) משיקריחו (שם מבנ' מעשר' א ג).

*חֲזֶרֶת[2]), ש"נ, — שם ירק נאכל במליח. Lattich; laitue; lettuce: ח ז ר ת והזרת גלים וכו' אינן כלאים זה בזה (כלא' א ב). ואלו ירקות שאדם יוצא בהן חובתו בפסח ב ח ז ר ת בעולשין וכו' ובמרור (פסח' ב ו). הביאו לפניו (מיני ירקות) מטבל ב ח ז ר ת עד שמגיע לפרפר את הפת (שם י ג). הרי אינו קרוי ח ז ר ת אלא מתוק וכו' ח ז ר ת תחילתה מתוק וסופה מר (ירוש' שם ב כט ג). אנטונינוס ורבי שלא פסק משלחנם לא צנון ולא ח ז ר ת ולא קשואין (ברכ' נז:). צנון מחתך אוכל ח ז ר ת מהפך מאכל קישות מרחיב מעיים (ע"ז יא.). וצריך לקרר המזג קרירות בינונית באכילת ח ז ר ת שלוקה (מ' אלדבי, ש"א ד). — ואמר הפיטן: בעוד יש לך בתוך שלחן ירקות ו ח ז ר ת ערוך כלה בלולה (סמא"ל, פומ' לפסח). — ואמר המליץ: ויקח העבד קערה אחת וכו' והיא מלאה ח ז ר ת וכו' ויאמר אלי אכול מן ה ח ז ר ת טבולה בחומץ כי היא מעירה התאוה תכבה חום הכבד ואינה על הגוף מאכל כבד ועל כן נקרא שמה ח ז ר ת כי היא חום הכבד לבריאות מחזרת (ס' שעשוע' לר' זברא). — "חזרת החמור: ח ז ר ת החמור ונקרא ג"כ סנגאר וסנפאר והוא קוצי שערי נחור ושחור (קאנון ב, לוח הסמים).

חָח, ש"ז, מ"ר חַחִים, — כמין טבעת, לתכשיט נשים, ויש בה בלבה כעין מחט חדה לתחב לתוך הבגדים[3]), Broche: ויבאו האנשים על הנשים כל נדיב לב הביאו חָח ונזם וטבעת וכומז (שמות לה כב). — ומכניסים אותו באף ובלחיים, לחיה רעה, או לשבוי, למשך אותו בו: יען התרגזך אלי ושאננך עלה באזני ושמתי חַחִי באפך ומתגי בשפתיך (ישע' לז כט). ושובבתיך ונתתי חַחִים בלחייך והוצאתי אותך ואת כל חילך (יחזק' לח ד). — ואמר המשורר: יפו בך ימים כמו כלה אשר תתיף ב ח ח, אך מתגך תשים עלי אפם וימשכו בחח (רמב"ע, תרשיש א מד).

מתניתא דבני מערבאי. ובנוסח' חורד, וכן בכ"י פרמה, ונקוד חָזֶרֶד. — [1]) במשנ' בבלי והעוזרדין.

[2]) לא נתברר מקורו. אך במשמעתו אין ספק, כי אמרו בגמ' (פסח' לט.): חזרת ח ס א.

[3]) כך הרד"ק: כעין מחט שנוקבים ומחברים בו

*חֹט[1]), חוט, חֵט, ש"ז, מ"ר חֻטִּים, חוטים חוטין, — אחד מהשנים החדים שעומדים באמצע מתחת להאף, Schneidezahn; dent incisive; incisor: ח ט י ן[2]) החיצונות שנפגמו ושנגממו (בכור' ו ד). ח י ט י ו החצונות שנפגמו ונגממו ופנימיות שנעקרו (ספרא אמור קיג). ח ט י ה החיצונות שניקבו או שנפגמו אע"פ שנשאר מקצתן (רמב"ם איסורי מזבח ב).

*חֵט, ש"ז, — כמו חֵטְא: אל תקשור לשנות חֵט כי באחת לא תנקה (ב"ס גני' ז ח). אפילו דברים שאין בהן ח ט נכתבין לאדם על פינקסו (ירוש' חגי' ב עז.). חסידים הראשונים מתאוין להביא קרבן חטאת לא היה המקום מספיק בידם ח ט וכו' ח ט זה על נפשו שמנע עצמו מן היין (שם נדר' א לו ד). נתכפר מקצת ה ח ט לא נתכפר כולו (שם הור' ג מז ד). כן היתה סיבה לכפר על ח ט שאול שלא הרגו לשמעי שיצא ממנו מרדכי (מחז' ויטרי רמט). — ירא חֵט, יראת ח ט: כל מי שהיה כשר וירא ח ט באותו הדור היה מביא את בכוריו ונותנן לתוך הסל וכו' (ירוש' תעני' ד סח:). ענוה

שתי שפתות החלוק.

[1]) לא נתברר מקורו, ועי' הערה שלקמן. — [2]) כך גרס הערוך ערך חט. ובנוסח' חוטי' וכן ברש"י, ובפי' רגמ"ה שנדפס בש"ס ווילנה, והעיד קוה' שבגרמ"ה בכ"י הגרסה חיטין, וכן הגרסה בספרא כמובא בפנים. ולא ידוע אם הכונה היא חִטִין כמו חֵץ חִצִּים, או חֲטִין כמו עַד עֵדִים. וכמו בצורה כן יש ספק במשמ' מלה זו. הפרוש היותר קדום שנמסר לנו הוא של רגמ"ה: החוטין השינים החיצוניות שעומדות לפני הפה (בכור' לה.), והביא פרוש זה הערוך. ורש"י פרש בכי דשיני שקורין ינציב"ה, החיצונות אותם שלפנים כנגד חוטמו שניטל (כך הגהת ש"מ שם) מהם מעט, ע"כ. ואין ספק בדבר, כי כונת רש"י בהלעז ינציבה להמלה הצרפתית gencive, שהוא בשר השנים, החניכים, כי כך אמרו התוספות (ע"ז כח.) בפרוש: בכי פ"ה מקום מושב השינים ויניציב"ש, ע"כ, והקשו שם על רש"י בשביל זה, ולא כמו שמשער קוה' שכונתו של רש"י היתה להמלה הצרפתית incisive, והוא השנים החותכות, כי בודאי ידעו בעלי התוספות היטב כונתו של רש"י. ולכן נראה כי רש"י פרש פה חט, החניכים, בשר השנים שכנגד החוטם. וכן סמ"ג: אם נעקרו ח ט י ה הפנימיות שהשינים הגדולות קבועות שקורין מיישליירש ובעת שפותחת פיה וצוותת הן נראין חסירין (סמ"ג סי' שעו). והרמב"ם פרש: חוטין הן שני החוטים הבולטים בגופו של חיך קרוב לשיפוע כובע והן נראין לעין בשעה שפותח בע"ח את פיו, ע"כ, והביא גם פרושו של רגמ"ה: וי"א חוטיו שניו. ואין הכרע בדבר, וראוי לקבל פרושו של היותר קדום, הרגמ"ה.

(מביאה) לידי יראת ח ט יראת ח ט לידי רוח הקדש (שם שבת א ג ג). בוא בשלום רבי ותלמידי רבי בחכמה ותלמידי ביראת ח ט (שם כ"ה סוף ג).

א.חטא[1]), ממנו חוטא, *חט, חטא, א.חטא חטא, חטאה, חטאה, חטאת, *חטוי, *חטי, *חטיה, חטת.

חֵטְא[2]), ש"ז, כנ' חטאו, חטאה, מ"ר חטאים, חטאי [3]), חטאי, חטאיכם,—מעשה לא טוב שאדם עושה, שלא לפי החקים המוסריים והמקבלים, **Vergehen, Sünde**: **faute, péché; sin, fault**: השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל לאמר קרבה שנת השבע שנת השמטה ורעה עינך באחיך האביון ולא תתן לו וקרא עליך אל יי' והיה בך חטא (דבר' יה ט). כי תדר נדר ליי' אלהיך לא תאחר לשלמו כי דרש ידרשנו יי' אלהיך מעמך והיה בך חטא וכי תחדל לנדר לא יהיה בך חטא (שם כג כב-כג). הן בעוון חוללתי ובחטא יחמתני אמי (תהל' נא ז). — חטא מות, חטא משפט מות, ר"ל חטא שבגללו דנים אדם למות, ראוי שידינוהו למות: וכי יהיה באיש חטא משפט מות והומת ותלית אתו על עץ (דבר' כא כב). ולנער (שאנס אותה אדם בשדה) לא תעשה דבר אין לנער חטא מות (שם כב כו). ואל יזדקר לא לפניו ולא לפנינו שום דבר הרהור ח ט א ועבירה ועון מעתה ועד עולם (ברכ' מו.). אלו בחורי ישראל שלא טעמו טעם ח ט א (פסח' פז.). —ובכנ': מה יתאונן אדם חי גבר על ח ט א ו [4]) (איכ' ג לט). לא יומתו אבות על בנים ובנים לא יומתו על אבות איש בחטאו יומתו (דבר' כד יו). וכפר הכהן על הנפש השגגת בחטאה בשגגה (במד' יה כח). — נשא חטא, עשה דבר שיחשב לו לחטא ויענש בגלל זה: ולא יקרבו עוד בני ישראל אל אהל מועד לשאת חטא למות (במדב' יח כב). איש איש כי יקלל אלהיו ונשא חטאו (ויקר' כד יה). כי קרבן יי' לא הקריב במעדו חטאו ישא האיש ההוא (במד' ט יג). ואיש אשר ישכב את דדתו ערות דדו גלה חטאם ישאו ערירים ימתו (ויקר' כ כ). ושמרו את משמרתי ולא ישאו עליו חטא ומתו בו כי יחללהו (שם כב ט). ולא תשאו עליו חטא בהרימכם את חלבו ממנו (במד' יח לב). אשר הערה למות נפשו ואת פשעים נמנה והוא חטא רבים נשא (ישע' נג יב).— נשא חטא על פלוני, חשב בלבו שפלוני עשה דבר שיש בו חטא: לא תשנא את אחיך בלבבך הוכח תוכיח את עמיתך ולא תשא עליו חטא (ויקר' יט יז). — ומ"ר: כי מרפא יניח חטאים גדולים (קהל' י ד). את חטאי אני מזכיר היום פרעה קצף על עבדיו ויתן אתי במשמר (בראש' מא ט-י). כי השלכת אחרי גוך כל חטאי (ישע' לח יז). הסתר פניך מחטאי וכל עונתי מחה (תהל' נא יא). אם יהיו חטאיכם כשנים כשלג ילבינו אם יאדימו כתולע כצמר יהיו (ישע' א יח). מה יתאונן אדם חי גבר על חטאיו [1]) (איכ' ג לט). כי בחטאינו ובעונות אבתינו ירושלם ועמך לחרפה לכל סביבתינו (דני' ט יו). לא כחטאינו עשה לנו ולא כעונתינו גמל עלינו (תהל' קג י). חטאי ירבעם בן נבט (מ"ב י כט). ונתנו זמתכנה עליכן וחטאי גלוליכן תשאינה (יחזק' כג מט). —*ירא חטא: אין בור ירא ח ט א ולא עם הארץ חסיד (אבות ב ה). לשכת חשאים יראי ח ט א נותנים לתוכה בחשאי (שקל' ה ו).—*יראת חטא: וענוה מביאה לידי יראת ח ט א ויראת ח ט א מביאה לידי חסידות (סוט', ברייתא בסוף). — ומשלים: ומשל לפנים הכי הון עונים מסתר ועשר מכסה ח ט א י ם (ראב"ע, כרם חמד ד פב). אמר החבר ח ט א (העגל) שהגדילוהו עליהם לגדולתם והגדול מי ש ח ט א י ו ספורים (כוזרי א לג). אין ערוד ממית אלא ה ח ט א ממית (ברכ' לג.). שיהא ריחו הטוב נודף כשמן הטוב הפך הרשע שריחו רע מאד מכל מיני צואה וטינוף שבעולם ועליו אמר המשורר ח ט א י לו יריחון בם שכני, אזי ברחו ורחקו מגבולי (ספר הרדים פב:). — וחטא במשמ' *חסרון השלמות, חטא החושים, שאינם שלמים בתכלית השלמות: וזה אשר תחשבהו מתנועע תנועה מדובקת הוא מ ח ט א החושים (מו"נ א עג).—*וחטא בענין הנהגת אכילה וכדומה: לדעת עניניהם האם היו רבים ומקבלים העפוש או האם ח ט א בסדר לקיחתם (של המאכלים) והתנועה עליהם מין מ ה ח ט א (קאנון ג יג ג ה). ואמנם ה ח ט א בסדרו (של האכילה) שיסדיר המהיר להתעכל על המאוחר להתעכל וכו' והראוי בסדר שיוקדם הקל על הכבד (שם שם ב). להזהיר החולים שלא יקדם ח ט א (בכ"י חט) בהנהגתם בלוקחם המזונות המנגדים

---

[1]) משתתפות בו רוב לשונות השמיות. אשורית חטו, ערב' ח'טי a), ארמ' חטא.

[2]) כמו שוא, גיא. בערב' חט, חט, חטא, חטא' b). — [3]) בסבת פעולת האות ט. — [4]) כתיב.

a) خطي b) خِط خَط خَطَا خَطَأً

— [1]) כך הקריא. ובקצת ספרים גם הכתיב.

(כאֹר לְחי, ר"י בן טודרוס).

אָוֶן. – אשם. – גהינם. – גן עדן, ההפך. – גזלה. – גנבה, וכדומה. – דין. – זדון, זדונות. – במזיד. – *זכאי. – *זכות. – זנות וכדומה. – חובה, *הכריע לכף חובה. – חטא, חוטא, חַטָּא, חַטָּאָה, חַטָּאת. – חַטָּאת, הוא השטן. – חף מפשע, נקי. – *חרטה. – חרם, החרים. – טֻמאה, *שקוע בשערי טמאה. – כזב וכדומה. – כפרה. – יום כפורים. – יכח, הוכיח. – יסר. – יצר הרע, מסית לחטא, מוסר, נגד המוסר. – מזבח. – *מחילה. – *מוחלן. משגה. – משובה. – נחם, נִחַם על חטאתו. – *סגופים. – סדם, אנשי סדום היו רעים והטאים מאד. – סליחה. – סלחן. – *סרח, כיון שסרח. – *עֲבֵר עֲבֵרָה. – *עַבְרָיָן. – עון. – ענש, בעד החטא. – *פרע, נפרע ממנו, העניש. – *פֻּרְעָנֻיּוֹת, רעות הבאות על החוטא בשביל חטא. *פרענות מתרגשת על. – פשע. – צדיק, ההפך מן חוטא. – צום. – *קְלִפָּה, בסגנון הקבלה, קלפות שנבראות מהחטאים. – קרבנות. – רמיה. – *רמאות. – *רמאי. – רצח. – רשע. שגיאה. – שטן. – שכר בעד הצדק. – שפט. משפט. – תענית. – תפלה, התפלל. – תשובה, *חזר בתשובה, שערי תשובה. *תשובת המשקל.

א. **חָטָא**[1], פ"ע, חֲטָאָה, חַטָּאת, כהפס' חָטָאָה, חָטָאוּ, חָטְאוּ, יֶחֱטָא, יֶחֶטְאוּ, תֶּחֱטָא, תֶּחֶטְאוּ, תֶּחֶטְאוּ, חֲטָא, חֲטוֹ, חֲטוֹא, חֹטֵא, חֹטֵאת, חֹטְאִים, חֹטְאוֹת, — א) עשה חֵטְא, אדם לחברו או לאלהים: ויאמר יי' אל משה מי אשר חָטָא לי אמחנו מספרי (שמות לב לג). חָטָא ישראל וגם עברו את בריתי אשר צויתי אותם וגם לקחו מן החרם (יהוש' ז יא). בכל זאת לא חָטָא איוב ולא נתן תפלה לאלהים (איוב א כב). חטא חָטְאָה ירושלם על כן לנידה היתה (איכ' א ח). ערכו על בבל סביב כל דרכי קשת ידו אליה אל תחמלו אל חץ כי ליי' חָטָאָה (ירמ' נ ד). — וע"ד ל"ה, חַטָּאת:

תבן אין נתן לעבדיך ולבנים אמרים לנו עשו והנה עבדיך מכים וְחָטָאת[1] עמך (שמות ה טז). גוף אומר נשמה חטאת שמיום שפירשה ממני הריני מוטל כאבן דומם בקבר (סנה' צא.). — ומדב"ע וכו': ויאמר (פרעה למשה ולאהרן) חָטָאתִי ליי' אלהיכם ולכם (שם י טז). ויאמר בלעם אל מלאך יי' (שהוכיחו על הכותו את אתונו) חָטָאתִי כי לא ידעתי כי אתה נצב לקראתי בדרך (במד' כב לד). ואנכי לא חָטָאתִי לך ואתה עשה אתי רעה להלחם בי (שופט' יא כז). ויאמר שאול אל שמואל חָטָאתִי כי עברתי את פי יי' ואת דבריך (ש"א טו כד). כי בכרתי את כנף מעילך ולא הרגתיך דע וראה כי אין בידי רעה ופשע ולא חָטָאתִי לך (שם כד יב). כי ידע עבדך כי אני חָטָאתִי והנה באתי היום ראשון לכל בית יוסף לרדת לקראת אדני המלך (ש"ב יט כא). ויאמר דוד אל יי' חָטָאתִי מאד אשר עשיתי ועתה יי' העבר נא את עון עבדך (שם כד י). ויאמר ירמיהו אל המלך צדקיהו מה חָטָאתִי לך ולעבדיך ולעם הזה כי נתתם אותי אל בית הכלא (ירמ' לז יח). — ואמר בן סירא: אל תאמר חטאתי ומה היה לי כי יי' ארך אפים הוא (ב"ס גני' ה ד). מימי הגבעה חָטָאתָ ישראל (הוש' י ט). הבט שמים וראה ושור שחקים גבהו ממך אם חָטָאתָ מה תפעל בו ורבו פשעיך מה תעשה לו (איוב לה ה-ו). אחר הדברים האלה חָטְאוּ משקה מלך מצרים והאפה לאדניהם למלך מצרים (בראש' מ א). כרבם כן חָטְאוּ לי כבודם בקלון אמיר (הוש' ד ז). אבתינו חָטְאוּ אינם אנחנו עונתיהם סבלנו (איכ' ה ז). והצרתי לאדם והלכו כעורים כי ליי' חָטָאוּ (צפנ' א יז). וארא והנה חֲטָאתֶם ליי' אלהיכם עשיתם לכם עגל מסכה (דבר' ט טז). ויבא העם אל משה ויאמרו חָטָאנוּ כי דברנו ביי' ובך (במד' כא ז). ויזעקו בני ישראל אל יי' לאמר חָטָאנוּ לך וכי עזבנו את אלהינו ונעבד את הבעלים (שופט' י י). נשכבה בבשתנו ותכסנו כלמתנו כי ליי' אלהינו חָטָאנוּ אנחנו ואבותינו (ירמ' ג כה). הוי גוי

---

[1]) כן גם בארמ', בערב' חַטִיַ a), באשור' חַטוּ. — והנה אפשר שעקר המשמ' היה: טעה ונכשל ולא מצא הדרך, ולא מצא הדבר שבקש, וכדומה, כמו ששרש זה משמש בקצת הלשונ' האחיות, כמו באתיאופ' רוב שמושו הוא בענין נאבד לו, וכן גם בערב', ובעבר' בהפעיל החטיא המטרה. וגם בקל יש בעבר' במשמ' זו, ואעפי"כ סדרתי המשמעה של חטא ופשע בתחלה מפני רוב שמושו ומפני ששמוש זה נמצא במקורות היותר קדומים. —

a) خَطِئَ

[1]) כן בכל הספרים. ות"א וְחָטוּ עליהון עמך. ואמר ריב"ג: אבל וחטאת עמך הוא אצלי פועל חולף לנקבה כמו חטא חטאה ירושלם והרפו האלף והמירו ההא בתו כמו שהמירו אותה במלת ושבת לנשיא ובאזלת יד [ובוקראת אתכם הרעה אשר עיקרו וקראה והרפו האלף ונקבצו שני נחים רפים והם האלף הרפה והא הנקבה והפכו בעבור זה את ההא לתו כאשר לא יוכלו לקבץ במבטא שני נחים רפים] ולשון הנקבה בוחטאת עמך לעדה. ע"כ, וכך ראב"ע, רש"י וקצת אחרים, וכמו"כ קצת החדשים אמרו

חטא עם כבד עון (ישע' א ד). הנה העם חטאים [1] ליי' לאכל על הדם (ש"א יד לג). הנפש החטאת היא תמות (יחזק' יח ד). האיש אחד יחטא ועל כל העדה תקצף (במד' יו כב). כי אין אדם אשר לא יחטא (מ"א ח מו). לאדם אחד שהיה לו בן הרחיצו וסכו וכו' והושיבו על פתח של זונות מה יעשה אותו הבן שלא י ח ט א (ברכ' לב.). ולמה תחטא בדם נקי (ש"א יט ה). ואם נפש כי תחטא ועשתה אחת מכל מצות יי' אשר לא תעשינה (ויקר' ה יז). בלבי צפנתי אמרתך למען לא אחטא לך (תהל' קיט יא). הן אתה קצפת ונחטא (ישע' סד ד). הלוא אמרתי אליכם לאמר אל תחטאו בילד ולא שמעתם וגם דמו הנה נדרש (בראש' מב כב). ושחטתם בזה ואכלתם ולא תחטאו ליי' (ש"א יד לד). ובעבור תהיה יראתו על פניכם לבלתי תחטאו (שמות כ כ). רגזו ואל תחטאו אמרו בלבבכם על משכבכם ודמו סלה (תהל' ד ה). אשר יחטאו לך ושבו אליך והודו את שמך (מ"א ח לג). וירא פרעה כי חדל המטר והברד והקלת ויסף לחטא ויכבד לבו הוא ועבדיו (שמות ט לד). ויוסיפו עוד לחטא לו למרות עליון בציה (תהל' עח יז). חלילה לי מחטא ליי' מחדל להתפלל בעדכם (ש"א יב כג). ואחשך גם אנכי אותך מחטו לי (בראש' כ ו). וצדיק לא יוכל לחיות בה ביום חטאתו (יחזק' לג יב).—*וחטא על פלוני: הדבר דומה לשני בני אדם שחטאו על המלך (תנחומא ויקר' יא). —*וכלל: כיון שיצאו רוב שנותיו של אדם ולא ח ט א שוב אינו ח ו ט א (יומ' לח:). אין אדם ח ו ט א ולא לו (ערכ' כג.).—*ומשל: טוביה ח ט א וזיגוד מינגד (פסח' קיג:). שילא ח ט א ויוחנא משתלם (מד"ר רות א א). — *ודברים לא בע"ח, אינו לפי הרגיל, לא כמו שנהוג להיות: הדם שבבית הרחם ירבה או ימעט או ח ו ט א בתנועתו או באיכותו (חול"ה לר"י להלון יא א כ). — ב) חטא בלכתו, נכשל, עשה פסיעה לא כראוי [2], ein Fehltritt machen; faire un faux pas; make a false step: גם בלא דעת נפש לא טוב ואץ ברגלים חוטא (משלי יט ב). — ובמשמ' לא מצא: כי מצאי מצאי חיים ויפק רצון מיי' וחטאי חמס נפשו (שם ח לה-לו). — ובמשמ' חסר לו דבר, לא מצא מה שהיה לו: וידעת כי שלום אהלך ופקדת נוך ולא תחטא (איוב ה כד), ר"ל תמצא בו הכל בתקונו ולא חסר בו דבר. — וחטא שניו, לא הגיע לשנות

הזקנה: לא יהיה משם עוד עול ימים וזקן אשר לא ימלא את ימיו כי הנער בן מאה שנה ימות והחוטא [1] בן מאה שנה יקלל (ישע' סה כ).

— פע', חטא [2]), חטאת, חטאו, ויחטא, ויחטאהו, תחטאני, חטא, — חטא את דם הקרבן, זרק והזה את דמו על המזבח או על מקום אחר לסגולה, לכפרה על החטא: וישחטום הכהנים (את השעירים) ויחטאו את דמם המזבחה לכפר על כל ישראל (דהי"ב כט כד). ופר חטאת תעשה ליום על הכפרים וחטאת על המזבח בכפרך עליו ומשחת אתו לקדשו (שמות כט לו). הכהן המחטא אתה (את החטאת) יאכלנה (ויקר' ו יט), ר"ל אשר עשה בדם הקרבן הדברים שעושים בדם הקרבנות, שהזה ושם במקום הראוי. ויקרב את קרבן העם וכו' וישחטהו ויחטאהו כראשון (שם ט יה). — וחטא את הדבר שעליו מחטאים את הדם: ולקח לחטא את הבית שתי צפרים וכו' ושחט את הצפור האחת וכו' והזה אל הבית שבע פעמים וחטא את הבית בדם הצפור ובמים החיים (ויקר' יד מט-נב). וישחט ויקח משה את הדם ויתן על קרנות המזבח סביב באצבעו ויחטא את המזבח (שם ח יה). ולקחת מדמו (של הפר) ונתתה על ארבע קרנתיו ואל ארבע פנות העזרה ואל הגבול סביב וחטאת אותו וכפרתהו (יחזק' מג כ). בראשון באחד לחדש תקח פר בן בקר תמים וחטאת את המקדש ולקח הכהן מדם החטאת ונתן אל מזוזת הבית ואל ארבע פנות העזרה (שם מה יח-יט). וחטאו את המזבח כאשר חטאו בפר בכלותך מחטא תקריב

כי הכונה בזה וחטאת לעמך, ויש שהגיהו הגהות אחרות. — 1) במסור': חטאים כתיב חטים קרי.—2) עי' הערה

שבראש הערך אדות משמ' זו. — 1) אפשר שהכונה כאן במשמעה הרגילה. — 2) אמרו כל חכמי הלשון כי המשמ' העקרית של פעל זה הוא: הסיר החטא, ומזה טהר. וכבר אמרו בגמ' (חול' כז.) ממאי דהאי חטהו לישנא דדכויי הוא דכתיב וחטא את הבית ואיבעית אימא מהכא תחטאני באזוב ואטהר. ע"כ. אבל בשום מקום לא מצאנו חטא בעצם משמעה זו, הסיר החטא, אלא בכ"מ רק בענין המעשים שעושים בדם הקרבן, וכיוצא בזה. ולכן יש לשער כי אולי פעל זה בא מאיזה שרש אחר, ואילי משרש חטא a) בערב' במשמ' זרק והשליך ארצה, וחטא אלקדר בזבדא, דחפה הקדרה וזרקה את הקצף והאופי בעת הרתיחה. וכבר אמר אבן אלעראבי כי עקר משמעת זה השרש הוא ת נ ו ע ת הדבר ו ז ע ז ו ע ו (לשאן אלערב). ואעפי"כ סדרתיו כמו פעל מהשרש א.חטא לפי המסכם.

a) حطا

פר בן בקר תמים (שם מג כב-כג). התחיל מ ח ט א ויורד מהיכן הוא מתחיל מקרן מזרחית צפונית וכו' רבי אליער אומר במקומו היה עומד ו מ ח ט א ועל כולן היה נותן מלמעלה למטה (יומ' ה ה).—ובמי עפר שרפת הפרה האדמה, וכיוצא בזה: ולקח אזוב וטבל במים (מעפר שרפת הפרה) איש טהור וכו' והזה הטהר על הטמא ביום השלישי וביום השביעי וחטאו ביום השביעי וכבס בגדיו (במד' יט יח-יט). תחטאני באזוב ואטהר תכבסני ומשלג אלבין (תהל' נא ט).—אחטנו, עי' חטה.

— התפ', התחטא, — א) חטא את עצמו בדם הקרבן וכדומה: הנגע במת לכל נפש אדם וטמא שבעת ימים הוא יתחטא בו (באפר הפרה) ביום השלישי וביום השביעי יטהר ואם לא יתחטא ביום השלישי וביום השביעי לא יטהר (במד' יט יא-יב). כל דבר אשר יבא באש תעבירו באש וטהר אך במי נדה יתחטא (שם לא כג). וכל נגע בחלל תתחטאו ביום השלישי (שם יט). וכה תעשה להם (להלוים) לטהרם הזה עליהם מי חטאת וכו' ככל אשר צוה יי' את משה ללוים כן עשו להם בני ישראל ויתחטאו הלוים ויכבסו בגדיהם (שם ח ז-כא). — וכמו יוצא: וכל בגד וכל כלי עור וכל מעשה עזים וכל כלי עץ תתחטאו (שם כ). — ב) התחטא מפני דבר, נרתע לאחור בכח ועז כמו מפני בהלה וכדומה [1]), zurückprallen ; réculer : to recoil משתו (של הלויתן) יגורו אלים משברים יתחטאו [2]) (איוב מא יז).

— הפע', החטיא, החטי, להחטיא, ותחטיא, ותחטא, יחטא, יחטיאו, — א) החטיא המטרה וכדומה, לא פגע בהמטרה שאליה ירה, das Ziel verfehlen : manquer le but ; to miss the mark : שבע מאות איש בחור אטר יד ימינו כל זה קלע באבן

— [1]) עי' הערה לקמן. — [2]) כבר התלבטו בפרוש מלה זו כל המפרשים הקדמונים והאחרונים. אמר ריב"ג: מפחדם שברו אותם יבקשו כפרתו כלומר יכנעו לו. ע"כ. רש"י ואחרים פרשו יתחטאו במשמ' יחסרו, ר"ל הגלים י ח ס ר ו ממנו. תרג' ולגתה במשמ' טהרה. והחדשים שבשו והגיהו בדרכים מתחלפים: יחתו, יתחבאו, ועוד. והנה כבר הזכרתי בהערה לחטא את השרש הערבי חטא, במשמ' זריקה והשלכה, ובמשמ' זריקת הקצף והאופי בשעת הרתיחה, ודעת אבן אלעראבי כי עקר ההמשמעה הוא זעזוע, ומשמש זה הפעל בערב' עוד עם ע נ אחריו, במשמ' הסב ודחף אותו מ ן דבר, ושמוש טבעי הוא התפע' מזה נדחף ונהדף ממנו, ר"ל המשברים נהדפים ונדחפים לאחוריהם בקול המיה כמו בפחד ובהלה. ועי'

אל השערה ולא יחטא (שופט' כ טז). — ב) החטיא את פלוני, עשה וגרם שיחטא, שיעשה חטא: בגלל חטאות ירבעם אשר חטא ואשר החטיא את ישראל (מ"א יד טז). אשר חטאו (בעשא ואלה בנו) ואשר החטיאו את ישראל להכעיס את יי' (שם טז יג). גם אותו (את שלמה) החטיאו הנשים הנכריות (נחמ' יג כו). וידא ירבעם את ישראל מאחרי יי' והחטיאם חטאה גדולה (מ"ב יז כא). אשר עשה להחטיא את ישראל (מ"א טו יט). ויבנו את במות הבעל וכו' לעשות התועבה הזאת למען החטי [1]) את יהודה (ירמ' לב לה). — ולהחטיא: אל תתן את פיך לחטיא את בשרך (קהל' ה ה). כי תועבה הוא לפני יי' (לקחת בחזרה אשה גרושה אחרי היותה לאיש אחר) ולא תחטיא את הארץ (דבר' כד ד). ותלך בדרך ירבעם ותחטיא את עמי ישראל להכעיסני (מ"א טז ב). אל הכעס אשר הכעסת ותחטא את ישראל (שם כא כב). ויחטא (מנשה) את יהודה בגלוליו (מ"ב כא יא). לא ישבו (הגוים) בארצך פן יחטיאו אתך לי (שמות כג לג). מחטיאי אדם בדבר ולמוכיח בשער יקשון (ישע' כט כא). וכל המחטיא את הרבים אין מספיקין בידו לעשות תשובה (תוספתא יומא ה יא). והאפיקורסים שכפרו בתורה וכו' ושחטאו והחטיאו את הרבים כגון ירבעם בן נבט וחביריו (ר"ה יז.). מניין שהמחטיא את האדם יותר מן ההורגו שההורג הורג בעולם הזה ויש לו חלק לעוה"ב והמחטיא הורגו בעוה"ז ובעולם הבא (מד"ר במד' כא).—והחטיאו, במשמ' חשבו לחוטא: כל שכן שלא היה מחטיאם ובוזה את חכמתם (הקדמ' הרקמה). ותהיה אתה נצל מן הספק ואנצל אני ממחשבתך עלי והאשימך והחטיאך אותי (שם). והלב אשר כאלה קראוהו והלאוהו והניאוהו אין להחטיאו כאשר קצר מהגיע אל התמימות (הקד' זכת' הלוי להמאור).

ב.*חטא[2]), ממנו ב.*חטא, *התחטא.

ב.*חטא, — קל אינו נהוג.

— התפ', *התחטא לפניו, התחטא עליו, — עשה שפלוני יעשה כל רצונו, כל בקשתו: אלמלא חוני אתה גוזרני

ערך משבר אדות מלה זו. — [1]) החטיא קרי.

[2]) בערב' חט'י a), השיג מפלוני דבר, היה חשוב אצל פלוני, היתה לו השפעה על פלוני.

a) حظى

עליך נידוי אבל מה אעשה לך שאתה מ ת ח ט א לפני המקום ועושה לך רצונך כבן שהוא מ ת ח ט א על אביו ועושה לו רצונו (תענ׳ ג ח). נושא ועולה ו מ ת ח ט א [1]) וכו׳ נישא וניתן ונעלה ו נ ת ח ט א [1]) באהבי (ספרא, נדבה יג). בזכות שני דברים ישראל מ ת ח ט א י ם לפני המקום בזכות שבת ובזכות מעשרות (פסיק׳ דר״כ, עב׳ר). — והתחטא לפני פלוני, התנהג אתו באהבה, בחסד ורחמים: אהבתו של אברהם שהיה מ ת ח ט א לפני מלך סדום וכו׳ אהבתו של דניאל שהיה מ ת ח ט א לפני בלשצר (מד״ר שה״ש, מה יפית). על יד כל מדות אלו תהיה מ ת ח ט א לפני המקום כבן שישלו געגועין על אביו לשאול כל אשר יתאוה ועושה לו (ר״מ אלשיך, איוב כב כו).

חַטָּא, — א) ת״ז, נקב׳ חַטָּאָה, מ״ר חַטָּאִים, חַטָּאוֹת, שדרכו לַחֲטֹא, **sintful ; pécheur ; sündig :** ואנשי סדם רעים וחטאים ליי׳ מאד (בראש׳ יג יג). והנה קמתם תחת אבתיכם תרבות אנשים חטאים לספות עוד על חרון אף יי׳ אל ישראל (במד׳ לב יד). הנה עיני אדני יי׳ בממלכה החטאה והשמדתי אתה מעל פני האדמה (עמו׳ ט ח). — ב) ש״ז, מ״ר חַטָּאִים, חַטָּאֵי, חַטָּאִיָּה, אדם שדרכו לחטא: **Sündiger; pécheur ; sinner :** וירם את המחתת וכו׳ את מחתות החטאים האלה בנפשתם (במד׳ יז ג-ד). לך והחרמתה את החטאים את עמלק (ש״א יה יח). פחדו בציון חטאים אחזה רעדה חנפים (ישע׳ לג יד). אשרי האיש אשר לא הלך

[1]) הספרא דורש שם הרבה מלים בדרך הרכבה וראשי תבות: כרמל רך מל, בצקלונו בא ויצק לנו ואכלנו ונאוה היה, ירט יראה ראתה נטתה, והביא גם הפעל עלס שבא בשני מקומות: כנף רעננים נעלסה, ונתעלסה באהבים, ודרש הספרא נעלסה: נושא ועולה ומתחטא, ונתעלסה נישא וניתן ונעלה ו נ ת ח ט א באהבים. והנה שני החלקים הראשונים של הרכבת שתי המלים נעלסה ונתעלסה מחורים, הנון היא ר״ת נושא, והעין והלמד ר״ת עולה, וכן בנתעלסה הנון היא ר״ת נישא, והנון והתו ניתן, והעין והלמד עלה, נעלה. אבל מהחלק האחרון של שתי המלים האלה, שהוא סה, נתעל—סה, איך דרשוה נתחטא? הלא שתי הברות האלה סָה-טֵא, הן רחוקות זו מזו? אם לא שנניח, כי היתה להם בזמן ההוא עוד הברת ט רפויה, ט׳ כמו בערב׳, שהברתה היתה קרובה להברת ז, וכמו שבאמת בערב׳ משמש במשמ׳ של חשיבות ותענוג שרש חט׳י a), ולא חטי.

a) خطى

בעצת רשעים ובדרך חטאים לא עמד (תהל׳ א א). יתמו חטאים מן הא־ץ ורשעים עוד אינם (שם קד לה). בני אם יפתוך חטאים אל תבא אם יאמרו לכה אתנו נארבה לדם (משלי א י-יא). אל יקנא לבך בחטאים כי אם ביראת יי׳ כל היום (שם כג יז). לשום הארץ לשמה וחטאיה ישמיד ממנה (ישע׳ יג ט). — ובמשמ׳ אשמים: והיה כשכב אדני המלך עם אבתיו והייתי אני ובני שלמה חטאים (מ״א א כא).

חֲטָאָה, ש״נ, — א) כמו חֵטְא: מה עשית לנו ומה חטאתי לך כי הבאת עלי ועל ממלכתי חטאה גדלה (בראש׳ כ ט). מה עשה לך העם הזה כי הבאת עליו (בעגל שעשית להם) חטאה גדלה (שמות לב כא). חטא העם הזה חטאה גדלה ויעשו להם אלהי זהב (שם לא). והחטיאם חטאה גדולה (מ״ב יז כא). אשרי נשוי פשע כסוי חטאה (תהל׳ לב א). בהשפטו יצא רשע ותפלתו תהיה לחטאה (שם קט ז). — ב) הקרבן שמביא החוטא לכפר על חטאו: זבח ומנחה לא חפצת אזנים כרית לי עולה וחטאה לא שאלת (שם מ ז).

חַטָּאָה, ש״נ, סמי׳ חַטַּאת[1]), כנ׳ חַטָּאתִי, חַטָּאתְךָ, חַטַּאתְכֶם, חַטָּאתָם, מ״ר חַטָּאוֹת, סמי׳ חַטֹּאת, חַטֹּאות, חַטֹּאתַי, חַטֹּאתֵינוּ, חַטֹּאתֶיךָ, חַטֹּאתֵיכֶם, — א) כמו חֵטְא, חֲטָאָה: נצר חסד לאלפים נשא עון ופשע וחטאה (שמות לד ז). הוי משכי העון בחבלי השוא וכעבות העגלה חטאה (ישע׳ ה יח). ותהי חטאת הנערים גדולה מאד את פני יי׳ כי נאצו האנשים את מנחת יי׳ (ש״א ב יז). כי חטאת קסם מרי (שם יה כג). חטאת יהודה כתובה בעט ברזל בצפרן שמיר (ירמ׳ יז א). זאת תהיה חטאת מצרים וחטאת כל הגוים אשר לא יעלו לחג את חג הסכות (זכר׳ יד יט). וסלחת לחטאת עמך ישראל (מ״א ח לד). ויגדל עון בת עמי מחטאת סדם ההפוכה כמו רגע (איכ׳ ד ו). מה פשעי מה חטאתי כי דלקת אחרי (בראש׳ לא לו). חטאתי ליי׳ אלהיכם ולכם ועתה שא נא חטאתי אך הפעם (שמות י יו-יז). כי תבקש לעוני ולחטאתי תדרוש (איוב י ו). הרבה כבסני מעוני ומחטאתי טהרני (תהל׳ נא ד). גם יי׳ העביר חטאתך לא תמות (ש״ב יב יג). וסר עונך וחטאתך תכפר (ישע׳ ו ז). והקריב על חטאתו אשר חטא פר בן בקר (ויקר׳ ד ג). צרור עון אפרים צפונה חטאתו (הוש׳ יג יב). להגיד ליעקב פשעו ולישראל חטאתו (מיכ׳ ג ח). ומה עוננו

[1]) יש מיחסים הסמי׳ והרבים וכו׳ להשם חטאתי

וזמה חטאתנו אשר חטאנו לייי אלהינו (ירמ׳ יו י). אעלה אל יי׳ אולי אכפרה בעד חטאתכם (שמות לב ל). זעקת סדם ועמרה כי רבה וחטאתם כי כבדה מאד (ברא׳ יח כ). שא נא פשע אחיך וחטאתם (שם נ יז). וביום פקדי ופקדתי עליהם חטאתם (שמות לב לד). והתודו את חטאתם אשר עשו (במד׳ ה ז). כי אסלח לעונם ולחטאתם לא אזכר עוד (ירמ׳ לא לד). כמה לי עונות וחטאות (איוב יג כג). איש או אשה כי יעשו מכל חטאת האדם למעל מעל ביי׳ (במד׳ ה ו). בגלל חטאת ירבעם אשר חטא (מ״א יד יו). בימים ההם ובעת ההיא נאם יי׳ יבקש את עון ישראל ואיננו ואת חטאת יהודה ולא תמצאינה (ירמ׳ נ כ). חטאת נעורי ופשעי אל תזכר (תהל׳ כה ז). ראה עניי ועמלי ושא לכל חטאותי (שם יח). מחיתי כעב פשעיך וכענן חטאתיך [1] (ישע׳ מד כב). על רב עונך עצמו חטאתיך עשיתי אלה לך (ירמ׳ ל יה). על חטאתיו [1] אשר חטא (מ״א יו יט). כי לקחה מיד יי׳ כפלים בכל חטאתיה (ישע׳ מ ב). כי יספנו על כל חטאתינו רעה (ש״א יב יט). והצילנו וכפר על חטאתינו למען שמך (תהל׳ עט ט). כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם מכל חטאתיכם (ויקר׳ יו ל). ויספתי ליסרה אתכם שבע על חטאתיכם (שם כו יח). כי ידעתי רבים פשעיכם ועצמים חטאתיכם (עמו׳ ה יב). עונותיכם הטו אלה וחטאותיכם מנעו הטוב מכם (ירמ׳ ה כה). לא ישא לפשעכם ולחטאותיכם (יהוש׳ כד יט). וכפר על הקדש מטמאת בני ישראל ומפשעיהם לכל חטאתם (ויקר׳ יו יו). עתה יזכר עונם ויפקד חטאתם [1] (הוש׳ ח יג). ויעמדו ויתודו על חטאתיהם ועונות אבתיהם (נחמ׳ ט ב). — ב) הדבר שחטא אדם בו: ואת חטאתכם אשר עשיתם את העגל לקחתי ואשרף אתו באש (דבר׳ ט כא). — ג) הענש של העון: הנה חטאתם לייי ודעו חטאתכם אשר תמצא אתכם (במד׳ לב כג).

חטאת [2]), מ״ר חטאות, — א) ש״ז, מי שמסית לחטא, שטן, Satan: ויאמר יי׳ אל קין למה חרה לך ולמה נפלו פניך הלוא אם תיטיב שאת ואם לא תיטיב לפתח חטאת [3]) רבץ (ברא׳ ד ו-ז). — ב) ש״נ, כמו חטאה, חטא: כי אדני אל נא תשת עלינו חטאת אשר נואלנו ואשר חטאנו (במד׳ יב יא). לא יקום עד אחד באיש לכל עון ולכל חטאת (דבר׳ יט טו). הוי בנים סוררים נאם יי׳ לעשות עצה ולא מני ולנסך

— [1]) ס״א מלא.

[2]) נתמזגו בצורה זו שני משקלים, האחד מצמצום מן חטאת, כמו צואר מן צואר, והשני מן חטאת, כמו גבחת. הראשון הוא משקל זכר, והשני משקל נקבה. ועי׳ הערה לקמן. — [3]) אחד הכתובים שנתלבטו בו כל המפרשים הקדמונים והאחרונים ולא מצאו בו ידיהם ורגליהם. כי מלבד שאין הענין מבואר היטב, קשה הפעל רֹבץ בלשון זכר לחטאת שבכל מקום היא נקבה. אונק׳ תרגם: ואם לא תיטיב עובדך ליום דינא חטאת נטיר. ע״כ. רסע״ג כמו חטא. וכבר קבץ ראב״ע את פרושי רוב הקדמונים ואמר: חטאת רובץ יש אומר שחטא תחת עון גם יש מפרשים לפתח הקבר ירבץ עוניך ביום הדין וכו׳ ואחרים אמרו על היצר ואיננו כתוב ואלה אמרו כי לפתח ביתך חטאת רובצת והיא הולכת עמך ויש אומר לפתח הפה כטעם שמור פתחי פיך והנכון בעיני שחטאת סמוך ויצר לב האדם הוא רובץ עמו. ע״כ. והיותר תמוה הוא תרגום השבעים שתרגמו כאלו היתה לפניהם נוסחה כעין זו: ואם לא תיטיב לבתר (או לנתח) חטאת רבץ, ורבים מהחדשים הסכימו כי זו הנוסחה התמוהה והמוזרה, היא אמתית, ואמרו שהכונה היא אם לא תטיב לבתר או לנתח הקרבן הרי חטאת, ולכן רבץ באשמתך ואל תפתח פה להרהר אחרי מדתי. אבל חוש הלשון היותר פשוט יחיש כמה מליצה זו אינה עברית ואינה טבעית ואינה ברוח המליצה העתיקה. ונוסחה זו הכניס Haupt בתוך גוף התנ״ך המגון שלו! ואחרים, כדי להמלט מהקושי של הפעל בלשון זכר לחטאת, שהיא נקבה, הגיהו חטא במקום חטאת, ויש מי שהגיה לפתח חטא תרבץ. והנה, אם אמנם הכתוב בכללו קשה, ונכונה השערת החכמים כי הוא קצת לקוי, עכ״פ הקושי בדבר הפעל רבץ בל״ז לחטאת בא להמפרשים מפני שנעלם מהם, כי זה השם חטאת שבכאן איננו השם חטאת המצוי בכל שאר המקומות, ומתחלף הוא מהשם המצוי ההוא לא בלבד במשמעתו אלא גם ב צ ו ר ת ו ה ד ק ד ו ק י ת, והיא אחת המלים היותר עתיקות בלשון שנשארו עוד בצורה הקדומה שאחרי כן חדלה הלשון להשתמש בה. כי השם חטאת המצוי הוא משקל הנקבה פעלת, כמו גבחת וכדומה, ומפני טבע האלף נדחתה התנועה על שלפניה ונהיתה ארוכה, והשם חטאת של כאן הוא משקל הקדום פעלת, שהיה משמש בזמן קדום גם לבנין שמות זכרים במשמ׳ של שם תאר, ב ע ל הדבר של המושג שבהשרש שממנו נגזר השם, וכמו שבארתי בהשם זמרת שכונתו בעל זמר, בעל גבורה ונצחון, אף כאן חטאת בעל החטאים, המסית לחטאים וכדומה, ונצטמצם לחטאת, כמו צואר במקום צואר לפי דעת רבים (Olsh. § 38 d ואחרים) ומלאכה במקום מלאכה לפי דעת הכל, וכיוצא בזה, והוא השם הקדום העברי להמושג שטן, שבמשמ׳ זו אנו פוגשים את השם שטן בכתבים מזמן מאוחר.

מסכה ולא רוחו למען ספות חטאת על חטאת (ישע' ל א). ראשית חטאת היא לבת ציון כי בך נמצאו פשעי ישראל (מיכ' א יג). וכפר עליו הכהן מחטאתו אשר חטא (ויקר' ה י).— ואמר בן סירא: אש לוהטת יכבו מים כן צדקה תכפר חטאת (ב"ס גני' ג ל). — ג) קרבן שאדם מביא לכפר על חטאו שחטא: ואת בשר הפר וכו' תשרף באש מחוץ למחנה חטאת הוא (שמות כט יד). ושחט אתו (את שעיר העזים) במקום אשר ישחט את העלה לפני יי' חטאת הוא (ויקר' ד כד). והביא את קרבנו אשר חטא עשירת האפה סלת לחטאת לא ישים עליה שמן ולא יתן עליה לבנה כי חטאת הוא (שם ה יא). זאת תורת החטאת במקום אשר תשחט העלה תשחט החטאת (שם ו יח). ויקרב אהרן אל המזבח וישחט את עגל החטאת אשר לו (שם ט ח). ושרף אתו (את הפר) כאשר שרף את הפר הראשון חטאת הקהל הוא (שם ד כא). חטאת עמי יאכלו ואל עונם ישאו נפשו (הוש' ד ח). קרב אל המזבח ועשה את חטאתך ואת עלתך (ויקר' ט ז). והקריב הכהן לפני יי' ועשה את חטאתו ואת עלתו (במד' ו טז). הן היום הקריבו את חטאתם ואת עלתם לפני יי' (ויקר' י יט). והעמדנו עלינו מצות לתת עלינו שלישית השקל בשנה לעבדת בית אלהינו וכו' ולקדשים ולחטאות לכפר על ישראל (נחמ' י לג-לד).

א. **חטב**[1], ממנו א.חטב, *חטבה, ב.*חטיבה, ∞חטב.

א. **חָטַב**, פ"י, עת' יחטב, יחטבו, — חטב עצים וכדומה, כרת גזעי האילנות ועשה מהם גזרי עצים להסקה וכדומה, hauen; couper (bois); hew wood: ואשר יבא את רעהו ביער לחטב עצים ונדחה ידו בגרזן לכרת העץ ונשל הברזל מן העץ ומצא את רעהו (דבר' יט ה). ולא ישאו עצים מן השדה ולא יחטבו מן היערים כי בנשק יבערו אש (יחזק' לט י). — חֹטֵב, חוטב, חֹטְבִים, מי שמלאכתו לחטב עצים: מחטב עציך עד שאב מימיך (דבר' כט י). ויהיו חטבי עצים ושאבי מים לכל העדה (יהוש' ט כא).

כי בחיל ילכו ובקרדמות באו לה כחטבי עצים (ירמ' מו כב).— וחֹטֵב, כמו שם: והנה לחטבים לכרתי העצים נתתי חטים (דהי"ב ב ט).

— פע', חִטֵּב, — שחטבו אותו, נתנו לו צורה ע"י חתיכה וכדומה, carve ; sculpter ; aushauen: אשר בנינו כנטעים מגדלים בנעוריהם בנותינו כזוית מחטבות[1] תבנית היכל (תהל' קמד יב).

— פֻע', *חֻטַּב: שער בת רבים, מקום תמורות וכרבים, תחטבו[2] בהטובים, במסגרות ושלבים (יוצר ב סכות, אנא).

∞**חַטָּב**, ש"ז, — אמן כמלא' החטוב, Bildner, sculpteur, sculptor, נהוג בדבור והשתמשו בהעתונים.

ב. **חטב**[3], ממנו חטבה.

ג.* **חטב**[4], ממנו ב.*חטב, *חטוב ב.*חטיבה.

ב.* **חָטַב**[5], פ"ע, — דרש והלל ושבח: קביעות הסדר תקן כי טוב, קרות ודרוש בענין היום לחטוב, ודבר בעתו מה טוב (שבת בין יוה"כ וסכות, את השם). צרפנו מקור רטוב, צמאון לא קורטוב, פצנו רע הטוב, פרקנו עול מלחטוב (סלית' מנח' יוה"כ, לך ה' הצדקה).

— פע', *חִטֵּב, — כמו קל: מה דודך, שאלוני תמיד מהטבת ומאמרת, נערץ ונשגב תכן שחקים בזרת (יוצר בת ה"מ פסח, שני שליך). חי וקים גואלנו, אותו נעבוד ונחטבנו, בעת צרה ישועתנו (שבת א אחה"פ, אין כמוך).

— הפע', *הֶחְטִיב: תישר לבבנו ביראך להחטיב ולהאמר, קימנו לחיים ונודך לעולם ונזמר (מוס' יוה"כ, אנוש).

ד.* **חטב**[6], ממנו ג.*חטב, *החטיב.

ג.* **חָטַב**, — קל אינו נהוג.

— הפע', *הֶחְטִיב, — העביר קו על מלה כתובה, to erase ; raturer ; ausradieren: הכותב שני שמות של קודש מקיים את הראשון ומחטיב[7] את האחרון רבי יהודה אומר אם היה האחרון בסוף הדף מחטיב[1] ומוחק את הראשון ומקיים את

ומליצה טבעית היא ביחס להשטן שהוא רבץ להפתח, ובענין זה כבר אמרו קצת המפרשים הקדמונים שלנו שהכונה בחטאת ליצר הרע.

[1]) בערב' משמש שרש חטב a) במשמ' עצים להסקה, השם לעצם העצים והפעל לאספת העצים. אך יש השם מחטב b) במשמ' מגל, חרמש, ונראה מזה כי משמ' החתיכה היה קודם גם בערב' לשרש זה.

[1]) עי' ערך זוית. יש אומרים שפעל זה הוא מן ב.חטב, ועי' הערה לערך זוית. — [2]) אולי מן חטב, עשה כרובים ע"י חטוב. והמפרשים מן ב.*חטב.

[3]) בערב' חַטַב a) היה מתחלף הגונים, וכן בסור' חטב.

[4]) בערב' ח'טב b) במשמ' של דרשה והתחתנות.

[5]) עי' הערה להשרש.

[6]) בערב' שטב c), ועי' הערה לקמן.

[7]) כך הגרסה במס' ספר תורה משבע מסכתות

a) حِطب b) مِحطب

a) خَطِبَ b) خطب c) شطب

האחרון (מס' ספר תורה ירוש' ה א). היה צריך לכתוב את יהודה ונתכוין וכתב את השם אע"פ שנתן בו דלית מ ח ט י ב ו וכותב יהודה אחר (שם ד).

ד.*חטב[1], פ"ע,—חטב באשה, או חטבה האשה באיש, תבע או תבעה לתשמיש: אילולי שכתב בה אסורים ידיה היתה ח ו ט ב ת[2]) באדם בשוק ראה מה כתיב ותתפשהו בבגדו לאמר שכבה עמי (מד"ר קהל', ומוצא).

חטבה[3]), ש"נ, מ"ר חטבות,—מצע או מכסה רב הגונים, לכסות המשכב, bunte Decke ; couverture en couleurs variées ; varigated tapestery: מרבדים רבדתי ערשי חטבות[4]) אטון מצרים (משלי ז טז).

*חטבה, ש"נ, — שה"פ מן חטב עצים: מה ה ט ב ת עצים רשות אף כל רשות (מכות ב ב).

חטה[5]), ממנו חטה.

חטה — קל אינו נהוג.

— פע', חטה, אחטה, בכנ' אחטנה, — חטה דבר לפלוני, השיב לו מה שאבד מפלוני, מה שלקח מפלוני, נתן לו אחר חליפתו, ersetzen ; rendre, restituer ; restore: זה עשרים שנה אנכי עמך רחליך ועזיך לא שכלו ואילי צאנך לא אכלתי טרפה לא הבאתי אליך אנכי אחטנה[6]) מידי תבקשנה (בראש' לא לח-לט).

חטה, ש"נ, מ"ר חטים, — גרגרים צמחים בשבלים מהאדמה, יעשו ממנו קמח ויאפוהו לחם, Weize ; froment ; wheat: ארץ חטה ושערה וגפן ותאנה ורמון (דבר' ח ח). והחטה והכסמת לא נכו כי אפילת הנה (שמות ט לב). — ואמר איוב בתלונתו: אם עלי אדמתי תזעק ויחד תלמיה יבכיון אם כחה אכלתי בלי כסף ונפש בעליה הפחתי תחת חטה יצא חוח ותחת שערה באשה (איוב לא לח-מ). אפילו ח י ט ה אחת נכנסת לתוך שעורין ושעורה אחת נכנסת לתוך שדה חיטין מותר (תוספתא כלא' ב ב). — ומ"ר: וילך ראובן בימי קציר חטים וימצא דודאים בשדה (בראש' ל יד). זרעו חטים וקצים קצרו (ירמ' יב יג). שהם אומרים למודות ערב שביעית להיות ח ט י ם יפות (ספרא קדוש' יט ו). — *ובכנ': אמר לו תן לי ח י ט י שאני רוצה למכרן וליקח בהן יין אמר לו הרי ח י ט י ך עשויות עלי בשלשים דינרים (ב"מ ה א). היו ח י ט י ה (של שדה) יפות לא יאמר לו הריני לוקח מן השוק (שם ט ז). שמא יאמר לו נשרפו ח י ט י ך בעלייה (ערוב' פא:). — חבט חטים: וגדעון בנו חבט חטים בגת (שופט' ו יא).—דש חטים: וארנן דש חטים (דהי"א כא כ).—חלב חטה: חמאת בקר וחלב צאן עם חלב כרים ואילים בני בשן ועתודים עם חלב כליות חטה (דבר' לב יד). ויאכילהו מחלב חטה ומצור דבש אשביעך (תהל' פא יז). חלב חטים ישביעך (שם קמז יד). — ועי' חלב. — חטי מנית: יהודה וארץ ישראל המה רכליך בחטי מנית ופנג ודבש ושמן וצרי (יחזק' כז יז).—ומשל, אומרים לאדם שאין בו דעת: לא אכל אדם זה פת ח ט י ם מימיו[1]). — ועי' דגן, תבואה, עבודת האדמה.

א.*חטוב, ש"ז, — שה"פ מן א.חטב: הגלה בת מלך הימן המליץ בחטוב לחטוב, הכין גן נעול לכלתי

קטנ' ירוש' הוצ' קורכהים. ובמס' סופרים מעבב במקום מחטיב, והגיהו הט"ז והגר"א מ ח ט ב ו, ופרשו המפרשים קודרו מלשון חטב עצים וכדומה. אבל זו טעות גמורה, כי הכונה בחטב פה העביר בהעט קו בדיו על השם הכתוב לסימן שאינו צריך לקראו, ובערב' שטב a).

[1]) לא נתברר מקורו, ואפשר שהוא מן א.חטב, ועי' הערה לקמן. — [2]) כך הגרסה ברוב הספר', ובקצת ספרים הוטפת. אך אין ספק שהגרסה הוטבת היא הנכונה, וכונת מלה זו מבארת במד"ר במדב' ט: לא היתה מנחת לאדם שלא תהא תובעתו. וכן בילק' קהל' רמז תתקעו: כיון שאדם יוצא לשוק היתה אומרת לו בא ושמש עמי.

[3]) עי' הערה להשרש, בערב' הטבה b) עצם הגון, אדם או ירק. — [4]) כבר פרש רב שרירא גאון, והביא פרושו ריב"ג, מסומנות, במשמעת סימני רקמה. אך מלה זו כאן אינה תאר, כי קשה לחשב מרבדים במין נקבה. ויותר נכון כי חטבות הוא מ"ר מן ש"נ חטבה, והיא כפל למרבדים. וגזרו רוב החדשים שהוא מן חטב בערב' במשם' רוב הגונים.

[5]) חכמי הלשון אינם מודים במציאות שרש מיוחד זה, ועי' עוד הערה להפעל. — [6]) במשמעת פעל זה אין מקום לפקפק, ואמרו חכמי הלשון כי הוא פעל מן חטא, ונבלעה האלף. אבל, בכל מקום בפעל נשמרה האלף, וגם משם' הסיר החטא. וכפר, וכדומה, אינו מתישב פה בדרך טבעי. ולכן יותר נראה שהוא שרש מיוחד חטה, ובערב' אדי a) משמש ממש במשמ' השיב הדבר הנאבד וכדומה.

[1]) גוף המשל בארמ': כד לא הוה בבר נש דיעה אינון אמרין לא אכל ההוא אינשא פיתא דחיטי מן יומוי (מד"ר בראש' טו). וכן בפסיקתא כ: בנוהג שבעולם אדם שאין בו דעת הבריות אומרים הכים הוא דין דלא אכל פיתא דחיטין מן יומוי.

---

a) شطب b) حطبة

a) ادى

גן נעול רטוב, ודבוק נאה הדביקני והעלני מקטוב (ר"י ברצלוני, אזהר' לשבוע', א' זה מקום).

ב.**חִטּוּב**, ש"ז,—שה"פ מן ב.יחִטֵּב: שער בת רבים, מקום תמורת וכרבים, תחטבו בְּחִטּוּבִים, במסגרות ושלבים (יוצר ב סכות, אגא תרב).

חָטוּב, ש"ז,—כמו חֲטָבָה: והזקנה שמה האדרת תחת החטוב אשר בעלה רגיל לישב שם ותלך לה ויבוא בעלה בערב וישב על החטוב והרגיש באדרת שהיתה תחתיו (משלי סנדאבר).

חִטּוּט, ש"ז, — שה"פ מן חִטֵּט: כי התרנגול מנקר וכו' ונפסק החבל בחיטוטו (ר"ת ב"ק יח.).

*__חִטּוּי__, ש"ז, — שה"פ מן חִטֵּא, כאלו היה מן חִטֵּה: וישחטהו ויחטאהו: כראשון מה הראשון טעון חיטוי אף זה טעון חיטוי (ספרא שמיני ט). ואיש אשר יטמא ולא יתחטא הטעון חיטוי חייב על ביאת מקדש ושאין טעון היטוי אינו חייב על ביאת המקדש (ירוש' נזיר ז נו ד).

חִטּוּף, ש"ז, — שה"פ מן חִטֵּף: והאשה נתיעצה עם אמה ודודה ושאר קרוביה ואוהביה ובדעת צלולה ומיושבת עשתה מה שעשתה וכו' אין כאן לא אונם ולא חיטוף ולא טעות (שו"ת שמש לדקה, אה"ע ו).

א.*__חִטְחֵט__[1], פ"י,—זעזע קצת, למשל קליעה וכדומה, שלא תהיה אוצה: סלין של גת ושל בד אוצין צריך להטחט ורפין צריך לנער (תוספתא מקוא' ז ב).

ב.*__חִטְחֵט__[1], פ"י, — כמו חִטֵּט: שק מצוי לחטחט אחריו שיער אין מצוי להטחט אחריו (ירוש' ערלה ה סג.).

א.*__חטט__, ממנו א.*חִטֵּט, חִטּוּט, חֲטִיטָה.

א.*__חָטַט__, פ"י, עת' יַחְטֹט,—חפר והוציא, ausgraben; entfernen; curer; hollow out: החוטט בגדיש לעשות בו סוכה אינה סוכה (סוכ' א ח). ומתקנין את קילקולי המים שברשות הרבים וחוטטין אותן (מו"ק א ב). החוטט בצנור לקבל צרורות (מקוא' ד ג). בורות שיחין ומערות של יחיד כונסין מים לתוכן אבל לא חוטטין ולא שפין את סדקיהן ושל רבים חוטטין אותן ושפין את סדקיהן (מו"ק ה.). — חָטַט את עיניו: הרי שהיתה עינו סמויה וחטטה עבד יוצא בהן לחירות (קדוש' כד:). וכן עשה להם (נבוכדנצר לבני צדקיהו) שחטם לפניו ואח"כ חטט את עיניו ונתנם בתנור והוליכו בבלה (פסיק' רבתי כו). שאילו היה (היצר הרע) נותן בו עד שהוא במעי אמו היה חוטט את בני מעיה ויוצא (מד"ר בראש' לד). והחוטט בשבלים מקום לקטן להצילו מן השמש (רמב"ם, טומא' מת יג ג). כמו משל אומרים בני אדם הכף שחטטו בני אדם וכו' בתוכו שורפין חרדל שלו (ר"ת פסח' כח.). בן איש חטט במערת רב טובי ואחז בזקנו וסוף גזייה בספרים (מ' ריאטי, מקד' מעט ז). לפי שמצד המהומה והשגעון אדם חוטט בצפורניו בחכוך גדול על ברכיו ועל שוקיו עד שמוציא דם ועושה חבורות ונהפך לשחין רע (צרור המור, כי תבא). — ופָעוּל חָטוּט: שיהא חטוט כל צרכו (רגמ"ה חול' כה:). כי הצינור אינו חטוט לקבל צרורות (מרדכי קדוש' תקס). רצפה עשה להם באבנים חטוטות כלומר שלא באו לידי אדם אלא במורת (רש"י מגי' יב.).
— פִּע', *חִטֵּט: שהיו המצרים מקוברים בבתיהם והיו כלבים באין לשם ומחטטין ומוציאין את הבכורות מתוך כוכיהן (מכי' בא, מס' דפסח' יג). היו מחטטין (התרנגולים) בחבלו של דלי ונפל ונשבר (תוספתא ב"ק ב א). גיד הנשה מחטט אחריו כל מקום שהוא ונוטלו (בס חול' ז ד). (החלב) שעל הכסלים זה חלב שבין פקוקרות שהוא מחטט אחריו כל מקום שהוא ונוטל (שם ט יד). אמר אביי שמחטטין[1] בה פתילות ומקנחין בה נרות (מגיל' קו.). כאדם שמושיט אצבעו לתוך עינו ומהטטה (ספרי בהעל' פד). אמרו לא מתו עד שראו מחטטין בעיניו (שמחות ח). חמשה חוטים יש בעוקץ וכו' שאם שולפן עד שהן חמין משתלפין ואם לאו צריך לחטט אחריהן (הלכ' פסוק', בחיט'). והירא שלא תבא חיה רעה להסתופף בצל הקבר מפני חום השמש ויריח את המת ויחטטנו נועץ קנה וכו' שלא יהא נוטה לו צל (רש"י ערוב' מג:). -- ובהשאלה, ימחטט אחרי דבריו של פלוני, מתקיף עליהם: והדבר הזה אירע לנביאי האמת עם נביאי הבעל שהיו מכחישים נבואתם ומחטטים אחריהם ומכחישים דבריהם עד שלא היה מספיק להם אות אחר אות

---

[1]) בערב' חַ'צְ'חַ'צְ' a), הניע, וחַ'טְחַ'טְ b) בהליכתו, נטה מצד לצד.

a) خَضْخَضَ b) خَطْخَطَ

[1]) גרסת הערוך שמוחטין.

ומופת אהר מופת (ס' החינוך, מצוה תכד).

— נפע', *נחטט, — שחטטו אותו: שיבש גפה ושנהטטה[1]) עינה ושנקטעה רגלה מטמאה בבית הבליעה (זבח' ז ס). יבשה גפה נקטעה רגלה נחטטה עינה (קדוש' כד:). ואמרו רז"ל בעון חיים מתים נחטטים (רד"ק ירמ' ח ב). מקומו של גיד הנשה היה ניכר אם נחטט הימנה (רע"ב חול' ז ב). — ואמר הפייטן: ליל שמרים כוכם נחטט ונכאו, הפך לילה וידכאו (מער' ליל ב פסח, ליל שמרים).

— נתפע', *נתחטט, — שחטטו אותו: בעון חיים מתים מתחטטין (יכמ' סג:).

ב.***חטט**, ממנו ב.*חטט.

ב.***חטט**[2]), — קל לא נמצא.

— התפוע', *התחוטט, — התחוטט החפץ עליו, נעשה יקר לו, חביב עליו: (ברצפת היכל אחשורוש היו) אבנים שמתחוטטות[3]) על בעליהן (מגי' יב.).

***חטט**[4]), ש"ז, מ"ר חטטים, — כעין צמח של שחין או מורסה קטנה על הפנים, על העור, **Blatter; bouton; pustule**: החושש בראשו ומי שעלו בו חטטין סך את השמן ואינו סך יין וחומץ (תוספתא תרומ' ט יד). שמואל בר אבא עלו בו חטטין (ירוש' מו"ק ג פב ד). הרי שעלת חטטין מי מהלך בה או מסיית (שם יבמ' ח ט:). רוחצין במי טבריה ובמי משרה ובימה של סדום ואע"פ שיש לו חטטין בראשו (שבת קט:). ואם היה חולה או שהיו לו חטטין בראשו סך כדרכו ואינו חושש (יומ' עז:). לא היו אומות העולם ראויים שיהיה בהם מעלה חטטים ולמה יש בהם מעלה חטטים אלא שלא יהיו מונין את ישראל ואומרין להם לא אומה של מצורעים אתם (מד"ר בראש' פח). בשעה שהשנים רעות גופן של בריות מעלה חטטין (שם פט). ע"י שהאדם הזה משתפל לקנח גופו כראוי יעלה גופו חטטין (שם ויקר' יט). — *חטטים יבשים: ומיץ החלב משלשל האדומה ויועיל למי שהזיקו יין והירקון והגרב ולבוהק ולחבורות לחטטים היבשים (מ' אלדבי, ש"א ס).

***חטוטרת**, חטוטרת, ש"נ, מ"ר חטוטרות, — כעין גבנון על גבו של הגמל, **Höcker; bosse; hump**: עור חזיר הבר ועור חטוטרת של גמל הרכה ועור הראש של עגל הרך (חול' ט ב). הכילון והלפתן וכו' ובעלי החטוטרות[1]) ר' יהודה מכשיר וחכמים פוסלין (בכור' ז א). זה השוחה בשעת הילוכו עד שנמצא גבו כגב בעלי חטוטרת (פרקי רבנו הקדוש ז). — ובהשאלה, בצורת האותיות: והחתי"ן יעשם בשני רגלים וחטוטרת רגל ימין כוי"ו ישרה ושל שמאל כזי"ן וקו החטוטרת שעל רגל ימין יהיה עב ושל רגל שמאל יהיה דק (מסכ' תסיד', תק' תפילין א).

***חטי**, ש"ז, — כמו חט, חטא: אין כל דור ודור שאין בו אונקי אחת מחטייו של עגל (ירוש' תענ' ד סח ג). התחיל אותו הילד (שנולד לאמו החבושה) לצווח אדוני המלך למה אני חבוש בבית האסורים אמר לו המלך בחטייה של אמך את נתון כאן כך אמר משה וכו' למה אתה גוזר עלי מיתה אמר לו בחטייה של אדם הראשון אתה מת שהביא מיתה לעולם (מד"ר דבר' ט). כל זמן שהקב"ה מבקש להזכיר חטיין של ישראל מה שעשו ברפידים וכו' הוא אומר להם זכור את אשר עשה לך עמלק (פסיק' דר"כ, זכור).

א.***חטיבה**, ש"נ, — שה"פ מן א.חטב, כמו *חטבה: מה חטיבת עצים רשות אף כל שהוא רשות (ספרי שופט' קפב). עשיית אוכל נפש דוחה יו"ט ולא מכשירי אוכל נפש כגון חטיבת עצים מן היער לבשל ביו"ט (ר"ח שבת קלג:). — ובהשאלה במליצה: חזיתו לבד ושחת אעשה לו עזר אם יסלף ארח תהי לו למכשול חטיבת שנה עליו המתקת צלע אצלת ובשר כוננת (עבודה, אתה כוננת, קמע"ג).

ב.***חטיבה**[1]), ש"נ, מ"ר חטיבות, — דבר נכבד וחשוב, **Wichtige Sache; affaire importante**

— [1]) גרס' הערוך, בנוסח' שנסמית.

[2]) לא נתברר מקורו ומשמעתו, ועי' הערה לקמן. — [3]) פרש ר"ח: מחטיאות בעליהן כלומר מי שנמצאת בידו מתחייב למלכות שאינן ראויין להדיוט אלא למלכות בלבד וכן בעליהן כיון שנמצאת בידיהן נסים ובורחים שמתיראין מן המלכות. ע"כ. ורגמ"ה: שמקריבן אצלו כמו הטה. ע"כ. והערוך: פי' ענין עינוג. ורש"י: רצפה עשה להם באבנים חטוטות כלומר שלא באו לידי אדם אלא בטורח שמחטטים ומחזירים בעליהן אחריהן עד שמוצאין אותן בדמים יקרים. ע"כ. מכל הפרושים האלה נראה, כי לא היה להם להקדמונים שום פרוש מסור, ושום אחד מפרושים הללו אינו מספיק ואינו מניח הדעת.

[4]) בערב' חטאט a). ולא נתברר מקור משמ' זו.

a) حِطاط

[1]) בקצת כפר' בעלי חטרות.

[2]) דעת רוב החכמים שהוא שה"פ מן ב.חטב

import. thing.: א"ל הקב"ה לישראל אתם עשיתוני חטיבה אחת בעולם ואני אעשה אתכם חטיבה אחת בעולם אתם עשיתוני חטיבה אחת בעולם שנאמר שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד ואני אעשה אתכם חטיבה אחת בעולם שנא' ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ (ברכ' ו.).—ופרסום: ומתוך שישראל מוסרין עצמן על דברי תורה ועל קדושת שמו לפיכך עשה להם הקב"ה חטיבה וברכה בעולם שנאמר את ה' האמרת היום וגו' וכשם שישראל עושין חטיבה לפני הקב"ה כך הקב"ה עושה להם חטיבה (תנחומא כי תבא ג). — ואמר המשורר: יצחק זה למד בוּלְזוֹן בישיבה, ויהי בחור אוכל ימים, מתמיד הולך תמים, וראש הישיבה עשה לו חֲטִיבָה, והאמירו לבחיר התלמידים (יל"ג נהרא). — *עשה דבר בחטיבה אחת, בבת אחת: שלא היו יכולין לאמר קדושה בתפילה בחטיבה אחת (ליקוטי פרדס לרש"י, ענייני תפלה). שבזמן הזה אנו אומרין קדושה בחטיבה אחת בתוך התפלה (שבלי הלקט, תפלה מד). ואנו קורין הקדושה בחטיבה אחת בתוך התפלה (הלכות או"ח קלב א).

חֲטִיבוֹת, ש"נ, — כמו א.*חֲטִיבָה: זויות הבית עושים אבני גזית ומחוטבות היטב עד שידמו כל אבני הזוית מרוב חטיבותן בישר כאלו הן אבן אחת (רד"ק, שרש חטב).

***חֲטִיָּה**, ש"נ, — כמו חֵטְא, חֵטְא: להודיעך מאיזו חטייה קפץ עליהם אותו הרשע מתוך שראה אותן מתעסקין בדרך ארץ ונתאוה לה (מד"ר בראש' יח) הטאת פימו מחטייה שתוציאו מפיהם אמרו א' לאלף ותרנ"ו שנה הרקיע מתמוטט אלא בואו ונעשה סמוכות וכו' (שם לח). לא זז (משה) משם עד שפנה חטייה שלהם שנאמר ויפן וירד משה כיון שפנה חטייה שלהם אמר משה הרי היה לישראל מי שבקש עליהם אני מי יבקש עלי וכו' אמר לו הקב"ה אל תצטער וכו' שאת מבושר שמחלתי לך על חטייה שלך (שם שמות מו). מטרונה שאלה את ר' אליעזר מפני מה חטייה אחת בעגל והם מתו בה שלשה מיתות (שם במד' ט). אמר משה רבש"ע תכתב חטיה שלי לדורות שלא יהיו ישראל אומרים זייף משה בתורה (שם דבר' ג). בביאה אחת שנכנס מנשה לבית קדשי הקדשים היתה חטייה לישראל שעשה צלם של ד' פנים והכניסו להיכל (שם). אדם עושה לו פטרון והוא עושה חטייה והדיין גוזר עליו שישרף היכן הוא והיכן פטרונו (שם). וכנגדן נכתבה חטייה שלהם בד' מקומות (שם איכ', ידו פרש לר).

***חֲטִיטָה**, ש"נ,—שה"פ מן א.חָטַט: היו מחוסרין כגון הוגן אוזן ויד טמאין מחוסרין חטיטה טהורין (תוספתא כל' ב"מ ב יז). ומתקנין את קילקולי המים שברה"ר וכו' חטיטה אין חפירה לא וכו' אין יחיד צריך להם אפילו חטיטה נמי אסור (מו"ק ה). בחבל גרוע וישן ובלוי (שדרכו) ליפסק בחטיטה מועטת שמחטטין (התרנגולים) למצוץ המים שבחבל (תוספ' ב"ק יח.). וקודם החטיטה אם יש בו עפר כבוש שנעשה כעין גפסים כבר נסתם אותו בית קבול (כעה"כ לראב"ד, שער המים ד). הקרדום שחופרין בו הארץ והכלים שנושאין בהן העפר וכו' וחטיטת המקומות שמקבצין בהן המים על החוכר או על המקבל (רמב"ם, שכירות ח ג). והסיף שלהם משימים אותו הקוברים תחת ראשיהם שימצאו המוצאים בחטיטת הקברים כלי מלחמתם בקבר (רד"ק יחזק' לב כז). התכנית והחטיטה אשר בצלם שהוא מוצרך לאותה מלאכה שיצקה בו הצורף וציירה בו המצייר (ריב"ל, עולם הקטן ג).

חטייה, — עי' *חֲטִיָּה.

א.***חֲטִיפָה**, ש"נ. —מריקה בכלי כדי לעשותו מבריק, d. Polieren; fourbissage; furbisging: ר' עקיבא אומר (כלי מתכת) המחוסר חטיפה[1] טמא והמחוסר לטישה טהור (כלים יד א).

ב.**חֲטִיפָה**, ש"נ, מ"ר חֲטִיפוֹת,—שה"פ מן חָטַף: טרף פתאום בטריפה ובחטיפה והעלה שני גורלות אחד בימין ואחד בשמאל (רש"י יומא לט.). אבל חזקה שהחזיק בה אחר שעירער זה עליה אינה

במשמ' הלל ושבח ופאר, מערב' חט'ב, עי' הערה לערך ב.חטב. — הערוך פרש: ציור. דבר ניכר. בערב' חַטַב[a] דבר חשוב.

[a] حَطَب

[1] גרסת הַספרים. רה"ג: חטפא איכא דאמרי הטפא. ע"כ. ולא פרש מהו. וכן בערוך חטפא, והגיה ב' מוספיא: הרמב"ם גרס הגפה. אך במשנ' עם גוף פרוש הרמב"ם בערב' אין הגרסה הגפה אלא חטפה. אך רע"ב גרס הגפה, וכתב תוי"ט שכך הוא בדפוס ישן, וכבר העיר קוה' כי אולי צ"ל השפה כמו בתוספתא כל' ב"מ ד (גרס' הנוסח', ובמהד' צוק"מ הטפה). ופרש הערוך מלה זו בגרידה וז"ל: כלים עשויים וגמר מלאכתן גרידא ואלו עדיין לא נגרדו. ע"כ. אך הרמב"ם פרש חטיפה מרוק פשוט, לעומת לטישה שהוא מעשה אומן.

כלום (שעדים אנחנו) שבתורת חטיפה באה לידו (רמב"ם ב"כ לד:). שחטפתו מן האילן וחטיפתו מעידה עליו שאילו מצאתו על פני המים כדרך שאר עלין שנושרין מן האילן על ידי רוח לא היה טרוף אלא שלם (תוקיני נח ח יא). — ומ"ר: שהשדים יעשו בבני אדם הטיפות וטרפות והפחדות בנעריהם ונשיהם עד שיאמרו יגער השם בשטן (ר' קלונ', אגר' בע"ח א ז).

***חֲטִיפוּת,** ש"נ, — כמו ב.*חֲטִיפָה, מהירות: וכולם קריאתם בחטיפות לא תעכבם (ספ' זכרון לרי"ק יח). ודגשות הנון באלה (במלת למני אשור) מפני חטיפות המלה כי לא יתכן בלתי דגוש אם לא יולד נח בין המם והנון (רד"ק, שרש מן). וזה לא יהיה בפתע פתאום ובחטיפות אלא אחר שקידת הזמן בראות ובנסיון הרב (נוה שלום יג ב). — וחטיפות לב, דפיקת הלב משמחה וכדומה: ויאסור יוסף מרכבתו וכי לא היה לו לא עבד ולא משרת שיאסור לו אלא להודיעך ששמת יוסף שמחה גדולה ולא נטל גדולה באותה שעה והשמחה חוטפת את הלב וכו' אף יהודה מרוב שמחתו וחטיפות לבו שאירעה לו לא ביקש מאביו שימחול לו (מדה"ג כ"י תימנ', ויגש).

חטם, ממנו חָטַם, *חֹטֶם, *הֻטַּם.

חָטַם[1], פ"ע, עת' יֶחְטֹם, — האפק מכעס וקצף, האריך רוחו: למען שמי אאריך אפי ותהלתי אֶחֱטָם[2] לך לבלתי הכריתך (ישע' מח ט). — ואמר המשורר: גם כי ישא איש מכאובו ויסבול פעמים או שלש אם עד עשר יֶחֱטָם להגרת רשע ויתן גוו למכים ולמורטים להי הלא באהרית ילאה נשוא עמל וכעס (שלום הכהן, כיל דוד 169). — ובמשמ' *נשם באף, הריח: לא למשמע אזן יצוד ולמראה עינים כי אם יחטם ולמרחוק יריח (יל"ג משל' ג יד). — ובמשמ' *עשה תנועת באפו: יש אשר תקרוץ העינים ובדברה תחטם ותעקם השפתים ותמלא להיה רוח כצנצנת (יל"ג, מעשה נערות).

***חֹטֶם,** ש"ז, בכנ' חָטְמוֹ, מ"ר חֳטָמִים, — אַף, כלי הריח שבגוף בע"ח, Nase ; nez ; nos: אין מעידין אלא על פרצוף פנים עם החוטם אעפ"י שיש סימנין בגופו ובכליו (יבמ' טז ב). עשרים וארבעה ראשי איברין באדם וכו' וראשי אזנים וראשי החוטם וראש הגויה וכו' (נגע' ו ז). תוך העין תוך האוזן תוך החוטם ותוך הפה (שם ח). חרום שחוטמו שקוע תוטמו ובלום חוטמו סולד חוטמו נוטף (ספרא אמור כא ג). מאין היו מודדין (כשנמצא חלל סמוך לעיר) ר"א אומר מטיבורו ר"ע אומר מחוטמו ר"א בן יעקב אומר ממקום שנעשה חלל מצוארו (סוט' ט ד). רואין שתי עיניו (של הולד במעי אמו) כמין שתי טיפין של זבוב שני נקובי חוטמו כמין שתי טפין של זבוב (ירוש' נדה ג נ ד). לא באו ימים קלין עד שמת ויש אומרים יצא חוטמו מזנק תולעים (שם יומ' א לט.). עינים לראות ואזנים לשמוע חוטם להריח פה לדבר (ברכ' לא:). לנבלה מושלכת בדרך כל עובר ושב מניח ידו על חוטמו ומתרחק ממנה והולך (אדר"נ יא). או שהיה דם שותת מחוטמו רוחץ כדרכו ואינו חושש (הלכ' פסוק', יוה"כ). — ומ"ר: ובקרן מערבית דרומית היו שני נקבים כמין ב' חוטמין דקים (מדות ג ב). ניקבו חוטמין זה לתוך זה מבחוץ ה"ז מום (בכור' לט.). — וסימן בחלום, חֹטֶם שנשר: א"ל בר קפרא לרבי ראיתי (בחלום) חוטמי שנשר א"ל חרון אף נסתלק ממך (ברכ' נו:). — בעל החֹטֶם: בא אדם אחד לביהמ"ד ואמר בעל החוטם מתבקש בעל החוטם מתבקש (תענ' כט.). — נשף בחוטמו: ויש אומרים בחוטמן נשף בהן (גבריאל בהיל' סנחריב) ומתו (סנה' לה:). — גרף מחוטמו, בכעס: התחילה (רבקה) גורפת מחוטמה ומשלכת (מד"ר בראש' סד). — זקף בו חֹטְמוֹ, כעס עליו: פועה שהופיעה פנים כנגד פרעה וזקפה חוטמה בו אמרה לו אוי לו לאותו האיש כשיבא האלהים ליפרע ממנו (מד"ר שמות א). כאדם שהוא עובר במקום מטונף ועוקם את חוטמו (שם איכה, תשב ה. — מֵי הַחֹטֶם: מפני מה מי החוטם סרוהין שבזמן שאדם מריח ריח רע אם לא מי החוטם סרוחין שמעמידים אותו מיד מת (תנחומ' חקת א). —*חֹטֶם של שעוה, משל: אומרים כי המשפט יש לו חוטם של שעוה, נכפף לכל צד ולכל תאוה (ר"י נעז, הקדמ' עין משפ' על הרי"ף). — ובהשאלה, *פטמת הדד: ואלו הן סימני של בוגרת ר"א בר' צדוק אומר משיתקשו הדדין ר' יוחנן בן ברוקא אומר משיכסף ראש החוטם (תוספתא נדה ו ד). — *ופטמת האתרוג: עלה הזוית על רובו (של אתרוג) וכו' על חוטמו אפילו כל

[1]) בערב' חַטַםa) שָׂם חָטָם לפי הגמל. ואפשר שגם בערב' היה נהוג שמוש זה. ויש מפקפקים בעקר מציאות שרש זה בערב' וסוברים כי כלו שאול מארמית. עכ"פ מהכתוב נראה שהוא כמו כפל להאריך אף. — [2]) בקצת ספרים אחטום, ונמ' יתיר ו.

a) خَطَمَ

שהוא פסול (הלכ' פסוק', לולב).—*קֶרֶן הַחֹטֶם, עי' קרן. — ובהשאלה, חֹטֶם של כלי, של מנעל, קצהו החד, במקום האצבעות: נפסק עקבו (של סנדל) ניטל חוטמו או שנחלק לשנים (כלים כו ד). נשמטו רצועות מנעל וסנדל נוטל ומחזיר ובלבד שלא יקשור חוטמו שנשמט וכו' מותר להחזיר (ירוש' שבת יה טו.).

***חָטַם**[1], פ"ע, מ"ל חָטְמִים,—כמו זָמַם, ישימו להבהמה על פיה: יוצא הגמל באפסר ונאקה בחטם וכו' וסוס בשיר (שבת ה א). — ובמליצה, יִתֵּן הַחֵטֶם באפו, גבר עליו, הכריחו לעשות מה שרצה המדבר: ואני בוטח ברחמי הנותן לאדם לשון למודים כי אנכי לבדי אלכוד להם כל המעברות ואתן הזמם בפיהם והחטם באפם (מכת' ר' הלל ע"ד ספרי הרמב"ם).

***חֲטֶמֶת**, ש"נ,—הזים, הנקב שבראש הדג שמשמש כמו כלי הנשימה: בחיה מימיי שאין לו ריאה כמו הדג וזולתו למיעוט צרכם לינפש ויש להם חלף ממנה (מהריאה) החוטמת שבצד פיו ומהם יעלה לו הבל מועט מהמים וזולתי המים עצמן (מ' אלדכי, פ"א ד ג).

חטף[2], ממנו חָטַף, *חִטּוּף, ב.*חֲטִיפָה, *חֲטִיפוּת, *הֶחְטֵף, *חֲטִפּוּת, *הַחֲטָפָן.

חָטַף, פ"י, עת' יַחְטֹף, — לקח דבר בתנועה מהירה, בכח, בחמס, erhaschen; attraper; to catch: וראיתם והנה אם יצאו בנות שילו לחול במחלות ויצאתם מן הכרמים וַחֲטַפְתֶּם לכם איש אשתו מבנות שילו (שופט' כא כא). יארב במסתר באריה בסכה יארב לַחֲטוֹף עני יַחְטֹף עני במשכו ברשתו (תהל' י ט). יצוקים ואראלים תפוסין בלוחות הברית וגברה ידן של אראלים וחטפו את הלוחות (ירוש' כלא' ט לב:). שנים שהיו מתכתשין על העומר ובא אחר וחטפו זה שחטפו זכה בו (בס גיט' ח מט ג). והיה משה תפוש (בלוחות) בטפחיים והקב"ה בטפחיים וטפחיים ריוח באמצע כיון שעשו ישראל אותו מעשה (של העגל) ביקש הקב"ה לחוטפן מידו של משה וגברה ידו של משה וחטפן ממנו (בס תענ' ד סח ג). מלחמה אי אתה עושה אבל מה שאתה יכול לחטוף מהן חטוף (מד"ר במד' כ). החמה והלבנה מאירים לעולם ומהיכן הן מאירים מזיקיקי אור של מעלן הן חוטפין (בס טו). מה שאתה יכול לחטוף מן החוץ חטוף (תנחומא בלק ג).—ואמר הפיטן: טעונו ובגדו שוללים כאויבים, חוֹטְפִים וטורפים כזאבים, זה עמלם לריק חושבים (יולר א' שבוע', תזחק). — וחטף את נפשו: זה לבן שרדף אחרי יעקב לחטוף את נפשו (פדר"א לז).— *הוֹטֵף, בינוני במשמ' שֵׁם, מי שחוטף: אם נמצא גנב או חוטף או גונב נפשות או בורח תמיד (רמב"ם מכיר' טו יג). שכן דרך מי שאבד מעותיו בשחוק שחוטף מחבירו שהרוית מה שתשיג ידו לקחת מלפניו וכו' דרך הנגזל ההוא להכות החוטף ההוא על ידו או על שאר איבריו (מלמ' התלמ', כהר). — *וחוטף, *חוטפים, אנשים שהיו חֹטפים אנשים מישראל למסרם לעבודת הצבא ברוסיה בימי קסר ניקולאי: ע"י התעסקותו בין החוטפים[1] מצא מקום לפסע על ראשי עם הארץ (ריב"ל ילקוט, תולד' פלוני הכוזי). — ובלי כונת חטם: ר' אליעזר אומר חוטפין מצה לתנוק כדי שלא יישן (תוספתא פסח' י ט). למלך שבעס על בנו וישב על בימה ודנו וחייבו נטל את הקולמוס לחתם גזר דינו מה עשה סונקתדרו! חטף את הקולמוס מתוך ידו של מלך כדי להשיב חמתו (מד"ר שמות מג). מעשה בר"ע שנתארח אצל אדם אחד נטל את הפרוסה וסמך בה את הקערה חטפה ר"ע ואכלה (דא"ר ט). — ודברים מפשטים: הרביעיות שלהן מי יוכל למנות אוכלוסין שיצאו מאותן שהיו חוטפות ומחבבות את המצות (מד"ר במד' כ). אין אומה בעולם כיוצא בהם הרי הן ישנים מן התורה ומן המצות ועומדין משנתן כאריות וחוטפין קריאת שמע וממליכין להקב"ה ונעשין כאריות ומפליגין לדרך ארץ למשא ולמתן (בס).— *חָטוּף, חֲטוּפָה, שבא במהירות: מת פתאום זו היא מיתה חטופה חלה יום אחד ומת זו היא מיתה דחופה (מו"ק כח.). — ובהשאלה, *חטף בקריאת מלה, קרא אותה במהירות: כל המאריך באחד מאריכין לו ימיו ושנותיו וכו' ובלבד שלא יחטוף בחי"ת (ברכ' יג:). אין עונין אמן יתומה ולא אמן קטופה ולא אמן חטופה (ירוש' ברכ' ח יב ג). כל העונה אמן יתומה יהיו בניו יתומים חטופה יתחטפו ימיו (בבלי

---

[1]) בערב' חִטַאם a), זמם לפי הגמל.

[2]) בערב' ח'טף b).

a) خطام b) خطف

---

[1]) בהערה שם: בעלי התחנות זו (ר"ל לחטף אנשים מישראל ולמסרם לצבא, לפנים ברוסיה) מהיהודים נקראים כן פה במדינה.

שם מז.). — ובהשאלה, השֵנה חטפתי, נפלה עליו פתאם: שלא יהא אדם בא מן השדה בערב ואומר אלך לביתי ואוכל קימעא ואשתה קימעא ואישן קימעא ואחר כך אקרא ק"ש ואתפלל וחוטפתו שינה ונמצא ישן כל הלילה (ברכ' ד:). מיקירי ירושלם לא היו ישנין כל הלילה (של יוה"כ) כדי שישמע כ"ג קול הברה ולא תהא שינה חוטפתו (יומ' יט:). — חטפה השמחה את לבו, הפתיעה אותו והבהילתו: ויאסור יוסף מרכבתו וכי לא היה לו לא עבד ולא משרת מי שיאסור לו אלא להודיעך ששמח יוסף שמחה גדולה ולא נטל גדולה באותה שעה והשמחה חוטפת את הלב (מדה"ג, תימני, ויחי). — ובדקדוק, יקרא תנועה בחטף: אלו המלות (שְמֳרה וכדומה) אין לשוא בתחלתן לא טעם ולא עילה ואי אפשר להוציאו בפה ולא עשו אותו אלא כדי לחטוף בקמץ ולהקל, כן כדי שלא יכבד (הור' הקורא 66). ולא נאמר אותם בשוא כמו דעו דעי וחביריהם שלא לחטוף ההא (רד"ק, מכלול, שה"פ). ומן שנה שנת מפני העין שלא לחטוף עליה (שם). ומפני זה כשהשוא והנקודה באות באחת באות אחת או נקרא היחיד ההוא חטף כי השוא חוטף בפרוש התנועה ההיא אף כי לא יעמיד האדם מוצא פיו באותה התנועה אך יחטוף אותה כאלו נגזרה (מקנה אברהם, בצורת הנקוד'). — *חָטוּף, מנֻקד בחטף: אבל אם תדגש האות שאחריה ינקדו הקמץ לבדו כי אין לטעות בו כי בודאי הוא חטוף (מכלול, שה"פ). והקמץ מלא פום הנקרא קמץ חָטוּף כשיבטא בו האדם תהיה הנחתו אמצעית בין הקמץ והחלם (מקנה אברהם, בצור' הנקוד').

— פע', *חִטֵף, — כמו חָטַף בנחץ הפעולה: והחזנים זורקין אותם (את הלולבים) לפניהם והן מחטפין ומכין איש את חברו (סוכ' ד ד).

— נפע' *נֶחֱטַף, — נקוד בחטף: ועשקה הוא נחטף, וידע זאת כל טף, ואף כי אש שוטף, בימים ויאורים (תשו' תלמ' דונש על תלמ' מנחם). אבל החמש (תנועות) הקטנות תחטף קריאתם (מכלול, שער הנקוד). ופעמים תחטף גם אות גרונית כמו ולא תֶחֱמֹל לא תחמוד (שם). והתנועה הקטנה אעפ"י שמשפטה להחטף אם תבוא על אות גרונית תעמידנה (שם).

— הפע', *הֶחֱטִיף, — הוציא מפיו אות בתנועה חטופה: שמור אשר הוא נקודה בשוא השין ראוי לך להחטיף את תנועתו ולצרפה לחולם המם [1].

— [1]) נשמט המראה מקום מהפתקה.

— התפ', *התחַטֵף, נִתְחַטֵף, — בהשאלה, נתחטפו שנותיו, מת בעודו צעיר לימים: העונה אמן יתומה יהיו בניו יתומים חטופה יתחטפו שנותיו (ירוש' ברכ' ח יב ג).

חֲטַף [1], חֲטָף, א) ש"ז, — בדקדוק, שם לנקודת שוא נע, שקריאת האות המונעת בו היא חטופה: ויבאו ז' חטפין (מסור' ירמ' ג יח), ר"ל ו מונעת בשוא ולא ו פתוחה. באהל ח' חטפין (שם במד' יט יד). זהב ה' חטפין (שם שמות לח כד). ושעור החטף הוא חצי תנועה ואפי' היתה שבא עם פתח וגעיא אשר שעורה אצל הקוראים שעור הפתח או יותר היא אצל המשוררים כשיעור השבא הפשוטה בלא יותר (רס"ע אבן דנאן, כספ' הכרע', מלכ' השיר). בשלשה יתחתן (השוא) דת נתנה, בסגול במו פתח ואת קמץ, חֲטַף יקרא לו טעמו שנה (כבס קדמון ו). — ומ"ר: פיסחים על שתי הסעיפים, שם תמצאם ולשמות אין חקי זאת אות ברית אהה"ע וַחֲטָפִים (כבס קדמון יא). — חטף קמץ, קמץ קטן: א' בחטף קמץ וא' בחולם (מסור' ברא' ג יא). היה משפט הבית (של המלה סבבו) בחטף קמץ כמו את עול סבלו אשר הוא חטף מפני שהוא קודם הסמיכה (הכרע' לריב"ג, סבך). לפי מה שנכתב היה לו לקדות חטף קמץ בבגדו לשון בגידה כמו שאתה קורא בשמעו (רש"י קדוש' יח:). — ובפרט חֲטַף קמץ, חֲטַף פתח, חֲטַף סגול, כששלש התנועות האלה מחברות עם שוא לפניהן במקום שוא נע תחת אהח"ע: ואמנם החֲטַף קמץ הוא ידוע שהוא עבד וכו' כמו ראה עֳני וכו' דמיון החטף פתח חֲרדה וכו' ובן החטף סגול כמו אֱמור (רמב"ת, דרכי נעם). חטף פתח תנועתו מורכבת כמו צורתו מן השוא והפתח וכו' וכן חטף סגול כתנועת הסגול חטופה (מקנ' אבר', בצור' הנקוד'). למה לא נמצאו אלא שלשה חטפים וכו' כי נמצא חטף קמץ וחטף סגול (שם). ובזה יבדל (הקמץ חטף) מן החטף קמץ (שם). ואם הוא (השוא) מרכב בפתח נקרא חֲטַף פתח כמו עֲשה תעֲבוד ואם הוא מרכב בסגל נקרא חֲטַף סגל כמו אֱמור אֱמת ואם הוא מרכב בקמץ חטף נקרא חֲטַף קמץ כמו אֳני (כ"ז, תל"ע, הכר' האות' ב).

— ב) ת"ז, תנועה שקוראים אותה בחטף: יש סופרים דבר אמת מודים ונסחי ישרים במקומות רבים קמץ חטף קורים כגון ונפתחה וכו' ויש סופרים אחרים אין קמץ חטף קורים (דס"ט יד). וזה הנקרא בלשון יהודית קמץ

[1]) כך נקוד בבשם קדמון, וכך גם במקנה אברהם, ויש קוראים חֲטָף.

חטף וצורת נקודתו כה הוא קמץ גדול ושב"א שהוא ב' נקודות כאלה הִדְשׁוּ (תבוכ' תלמי' מנח' על דונש). אמנם זה המשקל מעוּת ומעוקל כי לא יתכן לשקול בו לשוננו למען השמידו אותה והכריתו קמץ חטף ושומו מקמץ פתח ומהאות ההונה נע ומהנע חונה (שם). ואם יסמך (משקל פֹּעַל) אל שם מכונה יסור השוכן הנעלם אשר בשבילו נקרא מלעיל והוא הוו וישאר קיבוץ על ראשו כדי שיהיה הקיבוץ מורה על הוו הנופל וזה בלשוננו קמץ חטף (ר"י חיוג, הנקוד 190). אֳ ושמה קמץ חטף והיא כתנועת החולם אלא שהיא נפלה ממנה (רד"ק, מכלול, בע' הנקוד). והקמץ חטף כמו שָׁמְרֵנִי זָכְרֵנִי ופעמים משתתף עם הקמץ שוא להודיעך כי הוא חטף והוא כאשר תנקד האות שאחריה באחת התנועות ולא תרגש כמו אֳנִי חֳלִי (שם). אבינה בדברי קמץ חֲטַף איך היה לו משנה דת וחק (כוס קדמון יב). — ובכלל, תנועה מהירה: כל אות שיהיה תחתיו שוא והיה סמוך לאחד מאותיות אחה"ע יצא אותו השוא כמלך שהוא תחת אות אחה"ע הסמוך והוא כמלך חטף קל כמו וְאִם־ככה יצא הואו בחרק חטף (הורי' הקורא 61).

חֲטִפוּת, ש"נ, — תכונת תנועה חטופה: ואיזו אות שיהיה דינה שתונע בקמץ חטף החטפות בה במכתב ובלשון יחד (הרקמה, שער יה). ואלו היה סבכו קודם הסמיכה סבך על משקל סלם היתה הבית נמשכת בקמץ גדול והחסירו החטפות להקל כמו שיהסרוה משבלי הזיתים (השרש' לריב"ג, סבך). — ומ"ר חֲטֻפִיּוֹת: תבאנה גם בזה חטפיות, לכן לבעבור תבררם, אתן לך אותות אמתיות (כוס קדמון יח).

חַטְּפָן, ש"ז, מ"ר חַטְּפָנִים, — מי שדרכו לַחֲטֹף: נבא (יעקב) על שיהיו עתידים (בני בנימין) להיות חטפנים וחטפתם לכם איש אשתו (רש"י בראש' מט כג). — ואמר הפיטן: עם עצום עז פנים, פרועי ראש רעבנים, כנשרים חטפנים, ושוד שדונו (רני ושמחי, יה).

חטר[1], ממנו חֹטֶר, יְחַטֵּר, *חֹטֶרֶת.

חֹטֶר[2], ש"ז, — ענף, מקל. Zweig, Ruthe ; branche ; branch, sucker: ויצא חֹטֶר מגזע ישי ונצר משרשיו יפרה (ישע' יא א). — ובמליצה: בפי אויל חֹטֶר גאוה ושפתי חכמים תשמורם (משלי יד ג). — ובהשאלה, יחֹטֶר האות, קו וקוף: והחוטר שתחת המ' (של המלה משמני) מודיע כי הוא נשמע כך (שכל טוב, בראש' כז לט). רגל שמאל של החי"ת הוא דבוק למעלה בחטר עב כמו רגל ימין (הלכ' קטנ' לר"י חגיז רעז). זו יעשה לה כמין יוד מלמעלה ופני חטרה שוים למעלה ולמטה (ר"א בלמשי, מקנ"א, מספ' האות'). טית יעשה ראשה עב וחוטרה בסוף למטה (שם).

חִטֵּר, פ"י, — עשה חֹטֶר באות: סופר שבא לחטור גגה של ה"א או של שאר אותיות (הלכ' קטנ' לר"י חגיז רעז).

***חֹטֶרֶת**, ש"נ, — כמו חֲטֹטֶרֶת: לא יצא גמל במטוטלת התלויה בחטרתו שתיכנס בו הרות אבל יוצא הוא בזנבו הקשורה לו בחטרתו (תוספתא שבת ד ג). יש שהולקין בחזיר בין חטרתו לשאר גופו (שם ח א). עור של חזיר הבר עור חטרת גמל הרכה (ירוש' פסח' ז לה.). יוצא הוא (הגמל) במטולטלת הקשורה בזנבו ובחוטרתו (שבת נד.). — ומ"ר: הזבלגנים והקרחנין ושאין להם שניים בעלי חטרות כשרין אבל פסולין משום מראית העין (תוספתא בכור' ה ג). — ואמר המקונן: ראשי משמרות סבוכים בצרות, ושרי העשרות ביד בעלי חטרות (קינ' לת"ב, אלבעותי).

חַטָּת, ש"נ, — כמו חַטָּאת: ועשו כל העדה פר בן בקר אחד לעלה לריח ניחח ליי' ומנחתו ונסכו כמשפט ושעיר עזים אחד לְחַטָּת (במד' יה כד).

חַי, ת"ז, חָי, הַחַי, הֶחָי, הָחָי, לנק' חַיָּה, מ"ר חַיִּים, חַיּוֹת. **א.** שאינו מֵת, שיש בו רוח נשמה, באדם ובבהמה, lebend, lebendig ; vivant ; alive, living: כל רמש אשר הוא חַי לכם יהיה לאכלה (בראש' ט ג). וישלחם (אברהם את בני הפלגשים) מעל יצחק בנו בעודנו חַי קדמה (שם כה ו). והשעיר אשר עלה עליו הגורל לעזאזל יעמד חַי לפני יי' (ויקר' יו י). בזאת תדעון כי אל חַי בקרבכם (יהוש' ג י). ואת מלך העי תפשו חָי ויקרבו אתו אל יהושע (שם ח כג). בהיות הילד חַי דברנו אליו ולא שמע בקולנו (ש"ב יב יח). מה יתאונן אדם חָי גבר על חטאו (איכ' ג לט). בני אל חָי (הוש' ב א). ומכרו את השור הַחַי וחצו את כספו וגם את המת יחצון (שמות כא לה). ותאמר האשה האחרת לא כי בני הַחַי ובנך המת וזאת אמרת לא כי בנך המת ובני הֶחָי וכו' ויאמר המלך גזרו את

---

[1]) יש סוברים שהוא השרש הערבי ח'טר a) שמשמש במשמ' תנועה וזעזוע, ועי' הערה שלקמן.
—[2]) באשור' חֻטָר, מקל, שרביט המלכות. בארמ' חוטרא.

(a خطر

הילד החי לשנים (מ"א ג כג-כה). כל נפש חיה אשר אתכם (בראש' ט יב). את הצפר החיה יקח אתה (ויקר' יד ו). אלכה נא ואשובה אל אחי אשר במצרים ואראה העודם חיים (שמות ד יח). ופצתה האדמה את פיה ובלעה אתם ואת כל אשר להם וירדו חיים שאלה (במד' יו ל). ואתם הדבקים ביי' אלהיכם חיים כלכם היום (דבר' ד ד). כי מי כל בשר אשר שמע קול אלהים חיים מדבר מתוך האש (שם ה כג). אם לשלום יצאו תפשום חיים (מ"א כ יח). אזי חיים בלעונו בחרות אפם בנו (תהל' קכד ג). נבלעם כשאול חיים (משלי א יב). ולקח למטהר שתי צפרים חיות טהרות (ויקר' יד ד). — חי אני, לשבועה: ויאמר יי' סלחתי כדברך ואולם חי אני וימלא כבוד יי' את כל הארץ כי כל האנשים הראים את כבדי ואת אתתי וכו' אם יראו את הארץ אשר נשבעתי לאבתם (במד' יד כ-כג). כי אשא אל שמים ידי ואמרתי חי אנכי לעלם אם שנותי ברק חרבי ותאחז במשפט ידי אשיב נקם לצרי (דבר' לב מ-מא). שאי סביב עיניך וראי כלם נקבצו באו לך חי אני נאם יי' כי כלם כעדי תלבשי ותקשרים ככלה (ישע' מט יח). חי אני נאם המלך יי' צבאות שמו כי כתבור בהרים וככרמל בים יבוא (ירמ' מו יח). לכן חי אני נאם יי' צבאות אלהי ישראל כי מואב כסדם תהיה (צפנ' ב ט). לכן חי אני נאם אדני יי' אם לא יען את מקדשי טמאת בכל שקוציך ובכל תועבתיך וגם אני אגרע ולא תחום עיני (יחזק' ה יא). חי אני נאם אדני יי' אם בנים ואם בנות יצילו (שם יד טז). חי אני נאם אדני יי' לא יצילו בנים ובנות (שם יח). חי אני נאם אדני יי' אם עשתה סדם אחותך היא ובנותיה כאשר עשית את ובנותיך (שם טז מח). חי אני נאם אדני יי' אם לא במקום המלך הממליך אתו אשר בזה את אלתו ואשר הפר את בריתו אתו בתוך בבל ימות (שם יז טז). מה לכם אתם משלים את המשל הזה על אדמת ישראל לאמר אבות יאכלו בסר ושני הבנים תקהינה חי אני נאם אדני יי' אם יהיה לכם עוד משל המשל הזה בישראל (שם יח ב-ג). חי אני נאם אדני יי' אם לא ביד חזקה ובזרוע נטויה ובחמה שפוכה אמלוך עליכם (שם כ לג). חי אני נאם אדני יי' אם אחפץ במות הרשע כי אם בשוב רשע מדרכו (שם לג יא). חי אני נאם אדני יי' ועשיתי כאפך וכקנאתך אשר עשיתה (שם לה יא). חי אני אם לא אשר בחרבות בחרב יפלו ואשר על פני השדה לחיה נתתיו (שם לג כז). חי אני נאם אדני יי' אם לא יען היות צאני לבז וכו' לכן הרעים שמעו דבר יי' (שם לד ח-ט). — חי יי': ויאמר אחי בני אמי הם חי יי' לו החיתם אותם לא הרגתי אתכם (שופט' ח יט). כי חי יי' המושיע את ישראל כי אם ישנו ביונתן בני כי מות ימות (ש"א יד לט). חלילה חי יי' אם יפל משערת ראשו ארצה (שם מה). וישבע שאול חי יי' אם יומת (שם יט ו). קחנו ובאה כי שלום לך ואין דבר חי יי' (שם כ כא). ואולם חי יי' אלהי ישראל אשר מנעני מהרע אתך כי לולי מהרת ותבאתי לקראתי כי אם נותר לנבל עד אור הבקר משתין בקיר (שם כה לד). חי יי' כי בני מות אתם אשר לא שמרתם על אדניכם (שם כו יו). וישבע לה שאול ביי' לאמר חי יי' אם יקרך עון בדבר הזה (שם כח י). חי יי' כי ישר אתה וטוב בעיני צאתך ובאך אתי במחנה (שם כט ו). ויאמר יואב חי האלהים כי לולא דברת כי אז מהבקר נעלה העם איש מאחרי אחיו (ש"ב ב כז). ויאמר חי יי' אם יפל משערת בנך ארצה (שם יד יא). ועתה חי יי' אשר הכינני ויושיביני על כסא דוד אבי ואשר עשה לי בית כאשר דבר כי היום יומת אדניהו (מ"א ב כד). חי יי' אלהי ישראל אשר עמדתי לפניו אם יהיה השנים האלה טל ומטר כי אם לפי דברי (שם יז א). ותאמר חי יי' אלהיך אם יש לי מעוג (שם יב). ואם חי יי' יאמרו לכן לשקר ישבעו (ירמ' ה ב). — ובהשאלה, חי במשמ' חד וזריז התנועה: בן איש חי כי כן מנהג בני אדם שרואים אדם זריז אומרים זה כולו חי (מנחת שי ש"ב כג). — ובדברים לא בע"ח מים חיים, נוזלים נובעים, לא עומדים: ויחפרו עבדי יצחק בנחל וימצאו שם באר מים חיים (בראש' כו יט). ורחץ בשרו במים חיים וטהר (ויקר' יה יג). ונתן עליו מים חיים אל כלי (במד' יט יז). והיה ביום ההוא יצאו מים חיים מירושלם חצים אל הים הקדמוני וחצים אל הים האחרון (זכר' יד ח). בשר חי, ירק חי, לא מבשל, cru; roh; raw: ובא נער הכהן ואמר לאיש הזבח תנה בשר לצלות לכהן ולא יקח ממך בשר מבשל כי אם חי (ש"א ב יה). סכו (את הפסח) בשמן תרומה וכו' אם חי הוא ידיחנו ואם צלי הוא יקלוף את החיצון (פסח' ז ג). האוכל מן הפסח כזית חי כזית שלוק כזית מבושל חייב (תוספתא מכות ד א). וכן הוא שביקש לוכל תרדין חיין או לכוס חטין חיות אין שומעין לו (ירוש' פבי' ח לח.). אינו חייב עד שיאכל בשר חי וישתה יין חי (כנה' ע.). כל הנאכל כמות שהוא חי אין בו משום בישולי עכו"ם (ע"ז לח.). כל ירק חי מוריק וכו' אסור לאדם שיאכל ירק חי

קודם ארבע שעות (ברכ׳ מז:). — *יין חַי, לא מזוג: לא יפחתו לו מארבע כוסות של יין שיהא בהן כדי רביעית בין חדש בין ישן בין חי בין מזוג (תוספתא פסח׳ י א). ו׳ דברים נאמרו באספרגוס אין שותין אותו אלא כשהוא חי ומלא וכו׳ (ברכ׳ נא.). שתאן (ארבע הכוסות) חי יצא שתאן בבת אחת יצא (פסח׳ קח:). אינו חייב עד שיאכל בשר חי וישתה יין חי (סנה׳ ס.). — יקדרה חַיָּה, שמה שיש בתוכה עודו חי: קדרה חיה מותר לשהותה על גבי כירה (והזהיר ויקר׳ טו). — *סיד חַי, שלא יצקו עליו מים: ושיד חי בטרם יכבה (אסף הרופא 170). — וּבָשָׂר חַי, במשמ׳ בשר שעלה מתחת מכה: וראה הכהן והנה שאת לבנה בעור והיא הפכה שער לבן ומחית בשר חַי בשאת (ויקר׳ יג י). וביום הראות בו בשר חַי יטמא (שם יד). בשר חי כשאתה נותן עליו דבלת תאנים מיד נסרח (מכי׳ בשלח ד א). לסם יבש שהוא נותן על גבי בשר החי ואינו מזיק מצא שם מכה התחיל מחלחל ויורד (מד״ר במד׳ ט). — כָּעֵת חַיָּה [1], בשנה הבאה בעת הזאת: למועד אשוב אליך כעת חיה ולשרה בן (בראש׳ יח יד). ויאמר (אלישע לשונמית) למועד הזה כעת חיה אתי חבקת בן (מ״ב ד טז). ותהר האשה ותלד בן למועד הזה כעת חַיָּה אשר דבר אליה אלישע (שם יז). — ובמשמ׳ דבר חַי, סמ׳ חַי [2]: כי הוא היתה אם כל חָי (בראש׳ ג כ). ולא אסף עוד להכות את כל חַי כאשר עשיתי (שם ח כא). חַי חַי הוא יודך כמני היום (ישע׳ לח יט). אשר בידו נפש כל חָי (איוב יב י). ונעלמה מעיני כל חָי (שם כח כא). כי לא יצדק לפניך כל חָי (תהל׳ קמג ב). ומשביע לכל חַי רצון (שם קמה טז). וְהַחַי יתן אל לבו (קהל׳ ז ב). — ומ״ר: מכלכל חיים בחסד (תפי׳ י״ח, אתה גבור). — חֵי הָעוֹלָם, חַי, חַי הָעוֹלָמִים, כנוי לאלהים: ואשמע את האיש לבוש הבדים אשר ממעל למימי היאר וירם ימינו ושמאלו אל השמים וישבע בְּחֵי העולם כי למועד מועדים וחצי וככלות נפץ יד עם קדש תכלינה כל אלה (דני׳ יב ז). אשר ברא נפשות רבות להחיות בהן נפש כל חי בא״י חי [3] העולמים (ירוש׳ ברכ׳ ו א). זה ארונו של יוסף עם-ארונו של חי העולמים וכו׳ וכי איפשר לארון המת להיות מהלך עם ארונו של חי עולמים (שם כ ד ג). — ומ״ר: בעד הַחַיִּים אל המתים (ישע׳ ח יט). ראיתי את כל הַחַיִּים המהלכים תחת השמש (קהל׳ ד טו). כי הַחַיִּים יודעים שימתו (שם ט ה). — וביחוד בע״ח מלבד האדם: ומכל הָחַי מכל בשר שנים מכל תביא אל התבה (בראש׳ ו יט). — *חַי לְעוֹלָם [1], שֵׁם צמח, Sempervivum: סוקומוטון והוא חי לעולם ואמר איש אחד בקצת מה שחבר שהוא מין ממיני הפודנג צומח בין הסלעים ונאכל במלח ונקרא בארץ אשור היברות המדברי ויש בזה עיון (קאנון ג י ג ג). לקרר באלו הרפואות ולעשות כמו גרידת הדלעת ולגליגות וריר שילי ומטה הרועה וחי לעולם (שם ג א כ ו). ואלו ג׳ עשבים שהזכירו נכנסין ברפואות הרבה ושמותם ברפואות מטה הרועה ואזן העכבר וחי לעלם (שו״ת בלמוד החכמ׳ לר״י פרוביג״לו).

ב. ש״ז, מ״ר חַיִּים, חַיֵּי, חַיֶּיךָ, חַיָּיו, חַיֵּינוּ, חַיֵּיהֶם, כמי׳ חַיֵּי — א) ההפך מן מות, מעמד הפעולה של החמר שממנו מורכבים הגופים ושמשיגיו הם תנועה ממקום למקום, הרגשה, נשימה, וכדומה, ומשתפים בו אדם ובהמה וצמח, das Leben; vie; life: וייצר יי׳ אלהים את האדם עפר מן האדמה ויפח באפיו נשמת חַיִּים ויהי האדם לנפש חיה (בראש׳ ב ז). הנני מביא את המבול מים על הארץ לשחת כל בשר אשר בו רוח חַיִּים מתחת השמים כל אשר בארץ יגוע (שם ו יז). כל אשר נִשְׁמַת רוח הַחַיִּים באפיו מכל אשר בחרבה מתו (שם ז כב). ולא זה וזה (השור והמבעה) שיש בהן רוח חיים כהרי האש שאין בו רוח חיים (ב״ק א א). כל דבר שיש בו רוח חיים עושין אותו דופן (ירוש׳ ערוב׳ א יט:). ראה נתתי לפניך היום את הַחַיִּים ואת הטוב ואת המות ואת הרע (דבר׳ ל טו). במקום אשר יהיה שם אדני המלך אם למות אם לְחַיִּים כי שם יהיה עבדך (ש״ב טו כא). קצתי בְחַיַּי מפני בנות חת אם לקח יעקב אשה מבנות חת כאלה מבנות הארץ למה לי חיים (בראש׳ כז מו). והיו חַיֶּיךָ תלאים לך

---

1) לא נתברר היטב טעם מליצה זו, ואין כמותה בשאר הלשונות האחיות. — 2) כמו דַּי, דֵּי. — 3) ספרדים ותימנים קוראים חַי, חית פתוחה. קריאת האשכנזים אינה קבועה, וכבר נשאו ונתנו בשאלה זו בתיו״ט סוף תמיד, ובשערי תפלה סימן נ׳, ובספר שאילת יעבץ א קמא,

ובאבן ספיר, ובהכרמל שנת תרכו, ולא הכרע הדבר. — 1) בסור׳ חי לעלם, וכן אצל אסף. בארמ׳ חייא לעלם: עשב שמו בלשון יון איזון ובלשון ארם חייא לעלם ובלשון רומיים סמפריביביא (אסף הרופא 47). והוא תרגום מרומית ומיונית. וכן בערב׳ חי אלעאלם a). — וכתב הרמב״ם בפרקי משה: הרפואות המונחות על החמרא והנמלה אם תהיה מתאכלת הם אלו החזרת ומטה הרועה

a) حَيّ العَالَم

מנגד ופחדת לילה ויומם ולא תאמין בחייך (דבר' כח סו). הגואל משחת חייכי המעטרכי חסד ורחמים (תהל' קג ד). כי הוא חייכם ובדבר הזה תאריכו ימים (דבר' לב מז). וימררו את חייהם בעבדה קשה (שמות א יד). הנאהבים והנעימם בחייהם ובמותם לא נפרדו (ש"ב א כג). — *בעל חי, בעלי חיים, כל נפש חיה, בהבדלה מן הצמח והדומם: בעלי חיים נידחין או לא (כרית' כז.). — לחי, כ"ה לחי, קריאה של ברכה, של אמירת שלום: ויאמר דוד לנערים עלו כרמלה ובאתם אל נבל ושאלתם לו בשמי לשלום ואמרתם כ"ה לחי [1]) ואתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום (ש"א כה ה-ו). — חי פלוני, שבועה, במקום בחי פלוני: בזאת תבחנו חי פרעה אם תצאו מזה כי אם בבוא אחיכם הקטן הנה (בראש' מב טו). ויבחנו דבריכם האמת אתכם ואם לא חי פרעה כי מרגלים אתם (שם טז). ואמרו חי אלהיך דן וחי דרך באר שבע (עמו' ח יד). ותאמר בי אדני חי נפשך אדני אני האשה הנצבת עמכה בזה (ש"א א כו). ויאמר אבנר חי נפשך המלך אם ידעתי (שם יז נה). ותאמר חי נפשך אדני המלך אם אש להמין ולהשמיל מכל אשר דבר אדני המלך (ש"ב יד יט). חי יי' וחי נפשך כי כפשע ביני ובין המות (ש"א כ ג). לאשתו של מלך שהיתה מסתלקת מן העולם אמרה לו חי אדוני המלך אני מפקדת אותך על בני (מד"ר שה"ש. לואלך). חי אליעזר בן חרסום אדונינו שאין אתה זז מיכן עד הלילה (מדה"ג תימני, ויצא). וחי האמת לא סרנו מלירוא (רלב"ג, הקדמ' מלחמ' ה'). ועד יפעל וישמעו פעליו, ויוסיף עוד כים על השמועה, בחי האל וחי עובדי אלהים, וכמוני יהי שומר שבועה (ר"ש הנגיד, נשמה). חי הברית דודי וחייך וחי האהבה שירתה בי חצי, אם לא אהי עבד לאהבה רצעה אזני ולבי בתרה בחצי (ר"י הלוי, דיואן ב א). שחתי לעפרה נוסעה עמי בחי אהב שבי, ותענה פתי ואיך תשב ואת הולך שבי (רמב"ע תרשיש ז). ובחי האהבה הנמרצת אשר נהיתה בינך וביני ובין אבותיך הקדושים כי רוב זמני הייתי נבוך וכו' (ר"מ אלנקר, בהגה' על ספ' האמונ'). חי ימיני כי מעודי לא הרביתי מכתבים לאבותי וכו' כאשר אני מרבה לך בקיץ הזה (מח"ג, דביר ב, מכת' מסח' סג). — *וחיי פלוני: אמרו לו (עבדיו של ר"א בן חרסום) חיי ר' אלעזר בן חרסום שאין מניחין אותך (יומ' לה:). — ובחיי: הבן (של המלך) היה מגדל לו את הכלב והעלה לו שם על שם אביו וכשהוא נשבע אומר בחיי כלב אבא (ע"ז נד:). אחד שהיה מתאוה לבנים ונולדה לו בת נודר בחייה הזר ונולד לו בן הניח הבת והיה נודר בחיי הבן (מכי' בוא טו). מלמד שאין אדם נודר בחיי המלך אלא אם כן אוהב את המלך (תוספתא סוטה ו א). לאדם שנושה בחבירו מנה וקבע לו זמן בפני המלך ונשבע לו בחיי המלך (ר"ה יח:). היו (הילדים) מניחין ידיהם על ספריהם ונשבעים בחיי מרדכי רבינו לא נאכל ולא נשתה אלא מתוך תעניתנו נמות (מד"ר אסת', ויאמר המן). היה חייב לחבירו שבועה ואמר לו דור לי בחיי ראשך יכול לחזור בו (סנה' ג ב). מיד גזר עליו להורגו אמרה לו אמו בחיי ראשך קיסר תנה את בני ואחבקהו וכו' אמרה לו בחיי ראשך קיסר הרגני תחלה ואח"כ הרגהו (מד"ר איכ' א יו). אמרה לו חיי ראשך אדוני אני הייתי מחמש מאות שפחות של אמה של ריבה זו (אדר"נ יז). אמר לו המלך (להמן) חי ראשי ומלכותי לך נאה לעשות כן (פרקי ר"א נ). מיד אמרו לבני דן קומו והלחמו עם בני יהודה אמרו לו בחיי ראש בן אבינו אין אנו עושים מלחמה עם אחינו ולא נשפוך דמם (אלדד הדני, ביס"מ ילינק ג). בחיי ראשך קסר תן חרב על צוארי ועל צואר בני ביחד (סדר אליהו רבא כח). וחי ראשי לא יאמר זה אם לא מי שאינו מאמין בדברי רז"ל (יש"ר מקנדיה, מצרף לחכמה יט). ואמר תובע לנתבע השבע לי בחיי ראשך והפטר אז שאמר נתבע לתובע השבע לי בחיי ראשך מה שתטעון ואתן לך (לבוש, דיינ' כב ג). אמור לי באהבתך הנאמנה בחיי ראשך אם יוכל עין המשכיל להפריד מאלוקות חלק וכו' (חוקר ומקובל לרמח"ל). למלך שהיה לו בן ומסרו לפדגוג כעס עליו ונזף בו שמע המלך ואמר חיי מלכותי אין אתה נכנס לפלטרין שלי (ילקוט מכירי, תהל' יז א). — וכן בכנ' חייך, בחייך, חייכם, בחייכם: ויאמר אוריה אל דוד הארון וישראל ויהודה ישבים בסכות ואדני יואב ועבדי אדני על פני השדה חנים ואני אבוא אל ביתי לאכל ולשתות ולשכב עם אשתי חיך וחי נפשך אם אעשה את הדבר הזה (ש"ב יא יא). אמר לו הקב"ה (לאות יוד) צא לך לשעבר היית נתון בשם נקבה ובסוף תיבה חייך שאני נותנך בשם זכר ובראש תיבה (ירוש' סנה' ב כ ג). יצתה בת קול ואמרה אתה (יהודה) הצלת תמר ושני בניה מן האור חייך שאני מציל בזכותך ג' מבניך מן האור

---

[1]) וכו' וחי אלעלם וענבי השועל (פרקי משה ט). — כל הסגנון מעיד על עתיקותו ואמתתו, ואי אפשר להגיה כאן הגהות כמו קצת החדשים לאחי במקום לחי.

(סוט' י'). אמר הקב"ה ליפת את כסית ערות אביך חייך שאני פורע לך וכו' אמר הקב"ה לחם אתה ביזיתה ערות אביך חייך שאני פורע לך כן ינהג מלך אשור את שבי מצרים (מד"ר בראשית לו). אמר לו הקב"ה (לעוג) חייך שכר פסיעותיך אתה נוטל שאת מאריך ימים בעולם ועל שחשבת להרוג את הצדיק חייך שאתה רואה אלף אלפים וריבי רבבות מבני בניו ואין סופו של אותו האיש ליפול אלא בידן (שם מג). אמר הקב"ה לאברהם אתה אמרת יקח נא מעט מים חייך שאני פורע לבניך במדבר וביישוב וכו' אתה אמרת ורחצו רגליכם חייך שאני פורע לבניך במדבר ובישוב (שם מח). אמר לו הקב"ה (לאברהם) חייך אתה אמרת ואנכי עפר ואפר חייך שאני נותן לבניך כפרה בהם (שם מט). אמר לו הקב"ה (לאברהם) אתה נתת שבע כבשות חייך שאני משהה בשמחת בניך שבעה דורות (שם נד). יצחק תבע יסורין וכו' אמר לו הקב"ה חייך דבר טוב תבעת וממך אני מתחיל (שם סה). אמר לו הקב"ה (ליעקב) אתה השפלת עצמך וקראת לעשו אדוני ח' פעמים חייך אני מעמיד מבניו שמנה מלכים קודם לבניך (שם עה). אמר לו הקב"ה (לענה) אני לא בראתי דבר של היזק ואתה בראת דבר של היזק חייך שאני בורא לך דבר של היזק (שם פב). אמר לו הקב"ה (ליוסף) אתה אמרת חשודים בניך על אבר מן החי חייך אפי' משעת הקלקלה אינם אלא שוחטים ואוכלים (שם פד). אמר הקב"ה (ליוסף) וכו' אתה אמרת תולין עיניהם בבנות הארץ חייך שאני מגרה בך את הדוב וכו' (שם). אמר לו משה (לפרעה) חייך וגם מקננו ילך עמנו לא תשאר פרסה (שם שמות יח). אמר לו הקב"ה אהרן יודע אני היאך היתה כונתך חייך איני משליט על קרבנותיהן של בני אלא אתה (שם לז). אמר לו הקב"ה (לאברהם) מן המזל אתה מתיירא חייך כשם שאי אפשר לאדם למנות את הכוכבים כך אי אפשר למנות בניך (שם לח). אמרו לו (החכמים לאבא יודן) חייך אעפ"י שנתנו אחרים יותר ממך לך כתבנו בראש (שם ויקר' ה). אמר לו הקב"ה משה אתה אומר שלח נא ביד תשלח חייך שאני צורר' לך בכנפי' (שם יא). אמר הקב"ה אני אמרתי תן מתנתך לכהן ולא עשית כן חייך שאני מצריכך שתביא אשתך אל הכהן (שם טו). אמר לו הקב"ה (לגוג מגוג) רשע לי באת להזדווג חייך שאני עושה עמך מלחמה (שם כז). אמר לו האלהים משה אין את רואה לישראל היכן הם עומדים ואומרים כל אשר דבר יי' נעשה ונשמע חייך ככוכבים הם עומדים אינם מושלמים לי אלא מ' יום (שם במד' ז). אמר לו הקב"ה לגחזי רשע וכו' נשבעת בשמי כדי לחלל חייך מאומה אמרת ומומו אתה נוטל וצרעת נעמן תדבק בך (שם). אמר לו המלך (לאוהבו) חייך שאני פוס' את כל כלי שהבאתי ובשביל אהבתך איני משתמש אלא בשלך (שם טו). אמר לו הקב"ה (לאברהם) חייך בנך נתקרב ראשון האיל הזה תחתיו (שם יז). אמר (משה) לפניו רבון העולמים יהי רצון שיהא מחלצי אמר לו חייך שהוא מחלצך (שם יט). אמר לו הקב"ה (לדוד) חייך שסופך לטעות בדבר שהתינוקות קורין (שם כא). אמר לו הקב"ה חייך חמה ולבנה יש להם בושה לעתיד לבא (שם דבר' א). אמר לו הקב"ה (לעוג) אי רשע כך אמרת חייך שאני נותן לך שכר רגליך ומאריך לך שנים (שם). אמר (אברהם) לפניו רבש"ע אם מתבקש לי בדין שיהיו לי בנים תן ואם לאו ברחמים תן לי אמר לו הקב"ה חייך בדין מתבקש לך (שם ב). אמר הקב"ה משה חייך כשם שנתת את נפשך עליהן בעולם הזה כך לעתיד לבוא (שם ג). אמר לו הקב"ה (לדוד) חייך שעה אחת מחייך אין אני מחסר (שם ה). אמר לו (הקב"ה למשה) חייך בעוה"ז הנהגת את בני אף לעתיד לבא על ידיך אני מנהיג אותן (שם ט). אמר לו הקב"ה משה אתה אומר שדבר קטן עשית חייך החסד הזה שעשית גדול הוא (שם יא). אמר לו הקב"ה (לשלמה) אחר דברי תורה איללת חייך שאין אני מקפח שכרך וכו' חכמה שאלת לך ולא שאלת עושר ונכסים ונפש אויביך חייך החכמה והמדע נתון לך (שם שה"ש א א). אמר הקב"ה (למרודך בלאדן) אתה עמדת מכסאך ופסעת שלש פסיעות לכבודי חייך שאני מעמד ממך ג' מלכים (שם, מלאוני). אמר הקב"ה (על טיטוס) אי רשע בן רשע חייך בבריה פחותה מכל מה שבראתי בששת ימי בראשית אני פורע מאותו רשע (שם קהל', ויתרון ארץ). א"ל הקב"ה חייך בו בלשון שהוכחת את חמיך בו בלשון אני מוכיח את בניך (פסיק' דר"כ, שמעו). ואמר לה (ר"ג לשפחתו) לא היית בודקת עצמך אמרה לו חייך אדוני שהייתי בודקת עצמי על כל חביות וחביות (שם, בחדש השביעי). א"ל הקב"ה (לאברהם) אתה נתת לו (לאבימלך) שבע כבשות חייך שארון הברית עושה אצלו שבעה

חדשים וכו׳ ח י י ך שהם עתידים להחריב מבניך שבע עולמות (שם, כשלח). ידע הקב״ה מה בלבו של משה א״ל ח י י ך לא בכר כסף ולא מאה כסף ולא חמשים שקלים ולא עשרה ולא אחד אלא זה יתנו (שם, שקלים). נזדרזת במלאכתך ח י י ך לפני מלכים יתיצב (שם, ותכלס כל המלאכה). אמר לו המלך ח י י ך הואיל ולמדת אותי סניגורייה ונתת לו נפשו על ידך אני זוקפו תחלה (שם, כי תשא). אמר לו הקב״ה (לעמלק) הפקדת אצלי קוצים ח י י ך קוצים אני פורע לך (פסיק׳ רבתי, כי פקד). אמר לו הקב״ה לראובן אתה בקשת להשיב את יוסף בן חביב לאביך ח י י ך שבן בן בנך ישיב את ישראל בתשובה שלימה לאביהם שבשמים (שם, שובה). אמר לו (נח לחם) אתה לא הנחת לי להוליד בן רביעי שיהא עבד לאחיו ח י י ך אני אעשה בנך הרביעי עבד (תנחומא נח כא). באותה שעה אמר הקב״ה הניחו אותך הכל ולא נשאר עמך כי אם אליעזר בלבד ח י י ך שאני נותן בו כח של שלש מאות ושמנה עשר (שם לך לך יו). אמר הקב״ה (לאברהם) אתה אמרת אם מחוט ח י י ך שאני נותן לבניך מזבח שחוט של סיקרא מקיפו (שם יז). אמר הקב״ה לאברהם בזכות שלש ריצות שרצתה ח י י ך כשאבוא ליתן תורה לישראל שאני רץ לפניהם שלש ריצות (שם וירא ד). א״ל (רב מרי לאליהו) בשעה שהקב״ה רואה את ישראל שאינן מפרישין מעשרותיו, כתיקנן הזועות באות לעולם אמר לו אליהו ז״ל ח י י ך בן הוא סבה של דבר (שם בראש׳ יב). א״ל הקב״ה (לקין) עשית תשובה ח י י ך שאני מבטל ממך גזירה אחת (שם כה). א״ל הקב״ה אתה אמרת לשון הרע על השבטים ח י י ך למחר אתה יורד למצרים (שם וישב ו). אמר לו הקב״ה (ליוסף) ח י י ך כשיצא, בני ישראל ממצרים עתיד הים לראות את ארונך ולהיות בורח (שם נשא לד). אמר לו הקב״ה (לאלעזר) אתה עשית את עצמך כחוט המשולש ח י י ך אף אני קורא עליך זה הפסוק תמים תהיה עם ה׳ אלהיך (פרקי ר״א יה). אמר לו הקב״ה למשה משה ח י י ך לא דבר קטן עשית (מדר׳ פטיר׳ משה). בא אותו הגמון לחתוך את ראשם אמר לו ר״י ח י י ך התחל בי וכו׳ והרגני תחלה ואל אראה במיתת חכמים וכו׳ אמר ר׳ ישמעאל ח י י ך הגמון הנח לי רגע אחד עד שאבכה על הצדיק (מדר׳ י׳ הרוגי מלכות). אמר לו (העני להמלך אוהבו) בבקשה ממך עני אנ, ולא עשיתי לפי כבודך והייתי מתבייש לקרותתך וא

אמר לו המלך ח י י ך לא תתבייש שחביב לי שלך יותר ממה שמתקנין לי בפלטין שלי (אגד׳ בראש׳ פג). ח י י ך שמתוך שינה אני מתעורר על אותו האיש ומפסגו מן העולם (מדר׳ פנים אחרים על אסת׳ ב). לאדם שאמר לעבדו לך וקח לי דג מן השוק הלך לקח לו דג מבאיש אמר לו אדונו ח י י ך אחת מן שלשה אתה עושה או תן דמיו של דג או תלקה מגלבים או תאכל אותו (והזהיר, בשלח). וישאלני וישביעני באלהי אברהם ואלהי נחור, אם פגעתי בימי משורר השיבני אחור, ואען ואומר ח י י ך אדוני פגעתי ופגעתי, וקלון מכבוד שבעתי (עמנ׳, מחבר׳ יג). ואמר לו אביו ח י י ך בני עולם ברור ראית (עמה״מ, רישא דז״א ט). למה קמת לפני הבחור מלוא קומתך ואמרת לו ברוך הבא מה שלא נהגת כן מקודם א״ל ח י י ך לא מלפני זה הבחור קמתי מלא קומתי וכו׳ אלא לרבי פנחס בן יאיר כבדתי שנכנס עמו (שם, תו״א לו). — *חַיַּיִךְ: כיון שראה אברהם שנטלוה (את שרה) והביאו אותה אל פרעה התחיל אברהם לבכות אף היא אמרה רבש״ע וכו׳ יבא רשע זה ויתעולל בי וכו׳ אמר לה הקב״ה ח י י ך אין דבר רע נוגע ביך (תנחומא לך לך ח). אמר הקב״ה (לשרה) הונת את עצמך ח י י ך את אומרת עצרני ה׳ בו בלשון אני פוקדך (פסיק׳ רבתי מב). נתפללה חנה לפני הקב״ה אמרה לפניו וותר לה את שני בניה שיחיו אמר לה הקב״ה ח י י ך שהיו ראוים למות אלא הואיל שנתפללת עליהם שיחיו לשמך אני קורא אותם (שם מג). — *חַיֵּיכֶם: אמרו להם בעליו (של החמור לאנשי הרחוב) ח י י כ ם אילולי אני שהמשכתיו ברסן של פיו היה מזיקו (מד״ר שמות כ). א״ל משה ח י י כ ם נגמר המשכן אתן לכם חשבון (שם נא). אמר להם הקב״ה (לישראל) מה נתאויתם לעשות דגלים ח י י כ ם שאני ממלא משאלותיכם (שם במד׳ ב). אמר להן משה לישראל ח י י כ ם שאני יכול לטעון עשרה כיוצא בכם (שם דבר׳ א). אמר לו הקב״ה לירמיה לך אמור להם לישראל ח י י כ ם אני כופר בכם (שם ב). אמר להן הקב״ה (לישראל) ח י י כ ם יגיע הקץ ונפשותיכם שמחות (שם). אמר הקב״ה לישראל בני ח י י כ ם בזכות שאתם משמרים את הדין אני מתגבה (שם ה). אמר המלך בנותי גדורות מהערוה ואתם מליזים ומבזין אותן ח י י כ ם אני עושה בכם דינין (שם שה״ש, גן נעול). אמר להם הקב״ה (לדור המבול) ולשמחה מה זו עושה ח י י כ ם שאמחה אתכם מן העולם (שם קהל׳, לשחוק). אתם אמרתם הבה חייכם

בו בלשון ארד עליכם (תנחומא נח כה). מה אתם סבורים
שאיני פורע לכם חייכם בשיעלו משה ואהרן לקבל
את התורה אתם עולים עמהם ואני מחזיר אתכם (שם
שמות כח). אומר להם הקב"ה חייכם כך אני עושה
(פסיק' רבתי, אנכי). אמר להם הקב"ה חייכם אני
שרפתי אותה וכו' אני בונה אותה (שם, ותאמר
ציון). אמר להם ירמיה חייכם שעתיד יום לבוא
שאלעג ואשחק עליכם וכו' חייכם שעתיד יום
שאתם קוראים אותי ולא אענה (מדר' משלי א). אמר
להן הקב"ה (למלאכים) כך אמרתם חייכם ערב
עלי ריח של אותו דם של ערלות ממור ולבונה (מדר'
אגד' בראש' יט). — *חַיַּי: ואני אומר חיי! שהענין
יאות לו (הרקמה, שער יה). חייכי אל תשחטי יצחק
(מעשה גזרות מגנצא, QJZD II, 55). אמר הקב"ה
הוא (ראובן) פתח בהצלה נפשות תחלה חייו שאין
מפרישין ערי הצלה מתחלה אלא מתחומו (תוקוני, ויבא
לו כא). אמר הקב"ה אני אמרתי (להמית) עד בכור
השפחה חייהם עוד אוסיף להכותם עד בכור השבי
(שם, כא יא ה). — *בְּחַיֶּיךָ: בחייך ראית בימיך אדם
נותן חטים ברחים ואינן נטחנות ויורדות אף אנו
אוכלים את המן ואינו יורד (מד"ר במד' ז). היו
האמוריים שואלים אלו לאלו בחייך אומה זו שהיא
מבקשת לעשות עמנו מלחמה גבורים הם או לא (שם
דבר' א). מעשה ברבי שמעון בן אלעזר שהלך לעיר
אחת בדרום ונכנס לביה"כ ושאל לסופר אמר לו
בחייך יש כאן יין למכור (שם ג). בנוהג שבעולם
אדם אומר לחבירו וכו' בחייך השאילני הכברה
שלך (שם ו). אמר לו הקב"ה (לאברהם) בחייך
אל תירא על ידך יתיחד שמי בעולם (מדר' ויושע א).
א"ל (ר"י בן בבא) בחייך קיסר המתין לי עד
שאקיים מצוה אחת ושבת שמה והוא עולם הבא
(מדר' אלה אזכרה, ביהמ"ד ילינק ב). ופגע (אברהם) וקנה
אחת ותאמר לו בחייך אברהם תבחר לי צלם
אחד טוב מאד וגדול לעבדו ולאהבו (מעשה אברהם,
שם א). ואומר לו בחייך, הראני צחות לשונך, ורוחב
עניניך, במהלל החכם ההוא, ואף כי לא ידעתיהו
(ספר המוסר לר"ז אלאאהרי מה). אמר לו בחייך
ר"ש שתאמר לי מה מצוה באה היום לידך (עמס"מ,
ריבא דז"א מה). משנטל את הזהוב אמר להן בחייכם
המתינו לי עד שאלקט את המעות (מד"ר דבר' ב).
משל לגנבים שגנבו חבית של יין הרגיש בהם בעל
הבית אמר להם יערב עליכם אלא בחייכם משאתם
שותים את היין החזירו את החבית למקומו (שם ה).
אמר להם רבי יוחנן בן זכאי לתלמידים בחייכם
שתבדקו את הדבר ותדעו מה עסקו של תלמיד זה (תנחומ'
לך לך). ויאמר (תרח) אל בניו הרן ואברהם בחייכם
בני תמכרו לי אלו השני צלמים (מעש' אברהם, ביה"מ
ילינק א). בחייכם! תנו שכר לאובד, אשר חלה חלי
עצום וכבד, בחשק יעלה תורה לתמה והמצא מאנשים לב
וכבד (ר"י הלוי, דיואן כ ו). — *פלוני שבק חיים לכל
חי, וחיים לפלוני שבק, מליצה משתמשים בה כשמדברים
על אדם שהוא מת: ראובן נפטר לבית עולמו וחיי
למרנא גאון שבק והניח בנים ובנות וכו' ראובן נפטר
לבית עולמו וחיי לאדוני שבק והניח אלמנה (תשו'
הגא' הרכבי שכג-ד). וכשנפטר אביו מן העולם והניח
חיים לכל ישראל באו רמאין על היתום ובקשו ממנו ממון
הרבה (מדר' י הדברות, ג, ביהמ"ד ילינק א). אחי הרב ר'
יצחק שנתבקש לישיבה של מעלה זה חדש ימים והניח
שבעה יתומים ולכל ישראל חיים (תשו' ר"ת 71). ועתה
נפטר פתאם בלא צוואה והניח חיים לכל ישראל
(שם 189). ונאסף האיש אל עמיו והניח חיים לכל
ישראל (מרדכי ב"ב תפו). ראובן היה חייב לתוגר אחד
סך מעות ברבית וכו' אחר ימים נפטר ראובן וחיים
למר שבק והתוגר תובע המעות (שו"ת מהרשד"ם, יו"ד
עה). אחר כך נפטר ראובן לבית עולמו וחיים לכל
ישראל שבק ונשארו אחריו שתי בנות (שו"ת ר"מ אלשיך
סט). והנה ראובן שבק חיים לרבינו ולכל ישראל
ואחרי פטירתו ביקש השר מן המלוה הנ"ל הלואה סך
מסוים (שו"ת חת"ס, חו"מ סו). — *חַיִּים טובים, לְחַיִּים,
ברכה לאדם כשהוא מתעטש וכדומה: היה (האדם)
עוטש והיתה נשמתו יוצאה מנחיריו וכו' לפיכך חייב
אדם לומר בעטישתו חיים שנהפך המות הזה לאור
(פדר"א נב). אדם שעוטש אומרים לו חיים טובים
(ילק' שמע', תהל' קט ז). — *לְחַיִּים, ר"ל הן, טוב, יהי כך:
נתחזקה (שרה) וענתה כל מה שאמר לו הקב"ה יעשה
לחיים ולשלום (מדר' ויושע א). באתי אל ראובן
לשאול ממנו המרכבת וכו' ויאבה האיש ויאמר לחיים
(תשו' ר"ת 62). — וכששותים כוס יין וכדומה: ועל
כן רגילים בני אדם להשיב אחריו (של המברך על
היין) לחיים כלומר לחיים תהיה לך אותה שתיה
ולא להיזק (שבלי הלקט, ברכ' קמ). — ואמר המשורר:
חזק ושתה כוסי פי שנים, והפוך בה ותאמר לְחַיִּים
(ר"ש בכרך, כספ' נפט' הלדיק'). — ב) הזמן שאדם חי
על הארץ, Lebensdauer; existence: שני חיי

שרה (בראש' כג א). ימי שני חיי אברהם אשר חי (שם כה ז). מספר ימי חיי הבלו (קהל' ו יב). כמה ימי שני חיי כי אעלה את המלך ירושלם (ש"ב יט לה). ננגן כל ימי חיינו על בית יי' (ישע' לח כ). ועפר תאכל כל ימי חייך (בראש' ג יד). ויאמר פרעה אל יעקב כמה ימי שני חייך (שם מז ח). ויהי ימי יעקב שני חייו שבע שנים וארבעים ומאת שנה (שם כח). והוא ילוּנו בעמלו ימי חייו אשר נתן לו האלהים תחת השמש (קהל' ח יה). גמלתהו טוב ולא רע כל ימי חייה (משלי לא יב). — ובלי המלה ימים או שנים: ויהיו חיי שרה מאה שנה (בראש' כג א). בשנת שש מאות שנה לחיי נח (שם ז יא). קפדתי כארג חיי מדלה יבצעני (ישע' לח יב). כי כלו ביגון חיי ושנותי באנחה (תהל' לא יא). — ואמר בן סירא: חיי איש ימי מספר וחיי ישרון ימי אין מספר (ב"ס גני' לז כה). אף מלאכי השרת שחייהם חיי עולם אינן רואים את הכבוד (מד"ר במד' יד). — ואמר הפיטן: נודי נא נשמתי, תשובתך מצאתי, על אמרך לא חטאתי, ימי הבל חייכי, לא זכרת דין מלכי, אי מזה באת ואנה תלכי (סליחה לר"י ברצלוני, הו"כ ב 188).— עץ החיים, שהיה בתוך גן העדן ומי שאכל מפריו חי לעולם, עי' עץ. — ובמשמ' *שיזכר לעולם: חכם עם ינחל כבוד ושמו עומד לחיי עולם (ב"ס גני' לז כו). — ובמשמ' *חיים הרוחניים, שיש להם חשיבות לעולם, ולהפך חיי שעה, העסק בענינים חמריים: חיי שעה היתרת לו חיי עולם לא כל שכן (ירוש' מו"ק ג פג:). בני לא לכם אני אומר אלא להללו שיצאו שמניחים חיי עולם ועוסקים בחיי שעה (כיל' טו:). — וחיי עולם הבא: א"ר ישמעאל ק"ו על חיי שעה מברך על חיי עולם הבא לא כל שכן (ברכ' מח:). מה אלו (מעות) שהם חיי שעה של עולם הזה אדם מדליק כמה נרות וכמה פתילות עד שיעמוד עליהם ומצאם דברי תורה שהם חיי העולם הזה וחיי העולם הבא אין אתה צריך לחפש אחריהם כמטמונים הללו (מד"ר שה"ש א א). — *וחיי עד: אם מזון שאינו אלא חיי שעה טעון ברכה לפניו ולאחריו תורה שהיא חיי עד לא כל שכן (ירוש' ברכ' ז א). (כשהיו הרבנים נפטרים זה מזה בפומבדיתא היו אומרים) מחייה חיים יתולך חיים ארוכין וטובים ומתוקנין (יומ' עא.). — *חיי מתן, שמתקים האדם רק במתנות שנותנים לו ואינו מרויח ביגיע כפו: בני חיי מתן אל תחי טוב נאסף ממסתולל (ב"ס גני' מ כח).

—*חיי מתושלח, חיים ארוכים מאד: ואין בחיי מתושלח מה שיספיק ללמוד אלו המלאכות שהאדם מצטרך במחיתו (ר"י חריזי, הקד' הרמב"ם לזרעים). — ג) מה שמחזיק את החיים, צרכי אכל נפש וכדומה, Lebensunterhalt ; subsistance ; sustenance: ודי חלב עזים ללחמך ללחם ביתך וחיים לנערותיך (משלי כז כז).—*ופרנסה: מעשה באחד שמכר את עצמו ללודים (ובא מעשה לפני ר' אבהו) אמר מה נעשה מפני חייו עשה (ירוש' גיט' ד מו:). שטרי מקח וממכר צריך שינית מקום הלוקח ומקום המוכר וכו' מפני תקנת הליבלר כדי שיהו חייו מצויין לו (שם ג מד ד). — *חיי נפש: א"ר יוחנן קל היקלו באכסניא מפני חיי נפש (ירוש' דמאי ד כד:). — ד) *אופן החיים: בני אל תלעג לחיי עני ואל תדאיב עיני מר רוח (ב"ס גני' ד א).

חיב, ממנו חיב, *היב, *חיוב, *חיובי, *התחיבות.

***חיב**, ת"ז, לנק' חיבת, מ"ר חיבים, חיבות, — א) מי שהוא חיב בדבר מהדברים, במוסר'. schuldig ; coupable ; guilty: אל תכלים איש שב מפשע זכר כי כלנו חיבים אל תבייש אנוש ישיש כי ממנו מזקינים (ב"ס גני' ח ה-ו). אין תורמין מן הלקט ומן השכחה וכו' ולא מן החיב על הפטור ולא מן הפטור על החיב (תרומ' א ה). מגלגלין זכות ליום זכות והובה ליום חיב (סעו"ר ל). בא וראה עושרה וגודלה של מלכות חיבת זו ואין נומירן אחת בטלה שכולן רצות ביום ובלילה וכנגדן של מצרים כולהון עומדות בטילות (מכי' בשלח ב א). כל חיבי חטאות אינן חיבין עד שתהא תחלתן וסופן שגגה (שבת יא ו). להודות לשמך מלכנו על כל טיפה וטיפה שאת מוריד לנו שאת גומל טובה לחיבים (ירוש' תעני' א סד:).—ומי שיש עליו חוב של כסף לחברו: מצא שטרי חוב וכו' כשהחיב מודה וכו' לא יחזיר וכו' כשאין חיב מודה וכו' יחזיר (ב"מ יב:). — ב) כיני' מן חיב, עי"ש.

חיב, פ"י, חיבתי, עת' אחיב, — א) החליט שהוא חיב, schuldig erklären ; declarer coupable ; to declare guilty: למה יראה (המלך) את פניכם זעפים מן הילדים אשר כגילכם וחיבתם את ראשי למלך (דני' א י). משכימין ובאין לבית דין המזכה אומר אני מזכה ומזכה אני במקומי והמחיב אומר אני מחיב ומחיב אני במקומי (סנה'

ס ה). וכותבין (שני סופרי הדיינים) דברי המזכין והמחייבין (שם ד ג). ולא הרעותי את אחד מהם שלא חייבתי את הזכאי ולא זכיתי את החייב (מד"ר במד' יח). אם תדע שאין הדין עמו הסבר לו פנים שלא יהא אומר מתחלה היה רוצה לחייבני (שם דבר' ה). — וּמְחַיְּבֵנִי, במקום מְחַיֵּב אני: אמר (משה) היאך אני נותן להם לישראל את הלוחות הללו מזקיקני אותן למצות חמורות ומחייבני אותן מיתה (אדר"נ ב).—ואמר הפיטן: זבולו כשר שאננות מבכות את התמוז, חִיְּבַנִי איבני אזי בירח תמוז (קינות לי"ז בתמוז, אמרר).— ב) חִיֵּב אותו, הטיל עליו חובה, ממונית או מוסר', verpflichten; obliger; to oblige: הנחתומים לא חייבו אותן חכמים להפריש אלא כדי תרומת מעשר וחלה (דמאי ב ד). תלתן שהעלה מיני צמחים אין מחייבין אותו לנכש (כלא' ב ה). מגורה שפנה ממנה חיטי תרומה אין מחייבין אותו להיות יושב ומלקט אחת אחת אלא מכבד כדרכו (תרומ' יא ו). אין מחייבין אותו להיות חורש חריש דק אלא גם כתלמי הרביעה (תוספתא כלא' א יז). הואיל זהתרתי לו את כל אלו חייבהו בשאר כל המצות שבתורה (ירוש' ברכ' ג א). אין מחייבין אותו להכנים ידו לחורין ולסדקין לבדוק מפני הסכנה (פסח' ח.). כיון שגלו נפטרו והם חייבו עצמן מאליהן (מד"ר רות, והנה בועז). — *וכינ' עומ' חַיָּב [1]), הוא חַיָּב, היא חַיֶּבֶת, מ"ר חַיָּבִים, חַיָּבוֹת, חַיָּב בדבר, על דבר: העני חייב ובעל הבית פטור (שבת א א). בכל דור ודור חייב אדם לראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים (פסח' י ה). האב אינו חייב במזונות בתו (כתוב' ד ו). יש חייב על מעשה שורו ופטור על מעשה עצמו פטור על מעשה שורו וחייב על מעשה עצמו שורו שבייש פטור והוא שבייש חייב (ב"ק ג י). החובל בחבירו חייב עליו משום חמשה דברים בנזק בצער וכו' (שם ח א). אלו מציאות שלו ואלו חייב להכריז (ב"מ ב א). ונפל שמה שור או חמור חייב על זה בפני עצמו ועל זה בפני עצמו (מכי' משפט', נזיק' יא). עלו בו צמחים מחמת המכה נסתרה המכה חייב לרפותו (תוספתא ב"ק ח ד). נחונייה בני עד כאן היית חייב ליטפל בי (ירוש' נזיר' ו נס ד). חייב אדם להקביל פני רבו ברגל (ר"ה טז:). חייב אדם לטהר את עצמו ברגל (שם). חייב אדם לומר בלשון רבו (בכור' ה.). — *חַיֶּבֶת בדבר, גם דברים לא בע"ח: קרקע בית רובע חייבת בפאה (פאה ג ו). חייבת אשה בטיפול בנה כל עשרים וארבעה חדש (תוספתא נדה ב ד). גרושה וחלוצה לכהן הדיוט חייבת קרבן על כל ביאה וביאה (שם יבמ' יא ד). אפילו הכניסה לו מאה שפחות כופה לעשות לו דברים של יחיד וכו' למה משום שהיא חייבת לעשות לו (ירוש' כתוב' ה ל.). משל למדינה שהיתה חייבת ליפסו למלך (מד"ר ברא' מב). כל מצות הבן על האב אנשים חייבין ונשים פטורות וכל מצות האב על הבן אחד אנשים ואחד נשים חייבים וכל מצות עשה שהזמן גרמה אנשים חייבים ונשים פטורות וכל מצות עשה שלא הזמן גרמה אחד אנשים ואחד נשים חייבים (קדוש' א ז). שלשה שאכלו כאחת חייבין לזמן (ברכ' מה.). את שבתותי תשמרו כולכם חייבים בכבודי (מד"ר במד' יד). לפיכך אנחנו חיבים להודות לך ולשבחך (ברכ' השחר, לפיכך). וחיבים אנחנו לומר לפניך שירה בכל יום תמיד אשרנו מה טוב חלקנו (שם). נשים חייבות בקדוש היום דבר תורה (ברכ' כ:).—*והַיָּב כסף: האומר מנה אני חייב ואיני יודע אם לפלוני אני חייב אם לפלוני אני חייב (תוספתא ב"מ ג ה). ולא הילכתי בשוק אצל מי שהוא חייב לי (ירוש' תענ' ג סו.). לא היה לנו חייב ממון שממון ניטול ממנו אלא נפשות חייב לנו ונפשות אנו מבקשים (מד"ר במד' ח). והן שיהו חייבין להן מעות משעה הראשונה (ירוש' בק' ד מח:). — ג) יְחַיֵּב [1]) לפלוני דבר, החליט כי יש בו בפלוני הדבר, zuschreiben; attribuer; to attribue: להרחיק ממנו (מהבורא) כל הראוי להרחיק ולחייב לו כל מה שנוכל לחייב מן החיובים הפשוטים יותר כפי יכלתנו (ראב"ע, ספר העצמים). ואלה אם הם רבות אינם מחיבות לו רבוי ולא מוציאות אותו מהאחדות (כוזרי ב ב). ולא הספיק לו בשלול מן העניינים הנמצאים לרשעים אך בא לחייב להם הרע (ר"ב א"ת, יקוו המים יג). וכאשר תחיב בו דבר לדבר נקראהו המשפט המחיב וכאשר

[1]) כמו וְשַׁבֵּחַ אני את המתים (קהל' ד ב).

— [1]) בערב' תוג'ב [a]).

[a]) توجب

תשלל בודבר מדבר נקראהו המשפט השולל ופעמים יהיה שמשפט המחיב יחיב הנשוא לכל הנושא כאמרך כל אדם חי וזה נקראהו מחיב כללי ונקרא כל ההקף הכללי המחיב ופעמים יהיה שהמשפט המחיב יחיב הנשוא לקצת הנושא כאמרך קצת האדם כותב וזה נקראהו מחיב חלקיי ונקרא קצת ההקף החלקיי המחיב (מלות הגיון ב). — ובמשמ' מכריח: זה מחייב שלא נאמין לארסטו בחכמתו (כוזרי א סד). ואחר כן חייב חפץ האלהים וחכמתו סבוב הגלגל העליון (שם ה ב). ומי שלא החזיק באלה (בהמצות השכליות) איך מחזיק בקרבנות ובשבת והמילה ווזולתם ממה שאין השכל מחייבו ולא מרחיקו (שם ב מח). כי כל אדם נמשך אחר טבעו וכשעושה כפי מה שחייב טבעו הוא שמח ומתענג במעשיו (המעל' לרמ"ט פלקיירא, בהמבוא). אבל אשר חייבנוהו והוא חיוב אמתי שהשכל הפועל אשר אינו גוף ולא כח בגוף וכו' לא יאמר בו שיצא מן הכח אל הפעל (ר"ש א"ת, מו"נ ב יח). וחשבו שאלה העצמים הנכבדים אם היו מניעים אלה הגשמים השמימיים באופן יחייב ג"כ תנועה בעצמות המניעים יפול הסבוב (אמונה רמה ד ב). וזה הדבר הוא מה שבעבורו חייב אפלטון מציאות צורות נפרדות (תגמ' הנפש א ו). כן התורה מצד שהיא תורה אין לה לצאת מבלתי מה שיחייבהו הנימוס התוריי וחוצה (גוה בלוס, אבר' בלוס א ג). כמו שרבוי המוחשים יחייבו רבוי החושים כן התחלפות המושגים יחייבו התחלפות הכחות המשיגות (זכות אדם ב ה). ואין ספק שהטבע חייב שיהיה זה המין מן הכח נמצא כמין האדם (שער השמים יא).—ואמר המליץ: נפלאתי בראותי השמש קודר ללא סבה מחייבת. עד ראותי תמר בית נתיבות נצבת (עמנ', מחב' ב).

— פע', *חִיֵּב, מחויב,—שחִיְּבוּ אותו: וכל המחויב מיתה פטור מן התשלומים (מכי' משפט', מס' נזיק' ח). נאמר רשע במחוייבי מיתות ונאמר רשע במחוייבי מכות מה רשע שנאמר במחוייבי מיתות אין ממון אצל מיתה אף רשע שנאמר במחוייבי מכות אין ממון אצל מכות (ירוש' מכ' א לא.). כל שאינו מחויב דבר אינו מוציא את הרבים ידי חובתם (ברכ' כ:). — ואמר הפיטן: זכור טפש מהערימה, ירד וכתת עמי עד חרמה, כמו כן חִיֵּב להחרימה (יולר זכור, זכור איש). כי הרבית טובות אלי כי הגדלת חסדך עלי. ירב שלומים לך חִיַּבְתִּי, כי עשית טובות אתי ולא חִיַּבְתָּ לי גמוליך, כל טובתי בל עליך (סלי"ח ליום א). —ובהשאלה, *מוכרח הדבר: ואנחנו אומרים עליו (על הבורא) שהוא חי לשלול ממנו תאר המות מפני שמחשבת הלב קודמת כי מי שאינו חי הוא מת ולא יתחייב זה אצל השכל אך כבר תשלל מהזמן דרך משל החיות ולא יתחייב שיהיה מת אחר שאין מדרכו קבול החיים והמות כמו שלא תתחייב מאמרך שהאבן איננה חכמה שתספר עליה שהיא כסילה (כוזרי ב ב). ואם הענין כן הנה יתחיב עפ"י מאמרם כי יהיה זה המושכל נפסד (רלב"ג, מלחמ' ה' א י). ולפי שעצמותו לא ישתנה חויב שיהיה מדעו בלתי משתנה (שם ג ב). להיות שכל האדם לואה מהשיג הדברים על אמתתם כמו שיבא חוייב בהכרח שימצא דבר הוא למעלה מהשכל האנושי (העקרים, פתיח'). הוא יתברך א"א שימצא בו שום חסרון ולזה הוא מחוייב שיצדק עליו החלק הא' ושיהיה חכם ויכול ורוצה וחסיד וישר ונאמן וכן יתחייב בכל מיני השלמיות שהוא ראוי שימצא בו צד השלמות אחר שא"א שימצא בו שום חסרון וזה ענין הוא מחוייב בעצמו (שם ב כא). ואם הכל מחוייב יהיה משפט מי שהשתדל בדבר ומי שהשתדל בבטולו הכל שוה (ר"מ נרבוני, המאמר בבחירה). אם יהיה לדברים כולם יסוד כולל חוייב לו מהסגולות שיהיה נמצא עומד בעצמו (אמונה רמה א ב). אמנם מה שרצה לומר אבן גבירול מהמצא החומר והצורה במלאכים הנה כבר חויב לפְשוט הרכבה וזה בטל (שם). והיה פרעה ועמו חושבים שעשויין ישראל בענין שאר האומות שנתונין תחת ממשלת מולות הרמים ושיקרום המקרים כמו שיחוייב ממערכת הכוכבים (מ' אלדבי, ש"א ח). והם מביאים ראיות ומופתים לפי דעתם לקיים קדמות העולם ושהוא מחוייב מן השם יתברך כמו שהאור מחוייב מן השמש והצל מן האילן (שו"ת ריב"ש מה). ולולי אלו התולדות המחוייבות לכל בעל תורה להאמין בהם לא היה הזק להאמין בקדמות העולם (אוהב משפט לאיוב ח).— *מְחֻיַּב המציאות, מה שהוא מוכרח שיהיה: שהחמר ההוא אם היה קדום ונצחי היה מחוייב המציאות ולא ימלט אם שיהיה מחוייב המציאות בבחינת עצמו או שיהיה אפשרי בבחינת עצמו ומחוייב מצד סבתו (ר"י אברבנאל, מפע' ה' ב ד). כל דבר חמרי הוא תלוי בחלקיו וכל מה שהוא תלוי בחלקיו אינו מחויב המציאות לפי שהוא תלוי

בזולתו וכו' א"כ יחוייב מזה שמה שהוא מחוייב המציאות אינו גוף (מנח' קנא' לר"י מפיסא 20). — ותאר לאלהים: מן העקר הראשון שהוא מציאות השם יסתעפו ממנו ארבעה שרשים כוללים כל הדברים הנתלים במציאות השם שהוא מחוייב המציאות (העקרים א יה). וכן שמנו שורש אחד שהוא יתברך מסולק מן החסרונות לבאר שמחוייב המציאות לא יפול עליו השינה והשכחה והליאות ודומיהן (שם). התוארים שיותסו אליו יתברך הם ב' מינים מין ייוחס אליו מצד היותו מחוייב המציאות ועלה על כל הנמצאים שא"א שיושכל היותו מחוייב המציאות ועלת כל הנמצאים אם לא ימצאו בו אלו התוארים כמו היותו א' וקדמון ונצחי (שם ב כא).

— נִתְפ', *נִתְחַיֵּב בדבר, — שחיבו אותו: כל מצוה שנתחייבו בה ישראל עד שלא באו לארץ נוהגת בארץ ובחוצה לארץ (תוספתא קדוש' א יב). אבותיך פטורין היו (מן המצות) ונתחייבו ואתם פטורין הייתם ונתחייבתם (ירוש' בכו' ו לו:). תן לי קנס בתי שהיא בידך והוא אומר לא נתחייבתי קנס מימי והעדים מעידין שנתחייב קנס (שם שבוע' ו לה ד). אותה שנה (שחנכו את ביהמ"ק ראשון) לא עשו ישראל את יום הכפורים והיו דואגים ואומרים שמא נתחייבו שונאיהן של ישראל כליה (מו"ק ט.). ראויה היתה פרשת מקושש שתכתב ע"י משה אלא שנתחייב מקושש ונכתבה על ידו (ב"ב קיט.). דן את הדין וזכה את הזכאי וחייב את החייב וראה שנתחייב עני ממון ושלם לו מתוך ביתו זה משפט וצדקה (סנה' ו:). ב"ד שולחין ומביאין אותן משם (מערי המקלט) מי שנתחייב מיתה הרגוהו (מכות י:). אילו הייתי עושה הייתי מתחייב מיתה בידי שמים (תנחומא לו ד). כי ספר תורתנו דברי אלקים והוא בעצמו מופת התחייבנו ובקבולו בעבור עצמו מפני שאין אדם יכול לחבר ספר אחר במוהו (כוזרי א ה). — *הִתְחַיֵּב בנפשו: הבא על בתו וכו' אין להן קנס מפני שמתחייב בנפשו שמיתתו בידי בית דין וכל המתחייב בנפשו אינו משלם ממון (כתוב' ג ב). הניעור בלילה והמהלך בדרך יחידי ומפנה לבו לבטלה הרי זה מתחייב בנפשו (אבות ג ד). כל המתחייב בנפשו שוגג מביא חטאת (ירוש' בכת ב ה.). ארבעה דברים העושה אותן דמו בראשו ומתחייב בנפשו אלו הן הנפנה בין דקל לכותל והעובר בין שני דקלים והשותה מים שאולים והעובר על מים שפוכים (פסח' קיא.). (בן זה לזה [בין יפתח ופנחס] אבדה ההיא עלובה) ושניהם נתחייבו בדמיה (מד"ר ויקר' לז). — ובהשאלה, *נִתְחַיֵּב, הכרח הדבר, נולדה מזה תולדה מוכרחת [1]): ולפי שנושא אלו הכחות הם הווים ונפסדים נתחייב שיהיה הנשוא ג"כ הוה ונפסד (רתב"ע, ספר העצמים). ובענין הנפשי התיחדו בעלי חיים כלם ונתחייבו מהם תנועות וחפצים ומדות וחושים נראים ונסתרים ותאוות וזולת אלה (כוזרי א לג). יתחייב לפי ההקדמה החמשה ועשרים שיש מניע הוא אשר הניע החמר הזה ההוה והנפסד עד שקבל הצורה (מו"נ ב א). הדרך הראשון אשר יזכרו שיתחייב לנו בו כפי מחשבותם שהשם יצא מן הכח אל הפועל וכו' שוה הענין אמנם יתחייב בכל מורכב מחמר בעל אפשרות ומצורה (שם יח). כי כל שני משפטים נבדלים לא יתחייב מהם דבר כלל (מלות הגיון ו). אמרו שלא יתחייב גם כן שמה שלא היה נודע לא יהיה נודע לעולם (העקרים א טו). והעקר השלישי שהוא השכר והעונש הנה השורש הקודם לו והמתחייב אליו בהכרח הוא ההשגחה (שם יט). וזה אינו מתחייב לשליחות השלוח בהכרח אבל הוא ענף נמשך ממנו (שם). ואם היה לזה הדמוי שחשב הרלב"ג מקום היה מתחייב מזה שתמיד ימצא בעולם חמר ערום מבלי צורה (מפע' ה' ב ד). והנה הבורא הוא מסדר הנמצאות אם כן יתחייב שהוא יודע את הנמצאות (כפורנו, אור עמים, ידיעה). — *נִתְחַיֵּב דבר לדבר, החלט כי יש דבר פלוני בדבר פלוני: כל משפט אם שיתחייב בו דבר לדבר כאמרך ראובן חכם או שמעון עומד או תשלל בו דבר מדבר כאמרך אין ראובן חכם וכו' (מלות הגיון ב).

***חִיבָה**, — עי' *חִבָּה.

חִידָה [2]), ש"נ, מ"ר חִידוֹת, — א) הגדרת דבר לא בתאריו הידועים וברורים לכל אלא ברמזים ותארים רחוקים ולא מובנים בהשקפה ראשנה למה הם מכונים, ולפי הרמזים וההגדרות המליציות האלה צריך למצא הכונה למה נתכון העושה או שואל החידה, **Rätsel; énigme; enigma**: ויאמר להם שמשון אחודה נא לכם חידה

— [1]) בערב' לזם מנה a).

[2]) לפי דעת קצת החכמים מקצר מן אחודה כמו בארמ' ובמשמ' סגור. והוא דחוק.

a) لزم منه

אם הגד תגידו אותה לי שבעת ימי המשתה ומצאתם ונתתי לכם שלשים סדינים ושלשים חליפות בגדים ויאמרו לו חודה חִידָתְךָ ונשמענה ויאמר להם מהאכל יצא מאכל ומעז יצא מתוק ולא יכלו להגיד הַחִידָה שלשת ימים (שופט' יד יב-יד). ויאמרו לאשת שמשון פתי את אישך ויגד לנו את הַחִידָה וכו' ותבך אשת שמשון עליו ותאמר רק שנאתני ולא אהבתני הַחִידָה חדתה לבני עמי ולי לא הגדתה (שם יה-יז). ויהי ביום השביעי ויגד לה כי הציקתהו ותגד הַחִידָה לבני עמה ויאמרו לו אנשי העיר ביום השביעי בטרם יבא החרסה מה מתוק מדבש ומה עז מארי ויאמר להם לולא חרשתם בעגלתי לא מצאתם חִידָתִי וכו' ויתן החליפות למגידי הַחִידָה (שם יז-יט). פה אל פה אדבר בו ומראה ולא בְּחִידֹת (במד' יב ח). ומלכת שבא שמעת את שמע שלמה לשם יי' ותבא לנסתו בְּחִידוֹת (מ"א י א).—ב) מליצה ברמזים ומשלים ודמיונות: בן אדם חוד חִידָה ומשל משל אל בית ישראל ואמרת כה אמר אדני יי' הנשר הגדול גדול הכנפים ארך האבר מלא הנוצה אשר לו הרקמה בא אל הלבנון ויקח את צמרת הארז (יחזק' יז א-ג), והכונה בנשר הגדול וכו' למלך בבל. הלוא אלה כלם עליו משל ישאו ומליצה חִידוֹת לו ויאמר הוי המרבה לא לו עד מתי ומכביד עליו עבטיט (חבק' ב ו). להבין משל ומליצה דברי חכמים וְחִידֹתָם (משלי א ו).—ואמר ב"ס: אל תטש שיחת חכמים ובחידתיהם התרטש (ב"ס ח ח).—ובמשמ' דברים תמוהים, מענינים, נשגבים: אפתחה במשל פי אביעה חִידוֹת מני קדם אשר שמענו ונדעם ואבותינו ספרו לנו (תהל' עח ב-ג), והמשורר הולך ומספר את דברי הימים של ישראל בדרך מליצה ושיר. — וקצת במשמ' תחבולה: יעמד מלך עז פנים ומבין חִידוֹת ועצם כחו (דני' ח כג-כד).—ג) *בפלסופיה, קצת כמו תאר, הידות האלהות, התארים המיוחסים לו: ואמר אריסטוטלס הפלוסוף כי החידות המכחשות (ר"ל התארים השוללים) הן אמת ויושר לאמרן על הבורא יותר מן החידות המודות (ר"ל התארים המחייבים) כגון שנאמר עליו שאין לפניו לא עולה ולא שכחה ולא שוא ולא שקר ואלו הן החידות המכחשות וכשנאמר עליו שהוא חכם וצדיק וישר הן החידות המודות (לקוט' מרסע"ג ור"ד הבבלי, הליב' קדם 69).

***חִידוּת**, ש"נ, — כח החידה, החכמה, Sophisme: להיות גלוי וידוע כי יהיה שם כח אשר יקרא חידות (ספ' המדות לאריסטו ו ט).

חָיָה[1], ממנו חַי, חַיָּה, חַיָּה חַיּוֹת, *חִיּוּנִי, *חִיּוּנִיּוּת, מִחְיָה, **חָיָה**, פ"ע, עב' חָיָה, וגם חַי, לנק' חָיָה, חָיְתָה, חָיִיתִי, עת' אֶחְיֶה, יִחְיֶה, יְחִי, יֶחִי, וִיחִי, וַיְחִי, וַיֶּחִי, תִּחְיֶה, תְּחִי, יִחְיוּ, תִּחְיֶינָה, צווי חְיֵה, וֶחְיֵה, וֶחְיֵה, חֲיִי, חֲיוּ, וִחְיוּ, מק' חָיֹה, חָיוֹ, חֲיוֹת, לִחְיוֹת, חֲיוֹתָם, — א) היה חַי, היו בו חַיִּים, ההפך מן מֵת, leben ; vivre ; to live : הנה שמעתי כי יש שבר במצרים רדו שמה ושברו לנו משם ונחיה ולא נמות (בראש' מב ב). ונקחה דגן ונאכלה וְנִחְיֶה (נחמ' ה ב). הישב בעיר הזאת ימות בחרב וברעב ובדבר והיוצא ונפל על הכשדים הצרים עליכם יחיה[2] והיתה לו נפשו לשלל (ירמ' כא ט). למען תִּחְיֶה וירשת את הארץ (דבר' יו כ). כי מת אתה ולא תִחְיֶה (ישע' לח א). אם בהמה אם איש לא יִחְיֶה (שמות יט יג). כי לא יִחְיֶה אחרי נפלו (ש"ב א י). יְחִי ראובן ואל ימת (דבר' לג ו). ותשב נפש הילד על קרבו וַיֶּחִי (מ"א יז כב). רק רחב הזונה תִּחְיֶה (יהוש' ו יז). עבדך בן הדד אמר תְּחִי נא נפשי (מ"א כ לב). דרשו טוב ואל רע למען תִּחְיוּ (עמו' ה יד). למען תִּחְיוּן וטוב לכם (דבר' ה ל). אדני עליהם יחיו (ישע' לח יו). ותבוא בהם הרוח וַיִּחְיוּ (יחזק' לז י). התחיינה העצמות האלה (שם ג). למען ייטב לי בעבורך וְחָיְתָה נפשי בגללך (בראש' יב יג). אם יצא תצא אל שרי מלך בבל וְחָיְתָה נפשך והעיר הזאת לא תשרף באש וְחָיִתָה אתה וביתך (ירמ' לח יז). וזאת עשו להם וִחְיוּ ולא ימתו (במד' ד יט). הנה אני מביא בכם רוח וִחְיִיתֶם (יחזק' לז ה). גמל על עבדך אֶחְיֶה ואשמרה דברך (תהל' קיט יז). ויתפלל בעדך וֶחְיֵה (בראש' כ ז). זאת עשו וִחְיוּ (שם מב יח). בדמיך חֲיִי (יחזק' יו ו). המתינו לו ומלוהו ו ח י ה והיו קוראין אותו נתן על שמו (תוספתא שבת טו ח). אל יאמר לך אדם שנשכו כלב שוטה ו ח י ה שעקצו חוורבר ו ח י ה שבעטתו פרדה ו ח י ה (ירוש' יומא ח מה:). הואיל ו ח י ה אחר אמו שעה אחת (רמב"ם, נחל' א). —ומקו': לך אמר לא חָיֹה תחיה (מ"ב ח י). חָיֹה יחיה לא ימות (יחזק' יח כא). חָיוֹ יחיה כי נזהר (שם ג כא). לא יוכל לִחְיוֹת בה ביום חטאתו

---

[1]) משתתפים בו כמעט כל הלשונות השמיות. כנענ' חיה, ארמ' חיא, חיה, ערב' חי a).

[2]) כך הכתיב כאן ובמו"ב פרשה לח ב, והקריא בשני המקומות וְחָיָה.

a) حيّ

(שם לג יב). — וכינ׳ חי, חיה, חיים, חיות, כמו כפולים: העוד אביכם חי (בראש׳ מג ז). עוד יוסף בני חי (שם מה כח). בעוד הילד חי צמתי ואבכה (ש״ב יב כב). כי אין נבות חי כי מת (מ״א כא יה). ואני ידעתי גאלי חי (איוב יט כה). כי אמרתי מי יודע יחנני יי׳ וחי הילד (ש״ב יב כב). כי לא יראני האדם וחי (שמות לג כ). ונס (הרוצח) אל אחת מן הערים האל וחי (דבר׳ ד מב). אם בן הוא והמתן אותו ואם בת הוא וחיה (שמות א יו). אנחנו אלה פה היום כלנו חיים (דבר׳ ה ג). אשר המה חיים עדנה (קהל׳ ד ב). —ומליצה, *לא מפיו אנו חיים, לא על פי דבריו נעשה: ר׳ יהושע אומר לא מפיה אנו חיין (כתוב׳ א ז). —יכה יחיו, לברכה ואחול ושבועה: כמו שרגילים לומר כמו שעשיתי זה כן יחיו בני (רמב״ל דורן, מג״א ה). כה יזכו וכה יחיו וכה יאריכו ימים (ספר הקנה, בלא להכול כמוך למנחה). — ב) התקים, bestehen exister; existe: וחיית ורבית וברכך יי׳ אלהיך בארץ אשר אתה בא שמה (דבר׳ ל יו). לו ישמעאל יחיה לפניך (בראש׳ יז יח). ויחי אדם שלשים ומאת שנה ויולד בדמותו כצלמו (שם ה ג). ויחי שת חמש שנים ומאת שנה ויולד את אנוש (שם ו). ויחי יעקב בארץ מצרים שבע עשרה שנה (שם מז כח). למען תחיו ימים רבים על פני האדמה אשר אתם גרים שם (ירמ׳ לה ז). רוח אפינו משיח יי׳ נלכד בשחיתותם אשר אמרנו בצלו נחיה בגוים (איכ׳ ד כ). ואלו חיה אלף שנים פעמים (קהל׳ ו ו). כי אם שנים הרבה יחיה האדם בכלם ישמח (שם יא ח). וכי עלת על לב דוד שהוא חיה לעולם (ירוש׳ מו״ק ג פג ג). שחיה (קין) שנים הרבה (מד״ר קהל׳, אם יוליד). — חיה על דבר, בדבר, חיה על הלחם, בקמח, וכיוצא בזה, הלחם, הקמח היה לו למזון שנתן לו חיים: לא על הלחם לבדו יחיה האדם כי על כל מוצא פי יי׳ יחיה האדם (דבר׳ ח ג). לכי מכרי את השמן ושלמי נשיכי ואת בניכי תחיי בנותר (מ״ב ד ז). —וחיה על חרבו, החרב היתה כלי אומנותו שעל ידה השיג ... צרכי חייו: הנה משמני הארץ יהיה מושבך ומטל השמים מעל ועל חרבך תחיה ואת אחיך תעבד (בראש׳ כז לט-מ). —חיה ממחלה, נרפא, genesen; se rétablir; recover health: האחיה מחלי זה (מ״ב ח ח). ישאו דבלת תאנים וימרחו על השחין ויחי (ישע׳ לח כא). חיתה (המכה) ונסתרה חיתה ונסתרה חיב לרפאותו חיתה כל צרכה אינו חיב לרפאותו (ב״ק ח א). אמר

לה שמא מכת חיתה ביך אמרה לו הן וחייה (נדה ח ג). עד שתחיה המכה (שם י א). נעשו צרבת וחיו (נגע׳ יא). מעשה בעין בול אחד שנחתכה גלגלתו וטלה עליו הרופא מטלית של קרויה וחיה (תוספתא אהל׳ ב ו). לאדם שנשברה רגלו וחיתה מצאו רופא ואמר לו כלך אצלי שאני שוברה וארפאנה (מו״ק כא:). כדם אצבע קטנה של יד שנגפה וחייתה וחזרה ונגפה (נדה יט:). יכולה היא ליכוות ולחיות (חול׳ מב:). — ובצמח: ייחור של תאנה שנפשח ומעורה בקליפה קטנה אם יכול לחיות הימנה (תוספתא כלים ב״ק א יג).

— פע׳, חיה, חיו, אחיה, תחיה, חייתם, חייתני, חיות, חיתו, חיני, תחיינו, — א) חיה את פלוני, הניח אותו לחיות, leben lassen; laisser vivre; let alive: מכשפה לא תחיה (שמות כב יז). לא תחיה כל נשמה (דבר׳ כ יו-יז). והכה דוד את הארץ ולא יחיה איש ואשה (ש״א כז ט). ונצא אל מלך ישראל אולי יחיה את נפשך (מ״א כ לא). הוא את נפשו יחיה (יחזק׳ יח כז). כל הבן הילוד היארה תשליכהו וכל הבת תחיון (שמות א כב). והרגו אתי ואתך יחיו (בראש׳ יב יב). לכו ונפלה אל מחנה ארם אם יחינו נחיה ואם ימיתנו ומתנו (מ״ב ז ד). ולא עשו (המילדות העבריות במצרים) כאשר דבר אליהן מלך מצרים (להמית את הזכרים) ותחיין את הילדים (שמות א יז). ויתנו להם הנשים אשר חיו מנשי יבש גלעד (שופט׳ כא יד). ויאמר אליהם משה החייתם [1]) כל נקבה וכו׳ וכל אשה ידעת איש למשכב זכר הרגו (במד׳ לא יה-יז). גם מעוף השמים (תקח אתך בתבה) שבעה שבעה זכר ונקבה לחיות זרע על פני כל הארץ (בראש׳ ז ג). להמית נפשות אשר לא תמותנה ולחיות נפשות אשר לא תחיינה (יחזק׳ יג יט). ויעש להם יהושע שלום ויכרת להם ברית לחיותם (יהוש׳ ט יה). -- ובמשמ׳ נתן לו האפשרות לחיות, ע״י מזון וכדומה: עזבה יתמיך אני אחיה ואלמנתיך עלי תבטחו (ירמ׳ מט יא). והיה ביום ההוא יחיה איש עגלת בקר ושתי צאן (ישע׳ ז כא). ולרש אין כל כי אם כבשה אחת קטנה אשר קנה ויחיה ותגדל עמו ועם בניו יחדו מפתו תאכל ומכסו תשתה (ש״ב יב ג). אולי נמצא חציר ונחיה סוס ופרד (מ״א יח ה). לטוב לנו כל הימים לחיתנו [2]) כהיום הזה (דבר׳ ו כד). החכמה תחיה בעליה (קהל׳ ז יב). להציל ממות נפשם ולחיותם ברעב (תהל׳ לג

[1]) יותר נראה שזה הפעיל החייתם. —[2]) אפשר שזה ממשמעה א׳.

יט). והולכות המילדות ומגבות מים ומזון מבתיהם של עשירות ובאות ונותנות לעניות והן מחיות את בניהן (מד"ר שמות א).—ובהשאלה, ברוחנ', נתן לו הכ"ח לחיות: דבקה לעפר נפשי חיני כדברך (תהל' קיט כה). העבר עיני מראות שוא בדרכך חיני (שם לז). זאת נחמתי בעניי כי אמרתך חיתני (שם נ). אם אלך בקרב צרה תחיני (שם קלח ז). רוח אל עשתני ונשמת שדי תחיני (איוב לג ד). — וגם לדברים לא בע"ח: את עשית את השמים שמי השמים וכל צבאם הארץ וכל אשר עליה הימים וכל אשר בהם ואתה מחיה את כלם (נחמ' ט ו). — ב) נתן חיים לפלוני, הביאו לחיים: לכה נשקה את אבינו יין ונשכבה עמו ונחיה מאבינו זרע (ברא' יט לב). ישבו ישבי בצלו יחיו דגן ויפרחו כגפן (הושע יד ח). — ג) החזיר חיים למי שנפסקו חייו wieder beleben; rendre la vie à; restore life: אני אמית ואחיה (דבר' לב לט). יי' ממית ומחיה מוריד שאול ויעל (ש"א ב ו). יי' העלית מן שאול נפשי חייתני מיורדי בור (תהל' ל ד). מכלכל חיים בחסד מחיה מתים ברחמים רבים (תפי' י"ח, אתה גבור). — ובהשאלה, במשמ' תחית העם כמקדם: הלעולם תאנף בנו תמשך אפך לדר ודר הלא אתה תשוב תחיינו ועמך ישמחו בך (תהל' פה ו-ז). — ובדברים לא בע"ת, חיה עיר הרבה וכדומה, חזר ובנה אותה, תקן בדקה: ויבן העיר מסביב מן המלוא ועד הסביב ויואב יחיה את שאר העיר (דהי"א יא ח). ויאמר (סנבלט) מה היהודים האמללים (ששבו לבנות את החומה) עשים היעזבו להם היזבחו היכלו ביום היחיו את האבנים מערמות העפר והמה שרופות (נחמ' ג לד).

— הפע', החיה, החייתי, החייתם, החייתנו, החיו, החיני, החיה, החיות, החיתו, — ברוב שמושו כמו פעל, א) הניח בחיים: ואת רחב הזונה ואת בית אביה ואת כל אשר לה החיה יהושע (יהוש' ו כה). ועתה הנה החיה יי' אותי כאשר דבר זה ארבעים וחמש שנה (שם יד י). אולי נטתה מפני כי עתה גם אתכה הרגתי ואותה החייתי (במדב' כב לג). לו החיתם אותם לא הרגתי אתכם (שופט' ח יט). ונתתם לי אות אמת והחיתם [1] את אבי ואת אמי (יהוש' ב יב-יג). זאת נעשה להם והחיה אותם (שם ט כ). שנים מכל תביא אל התבה להחית אתך (ברא' ו יט). ותגדל חסדך אשר עשית עמדי להחיות את נפשי (שם יט יט). וימדד שני חבלים להמית ומלא החבל להחיות (ש"ב ח ב). וכל הטף בנשים אשר לא ידעו משכב זכר החיו לכם (במד' לא יח). ברוך שהחיינו והגיענו לזמן הזה (תוספתא ברכ' ס כב). ברכות והודאות לשמך הגדול על שהחייתנו וקיימתנו (סוט' מ.). — ובמשמ' *החזיקו בחיים, נתן לו מזונות: שור שאי אתה מצווה להחיותו אתה מצווה על חסימתו אדם שאתה מצווה להחיותו אינו דין שאתה מצווה (על) חסימתו (ב"מ פח:). — ובמליצה ברוחניות, ביחס לנפש: נשמה שנתתי בך החייה (תענ' כב:).— ובמשמ' *שמח אותו: ואולם חי אני וכו' מלמד שאמר לו הקב"ה למשה החייתני בדבריך (ברכ' לב.). מעשה בתלמיד אחד מתלמידי ר' עקיבא שחלה לא נכנסו חכמים לבקרו ונכנס ר"ע לבקרו ובשביל שכיבדו וריבצו לפניו היה אומר לו רבי החייתני (נדר' מ.). — ב) השיב החיים למי שהיה כבר מת: ואלישע דבר אל האשה אשר החיה את בנה (מ"ב ח א). ויהי הוא מספר למלך את אשר החיה את המת (שם ה). ויאמרו (האכרים אל יוסף שנתן להם זרע לאדמתם) החיתנו (ברא' מז כה). ונאמן אתה להחיות מתים ברוך אתה יי' מחיה המתים (תפלת י"ח, אתה גבור). אשר יצר אתכם בדין וכלכל אתכם בדין וסילק אתכם בדין ועתיד להחיותכם בדין (ירוש' ברכ' ט ג).—והחית, במקום החיתה: השונמית קיר אחת עשתה לאלישע והחיית את בנה (ירוש' ברכ' ד ד).—ובמשמ' רפא: ותחלימני והחייני (ישע' לח יו).

א.**חיה**, ש"נ, סמי' חית, מ"ר חיות, — יצור שיש בו רוח חיים, בפרט החיה על היבשה, **Tier; animal**: ורדו בדגת הים ובעוף השמים ובכל חיה הרמשת על הארץ (ברא' א כח). זאת החיה אשר תאכלו מכל הבהמה אשר על הארץ (ויקר' יא ב).—ובפרט לא בהמת הבית, **wildes Tier; bête sauvage; wild beast**: ואך את דמכם לנפשתיכם אדרש מיד כל חיה אדרשנו (ברא' ט א). אשר יצוד ציד חיה או עוף (ויקר' יז יג). בעוף ובבהמה ובחיה (ברא' ז כא). ולבהמתך ולחיה אשר בארצך תהיה כל תבואתה לאכל (ויקר' כה ז). זאת העיר העליזה היושבת לבטח וכו' איך היתה לשמה מרבץ לחיה כל עובר עליה ישרק יניע ידו (צפני' ב יה). — ובפרט חיה רעה, טורפת: ועתה לכו ונהרגהו ונשלכהו באחד הברות ואמרנו חיה רעה אכלתהו (ברא' לז כ). והשבתי חיה רעה מן הארץ (ויקר' כו ו). ושלחתי עליכם רעב וחיה רעה ושכלך (יחזק' ה יז). — וסמי': ויעש אלהים את חית הארץ למינה ואת הבהמת

[1]) בקצת ספרים והחייתם מלא.

למינה (בראש' א כה). ויקרא האדם שמות לכל הבהמה ולעוף השמים ולכל חית השדה (שם ב כ). פן תהיה הארץ שממה ורבה עליך חית השדה (שמות כג כט). ותעבר חית השדה אשר בלבנון ותרמס את החוח (מ"ב יד ט). תכבדני חית השדה תנים ובנות יענה (ישע' מג כ). וכרתי להם ברית ביום ההוא עם חית השדה ועם עוף השמים ורמש האדמה (הוש' ב כ). — וחית הארץ: לשד ולכפן תשחק ומחית הארץ אל תירא (איוב ה כב). — וחיתו[1]) כמו חית: ויאמר אלהים תוצא הארץ נפש חיה למינה בהמה ורמש וחיתו ארץ למינה (בראש' א כד). כל חיתו שדי אתיו לאכל כל חיתו ביער (ישע' נו ט). כי לי כל חיתו יער בהמות בהררי אלף (תהל' נ י) ישקו (המעינים) כל חיתו שדי ישברו פראים צמאם (שם קד יא). תשת חשך ויהי לילה בו תרמש כל חיתו יער (שם כ). נתנו את נבלת עבדיך מאכל לעוף השמים בשר חסידיך לחיתו ארץ (שם עט ב). ורבצו בתוכה עדרים כל חיתו גוי גם קאת גם קפד בכפתריה ילינו (צפנ' ב יד). — ובכנ': ולבנון אין די בער וחיתו אין די עולה (ישע' מ יו). ומגרשיהם יהיו לבהמתם ולרכשם ולכל חיתם (במד' לה ג). לא חשך ממות נפשם וחיתם לדבר הסגיר (תהל' עח נ). כלב מין חיה ר' מאיר אומר מין בהמה מה הפרש בין ר' מאיר לחכמים אלא שהכותב ח י י ת ו לבנו ר"מ אומר כתב לו כלב וחכמים אומרים לא כתב לו כלב (תוספתא כלא' ה ז). — ואמר הפיטן: הם השיתום כמו חללי קבר, לכן חיתם סגרה לדבר (יולר ב פסח, בעבר). — *חית שן: מי יחון חובר נשוך וכל הקרב אל ח י ת שן כן הובר אל איש זדון ומתגלל בעונתיו (ב"ס גני' יב יג-יד). אש וברד רעב ודבר גם אלה למשפט נבראו ח י ת שן עקרב ופתן והרב נקמות להחרים רשע (שם לט כט-ל). — *חית הים: הרי ח י י ת הים הרי כתוב בהן למיניהן (ירוש' כלא' א כז). — ומ"כ: זה הים גדול ורחב ידים שם רמש ואין מספר חיות קטנות עם גדלות (תהל' קד כה). לא יהיה שם אריה ופריץ חיות בל יעלנה (ישע' לה ט). ראיתי את האיל מנגח ימה וצפונה ונגבה וכל חיות לא יעמדו לפניו (דני' ח ד). — ג) החיה אשר ראה יחזקאל בחזיון: וירמו הכרובים היא החיה אשר ראיתי בנהר כבר (יחזק' י

[1]) סימן הסמי' העתיק, כמו בנו, וי"א גם מעינו. מים. ועי' בהמבוא, חלק הדקדוק.

יה). ומתוכה דמות ארבע חיות וזה מראיהן דמות אדם להנה וארבעה פנים לאחת וארבע כנפים לאחת להם וכו' (שם א ה-ו). —ועי' חי, ת"כ חיה.

ב. **חַיָּה**[1]), ש"נ, סמי' חית, כנ' חיתך, — שבט, עדה, גדוד, בני שכונה אחת, בני גדוד אחד, Schar, troop ; bande : ויבאו אל קציר אל דוד אל מערת עדלם וחית[2]) פלשתים חנה בעמק רפאים (ש"ב כג יג). — ובמשמ' עם: נחלתך ונלאה אתה כוננתה חיתך[2]) ישבו בה (תהל' סח י-יא).

ג. **חַיָּה**, ש"נ, —כמו חוה: ויאספו פלשתים לחיה[3]) ותהי שם חלקת השדה מלאה עדשים (ש"ב כג יא).

ד. **חַיָּה**, ש"נ, —א) רוח החיים, הנפש, Seele; âme; soul: וזהמתו חיתו לחם ונפשו מאכל תאוה (איוב לג כ). יחשך נפשו מני שחת וחיתו מעבר בשלח (שם יח). ותקרב לשחת נפשו וחיתו לממתים (שם כב). תמת בנער נפשם וחיתם בקדשים (שם לו יד). כי רדף אויב נפשי דכא לארץ חיתי (תהל' קמג ג). פדה נפשי מעבר בשחת וחיתי[4]) באור תראה (איוב לג כח). ותגע למות נפשי ו ח י ת י לשאול התחתיות (ב"ס גני' נא ו). —ואמר הפיטן: וזמן פחי מוקשיו פרש להשפיל גאוני, ומות יקרא אותי לשום בשאול חיתי (רמב"ע, פזמ' ליוה"כ, נורא). —ב) במשמ' חיים: כי המוכר אל הממכר לא ישוב ועוד בחיים חיתם[5]) כי חזון אל כל המונה לא ישוב ואיש בעונו חיתו לא יתחזקו (יחזק' ז יג). — והשתמשו במליצה זו הסופרים: שאחר שתשכבו שמה בהיותכם אתם כלומר בחיים ח י ת כ ם ובבריאות שם תשארו נופלים שדוד (פענח רזא, בלק).

[1]) בערב' חי a). — [2]) כבר אמר ריב"ג: וחית פלשתים חיתך ישבו בה עדה. ע"כ. וגם חית קנה פרש ריב"ג במשמעה זו, ואחרים מפרשים מן א.חיה. ועי' קנה.

[3]) כך ריב"ג, וז"ל: אבל ויקבצו פלשתים לחיה ענינו נקבצו אל הבתים המקבצות ביחד והקבוץ הוא יאיר. ע"כ. וההדשים אמרו כי הכונה היתה לחיה, ר"ל להמקום שנקרא לחי. ובאמת זה מסתבר מאד. אבל, כונת בעלי הנקוד היתה בודאי במשמ' שיתם לה ריב"ג, ועפ"י כונתם והסכמת ריב"ג יש לה למלה זו זכות בלשון.

[4]) כך הכתיב, והקריא חיתו — [5]) הסכימו כל החדשים כי הכתוב משובש ואין לעמד על הנוסחה האמתית. אך לפי הנוסחה המקובלה השתמשו הסופרים

a) حيّ

— ג) חַיַּת ידו, כמו מחיה: ברב דרכך יגעת לא אמרת נואש חַיַּת[1]) ידך מצאת על כן לא חלית (ישע' נז י).

ה.***חַיָּה**, ש"נ, מ"ר חַיּוֹת, — א) מְיַלֶּדֶת, מי שמטפלת בהיולדת, Hebamme; sage femme; midwife: האשה שמת ולדה בתוך מעיה ופשטה חיה את ידה ונגעה בו החיה טמאה (חול' ד ג). נאמנת חיה לומר זה יצא ראשונה (תוספתא ב"ב ז ב). לעולם יבקש אדם חיה חכמה יודעת למשוך רגליה בעת הלידה ולעצור בטנה למטה ולעשות לה הדברים הראויים לאותה שעה (לידה לדרך א ג יג). — ומ"ר: מפני מה ראשיהן של בבליים סגלגלות וכו' מפני שאין להן חיות פקחות (שבת לא.). — ב) היולדת, Kindbetterin; accouchée; lying-in woman: והמלך והכלה ירחצו את פניהם והחיה תנעול את הסנדל (יומא ח א). והקושר ברזל בכרעי המיטה של חיה והעורך לפניה שולחן הרי זה מדרכי האמרי (תוספתא שבת ו ד). החיה בשעה שיושבת על המשבר (ירוש' ב"ב ג יג ד). שלשה צריכין שימור וכו' חולה חיה חתן וכלה (ברכ' נד:). חיה כל זמן שהקבר פתוח וכו' מחללין עליה את השבת (שבת קכט.). כל האמור בפרשת תוכחה עושין לחיה בשבת (שם:). שלשה מתין כשהן מספרין ואלו הן חולי מעיין וחיה והדרוקן (ערוב' מא:). עושין מדורה לחיה בשבת (שם עט:). ג' מפתחות בידו של הקב"ה שלא נמסרו ביד שליח ואלו הן מפתח של גשמים ומפתח של חיה ומפתח של תחיית המתים (תענ' ב.). רבינו י"ב שנה חשש בשינו וכל אותן י"ב שנה לא מתה חיה בארץ ישראל ולא הפילה אשה עוברה (מ"ר כלא' לג). כך מסמסין נפשה של חיה ואומרים לה בשעת הלידה אל תראי כי בן זכר ילדת (שם פב). — ומ"ר: באותה שעה אמר אי לכם חיות שבארץ ישראל אי לכם עוברות שבארץ ישראל (ירוש' כלא' ט לב:). אמר משה לפני הקב"ה אתה אומר לי לך והוצא את ישראל היכן אני משכים בקיץ מפני החמה ובחורף מפני הצנה מנין לי לספק במאכל ובמשתה כמה חיות יש בהן כמה מעוברות יש בהן כמה תינוקות יש בהן (מ"ר שמות ג). — ובמליצה בהשאלה: מרים ויוכבד הן הן חיותיהן של ישראל (מ"ר שה"ש, שני שדיך).

חַיָּה, ת"נ, מ"ר חַיּוֹת, — אשה שוילדת מהרה, בלי עזרת מְיַלֶּדֶת: ותאמרנה המילדת אל פרעה כי לא כנשים המצרית העברית כי חָיוֹת[1]) הנה בטרם תבוא אלהן המילדת וילדו (שמות א יט).

***חִיּוּב**, ש"ז, מ"ר חִיּוּבִים, — א) שה"פ מן חִיֵּב: מוטב להפריש מפטור על חיוב (ירוש' חלה ג נט.). מכפר (השעיר) על הזדונות ותולה על השגגות בדבר שיש בו חיוב קרבן (שם יומא' ח מה:). מהן לחיוב ומהן לפטור (שבת כ:). חיוב חטאת (שם ג.). מוכותו את למד חייובו (ירוש' כתוב' ט לג ד). הרי בשעת חיובן לבא לידי מצה וחמץ (שם חלה א נז:). — ב) "הכרח: אבל אינו מאמין כי חיוב מציאות העולם מאת הבורא ר"ל מהסבה הראשונה כחיוב הצל בשביל הגוף או חיוב החמימות בשביל האש (ר"י חריז', מו"נ ב כא). אין ראוי שיוחסו אליו על צד החיוב כלל כי התוארים שיתואר בהם מצד עצמו ועל צד החיוב לא די שאינם שבחים אבל הם גנות בחקו (העקרים ב כג). יש בכח השכל האנושי להשיג הדברים על אמתת מהותם על כל מרחק וכלליהם ולהשיג חיוב הפרטים מהם וחיוב הכללים מהם מהפרטים (הקד' בעה"ב להכן לטיף). הבורא פועל בלתי זמן ובלתי תנועה ובלתי נושא א"כ הבורא אינו גשמי הנה חיוב התולדה הוא מבואר בעצמו (כפורנו, אור עמים כח:). כבר יודה בעל ריבנו בסבה תבליתית בדברים הטבעיים ולא ימנע מזה היותם על צד החייוב מאתו יתברך והיות הרצון קדום בו (מנח' קנא' לר"י מפיסא 96). מקצת מהמתחכמים באמונות ומהם ראב"ע באו להאמין בחיובי הכוכבים ואמר כי הטוב והרע הבאים על בני אדם הם ע"פ חיובים (האמונ' לרש"ט פלקיירא ט ב). כי מתארי החברון תארים העדריים ומהם חיובים והחיובים מעטים (אמונה רמה 94). — *בְּחִיּוּב, בחיוב ולא בשלילה, bejahend; affirmatif; affirmative: וכלל הדבור המרכב מהספור והמספר ממנו היה חיוב או שלילה (מלות הגיון א). ונקרא מה שיורה עליו מענין החיוב והשלילה איכות המשפט (שם ב). ויהיה החיוב והשלילה נמצאים יחד במאמר אחד (אמונה רמה א ד). ואין ספק שכל אחד מהדבורים נמצא מעשה ולא תעשה

הרבה במליצה זו, בחיים חַיָּתוֹ, בכונה בחייו. — [1]) החליטו החדשים כי הכתוב משבש והגיהו חַיּוֹת, חֲזָקַת, וכדומה. אך כל זה אינו מרפא מליצת הכתוב.

[1]) פרשו הקדמונים כמו ה.חַיָּה, במשמ' מְיַלֶּדֶת, אך זה אינו מתישב היטב במליצת הכתוב.

כי אם אמר בשלילה לא יהיה לך הנה נשאר היחוד בחיוב יי' אלהינו יי' אחד (ר"י אברבנאל, יתרו).

חִיּוּבָה, ש"נ, — כמו חִיּוּב: מי שרוצה לברוח מחמת חיובה שאינו רוצה לשלם לגוים מה שחייב להם ועמד אחד וגילה הדבר לגוים אין לו דין מוסר (לבוש, נזקי ממון שפח יב). אם השליח אינו בר חיובה המשלח חייב (שם, גנבה שמח ח).

חִיּוּבִי, ת"ז, לנק' חִיּוּבִית, מ"ר חִיּוּבִיִּים, חִיּוּבִיּוֹת — של חִיּוּב, מטבע החיוב: כל תואר שיתואר בו הוא יתעלה הן שיהיה חיובי או שוללי ראוי שיהיה קדמון ונצחי כמוהו (העקרים ב יט). ועל כן אי אפשר לדבר בהם דרך חיובי וכל שכן להאריך בהם (שם כג). כי ענייני השלילה לא יורו על ענין כלל ואם לא יהיה שום תואר חיובי כמו שהסכימו הפלוסופים מי יתן ואדע במה תפול הידיעה כי השלילה לא תוליד לנו ידיעה (מנח' קנא' לר"י מפיסא 22). אפשר שיקויימו אליו יתברך תארים חיוביים אותן שאין המלט מליחסם אליו כמו חי וחכם וכו' (העקרים ב כא). אחרי כן ביאר הרחקת התארים החיוביים ממנו ית' לסלק ולהרחיק כל ספק מאחדותו (מפע' ה' ט א).

חִיּוּל, ש"ז, — שם"פ מן חִיֵּל: אין צור חלף, תבנית כל גלף, לכושל חִיּוּל חולף, למכשל חית שולף (זול' שבת א' חנכה, אין צור).

חִיּוּנִי, ת"ז, לנק' חִיּוּנִית, מ"ר חִיּוּנִיִּים, חִיּוּנִיּוֹת, — של חיים, מטבע החיים, כח הַחִיּוּנִי וכדומה, animal; lebens-: ומה שהשתתף בו האדם עם שאר החיים והוא הכח החיוני ומה שנתייחד האדם ויקרא כח דברי (כוזרי ה יב). והכין לך אחר כן קשרים ומצועים בין הרוחנית ובין הגשמית והם הדם הנובע והחום הטבעי והרוח החיוני (חו"ה, עבוד' ה' ט). אלו דמית בנפשך אחד מבני אדם נשלל זה הכח (כח הדברי) מונח עם הכח החיוני לבד היה אובד לשעתו (מו"נ א עב). יצר הרע הוא הטבע החמרי החיוני (מלמ' התלמיד', ויגש). והכח החיוני הוא אשר ינהיג ענין הרוח אשר היא מרכבת החוש והתנועה (קאנון א א ו א). אמנם הכח החיוני הנה רצונם בו אשר בהגיעו באברים יכינם לקבל כח החוש והתנועה ופעולות החיים (שם ד). והרוח אצלו הוא הרוח החיוני המתילד בלב (מפע' ה' ח ה). חומר מוח הראש מורכב מלחות והוא רך וחיוני רצונו לומר יש בו כח חיוני ובעבור כן ישתלשלו ממנו שלשת החושים שהם הראות והשמע והריח (מ' אלדבי, ש"א ט). ויתרונות הנפש החיונית על הנפש הצומחת (מקור חיים לרשב"ג ג). ולא נשתוו הטבעים במאומה מן החי הבהמי ואיננו נכסף לקבול צורה יתירה על הנפש החיונית אבל נשתוו באדם ונכספו לצורה יתירה (כוזרי ה י). וחומר ב"ח הוא עירוב הארבע היסודות וגם נפש הצומחת שבהם היא חומר לנפש החיונית (ר"י א"ת, רוח חן ח). הנה התבאר שהנפש החיונית אין מציאות לה אלא בהיולי (אבוגלר אלפרבי, במהות הנפש). שהנפשות ג' טבעית וחיונית ונפשית (ח' פרק' להרמב"ם א). כח נפש החיונית יכוא בכח ההרגש (ע"ח לר"א הקראי עו). וכאשר עשה צרכי כל אחד מהם ונתן לטבעיים מה שיספיק להם מהמנוחה והשינה ולחיונים מה שיספיק מהקיצה והתנועה במעשה העולם אז יקרא אל עדתו כמושל (כוזרי ג ה). הרפואה תעיין ביסודות והמזגים והליחות והאברים הפשוטים והמרכבים והרוחות וכחותיהם הטבעיים והחיוניים (קאנון א א ב). והגשם הזה הרוחני הוא נושא לנשמה השכלית והוא הרוח אשר בלב האדם שלא ימשכו בלבד ממנו הפעולות הרוחניות והחיוניות וההרגשיות כמו שיעשה רוח שאר הב"ח (מפע' ה' ח ו). הם נכללות תחת סוגים שלשה סוג המצות הנפשיות וסוג המצות החיוניות וסוג המצות הטבעיות (אמרי נעם וכר ישראל).

חִיּוּנִיּוּת, ש"נ, — טבע הכח החיוני: שהנפש הצומחת אשר בב"ח ג"כ באילנות אלא שב"ח קבלה כח החיוניות אשר היא צורתו העצמית (ר"י א"ת, רוח חן ח). לקיים נפשי בקרבי גם אחרי שנשבר גופי ובוטל חיוניות כל בשרי (ר"מ אלשיך, איוב יב ט).

חַיּוּת, ש"נ, — השם המפשט של פעולת החיים: ויקח המלך את עשר נשים פלגשים אשר הניח לשמור הבית ויתנם בית משמרת ויכלכלם ואלהם לא בא ותהיינה צררות עד יום מתן אלמנות חַיּוּת [1] (ש"ב כ ג). — ובכלל *החיים: ומה במקום חיותנו אנו מתיראין במקום מיתתנו עאכ"ו (ברכ' סא:). אמר הקב"ה חיותך בידי וחי ואתה מתאונן (מד"ר איכ', מי זה). לפי שאין הבורא נודע אלא מצד מעשיו ויכלתו והיכולת מורה על החיות (תשו' גא' ליק קט). נפש חיה נפש שיש בה חיות (רש"י ברא' א כא). אפילו יש בהן חיות הרבה שמדברים אע"פ

[1] י"ם כי צריך לקרא חַיּוּת

בן מתין פתאום (רש״י, ערוב׳ מא:). כזנב הלטאה לפי שמפרכסת לאחר שנחתכה והיינו מקצתו שהוא ככולו שיש בו **חיות** (רש״י, חגי׳ יח.). כי ג׳ כחות ב**חיות** האדם ואם תחפוץ קרא אותם בג׳ שמות נשמה ורוח ונפש (ראב״ע, יסוד מורא ז). שבעקרו של אדם יש בו עובי בשר שאין בו **חיות** (תוספ׳ נזיר נא.). שיתואר הדבר בחלק גדרו כמו שיתואר האדם ב**חיות** או בדבור (ר״ש א״ת, מו״נ א כג). ונאמר שלהם נפש ו**חיות** והם הצמחים כלם אמנם אנחנו לא נקראם בעלי חיים ונאמר שבהם **חיות** כחיי האבר הנרדם (אמונה רמה א ו). ותהיה אם כן צורה אחת במספר צורה לגשמים רבים על שתדבק בכל אחד מהם דבקות בעצמה באופן שתתן **חיות** לכל אחת מהם (רלב״ג, מלחמ׳ ה׳ ו א יט). כי יש נפש אין בה **חיות** והיא נפש הצומחת (רמב״ן בראש׳ א כ). ואין ספק כי ה**חיות** בכל חי הוא כח מוכן לפעולה המיוחדת לו (הקד׳ ספורנו על התורה). אם אין **חיות** בחוטמו ודאי מת הוא ויניחהו (ר״ן על הרי״ף, יומא ה.). ו**חיותך** לבבנו נגעים כנגעי איש אשר עמקה שאתו (רמב״ע, כת׳ אלמחצרה, בשם ר״ש הנגיד). חשבונו עם נפשו בגודל טובות האלהים עליו בהערתו אל מה שיש בו **חיותנו** בשני העולמים (חו״ה, חשבון הנפש ג). ואמנם לצורך **חיותם** כבר הספיק להם בהתפשטות הגבורות (עמה״מ, קרית ארבע קיד).

***חַיָּט**, ש״ז, מ״ר חַיָּטִים, — אומן עושה מלאכה בחוטים, תופר בחוטים, **Schneider ; tailleur ; tailor** : לא יצא **החייט** במחטו סמוך לחשיכה (שבת א ג). כופין בני מבואות זה את זה שלא להושיב ביניהן לא **חייט** ולא בורסקי ולא מלמדי תינוקות (ב״ב כא:). שלש אומניות עושין מלאכה בערבי פסחים עד חצות ואלו הן **החייטים** הספרים והכובסין (פסח׳ ד ו). כל שעיסקן עם הנשים לא יתייחדו עם הנשים כגון הסדרין וכו׳ **והחייטין** והספרין (תוספתא קדוש׳ ה יד). — ומשל: וזה משל הדיוט בשביל עון הנפח הרגו **החייט** (לכור המוכ, כח). — ועי׳ תְּפִירָה.

***חִיֵּט**, פ״י, — תפר מעשי חַיָּט: ואת עורות גדיי העזים הלבישה על ידיו וכו׳ תיתכתן **וחייטן** על ידיו וכן על מקום חלק שבצוארו (שכל טוב, בראש׳ כז טז). — ואמר הפיטן: מה תשאלון אם חטא ומרד מעל, נסע ובא ויט לבית הבעל, תפר וגם חִיֵּט חלוץ הנעל (כנף רננים, זמיר׳ ליום ד).

***חַיָּטוּת**, ש״נ, — אומנות החַיָּט: מי שצריך לו בגד במועד אם הוא הדיוט במלאכת **החייטות** דהיינו שאינו מהיר במלאכת התפירה (הלבוש, או״ח תקמא ה).

חיך, — עי׳ חֵךְ.

***חִיֵּךְ**[1], פ״ע, — צחק, צחק צחוק קל, **lächeln; sourire ; to smile** : וכבר היו מהלכין ר״א ור״י ורבן גמליאל ורבי עקיבא והיו מהלכין לרומי ושמעו קול המונה של רומי מטפלים מאה ועשרים מיל התחילו היו בוכים ורבי עקיבא מצחק אמר להן (ר״ע) רבותינו מפני מה אתם בוכין אמרו לו הרי גאון עמנו ומקום מקדשנו ותפארתנו חרב בעוונינו וכו׳ ולא נבכה אמר להם אף אני לכך **מחייך** אם כך הוא עושה למכעיסיו לעושי רצונו על אחת כמה וכמה א״ל ניחמתנו תתנחם ברגלי המבשר (מד״ז רות, יעבה ה׳). מתקבצים עליהם עוד איזה בני אדם עד שנעשה איזה קבוץ ואומרים איזה דברי הלצות והם **מחייכים** ושוחקים (ספור מעש׳ להר״ן ק).

א.*חַיָּךְ[2], ש״ז, — כבד פה, מגמגם: אמרו ישראל (למשה) אתמול אמרת לא איש דברים אנכי ועכשיו אתה מדבר כל כך א״ר יצחק אם אתה **חייך** שנה את התורה והתרפא (תנחומא דבר׳ ב).

ב.*חַיָּךְ, ש״ז, — מי שמחייך, מְשַׂחֵק: למען חַיָּךְ[3] מכרכר בשיר, המלמד תורה בכל כלי שיר, מנסך לפניו כתאב שתות מים (הוצע׳ להוצע״ר, למען תמים).

א.חִיל, ממנו א.חִיל, ב.חִיל, חִילָה.

א.חִיל, ש״ז, — הרעדה וההתפלצות של היולדה: שמענו את שמעו רפו ידינו צרה החזקתנו חִיל כיולדה (ירמ׳ ו כד). מה נחנתי בבא לך חבלים חִיל כילדה (שם כב כג). החזיקך חִיל כיולדה (מיכ׳ ד ט). רעדה אחזתם שם חִיל כיולדה (תהל׳ מח ז). — ובכלל רעדה מפני פחד: שמעו עמים ירגזון חִיל אחז ישבי פלשת (שמות טו יד). — ואמר הפיטן: ומלאכים יחפזון, וְחִיל ורעדה יאחזון, ויאמרו הנה יום הדין (מוסף א׳ ר״ה, ונתנה תוקף). וממעל לרקיע כמראה דמות כסא, זעות בלי לאות מֵחִיל כסא, חשות ברצוא ושוב מֵרעישות כסא (שם, וחיות). אימתי בְּחִיל כפור, בעותה בחשבון הספור (יוצר א׳ סכות, אימתי). ילבש חרדה כנשוך אפעה ימצא מרורות פתנים בקרבו, הומה בְּחִילוֹ ליום המות כי יבהילו לגיא צלמות (רמב״ע,

---

[1]) מצוי באמר׳. — [2]) לא נתברר מקורו.
[3]) דוד שאמר ושחקתי לפניו.

עבר לילו). — ומ"ר: עד מתי אוחיל והתוחלת חיל ונפשי לה תחיל בחילי מבבירות (רסב"ג, שיר מספד ותנחומ', האסיף תרנד).

ב. חִיל, פ"ע, עבר חָל, עת' יָחִיל, תָּחִיל, ובהוספ' ן תְּחִילִין, יְחִילוּ, יְחִילוּן, — כמו ב. חול: כמו הרה תקריב ללדת תָּחִיל תזעק בחבליה (ישע' כו יז). בטרם תָּחִיל ילדה בטרם יבוא חבל לה והמליטה זכר (שם סו ז). הוי אמר לאב מה תוליד ולאשה מה תְּחִילִין (שם מה י). ונבהלו צירים וחבלים יאחזון כיולדה יְחִילוּן איש אל רעהו יתמהו (שם יג ח). — ובכלל רעדה: מפניו יָחִילוּ עמים (יוא' ב ו). האותי לא תיראו נאם יי' אם מפני לא תָחִילוּ (ירמ' ה כב). חִילוּ מלפניו כל הארץ (דהי"א יו ל). — והלב: לבי יָחִיל בקרבי ואימות מות נפלו עלי (תהל' נה ה). — ודברים לא בע"ח: תרא אשקלון ותירא ועזה וְתָחִיל מאד (זכר' ט ה). ראוך יָחִילוּ הרים (חבק' ג י). ראוך מים יָחִילוּ אף ירגזו תהמות (תהל' עז יז). ראתה וַתָּחֵל [1] הארץ הרים כדונג נמסו מלפני יי' (שם צז ד-ה).

ג. חִיל[2], פ"ע, עת' יָחִיל, יָחִילוּ, — הצליח ועלה יפה, gelingen; réussir; be successful: על כן לא יָחִיל טובו (איוב כ כא). רשע כגבה אפו בל ידרש אין אלהים כל מזמותיו יָחִילוּ דרכו בכל עת מרום משפטיך מנגדו (תהל' י ד-ה).

ד. חִיל, פ"ע, עבר חָל, חָלָה, עת' יָחִיל, — כמו יָחַל, במשמ' המתין: ויראו (עבדי המלך) והנה דלתות העליה נעלות ויאמרו אך מסיך הוא את רגליו בחדר המקרה וַיָּחִילוּ עד בוש והנה איננו פתח דלתות העליה (שופט' ג כד-כה). וַיָּחֶל [3] עוד שבעת ימים אחרים ויסף שלח את היונה מן התבה (בראש' ח י). טוב וְיָחִיל [4] ודומם לתשועת יי' (איכ' ג כו). כי חָלָה לטוב יושבת מרות (מיכ' א יב).

חַיִל[5], חֵיל, ש"ז, סמי' חֵיל, בהפס' חָיִל, חֵילִי, חֵילֵךְ, מ"ר חֲיָלִים, חֲיָלוֹת, חֵילֵיהֶם, — א) כח ועז, Kraft; force, vigueur; strength, vigor: קשת גברים חתים ונכשלים אזרו חָיִל (ש"א ב ד). ותאזרני חַיִל למלחמה (תהל' יח מ). יי' אדני חֵילִי וישם רגלי כאילות (חבק' ג יט). — ומ"ר: אם קהה הברזל והוא לא פנים קלקל וַחֲיָלִים [1] יגברו ויתרון הכשיר חכמה (קהל' י י). — ואמר הפיטן: וקול אלי מדבר, קום וַחֲיָלִים גבר, עניתיו איך יתגבר, כבד פה ומלין יחבר (רמב"ע, תחנ' לעשי"ת, ממרום). — *וקריאה של ברכה, יישר חילך!: כמה יגיעה יגע בו בן עמרם עד שלימד שירה ללוים ואתם אומרות שירה מאליכם יישר חילכם (מד"ר בראש' נד), ועי' ישר. — וכח הסוס: שקר הסוס לתשועה וברב חֵילוֹ לא ימלט (תהל' לג יז). — עשה חַיִל, עשה מעשי כח, הצליח והתקדם בדבר: וישראל עשה חָיִל (במד' כד יח). באלהים נעשה חָיִל והוא יבוס צרינו (תהל' ס יד). ימין יי' רוממה ימין יי' עושה חָיִל (שם קיח יו). — ומעשים טובים וכדומה: רבות בנות עשו חָיִל ואת עלית על כלנה (משלי לא כט). — והצלחה בכל דבר: ואמרת בלבבך כחי ועצם ידי עשה לי את הַחַיִל הזה וזכרת את יי' אלהיך כי הוא הנתן לך כח לעשות חָיִל (דבר' ח יז-יח). ועשה חַיִל באפרתה וקרא שם בבית לחם (רות ד יא). — אַנְשֵׁי חַיִל, בעלי כח רוחני, בעלי מדות טובות: ואם ידעת ויש בם אנשי חַיִל ושמתם שרי מקנה על אשר לי (בראש' מז ו). ואתה תחזה מכל העם אנשי חַיִל יראי אלהים אנשי אמת שנאי בצע (שמות יח כא). — ואֵשֶׁת חַיִל: ועתה בתי אל תיראי כל אשר תאמרי אעשה לך כי יודע כל שער עמי כי אשת חַיִל את (רות ג יא). אשת חַיִל עטרת בעלה וכרקב בעצמותיו מבישה (משלי יב ד). אשת חַיִל מי ימצא ורחק מפנינים מכרה בטח בה לב בעלה ושלל לא יחסר גמלתהו טוב ולא רע כל ימי חייה (שם לא י-יב). — אִישׁ חַיִל, בֶּן חַיִל, גבור, אמיץ הלב: בא כי איש חַיִל אתה וטוב תבשר (מ"א א מב). וראה שאול כל איש גבור וכל בן חַיִל ויאספהו אליו (ש"א יד נב). אך היה לי לבן חַיִל והלחם מלחמות יי' (שם יח יז). ויאמר שלמה אם יהיה לבן חַיִל לא יפל משערתו ארצה (מ"א א נב). ועתה תחזקנה ידיכם והיו לבני חָיִל (ש"ב ב ז). חזקו והיו לבני חָיִל (שם יג כח). ויבא אחריו עזריהו הכהן ועמו כהנים ליי'

---

[1]) בקצת ספרים וַתָּחֵל.
[2]) לא נתברר היטב מקורו.
[3]) יש מפקפקים באמתת צורה זו וסוברים כי הוא כמו וייחל שבפסוק י"ב שם, שהוא לפי דעתם מן יחל. — [4]) אולי הוא תאר יָחִיל.
[5]) בערב' חַיל a) כ"ח. בארמית וסורית חילא.

a) حيل

כמו"ב במשמ' כ"ח. ועוד לא נתברר הדבר אם היתה מלה דומה לזו משמשת גם באשור' במשמ' זו. — [1]) בגמר' (תענ' ז:). הובא פסוק זה בצורתו כנוסח' שלנו.

שמונים בני חיל (דהי"ב כו יז). — ב) עשר, רכוש [1], **Vermögen, Reichtum; fortune, richesse; wealth, richess**: בחכמתך ובתבונתך עשית לך חיל ותעש זהב וכסף באוצרותיך (יחזק׳ כח ד). אל תבטחו בעשק ובגזל אל תהבלו חיל כי ינוב אל תשיתו לב (תהל׳ סב יא). חיל בלע ויקאנו מבטנו ירשנו אל (איוב כ יה). אם שמתי זהב כסלי ולכתם אמרתי מבטחי אם אשמח כי רב חילי וכי כביר מצאה ידי (שם לא כד-כה). חילך ואצרתיך לבז אתן לא במחיר (ירמ׳ יז יג). ברב חכמתך ברכלתך הרבית חילך ויגבה לבבך בחילך (יחזק׳ כח ה). לא יעשר ולא יקום חילו (איוב יה כט). ואת כל חילם ואת כל טפם ואת נשיהם שבו ויבזו (בראש׳ לד כט). הבטחים על חילם וברב עשרם יתהללו (תהל׳ מט ז). יחד כסיל ובער יאבדו ועזבו לאחרים חילם (שם יא). ושאף צמים חילם (איוב ה ה). והיה חילם למשסה ובתיהם לשממה (צפנ׳ א יג). והחרמתי לה׳ בצעם וחילם לאדון כל הארץ (מיכ׳ ד יג). חיל גוים תאכלו ובכבודם תתימרו (ישע׳ סא ו). וצפון לצדיק חיל חוטא (משלי יג כב). משיב יגע ולא יבלע כחיל [2] תמורתו ולא יעלס (איוב כ יח). — ומ"ר: ישאו על כתף עורים חיליהם ועל דבשת גמלים אוצרתם (ישע׳ ל ו).—ובמשמ׳ משתפה, כח ועשר: אל תתן לנשים חילך [3] ודרכיך למחות מלכין (משלי לא ג). — ואמר בן סירא: אל תשען על חילך [3] ואל תאמר יש לאל ידי (ב"ס גני׳ ה א). —וחיל הצמח, הגפן, פריו: כי עץ נשא פריו תאנה וגפן נתנו חילם (יואל ב כב).—ג) כח למלחמה, צבא אנשים להלחם באויב, **Heer; armée; army**: וישבו המים ויכסו את הרכב ואת הפרשים לכל חיל פרעה הבאים אחריהם בים (שמות יד כח). ואז חיל מלך בבל צרים על ירושלם (ירמ׳ לב ב). וחיל פרעה יצא ממצרים (שם לז ה). ואשר עשה לחיל מצרים לסוסיו ולרכבו (דבר׳ יא ד). ועל ידם חיל צבא שלש מאות אלף (דהי"ב כו יג).—ובהשאלה: ירוצצו כברקים, חיל זועות וזיקים, לפידים דולקים, וכבזק בוזקים (יוצר שבה"ג, בלולי אש).—ובמוכרת: וישלח שמה סוסים ורכב וחיל כבד (מ"ב ו יד). ואלה יצאו מן העיר נערי שרי המדינות והחיל אשר אחריהם (מ"א כ יט). ואתה תמנה לך חיל כחיל הנפל מאותך וסוס כסוס ורכב כרכב ונלחמה אותם במישור (שם כה). ויער כחו ולבבו על מלך הנגב בחיל גדול ומלך הנגב יתגרה למלחמה בחיל גדול ועצום עד מאד (דני׳ יא כה). ושבעת אלפים וחמש מאות עושי מלחמה בכח חיל לעזור למלך על האויב (דהי"ב כו יג). חילי הגדול אשר שלחתי בכם (יואל ב כה) פרס ולוד ופוט היו בחילך אנשי מלחמתך (יחזק׳ כז י). מרכבת פרעה וחילו ירה בים ומבחר שלשיו טבעו בים סוף (שמות יה ד). —וגם חילי [1]) במוכרת: וישלח מלך אשור וכו׳ אל המלך חזקיהו בחיל כבד (ישע׳ לו ב, מ"ב יח יז).—איש חיל, אנשי חיל: ויקומו כל איש חיל וילכו כל הלילה ויקחו את גוית שאול ואת גוית בניו (ש"א לא יב). ותהי ישראל שמנה מאות אלף איש חיל שלף חרב (ש"ב כד ט). ויתן את אוריה אל המקום אשר ידע כי אנשי חיל שם (שם יא יז). הוי גברים לשתות יין ואנשי חיל למסך שכר (ישע׳ ה כב). איך תאמרו גבורים אנחנו ואנשי חיל למלחמה (ירמ׳ מח יד). מגן גבריהו מאדם אנשי חיל מתלעים באש פלדת (נחו׳ ב ד). אשתוללו אבירי לב נמו שנתם ולא מצאו כל אנשי חיל ידיהם (תהל׳ עו ו).—וגבור חיל: הנה ראיתי בן לישי בית הלחמי ידע נגן וגבור חיל ואיש מלחמה (ש"א יו יח). אנשים גבורי חיל דרכי קשת (דהי"א ח מ). בני שמעון גבורי חיל לצבא (שם יב כו). — שר החיל שרי החיל: יואב שר החיל (ש"ב כד ב). ויצא יואב ושרי החיל לפני המלך (שם ד). וישם שרי חיל בכל הערים (דהי"ב לג יד). וישלח עמי המלך שרי חיל ופרשים (נחמ׳ ב ט). — ומ"ר חילים: וישלח את שרי החילים אשר לו על ערי ישראל (מ"א יה כ). חמשה ראשי בית אבות גבורי חילים (דהי"א ז ז). ואספו המון חילים רבים ובא בוא ושטף ועבר (דני׳ יא י).—ואמר הפיטי:

והשתמשו בו לצורכי דרשתם, אך אין לברר איזו משמעה בדיוק יחסו הם למלה זו. לפי דרשתו של ר׳ אמי יש לשער כי הוא פרש, או לפחות דרש וחילים במשמ׳ בקשה ורחמים, אולי מלשון א ח ל ה פניו. אך רוב הקדמונ׳ והחדשים פרשו חילים במשמ׳ כח, אעפ"י שאין הכתוב מתישב היטב לפי פרוש זה, כי המליצה לברזל יגבר כח אינה טבעית. ולכן נטה ריב"ג מכל הקדמונ׳ בפרוש מלה זו ויחס לה משמעה אחרת, שיש לה מקום בברזל חד, והיא: פ ג י מ ו ת, והרבה טרח שם להוכיח אמתת פרוש זה, אך לא עלה בידו, ורגלים לדבר כי הכתוב לקוי, אך במשמ׳ כח כבר השתמשו במליצה זו משורינו. — [1]) בערבי׳ חול a). — [2]) במשמעה זו פרשו המפרשים כאן, והחדשים הגיהו כחילו. וכדומה, ולפי התקבלה עם דלת הפסוק, משיב יגע, אולי צ"ל פה מחיל, זעי׳ עלם, תמורה. — [3]) אולי במשמ׳ של כח, או במשמ׳ כללית, זה וזה. — [1]) נשאר בצורה הקדומה.

a) جَوَل

תצובי נחלים, חיילים חיילים, אומרים קדוש (ר"י הלוי, יוה"כ, אפודי שש).— וסמי' *חִילִי : ובשעה שמגיע בתר כל חיילי מעלה מודעזעים וכו' בשעה שהוא עובר על כל חיילי מרום וכתר שלו פותחים פיהם ואומרים ברוך כבוד ה' ממקומו (פסיק' רבתי כ).—וככנ' : ולעפה אחזה ציון והיכליה, חרדה רוחה נמוגו חִילֶיהָ (סלית' י' טבת, אז). — *וחִילוֹת : כחיילות של בית דוד (ר"ה יח.). אלו היה מבקש לשכור לו חיילות להלחם כנגדן ספק נוצחין ספק נופלין (מד"ר במד' כ).—ואמר הפיטן : ענה עמך אלי ושמע תפלות, זפנה כובד עולי אלהי חִילוֹת, וסלח למעלי וקבל מלות (סלית' לאשמור' כפור, ענה). דרך מלכים להיות מנהיגין בסוף וחיילותיהם מקדימין לפניהם (מכי' בשלח א). משל לאנטיקוסר שהיה מקדים חיילותיו מתקן להם מקום שישרו כך היתה השכינה מקדמת לישראל ומתקנת להם מקום שישרו (ספרי, בהעלותך פב). קרא (פרעה) לכל חיילותיו ואמר להם אי אתם יודעים שבעל צפון כנס על ישראל כל האריות שבמדבר (מד"ר שמות טו). מיד התחיל מגיים חיילותיו למלחמה (שם ויקר' יז). שלח ואמר לחיילותיו כל אומה ומלכות שמרדה בי נבוא עליהם (שם שה"ש, מלאוני). וכיון שחזר גלגל חמה בימי חזקיהו מלך יהודה ישן לו (מרודך שהיה עובד לחמה) ועמד ומצאו שחרית בקש להרוג כל חיילותיו אמר להם הנחתם אותי ישן כל היום וכל הלילה (שם). וסחר כוש זה תרהקה מלך כוש וסבאים אנשי מדה אלו חיילותיהן עליך יעבורו זה חזקיה וסייעתו (שם, אתי מלכנון). משל לעבדו של מלך שעשה סעודה לחיילותיו וזימן כל לגיונותיו של מלך ולרבו לא קרא אמר לו המלך הלואי השוית אותי ככל חיילותי (שם אסת', גם ושתי).—ועי' מלחמה, צבא. — ג) תַּחֲנָה, ששם יעמדו עוברי ארח וחוגגים וכדומה לנוח מעט, Station : ילכו (החוגגים לציון) מֵחַיִל [1]) אל חָיִל יראה אל אלהים בציון (תהל' פד ח).

א. **חֵיל**, חֵל, חֵיִל, ש"ז, כנ' חֵילָהּ, חֵילֵךְ,—קיר נמוך פנימי שלפני החומה הגדולה הגבוהה של המבצר, **Vormauer ; glacis ; antemurale** : עיר עז לנו ישועה ישית חומות וָחֵל (ישע' כו א). חשב יי' להשחית חומת בת ציון נטה קו לא השיב ידו מבלע ויאבל חל וחומה יחדו אמללו (איכ' ב ח). התיטבי מנא אמון הישבה ביארים מים סביב לה אשר חֵיל ים מים חומתה (נחום ג ח). סבו ציון והקיפוה ספרו מגדליה שיתו לבכם לְחֵילָה [1]) פסגו ארמנותיה (תהל' מח יג-יד). ותבן צר מצור לה ותצבר כסף כעפר וחרוץ כטיט חוצות הנה אדני יורשנה והכה בים חֵילָהּ [2]) והיא באש תאכל (זכר' ט ג-ד). שאלו שלום ירושלם ישליו אהביך יהי שלום בְּחֵילֵךְ שלוה בארמנותיך (תהל' קכב ו-ז).—*והֶרוֹת אשר בין החומה הגדולה ובין החיל : הר הבית מקודש ממנו שאין זבים וזבות נדות ויולדות נכנסים לשם החיל מקודש ממנו שאין ע"א וטמא מת נכנסים לשם (כלים א ח). לפנים ממנו (מחומת הר הבית) סורג וכו' לפנים ממנו החיל עשר אמות וי"ב מעלות היו שם (מדות ב ג). שני שערים היו לבית המוקד אחד פתוח לחיל ואחד פתוח לעזרה (שם א ז). וחולקים אותו לג' חלקים א' ניתן בחיל וא' ניתן בהר המשחה וא' היה מתחלק לכל המשמרות (פרה ג יא). ומשם (מהר הבית) מעלין אותו (את הזקן) ומושיבין אותו בחיל ומשם מעלין אותו ומושיבין אותו בלשכת הגזית (תוספתא שקל' ג כו). ושאר בתי דינין של שלשה היו בירושלם אחד בהר הבית ואחד בחיל (שם סנה' ז א). יצאה כת הראשונה וישבה לה בהר הבית והשנייה בחיל והשלישית במקומה (ירוש' פסח' סוף ה). פתח שהוא פתוח לגג ולגינה הרי הוא כפתוח לחיל וכו' וחכמים אומרים הרי הוא כפתוח לשוק (שם מגי' ד עם ג).

ב. ***חֵיל**, חֵיִל, ש"ז, —א) בתכונה וחכמת הכוכבים, צורת הכוכבים בהמולות, **Tierkreis-Zeichen ; signe zodiaque ; zodiac** : אמר לה הקב"ה (לכנ"י) בתי שנים עשר מזלות בראתי ברקיע ועל כל מזל ומזל בראתי לו שלשים חיל ועל כל חיל וחיל בראתי לו שלשים לגיון וכו' וכולן לא בראתי אלא בשבילך (ברכ' לב:). כחות הגלגלים והמזלות והחיילים בערכים ההוים מהם (כוזרי א א). ומהם מי שמיחס אותו אל רוחניות כוכב מן הכוכבים או חיל מן החיילים או מערכת מזל וזולת זה (שם לג). — ב) בהנדסה וכדומה, 'כל אחד משלש מאות וששים חלקי

[1]) כבר העיר דרנבורג (REJ, 6, 162), כי במזמור זה, שמדובר על החוגגים לציון, הכונה במחיל אל חיל לא תוכל להיות אלא מתחנה לתחנה על דרכים. ואעפ"י שלא נמצא עוד מקור למשמ' זו בכ"ז היא היותר נכונה לפי המליצה.

[1]) כך ה בלי מפיק בהנוסח'. בק"ם לחילה. — [2]) י"מ חילה זה במשמ' חיל של מלחמה, אך מהענין נראה שהכונה להחומה, וכן דעת רוב החדשים.

הקף העגול, Grad; dégré; degree : כל ח י ל במורח חלון אחד כנגדה במערב מבוי אחד (כרית' דר"ש הקטן ג). וכשם שלאצטרוליב זה שלאלו האצטגנינין חלוק הוא שלש מאות וששים ח י ל [1]) כ ח י י ל ו ת של גלגל חולק את אותה הטבלה אלפים ח י ל כנגד אלפים אמות שהוא רוצה לצפותן וכו' ובזמן שמשפע אותה ח י ל אחד מאותן ח י י ל ו ת הרי הוא מביט וצופה בשפופרת אלפים אמה (רה"ג, תשו' הגא', הרכ' ביד). ואם אתה חולק ש"ם חלקי הרקיע על י"ב מזלות הרקיע יהיו כל חלקי מזל ומזל מהם שלשים חלקים ואנו קוראים לכל חלק וחלק מהם ח י ל וחכמי ישמעאל קוראין אותם מעלה וכל ה י ל ו ח י ל נחלק לס' חלקים ונקרא כל חלק רהטן וחכמי ישמעאל קוראין לו שבר (ר"א בר חייא, צוה"א ג).

***חַיָּל**, פ"י, — א) קבץ החיילות למקום אחד : התחיל (איוב) מגיים חיילותיו למלהמה אמר כמה חיילות אני יכול לח י י ל כמה גייסות אני יכול לגיים (מד"ר כות, וימותו).—ב) יִתֵּן חַיִל לאיש, חִזקו ואִמצו. ואמר הפיטן : רגל מהיר עוד לאִילִי, ופרה שניה עש וְהִילִי, ונקדש יי' אדני חילי (קרוב' לפ' פרה, אלילי עס). זעק והשיב מה תתן לי, שרש וענף אין לי, חַיְלֵהוּ בראית מחזה, בשרתו לא יירשך זה (סלית' יום ד עי"ת, איתן). חיסנם קדושות וטהרות להתנשא מהתנבל, ח י י ל ם במשמרת מלהשמץ במטהר וטובל (מחז' ויטרי, רבות לחתן, תפ"ד).

— פֻּעַ', חֻיַּל, — שֶׁחִיְּלוּ אותו : ימינך חֻיְּלָה בכח הדרתך, וברוב טובך נהגת רעיתך (יוצר ז' פסח, ויושע אל). ליל ויום למול איום מטיבים שבח וזמר, המולות מְחֻיָּלוֹת ומחנות בילק סמר, מצבם ומושבם משמר לעומת משמר (כבת ה אחה"פ, יקודי אב).

§ **חַיָּל**[2]), ש"ז,—אחד מאנשי הצבא, נהוג בדבור העברי בא"י וכבר השתמשו בו הרבה בספרות החדשה.

חִילָה, ש"נ — כמו חִיל : ויאל אלוה וידכאני יתר ידו ויבצעני ותהי עוד נחמתי ואסלדה בְחִילָה לא יחמול כי לא כחדתי אמרי קדוש (איוב ט י). — ואמר הפיטן : דמיונם וחזיונם כזוהר סובבי חִילָה, הגות באימה ובנעימה בקול ערב וקול מלה (כבת א' אחה"פ, ארוני עז). ממעל ליושב ערבות בכם נתונים, וליושב על כסא בְּחִילָה מנגנים, מצוא חן בנגונם מחננים (סלוק פ' שקל', אז ראית).

***חַיְלָה**[1]), ש"נ,—צורה קבועה של כתיבת השם שאדם רגיל לחתום בה את שמו : שטר שובר זה המקויים יצא לפנינו וכו' וחתומים עליו עדים ומקויים בשער ישיבה וחתומין על קיומו פלוני ופלוני וחתום ב ח י י ל י ה[2]) שלאדונינו סעדיה רגיל לחתום בה (תשו' הגא', הרכבי תקנא).

***חַיְלוּת**, ש"נ,—סגולת מה שחָל על איש : שאם אתם באים לידי זכירה שלא בטיתם בשפתותיכם אין לה לשבועה ההיא שום ח י י ל ו ת על האיש ההוא שלא ביטא בשפתיו (שו"ת פרח מטה אהרן א ה), ר"ל שאין השבועה חָלָה עליו.

***חִילַת**, ש"נ,— כמו חוֹלַת : הזורע דבר המצמיח על גבי ביצים ועל גבי ח י ל ת חייב על גבי

---

[1]) בארמית שם : חד מן מלכי יון עבד גלגל גדול דנחשא דהוה ש"ם אמות כצורת הרקיע לכל ח י ל אמה (סס יב).

[2]) בערב' חַיָּאל a) איש צבא מחיל הרוכבים.

---

[1]) לא נתברר מקורו, ועי' לקמן.— [2]) העיר המו"ל דר' הרכבי על מלה זו וז"ל : המלה חייליה שהוראתה כחו אינה עולה פה יפה כי לפי הענין צריך להיות כאן חותם או חתימה ואולי צ"ל חומריה או חומרתיה כמו שמצינו בעיטור וכתב הנגיד בתשובה למר רב [צ"ל שר] שלום ורב נטרונאי דמן תמניין ותרתין שנין דשני ריש גלותא ותרתי מתיבתא ודייני בבל [צ"ל בבא] ורישי מתיבתא כולי נהגו למיגבא בעלי חובות וכתובה ומזונות שהוא תנאי כתובה ממטלטלין וכתבי בכל אתרוותא דישראל כגון שפנק וריש גלותא [צ"ל בגושפנקא דריש גלותא] ובארבע חומרי דרישותא דכל דיינא דלא מגבי. ע"כ. אבל, צ"ע, כי מן חייליה לחומריה רחוק יותר מדי וקשה לשער השתבשות זו, ועוד זאת, שלפי סגנון הדברים נראה כי אין הכונה כאן לחותם, אלא לחתימה בכתיבה. וידוע כי בארצות המזרח כתיבת החתימה היא אמנות אמתית, וכל אדם פחות או יותר חשוב עושה מחתימתו צ י ו ר אמתי באותיות לפופות ומטורפות וסבוכות זו בזו, וכל מה שהציור יותר מצוין ויותר מסובך הרי זה משובח ומעיד על חשיבות החותם. ואין ספק בדבר כי לחתימה לפופה זו היתה הכונה כאן. עכ"פ הסגנון ק צ ת משובש, ובמקום שלאדונינו צ"ל שאדונינו, בלי ל אחרי השין, כי אי אפשר לאמר שלאדוננו רגיל וכו', וזה מבאר, ובמקום בחייליה צ"ל בחיילה, כי אחרי הכנוי יה א"א לאמר שאדוננו רגיל וכו', ועוד שחייליה הוא זכר, ואח"כ כתוב בפרוש לחתום בה, א"כ השם הזה הוא נקבה. והנה לא נתברר לי מקור השם הזה, ואעפ"י שהשם חיל a) בערב' משמש בקצת שמושיו במשמ' דומה למשמ' סימן וציור, בכ"ז אני מהסס להחליט כי זה מקורו.

---

a) حيَّال

a) حيل

סליע ׳ועל גבי אמת המים פטור (תוספתא כלא׳ א יד).

*חילק, — עי׳ בילק.

חין, ממנו חִין.

חִין[1], ש״ז, — תֵּאוּר, ספור דברים ופרטים אדות דבר מן הדברים שעי״ז יתאר האר הדבר כמו שהוא, **Beschreibung ; description** : לא אחריש בדיו ודבר גבורות וְחִין [2]) ערכו (של הלויתן) מי גלה פני לבושו בכפל רסנו מי יבוא דלתי פניו מי פתח סביבות שניו אימה וכו׳ (איוב מא ד-ו). — ׳ובמשמ׳ דבור ומליצה: ארשה ארוש רחשון, בארש ניב ולשון, אתחין בְּחִין לחשון, דברי מלעשון, בעד נצורי כאישון, אפגעה בלי לישון (ר״א קליר, תפי׳ טל, אדבה). מים גבר כמרהטים, בְּחִין פצל ברהטים (הוא, תפי׳ גשם, יפתח). והוא כון בכל גון למול הזבול לבית עולם, ושם יושב ובו יקשב לחִין אבות והלולם, מקום מקדש ושיר חדש למלאכים ואראלם (אופן כבת אהר בנוע׳, כבודו). ידידיך מאמש חִין ותפלה סדרו, ובסליחת חטאתם לך את נפשם מכרו, ענה אותם ברחמיך אשר מעולם גברו (סמא״ל, כליח׳ כל נעיל׳ ידידיך). ואם אל כמוני יפנה כמוך איננו תמהון ואם תט אלי סכות חִין ערכי כבודך לא יחל ואין למעלתך גרעון (אגר׳ מגח׳ בן סרוק לר׳ חסדאי). והצליח דרכו, שלחו בו מלבו, וערב חִין ערכו, כמנחת כפרים (תבו׳ תלמ׳ מנח׳ על דונב). תהילה מחנה שרפים משוררים בחִין ערכם, דבר זמירות ושירות רגלים שוררו בתוכם (מחז׳ ויטרי, ברכ׳ גבואים תע״ט). באשמורת הבקר קראתיך אל מהלל, יערב לך חִין ערכי יום לבי לך סולל, ותגיה את חשכי וכאור בקר יהלל (סליח׳ יוס ז, באשמורת). — והשתמשו בו גם במשמ׳

---

[1]) לא נתברר מקורו, ועי׳ הערה שלקמן — [2]) תרגמו השבעים כאלו היה כתוב וחן, מן חנן, וכן רוב המפרשים הקדמונים. וריב״ג בערך חין פרש מלה זו במשמ׳ כח וחוק, אך בערך בד אמר: וכבר השתמשו המשוררים במלת חין בענין הדבור ועל הדעת הזאת הוא בפסוק כאלו אמר ודבר גבורות ודבר ערכו. ע״כ. ואעפ״י שאפשר שצדקו קצת החדשים שההליטו כי זו מלה משובשה, עכ״פ לפי הנוסחה המקובלה משמעה זו היא היותר מתישבת ונאה לפי המליצה ושהוא מקביל ל„ודבר גבורות", והשמוש שהשתמשו בה המשוררים במשמעה זו נותן לה זכות מוחלטת בלשון, אלא שהענין בעצמו מעיד שאין הכונה בחין דבור פשוט, אלא דבור של תאור, ר״ל ספור דברים לתאר את הנושא כדי שנראהו בדמיוננו בכל צורתו וטיבו.

חשיבות ויפי, כמו חֵן: מה נכבד היום זה המושב וחִי ערכו, אחרי אשר המזל הביא ראשי המשוררים עד כה (עמנ׳, מחב׳ ב). כי הרהיבוני אותיותיך הנעימות וחִין מליצתך הערבה עלי און שומעת (אגרות רמ״ד ז). האיש אשר לא חלה מעודו לא ידע חִין ערך הבריאות (אגר׳ יל״ג א קכח).

א.***חַיִם**, ש״ז, — בס״פ מן חוּם: ופסחתי עליכם אין פסיחה אלא חִיּוּס [1]) (מכי׳ בא, מס׳ דפסח׳ ז).

ב.***חַיִם**[2]), ש״ז, — כמו יָתֵם: אבות שאין להם חִיּוּם בנים וכו׳ בנים שאין להם חִיּוּם אבות (ב״ק פז.). עבד אין לו חִיּוּם (קדוש׳ סט.).

***חֵיפָה**[3]), ש״נ, — כמו ב.אֵיפָה, עור של בהמה שהסירו השערות ונמלח אך אינו עפוץ, ומשתמשים לכתיבת ספרים וכדומה: שלשה עורות הם מצה וחִיפָה[4]) ודיפתרא (שבת עט.). שטרות העולין בערכאות של גויים שחותמיהן גוים (וכותבים אותם) בחִיפָה או (גם) בדפתרא (תבוה״ג, הרכ׳ רלט).

חַיִץ[5]), ש״ז, — כותל העומד בפני דבר, מְחִצָּה, **Wand ; mur ; wall**: והוא בנה חַיִץ והנם טחים אתו תפל אמר אל טחי תפל ויפל (יחזק׳ יג י-יא). אין בונין מדרגות על פי הגאיות וכו׳ ולא יסבוך בעפר אבל עושה הוא חַיִץ וכל אבן שהוא יכול לפשוט את ידו וליטלה ה״ז תנטל (שבי׳ ג ח).

***חִיצָה**, ש״נ, — כמו חַיִץ: היה שם אילן או גדר או חִיצַת הקנים (תוספתא ערובי׳ ב ז). חִיצַת[6]) הקנים קנה קנה פחות משלשה (גמ׳ שם יט:).

חִיצוֹן, ת״ז לנק׳ חִיצוֹנָה, מ״ר חִיצוֹנִים, חִיצוֹנוֹת, — א) מה שהוא חוּץ מדבר, **r. äussere ; extérieur ; exterior**: וישב אתי דרך שער המקדש הַחִיצוֹן הפנה קדים (יחזק׳ מד א). ואל כל הקיר סביב סביב בפנימי ובַחִיצוֹן מדות (שם מא יז). ופטורי צצים מלפנים וְלַחִיצוֹן (מ״א ו כט). אפילו אמר הפנימי למאכל והחִיצוֹן לסייג (ערלה א א). ר׳ שמעון

---

[1]) בילקוט שמות רמז ר: חִסִּית.

[2]) מצוי בסגנון הארמי שבתלמוד.

[3]) לא נתברר מקורו. — [4]) כך הגרסה בנוסח׳ ובספרא שמי׳ זו האיפה, עי׳ זה הערך.

[5]) מן חוּץ. בארמ׳ חיצא. בערב׳ אולי חָאִיט a).

[6]) בגמ׳ סוכ׳ כד: מחיצת.

---

a) حَائِط

אומר כותל החיצון הוא החומה (ירוש' מעש"ש סוף ג).—ולנק': ואחרי כן בנה חומה חיצונה לעיר דויד מערבה לגיחון בנחל (דה"ב לג יד). ואת מבוא המלך הַחִיצוֹנָה הסב בית יי' (מ"ב טז יח). וקול כנפי הכרבים נשמע עד החצר הַחִיצֹנָה (יחזק' י ה). והמן בא לחצר בית המלך הַחִיצוֹנָה (אסת' ו ד). שתי שירות החיצונות שהן העליונות (פסח' א א). ניטלה אחת מן החיצונות כמה יהא ביניהם שתים כנגד שתים (תוספתא כלא' ג ג). כל אדם שיש בו תורה ואין בו יראת שמים דומה לגזבר שמסרו לו מפתחות הפנימיות ומפתחות החיצוניות לא מסרו לו (שבת לא:). — *וספרים חיצונים, שלא נתקבלו לתוך התנ"ך: ואלו שאין להם חלק לעוה"ב וכו' רבי עקיבא אומר אף הקורא בספרים החיצונים (סנה' י א). אמרו חכמים אסור לקרות בספרים החיצונים (מד"ר במד' טו). — ומשנה חיצונה: פ' בתי מדרשות שהיו בירושלם בנגד פתחיה ועולמות אין מספר משנה החיצונה (מד"ר במד' יח).—ב) *כמו ש"ז, בהשאלה, אדם שאינו מתנהג בדרך המקובל: ציפן (את בתי התפילין) זהב ונתנה על בית אונקלי שלו הרי זו דרך החיצונים (מגי' ד ח). — ג) *בלשון המקובלים, כנוי לכחות הטמאה, להשדים, הקלפות: בין הזרועות ובין השוקיים שם יש חלל ושם יש אחיזה לחיצונים שהם הקליפות (עמה"מ, ריבה דז"א ז). לא יספיקו למנוע יניקת הקליפות ואחיזת החיצונים בגבורות התקיפין (שם, קרית ארבע קיד). להנצל מחיצונים וגזלנים (תולד' אדם, סגול' קכט). הן מחמת כישוף או מחמת עין הרע או קיטור או מצד החיצונים הן מהחיצונים של כת האש הן של כת המים וכו' (שם קלד). ויש ג"כ פסול וטמא שהן יניקת החיצונים דקליפת נגה מבחי' המותרות (מאמ' יקר'. ברכ' התנים א).

·חִיצוֹנָה, ש"נ, מ"ר חִיצוֹנוֹת, — כמו *בְּרַיְתָא: כך הוא אומר אם יטעה התנא ששונה את החיצונה הזו (תשו' הגא', הרכבי מה). ועל זה הסדר שנו בחיצונה אנשי משמר מותרין לשתות יין בלילות (ר"ח פסח' יז.). ופרשת כי שמעת שמקצת התלמידים ששם סומכין על החיצונות הללו ומתירין לעצמן ממון עם הארץ (תשו' הגא', הרכבי שפ).

·חִיצוֹנִי, ת"ז, לנק' חִיצוֹנִית, מ"ר חִיצוֹנִיִּים, חִיצוֹנִיּוֹת,— כמו חִיצוֹן, עי"ש.

·חִיצוֹנִיּוּת, ש"נ,— סגולת דבר חיצון: ואחשבה כי אין זה רק כדרך המשחק משמחת לבו שהוא מגלה בחיצוניות השחוק פנימיות הלב וערבות: (ר"מ אלשיך, משלי א ל). — ודבוק החיצונים באדם: וטוב ג"כ למשוגעים ולכל מיני חיצוניות (אמתח' בנימין, שער רפוא' שלמה).

חִיק[1], ממנו חֵיק.

חֵיק, חֵק, ש"ז, כנ' חֵיקִי, חֵיקְךָ,—א) החלל המתהוה בין הזרוע והחזה כשאדם מחבק דבר, או נושא ילד בזרועו: אנכי נתתי שפחתי בְּחֵיקֶךָ (בראש' טז ה). שאהו בְחֵיקֶךָ כאשר ישא האמן את הינק (במדב' יא יב). ושכבה (הנערה) בְּחֵיקֶךָ וחם לאדני המלך (מ"א א ב). מפתו תאכל (הכבשה) ומכסו תשתה וּבְחֵיקוֹ תשכב (ש"ב יב ג). בזרעו יקבץ (הרועה) טלאים וּבְחֵיקוֹ ישא (ישע' מ יא). ותשכיבהו (את הילד החי) בְּחֵיקָהּ ואת בנה המת השכיבה בְחֵיקִי (מ"א ג כ). ויקחהו (את הילד החולה) מֵחֵיקָהּ ויעלהו אל העליה (שם יז יט). בהשתפך נפשם (של הילדים הרעבים) אל חֵיק אמתם (איכ' ב יב). ולמה תשגה בני בזרה ותחבק חֵק נכריה (משלי ה כ). המוציא בין בימינו בין בשמאלו בתוך חיקו או על כתיפו (שבת י ג). וגולל (הכ"ג) ספר תורה ומניחו בחיקו (יומ' ז א). לא יניח תינוק בתוך חיקו מפני שמביאו לידי שחוק ונמצא מתגנה על הבריות (מו"ק כו:). — ואמר המשורר: צבית הן בתוך חיקי והכנור בתוך חיקה, מנגנת בידיה והורגת ביד חשקה (רס"ע אבן דנאן, לבית תן). — ובמליצה, *הניח חֵיק אמו, יצא מארצו להו"ל: אחיו של אותו האיש (שיצא מא"י לחו"ל) הניח חיק אמו וחיבק חיק נכריה וברוך שנגפו (ירוש' מו"ק ג פא ג). — אֵשֶׁת חֵיקוֹ, אשתו הַשֹּׁכֶבֶת בְּחֵיקוֹ: תרע עינו באחיו ובאשת חיקו (דבר' כח נד). בנך או בתך או אשת חֵיקֶךָ או רעך (שם יג ז). משכבת חֵיקֶךָ שמר פתחי פיך (מיכ' ז ה). — ואיש חֵיקָהּ, בעלה: תרע עינה באיש חֵיקָהּ ובבנה ובבתה (דבר' כח נו).— ובהשאלה, הלב: זכר אדני חרפת עבדיך שאתי בְחֵקִי[2] כל רבים עמים (תהל' פט נא). — ב) כמו חֹב, כעין כיס

---

[1]) בערב' חיק a), ובעב' האק b), הקיף אותו מכל צד.

[2]) תרגום: כלמת.

a) حيق b) حاق

המתחוה מקפול הבגד אצל האזור ועל מול החזה: הבא נא ידך בְּחֵיקֶךָ ¹) ויבא ידו בְּחֵיקוֹ (שמות ד ו). היחתה איש אש בְּחֵיקוֹ ובגדיו לא תשרפנה (משלי ו כז). עלה לראשה (של התאנה) ממלא חיקו ואוכל (מעשׂר' ג ח). הזורק גט לאשתו וכו' לתוך חיקה או לתוך קלתה (גיט' ח א). היה לו נר טמון בחיקו או בתוך הפאנס (תוספתא ברכ' ו ט). גובין (גבאי הצדקה) בצינעא בתוך חיקן ומחלקין על כל שכונה ושכונה (שם דמאי ג יו). היתה מוציאה לו טפוס של פעור מתוך חיקה שלה והיתה אומרת לו השתחוה לזה ואני נשמעת לך (ירוש' סנה' י כח ד).— ומליצה, שִׁלֵּם אל חיקו, פרע לו לטובה או לרעה: אלה עשן באפי אש יקדת כל היום הנה כתובה לפני לא אחשה כי אם שלמתי ושלמתי על חֵיקָם (ישע' סה ה-ו). ומדתי פעלתם ראשנה על חֵיקָם (שם ז). והשב לשכנינו שבעתים אל חֵיקָם חרפתם אשר חרפוך אדני (תהל' עט יב). — ובמליצה: אל תבהל ברוחך לכעוס כי כעס בְּחֵיק כסילים ינוח (קהל' ז ט). מתן בסתר יכפה אף ושחד בַּחֵק (יכפה) חמה עזה (משלי כא יד). שחד מֵחֵק ²) רשע יקח להטות ארחות משפט (שם יז כג). — ג) בכלל כִּיס, Beutel; bourse; purse: בַּחֵיק יוטל את הגורל ומיי' כל משפטו (משלי יו לג). — ד) המקום העמוק בעין תיבה שבעגלה וכדומה: והמלך היה מעמד במרכבה נכח ארם וימת בערב ויצק דם המכה אל חֵיק הרכב (מ"א כב לה). — ובהשאלה, חֵיק הארץ, מעמקיה: וּמֵחֵיק הארץ עד העזרה התחתונה שתים אמות (יחזק' מג יד). — וחלל הבטן: כלו כליתי בְּחֵקִי (איוב יט כז). — ואחד מחלקי כלי הנחשת: פני האם ישתנו הסובב והוא נחלק לש"ם מעלות ונקראת ג"ב חיק ונקראת ג"ב חגורה (ראב"ע, כלי נחש' א).

חִישׁ³), תה"פ, — במהרה, eilend; vite; speedily: כי כל ימינו פנו בעברתך כלינו שנינו כמו הגה ימי שנותינו בהם שבעים שנה ואם בגבורת שמונים שנה ורהבם עמל ואון כי גז חִישׁ ונעפה (תהל' צ ט-י). — ועי' חוּשׁ.

א.***חִישָׁה**, ש"נ, — כמו חֲרִשָׁה: אין מטילין את הקנים בחישת הקנים (תוספתא שבי' ג יט). המצית את האור בחישת קנים ובאג' תמרים (ירוש' שבת ז י).

ב.***חִישָׁה**, ש"נ, — שה"פ מן חוּשׁ, חִישׁ: החישה לעולם סמוכה למעשה עושה במהרה (המליצה לר"ב כר"ש, ערך מהר).

***חֵית¹)**, ש"נ, — שֵׁם האות השמינית באלף בית העברית: נתכוין לכתוב חית וכתב שתי זיינין

— ¹) ראב"ע: הגאון אמר כי החיק הוא בית הזרוע וכו' ואחרים אמרו כי הוא הבגד הסמוך לחזה. ע"כ. והעיר רד"ק ז"ל: י"מ חיק בית הזרוע וכן פירש אותו רבינו סעדיה ז"ל וזה בארץ ישמעאל שבתי זרועותיהם רחבים ונושאים בהם כל דבר אבל בארץ אדום בתי הזרוע שלהם צרים וחוגרים במתניהם על לבושיהם ומה שמעל החגורה תוך הבגדים יקרא חיק. — ²) צ"ל בְּחֵק.

³) עי' חוש. וגם באשור' חיש במשמ' מהירות.

¹) משקל בַּיִת, והוא המשקל הקדום ונשאר בשמות האותיות בצורתו העתיקה, כאשר העירותי כבר. כל היהודים קוראים שם זה באופן אחד, וביונ' נמסרה הקריאה Ἦτα ולא נתברר מקור שם זה ומשמעתו, בעבר' לא נשאר לנו לא שם דבר חֵית, ולא, לפי המקבל, פעל חִית, וגם חות אין בעבר' מלבד אולי, נפשו של אדם חותה, שהוא יותר ל"ה. קצת החדשים אמרו שהוא כמו חוט, והוא חאיט a) בערב', ר"ל גדר, אך אין ספק שאין יסוד לפרוש זה, כי אין ספק שזה שרש חית ולא חוט, כי שמות האותיות נשמרו בהויתם, כמו שכבר העירותי למעלה. וגם בערב' אין הצרוף חית במשמ' שתהיה בה איזו שיכות לצורת החית הקדומה. ואלה דברי פרופ' לידזברסקי האחרונים בענין זה: Auch für חית Ἦτα bzw. Ἧτα wurde bis jetzt keine einwandfreie Erklärung gegeben. Man hat es bereits wiederholt mit dem babylonischen hêtu „Mauer" in Zusammenhang gebracht. Soweit das Bild ın Betracht kommt, scheint mir diese Deutung gut zu passen; aber hêtu ist nur babylonisch, und an einen babylonischen Ursprung des Alphabetes ist nicht zu denken. Bemerkenswert ist, dass auch im Kanaanäischen das Wort für Mauer mit ח beginnt: חומה. Aber darum wäre es doch misslich anzunehmen, dass dieser Name der ursprüngliche und erst sekundär in Babylonien in Hêtu umgewandelt sei, den auch das Griechische hat neben Ἦτα; und dass etwa חומה im Osten zu Hêtu und unabhängig davon im Westen in Anlehnung an Ζῆτα zu Ἦτα geworden sei. wäre ein so merkwürdiges Zusammentreffen, dass ich es nicht supponieren möchte.

Für חית ist also bis jetzt keine befrie-

---

a) حايط

אחד בארץ ואחד בקורה (שבת יב ה). אל״ף דלי״ת ח י ת טית ריש מ״ם תי״ו (ירוש׳ מע״ב ד נה:). לית ח י ת בשבטים ולא צדי ולא קוף בשבטים (שם יומא סוף ז). כל המאריך באחד מאריכין לו ימיו ושנותיו וכו׳ ובלבד שלא יחטוף ב ח י ״ ת. (ברכ׳ יג:). ולא יחללו את שם קדשי אם אתה עושה ח י ״ ת ה״א נמצא מחריב את העולם כולו כל הנשמה תהלל יה אם אתה עושה ה״א ח י ״ ת את מחריב את העולם (מד״ר ויקר׳ יט). — ומ״כ: שלא יכתוב אלפין עיינין וכו׳ היהין ח י ת י ן ח י ת י ן היהין ווין יודין (שבת קג:). —³בחית ובדלת: כי שללו גשמות ובאשר שללו בו חייבו חיוב ובו כחשו, ויחשבו כי קימו מצות שמע ב ח י ת ובדלית אשר רחשו, ויאמרו אחד ואין גשם ועל כסא ומקום לו ברום קדשו (רס״ע אמן דנלן, בשבח מו״כ). ראו בנים בעיניהם נבונים וכל איש נחשב להם לאין, גבוהה מצאה קן בלבם אבל תראה שפל ראש ועין, ובטנם מלאו הוות ומרמות כנאדות מלאו חלב ויין, והעת יקראו שלום בפיהם בלבותם כלי לחם וזיין, אבל חסדם ב ח י ת דלת וצדקתם בלמד בית ומם צדיק ווין, אלהי החייני עד היותם כהבל ואני להם בקין (ספר שעשועים לר׳ זבלא).

חִית[1]), פ״י, עב׳ חָת, עת׳ יָחִית, בכנ׳ נכח יְחִיתְךָ, — חָת את פלוני, שָׂם אותו בחֵית, או שם עליו חֵית, שק, כיס, ובמליצה אִבדו והשמידו: הוי בנה עיר בדמים וכונן קריה בעולה וכו׳ כי חמס לבנון יכסך ושד בהמות יְחִיתַן[2]) מדמי אדם וחמס ארץ קריה וכל ישבי בה (חבק׳ ב יב-יז).

---

digende Erklärung gefunden (Lidzb. Ephemeris, II, 1903-7, 138). — ובעברית: גם לחֵית לא ניתן עד כה באור שלא תהיה עליו פרכה. כבר הביאו את השם הזה כמה פעמים ביחס עם הבבלי חֵית, חומה, ועד כמה שצריך לשים לב לצורת האות נראה לי משמעה זו נאותה. אבל, חֵית היא רק בבלית ואין לחשב כי מוצא האלף בית הוא בבלי. מענין הוא, שגם בכנענית השם להכותל המקיף העיר וכדומה מתחיל באות ח: חומה, אבל בכל זאת לא בשביל זה אפשר להניח שזה השם (ר״ל חומה) היה השם הקדום של האות ח, ונשתנה רק אח״כ בבבלית לחית, יען הלא גם ביונית יש השם Ἦτα וצריך איפא לשער כי השם חומה נהפך במזרח לחית וכמו״כ במערב נהפך Ἦτα מפני הדמיון ל Ζῆτα — **הזדמנות זו כל כך תמוהה ומוזרה שקשה לי להניחה.**

ובכן, עד כה לא נמצא באור מספיק להשם חֵית.

ע״כ דברי לידזברסקי, בן סמך היותר גדול במקצוע זה.

ואולם בארמ׳ נשאר שֵׁם משרש חית, והוא:

ח י י ת א דתפילי (גיט׳ מה:). שקל בהדיה ח י י ת א וגלגלתא (שם מז.). ודבור קבוע: ח י י ת א דקטרי סברת וקבלת (כ״ק ע.). ובכל המקומות האלה אין ספק בפרושו שהוא: שק, כיס, וכדומה. ועוד שמש שם זה להקרום של המות: ח י י ת א דמתנת ביה מותא (חול׳ מה.). והנה ידוע כי הקרום של המות מחולק באמצעו כמו בחריץ עמוק המבדיל בין שני חצאי כדור המות, וצורתו של ה ח י י ת א הזה הוא ממש כמו השק בעל שני כיסים הנהוג במזרח שמניחים אותו על גבי החמור ושני כיסיו משולשלים מעבר מזה ומעבר מזה, ונקרא בערב׳ ח׳ר׳ג. וזו היא ממש צורתה הקדומה של האות חית. ואפשר להחליט בודאות ששֵׁם זה השק היה בעברית חֵית, ואח״כ נקרא כך גם קרום המות, ועל שם השק הכפול, שהיה חפץ מצוי ורגיל מעולם, נקרא האות חית, ונעשתה הצורה הזאת. — ועי׳ לקמן הערה לפעל חִית.

[1]) שרש קבעו ר״י בן גנאח בספר השרשים שלו: החת והיוד והתו, ואמר: כבר זכרנוהו בהשגות. והנה במשתלחק (Derenb. 79) השיג ריב״ג על ר״י חיוג שהשמיט בשרש ח ו ת את ההפעיל החית, יחית, שבהמלה יחיתן, ואמר שם עוד כי אפשר שהיוד הנחה היא במקום אחת מאותיות הכפולות שבחתת. אך אח״כ חזר בו ריב״ג כנראה והחליטו לא להפעיל מנע״ו ולא לקל מכפולים אלא לקל מנע״י. וגם רד״ק, שמתנגד בהשרשים שלו להנחת ריב״ג שרש מיוחד חית, הודה בפרושו לחבק׳ ואמר: או יהיה שרשו ח י ת ויהיו שני שרשים וענין אחד. ועי׳ הערה שלקמן. — [2]) כך הנוסחה המסורה, ונמסר רק ל׳, ר״ל אין לו חבר. בקצת כ״י יחת (K.), ובקצתם יחיתָן (Mich.). אך לפי השבעים יש לשער כי היתה אולי לפניהם הנוסחה יְחִתֶּךָ במקום ־יתַן, וכן נראה מהתרגום, שתרגם: תתברינך. וכך אמר דונש: ושד בהמות יחיתן י ח י ת ך לפי שהדבר עמו הוא (תשו׳ דונש 150). וכבר נשא ונתן בפרוש מליצה זו ריב״ג במשתלחק במקום הרשום למעלה, ואמר שכונת הנביא היתה במליצה זו כעין דמיון ואמר שהחמס שעשה מלך בבל לאנשי הלבנון יכסהו ויחשיכהו כמו שהשד שעושות הבהמות, ר״ל החיות הרעות, מאבד אותן, את הבהמות בעצמן, כי סוף ס ף ילכדון בני אדם ויהרגון. וטרח לקים אפשרות השמוש של ו ושד במשמ׳ כאשר. ובעצם המלה יחיתן אמר שהיא הפעיל מן חות, במשמ׳ דומה ל ח ת ת, או שהוא הוא הפעל חתת, והיוד הנחה היא תמורת הדגש באות הכפל. וכבר נזכר למעלה, כי בהשרשים החליטו לפעל מיוחד חית. רש״י אמר: שוד בהמותיך ואוכלוסיך אשר שדדו את עמי ישראל הוא ישברם. ע״כ. ראב״ע פרש ולא פרש: ושודך שהיית מפחיד הבהמות והנה יחיתן כמו יקימן. ע״כ. ורד״ק בהשרשים הביא את פרושו של ריב״ג והסכים על עצם הפרוש ודחה את הפעל המיוחד, והביא עוד פרוש: השוד שעשית לשוכנים בה (בא״י) שהחתית אותם יכסך. והחדשים, קצתם (Bö., Kö.) עוד מקבלים הנוסחה יחיתן בנון בסוף. קניג

חֵךְ[1]), ש"ז, כנ׳ חִכִּי, חִכְּךָ, חִכּוֹ, חִכָּם, — הַכִּפָּה שבתוך חלל הפה שמעל להלשון והוא כלי הטעם, Gaumen; palais; palate: הלא אזן מלין תבחן וְחֵךְ אכל יטעם לו (איוב יב יא). כתפוח בעצי היער כן דודי בין הבנים בצלו חמדתי וישבתי ופריו מתוק לְחִכִּי (שה"ש ב ג). אכל בני דבש כי טוב ונפת מתוק על חִכֶּךָ (משלי כד יג). נהנה חיכו בבזית (ירוש׳ שבת א ב ג). אמר לו פתח חיכך וקבל (שם יבמ׳ ח ט ד). כאדם שאומר לחברו מזוג לי ושנה לי שחכי ערב לי היך לי לי (מד"ר בראש׳ לט). — דבקה הלשון אל חִכּוֹ, מפני צמא: דבק לשון יונק אל חִכּוֹ בצמא (איכ׳ ד ד). — ובמליצה, בהשאלה בענין טעם רוחני: מה נמלצו לְחִכִּי אמרתך מדבש לפי (תהל׳ קיט קג). אם חִכִּי לא יבין הוות (איוב ו ל). ולא יפיל בזה לשון ויעשיה בכנוי הה"א והדבר פשוט לכל מי שיש לו היך לטעום טעם הלשון (פענח רזא, במיני). — וכאחד מכלי הדבור: כי אמת יהגה חִכִּי ותועבת שפתי רשע (משלי ח ז). הנה נא פתחתי פי דברה לשוני בחִכִּי (איוב לג ב). — ודבקה לשונו לְחִכּוֹ, לא יכול לדבר: קול נגידים נחבאו [2]) ולשונם לְחִכָּם דבקה (איוב כט י). תדבק לשוני לְחִכִּי אם לא אזכרכי (תהל׳ קלז ו). ואתה בן אדם הנה נתנו עליך עבותים ואסרוך בהם ולא תצא בתוכם ולשונך אדביק אל חִכֶּךָ ונאלמת (יחזק׳ ג כה-כו). — ומנע דבר בתוך חִכּוֹ, לא ספר אותו: אם תמתיק בפיו רעה יכחידנה תחת לשונו יחמל עליה ולא יעזבנה וימנענה בתוך חִכּוֹ (איוב כ יב-יג). ולא נתתי לחטא חִכִּי (שם לא ל), ר"ל לדבר דברים לא הגונים. — ובכלל להוצאת קול: אל חִכְּךָ שפר כנשר על בית יי׳ (הוש׳ ח א). — ועצם החֵךְ, כמו דִבּוּר: כי נפת תטפנה שפתי זרה וחלק משמן חִכָּהּ (משלי ה ג), ר"ל דבריה. — ואמרה שולמית בשבחה את דודה: מראהו כלבנון בחור כארזים חִכּוֹ ממתקים וכלו מחמדים זה דודי וזה רעי בנות ירושלם (שה"ש ה טו-טז). — ואף הדוד שבח את רעיתו בזה: ויהיו נא שדיך כאשכלות הגפן וריח אפך כתפוחים וְחִכֵּךְ כיין הטוב (שם ז ט-י). — ואמר בן סירא: חיך ערב ירבה אוהב ושפתי חן שואלי שלום (ב"ס גני׳ ו ה). ראה מהו אומר כי כה אמר יי׳ לבית ישראל דרשוני וחיו ויש לך חיך מתוק מזה חי אני נאם יי׳ אם אחפוץ במות הרשע וגומר ויש לך חיך מתוק כזה ובשוב רשע וגו׳ אין לך חיך מתוק מזה (מד"ר במד׳ י). המתיק חִכּוֹ דבור חנפה דברים מתוקים (ברכ׳ הנקדן).

חֵךְ[1] ב', ש"ז, מ"ר חַכִּים, סמי׳ חַכֵּי, — א) ספור דברים, הַגָּדָה: Erzählung, Märchen; conte; fable; romance: גלעד קרית פעלי און עקבה מדם וּכְחַכֵּי [2]) איש גדודים חבר כהנים דרך ירצחו שכמה כי זמה

[1]) בערב׳ חִכַּאיַה a), ועי׳ הערה לקמן— [2]) זה אחד מהפסוקים היותר קשי ההבנה שבמקרא, ושנתלבטו בו כל המפרשים הקדמונים והאחרונים. מהשבעים נראה שהיתה לפניהם איזו נוסחה אחרת: במקום וכחכי וכחך, ובמקום חבר חבאו. הרדב"א פרשו המתנה. וגם החדשים החליטו כי הכתוב משובש והגיהו הגהות מתחלפות: וכהחבא אנשי גדודים נחבאו כהנים, או בגדוד מַכֵּי איש, או וכמחכי איש חבר כהנים, וגדודים נמחק, ועוד הגהות אחרות. אבל כל ההגהות האלה אינן מרפאות את שבר הכתוב ואינן נותנות לו מליצה טבעית עזה ונמלצה לפי הענין. ולכן עדיף לקים את הנוסחה כמו שהיא, ולהחליט על פי הכלל האמתי, כי דוקא זרות הנוסחה מעידה על עתיקותה ואמתותה. ולפי הנוסחה ולפי הדקדוק עלינו לראות בהמלה חַכֵּי רבים מן חך, כמו גַבֵּי מן גב, וכיוצא בזה. ובכן יש לנו השם חַךְ. אפס, כל הנסיונות לפרש השם הזה במשמ׳ חבורה לא עלו יפה, כי אין המושג של חבורה נותן פה כל רעיון נאה ומליצה טבעית. והנה לפי פסקי הטעמים השם איש מכרת בן גדודים, והמלה וכחכי מחוברה רק עם השם איש, סובר, כי השבעים והתרגום תקנו והגיהו ך במקום ן כדי לתרץ קושי המליצה. אבל רוב החדשים הסכימו כלם כי העקר הוא בכנוי נכח, ואין ספק בדבר כי כך הוא. ואולם בדבר השרש, הכתיב המסור ביוד אחרי החית ודעת ריב"ג, שגם רד"ק הודה באפשרותה, מכריעים כי הוא שרש מיוחד נע"י, ואין צרך להכנס בדחק הדקדוקי ולאמר כי היוד היא במקום הנח. ועל מציאות שרש חית בלשון העברית לפנים הלא מעיד השם חית להאות השמינית של האלף בית, כמו שכבר הוכחתי בהערה לערך חֵית, ואותו המושג, שנתן שֵׁם להאות חית, הוא הוא המושג המונח בהפעל חִית, כי עכ"פ עקר המושג של השם חֵית, שהוא כיס, שק, וכדומה, הוא מה שעוטה או מכסה על דבר, והפעל יְחִיתְךָ כאן הוא כפל הלשון של יְכַסְּךָ ממש, ומקביל היטב להמליצה ולהרעיון.

[1]) מן חָנַךְ, וכך בערב׳ חַנַךְ a). — [2]) ו כפל מן ו שלאחרי כן.

a) حَنَك

a) حكاية

עשו (הושע ו ח-ט). — ב) במשמ' *המתנה : ודמעותי בתוך עיני מחכים, המות לבי כחכי איש גדודים (ר"י הלוי, אהה לי). ובת שוע שבה ותפרח כתמר וכחכי עם לביאת משיח בן חכו שניהם ליום בוא השליח (יל"ג, קוצו של יוד, ה). — ג) במשמ' *חבורה : וגדודי חכי איש עמם ולהבים פנימו (אדס, או"א, מחזה ט).

ב.*חך, ש"ז, מ"ר חכים, — כמו חכה : בראשונה שהיו שבטים כתיקנן אמרו אין אדם פורס חרמו ומעמיד ספינתו בתוך של חבירו אבל צדין בחכין ובמכמרות מכל מקום (תוספתא ב"ק ח יז). וימותו לפני ה' מיתתם לפנים ונפילתם לפנים כיצד יצאו גררום בחכי ברזל (ספרי נשא מד).—ואגמון קטן שמחברים בו בגדים וכדומה : ולא יהא נותן בבגד יותר משלש חכין ושני חוטין העליונים הרי אלו שלו (תוספתא ב"ק יא יג).

*חך, חוך, ש"ז, — כמו חכוך : ושאר כל מיני פורעניות המתרגשות כגון החוך [1]) והגוב וזבוב וצירעה (תעג' יד.).

והמלה גדודים עומדת לבדה, ואין לה כל מקום, כי להברה עם חבר היתה צריכה לעמוד בסמי' גדודי, וכדומה. אבל גם להבר איש-גדודים במשמ' הרגילה כמו"כ לא טבעי, כי היה צריך להיות אנשי גדודים, כמו שהגיהו באמת קצת החדשים. ומכל זה נראה, כי כל המלים האלה הם מלשון העתיקה או מלשון ההמונית, שעפי"ר היא היא, ואיש גדודים הוא שם של איזה ספור והגדה מספורי ההמון והגדותיו, שהיה אולי מספר שם על דבר רצח בדרך, אם נקבל הנוסחה ירצחו, ואולי היה באמת כתוב ירוצו במקום ירצחו והיה מספר אולי שם באיזה אופן ולאיזו כונה ירוץ איש גדודים על דרך שכמה, אם נקבל שהמלה שכמה היא באמת שם העיר, ואולי גם פרוש המלה שכמה אחר. ולפי כל זה צריך ליחס להמלה חכי משמע' של ספור והגדה, ובאמת משמש בערב' במשמעה זו השם חכאיה a), והוא מן השרש חכי b) המשמש במשמ' הגיד וספר דברים. והנה אולי יותר נכון לראות במלה חכי לא חכי, רבים מן חך, אלא יחיד מנל"י, חכי במשקל חלי, כמו שהוא בערב' מנל"י. אפס. אין הקש הלשון מונע מלקבל גם הנוסחה המקבלה בנקודה חכי ולהחליטו לרבים מן חך ואעפי"כ לדמות לחכי בערב', יען חלוף של כפולים ונל"י הוא דבר מצוי בין שתי הלשונות, ומלבד זה אנו רואים כי גם בערב השרש חכ c) והשרש חכי מתמזגים בקצת השמושים, כך במושג של תקוי מעשה, משמשים בערב' גם שרש חכי וגם שרש חכ.

א.חכה, ממנו חכה, *הכוי.

חכה, פ"ע, בינ' חכה, עת' אחכה, — המתין, נתן להזמן לעבור, warten; attendre; to wait : כי אלהי משפט יי' אשרי כל חוכי לו (ישע' ל יח). — ואמר הפיטן : ירשו למצער אהוביך והתנכרו, חוכים לעתות אהביך אשר אחרו (אהבה לרי"ה, קונט' הפיוט' נו). טחו עיניהם ולבותם סכלים, חוכים ישועה מאטים ואלילים, ונוחים תעובים שקוצים וגלולים (יוצר ב שבוע', תתתיות). חוכה וסוכה ודוה וחוזר לכתור (סליח' ה עי"ת, תוחלת). — ובלווי : דרשו שמי המוני תמיד ולי חכו, לאור באור יי' בית יעקב לכו (רמב"ע, דרשו שמי).

— פע', חכה, חכיתי, חכינו, — כמו קל חכה, בנחץ הפעולה : ופתחת הדלת ונסתה ולא תחכה (מ"ב ט ג). ולכן יחכה יי' לחננכם ולכן ירום לרחמכם (ישע' ל יח). ויאמרו איש אל רעהו לא כן אנחנו עשים היום הזה יום בשרה הוא ואנחנו מחשים וחכינו עד אור הבקר ומצאנו עוון ועתה לכו ונבאה ונגידה בית המלך (מ"ב ז ט). אם יתמהמה חכה לו כי בא יבא לא יאחר (חבק' ב ג). לכן חכו לי נאם יי' ליום קומי לעד כי משפטי לאסף גוים לקבצי ממלכות לשפך עליהם זעמי (צפנ' ג ח). מהרו שכחו מעשיו לא חכו לעצתו (תהל' קו יג). אשרי המחכה ויגיע לימים אלף שלש מאות שלשים וחמשה (דני' יב יב). המחכים למות ואיננו (איוב ג כא). וכי מאחר שאנו מחכים והוא מחכה מי מעכב מדת הדין מעכבת וכי מאחר שמדת הדין מעכבת אנו למה מחכין לקבל שכר (סנה' צז:). אם ראית דור שמתמעט והולך חכה לו (שם צח.). וישראל משתמשין לאורו (של משיח) ואומרים אשרי שעה שבה נברא וכו' אשרי עין שחיכתה לו שמפתח שפתיו ברכה ושלום (פסיק' רבתי לו). — וחכה את פלוני בדברים וכדומה, לא דבר דבריו עד שפלוני גמר : ואליהו חכה את איוב בדברים כי זקנים המה ממנו לימים (איוב לב ד). — ואמר המשורר : ואיך אישן ועפעפי קשרים בגבותי ואישוני עקדים ודמעותי בתוך עיני מחכים (ר"י הלוי, אהה לי). — *וחכה את פלוני, חכה עד שפלוני יעשה דבר : אבל אם תחכוני ואשלח מלאכים אל הקיסר (יוסיפון סד).—ובמשמ' של תקוה ויחול : וחכיתי ליי' המסתיר פניו מבית יעקב וקויתי לו (ישע' ח יז). נפשנו חכתה ליי' עזרנו ומגננו הוא (תהל' לג כ). עין לא ראתה

---

[1]) גרס' הערוך, וכן בכ"י אחד, ובכ"י אחרים ובנוסח': כגון חיכוך הגב. והביא גרסה זו גם הערוך.

a) حكاية b) حكى c) حكّ

אלהים זולתך יעשה לִמְחַכֵּה לו (ישע' סד ג). ישראל המחכים לישועת הקב"ה בכל יום ואומרים אין לנו חפץ טוב בעולם אלא אתה (מד"ר שה"ש, נגילה). — ובמשמ' *חשב, פלל: מי היה מחכה לאברהם ושרה שהיו זקנים שיולד להם בן מי מחכה ליעקב שעבר במקלו הירדן שיפריץ ויעשיר מי היה מחכה ליוסף שעברו עליו כל הצרות האלו שיהיה למלך וכו' (מד"ר בראש' פח). — ובהשאלה לדבר לא בע"ח במשמ' מונח, מוכן, והשתמשו הסופרים האחרונים גם עם על אחריו: מצאתי את מכתבך היקר מן ג' אלול אשר בא הלום אחרי צאתי מחכה עלי (אגר' יל"ג א מו).

ב. חכה, ממנו ב. *חָךְ, חַכָּה, *חָכָה.

חַכָּה, ש"נ, מ"ר חַכּוֹת, — אגמון של ברזל קשור בראש פתיל ארוך יצודו בו דגים, **Angel : ligne (à pêcher) ; angling-rod** ואנו הדיגים ואבלו כל משליכי ביאור חַכָּה ופרשי מכמרת על פני מים אמללו (ישע' יט ח). ותעשה אדם כדגי הים כרמש לא משל בו כלה בְּחַכָּה העלה יגרהו בחרמו ויאספהו במכמרתו (חבק' א יד-טו). תמשך לויתן בְּחַכָּה ובחבל תשקיע לשנו התשים אגמן באפו ובחוח תקב לחיו (איוב מ כה-כו). צד הוא בחכה צד הוא במכמורות (ירוש' פסח' ד ל ד). אם בארזים נפלה שלהבת מה יעשו איזובי קיר לויתן בחכה הועלה מה יעשו דגי רקק בנחל שוטף נפלה חכה מה יעשו מי גבים (מו"ק כה:). חכה יורדת לגרונו של דג וחונקתו (מד"ר קהל', כי גם).

***חִכָּה,** פ"ע, — צד דגים בחַכָּה, **angeln ; pêcher à la ligne ; to fish with angle :** עשרה תנאין התנה יהושע שיהו מרעין (בהמתם) בחורשין וכו' ומחכין בימה של טבריא ובלבד שלא יפרוס קלע ויעמיד את הספינה (ב"ק פא.).

***חִכּוּי,** ש"ז, — שה"פ מן א. חִכָּה: מבטח ומשען ותקוה ומחסה ותוחלת וחכוי וסמיכה וסבר ומסעד (חו"ה, הכניעה ז). — ואמר הפיטן: נפשות קהליך בעוויין, בך יחסו תמיד וקוויין וכו' ברך שנותינו בְּחִכּוּיִין, רחק חטאתן וגם מריין (סליח' לשב' שובה, שובה ה').

***חִכּוּךְ,** ש"ז, — שה"פ מן חִכֵּךְ, ובפרט חלק העור שמורגש במו החכוך: מתריעין על החיכוך בשבת (ב"ק פ:). בתחה"ה הקב"ה מכניס בהם (בהרשעים בגיהנם) חיכוך והם אומרים זו גיהנם של הקב"ה ואה"ב הוא מוציאן לשלג (תנחומא ראה י). כשיש חכוך לאדם בלא שחין ובלא כנה ובלא פרעוש (חכמוני לר"ש דונולו א). וכל המזל יורה על הגרב והחכוך והצרעת (ראב"ע, ראשית חכמה). ובן חיכוך לח הרי הוא כשחין פורח ואם פשט ברוב הצבור מתענין ומתריעין עליו אבל חיכוך יבש צועקים עליו בלבד (רמב"ם, תענ' ב). ויתחדשו חלאים כגרב והחיכוך והיבלות או מכות גדולות ונגעים גדולים כמורסא (מו"נ א עב). גרב מחלאי החכוך (רד"ק, שרש גרב). שמיום שנכנסתי לה (להעיר) עד צאתי נולד לי חכוך ושחינים זרים יוצאים מהטבע עד שהייתי שואל נפשי למות (לקוט' יוסף כמבכי, בדה"ת וקור' העת' א). ויקרה עמם איכול רב מתערובת דם רע ועמן החכוך יפרדו קליפות כמין ספירים (מ' אלדכי, ש"א ד). ואם ירגיש בעפעף החיכוך ירחצם במים קרים (שם). ואם יהיה התילדם (של הטהורים) ממותרות חדות נושבות אזי ירגיש חכוך בפי הטבעת עם כאב ועצור (שם) לחיכוך הנעשה באצבעות הרגלים וגם לנפחם יצוק עליהם מים מלוחים חמים וכו' ואם יהיה החיכוך חזק תתן עליו תאנים כתושים עם שמן זית או מי בצלים עם יין (שם). — ובמשמ' *שפשוף חזק מגוף בגוף: ונלך בין הסלעים יתנגפו רגלינו ונשוב צולעים ונגועים על גבינו מחכוך המשאים הקשים (ר' קלוני', אגר' בע"ח א ו). וכן השמיעה אם לא היה קול לא היה נשמע והקול חיכוך הגשמים ואם לא היה גשם לא היה קול (אבוגלד אלפרבי, במהות הנפש). — *וגלי הים בשפת היבשה: מקום חכוך הימים כלומר מקום שמהכבין בו גליהם ר"ל שפתו (הברכים לריב"ג, חפף).

***חִכּוּכִי,** ת"ז, — מטבע החִכּוּךְ: כאב חכוכי וסבת הכאב החכוכי ליחה חריפה (קאנון א ג ג כ).

***חִכּוּם,** ש"ז, מ"ר חִכּוּמִים, — שה"פ מן חִכֵּם: פתח דבריך הבינם בְּחִכּוּמִים, ותזכם להיות חיים וקיימים (יוצ' ב שבוע', אם לא).

***חָכוּר,** ש"ז, מ"ר חֲכוּרוֹת — א) כמו *חוכר: האריסין והחכורות והסקריקון והגזלן אין מביאין מאותו הטעם משום שנאמר ראשית בכורי אדמתך (ביכור' א ב). בארים וחכור לא בארים לשעה וחכור לשעת וכו' בארים לעולם ובחכור לעולם מביא (ירוש' שם א סד:). חכורי בתי אבות אינן מביאין (שם). בבעלי אריסיות חכורות היא מתניתא (שם).

— ב) סכום החכירה: המקבל שדה מחבירו ולא רצה לנכש ואמר לו מה איכפת לך הואיל ואני נותן לך חכורך אין שומעין לו (ב"מ ע ז). המקבל שדה מחבירו ואכלה חגב או נשדפה אם מכת מדינה היא מנכה לו מן חכורו, אם אינה מכת מדינה אין מנכה לו מן חכורו (שם ו). החוכר שדה מחבירו נרה ולא זרעה נותן לו חכורו (תוספתא שם ו כט). לא יאמר לו לגורן תן לי חכורי של שתי שנים אלא נותן של שנה שנה בפני עצמה (שם ט ח). החוכר שדה לחבירו והיה נרה שנה אחת וזורעה שנה אחת ועמד עליו בשעת הניר ואמר לו תן לי חכורי אין שומעין לו (שם כד).

***חֲכוּרוֹת**, ש"נ, — מעמד החוכר: הקונה שלשה אילנות בתוך של חבירו מביא וקורא וכו' ר' יהודה אומר אף בעלי אריסות וחכורות מביאין וקורין (ביכור' א יא).

חכי, — עי' א.הֵךְ.

***חָכִיר**, א) ת"ז, מ"ר חֲכִירִים, — כמו חוֹכֵר, מי שחכר שדה וכדומה: חכירי בתי אבות אין בהן משום סיקריקון (ירוש' גיט' ה מז:). שני הנזונים שאירע לאחד מהן דבר הרי אילו נועלין את חנותן וחכיריו ופועליו עושין בצינעא במקום אחר (שם מו"ק ג פב:). האריסין והחכירין והקבלנין הרי אלו יעשה אחרים בשבילן (מו"ק יא:). — ב) ש"ז, סכום שהחוכר משלם לזמן קציב: המקבל שדה מחבירו והיא בית השלחין או בית האילן יבש המעין ונקצץ האילן אינו מנכה לו מן חכירו[1] ואם אמר לו חכור לי שדה בית השלחין זה וכו' מנכה לו מן חכירו (ב"מ ט ב).

***חֲכִירָה**, ש"נ, מ"ר חֲכִירוֹת, — בש"פ מן חָכַר: בבעלי אריסיות וחכירות היא מתניתה (ירוש' ביכור' א סד:).

***חֲכִירוּת**, ש"נ, — א) מעמד החכיר: ויגזרו עליהם שנוי המלבושים וימנעו מהם הסחר והחכירות והאומניות (אגר' המוס' לר"ש אלעמי). — ב) כמו חכיר משמעה ב: המקבל שדה מחבירו ואכלה חגב או שנשדפה אם מכת מדינה היא מנכה מן החכירות (רש"י ב"מ קג:). אם קיבלה ממנו בחכירות בכך וכך כורין לשנה (שם). לא בשביל המעיין העליתי בחכירותך (שם קד). המקבל שדה לזורעה שעורין ובחכירות כך וכך חטין או שעורין או מעות לא יזרענה חטין (שם קו:). המקבל או באריסות למחצה וכו' או בחכירות בכך וכך כורים לשנה (שם קג.). יכול המחכיר לומר לחוכר כי נשארנו מעט מהרבה והרי נשאר לי חכירותי מה שקצבתי עמך בכך וכך כורין (תוספ' שם קו.).

[1]) גרס' הערוך, ובנוסח' חכורו.

***חכך**[1], ממנו *חִכּוּךְ, חַכָּךְ, *חַכְּכִית.

***חָכַךְ**, פ"ע מק' חֵךְ, לְחֵךְ, —גרד ושפשף, **reiben : kratzen; frotter, gratter; rub, scratch**: (שאל) רב מרבי חייא מהו לחוך א"ל אסור (נזיר נט.). — וכמו שלמים: כל זמן שהן (השורים) חוככין זה את זה (תוספתא ב"ק ט כח). —ובהשאלה, חָכַךְ בדבר, מפקפק, נוטה: האומר לחבירו מודרני ממך וכו' שאני טועם לך אסור מנודה אני לך ר"ע היה חוכך בזה להחמיר (נדר' א א). ואני חוכך בטעם זה (ר"נ על הרי"ף, פסח' ז:). על עיקר הסברא אני חוכך הרבה ולא ידעתי להולמה (שו"ת במש לדקה, או"ח א).
— פע', *חִכֵּךְ,—חִכֵּךְ בגרונו, הוציא קול כמו חכוך: התחיל (עשו) מחכך בגרונו וכו' וזורק רוק מפיו (מד"ר בראש' סו). חיכך בגרונו והוציא את הזמורה (פסיק' דר"כ, זכור). —ובהשאלה: מקום חכוך הימים כלומר מקום שמחככין בו גליהם (הברש' לריב"ג, חפף).
— התפ', *הִתְחַכֵּךְ: שור שהיה מתחכך בכותל ונפל על האדם (ב"ק ד ו). לפי שאין דרכן של בני אדם להתחכך בכתלים (גמ' שם ל.). ארי שנכנס לבין השוורים ונמצא צפורן בגבו של אחד מהן איי חוששין שמא ארי דורסו וכו' (אפשר) בכותל נתחכך אדרבה רוב שוורים מתחככין ומיעוטן אין מתחככין וכל המתחכך אין צפורן יושבת לו בגבו (חול' נג.). וקרומיתו משונה וחדה ואינה מתפגמת ומתחככת כשאר הקנים (ערוך, ערך סמניא). והקול האחר הוא משני גשמים מתנועעים ומתחככים זה בזה שיניעו האויר בדופק גדול (מ' אלדבי, ש"א ד).

***חַכָּךְ**[2], ש"ז,—צרה, רעה גדולה: א"ר ירמיה חכך גדול נעשה באותו היום כל מקום שהיתה עיניו

[1]) בערב' חכ a).
[2]) בערב' אַכָּאכָּה b) צרה גדולה מצרות העולם. והדגשתי את הכף מפני שכך הוא גם בערב' ומפני שכך הברתו יותר קלה ונוחה.

a) حك (b أكاكة

של רבי ליעזר מבטת היה נשרף (ירוש׳ מו״ק ג פא 7).

*חֲכָבִית, — עי׳ עֲכָבִית.

חכל[1]), ממנו חַכְלִיל, ׳חַכְלִילִי חַכְלִלוּת.

חַכְלִיל[2]), ת״ז, כסמי׳ חַכְלִילִי, — אָדֹם, אדמדם, בפרט עינים של מי ששתה הרבה יין, rötlich rougeâtre ; reedish : אסרי לגפן עירה ולשרקה בני אתנו כבם ביין לבשו ובדם ענבים סותה חַכְלִילִי[3]) עינים מיין ולבן שנים מחלב (ברא׳ מט יא-יב). — ואמר המשורר : זכרי נשף ערב ביער שמה, עת חַכְלִילַת-עַיִן שמש ירדה, מנגה נגדה אז לחֵיךְ אדמה, ובנשיקות פי מעמי נפקדה (מיכל, אהובה עזובה). — וכמו שֵׁם, ואמר הפיטן : ונזיר להפרישו מיין חכליליו, ערכים ומזבח ופסח שני והצוצרות ונסכים ופר העלם דבר מעיני בעליו (אזהר׳ ר״י ברצלוני, אזכרה). חכליל השמים יקוד אש הוא בעיני המלהט את כל סביבי גם תוהלתי גם עורי ובשרי יחרו באור אישו (מה״ג דביר ב, מכת׳ מסתור י).

חכלילות, — עי׳ חַכְלִלוּת.

׃חַכְלִילִי, ת״ז, לנק׳ חַכְלִילִית, — כמו חַכְלִיל : הנה שם גפן פוריה משלחת בעמק יונקותיה וכו׳ וזמורותיה כפופות תחת משא אשכלותיהן אשר הבשילו ענבים מלאי חמר מה נעמו בנוצצם בברקת בזהר אדמדם חכלילי (א׳ מפו, אה״ל ה).

חַכְלִלוּת, ש״נ, — גון חכליל : למי אוי למי אבוי למי מדונים למי שיח למי פצעים חנם למי חַכְלִלוּת עינים למאחרים על היין לבאים לחקור ממסך (משלי כג כט-ל).

חכם[1]), ממנו חָכָם, חָכַם, חָכְמָה, חָכְמָה, *חָכְמָנִית, ׳חִכּוּם, ׳הִתְחַכְּמוּת.

חָכָם, לנק׳ חֲכָמָה, מ״ר חֲכָמִים, חֲכָמוֹת.

א. ת״ז, — א) שיש בו דעת להבין דבר, klug, weise intelligent, sage; wise : ועתה ירא פרעה איש נבון וְחָכָם וישיתהו על ארץ מצרים (ברא׳ מא לג). רק עם חָכָם ונבון הגוי הגדול הזה (דבר׳ ד ו). ויונדב איש חָכָם מאד (ש״ב יג ג). נתתי לך לב חָכָם ונבון אשר כמוך לא היה לפניך ואחריך לא יקום כמוך (מ״א ג יב). ברוך יי׳ היום אשר נתן לדוד בן חָכָם על העם הרב הזה (שם ה כא). וגבר חָכָם שמע לי (איוב לד לד). בן חָכָם ישמח אב (משלי י א). מזרה רשעים מלך חָכָם (שם כ כו). חבלי יולדה יבאו לו הוא בן לא חָכָם כי עת לא יעמד במשבר בנים (הוש׳ יג יג). טוב ילד מסכן וְחָכָם ממלך זקן וכסיל (קהל׳ ד יג). חֲכַם לבב ואמיץ כח (איוב ט ד). — ולנק׳ : וישלח יואב תקועה ויקח משם אשה חֲכָמָה ויאמר אליה התאבלי וכו׳ ובאת אל המלך (ש״ב יד ב-ג). — ומ״ר : הבו לכם אנשים חֲכָמִים ונבנים וידעים לשבטיכם ואשימם בראשיכם (דבר׳ א יג). — ב) חרוץ, יֹדֵעַ במלאכה מן המלאכות, geschickt, kundig; adroit ; skilfus : ויקרא משה אל בצלאל ואל אהליאב ואל כל איש חֲכַם לב אשר נתן יי׳ חכמה בלבו (שמות לו ב). חרש חָכָם יבקש לו להכין פסל (ישע מ כ) וכל חכם בכל

[1]) יש מדמים לו השרש אכל באשור׳ במשמ׳ חשך, ובערב חלכ a) במשמ׳ שחור, ומיחסים לשרש זה בעבר משמ׳ של כהות, אך כל הקדמונים יחסו לו משמ׳ של אדמימות, ומקביל לו בערב׳ שכל b), ועי׳ בהערה להלן.

[2]) משקל סַגְרִיר, אך בשמוש תאר, ומצוי משקל זה בערבית בשמוש תאר (Barth, § 144 a). ועי׳ הערה לקמן. — [3]) סמי׳ הקדומה, כמו אסרי, הפכי וכו׳. ות״א יסמקון, וכן כל קדמונינו. מנחם : ענין אודם הוא. ע״כ. רסע״ג : מזור אלעינין. ע״כ. ריב״ג : פרשו בו אדמימות. ע״כ. וכן רש״י, וכן אחרים. וגם השבעים תרגמו במלה שיש בה משמ׳ שמחה ואור. רק רמב״ן פרש חכלילי משרש כהל, במשמ׳ שחרות העינים, וכן רוב החדשים, מפני שלא מצאו בערב׳ לשרש חכל או לאחד מצרופיו משמ׳ אדמימות, ויפרשו גם הם במשמ׳ כהות, ויסמכו על משמ׳ חכל c) בערב׳ בענין ספק ולא הבנה. אבל, משמעה זו אינה מסכמ׳ במקום הזה להכונה של ברכה שיש במליצה זו. ומשמע׳ ספק ולא הבנה שיש בשרש חכל בערב׳ רחוקה ממשמ׳ כהות העינים. והאמת היא שהשרש המקביל לזה בערב׳ הוא שכל b), כמו שכבר העירותי הרבה פעמים שחלוף זה בין ח ובין ש מצוי בין שתי הלשונות, וגם בערב׳ בעצמה משמשים שני אלה השרשים קצת בערבוביה, כי גם שכל משמש במשמ׳ ספק ולא הבנה כמו חכל, שמע ממנו כי גם הערבים חשו דמיון בין חכל ושכל. והנה שַׁכֵל a) משמש בערב׳ במשמ׳ היה אד׳ם ולבן, והשם שֻׁכְלַה b) אדמימות על לבן, ואַשְׁכַל c) אד׳ם נ׳טה לל׳בן או ל׳בן נ׳טה לאדמימות, ותאר למה שהוא מגון בזה הגון. ואומרים עוד שַׁכַל להענבים, במשמ׳ בשלו.

[1]) שרש משתף לכל הלשונות השמיות.

a) حلك b) شكل c) حكل

a) شَكِلَ b) شُكْلَةٌ c) أَشْكَل

מלאכה (דהי"א כב יה). ועתה שלח לי איש חכם לעשות בזהב ובכסף ובנחשת (דהי"ב ב ו). וכל אשה חכמת לב בידיה טוו (שמות לה כה). ואתה תדבר אל כל חכמי לב וכו' ועשו את בגדי אהרן (שם כח ג). — ולדברים לא בע"ת: סנהדרין שיש בה שנים שיודעין לדבר וכולן ראויין לשמוע הרי זו ראויה לסנהדרין ג' הרי זו בינונית ארבעה הרי זו חכמה וביבנה היו בה ארבעה (ירוש' שקל' ה מח ד). ואיני צריך לזכור בו יותר ממה שבא בתורתנו · החכמה והטהורה מרוע ענין ההוא (חריזי, מו"נ ג ח).

ב. ש"ז, מ"ר חכמים, — א) אדם חכם בכלל, Weiser, un sage; wise man: אל יתהלל חכם בחכמתו ואל יתהלל הגבור בגבורתו (ירמ' ט כב). אל תהי חכם בעיניך (משלי ג ז). תורת חכם מקור חיים (שם יג יד). דברי פי חכם חן (קהל' י יב). החכם עיניו בראשו (שם ב יד). מי כהחכם ומי יודע פשר דבר (שם ח א). הוכח לחכם ויאהבך (משלי ט ח). כי אין זכרון להחכם עם הכסיל לעולם (קהל' ב טז). כי לא תאבד תורה מכהן ועצה מחכם ודבר מנביא (ירמ' יח יח). — ואמר בן סירא: חכם לנפשו ישבע תענוג ויאשרוהו כל רואיהו חכם עם ינחל כבוד ושמו עומד לחיי עולם (כ"ס גני' לז כד-כו). — ואמרו בגדר החכם: איזהו חכם הלומד מכל אדם (אבות ד א). — ומ"ר: כי השחד יעור עיני חכמים ויסלף דברי צדיקם (דבר' טז יט). הוי חכמים בעיניהם ונגד פניהם נבונים (ישע' ה כא). איך תאמרו אל פרעה בן חכמים אני (שם יט יא). חכמים המה להרע ולהיטיב לא ידעו (ירמ' ד כב). והאבדתי חכמים מאדום ותבונה מהר עשו (עובד' א ח). אנשי לצון יפיחו קריה וחכמים ישיבו אף (משלי כט ח). ויקרא גם פרעה לחכמים ולמכשפים (שמות ז יא). ולא לגבורים המלחמה וגם לא לחכמים לחם (קהל' ט יא). כי בכל חכמי הגוים ובכל מלכותם מאין כמוך (ירמ' י ז). אים אפוא חכמיך ויגידו נא לך וידעו מה יעץ יי' צבאות על מצרים (ישע' יט יב). חכמיך צור היו בך המה חבליך (יחזק' כז ח). ואבדה חכמת חכמיו ובינת נבניו תסתתר (ישע' כט יד). ויאמרו לו חכמיו וזרש אשתו אם מזרע היהודים מרדכי אשר החלות לנפל לפניו לא תוכל לו (אסת' ו יג). ויקרא את כל חרטמי מצרים ואת כל חכמיה ויספר פרעה להם את חלמו (בראש' מא ח). חרב על כשדים נאם יי' ואל ישבי בבל ואל שריה ואל חכמיה (ירמ' נ לה). זקני גבל וחכמיה היו בך מחזיקי בדקך (יחזק' כז ט).

—וקצת משלים: אין חכם כבעל הנסיון (מ' לי דאבות י:). ואמרו דומים החכמים בארץ ככוכבים בשמים (מבחר הפנינ' א). והם דומים בארץ החכמים לכוכבים בשמים מאירים (כתי הנפש והלחב'). משל ישן שוטה אחד יוכל להקשות מה שלא יוכלו אלף חכמים לתרץ (תיר' הקנאות, ר"י יעבץ מב). שאלת החכם חצי חכמה (שו"ת חות יאיר קס). הממון אינו עושה חכם לבור (פלא יועץ, ערך ממונה). ויפה אמרו קדמוננו לבות החכמים יש להם עינים (אגר' ריב"ל, בכפי' כהר יצחק). — ב) בקיא במלאכה מהמלאכות: ויועץ וחכם חרשים ונבון לחש (ישע' ג ג). ויבאו כל החכמים העשים את כל מלאכת הקדש (שמות לו ד). ועתה שלח לי איש חכם לעשות בזהב ובכסף ובנחשת וכו' וידע לפתח פתוחים עם החכמים אשר עמי (דהי"ב ב ו). איש צרי יודע לעשות בזהב ובכסף וכו' ולחשב כל מחשבת אשר ינתן לו עם חכמיך וחכמי אדני דויד אביך (שם יג). — ג) ביחוד, *הבקיא בתורה ופרוש מצוותיה: החכם שאסר את האשה בנדר על בעלך הרי זה לא ישאנה (יבמ' ב י). חכם שדן את הדין טימא וטיהר אסר והתיר וכו' (תוספתא שם ד ז). כשחכם נכנס אחד עוכד ואחד יושב עד שישב במקומו (הור' יג:). ולא בא בפי בשר פגול שלא אכלתי מבהמה שהורה בה חכם (חול' לז:). אמרו חכמים רחק מן הביעור וזמן הדומה לביעור (תוספתא יבמ' ד ז). מעשה בר' אליעזר ורבי יהושע ורבי עקיבא שעלו לחולת אנטוכיא על עסק מגבת חכמים וכו' (ירוש' הור' ג מח.). ראה רבי דבריו של ר"ש בכסוי הדם ושנאו בלשון חכמים (חול' פה.). בני חכמים ותלמידי חכמים בזמן שרבים צריכים להם מפסיעין על ראשי העם (הור' יג:). שמשש שעות ולמעלה איסור חמץ משל חכמים הוא שאסור (הלכ' פסוק' פסח'). כל המקדיש על דעת חכמים והפקיעו חכמים קדושיו ממנו (שם). — וקבוץ חכמים, בנגוד לאחד מהחכמים: מאימתי קורין את שמע בערבין משעה שהכהנים נכנסים לאכל בתרומתן עד סוף האשמורה הראשונה דברי רבי אליעזר וחכמים אומרים עד חצות (ברכ' א א). — *תלמיד חכם, עי' תלמיד. — ד) *בקיא במקצוע ממקצועות המדע: חכמי ישראל אומרים גלגל קבוע ומזלות חוזרין וחכמי אומות העולם אומרים גלגל חוזר ומזלות קבועין (פסח' צד:). חכמי המזלות נחלקו בשאלות לשתי תודות גדולות (ראב"ע, ספר השאלות, כ"י פ"ין). ועתה אחל לדבר איך יוכל חכם המזלות

לדעת מה שיש בלב השואל (שם). חכמי המזלות, חכמי המספר, חכמי החשבון (הוא, ספר המספר). — ובמשמ' "רב העדה: ויעמדו ובנו להם ביהכ"נ וביהמ"ד ושכרו להם את החכם ויזכרו להם מלמד תינוקות (סדר אליהו רבה יא). ולא שמענו מעולם מי שיפקפק לומר שיהיה חכם הקהל פסול להיות דיין לשום אחד מהקהל שלו (שו"ת מהריב"ל ג לז). הסכמנו בהסכמה גמורה שלא להקים עלינו ולא בקהלנו שום חכם מרביץ תורה לא לשרת בתוך הקהל ולא חוץ לקהל (שו"ת מהרשד"ך ב קמג).

חָכַם, פ"ע, עת' אֶחְכַּם, אֶחְכְּמָה, יֶחְכַּם, צווי חֲכַם,
— היה חכם: לו חכמו ישכילו זאת יבינו לאחריתם איכה ירדף אחד אלף ושנים יניסו רבבה אם לא כי צורם מכרם (דבר' לב כט-ל). וצידון כי חכמה מאד (זכר' ט ב). ואמרתי אני בלבי כמקרה הכסיל גם אני יקרני ולמה חכמתי אני אז יתר (קהל' ב יה). ומי יודע החכם (מי שיבוא אחרי) או סכל וישלט בכל עמלי שעמלתי ושחכמתי תחת השמש (שם יט). אם חכמת חכמת לך (קהל' ט יב). אמרתי אחכמה והיא רחוקה ממני (קהל' ז כג). שמע עצה וקבל מוסר למען תחכם באחריתך (משלי יט כ). בענש לץ יחכם פתי ובהשכיל לחכם יקח דעת (שם כא יא). תן לחכם ויחכם עוד (שם ט ט). לץ היין המה שכר וכל שגה בו לא יחכם (שם כ א). ויחכם (שלמה) מכל האדם מאיתן האזרחי והימן וכלכל ודרדע בני מחול (מ"א ה יא). לא רבים יחכמו וזקנים יבינו משפט (איוב לב ט). חכם בני ושמח לבי (משלי כז יא). לך אל נמלה עצל ראה דרכיה וחכם (שם ו ו). הלוך את חכמים ותחכם [1] (שם יג כ). שמעו מוסר וחכמו ואל תפרעו (שם ח לג). — והלב, חכם הלב: בני אם חכם לבך ישמח לבי גם אני (משלי כג יה).

— נִפְע', *נֶחְכַּם, — נהיה חכם, היה חכם: יש חכם לרבים נחכם ולנפשו הוא גואל ויש חכם בדברו נמאס ומכל תענוג נבצר (ב"ס גני' לז יט-כ). והחכם הנחכם הרחיב לשונו (ע"ח לר"א הקלאי פו). וכן אמר שלמה הנחכם (שם קד). האיש אשר מכל האדם נחכם כשנראה אליו האל יתברך בחזה ושאל ממנו דרך החכמה וכו' (מנח' קנא' לר"י מפוסא 12).

— פִּע', חִכֵּם את פלוני, — א) עשה אותו חכם: מלפנו מבהמות ארץ ומעוף השמים יחכמנו (איוב לה יא). מאיבי תחכמני מצותך כי לעולם היא לי (תהל' קיט צח). המחכם את רבו המכוין את שמועתו והאומר דבר בשם אומרו (כלה רבתי ח). — ואמר הפיטן: פי פתוח בחכמה ובשכל חכמני ותורת חסד על לשוני (יוצר ב שבוע', עלתו). — ב) שִׁפֵּט, עשה בו משפט [1], richten; juger; to judje: שמו (פרעה את יוסף) אדון לביתו ומשל בכל קנינו לאסר שריו בנפשו [2] וזקניו יחכם [3] (תהל' קה כא-כב).

— פֻּע', חֻכַּם, — שיש בו הרבה חכמה: כמו פתן חרש יאטם אזנו אשר לא ישמע לקול מלחשים חובר חברים מחכם (תהל' נח ה-ו). ארבעה הם קטני ארץ והמה חכמים מחכמים (משלי ל כד). — ואמר הפיטן: כביר משיב טעמים, ישר אמריו נעימים, הגיוניו בין מחכמים (יוצר שבת חוה"מ פסח, דודי).

— הִפְע', הֶחְכִּים, — א) פ"י, עשהו חכם: תורת יי' תמימה משיבת נפש עדות יי' נאמנה מחכימת פתי (תהל' יט ח). המחכים את רבו והמכוין את שמועתו (אבות ו ו). תלמיד המחכים את רבותיו (חגי' יד.). אויר[א] [ד]ארץ ישראל מחכים (ב"ב קנח:). — ומשל: וכבר היתה שומה בפי הקודמין אותיות מחכימות (מגדל עז, עליית הכתיבה). — ובמשמ' *באר בחכמה, נתן טעם של חכמה: ולא ירבה לו נשים וכו' עמד שלמה המלך והחכים גזירתו של הקב"ה ואמר למה אמר הקב"ה לא ירבה וכו' לא בשביל שלא יסור לבבו אני ארבה ולבי לא יסור (מד"ר שמות ו). — ב) *עומד, כמו חכם: הרוצה שיחכים יעסוק בדיני ממונות (ב"ב סוף י). ולא הקפדן מלמד ולא כל המרבה בסחורה מחכים (אבות ב ה). הרוצה שיחכים ידרים ושיעשיר יצפין (ב"ב כה:).

— הִתְפ', הִתְחַכֵּם, — א) עשה א"ע חכם, השתדל להיות חכם, חִבֵּל מזמות כמו חכם: הבה נתחכמה לו פן ירבה והיה כי תקראנה מלחמה ונוסף גם הוא על שנאינו (שמות א י). אל תהי צדיק הרבה ואל תתחכם יותר למה תשומם (קהל' ז יז). — ואמר בן סירא: אל תתחכם לעבד חפצך (ב"ס גני' י כו). מה יתחכם תומך מלמד ומתפאר בחנית מרעיד (שם לח כה). — ובפרט

---

[1]) כך הכתיב, הקריא יֶחְכָּם.

— [1]) כך בערב' חכם a). — [2]) לפי ת"ע ות"ס כנפשו.
— [3]) פרשו המפרשים במשמ' הכמה. אך אין זה מתיישב כאן, ולפי החצי הראשון של הכתוב ברור כי המשמעה היא כמו בערב'.

a) خطَم

לרעה: אוי להם להרשעים שהם מתחכמים בעצות דעות על ישראל וכל אחד ואחד אומר עצתי יפה מעצתך (פסיק' דר"כ, שור או כשב). ואומרה הבט נא אלי בעין שכלך וראה המתחכמים עליך אם רב גבולם מגבוליך (עמנ', מחב' א). אמר (פרעה) בואו ונתחכמה לאלהיהם של אלו (מד"ר שמות א). ונתירא שמא ילעיגו עליו עוד ונתחכם עליהם ושלח לשבעים זקנים שבהם (הקד' ספר הישר). ובמותו נתחכמו חכמי ישראל על בנו ולקחו את ספר התורה מאוצרותיו (שם). כבר עזרת לאויבי בהלחמך בי והתחכמך לי להרוס כחי ולמהר מפלתי (תו"ה, יחוד המעש' ה). — ובמשמ' הראה עצמו חכם, מחפש בכל דבר חקירות מיותרות: וכבר שבח הכם מן המתחכמים כתיבת הסופר שהראה לו במעמד גדול וגנה הרע וכו' (פי' הרמב"ם לאבות א). וקרא חכמי המחקר והעיון חכמים לפי שהם מתחכמים ומוציאים דבר מתוך דבר (מלמ' התלמ', הקד'). המתחכמים אשר נשאלו לתת את נביאי הצדק לחכמי מדינה (דביר למהר"ג, בית הרכבים). — ב) *נעשה חָכָם: הרוצה שיתחכם יעסוק בדיני ממונות (ברכ' סג:). אלא היו כולם (כל הדורות שלפני אברהם) עכו"ם ואברהם עמד ונתחכם מאליו ועבד הקב"ה (פסיק' רבתי לג). כי לא יוכל האדם להתחכם לדעת מפעלי יוצרו מבלתי היות לו דרך התורה והנבואה בעזרו (מנח' קנא' לר"י מפיסא 12).

חֲכָמָה, ש"נ, מ"ר, חֲכָמוֹת, סמי' חַכְמוֹת, — א) אשה חכמה: בעד החלון נשקפה ותיבב אם סיסרא בעד האשנב מדוע בשש רכבו לבוא מדוע אחרו פעמי מרכבותיו חַכְמוֹת שרותיה תענינה אף היא תשיב אמריה לה הלא ימצאו יחלקו שלל (שופט' ה כח-ל). — והיודעות לקונן על מת: התבוננו וקראו למקוננות ותבואינה ואל החכמות שלחו ותבואנה ותמהרנה ותשנה עלינו נהי (ירמ' ט יו-יז). — ב) *מילדת: ומילדין את האשה בשבת וקורין לה חכמה ממקום למקום (שבת יח ג). החכמה הבאה לילד והבא להציל מן הדליקה (ר"ה ב ה). מי שיצא ברשות כגון לעדות החדש או להציל מן הגיים ומן הנהר או חכמה הבאה לילד (רמ"י ערוב' מד:). ונקראת יולדת לחלל עליה את השבת משתשב על המשבר או משעה שהדם שותת ויורד וכו' כיון שנראה אחד מאלו מחללין עליה את השבת ולקרוא לחכמה מותר בשעה שמרגשת קצת אפילו בספק מותר (חמד' הימים א, שבת טו).

חָכְמָה, ש"נ, מ"ר חָכְמוֹת, — א) מה שעושה את האדם לחכם, הדעת, התבונה, הידיעות הרבות בכל ענין, **Klugheit, Weisheit; sagesse; wisdom**

א) ידיעה לעשות במלאכה מן המלאכות: ובלב כל חכם לב נתתי חָכְמָה ועשו את כל אשר צויתך את אהל מועד ואת הארן (שמות לא ו-ז). וכל איש חכם לב אשר נתן יי' חכמה ותבונה בהמה לדעת לעשת את כל מלאכת עבדת הקדש (שם לו א). ואמלא אתו רוח אלהים בחכמה ובתבונה ובדעת ובכל מלאכה (שם לא ג). — וחכמה בכלל, בהנהגת אנשים, במשפט, בעניני העולם וטבעי הדברים: ויהושע בן נון מלא רוח חכמה כי סמך משה את ידיו עליו וישמעו אליו בני ישראל (דבר' לד ט). ויתן אלהים חכמה לשלמה ותבונה הרבה מאד (מ"א ה ט). ויגדל המלך שלמה מכל מלכי הארץ לעשר ולחכמה (שם י כג). עתה חכמה ומדע תן לי ואצאה לפני העם הזה ואבואה כי מי ישפט את עמך הזה הגדול (דהי"ב א י). ונחה עליו רוח יי' רוח חכמה ובינה רוח עצה וגבורה רוח דעת ויראת יי' (ישע' יא ב). לדעת חכמה ומוסר להבין אמרי בינה (משלי א ב). אשרי אדם מצא חכמה ואדם יפיק תבונה כי טוב סחרה מסחר כסף ומחרוץ תבואתה (שם ג יג). נחל נבע מקור חכמה (שם יח ד). בחכמה יבנה בית ובתבונה יתכונן (שם כד ג). בוטח בלבו הוא כסיל והולך בחכמה הוא ימלט (שם כח כו). פיה פתחה בחכמה ותורת חסד על לשונה (שם לא כו). אמר לחכמה אחתי את ומדע לבינה תקרא (שם ז ד). והחכמה מאין תמצא ואיזה מקום בינה (איוב כח יב). ונתתי את לבי לדרוש ולתור בחכמה על כל אשר נעשה תחת השמים (קהל' א יג). טובה חכמה מגבורה (שם ט יו). טובה חכמה מכלי קרב (שם יח). אל תאמר מה היה שהימים הראשנים היו טובים מאלה כי לא מחכמה שאלת על זה (שם ז י). — ובסמי': מלא אתם חכמת לב לעשות כל מלאכת חרש וחשב (שמות לה לה). ויראו מפני המלך כי ראו כי חכמת אלהים בקרבו לעשות משפט (מ"א ג כח). ותרב חכמת שלמה מחכמת כל בני קדם ומכל חכמת מצרים (שם ה י). ואבדה חכמת חכמיו ובינת נבניו תסתתר (ישע' כט יד). חכמת אדם תאיר פניו (קהל' ח א). — ואמר בן סירא: חכמת דל תשא ראשו ובין נדיבים תשיבנו (ב"ס גני' יא א). — ומצוי בספרות התלמודית: שאביו הביאו לחיי העולם הזה ורבו שלמדו חכמה מביאו לחיי העולם הבא

גע"מ כ יח). בוא בשלום רבי ותלמידי רבי בחכמה ותלמידי שקבלת דברי (ר"ה כ ט). נדרים סייג לפרישות סייג לחכמה שתיקה (אבות ג יג). משמת רבי יוחנן בן זכאי בטל זיו החכמה (סוט' ט טו). תכלית חכמה תשובה. ומעשים טובים שלא יהא אדם קורא ושונה ובועט באביו ובאמו וברבו ובמי שהוא גדול ממנו בחכמה (ברכ' יז.). אם חכמה אין כאן זקנה אין כאן (שם לט.). אין הקב"ה נותן חכמה אלא למי שיש בו חכמה (שם נה.). בשעה שמכניסין אדם לדין אומרים לו וכו' פלפלת בחכמה הבנת דבר מתוך דבר (שבת לא.). תלמידי חכמים כל זמן שמזקינין חכמה ניתוספת בהם (שם קנב.). י"ב תלמידים היו לו לר' אושעיא ברבי וי"ח ימים גדלתי ביניהן ולמדתי לב כל אחד ואחד וחכמת כל אחד ואחד (עירוב' נג.). (אמרה לו בתו של הקיסר לר"י בן חנניה) אי חכמה מפוארה בכלי מכוער (תענ' ז.). כל האומר דבר חכמה אפילו באומות העולם נקרא חכם (מגי' טז.). אין זקן אלא מי שקנה חכמה (קדוש' לב:). אין מושיבין בסנהדרי אלא בעלי קומה ובעלי חכמה ובעלי מראה ובעלי זקנה (סנה' יז.). הוא שאל בי דבר חכמה ואת אמרת משנתינו (זבח' ל:). מתוך שרגילין (אנשי תקוע) בשמן זית חכמה מצוייה בהן (מנח' פה:). והכהן הגדול מאחיו וכו' בנוי בכח בחכמה ובעושר (הור' ט.). מה יעשה אדם ויחכם וכו' יבקשו רחמים ממי שהחכמה שלו (נדה ע:). שאין תורה כתורת א"י ואין חכמה כחכמת א"י (מד"ר ויקר' יג). עשרה חלקים של חכמה בעולם תשעה בארץ ישראל ואחד בכל העולם (שם אסת', בבית בלב). בשלשים ושתים נתיבות פלאות חכמה חקק יה יה יי' צבאות אלהי ישראל אלהים חיים ברא את עולמו וכו' (ספ' יצירה א א). —וקצת מאמרים ומשלים שבספרות שאח"י התלמוד: ויאמר (הפלסוף) הראשון החכמה חיי הנפש ונות הגוף וכו' אמר השני החכמה תשביע השכל ומאזני הצדק וכו' אמר השלישי החכמה זוהר הלבבות וערוגת המחשבות וכו' אמר הרביעי החכמה פרי החכמים ותבואת המשכילים וכו' אמר החמישי החכמה היא צורת השכל המנהיג עניניהם המביא לידיעת סודותיה והמופת על תעלומיה (מוסרי הפלסופ' א ז). כל חכמה שלא תכנס עם בעליה למרחץ אינה חכמה (מעשה אפד, הקד'). לא תמצא החכמה במי שצוארו עבה (ר"א בדרשי, חות"כ, נפב). הנפש אור הגוף והחכמה אור הנפש והשמש אור היום והירח אור הלילה (ר"י אבן לטיף, רב פעל' יד). וכבר אמר החכם המבקש החכמה בנערים ובנשים כמבקש שועל בים ודגים ביבשה (בחר' יצחק יח). ואל תתחכם יותר כי היא חכמה שאינה מתקיימת וכל חכמה שאינה מתקיימת אינה חכמה (ספ' חסיד', תתתקלה). תחלת חכמה לחפץ חכמה (חכמ' של שלמה ו יח).—ובכנ': וגדלתי והוספתי מכל שהיה לפני בירושלם אף חָכְמָתִי עמדה לי (קהל' ב ט). כי אמר בכח ידי עשיתי ובחכמתי כי נבנותי (ישע' י יג). בני לחכמתי הקשיבה לתבונתי הט אזנך (משלי ה א). אמת היה הדבר אשר שמעתי בארצי על דבריך ועל חכמתך (מ"א י ו). ועשית כחכמתך ולא תורד שיבתו בשלם שאל (שם ב ו). חכמתך ודעתך היא שובבתך ותאמרי בלבך אני ואפסי עוד (ישע' מז י). ויבאו מכל העמים לשמע את חכמת שלמה מאת כל מלכי הארץ אשר שמעו את חכמתו (מ"א ה יד). אל יתהלל חכם בחכמתו ואל יתהלל הגבור בגבורתו (ירמ' ט כב). ומצא בה איש מסכן חכם ומלט הוא את העיר בחכמתו (קהל' ט יה). כל המתיהר אם חכם הוא חכמתו מסתלקת ממנו (פסח' סו:). ברוך שבחר בזרעו של אברהם ונתן להם מחכמתו ובכל מקום שהן הולכים נעשין שרים לאדוניהם (סנה' קד:). ותבוא האשה אל כל העם בחכמתה ויכרתו את ראש שבע בן בכרי (ש"ב כ כב). אין חכמתה של אשה אלא בפילכה (ירוש' סוט' ג יט.). ושמרתם ועשיתם כי הוא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים (דבר' ד ו). האין עוד חכמה בתימן אבדה עצה מבנים נסרחה חכמתם (ירמ' מט ז). יחוגו וינועו כשכור וכל חכמתם תתבלע (תהל' קז כז). כיון שאבדה עצה מבנים נסרחה חכמתן של עכו"ם (חגי' ה:).— ומ"ר חכמות: פי ידבר חכמות והגות לבי תבונות (תהל' מט ד). ראמות לאויל חכמות בשער לא יפתח פיהו (משלי כד ז). — *חכמת יונית, כלל הספרות היונית: ארור אדם שיגדל חזירים וארור אדם שילמד לבנו חכמת יוונית (סוט' מט:). אלף ילדים היו בבית אבא חמש מאות למדו תורה וחמש מאות למדו חכמת יוונית ולא נשתייר מהן אלא אני כאן ובן אחי אבא בעסיא (שם). — ב) בפרט, ידיעות האדם אדות ענין מהענינים של הטבע ומהנעשה בה, וכדומה, שהגיע האדם אליהן על ידי חקירות ונסיונות, Wissenschaft; science: כל אלו הן החכמות הראשונות ואולם מלאכת ההגיון הנה

אינה אצלם מכלל החכמות אבל היא כלי לחכמה (מלות הגיון יד). הוי יודע כי גדר החכמה הוא מדע יושר הנמצאות לעמוד על סוף מחקרם (ר"ד הבבלי, פי' יציר' לר"י ברצלוני 65). וכן שאר כל החכמות ומשם אמר כי החכמה למדע ולמעשה (שם).— והחכמות המתחלפות: וכתב נמי אחד מבעלי המחקר ענין החכמה האלהית אשר קורין לה חכמי הגוים חכמת החכמות ופירוש חכמת האלהית הוא כמו שהקדמנו לעיל היא החכמה בהכרת אלהינו ויחודו ותורתו ומצותיו (פי' יציר' לר"י ברצלוני 66). ויקראו גם כן את החכמה האלהית מה שאחר הטבע (מלות הגיון יד). ונשא עין אל אם החכמות רבת האוצרות ותקרא חכמת האלהות בין האומות (מסה ריאטי, מקדש מעט ג). אמרתי אחכמה בחכמת האלהות הנשאה והרמה גם כי רחוקה ממני כמה וכמה (אגרות לש"ר מקנדיה, כתב זרת ג).—*חָכְמַת החשבון: למוד חכמת החשבון ראוי לאנשי העושר וחכמת הנגינה למשרתי המלכים וחכמת הרפואה לרודף הכבוד וחכמת הטבע לחכמי הרפואה (ידע' בדרשי, פרדס ז). חכמת המספר, חכמת החשבון (המספר לראב"ע 117). ותראה מזה משל בחכמת המדה והמשקל (ר"ד הבבלי, פי' יציר' לר"י ברצלוני 65). חכמת המוסר והשכל המאמצת דעות בני אדם וְהַמנהגת להם דרך הבינה (שם).— *חָכְמַת הכוכבים: לא תרחיק היות בחכמת הכוכבים חכם אמתי (ידע' בדרשי, פרדס ז). ודע כי שרש חכמת הכוכבים אחר ידיעת שלשה דברים והם הכוכבים והגלגלים והמזלות (המבקש לרש"ט פלקירא). ואולם אשר הם יותר קרובים אל החמר כמו חכמת המבטים וחכמת הניגון לפי שחכמת המבטים יעוין בקוים ביותר ממה שיעיין בו המהנדס אבל המהנדס יעיין בהם במה שהם קוים לבד ובעל חכמת המבט יעיין בהם במה שהם קוים נצוציים (מלאכ' הגיון, מופת). כמו שחכמת ההנדסה וחכמת המבטים ודומיהן יקראו חכמות עם צרוף ההבדל (ר"י אברבנאל, נחל' אבות ג). חכמת המדות (המספר לראב"ע 117). בהנהיגו עצמו כפי השכל והמעלה במדותיו ופעולותיו שהיא חכמת המדות (ר"י אברבנאל, מ"א ג). ואולם החכמה המדינית תחלק לארבעה חלקים הראשון הוא הנהגת האדם נפשו והשני הנהגת הבית והשלישי הנהגת המדינה והרביעי הנהגת האומה הגדולה או האמות (מלות הגיון יד). בהיותנו בימי הנעורים עם קצת החברים מתעלסים בספורי המאמרים כוללים במדות ומשבחים חכמת המוסר פצר בי אחד מרעי ומאוהבי לחבר לו מאמר קצר בעניני המדות (ידע' בדרשי, פרדס א). חכמת המזלות, המדות, הנפש, המולדות, התולדות (ראב"ע, יסוד מורא א). חכמת המבטא, חכמת הערכים (שם ב). חכמת הנגינות, חכמת המזלות (הוא, המספר 117). חכמת המזלות אסטרולוגיה (אגרת מחלת, משפטי המזל).— *חָכְמַת הנפש: ואשר למד חכמת הנפש יוכל להבין אלה הדברים (ראב"ע, יסוד מורא יג). והביא ההכרח לזכור דבר מה מחכמת הנפש דרך כלל ומחכמת הנפש האנושית בפרט ומה שיושפע עליה להבדיל בין הנפש והשכל (אמונה רמה א א). גם נכללו בו הכשפים והורדת הרוחניות והוא מה שיקראו חכמת העפר (קול יהודה, כוזרי ב סד). להבין ענין חכמת הפרצוף ומה ענינה וכיוצא בה (מסרת"ו, הקד' ע"ח). התנגשו ובואו אתם החוקרים בחכמת הפרצוף ואמרו היש ממש בחכמתכם (מא"ג, דביר א, ליל שמורים ב). אולם חומר בחלול השם שהמחללו בסתר נפרעין ממנו בגלוי שכן רישומו ניכר לזכי הראות ולבעלי חכמת השרטוט (רמ"ע מפאנו, אמר' טהור', חקו"ד א כב). — חכמת הצריפה, Alchimie: גם להסעיף חכמת הצריפה, לדעת איך יצא מלא כסף כסף, וזהב בתכונה יפה, בכלים משתנים להאסף (מ' ריאטי, מקדש מעט ג).— *חָכְמַת השמוש: וכל מגמתנו וכונתנו בזכרנו מענין החכמה רק חכמת השמוש והיצירות (תעוד' בישראל, הקד').— *חכמת השעות: והיו (התרפים) מדברים בדרך חכמת השעות והוא שכתוב כי התרפים דברו און (רבנו בחיי, ויצא).— *חָכְמַת השעור: חכמת המנין מציאותה מורגשת אלא שנמתחת והולכת עד לאין תכלית וכן חכמת השיעור הנקראת בלשון ערבי הנדסה (ר"י אבן לטיף, רב פעלים כא).— *חָכְמַת התחבולות, עי' תחבולה.— ג) בלשון המקובלים, אחת הספירות: הב' (הספירה השניה) רוח אלהים חיים חכמה ומתחלק לל"ב נתיבות אורה (ספ' אצילות וגנזי הקבלה, ילינק). ועתה אתחיל לפרש אלו עשר ספירות האמורות בספר יצירה וכו' כתר חכמה בינה וכו' (כתר ש"ט לר"א דקולניס תלמיד הרוקח, 36). כי תחלה יצאה בחינת מלכותו ותקרא בשם נוקבא ואחריה יצאו מספירותיו אחדות מיסוד ועד החסד ויקראו כלם באחד זעיר ואחריה יצאה בינה ותקרא אימא ואחריה יצא חכמה ויקרא אבא ואחריו יצא הכתר ויקרא ארוך וכו' (משני חסיד', אורות הטעמים ב). כי הספירה הזאת הנקראת

חכמה היא סוד יוד של שם המיוחד (שערי אורה לר"מ גיקטיליה פב). כי רוחניות השמות הם ממש הספירות והי' שמות הנזכר הם אהיה לכתר יה לחכמה וכו' (עסיס רמונ' א י). וזהו שאמר הכתוב עוטה אור כשלמה ר"ל הזמנת המכשת החכמה הסובבת את הכל (הריקנטי, כרא"ש').

אור החכמה, וכו'. —*בּוּר, *בּוּרוּת, ההפך.— בינה.—בער, *בערות, ההפך. — גאון, *גאונות.— דעת. — *הגיון. — *השכלה, *משכיל.—הַשְׂעָרָה. — *חִדּוּד, מְחַדֵּד. — *חוקר, *חקירה, *חקרן, *מחקר. — חָכָם, חָכְמָה. — *חריף, *חריפות. — חשב, מחשבה. — *יופיאל שר החכמה. — כסיל, פתי, וכו', עי' אויל. — כשרון. — ישוב הדעת, מיושב.—למד, לִמּוּד, לְמִידָה, *לַמְדָן, *למדנות. — מוח, מוח עקום. — מְזִמָּה. — *מִקְצוֹעַ, בעל מקצוע. — *עיון, מְעַיֵּן.—עָרֹם, עָרְמָה, *ערמימות. —רעיון.—שכל, כח השכל. — שקד, *שקדן. — תבונה. —*תפס, תופס, תפיסה.

חָכְמוֹת[1], ש"נ, — כמו חָכְמָה: חָכְמוֹת בנתה ביתה חצבה עמודיה שבעה טבחה טבחה מסכה יינה אף ערכה שלחנה (משלי ט א-ב). חָכְמוֹת בחוץ תרנה [2] ברחבות תתן קולה (שם א כ). — ואמר בן סירא: חכמות למדה בניה ותעיד לכל מבינים בה אהבי אהבו חיים ומשחרי יפיקו רצון מיי' (ב"ס גני' ד יא-יב). ואנשי הגבול יסובבו (בעקב המשיח) מעיר לעיר ולא יחוננו וחכמות סופרים תסרח ויראי חטא ימאסו (סוט' סוף ט).

***חָכְמִי**, ת"ז, לנק' חָכְמִית,—של חכמה, מטבע החכמה: ומי שמחשב בבריאת האיברים ותועלותיהם וערכם מן הרוחות יראה בזה מן הצדק והסדור החכמי (כוזרי ג יא). לפי שסגולת נפש החכמית מצד חכמתה להדבק בו (בשכל הפועל) בהכרת (פרדס רמונ', סד' נזיק'). שאין המזג לבדו הוא העומד לעשות אלה הפעולות אך שם דבר לו כוונות חכמיות יותר עליונות מן המזג (אמונה רמה א ו).

***חַכְמָנִית**, ש"נ, מ"ר חַכְמָנִיּוֹת, — כמו חָכְמָה: בנות צלפחד חכמניות הן דרשניות הן צדקניות הן חכמניות הן שלפני שעה דברו (ב"ב קיט:). מלמד שחכמניות היו (רש"י דבר' כז ד).—ובמשמ' *חכמת ממדרגה פחותה, קטנה: וחומלני עליך שאתה מיטפל בחכמניות פחותות שמתנכין בהן דרדקי חכמת השיעורים (מודע לבינה, אגר' החכמ' ג).

***חכר**[1], ממנו *חוֹכֵר, *חָכוּר, *חֲכוּרוּת, *חָכִיר, *חֲכִירָה, *חֲכִירוּת, *חַכָּר, *חַכְרָן.

***חָכַר**[2], פ"י, עת' יַחְכֹּר, — חָכַר שדה וכיוצא בו, לקח אותה בחכירות, שכר אותה בשכר או בפֵרות, **pachten; prendre à bail; take in rent**: החוכר שדה מישראל תורם ונותן לו (דמאי ו ב). חוכרין נירין מן הכושיים בשביעית אבל לא מישראל (שביע' ד ג). ואם אמר לו חכור לי שדה בית השלחין זה וכו' ונקצץ האילן מנכה לו מן חכורו (ב"מ ט ב). כהן ולוי ששכרו או שחכרו מכהן ולוי מעשרות לשוכר ולחוכר (תוספתא דמאי ז ו). חבר שהיה חוכר מעם הארץ עיקרי תאינים ודליות ענבים (שם ג ה). החוכר שדה זיתים מחבירו אפילו לא חכרה הימנו אלא לזיתים לא יאמר לו אין לך בה אלא זיתים בלבד (שם ב"מ ט כב).

— הִפע', *הֶחְכִּיר, — נתן בחכירה: נשתדפו כל שדותיו של מחכיר (ב"מ קו.).

— הָפע', *הָחְכַּר, מֻחְכָּר, מוחכר, — שהחכירוהו: היתה לו בהמה מוחכרת ומושכרת אצל אחרים ופרה רועה באפר הבכור נוטל פי שנים (תוספתא ב"ב ז ד). בשעה שאמרת תן לי קרקע ואמרתי לך אין לי קרקע במה חשדתני אמרתי שמא מוחכרת ביד אחרים היא (שבת קכז:). ספינתו בים ובאה לו בריבואות עשיר הוא א"ר חסדא בשהיתה מוחכרת ומושכרת ביד אחרים (ערכ' יח.). ואם היו מוחכרין או מושכרין אצל אחרים הרי אלו יעשו (מו"ק יא:).

***חַכְרָן**, ש"ז, מ"ר חַכְרָנִים, — כמו חוֹכֵר: ואריסין וחכרנים וקבלנים של האבל הרי אלו עושין

---

[1]) כבר העיר אולסה' (Olsh. § 229 b) על צורת יחיד זו, וכבר ראה גם בהטלה חכמות נשים (משלי יד א) זו הצורה של יחיד בחית קמוצה ולא סמיכות רבים בחית פתוחה, והסכימו לזה כל החדשים. — ועי' במבוא, בחלק הדקדוק. — [2]) מנקד תרנה כמו רבים, אבל לפי הפעל התן נראה כי הכונה כאן תָּרֹנָּה, ועי' רנה.

[1]) אולי רק שנוי קצת של פה"פ מן שכר, ח במקום ש. ועי' הערה לקמן.

[2]) בערב' חכר a) משמש גם במשמ' שכר שדה כמו בעברית. אך כבר אמר פלישר בהערות ללוי, כי משמעה זו שאולה בערב', וכן פרנקל (S. Fraukel Aram. Frw. 189).

a) حكر

ואפילו נשלם זמן אריסותם קודם האבילות (הלח"ב מו"ק ג ד).

א. חַל, — עי' חַיִל.

ב. חֵל[1], — מלה מספקת: וגלת הַחֵל[2] הזה לבני ישראל אשר כנענים עד צרפת וגלת ירושלם אשר בספרד (עובד' א כ). — והשתמשו במלה זו בהוספה להשם גלות במשמ' רע, נורא, אכזרי, חשוך ובדומה.

חֹל[3], הול, ש"ז, מ"ר חֻלִּים, חולין, — ההפך מן קדש, מה שאינו קדוש, Profanes ; profane: ויען הכהן את דוד ויאמר אין לחם ח'ל אל תחת ידי כי אם לחם קדש יש אם נשמרו הנערים אך מאשה (ש"א כב ס). ולהבדיל בין הקדש ובין הַח'ל ובין הטמא ובין הטהור (ויקר' י י). כהניה חמסו תורתי ויחללו קדשי בין קדש לְח'ל לא הבדילו ובין הטמא לטהור לא הודיעו (יחזק' כב כו). חומה לו סביב סביב ארך חמש מאות ורחב חמש מאות להבדיל בין הקדש לַח'ל (שם מב כ). כמעשהו בחול כך מעשהו בשבת (פסח' ה ח). והאיש אפילו בחול אסור (לראות במראה) שאינה דרך כבוד (ירוש' שבת ו ז ד). מוחק את החול וכותב את השם ותולה את החול (שם מגי' א עא ג). עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות (פסח' קיב.). דברים של חול מותר לאמרן בלשון קודש דברים של קודש אסור לאומרן בלשון חול (ע"ז מד:). — וחֻלּוֹ של מועד, חילו, הימים שבין יום הראשון ויום האחרון של חג: וחולו של מועד קרוי מקרא קדש (מכי' בא, מס' דפס' ז). הרי חולו של מועד הוא הוא אסור בעשיית מלאכה (ירוש' מגי' א ע:). וכבדהו זה יום טוב מעשות דרכיך זה חולו של מועד (מד"ר ויקר' לד). — ומ"ר: ונוהג בתרומה כדרך שהוא נוהג בחולין (תרומ' יא ס). הלוקח בהמה לזבחי שלמים או חיה לבשר תאוה יצא העור לחולין (מע"ש א ג). מכבד כדרכו ונותן לתוכה חולין (שם ז). חבית של שמן שנשפכה וכו' נוהג בה כדרך שהוא נוהג בחולין (שם ח). נוטלין לידים לחולין ולמעשר ולתרומה וכו' הטובל לחולין והוחזק לחולין אסור למעשר (חגי' ב ה-ו). מעות חולין ומעות הקדש שנתפזרו מה שליקט ליקט (תוספתא מע"ש ב ד). לא יחל דברו שלא יעשה דברו חולין (שם נדר' ד ג). המקדיש את עבדו הוא קודש ומעשה ידיו חולין (ירוש' כתוב' ה ג.). — *חֻלִּין הוא לך: מלמד שאמר משה לפני הקב"ה רבש"ע חולין הוא לך מעשות כדבר הזה (ברכ' לב.). —חֻלֵּי חֻלִּים: שכשם לבין קדשי הקדשים לבין חולי חולין כך בין דורינו לדורו של רבי יוסי (ירוש' גיט' סוף ו).

1) עי' הערה שלקמן. — 2) פרשוה קצת המפרשים מלשון חַיִל, ומלשון חֵיל, ומלשון חֵיל, ועוד, והכל אינו מספיק.

3) מן שרש חלל, עי"ש.

א. חלא, כמו חלה, ממנו א. חָלָא, תַּחֲלוּא.

א. חָלָא, פ"ע, עת' יֶחֱלָא, — כמו חָלָה: וַיֶּחֱלָא אסא בשנת שלושים ותשע למלכותו ברגליו (דהי"ב טז יב).

— הִפע', הֶחֱלִיא, הֶחֱלִי: ויי' חפץ דכאו הֶחֱלִי[1] (ישע' נג י). למה המציא האל רבוי הפירות המחליאים והממיתים (ידע' בדרשי, פרדס א). עשנים עולים אל מוחם המזוהם ממרה שחורה המחליאה אותם והגוברת בהם (מכת' ר"ז הלוי לר' הלל). כי יסורו ממך אלו החלאים ואלו המחשבות הארורות המחליאות לב החכם (הוא, פי' מבלי ג ח). ולקח (החולה) מן התבשיל (הארסי) ואכל ממנו ודחה התבשיל הליחה הארסיית אשר היתה מחליאה אותו אל מקום אחד מגופו ונרפא (רלב"ג, מלחמ' ה' ב ד). וליחה רעה בלתי טבעית מחליאה (ר"י אברבנאל, תולדות). ויש אקלים מקצר הימים ומחליש הכחות ומחליא היושבים במקומות הדרומיים (אוהב, משפט נאיוב כב). שהנוה היפה בודק את הגוף ומחליאו ששנוי וסת אפילו לטובה תחלת חולי מעים (רע"ב כתוב' יג י). — ובהשאלה: הנה התוחלת והתקוה שימשך זמנה ויאריך ולא הגיע מה שקוו אליו היא מחליאה הלב כי הוא תמיד עם זה התוחלת (רלב"ג מבלי יג יב). ועל כן תמנענו תורתנו השלימה לטובתנו מהרבות באכילה ושתייה יותר מדאי פן יתגבר החומר על הנפש הרבה עד שיחליאה ויאבד אותה לגמרי (ס' החינוך, קדוש' רמח).

ב. חלא[2], ממנו חֶלְאָה. ב. *חָלָא.

ב. *חָלָא, — קל לא נהוג.

— הִפע', *הֶחֱלִיא, — לכלך בחלאה: אל תאמין בשונא לעד כי כנחשת רועו יחליא וגם אם ישמע לך ויהלך בנחת תן לבך להתירא ממנו (ב"ס נגי' יב י-יא). היין

1) כך לפי הנוסחה ולפי פרוש המפרשים במקום החליא. אך הכתוב הזה בכלל כנראה משבש. ועי' חלה.

2) רק בעברית.

שקרם ופירות שהרקיבו ומעות ש ה ח ל י א ו (מע"ש ד ב)׳

חֶלְאָה, ש"נ, — זֹהם ולא נקיון שבבלי תשמיש, כמו בקדרה וקערה אחרי שהתתמשו בהן, Schmutz ; saleté ; filth : סיר אשר חֶלְאָתָה בה וְחֶלְאָתָהּ לא יצאה ממנה (יחזק׳ כד ו). והעמידה (את הסיר) על גחליה רקה למען תחם וחרה נחשתה ונתכה בתוכה טמאתה תתם חֶלְאָתָהּ (שם יא).—ובכלל יהפסֹלת של דבר: שלא ישפוך לו כדי שיעלה ח ל א ת הקצף למעלה לפי שנראית המדה כמו מלאה (רגמ"ה ב"ב פט:).—ואמר בן סירא: וגם אם ישמע לך ויהלך בנחת תן לבך להתירא ממנו היה לו כמגלה ראי ודע אחרית ח ל א ה (ב"ס גני׳ יב יא). — ובהשאלה: בעת יריב בך ריעך ויקצוף ויתעבר ותרצה להשיבו בדבר טוב ומענה רך תלטש לחלאה העלתה לך לבבו (ר"ש הנגיד, בן משלי ב). ויטילו בערוגות השכל הזכות מכל ח ל א ה וכשתהיינה זכות יהיו הרוחות חיי עולם (מוסרי הפלסופ׳ א ו). אבל כשיסתלקו מהם (מהחושים) הטינופים ו ה ח ל א ו ת אז ישובו לטבעיהם (יסו"ע לר"א בן אברהם, רמז כג). יצטרך צער מה למרק איזו ח ל א ה לינצל מגיהנם הנפש ומרמה ותולעה הגוף (ר"מ אלשיך, איוב לח יב). מהעונות נעשה לבוש ח ל א ת טומאת העון שבהן תתלבש נפשו (שם א כא). בן העם הזה וכן ח ל א ת הגוי הזה (שכי"ע ג, הקד׳).—ואמר הפיטן: הבט וזכור את כל התלאה, ההשיגה עדת צולעה ונהלאה, הלעולמים תזנח לרבת חֶלְאָה (שבת א׳ חנכה. אודך).

חֲלָאִים, — מ"ר מן חֳלִי, עי׳ זה.

א׳ חלב[1], ממנו חָלָב, *חָלֵב, *חֶלְבּוֹן, *חַלְבִי, *חַלְבִיּוּת.

חָלָב[2], ש"ז, סמי׳ חֲלֵב, בכנ׳ חֲלָבִי, חֲלָבֵךְ, — משקה לבן שנפרש מתוך השדים של נקבות בע"ח להניק בו את הילד, וישמש למזון בכלל, Milch ; lait ; milk : ויקח חמאה וְחָלָב ובן הבקר אשר עשה ויתן לפניהם (ברא׳ יח ח). ויאמר אליה (סיסרא אל יעל) השקיני נא מעט מים כי צמתי ותפתח את נאוד החָלָב ותשקהו (שופט׳ ד יט). מים שאל חָלָב נתנה בספל אדירים הקריבה חמאה (שם ה כה). והיה ביום ההוא יחיה איש עגלת בקר ושתי צאן והיה מרב עשות חָלָב יאכל חמאה (ישע׳ ז כא-כב). ולכו שברו בלוא כסף ובלוא מחיר יין וְחָלָב (שם נה א). ודי חֲלֵב עזים ללחמך ללחם ביתך (משלי כז כו). לא תבשל גדי בַּחֲלֵב אמו (שמות כג יט). אכלתי יערי עם דבשי שתיתי ייני עם חֲלָבִי (שה"ש ה א). המה יאכלו פריך והמה ישתו חֲלָבֵךְ (יחזק׳ כה ד). — וכמזון הילד לבע"ח: ויקח שמואל טלה חָלָב אחד ויעלה עולה (ש"א ז ט), ר"ל יונק חלב. — וילד ב"א: את מי יורה דעה ואת מי יבין שמועה גמולי מֵחָלָב עתיקי משדים (ישע׳ כח ט). — ולגון הלֹבן: חכלילי עינים מיין ולבן שנים מֵחָלָב (ברא׳ מט יב). זכו נזיריה משלג צחו מֵחָלָב (איכ׳ ד ז). ובהשאלה, לֹבן העינים: עיניו כיונים על אפיקי מים רחצות בֶּחָלָב (שה"ש ה יב). — ולסימן שפע הטוב בארץ: ארץ זבת חָלָב ודבש (שמות ג ח). והיה ביום ההוא יטפו ההרים עסים והגבעות תלכנה חָלָב וכל אפיקי יהודה ילכו מים (יואל ד יח). — ובמליצה: וינקת חֲלֵב גוים ושד מלכים תינקי (ישע׳ ס יו). — ולקפיאת החלב ע"י חמוץ וכדומה: הלא כֶּחָלָב תתיכני וכגבנה תקפיאני (איוב י י). פעם אחת חלה (רבי יהודה בן בבא) ונכנסו הרופאים אצלו לבקרו אמרו לו אין לך רפואה אלא ח ל ב רותח שהיה גונח מה עשה לקח עז וקשרה לכרעי מיטתו והיה יונק ממנה ח ל ב רותח בשעה שהיה גונח (ירוש׳ סוט׳ ט כז.). —חריצי חָלָב, עי׳ חָרִיץ.—ומשל: א"ר יצחק ח ל ב עיזים שחורות ו ח ל ב עיזים לבנות אחד הוא (מד"ר ברא׳ פז). — ימשך נימה מחלב, מליצה לסימן של קלות מעשה בלי טרחה: זורק (מלאך המות) אותה טיפה לתוך פיו ויוצאת נשמתו בלא צער כמושך נימא מ ח ל ב [1] (ראש׳ חכמ׳, היראה יב ד). — יעוד ה ח ל ב בין שניו, מליצה, עודו ילד, עודו צעיר לימים: עדיין ה ח ל ב בין שיניך ושמעת מאביך קנצי מלין ואתה מתפאר בהם (הקנה, מלות יכוס). בני קנה מקנה אביך וסגור פיך כי עוד ח ל ב בשיניך והוצא העורון מעיניך כי מוכה בסנורים אתה (שם, הקד׳). — יחלב נקפא, חמוץ: רפואת מה שיהיה מרוע מזג חם שישתה ח ל ב בקר נקפא ו ה ל ב מסוכסך חמוץ (קאנון ג יג ב א). ה ח ל ב החמוץ הוא אותו שהוסרה חמאתו לבד ושיעזב שיחמוץ (פרקי משה כג). ולנפח שיקרא בו (בלשון) ימרחהו ב ח ל ב חמוץ או בחמוצי האתרוגים (מ׳ אלדכי, ב"א ד). — יחלב שקדים: שאר מי פירות כגון ח ל ב

—[1]) בארמית: כמשחל בניתא מ ח ל ב א (ברכ׳ ח.).

[1]) שרש משותף לרוב לשונות השמיות.

[2]) בערב׳ חַלִיב a).

a) حليب

שקדים ושמן אגוזים ומי תותים ורמונים (שבלי הלקט, ברכ׳ קס). — ומ״ר ׳חֲלָבִים: וטוב מכל חלבים לו (לו.יל:ד) חלבה של אמו (אבת מרי, בתי הנהג׳ הגוף). — *חלב ביצה, החלבון: תני בר קפרא חלמון אסור וכל שכן חלב ביצים (ירוש׳ תרומ׳ י מז:). — ׳חלב חטה, עמילה, Stärke; amidon: בגדים שכבסו אותן בחלב חטה (רמב״ס, חמץ ומצה ד).

גבינה, עי׳ במקומו. — גָּמַל, הפריש את הילד מיניקת החלב. — גָּמוּל, ילד שגמלו אותו. — דד, שד, כלי הפרשת החלב בנקבת האדם. — ◦◦זְבָדָה, השומן של החלב. — חָלָב. – חָלַב, נחלב וכו׳. — חמאה. — חמוץ, חלב חמוץ. — חריץ. — יָנַק. — יוֹנֵק. — יניקה. — *כחל, כלי הפרשת החלב בנקבת בע״ח. — ◦◦מֶחְלָבָה, מקום שעוסקים בחלב, למכירה וכדומה. — מֵינֶקֶת. – מיץ. – *נִסיוב. – נתך, נתך החלב. — עטין. – פרה, עז, כבש, וכדומה, נותנות חלב. — *קום. – קרוש, חלב קרוש, נקרש. — שְׁפוֹת.

*חָלַב, פעו״י, עת׳ יַחֲלֹב, יַחֲלֹב, — א) פ״י, חָלַב הפרה, הוציא החלב מדדי הפרה וכדומה: חלב שחלבו עובדי אלילים (ע״ז ב ו). זב שחלב את העז (טהר׳ ג ג). לא תקל אשה מדדיה ותחלוב לתוך כוס או לתוך הקערה ותניק את בנה (תוספתא שבת ט כב). אין פוסקין על החלב ועל הגיזין אלא עד שיעשו התחיל לחלוב מותר לקוץ התחיל לגוז מותר לקוץ (בס כ״מ ו ד). עומד הוא גוי וחולב בעדר (ירוש׳ תרומ׳ ח מה ד). מדברי רבינו נלמד חולב אדם עז לתוך הקדרה אבל לא לתוך הקערה (שבת קמד:). שהחולב לרפואה טמא והמקיז לרפואה טהור (שם.). — ב) פ״ע, פרה חֹלֶבֶת, נותנת חָלָב: ההולך לחלוב את עיזיו ולגזוז את רחיליו וכו׳ מצאו חבירו ואמר לו מה שעזי חולבות מכור לך מה שרחלי גוזזות מכור לך (ב״מ סד.). שמין את העזים מפני שחולבות ואת הרחלים מפי שגוזזות ושוטפות ומורטות (בס סה:). ורוב בהמות אין חולבות אלא אם כן יולדות (בכור׳ כ:). — וגם ביחס לאשה, במשמ׳ יש לה חָלָב להניק: אם גמלתו בחיי בעלה או שאינה חולבת לעולם שיש לה צימוק דדים (טור, אה״ע עג, בשם הרא״ש). — נפע׳ *נחלב, נחלבה, הֵחָלֵב, לְהֵחָלֵב, ליחלב: עזים יוצאות צרורות ליבש אבל לא ליחלב[1] (שבת ס ב). ר״ל שיחלבו אותם.

[1]) כך בב״י, ובנוסח׳ להחלב.

ב׳חלב[1]), ממנו חֵלֶב, חֶלְבִּי, ׳חֶלְבִּיוּת.

חֵלֶב[2]), ש״ז, סמי׳ חֵלֶב, בכנ׳ חֶלְבִּי, חֶלְבָּם, מ״ר חֲלָבִים, חֶלְבֵּיהֶם, — חלק מהשומן המתהוה בגוף בע״ח בפרט על קצת הקרומים ונקלף בנקל מהקרום[3]), Talg; suif; suet: כל חֵלֶב וכל דם לא תאכלו (ויקר׳ ג יז). כל חֵלֶב שור וכשב ועז לא תאכלו (שם ז כג). ואת כל חֵלֶב פר החטאת ירים ממנו את הַחֵלֶב המכסה על הקרב ואת כל הַחֵלֶב אשר על הקרב ואת שתי הכלית ואת הַחֵלֶב אשר עליהן אשר על הכסלים (שם ד ח-ט). שבעתי עלות אילים וְחֵלֶב מריאים (ישע׳ א יא). לא קנית לי בכסף קנה וְחֵלֶב זבחיך לא הרויתני (שם מג כד). הדשנה מֵחֵלֶב מדם כרים ועתודים מֵחֵלֶב כליות אילים (שם לד ו). ואת כל חֶלְבּוֹ ירים ממנו (ויקר׳ ד יט). ואת כל חֶלְבָּהּ יסיר (שם לא). ואת חֶלְבָּם תקטיר (במד׳ יח יז). ואת שתי הכלית ואת חֶלְבְּהֶן[4]) (ויקר׳ ח יו). וישימו את החֲלָבִים על החזות ויקטר הַחֲלָבִים המזבחה (שם ט כ). והקטיר עליה חֶלְבֵי השלמים (שם ו ה). והבל הביא גם הוא מבכרות צאנו וּמֵחֶלְבֵהֶן (בראש׳ ד ד). חלב המכסה את הקרב תותב קרום ונקלף (חול׳ מט:). — ובאדם: ויבא גם הנצב אחר הלהב ויסגר הַחֵלֶב בעד הלהב (שופט׳ ג כב). — ואמר בן סירא: כי כחלב מורם מקדש כן דויד מישראל לכפירים שחק כגדיים ולדובים כבני בשן (כ״ס גני׳ מז ב-ג). הקטר חלבים ואיברים מצותן עד שיעלה עמוד השחר (ברכ׳ א א). וחלבי שבת קריבין ביום הכפורים (שבת טו ג). שחיטתו וזריקת דמו ומיחוי קרביו והקטר חלביו (פסח׳ ו א). — וחלב קרוש: כתבו בדם הקרוש בחלב הקרוש על עלי

[1]) עי׳ הערה להערך.

[2]) אמרו רוב החדשים כי זהו השם חִ׳לב a) בערב׳ שהוא מסך הכבד. אך קצת קשה כי בהשם חִ׳לב הזה אין שום רמז להשומן שעל הקרום. ואולי האת האמתי של חלב העברי בלשון הערבית הוא השם חלם b) שהוא שומן השה. וכבר נמצא השם חלב גם בלשון כנענית של הפונים. בסור׳ חלבא. — [3]) אין ספק בדבר כי בלשון העבר׳ שמשה מלה זו לא במשמ׳ שומן בכלל, Fett; graisse; fat, כי הלא נצטוו ישראל שלא לאכול כל חלב, ואי אפשר שבאמת נאסר עליהם כל שומן שעל גב הבשר. והאמת היא כמו המסורה שבחלב הכונה רק לאותו השומן הדבק בהקרומים בהמעים, בהכליות וכדומה. — [4]) כמו פְּרִיהֶן במקום פִּרְיָן.

a) خلب b) حلم

זית (תוספתא גיט' ב ג). — ובכלל שומן: יצא מֵחֵלֶב עינמו (תהל' עג ז). כי כסה פניו בְחֶלְבּוֹ (איוב יה כז). חֶלְבָּמוֹ סגרו פימו (תהל' יז י). — ולדמיון מאכל שמן ומלא טעם: ואכלתם חֵלֶב לשבעה ושתיתם דם לשכרון מזבחי אשר זבחתי לכם (יחזק' לט יט). כמו חֵלֶב ודשן תשבע נפשי (תהל' סג ו). — ולדמיון של אטימות הדעת וקשי הערף: טפש כַּחֵלֶב לבם (תהל' קיט ע). — ובהרחבה גם לפֶּרִי: כל חֵלֶב יצהר וכל חֵלֶב תירוש ודגן ראשיתם אשר יתנו ליי' לך נתתים (במד' יח יב). עם חֵלֶב כליות חטה (דבר' לב יד). ויאכילהו מֵחֵלֶב חטה (תהל' פא יז). חֵלֶב חטים ישביעך (שם קמז יד). — וחֵלֶב הארץ, היותר טוב שבה: וקחו את אביכם ואת בתיכם ובאו אלי ואתנה לכם את טוב ארץ מצרים ואכלו את חֵלֶב הארץ (ברא' מה יח). — ועי' *שׁוּמָן.

·חֶלְבָּה[1], ש"נ, — מין צמח, והוא תלתן: חולבה (אסף הרופא, תלתן). ואם יקרה בו (בעין) כאב ישים עליו מרה של דג וכו' וירחץ עיניו במים שבישל בהם חולבה (מ' אלדני, ס"א ד א). וראוי ביקרה למעוברת קושי הלידה שתכנס במים שנתבשלו בהם חולבה או מלבא וזרע פשתן (שם ה ה).

***חֶלְבּוֹן**, ש"ז, — אותו החלק שבביצה, שכשיבשל הוא לבן. Eiweiss; blanc d'oeuf; glair: בצים שהקדימו וכו' בין חלבון בין חלמון אסור (ירוש' תרומ' י מז:). ואלה הן סימני ביצים כל שכודרת ועגולגלת וכו' חלמון מבחוץ וחלבון מבפנים טמאה חלבון מבחוץ וחלמון מבפנים טהור חלבון וחלמון מעורבין זה בזה זו היא ביצת השרץ (ע"ז מ.). נמצא עליה קורט דם זורק את הדם ואוכל את השאר וכו' לא שנו אלא שנמצא על חלבון שלה אבל נמצא על חלמון שלה אפילו ביצה אסורה (חול' סד:).

·חֲלָבִי, ת"ז, — מגזון החָלָב: נחש בריח הוא דמות הנחש הנראה סובב בגלגל המזלות והוא העגול החלבי (רלב"ג איוב כו יג). בראה ידו ויצרה העגול החלבי אשר בגלגל הכוכבים הקיימים אשר בו מן הפלא וההעלם (שם). מה הוא העגול החלבי הנראה בגלגל הככבים הקיימים ולאיזה תכלית הוא נמצא (מלחמ' ס' ה ב ז). ואולם העגול החלבי מה הוא ולמה היה נמצא הנה ידמה שהוא דבר בגרם גלגל הככבים הקיימים קרוב טבעו לטבע הירח רצוני שהוא מקבל האור מהשמש כמו הירח (שם ט). אם ישאל השואל מה הוא הדרך החלבי התשובה שבשמים האיתירים נמצאים ככבים קטנים לאין מספר והם כ"ב מקולעים באופן שהעין לא יוכל להפרידם זה מזה (מעש' טוביה, העולם יא).

·חֶלְבִּי, ת"ז, — מטבע החֵלֶב: והושם (האצטומכא) חלביי שיהיה שומר החום מקדם (קאנון ג יג א א). הנה מלמעלה הריאה מונח בחזה עור שמני וחלביי עב ושמן ולבן ודבוק בקנה הריאה (תפאר' אדם יב ג).

·חַלְבִּיב[1], ש"ז, — מין צמח, Mercurial: חלביב המהות הוא סם הנדי דומה אל הסטרנגאן (קאנון ב, לוח הסמים רכד).

·חֲלָבִיּוּת, ש"נ, — סגולת החָלָב: הטף שתניהם נוטים אל החלביות מצד מזונם (קאנון א ב ג).

·חֶלְבִּיּוּת, ש"נ, — מטבע החֵלֶב: כי החלביות מקבלת החם מאד ושומרת אותה (קאנון ג יג א א).

***חַלְבִּיץ**[2], ש"ז, מ"ר חַלְבִּיצִים, — צמח ממין החבצלת, לבן הפרח, Vogelmilch; ornithogale: עיקר הלוף השוטה ועיקר הדנדנה והעקרבנין והחלבצין והכוכריות (שביע' ז ב). השלשושית וחלבצין החגר עושה לעצמו (ירוש' שם ז לז ג). הוסיפו עליהן החלביצין והלעיגין והבורית והאהל (שבת ל.).

·חַלַבְלוּב[3], ש"ז, — מין צמח, Wolfsmilch euphorbe; spurge: עשב נקרא בלשון ארם חלבלובא[4]) ובלשון יוון תיתומלוסי ועוד יקרא בלשון יוון כלוריטים (אסף הרופא 73).

---

[1]) בערב' ח'לְבּוּב a).

[2]) אולי הוא הצרוף המסורס של הבצלת. בסורי' חלביצא, ואמר בר עלי: הלביצא אלח'לביץ והי אלח'שישה אלתי יעמל מנהא אלאכראד אלדבאב ויקאל אלח'לביץ. ע"כ. ר"ל הוא העשב שעושים ממנו הכורדים הדבאב ויקראוהו, אלחלביץ. ותרגמו אותו בהשם היוני אורניתוגל. שר"ל חלב הצפור, ולא נתברר על שם מה כנוהו כך היונים, אולי על שם לבנת הפרח. ובגמ' ירוש' (שבי' ז לז.) אמרו: מהו חלביצין ביצי נץ חלב, ועי' זה הערך.

[3]) בערב' חלבלוב b). — [4]) אעפ"י שהביאו

a) حلبوب b) [illegible]

---

[1]) בערב' ח'לְבָּה a). ועי' בערך תלתן.

a) حلبة

חֶלְבְּנָה[1], ש"נ, — מין שרף עז וחד הריח: Galbanum : קח לך סמים נטף ושחלת וחלבנה סמים ולבנה זכה בד בבד יהיה (שמות ל לד).

חלבץ, — עי' *חִלְבִּיץ.

***חֲלַגְלוֹגָה**[2], ש"נ, מ"ר חֲלַגְלוֹגוֹת, — היא רגילה, היא פרפחינה, צמח מארצות ההמות, עבה ובשרי העלים (Portulak (Portolaca oleracea L : הפיגם והירבוזין השוטים והחלגלוגות בוסבר שבהרים והכרפס וכו' (שבי' ט א). פעפועין וגדגדניות וחלגלוגות מערבין בהן (ירוש' ערוב' ג כ ד). חמשה דברים מביאים את האדם לידי טומאה ואלו הן השום והשחלים וחלגלוגות והביצים והגרגיר (יומ' יח:).

א. חלד, ממנו חֹלֶד, *חֻלְדָּה, *חֻלַּד, *חֻלְדָה.

חֹלֶד[3], ש"ז, — חיה קטנה, שרץ דומה לעכבר סומא בעיניו ודר בחפירות בתוך האדמה, Maulwurf; toupe; mole : וזה לכם הטמא בשרץ השרץ על הארץ החֹלד והעכבר והצב למינהו (ויקר' יא כט).

ב. חלד, ממנו א. *חֶלֶד.

אסף מלשון הארמ' ובצורה ארמית, מ"מ כיון שהזכירו אסף בתוך הסגנון העברי נוכל לתת לו הצורה העברית, לחשבו בתוך המלים שנכנסו ללשון העברית.

[1]) בסור' חלבניתא. ביונ' χαλβάνη, ברומ' ברישום בגנים. ולא נתברר אם מקורו שמי או נכרי, בערב' הספרותית נהוג השם קִנָּה a), אבל העם משתמש מלבד השם הפרסי בארוך גם בהשם חלבאנ b).

[2]) השם הזה היה שגור בפי אמתו של בית רבי: אמר ר' חגיי סירוגין וחלוגלוגות ומי גדול בחכמה ובשנים אצרכת לחבריי' אמרין ניסוק ונשאל לאילין דבבית רבי סלקון מישאול ויצאת שפחה משל בית רבי וכו' חד רבי הוה טעין פרפחוניא בגולתיה ונפלון מיניה אמרה ליה רבי רבי נתפזרו חלוגלגותיך (ירוש' שבי' ט לח ג). ושם (מגי' ב עג.) חלגלוגיך. וכן בגמ' בבלי (מגי' יח.): לא הוו ידעי רבנן מאי חלוגלוגות שמעוה לאמתא דבי רבי דאמרה ליה לההוא גברא דהוה קא מבדר פרפחיני עד מתי אתה מפזר חלוגלגך. ע"כ. וצורתו ישנה, ועברית, אך מקורו לא נתברר. ועי' פרפחין, רגילה.

[3]) בערב' ח'לד c). ונראה שנגזר שם זה מהפעל חלד במשמ' החתירה תחת דבר, ע"ש שהוא חותר באדמה.

a) قنة b) حلبان c) خلد

א. חֶלֶד, ש"ז, נספס' חָלֶד, כנוי חֶלְדִּי, — א) אריכת הזמן, משך החיים, נצחיות, Lebensdauer; durée de la vie; time of life : ומצהרים יקום חלד תעפה כבקר תהיה (איוב יא יז). זכר אני מה חלד על מה שוא בראת כל בני אדם (תהל' פט מח). ממתים ידך יי' ממתים מחלד [1]) (שם יז יד). הנה טפחות נתתה ימי וחלדי כאין נגדך (שם לט ו). — ב) בהרחבה, העולם, תבל: שמעו זאת כל העמים האזינו כל ישבי חלד (תהל' מט ב). — ואמר הפיטן: בירר על מים עמודי חלד ושנס מתניה, בתוהו ובסערה בל ימוטו ובל יעמדו מכוניה (עבוד' ליוסי בן יוסי, אזכיר). פרחי חלד תשלו, בטל שלאנן ושלו (ר"א קליר, תפי' טל, אלים). חלד האריק, חור הזריק, חץ המריק, חלף מעריק (שבת ברא"ש, אל נשא). תחבולות עש רב עצה וגבורה, שוכני חלד ללמד חכמה מגבורה (יוצר אחרון פסח, תחבולות). גם מצות עשה מאתים וארבעים ושמונה כנגד אברים שבאדם דוק וחלד העדת בנו על ענשן ושכרן החיים והמות והטוב והרע (מוסף ב שבוע', אזהרת). ושדי לי המר, ועזבני כחי ולבי חמרמר, ואפסו ימי חלדי בענין רע זמר (שבת איכה, אריה). פדעהו בחסדך, ממקרה חלדה, ואת מלאכי פחדך, צוה ושרתו אותו (סמא"ל, פזמ' למילה, יתונן). — ומצויה מלה זו בכל הספרות, אצל המשוררים והמליצים: ישראל הנלחצים ביד צרימו הפזורים בארבע פינות חלד בתוך לבאים (הבג' תלמ' מנח' על דוגש, ערך כמה). מתי תבל ישנים הם בחלדם, ויקיצו בעת עוני סבבם, בעת שבתם בכם עושרם וטובם, ומי יתן והיה זה לבבם (ר"י הלוי, מתי תבל). תן לי הכוס מיין מר אכן ימתק מצוף טעמו, יבר חלד מלב פתי עד כהזון ישוב טעמו (רמב"ע, תרשיש ב מט). משל האדם בחלדו בעור הולך לבדו נכנס בלכתו באחד הבתים וכו' ונכשל (ידע' בדרשי, פרדס א). שירגיש ויתעורר על קצו ובי מעט מדת ימי חלדו וימי העולם האחר הם בלא מדה וכמה זמן חלדו (מלמ' כתלמ', חג הסכות). וסגולת האמת מתי ישורון ממה שראיתי מהם בימי חלדי קצת מהם אינם מאמינים כראוי (תרג' או"ד לרכ"ג). ואנשים רבים יאמרו כי החלד והצבא הטבעי הוא זה ויהיה מלאכת שמירת הבריאות. היא הגעת גוף האדם אל השנים האלה הנקראים החלד הטבעי (קאנון א ג, בשמיר'

[1]) הנוסחה משבשה.

בכריאות). השנים ארבעה וכו' שני הגדול וכו' שני הזקנה ואחרית החלד (שם א א, כמזגי השנים). מיתה טבעית הבאה באחרית החלד (ר"י אלברגלוני, חיי ערה). והזקנה והשיבה הם באחרית החלד (הוא, נחל' אבות ו). ואין לומר שכבר נוכל לדעת מספרי הקדומים אשר דברו מתכונת השמים ותנועותיהם אם יש בהם חלוף מורה על חולשתם והתכתם כי מעט מהם היו שקדימת חלדם היתה כ"כ גדולה שתספיק להרגיש השנוי אשר בגרמים השמימיים מזמנם לזמננו (הוא, מפע' ה' ח כ). אם שפע טובותי יצבור החלד, יהיה אל מול פני ככלי אין חֵפֶץ, כי בראותי עמי נתון אל נפץ, גם בחיים אקוץ עודני ילד (רות חדשה, תנניה כהן י). עין רואה כי גלמים יתחברו, איש את אחיו יעזור יתן לו כח, ממטר שמים עץ יפרח פרות, סהר גם חֶלֶד משמש יזהרו (נפתלי ויזל, שיר כרמא ספ' רמב' למוד'). בה יופע לך חֶלֶד מיפי צהרים (אדם שב"ק, שושן). מושכי שבט סופר על קצוי חֶלֶד (הוא, נכון לבי). אז חיי חֶלֶד תשבנו כאין (הוא, הדעות והמות). מה עצמת מה גברת אהבה בחלד (יל"ג, אדו"מ ד). אך יד העמל לו אדם יולד היא בך אחוזה ומני תגלך, כי תצא כיום עד מרחקי חלד לנוע ללחם תשא רגליך (הוא, לרב מ"ג). הא לך קמץ עלים הפך כם כי בם שמתי, את כל חלומותי בימי חֲלָדִי חלמתי (הוא, עלה נכל).

ג.*חלד, ממנו ב.*חֶלֶד, *חֻלְדָּה.

ב.*חֹלֶד, ש"ז, — כמו חלודה: שליפה אשר אמר מנחם לא היא כשליפת החרב מתערה כי אם כשליפת החלד מנחשת וכו' שליפת החלד נותן לה ברק והמריקה אחר שליפת החלד מצהיב ומבריק החרב יותר הרבה (תשו' ר"ת על דונש, מורעה).

*חָלַד, פ"י, — חפר תחת האדמה וכדומה: אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה רבש"ע שמוני בניך כחולדה זו שחולדת [1]) בעיקרי בתים (פסח' קיח:). — הפע', *הֶחֱלִיד, — החליד דבר חד תחת העור, תחב' הכנים תחת העור: או שהחליד את הסכין תחת השני ופסקו (חול' ב ד).—ובאדמה: אמר ר' סימויי מחליד הקב"ה לפניהן את הארץ והן מתגלגלין כנודות וכיון שהן מגיעין לארץ ישראל נפשן חוזרות עליהן (ירוש' כלא' ט לב ג). מרחיקין את הזרעים וכו' (מן הכותל)

[1]) כך בכ"י מינכ' (ד"ס). ובנוסחא': הדרה בעיקרי בתים.

מפני שמחלידין את הקרקע ומעלין עפר תיחוח (ב"ב יט:). — ואמר המליץ: יחד יבאו גדודים, רמה ותולעה צמודים, לאכול עצמי וגידים, כל קרבי ירמסו, יחלידו וגם ידרסו (אור קדמ', תוכח' לר"י החסיד). — נתפ', *נִתְחַלֵּד: ובמקום שנתחלדה סכין תחת סימן וכו' (הלכ' פסוק', שחיטה).

*חֲלָדָה, ש"נ, — שה"פ מן *חָלַד, חלדת הסכין תחת הסימנים וכדומה: ואלו הן הלכות שחיטה שהייה דרסה חלדה הגרמה ועיקור (חול' ט.).

*חֻלְדָּה, חולדה, ש"נ, — כמו חֹלֶד: אין חוששין שמא גררה חולדה מבית לבית ממקום למקום (פסח' א ב). ואלו טריפות בעוף נקובת הוושט ופסוקת הגרגרת הכתה חולדה על ראשה מקום שעושה אותה טריפה (חול' ג ג). מצודת החולדה טמאה ושל העכברין טהורה (כלים יה ו). השרץ בפי החולדה ומהלכת על גבי ככרות של תרומה (טהר' ד ב). כל שיש ביבשה יש בים הרבה יש בים שאין ביבשה אין מין חולדה בים (תוספתא כלא' ה י). למה הוא מושל כל באי העולם כחולדה אלא מה החולדה הזאת גוררת ומנחת ואינה יודעת למי היא מנחת כך הן כל באי העולם וכו' (ירוש' שבת יד יד ג). תינוק בן יומו חי א"צ לשומרו מן החולדה ומן העכברים אבל עוג מלך הבשן מת צריך לשומרו מן החולדה ומן העכברים (בבלי שם קנא:). לא יחמוד איש את ארצך מלמד שתהא פרתך רועה באפר ואין חיה מזיקתה תרנגולתך מנקרה באשפה ואין חולדה מזיקתה (פסח' ח:). מה שמשייר (מהלחם) יניחנו בצנעה שלא תבוא חולדה ותטול בפנינו (שם ט:). אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה רבונו של עולם שמוני בניך כחולדה זו הדרה בעיקרי בתים (שם קיח:). דרוסת התול ונמייה בגדיים וטלאים דרוסת חולדה בעופות (חול' נג:). אמר זעירי אין בדיקה לחולדה מפני ששיניה דקות (שם נו.). מעשה בשפחתו של מסיק אחד ברימון שהטילה נפל לבור וכו' ובא מעשה לפני חכמים וטהרוה מפני שחולדה וברדלס מצויים שם (נדה טו:). הקופד וחולדת הסניים חיה (כלא' ח ה). חולדת הסניים וכו' מטמא כזית במשא וכעדשה במגע (שם). לא יהא מביא כלבים כופרים וחולדת הסנאין וחתולין וקופות (תוספתא שבי' ה ט). מגדלין כלבים כופרין וחתולים וקופין וחולדות[1])

[1]) ואמרו שם בגמ': מאי חולדות סנאי

סנאים מפני שעשוים לנקר את הבית (כ"ק פ.). הביא חולדות ונתן לפניהן מנות והיו החולדות ניטלות את המנות ומוליכין אותן לחורים (מד"ר ויקר' ו). יש דברים הרבה מרבים הכל כגון מגדלי קופות והתולות וחולדות הסנאין ואדני שדה וכלב הים (שם קהל', כי יט). — ועי' סנה.

א.חלה[1]), ממנו א.חָלָה, חֳלִי, חוֹלֶה, מַחֲלָה, *חוֹלָנִי.

א.חָלָה, פ"ע, חָלִיתִי, חָלוּ, יֶחֱלֶה, וַיָּחַל, חֹלֶה, חֲלֹתוֹ, חֲלוֹתָם, — א) היה חולה, **krank sein; être malade; be sick** : ויאמר ליוסף הנה אביך חֹלֶה (בראש' מח א). וישלח שאול מלאכים לקחת את דוד ותאמר (מיכל) חֹלֶה הוא (ש"א יט יד). בעת ההיא חָלָה אביה בן ירבעם (מ"א יד א). בימים ההם חָלָה חזקיהו למות ויבוא אליו ישעיהו בן אמוץ הנביא ויאמר אליו כה אמר יי' צו לביתך כי מת אתה ולא תחיה (שם לח א). וישמע (מלך בבל) כי חָלָה (חזקיהו) ויחזק (שם לט א). נער מצרי אנכי עבד לאיש עמלקי ויעזבני אדני כי חָלִיתִי היום שלשה (ש"א ל יג). מכתב לחזקיהו מלך יהודה בַּחֲלֹתוֹ ויחי מחליו (ישע' לח ט). ואני בַּחֲלוֹתָם לבושי שק עניתי בצום נפשי (תהל' לה יג). ויפל אחזיה בעד השבכה בעליתו אשר בשמרון וַיָּחַל (מ"ב א ב). פעם אחת חלה (ר' י' בן בבא) ונכנסו הרופאים לבקרו (ירוש' סוט' ט כד.). לעולם יבקש אדם רחמים שלא יחלה שאם יחלה אומרים לו הבא זכות והפטר (שבת לב.). עד שלא יחלה אדם אוכל מה שמוציא כיון שחלה מבקש כל מיני תיני תענוגים (מד"ר כה"ש, סמכוני). — וחָלָה את רגלו, את ידו, את ראשו וכדומה, שהחלי הוא ביד, ברגל, וכדומה: רק לעת זקנתו (של אסא) חָלָה את רגליו (מ"א יה כג). — חָלָה את חֳלָיו, עי' חֳלִי. — ובמדרגה קצת יותר פחותה, חלש, היה בלי כח, **schwach sein; être faible; be feeble** : אם יאסרוני בשבעה יתרים לחים אשר לא חרבו וְחָלִיתִי והייתי כאחד האדם (שופט' יו ז). אם גלחתי וסר ממני כחי וְחָלִיתִי והייתי ככל האדם (שם יז). — ב) חָשׁ כאב ונתפעל ממנו, **Schmerz empfinden; sentir la souffrance; to feel** : הכיתה אתם ולא חָלוּ כליתם מאנו קחת מוסר חזקו פניהם מסלע מאנו לשוב (ירמ' ה ג). הכוני בל חָלִיתִי הלמוני בל ידעתי (משלי כג לה).

— נפע', נֶחֱלָה, נֶחֱלוּ, נֶחֱלֵיתִי, בינ' נַחְלָה, נַחְלוֹת, — א) נחלה על דבר, היה לבו כאב על הדבר, נגע הדבר בנפשו והיה מצטער על זה, **bekümmert sein; être soucieux de ; be solicious** : השתים במזרקי יין וראשית שמנים ימשחו ולא נֶחְלוּ[1]) על שבר יוסף (עמו' ו ו). — ב) נַחְלָה המכה, המכה קשה, מסכנה, **unheilbar ; incurable** : אוי לי על שברי נַחְלָה מכתי (ירמ' י יט). כי שבר גדול נשברה בתולת בת עמי מכה נחלה מאד (שם יד יז). כה אמר יי' אנוש לשברך נַחְלָה מכתך (שם ל יב). אין כהה לשברך נַחְלָה מכתך (נחום ג ט). — ובהשאלה, להיום, יום נַחְלָה: ביום נטעך תשגשגי ובבקר זרעך תפריחי נד קציר ביום נַחְלָה וכאב אנוש (ישע' יז יא). — ואמר הפיטן: סבבוני העושים מכתי נַחְלָה, מעי מעי אוחילה (סליח' י טבת, בחדב). — ג) נהיה חולה: ואני דניאל נהייתי וְנֶחֱלֵיתִי ימים (דני' ח כז). — ו*נֶחֱלֵית לנק': ותמת עזובה מלמד שנחלית ונהגו בה מנהג מתה (מד"ר שמות א). מתנונה והולכת נחלית והולכת (רע"ב סוט' ג ה). — נַחְלָה, כמו שֵׁם, במשמ' קצת חֹלָה, הצאן הַחֹלָה : את הַנַּחְלוֹת לא חזקתם ואת החולה לא רפאתם ולנשברת לא חבשתם (יחזק' לד ד). יען בצד ובכתף תהדפו ובקרניכם תנגחו כל הַנַּחְלוֹת עד אשר הפיצותם אותנה (שם כא). — ועי' ב.נַחְלָה.

— פִּע', חִלָּה, — חִלָּה בו המחלה, שם אותה בו : וראו את מכות הארץ ההוא ואת תחלאיה אשר חִלָּה יי' בה (דבר' כט כא).

— פֻּע', חֻלָּה, חֻלֵּית, — נעשה חולה, נפגע: כלם יענו ויאמרו אליך גם אתה חֻלֵּית כמונו אלינו נמשלת (ישע' יד י). — ואמר הפיטן: מעולם ועד עולם אתה, משביר ומוליד ולא נולדת, מוחץ ורופא ולא חֻלֵּית (סכי"ח ליוס ג). — ואמר המשורר: ואל תתמה ואל ירום לבבך למען כי תחולה באישות, וחכמתך לרפא הגויות וחכמתי לרפא הנפשות (רשב"ג, שרי שלמה נג). ומפיו ימשכו רעיו תרופה מנהו יהיו עריו מחולים (רמב"ע, תרשיש י). והזך (הכח הזך שבמוח) בחלות גשמי יחולה (כתי הנפ' והלחמ' ד). — ובסגנון הרפואה: ומחולי התרדמה מפני תגבורת הליחה הלבנה (רשב"ל דונן, מג"א ח"י ד). — ובהשאלה: אליכם אקרא הוגי השיר אשר בפז לא יְסֻלֶּה, ורופאי המאמר

אמר רב יהודה שרצא חרצא ואיכא דאמרי חרוא דקטיני שקי ורעיא בניני וזרדיני ומאי שרצא דמתתאי שקיא.

[1]) רק בעבר'. בארמ' וסור' קצת דומה לזה.

[1]) כך לפי המסכם, אבל אולי הוא קל מן נָחַל, וכן

המחולה (ר"י תכיוי, איתיאל ב).

— הִפע', הֶחֱלִי, הֶחֱלֵיתִי, הֶחֱלוּ, — עשה שיחלה: תוחלת ממשכה מַחֲלָה לב (משלי יג יב). ויי' חפץ דכאו הֶחֱלִי [1]) (ישע' נג י). וגם אני הֶחֱלֵיתִי [2]) הכותך השמם על חטאותיך (מיכ' ו יג).

— הָפע', הָחֳלָה, — נעשה חולה, נעשה חלש ורפה כח: ואיש משך בקשת לתמו ויכה את מלך ישראל בין הדבקים ובין השרין ויאמר לרכבו הפך ידיך והוציאני מן המחנה כי הָחֳלֵיתִי (מ"א כב לד). ויאמר המלך לעבדיו העבירוני כי הָחֳלֵיתִי מאד (דהי"ב לה כג).

— התפ', הִתְחַלָּה, יִתְחַלֶּה, וַיִּתְחַל, הִתְחַלּוֹת, — א) נעשה חולה: ולאבשלום בן דוד אחות יפה ושמה תמר ויאהבה אמנון בן דוד ויצר לאמנון לְהִתְחַלּוֹת בעבור תמר אחתו כי בתולה היא (ש"ב יג א-ב). — ב) הראה א"ע כאלו הוא חולה: ויאמר לו יהונדב שכב על משכבך וְהִתְחָל ובא אביך לראותך (ש"ב יג ה). וישכב אמנון וַיִּתְחָל ויבא המלך לראתו (שם ו).

ב. חלה[3]), ממנו ב. חָלָה, *חִלּוּי.

ב. חָלָה, — קל לא נהוג.

— פִּע', חִלָּה, עת' יְחַלֶּה, וַיְחַל, צווי חַל, חַלּוּ, מק' לְחַלּוֹת, — רק בחבור עם פָּנִים, חִלָּה פני פלוני, בקש ממנו, התחנן לפניו, flehen ; supplier ; implore: וַיְחַל משה את פני יי' אלהיו ויאמר למה יי' יחרה אפך בעמך אשר הוצאת מארץ מצרים בכח גדול וביד חזקה וכו' שוב מחרון אפך ונחם על הרעה לעמך (שמות לב יא-יב). ויען המלך (שיבשה ידו ולא יכול להשיבה אליו) ויאמר אל איש האלהים חַל נא את פני יי' אלהיך והתפלל בעדי ותשב ידי אלי וַיְחַל איש האלהים את פני יי' ותשב יד המלך אליו ותהי כבראשנה (מ"א יג ו). ויחר אף יי' בישראל ויתנם ביד חזאל מלך ארם וכו' וַיְחַל יהואחז את פני יי' וישמע אליו יי' כי ראה את לחץ ישראל (מ"ב יג ג-ד). הלא ירא (חזקיהו) את יי' וַיְחַל את פני יי' וינחם יי' אל הרעה אשר דבר עליהם (ירמ' כו יט). ואמר עתה ירדו פלשתים אלי הגלגל ופני יי' לא חִלֵּיתִי ואתאפק ואעלה העלה (ש"א יג יב). וישלח בית אל שראצר ורגם מלך ואנשיו לְחַלּוֹת את פני יי' (זכר' ז ב). נלכה הלוך לְחַלּוֹת את פני יי' ולבקש את יי' צבאות (שם ח כא). ועתה חַלּוּ נא פני אל ויחננו (מלא' א ט). חִלִּיתִי פניך בכל לב חנני כאמרתך (תהל' קיט נח). וכהצר לו חִלָּה את פני יי' אלהיו ויכנע מאד מלפני אלהי אבתיו ויתפלל אליו ויעתר (אלהים) לו וישמע תחנתו (דהי"ב לג יב-יג). כל הרעה הזאת באה עלינו ולא חִלִּינוּ את פני יי' אלהינו לשוב מעונינו (דני' ט יג). ובת צר במנחה פניך יְחַלּוּ עשירי עם (תהל' מה יג). רבים יְחַלּוּ פני נדיב וכל הרע לאיש מתן (משלי יט ו). ורבצת ואין מחריד וְחִלּוּ פניך רבים (איוב יא יט). כל הדברים באו עלינו ע"י שלא חלינו מלפני הקב"ה (מד"ר שמות מה). — ואמר הפיטן: אוחילה יום זה לנערץ בסוד קדושים רבה, ואֲחַלֶּה פניו לעבור על פשע וחובה (סליח' י טבת, כתדם). — והמשורר אמר: כאין נשאו מרב חלקיו, בְּחַלּוֹתוֹ פני רעיו חשוקיו (ר"י הלוי, כאין). — יוחלת לגק': חילה רוץ ראש פתן מגחלי, חרון בו לשלח עוד מלאכלי, חִלַּת פני אלהים יי' חילי (קרוב' לפורים, וחסד). — יובלי השם פנים [1]): ציר עלות בתחנה, בקש כפור למי מנה, צעוק וְחַלּוֹת אנא (יולר שחוה"מ פסח, אהוכין). אחלה פני צורי בזיל אמרת טל, בפתחון פי אֲחַלֶּנּוּ עלי טל, במענה לשוני אפתנו עדי טל (תפי' טל, אאגרס). שהרנוך בקשנוך יוצר הרים, מגיד לאדם שיח ודברים, וְחִלִּינוּךָ דרשנוך בושים וחפרים, את הטאתינו היום אנו מספרים (סליח' ג עשי"ת, כתרגוך). ועתה אחלה אותך ידידי למסור את מכתבי בצרוף הפאם והשט"ח הלוטים בו לאחי הנ"ל (מה"ג, דביר ב, מכת' מכתור).

— פֻּע', חֻלָּה מְחֻלֶּה, פניו מחולים: פני סופר ועט ודיו יחל איש ופניו יהיו כל יום מחולים (רמב"ע, תרשיש י).

ג. *חלה[2]), ממנו ג. *חָלָה, וי"א גם חֲלִי, חֶלְיָה.

ג. *חָלָה, — קל לא נהוג.

ב"ס גני' מט ב: נחל על משובתינו, ועי' ערך נחל. — [1]) הנוסח משׁבשׁ. בקצת כ"י החליא (K), בקצתן החלו, ובקצתן חלי. אבל כל זה אינו מרפא הכתוב. — [2]) יותר נראה הָחִלּוֹתִי. ויש מי שהגיהו הפלאתי מכותיך.

[3]) קצת החכמים אינם מודים בשרש מיוחד זה וגוזרים את הפעל ב. חָלָה משרש א. חלה, וקצתם גוזרים אותו מן ג. חלה. ולא עלה בידי להכריע.

[1]) כבר גנה שמוש זה רמב"ע בכתאב אלמחצ'רה והביא למשל הבית הזה: ואל תגבה ואל ירום לבבך למען כי תְחַלֶּה (REJ 22, 238).

[2]) בערב' חלא, חלי a), בארמ' חלא, חלי, במשמ' של מתיקות.

a) حلا حلى

— פע', *חִלָּה, — עשה מתוק: בימי משה היה לנו מי שיחלה המרירות שלנו וכו' אבל בימי דניאל לא היה מי שיחלה המרירות שנאמר ולא חלינו את פני ה' אלהינו (מד"ר שמות מג). לא כך אמרת לי במרה הוי מתפלל ואמור עשה את המר מתוק ואף עכשיו חלי[1] מרירתן של ישראל ורפא אותן (שם). והרי בניך מרים חלה אותן (שם דבר' ג).

— הִפע', *החִלָּה, — המתיק: שעמד משה בתפלה לפני הקב"ה עד שהחלהו (ברכ' לב.).

חַלָּה[2], ש"נ, סמי' חַלַּת, מ"ר חַלּוֹת, — א) חַלַּת לחם וכדומה, דבר שטוח, עגול, עשוי מבצק ואפוי לאכילה, Kuchen; gateau; cake: שני עשרנים יהיה הַחַלָּה האחת (ויקר' כד ה). ומסל המצות אשר לפני יי' לקח חַלַּת מצה אחת וְחַלַּת לחם שמן אחת ורקיק אחד (שם ח כו). ויחלק לכל העם לכל המון ישראל למאיש ועד אשה לאיש חַלַּת לחם אחת ואשפר אחד (ש"ב ו יט). ולקחת סלת ואפית אתה שתים עשרה חַלּוֹת (ויקר' כד ה). ולחם מצות וְחַלֹּת מצת בלולת בשמן (שמות כט ב). סלת חַלּוֹת מצת בלולת בשמן (ויקר' ב ז). —*חַלּוֹת משרת: וחלות משרת ואאשישה (מכי' בא, מס' פסח' י), ועי' משרת.—וביחוד, חַלָּה שמרימים מהבצק תרומה: ראשית ערסתכם חַלָּה תרימו תרומה (במד' טו כ). חמשה דברים חייבין בחלה החטים והשעורים והכוסמים ושבולת שועל ושיפון הרי אלו חייבין בחלה (חלה א א). על שלש עבירות נשים מתות בשעת לידתן על שאינן זהירות בנדה ובחלה ובהדלקת הנר (שבת ב ו).— ובהשאלה: אדם הראשון חלה טהורה לעולם היה (ירוש' שם ב ה:).—ב) *חַלַּת דבש, הדבש כמו שהוא בבורת: הלוקח פירות שובך מחבירו מפריח בריכה ראשונה וכו' חלות דבש מניח שתי חלות (ב"ב ה ג). החולב והמחבץ והמגבין כגרוגרת והמכבד והמרביץ והרודה חלת דבש (תוספתא שבת ט יג). — *חַלַּת חריע: חלת חריעא מהו שילקחו בכסף מעשר (תוספתא מע"ש א יג). — ג) יבמלאכת הרפואה, כעין עֻגָה קטנה עשויה מהרכבות סממנים נלושים יחד: חלות מועילות לקדחת ולהילוך הבטן וכו' לקוח זרע חרדל שקל א' זרע ברפסים וכו' כל אלה יוכתו הדוק ויולשו במים ויעשו חלות החלה לי שקל (אסף הרופא 83). החלה מחצית השקל (שם).

***חֲלוּבָה**, ש"נ, — מאכל של חָלָב, כמו שעושים לילדים וכדומה: כעין עוגות של יונקי שדים שמאיין לסולתה לעשות להם חלובה[1] (ר"ש חלה א ה).

***חֲלוּדָה**[2], ש"נ, — כעין צפוי דק שמתהוה על פני ברזל וכדומה על ידי פעולת הרטיבות עליו, Rost; rouille; rust: מחט שהעלתה חלודה אם מעכבת את התפירה (כלים יג ה). אבד מחט שופה ובא ומצאה מלאה חלודה הרי היא בחזקת שופה עד שיאמר ברי לי שהעלה חלודה (תוספתא טהר' ג ז). הסייף והסכין שהעלו חלודה (שם כלים ב"מ ג י). מכחול שניטל הזכר של, אף על פי שהיה המקבל שלו מלא חלודה וכו' אם היה הזכר שלו מלא חלודה טהור (שם ה). אם (נתן המטבעות לשולחני) בשביל שלא יעלו חלודה (שם מע"ש א א). בנוהג שבעולם אדם נוסך כלים על ידי שהות הוא מעלה חלודה (ירוש' ברכ' א ב ז). — יחֲלוּדַת העֹפֶרת: לקוח חלודת העופרת ארבע ידות משפת הברזל ידי וחצי (אסף הרופא 152). שרקב הכסות או רקב העץ או חלודת המתכת תתערב ברקב גוייתו (רמב"ם, טומא' מת ג ז). ויורדיראמי הוא חלודה של נחשת והוא הם ויבש ומועיל (אולה"ת לר"י להלון ו כו). — וביחס לסלעים: א"ר יוסי לא שהסלעים מרתיחין אלא שהן עושין חלודה והן מלקין ארעיתו של כותל (ירוש' שבת ד ו ד).—ובהשאלה, להגוף: שהעלה גופן (של רשב"י ובנו בימי שבתם במערה) חלודות חלודות (פסיק' דר"כ, בשלח). אלו שתעלה בשרן חלודאות על קדוש שמך (מד"ר אסת', גם ושתי). — ובהשאלה, יחלודת המחשבה וכו': גם אמנם על צחצות לשוני הלמודה, מרוב ימים עלתה חלודה, אולי אוכל לענות ואצחצחנה, וחכם באחור ישבחנה (מכת' ר' אנטולי לרמב"ם). הכעס יעלה חלודה על השכל (מוסרי הפלסופ' ב יג). כתב במכתב האלהים אות באות הם הם וצדק ואמת נפגשו, מטעמי תורה חלודה העביר אז יצאו דעות אשר לוטשו (שירה בשבח מו"נ, ד"ת עט). לך ארצה ישתחוו אפים, וישאו לך אדון לב אל כפים, העבר מהם כל עון וחלודה

— [1]) במקום חלה.

[2]) לא נתברר מקורו. י"א מן א.חלל, וי"א מן ג.חלה, במשמ' מתוק. אבל, החלה אינה דוקא מתוקה.

[1]) מלה זו באה גם בקצת ספרי הרפואה הקדמונ' אך נאבדה פתקת מראה המקומות.

[2]) לא נתברר מקורו.

(ר"א אוקרי, תרדיס ז). — 'ובדם, בהחלטים שבגוף בע"ח: ומצא הכבד ניזל מדמיות והחלודה שלו על העשב (פרקי משה כד). אשה אחת אחר איזה חדשים מהריונה ראתה דם תחלה ואחר זה חלודה רקיקה מוסרחת (שם). והמוהר הדק הרקיק המתקבץ בשחין יקרא החלודה (קבולי גליוס ב). ובכלל הנה החלודה הכבדיית יותר נוטה ללובן ואודם וכו' כאלו הוא חלודת נגע (קאנון ג יד ד א).

***חֲלוּדִי**, חלודיי, ת"ז, לנק' חֲלוּדִית, חלודיית, מ"ר חֲלוּדִיִּים, חֲלוּדִיּוֹת, — מטבע החלודה: ואמנם עצם מה שידחה שלפעמים יהיה דבר כילוסיי ולפעמים יהיה מימיי ולפעמים רחיציי ולפעמים מרריי ולפעמים חלודיי ולפעמים מוגליי וכו' והסבה בחלדיי שריפת דם וכו' ואמנם ההפרש בין החלודיי ההווה משחין או מדייתיות מורסא ובין ההוה מצדדים אחרים הוא שהראשון יהיה לפניו קדחת והאחר מתחיל בלי קדחת (קאנון ג יד ד א). ויהיה (הדם) תחלה רקיק חלודיי דיותיי ואחר יתעבה באחרית הענין לחולשת הכבד (שם). ורובם הם עלולי טחול וזה ממה שיורה כשליחה חלודיית נשפכה מהטחול לפי האצטומכה (פרקי משה ט). ויקדמהו המסת הליחות והאברים והתרה חלודיית וצמא ומעוט תאוה (קאנון ג יד ד א). ברפואת השחינים החלודיים (שם ד ד ג ג). ורקיקת הליחה העבה גם המוגלא לפעמים תהיה לא לסבת שחיני הריאה אבל לסבת ליהיות חלודיות (שם ג י ד ח).

א.*חֲלוּט, ש"ז, מ"ר חֲלוּטִים, — עיסה, שנתנו הקמח לתוך המים הרותחים: אין יוצאין לא בחלוט[1] ולא במעיסה (תוספתא פסח' א לג). איזה הוא חלוט הנותן קמח לתוך המין (שם חלה א א). לחם עוני פרט לחלוט ולאשישה (פסח' לו:). זה חלוט של בעלי בתים (שם לז.). אלו דברים שאין באין לידי חימוץ האפוי והמבושל וחלוט שחלטו ברותחין (שם לט:). רצה מצה אוכלה רצה חלוט אוכלה (יבמ' מ.).

[1]) ואמרו בירוש': אי זהו חלוט ברור א"ר זעירא כל שהאור מהלך תחתיו (ירוש' חלה א נח.). מה בין חלוט לתורמוסין א"ר יוסי חלוט מחוסר מעשה ידי האור הוא תורמוסין אינן מחוסר מעשה ידי האור הוא (שם ע"ז ג מב.). — ומ"ר חלוטין: ר' יוחנן כד הוה אכיל חלוטין הוה אמר לא אכלית מזון יומא דא (מד"ר כלאב' לד).

ב.*חֲלוּט[1]), חֲלוּטִים, לַחֲלוּטִים, תה"פ, — לצמיתות, בדרך מוחלט, שאין לחזור בו, absolut absolument; -lutely: שלא ימכור אותם לחלוטין לומר הריני מוכרה לך לעולמים גם אחרי היובל (רמב"ן ויקר' כה כג). בדעות בני אדם שאם יעשו ממכרם מתחלה כמספר שנים עד היובל יקל בעיניהם הענין ואם יקנה לחלוטים תקשה בעיניו החזרה (שם).

***חִלּוּט**, ש"ז, —שה"פ מן חִלֵּט: למדתנו רבינו שלא היה לו יותם לעוזיהו אלא בימי חלוטו (תוספתא נגע' ח ו). כשם שאין ימי חלוטו עולים לו מן המנין כך ימי הסגירו לא יעלו לו מן המנין (ספרי נשא לא).

***חֲלוּטִי**, ת"ז, — מוחלט, גמור: ההעדר החלוטי מהקנינים הנכבדים (הקד' מעין גנים ליב"ר).

א.*חִלּוּי, ש"ז, — שה"פ מן חִלָּה פניו, בקשה: עשרה לשונות נקראת תפלה זעקה שועה וכו' עמידה חילוי[2]) חנון זעקה (ספרי ואתחנן כו). טובה להיבים גמול ולא לכלוי, יחשב כקרבן מפלל וכניחות חִלּוּי, כפופיך זקוף היותם לראשם תלוי (סליח' יוס ג, אקרא כשמך). פדה דבקיך מחרץ וכלוי, פלטם מצורר ותנם לעלוי, צוה ישועות משחריך בְּחִלּוּי, צדקם בדינך מסתר וגלוי (סליח' ה' ע"ת, אזון תחן). בשבבר חלה פנינו הרב הגדול ר' יצחק והחלוי והבקשה מצדו הוא אצלנו צוואה (שו"ת ר"י לאטס כה).

ב.*חִלּוּי, ש"ז, —שה"פ מן ג.*חִלָּה, במשמ' עשה מתוק: מהו ויהל משה עשה את המר מתוק וכו' לשון חלוי (מד"ר שמות מג).

***חָלוּל**, א) ת"ז, לנק' חֲלוּלָה, מ"ר חֲלוּלִים, חֲלוּלוֹת, — שיש בו חלל, כמו אבוב וכדומה, hohl ; creux hollowed: שליה שאמרו תחלתה כחוט הערב וראשה כתורמס וחלולה כחצוצרות (תוספתא נדה ד ט). — ב) ש"ז, מה שהוא חָלוּל, עצם החלל: ברוך אשר יצר את האדם בחכמה וברא בו נקבים נקבים חלולים חלולים[3]) גלוי וידוע לפני כסא כבודך שאם יפתח

[1]) לצמיתת (ויקר' כה כג) ת"א לחלוטין, והובא תרגום זה בספרא במקומו, וכן בגמרא, והוא מן שרש חלט שישנו גם בעבר', עי' ערך א.חלט, אך הצורה לחלוטין במשמ' לצמיתות לא באה אלא בספרות שלאחרי התלמוד, ומצויה בדבור.

[2]) כך הגרסה בקצת נוסחא', וכן בילק' ואתחנן רמז תתי"א, ובנוסח' חילול.

[3]) בנוסח' חללים, וכן ברוב נוסח' ברכות השחר.

אחד מהם או אם יסתם אחד מהם אי אפשר לעמוד לפניך (ברכ׳ ס:).

***חִלּוּל,** ש״ז, — בה״פ מן חִלֵּל, חִלּוּל דבר קדוש בדבר חֹל, במעות וכדומה: שביעית מהו שתצא דרך חילול (ירוש׳ שבי׳ ח לח:). אין שביעית יוצא דרך חילול אלא דרך מכירה (שם). דבר הטעון שירה טעון חלול ושאינו טעון שירה אין טעון חלול (ברכ׳ לה.).—ובכלל עשיית מה שהוא קדוש לחֹל: יש חילול שבועה (ירוש׳ שבוע׳ ו לז:).— וחִלּוּל שבת: בעון שבועה שוא ושבועת שקר וכו׳ וחילול שבת חיה רעה רבה ובהמה כלה (שבת לג.). את אביה היא מחללת את שחילולה מחמת עצמה ולא שחילולה מחמת אביה (ירוש׳ תרומ׳ ז מד ד). — וחִלּוּל הַשֵּׁם, מעשה שעל ידו מתחלל שם ישראל: כל המחלל שם שמים בסתר נפרעין ממנו בגלוי אחד שוגג ואחד מזיד בחלול השם (אבות ד ד). חיה רעה באה לעולם על שבועת שוא ועל חלול השם (שם ה ט). גדול הוא קידוש השם מחילול השם (ירוש׳ קדוש׳ ד סה ג). גזר רבן גמליאל על גזילות נכרי שיהא אסור מפני חילול השם (שם ב״ק ד ד:) כל שיש חלול השם אין חולקין כבוד לרב (ברכ׳ יט:). מי שיש חלול השם בידו אין לו כח בתשובה לתלות ולא ביום הכיפורים לכפר (יומ׳ פו.). מפרסמים את החניפין מפני חילול השם (שם:). אב בית דין שסרח אין מנדין אותו אלא אומר לו הכבד ושב בביתך הזר וסרח מנדין אותו מפני חילול השם (מו״ק יז.). אין מקיפין בחילול השם אחד שוגג ואחד מזיד (קדוש׳ מ.). במקום שיש חילול השם אפילו אבידתו (של העכו״ם) אסור (ב״ק קיג:).

חֲלוּם, — עי׳ ב. חֲלָם.

חֲלוֹם[1], ש״ז, בכנ׳ חֲלוֹמוֹ, חֲלֹמוֹ, מ״ר חֲלֹמוֹת, חֲלֹמוֹת. — חזון שאדם חוזה בשנה, שנדמה לו כאלו הוא ראה זאת באמת. **Traum; rêve; dream:** והנה שבע שבלים וכו׳ וייקץ פרעה והנה חלום (בראש׳ מא ו-ח). ויאמר פרעה אל יוסף חלום חלמתי ופתר אין אתו ואני שמעתי עליך לאמר תשמע חלום לפתר אתו (שם טו). ויאמר יוסף אל פרעה חלום פרעה אחד הוא את אשר האלהים עשה הגיד לפרעה שבע פרת הטבת שבע שנים הנה ושבע השבלים הטבת שבע שנים הנה חלום אחד הוא (שם כה-כו). ויבא גדעון והנה איש מספר לרעהו חלום ויאמר הנה חלום חלמתי והנה צלול לחם שערים מתהפך במחנה מדין ויבא עד האהל ויכהו ויפל ויהפכהו למעלה ונפל האהל (שופט׳ ז יג). ויבא אלהים אל אבימלך בחלום הלילה ויאמר לו הנך מת על האשה אשר לקחת (בראש׳ כ ג). בגבעון נראה יי׳ אל שלמה בחלום הלילה ויאמר אלהים שאל מה אתן לך (מ״א ג ה). בחלום חזיון לילה בנפל תרדמה על אנשים בתנומות עלי משכב אז יגלה אזן אנשים (איוב לג יה-יו). והיה כחלום חזון לילה המון כל הגוים הצבאים על אריאל (ישע׳ כט ז). כחלום יעוף ולא ימצאהו וידד כחזיון לילה (איוב כ ח).—ובכנ׳: וידבר פרעה אל יוסף בחלמי הנני עמד על שפת היאר והנה מן היאר עלות שבע פרות בריאות בשר ויפת תאר ותרעינה באחו (בראש׳ מא יח). וארא בחלומי והנה שבע שבלים עלת בקנה אחד מלאת וטבות וכו׳ ותבלען השבלים הדקת את שבע השבלים הטבות (שם כב-כד). ויאמר לו (שר המשקים ליוסף) בחלומי והנה גפן לפני ובגפן שלשה שריגם (שם מ ט-י). וירא שר האפים כי טוב פתר ויאמר אל יוסף אף אני בחלומי והנה שלשה סלי חרי על ראשי (שם יו). ויספר שר המשקים את חלמו ליוסף (שם ט). ויספר פרעה להם (להחרטומים) את חלמו ואין פותר (שם מא ח). ויראו אתו (את יוסף) מרחק וכו׳ ויאמרו איש אל אחיו הנה בעל החלמות הלזה בא ועתה לכו ונהרגהו וכו׳ ונראה מה יהיו חלמתיו (שם לז יח-כ). כי התרפים דברו און והקוסמים חזו שקר וחלמות השוא ידברו הבל ינחמון (זכר׳ י ב). כי אמרתי תנחמני ערשי ישא בשיחי משכבי וחתתני בחלמות ומחזינות תבעתני (איוב ז יג-יד). ושם אתנו נער עברי וכו׳ ונספר לו ויפתר לנו את חלמתינו איש כחלמו פתר (בראש׳ מא יב). החשבים להשכיח את עמי שמי בחלומתם אשר יספרו איש לרעהו (ירמ׳ כג כז). שלא יבהילוך לא חלומות רעים ולא הרהורים רעים (ברכ׳ נה:). — ומשל: שדברי חלומות לא מעלין ולא מורידין (תוספתא מע״ש ה ט). כשם שאי אפשר לבר בלא תבן כך אי אפשר לחלום בלא דברים בטלים (ברכ׳ נה.). כל החלומות הולכים אחר הפה (שם:). — ומ״ר חֲלוֹמִים, ואמר המשורר: שנות אדם חלומים ומות פותר, וישכון בבית

---

[1]) בערב׳ חלם a), בארמ׳ חלמא.

a) حلم

שלומים וקצו חותר, בפנים נכלמים ולב יבתר, בא לדרוש רחמים אולי יעתר (רמב"ע, שפת"ר, כל מעשה יי'). הידע איש מצעדיו כל ימי הבלו חשובים, והבין כי מעבדיו בעט ברזל נכתבים, כי שופטיו ומעידיו לעדי עד נצבים, יום יבגדו בו ילדיו ויכחשו בו אוהבים, שבע רגז קצר ימים הם בעיני כחלומים (הנ"ל, תוכח', מפני פחד יי'). —*שמע כמתוך חלום, ר"ל לא בברור: שומע המת קילוסו כמתוך חלום (ירוש' ע"ז ג מב ג).—*איש החלום, בעל החלום, מלאך שהוא גורם החלומות, לפי מה שהאמינו הקדמונים: היה מצטער היכן מעשר שני של אבא ובא איש החלום ואמר לו כך וכך הן במקום פלוני הן (תוספתא מע"ש ה ט). מעשה בריבה אחת שנשבית ונטלה עכו"ם אחד והיתה מתגדלת ובאת בתוך ביתו בא לו בעל החלום ואמר לו הוצא ריבה זו מתוך ביתך אמרה לו אשתו אל תוציאנה שוב בא לו בעל החלום אמר לו אם אין אתה מוציאה הריני הורגך עמד והוציאה (אדר"נ יז). אמר ר' חנן אפילו בעל החלומות אומר לו לאדם למחר הוא מת אל ימנע עצמו מן הרחמים (ברכ' י:).

*הטבה, הטבת חלום.— חזון לילה.— חזיון, חזיונות.— חתת.— *סיוט, חלום קשה, כבד.— פתרון חלומות.— פתר.— *תענית חלום.

חלון[1], ש"ג, מ"ר חלונים, חלונות,— א) חלל עשוי בכותלי הבית שדרך בו יבוא האור מהחוץ, Fenster, fenêtre ; window: ויפתח נח את חלון התבה אשר עשה (בראש' ח ו). וישקף אבימלך מלך פלשתים בעד החלון וירא והנה יצחק מצחק את רבקה אשתו (שם כו ח). ותורדם בחבל בעד החלון כי ביתה בקיר החומה (יהוש' ב יה). בעד החלון נשקפה ותיבב אם סיסרא בעד האשנב מדוע בשש רכבו לבוא (שופט' ה כח). ותרד מיכל את דוד בעד החלון וילך (ש"א יט יב). ומיכל בת שאול נשקפה בעד החלון ותרא את המלך דוד מפזז ומכרכר לפני יי' (ש"ב ו יו). כי בחלון ביתי בעד אשנבי נשקפתי (משלי ז ו). בבתים יעלו בעד החלונים יבאו כגנב (יואל ב ט). וחלונים לו ולאילמו סביב סביב כהחלנות האלה (יחזק' מ כה). הנה זה עומד אחר כתלנו משגיח מן החלנות מציץ מן החרכים (שה"ש ב ט). כי עלה מות בחלונינו בא בארמנותינו (ירמ' ט כ).—ומ"ר חלוני[2], כמו חלונים: האמר אבנה לי בית מדות ועליות מרוחים וקרע לו חלוני[1] וספון בארז ומשוח בששר (ירמ' כב יד). ויעש לבית חלוני שקפים אטמים (מ"א ו ד).— *חלון צורית: איזה הוא חלון הצורית כל שראשו של אדם יכול ליכנס בתוכה (תוספתא ב"ב ג יד).— ובעין *שקע בכותל כצורת חלון לתשמיש: בילגא לעולם טבעתה קבועה וחלונה סתומה (תוספתא סוכ' ד כח). עשרים וארבע חלונות היו שם כנגד עשרים וארבע משמרות לוייה (שם כו). חלון היתה שם (באמת המים) למערבו של כבש אמה על אמה רבובה היתה נקראת ששם נותנין חטאת העוף (שם תמור' ד יו). המניח כליו בחלונות של אוליארין (שם טהר' ח ח). מעשה במרים בת בילגה שהמירה דתה וכו' כשנכנסו יוונים להיכל היתה מבעטת בסנדלה על גבי המזבח וכו' וכששמעו חכמים בדבר קבעו את טבעתה וסתמו את חלונה (סוכ' נו:). מה עשה (יוחנן כהן גדול) תיקן להם טבעות בקרקע וכו' וחלונות של כהנים היו נותנין בהן בגדיהן ולא היו מניחים עליהם אלא מכנסים בלבד וחלונות היו שם וכתוב בהן תשמיש הכלים וכך היו להן חלונות לתת בהן סכינים ששוחטין בהן (ר"ת שם).— ובכלל *כל חלל מרבע: עצים מסובכין שתי וערב ועשויין חלונות חלונות (ר"ת שבת פז.).—ב) *נקודות מדמות בגלגל חמה שמהם השמש כמו יוצא בעתים קבועות בשנה: חלון תעלומה שבו האור יוצא וחלון נעמן בתקופת תמוז מתחיל מחלון נעמן והולך וסובב חלון אחר חלון (פדר"א ו). מקום שהחמה זורחת בו בתקופת תמוז והוא חלון פעמון והולך וסובב לאחוריו וכו' זהו פני צפון ומקום שהחמה זורחת בו בתקופת טבת מחלון בילגה וכו' זה פני דרום תקופת ניסן ותקופת תשרי חמה יוצאה באמצע מזרח ושוקעת באמצע בתקופת ניסן וזורחת מחלון תעלומה (ר"ת עירוב' נו.).— ג) *בעין פלוש סביב סרכה בבשר: מנהגי חומרות אשכנז וצרפת שכל סירכא שסביבותיה פילוש

---

[1]) דעת רוב חכמי הלשון מן א. חלל.— [2]) עי' הערה לקמן.— [1]) הקדמונים ראו בו מ"ר פשוט כמו חלונים, ולא אמרו מה טעם הצורה הזאת. קצת החדשים הגיהו חלוניו, ואמרו כי נבלעה הוו בהוו של המלה שלאחריה. וקצת החדשים אמרו כי זה שם שאול מלשון זרה וכך היא צורתו ביחוד, ומדמים לזה השם בית חלני באשורית. אך אולי הוא באמת מ"ר קדום, כמו מ"ר בארם', ואולי באמת גם אדני הוא מ"ר כמו אלהים. ועי' במבוא, בחלק הדקדוק.

הנקרא אצלם חלון אחד רתה להטריף מבלי חלוק במדות החלון בין מצרי לצורי (שו"ת שמש לדקה, יו"ד סה).

חֲלוֹף, ש"ז, — מה שחֹלֵף ועֹבֵר, שאינו מתקיֵם, בְּנֵי חֲלוֹף, בני האדם, שחֹלפים ועֹברים ואין להם קיום, ההפך מן נצחיות, nature **Vergänglichkeit;** **périssable; perishableness**: פתח פיך לאלם אל דין כל בני חֲלוֹף [1]) פתח פיך שפט צדק ודין עני ואביון (משלי לא ח-ט).

***חִלּוּף**, ש"ז, — שה"פ מן חִלֵּף, א) מה שבא במקום דבר אחר: נושאי המטה וחלופיהן ותלופי חלופיהן (ברכ' ג א). ארבעה דברים הן הן תשמישו של עולם וכולן אם אברו יש להם חילופים וכו' (אבל) ת"ח שמת אין אנו מוצאים תמורתו (מד"ר ברא' לא). כנגד היתומים הוא אומר וכו' שהן חלופי אביהם (שם במד' י). — ב) במשמ' ההפך מהקודם: אמר לו רבי אליעזר (לר"ע) ועליה אני דן ומה אם שחיטה שהיא משום מלאכה דוחה את השבת הזאה שהיא משום שבות אינו דין שתדחה את השבת אמר לו רבי עקיבא או חלוף [2]) מה אם הזאה שהיא משום שבות אינו דוחה את השבת שחיטה שהיא משום מלאכה אינו דין שלא תדחה את השבת (פסח' ו ב). חכם אינו מדבר לפני מי שהוא גדול ממנו בחכמה וכו' ומודה על האמת וחלופיהן בגולם (אבות ה ז). מחשבה טובה המקום מצרפה למעשה וכו' מחשבה רעה אין המקום מצרפה למעשה וכו' בישראל אבל בגוים חילופין מחשבה טובה אין הקב"ה מצרפה מחשבה רעה הקב"ה מצרפה (ירוש' פאה א טז:). — *חִלּוּף הדבר, לא כך הוא, להפך: הסיטון מקנח את מדותיו אחת לשלשים יום בעה"ב אחת לי"ב חדש רשב"ג אומר חילוף הדברים החנוני מקנח מדותיו פעמים בשבת (רפאל קדוש' יט ח). כותל שבין שתי מקואות שנסדק לשתי מצטרף ולערב אין מצטרף עד שיהא במקום אחד כשפופרת הנוד רבי יהודה אומר חלוף הדברים נפר:ו זה בתוך זה על רום בקליפת השום ועל רוחב כשפופרת הנוד (מקוא' ו ט). ר' יהודה אומר חילוף הדברים בשבת בין בשוגג בין במזיד יעקר (תוספתא שבת ג יג). האשה שהלך בעלה למדינת הים ובאו ואמרו לה מת בניך ואח"כ מת בעליך ונתייבמה ואחר כך אמרו לה חילוף היו הדברים לא שהיתה ראויה להתייבם אלא להינשא (שם יבמ' יא ו). רבי יוסי אומר אף הספינה ומגופת היוצרין ורבי נחמיה אומר חילוף הדברים (שם כלים ב"ק ב ג). א"ר יוסי הנוטע בשוגג בשבת יקיים במזיד יעקור בשביעית בין בשוגג בין במזיד יעקור ר' יודה אומר חילוף הדברים בשביעית בשוגג יקיים וכו' (ירוש' תרומ' ב מא ג). — חלופי נוסחאות, חלופי אותיות, וכו', חלופים שבין מדנחאי ומערבאי. — ובלשון המחקר: כי איננו נֹשא החלופים כי החלופים מקרים והחומר אינו נושא מקרים (אמונה רמה א ב). — ובמשמ' לא הסכמה: והנה החכם הזה ראה שטבע קבוץ האנשים וכנסייתם יחייב החלוף והקטטות (ר"י אברבנאל, נחל' אבות ד). — *חִלּוּף אגרות בין שני אנשים, שהם כותבים זה לזה ועונים זה לזה: מנראה בספר השבט מחלוף אגרותיו עמהם (ר"י עמדין, שתוק הכסיל). — ב) *בלשון המסחר, כתב שסוחר אחד כותב לחברו שישלם ע"ת להמוכ"ז סכום כך וכך, **Wechsel; lettre de change**; **bill of exchange**: ראובן הוציא כתב חלוף הנקרא בין הסוחרים [ליטרה די קאמביו] על לוי מק' זהובים שמודה שקבלם משמעון (שו"ת מהרשד"ס, חו"מ לז). כמנהג הסוחרים שמקיפין אגרות חלופים והפיתקים ההם עוברים במשא ומתן ובכל עסק ממון כמעות מדודים בעין (שו"ת שמש לדקה, יו"ד ד). הואיל ועוברים בין הסוחרים ושאר בני אדם בכל אגרות חלופים הנהוגים בין התגרים (שם). שיהודי אחד מכאן חיב לערל אחד על שטר חוב הנקרא בל"א חילוף כתב סך חמשים ר"ט וכו' שלשה אנשים יהודים שהוזמנו להעיד בערכאות על כתב חילוף שיש לערל על ישראל (שאילת יעבץ ב נא). בהם היה שני חלופים על אנשים בטוחים (מא"ג, דביר ב, מכת' מסח' ומדינה לב). באו ביום ההוא גם חלופי מהאמבורג (קרית ספר כד). תשלומי שני החלופים (שם יב). יקחו את תשלומי החלופים (שם כג).

****חִלּוּפָה**, ש"נ, — בלשון העסקים, מה שנותנים תמורת דבר: יעקב נשא לאה וילדו לו

---

[1]) אמר ריב"ג: לדין כל בני אבדון. ע"כ. רש"י: אלו הן היתומים שחלפה עזרתם. ובעין זה גם קצת החדשים (.Kö ואחרים). ואחרים פרשו במשמ' אחרות. קצת החדשים הגיהו חלי, וכדומה. אך בהספרות נתקבל פרושו של ריב"ג והשתמשו בו כך.

[2]) במשנ' מנקד' נדפסות מֻנקד חית חרוקה.

בנות ואח"כ נשא רחל וילדו לו בנים והכניסה לו רחל מקרקעי שלא בשומא בנדונייתה ואח"כ מכר אותם מקרקעי וקיים לה יעקב תמור אותן מקרקעי שמכר לרחל קיים לה במקום אחר בשבילו וכתב לה מן החילופה שטר מקויים בכל חליפות שתקנו חכמים ואחר כל זאת השיא יעקב בנותיו שילדה לאה לבעלים ונתנה להם קרקע זו והיתה בחזקת רחל מכח החילופה והיה לו משלו קרקע אחר וכו' ורוצה רחל זו שתטול אותן מקרקעי שבכתב החילופה (ר' חנוך, תשו' גאו' מו"מ קעה).

***חָלוּץ**, ש"ז, — בה"פ מן חָלַץ, חלוץ עצמות: יהי רצון מלפניך ה' אלהינו שתתן לנו חיים ארוכים וכו' חיים של פרנסה חיים של חלוץ עצמות (ברכ' יז).

א.חָלוּץ, א) פָּעוּל מן ב.חָלַץ, עי"ש. — ב) חלק מהחיל ההולך בראש המחנה, ההפך מן המאסף ההולך בסוף המחנה: ויאמרו אל העם עברו וסבו את העיר וְהֶחָלוּץ יעבר לפני ארון יי' (יהוש' ו ז). וְהֶחָלוּץ הלך לפני הכהנים תקעו השופרות (שם ט). הלכים הלוך ותקעו בשופרות וְהֶחָלוּץ הלך לפניהם והמאסף הלך אחרי ארון יי' (שם יג). ויעמד משררים ליי' ומהללים להדרת קדש בצאת לפני הֶחָלוּץ ואמרים הודו ליי' (דהי"ב כ כא). ויעזב הֶחָלוּץ את השביה ואת הבזה לפני השרים וכל הקהל (שם כח יד).

ב.חָלוּץ, א) פָּעוּל מן א.חָלַץ, עי"ש. — ב) "מי שחָלַץ לאשת אחיו: ותוכן הענין שהחלוץ בחיי אביו היה רגיל בבית אחיו וכו' גם לפעמים כשהיו אורחים לאחיו היה מזמן את אחיו החלוץ לאכול ולשתות עמו ועם האורחים ואחר מיתת האח חלה זה החלוץ (שו"ת מנחת בנימין קיב).

***חֲלוּצָה**, ש"נ, — אשה שמת בעלה ואחיו חָלַץ לה: אלמנה לכהן גדול גרושה וחלוצה לכהן הדיוט ממזרת ונתינה לישראל (יבמ' ו ב). אחיו של זה מייבם חלוצתו של זה ואחיו של זה מייבם חלוצתו של זה (שם כ ז). המחזיר את גרושתו משנישאת והנושא את חלוצתה והנושא את קרובת גרושתו (תוספתא שם ו ה). אסור אדם בצרת קרובת חלוצתו (גמ' שם כו).

***חָלוּק**, ש"ז, מ"ר חֲלוּקִים, — בכלל כסות ארוכה תפורה ומחוברה ולובשים אותה דרך בית הראש, וביחוד הכסות שלובשים אותה על עצם הבשר, **Hemd**, **chemise; shirt**: חלוק של קטן רבי אליעזר אומר כל שהוא וחכ"א עד שיהיה בו כשיעור ונמדד כפול (כלים כז ה). חלוק של יוצאת החוץ העשוי כסבכה (שם כח ט). קושרת אשה מפתחי חלוקה וחוטי סבכה (שבת טו ב). כמה יגע אדם הראשון ולא לבש חלוק אחד עד שגזז וליבן וכו' ואח"כ לבש (תוספתא ברכ' ז ה). בן לוי שהיה בידו סלע של שביעית וביקש ליקח בה חלוק הולך אצל תנוני (שם שבי' ח כד). השואל חלוק מחבירו לילך בו לבית האבל (שם ב"מ ח כח). חלוק של בד (שם כל' ב"ב ה א). חלוק של נזיר (שם ה ב). העושה חלוק מן הלבוד (שם ג). היה לבוש חלוקו ועטו בטלית (שם טהר' ח יג). (האומר) הפוך את חלוקך שתהא חולם חלומות אל תהפוך את חלוקך שלא תהא חולם חלומות (שם שבת ו ז). האומר לחבירו השאילני חלוקך ואלך ואבקר את אבא שהוא חולה (שם ב"מ ח כח). במפתח חלוק שהוא עשוי כמין שני דפין (ירוש' שבת יה טו). חלוק של ת"ח כיצד כל שאין בשרו נראה מתחתיו (ב"ב נז:). טלית של ת"ח כיצד כל שאין חלוקו נראה מתחתיו טפח (שם). לבשה חמשה חלוקין הבדוקין לה (תוספתא נדה ג ה). אמר ר' שמואל בר רב יצחק לבש שמואל חלוקן של כל ישראל אמר לפניו רבון העולמים כלום את דן את האדם אלא על שהוא אומר לפניך לא חטאתי (ירוש' תעני' ב סה ד). — ובהשאלה, השכבה העליונה של דבר: תנור מאימתי מקבל טומאה וכו' ר' חנניא בן תרדיון אמר משיסיענו ממקומו ובתו אומרת משיפשט את חלוקן (תוספתא כל' ב"ק ד יז). שתי שורות (של חביות) במרתף וכו' מפשיטו חלוק אחד (ירוש' פסח' א כז:). — ובמשמ' תיק: ואין עושין לה (להעטרה) חלוק בתחילה אבל כורך עליה סמרטוט (שבת יט ב). — ומשל: החלוק נוגע אלי משאר מלבושי וכלי (שו"ת ריב"ש תמה).

חַלּוּק[1], ש"ז, מ"ר חַלּוּקִים, חַלֻּקֵי, — אבנים קטנות חֲלָקות שבנחל, **Geröll; galet; rubble-stones**: ויבחר לו חמשה חַלֻּקֵי אבנים מן הנחל וישם אתם בכלי הרעים אשר לו ובילקוט וקלעו בידו (ש"א יז מ). — ועי' חלק.

---

1) משק' אַלּוּף, שַׁכּוּל, ויתכן שיהיה תאר או שם. והניחו רוב בעלי הלשון כי הוא תאר, וחלקי אבנים כאלו היה כתוב אבנים חלקות, אבל זה קצת קשה, ויותר נראה כי הוא שם כמו חלקי נחל, והכונה בו להאבנים הקטנות החלקות והמחודדות שבנחל, שהמים השוטפים עליהן עשו אותן חלקות ומשפות.

***חִלּוּק**, ש״ז, —שה״פ מן חִלֵּק: בשלשה פרקים בשנה היו כל המשמרות שוות באמורי הרגלים ובחילוק להם הפנים ובעצרת (סוכ׳ ה ז). שתי חזקות לכהונה בארץ ישראל נשיאות כפים וחילוק גרנות (תוספתא פאה ד ו). בתולה מן הנשואין אין לה חילוק קליות (ירוש׳ כתוב׳ ב כו:). הניחוש והעינון בכלל היו ויצאו מן הכלל לחילוק כלל בהיכרת ופרט בהיכרת (שם שבת ז ע ג). יש חילוק מלאכות בשבת ואין חילוק מלאכות בי״ט (מכות כא:). כל זמן שנמנו ישראל לצורך לא חסרו וכו׳ ואיזה זמן נמנו לצורך בימי משה בדגלים ובחילוק הארץ (מד״ר במד׳ ב). ארבע חלוקי כפרה שהיה רבי ישמעאל דורש (יומ׳ פו.). — *ובנגינה: כשהיה מגיע לסיום הנעימה היה האחד מן החלילים מאריך לאחר שתיקת האחר שזה חילוק יפה יותר משיסיימו שניהם כאחד חילוק היינו סיום שמחלק בין נעימה לנעימה (רש״י ערכ׳ י.).—ובחשבון, *חלוק מספר במספר אחר, division: שער החלוק לחלק חשבון כלל על פרט או שנים כללים על פרט אחד או כללים גבוהים על כללים שפלים וכו׳ גם אדבר על המאזנים של שער הכפל והחלוק (ראב״ע, הקד׳ ספ׳ המספר). דע כי כל חשבון הוא חברת אחדים והאחד לבדו לא יקבל לא שנוי ולא רבוי ולא חלוק וכו׳ וראוי להיות המספר שתחלק עליו פחות מהמספר המחולק ממנו וזהו בחלוק השלמים ולא כן בשברים (שם). והוא סבת כל תוספת וחסרון והוא לא יקבל כפל ולא חילוק והוא סבת שניהם וזה האחד הוא עולם הראשון (הוא, דני׳ י כא). ושם ארבע מלאכות החשבון קבוץ הבאה חסור וחלוק (חכמ׳ המספ׳ לר״א מזרחי ג). עם החלוק נדע כמות הפעמים אשר ימנה הגדול את הקטן (שם). — *ופלפול דק לחלק בסברה ענינים דקים: כאשר המנהג בישיבות ובפרט במדינות פולין שיכלה הזמן כולו בחלוקים (יש״ר מקנדיה, מלרף לחכמ׳ ב). ואם לי אתה ובקולי תשמע אל יבלה בנך זמנו בחילוקים ובחריפות של הבל אשר בעו״ה נתפשט מה שלא מצינוהו כלל בדברי הקדמונים (שו״ת חות יאיר קכג). לא פנו עוד ללמוד תורת אמת אלא שמו עיקר מגמתם ומחשבתן להעמיק בחריפות וקצתם אמרו חילוקים מזוייפים לסרס ההלכה בשיטות מחולפות (שם קכד). ופה מצאתי לי מקום להרחיב הדיבור מה שאלצוני הנה השל״ה וכל גדולי ישראל צווחים ככרוכיה על החילוקים הנהוגים בבעלי ישיבה ואומרים שהם מבלי עולם וכו׳ אומר אני כי החילוקים דרכם בקודש וממעין קודש יצאו אלא שנתקלקל באורך הזמן וטרם כל נחקור על שם זה חילוק מה שמו וכו׳ הרב מראה לתלמידים החילוק וההפרש שבין סברא לסברא מה שהיה נראה להם במושכל הראשון (שו״ת חת״ס, יו״ד, פתו״ח).

חִלּוּקָה, — עי׳ חֲלֻקָּה.

***חִלּוּקִי**, ת״ז, — של חִלּוּק, מטבע החלוק: ועב״פ אין להפליא על זה הענין החלוקי לבלי תכלית כי כבר נמצא דוגמת זה מקבלת החלוקה המופלגת אפי׳ בסוג החיוני (יריע׳ שלמה א ג).

***חִלּוּשׁ**, ש״ז, —שה״פ מן חִלֵּשׁ, כמו חֲלִשָׁה: שינהגו אותה (את הספינה) כראוי בלא עצלות ובלא חילוש ובלא תשות כח (דרך ישרה, בער הסגול׳).

חֲלוּשָׁה, ש״נ, —שם המפשט מן חָלַשׁ, במשמ׳ כניעה לפני האויב, **Niederlage; défaite; defeat**: וישמע יהושע את קול העם ברעה ויאמר אל משה קול מלחמה במחנה ויאמר אין קול ענות גבורה ואין קול ענות חֲלוּשָׁה קול ענות אנכי שמע (שמות לב יז-יח).

חַלּוֹת[1], חַלּוֹתִי, ש״נ, — הזמן שחלף ועבר, **die Vergangenheit; le temp passé; past times**: חשבתי ימים מקדם שנות עולמים אזכרה נגינתי בלילה עם לבבי אשיחה ויחפש רוחי הלעולמים יזנח אדני ולא יסיף לרצות עוד האפס לנצח חסדו גמר אמר לדר ודר השכח חנות אל אם קפץ באף רחמיו סלה ואמר חַלּוֹתִי[2] היא שנות ימין עליון

---

[1]) מן ג. חלה. משקל אָחוֹת, רק דגוש, ועם הוספ׳ י ומלעיל כמו רַבָּתִי בגוים, שָׂרָתִי במדינות, ועי׳ הערה לקמן. — [2]) אחד הכתובים היותר קשים להולמם שבתנ״ך. כל המתרגמים והמפרשים הקדמונ׳ והחדשים פקפקו בין שלשה פרושים. קצתן ראו במלה חלותי פעל עבר מן א. חלה, במשמ׳ מחלה, וראו בהמלה שְׁנוֹת מקור מן הפעל שנה במשמ׳ החליף ושנה, מלשון אני יי׳ לא שניתי, ר״ל עשה באופן אחר ממה שעשה קודם, ובארו הכתוב כך: ואמרתי זו היא מחלתי, ר״ל צערי, על מה שנשתנה ימין עליון, ר״ל שיד ימינו של אלהים אינה מתנהגת עתה כמו שהתנהגה לפנים עם ישראל. כך לפי השבעים והירונ׳ וקצת הקדמונים שלנו. ואחרים פרשו חלותי בקשתי, ושנות במשמ׳ שנים, ושני הפרושים האלה נמצאים בת״י: ואמרית מרעותי הוא אשתניו גבורת ימין עלאה (ואמרית בעותי הוא שנין דקץ מימין). ע״כ. רש״י קצת באופן אחר: מחשבותי אומרות לי אין זאת אלא להחלותי וליראני לשוב אליו חלותי כמו לחלותי לשון חולי וחיל שנות

אזכיר מעללי יה כי אזכרה מקדם פלאך (תהל׳ עז ו-יב), ר״ל אמרתי לנפשי אותן השנים שראו בהן פלאים, זהו הע ב ר שכבר חלף ואינו.

חֲלוּת, ש״נ, — סגולת דבר שחל על דבר: כי קצתם אמרו כי התורה כבר בארה חלות הנבואה מהר פארן באמרו הופיע מהר פארן (אמונה רמה 78). ומתוך הכשר גופם במדות הטובות יהיו ראויים לקבלת הטובה כמו שאמרנו שחלות הטוב והברכה לעולם על הטוב לא בהפכו ובהטיב הש״י לטובים יושלם חפצו שחפץ להטיב לעולם (התיקון, מבפט׳ סו). כך זה הזמן משלשים יום של ולד זה לא יהא מתחיל אלא לאחר חלות היום שהוא מיתת האשה (שו״ת הר״ן גירונדי יד). הספק השביעי שנולד לך אם יש חלות לשבועה זו לא נסתפק לי זה כלל (שו״ת ריב״ש שלה). שאי אפשר לאמירת הנדר וחלות הנדר שיהו ברשות אחד (ר״נ נדר׳ פט).

ימין עליון את אשר נשתנית ימין עליון שהיתה נאדרי בכח רועצת אויב ועכשיו השיב אחור ימינו. ע״כ. וקצת המפרשים גזרו חלותי מן חָלַל, ובארו החַלָּל שלי, כמו לבי חלל בקרבי, ר״ל הדאגה הגדולה שלי. אך כל החדשים חשו עד כמה אין מליצה זו טבעית, לפי כל פרושיהם, ולא בלבד מליץ נשגב, אלא אדם פשוט לא יגמגם באופן כזה: אמרתי זו היא מחלתי, או זה חלל לבי שנשתנית ימינו של עליון! ולכן כבר הסכימו Welh. ואחרים, כי הכתוב משובש, אך לא מצאו רפואה שלמה לרפא את הפסוק ולהשיבו לנוסחתו האמתית. והנה במעט התבוננות נראה, כי המזמור הזה מתחלתו ועד סוף פסוק יז (שמשם ואילך מתחיל קטע מאיזה מזמור אחר שאינו שיך לכאן) מחלק בשלשה חלקים, שכל אחד גומר בסימן ההפסק סלה. החלק הראשון, עד פסוק ד׳ הוא כעין הקדמה. ואח״כ, החלק השני עד פסוק י׳ שגומר בהמלים אם קפץ באף רחמיו, והחלק השלישי עד פסוק יז שגומר בהמלים בני יעקב ויוסף, הם מקבילים זה לזה במהלך המחשבות ובסגנון המליצה, זהכונה היא שדמה את ימי קדם ושנות עולמים עם מה שהוא רואה היום. בראש כל אחד משני החלקים האלה אנו מוצאים המלה שְׁנוֹת, ואין ספק בדבר כי בשני המקומות פרוש אחד ומשמעה אחת למלה זו, וכמו שבפסוק חשבתי ימים מקדם, המלה שנות באה במשמ׳ שָׁנִים, אף כאן בפסוק חלותי על כרחנו אנו צריכים לפרש שנות במשמ׳ זו. וכבר נמצא פרוש זה בת״י שהובא למעלה, וכך גם רד״ק, וכך גם אואלד ודליטש. ופרוש זה של שנות מכריח לראות בהמלה עליון השלמה לשנות כמו בפסוק חשבתי ימים מקדם, ר״ל לא עליון אלא עולמים. וכבר הרגיש בזה האנגלי טשיני בפרושו החדש לספר תהלים (T. k. Cheyne, Book of Plalms). זהנה טשיני אומר כי המלה ימין שבין שנות ובין עליון היא כפילת סוף מים של המלה עולמים. אך זה דחוק, ויותר נראה לפי ההקבלה עם הפסוק חשבתי ימים שהמלה ימין הוא יָמִין, הרבוי מן יום, כמו לקץ הימין, אלא שהיא לא במקומה, ובטעות נכתבה בין שנות ובין עולמים, ולפי הדמיון עם הכתוב חשבתי ימים מקדם מקומה של המלה ימין בחציו הראשון, בהדלת של הפסוק. ובכן, החצי השני, הסוגר של פסוק, זה ברפא, וצ״ל שנות עולמים כמו הסוגר של הפסוק חשבתי ימים. יותר קשה לרפא את הדלת של הפסוק. כי המלה חלותי, במשמ׳ שיחסו לה עד כה, אם מן מחלה, או מן חלל, עכ״פ במשמ׳ של צער, אינה נתנת שום כונה טבעית להכתוב. זגם המשמ׳ בקשתי שבפרוש השני של ת״י אינו מתישב. אבל, הדמיון עם החלק המקביל של המזמור נותן המפתח גם לחידת דלת הפסוק. כי אין ספק בדבר שכמו בחצי הראשון של פסוק ו חשבתי ימים מקדם, כן גם בחצי הראשון של פסוק יא דבר המשורר על הזמן העבר, ולכן מוכרח שאחרי הפעל ואמר היה פעל במשמ׳ עבר חלף, והפעל הזה מסתתר בצרוף חלו שבהחלק הראשון של המלה חלותי, חלו—תי היא, והמלה חלו ר״ל עברו, חלפו, והוא הפעל חַ׳לַא a) בערב׳ שמשמש במשמ׳ עבר חלף בפרט ביחס להזמן. וז״ל לשאן אלערב: חַ׳לא אלשי ח׳לוּא מַצַ׳י וכו׳ ואלק׳רון אלח׳אליה הם אלמואצ׳י ויקל ח׳לא קַרְנ׳ פַּקְרנ׳ אי מַצַ׳י, ע״כ, ובעברית: ח׳לא אלשי עבר (הדבר) וכו׳ ואלק׳רון אלח׳אליה הם (הדורות) שעברו וחלפו, ויאמרו ח׳לא קרנ׳ פקרנ׳, ר״ל עבר (דור ודור). וכן יאמרו בערב׳: כאן ד׳לכ פי אלאמאם אלאואלי ואלקרון אלהואלי, — ר״ל זה היה בזמנים הראשונים ובדורות שחלפו ועברו. יש איפוא להחליט בודאות כי בדלת פסוק זה בהמלה חלותי מסתתר הפעל חלו במשמ׳ עברו וחלפו, והחלק השני מהמלה חלותי, שהוא תי יחד עם האותיות היא, הם שארית איזו מלה שהיתה תאר להשם יָמִין או ימים, במושג של קדום, וכונת המליצה היתה, אחרי שחשבתי בכל זאת אמרתי: חלפו ועברו הימים הקדומים שנות עולמים. זאת היא כמעט הודאות של צורת הכתוב בהויתו הקדומה. ואף על פי כן, אנו, שלשוננו בנויה על התנ״ך בנוסחתו המקובלה, אין אנו רשאים לדחות את הנוסחה המקובלה, וחיבים אנו לישבה אם אפשר בדרך טבעי. ומבלי לצאת מהכונה הקדומה של הכתוב, הבאור הטבעי להנוסחה המקובלה הוא הרשום בפנים, והוא, שהמלה חלותי הוא שם דגוש ע״מ אחות והיוד נוספה כמו בהמלים רבתי, שרתי, ולכן חלותי הוא מלעיל, כמו רבתי שרתי. ומשמעתה היא מן אותו הפעל ח׳לא. ומלת הגוף היא מוסבת לשם הנקבה חלותי, שהוא שם מפשט במושג: הזמנים הקדומים.

a) خلاَ

***חלז¹)**, ממנו *חִלָּזוֹן, *חֶלְזוֹנִי.

***חִלָּזוֹן²)**, חֶלְזוֹן ³), ש"ז, מ"ר חֶלְזוֹנִים, חֶלְזוֹנוֹת, —א) בריה ממין הרכוכות, שיש לה כעין בית מקלפה קשה, וחללה אינה ישר אלא נכרך כעין לולב. Schnecke ; limaçon ; snail : תכלת אין כשרה אלא מן החלזון (תוספתא מנח׳ ט יו). אלו ציידי חלזון מסולמות של צור ועד חיפה (שבת כו.). שבן צדי חלזון קושרין ומתירין (שם עד:). הצד חלזון והפוצעו (שם עה.). עלה להר וראה שהיום אין בו אלא חלזון אחד למחר ירדו גשמים ונתמלא כולו חלזונות (סנה׳ מא.). ת"ר חלזון זהו גופו דומה לים ובריותו דומה לדג ועולה אחד לשבעים שנה ובדמו צובעין תכלת לפיכך דמיו יקרים (מנח׳ מד.). אמר זבולון לפני הקב"ה רבש"ע לאחיי נתת להם שדות וכרמים ולי נתת הרים וגבעות לאחיי נתת להם ארצות ולי נתת ימים ונהרות אמר לו כולן צריכין לך על ידי חלזון (מגי׳ ו.). החילזון הזה כשגדל מלבושו גדל עמו (מד"ר דבר׳ ז). — ב) כעין טבעת בצורת חלזון: שקשר חלזון בראשה (של שלשלת) (כלים יב א).—ג) חֲלִי בעין, עור יכסה את הלבן והשחור שבעין, grauer Star; cataracte : דק תבלול חלזון ⁴) נחש ועינב (בכור׳ ו ב). דק זה הדוק חלזון נחש עינב מניין (ספרא אמור כא ב). —ועי׳ *נָחָשׁ.

¹) בערב׳ יש אמנם שרש חלז a) במשמ׳ מרט השערות וקלף הקלפה, אך אין לברר אם יש איזו שיכות בין שרש זה ובין השם הלזון, וגם הפעל חלז שנמצא בתרגום אסתר רחוק הוא ממשמ׳ השם חלזון.

²) כך מנק׳ במשנ׳ מנקד׳ כ"י פרמה, וכך קריאת הספרדים.— ³) קריאת האשכנזים, וכן נקוד לוי ויסטרוב, וכך הכתיב במדרש: חילזון. בערב׳ חֲלַזוּן b). — ⁴) ושאלו שם בגמ׳ (מ:). איבעיא להו חלזון הוא נחש או דילמא חלזון או נחש ת"ש דאמר רבה בר בר חנה סח לי רבי יוחנן בן אלעזר זקן אחד היה בשכונתינו ור"ש בין יוסי לקוניא שמו ומימי לא עברתי לפניו פעם אחת עברתי לפניו אמר לי שב בני שב חלזון זה מום קבוע לשחוט עליו וזהו נחש שאמרו חכמים. ע"כ. והנה כבודו של אותו זקן במקומו מונח, אך לקבל דעתו אי אפשר, אעפ"י שהחליטה הגמרה כמותו, כי מסגנון לשון המשנה מוכח כי כל השמות המנויים כאן כל אחד דבר הוא בפני עצמו. ובמהות החלי הזה, הנה הערוך, עפ"י דעתו של אותו

a) حلز b) حَلَزُون

***חֶלְזוֹנִי¹)**, ת"ז, — כמו החלזון, ובפרט קו עגול ההולך ומתרחק מנקודת מוצאו ועושה סבובים אחדים סביב, spiral : וכאשר התבאר זה בקו הישר הוא מתחיב בקו המורכב מהישר והסבובי אשר הוא החלזוני (ר"ת קרקשש, אור ה׳ א יג).

א.*חַלְחוֹל, ש"ז, — שם"פ מן ב.חִלְחֵל, א) סם מחלחל ויורד : כיצד היו האמוריים מתים וכו׳ החלחול היה נכנס להם והיו מתרפין לפני ישראל (תנחומא משפט׳ יח). —ב) *במשמ׳ חָלוּל : שהוא אפוץ וסתום בדוחק שאין בה חילחול טפח (ר"ש אהל׳ ט ג). — ועצם הפעולה של ירידה במעים : כמו באדם הלוקה רפואה משלשלת שכשירגיש ערעור וחלחול אז ישמח בה כי עשתה את אשר חפץ (אור"ח, רפאל מנורלי יה:).

ב.*חַלְחוֹל, ש"ז, מ"ר חַלְחוּלִים, — כמו חַלְחָלָה : מתודה אני לפניך יי׳ אלהי בכפיפת ראש וכו׳ ברתת בזיע בְּחַלְחוּל ביראה במורא (סדר יום כפור קטן, רכש"ע). כשיתחברו דקות הליחות וחלחול האבר וחום האויר המקיף וחוזק הרפואות הנעשה וחוזק כח החולה חותך המורסא במהרה (פרקי משה ג). וחגורים על האצילים, כי מתניהם אחוז חלחולים, ונשתברו רוב צלעותיהם, ונלאו מהכיל אזוריהם (רב בנימין, משא גיא חזיון 12).

***חַלְחוּלִית²)**, ש"נ, מ"ר חַלְחוּלִיּוֹת,— מחשבות ומזמות, בפרט מזמות של תחבולות להגיע לדבר,

זקן שחלזון הוא נחש, פרש : שמנומר עינו כנחש. ובנימין מוספיא פרש עפ"י לשון יונית : בל"י ברד וזה שם מורסא קטנה עגולה וזכה כמו אבן ברד בין העפעף והעין או בעין עצמו, ע"כ. אבל, נאמנה עלינו בזה דעתו של הרמב"ם, שהיה בעצמו רופא, והוא פרש חלזון : שיצא בעין בשר מותר וימשך עד שחופה קצת משחור העין ושמו המפורסם אצל הרופאים בל"ע טפרה. ע"כ. והיא ט׳פרה a) בערב׳, ופרשוה המלונים : ג׳לידה תע׳שי אלעין נאבתה מן ג׳נב אלד׳י ילי אלאנף, עלי ביאצ׳ אלעין אלי שואדה חתי תמנע אלאנט׳אר והיא כאלט׳פר צלאבה וביאצ׳ה. — ובעברית : עור יכסה את העין יצמח מהצד שאצל האף על הלבן שבעין לעומת השחור עד שימנע הראיה והוא כמו צפרן קשה ולבן.—ואולי נקרא כך ע"ש הצדף של החלזון.

¹) בערב׳ חַלַזוּנִי b).

²) לא נתברר מקור מלה זו. אולי נסתעף מִמּוּשָׂג זעזוע, מה שמזעזע הדעת, הרוח, או שמזעזע אחרים, וכמו

a) ظفرة c) حلزوني

Jntrigue: אלו שלבם מלא עליהם חלחוליות חלהוליות [1]) רעות (פסיק' דר"כ, אחרי מות). — ואמר הפיטן: הלב יכוַן למַעְלה מעלות שמיר ושית, התול חַלְחוּלִיּוֹת מדיח ידיח יקציע סבית, ילכו יונקותיו ויהי כזית (שבת תשובה, אשחר).

***חַלְחוֹלֶת** [2]), ש"נ, מ"ר חַלְחוֹלוֹת, — המעי המחבר לפי הטבעת, Mastdarm; rectum: אמר ר' זעירי חלחולת [3]) שניקבה כשירה הואיל ויריכים מעמידות אותה (חול' נ.). חלב שעל חלחולת המוציאה רעי (רש"י שם מט.). המעי האחרון שהוא שוה ואין בו עיקום והוא שהרעי יוצא בו מן הערוה והוא דבוק בין עיקרי היריכים הוא הנקרא חלחולת (רמב"ם, שחיט' ו טז). מעשה היה שהיתה חלחולת נקובה במכה והחזירוה למקום עומדה (מרדכי חול' תרי"ז). והמעי הששי הוא הנקרא בלשון מקדונית קוקוסמיום ובלשון ערב מעי הישר והיא החלחולת (מ' הגלדני, ש"א ד).

א. חלחל [4]), ממנו א.חִלְחֵל, חַלְחָלָה, ב.*הִלְחוּל.

א. חִלְחֵל, פ"י, — זעזע את הדבר.

— נתפ', נִתְחַלְחֵל, — נזדעזע, erschüttert werden, s'ébranler; be shaked: ותבואינה נערות אסתר וסריסיה ויגידו לה (מה שנגזר על היהודים ושמרדכי הולך לבוש שק) וַתִּתְחַלְחַל המלכה מאד (אסת' ד ד). — ומצוי שמוש זה: באותה שעה נזדעזעו מתניה (של שרה) ונתחלחלו כל אבריה ולא היתה בעולם (מדר' ויושע א). שאימת שכינה עליהם כאלו הם מתחלחלין והיא שם עוברת (שבלי הלקט, תפלה כג). — ואמר המליץ: ואמיץ לבו בגבורים, האוחז בדרכי ישרים, לא יתחלחל לשוד הימים, ולא יבהילוהו החרדות והאמים (רש"ט פלקיירא, ספר הינון ג). — והפיטן אמר: מאד אתחל וְאֶתְחַלְחַל ביום שדי חשפני, והשפיפון מצפון שטפני, ונהג שבי ארץ צבי וגם כדור צנפני (י"ז בתמוז, שעה). אהמה בשבי ובגלות אתחלחל, כי נד אוהבי ונפשי כי בהל (פזמ' תימני, יעוף תלומי). — ובחכמת הטבע, *הגוף מתחלחל, מתפרד קצתו מקצתו: כי האש גוף דק חם פועל והקורה גוף מתחלחל נפעל ומדרך הדק הפועל שיעשה בנפעלו והחם היבש שיחמם ויכלה לחות הנפעל (כוזרי ה כ). — ובמשמ' נעשה רופף: מגופת החבית שנתחלחלה אע"פ שאינה נשמטת אינה מצלת שהרי נתרועע הצמיד (רמב"ם טומא' מת כב ט).

— פע', *חִלְחֵל, מְחֻלְחָל, — א) לא קבוע חזק, אלא רופף, רעוע: מגופת החבית המחולחלת [1]) ואינה נשמטת (כלים י ג). וכל בעלי השיר יוצאין בשיר וכו' ובלבד שלא יהו מחולחלין (תוספתא שבת ד ד). ואיזו היא מחולחלת כל שיש לה טפח מארבע רוחותיה (שם אהל' י ה). — ב) *נזדעזע: הושחרו פנינו והלבנו קדורים, מוט התמוטטנו ונעשינו פרורים, חֻלְחַלְנוּ מתגנו וכיולדה מצירים (סליח' ג עבי"ת, בחזוק). זולעפנו על חטאתינו, חֻלְחַלְנוּ על רוב פשעינו (סליח' יוס כ התרון, אפפונו). זכור תזכור ותשוח עלי נפשי, יען כי נלכדתי בפח מוקשי, חֻלְחַלְתִּי פרפרתי ויקם בי כחשי, כי עונותי עברו ראשי (תיל' השחר, סליח' יום ו, אוי נא לי). זכרתי את ימי המנוחה, חֻלְחַלְתִּי ונפשי שחה, טוב ומטיב הלולך אפציחה, כי עמך הסליחה (סמא"ג, ערב' ליוה"כ, כשם אלהי). — ג) *חָלוּל, שיש בו חללים, נקבים: בזמן שהוא כלי מחולחלת (אהל' ט ג). וקולית של מים המחולחלת ורתיחת גריסין (טבו"י א א). בחמשה עשר בו שלוחי בית דין יוצאין ומתקנין את הדרכים ואת הרחובות שחולחלו [2]) מן הגשמים (תוספתא שקל' א א). וכשאוכל פירות שמנים שיש להם שמן כגון שקדים ואגוזים וכיוצא בהן אין בשרו מחולחל לצאת הבל שלהם ראשון ראשון (רה"ג, תשו' הגא', הרכבי שלב). גרם הטחול רכה ומחולחל ורך דומת לספוג ויש בה עורקים דופקים רבים (פרקי משה א).

— פע', *חִלְחֵל: אדם קשה וצרה מחלחלתו [3]) צרת קשה והיין מתגאה ומשכהה (מד"ר קהל', ומולא אני). יסורין הבאים על האדם בזקנתו והוא מעודן ומפונק בנערותו הוא יכול לסבול אותם אבל אם היה מיוגע מנערותו הן מחלחלין אותו ומי יכול לסובלן

---

[1]) כסוי שאינו קבוע בפי הכלי בהידוק שמו מחולחל (רה"ג טהר' שם). — [2]) בתוספתא צוק"מ: שהלחלו. — [3]) ואולי זה במשמ' עשה חלול שלקמן

בערב' קלקל a), קַלְקָלָה b). וכך נראה ממה שאמרו שם להוללים למערבביא, לפי גרסת הערוך. — [1]) במד"ר אחרי: חלהליות.

[2]) מן ב.חלחל, במשמ' בקיעה וירידה, והוא המעי שדרך בו הפסלת של המזון מחלחל ויורד למטה. — [3]) פרש הערוך היא כרכשא. וכן רגמ"ה, וכן רש"י והסכימו כלם כי הוא המעי הישר המחבר לפי הטבעת.

[4]) בערב' חַלְחַל d), חַלְחִיל c).

a) قلقل b) قَلْقَلَة c) حلحل d) خلخل

(מדה"ג, כ"י תימנ', ויבב). — ואמר הפיטן: מרוב פקודות ובהלה מחלחלת, נקטה נפשי לעפר בוחלת, ססכה בטן לארץ נשחלת, עורה למה תישן תוחלת (סליח' יוס א, אם עונינו). — ובמשמ' *עשה הקרקע יתחוח: אבל הזרעים מתפשטים מיד בתוך השלשה ו מ ח ל ח ל י ן הקרקע מלמעלה בשפתו (רבב"ס ב"ב לט:). שהזרעים מ ח ל ח ל י ן את הקרקע ומקלקלין את אמת המים (רמב"ם, מכיר' כא ח). — — *ועשה חללים חללים: מ ח ל ח ל (הקב"ה) להם את הארץ כחלונות והן מתגלגלין כנודות ובאין (מדה"ג, כ"י תימנ', ויחי). שהעופרת מחליק את החרס ואינו מניחו לבלוע אבל הירוקים מעורב צריף שקורין אלו"ם בתוך העופרת והוא עז ו מ ח ל ח ל את החרס ובולע (רש"י כתוב' קז:).

ב.*חלחל, ממנו א.*חִלְחוּל, ב.*חִלְחֵל.

ב.*חִלְחֵל[1], פ"ע, — בקע ונכנס לאט לאט לתוך דבר, eindringen; penêtrer; penetrate: המים המרים האלו למה הם דומים לסם יבש הניתן על בשר הי ואין מזיקו כשהוא מוצא מכה מתחיל לחלחל (ספרי נשא יב). נשיכת כלב אינו מחלחל נשיכת נחש מחלחל (ירוש' ר"ה ו נט.). הנחש אריסה מחלחל לאחר המיתה (מד"ר בראש' לח). — ומים וכדומה לתוך דבר, בין הגרגרים וכדומה: אם פקק את הצנור או אם חלחל לתוכן (של הזיתים) (מכביר' ג ו).

— התפ', *התחלחל, — כמו חלחל: היו צרורות מתחלחלים בתוכו פוסלים את המקוה (מקוא' ד ג). דג ניקור חי אסור ומליח על ידי מליחה מתחלחל (ירוש' תרומ' ח מו.). ובאו בה המים מלמד שהם מתחלחלים בכל איבריה (מד"ר במד' ט). — והארם: הנחש הזה נושך לאדם ואינו מרגיש לשעה ומשהוא הולך לביתו המכה מתחלחלת בו (תנחומא שמיני ז). כל שיש בו ליחה הארם מתערב עם הליחה ומתחלחל בכל הקישואים (ר"ש תרומ' ח ז). — והדבר נתחלחל, שהמים וכדומה נתחלחלו בו: בור מלא מים ונפל שמה גדי קטן ונכנסו מים דרך אזניו ונתחלחל כולו (ירוש' ב"ק א ב:).

---

[1] בערב' תַחַלֵּל a), וגם עַ'לְעַ'ל b).

a) تحلّل b) غلغل

חַלְחָלָה[1], ש"נ, — א) הזדעזעות עזה של הגוף, בפרט של היולדת, Erschütterung; ébranlement; convulsion: על כן מלאו מתני חלחלה צירים אחזוני כצירי יולדה (ישע' כא ג). — ובכלל מפני פחד וכדומה: ובאה חרב במצרים והיתה חלחלה בכוש (יחזק' ל ד). ביום ההוא יצאו מלאכים מלפני בצים להחריד את כוש בטח והיתה חלחלה בהם כיום מצרים (שם ט). בוקה ומבוקה ומבלקה ולב נמס ופיק ברכים וחלחלה בכל מתנים ופני כלם קבצו פארור (נחום ב יא). מתגלגלים גלגלי כסאו ומתרעשים אדני שרפרף וכל הרקיע כולם יאחזם חלחלה (פסיק' רבתי כ). ידיך רפות וברכיך כושלות, כותב אלו השאלות, ומלוא מתניך ימלאו חלחלות, כי לא כתבת אותן בתבונה ועיצה (תשו' ר' יפת הלוי ליעקב העקש ג, לקו"ק 23). — ואמר הפיטן: בשבעה עשר בו חלחלה אחזתני וסער מסעיר, טובות נשיתי ותזנח משלום נפשי בתגרת שעיר (י"ז בתמוז, בהדם הרביעי). יראה ורעד יבא בהם, טרוף דעת בלבביהם, חלחלה ומעד על מתניהם (יוצר אחרון פסח, למען). רוחי בי חלה ברתת והלחלה, ובכל יום ובכל לילה מעי מעי אוחילה (קינ' לת"ב, דמעי). ויען השני ברתת וחלחלת מתנים, לשמע מכתי תצלנה אזנים (שם, אכנו ספדו). זעף נשא ותש כחנו, יי' אל באפך תוכיחנו, חלחלות רבות בלו בשרנו, נא אל בחמתך תיסרנו (סליח' ליום שני, אלהים). אז נפלה רעדה ופחד על כל עם הפאלקי"ן ולבשם חלחלות, שבת אורח ונשמו דרכים ומסילות (מגי' עיפה לר"ש כהן). — ב) *דחיפה חזקה למרחק: ומלאכי השרת פותחין את קברותיהן וזורקין בהן נשמתן וחיים ומעמידים אותם על רגליהם וכל מי שנתחייב בדין דוחפין אותו חלחלה גדולה אורכו אלפים אמה ורוחבו חמשים אמה (מדר' אליהו ופרקי משיח, ביהמ"ד ילינק ג).

·חַלְחַלִיאֵל, ש"ז, — שם מלאך: ושל צפון (הממונים) שהם חלחליאל[2] קרספיאל חלחליאל עולה קי"ז שהוא דמע בא"ת ב"ש (עמה"מ, עולם הברי' יז).

א.*חלט[3], ממנו א.חָלַט, *חֲלוּטִים, א.*חֲלִיטָה, א.*חֲלַטָנִית

---

[1] עי' א.חלחל.

[2] בזהר בארמית: חלחליאל קרספיאל אינון כל חד על תריסר אלפין אחרנין דלסטר מערב (זהר, פקודי).

[3] אולי בערב' חלט a) שמשמש גם במשמ' היה

a) حلط

*החלט, *החלטה, *החלטי.

א. חָלַט, פ"י, עת' יַחְלֹט, יַחְלְטֵהוּ, — חָלַט הדבר ממנו, מהר והסכים כי כך הוא הדבר: ויבאו (עבדי בן הדד) אל מלך ישראל ויאמרו עבדך בן הדד אמר תחי נא נפשי ויאמר (מלך ישראל) העודנו חי אחי הוא והאנשים ינחשו וימהרו וַיַּחְלְטוּ [1]) הממנו ויאמרו אחיך בן הדד (מ"א כ לב-לג). אני כהן ואני מסגירה אני חולטה ואני פוטרה (זבח' קב.). — ופָעוּל חָלוּט, חֲלוּטָה: בראשונה היה נטמן יום י"ב חדש שתהא חלוט לו התקין הלל הזקן שיהא חולש את מעותיו בלשכה וכו' (ערכ' ט ד). שנה לראשון חלוט למי חלוט ר' אליעזר אומר לראשון חלוט ר' יוחנן אומר לשני חלוט (גמ' שם לא:). עשרה דברים נאמרו בירושלם אין הבית חולט בה ואין מביאה עגלה ערופה וכו' (ב"ק פב:). — ולנק' חֲלוּטָה: הגיע יום י"ב חדש ולא נגאלה היתה חלוטה לו אחד הלוקח ואחד שניתן לו במתנה (ערכ' ט ד). הנותן מתנה בראשונה היה נטמן יום י"ב חדש שתהא חלוטה לו (ספרא בהר ה ד). שאם הגיע יובל ולא נגאלה חלוטה היא שדה להקדש (תוספתא ערכ' ה ה). אם נמכרה (השדה) חלוטה היא (ירוש' גיט' ד מו:).

— הִפְע', *הֶחְלִיט, -- גזר באופן ודאי, בלי פקפוק, שלא יתחרט בו: להחליט את שנולד לו מחיה או שער לבן בתחילה (נגע' א ג). רואה (הכהן) את (הנגע) הראשון ומסגירו ומחליטו (שם ג א). המסגיר מסגיר והמחליט מחליט (שם). צריך שיהא זכור תנייו וכו' וצריך להחליט בשפתיו (ירוש' דמאי ז כו.). הואיל והוא נזקק להחליט יהא טעון צפרים (שם מגי' א עא:). גסות רוחו של ירבעם היא החליטתו (שם ע"ז א לט:). רבי עקיבה מטמא ומחליט (וחכמים אומרים) תיראה כתחילה מחליטין (שם מו"ק א פ ג). — ובכלל החליט דבר: לשני שטרות שיצאו על שדה אחת אי זה מהן שירצו ב"ד להחליט מחליטין (שם כתוב' י לג ד). בימי אלכסנדרוס מוקדן באו בני ישמעאל לעורר על ישראל על הבכורה ובאו עמהם שתי משפחות רעות כנענים ומצרים אמרו מי הולך ודן עמהם אמר גביעה בן קוסם אני הולך ודן עמהם אמרו לו הזהר שלא תחליט להם את הארץ (מד"ר בראש' סא). שאלה לא"א הרא"ש ז"ל וכו' המלוה לחבירו על המשכון על מנת להחליטו אם לא יפדנו לזמן פלוני (טור, מלוה ולוה עג).

— הָפְע', *הֻחְלַט, מוּחְלָט, — שהחליטו אותו: ניטלת (האבן) הטהורה הוחלטה האמצעית לטומאה ניטלה הטמאה הוחלטה האמצעית לטהורה (כלים ו ג). אין בין מצורע מוסגר למצורע מוחלט אלא פריעה ופרימה (מגי' א ז). אין מסגירין את המוסגר ולא מחליטין את המוחלט (נגע' ג א). יושם השור בבית דין דברי ר"י ר"ע אומר הוחלט השור (ב"ק לג.). — ובכלל, במשמ' ודאי, בלי ספק: תשובת המוחלטין [1]) מעכבת הפורענות ואע"פ שנחתם עליו גזר דין של פורענות (יומ' פו:).

— נִפְע', *נֶחְלַט, — כמו הֻחְלַט: גוף האמה העבריה בהבאת סימניה שלוחיה ממך נֶחְלָטִים (אזהר' לר"י ברצלוני יג).

ב. *חלט [2]), ממנו א.*חָלוּט, ב.*חָלָט, ב.*חֹלְטָנִית, ב.*חֲלִיטָה.

ב. *חָלַט [3]), פ"י, עת' יַחֲלֹט, — חָלַט דבר ברותחין או בחֹמץ וכדומה, גלש עליו רותחים או חֹמץ ונצטמק על ידי זה: אין שורין את המורסן לתרנגולים אבל חולטין (פסח' ב ז). כלי בית הבד ושל גת וכו' בזמן שהן של גמי מיישנן כל שנים עשר חדש או חולטן בחמין (טהר' י ח). אין לשין את המצה ברותחין מפני שחולטין (תוספתא פסח' ב ה). כל המנחות אין לשין אותן ברותחין מפני שהן חולטין ולא בצונן מפני שהן רוטשין (שם מנח' ז יג). ר' יוסי אומר רצה לטהרן (את כלי הגת) מיד חולטן ברותחין או מולגן במי זיתים (שם טהר' יא יו). שחולטין אותו בחומץ לאחר צלייתו ודמו נסחט לתוכו (רש"י פסח' עד:). הכבד שבשלה ולא הבהבה על האור ולא חלטה בחומץ או ברותחין (רמב"ם, מאכל' אסור' ו ח). חומץ שחלט בו בשר לא יחלוט בו פעם שניה (שם יג). ואם חלטו (את הבשר החי) בחומץ מותר לאכלו כשהוא חי ומותר לשתות החומץ שהלטו בו שאין החומץ מוציא הדם (שם יג). הרבוכה חולט אותה ברותחין תחלה ואופה אותה מעט ואח"כ מטגנה בשמן על האלפס (סמ"ג,

---

מהיר לעשות דבר, בפרט להשבע שבועה וכדומה.

[1]) כבר אמר ריב"ג: אמתות הלשון ויחלטוה. וכן כל החדשים.

---

[1]) ופרש"י המוחלטין: רשעים גמורין.

[2]) אולי אין זה שרש אחר, וכמו צמת שמשמש בשתי המשמעות, עי"ש. ועי' הערה להערך.

[3]) בארמ' ובעבר' במשנה. ואולי כמו צמת לצמיתות, וגם צומת וכו' כן גם הל' לחלוטין וחולט.

עבין קסג). ויש לחוש שהרותחין ח ו ל ט י ן דם הנבלע בהרנגולת שנפלט מבני מעיה לתוכה ושוב לא יצאה (מרדכי חול׳ תבל״ב). ואחר שלשו (הנחתומים את הגלוסקאות) וערבו אותן ח ו ל ט י ם אותן במים רותחים ואח״כ משימין אותן במחבת של ברזל ואופים בתוך התנור (בו״ת במב לדק׳ א מז). — נפע׳, *נֶחְלַט, — שחלטו אותו: אי זו היא העיסה הנותן חמין לתוך קמח וכו׳ נ ח ל ט ה כל צורכה בית שמאי מחייבין לא נ ח ל ט ה כל צורכה בית שמאי פוטרין (ירוש׳ חלה א נח.).

:חֵלֶט[1], ש״ז, מ״ר חֲלָטִים, הַלֵּחָה שבגוף בעלי חיים, **: Saft (des Körpers) ; humeur ; humor** או שיהיה מצד עוצם המהלה ו ש ה ח ל ט י ם השחורים עליה גוברים (המבקש לרש״ט פלקיירא). ושלשל גוף כשיבאו ח ל ט י ם (אבא מרי, כתי הנכב׳ הגוף). יש באדם ארבעה ח ל ט י ם והם המרה הירוקה והדם והליחה והלבנה (מ׳ אלדבי, ש״א ד א). והפצעים יקרו באצטומכה מ ח ל ט נושך כמו המרה הירוקה והליחה המלוחה (בס). וצריך לנקות תחלה ה ח ל ט שגבר עליו ואחר כן לשים עליו משיחות (שם). וראוי לחולה לנקות תחלה ה ח ל ט שמסבב החולי (שם). לא כל מזגי האדם שוין ואם יתנהגו על דרך אחד כי לפי רוע הכנת מזגו יתילדו ה ח ל ט י ם ויחלה ויתקצרו ימיו (לידה לדרך א ג ב). ויהיו אנשי נוף ונוף מיוחסים ל ח ל ט ח ל ט עם היותם במקומם מזוגי הטבע (ר״י עמדין, בירת מגדל עז לז). שברא הש״י ארבעה ח ל ט י ם באדם המיוחסים לארבעה יסודות שמהם הורכב (שם). וכן יתעוררו ויתגברו ה ח ל ט י ם לפי ההתעמלות והמנוחה (שם).

א. *חַלְטָנִית[2], ש״נ, — לחלוטים: והארץ לא תמכר לצמיתות כי לי הארץ ל ח ו ל ט נ י ת (ירוש׳ דמאי ה כד ד). ועוד הוסיף לה על קדושיה מדבר שלי כך וכך זהובים קושטנטינ׳ תוספת כתובה בחלק שלה ל ח ו ל ט נ י ת (נוסח כתובה ירוש׳, בריד מעיר ל).

ב. *חַלְטָנִית[3], ש״נ,—חליטת רותחים: עיקר זריבתן (של דור המבול) ל ח ו ל ט נ י ת וכו׳ ברותחין (ירוש׳ סנה׳ י כט:). א״ר יוחנן כל טיפה וטיפה שהוריד הקב״ה על דור המבול היה מרתיחה ואחר כך מורידה עליהם שנאמר בעת יזרבו נצמתו וריבתן ח ל ט נ י ת היתה (מד״ר קהל׳, ורחיתי את).

חֲלִי[1], ש״ז, סמי׳ חֲלִי, מ״ר חֲלָאִים, חֲלָיִים, — דבר של תכשיט האשה להצואר מזהב ואבנים יקרות וכדומה, **: Geschmeide; bijoux; jewels** נזם זהב וַחֲלִי כתם מוכיח חכם על אזן שמעת (משלי כה יב). חמוקי ירכיך כמו חֲלָאִים מעשה ידי אמן (שה״ש ז ב). —ואמר המשורר בחר מ ה ח ל י מבחר שביסו, ודי לך מענן בקר רסיסו (ר״י הלוי, בחר). ובכו בני לוי עלי כנור אשר בו נצחו שירות וגם שוררו, ובכו מתי ארץ עלי כתם ח ל י יתהללו בשמו ויתפארו (הוא, בימי יקותיאל).

חֳלִי[2], ש״ז, בהפס׳ חֹלִי, כנ׳ חָלְיוֹ, מ״ר חֳלָיִים, כנ׳ חָלְיֵינוּ, — א) מעמד האדם החֹלה, **Krankheit ; maladie ; disease**: גם כל חֳלִי וכל מכה אשר לא כתוב בספר התורה הזאת יעלם יי׳ עליך עד השמדך (דבר׳ כח סא). כל ראש לָחֳלִי וכל לבב דוי (ישע׳ א ה). ואחרי כל זאת נגפו יי׳ במעיו לָחֳלִי לאין מרפא (דהי״ב כא יח). לכו דרשו בבעל זבוב אלהי עקרון אם אחיה מֵחֳלִי זה (מ״ב א ב). והסיר יי׳ ממך כל חֹלִי וכל מדוי מצרים הרעים אשר ידעת לא ישימם בך (דבר׳ ז ה). עד יצאו מעיך מן הַחֹלִי ימים על ימים (דהי״ב כא יח). כי ברוב אוכל יקנין ח ו ל י והמזיע יגיע אל זרה (ב״ס גני׳ לז ל). בני ב ח ו ל י אל תתעבר התפלל אל אל כי הוא ירפא (שם לח ט). כשאדם בא לידי ח ו ל י או לידי זקנה או לידי יסורין ואינו יכול לעסוק במלאכתו הרי הוא מת ברעב (קדוש׳ ד יד). זה גיטך מהיום אם מתי מ ח ו ל י זה ועמד והלך בשוק וחלה ומת אומדין אותו אם מהמת ח ו ל י הראשון מת (גיט׳ ז ג). אם פירש מתוך ח ו ל י מחזירין אותו מיד (ירוש׳ ניד׳ א מט:). — ובכנ׳: אחר הדברים האלה חלה בן האשה בעלת הבית ויהי חָלְיוֹ חזק מאד (מ״א יז יז). ואלישע חלה את חָלְיוֹ אשר ימות בו (מ״ב יג יד). לחזקיהו מלך יהודה בחלתו ויחי מֵחָלְיוֹ (ישע׳ לח ט). יי׳ יסעדנו על ערש דוי כל משכבו הפכת בְחָלְיוֹ

---

[1] בערב׳ ח׳לט a), ממושג המזיגה.

[2] עי׳ א.חלט.

[3] עי׳ ב.חלט.

a) خِلط

---

[1] בערב׳ חַלִ׳י a), לפי דעת החכמים משרש חַלִי b) בערב׳ במשמ׳ היה מתוק, נעים.

[2] מן א.חלה.

a) حَلْيٌ c) حَلَى

(תהל' מא ד). וגם בחליו לא דרש את יי' כי ברפאים (דהי"ב יו יב). נשתתק מתוך חוליו (ירוש' גיט' ז מח ג). מעשה בנכרית אחת שהיתה חולה ביותר אמרה אם תעמוד ההיא אשה מחוליה תלך ותעבוד לכל עכו"ם שבעולם (סנה' סד.). לבן מלך שעמד מחליו אמר לו פדגוגו ילך בנך לאיסכולי אמר להם המלך עדיין לא בא בני בזיוו שנשתנה מחליו (מד"ר בה"ש, כמכוני). רפא הליינו ריפית הליינו (ירוש' ברכ' ב ד).—ומ"ר: מכות גדלת ונאמנות וחלים רעים ונאמנים (דבר' כח נט). ואתה (תנגף) בחליים רבים במחלה מעיך (דהי"ב כא יה). שני חלאים חלה אלישע אחד בדרך הארץ ואחד שדחה את גוחזי (ירוש' סנה' י כט:). ששמונים ושלשה חלאים תלויין במרה וכולן פת שחרית במלח וקיתון של מים מבטלתן (ב"מ קז:). כל החלאים שחוץ לגוף אינן חלאים (מד"ר ברא' נו). אם חלאים הם יכולין להתרפאות ואם אינן חלאים איני יודעת מה לעשות (שם שמות מה). אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה רבש"ע כל חלאים שאתה מביא עלי בשביל לאהבני לך (שם שה"ש, סמכוני). — ובהשאלה: אוי לי על שברי נחלה מכתי ואני אמרתי אך זה חלי ואשאנו (ירמ' י יט). וירא אפרים את חליו ויהודה את מזרו (הוש' ה יג). איש אשר יתן לו האלהים עשר ונכסים וכבוד וכו' ולא ישליטנו האלהים לאכל ממנו כי איש נכרי יאכלנו זה הבל וחלי רע הוא (מעלי ו ב). — ומ"ר *חליים, חלאים: החוליים הנקראים ארציים הם החוליים המיוחדים באותה המדינה ברוב אנשיה וכו' החוליים הנקראים התרגשים הם חוליים כוללים מתחדשים באנשי ארץ מה בקצת האנשים וכו' (פרקי משה כג). אמרו השלוחים מכל החולאים אשר הזכיר אדוננו עדיין שכח חולי אחד חזק אשר לנו והוא כי אין מליץ עלינו טובה בלי השקפת קנאה או שנאה (שבט יהודה ז). — *עתות החלי: עתות החולי הכללים הם ד' התחלה ותוספת ועמידה שנקרא תכלית והירידה ובטורח יעמוד אדם על ידיעת העת ההוה מעתות החולי באומד אמתי איזות מעתותיה הוא עתה (פרקי משה יא).—הנמלט מחלי, שרק עתה סר החלי ממנו ועדין לא שב לאיתנו לגמרה, convalescent ; Genesender : הנהגת הנמלטים מחולי היא אמצעית בין הנהגת הבריאים ובין הנהגת החולים והתעורה הוא הדבר היותר מזיק להם ועזיבת המנהג סכנה גדולה לא להנהגת הנמלטים מחולי והבריאים מהם לבד אך ברפואות החולים גם כן (פרקי משה ח). — ובצרוף עם שם אחר לכל חלי וחלי מהחליים המתחלפים, *חלי מעים: אלו הן הממונין שהיו במקדש יוחנן בן פנחס על החותמות וכו' בן אחיה על חולי מעיים (שקל' ה א). לא יהיה בהם לא חולי מעים ולא מיחוש עינים ולא מיחוש הראש (מכי' יתרו, עמלק ב). כל חולי ולא חולי מעים כל כאב ולא כאב לב כל מיחוש ולא מיחוש ראש כל רעה ולא אשה רעה (שבת יא.). אכל ולא שתה אבילתו דם וזהו תחילת חולי מעיים (שם מא.). מת מחולי מעיים סימן יפה לו מפני שרובם של צדיקים מיתתן בחולי מעיים (כתוב' קג:). אמר שמואל שינוי וסת תחלת חולי מעיים (סנה' קא.). החסידים הראשונים היו מתייסרין בחולי מעיים וכו' ר' יהודה אומר כל מי שנאמר בו גויעה מת בחולי מעיים (מד"ר ברא' סב). ד' דברים קשין זה מזה מכת הלב קשה בגוף חולי מעיים קשים ממכת הלב ומלאך המות קשה משניהם ואשה רעה קשה מכולם (פרקי רבינו הקדוש ד).—*חלי הגדול, *חלי הטמון: דע כי זה החולי (הנקרא בלשון ישמעאל דא אלצבע ונקרא בלשון יוני אופיליפשיאכי) אשר יקרה לאדם ויפילהו לארץ היו חכמים הראשונים קוראין אותו חולי הגדול אך הדיוטי בני אדם קורין אותו חולי הטמון בעבור שהוא מסותר (ספר לידה לאורחים, כ"י פלורנצה).—וחלי הכלב: ואמנם חולי הכלב הוא מין ממנו ויהיה עם כעס מעורב בשחוק וגעגוע נפסד מעורב בבריכה כלומר שיהיה כרוך אחריו כמו שהוא בטבע הכלב (קאנון ג א ד ח). — *חלי הנחש: חולי הנחש וחולי השועל הם עלה אחת ואולם נתחלפו שמותם למקום התבנית כי המקום אשר יוסר השער בחולי הנחש יקרא על משל הנחש ביום הולדי (פרקי משה כג). וההפריש בינו (בין חלי השועל) ובין חלי הנחש כי בו לא יישר השער לבד אבל יפשט ממנו עור רקיק כמו שיקרה לנחש ולפעמים יקרה בו תבנית כתבנית הנחש (קאנון ד ז א ב).—*חלי הנמלה: איך יתרפא חולי הנמלה פורמיקא בלעז וכו' זה מתחיל קטן בעור ומצער מאד והולך כנמלה מראה ירוק עושה נגע ומתקצר בראשו ונרגש בבשר כאלו נמלה אוכלת שם (אוצה"ת לר"י להלון י ב י). — *חלי הפיל: חולי הפיל והוא מין ממיני הצרעת (רהב"ע, ספר הנסיונות ח ח). כי המדה הזו (העצלות) גורמת בגוף חלאים ומדוים גדולים ורבים כמו הכובד והנפח בגיד הנשה וחולי

הפודגרא וחולי הפיל והדומה לאלה מן החלאים המשונים (תק' מדות הנפ' לרשב"ג מז).— °חלי צרפת: חולי צרפת הוא כאשר יש מזג רע בכבד ועל הרוב הוא חם המקלקל כח בישול והזנה שבכבד וממנו נמשך קלקול הזנה בכל האברים ומזה באים מקרים רעים וכו' ונולד ממשגל אשה בלתי טהורה (חולה"ת לר"י להלון ט ט א). אם הזרע רע בטבע כמו שיקרה בחולי צרפת או מראה הזרע ירוק (שם שם ח א). יש נשים טמאות בחולי הצרפתים ומורישן טמאתן לשאר בני אדם (מעש' טוביה, מאמר' הבית ב). תשובת הרב הרא"ם ז"ל שהשיב על איש שהיה נגוע מחולי הצרפתי וכו' אודות מי שחלה בחולי הצרפתי (שו"ת מהרי"ט, אה"ע יד).— °חולי רביעית: וזה מת מחולי רביעית גדול (יוחס' מאמ' ו).— °חלי השועל: וכן נגעי אדם תראה שישים הנתקים צרעת והוא חולי הנקרא חולי השועל ויטהר הצרעת כאשר הפך כולו לבן (פי' רמב"ם לנגע' יב ה). ליחה רעה נסתרת בעור במקומות צמיחת השער ומפרידה שרשי השערות ואוכל אותם ובמנעם המזון הטוב מהם ונקרא חלי השועל בהקרותו לשועלים (קאנון ד ז א ב). כמו מה שיפול בחולי השועל והוא שיהיה בתוך העפעף לחות חדה או מלוחה (שם ג ג ג יט). כמו השיער כאשר יואפס היסוד המפרנסו ומגדלו אז ישחת ויפול ונקרא שמו חולי השועל ועל אשר יקרה החולי הזה לשועלים נקרא על שמם (ספ' לידה לאורתיס, כ"י פלורנצה). ועל כן קוראים הרופאים חולי א' שמזדמן לפעמים שיפלו שערות ראש האדם ונקרא בפיהם חולי השועל (שער השמים ד א).— ובמליצה, °חלי הזקנים: המאכל הגס תגבר הליחה הדומה למזג אותו מאכל ותחדש קדחת עיפושית ואמר משורר אחד מי ימלט מחולי הזקונים ומי ירפא חולי השמנים (שבט יהודה סד).— חֳלִי-רַע, עי' °חֳלִי-רַע.— ועי' מַחֲלָה.

°חֲלִי, פ"ע, — כמו חָלָה: לא יאתיו למצא לצירים צרי בעת יֶחֱלִיוּ[1] (רמב"ע, איך ישליו).

°חֲלִיבָה, ש"נ, — שם"פ מן חָלַב: דין חליבת בהמה ביום טוב (שבלי הלקט, יו"ט רסא). גונח (פרושו) שיש לו חולי בריאה והחלב טוב לו סמוך לחליבתו (ר"נ על הרי"ף, שבת סא).

[1] בשביל החרוז עם יאתיו, השיב המשורר להפעל חלה את צורתו הקדומה.

°חֲלִיד[1], ש"ז, — מקום חלוד: דעת שפתיך בהיר צהיר ונהיר בלא לקוי וחליד, לפיד שלהבת אהבתך כאש לפידות ילפיד, אעפ"י שהשמים ביני לבינך ברשפי חבתך לבי יסליד (שערי תשו' מהר"מ מרוטנברג ג רמ).

חֲלִיָה, ש"נ, כנ' חֶלְיָתָהּ, — כמו חֲלִי: ותעד נזמה וחליתהּ ותלך אחרי מאהביה (הוש' ב יה).— ואמר הפיטן: אני ישנה זך הנוני בחרוזים, פשטתי חֶלְיָתִי בכרעי לתרזים (יוצר ב פסח, גן נעול).

°חֲלִיוּת, ש"נ, — סגולת אדם חוֹלֶה: כחולה כשהוא מתחיל להבריא צריך להזהר מכמה עניינים שלא יחזירוהו לחוליות כך מי שהוא חולה מן העבירות (אורח' לדיק', שער התשובה).

***חָלִיט**, ש"ז, — מעמד החלוט: לעולם הוא בחליט עד שיניף האשם (ירוש' נזיר ח נז:).

א. *חֲלִיטָה, ש"נ, — שם"פ מן א.חלט: ויִמי חליטה טעון תגלחת (ספרי נשא לא). אין לי פריחה מטהרת אלא לאחר חליטת מחיה בתחלה (ספרא תזר' ד).

ב. *חֲלִיטָה, ש"נ, — שם"פ מן ב.חלט: המעיסה ב"ש פוטרין וב"ה מחייבין החליטה ב"ש מחייבין וב"ה פוטרין (חלה א ו). כל שהוא בעין סולת ובעין חליטה ומחמשת המינין אומר עליו בורא מיני מזונות (ירוש' ברכ' ו י:). איזו היא המעיסה הנותן חמין לתוך קמח חליטה קמח לתוך חמין (בבלי פסח' כ כט ג). מעיסה וחליטה חייבין בחלה (בבלי שם לז:).— וביחוד, עוגה בצורת שני משלשים שיש להם תושבת משתפת: היה עשוי כחצי חליטה[2] שורה העליונה שיש למטה הימינה שתים צריך שיהא בה שלש תיבות האמצעות שתים התחתונה אפי' על הארץ (ירוש' מגי' א עא ג).

°חֲלָיִי, ת"ז, מ"ר חֲלָיִים, — של חֳלִי, מטבע החולי: אמנם מזג האבר הנה כשיודע מזגו הטבעי ויודע שעור מזגו החליי יודע באמד כמה ירחק ממזגו הטבעי (קאנון א ד י א).

חָלִיל[3]) ש"ז, מ"ר חֲלִילִים, חֲלָלִים, — כלי נגינה, קנה חלול ונקבים בצדו, Flöte ; flûte ; pipe

[1] מן חלד, עי"ש. משק' גָּדִישׁ, פְּתִיל, צָנִיף.

[2] תרגום לביבות חליטתא. ומפרש פה שחצי החליטה היא למעלה שלש תבות, אמצעית שתים ותחתונה אחת, זהו חצי חליטה, א"כ חליטה שלמה היא כפל מזה.

[3] שם עברי. בערב' אין לו חבר. באשור' חַלְחַלָּתֻ.

flute : והיה כנור ונבל תף וחליל ויין משתיהם (ישע׳ ה יב). השיר יהיה לכם כליל התקדש חג ושמחת לבב כהולך בחליל (שם ל כט). והעם מחללים בחללים ושמחים שמחה גדולה (מ"א א מ). לבי למואב כחללים יהמה ולבי אל אנשי קיר חרש כחלילים[1]) יהמה (ירמ׳ מח לו). — ואמר בן סירא : חליל ונבל יעריבו שיר ומשניהם לשון ברה (כ"ס גני׳ מ כא). — ומצויה מלה זו בספרות התלמודית : החליל מכה לפניהם עד שמגיעים קרוב לירושלם וכו׳ החליל מכה לפניהם עד שמגיעים להר הבית (ביכור׳ ג ג-ד). החליל חמשה (ימים) וששה זהו החליל של בית השואבה (סוכה ה א). חליל שבמקדש של קנה היה ומימות משה היה פעם אחת ציפוהו זהב ולא היה קולו ערב כמות שהיה (תוספתא ערכ׳ ב ג). מיריחו היו שומעין קול החליל מיריחו היו שומעין קול הצלצל (ירוש׳ סוכ׳ ה נה:). ר׳ יהודה אומר אפילו עני שבישראל לא יפחות (למת) מב׳ חלילים ומקוננת (כתוב׳ ד ד). אין מוליכין חלילין לבית האבל אבל מוליכין חלילין לבית השמחה ולבית המשתה (ירוש׳ מו"ק י פג ד). — ואמר הפיטן : אלי עדתי והילילי, יום בו נפל כלילי, ויהי לאבל כנורי, ולקול בוכים חלילי (קינ׳ לת"ב, אלי עדתי).

א.חלילה[2]), חללה, תה"פ, — חלילה לי לעשות כזאת, חלילה לך מעשות כדבר הזה, לא נאה לי, לא יאות לך לעשותו : אולי יש חמשים צדיקם בתוך העיר האף תספה ולא תשא למקום למען חמשים הצדיקם אשר בקרבה חללה לך מעשת כדבר הזה להמית צדיק עם רשע והיה כצדיק כרשע חללה לך השפט כל הארץ לא יעשה משפט (ברא׳ יח כד-כה). ויאמרו אליו (אחי יוסף לאשר על בית יוסף) למה ידבר אדני כדברים האלה (כי אנו גנבנו את הגביע) חלילה לעבדיך מעשות כדבר הזה הן כסף אשר מצאנו בפי אמתחתינו השיבנו אליך מארץ כנען ואיך נגנב מבית אדניך כסף או זהב (שם מד ז-ח). ויאמר (יוסף אל יהודה אחיו) חלילה לי מעשות זאת (שאקח לעבדים את כלכם) האיש אשר נמצא הגביע בידו הוא יהיה לי עבד (שם יז). חלילה לנו ממנו למרד ביי׳ (יהוש׳ כב כט). ויען העם ויאמר חלילה לנו מעזב את יי׳ לעבד אלהים אחרים (שם כד יו). גם אנכי חלילה לי מחטא ליי׳ מחדל להתפלל בעדכם (ש"א יב כג). חלילה לי מיי׳ משלח ידי במשיח יי׳ (שם כו יא). ויאמר נבות אל אחאב חלילה לי מיי׳ מתתי את נחלת אבתי לך (מ"א כא ג). ויאמר (דוד) חלילה מאלהי מעשות זאת (לשתות את המים) הדם האנשים האלה אשתה (דהי"א יא יט). — וחלילה לי אם אעשה כך או כך : ויאמר (דוד) לאנשיו חלילה לי מיי׳ אם אעשה את הדבר הזה לאדני למשיח יי׳ (ש"א כד ו). חלילה לי אם אצדיק אתכם (איוב כז ה). — וחלילה לי מדבר, בלי פעל : לכן אנשי לבב שמעו לי חללה לאל מרשע ושדי מעול כי פעל אדם ישלם לו וכארח איש ימצאנו (איוב לד י-יא). — וחלילה בלבד, בלי הוספת פעל או שם אחריו : חללה לך השפט כל הארץ לא יעשה משפט (ברא׳ יח כה). ועתה נאם יי׳ חלילה לי כי מכבדי אכבד ובזי יקלו (ש"א ב ל). ויאמר יהונתן חלילה לך כי אם ידע אדע כי כלתה הרעה מעם אבי לבוא עליך ולא אתה אגיד לך (שם כ ט). ויאמר אלו שאול (לאחימלך) למה קשרתם עלי אתה ובן ישי בתתך לו לחם וחרב וכו׳ ויען אחימלך את המלך ויאמר ומי בכל עבדיך כדוד נאמן וכו׳ היום החלתי לשאול לו באלהים חלילה לי אל ישם המלך בעבדו דבר בכל בית אבי כי לא ידע עבדך בכל זאת דבר קטן או גדול (שם כב יג-יה). — וגם בלי לי : ויאמר העם אל שאול היונתן ימות אשר עשה הישועה הגדולה הזאת בישראל חלילה חי יי׳ אם יפל משערת ראשו ארצה (ש"א יד מה). ויאמר (דוד) לפני יהונתן מה עשיתי מה עוני ומה חטאתי לפני אביך כי מבקש את נפשי ויאמר לו חלילה לא תמות (שם כ א-ב). — וכפול, חלילה, חלילה : ויען יואב ויאמר חלילה חלילה לי אם אבלע ואם אשחית (ש"ב כ כ). — ומצוי שמוש זה בספרות ובדבור : וחלילה חלילה שאומר שלא דברו (חז"ל) נכונה כי דעתנו נקלה נגד דעתם (ראב"ע שמות כ א). חלילה חלילה שעשה אהרן עבודה זרה (שם לא יח). וכי יעקב בא להתנבאות על אדם שנפל ביד פלשתים וינקרו את עיניו ומת עם פלשתים בענין רע חלילה חלילה וכו׳ (רמב"ם בראש׳ מט טז).

מ"ר חלל, וגזרו החכמים חליל מן ב.חלל, לאמר נבוב. —

[1]) למדנחאי כחללים, הסר.

[2]) מלעיל, בכל מקום, ואמרו חכמי הדקדוק שההא הסופית היא ה המקום, והשם הוא חליל, ופרושו הוא : לחליל, וגזרו אותו מן א.חלל, במשמ׳ ח׳ל, וכמו שכבר דרשו הקדמונ׳ חלין הוא לך (ברכ׳ לג.), אבל ריח דרוש נודף מזה יותר מדי, וקשה לחשב כי בעת הקדומה השתמשו במליצה כמו זו. ולא נתברר היטב מקור שמוש זה.

ב.***חֲלִילָה**[1]), תה"פ, — ח'זר חֲלִילָה, שב עוד פעם באותו הדרך: מי שהיה מקריב פרים היום לא היה מקריב למחר אלא חוזרין חלילה (סוכ' ה ו). השנייה מוציאה מהלוקח וראשונה מן השנייה והלוקח מן הראשונה וחוזרות חליה עד שיעשו פשרה ביניהם (כתוב' י ו). אמר לו ר' יהושע (לר"א) חזרנו חלילה (תוספתא זבח' א א). היא לשה וחבירתה אופה תחתיה והשלישית מקטפת וחוזרת חלילה כל זמן שעוסקות בבצק אינו בא לידי חימוץ (פסח' מח:). נמצאו ז' המזלות לז' השעות וחוזרים חלילה לעולם נמצאו בסדר זה לעולם סימני מזלות המשמשין בתחילת לילי השבוע (רש"י שבת קכט:). ויהיה הממון על הדרך הזה בין העניים והעשירים חוזר חלילה וזו סכלות מבוארת (אגר' תימן להרמב"ם). קראו לזמן הכולל מחזור לפי שהוא סובב על עצמו תמיד וחוזר חלילה להשואת חשבון שנות חמה וחדשי לבנה כאחד (יסו"ע לר"י ישראלי ג יב).

****חֲלִילָה**, ש"נ, כנ' חֲלִילָתָם, —א) תקופה: בכל שבעת הימים שהזרו ימי חלילתם (רש"י איוב א ה). — ב) °לוח השנים (נהוג אצל הספרדים בירושלם).

***חָלִים**[2]), ש"ז, — בריא, בפרט בדעתו, בשכלו, בדעת צלולה, ההפך מן שוטה: הרי שהיה חולה בשעת שחיטה והלים בשעת זריקה חלים בשעת שחיטה וחולה בשעת זריקה אין שוחטין וזורקין עליו עד שיהא חלים משעת שחיטה עד שעת זריקה (פסח' עת:). עתים חלים[3]) עתים שוטה כשהוא חלים הרי הוא כפקח לכל דבריו כשהוא שוטה הרי הוא כשוטה לכל דבריו (ר"ה כח.). — ובמשמ' חזק, שאינו בלה במהרה: לא שנו אלא טלית אבל עור חלים (הוא) (חול' קכג:).

****חֲלִימָה**, ש"נ, — שה"פ מן ב.חָלַם: ארבע שנים קצוויות וצומחות ברוב באמצע הגדול ולכן נקראים שני החלימה (קאנון א א א ה).

****חֲלִימוּת**, ש"נ, — סגולת מה שהוא חלים: שהוא לשון חלימות ובריאות (ר' בחיי, ויצא). פינוק עידון ניכר חזותן חלימות נפש ענה פניהם (פענח רזא, מקץ).

1) נקד לוי חֲלִילָה, ואמר שבעצם הוא שֵׁם, אבל, זה אינו, כי הוא מלעיל גם בפי הספרדים, וגם גזרת לוי מן חלל-חול אינה מחורת, ולא נתברר מקורה.

1) מן ב.חלם. — 2) כך בנוסח', וכן בכ"י ש"ס, אבל בתוספתא תרומ' א ג הגרסה חלום בויו, וכן בירוש'.

***חֲלִיף**[1]), ש"ז, מ"ר חֲלִיפִים, – א) נצר חדש רך שצמח במקום גזע או ענף שנגמם או נקטע, neu. Trieb; pousse; shoots: אילן שנגמם והוציא חליפין מטפח ולמטה כנטיעה מטפח ולמעלה כאילן (בכי' א ח). תרנגולין שירדו לגינה ושיברו את החליפין וקיטמו את הירק משלם נזק שלם (תוספתא ב"ק ב א). — וגם בבשר החי וכדומה: יכול יהא בשר הפורש מן החי טמא ת"ל וכי ימות מן הבהמה מה מיתה שאינה עושה חליפין אף כל שאינו עושה חליפין (חול' קכח:). ובשר עושה חליפין אם יתלוש בשר מן הבהמה אחר עולה תהתיו (רש"י שם). הכוליא והלשון והשפה וכיוצא בהן אע"פ שהן איברים ואין עושין חליפין (רמב"ם, אבות הטומא' ב ד). —ב) בכלל כל דבר שניתן חלף דבר אחר, Tausch; change: כל הנעשה דמים באחר כיון שזכה זה נתחייב זה בחליפיו כיצד החליף שור בפרה או חמור בשור כיון שזכה זה נתחייב זה בחליפיו (קדוש' א ו). אמר לקדשי מזבח הרי זה תחת זה תמורת זו חליפי זו הרי זו תמורה (ירוש' נזיר ב נא ד). ארבעה דברים תשמישו של עולם וכולן אם אבדו יש להן חליפין כי יש לכסף מוצא ומקום לזהב יזוקו ברזל מעפרת יוקח ואבן יצוק נחוש' אילו אם אבדו יש להן חליפין אבל תלמיד חכם שמת מי מביא לנו חליפתו (שם ברכ' ב ה ג). כל שחליפיו ביד כהן פטור מן המתנות (תוספתא בכור' ב י). עבד כנעני נקנה בכסף ובשטר וכו' תנא אף בחליפים (קדוש' כב:). אמר עולא אין מטבע נעשה חליפין (ב"מ מו.). כל המטלטלין כל אחד מהן נקנה בחליפין והוא הנקרא קניין (רמב"ם, מכיר' ה ה). ראובן ושמעון עשו חליפין ולקחו מקצת סחורות שהיה להם ליקח זה מזה (שו"ת בני שמואל לג). — °כְּתַב חֲלִיפִים, שטר חליפין, כמו כתב חִלּוּף: ראובן הוציא כתב של חליפין על שמעון וכו' עתה בא ראובן ואמר שאינו יודע כלום שכבר נתן המעות על הראיה שכתב שמעון בכתב של חליפין שכבר קבלו המעות וכו' שכן דרך הסוחרים בכל כתב של חליפין שיעשו שיכתבו שקבלו המעות וכו' דרך הסוחרים שאם יפרעו יקחו הכתב של חליפין (שו"ת מהרשד"ם, חו"מ סה). ראובן הוציא שטר על שמעון ולוי שכתוב בו שנתחייב

1) מן ב.חלף.

ארבעים וחמשה לבנים ואמר עוד בשטר שליותר יפוי כח נתנו כתב של ח ל פ י ן מהסך הנז' שיפרע יהודה לנפתלי שלוח של ראובן (שם סו). שמעתי שיש מי שמערים לתת המעות במקום אחר ונותן ח ל י פ י ן להפרע במקום אחר ומתנה עם בעל המעות שלא ישלח לגבות השטר ח ל י פ י ן במקום ההוא אלא שישהא אותו בידו עד זמן הפרעון (שו"ת מים רבים, יו"ד לח).

***חַלִּיף**[1], ש"ג, מ"ר חַלִּיפוֹת, — סכין חדה, חלקה, של שחיטה וכדומה: והאולם עודף עליו חמש עשרה אמה מן הצפון וחמש עשרה אמה מן הדרום והוא היה נקרא בית ה ח ל י פ ו ת [2]) ששם גונזים את הסכינים (מדות ד ז). מן ה ח ל י פ ו ת ולפנים הכל מודים שפסול (יומ' לו.). — ומצוי בספרות התלמודי המאוחרת: שבימי חורף העבר היה כאן ירושלמי אחד עם משרתו שוחט מובהק ולקח מן כ' אהרן שוחט הנ"ל לאחר שחיטה ח ל י ף שלו והיה למטה ב ח ל י ף פגימה אחת קטנה וכו' והשיב שהוא נזהר שלא שחט למטה ב ח ל י ף (שאילת יעבץ ב קיג). — ושגור בפי העם חַלֶּף במשמעה זו.

חֲלִיפָה, ש"נ, מ"ר חֲלִיפוֹת, חֲלָפוֹת, חֲלִפֹת, — א) חֲלִיפַת בגדים, כל הבגדים שילבשו בבת אחת [3]), : Anzug ; habillement complet ; attire, suit לכלם נתן לאיש חֲלָפוֹת שמלת ולבנימן נתן שלש מאות כסף וחמש חֲלִפֹת שמלת (בראש' מה כב). ונתתי לכם שלשים סדינים ושלשים חֲלִפֹת בגדים (שופט' יד יב). ונתתם אתם לי שלשים סדינים ושלשים חֲלִיפוֹת בגדים (שם יג). ויקח בידו עשר ככרי כסף וששת אלפים זהב ועשר חֲלִיפוֹת בגדים (מ"ב ה ה). תנה נא להם ככר כסף ושתי חֲלִפוֹת בגדים (שם כג). — ובלי השם בגדים: ויתן הַחֲלִיפוֹת למגידי החידה (שופט' יד יט). — ב) מ"ר חֲלִיפוֹת, במשמ' תה"פ, עשה כך וכך חֲלִיפוֹת, ר"ל פעם כך ופעם כך, abwechselnd ; alternativement ; alternat. : וישלחם לבנונה עשרת אלפים בחדש חֲלִיפוֹת חדש יהיו בלבנון שנים חדשים בביתו (מ"א ה כח). — ג) הזמן שהשומר העומד על המשמר עוזב מקומו ואחר בא תחתיו לעמד על המשמר, Ablösung ; relèvement ; relief, ובהשאלה, המות: כל ימי צבאי איחל עד בוא חֲלִיפָתִי (איוב יד יד). תחדש עדיך נגדי ותרב כעשך עמדי חֲלִיפוֹת [1]) וצבא עמי (שם י יז). — ד) בה"פ מן חָלַף מן העולם: אשר אין חֲלִיפוֹת [2]) למו ולא יראו אלהים (תהל' נה כ). — ואמר בן סירא: מחוה ח ל י פ ו ת ונהיות ומגלה חקר נסתרות (ב"ס גני' מב יט). — ה) *תמורה: ולא ולדה ולא ח ל י פ ת ה ולא תמורתה (מנח' ז ד). (כסף וזהב) אם אבדו יש להם חליפים אבל תלמיד חכם שמת מי מביא לנו ח ל י פ ת ו מי מביא לנו תמורתו (ירוש' ברכ' ב ה ג). — ובנוסח סדר הכפרות: זה חֲלִיפָתִי זה תמורתי זה כפרתי זה התרנגול ילך למיתה ואני אכנס ואלך לחיים טובים וארוכים (סד' הכפר' לערב כפור). אלו חֲלִיפוֹתֵיכֶם אלו תמורתכם אלו כפרתכם (שם). — ובמשמ' עָבַר: כי ב ח ל י פ ת זה היום ובכניסת יום אחר נתחלף הראיה (ר"נ גאון, שבת לה.).

חֲלִיצָה, ש"נ, בכנ' חֲלִיצָתוֹ, מ"ר חֲלִיצוֹת, — א) מה שחולצים מהרוג, וכדומה: ויאמר לו אבנר נטה לך על ימינך או על שמאלך ואחז לך אחד מהנערים וקח לך את חֲלִצָתוֹ ולא אבה עשהאל לסור מאחריו (ש"ב ב כא). וירד (שמשון) אשקלון ויך מהם שלשים איש ויקח את חֲלִיצוֹתָם ויתן החליפות למגידי החידה (שופט' יד יט). — ב) *בה"פ מן חָלַץ, פתיחת ושליפת הבגד והשמלה: אם היה בית ח ל י צ ת ה (של הסוטה) נאה לא היה מגלהו ואם היה שערה נאה לא היה סותרו (ספרי נשא יא). — ובפרט חֲלִיצַת הנעל של היבם, שאינו רוצה ליבם את אשת אחיו המת, ובהרחבה סדר חליצה זו שעל ידיה אלמנת אדם יהודי שלא נשארו אחריו ילדים מתפטרת מזקתה להיבם ומותרת להנשא לאחר: חמש עשרה נשים פוטרות צרותיהן וצרות צרותיהן מן ה ח ל י צ ה ומן היבום עד סוף העולם (יבמ' א א). היבמה נקנית בביאה וקונה את עצמה ב ח ל י צ ה ובמיתת היבם (קדוש' א א). עיקר ח ל י צ ה התרת רצועות (ירוש' ב"ב ג יד.). ארבע ח ל י צ ו ת וייבום לכל אחת ואחת (יבמ' יא ג). — ובכלל *חֲלִיצַת דבר ממקומו, חליצת אבן מהכותל,

---

[1]) משק' סַכִּין. ועי' מחלף. — [2]) במשנ' מנק' נדפ': החֲלִיפוֹת.

[3]) בערב' בַּדְלַה a). קצת החכמים רצו להחליט מלה זו לזרה, וקצתם חפשו לה משמעות אחרות, אך שמוש השם בדלה בערב', שהוא ממש כמו חליפה בעברית, מכריע. — [1]) יש מפקפקים בנוסחה זו. מדנחאי קראו יצביא במקום וצבא, וא"כ חליפות הוא במשמעה ב. — [2]) פקפקו החדשים במשמ' מלה זו וקצתם הגיהו הגהות מתחלפות.

a) بدلة

זכדומה: חומר בחליצה מבנתיצה ובנתיצה מבחליצה בחליצה אבן שבזוית בזמן שהוא חולץ חולץ לה את כולה וכו' ובחליצה אין חולץ אלא אבנים שיש להן נגע (תוספתא נגע' ו י). נגעים הבאים על האדם תחלה הן באים בביתו חזר בו טעון חליצה ואם לאו טעון נתיצה (מד"ר ויקר' יז). —והליצת תפלים: הלכה כר' אלעזר בנתינה וכר' יהושע בחליצה (ירוש' ברכ' ג ה ד). — ג) ימה שחולצים מספר, קטע אחד משם: וכאשר תספר מעשה ואי זה ספור, קצר בהצעת מליצתו, לבא עד תכונתו ותכליתו, וקח לך את חליצתו (אגר' המוסר לר"ש אלעמי).

***חֲלִיצוּת**, ש"נ, — סגולת מה שמחליץ העצמות: והוא מבטיחו להשביע נפשו בעולם הבא בצחצחות הצחות והצמא בעולם הזה יהיה נותן לו חליצות לעצמותיו שאין רמה והתולעה שולטת בו (הגיון הנפ' לר"א בר חייא הנבית ב).

***חֲלִיק**[1], ש"ז, מ"ר חֲלִיקֵי, — חֲלִיקֵי אגוזים, מין ממיני אילן האגוזים: הפאה ניתנת במחובר לקרקע בדלית ובדקל בעה"ב מוריד ומחלק לעניים רש"א אף בחליקי[2] אגוזים (פאה ד א). מעשה שמתו חמשה אחים בחמשה חליקי אגוזים (ירוש' שם ד יח.).

א. ***חֲלִיקָה**, ש"נ, — שה"פ מן חָלַק: אבל המקובל, כשלא יובא באחד מאלה הדרכים ובהם לא יובל ולא יוגבל, תכנס בו החליקה, בהיות הדבר על ידי ספקה, ועל כן שמו זה החלק מעלה שלישית, כנגד השנית (מכת' ר' מנחם גילני לקהל' מצרים, לקו"ק 51). נאכלות כמו שהן בלי חליקה (מרדכי שבת שסב).

ב. ***חֲלִיקָה**, ש"נ, מ"ר חֲלִיקוֹת, — חָלוּק קטן, עליון, שילבשו מעל להבגדים, בפרט הנשים, Blouse, נהוג בדבור העברי בא"י והשתמשו בו בהעתונים.

***חֲלִירַע**[3], ש"ז, — כנוי להמחלה המדבקת ומפלת חללים רבים, וסימניה הקאה מלמעלה ושלשול מלמטה, Cholera[1]: לא יתנו שוטרי העיר להביא אליה כל מכר אכל משחית ורע צירי חלי-רע הנאמנים (כרם חמד ח, אגר' כג). והנני בעניי היום ערום מכל התפעלות נפשי בלתי אל החלירע עיני (מא"ג דביר א, דמשק ח). בבקר בבקר מדי יביא משרתי לי את רשימת המתים חללי החלירע אשמע אותו מתנודד בשיחו לאמר כלנו קרובים להתגולל בשקים (שם). מי יודע אם מתי החלירע בני מנוחה המה (שם). אמי חורגתי היתה התרומה אשר הרימה החלירע מבית אבי ותכפר בנפשה את ביתו (שם, מלפה ט). שלשת שפטים הרעים שלשול הקאה וצומת הגידים הנאהזים במכת החלי-רע (ריב"ל, באר יצחק 154, מכת' מסנ' תרח). לא טובה השמועה אשר השמעתני באמרך עם ספרך אשר כתבת אלי שחלי-רע תתן חתיתה בעירות הסמוכות לקרעמיץ (שם). רפואות תעלה לחלי-רע זה לא מצאו (שם 156). חולי וגוחי ברלין כי בא קרץ, ובצעד אונו בך יצעד צלמות, חֳלִי-רַע מתהלך אורח, משער ראשו יטיל קטב ודבר, עת רוח אפו במגל שולח, גבר חי-אולם חיש יוטל לקבר (מיכל, כנור בת ציון, החלירע בברלין). אצלינו בפאנייועז מפליאה החלירע מכותי הזה בשני שבועות (אגר' יל"ג א כב).

***חֲלִישָׁה**, ש"נ, — שה"פ מן חָלַשׁ: כי ההריסה זולתי החלישה וההריסה היא הנתיצה כמו הרס

[1]) לא נתברר מקורו ופרושו, ועי' הערה לקמן.— [2]) כך במשנ', ובמשנה ירוש' חילקי. ופרש ר"נ בעל הערוך: ומהו חליקי אגוזים אילן של אגוזים ולפיכך קורהו חלק שאין לו לא קשרים ולא ענפים. פ"א אף בחילוק אגוזים. ע"כ. שני הפרושים דחוקים, ונראה שאינם פרושים מקובלים. ורמב"ם פרש: וחליקי אגוזים אגוזי פרך והם מין אגוזים והוא מאד גבוה. ע"כ. — ועי' ערך פרך.

[1]) מרכב מן חֳלִי ומן רע, משקל צְפַרְדֵעַ, פתיגיל, ואפילו אם זה השם האחרון אינו אולי עברי במקורו, ועי' הערה לקמן. — [1]) ביונית χολέρα, ונזכר כבר השם היוני הזה אצל אפוקרט במשליו (Hippocr. de Vic), ונזכר אח"כ בשאר ספרי הרופאים היונים, וממנו ברומית. אך מקור המלה הלועזית הזאת לא נתברר. רוב החכמים גזרוהו מן χολή ביונית, שפרושו מרה, מפני שחשב שהמרה היא סבה למחלה זו. ויש שגזרוהו מן χολέδαν ר"ל מעים. (Thes. Gr. Steph. 10651 d.), אבל, לפי שתי הדעות קשה מאין באה האות ρ? ולכן גזרוהו קצת החכמים מן שם אחר ביונ' שר"ל מרזב, ואמרו שהוא ע"ש השלשול שיוצא כמו ממרזב. אבל, גם זה קצת דחוק. והנה כבר הזכיר בעל הערך על החלירע במחזור המדעים של ברוקהוים כי קצת החכמים אמרו כי מקור השם הוא בעברית, והוא הרכבה משתי המלים חלי—רע, אך נעלם ממני מי היה החכם הראשון בעל השערה זו, והעיר אותי דר' מזיא, כי הביא השערה זו גם דר' גוטמן על המונחים בחכמת הרפואה (Dr. Guttman, Mediz. Terminl.). ואעפ"י שקצת קשה לחשב ששם זה, אלמלא השתמשו בו באמת היהודים בימים הקדמונים, נאבד אחר כך אעפ"י שחולי מעיים נזכר הרבה פעמים בתלמוד, מכל מקום, הואיל וכבר השתמשו בהרכבה זו רבים מהסופרים בזמן החדש, והואיל שעצם ההרכבה אינה מתנגדת להקש הלשון, יש לה למלה זו זכות אזרחי

בעברתו (תשו' תלמ' מנח' על דונש, פג"ר). המזבח שבנה בחלישת עמלק בהר סיני (ראב"ע שמות ה ג). זאל יבהילו אתכם השמדות אם תכפו אתכם ואל יפחידו אתכם תוקף יד האויב עליכם וחלישת אומתנו שכל העניין הזה אינו רק נסיון ובחינה וכו' (אגר' תימן להרמב"ס). — ובהשאלה, חֲלִישַׁת דעת: ונשא אשה בתוך שלשים יום וכו' אינו רשאי ליכנס לביתו לנהמו משום חלישת דעת דאשה אחרונה (רש"י מו"ק כא:).

***חֲלִישׁוּת**, ש"נ, — סגולת מה שהוא חלש: אמר משה אחר שהנשיאים היו עמי במנין כל ישראל וכו' לא אעשה להם חלישות דעת ואוליכם עמי למנין הלוים (מד"ר במד' ו). וחלישות של חכמי צרפת וענותנותם גרמה להדיוטים לשמע לך (תשו' ר"ת לר' משולם 89). ורוב הבשר ביריכים יורה על חלישות הכה והרפיון (מ' אלדבי, ש"א ד). — ואמר הפיטן: מתודה אני לפניך ה' אלהי ואלהי אבותי בכפיפת ראש בכפיפת קומה בחלישות חיל ושבירת לב (ר' נסים מבבל, וידוי ליוה"כ).

חלך[1], ממנו חֵלֵךְ.

***חֵלֵךְ**[2], ש"ז, — דל, מסכן, Elender; malheureux miserable; wretched: בנו סכל יכנה דל וְחֵלֵךְ, ובן הכם יכנה שר ומלך (רה"ג, מוסר השכל). דל וחלך (רש"י תהל' י י). והעני יקרא חלך (רד"ק, שרש זה). אודה עלי חסדו לאל עליון, משגב לכל חלך וכל אביון (הקד' מכל הקדמוני). ויקבל אותו כל עשיר וחלך, לאדון ולמלך (שם, סוף שער א). קולה כנחש ילך, ראו זה החלך, הפורץ פרץ להוציא מטבע וכו' (ר' יעק' מויליה, אגר' וכוח, ישורון תרכ"ה).

חֲלֵכָא, — עי' חֵלְכָה.

חֵלְכָה[3], ש"ז, מ"ר חֵלְכָּאִים, — כמו חֵלֵךְ: ישב במארב חצרים במסתרים יהרג נקי עניו לחלכה[4] יצפנו (תהל' י ח). כי אתה עמל וכעס תביט לתת בידך עליך יעזב חלכה יתום אתה היית עוזר (שם

בלשוננו ורשאים אנו להשתמש בה בלי פקפוק.

[1]) רק בעבר', ועי' בהערה לחלכה.

[2]) עי' בהערה לקמן.

[3]) משק' אַרְיֵה, יִשְׁפֵה, ואולי עָלְפֶה. התנועה הראשנה של המלה אינה קבועה, ועי' הערה לקמן. —

[4]) כך הכתיב כאן ובפסוק יד, ובשני המקומות המלה נקודה הֵלְכָה, חֵלְכָה, ורגלים לדבר כי כונת בעלי המסורה היתה בנקוד זה כאלו היה הצרוף ־כה הסופי סימן הקנין של נכח והצרוף חל־ כמו חֵיל, וכונת המלה היא החיל שלך. זמנתה המסורה מלה זו בין המלים שמשמשת בהן כה במקום ךָ, כמו ובכה ובעמך, תנצרכה, הנצבת עמכה. וחלכאים, שהוא בכתיב מלה אחת, חלקו בקרי בשתי מלים, חל—כאים, ורצו בזה החיל של הנדכאים. אבל, כבר התרגומים הקדמונ' תרגמו מלה זו במשמ' עני ודל וקשה יום (πένητα LXX, ת"י מסכניא, עניא), וכן גם רסע"ג, כמו שהביא דונש בשמו, וז"ל: פירש ונפל בעצומיו חלכאים ויפלו ברשתותיו הדלים (תש' דונש על רסע"ג ט). והשיג דונש עליו ואמר: חלך לא יתכן אלא אילו היה חלכים (שם). וכן פרש ר"י בן בלעם כמו רסע"ג כמו שהביא ראב"ע בשמו. מנחם חבר שלש המלים במחברת חלך ופרש: ענין נמוכים ומרודים. ואמר ריב"ג בערך חת למד כף בהמלה חלכה וז"ל: ההא במלה הזאת תמורת אלף והיא ר"ל האלף להשגה (ר"ל להגברת המושג וחזוקו) והראיה על היותה תמורת האלף אמרם בקבוץ ונפל בעצומיו חלכאים ר"ל הכתיב לא הקרי כי לקרי ענין זולת זה כי הוא שתי מלות בקריאה. ע"כ. ולא פרש משמ' עצם המלה, ונראה שסמך על פרוש הגאון, רש"י הביא דעת המסורה: למדנו ממסורות שחלכה כמו חילך חיל שלך. ע"כ. והביא אח"כ דעת מנחם שפתר נמוכים ומרודים והצרוף ־כה יסוד המלה. וכן ראב"ע בפרושו השיג על מי שמפרש הכף של חלכה לנוכח: י"א כי הכף לנוכח השם ויש להשיב עליהם על חסרון היוד כי בית וזית וליל כאשר יסמכו לא יסור היוד. ע"כ. ובשפת יתר: אמר הגאון טעמו דלים והיא תיבה אחת ויאמר ר"א שזה לא יתכן כי לא יאמר מן מלך כי אם מלכים ומי אמר לו שהאחד חלך רק חלכא ויאמר ר"א שהם ב' תיבות חיל כאים כמו חיל נכאים א"כ יראה לנו ר' אדונים במקרא חיל בלא יוד מגזרת חיל. ע"כ. וכן רד"ק בשרשים: והעני יקרא חלך. ע"כ. וכבר הסכימו כל קדמוני הלשון להצרוף הלך במשמ' דל ומסכן, כמו שראינו למעלה בערך חֵלֵךְ מהשמוש התדיר שהשתמשו בו המליצים הקדמונים. אך לא מצאו החכמים חוקרי הלשון שום אח לו בשאר הלשונ' השמיות, כי מה שהביאו קצת החכמים השרש הערבי חלכ a) במשמ' השך, ואמרו שממנו נסתעף המושג דל ומסכן, אינו מתקבל, ובפרט שבין כל הנרדפים הרבים שיש בערבית למושג דל ומסכן אין בו אף אחד שנסתעף ממושג השך, וכמו"כ אין בהם אף צרוף אחד שידמה לחלך, זולתי אולי השם הרבעי צעלכ b), שר"ל דל ומסכן, שאם תסיר ממנו האות צ הראשית נשאר לך עלכ. שהוא כמו חלך. ובדבר הצורה הדקדוקית של המלה הנה כבר הובאה דעת ריב"ג שהחליט כי ההא הסופית היא במקום א, כאלו היתה המלה חלכא, וזו האלף היא להגברה ולחזוק המושג, ר"ל דל מאד מאד. ורוב החדשים סוברים כי חלכה הוא במקום הצורה הישנה הלכִי כמו גובַי, חורַי, כילַי, שַׁדַי, והכף צריכה להיות סגולה כמו

---

a) حلك صعلك

יד). זדכה ישח ונפל בעצומיו חלכאים [1] (שם י). — ואמר הפיטן: הצל נא ח ל כ א י ם, עשה נא פלאים, ולך נשבח, ובקול שירים נאים, נקטיר ונזבח (נקש׳ לר״ח, תימני, שער הרחמים).

חֵלְכָה, עי׳ חֵלְכָה. — יוכמו שם כללי לדל ועני גם לנקבה: לך לשלום נכח אדני דרכך, ואני חֵלְכָה[2], לא אוכל אלכה, לי אין טוב תחת השמים, רק לעמוד על שולי כירים (יל״ג, משל׳ 7 כב).

א.חלל[3], ממנו ח׳ל, א.חלל, חללה, א.חלל, *החול.

א.חָלָל[4], ת״ז, לנק׳ חללה, — שחללו אותו בדבר מה, profaniert; profané; -ned: אשה זנה וחללה [5] לא יקחו (הכהנים) (ויקר׳ כא ז). אלמנה וגרושה וחללה זנה את אלה לא יקח (שם יד). ישראל שנשא ח ל ל ה בתו כשרה לכהונה (קדוש׳ 7 ו).

ואתה חלל [1] רשע נשיא ישראל אשר בא יומו בעת עון קץ (יחזק׳ כא ל). — וחלל במשמ׳ *פסול לכהונה: בת ח ל ל זכר פסולה מן הכהונה לעולם וכו׳ ח ל ל שנשא בת ישראל בתו פסולה לכהונה וכו׳ בת גר זכר כבת ח ל ל זכר (קדוש׳ ד ו). — ומ״כ: כשם שבני ישראל מקוה טהרה ל ח ל ל ו ת כך בנות ישראל מקוה טהרה ל ח ל ל י ם (קדוש׳ עו.).

ב.חלל[1], ממנו *חלול, חלון, חליל, ב.חלל, ג.חלל, ב.חלל, ג.חלל, מחלה, ואולי גם חלה.

ב.חָלָל, ש״ז, מ״ר חללים, חללי, חללינו, חלליך, חלליך, חלליכם, חלליו, חלליה, — פצוע הרוג, ע״י דקירת חרב וכדומה, Verwundeter, Erschlagener; blessé, tué; wounded, slain: כי ימצא חלל באדמה אשר יי׳ אלהיך נתן לך לרשתה נפל בשדה לא נודע מי הכהו ויצאו זקניך ושפטיך ומדדו אל הערים אשר סביבת החלל (דבר׳ כא א-ב). ובכל ארצה יאנק חלל (ירמ׳ נא נב). הלא מקול מפלתך באנק חלל בהרג הרג בתוכך ירעשו האיים (יחזק׳ כו יה). פרש מעלה ולהב חרב וברק חנית ורב חלל וכבד פגר ואין קצה לגויה (נחום ג ג). ויבאו (בני יעקב) על העיר בטח ויהרגו כל זכר וכו׳ בני יעקב באו על החללים ויבזו העיר (ברא׳ לד כה-כז). הן עם כלביא יקום וכארי יתנשא לא ישכב עד יאכל טרף ודם חללים ישתה (במדב׳ כג כד). אל תירא מפניהם כי מחר כעת הזאת אנכי נתן את כלם חללים לפני ישראל (יהוש׳ יא ו). ויפלו (מבעלי שכם) חללים רבים עד פתח השער (שופט׳ ט מ). ויחלו (בני בנימין) להכות מהעם חללים כפעם בפעם (שם כ לא). וינסו אנשי ישראל מפני פלשתים ויפלו חללים בהר הגלבע (ש״א לא א). ויבאו פלשתים לפשט

לבנה, שדה, וכמו ישפה, וכמו אולי עלפה. ואת החית נקד אולסה׳ (Ohlsh. § 216 d) בקמץ חלכה כמו ישפה. בטכר (Bö. § 827) חלכה. שטדי בהדקדוק לא הזכירו. במלונו. נקוד המסור קויץ (GesK. § 93x) חלכי. קניג (Kö. II, 108) חלכה. — [1]) אכלה ואכלה סי׳ צט: ט״ו דכתבן תיבה חדא וקרין תרין מלין וכו׳. והזכיר רש״י מסורת זו. וכבר הובא למעלה מה שאמר בזה ריב״ג, ואמר עוד וז״ל: ודע כי הנמצא בספר ר׳ יהודה בחלכאים הפך מה שקבלנו אנחנו בו והוא שהנמצא בספרו הוא בלשון הזה: ודע כי חלכאים שתי מלות ב כ ת י ב והדבר בו הוא כאשר קבלנו מהספרים המד[illegible]קים ומהמסרת ר״ל שהוא מלה אחת בכתיב ושתים בקרי וכן נזכר בספר אכלה ואכלה.

[2]) מהחרוז אלכה נראה כי גם חלכה הוא מלעיל, כמו שהוא בכתוב, ולכן אין זה שם נקבה, שצריך להיות מלרע, אלא שם זכר כמו חלך בהוספת ה להגברה.

[3]) בערב׳ חַלَّ a) התיר הקשר, והתיר דבר אסור, וחלל b) הפר שבועה.

[4]) עי׳ הערה להערך, ועי׳ הערה לקמן. — [5]) לא נתברר היטב הכונה של חללה זו, במה בעצם הדבר נתחללה. הקבלה אמרת שהכונה בחללה היא: שנולדה מן הפסולים שבכהונה כגון בת אלמנה מכהן גדול או בת גרושה וחלוצה מכהן הדיוט וכן שנתחללה מן הכהונה על ידי ביאת אחד מן הפסולים לכהונה (לשון רש״י). וקצת קשה לחשב כי זו היתה הכונה הקדומה במלה זו. ראב״ע אמר: וחללה שאינה מפורסמת כזונה. וגם זה אינו מניח הדעת, וקצת החדשים גוזרים מלה זו מן ב.חלל, במשמ׳ נקב, ומפרשים חללה נקובה, ומיחסים לחללה משמ׳ של ההפך מן בתולה. אבל, גם זה קשה, כי לפי המקובל כהן הדיוט מותר בבעולה אם אינה זונה. והכתוב אל תחלל את בתך להזנותה (ויקר׳ יט כט) מלמד על ח ל ל ה שהיא זונה. — [1]) י״מ במשמ׳ ב.חלל.

[2]) בערב׳ חַלَّ a), נקב, דקר בחנית וכדומה. והנה המלונים הערבים הכניסו כל המשמעות תחת שרש אחד חל, ואין לעמוד על הדבר אם היו כאן הרבה שרשים קדומים, או באמת הכל נסתעף מעט מעט מן שרש אחד שהיה לו איזה מושג כללי רחב. ועי׳ עוד לקמן.

---

a) حل b) حلّل

a) خل

את החללים (שם ח). מדם חללים מחלב גברים קשת יהונתן לא נשוג אחור (ש"ב א כב). בעלות יואב שר הצבא לקבר את החללים (מ"א יא יס). ונפלו חללים בארץ כשדים ומדקרים בחוצותיה (ירמ' נא ד). שם אשור וכל קהלה סביבותיו קברתיו כלם חללים הנפלים בחרב (יחזק' לב כב). מעיר מתים ינאקו ונפש חללים תשוע (איוב כד יב). ואפרחו (של הנשר) יעלעו דם ובאשר חללים שם הוא (שם לט ל). וחילו ישטוף ונפלו חללים רבים (דני' יא כו). ויפלו חללי פלשתים בדרך שערים (ש"א יז נב). מי יתן ראשי מים ועיני מקור דמעה ואבכה יומם ולילה את חללי בת עמי (ירמ' ח כג). אם יצאתי השדה והנה חללי חרב ואם באתי העיר והנה תחלואי רעב (שם יד יח). והיו חללי יי' ביום ההוא מקצה הארץ ועד קצה הארץ לא יספדו ולא יאספו ולא יקברו לדמן על פני האדמה יהיו (שם כה לג). טובים היו חללי חרב מחללי רעב שהם יזבו מדקרים (איכ' ד ט). גם אתם כושים חללי חרבי המה (צפנ' ב יב). נתן אלהינו בידנו את אויבנו ואת מחריב ארצנו ואשר הרבה את חללינו (שופט' יו כד). קריה עליזה חלליך לא חללי חרב ולא מתי מלחמה (ישע' כב ב). כי אתה אשר הכית רדפו ואל מכאוב חלליך יספרו (תהל' סט כז). וכל חלליה יפלו בתוכה (ירמ' נא מז). ומלאתי את הריו חלליו (יחזק' לה ח). ואת מלכי מדין הרגו על חלליהם (במד' לא ח). וחלליהם ישלכו ופגריהם יעלה באשם (ישע' לד ג). והפלתי חלליכם לפני גלוליכם (יחזק' ו ד).—ובהשאלה, במושג המוסרי: אל ישט אל דרכיה (של האשה הזרה) לבך אל תתע בנתיבותיה כי רבים חללים הפילה ועצמים כל הרגיה (משלי ז כה-כו).

ג.*חָלָל[1]), ש"ז, מ"ר חֲלָלִים, — א) ת"ז, כמו חָלוּל, נבוב: איזו היא שליה שאמרו וכו' כל שהוא דומה לדקין של תרנגולין וראש התפוח בקרקבן ו ח ל ל ה בהצוצרת (ירוש' נדה ג ג ד).—ב) ש"ז מקום חלול, נבוב, ריק, leerer Raum; espace vide; empty space: בתי הבדים שפתחיהן לפנים ו ח ל ל ן לחוץ או שפתחיהן לחוץ ו ח ל ל ן לפנים (מע"ש ג ז). ניקב קרום של מוח ניקב הלב לבית ח ל ל ו נשברה השדרה (חול' ג א). שבכן הוא עושה ח ל ל באצילי ידיו (ירוש' סוכ' א נב:). כל שהוא מן ה ח ל ל (של הפה) ולפנים מרפין אותו בשבת (שם ע"ז ב מ ד). אהל כל שיש בו ח ל ל טפח חוצץ בפני הטומאה ושאין בו ח ל ל טפח אינו חוצץ בפני הטומאה ורוב ארונות יש בהן ח ל ל טפח (ברכ' יט:). ברוך אשר יצר את האדם בחכמה וברא בו נקבים נקבים ח ל ל י ם [1]) ח ל ל י ם (שם ס:). מה למעלה ח ל ל ה עשרים אף למטה ח ל ל ה עשרה (עירוב' ג:). שיש ח ל ל תחתיהן שלשה טפחים (שם ק.). ניקב הלב וכו' לבית ח ל ל קטן או לבית ח ל ל גדול (חול' מה:). אין בית רובע ב ח ל ל ו של עולם שאין בו כמה אלפים מזיקין (מד"ר דבר' ד). — חללה של רשות: אם יהיו ..כל הימים דיו ואגמים קולמוסים ושמים יריעות וכל בני אדם לבלרין אין מספיקין לכתוב ח ל ל ה של רשות (שבת יא.).

א.חָלַל[2]), — קל לא נמצא במקרא.

— פע', חִלֵּל, חִלְּלוּ, יְחַלְּלוּ, מְחַלְּלִים, מְחַלְלֶיהָ, יְחַלְּלֶיהָ, — א) חִלֵּל קֹדֶשׁ, עשה דבר שבשבילו הוסרה הקדושה מהקֹדש, ונעשה הקֹדש כמו חֹל, entweihen; profaner; to profane: ואכליו (של הזבח שנשאר עד יום השלישי) עונו ישא כי את קדש יי' חלל ונכרתה הנפש ההוא מעמיה (ויקר' יט ח). כי חלל יהודה קדש יי' אשר אהב ובעל בת אל נכר (מלא' ב יא). כהניה חללו קדש חמסו תורה (צפנ' ג ד). מרב עוניך בעול רכלתך חללת מקדשיך (יחזק' כח יח). ומן המקדש לא יצא ולא יחלל את מקדש אלהיו (ויקר' כא יב). ולא יחללו את קדשי בני ישראל (שם כב יה). ומתו בו כי יחללהו (שם ט). כהניה חמסו תורתי ויחללו קדשי בין קדש לחל לא הבדילו (יחזק' כב כו). כה אמר אדני יי' הנני מחלל את מקדשי גאון עזכם מחמד עיניכם (שם כד כא). ה מ ח ל ל את הקדשים והמבזה את המועדות (אבות ג יא).— וחלל את שם האלהים: ולא תשבעו בשמי לשקר וחללת את שם אלהיך (ויקר' יט יב). כי מזרעו נתן למלך למען טמא את מקדשי ולחלל את שם קדשי (שם כ ג). ומזרעך לא תתן להעביר למלך ולא תחלל את שם אלהיך (שם יח כא). ולא תחללו את שם קדשי ונקדשתי בתוך בני ישראל (שם כב לב). ואיש ואביו ילכו אל הנערה למען חלל את שם קדשי (עמוס ב ז). ותשבו ותחללו את שמי ותשבו איש את עבדו

---

[1]) בערב' חַלַל a) רוח בין שני דברים.

a) حلل

— [1]) בקצת נוסחי' חלולים.

[2]) עי' הערה לשרש א.חלל.

איש את שפחתו אשר שלחתם חפשים לנפשם (ירמ' לד יז). לא למענכם אני עשה בית ישראל כי אם לשם קדשי אשר חללתם בגוים אשר באתם שם (יחזק' לו כב). כי גדול שמי בגוים אמר יי' צבאות ואתם מחללים אותו באמרכם שלחן אדני מגאל הוא (מלא' א יא-יב). כל המחלל שם שמים בסתר נפרעין ממנו בגלוי (אבות ד ד). כל תלמיד חכם המרבה סעודתו בכל מקום סוף מחריב את ביתו וכו' ומחלל שם שמים (פסח' מט). אם רואה אדם שיצרו מתגבר עליו ילך למקום שאין מכירין אותו וכו' ויעשה מה שלבו חפץ ואל יחלל שם שמים בפרהסיא (מו"ק יז). — ואמר הפיטן: נעצו לב למעלה, בגדל עצה ופלילה, לנאץ שמו ולחללה, השחיתו התעיבו עלילה (שבת ב חנכה, אין מושיע). — ואת השבת, במלאכה וכדומה: ושמרתם את השבת כי קדש הוא לכם מחלליה מות יומת (שמות לא יד). קדשי בזית ואת שבתתי חללת (יחזק' כב ח). ואת חקותי לא הלכו בהם ואת שבתותי חללו (שם כ יז). שמר שבת מחללו ושמר ידו מעשות כל רע (ישע' נו ב). מה הדבר הרע הזה אשר אתם עשים ומחללים את יום השבת (נחמ' יג יז). כל מכה שמחללין עליה את השבת אין מתרפאין מהן (ע"ז כח:). שיש בידינו עון שחללנו שבת ולא התענינו ביוה"כ (מד"ר בראש' לה). — ואת הזרע: אלמנה וגרושה וחללה זנה את אלה לא יקח כי אם בתולה מעמיו יקח אשה ולא יחלל זרעו בעמיו (ויקר' כא יד-טו). עיניו של אבא היו גבוהות ונשא אשה שאינה הוגנת לו וחילל את אותו האיש (ירוש' סבי' ו לו ג). — ואת המשכב, היצוע: כי עלית משכבי אביך אז חללת יצועי עלה (בראש' מט ד). כי הוא (ראובן) הבכור ובחללו יצועי אביו נתנה בכרתו לבני יוסף (דהי"א ה א). — ואת האשה, עשאה חללה: אל תחלל את בתך להזנותה ולא תזנה הארץ (ויקר' יט כט). — ואת המזבח וכדומה בהניף עליו ברזל: ואם מזבח אבנים תעשה לי לא תבנה אתהן גזית כי חרבך הנפת עליה ותחללה (שמות כ כה). — ואת הארץ: ושלמתי ראשונה משנה עונם וחטאתם על חללם את ארצי בנבלת שקוציהם (ירמ' טז יח). — וממלכה וכדומה: בלע אדני לא חמל את כל נאות יעקב הרס בעברתו מבצרי בת יהודה הגיע לארץ חלל ממלכה ושריה (איכ' ב ב). ואחלל שרי קדש ואתנה לחרם יעקב (ישע' מג כח). — ונחלה וכדומה: קצפתי על עמי חללתי נחלתי ואתנם בידך (ישע' מז ו). והסבתי פני מהם וחללו את צפוני ובאו בה פריצים וחללוה (יחזק' ז כב). — וגאון, יפעה, נזר: מי יעץ זאת (החרבן הגדול) על צר המעטירה אשר סחריה שרים כנעניה נכבדי ארץ יי' צבאות יעצה לחלל גאון כל צבי להקל כל נכבדי ארץ (ישע' כג ח-ט). לכן הנני מביא עליך זרים עריצי גוים והריקו חרבותם על יפי חכמתך וחללו יפעתך (יחזק' כח ז). נארתה ברית עבדך חללת לארץ נזרו (תהל' פט מ). — וברית, הפר: הלוא אב אחד לכלנו הלוא אל אחד בראנו מדוע נבגד איש באחיו לחלל ברית אבתינו (מלא' ב י). וחסדי לא אפיר מעמו ולא אשקר באמונתי לא אחלל בריתי ומוצא שפתי לא אשנה (תהל' פט לד-לה). — וחקים וכדומה: אם יעזבו בניו תורתי ובמשפטי לא ילכון אם חקתי יחללו ומצותי לא ישמרו ופקדתי בשבט פשעם (תהל' פט לא-לג). — וחלל אותו אל פלוני: ותחללנה אתי אל עמי (יחזק' יג יט). — וחלל אותו מן דבר, חלל אותו באופן שלא יוכל להיות הדבר הזה: את כרוב ממשח הסוכך ונתתיך בהר קדש אלהים היית בתוך אבני אש התהלכת וכו' ברב רכלתך מלו תוכך חמס ותחטא ואחללך מהר אלהים ואבדך כרוב הסוכך מתוך אבני אש (יחזק' כח יד-טז). — ב) חלל כרם וכדומה, התחיל לאכל את פריו הראשון אחרי שנות הערלה: ומי האיש אשר נטע כרם ולא חללו ילך וישב לביתו פן ימות במלחמה ואיש אחר יחללנו (דבר' כ ו). בית תבנה ולא תשב בו כרם תטע ולא תחללנו (שם כח ל). עוד תטעי כרמים בהרי שמרון נטעו נטעים וחללו (ירמ' לא ה). — ג) *חלל דבר קדוש על דבר חול, החליף, נתן בשביל הדבר הקדוש דבר חול: אין מחללין מעשר שני על אסימון ולא על המטבע שאינו יוצא (מע"ש א ב). מותר הקטורת מה היו עושין בה מפרישין ממנה שכר האומנין ומחללין אותה על שכר האומנין ונותנין אותה לאומנין בשכרן (מו"ק ד ה). המפקיד פירות אצל עם הארץ וכו' אם היו של מעשר שני מחללו על המעות (תוספתא דמאי ד כב). סאה תרומה שנפלה לפחות ממאה ונדמעה וכו' אם היו של מעשר שני מחללן על המעות בדמי תרומה וכו' (שם תרומ' ו א). מעשר שני אין מוכרין אותו ואין ממשכנין אותו וכו' ולא שוקלין כנגדו דינרי זהב אפילו לחלל עליהן מעשר שני אחר (שם מע"ש א א).

פע'. חֻלַּל, — מְחֻלָּל, — א) שחללו אותו: וקדשתי את שמי הגדול המחלל בגוים אשר חללתם בתוכם (יחזק' לו כג). וכל המחלל את התורה גופו מחולל על

הבריות (אבות ד ו). — ב) *דבר של קדש מחלל על דבר של חל: מי שהיו לו מעות בירושלם וצריך לו ולחבירו פירות אומר לחבירו הרי המעות האלו מ ח ו ל ל י ן על פירותיך (מע"ש ג ג). בורר את היפה שבהן ואומר אם הקדש הוא הרי הוא הקדש ואם לאו הקדש בכל מקום שהוא מ ח ו ל ל על זה (תוספתא שם כ ו). האומר מעשר שיני שבחפץ זה מ ח ו ל ל על איסר זה לא קבע לו מקום (שם ג יז). ומעשר שני בצפונו ובדרומו מ ח ו ל ל על המעות (ירוש' דמאי ה כד ג). כל הלשונות משמשין לשון תמורה חוץ מלשון הילול אמר לקדשי מזבח הרי זה תחת זה תמורת זו חליפי זו הרי זו תמורה זו מ ח ו ל ל ת על זו אינה תמורה (שם נזיר כ נא ד). מביא סלע של חולין ואומר מעות מעשר שני בכל מקום שהן מ ח ו ל ל י ן על סלע זו ואותן נתפסין לשם מעשר שני והשאר נעשין שקלים (שם שקל' כ מו ג).

— נפע', נחל, נחלת [1], נחלו [1], אחל, יחל, תחל, תחל [1], החל, להחלו, — שחללו אותו: ובת איש כהן כי תחל [2] לזנות (ויקר' כא ט). ואעש למען שמי לבלתי החל לעיני הגוים אשר המה בתוכם (יחזק' כ ט). יען אמרך האח אל מקדשי כי נחל ואל אדמת ישראל כי נשמה (שם כה ג). והבאתי רעי גוים וירשו את בתיהם והשבתי גאון עזים ונחלו מקדשיהם (שם ז כד). כהניה חמסו תורתי ויחללו קדשי בין קדש לחל לא הבדילו וכו' ומשבתותי העלימו עיניהם ואחל בתוכם (שם כב כו). למעני אעשה כי איך יחל וכבודי לאחר לא אתן (ישע' מח יא). — ובמשמ' חלל את עצמו: לא יטמא בעל בעמיו להחלו (ויקר' כא ד).

— הפע', א) החל, אחל, יחל, — כמו חלל, במשמ' הפר: איש כי ידר נדר ליי' או השבע שבעה לאסר אסר על נפשו לא יחל דברו ככל היצא מפיו יעשה (במד' ל ג). — ובמשמ' חלול קדש: ואת שם קדשי אודיע בתוך עמי ישראל ולא אחל את שם קדשי עוד (יחזק' לט ז). — ב) החל, החלה, החלו, החלת, החלת, אחל, יחל, ויחל, תחלו, תחלנה, ותחלנה, מחל, החל, החלם, — פתח במעשה הדבר, שקודם לא עשה ועתה לקח הדבר בידו לעשותו [3], **anfangen; commencer, to begin**, במשמ' פ"י: ויחפש בגדול החל ובקטן כלה (בראש' מד יב). ביום ההוא אקים אל עלי את כל אשר דברתי אל ביתו החל וכלה (ש"א ג יב). זקן בחור ובתולה וטף ונשים תהרגו וכו' וממקדשי תחלו (יחזק' ט ו). — והחל בדבר: ויחלו באנשים הזקנים אשר לפני הבית (שם). ובעת החלו ברנה ותהלה נתן יי' מארבים על בני עמון (דהי"ב כ כב). מואב הר שעיר — ועם פעל אחר אחריו במקור, החל לעשות, לפעל: כי החל האדם לרב על פני האדמה (בראש' ו א). הוא החל להיות גבר בארץ (שם · ח). ובנימן החל להכות חללים באיש ישראל (שופט' כ לט). בימים ההם החל יי' לקצות בישראל (מ"ב י לב). והמשאת החלה לעלות מן העיר (שופט' כ מ). אתה החלות להראות את עבדך את גדלך ואת ידך החזקה (דבר' ג כד). אשר החלות לנפל לפניו לא תוכל לו (אסת' ו יג). ראה החלתי תת לפניך את סיחן ואת ארצו (דבר' ב לא). היום החלתי לשאול לו באלהים (ש"א כב טו). ועינו החלו כהות לא יוכל לראות (שם ג ב). מיום אחד לחדש השביעי החלו להעלות עלות ליי' (עזר' ג ו). כי החלו הפרצים להסתם (נחמ' ד א). וקבל היהודים את אשר החלו לעשות (אסת' ט כג). כי הנה בעיר אשר נקרא שמי עליה אנכי מחל להרע (ירמ' כה כט). ואת ארצו החל רש והתגר בו מלחמה היום הזה אחל תת פחדך ויראתך על פני העמים (דבר' ב כד-כה). היום הזה אחל גדלך בעיני כל ישראל (יהוש' ג ז). תחל לספר שבעה שבעות (דבר' יו ט). מי האיש אשר יחל להלחם בבני עמון (שופט' י יח). ויחל העם לזנות אל בנות מואב (במד' כה א). ויחל העם לזנות אל בנות מואב (במד' כה א). ויחל שער ראשו לצמח כאשר גלח (שופט' יו כב). ותחל רוח יי' לפעמו (שם יג כה). ותחל לענותו (שם יו יט). ויחלו להכות מהעם חללים (שם כ לא). ותכלינה שבע שני השבע אשר היה בארץ מצרים ותחלינה שבע שני הרעב לבוא (בראש' מא נג-נד). וזה החלם לעשות (שם יא ו). — והדבר החל: יצא הקצף מלפני יי' החל הנגף ויקח אהרן כאשר דבר משה וירץ אל תוך הקהל והנה החל הנגף בעם (במד' יז יא-יב). שבעה שבעת תספר לך מהחל הרמש בקמה (דבר' יו ט).

— הפע', הוחל: אז הוחל לקרא בשם יי' (בראש' ד כו).

— נתפ', *נתחלל: כהנת מ ת ח ל ל ת ואין כהן מ ת ח ל ל (סוט' ג ז). נתאלמנה ונתגרשה נ ת ח ל ל ה וזנת (ירוש' סנה' ע כז:). מה לאלמנה שכן היא עצמ

---

[1]) בהפלת הדגש להקלה, ועי' במבוא בחלק הדקדוק. — [2]) וי"ם כי הכונה פה תחל, במשמ' התחלה. — [3]) נסתעף ממושג התיר הקשר.

מ ת ח ל ל ת (יבמ׳ מד:). — והשבועה: נ ת ח ל ל ה אותה השבועה שכרת לנו בחורב ונשתנית הימין (פסיק׳ דר״כ, ותאמר ציון). — ו נ ת ח ל ל שם שמים: חכמים הזהרו בדבריכם שמא תחובו חובת גלות וכו׳ ונמצא שם שמים מ ת ח ל ל (אבות א יא). מי ש נ ת ח ל ל שם שמים על ידו אין כח לא לתשובה לתלות ולא ליוה״כ לכפר (ירוש׳ שבוע׳ א לג:). אל י ת ח ל ל שמך בנו ואל תעשינו שיחה בפי כל הבריות (סם ברכ׳ ד ז ד). — ונִתְחַלֵּל על דבר: סלע של מעשר שני ושל הקדש שנתערבו מביא בסלע מעות ואומר בסלע של מעשר כל מקום שהיא מ ת ח ל ל ת על מעות האילו (תוספתא מע״ש ב ו). הקדש אינו מ ת ח ל ל על הקרקע וכו׳ חומשו מהו ש י ת ח ל ל על הקרקע (ב״מ נד.).

— קל, *חָלַל, עת׳ יָחֹל, יָחֹלוּ, יחולו, — יהיו חֹל: עד אימתי נקראו נטיעות ר״א בן עזריה אומר עד ש י ח ו ל ו[1]) ר׳ יהושע אומר בת שבע שנים (שבי׳ א ח).

ב. **חָלַל**, פ״ע, — היה חָלָל, נדקר בחרב וכדומה: ובהשאלה מצער, מדאגה, durchbohrt sein; être percé, blessé; be pierced, wounded: כי עני ואביון אנכי ולבי חָלַל[2]) בקרבי (תהל׳ קט כב).

— פִּע׳, חִלֵּל את פלוני, — עשהו חָלָל: האמר תאמר אלהים אני לפני הרגך ואתה אדם ולא אל ביד מְחַלְלֶיךָ[3]) (יחזק׳ כח ט).

— פֻּע׳, חֻלַּל, — שעשוהו חָלָל, שדקרוהו: שם משך תבל וכל המונה סביבותיו קברותיה כלם ערלים מְחֻלְּלֵי חרב (יחזק׳ לב כו).

— נִפְע׳, *נֶחֱלַל, — נעשה חָלָל: וכל הנוגע בעצם וכו׳ זה עצם כשעורה או בחלל זה אבר ה נ ח ל ל מן החי ואין בו להעלות ארוכה או במת זה אבר ה נ ח ל ל מן המת (נזיר נד.).

ג. **חָלַל**, — קל לא נמצא במקרא.

— פִּע׳, חִלֵּל, — נגן בחליל: והעם מְחַלְּלִים בחללים ושמחים שמחה גדולה (מ״א א מ). — והשתמשו בו גם בספרות המאוחרת: שהיו מ ח ל ל י ן לרבות שמחה בבית השואבה (רש״י סוכ׳ ה א). — ואמר המשורר: ואשיר ואנגן לנדיבים בכנורות ובחלילים א ח ל ל, ולהם אטעה כרם חמדות ובשיר על שמם אותו אחלל (הרוזים מבותפים, הקדם ב ב).

— קל, יָחֲלַל, — כמו חִלֵּל, נגן בחליל: בא אצל גרדיים לשורר ו ל ה ל ו ל להם לא הוכשר בעיניהם (רש״י יומ׳ כ:).

ד. ..**חָלַל**, — קל אינו נהוג.

— הִתפ׳, ״הִתְחַלֵּל, — נעשה חָלָל, נִקַּב ונכנס לתוכו: אם נתמלא (הצנור) מן הצרורות והמים מ ת ח ל ל י ן בתוכו בין חלל הצרורות (בעה״ב לראב״ד, שער המים).

— הִתפו׳, *הִתְחוֹלֵל, — נעשה חָלוּל, רֶוַח בין החלקים: וכן הרוח מקצתו הסמוך לאש משתנה ו מ ת ח ו ל ל ונעשה אש (רמב״ם, יסודי התורה ד ה).

..**חֲלָלוּת**, ש״נ, — סגולת מה שהוא חָלוּל: המרחק אשר בין תכליות המקיף והוא אשר יקרא ח ל ל ו ת (ר״ת קרבקש, אור ה׳ א א).

א. ***חֲלָלִי**, ת״ז, — של חָלָל או של חֲלָלָה, שאינה ראויה לכהן: עשרה יוחסין עלו מבבל כהני לויי ישראלי ה ל ל י גירי וחרורי (קדוש׳ ד א). ח ל ל י גירי והרורי מותרין לבא זה בזה (שם).

ב. ..**חֲלָלִי**, ת״ז, מ״ר חֲלָלִיִּים, — שיש לו חָלָל, שהוא נבוב: שהגלגלים כולם או רובם הם כדורים ח ל ל י י ם (יסו״ע לר״י ישראלי ב א).

א. **חלם**[1]), ממנו חֲלוֹם, א.חָלַם.

א. **חָלַם**, פ״ע. חָלַמְתִּי, חלמתי, חֹלֵם, יַחֲלֹם, וַיַּחֲלֹם, יַחֲלְמוּ, וַיַּחַלְמוּ, יַחֲלֹמוּ, יַחֲלֹמוּן, נַחֲלְמָה, וַנַּחַלְמָה, — ראה חֲלוֹם בשֵׁנה, träumen; rêver; to dream: ויזכר יוסף את החלמות אשר חָלַם להם (בראש׳ מב ט). ובשנת שתים למלכות נבכדנצר חָלַם נבכדנצר חלמות (דני׳ ב א). שמעו נא החלום הזה אשר חָלָמְתִּי והנה אנחנו מאלמים אלמים בתוך השדה והנה קמה אלמתי וגם נצבה והנה תסבינה אלמתיכם ותשתחוין לאלמתי וכו׳ הנה חָלַמְתִּי חלום עוד והנה השמש והירח ואחד עשר כוכבים משתחוים לי וכו׳ ויגער בו אביו ויאמר לו מה החלום הזה אשר חָלָמְתָּ הבוא נבוא אני ואמך ואחיך להשתחות לך ארצה (בראש׳ לז ו-י). ויאמר פרעה אל יוסף חלום חָלַמְתִּי

---

[1]) כך בנוסח׳ בבלי וירוש׳, ובערוך ש י ח י ל ו.

[2]) יש מפקפקים במשמעה זו ומגיהים הגהות מתחלפות, אך אינן מכריעות. וי״מ חַלֹּתִי (תהל׳ עז יא) במו״ב במשמ׳ זו. — [3]) בקצת ספרים מחללך חסר. שצריך לקרוא מְחֹלְלֶיךָ

---

[1]) בערב׳ חלם a). בארמ׳ חֲלַם.

a) حلم

ופתר אין אתו (שם מא יה). הנה חלום חָלַמְתִּי והנה צלול לחם שערים מתהפך במחנה מדין ויבא עד האהל ויכהו ויפל ויהפכהו למעלה ונפל האהל (שופט' ז יג). ויאמר להם המלך (לחרטומים) חלום חָלַמְתִּי ותפעם רוחי לדעת את החלום (דני' ב ג). ויאמרו אליו חלום חָלַמְנוּ ופתר אין אתו (בראש' מ ח). ויהי מקץ שנתים ימים ופרעה חֹלֵם והנה עמד על היאר והנה מן היאר עלת שבע פרות יפות מראה ובריאת בשר ותרעינה באחו (שם מא א-ב). בשוב יי' את שיבת ציון היינו כְּחֹלְמִים (תהל' קכו א). כאשר יַחֲלֹם הרעב והנה אוכל והקיץ וריקה נפשו וכאשר יַחֲלֹם הצמא והנה שתה והקיץ והנה עיף ונפשו שוקקה (ישע' כט ח). וַיַּחֲלֹם והנה סלם מצב ארצה וראשו מגיע השמימה (בראש' כח יב). וַיַּחֲלֹם יוסף חלום ויגד לאחיו (שם לז ה). וַיַּחֲלֹם עוד חלום אחר ויספר אתו לאחיו (שם ט). וַיַּחַלְמוּ חלום שניהם (שם מ ה). וַנַּחַלְמָה חלום בלילה אחד אני והוא (שם מא יא).—ובמשמ' חלום של נבואה: שמעתי את אשר אמרו הנבאים הנבאים בשמי שקר לאמר חָלַמְתִּי חָלָמְתִּי (ירמ' כג כה). והיה אחרי כן אשפוך את רוחי על כל בשר ונבאו בניכם ובנותיכם זקניכם חלמות יַחֲלֹמוּן בחוריכם חזינות יראו (יואל ג א). רבש"ע אני שלך וחלומותי שלך חלום חלמתי ואיני יודע מה הוא בין שחלמתי אני לעצמי ובין שחלמו לי חברי ובין שחלמתי על אחרים אם טובים הם חזקם ואמצם כחלומותיו של יוסף הצדיק וכו' (ברכ' נה:).

— הפע', הֶחֱלִים, מַחֲלִים, מַחְלִימִים, ובקצור תנועת עה"פ מַחְלְמִים, — א) כמו חָלַם: ואל תשמעו אל חלמתיכם אשר אתם מַחְלְמִים[1] (ירמ' כט ח).—ב) יעשה שֶׁיַּחֲלֹם: ויש נביא שנאצל עליו בהקיץ מבלי שיחלימהו או יתיש כחו או ירדם (ראב"ע, ספר העצמים). כי הוא (הבורא) לבדו המחלים והמודיע העתיד (ר' בחיי, ויגש). ורצה הקב"ה להחלים את פרעה ולהפעים רוחו בחלום ולסכל עצת חרטומיו וחכמיו כדי להעלות את יוסף אל המעלה ההיא (שם, מקץ). כי השדים לג' חלקים נחלקים יש מהם שוכנים באויר בגלגלי היסודות והם המחלימים את האדם בלילה ויש מהם שוכנים בקרבנו והם המחטיאים האדם ויש מהם שוכנים בתהומות ים (שם. יתרו). ובהיותו על הכנה זו מההתבודדות יחלימוהו חלום נבואה ויודיעוהו הרהורי לבו (עבוה"ק לר"מ גבאי, סתרי התורה כז).

ב.חלם[1], ממנו *חָלִים, ב.חָלַם.

ב.חָלַם, פ"ע, עת' יַחֲלֹם, יַחְלְמוּ,—היה חזק, בריא, בגוף או ברוח, kräftig sein; être sain; be sane: תכרענה (האילות) ילדיהן תפלחנה חבליהם תשלחנה יַחְלְמוּ בניהם ירבו בבר יצאו ולא שבו למו (איוב לט ג-ד). — *חלום, עי' *חָלִים.

— הפע', החלים, תַּחֲלִימֵנִי, — עשה שֶׁיַּחֲלֹם, שיחזק ויבריא: ולכל בהן חיי רוחי וְתַחֲלִימֵנִי והחייני (ישע' לח טז).—ואמר בן סירא: וגם שנים עשר הנביאים תהי עצמתם פרחות תחתם אשר החלימו את יעקב וישעוהו בתקות אמת (ב"ס גני' מט י). ועיני יי' אל יראיו והוא יכיר כל מפעל איש לא צוה אנוש לחטא ולא החלים אנשי כזב (שם יס יט-כ).—ואמר המשורר: קמתי בגן נשף העת, ילדת העב עלי חולה, ויצא אל אפי רוח, רוח מַחְלִים נפש חולה (רמב"ע, תרכ"ש ג יז). — *והמזון המחלים: ולהנהיג עצמו בדברים המבריין והמחלימים (רמב"ם, דעות ד א). שינצל החולה שאינו יודע מחכמות הרפואות בשמעו עצת הרופא שינהיגהו וידריכהו לפי שאינו יודע הדברים הממיתים ולא המחלימים המצילים (הוח. אגר' תימן). — ובהשאלה את הנפש: בהגיע הבשורות המאירות כמאורות וכו' וירפאו הנפשות האנושות ויחלימו הגופות הנגופות (מכת' ר"י בן תנחום סירוש' לר"ד נכד הרמב"ם).

— נפע', *נֶחְלַם,— המכה נחלאה ונרפאה: איני רואה טעם לאסור שהרי כיון שבגמרא התירו כשיש מכה בדופן וכו' אף על פי שנחלמה תולין שבהיות שם המכה נסרכה ואחר כך נחלמה (שו"ת ריב"ש ביט). ושבר שנקשר ונחלם רישומו ניכר (שו"ת מהר"מ מטרלאני, א"ה ט). כל שנראה בהדיא שהיתה בו מכה אעפ"י שנחלמה תולין בתחלה (שם).

*חלמא, — עי' *חֶלְמָה.

---

[1]) בערב' ח'לם a), שמשמש במשמ' שימן השה, וגם במשמ' ידיד ויושר. ואעפ"י שגם חָלִים b) בן חלם, משמש בערב' במשמ' שמן, אעפי"כ העקר הוא השרש ח'לם.

a) خلم خَلِيم

[1]) כך הנוסחה המקבלה, אך אין ספק כי המם של מחלמים היא כפל מהמם של אתם, והיה באמת כתוב אשר אתם ח'לְמִים.

***חֲלָמָה**[1], חלמא, ש"נ. — טיט עבה מתדבק עושים ממנו כלים, Thon ; terre glaise ; clay : וכן (כלי עשוי) מן החלמה [2]) ומן הגללים (כלים א ד). כוורת שעשאה מן הגללין טהורה עשאה מן הגללין ושוליה מן החלמה [3]) הכל הולך אחר שולים וכו' החלמה והגללין שטרפן זה בזה ועשה מהן כלים (תוספתא כלי' ב"מ א ד-ה).

***חֲלָמָה**[4], ש"נ, — חבור ודבוק, Fuge ; jointure ; joint : מקום חלמה (שבת לח:).

***חֶלְמוֹן**[5], ש"ז, מ"ר חֶלְמוֹנִים, — הכדור זהבי הגון שיש בתוך הביצה, בתוך החלבון, Dotter, Ei-gelb ; jaune d'œuf; jelow of egg : ביצה שנתבלה בתבלין אסורין אפילו חלמון שלה אסור (תרומ' י יב). חלמון אסור מפני שהוא בולע (ירוש' שם י מז:). בחלמון אסור בשנמצא במקום זכרותו של חלמון ואפילו חלמון והוא שנמצא במקום זכרותו של מוח שממנו אפרוח נוצר (שם ג). ואלו הן סימני ביצים וכו' חלמון מבחוץ וחלבון מפנים טמאה חלבון מבחוץ וחלמון מבפנים טהור הלבון וחלמון מעורבין זה בזה זו היא ביצת השרץ (ע"ז מ.). נמצא (קורט דם) על חלמון שלה אפי' ביצה אסורה (חול' סד:). שהחלמון יפה לגוון ולא החלבון (רש"י שבת קמ.).

***חֶלְמוֹנִי**, ת"ז, נקי' חֶלְמוֹנִית, מ"ר חֶלְמוֹנִיִּים, -ניות, — מגון החלמון : אותות מורסות הכבד הם קדחת שורפת וצמא ובטול התאוה בכללה ואודם הלשון תחלה ואחר תשחר וקיא מרה חלמונית תחלה ובאחרית הענין זנגארי (פרקי משה ו). המרה הכרכומית או המרה החלמונית וכו' הדומה לחלמון ביצה (קאנון א ה, במהות הלחה).

חַלָּמוּת[6], ש"נ, — כמו חֶלְמוֹן : היאכל תפל מבלי מלח אם יש טעם בריר חַלָּמוּת [7]) (איוב ו ו). —

[1]) לא נתברר מקורו, ועי' הערה לקמן. — [2]) כך ה בסוף במשנ' עם גוף הערבי של פרוש הרמב"ם. בנוסח' חלמא. ופרש רה"ג וז"ל : החלמה פי' טיט עבה היא ששמה חלמא ועושין ממנו הכיורות דתניא כיורת שעשאה מן החלמה ושוליה מן הגללים. ע"כ. והרמב"ם : וחלמא טיט דבק לדמיון לובן ביצה ולזה יקרא חלמא. ע"כ. — באשורית חַלְמַת, טיט של פחרים (Bab. Exp. 10, 51).

— [3]) בקצת ספרים א בסוף.

[4]) אולי כמו לַחֵם.

[5]) אולי מגון החלמה, הטיט.

[6]) עי' הערה לקמן.— [7]) תרגמו השבעים כאלו

ועי' עוד חַלְמִית.

חַלָּמִישׁ[1], ש"ז, סמי' חַלְמִישׁ, — אבן קשה מאד, כמראה הזכוכית, Kiesel ; silex : ההפכי הצור אגם מים חַלָּמִישׁ למעינו מים (תהל' קיד ח). על כן שמתי פני כַּחַלָּמִישׁ ואדע כי לא אבוש (ישע' נ ז). בַּחַלָּמִישׁ שלח ידו הפך משרש הרים (איוב כח ט). המוציא לך מים מצור הַחַלָּמִישׁ (דבר' ח יה). וינקהו דבש מסלע ושמן מַחַלְמִישׁ צור (שם לב יג). — והשתמשו במשמ' זו בספרות החדשה : הזכוכית הוא עצם מורכב מלאכתי חומרי יסודותיו הם עפר החלמיש ומלח אפריי (ראש למוד', הרכבת הגשמ ס).

***חַלְמִית**[2], חלי, ש"נ, —שם צמח, והוא הורת החמור, לשון השור, Ochsenzunge; buglosse (Anchusa):

היה כתוב בדברי חלומות. הירונ' כאלו היה כתוב חלת מות. ת"י מלשון חלמון : בחלבון ביעתא וחלמונא (ויש קצת נוסח' מתחלפות), וכן רסע"ג. רדב"א פרש במשמ' חלמית שלהלן, שהוא פרש ח'טמיה : בריר חלמות פי לעאב אלכטמיה. ועב"ס מלשון חלום : וי"א בריר השינה הזב מפי הישן (לקו"ק רט). מנחם פרש מלשון חזק, ואמר : כולם לשון גודל ורבוי המה ופתרון אם יש טעם בריר חלמות כה הוא לפי הענין היש טעם ודעת בריר איש משתגע בדברי [ריבוי] הבליו. ע"כ. והשיג עליו דונש ופרשו מן חלמון : ופתרת אם יש טעם בריר חלמות אם יש טעם ודעת בריר איש משתגע וריבוי דברי הבליו ובדברך זה הוא הבל הבלים באמרך כי אם יש טעם כמו וטעם זקנים, טוב טעם ודעת למדני, ותרחיק אותו מדומיו והיה טעמו כטעם לשד השמן, אל יטעמו מאומה, ותדמה חלמות אלי יחלמו בניהם כפתרון ריבוי ואין לחלמות דומה במקרא והוא ריר הביצה אשר לא יאכל מבלי מלח בלשון משנה והוא הצדק אומן אמונה. ע"כ. וכן ריב"ג : פירשו בו (בריר חלמות) חלבון הביצה מדברי רבותינו לאדום של ביצה חלמון. ע"כ. וכן הערוך ערך חלם. ר"ת מלשון חלום. רי"ק ורד"ק מלשון חלמון. וגם קצת החדשים פרשו כמו חלמית שלקמן, שם צמח, ויש מי שפרשו כמו בערב' חאלום a), מין גבינה (Dr. Yahuda JQR XV, 702).

[1]) קצת דומה לצורה זו עֲרָפֶל, חֲנָמַל, באשור' אַלְמֵשׁ, במשמ' זהר המתכת, בערב' חַלְנְבּוּשׁ b), אבן אש. וכבר העיר על זה רדב"א ואמר : אבן קשה הנקרא אלחלמבוס (לקו"ק רי). ועצם מלה זו בצורה זו ישנה גם בערב' ח'לאמיש c), אך משמשת לענין אחר. עכ"פ אנו רואים מזה כי היא צורה מצויה בשתי הלשונות.

[2]) בסור' חלמתא. ותרגם ב"ע: אלחמאצ' ואלשנגאר

a) حالوم b) خَلَنْبُوس c) خلاميس

אין נותנין זרע דלעת לתוך החלמית שתהא משמרתו מפני שהוא ירק בירק (כלא' א ח). והכרפסא וחמיטא והחילמית הכינרים והכרכום (תוספתא שם ג יג).

חלף[1], ממנו חֲלוֹף, *חִלּוּף, *חָלִיף, חֲלִיפָה, חֵלֶף, חָלַף, מַחְלָפָה, *תַּחְלִיף.

א. חֵלֶף[2], תה"פ, — חֵלֶף דבר פלוני, במקומו, תמורתו, für, anstatt ; pour, en échange ; for, in exchange : ולבני לוי הנה נתתי כל מעשר בישראל לנחלה חֵלֶף עבדתם אשר הם עבדים את עבדת אהל מועד (במד' יח כא). ואכלתם אתו בכל מקום אתם וביתכם כי שכר הוא לכם חֵלֶף עבדתכם באהל מועד (שם לא). — ואמר בן סירא : כ֗ם שונים זה מזה ולא עשה מהם שישאיר זה על זה הלף טובו ומי ישבע להביט תואר (ב"ס גני' מב כד-כה). — וכמו חִלּוּף : יצאת וביתה ללמד על הכל השתחויה ללמד על עצמה שאינה מעשה או הלף דבר שהוא מעשה מלמד ודבר שאינו מעשה אינו מלמד (ירוש' שבת ז ט ג).

ב. *חֵלֶף[3], חָלֶף, חֵילֶף, ש"ז, — א) צמח, עשב ארוך כעין פתילים ארוכים חזקים, יעשו ממנו מחצלאות וכדומה, Schilf ; roseau ; reed : מחצלת של קנים ושל חלף[4] טהורה (כלים יז יז). מחצלת של שיהופא ושל גמי וכו' ושל חילף גדולה מסככין בה וארוגה אין מסככין בה (תוספתא סוכ' א י). הפותל חבלים מן ההוצין ומן החלף או מחוטי צמר או מחוטי פשתן (רמב"ם, שבת י ח). וכן כלי חלף והוצים וכיוצא בהן מכפיפות שדורכין בהן יין (הות, מאכ' אסור' יא כג). — חלף המים, צמח טוב הריח, Schoenantum : השושנה וחלפי[5] המים מברכין עליהן בורא עצי בשמים (רמב"ם ברכ' ט ו). — ב) כמו חָלִיף משמע' א' : תרנגולין שנפלו לגינה ושיברו את הירק וקירטמו החילפין משלם נזק שלם (ירוש' ב"ק ב ג). אגוז. פרך ורמוני בדן וחביות סתומות וחלפי[1] תרדי וקולחי כרוב ודלעת יונית (יבמ' פא:). ושרשי קלחי הכרוב וחלפי תרדים וחלפי הלפת והן העיקרין שנשארו בקרקע כשלקטו הכרוב והלפת והזרו והחליפו (רמב"ם, טומא' אוכל' ב כא).

חָלַף[2], פ"ע, כהפס' חָלַף, עת' יַחֲלֹף, יַחֲלֹפוּ, מק' לַחֲלֹף — א) נרדף עם עָבַר, נעתק ממקום למקום ואיננו יותר במקום שהיה, וגם ביחס להזמן, וגם דברים לא בעלי חיים, רוחניים, וכדומה, vorübergehen, gleiten ; passer; to pass : כי הנה הסתו עבר הגשם חָלַף הלך לו (שה"ש ב יא). אז חָלַף רוח ויעבר (חבק' א יא). וְחָלַף (הנהר) ביהודה שטף ועבר עד צואר יגיע (ישע' ח ח). וְחָלַפְתָּ משם והלאה ובאת עד אלון תבור (ש"א י ג). ורוח על פני יַחֲלֹף תסמר שערת בשרי (איוב ד טו). הן יעבר עלי ולא אראה וְיַחֲלֹף ולא אבין לו (שם ט יא). — והזמן, הימים : וימי קלו מני רץ ברחו לא ראו טובה חָלְפוּ עם אניות אבה (איוב ט כה-כו). — ובמשמ' עבר וכלה מן העולם ואיננו, verschwinden ; disparaître ; pass away : והאלילים כליל יַחֲלֹף (ישע' ב יח). כסופות בנגב לַחֲלֹף[3] (שם כא א). — וְחָלַף ה'ק וכיוצא בו, עבר עליו, עשה ההפך ממה שצוה הח'ק, übertreten ; transgresser ; transgress : והארץ חנפה תחת ישביה כי עברו תורת חָלְפוּ חק הפרו ברית עולם (ישע' כד ה). — ב) חָלַף בתוך דבר, נכנס בתוכו ועבר לצד השני, durchdringen ; transpercer ; to pierce through : ידה ליתד תשלחנה וימינה להלמות עמלים והלמה סיסרה מחקה ראשו ומחצה וְחָלְפָה רקתו (שופט' ה כו). יברח מנשק ברזל תַּחְלְפֵהוּ קשת נחושה (איוב כ כד). — ג) חָלַף הצמח, בא במקום צמח אחר, נתן חליפים, neu emporwachsen ; pousser ; shoot up : בבקר כחציר יַחֲלֹף[4] בבקר יציץ וְחָלָף[4] לערב ימולל ויבש (תהל' צ ה-ו). — ד) *פ"ע, כמו פִּעֵל והִפְעִיל

וקאל קום אלח'טמי. וכך בפי' הרמב"ם כאן. אבל, כבר ב"ר עמנ' לו, כי העקר הוא הצמח שקורין לשון השור, או חזרת החמור, והוא אנכוסא. וכן בערב' ח'אלומא a).

[1] שריש משתף בלשונות השמיות. בערב' חלפ b).

[2] בכנעני' חלפת, כמו חליפים בעברית. בערב' הַלְפ c) תה"פ, במשמ' עומד מאחור.

[3] בערב' חלפא d). — [4] כך בנוסח' הדפוס. במשנ' מנק' כ"י פרמה ושֶׁלְּחִילָף, ועל הגליון ושֶׁלְּחֵלֶף, וכן במשנ' עם גוף הערבי של פרוש הרמב"ם. — [5] בארמ' חלפי דימא (ברכ' מג: גיט' סח:). ופרשו קצת המפרשים שושנת הים, Rosmarin, romarin, וכן תרגם לוי, אך כבר דחה זה לֹו (Pflu. § 121). — [1] במשנ' עוקצ' א ד : חלפות.

[2] עי' הערה להשרש. — [3] בס"א לחלֹף, הסר ו. — [4] י"מ במשמ' חלף ועבר מן העולם, אך הרעיון של הכתוב הוא כי בבקר יציץ ובערב ימולל.

a) خلومة b) حلف c) حَلَف d) حلفا

שלקמן: הנותן לפונדקית מעשר את שהוא נותן לה ואת שהוא נוטל ממנה מפני שחשודה לחלוף (דמאי ג ס). הנותן לחמותו מעשר את שהוא נותן לה ואת שהוא נוטל ממנה מפני שהיא חשודה להלוף את המתקלקל (שם ו). שמא הוא חושדינו נחלוף את מקומינו (ירוש' ברכ' ב ה ג). ומעשה בר"ג שהיה חלוש חלפו לו שמן השיש ולא קבל (דא"ר י). מפיך אני רוצה לשמוע שאיני מאמין בדבריה שמא חלפה בדבריה או פיחתה או הותירה (מד"ר במד' י). — ה) "המיר את דתו באחרת: ואמרו לה לחלוף ענתה ואמרה אתיעץ ואעשה המוטב וכשהוליכוה למסגד שלהם אמרה לא אעשה כלל (שו"ת ברא"ש לב ה).

— פע'. חִלֵּף, — נתן או לקח דבר אחד תמור דבר אחר, wechseln ; changer ; to change, חִלֵּף בגדיו: ויריצהו (את יוסף) מן הבור ויגלה וַיְחַלֵּף שמלתיו ויבא אל פרעה (בראש' מא יד). ויקם דוד מהארץ וירחץ ויסך וַיְחַלֵּף שמלתו (ש"ב יב כ). — וכל דבר: השולח פירות לחבירו ונמלך להחזיר נוהג בהן כמות שהיה אבא שאול אומר חיישינן שמא הילפן (תוספתא דמאי ד ל). — ובמשמ' נתן לו צורה אחרת, חִדֵּשׁ: אחת לשבע שנים הקב"ה מחלף את עולמו (ירוש' שבת א ג). —ובמשמ' "עשה שיחלף מן העולם, השמיד, כִּלָּה: ביטה ומהר שנת גאולים, בגד בוגדים וְחַלֵּף אלילים, בטופלי שקר הפל חללים (יוצר ז' פסח, שבטי יה). —ובמשמ' "עשה שיעבור עליהם: קלקלו צעדי ישר לסלף, ואוצרו הטוב עליהם חִלֵּף, והפכם משרש דורות לאלף (יוצר אחרון פסח, מה מועיל).

— הפע', הֶחֱלִיף יַחֲלִיף, תַּחֲלִיף, וַתַּחֲלֵף, נַחֲלִיף, הַחֲלִיפוּ, — א) כמו חִלֵּף: הסרו את אלהי הנכר אשר בתככם והטהרו וְהַחֲלִיפוּ שמלתיכם (בראש' לה ב). כלבוש תַּחֲלִיפֵם ויחלפו (תהל' קב כז). ולא אמרו (שמותר לקפל את הכלים בשבת) אלא שאין לו להחליף אבל יש לו להחליף לא (שבת קיג.). של בית רבן גמליאל לא היו מקפלים כלי לבן שלהם מפני שהיה להן להחליף אמר רב הונא אם יש לו להחליף יחליף ואם אין לו להחליף ישלשל בבגדיו (שם). — ב) הֶחֱלִיף את דברו וכיוצא בזה, אמר עתה דבר אחר במקום הדבר אשר אמר קודם. או נתן דבר אחר במקום הדבר שאמר לתת קודם, abändern, vertauschen ; changer, to change: ואביכן התל בי וְהֶחֱלִף [1]) את משכרתי עשרת מנים (בראש' לא ז). וַתַּחֲלֵף את משכרת עשרת מנים (שם מא). כל אשר יתן ממנו ליי' יהיה קדש לא יַחֲלִיפֶנּוּ ולא ימיר אתו טוב ברע או רע בטוב (ויקר' כז ט-י). לבנים נפלו וגזית נבנה שקמים גדעו וארזים נַחֲלִיף (ישע' ט ט). — ואמר בן סירא: מה נורא אתה אליהו ואשר כמוך יתפאר וכו' המושח מלכי תשלומות ונביא תחליף תחתיך הנלקח בסערה מעלה ובגדודי אש שמים (ב"ס גני' מח ז-ט). —ובכלל "החליף דבר בדבר: המחליף עם חברו זה לאכול וזה לאכול זה לקצות וזה לקצות וכו' (מעשר' ב ח). בשבת מחזירין (את הלולב אל המים) ביום טוב מוסיפין (מים) ובמועד מחליפין (סוכ' ג טו). החליף שמן בשמן שניהן אסורין כיצד הוא עושה וכו' מחליף שניהן של הולין (ירוש' שבי' ז לז:). קפצה רחל אמנו לפני הקב"ה ואמרה רבש"ע גלוי לפניך שיעקב עבדך אהבני אהבה יתירה ועבד בשבילי לאבא שבע שנים וכשהשלימו אותן שבע שנים והגיע זמן נשואי לבעלי יעץ אבי להחליפני לבעלי בשביל אחותי והוקשה עלי הדבר עד מאד כי נודעה לי העצה והודעתי לבעלי ומסרתי לו סימן שיכיר ביני ובין אחותי כדי שלא יוכל אבי להחליפני (מד"ר איכ', פתיח'). —"וה חליף דבריו, אמר עתה לא כמו שאמר קודם: סדר מכירה כך הוא אני פלוני מכרתי בתי לפלוני סדר קדושין כך הוא אני פלוני קדשתי בתי לפלוני (שאל ר' חגיי לפני ר' יוסי) ההליף ואמר אני פלוני לקחתי בתו של פלוני אני פלוני קידשתי בתו של פלוני אמר לו ומה בכך אבל אם החליף לשון מכירה בלשון קידושין או לשון קידושין בלשון מכירה לא עשה כלום (ירוש' קדוש' א נט). אמר רבי יוחנן מוחלפת השיטה ריש לקיש אמר לעולם לא תהליף (ערוב' לט.). כל המחליף בדבורו כאילו עובד עכו"ם (סנה' לב.). אני הוא בתחלה ואני הוא בסוף שאיני מהליף בדברי (מד"ר במד' י). — ובפרט "החליף דבר בדבר, עשה מסחר של חליפין: המחליף פרה בחמור וילדה וכו' יחלוקו (ב"מ ח ד). — "הֶחֱלִיף אגרות עם פלוני, כתבו וענו זה לזה תדיר: גם המין הזקן ידוע מכמה שנים שמהליף אגרות עם כל כתות המינים (ר"י עמדין, שחוק הכסיל). — וְהֶחֱלִיף כֹּחַ, השיג כח אחר, חדש, במקום כחו הרפה: וקוי יי' יַחֲלִיפוּ כח יעלו אבר כנשרים ירוצו ולא ייגעו ילכו ולא ייעפיו (יש מ לא). החרישו אלי איים ולאמים

— [1]) בקצת כ"י ויחלף.

יחליפו כח (שם מא א). — ג) פ"ע, החליף הצמח, צמח שנית מחדש, הצמיח הליפים חדשים, **neue Sprossen treiben ; pousser de nouv. pousses ; sprout forth** : כי יש לעץ תקוה אם יכרת ועוד יחליף וינקתו לא תחדל אם יזקין בארץ שרשו ובעפר ימות גזעו מריח מים יפרח ועשה קציר כמו נטע (איוב יד ז-ט). שרשים שדרכן להחליף לעולם (ירוש' כיכו' א סג ג). כאן בשגזעו (של האילן) מחליף כאן בשאין גזעו מחליף (ערוב' ק:). ולטובתה היא (האגוזה) נגזזת למה שהיא מחלפת (מד"ר שה"ש, אל גינת אגוז). — ובמשמ' התחדש ונעשה יותר חזק : כבודי חדש עמדי וקשתי בידי תחליף (איוב כט כ). — ובמשמ' ˚המיר דתו : ובאו כל ראשי דתם אליה ובקשו ממנה שתחליף ולא רצתה וכו' כי העובדי כוכבים אמרו שתחליף ורצו לשרפה (שו"ת הרא"ש לב ה). על אודות הנשים אשר לא היה להן כח לעמוד בהיכל המלך ובעת הגזרה החליפו מפני אימת מות וכו' מאד הרעו לעשות וצריכות חרטה ותשובה וקבלת יסורין יותר מהמחליפין שלא בשעת הגזרה כי פרהסיא הוא (שם שם ח).

— הפע', *החלף, הוחלף, מוחלף, מוחלפת, — שהחליפו אותו : א"ר יוחנן מוחלפת השיטה (ברכ' מע: ביל' ג. ושם ט : ערוב' לט.).

— נפע, *נחלף, — נחלף הצמח, עשה חליפים : נמשלו ישראל כאגוזה מה האגוזה נגזזת ונחלפת ולטובתה היא נגזזת למה שהיא מחלפת כשער הזה שנגזז ונחלף וכו' כך כל מה שישראל נגזזין מעמלן וניתנין לעמלי תורה בעולם הזה לטובתן הן נגזזין ונחלפין להם (מד"ר שה"ש, אל גנת אגוז). — וביחוד, ˚נחלף הילד, בכשוף, שלקחו המכשפים הילד מאצל אמו והניחו במקומו צרור של קש (כספ' תולד' אדם, סגולות, הרכה פעמים).

— התפ', *התחלף : נתחלפה קופתו אצל הטחון (ירוש' דמאי ג כג ג). כלי של חומץ נתחלף לי בכלי של שמן והדלקתי ממנו אור לשבת (תענ' כה.). מעשה בשתי נשים חבירות שנתחלפו להן כליהן בבית המרחץ (חגי' כ.). מעות של פורים נתחלפו לי במעות של צדקה וחלקתים לעניים (ע"ז יז:). אמר (איוב) לפניו רבש"ע שמא רוח סערה עברה לפניך ונתחלף לך בין איוב לאויב (כ"ב טז.). שלא יוכלו להתחלף מעבודה לעבודה וממשא למשא (מד"ר במד' ה). היה (השר) פודה למי שרוצה וחובש למי שרוצה וכיון שנתחלף ונתמנה אחר תחתיו התחיל לבקש מן השוער ליכנס ולא היה מניה לו (שם דבר' ב). אמר אחד שהיה פקח איני בורר אלא המלך למה שכולן מתחלפין והמלך אין מתחלף (שם). — והצמח, במשמ' מוציא הליפים : נמשלו ישראל כאגוזה וכו' וכצפרנים הללו שנגזזין ונתחלפין (מד"ר שה"ש, אל גנת אגוז). — ˚ודברים מתחלפים [1], אינם דומים זה לזה : שבעלי הדעת ההוא מודים שכבר יפול חלוף בין השכלים הנבדלים מצד התחלף פעולותיהם בהנעת גלגליהם בתנועות מתחלפות (העקרים ב יב). ונמצא לשון ברכה על רבוי ההצלחות המתחלפות כי נמצא אותו על העושר בפנים מתחלפים וכו' שמדרך העושר כי כשיבא במינים רבים מתחלפים שזה יהיה סבת העצב והטורח הגדול (שם כו). כי פרקי שנה מתחלפים או איכיות מתחלפות או הפכים בכלל לא יהיו כדי להוות הויה (אמונה רמה ד ב). השמד הו' היא גזרת הרועים אשר כמוה לא נהיתה ולא יהיה עוד ובזה נסתאות מתחלפות (שבט יהודה ו). — ובמשמ' ˚המיר דתו : ושהאלמנה הנזכרת נתנה רוב נכסיה לישמעאל שהיא חשודה עמו ושאלו ממנה היהודים כשראוה מעוברת ממי נתעברה והודתה בפניהם שמן הישמעאל שהיתה חשודה עמו ומפני שיראתי שמא תתחלף לא נראה לי לדרוש ולחקור בפרהסיא על זה (שו"ת הרא"ש יח יג). לאה שנשבית בין הישמעאלים וכו' ועתה נשמע באמת כי נתחלפה ונשאת לישמעאל אחד (שם לב ו).

— פע', ˚חלף, מחלף, מחולף, — דבר מחלף מדבר, משנה, שאינו כמו הדבר השני : וצורת כל גלגל מחולפת מצורת הגלגל האחר כי זה יתנועע ממערב למזרח וזה יתנועע ממזרח למערב ועוד כי תנועותיהם מחולפות במהירות והעכוב (רב"ע פלקיירא, מו"נ ב יט). שאלו היה הערבי מחולף מהרומי חלוף שלם לא היה האדם אחד במין (הוא, מורה המורה ב יט). ולכן עשה הנשיא (ר"א בר חייא) הרמזים האלה מחולפים ממה שזכרם הרב הנחמני (מפע' ה' א ד). וימצאו הנה בדבר עצמים ללא תכלית מחולפי הפעולות (תגמ' הנפש א ג). ואם הנפש היא מתחלפת בעצמה באופן זה א"כ אז תשנה בעצמה מאיכות לאיכות בכל עת ולא תשאר היות היא עצמה הוית מה בעוד שהיא

— [1]) כמו בערב' אח'תלפ a).

اختلف

מתנועעת ויצטרך מזה שבעודה מתנענעת תהיה מ ח ו ל פ ת ובלתי מ ח ו ל פ ת יחד וזה שוא (שם).

***חֲלָף**, ש"ז, — כמו מַחֲלָף, סכין של שחיטה וכדומה: שבימי חורף העבר היה כאן ירושלמי אחד עם משרתו שוחט מובהק וכו' ואמר לו בפני שאסור לשחוט בחלף כזה והשיב שהוא נזהר וכו' (שאילת יעבץ ב קיג).

א.***חֲלָפָה**, ש"נ, — כמו ב.חֵלֶף משמ' ב: שרשי קולסי הכרוב ו ח ל פ ו ת תרדין והלפת (עוקצ' א ד).

ב.***חֲלָפָה**, ש"נ, — כמו חֲלָפָה, סכין: מכנגד בית ה ח י ל פ ו ת עד כנגד בין האולם ולמזבח (ירוש' יומא ג מ ד). הוא היה נקרא בית ה ח י ל פ ו ת ששם היו גונזין את הסכינין (שם מא.).

***חַלָּפָה**, ש"נ, מ"ר חַלָּפוֹת, — כמו הַלָּף, מחלף, סכין: שני פסיסין היו בבית ה ח ל פ ו ת פתוחין למערב גבוהין מן הארץ שמונה אמות שתהא עזרה כשירה לאכילת קדשי קדשים (תוספתא זבח' ז א). ובבית הכנסת לפני ארון קדש הקדשים שחטו ב ח ל פ ו ת המשוררים והחזנים והשמשים (מגי' עיפה לר"ש הכהן). — ואמר הפיטן: לובש צדקות הפלא נסים, לשוחטו בְחַלָּפוֹת לימים הכמוסים, מלט ממנו בניך המעשים (סלית' שחר' יוה"כ, פ' אלהי).

א.***חַלְפָן**, ש"ז, מ"ר חַלְפָנִים, — מי שעסקו להחליף מעות, Geldwechsler; changeur; money-changer: לסוחרים ה ח ל פ נ י ם שהיו עומדים על ראש שולחנם וכו' (ר"י כספי, שרשות כסף, בסוף אות א).

ב.***חַלְפָן**, ש"ז, — מחצלת של חֵלֶף: שוא וכזב אמרי אולפניך, וכל פתי תטביעי באלפניך, לקומתי תכריך בְּחַלְפָנֵיךְ, ואנה אברח מלפניך (תוכח' מוסר לעזר' הבבלי י).

***חַלְפָנוּת**, ש"נ, — עסק החלפן: כי הוכן לכך להוליך המעות דרך ח ל פ נ ו ת (שו"ת ר"י לאטש קכג). לא ידע (הבן) כלל מן המלאכות ההם שידע אביו אך ידע מעט השתדלות כמו שאר אנשים בתגרות וכו' או איזה ענין אחר כמו ה ח ל פ נ ו ת והלך ועשה תגרות במה שהניח אביו והרויח (כפ' מלכיאל ד:). ובתוכם יש כמה אנשים והם שולחנים כל אחד מהם עוסקים ב ח ל פ נ ו ת המטבע כל אחד עושה ומתעסק בתוך חנות שלו ואין מי מוחה בידם (REJ 10, 200).

***חַלְפָנִי**, ש"ז, — כמו א.חַלְפָן: שולחן (הוא) שם לשולחן שלפני השולחני שמקבל עליו מעות וכן קורין ה ח ל פ נ י שולחני בכל המשנה (רמב"ם, פי' שקל' א א). בשנה ההיא באו אל קולוניא ר' בנימין הנדיב ור' אברהם הסופר ויהי בהיותם ברחוב העיר ויסת עליהם ח ל פ נ י אחד אשה אחת מבנות העיר לאמר ראו הביאו לנו אנשים עברים כסף סגים לשקר בנו ויתנו לי את הכסף השקר הזה כחדה כי ה ח ל פ נ י נתנו אליה למען כחש ביום הזה (עמק הבכא לר"י הכהן, שנת ד' תתקל"א).

א.**חלץ**[1], ממנו ב.*חָלוּץ, *חֲלוּצָה, חֲלִיצָה, א.חָלָץ, *הוּלֵץ, מְחַלֵּץ, מַחְלָצָה.

א.**חָלַץ**, פ"י, עת' תַּחֲלֹץ, — א)חָלַץ הנעל, הסיר וסלק הנעל מעל רגליו, ausziehen (die Schuhe); déchausser; pull of (a shoe): וְחָלְצָה נעלו מעל רגלו (דבר' כה ט). ופתחת השק מעל מתניך ונעלך תַּחֲלֹץ מעל רגלך (ישע' כ ב). אבל ומנודה שהיו מהלכין בדרך מותרין בנעילת הסנדל לכשיבואו אל העיר י ח ל ו צ ו (ירוש' ברכ' ב ז). יוצא (האבל) לדרך נועל נכנס לעיר ח ו ל ץ (תעג' יג.). (אמר לעבדו) ח ל ו ץ לי מנעלי והוליך כלי אחרי לבית המרחץ (פסח' ד.). אף הוא (ר"א) קרע בגדיו ו ח ל ץ מנעליו ונשמט וישב על גבי קרקע (ב"מ נט:). וקודם שיכנס (לבית המרחץ) כיצד יעשה ח ו ל ץ מנעליו ומסלק את כובעו (דא"ר י). כשהיו באין לפני רב הונא היה

---

[1]) בארמ' וסור' חלץ. בערב' משמשים השרשים חלצ a) וח'לצ b) במשמעות אחרות, עי' לקמן. וכבר רצו קצת החכמים לדמות השרש א.חלץ העברי עם ח'לש c) הערבי במשמ' גנבה. אבל, האח האמתי לא.חלץ זה הוא בערב' ח'לע d), כי החלוף בין צ ובין ע בהלשונות האחיות הוא דבר רגיל ומאדי, כמו ארץ ארעא, ועוד, והשרש הזה ח'לע משמש ממש במשמ' פ ש י ט ת ה ב ג ד י ם ו ח ל י צ ת ה נ ע ל י ם: ח'לע אלנעל ואלת'וב. רק שבעבר' שמש עפי"ר רק להנעלים וכדומה, ולא לבגדים, שלפעולה זו שמש הפעל פשט, ולא נתבררה היטב הסבה לזה. ואולי עקר משמ' חלץ וח'לע הוא ה ת י ר הקשר וזה היה יותר בענין הנעלים שהיו קשורים בשרוך, וקצת ראיה לזה מה ש ב ח ל י צ ה הצריכה הקבלה דוקה שיהיה הנעל עם שרוך, וכן מה שהשתמשו בפעל זה בענין תפלים, חליצת תפלים, במשמ' התיר הרצועות. מה שאין כן ברוב הבגדים היה רק צריך ל פ ש ט הדבר, לפשטו מקפולו. ואולי היו הערבים ק ו ש ר י ם גם הבגדים בימים קדומים.

a) حلص b) خاص c) خلس d) خلع

אומר להן חילצו מנעליכם והיכנסו לבית דין (הלכ׳ פסוק׳, קדוש׳). — ופעול חָלוּץ, שחלצו לו נעלו: וחלצה נעלו מעל רגלו וכו׳ ונקרא שמו בישראל בית חֲלוּץ הנעל (דבר׳ כה ט-י). — וביחוד *במשמ׳ נתן חליצה ליבמתו: החולץ ליבמתו ונמצאת מעוברת וילדה (יבמ׳ ד א). לאחר שיחלוץ לך יבמיך (קדוש׳ ג ה). וחלוצה אסורה לחזור ולחלוץ (תוספתא יבמ׳ ו ד). — *חָלוּץ, מי שנותן חליצה, עי׳ ערך יחלוץ. — זאת התפלים: תפילין של יד עד שלא יחלוץ (ירוש׳ ברכ׳ ט ד). ביום השני הוא (האבל) נותן תפילין אם באו פנים חדשות חולצן כל שבעה (שם מו"ק ג פכ:). כשהוא מניח (התפלים) מניח של יד ואח"כ מניח של ראש וכשהוא חולץ חולץ של ראש ואח"כ חולץ של יד (מנח׳ לו.). ונכנס הורקנוס בנו לחלוץ תפיליו גער בו ויצא בנזיפה (סנה׳ סח.). — ב) חִלְּצָה השד, חשפה אותה: גם תנין חָלְצוּ שד היניקו גוריהן (איכ׳ ד ג). — ואת הַכָּתֵף וכיוצא בזה מהחלוק: על כל המתים כולן רצה חולץ (כתפו) רצה אינו חולץ על אביו ועל אמו חולץ ומעשה בגדול הדור אחד שמת אביו וביקש לחלוץ וביקש גדול הדור אחר שעמו לחלוץ ונמנע ולא חלץ (מו"ק כב:). על חכם חולץ מימין על אב ב"ד משמאל (שם). — וחלוץ כתף: וכבוד עשו לו במותו זה חזקיה מלך יהודה שיצאו לפניו שלשים וששה אלף חלוצי כתף (ב"ק יז.). פי׳ חליצת כתף מוציא ידו מתחת הקרע ונמצאת כתיפו חלוצה מן החלוק (ר"ח מו"ק כב:). — והזרוע, חֲלוּצָה, חשופה: היוצאת וראשה פרוע וצדדיה מפורמין וזרועותיה חלוצות (ירוש׳ סוט׳ א טז:). — והזית את גרעינו, השמיטו: שולפין עליהן (על הזיתים) חומץ כדי שיהו חולצין את גרעיניהן (תוספתא ע"ז ד ח). — *ועצם חֲלוּצָה, שחלצו המוח ממנה: כגון שמצאן (את העצמות) חלוצין[1] (פסח׳ עג.). — והוציא ממקומו, אבן מקיר וכדומה: אבן שבזוית כשהוא חולץ חולץ את כולה וכשהוא נותץ נותץ את שלו ומניח של חבירו (חול׳ קכח:). — וכל דבר: גיד הנשה של עולה חולצו לתפוח (חול׳ צ:). וחולצה מראשה העבה תחילה ועוקצה נמשך אחריה (רש"י שבת קמא.).

— פִּע׳, חִלֵּץ, — חִלֵּץ דבר מתוך דבר, הוציא אותו משם, חִלֵּץ האבן מהקיר וכדומה, herausreissen, extraire, enlever; draw out: וצוה הכהן וְחִלְּצוּ את האבנים אשר בהן הנגע (ויקר׳ יד מ). אחר חִלֵּץ את האבנים ואחרי הקצות את הבית (שם מג). צנון שטומנין בקרקע להתקיים כשבא לחלצו מלמעלה למטה וכו׳ (רש"י שבת קמא.).

— נפע׳, *נֶחֱלַץ, — שחלצה לו יבמתו: החרש שנחלץ והחרשת שחלצה והחולצת לקטן חליצתה פסולה (יבמ׳ יב ד). — והעור נחלץ מהבשר, נפרש ונפצל: (מי שאוכל משקל הזוז ממנה, מן החלתית) מסתכן ועורו נחלץ (ירוש׳ שבת כ יז ג).

ב׳ חלץ, ממנו חָלָץ חֲלָצַיִם, ב. חָלָץ, א. חָלוּץ.

חָלָץ[1], ש"ז, מ"ז חֲלָצַיִם, כנ׳ חֲלָצָיו, חֲלָצֶיךָ, — חלק הגוף ששם אזורים החגורה, מֹתֶן, מָתְנַיִם, Hüfte, Lende; flanc: חרדו שאננות רגזה בטחות פשטה וערה וחגורה על חֲלָצָיִם (ישע׳ לב יא). ולא נפתח אזור חֲלָצָיו ולא נתק שרוך נעליו (שם ה כז). אזר נא כגבר חֲלָצֶיךָ (איוב לח ג). — ושם תחיש האשה היולדה ציריה, ותשים ידיה שם מפני המכאובים, וכן כל אדם ברגע של זעזוע מפני צרה: שאלו נא וראו אם ילד זכר מדוע ראיתי כל גבר ידיו על חֲלָצָיו כיולדה (ירמ׳ ל ו). — ואמר המקונן: ובא אב המון, לבית ארמון, וידיו על חֲלָצַיִם, ואמר אהה, וענה יה, במרד מה לידידי, ברח דודי, ובא שודדי, וגם גלה כבודי (קינ׳ לת"ב, בא׳ קינה). — ומליצה, היֹצא מֵחֲלָצַיִם,

---

[1]) זו תשובה על השאלה שנשאלה שם: נתברינהו (את העצמות) ונחלציה למוח דידהו. משמע, שהכונה בחלוצין שחלצו מהן המוח. ואעפי"כ מענין הדבר שבערב׳ משמש הפעל חלץ a) גם ביחוד למושג שבירת עצמות, ואומרים חָלַצ אללחם, ר"ל חָלַץ הבשר במשמ׳ נשברה העצם הדקה ביד וברגל, וחָלַצ אלעטם, הבריאה העצם ונשאר בהחלל שלו קצת בשר.

a) خلص

[1]) בערבי, חַ'אצְרַה a), בארמ׳ חַרְצָא, וכך בסור׳. באשור׳ אולי חַנְצַ. וזו אחת המלים המשתפות לרוב הלשונ׳ השמיות בצרופים מתחלפים, ובחלוף קצת אותיות, וראים אנו ממנו כי העקר הוא עצם האותיות וחלופיהן אבל לא סדר הצרוף, שמתחלף בכל לשון לפי טבעו או לפי מקרה מן המקרים. והנה ממה שבשתי הלשונות ארמ׳ וערב׳ בא הצרוף עם ר במקום ל שבעבר׳ לבד, יש אולי להחליט כי השרש הקדום היה חצר או חרץ ולא חלץ.

a) خَصْرَة

הילד, הבן או הבת של האדם: בנך היצא מחלציך הוא יבנה הבית לשמי (מ"א ח יט). גוי וקהל גוים יהיה ממך ומלכים מחלציך יצאו (ברא' לה יא). אשריך אברהם אבינו שאלעזר בן עזריה יצא מ ח ל צ י ך (מכי' כא, מס' דפסח' טז). אשריכם אברהם יצחק ויעקב שיצא זה מ ח ל צ י כ ם (פדר"א כ).— ויחיד, יחלץ, ואמר הפיטן: פסוחה במוף בסף ובמשקופות ובחגרון ח ל ץ יצאתם (אזהר' לרסע"ג, הנכי אם). וכאזור לחלץ הדביקם לנאמו, ולסיני הטה שמי מרומו (יוצר א שבוע', אלה העדות). ארחש ארומם השם הששי בפלץ, רוממות שדי אפרוש ואחגור ח ל ץ [1]) (סדר רע"ג, ליל שבת בין ר"ה ליוה"כ).

ב.**חָלַץ**[2]), פ"י, קל לא נמצא במקרא אלא בפעול, חָלוּץ, חֲלוּצִים, חֲלוּצֵי, — חגור על חלציו בכלי נשק וכדומה למלחמה [3]): ועבדיך יעברו כל חלוץ צבא לפני יי' למלחמה (במד' לב כז). שנים עשר אלף חלוצי צבא (שם לא ה). — וחלוצים כמו תה"פ: ואם לא יעברו חלוצים אתכם ונאחזו בתככם (שם לב ל). נחנו נעבר חלוצים לפני יי' (שם לב). חלוצים תעברו לפני אחיכם בני ישראל כל בני חיל (דבר' ג יח). —*וחלוץ כח: אותו האויב המציק שהוא עכשיו הגור מתנים ח ל ו ץ כח ימהר להפתח ולהיות חלש (רב"י יבע' נא יד), ועי' ערך א.חָלוּץ.—ועבר *חָלַץ: וכאשר היו (בני יעקב) מקבצים השבי ובני שילה באו אצלם לעשות מלחמה אז ח ל צ ו עצמם ויצאו אחריהם והרגו כולם קודם חצות היום (ילקוט בראש' קלג).

— נפע', נֶחֱלַץ, הֵחָלֵץ, הֵחָלְצוּ, — שהגר את חלציו למלחמה: וידבר משה אל העם לאמר החלצו מאתכם אנשים לצבא (במד' לא ג). ואנחנו נחלץ חשים לפני בני ישראל עד אשר אם הביאנם אל מקומם (שם לב יז). אם תחלצו לפני יי' למלחמה (שם כ).

—[1]) מהחרוז לפלץ נראה כי קראו חָלֶץ ולא חָלָץ.

[2]) עי' הערה לקמן. — [3]) כבר אמרו בגמ' (יבמ' קכ:). התם נמי (בהפעל החלצו לצבא) ש ל ו פ י מביתא לקרבא. ע"כ. אבל, כבר באו גם שם למסקנה כי יש בשרש חלץ גם משמ' פשיטה ושליפה, וגם משמ' של ז ר י ז ה. וסבר ריב"ג כי משמעה זו נסתעפה מן חלץ במשמ' פשיטת הבגדים, ור"ל הפושטים בגדיהם לצאת למלחמה. אבל כבר הביא בעצמו את דעת מי שפרשו במשמ' האזירה והחגירה מן אזור חלציו, והסכים גם לזה. והביא פלישר (Fleischer, Levy II, 205) סיוע לזה גם מסור' שמשמש שם הפעל חלץ במשמ' אזירה וגם זרוז ושליחה לצבא.

— הפע', *הֶחֱלִיץ אותו,— זרז אותו: רצה ו ה ח ל י צ נ ו [1]) ה' אלהינו במצותיך ובמצות יום השביעי השבת הגדול והקדוש הזה (ברכה"מ לשבת).

ג.**חלץ**[2]), ממנו ג.חָלַץ.

ג.**חָלַץ**[3]), פ"ע,— חָלַץ מן פלוני, נסוג לאחור ממנו, sich zurückziehen; se rétirer; withdraw. s. פ.: בצאנם ובבקרם ילכו לבקש את יי' ולא ימצאו חלץ מהם (הוש' ה ו).

— פע', חִלֵּץ, יְחַלֵּץ, יְחַלְּצֵהוּ, — חִלֵּץ אותו מפלוני, הצילו מידו, befreien, retten; délivrer, sauver, seet free: ויצא למרחב אתי יחלצני כי חפץ בי (ש"ב כב כ). כי חלצת נפשי ממות את עיני מן דמעה את רגלי מדחי (תהל' קיו ח). שובה יי' חלצה נפשי הושיעני למען חסדך (שם ו ה). חלצני יי' מאדם רע מאיש חמסים תנצרני (שם קמ ב). ראה עניי וחלצני כי תורתך לא שכחתי (שם קיט קנג). וקראני ביום צרה אחלצך ותכבדני (שם נ יה). בצרה קראת ואחלצך (שם פא ח). יקראני ואענהו עמו אנכי בצרה אחלצהו ואכבדהו ארך ימים אשביעהו ואראהו בישועתי (שם צא יה-יו). חנה מלאך יי' סביב ליראיו ויחלצם (שם לד ח).

— נפע', נֶחֱלַץ, — שחלצו אותו: צדיק מצרה נחלץ ויבא רשע תחתיו (משלי יא ח). בפה חנף ישחת רעהו

[1]) בזכותה של מלה זו נשאר לנו כנראה לפלטה קטע אחד ממלון שהיה בידיהם בזמן ההוא, והוא המלון הראשון של הלשון העברית, והיה כתוב בארמ', וז"ל: ועצמותיך י ח ל י ץ ישמוט יזיין ישזיב ויניח ישמוט כמה דאת אמר והלצה נעלו מעל רגלו יזיין כמה דאת אמר חלוצים תעברו ישזיב כמה דאת אמר חלצני יי' מאדם רע ויניח מכאן קבעו חכמים לומר רצה ו ה ח ל י צ נ ו בשבת (מד"ר ויקר' לד). כל סגנון הדברים האלה הוא סגנון מלון אמתי, שנותן להחליץ ארבע משמעות ומסתיע לכל אחת מהן מהמקרא, וגם מנוסח' התפלה. והנה, אין מקום לפקפק בדבר, כי זה המלון הקדום יחס להפעיל ה ח ל י ץ גם משמ' מנוחה, הספיק מנוחה, וזהו הפרוש האמתי של ה ח ל י צ נ ו בתפלת רצה ו ה ח ל י צ נ ו, כמו שאומר זה המלון הקדום בפרושי אך לפי הנוסחה שבספרי התפלה שבידינו: רצה והחליצנו במצותיך ה' אלהינו ובמצות יום השביעי, יותר נכון הפרוש הרגיל של המפרשים מלשון זרוז, ומוכח מזה כי אין זו הנוסחה הקדומה, שהיתה בודאי: רצה והחליצנו ביום השבת הזה.

[2]) בערב' ח'לצ a), ועי' הערה לקמן.

[3]) בערב' ח'לַצ b) נמלט מן, והפעל ח'לַּצ c), הציל.

a) خلص b) خَلَص c) خَلَّص

ובדעת צדיקים יֵחָלֵצוּ (כס ט). למען יֵחָלְצוּן ידידיך הושיעה ימינך ועננו (תהל' ס ז).— ואמר הפיטן: את האלהים התהלך בכשרות. מנחם ממעש ומעוצב מארות, ובשטף זעם נֶחֱלַץ מצרות, בצאתו לרוחה מתוך מסגרות (יוצר ב שבוע'. בכורי מעשהו).—*ונחלץ מן המחלה. כמו נמלט: הנהגת, הנחלץ ראוי שתלך בנחת בנחלץ מחולי בכל דבר וכו' והנכון שבנחלצים להרחיק מעליהם ההרחבה הוא מה שגבולו והיה גבול נסתר כי הוא מעותד לנסיגות החולי (קאנון ד ב א קא). מזון הנחלצים ראוי שיהיה מזון הנחלץ באיכותו טוב הכמוס וקל להתעכל (שם בס קב). — ועי' מַחֲלָה.

— פע', *חִלֵּץ — כמו נֶחֱלַץ, בנחץ הפעולה. ואמר הפיטן: זעמו סדומים ולהטו באש פסח, חִלֵּץ לוט מהם ומצות אפה בקץ פסח (יוצר ב' פסח, אמן).

ד. **חלץ**[1]) ממנו ד. חָלַץ, *חִלּוּץ.

ד. **חָלַץ**[2]), — קל לא נמצא במקרא.

— הפע', הֶחֱלִיץ, — הֶחֱלִיץ את העצמות, עשה אותן דשנות, מלאות מֹח: ונחך יי' תמיד והשביע בצחצחות נפשך ועצמתיך יַחֲלִיץ [3]) והיית כגן רוה וכמוצא מים אשר לא יכזבו מימיו (ישע' נח יא).

ה.* **חלץ**, ממנו ה.*חָלַץ.

ה.* **חָלַץ**, פ"י, — חֲלָצָה אותו הקדחת וכדומה, אחזתו, נפלה עליו בכל תקף, anfallen (Fieber) attaquer (la fièvre); to attack (fever): מעשה שחלה בנו של ר"ג שגר שני ת"ח אצל ר' חנינא בן דוסא לבקש עליו רחמים כיון שראה אותם עלה לעליה ובקש עליו רחמים בירידתו אמר להם לכו שחלצתו [1]) המה אמרו לו וכי נביא אתה אמר להן לא נביא אנכי ולא בן נביא אנכי אלא כך מקובלני אם שגורה תפלתי בפי יודע אני שהוא מקובל ואם לאו יודע אני שהוא מטורף ישבו וכתבו וכיונו אותה שעה וכשבאו אצל ר"ג אמר להן העבודה לא חיסרתם ולא הותרתם אלא כך היה מעשה באותה שעה חלצתו חמה ושאל לנו מים לשתות (ברכ' לד:). אמר שמואל חלצתו (את הילד שצריך להמול) חמה נותנין לו כל ז' להברותו (שבת קלז.). אין מבקרין את החולה אלא למי שחלצתו חמה (נדר' מא.). חולה אין מלין אותו עד שיבריא ומונין לו מעת שיבריא מחוליו שבעה ימים מעת לעת ואח"כ מלין אותו במה דברים אמורים בשחלצתו חמה וכיוצא בחולי זה אבל אם כאבו לו עיניו בעת שיפתחו עיניו וירפאו מלין אותו מיד וכן כל כיוצא בזה (רמב"ם, מילה א טז). וכיצד יהיה הבן ראוי למילה אחר שחיטת הפסח ולא יהיה ראוי קודם שחיטה כגון שחלצתו חמה שצריך שבעת ימים מעת לעת מיום הבראתו (הוא, קרבן פסח ט ט).

---

[1]) עי' בהערה להערך.

[2]) לא הודו החכמים בשרש ופעל מיוחד זה, ועי' הערה לקמן.— [3]) פרשו רוב החדשים הפעיל זה במשמ' זיון כמו חלוצי צבא, אך מפני שהיתה קשה על קצתם השאלה רחוקה זו לא נתקררה דעתם עד ששבשו הכתוב וקראו יחליף במקום יחליץ (Lowth, Secker, ואחרים), כמו שכבר הזכיר זאת גם בוהל (Ges. Buhl. s. v.). אבל, כבר אמר ריב"ג בדקות חוש הלשון שלו וז"ל: ועצמותיך יחליץ ירוה וירטיב לפי הענין הלא תראה שאמר והיית כגן רוה ועל דרך ועצמותיכם כדשא תפרחנה וכו' ויהיה ענין ועצמתיך יחליץ כענין שמועה טובה תדשן עצם כאלו אמר ועצמתיך ידשן וכענין באמרו ומח עצמתיו ישקה וענין ועצמתיך יחליץ ירוה וינעים. ע"כ. והנה מלבד שלפי הענין הוא כך, ומלבד המליצה של תדשן עצם ושל מח עצמתיו ישקה, יש עוד ראיה נצחת משמוש הלשון הערבית החיה, שמשתמשת ממש בדבור זה החליץ ביחס להעצם במשמ' של התרבות המוח בו, אלא שבערב' אין ההפעיל מתעבר אלא משמש במשמ' פ"ע, וכבר העיד על שמוש זה אבו חניפה כמו שהובא בשמו בלשאן אלערב וז"ל: וקאל אבו חניפה אַחְלַץ אלעט'ם a) כת'ר מ'הה, — ובעברית: ואמר אבו חניפה אחלץ העצם נתרבה מ'חו. — ויִשמש הפעיל זה גם במשמ' יותר כללית נעשה שמן, כמו שהעיד על זה אותו אבו חניפה שאמרים: אַחְלַץ אלבעיר (החליץ הבעיר, הבהמה) שְׂמֵן, ר"ל נעשה שמן. אין איפוא שום ספק באמתת שמוש הדבור החליץ העצם בחיי הלשון במשמעה זו שיחס לה ריב"ג, ואין אנו רשאים לשבש הניסחה ולשים במקומה איזו מלה אחרת.

[1]) מהקדמונים אין לנו פרוש בקבלה למלה זו. ר"ח לא פרשה. בהערוך לא הובא דבור זה. רק רש"י פרש כאן: חלצתו חמה שלפתו ניטלה מגופו החמה הוא החולי הקודהו חלצתו לשון הלץ מהם. ע"כ. וכן במאמרו של שמואל בשבת. אבל, לפי גורה זו היה צריך לאמר הלצה חמה ממנו, ולא חלצה אותו, שבלשון זה אהה שומע לא יציאת החמה אלא אחיזתה ותקיפתה. והנה כבר רצה ריב"ג לפרש חלצתו במשמ' רטיבות, אמר וז"ל: ויתכן בעיני שיהיה מה שאמרו רבותינו חלצתו חמה מזה כלומר הרטיבתו בזיעה בעת עבור הקדחת והניחתו. ע"כ. ואעפ"י שדחוק הוא שתסתעף משמ' זו מן החליץ העצמות במשמ' רויה ודשן, מ"מ לפי דקדוק

---

a) أَحْلَصَ العظم

— הִפְעִ', *הֶחֱלִיץ, — הֶחֱלִיצוֹ את הדבר, הגיעו, חשב לו שעשה את הדבר כמו שצריך: רבי דוסא בן הרכינס אומר העובר לפני התיבה ביום טוב הראשון של ראש

המלה זה פרוש יותר מתקבל לפי הענין. אבל, אם כאן, בענין בנו של ר"ג בדברי רבי חנינא בן דוסא, משמעה זו נוחה, שכפי הנראה כונתו היתה להניח את דעתם של השליחים שכבר עברה הסכנה, אבל בדברי ר"ג בעצמו זה אי אפשר, שהלא הוא אמר שכשהלצתו חמה בקש החולה לשתות, והלא דבר ידוע הוא שהחולה בחמה, ר"ל בקדחת, מבקש לשתות כשאש הקדחת יוקדת בו ולא כשרפתה ממנו. וכן קשה פרוש זה בדברי שמואל בענין הילד שצריך להמול, כי מה טעם לאמר אם יצאה ממנו הקדחת טרם שהזכיר שאחזתו קדחת, והיה צריך לאמר אמר שמואל אחזתו חמה והלצה ממנו נותנין לו כל שבעה. ואפילו אם נרצה לתרץ זאת בשנאמר כי שמואל עומד על מאמר המשנה, קטן החולה אין מוהלין אותו עד שיבריא, עכ"פ היה שמואל צריך לאמר כך: אחזתו חמה נותנים לו כל שבעה מהעת שחלצה ממנו, כי הלא זהו ההבדל בין המשנה ובינו, שהמשנה מירה בחלי פתם, שמוהלים אותו משיבריא, ואמר שמואל על זה כי אם החלי הוא חמה אינו די שיבריא אלא צריך עוד שבעה ימים, ומבואר זה יפה ברמב"ם בלשונו הצחה, שאמר במד"א (שמלין משיבריא) שחלצתו חמה, מוכח בפרוש כי הכונה בחלצתו היא אחיזת החלי. וראיה לדבר שזו כונתו של שמואל באמרו חלצתו חמה היא מה שבתלמוד ירוש' (שבת יט הלכ' ה) הובא מאמרו זה של שמואל בלשון אחרת: שמואל אמר אחזתו חמה ממתינים לו ל' יום. ע"כ. ואין להתעקש ולאמר כי זהו ההבדל בין הבבלי והירוש' שאם אחזתו חמה (ולא רפתה ממנו) חיב שמואל להמתין שלשים יום, ואם הלצתו חמה, ר"ל שרפתה ממנו, נותנים לו רק שבעה ימים, כי הלא בירוש' יבמ' (ח הלכ' א) הביאו את דברי שמואל אלו בהוספה אפילו שעה אחת, וז"ל הגמרה שם: תמן תנינן קטן החולה אין מלין אותו עד שיבריא שמואל אמר אפילו אחזתו החמה שעה אחת ממתינין לו עד שלשים יום. הרי מפֹרש, כי מאמרו של שמואל שבירוש' ומאמרו שבבבלי מאמר אחד הוא, ושהלשון אחזתו שבירוש' הוא במקום הלצתו שבגמ' בבלית. וראיה עוד לדבר שכך הוא, מה שלא הזכיר הרמב"ם הלכה זו של שלשים יום בהלכותיו, לא בהלכות מילה ולא בהלכות ק"פ, ובשלום אם תמצא לומר כי שני המאמרים שבגמ' בבלית ושבגמ' ירוש' דבר אחד הוא ושני התלמודים חולקים בדברי שמואל, משום כן לא הזכיר הרמב"ם דברי שמואל שבירוש', עפ"י הכלל שהוא סומך על הבבלי נגד הירוש', אבל אם אלה שני מאמרים בשתי כונות מתחלפות, למה השמיט הרמב"ם דברי שמואל אלה, ובפרט בענין סכנה שהיא חמורה מאסור? על כרחנו אנו היכים לאמר, כי חלצתו שבבבלי הוא אחזתו שבירוש'. ובדבר ההבדל בין הזמן שקבע שמואל שצריך להמתין להילד מזמן הבראתו לפי המסור בשמו בבבלי ולפי מה שהעידו בשמו בירוש', הנה נראה כי דעתו של הרמב"ם היא כי זה פשוט מחלקת בין שתי הגמרות, ור"ל שבגמ' האחת היתה הקבלה ז' ימים ובשניה ל' יום. אך אפשר לאמר כמו"כ, כי אין כאן שנויים בקבלה, אלא שבאמת אולי היתה הקדחת בבבל בזמן ההוא עפ"ר אחרי שבעה ימים כבר בחזקת שנרפאה, ובא"י היה מקום לחשוש שמא תחזור עוד במשך שלשים יום כמו שאנו רואים זאת גם בימינו. והסכים לזה גם דר' מזיא, שהוא בקיא ובן סמך בטבע מחלה זו בא"י. וצריך לאמר, כי לשון זו של הלצתו בענין חלי הקדחת היתה נהוגה רק בבבל, ושמואל שהיה בבלי השתמש בלשון זו, ובא"י שלא היתה שם נהוגה מלה זו לקדחת השתמשו בהמלה אחזתו. ולפי זה היה הרמב"ם באמת צריך להביא הלכה זו ולהבדיל בין בבל ובין א"י. ועכ"פ תמוה הוא שלא העירו המפרשים על כל ההבדל הזה, לא מפרשי הירוש' ולא מפרשי הרמב"ם. אלא שלפי פרוש זה קצת יש לפקפק בספור המעשה במחלת בנו של ר' גמליאל, שר' הכב"ד אמר לשני שליחי ר"ג: לכו שחלצתו חמה, ואם פרוש הלצתו הוא אחזתו מה בשורה בשר להם? אבל, באמת אין כאן הכרע שרחב"ד בשׂר להם בשורה טובה, ואפשר לאמר כי הוא רק הודיע להם את הדבר שאחזה חמה להילד, וכששאלוהו מאין הוא יודע זאת אמר להם שאם שגורה תפלתו בפיו החולה מקובל ואם אין החולה מטורף, ואולי באמת רמז להם כי לא היתה שגורה תפלתו בפיו. אלא, שבירוש' ברכות נאמר בפרוש שבשׂר להם רחב"ד שנינוחה לו להילד. אבל אם נתבונן קצת לספור המעשה כמו שהוא מסופר בשני המקומות, נראה כי רגלים לדבר, שכאן שתי נוסחאות מתחלפות בעצם המעשה. וז"ל הירושלמי: מעשה בר"ג שחלה בנו ושלח שני ת"ח אצל ר' חנינא בן דוסא בעירו אמר לון המתינו לי עד שאעלה לעלייה ועלה לעלייה וירד אמר להם בטוח אני שנינוחה בנו של ר' גמליאל מחוליו, וסיימו באותה שעה תבע מזון. ע"כ. אנו רואים איפוא פה שני שנויים בספור המעשה שבבבלי ושבירוש'. שם ספרו כי רחב"ד אמר להם לכו שחלצתו חמה, ונמצא שבאותה שעה בקש הילד מים לשתות, וכאן ספרו כי אמר להם רחב"ד שנינוחה לו להילד ונמצא שבאותה שעה בקש מזון. ושני השנויים האלה מכונים ממש לפי טבע בקשות החולה בשתי המדרגות של החלי: כשחמה אוחזתו החולה מבקש מים לשתות, וכשהחמה תרפה ותפול, החולה, ובפרט הילד, מבקש מיד מזון. ולכן נראה כי בארץ ישראל במקום המעשה, ספרוהו באמת כמו שהיה, ובבבל נשתנה בדרך ספורי המעשים שמשתנים בדרך הליכתם. ואעפי"כ, דעת דר' מזיא, שאפשר שגם אם נפרש חלצתו חמה במשמ' אחזתו היתה זו בשורה טובה לשליחי ר"ג, כי אולי קודם שאחזתו החמה היה במעמד כמו של

השנה אומר החליצנו[1]) ה' אלהינו את יום ראש חדש הזה אם היום אם למחר ולמחר הוא אומר אם היום אם אמש (ערוב' ג ט). — ובמשמ' המציא לו מנוחה, הרוחה: קבעו הכמים לומר רצה והחליצנו בשבת (מד"ר ויקר' לד).

****חֲלָצוֹן**, ש"ז, — ולד היוצא מהחלצים: חלצון שגר בהמתק כל יקרב משמיני אחורנית, פן תעזב את הלוי וערוך נר חנוכה עד שמינית (אזהר' לרסע"ג, אנכי אם). —ועצם ההלץ: מלאכי צבאות בעלצון, מתן שנאן גדודיך, מאזרי זקות חלצון, מראה בזק כידודיך (אופ' שבת הפסק' א, מלאכי).

א. חלק[1]), ממנו א. חֵלֶק, חָלָק, חֶלְקָה, מַחֲלֹקֶת, *חִלּוּק, חֲלֻקָּה. א. *חֲלִיקָה, *חֶלְקִי, *חֶלְקִיּוּת.

א. חֵלֶק, ש"ז, כנ' חֶלְקִי, חֶלְקְךָ, מ"ר חֲלָקִים, חֶלְקֵיהֶם, — א) מקצת מן הכל, מן דבר שלם, למשל חתיכה אחת מדבר שלם שנחתך ונהיה להרבה, Teil, partie ; part, חֵלֶק השלל: רק אשר אכלו הנערים וְחֵלֶק האנשים אשר הלכו אתי ענר אשכל וממרא הם יקחו חֶלְקָם (ברא' יד כד). ותהי המחצה חֵלֶק היצאים בצבא מספר הצאן שלש מאות אלף וכו' (במדב' לא לו). כי כְּחֵלֶק הורד במלחמה וּכְחֵלֶק הישב על הכלים יחדו יחלקו (ש"א ל כד). — ובהקרבנת וכדומה: חֵלֶק כְּחֵלֶק יאכלו (דבר' יח ח). בני שמואל חלקם שאלו בפיהם (חול' קלג.). — ואמר הפיטן: המים הזדונים שטפונו בדלקם, ובוססו צרים מקדשי ובזזו חֶלְקָם (שחר' נו"ג, אבלה). — והֵלֶק בארץ: ולא נתנו חֵלֶק ללוים בארץ כי אם ערים לשבת (יהוש' יד ד). ולכלב בן יפנה נתן חֵלֶק בתוך בני יהודה (שם יה יג). כי היה חֵלֶק בני

התעלפות, מפני קצת פעולות החלי הקודמות לאחיזת החמה, וכשאחזתו החמה, שהוא חלי מצוי ועפי"ר אין בו שום סכנה, היתה זו בשורה טובה, וגם בקשתו מים לשתות העידה עכ"פ שכבר יצא ממעמד של לא הרגשה ושב למעמד חלי החמה הרגיל. רק במאמרו של שמואל בנדרים בדבר בקור החולים לכאורה נאה פרוש רש"י שהלצתו ר"ל רפתה ממנו והיתה כונתו של שמואל לאמר שאין מבקרין חולה אלא אחרי שכבר רפתה הקדחת ממנו. אבל, במעט עיון מתברר דוקא כאן כי הכונה בחלצתו איננה יציאת הקדחת, כי שאלו שם: לאפוקי מאי וענו לאפוקי הא דתני ר' יוסי בן פרטא וכו' שאין מבקרין הולי מעים ועוד, ואם פרוש חלצתו הוא שיצאה המחלה וכונת שמואל שלא יבקרו את החולה טרם ירפה הח̇ם, מה השאלה לאפוקי מאי? פשוט, לאפוקי קודם שתרפה החמה. וכן לפי מה שנאמר שם אחרי כך, שאין מבקרין חולי מעים ועינים ומחוש ראש נראה כי הכונה היא איזה הולה מבקרין ולא אימתי מבקרין את החולה, ועל כרחך שהכונה בחלצתו חמה היא: הולה שהיתה לו חמה, ר"ל ח̇ם הקדחת. ויותר נכון פרושו של הר"נ בנדרים במקום המובא בפנים שאמר: שהלצתו של כשתו חמה כאדם המזדיין שע"י כלי זיין שעליו נקרא חלוץ. ע"כ. ואין ספק בדבר כי גם גזרה זו אינה נכונה, אך עצם הפרוש נכון מאד כאן ובדברי שמואל בענין הילד שצריך להמול. ואולי נסתעף ממשמ' הגיע אל שמשמש בה הפעל חלץ a) בערב', חלץ אליו, הגיע אל פלוני, והפעל חַצַל b) גם במשמ' המיוחדה ביחס למחלה.

[1]) כך הגרסה בכל הספרים ולא נמצא שנוי בשום מקום, לא בספרי הדפוס ולא בכ"י. גם בפרוש ר"ח כך הגרסה, ולכן אין לפקפק בדבר שכך היו באמת אומרים בלשון החיה: החליצנו דבר פלוני. והנה מהגאונים לא נשאר לנו באור מה משמעתה האמתית של מלה זו כאן. בהערוך לא הובאה כלל. רש"י פרש על פי הסברה: זרזנו, כמו נהלץ הושים. וכן רע"ב, והביא עוד פרוש אחר: פי' אחר הצילנו ומלטנו כמו חלצני יי' מאדם רע. ע"כ. אך לפי שני הפרושים אין הלשון טבעית ואין הדבר מובן מה היתה הכונה בזה, כי איזה זרוז מיוחד או הצלה נצרכה כאן, ולמה בחר רבי דוסא במלה זו ולא אמר פשוט זרזנו או הצילנו? ועכ"פ היה צריך לאמר החליצנו ביום ראש חדש זה ולא את יום ביחס הפעול? וריב"ג בערך חלץ פרש החליצנו דשננו, אבל גם זה אינו לפי הכונה כאן. והנה אין ספק בדבר, כי בחר ר' דוסא במלה זו מפני שהיא תרגמה את כונתו יפה, והענין מעיד שכונתו של ר' דוסא היתה בקשה מהקב"ה שיעלה עליו על המתפלל כאלו קיים מצות תפלת ר"ה בזמנה, אעפ"י שיש ספק בדבר אם היום הוא ר"ח או מהר, או אם היום הוא ר"ח או כבר היה אמש. ומפ̇רש נאמר בהיצונה (שם מ.), כי כך היה עושה רבי דוסא בראשי חדשים של כל השנה, מפני אותו החשש שמא נתקדש החדש לא בזמנו. ולכן, ברור הוא הדבר כי את הכונה הזאת ראה רבי דוסא שאפשר להגות בשלמותה בהפעל החליצנו את היום, שבודאי היה משמש בזמן ההוא בדבור החי בכונה מיוחדה זו ובודאי היו אומרים כך: החליצו את הדבר, חשב לו שעשה את הדבר כמו שצריך, כדרוש. והנה אינני יודע מקור למשמעה זו לפעל הלץ בהפעיל, רק שאולי נסתעפה מן משמ' הגיע שמשמש בו הפעל חלץ בערב', חַלַצַ אלית אלשי a), הגיע הדבר עדיו.

[1]) גם בערב' חלק b).

a) خَلَصَ اليه الشي (a) خلص b) خَصَل

יהודה רב מהם (שם יט ט). ויאמר יי׳ אל אהרן בארצם לא תנחל וחלק לא יהיה לך בתוכם אני חלקך ונחלתך בתוך בני ישראל (במדב׳ יח כ). כי אין לו (להלוי) חלק ונחלה אתכם (דבר׳ יב יב). והלוי אשר בשעריך לא תעזבנו כי אין לו חלק ונחלה עמך (שם יד כז). — ומליצה, אין לו חלק ונחלה בפלוני, אין לו שום דבקות בו, אין לו אתו שום יחס: ויתקע (שבע בן בכרי) בשופר ויאמר אין לנו חלק בדוד ולא נחלה לנו בבן ישי איש לאהליו ישראל (ש״ב כ א). וישבו העם את המלך דבר לאמר מה לנו חלק בדוד ולא נחלה בבן ישי לאהליך ישראל עתה ראה ביתך דוד (מ״א יב יו). — ובכלל חלק בכל דבר: תן חלק לשבעה וגם לשמונה כי לא תדע מה יהיה רעה על הארץ (קהל׳ יא ב). כל ישראל יש להם חלק לעולם הבא (סנה׳ י א). תן חלק לתלמוד תורה וחלק לאכול ולשתות (ירוש׳ שבת טו יה.). בגסה ג׳ חדשים מפני שטיפולה מרובה יותר מיכן חלקו של בעל הבית והשוה עליו הכל כמנהג המדינה (ירוש׳ ב״מ ה י:). — והתחילו הסופרים בזמן האחרון להשתמש בחלק בדבור, לקח חלק בדבר, לקח חלק עם פלוני, עפ״י דרך מליצת לשונות המערב׳ במשמ׳ השתתף בדבר. — ובמליצה, מה שיש לו לאדם בחייו[1]. Los; sort; loot: לעת ערב והנה בלהה בטרם בקר איננו זה חלק שוסינו וגורל לבוזינו (ישע׳ יז יד). לא כאלה חלק יעקב כי יוצר הכל הוא (ירמ׳ י יו). חלקי יי׳ אמרה נפשי (איכה ג כד). יגלו שמים עונו וארץ מתקוממה לו יגל יבול ביתו נגרות ביום אפו זה חלק אדם רשע מאלהים ונחלת אמרו מאל (איוב כ כז-כט). ומה חלק אלוה ממעל ונחלת שדי ממרומים הלא איד לעול ונכר לפעלי און (שם לא ב-ג). אמרתי אתה מחסי חלקי בארץ החיים (תהל׳ קמב ו). כי לבי שמח מכל עמלי וזה היה חלקי מכל עמלי (קהל׳ ב י). וראיתי כי אין טוב מאשר ישמח האדם במעשיו כי הוא חלקו כי מי יביאנו לראות במה שיהיה אחריו (שם ג כב). ראה חיים עם אשה אשר אהבת כל ימי חיי הבלך וכו׳ כי הוא חלקך בחיים ובעמלך אשר אתה עמל תחת השמש (שם ט ט). — ואמר בן סירא: אל תפחד ממות חוקיך זכור כי ראשונים ואחרונים עמך זה חלק כל בשר מאל (ב״ס מא ג-ד). איזהו עשיר השמח בחלקו (אבות ד א). — שם את חלקו עם פלוני, השתתף אתו, היה אתו ועשה כמהו והגיעו מה שהגיע לפלוני: אם ראית גנב ותרץ עמו ועם מנאפים חלקך (תהל׳ נ יח). מודה אני לפניך יי׳ אלהי ואלהי אבותי שנתת חלקי מיושבי בית המדרש ובתי כנסיות ולא נתת חלקי בבתי תרטיות (ירוש׳ ברכ׳ ד ז ד). ותן שכר טוב לכל הבוטחים בשמך באמת ושים חלקנו עמהם (תפ׳ י״ח, על הצדיקים). — ומ״כ, חלקי ארץ: ואתם תכתבו את הארץ שבעה חלקים והבאתם אלי הנה ויריתי לכם גורל (יהושע יח ו). ויעברו בארץ ויכתבוה לערים לשבעה חלקים על ספר (שם ט). וארך לעמות אחד החלקים מגבול ים אל גבול קדימה (יחזק׳ מה ז). — ובכלל: וכמזוג ב׳ חלקים מים ואחד יין מן היין השרוני (נדה כ ז). — ג) חלק אדמה[1], שדה: ואת איזבל יאכלו הכלבים בחלק יזרעאל (מ״ב ט י). — ד) כמו כתה, חבורה אחת משתי חבורות המתעצמות בדין וכדומה. Partei; parti; faction: וכך אמרו מעלות הברורים הנ״ל כתבו וחתמו בכל לשון של זכות וראיה גמורה איך אנהנו ברורים הנ״ל כפי הכח ורשות שנתן אלינו מהחלקים הנ״ל גוזרין בזה האופן וכו׳ (פסק דין מכנ׳ ב״ב, סריד מעיר 4). באו לפנינו עדים ח״מ שני החלקים שהם הנכבד כמר משה וכו׳ ומרת אלגיריצה וכו׳ מצד אחר וכך אמרו לנו החלקים הנ״ל כתבו וחתמו בכל לשון של זכות וכו׳ ואנחנו חלקים הנ״ל נותנים למעלתם רשות ושולטנות וכח לדון וכו׳ ולא יהיה רשות לשום אחד מהחלקים הנ״ל לסרב ולמאן מכל מה שיגזרו הברורים (שם). מעידים אנהנו ה״מ איך היום יום ג׳ וכו׳ שנת ש״ד באו לפנינו ח״מ שני החלקים שהם כמ״ר יוסף וכו׳ ור׳ שבתי וכו׳ וכך אמרו לנו ההלקים הנ״ל הוו עלינו עדים וכו׳ איך עשינו השבון טוב מכל הממון שהיה בשותפות וכו׳ וכן קבלו החלקים הנ״ל שבועה בנקיטת חפץ לקיים כל הכתוב לעיל (שם). ואחר כך הציע את הראשי פרקים וקראם לפני החלקים בשראה שמעון שלא נעשה רצונו על מה שאמר לסרסור צעק בקול רם והתקוטט עם ההלקים (שו״ת כתר עבק כה).

ב. חלק[2], ממנו חלוק, ב. חלק, חלק, חלק, ב. חלקה, חלקות, חלקלק, חלקלק, התחלקלק, חלקלקה.

---

1) כך בערב׳ חָלַאק a).

a) حلاق

---

1) קצת החכמים סוברים כי זה כמו חקלא בארמ׳ שדה, וזה איפוא משרש אחר.

2) רוב החכמים מדמים לחלק זה השרש הערבי

ב. **חָלָק**, ש״ז, — סגולת דבר חָלָק: הִטתו (האשה הזרה) ברב לקחה בְּחֵלֶק שפתיה תדיחנו הולך אחריה פתאם כשור אל טבח יבא (משלי ז כא-כב).

ג. ***חֵלֶק**[1]), ש״ז,—טבע האדם, תכונתו וטיבו ומדותיו, Charakter, Natur; caractère, naturel; character, nature: הנוער משנתו צריך לומר בא״י מחיה המתים רבוני חטאתי לך יהי רצון מלפניך יי׳ אלהי שתתן לי לב טוב ח ל ק[2]) טוב יצר טוב סבר טוב שם טוב עין טובה ונפש טובה ונפש שפלה ורוח נמוכה (ירוש׳ ברכ׳ ד ז ד). וכל מי שהיו מוצאין אותו חכם ענוו שפוי עין טובה נפש שפלה רוח נמוכה לב טוב יצר טוב ח ל ק[2]) טוב היו מושיבין אותו בבית דין שבהר הבית (שם סנה׳ א יט ג). יהי ח ל ק ך[2]) ברוך לעולם עין טובה ונפש השובה (כלה רבתי ה).

חֶלֶק[3]), ש״ז, מ״ר חֲלָקִים, סמ׳ חַלְקֵי,—אבני הנחל שהמים בשטפם מחליקים אותן: בְּחַלְּקֵי נחל חלקך הם הם גורלך גם להם שפכת נסך העלית מנחה (ישע׳ נז ו). אמר ר׳ חנינא עולין היינו עם רבי להמת גרר והיה אומר לנו בחרו לכם ח ל ק י אבנים ואתם מותרין לטלטלן למחר (ירוש׳ שבת ד ז).—ועי׳ חִלּוּק.

חָלָק, א) ת״ז, נקי׳ חֲלָקָה, מ״ר חֲלָקִים, חֲלָקוֹת, — שאין עליו שערות, kahl, unbehaart; glabre; bald: הן עשו אחי איש שער ואנכי איש חָלָק (בראש׳ כז יא). — ומשל, יֶחֱלַק כדלעת: שיהא כל גופו ח ל ק כדלעת (רש״י סוט׳ טז). — ובלי צמח, הר חָלָק וכדומה: מן ההר הֶחָלָק העלה שעיר (יהוש׳ יא יז). — ובלי בנין וכדומה: ו ח ל ק ה היתה (עזרת הנשים) בראשונה והקיפוה כצוצרה שהנשים רואות מלמעלן והאנשים מלמטן כדי שלא יהו מעורבין (מדות ב ה). — *הוציא את פלוני חָלָק, לא נתן לו שום תשובה על שאלתו: פילוסופוס שאל את רבי אם חביבה המילה למה לא ניתנה לאדם הראשון וכו׳ א״ל להוציאך ח ל ק אי אפשר אלא כל מה שנברא בששת ימי בראשית צריך תיקון (פסיק׳ רבתי כג). שאל גוי אחד את ר״י בן קרחה מה ראה הקב״ה לדבר עם משה מתוך הסנה א״ל אלו מתוך חרוב או מתוך שקמה כך הייתה שואלני אלא להוציאך ח ל ק א״א אלא למה מתוך הסנה ללמדך שאין מקום פנוי בלא שכינה אפילו סנה (מד״ר שמות ב). נתעלמה הלכה מעיניו של אבנר לשעה אמר לו שאול הלכה שנתעלמה מעיניך צא ושאל לשמואל ובית דינו כיון שבא אצל שמואל בבית דינו אמר לו וכו׳ להוציאך ח ל ק אי אפשר דכתיב כל כבודה בת מלך פנימה לאשה שלא להוציא ולאיש להוציא (שם רות, ויאמר בעז). — ובהרחבה, *כל דבר שאין על פני שטחו שום הֲדוּר, glatt; lisse; smoot: ערבה קנה שלה אדום ועלה שלה משוך ופיה ח ל ק (סוכ׳ לד.). אבוב היה במקדש ח ל ק היה דק היה של קנה היה (ערכ׳ י:). מקלות דקים ח ל ק י ם היו שם (פסח׳ ה ט). —ואמר הפיטן: בן הערבה מינה רבה על הנחל או במדבר, סימניה פי עלה חָלָק אודם עצה יגבר (סמא״ל, פזמ׳ לסכות, ארבעת). —*ניר חָלָק, שלא כתוב עליו שום דבר: מביא נייר ח ל ק ומקרע לפניהן והותמין (ירוש׳ גיט׳ ב מד:). אמר לה נייר ח ל ק היה (שם מג:). הביא נייר ח ל ק ונטל קולמוס וכתב עליו (מד״ר בראש׳ סג). מה עשה (משה) בירר ששה ששה והביא שבעים ושנים פיתקין על שבעים כתב זקן ושנים הניח ח ל ק בללן ונתנן בקלפי אמר להם בואו וטלו פיתקכם כל מי שעלה בידו זקן אמר כבר קידשך שמים מי שעלה בידו ח ל ק אמר המקום לא חפץ בך (סנה׳ יז.). — *פנקס חלקה, לא כתובה: ו ח ל ק ה טהורה מכלום (כלים כד ז). —וכמו״כ שהוא משתמט על נקלה, כמו שמן וכיוצא בזה, schlüpferig; glissant; slippery, ובהשאלה להפה, להחך, במשמ׳ מְפַתָּה, מַטעה: כי נפת תטפנה שפתי זרה וְחָלָק משמן חכה (משלי ה ג). לשון שקר ישנא דכיו ופה חָלָק יעשה מדחה (שם כו כח). וברוב לקחה ו ח ל ק שפתיה והעדיויות ההם הטתה אזנו וגזר גירוש כולל בכל ממשלתו (שבט יהודה יד). — *ואדם חָלָק: לשון בני אדם כי ה ח ל ק י ם והערבים אשר דבריהם מתוקים יוסיפו לקנות ולקחת הלבבות (ר״א בדרשי, חות״כ, אחז).

חלק a) שמשמש במשמ׳ ג ל ה, אבל יותר נראה שזה הלק הערבי הוא השרש גלה העברי.

[1]) בערב׳ ח׳לק b), מן ח׳לק c), ועי׳ הערה לקמן. — [2]) פרשו המפרשים במשמ׳ א. חֵלֶק, אבל מכל שאר השמות ומעצם הענין ברור הדבר שהכונה גם בהשם חלק לתכונת האדם ומדתו, ואין ספק שהוא במשמ׳ שיש להשם ח׳לק b) בערבית.

[3]) כמו עֶבֶד עֲבָדִי, בדגשות עה״פ כמו עֲנָבִי, ביוצא בזה. — אחרים שמוהו בין הקמוצים חָלָק וסברו שהוא מקום חלק בנחל, אך השמוש בירוש׳ בחרו לכם חלקי אבנים מעיד על חלקי נחל שהוא הוא.

a) حلق b) خلِق c) خلق

— ומקסם חלק: כי לא יהיה עוד כל חזון שוא ומקסם חלק בתוך בית ישראל (יחזק' יב כד). — ב) *ס"ז, מקום הלק, שלא כתוב עליו: אם יש בו חלק כדי לכתוב שתי אותיות (ירוש' שבת ח יא:). שטר על החלק ועדים על המחק (שם גיט' ב מד:).

א. חלק[1], פ"י, עת' יחלק, יחלקו, תחלקו, ויחלקו, ותחלקם, ויחלקום, חלקו, הולק, להלק, — א) נתן או לקח מהדבר חלק חלק לכל אחד. **verteilen; partager; divide**: ופן תשא עיניך השמימה וראית את השמש ואת הירח ואת הכוכבים כל צבא השמים ונדחת והשתחוית להם ועבדתם אשר חלק יי' אלהיך אתם לכל העמים תחת כל השמים (דבר' ד יט). אלהים אשר לא ידעום ולא חלק להם (שם כט כה). ויותרו בבני ישראל אשר לא חלקו את נחלתם שבעה שבטים (יהוש' יח ב). ויחלקו את הארץ (שם יד ה). אתה וציבא תחלקו את השדה (ש"ב יט ל). כחלק הורד במלחמה וכחלק הישב על הכלים יחדו יחלקו (ש"א ל כד). יכין וצדיק ילבש וכסף נקי יחלק (איוב כז יז). ויחלקום לבני אלעזר (דהי"א כד ד). כי חלק אחז את בית יי' ואת בית המלך והשרים ויתן למלך אשור (דהי"ב כח כא). — וחלק עם פלוני את הדבר, שהוא ופלוני לקח כ"א מהם חלקו בהדבר: חלקו שלל איביכם עם אחיכם (יהוש' כב ח). חולק עם גנב שונא נפשו (משלי כט כד). — ובתוכם יחלק, יקח חלק בתוכם: עבד משכיל ימשול בבן מביש ובתוך אחים יחלק נחלה (משלי יז ב). — וחלק לפלוני בדבר, נתן לו חלק מהדבר: כי השה אלוה חכמה ולא חלק לה בבינה (איוב לט יז). — ובמשמ' שם כל חלק במקומו: ותתן להם ממלכות ועממים ותחלקם לפאה ויירשו את ארץ סיחון (נחמ' ט כב). — ואמר בן סירא: עסק גדול חלק אל ועול כבד על בני אדם מיום צאתו מרחם אמו עד יום שובו אל אם כל חי (כ"ס גני' מ א-ב). — ומצוי בספרות התלמודית: המקבל זיתים לשמן כשם שחולקין בהולין כך חולקין בתרומה (דמאי ו ה). מקום שנהגו (השותפים) לחלוק את הולדות מיד חולקין מקום שנהגו לגדל יגדלו (כ"מ ס ה). כשם שחולקין בתבואה כך חולקין בתבן ובקש כשם שחולקין ביין כך חולקין בזמורות ובקנים (שם ט א). מי שהיה נשוי שלש נשים כתובתה של זו מנה ושל זו מאתים וכו' ואין שם אלא מנה חולקות בשוה (כתוב' י ד). החלקו השותפין והאריסין אינו יכול להשביעו (שבוע' ז ח). נפל הבית עליו ועל אביו וכו' יורשי האב אומרים הבן מת ראשון ואח"כ מת האב ובעלי החוב אומרים האב מת ראשון ואח"כ מת הבן ב"ש אומרים יחלוקו וב"ה אומרים נכסים בחזקתן (ב"ב ט ח). אנו ואתם נחלוק בשוה (ירוש' כתוב' י לג ד). הא לכם מאתים זוז ותחלקום לעניים שכנסתי מפירות עבירה (שם שבוע' ז לו ד). נוהג שבעולם אדם נותן שדהו לאריסות והוא נותן זרע ונותן פעולה והוא הולק עמו בשוה (מד"ר שמות מא). — *וחלק דבר להלקים: העצם בין כך ובין כך היה נכתש והולקים אותו לג' חלקים (פרה ג י). — *חלק את רגליו וכדומה: מותחין לו (להעוף) חוט של משיחה אם הולק את רגליו שתים לכאן ושתים לכאן טמא שלש לכאן ואחת לכאן טהור (חול' סה.). — ופעול, דבר חלוק, נפסק: ראה מים חלוקים או עכורים (מקוא' ח ג). — *וחלק כבוד לפלוני, נתן לו כבוד: משה היה חולק כבוד לאהרן ואומר למדני ואהרן היה חולק כבוד למשה ואומר לו למדני (מכי' בא, מס' דפסח' ג). שמשה חלק כבוד למלכות וכן הקב"ה אמר לו חלוק כבוד למלכות (שם יג). רצה לחלוק כבוד לרבו או למי שגדול הימנו (תוספתא ברכ' ה ז). אף יריחו היתה יכולה להוציא עמוד שלה אלא בשביל לחלוק כבוד לירושלם היתה מוציאה חצי עמוד (ירוש' פסח' ד ל ג). כל מקום שיש חלול השם אין חולקין כבוד לרב (ברכ' יט:). אמר להם הקב"ה (לנשיאי ישראל) אתם חלקתם כבוד אחד לחבירו ואני הולק לכם כבוד שתקריבו ביום שבת (מד"ר במד' יד). שאו שערים ראשיכם אמר להם התגדלו שמלך הכבוד עליכם מיד חלקו לו כבוד ונשאו עצמן ונכנס הארון (שם טו). אמר הקב"ה אומות העולם מכבדים אותי וחולקים לי כבוד ואתם מכעיסים אותי (תנחומ' בלק, הוספה ט). — ב) *חלק בין דבר לדבר, עשה הבדל ביניהם, **Unterschied machen; faire différence; make distinction**: היא אנוסה והוא לא אנוס אחד המערה ואחד הגומר קנה ולא חלק בין ביאה לביאה (יבמ' ו א). מת מכה בהמה לא חלקת בה בין שוגג למזיד לחייב

---

[1]) בארמ' כמו בעבר'. בערב' חלק a), במשמ' קצב לפי מדה וקצב. אך לעצם מושג של חלוק דבר לחלקים השתמשה לשון זו בשרשים אחרים.

a) خَلَق

ממון אף מכה אדם לא תחלוק בו בין שוגג בין מזיד לפטור ממון (ירוש' שבת ב ה.). שלא לחלוק בין ביעור לביעור (שם פסח' א כז:). מה נשך האמור בלוה לא הלקת בו בין בכסף בין באוכל וכו' אף נשך האמור במלוה לא תחלוק בו בין בכסף בין באוכל (ב"מ סא.).—*חלוקים בדבר, שאינם משתפים אלא כל אחד הוא לבדו: לא שנו (שהאח צריך להביא ראיה אלא שאין שניהם) חלוקין בעיסתן אבל חלוקים בעיסתן (אני אומר) מעיסתו קימץ (ב"ב נג:). — ג) *חלק על פלוני, היה דעתו בענין מהענינים לא כדעת פלוני. **verschiedener Ansicht sein ; différer de differ with**: דבר שהוא נוהג ובא חכמים חולקין עליו (ירוש' ברכ' ה ב). הלכה כר' יודה אפילו הכמים חולקין עליו (שם ערוב' ו כג:). אין חולקין על ר"א בן יעקב (שם שבת טו יה.). כל החולק על מלכות בית דוד ראוי להכישו נחש (סנה' קי.). כל ההולק[1]) על רבו כחולק על השכינה (שם). חולקין עליו חביריו של בן ננס (ב"ב קה.).—וכמו"כ חלק בדבר: אמר להם רבן גמליאל להכמים כלום יש אדם שחולק בדבר זה (ברכ' כז:). אף אני אומר בן אלא שר"ע חולק בדבר זה (ב"ב נו:). שבל מקום שחולקין רב אהא ורבינא בבל התורה בולה הלכה במי שמיקל (הלכ' פסוק', עריות).— *ופעול במשמ' זו, חלוק, חלוקים, אינם שוים בדעותיהם: אמר לו בן עזאי (לר"ע) על החלוקין (בדין זה) אנו מצטערים אלא שבאת לחלוק עלינו את השוין (ב"ב ט י). ר' ישמעאל בר' יוסי חלוק על אביו (ירוש' כתוב' א כו.). הלוקין עליו חביריו (שם ר"ה א נו ד). כשם שהם חלוקין כאן כך הן חלוקין בעדות החדש (שם סוט' ט כג:). הלל זה מי אמרו רבי יוסי אומר אלעזר בני אומר משה וישראל אמרוהו בשעה שעלו מן הים והלוקין עליו חביריו לומר שדוד אמרו (פסח' קיז.). אמר ר' יוהנן חלוק היה ר' ישמעאל אף בהנוק והלכה כמותו (ב"ב קעו.). א"ר יוהנן חלוקין עליו הביריו על ר' הנניה בן גמליאל (מכות כג:).—וכמו פ"ע, הלק הלב, היה חלוק: חלק[2]) לבם עתה יאשמו (הוש' י ב).

— נפע', נחלק, יחלק, ויחלק, — א) נחלק הדבר, שחלקוהו חלקים חלקים, **verteilt werden ; être partagé he divided**: אך בגורל יחלק את הארץ לשמות מטות אבתם ינחלו (במד' כו נה). לאלה תחלק הארץ בנחלה במספר שמות (שם נג). על פי הגורל תחלק נחלתו בין רב למעט (שם נו). — ואמר בן סירא: אל תקוץ בצבא מלאכה ועבדה כי מאל נהלקה (ב"ס גני' יה). כל כלי עץ שנחלק לשנים טהור (כלים יז א) ואין סופו ליחלק ולעשות שנים (ירוש' תרומ' ב מא:) —ובמשמ' *מותר להלוק אותו: הללו יה נהלק ואינו נמחק (ירוש' מגי' א עב.). — והלק את עצמו, נהיה מעצמו לחלקים, נפרש הנה והנה, **sich teilen ; se diviser ; divide o. s.**: ויחלק עליהם לילה (בראש' יד יה), הלק את עצמו ונפל עליהם לילה. אי זה הדרך יחלק אור (איוב לח כד). לטיפה של דם שהיא נתונה על גבי חודה של סייף נחלקה הטיפה לכאן ולכאן (ירוש' ברכ' א א). — וכמו קל, *נהלק בדבר, חלק את הדבר: אמר ר' אמי זאת אומרת שנחלקין בפירות (ירוש' ברכ' ו י ד).—ב) נהלק בדעות, נחלק העם, נהיה לשתי סיעות, לשתי כתות, בעניני מדינה וכדומה: אז יחלק העם ישראל לחצי חצי העם היה אחרי תבני בן גינת להמליכו והחצי אחרי עמרי (מ"א יו כא). — *נחלקו עליו, כמו *חלקו עליו, היתה דעתם אחרת: מי שהלך למדינת הים ואשתו תובעת מזונות חנן אומר תשבע בסוף ולא תשבע בתחלה נחלקו עליו בני כהנים גדולים ואמרו תשבע בתחלה ובסוף (כתוב' יג א). מי שהלך למדינת הים ועמד אחד ופרנס את אשתו הנן אמר אבד את מעותיו נהלקו עליו בני כהנים גדולים ואמרו ישבע כמה הוציא ויטול (שם ב). — ונחלקו על דבר, היתה דעתם חלוקה בדבר זה: לא נחלקו ב"ש וב"ה על מבוי שהוא פחות מד' אמות שהוא או בלהי אי בקירה על מה נחלקו על רהב מארבע אמות ועד עשר (ערוב' א ב). אמר ר' יוסי לא נחלקו על העושה מלאכה בין השמשות שהוא פטור וכו' ועל מה נחלקו על העושה בתוך היום (כרית' ד ב). אמר רבי עקיבא חס ושלום לא נהלק אדם מישראל על שיר השירים שלא יטמא את הידים וכו' ואם נחלקו לא נחלקו אלא על קהלת (ידים ג ה). לא נחלקו ב"ש וב"ה על ברכת המזון שבתהילה ועל הבדלה שבסוף על מה נחלקו על המאור ועל הבשמים (תוספתא ברכ' ו יו). לא נהלקו ב"ש וב"ה על הנולד מהול שצריך להטיף ממנו דם ברית שהיא ערלה כבושה על מה נהלקו על שנתגייר מהול (ירוש' שבת יט יז.). לא נחלקו ב"ש וב"ה על מחיצות המגיעות לתקרה שצריכין עירוב

[1]) בערוך: הנחלק.—[2]) כך מפרשים רוב הקדמונים, החדשים פרשו מלשון חלק, היה לבם מלא מרמית.

לכל חבורה וחבורה על מה נחלקו על מחיצות שאין מגיעות לתקרה (ערוב' עב:). שהרי סמיכה אינה אלא משום שבות ונחלקו בה גדולי הדור (חגי' טז:). לא נחלקו ב"ש וב"ה על שתי כיתי עדים שאחת אומרת מנה ואחת אומרת מאתים וכו' על מה נחלקו על כת אחת שאחד אומר מנה ואחד אומר מאתים (ב"ב מא:). אמר רשב"י תמיה אני האיך נחלקו אבות העולם ב"ש וב"ה על בריאת שמים וארץ (מד"ר בראש' א).—ונחלקו בדבר: לא נחלקו ב"ש וב"ה בבא על אחות אשתו שלא פוסל את אשתו על מה נחלקו בבא על חמותו (יבמ' נה.). — ובלי על או ב: הכל מודים שאין עושין אהל עראי בתחלה ביו"ט ואין צריך לומר בשבת לא נחלקו אלא להוסיף (שבת קלז:).

— פִּע', חִלֵּק, חִלְּקוּ, חִלַּקְתֶּם, חִלַּקְתָּה, חִלַּקְתֶּם, אֲחַלֵּק, אֲחַלֵּק, אֲחַלְּקָה, וַיְחַלֵּק, ויחלק, אֲחַלְּקֵם, חַלֵּק, בְּחַלְּקָם, — א) כמו קל בנחץ הפעולה: בבקר יאכל עד ולערב יְחַלֵּק שלל (בראש' מט כז). ארדף אשיג אֲחַלֵּק שלל (שמות יה ט). הלא ימצאו יְחַלְּקוּ שלל (שופט' ה ל). שמחו לפניך כשמחת בקציר כאשר יגילו בְּחַלְּקָם שלל (ישע' ט ב). ואת עצומים יְחַלֵּק שלל (שם נג יב). ונות בית תְּחַלֵּק שלל (תהל' סח יג). טוב שפל רוח את עניים מֵחַלֵּק שלל את גאים (משלי יו יט). — ואת הארץ: ועתה חַלֵּק את הארץ הזאת בנחלה לתשעת השבטים וחצי השבט המנשה (יהוש' יג ז). ויכלו מְחַלֵּק את הארץ (שם יט נא). וַיְחַלֶּק שם יהושע את הארץ לבני ישראל (שם יח י). ונשפטתי עמם שם על עמי ונחלתי ישראל אשר פזרו בגוים ואת ארצי חִלֵּקוּ (יואל ד ב). וְחִלַּקְתֶּם את הארץ הזאת לכם לשבטי ישראל (יחזק' מז כא). ואדמה יְחַלֵּק במחיר (דני' יא לט). אֲחַלְּקָה שכם ועמק סכות אמדד (תהל' ס ח). — וְחִלֵּק את הארץ, במשמ' קבע לכ"א חלק לעשות בו דבר: וַיְחַלְּקוּ להם את הארץ לעבר בה אחאב הלך בדרך אחד לבדו ועבדיהו הלך בדרך אחד לבדו (מ"א יח ו). —*חִלֵּק קליות ואגוזים לתינוקות וכדומה: לא יחלק החנוני קליות ואגוזים לתינוקות מפני שהוא מרגילן לבוא אצלו (ב"מ ד יב). וכי מה תועלת יש לתינוקות ביין אלא מחלקין להן קליות ואגוזים בערב פסח כדי שלא יישנו (פסח' קח:). — *חִלֵּק רכושו בין בניו, וכדומה: המחלק נכסיו על פיו (ב"ב ט ז). אמר רב במזכה להן (לבניו) על ידה ושמואל אמר במחלק (רכושו) לפניה והיא שותקת (גמ' שם קלג.). — מעות לעניים: מעות של פורים נתחלפו לי במעות של צדקה וחילקתים לעניים (ע"ז יח.). — ב) חִלֵּק אותם בתוך, פִּזֵּר אותם, הפיץ אותם, zerstreuen disperser; to disperse: ארור אפם כי עז ועברתם כי קשתה אֲחַלְּקֵם ביעקב ואפיצם בישראל (בראש' מט ז). פני [1]) יי' חִלְּקָם לא יוסיף להביטם (איכ' ד יז).— ג) *חִלֵּק בין דבר לדבר, עשה הבדל ביניהם: כלום חילקנו בין חבר לעם הארץ אמר לו ר' יהושע הן (בכור' לו.). הבערה ללאו יצאת דברי ר' יוסי ר' נתן אומר לחלק יצאת (שבת ע.). — ד) חִלֵּק בנגינה, עי' הפעיל הֶחֱלִיק. —ה) *במלאכת החשבון, חִלֵּק מספר על מספר אחר, עשה חִלּוּק: ועתה אתן לך כלל איך תחלק כל חשבון בין שיהיה אחד או שנים או מספרים רבים כתוב אותם בטור אחד כל אחד כפי מעלתו ואח"כ כתוב החשבון שתחלק עליו בטור אחר (ספ' המספר לראב"ע ב).

— פֻּע', חֻלַּק, —א) שחִלְּקוּ אותו: אז חֻלַּק עד שלל (ישע' לג כג). הנה יום בא ליי' וְחֻלַּק שללך בקרבך (זכר' יד א). ואדמתך בחבל תְּחֻלָּק (עמו' ז יז). — ב) *מְחֻלָּק זה מזה, שאינם שוים זה לזה במעמדם וכדומה: והן מחולקין זה מזה (תנחומא חק' ו). —ג) *קנה מְחֻלָּק, מפצל למעלה: קנים המחולקין[2]) שמעמידים תחת הגפנים (ב"ב סט.). — ד) בחשבון: וראוי להיות המספר שתחלק עליו פחות מהמספר המחולק ממנו וכו' ככה תעשה תמיד עד שתגיע אל המספר שהוא פחות מהמחולק עליו (ספ' המספר לראב"ע ב). ואם היה המספר באחדים המחולק עליו גדול מהמספר האחרון בטור העליון תשיבהו אחורנית ותחשוב מאותו מקום (שם).

—הִפע', *הֶחֱלִיק,—בנגינה, שר בפה או נגן בכלי בין בבה לבבה נעימה במשקל מתחלף ממשקל הנעימה הכללית של השירה או הנגינה: ולא היה מכה באבוב של נחשת אלא באבוב של קנה מפני שקולו ערב ולא היה מחליק[3]) אלא באבוב יחידי מפני שמחליק יפה (ערכ' ב ג).

---

[1]) יש סוברים שהנוסחה לקויה. — [2]) כך פרש כאן רשב"ם. ובגמ' ב"מ הגרסה מוחלקין, ועי"ש. — [3]) כך במשנה שבמשניות, ברוב הספרים, ובמשנ' שבגמ' מחלק, וכך אמנם הגרסה במשנ' עם גוף פרוש הערבי של הרמב"ם, הוצ' דר' שפירא. ורגלים לדבר, כי הגרסה החליק בהפע' היא העקרית, ומפני שלשון החליק בענין זה לא היה כל כך מבואר ומובן נשתנה לחלק בפעל במשמ' חִלּוּק, ואלו אם היתה הנוסחה בפִּע' העקר

— הפע'. *הֻחְלַק, מוחלק, מוחלקים. — קנה מֻחלק, כמו מחלק: קנים המחולקין [1]) שבהן מעמידין את הגפנים (ב"מ קג:). — ובמשמ' נבדל זה מזה: שאם נישאת להמשה בני אדם שחייבת בקרבן על כל אחד ואחד הואיל וגופין מוחלקין (יבמ' לב.).

— התפ'. התחלק, — התחלקו האדמה וכדומה, חִלְּקוּהָ ביניהם: והתחלקו אתה (את הארץ) לשבעה חלקים (יהוש' יח ה). ליוצאי מצרים נתחלקה הארץ (ספרי במד' קלב). מלמד שלא נתחלקה ארץ ישראל אלא לכל שבט ושבט לפי מה שהוא (שם). כיון ששמעו בנות צלפחד שהארץ מתחלקת לזכרים ולא לנקבות נתקבצו כולן זו על זו ליטול עצה (שם קלג). עתידה ארץ ישראל שתתחלק לי"ג שבטים שבתחילה לא נתחלקה אלא לי"ב שבטים ולא נתחלקה אלא בכסף (ב"ב קכב). — ובכלל: ימכרו (הפרות) לאוכליהן ודמיהם יתחלקו לכל אדם (בכיע' ט ט). היה (העצם) מתחלק לכל המשמרות (פרה ג י). קופה של צדקה נגבית בשנים ומתחלקת בשלשה (ב"ב ח:). חצר מתחלקת לפי פתחיה (שם יא.). —*ובחשבון: דמיון זה ד' ט' שכתבנו הוא הנשאר מן החשבון שלא יתחלק וכו' הנה הנשארים על הטור העליון ה' וגלגל וב' שהם ר"ה ולא יתחלקו יותר (ספ' המספר לראב"ע כ). — *והתחלק מן פלוני, נבדל ממנו: מהו סלע המחלקות שבשעה שהיה דוד וחיילותיו עוברין על אותו מקום שנעשה לו נס היה מתחלק מחיילותיו הוא ושש מאות האנשים שהיו עמו וכו' ונופלין על פניהם ואומרים ברוך שעשה לנו נס במקום הזה (מדר' תהל' יח ב).

ב. **חָלַק**[1]), פ"ע, עת' יֶחֱלַק, — היה חָלָק, glatt sein, être lisse, doux ; be soft, ובהשאלה חָלַק פיו, חָלְקוּ דבריו: חָלְקוּ מחמאת פיו וקרב לבו רכו דבריו משמן והמה פתחות (תהל' נה כב).

— הפע', הֶחֱלִיק, מַחֲלִיק, לְהַחֲלִיק, לַחֲלֵק, — א) פ"ע, החליק על דבר חלק, נעתק ממקום למקום בשפיפה על גוף חלק, gleiten ; glisser ; to glide, ובהשאלה החליק בתוך ההמון וכדומה, בקע והשתמט בדרך שלא ירגישו בו: ויצא ירמיהו מירושלם ללכת ארץ בנימן לַחֲלִק[2]) משם בתוך העם (ירמ' לז יב). —*ובמשמ' העקרית: בוזקין מלח על גבי הכבש בשביל שלא יחליקו (ערוב' קיד). השוכר את החמור להוליכה בהר והוליכה בבקעה אם החליקה פטור ואם הוחמה חייב להוליכה בבקעה והוליכה בהר אם החליקה חייב ואם הוחמה פטיר (ב"מ ו ג). מחליקין היו לפני חלון של רבים ודורסים ולא נמנעין (פרה יב ד). עשה לה סנדל בשביל שלא תחליק פרש טליתו עליה מפני הזבובין (ירוש' פסח' ו לג.). ואלו הן סימניו (של סרים) כל שאין לו זקן ושערו לקוי ובשרו מחליק (יבמ' פ:). — והחליק אליו, דבר לו חלקות, ובהשאלה בעיניו, עשה לו רמזים של פתוי וחלקות בעיניו: כי הֶחֱלִיק[3]) אליו בעיניו למצא עונו לשנא (תהל' לו ג). — והחליק על פלוני, במשמ' של איבה, התנהג אתו בחלקות כדי להפילו ולהכשילו: גבר מַחֲלִיק על רעהו רשת פורש על פעמיו (משלי כט ה). — ב) פ"י, הֶחֱלִיק את הדבר, עשהו חָלָק, שלא יהיו עליו

קצת קשה למה זה נשתנה להפעיל. ובדבר משמע' מלה זו, הנה רש"י פרשה במשמ' חלוק בין שני דברים, ואמר: בשהיה מגיע לסיום הנעימה היה האחד מן החלילים מאריך לאחר שתיקת האחר שזהו חילוק יפה יותר משיסיימו שניהם כאחד. ע"כ. וגם הרמב"ם פרש אותו בלשון חלוק אלא שהוסיף לבאר. כדרכו. מה מהותו של חלוק זה, אמר וז"ל: ומחלק הו אלזמר אלד'י יזמרה אלזאמר פי אלמזאמיר עלי טריקה אלשי אלמקוול קבל אן יבדי אלמג'ני באלג'נא אלד'י יכון באיזאה פי איקאע אלעוד אלתושיח הכד'א פסר עלינא דאימא (גוף הערבי. דר' ספירה). — ובתרג' העבר': ומחליק הוא הזמר שמזמר המזמר מעין הענין האמור קודם שיתחיל המשורר לשורר שכנגדו בנגון הנבל נקרא בערבי אלתושיח. ע"כ. וכבר דבר על התושיח פרופ' דר' בכר בספרו על שירות התימני' (VI 76) והמזמר אברהם צב"י, במאמרו (התור ה קעד). והנה יש לנו בזה עדות מסורה נאמנה שאופן זה של שירה ונגינה היה נהוג במקדש, ורגלים לדבר כי זהו גם סֶלָה שבתהלים, עי"ש. — [1]) פרש הערוך במשמ' חָלָק, והוא מרגמ"ה, אמר וז"ל: אותן קנים המעמידין בהן הגפנים קלופין הן הקליפות שעליהן כדי שלא יכנסו המים בין הקליפה ובין העץ ומתליע שלא יהו אותן תולעין יוצאין ומתליעין הכרם. ע"כ. והביא עוד פרוש אחר: פ"א מעמידין קנים וקושרין עליהן הזמורות של כרם כדי שיהו האשכולות של הענבים תלוים כמו בדלית ולא יהו מוטלין על הקרקע. ע"כ. ורש"י כאן פרש כפרוש הראשון של הערוך, וכן רמב"ם: ומכר הקנים החלקים. אבל, המנהג של עבודת הכרמים מקיים ומאשר את פרושו של רמב"ם בגמ' ב"ב סט.

[1]) עי' הערה לשרש ב.חלק. — [2]) הסכימו כל הקדמונים שהוא ממושג חָלָק, במשמ' השתמט, ואמר ריב"ג: ועקרו להחליק וכו' וענין הכל רוך וחליקות. ע"כ. וכן שאר הקדמונים. וקצת החדשים אמרו שהוא מן חלק, והכונה לקחת חלק, אבל מה טעם משם שלאחריו? — [3]) המליצה קצת קשה עם מה שכתוב אחרי כן.

חִדּוּדִים, glätten ; rendre lisse ; to smooth : ויחזק חרש את צרף מַחֲלִיק פטיש את הולם פעם (ישע' מא ז). השוחט במגל קציר בדרך הליכתה ב"ש פוסלין וב"ה מכשירין ואם החליקו שיניה הרי הוא כסכין (חול' א ב). — *והֶחֱלִיק בשמן, בשומן, או באיזה דבר אחר, עשה שיהיה חָלָק: העגול משיחליקנו מחליקין בתאנים ובענבים של טבל (מעשר' א ח). המחליק בענבים לא הוכשר (שם). מפני שמחליק פניה בשומן חזיר (ע"ז לה:). — ובהשאלה, הֶחֱלִיק דבריו, לשונו, עשה אותם חֲלָקִים: להצילך מאשה זרה מנכריה אמריה הֶחֱלִיקָה (משלי ב יו). מוכיח אדם אחרי חן ימצא מִמַּחֲלִיק לשון (שם כח כג). כי אין בפיהו נכונה קרבם הוות קבר פתוח גרנם לשונם יַחֲלִיקוּן (תהל' ה י). אשר חלק ה' אלהיך אותם לכל העמים מלמד שהחליקן בדברים כדי לטורדן מן העולם (ע"ז נה.). — ועשה שֶׁיַּחֲלִיק, שיעתק ממקום למקום כמו על דבר חָלָק: השוכר את הפרה לחרוש בהר וחרש בבקעה וכו' לדוש בתבואה ודש בקטניות חייב מפני שהקטניות מחליקות (ב"מ ו ד). זה שמן אופקינון שמשיר השער ומחליק הבשר של גוף (מד"ר בה"ב, אתי מלבנון). — *הֶחֱלִיק בבצלים וכדומה, שלף שלשה ויותר בצלים זה אצל זה מתוך השאר והניח מקום חלק: המחליק בצלים לחים לשוק ומקיים יבשים לגורן (פאה ג ג). המדל בזיתים ב"ש אומרים יגום ובה"א ישרש ומודים במחליק עד שיגום איזה הוא המדל אחד או שנים המחליק שלשה זה בצד זה (שבי' ד ד).

— הפע', *הָחֳלַק, הוּחֲלַק, — גרמו לו שהחליק על דבר חָלָק: נשברה כדו ברשות הרבים והוחלק אחד במים או שלקה בהרסיה חייב (ב"ק ג א). (מי שאומר) שדהפתה חברתה (פטורה) ב"ש שהוחלקה במימי רגליה (ומי שאומר) שהוחלקה במימי רגליה (פטורה) אבל דהפתה חברתה פשעה ומשלמת מה שהזיקה (גמ' שם נח.). הכניס פירותיו לחצר בעל הבית שלא ברשות וכו' (והוזקה בהם בהמתו של בעה"ב חייב בעל הפירות) אמר רב לא שנו אלא שהוחלקה בהן אבל אכלה פטור (שם מז:).

ג.*חלק[1], ממנו ג.חֵלֶק.

[1]) בערב' חלק[a].

a) حلق

ג.*חָלַק, פ"י, — ברא, יָצַר, schaffen ; créer ; to create : רע מעין לא חלק אל על כן מפני כל דמוע תדמע (כ"ס גני' לד יג).

*חִלָּק[1], ש"ז, — מין דג שנמכר עפי"ר מלוח, Hering ; hareng ; herring : והפת והשמן שלהם וכו' והחילק[2] וקורט של חלתית (ע"ז ב ו).

א.חֶלְקָה, ש"נ, כנוי חֶלְקָתִי, — חֵלֶק אדמה, שדה, Acker, Feld ; champ ; field, בצרוף עם שדה, חֶלְקַת שָׂדֶה: ויקן את חֶלְקַת השדה אשר נטה שם אהלו מיד בני חמור אבי שכם במאה קשיטה (בראש' לג יט). ואת עצמות יוסף וכו' קברו בשכם בחלקת השדה אשר קנה יעקב מאת בני חמור (יהוש' כד לב). ותהי שם חֶלְקַת השדה מלאה עדשים (ש"ב כג יא). השלכהו בחלקת שדה נבות היזרעאלי (מ"ב ט כה). ויקר מקרה חֶלְקַת השדה לבעז (רות ב ג). חֶלְקַת השדה אשר לאחינו לאלימלך מכרה נעמי (שם ד ג). — ובלי השם שדה: והערים יהרסו וכל חֶלְקָה טובה ישליכו איש אבנו ומלאוה (מ"ב ג כה). וגם אנכי מנעתי מכם את הגשם בעוד שלשה חדשים לקציר והמטרתי על עיר אחת ועל עיר אחת לא אמטיר חלקה אחת תמטר וחֶלְקָה אשר לא תמטיר עליה תיבש (עמו' ד ז). ראו חֶלְקַת יואב אל ידי ולו שם שערים לכו והוציתיה באש ויצתו עבדי אבשלום את החלקה באש (ש"ב יד ל). וכל החֶלְקָה הטובה תכאבו באבנים (מ"ב ג יט). שא השלכהו בַּחֶלְקָה כדבר יי' (שם ט כו). רעים רבים שחתו כרמי בססו את חֶלְקָתִי נתנו את חֶלְקַת חמדתי למדבר שממה (ירמ' יב י). תקלל חֶלְקָתָם בארץ לא יפנה דרך כרמים (איוב כד יח).

ב.חֲלָקָה, ש"נ, מ"ר חֲלָקוֹת, חֲלַקּוֹת[3], — סגולת דבר חָלָק, Glätte ; lisse ; smoothness : ואת ערת גדיי העזים הלבישה על ידיו ועל חֶלְקַת צואריו (בראש' כז יז). — ובהשאלה, חֶלְקַת לשון,

[1]) משק' כָּבָר. אחרים נקדו חֶלֶק, חִילָק, ברומית alec, halec. אבל כבר העירו החכמים כי השנויים בהכתיב מעידים כי איננה מלה רומית במקורה, ורגלים לדבר כי שאולה היא ברומית מאחת הלשונות השמיות. — [2]) ואמרו בירוש' (שם ב מב.): אי זהו החילק רב אמר סולתניתא א"ר יוחנן הוא חילק הוא טרית טרופה. ע"כ. וכן בגמ' בבלי: מאי חילק אמר רב נחמן בר אבא אמר רב זו סולתנית ומפני מה אסורה מפני שערבונה עולה עמה (גמ' שם לט.).

[3]) כמו פלגות.

דברי חנפה: לשמרך מאשת רע מֵחֶלְקַת לשון נכריה (משלי ו כד).—ומ"ר חֲלָקוֹת, דברים חלקים, דברי חנף: אשר אמרו לראים לא תראו ולחזים לא תחזו לנו נכחות דברו לנו חֲלָקוֹת חזו מהתלות (ישע' ל י). — ושפת חֲלָקוֹת: שוא ידברו איש את רעהו שפת חֲלָקוֹת בלב ולב ידברו יכרת יי' כל שפתי חֲלָקוֹת לשון מדברת גדלות (תהל' יב ג-ד). — ובכלל דבר נעים ורצוי לאדם שהוא מתפתה בו: אך בַּחֲלָקוֹת תשית למו הפלתם למשואות (תהל' עג יח). — וַחֲלַקּוֹת: ומרשיעי ברית יחניף בַּחֲלַקּוֹת (דני' יא לב).

חֲלֻקָּה, חֲלוּקָה, ש"נ, סמי' חֲלֻקַּת, מ"ר חֲלֻקּוֹת, חֲלוּקוֹת.— א) חלק אחד של עם, של חברה, וכדומה, Abteilung division: ועמדו בקדש לפלגות בית האבות לאחיכם בני העם וַחֲלֻקַּת בית אב ללוים (דהי"ב לה ה). — ב) *בה"פ מן א.חָלַק, הפעולה להלוק דבר לחלקים, Teilung; partage; division: אין לו לבכור (זכות בהנכסים) קודם חלוקה וכו' יש לו לבכור קודם חלוקה (ב"ב קכו.). מעשר ראשון מותר לזרים (לתת להם בתורת נדבה) וכו' אבל בתורת חלוקה (אסור לתת להם) (כתוב' כו.). — והדרך והאופן שהדבר חָלוּק: ולא כחלוקה של עולם הזה חלוקה של עולם הבא העולם הנה אדם יש לו שדה לבן אין לו שדה פרדס וכו' לעוה"ב אין לך כל אחד ואחד שאין לו בהר ובשפלה ובעמק (ב"ב קכב.).—ג) *הבדל בין הדברים: שאל תלמיד את ר' אלעזר שמעתי חלוקה בין טבעת לטבעת א"ל לענין שבת בין טבעת שיש עליה חותם לטבעת שאין עליה חותם אבל לענין טומאה כל טבעות דינם אחד (ר"ח שבת נב:). מראין דבריה של שמועה זו ששלש חלוקות יש בדבר (תשו' הגא', הרכבי ספו). והשמות בכל לשון יחלקו חלוקה הכרחית אל שלשה סוגים אם נבדלים אם נרדפים ואם משתפים (מלות הגיון יג). וזהו ההפרש אשר בינו ובין המועתק וחלוקתו הראשונה לפי חלוקת השם המועתק (כל מלאכ' הגיון, מכוח). — והבדל בדעות, מחלקת: אם תפול חלוקה ביניהן יאמרו השנים דבר אחד והשלשה חולקין עליהם וגמר הדין כדברי הג' ויבטלו דברי השנים (ר"ח סנה' ג:). ולא מצינו שהיתה חלוקה כלל בין החכמים הראשונים אלא בסמיכה בלבד באו הלל ושמאי חלקו בג' דברים אבל תלמידיהן שלא שמשו כל צרכן רבתה חלוקה ביניהן ונעשית תורה כשתי תּוֹרוֹת (סוף, תני' טו:). והרי ר' יהושע כשהיה חלוק על רבן גמליאל הודיע את חלוקתו ואב בית דין היה ר' יהושע (תשו' הגא', הרכבי רג). וכבר מבואר כי חלוקתן (של ב"ש וב"ה היא) בשלחן שני שאינו תחלה בטמאה וכו' ב"ש סברי אסור להשתמש בשלחן שני וב"ה סברי מותר להשתמש בו (שם שלו). ואתחיל בעיון השכל האפשרי לדעת אם הוא נפש או חלק מנפש כי בזה נפלה חלוקה גדולה בין המחברים (תגמ' הנפ' א ז).—ד) *בהגיון, אפשרות של שתי הנחות שצריך לבחר באחת מהן, Dilemma; dilemme: הנה לא ימנע הענין בזאת ההכנה מחלוקה אם שיהיה נושא לה גשם או נפש ואיך שהיה הנה מחויב שתקבל מה שתקבל קבול בלתי מעורב עם צורה מהצורות (רלב"ג, מלחמ' ה' א ג). שאם הונח הענין כן שהשם יתברך יודע אלו הדברים המתחדשים הנה לא ימנע הענין מחלוקה אם שתהיה זאת הידיעה לשם יתברך באלו המתחדשים קודם בואם או שתהיה לו הידיעה בהם עד בואם לבד (שם ג ב). ונאמר שלא ימנע הענין בזאת ההויה מחלוקה וזה שהיא תהיה בהכרה אם יש מיש אם יש מאין (שם ו יז). — ה) *במלאכת החשבון וההנדסה, כמו חִלּוּק: ונחלק עליהם תשבורת המשלש אשר הוא תושבת המוצק והיוצא מהחלוקה תגרע את מרובעו ממרובע הקו היוצא מהתושבת אל הראש (ספ' התשבורת לר"א הנשיא ד). המין הד' בחלוקה הכונה הראשונה בחלוקה בשלמים לחלק מספר גדול על מספר יותר קטן (קלור המספר לר"י בן כרגה, כ"י פריז). — ו) *נקראו בפרט בשם זה הסכומים הנתונים ליושבי א"י מכספי הנדבות שבאים מהיהודים בחו"ל: והיה כי יגש איש אחד ממנו אל אחינו הספרדים והתחנן לפניהם שיעשו לו איזה ספוק מהישיבות או חלוקה שלהם כדי להחיות את נפשו יענו לו רב לכם בני האשכנזים מלהיות לכם חלק ונחלה אתנו (מכתב ב' מרבני ירושלם לק"ק מיץ, שנת תקכ"ג). כי היתה הצדקה הגדולה הזאת חובת כל איש ישראל ומקבלי החלוקה נחשבה תמיד כמקבלים מה שמגיע להם מצד הדין מאחיהם בית ישראל (מכת' ר' יצחק אלחנן, שנת תרמ"ט).

***חֲלָקוּת**, ש"נ, — סגולת דבר חָלָק: שכרה (את הבהמה) להוליכה בבקעה והוליכה בהר אם הוחלקה חייב שהחלקות יותר בהר מן הבקעה (רמב"ם שכיר' ד). והנה לא חשש יעקב לענין הקול

כי אם למשוש השעירות והחלקות לאחת מג' סבות (ר"י אברבנאל, תולדות). חלקות ושעירות וספוגיות ומקשיות (סקד' תגמ' הנפ').

˙חֶלְקִי, ת"ז, לנק' חֶלְקִית, — של חֵלֶק, **Teil=; partiel; partial**: ואם היו משלי אלה החלומות במה שהיה מיוחד לאיש אחד או בדבר חלקי לא נאמר שהוא נבואה (אמונה רמה ה א). כי הנבדל במה שהוא נבדל יפעל בכל מי שהוא מוכן לקבל פעולתו מזולת שתהיה לו השגה בחלקי חלקי במה שהוא זה החלקי (רלב"ג, מלחמ' ה' ג ד). ונקרא החי והצמח המינים החלקיים כי הסוג הנזון יחלק לחי ולצמח לא זולת זה (מלות הגיון י). שהדתות אף אם יסכימו בעניינים הכוללים כמו מציאות השם ושכר ועונש ודומיהם הנה הם חולקות בענינים החלקיים ולזה יתחייב בהכרח שיהיו לדתות עקרים חלקיים בהם תבדל הדת האלהית האחת מזולתה ובחקירה מן העניינים החלקיים סכנה עצומה לפי שכל מי שיכחיש אחד מעקרי הדת החלקיים הנה הוא יוצא מכלל בעל דת ההיא (העקרים א א). וכמה טובים אלו המעשים למי שיתעסק בהם מלקיחת המבחרים החלקיים בדחית מחויבי המשפטים ההוים (ר' קלוני', אגר' בע"ח ה ה). ואין הבדל אצלנו באלו שלש הלשונות בשלילה החלקיית אבל אנחנו נבחר תמיד שתהיה לשוננו בשלול חלקיי (מלות הגיון ב). הסותרים והם אשר יתחבר באחת מהם חומה כלליית ובאחרת הומה חלקיית וזה שני מינים אם שיהיה החומה הכלליית בחיוב וההלקי בשלילה באמרנו כל אדם חי ואין כל האדם חי או קצת האדם אינו חי ואם שיהיה הכללי בשלילה וההלקי בחיוב (כל מלאכ' הגיון, מליצה). וכן הדין בכל גליזה ונליזה חלקית (רלב"ח, קדוה"ח להרמב"ם יז י). שמרוממין אותו הפלוסופים (את האלהים) מידיעות החלקיות (כוזרי א ד). ומה שאמר בכל הדברים הנפרדים הוא ענין לא ימצא כמהו במלאכות החלקיות כי הם לא יספיקו בכל הדברים (נופת צופים א א). אמר ן' רשד בפירושיו לספר שמים ועולם ז"ל הגלגל בכללו הוא כמו בעל חי וזאת התנועה היא כמו התנועה מקומית בב"ח ואמנם שאר התנועות הנמצאות בגלגלים הם כמו התנועות החלקיות הנמצאות באברי הב"ח (מנח' קנא' לר"י מפיסא 31). כח העיוני הוא אשר ישפוט מהות הדבר וכו' והשגותיו הם כלליות לא חלקיות (שם 37).

˙חֶלְקִיּוּת, ש"נ, — סגולת מה שהוא חֶלְקִי: כי אין להם חלקיות עד יתמזגו בפגישת קצתם (ר"מ נרבוני, מו"נ א עג). ויקח הכח השכלי כללותם ועצמותם ויפשיט חלקיותם ויבדיל המקרים מן העצמים (מרפא לנפש, רפאל מנורלי לח.).

˙חֲלַקְלַק, ת"ז, — שהוא חָלָק, מחליק: ואמנם הקול בכח לגשמים הקשים ואם היו עם זה חלקלקים דקים כמו הכלים המקובבים העשויים מן הנחשת הציני הנקראים טנג'הארות (אמונה רמה א ו).

***חִלַקְלֵק**[1], פ"י, בינ' מְחַלַקְלֵק, — עשה שיהיה חלקלק: מעמיקי שפה ומחלקלקי לשון עליהן הוא אומר יהי דרכם חשך וכו' (תד"א טו). ואם תהיה הסבה הקדמת המחלקלק קדם הקובץ (קאנון ג יו ב ז). ולא יפלטו (הלֵחות) בקיא ולא יעמדו ברפואות המשלשלות המחלקלקות יצטרך שתנקם וכו' או שתשימם עם המחלקלקים (שם ג א ב יא).

חֲלַקְלַקָּה[2], ש"נ, מ"ר חֲלַקְלַקּוֹת, — א) מקום חלקלק, שאדם מחליק עליו ונופל, **schlüpferige Stelle; place glissante; slippery place**: לכן יהיה דרכם להם כַּחֲלַקְלַקּוֹת באפלה ידחו ונפלו בה (ירמ' כג יב). יהי דרכם חשך וַחֲלַקְלַקּוֹת ומלאך יי' רדפם (תהל' לה ו). — ב) בהשאלה, דברים חֲלָקִים, פתוי, רמאות: ובא בשלוה והחזיק מלכות בַּחֲלַקְלַקּוֹת (דני' יא כא). ונלוו עליהם רבים בַּחֲלַקְלַקּוֹת (שם לד).

˙חֲלַקְלַקּוּת, ש"נ, — סגולת דבר חלקלק: כי החלקלקות יחייב דחיית הקול פתאום ויהיה בחוש יותר הזק והשעירות יחייב המשך דבר אחר דבר ויחליש רשומו בחוש (אמונה רמה א ו). וכבר ידעת בשער האצטומכא איך תרפא חלקלקות האצטומכא (קאנון ג יו ב יז). אדם הולך בדרך בלילה חשיכה עד שיעלמו ממנו הדרכים וקרה לו עם זה מטר סוחף יהיה סבה אל קלקול הדרכים וחלקלקותם עד שיהיה לכתו בתכלית הסכנה מהנפילה וההכשל תמיד (ידע' בדרשי, הפרדס א).

˙חֲלַקְלַקּוּתִי, ת"ז, לנק' ־קּוּתִית, — מטבע החלקלקות: ונתהיל בזה מהשלשול החלקלקותי וכבר ידעת בשער האצטומכא איך תרפא חלקלקות

---

[1] עי' ערך חֲלַקְלַקָּה.

[2] משק' פְּעַלְעַל, אדמדם, ירקרק, מן חָלָק.

האצטומכא (קאנון ג יו ב יז).

א.חלש, ממנו יחלוש, חלושה, יחלישות, חלש, א.חלש, *חלש, *חלשה.

חלש, ש"ז, מ"ר חלשים, — מי שאינו חזק, מי שהוא רפה כח, Schwächling ; faible ; weak : קראו זאת בגוים קדשו מלחמה העירו הגבורים יגשו יעלו כל אנשי המלחמה כתו אתיכם להרבות ומזמרותיכם לרמחים החלש יאמר גבור אני (יואל ד ט-י). חמשה אימות הן אימת חלש על גבור אימת מפגיע על ארי וכו' (שבת עז). חלש וזיין בידו (אדר"נ כט). אם יהיה הגבור שבגבורים למטן והחלש שבחלשין למעלה נוצח הוא (מד"ר שמות כד). מסרת גבורים ביד חלשים ורבים ביד מעטים (תפ' לחנכה, בימי מתתיה). — וגם בדברים לא בע"ח, ואמר המשורר : שים מלתך בלשוני ובלבי רוחך, ובנבלו החלש השפיע נא בחך (יל"ג, מלחמ' דוד בפלשת' א).

א.חלש, א) פ"י, עת' יחלש, — עשהו חלש, גבר עליו, שבר אותו, schwächen, besiegen ; affaiblir, défaire ; weaken, vanquish : ויחלש יהושע את עמלק ואת עמו לפי חרב (שמות יז יג). — יונ' : ולולי תפלת משה היה (עמלק) חולש את ישראל (רא"ע שמות יז יג). כי הוא (היין) חולש הגידים המניעים אותם ומוליד הלאים רעים (בשעוע' לר' זכדא). — ב) פ"ע, עת' יחלש, נהיה חלש, schwach sein ; être faible ; be weak, ובמשמ' יותר חזקה, נפל בלי כח החיים : וגבר ימות ויחלש ויגוע אדם ואיו (איוב יד י). — *ויחלשה דעתו : ואפילו שיראה אותו (את החולה) נטוי למות אינו אומר לו צו לביתך שלא יחלש דעתו (מד"ר קהל', כי כרוב). — ופעול *חלוש, חלושה : ומעשה בר"ג שהיה חלוש חלפו לו שמן השיש ולא קבל (דא"ר י). משל לשני אתלוטים אחד חלוש ואחד גבור נצח הגבור לחלוש ונטל עטרה בראשו (מד"ר שמות כא). אם יהיה הגבור למעלן והחלוש למטה על אחת כמה וכמה (שינצח הגבור) (שם כד). שכן לבהאדם ומחשבתו עומדת לו במקום מראה ספיריית לקבל מחשבות זולתו קצת קבול חלוש (ידע' הפניני, פ' תהל' טו). יש אנשים חלושי ההרכבה צריך כמה תרופות להשיבם (שבט יהודה ז). — *חלושי המציאות, במשמ' יקרי המציאות : ואלה ענינים חלושי המציאות מאד נעלמים (אמונה רמה א).

— נפע', *נחלש : — כמו קל, ואמר הפיטן : רגש ולחש ועת לדתו נחש, וברשפיו הכחש ובחלש נחלש ולא חש (יוצר שבת זכור, אץ קוצץ). — והמשורר אמר : ינוסון מאשוני נחלשים, לעפעפי זהם נעים ונדים (ר"י הלוי, אהה). — ובדקדוק, אותיות נחלשות, שאינן יוצאות בהברה : דע כי ארבע (אותיות) האלה האלף וההא והויו והיוד נחלשים במלים (תבו' מנח' ודונש, ערך הרות).

— הפע', *החליש, — כמו קל, ואמר הפיטן : שהת מבצר מחלישי והורשי, מלון קצו נתנו דורשי (יוצר שבה"ג, יבעי). — ומצוי בספרות : וכאשר ראו הרועים שהיהודי היה מחליש ענייניהם הרגוהו (שבט יהודה ו). — והחליש דעתו : אל תגנה מקח חבירך ואל תחליש דעתו כי זה מנהג להסרי דעת (תפוחי זהב קכב).

— פע', *חלש : כזה שחולש ומשתייר (פסיק' רבתי, זכור).

— נתפ', *נתחלש : שבו (במזל טלה) יתחילו הימים להוסיף על הלילה וההמה עולה אל גבוה והחום מתגבר והקור מתחלש (לוה"א לר"א בר חייא ג). מתחלשת ומתכחשת מתדלדלת והולכת (ערוך, ערך מתגוגה). ואף הזקנים כמו כן כשמתחלשים שערם מתלבן (הזקוני, תוריע). או יתחלש שכלו ויצא מדעתו כי לא יוכל לקבל השפע העליון ההוא כענין בן זומא (מנח' קנא' לר"י מפיסא 104). עמוד אחד מן הארץ עד לרקיע וצדיק שמו על שם הצדיקים וכשישראל צדיקים מתגבר ואם לאו מתחלש והוא סובל כל העולם (הריקנטי, ברא').

ב.חלש[1], ממנו ב.חלש, *חלש.

ב.חלש, פ"י, עת' יחלש, — א) חלש על פלוני, הטיל חלשים, השליך גורל, Loos werfen ; jeter le sort ; cast a lot : איך נפלת משמים הילל בן שחר נגדעת לארץ חולש [2] על גוים (ישע' יד יב). — ב) *חלש את כספו וכדומה לתוך דבר, השליכו שמה, hinein werfen; jeter dedans ; cast in : בראשונה היה (הקונה בית חומה) נטמן יום י"ב חדש שתהא חלוט

---

1) רק בעברית, ועי' הערה לקמן.

2) כבר פרשו בעלי התלמוד פעל זה מהשם חלשים במשנה : מאי משמע דהאי חלשים לישנא דפורא הוא דכתיב איך נפלת משמים הילל בן שחר נגדעת לארץ חולש על גוים וגו' אמר רבה בר רב הונא מלמד שהיה מטיל פור על גדולי מלכות לידע איזה בן יומו של משכב זכור (שבת קמט). וכן ריב"ג, אמר וז"ל : כאלו אמר מטיל עליהם גורל מלשון המשנה אין מטילין חלשים על הקדשים ביום טוב וזה נאה מאד אעפ"י שאינו רחוק להיות מן הענין הראשון כלומר שובר הגוים. ע"כ. אבל,

לו התקין הלל הזקן שיהא ח ו ל ש[1]) את מעותיו בלשכה ויהא שובר את הדלת ונכנס אימתי שירצה הלה יבוא ויטול את מעותיו (ערכ׳ ט ז).

***חַלָּשׁ**[2]). ש״ז, מ״ר חַלָּשִׁים, — גורל, Loos; sort; lot: ומטילין ח ל ש י ן על הקדשים ביום טוב אבל לא על המנות (שבת כג ב). ארבעה שמות נקראו לגורל ח ל ש פור גורל הבל ובכולם לקו בני עשו ב ח ל ש לקה עמלק שנאמר ויחלוש יהושע (פסיק׳ דר״כ, זכור). ואין מטילין ח ל ש י ם על המנות אבל מטילין ח ל ש י ם על בשר הקדשים ביום טוב כדי לחבב את המצוה (רמב״ם, יו״ט ד). — ואמר הפיטן: דרש וחקר מאז ו ח ל ש הטל, דק והלך לכונן בקץ עתותי טל (ר״א קליר, תפי׳ טל, האגדה). מי יוכל לשער כל הפקודים, אשר בתבל ו ב ח ל ש לא נפקדים (יוצר פ׳ שקלים). מי מנה ופקד ב ח ל ש ופורים, פקדם פוקד בחמוש ספרים (שם מוסף, עין עלם). וזרז אצל שעיר עם בפור ח ל ש ו, עלה בימין הגביה אמר סגן לאשו (סליח׳ מוסף יוה״כ, אכפרה). בעדם הלו מלך ומשרתיו מצביעים, ומאז בהלקו עלו מ ח ל ש י ם שבעים, וסגלם לו לחבל נחלה מקבעים (יוצר אחרון פסח, אדני חלד). — ובמשמ׳ חלק: פי שנים בנחלת הבלו, תחת מחלל יצוע מחוללו, וועד נחול ב ח ל ש גורלו (יוצר לב״ת, אברי העם). מועד ראית הגיגת אסף, נתמך בְּחֶלְשֵׁי לחוגגי בכסף (יוצר ב סכות, ארחן). וכל עניניו חרצת, והבלו מכל הנעצת, וְחֶלְשׁוֹ מכל השפרת (יוצר יוה״כ, מי יתנה).

·חֹלֶשׁ. ש״ז, — רפיון כח: זכר נעורים ישלה הֹלֶשׁ בלבי ורזון (רמב״ע, תרב״ש ה). בטרם בוא ימי זוקן וְחֹלֶשׁ עלי נועם ימי נוער (שם ח). ואני קטן מאד וגופי חדל ונאלה ונתעב, אין בו מה שיהזק מ ח ו ל ש ולא מה שישביעך מרעב (בן המלך והנזיר כ).

המושג האחרון אינו מתישב יפה, כי במושג זה אין צרך במלה ע ל. השבעים קראו אמנם כ ל במקום ע ל, אך מליצה זו כמו״כ אינה טבעית כ״כ, ורק על פי הדחק אפשר לקבלה, ועדיף לקבל המליצה הולש ע ל בלי שום הגהה בכתוב ובמושג גורל שנותן להמליצה הרבה עז. ורוב החדשים אינם מודים במשמעה זו של ח ל ש שאינה נמצאת במקרא. ועי׳ לקמן הערה שאחרי זו והערה לערך חַלָּשׁ. — [1]) כבר גזרו הערוך ורש״י ואחרים הלש זה במשמ׳ הטיל, מן חולש על גוים ומטילים חלשים. ו ל ו י, ׳פרש במשמ׳ שבר, נדהק חנם.

[2]) עי׳ למעלה, בהערה להשרש ולהפעל.

·חֻלְשָׁה[1]), חולשה, ש״נ, — כמו הֹלֶשׁ: וזה ידוע הוא שהשיבה היא ל ח ו ל ש ת החום שיוצא מן הגוף ובעת ההיא יתקרר גוף האדם ויחלש חומו הטבעי (שער השמים ד ה). עד שיגיע אל חכמת מדידת הארץ והשמים מבלי שישיגהו בזה לאות או ח ו ל ש ה (המונה רמה א ז). וקרה לו (לבן זומא) כאשר יקרה למביט בשמש הבטה הזקה אשר תכהינה עיניו לרוב מאור השמש ו ל ח ו ל ש ת כח הראות שבעין (מנח׳ קנא׳ לר׳ מפיסא 104). דומה למי שירצה לזון לנער היונק בלחם ובשר ויין שימיתהו בלי ספק לא לפי שאלו המזונות הם רעים אבל ימיתהו ל ח ו ל ש ת ו מלעכלם (מנוה״מ רלח).

·חַלָּשׁוּת, ש״נ, — כמו הֹלֶשׁ: מרוב ח ל ש ו ת של אדם כשמזקין צריך להרחיק רגליו זה מזה (רש״י שבת קנב.). — ובפי העם במשמ׳ התעלפות: הלך אצל כותל של איספקלריה וראה אותה ונפלה ב ח ל ש ו ת ובאתה היא אליו וניערתו (ספו״מ להר״ן,ו).

***חִלְתִּית**[2]), ש״נ, — שֵׁם צמח עז הריח, וכמו כן השרף ממנו, Teufelsdreck; assa fatida: אין שורין את ה ח י ל ת י ת בפושרין אבל נותן לתוך החומץ (שבת כ ג). הקושט והחמס וראשי בשמים התיאה ו ה ח ל ת י ת והפלפלין וחלות הריע (עוקצ׳ ב ה). וקורט של ח ל ת י ת (ע״ז ב ו). התיאה ו ה ח ל ת י ת והאלום (טבו״י א ה). מי ח ל ת י ת מותר לשתותה בשבת שמואל אמר ח ל ת י ת עצמה מאכל בריאים הוא (ירוש׳ שבת כ יז ג). הלעיטה ח ל ת י ת טרפה[3]) (חול׳ נח:). לקוח ח י ל ת י ת הוא לסרון אדום ו ה י ל ת י ת לבן (אסף הרופא 38).

חָם[4]), ש״ז, בכנ׳ חָמִי, חָמִיךָ, חָמִיהָ, מ״ר חָמִים, — א) אבי בעלה של אשה, Schwiegervater (Vater

---

[1]) בארמ׳ חולשא: דקשה (ההרדל) ל ח ו ל ש א דלבא (ברכ׳ מ.). ח ו ל ש א דכהן גדול (יומ׳ כו:).

[2]) במשקלי השמות שבמקרא נמצא משק׳ פָּעְלִית, גָּפְרִית, ולא פִּעְלִית, זולתי אולי הִתִּית, שבשלמים ראוי להיות התתית (רד״ק). בסור׳ הלתיתא, בערב׳ חלתית a), חלתית׳ b), ובלשון ההמונית הנתית c), וכבר ההליט פרנקל (S. Fr. Aram. Lehw. 140) כי זו מלה שאולה מארמית. ולא נתברר מקורו. ויקראוהו במצרים א ל כ ב י ר, ה ג ד ו ל. — [3]) ואמרו שם: מ״ט דמינקבה להו למעיינה.

[4]) משקל אָב, אָח, אחת המלות היותר קדומות

a) حِلْتِيت b) حلتيت c) حِيت

des Mannes); beau père (père du mari) father-in-law (father of the husband) : וַיֻּגַּד לתמר (כלת יהודה) לאמר הנה חָמִיךְ עלה תמנתה (בראש' לח יג). והיא (תמר כלת יהודה) שלחה אל חָמִיהָ לאמר לאיש אשר אלה לו אנכי הרה (שם כה). ותשמע (כלת עלי) את השמועה אל הלקח ארון האלהים ומת חָמִיהָ ואישה (ש"א ד יט). אמרה מת בעלי ואח"כ מת ח מ י תנשא ותטול כתובתה (יבמ' יח ז). הלכה מקבר בעלה לבית אביה או שחזרה לבית ח מ י ה (כתוב' ט ו). כלה שנמצאת שלימה בבית חמיה ורדופה לילך להגיד שבחה בבית אביה (פסח' פז.). היא שמת ח מ י ה (ירוש' מו"ק ג פג.). ועדיין כשהוא כועס עליה (הבעל) אומר לה לכי אצל כתובתיך התקינו שיהיו מניחין אותה בבית ח מ י ה (כתוב' פב:). כל כלה שהיא צנועה בבית ח מ י ה זוכה ויוצאין ממנה מלכים ונביאים (סוט' י:).— ב) *גם במקום הֶחָתָן, ואמר בן סירא: אל תועץ עם ח מ י ך וממקנא העלים סוד (ב"ס גני' לז י).—ומצוי במשמ' זו בתלמוד: ההולך לשחוט את פסחו ולמול את בנו ולאכול סעודת אירוסין בבית ח מ י ו (פסח' ג ז). האוכל אצל ח מ י ו ביהודה שלא בעדים אינו יכול לטעון טענת בתולים מפני שמתייחד עמה (כתוב' א ה). שבית ח מ י ו באין אצלו לשבת שנייה (תוספתא ב"מ ח כה). שפעם אחת הייתי מהלך בדרך לבית ח מ י והיה עמי משוי ג' חמורים (תענ' כא.). חתן הדר בית ח מ י ו (ב"ב לח:). מעשה באדם אחד ששגר לבית ח מ י ו מאה קרונות של כדי יין ושל כדי שמן וכו' והלך ועמד על פתח בית ח מ י ו והוציאו כוס של חמין ושתה ומת (שם קמו.). בנוהג שבעולם אדם דר אצל ח מ י ו ועובר לצאת מביתו (פסיק' דר"כ, קמט). שכל מה שאירע לזה (ליעקב) אירע לזה (ליוסף) וכו' זה נתברך בית ח מ י ו בשבילו וזה נתברך בית ח מ י ו בשבילו (מד"ר בראש' פד).

חָם, חָם, א) ת"ז, לנק' חַמָּה, מ"ר חַמִּים, חַמּוֹת, — ההפך מן קַר, האש היא דבר חַם, השלג הוא דבר קַר, warm ; chaud ; warm : זה לחמנו חַם הצטידנו אתו מבתינו ביום צאתנו ללכת אליכם (יהוש' ט יב). היה מהרהר בלילה ועמד ומצא בשרו ח ם טמא (נדה מג.). — ולנק': הרודה פת ח מ ה ונתנה ע"פ חבית של יין (מכשיר' ג ג).—ומ"ר: אשר בגדיך חַמִּים בהשקט ארץ מדרום (איוב לז יז). — ב) ש"ז, דבר חַם, בפרט מ"ר חַמִּים, מים חַמִּים וכדומה: (ממלאה אשה) קומקום ח מ י ן אע"פ שאינה שותה ממנו אלא כוס אחד (ירוש' חלה א נח.). רשע זה דעתו נקייה ואינו שותה ח מ י ן שנעשו צונן (שם תרומ' ח מה:). ח מ י ן כל זמן שמעלין הבל הרי אלו מותרין (שם). נותנין ח מ י ן לתוך צונן אבל לא צונן לתוך ח מ י ן (שם שבת ג ו). שמזלפין ח מ י ם על גבי מכה בשבת (שם ט יב.). לא יטול אדם עריבה מלאה ח מ י ן ויתננה על גבי מעיים בשבת (שם יט יז.). ח מ י ן שהוחמו בי"ט וכן ח מ י ם שהוחמו מערב שבת לשבת (שם ביצה ב סא ג). כיצד הוא עושה נותנן ברמץ או נותן לתוכן ח מ י ן כל שהן (שם נדה ג ג). כירה שהסיקוה בגפת ובעצים משהין עליה ח מ י ן שלא הוחמו כל צורכן ותבשיל שלא בישל כל צורכו (שבת לו:). לא ישתטף אדם כל גופו בין ב ח מ י ן ובין בצונן (שם לט). אין מונעין ח מ י ן ושמן מעל גבי מכה בשבת וכו' (ולא שנה לך) בין ח מ י ן שהוחמו בשבת ל ח מ י ן שהוחמו מע"ש (שם קלד:). מחמין ח מ י ן לחולה בשבת בין להשקותו בין להברותו (יומ' פד:). והלך ועמד על פתח בית חמיו והוציאו כוס של ח מ י ן ושתה ומת (ב"ב קמו.). קונם שאני נהנה לך אם אי אתה מתארח אצלי ותאכל עמי פת חמה ותשתה עמי כוס ח מ י ן (נדר' כד.).—ומליצה, פלוני אינו נכוה בחמים, בחמי המים, ר"ל אינו מרגיש אפילו דבר שנאמר בפרוש: אמר להם (ר"א לתלמידיו) כמדומה אני שאתם נכוים בפושרים עכשיו אי אתם נכווים אפילו ב ח מ י ח מ י ן (ברכ' טז:).—ובפרט מים ח מ י ם טבעיים נובעים מתוך האדמה ומשמשים לרפואה, Thermquelle; thermes הרוחץ ב ח מ י טבריא לא יזלפו עליו אחרים (תוספתא שבת טז כ). פסח שנתבשל ב ח מ י טבריה (ירוש' שם ז י:). אסרו להן את הזיעה והתירו ח מ י טבריה ועדיין היו רוחצין ב ח מ י האור ואומרים ב ח מ י טבריה רחצנו אסרו להן ח מ י טבריה (בבלי שם מ.). מפני מה אין ח מ י טבריא בירושלם כדי שלא יהו עולי רגלים אומרים אלמלא לא עלינו אלא לרחוץ ב ח מ י טבריא דיינו ונמצא עלייה שלא לשמה (פסח' ח:). ואיזהו מכוה לקה בעץ באבן בגפת ב ח מ י טבריא ובכל דבר שלא בא מחמת האור (חול' ח.).

חֹם, חוֹם, — א) מקור מן חמם, עי"ש. — ב) ש"ז,

של הלשון. בערב' חַם a), ארמ' חמא, אשור' אם.

a) حم

ככל׳ חמו. סגולת דבר הם. Wärme; chaleur heat: עד כל ימי הארץ זרע וקציר וקר וָחֹם וקיץ וחרף ויום ולילה לא ישבתו (בראש׳ ח כב). כְּחֹם צח עלי אור כעב טל בְּחֹם קציר (ישע׳ יח ד). והיה כעץ שתול על מים ועל יובל ישלח שרשיו ולא ירא כי יבא חֹם והיה עלהו רענן (ירמ׳ יז ח). ציה גם חֹם יגזלו מימי שלג (איוב כד יט). בעת יזרבו נצמתו בְּחֻמּוֹ נדעכו ממקומם (שם ו יז). — *חמאו, במקום חמו: מטרונא שאלה את ר׳ יוסי אמרה לו אפשר יוסף בן שבע עשרה שנה היה עומד בכל חומאו[1]) היה עושה הדבר הזה (מד״ר בראש׳ כז).—ואוצרות החֹם בשמים לפי אמונת ההמון: מערב משם אוצרות שלג ואוצרות ברד וקור וחום (מד״ר במד׳ ג). — *וחֹם הטבעי שבגוף בע״ח: האדם כאשר יזקין יתילד בו חום נכרי והחום הנכרי מדרכו שילבן השער (כל מלאכ׳ סג״ן, מופת). — *וזמן מזמני השנה, מן חצי אב עד חצי תשרי: חצי סיון תמוז וחצי אב קיץ חצי אב אלול וחצי תשרי חום (ב״מ קו:). וכשהיא (החמה) הולכת ממזל סרטן אריה ובתולה הולכת מגלגל רקיעה יותר מתשעים חלקים וכו׳ והיא הולכת בהם צ״ב יום וכו׳ והזמן הזה הוא הנקרא חום וכשהיא מהלכת מראש מאזנים עד סוף קשת וכו׳ והזמן הזה הוא הנקרא חורף (ספ׳ העבור לר״א בר״ח הנשיא ג ב).

אזור החֹם וכו׳. — אֵשׁ, עי״ש. — חרה. — חרון. — להב, התלהב. — נסק, הסיק, כדי לחמם הבית. — *פושרים, קצת חם.—צמר,*צמרמרת. —קדחת. — קֹר וכו׳. — רתח. — שֶׁמֶשׁ, חמה.

חמא[2]), ממנו חמאה, *חמאיות, ואולי מַחֲמָאָה.

חֵמָא, — עי׳ חֵמָה.

חֶמְאָה[3]), ש״נ, מ״ר חֲמָאוֹת, — א) חָלָב עבה ושמן וקצת קרוש וחמוץ, Dickmilch caille-lait curled milk: ויקח חֶמְאָה וחלב ובן הבקר אשר עשה ויתן לפניהם (בראש׳ יח ח). מים שאל חלב נתנה בספל אדירים הקריבה חֶמְאָה (שופט׳ ה כה). ודבש וחמאה וצאן ושפות בקר הגישו לדוד ולעם אשר אתו (ש״ב יז כט). חֶמְאָה ודבש יאכל (ישע׳ ז טו). והיה מרב עשות חלב יאכל חֶמְאָה כי חֶמְאָה ודבש יאכל כל הנותר בקרב הארץ (שם כב). נהרי נחלי דבש וְחֶמְאָה (איוב כ יז). וינקהו דבש מסלע ושמן מחלמיש צור חֶמְאַת בקר וחלב צאן (דבר׳ לב יג-יד). כי מיץ חלב יוציא חֶמְאָה (משלי ל לג).—והשתמשו במשמ׳ זו גם הסופרים: ראוי שישתה חלב בקר מסוכסך מוסר החמאה (קאנון ג יג ז ה).—ובהשאלה, *חמאה של תורה: במי אתה מוצא חמאה של תורה במי שמקיא חלב שינק משדי אמו עליה (ברכ׳ סג:). שהתורה נמשלה לחלב ואמר כי אם תמיץ אותה בשומך יד לפה תשיג חמאתה והיא כונת התורה (מלמ׳ התלמיד, בראש׳). — ומ״ר חֲמָאוֹת: חלקו מַחֲמָאֹת [1]) פיו וקרב לבו רכו דבריו משמן והמה פתחות (תהל׳ נה כב).—והשתמשו כך גם הסופרים, ואמר המשורר: ערבים הם ומשמן לכל חך מאד רכו וחלקו מַחֲמָאוֹת (רמב״ע, אגר׳ אמת על הזמן). וחלקו (דברי השיר) מאד מַחֲמָאוֹת ורכו כשמן והמה לחומדן פתיחות (הוה. תרשיש ט, הקד׳). חכה ראש ופתן שפתה, ואם תתיף ותעד נזמה והליתה, שפתיה חֲמָאוֹת חמת תנין מקיאות (הוה, פזמ׳ ליוה״כ, התרשיש). והוא ענה אותם תמיד בחמאות פיו (א׳ מפו, אה״ל יא). פורתני בתועבותיך פצמתני בחמאות לשון רמיה (שם כג). — ב) *השומן היוצא מן החלב כשמוהצים אותו, Butter; beurre butter: וחמאתו (של חלב הרחלים) דשנה משאר החמאות (אסף הרופא 16). ואשה נכרית מותרת לעשות את החלב ואת חמאתו (הלכ׳ קלוב׳ לר״י גאון, גיט׳). החמאה של עכו״ם מקצת הגאונים התירוה וכו׳ שהרי הקום שבחמאה אינו מעורב עם החמאה וכו׳ שאם לקח חמאה מן העכו״ם ובשלה עד שהלכו

---

[1]) במה״ג הוצ׳ דר׳ שכטר: חמאו.

[2]) עי׳ הערה לחמאה.

[3]) באשור׳ חִמֵת, חלב עבה, ושומן החלב. בארמ׳ חמאתא, בערב׳ לא נמצא שם קרוב לזה. ולא נתברר מקורו של שם זה. ומהמקומות שבאה שם מלה זו נראה כי קראו בשם זה חלב עבה, קצת קרוש, כעי הלבן הנהוג עתה אצל הערבים. ונראה כי שמש שֵׁם זה גם להשומן של החלב, כמו בערב׳ משמשת זבדה a) גם להחלק העבה השמן שמתהוה על פני החלב וגם להשומן היוצא מהחלב המחוץ, וכמו שנראה מהכתוב כי מיץ חלב. והקדמונים פרשו: חמאה במשמעה זו, וכן תרגם רסע״ג סמן. ובמשמ׳ זו נקבע השמוש בספרות אחר כך. — [1]) לפי דעת רוב הקדמונים והחדשים צריך לנקד מַחֲמָאֹת, מ השמוש צרויה, והכונה: יותר מן חמאות, ובהרבים של חלקו הכונה לדברי פיו. — ואמר ריב״ג: והקבוץ חלקו מחמאות פיו הפתח במם במקום הצרי והשעור חלקו מן חמאות אמרי פיו. ע״כ. אך זה דחוק, ועכ״פ אין ספק כי כונת הנקוד המסור היא שמחמאות הוא רבים מן מחמאת, ועי׳ זה.

a) زبدة

צהצוהי חלב (רמב"ם, מאכ' אסור' ג יה-יו). ה ח מ א ה של גוים הרי היא בכלל חלב וגבינה וכו' וכש"כ לפי שהיא לחה ואינה עומדת לגמרי כגבינה (שו"ת רשב"א קיא). למה נהגו היתר ב ח מ א ה ואיסור במבושלת כי לפי דעת הרמב"ם ה ח מ א ה אינה מותרת עד שיבשלוה (תשב"ץ ג י). למה אוסרין במקצת מקומות ה ח מ א ה של עכו"ם בפסח עם היותם מתירין אותה כל השנה כולה (שם רנח). שראיתי במלכות שוואב"ן שאוכלין ה ח מ א ה של גוים ואין מוחין בידם (שערי דורא עח). אשר שאלת בענין ה ח מ א ה שראובן תיקן ה ח מ א ה לשמעון ושמעון מכר ה ח מ א ה בחזקת כשרות ואמר שראובן תיקן ח מ א ה זו וראובן מכחישו (שו"ת רמ"א סו). איש יהודי הביא עמו משא של חטים והניח בתוכם נוד אחד מלא ח מ א ה מהותכת של גוים ויה' בדרך נבקע הנוד לתוך החטים ויתערבו ב ח מ א ה (שו"ת פרי הארץ, יו"ד יא). שנותנין החלב בלילה תחת אויר הרקיע ועולה כמין זיעה למעלה ומלקטין אותה מע"ג החלב ואח"כ מקישין בחלב ונקפאת ה ח מ א ה (הלכ' קטנ' לר"י חגיז א). שאפשר להיות ב ח מ א ה חלב טמא (שו"ת חיים באה א מג).

חֶמְאִיּוּת, ש"נ, — סגולת החמאה: החלב מזוג על צד האמת ממימיות וגביניות ו ה ח מ א י ו ת (קאנון ב א א). ואותות (הדם) הרקוק מן החזה שהרות מראהו ועביו וקפיאתו לארך המהלך עם ח מ א י ו ת מה וקצף (שם ג י ב ב).

חמד[1], ממנו חֶמֶד, חָמַד, חֶמְדָּה, חָמוּד, חֶמְדָּה, מַחְמָד, מַחְמֹד, *חִמּוּד, יְחִמִידָה *חֶמְדָּן, *חֶמְדָּנוּת.

חֶמֶד, ש"ז, —דבר שאדם מתאוה אליו, דבר יפה, שמוצא חן בעיני רואיו, desirableness; **Begehren; désir**: על שדים ספדים על שדי חֶמֶד על גפן פריה (ישע' לב יב). בתי גזית בניתם ולא תשבו בם כרמי חֶמֶד נטעתם ולא תשתו את יינם (עמוס ה יא). לבשי תכלת פחות וסגנים בחורי חֶמֶד כלם (יחזק' כג ו). —ומצוי בספרות: וכתבו (ע"ב זקנים לתלמי המלך) אלהים ברא בראשית אעשה אדם בצלם ובדמות וכו' לא ח מ ד אחד מהם נשאתי (מגי' ט:). — ואמר הפיטן: דרבי הורים דעי, יונקת חֶמֶד מעי, דירת משכנותם תדעי (יוצר שבת תוסמ"פ, אהוביך). קמתי נצבתי בחֶמֶד הרים, ודצתי אצתי בזהרים, פתחתי מאלי בנטוף מורים (יוצר א פסח, בלחיך). — ואמר המליץ: ואל ישתמש בהושיו אלא בדבר הצריך עד שיהיה מן הידועים בחשובים והמפורסמים ב ח מ ד (רשב"ג, תק' מדות הנפ').

חָמַד, פ"י, עת' יַחְמֹד, נַחְמְדֵהוּ, — חָמַד דבר, רצה להשיגו, התאוה לו מפני שהוא יפה, טוב, ערב, וכדומה, to desire; désirer; begehren: **לא** תַחְמֹד בית רעך לא תַחְמֹד אשת רעך (שמות כ יז). ולא יַחְמֹד איש את ארצך (שם לד כד). פסילי אלהיהם תשרפון באש לא תַחְמֹד כסף וזהב עליהם ולקחת לך (דבר' ז כה). כי יבשו מאילים אשר חֲמַדְתֶּם ותחפרו מהגנות אשר בחרתם (ישע' א כט). וְחָמְדוּ שדות וגזלו (מיכ' ב ב). ההר חָמַד אלהים לשבתו (תהל' סח יז). חָמַד רשע מצוד רעים (משלי יב יב). עד מתי פתים תאהבו פתי ולצים לצון חָמְדוּ להם (שם א כב). לשמרך מאשת רע מחלקת לשון נכריה אל תַחְמֹד יפיה בלבבך ואל תקחך בעפעפיה (שם ו כד-כה). אל תבקש גדולה לעצמך ואל ת ח מ ו ד כבוד יותר מלמודך (אבות ו ד). אין את ח ו מ ר ולוקח אחרים ה ו מ ד י ם ואת לוקח (ירוש' ע"ז ד מג ד). הלב ה ו מ ד שנאמר אל תחמוד יפיה בלבבך (מד"ר קהל', דברתי). — ואמר הפיטן: נפשי חָמְדָה בצל ידידך, לדעת כל רז סודך (שיר הכבוד לשבת, אנעים). נפש וכל אשר לה נוטלים, מלחמוד אלה עין תעלים, למה תהיה בפלילים (יוצר א' שבוע' תתמדות). קרוץ מחמר מה מועילו, חוֹמֵד ומתאוה את שאינו שלו (ב' שבוע', שכן רעך). —וככנ': ואראה בשלל אדרת שנער אחת טובה ומאתים שקלים כסף וכו' וָאֶחְמְדֵם ואקחם (יהוש' ז כא). ונראהו ולא מראה וְנֶחְמְדֵהוּ (ישע' נג ב). —ובפרט התאוה בין זו"נ: בעלי היה בדרך ו ה מ ד ת י ו (נדה כ:). —ופָעוּל חָמוּד, חֲמוּדוֹת: ותקח רבקה את בגדי עשו בנה הגדל הַחֲמֻדֹת אשר אתה בבית ותלבש את יעקב בנה הקטן (בראש' כז טו). אמר להם הקב"ה איך אתם משטינים על הדור ההוא שהוא ח מ ו ד ונאה ואני הפץ בו (פסיק' רבתי לו). וזקן כמותך יאבד בן ח מ ו ד כזה ובחור שנתן לך הקב"ה למאה שנה (מד"ר ויושע א). כי הוא (חדש ניסן) חדש אהוב וח מ ו ד ומתוק לכל בשר (רבב"ס סה"ש ב י-יג). — נפע', נֶחְמָד, — א) שהכל חומדים אותו, begehrungs-würdig, reizend; désirable, agréable: ויצמח יי' אלהים מן האדמה כל עץ נֶחְמָד למראה וטוב למאכל (בראש' ב ט). ותרא האשה כי טוב העץ למאכל וכי

---

[1]) בערב' חמד a) הלל ושבח, ואחמד b) מצא חן.

a) حمد b) احمد

תאוה הוא לעינים ונחמד העץ להשכיל (שם ג ו). אוצר נחמד ושמן בנוה חכם וכסיל אדם יבלענו (משלי כא כ). הנחמדים מזהב ומפז רב ומתוקים מדבש ונפת צופים (תהל' יט יא). — ב) במשמ' *נעשה יפה וחמוד: וכאשר גדלה תמר כן נחמד תארה (א' מפו, הה"ל ג).

— הפע', *החמיד, — עשה שיחמד: יפי ונעם יחמידו עין ומשניהם צמחי שדה (כ"ס גני' מ כב).

— פע', *חמד, — כמו חמד: גזל ועריות נפשו מחמדתן ומתאוה להם (חגי' יא:). כנסת ישראל שהיתה מצפה ומחמדת אימתי יחזיר הקב"ה את שמחתו אף הקב"ה מחמד ומצפה אימתי יחזיר לביתו (ילק' מכירי, תהל' לא מד). למדנו שנפשו רחבה ומחמד ממון אחרים אמר ראוי לו ליתן לי כל כסף וזהב שלו (רש"י במד' כב יח).

— נתפ', *נתחמד [1]), — כמו חמד: למען למעשה ידיך תכסוף תתחמד נפשך (מד"ר ויקר' לא). בוראך מתחמד לך פמליא שלו מתחמד לך ותורתו מתחמדת לך (שם קהל', לך אכול). ארץ שנתחמדו לה אבות העולם (תנחומא שלח, הוספ' טז). כשתהיו חוטאים אתם ועלי תשוקתכם שכן מתחמדין וחוזרין למקומם (מד"ו בה"ש, אני לדודי). שהיה (שישק) מתחמד מתי ימות שלמה שהיה יודע שאין בנו שליט כמותו (שם). חכמי ישראל ותלמידיהן שמוסרין עצמם למות באהל וכו' ומתחמדין ומתאוין ומצפין שאם ימצא אחד מהם פקח בד"ת שתנות נפשו עליו (תד"א א יד). — ואמר הפיטן: שרט מהתגודד ולחתונם אל תתחמדו (אזהר' לרסע"ג). — ובמשמ' *שחמדו אותו: שבעיני כולם היא מפוארת ומתחמדת היא הדרך ישרה (מתז' ויטרי תכה).

חֶמְדָּה, ש"נ, — כמו חמד: הוא ישסה אוצר כל כלי חמדה (הוש' יג יה). כבד מכל כלי חמדה (נחו' ב י). ואוצרות עשה לו לכסף ולזהב ולאבן יקרה ולבשמים ולמגנים ולכל כלי חמדה (דהי"ב לב כז). ויבאהו בבלה עם כלי חמדת בית יי' (שם לו י). וגם אלהיהם עם נסכיהם עם כלי חמדתם כסף וזהב בשבי יבא מצרים (דני' יא ח). ולמי כל חמדת ישראל הלוא לך ולכל בית אביך (ש"א ט כ). ובאו חמדת כל הגוים (חגי ב ז). ועל כל אניות תרשיש ועל כל שכיות החמדה (ישע' ב יו). ואתן לך ארץ חמדה נחלת צבי צבאות גוים (ירמ' ג יט). וישימו ארץ חמדה לשמה (זכר' ז יד). רעים רבים שחתו כרמי בססו את חלקתי נתנו את חלקת חמדתי למדבר שממה (ירמ' יב י). והרסו חומותיך ובתי חמדתך יתצו (יחזק' כו יב). — חמדת נשים, כנוי לאחד האלהים [1]): ועל חמדת נשים ועל כל אלוה לא יבין (דני' יא לז). — הלך בלי חמדה, בלי שמחה: יצאו מעיו (של יהורם) עם חליו וימת בתחלאים רעים ולא עשו לו עמו שרפה כשרפת אבתיו וכו' וילך בלא חמדה [2]) ויקברהו בעיר דויד ולא בקברות המלכים (דהי"ב כא יט-כ). — ומצוי בספרות: נטיעה אחת של חמדה שהיתה לנו בארץ ישראל התרת לה לצאת לחוץ לארץ (ירוש' מו"ק ג פא ג). ולמה מוציאין את התיבה לרחובה של עיר לומר כלי אחד של חמדה שהיה לנו גרמו עונותיו. שיתבזה (בב תענ' כ סה.). ג' מתנות נבראו בעולם זכה באחת מהן נטל חמדת כל העולם זכה בחכמה זכה בכל זכה בגבורה זכה בכל זכה בעושר זכה בכל (מד"ר במד' כב). בקש כסף וזהב והם חמדה שנאמר ובאו חמדת כל הגוים בקש נשים והם חמדה שנא' בן אדם הנני לוקח ממך את מחמד עיניך בקש בנים והם חמדה שנא' והמתי מחמדי בטנם הוי אומר כל מה שתבע בראשונה חמדה ומהו כל מחמד עיניך דבר שהיא חמדה מתוך חמדה זו התורה שנאמר הנחמדים מזהב ומפז רב (שם שמות ג). כל חמדה שהיה מתאוה משה ליכנס לארץ המסת אותו כעיש הזה שנכנס בבלים ומרקיבן (שם דבר' ג). כל כלי חמדה שיש לי בתוך ביתיך טלי וצאי (פסיק' רבתי ל). — *חמדת עיני: יצתה (בתו של הכה"ג שנשחט) בורחת וצווחת אוי לי אבא חמדת עיני (שם כו). — *חמדתה של האשה, יפיה: אני נותן את בתי בכתובתה במדינה אחרת שתתכבד עם בעלה ביפיה ובחמדתה שהיא בת מלך ויכבדוה (מד"ר בה"ש, כרם היה). — ובמשמ' יתאוה בכלל לכל דבר: היהודים בעלי חמדה ועשו פירוש (בענין הנשך והרבית) להנאתם (שבט יהודה ז). החמדה אב הטומאה וכבר אמרו רז"ל שרשע אחד מן החמדה בא לעבור כל עשרת הדברות (מורה נאלבע י שכב). וחושבים שיוכלו להשיגו (את העושר) בחריצותם ומתעסקים

[1]) בסגנון ארמי: ואימת דהות ההיא כשירתא עלת קומוי הוה מאריך רוחיה מתחמד מישמוע שיעתה (ירוש' תענ' ג סו 7).

[1]) לפי דעת קצת החכמים כנוי להאלוה אדוני — [2]) י"מ מבלי שחמדוהו.

כל ימיהם בחמדתם להעשיר (מגור' המאור יא).
כדי להפריש האדם מחמדה זאת (לנשים) ולהצילו
מרשת זו הטמונה לבל ילכד בה (שם יט). הוציא
חמדתו בפיו עובר בלא תחמוד (חזקוני, דבר' ה יח).

חֶמְדָּה, חֲמוּדָה, מ"ר חֲמֻדוֹת, — א) עי' חָמַד. — ב)
ש"נ, כמו חֶמְדָּה: בזהב ובכסף ובאבן יקרה
ובחֲמֻדוֹת ועשה למבצרי מעוזים (דני' יא לח-לט). ומשל
במכמני הזהב והכסף ובכל חֲמֻדוֹת מצרים (שם מג).
אמרו (מלה"ש) לפניו חמודה גנוזה שגנוזה לך
תשע מאות וע"ד דורות קודם שנברא העולם אתה
מבקש ליתנה לבשר ודם מה אנוש כי תזכרנו (שבת פח:).
—כלי חֲמֻדוֹת: וימצאו בהם לרב ורכוש ופגרים וכלי
חֲמֻדוֹת וינצלו להם (דהי"ב כ כה). — לחם חֲמֻדוֹת:
לחם חֲמֻדוֹת לא אכלתי ובשר ויין לא בא אל פי (דני'
י ג). — איש חֲמֻדוֹת: דניאל איש חֲמֻדוֹת הבן בדברים
אשר אנכי דבר אליך (שם יא). אל תירא איש חֲמֻדוֹת
שלום לך (שם יט). — הוא חֲמוּדוֹת, הוא נחמד, רצוי:
ואני באתי להגיד כי חֲמוּדוֹת אתה ובין בדבר (שם ט כג).
— *חֲמוּדוֹת העולם, הדברים היותר טובים שבעולם:
שמואל הקטן נטל כל החמודות שבעולם והלך
לו (מס' שמח' ח).—*חֲמוּדוֹת הנפש, מה שהנפש חֹמֶדֶת:
אל תלך אחרי לבך וכוחך ללכת בחמודות נפשך
(כ"ס גני' ס ב). — ובמשמ' המעלות הטובות של
הנפש: חמודות הנפש כגון החכמה וכו' (אגרי
עני היטמעאלי, הוצ' גרוסברג).—וחמודות הגוף, המעלות
היפות של הגוף: חמודות הגוף כגון היופי והבריאות
וכו' (שם). — ואמר הפיטן: ותגלת פלאצר אכל את
פריי, חֲמוּדוֹתַי פשט וגם הציל עדיי, ללחלח ולתבור
נשא את שביי (קינ' לת"ב, שומרון).

***חֶמְדּוֹן**, ש"ז, — כמו חֶמֶד: ומה יענה הבא מענה
ומה חֶמְדּוֹן הבא מחמדן ומה יתרון לבא מיתרון
(ראב"ע, מכת' לר"ש אבן גאמע).

***חַמְדָּן**, ש"ז, מ"ר חַמְדָּנִים, — מי שטבעו לחמוד כל
דבר: ומי שהחמדה הזאת (הקנאה) גוברת על
טבעיו הוא מגונה כי היא מביאתו לחמוד ואין הנדיב
חמדן (רבב"ג, תק' מד' הנפ', הקנאה). ושמא יגיע ענין
החמדן שיגזול (שם). ואמר אין אוהב להפכפך ולא
אמונה לעבד ולא מנוחה לחמדן (מבח' הפנינים יח).
כי בעל הקנאה יצר לו בראותו טוב לזולתו ויבחר
הרע לו ולזולתו יותר מטוב לו ולזולתו כמו שסופר
מהמקנא והחמדן שאמר להם המלך מפני הכירו
תכונותיהם שהוא מוכן לעשות להם טוב כיד המלך
ישאל הא' מהם וינתן לו ולב' יותן כפלים והנה
החמדן לא רצה לשאול כדי שיהיה לו כפל מאת
המקנא וכו' (רלב"ג איוב כו). גם ראוי למלכים מדה
שלישית שלא יהיה חמדן אבל יהיה שונא בצע (ר"י
אברבנאל, ש"א יב). וזה גם זד בליעל ואכזר ובוצע
ואיש חמדן ובלבי, ועת קשרו סגניו בו ואחיו הלא
אדם בקושרו שם בכזובי (הוה, תלונה על הזמן). הלכו
היהודים עם כסף וזהב לדורון לשרים שיתחננו אל
המלך שיקח נכסיהם לעשות מלחמותיו ויניחם בדתם
והשיב להם המלך אקרא בין המלכים מלך חמדן
ויאמרו כי לא שאלתי טבילת ישו אלא לשיבואו לפשרה
של ממון (שבט יהודה ט). המסתפק שבע ואם הוא
עני והחמדן רעב ואם הוא עשיר (עמר השכחה).

***חַמְדָּנוּת**, ש"נ, — מדת החמדן: אין נטיה מהאסור
עם החמדנות (עמר השכחה).

חמה[1], ממנו חוֹמָה.

חַמָּה[2], ש"נ, מ"ר חַמּוֹת, — א) בזמן הקדום רק
במליצה שֶׁמֶשׁ, Sonne : soleil ; sun : וחפרה
הלבנה ובושה החַמָּה כי מלך יי' צבאות בהר ציון
ובירושלם (ישע' כד כג). והיה אור הלבנה כאור
החַמָּה ואור החַמָּה יהיה שבעתים כאור שבעת הימים
(שם ל כו). מי זאת הנשקפה כמו שחר יפה כלבנה
ברה כַּחַמָּה (שה"ש ו י). קדר הלכתי בלא חַמָּה (איוב
ל כח). — ומצוי אח"כ בדבור הרגיל של העם: ואת
הצונן (נותנים) בחמה בשביל שיחמו (שבת כב ד).
אמור כיצד ראית את הלבנה לפני החמה או לאחר
החמה לצפונה או לדרומה (ר"ה ב ו). הנודר מרואי
החמה אסור אף בסומין שלא נתכוון זה אלא
למי שהחמה רואה אותו (נדר' ג ז). אחד (עד) אומר
בחמש ואחד אומר בשבע עדותן בטלה שבחמש
חמה במזרח ובשבע חמה במערב (סנה' ה ג).
ושאין לה (להסוכה) שלש דפנות ושחמתה מרובה
מצילתה (סוכ' א א). התחילו הם (ר"א בן עזריה ור"ע
לקרא ק"ש) וכבר היתה החמה על ראשי ההרים (ירוש'
ברכ' א ה). ממקום שהחמה זורחת באחד בתקופת

---

[1]) בערב' חַמִי a), הגן על, היה עליו למחסה.

[2]) מן חמם, עי"ש.

---

a) حمى

תמוז עד מקום שהיא זורחת באחד בתקופת טבת אילו פני מזרח (שם ערוב׳ ה כב ג). מימיה של חמה לא ראתה פגימתה של לבנה (שם ר״ה ב נח.). אחד עשר יום שהחמה עודפת על הלבנה בכל שנה (שם:). שבשעה שהחמה זורחת היו הניצוצים מנתזין ממנה (שם סוט׳ ג יח.). ובשחרית זרחה החמה והכיר פתחה של מערה (שם יבמ׳ יו יה ד). עושה לה צל והיא גדילה מחמתן (שם שבי׳ ב לג ד). עוף אחד יש בכרכי הים וכרום שמו וכיון שהחמה זורחת מתהפך לכמה גוונין (ברכ׳ ו:). ונכנסו לביה״כ והתפללו של מוצאי שבת בשבת ונתפזרו העבים וזרחה החמה (שם כז:). הרואה חמה בתקופתה לבנה בגבורתה (שם נט:). לא יצאה חמה מעולם מקרן מזרחית צפונית ושקעה בקרן מערבית צפונית ולא יצאה חמה מקרן מזרחית דרומית ושקעה בקרן מערבית דרומית (ערוב׳ נו.). המה יוצאה ביום ארוך ושוקעת ביום ארוך זה הוא פני צפון חמה יוצאה ביום קצר ושוקעת ביום קצר זה הוא פני דרום תקופת ניסן ותקופת תשרי חמה יוצאה בחצי מזרח ושוקעת בחצי מערב (שם). חכמי ישראל אומרים ביום חמה מהלכת למטה מן הרקיע ובלילה למעלה מן הרקיע וחכמי אומות העולם אומרים ביום המה מהלכת למטה מהרקיע ובלילה למטה מן הקרקע (פסח׳ צד:). בארבעה שבילין חמה מהלכת ניסן אייר וסיון מהלכת בהרים כדי לפשר את השלגין תמוז אב ואלול מהלכת ביישוב כדי לבשל את הפירות תשרי מרחשון וכסלו מהלכת בימים כדי לייבש את הנהרות טבת שבט ואדר מהלכת במדבר שלא לייבש את הזרעים (שם). אינו דומה תימור שללבנה לתימור של חמה תימור של לבנה מתמר ועולה כמקל תימור של חמה מפציע לכאן ולכאן (יומ׳ כח:). שלשה נקדמה להם חמה בעבודן משה ויהושע ונקדימון בן גוריון (תענ׳ כ.). כל שרואה פני חמה זהו מן הגזע ושאינו רואה פני חמה זהו מן השרשים (ב״ב פב.). כל אחד ואחד נוטל והולך ועושה סוכה בראש גגו והקב״ה מקדיר עליהם חמה כבתקופת תמוז וכל א׳ וא׳ מבעט בסוכתו ויוצא (ע״ז ג.). מה דגים שבים כיון שקדרה עליהם חמה מיד מתים כך בני אדם כיון שקדרה עליהם חמה מיד מתים (שם:). כיון ששקעה עליו (על אדה״ר) חמה אמר אוי לי שבשביל שסרחתי עולם חשך בעדי ויחזור עולם לתוהו ובהו (שם ח.). בימי הורדוס המלך היו גשמים יורדין בלילות בשחרית נשבה הרוח נתפזרו העבים וזרחה החמה נתנגבה הארץ (מד״ר ויקר׳ לה). — *הַחַמָּה קופחת, מכה: שאין החמה קופחת על ראשו של אדם אלא בשעת קציר (ירוש׳ יבמ׳ יט יד ד). שחמה מכה בעת הקציר (מד״ר רות, בוכר ב כג). תינוקות של בית רבן משמר הרב אותם שלא יצאו ויטבעו בנהר וכדי שלא יבאו ויכו זה את זה וכדי שלא תכה אותם החמה (תד״א כ). — *נץ, הנץ החמה: ויהי באשמורת הבקר זה היה עם הנץ החמה (מכי׳ בשלח ד ה). למלך בשר ודם שהיו לו שני בנים אחד גדול ואחד קטן נכנס לחדרו בלילה אמר לקטן העמידני עם הנץ החמה ואמר לגדול העמידני בשלש שעות בא קטן להעמידו עם הנץ החמה ולא הניחו גדול (שם). משיאור המזרח עד שתנץ החמה ארבעת מיל (ירוש׳ ברכ׳ א א). כמה מהלך אדם ביום עשרה פרסאות מעלות השחר ועד הנץ החמה (פסח׳ לג:). אחד אמר קודם הנץ החמה ואחד אומר לאחר הנץ החמה עדותן בטלה (סנה׳ מב.). — *ודמדומי חַמָּה: בשלקטום (את התאנים) עם דמדומי חמה (ירוש׳ מעשר׳ ד נא:). בשניקבר עם דימדומי החמה (שם הור׳ ג מח.). יקרב של שחר עם הנץ החמה ושל בין הערבים עם דמדומי החמה (שם פסח׳ ה לא ג). לאחד שהיה מהלך בדרך עם דמדומי חמה ובא אחד והדליק לו את הנר וכבה (פסיק׳ דר״כ, קומי אורי). — *שקיעת הַחַמָּה: משקיעת החמה ועד צאת הכוכבים חמשת מילין (פסח׳ צג:). — *גלגל חַמָּה: התחיל גלגל חמה לשקע ותחלת גלגל לבנה לעלות זהו בין השמשות (ירוש׳ ברכ׳ א ב:). מפני מה אין קולו של אדם נשמע ביום כדרך שנשמע בלילה מפני גלגל חמה שמנסר ברקיע כחרש המנסר בארזים (יומ׳ כ:). אבן טובה היתה תלויה בצוארו של אברהם אבינו שכל חולה הרואה אותה מיד מתרפא ובשעה שנפטר אברהם אבינו מן העולם תלאה הקב״ה בגלגל חמה (ב״ב יו:). א״ בנאי נסתכלתי בשני עקביו (של אברהם) ודומים לשני גלגלי חמה (שם נח.). זה יהושע וכו׳ שהוא מעמיד גלגל חמה ולבנה שהן שולטין מסוף העולם ועד סופו (מד״ר ברא׳ ו). וזו עוף טהור הוא ובשעה שהיא פורה מכסה גלגל חמה (שם יט). שחזר גלגל חמה לאחוריו בימי הזקיהו (שם אסת׳, פתיח׳ פרש׳ ג). —*סרים חַמָּה, עי׳ סרים.— והַחַמָּה ביחס לזמן תקופתה שלפיה הוא חלוף השנים: נמצינו למדין שישראל מונין ללבנה והגוים לחמה (מכי׳ בא, מס׳ דפסח׳ א).

שנים וחמשים שבתות יש בשנת החמה (מד"ר במד' יד). חשבון ימות החמה שס"ה ימים ורביע יום תקופת שנת החמה ארבע מתשעים ואחד יום ושבע שעות ומחצה (פדר"א ו). שאין לך חדש מעיקרו כי אם ללבנה בלבד ואשר אומרים חדשי חמה או חדשי שנת החמה הוא הרחבת הלשון וכו' או מפני שחדשי המה קרובין במדתן לחדשי לבנה או מפני שהלבנה מתחדשת בכל חדש וחדש מחדשי חמה וקראו לחלק אחד מי"ב חלקים בשנת חמה חדש מפני שהלבנה מתחדשת בכל חלק מהן (כפ' העבור לר"א בר חייא ב א). שנת החמה יש מחכמי ישראל שאומרים שהיא שכ"ה יום ורביע יום שהוא שש שעות ויש מהן שאומרים שהוא פחות מרביע היום (רמב"ם, קדוה"ח ט א). כי המהלך הנראה להמה במזלות ע"פ הקו המורה הזה בכל זמן קצוב הוא שיקרא המהלך האמיתי בזמן הקצוב ההוא (יסו"ע לר"י ישראלי ג א). — לקתה הַחַמָּה, קדרה: וכשהחמה לוקה סימן רע לגוים וכו' וכשהלבנה לוקה סימן רע לשונאיהם של ישראל (מכי' בא, מס' דפסח' א). בזמן שהחמה לוקה סימן רע לכל העולם כלו (סוכ' כט.). בשביל ארבעה דברים חמה לוקה על אב ב"ד שמת ולא נספד כהלכה וכו' ועל שני אחים שנשפך דמם כאחד (דא"ר ב). — וְחַמָּה בתור אחד המזלות שהאמינו לפנים שיש להם כה ושלטון על העולם: ואלה הן כוכבים בעולם שבעה חמה[1]) נוגה כוכב לבנה שבתאי צדק מאדים (ספ' יצירה ד ז). חמה ממונה על המאור ועל החשך להבדיל בין היום ובין הלילה (בריתא דר"ב ט). כל הכוכבים משרתים לשבעה כוכבים של שעות ושמן כל"ש צמה"ן כוכב לבנה שבתאי צדק מאדים חמה נוגה והם משרתים לשבעה ימי השבוע (פדר"א ו). שעה ראשונה של ד' בשבת שימש שבתאי ובשנייה צדק ואחריו מאדים ואחריו חמה ואחריו נוגה ואחריו כוכב ואחריו לבנה וכו' (רב"י בכת קנט:). מזל כוכב הוא סופר של מזל חמה לכתוב דרך הילוכו ותקופותיו ומצוי אצלו תמיד (בס קנו.). כוכב חמה הוא ממוסך ומו הפ׳ וכו' ובהלקו נשמת האדם וכח הבינה (ראב"ע, ראב' חכמה ד). ודע ששלש שעות הראשונות שמשרתים חנ"ך (חמה נוגה כוכב) טובים ללמוד לפי שהחמה לו כח בחכמות ובנבואה ובשררה והנהגת הגוף וייחס אליו הכח החיוני ונגה יש לו כח ההשקט והשמחה וכו' וכוכב מעורר דברי ריבות ולו כח לצבור ממון ולעשות חיל (פרדס רמונים לרמ"ט בפרוש, סדר נזיק'). תקה קולמוס מכסף צרוף ביום ה שבו יום צדק ושמרהו ותעשה דיו ממימי וורד וכרכום ביום ד' יומו של כוכב הממונה על החכמה וחן ותעשה קלף שיהא תכלית עבודו ביום א' שהוא יומו של חמה הממונה על השולטנות וכאשר יהיה הכל מתוקן לפניך תחל כתיבתו יום ב' בשעה ראשונה מן היום (מגי' סתר', מיוחס להרמב"ם). ומגלגל מאדים כח הגבורה והכעס ומגלגל חמה כח הידיעה והזכירה ומגלגל נוגה כח התאוה (מנח' קנא' לר"י מפיסא 55). שבתי ומלאכו והוא נפשו קפציאל והשני צדק ונפשו צדקיאל והשלישי מאדים ונפשו סמאל והרביעי חמה ונפשו רפאל והחמשי נוגה ונפשו ענאל והששי כוכב ונפשו מיכאל והשביעי התחתון לבנה ונפשה גבריאל ועליהם שולטים המזלות שני מזלות בכל כוכב חוץ מחמה ולבנה שאין שולט עליהם כי אם מזל אחד לכל אחד (מבני תכידים, המלאכים והרקיע א). מיכאל על שבתי ממונה ברכיאל על צדק ממונה גבריאל על מאדים ממונה רפאל על חמה ממונה חסדיאל על נוגה ממונה צדקיאל על כוכב ממונה (רזיאל הגדול יז). סמאל (ממונה) על רקיע מאדים רפאל על רקיע המה ענמל על רקיע נוגה (מנח' קנ׳' לר"י מפיסא 34). -- ובמשמ' *חֹם, בפרט חם השמש: ישב לו בחמה וצינה כדי שיצטער (ירוש' יומ' ח מד ד). השכם ואכול בקיץ מפני החמה ובחורף מפני הצינה (פסח' קיב.). כפתו בחמה ומת בצינה ומת חייב סוף המה לבא סוף צינה לבא פטור (כתו' עז.). מלך בשר ודם יש לו כמה מקומות אחד של חמה ואחד של צינה (דא"ר ג). ששה דברים מחזירין את החולה לחליו וכו' התגלחת והחמה והברד והשהלים והגרגיר (פרקי רבנו הקדוש ו). בניסן שהוא כשר לצאת בו לדרך לא חמה קשה ולא צנה קשה (מד"ר במד' ג). היכן אני משכים בקיץ מפני החמה ובחורף מפני הצנה (בס במות ג). — *וימות החמה, עונת השנה שחֹם השמש שולט בו, והוא הקיץ, והוא ההפך מימות הגשמים: אלו מפסיקין לפיאה הנחל והשלולית וכו' בימות החמה ובימות הגשמים (תוספתא פאה א ח). ואלו הן ימות החמה משתיעקר תבואה מתוכה (בס עטל' ו ג). בימות החמה חם

— [1]) ומי שנולד בחמה, בסגנון ארמי: האי מאן דבחמה (שנולד במזל חמה) יהי גבר זיותן יהי אכיל מדיליה ושתי מדיליה ורזוהי גלין אם גניב לא מצלח וכו' האי מן דבכוכב יהי גבר נהיר וחכים משום דספרא דחמה הוא (שבת קנו.).

מהלכת בגובהה של רקיע לפיכך כל העולם כולו רותח ומעיינות צוננין בימות הגשמים חמה מהלכת בשיפולי רקיע לפיכך כל העולם כולו צונן ומעיינות רותחין (פסח׳ צד:).—והשם חמה בלבד: כל שאינה דירת החמה ודירת הגשמים פטורה (מעשר׳ ג ז). נחיל של דבורין פורסין עליה סדין בחמה מפני החמה ובגשמים מפני הגשמים (ירוש׳ שבת ד ז.). מוכרי כסות מוכרין כדרכן ובלבד שלא יתכוין בחמה מפני החמה ובגשמים מפני הגשמים (פסח׳ כו.).—ב) כמו ח״ם, Wärme, Hitze; chaleur; heat: מקצה השמים מוצאו (של השמש) ותקופתו על קצותם ואין נסתר מחמתו (תהל׳ יט ז).—*וביחוד ה״ם יותר מהרגיל המתעורר בגוף בע״ח, ח״ם של חלי, קדחת, Fieber; fièvre; fever: מעשה שחלה בנו של ר״ג שגר שני ת״ח אצל ר׳ חנינא בן דוסא לבקש עליו רחמים וכו׳ אמר להם לכו שהלצתו חמה וכו׳ באותה שעה חלצתו חמה ושאל לנו מים לשתות (ברכ׳ לד:). חלצתו חמה נותנין לו כל ז׳ להברותו (שבת קלז.). אין מבקרין את החולה אלא למי שחלצתו חמה (נדר׳ מא.). קור וחום המה חכאכית (מד״ר ברא׳ לד). מלמד שהכניסה בו שרה (בישמעאל) עין רעה ונכנסה בו חמה ואכאבית (שם נג).

א. חֵמָה[1], ש״נ, סמי׳ חֲמַת, מ״ר חֵמוֹת, — א) כעס עז וחרון וקצף [2], Zorn, Wut; colère; anger; wrath: חמה אין לי מי יתנני שמיר ושית במלחמה אפשעה בה אציתנה יחד (ישע׳ כז ד). כי קצף לייי על כל הגוים וחמה על כל צבאם החרימם נתנם לטבח (שם לד ב). ויתשם יי׳ מעל אדמתם באף ובחמה ובקצף גדול (דבר׳ כט כז). ונלחמתי אני אתכם ביד נטויה ובזרוע חזקה ובאף ובחמה ובקצף גדול (ירמ׳ כא ה). ועשיתי באף ובחמה נקם את הגוים אשר לא שמעו (מיכ׳ ה יד). כי יגרתי מפני האף והחמה אשר קצף יי׳ עליכם להשמיד אתכם (דבר׳ ט יט). כי גדול האף והחמה אשר דבר יי׳ אל העם הזה (ירמ׳ לו ז). הרף מאף ועזב חמה (תהל׳ לז ח). אכזריות חמה ושטף אף ומי יעמד לפני קנאה (משלי כז ד). מתן בסתר יכפה אף ושחד בחק חמה עזה (שם כא יד). כשחלה ר״א נכנסו תלמידיו לבקרו אמר להן חמה עזה יש בעולם התחילו הן בוכין ור״ע משחק וכו׳ (סנה׳ קא.).—וסמי׳ חֲמַת: ותפחד תמיד כל היום מפני חמת המציק (ישע׳ נא יג). חמת מלך מלאכי מות ואיש חכם יכפרנה (משלי טז יד). — ובכנ׳: הנני מקבצם מכל הארצות אשר הדחתים שם באפי ובחמתי ובקצף גדול (ירמ׳ לב לז). ואדרכם באפי וארמסם בחמתי (ישע׳ סג ג). ותושע לי זרעי וחמתי היא סמכתני (שם ה). אל באפך תוכיחני ואל בחמתך תיסרני (תהל׳ ו ב). כי כלינו באפך ובחמתך נבהלנו (שם צ ז). אשר הפך יי׳ באפו ובחמתו (דבר׳ כט כב). והמלך קם בחמתו ממשתה היין אל גנת הביתן (אסת׳ ז ז). הקורע בחמתו ועל מתו (שבת קה:). שנחלקו בו ר״א ור׳ יוסי עד שקרעו ס״ת בחמתן (יבמ׳ לו:). — והפיג חמתו: אמר לו הקב״ה גלוי וצפוי לפני שעתידים לחטא ואני מפיג חמתי בו ומחריבו וישראל ניצולין (פסיק׳ רבתי ב). — ותשתמש הלשון בשם זה בפעלים הללו: בָּעַר, יָצָא, מָלֵא, נִצְּתָה, נִתַּךְ, עָלָה, להתהוות הכעס והחרון, ולפעולתו על הזולת: והיה אם תעלה חמת המלך ואמר לך מדוע נגשתם אל העיר להלחם (ש״ב יא כ). וירא המן כי אין מרדכי כרע ומשתחוה לו וימלא המן חמה (אסת׳ ג ה). וכראות המן את מרדכי בשער המלך ולא קם ולא זע ממנו וימלא המן על מרדכי חמה (שם ה ט). נתמלא עליה חמה להרגה (מד״ר שמות א). בא המלך ומצא כרמו מחובל ונתמלא חימה וירד על הלסטים (שם ל). פן תצא כאש חמתי ובערה ואין מכבה (ירמ׳ ד ד). הנה סערת יי׳ חמה יצאה וסער מתחולל (שם כג יט). ויקצף המלך מאד וחמתו בערה בו (אסת׳ א יב). עד מה יי׳ תסתר לנצח תבער כמו אש חמתך (תהל׳ פט מז). ונצתה חמתי במקום הזה ולא תכבה (מ״ב כב יז). כי גדולה חמת יי׳ אשר היא נצתה בנו על אשר לא שמעו אבתינו על דברי הספר הזה (שם יג). הנה אפי וחמתי נתכת אל המקום הזה (ירמ׳ ז כ). כאשר נתך אפי וחמתי על ישבי ירושלם כן תתך חמתי עליכם (שם מב יח). ותתך חמתי ואפי ותבער בערי יהודה ובחצות ירושלם (שם מד ו). ומי יקום בחרון אפו חמתו נתכה כאש והצרים נתצו ממנו (נחום א ו). ולא תתך חמתי בירושלם ביד שישק (דהי״ב יב ז). ותתך חמתי במקום הזה ולא תכבה (שם לד כה). — כִּלָּה את חמתו: כלה יי׳ את חמתו שפך חרון אפו (איכ׳ ד יא). הרחוק בדבר ימות והקרוב בחרב יפול והנשאר והנצור ברעב ימות וכליתי חמתי בם (יחזק׳ ו יב). והרסתי את הקיר אשר טחתם תפל וכו׳ וכליתי

---

[1]) ריב״ג סובר שהוא מן המה ולא מן יחם כמו החדשים — [2]) בערב׳ חמיה a) קצף.

---

a) حمية

את חֲמָתִי בקיר ובטחים אתו (שם יג יד-יה). — שָׁפַךְ חֲמָתוֹ: שְׁפֹךְ חֲמָתְךָ על הגוים אשר לא ידעוך (ירמ' י כה). באהל בת ציון שָׁפַךְ כאש חֲמָתוֹ (איכ' ב ד). אֶשְׁפֹּךְ חֲמָתִי עליך וכליתי אפי בך (יחזק' ז ח). וְשָׁפַכְתִּי חֲמָתִי עליה בדם להכרית ממנה אדם ובהמה (שם יד יט). חי אני נאם אדני יי' אם לא ביד חזקה ובזרוע נטויה וּבְחֵמָה שְׁפוּכָה אמלוך עליכם (שם כ לג). — וְהֵנִיחַ הַחֵמָה: וכלה אפי וַהֲנִחֹתִי חֲמָתִי בם והנחמתי (יחזק' ה יג). וַהֲנִחֹתִי חֲמָתִי בך וסרה קנאתי ממך ושקטתי ולא אכעס עוד (שם טז מב). וגם אני אכה כפי אל כפי וַהֲנִחֹתִי חֲמָתִי אני יי' דברתי (שם כא כב). — ומלאתי חֲמָתוֹ: ואת חֲמַת יי' מלאתי נלאיתי הכיל (ירמ' ו יא). בניך עלפו שכבו בראש כל חוצות כתוא מכמר המלאים חֲמַת יי' גערת אלהיך (ישע' נא כ).—והפעלים שׁוּב, שָׁכַךְ, להפסקת הכעס: וישבת עמו ימים אחדים עד אשר תָּשׁוּב חֲמַת אחיך (בראש' כז מד). פינחס בן-אלעזר בן אהרן הכהן הֵשִׁיב את חֲמָתִי מעל בני ישראל (במד' כה יא). זכר עמדי לפניך לדבר עליהם טובה לְהָשִׁיב את חֲמָתְךָ מהם (ירמ' יח כ). ויאמר להשמידם לולי משה בחירו עמד בפרץ לפניו לְהָשִׁיב חֲמָתוֹ מהשחית (תהל' קו כג). יָשָׁב נא אפך וַחֲמָתְךָ מעירך ירושלם (דני' ט יז). כְּשֹׁךְ חֲמַת המלך אחשורוש זכר את ושתי (אסתר ב א). ויתלו את המן על העץ אשר הכין למרדכי וַחֲמַת המלך שָׁכָכָה (שם ז י). — ומ"ר: שארית חֵמֹת תחגר (תהל' עו יא). — איש חֵמָה, בַּעַל חֵמָה: איש חֵמָה יגרה מדון וארך אפים ישקיט ריב (משלי טו יח). נקם יי' ובעל חֵמָה נקם יי' לצריו (נחום א ב). איש אף יגרה מדון ובעל חֵמָה רב פשע (משלי כט כב). — וכמ"ר, אִישׁ חֵמוֹת: אל תתרע את בעל אף ואת איש חֵמוֹת לא תבוא (שם כב כד).—חֲמַת אלהים, קללה: וידיחהו אלכסנדרוס אל תוך הפחת ויאמר לך לַחֲמַת האלהים כי כן נאה לעשות למגלה סודות המלך ותעלומותיו (יוסיפון פרק ו).—ב) כנוי ליין עז, מרתיח הדם, עושה את האדם כמו מְשֻׁגָּע [1]), berauschend. Wein; vin capiteux; heady vine: קח את כוס היין [2]) הַחֵמָה הזאת מידי והשקיתה אתו את כל הגוים אשר אנכי שלח אותך אליהם ושתו והתגעשו והתהללו (ירמ' כה יה-יו). הוי משקה רעהו מספח חֲמָתְךָ [1]) ואף שכר למען הביט על מעוריהם שבעת קלון מכבוד שתה גם אתה והערל (חבק' ב יה-יו). — ג) ארס של הנחש וכדומה [2]), Gift; poison: ושן בהמות אשלח בם עם חֲמַת זחלי עפר (דבר' לב כד). כי מגפן סדם גפנם ומשדמת עמרה ענבמו ענבי רוש אשכלת מררת למו חֲמַת תנינם יינם וראש פתנים אכזר (שם לב-לג). שננו לשונם כמו נחש חֲמַת עכשוב תחת שפתימו (תהל' קמ ד). כי קנאה חֲמַת גבר ולא יחמול ביום נקם (משלי ו לד). יראו עינו כידו וּמֵחֲמַת שדי ישתה (איוב כא כ). כי חצי שדי עמדי אשר חֲמָתָם שתה רוחי (שם ו ד). — ד) *כנוי למלאך חבלה: שמעו חמשה מלאכי חבלה וביקשו להזיקו (את משה) ואלו הן אף וְחֵימָה קצף משחית ומכלה (מד"ר דבר' ג). מהיכל זה מתפשטים שני רוחות ושמם אף וְחֵימָה ואלו ראה מרע"ה בורדתו מן ההר ואמר כי יגרתי מפני האף והחמה ותחת ידם כמה אלף ורבואות מלאכי חבלה (רמ"ח חכמ', היכלות יג). ומהיכל השלישי של הקליפות יוצאים שני רוחות הנקראים אף וְחֵימָה ומהם יוצאים כל אותם השלוחים ההולכים לקטרג לאותן ההולכים בדרך הישר להסית אותם (עמה"מ, עולם הבריאה יח). — וְחֶמָא, כמו חֵמָה: ויצא בְּחֵמָא גדלה להשמיד ולהחרים רבים (דני' יא מד).

ב־חֵמָה, ש"נ, מ"ר יְחֵמוֹת, — כמו חֶמְאָה: ברחץ הליכי בְּחֵמָה [3]) וצור יצוק עמדי פלגי שמן (איוב כט ו). — ואמר המשורר: רכו ניביו משמן גם חלקו אמרי פיו מַחֲמוֹת, ובתהבולות שכלו תמצא נופת מסוך עם מי חמות (רמב"ע, תרשיש א קמה).

חָמוּד, מ"ר חֲמוּדִים, — א) עי' חָמַד. — ב) ש"ז, בכנ' חֲמוּדוֹ, כמו חֶמְדָּה: בתוכחות על עון יסרת איש ותמס כעש חֲמוּדוֹ [4]) (תהל' לט יב). כי לא ידע שלו בבטנו בַּחֲמוּדוֹ לא ימלט (איוב כ כ). יצרי פסל

—[1]) בערב' ח'מיא a) אש היין.—[2]) כבר אמרו החדשים כי זו הוספה (אולי קודם על הגליון) לפרש את שם הַחֵמָה.—[1]) צ"ל חמתו, וספח מקביל למשקה, ועי' מעור, ספח. — [2]) בערב' ח'מה a), ארס העקרב וכדומה.

[3]) כבר התנגחו בפרוש מלה זו הקדמונים, אך הסכמת רוב הקדמונ' והחדשים שהוא כמו החמאה.

[4]) וי"א כי הכונה בחמודו זה להגוף (ריב"ג). —

a) حُمَيَّا

a) حُمَة

כלם תהו וַחֲמוּדֵיהֶם בל יועילו (ישע' מד ט). — ג) "כנוי לגוף האדם, לבשרו [1]), ואמר הפיטן: הם אסרום להביא רבועות, לכן מס חֲמוּדָם באבעבועות (יוצר ב פסח, כעשר מכות). — ובמשמ' בֵּן: שאלה זו יצאה לפנינו אל שער הישיבה שלגולה אל בית דין הגדול שלאדוננו האיי ראש ישיבת גאון יעקב חמוד אדוננו וכול' וצוינו וקראו אותה לפנינו (תשו' הגא', הרכבי ר). לבית דינו שלאדוננו שרירא ראש ישיבת גאון יעקב חמוד אדוננו חנניה (שם שעא). רבי' שרירא ורבי' האיי חמודו ז"ל (ר"נ גאון, מפתח לברכ' יג.). ולפני חמודיו השרים היקרים, והחכמים הנאדרים (מכת' ר"י בן תגת' לר"ד נכד הרמב"ם).—ואמר הפיטן: זכור ברית איש חֲמוּדוֹ, אשר לפניך עקדו, ושלח את ידו, במאכלת שחוט יחידו (סלית' ער"ה, אלהי האלהים).

***חִמּוּד**, ש"ז, — שה"פ מן חִמֵּד: כתוב בתורה לא תחמוד חימוד יש לכם (פסיק' רבתי כ). כל חמוד שחומדים בני אדם בתאות נשים וחמוד בתים ועבדים ושפחות (פי' י' הדברות לנסי בן נח י). כי החמוד שרש כל עון וכו' שהחמוד של כרם נבות גרם שלש מהן עדות שקר ורציחה וגזלה ובא על זה הענש הראוי וכו' שהתאוה מביאה לידי חמוד (מלמ' התלמיד', יתרו). עזיבת התאוה וחימוד מה שביד האנשים וההסתפקות במה שחנן השם לעבד (אמונה רמה ג א). — ואמר הפיטן: מורא וכבוד אב ואם, הרחקת חִמּוּד בתים ותאות נשים (מוס' א שבוע', תוכחת). הרחק באור חִמּוּדִים, קשוט לשון למודים (יוצר א פסח, לאיגה). — ובפרט, התעוררות הפנימית, התאוה המינית בנקבה אל הזכר ולהפך: דם חימוד הוא וכו' בעלי היה בדרך וחמדתיו (נדה כ:). שמא מחמת תאות חימוד ראתה דם (רש"י שם סו.).

***חִמּוּם**, ש"ז, — שה"פ מן חִמֵּם, ברגש התאוה הבשרית: שבא לידי חימום (תוספתא נדה ב ט). מאכילין אותו (את הכ"ג) סלתות וביצים כדי למסמסו אמרו לו כ"ש שאתה מביאו לידי חימום (יומ' יח.). נגיעה (בהאמה) מביאה לידי חימום וחימום לידי יצר החשק (כלה רבתי ב). שהיו אומרים לי קמיע היא צריכה חימום היא צריכה (מד"ר ברא' מז). וישכב עם איזו נקבה שימצא בשעת הערת חמומו אם יהיה לו עתות הערת חמום (מו"נ א עב).—וה"ם רגש היגון הגדול: כל קרע שאינו בשעת חימום אינו קרע וכל עטיפה שאינה כעטיפת ישמעאלים אינה עטיפה (מו"ק כד.). — ובכלל, כח פעולת דבר מחמם: שהחימום יפה למכה (מד"ר ברא' מח). יש ליסודות ולשמש ולירח ולכוכבים פעלים על דרך החמום והקירור וההרטבה והיובש (כוזרי א עז).

***חָמוּם**, — עי' חמם.

***חִמּוּם**, ש"ז, — שה"פ מן חִמֵּם: אלו רבים על אלו בחימום ממון ואלו רבים על אלו בחימום דברים עד שנתחתם גזר דינם (מד"ר ברא' לא).

***חִמּוּעַ**, ש"ז, — שה"פ מן חִמַּע: אף ע"פ שפגם הוא (חימוץ יותר מדי) לענין אכילה שבח הוא לענין חימוע עיסות אחרות (רש"י ע"ז סח.).

חָמוֹץ[1]), ש"ז, מ"ר חֲמוֹצִים, — כמו חוֹמֵץ: למדו היטב דרשו משפט אשרו חָמוֹץ שפטו יתום ריבו אלמנה (ישע' א יז).—ואמר הפיטן: ללמדנו היטב חמוצינו לאשור, ברכות יחשור, ומרודנו יעשור (סלית' ב עשי"ת, זכת הכסא).

א. חָמוּץ[2]), ת"ז, סמי' חֲמוּץ, — צבוע בצבע אד֯ם מאד, hochrot; ronge; reed: מי זה בא מאדום חֲמוּץ [3]) בגדים מבצרה זה הדור בלבושו וכו' מדוע אדם ללבושך ובגדיך כדרך בגת פורה דרכתי לבדי ומעמים אין איש אתי ואדרכם באפי וארמסם בחמתי ויז נצחם על בגדי (ישע' סג א-ג). — ואמר המשורר בלשון נופל על לשון: שמע אוכל ושותה ממתקים, וממשיתים לבד לובש חֲמוּצִים, מקום אכול עשה משפט ושתה, שפ֯ט יתום וסות אשר חמוצים (רמב"ע, תרשיש ח).

---

[1]) עי' הערה שלפני זו.

[1]) משק' עָשׁוֹק, עי' זה. כך קצת הקדמוני' (לקו"ק רכח), וכך ברט (Barth § 27 g) ואחרים מהחדשים, ופרשו אַשְּׁרוּ במשמ' ישרו בדרך טוב. ורוב הקדמונים פרשו כמו חָמוּץ, פָּעוּל, מפני אַשְּׁרוּ שלפניו שפרשו במשמ' חזוק.

[2]) רק בעברית. עי' חמץ, ועי' הערה שלקמן.
— [3]) אמר ריב"ג: אמוץ בגדים אדום הבגדים והוא כמו סוסים ברודים אמצים. ע"כ. וכך בעצם משמ' המלה פרשו כל הקדמונים ורוב האחרונים, אך מקורו לא נתברר. ריב"ג תולה לא ידוע בלא ידוע, יען עצם המלה אמץ מספקה, עי' ערך אָמֹץ, קצת החדשים ק֯בעים לזה שרש מיוחד ג. אמץ, אך אין לו אח בשאר הלשונות, וקצתם משבשים וגרסים חמור במקום חמוץ, והוא כמו בערב' חמר, אחמר a), עי' שרש חמר.

a) حمر احمر

ב.חָמוּץ, — עי' ב.חָמֵץ.

*חִמּוּץ, ש"ז, — שה"פ מן חִמֵּץ: דברים הבאים לידי חימוץ אדם יוצא בהן ידי חובתו במצה יצאו אלו (ארז ודחן) שאין באין לידי חימוץ אלא לידי סרחון (פסח' לה.). אלו דברים שאין באין לידי חימוץ האפוי והמבושל וחלוט שחלטו ברותחין (שם לט:). אין חימוצו חמוץ ברור (ירוש' תרומ' י מז). אורז מין דגן הוא וחייבין על חימוצו כרת (פסח' לה.). — ושל מֵי רגלים וכדומה: וכמה היא חימוצן (של מימי רגלים) שלשה ימים (תוספתא נדה ח ט). — ובהשאלה, *חִמּוּץ דבר, עכובו והשהותו לקצת זמן: יש לו לישא וליתן בדבר ולהחמיץ המחשבה ולהשהותה וכו' שעל ידי חימוץ והמתנה מוסיף סברא על סברתו ופלפול על פלפולו (ר' יונה, פי' אבות א א). — ובמשמ' *דבר חָמוּץ: ולנפה שיקרה בו ימרחהו בחלב חמוץ או בחמוצי האתרוגים (מ' אלדבי, ש"א ד).

*חֻמּוּצִי, ת"ז, לנק' חֻמּוּצִית, — מטבע החמוץ: גרגיר פריו החמוצי הוא צהוב ויצבעו בו צבע ירוק (תוס"א לשינסק, מערכ' הצמח' ח). מין עץ אחד גדל בהודו המערבי כגובה עץ התפוח פריו החמוצי מעט נאכל (שם י). פריו השחרחר עב כאצבע באורך שלישית האמה לשדו מטעם מתוק חמוצי וטוב (שם יה).

חַמּוּק[1], ש"ז, מ"ר חַמּוּקִים, חַמּוּקֵי, — בליטה וסבוב, Umriss; contour; outline: מה יפו פעמיך בנעלים בת נדיב חַמּוּקֵי[2] ירכיך כמו חלאים מעשה ידי אמן (שה"ש ז ב). — *חַמּוּקֵי ירך, כנוי אצל הפיטנים לישראל: תעו במדבר בישימון דרך, כנחש עלי דרך, שלח יד בחמוקי ירך, ועל כל ראש דרך, זנב כל עוברי דרך (יוצר לשבת זכור, אז קולך). זכור דבר עתק בכל ערך, על חמוקי ירך, לדרורי פרך, הקדים ויצא בדרך, לזנב כל ברך (שם, זכור את).

א. חֲמוֹר[3], חֲמֹר, ש"ז, מ"ר חֲמוֹרִים, חֲמֹרִים, חֲמוֹרֵינוּ, חֲמוֹרֵיכֶם, חֲמוֹרֵיהֶם, — א) בע"ח הולך על ארבע, משמש לעבודה ורֹכבים עליו, Esel; âne; ass: כי יתן איש אל רעהו חֲמוֹר או שור או שה וכל בהמה לשמר (שמות כב ט). כי תראה חֲמוֹר שנאך רבץ תחת משאו וחדלת מעזב לו עזב תעזב עמו (שם כג ה). עני ורכב על חֲמוֹר (זכר' ט ט). ויהי לי שור וַחֲמוֹר צאן ועבד ושפחה (בראש' לב ו). ידע שור קנהו וַחֲמוֹר אבוס בעליו (ישע' א ג). ויקח משה את אשתו ואת בניו וירכבם על הַחֲמֹר וישב ארצה מצרים (שמות ד כ). היא רכבת על הַחֲמוֹר וירדת בסתר ההר (ש"א כה כ). לא תחרש בשור וּבַחֲמֹר יחדו (דבר' כב י). שוט לסוס מתג לַחֲמוֹר (משלי כו ג). — ובכנ': ויחבש את חֲמֹרוֹ ויקח את שני נעריו אתו (בראש' כב ג). ויעמס איש על חֲמֹרוֹ וישבו העירה (שם מד יג). ויפתח האחד את שקו לתת מספוא לַחֲמֹרוֹ במלון (שם מב כז). למען ינוח שורך וַחֲמֹרֶךָ וינפש בן אמתך והגר (שמות כג יב). — ומ"ר: עשרה חֲמֹרִים נשאים מטוב מצרים (בראש' מה כג). וצמד חֲמֹרִים חבשים (ש"ב טז א). ויביאהו לביתו ויבול לַחֲמוֹרִים (שופט' יט כא). וגם תבן גם מספוא יש לַחֲמוֹרֵינוּ (שם יט). ואת חֲמוֹרֵיכֶם יקח ועשה למלאכתו (ש"א ח טז). וישאו את שברם על חֲמֹרֵיהֶם וילכו משם (בראש' מב כו). — *בן חמור: מודים חכמים לר' יהודה בסוס בן חמור עם חמור בן חמור בן סוס (ירוש' כלא' ח לא ג). — וגם *לנקבת החמור, האתון: חמור שלא ביכרה וילדה שני זכרים (בכור' א ג). שתי חמורים שלא ביכרו וילדו שני זכרים (שם). מקבלין עגלין וסייחין למחצה ומגדלין אותן עד שיהיו משולשין והחמור עד שתהא טוענת (ב"מ ה ד). השוכר את החמור להוליכה בהר והוליכה בבקעה (שם ו ג). השוכר את החמור לרכוב עליה ומתה לו בחצי הדרך (גמ' שם עט.). — *חמור הבר: שור ושור הבר חמור וחמור הבר חזיר וחזיר הבר אעפ"י שדומין זה לזה כלאים זה בזה (תוספתא כלא' א ח). — *חמור הים: שחמור היבשה אסור וחמור הים מותר לפי שיש בו סימני טהרה (שבט יהודה לב). — *בין חֲמוֹר לערוד, ישתמשו במליצה זו למשל להבדל קל שקשה להרגיש בו וצריך לזה אור היום: משיכיר בין זאב לכלב (הוא זמן ק"ש) ר"ע אומר (משיכיר) בין חמור לערוד (ברכ' ט:). —

---

[1]) רק בעברית, ולא נתברר מקורו ומשמעתו האמתית, ועי' הערה לקמן. — [2]) רוב הקדמונים פרשוה במשמ' סבוב, מן חמק, התחמק, עי"ש, אמר ריב"ג: חמוקי ירכיך ר"ל הפיאות. ע"כ. וכן ראב"ע: וי"א שהוא המקום שיסוב הירך וכן יפרש תתחמקין. ע"כ. אך עצם משמ' הנטיה והסבוב של השרש חמק אינו דבר ודאי, עכ"פ כבר החליטו משמעה זו לחמוק כל הקדמונים.

[3]) אחת המלים הקדמונות של הלשונות השמיות. בערב' חִמַאר a), בארמ' חֲמָרָא, באשור' אִמֵרֻ. וסֹברים החכמים כי נסתעף מן מושג צבע האדֹם שמשמש בו השרש חמר, מפני שרוב החמורים הם אדמדמי השערות.

a) حِمَار

ומליצה, *הלך חֲמוֹרְךָ, במשמ' הפסדת: מעשה בפרה שניטלה האם שלה והאכילה ר"ט לכלבים ובא מעשה לפני חכמים והתירוה וכו' אמר ר"ט הלכה חמורך טרפון אמר לו ר"ע ר"ט פטור אתה (בכור' ד ד). — *והמור בחלום, סימן טוב: הרואה חמור בחלום יצפה לישועה (ברכ' נו:).—וקצת משלים: אין חמור נוהק אלא מתוך כפיפה של חרובין (ירוש' סוף יומא). פסיעותיו [1]) של החמור השעורים (שבת נא:), ר"ל לפי השעורים שנותנים לו כן פסיעותיו. אם יקראֹ אותך חברך חמור נעור כהמור (חבור יפה מהישועה לר' נסים). המשל אומר מי שאינו יכול להכות החמור מכה האוכף (יוסף אבן שועיב לב:). אומרים בלשון לעז מה שהשב ההמור השב בעליו (אהרן בן גרשון אבו אלרבי, REJ 1870, 69). — *חֲמוֹר נושא ספרים, משל לאדם שקורא בספרים ואינו מבינם או אינו מתפעל מהם: אנשים למדו החומש והמקרא והספיק להן בגירסת הפסוק מבלי הבנת ענין ואינם יודעים פירוש המלות ושמוש הלשון והם בתכונת חמור נושא ספרים (תו"ה, עבוד' ה' ד). חמור נושא ספרים מדבר בלי יבין מוצא שפתו כל משרתיו כוזבים (אסף ב, ס יט). — יזחמור נושא מספוא: אשר יגע לקנות ספרים ולא ידע בפתרון הדברים, כמו אופה אשר אפה לחמו ולא אכל רק מאחרים, וכגבר ארם בתולה ולא ידעה כמנהג הגברים, וכחמור נושא מספוא ולא יאכל השעורים (מלאה המוסר ח:). — יאם יעלה ההמור בסולם [2]), משל לדבר נמנע: אם יתלבן השק יתלבן הכסיל ואם יעלה חמור בסולם תמצא דעת בכוכבם (פרקי רבינו הקדוש ד). אם יעלה חמור בסולם כן תמצא דעת בשוטים (מדר' מעש' תורה ד, ביהמ"ד ילינק ב). אני הרשום למטה כתבתי ונקדתי זאת התפלה לק"ק וורמיישא וסיימתי אותה כ"ב שבט ריז"ל (רי"ז לפרט) לאלף הששי הזק ונתחזק, הסופר לא יוזק, לא היום ולא לעולם, עד שיעלה חמור בסולם [3]) (א' אפשטין, מנהגי וירמייזא). — וכנוי לשוטים: ואינם בקיאים במלאכת המרקחות והשרופים ודברים אחרים נאותים

—[1]) גוף המשל בארמ': ניגרי דהמרא שערי. — [2]) בערב': התי ישיב אלע'ראב ויטלע אלחמאר עלי אלשלום (MSO, II,5, Marok. Sprw. N iv.). וכבר הביא סוצין משל נהוג בחלב: בהלב החמור עולה על הסולם, ר"ל שבעיר זו הכל אפשר (REJ 1901, 9). — [3]) ומצוי דבור זה הרבה אצל מעתיקי הספרים (רבינ' ב"ב. כ"י המנורג, סי' 8, 52, 100).

למלאכה רק לישב ולמכור אין צריך לומר במלאכת הרפואה שכלם חמורים (אגר' ר' אליהו למשפחתו בפירירה). — ובלשון העם חֲמוֹר חמור'תים, שוטה כפול ומשלש.—*ירקות חמור, ע' ירק.— ירגל המור, עי' רגל. — ב) *במלאכה, בעין כן עשוי להעמיד עליו דבר: חמור של נפחין טמא (כלים יד ג). הקיש על המריש וכו' ועל חמור של רחים של יד (זבים ד ב). המור שתחת המלבן והספילין שתחת הרגלים (תוספתא כל' ב"מ ח ג). אפילו את נותן את הרשע בהמור של חרשים אין את מועיל ממנו כלום (מד"ר ברא' ע).

*אֻכָּף. – אתון. – *חבק. – חבש. –*חַמָּר.– *חִמֵּר.– *מרדעת.– מתג. – נהק. – *נושא בני אדם. – *נער. – *סיח. – עיר.–*ערוד. – פֶּרֶא. – פרד, פרדה. – רכב. – רסן. – תְּאָנָה.

ב.חֲמוֹר, – עי' חֲמוֹרָה.

*חָמוּר, ת"ז, לנק' חֲמוּרָה, מ"ר חֲמוּרִים, חֲמוּרוֹת, — דבר חמור, כבד, קשה, חשוב, schwer, ernst grave; weighty, severe: ומה תפלה הקלה לא התפלל (משה) אלא חוץ לעיר דבור חמור לא כל שכן (מכי' בא. פתיח'). למעלה מן המצורע עצם כשעורה שהוא מטמא טומאת שבעה חמור מכולן המת שהוא מטמא באהל מה שאין כולם מטמאין (כלים א ד). שניהם ישחטו בצפון ויאכלו כחמור שבהן (זבח' ח ג). הגולל והדופק וכו' אם מטמאין במגע הקל לא יטמאו במשא חמור (תוספתא אהל' ג ז). איסור חמור חל על איסור קל ואין איסור קל חל על איסור חמור (ירוש' פסח' ב כט.). מה להצד השוה שבהן שכן יש בהן צד חמור (כתוב' לב.). הרחק מחטא הקל שמא יביאך לידי חמור (מד"ר במד' י). התרתם ערוה המורה לא תתירו את הממון הקל (יבמ' טו ג). אמר להן ר"ש אילו לא היתה שריפה חמורה לא ניתנה לבת כהן שזנתה אמרו לו אילו לא היתה סקילה חמורה לא ניתנה למגדף (סנה' ט ג). מי שנתחייב בשתי מיתות בית דין נידון בחמורה (שם ד). והוי זהיר במצוה קלה כבחמורה שאין אתה יודע מתן שכרן של מצות (אבות ב א). הוי רץ למצוה קלה כבחמורה ובורח מן העבירה (שם ד ב). קיבת עולה חמורה מקיבת נבילה (ע"ז ב ה). מבריחן מן (העבירה) החמורה ומקנתרן בקלה (ירוש' כתוב' יג לה:). טומאה חמורה כהנים מוזהרין ישראלים אינן מוזהרין (ר"ס טז:). מה

גרושה שהיא קלה אסורה בשביל צד גירושין שבה אשת איש שהיא חמורה לא כל שכן (גיט׳ פג.). יצא דם שרצים שאין בהן טומאה המורה (כרית׳ כא:). היו יושבין ומחשבין איזו ערוה המורה (מד״ר דבר׳ ב). דברי סופרים כולן חמורין הן (ירוש׳ ברכ׳ א ג:). שש עריות חמורות מאלו מפני שנשואות לאחרים (יבמ׳ א ג). המורות העריות שהיא פותה בהם ביוד הא והיתם בהם ביוד הא (ספרא אחרי יז יג). חייבי מיתות המורות שנתחייבו בחייבי מיתות קלות ממיתין אותן בקלה (תוספתא סנה׳ יב ה). לא גילה הקב״ה מתן שכרן של מצות חוץ משתי מצות החמורה שבהמורות והקלה שבקלות כבוד אב ואם חמורה שבחמורות וכו׳ והקלה שבקלות שילוח הקן (מד״ר דבר׳ ו). — ואמר הפיטן: הפרוטות אצורות, הכלולות עצורות, הקלות הַמּוּרות (יוצר פרה, אין לבוחת). — ובמשמ׳ *גדול ורב: וטובלת (הנדה) טבילה חמורה אחר שקיעת החמה והיא מותרת לבעלה (תנחומא מצורע טו). — *ודבר עמוק, קשה להבין: והרב ז״ל השיב כי הוא דבר עמוק וחמור אפילו אצל בקיאי הפלוסופים (תגמ׳ הנפש ס ב). — *וביחס לענויים: ותפשום כולם וחלקום העירונים בכל העיר בבתיהם כל איש וכל אשה לבד ויסרו אותם בתפיסות חמורות ובשאר יסורין (שו״ת תרומ׳ הדשן רמא). — *וביחס להקול, במשמ׳ עמוק, עב: נמצא סדורן כך הוא אוּ המפוארה, גם אָ הגבירה, גם אַ הגדורה, גם אֶ הקשורה, גם אֵ הסבורה, גם אִ העצורה, וסופם אְ החמורה, והשוא משרת עם כולן בכל המקרא (כוזרי כקורא 65).

∴חֲמוֹר, ת״ז, לנק׳ חֲמוֹרָה, — אד״ם: ובאמרו לבנה אדמדמת וכו׳ אינה לבנה קלה חמורה ממש ולא אדמדמת המורה (תבו׳ דונש על רסע״ג 35).

***חֲמוֹרָה,** ש״נ, מ״ר חֲמוֹרוֹת, — הנקבה של החמור. אָתוֹן: בן סוסיא ובן חמורה כאחד אסורין זה עם זה (תוספתא כלא׳ ה ז). חמורה שתובעת זכר מרביעין אותה בשביל שלא תצין (שם מו״ק ב יא). חמורה שלא ביכרה וילדה שני זכרים (שם בכור׳ א יט). מה עשה צבעון וענה זימן חמורה והעלה עליה סוס זכר ויצא מהן פרדה (ירוש׳ ברכ׳ ח יב:). כל שאזניו קטנות אמו סוסה ואביו חמור גדולות אמו המורה ואביו סוס (שם כלא׳ ח לא ג). שלא יסתכל אדם באשה נאה וכו׳ ולא בחמור ולא בחמורה ולא בחזיר ולא בחזירה ולא בעופות בזמן שנזקקין זה לזה (ע״ז כ:). משל לחמורה שרעת ונכוית ויצא בנה כווי (מד״ר ויקר׳ טו).

א. ***חֲמוּרָה,** ש״נ, מ״ר חֲמוּרוֹת — דבר חָמוּר: אלו הן קלות עשה ולא תעשה המורות כריתות ומיתות בין דין (ירוש׳ שבוע׳ א לג:). זה שהוא מורה קלות על עצמו וחמורות לאחרים (שם סוט׳ ג יט.). אמר רבן יוחנן בן זכאי אוי לנו ששקל עלינו הכתוב קלות כחמורות (חגי׳ ה.). אם נאמרו קלות למה נאמרו חמורות ואם נאמר חמורות למה נאמר קלות (זבח׳ מג:). אמר ר׳ לוי הרי אמרת את הקלה אמור את החמורה וכו׳ (מד״ר שמות א). אני אמית ואחיה מי שאומר את החמורה הוא אומר את הקלה (שם קהל׳, דור הולך).

ב. ***חֲמוּרָה**[1], ש״נ, מ״ר חֲמוּרוֹת, — דרוש של חדוד והלצה: התולה תפיליו יתלו לו חייו דורשי חמורות[2] אמרו והיו חייך תלואים לך מנגד זה התולה תפיליו (ברכ׳ כד.). דורשי חמורות היו אומרים ענה פסול היה לפיכך הביא פסול בעולם (פסח׳ נד.). דורשי חמורות היו אומרים הזרוע כנגד היד (חול׳ קלד:).

∴חֲמוֹרִי, ת״ז, לנק׳ חֲמוֹרִית, — של החמור, מטבע החמור: כי האדם נזון בחלק הזן מן הנפש האנושית והחמור נזון בחלק הזן מן הנפש החמורית (ח׳ פרקים להרמב״ם א). האדם נזון בחלק מהזן מהנפש האנושית והחמור מהנפש החמורית (רשב״ל דולאן, מנן אבות, ח״י ד).

חָמוֹת[3], ש״נ, — אֵם הבעל. Schwiegermutter; belle-mère; mother-in-law: ותשק ערפה לַחֲמוֹתָהּ ורות דבקה בה (רות א יד). ויען בעז ויאמר לה הֻגֵּד הֻגַּד לי כל אשר עשית את חֲמוֹתֵךְ אחרי מות אישך (שם ב יא). ותבוא (רות) העיר ותרא חֲמוֹתָהּ

---

[1]) עי׳ הערה שלקמן. — [2]) כך בנוסח׳ בהית, אבל הערוך בשם רסע״ג: המורות בהא. ועי׳ למעלה בהערה לערך ה״מר. וכבר פלפלו בפרוש מלה זו בכתיב זה חכמים רבים ולא עלה בידם פרוש מספיק, והניח הדבר בצ״ע גם בכר בספרו על האגדה של התנאים (Dr. W. Bacher, Ag. d. Tan. 29-34). ועי׳ עוד הערה לערך ד.*חמר.

[3]) משק׳ אָחוֹת, בערב׳ חַמַאה a), אֵם הבעל או גם אֵם האשה, קרוב של האשה.

a) حماة

את אשר לקטה (שם יח). בת קמה באמה כלה בַּחֲמֹתָהּ איבי איש אנשי ביתו (מיכ' ז ו). חמותו ואם חמותו ואם חמיו (יבמ' א א). היתה אחת מהן חמות לשניהם (תוספתא שם ה ג). היתה אחת מהן חמות לאחד מהן (שם ג). מעשה בכלתו של ר' אושעיא שהלכה לבית המרחץ וחשכה לה ועירבה לה חמותה (ערוב' פ.). אמרה לו (כלת רבי חנינא לר"י) והלא משמך אמרה לי חמותי (נדה כד:). -- ומשל: אם ידור גדי עם נמר כן תדור כלה עם חמות (מדר' מעשה תורה, ביה"מ ילינק ב). ואם יגוז גדי מילת בטלה תדור כלה עם חמותה (פרקי רבנו הקדוש ד). כשידור זאב עם כלב תדור כלה עם חמות (גרול המור, תיי שרה).

*חַמּוּת, ש"ז, — כמו חַמָּם: הקושט והחימות[1] וראשי בשמים (נדה נא:).

*חַמּוּת, ש"נ, — סגולת דבר חַם: פי' חמות השמש אחרי שכבר עבר השמש מאותו מקום (ר"ח יומא כט.). עדיין החמות בה והיא תחמם הביצים (ערוך, ערך למר).

חמט, ממנו א.חֹמֶט.

א.חֹמֶט[2], ש"ז, — מין שממית יותר גדולה מהשממית הרגילה, פחוסת הגוף משני הצדדים וחדת הגב, ארוכת ודקת הזנב, ומחלפת גַוָן עורה לפי רצונה, לפי מעמד רוחה, Chamäleon ; caméléon : וזה לכם הטמא בשרץ השרץ על הארץ החלד והעכבר והצב למינהו והאנקה והכח והלטאה וְהַחֹמֶט[3] והתנשמת (ויקר' יא כט-ל). חומט תחלתו בבעדשה (הגי' יא.). — ואמר המליץ: ויהי לימים ויצא כדרכו, לאסף עפר לצרכו, וימצא חומט במחלות העפר, בריא וסומא, יושב על פתח חורו בין הגומא (ר"ז בן סעד', ס' המוסר, מחב' מא).— והשתמשו בו הסופרים במשמ' בע"ח שיש לו כעין מגן קשה כעין בית לו, כמו הצב: כי כלי מלחמתם הם (הבע"ח) נוצרים עמהם בטבע כקרנים לשור והמלתעות לחזיר והקוצים לקפוד והמגן לחומט ודומיהן (העקרים ג א). — וגם במשמ' חיות המים שבתוך הצדף: רמשים לרוב אשר ירעו וישחיתו וכו' חומט הפנינים אלמוגים (שבי"ע ב, ברברית). — ומ"ר: הרבה מיני חומטים הנאכלים (שם). — ובמשמ' חלזון: חומט הארגמן המה בע"ח אשר ממיץ גופם צבעו הקדמונים צבע ארגמן (רא"ש למוד' א ו). ובארצות המערב דבורים לרוב הרבה דגים ושאר חיות הים אלמוגים קליפות חומטי הארגמן (שבי"ע ג, ברברית).

ב.*חֹמֶט[1], חומט, ש"ז, מ"ר הֹמָטִים, חומטין, — הזל ועפר מלוח, salz. Griess ; gravier salé ; salty gravel : מערב אדם קב חומטין[2] בכור של תבואה ואינו חושש (שבת לא.). משל לאדם שאמר לשלוחו העלה לי כור חטין לעלייה הלך והעלה לו א"ל עירבת לי בהן קב חומטין א"ל לאו א"ל מוטב אם לא העליתה (שם).

*חָמַט[3], פ"ע, — כָּרַע, ובהשאלה, חָמְטָה נפשו על, נחלשה, נתעלפה: חוזה הורתם משפטי בניה, חָמְטָה נפשה על ניניה, חלפה ותשב רוחה לקוניה (יוצר א חנכה, אודך). חרב פתחו רשעים בקיניה, ר' אליעזר ואשתו וגם ניניה, חמטה נפשה ותקצרו שניה, ורחל

---

[1]) כך הגרסה כאן במקום חמם שבמשנה במקומו.

[2]) רק בעברית. ולא נתברר מקורו, ועי' הערה לקמן. — [3]) אונק' תרגם וחמטא. השבעים σαῦρα, שהוא השממית בכלל. אך רסע"ג תרגם אלחרבא a), וכך גם ריב"ג אומר בודאות והחלטה: הוא בלשון ערבי חרבא. ע"כ. והוא הבע"ח הרשום בפנים, ונראה כי כך היתה בקבלה אצלם. בסור' חולמטא, ונחלקו גם בו חכמיהם, בר עלי תרגם אלווע' ושאם אברץ בערבית, שר"ל שממית גדולה, ואחרים תרגמוה cameleon.

---

a) حربا

[1]) עי' הערה לקמן.—[2]) ברוב הנוסח' חומטו, אך בכ"י חומטין (ד"ס), וכן ברש"י. ופרש הערוך: פי' עפר מלוח מן ארץ מלחה וי"א חול. ע"כ. וכן רש"י: ארץ מליחה ומשמרת את התבואה מהתליע. ע"כ. ואמר מוספיא: פי' בל"י המטון חול. וכן לוי. אך כבר דחה זאת פלישר בהערותיו ללוי שם, בהיות שהמלה שנתכון אליה מוספיא אינה אלא מליצית, ואמר כי מקורו בערב' ח'מט a), במשמ' טעם מר. ואעפ"י שגם זה קצת דחוק, אעפי"כ אין ספק בדבר כי זו מלה שמית עברית.

[3]) תרגום ובחורי ישראל הכריע: ועולימי ישראל אחמיט. וכן וברכים כושלות: וארכוביא דחמטן. ופרש לוי מזה גם דלא ליחמטן אלייתא (שבת נד:), בענין העגלה שמתקנים לאליות הכבשים. אך אין ספק בדבר כי הפרוש האמתי של ליחמטן זה הוא של רש"י ורמב"ם, במשמ' קריעת עור האליה מהחכוך והגרירה בארץ, ודומה לזה בערב' חמט b) קרע העור מעליו.

---

a) خمط c) جَمَط

מבכה על בניה (קינ' על גזר' וולדה, אתה סהלת).

*חֲמָטָה[1], ש"נ, —מין מחבת שמטגנים בה חֲמִיטוֹת. Pfanne ; poêle ; pan : השמן משירר לעוקה אע"פ שירד נוטל מן העקל ומבית הממל ומבין הפסים ונותן ל ח מ ט ה [2]) ולתמחוי אבל לא יתן לקדרה וללפס כשהן רותחין (מעשר' א ז). — ועי' *חֲמִיטָה.

*חִמְטוֹן, ש"ז,— כמו ב.חֹמֶט, עי' בהערה לב.חֹמֶט.

*חֻמִּי, ת"ז, לנק' חֻמִּיִּת, — של חֹם, מטבע החֹם: קדחת יום ח ו מ י י ת הנה יקרה מחום האויר ומחום המרחץ (קאנון ד א לח).

*חֲמִידָה, ש"נ, — כה"פ מן חָמַד: בני הוצא מלבבך הקנאה ו ה ח מ י ד ה, והכון לקראת אלהיך בתפלת העמידה (תוכח' מוסר, עזר' הבבלי ז). בקנאתו הנעדרת תמיד יחזיק, ובחדרי בטנו יכנס מזיק, באשמרת הבקר ירוץ לַחֲמִידָתוֹ, וילבש עליו קללה כמדתו, רוח רעה בכל עת תבעתו, ועליו יעשן אף יי' וקנאתו (שם ג). הוצא מקרבך נגעי ח מ י ד ו ת י ך, תגיל ותשמח בכל המדתיך (שם יב).

א.*חֲמִיטָה[3]), ש"נ, מ"ר חֲמִיטוֹת,—א) כעין עֻגָה דקה רבה, אפויה בשמן, Brotkuchen ; galette ; flat cake : האופה ח מ י ט ה [4]) על גבי ח מ י ט ה עד שלא קרמו בתנור (טבו"י א ה). המקפה ו ה ח מ י ט ה של חולין ושמן של תרומה צף על גביהן (שם ב ד). אי אתה מודה במקפה ו ח מ י ט ה [1]) של חולין והשום והשמן של תרומה צף על גביהן שאם נגע טבול יום במקצתו לא פסל אלא מקום מגעו (תוספתא שם ב' ח). כשהיינו הולכין אצל ר' הושעיה רבה לקיסרין ללמוד תורה היו נותנין ח מ ט ת י נ ו [2]) על גבי קבוטין של מוריים והיו טוֹעמין בה טעם מוריים (ירוש' תרומ' י מז.). — ב) כמו חֲמָטָה, המחבת שמטגנים בה החמיטה: בנתון ב ח מ י ט ה ובתמחוי אבל בנתון בצלוחית נטבל (ירוש' מעשר' א מט:).—ואמר המליץ: ומגזל וחמס ימלאו ח מ י ט ת ם, תוך ומרמה יהשבו על מטתם, ואין חקר ומספר לרוע חטאתם (הקדמ' תוכח' מוסר לעזר' הבבלי).

ב.*חֲמִיטָה, ש"נ, — כה"פ מן חָמַט: לעשות הרע יארבו בַּחֲמִיטָתָם [3]) ומגזל וחמס ימלאו חמיטתם (הקד' תוכח' מוסר לעזר' הבבלי).

*חֲמִילָה[4]), ש"נ, מ"ר חֲמִילוֹת, — בגד עשוי מארג עבה: הנודר מן הכסות מותר בשק וביריעה ו ב ח מ י ל ה (נדל' ז ג). אלו הן העבין ואלו הן הדקין כגון הבורסין והברתסין הפמליאות ו ה ח מ י ל ו ת והלבדין והסנסיו הן העבין (תוספתא כלים ב"ב ה יא).

*חֲמִימָה, ש"נ, — כמו חֹם: בכפרו הקטן הסתום והנעול מכל צד עד אשר לא יגיח בו כל אויר חיצון היה תהיה לו ה ח מ י מ ה הרבה למשא (מה"נ דביר א, ישיב' כרכים).

*חֲמִימוּת, ש"נ, — סגולת דבר חַם: מפני שהקדרה מרבה ח מ י מ ו ת ומוספת הבלא (רש"י שבת נא:). הלב דם נקפא והדאגה תעורר ה ח מ י מ ו ת היסודית ו ה ח מ י מ ו ת ההיא תמס הדם הנקפא (מוכחי הפלסופ' ב ח). שהגשם יתלבן פעם ואחר יפשיט לבנו וישחר או יקנה צבע אחר ופעמים יתחמם ופעמים

---

[1]) עי' הערה לקמן.—[2]) כך הגרסה ברוב הספרים. אך בערוך וכן בפרוש ר"י בן מלכי צדק וכן בר"ש הגרסה: ב ח מ י ט ה, והביא הערוך שני פרושים: פי' קערה ויש מפרשים לחם דק. ע"כ. וכן פרשו ר"ש ור"י בן מלכי צדק, וכן החדשים: לוי, יסטרוב וקרויס. אבל הרמב"ם פרש שהכונה כאן לא לעצם העוגה אלא להכלי שנותנים החמיטה, אמר וז"ל: וחמטה ותמחוי שמות למיניהם מן הכלים שנותנים בהם המאכל כשהוא חם. ע"כ. ומעידים על פרוש זה כל השמות שמלפני השם חמטה ומאחריו: תמחוי קדרה ולפס. וכן ברור מן הירוש': בחמיטה ובתמחוי אבל בצלוחית לא.

[3]) לא נתברר מקורה, ועי' הערה לקמן. — [4]) אמר רה"ג: חמיטה א"ד חמתה פי' ריפא בלשון רבנן. ע"כ. וכן הרמב"ם: וחמיטה עוגה רקיקה. ע"כ. ובערב': קד בינא אן חמיטה ג'רדקה (גוף הערבי). וכן שאר המפרשים. והנה הטילו קצת החדשים (B. Brül, Jahrb. VII, 66, וכן קרויס (Kr. Lehw. ספק בכשרותו השמית וגזרו עליו שהוא זר, מלשון יונית. אך כבר דחה Löw (קרויס שם) השערה זו והחליטו לשמי. ואולי יש קצת יחס בין שם זה ובין השרש ח'מט a) בערב' שמשמש במשמ' טוב הריח של יין והלב וגם של צלייה וטגון. וכבר העיר על זה לוי.—[1]) כך בתוספתא שבש"ס וילנה, ובמהד' צוק"מ חמתה. — [2]) צ"ל חמיטתנו.

[3]) ופרש שם: הראשון לשון נפילה, ועלטה היה תרג' ירוש' חומטא הוה, והב' קערות, מלשון לחמיטה ולתמחוי.

[4]) בסור' חמלתא, בגד עבה, מכסה. בערב' ח'מיל a) בגד כעין המשי, ובציציות בשפתו, ואמר פרנקל כי בערב' היא שאולה מארמית, ואמר ולרס (Vollers ZDMG, L, 630) כי עקר משמ' מלה זו הוא בגד בשערות ארוכות, אך לא ידוע מקירה. עכ"פ, בודאי זו מלה שמית.

a) خمط

a) خميل

הופשט ממנו החמימות והוא בכל זה נשאר על גשמיותו (אמונה רמה א ז). והיבש נוטה קצת אל החמימות ישבור כח הקשוי ומיבש הזרע (מ׳ אלדבי, ש״א ה). המסס טבעו קר והכבד חם רטיב מבשל וחמימות הכבד כנגד קרירות המסס והושמה המרה ביניהם (ר״י יברצלוני, פי׳ יצירה ה ג). — ומ״ר: כמו החום שיוליד המימויות רבות כפי נושאיו ונפעליו (מ׳ אלדבי, ש״א ו).

חָמִיץ[1], ש״ז, — מספוא להבהמות מערב בעשבים מלוחים: והאלפים והעירים עבדי האדמה בליל חָמִיץ יאכלו אשר זרה ברחת ובמזרה (ישע׳ ל כד).

***חֲמִיצָה**, ש״נ, — דבר חמוץ: ואם יקרה לעינים שהם מדמיעות ידוק אפר צפורן חמור וילוש אותו בחלב אשה מינקת זכר ויעשהו חמיצה ויתנהו למעלה מן העינים (מ׳ אלדבי, ש״א ד). — ותבשיל חמוץ מעשבים חמוצים וכדומה, נהוג בדבור העברי בא״י.

***חֲמִיצוּת**, ש״נ, — סגולת דבר חמוץ: ולפעמים תתהמרמר השחורה בטחול לא אל החמיצות השוה (קאנון ג טו א ב). וכמו השתנות הבוסר מהחמיצות אל המתיקות (רמב״ל דורלן, מג״א א). ישים עליהם שקדים מרים שחוקים או חמיצות האתרוג (מ׳ אלדבי, ש״א ד). כן החמוצה תהיה חמיצותה על שני חלקים (קאנון א א, במהות הלחה).

חמישי, — עי׳ חֲמִשִּׁי.

***חֲמִיתָה**[2], ש״נ, — שם צמח: והכרכום והקינרה והחמיתה[3] והחלמית (תוספתא כלא׳ ג יב).

חמל[4], ממנו חָמַל, ׳חֵמֶל, חֶמְלָה, הוּמַל, ולפי דעת קצת מַחְמָל.

חָמַל, פ״ע, עת׳ אֶחְמֹל, תַּחְמֹל, יַחְמֹל תַּחְמְלוּ, תַּחְמֹלוּ, — חָמַל על פלוני, היה לו רגש של רחמים על פלוני, to pity; compatir; Mitleid haben: ותפתח (בת פרעה) ותראהו את הילד והנה נער בכה וַתַּחְמֹל עליו ותאמר מילדי העברים זה (שמות ב ו). לך והכיתה את עמלק והחרמתם את כל אשר לו ולא תַחְמֹל עליו (ש״א טו ג). וַיַּחְמֹל שאול והעם על אגג ועל מיטב הצאן והבקר והמשנים ועל הכרים ועל כל הטוב ולא אבו החרימם (שם ט). וַיַּחְמֹל המלך על מפיבשת בן יהונתן בן שאול על שבעת יי׳ אשר בינתם בין דוד ובין יהונתן בן שאול (ש״ב כא ז). אשר חָמַל העם על מיטב הצאן והבקר (לא להרגם) למען זבח ליי׳ אלהיך (ש״א טו טו). ויאמר שאול ברוכים אתם ליי׳ כי חֲמַלְתֶּם עלי (שם כג כא). כי מי יַחְמֹל עליך ירושלם ומי ינוד לך ומי יסור לשאל לשלם לך (ירמ׳ טו ה). וְחָמַלְתִּי עליהם כאשר יַחְמֹל איש על בנו העבד אתו (מלא׳ ג יז). ויהרג בחוריהם בחרב בבית מקדשם ולא חָמַל על בחור ובתולה זקן וישש (דהי״ב לו יז). — ועם אֶל במקום עַל: ויהי העם כמאכלת אש איש אל אחיו לא יַחְמֹלוּ (ישע׳ ט יח). ואל תַּחְמְלוּ אל בחריה החרימו כל צבאה (ירמ׳ נא ג). — ומקו׳ חֶמְלָה: לא חסה עליך עין לעשות לך אחת מאלה לְחֶמְלָה עליך (יחזק׳ טז ה). — ובהחלט בלי עַל או אֶל: ולא תחוס עינך עליו ולא תַחְמֹל ולא תכסה עליו (דבר׳ יג ט). עקב אשר עשה את הדבר הזה ועל אשר לא חָמָל (ש״ב יב ו). בצע אמרתו אשר צוה מימי קדם הרס ולא חָמָל וישמח עליך אויב (איכ׳ ב יז). הרגת ביום אפך טבחת לא חָמָלְתָּ (שם כא). ונפצתים איש אל אחיו והאבות והבנים יחדו נאם יי׳ לא אֶחְמוֹל ולא אחוס (ירמ׳ יג יד). ולא יַחְמֹל ולא ירחם (שם כא ז). וגם אני אגרע ולא תחוס עיני וגם אני לא אֶחְמוֹל (יחזק׳ ה יא). יפלח כליותי ולא יַחְמֹל (איוב טז יג). — ואמר הפיטן: וצור חָמַל וטוב גמל והראה את גבורתו (סליח׳ לתענ׳ אסת׳, אין זרים). — ועם פעל אחר אחריו: ויבא הלך לאיש העשיר וַיַּחְמֹל לקחת מצאנו ומבקרו (ש״ב יב ד). — ובהשאלה, בדברים לא בע״ח: ושברה כשבר נבל יוצרים כתות לא יַחְמֹל ולא ימצא במכתתו חרש לחתות אש מיקוד (ישע׳ ל יד). ערכו על בבל סביב כל דרכי קשת ידו אליה אל תַּחְמְלוּ אל חץ (ירמ׳ נ יד). — ועל השם וכדומה: וָאֶחְמֹל על שֵׁם קדשי אשר חללהו בית ישראל בגוים (יחזק׳ לו כא). — ומחשבה וכונה וכיוצא בזה: אם תמתיק בפיו (של הרשע) רעה יכחידנה תחת לשונו יַחְמֹל עליה ולא יעזבנה וימנענה בתוך חכו (איוב כ יב-יג).

***חֵמֶל**, ש״ז, — כמו חֶמְלָה: ועמת ברב ושעת תשורת צעיר חמל רחמיו שחת וערף אח (עכודה, אמיץ כח).

---

[1] אמרו החכמים כי הוא ע״ש העשבים המלוחים. בערב׳ המוצ׳ a), וריב״ג פרש המיץ טוב ונקי.

[2] אולי כמו אמיתה (ועי׳ E. Löw. Pfln. § 200).

— [3] כך בנוסח׳, ובצו״מ חמיטא.

[4] יש מדמים לשרש זה את השרש חלם b) בערב׳ שמשמש גם במשמ׳ הנעם והסבלנות.

a) خموض b) حلم

חֶמְלָה, ש"נ, — הרגש של החומל, Mitleid ; pitié, compassion ; pity : ויחזיקו האנשים בידו וביד אשתו וביד שתי בנתיו בְּחֶמְלַת יי' עליו ויצאהו וינחהו מחוץ לעיר (בראש' יט יו). באהבתו וּבְחֶמְלָתוֹ הוא גאלם וינטלם וינשאם כל ימי עולם (ישע' סג ט). —וגם °בדברים לא בע"ח, בדברים מפשטים : ראיתי כי מן הזריזות והחמלה על הלשון והזהירות באמונה שלא אגזור על הנפרדות (ר"י א"ת, הקד' הברב' לריב"ג).

חמם[1], ממנו חַם, ח ם, חַמָּה, חָמָם, *חִמּוּם, *מֵחַם. °חֲמִימָה, °חַמּוּת, °חֲמִימוּת.

חָמַם, עב' חַם, חַמּוֹתִי, עת' יֵחַם, וַיֵּחַם, יֵחַם, תֵּחַם, יֵחַמּוּ, מק' ח'ם, חֻמּוֹ, לַחְמָם, — א) חַם פלוני, היה חַם, be warm ; être chaud ; warm sein : והוא ישב פתח האהל כְּחֹם היום (בראש' יח א). מחר תהיה לכם תשועה בְּחֹם[2] השמש (ש"א יא ט). ויכו את עמון עד חֹם היום (שם יא). ויבאו כְּחֹם היום אל בית איש בשת (ש"ב ד ה). לא יפתחו שערי ירושלם עד חֹם השמש (נחמ' ז ג). וְחַם השמש ונמס (שמות יו כא). וישכב על הילד וישם פיו על פיו וכו' ויגהר עליו וַיָּחָם בשר הילד (מ"ב ד לד). והעמידה על גחליה רקה למען תֵּחַם והרה נחשתה (יחזק' כד יא). כלם יֵחַמּוּ כתנור (הוש' ז ז). ואת הצונן (נותנים) בחמה בשביל שיחמו (שבת כב ד). —ובמשמ' עמד לפני האש למען תפוג צנתו, to warm o. s. ; se chauffer ; sich wärmen : חציו (של העץ) שרף במו אש על חציו בשר יאכל יצלה צלי וישבע אף יָחֹם ויאמר האח חַמּוֹתִי ראיתי אור (ישע' מד יו). ויקח מהם וַיָּחָם אף ישיק ואפה לחם (שם יה). —ומקו' שלמים : הנה היו כקש אש שרפתם לא יצילו את נפשם מיד להבה אין גחלת לַחְמָם אור לשבת נגדו (ישע' מד יו). — וְחַם לו : והמלך דוד זקן בא בימים ויכסהו בבגדים ולא יִחַם לו ויאמרו לו עבדיו יבקשו לאדני המלך נערה בתולה וכו' ושכבה בחיקך וְחַם לאדני המלך (מ"א א א-ב). גם אם ישכבו שנים וְחַם להם ולאחד איך יֵחָם (קהל' ד יא). לבוש ואין לְחֹם לו (חגי א ו). — ובהשאלה, הלב, מרתיחת הדם : פן ירדף גאל הדם אחרי הרצח כי יֵחַם לבבו והשיגו (דבר'

[1]) משתף להלשונות האחיות. בערב' חם a) וגם חמי b), באשור' אֻם, בארמ' חמם.

[2]) נמסר : כחם קרי.

a) حمّ b) حمي

יט ו). חַם לבי בקרבי בהגיגי תבער אש (תהל' לט ד).

— פָּעוּ' *חָמוּם, חֲמוּמָה, חֲמוּמוֹת. —ידיו של פלוני חֲמוּמוֹת, הוא מהיר לזעם ולעשות מעשים קשים בזעמו : שמעון בן שטח היו ידיו חמומות (ירוש' סנהד' ו כג:).

— נִפְע' נֵחַם, מ"ר נֵחָמִים[1]), בהשאלה מתלהבים בתאותם : על מי תתענגו על מי תרחיבו פה תאריכו לשון הלוא אתם ילדי פשע זרע שקר הַנֵּחָמִים[2]) באלים תחת כל עץ רענן שחטי הילדים בנחלים תחת סעפי הסלעים (ישע' נז ד-ה). —*ובמשמ' העקרית : ממלא אדם חבית מים ונותנה כנגד המדורה ולא כדי שיחמו אלא כדי שתפוג צינתן (תוספתא שבת ג ה). — וכמו שלמים, °נֶחְמַם, שחלצתו חַמָּה : אם היה נחמם אסור (להתרפאות אצל עכו"ם) (ירוש' ע"ז ב מ ד).

— פִּע', חִמֵּם,— עשה שיהיה חַם, wärmen ; chauffer ; to warm : כי תעזב לארץ בציה ועל עפר תְּחַמֵּם[3]) (איוב לט יד). — ומצוי מאד בספרות : מים שנתגלו וחיממן אסורין משום גלוי (תוספתא תרומ' ז יג). האשה מדיחה ידה שמן ומחממתה כנגד הנר (שם שבת ג ה'). מחמם הוא אדם לונטית ונותנה על גבי מכה בשבת (ירוש' שם ט יב.). נדר מן הככר מהו לחמם בו את ידיו (שם כתוב' יג לה ד). יוצא הוא החמור באוכף שלו בשביל לחממו (שם שבת ה ז:). יד לאמה תקצץ מפני שמחממתו (כלה רבתי ב). בשעה שאדם ישן נשמה מחממת את הגוף שלא יצטנן וימות (מד"ר בראש' יד). —וּמְחַמִּים במקום מְחַמְּמִים : מחמין חמין לחולה בשבת בין להשקותו ובין לרפאותו (תוספתא שבת טו יה). מפני הסכנה מחמין לו חמין (ירוש' שם יט יז.). ואין אומרים נמתין לו שמא יבריא אלא מחמין לו (מים) מיד (יומ' פד:). שכן לוטשי הברזל עושים מחמים את הברזל עד שיעשה גחלת

— [1]) כמו נֵעָרִים, כך כל המדקדקים. —[2]) אמר ריב"ג ז"ל : ויתכן להיות מן השרש הזה (של חמם) בענין אחר הנחמים באלים על משקל במארה אתם נארים ועקרו היה להיות על משקל ובם אנחנו נמקים ונשתנה תנועת הנון בעבור החת כאשר נשתנה תנועת נון נארים בעבור האלף כי עקרו ג"כ להיות על משקל נמקים כי הוא אצלי מענין במארה והונח דגשות המם בהנחמים להקל. ע"כ. ובעין זה החדשים. וכבר ההפלפל במב'ר נגד אולד (Bö. II, 490) בדבר הסבה מדוע לא אמרו נִחמים בנון חרוקה כראוי לפני ח, ואמר שהיה זה כדי להבדילו מן נחמים, משרש נחם. אבל, אולי באמת אין זהכלל נפע' מן חמם, אלא פעל משרש ב. נחם בכונה מיוחדה. — [3]) יש מגיהים תגיתם.

(הרמב"ם שבת יב ב). שכשמצרפין הכלי מחמין אותו תהלה ביותר (ר"נ על הרי"ף, שבת יט:).

— הפע', *הֵחֵם, מֵחֵם, מֵחִים, — כמו חִמֵּם: לא יחם אדם חמין לרגליו אלא א"כ ראויין לשתייה (ביצ' ב ה). ממלא אדם כוס מים ונותנו על הספל בין להחם הצונן ובין להצין החמים (תוספתא שבת ג ח). הנכנס למרחץ מחים לו את הצונן ומצנן לו את החמין (בס ב"מ יא לב). בתחילה היו רוחצין בחמין שהוחמו מע"ש התחילו הבלנין להחם בשבת ואומרים מע"ש הוחמו (שבת מ.). — ובהשאלה: המר בכי והחם מספד ושית אבלו כיוצא בו (ב"ס גני' לח יז).

— הָפע', *הוּחַם, — שהֵחַמּוּ אותו: השוכר את החמור להוליכה בהר והוליכה בבקעה אם החליקה פטור ואם הוחמה חייב להוליכה בבקעה והוליכה בהר אם החליקה חייב ואם הוחמה פטור (ב"מ ו ג). מעשה שעשו אנשי טבריא והביאו סלון של צונן לתוך אמה של חמין אמרו להן הכמים אם בשבת כחמין שהוחמו בשבת אסורין ברחיצה ובשתייה ואם ביום טוב כחמין שהוחמו ביום טוב אסורים ברחיצה ומותרין בשתייה (שבת ג ד). המין שהוחמו מערב שבת לשבת (ירוש' שם ג ו.). בחמין שלא הוחמו כל צורכן (בבלי שם לח.). התחילו הבלנין להחם בשבת ואומרים מע"ש הוחמו (שם מ.).

— נִתפ', נִתְחַמֵּם, — חִמֵּם את עצמו והממוהו אחרים והוא נעשה חַם: אם אראה אובד מבלי לבוש ואין כסות לאביון אם לא ברכוני חלצו ומגז כבשי יִתְחַמָּם (איוב לא יט-כ). עושה אדם מדורה ומתחמם כנגדה (ביצ' ב ה). והוי מתחמם כנגד אורן של חכמים (אבות ב י). ירד וטבל עלה ונסתפג ונתחמם כנגד המדורה (תמיד א א). סך אדם את עצמו שמן ומתחמם כנגד המדורה (תוספתא שבת ג ה). מתחמם אדם כנגד המדורה ויוצא ומשתטף בצונן ובלבד שלא ישתטף בצונן ויתחמם כנגד המדורה מפני שמפשיר מים עליו (גמ' שם מ:). שאם נתכוין להתחמם בגיזי הולין ונתחמם בגיזי עולה שמעל (פסח' לג.). — ובין זו"נ: הרי אני מתחמם בה והערה בה (ירוש' שבת יא יג:). ובן עזאי נשא אשה מימיו (יש מי שאומר) נתחמם (ויש מי שאומר) בעל ופירש (שם סוט' א טו ג). כל מאה ושלשים שנה שפירשה חוה מאדם היו רוחות הזכרים מתחממין ממנה והיא יולדת מהם ורוחות נקבות מתחממות מאדם ומולידות ממנו (מד"ר בראש' כ). — ובמשמ' הצטער הרבה: שיוכל להתחמם על מתו אפילו לזמן מרובה אחר מיתתו (תוספ' מו"ק כז.). — 'ומחרון וכעס: ונראה על פני הכעסן כאלו הוא עמום ומתחמם גופו הרבה ומתנדנד לבו נדנוד גדול ודופק דפקו בחוקה ובמהירות (תק' מד' הנפ' לרב"ג מ).

— פֻּע', 'חֻמַּם, מחומם: (אם היה יום כפור חם) בידוע שכל השנה מחוממת וצריך לבקש רחמים שתהא גשומה (רגמ"ה ב"ב קמז:).

*חָמָם[1], ש"ז, — שֵׁם צמח, **Amomum**: הקושט וחמם[2] וראשי בשמים (עוקצ' ג ה). — ובצורה ארמית: חממא הנקרא בכל לשון אמומון (אסף הרופא 64). חמאמא מהותו הוא אילן כאשכול עצים מסתבכים (קינק, לות הסמים).

חַמָּן[3], ש"ז, מ"ר חַמָּנִים, — כעין עמוד על המזבחות לפנים, לעבודת כוכבים ומזלות: לכן בזאת יכפר עון יעקב וזה כל פרי הסר חטאתו בשומו כל אבני מזבח כאבני גר מנפצות לא יקמו אשרים וְחַמָּנִים (ישע' כז ט). ויסר (אסא) מכל ערי יהודה את הבמות ואת הַחַמָּנִים ותשקט הממלכה לפניו (דהי"ב יד ד). וינתץ (יאשיהו) את המזבחות ואת האשרים והפסילים כתת להדק וכל הַחַמָּנִים גדע בכל ארץ ישראל (שם לד ז). והשמדתי את במתיכם והכרתי את חַמָּנֵיכֶם ונתתי את פגריכם על פגרי גלוליכם (ויקר' כו ל). ונשמו מזבחותיכם ונשברו חַמָּנֵיכֶם והפלתי חלליכם (יחזק' ו ד). ונשברו ונשבתו גלוליכם ונגדעו חַמָּנֵיכֶם ונמחו מעשיכם (שם ו). אילו החמנים שבראשי גגות (ספרא בחר ט). משכו מחמניכם[4] והדבקו במצות (מכי' בא יא). אשר הוצאתיך וכו' מבית העובדים לחמנים[5] (שם יתרו ה). בקנאה אני נפרע מן החמנים[5]) אבל רחום וחנון אני מדברים אחרים

---

[1]) כך בסור' ובערב' חמאמא a). ובודאי לא מיונית באה מלה זו אל הלשונ' השמיות (ע"ל בהל"מ, סי' קכג). — [2]) כך בערוך, וכך במשנה עם גוף הערבי של פרוש הרמב"ם, ובנוחס' חמס.

[3]) בכנענ' מצוי מאד בהכתבות בעלחמן: איש נדר חנא בן ז לבעלחמן (Schr. XX, VII, 12), ר"ל אשר נדר חנא בן ז לבעלחמן. ולא נתברר אם זה שרש מיוחד חמן, או אולי באמת כמו שסברו הקדמונים שֵׁם נבנה מן חמה, והכונה אלהות החמה. — [4]) גרסת הערוך, ובנוסח' משכו מע"ז. — [5]) בנוסח': עבודה זרה

---

a) حماما

(שם ו). — ואמר הפיטן: ויך במצרים כל אליל וְחִמֵּן, ויכחד כל גבור שר ומשמן (יוצר ב בשבוע, כבורי). — ואמר המשורר: ושחק וערץ והדש וארץ בעווז ויחרץ חמני אשרים (ר"מ דרעי הקהלי, ב רכב).

חמס[1], ממנו חָמָס, חָמַס, *חִמּוּס, *חַמְסָן, *הִתְחַמֵּס, *הִתְחַמְּסוּת.

חָמָס, ש"ז, כמו׳ חֲמַס, כנ׳ חֲמָסִי, מ"ר חֲמָסִים, — מעשה עול, Unrecht; injustice; wrong: ותשחת הארץ לפני האלהים ותמלא הארץ חמס (בראשי׳ ו יא). כהקיר בור מימיה כן הקרה (ירושלם) רעתה חמס ושד ישמע בה (ירמ׳ ו ז). לא ישמע עוד חמס בארצך שד ושבר בגבוליך (ישע׳ ס יח). הממלאים בית אדניהם חמס ומרמה (צפני׳ א ט). הארץ מלאה משפט דמים והעיר מלאה חמס (יחזק׳ ז כג). החמס קם למטה רשע (שם יא). רב לכם נשיאי ישראל חמס ושד הסירו ומשפט וצדקה עשו (שם מה ט). למה תראני און ועמל תביט ושד וחמס לנגדי (חבק׳ א ג). ורשע ואהב חמס שנאה נפשו (תהל׳ יא ה). — פעל חמס, מעשה של און ואנס: מעשיהם מעשי און ופעל חמס בכפיהם (ישע׳ נט ו). — על לא חמס, שלא עשה שום דבר של און ולא־צדק: ויתן את רשעים קברו ואת עשיר במתיו על לא חמס עשה ולא מרמה בפיו (ישע׳ נג ט). פני חמרמרה מני בכי ועל עפעפי צלמות על לא חמס בכפי ותפלתי זכה (איוב יו טו-יז). לרמותני לצרי בלא חמס בכפי (דה"א יב יח). — איש חמס, עושה חמס: מן קמי תרוממני מאיש חמס תצילני (תהל׳ יח מט). אל תקנא באיש חמס ואל תבחר בכל דרכיו (משלי ג לא). מאיש חמסים תצילני (ש"ב כב מט). השמר והיה זהיר ואל תהלך עם אנשי חמס (כ"ס גני׳ יג יג). — עד חמס, שמעיד בחברו באון: אל תשת ידך עם רשע להיות עד חמס (שמות כג א). כי יקום עד חמס באיש לענות בו סרה (דברי׳ יט ו). יקומון עדי חמס אשר לא ידעתי ישאלוני (תהל׳ לה יא). כי קמו בי עדי שקר ויפח חמס (שם כז יב). — כלי חמס: שמעון ולוי אחים כלי חמס מכרתיהם בסדם אל תבא נפשי בקהלם אל תחד כבדי כי באפם הרגו איש (בראשי׳ מט ה-ו). — שית חמס: לכן ענקתמו גאוה יעטף שית חמס למו (תהל׳ עג ו). — יין חמסים: כי לחמו לחם רשע ויין חמסים ישתו (משלי ד יז). — ואמר הפיטן: בני בלי שם במכרם עמוסים, בזונה ובניין ובשוד חמסים (מוסף א׳ ר"ה, אמץ אדירי). — נאות חמס: כי מלאו מחשכי ארץ נאות חמס (תהל׳ עד כ). — שנאת חמס, שלא בצדק: ראה איבי כי רבו ושנאת חמס שנאוני (תהל׳ כה יט). — זעק חמס, זעק על החמס שהוא רואה: עד אנה יי׳ שועתי ולא תשמע אזעק אליך חמס ולא תושיע (חבק׳ א ב). הן אצעק חמס ולא אענה אשוע ואין משפט (איוב יט ז). — ובסמי׳ חמס, חמס פלוני, החמס שהוא עשה: למען תשם ארצה ממלאה מחמס כל הישבים בה (יחזק׳ יב יט). בארץ חמס ידיכם תפלסון (תהל׳ נח ג). — ובמשמ׳ החמס שעשו לו: מצרים לשממה תהיה ואדום למדבר שממה נהיה מחמס בני יהודה אשר שפכו דם נקיא בארצם (יואל ד יט). וחתו גבוריך תימן למען יכרת איש מהר עשו מקטל מחמס אחיך יעקב תכסך בושה (עובד׳ א ט-י). — חמסי על פלוני, פלוני חיב בדבר, פלוני יענש בשבילו: ותאמר שרי אל אברם חמסי עליך אנכי נתתי שפחתי בחיקך ותרא כי הרתה ואקל בעיניה ישפט יי׳ ביני וביניך (בראשי׳ טז ה). חמסי ושארי על בבל תאמר ישבת ציון ודמי אל ישבי כשדים תאמר ירושלם (ירמ׳ נא לה). — בא חמסו על פלוני, פלוני נענש בשביל החמס ההוא: ויבגדו בעלי שכם באבימלך לבוא חמס שבעים בני ירבעל ודמם לשום על אבימלך אחיהם אשר הרג אותם (שופט׳ ט כג-כד). — ירד חמסו על קדקדו, הוא נענש בשביל החמס שהוא עשה: בור כרה (הרשע) ויחפרהו ויפל בשחת יפעל ישוב עמלו בראשו ועל קדקדו חמסו ירד (תהל׳ ז טז-יז). — וחמס, עם הדבר שנלקח בחמס, ההון שגזל בזרוע ובאון: האצרים חמס ושד בארמנותיהם (עמו׳ ג י). כלה לחמס יבוא מגמת פניהם קדימה ויאסף כחול שבי (חבק׳ א ט). כי חמס לבנון יכסך (שם ב יז). וילך עשו השדה לצוד ציד להביא אם מצא הרי מוטב ואם לאו להביא מן הגזולות ומן החמסים (מד"ר בראשי׳ סה). קרבנך דומה לקרבנו של אדם הראשון שהיה הכל ברשותו ולא הקריב מן הגזולות ומן החמסין (שם ויקר׳ ב). העוף הזה פורח וטס בכל העולם ואוכל בכל צד ואוכל מן הגזולות ומן החמסין אמר הקב"ה הואיל והזפק הזה מלא גזולות וחמסין אל יקרב לגבי המזבח (שם ג). אומר להם הקב"ה (לרשעים) בעולם שהייתם כו לא בעלי מחלוקת ולשון הרע וכל רעות הייתם ולא בעלי מריבות וחמסים אתם הייתם (שם קהל׳, מס יח:ו). — ומצוי בספרות במשמ׳ עול חמרי

[1]) בערב׳ חמש a) וחמש b), במשמ׳ של כעס וקצף.

b) حمس a) حمش

ומוסרי: מה שתטעון מההמסים הנראה לפי המוחש שנעשים תחת השמש (רלב"ג איוב לה). השגיח השם בקין להענישו על שלא היתה כונתו רצויה בעשיית הקרבן ועל התמס שעשה להבל (העקרים א יח). הפרש יותר גדול מהחמסים והרעות אשר הם בספרי הגדות או הנעשים עתה (כפ' המדות לאריסטו א ח). והאחד בעל המה רצה להכות את חברו דרך המס (ר"י אברבנאל, שמות). וירא השועל את מעשיו (של האריה) וגדל חמסיו (המוסר לר"ז בן סעד', כי"ת ס). — ואמר הפיטן: הרבית חמסיך, הרעות מעשיך, ותשכח יי' עושיך (סליחה לר"י ברצלוני, או"ג ב).

א·**חָמַס**, פ"י, עת' יַחְמֹס, תַּחְמְסוּ, תַּחְמֹסוּ, — חָמַס את פלוני, עשה לו חָמָס, התנהג אתו בְּחָמָס, = gewalt-tätig behandeln; traiter qqu. injustement; treat wrongly, violently: ואלמנה אל תנו אל תַּחְמֹסוּ ודם נקי אל תשפכו במקום הזה (ירמ' כב ג). שיהא כל אחד ואחד אומר למה אני גוזל למה אני חומס למחר בית דין שמין שדה יפה שלי (תוספתא כתוב' יא ב). לאחר ג' ימים (שהמת מונח באדמה) הכרס נבקעת על פניו ואומרת לו הא לך מה שגזלתה וחמסתה ונתת בי (ירוש' מו"ק ג פב:). לא סוף דבר בשאמר לו הרוג את פלוני אלא אפילו חמום את פלוני (בס בכת יד יד ד). אמר הקב"ה (לנפש האדם) אני עשיתיך מעלן מכלן ואת יוצאת וגוזלת וחומסת וחוטאת (מד"ר ויקר' ד). מלכות אדום מתגאה וחומסת וגוזלת ונראית כאלו מצעת בימה (בס יג). שהיה הוא (ר"ש בן לקיש) ושני רעיו גוזלים וחומסים כל אשר יעבור עליהם בדרך (פדר"א מג). — ואמר הפיטן: זבגב אשא סבלות משא נשיאי משא בן ישמעאל, זה הומס וזה רומס וזה מואס וזה גועל (יוצר פר' ויחי, בגנו). רשע חומסים וגוזלים, קנין אשר קנו עמלים, צופה עין תאות שללים (יוצר א בכוע', תחמודות). — והומס, כמו שם: שהראהו הקב"ה למשה דור דור ושופטיו וכו' דור דור וחומסיו דור דור וגזלניו (מד"ר ויקר' כו). — ופעול *חָמוּס, חֲמוּסִים: לוקח אדם לולב לזכות בו ואם היה גזול הוא צווח לפני המקום ואומר גזול אני חמום אני (פסיק' דר"כ, ולקחתם לכם). ראוי שהחמוסים יראו לחומסים שזה על צד העונש עליהם על מה שקבלו מהחמס (נופת צופים ג ג). — ואמר הפיטן: חֲמוּסִים נגושים ביד מדיקים, מפוליך שעשעת בילדים רכים (סלית' יום ב, אויתיך). טלאיה דופקים בים הומים, אנוסים חֲמוּסִים ביד ישמעאלים (סלית' ה עי"ת, אתה תלקי). — ובמשמ' הזיק: כי מצאי מצאי חיים ויפק רצון מיי' והטאי הֹמֵס נפשו (משלי ח לה-לו). — חָמְסוּ תורה וכדומה, הפרו אותה, בזוה, = beleidigen, verletzen; léser, enfreindre; violate: כהניה חללו קדש חָמְסוּ תורה (צפנ' ג ד). כהניה חָמְסוּ תורתי ויחללו קדשי (יחזק' כב כו). — ומצוי הפעל חָמַס בספרות במשמ' עָוַל מוסרי: ותאמר שרי אל אברם חמסי עליך וכו' הומסני אתה בדברים לפי שאתה שומע בקלוני ושותק (מד"ר בראש' מה). צריך הקורא לאשר מחשבתו לצד שבקש בעל הספר ולא יחמסהו בהפוך מענו (גסי בן נח הקראי, לקו"ק). כך ראינו שאיש זה (שרוצה להעתיק דירתו לעיר אחרת) חומס את אשתו ואין מן הדין להעתיקה ממקומה למקום שהוא פחות ממנו (שו"ת הרי"ף קעו). פורש מן המותר ומסתפק מן העולם בפחות ממזונו זה מגונה מפני שהוא יוצא מנתיב הבחינה והוא חומס את גופו (חו"ה, עבוד' ה' ד). פן יחמסני ויפחות לנו מה שאנו מבירים כי אין משבחין האומר לקדמת הימים ולא חומסין המוצא לקרבת העת אבל ינתן לכל מה שראוי לו (ריב"ג, הקד' הרקמה). והתופס עליו בוזה חומס אותו (הות, הברכ', יחב). אמרו הלא תראה שגזר על המצריים שיחמסו זרע אברהם ולמה ענשם (ח' פרקים להרמב"ם ח). ראוי לכל חכם שישיג דבר חכמה שלא נכתב שיכתבנו כדי שלא יחמום הראוי לדבר ההוא מאנשי דורו או מאנשי זמן אחר (מלמ' התלמיד', ולרא). ואם תטרח בדבר אחר זולתי בחכמה אז תהיה חומס יותר רע מכל חומס כי תחמום האהוב שבעולם ויהיה גודל חמסך לה כפי הרחקתה ממעלתה העצמית לה (המעל' לרב"ט פלקיירא ב). ומי שרב שכלו ונראית ענוותנותו ימעטו חומסיו ומבקשי רעתו (הות, לוי היגון 9). הנה מה שיחמום לנפשו מי שבו חלק אפשרות מן ההצלחה הנצחיית ולא השתדל בה ועובר שארו אבורי והחכמה תהיה את בעליה (נרבוני, מו"נ א עב). — ואמר המשורר: בואי שבי אתי גבירה וחבי לי סיבבי עת תשכבי מטתי, ורצון אבירך עוד עשי אל תחמסי אותי (ר"מ דרעי הקראי, א פב). — וגם ביחס לדבר לא בע"ח, יַחְמֹס את החכמה: אל תמסרו החכמה למי שאינו מאנשיה פן תחמסוה ואל תמנעוה מאנשיה פן תחמסו אותם (מלמד התלמיד', ולרא). והיה החכם חומס החכמה ומשחית דבריו הנעימים (בס, נח). ראוי לרב שלא ילמד תלמיד שאינו הגון כי אז

הוא חומס החכמה וגורם שם רע עליה (שם, ואו"ח).
— נפע', *נֶחְמַס, — שחמסו אותו: שדה שיש בה אדר אינה נגזלת ואינה נחמסת ופירותיה משתמרין (כיל' טו). כגנה שנחמס מעיינה והלבין ירקה (מד"ר איכ' כ ו). — ואמר הפיטן: נֶחְמָסִים נמאסים ולעבדים נכבשים, נרפשים נתפשים בין זאבים ולישים, נשחטים נשפטים בידי אדונים קשים (סמא"ל, סלית' לו"ג, תי ככל). — ובמוסריות: נמצא שזה האיש נחמס וחלילה ליחס חמס אל השם (ע"ח לר"א הקלאי פח). ונמצאו כנחמסים אחרי שלא יותירו מהם דבר (שם קד).

ב·חמס, ממנו ממנו ב.חֹמֶס.

ב·חָמַס[1], — קל לא נהוג.
— נפע', נֶחְמַס, — נשרט ונקרע העור על הבשר ע"י הצפרנים או באבנים חדות שדרכה עליהם הרגל, וכדומה. **zerkratzt werden; être déchiré; be scratched:** וכי תאמרי בלבבך מדוע קראני אלה ברב עונך נגלו שוליך נֶחְמְסוּ[2] עקביך (ירמ' יג כב).
פע', *חִמֵּס, — חִמֵּס את פניו, כמו חתול וכדומה בצפרניו. **zerkratzen (mit den Nägeln); déchirer (en grattant avec les ongles); scratch with nails:** חימסה[3] (שרה) בפניו (של אברהם) (מד"ר ברא' מה). שחיטטה אותו וחימסה פניו כנמיה (ילמדנו, הובא בערוך).

ג·חמס[4], ממנו ג.חָמָס.

ג·חָמַס, פ"י, עת' תַּחְמֹסוּ, — חָמַס מְזִמּוֹת וכיוצא בזה, הוליד וצרף במוחו ודעתו מזמות בענין מן הענינים על אדם בכונה רעה, **ausdenken; forger; imaginer; to devise:** הן ידעתי מחשבותיכם ומזמות עלי תַּחְמֹסוּ[1] כי תאמרו איה בית נדיב ואיה אהל משכנות רשעים (איוב כא כז-כח). — ואמר המשורר: לַחְמוֹס מזמה התיעצו היונים, אחרי גבורתם בתהו העלה, אז סוס רם גבוה מעשי אמנים, יד חרש חכם תבן מעץ אלה (מיכ"ה, הכיסות טרויא).

ד·חמס[2], ממנו ד.חָמָס.

ד·חָמַס, פ"י, עת' יַחְמֹס, — חמסה הגפן בִּסְרָה, הִשִּׁירָה והשליכה גרגרי הבסר, **abwerfen; faire tomber; throw down:** יַחְמֹס[3] כגפן בסרו וישלך כזית נצתו (איוב טו לג). — והגן שֻׂכּוֹ: וַיַּחְמֹס כגן[4] שכו שחת מעדו (איכ' ב ו).
— נפע', יֵחָמֵס, — נשר מהגפן, ובכלל מהצמח, ובהשאלה: הנובלים האל עת עוד לא נחמסו מה יפו מה טבו פרחו רטבו (יל"ג, בית מועד לכל חי).

***חֲמָס,** ש"ז, — כמו חָמָס, עי"ש.

***חַמְסָן,** ש"ז, מ"ר חַמְסָנִים, — מי שדרכו לַחְמֹס: אל תשת חמס עד להוציא את החמסנין ואת הגזלנין שהם פסולין לעדות (מכי' משפ', מס' דכספ' כ). הגזלנין והרועים והחמסנין וכל החשודים על הממון עדותן פסולה (תוספתא סנה' ה ה). למה נברא (האדם) יחידי מפני החמסנין והגזלנין ומה עכשיו שנברא יחידי גוזלין חומסין אילו נברא שנים על אחת כמה וכמה (שם ח ד). מפני מה אמרו הניזקין שמין להן בעידית מפני הגזלנין והחמסנין כדי שיהא כל אחד ואחד אומר למה אני גוזל למה אני חומס למחר בי"ד שמין שדה יפה שלי (שם כתוב' יב ב). א"ל רב אדא וכו' לרב אשי מה בין גזלן לחמסן אמר לו

---

1) בערב' ח'מש a), ועי' הערה לקמן. — 2) פרשו החדשים גם נחמס זה במשמ' חָמָס. ובארו נחמסו עקביך במשמ' שנעשה בהם דבר של חמס ועול. אבל, זה לא טבעי, ומחליש כל כח המליצה העזה הזאת. וכבר פרש ריב"ג נחמסו במשמ' גלוי, נרדף עם נגלו שוליך. ואעפ"י שפרוש זה יותר נכון ומתישב לפי המליצה, מ"מ קצת קשה, יען גלוי העקב אינו בושה ומחליש את המרירות של ונגלו שוליך, שהכונה בו, כאמור להלן בפסוק כו, גלוי השולים על פניה כדי שיראה קלונה. לכן נראה כי הכונה כאן שריטת העקב מהליכת יחף, כמו מנעי רגלך מיחף (ירמ' ב כה). — 3) כך בערוך, ובנוסח': חימסא בפניו.

4) עי' הערה שלקמן.

a) حمش.

---

1) הקדמונים וגם החדשים מפרשים פעל זה במשמ' חָמָס, עָוֶל, אעפ"י שכולם חשו הדחק ולא הטבעיות שבמליצה זו. והיותר טבעי לפי סגנון המליצה והענין הוא מה שת"י: תחשלון, מלשון: דחשלי מינייהו כלי זיין (ע"ז יו), ר"ל הכה בפטיש על הברזל החם ונתן לו צורה כרצונו. והפשיטא: תחשבון.

2) רק בעבר', ועי' הערה שלקמן. — 3) לא נתברר מקור מלה זו, אך בכונתה אין ספק, כי החצי השני של הפסוק מוכיח עליה, והודיע לי הכורם המלמד מנשה בן צבי מראשון־לציון כי זה דרכה של הגפן שמשירה את בסרה בפרט אם יקדים ח"ם עז לבוא פתאם קודם הזמן, ויש גפנים שבתחלה כשהן מתחילות ללבלב נדמה שהן תהיינה דחוסות באשכלים מאד, אך הבסר נושר והן אחר כך דלות ושדופות ואין עליהן אלא גרגרים מעטים. — 4) אולי צ"ל כגפן, ועי' שַׂךְ.

חמסן (נותן דמים) גולן (אינו נותן דמים) (ב"ק סב.). שהרי הוא חמסן מפני שכופה את המוכר למכור שלא ברצונו (רמב"ם מכיר' י ה). וקרוב וחמסן וגזלן בין לעדות בין לדין פסולין (והזהיר ויקר' לב).

***חוֹמְסָן**[1], ש"ז, — כמו חַמְסָן: הוסיפו עליהן (על הפסולים לעדות) הגזלנין והחומסנין[2] (סנה' כה:).

***חַמְסָנוּת**, ש"נ, — פעולת החמסן: (שאם עושה) שלא כדין חמסנות הוא (בו"ת מהר"י קולון קפח).

***חמע**[3], ממנו *חִמּוּעַ, *חִמַּע.

***חִמַּע**, פ"י, — כמו חִמֵּץ: שאני עיסה הואיל וראויה לחמע בה כמה עיסות אחרות (ע"ז כח.). שמחמע בה את העיסה (גינת ורדים, יו"ד א כו).

א. חמץ[4], ממנו *חִמּוּץ, *חֲמִיצָה, *חֲמִיצוּת, חָמֵץ, חֹמֶץ, *חָמֵץ, *חֲמִצּוּת, *חִמְצִי, מַחְמֶצֶת, *חֹמְצָן, *מְחַמֵּץ.

א. חָמֵץ[5], ש"ז, — א) כל דבר שטעמו דומה לטעם החֹמֶץ, Gesäuertes; chose aigre; sour thing, ובפרט בצק שנתן בתוכו שאור: ולא יראה לך חָמֵץ ולא יראה לך שאר בכל גבלך (שמות יג ז). כל המנחה אשר תקריבו ליי' לא תעשה חָמֵץ כי כל שאר וכל דבש לא תקטירו ממנו אשה ליי' (ויקר' ב יא). לא תאפה (המנחה) חָמֵץ (שם ו י). — ובפרט בתלמוד, *כל דבר שאסור לאכלו בפסח משום אסור חָמֵץ: אור לארבעה עשר בודקין את החמץ לאור הנר כל מקום שאין מכניסין בו חמץ אין צריך בדיקה (פסח' א א). אין ביעור חמץ אלא שריפה (שם ב א) חמץ של עובד כוכבים שעבר עליו הפסח מותר בהנאה (שם ב). נכרי שהילוה את ישראל על חמיצו וכו' ישראל שהילוה את הנכרי על חמיצו (תוספתא שם א כא-כב). חמיצן של גוים וכו' חמיצן של עוברי עבירות מותר אחר הפסח מיד (שם יג-יו).

ב. חָמֵץ[6], פ"ע, עת' יֶחְמַץ, מק' חֲמֹצָה, חֻמְצָתוֹ, — היה חָמֵץ, בפרט בצק על ידי השאור, durchsauert werden; être aigri; be sour: ויאפו את הבצק אשר הוציאו ממצרים עגת מצות כי לא חָמֵץ כי גרשו ממצרים ולא יכלו להתמהמה (שמות יב לט). וישא העם את בצקו טרם יֶחְמָץ (שם לד). ישבות מעיר מלוש בצק עד חֻמְצָתוֹ (הוש' ז ד). שאור של חולין שנפל לתוך עיסה וחמצה (ערלה ב ט). מי גרם לה (לעיסה) שתחמץ בשעה אחת (ע"ז כח:). תפוח שרסקו ונתנו לתוך עיסה וחמצה[1] הרי זו אסורה (תרומ' י ב). — ופָעוּל: וכן ישתנה (הדם) בריחו ובטעמו וישוב מר או מלוח או חמוץ (קאנון א א, במהות הלחה). תשעה טעמים המתוק והדשן והמליח והמר והחריף וכולם חמים והעפיץ והקובץ והחמוץ והתפל וכולם קרים (תמונה רמה א ו). — ואמר המליץ: והפירות אשר המה חמוצים, מאד רעים והם לגוף כחצים (רפוא' הגוייה לר"י חריזי).

— פִּעֵ', *חִמֵּץ, — עשה שֶׁיֶּחְמַץ: כל המחמץ והמתבל והמדמע להחמיר (ערלה ב ו). נפל שאור של תרומה וכו' ויש בו כדי לחמץ אסור (שם ט). שאור שבללו בשאור אחר וחימץ בו את העיסה (תוספתא תרומ' ו יא). תפוח שריסקו ונתנו לתוך עיסה וחימצה (ירוש' פסח' ב כט:). מפליגין במחמץ במימיו אבל במחמץ בגופו דברי הכל מותר (שם חלה א נז.). שאור של חולין ושל תרומה שנפלו לתוך העיסה לא בזה כדי לחמץ ולא בזה כדי לחמץ ונצטרפו וחימצו (ע"ז מט.). — ובהשאלה, *עִכֵּב, דחה לאחר זמן: אשרי דיין שמחמץ את דינו (סנה' לה.). אשיב לך על תמיהותיך ועליהם אני מתמיה עליך מדוע לא חמצת שאלתך (תשו' ר"ת 157).

— פֻּע', *חֻמַּץ, מחומץ: המחמץ את המחומץ (תוספתא בכור' ג כד). ואין המחומץ מחמץ אלא לפי השבון (תמור' יג.). קשין ותבן מחומצין ומהוזקין בתבואה שבתוכם יאכלו (רב"י ישע' ל כד). — ואמר הפיטן: טרם המצה חררה חֻפְּזוּ לצאת בכישור (יולר ב פסח, אסירים).

— הִפע', *הֶחְמִיץ, — א) פ"ע, נעשה חָמֵץ, היין: מי שהיה יינו בתוך הבור ואירעו אבל וכו' עושה לו למודים בשביל שלא יחמיץ (מו"ק ב ג). המוכר יין לחבירו והחמיץ אינו חייב באחריותו ואם ידוע שיינו מחמיץ הרי זה מקח טעות (ב"ב ו ג). אם משתרמה התמיצה (ההבית) הרי זו תרומה (תרומ'

---

[1]) כמו גּוֹזְלָן. — [2]) גרס' הערוך, ובנוסח' והחמסנין.

[3]) בארמ' חמע כמו חמץ בעברית, בחלוף ע-צ המצוי מאד.

[4]) בארמ' חמע, בערב' חמצ' a).

[5]) בערב' חַאמִצ' b).

[6]) בערב' חַמִצ', חַמֹצ' c). —

a) حمض b) حامض c) حَمِضَ حَمُضَ

---

[1]) כך ברוב הנוסח', ובמשנ' ירוש' וחימצה ועי' פִּעֵל.

ג א). המפקיד פירות אצל חבירו והרקיבו יין והחמיץ שמן והבאיש (תוספתא ב"מ ג ח). והתמד עד שלא החמיץ (ירוש' תרומ' י מז ג). ורוב היין מחמיץ (בס תעו' ב סה:). בודק חבית אחת וכולן תלויות בה ואינן מחמיצות (בס גיט' ג מה:). אני משחק כל זמן שאני רואה רבי שאין יינו מחמיץ ואין פשתנו לוקה (סנה' קא.). משעלו בני הגולה פסקו הזיקין והזועות וכו' ולא החמיץ יינם ולא לקה פשתנם (חול' פו.). המוכר הבית יין לחבירו והחמיצה אמר רב כל ג' ימים הראשונים ברשות מוכר (ב"ב לו.). — ומים וכדומה: מי תשמישו של נחתום ישפכו מפני שהן מחמיצין (פסח' ב ח). ומי פירות אינן מחמיצין (גמ' בס מ.). המים מבאישים ומחמיצים בקנקן (מד"ר בס"ש, כי טובים). — ומיני דגן: רבי יוחנן בן נורי אוסר באורז ודוחן מפני שקרוב להחמיץ (פסח' לה.). — ומימי רגלים: מי רגלים שהחמיצו (נדה ט ז). כל שאין מימי רגליו מחמיצין (יבמ' פ:). —ובהשאלה, במוסריות: הוא כורש הוא דריוש הוא ארתחשסתא וכו' כאן קודם שהחמיץ[1] כאן לאחר שהחמיץ (ר"ה ג:). צדיק היה (לוט) והחמיץ (פענח רזא, לך לך). —

ב) פ"י: אין לשין את המצה ברותחין מפני שחולטין ולא בפושרין מפני שמחמיצין (תוספתא פסח' ב ה). — ובהשאלה, החמיץ את הדבר, הניחו לזמן מה, לא עשאו מיד: כדרך שאין מחמיצין את המצה כך אין מחמיצין את המצוה אלא אם באה מצוה לידך עשה אותה מיד (מכי' בוא, מס' דפסח' ט). ואעפי"כ בעדות אדם נאמן מחמיצין את הדין ודורשין וחוקרין עד שיתברר הדבר ויצא הדין לאמיתו (אלפסי, כתוב' מג:). לכן האדם המורה יש לו לישא וליתן בדברו להחמיץ המחשבה ולהשהותה (ר' יונה, פי' לאבות א א). — ובמשמ' "הרגיז, הקניט: התשובה העזה הזאת החמיצה את לבבי (מה"ג, ק"ס ח).

—התפע', הִתְחַמֵּץ, — נעשה חָמֵץ, ובהשאלה הִתְחַמֵּץ הַלֵּב, נתמלא תרעומות וכעס: כי יִתְחַמֵּץ לבבי וכליותי אשתונן (תהל' עג כא). — ובמשמ' העקרית, *עיסה שנתחמצה, שנעשית חמוצה: וחמץ שנתחמץ מיד אחרים (תוספתא יו"ט א ה). עיסה שנדמעה או שנתחמצה בשאור של תרומה (בס עטו"י ב ז). אם נפל שאור של תרומה תחילה כבר נתחמצה העיסה (ירוש' ערל' ב סג:). בשהפרישה מצה ונתחמצה אבל אם הפרישה חמץ לא (בס פסח' ב כט). שנתחמץ (החמץ) מאיליו (בבלי בס כח:).

— [1]) ופרש"י: נעשה רשע בשעלה עזרא כבר החמיץ.

חֹמֶץ[1]), ש"ז, — מה שנעשה מהיין כשהוא בחֹם וכדומה והתקלקל והשתנה טעמו קצת כמו טעם פרי בֹּסֶר, Essig; vinaigre; vinegar: מיין ושכר יזיר חֹמֶץ יין וְחֹמֶץ שכר לא ישתה (במד' ו ג). גשי הלם ואכלת מן הלחם וטבלת פתך בַּחֹמֶץ (רות ב יד). ויתנו בברותי ראש ולצמאי ישקוני חֹמֶץ (תהל' סט כב). כַּחֹמֶץ לשנים וכעשן לעינים כן העצל לשלחיו (משלי י כו). — והפעולה שעושה הַחֹמֶץ אם יוצק על נתר וכדומה: חֹמֶץ על נתר ושר בשרים על לב רע (משלי כה כ). — ומצוי בתלמוד: האוג והחומץ שביהודה והכסבר (דמאי א א). כותח הבבלי ושכר המדי וחומץ האדומי וזיתום המצרי (פסח' ג א). שריין (את השעורים) בחומץ מותר מפני שהחומץ צופדן (ירושל' בס ב כט ג). בתחילה כשהיו מביאים נסכים מיהודה לא היה יינם של יהודה מחמיץ עד שנותנין לתוכן שעורין והיו קורין אותו חומץ סתם ועכשיו אין יינם של אדומיים מחמיץ עד שנותנין לתוכן שעורין וקורין אותו חומץ האדומי (בבלי בס מב:). דבש תמרים ויין תפוחים וחומץ ספוניות ושאר מי פירות של תרומה (ברכ' לח.). רבי אומר חומץ משיב את הנפש (יומא פא:). כזה שהוא נותן חומץ על נתר וסותרו כך היו סותרים דברי תורה (מד"ר איכ', פתי'). זו היא קללה שמקללין בני אדם אל יהא לך חומץ ומלח בתוך ביתך (אדר"נ כ). — ובבבלי: בו ביום גזרו על פיתן ועל גבינתן ועל יינן ועל חומצן ועל צירן (ירוש' שבת א ג ג). — ובזמן החדש השתמשו בשם זה לכל היסודות החמוצים שמהם מורכבים הגופים, Säure; acide; acid, חֹמֶץ הפחם, וכדומה.

***חֲמֶץ**, ש"ז, — כמו א.חָמֵץ: חמצן[2]) של עוברי עבירה אחר הפסח מותר מיד (חול' ד.). — ומ"ר: מכאן שמוציאין מיני חמצים[3]) לגרנות (מד"ר ויקר' לד).

[1]) רק בעברית במשמ' זו. בארמ' חלא, וכן בערב' ח'ל a).

[2]) עפ"י הכתיב המצן ולא חמיצן נראה כי זה בנוי של שֵׁם ע"מ פֶּעֶל. — [3]) במד"ר רות, פר' ויאמר הנוסחה: מיני חומצנין, ובילק' שם רמז תר"ג: מיני חימוצין.

a) خل

ב. חמע[1], ממנו הומץ, חמוץ, °חמץ, *חמצן.

°חמץ, פ"י, עת' יחמץ, בינו' חומץ, — כמו המס, ואמר המשורר: נטוש רע לשנים בעת מבחן כמו חומץ, מעול את נתיב אהב ויושר האמת חומץ (רמנ"ע, תרבים ו). — הומץ, עי' במקומו.

ג. חמץ, ממנו אולי חמוץ, חמוץ בגדים.

°חמץ[2], ש"ז, מ"ר חמצים, — מין ממיני הקטניות, אפונים, Erbse ; pois ; pea : מן הזרועים הם פול הלבן ופול המצרי ופול העב והגולבון והאפונים והעדשים וחימצין (פי' מיות' לרסע"ג, דני' א יב).

°חמצות, ש"נ,—סגולת מה שהוא חמץ: וחמצות השחורה ומלחות הליחה (אסף הרופא יח).

°חמצי, ת"ז, נקי' חמצית, — של חומץ, מטבע החומץ: (המים הם גוף) מורכב מחומר אויר מימי ומחומר אויר חומצי (למודי הטבע קיט). כמו שרפי האלנות והמלחים והחמציים ודומיהן שהם יסודות הגשמים להעמיד אותם (יריע' שלמה א ג).

***חמצן**, חומצן, ש"ז, מ"ר חומצנים,—דברים חמוצים: וטבלת פתך בחומץ דרך הקוצרים להיותן טובלין בחומץ פתן א"ר יונתן מכאן שמוציאין מיני חומצנין לגרנות (מד"ר רות, ויאמר לה).

***חמצן**, ת"ז, —כמו חומץ: ומעשה באחד (כ"ג) שנטל חלקו וחלק חבירו והיו קורין אותו בן חמצן עד יום מותו (יומ' לט:).

חמק[3], ממנו חמק.

חמק[4], פ"ע, עת' יחמק,—חלף ועבר במהירות, בהשתמטות, בנטיה להצד, entwischen ; s'échapper ; slip away : אני ישנה ולבי ער קול דודי דופק פתחי לי אחתי רעיתי יונתי תמתי שראשי נמלא טל קווצותי

[1]) רק בעבר', ואולי אין זה אלא הברה אחרת של חמם.

[2]) בערב' חמץ a).

[3]) רק בעבר'. במשמ' המקובלה. בערב' משמש שרש זה במשמ' קצף. ובמשמ' שטות. ובמשמ' זו פרש המדרש פעל זה: ודודי חמק עבר נתחטא נתמלא עלי עברה (מד"ר שה"ש, פתחתי). רק השרש חמב b) קצת קרוב להמשמ' שמיחסים הקדמונים והחדשים לשרש חמק בעברית.

[4]) עי' הערה שלמעלה ועי' הערה לקמן. —

a) حِمَّص b) حمك

רסיסי לילה פשטתי את כתנתי איככה אלבשנה רחצתי את רגלי איככה אטנפם דודי שלח ידו מן החור ומעי המו עליו קמתי אני לפתח לדודי וידי נטפו מור ואצבעתי מור עבר על כפות המנעול פתחתי אני לדודי ודודי חמק [1]) עבר נפשי יצאה בדברו בקשתיהו ולא מצאתיהו (שה"ש ה ב-ו). — ואמר הפיטן: קמתי יחדתיו כחצובי שלהבו, פתחתי כבודי חמק מלבא, מצאוני לוהמי פצעוני בנוו (יוצר ב פסח, גן נעול). — והמשורר אמר: כה יעשה לנו אלהים וכה יוסיף לעם בם כאזור דבקת, אם לא ברדתך הלבבות ירדו אתך ונדדו בעת המקת (עמנ', מחב' כ). המומרים בזמורות עברו חמקו, ובני עורב באו רע רע יצעקו (אדם שב"ק, יום הגדול). — וכינ': זאת מהללת ומשחקת, וזאת עוברה חומקת, וזאת לכובי חובקת, וזאת ידיה מנשקת (מנח' יהודה, סוגת נשים). — ועתיד: וכמה מהיופי יראה לעתיד לבוא כשיחמקו ויעברו הכהנים במקום הבכורות (יוסף דון יחייא, פי' שה"ש, אל גנת).

— התפ', התחמק, — כמו קל, השתמט ורץ הנה והנה: שובי בתולת ישראל שבי אל עריך אלה עד מתי תתחמקין [1]) הבת השובבה (ירמ' לא כא-כב). — ואמר הפיטן: שושנת העמק מה לך יושבת שוממה ודודך מתחמק (רני ושמחי, יפה נאוה). — ולרבות עם ד ההפוך: ואעזוב את שתי הנשים ואלך כי יראתי פן יחשדוני ותתחמקנה שתי הנשים בין הבכאים כצבאות ובאילות השדה (א' מפו' אה"ל יו). — ובמשמ' קצף: חבצלת שרון, שושנת העמק, נטוית הגרון, ועליה תתחמק, והביאה חרון, ללבי הנמק (רני ושמחי, חבלנת).

א. חמר[2], ממנו חמר. ג. חומר. ב. חמר.

חמר[3], ש"ז, כהפס' חמר, — יין, vine ; vin ; Wein : ודם ענב תשתה חמר (דבר' לב יד). ביום ההוא

[1]) פרשו כמעט כל הקדמונ' והחדשים במשמ' עבר וחלף והסתתר ונטה הנה והנה. וכבר נזכר בהערה להשרש כי בערבית משמש שרש זה במשמ' כעס ושטות, ולא מהנמנעות הוא שגם כאן היתה הכונה בקל למושג של כעס ובהתפ' במושג של שטות. וקצת סמך לזה מדברי מד"ר שהובאו למעלה. אך כבר הסכימו כל המפרשים, וכבר השתמשו בו כל הסופרים רק במשמ' של חלף ועבר בלבד.

[2]) בערב' חמר a) במשמ' פעולת התסיסה והתפיחה בבצק ובמשקאות.

[3]) בערב' חמר b) יין וכל משקה שתסס. בארמ'

a) خمر b) خِمْر

ברם חֶמֶר [1]) ענו לה אני יי' נצרה לרגעים אשקנה פן יפקד עליה לילה ויום אצרנה (ישע' כז ב-ג). — ואמר בן סירא: מרבה ח מ ר לכסיל מוקש מחסר כח ומספק פצע (ב"ס גני' לד ל). — והעסים בעודו בענב, ואמר המליץ: זמורותיה (של הגפן) כפופות תחת משא אשכלותיהן אשר הבשילו ענבים מלאי ח מ ר מה נעמו בנוצצם כברקת בזהר אדמדם חכלילי (ת' מפו, תה"כ ה). — והשתמש המשורר בשביל החרוז גם בחֶמֶר: ואל תתאו ח מ ר, זמן ארוך נשמר, וריחו לא נמר, כשקט בשמרים (דונש על מנחם).

ב. חמר [2]), ממנו חָמוֹר, א. חֹמֶר חֵמָר, א. חֵמָר, יַחְמוּר.

א. חֹמֶר, ש"ז, — א) אחד ממיני האדמה פחות או יתר אדמדמת המראה, שְׁמֵנָה ומחזקת בקרבה חלקי מחצבים וישמשו לעשיית לבנים וכלי חרס, Lehm, Thon ; argile, glaise ; clay: וימררו את חייהם בעבדה קשה בְּחֹמֶר ובלבנים (שמות א יד). מי מצור שאבי לך חזקי מבצריך באי בטיט ורמסי בַחֹמֶר החזיקי מלבן (נחום ג יד). וארד בית היוצר והנהו עשה מלאכה על האבנים ונשחת הכלי אשר הוא עשה כַּחֹמֶר ביד היוצר ושב ויעשהו כלי אחר כאשר ישר בעיני היוצר לעשות וכו' הנה כַּחֹמֶר ביד היוצר כן אתם בידי בית ישראל (ירמ' יח ג-ו). אם כְּחֹמֶר היצר יחשב כי יאמר מעשה לעשהו לא עשני ויצר אמר ליצרו לא הבין (ישע' כט יו). ויבא [3]) סגנים כמו חֹמֶר וכמו יוצר ירמס טיט (שם מא כה). אנחנו הַחֹמֶר ואתה יצרנו ומעשה ידך כלנו (שם סד ז). זכר נא כי כַחֹמֶר עשיתני ואל עפר תשיבני (איוב י ט). הן אני כפיך לאל מֵחֹמֶר קרצתי גם אני (שם לג ו). — וחֹמֶר חוצות, טיט: לשלל שלל ולבז בז ולשימו מרמס כְּחֹמֶר חוצות (ישע' י ו). — וחֹמֶר חותם, לחותמות: תתהפך כְּחֹמֶר חותם (איוב לח יד). — ולדמיון לדבר קל הערך, בזוי, לא מתקים, בֵּית חֹמֶר, וכדומה: אף שכני בתי חֹמֶר אשר בעפר יסודם (איוב ד יט). זכרניכם משלי אפר לגבי חֹמֶר גביכם (שם יג יב). — ב) בפלסופיה, ביחוד ע צ ם הדבר שממנו נעשה גוף מהגופים, כמו ה ע ץ הוא חֹמֶר לשלחן, והברזל הוא חֹמֶר החרב והחנית, והזהב הוא חֹמֶר הענק להצואר, וכיוצא בזה, **Materie, Stoff; étoffe, matière; matter, stuff**: שקצת מברואיו ברא צורה קיימת ומבל ח מ ר [1]) נקיה ומורמת וכו' וקצתן צורה עם ה ח מ ר מחוברת ולעולמי עד שם היא מתעשרת ונשארת ובלתי נעדרת (מנח' גינלי, מכת' לר"ד הבבלי). שהבורא ית' אשר מגערת ימסו הרים וכו' המציא על ה ח מ ר הזה ההווה והנפסד דברים בלתי הווים ונפסדים (שם). או עצם או ח ו מ ר לשום נפש מן הנבראים מן החיות והצמחים (אבו סהל בן תמים, פי' יצ"ר). ועלה במחשבה תחלה בראש ח מ ר וצורה והחפץ ואליו תשוקותיו והוא ראש לכל ח מ ר ושרש לכל צורה (ראב"ע, בשם אל). סבות הנמצאות ארבע ה ח ו מ ר והצורה הפועל והתכלית (מלות הגיוי ט). האלהים יצרו והתקינו כאשר ראה ח ו מ ר שראוי לצורה ההיא (כוזרי ב ג). ו ח ו מ ר זה הגשם החמישי בכללו המתנועע מסביב אינו כ ח ו מ ר גשמי (ר"מ א"ת, מו"נ א עב). כל מה שהוא בכח הוה בעל ח מ ר בהכרח (שם ב, הקד' כד). ה ח מ ר לא יניע עצמו (שם). כי יש מניע הוא המניע לזה ה ח ו מ ר ההווה והנפסד (חריזי, שם ב ב). ה ח ו מ ר הוא המסך הגדול לבל נשיג השכל הנבדל כפי מה שהוא עליו ואפילו אלו היה ח ו מ ר זך ונכבד (שם ג ט). וביארו הפילוסופים האמתיים שח ו מ ר אחד לכל ארבע היסודות והוא קבל ארבע צורות אשר נבדל בהם האחד מחבירו החלק

חֲמָרָא, השם הרגיל ליין: מעשה בר' עקיבא שעשה משתה לבנו ועל כל חבית וחבית שהיה פותח אומר ח מ ר א לחיי רבנו ולהיי תלמידיהון (תוספתא שבת ו ט). דאמרי איניש ח מ ר א למריה טובותא לשקייה (ב"ק נב:). ח מ ר א וריחני פקחין (הור' יג:). — [1]) ס"א חמד. וי"ם כי גם תהל' עה ט צ"ל יין חֶמֶר במקום חָמַר.

[2]) בערב' חמר a) במשמ' צבע האדם.

[3]) צ"ל וַיָּבֹס.

— [1]) זהו המקור הראשון שמצאתי שבא בו השם חמר במשמ' פלסופית זו, אבל מכל הסגנון אתה שומע כאלו השמוש הזה הוא ל א חדש אלא כאלו הוא דבר ידוע ונראה באמת שכבר השתמשו בו גם קודם לו במשמ' זו, ולא נתברר לי מי היה הראשון בדבר זה. ופרשו ר"ש א"ת ור"י חריזי כך: ח מ ר שם מושאל למה שהגוף הווה נעשה ממנו בבוא הצורה עליו (ר"ש א"ת פרוש המ"ז במו"נ). ח ו מ ר הוא כח סובל הגוף (ר"י חריזי, שם, מלות הזרות). וגם מדבריהם נראה כי שמוש זה הוא קדום. הלשון הערב' השתמשה למושג זה בהשם מאדה a) משרש מד b) במשמ' משך ומתח, וכבר השתמשו קצת הקדמונ' גם בעבר' למושג זה בשם משך, עי' זה הערך

---

a) حمر

a) مادّة b) مدّ

הראשון מן החומר קבל צורת האש וכו' (רוח חן ו). והחומר המורכבות יקרא חומר סתם וכו' כאלו תאמר שחומר הדומם הוא ארבע יסודות וכו' וחומר בע"ח הוא עירוב הארבע היסודות וגם נפש הצומחת שבהם היא חומר לנפש החיונית (שם ח). כי החמר הזה הוא כאשה המנאפת שתמיר איש באיש לעולם (מלמד התלמידי', בראש'). ודע כי השמים וכל אשר בהם והארץ וכל אשר בה חמר אחד (הרמב"ן בראש' א א). לרדוף אחר המושכלות ולהתרחק מן החומר ומפעולותיו ואם יעשה זה נקל להשיג החכמה הנקראת בינה (פי' מבלי לזרח' בלוי 7). כפי הכנת החמר וזכותו כן יזמין עליו ה' יתברך נפש נקייה וטהורה (מנח' קנא' לר"י מפיסא 83). שאלו המאורעים באו עליו (על איוב) להכרת החומר אשר אין מפלט ותחבולה להנצל מהם (אוהב משפט לאיוב א). — ואמר המשורר בהשתמשו בדבור התלמודי במשמ' זו: זה מצליח לא יצליח, עוזריו עתה יאכלם חודש, כי הוניח מר הצריח, ויתן חומר בקודש (מכתב לר"ש דפיירה).— ושר המשורר על הפסד החֹמר: כי לא תקום פעמים נפש חיה, כל מרכב יתפרד כל חֹמר ירקב, אלו גם ישוב ולגוף חד שירכב, הידע ידע כי הוא שכבר היה (יל"ג, האמונ' והדע'). —וככל': הנה זה ראובן חמרו הקרוב אברי הגוף והחומר אשר הוא רחוק ממנו הלחות וארבעה היסודות אשר מהם התהוו האברים (מלות הגיון ט). סבות הנמצאות ארבע החמר והצורה הפועל והתכלית דמיון זה בענינים המלאכתים בכסא ד"מ חמרו העץ ופועלו הנגר והצורה הרבוע אם הוא מרבע (שם). שאין מדרך הדבורה כפי טבע חמרה שימצא בה ההכנה לבנות הבתים ההם מהשעוה שהדבש כנוס בתוכה (הקד' סעקרים). — ואמר המשורר: ובענן כבד יעיב בת העין, חֲמָרַי יכת ורגביו יתפרדו, מפלי הגויה הם זקי הנפש, יטשו לויותם יתכו יפלו (יל"ג, הוי אח א). — ומ"כ: צריכים בצורתם עזר בעל שכל להרכיב הצורה בחמרים (מנח' גינלי, מכת' לר"ד הכבלי). וימנו אישי הכחות ההם בהמנות החמרים שלהם (מו"נ ב, הקד' יו). בן זומא חשב כי שני החומרים שוים רק שיש ביניהם הפרש מעט (פרד' רמוני' לרמ"ע מפנו, סד' מועד). והחומרים הם המונעים והמטרידים מהשיג המוחשות והמושכלות (אמונה רמה ב ג). והיות דלתותיו (של הג"ע) סגורות לבלתי יכנס שום אדם מורכב מחמרים (מנח' קנא' לר"י מפיסא 11). כי השכל הפועל הוא קרוב לחומר מוכן לקבל כחו

ואין הדבר תלוי ברחוק או בקירוב מקום אלא בהכנת החומר כי הוא בטבע שאם יהיו אלף חומרים או אלפים כל אחד מוכן יותר מחבירו (ספ' מלכיאל ו).—ואמר המשורר: והוא ראש לכל חמר ושרש לכל צורה, ואין לחמריו קץ ומספר לצורותיו (ראב"ע, כשם אל). — חֹמר ראשון, שממנו נתהוית כל המציאות, Hyle וזה הדבר המשותף אל היסודות הד' אשר נשכילהו בהכרח הוא אשר נקרא אותו החומר הראשון ושמו בלשון היונים היולי (מלות הגיון ט). הטענה הששית אשר טען הפלוסוף היא מצד טבע החמר הראשון וזה שהוא יאמר שזה החמר איננו לא הווה ולא נפסד בעצם (רלב"ג, מלחמ' ה' ו כה). אמנם חמר הגלגלים וחומר הארבע יסודות יקרא בלשון היוני היולי ובלשוננו חומר ראשון והוא בבחינתו נעדר מכל צורה (ר"י א"ת, רוח חן ח). נדע שיש להם חומר משותף הוא אשר נקראהו החומר הראשון ונאמין שהאל ית' בראו ראשונה כמו שכל אומן יכין תחלה חומר אומנותו (אמונה רמה א ב). אל יקשה בעיניך מאמר ר' אליעזר הגדול וצ"ל שמים מהיכן נבראו וכו' כי בעבור שירצו החכמים לעלות החומר הראשון ולעשותו דק מן הדקים וכו' (הריקנטי, בראש'). החמר הראשון אשר הוא בתכלית הדקות הוא הנברא מן האין אשר כנוהו באור לבושו (מנח' קנא' לר"י מפיסא 100). ויש מי שאמר שאפשר שנמצא בעולם דבר אחד לא ראה אותו שום אדם בעולם ונקרא חומר ראשון (אמונ' חכמ' א). — חֹמר קדמון, כמו חמר ראשון: ואם היה מצטרך בעל התורה להאמין ולהודות בחומר קדמון ועולמים רבים קודם העולם לא היה בזה פגם באמונתו (כוזרי א סז). לא יתחייב היות החדוש מאפס הגמור אבל אולי היה שם חומר קדום כדעת אפלטון (ר"ח קרשקש, אור ה' ג א ד). וזה החמר הקדמון הוא כח אל ההיולי המחודש המוכן לקבל כל צורה (מנח' קנא' לר"י מפיסא 96).— חֹמר וצורה: ואמנם החלק השלישי בראו חומר וצורה בשנוי ותמורה (מנח' גינלי, מכת' לר"ד הכבלי). וכאשר נחקור על היסודות הארבעה נמצאם מחוברים מחמר וצורה והמה העצם והמקרה (תו"ה, היחוד ו). וכן הצורות הטבעיות ההוות הנפסדות כשנדקדק עליהם ונרדוף אחריהם נמצא כי קדמה לכל צורה מהם צורת אחרת עד אשר תכין זה החומר לקבל זאת הצורה (חריזי, מו"נ א סח). ולא יתכן למצוא חומר בלי צורה (שם ט). כל נמצא גשמי הוא מורכב מחומר

וצורה (ר"י א"ת, רות תן ת). כי לשון חומר וצורה נופל ג"כ בענין מלאכות שאיננו טבעי כאלו תאמר שחומר השלחן והמטה והדלת אחד וצורתם המלאכותית אשר היא תכונתם ותארם היא הבדילה ביניהם והיה זה שלחן וזה מטה וזה דלת (שם). כל הפסד או חסרון או כל מקרה שיקרה לאדם הוא מצד החומר לא מצד הצורה וכו' ולא היה אפשר שתמצא צורה בלי חומר (המעל' לרש"ט פלקיירא ג). נתן האל ית' לזו הצורה האנושית יכולת על החומר עד אשר יכניעהו וישיבהו אל הדבר האמצעי (שם). וממנו (מהחמר הראשון) נתהוו השמים שהם בעלי חמר וצורה ובעלי תנועה והארץ עם כל צבאה נתהוו מחמר אחר (מנח' קנא' לר"י מפיסא 100).—ובהרחבה, גם בדברים מפשטים, במשמ' עצם וגוף הדבר בנגוד לצורתו: חומר ארבעת הספרים הללו (הקד' ר"י אברבנאל לנבי' א'). וכן יוחדו ספרים למדברים ברוח הקדש אשר דברו באותו זמן כפי חומר הדברים וחלוף הדרושים (שם). ואחריו אבאר חומרם ר"ל החומר הכולל לספרים האלה ארבעתם ונושאם (שם). מצד החומר כי היא (השפה העברית) שפה ברורה והיפה בכל הלשונות וכל איש יודע לשונות ואשר לו חיך לטעום נועם מליצה ושיר יתן עדותו כי גברה לשון העברית במעלותיה על כל אחיותיה (תעוד' ביבראל א יב).

ג. **חמר**[1]), ממנו ב.חמר, ב.חֵמָר.

ב. **חֹמֶר**[2]), ש"ז, מ"ר חֳמָרִים, — א) דבר צבור ומכנס יחד, **Haufen; tas, monceau; heap, mound**: ויָמתו הצפרדעים מן הבתים מן החצרת ומן השדת ויצברו אתם חֳמָרִם חֳמָרִם ותבאש הארץ (שמות ח ט-י). — ב) מדת לח ויבש, יכיל עשרה בתים או עשר איפות [3]): זרע חֹמֶר שערים בחמשים שקל כסף (ויקר' כז יז). וזרע חֹמֶר יעשה איפה (ישע' ה י). ואכרה לי בחמשה עשר כסף וְחֹמֶר שערים ולתך שערים (הושע ג ב). מעשר הַחֹמֶר הבת ועשירת הַחֹמֶר האיפה אל הַחֹמֶר יהיה מתכנתו (יחזק' מה יא). ויאספו את השלו הממעיט אסף עשרה חֳמָרִים (במד' יא לב). — ג) בהשאלה,

---

[1]) רק בעברית. קצת דומה לזה בערב' רכם a).

[2]) בערב' רֻכאם b). — [3]) ואמר ריב"ג: מדה מכילה משקל שנים ושבעים אלף זוז והוא הגדול שבמדות בני ישראל.

---

a) ركم b) رُكام

*כבדות הדבר וחשיבותו, מה שעושה אותו יותר כבד על האדם, שיש בו יותר אִסורים וכדומה, **Schärfe, Strenge; sévérité, rigeur; rigour, severity**: חומר בקדש מבתרומה שמטבילים כלים בתוך כלים לתרומה אבל לא לקדש (חגי' ג א). חומר בתרומה שביהודה נאמנין על טהרת יין ושמן כל ימות השנה וכו' (שם ג ד). זה חומר באדם מבשור שהאדם משלם נזק צער רפוי שבת ובושת ומשלם דמי ולדות ושור אינו משלם אלא נזק ופטור מדמי ולדות (ב"ק ח ב). זה חומר בבנות מבבנים שהבנות נזונות על הבנים ואין נזונות על הבנות (כ"ב ח ח). זה חומר במקלל מבמכה שהמקלל לאחר מיתה חייב והמכה לאחר מיתה פטור (סנה' יא א). חומר בדברי סופרים מבדברי תורה האומר אין תפילין כדי לעבור על דברי תורה פטור חמש טוטפות להוסיף על דברי סופרים חייב (שם ג). דם חטאת שניתז על הבגד הרי זה טעון כבוס וכו' זה החומר בחטאת מקדשי קדשים (זבח' יא ד). נשים ועבדים יש להן נזירות חומר בנשים מבעבדים שהוא כופה את עבדו ואינו כופה את אשתו חומר בעבדים מבנשים שהוא מפר נדרי אשתו ואינו מפר נדרי עבדו (נזיר ט א). חומר בזרוע ובלחיים ובקיבה מראשית הגז שהזרוע והלחיים והקיבה נוהגים בבקר ובצאן וכו' וראשית הגז אינו נוהג אלא ברחלות (חול' יא א). חומר בכסוי הדם משלוח הקן שכסוי הדם נוהג בחיה ובעוף וכו' ושלוח הקן אינו נוהג אלא בעוף (שם יב א). לא ימכור ברחוק ויגאול בקרוב ברע ויגאל ביפה לא ילוה ויגאל ולא יגאל לחצאים ובהקדש מותר בכלן זה חומר בהדיוט מבהקדש (ערכ' ט ג). שבל העריות בחטאת והשפחה באשם וכו' זה חומר החמיר בשפחה שעשה בה את המזיד כשוגג (כרית' ב ד). זה חומר בשירי כלי עץ מבתחלתן וחומר בשירי כלי נצרים מבתחילתן שמתחלתן אינן מקבלין טומאה עד שיתחסמו נתחסמו אע"פ שנשרו שפתותיהן כל שהן טמאים (כלים כ ב). אדם ובגדים מטמאין בזב חומר באדם מבבגדים ובבגדים מבאדם שהאדם הנוגע בזב מטמא בגדים ואין בגדים הנוגעין בזב מטמאין בגדים חומר בבגדים שהבגדים הנושאין את הזב מטמאין אדם ואין אדם הנושא את הזב מטמא אדם (זבי' ה ה). זה חומר בשותה משקין טמאין מבמקוה שעשו בו שאר המשקין כמים (מקוא' י ז). האבן שבזויות בזמן שהוא חולץ חולץ את כולה ובזמן שהוא נותץ נותץ

את שלו ומניח את של חבירו נמצא חומר בחליצה מבנתיצה (נגע׳ יג ג). חומר בקדשי מקדש מבקדשי הגבול שבקדשי הגבול קטנים חולקין בהם וחולקין אותן בטומאה וכו׳ קדשי מקדש אין נותנין אותן אלא לאנשי משמר בלבד (תוספתא פאה ד ז). ולא תצא בהמה בסנדל ולא בקמיע אע״פ שהוא מומחה וזה חומר בבהמה שאין באדם (כס שבת ד ה). חומר הוא מצד אחד לאשה (ירוש׳ כתוב׳ ח לב.). חומר שבת משאר מצות שהשבת עשה שתים בהעלם אחד חייב על כל אחת ואחת מה שאין כן בשאר מצות (שבת עד:). חומר באש מבבור שהאש מועדת לאכול בין רבר הראוי לה בין דבר שאין ראוי לה מה שאין כן בבור (ב״ק מג:). חומר במכה מבמקלל שהמכה עשה בו שלא בעמך כבעמך מה שאין כן במקלל (סנה׳ פה:). חומר בשבועות מבנדרים ובנדרים מבשבועות חומר בנדרים שהנדרים הלין על המצוה כברשות מה שאין כן בשבועות וחומר בשבועות שהשבועות חלות על דבר שיש בו ממש ושאין בו ממש מה שאין כן בנדרים (נדר׳ יג:). חומר בהזאה ממריקה ושטיפה וחומר במריקה ושטיפה מבהזאה חומר בהזאה שהזאה ישנה בחטאות החיצונות ובחטאות הפנימיות וכו׳ מה שאין כן במריקה ושטיפה הומר במריקה ושטיפה שהמריקה ושטיפה נוהגת בין בקדשי קדשים בין בקדשים קלין וכו׳ מה שאין כן בהזאה (זבח׳ נו:). בין השמשות ספק מן היום ומן הלילה ספק כולה מן היום ספק כולה מן הלילה מטילין אותו לחומר שני ימים (שבת לד:). שני קבים שנטלה חלתו של זה בפני עצמו ושל זה בפני עצמו הזר ועשאו עיסה אחת ר״ע פוטרו והכמים מחייבין נמצא חומרו קולו (חלה ד ה). תלמיד שהורה לעשות פטור נמצא הומרו קולו (סנה׳ יא ב). שיעור כלי הרס ליטהר העשוי לכך ולכך מטילין אותו לחומרו בזתים (כלים ג א). ורחל שילדה מן עז מותר עם אמו אם היה אביו עז אסור עם אמו ופסולה לגבי מזבח כוי מטילין אותו לשני חומרין (תוספתא כלא׳ ה ג-ד). תני ר׳ ישמעאל דברי תורה יש בהן איסור ויש בהן היתר יש בהן קולין יש בהן חומרין אבל דברי סופרים כולן חמורין הן (ירוש׳ ברכ׳ א ג:). ההולך ממקום שעושין (מלאכה בערב פסח) למקום שאין עושין או ממקום שאין עושין למקום שעושין נותנין עליו חומרי מקום שיצא משם וחומרי מקום שהלך לשם (פסח׳ ד א). היה אחד (משני הבעלים) ישראל ואחד כהן נושא (הבן הספק) אשה ראויה לכהן וכו׳ ונותנין עליו חומרי כהנים וחומרי ישראלים (יבמ׳ יא ז). עיר שכבשוה כרקום וספינה שאבדה בים והיוצא ליהרג נותנים עליהן חומרי חיים וחומרי מתים (גיט׳ ג ד). ששה דברים מקולי ב״ש ומחומרי ב״ה דם נבילה בית שמאי מטהרין ובית הלל מטמאין וכו׳ (עד׳ ה א). עשרים וד׳ דברים מקולי בית שמאי ומחומרי בית הלל וזה הד מהם (ירוש׳ שבת ז י.). והרוצה לעשות כדברי ב״ש עושה כדברי ב״ה עושה מקולי ב״ש ומקולי ב״ה רשע מחומרי בית שמאי ומחומרי בית הלל עליו הכתוב אומר הכסיל בחושך הולך אלא אי כבית שמאי כקוליהן וכחומריהן אי כבית הילל כקוליהן וכחומריהן (חול׳ מד.). — ונהוג בלשון השטרות, יקבלתי עלי כחֹמר כל השטרות: ופסקא.זז קבלתי עלי ועל יורשי אחרי כחומר כל שוברין ושטרי פסקות ופשרות ותקנות שתקנו הכמים כהוגן וכשורה (בטר פס״ד, ר״י ברגלוני). ואהריות וחומר שטר מכירה זה קבלתי עלי ועל יורשי אחרי (שס, בטר כח). מיניתיו על פלוני בן פלוני ויקח לי ממנו כך וכך זהובים או כך וכך זוז״ם כחוק ההרשאות וחומריהן וקונין ממנו בקנין וכותבין וחותמין (תש׳ הגא׳, הרכ׳ קלט). —קל וָחֹמֶר, במו״ם של ההלכות, "דרך ההגיוני להוכיח דבר מהקַל לְהֶחָמֶר, שאם בהדבר הקל אתה מוצא או אומר כך וכך מוכרח עוד יותר שיהיה כך בהֶחֹמֶר, בהדבר החָמוּר, וכן להפך מן החמור להקל, de minor ad majus, de major ad minus: רבי ישמעאל אומר בשלש עשרה מדות התורה נדרשת מקל וחומר מגזירה שוה מבנין אב וכו׳ (בריתא דל״ב מדות לר׳ ישמעאל). והלא דברים קל וחומר ומה תפלה הקלה לא התפלל (משה) אלא חוץ לעיר דיבור המור לא כל שכן (מכי׳ בא, מס׳ דפס׳, פתיח׳). היה ר׳ ישמעאל אומר קל וחומר ומה אם עולה המורה כשרה לבא כל שנתה כבת שנתה פסח שהוא קל אינו דין שיוכשר כל שנתו כבן שנתו (שם ד). והרי דברים קל וחומר ומה עולה חמורה כשרה להביא מין אחד פסח שהוא קל אינו דין שיוכשר לבא ממין אחד (שם). ר״ש מתיר את הנקבות (של המצרים והאדומים) מיד אמר ר׳ שמעון קל וחומר הדברים ומה אם במקום שאסר את הזכרים איסור עולם התיר את הנקבות מיד מקום שלא אסר את הזכרים אלא עד ג׳ דורות אינו דין שנתיר את הנקבות מיד (יבמ׳ ח ג). המחלק נכסיו על פיו וכו׳ בשבת דבריו קיימין מפני שאינו יכול לכתוב אבל לא בחול ר׳ יהושע אומר

בשבת אמרו קל וחומר בחול (כ"ב ט ז). השוחט לעכו"ם שחיטתו כשרה ור"א פוסל וכו' אמר ר' יוסי קל וחומר הדברים ומה במקום שהמחשבה פוסלת במוקדשין אין הכל הולך אלא אחר העובד מקום שאין מחשבה פוסלת אינו דין שלא יהא הכל הולך אלא אחר השוחט (חול' ב ז). ורקיקה (אסורה במקדש) מקל וחומר ומה מנעל שאין בה מנהג בזיון אמרה תורה אל תיכנס במנעל קל וחומר לרקיקה שיש בה מנהג בזיון (תוספתא ברכ' ז יט). אסור לרכוב על גבי פרדה מקל וחומר ומה אם במקום שמותר ללבוש שני הלוקין כאחד הרי זה אסור בתערובתן מקום שאסור לנהג שתי בהמות כאחד אינו דין שיהא אסור בתערובתן (שם כלא' ה ו). כי תקצור קצירך ושכחת עומר בשדה וגו' קבע לו הכתוב ברכה והלא דברים קל וחומר מה אדם שלא נתכוין לזכות וזכה מעלין עליו כאילו זכה המתכוין לזכות וזכה על אחת כמה וכמה (שם פאה ג ח). והרי דברים קל וחומר ומה אם במקום שהתירה תורה באוכלי תרומה לזרים הרי היא עולה מתוך החולין להאכיל לזרים מקום שהקילה תורה באוכלי תרומה לכהנים אינו דין שתעלה מתוך התרומה להאכיל לכהנים (שם תרומ' ו ד). אווז עם אווז הים (כלאים זה בזה) וכו' קל וחומר מה אם בשעה ששניהן ביבשה את אמ' אסור בשעה שאחד ביבשה ואחד בים לא כל שכן (ירוש' כלא' ח לא ג). המוכר שדהו בשנת היובל עצמה רב אמר מכורה ויוצאה ושמואל אמר אינה מכורה כל עיקר וכו' קל וחומר ומה מכורה כבר יוצאה שאינו מכורה אינו דין שלא תימכר (ערכ' כט:). והרי דברים קל וחומר ומה אם מי שהוא עתיד להקדיש אמרה תורה לא יחיל שם שמים להקריב המחרפים והעובדים ע"ז עאכ"ו שימחו מן העולם (מד"ר ברא' א). — קַל וָחֹמֶר שיש עליו תשובה: אין האשה אוכלת בתרומה עד שתיכנס לחופה וכו' א"ר יודן הרי זה קל וחומר שיש עליו תשובה (שיכול לאמר לו) לא אם אמרת בשפחה כנענית שהיא נקנית בחזקה תאמר בזו שאינה נקנית בחזקה וכל קל וחומר שיש עליו תשובה בטל קל וחומר (ירוש' כתוב' ה כט ד). — וקל וחמר שאין עליו תשובה: אם נושא שכר והשוכר שאין משלמין שבורה ומתה משלמין גניבה ואבידה שואל שמשלם שבורה ומתה אינו דין שישלם אבידה וגניבה ותני עלה הרי זה קל וחומר שאין עליו תשובה (ירוש' שבוע' ח לח ג). -- ובדברים לא של הלכה ומה אם מצוה קלה שהיא כאיסר אמרה תורה למען ייטב לך והארכת ימים קל וחומר על מצות חמורות שבתורה (חול' סוף יב). והלא דברים קל וחומר מה בשעת כעסן של צדיקים מרחמין עליהן בשעת הרחמים על אחת כמה וכמה (תוספתא ברכ' ד יד). אלהי עד שלא נוצרתי איני כדאי ועכשיו שנוצרתי כאילו לא נוצרתי עפר אני בחיי קל וחומר במיתתי (גמ' שם יז.). (אמר למך) קין הרג ונתלה לו ז' דורות ואני שלא הרגתי אינו דין שיתלה לי ע"ז רבי אומר הרי זה קל וחומר של חשך (מד"ר ברא' כג). הרי הדברים קל וחומר ומה אלו (הכנענים) שלא הלכו לא בידן ולא ברגלן אלא ע"י שהראו באצבע ניצולו מן הפורענות ישראל שהם עושים חסד עם גדוליהם ועם קטניהם בידיהם וברגליהם עאכו"כ (שם ק). והרי הדברים קל וחומר מה אם עשו הרשע שלא היה בידו אלא מצוה אחת ע"י שהיה מכבד את אביו היו מלכיות ושלטנות רוצות להידבק לו עאכו"כ שיהיו רוצין להדבק באבינו יעקב הצדיק שקיים את כל התורה כולה (שם פב). והרי דברים קל וחומר ומה אם הרוחות שלא נבראו לשום סיוע צריכין סיוע אנו שנבראנו לסיוע עאכו"כ (שם ויקר' כד). והלא דברים קל וחומר אם מדת פורענות מועטת המביא תקלה לחבירו הרי הוא כיוצא בו קל וחומר למדת הטובה מרובה (שם במד' ט). והרי דברים קל וחומר ומה הפרות שנדבקו ע"י אדם במלאכת המשכן נתן להם הוויה שיהיו הן חיות וקיימות לעולמי עולמים ישראל שדבקים בחיי העולמים על אחת כמה וכמה (שם שה"ש, יפה את). — ומ"ר *קלים וחמרים: ר"ש בן לקיש אמר כמה קולי חומרין בדבר (שם יבמ' ח ט ד). הן כסף וגו' תני ר' ישמעאל זה אחד מעשר קלים וחמורין שכתובים בתורה הן כסף וכו' השיבונו אליך קל וחומר ואיך נגנב הן בני ישראל לא שמעו אלי קל וחומר ואיך ישמעני פרעה וכו' (מד"ר ברא' לב).

ג. **חֹמֶר**[1], ש"ז, — התנשאות גלי מי הים והמיתם: דרכת בים סוסיך חֹמֶר[2] מים רבים (חבק' ג טו).

ד. ***חֹמֶר**[3], ש"ז, — כמו הֹמֶר, דבר של חדוש והלצה: ומה ראתה אוזן שתרצע מכל איברים היה רבן

---

1) מן א.חמר, עי"ש. — 2) רוב הקדמונ' פרשו מן ב.חמר, במשמ' רוב ורבוי. אך החדשים פרשו מן א.חמר, במשמ' תסיסה והמיה, וכמו הפעל יחמרו.

3) כך גרסת הספרים במקום הֹמר שגרם רסע"ג.

יוחנן אומרה כמין הומר אוזן ששמעה לא תגנוב והלך וגנב היא תרצע מכל אבריו (מכי׳ מִשפט׳, נזיק׳ ב). המשה דברים היה רבן יוחנן בן זכאי אומר כמין חומר מפני מה גלו ישראל לבבל יותר מכל הארצות כולן מפני שבית אברהם אביהם היה משם משלו משל למה הדבר דומה לאשה שקלקלה על בעלה להיכן משלהה לבית אביה (תוספתא ב״ק ז ג). אמר רשב״ג הניהו לי סופרים ואומר כמין חומר כשם שמעשיה (של הסוטה) מעשה בהמה כך קרבנה מאכל בהמה (ספרי נשא ח). ור״ש ב״ר היה דורש את המקרא הזה כמין חומר מה נשתנה דלת ומזוזה מכל כלים שבבית אמר הקב״ה דלת ומזוזה שהיו עדים במצרים בשעה שפסחתי על המשקוף ועל שתי המזוזות ואמרתי כי לי בני ישראל עבדים ולא עבדים לעבדים והוצאתים מעבדות לחירות והלך זה וקנה אדון לעצמו ירצע בפניהם (קדוש׳ כב:).

ה. **הֹמֶר**[1], ש״ז, — כפתור בעל שני ראשים וכעין צואר ביניהם, יהברו בו שפות בית הצואר של ההלוק וכדומה, ואינו תפור להבגד אלא יכניסוהו ויוציאוהו בכל פעם לפי הצרך, **Hemdenknopf**; **bouton de chemise**; **stud**: יוצאה אשה בעיר של זהב היא בת נפש וכן בחומר (הרוקח, סי׳ קא).

חֵמָר[1], ש״ז, — כֹּפר שהרחר, מוצק, מתלהב, צף מקרקע ים המלח, **Asphalt**; **asphalte**: ותהי להם הלבנה לאבן והחמר היה להם לחמר (בראש׳ יא ג). ועמק השדים בארת בארת חמר (שם יד י).

***חָמָר**, ת״ז, — כמו חמור: אם הצילה במת החמר[2] לא תציל בבלי חרס הקל (כלים ח א).

א. **חָמַר**, פ״י, — צפה אותו בחמר: ותקח לו תבת גמא ותחמרה בחמר ובזפת (שמות ב ג).

ב. **חָמַר**, פ״ע, עת׳ יחמר, יחמרו, — המרו המים, של הים וכדומה, התנשאו בקצף וכמו רתחו, **brausen**; **bouillir**, **bouilloner**; **to foam**: על כן לא נירא בהמיר ארץ ובמוט הרים בלב ימים יהמו יחמרו מימיו ירעשו הרים בגאותו (תהל׳ מו ג). — והיין חמר, תסס: כי כוס ביד יי׳ ויין חמר[3] מלא מסך ויגר מזה אך שמריה ימצו ישתו כל רשעי ארץ (תהל׳ עה ט).

ג. ***חָמַר**[4], פ״י, — שרף, צרב, **verbrennen**; **brûler**; **to parch**: ומדליק את הפתילה וזורקה לתוך פיו (של הנשרף) ויורדת לתוך מעיו וחומרת את בני מעיו (סנה׳ ז ב).

— נפע׳, *נֶחְמַר, — שחמרו אותו: נפלה לאור ונהמרו בני מעיה אם ירוקים פסולים אם אדומים כשרים (חול׳ נ ג). נטלוהו (את הרן) והשליכוהו לאור ונחמרו בני מעיו ויצא ומת (מד״ר בראש׳ לח). — ואמר הפיטן בהשאלה לחם האהבה: הם לבבי גם ברשפי אהבה נחמרו מעי בקרבי סבבו (כפ׳ הפזמ׳, תימנ׳, מהלל הל).

— הפע׳, *הֶחֱמִיר, — כמו קל, ובהשאלה צער, הכאיב: נפש הסירה אל תפיה ואל תחמיר מעי דך (כ״ס גני׳ ד ב).

כמו שהובאו דבריו בהערוך ערך המר, עי׳ בהערה לערך המר. וכבר נזכר בהערה לערך ב. המורה פלפול החכמים בפרוש מלה זו, שרובם נוטים לדעת רש״י שפרש המר מלשון הומרא בארמ׳ במשמ׳ חוליות של ענק או צרור של בשם, ושלזה נטה גם ז׳ בכר בספרו על אגדות התנאים. ואולם, קצת יש לפקפק בדבר, מפני שבשום מקום לא מצאנו מלה זו בצורתה העברית במשמ׳ העקרית של חוליה או צרור בשמים. וקשה איך קרה הדבר שבמשמ׳ השאולה והמפשטה השתמשו בשם זה בצורה עברית? מספקני אם יש דמיון לזה במנהגי הדבור בזמן ההוא.

ועוד קשה, מפני מה אחזו דוקא בשם חמר, שבמשמ׳ העקרית לא היה כלל רגיל בדבור בצורה עברית, ומדוע לא השתמשו לכונתם באחד השמות האחרים מהשמות שהיו רגילים בדבור למחרוזה של הוליות או לצרור של בשמים? ובעצם מהותם של הדרושים שבנום בעליהם במין המר קשה לראות בהם מחשבה עמקה וכונה אמתית לפרש טעמי המצוה בדרך רוחני כמו למשל ידידיה והרמב״ם וסיעתם, כי כמעט כל הדרושים האלה הם יותר הדוד קל הלצי, כמו הדרוש בדבר הסוטה: כשם שמעשיה מעשי בהמה, ולא טעם עמוק רוחני. וזהו מה שאמרו בכל פעם אדרשנו כמין חמר, דורשו כמין חמר, שאתה שומע מהדבור כמין המר שאין כונת הדרוש שבאמת זהו טעם מצוה זו. וכמו״כ יובן עפי״ז למה היתה בקשת רשות של ר״ג: הניחו לי ואדרשנו כמין המר, מפני שבאמת זה דרוש קצת קל ולא די רציני למצוה ממצות התורה. ובשביל כל זה הדעת מכרעת לפרושו של רסע״ג בעצם הדבר, והוא, שהשם המר או המר היה נהוג בזמן ההוא בלשון במושג של אופן דבור מיוחד בהדוד והלצה.

[1]) בארמ׳ הומרא, הומרי, פרש רה״ג (כלים יא ח) הוליית, וכן בסור׳. וכן חומרי שדרה (שבת קמז:). אך השם הומר (סוט׳ יה.) פרש רש״י: בוטו״ן בלעז והוא של זהב וחותמים בו שני צוארי חלוק לנוי. ע״כ. ובמשמ׳ זו השתמש בשם זה בעל הרוקח, ולעז שם בוטון.

[1]) בערב׳ חַמַר a).

[2]) כך הכתיב והנקוד במשנ׳ מנק׳ כ״י פרמה, ובנוסח׳: החמור.

[3]) י״ם כי זה במקום חֵמָר. וי״א היה אדום.

[4]) אולי ממושג האדמימות, כמו בערב׳ אַחְמַר b).

---

a) حَمَر b) إِحمر

ד.*חָמַר, פ"י,— חָמַר את הבצלים, אגדם בעקציהם בעבות של קש וכדומה: האגוזים שאמנן והבצלים שחמרן [1]) הרי אלו הבור (עוקצ' ב ה).

ה.*חָמַר, פ"ע, עת' יַחְמֹר, — חָמַר הדבר, היה חמור: רבי יוחנן בן נורי אומר אל יחמור [2]) זה מן הזיז (אהל' יד ג).

— הִפְע', *הֶחְמִיר, — עשה שיהיה חָמוּר: א"ר יהודה בן בתירא (לר' יוסי) סבור אתה שאתה מחמיר עליך ואינך אלא מקל הא אם לא מצא לו אור (לשרוף את החמץ) ישב לו ולא ישרוף (מכי' בא, מס' דפסח' ח). ר"ש אומר כשם שאמרו להחמיר כך אמרו להקל (כלא' ב ג). והפליגה ספינתם בים רבן גמליאל ור' אלעזר בן עזריה הלכו את כולה ר' יהושע ור' עקיבא לא זזו מארבע אמות שרצו להחמיר על עצמן (ערוב' ד א). ר"מ אומר רואין את הנגעים בתחילה להקל אבל לא להחמיר וחכ"א לא להקל ולא להחמיר (מו"ק א ה). ומה אם במקום שהקל על השן ועל הרגל ברשות הרבים שהוא פטור החמיר עליהם ברשות הניזק לשלם נזק שלם מקום שהחמיר על הקרן ברשות הרבים לשלם חצי נזק אינו דין שנחמיר עליה ברשות הניזק לשלם נזק שלם (ב"ק ב ה). שהיה רבן גמליאל מלוה את אריסיו חטין בחטין לזרע ביוקר והוזלו או בזול והוקרו ונוטל מהן כשער הזול לא מפני שהלכה כן אלא שרצה להחמיר על עצמו (ב"מ ה ח). האומר להבירו מודרני ממך וכו' ר"ע היה הוכך בזה להחמיר (נדר' א א). א"ל ר' ישמעאל אלעזר בן עזריה עליך ראיה ללמד שאתה מהמיר שכל המחמיר עליו ראיה ללמד (ידים ד ג). אונקלוס הגר הלק מאחיו החמיר על עצמו והוליך חלקו לים המלה (תוספתא דמאי ו יג). וכי במה החמירה תורה באוכלי תרומה לזרים או באוכלי תרומה לכהנים (בם תרומ' ו ד). החמירה תורה מהשבת זבחים ממעשיהם (בם מנח' ה ו). אם רצה להחמיר על עצמו (ולקרות את השמע) אין שומעין לו (ירוש' ברכ' ג א). אמר ר' ינאי שמעתי שמקילין ומחמירין בה (בטבילת קרי) וכל המחמיר בה מאריך ימים בטובה (בם ד). אמר להן ר' מאיר מחמיר אני בדמין מן העיקר שהשמן של שביעית מדליקין בו מכרו ולקח בו שמן אין מדליקין בו (בם בכי' ז לז.). מתוך שאתה מחמיר עליו בקלה אף הוא מהמיר על עצמו בחמורה (בם שבת ב ה:). אמרו להן חכמים (לשני הנוונים בירושלם) לא הייתם צריכין לעשות כן אלא הואיל והחמרתם על עצמכם יעשה בהן (בהביות היין) צורכי ציבור (בם ביצ' ג סב:). א"ר יוסי הומר שהחמרתה עליה מתחילה שיהא צ"ל בפני נכתב ובפני נחתם הקלתה עליה בסוף שאם בא ועירער ערוו בטל (בם גיט' א מג.). לא חייבה אותו התורה שבועה להחמיר עליו אלא להקל שאם רצה לשלם ישלם ואם רצה לישבע ישבע (בם ב"מ ג ט.). כל הרוצה להחמיר על עצמו ולנהוג כחומרי ב"ש וכחומרי ב"ה על זה נאמר הכסיל בחושך הולך (בם סוט' ג יט.). אמר להם (ר"י לתלמידיו) אע"פ שמיקל אני על אחרים מחמיר אני על עצמי (ברכ' כב.). בנות ישראל החמירו על עצמן שאפילו רואות טיפת דם כחרדל יושבות עליה ז' נקיים (בם לא.). אמר להן (ר"ע להכמים) מחמיר אני בחלב מבדם שהחולב לרפואה טמא והמקיז לרפואה פטור (שבת קמד.). צדי עכו הן החמירו על עצמן שלא יהו צדין כל עיקר (מו"ק יג:). ומה בהמה טמאה שהקלתה במגעה החמרתה בחלבה מהלכי שתים שהחמרתה במגען אינו דין שתחמיר בהלבן (כרית' כב.). ונאמנת אשה להחמיר אבל לא להקל (נדה מח:). — ואמר המשורר: כי נמכרנו לצמיתות בידי הסרי בינה בידי גוברים אכזרים ופרנסים שוטים רבנים מחמירים ומלמדים הדיוטים (יל"ג, על דא קא בכינא).

—הָפְע', *הָחְמַר, הוחמר, — שההמירו בו: קודם מתן תורה היינו מוזהרים על שפיכות דמים לאחר מתן תורה תחת שהוחמרו הוקלו באמת אמרו פטור מדיני בשר ודם ודינן מסור לשמים (מכי' משפט', נזיק' ד). מה מצורע שהוחמרה טומאתו וחמור שילוחו משילוח חבירו אף כל שהוחמרה טומאתו חמור שילוחו

[1]) כך בנוסח', וכך היתה הנוסחה לפני ר"נ בעל הערוך ולפני הרמב"ם, ולרה"ג היתה הגרסה: האגוזים שהמרם והבצלים שעמרם. ופרש רה"ג מלשון חמרים המרים, וכן הערוך וכן הרמב"ם, אלא שהרמב"ם מיהד את זה למעשה מיוחד שנוהגים האכרים בהבצלים, וז"ל: והכונה שהוא קבץ עליהם בעבות עד ששבו הכל אחד כדי לתלות ולעמוד זמן כמו שעושין אצלנו במערב בבצלים אשר רוצין לאצרן. ע"כ. והנה לפי זה אין המושג של המרים במשמ' של צבורים מתאים בדיוק לפעולה זו, ואולי יהיה יותר נכון לפי זה לגזור הפעל המר מהשם הומרא בארמ' במשמ' הוליות וענק של חוליות. ולא נתברר הדבר, עכ"פ עלינו לקבל את פרושו של הרמב"ם המיהד את הפעל המר לפעולה מיוחדה הנהוגה אצל האכרים. ועי' עוד הערה לערך ב.*אמן.

[2]) כך ברוב הנוסח', ובקצתן יחמיר.

משילוה חבירו (ספרי נשא ח).

ז.*חָמַר[1], פ"י, — חָמַר מים וכדומה, למשל באצבע, העתיקם ממקום למקום ע"י דחיפה באצבע שחופפת ומחכבת בהמקום שהמשקה עמד שם: כיצד מתן דמן היה עולה לכבש וכו' וטובל באצבעו המיוסנת שבימין מן הדם שבמזרק וחומר[2] בגודלו מלמעלה ומאצבעו קטנה מלמטה ומחטא ויורד כנגד חודה של קרן עד שמכלה כל הדם שבאצבע (זבח' נג.).

ז.*חָמַר, — קל לא נהוג.

—נפע', נֶחְמַר, — נתערב בחֹמֶר, בטיט: שמימיו מרוב השטף ששוטפין באדמה הם נחמרים ונעכרים ואינם ראויים לשתייה (מעין גנים לאיוב ו כה).

*חַמָּר, ש"ז, מ"ר חַמָּרִים,—מנהיג החמור, Eseltreiber, ânier; ass driver: לא ילמד אדם את בנו חמר גמל ספר ספן רועה והנוני שאומנותן אומנות לסטים (קדוש' ד יד). שכר את החמר ואת הקדר להביא פרייפרין והלילים לכלה או למת (ב"מ ו א). המור כרגלי חמר פרה כרגלי קדר בהמה כרגלי רועה (תוספתא יו"ט ד ו). החצב שמסר לסתת הסתת חייב הסתת שמסר לחמר החמר הייב החמר שמסר לכתף הכתף הייב (ב"מ קיח:).— ומ"ל: החמרים שנכנסו לעיר אמר אחד (תבואה) שלי חדש ושל חבירי ישן (דמאי ד ז). העונה האמורה בתורה הטיילין בכל יום הפועלים שתים בשבת החמרים אחד בשבת (כתוב' ה ו). החמרין רובם רשעים הגמלין רובם כשרין (קדוש' ד יד). החמרים שהיו עוברים בנהר ונפלו שקיהם למים (מכשיר' ג ז).

[1]) עי' הערה לקמן. — [2]) כך הגרסה בנוסח', וכן היתה הגרסה לפני רש"י ועפי"ז פרש פרושו. וכבר הובא בש"מ ס"א וסומך, ונראה כי זו היתה הגרסה בספרים שהיו לפני הרמב"ם, שהוא כתב בהלכותיו בלשון זו: וסומך באצבעו הגדולה מכאן ובגודל מכאן (מעה"ק ס ז). ואמר רי"ב בכ"מ שם שהרמב"ם פרש והומר מלשון חמרים כלומר שמעמיד הדם שיהיה צבור ולא יתפשט באצבע. ע"כ. אבל זו טעות, כי הרמב"ם כתב סומך לפי הגרסה שהיתה לפניו, כעדות הש"מ וכ"י (ד"ס), ולא נתפרש מה היתה הכונה בפעל וסומך זה. ולפי כונת הענין ולפי מה שנאמר שם בגמ' עד שמכלה כל הדם שבאצבע, נראה כי פרושו של רש"י הוא העקר, שבשתי אצבעותיו היה דוחף את הדם שעל שטח האצבע לעומת קצה האצבע כדי שיהא מחטא בכל הדם שקלטה האצבע בטבילתה. ואולם גזרת המלה מלשון נחמרו בני מעיה אינה נכונה, ולא נתברר מקור פעל זה, שהיה בודאי נהוג בדבור החי ומיוחד לפעולה זו.

החמרין והגמלין והספנין ושהיו עושין בשביעית (תוספתא שבי' ו כו). החמרין ובעלי בתים שהיו עוברין ממקום למקום אוכלין ופטורין עד שמגיעים לאותו מקום (שם מעש"ר ב א). אבל החמרים מקבלין מבעל הבית ומעמידין במקום היוקר כשער הזול ואינן הוששין (שם ב"מ ד ח). ראה החמרין ממשמשין ובאין ואמר לו צא ושכור לך אחד מאלו (שם ז א). חמרין שהיו מהלכין בדרך ונפלו עליהם ליסטין ועמד אחד מהם והציל (שם ח כה). היה משקה יין להמרין אל יאמר להן סלקו את זה והנו לזה שזה דרך הגזל (דא"ל ח). חמרי גוים שהן מדיירין בעיר (תוספתא דמאי ד כז). אומר אדם לחמריו ולפועליו צאו ואכלו בדינר זה צאו ושתו בדינר זה (שם ה יד). הרי שהיו חמריו ופועליו תובעים אותו בשוק ואמר לשולחני תן לי בדינר מעות ואפרנסם (ב"מ מו.). — *חַמָּר גַּמָּל, יֵאמר לדבר שאינו ברור מהו: מבעוד יום אינו עירוב משחשכה הרי זה עירוב אם ספק ר' מאיר ור' יהודה אומרים הרי זה המר גמל[1] (ערוב ג ד). ר' מאיר אומר כל שהוא יכול לערב ולא עירב הרי זה חמר גמל (שם ד י). עירב בה (בספק אוכל) נעשה חמר גמל (ירוש' תרומ' ג מב.) נאכל עירובו ביום ראשון אין יוצא עליו ביום שני דברי רבי ר' יהודה אומר הרי זה המר גמל (ערוב' לח:). ונעשה תחתיו של אילן חמר גמל (שם מט:).

*הִמֵּר, פ"י, — היה הולך אחר החמור ומזרזו: מעשה בר' אלעזר בן ערך שהיה מחמר אחר ר' יוחנן בן זכאי (תוספתא חגי' ב א).—ואחרי כל בהמה: המחמר אחר בהמתו בשבת (שבת קנד.). והלא מחמר מחמר כלאחר יד (פסח' סו:), — עי' יד. ואסור לו להנהיגה (את הבהמה) ואפילו בקול כל זמן שהכים עליה כדי שלא יהיה מחמר בשבת (רמב"ם שבת כ ו). יושבת

[1]) ופרש ר"ח (גמ' שם לה.): דרך חמור בהנהגה ודרך גמל במשיכה ומי שיש לו המור וגמל ונתן חמור מאחוריו למושכו והגמל לפניו להנהיגו לא זה מהלך במשיכה ולא הגמל בהנהגה נמצא אדם שביניהם יושב בלא הליכה. ע"כ. וכעין זה ר"י ברזלי: פירוש חמר גמל משל הוא כך מנהג העולם שהחמור מנהגו לחמר מאחריו וגמל מנהגו למשכו מלפניו ואדם אחד שיש עמו חמור וגמל מבקש לעמוד באמצע כדי שיהא החמור מלפניו וגמל מלאחריו אם נתקל ההמור או שעמד ופסק המנהיג אי אפשר לו להלך לא לפניו מפני החמור ולא לאחריו מפני הגמל (העתים לר"י ברצלוני, ערובי תחומ').

בריאים ומשמרת הקמח ואינה טוחנת או מחמרת אחר הבהמה כדי שלא יבטלו הרחים (הוה, תיקות כח).

*חֻמְרָא, הומרא, עי' *חֻמְרָה.

׳חַמְרָה, — עי' ׳חֲמָרָה.

*חֻמְרָה[1], חֻמרא, הוּמרה, ש"נ, מ"ר חֻמְרוֹת, חוּמְרוֹת, — כמו הֹמֶר, הוספת אסור וכדומה: והלא קולותיו של אחאב הם כחומרותיו של ירבעם ולמה נמנה ירבעם תחילה שהוא התחיל בקלקלה תחילה (ירוש' סנה' י כח:). שצריך ליזהר במצוה שיחשב בה שהיא קלה כשמחת הרגל ולמידת לשון הקדש כמצוה שהתבאר לך חומרתה שהיא גדולה כמילה וציצית ושחיטת הפסח (פי' המשנ' לרמב"ם, אבות ב א). לא רצו החכמים הראשונים לעשות מעשה להתירה בלא גט משום חומרת אשת איש וצריכה גט (הלכות, קדוש' כח כג). —ואמר המשורר: מי זה הוא העור ומה העדשה, רב מברך את עמו בחֻמרא הדשה (יל"ג, ביות כלילה ב).

׳חֲמָרָה[2], חמרא, ש"נ, — מורסה רעה בעור, בפרט בדלקת: לרוח המאדמת הנקרא פיראניטוס ונקרא חומרא (אסף הרופא 103). הנה לפעמים יקרה במות עצמו חמרא וספחת ויהיה הכאב חזק וההתלהבות חזקה אף הפנים לפעמים יהיה להם קר (קאנון ג א ג ג). ומנהגם שיקראו (המורסה) הדמיית המזוקקת פלגמוניית והאדומית חמרה והמורכבת מהם בשם מורכב ויקדימו היותר גובר ויאמרו פעם פלגמונית חמרית ופעם המרה פלגמונית (שם א כ א ה). כי החמרה יותר נראית אודם ויותר צהובה וכו' ויתראה באודם החמרה זעפרניות וכרכמיות וכו' ויקרה לפעמים מהום החמרה שישרף העור ומחלודיותה תעלה אבעבועות וכו' ויותר מה שתקרה החמרה הוא בפנים ומתחילה מקצה האף הנקרא ארנבת ונוסף המורסא ומתפשטת בפנים (שם ד ג א ד). חמרה שם למורסא והיא אדומית (שם, סוף ספר ה).

׳חַמָּרוּת, ש"נ, — עסק החַמָּר: וכפר החמר ואמר לא היו דברים מעולם לא לקחתי יהודי עמי בחמרות (שו"ת מהרשד"ם, אה"ע קלו). שלא היה דעת בני הק"ק לחייב עצמם אלא בהוצאות הבאות לצורך השליחות כמו החמרות החמרים ואכילה ושתיה הצריך להם כל ימי השליחות (שו"ת תורת חסד רעט). וגם נתנו כתב ידם לחמרים לבלתי יזיקם יהודה כלל וגם שיפרע להם החמרות משלם וכן עשה יהודה כאשר צוה משמעון ולוי והניחם ופרע להם החמרות ג"ב (שו"ת לחם רב קפה). חייבים שמעון לפרוע לראובן ויהודה פטור מהחמרות מפני שיהודה לא היה יכול לפטור עצמו מפרעון החמרות כיון ששמעון ולוי היו כותבים שיפרעם (שם).

׳חָמְרִי, חומרי, ת"ז, לנק' חָמְרִית, חומרית, מ"ר חָמְרִיִּים, ־יוֹת, — של החֹמֶר, מטבע החֹמר: כי הנמצאים אם יהיו כלם בעלי חמרים יהיה לנו בזה עיון מה אמנם אחר שהיו הרבה מהם בלתי בעלי חמרים הנה אי אפשר שייוחס רבויים על התחלפות חמרי (אמונה רמה ד ג). ובכלל צריך שימצא לו ית' כל שלימות צוריי ויהיה מרוחק ומשולל מכל ענין חומריי (מ' אלדכי, ש"א א). להיות הנפש בלתי חמרית ולפי זה אי אפשר לומר היותה קודמת קדימה חמרית בפעולת שש הימים יראה היותה קדומה בעצמה (רשב"ג, מאמ' על הנפ'). וההרגש בדברים חמריים פרטים ומקריים (מנח' גיגלי, מכת' אל קהל' אלקהירא). הנה התחלתו היותר קרובה (של האדם) אביו והוא דומה לו דמיון גדול ויותר רחוק ממנו מן ההתחלות החמריות המזונות הנכנסות בהעמדת גשמי האבות (אמונה רמה ד ג). שהדברים האלו החמריים הנה לא יושגו רק בכחות ההיולאניות (חוות קבה לר"י ערמאה ו). כי הוא ישיג אלו הנמצאים החמריים וירגישם (שם). וזה מבואר מאד כי אנחנו נשמח יותר לאין שעור בדבר עיוני כשהשגנו אותו ממה שנשמח בהשגות החומריות (רלב"ג דה"י טו, תולה"ם גרכר ב). המתפעלים המשתנים הם הצורות החמריות (ספורנו, אור עמים מה). ולא יגברו כחותיו החמריות על השכליות כי הכחות החמריות בלי ספק מסך מבדיל ומונע אל ההשגה (מנח' קנא' לר"י מפיסא 38). — ובמשמ' בנוגע לחֹמר הספר: המחקר השני הוא בידיעת ארבע סבות הספרים האלה הפועלת והצוריית החומריית והתכליתיות (ר"י אברבנאל, הקד' נביא' א'). כי גברה לשון העברית במעלותיה על כל אחיותיה ולה נתן השרביט והיא השלטת על כולנה והגדולה שבמעלותיה החומריות היא הסגולה היקרה הנמצאת בה והוא שהונח כל שרש

---

1) בארמ' הומרא: משום חומרא דשבת (פסח' יח.). משום חומרא דעכו"ם (ע"ז כג.). ונקבוה ואמרו בל"ר הומרות כאלו היה זה מהיחיד חֻמְרָה.

2) בערב' חֻמְרָה a).

a) حُمْرَة

ושרש בשמות ובפעלים שקול וערוך מוסכם וראוי עם המושג מכל צדדיו וגדריו הכוללים אותו (תעוד' בישראל א יב).

***חמרי**, ת"ז, לנק' חמרית, — מטבע החמרה: ומנהגם שיקראו (המורסה) הדמיית המוקקת פלגמונית והאדומיית חמרה והמורכבת מהם בשם מורכב ויקדימו היותר גובר ויאמרו פעם פלגמונית חמרית ופעם חמרה פלגמונית (קאנון א ס).

***חמריות**, חומריות, ש"נ, — סגולת הדבר החמרי: שנולד (משה) מהול ויוצא לומר נפרד מהחומריות והתאוות החומריות (ר"י הנגיד, תרו). שקבל (משה) שמה (על הר סיני) הויה אחרת ויעתק מטבעו וחומריותו (הוח, נתנ' הגות ו א). ומסתלק עצמו מרוממותם לא להמצאם בו יתברך לשני גשמיותם אבל להורות שלא יחסרו ממנו כל ידיעת ישלמו. השגה אשר יפלו בענינים (חזות קסם לר"י ערמתה ו).

חמרמר[1], פ"ע, עב' חמרמרו. — חמרמרו המעים, היו כמו שרופים: כלו בדמעות עיני חמרמרו[2] מעי נשפך לארץ כבדי על שבר בת עמי (איכ' ב יא). — והפנים: פני חמרמרה[3] מני בכי ועל עפעפי צלמות (איוב יו יו). — והלב, ואמר הפיטן: ושדי לי המר, ועזבני כחי ולבי חמרמר, ואפסו ימי חלדי בענין רע ומר (בכת איכה, אליה). — *ועת': מי כמהו מורה חצים ומות יפלח כליותי ולא יחמרמרו והביאני עד הלום ונשארתי כערער בערבה (מאמץ כח לאלמוכינו, הקד' בן המחבר). — *וכמו ת"ז, ואמר הפיטן: מלאכי שלום יבכיון מר, וצועקים בלב חמרמר (היוצ' לת"ב, דממו).

— נתפע' *נתחמרמר. — נתחמרמרו המעים, כמו חמרמרו: דרך בני מעית בשמשליכם אדם באויר הם בווצים ומתחמרמרים (רש"י איוי ג יא). ולפעמים תתחמרמר השחורר בטחול לא אל החמיצות השור (קאנון ג טו א ב).

***חמרמרות**, ש"נ, — סגולת דבר שמתחמרמר: ואם יהיה חמרמרות בלתי נפח ומורסה קח מסולי

של נעל ושרפהו ושחקהו ומשח המקום בשמן ורד וזרה עליו מזה האבק (מ' אלדכי, ב"א ד).

***חמרת**, ש"נ, — ארחה של חמורים: החמרת והגמלת העוברת ממקום למקום (סנה' י ה). הלוקח מן החמרת בצור ומן המוגירות בצידון פטור וכו' רבי יוסי בר' יהודה אומר הלוקח מן המוגרות בצידון פטור ואין צריך לומר מן החמרת וכו' ר' יהודה אומר החמרת היורדת לכזיב חייבת מפני שהוקתה מן הגליל (תוספתא דמאי א י).

חמש[1]), ממנו חמש, א.חמש, א.חמש, חמשי, *חומש, *חמשי, חמשים, חמשית, *חמשית.

חמש[2]), לנק', סמי' חמש, לזכ' חמשה, סמי' חמשת, מ"ר חמשים, — מספר אחת ואחת ואחת ואחת ואחת, five ; cinq ; fünf: חמש אמות ארך וחמש אמות רחב (שמות כז א). כי זה שנתים הרעב בקרב הארץ ועוד חמש שנים אשר אין חריש וקציר (ברא' מה ו). ויחבר את חמש היריעת אחת אל אחת (שמות לו י). חמש עשרה שנה (ברא' ה י). וחמש מאת שנה (שם ל). חמש מאות בחמש מאות מרבע סביב (יחזק' מה ב). אחד נפש מחמש המאות (במד' לא כח). — ולזכ' חמשה: ומקצה אחיו לקח חמשה אנשים (ברא' מז ב). ורדפו מכם חמשה מאה (ויקר' כו ח). חמשה עשר שקל (שם כז ז). ארבעה מלכים את החמשה (ברא' יד ט). לא אשחית אם אמצא שם ארבעים וחמשה (שם יח כח). בחמשה עשר יום לחדש השני (שמות יו א). לחמשה עשר לירמות (דהי"א כה כב). חמשת מלכי מדין (במדב' לא ח). ויאספו ויעלו חמשת מלכי האמרי (יהוש' י ה). וינסו חמשת המלכים האלה (שם יו). ויעלו חמשת האנשים ההלכים לרגל את הארץ (שופט' יח יז). ויקח כחמשת אלפים איש (יהושע ח יב). לחמשת הסרנים (ש"א ו יח). ולקחת חמשת חמשת שקלים לגלגלת (במדב' ג מז). — ומ"ר חמשים, עי' חמשים. — *חמשה עלים, עי' חמשה. — *חמש! סגולה מעין הרע וכדומה: פתח יד ואמור חמש (מנח' יהודה, בוגד הנבים).

---

[1]) פעלעל, וכמו סחרחר, מן ג.חמר במשמ' פעולת חם האש, ועי' הערה לקמן. — [2]) אמר ריב"ג: אבל פני חמרמרו [מעי חמרמרו] הם אצלי דומים ללשון הערב חמרת אלאדים כלומר קלפתיו והוא אומר כי לחם דמעיו נקלפו פניו וכי חם לבו על יגונו נקלפו מעיו או מאמרם על חזקת חם הקיץ חמארה אלקיט'. ע"כ. רש"י גזרו מלשון נחמרו המעים, במשמ' נתקמטו ונתכווצו מהחם, וכן פני חמרמרו שלקמן. — [3]) חמרמרו קרי. י"מ חמרמרו זה במשמ' אדמימות. והשבעים קראו בטני או מעי במקום פני.

[1]) שרש שמי משתף. בערב' ח'מש a).

[2]) בערב' ח'מש, ח'מסה b).

---

a) خمس b) خمس خمسة

א. **חֹמֶשׁ**[1], ש"ז, כנ' חָמְשׁוֹ, מ"ר חֹמָשִׁים, חוּמָשִׁים, — חלק אחד מדבר שנחלק לחמשה חלקים, **Fünftel; cinquième; fifth part**: וישם אתה יוסף לחק עד היום הזה על אדמת מצרים לפרעה לַחֹמֶשׁ (ברא' מז כו). נתן לו את הקרן ולא נתן לו את החומש מחל לו על הקרן ולא מחל לו על החומש (ב"ק ס ו). המפקיד פירות אצל חבירו הרי זה יוציא לו חסרונות וכו' יוציא לו שתות ליין רבי יהודה אומר חומש (ב"מ ג ז-ח). ואין חומשו של זה מרובה על תוספתו של זה (ירוש' מע"ש ד ג). ויסף חמישיתו עליו שיהא הוא וחומשו חמשה וכו' ר' יונתן אומר חמישיתו חומשו של קרן (ב"מ נד.). — ומ"ר: חמשה חומשין הן האוכל תרומה ותרומת מעשר של דמאי והחלה והביכורים מוסיף חומש (ב"מ ד ח). הגונב תרומת הקדש וכו' אכלה משלם שני חומשין (תוספתא תרומ' ז ח). — ˚ובחכמת החשבון: רצינו לכפול ג' שלמים וד' חומשין על ב' שלמים וג' חומשין (המספר לראב"ע ה).

ב. **חֹמֶשׁ**[2], ש"ז, — מקום הרך בגוף בין הצלעות והירך, וגם הכרס התחתון, **Bauch, Unterleib, abdomen**: ויכהו אבנר באחרי החנית אל הַחֹמֶשׁ[3] ותצא החנית מאחריו (ש"ב ב כג). ועמשא לא נשמר בחרב אשר ביד יואב ויכהו בה אל הַחֹמֶשׁ וישפך מעיו ארצה (שם כ י). — ואמר המשורר: בין החמשים אין בידך מכה זמן נוער לבד חומש, ולאחריהם תהלך נאסר עד ראש יהי כפוף אלי חוֹמֶשׁ (רמב"ע, תרשיש ס).

א. **חָמַשׁ**[4], — קל לא נהוג.

— פִּע', חִמֵּשׁ, — הטיל מס החֹמֶשׁ: יעשה פרעה ויפקד פקדים על הארץ וְחִמֵּשׁ את ארץ מצרים בשבע שני השבע (ברא' מא לד).

— פֻּע', ˚חֻמַּשׁ, מְחֻמָּשׁ, מחומש, — שעשוי חמשה, שיש בו חמשה: חמש רחלות גוזזות כל שהן וכו' וכמה כל

---

[1]) בערב' חֻמְס a).

[2]) בסור' חומשא בטן, כרס. ולא נתברר מקורו, ועי' לקמן. — [3]) אמר ריב"ג: מקום החלצים. ע"כ. ושאר הקדמונים פרשו הצלע החמשית. והשם חומשא בסור' פרש ב"ע: נצף אלאנשאן מן אשפלה, ר"ל חצי גוף אדם מלמטה.

[4]) בערב' חַמַּשׁ b) לקח חלק החמשי.

a) خمس b) خمّس

שהן אמר רב מנה ופרס ובלבד שיהו מחומשות (ב"ק קי.). — ואמר הפיטן: זמן כפור בעד נפש נקובת חמשה, נפש רוח חיה נשמה יחידה מְחֻמָּשָׁה (יוצר ב פסח, או). — ובחשבון, ˚גוף מְחֻמָּשׁ, בעל חמש צלעות: אלו היה ראש הגולם ותושבתו שטחים מחומשים או משושתים הוא נקרא מצבה מחומשת או משושתת (ר"א בר"ח הנבי', התשכרת ד). — ובדקדוק, ˚מלה מְחֻמֶּשֶׁת, בת חמש אותיות: וכידוע היא תיבה מחומשת (תבו' דונש על רסע"ג כז). כי רוב המרובעים והמחומשים מורכבים במלות ברמז אותיות (ר"י קמחי, הגלוי, פרשגן). — ˚מְחֻמָּשׁ, שֵׁם, עי' ערך ˚מְחֻמָּשׁ.

— הִפע', ˚הֶחֱמִישׁ, — עשה, נתן חמשה: באשה מעלות אשר שלשְׁ שרים אני אחמיש, מעט כילות מעט סכלות מעט מתאות תשמיש, מעט מורך ורגלה מן מעין ביתה מעט המיש (מנח' מלוגזו, בתי הידות).

חָמֵשׁ, חֲמִשִּׁים, — עי' ב. חָמֵשׁ

ב. **חָמֻשׁ**, פ"י, פעו' חָמֻשׁ, חֲמֻשִׁים, — מזין ומוכן למלחמה, **kampfgerüstet; armé, préparé; ready, prepared (for fighting)**: ויסב אלהים את העם דרך המדבר ים סוף וַחֲמֻשִׁים[2] עלו בני ישראל מארץ מצרים (שמות יג יח). ואתם תעברו חֲמֻשִׁים לפני אחיכם כל גבורי החיל ועזרתם אותם (יהוש' א יד). ויעברו בני ראובן ובני גד והצי שבט המנשה חֲמֻשִׁים לפני בני ישראל (שם ד יב). — ומ"ר במשמ' שֵׁם, הַחֲמֻשִׁים, חלק מחלקי מחנה צבא מלחמה, העומד מוכן ומזמן למערכה: וירד הוא ופרה נערו אל קצה הַחֲמֻשִׁים אשר במחנה (שופט' ז יא). — ˚ובהשאלה: לפני רכב ישראל ופרשיו, עמוד הימיני פטיש החזק, אדיר הרועים ראש הגבורים, חמוש ושלוח במלחמתה של תורה (בתל' תנבי קירואן לר' צמח גאון, אלדד הדני, מהד' אפשטיין). — ואמר המשורר: אשר ניביו כמוקדי אש וכטל וכמטר עלי ארץ יבשה, וטרם יחרים ישמע כאלו כומת למלחמה חמושה (רשב"ג, הלפור).

---

[1]) עי' הערה לקמן. — [2]) לא נתברר היטב מקורו ומשמעתו בדיוק. אונק' תרגם: ומזרזין. וכעין זה היונ'. יש מי שגזרוהו מן השם חֹמֶשׁ (ראב"ע ואחרים), ואחרים מן המספר חמשה, ר"ל מְסֻדרים בחמש מחלקות. ויש שגזרוהו מן השרש הערבי חמשׁ a) במשמ' אמיץ הלב ונמרץ.

a) حمس

— פִּעֵל, יחַמֵּשׁ, — עשה אותו חמוש למלחמה: וזיין וְחִמֵּשׁ, מעונים בחמש, ותקון תפלות, כנגדם סלולות, והמה מעולות, כובח ועולות (ר"ב כספי, פיוט למנח' יוה"כ, בכתי). חזק את נגיד עמי וחמשני, מגן ועזר מצרי תהיה (פזמ' תימני, מרלמ).

— הִתְפַּעֵל, יהִתְחַמֵּשׁ, — חֻמַּשׁ א"ע למלחמה, ובהשאלה: שבתי וראה תחת השמש, אין טוב לאנוש מהתחמש, ביראת מעזו לחזק ולא להמש (קרוב' כ ר"ה, בכתי).

חֲמִשָּׁה, — עי' חָמֵשׁ. — יחֲמִשָּׁה עָלִים [1], שם עשב, Fünfblatt; quintefeuille (potentile reptans): כרפס הררי ששה משקלים אלמוקדיני ששה משקלים ועשב חמשה עלים ששה משקלים (קלנון, לוח הסמים). עשב הנקרא חמשה עלים (תולה"ת ט ס י).

חֲמִישִׁי[2], חֲמִישִׁי, ת"ז, לנק' חֲמִישִׁית, — א) מספר סדורי שאחר המספר ארבעה, fünfter; cinquième; fifth: ויהי ערב ויהי בקר יום חֲמִישִׁי (ברא' א כג). ותהר (לאה) ותלד ליעקב בן חֲמִישִׁי (שם ל יז). בחדש הַחֲמִישִׁי באחד לחדש (במד' לג לח). והרביעי (הבן הרביעי אשר נולד לדוד בחברון) אדניה בן חגית וְהַחֲמִישִׁי שפטיה בן אביטל (ד"ה ג 7). בשנה השביעית בַּחֲמִשִׁי בעשור לחדש (יחזק' כ א). ובשנה הַחֲמִישִׁת תאכלו את פריו (ויקר' יט כה). בשנה הַחֲמִישִׁית למלך רחבעם (מ"א יד כה). וישלח אלי סנבלט כדבר הזה פעם חֲמִישִׁית את נערו (נחמ' ו ה). — ב) ימספר של חמשה: והנה נשארו מן הששיים ג' ג' ומן החמישיים ז' ה' ומהרביעיים א' ג' (המספר לראב"ע ה). שמספר ימי זמן החדש האמצעי לפי המחקר הזה הוא כ"ט יום וי"ב שעות ורגע אחד מששים רגעים ביום ונ' שניים מרגע זה וח' שלישיים וט' רביעיים וב' חמישיים בקירוב (יסו"ע לר"י ישראלי מט:). — וחלק חמשי מן הדק: ויצא לך מהלך השוה ליום אחד נ"ט דקין ח' שניים מ"ז שלישיים וג' רביעיים י"ב חמשיים ל"א ששיים בקרוב גדול (נחמ' ונעים קסב).

יחֻמָּשִׁי, חֻמָּשִׁי, ת"ז, לנק' חֻמָּשִׁית, — של חמשה, בפרט בדקדוק, מלה חֻמָּשִׁית, של חמש אותיות: וכן אלגביש מלה חמשית וכן אשכנז ואמרפל וארגמן וארגון כולם חמשים וכן האחשדרפנים מלה חמשית גם כן אבל היא מלה מורכבת ר"ל כי אחשדר מלה חמשית ענינה השר הגדול או מה שדומה לזה אלא שהתרכבה עם פנים (הרקמה, שער י). מנין אותיות המלה החמשית (הור' הקורא א 17). בנין החמשי והוא בשמות בלבד ובא על פעללל כמו שמאבר (שם 45). ואם יהיה השם מחמש אותיות ותחלתו אות אמתי"ן דע שהוא עיקר וכי הוא מן הבנין החמשי כמו אגרטל אחשתר ודומה (שם 46).

חֲמִשִּׁים[1], בכנ' חֲמִשָּׁיו, חֲמִשֶּׁיךָ, — עשר פעמים חֲמִשָּׁה, fünfzig; cinquante; fifty: שלש מאות אמה ארך התבה חֲמִשִּׁים אמה רחבה (ברא' ו יה). ויגברו המים על הארץ חֲמִשִּׁים ומאת יום (שם ז כד). אולי יש חֲמִשִּׁים צדיקם בתוך העיר האף תספה ולא תשא למקום למען חֲמִשִּׁים הצדיקם אשר בקרבה (שם יח כד). חֲמִשִּׁים ללאת תעשה ביריעה האחת וכו' ועשית חֲמִשִּׁים קרסי זהב (שמות כו ה-ו). תספרו חֲמִשִּׁים יום (ויקר' כג יו). חֲמִשִּׁים שקל כסף (שם כז ג). ולשון זהב אחד חֲמִשִּׁים שקלים משקלו (יהושע ז כא). ויחביאם חֲמִשִּׁים איש במערה (מ"א יח ד). חֲמִשִּׁים אנשים בני חיל (מ"ב ב יו). וקדשתם את שנת הַחֲמִשִּׁים שנה (ויקר' כה י). וַחֲמִשִּׁים ושתים שנה מלך בירושלם (מ"ב יה ב). לַחֲמִשִּׁים ושנים יום (נחמ' ו יה). מנשה היה שונה חמשים וחמשה פנים בתורת כהנים כנגד שני מלכותו (סנה' קג:). — שַׂר חֲמִשִּׁים, ממנה, פקיד על חמשים איש, בפרט מאנשי הצבא: ושמת עלהם שרי אלפים שרי מאות שרי חֲמִשִּׁים ושרי עשרת (שמות יח כא). וישלח אליו שר חֲמִשִּׁים (מ"ב א ט). וידבר אל שר הַחֲמִשִּׁים (שם י). — ובכנ': וישלח אליו שר חמשים וַחֲמִשָּׁיו ויעל אליו (אל אליהו התשבי) וכו' ויענה אליהו וידבר אל שר החמשים ואם איש אלהים אני תרד אש מן השמים ותאכל אתך ואת חֲמִשֶּׁיךָ ותרד אש מן השמים ותאכל אתו ואת חֲמִשָּׁיו (שם ט-י). הנה ירדה אש מן השמים ותאכל את שני שרי החמשים הראשנים ואת חֲמִשֵּׁיהֶם ועתה תיקר נפשי בעיניך (שם יד).

חֲמִישִׁית, חֲמִישִׁית, ש"נ, מ"ר חֲמִישִׁיּוֹת, וגם חֲמִשִׁיתִים, חֲמִשִׁיתָיו, — כמו א.חֹמֶשׁ: ואת אשר חטא מן הקדש ישלם ואת חֲמִישִׁתוֹ יוסף עליו (ויקר' ה יו).

[1]) בסורית חמשא טרפו.

[2]) בערב' חַ'אמִשׁ a).

a) خامِس

[1]) בערב' חַ'מְסִין, חַ'מְסוּן a).

a) خَمسين خمسون

ואיש כי יאכל קדש בשגגה ויסף חֲמִשִׁיתוֹ עליו (שם כב יד). ואם גאל יגאלנה ויסף חֲמִישִׁתוֹ על ערכך (שם כז יג). חֲמִשִׁיתוֹ יסף עליו (שם לא). והשיב את אשמו בראשו וַחֲמִישִׁתוֹ יסף עליו (במדב' ה ז). ושלם אתו בראשו וַחֲמִשִׁתָיו[1]) יסף עליו (ויקר' ה כד). התורה ריבתה חמשיות הרבה בקרן אחת (ב"ק סה:). —ובחשבון, *חלק החמשי של המספר השלם: בקשנו לכפול ג' חמישיות על ד' חמישיות (המספר לראב"ע ה). הנה ב"ג נחלקם על ה' עלו ד' שלמים ונשארו ג' והנה השלמים כ"ד והשברים ג' שהם ג' חמישיות שהם ט"ו מכ"ה שהוא המרובע (שם). — ובנגינה, Quinto: כי נגון השמינית מנצח בנגינות להיותו לבדו מבין כלם נגון שלם ונכלל ביוד הנגון הנקרא שלישית שהוא שרש העשירית הה"א מורה על הנגון הנקרא חמישית הואו על הששית (כפול' יסוד' לר"י מוסקאטו א). ואם בעת שקול הרם יעשה ג' תנועות יעשו העמוק רק ב' תנועות והוא בערך ג' אל ב' נקרא חמישית (למודי הטבע ד, קול נגון).

חֲמִשִׁית, ש"נ,—דבר של חמשה: ואת פתח הדביר עשה דלתות עצי שמן האיל מזוזות חֲמִשִׁית[2]) (מ"א ו לא).

***חֲמִשִׁית**[3]), ש"נ,— מספר של חמשה חמשה: אם יש לחלק המעות העודפות להוציאה י' י' או ה' ה' ואין אחת או שתים עודפות שאינן באות לכלל ה' יש לומר שטעה בחשבונו אם הם עשיריות טעה בין ג' למ' או בן מ' לל' ואם הם חמשיות יש שרגילים למנות ה' ה' ואם היו עודפות הרבה כגון נ"ה יש לומר שטעה בעשירית כמ"ש ובה' העודפות טעה נמי בין ג' חמשיות לד' חמשיות ועשה מהם כלל בעשיריות ועשה משלשה חמשיות עשיריה אחת ואם הם עודפות ט"ו או כ"ה טעה ג' פעמים או ה' פעמים בחמשיות (לבוש, הוגאה רלב ב).

חֵמֶת, ש"ז, בהפס' חֵמֶת, סמי' חֵמַת, כנ' * חֶמְתּוֹ, מ"ר *חֲמָתוֹת, — נאד קטן למים וכדומה, Schlauch; outre; bottle: וישכם אברהם בבקר ויקח לחם וְחֵמַת מים ויתן אל הגר שם על שכמה ואת הילד וישלחה ותלך ותתע במדבר באר שבע ויכלו המים מן הַחֵמֶת ותשלך את הילד תחת אחד השיחם וכו' ותרא באר מים ותלך ותמלא את הַחֵמֶת מים ותשק את הנער (בראש' כא יד-יט). המפשיט בבהמה ובחיה בטהורה ובטמאה בדקה ובגסה לשטיח כדי אחיזה ולחמת עד שיפשיט את החזה (חול' ט ג). החמת שהבצים שלה מקבלות עמה ונפחתו (כלים יט ח). חמת שעשאה שטיח ושטיח שעשאו חמת וכו' חמת שעשאו תורמל ותורמל שעשאו חמת (שם כח ה). החמת מעור הדג והנייר שהלביש בו את החבית (תוספתא כלים ב"ק ז יא). החמת שפחתה הכהן להיות רודה בה ככר תרומה טהורה (שם כלים ב"ב ו ז). ואיזו היא תפיסה[2]) זו חמת קטנה (שם ב"מ א יד). אשה חמת מלא צואה ופיה מלא דם והכל רצין אחריה (שבת קנב.). מדת בשר ודם נותן חפץ בחמת צרורה ופיה למעלה ספק משתמר ספק אין משתמר (נדה לא.). מהו כלי גולה וכו' חמת ושטיח וקערה וכל אחד ואחד יש לו לשמש שני דברים חמת נותן בה קמח ונותנה תחת ראשו וקערה אוכל בה ושותה בה (מד"ר איכ', ככה תככה). בקש (ר"א בן ערך) לילך אצלם ולא הניחתו אשתו אמרה מי צריך למי אמר לה הן צריכין לי אמרה לו חמת העכברים מי דרכו לילך אצל מי העכברים אצל החמת או החמת אצל העכברים (מד קהל', כי סעושק). — *זורק אבן לְחֵמֶת: (בשעה) רביעית (אחר הנץ החמה) מאכל כל אדם חמישית מאכל פועלים ששית מאכל תלמידי חכמים מכאן ואילך כזורק אבן לחמת[3])

---

[1]) בקצת ספרים וחמשתו. וכבר אמר ריב"ג בשרשיו: ותוספת היוד בו כאשר היא נוספת באם בעיניו וכו' כמנהג העברים להוסיף בלשון מה שאינו בענין כמו שבארנו בשער מה שהוסיפו בו מספ' הרקמה (169). ע"כ. אבל הוסיף כי אפשר שהוא מ"ר, כדעת התלמוד, שהכונה בחמישיתיו חמשיות הרבה. והחדשים סברים כי העקר הוא חמשיתו.

[2]) המליצה קשה ולא נתברר כונת הדבר. ריב"ג פרש של חמש אמות. קצת החדשים סברים שהכונה בזה היא של חמש זויות, או חמש פנים. וי"ם כי צ"ל חמשות. אך על אמתות של המלה חמשית מעידה המלה רְבִעִית שבפסוק לג שם, אם לא נרצה לשבש גם שם ולכתב רבעות.

[3]) כך בחית קמוצה בפרוש (לבוש, הגהה רנב א).

---

[1]) בערב' חַמִית a), ונחלקו בו חל"ע, י"א שהיא נאד שעיר, שנשארו עליו השערות, והיא לשמן ולדבש וי"א שהיא בלי שערות. ומקורה לא נתברר, כי השרש חמת שבערב' שמשמש במשמ' חֹם היום ומתיקות והפסד הטעם אינו נותן שום פרוש נכון להשם חמת.—[2]) צ"ל חפיסה. —[3]) ופרש"י: קשה לגוף ולי נראה לא קשה ולא יפה. ע"כ.

a) حَمِيت

(שבת י.).—ובמשמ' חפיסה או כיס שצרורים שם שטרות וכדומה, Aktendeckel ; dossier : שהיתה ה ח מ ת של אביו שיש שם השטרות מופקדת ביד אחרים (רמב"ם סנה' ז). — ומ"ר : ג' ח מ ת ו ת וג' תורמלין הן (כלים כד יא). כל ח מ ת ו ת צרורות טהורות חוץ משל ערביין (שם כו ד).— ח מ ת ח ל י ל י ם, כלי נגינה עשוי מחמת ואבובים מחוברים בו, Dudelsack cornemuse ; bagpipe : ח מ ת ח ל י ל י ן[1]) טהורה מן המדרס (כלים כ ב).

א. **חֵמַת**[2]), ש"נ, — כמו חֵמָה : חֲמַת למו כדמות חמת נחש (תהל' נח ה).

ב. ***חֵמַת**[3]), עם מ בראשו *מֵחֲמַת, תה"פ, — מֵחֲמַת דבר פלוני, בְּסִבַּת הדבר ההוא, בפעולת הדבר ההוא, בעקב הדבר ההוא, infolge von; par suite de in consequence of : הכהו חייב לרפאותו עלו בו צמחים אם מ ח מ ת המכה חייב שלא מ ח מ ת המכה פטור (ב"ק ח א). (שכר בהמה) להוליכה בבקעה והוליכה בהר אם החליקה חייב ואם הוחמה פטור אם מ ח מ ת המעלה (הוחמה) חייב (ב"מ ו ג). (המקדש) אשה אחת בפחות משוה פרוטה אעפ"י ששלח סבלונות לאחר מכאן אינה מקודשת ש מ ח מ ת קידושין הראשונים שלח (קדוש' ב ו). נוטלין לידים ואח"כ מוזגין את הכוס שמא נטמאו משקין שבאחורי הכוס מ ח מ ת ידים ויחזרו ויטמאו את הכוס (תוספתא ברכ' ו ב).

וכן ב' מוספיא : פי' מי שאכל משעה ששית והלאה כאלו זרק אבן לכיס כלומר באצטומכא שלו כלומר קשה לגוף. ע"כ. ובעל של"ה : כגון ח מ ת י י ן שהוא חסר וזורק לתוכו אבן שיתמלא וזה לא מעלה ולא מוריד וטוב היה שימלאהו יין. — [1]) בערב' קרבה ד'את אנאביב a), ר"ל חמת בעלת אבובים. ופרש הערוך : פי' נוד קטן שעושין הרועין לזמר בו ולקבץ הבהמות וכן עושין אותו לוקחין עור הגדי וקושרין כל נקביו לבד משתי ידיו ובנקב אחד קושרין שתי קרנות קטנות ובנקב אחד קושרין שפופרת של קנה ובאותו קנה מניח פיו ונופחו ויוצא הקול מן הקרנות כמשתי שופרות ויש נקבים קטנים בצדי הקרנות ומחליף אצבעותיו על הנקבין ומזמר בהן.

[2]) כמו גילת, שכרת, בסימן הנקבה הקדום.

[3]) לא נתברר מקורה. לוי גזרה מן חָמָה, משרש חמה כמו ראה, ויהיה מֵחֲמַת כמו מִפְּנֵי. יסטר' מן חַמָּה, חֹם, במשמ' מפני החם. אבל, שני הבאורים אינם מספיקים, ולא מצאתי לה מקור.

a) قربة ذات انابيب

שינת מראה דמיה טמאה א"ר זעירא בשלא שינת מ ח מ ת התשמיש אבל אם שינת מ ח מ ת התשמיש טהורה (ירוש' נדה א מט ג). רבי מאיר אומר מ ח מ ת החלב הדמין מסתלקין (שם:). בורח מ ח מ ת ממון (כ"ב לה:). שמתה מ ח מ ת אויר (ב"מ עת.). מתו אחיו מ ח מ ת מילה (חול' ד:). דמה מ ח מ ת עצמה ולא מ ח מ ת ולד (נדה לו:). אם היתה עיכובה מ ח מ ת ו ניזונת משלו (ירוש' כתוב' ה כט ד). ולא יהיה לו תביעה עם אחיו ולא עם אשתי מימונה ולא עם אדם בעולם מ ח מ ת ו (תשו' הגא', הרכבי שע). ואין עליה לאדם בעולם מ ח מ ת י לא דין ולא דברים לא תרעומת לא תלונה (שם). — ימחמת שֶׁ : שאמר לנו פלוני בר' פלוני היו עלי עדים וכו' מ ח מ ת שרציתי ברצון נפשי ושלא באונס כלל (השטר, לר"י ברצלוני ד). מ ח מ ת שקבלתי ממנו כל חובות ותביעות שהיה לי עליו (שם). מ ח מ ת שקבלתי עלי מעכשיו בקנין גמור (שם ו). להיות בידו לראיה ולזכות מ ח מ ת שרצינו ברצון נפשינו רצוי גמור (שם ח). מ ח מ ת שבא לפנינו נוסח שטר וכו' (התרומות ג ו יג).

***חֲמֹתְ**[1]), — שם שֵׁדָה : שידה ששמה ח מ ת ושורה על אותו כלי של שמן שלוחשין עליו (ר"ח, סוכה בערוך, ער' רוקא), רוח של אותו שד ששמו ח מ ת אני רואה בפניך שאחזתך (רש"י סנה' קא.).

חֵן[2]), ש"ז, כנ' חִנּוֹ, — יֹפִי גופני או רוחני, מה שרצוי ונעים, Anmut, Reiz ; grace : יפיפית מבני אדם הוצק חֵן בשפתותיך (תהל' מה ג). שכל טוב יתן חֵן (משלי יג יה). נבחר שם מעשר רב מכסף ומזהב חֵן טוב (שם כב א). ויהיו חיים לנפשך וְחֵן לגרגרתיך (שם ג כב). דברי פי חכם חֵן ושפתות כסיל תבלענו (קהל' י יב). — ואמר בן סירא : כי יש בשת משאת עון ויש בשת כבוד ו ח ן (ב"ס גני' ד כא). — אשת חֵן, יעלת חֵן, יפה, נחמדה, שיש בה דבר שעושה אותה רצויה ונחמדה לכל אדם : ושמח מאשת נעוריך אילת אהבים ויעלת חֵן דדיה ירוך בכל עת (משלי ה יח-יט). רב דימי אמר (כך מזמרים לפני הכלה במערב) לא כחל ולא שרק ולא פירכום ויעלת ח ן (כתוב' יז.). העלם

[1]) בארמ' : זיקא ד ח מ ת קא חזינא הכא (סנה' קא.).

[2]) משרש חנן, עי"ש. בערב' חַנָּה a), חסד ורחמים.

a) حنّة

עיניך מאשת חן פן תלכד במצודתה (יכמ' סג: כב"ס
כ"ס). — טובת חן: מרב זנוני זונה טובת חן בעלת
כשפים (נחו' ג ד).—ואמר ב"ם: אל תמאס אשה משכלת
וטובת חן מפנינים (ב"ס גני' ז יט).—והמושל אמר: שקר
החן והבל היפי אשה יראת יי' היא תתהלל (משלי לא
ל). כל אדם שיש עליו חן בידוע שהוא י"ש (סוכ'
מט:).—רוח חן: ושפכתי על בית דויד ועל יושב ירושלם
רוח חן ותחנונים (זכר' יב י). — לִוְיַת חֵן: תתן
(החכמה) לראשך לוית חן עטרת תפארת תמגנך (משלי
ד ט).—אבן חן: אבן חן השחד בעיני בעליו אל כל אשר
יפנה ישכיל (שם יז ח). — *שפתי חן: חיך ערב ירבה
אוהב ושפתי חן שואלי שלום (ב"ס גני' ו ה). —
זכמ"י: נבחר חנה של אסתר (מכסף ומזהב) שנאמר
ותהי אסתר נושאת חן (מד"ר ויקר' לג). — ומ"ר
*חִנים ˚חֵנים: ג' חינין הן חן אשה בעיני
בעלה חן מקום בעיני יושביו חן מקח בעיני לוקחיו
(ירוש' יומ' ד מא:). — ואמר המשורר: לה חן לה הוד
לה נוי בה החִנים חונים, לה כל ההדורים במתנה
נתונים (עמנ', מחב' א). או כי ברח אוי כי פרח הבן יקיר
הבן נעים אוי כי חנים היום פונים, אוי כי נא עים נעים
נעים (כ"ע פרנסים, הקל מתק' נפת'). — מצא חן בעיני
פלוני, היה רצוי לפלוני, פלוני נטה אליו ורצה לעשות
בקשתו: וינחם יי' כי עשה את האדם בארץ ויתעצב
אל לבו ויאמר יי' אמחה את האדם אשר בראתי
וכו' כי נחמתי כי עשיתם ונח מצא חן בעיני יי' (ברא'
ו ו-ח). וירא אדניו (של יוסף) כי יי' אתו (את יוסף)
וכל אשר הוא עשה יי' מצליח בידו וימצא יוסף חן
בעיניו וישרת אתו ויפקדהו על ביתו וכל יש לו נתן בידו
(שם לט ג-ד). ואשלחה להגיד לאדני למצא חן בעיניך
(שם לב ו). ויאמר (עשו אל יעקב) מי לך כל המחנה
הזה אשר פגשתי ויאמר (יעקב אל עשו) למצא חן
בעיני אדני (שם לג ח). ואם ככה את עשה לי הרגני
נא הרג אם מצאתי חן בעיניך ואל אראה ברעתי
(במד' יא יה). ויאמרו אם מצאנו חן בעיניך יתן את
הארץ הזאת לעבדיך לאחזה (שם לב ה). כי יקח איש
אשה ובעלה והיה אם לא תמצא חן בעיניו כי מצא
בה ערות דבר וכתב לה ספר כריתת ונתן בידה ושלחה
מביתו (דבר' כד א). וימצא הדד חן בעיני פרעה מאד
ויתן לו אשה את אחות אשתו (מ"א יא יט). ועתה אם
מצאתי חן בעיניך אמלטה נא ואראה את אחי (ש"א כ
כט). אם מצאתי חן בעיני המלך ואם על המלך טוב
לתת את שאלתי ולעשות את בקשתי יבוא המלך והמן
אל המשתה אשר אעשה להם (אסת' ה ח). —ולויתור
בקשה ודרך כבוד עם המלה נא, אִם נָא מָצָאתִי חֵן:
ויאמר (אברהם אל המלאך) אדני אם נא מצאתי חן
בעיניך אל נא תעבר מעל עבדך (ברא' יח ג). ויאמר
אליו לבן אם נא מצאתי חן בעיניך נחשתי ויברכני
יי' בגללך (שם ל כז). ויאמר לו (יעקב אל יוסף) אם נא
מצאתי חן בעיניך שים נא ידך תחת ירכי (שם מז כט).
ועתה אם נא מצאתי חן בעיניך הודעני נא את דרכך
(שמות לג יג). אם נא מצאתי חן בעיניך אדני ילך נא
אדני בקרבנו (שם לד ט). ויאמר אליו (גדעון אל מלאך
האלהים) אם נא מצאתי חן בעיניך ועשית לי אות
שאתה מדבר עמי (שופט' ו יז). ויאמר דוד אל אכיש
אם נא מצאתי חן בעיניך יתנו לי מקום באחת ערי
השדה (ש"א כז ה).—ובקשת המב"ע למצא חן, שתנתן לו
בקשתו: ויאמר שכם אל אביה (של דינה) ואל אחיה
אמצא חן בעיניכם (שיתנו לי את הנערה) ואשר
תאמרו אלי אתן (ברא' לד יא). — ולדחיית חסד
בדרך כבוד: ויאמר עשו (ליעקב) אציגה נא עמך מן
העם אשר אתי ויאמר (יעקב) למה זה אמצא חן בעיני
אדני (ברא' לג טו). —ולתמיהה על החסד: ותפול
(רות) על פניה ותשתחו ארצה ותאמר אליו מדוע
מצאתי חן בעיניך להכירני (רות ב י). —וגם בתשובה
על חסד שכבר נעשה להמדבר להגות תודה והחזקת
טובה: ויאמר יוסף אל העם הן קניתי אתכם היום ואת
אדמתכם לפרעה הא לכם זרע וזרעתם את האדמה
וכו' ויאמרו החיתנו נמצא חן בעיני אדני והיינו עבדים
לפרעה (ברא' מז כג-כה). ויען עלי (לחנה) ויאמר לכי
לשלום ואלהי ישראל יתן את שלתך אשר שאלת מעמו
ותאמר (חנה) תמצא שפחתך חן בעיניך (ש"א א יז-יח).
ויאמר המלך לציבא הנה לך כל אשר למפיבשת ויאמר
ציבא השתחויתי אמצא חן בעיניך אדני המלך (ש"ב
יו ד). ותאמר (רות לבעז שהשפיע לה חסד וידבר לה
תנחומים) אמצא חן בעיניך אדני כי נחמתני וכי דברת
על לב שפחתך (רות ב יג).— ונָשָׂא חֵן, כמו מצא חן:
ותהי אסתר נשאת חן בעיני כל ראיה (אסת' ב טו).
ויאהב המלך את אסתר מכל הנשים ותשא חן וחסד
לפניו מכל הבתולות וישם כתר מלכות בראשה (שם יז).
ויהי כראות המלך את אסתר המלכה עמדת בחצר נשאה
חן בעיניו ויושט המלך לאסתר את שרביט הזהב אשר
בידו (שם ה ב). — *העלה חן: הלואי תהיה החופה
הזאת מעלת חן לפני בכל עת כשם שהעלית חן
לפני בשעה הזו (מד"ר ברא' ט).—*נגמל חן בעיניו:

שני דברים דבר יהושע בפני משה ולא נגמל ח ן בעיניו ואלו הן אחד במינוי הזקנים ואחד במעשה העגל (שם קהל׳, שבתי ורלה). — נתן חֵן פלוני בעיני אלמוני, עשה שפלוני יהיה רצוי לאלמוני, שאלמוני יעשה לפלוני הסד: ויהי יי׳ את יוסף ויט אליו חסד ויתן חִנוֹ בעני שר ביר בית הסהר ויתן שר בית הסהר ביד יוסף את כל האסורם (בראש׳ לט כא-כב). ונתתי את חֵן העם הזה בעיני מצרים והיה כי תלכון לא תלכו ריקם (שמות ג כא). ויי׳ נתן את חֵן העם בעיני מצרים וישאלום (שם יב לה). שנתן הקב״ה ח ן כל מקום בעיני יושביו (ירוש׳ יומ׳ ד מא:). ותנני היום ובכל יום ל ח ן ולחסד ולרחמים בעיניך ובעיני כל רואי (ברכ׳ ס:). יתן ח נ ו עליך בבל מקום שאתה הולך (מד״ר במד׳ יא). — חֵן חֵן: תשאות חֵן חֵן לה (זכר׳ ד ז), עי׳ תְּשֻׁאָה. — ואמר הפיטן: אות קדושתו נקדיש בְּהֵן חֵן תשואות, קול אומרים הודו את יי׳ צבאות (הוס״מ פסח, מכוס וקלוס). — והשתמשו במליצה זו המליצים במשמ׳ הגית דברי תודה והכרה לאדם: לך השר לך ח ן ח ן תשואות, לך יאות היותך בזמן אות (ר״י הלוי, לך השר). פגעו בך צבא מחנים לאלפים ומאות, ואשים יפת עינים לך ח ן ח ן תשואות (הוא, יעלת חן). ותשואות ח ן ח ן למעלת כבודך על אשר בשרתני בעמדך הטוב (שו״ת מהר״י קולון לה). ותשואות ח ן ח ן למעלתך ומי יתן לי אבר כיונה אעופה לחזות בנועם הדרתך (מנח׳ קנא׳ לר״י מפיסא 4). תשואות ח ן ח ן לך אדוני (מתק שפתים 39). ח ן ח ן תשואות לך אחותי סלה עתה הלא אנחנו אל בת שלומית לשלום (רמח״ל, מגדל עז ג א). — *ועם חֵן פעם אחת: על כן הנני בא להשתחוות לפניך על טובות גמלתני, ותשואות חן על אשר בנופת הנחומיך תמכתני (ר׳ יצחק עובדיה, אגר׳ דופי הזמן). — *וחֵן חֵן, בלי המלה תשואות: ח ן ח ן לנוטר כרמו לשגשג גפנו ביום נטעו (ר״י הלוי לר״ב הנגיד, דיואן מק״ג). על שכמך נשאתני ואל מחוז חפצי הגעתני ח ן ח ן לך (ברכ׳ הנקדן, פרעוש וגמל). ח ן ח ן ורוב תודות לשמך אתן ואשתחוה אל הוד גדולתך (יסו״ע לר״מ זכות, הוצ׳ ברלינר). ח ן ח ן למעלתך על שאלתך לשלום אבינו כי אין אנחנו ראויים לכל הכבוד הזה (ר״י אברבנאל, מקן). שהשתחוה משה ליתרו ונתן לו ח ן ח ן על ביאתו ואז שאלו איש לרעהו לשלום (הוא, יתרו). וכאשר בא אלישע אל העיר נכנס בעליה אשר עשתה לו השונמית וכאשר ראה כל מה שהשתדלה לכבודו אמר אל גיחזי שיקרא אותה וקראה ועמדה לפניו והיה זה לתת לה כבוד וקורת רוח ח ן ח ן לה על מה שהיתה עושה עמו (הוא, מ״ב ד יא). למה אמרו כן תעשה כאשר דברת שאין דרך להשיב כן למזומינים אלא לומר ח ן ח ן לך שכבר אכלנו (תולד׳ יצחק לר״י קארו, וירא). ח ן ח ן לך ידידי הלא זה דברי וכן יהיו דברי כל אוהבי ישרון באמת (ש״י רפפורט, הקד׳ לתש׳ גא׳ קדמ׳). — וחֵן בלבד: יקבל ח ן מאתנו על דבר זה (רש״י, סוף ב״מ). שאין ראוי לצאת מהדרך הישר לא לתקות שכר או ח ן או סכנה או על צד הבדיאה (נופ׳ צופים ב יד). ו ח ן להם להפלוסופים על טרחם וכונתך לא על דבריהם (ר״י יעבץ, מאמ׳ האחדות ו). — *ובמשמ׳ רחמים: לא תתן להם ח ן (ע״ז כ.). — ואמר המשורר: התבשרי בתי כי עוד אנחילך חִנִּי, ולאט אנחך ואניחך במעוני, כי אין גואל קרוב ממני (רמב״ע, אותה נפשי). — ומ״ר חִנּוֹת: שלשה ח י נ ו ת הן חן מקום על יושביו חן אשה על בעלה חן מקח על מקחו (סוט׳ מז.). זאת חבולה בטובת בוראך וקנויה ברוב חסדיו ועוצם ח נ ו ת י ו (תו״ה, היחוד ה). —ואמר המשורר: בואי חסי תחת כנף רחמיו ו ח נ ו תיו (ר״ז הלוי, סוף ספר המאור). — *והחזיק חִנּוֹת לאדם, החזיק לו טובה: כאדם המחזיק טובה ו ח נ ו ת למי שעושה עמו טובה (רש״י במדב׳ כה יב). ראוי למי שהוא אוהב שלום שלא להכות ילד של אחרים אפילו אם רואה אותם שהם בנים משחיתים ח״ו עד שידע בבירור שאביו רוצה בכך ומחזיק לו ח י נ ו ת (פלא יועץ, ילדות). — *נתן חִנּוֹת לפלוני, אמר לו חֵן חֵן: ויהא (האורח) מרבה בכבוד בעה״ב וכבוד כל בני הבית ויראה געגועים וחיבה יתרה להילדים וכו׳ ובעת לכתו יתן ח י נ ו ת לבעה״ב ולאשתו (שם, אורח).

חנב[1], ממנו יָחֲנַב.

***חָנַב**, פ״ע, — חָנַב, הַכֶּבֶשׂ, — כמו געה לשור, שאג לאריה: שור גועה אריה שואג איל צוהל נמר צורח כבש ח ו נ ב זאב זורד צבי מפרט דוב מגמגם המור מברים פיל נוהם (כסא שלמה, ביה״מ ילינק ה).

---

[1]) לא נתברר מקורו. שני השרשים חנב a) וח׳נב b) שיש בערב׳ משמשים במשמעה כלה אחרת. ואולי נעשה זה בכונה שסרס המחבר את השרש נ ב ח שהוא קול הכלב ויחדו לקול הכבש, שלא מצא לו שם מיוחד.

---

a) حنب b) خنب

חנג[1], פ"ע, — חָנַג על קברו של פלוני, הלך שמה להשתטח ולהתפלל: וקושרים עקדים על התמר של הצדיק לכל מיני חלאים ו ח ו נ ג י ם על קברי הצדיקים המתים ונודרים להם נדרים וקוראים אליהם ומבקשים מהם לתת להם חפצם (סהל בן מלבית, לקו"ק 32). — פִּעֵ', *חִנֵּג[2], —רקד, יצא במחול: מרחוק בשקפם (יהודה ואחיו) מזמרים וּמְחַנְּגִים, מלל אלה השרים המנהיגים, מעתה יכנסו בנימוסי ערוגים (שבת א חנכה, אודך).

חנה[3], ממנו חָנֶה, חֲנוּת, מַחֲנֶה, *תַּחֲנֶה, תַּחֲנִית, *חֲנִיָּה.
חָנָה, פ"ע, חָנִיתִי, חָנוּ, חֹנֶה, חֹנִים, חֹנָה, חֲנֹת, חֲנֹתֵנוּ, לַחֲנֹתְכֶם, חֲנֵה, חֲנוּ, יַחֲנֶה, וַיִּחַן, נַחֲנֶה, וַנַּחֲנֶה, תַּחֲנוּ, וַיַּחֲנוּ, — א) כמו נָטָה, neigen; s'incliner, incline, ובהשאלה חָנָה היום, נטה והתחיל לערֹב: ויאמר לו חתנו אבי הנערה הנה נא רפה היום לערוב לינו נא הנה חֲנוֹת היום לין פה וייטב לבבך והשכמתם מחר לדרככם (שופט' יט ט). — ב) חָנָה הנוסע, ההֹלך בדרך במקום מן המקומות, פסק הליכתו ויתעכב במקום ההוא קצת, ויט שם אהלו וכדומה, sich niederlassen, sich lagern; s'établir, camper, set o. s. down, encamp: ויבא יתרו חתן משה ובניו ואשתו אל משה אל המדבר אשר הוא חֹנֶה שם הר האלהים (שמות יח ה). וירדפו מצרים אחריהם וישיגו אותם חֹנִים על הים (שם יד ט). איש על דגלו באתת לבית אבתם יַחֲנוּ בני ישראל מנגד סביב לאהל מועד יַחֲנוּ וְהַחֹנִים קדמה מזרחה דגל מחנה יהודה לצבאתם וכו' וְהַחֹנִים עליו מטה יששכר (במד' ב ב-ה). ככל אשר צוה יי' את משה כן חָנוּ לדגליהם וכן נסעו (שם לד). ואתם חֲנוּ מחוץ למחנה שבעת ימים (שם לא יט). ויסעו מסכות וַיַּחֲנוּ באתם בקצה המדבר (שמות יג כ). ויבאו אילמה ושם שתים עשרה עינת מים ושבעים תמרים וַיַּחֲנוּ שם על המים (שם יה כז). ויסעו מרפידים ויבאו מדבר סיני וַיַּחֲנוּ במדבר (שם יט ב). וילך משם יצחק וַיִּחַן בנחל גרר וישב שם (בראש' כו יז). ויבא יעקב שלם עיר שכם וכו' מפדן ארם וַיִּחַן את פני העיר (שם לג יח). וַיִּחַן שם ישראל נגד ההר (שמות יט ב). וַיַּחֲנוּן בעבר ארנון (שופט' יא יח). לפני בעל צפן נכחו תַחֲנוּ על הים (שמות יד ב). ובנסע המשכן יורידו אתו הלוים וּבַחֲנֹת המשכן יקימו אתו הלוים (במד' א נא). אל נא תעזב אתנו כי על כן ידעת חֲנֹתֵנוּ במדבר (שם י לא). ההלך לפניכם בדרך לתור לכם מקום לַחֲנֹתְכֶם (דבר' א לג). ואקבצם אל הנהר הבא אל אהוא וַנַּחֲנֶה שם ימים שלשה (עזרא ח יה). — ואמר המשורר: אלהים יהי עמם בנסעם ו ב ח נ ו ת ם היותם למול עיני בנסעי ו ב ח נ ו ת י, וישקם בכל מחנה במטר כמי עיני וימטר עליהם טל ומטר כדמעתי (רשב"ג. ידידי שעו מני). — *וחָנַת במקום הֻנְּחָה: שיירא ש ה נ ת בתל שהוא גבוה עשרה (ירוש' ערובי' א יט ג). — ובפרט חַיִל שהולך למלחמה: ויקם דוד ויבא אל המקום אשר חָנָה שם שאול (ש"א כו ה). ופלשתים חָנוּ במכמש (שם יג יו). וחית פלשתים חֹנָה בעמק רפאים (ש"ב כג יג). ויקבצו פלשתים את כל מחניהם אפקה וישראל חֹנִים בעין אשר ביזרעאל (ש"א כט א). וילך אבימלך אל תבץ וַיִּחַן בתבץ וילכדה (שופט' ט נ). ויעלו פלשתים וַיַּחֲנוּ ביהודה (שם יה ט). — ועם עַל במשמ' זו, חָנָה עַל העיר: ויעל נחש העמוני וַיִּחַן על יביש גלעד (ש"א יא א). ויעלו חמשת מלכי האמרי וכו' הם וכל מחניהם וַיַּחֲנוּ על גבעון וילחמו עליה (יהוש' י ה). והיה אם זרע ישראל ועלה מדין ועמלק ובני קדם ועלו עליו וַיַּחֲנוּ עליהם וישחיתו את יבול הארץ (שופט' ו ג-ד). ועתה אסף את יתר העם וַחֲנֵה על העיר ולכדה (ש"ב יב כח). וְחָנִיתִי כדור עליך וצרתי עליך מצב (ישע' כט ג). השמיעו אל בבל רבים כל דרכי קשת חֲנוּ עליה סביב (ירמ' נ כט). בעשור לחדש בא נבוכדראצר מלך בבל הוא וכל חילו על ירושלם וַיַּחֲנוּ עליה ויבנו עליה דיק סביב (שם נב ד). אם תַּחֲנֶה עלי מחנה לא יירא לבי אם תקום עלי מלחמה בזאת אני בוטח (תהל' כז ג). — וגם בלי ו המהפך, *יִחַן במקום יחנה: ויניח רוכב ערבות, וַיִּחַן בתוך מעלות עֲרבות, בצדק קיחת שתי ערבות, ואתה מרבבות קדש אלפי רבבות (יוצר ב סכות, כי אקח). — וְחָנָה סָבִיב בכונה של איבה: יחד יבאו גדודיו ויסלו עלי דרכם וַיַּחֲנוּ סביב לאהלי (איוב יט יב). — ובכונה של מחסה והגנה: חֹנֶה מלאך יי' סביב ליראיו ויחלצם (תהל' לד ח). — ואמר בן סירא: אשרי אנוש בחכמה יהגה ובתבונה ישעה וכו' ה ח ו נ ה סביבות ביתה והביא יתדיו בקירה (ב"ס גני' יד כ-כד). — *ובהשאלה לדברים מפשטים: מה

---

[1] פעל נגזר מהשם הארמי חִגָּא שהוא בעצמו, לפי דעת קצת, אינו אלא שנוי מהשרש חגג, נ במקום ג הכפול. — [2] בארמ' חַנֵּג.

[3] לפי דעת רוב החכמים כמו בערב' חני a) במשמ' נטה, ולפי דעת ברט כמו בערב' נחי b).

---

a) حني b) نحي

שאנחנו מרגישים במציאות העולם הם הגשמים ומקרים חונים עליהם (ע"ת לר"א הקרלי ג).—חֹנָה, עי' ערך חֹנָה. — ג) ״בדקדוק, חָנַת האות, היתה נחה, לא היתה מונעת בתנועה: להורות על האותיות למיני יסודותם ועניני מלאכותיהם וללמד על חנותם ונענועם לשנוי מראיהם (מנחם בן סרוק, מחב׳ כ). — ופָעוּל חָנוּי: ישנו (וו) נענוע וחנוי (שם, מחב׳ ו). — ואות חוֹנָה, נהה, אם נח נסתר או נראה: כמו עשן אשר בין השי"ן ובין הנו"ן אות חונה והנון היא גם היא חונה וכו׳ וכמוהו דבר בין הבי"ת ובין הרי"ש אות חונה והרי"ש אחריו חונה וכו׳ נקבצו באחרית המלים האלה (בָאות גְדולות) שתי אותיות חונות והמה הויו והתיו (תשו׳ תלמידי מנחם 21). ותהיינה (אותיות הגרון) נעות במקום חנותם וכו׳ ותשימם אותם במשקלך הנויים למען הביאם במשקל וכו׳ שתה עי"ן לעְנות חונה כמו בי"ת לבנות וכו׳ ותשים אל"ף מאְכל ועי"ן מעְדנים חונות והמה נעות (שם 23-24). — וחוֹנָה, חונות, כמו שֵׁם, ר"ל אות חונה: דע כי לשון הערב לא תקפוץ אות בין שתי חונות במכתב או במבטא וכו׳ ואם נמצא כמעט מזער יעמדו בכריתה על שתי חונות וכו׳ כי נקבוץ אנחנו בין שתי הונות ולא יאבו המה (הערבים) וימאנו לעשות ככה וכו׳ השחת הלשון בשומך מחונה נע ולא נכון לעשות ככה וכו׳ ואנשי לשון הערב לא יניעו החונה ולא ישימו מהנע חונה (שם 21-23).

— פִעֵ׳, ״חִנָּה, מקו׳ חַנּוֹת,—בדקדוק, עשה אות לחונָה: ואנהנו לא נוכל להוציא לשוננו מעקרה ולהפכה מיסודתה להניע החונה ולחנות[1]) הנע (שם 23).

— הִפְעִ׳, ״הֶחֱנָה,—כמו חִנָּה: ולו באתה להחנות׳ (את שתי היודים) בטלת המשקל (שם 22). כי בנין לשונם להניע המלים ולהחנותם למען הביאם במשקל (שם 23).

חֲנָּה[2]), ש"נ, מ"ר חֲנוֹת, — המדה לָחֹן ולהטות חסד לאדם: האפס לנצח חסדו גמר אמר לדר ודר השכח חֲנוֹת[3]) אל אם קפץ באף רחמיו (תהל׳ עז ט-י).

״חִנּוּג, ש"ז, — שה"פ מן ״חִנֵּג, מחולות ורקודים: צהל נוגים, צפן לתענוגים, צידו בקנוגים, צלצל וְחִנּוּגִים (יוצר שבת ור"ח, תפלת השחר).

[1]) אולי צ"ל ולהחנות.

[2]) משק׳ חַמָּה, שַׁמָּה, חֻבָּה, ועי׳ הערה לקמן. —

[3]) ראו בו המפרשים והחדשים מקור, ואמרו כי נשתנה שלא כדין עפ"י פעולת ההקש של ל"ה. ואחרים תרצו זרות המקור הזה במה שיחדו לו שרש הנה מיוחד, כמו בערב׳ חנא a) (Barth, WU. 20). אך השמות חסד ורחמים שמלפניו ומלאחריו מעידים כי גם חַנּה הוא שֵׁם.

״חָנוּט, ש"ז, מ"ר חֲנוּטִים,— גופת מת חֲנוּטָה, ובפרט הגופות החנוטות של המצרים הקדמונים, **Mumie**: החנוטים שחונטין אותם בכמה מיני סמים כדי להעמיד צורתו וגופו (צו"ת רדב"ז ג תקמח). כי מלאכה נפלאה היא מאד אשר ידעו לפנים להקשות גוית אדם מת למען יעמוד בשרו ימים רבים ולא ירקב אף לא יעלה צחנה ובאשה ועוד היום ימצאו מהחנוטים ההם אשר שמרו תמונתם ולא נרקבו בשפעת ימים כבירים אשר עליהם עברו והם קשים כאבן ושחורים מאד (שבי"ע א, מצרים). המציאו המצרים חכמה נפלאה מאד לחנוט את גוית המת ולהקשות אותה כאבן עד כי לא יבוא בה רקב ותתעודד לנצח ואת גויית החנוטים שמו בארון ויניחו אותן בחדרי מות (ק"ס, די"ע א, מצרים).

***חִנּוּךְ**, ש"ז, — א) שה"פ מן חִנֵּךְ: איזהו חינוך הקברות מאריך בה ומרחיב בה וכו׳ (תוספתא מו"ק א ט). — ואמר הפיטן: יום חִנּוּךְ כרכובי, צפיתי פה עכובי, על משכבי (יוצר א פסח, אור ישע). חנוך מנורה ונרותיה קניה גביעיה כפתוריה ופרחיה ומלקחיה ומחתותיה לעשות מככר זהב (מוס׳ א שבוע׳, תורה). — והנוך הכהן הגדול: בו ביום נתמנה להיות כהן גדול מביא שתים אחת לחינוכו ואחת לחובת היום (ירוש׳ שקל׳ ז כ ד). מקיש חינוכו (של כהן) להמשחו מה המשחו רבוכה אף חינוכו רבוכה (מנח׳ עח.). כ"ג המתקרב לעבודה צריך שתי עשרונות האיפה אחת להמשחו ואחת לחינוכו (שם).—ב) הרגלה בהדרגה לאט לאט בדבר מהדברים: התינוקות אין מענין אותן ביום הכפורים אבל מחנכין אותן לפני שנה וכו׳ אי זה חינוך[1]) היה רגיל לאכול בשתי שעות מאכילי אותו לשלש בשלש מאכילין אותו בד׳ (יומ׳ פב.). כאן בקטן שהגיע לחינוך כאן בקטן שלא הגיע לְחינוך (חגי׳ ד.). כמו תינוק שחינוכו שנה לפני גדולתו (תוספ׳ כתוב׳ ג). שבשאר מצות אם רצה להקדים חנוכו של תינוק רשאי ומחנך אותו לעשות המצוה כהלכתה כגדול ממש (ר"נ על הרי"ף, יומ׳ ג.).

[1]) ואמרו שם: אמר רבא בר עולא תרי חנוכי הוו.

a) حنا

—ובכלל, ׳הרגל בדבר מהדברים: אמנם נכון בזכר אלה הענינים הטבעיים חנוך המעיין בזה הספר עד שיגיע אל מה שנרצה לזכרו מן הענינים האלהיים והוא כבר הורגל ונתחנך (אמונה רמה א ו).—ג) ׳התחילו להשתמש בשם זה בזמן החדש במשמ׳ גדול ולמוד הילדים והרבותם במנהגים טובים ומדות טובות ובידיעות הנצרכות, Erziehung ; éducation : סבותי את לבי לראות המעשה הנעשה תחת השמש בעניני גדול הבנים והנהגתם בחנוך הטבעי והמוסרי וארא בהורים ומורים אביונה בבנים האמונים על חיקם והנה רעה נגד פניהם המורים תעו בדרך החנוך והבנים הרועים על ידיהם ילכו שובב (בכה״ע תקפ״ב, מכת׳ ע״ד חנוך בנים). אמנם את זה ראיתי ונתון אל לבי יום יום אנשים רבים וכן שלמים ידברו בענין חנוך הנערים אלו בפיהם ידברו את רעיהם בשער ואלו בדפוס יוציאו מחשבותם וכו׳ (שם 51).

חנוכה, — עי׳ חֲנֻכָּה.

חַנּוּן, ת״ז, — שמדתו לָחֹן, barmherzig, gnädig : gracieux, miséricordieux; gracious, merciful : והיה כי יצעק (העני) אלי ושמעתי כי חַנּוּן אני (שמות כב כו). יי׳ יי׳ אל רחום וְחַנּוּן ארך אפים ורב חסד (שם לד ו). ושובו אל יי׳ אלהיכם כי חַנּוּן ורחום הוא ארך אפים ורב חסד ונחם על הרעה (יואל ב יג). כי חַנּוּן ורחום יי׳ אלהיכם ולא יסיר פנים מכם אם תשובו אליו (דהי״ב ל ט). כי אל חַנּוּן ורחום אתה (נחמ׳ ט לא). חַנּוּן יי׳ וצדיק ואלהינו מרחם (תהל׳ קטז ה). —ובמשמ׳ שֵׁם: ברוך אתה יי׳ חנון המרבה לסלוח (תפל׳ י״ח, סלח). — ואמר הפיטן: מפוזרת מקצה לקצה. חַנּוּן סגוריה הֵיצא (יוצ׳ שבת תוהמ״פ, אלה).

*חִנּוּן, ש״ז, מ״ר חִנּוּנִים. — בה״פ מן חִנֵּן. י׳ לשונות נקראת תפלה זעקה שועה נאקה וכו׳ חנון (ספרי ואתחנן כו). — ואמר הפיטן: תבא לפניך שועת חִנּוּן, תהי נא אזנך קשבת תחנון, שמעה יי׳ צדק הקשיבה רנון (סליח׳ יום א, תכוה). שנתחנן (משה לפני הקב״ה) תקט״ו חנונין (מדר׳ פטיר׳ משה ביהמ״ד ילינק ב).

*חָנוּן, חֲנוּנָה, — עי׳ ״יחנון.

׳חַנּוּנָה, ש״נ, — מדת החַנּוּן, עי׳ חַנּוּנוּת.

*חַנּוּנוּת, ש״נ,—סגולת החנון: שהרי יקרא (הבורא) רחום וחנון ורב חסד וכו׳ והחנון ורב חסד יתחייב מחנונותו ורבוי חסדיו שימעט שיעור העונש על שיעור החטא ב״ש שלא יגבילנו ובכן יודע רוב חנונותיו וחסדיו (תגמ׳ הנפ׳ ב א).

*חֶנְוָנִי[1], חֶנְוָ׳, חַנָּ׳, ת״ז, מ״ר חֶנְוָנִים, חֲנָ׳, — בעל חָנוּת, Krämer ; boutiquier ; shop-keeper : הולך אדם אצל חנוני הרגיל אצלו ואומר לו תן לי ביצים ואגוזים במנין (כיל׳ ג ז). לא ילמד אדם את בנו חמר גמל ספר ספן רועה וחנוני שאומנותן אומנות לסטים (קדוש׳ ד יד). לא יחלק החנוני קליות ואגוזים לתינוקות מפני שהוא מרגילן לבוא אצלו (ב״מ ד יב). אין מושיבין חנוני למחצית שכר (שם ה ה). חנוני מקנח מדותיו פעמים בשבת (ב״ב ה י). ואלו נשבעין ונוטלין השכיר והנגזל וכו׳ והחנוני על פנקסו (שבוע׳ ז א). אמר לחנוני תן לי בדינר פירות ונתן לו אמר לו תן לי את הדינר אמר לו נתתיו לך (שם ו). המודר הנאה מחבירו ואין לו מה יאכל הולך אצל החנוני ואומר איש פלוני מודר ממני הנאה וכו׳ (נדר׳ ד ז). המחהו אצל החנוני ואצל השולחני (ספרא קדוש׳ לב). החנוני שהיה מבשל ירקות בשביעית לא יהא מחשב שכרו על דמי שביעית אבל מחשב הוא על היין ועל השמן (ירוש׳ שבי׳ ז לז ג). והיו ישראל אוכלין ושותין והיה אחד מהן יוצא לטייל בשוק ולוקח לו חפץ מן החנוני והיתה הזקינה מוכרת לו את החפץ כשוויו והנערה (המואבית) אומרת לו בא וטול לך בפחות (שם סנה׳ י כח ד). מעשה בשעת השמד בחנוני אחד מישראל שהיה מבשל בשר טהור ובשר חזיר ומוכר שלא ירגשו בו שהוא יהודי (מד״ר במד׳ כ). — ומ״ר: החנונין אינן רשאין למכור את הדמאי (דמאי ב ד). חוט מאונים של חנונים של בעלי בתים טפח (כלים כט ה). ר׳ צדוק ואבא שאול בן בטנית שהיו חנונים בירושלם והיו ממלין מידותיהן מערב יו״ט ונותנין אותן ללקוחות ביום טוב (ירוש׳ ביצ׳ ג סב). שני חנונים שאירע לאחד מהן דבר הרי אלו נועלין את הנותן (שם מו״ק ג פב).

*חֶנְוָנִית, חֲנָ׳, ש״נ, מ״ר חֶנְוָנִיּוֹת.- אשה בעלת חנות: המושיב את אשתו חנונית או שמינה

[1]) כך קריאת הספרדים, וכך במשנ׳ מנק׳ כ״י פרמה (כלים כט ה): שֶׁלַּחֲנוּנִים. האשכנזים קוראים חֶנְוָ׳. גלדק׳ (Nö. Beitr. 8): חֶנְוָנִי, וכן פרנק׳ (173), וכן לוי. והוא מן חָנוּת, ונגזר מן עצם אותיות השרש חנו בלי סימן הנקבה. בערב׳ חָאנִי a).

a) حانوي

אפוטריפא הרי זה משביעה כל זמן שירצה (כתוב' ט ז). אין האיש משביע את אשתו עד שיושיבנה חנונית או שיעשנה אפוטרופיא (תוספתא בס ט ג).

חָנוּפָה, — עי' הֲנֻפָּה.

חָנוּק, — עי' חָנֵק.

חָנוּת[1], ש"נ, מ"ר חָנֻיּוֹת, חֲנֻיּוֹת. — א) הדר השוב מתחת להבנין: ויקצפו השרים על ירמיהו והכו אתו ונתנו אותו בית האסור בית יהונתן הספר כי אתו עשו לבית הכלא כי בא ירמיהו אל בית הבור ואל החֲנֻיּוֹת וישב שם ירמיהו ימים רבים (ירמ' לז יה-יו). — ב) בפרט, *חדר שמונחים שם הרבה סחורה למכירה לכל הצריך, Laden; boutique; shop: לא יפתח אדם חנות של נחתומין ושל צבעין תחת אוצרו של חבירו (ב"ב ב ג). חנות של נחתומים ושל צבעים (הזמן הוא) שלש שנים (ב"מ ח ו). הקפת החנות אינה משמטת (שבי' י ח). הכל נתון בערבון ומצודה פרוסה על כל החיים החנות פתוחה והחנוני מקיף והפנקס פתוח (אבות ג טז). היה עומד בחנות של בושם כל היום (תוספתא ברכ' ו יב). המושיב את חבירו בחנות למחצית שכר הרי זה נותן לו שכרו כפועל בטל (בס ב"מ ד יא). פשטו צואריהן ואכלו מפתח החנות משלם מה שנהנית (אכלו) מתוך החנות משלם מה שהזיקה (ירוש' ב"ק ב ג.). שונה הוא לעצמו שלא יפסיק את למודו ועושה לו חנות קטנה בשביל פרנסתו (מו"ק טו.). לשנים שנכנסו לחנות אחד אכל פת קיבר וקטנית ואחד אכל פת נקייה ובשר שמן (מד"ר קהל', כי ברב). לפלוני חנותו נעולה שהוא משמר את השבת (מכי' כי תבא א). שפעמים שאדם בוש להיות מוכר על פתח חנותו (תוספתא ב"ק יא ז). הנכנס לחנותו של בשם והריח ריח (ברכ' נג.). הנכנס לחנותו של נגר שלא ברשות ונתזה בקעת וטפחה על פניו ומת (ב"ק לב:). עושה אדם חנות בצד חנותו של חבירו ומרחץ בצד מרחצו של חבירו (ב"ב כא:). שני חנוונים שאירע לאחד מהן דבר הרי אילו נועלין את חנותן (ירוש' מו"ק ג פב:). שבאלו (התעניות) מתריעין ונועלין את החנויות (תעני' א ו). עיר שיש בה ע"א והיו בה חנויות מעוטרות ושאינן מעוטרות (ע"ז א ד). מי שיש לו חנויות פתוחות לרשות הרבים ופתוחות לחצירו (תוספתא עירוב' י יב). חנויות של עבודה זרה אסור לשכור מהן (בס ע"ז ו א). התחיל לתקוע תקיעה ראשונה (בע"ש) נמנעו העומדים בשדה מלעדור ועדיין חנויות פתוחות ותריסין מונחים התחיל לתקוע תקיעה שנייה נסתלקו התריסין וננעלו החנויות (שבת לה:). אילו שהן עושין סוכות בפיתחי חנויותיהם בחג (ירוש' ב"ק ו ה ג). — ומשל, -אומרים אנשים: החנות בונה הבית ואין הבית בונה החנות (פלא יועץ, בנין).

אוצר. — אמה. — *הקיף, *הקפה. — *חנוני. — *חריף, סחורה חריפה. — *יזן, חנות מיוזנת. *מכירה. — משקל. — סחורה. — *פדיון. — *שלט. — *תגרי חרך. — *תריסים.

***חֲנוּת**, ש"נ, — כמו חֵן, במשמ' רחמנות: יחד נפשך להבורא יתעלה והשתדל להשיג מציאותו מצד חכמתו וגבורתו וחנותו ורחמנותו ורוב השגחתו על ברואיו (חו"ל, היחוד י). ויזמן לו (להילוד) הבורא יתעלה מזונו משדי אמו וכו' ומחנותו בזה ששם נקב השד כפי מחט לא רחב שיגר החלב מבלי מיץ או שיחנק בו הילד בעת מצצו את השד ולא צר הרבה שיטרח בהוצאתו המיץ (בס, הבחינה ה). — ואמר המשורר: אשפוך שיחי לפני גוחי גם שכלי לו נפשי ישא, ובעין החנות יביט אלי ובהסדו חיש פני ישא (רמב"ע, תרשיש ט).

חֲנוֹת, — עי' חָנוּת.

א. חנט[1]), ממנו א. חָנַט, חֲנָטִים, *חֲנוּט, ב. *חֲנֻטָה, *חֲנִיטָה.

א. חָנַט, פ"י, עת' יַחֲנֹט, וַיַּחַנְטוּ, מק' חָנֹט, — חָנַט את המת, מלא את הגוף בבשמים במלאכה מיוחדה, שיתקים לארך ימים, einbalsamieren; embaumer; embalm: ויצו יוסף את עבדיו את הרפאים לַחֲנֹט את אביו וַיַּחַנְטוּ הרפאים את ישראל (בראש' נ ב).

---

[1]) בערב' חַאנַאהa) וחַאנוּתb), וחַאנִיַהc). ואמרו הל"ע הקדמונים שהוא מקום שמוכרים בו יין, והמלונים החדשים מפרשים אותו ב„דכאן" סתם, ר"ל מקום למכירת כל סחורה, ולפי הנראה מהמלונים הערבים הם סוברים כי מלה זו מן השרש חני d) המשמש בערבית במשמ' כפיפה ועשיית כפה וכדומה. אך כבר החליטו קצת החכמים את השם חנות בפרט לשאול מארמית (S. Fr. Aram. Lehnw. 172). וסוברים כי נגזר מן חנה בעברית.

a) حاناة b) حانوت c) حانية d) حنى

[1]) גם בערב' חנט a) במשמעה זו.

a) حنط

ויחנטו אתו (את יוסף) ויישם בארון במצרים (שם כו).

— נפע', *נחנט, — שחנטוהו: שכל מה שאירע לזה (ליעקב) אירע לזה (ליוסף) מה זה נולד מהול אף זה נולד מהול וכו' זה מת במצרים וזה מת במצרים זה נחנט וזה נחנט זה העלו עצמותיו וזה העלו עצמותיו (מד"ר בראש' פד).

ב. **חנט**[1], ממנו ב.חנט, *חנט, א.*חנטה, יחניט.

ב. **חנט**[2], פ"ע, עת' יחנט, — חנט הפרי, האילן, חנטה החטה, השעורה, התאנה, הגיעו להמדרגה האחרונה לפני בשולם, **zu reifen anfangen; commencer à mûrir; begin to ripen**: התאנה חנטה פגיה והגפנים סמדר נתנו ריח (שה"ש ב יג). כל אילן שחנטו פירותיו קודם חמשה עשר בשבט הרי הן לשעבר (תוספתא שבי' ד כ). לקט תאנה ואינו יודע אימתי חנטה (ירוש' שם ה לה ד). זתים ותמרים וחרובין וכו' שחנטו קודם לזמן הזה (שם). אתרוג שחנט בשנת ערלה ויצא בשנת היתר (שם ערל' א סא.). חרובין הרי הן החונטין קודם ראש השנה של עולם (שם שבי' ד לה ד). אילן העושה בריכה אחת כגון דקלים וזיתים וחרובין אע"פ שחנטו קודם ט"ו בשבט מתעשרין לשנה הבאה (ר"ה טו:). רוח צפונית יפה לחטין בשעה שהביאו שליש וקשה לזיתים בזמן שהן חונטין רוח דרומית קשה לחטין בשעה שהביאו שליש ויפה לזיתים בזמן שהן חונטין (יומ' כא:). — ובהשאלה ינולד, כמו שאמר הפיטן: זכור חנט מנו עמלכי גם כילק לאבד חלקי, ירוע כבירים לעין כל ללוקקי (שבת זכור, זכור איש).

— נפע', ינחנט, — כמו קל, הגיע לבשול פרי: והיא שנת גמירות הפרי הנחנט בשביעית עצמה (ר"ת ר"ה טו:). — ובהשאלה, הוליד: ותיק הנעלה באחד ההרים, לשמנה קיים ברית בשרים, וזרע ומצא מאה שערים, ולששים נחנט במציק ומשעשע, ולשיבה כהה מאורו להשע (יוצר ב ר"ה, שבתי). הקריב חלב וחמאה, ונחנט פרי למאה, ונמת לו העלהו לעולה (סלי' ד עי"ת, אזרחי).

— הפע', *ההניט, — עשה שיחנט, במשמ' הצמיח ענף: מניח שתי גרופיות טפחיים סמוך לקרקע כדי שיחניט

אחר באותו גזע (רגמ"ס ב"ב פ:). — וכמליצה, בהשאלה: החתום למטה העורך תחן להחניטו גזעי נאמנים (שו"ת מהר"י קולון לה).

***חנט**, ש"ז, — שה"פ מן ב.חנט: אמר ר"ש בן לקיש מודה ר' עקיבא להכמים בחנט והשרשה (ירוש' מעשר' ה נא ד). מעשר בהמה לא עשו אותו לא כחנט ולא כשליש (שם שקל' ג מז:). הרי אתרוג עקרתה חנטו לא עקרתה שנתו וכאן עקרתה שנתו לא עקרתה חנטו (שם שבי' ה לה ד). חרובין שילשולן היא חנטן (שם ד לה ג) אתרוג של שביעית שנכנסה לשמינית פטורה מן המעשר כי חנטה בשעת פטור וחייבת בביעור הלך גם בזאת אחר חנט וכו' כי אחר חנט אנו הולכין (תשו' הגא' הרכבי רמג).

א. ***חנטה**, ש"נ, — כמו חנט: אתרוג אחר לקיטתו למעשר ואחר חנטה לשביעית (ר"ה יה:). ציץ הוא חנטת הפרי כשהפרח נופל (רש"י במד' יז כג).

ב. ***חנטה**, ש"נ, — שה"פ מן א.חנט, חנטת המת: ענין החנטה היה שהיו מרקחים אותו בבשמים וזנים כענין שכתוב באסא המלך וישכיבוהו במשכב אשר מלא בשמים וזנים מרוקחים במרקחת מעשה (ר' בחיי, ויחי). שבעים יום ארבעים יום של חנטה ושלשים יום לאבלות (שם). ובני בניו (של מת) לא יגעו במטתו ואם תאמר בחנטה אי אפשר אם לא יגעו בו אבל במיטה אפשר ע"י בניו (ספר חסיד', תתתש"ג).

חנטים, — שם בל"ר, המעשה להנט גופת מת: וימלאו לו (ליעקב אחרי מותו) ארבעים יום כי כן ימלאו ימי החנטים ויבכו אתו מצרים (בראש' נ ג).

***חניה**, ש"נ, — שה"פ מן חנה, כמו חנייה: לא תתן להם חניה בארץ (ירוש' ע"ז א מ.), ר"ל הרשות לחנות. — *עצם הפעולה: אז היתה חנית סכו בתלתלי תקף בשנאני שקט ברכב רבותים (יוצר א סכות, אקחה). ויקרא שמות לכל בריתו, ועל כל יצורים היתה אימתו, ובעדן גן היתה חניתו (יוצר ב שבוע', בעשוע). באו להורב כל מקהלותם, ונגד ההר היתה חניתם (שם, בבורי מעשהו). ומאתם לפני פי החירות היתה חניתם, בין מגדל ובין הים באמצעיתם (יוצר ז פסח, חסדי).

***חניט**, ש"ז, מ"ר חניטים, — הפרי שחנט, ובהשאלה, ילדים: עבד כהתפש מענזי כבל, חניטיו אם תעתעו בתבל, שיחו יתוננם לחיי הבל (מוס' א ר"ה

---

[1]) בערב' כמו"כ במשמעה זו.

[2]) בערב' חנט a) אלזרע חאן חצאדה, ר"ל הגיע הזרע לקצירו.

a) حَنَطَ الزرع حان حصاده

אֵךְ אֵלַח). רגל גביר אתים וסע פעמים סבותה, ומארמי ישעיר בעדו כבותה, בכן חניטיו סעו ראשית סבותה, ושבעת הזיזי משי עלימו סכתה (יוצ׳ ב סכות, אליס).

***חֲנִיטָה,** ש״נ, — בה״פ מן א.חָנַט: וְהַחֲנִיטָה הנה היא סמים שמערבים ועושים אותם למת בלבד (הפרש׳ לריב״ג, חנט). רופאי מצרים המה ידעו עוד בימי יוסף מלאכת החניטה אשר כל חכמי רופאי זמננו לא ידעו הגם עתה (בכי״ע א, מצרים).

***חֲנִיָּיה,** ש״נ, מ״ר חֲנִיּוֹת, — כמו חֲנִיָּה: מה בהנייתן על פי הדיבר אף בנסיעתן על פי הדיבר (יכו׳ ערוב׳ ה כב ג). כנחלתן כך הנייתן כדי להלק כבוד לדגלים (הור׳ ו:). מה בהנייתו נפסל ביוצא אף בנסיעתו נפסל ביוצא (מנח׳ לה.). אע״פ שהיה הענן עושה כל המדבר מישור היה מניח מקום גבוה למשכן שיהא שם הנייתו (תנחומא חקת לז).— ומ״ר: את מוצא בכל מקום יהודה תחלה להנייות דגל יהודה תחלה (מד״ר במד׳ ב). שהודו על הניותיו של הקב״ה (בם יז). —ואמר המשורר: ידמו (הידידים) כי להוסיף הון אני סר וגעתק מַחֲנִיָּה אל נסיעה (ר״ש הנגיד, כמוה).

חָנִיךְ[1], ש״ז, מ״ר חֲנִיכִים, חֲנִיכָיו, —מי שמחנך ורגיל בדבר, רגיל בשמוש כלי זין וכדומה: וישמע אברם כי נשבה אחיו וירק את חֲנִיכָיו ילידי ביתו שמנה עשר ושלש מאות וירדף עד דן (בראש׳ יד יד).— ובהשאלה לפרחים: ופרחים בדוד אשנבי יצלו, מתגרת יד הסתיו נבלו קמלו, מריח האביב היו כלהם, הוי חֲנִיכַיִךְ הנה ושמחי, הכמוהם גם את תשובי תפרחי, הה האדם עץ לא יפרה רק פעם (יל״ג, הנ לאדני). — והשתמשו בזמן החדש בשם זה במשמ׳ ילדים המחנכים בבית החנוך וכדומה, Zögling ; pupile ; pupil.

***חֲנִיכָה**[2], ש״נ, בכנ׳ חֲנִיכָתוֹ, — כנוי, שם נוסף על שמו, Beiname ; surnom ; surname : כתב (בהגט) הניכתו וחניכתה כשר (גיט׳ ט ח). הניכת אבות בגיטין עד י׳ דורות (גמ׳ בם פת.). בעלי חניכתו שמם אברהם כשמו (מד״ר בראש׳ מג). כשאין לו אלא אותו שם הכתוב בגט ואין לו חניכה וכשכותב בגט וכל שום וחניכה נראה זה הגט של אדם אחר שיש לו שם וחניכה (תוספ׳ גיט׳ לד:).

---

[1]) מן חנך, עי״ש.

[2]) לא נתברר מקור שם זה. יש מי שגזרוהו מן חנך ואמרו שהוא כנוי שצריך להתרגל לו. אך אין זה מחור.

אלא חניכה שהמשפחה נקראת על שמה (בם פת.).

***חֲנִיכַיִם**[1], — פנים הפה מאחורי השִׁנַּיִם: כזית שאמרנו חוץ משל בין השינים אבל מה של בין החניכים מצטרף למה שבלע שהרי נהנה גרונו (רמב״ם. מאכל׳ אסור׳ יד ג). — ובמשמ׳ מקום השנים, Kiefer; mâchoire; maxilla : (אם נגממו) חניכים החיצוניות (הוא מום מפני שאין זה בסתר שנראה כשאוכל[2]) (רגמ״ה בכור׳ לז.). — ובמשמ׳ זו השתמשו בשם זה הסופרים בזמן החדש.— ועי׳ חֵנֶךְ.

חֲנִינָה, ש״נ,— בה״פ מן חָנַן, במשמ׳ רחמים: והטלתי אתכם מעל הארץ הזאת על הארץ אשר לא ידעתם אתם ואבתיכם ועבדתם שם את אלהים אחרים יומם ולילה אשר לא אתן לכם חֲנִינָה (ירמ׳ יו יג).— ובסהמ״א: א״ר בנימין לפי ששמענו חנינה בי״א שבטים ולא שמענו הנינה בשבט בנימין (מד״ר בראש׳ לב). ואמרו אתה חונן לאדם דעת ומלמד לאנוש בינה ויחבו החנינה אל הדעת והלמוד אל הבינה (מלמד התלמיד׳, עקב). שעל צד החנינה והחסד נמצאו (המושכלות) באדם כדי שעל ידם תגיע הידיעה וההשכל לאדם (העקרים א טז). — ואמר הפיטן: להם (להעוללים) דר מעונה, לא נתן חֲנִינָה (קינ׳ לת״ב, איך נוי). והיה אל אמונה, מהרהר למענה, ומבין בחנינה אברא עולם בבינה, בעבור אמנה (יוצר א שבוע׳, בלמו). זכור קרית הנה, ועדת מי מנה, המפוזרת בכל פנה, רוממה בחנינה, כי געה עונה, ועת לחננה (יוצר שבת זכור, זכור את).--ומ״ר: במשול רשע על עם דל לישועתך סובר, ונתאזרת בחנינותיך מפזר ומפורד לכנס ולהבר (יוצר בה״ג, אין ערוך).

***חֲנִינוּת,** ש״נ,—כמו חֲנִינָה, וסגולת מי שהוא חַנּוּן: יהי רצון מלפניך ה׳ אלהינו שתציץ בבשתנו ותביט ברעתנו ותתלבש ברחמיך ותתכסה בעוזך ותתעטף בחסידותך ותתאזר בחנינותך ותבא לפניך מדת טובך וענותנותך (כיוס תפל׳ ר׳ יוחנן, ברכ׳ יז:). ואח״כ ישאל אדם צרכיו לפני בוראו ולבקש ממנו חנינות[3])

---

[1]) בתוך סגנון ארמי בגמ׳: בשל בין שינים דכולי עלמא לא פליגי כי פליגי בין החניכיים מר סבר הרי נהנה גרונו בכזית ומר סבר אכילה במעיו בעינן (חול׳ קג:). אבל גוף המלה כתובה בצורה עברית. — [2]) בסגנון ארמי: חניכים החיצוניות הוי מום כי נגממו משום דלא הוי בסתר דמתחזי כדאכיל.

[3]) ואולי זה מ״ר מן הנינה.

דיעה והשכל ואח"כ להתחנן על עסקי התשובה (הקד' כמ"ג). שידע איך להתחנן והיאך לקרוא אותי עם מידת הטוב על מידת רחמים רחום ועל מידת ח נ י נ ו ת חנון (ספ' חסידים, תתתהפ"ג).—ואמר הפיטן: אין רחמים כרחמנותך, אין חֲנִינוּת כַּחֲנִינוּתֶךָ (בּהי"ה ליום כ).

***חֲנִיפָה**, ש"נ, מ"ר חֲנִיפוֹת,— כּש"פ מן חָנַף: והארץ חנפה כמין ח נ י פ ו ת עושה עשב ואינה עושה קמה מראה קמה ואין הטין בקשים (רש"י ישע' כד ה). והגרוע שבכל ה ח נ י פ ו ת זה המחניף לחבירו כדי שיחטיאו (ספר ד"ת ודעת חכמה כ כב).

***חֲנִיפוּת**, ש"נ, — כמו חֲנִיפָה: ויש ח נ י פ ו ת רעה מאד והוא אדם המדבר עם חבירו ומחניף עמו בדברים מתוקים כדי שיאמר לו מה שבלבו וכו' גם בכלל ה ח נ י פ ו ת הוא מה שאמרו חז"ל שלא יהיה גונב דעת הבריות (ספר ד"ת ודעת חכמה כ כב). להנצל מן ה ח נ י פ ו ת ירחיק עצמו משני דברים אלו מן הכבוד ומן ההנאה (כּס).

***חֲנִיקָה**, ש"נ, -- כּש"פ מן חָנַק, ובפרט אחת מארבע מיתות בי"ד: כל חייבי מיתות שנתערבו זה בזה נידונין בקלה וכו' הנהרגין (שנתערבו) בנחנקין רבי שמעון אומר (נידון) בסייף והחכמים אומרים ב ח נ י ק ה (סנה' ט ג). בת כהן שהקילה התורה באירוסיה שתהא בשריפה אינו דין שנקל עליה בנישואיה שתהא ב ח נ י ק ה (ירוש' כּס ז כד:). חמותו ונעשית אשת איש הרי זו בשריפה אשת איש ואח"כ נעשית חמותו ב ח נ י ק ה (כּס ט כז:). מי שנתחייב הריגה או נמסר למלכות או ליסטין באין עליו מי שנתחייב ח נ י ק ה או טובע בנהר או מת בברונכי (סוט' ח:).—*חֲנִיקַת הרחם, מחלה Hysterie: ואם יתנו אותו (את הלב התול הבר) בטבור האשה הוא טוב להחזיר למקומה הרחם היורדת למטה והאשה אשר תריח בו פעמים רבות תפול בנקלה בחולי ח נ י ק ת הרחם (שלטי הגבור' ג). ח נ י ק ת הרחם יקרה לנשים עם כמה מקרים רעים ונוראים (מעשה טוביה, גן נעול ז).

חֲנִית[1], ש"נ, כנ' חֲנִיתוֹ, חֲנִיתֶךָ, מ"ר חֲנִיתִים, חֲנִיתוֹת, חֲנִיתוֹתֵיהֶם,— כלי זין של ברזל שראשו חד וצר, Speer ; épieu ; spear : וחרש לא ימצא בכל ארץ ישראל כי אמר פלשתים פן יעשו העברים חרב או חֲנִית (ש"א יג יט). ואין יש פה תחת ידך חֲנִית או חרב כי גם חרבי וגם כלי לא לקחתי בידי (כּס כא ט). וביד המצרי חֲנִית וירד (בניהו) אליו בשבט ויגזל את החֲנִית מיד המצרי (ש"ב כג כא). ודוד מנגן בידו כיום ביום והחֲנִית ביד שאול ויטל שאול את החֲנִית ויאמר אכה בדוד ובקיר (ש"א יח י-יא). ויכהו אבנר באחרי החֲנִית אל החמש ותצא החֲנִית מאחריו ויפל שם וימת תחתו (ש"ב ב כג). ויאמר דוד אל הפלשתי אתה בא אלי בחרב וּבַחֲנִית ובכידון ואנכי בא אליך בשם יי' צבאות וכו' וידעו כל הקהל הזה כי לא בחרב וּבַחֲנִית יהושיע יי' כי ליי' המלחמה (ש"א יז מה-מז). פרש מעלה ולהב חרב וברק חֲנִית ורב חלל וכבד פגר (נחו' ג ג). החזק מגן וצנה וקומה בעזרתי והרק חֲנִית וסגר לקראת רדפי (תהל' לה ב-ג). שניהם חֲנִית וחצים ולשונם חרב חדה (כּס נז ה). וחץ חֲנִיתוֹ כמנור ארגים ולהבת חֲנִיתוֹ שש מאות שקלים ברזל (ש"א יז ז). נקרא נקריתי בהר הגלבע והנה שאול נשען על חֲנִיתוֹ (ש"ב א ו). והוא עורר את חֲנִיתוֹ על שלש מאות חלל (כּס כג יח). והנה שאול שכב ישן במעגל וַחֲנִיתוֹ מעוכה בארץ מראשתו (ש"א כו ז). — ובמליצה: לאור חציך יהלכו לנגה ברק חֲנִיתֶךָ (חבק' ג יא). ויתן יהוידע הכהן לשרי המאות את החֲנִיתִים ואת המגנות ואת השלטים אשר למלך דויד (דהי"ב כג ט). ושפט בין הגוים והוכיח לעמים רבים וכתתו חרבותם לאתים וַחֲנִיתוֹתֵיהֶם למזמרות (ישע' ב ד). — ואמר הפיטן: הכם בתחלואי מיתות, וכלם בנגף לכתות, זדים עורכי חֲנִיתוֹת, הגורי חרבות וקשתות (יוצר ז' פסח, אויכיס), — ועי' רֹמַח.

חנך[2], ממנו חֵךְ, חָנִיךְ, חָנַךְ, חֲנֻכָּה, *חִנּוּךְ, חַנָּךְ.

חָנַךְ[1], פ"י, ככנ' חֲנָכוֹ, יַחְנְכֶנּוּ, חֲנֹךְ יַחְנֹךְ, — א) חָנַךְ בית חדש, התחיל להשתמש בו, עשה מה

---

[1] רק בעבר', ולא נתברר מקורו, רוב המדקדקים גזרוהו מן חנה, משקל פְּעִית, וכך נראה מלשון נקבה של חנית שחשו המדברים עברית שהתיו היא סימן המשקל, ואמרו החכמים שנגזר מן חנה ע"ש מושג הנטיה או הכפיפה שבו, אך זה קצת דחוק, ואולי חנית משק' פעיל, והשרש הוא חנת, ולכן מ"ר חניתים חניתות. אבל גם בשרש חנת אין שום מושג שנוכל להניח שממנו נסתעף שם לכלי זין, ובכל השמות הנרדפים שיש בערב' לכלי זין זה אין אחד דומה פחות או יותר לחנית.

[1] בערב' חנכ a), ועי' הערה לערך חָנַךְ.

[2] בערב' חַנַּכ a), לִמֵּד, עשהו הנסיון זהיר, חכּם.

a) حنك حَنَك

שנוהגים לעשות קודם התחלת השמוש בדבר, einweihen, inaugurer ; initiate : מי האיש אשר בנה בית חדש ולא חֲנָכוֹ ילך וישב לביתו פן ימות במלחמה ואיש אחר יַחְנְכֶנּוּ (דבר' כ ה). ויזבח שלמה את זבח השלמים אשר זבח ליי' בקר עשרים ושנים אלף וצאן מאה ועשרים אלף וַיַּחְנְכוּ את בית יי' המלך וכל בני ישראל (מ"א ח סג). — ב) חָנַךְ לְהילד, הרגילו ולִמדו במנהגים ומדות וכדומה, üben, erziehen ; exercer, éduquer ; train up : חֲנֹךְ לנער על פי דרכו גם כי יזקין לא יסור ממנה (משלי כב ו). —°וביחס הפעול : חנכו (מיכה את בנו) לעבודת הפסל להיות כהן לפניו (רב"י שופט' יז ה). שחנכם (אברהם את אנשיו) פעמים רבות במלחמה (רלב"ע ברא' יד יד).

— פִּע', *חִנֵּךְ, — א) חִנֵּךְ בית חדש וכדומה, כמו חָנַךְ משמעה א : אין הופרין כוכין וקברות במועד אבל מחנכים את הכוכין במועד (מו"ק א ו). — וקצת במשמ' תִּקֵּן : כיצד מחנכין (את הכוכין) אמר רב יהודה שאם היה ארוך מקצרו (גמ' שם ח:). — ואת המזבח וכדומה בקרבן : שאין מחנכין את מזבח הזהב אלא בקטרת הסמים (מנח' ד ד). — ב) חִנֵּךְ את האדם באיזה דבר, כמו הקל משמעה ב : התינוקות אין מענין אותן ביום הכפורים אבל מחנכין אותם לפני שנה ולפני שנתים בשביל שיהיו רגילין במצות (יומ' ח ד). מפרישין אותו (את הכהן הגדול) כל שבעה ועובד כל שבעה ומחנכין אותו כל שבעה (ירוש' שם א לח:). לווה אדם מבניו ובנותיו בריבית אלא שמחנכן בריבית (שם ב"מ ה יג). בן שמונה ובן תשע מחנכין אותו (להתענות) לשעות בן עשר ובן אחת עשרה משלימין (יומ' פב.). (מד"ר אדם את בנו הקטן בנזיר) כדי לחנכו במצות (נזיר כט.). איש חייב לחנך בנו במצות ואין האשה חייבת לחנך את בנה (שם). עבודתו של הכהן מחנכתו (יומ' יב:). כל הכלים שעשה משה משיחתן מקדשתן מכאן ואילך עבודתן מחנכתן (שם). — ואמר הפיטן : יגיעת עמלם עמך מהלקים, כשר ומוסר מְחַנְּכִים ומהזקים, לשון למודים ודברים עתיקים (יול' שבוע', ב אמן). —°ואת שכלו וכדומה : באמת יש לו (לאדם) לחנך שכלו ודעתו בימי נערותו (ר"י עמדין, בירת מגד' עז נה). — ובמשמ' חנוך ילדים במדות וידיעות : ויש מקום ששם מחנכים התינוקות אוליכנו לשם (ילקוט ויקר' לח). מלמדי תינוקות מצדיקי רבים הן שמלמדים ומחנכין אותם בדרך טובה (רב"י ב"ב ח:). חַנֵּךְ בנך ויסר אותו בכל כוחך ולא תעכרך תרבות רעתו (ב"ס, תרג' ב"ז ל יג). — ואמר המשורר : גם על גידול הבנות היא פקחה עיניה ותחנכן בהריצות במלאכת ידים ותנהלן בצניעות וביראת שמים (יל"ג, ובמחת כתגן).

— נִפְע', °נֶחֱנַךְ : היה המלך והכהן נחנכים במשיחה וזה דבר קדום ומפורסם עד שהעצים והאבנים היו מושחים בשמן בחנכת גדלתם וקדושתם (מלמ' התלמ', מקן).

— פֻּע, *חֻנַּךְ : נח נצטוה על אבר מן החי אברהם על המילה יצחק חונך לשמנה יעקב על גיד הנשה (ילקוט משלי תתקס"ד). ודרך המחונכים לעשות נצחון וגבורה ביום הנוכם (רש"י ב"ב כא טו).

— נִתְפ', *נִתְחַנֵּךְ : מזבח קטרת שיתחנך המזבח בקטרת (ספרא ויקר', חובה ג ג). שאם לא נתחנך המזבח בקטורת לא היה מזה (זבח' מ:). בד"א שלא נתחנך המזבח אבל נתחנך המזבח יקריבו בין הערבים (מנח' נ.). — ובמשמ' הרגל בדבר : יצחק נתחנך לשמנה ימים שנאמר וימל אברהם את יצחק בנו בן שמונת ימים (פסיק' דר"כ, כחדש). אמר לה (אברהם לשרה) את יודעת כשהייתי בן ג' שנים הכרתי את בוראי והנער (יצחק) גדול ולא נתחנך (ילקוט ויקר' לח). ואנהגו אמנם נכוין בזכר אלה הענינים הטבעיים הנוך המעיין בזה הספר עד שיגיע אל מה שנרצה לזכור מן הענינים האלהיים והוא כבר הורגל ונתחנך (המורה רמה א ו). וידוע הוא השיבות שמן הטוב על כן ימשחו בו המתחנכים למעלת מלכות או כהונה (כפ' החינוך, ויקר' קכט).

וכבר אמרו חכמי הלשון שנסתעף המושג הזה מהמשמ' העקרית של השם חֵךְ שהוא במקום חֵנֶך, עפ"י המנהג הקדום שהיה נהוג אצל השמיים שכשנולד ילד היו לועסים תמר והיו מחככים בזה את הכו של הילוד, בתחלה אולי כדי להסיר משם את הרירים, ואח"כ נעשה זה כעין מנהג פחות או יותר קדוש, והיה עושה זאת ראש המשפחה, והיו מכבדים את הגדולים והחשובים, וכבר ספרו על עבד=אלה אבן אלזֻביר שֶׁחִנֵּךְ אותו מחמד בתמר שלעם בפיו והיה הרוק של הנביא הדבר הראשון שירד לתוך בטנו של הילד הזה : פחנכה רשול אללה צלעם בתמרה לאכהא פכאן ריק רשול אללה אול שי נזל פי גופה. ובלשון זו ספרו הערבים עוד על אחרים שזכו לזה (פליטר בהגה' ללוי, Fl., Levy II, 206), וחַנַּכַ אלצבי b), במשמ' הנוך לנער שבעברית.

---

a) حنَّكَ الصبي

חֹנֵךְ[1]), ש"ז. — אויב. Feind ; ennemi ; foe : שם פחדו פחד לא היה פחד כי אלהים פזר עצמות חֹנָךְ [2]) הבישתה כי אלהים מאסם (תהל' נג ו).

***חֲנִיךְ**, ש"ז, מ"ר חֲנִיכִים, — כמו חֵךְ, והשתמשו בו הסופרים בפרט במשמ' הבשר של השִנים, Zahnfleisch ; gencive ; gums : בעת שיתחיל כאב צמיחת השינים ותהפך חנכיו (של הילד) הפיפה טובה (קאנון ג ז י). ויקרה בחנכים ובלסהות חום והכוך (שם ג יד ד ג). כי היה מתקן לשונו לבטא בהנכים כמו שהמבטא בשנים (ר"א גלמבי, מקנ"א א). אותיות דטלנת יוצאות מן דפיקת ראש הלשון בחינכי הנושכים העליונים (חגר' תכמה ב).

חֲנֻכָּה, ש"נ, — א) מה שעושים להנך בית חדש וכדומה, Einweihung ; inauguration : נשיא אחד ליום יקריבו את קרבנם לַחֲנֻכַּת המזבח (במד' ז יא). ויעשו ביום השמיני עצרת כי חֲנֻכַּת המזבח עשו שבעת ימים (דהי"ב ז ט). וּבַחֲנֻכַּת חומת ירושלם בקשו את הלוים מכל מקומתם להביאם לירושלם לעשת חֲנֻכָּה ושמחה ובתודות ובשיר מצלתים נבלים ובכנרות (נחמ' יב כז). מזמור שיר חֲנֻכַּת הבית לדוד (תהל' ל א). — ועצם הקרבן שמקריבים בשעת החֲנֻכָּה : ויקריבו הנשאים את חֲנֻכַּת המזבח ביום המשח אתו (במד' ז י). זאת חֲנֻכַּת המזבח ביום המשח אתו מאת נשיאי ישראל קערת כסף שתים עשרה וכו' כבשים בני שנה ששים זאת חֲנֻכַּת המזבח אחרי המשח אתו (שם פד פח). — *ומ"ר : וכמה הנוכות הם שבע חנוכות הם ואילו הן הנוכת שמים וארץ וכו' והנוכת החומה (פסיק' רבתי ב).— ב) בפרט *חג החֲנֻכָּה, שעשו החשמונאים כשגברו על היונים ועשו חֲנֻכַּת המקדש אחרי אשר טהרוהו מטמאתו, ושהוגגים היהודים בהדלקת נרות לזכר הנצחון ההוא : בראשי הדשים בחנוכה [1]) ובפורים מענות ומטפחות בזה ובזה אבל לא מקוננות (מו"ק ג ט). מצות חנוכה נר איש וביתו והמהדרין נר לכל אחד ואחד (שבת כא:). מעשה וגזרו תענית בחנוכה בלוד וירד ר"א ורחץ (ר"ה יח:). נר של חנוכה מאימתי היא מצותו שנו רבותינו משתשקע החמה עד שתסלק רוב הרגל מן השוק (פסיק' רבתי ב). ולמה מדליק נרות בחנוכה אלא בשעה שנצחו בניו של השמונאי הכהן הגדול למלכות יון וכו' נכנסו לבית המקדש מצאו שם שמונה שפודין של ברזל וקבעו אותם והדליקו בתוכם נרות (שם). והדליקו נרות בחצרות קדשך וקבעו שמנת ימי חנכה אלו בהלל ובהודאה (תפל' עה"נ).

חנכ"ל, — ר"ת : חמה נגה כוכב לבנה.

חִנָּם[2]), תה"פ, — א) בְּחֵן, רק כדי למצא חֵן, בלי שום קבלת שכר, unentgeltlich ; gratuitement ; gratis : ויאמר לבן ליעקב הכי אחי אתה ועבדתני חִנָּם הגידה לי מה משכרתך (בראש' כט טו). שש שנים יעבד (העבד עברי) ובשבעת יצא להפשי חִנָּם (שמות כא ב), ר"ל מבלי שיקבל אדוניו כסף פדיון. הַחִנָּם ירא איוב אלהים הלא את שכת בעדו וכו' (איוב א ט-י).— ומבלי נתינת מחיר דבר לקוח : זכרנו את הדגה אשר נאכל במצרים חִנָּם (במד' יא ה). קנו אקנה מאותך במחיר ולא אעלה ליי' אלהי עלות חִנָּם ויקן דוד וכו' (ש"ב כד כד). — ובלי נתינת שכר העבודה : הוי בנה ביתו בלא צדק ועליותיו בלא משפט ברעהו יעבד חִנָּם ופעלו לא יתן לו (ירמ' כב יג). — ובלי קבלת מהא

---

[1]) עי' הערה לקמן. — [2]) אין שום ספק בדבר כי פרשה זו משבשה, ובפרט פסוק זה משבש כלו, ונוסחה יותר מתקנה של זה המזמור בעצמו היא בפרשה יד ה-ו: שם פחדו פחד כי אלהים בדור צדיק עצת עני תבישו. ואעפי"כ, עפ"י הכלל ההכרחי, שלשוננו מיוסדה על התנ"ך כמו שהוא, אין אנו יכולים לדחות הנוסחה המסורה, ועל כרחנו אנו צריכים לפרש את הדברים כמו שהם. ואמר מנחם, ואחריו רוב המפרשים הקדמונ' וגם החדשים כי חֹנָךְ הוא בינוני מן חנה עם כנוי נכח, החֹנֶה שלך, ר"ל החֹנֶה עליך, שהוא האויב. וכבר השיג דונש על פרוש זה של מנחם, ועקר טענתו היה כי היה צריך להיות חֹנֵךְ ולא חֹנָךְ, והתוכחו אח"כ בזה תלמידי מנחם עם תלמידי דונש, כי תלמידי מנחם רמו על דונש משיריו של דונש בעצמו שאמר גן עדנָך במקום עדנְךָ, ושא עונותי בחסדָך במקום בחסדְךָ, והביא ראיה מלשון המשנה ששם נהוג אמָך פעלָך עונָך, והשיב יהודי אבן ששת על טענות אלה. אבל, הקושי בפרוש זה הוא כי החֹנֶה שלך איננו כלל החֹנֶה עליך במשמ' איבה, ומלבד זה קשה למי מוסב כנוי הנכח החֹנֶה שלך ? כי הלא עד כה לא נזכר כלל לא ישראל ולא ציון, ואי אפשר כלל שהוא מדבר לנכח. והנה כבר החליט דונש כי ך חנך איננו כנוי נכח אלא שהיא מיסוד המלה, ואעפ"י שגזרתו מן חנך לנער אינה נותנת פרוש מספיק, אך בעצם הדבר יש לקבל דעתו שזה שם ע"ם פוֹעָל, כמו תּוֹלָל, תּוֹלָע, במשמ' אויב, מציק.

[1]) בארמ' : בכ"ה בכסליו יומי דחנוכה תמני' אינון דלא למספד בהון (מגי' תענית, שבת כא:).

[2]) מן חֵן, בהנקוד הקדום של חֵן, בהוספרי,

בעד הסחורה: כי כה אמר יי׳ חנם נמכרתם ולא בכסף תגאלו (ישע׳ נב ג). — *מתנת חנם: אבל נותנן (את הפרות) זה לזה מתנת חנם (מע״ש ג א). — ב) בלי סבה וחטא, **ohne Ursache; sans cause; undeservedly**: ולמה תחטא בדם נקי להמית את דוד חנם (ש״א יט ה). ולא תהיה זאת לך לפוקה ולמכשול לב לאדני ולשפך דם חנם (שם כה לא). השמת לבך אל עבדי איוב כי אין כמהו בארץ איש תם וישר ירא אלהים וסר מרע ועדנו מחזיק בתמתו ותסיתני בו לבלעו חנם (איוב ב ג). אשר בשערה ישופני והרבה פצעי חנם (שם ט יז). כי תחבל אחיך חנם ובגדי ערומים תפשיט (שם כב ו). כי חנם טמנו לי שחת רשתם חנם חפרו לנפשי (תהל׳ לה ז). דברו אתי לשון שקר ודברי שנאה סבבוני וילחמוני חנם (שם קט ב-ג). שרים רדפוני חנם (שם קיט קסא). לכה אתנו נארבה לדם נצפנה לנקי חנם נבלעם כשאול חיים (משלי א יא-יב). כי חנם מזרה הרשת בעיני כל בעל כנף (שם יז). אל תרוב עם אדם חנם אם לא גמלך רעה (שם ג ל). למי שיח למי פצעים חנם למי חכללות עינים למאחרים על היין (שם כג כט-ל). כצפור לנוד כדרור לעוף כן קללת חנם לא תבא (שם כו ב). לא לחנם הלך זרזיר אצל עורב אלא מפני שהוא מינו (ב״ק צב:). — ועם אל: ונקטו בפניהם אל הרעות אשר עשו לכל תועבתיהם וידעו כי אני יי׳ לא אל חנם [1] דברתי לעשות להם הרעה הזאת (יחזק׳ ו ט-י). — אויב חנם, שונא חנם: צוד צדוני כצפור איבי חנם (איכ׳ ג נב). אל ישמחו לי איבי שקר שנאי חנם יקרצו עין (תהל׳ לה יט). — *שנאת חנם: בעון שנאת חנם מריבה רבה בתוך ביתו של אדם (שבת לב:). — דמי חנם: והסירת דמי חנם אשר שפך יואב מעלי (מ״א ב לא). — ובמשמ׳ שאין יסוד להדבר: אל תהי עד חנם ברעך (משלי כד כח). — ג) לשוא, בלי תועלת, **vergebens; en vain; in vain**: מי גם בכם ויסגר דלתים ולא תאירו מזבחי חנם אין לי חפץ בכם (מלאכי א י). אם יבא מלאך המות ויאמר לפני הקב״ה על חנם בראתני בעולם הוא אומר על כל אומה שבעולם השלטתי אותך (מד״ר שמות מא).

חנם[2], ממנו אולי חנמל.

המשקל לתה״פ כמו יומם. — [1]) י״א כי זה במשמ׳ לשוא שלקמן, אך אין זה מוכרח ויותר נראה שהכונה היא שסוף סוף יראו בעיניהם כי לא בלי סבה באה עליהם הרעה הזאת.

[2]) לא נתברר עקר משמעתו של שרש זה, ומה

חנמל[1], ש״ז, — ברד שאבניו גסות, **Hagel; grêle; hail**: ויתן להסיל יבולם (של המצרים) ויגיעם לארבה יהרג בברד גפנם ושקמותם בחנמל [2]) ויסגר לברד בעירם ומקניהם לרשפים (תהל׳ עח מו-מח). — ואמר המשורר: הה שבוע אחד יחסול כחנמל, יגיע ימים רבים ושכר ירחי עמל (יל״ג, אבקה דרספק א).

חנן[3], ממנו חן, חנון, *חנון, חנינה, חנם, חנן, תחנה, תחנון.

חנן, פ״י, עב׳ חנתי, חננו, בהפס׳ חננו, בכנ׳ חנני, עת אחן, יחן, ויחן, וגם עת׳ יחנן, בכנ׳ יחנני, יחננו, יחננו, תחנם יחננו, ויחננו, ויחנך, יחנך, לווי חנני, חנני, חנני, חננו, מקו׳ חנון, חנות, חננכם, חננה, חנן, חונן, — א) חן וחנן את פלוני, הטה לו חסדו ורצונו, **jem. genädig sein; favoriser qqn.; favour s. o.**: וחנתי את אשר אחן ורחמתי את אשר ארחם (שמות לג יט). גוי עז פנים אשר לא ישא פנים לזקן ונער לא יחן (דבר׳ כח נ). וחזאל מלך ארם לחץ את ישראל כל ימי יהואחז ויחן יי׳ אתם וירחמם ויפן אליהם למען בריתו (מ״ב יג כב-כג). אל תחן כל בגדי און (תהל׳ נט ו). פני כהנים לא נשאו וזקנים לא חננו (איכ׳ ד יו). — ובכנ׳: יאר יי׳ פניו אליך ויחנך [4]) (במד

שיש בערב׳ מצרוף זה אין בו שום מושג שיכול להסתעף ממנו השם חנמל שלקמן.

[1]) משקל ערפל, חלמיש. ולא נתברר מקורו ולא משמעתו בדיוק, ועי׳ הערה שלקמן. — [2]) תרגמו השבעים בכפור, הטל שנגלד. המדרש דרש מלה זו בר״ת: בא חן מל, ואמר שהכונה בו להארבה. וכן רש״י. מנחם וריב״ג: קר חזק. הפרחון ורד״ק: ברד. וכן החדשים לא הכריעו. ויותר מסתבר שהוא שם נרדף לברד, לפי הענין ולפי ההקבלה עם החצי הראשון של הכתוב. ואם אין ראיה לדבר מלשון הערבית, כי אין בלשון זו השם הנמל לברד, אך קצת סמך לדבר אפשר למצא בהשם חבקר a) שמשמש בערב׳ במשמ׳ ברד, מלבד השם ברד ושאר השמות הנרדפים. הכמי הערבים אמרו אמנם, כי זו מלה מרכבה משתי מלים: חב קר, זהב הוא בערב׳ גרגר, וחבקר הוא גרגר קר, ר״ל ברד. אבל, אין זו אלא דרשה בעולם, וראיה לדבר כי אומרים בערב׳ להברד גם עבקר במקום חבקר, ואלמלי היה מקור השם מן חב, במשמ׳ גרגר, לא היו מחליפים בעבקר, ולכן יותר נראה שהוא שם רבעי להברד ודומה בצורתו ובאחדות מאותיותיו להשם הנמל.

[3]) בערב׳ חנ a).

[4]) לפני שני דגושים נשארה התנועה הקדומה.

---

a) حنّ

ו כה). על כן לא ירחמנו עשהו ויצרו לא יחננו (ישע' כז יא). ויחננו ויאמר פדעהו מרדת שחת (איוב לג כד). החרם תחרים אתם לא תכרת להם ברית ולא תחנם (דבר' ז ב). יי' חננו לך קוינו (ישע' לג ב). מי יודע יחנני [1]) יי' והי הילד (ש"ב יב כב). חנני ושמע תפלתי (תהל' ד ב). חננני יי' ראה עניי (שם ט יד). חנני אלהים כי שאפני אנוש (שם נו ב). חנני חנני אתם רעי כי יד אלוה נגעה בי (איוב יט כא). ועתה חלו נא פני אל ויחננו (מלא' א ט). אלהים יחננו ויברכנו יאר פניו אתנו (תהל' סז ב). — ויחנך במקום יחנך: ויאמר (יוסף כשראה את בנימין) אלהים יחנך [2]) בני (בראש' מג כט). בכו לא תבכה חנון יחנך לקול זעקך (ישע' ל יט). — וכמו שלמים, אחנן, יחנן: שנאו רע ואהבו טוב והציגו בשער משפט אולי יחנן יי' אלהי צבאות שארית יוסף (עמו' ה יה). ולכן יחכה יי' לחננכם ולכן ירום לרחמכם (ישע' ל יח). אתה תקום תרחם ציון כי עת לחננה [3]) כי בא מועד (תהל' קב יד). — ב) נתן לפלוני דבר בשביל שפלוני מצא חן בעיניו, **beschenken**, **gratifier; give graciously**: ויאמר (עשו ליעקב) מי אלה לך ויאמר (יעקב) הילדים אשר חנן אלהים את עבדך (בראש' לג ה). קח נא את ברכתי אשר הבאת לך כי חנני אלהים וכי יש לי כל (שם יא). לוה רשע ולא ישלם וצדיק חונן ונותן (תהל' לז כא). עשק דל חרף עשהו ומכבדו חנן אביון (משלי יד לא). מרבה הונו בנשך ובתרבית לחונן דלים יקבצנו (שם כח ח). אתה חונן לאדם דעת ומלמד לאנוש בינה וחננו מאתך דעה ובינה והשכל ברוך אתה יי' חונן הדעת (תפל' י"ח, אתה חונן). יתן בכם דעת שתהיו חוננים זה את זה ומרחמים זה את זה (מד"ר במד' יא). כשהקב"ה נותן לצדיק מה שנתבקש לו בידו הוא חוזר וחוננו משלו (פסיק' רבתי פד). — חנות, עי' חנה. — וכינ' *חן: הקב"ה זן אותך וחן אותך ומטיב לך (ברכת קד.). — ולווי ליחיד, ואמר הפיטן: חון על עמך ולכאבם העלה תעל, וזכור לי ברית אבות בפרשי לך כף ושעל (סליח' י' טבת, כחדש). שעה באי באש ובמים, וחון על עם אשר לקו בחטאתם כפלים (שם, יוצר). — ופעול *חנון, חנונים, חנוניך, שחננו אותו: אמר לו הקב"ה להושע בניך חטאו והיה לו לומר בניך הם בני חנוניך הם בני אברהם יצחק ויעקב (פסח' פז.). — ואמר הפיטן: טל יעסים צוף הרים, טעם במאדיך מבהרים, חנוניך חלץ ממסגרים, זמרה ננעים וקול נרים (ר"ה קליר, תפל' טל, אליס). — ג) השתמש הפיטן בקל חנותי במשמ' בקשת חן, התפללתי: שחרית חנותי למטר, בלקשו גיא לעטר (ר"ה קליר, תפ' טל, ארכה). — נפע', נחן [1]), נחנת, נחנת: ישבתי בלבנון מקננתי בארזים מה נחנתי [2]) בבא לך חבלים חיל כילדה (ירמ' כב כג). ועי' נהן. — וכמו שלמים, *נחנן: אם למד ולא קיים אינו נחנן (מד"ר דבר' ז).

— [1]) הקרי וחנני. — [2]) אמר ר"י חיוג: היה ראוי להדגיש נון יחנך ולהיות החית קמוץ והקלו הנון ועמד מקום שנים והניחו החית והשליכו תנועתו על היוד. ע"כ. והסבה לזה אמר ראב"ע: אין לו משקל אולי השתנה כן בעבור אות הגרון. ע"כ. ורד"ק: היו ראוים להיות יחנך החית בקמץ והנון דגושה אך הקלו בהם כמנהג. ע"כ. וגם החדשים לא מצאו טעם מספיק לזה. — [3]) נטה בזמן האחרון לקול הסגול. — [1]) עי' הערה לקמן. — [2]) כך הכתיב, והנקוד המסור נחנתי. וכבר נתהבטו הקדמונ' והחדשים בדקדוק מלה זו וכמו"כ במשמעתה. מנחם הבר אותה במחברת הנה, ובאר דונש כונתו של מנחם והשיג עליו בזה הלשון: ופתרת מה נחנת איפה תהיה הנוי ואין לנו במקרא מה במקום איפה ולא יאות לקרות לאיש הנוי והוא הפועל ולא לאשה הנויה והיא הפועלת כי אם נחונה וחינה לא יתכן לומר מה נחנת לזכר ומה נחנית לנקבה במשקל ואת עלית על כלנה (משלי לא כט) וגו' ונבנה מה נחנת מן ותשא חן והסד (אסת' ב יז) כאשר יבנה ואהל בתוכם (יחזק' כב כו) מן והוא דרך חל (ש"א כא ו) וכה פתרונו מה מצאת חן לך רוכלים בעליותך המרוהים וקניך הספונים בארזים מה נחנת בבא לך חיל כיולדה והתבונן בהכמה ויראה צדה פן תהיה בכל רע בתוך קהל ועדה. ע"כ. וגם ר"י חיוג דחה דעת מנחם ואמר: רחוק הוא להיותו מזה השורש כי הוא לא נחנית כמו נלאית נבנית. ע"כ. והשיב ע"ז ריב"ג (מבתלחק 143) ואמר כי אפשר אמנם שיהיה מן חנן ועקרו נחננת, אבל אפשר גם שיהיה כדעת מנחם מן חנה ולפי ההקש של נבנית היתה צריכה להיות נחנית אלא שהפילו תנועת הנון כדי להקל על הלשון והניעו החית בפתח והיה זה עליהם קל יותר ואעפי"כ הוא במשמ' נחננת מן הכפולים באופן שתהיה ההא הנהה שהיא ל"פ בעקר נחנת במקום הנון של חנן. ע"כ. וגם החדשים נחלקו בדבר, שקצתם רואים בנחנת נפעל מן חנן, אלא שאינם מפרשים כמו דונש מהמצאת הן, שאינו פרוש טבעי, כ"א במשמ' כמה את ראויה להמל עליך. וקצתם משבשים הכתוב ואומרים, כי נחנת בא במקום ננחת, וננחת במקום נאנחת, מלשון אנחה. והנה אין ספק בדבר כי מבחינת הכונה בודאי זו היתה הכונה במלת נחנת, והיא הנותנת להמליצה כל טעמה ויפיה הטבעיים, אלא שקשה להחליט שבוש וחלוף כפול ומשלש: נחנת במקום ננחת, וננחת במקום נאנחת. ואולם, גם דעת הראים בנחנת נפע' מן חנן אינה מחורת, ולא כ"כ מבחינה הדקדוקית, כי אמנם אפשר למצא

— פע' חנן, — חנן קולו, עשה שיהיה לו חן לקולו, דבר בקול שמוצא חן בעיני השומע, שמעורר רחמים: בשפתו ינכר שונא ובקרבו ישית מרמה כי יחנן קולו אל תאמן בו כי שבע תועבות בלבו (משלי כו כד-כה). — *וחנן את דבריו: רשע אתה מחנן את דבריך לאביך הברכה אחת היא לך אבי (מד"ר תהל' יד). — *ובהחלט בלי השם קול או דבור, חנן במשמ' בקש בדברי חן, ואמר הפיטן: ממחרת הפסח יחננו בעד טל, יניפו במעלה ומוריד להניף רוע טל (ר"א קליר, תפל' טל, תחת). — *וחנן את פלוני, הלל ושבח אותו, אמר לו חן חן: וישמח לניץ בדברי הקצין ויחננהו מאד ויאמר אדוני מה נעמה לי חברת אדלפרט וכו' (מלך ארטוס, או"ט ברלינר 1885). — ואמר הפיטן: הש הפישי מדודי, דץ ברווי דודי, חננתיו תתני ידידי, הנך יפה דודי (יולר א פסח, אור יכע).

— פוע', חונן, מחונן, — חונן את פלוני, הטה לו חסדו, רחם עליו, נתן לו דבר: בז לרעהו חוטא ומחונן עניים אשריו (משלי יד כא). — וחונן את הדבר, נהיה הדבר אהוב וחביב עליו, יקר לו, חמל עליו: כי רצו עבדיך את אבניה (של ציון) ואת עפרה יחננו (תהל' קב יה).

— הפע', החן, יחן, יחנו[1], — החן בעיני פלוני, היה לו חן בעיניו: נפש רשע אותה רע לא יחן בעיניו רעהו (משלי כא י). כאשר משפטיך לארץ צדק למדו ישבי תבל יחן[2] רשע בל למד צדק בארץ נכחות יעול ובל יראה גאות יי' (ישע' כו ט-י).

— פע', *חנן, — שהטו לו חן וחסד: ואנשי הגבול יסובבו מעיר לעיר ולא יחוננו והכמות סופרים תסרח (סוט' סוף פרק ט).

— התפ', התחנן, התחננתי, אתחנן, אתחנן, אתחנן, יתחנן, יתחנן, יתחנן, — התחנן אל פלוני, בקש ממנו חן, שיתן וירחם עליו, **flehen ; supplier ; implore**: ואתחנן אל יי' בעת ההוא לאמר אדני יי' אתה החלת להראות את עבדך את גדלך ואת ידך החזקה וכו' אעברה נא ואראה את הארץ הטובה אשר בעבר הירדן (דבר' ג כג-כה). לעבדי קראתי ולא יענה במו פי אתחנן-לו (איוב יט טז). אשר אם צדקתי לא אענה למשפטי אתחנן (שם ט טו). ויכרע (שר החמשים) על ברכיו לנגד אליהו ויתחנן אליו וידבר אליו איש האלהים תיקר נא נפשי ונפש עבדיך אלה המשים בעיניך (מ"ב א יג). וישר אל מלאך ויכל בכה ויתחנן-לו בית אל ימצאנו ושם ידבר עמנו (הוש' יב ה). אם אתה תשחר אל אל ואל שדי תתחנן (איוב ח ה). ותפל (אסתר) לפני רגליו ותבך ותתחנן-לו להעביר את רעת המן האגגי (אסת' ח ג). ויהיו דברי אלה אשר התחננתי לפני יי' קרבים אל יי' אלהינו יומם ולילה (מ"א ח נט). שמעתי את תפלתך ואת תחנתך אשר התחננתה לפני (שם ט ג). ושבו אליך והודו את שמך והתפללו והתחננו אליך בבית הזה (שם ח לג). ולצוות עליה לבוא אל המלך להתחנן-לו ולבקש מלפניו על עמה (אסת' ד ח). אשמים אנחנו על אחינו אשר ראינו צרת נפשו בהתחננו אלינו ולא שמענו (ברא' מב כא). — ואמר בן סירא: עשיר יעוה הוא יתנוה ועל דל נעוה הוא יתחנן (ב"ס גני' יג ג). — ואמר הפיטן: והעונה יהושע ועלי וגם הנה בהתחננה במלות, והעונה שמואל בתשועות, והעונה עלי משבר לחלות (מנח' י' טבת, במע). — *והתחנן בעיני פלוני, השתדל למצא חן בעיניו: בראותי אני הצעיר בהכמה ובשנים צרות הזמן ומקריו ושבעונותינו שרבו רבו בינינו מאנשי בריתנו אשר יצאו מכללנו רודפים אחרינו להתחנן בעיני הנוצרים (רש"ע אבן בפרוט, REJ 1889, 220).

— התפוע', *התחונן, -- התחוננה דעתו עליו, נחה ונעשית מלאה חן: כמה ישהה בין תפלה לתפלה רב הונא ורב חסדא חד אמר כדי שתתחונן דעתו עליו וחד אמר כדי שתתחולל דעתו עליו (ברכ' לו:).

ב. *חנן[1]), פ"י, פעו' חנון, חנונה, — הרחל הנונה, ששמו לה קיסם של *יחנון בנהירה: ואין הרחלים יוצאות חנונות[2]) ואין העגל יוצא בגימון (שבת ס ד).

לו הקש בהפעל ונהלת, כמו מבהי' הענין והמשמ', כי קשה ליחס לנפע' משרש הנן מושג של ראוי לחנינה, ובכונה של קשי-יום וצרה. אבל האמת היא, שאין שום צרך לשבש את המלה נהנתי, שצורתה הקדומה מעידה על אמתותה, אבל כמו"כ אין צרך להדחק ולהחליטה לנפע' מן הנן, אלא שנחנת היא צורה כמו מאנת, והנון היא נון השרש, ושרש נהן בעבר' הוא כמו נחם a), בערב' שמשמש במשמ' אנהה עמקה ממכאובים קשים בפרט האשה בעת לדתה, עי' בהערה לערך נהן.

— [1]) ר"י חיוג. — [2]) כך כל המפרשים, אך המליצה אינה מתישבת כלל, ולפי הענין נצרך פה דבור של קללה בגד הרשע. ועי' יחן.

a) نحم

[1]) נגזור מהשם יחנון, ועי' הערה לקמן. — [2]) כבר נחלקו בגמ' שם (נד:). בפרוש מלה זו, והיותר מסתבר הוא פרושו של רב הונא שהעיד: עץ אחד יש בכרכי הים וחנון (או יהנון) שמו ומביאין קיסם ומניחין

חנף[1], ממנו חֹנֶף, חָנֵף, חָנַף, חֲנֻפָּה, *חֲנִיפָה, *חֲנִיפוּת, *חֲנֵפוּת, *חַנְפָן.

חֹנֶף, ש״ז, — מה שהוא נגד הצדק והישר והמוסר, מה שאדם מתבייש ממנו, Ruchlosigkeit ; perversité ·ty : כי נבל נבלה ידבר ולבו יעשה און לעשות חֹנף ולדבר אל יי׳ תועה להריק נפש רעב ומשקה צמא יחסיר (ישע׳ לב ו).

א·**חָנֵף**, לנק׳ חֲנֵפָה, מ״ר חֲנֵפִים, חֲנֵפוֹת, — סמי׳ חַנְפֵי, — א) ת״ז, שיש בו מדת החֹנף, ruchlos pervers : בגוי חָנֵף אשלחנו ועל עם עברתי אצונו (ישע׳ י ו). כי כלו חָנֵף ומרע וכל פה דבר נבלה (שם ט יז). וְחַנְפֵי לב ישימו אף (איוב לו יג). — ב) ש״ז, מי שהוא חָנֵף : כן ארחות כל שכחי אל ותקות חָנֵף תאבד (איוב ח יג). כי עדת חָנֵף גלמוד ואש אכלה אהלי שחד (שם יה לד). ישמו ישרים על זאת ונקי על חָנֵף יתערר (שם יז ח). כי רננת רשעים מקרוב ושמחת חָנֵף עדי רגע (שם כ ה). פחדו בציון חטאים אחזה רעדה חֲנֵפִים מי יגור לנו אש אוכלה מי יגור לנו מוקדי עולם הלך צדקות ודבר מישרים מאס בבצע מעשקות נער כפיו מתמך בשחד (ישע׳ לג יד-יה). — ובפרט מי שאין פיו ולבו שוים, שמדבר אחת בפה ואחת בלב[2], Heuchler ; hypocrite ; impostor : בפה חָנֵף ישחת רעהו ובדעת צדיקים יחלצו (משלי יא ט). הן יקטלני לא איחל אך דרכי אל פניו אוכיח גם הוא לי לישועה כי לא לפניו חָנֵף יבוא (איוב יג יו). הנוך הנף היה פעמים צדיק פעמים רשע (מד״ר ברא׳ כה). בשעה שהמלך חנף ומושל על הבריות וכו׳ נוח להם לבריות להגדיל להן כנפים ולפרוח באויר ואל ימסרו וישתעבדו תחת יד מלך הנף (שם אסת׳ א א). — ולנק׳ *חֲנֵפָה : נוותיו שמאד יפות, חנפות בם מאוספות (מכורך כן נתן, לקו״ק ס״ז). — ומ״ר : מפרסמין את החניפים[3] מפני חילול השם (תוספתא יוה״כ ב יב). ארבע כיתות אין מקבלות פני שכינה כת ליצים וכת חניפים[3] וכת שקרים וכת מספרי לשון הרע (סוט׳ מב.). הצדוקים והמסורות והרשעים וההנפים והאפיקרוסים (דא״ר ב).

ב·**חָנֵף**, עת׳ תֶּחֱנַף, מקו׳ חָנוֹף, — א) פ״ע, חָנֵף האדם, עשה דברים נגד המוסר, השחית דרכו, ruchlos sein ; être pervers ; be wicked : כי גם נביא גם כהן חָנֵפוּ גם בביתי מצאתי רעתם נאם יי׳ (ירמ׳ כג יא). — ובהשאלה, הארץ וכדומה, נשחתה, נתחללה, entweiht werden ;être profané ;be profaned : והארץ חָנְפָה תחת ישביה כי עברו תורת חלפו חק הפרו ברית עולם (ישע׳ כד ה). הן ישלח איש את אשתו והלכה מאתו והיתה לאיש אחר הישוב אליה עוד הלוא חָנוֹף תֶּחֱנַף הארץ ההיא (ירמ׳ ג א). וישפכו דם נקי דם בניהם ובנותיהם אשר זבחו לעצבי כנען וַתֶּחֱנַף הארץ בדמים (תהל׳ קו לח). ועתה נאספו עליך גוים רבים האמרים תֶּחֱנָף ותחז בציון *עינינו (מיכ׳ ד יא). — ב) פ״י, חָנַף את הארץ, חלל אותה : והיה מקול זנותה וַתַּחֲנַף את הארץ ותנאף את האבן ואת העץ (ירמ׳ ג ט). — ג) *חָנַף לפלוני, דבר לו חלקות, שבח אותו בפיו אעפ״י שבלבו אינו חושב כך, schmeicheln ; flatter ; to flatter : הוי מיקר את כל האדם אל תאמר אחנוף לזה שיאכילני ולזה שישקני ולזה שילבישני ולזה שיכסני (דא״ז ב).

— הפע׳, הֶחֱנִיף, — א) הֶחֱנִיף את הארץ, כמו קל משמעה ב, חִלֵּל אותה : ולא תקחו כפר לנפש רצח וכו׳ ולא תַחֲנִיפוּ את הארץ אשר אתם בה כי הדם הוא יַחֲנִיף את הארץ ולארץ לא יכפר לדם אשר שפך בה כי אם בדם שפכו (במד׳ לה לא-לג). שאי עיניך על שפים וראי איפה לא שגלת על דרכים ישבת להם כערבי במדבר וַתַּחֲנִיפִי ארץ בזנותיך וברעתך (ירמ׳ ג ב). — ואמר הפיטן : דורשי רע ומבקשי כשפים, המטמאים ארץ ומחניפים, ומעשי ידי אמן מסלפים (יוצר א׳ שבוע׳, אל התערב). יראת אל בלבם לא שמים, טורדים נפש למות בלא ימים, הדל מלהחניף גיא בדמים (שם, תור וסור). — ב) הֶחֱנִיף את פלוני, עשה שפלוני יחנף, ישחית מעשיו : ומרשיעי ברית יַחֲנִיף בחלקות (דני׳ יא לב). — ג) *פ״ע, הֶחֱנִיף לפלוני, כמו קל ג : מלך בשר ודם שנכנס למדינה והיו הכל מקלסין לפניו שהוא גבור והוא חלש שהוא עשיר והוא עני וכו׳ שהוא דיין שהוא נאמן ואין בו אחת מכל המדות הללו אלא הכל מחניפין לו (מכי׳ בשלח, שירה ל״י). אמר ר׳ יצחק בן אלעזר יודעין הן הנביאים שאלוהן אמיתי ואינן מחניפין לו (ירוש׳ ברכ׳ ז יא ג). נכנס

לה בחוטמה כדי שתתעטש ויפלו דרני ראשה. ע״כ. ועי׳ בערך *יהנון.

[1]) רק בעברית ובארמית.

[2]) בארמ׳ : רבי בנימין פתר קרייה בחניפי תורה סבורים כל עמא שהוא קריין ולית הוא קריין תנוי ולית הוא תנויי עטיף גולתיה ותפילין ברישיה (מד״ר קהל׳, ובכתי אני). — [3]) בערוך חנפים.

לְעִיר (של עכו"ם) ומצאן שמחין שמ"ז עמהן מפני שאינו אלא כמחניף להן (שם ע"ז ה לט:). נתחייבו שונאי ישראל כלייה שהחניפו לו לאגריפס (סוט' מא:). כל המחניף לחבירו סוף נופל בידו ואם אינו נופל בידו נופל ביד בניו (שם). מותר להחניף לרשעים בעולם הזה (שם). שהבריות מחניפים זה לזה (פסיק' רבתי כה). אהוב את המוכיחך ושנא את המכבדך אל תאמר אחניף את זה שיאכילני אחניף את זה שישקני אחניף לזה שילבשני אחניף לזה שיכסני (כלה רבתי 7). מפני שהם של בית נשיא מחניפים להן (הלכ' פסוק', ממונות). — ובמשמ' של צביעות: והם מחניפים באמונה ובפרישות בעבור שיבטחו בני אדם בהם ויפקידו אצלם ממוניהם (חו"ה, הפרים' ג). — ומצוי הרבה בספרי המוסר: ויש חניפות רעה מאד והוא אדם המדבר עם חבירו ומחניף עמו בדברים מתוקים כדי שיאמר לו מה שבלבו (ספ' ד"ח ודעת חכמ' כ כב). כי אם יחניף (פרנס הצבור) לשום אדם אז לא יקבלו תוכחותיו ממנו באומרם הוא מחניף לפלוני ולמה יוכיחני וכן דיין המחניף לאחד מבעלי דינים אז יסתתמו דברי השני (שם). והחנפים נחלקים על ג' כתות הכתה הא' הם המחניפים לבני אדם כדי שימצאו חן בעיניהם ואינם מוכיחים אותם על מעשיהם הרעים אלא אומרים בדין אתם עושים וכו' הכתה ב' יותר מגונה מן הא' והם המחניפים לאלמים ולעשירים (רח' חכמ', הקדוגה יב).

חֲנֻפָּה, חֲנוּפָּה, ש"נ, — כמו חֹנֶף: מאת נביאי ירושלם יצאה חֲנֻפָּה לכל הארץ (ירמ' כג יה). — ב) *מדת החֹנֶף, מי שמחניף לחברו, Schmeichelei; flatterie; flattery: זו חנופה וגסות הרוח שירדו לבבל (קדוש' מט:). בשביל חנופה שהחניפו לקרח על עיסקי לגימה חרק עליהן שר של גיהנם שניו (סנה' נב.). מיום שגבר אגרופה של חנופה נתעוותו הדינין ונתקלקלו המעשים (סוט' מא:). כל אדם שיש בו חנופה מביא אף לעולם (שם). כל אדם שיש בו חנופה נופל בגיהנם (שם). כל עדה שיש בה חנופה מאוסה כנדה (שם מב.). עשרה חלקים של חנופה בעולם תשעה בירושלם ואחד בכל העולם (מד"ר אכת', בשנת פלם). ואין לך גסות כגסות של עילם ואין לך חנופה כחנופה של בבל (אדר"נ כח).

•חֲנֻפוּת, ש"נ, — כמו חֲנִיפוּת: כגון שיהיה האדם בעל חנפות ויפוי לשון עם חברו והוא ישנאהו בתוך לבו (פי' משלי לר"ן הלוי כ). שאין דבריכם רק דרך חנפות אל הש"י בטענות כוזבות מיראתכם שמא יגיע לכם עונש על הרשיעכם אותו (אוהב משפט לאיוב יג יג). וכן נכיר הכעס השמחה והדאגה וההחנפות אף בבעלי חיים בלתי מדברים (גופ' לופיס א יב). — ומ"ר: חלקות חנפיות (רב"י יבע' ל י).

•חַנְפָן, ש"ז, — מי שדרכו להחניף: לא היה בעולם צבוע זייפן וחנפן כזה (ר"י עמדין, גת דרוכה).

חנק[1]**,** ממנו חָנַק, *חֶנֶק, מְחַנַּק, *חֲנִיקָה, יַחְנְקָן.

חָנַק, — קל לא נמצא במקרא.

— נִפע', נֶחְנַק, יֵחָנֵק, — חנק את עצמו, sich erwürgen; s'étrangler; strangle o. s.: ואחיתפל ראה כי לא נעשתה עצתו ויחבש את החמור ויקם וילך אל ביתו על עירו ויצו אל ביתו וַיֵּחָנַק וימת (ב"ש יז כג). — *ושהנקו אותו, ובפרט מי שהמיתוהו בחניקה עפ"י בית דין: שני בתי קברות היו מתוקנין לבית דין אחת לנסקלין ולנשרפין ואחת לנהרגין ולנחנקין (סנה' ו ה). מצות הנחנקין היו משקעין אותו בזבל עד ארכובותיו ונותנים סודר קשה לתוך הרכה וכורך על צוארו זה מושך אצלו וזה מושך אצלו עד שנפשו יוצאה (שם ז ג). סייף שנהרג בו עץ שנתלה בו סודר שנחנק בו (ירוש' נזיר ז נה 7). ונתלה בקורה ונחנק (מד"ר בראש' סה). — ומשל: אם בקשת ליחנק היתלה באילן גדול (פסח' קיב.), ר"ל אם תפצ.ת שתצליח בהמעשה שאתה רוצה בו עשהו על סמך יסודות חזקים, פן ישברו, כמו מי שרוצה באמת להחנק צריך שיתלה באילן גדול, חזק, שלא ישבר האילן מהמשא וישמט הנתלה מעליו קודם שנחנק. — ובמעשה הרפואה, *נֶחֱנַק, כבש ולחץ בצוארו בחזקה לרפואה: מותר ליחנק[2] בשבת (שבת סו:). — ובמליצה, *נֶחֱנַק מפני צער, חש ענוי חזק מפני הצער כאלו חנקו אותו:

---

[1]) בערב' ח'נק a).

[2]) כך גרסת הערוך, ובנוסח' להנק, ופרש הערוך: פי' מי שחש בכריסו אוחזין אותו בעקבי וורידין שלו ונראה כמו שיתנק, פ"א מי שנפל לו עצם בגרונו אוחז אותו אדם א ברגליו וא' אוחזו בלחייו וממתיחין אותו עד שישוב העצם למקומו, פ"א מכניסין אצבע לתוך פיו ודוליהו.

---

a) خنق

לאדם שנפלה לו בית כור בירושה ומכרה בדבר מועט הלך הלוקח ופתח בה מעינות ונטע בה גנות ופרדסין והתחיל המוכר ליחנק על שנתן ירושתו בדבר מועט (מכי׳ בשלח א). התחיל המוכר נחנק ואומר ווי מה אבדתי (פסיק׳ דר״כ, בשלח). וכיון שראום (המצרים את בני ישראל) דגלים חונים על הים בטקסים המלכים התחילו המצרים נחנקים ואומרים ווי מה שלחנו מארצנו (מד״ר שה״ש, גן נעול). — ובהשאלה, *נחנק החֹם, נשבר פתאם ונתמעט: אמנם היגון לפי שהחום נחנק בו ושוקע בו הכח יחלש (הקאנון א ב ג יח). הגוף שימעט מזונו וכו׳ שהחום הטבעי נחנק (פרקי משה ז). — והצמח נחנק, אינו יכול לגדל מפני שהמקום צר לו וכדומה: עם כל העבודה והשלגים והמטרים הנה השדה יעלה כלו קמשונים ועם החטה יצאו חוחים ויצטרך העובד להסירם כי בזולת זה יחנק העשב והצמח הטוב (זכות אדם 7).

— פִּע׳, חִנֵּק, — חִנֵּק אותו, המיתו ע״י הפסקת הנשימה, ע״י להיצת הצואר בכח גדול או סתימה ואטימה בגרון, erwürgen; étrangler; strangle: אריה טרף בדי גרתיו ומְחַנֵּק ללבאתיו (נחו׳ ב יג). רשב״ג אומר נוטל עפר מחורו של זה (של הנמלים) ונותן לתוך חורו של זה והן מחנקין זה את זה (תוספתא מו״ק א ה). סנקלטירי פרעה היו מחנקים את ישראל בקירות הבית בין לובן הלבנים (פדר״א מח).

— קַל, *חָנַק, — חָנַק את פלוני, כמו פִּע׳ במשמ׳ העקרית, הרגו בחניקה: כצפור שהיא נתונה בידי אדם שאם יכבוש ידו מעט חונקה (מכי׳ בשלח, ויסע). הרי שהיה חונק את חבירו בשוק ומצאו חבירו ואמר לו הנח לו ואני אתן לך (כתוב׳ קב.). שמירת שורו קבל עליו ואפילו חנק את עצמו (ב״ק מז:). ומעשה באדם אחד שעשה משתה לבנו כיון שבאו בני חבורה והסבו נכנס להביא יין ראה את החבית שמליאה שמן וחנק את עצמו ומת (דא״ר ח). אך להביא את החונק עצמו (מד״ר בראש׳ לד). חכה יורדת לגרונו של דג וחונקתו (שם קהל׳, כי גם). — ובכלל, גרם מות בדחיקה: ובכל שוחטין חוץ ממגל קציר והמגירה והשינים והציפורן מפני שהם חונקין (חול׳ א ב). — ופעול חָנוּק: נמצא חנוק ותלוי באילן לא היו עורפין (ירוש׳ סוט׳ ט כג ג). חלל ולא חנוק חלל ולא מפרפר (בבלי שם מה:). מצאוהו חנוק ותלוי באילן הרוג ומושלך על גבי חסיף (שמחות ב ג). — ובמשמ׳ *לחוץ אותו והכרית אותו לעשות דבר: ראובן היה חונק אותו ישמעאל אחד בדין שהיה טוען עליו שעשה לו צמידים מכסף סיגים (תשב״ץ ב קעט). — ובהשאלה, *דחק את הגוף בחזקה לשם רפואה וכדומה: סכין כל מיני סיכות (בשבת) אבל אין מושחין את המעיים ואין חונקין בשבת (תוספתא שבת ג ו). — והאשה את צוארה, קשרה את הענק בחזקה: לפי שאין אשה חונקת את עצמה (להדק חוטים בצוארה) (שבת נז.). וקושרת רצועה סביב צוארה וחונקת עצמה בחוזק כדי שתהא בשרה בולטת ותראה בעלת בשר (רש״י שם:). יוצאה אשה בחוטין שבצוארה מפני שאינה חונקת עצמה בהן ואינן הוצצין (רמב״ם שבת יט י). — *ואת הגידים וכדומה, קשר ודחק בחזקה והפסיק נזלת הדם: או תמשוך יותר ממה שצריך ויחנקו בזה הגידים ויתחדש הסתום והעפוש (מו״נ א עב). — *והנקו הקוצים וכדומה את הצמח, לא הניחו לו להצמח רוח די ליניקתו ונבל ויבש: ופעם יפול קצתו (של הזרע) במקום קוצים וברקנים עלה כלו קמשונים ויצאו הפרחים ויצאו גם עמם החוחים עד אשר יגיע תור הצמח לעשות קמח ויחנקוהו הקוצים וימיתוהו (ר״א תכלאי, בן המלך והנזיר). — *ואת החם, הפסיקו, המעיטו: ופגישת מה שמקרר בפועל ופגישת מה שמקרר בכח וכו׳ כי זה חונק החם הטבעי (הקאנון א ב ב א). — *חנוק המעברים, סתום: וידע ענין בנינם האם הוא רחב ורווח או צר המבואות חנוק המעברים (הקאנון א ב ב יא). — *אבר חָנוּק, לחוץ בחזק: ואין ראוי שיהיו המנעלים והבתי שוקים בענין שלא יתנועע בהם האבר כי תנועתו אחת מהסבות הדוחות לקור והאבר החנוק ימצאהו הקור ביותר (הקאנון א ג ה ה). — *חוֹנֵק דוֹב [1], חוֹנֵק זְאֵב, חוֹנֵק נָמֵר, עשב סמי, Aconitum: ועשב ששמו חונק הנמר ממית הנמר וחונק הזאב ממית הזאב והכלב (הקאנון דוגמה). בחונק הדוב וחונק הנמר יקרה למי שיקח מהם עפיצות בחך והלהאה וכו׳ וכויצה וכהות מראה ומחנק ויהיה עם זה קרקורים בבטן ורוחות רבות ויקרה ליצותה חונק הנמר סבוב ראש ומבוכתו ומחשך עין כל עוד שירצה להתנועע עם לחות בהזה ויכבד הזהו וחונק הנמר צומת

— [2]) בסור׳ חנק דיבא, חנק נמרא. בערב׳ ח׳אנק אלד׳ב, ח׳אנק אלד׳יב, ח׳אנק אלנמר[a]).

a) خانق الدب خانق الذيب خانق النمر

בארץ הדקלה ומקומות אחרים והוא מר הטעם נתעב הריח (בס בס כ כג). — *חונקת, ש"נ, שם ענק עשוי חוטים בגרגרי זהב: ה ו נ ק ת והיא חוטין שעורכין בה גרגרי זהב וקושרין אותה על הצואר בדוחק כאדם ההונק את עצמו ולפיכך נקראת ח ו נ ק ת ובלשון ערבי מח'נק"ה (רמב"ם, פי' המשנ', שבת נו).

— פע', *חִנֵּק—חֵנֵּק א"ע: כיון שאינה רואה (שרה) אותו ת ח נ ק את עצמה (ילקוט וירא לח).

***חֶנֶק**, ש"ז, — שה"פ, מיתה ע"י הניקה: ארבע מיתות נמסרו לבית דין סקילה שריפה הרג ו ח נ ק (סנה' ז א). באו עליה שנים הראשון בסקילה והשני ב ח נ ק (שם ט). סדר ח נ ק כך הוא זה מושך אצלו וזה מושך אצלו (ירוש' שם ז כד ג). — *ומהלה ברחם, כמו *הניקת הרחם: מפני רוע זרע האשה בהעדרה ממשכבי זכר זה ימים וכו' יקרה להם ה ח נ ק (מ' אלרבי, ש"א ד).

***חַנְקָן**, ש"ז, — א) שם עוף: החרטום העליון של ה ח נ ק ן כפוף בראשו כחכה ולפניו שן אחת חזקה מעל נחיריו שוכבות שערות קשות אין לו כח רב ברגליו וכו' כי ה ח נ ק ן יצוד תשעה שרצים ותוחב אותם חיים על קוץ אחד ובהמשך הזמן יאכלם לאחד אחד וכו' יש עשרים וחמשה מיני ה ח נ ק ן הנפוצים על פני כל הארץ וששה מהם שוכנים באירופה (תוה"ט לאכרמוין, העוף). — ב) יכנו החדשים בשם זה לאחד הגופים שמורכבים מהם המים, Azot.

חֲנֹת[1], ש"נ, —ריח רע, באשה, Gestank; puenteur stench: לעבדי קראתי ולא יענה במו פי אתחנן לו רוחי זרה לאשתי וחנתי[2] לבני בטני (איוב יט טז-יז).

חם, — עי' חום.

***חֲסָא**[3], ש"נ, — עשב נאכל, *חזרת: ה ח ס א[4] הגנית ו ה ח ס א ההררית (רמב"ם, פי' כלא' א ג).

[1]) עי' הערה לקמן. — [2]) כבר ראו רוב החדשים כי אין כאן מקום להפעל הנן, עפ"י מה שפרשו הקדמונים מלה זו במשמ' בקשה, והחליטו כי יש כאן עבר או מקור מן ח'נ a) בערב' במשמ' באשה. אך לפי ההקבלה עם דלת הפסוק, רוחי זרה, צריך שיהיה גם פה שם, ולכן גם הנגינה מלרע. ואולי הוא כמו בערב' ח'נז b), באשה. [3]) בארמ' כמו"כ חסא, בערב' ח'ש c). — [4]) וכבר דרשו בתלמוד שם זה בדרך דרש ואמרו: מאי חזרת ח ס א מאי חסא ד ח ס רחמנא עילוון (פסח' לט). ונקרא שמה (של החזרת) ח ס א בעבור כי היא על הגוף חסה ושומרתו מלחות הרעות כמו מרה השחורה והאדומה המריעה (שעשועים לר' זכדה).

a) خنّ b) خنز c) خس

א.חסד[1], ממנו א.חֶסֶד, א.חִסֵּד, חָסִיד, חֲסִידָה, *חֲסִידוּת, *מִתְחַסֵּד.

א.חֶסֶד, ש"ז, בהפס' חָסֶד, בנ' חַסְדִּי, מ"ר חֲסָדִים, חַסְדֵי, —א) מה שהוא יותר משורת הדין, מה שהוא עשוי לא משום חובה בשביל דבר אלא בשביל נטיה ואהבה להאדם, Gnade; grâce; grace, עָשָׂה חֶסֶד עִם: יי' אלהי אדני אברהם הקרה נא לפני היום ועשה חסד עם אדני אברהם (ברא' כד יב). כחסד אשר עשיתי עמך תעשה עמדי ועם הארץ אשר גרתה בה (שם כא כג). כאשר ייטב לך ועשית נא עמדי חסד והזכרתני אל פרעה והוצאתני מן הבית הזה (שם מ יד). ועתה השבעו נא לי ביי' כי עשיתי עמכם חסד (במה שהסתירה אותם בביתה) ועשיתם גם אתם עם בית אבי חסד ונתתם לי אות אמת (יהוש' ב יב). ולא עשו (ישראל) חסד עם בית ירבעל גדעון ככל הטובה אשר עשה עם ישראל (שופט' ח לה). ויאמר אליהם (דוד לאנשי יבש גלעד) ברכים אתם ליי' אשר עשיתם החסד הזה עם אדניכם עם שאול ותקברו אתו (ש"ב ב ה). היום אעשה חסד עם בית שאול אביך (שם ג ח). ויאמר דוד הכי יש עוד אשר נותר לבית שאול ואעשה עמו חסד בעבור יהונתן (שם ט א). וימת מלך בני עמון וימלך חנון בנו תחתיו ויאמר דוד אעשה חסד עם חנון בן נחש כאשר עשה אביו עמדי חסד וישלח דוד לנחמו (שם י א-ב). ולבני ברזלי הגלעדי תעשה חסד והיו באכלי שלחנך כי כן קרבו אלי בברחי מפני אבשלום אחיך (מ"א ב ז). ויאמר שלמה אתה עשית עם עבדך דוד אבי חסד גדול כאשר הלך לפניך באמת ובצדקה ובישרת לבב עמך ותשמר לו את החסד הגדול הזה ותתן לו בן ישב על כסאו כיום הזה (שם ג ו). יעשה יי' עמכם חסד כאשר עשיתם עם המתים ועמדי (רות א ח). — ועשה חסד לפלוני: ועשה חסד לאלפים לאהבי ולשמרי מצותי (שמות כ ו). מגדיל ישועות מלכו ועשה חסד למשיחו לדוד ולזרעו (ש"ב כב נא). — ובכנ': הנה נא מצא עבדך חן בעיניך ותגדל חסדך אשר עשית עמדי להחיות את נפשי (ברא' יט יט). ואמר לה זה חסדך אשר תעשי עמדי אל כל המקום אשר נבוא שמה אמרי

[1]) רק בעברית וארמית.

לי אחי הוא (בר׳ כ יג). סלח נא לעון העם הזה כגדל חַסְדֶּךָ (במד׳ יד יט). שובה יי׳ חלצה נפשי הושיעני למען חַסְדֶּךָ (תהל׳ ו ה). זכרה לי אלהי וחוסה עלי כרב חַסְדֶּךָ (נחמ׳ יג כב).—ומ״ר: קטנתי מכל הַחֲסָדִים ומכל האמת אשר עשית את עבדך (בראש׳ לב יא). — נָטָה חֶסֶד לפלוני: ויהי יי׳ את יוסף ו י ט אליו חֶסֶד (בראש׳ לט כא). ובעבדתנו לא עזבנו אלהינו ו י ט עלינו חֶסֶד לפני מלכי פרס (עזר׳ ט ט). ועלי ה ט ה חֶסֶד לפני המלך ויועציו (שם ז כח). — ומצוי בצרוף עם אֱמֶת, חֶסֶד וֶאֱמֶת: ועתה אם ישכם עשים חֶסֶד ו א מ ת את אדני הגידו לי (בראש׳ כד מט). ועשית עמדי חֶסֶד ו א מ ת אל נא תקברני במצרים (שם מז כט). והיה בתת יי׳ לנו את הארץ ועשינו עמך חֶסֶד ו א מ ת (יהוש׳ ב יד). ועתה יעש יי׳ עמכם חֶסֶד ו א מ ת וגם אנכי אעשה אתכם הטובה הזאת (ש״ב ב ו). — נָצַר, שָׁמַר חֶסֶד לפלוני: נ צ ר חֶסֶד לאלפים נשא עון ופשע (שמות לד ז). האל הנאמן ש מ ר הברית וְהַחֶסֶד לאהביו ולשמרי מצותו (דבר׳ ז ט). לעולם אשמור לו חַסְדִּי ובריתי נאמנת לו (תהל׳ פט כט).— גָּבַר חַסְדּוֹ על פלוני, עשה לו חֶסֶד הרבה מאד: כגבה שמים על הארץ ג ב ר חַסְדּוֹ על יראיו (תהל׳ קג יא). כי ג ב ר עלינו חַסְדּוֹ ואמת יי׳ לעולם (שם קיז ב). — מָשַׁךְ חַסְדּוֹ לפלוני: מ ש ך חַסְדְּךָ לידעיך וצדקתך לישרי לב (תהל׳ לו יא). אל יהי לו מ ש ך חֶסֶד ואל יהי חונן ליתומיו (שם קט יב). — מָשׁ, סָר, הֵפִיר חַסְדּוֹ מפלוני, עזבהו: כי ההרים ימושו והגבעות תמוטינה וְחַסְדִּי מאתך לא י מ ו ש וברית שלומי לא תמוט אמר מרחמך יי׳ (ישע׳ נד י). וְחַסְדִּי לא י ס ו ר ממנו (ש״ב ז יה). אני אהיה לו לאב והוא יהיה לי לבן וְחַסְדִּי לא א ס י ר ממנו (דהי״א יז יג). וְחַסְדִּי לא א פ י ר [1] מעמו (תהל׳ פט לד). — עָזַב חַסְדּוֹ: ברוך יי׳ אלהי אדני אברהם אשר לא ע ז ב חַסְדּוֹ ואמתו מעם אדני (בראש׳ כד כז). ברוך הוא ליי׳ אשר לא ע ז ב חַסְדּוֹ את החיים ואת המתים (רות ב כ). — הִכְרִית את חַסְדּוֹ מעם פלוני: ולא ת כ ר י ת את חַסְדְּךָ מעם ביתי עד עולם (ש״א כ יה). — ובכלל: כי ריב ליי׳ עם ישבי הארץ כי אין אמת ואין חֶסֶד ואין דעת אלהים בארץ (הוש׳ ד א). כי חֶסֶד חפצתי ולא זבח ודעת אלהים מעלות (שם ו ו). זכרתי לך חֶסֶד נעוריך אהבת כלולתיך לכתך אחרי במדבר בארץ לא זרועה (ירמ׳ ב ב). והוכן בַּחֶסֶד כסא וישב עליו באמת (ישע׳ טז ה). חֶסֶד ואמת יצרו מלך וסעד בַּחֶסֶד כסאו (משלי כ כח). בְּחֶסֶד ואמת יכפר עון (שם טז ו). כל הבשר חציר וכל חַסְדּוֹ כציץ השדה (ישע׳ מ ו). — וסמי׳ וכנ׳ של מ״ר: חַסְדֵי יי׳ כי לא תמנו כי לא כלו רחמיו (איכ׳ ג כב). חַסְדֵי יי׳ אזכיר (ישע׳ סג ז). חַסְדֵי יי׳ עולם אשירה (תהל׳ פט ב). מי חכם וישמר אלה ויתבוננו חַסְדֵי יי׳ (שם קז מג). הפלה חֲסָדֶיךָ מושיע חוסים (תהל׳ יז ז). אשר גמלם כרחמיו וכרב חֲסָדָיו (ישע׳ סג ז). כי אם הוגה ורחם כרב חֲסָדָו [1] (איכ׳ ג לב). — ובמשמ׳ מעשים טובים: ואכרתה לכם ברית עולם חַסְדֵי [2] דוד הנאמנים (ישע׳ נה ג). זכרה לְחַסְדֵי דויד עבדך (דהי״ב ו מב). ואל תמח חֲסָדַי אשר עשיתי בבית אלהי (נחמ׳ יג יד).— ובצרוף עם מלים אחרות, רַב חֶסֶד שמרבה חסדיו: אל רחום וחנון ארך אפים ורב חֶסֶד ואמת (שמות לד ו). — אִישׁ חֶסֶד, מֶלֶךְ חֶסֶד, רחמן, שמתנהג בחסד וברחמים עם חברו: ויאמרו אליו עבדיו (לבן הדד) הנה נא שמענו כי מלכי בית ישראל כי מלכי חֶסֶד הם נשימה נא שקים במתנינו וחבלים בראשנו ונצא אל מלך ישראל אולי יחיה את נפשך (מ״א כ לא). גמל נפשו איש חֶסֶד ועכר שארו אכזרי (משלי יא יז).—*שֵׁם חֶסֶד: הבל אדם בגויתו אך ש ם ח ס ד לא יכרת (ב״ס גני׳ מא יא). — *גְּמִילוּת חֶסֶד, עי׳ *גמילות.—*בְּחַסְדְּךָ, מלה יאמרוה בתחלת הדבור במשמ׳ בבקשה, יעשה נא חֶסֶד ויאמר נא או יעשה נא זה וזה: ויאמר לו ב ח ס ד ך תן לי הממון שהפקדתי אצלך (ביה״מ ילינק ה, מעב׳ א). אמר החכם הואיל ואתית לכך ב ח ס ד ך שתאמר לי באיזה חלק הוא הציור ואז אאמין כי אתה מצייר היחוד בנפשך מהנפש (רב״ט פלקיירא, אג׳ הויכוח). אמר החכם ב ח ס ד ך שתודיעני במה החזקתם השיב החסיד הייתי מחזיק אותם במינים ואפקורסין (שם). אמר להם בחצר אחת דרים יחד אמרו ב ח ס ד ך בא עמנו והראנו היכן הוא (שו״ת הר״י בן לב ב טו).— *וּבְחַסְדְּכֶם: לסוף ט׳ חדשים עשו חשבון עם הגבאי ונשאר מעות בידו ואמר להם ב ח ס ד כ ם שתחשבו אלו המעות שיש לכם בידי בשבר הג׳ חדשים שיש לי לגבות עדיין בשבילכם (שו״ת הרא״ש קב יא). — *ומשל: לא ידעתי בנפשי אם הוא משל הדיוט או מוסר קדמון אשר שמעתי אומרים ה ח ס ד מתחיל מעצמו ר״ל שתחלה חייב אדם לעשות ח ס ד

[1] י״ם כי צ״ל לא אסיר, כמו הקודם.

— [1] למדנחאי חסדו. — [2] בקצת ספרים ד דגושה.

עם עצמו ממש ואח"כ עם אחרים (כ"י מודינה, מלכר יהודה, דרוב גלדקה). — *חֶסֶד הַדֹּב, חֶסֶד שעושה שוטה ולא חריף בכונה טובה אמנם אך מפני שטותו החסד נהפך לו להחסוּד לרעה, ונוסד המשל על המעשה בדֹב שרצה לגרש זבוב מעל מצח אדוניו ויקח אבן גדולה ויזרקנה בכח וירוצץ את גולגלתו של אדוניו, ואמר המליץ: כי חסד הכסילים הטאת, לו יאמרו המושלים ח ס ד ה ד ֹב (יל"ג, משלי ג יו). — ב) צדק וישר וכדומה: מה אעשה לך אפרים מה אעשה לך יהודה וְחַסְדְּכֶם כענן בקר וכטל משכים הלך (הוש' ו ד). הצדיק אבד ואין איש שם על לב ואנשי חֶסֶד נאספים באין מבין כי מפני הרעה נאסף הצדיק (ישע' נז א). — ואמר בן סירא: אהללה נא א נ ש י ח ס ד את אבותינו בדורותם (ב"ס גני' מד א). — ג) כמו חֵן: ותיטב הנערה בעיניו ותשא חֶסֶד לפניו (אסת' ב ט). ויאהב המלך את אסתר מכל הנשים ותשא חֵן וָחֶסֶד לפניו מכל הבתולות וישם כתר מלכות בראשה (שם יז). פיה פתחה בחכמה ותורת חֶסֶד על לשונה (משלי לא כו). — *חוּט של חֶסֶד, עי' ערך חוט.

ב.חסד[1], ממנו ב.חֶסֶד, ב.חָסַד, *הסוּד.

ב.חֶסֶד[2], ש"ז, — תועבה, דבר מגנה, Schandthat abomination: ואיש אשר יקח את אחתו בת אביו או בת אמו וראה את ערותה והיא תראה את ערותו חֶסֶד[3]) הוא ונכרתו לעיני בני עמם ערות אחתו גלה עונו ישא (ויקר' כ יז).

א.חָסַד, קל לא נהוג. — *חֲסוּדָה, עי' *חָסוּד.

— התפ', הִתְחַסֵּד, — א) הִתְחַסֵּד עם פלוני, התנהג בחסד אתו: עם חסיד תִּתְחַסָּד עם גבור תמים תתמם (ש"ב כב כו). — ובמשמ' *עשה לו חֶסֶד: בחסדו של בורא וטובו ש ה ת ח ס ד אלינו והטיב לנו (אגר' תימן להרמב"ם). ופייסו קצת הקהל למוכר ש י ת ח ס ד עמהם ושימכר לו' ומחצה (שו"ת רשב"א תקג). ואחר אשר קנה הבתים הנזכרים באתה אצלו אחת מנשי ראובן הנזכר ובקשה ממנו ש י ת ח ס ד עמה ושימכור לה החצי בבתים אשר קנה (שו"ת ריב"ש קעט). ומצד אחר עשה מתנה מהשכירות לשמעון או לבנו כנהוג ולפי שראובן היה צריך הבתים לדור בהם נ ת ח ס ד שמעון אצלו להשכירם לו לסך מאתים זוז בשנה (שו"ת הר"ב גירונדי כט). כאשר נקבצו נושי בפעם האחרונה לכלכל במשפט וביושר את דבר סדר תשלומי חובותי וכו' ה ת ח ס ד בעל כחו אתי (מה"ג, קרית ספר יח). — וכמשמ' *הראה א"ע חסיד, צדיק: ואין מי שיחלוק על זה זולת המתעשקים הרוצים ל ה ת ח ס ד (רמ"ע מפנו, פרדס רמוני ס). שהיה נמרוד מעלה עולה ליי' מצידו כדי ל ה ת ח ס ד ולהראות את עצמו עובד אלהים כי בזה ימשיך לב העם יותר אחריו (ר"י אברבנאל, נח). ראיתי איזה אנשים המתחכמים ולא בחכמה ה מ ת ח ס ד י ם ולא ביראת אלהים (כ"ז, הקדי להרג' כ"ס). כמה במושב חסידים י ת ח ס ד ו ובמקהלות תמימים יתממו מגמת פני אלה אל הכבוד ואלה אל הבצע (א' מפו, אה"צ יא). — ב) מחזיק בשטת ה ח ס י ד י ם מכתת הבעש"ט: שאל הגביר יצ"ו בימי אבלו אם חובה לשכב על הארץ לפי שאמר לו אחד מ ה מ ת ח ס ד י ם שאין רמז לדבר זה ולא הניחו לעשות כן (בתילת יעבץ א לא).

— פע', *חִסֵּד, — א) חִסֵּד את פלוני, עשה לו חֶסֶד: כאיש אשר ח ס ד את פלוני והלוהו דינר (מנחם הגולה, לקו"ק). — ב) חִסֵּד את עצמו, הראה א"ע חסיד: היו עושים דבריהם בשקרות ו מ ח ס ד י ם עצמם לומר כי מה שהם עושין דין הוא (ר"א בדרשי, חות"כ, כהב).

— פֻע', *חֻסַּד, מְחֻסָּד, — שעשו לו חסד: והחכד על ה מ ח ס ד כחפץ המְחַסֵּד ובזמן אשר ירצה המחסד לקחת חסדו ממנו אין ל ה מ ח ס ד מאומה (מנח' כגולה, לקו"ק).

ב.חָסַד, — קל לא נמצא במקרא.

— פע', חִסֵּד את פלוני, — גִּנָּה אותו, rügen, tadeln blâmer, to blame: ריבך ריב את רעך וסוד אחר אל תגל פן יְחַסֶּדְךָ שמע ודבתך לא תשוב (משלי כה ט־י). — וקצת במשמ' *התקלס והתלוצץ בפלוני: בוא וראה כמה חיבב הקב"ה למשה שבשעה ש ח י ס ד ו אותו דתן ואבירם במצרים שאמרו לו מי שמך לאיש שר ושופט עלינו א"ל הקב"ה בזה ש ח י ס ד ת ם אותו אני נותן לו גדולה (מד"ר שמות ל). ויטבע ירמיהו

---

[1]) עברית וארמית.

[2]) עי' הערה לקמן. — [3]) ת"א קלנא הוא. וכן פרשו כל שאר המפרשים במשמ' דבר של גנאי, וכן נראה מהענין, אך קצת קשה ששמשה מלה אחת, חֶסֶד, בשני מושגים כ"כ הפוכים. בארמ' וסור' חסדא משמשת בשני המושגים ההפוכים האלה. וי"מ מזה: חסדם יעזבו (יונ' ב ט), וכמו"כ וחסד לאמים חטאת (משלי יד לד). — ובהגהה על הגליון של כ"י ב"ם גני' (מא כב) כתוב דבר ח ס ד במקום דבר חרפה שבגוף הספר.

בטיט והיה יהונתן הסופר מ ח ס ד ו [1]) ומונה אותו ואומר לו הרכין ראשך על הטיט שמא תבא שינה לעיניך (פסיק' רכתי כו).

— קל, *חסד את פלוני, — כמו פעל, גנה: אשרי איש ח ס ד ת ו נפשו ולא שבתה תוהלתו (כ"ס גני' יד כ). ר' יוחנן אמר על ידי ש ח ס ד ן [2]) ברבים (ניגף אביהו) שנא' ועמכם עגלי זהב (מד"ר רות, ויאמר הגואל).

חסה[3]), ממנו חסה, חסות, מחסה, *חסוי, ב.*חסיון.

א.חסה, ת"ע, חסיתי, אחסה, יחסה, יחסו, חסה, חסים, לחסות, חסו, — חסה בפלוני, תחת צל אילן, תחת כנפי העוף וכדומה, שפלוני, או הצל או הכנפים היו לו למגן מפני אויב, מפני חם השמש, מפני עוף דורס, Schutz finden; trouver protection; find : ויאמר האטד אל העצים אם באמת אתם משחים אתי למלך עליכם באו חסו בצלי (שופט ט יה). לעוז במעוז פרעה ולחסות בצל מצרים (ישע' ל ב), בהשאלה לכחה ועזה. ובצל כנפיך אחסה עד יעבר הוות (תהל' נז ב). — ואמר הפיט' ענני בצר לי, ניני חסו בצלי, ענה דודי זאמר לי (יוצר ב פסח, אפיק רנן). —ותחת כנפי פלוני, בהשאלה, תחת כחו יעזו: ותהי משכרתך שלמה מעם יי' אלהי ישראל אשר באת לחסות תחת כנפיו (רות ב יב). באברתו יסך לך ותחת כנפיו תחסה (תהל' צא ד). אגורה באהלך עולמים אחסה בסתר כנפיך (שם סא ה). — וחסה בפלוני, בדבר פלוני: כי יי' יסד ציון ובה יחסו עניי עמו (ישע' יד לב). אלהי צורי אחסה בו (ש"ב כב ג). טעמו וראו כי טוב יי' אשרי הגבר יחסה בו (תהל' לד ט). ישמח צדיק ביי' וחסה בו (שם סד יא). יי' אלהי בך חסיתי הושיעני מכל רדפי והצילני (שם ז ב). שמרני אל כי חסיתי בך (שם יו א). יפלטם מרשעים ויושיעם כי חסו בו (שם לז מ). ואת כלם ישא רוח יקח הבל והחוסה[4]) בי ינחל ארץ (ישע' נז יג). מגן הוא לכל החסים בו (ש"ב כב לא). מה רב טובך אשר צפנת ליראיך פעלת לחסים בך (תהל' לא כ). טוב יי' למעוז ביום צרה וידע חסי בו (נחו' א ז). אשרי כל חוסי בו (תהל' ב יב). טוב לחסות ביי' מבטח באדם טוב לחסות ביי' מבטח בנדיבים (שם קיח ח-ט). — ובשם פלוני: והשארתי בקרבך עם עני ודל וחסו בשם יי' (צפנ' ג יב). — חסיה וכו', עי' חסי.

ב.*חסה, פ"י, פע', חסה, — חסה זיתים בהבד, ערה אותם שמה: זתים משי ה ס ו ם [1]) בבד ובבודידה (תוספתא דמאי ד יב).

***חסוד**, ת"ז, לנק' חסודה, — מי שיש בו חסד, חן ונעם, anmutig; gracieux; gracious : כיצד מרקדין לפני הכלה בש"א כלה כמו שהיא וב"ה אומרין כלה נאה ו ח ס ו ד ה אמרו להן ב"ש לב"ה הרי שהיתה חיגרת או סומא אומרים לה כלה נאה ו ח ס ו ד ה והתורה אמרה מדבר שקר תרחק (כתוב' יז.). למלך שהיה לו בת נאה משובחת ו ח ס ו ד ה אמר המלך עשו לה פרוים מוטב שתראה נוייה של בתי מן פרוים כך התורה נאה ומשובחת ו ח ס ו ד ה אמר הקב"ה עשו לה ארון שיראה נוייה של תורה מן הארון (מד"ר במד' יב). למלך בשר ודם שאמר לשלוחו צא וקדש לי נערה יפה ו ח ס ו ד ה ומעשיה נאין הלך אותו שליח וקדשה לאחר שקדשה הלך ומצאה שזינתה (אדר"נ כ).

***חסוד**, ש"ז, — בה"פ מן ב.חסד: מקבלין הן ישראל ח י ס ו ד י ם מאו"ה בשעה שהן חוטאים (פסיק' דר"כ, שקלים).

***חסודה**[2]), ש"נ, — התך של הקזת דם: יד לעין תיקצץ יד לחוטם תיקצץ יד לפה תיקצץ יד לאוזן תיקצץ יד ל ח ס ו ד ה [3]) תיקצץ יד לאמה תיקצץ

---

[1]) בנוסח' מחרפו, והעיר שם איש שלום וז"ל: בה"ת איתא מ ח ס ד ו ומונה וכו' והוא מלשון פן יחסדך שומע ובילקוט ירמיה כ"ח איתא מאשרו ונראה שהוא שיבוש. — [2]) ויש קוראים שחסדן, בפע'. ושם בראש' רש' ס"ה וע"ג הגרסה: ש ה ש ד ם, וכן שם ויקר' לג.

[3]) רק עבר'. בערב' צרוף קצת קרוב לזה חמי a).

[4]) כך בכ"י ובקצת דפוס'. בנוסח' והחוסה.

a) حمي

---

[1]) כך הגרסה בנוסח' הדפוס וכך בכ"י ארפ' מהד' צוק"מ. וכך היה לפני בעל חסדי דוד. והגר"א הגיה משיתנם, אך גרסת הכ"י מקימת גרס' נוסח' הדפוס ואין אנו רשאים לדחות גרסה זו, וצריך לאמר כי זה פ ע ל מ י ו ח ד במעשה השמן, ואמרו כך לנתינת הזיתים בהבד. אפס, בזה הרגיש הגר"א היטב שהחליט את האות ם שבסוף מלה זו לא לשרשית אלא לכנוי מוסב להזיתים, והאות ו היא למ"ר של העושים, והכונה היא משיחסום או יותר משיחסום, והפעל הוא חסה. ואעפ"י שלא מצאתי לו אח לא בארמ' ולא בערב', אעפי"כ אנו צריכים לקבל מלה זו כמו הרבה פעלים ושמות בעניני עבודת האדמה שנשמרו לנו במשנה ותוספתא ושאין להם אח וחבר בלשונ' האחיות ונולדו על אדמה ה ע ב ר י ת בלבד.

[2]) לא נתברר מקורו. — [3]) כך בר"ח ובערוך

יד לפי מבעת תיקצץ (שבת קח:).

חסוה, — עי' ב.*חָסוּת.

***חִסּוּי**, ש"ז, — שה"פ מן חָסָה: תוהלתנו תקותנו סברנו וחסוי נפשנו, יאמנו צדקותיך אשר בם מבטחנו, חסדי קדמונים זכור ומלפניך ריקם אל תשיבנו (סליח', העט אזניך).

חסוך, — עי' חסך.

***חֲסוּם**, ש"ז, — כמו מַחְסוֹם: המלקוט של בקר והחסום[1]) שלה והמדף של דבורים והמנפה הרי אלו טהורין (כלים יו ז). ולא (תצא) הפרה בחסום שבפיה (שבת נג.).

***חִסּוּם**, ש"ז, מ"ר הִסּוּמִים, — א) כמו חִסּוּם, עי"ש. — ב) הסום של המעצד וכדומה, השפה שלו העשוי מברזל שנחסם שיהיה קשה וחד מאד: המעצד והאזמל והמפסלת והמקדח שנפגמו טמאים ניטל החסומן טהורין (כלים יג ז). וא"ל רב הסדא שמא מקדח והיסומו שנינו (בכור' לח.). — ובהשאלה, הסום הארץ, השכבה הקשה העליונה שעל פניה: ר' ישמעאל בן אלעזר אומר אין הארץ שותה אלא לפי חיסומה[2]) (ירוש' ברכ' ט יד. וכס ע"ז ג מג.).

א.חָסוֹן, — עי' חָסֹן.

ב.*חָסוֹן[3]), ש"ז, — שה"פ מן חוס: זכור הונאת הברים ומרידת קרה, פן תחוס עינך עליו חָסוֹן, והירות נסיון ושמונת לאוי נזיר, להבדילו מן היין וישאב מים בששון (אזהר' ר"י ברצלוני, אספרה).

***חִסּוּר**, ש"ז, — א) שה"פ מן חִסֵּר: מה כלה זו מתקשטת בכ"ד תכשיטין ואם חסרה חיסור דבר אחד מהן אינה כלום כך תלמיד הכם צריך שיהא רגיל בעשרים וארבעה ספרים ואם היסר אחד מהם אינו כלום (מד"ר שה"ש, נפת). — ב) *שם אחד מארבע פעולות החשבון, Substraktion; sonstraction; suc-: השער הד' שער החסור להסר מספר ממספר פרט מכלל או כלל מכלל (ראב"ע, הקד' ספר המספר). ושם ארבע מלאכות החשבון קבוץ הבאה חסור ותלוק (חכמ' המכפ' לר"א מזרחי ג).

א.חָסוּת, ש"נ, — הפעולה לַחֲסוֹת: והיה לכם מעוז פרעה לבשת והחסות בצל מצרים לכלמה (ישע' ל ג).

ב.*חָסוּת, ש"נ, — מקום אדמת חול שיש למצוא בו מים: אמרו רבותינו כשהיה מרע"ה רועה צאנו של יתרו במדבר ברח ממנו גדי ורץ אחריו עד שהגיע לחסות[1]) כיון שהגיע לחסות נזדמנה לו בריכה של מים ועמד הגדי לשתות כיון שהגיע משה אצלו אמר אני לא הייתי יודע שרץ היית מפני צמא עיף אתה הרכיבו על כתיפו והיה מהלך אמר הקב"ה יש לך רחמים לנהוג צאנו של בשר ודם כך הייך אתה תרעה צאני ישראל (מד"ר שמות ב).

זבכ"י, ובקצת ספרים להסורא. ופרש ר"ה: פי' הסודה בלשון ערב' אל מהגמא a). ע"כ. והוא מקום הנחת קרני האומן. וכן הערוך: מקום שמקיז דם. ע"כ. וכן רש"י: ריבדא דכוסילתא.

[1]) פרש הרמב"ם: המחסום הנקשר על פי הבקר כדי שלא תאכל מן החטים.

[2]) במד"ר (ברא' יג). חסומה בלי יוד. וכן גרס' הערוך.

[3]) משקל זדון, לצון.

a) محجما

[1]) בהרבה ספרים להסוח (דפוס פרנקפורט תע"ת, אמשט"ד תפ"ה) ועוד, וכך היה בספרו של מ"כ, וכך הביאו לוי. ובספרים אחרים להסות (אמש"ד תקי"ת, בקלאוו תקס"ו, שטטין תר"ת, ליפליג תרכ"ד, וילנה תרמ"ט), ובמדר' דפוס וילנה תרי"ה, וכמו"כ דפוס וילנה תרמ"ה, שהוגה עפ"י דפוסים מדויקים, הגרסה היא הסית. וכבר התקשו המפרשים במשמ' מלה זו. בעל מ"כ אמר: לפי הענין הוא שם מקום. ע"כ. הרד"ל רצה להגיה להזור במקום לחסות, וז"ל: ונראה דצ"ל להזור כלומר שכבר הגיע משה ורצה לחזור מלרדוף אחריו. ע"כ. וא"צ להעיר עד כמה אין הגהה זו מחורת לפי הענין ולפי סגנון הדברים. מהרז"ו פרש מלשון א.*הסית, ר"ל מין בצלים. נבהר מפנינים פרש יער, חורש קטן. יותר לפי הענין פרש לוי, במשמ' גיא בין הרים, וגזר אותו מהמלה הערבית חשְׁעָה a). אבל גם זה אינו מספיק, כי מן הסות או הסות או חסית רחוק עד חשעה, וחשעה בערב' אינו מקום עמוק אלא גבעה. ועוד, שהעקר הסר, כי כאן נצרך מקום מים. וכל זה מפני שנעלם מהמפרשים הפרוש האמתי של מלה זו, שהוא כרשום בפנים, וממש במשמ' זו משמשת מלה זו גם בערב', רק במשקל זכר הִשִׁי b), ופרשו המלונים הערבים כך: אלהשי שהל פי אלארצ' ישתנקע פיה אלמא וקיל הוא ע'לט' פוקה רמל יג'מע פיה מא אלשמא (אבן סידה כלבאן אלערב). ובעברית: חישי הוא מקום נמוך בקרקע יקוו בו המים וי"א הוא קרקע קשה שלמעלה הול יאספו בו מי השמים. וגם פעל נגזר משם זה, ואמר אלאזהרי: שמעתי אנשים מבני תמים אומרים אהתשינא השיא, ר"ל דלה לנו מים מהחשי. ועוד אמרו כי השי הוא ההול הנערם ותהתיו אדמה קשה וכאשר ירד

a) حُشْعَة b) حِسَي

*חַסְחוּס[1], ש"ז, מ"ר חַסְחוּסִים, — כעין עצם רך מאד בגוף בע"ח, קשה מהגידים ורך מהעצמות, כמו בהאזנים וכדומה, Knorpel ; cartilage : נפגמה אזנו מן החסחוס[2] אבל לא מן העור (בכור' ו א). אזניו כפולות בחסחוס[3] אחת ה"ז מום בשתי הסחוסיות אינו מום (גמ' שם מ:). — ובשאר חלקי הגוף : כל הנאכל בשור הגדול יאכל בגדי הרך וראשי כנפים והסחוסים[4] (פסח' ז יא). כגון תנוך האוזן והסחוסי[5] החזה והצלעות הקטנות שבסוף השדרה (רש"י גמ' שם יז.).

*חסחסות, — עי' חַסְחוּס, בהערה שם.

חָסָי[6], פ"ע, עבר נסת' חָסָיָה, חָסָיוּ, עת' יֶחֱסָיוּ, — כמו חָסָה[7] : ואמר אי אלהימו צור חָסָיוּ בו (דבר' לב לז). חנני אלהים חנני כי בך חָסָיָה נפשי (תהל' נז ב). מה יקר חסדך אלהים ובני אדם בצל כנפיך יֶחֱסָיוּן (שם לו ח). — ואמר המשורר : נשמת דכא ושפל רוח נפשו בך חָסָיוּ, תדגלך דגול עטרתני בכליל תושיה (ר"י הלוי כנמת ידידים). גם ירקו בפניה, ויי' שם היה, למה לא תהנה, צור כי בך חָסָיָה, לחית אל תתנה, עד מותה בשביה (ההכ"ע, אלהי קדם). בצלו תֶּחֱסָיוּ, משרתיו אז תהיו, עדי עד אם תהיו, עפר רגליו נושקים (הוא, גדול הסיר).

חָסִיד, ש"ז, מ"ר חֲסִידִים, — א) מי שמתנהג בְּחֶסֶד : שובה משבה ישראל נאם יי' לוא אפיל פני בכם כי חָסִיד אני נאם יי' לא אטור לעולם (ירמ' ג יב). צדיק יי' בכל דרכיו וְחָסִיד בכל מעשיו (תהל' קמה יז). — ב) מי שמתנהג בצדק ובישר, כמו צַדִּיק : רגלי חסידו[1] ישמר ורשעים בחשך יִדמו (ש"א ב ט). אבד חָסִיד מן הארץ וישר באדם אין כלם לדמים יארבו איש את אחיהו יצודו הרם (מיכ' ז ב). עם חָסִיד תתחסד עם גבר תמים תתמם (תהל' יח כו). הושיעה יי' כי גמר חָסִיד[2] כי פסו אמונים מבני אדם שוא ידברו איש את רעהו שפת חלקות בלב ולב ידברו (שם יב ב-ג). שפטני אלהים וריבה ריבי מגוי לא חָסִיד מאיש מרמה ועולה תפלטני (שם מג א). וללוי אמר תמיך ואוריך לאיש חֲסִידֶךָ אשר נסיתו במסה תריבהו על מי מריבה (דבר' לג ח). כהניך יי' אלהים ילבשו תשועה וַחֲסִידֶיךָ ישמחו בטוב (דהי"ב ו מא). לנצר ארחות משפט ודרך חסידו[3] ישמר (משלי ב ח). — ג) מי שדבק באלהים והולך בדרכיו, fromm; pieux ; pious : ודעו כי הפלה יי' חָסִיד לו יי' ישמע בקראי אליו (תהל' ד ד). שמרה נפשי כי חָסִיד אני הושע עבדך אתה אלהי הבוטח אליך (שם פו ב). על זאת יתפלל כל חָסִיד אליך לעת מצוא (שם לב ו). כי לא תעזב נפשי לשאול לא תתן חֲסִידְךָ[4] לראות שחת (שם טז י). שירו ליי' שיר חדש תהלתו בקהל חֲסִידִים (שם קמט א). יעלזו חֲסִידִים בכבוד ירננו על משכבותם (שם ה). אספו לי חֲסִידָי כרתי בריתי עלי זבח (שם נ ה). כהניך ילבשו צדק וַחֲסִידֶיךָ ירננו (שם קלב ט). יודוך יי' כל מעשיך וַחֲסִידֶיךָ יברכוכה (שם קמה י). זמרו ליי' חֲסִידָיו והודו לזכר קדשו (שם ל ה). אהבו את יי' כל חֲסִידָיו אמונים נצר יי' (שם לא כג). כי ידבר (אלהים) שלום אל עמו ואל חֲסִידָיו (שם פה ט). שמר נפשות חֲסִידָיו מיד רשעים יצילם (שם צז י). וירם קרן לעמו תהלה לכל חֲסִידָיו

מטר יפלשו המים את החול וכשיגיעו לאדמה הקשה תחסם בעדם וימנע החול את חם השמש מהוביש את המים וכאשר יחזק השרב יסלקו את השכבה העליונה של החול מן אלה המים ויהיו נבעים קרים ומתוקים להך, והעיד אלאזהרי וזה לשונו : וכבר ראיתי במדבר אחשא (מ"ר מן חשי) הרבה מזה המין ומהם אחשא של בני סעד מול גהר (עיר סמוכה להעיר מדינה) ואחשא חרשאף ואחשא קטיף ומול המלון על ירך מכה אחשא שכאשר ירוה החול בימי הסתו לא יפסקו המים גם בימי הקיץ. ע"כ. וקרוב לזה פרש אלג'והרי ואמר שהחשי הוא המים שתשתה הארץ מן החול שעליה וכאשר תתקשה האדמה יחפרו החול והוא כעין באר, וזהו מה שנאמר בההדית' של אלתיהאן הלך ובקש לנו מים קרים מחשי בני הארת'ה, ואמרו עוד היא חפירה קרובה לבאר, ואמרו שלא יהיה זה אלא באדמה שתחתה אבן ולמעלה חול וכאשר ירד המטר יבלעם החול וכאשר יגיעו המים להסלע יחסם בעדם וזהו מה שנאמר בהדית' הם שתו מן מי החשי. כל זה בלשאן אלערב ערך חשי, וכל אלה עדיות מסיהות לפי תמן והן מקימות ומאשרות כי המלה חסות שלנו היא מלה עברית שמית קדומה שנשמרה לנו בהמדרש.

[1]) בארמ' ובסור' הסחוס. על תנוך אזן ת"א חסחוס דאודן. ועי' הערה לקמן. — [2]) כך הגרסה במשנ' שבגמ', וכן בערוך, ובמשניות הסחוס. — [3]) כך ברש"י, ובגוף הגמ' : בחסחסות אחת. — [4]) כך בעה"ק שנת שנ"ב, ובנוסח' הסחוסים, ועי' זה הערך. — [5]) ברש"י דפוס וילנה הסחוסי בהא, אך זה בודאי שבוש, כי אם ה זו היא ה הידיעה והשם הוא סחוס צ"ל הסחוסים של החזה.

[6]) הצורה הקדומה של הפעל. — [7]) עי' הערה שם.

[1]) כך הכתיב, והקרי חסידיו. — [2]) כאן וכן בקצת מקומות בתהלים ובתלמוד שמובאים לקמן אין לברר לאיזה חסיד התכון המדבר, ואפשר שגם בהסיד זה והבריו הכונה להחסידים שבמשמעה ד'. — [3]) כך הכתיב, והקרי חסידיו. — [4]) כתיב חסידיך.

לבני ישראל (שם קמח יד). הדר הוא לכל חֲסִידָיו (שם קמט ט). אביוניה (של ציון) אשביע לחם וכהניה אלביש ישע וַחֲסִידֶיהָ רנן ירננו (שם קלב יה-יו). אלהים באו גוים בנחלתך טמאו את היכל קדשך שמו את ירושלם לעיים נתנו את נבלת עבדיך מאכל לעוף השמים בשר חֲסִידֶיךָ לחיתו ארץ (שם עט א-ב). יקר בעיני יי' המותה לַחֲסִידָיו (שם קטז טו).— ומצוי בתלמוד: אין בור ירא חטא ולא עם הארץ חסיד ולא הביישן למד (אבות ב ה). ארבעה מדות באדם האומר שלי שלי ושלך שלך זו מדה בינונית וכו' שלי שלך ושלך שלך חסיד שלי שלי ושלך שלי רשע (שם ה י). ארבע מדות בנותני צדקה הרוצה שיתן ולא יתנו אחרים עינו רעה בשל אחרים וכו' יתן ויתנו אחרים חסיד לא יתן ולא יתנו אחרים רשע (שם יג). מעשה בחסיד אחד שהיה חופר בורות שיחין ומערות לעוברים ושבים (ירוש' בק' ה מח ד). אפילו חסיד שבחסידים אין ממנין אותו אפיטרופוס על עריות (שם כתוב' א כה ד). ובשעת (הלל הזקן) היו אומרים עליו הוי עניו חסיד תלמידו של עזרא וכו' ועל ר' יהודה בן בבא התקינו שיהו אומרים הוי עניו חסיד אלא שנטרפה השעה (שם סוט' ט כד:). אמר דוד לפני הקב"ה רבש"ע לא חסיד אני שכל מלכו מזרח ומערב ישנים עד שלש שעות ואני חצות לילה אקום להודות לך (ברכ' ד.). כל הקובע מקום לתפלתו אלהי אברהם בעזרו וכשמת אומרים לו אי עניו אי חסיד מתלמידיו של אברהם אבינו (שם ו:). אם עם הארץ הוא חסיד אל תדור בשכונתו (שבת סג.). אם ראית דור שהשמים משתכין כנחשת מלהוריד טל ומטר וכו' ילך אצל חסיד שבדור וירבה עליו בתפילה (תענ' ח.). מעשה באדם אחד שהיה מסקל מרשותו לרה"ר ומצאו חסיד אחד אמר לו ריקה מפני מה אתה מסקל מרשות שאינה שלך לרשות שלך ליגלג עליו לימים נצרך למכור שדהו והיה מהלך באותו רה"ר ונכשל באותן אבנים אמר יפה אמר לי אותו חסיד מפני מה אתה מסקל מרשות שאינה שלך לרשות שלך (ב"ק נ:).— ומ"ר: מתנדב אדם אשם תלוי בכל יום ובכל שעה שירצה היה נקרא אשם חסידים (תוספתא כרית' ד ד). אמר להם הקב"ה כלכם נעימים וחסידים ומשובחין (מד"ר קהל', החכמה תעוז). — ואמר הפיטן: קוניהם לחיי עולם עתידים, רב טוב הצפון לַחֲסִידִים, שומריהם יצלו מכל פחדים (יוצר ב שבוע', אלוף מסוכל). — *חסיד שוטה: הוא (ר' יהושע) היה אומר חסיד שוטה ורשע ערום ואשה פרושה ומכות פרושין הרי אלו מבלי עולם (סוט' ג ד). איזהו חסיד שוטה ראה תינוק מבעבע בנהר אמר לכשאחלוץ תפיליי אצילנו עם כשהוא חולץ תפיליו הוציא זה את נפשו (ירוש' שם ג יט.). — ד) *כתה שקמה בישראל בזמן החשמונאים: חסידים הראשונים היו שוהין שעה אחת ומתפללין כדי שיכוונו לבם לאביהם שבשמים (ברכ' ה א). חסידים ואנשי מעשה היו מרקדין לפניהם באבוקות של אור שבידיהן ואומרים לפניהן דברי שירות ותושבחות (סוכ' ה ד). משמת רבי יוסי קטנותא פסקו חסידים ולמה נקרא שמו קטנותא שהיה קטנותן של חסידים (סוט' ט טו). וזו משנת חסידים (ירוש' תרומ' ח מו:). ההורג נחשים ועקרבים בשבת אין רוח חסידים נוחה הימנו (שבת קכא:). חסידים הראשונים היו מצניעים קוצותיהם וזכוכיותיהם בתוך שדותיהן (ב"ק ל.). חסידים הראשונים היו מתייסרין בחולי מעיים כעשרים יום קודם מיתתן כדי למרק את הכל כדי שיבואו זכאין לעתיד לבא (מס' שמחות ג). — ה) *ת"ז, לנק' חֲסִידָה: כשם שהצדיקים הראשונים היו חסידים כך בהמתן חסידות כמותן (אדר"נ ח). ואביו (של האר"י) היה חסיד גדול ושמו מהר"ר שלמה לוריא זלה"ה והיה רגיל אצלו אליהו ז"ל וכן אמו היתה חסידה גדולה (הקד' עמק המלך).—ו) יבפרט הַחֲסִידִים, כנוי לתלמידי רבי ישראל בעש"ט וההלכים בדרכיהם, שמהם נולדה אחת הכתות שנתחדשה בישראל בזמן ההוא: למשמע אזן דאבה נפשנו מפני המתקדשים והמטהרים וכו' ובשם חסידים וקדושי עליון מכונים (זמיר עריצים וחרבות צורים, אגר' הקהל' מעיר ווילנא, ת' הייר תקל"ב). כי הדשים מקרוב באו אשר לא שערום אבותינו ומכנים שמם חסידים ובכל עיר עושים אגודות ע'יזוב בתי כנסיות ובתי מדרשות וכו' (שם). באשר שראינו בעו"ה שנתרבו קטטות ומריבות מאיזה אנשים הידועים הנק' חסידים שנשתק' בלבם התגדלות לשנות נוסחאות של התפלה מכפי שהיה מקודם נוסחא אשכנזית (שם). ספר זמיר עריצים, להכרית כל הקוצים, וכל הנעצוצים, אשר קמו בעדת היהודים, כת אחת ונקראים בשם חסידים, היו לצנינים וצדים (תלמיד הגר"א, בשער ספ' זמיר עריצים ססני, משנ' תקנ"ח). להודיע לכל ישראל שכל מה שהארכתי פה והרחבתי לשון בחצי גבור שנונים וגחלי רתמים על ראשן של החסידים להפר אותות

בדים אין כוונתי רק על אותן החסידים שנתחדשו אחר שבא לעולם הריב"ש הוא ר' ישראל בעל שם טוב (שם, הקד'). כי קמו בעדת היהודים כת אחת ונקראת בשם חסידים, והיו לצניעים וצדים, מראיהן כלפידים (שם, עמוד ג). ואחרון הכביד הוא החסיד, ר' איצק מלאנציט, הוא החל להיות גבור ציד בארץ, אליו יאספו החסידים עדרים עדרים, צלמות ולא סדרים (שם ד). שהחסידים השוטים אשר הניח (ר' ישראל בעש"ט) אחריו ברכה אומרים שאין הדור זכאי לכך להבין גודל עמקות (דבריו) אשר בתוכם תילים תילים על כל קוץ וקוץ רזין וסודות ובעקבתא דמשיחא יתגלה פרושו ועתיד אליהו לדורשו (שם ו). מצות עשה ולא תעשה קלים והמורים, איך נפלו בידי החסידים הארורים (שם ט). ואתה בן אדם נהה על המון החסידים והורד אותם אל ארץ תחתיות את יורדי בור (שם:). אוי ואבוי על השוטים והנבלים, מי נתן להם שם זה להקרא חסידים, והלא די להם בקריע"ת צדיקים (שם יא.). חסל סידור שבת כהלכתו, ככל משפטו וחוקתו, מנהג החסיד ודתו (שם טז). ואח"כ הלכתי לבית המדרש ומנין שלהם, וראיתי בתוכו חסידים עדרים עדרים צועקים בקול תרועה ושברים (שם). אעפי"כ התרו (המתנגדים) ומצאו בדעתם כאילו תלמידי הבעש"ט ז"ל הנקראים בשם חסידים הם כותבים דברים כנגד התורה ח"ו (נתן מכרכלב, עליס לתרופה, מכת' כה, בנת תקלו). ואצל רוב החסידים דפה נתקבלתי בכבוד ת"ל (שם קג). וגם משאר החסידים שבעיר היו אצלי (שם קו). ודברתי עם החסידים דשם כמה דברי תורה מאדמו"ר זצ"ל (שם קיב). ואתמול לוו אותי מבראד חסידים הרבה וגדולי החשובים שבהם עד חוץ לעיר (שם קיג). אך שמעתי שהוא ג"כ מכת החסידים וכפוף תחת הרבי שבזאלין (מגלה טמירין עו).

חֲסִידָה[1], ש"נ, מ"ר חֲסִידוֹת, — שם עוף ארוך השוקים והצואר והמקור, Storch; cigogne; stork: וְהַחֲסִידָה[2] והאנפה למינה (דבר' יד יח). גם חֲסִידָה בשמים ידעה מועדיה (ירמ' ח ז). ולהנה כנפים ככנפי הַחֲסִידָה (זכר' ה ט). אשר שם צפרים יקננו חֲסִידָה ברושים ביתה (תהל' קד יז). ששאלת על החסידה כבר השבתיך על שאלתך וכו' והנני משיב לך שנית דע כי בארצנו ובספרד אין אוכלין עוף המקינן על הבתים ואומרים שהוא מעשה אפרוחים ומאכלו צפרדעים ולועזין קורין אותו סיגוניא ואנו קורין לו חסידה כך אנו מקובלין בארצנו (שו"ת הרא"ש כ כ). הרחם אשר יטהר את הארץ מנבלת כל פגר כאשר תעשינה העגור והחסידה אשר הקדמונים יספרו ממנה כי תתחסד את בניה הפך בת היענה וכו' המרשעת כי תקפוץ רחמיה מבניה (בכי"ע א, מלרים). החסידה נמצאת גם פה אתנו הרבה גבהה כאמה וחצי ורחבה בכנפים פרושות ג' וחצי הרטומה הארוך והאדום ימוד כשישית האמה רגליה אדומות מראה גופה לבן ונוצות המעוף שחורות (תוס"א לשינקק, העוף קססה).

***חֲסִידוּת**, ש"נ, — א) מדת בעל הַחֶסֶד: יהי רצון מלפניך ה' אלהינו שתציץ בבשתנו ותביט ברעתנו ותתלבש ברחמיך ותתכסה בעוזך ותתעטף בחסידותך ותתאזר בחנינותך ותבא לפניך מדת טובך וענותנותך (סיום תפי' ר' יוחנן, ברכ' יז:). — ב) מדת הֶחָסִיד: ויראת חטא מביאה לידי חסידות וחסידות מביאה לידי רוח הקדש (סוט' ט טו). ישעיה איש טיריאה היה נוהג בחסידות ונוטל את הכל (תוספתא ב"ק יא יד). משמת רבי יוסי הסידא וכו' פסקו אנשי חסידות (ירוש' סוט' ט כד ג). טהרה מביאה לידי חסידות חסידות מביאה לידי ענוה ענוה מביאה לידי יראת חטא (ע"ז כ:). למה נקרא שמה חסידה שעושה חסידות עם חברותיה (חול' סג.). מדת חסידות שפודין מע"ש בזמן הזה בשוויו כדרך שפודין אותו בפני הבית (רמב"ם מע"ש ב ב). — ואמר המליץ: היראה אומנתו, והענוה מודעתו, והחסידות מצנפתו (כפ' המוסר לר"י אלג'אהרי מה). וידע כי לבעבורו הדבר, ויאמר בחסידותו מה לתבן אל הבר, ואומר לו ומי כמוך השוב ויקר וחכם ובעל לשון, ולך יאתה להיות נצור כאישון (שם). — ובכנ': בא וראה חסידותו

---

[1] רק בעבר'. ואמרו שהוא על שם הסידותה עם ילדיה, שהיתה מפורסמת אצל הקדמונים בזה, ועי' הערה לקמן. — [2] ת"א הַוְרִיתָא, ולא ידוע מה הוא. בגמ' אמרו: אמר רב יהודה החסידה זו דיה לבנה למה נקרא שמה הסידה שעושה הסידות עם חברותיה (חול' סג.). ועפי"ז תרגם רש"י ציגונייה, שהוא העוף הרשום בפנים. אבל רסע"ג תרגם אלצקר [a], והוא כל עוף דורס חד העין, ובפרט העוף שצדים בו עופות אחרים. וכן ריב"ג. ובכ"ז נתקבל פרושו של רש"י, וכן גם החדשים, וכן השתמשו בו בספרות.

[a] الصقر

של אהרן הצדיק בשעה שהציק משה שמן המשחה על ראשו נזדעזע אהרן ונבעת (מד"ר במד' יח). — ג) ״שטת החסידים שנתחדשה בזמן הבעש"ט: ואחד מהם (מהחסידים) היה טמא במשכב זכור וע"ז הודה בפני ב"ד רק אמר שאעפ"י שהיה בתוך זמן חסידות שלו אעפי"כ לקח תשובה אצל הרב ר' מענדיל (זמיר עריצים וחרבות צורים. שנת תקל"ב). אבל אותם העושים מעשי חסידות אפילו במשא ומתן הם פסלנים (מגלה טמירין קכ).

א. ״חִסָּיוֹן, ש"ז, כנ' חִסְיוֹנוֹ — כמו חִסּוּן, מן חוּס: כאדם שנותן אצבעו בעינו ובנגיעתו יחוס עליה שמא ישחיתנה וחסיונו[1]) עליה יותר מתאותו (ערוך, ערך פחת).

ב. ״חִסָּיוֹן, ש"ז, כנ' חִסְיוֹנוֹ, — כמו א.חָסוּת: חסיון זה אינו אלא לשון חסיון צל ודבר מועט הוא (רש"י תהל' קיח ח). — ואמר הפיטן: גדל החסד מטה כלפיו כפיד שוענו, גבר טוב חסיונו מבטיחת אדם שעוננו (מנח' בן מכיר, יולד בנת תבונה, אבחר).

חָסִיל[2]), ש"ז, — אחד ממיני הארבה, Heuschrecke, sauterelle ; locust: רעב כי יהיה בארץ דבר כי יהיה שדפון ירקון ארבה חָסִיל כי יהיה (מ"א ח לז). יתר הגזם אכל הארבה ויתר הארבה אכל הילק ויתר הילק אכל הֶחָסִיל (יואל א ד). ושלמתי לכם את השנים אשר אכל הארבה הילק וְהֶחָסִיל והגזם (שם ב כה). ואסף שללכם אסף הֶחָסִיל (ישע' לג ד). ויתן לֶחָסִיל יבולם ויגיעם לארבה (תהל' עח מו). על אלו מתריעין בכל מקום: על השדפון ועל הירקון על הארבה ועל החסיל ועל החיה רעה (תענ' ג ה).

״חֲסִילָה, ש"נ, — בס"פ מן חָסַל: נגמר אותו דבר שאמרת למשה בסיני וחנותי את אשר אחון ורחמתי את אשר ארחם ר' סימון אמר חסילה[3]) והיא מסכימה עם ירמיה שאמר כי אספתי את שלומי מאת העם הזה (פסיק' דר"כ, ותאמר ציון). — ובמשמ' סוף: חסילה (סד' אליהו רבה, סוף פרק כ).

א. ״חֲסִימָה, ש"נ, — בס"פ מן חָסַם: אחד שור ואחד כל בהמה לנפילת הבור ולהפרשת הר סיני ולתשלומי כפל ולהשבת אבדה לפריקה לחסימה

[1]) צורה שלא כדין, בפעולת הקש נל"י.
[2]) משרש חסל, עי"ש.
[3]) בסגנון ארמי: הא חסילא והא מסכמא על ידי ירמיה (מד"ר איכ', בכה).

לכלאים ולשבת (ב"ק ה ז). על כל חסימה וחסימה ישבה התריית מכות (ירוש' כתוב' ג כז ג). מה לשור שכן אתה מצווה על חסימתו תאמר באדם שאי אתה מצווה על חסימתו (ב"מ פ"ח:). דין אכילת בהמה בשעת מלאכה ואיסור חסימות (לבוש, שכיר' סלת א). — ואמר הפיטן: טהרה ונקיות מלבא ממזר בקהל, עמוני ומואבי פצוע דקה וכרות שפכה, הַסִּימָה ופריקה ותוכחות שנאה (מוס' א שבוע', תודה). — ובהשאלה: וגדר הפרישות בלשון סתם חסימת תאות הנפש והמנע מן הדבר הנפרש ממנו וכו' והעילה המחייבת חסימת תאות הנפש מתחלקת לשני חלקים וכו' והנהגת כל איש שכל את נפשו בחסימת תאותו מן המאכל והמשתה והמשגל והמלבוש והדבור (חו"ה, הפרישות א). הפרישות מנוחת הנפש וחסימת רעיוניה מכל מה שהוא להם למנוחה (שם ב). וענין הרצועה שמפשילין לו מתחת זנבו הוא רומז לעיכוב התאוה וחסימתה מההשתלחות באותו הפועל לקצה האחרון (רבב"ל דוקן, מאמ' בעוד' מלוה). שבאותו פועל הנעשה באותו אופן מהחסימה הנזכרת הוא עובד גנתו וחרבתו (שם). והנה התחיל בחסימת הכח המתעורר ובלימת פיו ברסן החפץ השכלי כי אמנם הוא עיקר מלחמתו של אדם (קול יהודה, כוזרי ג ה). — וברוחניות, במשמ' ״צרות השכל והדעת: שהיה ר"א בן הסמא חסום בתחלתו (שהיה עם הארץ) ועכשיו סרה חסימתו (ר"י אברבנאל, נחל' אבות ג).

ב. ״חֲסִימָה, ש"נ, — כמו ״חִסּוּם: ובקרדום אף על פי שניטלה חסימתו (תוספתא כל' ב"מ ג ז). כשהאדם עושה קופה או סל וגומר את שפתו זו היא חסימה (ר"ב כלים יו ב).

חֲסִין[1]), ת"ז, לנק' חֲסִינָה, מ"ר חֲסִינִים, חֲסִינוֹת, — מי שיש לו חֹסֶן: יי' אלהי צבאות מי כמוך חֲסִין[2]) יה ואמונתך סביבותיך (תהל' פט ט). — ואמר הפיטן: חסין קרוב לקוראיו, ושומע אל אביונים, דון דין עני ואביון, ומשפט רצוצים ומענים (סליח' יום ו, תוקף הכל). — ואמר המשורר: הלא אם יוצרך טהור ונקי דעי כי בן טהורה את וקמה, חסין ישא שחקים על זרועו כמהו תשאי גויה נעלמה (רמב"ע,

[1]) מן א.חסן, עי"ש. — [2]) פרש רסע"ג מלשון חסן בארמ' במשמ' ירש: פירש (רסע"ג) מי כמוך חסין יה מי כמוך יורש הארץ (תשו' דונש ח), והשיג עליו דונש שם. ורש"י פרש מתאפק (רש"י גיט' נו:).

בחי לאה). — וככנ׳: שבור אשבור לך צורי חסיני, עד תשלח לי את משיחי וקציני (ספ׳ הפזמ׳, תימנ׳, יפיפיה). — ולנק׳ תאר לאשה: בצל אהבתי חסי נא הסינה, ולבשי גאונך לחדש ששונך, ומעטה תהלה עדי נא עדינה (עמנ׳, מחב׳ ג).

***חֲסִינָה**[1], ש״נ, מ״ר חֲסִינוֹת, — סל גדול, גבוה, עשוי מהוצני תמרים, ישימו בו דגים וכדומה: פטיליה טמאה וחסינה[2] טהורה סגניות של עלין טהורות של נצרין טמאות (כליס טז ה).

***חֲסִיסִים**[3], ש״ז, מ״ר חֲסִיסִים, — כעין קמח עשוי ממצה אפויה: חסיסי מצה אפויה שטוחנין אותה ומבשלין אותה במים ומוללין בה את הקדרות (הרי״ף פסח׳ יב:).

***חֲסִיסָה**, ש״נ, — כמו *חסחום: אזניו מגופפות בחסיסה[4] אחת לא ישחט בשתי חסיסות ישחט (תוספתא בכור׳ ד יג).

***חֲסִיפָה**, ש״נ, — שה״פ מן חָסַף: הקב״ה דרכו בקדושה הלוכו בקדושה נראה בקדושה דבורו בקדושה חסיפת זרועו בקדושה (תנחומא ברכה׳ ז).— ואמר הפיטן: זו באמירה, וזו בגזרה, זו באסיפה, וזו בַּחֲסִיפָה, זו בנשיקה, וזו בתשוקה (יוצר שבת פרה, נהרת).

***חסירה**, — עי׳ חָסֵר, חֲסֵרָה.

א.*חֲסִית, ש״נ, מ״ר חֲסִיוֹת, — צמח, שם כללי למיני הבצלים: המנכש עם הכושי בחסיות אע״פ שפירותיו טבל אוכל מהם עראי (תרומ׳ ט ז). כל הנכבשין זה עם זה מותרין אלא עם החסית חסית של חולין עם חסית של תרומה ירק של חולין עם חסית של תרומה אסור אבל חסית של חולין עם ירק של תרומה מותר (שס י י). אלו הן מיני חסיות[1] הלוף והשום והבצלים והקפלוטות ר׳ יהודה אומר אין לך מיני חסיות אלא קפלוט בלבד (תוספתא שס ט ג). חסית בחסית מין במינו (ירוש׳ שס י מז:). אין מקיפין חרדל וחריע אלא לחסיות בלבד (שס כלא׳ ב כח.). המנכש עם הכותי בחסיות אוכל מהן אכילת עראי (נדר׳ נח:). ששה דמעות הן שלש יפות לעין דמעת חסית[2] קטנה דמעת הקילורית ודמעת החרדל ושל צחוק יפה מכולם (מד״ר איכ׳, כלו בדמעות).

ב.*חֲסִית, — עי׳ ב.*חֲסוּת.

א.*חסך[3], ממנו א.חָסַךְ.

א.*חָסַךְ, פ״י, — כמו חָשַׂךְ: פועל שאינו מאמין לבעל הבית נוטל גרוגרת אחת ואומר וכו׳ זו עשויה תרומת מעשר עליהן ומעשר שני באחרונה ומחולל על המעות וחוסך[4] גרוגרת אחת רשב״ג אומר לא יחסוך[4] מפני שהוא ממעט מלאכתו של בעל הבית (דמאי ז ג). — ופָעוּל חָסוּךְ: נבלה ומי חטאת שיש בהם כדי הזייה שהם מטמאין את האדם במשא לטמא בגדים במגע וחסוכי[5] בגדים במגע (כליס א ב). גודגדניות מרובי בנים יאכלו חסוכי[6] בנים לא יאכלו (ערוב׳ כח.).

ב.*חסך, ממנו ב.*חָסַךְ, *חֶסְכוֹן.

ב.*חָסַךְ, פ״י,—חָסַךְ על פלוני, כמו חס עליו: ולפיכך (לפי שהבת הבכירה של לוט למדה את הצעירה) חסך[7] הכתוב על הצעירה ולא פרשה (מד״ר במד׳ כ). — פִּע׳, *חִסֵּךְ, — חִסֵּךְ את פלוני, על פלוני, כבו קל, schonen; epargner; spare: כך היו ישראל צריכים (להביא קרבנות) בכל שעה אלא שחיסך הכתוב את ישראל (ספרא אמור כג יג). המחלל שם שמים בסתר מחסכין לו ובגלוי אין מחסכין לו כאן שבסתר חיסך עליו הכתוב וכאן שבגלוי לא חיסך

---

[1]) לא נתברר מקורו, ועי׳ הערה לקמן. — [2]) פרש רה״ג: פי׳ קופה גדולה שנותנין בה דגן ועשויה מן הוצי. ע״כ. והובא בהערוך. וכן רמב״ם: וחסינה היא קופה גדולה דומה לבית יעשה מערבה ברוב ימלאו אותה מהטה כאשר ירצו לאצור אותם תרגום נהרסו ממגורות אפחתו חוסנייא. ע״כ. ויש שגזרוה מן ח׳זנה a) בערב׳, במשמ׳ אוצר.

[3]) בארמ׳ חסיסא: לממחה קדירה בחסיסי (פסח׳ מ: ועוד). והנה שם הכונה כעין גריסים משעורים קלויים, ולא נתברר מקורו, ואולי כמו בערב׳ ג׳שיש b) מן גשש, שבר, טחן, והרי״ף השתמש בזה למצה יבשה טחונה.

[4]) כך בערוך, וכך בסמ״ג סי׳ שח, והוסיף שם: פירוש חסיסה ושחומים הכל אחד עוד נקרא חסחום בשני סמכין. ע״כ. ובנוסח׳ חסוסה.

a) خزنة b) جشيش

---

[1]) כך בתוספתא שבש״ס וילנה, ובמהד׳ צוק״מ חרסיות. — [2]) גרסת הערוך. וי״ג שום, ובקצת ספרים: דמעות הסם.

[3]) עי׳ חשך.

[4]) כך במשנ׳ שבגמ׳ ירוש׳ וכך בערוך. בנוסח׳ חושך, יחשוך, ובקצת ספרים חותך. — [5]) כך בערוך. בנוסח׳ חשובי. — [6]) כך בכ״י. בנוסח׳ חשובי.

[7]) כך בערוך, ובנוסח׳ הסה.

עליו הכתוב (תוספתא סוט' ו ז). צעירה (מבנות לוט) לפי שלא פתחה בזנות אלא אחותה למדתה חיסך עליה הכתוב ולא פרש גנותה (רב"י ויקרא יט לג).

— נפע', *נֶחְסַךְ: ומעשר שני מתת למת אני נחסך, כי אעבור בסך (תוכר' לר"א הזקן, אמת).

:חֶסֶךְ[1], ש"ז, — שם צמח קוצי: חסך הוא טריבולי מריני (קתון, לוח הסמים). ונגביל ארבעה זוזים וחסך עשרה זוזים וכו' שמן חסך אחד וכו' חלב בקר וסחיטות החסך הרטוב (שם, מוכר' הרפוא' י יב).

***חִסָּכוֹן**, ש"ז, — הפעולה לְהַסֵּךְ: (לא הצריך הכתוב שמן זך כתית להמנחות) אלא מפני ההיסכון[2] (מנח' פו:). — והשתמשו בזמן האחרון בשם זה ביחוד במשמ' מה שאדם חוסך מהוצאותיו ושומר זה לצרכו, Ersparniss; épargne; savings.

חסל[3], ממנו הָסִיל, א.חָסַל.

א.חָסַל, פ"י, עת' יַחְסֹל, יַחְסְלֶנּוּ, — חסל הארבה את הצמח, אכל אותו ברעבתנות כלו מבלי הניח כלום ממנו, abfressen; dévorer; eat off: זרע רב תוציא השדה ומעט תאסף כי יַחְסְלֶנּוּ הארבה (דבר' כח לח). למה נקרא שמו הסיל שהוא חוסל את הכל (ירוש' תענ' ג סו ד).

ב.:חָסַל, פ"ע, — חסל הדבר, נגמר, נשלם, vollendet sein; être achevé; be finished: חסל סדר פסח כהלכתו במשפטו וכחקתו (סוף סדר הגדה של פסח). חסלת[4] פרשת בראשית (רש"י בחתי' פרושו על בראשית, וכן בחתי' כל הפרשות). חסלת ערוגת התפלה, מקוטרת מור ורכולה, הממולאה בתאר השבולים, הטובות העולות בגבולה (בבלי הלקט, סוף ענין תפלה).

— נפע', *נֶחְסַל, — כמו חָסַל: נחסל בערוך ערך חמש עשרה, ועתה יסייעני בערך שש עשרה (ר"נ בעל הערוך, חתי' אות ס). ונחסלו התשובות (רב"י, חתי' תשו' על פי' ירמ' ויחזק', מלא חפני לו). — ואמר הפיטן: כל תשא עון וקח טוב מסולסלת, לך ישלם נדר בציון תהלה הַנֶּחְסֶלֶת (סליח' מנח' יוה"כ, את פני).

— פע', *חִסֵּל, — השלים: יחוקקו נדיבי עם שירת הבאר לְחַסְּלָהּ, כמין כברה קטנה מחוקת ומענגת בסלסולה (שבת בין יוה"כ וסכות, אזכרה).

— הפע', *הֻחְסַל, הוחסל, — כמו חָסַל, נֶחְסַל: נשלם בסיוע נהלנו ממרום נשבית, הוחסל מספר הערוך ערך בית, הסד לחייבים גומל, יוזני בערך גימל (ר"נ בעל הערוך, חתי' אות ב).

:חֲסֶלֶת, ש"נ, — גמר, חתימה, Schluss; fin; end (כ"ז, מלון גרמני עברי).

א.חסם[1], ממנו א.חָסַם, מַחְסוֹם, *חֲסוֹם, *חֹסֶם, *הַסִּימָה.

א.חָסַם, פ"י, עת' תַּחְסֹם, — א) חסם את השור וכדומה, שם על פיו דבר שלא יוכל לאכול מהתבואה שלפניו, d. Maul zubinden; museler; to muzzle: לא תַחְסֹם שור בדישו (דבר' כה ד). — ומצוי בתלמוד: החוסם את הפרה ודש בה (ב"מ צא.). מה נפשך אם חוסמת פטור אף פועל אם חוסמת פטור (שם פח:). החוסם את הפרה והמזוג את הכלאים (תוספתא כלא' ה יא). בדישו אין את חוסמו אבל חוסמו את במחובר לקרקע (ירוש' מעש"ר ב ג.). חורש בשור ובחמור וחוסם פי פרה ודש בה (חול' קטו:). מהו שיאמר אדם לנכרי חסום פרתי ודוש בה (ב"מ צ.). דרך המלך נלך שאנו חוסמין את בהמתנו (מד"ר במד' יט). — ופעול *חָסוּם: לא תדוש בשור חסום (ירוש' תרומ' ט מו ד). — ומנע מלאכול בגערה וכדומה: חוסמה (את הפרה) בקול והנהיגה בקול (סנה' סה:). — והסם את פלוני, במשמ' מנע אותו מעשות כרצונו: ליבמה שנפלה לפני מוכה שחין שאין חוסמין אותה (יבמ' ד.). — ובהשאלה, יַחְסֹם את פיו, את לשונו, מנעהו שלא ידבר:

---

[1]) בערב' חַסַּךְ a), וקוראים לו גם חמץ אלאמיר b), והוא קצת דומה להאבטיה, יתפשט על הארץ ופריו קוצי.

[2]) ואמרו שם: מאי היסכון אמר ר"א התורה חסה על ממונן של ישראל. ע"כ. אך אין זה אלא פרוש, כי מן הסה אומרים חסיון.

[3]) בערב' לחס c), לפעולת אכילת הארבה את הצמחים.

[4]) כמו בארמ' במקום חסלה בצורה עברית.

a) حسك b) حمص الامير c) لحس

---

[1]) עברית, ארמ' וסורית. יש מדמים לשרש זה את השרש הזה a) בערב' במשמ' קשירה. אך להמושג המיוחד שמשמש בו השרש חסם בעבר' לענין סגירת פי הבהמה כדי למנעה מאכול תבואה וכדומה, משמשים בערב' שרשים אחרים, הג'ם b), חטם c). בסורית משמש חסם במשמ' חשך, מנע.

a) حزم b) حجم c) حطم

וכן אמר כי שב, כרסו עם כרסם, כבר פיהו חסם, ושמו כשורים (תכו' תלמידי מנחם על דונש). ואלדים אשאל להצילני מטענות הטוענים עלינו בסכלותם ולחסום פי מקנאינו באולתם כי אינני בוטח שלא תביאם קנאתם לדבר עלי (תמה"נ לרמב"ג יח). וכן בעניני תפלתך והרהורי לבך לחסום לשונך ולאסור חושיך ולמשול בתאוותיך (חו"ה, אהב' ה' ז). והיא נפלאת בעיני שהרשתם ולא חסמתם אותו (מרדכי כתוב' רז). — ואמר הפיטן: ליל שמורים חָסַם בטוב לאלום, לבן הארמי בחלום (מער' ליל ב' פסח, ליל במרים). — ואת התאוות וכדומה: אנשים חסמו תאות נפשותם מהשיג קצת התענוגים כדי שיצא להם שם בפרישות (חו"ה, הפרישות ג). אנשים שהלכו בדרך הגדר הבינוני שבפרישות ומאסו מותרי העולם לגמרי וסבלו לחסום תאוותם מהם (שם). שנאמר בו (ביו"ט) לכם שהכונה בו בהנאות הגופיות כדי לחסום תאוות היתרונות (מלמד התלמידים, קדוש'). — ואת הטענות: הראב"ע והרלב"ג כשהוכרחו לקבל פשוטי התורה ומצד אחר לחסום טענות הפלוסופים חשבו להעמיד על זה חזון ונכשלו (ר"י אברבנאל, ויראו). — ובכלל חָסַם אותו, מנעהו ממעשה מן המעשים: ודרך הנהגת שימושו (של חוש הטעם) שיחסום אותו מן האסור ויתירהו למותר (תמה"נ לרמב"ג). — וחסם אותו, במשמ' לא נתן לו לדבר: ראובן קפץ בבעסו ואמר שיהיה נזיר כשמשון בכל תנאיו אם ישב בבית אחד עם חמותו ובתוך כך בא תלמיד חכם אחד והיה חוסמו ואומר לא תחטא ולא תנדור (שו"ת ר"מ מטראני כג). — ופָעוּל ,חָסוּם בהשאלה, במשמ' קצר הדעת: שהיה (ר"א בן חסמא) חסום בתחילתו (שהיה עם הארץ) (ר"י אברבנאל, נחל' אבות ג). — ב) חָסַם את העִברים, עצר בפניהם שלא יוכלו לעבר, absperren; barrer, to stop: וְחֹסֶמֶת[1] היא את העברים (יחזק' לט יא). — *וחָסַם מִקְוֶה וכדומה, בנה וכונן במחצות ואבנים מקוה שיקוו בה המים, ואמר בן סירא: יחזקיהו חזק עירו בהטות אל תוכה מים ויחצב בנחשת צורים ויחסום[2] הרים מקוה (ב"ס גני' מח יז).

[1]) יש סבורים כי יש כאן שבוש. — [2]) היוני והרומי תרגמו מלה זו בפעל במשמ' בנין, והוא הפעל הנאות כאן לפי הענין. עכ"פ קצת קשה המליצה: הרים מקוה, ובאמת בהתרג' היוני והרומי לא נזכר כאן כלל שום הר אלא מים, ורגלים לדבר כי בנוסחה העברית נפלה טעות, ואולי לזרים במקום הרים. ועי' עוד בערך מקוה.

— נפע', *נֶחְסַם, — שחסמוהו: מה חוסם אוכל במחובר אף נחסם אוכל במחובר ומה נחסם אוכל בתלוש אף חוסם אוכל בתלוש (ב"מ פט).

— הפע', ,הֶחְסִים, — כמו קל: כי יש עמי עוד תשובות מלים שנונים מחיצים פתוחים מחרבות מחסימי פה מאלימי לשון (מנחם ב"ס, אגר' לחסדאי). ודברותי אשים, כמו טל ורסיסים, ואת פיך אחסים, במלים נעתרים (תכו' תלמידי מנחם על דונש).

***חֹסֶם,** ש"ז, — כמו חֲסוּם: לא יצא הסוס בזנב השועל ולא בזהורית שבין עיניו ולא תצא פרה בחוסם שלה (תוספתא שבת ד ה).

ב.*חסם, ממנו *חִסּוּם, ב.*חָסַם.

ב.*חָסַם, פ"י, — א) חָסַם את התנור, את הברזל וכדומה, שִׂגְּרוֹ ולִבְּנוֹ באש עזה ויצק עליו שמן או מים צוננים כדי שיצטמצמו חלקיו ויתקשה, härten; tremper; to trempe: שמן תרומה אין חוסמין בו תנור וכירים (תרומ' י יא). תנור וכיריים חדשים אין סכין אותן בשמן ואין טלין אותן במטלית ואין חוסמין אותן בצונן (ירוש' מו"ק א פא). ואין מלבנין את הרעפים וכו' (כשהם חדשים) מפני שצריך לחסמן[1] (ביצ' לד). שכן לוטשי הברזל עושים מחמים את הברזל עד שיעשה גחלת ומכבין אותו במים כדי לחסמו[1] (רמב"ם שבת יב ב). מפני שצריך לחסמן[1] (את הרעפים) לסתום הנקבים (ר"ח ביצ' לד). — ב) חָסַם את הסל וכיוצא בו, עשה לשפתו דור אחד יותר עב וחזק שלא יפרק: הסלין של עץ משיחסום ויקנב וכו' כלכלה משיחסום ויקנב ויגמור את התלויה (כלים טז ב). הקנונין הקטנים והקלתות משיחסום ויקנב (שם ג). כלי עור מאימתי מקבלין טומאה התורמל משיחסום ויקנב ויעשה קיחיתיו וכו' סקורטיא משיחסום ויקנב ויעשה את ציצתה (שם ג).

— פע', *חִסֵּם, — כמו קל: בית הלגינין ובית הכוסות של תמרה שחיסם וקינב מבחוץ (תוספתא כלים ב"מ ה יג). היה עתיד לחסם ולקנב אעפ"י שהוא משתמש בהן (בהסלים) עראי משליכן (שם יד).

— נתפע', *נִתְחַסֵּם, — בשתי המשמעות: ואין חוסמין אותן (את התנור והכירה) בצונן בשביל שיתחסמו (ירוש' מו"ק א פא). הומר בשירי כלי עץ מבתחלתן וחומר בשירי כלי נצרים מבתחילתן שמתחלתן אינן מקבלין

[1]) ואולי זה מבנין פִּעֵל.

טומאה עד שיתחסמו נתחסמו ואע"פ שנשרו שפתותיהן כל שהן טמאים (כליס כ ג). ועניין אמרו בספינה לצרפה כדי שתתחסם ויסגר בקיעתה לפי שהספינה שהיתה ביבשה תבקע (רמב"ס פי' מכביר, ה ז).

ג.*חָסַם[1], פ"ע, — כמו הָסַם: (כל מקום שנאמר באמת הלכה ואין לחסם ולגמגם בדבר (רש"י ב"מ ס). והיה לב הרב מהסס בדבר (מרדכי ב"ק מח).

חסן[2], ממנו חָסִין, חֹסֶן, חָסֹן, חָסַן.

א.**חֹסֶן**, ש"ז, — מה שמכינים ושומרים לשעת הצרך, Vorrat; provision: ונתתי את כל חסן העיר הזאת ואת כל יגיעה ואת כל יקרה ואת כל אוצרות מלכי יהודה אתן ביד איביהם ובזזום ולקחום והביאום בבלה (ירמ' כ ה). קשר נביאיה בתוכה כארי שואג טרף טרף נפש אכלו חסן ויקר יקחו אלמנותיה הרבו בתוכה (יחזק' כב כה). ידע תדע פני צאנך שית לבך לעדרים כי לא לעולם חסן ואם נזר לדור דור (משלי כז כג-כד). — ובהשאלה: והיה אמונת עתיך חסן ישועת חכמת ודעת יראת יי' היא אוצרו (ישע' לג ו). בית צדיק חסן רב ובתבואת רשע נעכרת (משלי יה ו). — ובמשמ' דבר יקר, ואמר הפיטן: לבבתני חסן יקרי מוכרת, מה יפו קשוטיך בעז ותפארת (שבת חוהמ"פ, בני עדיך). — ובמשמ' יפי, ואמר המשורר: אהה אפס, קהל פאס, יום נתנו למשסה, ואי חסן, קהל תלמסן, והדרתה נמסה (ראב"ע, אהה ירד). אשרי עין ראתה נוה צדקך וחסן גבולו, וכהן משרת בשמונה בזבולו (רמב"ע, יוה"כ, אשרי עין). עליה (על השפחה) מתג ורסן, ובלחייה יופי והוסן (ר"י חריזי, אתיתא ח, העבד והשפחה).

ב.*חֹסֶן[1], ש"ז, — כמו א.הסן: אין מדליקין (נר שבת) לא בלבש ולא בהוסן[4] ולא בבלך (שבת ב א).

א.**חֹסֶן**[5], ש"ז, — עצם הפשתן שדקו אותו אך עוד לא נפצוהו, ungehech. Flachs; lin non serancé; tow: והיה החסן[6] לנערת ופעלו לניצוץ ובערו

---

[1]) בארמ': הוה קמחסם למיתבה ליה (שבת קמז). אתא לקמיה דרב א"ל זיל שקול לנפשך חזייה דהוה קא מהסם (ב"מ כג:). וי"ג קמהסס, ועי' הסס.
[2]) בערב' חסנ, יפה וטוב.
[3]) עי' הערה לקמן. — [4]) ואמרו בירוש' שם (ב ד ג): פשתן שלא נגערה. ע"ב. וכן בגמ' בבלי שם (כ:): א"ר יוסף בעורת של פשתן וכו' אמר אביי כיתנא דדייק ולא נפיץ.
[5]) עי' הערה לקמן. — [6]) פרשו רוב המדמוני'

שניהם יחדו ואין מכבה (ישע' א לא).

ב.**חָסֹן**[1], ת"ז, לנק' חֲסֻנָּה, — חזק ומתקים, האילן וכדומה, stark, mächtig; fort, puissant; strong, mighty: ואנכי השמדתי את האמרי מפניהם אשר כגבה ארזים גבהו וחסן הוא כאלונים ואשמיד פריו ממעל ושרשיו מתחת (עמוס ב ט). — ואמר המשורר: ואשחקם ואדרוך במותיהם ואשביע פניהם בקלונים, ויהיו כנעורת מפני אש ותלהט בעבותת החסונים, ופי כל דוברי שקר יסוכר ומותו באין כח ואונים (רשב"ג, שירי שלמה ט). — והמליץ אמר: וישבתי בתוך ההמון והיו לצדי שני זקנים ארוכי זקנים חסונים כאלונים (ר"י אלחריזי, תחכמוני כד).

א.**חָסַן**, — קל לא נהוג.

— נפע', נֶחְסַן, עת' יֵחָסֵן, — נֶחְסַן הדבר, נאצר לעת הצרך, aufbewahrt werden; être conservé; to lay up: והיה סחרה ואתננה קדש ליי' לא יאצר ולא יחסן[2] כי לישבים לפני יי' יהיה סחרה לאכל לשבעה ולמכסה עתיק (ישע' כג יח). — יֵחָסֵן הרכוש להיורש וכדומה: שכיב מרע שצוה ואמר יטול פלוני כל נכסי או מקצת נכסי או יחזיק או יזכה או יקנה כולן לשון מתנה היא וכן אם אמר יחסן או יירש על מי שראוי ליורשו הרי זה קנה (רמב"ם, זכיה ומתנ' ט ג).

— הפע', הֶחְסִין, — הניח ליורשו: ומהיום תירש (אשתי) ותוריש תנחיל ותחסין והעשה הפצה ורצונה בכל מה שיש בעולם (בו"ת הרא"ש פד ו).

ב.*חָסַן, — קל לא נהוג.

— פִּע', יחַסֵּן, — חִסֵּן את פלוני, הלל ושבח אותו שהוא חסין, תקיף: זוכרי זמירות יזמרו בקול יי' מלך, חכמי חידות יחסנו בקול יי' מלך (יוצר א ר"ה, אדירי איומה). כל עריצי עליונים בזמר מזמרים יי' מלך, כל עוברי

והחדשים במשמ' חוק. אבל אין שום טעם במליצה זו, החוק יהיה לנערת, ובפרט מה שכתוב אחריו ופעלו מעיד בפרוש כי חסן הוא דבר שפעלים אותו. ולכן אין ספק בדבר כי העקר הוא כמו שכבר פרשו בעלי התלמוד שהוא היא השם חסן, והוא הפשתן קודם שנפצו אותו.

[1]) לפי דעת החכמים מערב' הצנ a), הזק.
[2]) ואמרו בגמ' (פסח' קיח): מאי לא יאצר תני רב יוסף לא יאצר זה בית אוצר ולא יחסן זה בית גניזה.

---

a) حصن

עולמים בהיל מחסנים יי' מלך, (קרוב' ב ר"ה, כל בנהגי). ותיקים יודוך, זכים יזכירוך, חילים יתחסנוך, טהורים יטעימוך, יקרים ייהדוך (יוצר יוה"כ, מי יתנה). בשמת הוקרי מצותיך המקוים לך בארץ, תתחסנך הסין במרומי ערץ (ר"י בן אביתור, נשמת ידידים). אחסן אחקור השם התשיעי להרימו, הסין שוכן עד וקדוש שמו (רכב"ג, ליל שבת בין ר"ה ויוה"כ, אאמיר). נשמת חוגגי חג המצות שבעת ימים ליי', תתחסנך הסין יה הצללת מוני והצלת המוני (קרובץ לרג'יל, א פסח, נשמת). — ובמשמ' קשט: צאן ידו הפריש מעמים כתרומת מעשר מתבל, היסנם קדושות וטהורות להתנשא מהתנבל (מחז' ויטרי, רשות לחתן תפ"ד). — ובמשמ' חזק: בחסידותו (של אהרן) תחסנינו ותשעינו כשיי נחשון, למען טוביה נקרא נביא ראשון, ביישרותו תייקרנו כמי פרת וחדקל וגיחון ופישון (שם, הושע', למענך).

— פע' *חסן, — א) חסן הכלי, מחסן, מחוסן, יבש ונתקשה: המסדר קנקנים בכיפה אעפ"י ששאבו יותר מלוג וכו' אחרים אמרו משום ר' נחמיה אם היו מחוסנות[1]) אינן שואבות (תוספתא מכשיר' א ו). — ב) *חסן פלוני, הללוהו ושבחוהו שהוא חסין: אלים ביום מחסן, חלו פני מנוסן, טל אור לנוסכן (ר"א קליר, תפ' טל, אלים). — ובמשמ' חזק וקשט: המוקיה חסנו משתי עטרות, זקים וברקים פרחיה מכתירות (הוא, פיוט, כספ' תפא' ביכה לנוגן). הנקרא לאב זרע, ונפנה לסור ממוקשי רע, זעק וחנן ושיחה לא גרע, חסן ברכה באשר זרע (געי' ליוה"כ, אב ידעך). הם ויהר מושל רשע, הוזק מכותיו בליפשע, חסן הילד ולסבלם שעשע (יוצר א שבת חנכה, אודך). — ונרדף למשובח: וזה הרוח עליונית לכל הרוחות והיא האם הגדולה וממנו יצאו כל התולדות והיא עדיפה ומשובחת מכל שרשים ובה כח יותר מכל האבות עם כל תולדותיה וצאצאיה יותר משובחים ומחוסנים משאר הנותרים (ר"י ברצלוני, פי' יצירי' 179).

— התפ', *התחסן, — התחזק, התבצר: שהיו אונסין את העניים וגוזלין אותן ומתחסנין בממון (רש"י ישע' א לא). — ובמשמ' התאפק: כאדם שמתאפק ומתחסן על כמירות רחמיו (מחז' ויטרי רפז). לסמוך גאלה לגאלה במצות יתחסן (שבת הפסק' א, אור זרוע).

---

[1]) כך הגרסה בנוסח' ובכ"י, וכך הביאה הר"ש במשנ' (שם א ה), ופרש: דרך העץ כשהוא לח רך וכשיצאו מימיו מתייבש ומתקשה והיינו מחוסנות שיבשו קצת ונתקשו שוב אינן שואבות.

*חסף,
כמו חשף, ממנו *חסף, *חיסף, *חסף.

*חסף,
פ"י, — חסף סוד וכדומה, גלה: משנות דבר תשמע ומחסוף[1]) כל סוד עצה והיית בוש באמת ומצא חן בעיני כל חי (כ"ס גני' מב א). — ואמר המליץ: וכל הניב אסף, ואת סודו חסף, ושכל טוב יסף, עלי כל המורים (תבו' יהודי אבן שבת על תלמ' מגהס). — ובמשמ' ישאב: שבעת ימי חג אוספים, ונסוך המים הוספים, שמיני מוסיפים, ובו נאספים (ר"א קליר, תפ' גשם, אפיק מען).

— פע', *חסף, מחסף: שמיני מוסיפים, ובו נאספים שועת מים מחספים, בחין מוספים (ר"א קליר, תפ גשם, אפיק מען).

*חסף,
ש"ז, — גלוי ופרסום: וכרים יאתיו לשמה בחסף, עשות חגיגה להשתחות בבוסף (יוצר ב סכות, אווי סכת דוד). הרות המציא והשמיענו בחסף, חנם נמכרתם תגאלו ולא בכסף (יוצר ז פסח, שבטי יה).

*חסף,
ש"ז, — כמו הכף: ואם אין לו ללוקח כסף בדינו יחזור לטרף בחסף (שערי שבועות לרה"ג קב).

חספס[2]),
ממנו חספס.

חספס,
— לא נמצא במקרא.

— פע', הספס, מחספס, — עשוי בצורת גרגרים פחות או יותר מעגלים, korn-förmig; en forme de grains; like grains: ותעל שכבת הטל והנה על פני המדבר דק מחספס[3]) דק ככפר על הארץ (שמות יו יד).

---

[1]) כך נראה מההקבלה להמלה משנות שגם מחסוף הוא מקור.

[2]) עי' הערה לקמן.

[3]) התקשו המדקדקים החדשים בצורתה הדקדוקית של מלה זו, כי לא מצאנו האות ס הוספה סופית למשקל הרבעיים, ומפני שיש במלה זו ס באמצעה, ולכן דחו בטכר ואחרים דעת מי שרצו לדמותו למכרבל, ולא עוד אלא שבטכר פסל לגמרה צורה זו ואמר שלא היתה כלל בעברית, ואמר שזו צורה מקצרה מן מהספסף (מח' kan dieses daher gar nicht als gesichertes Sprachgut gelten). ואחרים אמרו שהוא במקום מחספף, ולפי דעת כלם מקור מלה זו הוא השרש חשף, או חסף הארמי, ומשמעתו כמו קלפות וכמו השם הארמי חספניתא לקשקשת הדג. ואעפ"י שכבר תרגם אונק' מחספס במקלף, כנראה מן מחשוף הלבן, והסכים לזה מנחם, בכ"ז אין פרוש זה יכול להכריע, כי הגזרה מן חסף קצת קשה כמו שכבר דחה גזרה זו דונש ואמר: ונודע כי הפעלים השלישיים לא יכפלון בתוספות אות אחת כי אם בתוספת שנים כמו

— *הִסְפֵּס*,—עשהו מְחֻסְפָּס: הטל עולה וּמְחַסְפֵּס[1]) עלוּמוֹת מלבין ובוחן, ומדי יום ביום פניך להקביל בתחן (בכת בין יוה"כ וסכות, לוכרס).

חסר[1]), ממנו חֹסֶר, חָסֵר, א.חָסֵר, ב.חֲסַר, חֶסְרוֹן, *חִסָּרוֹן, מַחְסוֹר, *חִסּוּר.

חֹסֶר, ש"ז, — לא ההויה של הדבר שיש צרך בו, Mangel; manque; want: וגם אני נתתי לכם נקיון שנים בכל עריכם וְחֹסֶר לחם בכל מקומתיכם (עמו' ד ו). ועבדת את איביך אשר ישלחנו יי' בך ברעב ובצמא ובעירם וּבְחֹסֶר כל (דבר' כח מח). כי תאכלם בְחֹסֶר כל בסתר במצור ובמצוק אשר יציק לך איבך בשעריך (שם נז).—ובמשמ' *מעוט תבואת השדה: אם ראית חוסר בא לעולם וכפן בא לעולם וכו' הוי רואה את אשתך כאלו גלמודה (מד"ר בראש' לד). — ובמשמ' *התמעטות ממה שהיה, ואמר הפיטן: כמו היית לעולם תהיה, חוסר ועודף בך לא יהיה (שבי"ת ליוס ג).

חֶסֶר, ש"ז, סמי' חֲסַר, — כמו חֹסֶר: נבהל להון איש רע עין ולא ידע כי חֶסֶר[2]) יבאנו (משלי כח כב). בְּחֶסֶר ובכפן גלמוד (איוב ל ג). — וסמי': שפתי צדיק ירעו רבים ואוילים בַּחֲסַר-לב ימותו (משלי י כא).

חָסֵר, ת"ז, סמי' חֲסַר, וגם *חֲסֵר[3]) לנק' חֲסֵרָה, מ"ר חֲסֵרִים, וסמי' חַסְרֵי[4]),— א) הוא חָסֵר בדבר מהדברים, שהדבר ההוא שנצרך לו אין לו, **ermangelnd; manquant; wanting**: ואל יכרת מבית יואב זב ומצרע ומחזיק בפלך ונפל בחרב וַחֲסַר לחם (ש"ב ג כט), שאין לו להם די צרכו. טוב נקלה ועבד לו ממתכבד וַחֲסַר לחם (משלי יב ט). למה תביאו אתו אלי חֲסַר משגעים אני כי הבאתם את זה להשתגע עלי (ש"א כא יה-יו), ר"ל היש לי צרך במשגעים ואין לי.— ולנק' *חֲסֵרָה: לא שיאמרו קדירה זו חסירה מלח יתירה מלח חסירה תבלין יתירה תבלין אלא כל שאין חסירה כלום ואינה נאכלת מפני זה (ע"ז סו.). למלך שעשה לו חופה וציירה וכיירה ומה

יֵרָקֵרַק מן ירק חלקלקות מן הלק שחרחרת מן שחר סחרחר מן סחר פתלתל מן נפתל עקלקל מן מעקל ולו נכפלו עלי משקל חספס מן חסף היתה כפילתם ראויה להיות בה ירקר מן ירק הלקל מן חלק שהרה מן שהר סהרח מן סחר פתלת מן נפתל עקלק מן מעקל. ע"כ. וכן ראב"ע: והאומר שהוא כמו מחשוף שהוא בשין אינו נכון כי משפט הלשון שיכפלו הפא והעין כמו יפיפית או העין והלמד כמו ירקרק או הלמד לבדה כמו סגריר רק העין לבדו לא מצאנו כ"א בעלומי הה"א. ע"כ. ועוד, שאין זה דומה כלל לצורת המן שמתאר הכתוב במקום אחר שמדמהו לזרע גד. ובאמת, אונק' לא התכוון כלל לצורת הקשקשת, כמו החדשים, כי אלו היתה זאת דעתו היה דוקא מתרגם בהשרש הסף כיון ששרש זה משמש בארמ' בכונה זו. ולכן בודאי היתה דעתו של אונק' בתרגומו מקלף קלפה סתם, ודעת החדשים שמיחסים למחספס משמ' של קשקשת אין לה שום מסורה לסמוך עליה. השבעים תרגמו כאלו היה כתוב גם כאן במקום מחספס זרע גד. מהתוספתא (סוט' יא ג) נראה כי הם פרשו מחספס לבן, שאמרו שם: בראשונה כשהיה הטל יורד על הקש ועל התבן היה מלבין שנאמר דק מחספס עכשיו משחיר. ע"כ. אבל כבר העירו המפרשים שם כי נתכונו אולי לסוף הפסוק דק ככפור, כמו שמנהגם לפעמים להביא רק תחלת הפסוק אעפ"י שעצם הראיה הוא מסופו. במקום אחר (יומ' עה:) דרשו את המלה מחספס בדרך דרש (שנימחת על פס היד, שנבלע באברים), שאין מזה ללמוד כלום בנוגע לפרוש מלה זו לפי דעתם. הפרוש היותר קדום אחרי פרוש אונק' הוא של רסע"ג, שתרגם מחספס בהמלה הערב' מדחרג a) ופרושו מעגל, כמו כדור קטן. וכבר התוכחו בזה תלמידי מנחם ותלמידי דונש, אך הסכים לזה ריב"ג בודאות: מחוספס מגולגל ועגול, ע"כ, וכן ראב"ע: כמו עגול ואין לו חבר. ע"כ. וזה הפרוש היותר מסתבר, כי זה דומה למה שנאמר בו בהמן בספ' הפקודים שהיה דומה לזרע גד, וגם כמעט כל מיני המן שראו החוקרים החדשים במדבר סיני ובאפריקה כשהשרף נוטף מהאילן ומתקשה הוא באמת לוקח צורה של גרגרים פחות או יותר עגולים. ויש למלה מחספס במשמעה זו גם חבר כמעט דומה לו בערבית, שהביאוהו המלונים הערבים בשרש הספג', והוא השם חֵיסַפּוּג' b), שאמרו שהוא זרע הצמר גפן, ובפרט גרעיני פרי האילן ששמו בערב' הוא עֻשַׁר c), שנוטף ממנו כעין שרף מתוק כמו סכר ופריו כמו כדורים קטנים נפוחים. ויש לחלוף זה בין ג' הערבי ובין ס העברי חברים בחלוף האותיות בשתי הלשונות. וכבר הזכיר ההרכבות הברת ג' עד ס ברוקלמן (Gr. I, § 45 g). רש"י פרש מחספס נתון בין שתי שכבות הטל. — [1]) נראים הדברים שהפיטן רצה בפעל זה הכונה של לִבֵּן, כמו שנאמר בתוספתא, שנזכרה למעלה. עכ"פ, הפיטן השתמש בהפעל חִספס, ויש לו להפעל הזה זכות בלשוננו באותה המשמעה שישתמשו בהמלה מחספס.

a) مدحرج b) حيسفوج c) عشر

[1]) בארמ' וסור' כמו בעבר'. בערב' ח'סר a)

[2]) בקצת ספרים חסד.

[3]) כמו עָקֵב. — [4]) כמו אַבְלֵי, שִׁכְּחֵי.

a) خسر

היתה חסרה כלה שתכנס לתוכה (מד"ר בראש' י).— ומ"ר: אמר לו תבל אחד הן (התבשילים) חסירין (שם יח). — וסמי': אין מעמידין חזנין אלא חסירי בת ויתירי מדע (מכות כג). — ובהשאלה: חֲסַר־לֵב, שאין לו לב, שאין לו דעת: כי בחלון ביתי בעד אשנבי נשקפתי וארא בפתאים אבינה בבנים נער חֲסַר לב עבר בשוק אצל פנה ודרך ביתה יצעד (משלי ז ו-ח), ועי' לֵב. — *נפש חֲסֵרָה, שאין לה כל צרכה: נפש חסירה אל תפיח ואל תתמיר מעי דך (ב"ס גני' ד ב). — *הוא חָסֵר, הוא בעצמו איננו, או איננו במדה מספקת: יום ששים חסר אחד (נזיר ג ב). אם אמר (המוכר בית כור אני מוכר לך) הן חסר הן יתר (ב"ב ז ב). חמשת אלפים ושמונה מאות ושמונים ושמונה פסוקים הוו פסוקי ס"ת יתר עליו תהלים שמונה חסר ממנו דברי הימים שמונה (קדוש' ל.). לבנה זו פעמים חסרה פעמים יתרה (מד"ר בה"ש, מי זאת). — ב) *בחשבון הזמנים, שנה חֲסֵרָה, שמספר ימיה רק שנ"ג: אם היתה שנה חסירה נותנין לה חיסרונה (תוספתא תעני' א ב). ותמצא השנה לדעת רבותינו ז"ל נחלקת על שש מדות בפשיטות שלש אם כסדר מדתה שנ"ד יום ואם היא שלימה מדתה שנ"ה יום ואם היא חסירה מדתה שנ"ג יום (העבור לר"א בר"ח הנשיא ב ח). — *יום חָסֵר, שאין בו כל מספר השעות: אמר לו הקב"ה לדוד ימים שלמים אני מונה לך ולא ימים חסרים (ירוש' שקל' ב מז.).—*חֹדֶשׁ חָסֵר, שיש לו רק תשעה ועשרים יום: העיד רבי סימאי משום חגי זכריה ומלאכי על שני אדרים שאם רצו לעשותן שניהן מלאין עושין שניהן חסירין עושין אחד מלא ואחד חסר עושים זכך היו נוהגין בגולה ומשום רבינו אמרו לעולם אחד מלא ואחד חסר עד שיודע לך שהוקבע ר"ח בזמנו (ר"ה יט:). אדר הסמוך לניסן לעולם חסר (שם). נמצאו כל חדשי השנה אחד מלא ואחד חסר (רב"י סוכ' נב:). ותמצא בשנה ההיא שבעה חדשים חסרים וחמשה חדשים מלאים (העבור לר"א בר"ח הנשיא ב ח). — ג) בדקדוק, *חָסֵר, מלה כתובה בלי אמהות הקריאה, אחת במקום אחות, צדקם במקום צדיקים, וכדומה: לפיכך נקראו ראשונים סופרים שהיו סופרים כל האותיות שבתורה וכו' (והיו בקיאים) בחסירות ויתרות (קדוש' ל.). כאן חסרים ולהלן מלאים והנה תאומים בבטנה תאומים מלא כאן שניהם צדיקים ולהלן כתיב תומים חסר אחד צדיק ואחד רשע (מד"ר בראש' פה). אמר רבי ברכיה שועלים קדמאה מלא ותניינא חסר שעלים כתיב על שם שעלו של ים (שם שמות כב). אתה מוצא כל תולדות שבמקרא חסרים חוץ משנים אלה תולדות השמים והארץ ואלה תולדות פרץ וכו' תולדת יצחק חסר (שם ל). ותוצא ג' ב' מל' וא' חסר (מסור' בראש' א יב). מארת ב' חס' ד חס' (חסרים דחסרים) (שם יד), ר"ל בלי ו אחרי האלף וגם אחרי הריש. הגדלים ג' חסר בתו' (שם יו). ולמשל ל' חסר (שם יח), ר"ל בלי ו בין שין ובין ל. וכבשה ל' חס' (שם כח). הבדלת ב' חסר (שם ב יב). — ד) *חָסֵר, שאין בו המעלות הנצרכות להשלמות: ויש איש שנשלמו סבותיו ובא שלם ואיש שהסרו סבותיו ובא חסר ככושי אשר לא הוכן ליותר מקבול צורת האדם (כוזרי א א). ששם (במים) הבע"ח היותר חסרים (רלב"ג איוב מא). וכבר רבים דברו על זה מאד כנגד אדון הנביאים שהיה חסר בהנהגה המדינית (ר"י אברבנאל, יתרו). ואין להאשים זולתי שכלנו החסר שאינו משיג דברי חז"ל כהוייתם (הקד' לידה לדרך למנח' כל זרח).

ב. **חָסֵר**, פ"ע, חָסְרוּ, חָסֵרוּ, אֶחְסַר יֶחְסְרוּ, יֶחְסָרוּן, חָסוֹר, — א) הדבר חָסֵר, נתמעט ממה שהיה, **abnehmen; diminuer, décroître ; be lessened**: והמים היו הלוך וְחָסוֹר עד החדש העשירי בעשירי באחד לחדש נראו ראשי ההרים (בראש' ח ה). וישבו המים מעל הארץ הלוך ושוב וַיַּחְסְרוּ המים מקצה חמשים ומאת יום (שם ג). עשי לי משם (מהקמח וממעט השמן שבצפחת) עגה קטנה וכו' כד הקמח לא תכלה וצפחת השמן לא תֶחְסָר וכו' ותאכל היא והיא וביתה ימים כד הקמח לא כלתה וצפחת השמן לא חָסֵר כדבר יי' אשר דבר ביד אליהו (מ"א יז יג-יו). ולא יֶחְסַר לחמו (ישע' נא יד), לא יכחש בשרו. — ב) לא היה די לפי הצרך, **fehlen ; manquer , to lack**: אולי יַחְסְרוּן חמשים הצדיקם חמשה (בראש' יח כח). — ג) הוא חָסֵר דבר, לא היה לו צרכו, **etw. entbehren, être privé de ; be devoid of**: זה ארבעים שנה יי' אלהיך עמך לא חָסַרְתָּ דבר (דבר' ב ז), שהיה לך כל צרכך. ארץ אשר לא במסכנת תאכל בה לחם לא תֶחְסַר כל בה (שם ח ט). ויאמר לו פרעה כי מה אתה חָסֵר עמי והנך מבקש ללכת אל ארצך (מ"א יא כב). ומן אז חדלנו לקטר למלכת השמים והסך לה נסכים חָסַרְנוּ כל ובחרב וברעב תמנו (ירמ' מד יח). למען יַחְסְרוּ לחם ומים (יחזק' ד יז). כפירים רשו ורעבו ודרשי יי' לא יַחְסְרוּ כל טוב (תהל' לד יא). יי' רעי לא

אחסר בנאות דשא ירביצני (תה כג א-ב). בטח בה לב בעלה ושלל לא יחסר (משלי לא יא). — ולדבר לא בע"ח: שררך אגן הסהר אל יחסר המזג (שה"ש ז ג). — ובההלט: וארבעים שנה כלכלתם במדבר לא חסרו שלמתיהם לא בלו ורגליהם לא בצקו (נחמ' ט כא). — ובמשמ' הרגיש הֹסֶר, כאב מפני הֹסֶר, גם בדבר לא בע"ח: צדיק אכל לשבע נפשו ובטן רשעים תחסר (משלי יג כה). — והדבר חָסֵר לו: והעבט תעביטנו די מחסרו אשר יחסר לו (דבר' יה ח). איש אשר יתן לו האלהים עשר ונכסים וכבוד ואיננו חָסֵר לנפשו מכל אשר יתאוה (קהל' ו ב). — הוא חָסֵר, הוא איננו, **: abwesend sein ; être absent ; be absent** וגם בדרך כשהסכל הלך לבו חָסֵר ואמר לכל סכל הוא (קהל' י ג). — ומצוי בספרות התלמודית באותן המשמעות. נתמעט ונתפחת: נקלף (האתרוג) נסדק ניקב וחסר כל שהוא (סוכ' ג ו). עלתה חזזית על מיעוטו ניטל עוקצו ניקב ולא חסר כל שהוא (שם). זהב טהור שמכניסין אותו לאור ואינו חסר כלום (ירוש' יומא ד מא ד). כל זמן שנמנו ישראל לצורך לא חסרו שלא לצורך חסרו (מד"ר במד' ב). — ובמשמ' לא היה בו מה שצריך להיות: אמר לו ר"ש אפשר ס"ת חסר אות אחת וכתיב לקוח את ספר התורה הזה וכו' (מנח' ל.). — ובמשמ' לא נִזַּק: זה נהנה וזה לא חסר (ב"ק כ:). — ולא היה לו צרכו: דעה קנית מה חסרת דעה חסרת מה קנית (מד"ר ויקר' א). — וכיו' יחסר במקום חָסֵר: המפקיד פירות אצל חבירו ה"ז לא יגע בהן ואע"פ שהן חוסרין ומתמעטין והולכין (רמב"ם, הל' ופקד' ז א). ותמצא המדה אשר בין ניסן ותשרי עומדת על מנהג אחד לעולם לא עודפת ולא הוסרת (העבור לר"א בר"ח הנשיא ב ח). — ובמשמ' פ"י, כמו פִּעֵ' שלקמן: הרבה תורה למדתי ולא הסרתי מרבותי אפילו ככלב המלקק מן הים הרבה תורה לימדתי ולא חסרוני תלמידי אלא כמכחול בשפופרת (סנה' סח.). ר' אליעזר אומר אם יהיו כל הימים דיו ואגמים קולמוסין ושמים וארץ מגלות וכל בני האדם לבלרים אין מספיקין לכתוב תורה שלמדתי ואני לא חסרתיה אלא כאדם שמטביל זכרותו במכחול בים (מד"ר שה"ש, לריח שמניך). משחסר הקב"ה שנת הלבנה משנת החמה אחד עשר יום הרי כמה שנים וקצים וכמה עבורים ולא הגיעה שנת חמה ללבנה (שם קהל', מעוות). — וחָסֵר את הדבר, הרגיש חסרונו: שחסרתיה (את רחל) שלא היתה לי נחת רוח אלא היא מתה עלי שחסרתיה (פסיק' רבתי ג). — חָסֵר כך וכך, הפסיד, הוציא כך וכך ממון: של בית רבי היו מקריבין שור של פטם ביום אידם חסר ד' ריבבן שאין מקריבין אותו היום אלא למחר חסר ד' ריבבן שאין מקריבין אותו חי אלא שחוט חסר ד' ריבבן שאין מקריבין אותו כל עיקר (ע"ז טז.).

— פִּעֵ', חִסֵּר — א) חִסֵּר אותו מן דבר, עשה שלא יהיה לו הדבר: ולמי אני עמל ומחסר את נפשי מטובה (קהל' ד ח). — וחִסֵּר אותו מן פלוני, עשה שיהיה פחות מפלוני: מה אנוש כי תזכרנו ובן אדם כי תפקדנו ותחסרהו מעט מאלהים וכבוד והדר תעטרהו תמשילהו במעשי ידיך כל שתה תחת רגליו (תהל' ח ה-ז). — ואמר הפיטן: ויצר בכפו ראש לכל נציבים, בהבראו כוננו תפים ונקבים, ומעט מאלהים חִסְּרוֹ באהבים (יוצר ב שבוע', שבעוע יוס). — ב) *חִסֵּר אותו, פִּחֵת אותו, סלק ממנו חלק גדול או קטן: פחסה אף על פי שלא חיסרה בטלה (ע"ז ד ה). — *חִסֵּר בו דבר, עשה שהדבר הזה לא יהיה בו: חיסר בה (בעשיית הקטרת) אחת מסממניה או שנתן בה מעט דב"ש היתה פסולה (ירוש' יומ' ד מא ד). ברוך שלא חיסר בעולמו כלום וברא בו בריאות טובות ואילנות טובות (ברכ' מג:). שמא אתה מחסר אות אחת או מייתר אות אחת נמצא מחריב את כל העולם כולו (ערוב' יג.). — *חִסֵּר מן דבר, לא עשה כל הדבר: אמר לו (ר"א) עקיבא כלום חיסרתי מן התורה כולה אמר לו לימדתני רבינו כי אדם אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא (סנה' קא.). — *חִסֵּר, עשה או אמר פחות ממה שהוא: כך אמרו נשיאים יתנדבו ישראל מה שמתנדבים ומה שמחסרים אנו משלימים (ספרי, נשא). וכשבאו אצל ר"ג אמר להן העבודה לא חיסרתם ולא הותרתם אלא כך היה מעשה (ברכ' לד:). כותבי ספרים (אינם רואים סימן ברכה) משום מחסרין ומשום מיתרין (כלה רבתי י). — ובמשמ' אבד, הפסיד: קרבנות צבור הבאין באחד בניסן מצוה להביא מן החדש ואם הביא מן הישן יצא אלא שחיסר מצוה (ר"ה ז.). — חִסֵּר את פלוני, עשה שפלוני יֶחְסַר, שיהיה נזק לפלוני: אמרו (אנשי סדום) הואיל וכסף וזהב יוצא מארצנו אין אנו צריכין שיבוא אדם אצלינו שאין באין אלא לחסרינו (תוספתא סוט' ג יב). רק שיגביהה כדי להשתמש בה בתשמיש שמחסרו אז חייב כאלו

הסרו אבל אם הגביהו לעשות בו תשמיש שאינו מחסרו אינו חייב (שו"ע חו"מ רלב א).—ג) *חִסֵּר את הדבר, הדבר נאבד ממנו: למי שראה הגייסות באות עליו והיה בנו עמו מה עשה נטל בנו בידו והיה נלחם עם הגיים בשנים ואמר לו בנו אבא לא אחסר אותן שתי ידים אחת שהיא מחזקת אותי ואחת שהורגת בגיים (מד"ר שמות כב). — *חִסְּרוֹ, מְחַסְּרוֹ, חש שהדבר חסר: מת האיש מי מחסרו אלא אשתו וכו' מתה האשה מי מחסרה אלא בעלה (מד"ר רות, וימת אלימלך). — חִסֵּר לפלוני, כמו חִסֵּר את פלוני, במשמ' פלוני אבד לו: שהיו (ההכושים) אומרים אדונינו המלך הוא שבחנו הוא חיינו אל נחסר לאדוננו המלך לעולם (מד"ר בה"ע, היושבת בגנים). — ד) בקביעות השנים, עשה שנה חסרה: והתבוננו קבוע שנים ולתקנם במרץ, אלהיכם המשכילכם לְחַסֵּר ולעבר בתרץ (שבת הפק' ב, את פני).—ה) בחשבון, חִסֵּר מספר ממספר, עשה הפגר, נכה, גרע: השער הד' שער החסור לחסר מספר ממספר פרט מכלל או כלל מכלל (ראב"ע, הקד' ספ' המספר). ולא נוכל לחסר ז' מג' ולא ט' מב' ולעולם נחל לחסר אחורנית כדרך החלוק (שם ד). והנה היו י"ג חסרנו[1] ממנו ז' ונשארו ו' (שם).

— הִפְע', הֶחְסִיר, — א) פ"ע, כמו קל, לא היה לו כדי הצרך: וימדו בעמר ולא העדיף המרבה והממעיט לא הֶחְסִיר איש לפי אכלו לקטו (שמות יו יח). — ב) פ"י, עשה שיחסר: להריק נפש רעב ומשקה צמא יַחְסִיר (ישע' לב ו). שמא תחסיר אות אחת או תתיר אות אחת (בתורה) נמצאת אתה מחריב את כל העולם כולו (סוט' כ.). — ובחשבון: החסרנו א' מב' נשאר א' השיבונו אחורנית על הגלגל והיו י' וכו' הוספנו עליו ט' והיו י"א החסרנו ח' נשארו ג' (ראב"ע, ספ' המספר ד).

— פע', *חֻסַּר, מְחֻסָּר, מחוסר, — מְחֻסַּר דבר, שעדין אין לו הדבר הנצרך: שאינו מחוסר אלא מנין (דמאי ג ב). זה הכלל כל המחוסר צידה פטור ושאינו מחוסר צידה חייב (שבת יג ה). זר אונן טבול יום מחוסר בגדים מחוסר כפורים (זבח' ב א). עזרת ישראל מקודשת ממנה (מן עזרת הנשים) שאין מחוסר כפורים נכנס לשם (כלים א ח). כל מי שיש לו מה יאכל היום ואומר מה אוכל למחר הרי זה מחוסר אמנה (מכי' בשלח ד ב), ועי' אמנה.

[1] ואולי הוא קל, חִסַּרְנוּ.

רב אמר מחוסר מעשה אחד פוסק מחוסר כמה מעשים אינו פוסק (ירוש' ב"מ ה יג). יש מחוסר אבר מבפנים או אין מחוסר אבר מבפנים (בכור' לט.). — מחוסר זמן, עי' זמן. — ולנק': אמר ר' מתניה מכיון שהיא מחוסרת שחיטה כטמאה היא (ירוש' שבת סוף ט). קרפף יותר מבית סאתים שלא הוקף לדירה וכו' מחיצה היא אלא שמחוסרת דיורין (בבלי שם ז). במחוסרות למצמץ (ירוש' תרומ' יא מז ד). במחוסרין שחיקה (שבת יט:).

— הִתְפ', הִתְחַסֵּר, נִתְחַסֵּר, — הלך וחסר: משהלבנה מתחלת להתחסר לעולם לא תראה עוד בתחילת הלילה עד שתתחדש (תוספ' ר"ה כ:). שאין עושין משקלות מבדיל ועופרת וכל שאר מיני מתכות מפני שמעלין חלודה ומתחסרין אבל עושין אותם של אבן ושל זכוכית וכיוצא בהן (ספ' החנוך רנט). — ופתאם חסר: שכבר זרעו כל מה שהיה להם ונתחסר להם שלא היה להם כל הצורך (תוספ' גיט' לח:).

חֶסְרוֹן[1]), ש"ז, מ"ר חֶסְרוֹנוֹת, חֶסְרוֹנִים, — כמו חֹסֶר: מעות לא יוכל לתקן וְחֶסְרוֹן לא יוכל להמנות (קהל' א יט). — *ומה שיחסר מתבואה וכדומה כשמתיבשת וכיוצא בזה: שליחות יד אינה צריכה חסרון (ב"מ מא). המפקיד פירות אצל חבירו הרי זה יוציא לו חסרונות לחטין ולאורז תשעה חצאי קבין לכור (ב"מ ג ז). אם היתה מדה מרובה אינו מוציא לו חסרונות מפני שמותירות (שם). אם מדד לו מתוך גורנו אינו מוציא לו חסרונות (תוספתא שם ג י). וכשבא לנמל טען המפקיד שחסר לו הרבה קמח באופן שהחסרון עולה יותר מדמי השבירות (תשוב' בית דוד, חו"מ א).—ומה שנחסר מדבר בשביל סבה מהסבות: נקבים שיש בהם חסרון מצטרפין לכאיסר ושאין בהן חסרון מצטרפין לרובה (חול' מה.). עד שתנקב (הריאה) לבית הסמפונות וכו' נקב (שאין בו) חסרון אבל נקב (שיש בו) חסרון אפילו רבי שמעון מודה (שם מז:). חסרון מבפנים לא שמיה חסרון (בכור' לט.). — ונזק שיקרה לאדם: זה הכלל כל שיש בו משום חיסרון כיס יש בו משום השב אבידה (תוספתא ב"מ ב כח). תקום והדרת מה קימה שאין בה חסרון כיס אף הידור שאין בו חסרון כיס (קדוש' לב:). וכל דבר שיש בו סימן וכו' המוצאו חייב להכריז אלא א"כ ידע שנתייאשו הבעלים כגון ששמע

[1] משקל יִתְרוֹן כִּשְׁרוֹן.

אותם אומרים ווי לחסרון כים וכיוצא בדברים אלו שמראין שנתייאשו (רמב"ם גזל' ואבד' יד ג). — ומשל: מכת חולי מעיים קשה לגוף מכת הלב וחסרון כים קשה מכולן (מד"ר קהל', ומולא אני). — ואמר הפיטן: שמור איש תם וראה ישר לעשר את כל קנינך בשביל שתתעשר וכו' ולכל ממון חסרונו הוא יתרונו (פזמ' תימני, יפתח), ר"ל מה שאדם מחסרו בצדקה. — ובכלל נזק: וכך היתה תפלתו של כ"ג ביום הכיפורים בצאתו בשלום מן הקודש יהי רצון וכו' שלא יצא עלינו חסרון לא ביום הזה ולא בשנה הזאת ואם יצא עלינו חסרון ביום הזה או בשנה הזאת יהא חסרונינו בחסרון של מצוות (ירוש' יומ' ה מב ג). מי שמת עבדו או בהמתו אומר לו המקום ימלא חסרונך (שם ברכ' ב ה). נתפללו עליו (חכמים על אבא יודן שירד מנכסיו) ואמרו לו המקום ימלא חסרונך (מד"ר דבר' ד). אמרו לו אבא יהודה הקב"ה ימלא חסרונותיך (ירוש' הור' ג מח.). כשם שמזונותיו של אדם קצובין לו מראש השנה כך חסרונותיו של אדם קצובין לו מראש השנה (ב"ב י.). אמר הקב"ה (לקין) אתה נבהלת להעשיר ולירש את העולם חייך חסרון יש לך בדבר הוי ולא ידע כי חסר יבואנו ומה היה לו שנטלטל בעולם (תנחומא בהר א). א"ל הקב"ה (לסוחר שביעית) נבהלת להעשיר מן השביעית חייך חסרון יש לך בדבר ולא עשה אלא כיון שלא שומר את השמטה התחילה המארה נכנסת בממונו והוא מוכר כל מה שיש לו (שם). — ומ"ר ˙חֶסְרוֹנִים: וידעתי כי כמה שכלים [שכרים] אבדו בעבור המורא וכמה החסרונים גרם אותם הפחד וזכרתי דברי האומר מן הזהירות שלא תרבה להזהר (הקד' חו"ה). — ובמשמ' מה שהאדם צריך להייו, לצרכיו, **Bedürfnis ; besoin ; waht**: אמר להן רבי טרפון לתלמידיו השותה מים לצמאו כיצד הוא מברך אמרו לו למדנו רבינו אמר להם בורא נפשות וחיסרונן (תוספתא ברכ' ד יד). — ובחשבון הזמנים, *חסרון השנה, הימים ששנה רגילה עֹדפת בהם עליה: אם היתה שנה חסירה נותנין לה חיסרונה ואם לאו הולכין אחר סידרן (תוספתא תענ' א ג). — ‹ובמוסריות, העדר שלמות, **Unvollkommenheit ; défaut ; imperfection**: כי הכונה מורה על חסרון המכוון (כוזרי א א). בני אדם הסכלים העורים והחרשים שנואי נפש כל חכם לב כשרואים כי החכם יחלשו הרגשותיו על זה ההדך הם מיחסים אליו זה לחסרון ואוי להם כי לא ידעו ולא יבינו בחשכה התהלכו (המעלו' לרמ"ע פלקיירא ב). — ואמר המליץ בתארו גדולת אלהים ומעוט ערך האדם: וכפי תקף יכלתך כן חולשת יכלתי וכפי שלמותך כן חסרוני (רשב"ג כת"מ). — ואמר המשורר בחדוד יפה מאד כשהושיבו איתו פעם במקום שלא לפי כבודו: כבודי במקומי ואם אשפיל שבתי, ולא אבחר מקום בנקלים בגאונם, אשר המה חושבים היותם ראש מושב, והמושב להם יכסה עלבונם, אני הוא המקום והמקום אתי, והמה המקום ימלא חֶסְרוֹנָם (ראב"ע, כבודי במקומי), ר"ל כי המקום המכבד שישבו הנקלים שם ימלא מה שחסר להם מהשלמות הרוחנית.

‹**חִסָּרוֹן**, ש"ז, — כמו חֶסְרוֹן, נהוג בפי העם וכן כתבו קצת הסופרים: וברצונו המתנתי מפני החיסרון[1] (תשו' כ"ת לו, הור' מק"ג). באתי כדבריך במעשיך, כל אבני כים בלי חיסרון פלסוף, ככל אשר שאלת לדעת בארץ דרכיך (שם נד).

‹**חַסְרוּת**, ש"נ, — כמו חֶסְרוֹן: ישתדל לומר שזאת הידיעה בלתי מועילה כלל ואין עמה שלמות לא אנושי ולא אלהי וכבר יגבר העזות עליו שיאמר שהוא חסרות (כבוד אלהים, יוסף ב"ע כו:).

חַף[2], ת"ז, לנק' חַפָּה, מ"ר חַפִּים, חַפּוֹת, — נקי, טהור, בלי חטא, במוסריות, שאי אפשר להוכיחו בשום דבר, **untadelhaft ; irréprochable ; blamless**: אך אמרת באזני וקול מלין אשמע זך אני בלי פשע חַף[3] אני ולא עון לי (איוב לג ח-ט). — ואמר המשורר בלשון נֹפל על הלשון: אם את כברוב ממשח בזהב צדק גופך לנצח חף, כי מה יועיל גבר מדה ויפה תואר אם אינו חַף (רמב"ע, תרשיש ח).

*****חָף**[4], ש"ז, מ"ר חָפִּים, סמי' חָפֵּי, — שֵׁן של מפתח, **Zahn am Schlüssel ; dent de clef ; bit of a key**: עצם כדי לעשות תרווד ר' יהודה אומר

---

[1] עפ"י הכתיב הזה ולפי מנהגם בזמן ההוא בכתיב המלים נראה כי היתה הכונה להמשקל הדגוש.

[2] רק בעברית, ועי' הערה שלקמן. — [3] ת זעירא, כך נמסר, וזה כעין רמז שהנוסחה חשודה, ואולי היה כתוב כאן איזו אות אחרת, ואולי כל המלה חף חשודה. עכ"פ, לפי הנוסחה פרשוה הקדמונ' והחדשים במשמ' נקיון וטהר מוסרי, וגזרוה משרש ב. חפף במשמ' חבך, עי"ש. השבעים תרגמו במלה שמשמ' היא: שאי אפשר להוכיח בדבר.

[4] לא נתברר מקורו, ועי' הערה לקמן.

כדי לעשות ממנו ח ף [1]) (שבת ח ו). פותחת של עץ ו ח פ י ן [2]) שלה של מתכת אפילו אחת טמאה פותחת של מתכת ו ח פ י ן שלה של עץ טהורה (כלים יג ו). היו בו (בהמפתח) ח פ י ן ונקבים טמא ניטלו ח פ י ן טמא מפני נקבים נסתתמו נקבים טמא מפני ח פ י ן ניטלו ח פ י ן ונסתמו נקבין או שפרצו זה לתוך זה טהור (שם יד ח). ח פ י לסוטות אסור לטלטלן (ירוש' שבת ד ז.). ח פ י פותחת טהורין קבען בפותחת טמאין (בבלי שם פא.).

חפא[3]), ממנו א. חָפָא, ״חֲפָאָה.

א. **חָפָא**, — קל לא נמצא.

— פִּע', חִפֵּא, יְחַפֵּא, וַיְחַפְּאוּ, — חִפֵּא דבר על פלוני, בדא ויחס לו הדבר, אמר בְּדָאוּת על פלוני דבר ויחס לו זאת, behaupten ; prétendre ; to pretend: וַיְחַפְּאוּ [4]) בני ישראל דברים אשר לא כן על יי' אלהיהם ויבנו להם במות בכל עריהם ממגדל נוצרים עד עיר מבצר ויצבו להם מצבות ואשרים על כל גבעה גבהה ותחת כל עץ רענן ויקטרו שם בכל במות כגוים אשר הגלה יי' מפניהם ויעשו דברים רעים להכעים את יי' (מ"ב יז ט-יא).

— הִפע', ״הֶחְפִּיא, — כמו חִפֵּא: ואשר ה ח פ י א ו עלינו דברים לשבר את האזנים ולסמא את העינים כי דברנו ברב הגדול רמב"ם ז"ל וספריו תמהנו מאד על האנשים החכמים וידועים לשבטיהם איך לא חסו על כבודם (מנח' קנא' לאבא מארי פט).

ב. ***חָפָא**, ש"ז, מ"ר חֲפָאִים, — מכסה שפורשים על גבי הכלים מפני האבק, Decke; couverture; cover: גילה ח פ א י ן [1]) ומצא אבק על גבי כלים (תוספתא כלים ב"ק ג יד).

״**חֲפָאָה**, ש"נ, מ"ר חֲפָאוֹת, — מה שאדם מחפא על חברו בלי יסוד: לא תענה ברעך דברי ח פ א ו ת, בזקן מהשחית תחתית לקפאות, כן לארבע הפאות (אזהר' לר"א הזקן).

חפה[2]), ממנו א. חָפָה, *חִפּוּי, ״חֲפִיָּה.

א. **חָפָה**, פ"י, חָפוּ, חָפוּי, סמי' חָפוּי, יֶחְפֶּה, — חָפָה את ראשו וכדומה, כסהו והסתירו, bedecken, verhüllen, couvrir ; to cover: ודוד עלה במעלה הזיתים עלה ובוכה וראש לו חָפוּי והוא הלך יחף וכל העם אשר אתו חָפוּ איש ראשו ועלו עלה ובכה (ש"ב טו ל). ואדריהם שלחו צעוריהם למים באו על גבים לא מצאו מים שבו כליהם ריקם בשו והכלמו וְחָפוּ ראשם (ירמ' יד ג). בשו אכרים חָפוּ ראשם (שם ד). והמן נדחף אל ביתו אבל וַחֲפוּי ראש (אסת' ו יב). — *והכנף את הגוף: ובחגבים כל שיש לו ארבע רגלים וארבע כנפים וקרסוליו וכנפיו ח ו פ י ן את רובו (חול' ג ז). — *והנעל את הרגל: חלצה בגדול שהוא יכול להלך בו או בקטן שהוא ח ו פ ה את רוב רגלו (יבמ' יב ג). — ובשר, חלב, ועור, בגוף: אלו הן ציצין המעכבין את המילה בשר ה ח ו פ ה את רוב העטרה (שבת יט ו). חלב ה ח ו פ ה את הכרס (תוספתא חול' ט יד). ובשר ה ח ו פ ה את רוב הכרס ברובו (גמ' שם מב:). מקפלו (את העור) ומניחו ע"פ הקנה אם ח ו פ ה את רוב הקנה (שם מה.). כשם שהעור ח ו פ ה על הבשר כך סנהדרין חופין על ישראל (מד"ר איכה, כלע גברי). — והאצבעות על פסת היד: ח ו פ ה את פס ידו במחבת ובמרחשת ומוחק באצבעו מלמעלן למטן (ירוש' יומ' ה מב:). ח ו פ ה שלש אצבעותיו על פיסת

—[1]) ופרש הערוך: פי' שינים של עצם ויש של עץ ויש של מתכת ויש חפין בנגר שהן תלויים ועומדים כקבועים בתוך העץ שהוא בית הנגר ובעץ שהוא בית הנגר נקבים מוכנים להם שמתכוונין נגדם נופלין ונכנסין בהן ואלה הן של גל ובהם נסגר והמפתח יש בו הפין בולטין מכוונין כנגדן מכניסין אותו בחלל שבנגר והפין מעלין את חפין של גל והוא נפתח. — [2]) פרש רה"ג: אית דאמרי חפין אלו השיניים מעל המפתח. ע"כ. והרמב"ם: חפין הן ש י נ י המפתח אשר יפתחו בו הדלת ותמונתה מפורסמת.

[3]) יש מפקפק' באמתות שרש זה. ועי' הער' להערך.

[4]) כבר אמרו הקדמונים כי אין חבר למלה זו במקרא וצריך לפרשה לפי הענין. ריב"ג גזרו מן חפה ואמר: ומהענין הזה (מן חפה) ו י ח פ א ו בני ישראל כלומר ש א מ ר ו עליו ותלו בו דברים שאינם הגונים וכאלו חפוהו בהם. ע"כ. אך גזרה זו דחוקה, ואולם בעצם הדבר פרש קרוב לפי הענין. רש"י: ו י ח פ א ו בדאו פתרונו לפי ענינו. ע"כ. קצת החדשים הגיהו הגהות מתחלפות אך לא מחורות. בערב' בשרש חפ a) וחפי b) יש גם משמ' דבר רע על אדם.

a) حِفّ b) حفي

[1]) כך בנדפס ש"ס וילנה, וכך במהד' צוק"מ, ובנוסח' אחרות משבש.

[2]) בארמ' חפא, בערב' ח'פי c).

a) خفي

ידו וקומץ (כלי שם מז.). — והענפים את הנוף: עץ שענפיו חופין את רובו ועולה כמין קליעה ואי זה זה הדס (ירוש' סוכ' ג נג ג). ורגונה ענפיו חופות את רובו ואינו עולה כמין קליעה (שם). — ואת פני הכותל בזהב וכדומה: אבי אבא שחפה את החיכל כולו בכסף ובזהב (ברכ' י:).

— נפע', נחפה, — נחפה בכסף וכדומה, שצפוהו, ובמליצה: כנפי יונה נחפה בכסף ואברותיה בירקרק חרוץ (תהל' סח יד).

— פע', חפה, — כמו קל, חפהו בכסף וכדומה, צפהו, הדביק עליו: ואת הבית הגדול חפה עץ ברושים ויחפהו זהב טוב (דהי"ב ג ה). — ומצוי בתלמוד: לא היו ימים מועטים עד שחיפו כהנים פני כל האולם בטבלאות של זהב (תוספתא מנח' יג יט). אבותינו חיפו אותו זהב ואנו חיפינו אותו עפר (ירוש' תענ' ב סה.). שפודין של ברזל היו וחיפום בבעץ (ר"ה כד:). שולחן שחיפהו בשיש לאכול עליו אעפ"י שעשה לו עץ רחב להיות מקבל בו את השיש (תוספתא כלים ב"ב א י). — ובקש, בעפר, באבנים, וכדומה: עמדו עניים בפניו (של העומר) או שחיפוהו בקש (פאה ה ז). המבקיע בזית לא יחפהו בעפר אבל מכסה הוא באבנים או בקש (שבי' ד ה). מחפין את הקציעות בקש (מו"ק ב ה). מביא את הביכורים ועושן כמין סלין ומחפן בקציעות (תוספתא תענ' ד ז). הזורע והמחפה והמנכש (שם כלא' א יה). הביאו סלי בכורים וחיפום בקציעות ונטלום ועלו על כתפיהן (תענ' כח.). עכו"ם שהביא אבנים מן המרקולים וחיפה בהן דרכים (ע"ז מג.), כמו רצף. חיפהו (את הסנדל) כולו במסמרות כדי שלא תהא קרקע אוכלתו (שבת ס:). העור שמחפין בו המרכב מפני האבק (רמב"ם כלים כד ה). — ובמשמ' מרח, משח: שמא תראה טפת דם כחרדל ותחפנה שכבת זרע (ניד' ה.). — והמים בהעין: הכהו על מוחו וירדו מים וחיפו את עיניו (תוספתא ב"ק ט כז). — *והפנים בתמרוקים: לא כחל ולא שרק ולא פרכים ויעלת חן מתהלל הוא ביפיה של כלה שאין צריכה לכחול עיניה כי יפות הן כאילו קרועות בפוך ואין צריכה לטוח את פניה ולחפות אותן בתמרוקין כי צהובין הן (תשו' הגא', הרכבי שנו). — — ובעננים לצל: זמן אבי כלה שושבין בחור מורם מעם, וזהר אפריון חפה בענני נועם (אוהל' ר"י ברזלוני, א' זה). — ובהשאלה, *חפה עצמו, הסתיר מה שלא רצה שיראה בו הזולת: אשה (מעוברת שרוצה להנשא לבעל שני) מחפה עצמה כדי שיירש בנה בנכסי בעלה (יבמ' מב.), ר"ל עושה תחבולות להסתיר הריונה. — ובפרט *חפה על פלוני, כסה עליו, הסתיר מה שעשה: אין לך משפחה שיש בה מוכס שאין כולה מוכסין ושיש בה ליסטין שאין כולה ליסטין מפני שמחפין עליו (ספר' קדוש' לה, שבוע' לט.). פעמים שאדם נושא את בת אחותו או בת אחיו ומניחה והולך למקום אחר בצרכיו ומתאחר כמה חדשים ועומדת היא ומזנה עליו ומתעברת מאחר ובא בעלה ומוצאה שהיא מעוברת משמעון וכותב לה גט בניסן ומשיאה לשמעון ומחפה[1] עליה מפני שהיא קרובתו ואומר מניסן כתבתי לה גט כדי שלא יהא בנה ממזר (תשו' הגא', הרכבי כסו). בת אחותו מפני שחומל עליה ורוצה לחפות עליה (שם). לא יתייחד עם הנשים ואפילו עם הרבה נשים לפי שלבו גם בהן וכולן מחפות עליו (רמב"י קדוש' פב.). ששונאות (הצרות) זו את זו ואין מחפות זו על זו (רמב"ם איסורי ביאה כב ט). שאין בטבע האשה שתחפה על שוכב חיקה כשיזנה עם אחרת (מלמד התלמיד, משפטים). — *וחפו אותו, אמרו כי הוא חף מפשע: היו יצחק ויעקב יושבין שם וכל אחי והיו מחפין[2] אותו הכיר יהודה למקום ואמר אמיתת הדבר (מד"ר שמות ל).

— פע', *חפה, מחפה, מחופים, — שחפו אותו: בית שאחד מצדדיו מחופה בשיש אחד בסלע ואחד בלבנים ואחד בעפר (נגע' יב ב). מעשה במרחץ של בני ברק וכו' שהיו המין שלו מחופין בנסרים (תוספתא שבת ג ג). מצא כלכלה מחופה בעלין (ירוש' מעשר' ג נ"ג). אוכלין ומשקין תחת המטה אפילו מחופין בכלי ברזל רוח רעה שורה עליהן (פסח' קיב.). — ואמר המשורר: ויהי בהיותנו במעמד ההוא הנכבד ראינו עשר חופות, בגלומי תכלת וארגמן מחופות (עמנ', מחב' כח). — וגם לדבר המחפה: הפריש עור המחופה על הברזל (רמב"ם כלים כה ב).

ב. *חפה, — כמו חפא.

— פע', *חפה, חפו, — במקום חפאו: שלא ראה (יוסף) בחופתי ולא ראיתי בחופתו ושחיפו עליו דברים ואמרו חיה רעה אכלתהו (מד"ר בראש' לד). פתח דבריך

---

[1]) ובסגנון ארמי: זימנין דבת אחותו היא ומחפה עליה (יבמ' לח:). — [2]) ואולי זה בינ' מקצר מן הפף, במקום מחפפין.

האשמתני וחשדתני היותי מחפה על הרב רבינו משה ז"ל דברים אשר לא כן (תשו' ריב"ש בלח).

חֻפָּה, ש"נ, מ"ר חֻפּוֹת, — כעין גג עשוי מבגד מעל למטה או כסא לשבת תחתיו, Baldachin dais ; canopy : וברא יי' על כל מכון הר ציון ועל מקראה ענן יומם ועשן ונגה אש להבה לילה כי על כל כבוד חֻפָּה (ישע' ד יה). שכל אחד ואחד נכוה מחופתו של חבירו (ב"ב עה.). שלש עשרה חופות קשר להם הקב"ה (לנביאים) בגן עדן (מד"ר קהל', מי כהחכם). עתיד הקב"ה לעשות צל וחופות לבעלי המצות אצל בני תורה בגן עדן (שם ויקר' כה). — ואמר המשורר: ויהי בהיותנו במעמד ההוא הנכבד ראינו עשר חופות, בגלומי תכלת וארגמן מחופות (עמנ', מחב' כח). — והמטה בחֻפָּה של החתן והכלה: יצא חתן מחדרו וכלה מחֻפָּתָהּ (יואל ב יו). והוא כחתן יצא מחֻפָּתוֹ (תהל' יט ו). לא דומה נבעלת באשפה לנבעלת בחופה (ירוש' כתוב' ג כז ג). למדתך תורה דרך ארץ שאין חתן נכנס לחופה אלא אם כן נותנת לו כלה רשות (מד"ר ויקר' ט). עלובה כלה מזנה בתוך חופתה (שבת פח:). עלובה היא הכלה שמקלקלת בתוך חופתה (מד"ר שה"ש, מי זאת). — ובפרט *החֻפָּה שתחתיה יעשה סדר הקִדּוּשִׁים, שהחתן מקדש את הכלה עפ"י החק והמנהגים הקבועים: א"ר הונא חופה קונה מק"ו ומה כסף שאינו מאכיל בתרומה קונה חופה שמאכלת בתרומה אינו דין שתקנה (קדוש' ה.). הכל יודעין כ"לה למה נכנסה לחופה אלא כל המנבל פיו אפי' חותמין עליו גזר דין של שבעים שנה לטובה הופכין עליו לרעה (שבת לג.). לאדם שעשה חופה לבנו והתקין מכל מיני סעודה לימים מת בנו עמד ובלבל ופזר את חופתו אמר כלום עשיתי אלא בשביל בני עכשיו שמת חופה למה לי (סנה' קח.). אמר הקב"ה לירמיה אני דומה היום (אחרי החרבן) לאדם שהיה לו בן יהידי ועשה לו חופה ומת בתוך חופתו (מד"ר איכ', פתיח'). אלו הן חופות חתנים אלו זהוריות המוזהבות (תוספתא סוט' טו ט). למלך שנשא מטרונא וכתב לה כך וכך חופות אני עושה ליך (מד"ר איכ', זכר עניי). — ואמר המשורר: הביאו בחֻפָּה כחתן, ורעיה לצדו נתן, האלך גן ביתן, אשר לא עמלת בו (ר"י הלוי, אפתחה סעפי). — ובהשאלה: חֻפַּת ענני כבוד פרש על אם שזופה, זכר חסדו כי ראה נפשה לישועה נכספה (הוא, במר מה מליץ). — ועצם הנשואים: בן חמש עשרה לתלמוד בן שמנה עשרה לחופה (אבות ה כא). שלא ראה (יוסף) בחופתי ולא ראיתי בחופתו (מד"ר בראש' לד). כשם שהכנסתו לברית כך תכניסהו לתורה ולחופה (שם קהל', עת ללדת). כלה זו כשמלאו שבעת ימי חופתה חוזרת למלאכתה (פסיק' דר"כ, שוש אשיש). — *חֻפַּת נערים, שעושים לילד לסגולה, וכדומה: שעשתה לו אמו (למשה) חופת נערים בתיבה אמרה שמא לא אזכה לחופתו (סוט' יב:). — *בני חֻפָּה, כל המשתתפים בהחתונה בסדר החֻפָּה והקדושים: שושבינין וכל בני חופה פטורין מן הסוכה (ירוש' סוכ' ב גג). והיו מלאכי השרת מקפצין לפניהן (לפני ריב"ז ובן ערך כשדרשו במעשי מרכבה) כבני חופה שמהין לפני חתן (שם חגי' ב עו).

***חִפּוּי**, ש"ז, — שה"פ מן חִפָּה, והדבר שמחפים בו: עור שעשאו חפוי לכלים (כלים כו ו). חפוי האלה הקשת והרומח (שם יו ח). חפוי בית הלגינין ובית הכוסות (תוספתא כלי ב"ב ד יא). — וקשוט לכסא: כסא של כלה שניטלו חפוייו (עד' א יא). כסא שניטלו שנים מחפוייו זה בצד זה (שם כ ח). — ושה"פ, חִפּוּי עפר וכדומה על הזרעים: הניכוש והחיפוי בכלאים (ר"ח מו"ק ב:). — ואמר הפיטן: למען זבד דברות הנתונות מאש, למען חִפּוּי יריעות וענן אש, למען טכס הר ירדת עליו באש (סד' הושע', למען איתן).

'חִפּוּר, ש"ז, — שה"פ מן חפר, כמו חפירה: נכוש הוא עקירת העשבים הרעים הגדלים בתבואה עדור (הוא) חפור (רע"ב כ"מ ה י).

א. ***חֲפוּרָה**, ש"נ, — כמו חֲפִירָה: נפל לגוב אריות אין מעידין עליו לחפורה מליאה נחשים ועקרבים מעידין עליו ר' יהודה בן בתירא אומר אף לחפורה מליאה נחשים ועקרבים אין מעידין עליו (חוששים אנו) שמא חבר הוא (יבמ' קכא.).

ב. ***חֲפוּרָה**[1], ש"נ, — התבואה כשעודנה יר'קה ורכה, ועוד לא נעשו שבלים, וק'צרים ממנה למאכל בהמה ויאכלו זאת גם עניי עם: מאה זוזים

---

[1]) בארמ' חפורה: כי פליגי בחפורה והוה שובלי (ב"בק כז.), כך גרס' הערוך, ובנוסח' חפירה. ופרש רגמ"ה: שהגיע להם אביהם חזיז ונתגדלו עד שנעשו שבלים. ע"כ. וכן הערוך: פי' כגון שחת ונעשה שבלים. ע"כ. וכן רש"י (יבמ' סג.): שחת ששכרה מועט ואוכל עשבים וחזיז במלח. והוסיף עוד: ירק מן התבואה

בעסק כל יום בשר והמר מאה זוזים באדמה כל יום מלח וחפורה[1]) (יבמ׳ כג.).

***חֲפוּרִית**[2]), ש״נ, מ״ר חֲפוּרִיוֹת, — פסלת הדגן, כמו זון וכדומה: בא בן לוי אצלך אם נתת לו מן המובהר יפתח ה׳ לך את אוצרו הטוב וגו׳ ואם נתת לו מן החפוריות ומן הקטניות אף אני יש לי ליתן לך מן החפוריות ומן הקטניות יתן ה׳ את מטר ארצך אבק ועפר וגו׳ (פסיק׳ דר״כ, עשר תעשר).

***חִפּוּשׁ**, ש״ז, — שה״פ מן חִפֵּשׂ, שליחת חפשי: השמטת מלוה וגאֻלת ממכר, קריאת דרור ושלוח חפשי חִפּוּשׁ הנרצע ביובל והאמה בסמן (מוס׳ א שבוע׳, תודה). ודין יום או יומים וְחִפּוּשׁ עבד כנעני בעינו או בשנו (שם, את שם). — וכנ׳: גופו (של עבד עברי) קנוי עד שיגיעו ימי חיפושו (רמ״י קדוש׳ טו.).

***חִפּוּשִׁית**[1]), חֲפוּשִׁית, ש״נ, מ״ר חִפּוּשִׁיּוֹת, חֲפוּ׳, — מין ממיני הרמש בעלי כנף קרומית מחפות בחפוי קרני למעלה, Käfer; scarabée; beetle: נפל לתוכה (של הצלוחית) שקצים ורמשים ונתבקעו וכו׳ חפושית בין כך ובין כך פוסלת (פרה ט ב). כל הולך לרבות את החיפושית ואת הדומה לחיפושית (ספרא שמיני יב). — ומשל: מה ילדה החפושית[2]) קרוץ רע ממנה (מד״ר שה״ש א א), והוא משל ל„מרשעים יצא רשע“.

***חִפּוּשׂ**, ש״ז, — שה״פ מן חִפֵּשׂ: למדנו מציאה ממציאה ומציאה מחיפוש וחיפוש מחיפוש וחיפוש מנרות (פסח׳ ז:). — והשתדלות למצא דבר: על זרוז והחפוש החכמה תרעומותי ולא על דרישת תעלומותיה תלונותי (מנח׳ קנא׳ לר״י מפיסא 9). — ובפרט בהגיון: ולנו מין אחר מן ההקש נקראהו הקש החפוש והוא שיהיה משפט מה נודעו חלקיו והתאמת בחפוש קצת חלקיו (מלות הגיון ז). הנה כל תנועה בעלת תכלית ואם שנאמר שהוא לא יועיל כי אם החפוש לבד והחפוש לא יתבאר בו מבוקש מושכל במופת

עד שלא הביאה שליש. ע״כ. וכן רשב״ם (ב״ב שם): שחת הניח להן ונעשו אחרי כן שובלי. ע״כ. וכן נראה מלשון הרמב״ם בהלכותיו שתרגם חפורה והוו שובלי: כגון כרמל שנעשו שבלים (נחל׳ ג ז). ולא נתברר מקור מלה זו. י׳ לוי אמר שכמו שחת משמש גם במשמ׳ שוהה וגם במשמ׳ מה שעולה מהזרע בראשיתו כן משמש גם השרש חפר בשתי משמעות אלה, והביא גם דמיון מערב׳ שאומרים חאפרה a) במשמ׳ תחלת דבר. אך כבר דחה כל זה פלישר בהערותיו. אבל, גם השערתו של פלישר כי חפורה הוא סרוס מן חרופה, מערב׳ ח׳רפ b) במשמ׳ תלש — דחוקה, כי עקר שמושו של ח׳רפ הוא לקיטת הפֵּרות בסוף הקיץ. והנה בערב׳ אין למלה זו חבר לפי צרוף האותיות, אבל עצם המושג הזה, ר״ל העשב הרך שצמח מהזרע של השעורה ועוד לא נעשה לשבלים ונקצר כשהוא ירוק למאכל לבהמה, ישנו גם בערב׳ ושמו קַצִיל c), מן קצל d) שר״ל חתך: אלקציל והוא אלשעיר יג׳ז אחצ׳ר לעלפ אלדואב (אלמגרב). ובעבר׳: הקציל והוא שעורה שיקצרוהו ירק למספא להבהמות. ומשק׳ אחר מזה השרש בעצמו, קַצַל וקְצַאלַה e) משמש במשמ׳ פסלת מן הבר, מהדגן, ואמר אללחיאני: קצאל אלטעאם מא יח׳רג׳ מנה פירמי בה ת׳ם ידאש אלת׳אניה וד׳לכ אד׳א כאן אג׳ל מן אלתראב ואלדקאק קלילא, ע״כ, ובעברית: קצאל הדגן הוא מה שיצא ממנו ויושלך ואח״כ יודש פעם שנית והוא כשהיה קל מעט מעפר ואבק. וכן אלקצל, ואמרו עוד: אלקצל פי אלטעאם מת׳ל אלזואן, ע״כ, ובעבר׳: הקצל בהדגן הוא כמו הזונים, וכבר אמר המשורר: קד ע׳רבלת וכרבלת מן אלקצל, ע״כ, ר״ל כבר נֻפה וכבר מן הקצל. ואמר אלפרא וז״ל: פי אלטעאם קצל וזואן וע׳פי מנקוץ וכל הד׳א ממא יח׳רג׳ מנה וירמי בה, ע״כ, ובעבר׳: בהדגן יש קצל וזון ומוץ וכל זה ממה שיצא ממנו ויושלך בו. ע״כ. — מכל זה נראה כי שני המשקלים קציל וקצל וקצאלה משמשים בשני המושגים של שחת ושל פסלת הדגן כעין זון. והנה לא באה המלה חפורה בתוך סגנון עברי, אך צורתה עברית, ורגלים לדבר כי גם אצל היהודים שמשו שני משקלים הפורה והפורית האחת במשמ׳ שחת והשנית במשמ׳ פס֗לת דגן וכדומה, ועי׳ חפורית. — [1]) גוף המשל בארמ׳: מאה זוזי בעיסקא כל יומא בשרא וחמרא מאה זוזי בארעא מילחא וחפורה.

[2]) עי׳ למעלה בהערה לערך חפורה, והנה הערוך פרש חפורית כמו חפורה, אך מהענין נראה שבאן הכונה למין גרוע של דגן, וכבר פרש כך יסטרוב.

a) حافره b) خرف c) قصيل d) قصل e) قَصَل قُصَالَة

[1]) כך בהית חרוקה לפי הכתיב בספרא י אחרי החית, וכן עפ״י ההברה הרגילה. בקטע כ״י משנ׳ מנקד׳ (REJ 1887, Avril 274) חֲפוּשִׁית, ח פתוחה, במשנ׳ מנק׳ נדפ׳ ליוורנ׳ חֲפוּשִׁית. בערב׳ ח׳נפשׂ, ח׳נפִשׂ, ח׳נפשַׂה a), רק למין השחור, לשאר המינים ג׳על b). בארמ׳ חיפושיתה, בסורית חפשושתא, ולא נתברר מקורו, יש ג׳זרים השם הזה מן חפשׂ, במשמ׳ בקש, מפני שהיא כמו מחפשת תמיד, אך לפי זה צריך לקרא בשין שמאלית, וההברה המקובלה היא בשין, וכך גם לפי הערב׳ שהיא בלשון זו בשין, כנהוג. — [2]) גוף המשל בארמ׳: מה ילדת חיפושיתה קרוצ׳ בישי מינה.

a) خُنْفُس خُنْفِس خُنْفُسَة

(כל מלאכ' הגיון, הקב). ואח"כ אמר הכל הבל להראות ולפרסם ראית החפוש ר"ל כי בחפשו כל פרטי מעשי בני האדם אחד אחד והעמל בם נמצא הבל (הקד' מלמ' התלמיד). והיותנו מאמתים שהוא צודק בכל עת ובכל חומר לא יגיע לנו בחפוש כי החיפוש כל זמן שלא נדע בבירור שהוא כלל חבורים רבים לא יתאמת ונצטרך בזה המשפט (אמונה רמה ד ב). והנה שכל גשם מוחש פועל או מתפעל זה מבואר בחפוש (ר"מ קלבקם, אור ה' א א). אל תראו עצמכם חוקרים ושמפאת החפוש באתם לזה (ר"י אברבנאל, שופט', ענין במבון). וביאר ארסטו זה בחפוש הדברים ההוים שבלם יתהוו מההפך אבל השמים אין בהם הפך (הוא, מפע' ה' ה א). וכן בעל חכמת הגימטריאה אין לו לבאר או להוכיח דבר בלתי מצטרך אל מלאכתו וכן בכלם כאשר יתבאר בחפוש אמנם ההלצה אפשר לה וכו' (נופת צופים א א). שאחרי שהתבאר בחפוש שבכל מין מהנמצאות יעלה הדבר אל נמצא אחד במספר שהוא התחלה לאותו המין ראוי שיהיה זה ג"כ במאמר העצם (ספורנו, אור עמים, בלתי גשם). ההקדמה הגדולה תתבאר על צד החפוש בדבוים הנצחיים (זכות אדם ה).

***חִפּוּשִׁי**, ת"ז, לנק' חִפּוּשִׁית, —בהגיון, מטבע החפוש:
וזאת ההקדמה ביארה אריסטו בתכלית הביאור וכו' והביאור שעשה שם הוא ביאור חפושי מופתי (שם עוב, מו"נ ב, הקד' ט). והמופת שהביא שהגלגל יש לו נפש אינו מופתי כי הוא ביאור חפושי לקחו מב"ם (הוא, שם ב ד). כי הנה בעלי החדוש יאמרו לטענה הראשונה שהיא הקש חפושי ולא יתן האמת על כל פנים ויצטרך המקיש לחפש כל החלקים וכו' הנה אם כן ההקש החפושי הזה אשר עשה ארסטו לבאר שלא יתהוה הדבר כי אם מדבר וכו' אינו ממה שראוי לסמוך עליו (ר"י אברבנאל, מפע' ה' ד ג). מתוך דברי ארסטו עשו מפרשי ספריו טענות לקיומה הטענה האחת היא חפושית כי חפשו כל פרטי ההוים עצמים היו או מקרים וראו שכל אחד מהם בשיתהוה יתהוה מדבר ולא מהעדר (שם).

חפז[1], ממנו חָפַז, חִפָּזוֹן, *חֹפֶז, יְחַפְזָה, *חִפִּיזָה.

[1]) בערב' חפז a), ובפרס ופז b).

a) حفز b) وفز

א. חָפַז, א) פ"ע, עת' יַחְפֹּז, יַחְפּוֹז, חָפוּז, חֲפוּזָה, — אץ לעשות דבר במהירות גדולה מפני בהלה פתאומית, מפני פחד, bschtürzt eilen; s'éffaroucher, agir avec précipitation; act with haste a. fright: שמע ישראל אתם קרבים היום למלחמה על איביכם אל ירך לבבכם אל תיראו ואל תחפזו ואל תערצו מפניהם (דבר' כ ג). וליהונתן בן שאול בן נכה רגלים בן חמש שנים היה בבא שמעת שאול ויהונתן מיזרעאל ותשאהו אמנתו ותנס ויהי בחפזה לנוס ויפל ויפסח (ש"ב ד ד). הן יעשק (הבהמות) נהר לא יחפז יבטח כי יגיח ירדן אל פיהו (איוב מ כג). — ובמשמ' בלבול הדעת ומהירות ההחלטה מפני תמהון: ואני אמרתי בחפזי נגרשתי מנגד עיניך אכן שמעת קול תחנוני בשועי אליך (תהל' לא כג). אני אמרתי בחפזי כל האדם כזב (שם קיו יא).—ואמר המשורר: צופף בזי, אל תחפזי, אל תרגזי, חפצך חזי, יום תעלזי, תוך ביתי (ר"מ דלעי הקלאי א עב, לקו"ק פח). — ומק', ואמר הפיטן: הנאוה הוצאת. מאסיר כבל, ושכמה הוסר מענוי סבל, זד תנין מנאץ ומנבל, חפז אחריה להשחית ולחבל (יוצר ז' פסח, אות-תיך). — ב) *פ"י, חִפֵּז אותו, קפץ עליו פתאם והבהילו ובלבלו: שהיה דברו לוחץ וחופז (הכרש' לר"ג, נחז). וטהרת מקום תפלה ודברים החופזים אותו וכוונת הלב (רמב"ם תפלה ד א). דברים החופזים אותו כיצד אם היה צריך לנקביו לא יתפלל (שם י). המקרים המזיקים בדם אותם שראוי שיכוון אליהם בשיחפזו מאד (פרקי משה ח). — ג) *בדקדוק, חִפֵּז את האות, קרא קריאה מהירה ודחופה אל שלאחריה: ואשר בא על התכונה הראשונה ולא שינתה אותו התכונה השנית בנקוד אלא בדבור בֶּן שהוא נפרד בצרי וסמוך בסגול ואפשר שימשכהו הטעם כמו בן יאיר והוא על תכונתו הראשונה בסגול ואפשר שיחפזנו הטעם (כמו בן אחר שהוא בצירי [1]) (כוזרי ב פ). — ד) *חָפַז זנבו וכדומה, הניעו במהירות גדולה: עת כארי ביער נוהם בעברתו שואג לטרף יחפוז[2] זנבו וכמו דם יאדימו עיניו מורי פחד (רמח"ל, לישר' תהל', רהב ותרמית א). — נפע', נֶחְפַּז, — כמו קל: וילך שאול מצד ההר מזה

[1]) כך צריך להשלים שם לפי הגוף הערבי וגם בגוף הערבי השתמש ר"י הלוי בהמלה הערבית חפז במשמ' זו. — [2]) לפי פרוש המפרשים מליצת איוב יחפץ זנבו (מ יז), שהוא כמו יחפז.

ודוד ואנשיו מצד ההר מזה ויהי דוד נחפז ללכת מפני שאול (ש"א כג כו). המה ראו כן תמהו נבהלו נחפזו רעדה אחזתם שם חיל כיולדה (תהל' מח ו-ז). — ובהשאלה לדברים לא בע"ח במליצה: תהום כלבוש כסיתו על הרים יעמדו מים מן גערתך ינוסון מן קול רעמך יחפזון יעלו הרים ירדו בקעות אל מקום זה יסדת להם (תהל' קד ו-ח). — ובמשמ' *נבהל מאד: פעם אחת נכנס יהודי לאכול שם ולא נטל ידיו והיה סבור שהוא גוי נתן לפניו בשר חזיר וכו' אמר לו זו שאכלת של חזיר היא כיון שאמר לו כך עמדו שערותיו ונבהל ונחפז אמר לו בצנעה יהודי אני ונתת לי בשר חזיר (מד"ר במד' כ). — ואמר הפיטן אדות המלאכים: ובשופר גדול יתקע, וקול דממה דקה ישמע, ומלאכים יחפזון, וחיל ורעדה יאחזון, ויאמרו הנה יום הדין, לפקוד על צבא מרום בדין (מוס' ר"ה, ונתנה תקף). — ובמשמ' *נמהר ונדחק: כשראה זה שלקח באחרונה נחפז לקנות והיה בסוף היום שחזקתו שהוא שוחט עתה (רמב"ם שחיט' יב טו). היתה נחפזת ללכת לבית אביה (הוש, קדשן פסח ב). אחרי שכתבתי כנחפז ומרוצה מצאתי תשובת הרשב"א (שו"ת בנימין זאב ט). כדמיון אשה מצרה וחרדה לבליין הרוץ נחפזת ללכת הליך ווזעקה אל המלך (נופת צופים ב יג). כן דרך כל אדם לכפול דבורו כשהוא נחפז לשאול דבר (חזקוני, תולדות כה כט). המבוהלין ונחפזים בדעתן והמשתגעים ביותר הרי אלו בכלל השוטים (טור, עדות לה יא). — והדבר נחפז, נחוץ, שצריך למהר לעשותו: ולענין לסטים נראין הדברים שלבו של אדם בהול עליהן כדליקה שהרי הצלתן נחפזת אפילו בלא איסור שבת (ר"נ על הרי"ף, שבת כו.). — ובדקדוק, *אות נחפזת, הנגינה במהירות: ואם תפול ואו העטוף על אות נחה נראית תקרא אלף נחפזת [אלף מקובץ] כמו וקראתם (הרקמה, שער יח). ואם יהיה הנח הנראה יוד תרפה היוד ותונע הואו בשבר להורות על יוד הרפה והיה העקר הואו להיות נחפזת (שם). ואם תפול ואו העטוף על בם"ף נעה באיזו תנועה שתהיה תקרא הואו ההיא אלף נחפזת כאמרו ומלאו פני תבל (שם).

— פע', *חפז, — בדקדוק, כמו חפז משמ' ג: ואם יהיה במקום הנח הנראה הזה אות גרונית נעה בשבא ופתח יהפך הקבוץ פתחה בעבור שהמבטא בו בקבוץ קשה עליהם כאשר נאמר ואכלהו ויכלהו המשפט לחפז ולקבץ כמו ורגמהו (הרקמה, שער יח).

— פע', *חפז, — כמו נחפז: טרם חמצה תורה חפזה לצאת בכישור, יצאו לקץ רץ דוד רך לתשור (ר"א קליר, יוצר ב פסח, אסירים).

— הפע', *החפיז, — החפיז אותו, עשה שיחפז, שיבהל: ניתן אימות, מחפיז אמות, נוסו נואמות, מקול בוך שופר (מוסף א ר"ה, אבא דעי).

***חפז,** ש"ז, כנ' חפזו, — כמו חפז: שישראל בגלות זו עם כל חופזו וצרותיו תמיד אומרים אל האומות המושלות עליהם לענין אמונותיהם ודתיהם כל האדם כוזב (ר"י אברבנאל, זבח פסח על הגדה, אמרתי).

***חפז,** ש"ז, מ"ר חפזים, — בה"פ מן חפז: יעה השור וינדדו בחפזים, יצר טלה ראש מירוזים (ר"א קליר, אבישת, קונט' הפיוט' י). אזי ארבעה ואוסיף לו לכל זוז פרוטה או רביע בחפזים, וילך לו ויקח הרביעים ויקנה בם לאחת מאווזים (ירחמאל בן שלמה, חידה, JQR April 1899, 369). — ומ"י: כי זה משה האיש, חפז לשון הוא שאפילו בדבר שאינו נוכח המדבר יאמרו עליו זה (חזקוני. תשא לב א).

חפזון, ש"ז, — מהירות גדולה מפני רגש של מורא ובהלה, ängstliche Hast; précipitation; great hurry: וככה תאכלו אתו (את הפסח) מתניכם חגרים נעליכם ברגליכם ומקלכם בידכם ואכלתם אתו בחפזון פסח הוא ליי' (שמות יא יא). שבעת ימים תאכל עליו מצות לחם עני כי בחפזון יצאת מארץ מצרים (דבר' יו ג). כי לא בחפזון תצאו ובמנוסה לא תלכון כי הלך לפניכם יי' (יש נב יב). — ואמר הפיטן: הבית הראשון יצעק אוי כי בחפזון, לדבר ה' נרעבה מבלי מזון (קינ' לת"ב, אגנו). ולמה אכילת המץ לשש שעות, זכר לחפזון שבינה להעביר גזרות רעות (יוצר שבה"ג, אין ערוך). — ואמר המשורר: ויאכל בחפזון, בלי ברכת מזון, ולא ימצא רזון, בעניי כפרים (ראב"ע, מלאך בקוביה). בחפזון בדרך הלכו סגלה, ובלחם משנה אל סודו גלה (הוש, בין שבת ומועד). — *ובדקדוק: הטעמים אשר יקראו בהם המקרא מציירין בהם במקום ההפסק והסמוך ומפריד מקום השאלה מן התשובה וההתחלה מן ההגדה והחפזון[1]) מן הבתון והצווי מן הבקשה (כוזרי ב עב).

***חפזה,** ש"נ, — כמו חפז, מהירות חזקה: ואם לא יהיה שם חפזה חזקה אך כשיהיה טפה טפה

[1]) בגוף הערבי ואלחפז.

ותהיה בעוגות אז ראוי שתהיה ההקוה מעט מעט (קאנון ג ה א ד).

***חֲפָזוּת,** ש"נ, — כמו חִפָּזוֹן: אבל ראוי שתמהר מיד כשיחוש בחזק הרעיפה ובחפזותה קודם שיפול הכה (קאנון ג ה א ד).

***חֲפִיזָה,** ש"נ, — שה"פ מן חָפַז: ראש (הפסוק) השני הוא ספור סבת הניסה והחפיזה הנזכרות בפסוק הראשון (ר"ב א"ת, יקוו המים כ).

***חֲפִיָּה**[1], ש"נ, — מטאטא קטן מהוצי לולב, Besen; balai; broom: גזל לולב והפריד עליו קנה העלים גזל עלים ויעשאן חופייה קנה (רמב"ס, גזל ואבד' ב יד).

***חֲפִיָּה,** ש"נ, — שה"פ מן חָפָה: חפיית פנים (רב"י ב"ק פו:).

***חֲפִינָה,** ש"נ, — שה"פ מן חָפַן: והעלוהו (את הכהן הגדול) בית אבטינס וכו' ללמדו חפינה (יומ' יט.). מהו שיעשה מדה לחפינה (שם מז.). חפן ומת מהו שיכנס אחר בחפינתו (שם מט.). שיש בהן חפינתו גדולה ויש שחפינתו מועטת (מחז' ויטרי עו). —ואמר הפיטן: קדוש כהנים ללמוד ולעשות יציקה ובלילה ופתיתה וחֲפִינָה החמורה (הזכר' ר"י ברצלוני, אמנס).

***חֲפִיסָה,** ש"נ, — כעין כיס עשוי עור וכדומה לשמור בו נירות וכדומה, Portefeuille: מצאו (את הגט) בחפיסה או בדלוסקמא (גיט' ג ג). מצא בחפיסה[2] או בדלוסקמא תכריך של שטרות או אגודה של שטרות (ב"מ א ח). טל מלמעלה (של המן) וטל מלמטה ודומה כמו שמונח בחפיסה[3] (יומ' עה:).

א. *חֲפִיפָה, ש"נ, מ"ר חֲפִיפוֹת, — שה"פ מן ב. חָפַף, חֲפִיפַת הראש בחכוך ובדבר מנקה, במיני בֹרית וכדומה, Kopfwäsche; shampooing: כל מעשיה (של בת כהן) בטהרה חוץ מחפיפתה (תוספתא מע"ש ב א). (עזרא) תיקן חפיפה (ב"ק פב:). ר"ל שתהא האשה חֹפפת ראשה קדם טבילה. טבלה ועלתה ונמצא עליה דבר חוצץ אם סמוך לחפיפה טבלה אינה צריכה לחוף ולטבול (ניד' סו:). תיכף לחפיפה טבילה (שם סח.) פשתן ראוי לחפיפה[1*] כשות ראוי לשכר (הלכ' פסוק' לר"י גאון, מועד). וכי בעלי חפיפות הן לסובן שמן (רש"י כתוב' יז:). שכל שעה עוסקת בחפיפת גופה ושערה ותבוא עליה ברכה (תוספ' ניד' כח.). — ובכלל חכוך הגוף ושפשופו ביד בשעת רחיצה במרחץ וכדומה: האברים החלושים בעת הבריאות ראוי שיחופפו יותר ממה שתחפף שאר האברים וכ"ש החפיפה היבשה ודרך החפיפה הזאת בעתות המנוחה שמונעת חדוש הכאבים באותן האברים החלושים (פרקי משה ח). והחמישי מחלקי המרחץ החפיפה והיא בלי ספק מחממת (תרג' גליגוס, כ"י פריז). ועוד מין החפיפה מה שהיא שעירה כלומר בהתיכות בגד שעירות והיא תמשוך הדם אל החוץ מהר וממנה חלקה כלומר בכף או בחתיכות בגד רכות (קאנון א ג ב ד). וגם יעשו בתחבושותיהם ומשקיהם הרפואות המנגבות הפותחות וכו' גפרית וסחיטת קשואי חמור וכו' וקצף הים וזה וכיוצא בהם יאות לחפיפתם במרחץ (שם ג יד ד יא). —ושפשוף בהאצבעות במקום כאב: ראוי שתכנים האומנת אצבעה בפיו (של הילד) בעת שיתחיל כאב צמיחת השינים ותחפף חניכיו חפיפה טובה כדי שתזול הלחות (קאנון ג ז י).

ב. *חֲפִיפָה, ש"נ, מ"ר חֲפִיפוֹת, — שה"פ מן א. חָפַף: כל החפיפות לא יהו אלא בחלקו של בנימין (זבח' קיח:).

***חֲפִיצָה,** ש"נ, — שה"פ מן חָפֵץ: בג' לשונות של חבה חבב הקב"ה את ישראל בדביקה בחשיקה ובחפיצה (מד"ר בראש' פ). שאם היתה בריאת העולם והויתו לתועלתו יתברך היה מקום לאלה הטענות אבל אחרי שתתבאר היותה על צד החפיצה וההטבה יהיה זה מיוחד לרצונו בלבד (ר"י אברבנאל, מפעל' ה' ו ב). — ובהשאלה: תועלתה (של המרה השחורה) לעזור החפיצה באצטומכא (ר"י עמדין, בירת מגדל עוז לו:).

***חֲפִירָה,** ש"נ, — שה"פ מן חָפַר: בגנות שניתנו לחפירה (ירוש' ב"ב ג יד). אחד הבור ואחד

---

[1] בארמ' חופיא (ב"ק לו). ונתן לה רמב"ם צורה עברית.

[2] ואמרו בגמ' שם (כ:): מאי חפיסה אמר רבה בר בר חנה חמת קטנה. ע"כ. ואמרו עוד: הוא אומר בחפיסה והיא אומרת בחפיסה ינתן לו מאי טעמא מידע ידעה דכל מה דאית ליה בחפיסה הוא דמנח ליה (שם כח.). —[3] כך בכ"י מ' וכן גרסת הערוך, ובנוסח' קופסא.

[1*] בגמ' בסגנון ארמי: כיתנא הזי לחפיפה כשותא חזוא לשיכרא (מו"ק יב:).

הדות בקרקע אלא שהבור בחפירה והדות בבנין (כ"ב סז.). — ועצם החלול החפור: נפל לחפירה מלאה נחשים ועקרבים מעידין עליו שמת (כרכ' לג.). וכאלו חפרת סביבותיך חפירה ואתה שוכב לבטח (כ"י א"ת הפרש' לריב"ג, חפר).

***חֲפִישָׁה,** ש"נ, — שה"פ מן חָפַשׁ: כמה חפישת הכלב שלשה טפחים (פסח' לח:).

***חֲפִית**[1]**,** ש"ז, מ"ר חֲפִיתִים, — חֲפִית של קדרה וכדומה, עִגּוּל שטוח בלי שום קערור, יעמידו עליו קדרה אחרי הוסרה מהמשפת וכדומה: כף שכהנים גובלין בה וכן חפית[2]) של קדרה אם הקוקים ומקבלין כל שהן (תוספתא כל' ב"ב ב ז).

---

[1]) עי' הערה לקמן. — [2]) כך הגרסה בתוספתא כ"י של אר"פ מהד' צוק"מ. בנוסח' חבית, והגיה הגר"א כופית. והנה גם מהנוסח' בעצמן יש הוכחה ברורה כי במלה זו צריך להיות פ במקום ב, כי מיד אחרי מאמר זה הובא שם מעשה לקיום ההלכה וז"ל: מעשה בטבחו של אונקלוס הגר שהביא פתו לפני ר"ג והיו שם שמנים והמשה זקנים יושבין נטלה רבן גמליאל ונסתכל בה ונתנה לחברו והברו לחברו כשראה שלא אמרו בה דבר נטל ר"ג הוט מסדינו של תלמיד שהוא יושב לפניו ומתחו עליה ונמצאת חקוקה כל שהוא וטמאה לו. ע"כ. והנה אין שום ספק בדבר, כי מה שהביא טבחו של אונק' הגר לפני ר"ג והבריז הוא אותו הדבר של הקדרה שנזכר בהלכה שלפני המעשה, ושבשבילו ספרו המעשה, והדבר ההוא שהביא טבחו של אונק' נקרא בספור המעשה פת, וכך הגרסה גם בנוסח' וגם בכ"י אהר"פ מהד' צוק"מ, ואין ספק בדבר כי שתי אותיות הללו פ ת אינן אלא שארית מהשם השלם של הדבר שהיה כתוב במקום זה ונמחקה האות הראשנה של המלה והאות האמצעית, כמו שכבר ראה זאת הגר"א והגיה גם כאן כמו שהגיה בההלכה. עכ"פ זה השבר של המלה השלמה, שגם בנוסח' יש בה האות פ כמו במהד' צוק"מ. מעיד עדות שאין לפקפק בה כי בהמלה השלמה היתה אות פ ולא אות ב. והנה הגר"א הגיה, כמו שכבר הזכרתי, בשני המקומות כופית, והוא עפ"י השם כופת שבהלכה א' בפרק זה: כופת חלקה שאין בה גובה טפח. ע"כ. אבל על האות ח בראש המלה כאן מעידה גרס' הנוסח' וגרס' הכ"י יחד, ומכל זה מוכח כי הגרסה האמתית של המלה שבגוף ההלכה היא גרסת הכ"י של אר"פ חפית במקום חבית שבנוסח', וזו המלה בעצמה צריכה להיות גם בהמעשה בטבחו של אונק' הגר, חפיתו במקום פתו, והוא שם מיוחד לדבר שטוח להעמיד עליו הקדרה אחרי שמסלקים אותה מהמשפת, כמו שכבר פרש בעל זר זהב ומנחת בכורים עפ"י גרסת הגר"א, בעוד שהגר"א בעצמו בבאורו עזב את הגהתו ופרש עפ"י הגרסה של הנוסח' חבית, במשמ' חבית הרגילה. ולא מצאתי מקור לשם חפית במשמ' שהשתמשו בה כאן.

חפן[1])**,** ממנו חֹפֶן, חָפַן, *חֲפִינָה.

חֹפֶן[2])**,** ש"ז, מ"ר חָפְנַיִם, כנ' חָפְנָיו, חָפְנֵיכֶם, — מלא היד, מה שתכיל היד בהחלל בין עצם הכף והאצבעות הכפופות, full fist ; poignée ; Handvoll: קחו לכם מלא חָפְנֵיכֶם פיח כבשן וזרקו משה השמימה (שמות ט ח). ולקח מלא המחתה גחלי אש מעל המזבח מלפני יי' ומלא חָפְנָיו קטרת סמים דקה (ויקר' יו יב). בא אל בינות לגלגל אל תחת לכרוב ומלא חָפְנֶיךָ גחלי אש מבינות לכרבים וזרק על העיר (יחזק' י ב). וישא ויתן אל חָפְנֵי לבש הבדים (שם ז). מי אסף רוח בְּחָפְנָיו מי צרר מים בשמלה (משלי ל ד). טוב מלא כף נחת ממלא חָפְנַיִם עמל ורעות רוח (קהל' ד ו). — וביחיד: נמצאת חופנו של משה מחוקו. שמנה קמצים (מד"ר בראש' ה). וההזיקו ידיו של משה מלא חפן שלו ומלא חפן של אהרן (שם שמות יח).

***חָפַן,** פ"י, עת' יַחְפֹּן — לקח מלא חפניו: הוציאו לו (להכהן) את הכף ואת המחתה וחפן מלא חפניו ונתן לתוך הכף (יומ' ה א). מי שזכה בדישון מזבח הפנימי נכנס ונטל את הטנא והניחו לפניו והיה חופן ונותן לתוכו (תמיד ג ט). חפן בראשי אצבעותיו (יומ' מז:). אמרו עליו על ר' ישמעאל בן קמחית שהיה חופן ארבעת קבין במלא חפניו (שם). אחר מהו שיחפון ויתן לתוך הפניו (ירוש' שם ה מב:). וכך היה חוזר וחופנה לפנים (בבלי שם מז.). — ומעות וכדומה: מעות חולין ומעות מעשר שנתפזרו וכו' אם בלל וחפן לפי חשבון (מע"ש ב ה). כגון שחפן ממעות ואמר לו מכור לי פרתך (רמב"ם מכיר' יג ב). — ומים: מים שהנחתום מטבל בהן את הכעכים פסולין ושהוא חופן מהן בשעת לישה כשרים (הוא, כרכ' ו ח). —ובהשאלה לאיש, לקח אש בידו, ואמר הפיטן: יפיפיה שר התורה, החופן אש שחורה, וקושר עטרה, באותיות אורה (אמתי, אופן, אבני שהקים).

— נפע', *נֶחְפַּן, — שחפנו אותו: הנבללין והנחפנין לפי חשבון (ירוש' מע"ש ב נג ג).

***חֲפְנִיאֵל,** ש"ז, — שם מלאך: וי' מלאכים שנבראו תחילה ממונים על עשר מחנות הללו אשר אלה

---

[1]) בערב' חפנ a).

[2]) בערב' חַפְנַה b).

a) حفن b) حفنة

שמהם מיכאל על האראלים צפניה על האישים חפניאל על בני האלהים עוזיאל על המלאכים וכו׳ (כרית מגוהה ג). חפניאל (ממונה) על בני האלהים עוזיאל על המלאכים חשמל על החשמלים (עמה״מ, עולם היציר׳ ח). מלאכים ושרם עוזיאל בני האלקים ושרם חפניאל אישים ושרם צפניה (פתחי חכמ׳ לרמח״ל, מחלק׳ הענפים).

א.חפף[1]), ממנו א.חֲפַף, חֻפָּה, ב.*חֲפִיפָה.

א.חָפַף, פ״י, בינ׳ חֹפֵף, — חָפַף עליו, כִּסָּה עליו, עשה עליו כעין חֻפָּה להיות לו למחסה ולמגן, : beschirmen ; couvrir, protéger; to protect לבנימן אמר ידיד יי׳ ישכן לבטח עליו חֹפֵף עליו כל היום (דבר׳ לג יב). — ואמר המשורר : אני יושבת אהלים, אשר נטיו כנחלים, בגנות נטועים ואהלים, יפו פעמי בנעלים, גדודי כעדר הרחלים, ברבבות קדש נדגלים, דגלים ימנים ושמאלים, חֹפפו עלי כצללים (ר״י הלוי, יוצאת הל). הופפו העננים, על דביר בן מונים, גם ילדיו ברות, נהיו יום עברות (הוא, יהמו בונים). דגל אהבה חֹפֵף סביבך, כאשר תרחקי סעדי לבבך (הוא, יונה איך). — ואמר הפיטן : דתך הנחלתם תתה למו שם ויד הם עמך ונחלתך ועלימו הפוף בחמלתך (סליח׳ ער״ה, וכשחטאו). — ובהשאלה בדבר רוחני, ואמר המליץ : יעזוב (שמואל) ביד בן קיש שבט מלכות עמהו אך במסתרים רוח החוזה חופפת על ישרון ותפלתו לאל בעדם נמלצה (כלוס הכהן, ניר דוד ט). — ומצוי בספרות המאוחרת במשמ׳ העקרית, גם עם פעול אחריו : והעור שעל הצלעות החופפין את הלב (ר״י עקנין, סהמ״ו, ככר 169). — ועם על : והנה איש ראיתיו מרחוק, הולך לתומו לבלי חוק, וכו׳ ובידו אגרת, רצופה בדר וסוחרת, במהלכו מביט אליה, חופף בבגדו עליה, מתבונן לכונן מליה (כפ׳ המוסר לר״ז אלג׳אהרי מה). ודע כי האור הזה אינו דבוק ונוגע בפנים עצמם אבל חופף וסוכך עליהם (מהרח״ו, ע״ח, היכ׳ א״ק ד א). נשמתו של יעקב אע״ה לא נשארה ערומה אפילו שעה אחת אלא הלבוש חופף על נשמתו תמיד (שבט מוסר לה). — ובמשמ׳ הקיף : והנה רכב מלכה וגאלה, יורד לסיני מרום זבלה, וחיל מלאכים חֹפְפִים לחילה, ששים גבורים סביב לה (ר״י הלוי, יצאת חפבי).

והשמים הם החופפים את הארץ ומקיפים אותה משש רוחותיה כלומר מלמעלה ומטה ימין ושמאל פנים ואחור (יסו״ע לר״י ישראלי ב א). שני גלגלים יש לחמה שהם חופפים את הארץ ומקיפים אותה מכל עבריה (בס ג ג). שהיותר פנימית (שבקלפות) הוא מות והחופף עליו הוא קליפה הגרוע ממנו (מהרח״ו, ע״ח, היכ׳ א״ק ה ג). יום ראשון ויום שני מימי היצירה עמדה הארץ כלה טבועה בים אוקינוס שהוא הים הגדול והיה חופף ומקיף אותה משש קצותיה (מ׳ אלדבי, ש״א ב א). — ובהנדסה, הצלעות חופפות זוית : ודע כי על צלעי אב ובנו יאמר כי הם חופפים זווית ב ממנו (יסו״ע לר״י ישראלי א ד). — ופָעוּל *חָפוּף : הענש באפוף, ושב היות חָפוּף, הועילו לב כפוף, בקול כפיפת שופר (ר״א קליר, מוס׳ א ר״ה, אבא דעי). ויזכנו לחופה החפופה הנעימית (מדה״ג, הול׳ בכטר, רבות לפ׳ ויבלת).

— פוע׳, *חוֹפַף, בינ׳ מְחוֹפַף, -- כמו הקל וביחס הפעול : כדי לשלם שכר שעבוד חמר ולבנים, חופפְתָם בטלול שבעת עננים, מעלה ומטה ומארבע רוחות גנונים (יוצר אהבון פסח, אמן). אל קרא ביום עברה למספד בשמים, ומלאכים במר בוכים מחופפים בכנפים (קינ׳ לת״ב, בוא קינה). שמו נודע בטוב משא ומתן ומבין הוא לארבעה פרקים, ולו משרה ומוסר וענוה ותוכחות כפיו כמה מתוקים, ועל זאת מלאכי חן חופפוהו וערבו לו לשמרו מנזקים, לדעתו מאסה נפשו ברשע ומדות האמת אצלו השוקים (רס״ע בן יוסף, אסר נטה). — ועם על : וכמו עץ פרי עלי סרק מחפים, כן ישרים עלי רשעים מחופפים (יוצר א כגות, אקחס). — ואמר המשורר : אֲחֹפֵף על ילדי תענוגיך, ושאי בחיקך את עולליך (ר״י הלוי, במר מה מליל). כי קורות העולם נבוכים מחופפים עליך במסבם (אגר׳ המוסר לר״ב אלעמי). והשאלה מלפני האל המחופף עליו ומציץ בו (ידעי׳ הפניני, פי׳ תהל׳ יד). שהאדם במתכונת גופו ואבריו ונשמתו האלהית אשר תחופף עליו יהיה דוגמת עולם העליון (מנח׳ קנא׳ לר״י מפיסא 84). — ובמשמ׳ הקיף : גלגל עליון המכסה ומחופף כל מה שבתוכו שהם שאר הגלגלים המתנועעים בתנועתו (מגוה״מ ג ג ה). — ובמשמ׳ גשמית : על גוזליו ירחף אינו מכביד עצמו עליהם אלא מחופף נוגע ואינו נוגע (רש״י דבר׳ לב יא). והיא (הריאה) מחופפת על הלב אצל צדדיו ומרחפת עליו תמיד (ר״י עקנין כפ׳ מוסר, ככר 44). שהאצטומכה היא מחופפת

---

[1]) בערב׳ חפּ a) במשמ׳ הקיף דבר מכל צד.

---

a) حفّ

על המאכל וכובשת ועוצרת אותו (מ' אלדבי, ש"א ד).

— הִתפ', *הִתְחוֹפֵף, — התכסה, למחסה: יונה המתחופפת בכנפיה וניצלה (שכל טוב, בראש' כה יח). האשה שהיא חברתו והבית שהוא דירתו ובו מתחופפה ושדהו שממנו חיותו תבואת שנתו ונכלל בו כרמו וזיתו וכל דבר הנאכל בפה (אשכ' הכפר, ר"י הדסי שכד).

ב.*חפף[1]), ממנו ב.*חָפַף, א. *חפיפה, *חפפית, וי"א גם חוף, חַף.

ב.*חָפַף, פ"י, בינ' חָף, חָפָה, חֹפֶת, וגם חוֹפֵף, חוֹפֶפֶת. עת' יָחֹף, וגם יַחְפֹּף, לַחְפֹּף — הֵכֵךְ ושפשף, ובפרט רחץ את ראשו בדבר מנקה ומטהר, במיני בֹּרית וכדומה, **abreiben, reinigen (d. Kopf); frotter, nettoyer (la tête) to rub, cleans (one's head)**: נזיר חופף ומפספס אבל לא סורק רבי ישמעאל אומר לא יחוף באדמה מפני שמשרת את השער (נזיר ו ג). תילתן של תרומה שחפפה בה בת כהן לראשה אין בת ישראל רשאה לחוף אחריה אבל מענגת שערה בשערה (תוספתא מע"ש ב א). תלתן של תרומה שחיפת[2]) בה בת כהן את ראשה אין בת ישראל רשאי לחוף אחריה (שם תרומ' י ד). הנכנס למרחץ מחים לו את הצונן ומצינין לו את החמין חופף את ראשו בנתר ובמימי רגליים (שם ב"מ יא לב). אין חפין ואין מתגרדין ביום טוב (שם יו"ט ד י). נידה חופפת וסורקת כהנת אינה חופפת וסורקת (ירוש' פסח' א כז:). אותו היום ע"ש היה והלל חפף את ראשו (שבת לא.). אם באותו היום שחפפה טבלה אינה צריכה לחוף ולטבול (נדה סו:). אשה לא תחוף לא בנתר ולא בחול (שם). אשה חופפת בערב שבת (שם סו:). אשה מהו שתחוף בלילה ותטבול בלילה (שם). והלא גדול שער ביזול הוא לאדם שהוא אינו חופף ראשו (מד"ר במד' י). נידה שחפפה וטבלה ונמצא עליה דבר חוציץ (הלכ' פסוק', נידה). שבא (ר' אמי) לפני רבא להראות לו בכור בערב יום טוב והיה (רבא) יושב וחופף ראשו (שם). ותחוף עצמה בנחת וכו' (התרומה' נדה ג). — *וכל הגוף, בידים וכדומה: ועוקרים את הפשתה מפני שהיא ראויה לחפוף בה במועד (רמב"ם יו"ט ח). וראוי שיפשט החפוף אבריו החפופים אחר ההפיפה פשוט חזק (קאנון א ג ב ד). — וכלים לנקותם: דאסור לחוף כלי כסף במלח בשבת לפי שהמלח נמחה כשחופף בחוקה (מרדכי שבת שכ"ח). ואין חופפין כלים במלח בשבת לפי שהמלח נמחה כשחופף בחוקה (חמד' הימים א יד). — ובהשאלה: גלים (של הים) באים בזעף עד תחומם וכאשר רואים חותם בוראם מיד חופפים ושבים למקומם (ר"ד הבבלי אלמקמר בפי' ס' יציר' לר"י ברזלוני). — יובמו פ"ע, חַף בדבר, יָחֹף יָחֹפּוּ, נגע בדבר נגיעה חזקה: אבנים יוצאות מן הקיר בזיזים בדי שלא יחופו ויחכבו הבהמות ובני אדם העוברים ובאין בקיר ויהרסוהו (ר"ח שבת ו.). — ועי' חוף.

— פִּע', *חִפֵּף, — הֵכֵךְ וגרד, למשל מכה וכדומה: אחת ממיני שחין ותמיד צריך בעלה לחכך אותה ולחפף אותה (ערוך, ערך הף). אבל על תנאי שימנו שבעת נקיים וישחפפו ויטבלו במי מקוה (תשו' הרמב"ם, טעס זקנ' עד). וכן מה שצוינו לחפף ברחיצת המרחץ (קאנון ד ז ג ז). נצוה החולה להשתקע במים החמים הישרים וישב בהם ישר שיהיה צואר המקוה נוטה למטה ויחפף סביב הערוה בידו (מ' אלדבי, ש"א ד).

— פוּע', *הוּפַף יְחוּפַף: ואם יובש כמו שיקרה למי שיחופף גופו חפיפה יבשה (תרג' גליגוס, כ"י פריז).

— פֻּע', *חֻפַּף יְחֻפַּף: וראוי שיחופף קודם המרחץ חפיפה בין הרכות והשעירות (קאנון א ג ד ד). וראוי שיעשה החפיפה בקצת העתים בקיצום ונוטרי ויחופף בהם חפיפה חזקה (שם ג י א לה). האברים החלושים בעת הבריאות ראוי שיחופפו יותר ממה שתחפף שאר האברים (פרקי משה ח).

— הִתפּו', *הִתְחוֹפֵף, — התחכך: (סבת הרעם היא) עננים מתחופפין ומתחככין ונשמע הקול (רש"י ברכ' נט.).

ג.*חפף[1]), ממנו ג.*חָפַף.

ג.*חָפַף, פ"ע, — חָפַף על הדבר, דאג והצטער והשתוקק מאד, **besorgt sein; être soucieux; be anxious to**: ורצועה היתה יוצאת מחלקו של יהודה ונכנס בחלקו של בנימין ובה מזבח בנוי והיה בנימין

---

[1]) רק בעבר' וארמ' במשמ' זו. ויש מדמים לזה הפעל חַף a) בערב' שמשמש גם במשמ' מרט השערות. וי"א שמשרש זה נגזר השם חוֹף, כמו בערב' חאפה b), ועי' שרש חוף.

[2]) ואולי שבוש, וצ"ל שחפפה כמו בהמובא לפני זה.

a) حَفّ b) حافّة

[1]) אין חכמי הלשון מודים בשרש מיוחד זה, ועי' בהערה לקמן.

הצדיק מצטער עליה בכל יום לבולעה שנאמר חופף[1]) עליו כל היום (מגי' כו.).

***חפפית**[2]), ש"נ, — שחין על הגוף שגורם חכוך **Juckausschlag; prurigo**: אליהו ז"ל שאל לר' נהוריי מפני מה ברא הקב"ה שקצים ורמשים בעולמו א"ל לצורך נבראו וכו' זבוב (מועיל) לצירעה פשפש לעלוקתה נחש לחפפית[3]) (ירוש' ברכ' ט יג ג). כל מה שברא הקב"ה בעולמו לא ברא דבר אחד לבטלה ברא שבלול לכתית וכו' יתוש לנחש ונחש לחפפית[4]) וסממית לעקרב (שבת עז:). שאוחזו חפפית וחייף עצמו עד שלא נשתייר בו עור שלם (רגמ"ה חול' נט.).

א·חפץ[5]), ממנו חפץ, חפץ, *חפיצה, *חפצה, *חפצי, *חפציות, *מרפצה.

חפץ, ש"ז, כנ' חפצי, חפצך, מ"ר חפצים, חפציהם, — א) נטיית הנפש לדבר מן הדברים, לקחתו או לעשותו, ומה שהוא לו לנחת רוח, **Wunsch, Gefallen**; **désir, plaisir; wish, pleasure**: ויאמר שאול כה תאמרו לדוד אין חפץ למלך במהר (ש"א יח כה). וישלח חירם אל שלמה לאמר שמעתי את אשר שלחת אלי אני אעשה את כל חפצך בעצי ארזים ובעצי ברושים עבדי ירדו מן הלבנון ימה וכו' ואת תעשה את חפצי לתת לחם ביתי (מ"א ה כב-כג). והמלך שלמה נתן למלכת שבא את כל חפצה אשר שאלה (שם י יג). כי אם בתורת יי' חפצו ובתורתו יהגה יומם ולילה (תהל' א ב). ויאמר שמואל החפץ ליי' בעלות וזבחים כשמע בקול יי' הנה שמע מזבח טוב להקשיב מחלב אילים (ש"א יה כב). — ואמר המשורר: וכלם חשבו כי לחפצם נגעו, והם לריק יגעו (רשב"ג, כ"מ). ברכי *ידעת חפץ תמים דעים, את שם יודע חפצם ומשלימם לרגעים (ר"י הלוי, ברכי אצולה). — ובפלסופיה, *הרצון הפשוט של האלהות: אתה חכם ומחכמתך אצלת חפץ מזומן[1]) כפועל ואומן למשוך משך היש מן האין כהמשך האור היוצא מן העין (רשב"ג, כ"מ). — דבר חפץ, שיש חפץ לאדם שיהיה לו הדבר, דבר יקר ואהוב, אבני חפץ וכדומה: ושמתי כדכד שמשתיך ושעריך לאבני אקדח וכל גבולך לאבני חפץ (ישע' נד יב). — ואמר המשורר: ובהזכרכם נפצי, בחקי חג שמחתי, תוסד באבני חפצי, ציון עיר מנוחתי (ר"י הלוי, שמר מה מליל). — דברי חפץ, דברים של טעם, דברי חכמה: בקש קהלת למצא דברי חפץ (קהל' יב י). — *דבר של חפץ: לאחד שהיה לו בן והרכיבו על כתיפו והיה מוליכו בשוק והיה הבן רואה דבר של חפץ ואומר לאביו קח לי זה והוא לוקח לו (פסיק' דר"כ, זכור). — ומליצה רגילה, אין חפץ בו: נבלע ישראל עתה היו בגוים ככלי אין חפץ בו (הוש' ח ח). העצב נבזה נפוץ האיש הזה כניהו אם כלי אין חפץ בו מדוע הוטלו הוא וזרעו והשלכו על הארץ אשר לא ידעו (ירמ' כב כח). כי שברתי את מואב ככלי אין חפץ בו נאם יי' (שם מח לח). ולא תאירו מזבחי חנם אין לי חפץ בכם אמר יי' צבאות ומנחה לא ארצה מידכם (מלא' א י). עד אשר לא יבאו ימי הרעה והגיעו שנים אשר תאמר אין לי בהם חפץ (קהל' יב א). — מחוז חפצו וכדומה, המקום שיש לו חפץ לבוא שמה: וינחם אל מחוז חפצם (תהל' קז ל). — *ומ"ר: כל המתפלל ואח"כ יוצא לדרך הקב"ה עושה לו חפציו (ברכ' יד.). אין אצל הבורא רצון ולא שנאה כי הוא נעלה מכל החפצים ומכל הכונות (כוזרי א א). ונתחייבו מהם תנועות וחפצים ומדות ותושים (שם לג). — ואמר הפיטן: לרצונך לא קדמו ואחרו, ועל חפציך לא נוספו וחסרו (שהי"ת ליום ו). — ובמשמ' יכונה: ויהיה החפץ בזאת התרגזך עלי העתרתך אלי בדברים והגברתך לשונך אלי (הברס' לריב"ג, רגז). — ובמשמ' הנאה ותועלת: החפץ לשדי כי תצעק ואם בצע כי תתם דרכיך (איוב כב ג). כי מה חפצו (של הרשע) בביתו אחריו ומספר חדשיו חצצו (שם כא כא). — ובמשמ' זמם, מה שבדעתו ובחפצו לעשות, **Vorhaben; plan**: האמר לכורש רעי וכל חפצי ישלם (ישע' מד כח). אמר עצתי תקום וכל חפצי

[1]) גזרו המפרשים פעל זה משני הפעלים הקודמים, רש"י מן ב.חפף במשמ' חכך, ואחרים אמרו שהוא מן א.חפף במשמ' כסה, אך בשני המושגים האלה אין דבר שיסתעף מהם בדרך טבעי המשמעה של דאגה וצער, אעפ"י שבצרוף עם השם לב אמרים בערב' חפ פי צדרי, הדבר נגע בלבי. ולכן קבעתי לו שרש מיוחד, אעפ"י שאין לו אח בשאר הלשונות האחיות.

[2]) מן חפף, במשמ' חכוך. בסור' חפיפתא, מין מורסה. — [3]) ופרש הערוך: פי' אחת ממיני שחין ותמיד צריך בעלה לחכך אותה ולחפף אותה. — [4]) פרש רש"י: מין שחין.

[5]) רק עברית. בערב' משמש חשרש חפצ וחפצ' וח'פצ' a) במשמעות אחרות רחוקות ממשמ' בעבר'. רק השרש חפט' b), שמשמש במשמ' שמר, הוא קצת קרוב למשמ' חפץ בלשוננו.

a) حفص حفض خفض b) حفظ

[1]) ד"ק, **Attrib. 113, A. 24**.

אעשה (שם מו י). יעשה חֶפְצוֹ בבבל וזרעו כשדים (שם מח יד). — ב) עסק, ענין, מעשה [1]), Geschäft, affaire; affair, matter: הן ביום צמכם תמצאו חֵפֶץ וכל עצביכם תנגשו (ישע' נח ג). יראה זרע יאריך ימים וְחֵפֶץ יי' בידו יצלח (שם נג י). לכל זמן ועת לכל חֵפֶץ תחת השמים עת ללדת ועת למות עת לטעת ועת לעקור נטוע (קהל' ג א-ב). אמרתי אני בלבי את הצדיק ואת הרשע ישפט האלהים כי עת לכל חֵפֶץ ועל כל המעשה שם (שם יז). כי לכל חֵפֶץ יש עת ומשפט (שם ח ו). אם עשק רש וגזל משפט וצדק תראה במדינה אל תתמה על הַחֵפֶץ כי גבה מעל גבה שמר (שם ה ז). אם תשיב משבת רגלך עשות חֲפָצֶךָ [2]) ביום קדשי וכו' וכבדתו מעשות דרכיך ממצוא חֶפְצְךָ ודבר דבר אז תתענג על יי' (ישע' נח יג-יד). איזהו ת"ח שבני עירו מצווין לעשות לו מלאכתו זה שמניח חפצו ועוסק בחפצי שמים (שבת קיד.). כל העושה חפציו קודם שיתפלל כאילו בנה במה (ברכ' יד.). אסור לו לאדם לעשות חפציו קודם שיתפלל (שם). אסור לו לאדם שיעשה חפציו קודם שיבדיל (שבת קנ:). — ובמשמ' דָּבָר, ממש [1]), Sache, Gegenstand, chose, objet; thing, object: כי טובה חכמה מפנינים וכל חֲפָצִים לא ישוו בה (משלי ח יא). כי טוב סחרה (של החכמה) מסחר כסף ומחרוץ תבואתה יקרה היא מפניים וכל חֲפָצֶיךָ לא ישוו בה (שם ג יד-טו). — ומצוי מאד במשמ' זו בזמן מאחר: לא יאמר לו בכמה חפץ זה והוא אינו רוצה ליקח (ב"מ ד י). היה מוכר חפץ ואמר קונם שאיני פוחת לך מן הסלע (נדר' ג א). ברוך שברא החפץ הזה מה נאה הוא זה (ירוש' ברכ' ו, י:). למוכר חפץ לחבירו ונמצא שאינו שלו (שם תרומ' ו מד:). מעשר שני שבחפץ זה מחולל על סלע שבכיס זה (שם דמאי ז כו:). זרק חפץ ונעקר הוא ממקומו וחזר וקיבלה (שבת ה.). מדת בשר ודם נותן חפץ בחמת צרורה ופיה למעלה ספק משתמר ספק אינו משתמר (נידה לא.). בנוהג שבעולם אדם מוכר חפץ בתוך ביתו הוא עצב עליו והקב"ה נתן תורה לישראל ושמח וכו' בנוהג שבעולם אדם לוקח חפץ מצר לשמרה אבל התורה משמרת בעליה וכו' בנוהג שבעולם אם לוקח חפץ מן השוק שמא יכול לקנות בעליו וכו' (מד"ר שמות לג). הזונה בשעה שיש לה אוהב והוא מכבדה בחפץ היא מראתו לחברותיה ואומרת ראו כמה כבדני אוהבי (שם לב). אמר לה (הבעל לאשתו) בתי ראי כל חפץ טוב שיש לי בבית וטלי אותו ולכי לבית אביך (שם שה"ש, נגילה). הרי יש לו חפץ פלוני ופלוני ולא היה רוצה להשאיל (תנחומא מלורע י). לשני אחין שיצא שטר חוב על זקניהם פרע אותו אחד מהם לימים התחיל לשאול חפץ מאחיו אמר לו אתה יודע שאותו חוב על שנינו ואני הוא שפרעתיו אל תחזירני מן חפצי שאני שואל (מד"ר במד' יט). אמר לו בעל החפץ לא נתיאשתי אני ממנו (תשו' הגא', שע"ל לב). שהוא תופס בידו ומתפיסו לחבירו בחפץ ידוע ומצוי ואומר לו זה תמורת זה (רי"ף ב"מ כז.). מותר לאדם לעקור חפץ מרשות הרבים וליתנו לחבירו שעמו בתוך ד' אמות (רמב"ם שבת יב יז). כיון שהוציא מקצת החפץ מרשות הרבים קנה (הוא, מכיר' ד ד). חפץ שהמוכר קץ בו והוא מבקש ורודף למכרו (שם יד). דעו שזה שאני מוכר חפץ פלוני או שדה פלוני לפלוני מפני שאני אנוס (שם י א). שהמוכר חפץ לחבירו במאה דינרין ואמר לו חפץ זה אינו שוה אלא זוז אחד (שם טו יא). ראובן נתן חפץ לשמעון למכור (תשו' הרא"ש עט א). הקונה יתן כלי להמקנה והוא יקנה לו החפץ שלו חליפי הכלי שהוא נותן לו (טוחו"מ, קנין קנ"ה). — ומ"ר: אם היה בתוכו (של הבית) חפצים (ירוש' סוט' ח כב ד). המעביר חפצים ונמלך עליהם והוציאן (שבת ה:). המפנה חפצים מזוית לזוית (כתוב' לא.). אדם נותן חפציו לכף מאזנים כל זמן שמכביד יורד למטה (ניד' לא.). סופו למכור את כל חפצי ביתו ואת כל כלי תשמישו וישתייר בלא בגד ובלא כלי תשמישי הבית ובלא כלום (תנחומא שמיני ז). חפצי הגוי קונים שביתה (תשו' הגא' כו, בית תלמ' ד). ופעמים מנחת בו חפצים שמשימה בראש (רגמ"ה ב"ב פה:). שאין דרך רוב העולם להוציא החפצים מונחין על ראשיהם (רמב"ם שבת יב יד). ואם שמעון הוא סרסור החפצים הנמצאים בביתו שהוא רגיל למכרם אינם בחזקת שלו שימשכנם בעל חובו (תשו' הרא"ש עט א). ונתתי לך תיבה אחת מלאה חפצים ותכשיטין (טו"ע חו"מ, מתנה רמה). אמר לו הקונה תקנה סודר זה ותקנה חפציך לי לאחר שלשים יום (שם, מקח וממכר קצה). — ואמר הפיטן: לא תחמד חֲפָצִים הרביתה, תעודה קשר

---

[1]) בערב' שַׁי [a]), מן שיא [b]) רצה, חפץ, ממש במשמ' זו של דבר, עסק, ממש. — [2]) בס"א חֶפְצְךָ. —

[a]) شَي [b]) شيئا

אהבתה, חכמות בנתה ביתה (זולת א שבוע׳, אנכי).— ודבר של אכל: בשנדרה אשה ושמע בעלה ואמר לה אם תאכלי מ ח פ ץ פלוני תהא אסורה מנכסיי אכלה מאותו ה ח פ ץ ותהי אסורה מנכסיו (ירוש׳ כתוב׳ ז לא:). אם נזדמן לך ח פ ץ טוב אפילו מאחד בשבת התקינהו לשבת (פסיק׳ רבתי כג). העלם שבועה בלא העלם ח פ ץ כי פת חטין זכור הוא אלא שכח שנשבע שלא לאכלה (ר״ח שבוע׳ כו.). — ונקיטת חפץ, אחיזת דבר קדוש בידו כמו ספר תורה וכדומה בעת השבועה: הנשבעין ונוטלין החמירו עליהם לישבע ב נ ק י ט ת ח פ ץ[1]) (תשו׳ הגא׳, טוחו״מ פז כב). כפר בכל ונשבע היסת בלא נ ק י ט ת ח פ ץ ואח״כ הביא עד אחד חוזר ונשבע דאורייתא בנקיטת ח פ ץ (תשו׳ הרי״ף, הביאה הרא״ש ריש שבוע׳ הדיינ׳). אין בין שבועת הסת לשבועת הדיינין אלא נקיטת ח פ ץ שאין הנשבע שבועת הסת אוחז ספר תורה אלא משביעין אותו בשם או בכנוי בשבועה או באלה (רמב״ם שבוע׳ יא יג). הלוקח נשבע כתקנת חכמים בנקיטת ח פ ץ (הוא, מכיר׳ כ ז). הדיינין שהשביעו בלא נקיטת ח פ ץ[2]) בידו הרי אלו טועים וחוזר ונשבע וספר תורה בידו (הוא, שבוע׳ יא יא). וכל אלו השבועות אע״פ שהן מדברי סופרים הרי הן בעין של תורה בנקיטת ח פ ץ (הוא, טוען ונטען א ב).

חָפֵץ[3]), פ״ע, עבר מדב״ע חפצתי, נסתרת חפצה, כהפס׳ חפצה, חפצו, חפצו, עת׳ יחפץ, יחפץ, אחפץ אחפץ, יחפצו, יחפצו, יחפצון, חפץ, — חפץ בדבר, היה לו חפץ בהדבר, להשיג הדבר, **Gefallen haben**, **wollen; désirer; to will, desire**: ולא אחר הנער לעשות הדבר (אשר דרשו ממנו בני יעקב) כי חפץ בבת יעקב (ברא׳ לד יט). ויאמר יואב אל המלך (שצוהו לפקוד את העם) ויוסף יי׳ אלהיך אל העם כהם וכהם מאה פעמים ועיני אדני המלך ראות ואדני המלך למה חפץ בדבר הזה (ש״ב כד ג). לא תבוא עוד אל המלך כי אם חפץ בה המלך ונקראה בשם (אסת׳ ב יד). — וחפץ בפלוני, במשמ׳ יש לו חפץ בטובתו של פלוני, בקרבתו וידידותו של פלוני: אם חפץ בנו יי׳ והביא אתנו אל הארץ הזאת ונתנה לנו (במד׳ יד ח). דברו אל דוד בלט לאמר הנה חפץ בך המלך וכל עבדיו אהבוך ועתה התחתן במלך (ש״א יח כב). ויהונתן בן שאול חפץ בדוד מאד (שם יט א). מי אשר חפץ ביואב ומי אשר לדוד אחרי יואב (ש״ב כ יא). ידי יי׳ אלהיך ברוך אשר חפץ בך לתתך על כסא ישראל (מ״א י ט). כי לך יקרא חפצי בה ולארצך בעולה כי חפץ יי׳ בך וארצך תבעל (ישע׳ סב ד). באמרכם כל עשה רע טוב בעיני יי׳ ובהם הוא חפץ (מלא׳ ב יז). יחלצני כי חפץ בי (תהל׳ יח כ). ויאהב קללה ותבואהו ולא חפץ בברכה ותרחק ממנו (שם קט יז). מה לעשות באיש אשר המלך חפץ ביקרו (אסת׳ ו ו). גם המה בחרו בדרכיהם ובשקוציהם נפשם חפצה (ישע׳ סו ג). והיה אם לא חפצת בה ושלחתה לנפשה (דבר׳ כא יד). ואם כה יאמר לא חפצתי בך הנני יעשה לי כאשר טוב בעיניו (ש״ב יה כו). כי אני יי׳ עשה חסד משפט וצדקה בארץ כי באלה חפצתי נאם יי׳ (ירמ׳ ט כג). בזאת ידעתי כי חפצת בי כי לא יריע איבי עלי (תהל׳ מא יב). הדריכני בנתיב מצותיך כי בו חפצתי (שם קיט לה). כי לא אחפץ במות המת נאם אדני (יחזק׳ יח לב). לא יחפץ כסיל בתבונה (משלי יח ב). לא בגבורת הסוס יחפץ (תהל׳ קמז י). הנני מעיר עליהם את מדי אשר כסף לא יחשבו וזהב לא יחפצו בו (ישע׳ יג יז). הנה דבר יי׳ היה להם לחרפה לא יחפצו בו (ירמ׳ ו י).— ועם ל אחריו לפני פעל אחר, חפץ לעשות דבר, היה לו חפץ ותשוקה לעשות הדבר: לו חפץ יי׳ להמיתנו לא לקח מידנו עלה ומנחה (שופט׳ יג כג). כי חפץ יי׳ להמיתם (ש״א ב כה). ואת כל חשק שלמה אשר חפץ לעשות (מ״א ט א). ועמד ואמר לא חפצתי לקחתה (דבר׳ כה ח). ואם לא יחפץ האיש לקחת את יבמתו (שם ז). ואם לא יחפץ לגאלך וגאלתיך אנכי (רות ג יג). אם יחפץ לריב עמו לא יעננו אחת מני אלף (איוב ט ג). למי יחפץ המלך לעשות יקר יותר ממני (אסת׳ ו ו). במקום אשר חפצתם לבוא לגור שם (ירמ׳ מב כב). לעשות רצונך אלהי חפצתי (תהל׳ מ ט).—ובהחלט, בלי ב, או ל: החפץ ימלא את ידו ויהי כהני במות (מ״א יג לג). תנה לי את כרמך בכסף או אם חפץ אתה אתנה לך כרם תחתיו (שם כא ו). יי׳ חפץ למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר (ישע׳ מב כא). כי אתה יי׳ כאשר חפצת עשית (יונ׳ א יד). לב מלך ביד יי׳ על כל אשר יחפץ יטנו (משלי כא א).—ואמר בן סירא: אם ת ח פ ו ץ בני תתחכם ואם תשים לבך תערם (ב״ס גני׳ ו לג). — ועם

---

[1]) בגמ׳ בארמ׳: היכי משביעין ליה אמר רב יהודה אמר רב משביעין אותו בשבועה האמורה בתורה וכו׳ צריך לאתפושי חפצא בידיה (שבוע׳ לח:). — [2]) בגמ׳ בארמ׳: האי דיינא דאשבע ביי׳ אלהי השמים נעשה כמי שטעה בדבר משנה וחוזר וכו׳ דהא לא נ ק י ט ח פ צ א בידיה (שבוע׳ לח:).

[3]) עי׳ הערה להשרש.

מקור אחריו בלי ל בראשו: ויי׳ חָפֵץ דכאו (ישע׳ נג י). דבר כי חָפַצְתִּי צדקך (איוב לג לב). החָפֹץ אֶחְפֹּץ מות רשע (יחזק׳ יח כג). והוכח אל אֵל אֶחְפָּץ (איוב יג ג). ודעת דרכי יֶחְפָּצוּן (ישע׳ נח ב). — וביחס הפעול אחריו: ודם פרים וכבשים ועתודים לא חָפָצְתִּי (ישע׳ א יא). מי האיש הֶחָפֵץ חיים אהב ימים לראות טוב נצר לשונך מרע ושפתיך מדבר מרמה (תהל׳ לד יג-יד). כל אשר חָפֵץ יי׳ עשה בשמים ובארץ (שם קלה ו). כי לא תַחְפֹּץ זבח ואתנה (שם נא יח). מיי׳ מצעדי גבר כננו ודרכו יֶחְפָּץ (שם לז כג). קרבות יֶחְפָּצוּ (שם סח לא). כל אשר יַחְפֹּץ יעשה (קהל׳ ח ג). אדם שיצרו מתגבר עליו ילך למקום שאין מכירין אותו וילבש שחורים ויתעטף שחורים ויעשה מה שלבו ח פ ץ ואל יחלל שם שמים בפרהסיה (מו״ק יז.). — ומ״ר חֲפֵצִים, חֲפֵצֵי: יבשו ויחפרו מבקשי נפשי יסגו אחור ויכלמו חֲפֵצֵי רעתי (תהל׳ ע ג). בראתני לעשות רצונך ואנו חייבים לעשות רצונך את חפץ ואנו ח פ י צ י ם ומי מעכב (ירוש׳ ברכ׳ ד ז ד). —״חֹפֵץ, חֹפְצִים, במקום חָפֵץ, חֲפֵצִים, שלא כדין: בני אדם מבינים ובוחרים הטוב מן הרע ואם מבקשים ו ח ו פ צ י ם רואים ושומעים ולועטים ואם לאו עוצמים עיניהם ואוטמים אזניהם וסותמים פיהם בבהירה במחשבה ובבינה (נכי בר נח, פי׳ י׳ הדבר׳). והנה אמרנו ח ו פ ץ על קיום יהיה תועב הפכו או העדרו וכן להפך זהו אמתת הרצון באמרנו ח ו פ ץ ותועב ואינם שני דברים חלוקים (ע״ח לר״א הקרא׳ עה). וא״כ הוא ח ו פ ץ בחפץ לא בחניה (שם). — ואמר המשורר: צופך בזי, אל תחפזי, אל תרגזי, חֹפֵצָךְ [1]) חזי, יום תעלזי, תוך ביתי (ר״מ דרעי א עב, לקו״ק פה). —״ולווי: דבקים בתורה ומצוה ברה ערוכה שמורה בכל יקרה היא מפנינים, נאם אל חָפֵץ ובברית עלצו חזקו ואמצו כי הנצו הרמונים (סמח״ל, פומ׳ למילה, ברכת וגילת). —וביחס לאהבה, חָפְצָה האהבה, נתעוררה: השבעתי אתכם בנות ירושלם בצבאות או באילות השדה אם תעירו ואם תעוררו את האהבה עד שֶׁתֶּחְפָּץ (שה״ש ב ז). מה תעירו ומה תעררו את האהבה עד שֶׁתֶּחְפָּץ (שם ח ד).

— נפע׳, ״נֶחְפַּץ, — שחפצו בו: כי המתמים לידיעת ה נ ח פ ץ בדבור (ספר היסר, העליות ליבוע הקרא׳ 5).

אבה. — אהב. — אוה, התאוה. — אחל. — בקש. — דעת, לב, היה בדעתו, בלבו לעשות דבר. — *הבהב, חפץ ולא חפץ. — זמם. — חמד, חמוד וכו׳. — חפץ. — חָשַׁק, חֵשֶׁק. — כלה, כלתה נפשו. — כָּמַהּ לְ. — כסף, נכסף. — מלא תאותו. — נטה, נטיה לדבר. — *פקפק. — *צביון. — צמא. — קוה. — רדף אחרי דבר. — רעב. — רצה. — רצון. — ״שאיפה. — שאל. — שוק, השתוקק. — תאב. — *תאבון. — תאוה. — *תבע. — תכלית. — תשוקה.

וההפך: געל. — כרח, על כרחו, הבריח. — מאון, מאן. — מאס. — מרד. — מרה. — נקע, נקעה הנפש מן. — סרב.

ב. **חפץ**[1]), ממנו חָפֵץ.

חָפַץ[2]), פ״י, עת׳ יַחְפֹּץ, — חָפַץ זנבו, הניעו במהירות הנה והנה, **bewegen; monvoir; to move**: הנה נא כחו (של הבהמות) במתניו ואונו בשרירי בטנו יַחְפֹּץ [3]) זנבו כמו א ר ז גידי פחדו ישרגו (איוב מ יו-יז).

״**חֶפְצָה**, ש״נ, — כמו חֵפֶץ: ומעכשיו ילך כאו״א ממנו ויחזיק בחלקו המגיעו ויהא רשאי לעשות ממנו כל ח פ צ ת נפשו ואין מי ימחה בידו (השטר׳ לר״י ברצלוני לא). ויעשה מחלקו המגיעו היום כל ח פ צ ת נפשו מהיום ולעולם (שם לב). ואם לא אפרע את שלו לזמן הכתוב לעיל יהא רשאי לעשות ממשכונה זו כל ח פ צ ת נפשו אם ירצה להחזיקה לעצמו ולאכול פירותיה

---

[1]) אולי כדי לזווגו לצופך.

[1]) עי׳ הערה להערך.

[2]) עי׳ הערה לקמן. — [3]) התרגומ׳ הקדמונ׳ במשמ׳ קושי, וכן רש״י, והביא סמך לזה מלשון חכמים: בריאה חפיזא כי אופתא (חול׳ מז:). ריב״ג פרש מלשון מהירות, כמו חפז, נחפז, במשמ׳ שהוא מניע את זנבו במהירות. אבל, משמ׳ שרש חפז בתנ״ך איננה מהירות בלבד אלא מהירות מפני בהלה. יש מי שפרשו זנב במשמ׳ שאולה לאבר הזכרות, אך בשום מקום אחר לא מצאנו השאלה זו בזמן הקדום. ומה שקשה לכל הפרושים הדמיון לארז, כי דמיון זה נותן מושג של דבר גדול ועצום, וזנבו של הבהמות הוא קצר ודק. ובכלל, אין זה דמיון טבעי, ותמוה שבחר המליץ דוקא דמיון זה, בפרט שבארץ ערב אין הארז מצוי כלל. ולכן יש לחשב, כי המלה ארז משובשה, והיתה פה מלה אחרת לדמיון, ולהפעל חפץ אפשר אולי למצוא לו סמך לפרשו ושיהיה לו מקום כאן לפי הענין במשמ׳ הכפיפה, שכך משמש הפעל חפצ׳ a) בערב׳, וכבר תרגם כך יונ׳ כ פ י ף, וכך גזנ׳ (Ges. Thes. s. v.). אבל גם זה אינו מניח הדעת, ולכן חיבים אנו לקבל פרוש׳

a) حفض

זכו' ואם ירצה נמי למכור גוף הקרקע יעשה מן הכל חפצת נפשו בנאמנות גמורה בלא רשותי ובלא רשות ב"ד ואדם בעולם ומעכשיו סלקתי עצמי ורשותי ורשות הבאים מכחי סלוק גמור (שם מג). ויהא רשאי לעשות בו כל חפצת נפשו בכח התמורה של אותו בית וחצר שלו שנתן לי וכו' ולעשות בתמורה זו כל חפצת נפשו הוא והבאים מכחו (שם סט). ותעשה בו (האשה) כל חפצת נפשה ולא יהא (הבעל) רשאי לערער עליה בכלום ממה שתעשה (שו"ת הרי"ף כ). שהיורש זוכה בנכסים ויש לו למכרן ולעשות בהן כל חפצת נפשו (החנוך, מלוה ת).

חֶפְצִי, ת"ז, לנק' חֶפְצִית, מ"ר חֶפְצִיִּים, חֶפְצִיּוֹת, — של חֵפֶץ, מטבע החֵפֶץ: ואחר כן היצר והרעיון והמחשב והזכרון ואחר כן הכח החפצי המשתמש בכל אלה (כוזרי ג ה). שהפנימיות של אדם יש בה הנפלאות האמתיות והמלאכות המורות על חכמת הבורא יתברך בראותו עצביו נמשכים בבשר שהוא סבת התנועה החפצית (אגר' תימן להרמב"ם). עלת תנועת העורקים עלה טבעית ועלת תנועת החזה בעצבי העצבים המות עלה חפצית (ריב"ל, עולם הקטן ב ב). ועלת תנועת החזה בעצמו המות עלה חפצית והראיה על זה שהרי נוכל להמנע מלהתנשם רגע או שנים או ג' כחפצינו (מ' אלדבי, ש"א ד). והוציא להם העיון כי התנועות ההם (של הגלגלים) חפציות לא הכרחיות ולא טבעיות (חתימ' הכוזרי). אנו רואים כי כל התנועות החפציות נמנעות בשעת התנומה (מ' אלדבי, ש"א ד).

א. חפר[1]**,** ממנו א. חָפַר, חָפוֹר, *חֲפוּרָה, *חֲפִירָה, א. *חֵפֶר, יחפּוּר מַחְפֶּרֶת.

א. חָפַר, פ"י, עת' אֶחְפֹּר, יַחְפֹּר, יַחְפְּרוּ, לַחְפֹּר, — חָפַר בְּאֵר וכדומה, עשה באדמה מקום עמֹק ע"י כלי חד, במעדור, במרה, וכדומה, graben; creuser; to dig: בעבור תהיה לי לעדה כי חָפַרְתִּי את הבאר הזאת (בראש' כא ל). וכל הבארת אשר חָפְרוּ עבדי אביו בימי אברהם אביו סתמום פלשתים וימלאום עפר (שם כו טו). ויגידו לו על אדות הבאר אשר חָפָרוּ ויאמרו לו מצאנו מים (שם לב). וישב יצחק וַיַּחְפֹּר את בארת המים (שם יח). וַיַּחְפְּרוּ עבדי יצחק בנחל וימצאו שם באר מים חיים (שם יט). והיה בשבתך חוץ וְחָפַרְתָּה בה (דבר' כג יד). באר חֲפָרוּהָ שרים כרוה נדיבי העם (במד' כא יח). ואלך פרתה וָאֶחְפֹּר ואקח את האזור (ירמ' יג ז). בור כרה וַיַּחְפְּרֵהוּ ויפל בשחת יפעל (תהל' ז טז). וַיַּחְפְּרֻהוּ ממטמונים (איוב ג כא). לַחְפֹּר[1] פרות ולעטלפים (ישע' ב כ). חֹפֵר גומץ בו יפול (קהל' י ח). — ובספרות המאחרת: החופר בור ברשות היחיד ופתחו לרשות הרבים (ב"ק ס ס). אין חופרין כוכין וקברות במועד (מו"ק א ו). אל תעשם (דברי תורה) עטרה להתגדל בהם ולא קרדום לחפור בהם (אבות ד ה). אף הוא חופר בדקר ומכסה (ירוש' כיל' א ס:). מעשה בחסיד אחד שהיה חופר בורות שחין ומערות לעוברים ולשבים (שם שקל' ה מח ד). לא יחפור אדם בור סמוך לבורו של חבירו (ב"ב יז:). כל ערב תשעה באב היה משה מוציא כרוז בכל המחנה ואומר צאו לחפור והיו יוצאין וחופרין קברות וישנין בהן (מד"ר איכ', פתיח'). לאחד שהיה לו שדה בית כור והלך ומכרה בדבר קל והלך הלוקח וחפר בה מעיינות ועשה בה גנות ופרדסין התחיל המוכר רואה ונחנק (שם שה"ש, גן נעול).

— נפע', *נֶחְפַּר, — שחפרוהו: אחד החופר בור או שנחפר מאליו או שחפרתו בהמה או חיה (רמב"ם, נזקי ממון יב ג).

ב. חפר, ממנו חָפֵר.

חָפֵר[2]**,** פ"ע, עתיד יַחְפְּרוּ, יֶחְפָּרוּ, — בוש, התבייש, sich schämen; avoir honte; be ashamed: בושה אמכם מאד חָפְרָה יולדתכם (ירמ' נ יב). אמללה ילדת השבעה נפחה נפשה באה שמשה בעד יומם בושה וְחָפֵרָה (שם טו ט). ובשו החזים וְחָפְרוּ הקסמים ועטו על שפם כלם כי אין מענה אלהים (מיכ' ג ז).

של ריב"ג שהסכימו עליו גם רלב"ג, רד"ק ורמב"ן ורוב שאר המפרשים, וצריך לאמר כי הדמיון של כמו ארז, לפי הנוסחה המסורה, אינו מוסב להזנב אלא להתנועה, ר"ל כמו הארז מניע את אמירו הנה והנה.

[1]) מלה משתפה בהלשונ' השמיות. בערב' חפר a).

a) حفر

[1]) כך לפי הכתיב.

[2]) בערב' חַפִרַ a) בוש בושה גדולה. וכבר העיר פלישר (Fl., Levy II, 207) כי מושג הבושה הסתעף מעקר משמ' של שרש זה בענין כסוי ומחסה, ומזה בפ"ע התכסה, בפרט אשה, בצעיף, מפני רגש הבושה, ואח"כ נסתעף לרגש הבושה בכלל.

a) حَفِرَ

כי בשו כי חָפְרוּ מבקשי רעתי (תהל' עא כד). כי יבשו מאילים אשר חמדתם ותחפרו מהגנות אשר בחרתם (ישע' א כט). יבשו ויכלמו מבקשי נפשי יסגו אחור ויִחָפְרוּ חשבי רעתי (תהל' לה ד). יבשו ויַחְפְּרוּ מבקשי נפשי (שם ע ג). יבשו ויבהלו עדי עד ויַחְפְּרוּ ויאבדו (שם פג יח). בשו כי בטח באו עדיה ויֶּחְפָּרוּ (איוב ו כ).— ועם פנים, חָפְרוּ פניו: הביטו אליו ונהרו ופניהם אל יֶחְפָּרוּ (תהל' לד ו). —ובמליצה, בהשאלה: וְחָפְרָה הלבנה ובושה החמה כי מלך יי' צבאות בהר ציון ובירושלם (ישע' כד כג).—ואמר הפיטן: ויזנחו את עצביהם, וַיַּחְפְּרוּ את פסיליהם (מוס' א כ"ה, ויאתיו כל). — ואמר המשורר: עזבתם מי באר חיים מקירה ובורות נשברי קירות חצבתם, והעמקתם מצוא מים לאט ילכו אבן חֲפִרְתָּם עת חפרתם (רמב"ע, הללמוד מזמן), ר"ל נתבישתם בחפירתכם. — ופָעוּל, חָפוּר, חֲפוּרָה, מֵבִישׁ: במסמין תגער להביא עליו השבר והשאת, ויצא חָפוּר מרוב פחד ושאת (סליח' ער"ה, מלך אחד). בושה ו ח פ ו ר ה ואמלל פריה (מנח' יוה"כ, אל נא). אבקש שלומכם ואקוד לכם ואפול לאפכם בנפש ח פ ו ר ה (כנגדת הזמן יג:).

— הִפְע', הֶחְפִּיר, יַחְפִּיר, — א) כמו קל: אל תיראי כי לא תבושי ואל תכלמי כי לא תַחְפִּירִי כי בשת עלומיך תשכחי וחרפת אלמנותיך לא תזכרי עוד (ישע' נד ד). — ובהשאלה: אבל אמללה ארץ הֶחְפִּיר לבנון קמל (שם לג ט). — ב) עשה מעשה של בושה: דבר שקר ישנא צדיק ורשע יבאיש וְיַחְפִּיר (משלי יג ה). משדד אב יבריח אם בן מביש וּמַחְפִּיר (שם יט כו). — ואמר בן סירא: מ׳ב רוע איש מטוב אשה ובת מ ח פ ר ת תביע חרפה (כ"ס גני' מב יד).

— נִפְע', נֶחְפַּר, — מֵבִישׁ: הלא פתאם הוביש ופניו נ ח פ ר י ם (תנו' תלמידי מנחם). — ואמר הפיטן: רושם בזה ספר, בתורה ובנביאים ובכתובים לְהֵחָפֵר, להמחות מספר, ולא יכתב עם כל הכתוב לחיים בכפר (קרובי פרש' זכור, אז קולן).

ג. **חֵפֶר**[1], מִמנו ג. חָפַר.

ג. **חָפַר,** פ"י, עת' יַחְפֹּר, יַחְפְּרוּ, לַחְפֹּר, — חָפַר את הארץ, רִגֵּל אותה, ראה והתבונן לעניניה איך ללכדה, : auskundschaften ; espionner ; to explore

[1]) ברט: בערב' ח׳בר a), ואולי בערב' רקב b).

a) خبر b) رقب

ותקרבון אלי כלכם ותאמרו נשלחה אנשים לפנינו וְיַחְפְּרוּ לנו את הארץ וישבו אתנו דבר את הדרך אשר נעלה בה ואת הערים אשר נבא אליהן (דבר' א כב). הנה אנשים באו הנה הלילה מבני ישראל לַחְפֹּר את הארץ (יהוש' ב ב). הוציאי האנשים הבאים אליך אשר באו לביתך כי לַחְפֹּר את כל הארץ באו (שם ג). — ובמשמ' מחפש בעיניו, erspähen ; épier ; to espy : סלע ישכן (הנשר) ויתלנן על שן סלע ומצודה משם חָפַר אכל למרחוק עיניו יביטו (איוב לט כח-כט). ובטחת כי יש תקוה וְחָפַרְתָּ לבטח תשכב (שם יא יח).

חֲפֹר[1], ש"ז, —כמו חֲפִירָה, מקום חפור באדמה, מאורה, Loch; trou; hole : ביום ההוא ישליך האדם את אלילי כספו ואת אלילי זהבו אשר עשו לו להשתחות לַחְפֹּר[2] פרות ולעטלפים (ישע' ב כ).

א.* **חֶפֶר,** ש"ז, — חֲפִירָה: ר' אבון אמר (יום ט"ו באב הוא יום טוב לישראל) שבו בטל ה ח פ ר ואמר ר' לוי בכל ערב תשעה באב היה משה מוציא כרוז בכל המחנה ואומר צאו ל ח פ ר צאו ל ח פ ר והיו יוצאין וחופרין להן קברות וישינים ובשחר היו עומדין ומוצאין עצמן חסירים חמשה עשר אלף ופרוטרוט ובשנה האחרונה עשו כן ועמדו ומצאו עצמן שלימים וכו' ועמדו ועשו יום טוב (ירוש' תענ' ד סט ג).

ב.* **חֵפֶר,** ש"ז, — בּוּשָׁה: דבר בוזה ספר, וקים באמרי שפר, למשולי עפר ואפר, היותם נותנים כֹּפֶר, בלי דופי וְחֵפֶר (יוצר שבת שקלי', אל מתנשא). זלזול כרום כֶּפֶר, הויל כרכום חֵפֶר, זרף חוב מספר, אשכול הכפר (יוצר א פסח, אור ישע). זועמתי בתשעה בו בכלמה וחפר, חשךְ מעלי מעיל הוד וצפר (סליח' י' טבת, אזכרה).

חֲפַרְפָּרָה[3], ש"נ, מ"ר חֲפַרְפֵּרוֹת, — כמו *חֲבַרְבַּר, חורור, לטאה גדולה ארסית, gift. Eidechse : lezard venimeux; vennomous lizard : ביום ההוא

[1]) עי' הערה לקטן. — [2]) כך הכתיב, אבל י"א כי מלה זו עם פרות שלאחריה מלה אחת, ועי' הערה לערך חפרפרה. ואעפ"י שרגלים לדבר כי באמת כך היתה הנוסחה הקדומה, בכ"ז אין אנו רשאים לדחות את הנוסח' המקובלה. והנה גם לפי נוסחה זו יש מי שפרשו שתי המלים במשמ' שם לבעה"ח (ריב"ג), ואחרים אמרו כי להפר הוא מקור מן חפר, אך הפעל ישליך דורש להשלמה שם דבר, ולכן יותר מסתבר לפי נוסחה זו כי יש כאן שֵׁם חֵפֹר משקל לָאֹם. וכן פרוש אחד של רש"י: בחריצים ובעריצין. ועי' הערה לערך חפרפרה.

[3]) משק' חֲבַרְבֻּרָה, ועי' הערה לקטן.

ישליך האדם את אלילי כספו ואת אלילי זהבו אשר עשו לו להשתחות לחפרפרות[1]) ולעטלפים (ישע' ב כ).

*חֲפַרְפֶּרֶת, ש"נ, — עי' בהערה לערך חפרפרה.

חפש[2]), ממנו חֲפַשׁ, חֻפְשָׁה, א.חָפְשִׁי, ב.*חֹפֶשׁ, *חָפְשִׁיּוּת, וי"א גם א.חֹפֶשׁ.

א.**חֹפֶשׁ**[3]), ש"ז, — בֶּגֶד חֹפֶשׁ, מין בגד או מכסה שלא נתברר מהותו: דדן רכלתך בבגדי חֹפֶשׁ[4]) לרכבה (יחזק' כז כ).

ב.***חֹפֶשׁ**, ש"ז,—חֵרוּת: עבד משכיל אהוב כנפשך ואל תמנע ממנו חופש (ב"ס גני' ז כא). — ואמר הפיטן: ממסגר אסיר בצאת לְחֹפֶשׁ, נתנוסס נם בטביעת רפש, סגבתם חוק מרגוע ונפש, ערוך תחלה למשיבת נפש (יוצר שבה"ג, ממסגר אסיר). — ומצוי הרבה בספרות החדשה.

חֻפַּשׁ, פ"י, — קל לא נמצא במקרא.

— פע', חֻפַּשׁ, — שלחו אותו לחפשי, freigelassen w. être libéré; be set free: בקרת תהיה לא יומתו כי לא חֻפָּשָׁה (ויקר' יט כ). — ואמר הפיטן: הֻפְּשׁוּ עם מפרך בכסף, חשוקי חמד זהב וכסף (יוצ' ז פסח. שבטי יה). הכין עגות מאז להמשכו אחרי אל' ובצדקו חֻפְּשׁוּ ישרי אל (יוצר ב פסח, שור). ולקים חקים כמחֻפָּשֵׁי מפרך צועקים (מוס' א שבוע', אכתבת).

— פע', *הִפֵּשׁ,—שלח לחפשי: אחפש[5]) את ירושלם אמר הקב"ה מוציא אני אותה להירות (פסיק' רבתי ח). — ואמר הפיטן: קויתי למשפיל ומרים, לְחַפְּשִׁי כאז מחמזרים, קובלת מאריות ונמרים (יוצ' ב פסח, אפיק). חש חַפְּשִׁי מדודי, דץ ברווי דודי, חננתיו תתני ידידי (יוצר א פסח, אור ישע). — ועבר: וכל אשר היו כנועים תחת ירושלם חפש פומפיוס בחפשיות (יוסיפון לט).

— פע', *חֻפּוּשׁ, — כמו חֻפַּשׁ: חֲפוּשִׁים מכבל, קרואים נחלת חבל, אומרים קדוש וברוך (ר"י אכיתור, בתר' יוה"כ, אפודי שש). ואולם נשבעה לו (תבל) עת קנותה לבל תהיה לעולמים חֲפוּשָׁה (רשב"ג, שירי שלמה יד). והן נפשי לך לאמה אבל על מנת שלא תהי לעד חֲפוּשָׁה (שם ל).

— הפע', *הֶחְפִּישׁ, — שלח לחפשי: בלות שש שנים הארץ ובהם תחפיש עבד עברי הנלקח, שנת החמשים ונטשתה וגם הרצועה בה יפקח (תרי"ג מלות לרסע"ג). היום דרשנוך ענה דורשנו, באנו לפניך רצה שיחנו, ודרור קרא לנו להחפישנו (סמ"ח, פליח' בכת פיכה, היום). זכר חסדו ואמונתו לחחפישי, ויעלני מטיט רפשי (יוצ' אחרון פסח, תודה). תקרא דרור כמאז בו להחפישנו, תת המון לאמים תחת נפשנו (קרוב' שקל', תפן כאון). ואתה יי' גאלנו קדושנו, עליך נשפוך שיח רחשנו, לגאלנו ממעון קדשך להחפישנו (יוצר שבת תוהמ"פ' בכת דודי). ושית ספור מקום כפור ותרצה ברנתן, ותנפישם ותחפישם ותטיבה לאחריתן (שבת הפסק' ב, סמך לעד). — ואמר המליץ: שמעתי ותרגז בטני האלהי יפריד פה בענין בין קטנה ובין גדולה בהחפישו אותו מצאתו לצבא שנה אחת (תבו' הלמידי מנחס 58).

— הפע', *הָחְפַּשׁ, הָחְפֵּשׁ: זכר הסרת שכם מסבל, עבד כהחפש מענוי כבל (מוס' א ר"ה, אף אלה).

— התפ', *הִתְחַפֵּשׁ,—עשה א"ע חפשי: ויתחפש[1]) שאול נעשה חפשי למלכות (מד"ר ויקר' כו).

ב.**חפש**[2]), ממנו ב.חָפְשִׁי, חָפְשׁוּת, חָפְשִׁית.

חֻפְשָׁה[3]), ש"נ, — שליחות אדם לחפשי, Freiheit liberté; liberty: והפדה לא נפדתה (השפחה) או חֻפְשָׁה[4]) לא נתן לה (ויקר' יט כ).

—[1]) בנוסח' המסורה שתי מלים חפר פרות, עי' הערה לערך חפ"ר. אך בהרבה כ"י הן מלה אחת. וכן כל התרגומים הקדמונים תרגמו שתי מלות אלה במלה אחת (ת"י לטעותא), וכן כתב רש"י חפרפרות במלה אחת, וכן ראב"ע: לפי דעתי שהאחת חפרפרת והוא שם עוף יעוף בלילה כעטלף ומביא עצמו ביום במקום סהר. ע"כ. וכן חביא רד"ק: ולפי' ג"כ יהיה לחפור פירות פירוש כמו מלה אחת אע"פ שהוא שתי מלות. ע"כ. והמתרג' היוני העתיק ביונית המלה העברית חפרפרת בצורתה. Tehod. והסכים לזה בוכרט ואחריו כל החדשים, זה מקביל יפה להשם עטלפים, ותרג' הירונ' talpa, וכן רש"י: טלפ"ש בלע"ז. וקצת החדשים פרשו עכבר גדול. ויותר נראה כי זהו השם חברבר או חורור שבתלמוד, שהוא שם ללטאה ארסית.

[2]) רק בעברית.

[3]) עי' הערה לקמן. — [4]) תרגמו ופרשו הקדמוני' במשמ' בגדים יקרים, ממושג החרות. אך דחוק הוא. ולא נתברר גם להחדשים מקור מלה זו. באשור' נמצא שם חַבְשׁוּ, לבגד מהבגדים.

[5]) מוסב עה"כ: והיה בעת ההיא אחפש את ירושלם בנרות (צפנ' א יב). ואמר רב אהא: לא תהא קורא סמ"ך אלא שי"ן. — [1]) בכתוב בשין שמאלית, ודרשוהו כאלו היה כתוב בשין, מלשון חפש.

[2]) בערב' שחב a).

[3]) משקל טֻמְאָה, ועי' הערה לקמן. — [4]) יש

a) شحب

חָפְשׁוּת, — עי' חפשית.

א.חָפְשִׁי, ת"ז, לנק' חפשית, מ"ר חפשים, חפשיות, — א) שאינו עבד, שאינו שבוי, freier ; libre ; free : קטן וגדול שם הוא ועבד חפשי מאדניו (איוב ג יט). — יצא העבד חפשי, לחפשי, נשתחרר, שאיננו יותר עבד : כי תקנה עבד עברי שש שנים יעבד ובשבעת יצא לחפשי חנם (שמות כא ב). ואם אמר יאמר העבד אהבתי את אדני את אשתי ואת בני לא אצא חפשי והגישו אדניו אל האלהים (שם ה-ו).—ושלח אותו חפשי, לחפשי: וכי יכה איש את עין עבדו או את עין אמתו ושחתה לחפשי ישלחנו תחת עינו ואם שן עבדו או שן אמתו יפיל לחפשי ישלחנו תחת שנו (שם כו-כז). ובשנה השביעת תשלחנו (את העבד) חפשי מעמך (דבר' טו יב). לא יקשה בעינך בשלחך אתו חפשי מעמך (שם יח). ועבדך שש שנים ושלחתו חפשי מעמך (ירמ' לד יד).— ומ"ר: לשלח איש את עבדו ואיש את שפחתו העברי והעבריה חפשים לבלתי עבד בם וכו' וישובו אחרי כן וישיבו את העבדים ואת השפחות אשר שלחו חפשים ויכבישום (ירמ' לד ט-יא). — ושבוים : פתח חרצבות רשע התר אגדות מוטה ושלח רצוצים חפשים וכל מוטה תנתקו (ישע' נח ו).—ובהשאלה לפרא וכדומה: מי שלח פרא חפשי ומסרות ערוד מי פתח (איוב לט ה).—ופטור מן המסים והעבודות להמלכות : ויאמר איש ישראל הראיתם האיש העלה הזה כי לחרף את ישראל עלה והיה האיש אשר יכנו יעשרנו המלך עשר גדול ואת בתו יתן לו ואת בית אביו יעשה חפשי בישראל (ש"א יז כה). — ולנק' : ואמר (אלכסנדר מוקדון) לאנשי ירושלים שישאלו הסד וישאלו כי שבע שנים תהיה ירושלים חפשית בלא מס (כפ' יוחסין ו). —ובהשאלה : כיון שאדם מת נעשה חפשי מן המצות (ירוש' כלא' ט לב.).—וברוחניות, חפשי במחשבתו, שאינו מוכרח : וכל אדם חפשי בסברתו ודעתו לא אנום ומוכרח (ר"י אברבנאל, נחל' אבות ד). אולי יושקע (האדם) בחטאים ותהיה בריאתו ובריאת עולם לבטלה אחר שבחירתו חפשית (ר"מ אלביך, איוב לח ד). — והשתמשו בו בזמן החדש בענין דעות ואמונות, במשמ' שאינו מאמין בדברים מקבלים, בעניני הדת וכדומה. — ב) ע"ז, מ"ר חפשים, מטבע, franc : מודה אני החתום למשה הודאה ברורה וכו' שמכרתי הספר הזה הנקרא הילקוט אל הנעלה דון מאישטרי קשקש קריישנט בעד שנים חפשים בטוב לב ובנפש חפצה לא אנוס ולא מוטעה (REJ 1887, 102).

ב.חָפְשִׁי[1], ת"ז, לנק' חפשית, מ"ר חפשים, חפשיות,— כחוש ובלי כל כח וגון פניו השתנו והוריקו, abgezehrt u. leichenblass ; exténué et blême ; emaciated and deadly pale : כי שבעה ברעות נפשי וחיי לשאול הגיעו נחשבתי עם יורדי בור הייתי כגבר אין איל במתים חפשי[2] כמו חללים שכבי קבר (תהל' פח ד-ו).

סברים שצ"ל חפשה בהא דגושה. והכונה ההפש שלה.

[1]) בערב' שאחב a), ועי' הערה לקמן.—[2]) תרגמו השבעים וכמו"כ פרשו כל הקדמונ' גם הפשי זה כמו א.הפשי הקודם, במשמ' חרות, ואמרו כי הכונה היא נהייתי חפשי מן העולם, ממקרי העולם ורעותיו, וכדומה. אבל, לא הטבעיות של מליצה זו במקום זה גלויה לעינים, ולכן נסו החדשים לבארה בדרכים מתחלפים. קצתם אמרו כי חפשי הוא כנוי מדב"ע מן השם חֹפש, ויחסו להשם חֹפש משמ' של משכב, מטה, ואמרו כי הכונה במליצה זו היא: משכבי הוא בין המתים. אבל, אין שום יסוד ליחס משמ' זו להשם חפש. אחרים החליטו כי הכתוב משכב והגיהו: נמשלתי, נחשבתי, השבתי, הבשתני, חלשתי. ואולם, תרגום השבעים ודרשת התלמוד מעידים כי בימיהם היתה כתובה במקום זה המלה חפשי, ועל כרחנו אנו צריכים להחליט כי הצרוף חפש היה משמש בעבר' עוד במשמ' אחרת מלבד המשמעה הרגילה של חרות, וראיה לדבר השם חפשית או חפשות שנזכר בענין המאורע שארע לו להמלך עזיהו כשנצטרע ונדחף מבית המקדש וישב לו בבית לבדו. כי כל הפרושים שנסו לפרש מלה זו מלשון חרות במשמ' התבודדות וכדומה, אינם נוחנים להמלה הסתעפות טבעית, וכן לא עלו יפה ההגהות שנסו קצת החדשים להגיה, עי' בהערה לערך חפשית. ולכן רגלים לדבר, כי השם חפשי זה וכמו"כ השם חפשית שלקמן אינם מהשרש א.חפש שממנו נגזר א.הפשי במשמ' הרות, אלא נגזרו מן צרוף ב.חפש, שבא במקום שרש קדום אחר שנשמר בערב' בכל תקפו, והוא השרש שחב b) שממנו הפעל שַׁחִב c) שמשמש במשמ' כחש הגוף ונחלש ונהיה בלי כח מרוב עיפות או מפני רעב ונשחת מראהו והוריק גונו כמו פני המת, וכבר התאונן לביד ואמר : ראיתני קד שַׁחַבתּ ושַׁל ג'שמי, ר"ל : ראיתני כבר כחשתי ונחלשתי וחלה רזון בגופי. ואלשאחב d) מי שנשתנה גונו מפני מחלה שקרהו וכדומה. משמ' זו נתנת למליצת הכתוב כאן כונה לפי הענין ומקור נכון להשם בית החפשית.

---

a) شَاحِب b) شحب c) شَحَبَ d) والشَّاحِبُ

חָפְשִׁית[1], ש"נ, — בֵּית הַחָפְשִׁית, בית חולים, Krankenhaus ; hôpital : hospital : וינגע יי' את המלך ויהי מצרע עד יום מתו וישב בבית הַחָפְשִׁית[2] (מ"ב יה ה). ויהי עזיהו המלך מצרע עד יום מותו וישב בית החפשות[3] מצרע כי נגזר מבית יי' (דהי"ב כו כא). — והשתמשו במלה זו במשמ' זו הסופרים בזמן החדש: ויעש להם בתים בתי תפלה ובתי כנסיות ומדרש חכמים והניך תלמידיהם ובתי החפשיות[4] לעניים ומנוגעים ואמללים (ארבע כוסות, כוס ישועות ג). ויוליכהו ההלך מפנה לפנה ויראהו את הגשרים הרחבים והארוכים ואת ארמוני שיש הנשגבים וכו' ואת ההיכל הנורא ומקדש מלך בתי האסור ובתי החפשית בתי נכאת ובתי עקד (הקד' תעוד' ביברא).

***חָפְשִׁיּוּת**, ש"נ, — מעמד מי שהוא חפשי : וכל אשר היו כנועים תחת ירושלם חפש פומפיוס בחפשיות מלהיותם עבדי ירושלם (יוסיפון לט). שהיא האמת לנו מציאות טבע האפשר וחפשיות הבחירה האנושית ההכרחי מאד בחק התורה (מנח' קנא' לר"י מפיסא 44). שאין המשל הזה מחקה ומצייר כל ענינו של אדם שהרי לא נרשם בו ענין חפשיותו בפעולותיו (ר"י מוסקטו, נפול' יהודה א).

חפש[4], ממנו חָפַשׂ, חֵפֶשׂ, *הִפּוּשׂ, *חֲפִישָׂה, ואולי *חִפּוּשִׂית.

חָפַשׂ, פ"י, חִפֵּשׂ, יַחְפֹּשׂ, יַחְפְּשׂוּ, יַחְפְּשֶׂנָּה, — כמו חִפֵּשׂ : אם תבקשנה ככסף וכמטמנים תַּחְפְּשֶׂנָּה (משלי ב ד). — ובמשמ' עיון והתבונן : נַחְפְּשָׂה דרכינו ונחקרה ונשובה עד יי' (איכ' ג מ). — ובהשאלה: נר יי' נשמת אדם חֹפֵשׂ כל חדרי בטן (משלי כ כז), חֹקֵר וּבֹדֵק. יַחְפְּשׂוּ עולת (תהל' סד ז), עי' חֵפֶשׂ — וכמשמ' *עיון וחקירה בדבר : וכאשר חפשתי מלת בריאה הנה היא כמו גזרה (ראב"ע, הקד' ב לפר' עה"ת).

— פִּע', חִפֵּשׂ, אֲחַפֵּשׂ, — בִּקֵּשׁ, השתדל למצא, suchen ; chercher ; to search : ורחל לקחה את התרפים ותשמם בכר הגמל ותשב עליהם וימשש לבן את כל האהל ולא מצא וכו' וַיְחַפֵּשׂ (לבן) ולא מצא את התרפים (בראש' לא לד-לה). וימהרו (אחי יוסף) ויורדו איש את אמתחתו ארצה ויפתחו איש אמתחתו וַיְחַפֵּשׂ (אשר על בית יוסף) בגדול החל ובקטן כלה וימצא הגביע באמתחת בנימן (שם מד יא-יב). והיה אם ישנו בארץ וְחִפַּשְׂתִּי אתו בכל אלפי יהודה (ש"א כג כג). ויאמר לעבדי הבעל חַפְּשׂוּ וראו פן יש פה עמכם מעבדי יי' (מ"ב י כג). — וחִפֵּשׂ את המקום למצא בו הדבר שהוא רוצה בו, בקש ובדק בתוך המקום הזה : מחר אשלח את עבדי אליך וְחִפְּשׂוּ את ביתך ואת בתי עבדיך והיה כל מחמד עיניך ישימו בידם ולקחו (מ"א כ ו). והיה בעת ההיא אֲחַפֵּשׂ את ירושלם בנרות ופקדתי על הקפאים על שמריהם (צפנ' א יב). — חִפֵּשׂ מן המקום את הדבר, חפשו שם לקחתו : אם יחתרו בשאול משם ידי תקחם ואם יעלו השמים משם אורידם ואם יחבאו בראש הכרמל משם אֲחַפֵּשׂ ולקחתים (עמו' ט ב-ג). — ובתלמוד : רשב"ג אומר כל שאין הכלב יכול לחפש אחריו (פסח' ב ג). חזר (השטן) ואמר לפני הקב"ה רבש"ע חיפשתי (את התורה) בכל הארץ ולא מצאתיה אמר לו לך אצל בן עמרם (שבת פט.). —ואמר הפיטן : דכאי רוח נמיכות, מְחַפְּשֵׂי ביום דין זכות (מוס' א ר"ה, אנסיכה). חילי מים אשר בם שבילו דברו תמונה לא ראינו זולתי קול, חִפַּשְׂתִּי ישימון היש ואמר אין (מוס' ב ר"ה, אנוסה). יי' ימלך בהיכלך פשטה בידים תתפש, במלא גויות שם תשב וּתְחַפֵּשׂ, אבירים בעגלי עמים מתרפס (יול' שבת א אחה"פ, ויושע).— ובהשאלה, חִפֵּשׂ רוחו, התבונן ובדק וחקר בדבר : אזכרה נגינתי בלילה עם לבבי אשיחה וַיְחַפֵּשׂ רוחי הלעולמים יזנח יי' ולא יסיף לרצות עוד (תהל' עז ז-ח). — ואמר הפיטן : ליל שמורים רוחי יְחַפֵּשׂ למללה, אזכרה נגינתי בלילה (מער' ליל ב פסח, ליל שמרים). — והמשורר אמר בדברו על העין : נאם עין אני רואה וחוזה מְחַפֵּשׂ מה בחדרי החדרים (ראב"ע, חדשים). --ובמשמ' השתדלות לדעת : החלק הראשון המופת והאות שדרכן להודיענו האמת בדברים שאנו מחפשין עליהן לדעת אותן (ס' מוסר לר"י עקנין ב טו). — ואמר הפיטן : בבל שכלנו חִפַּשְׂנוּהוּ, במדענו למצא מה הוא (בהי"ת ליוס ה).

— נִפְע', נֶחְפַּשׂ, — שחפשו אותו : איך נֶחְפְּשׂוּ[1] עשו נבעו מצפוניו (עובד' א ו).

---

[1]) עי' הערה לערך ב.חָפְשִׁי. — [2]) ס"א החפשות. וגזרוהו הקדמונ' מן השם א.חפשי, ואמרו כי הכונה בו בית התבודדות, ויש שהגיהו ביתה חפשית, ר"ל ישב בביתו חפשי, בלי עבודה. ועי' הערה לערך ב.חָפְשִׁי. — [3]) כך הכתיב, והקרי החפשית, וס"א החפשית כתיב וקרי. — [4]) ולעז שם: שפיטעלער. — [4]) רק בעבר'.

[1]) י"א שצ"ל נחשפו, כמו ירמ' מט י.

— פע', חפש, — שחפשו אותו: בעלץ צדיקים רבה, תפארת ובקום רשעים יחפש [1]) אדם (משלי כח יב). — מחפש, עי' חפש. — ובמשמ' *חקירה ודרישה בדבר: כעלים בעץ אלה נובלים ואלה יציצו כן בני אדם אלה מתים ואלה נולדים וכל מעשיו יחפשו לפניו ופעל ידיו הולך אחריו (כ"ס, תרג' ב"ז יד כ-כח).

— התפ', התחפש, — עשה שיחפשוהו, שלא יכירהו אדם, על ידי דבר ששם על פניו ועל עיניו או על ידי תלבושת מיוחדה וכדומה, sich verkleiden, verstellen; se déguiser; disguise o. s.: ויתחפש שאול וילבש בגדים אחרים וילך הוא ושני אנשים עמו ויבאו אל האשה (בעלת האוב) לילה ויאמר קסומי נא לי באוב וכו' ותרא האשה את שמואל ותזעק בקול גדול ותאמר האשה אל שאול לאמר למה רמיתני ואתה שאול (ש"א כח ח-יב). ויעמד (הנביא שנפצע) למלך אל הדרך ויתחפש באפר על עיניו ויהי המלך עבר והוא צעק אל המלך וכו' וימהר ויסר את האפר מעל עיניו ויכר אתו מלך ישראל כי מהנביאים הוא (מ"א כ לח-מא). ויאמר מלך ישראל אל יהושפט התחפש ובא במלחמה ואתה לבש בגדיך ויתחפש מלך ישראל ויבוא במלחמה (דה"ב כב ל). ולא הסב יאשיהו פניו ממנו כי להלחם בו התחפש [2]) (דהי"ב לה כב). — ובהשאלה, בדבר לא בע"ח, הלבוש וכדומה: לילה עצמי נקר מעלי וערקי לא ישכבון ברב כח יתחפש [3]) לבושי כפי כתנתי יאזרני (איוב ל יז-יח). — ובמשמ' יחפש א"ע, חקר ודרש בעניני עצמו: התקוששו וקושו כלומר התחפשו מהמיכם הרעים (רד"ק, צפ"ב).

חפש, ש"ז, — שה"פ מן חפש: יספרו לטמון מוקשים אמרו מי יראה למו יחפשו עולת תמנו חפש [4]) מחפש וקרב איש ולב עמק (תהל' סד ו-ז).

***חפשן**, ש"ז, — מי שדרכו וטבעו לחפש, לחקור ולדרוש: ואלו לא ידעתיך והכרתיך מאז חפשן וחקרן בטבעך הייתי אומר היות זה לך התכלית הראשון והעיקרי באמת (רמח"ל, דרך תבו' ע).

א.*חפת [5]), ממנו *חפת, א.*חפת.

---

[1]) י"א כי הכתוב משבש. — [2]) יש מגיהים החריש. — [3]) המליצה קשה, ויש מגיהים יתפש, וכיוצא באלה הגהות.
[4]) הכתוב משבש, ועי' ערך תמן.
[5]) בערב' כפת a), ועי' הערה להערך.

a) كفت

***חפת** [1]), ש"ז, סמי' חפת, — שולי הבגד הכפופים למעלה, d. aufgestreifte Teil des Kleides; partie retroussé de l'habit; the tuck: (הוציא חפץ בשבת) בין פונדתו לחלוקו ובחפת [2]) חלוקו במנעלו בסנדלו פטור שלא הוציא כדרך המוציאין (שבת י ג). עובר (אדם ביוה"כ בנהר) ובלבד שלא יוציא ידו מתחת חפת חלוקו (יומ' עז:). כל שאינו יכול לכוין אימרא בחפת חלוקו (מו"ק י.). — ונתן את פלוני בחפתו, רמה אותו: כה אמר עבדך יעקב עם לבן גרתי לבן שהוא רבם של הרמאים נתתיו בחפתי [3]) לאותו האיש על אחת כמה וכמה (מד"ר ברא' עה). — ואמר המליץ: יאסר כבהמות בתוך רפתו, וככלב יאכל את פתו, מדלותו ימכור זגיו וגפתו, ולא ישאר פרוטה בחפתו (תוכח' מוס' לעזר' הבבלי ה).

א.*חפת [4]), פ"י, עת' יחפות, פעו' חפות, — חפת את חלוקו וכדומה, הגביה וכפף למעלה שולי החלוק כדי שלא יגעו בארץ ויתלכלכו, aufstreifen; retroussé; tuck up one's garment: אין התורם נכנס לא בפרגוד חפות [5]) ולא במנעל ולא בסנדל (שקל' ג ב). מי שהיה נכנס לתרום את הלשכה לא היה נכנס

---

[1]) עי' הערה להשרש ולקמן. — [2]) כך בערוך ובכ"י (ד"ס) ומשנ' ירוש' ובקצת נוסח' הדפוס. ונקוד בקצת נוסח' חפת, ובחפת, ובקצת נוסח' ובחיפת. בנוסח' שפת, וכן רש"י וכן רמב"ם. ופרש הערוך: הוא בית יד של חלוק שעל זרוע בלשון ישמעאל ג'יב. ע"כ. ורש"י ורמב"ם פרשו השפה התחתונה. ולוי כמו הערוך. אך ביומא במקום המובא בפנים פרש רש"י בעצמו להגביה שולי חלוקו על זרועו. ומהענין מוכח שם כי הכונה לשולי הבגדים שהגביה העובר בנהר שלא ירטבו במים. וכן נראה ברור מהפעל חפת שבתוספתא ברכ' שמובא בפנים, ועי' הערה שם. — [3]) גוף הדבור בארמ': לבן דהוא רבהון דרמאי יהיבתיה בחפתי להוא גברא על אחת כמה וכמה.
[4]) בערב' כפת a), ועי' הערה לקמן. — [5]) פרש"י (יבמ' קב:): חלוק שיש בו אימרא. ע"כ. וערוך, לוי קוה' ואחרים: שיש לו בית יד, או חוב. אבל, כל זה לא יתכן במאמר התוספתא המובא בבנין פע'. והפרוש המדיק פרש בעל קרבן העדה כאן: כשהמלבוש ארוך וכופלים אותו מלמטה אותו הכפל קרוי פרגוד חפות. ע"כ. ופרוש זה מוכח בברור גמור מהנאמר בתוספתא שבשביל שהעבד לא חפת את החלוק של רבו נהלכלך החלוק. מפני שהיה סרח העדף שלו נגרר בארץ. ובערב' ממש במשמ' זו כפת a): כפת פלאנ ד'ילה, שברה

a) كفت

לא בפרגוד חפות ולא באנפליא שאם יעשיר יאמרו מתרומות הלשכה העשיר (מד"ר שמות נא).

— פע', *חִפֵּת, — כמו חָפַת, בנחץ הפעולה: (מלך בשר ודם שאמר לעבדו) לחפות לו חלוק והוא לא חיפת לו חלוק מימיו סוף שמלכלך את החלוק ומקניט את רבו (תוספתא ברכ' ז יח).

ב.*חפת[1]), ממנו *חֲפִית, ב.*חָפַת.

ב.*חָפַת, פ"ע, עב' ועת' קל לא נמצא.—פע' חָפוּת חֲפוּתִים,— חָפוּת לדבר פלוני, מכֻון לו לפי המדה, לפי הצרך, passend; adjusté; adapted: נמצאו המדים (שהלביש שאול את דוד) חפותים[2]) לא משולשים ולא מסולקין (מדר' שוח"ט, ש"א כא). — ובמשמ' נאה ויאות לפי טיבו: אין שמותם של שבטים עכור להם אלא חפות להם (מד"ר ברא' עא).

חֵץ[3]), ש"ז, כנ' חִצִּי, חִצָּם, מ"ר חִצִּים, חִצֵּי, חִצַּי, חִצֶּיךָ, חִצָּיו, — א) כלי זין, חתיכת מקל של עץ שבקצהו דרבן של ברזל חד ועקץ בולט מגופו שבו יאחז ביתר הקשת הדרוכה ובכח חזרת היתר המתוח לאיתנו יזרק החץ הזה למרחוק ויחדור לתוך הגוף שפגע בו, Pfeil; flêche; arrow: לכן כה אמר יי' אל מלך אשור לא יבוא אל העיר הזאת ולא יורה שם חֵץ ולא יקדמנה מגן ולא ישפך עליה סללה (ישע' לז לג). ערכו על בבל סביב כל דרכי קשת ידו אליה אל תחמלו אל חֵץ כי

וצ'מה אלי נפשהו,—ובעבר': כפת פלוני כרה העדף של בגדו, ר"ל כפלהו וקבצהו אל עצמו.

[1]) אולי כמו בערב' טבק a).

[2]) זאת דרשו מהשם מַדיו מלשון מִדה. והנה אין לערב מושג זה עם מושג חפות הראשון, ועל כרחנו עלינו להבדיל ביניהם ולהניח כי נתמזגו בצרוף חפת בעבר' שני צרופים קדומים, האחד צרוף כפת בערב' והשני אולי נתחלף מהצרוף טבק שמשמש בערב' ממש במשמ' זו של הסכמה בין שני דברים, ומה שמצוין עוד שגם בערב' יש שם טבק לדבר שטוח עגול כמו בעבר' חפית, עי' בערכו.

[3]) באשור' אצ. הלשון הערב' השתמשה למושג זה בהרבה שמות שאין שום דמיון ביניהם ובין המלה חץ העברית, וזה נותן מקום לשער כי שני העמים התחילו להשתמש בחץ אחרי שכבר נבדלו ונפרשו זה מזה, אך השם קשת ששניהם משתפים בו מעיד שידעו כלי זה בעודם יחד. רק לחץ קטן של הילדים השתמשה הלשון הערב' בשם דומה להשם העברי, חט'ואה b). ועי' חצץ.

a) طبق b) حظوة

ליי' חטאה (ירמ' נ יד). דרך קשתו ויציבני כמטרא לַחֵץ (איכ' ג יב). לא תירא מפחד לילה מֵחֵץ יעוף יומם (תהל' צא ה). — וסמי': ויאמר חֵץ תשועה ליי' וְחֵץ תשועה בארם והכית את ארם (מ"ב יג יז). — וכנ': ויצא כברק חִצּוֹ (זכר' ט יד). כי הנה הרשעים ידרכון קשת כוננו חִצָּם על יתר לירות במו אפל לישרי לב (תהל' יא ב). — ומ"ר: ויאמר לו אלישע קח קשת וְחִצִּים ויקח אליו קשת וְחִצִּים (מ"ב יג יח). בַּחִצִּים ובקשת יבא שמה (ישע' ז כד). הברו הַחִצִּים מלאו השלטים (ירמ' נא יא). כמתלהלה הירה זקים חִצִּים ומות (משלי כו יח). חִצֵּי גבור שנונים (תהל' קכ ד). אשכיר חִצַּי מדם וחרבי תאכל בשר (דבר' לב מב). אשר חִצָּיו שנונים וכל קשתתיו דרכות (ישע' ה כח). יאכל גוים צריו ועצמתיהם יגרם וְחִצָּיו ימחץ (במד' כד ח). חִצֶּיךָ שנונים עמים תחתיך יפלו (תהל' מה ו). והכיתי קשתך מיד שמאלך וְחִצֶּיךָ מיד ימינך אפיל (יחזק' לט ג). אמר רבי לוי אפילו קנים של חצים לא חסרה ארץ ישראל (מד"ר קהל', כנסתי). — *חֵץ שבמצודה: מצודת האישות שנטמא החץ שלה לא נטמאת המצודה אפילו בשהיא מתוחה (רמב"ם כלים כ טו). — ולדמיון לדבר חד ממית, במוסרית: חֵץ שוחט לשונם מרמה דבר בפיו (ירמ' ט ז). וישימני לְחֵץ ברור באשפתו הסתירני (ישע' מט ב). מפיץ וחרב וְחֵץ שנון איש ענה ברעהו עד שקר (משלי כה יח). — ומליצה, *יורה כַּחֵץ, דמיון לנצוק חזק: ביורה כחץ מי ידע (נדר' לא.). — *הַחִצִּים בעיני פלוני, במשמ' של התגרות בפלוני, ובפרט חצים בעיני השטן: הן אמת כי צמא לחכמה אני אבל לחכמת השמים ולא לחכמת שאול וצלמות חצים בעיני השטן [1]) בוז לעג לו (דביר למה"ג, ליל שמורים). — *חֵץ החשק, מליצה לרגש החשק שיתלהב פתאם באדם לאשה, עפ"י הדמיון של היונים הקדמונים שדמו להם את אלהי האהבה בצורת קַשָּׁת יורה חצים: וראה סוקראט מלמד ילמד לנערה הכתיבה אמר הוי המלמד לא ישקו החץ אלא לירות בו (מוסרי הפלוסופ' ב א). —ואמר המליץ: עליה (על השפחה) מתג ורסן, ובלהייה יופי וחסן, בעת תדרוך חצה על יתר, תבקע הלב אשר תמצא ויתבתר (כ"י חריזי, איתיאל ח). — ובהשאלה, כנוי להברק מפני מהירות מעופו: וישלח חִצִּים ויפיצם ברק ויהמם (ש"ב כב יט). לאור חִצֶּיךָ יהלכו לנגה ברק חניתך (חבק' ג יא). ברוק ברק ותפיצם שלח חִצֶּיךָ

[1]) בארמ': גירא בעיניה דשטן (קדוש' פא.).

וְתהמם (תהל' קמד ו). — ובמליצה, בהשאלה, הפגעים הרעים הבאים על האדם: אנוש חִצִּי בלי פשע (איוב לד ו). כי חִצֵּי שדי עמדי אשר חמתם שתה רוחי (שם ו ד). בשלחי את חִצֵּי הרעב הרעים בהם אשר היו למשחית (יחזק' ה יו). אספה עלימו רעות חִצַּי אכלה בם מזי רעב ולחמי רשף וקטב מריר, (דבר' לב כג-כד). חצי כלין והן אינן כלין (סוט' ט.). אינו מן הראוי אל המשכיל להאמין שהגמול אשר יגמול השם אל ברואיו השומרים מצותיו יהיה בעולם הזה הואיל וחצי הזמן נגד הצדיק והרשע נכונים (י"ג יסוד' המשכיל לר"ד בן בילא ח). — ב) כמו עֵץ, חֵץ החנית: וְחֵץ חניתו כמנור ארגים (ש"א יז ז), ועי' עץ' — ג) בחכמת השעורים, קו נצב יורד מאמצע הקשת אל היתר, Pfeil; flèche; cosinus: ואם תבוא לדעת מן הקשת כמה הוא ערך המיתר הנזור לקשת ההיא זהוא הנקרא חץ והוא קו ישר חתוך מקוטר העגול עומד זוית נצבת על המיתר המחוצה תחלתו עם תכלית המיתר בתוך העגול וסוף ארכו מגיע על הקו העקום המקיף את העגול לנכח קשת המיתר המחוצה (ר"א בר"ח הנשיא, חשבון מהלך הכוכבים). דע כי יש בעגול דברים רבים האחד קו העגול והשני האלכסון והשלישי הכפל והרביעי היתר והחמשי החץ והששי השברים (ראב"ע, ספ' המספר ז). וזה הדבר יהיה לך יסוד כי לעולם מרובע מה שנשאר מן החץ אל הנקודה עם מרובע חצי היתר יהיו שוים אל מרובע חצי האלכסון (שם). וכאשר נוציא יתר בשלישית האלכסון יהיה מרובע היתר עם מרובע החץ כמו מרובע אלכסון העגול (הנ"א, יסוד מורא יא). כי יש למקום נפילת ניצוץ השמש מה שהוא במדרגת מקום נפילת החץ מהאצטוונא והמחודד כאלו הוא עוזר מהמרכז גרם השמש אל מה שיהיה נכחו וכו' ואנחנו בקיץ נופלים בחץ או בקרוב ממנו ויתמיד זה עלינו בעלי שוכני הרחבים האלה וכו' ואמנם החורף הנה החום יהיה כבר נחסר בו והקור לא נקבע עדיין וכאלו אנחנו באמצע הרוחק שבין החץ הנזכר ובין המקיף (קאנון א כ ב ג). — *חֵץ ארמני, סם: פרק יא בחץ הארמיני זמה שראוי בשער הזה הנהגת רפואת מי ששרפו החץ הארמיני אמרו כי ראוי שישתה מיד גלבנום כי זה רפואתו (שם ד ו א ג יא). — *חֵץ הכסף, שם מין דג מהדגים: חץ הכסף דומה בתארו ומראהו לדג הארן העב"ט ארכו כחצי אמה משכנו בימי אירופא (תוס"א לביגהק, הדגים רמב).

אשפה. — ירה. — יתר. — מטרה. — קשת. — שלש.

*חצאים, — מ"ר מן חצי, עי"ש.

א.**חצב**[1], ממנו א.חָצָב, מַחְצֵב, *חַצָּב, *חֲצִיבָה.

א.**חָצַב**, פ"י, חֹצֵב, יַחְצֹב, — א) חָצַב בור וכדומה בתוך הסלע, הכה בגרזן חד בתוך הסלע וחתך ושבר אותו ועשה בו נקרה פחות או יותר עמקה לבור לקבר וכדומה, aushauen; tailler; hew out ויעזקהו (את הכרם) ויסקלהו ויטעהו שרק ויבן מגדל בתוכו וגם יקב חָצַב בו ויקו לעשות ענבים ויעש באשים (ישע' ה ב). היתפאר הגרזן על החֹצֵב בו (שם י יה). מה לך פה ומי לך פה כי חָצַבְתָּ לך פה קבר חֹצְבִי מרום קברו חקקי בסלע משכן לו (שם כב יו). ובתים מלאים כל טוב אשר לא מלאת וברת חֲצוּבִים אשר לא חָצַבְתָּ (דבר' ו יא). לַחְצֹב להם בארות (ירמ' ב יג). ויבן מגדלים במדבר וַיַּחְצֹב ברות רבים (דהי"ב כו י). — וביחס הפעול להאבן או המתכת שמוציאים על ידי החציבה בהסלע: ארץ אשר אבניה ברזל ומהרריה תַּחְצֹב נחשת (דבר' ח ט). לַחְצוֹב אבני גזית (דהי"א כב ב). הכמות בנתה ביתה חָצְבָה עמודיה שבעה (משלי ט א). — חֹצֵב, חֹצְבִים, העושים במלאכה זו: ויהי לשלמה שבעים אלף נשא סבל ושמנים אלף חֹצֵב בהר (מ"א ה כט). ויעמד חֹצְבִים לחצוב אבני גזית (דהי"א כב ב). ולגדרים ולחֹצְבֵי האבן (מ"ב יב יג). — ובהרחבה, חָצַב בפלוני, הכהו, הרגו: על כן חָצַבְתִּי[2] בנביאים הרגתים באמרי פי (הוש' ו ה). — ומצויה בספרות התלמודית: אמרו עליו על פינחס איש חבתה שעלה גורלו להיות כ"ג והלכו אהריו גזברין ומרכולין ומצאוהו חוצב ומלאו עליו את המחצב דינרי זהב (ספרא אמור כא ג). אבן שחצבה מתחילה לבימוס הרי זו אסורה (ע"ז נ ז). כל החוצב צלם לע"ז וכו' מתרין בו על כל סיתות וסיתות (ירוש' ע"ז ד מג ד). הכל מודין שלא יקוץ לו ארזים (וכן) לא יחצוב לו אבנים היו חצובות תפלוגתא דר' יהודה ורבנן (שם מו"ק א פ ד). מעשה נסים היו הלוחות ונגללין היו וכו' וחצובין מגלגל חמה היו (מד"ר שה"ש,

---

[1]) רק בעבר' וארמ'. בערב' משמשים השרשים חצב וח'צב a) בשמש' אחרות. אך בערב' ההמונ' משתמשים בהשרש קצב b) גם לסתות אבנים.

[1]) יש מגיהים מחצתי.

---

a) خصب b) قصب

ידיו). -- וּשֵׁם, חוֹצֵב: מסר החוצב לגמל הגמל חייב (ירוש' ב"מ י יב ג). נוטל מעות משולחני ונותן לחוצבין ולסתתין (שם בקל' ד מח.).—ובהשאלה, *חצוב מאש: התורה שנתן לו הקב"ה למשה נתנה אש לבנה חרותה באש שחורה היא אש מובללת באש חצובה מאש ונתונה מאש (ירוש' שקל' ו מט ד). — *ומאויר: יצר מתוהו ממש ועשה אינו ישנו וחצב עמודים גדולים מאויר שאינו נתפש (ילירה ב ב). — *ודברים חצובים, מחלטים: מי הוא שיהיה רשאי להרהר אחר מדותיו וגזרותיו של מלך מלכי המלכים הקב"ה דברים אשר הם חצובים מלפניו (מד"ר שמות ו).—ומליצה, חָצַב להבות, הוליד להבה בכח ההכאה העזה והחם הגדול, למשל הרעם: קול יי' על המים אל הכבוד הרעים יי' על מים רבים קול יי' בכח קול יי' בהדר קול יי' שבר ארזים וכו' קול יי' חֹצֵב[1] להבות אש (תהל' כט ג-ז).—ואמר הפיטן: החוצב להבות וברקים, ותבל מאירים ומבהיקים (יול' יוה"כ, אפסי ארץ). — חֲצוּבֵי אש, יְחֻצוּבֵי להבים, כנוי למלאכים: זהרי אור כעין מאור פני נשר לארבעתם, חֲצוּבֵי אש יצוקי אש וסוסי אש מרכבותם, שמך יברכון בעת ילכון לא יסבו בלכתם (יולר שבת א אהה"פ, אראלים). הנערץ בחצובי להבים, הנקדש בטכס טהורים (שם, הנקדש). השוכן בשקט חצובי שלהביות, התומך מיהליו ועיניהם לו תלויות (שם, האדיר). קמתי יחדתיו כחצובי שלהבו, פתחתי כבודו חמק מלבוא (יול' ב פסח, גן נעול). —ואמר המשורר על הנשמה: ואצלת עליה רוח חכמה, וקראת אותה נשמה, עשיתה מלהבות אש השכל חֲצוּבָה, ונשמתו כאש בוערה בה (רשב"ג, כ"מ). — ובכלל במשמ' יצירה ועשיה: מים מרוח חקק וחצב בהן תוהו ובהו רפש וטיט חקקן כמין ערוגה הציבן כמין חומה סבבם כמין מעזיבה (ילירה א י). אש ממים חקק וחצב בה כסא הכבוד ואופנים ושרפים (שם יא). — ואמר המשורר: ושואב ממקור האור מבלי דלי, ופועל הכל בלי כלי, וְחָצַב וחקק, וטהר וזקק, וקרא אל העין ונבקע, ואל היש ונתקע (רשב"ג, כ"מ). דהרות משמרתו מחנות עליות, גם בכס רום שבתו יחצוב בגויות, מעשה מרכבתו שם בארבע היות (ר"י הלוי, ישעך). — *וְחָצַב מפיו, הוציא דברים מפיו: ובו יושב עומה אורה, חוצב מפיו תלמוד תורה (יול' א ר"ה, מלך במשפט).

— ב) *בענין יצירת קולות המבטא: חקק וחצב בה עשרים ושתים אותיות יסוד (ילירה א י). עשרים ושתים אותיות חקקן חצבן שקלן והמירן צרפן וצר בהם נפש כל היצור ונפש כל העתיד לצור (שם ב ב). שבע כפולות בגד כפרת חקקן חצבן צרפן וצר בהם כוכבים בעולם (שם ד ג). — וּפָעוּל: עשרים ושתים אותיות יסוד חקוקות בקול חצובות ברוח קבועות בפה בחמשה מקומות אחה"ע בומ"ף גיכ"ק דטלנ"ת זסשר"ץ (שם ב ג). והקול והרוח והדבור שהאותיות חקוקות וחצובות וקבועות בו נקרא רוח הקדש (רמב"ן, פי' ילור' ב ג). —ג) *בחכמת הלשון, שם חצוב, מלה חצובה משרש פלוני, כמו נגזר: חנם אשר היא מתנה בלא מחיר חצוב מן הילדים אשר חנן אלהים וכגון מלת רקם אשר הוא חצוב מן רק והמם נוספת בו וכן תהיה אומר תהום חצוב מן תוהו (הגיון הנפש לבר חייא א). ופעולת אכף בכאן חצובה מן ואכפי עליך לא יכבד (שם ג). והשטח או הפרוש שהוא חצוב מן ויפרשו (הוא, ס' התשבורת א). וכן המשובע המשומן כל אחד מהם [שמו] חצוב מן מנין צלעותיו (שם).

— נִפְע', נֶחְצַב, יֵחָצֵב, יֵחָצְבוּן,—שחצבו אותו, א) נחצבו דברים באבן, נחקקו בכלי חד האותיות בתוך האבן, eingehaut w.; être engravé; be graven: מי יתן אפו ויכתבון מלי מי יתן בספר ויחקו בעט ברזל ועפרת לעד בצור יֵחָצְבוּן (איוב יט כג-כד). ואין דבר שלא יצא מפי הגבורה ונחצב על הלוחות שנאמר קול יי' חוצב להבות אש (מכי' יתרו ט). — ואבנים מסלעים: צריך שתהא חציבתן (של האבנים) בקודש ובקודש יחצבו (ירוש' יומ' ג מ ג). — ועמוד מהסלע וכדומה: אדם רואה עמוד נאה אומר ברוך המחצב שנחצב ממנו (מד"ר שמות טו). — *ובהשאלה: מטי הרג הסליל והטלילם בטל, משם צדק נהול לילדותיו טל, נֶחְצַב בצור אטם זרם מלהטל (ר"א קליר, תפל' טל, אאגרה). ומשהם מפארים עוד לא שונים, כי בנהר דינור שהים ונתנים, ועוד מנו נחצבים ומחדשים כראשונים, שבח והלל ורון לאל משננים (יולר שבת שקל', אז ראית). —*ובהשאלה ביחס לקולות המבטא: וביציאת הקול מן הגרון הגיהור יוצא מפה ויחצב דמות אותיות כפוף ופשוט (פי' ילור' לר"י ברגלוני 208).—ב) *בדקדוק, מלה נחצבת משרש מהשרשים, נגזרה ממנו, נסתעפה ממנו: שהם יוצאים מעקר ויתיצב וכמוהו אם לא ישים עליהם נויהם שהוא נחצב מן והבמות תשמנה

— [1]) כבר פקפק ברט (SWU, 22) אם פעל זה הוא מהשרש חצב באבנים, כי אמנם אין זו הסתעפות טבעית ומליצה טבעית.

(כ"מ ג'יקטיליה, אות' הנות לכ"י היוג).

— פע', חָצַב, — שחצבוהו מסלע וכדומה, ובהשאלה נולד: הביטו אל צור חֻצַּבְתֶּם ואל מקבת בור נקרתם הביטו אל אברהם אביכם ואל שרה תחוללכם (ישע' נא א-ב). — ואמר הפיטן: טרם כל מפעל חצב, יום במחשבת צור חֻצַּב, כאחור וקדם בתוך נחצב (יוצר א ר"ה, את חיל). ויפשט רקמה ותולע, וילבש רמה ותולע, ולעפר ישכב, וישוב אל יסודו אשר ממנו חֻצַּב (רבנ"ג, כ"מ).

— הִפע', הֶחֱצִיב, מַחְצִיב, מַחְצֶבֶת, — הִכָּה, הרג: עורי עורי לבשי עז זרוע יי' עורי כימי קדם דורות עולמים הלוא את היא הַמַּחְצֶבֶת [1] רהב מחוללת תנין (ישע' נא ט). —ואמר הפיטן: עורי המחצבת רהב לגוים, באתי והושת לי דרך בעזים, אני ישינה זך הנוני בחרוזים (יוצר ב פסח, גן נעול).

— פִעֵ', *חִיצֵב, — ביחס להאותיות: שהוא חיצב (את האותיות) להפריד זו מזו (פי' יציר', מיוח' לראב"ד ב ב).

ב.*חצב, ממנו א.*חָצָב, ואולי ב.*חָצַב.

ב.*חָצַב [2], פ"י, —א) חָצַב קנה במים וכדומה, השקיעו, eintauchen; enfoncer; to immerse: (כדי) שלא יהיה זה דולה מחצי הבור שהוא רשות חבירו וכן זה בשל זה לפיכך מצריך ראשי הקנים שיהיו בולטין מן המים למעלה טפח או חוצבין [3] ראשי הקנים במים טפח (ר"ח ערוב' פו). — ב) שאב מים, schöpfen; puiser; to draw: למנוע הדלי מלילך ולחצוב [3] המים מרשות חבירו וכו' (שמקוים להם שאין) דלי מהלך וחוצב מים חוץ מארבעה (ר"ח ערוב' פו). כדלי שחוצבין בו מים מן הנהר (ערוך, ערך תלכא).

*חָצָב, ש"ז, מ"ר חֲצָבִים, — כמו חוֹצֵב, מי שאומנותו לחצב אבנים: החצב שמסר לפסת (כ"מ קיח). כאדם שהוא אומר לחבירו בה מלאכתו של פלוני כסף נגר חצב כך מעשה אלהים (והזהיר, שמות קטו).

א.*חָצָב [1], ש"ז, מ"ר חֲצָבִים, — כד של חרס גדול, gros. ird. Krug; grande jarre; gr. eart. jug: חצבים גדולים שיעשו בב' לוגין (ספרא שמיני ז). לא היו כונסין אותו (את היין) בחצבים גדולים אלא בחביות קטנות (מנח' ח ז). מלודיות ועד לחמיות בחצי לוג מלחמיות ועד חצבים גדולים בלוג רבן יוחנן בן זכאי אומר חצבים גדולים שיעורן בב' לוגין (כליס ב ב). וכן היה (ר"ש) אומר בחצבים גדולים שנקבו שעורן מלא מיצה שנייה של קנה (שם ט ח). ולא היו כונסין אותן (את הענבים) לא בחצבים גדולים ולא בחביות קטנות (תוספתא מנח' ט י). מביאין חצבין שהן כדין לבנות וטחין אותן באדמה שמעורב בה סממנין ומדבקין בה מאותו זרע תלתן וזרע פשתן ועד שיוצאין מבית המרחץ מלבלב ואוכלין איתו ומצנן אותן מצפרני רגליהן ועד שער ראשיהן (תבו' הגא', הרכבי מו).

ב.*חָצָב [2], ש"ז, — ירק ממין הבצלים, יגדל בא"י במקומות החול, וקוראים לו גם *בצל העכבר, ובלעז בצל הים, Meerzwiebel; scille; squill: אין נוטעין יחור של תאנה לתוך החצב [3] שהוא מקירו

---

[1]) יש מגיהים הַמֹּחֶצֶת.

[2]) לא נתברר מקורו, ועי' הערה לקמן. — [3]) כך כתוב בנוסח' פרוש ר"ח בש"ם וילנה, ובהיות שכתובה מלה זו שם שלש פעמים בתוך סגנון העברי ופעם אחת בסגנון ארמי: וקא חציב דלי מיא דביני ביני, ע"כ, אין שום ספק בדבר שאין כאן שום שבוש אלא באמת כתב הר"ח חצב במשמ' זו. וראיה ברורה לאמתות מלה זו במשמ' זו מה שהערוך פרש השם חצובה עפ"י הפעל חצב הדלי מים מהנהר. ולא נתברר לי מקור פרוש זה ממי לקחו הערוך. ולא העיר קוה' מאומה ע"ז. ולא מצאתי שום מקור למלה זו לא בעברית הקדום' ולא באמצ' שבתלמוד ומדרשים, אף לא בארמ' וערב', ואיני יודע כלל מאין לקח לו הר"ח פעל זה במשמ' זו, ואיך קרה הדבר כי לא בא פעל זה במשמ' זו בשום מקום אחר וזולתי שני המקורות הללו. ועכ"פ צריך להניח, כי בזמן ההוא היה הפעל חצב נהוג בהדבור הארמי החי והיה שגור בפיהם ובשגירת הלשון השתמש בו ר"ח גם בעברית, כמו שקרה כזאת בהרבה מלים מהלשון הארמית וכמו"כ אח"כ מהלשון הערבית. ואולי זה הוא המקור להשם א.חָצָב.

[1]) בארמ' חצבא: רב נחמן תקן חצבא בת תשעה קבין (כרכ' כב.). נקרקש בנכתמא אחצבא (ע"ז יב:). האי דשדי מיא מפומא דחצבא משום ציבתא (חול' קה:). הני חצבי שחומי דארמאי כיון דלא בלעי טובא משכשכן במים (ע"ז לג:). הני נשי דמליין חצביהו מיא מ"ט לא משנין (ביו"ט) משום דלא אפשר היכי לעבדי דמליין בחצבא רבה לימלי בחצבא זוטא הא קא מפשי בהילוכא וכו' (בבת קמת.). הני נשי דשקלן חצבייהו ואזלן ויתבן אפומא דמבואה (כיל, ל.). וכן בסור' חצבא, ותרג' ב"ע בערב': אלג'רה ד'את אלאד'אן אלת'ב, ר"ל כד גדולה בעלת אזנים, ובכלל כד גדולה. וגם באשור' חַצְבּוּ בעין זה.

[2]) רק עבר' וארמ', ועי' הערה לקמן. — [3]) כך גרס' הערוך, וכך במשנ' עם גוף פרוש הרמב"ם בערב', ובכ"י. בנוסח' החצוב. והנה נעלם כבר מהקדמונ' איזה ירק

(כלא' א ח). החצב ר' שמעון אומר כלאים (בכרם) וחכמים אומרים אינו כלאים (תוכפתא שם ג יו). מטלטלין את החצב מפני שהוא מאכל לצביים (שם שבת יד ח). המצר והחצב מפסיקין בנכסי הגר אבל לענין פאה וטומאה לא (כ"כ קנ.), ועי' *חֲצוּבָה.

ג.*חָצָב, ש"ז, — מין תמר קשה, harte Dattelart; dattls dures; hard dates: אף דקל טב וחצב[1]) ונקליבס אסור למכור לעבו"ם (ע"ז א ה).

***חַצֶּבֶת[2])**, ש"נ, — חלי, אדמת, Röteln, Masern; rougeole; measles: דע כי החצבה היא כאלו היא גדרה אדומה ואין הפרש ביניהם ברוב הענינים ואמנם ההפרש ביניהם שהחצבה אדומיית והיא קטנת השעוריות וכו' (קאנון ד א ד ח). ויקרה לנערים חצבה על הגוף והם נקודות כמין נשיכת הפרעושים או גדרי והוא כמין פלפלין (מ' אלדבי, ש"א ה א). והרע שבכל מיני החצבה והגדרי הוא שמראהו כעין ציין הבנפסג' הלח (שם).

***חַצָּבוּת**, ש"נ, — אומנות החַצָּב: ויקראו כל הכמה מחכמת הפילוסופיה מלאכה עיונית ויקראו כל אחת מהנגרות והחצבות ומה שדומה להן מלאכה מעשית (מלות הגיון יד).

***חָצֹד**, ש"ז, כמו ג.*חָצָב, עי"ש.

קראו היהודים בשם זה, ועפ"י דברי אבא אריכא (כ"כ נו.) שהעיד שבו תיחם יהושע את הארץ, אמרו המפרשים (ר"ג גאון, ר"ח ואחרים) שהוא צמח ששרשיו בקעים עמק וזקוף בקרקע ואינם נוטים לכאן ולכאן. ואמר רה"ג (תב' הגא', הרכבי מז). שהוא אלתי'ל בערב'. אבל, כבר הוכיח עמנואל לֶו (J. Löw. Festchr. J. Levy's 70 Geb.) כי זהו הירק ממין הבצל הרשום בפנים, עפ"י עדותו של חכם הצמחים Achersohn, כי עוד היום נוהגים הפלחים בטרבלוס וגם באלעריש לתחם את שדותיהם בצמח הבצלי הזה, וכן העידו סופרי הרומאים שהיה נהוג בזמן ההוא לתחוב יהור של תאנה בירק הבצלי הזה לשמר על התאנה מפני התולעים, וגם בדבר אכילת הצבאים העיד החכם שוינפורט כי מינים דומים לזה בא"י הם באמת מאכל צבאים.

[1]) כך בערוך וכ"י, והנוסח' במשנ' ירוש' חצד. והנה כבר פרשו בגמ' שם (יד:). שהוא קשבא, והוא בערב' קשב a), תמרים יבשים. וערוך ורמב"ם פרשו במשמ' קני הסבר, מפני שחשבו כי קשבא הוא קצב b) בערב' (עי' בהלמ"ח).

[2]) בערב' חצבה c).

a) قشب b) قصب c) حصبة

***חצד[1])**, ממנו *חָצַד, *חֲצִידָה.

***חָצַד**, פ"י, — חָצַד את התבואה מן השדה, קָצַר: כשתתחיל לחצוד ולקצור הקליפות לא תכלה פאת שדך שהנשמה נקראת שדה (נעם אלימלך, קדוש'). — נפע', *נֶחְצַד, — שחצדוהו: קמה אלמתי היא אגדת הקציר הנחצד (הפרש' לריב"ג, אלם). רב יהודה וכו' התיר לעקור פשתן כי לא יחצד כי חצידתו היא עקירתו עם שרשיו (פי' מס' מבקין לר"ש היתום).

חצה[2]), ממנו א.חֲצָה, א.חֵצִי, מֶחֱצָה, מַחֲצִית, חֲצוֹת, *חֵצוּי.

א.חָצָה, פ"י, חָצִיתִי, אֶחֱצֶה, וַיַּחַץ, וַיֶּחֱצֵם, יֶחֱצוּ, יֶחֱצוּן, יֶחֱצוּהוּ, — א) חָצָה דבר, חלק אותו לשני חלקים שוים, halbieren; partager en parties égales; to halve: שא את ראש מלקוח השבי באדם ובבהמה אתה ואלעזר הכהן וראשי אבות העדה וְחָצִיתָ את המלקוח בין תפשי המלחמה היצאים לצבא ובין כל העדה (במד' לא כו-כז). וממחצית בני ישראל אשר חָצָה משה מן האנשים הצבאים (שם מב). ומכרו את השור החי וחצו את כספו וגם את המת יֶחֱצוּן (שמות כא לה). וַיַּחַץ (יעקב) את העם אשר אתו ואת הצאן ואת הבקר והגמלים לשני מחנות (בראש' לב ח). —*וכנ' עם כנוי: מביא עשרון שלם וחוצהו ומקריב מחצה בבקר ומחצה בין הערבים (מנח' ד ה). —*ומק': שרצו לעשות מחיצה שרצו לחצות (כ"כ ג.). — ופעול *חָצוּי, חֲצוּיָה, בהנדסה, מצבה חצויה: והתמונה הזאת קורין לה מצבה חצויה מפני שהיא מחצית התמונה אשר הקדמנו פרושה אם אתה חולק אלכסון ראשה אל אלכסון תושבתה תהיה נחלקת לב' מצבות חצויות (ר"א בר"ח הנגיה, התשברת ד). — ובהרחבה חָלַק בכלל, גם לחלקים לא שוים, וגם ליותר משנים, teilen; partager; to divide: וַיַּחַץ את הילדים על לאה ועל רחל ועל שתי השפחות (בראש' לג א). וַיַּחַץ את שלש מאות האיש שלשה ראשים (שופט' ז יו). ויקח את העם וַיֶּחֱצֵם לשלשה ראשים (שם ט מג). יכרו עליו חברים יֶחֱצוּהוּ בין כנענים (איוב מ ל). — וחצה הנחל, עבר בתוך הארץ והגיע: ורוחו כנחל שוטף עד צואר יֶחֱצֶה (ישע' ל כח). — ואמר המליץ: והיום אל תהי חרד

[1]) בארמ' חצד, בערב' חצד a).

[2]) רק עבר' וכנענ'. קצת קרוב בערב' חטי b).

a) حصد b) حظي

לִשְׁבּוֹך, ואל יהיה למחר יום אסונך, ולא תפחד במו נחל תלאות ואף אם יחצה עד צואריך (רמ"ע פַּלְקיילָה, כְּלִי הִיגוּן ד). — וְחָצָה את יָמָיו, הגיע עד חצי ימי חייו: ואתה אלהים תורדם לבאר שחת אנשי דמים ומרמה לא יֶחֱצוּ ימיהם (תהל' נה כד). — ומפני החרוז והמשקל אמרו הפיטנים גם חֵץ, חֲצוֹת, במקום חֲצָה, חֲצִית, כאלו היה נע"ו: לילה חֲצוֹת, ראש מחצת, תנין רעצת, ראש לויתן רצצת (יוצ' ב פסח, נעבר). במעטה לבושך אור בקר הגהת בין וידונים חצת בקרח הנורא (מכול' כר קלוני', אמיץ כח). הן בחלום חזיונה על בהט שש סחרת, על הררי ציונה נגלה סלם חוברת אז קול זמיר אומרת, זה שער השמים, מן חֵץ במקלו מים, אדמת קדש הרקימה (כנף רענג', הן בחלום). — ב) *חָצָה בין, כמו חצץ, היה למחצה: אימתי חצה האיש בין העליונים לתחתונים לא במתן תורה (מד"ר בהעל' ד).

— נִפְע', נֶחֱצָה, עת' יֵחָצֶה, יֵחָצוּ, תֵּחָצֶה, תֵּחָץ, — שחצו אותו, נֶחְלַק: ויכה את המים וַיֵּחָצוּ הנה והנה ויעברו שניהם בחרבה (מ"ב ב ח). ועשיתי אתם לגוי אחד בארץ בהרי ישראל ומלך אחד יהיה לכלם למלך ולא יהיה עוד לשני גוים ולא יֵחָצוּ עוד לשתי ממלכות עוד (יחזק' לז כב). — ולא יותר משני חלקים: וכעמדו תשבר מלכותו וְתֵחָץ לארבע רוחות השמים (דני' יא ד).

— הִפְע', *הֶחֱצָה, מַחֲצֶה, מַחֲצִים, — כמו חָצָה: והניזק והמזיק בתשלומין משלמין חצי נזק מיכן שמחצין את הנזק (ירוש' ב"ק א ב ג). פחת שפחתתו מיתה מחצין בתי (בבלי שם לז.).

ב.*חָצָה, פ"י, — חָצָה את שִׁנָּיו, כמו חצץ: ולא יקטמנו (את עץ הבשם) לחצות בו שיניו ולפתוח בו דלת (תוספתא שבת ה י). נוטל אדם קיסם לחצות בו שיניו (שם יו"ט ג ח).

*חָצוּב, ש"ז, — כמו א.*חָצָב, עי"ש בהערה.

א.*חֲצוּבָה, ש"נ, מ"ר חֲצוּבוֹת, — כמו א.*חָצָב: ר' יוסי בן חנינא אמר חצובות מפסיקין לפיאה (ירוש' פאה ב טו ד). הכנים עמו (נח בתבה) זמורות לפילים חצובות לצבאים וזכוכית לנעמיות (מד"ר שמות לא). שבעולם הזה מתחמים באבנים ובחצובות אבל לעתיד לבא מתחמין באבנים טובות ומרגליות (פסיק' דר"כ, עניה סוערה).

ב.*חֲצוּבָה[1], ש"נ, מ"ר חֲצוּבוֹת, — מצב בעל שלש רגלים ישמש לתשמישים מתחלפים, Dreifuss ; trépied ; tripod : (היו המטבעות שמצא מונחים) כשורה מהו כחצובה[1]) מהו כסולם מהו (ב"מ כה.). כיצד הן (האילנות המכורים) עומדין רב אמר כשורה ושמואל אמר כחצובא (ב"ב פג:). — ובפרט *חצובה של ברזל ששופתים עליה הקדרה בכירה: וצריך ללבן החצובה שקורין דרייפוס (מהרי"ל, הלכ' פסח), חצובה[2]) צריך ליבון (הגה' רמ"א, שו"ע או"ח תנא ד).

*חָצוּי, — א) פעול מן א.חָצָה, עי"ש, — ב) ש"ז, במלאכת השיר: והחלק הב' (של השיר) יקראוהו החצוי והוא שיהיו בו שני חרוזים נבדלים אחד בדלת הראשונה ואחד בדלת השנייה (רמ"ע אבן דנאן, פרק בשיר, ניבויאר).

חָצוֹן, — עי' חִיצוֹן.

*חָצוּף, ת"ז, — נקב' חֲצוּפָה, מ"ר חֲצוּפִים, חֲצוּפוֹת. עז פנים מאד, שמצא עז בלבו לעשות ולדבר בגאוה וגסות מה שאינו יאות או מה שהוא חוץ מדרך העולם, frech ; arrogant : שנים שדנו דינן דין אלא שהוא נקרא ב"ד חצוף (ירוש' סנה' ז יא). למלך שהיו לו שתי בנות אחת חצופה ואחת כשורה (שם תענ' ג סו ד). בני חצופה אלו עזי פנים (כלה רבתי א). ג' חצופים הם חצוף בחיה כלב בעוף תרנגול ובאומות ישראל[3]).

---

[1]) עי' הערה לקמן.

— [1]) פרש ר"ח: זה למעלה מזה כמקום מורד, ע"כ, והובא גם בערוך, והובאו שם בערוך עוד פרושים מתחלפים. אך בענין עמידת האילנות המכורים שאמר שמואל או ר' יוחנן (ב"ב פג:) שעומדים כחצובה, דברי הכל שהכונה היא שהם עומדים כמו ראשי שלש זויות המשלש. כך הערוך: פי' שהן משולשין שנים זה כנגד זה והג' יוצא זנב. ע"כ. וכן רש"י (ערוב' פס: וב"מ כאן) וכן רשב"ם (ב"ב שם) קנקן שיש לו ג' רגלים. וכן רמב"ם (מכיר' כה ג): בד"א כשהיו שלשה האילנות עומדין כמו שלשה פטפוטי כירה ששופתין עליהן את הקדרה. ע"כ. ואין לה למלה זו אח בשאר הלשונות האחיות בצרוף זה ממש, אך בצרוף קרוב לזה יש בערב' מלה שבמשמ' היא דומה לה ממש, והוא השם שִׁגָ'אב a) שהוא מצב של שלשה רגלים בעץ יתלה בו הרועה את נאד המים שלו כדי שיוצטנן. וכבר הזכרתי פעמים אחדות חלוף ח—ש, צ—ג' בשתי הלשונות. — [2]) ופרשו המפרשים שם: הוא כלי שיש לו ג' רגלים ומעמידים הקדרה או המחבת עליה.

[3]) ואמרו שם: אתה סבור שהוא לגנאי ואינו אלא לשבחן או יהודי או צלוב.

a) شِجاب

(מד"ר שמות מג). ומה הנטר הזה חצוף כך הכנעניים חצופים (שם שה"ש, אתי מלבנון). — והנפש: אמר לו יצחק (לאברהם) אבא אוסרני בידיי וברגליי שהנפש חצופה היא שלא אראה המאכלת בא עלי ואקרטע ואיפסל מן הקרבן (פסיק' רבתי מ). — והפנים: אין בן דוד בא אלא בדור שפניו חצופות וחייב כלייה (מד"ר שה"ש, התאנה). — ובהשאלה, שָׁעָה חֲצוּפָה, שיקרו בה מקרים לא הגונים: ר' חוקיהו בשם ר' אבהו (היה מתפלל) יהי רצון לפניך ה' אלהינו ואלהי אבותינו שתצילנו משעות החצופות הקשות הרעות היוצאות ומתרגשות לבוא בעולם (ירוש' ברכ' פ ח ד). בשעה שאתה רואה שעה חצופה אל תעמוד כנגדה אלא תן לה מקום (אגד' בראש' מו). — והארץ: אמר ר' זירא בא וראה כמה היא חצופה ארץ ישראל שעדיין עושה פירות (מד"ר איכ', פתיח').

***חִצּוּר,** ש"ז, — שה"פ מן חִצֵּר, פעולת התקיעה בחצצרת, בשופר וכדומה: עונות מוחה, עבודות מאחה, עבודות מנחה, קול חִצּוּר שופר (ר"ה קליר, אאת דעי).

חֲצוֹצְרָה, — עי' חֲצֹצְרָה.

חֲצוֹת, ש"נ, — בפרט חֲצוֹת הלילה, הזמן שנחלק בו הלילה לשני חלקים שוים, שכבר עבר ממנו חלק אחד כמדת החלק שנשאר עוד ממנו, Mitternacht; minuit; midnight: כה אמר יי' כַּחֲצוֹת הלילה אני יוצא בתוך מצרים (שמות יא ד). חֲצוֹת לילה אקום להודות לך (תהל' קיט סב). רגע ימתו וַחֲצוֹת לילה יגעשו עם ויעברו (איוב לד כ). — *ובלי השם לילה: מאימתי קורין את שמע בערבין משעה שהכהנים נכנסים לאכול בתרומתן עד סוף האשמורה הראשונה דברי ר"א וחכמים אומרים עד חצות ר"ג אומר עד שיעלה עמוד השחר (ברכ' א א). בדקה עצמה בשחרית ושימשה בעד בחצות וראת במנחה (ירוש' נדי' א מט). — *תִּקּוּן חֲצוֹת, עי' תִּקּוּן. — *ובמשמ' חצי, חלק האחד של שני חלקי דבר, בפרט של הלילה: שנחלק הלילה (לאברהם) ובחצות הראשון נעשה לו נס וחציו השני נשמר ובא לו לחצות לילה של מצרים (רש"י בראש' יד טו).

א. חֲצִי[1], חֲצִי, ש"ז, סמי' חֲצִי, כנ' חֶצְיוֹ, חֶצְיֵנוּ, מ"ר *חֲצָאִים, *חֲצָיִים, — חלק אחד משני חלקים שוים של דבר שלם, Hälfte; moitié; half: ועשו ארון עצי שטים אמתים וָחֵצִי ארכו ואמה וָחֵצִי רחבו ואמה וָחֵצִי קמתו (שמות כה י). כי למועד מועדים וָחֵצִי וככלות נפץ יד עם קדש תכלינה כל אלה (דני' יב ז). ולא האמנתי לדברים עד אשר באתי ותראינה עיני והנה לא הגד לי הַחֵצִי הוספת חכמה וטוב (מ"א י ז). ויאמר המלך גזרו את הילד החי לשנים ותנו את הַחֲצִי לאחת ואת הַחֲצִי לאחת (שם ג כה). ובניהם חֲצִי מדבר אשדודית (נחמ' יג כד). — וסמי': ויקח משה חֲצִי הדם וישם באגנת וַחֲצִי הדם זרק על המזבח (שמות כד ו). חֲצִי היריעה העדפת תסרח על אחרי המשכן (שם כו יב). והיתה הרשת עד חֲצִי המזבח (שם כז ה). ויאכל חֲצִי בשרו (במד' יב יב). בלול בשמן חֲצִי ההין (שם טו ט). לתשעת המטות וַחֲצִי המטה (שם לד יג). וישכב שמשון עד חֲצִי הלילה ויקם בַּחֲצִי הלילה (שופט' טז ג). ויגלח את חֲצִי זקנם (ש"ב י ד). אם תתן לי את חֲצִי ביתך לא אבא עמך (מ"א יג ח). ויצא חֲצִי העיר בגולה (זכר' יד ב). ומש חֲצִי ההר צפונה (שם ד). שבוע אחד וַחֲצִי השבוע (דני' ט כז). עד חֲצִי המלכות וינתן לך (אסת' ה ג). בַּחֲצִי ימו יעזבנו (ירמ' יז יא). ושמרון כַּחֲצִי חטאתיך לא חטאה (יחזק' טז נא). לַחֲצִי שבט המנשה (דבר' ג יג). מֵחֲצִי מטה מנשה (יהוש' כא כז). כְּבַחֲצִי מענה צמד שדה (ש"א יד יד). — ובמשמ' בְּתָוֶךְ, באמצע: ויעמד השמש בַּחֲצִי השמים (יהוש' י יג). ויכרת את מדויהם בַּחֵצִי (ש"ב י ד). — ונחלק לַחֵצִי, לשני חלקים שוים: אז יחלק העם ישראל לַחֵצִי חצי העם היה אחרי תבני בן גינת להמליכו והחצי אחרי עמרי (מ"א טז כא). — וככנ': ויעש למזבח מכבר וכו' מלמטה עד חֶצְיוֹ (שמות לח ד). (כל ישראל) עמדים מזה ומזה לארון וכו' חֶצְיוֹ אל מול הר גרזים וְהַחֶצְיוֹ[1] אל מול הר עיבל (יהוש' ח לג). חֶצְיוֹ (של העץ) שרף במו אש על חֶצְיוֹ בשר יאכל (ישע' מד טז). ולחצי שבט המנשה נתן משה בבשן וּלְחֶצְיוֹ נתן יהושע עם אחיהם מעבר הירדן ימה (יהוש' כב ז). ואם ימתו חֶצְיֵנוּ לא ישימו אלינו לב (ש"ב יח ג). ותקשר כל החומה עד חֶצְיָהּ (נחמ' ג לח). והיה ביום ההוא יצאו מים חיים מירושלם חֶצְיָם אל הים הקדמוני וְחֶצְיָם אל הים האחרון (זכר' יד ח). — ובמשמ' באמצע: ונבקע הר הזיתים מֶחֶצְיוֹ מזרחה וימה (שם ד). — ובסהמ"א: תורמין בצל קטן שלם ולא חצי בצל גדול (תרומ' ב ה). השואל את הפרה שאלה חצי היום ושכרת חצי היום (ב"מ

---

[1]) משרש חצה.

— [1]) יש סוברים שצ"ל וחציו.

ח כ). אדם משחרר חצי עבדו (ירוש' קדוש' א ס.). נותן חצי קנס לרבו וחצי כופר ליורשיו (גיט' מג.). חצי כופר (ב"ק מ.). חצי נזק (שם). דבר ולא חצי דבר (ב"ב נו:). —וככל׳: שתי ידות לככר משלש לקב חציה לבית המנוגע וחצי חציה לפסול את הגויה (ערוב' ח כ). מי שחציו עבד וחציו בן חורין עובד את רבו יום אחד ואת עצמו יום אחד (גיט' ד ה). בית פירות לי בידך וכים מלא מעות לי בידך אין לך בידי אלא חציין ושלישן (תוספתא שבוע' ה יז). נעול כולה בלחוץ פתוח חציה כלפנים וחציה בלחוץ (ירוש' שבת א ג.). נתן לו פרוטה ואמר הבא לי בחציה נרות ובחציה פתילות והלך והביא בכולה נרות בכולה פתילות (תוספתא מעי' ב ע). חציה שפחה וחציה בת חורין שנתקדשה (גיט' מג.). וכי מצינו דמים שחציין חטאת וחציין עולה (יומ' טו.). נטל הקב"ה כל מימי בראשית ונתנם חציים ברקיע וחציים באוקיינוס (מד"ר בראש' ד). ולעולם יראה אדם עצמו חציו זכאי וחציו חייב (בס קהל', זכוכי מות). — ומ"ר: שתי חביות ובהן כשני חציי זיתים (אהל' ח ו). מפטם לחציין פטור וכו' שמן שפטמו לחציין פטור (כרית' ה.). אין הפסח לחצאין אלא או כולן יעשו בטומאה או כולן יעשו בטהרה (ירוש' הור' ח מו:). אמר רב יוסף אין נזירות לחצאין (נדר' פג.). היו מפטמין אותה (את הקטרת) לחצאין לפיכך יחיד שפיטם לחצאין חייב (כרית' ו:). שני חצאי זיתים בתוך הבית (ירוש' פסח' ג ל.). חמשה בקר אמר רחמנא ולא חמשה חצאי בקר (ב"ק עא:). — ׳חצי שעה פלונית: התחלת זמן תמיד של בין הערבים מכי מתחיל להעריב דהיינו מחצי שבע ולמעלה דהא חצי שש וחצי שבע חמה עומדת בראש כל אדם וקודרת כנגדה למטה ואינו נוטה לשום צד ומחצי שבע ולמעלה נוטה ברקיע למערב סמוך למנחה מהתחלת שבע (רש"י שבת ט:). — ׳חֲצִי קֹטֶר, עי' קֹטֶר. — ׳זושם מטבע, Mark: פיזרו ממונם לתת להגמון ולפחה ולשריו ולעבדיו ולעירונים כנגד ארבע מאות חצאים כדי לעוזרם ולא הועיל להם מאומה (מעש' הגזר' ממג:לא).

ב׳חֵצִי, ש"ז, — כמו חֵץ: ויאמר (יהונתן) לנערו רץ מצא נא את החצים אשר אנכי מורה הנער רץ והוא ירה החֵצִי להעברו ויבא הנער עד מקום החֵצִי אשר ירה יהונתן ויקרא יהונתן אחרי הנער ויאמר הלוא החֵצִי ממך והלאה וכו' וילקט נער יהונתן את החצי[1] ויבא אל אדניו (ש"א כ לו-לח). ויהוא מלא ידו בקשת ויך את יהורם בין זרעיו ויצא החֵצִי מלבו ויכרע ברכבו (מ"ב ט כד).

׳חֲצִי, ת"ז, לנק' חֲצִית, — בצורת הַחֵץ: ושלב ישר מחלק הראש בארך לשני חצאים יאמר לו לבדו חציי וכשיבחן מצד חבור עם הכללי אז יאמר לו שפודיי (קאנון א א ה ב).

׳חָצִיב, ש"ז, מ"ר חֲצִיבִים, כנ' חֲצִיבִי, — דבר שממנו נחצב דבר, ובהשאלה כנוי לאבותיו של אדם: והוא נמלט לקאשטילייא אשר שם מקום הורי ושם בית חציבי, ואז שלל רכושי עד בלי די ובז טובי וכספי עם זהבי (ר"י אבברבאל, תלונה על הזמן, או"ב ב).

*חֲצִיבָה, ש"נ, — בש"פ מן חָצַב: צריך שתהא חציבתן (של האבנים) בקודש (ירוש' יומ' ג מ ג). חציבת קברו והתוך תכריכין (רע"ב ביל' ו.). החוצב דבר מה להכין אותו באופן שיהיה נאות לשמו בבנין ההוא וע"י החציבה ישוער ויוגבל בתאר מיוחס אל האומן המלאכותי (נוה שלום א ז). — ׳ובהשאלה: הקיקת וחציבת התהו והבהו ר"ל כל הנמצאות שנרשמו בהם (פי' יציר', מיוח' לראב"ד א י).

׳חֲצִיבוּת, ש"נ, — בהנדסה ותכונה, נקודה ששם שני קוים פוגשים זה בזה וחוצבים זא"ז: ההקפה בגלגל ההקף באחת משתי נקודות החציבות אם מן נקודת החציבות שיתחיל להתנועע לצד מזרח שהוא גובה ההקף או מן נקודת החציבות שיתחיל להתנועע לצד מערב שהוא שפל ההקף (ג"ע לר"א הקראי, קדוה"ח ב). — וסגולת החציבה: והזכיר (בעל ספר יצירה) חקק כנגד תהו שהוא דק בתכלית הדקות כי הוא יש מאין וחציבה כנגד בהו כי היא מקבלת החציבות והוא הפרד חלקי הנחצב זה מזה (פי' יציר', מיוח' לראב"ד א י).

׳חֲצִידָה, ש"נ, — בש"פ מן ׳חָצַד: התיר לעקור פשתן כי לא ייחצד כי חצידתו היא עקירתו עם שרשיו כדי לכסות בו (פי' מבקין לר"ש היתום).

׳חָצִין[2], ש"ז, — מין קרדום, כשיל: המסר הגדול ויתד של מחרישה וסכין של טבחים וחרב של אושכפים

---

[1] כך הכתיב, והקרי הַחִצִּים, בס"א הַחֵצִים כתיב וקרי.

[2] ביונ' ἀξίνη. בארמ' חצינא: וחצינא דנגרי

וחצין ההרשים וקרנם של בשמים (רמב"ם שבת כה ט).

***חֲצִיפוּת,** ש"נ, — מדת החָצוּף: או השתוממתי על חציפות גדולה כזאת (שד"ל, מכת' רמו). — ואמר המליץ: בהבל ימירו את כבודם, והרמה תפלח את כבדם, בחציפותם יבעטו במוסר, וצלם מעליהם יוסר (הקד' תוכח' מוס' לעזר' הבבלי).

***חָצִיץ**[1], ש"ז, מ"ר חֲצִיצִים, — דבר החוצץ: ספק רשות עם הארץ מדרסו וחציצו והסיטו טהורין לחולין וטמאין לתרומה (תוספתא חגי' ג כח). שיעורין חציצין ומחיצין הלכה למשה מסיני (ערוב' ד.).

***חֲצִיצָה,** ש"נ, — בה"פ מן חָצַץ: משום חציצה (כ"ק פב.). לא אמרו חציצה בפחות משלש על שלש אלא במקום בגדים (זבח' יט.). חציצה הפוסלת בטבילה (רש"י ערוב' ד.). — ואמר הפיטן: חֲצִיצַת חפיפת לכלוך שרץ הלח, טבילת טהרת צנור מימך יקלח, כי אתה ה' רב טוב וסלח (סליח' ער"ה, אב לרחם). — ובהשאלה: ואמר הפילוסוף עצימת העין חציצה בפני התאוה (מאמ' השכל לרהב"ן, דבור א).

חָצִיר[2], ש"ז, סמי' חֲצִיר, מ"ר *חֲצִירִים, — א) עשב, ירק, Gras; herbe; grass: לך בארץ אל כל מעיני המים ואל כל הנחלים אולי נמצא חציר ונחיה סוס ופרד (מ"א יח ה). כי יבש חציר כלה דשא ירק לא היה (ישע' טו ו). וצמחו בבין חציר כערבים על יבלי מים (שם מד ד). והיה השרב לאגם וצמאון למבועי מים בנוה תנים רבצה חציר לקנה וגמא (שם לה ז). הנה נא בהמות אשר עשיתי עמך חציר כבקר יאכל (איוב מ טו). מצמיח חציר לבהמה ועשב לעבדת האדם (תהל' קד יד). המצמיח הרים חציר נותן לבהמה לחמה (שם קמז ח-ט). גלה חציר ונראה דשא ונאספו עשבות הרים (משלי כז כה). — ולדמיון לקצר החיים ומהירות הכליה: וישביהן קצרי יד חתו ובשו היו עשב שדה וירק דשא חציר גגות ושדמה לפני קמה (ישע' לז כז). כל הבשר חציר וכל חסדו כציץ השדה יבש חציר נבל ציץ כי רוח יי' נשבה בו אכן חציר העם (שם מ ו-ז). מי את ותיראי מאנוש ימות ומבן אדם חציר ינתן (שם נא יב). עדנו באבו לא יקטף ולפני כל חציר ייבש (איוב ח יב). כי כחציר מהרה ימלו וכירק דשא יבולון (תהל' לז ב). אנוש כחציר ימיו כציץ השדה כן יציץ כי רוח עברה בו ואיננו (שם קג טו-טז). יהיו כחציר גגות שקדמת שלף יבש (שם קכט ו). — ואמר המליץ: הלא איש עת כזה נבחן ונבר הכל חסדו כציץ או כחצירים (מנח' מלונזנו, דרך חיים ב). — ובהרחבה, השדה שבו יצמח החציר, Aue, Wiese; pré, prairie; meadow: והיתה נוה תנים חציר לבנות יענה (ישע' לד יג). — ב) ירק ממין הבצלים, רחב העלים, ישתמשו בו לתבל בו התבשיל ותי ללפת בו את הפת, Porree; poireau; leek: זכרנו את הדגה אשר נאכל במצרים חנם את הקשאים ואת האבטחים ואת החציר[1] ואת הבצלים ואת השומים (במד' יא ה). החציר וירקות שדה שליקטן להטיל בהן רשאי להטיל בהן למאכל בהמה אין רשאי להטיל בהן (תוספתא שבי' ה יו). ומי שהוא עצור יזהר מאלו הדברים שכתבתי וישתה מרות שור במים פושרין או דבש שנתבשל עם מיץ דם או מיץ עלי החציר והעולשין עם דבש (מ' אלדבי, ש"א ד). — ומ"ר *חֲצִירִים: לא הוזכרו רמוני בדאן וחצירי גב אלא שיהיו מתעשרין ודאי בכל מקום (כלים יז ה). — ואמר המליץ: ולא תשתה עדי תרעב ותצמא והכבד באחרית האבילה והרדל עם צנון גם החצירים באוכלך אל תתאו מים (כ"י תריזי, רפוא' הגוייס).

***חֹצֶלֶת,** ש"נ, מ"ר חֹצָלוֹת, — כעין מחצלת מגמי, מנצרים וכדומה לחתל בו דברים: כל החוצלות

(שבת קכג:). מרא וחצינא (ערוב' עז:). באתרא דתנא דידן איכא תרתי חציני לרבתי קרי לה כשיל ולזוטרתי קרי לה מעצד (כ"ק קיט:). — וכן בסור' חצינא, ותרגם ב"ע: אלקאדום אלפאש, הקרדום הגרזן. וגם בערב' יש שם זה זממש בצורתו העברית חָצִין a), ואמר אבן אלאערבי שהוא אחד משמות הפאש (הגרזן): אלחצין אלחדת'אן זאלמכשאה, ואמר אבן שידה אלחצין הוא פאש (גרזן) בעל פה אחד, ואמרו שהוא משמש בלשון זו"נ. וכבר הטיל פרנקל (Fr. Aram 86) ספק בערביותו ואמר כי נשאל בערב' מארמ', עכ"פ הודה בכשרותו השמית ודחה דעת האומרים שהשמיים לקחוהו מהיונים, ואדרבה רגלים לדבר כי היונים לקחוהו מהשמיים, וכבר קים ואשר זאת עמנ' לו בהערות לקרוים עפ"י השם האשורי חַצִּנ.

[1]) מן חצץ.

[2]) בערב' חצ'ר b) ירק, ומחצ'רה c) מקום דשא.

a) خصين b) حضر محضرة

prairie. — [1]) ת"א כרתי, וכן רסע"ג ואלכראת', וכן ריב"ג ורש"י. רק ראב"ע פקפק בין השם הכללי של חציר והשם הפרטי. וכבר דחה לו (I. Löw X XIII, 278) את ההשערה התמוהה של אחד החדשים, ושהסכים לו גם נסטלה, שצריך להגיה במקום חציר הצים, שהוא שם מצרי להזוגים. בודאי לא לזוגים התגעגעו בני ישראל.

טמאות טמא מת (עדי׳ ג ד). חוצלות [1]) של שעם ושל גמי ושל שק ושל ספירא (סוכ׳ כ:). — ואמר הפיטן: עגלה גוי מפצלת, טלאיו סך כבחוצלת, אני חבצלת (יוצר ב פסח, אפיק רנן).

א׳ חצן, ממנו חֹצֶן, חֵצֶן.

חֹצֶן[2]), ש״ז, כנ׳ חָצְנִי, — החֹב, Busen; giron; bosom: כה אמר אדני יי׳ הנה אשא אל גוים ידי ואל עמים ארים נסי והביאו בניך בחֹצֶן [3]) ובנתיך על כתף תנשאנה (ישע׳ מט כב). גם חָצְנִי נערתי ואמרה ככה ינער האלהים את כל האיש אשר לא יקים את הדבר הזה מביתו (נחמ׳ ה יג). — ואמר המשורר: חמד זמן הרע היותנו נחים ולשקוט ככפיר נער, ונחלוש לשבית גבול שוטם הצנו להפריד אוהבים נער (רמב״ע, תרשיש ז). — ונער חצנו, במשמ׳ התעורר לעשות דבר והשליך כל העכובים: וכאשר ראיתי כי העצה טובה, והתוכחה חשובה, ולא מצאתי לה תשובה, כי היא מבור השכל שאובה, ומהר הבינה חצובה, אז את חצני נערתי, ויהבי על בוראי השלכתי (מ׳ תלדבי, הקד׳ ב״ה). — ובמשמ׳ יהזרוע: ויבשה הזרוע ורפתה הימין ונחלש החוצן ונהרס השן (ר״י אלחריזי, תחכמ׳ יג).

חֵצֶן, ש״ז, כנ׳ חֶצְנִי, — כמו חֹצֶן: שלא מלא כפו קוצר וחצנו מעמר (תהל׳ קכט ז).

ב׳ חצן[4]), ממנו אולי ׳חֶצִין.

***חצף**[5]), ממנו *חָצוּף, *חָצַף, ׳חֲצִיפוּת, *חֻצְפָּה.

[1]) ואמרו שם: מאי חוצלות אמר רב אבדימי בר המדורי מרזובלי מאי מרזובלי אמר ר׳ אבא מזבלי ר״ש בן לקיש אומר מחצלות ממש (שם כ.).

[2]) בערב׳ הקדומה חִצ׳נ a), ובערב׳ ההמונית ח׳צ׳נ b), ופרושו החֹב, מה שתחת האצילים ועד החלצים, ואעפי״כ יאמרו חַצ׳נ אלולד, נשא את הילד בזרועו. ועי׳ הערה לקמן. — [3]) תרגמו השבעים κόλπῳ, ור״ל בחֹב. ת״י: ויתון בניך בציבין. ע״כ. מנחם: הזרוע והעליה. רש״י כמו בית השחי. רד״ק: זרוע או כנף הבגד. וכן שאר המפרשים הקדמונ׳ והחדשים.

[4]) קבעו הערבים שרש ח׳צנ להשם ח׳צינ, אך שום פעל אין ממנו. וגם בעלי המלונים האשורים הביאו השם חצין, בשרש חצן. ופרנקל במקום הנזכר למעלה אמר כי אולי נגזר שם זה משרש חצה במשמ׳ חֵלֶק, ובהוספ׳ ־ין.

[5]) בארם׳ וסור׳ חצף. בערב׳ קצת דומה לו צפק d) במשמ׳ גסות של האריג ועזות הפנים.

a) حضن b) حُضن c) صفق

***חָצַף**[1]), — קל נמצא בתו״מ בסגנון עברי רק בפָעול חָצוּף, עי׳ זה הערך.

— הפע׳, *הֶחֱצִיף, פ״ע, — היה חָצוּף, התנהג כמו חצוף: למלך שעשה סעודה וזמן אצלו אורחים וכו׳ אמר להם לא דייכם שניוולתם פלטין באבנים ובעצים שעמדה לי בכמה יציאות אלא מחציפין אתם וקושרין עלי קטיגוריא (מד״ל קהל׳, מס יתרון). כל המחציף פניו במלכות בית דוד מתחייב הוא (למעלה) (שם, טובה חכמה). שלא החציף להעבירה על דת (מרדכי כתוב׳ קפ״ו). יש אתו אחזת מרעים ואגודת פועלי און מינים ואפקרוסים מחוקים ואומרים לו הגבה שמלתך מחציפים פניהם נגד יראי ה׳ ושומרי תורתו (אגר׳ ספורנו, JQR VIII, 518). — ובמשמ׳ פ״י, החציף עצמו: לא הוצרך שרות תחציף עצמה כל כך בתמר (ר״י קארו, מגיד מישר׳, ויגש).

— פִע׳, ׳חִצֵּף, פ״י, — עשהו חָצוּף: לכל הבא עלינו מעט קצפת, לרעה עזרו גוי עז חִצְּפַת, כף עין בעין מפרוע אספת, כלפי חסד זרוע גבוי חשפת (סליח׳ כ עי״ת, תוחלת).

— פֻע׳, ׳חֻצַּף, מְחֻצָּף, מְחֻצֶּפֶה: נוותיו שמאד יפות, חנפות בם מאוספות, וזומם עם מנאפות, וכל דוות מחוצפות (מבורך בן נתן, לקו״ק סו).

— התפ׳, ׳הִתְחַצֵּף, — כמו החציף: ואזכר להם דברי עוונות ראשונים והחוצפות אשר התחצפו אותם החכמים בשם וסכלים בפועל על דברי רבינו מימי עולם ושנים קדמוניות (אגר׳ ר׳ כלל החסר, טעם זקנ׳ עב:).

׳חָצָף[2]), ש״ז, — מין ממיני השחין: בחצף הנה יעלו צמחים קטנים בגוף או באבר אחר הזיעה מאד או מעט החפיפה בעת הרחיצה (קאנון ד ז ג ח).

***חֻצְפָּא**, — עי׳ *חֻצְפָּה.

***חֻצְפָּה**[3]), ש״נ, — מדת החָצוּף, Frechheit; arrogance: גור אריה יהודה מלמד שנתן לו גבורה של ארי וחוצפה של גוריו (מד״ר בראש׳ לח). וימהר וירוץ אליו לקרוא תגר על מדה זו וכו׳ ומי

[1]) בארם׳ חציף: חציף עלי בר ישראל דמפריש חטאיה (סוט׳ ז.), ומצוי הרבה.

[2]) בערב׳ חַצַף a).

[3]) בארם׳ חוצפא: בעקבות משיחא חוצפא

a) حَصَف

גרם לו החוצפה הזאת הלא הוא אשר נשטן בזמן טובו (ר"מ אלביך, איוב טו כו). ואזכר להם (לחכמי אשכנז וצרפת) דברי עונות ראשונים והחוצפות אשר התחצפו החכמים בשם וסכלים בפועל על דברי רבינו מימי עולם ושנים קדמוניות (אגר' ר' הלל החסר, טעס זקנ' עב:). — ומשל: חוצפה[1] מלכות בלא כתר (רב נחמן, סנה' קה.). חוצפה אפילו נגד השמים מועילה (רב ששת, שם).

א.חצץ, ממנו א.חָצָץ.

א.חָצָץ[2]), ש"ז, מ"כ חֲצָצִים, חֲצָצְךָ, — א) אבנים קטנות חלקות, **Steinchen, Kies; caillou gravelstone**: ויגרס בֶּחָצָץ שני הכפישני באפר (איכ' ג יז). ערב לאיש לחם שקר ואחר ימלא פיהו חָצָץ (משלי כ יז). — ואמר הפיטן: תחתיות ארץ זמר שמעו תנו צדקותיו חצץ הולכי נתיבות (משו' בר קלוני', עבודה, אמיץ כח). — ומ"כ, בהשאלה לברקים: זרמו מים עבות קול נתנו שחקים אף חֲצָצֶיךָ[3]) יתהלכו (תהל' עז יח). — ואמר הפיטן: הסיר אופני גלגלם, ונהגם בכבדות להכשילם, זרמו עבות למולם, חצציך הלכו לשכלם, טבעו בבוץ רגלם (יולר ז פסח, אכד). — וכמו חֵץ, ואמר המשורר: הטוב כי יטמא מענהו מרמה ויצהל ויאהל במקהל רשעים, וישלח חציו ברקיו וחציו לכלות מנאציו ומטעה וטועים (ר"ש בונאפיד, תגי קול). — ב) °מחלת האבן בכליות: ישתתפו הכליות והמקוה בסבת הולד השתן והחצץ כי החצץ ישלם הולדו מחמר נפעל ומכח פועל (קאנון ג י ח). ואעפ"י שיובדלו שני החצצים הנה יהיה חצץ הכליות יותר רך ויותר קטן ויותר נוטה לאדום וחצץ המקוה יותר גדול (שם ו כ ד). הולדת החצץ לא יהיה כי אם במקוה ובכליות (פרקי משה ו). והחצץ הנולד בכליות ובכיס השתן מתילד מליחה עבה מתקשה (מ' אלדבי, ש"א ד). והחצץ המתילד בכיס השתן אמנם התילדו יהיה בחללו וכו' (שם). — ואמר המליץ: אם תחזה זרים בעזות מצח, חצים לנגדך כוננו על יתר, אם יארבו לך ופחי רצח, חנם לרגלך טמנו בסתר, ד"ם דוד לצור עליון והוא לנצח, יביא יסגי וייוקר יאמיר (סוט' סוף ט).

[1]) גוף המשל בארמ': אמר רב נחמן חוצפא אפילו כלפי שמיא מהני. אמר רב ששת חוצפא מלכותא בלא תאגא היא.

[2]) בערב' חַצֵי a). — [3]) ריב"ג: אבני הברד.

a) حَصَي

בכליותם חצצים יתר, אמנם מאומה בחרי אל תעש, כי לאוילים יהרג הכעש (מתק שפת' לרע"פ 582). — ג) °כנוי להראשונה משלשת הטפות המרות שהממונה על נשמת המת מטיף לתוך הכוס שהוא משקה אותה מיד אחרי הפרדה מהגוף: ואיזהו כוס התרעלה בצאת הנשמה מהגוף הממונה הזה הנקרא כוס התרעלה אוחז בו ומשקהו כוס תרעלה ובכוס הזה ג' טיפות הא' חצץ והא' מר ממות והא' קובעת (ראש' חכמה, היראה יג).

ב.*חָצָץ, ש"ז, — מקום המֶחֱצָה: בית שחצצו בנסרים וכו' טומאה בבית כלים שבחצץ טהורין טומאה בחצץ כלים שבבית טמאין (אהל' יה ד). חצצו (את הבית) מארצו וטומאה בחצץ (תוספתא שם טו ד).

ב.חצץ[1]), ממנו א.חָצַץ, חֹצֵץ.

א.חָצַץ[2]), — קל לא נמצא.

— פע', חִצֵּץ, בינ' מְחַצֵּץ, מְחַצְּצִים, — חִצֵּץ את פלוני, דבר על לבו והעירו וזרזו והלהיבו לדבר מהדברים, בפרט הלהיבו בדברים וכדומה למלחמה על האויב, **aufmuntern, ermahnen, anreizen; exciter, encourager, pousser à, exhorter; to incite, encourage, exhort**: לבי לחוקקי ישראל המתנדבים בעם ברכו יי' רכבי אתנות צחרות ישבי על מדין והלכי על דרך שיחו מקול מְחַצְּצִים[3]) בין משאבים

[1]) בערב' חצ'צ' a), ועי' הערה להפעל.

[2]) עי' הערה לקמן. — [3]) כבר העיר ר"י חיוג: מחצצים בקלות ושרשו להדגש. ע"כ. וכן החדשים. ונתלבטו המפרשים הקדמונ' והאחרונ' בפרוש מלה זו. השבעים תרגמו ἀνακρουμένων, שר"ל ההודפים ודוחים לאחור. הירונ' תרגם כלל לא לפי הנוסחה המסורה, אלא כאלו היה כתוב: במקום שנשברו מרכבות האויב. ת"י מבאר דרך דרש במליצה ארוכה: מאתר דהוו אנסין להון ונסבין מה דבידיהון בית מכונת לסטין ומתובת מוכסין על גובין בית שקיא דמיא לאתר דהואה נפקן בנתא דישראל לממלי מיא דלא הואה יכלין לאשמעא קל טרפת פרסת רגליהון מן קדם סנאה ומעיקא. ע"כ. והנה מהירונ' ומת"י נראה קצת כי היתה להם גרסה „מקום" תחת „מקול", אך תרגום השבעים הוא לפי הנוסח המסור: מקול, מהמבארים היהודים הקדמונים הראשון הוא מנחם, אמר וז"ל: מקול מחצצים ויצא חצץ כלו פתרונם לפי ענינם סדרים ומערכות וכה פתרון מקול מחצצים מקום מערכות המלחמה ומסדרי הקרב מקום הנורא שם יתנו צדקות יי'. ע"כ. ר"י חיוג פרש מחצצים במשמ' חץ, אך הביא כי יש מי שפרשו

a) حَضّض

שם יתנו צדקות יי׳ צדקת פרזונו בישראל אז ירדו לשערים עם יי׳ (שופט׳ ה י״א).

מחצצים כמו מספר חדשיו חצצו. ריב״ג הסתפק בהודעה שכבר נזכרה מלה זו בספ׳ אותיות הכפל, ובעצמו לא פרש כלום, ונראה כי הסכים לפרושו של ר״י חיוג מלשון חץ. רש״י הביא בתחלה דעת פרושו של מנחם, והוסיף וז״ל: ד״א מקול מחצצים בין משאבים כשהייתם הולכים בין משאבים לשאוב מים הייתם יראים מקול אבני׳ חלוקי הנחל קיול״ש בלעז שהעובר עליהם נשמע קולם והייתם יראים שלא ירגיש בכם הע״ג מעכשיו אין לחוש על זאת. ע״כ. רד״ק בהשרשים ובפרושו כמו ר״י חיוג: יורי החצים, וכן רלב״ג, וכן אברבנאל, וכן רוב הבאים אחריהם מהמפרשים היהודים. רק אבן ב ר ו ן דמה מחצצים להפעל הערבי חצ a) שפרושו הוא רץ במהרה. מהמפרשים הנכרים, הנה גזנ׳ בעצמו פרש בתחלה כמו״כ במשמ׳ חץ, ואח״כ במשמ׳ מחלקים, ור״ל מחלקים השלל, וכך קצת החדשים. וקצתם (הופמ׳, קניג ואחרים) פרשו מכים בתף לפי קצב הקול, Takt schlägende, ואחרים פרשו רועים, ויש מי שהגיהו הגהות מתחלפות במקום מחצצים: מצחקים, מחצצרים, וכיוצא בזה. אך כל הפרושים האלה דחוקים גם לפי הגזרה ובפרט לפי הענין, ואף אחד מהם אינו מספיק ואינו נותן למליצת הכתוב משמעה טבעית, וכלם שללים ממנו כל העז והרעננות של השירה הקדומה הזאת. וכבר הודה בזה הויפט בתנ״ך המגון (P. Haupt, SBOT), והשמיט כל הפסוק הזה מתוך הנוסחה העברית, מפני שאי אפשר לדעתו לרפאו ולהחזיר לו צורתו הקדומה ומשמעתו הטבעית. וגם האהרון שבהמפרשים הנכרים, Marti, גם הוא מודה כי כל הפרושים אינם מניחים הדעת, ורק על פי הדחק הוא מסכים להגהה מצחקים במקום מחצצים, ותרגם: Horch wie man scherzt, fröhlich ist zwischen den Tränkrinnen, — ובעבר׳: האזינה איך מתלוצצים, הכל עלז שם בין השקתות. וכעין זה מתרגמים רב שאר המתרגמים הנכרים, ומחלישים את כחה של השירה הקדומה ומהפכים אותה לדברים שאין בהם כלום מרוחו של הזמן ההוא. וכל זה מפני שנעלם מכלם המקור האמתי של מלה זו, והוא השרש חצ׳צ׳ b) הרשום בהערה להשרש, שהוא משמש בערב׳ במשמעה שיהסתי בגוף הערך להפעל העברי חִצֵּץ, ושפרשוהו המִלּוֹנים הערבים בהפעלים הנרדפים חַת׳ c) וחַרַצ׳ d), שמשמעתם היא: העיר והסית והלהיב את פלוני לדבר. ואמר אלאזהרי וז״ל: ויקאל חַצַ׳צַ׳ת e) אלקום עלי אלקתאל תחצ׳יצ׳א אד׳א חרצ׳תהם, ע״כ, ובעבר׳: ויאמרו חַצַ׳צ׳ את העם ל מ ל ח מ ה כשהעירוהו והסיתוהו והלהיבוהו לזה. ובבנין הכבד חַאצַּה f) עליה מחאצה, העיר והסית כל אחד מהם את חברו. הרי לנו עדות שאין ספק בה, כי השרש ח צ ץ ובפרט בבנין הכבד חַאצֵּץ, ממש כמו מחצצים שלנו, משמש בלשון הערבית בפרט בענין הסתה והלהבה את העם למלחמה על האויב, וע״י משמעה זו להפעל מחצצים מקבלת כל מליצת הכתובים האלה כונה טבעית, עזה, לפי מעמד נפש העם בימי השופטים, כשכחות נעוריו ורוח הכבוש והמלחמה המו והתגעשו בקרב נפשו בכל תקפם, והכתוב הזה, שלפי כל הפרושים של הקדמונ׳ והחדשים נדמה אחד מהיותר בלי טעם ומשבשים שבמקרא, מתראה לנו לפי הפרוש החדש אמתי בנוסחתו המסורה בלי שום צרך להגהות בדויות, וטבעי ועז לפי כל הענין. רק הפעל ש י ח ו שבפסוק הקודם, לפי פרושו הרגיל, מקלקל את טבעיות המליצה, וכבר הניפו החדשים את חרבם גם עליו, ורובם הגיהו שירו במקום שיחו. ואולם, גם כאן, הנוסחה המסורה היא האמתית ואין צרך בשום הגהה, אלא שאין שיחו זה מלשון שיח ודבור הרגיל בעבר׳, כ״א הוא כמו״כ פעל קדום, שלא השתמשו בו אולי הרבה אח״כ בעבר׳ ונשמר לנו בהשיר הקדום הזה, ועודנו חי בלשון הערב׳, והוא השרש הערבי שיח a), בשין, עפ״י המנהג הקבוע בין שתי הלשונות האלה שהשין בהאחת היא שין באחותה, ומשמש במשמ׳ זהירות והתאמצות עזה וחזקה בדבר מהדברים: שאיח b) אלרג׳ל ג׳ד פי אלאמר, ר״ל היה זהיר והתאמץ בהדבר, וגם פעל זה שמש בפרט בענין הזהירות וההתאמצות והקנאה במלחמה: קאל אבו זויד אלהזלי ירת׳י רג׳לא מן בני עמה ויצף מואקפה פי אלחרב וכו׳ בדרת אלי אולהם פשבקתהם ושאיחת קבל אליום אנכ שיח, — ובעבר׳: אמר אבו זויד אלהזלי בקוננו על אחד מבני דודו ובתארו מנהגו במלחמה וכו׳ השכמת אל ראשניהם והקדמת אותם ושחת (ר״ל והתאמצת) עוד לפני היום כי אתה שיח (אמיץ וזהיר). ואמר אלאזהרי: שאיח אי קאתל, — ר״ל נלחם עם פלוני. ואין שום ספק בדבר כי במשמ׳ זו השתמש במלת שיחו גם המשורר העברי בקריאת זרוזו אל חוקקי ישראל ורוכבי האתונות ויושבי על מדין והלכי על דרך, וקרא להם: שיחו מקול מחצצים בין המשאבים, ר״ל הזדרזו והתאמצו וקנאו קנאה גדולה, הנה קול המעירים והמלהיבים את העם למלחמה על האויב, שם הם מתנים ומספרים צדקות אלהי ישראל לעמו. אז ירדו לשערים עם יי׳. רק המלה מִקּול קצת קשה, ויותר היתה המליצה חלקה לו היה כתוב קול, בלי המֵם. אך קושי זה הוא גם לפי פרושי שאר המפרשים, ובמקום כל השבושים ששבשו החדשים בכתוב זה לא נחטא אם נרשה לנו הגהה קלה אחת ונמחוק את המם שבראש המלה מקול. ואולי אין צרך גם בזה, כי לא מן הנמנעות הוא שתהיה מ זו לא במקום המלה מִן

a) حض b) حضض c) حث

d) حرض e) حَضَضت f) حاضّة

a) شيح b) شايح

חָצִיץ[1], ת"ז, — מתעורר ומשתוקק ושקד לעשות דבר בעז וחרון, **aufgereizt; excité; incited**: מלך אין לארבה ויצא חֹצֵץ[2] כלו (משלי ל כז). — ואמר המליץ: וילך ח ו צ ץ[1], ואחר לכתו שב מדרכו והוא מרוצץ (ר"י אלחריזי, איתיא' יד).

ב. חָצַץ, — קל לא נמצא במקרא.

— פע', חָצַץ, חֻצָּצוּ, — נ ק ב ע במדה וכמות קבועה, **bestimmt sein; être fixé; be fixe**: כי מה חפצו בביתו אחריו ומספר חדשיו חֻצָּצוּ (איוב כא כא).

— קל, יחַצַּץ, — קבע ויחד: וכשי.ות רום שירתם חפצת, וכקדושת מרום קדושתם היות פצת, ובכנוי שם גבוה שמותם חִצַּצְתָּ, אלים בשם אלים, אלהים בשם אלהים, (יוצ' ב פסח, בעשר מכות).

— התפ', יִתְחַצֵּץ, — הסתדר: לך יחד גוי אחד תהלתך יעריצון, מחנותם ארבעתם למול כסאך י ת ח צ צ ו ן, נוראים ונשאים כעין קלל יתנוצצון (יוצר, אראלים).

ג.*חָצַץ, פ"י, עת' יַחְצֹץ, בינ' חֹצֵץ, — הבדיל, עשה מְחִצָּה בין שני דברים, **scheiden, eine Scheidewand machen; séparer, établir une cloison; to partition**: בית ש ח צ צ ו בנסרים או ביריעות מן הצדדים או מן הקורות (אהל' יח ד). בית ש ח צ צ ו בקנקנים וטח בטיח (שם ו ב). תנור ש ח צ צ ו בנסרים או ביריעות (כלים ח א). תנור ש ח צ צ ה לשנים והוסק אחד מהן (תוספתא כלים ב"ק ד ז). — ובהרחבה, הבדיל באיזה דבר בין שני חלקים: היה ישן בטליתו ואינו יכול להוציא את ראשו מפני הצנה ח ו צ ץ בטליתו על צוארו וקורא ק"ש (ברכ' כד:). — ובמשמ' פ"ע, היה לִמְחִצָּה, חָצַץ בפני דבר, כאלו היה מְחִצָּה בפני הדבר ההוא ומנע את הדבר לעבֹר: יש מביאין את הטומאה וח ו צ צ י ן מביאין את הטומאה ולא ח ו צ צ י ן ח ו צ צ י ן ולא מביאין לא מביאין ולא ח ו צ צ י ן (אהל' ח א). אלו ח ו צ צ י ן באדם חוטי צמר וחוטי פשתן והרצועות שבראשי הבנות (מקו' ט א). טפח על טפח על רום טפח מרובע' מביא את הטומאה וח ו צ ץ בפני הטומאה (אהל' ג ז). אם סוכה שיש

אלא מ המשקל מפול, והמלה מקול היא שם מנע"ו כמו מָאור, מָנוס. ויש גם בצירי המם מֵרוץ, וגם בחירק ודגש אחריו מִשּׁוט, וכמו גם בערב' מִקַאל a) כמו קאל, לשם הפעולה לדבור, ותהיה גם מִקּול צורה עתיקה נרדף להצורה קול, ויצאה אח"כ מהשמוש. ויש בכתוב זה עוד מלה מספקה, והיא המלה משאבים, שלא באה במקרא אלא במקום הזה בלבד, ופרשוה רוב הקדמונ' והחדשים במשמ' מקום שאיבת המים. והנה, אע"פ שגם לפי הפרוש החדש יתכן בעצם הדבר שנאמר כי הכונה היא שבמקום שאיבת המים הלהיבו את העם למלחמה, בכ"ז צריך להעיר כי אין פרוש זה הוץ מכל ספק, והתרגומים הקדמונ' אינם מסכימים כלם בתרגומו. בנוסחה המקובלה של השבעים מלה זו מתורגמת אמנם במשמ' כעין מקור שאיבת מים, אך בנוסחה אחרת היא מתורגמה במשמ' עליזי מלחמה, ובתרגומו של עקילס הגר מתורגמה מלה זו καταλέγοντον, שר"ל הקרואים לעבודת הצבא. ואין לזה אתרגום שום מקור בשרשים העברים, ולכן אין להניח כי ה ס ב ר ה ש ל ו בעצמו עפ"י גזרה שגזר מלה זו מאחד מהשרשים המצויים, ועל כרחנו אנו צריכים להניח כי הוא שמע משמעה זו מאותם שלמד אצלם הלשון העברית, וזו ששמע מלה זו בדבור העברי או הארמי במשמ' זו, אעפ"י שלא מצאנוה אח"כ בתלמוד, שרגיל בו השמוש למושג זה בהמלה מ ו כ ת ב, שהוא תרגום מרומית. עכ"פ תרגומו של עקילס להמלה משאבים, שהוא נאה מאד להפעל מחצצים לפי הפרוש החדש, בודאי ראוי להתבונן בו. ועי' עוד ערך מַשְׁאָב. ואין צריך לתמוה כי באו בשירה זו כ"כ מלים שלא היו שגורות אח"כ בלשון. אדרבה, היה צריך לתמוה אלמלא לא נמצאו בה מלים כאלה, כי הכל מודים שהיא אחת מהיותר עתיקות שנשארו לנו מהלשון העברית, ובודאי נתחברה בזמן הנצחון, ובהיותה שירה שלמדוה על פה נשארה כהויתה ולא נמחקו צורות המלים לפי התפתחות הלשון אח"כ.

[1]) מן ב.חצץ, ועי' הער הלקמן. — [2]) גם בפרוש, מלה זו התקשו הקדמונ' והחדשים. השבע' תרגמו εὐτάκτως. שמשמ' היא בסדר, במשטר של חיל מלחמה. הירונ' per turmas, ר"ל גדודים גדודים. מנחם פרש גם הוא לפי הענין מלשון ערוך במערכות מלחמה. ר"י חיוג במשמ' חץ. רד"ק: ויצא חצץ יש שפרשוהו מאוסף והנכון שהוא מחענין הזה שפרשנו מענין חתיכה ויהיה חוצץ פעל קל או שם תאר רוצה לאמר אעפ"י שאין לו מלך יצא כולו ביחד מ ח ת ך וכורת העשבים והאילנות להשחית. ורוב החדשים כמו השבעים ומנחם. ואעפ"י שמשמ' זו וכמו"ב של הירונ' נאותות לפי הענין, אך אין להן מקור ברור בשרשי הלשון, ולכן יש לפרשו במשמ' השרש ב.חצץ שלמעלה, והכונה היא: אף שאין לו להארבה מלך להעירו ולהלהיבו למלחמה, אעפי"כ הוא יוצא בעז והתעוררות ותשוקה כאלו הסיתוהו והלהיבוהו לזה. — [1]) כאן שהמלה חצץ אמורה ל י ח י ד אין מקום להפרושים של הקדמונ', אלא שהמליץ בחוש הלשון שלו השתמש ברגש טבעי במלה זו במשמ' של זריזות ואמץ הרוח, והוא ההפך מרוצץ שאח"כ.

a) مِقَال

לה פתח הרי היא חוצצת על גבה (תוספתא שם ג ח). סם יבש שעל גבי מכה והכוחל שבעין הרי אלו אין חוצצין הדם והדיו והדבש והחלב ושרף התות ושרף התאינה וכו׳ יבשין חוצצין לחין אין חוצצין ושאר כל השרפין בין לחין בין יבשין הרי אלו חוצצין (שם מקוא׳ ו ט). אם הקפיד עליו (על הכלי) חוצץ הוא לטבילה ואם לאו אינו חוצץ לטבילה (ירוש׳ פסח׳ ג,ג.). שלא יהא דבר חוצץ בין בשרו למים (ערוב׳ ד:). נימא אחת קשורה חוצצת שלש אינן חוצצות (שם). מין בשאינו מינו חוצץ או אינו חוצץ (יומ׳ נח.). וכל דבר שחוצץ בטבילה בגוף חוצץ בנטילת ידים לחולין ובקידוש ידים ורגלים במקדש (חול׳ קו:). שהיה דבר חוצץ בין הבזיכין ללחם ובין הלחם לשלחן (מד"ר במד׳ ד). — ואמר הפיטן: עושה מצוה באימה ויראה ובודק עצמו מֵחוֹצְצֵי טבילה (עבודה, תכנת כל אלה).

— פִּע׳, ׳חִיֵּץ, — כמו חָצָה, חִלֵּק לחצי: עושין פשרה ומחצצין ביניהן לזה חצי ולזה חצי (רגמ"ה כ"ב קלג:).

ד. *חָצַץ, פ"י, — חָצַץ את השִּׁנַּיִם בקיסם, הכניס הקיסם בין שתי שנים והוציא משם מה שנשאר ביניהם מן האכל וכדומה, mittels Zahnstocher die Zähne reinigen; curer les dents; pick one's teeth: נוטל אדם קיסם משלפניו לחצוץ בו שיניו (כיל׳ ד ו). מטלטלין עצי בשמים להריח בהן וכו׳ אבל אסור להצוץ בו שיניו (גמ׳ שם לג:).

— פִּע׳, *חִיֵּץ, מְחַיֵּץ, מְחַיְּצִים, — כמו הקל: המשה דברים נאמרו בקלומות (בקרומית) של קנה אין שוחטין בה ואין מוהלין בה ואין מחצצין בה את השנים וכו׳ (ירוש׳ שבת ח יא ג).

*חֲצָצָה, ש"נ, מ"ר חֲצָצוֹת, — כמו חֲצִיצָה: א"ר יוחנן לא חצצות ולא הסיטות ולא רשות היחיד ולא עם הארץ אצל התרומה (ירוש׳ חגי׳ ג עת ג).

*חֲצָצִי, ת"ז, — של ההצץ, של חלי החצץ: והקולנגי (הכאב) מתחיל פתאם בזמן קצר והחצצי מעט מעט ויתחזק באחריתו (קאנון ג יו ג יז). ואם יתרכבו רפואות מהסממנים החצציים ראוי שיערב בהם מינים מהסממנים שיהיו עוזרים להם על פעולתם (שם ג יה כ ז). וגם ישתו (החולים במחלת החצץ) המימות שיבושל בהם הרפואות החצציות והמפתחות אותם (שם). המימות החדות אשר לפעמים ישחינו העור אם יושם בהם הרפואות החצציות ויטבל בהם בגדים בעודם חמים ויונחו על מקום החצץ יתיכוהו (שם).

חִצְצֵר[1]), פ"י, בינ׳ מְחַצֵּר, — תקע בַּחֲצֹצְרָה: ובניהו ואליעזר הכהנים מַחְצְצְרִים [2]) בחצצרות לפני ארון האלהים (דהי"א יה כד). והכהנים על משמרותם עמדים והלוים בכלי שיר יי׳ אשר עשה דויד המלך וכו׳ והכהנים מַחְצְרִים [2]) נגדם (דהי"ב ז ו). ויפנו יהודה והנה להם המלחמה פנים ואחור ויצעקו ליי׳ והכהנים מַחְצְרִים [2]) בחצצרות (שם יג יד). — והשמיעה החצצרה קול: וכל הקהל משתחוים והשיר משורר והחצצרות מַחְצְרִים [2]) הכל עד לכלות העלה (שם כט כח)

חֲצֹצְרָה[3]), ש"נ, מ"ר חֲצֹצְרוֹת, — כלי נגינה של נפיחה, כעין שופר עשוי ממתכת, Trompete; trompette: עשה לך שתי חֲצוֹצְרֹת כסף מקשה תעשה אתם והיו לך למקרא העדה ולמסע את המחנות ותקעו בהן ונועדו אליך כל העדה וכו׳ ובני אהרן הכהנים יתקעו בַּחֲצֹצְרוֹת וכו׳ וכי תבאו מלחמה בארצכם וכו׳ והרעתם בַּחֲצֹצְרֹת וכו׳ ובראשי חדשכם ותקעתם בַּחֲצֹצְרֹת על עלתיכם ועל זבחי שלמיכם (במד׳ י ב-י). וכלי הקדש וַחֲצֹצְרוֹת התרועה בידו (שם לא ו). וכל עם הארץ שמח ותקע בַּחֲצֹצְרוֹת (מ"ב יא יד). ובניהו ויחזיאל הכהנים בַּחֲצֹצְרוֹת תמיד לפני ארון ברית האלהים (דהי"א יו ו). ועמהם הימן וידותון חֲצֹצְרוֹת ומצלתים (שם מב). וכהרים קול בַּחֲצֹצְרוֹת ובמצלתים ובכלי השיר (דהי"ב ה יג). ובעת החל העולה החל שיר יי׳ וְהַחֲצֹצְרוֹת ועל ידי כלי דויד מלך ישראל (שם כט כז). ומבני הכהנים בַּחֲצֹצְרוֹת זכריה בן יונתן (נחמ׳ יב לה). זמרו ליי׳ בכנור בכנור וקול זמרה בַּחֲצֹצְרוֹת וקול שופר הריעו לפני המלך יי׳ (תהל׳ צח ה-ו).

א. חצר[4]), ממנו חָצֵר.

חָצֵר, שזו"נ, סמי׳ חֲצַר, כנ׳ חֲצֵרוֹ, ועם ה המקום חָצֵרָה, מ"ר חֲצֵרִים, חֲצֵרוֹת, — א) כפר קטן, קבוצת בתים בשדה, hamlet; hameau; Weiler: ובתי הַחֲצֵרִים אשר אין להם חמה סביב על שדה הארץ

---

[1]) נגזר מן חצצרה, עי"ש. — [2]) למערבאי מחצצרים כתיב מַחְצְרִים קרי, למדנחאי מַחְצְצְרִים כתיב וקרי.

[3]) לא נתברר מקורו.

[4]) אמרו החכמים כי הוא השרש חצ׳ר a) בערב׳, שמשמש בלשון זו במשמ׳ היה ישב במקום מן המקומות, דר בו. ובעצם משמ׳ חָצֵר שבעבר׳ משמשת בערב׳ מלה קצת דומה לחצר והיא צַחַן b).

a) حضر b) صَحْن

יחשב (ויקר׳ כה לא). וכל החצרים אשר סביבות הערים האלה (יהוש׳ יט ח). ישאו מדבר ועריו חצרים תשב קדר (ישע׳ מב יא). כי חצרים בנו להם המשררים סביבות ירושלם (נחמ׳ יב כט). ואת שדה העיר ואת חצריה נתנו לכלב בן יפנה באחזתו (יהוש׳ כא יב). זאת נחלת בני ראובן למשפחותם הערים וחצריהן (שם יג כג). אלה בני ישמעאל ואלה שמתם בחצריהם ובטירתם (בראש׳ כה יו), ועי׳ עיר. — ב) חצר של הבית, קרקע פנוי סביב לבית או מאחוריו, לכל צרכי תשמישי הבית, court ; cour ; Hof : ושמת את החצר (של המשכן) סביב ונתת את מסך שער החצר (שמות מ ח). ויבן את החצר הפנימית שלשה טורי גזית (מ״א ו לו). חצר האחרת מבית לאולם (שם ז ח). בלשכת גמריהו בן שפן הספר בחצר העליון (ירמ׳ לו י). ויהי כראות המלך את אסתר המלכה עמדת בחצר נשאה חן בעיניו (אסת׳ ה ב). ויאמר המלך מי בחצר והמן בא לחצר בית המלך החיצונה וכו׳ ויאמרו נערי המלך אליו הנה המן עמד בחצר ויאמר המלך יבוא (שם ו ד-ה). וכל היתדת למשכן ולחצר סביב נחשת (שמות לח כ). ועשית את חצר המשכן לפאת נגב תימנה (שם כז ט). בחצר אהל מועד (ויקר׳ ו ט). ויבא אתי אל חצר בית יי׳ הפנימית (יחזק׳ ח יו). ובכל יום ויום מרדכי מתהלך לפני חצר בית הנשים (אסת׳ ב יא). ותעמד בחצר בית המלך (שם ה א). ויבאו אל המלך חצרה (ירמ׳ לו כ), אל החצר. ויבאו אל בית איש בבחרים ולו באר בחצרו וירדו שם (ש״ב יז יח). כי תבאו לראות פני מי בקש זאת מידכם רמס חצרי (ישע׳ א יב). וגם אתה תדין את ביתי וגם תשמר את חצרי (זכר׳ ג ז). אשרי תבחר ותקרב ישכן חצריך (תהל׳ סה ה). כי טוב יום בחצריך מאלף (שם פד יא). ישב במארב חצרים במסתרים יהרג נקי (שם י ח). לעשות לו נשכה בחצרי בית האלהים (נחמ׳ יג ז). וימתו הצפרדעים מן הבתים מן החצרת ומן השדת (שמות ח ט). חצרות קטרות ארבעים ארך (יחזק׳ מו כב). בשתי חצרות בית יי׳ (מ״ב כא ה). ומקבציו ישתהו בחצרות קדשי (ישע׳ סב ט). שלמה בנך הוא יבנה ביתי וחצרותי (דהי״א כח ו). באו שעריו בתודה חצרתיו בתהלה (תהל׳ ק ד). שאו מנחה ובאו לחצרותיו (שם צו ח). ויעשו להם סכות איש על גגו ובחצרתיהם (נחמ׳ ח יו). — ומצוי בסהמ״א: איזוהי חצר שהיא חייבת במעשרות רבי ישמעאל אומר חצר הצורית שהכלים נשמרים בתוכה (מעשר׳ ג ה). הדר עם הנכרי בחצר או עם מי שאינו מודה בעירוב ה״ז אוסר עליו (עירוב׳ ו ב). אפילו גג או חצר מאה אמה לא ישפוך על פי הביב (שם ח י). חצר גדולה שנפרצה לקטנה (שם ט ב). חבר ועם הארץ שהיו שרויין בחצר ושכחו כלים בחצר (תוספתא טהר׳ ט א). חצר שהרבים בוקעין בתוכה הרי היא כמבוי (ירוש׳ פסח׳ א כז:). חצר שרובה פתחים וחלונות (עירוב׳ יא.). בחצר המשתמרת (ב״מ יא.). שכן בצור מושיבין שומר על פתח החצר (ניד׳ מז:). חצרו של אדם קונה לו שלא מדעתו (ב״מ יא.). אחד הלוקח ואחד השוכר בית בחצרו של נכרי (ע״ז סא.). שתי חצירות זו לפנים מזו הפנימית חייבה והחיצונה פטורה (מעשר׳ ג ה). גבאי קופה בשביעית לא יהו מדקדקין בחצירות של אוכלי שביעית (ירוש׳ דמאי ג כג:). שתי חצירות זו למעלה מזו לא יאמר העליון הריני בונה מכנגדי ועולה (ב״ב ו:). —*חצר מהלכת, בדיני ממונות, עבדו או בהמתו של אדם: חצר מהלכת היא וחצר מהלכת לא קנה (ב״ק יב.). —*חצר הקבר: חצר הקבר העומד בתוכה טהור (אהל׳ יה ח). ואיזה הוא חצר הקבר זו הגת שהמערות פתוחות לתוכו (תוספתא שם טו ז). — *חצר הכירה, מקום פנוי בהכירה לשום שם הקדרות ובדומה: חצר הכירה בזמן שהיא גבוהה שלש אצבעות מטמאה במגע ובאויר (כל׳ ז ג). — חצר-מות[1], כנוי מליצי לבית הקברות: הלך (שמואל אחרי מות אביו) לחצר מות[2] אמר להם רוצה אני את אבא (ברכ׳ יח:). — ואמר המשורר: ובבא עתו יצא מחצריו לחצר מות, ומצל הדריו לצלמות (רשב״ג, כ״מ). וקול יעבר נחוץ אבל אל חצר מות, מגורי מידעיו והוריו והורותיו (רמב״ע, כנס אל). — ג) *החלק החיצון של הרחם: היתה בודקת וכו׳ בחצר והיא טהורה בטרקלין והיא טמאה לא תבדוק אלא בחצר (תוספתא נידה ח ד). —*חצר הכבד, יתרת דכבד: מי שנשכו כלב שוטה אין מאכילין אותו מחצר כבוד שלו (יומ׳ ח ו). נשכו כלב שוטה (את עבדו של ר״י הנשיא)

---

[1]) במקרא שע״פ של ארץ: את אלמודד ואת שלף ואת חצר מות (בראש׳ ל ג), וכך שמה עד היום הזה, ובמדרש דרשו השם הזה בדרך דרש: מקום הוא ששמו חצר מות שהן אוכלים כרישים לובשין כלי פפייר ומצפים למיתה בכל יום (מד״ר בראש׳ לז). — [2]) בסגנון ארמי: אזל אבתריה לחצר מות אמר להו בעינ׳ אבא וכו׳.

והאכילו (ר"י) מחצר כבד שלו ולא נתרפא (יוב' כס ח מה:). — °חֲצַר המלך, בית המשפט: ששופטי מדינה ומדינה כאשר ישפטו הדין כדת המלכות יאמרו שהמלך מצוה זה ומעניש זה ויקראו למקום משפטם חצר המלך אעפ"י שאין המלך שם (ר"י אברבנאל, ברא'). — וחֲצֵר לבד, במשמ' בית דין: ראובן אנס את שמעון ומסרו ביד חצר הנכרים בעלילות שהעליל עליו ואסרוהו (שו"ת רשב"א ב פג). יששכר הלך לחצר הנכרים והלשין את שמעון עד שהוציא אותיות מן החצר לתפוס את שמעון בכל מקום שנמצא (שם פד). והתירו למלוה שימסור דינו לחצר הממונה מצד המלכות כדי להבריחו וכו' ולפרוע לו חובו (התרומות סב א ז).

°חֲצְרוֹן, ש"ז, מ"ר חֲצְרוֹנִים, — אחד מאנשי הצר המלכות, **Hofmann; courtisant; courtier:** ויען חצרון אחד משרי המלך אל יגע בכם איש (ויכוח ר' יחיאל, Wagenseil 8). וראובן משיב שאינו רוצה לגלות החצרונים המקבלים את השוחד כי יש סכנה בדבר אם יגלה (שו"ת מהר"י קולון קעג).

°חֲצְרָן, ש"ז, מ"ר חֲצְרָנִים, - כמו חצרון: שאיים אותם חצרן אחד מאדוננו המלך יר"ה (שו"ת ריב"ש רכח). והארבעה הנזכרים בראותן חמת החצרן הנזכר ומיראתם אותו בקשו ערבי אחר ומסר מודעה בפניו ובפני עדים כשרים שמתוך אנסם היו חותמין בברירה (שם). אינו רוצה לפרוע ראובן מה שנשבע עליו שהוציא בעבורו אם לא יגיד לו לאיזה חצרן נתן שוחד וכמה נתן לו (שו"ת מהר"י קולון קעג). אחר כל אלה הדברים היתה קטטה בין שני הבחורים הנזכ' על הבחורה הנזכ' והלכו ע"ז בפני החצרנים המלכיים והגיש כל אחד דינו לפני החצרנים (תשב"ץ ג ע).

°חֲצְרָנוּת, ש"נ, — מנהג החצרנים ומדותיהם ואופן דבריהם, **Höflichkeit; courtoisie; courtesy:** ודבר הכתוב כך על דרך צחות והחצרנות (קונט' הדקדוק 15). וכאשר היה קשה לחרשי הלשון להרבות לשונם אדרבה היה להם חצרנות וצחות לשון שידברו במעוט האותיות (שם 17). — ובמשמ' דרך ארץ, מדת האדיבות (ב"ז, מלון גרמני עברי).

°חֲצְרָנִי, בת"ז, — כמו הצרן, של חצרן: אם תכיר אותו פלוני ותציירנו שם הוא בעצמו הרי טוב ואם לא המשל בזה תרצה לזכור עזרא הסופר תרשום איש חצרני מקנא לטוב אחיו בני ישראל או איש בקסת סופר במתניו וקולמוס לאזנו וכו' (א' מודינא, לב האריה ג ב). — ובמשמ' בעל ד"א (ב"ז, מלון גרמני עברי).

חֹק[1]), ש"ז, בסמוך חָק-, כנ' חֻקִּי, חֻקְּךָ, חָקְכֶם, מ"ר חֻקִּים, חֻקֵּי, חֻקַּי, חֻקֶּיךָ, חֻקָּיו, — א) מה שנקבע והחלט לפלוני, **Bestimmtes; chose fixé; appoint. thing:** רק אדמת הכהנים לא קנה כי חֹק לכהנים מאת פרעה ואכלו את חֻקָּם אשר נתן להם פרעה (ברא' מז כב). והיה לאהרן ולבניו לְחָק-עולם מאת בני ישראל (שמות כט כח). כל זכר בבני אהרן יאכלנה חָק-עולם לדרתיכם מאשי יי' (ויקר' ו יא). לך נתתים למשחה ולבניך לְחָק-עולם (במד' יח ח). כי חָקְךָ וְחָק-בניך הוא מאשי יי' (ויקר' י יג). ותקם בעוד לילה ותתן טרף לביתה וְחֹק לנערתיה (משלי לא טו). ראש ועשר אל תתן לי הטריפני לחם חֻקִּי (שם ל ח), ר"ל כמות הלחם הנצרכה לי. וְחֹק השמן הבת (יחזק' מה יד). והנה נטיתי ידי אליך ואגרע חֻקֵּךְ (שם טז כז), ר"ל מה שקצבתי וקבעתי לך לצרכיך. — וכמות קצובה של עבודה וכדומה: מדוע לא כליתם חָקְכֶם ללבן כתמול שלשם (שמות ה יד), ר"ל הכמות הקבועה של לבנים. — ואמר הפיטן: וְעָנַשׁ (אדה"ר) בזעת אל לטרוף חֻקּוֹ (מחז' כל קלוני, אמיץ כח). — °חֹק ת"ח וכדומה, השכר הקצוב להם: ראו הגאונים ז"ל שאם אין משימין חק לתלמידי חכמים להתפרנס ממנו נטרדים במזונותיהם ואינם עוסקים בתורה (ר"י עקנין, ס' מוסר ד ז). — °חק הישיבות: ואחר פטירת רבינו האי ורב שמואל הכהן אבן חפני נתמעט הלימוד בארץ שנער ונתדלדלו הישיבות ורבתה ועלתה חכמת התורה והתלמוד בארץ אספמייא ואפריקה והסבה היתה שנפסק הק הישיבות שהיה הולך לבבל מאספמייא ומאפריקה ומארץ המערב וארץ הצבי (רס"ע אבן דאגאן, מאמ' על סד' הדורות). — ומדה וקצב לדבר מהדברים: לעשות לרוח משקל ומים תכן במדה בעשתו למטר חֹק ודרך לחזיז קלות (איוב כח כה-כו). — ובכלל, °מה שקבע לו אדם לעשות בזמן קצוב וכדומה: שאם יארע לאדם מקרה שלא השלים חוקו בלימוד היום שישלימנו מיד בו בלילה ולא ידחהו כלל (טור או"ח, ד"א רל"ח). — ב) גבול שיושם לדבר, **Grenze; limite; bound:** אשר שמתי חול גבול לים חָק-עולם ולא יעברנהו ויתגעשו ולא יוכלו והמו גליו ולא יעברנהו (ירמ' ה כב). חֹק חג על פני מים עד תכלית אור עם חשך

[1]) בערב' חַק a).

a) حقّ

(איוב כו י). — ומליצה, שָׁבַר עליו חקו, במשמ' קבע לו גבול, שלא יעברנהו: ויסך בדלתים ים בגיחו מרחם יצא בשומי ענן לבשו וערפל חתלתו ו א ש ב ר[1] עליו חֻקִּי ואשים בריח ודלתים ואמר עד פה תבוא ולא תסיף ופה ישית בגאון גליך (איוב לח ח-יא). — ואמר המשורר: אתה אחד ולשום לך ח'ק וגבול נלאה הגיוני (רשב"ג, כ"מ). — ובלי ח'ק, בלי מדה וגבול: לכן הרחיבה שאול נפשה ופערה פיה לבלי ח'ק וירד הדרה והמונה (ישע' ה יד). — ג) זמן קצוב ושעה קבועה לדבר מהדברים, bestimmte Zeit; moment fixé; appointed time: מי יתן בשאול תצפנני תסתירני עד שוב אפך תשית לי ח'ק ותזכרני (איוב יד יג). אם חרוצים ימיו מספר חדשיו אתך ח ק ו[2] עשית ולא יעבר (שם ה). יום לבנות גדריך יום ההוא ירחק ח'ק[3] (מיכ' ז יא). בטרם לדת ח'ק כמץ עבר יום (צפנ' ב ב). — ואמר בן סירא: זכור כי מות לא יתמהמה ו ח ו ק שאול לא הגד לך (כ"ס גני' יד יב). — ד) מה שקבוע בהטבע, המנהגים שהטבע מתנהגת על פיהם מעולם ואינם משתנים, Naturgesetz; loi de la nature; law of nature: כה אמר יי' נתן שמש לאור יומם וכו' רגע הים ויהמו גליו יי' צבאות שמו אם ימשו הַחֻקִּים האלה מלפני נאם יי' גם זרע ישראל ישבתו מהיות גוי לפני כל הימים (ירמ' לא לה-לו). — ומה שנקבע לאדם רעות ומקרי הזמן: והוא באחד ומי

—[1]) זו מליצה לא טבעית ביותר, וע"כ יש מפקפקים באמתת הנוסחה המסורה. לפי השבעים והפשיטא (ועבד) נראה שקראו ואשית, וקצת החדשים מגיהים ואשכר, ואשטר, וכדומה, וכבפרי (Caspari ZDMG, LXIII, 689) כ'פר בכל ואמר שאין הכתוב מדבר כלל בהים והמלה ים שבפסוק ויסך היא כפל מן סוף המלה בדלתים, ועפי"ז הוא משבש גם המליצה ואשבר עליו חקי. אבל, לפי הנוסחה המסורה, אנו חייבים לקבל מליצה זו, וכבר השתדלו הקדמונ' להכשירה. ת"י: ופסקית עליו גזרהי. ריב"ג אמר: הוא אצלי דומה ללשון הערב שהם אומרים ת'ברתיו על הדבר כמו החזקתיו עליו ופרשתי ואחזיק עליו חקי וגבולי וזה הענין מסכים לאמרו אשר שמתי חול גבול לים וענין אמרו ואשבר עליו חקי כלומר לא יסור זה החוק וזה הגבול מוחזק על הים כל ימי עולם. ע"כ. ורש"י אמר: עשיתי לו שברים סביב לעכבו בתוכם והם לו חק אשר לא יעצרם. ע"כ. ראב"ע: שברתי כחו בחקי. ע"כ. רלב"ג: ואגזור עליו גזרתי. ע"כ. רד"ק: כלומר כרתי ברית וגזרתי עליו חקי שלא יעצרנו ונאמר שבירה בענין הזה כמו שנאמר כריתה בברית. ע"כ. ועי' עוד ערך שבר. — [2]) כך הכתיב, והקרי חקיו. — [3]) י"ם שזה כפל של ע"פ ול"פ מן רחק, ועי' זה.

ישיבנו ונפשו אותה ויעש כי ישלים חֻקִּי (איוב כג יג-יד). — ה) יעוד והבטחה, Versicherung; promesse; promise: אספרה אל ח'ק[1] יי' אמר אלי בני אתה (תהל' ב ז). ויעמידה ליעקב לְח'ק לישראל ברית עולם לאמר לך אתן את ארץ כנען (שם קה י-יא). — ו) מנהג שנקבע ונתקבל כמו חובה, Sitte; usage; custom: ותהי ח'ק בישראל מימים ימימה תלכנה בנות ישראל לתנות לבת יפתח הגלעדי ארבעת ימים בשנה (שופט' יא לט-מ). ואמר אל בניהם במדבר בְּחוּקֵי אבותיכם אל תלכו ואת משפטיהם אל תשמרו (יחזק' כ יח). — ובכלל מה שנקבע להעשות בזמן קצוב: כי תביא ח'ק זכרון להפקד כל רוח ונפש (מוסף ר"ה, אתה זכר). — ז) הסכמות ותנאים שק'בעים ביניהם שני צדדים, למשל הקונה והמוכר, וכיוצא בזה: ואקח את ספר המקנה את החתום המצוה וְהַחֻקִּים[2] ואת הגלוי (ירמ' לב יא). — ח) בפרט, מה שק'בעת וג'זרת רשות עליונה אלהית או אנושית לעשות ולא לעשות ואיך להתנהג בענינים מתחלפים, Gesetz; loi; law: וישם אתה יוסף לְח'ק עד היום הזה על אדמת מצרים לפרעה לחמש (בראש' מז כו). שם שם לו (האלהים לישראל) ח'ק ומשפט (שמות טו כה). ויכרת יהושע ברית לעם ביום ההוא וישם לו ח'ק ומשפט בשכם (יהוש' כד כה). כחלק הורד במלחמה וכחלק הישב על הכלים יחדו יחלקו ויהי מהיום ההוא ומעלה וישמה (דוד) לְח'ק ולמשפט לישראל עד היום הזה (ש"א ל כד-כה). והיתה להם חָק-עולם לו ולזרעו לדרתם (שמות ל כא). ושמרתם את הדבר הזה (לעשות הפסח) לְחָק לך ולבניך עד עולם (שם יב כד). ראה למדתי אתכם חֻקִּים ומשפטים כאשר צוני יי' אלהי (דבר' ד ה). ומי גוי גדול אשר לו חֻקִּים ומשפטים צדיקם ככל התורה הזאת (שם ח). והזהרתה אתהם את הַחֻקִּים ואת התורת והודעת להם את הדרך ילכו בה ואת המעשה אשר יעשון (שמות יח כ). אלה הַחֻקִּים והמשפטים והתורת אשר נתן יי' בינו ובין בני ישראל בהר סיני ביד משה (ויקר' כו מו). אלה הַחֻקִּים אשר צוה יי' את משה בין איש לאשתו בין אב לבתו (במד' ל יז). שמע אל הַחֻקִּים ואל המשפטים אשר אנכי מלמד אתכם לעשות (דבר' ד א). וכל ריב אשר יבוא עליכם מאחיכם הישבים בעריהם בין דם לדם בין תורה למצוה

—[1]) י"ם כי הכתוב משובש, ומגיהים מרחוק במקום אל חק (REJ, 1891, 32). — [2]) יש מפקפקים במשמ' זו.

לחקים ולמשפטים והזהרתם אתם (דהי״ב יט י). ושפטתי בין איש ובין רעהו והודעתי את חקי האלהים ואת תורתיו (שמות יח טז). ואם תלך בדרכי לשמר חקי ומצותי (מ״א ג יד). אשר בחקי לא הלכתם ומשפטי לא עשיתם (יחזק׳ יא יב). למימי אבתיכם סרתם מחקי ולא שמרתם (מלא׳ ג ז). והאזנת למצותיו ושמרת כל חקיו (שמות טו כו). על מאסם את תורת יי׳ וחקיו לא שמרו (עמו׳ ב ד). אחלי יכנו דרכי לשמר חקיך (תהל׳ קיט ה). הורני יי׳ דרך חקיך (שם לג). (השאול פוערת פיה) למי ששייר אפילו חוק אחד (שלא שמר אותו) (סנה׳ קיא.). אפילו לא למד אלא חוק אחד (שם). לא היו כופתין את הטלה וכו׳ משום דמהלך בחוקי העכו״ם (תמיד לא:).—ובמשמ׳ *דת: בני עמד בחוקך[1]) ובו התרע ובמלאכתך התישן (ב״ס גני׳ יא כ). — וקצת במשמ׳ גזרה, ענש: אך דברי וחקי אשר צויתי את עבדי הנביאים הלוא השיגו אבתיכם וישובו ויאמרו כאשר זמם יי׳ צבאות לעשות לנו כדרכינו וכמעללינו כן עשה אתנו (זכר׳ א ו). — ובמשמ׳ *גזרה ומקרה הכרחי שאין להמלט ממנו: האח למות כי טוב חקיך לאיש אנגים וחסר עצמה (ב״ס גני׳ מא ב). אל תפחד ממות חקיך זכר כי ראשונים ואחרונים עמך (שם יג). —*על ח״ק, במשמ׳ כפי הראוי, כמשפט: חכמי שיח במספרתם ומושלים במשמרותם חוקרי מזמור על חוק ונושאי משל בכתב (ב״ס גני׳ מד ד-ה). — *ח״ק ולא יעבור: קבלנו דבריהם להיות בחוק ולא יעבור עלינו ועל הבאים אחרינו לדורי דורות (פנק׳ קרלקא, בנת שנ״ח), ועי׳ משפט. — ט) *סימן וחותם טבוע בבשר וכדומה, mark ; marque ; Zeichen : אברהם אב המון גוים לא נתן בכבודו מום אשר שמר מצות עליון ובא בברית עמו בבשרו כרת לו חק ובניסוי נמצא נאמן (ב״ס גני׳ מד יט-כ). אשר קדש ידיד מבטן חוק בשארו שם צאצאיו חתם באות ברית קדש (תוספתא ברכ׳ ו יג). — ואמר הפיטן: נתונה בבריתך חוק בשארם, ממחצבת צורם מולדת שאורם, לברית הבט ותדיח באורם (יוצר יוה״כ, תאות נפש). — י) *במשמ׳ זכות על דבר מהדברים[2]), right ; droit ; Recht: שגמילות הטוב כולל שני ענינים האחד מהם לגמול טוב למי שאין לו חק עליך כלל והשני להטיב למי שראוי לטובה יותר ממה שהיה ראוי ורוב שמוש

— [1]) כך גם בהיוני, בהסורי: בדתך.— [2]) כמו בערב׳.

ספרי הנבואה במלת חסד הוא בהטבה למי שאין לו חק עליך כלל (ר״מ א״ת, מו״נ ג נג). והיושר הוא להגיע כל בעל חק לחוקו ולתת לכל נמצא מן הנמצאות כפי הראוי לו (שם).—*בחק[1]) פלוני, בחוק, בחקו, בחוקו, ביחס לפלוני, במהותו, בטבעו, בכחו: הנה שם הספר והסיפור והספר בחק[2]) האל דבר אחד ובחק האדם שלשה מפני שהוא משער בשכלו ומדבר בפיו וכותב בידו הדבור ההוא (כוזרי ד כה). שברא את עולמו בשלשה ספרים בספר וספור וספר כלם בחקו[2]) יתברך אחד (שם). והחמר שלו (של הבורא) גם כן אינו דם ובשר זה תכלית מה שחשבוהו רוממות בחק השם (ר״מ א״ת, מו״נ א א). אבל הכוונה להבין ענין השפע הנאמר בחק הבורא ובחק השכלים ר״ל המלאכים (שם ב יב). והמובן מדבריהם שהם אומרים כמו שאין לאות בחקו להיותו בלתי ממציא הנמנעות כי לנמנע טבע קיים אינו מפעולת פועל ולזה אי אפשר לשנותו כן אין לאות בחקו בשלא יכול להמציא דבר מלא דבר (שם יג). שכל התוארים שיחויב שימצאו לו יתברך כמו היכולת והרצון וזולתם מן התארים שאם לא נמצאו לו היה הסר הנה אמנם ייוחסו אליו יתברך בצד שלא יקרה מזה חסרון בחוקו (העקרים א טו). ולזה היה זה התואר מותר בחקו יתברך יותר מכל התארים ומכל השמות (שם ב כז). שאין מחקו יתברך להמית צדיק עם רשע (ר״י אברבנאל, וירא). בהיות הזרות (של לדת יצחק) והצחוק בחקו (של אברהם) ג״ב (שם). ובלוט (אמר הכתוב) ומצות אפה ויאכלו להיות פלא האכילה בחקם (של המלאכים) (שם). דבר שיחויב בחק כל אדם לעשותו בתור אהבה ונדבה הנה הוא נקל מאד שיעשה מיראה (חזות קשה לר״י ערמאה ג). כמעט שנמנע האדם בחק האדם להמנע מכל וכל מערוב ערובה לפעמים (המאירי, משלי יא). כי הצדיק אין מחקו להתאוות רק למעשים הטובים (שם, תועבת יי׳). שיזהר מהאמין הנמנעות בחק יתברך (שם יד, פתי יאמין). שמרע״ה השיג יותר ממה שבחק האנושי להשיג (רחב׳ דעת לר״מ אלבילא קלט.). שהיציאה מהכח לפועל

— [1]) עפ״י הלשון הערב׳ פי הק [a]).— [2]) בגוף הערבי: פי חק אללה שיא ואחדא ופי חק אלאנסאן ג׳ וכו׳ וכלהא פי חקה תע׳ ואחד.

[a]) في حقّ

אינו שנוי בחק הנפרד לטוען בה טענות (נוה בלוס א ו). החלק הראשון הנמנע שנתן מניעתו בחקנו לבד ובחק המנהג הטבעי (בס ז ב ו). דע כי התחייב מחק הממציא שיניח כל דבר שוקט על שורש מציאותו המחויב על צד חיובו והאפשר על אפשרותו וכן התחייב מחק הממציא שישיג את מה שהמציא השגה נמשכת על טבע מציאותו ושורשו מבלי שישנה טבע מציאותו ויתחייב עוד מחקו שישיג העתיד שיהא כך (מלמ' הבכל לרלב"ן). לא יתכן התחדש לו (להבורא) ידיעה עתה מה שלא ידע מקודם ולא שיהיו לו ידיעות רבות והוא שבהתחלף הידועים יתחלפו הידיעות כמו בחקינו אבל נאמין שבידיעה אחת ידע הכל מה שעבר ושיתהוה (בס). שידיעת אלה הדברים הוא נמנע בחק כל מוגבל ומוקף בזמן (י"ג יסוד' המבכ' לר"ד בן כילא א). עם היות הענין ההוא בלתי נמנע בחקנו ובחק הטבע אלא הוא אפשרי רחוק (מנח' קנא' לר"י מפיכא 114). כי לרוב שלימות האל ית' אין ראוי לאדם ליחס לו דבר שיהיה חסרון בחק האדם החסר (הוהב מבפ' לאיוב יד). שהשכל יחייב להאמין שמי שהוא סבת כל הסבות יתברך שישגיח בענייני נבראיו לתת לאיש כדרכיו וכפרי מעלליו ושזהו שלימות בחקו ית' (בס ז).

חֵק, — עי' חיק.

חֻקָּה, ש"נ, מ"ר חֻקּוֹת, — כמו חֹק, א) הֹק ומשפט: חֻקָּה אחת יהיה לכם ולגר ולאזרח הארץ (במד' ט יד). חֻקָּה אחת לכם ולגר הגר (בס יה יה). ושמרת את החֻקָּה הזאת (לעשות הפסח) למועדה מימים ימימה (במות יג י). זאת חֻקַּת הפסח כל בן נכר לא יאכל בו (בס יב מג). זאת חֻקַּת התורה אשר צוה יי' לאמר דבר אל בני ישראל ויקחו אליך פרה אדומה (במד' יט ב). כְּחֻקַּת הפסח וכמשפטו כן יעשה (בס ט יד). — חֻקַּת עולם, שישמרוה לעולם: והגתם אתו (את יום הפסח) חג ליי' לדרתיכם חֻקַּת עולם תחגהו (במות יב יד). ושמרתם את היום הזה לדרתיכם חֻקַּת עולם (בס יז). חֻקַּת עולם לדרתיכם בכל מושבתיכם כל הלב וכל דם לא תאכלו (ויקר' ג יז). — חֻקַּת משפט: והיתה לבני ישראל לְחֻקַּת משפט כאשר צוה יי' את משה (במד' כז יא). והיו אלה לכם לְחֻקַּת משפט לדרתיכם בכל מושבתיכם (בס לה כט). וישמר משמרתי מצותי חֻקּוֹתַי ותורתי (ברא' כו ה). ושמרתם את חֻקֹּתַי ואת משפטי אשר יעשה אתם האדם וחי בהם (ויקר' יח ה). יען וביען במשפטי מאסו ואת חֻקֹּתַי געלה נפשם (בס כו מג). תעשו אתו (את הפסח) במעדו ככל חֻקֹּתָיו וככל משפטיו תעשו אתו (במד' ט ג). — ב) מנהגים קבועים: ולא תלכו בְּחֻקֹּת הגוי אשר אני משלח מפניכם כי את כל אלה עשו ואקץ בם (ויקר' כ כג). כה אמר יי' אל דרך הגוים אל תלמדו ומאתות השמים אל תחתו כי יחתו הגוים מהמה כי חֻקּוֹת[1] העמים הבל הוא (ירמ' י ב-ג). וישתמר חֻקֹּת עמרי וכל מעשה בית אחאב (מיכ' ו יו). וכמעשה ארץ כנען אשר אני מביא אתכם שמה לא תעשו וּבְחֻקֹּתֵיהֶם לא תלכו (ויקר' יח ג). — ג) המנהגים הקבועים של הטבע: ולא אמרו בלבבם נירא נא את יי' אלהינו הנתן גשם ויורה ומלקוש בעתו שבעת חֻקּוֹת קציר ישמר לנו (ירמ' ה כד). כה אמר יי' נתן שמש לאור יומם חֻקֹּת ירח וכוכבים לאור לילה (בס לא לה). אם לא בריתי יומם ולילה חֻקּוֹת שמים וארץ לא שמתי גם זרע יעקוב ודוד עבדי אמאס (בס לג כה-כו). הידעת חֻקּוֹת שמים אם תשים משטרו בארץ (איוב לח לג). — ג) *במשמ' גבול: הוקות שבהם חקקתי את החול ובו' חוקות שבהם חקקתי את התהום (מד"ר ויקר' לה). — ובמשמ' *זמן קצר קבוע: כי פעם יהי בין המולד לעת השקיעה שש שעות ותראה הלבנה אך על חקות ידועות ופעם יהי ביניהם שלשים שעות ולא תראה אפילו בגבעות (רלב"ע, הקד' א' לפרושו עה"ת).

א.**חקה**[2], ממנו א.חֻקָּה.

א.**חָקָה**, — קל לא נמצא.

— פע', חִקָּה, מְחֻקֶּה, — שחקו אותו, חקקו וצירו בהכותל וכדומה, Eingegrabenes ; gravé ; graven : וקלע כרובים ותמרות ופטרי צצים וצפה זהב מישר על המחֻקֶּה[3] (מ"א ו לה). ואבוא ואראה והנה כל תבנית רמש ובהמה שקץ וכל גלולי בית ישראל מְחֻקֶּה על הקיר סביב סביב (יחזק' ח י). ותרא אנשי מְחֻקֶּה[4] על הקיר (בס כג יד).

— התפ', הִתְחַקָּה על שרשי רגלי פלוני[5], — התבונן וחקר ודרש לכל פסיעה ופסיעה שהוא עשה, sich erkundigen; s'enquerir; inquire about : ותשם בסד רגלי

---

[1]) יש מגיהים התות וכדומה.

[2]) כמו חקק.

[3]) בס"א הַמְּחֻקָּה מם רפה. ואולי כמו שם. —

[4]) אולי אנשים מחקים.

[5]) — עי' הערה לקמן.

ותשמור כל ארחתי על שרשי רגלי תִּתְחַקֶּה [1] (איוב יג כז). — והשתמשו במליצה זו בסהמ"א, בקצת שנויים לפעמים וגם במשמ' הלך אחריו ולא נפרד ממנו: שכור מי רוש ולא תירוש וחמת תנין ישוקה, וסף רעל ביד מעל וחטאו אותו משקה, ולא יודע [נמנע] ולא נבנע מאל אשר לא ינקה, וכנושה עלי שרשי מצעדי יתחקה, ועיניו על נתיבותי לשמר כל ארחותי, נשבר לבי בקרבי רחפו כל עצמותי (ראב"ע, מקור עיני). כי בזה תבער כאש חמתו ומתנכל עליו בכל עת על שרשי רגליו יתחקה ונמצא מסכן עצמו (המאירי למשלי יא, בטוב לדיקים). כי רבים מקנאים (בהעשיר) ומתחקים על שרשי רגליו להביא מכבניו אל גנזי המלך לכפר נפשו (שם יג, כפר). כי מרוב השונאים שיש לו בסבת סלף לשונו ישנאוהו ויתחקו על שרשי רגליו ובמעט פשע יסבבו לו היזק רב (שם יה, מרפא לשון). הנני שואל מאת מע"ל בחזקה להשיך את חמתו במקצת אם איננו שליט ברוחו להשיב אפו ממנו מכל וכל ולחכות עד אשר אתחקה על שרשי רגלי מעמד הבורח (מא"ג, קרית ספר יד). — ובהשאלה, *התחקה על שרשי דבר מהדברים, בדק וחקר ודרש בו היטב עד עמקו, ולמצא תחלתו ומהותו וכדומה: שמים לרום וארץ לעומק ורוחב לב נבון אין חקר אוהב התחקות על שרשי מחצב אנשותו, אין חקר לתבונתו, רבים חקרי לב אשר אתו (ידע' הפניני, בחי"ע ה). מסדר בית שבנך לא הספר ולא תתחקה על דרכו (כ"ס, תרג' כ"ז יט יג). ואני חפץ לדעת אחרית דבר וכו' תתחקה על שרשי הדבר בחכמתך תעשה ובדעתך תודיעני (אגר' יל"ג א עד).

— פִּעֵ', *חִקָּה, — א) חִקָּה והלך בדרכו, התבונן להדרך לבלתי יתעה: ויסע אברהם הלוך ונסוע הנגבה מחקה והולך ומכוין כנגד בית המקדש (מד"ר בראש' לט). — ב)

—[1]) כל מה שנתחבטו המפרשים בפרוש מלה זו וכונתה לא מצאו דבר נכון וטבעי. התרגומים הקדמונ' תרגמו במלים שכונתן היא: התבונן וחקר ודרש, וכך נראה שפרשו המפרשים הקדמונ', וזה אמנם נכון לפי כונת הענין, אך לא נתברר איך יכול להסתעף משמעה זו ממשמ' הפעל חקה בענין חקיקה וציור. וגם פרושם של החדשים, במשמ' חתוך והקף גבול, הוא דחוק ואינו טבעי כלל. ולכן יש סברים כי הכתוב משובש, וע"ז מעיד קצת מה שהוא ארוך יותר ממדת שאר הפסוקים ואינו לפי המשקל. אך לפי הנוסחת המסורה כבר השתמשו הסופרים הקדמונים והחדשים במליצה זו במשמ' של מארב והתבוננות וחקירה ודרישה.

יִכְּתֵב: והיה למחוקק לחקות צפר עורם אל עצמם (ר"ת נגד דונש 91). ולפי דברי דונש היה לחקית ותהיינה כערי ערוער (שם 85). — ובהשאלה, במשמ' עשה רשם עמק בלב: יחקו (החכמים) אותם בלבם שלא ישכח מהם (המאירי למשלי י, חכמים יצפנו).

ב.*חָקָה[1], — קל לא נהוג.

— פִּעֵ', *חִקָּה, — חִקָּה את פלוני, עשה ממש כמו שפלוני עשה, imitate, nachahmen; contrefaire, imiter; imitate: אבא שאול אומר פמליא למלך ומה עליה להיות מחקה למלך (ספרא קדוש' א). אין שוחטין בגומא אבל עושה הוא גומא בתוך ביתו בשביל שיכנס הדם בתוכו ובשוק לא יעשה כן שלא יחקה את המינין (ירוש' כלא' ט לב. ובבלי חול' מא:). — ומצוי בספרות המאחרת: שיראו הנביאים דברים שהרצון בהם משל כנרות וזכריה והסוסים וההרים ומגלת יחזקאל וחומת אנך אשר ראה עמוס וכו' אשר הנרצה בהם לחקות ענין (מו"נ ב מג). וזה כשיהיה המדמה מוכן בשלמות לחקות מה שהגיע מההשגה לשכל ההיולאני יחקה הסדור ההוא בעינו (רלב"ג, מלחמ' ה' ב ו). חשבו מכשפי מצרים לחקות פלאי הנביא (אמונה רמה ו ב). וככה הענין במלאכות המחקות מלאכת השיר (כאור ספר השיר לארסטו). כשהוא לפעמים מחקה ומדמה פעל מה (לבון למוד' לר"ד יחייא ב ב). ונהגתי בזה מנהג קדמונינו ז"ל ובחרתי ללכת בענין זה בעקבותם וביהוד הייתי מחקה כקוף את מעשי האדם הגדול הרמב"ם ז"ל (הקד' תעוד' ביבראו). — *חִקָּה את העינים, כמו אחז העינים, עשה דברים כדי לטעות בדבר: שוה הגר קרובו היה ונראה כאילו מחקה[2] את העינים (תבו' ר"ת נא). — ובמשמ' צִיֵּר ודִמָּה בדמיונו[3]: ומטבע החקויים וההדמויות עד שכאשר חלק שכלך אל חלקי הדבר חקהו אילן בעל הענפים ואם סדר השכל דבר על מדרגות חקהו במעלות ושלבים ובו יזכור מה ששכח

[1]) לא נתברר מקורו. רק בשרש הכי a) בערב' משמש הבנין חאכה b) קצת גם במשמ' היה דומה לו. ואמר ר"ש א"ת וז"ל: כשיעשה אדם מעשה אחד על דמות מעשה אחר לו נקרא מחקה מאמרו מחוקה על הקיר כלומר נעשה דמותו בקיר והוא ענין שקוראים בלעז דמוגר ובערבי מחאכה בערבי בכ"ף ובלשוננו בקו"ף (פי' המלות הזרות שבמו"נ). — [2]) לא מצאתי שמוש זה במקום אחר. — [3]) ואולי כל זה מה שלקמן מן א.חקה.

a) حكى b) حاكة

(א' מודינה, לב האריה א ד). המאורע הזה (שראה יעקב באר בשדה ופגישתו עם רחל) מחקה ומצייר קירות גלותינו הקוי שלם כי ישראל נקראו צאן (נפוצ' יהוד' ג).

— פע', ״חִקָּה, — חִקָּה הדבר לפלוני, צִיֵּר לפניו בדמיון: כי כל העם בעבור שיקשה עליהם להבין אלו הענינים בנפשם לפי מה שהם עליו מן המציאות חופשו להודיעם להם בפנים אחרים ואלו הם מיני החקויים ויוחקו אלו הדברים לכל כת ולכל אומה בדברים אשר הם יותר ידועים אצלם (ההתחל' לאלפרבי' 46).

— נתפ', ״נִתְחַקָּה, — נתחקקה בו הדבר, שהוא נהיה דומה להדבר ההוא: ואין במלת צלם מה שיורה על גשם אלא על חקוי ונתחקו המלאכים באדם להיות מדבר וכן המציאות בכללו נתחקקה בו (אמונה רמה ו א). ומחוזק ההתבודדות בדבר ההוא אשר בו המחשבה יתחקה בנפש חקוי חזק ותתעלה הנפש כאילו היא נשללת מן הגוף (עכוה"ק לר"מ גבאי, סתה"ת כו). — והתחקה במשמ' התחפש ועשה א"ע כמו דומה להדבר: ובארבעה עשר לחדש אדר, בחורי ישראל לכבוד ולהדר, יתפארו ויתהללו, כי ישתגעו וכי יתהוללו, וכו' זה ילבש שמלת אשה ולגרגרותיו ענקים, וזה יתחקה כאחד הרקים, תוף ומחול שמחה ושלישים, אלו עם אלו אנשים עם נשים (ר' קלונ', אבן בחן).

״חִקּוּי, ש"ז, מ"ר חִקּוּיִים, — שה"פ מן ב.חקה: ועשיית אלו הדברים אשר בהם יטעו וישקרו תקרא מלאכת ההטעיה והנה ייופו הדברים ויגנו בדמיון ובחקוי לזולת הדברים (מלות הגיון ח). ״ילמד האדם דרכי החקויים אשר ירגילו האדם (רלב"ג מבלי א ג). ויבא המראה ויחקה הסוג ההוא במה שיצדק על כל אחד מהמינים אשר תחת הסוג ההוא וזה החקוי הוא החידה והמשל (הוא, מלחמ' ה' כ ו). ואלו היה יוסף נוהג מנהג הפותרים שיפתרו כל החלומות על זולת הדברים ההם להיותם חקויים דמיוניים היה מבקש חקוי לכוס פרעה ולענבים ולשאר הדברים (ר"י אברבנאל, מקץ). שהיו הפרות והשבלים שראה פרעה משל וחקוי לדברים אחרים כי להיותם מפועל המדמה חשבו (החרטומים) היותם חקויים והמשלים לדברים אחרים בהכרה (שם). וכן הלמוד והחקויים והדמויים ערבים (נופ' צופים ב ה). כבה ימצא להם החקוי במאמרים (ביאור ספ' השיר לארסטו). אבל הספורים התוריים או הנביאיים אשר אין מצוה להם דין אחר וזה כי אם הסברה האנושית הישרה לא תנגד ותקביל לספור ההוא אין ראוי שנתן לו ציור או חקוי דמוי או המשל אבל ראוי שנבינהו על פשוטו במדרגת ספור עניני האבות כמו נצחוי אברהם את המלכים וסיפור הריגת משה את המצרי כי הסיפורים האלה יגידו לנו הענינים אשר קרו בימים ההם ומה לנו לתור אחריהם חקוי או דמוי (זכות אדם 11). כי הבורא ית' ראשית כל האציל שכל עליל אחד שלם בתכלית מה שאפשר ושם בו חקויי רשמי דוגמות כל הדברים (נפולות יהודה א).

״חִקּוּק, ש"ז, — שה"פ מן חָקַק: הזהב מכוון על חיקוק הצורות שוקע במקום שקוע ובולט במקום בליטתו (רב"י מ"א ו לה).

״חִקּוּק, ש"ז, מ"ר חִקּוּקִים, — קו חקוק: כח יצייר וירקם ויפתח פיתוחים ויהוק חקוקים ויארוג ויבנה הוא לבדו בתכלית הציור והדקות והרקמה והחקוק (ראב"ע, ספ' העצמים).

***חִקּוּר**, ש"ז, — שה"פ מן חָקַר, בנהוג הפעולה: ונותנת לו (התורה למי שעוסק בה לשמה) מלכות וממשלה וחקור דין ומגלין לו רזי תורה (אבות ו א).

״חֲקוּר[1], ת"ז, לנק' חֲקוּרָה, — בזוי, מלא דברי בזיון וחרופים וכדומה: ומשנה זה ידבר בי גדולות ורעות מבלי חתה ומורא, וחבר את כזביו העצומים והרבים באגרת חֲקוּרָה, וחלילה לכמוני לדבר בפי מל התהי עליו נטורה (ר"ם הנגיד, אלוה עוז).

״חֻקִּי, ת"ז, מ"ר חֻקִּיִּים, — של חֹק: כי דבר אחד חקי יש בו שאין לו טעם (כל"ס, פי' על הגדה, אין מפטירין). — ומצוי בספרות ההדשה במשמ' לפי החֹק, מכוון להחֹק, legal, loyal.

״חֲקִיקָה[2], ש"נ, מ"ר חֲקִיקוֹת, — שה"פ מן חָקַק: משך החקיקה במבוי שהוא פחות מי' טפחים גבהו וכו' הכשר כל המבוי בחקיקת כ' טפחים ואילו היה באמה בת ו' טפחים אינו כשר עד שיהיו בחקיקתו כ"ד טפחים (ר"ת ערוב' ג:). מקום שנועלין בקרשים הרבה ואין להם אסקופה אלא שיש חקיקה למעלה ולמטה שמכניסין בה הקרשים כגון בשל חנויות

---

[1] בערב' חַקִּיר a), ועי' הערה [1] לערך חקר.

[2] בסגנון ארמי: למימרא דחקיקה לאו כתיבה היא (גיט' כ.).

a) حقير

(לבוש או"ח, שבת סי' ד). שעשה חקיקה סימן (ערוך, ערך חק). הדיוט שחקק קב בבקעת הואיל ואינו אומן ואין דרך חקיקה בכך וכו' הואיל וכל דרך חקיקתו של זה בכך (רש"י שבת יא:).—וחקיקת אותיות וכדומה: כתיבה היא דבר שאינה של קיימה כמו החקיקה כי הכתיבה אם היא בדיו נמחקת במים וזולתו וכו' אבל חקק הוא מלשון חקיקה שהוא רושם חוק כגון חפירה וחתירה באבן (פי' יצירה' לר"י ברצלוני 112). חקיקתן וצורתן (של האותיות) וכו' וחרט שנכתב בו חקיקת הלוחות (רש"י פסח' נד.).—ובהשאלה: וכיון שהגענו אל מה שרצינו מחקיקת דמות הצורות נחתום עתה ספרינו זה בזכרון פרקיו ושעריו (תמה"ג לרשב"ג כד). היצירות הרוחניות המזהירות וזהר שכלי בתפ״ש במחשבות וזה הציור נקרא בספר יצירה חקיקה (האמונ' לרש"ט פלקיירא ד י). סוד החקיקת הדברים ושעורם וגבולם ושאונן יכולים לעלות חוץ לגבולם (שערי אורה לר"מ גיקטיליה כב). ונחקקת בלבו הנבואה ההיא חקיקה ציורית רוחנית (עבוה"ק לר"מ גבאי, סתה"ת כו). — ומ"ר: ודע והבן כי כל החקיקות הנזכרות בספר יצירה שחקק ה' יתברך במעשה בראשית בלן חקקן ע"י אל חי אדני (שערי אורה לר"מ גיקטיליה כא). — *חקיקת ספר, הדפסתו: והיתה חקיקתו בעיר פיזרו אשר במדינת איטליאה (בסוף פי' התור' לרמב"ן, שנת רעד). נשלמה חקיקת המאמר הנכבד הזה המקודש (בסוף ספ' העקרים, שנ' רמו).

***חֲקִירָה**, ש"נ, מ"ר חֲקִירוֹת, — בה"פ מן חָקַר, א) בדיקה ושאלות ועיון בדבר: כל נדר שצריך חקירת חכם לא יחזיר ושאינו צריך חקירת חכם יחזיר (גיט' ד ז). בדין היה נדר שהוא צריך חקירת חכם מפני נדר שאינו צריך חקירת חכם (ירוש' כתוב' ז לא ג). נדר שהוא צריך חקירת חכם את אומר נדר שבטל מקצתו בטל כולו כאן שאינו צריך חקירת חכם לא כל שכן (שם נדר' ג לח.). — ב) חֲקִירַת העדים וכדומה, שאלות מתחלפות ששואלים את העד כדי לבחנו אם עדותו אמתית, **Ausforschung**, **examen ; examination**: אחד דיני ממונות ואחד דיני נפשות בדרישה ובחקירה (סנה' ד א). שסופינו לבדוק אתכם בדרישה ובחקירה (שם ה). היו בודקין אותן (את העדים) בשבע חקירות באיזה שבוע באיזו שנה באיזה הדש בכמה בחדש באיזה יום באיזו שעה באיזה מקום (שם ה א). מה בין חקירות לבדיקות חקירות אמר אחד מהן איני יודע עדותן בטילה בדיקות אפילו שניהם אומרים אין אנו יודעים עדותן קיימת (פסח' יב.). חקירת העדים בתחילת דין (ר"ה כה:).— ואמר הפיטן: סדרה בסמנים ובמסורות ובדקדוקי חֲקִירוֹת בדיני ממונות ודיני נפשות (יוצר ב שבוע', אזהרת). — ג) *בפלסופיה, עיון עמוק וחפוש בשכל בשאלה מהשאלות השכליות, **Forschung**, **investigation**: החקירה בטוב והרע היא לפלוסופיה המדינית והיא חוקרת בצד מה בנמצא במה שהוא נמצא (הקד' רלב"ג לקהלת) והנה מנה זה החכם (קהלת) בחקירותיו אלה ההקדמות המפורסמות הנופלות בזה הצודקות והבלתי צודקות כי בזה האופן תשלם החקירה (שם). כי אלו הדברים וכל כיוצא בהם אילו היינו באים לדון עליהם מצד החקירה האנושית ולספוק אותם מן הסברא באמת החקירה תנצח (מו"ת רשב"א י). שהוא (נח) היה מאמין כפי הקבלה אשר בידו מאביו מבלי שתקדם לו חקירה כאברהם אבינו (חזות קשה לר"י ערמאה ב). מה שהתחכם והתלמד בדרכי החקירה ואיך ברר מתוך חקירתו המורסן והסובין מן הסולת (הקד' המאירי למשלי). שדרכי החקירה לחקור כל דבר הכמה עם סותרו (שם יו, להדס מערכי). שיכרית ההמוני להאמין בדרך קבלה מה שידעהו החכם דרך חקירה ועיון (שם ה). המתנכל להרס אשיות התורה בבקשו החקירה על הפנות המקובלות (שם י). ולזה החקירה האנושית להגיע אל זה הדבוק הוא דבר בטל (מנח' קנא' לר"י מפיסא 74). ועל רוב מצאום (את יסודי הדת הישראלית) מסכימים עם מה שעמדו עליו אחר הפלגת חקירתם ותכלית חריצותם להוציא האמת לאמיתתו (הקדמ' אמונה רמה). אלו עשר החקירות נכתבות תחלה בראש ואחר כן באר אותן במופת אחד לאחד (שער השמים יא). — ד) *הַחֲקִירָה, בית המשפט שכוננה הכנסת הנוצרית הקתולית בפרט בספרד לחקור ולדרוש אם לא נלכדו הנוצרים בכפירה ובמינות, והשתמשה בענויים איומים ובמשפטים אכזרים נגד החשודים באיזו מינות, **Inquisition**: מהיום ההוא והלאה רבו האנוסים בכל ארץ ספרד וישימו עליהם חקירה עד היום הזה (דה"י ליוסף הכהן, שנת 1410). וכאשר באה החקירה שם אמרו תושבי הארץ שאם ירצו לדעת מי הם מהאנוסים נוהגים יהדות שיתפשו להר' יהודה וירגה (שבט יהודה יא). ויצאו מן הארץ ההיא (ספרד) מפני חמת המציק כי צוררים הם לנו בנכליהם חקירה ודרישה נחש שרף ועקרב נחש הנושך בממונינו שרף

השורף אותנו ומכים אותנו בעקרבים עד כי מפני זה באנו אל ארץ אשכנז (מכת' ילחק אכודנה לכוקסטורף, REJ, 1886, 274). שהחבורים מזה המין (המדברים באהבת נשים) יחד כלם נידונים נידונים המה לשריפה מטעם מעלת שרי החקירה המרחיקים אותם בזרוע (כסא' לבית דוד כ ט).

°**חֲקִירִי**, ת"ז, לנק' חֲקִירִיִּית, — של חֲקִירָה, מטבע החקירה: שזהו מופת עיוני וחקירי על מציאות האל יתברך (דרך אמונה, ביכאגו מט). ואמנם אומרם שאין מלאכי השרת אומרים שיחה למעלה עד שישראל אומרים למטה הנה דעתם בזה דעת מי שחשב שאין הנה ידיעה נקנית וחקיריית שלא יצטרך אל הקדמה מה מקובלת (שם נא). וזאת ההשגה היתה חקיריית לא נבואיית (שם לא).

חקן, ממנו °חֹקֶן, °חָקַן, °חֹקְנָה.

°**חֹקֶן**²), ש"ז, מ"ר חֹקְנִים, — ברפואה, הכנסת סממנים בפנים הגוף על ידי כלי זרק דרך פי הטבעת לשלשול, Klystier ; clystère ; enema : ויועילם ג"כ החוקן בשמן וכו' וירחיק מהם החוקנים המושכים החדים וכו' ואמנם החוקנים הרטובים השמנים הנה הם מהדברים היותר מועילים (קאנון א ג ג כ). באיכות החוקן וכליו אמנם שפופרת החוקן הנה התבנית היותר טוב שזכרו הקדמונים שיהיה האבוב חלק סובב בו בשליש (שם ג יו ד ו). והחוקנים המדקדקים המתיכים הלחויות המשלשלים אותם מועילים מאד (שם יד ד יא). ואמנם ההנהגות המריקות והמשלשלות המימיות והפתילות והחוקנים הנה הם יותר קרובים אל המים ויותר קלים על הטבע (שם שם יב). ויאמר רופא אחד אני ארפאנו עם ההרקה בחוקנים (דרך אמונה, ביכאגו נב.).

°**חָקַן**, פ"י, חָקַנְתִּי, אֶחְקֹן, — עשה חֹקֶן : וספר גלינ' כי אשה אחת מצאה אותה הזלת דם מן נוילה ותקן אותה בחוקן חד (קאנון ג י ג כ). מי החלב שהוסרו חמאתו וגבניותו הנה הוא מנקה רוחץ שרוחץ הקרבים ומבער מהם המותרים המעופשים אם ישתה או יתקון בו (פרקי משה כה).

---

¹) בערב' חקנ a).
²) בערב' חֹקְנ b).

a) حقن b) حُقْن

— נִפְע', °נֶחְקַן, — עשו לו חֹקֶן : ואולם ההנחה היתר חשובה לנחקן שיהיה שוכב על גבו (קאנון א ד יז).

°**חֹקְנָה**, ש"נ, מ"ר חֹקְנוֹת, — כמו חֹקֶן : ואחר שינקה מן המוגלה תעשה חוקנה מהסמים המיבשים (מ' אלדכי, ש"א ד). ותעשה חוקנה בשמן ורד ותשב במים שנתבשלו בהם עלי הדס ועלי ורדים ועדשים וקליפת רמונים (שם).

חקק¹), ממנו חֹק, חֻקָּה, °חָקִי, °חִקּוּק. °חֲקִיקָה חָקַק, מְחֹקֵק.

חָקַק, פ"י, עב' חַק, חַקֹּתִי, וגם חָקַק, חָקַקְתִּי, בינ' חֹקֵק, ובסי' הסמי' הקדום חֹקְקִי, מ"ר חֹקְקִים, עת' אָחֹק יָחֹק, יָחֹקּוּ, וגם אֶחְקֹק, צווי חֹק, בכנ' חֻקָּה, — א) עשה בגרזן, במקור וכדומה נקרה וחלל בתוך גוף קשה ועשהו חלול ונבוב, hollow out ; creuser ; aushöhlen : מה לך פה ומי לך פה כי חצבת לך פה קבר חצבי מרום קברו חֹקְקִי בסלע משכן לו (ישע' כב יו). — ומצוי במשמ' זו בסהמ"א : כופת שסירקו וכרכמו ועשאו פנים ר"ע מטמא וחכמים מטהרין עד שיחוק בו (כלים כב ט). שעוקר וחוקק בצד האסקופת ושוחט בתוכה (מכי' בוא ו). הלפת ואתרוג ודלעת יבישה שחקקום תינוקות למוד בהן את העפר או שהתקינן לכף מאזניים (תוספתא כלים ב"מ ז ז). השוקת שבסלע אין מטלין בה מפני שחקקה ואח"כ חיברה (ירוש' שבת ט יא ד). קערה שחקקה קוף (שם ביצ' א ס:). חקק בו (בקרקע הבית) ד' על ד' והשלימו לי' (שבת ז:). הדיוט שחקק קב בבקעת (שם יא:). ויש ברגלה (של הכפה) ג' ואין ברחבה ד' ויש בה לחוק להשלימה לארבעה (יומ' יא:). צינור שחקקו ולבסוף קבעו (ב"ב סה:). עתיד הקב"ה להביא אבנים טובות ומרגליות שהן שלשים על שלשים אמות וחוקק בהם עשר ברום עשרים (כתו' ק.). מה עשה אביו נטל מקל וחקקו ונתן בו קמיע ונהנו לבנו (מד"ר ויקר' כה). חוקות שבהם חקקתי את התהום שנאמר בחוקו חוג על פני תהום (שם לה). שתי חצירות זו למעלה מזו שהאחת גבוה יותר מן האחרת תחתון יחקוק מחיצה בקרקע עליון ובונה עד שיהית הכותל שוה להצר העליון (רגמ"ה ב"ב ו:). אפילו היה מקום חדודו (של הפתח) עבה עד שאפשר לחוק בו ולהשלימו לד' (המאירי, יומ' א). — ואמר המשורר : חקק וחצב מסלות, והעמיד צבאים ומזלות, והשריצו

---

¹) רק עבר' וארמ' במשמ' נקירה ותריתה.

מימי מצולות, צפור שמים ודגי הים (ר"י הלוי, מי כמוך). —"יחק: ומהם נתיבות חק לכל תוצאות הגוף, ברירו ודמעותיו ורקו וניעותיו (ראב"ע, כבס אל). — ופָעוּל: כרפת בין חקוק בין שאינו חקוק מטלטלין אותו בשבת ולא אמרו חקוק אלא לענין טומאה (תוספתא שבת יג יז). טבעת בין חקוקה ובין שאינה חקוקה (שם כלים ב"מ ב א). נטל רבן גמליאל חוט מסדינו של תלמיד שהוא יושב לפניו ומתחו עליה (על החפית) ונמצאת חקוקה כל שהוא (שם כל' ב"ב ב ד). א"ר יהודה א"ר כולן (כל הרצים לפני הרכב) נטולי טחול וחקוקי כפות רגלים היו (סנה' כא:). הרחיים של פלפלין וכו' פי' כלי עץ חקוק ובאמצעיתו טס של ברזל קבוע במסמרים עומדים מלמטה והוא נקוב נקבים דקים כמין כברה וכו' ונותן הפלפלין באותו ברזל המתוח באמצע החקוק לאורכו הנקוב ככברה ושוחקין בעליון שראשו מצופה ברזל כמין פטפוטין קטנים גסין יותר מעט מן הנקבים (ר"ת ביצה כג:). ראשי כלונסאות החקוקין אם חקקן לדעת מקבלין טומאה (רמב"ם כלים כה יא). שאין מחזיקין אותו (את הפתח) בחקוק כדי להשלים את השיעור (המאירי על יומא א). — ב) עשה בדבר חד ודק, בעט ברזל וכדומה, שריטה וציור צורות אותיות וכדומה, ein graben; engraver; engrave: עתה בוא כתבה על לוח אתם ועל ספר חֻקָּהּ ותהי ליום אחרון לעד עד עולם (ישע' ל ח). קח לך לבנה ונתתה אותה לפניך וְחַקּוֹתָ עליה עיר (יחזק' ד א). הן על כפים חַקֹּתִיךְ חומתיך נגדי תמיד (ישע' מט יו). כתב לא חוקק (ירוש' שבת יב יג ד). נטלן הקב"ה (את צורות ארבע החיות) וחקקן בכסא הכבוד (מד"ר שה"ש, עמודיו). זה מעשה המנורה שהקב"ה מראה לו (למשה) באצבע ואעפ"י כן נתקשה מה עשה הקב"ה חקקה על ידו אמר לו רד ועשה בשם שחקקתיה על ידך (תנחומא שמיני יא). — ואמר הפיטן: טבע זיו טהרה, יה חקקו בכס יקרה (אל ידעך, נעי' יוה"כ). כתם טהור פז דמות ראשו, וְחַק על מצח כבוד שם קדשו (שיר הכבוד). הורית לנו עשרת הדברות, וקשרת לנו עשרה כתרים, ובשני להות חקקתם, ושני עולמות הנחלתם (מוס' ב ב־וע', אזהרת). — ופֻעַל: צלמי כשדיים חֻקְּקִים בששר (יחזק' כג יד). בחקוקין (צורות הע"ז) על גופה (ירוש' ע"ז ג מג:). דמות דיוקנו (של נבוכדנצר) היתה חקוקה לו על מרכבתו (סנה' לו:). שם המפורש חקוק עליו (מד"ר בה"ש, גן). שהיה דגון אלהיו חקוק על לבו (של גלית) (שם, כמגדל דוד). — ואמר הפיטן: הסתכל בתבנית אשר בכסא חקוקה, ובתבה אשר תחתיו פקוקה (יול' א ר"ה, מלך במשפט). תבנית תם יפן חקוקה בכסא, ארבע חיות נושאות ומנשאות עם כסא (מוס' א ר"ה, והחיות). זהרי גיו מחוץ ומגיו יקודי להבי רשפים, חקוקי הוד בלב ומאד תהלתך מטיפים (שבת א אחה"פ, ארוגי עז). — ובהשאלה: היה ר"ע דן ק"ו בעצמו מה רך פסל את הקשה דברי תורה שקשה כברזל עאכו"כ שיחקקו את לבי שהוא ב"ו (אדר"נ ו). — ואמר הפיטן בהשאלה: בימינך כתבת דברות חיים, ובאצבעתיך חקקת תוכחות מוסר (מוס' א שבוע', אתה הנחלת). — ובהרחבה במשמ' "רשימה וכתיבה בכלל: עיקר הכתיבה היאך אדם יודע לחוק סימנין ואותות לדברים (תשו' הגא', הרכבי כט). והגבולות והחקים אשר כתבנו, והנשארים אשר לא חקקנו (הקד' דונש על מנחם). ראיתי לרשום בתחילה צורת הטבעים הארבעה אשר זכרנו קודם וחקקתי אותם בתחילת ספרי זה על תכונת ציוריה כדי שיהיו קרובים להבין (תמה"כ לרשב"ג יח). — ואמר הפיטן: כלה מני דוב בהתרפה ממלאכת, חַק במכתב ויעבר קול (מוס' ב ר"ה אנוסה). — ואמר המשורר: ורבנו יצחק, יבורך משחק, אמרים אליו חַק, והיום נמחקים (ראב"ע, גדול הסיר). למעלת הוד יעל, כגבר הוקם על, לזאת חַקֹּתִי על, שמו שיר השירים (הות, אני אל אל). ארוץ שם השדה כרמל ויער, למקים שם ילין באביב הנער, שם שר עת וזמיר על כר עץ ועין, שם חי עִדנו עוד ישיר בינימו, שם שיחים ישיחו מה חַק עלימו, אקרא שירים אשמע אך שרם אין (אדם שב"ק, מיכל דמעה). — ובדמיון: והעגולה הקוית שחוקק מרכז החמה במחשבה בשטת התגורה ע"י המהלך האמצעי הוא שאקרא אותו מסלול החמה (יסו"ע לר"י ישראלי ג א). והעגולה הקוית שחוקק מרכז גלגל ההקפה בשטת הנוטה ע"י המרוצה הזאת יקראו אותו הקדמונים בשם הגלגל הנושא לגלגל ההקפה (שם ח). העגולה הנכחית הזאת שאחוג אותה היא העוברת בשטתה על מרכז הירח בשום עת ידועה ובמדינה ידועה חקוקה סביב נקודת ה שהוא מרכז המולות (שם ו). — ואמר המשורר: ועל כל טור וטור בהם חקוקות, עלי לוח שמונה מחלקות (ראב"ע, אבורך). ובהשאלה, במשמ' רשום רשם חזק ועמוק שלא ימחה על נקלה: לעולם יהא אדם זריז ללמוד בעת שיהא למודו מצלית וחקוק בדמיונו והוא בעת הילדות (המאירי, יומ' ג). אחרי שיהא מורגל האדם בלימוד התורה בהיות חקוקה בלבו יראת שמים ואהבתו (מגוה"מ ד

א ג א). — ג) *קבע חֹק[1]: אני ה׳ חקקתיו ואין לך רשות להרהר בהן (יומ׳ סז:). אמר הקב״ה חקה חקקתי גזרה גזרתי אי אתה רשאי לעבור על גזרתי (מד״ר במד׳ יט). אם בחקותי תלכו וכו׳ חקים שהם חקוקים על יצר הרע (שם ויקר׳ לה). אמר ר׳ שמעון אלו דברי תורה החקוקים וכתוב בהן לא תנאף (שם במד׳ י). כל דין שיחקוק אותו השר לכל ולא יהיה לאדם אחד בפני עצמו אינו גזל (שו״ע חו״מ, גזילה בסע ח). ואם המלך חקק לבעל אומנות אחד כגון שחקק למלוה בריבית איזה דבר (אינו דין המלכות) הואיל ואינו חקוק לכל (רמ״א שם). — ואמר הפיטן: זה מליץ כהרחיב בצר, חקקו למשפט ולדורות הנצר (מוס׳ א ר״ה, אפד מאז). יועץ מישרים להוק, יראיו לחיים לָחוק (מוס׳ יוה״כ, אמרו לאלהים). יקיים עלינו אמרתו, כחקוק בתורתו (שם). אספרה אל חוק תעודת לקח אשר על ספר חקה, אמת לבלתי הכר פנים בתורת הון אשר בפלגות הקרי לב חקוקה (אזהר׳ ר״י ברצלוני, אספרה). הן מבעשור חֻקַּי לחיים, והודיעני ארח חיים (יוצ׳ ב סכות, ארחן). אתו מצות וחקים, באר היטב חקוקים, גמולי חלב מניקים, דדימו חכמה מפיקים (יוצ׳ א שבוע, אתו). — *וחַק במשמ׳ זו: כי אמרו (בני יוסף שיצאו ממצרים) תם הקץ אשר חק ה׳ על בני ישראל מימי קדם (כפ׳ היבר, שמות). — ובמשמ׳ *קבע, עשה למנהג: ובחקותיהם לא תלכו שלא תלכו בנימוסות שלהם בדברים החקוקים להם כגון תותריות וקרקסאות (ספרא אחרי קלט). — *חַקַק מִלָּה וכדומה, קבע מלה במשמעה מיוחדה: ולווי שם חקקוהו החכמים הפלוסופים שהוא יחס אל גוף מונח על שטחו וכו׳ (ר״א בדרשי, תות״כ, גלוה). כמה שם חקקוהו שהוא כל דבר שישוער כלו בחלק ממנו וכו׳ וחקקו הכמה המפורד שהוא מה שאי אפשר שיונח באמצעיתו (שם, ערך אין). — ד) *בהשאלה, במשמ׳ עשה ויצר: בשלשים ושתים נתיבות פליאות חכמה חקק יה יי׳ צבאות אלהי ישראל וכו׳ עשר ספירות בלימה (יצירה א א). ומהן חקק שבעה רקיעים ושבעה אדמות ושבע שבתות (שם ד ג). וכיון שצפה אברהם אבינו והביט וראה וחקק וחצב עלתה בידו נגלה עליו אדון הכל וקראו אוהבו (שם ה ג). — ואמר המשורר: ויגלגל גלגל על מעליו, וַחַק עולם ומגדליו (ר״י הלוי, מי כמוך). — ופָעֻל: ובהיות עולם מים במים הייתי חקוקה מאז (יוצ׳ א שבוע, ה׳ קנני). — ואותיות קולות הדבור: שבע כפולות בג״ד כפר״ת חקקן חצבן צרפן וצר בהן כוכבים בעולם (יצירה ד ג). חקקן צרפן וצר בהן שנים עשר מזלות בעולם (שם ה ג). — ה) *הדפיס ספר כדפוס, drucken; imprimer, to print: ומי שזכני להשלמת ספר זה יזכני ברחמיו לחקוק עוד מן התלמוד (יהוש׳ שונצינו, מס׳ ברכ׳, שנ׳ רמ״ד). ספר הישר זה מדויק מפואר ומתאר ביופי וכל שלמות מעלה לשם ולתהלה חקוק בעט ברזל וכו׳ (שלמ׳ גרפתי, בספ׳ מבח׳ הפנינ׳, שנ׳ רמד). ויעורר רעיוניו לחקוק הדרש הזה בימיו (ר׳ בחיי עה״ת, שנת רעו). אקום היום ואחקוק הספר הזה אשר למשכילים וזהיר כזוהר הרקיע (בסוף פי׳ רש״י עה״ת, שנת רפו).

— פוע׳, הוּקַק, עת׳ יְהוּקַק, בינו׳ מְחוּקָק, — קבע חֻקִּים: בי (בחכמה) מלכים ימלכו ורזנים יְחוֹקְקוּ צדק (משלי ח יה). — *וחוקק את פלוני, קבע לו חֹק, ואמר הפיטן: שמע פגיעתי כפגיעת תמה, תחוקקנו לחיים ותיטיב לנו החתימה (נעי׳ יוה״כ, מרובים צרכי). — חוֹקֵק חוֹקְקִים, שֵׁם, כמו מְחוֹקֵק, עי׳ מְחוֹקֵק.

— פֻּעַ׳, חֻקַּק, מְחֻקָּק, — שחֻקְּקוּ, שנקבע לְחֹק: אל למלכים שתו יין ולרוזנים או שכר פן ישתה וישכח מְחֻקָּק[1] וישנה דין כל בני עני (משלי לא ד-ה). — *ומְחֻקָּק עליו, נגזר עליו: כחק המשפט והמחוקק על האם לעשות לבן בטנה (יוסיפון לג).

— הפע׳, הֻחַק, יֻחַק, יֻחָקוּ, — שחקקו אותו, שרשמו בלוח קשה בכלי חד: מי יתן אפו ויכתבון מלי מי יתן בספר ויֻחָקוּ בעט ברזל ועפרת לעד בצור יחצבון (איוב יט כג-כד). — *ובהשאלה, בהמחשבה והדמיון: ואולם מה שיוחקו בו הם דברים רבים קצתם הם יותר קרוב אל המוחקים וקצתם יותר רחוק כמו שיהיה זה בנראים (כהתחל׳ לאלפרבי, האסיף 45). כן היה מן ההכרח לשום שכל פועל מאיר לצורות הדמיוניות עם הפשטת המשיגים ההיולאנים והשבתם צורות מושכלות למען יוחקו בשכלי ההיולאני וישכילם בפעל (נפול׳ יהוד׳ יג).

— נפע׳, *נֶחְקַק, עת׳ יֵחָקֵק, — שחקקוהו, שעשוהו חלול: שאם תיחקק (האבן) מודד מבפנים וכו׳ שאם תיחקק בעגולה (ירוש׳ ערוב׳ ב ב). היתה שם אבן עגולה רואין כל שאילו תחקק ותחלק ויש בה אמה לכאן ואמה לכאן (בבלי שם יט:). שנחקק כסילון

[1]) בערב׳ حَقّ a).

a) حقّ

— [1]) בהפלת הדגש והשלמה בתנועה ארוכה.

ויש לו דפנות משני צדדים (רש"י יבמ' עה:).—ובמשמ' ינרשם, נכתב, נקבע כמו חֹק: צבור משלי חכמים וחידותם נחקקו בנבואה, המה דברי דוברי דודים ערבים, ותנה עליהם הרוח והמה בכתובים (אוצר' ר"י ברצלוני, הספרה). גם היא במאד מחוקה, בתקף ובתני נחקקה, מעמו בלי לסלקה (יוצר פרה, א"ס תבר). בארבעים ותשעה פנים טמא נחקקים, ארבעים ותשעה פנים טהור מהשקים, מגין ודגלו נדרשים ונחקקים (יוצ' א בכוע', אלה). מצדיקים לכל בם עוסקים, דבריםו בספר נחקקים, סופרימו בצדק מחקקים (שם, אתו). כי השחקים וכל פרטיהם נכתבו ונחקקו בחכמה (פי' יציר', מיוח' לראב"ד א).

— הפע', יֻחֲקַק, עוי הֻחַק,—עשה לחֹק, קבע: אנא הֻחַק זמן חרותנו לימים שבעה (רסע"ג, הושע').

— נתפ', נִתְחַקֵּק, — נעשה חקוק, נתרשם: אחה"ע בומ"ף גיכ"ק דטלנ"ת זצשר"ס חקוקות בקול כי בלתי הקול לא יתחקק כגון כי בראותך הוולד בשעת יציאתו מהשך לאור יאמר א' לכל האותיות (פי' יציר' לר"י ברצלוני 208). העיקר הגדול שאנו צריכים להקדים ולהציע בחכמת התכונה הוא לידע משפטי המשולש המתחקק בעקמימות רקיע גלגלך או על גבו (יסו"ע לר"י ישראלי א מג).

— פע' יִחֵקֵק, — במשמ' הדפים: נראה לנו לחקקם עם המפרש המופלג הזה רבינו דוד קמחי ז"ל (ר"י בונלינו, כספ' נכות' א, בנת רמ"ו).

***חָקָק**, ש"ז, — מקום חָקוּק, חָלָל: חקק שבבקעת ושבקורה (תוספתא כלים ב"ק ז ד). יחקק בתוכו חקק (רש"י שבת קט:). שהיה החקק נוקב את כל הלוח ולפיכך היו מם וסמך בנס (שם קד.). מחמין לו (לכ"ג) חמין מבערב יוה"כ ומטילין ביום הכיפורים לתוך חקק בניין בית טבילתו (הוא, יומ' לא:). שנחקק כסילון ויש לו דפנות משני צדדים והחקק באמצע כמין צנור (הוא, יבמ' עה:). החקק של בית הטבילה היה גבוה יותר מג' אמות (תוספ' יומ' לא:). שהרי החקק שלו עשוי להתמלאות באבן (רמב"ם כלים ד ג). מי שיכתב על האבנים חוקק תחלה האבן בעט ואח"כ ממלא החקק עופרת כדי שיהא קיים לעד כי אם ישאר החקק ריקן יתפוצצו צדי החקק לימים ותשוב הכתיבה נמחקת (שרשי רד"ק, עט). וי"מ כי ציר הוא החקק שבמפתן שנכנסה בו רגל הדלת וכו' ואותו החקק נקרא צנור (שם, שרש ציר).

חֵקֶק, ש"ז, מ"ר חֲקָקִים, סמי' חִקְקֵי, — א) חִקְקֵי הלב, מחשבות, וממים: בפלגות ראובן גדלים חִקְקֵי[1] לב (שופט' ה יה). — ב) כמו חֹק ומשפט: הוי החקקים חִקְקֵי און ומכתבים עמל כתבו (ישע' י א).

חקר[2]), ממנו חָקַר, חֵקֶר, מֶחְקָר, *חִקּוּר, *חֲקִירָה, *חֲקִירִי, *חוֹקֵר, *חַקְרָן, *חַקְרָנוּת, *חַקְרָנִי, *מֶחְקָרִי.

חָקַר, פ"י, חָקַרְתָּ, חֲקָרָהּ, חֲקַרְתַּנִי, עת' אֶחְקֹר, אֶחְקְרֵהוּ, יַחְקֹר, יַחְקְרֶנּוּ, יֵחָקֵר, נַחְקֹר, נַחְקְרָה, חֹקֵר, חוֹקֵר, חִקְרוּ, חָקְרֵנִי, מקו' חֲקֹר, לַחְקֹר, לַחְקֹר, לְחָקְרָהּ, — א) חָקַר את הארץ, חפש ובדק והתבונן לכל מה שבתוכה, למען דעת היטב מוצאיה ומובאיה וכל עניניה, **auskundschaften, ausforschen ; explorer ; explore**: הלוא בעבור חֲקֹר את העיר ולרגלה ולהפכה שלח דוד את עבדיו אליך (ש"ב י ג). הלא בעבור לַחְקֹר ולהפך ולרגל הארץ באו עבדיו אליך (דהי"א יט ג). וישלחו בני דן ממשפחתם חמשה אנשים וכו' לרגל את הארץ ולְחָקְרָהּ ויאמרו אלהם לכו חִקְרוּ את הארץ (שופט' יח ב). — ב) חָקַר את הדבר, בדק אותו, שאל ודרש, אם אמת מה שאומרים, ולדעת איך הוא הדבר; **erforschen ; examiner ; investigate** : ודרשת וחקרת ושאלת היטב והנה אמת נכון הדבר נעשתה התועבה הזאת בקרבך (דבר' יג יה). כי אֶחְקֹר את אבי כעת מחר השלשית והנה טוב אל דוד (ש"א כ יב). אני יי' חֹקֵר לב בחן כליות ולתת לאיש כדרכו כפרי מעלליו (ירמ' יז י). נחפשה דרכינו ונַחְקֹרָה ונשובה עד יי' (איכ' ג מ). מקצה שבעה חדשים יַחְקֹרוּ (יחזק' לט יד). הטוב כי יַחְקֹר (אלהים) אתכם אם כהתל באנוש תהתלו בו (איוב יג ט). הלא אלהים יַחֲקָר-זאת כי הוא ידע תעלמות לב (תהל' מד כב). הן הוחלתי לדבריכם אזין עד תבונתיכם עד תַּחְקְרוּן מלין (איוב לב יא). כבד אלהים הסתר דבר וכבד מלכים חֲקֹר דבר (משלי כה ב). אז ראה (את החכמה) ויספרה הכינה וגם חֲקָרָהּ ויאמר לאדם הן יראת אדני היא חכמה (איוב כח כז-כח). צדיק הראשון בריבו יבא רעהו וַחֲקָרוֹ (משלי יח יז). הנה זאת חֲקַרְנוּהָ כן היא (איוב ה כז). יי' חֲקַרְתַּנִי ותדע אתה ידעת שבתי וקומי (תהל' קלט א-ב). חָקְרֵנִי אל ודע לבבי (שם כג). אב אנכי לאביונים ורב לא ידעתי אֶחְקְרֵהוּ (איוב כט טז). חכם בעיניו איש עשיר

---

1) י"ם כי זה במקום חקרי, כמו בפסוק יז שם.
2) רק עברית וארמית.

ודל מבין יַחְקְרֶנּוּ [1]) (משלי כח יא).—ואמר בן סירא: תהום ולב חקר ובכל מערומיהם יתבונן (כ"ס גני' מב יח). ואל תאמן לרב שיחו כי מהרבות שיח ינסיך ושחק לך וחקרך (שם יג יא). — ואמר הפיטן: זוכר נשכחות, חוֹקֵר טוהות, עיניו פקוחות, מגיד שיחות, אלהי הרוחות (יוצר ב ר"ה, מלך עליון). בטוחות חוֹקֵר, צאן עדרו יבקר, בעת תמיד הבקר (יוצ' יוה"כ, אימה). קרבי יחמרו בְּחָקְרְךָ חלוחיל, ומאימת הדין נפשי תבחיל (יוצ' א ר"ה יראתי). כי נבה לבב ושפל תראה, מדתך לא כבשר לעינים יראה, כי למבטך כל פעל סקור, כמום וגם סתום אתך חָקוּר (יוצ' יוה"כ, כי תודה). אהובים שמרום (את החקים), עמוסים חקרום, בכל לב נצרום, בחכמה דרשום (מוס' א שבוע', אז). — ובענין *חקירת העדים וכדומה: הוי מרבה לחקור את העדים והוי זהיר בדבריך שמא מתוכם ילמדו לשקר (אבות א ט). — וגם עם לְ אחריו, חֲקַר לְהַדָּבָר: קץ שם לחשך ולכל תכלית הוא חוֹקֵר [2]) אבן אפל וצלמות (איוב כח ג). — ובהשאלה, חָקַר ממסך, התבונן אליו אם הוא טוב בטעמו ומראהו וכדומה, ובכלל שתה יין: למי אוי למי אבוי למי מדונים למי שיח למי פצעים חנם למי חכללות עינים למאחרים על היין לבאים לַחְקוֹר ממסך אל תרא יין כי יתאדם (משלי כג כט-לא). — *חָקַר מזמור וכדומה: חכמי שיח במספרתם ומושלים במשמרותם חוקרי מזמור על חוק ונושאי משל בכתב (כ"ס גני' מד ד-ה). — *ובפרט בענין החפוש והעיון בשאלות של חכמה ודעת, בטבע העולם וכדומה, ואמר בן סירא: נפלא [3]) ממך אל תדרוש וחזק ממך אל תחקור (כ"ס גני' ג כא). הבן בחכמה וחכם בבינה בחון בהם וחקור מהם והעמד דבר על בוריו והשב יוצר על מכונו (יצירה א ד). — ומצוי זה מאד בספרות המחקר, ואמר המשורר: גבר אשר דת וחק הרת עלי לבו, ישמח בדעתו כגבור עת שלוף הרבו, לחקור יסוד סוד צפנתיו יעלה אל מעון מדע וישקיף בעין שכל באשנבו (ראב"ע, גבר). — ופָעוּל יָחְקוּר, חֲקוּרָה, שחקרו בו: והזהר ואל תכתוב מלה פרושה כי אם חקורה בחונה ודרושה (דונש על מנח', מורעה).— ובפרט, *בענין החפוש של כהני הדת בספרד אם המאמינים אינם כופרים בעקרי הדת הנוצרית ואינם מתנהגים לפי חקי הכנסת הקתולית: והן רבים בארץ ספרד שהיו יותר מיוצאי מצרים חוקרים עליהם לאמר כופרים אתם בדת הנוצרים (ר"י אברבנאל, מעייני ישועה יב ב ו). ואעפ"י שהיו חוקרים עליהם לא נמנעו משמירת תורת משה ע"ה בכל אפשרותם (שבט יהודה יא). ובזאת השנה (רמ"ב) התחילו לחקור בעד האנוסים בענין הדת (ספ' יוחסין ה), ועי' *חוֹקֵר.

— נפע', נֶחְקַר, — שהקרו אותו, שיכלו לחקר אותו, לא נֶחְקַר, לא היה באפשרות להקרו, לדעת כמותו: וינח שלמה את כל הכלים מרב מאד מאד לא נֶחְקַר משקל הנחשת (מ"א ז מז). כרתו יערה נאם יי' כי לא יֵחָקֵר כי רבו מארבה ואין להם מספר (ירמ' מו כג). — יֵחָקֵר הדבר, במשמ' יחקרו אותו לדעת מהותו: כה אמר יי' אם ימדו שמים מלמעלה וְיֵחָקְרוּ מוסדי ארץ למטה גם אני אמאס בכל זרע ישראל (ירמ' לא לו). — ואמר הפיטן: ולתבונתו הלא אין חקר, ומספר שניו לא יחקר (שחרית ליום ב).—ובענין *חקירת העדים: נחקרו העדים ולא הספיקו לומר מקודש עד שחשיכה הרי זה מעובר (ר"ה ג א). עד שלא נחקרה עדותן (תוספתא כתוב' ב א).—ובחכמות ושאלות מדעיות: כי בעבור אשר היתה מלאכת חכמת הלשון כלי לכל נדרש ומבוא אל כל נחקר היתה היגיעה לגעת אל תכליתה ולעמוד על כל עניניה וכו' כי בעמוד על זה תהיה העמידה על כל הענינים הנחקרים (הרקמה, הקדמ' המחבר). שכל הדברים הנחקרים באותה החכמה ייוחסו אליו (נוה שלום א ג).

— פע', חִקֵּר, — כמו קל בנחץ הפעולה: ויתר שהיה קהלת חכם עוד למד דעת את העם ואזן וְחִקֵּר תקן משלים הרבה (קהל' יב ט).

— הפע', *הֶחְקִירוֹ, — עשה תחבולות לחקרו ולהביאו לידי הודאה: כתבו לה ומחקו והשקוה כדי להחקירה שתודה (ראב"ד עדי' ה ו).

— התפ', *הִתְחַקֵּר: ממדבר נתנה מקום הפקר, נגד השמש

---

[1]) אולי היתה כונת המליץ כאן למשמ' השרש חקר a) בערב' בענין בזוי וזלזול.— [2]) לפי דעת החוקרים החדשים כל הכתוב לקוי. ואולי צריך להפסיק בתכלית ולחבר הוא הוקר עם אבן אפל וצלמות.— [3]) אחד המאמרים המעטים של ב"ס שהובאו בתלמוד אך בקצת שנוי נוסחה. בירוש': פליאה ממך מה תדע עמוקה משאול מה תחקור במה שהורשיתה התבונן אין לך עסק בנסתרות (ירוש' חגי' ב עז ג, בשם ב"ס). — ובבלי שם: שכן כתוב בספר בן סירא במופלא ממך אל תדרוש ובמכוסה ממך אל תחקור במה שהורשיתה התבונן אין לך עסק בנסתרות (חגי' יג.).

a) حقر

לעין כל סוקר, סוררים שכנו צחיחה להתעקר, עת יבואו במשפט להתחקר (יול׳ ב שבוע׳. ארח חיים).

חֵקֶר, ש״ז, מ״ר חֲקָרִים, כמי חִקְרֵי, — א) פעולת החקירה ומסקנתה, **Erforschung; investigation:** כי שאל נא לדר רישון וכונן לחקר אבותם (איוב ח ח). — ואמר בן סירא: לצאת אחריה ב ח ק ר [1]) וכל מבואיה ירצד (ב״ס גני׳ יד כב). — ואמר הפיטן: לעת יבוקרו פועלי שקר, להשפט בוכות אף וחקר יסכר פי דוברי שקר (מוס׳ א ר״ה, אמץ אדירי). חקר מפקד לילה יגיה בלהב לילה, ח״ק הגה יומם ולילה, לגיהם יזכור (מוס׳ א ר״ה, זכר תחלת). — אין חקר להדבר אי אפשר להגיע לדעת את הדבר בחקירה, מפני שהוא גדול, עמק, נשגב, בלי סוף: הלוא ידעת אם לא שמעת אלהי עולם יי׳ בורא קצות הארץ לא ייעף ולא ייגע אין חקר לתבונתו (ישע׳ מ כח). גדול יי׳ ומהלל מאד ולגדלתו אין חקר (תהל׳ קמה ג). שמים לרום וארץ לעמק ולב מלכים אין חקר (משלי כה ג). — ולא חקר: הן אל שגיא ולא נדע מספר שניו ולא חקר (איוב לו כו). ירע כבירים לא חקר [2]) ויעמד אחרים תחתם (שם לד כד). — ועשה דבר ואין חקר: עשה גדלות ואין חקר נפלאות עד אין מספר (איוב ה ט). —ועד אין חקר: עשה גדלות עד אין חקר ונפלאות עד אין מספר (איוב ט י).— ובסהמ״א: זו מלכות הרשעה שאין להם ח ק ר כמו התהום מה התהום הזה אין לו ח ק ר אף הרשעים כן (מד״ר בראש׳ ב). אין ח ק ר לפורענותן של רשעים לעתיד לבא (שם ויקר׳ כז). מה הכוכבים הללו אין להם לא ח ק ר ולא מנין כך ישראל אין להם לא ח ק ר ולא מנין (שם דבר׳ א). וכן כתבו באותן אגרות שלום לכם עד אין ח ק ר יודע לכם שאדם אחד יש בינינו וכו׳ והמן שמו ושאל ממנו שאלה קטנה וקלה על עם אחד אשר יש בינינו (שם אסתר, אם על המלך טוב). — ואמר הפיטן: כל יקר וכל טוב מידך, לאשר תחפוץ עשות הסדיך, אין חקר לגדלתך, ואין מספר לתבונתך (שיר היחוד ליום ג). — חִקְרֵי לֵב, המחשבות והרגשות בדבר מהדברים: לפלגות ראובן גדולים חקרי [3]) לב (שופט׳ ה יו). — ואמר הפיטן: צופה כל נולדות, חופש כל העתידות, קורא הדורות מראש, חקרי לב לתור ולדרוש

[1]) בגוף הנדפס כחקר, והגהה על הגליון בחקר. — [2]) י״ם כי הכתוב משבש. — [3]) י״ם כי צ״ל חקקי כמו בפסוק שלפני זה.

(יול׳ א ר״ה, אהן לפועלי).— ב) דבר עמוק, נסתר ונעלם שאדם מבקש להשיגו: החקר אלוה תמצא אם עד תכלית שדי תמצא (איוב יא ז).— ואמר בן סירא: מחוה חליפות ונהיות ומגלה ח ק ר נסתרות (ב״ס גני׳ מב יט).— ואמר הפיטן: חקר אלוה לא ימצא, ותכלית שדי לא תקצה (שהי״ת ליום ב). מי יטיף טוב טעמך, מי יחוה חקר הידותיך (יול׳ יוה״כ, מי יתנה). — וחקר התהום, עמקו: הבאת עד נבכי ים ובחקר תהום התהלכת (איוב לח יו). — ובמשמ׳ *חקירה בעיון שכלי: זרוז מקרא ותרגום תורה ונביאים שמונה, וכתובים משלשים אחד עשר. חקרי הלכות וסדרים ששה, ועליהם תלמוד שלשים וששה (מוס׳ ב ר״ה, אזהרת). — ואמר המשורר: וצעדת בגבנוני הרריו, עדי באת אלי תכלית פלאיו, ויתהלך לבבך תוך חקריו, בממה עוך תכה צלעיו ותמציא נהרות צופים בצוריו (יצחק בן ראב״ע, הממך הזמן).

***חֶקְרוֹן,** ש״ז, — בה״פ מן חֵקֶר: כי רוב ה ח ק ר ו ן, כשרון ובאין ח ק ר ו ן אין מוסר (אסף הרופא 122). מספרות המספר והאותיות כבוק בראשונה ואין קץ לאחריתן כי אם ח ק ר ו נ ם לא ישיגו היצורים אבל יוצרם ידע ח ק ר ו נ ם לכל (פי׳ יציר׳ לר״י ברצלוני 162).

***חַקְרָן,** ש״ז, מ״ר חַקְרָנִים, — מי שחוקר, שטבעו לחקור בכל דבר: שכיון (פנחס) הרומח לתוך זכרות שלו ולתוך נקבות שלה והיו הכל רואים את זכרות שלו בקיבה שלה בשביל ה ח ק ר נ י ם שלא יהו אומרים לא היתה שם טומאה (ספרי במדב׳ קלא). מפני הנפש הזאת נעשה האדם שלם בעולם הזה הגשמי ובה נעשה מכיר ו ח ק ר ן (ריב״ל, עולם הקטן ב ג). ואלו לא ידעתיך והכרתיך מאז חפשן ו ח ק ר ן בטבעך הייתי אומר היות זה לך התכלית הראשון והעקרי באמת (דרך חכמ׳ לרמח״ל). — וקצת במשמ׳ של זלזול: וכמהר״ר חיים קליפיריז ע״ה להיות שהיה ח ק ר ן גדול אמר להרב אדוני לא אוכל להתאפק מלשאול למכ״ת למה קמת לפני הבחור מלוא קומתך (עמה״מ, בער או״א לו). צריך כ״א ואחר ליזהר מאד להרחיק החקירות מלבו ולהשליכה מלבו לגמרי לבלי להיות ח״ו ח ק ר ן כלל רק להאמין בה׳ ובצדיקים אמתיים באמונה לבד בלי שום חקירות כלל (מגיד שיחות להר״ב נו).— ואמר המשורר: עסקן בדברים ודעתן ח ק ר ן ופיטן, כל דבריו כמיץ היוצא מן המעטן (יל״ג, לידידו מיעועס).

***חַקְרָנוּת,** ש״נ,—טבע החקרן[1]), מצוי בספרות החדשה.

[1]) לא נמצאה פתקה למלה זו, אך היא חקוקה

***חַקְרָנִי**, ת״ז, לנק׳ חַקְרָנִית, — כמו חַקְרָן: ועל כן נקראת הנפש החכמה נפש ה ח ק ר נ י ת הואיל והאויר היוצא מן החזה יניעהו האדם ויתחכהו כאשר יתחכו אותו שאר בעלי חיים (ריב״ל, עולם הקטן א)

א. **חֹר**[1], הור, ש״ז, מ״ר חֹרים, חֹרֵי, חֹרָיו, חֹרֵיהֶם, — א) פתיחה וחלל בגוף, נקב, בפרט ארוך וצר, Loch, trou ; hole, למשל בדלת של ארון שדרך בו ת לשים מעות לתוכו: ויקח יהוידע הכהן ארון אחד ויקב חֹר בדלתו ויתן אתו אצל המזבח בימין בבוא איש בית יי׳ ונתנו שמה הכהנים שמרי הסף את כל הכסף המובא בית יי׳ (מ״ב יב י). — ופתיחה בכותל: ויבא אתי אל פתח החצר ואראה והנה חֹר אחד בקיר (יחזק׳ ח ז). דודי (שעמד בחוץ) שלח ידו מן הַחֹור ומעי המו עליו (שה״ש ה ד). — והחלל בראש מושב העינים: ועיניו תמקנה בְחֹרֵיהֶן ולשונו תמק בפיהם (זכר׳ יד יב). — ב) חֹר באדמה, בצור וכדומה, כמו מערה ישבו בה בני אדם: ויאמרו פלשתים הנה עברים יצאים מן הַחֹרים אשר התחבאו שם (ש״א יד יא). בערוץ נחלים לשכן חֹוֵרי עפר וכפים (איוב ל ו). — ולחיות טרף: אריה טרף בדי גרתיו ומחנק ללבאתיו וימלא טרף חֹרָיו ומענתיו טרפה (נחו׳ ב יג). — ומצוי בתומ״ד, *חוֹרֵי הנמלים: חורי הנמלים שבתוך הקמה (פאה ד יא). חורי נמלים אסורין משום גזל (תוספתא שם ב יו). חורי הנמלים שלנו בצד הערימה (ירוש׳ חלה א נח.). נעשה להם נס ונתגלה להם מה שבכתלין ומה שבחורי נמלים (תענ׳ ה.). צדין את האישות ואת העכברים משדה הלבן וכו׳ ומחריבין חורי נמלים (מו״ק ו:). — ולחכרבר: והלכו ומצאו אותו הכרבר מת מוטל על פי חורו (ירוש׳ ברכ׳ ה ט.). מעשה במקום אחד שהיה ערוד והיה מזיק את הבריות באו והודיעו לו לר׳ חנינא בן דוסא אמר להן הראו לי את חורו הראוהו את חורו נתן עקבו ע״פ החור יצא ונשכו ומת אותו ערוד (ברכ׳ לג.). טיבו של חור זה להיות מגדל שרצים (מד״ר בה״ב, פבטתי). — וחורי מערה: חורי המערה וסדקי המערה מטבילין בהם כמה שהם (מקוא׳ ו א). — ובכותל וכדומה: כשהיה שם חור והיא נהנית מן החור כשם שהזורעים נהנין מן הערוגה (ירוש׳ שבת יא יג.). כשהיה בפתח חור אסור להשתמש מתוכה לחור ומן החור לתוכה (שם א ג.). שכן ראוי ליכנס בשידה תיבה ומגדל ולעשות לו חור פחות מטפח (שם ערוב׳ ג כ ד). חורי בית העליונים ותחתונים וגג היציע (פסח׳ ח.). זה יכול להכניסו לחורין ולסדקין וזה אינו יכול להכניסו לחורין ולסדקין (שם). כשם שהנביא היה מגיד להם לישראל מה שבחורין ומה שבסדקין כן המן מגיד להם לישראל מה שבחורין ומה שבסדקין (יומ׳ עה.). שנוהגים נסרים סביב פתחי חלונות ופוהחין במקום חורי קיבוע הקורות (רש״י ב״ק סז.). — ואמר הפיטן: וענו הוזיהב, שאול משכניהם, בחורי עפרים ועמקי נשיה (שבת שמעו, אבחר עדתי). — ואמר המשורר: ופגש קדקדי בענן תלאות, ועלי סחפו גשמי מטריו, ופתן הזמן נשך עקבי והייתי משעשע לחוריו (רשב״ג, בידי שלמה יב).

ב. **חֹר**[1], חור, ש״ז, מ״ר חֹרים, הורים, — אדם רם היחס, שר, Edler ; noble: ותשלח (המלכה איזבל) הספרים אל הזקנים ואל הַחֹרים אשר בעירו (מ״א כא ח). ואמר אל הַחֹרים ואל הסגנים ואל יתר העם המלאכה הרבה ורחבה ואנחנו נפרדים על החומה (נחמ׳ ד יג). ואקבצה את הַחֹרים ואת הסגנים ואת העם להתיחש (שם ז ה). ואריבה את הַחֹרים ואת הסגנים ואמרה להם משא איש באחיו אתם נשאים (שם ה ז). בגלותו את יכוניה בן יהויקים מלך יהודה מירושלם בבלה ואת כל חֹרֵי יהודה וירושלם (ירמ׳ כז כ). ואת כל חֹרֵי יהודה שחט מלך בבל (שם לט ו). גם בימים ההם מרבים חֹרֵי יהודה אגרתיהם הולכות על טוביה (נחמ׳ ו יז). ואריבה את חֹרֵי יהודה ואמרה להם

בזברוני, אף שנעלם ממני עתה המראה מקום.

[1]) בערב׳ חֹר a), בריש דגושה, חר באבן הרכב של הרחים שדרך שם יערו את הדגן.

a) حُر

[1]) מן שרש חרר, במשמ׳ חֹפש, עי״ש. קצת החדשים ראו בזה ארמיות, ר״ל מלה ארמית שאולה, אך כבר דחה נלד׳ דעת זו ואמר שהיא עברית גמורה והסתיע בשמוש השרש חרר גם בערב׳ במשמ׳ זו. וריב״ג הביא מלה זו בשרש חור ואמר: בן חרים חורים וכו׳ הם גדולי הארץ ושריה וקורים להם בלשון ערב ביאץ׳ וענין המלה הזאת לבן. ע״כ. ובאמת, ביצ׳ה אלבלד a) ר״ל בערב׳ אחד מטובי העיר שאליו מתקבצים בני העדה. וכן ראב״ע מענין לבן: ודמה הגדולים ללובן והקטנים שאין להם מעלה גדולה לחשך. ע״כ. אפס, כי שמוש המלה הורים בתלמוד בענין העבדות מעיד

a) بيضة البلد

מה הדבר הרע הזה אשר אתם עשים ומחללים את יום השבת (שם יג יז). — וככנ׳: חֹרִיָּה ואין שם [1]) מלוכה יקראו וכל שריה יהיו אפס (ישע׳ לד יב). — בֶּן-חוֹרִים, שנולד מחורים, מגדולי היחס: אשריך ארץ שמלכך בֶּן-חוֹרִים ושריך בעת יאכלו בגבורה ולא בשתי (קהל׳ י יז). אפילו עניים שבישראל רואין אותם כאילו הם בני חורין שירדו מנכסיהם שהם בני אברהם יצחק ויעקב (ב״ק ח ט). — ואמר המשורר: היות גבר ובן חורין ואורח, מהיר צדק ישר לבב וארח (שד״מ לרה״ג יז). הגבר בכל רגע חסדיך, לשים בני חורים עבדיך (רמב״ע, כתאב אלמחאצ׳רה יט, כ״י ד׳ ילין, בשם משורר שלא נקב שמו). — *יצא הָעֶבד בֶּן-חוֹרִים, יצא לחפשי מעבדותו ונהיה בֶּן-חוֹרִים: הכותב נכסיו לעבדו יצא בן חורין (פאה ג ז). משחרב בית המקדש בושו חברים ובני חורין וחפו ראשם ונדלדלו אנשי מעשה (סוט׳ ט יה). — עשאו בן הורים, הוציאו להפשי: העבד שהיה אוכל בתרומה ובאו ואמרו לו מת רבך וכו׳ או עשאך בן חורין (תרומ׳ ח א). המוכר עבדו לעכו״ם או לחוצה לארץ יצא בן חורים (גיט׳ ד ו) עשיתי פלוני עבדי בן חורין עשיתיו בן חורין עושה אני אותו בן חורין (תוספתא ב״ב ט יז). טבי עבדי עשיתי בן חורין (ירוש׳ גיט׳ א מג ד). — ובהחלט, בֶּן הוֹרִים, עבד שיצא לחפשי: מי שחציו עבד וחציו בן חורין עובד את רבו יום אחד ואת עצמו יום אחד (גיט׳ ד ה). — ובת חוֹרִים, שפחה שיצאה לחפשי: לישא שפחה אינו יכול שכבר חציו בן חורין בת חורין אינו יכול (לישא) שכבר חציו עבד (גיט׳ ד ה). — בני חורים: בני חורין ובני ברית והנשים בכלל הנזק והניזק והמזיק בתשלומין (ב״ק א ג). ואין רשאין (האפוטרופסים) להוציא עבדים בני חורין אבל מוכרין אותן לאחרים ואחרים מוציאין אותן בני חורין (תוספתא תרומ׳ א י). — *נכסים בני חורים, ההפך מן משֻׁעבדים, שלא הוקצו לגבות מהם חוב: אין נפרעין מנכסים משועבדים במקום שיש בני חורין (ב״ק ח:). שטרי שיש בהם אחריות נכסים גובה מנכסים משועבדים ושאין בהם אחריות נכסים גובה מנכסים בני חורין (ב״מ יג:). גובה את הקרן מנכסים משועבדין ואת השבח מנכסין בני חורין (ב״ב קנז:). — *ובת חורים, אדמה לא משועבדה: ואם מכרה (המזיק את העדית שיש לו) אין הניזק גובה אלא מזיבורית שביד המזיק שהיא בת חורים (טוחו״מ קיט ג). — ובהשאלה, *בן חורין לדבר מן הדברים, שהרשות בידו לעשות או לא לעשות: לא עליך המלאכה לגמור ולא אתה בן חורין ליבטל הימנה (אבות ב יז). שאין לך בן חורין אלא מי שעוסק בתלמוד תורה (שם ו ב). — ובלי בן, חור מדבר, חורים מהדבר, חפשי: אמר הקב״ה לישראל בני כך חשבתי שתהיו חורין מן המלכיות (מד״ר דבר׳ ה).

שהוא מלשון חרר במשמ׳ חרות. — [1]) י״א כי הכתוב משבש.

חֻר, חוּר, ש״ז, — כמו חֹר, מקום מחבוא באדמה לנחש וכדומה: ושעשע יונק על חֻר פתן ועל מאורת צפעוני גמול ידו הדה (ישע׳ יא ח). והוא עם בזוז ושסוי הפח בַּחוּרִים [1]) כלם ובבתי כלאים החבאו (שם מב כב).

חרא[2]), ממנו חָרָא, מַחְרָאָה.

חֲרָא[3]), ש״ז, מ״ר חֲרָאִים, חֲרָאֵיהֶם[4]), — השם הגס ההמוני לצואה היוצאת מהגוף, Dreck; merde; muck: ויאמר רבשקה האל אדניך ואליך שלחני אדני לדבר את הדברים האלה הלא על האנשים הישבים על החמה לאכל את חראיהם[5]) ולשתות את שיניהם עמכם (ישע׳ לו יב), ועי׳ חרי.

א׳חרב, ממנו א.חָרֵב, א.חֹרֶב, א.חָרֵב, חָרְבָּה, חָרָבוֹן.

א.חָרֵב, ת״ז, לנק׳ חֲרֵבָה, חריבה, מ״ר חֲרֵבִים, חֲרֵבוֹת, — יבש, לחם וכדומה, trocken; sec; dry: וכל מנחה בלולה בשמן וַחֲרֵבָה לכל בני אהרן תהיה (ויקר׳ ז י). טוב פת חֲרֵבָה ושלוה בה מבית מלא זבחי ריב (משלי יז א). כשהייתי לומד תורה אצל ר׳ יוחנן החורני ראיתי שהיה אוכל פת חריבה במלח בשני בצורת (ר״א בר׳ צדוק, יבמ׳ טו:). כך היה מנהגו של ר׳ יהודה ברבי אילעאי ערב תשעה באב מביאין לו פת חריבה במלח ויושב בין תנור לכיריים ואוכל ושותה עליה קיתון של מים (תענ׳ ל.).

א.חֹרֶב, ש״ז, — א) חֹם השמש, חֹם יָבֵשׁ, שאין בו לחות ורטיבות, Hitze; chaleur; heat: הייתי ביום אכלני חֹרֶב וקרח בלילה (בראש׳ לא מ). וסכה תהיה לצל יומם

[1]) עי׳ ערך הפח.
[2]) בערב׳ ח׳רא a).
[3]) בערב׳ חַ׳רַא׳ b). — [4]) כך קניג. — [5]) כתיב והקרי צואתם, מפני שהשם חרא היה גס והמוני.

a) خرا b) خرأ

מֵחֹרֶב ולמחסה ולמסתור מזרם וממטר (ישע' ד ו). מחסה מזרם צל מֵחֹרֶב (שם כה ד) כְּחֹרֶב בציון שאון זרים תכניע חֹרֶב בצל עב זמיר עריצים יענה (שם ה). ונבלתו תהיה משלכת לַחֹרֶב ביום ולקרח בלילה (ירמ' לו ל). עורי שחר מעלי ועצמי חרה מני חֹרֶב (איוב ל ל). — ואמר בן סירא: שמש מביע בצאתו חמה מה נורא מעשה יי' בהצהירו ירתיח תבל לפני ח ר ב ו[1] מי יתכלכל (כ"ס גני' מג ב-ג) — ב) יֹבֶשׁ, סגולת דבר שאין בו לחלוחית ורטיבות, שאין בו שום מים וכדומה, Trockenheit; sécheresse; dryness: הנה אנכי מציג את גזת הצמר בגרן אם טל יהיה על הגזה לבדה ועל כל הארץ חֹרֶב וידעתי כי תושיע בידי את ישראל (שופט' ו לז). יהי נא חֹרֶב אל הגזה לבדה ועל כל הארץ יהיה טל (שם לט). חֹרֶב אל מימיה ויבשו (ירמ' נ לח). על כן עליכם כלאו שמים מטל והארץ כלאה יבולה ואקרא חֹרֶב על הארץ ועל ההרים ועל הדגן ועל התירוש ועל היצהר (חגי א י-יא). — ואמר המשורר בכתר מלכות: ומכי חרב ולחמי רשף נהפך לְחֹרֶב לשדם (רשב"ג, כ"מ).

ב.חרב[2], ממנו ב.חָרֵב, ב.חֹרֶב, ב.חָרָב, *חָרְבָּה, *חָרְבָּן.

ב.חָרֵב, ת"ז, לנק' חֲרֵבָה, מ"ר חֲרֵבִים, חֲרֵבוֹת. — מקום חָרֵב, שנהיה ריק ע"י מלחמה וכדומה מאנשים, מבנינים, zerstört, verwüstet; détruit, déserté; lad waste, destroyed: כה אמר יי' עוד ישמע במקום הזה אשר אתם אמרים חָרֵב הוא מאין אדם ומאין בהמה בערי יהודה ובחצות ירושלם וכו' קול ששון וקול שמחה (ירמ' לג י-יא). עוד יהיה במקום הזה הֶחָרֵב מאין אדם ועד בהמה ובכל עריו נוה רעים מרבצים צאן (שם יב). העת לכם אתם לשבת בבתיכם ספונים והבית הזה חָרֵב (חגי א ד). יען ביתי אשר הוא חָרֵב ואתם רצים איש לביתו (שם ט). ואמר למלך המלך לעולם יחיה מדוע לא ירעו פני אשר העיר בית קברות אבתי חֲרֵבָה ושעריה אכלו באש (נחמ' ב ג). ואומר אלהם אתם ראים הרעה אשר אנחנו בה אשר ירושלם חֲרֵבָה ושעריה נצתו באש לכו ונבנה את חומת ירושלם (שם יז). חלקו כבוד לארץ ישראל שהיתה ח ר י ב ה באותן

[1]) אולי הכתיב חרבו ולא חורבו מעיד שהיה גם שם חָרֵב או אפילו חָרֶב.

[2]) גם אשור', ארמ', בערב' חרב a).

a) خرب

הימים (ירוש' מגי' א ע). העיר האבילה וה ח ר י ב ה וההרוסה והשוממה הנתונה ביד זרים (שם ברכ' ד ג). — ומ"ר: ואמרו הארץ הלזו הנשמה היתה כגן עדן והערים הֶחֳרֵבוֹת[1] והנשמות והנהרסות בצורות ישבו (יחזק' לו לה). כן תהיינה הערים הֶחֳרֵבוֹת מלאות צאן אדם (שם לח).

ב.חֹרֶב, ש"ז, — מעמד מקום חָרֵב: כי בי נשבעתי נאם יי' כי לשמה לחרפה לְחֹרֶב ולקללה תהיה בצרה (ירמ' מט יג). וחדשו ערי חֹרֶב שממות דור ודור (ישע' סא ד).

א.חָרַב, פ"ע, עת' יֶחֱרַב, וְיֶחֱרַב, חָרְבִי, — חָרְבוּ המים, נתנגבו, והדבר שהמים היו עליו נהיה יבש vertrocknen; sécher; become dried: בראשון באחד לחדש חָרְבוּ המים מעל הארץ (בראש' ח יג). — ונהר, ים: ונשתו מים מהים ונהר יֶחֱרַב ויבש והאזניחו נהרות דללו וְחָרְבוּ יארי מצור (ישע' יט ה-ו). יבוא קדים רוח יי' ממדבר עלה ויבוש מקורו ויחרב מעינו (הושע יג יה). ויגער בים סוף וַיֶּחֱרָב ויוליכם בתהמות כמדבר (תהל' קו ט). האמר לצולה חֳרָבִי ונהרתיך אוביש (ישע' מד כז). — והאדמה חָרְבָה מהמים שעליה, יבשה: ויסר נח את מכסה התבה וירא והנה חָרְבוּ פני האדמה (בראש' ח יג).

— הפע', החריב, אחריב, וְהַחֲרַבְתִּי, — עשה שֶׁיֶּחֱרַב, הוביש, החריב את הנהר וכדומה: אני קרתי ושתיתי מים ואחרב בכף פעמי כל יארי מצור (ישע' לז כה). אַחֲרִיב הרים וגבעות וכל עשבם אוביש (שם מב יה). הן בגערתי אַחֲרִיב ים אשים נהרות מדבר (שם נ ב). וְהַחֲרַבְתִּי את ימה והובשתי את מקורה (ירמ' נא לו). הלוא את היא הַמַּחֲרֶבֶת ים מי תהום רבה (ישע' נא י).

— פע', חֹרַב, חֹרְבוּ, — כמו קל: יתרים לחים אשר לא חֹרָבוּ (שופט' יו ז).

ב.חָרַב[2], חָרֵב, א) פ"ע, יֶחֱרַב, יֶחֶרְבוּ, יֶחֶרְבוּ, תֶּחֱרַבְנָה, לווי חֲרֵבוּ[3], מק' חָרֵב, — חָרְבָה הארץ, היתה חֲרֵבָה,

[1]) לא נתברר סבת החטף קמץ של האות ח, בעוד שבנקבה יחידה היא בחטף פתח. וכבר דחה קניג (Kö. I, 241) דעת בטכ' (Bö. s. 219) כי זו פעולת נטיית החת לקמצות.

[2]) בערב' חָרִב a), והדין נותן שיהיה העבר בעבר' חָרֵב, אך יש קראים ברוש פתוחה.—[3]) שוא הריש נח, חָרְ־בוּ.

a) خرب

: zerstört w.; dev. détruit; bec. destroyed
והיתה ארצה לזפת בערה לילה ויומם לא תכבה לעולם יעלה עשנה מדור לדור תחרב לנצח נצחים אין עבר בה (ישע' לד ט-י). כשלו יהיה הבית הזה והעיר הזאת תחרב מאין יושב (ירמ' כו ט). שמו שמים על זאת ושערו חרבו מאד נאם יי' (שם ב יב). ונשמו במות ישחק ומקדשי ישראל יחרבו (עמו' ז ט). בכל מושבותיכם הערים תחרבנה והבמות תישמנה למען יחרבו ויאשמו מזבחותיכם (יחזק' ו ו). והערים הנושבות תחרבנה והארץ שממה תהיה (שם יב כ).—והגוי חרב, נשבר וחדל מהיות גוי: כי הגוי והממלכה אשר לא יעבדוך יאבדו והגוים חרב יחרבו (ישע' ס יב). — ומצוי בתלמ' ומדר': בתשעה באב נגזר על אבותינו שלא יכנסו לארץ וחרב הבית בראשונה ובשנייה ונלכדה ביתר (תענ' ד ו). משחרב בית המקדש בטל השמיר (סוט' ט יב). משחרב בית המקדש רבו פרושים בישראל ולא היו אוכלין בשר ולא היו שותין יין (תוספתא שם יה יא). מיום שחרב בית המקדש אין לו להקב"ה בעולמו אלא ארבע אמות של הלכה בלבד (ברכ' ח.). מיום שחרב ביהמ"ק ננעלו שערי תפלה (שם לב:). מיום שחרב ב"ה לא נראית רקיע בטהרתה (שם נט.). ק"פ שנה עד שלא חרב הבית פשטה המלכות על ישראל פ' שנה עד שלא חרב הבית גזרו טומאה על ארץ העמים ועל כלי זכוכית מ' שנה עד שלא חרב הבית גלתה לה סנהדרין וישבה לה בחנויות (שבת טו.). עצי ירושלם של קינמון היו ובשעה שהיו מסיקין מהן ריחן נודף בכל ארץ ישראל ומשחרבה ירושלם נגנזו (שם סג.). לא חרבה ירושלם אלא בשביל שחללו בה את השבת (שם קיט:). לא חרבה ירושלם אלא מפני שלא היה להם בושת פנים זה מזה (שם). מפני מה חרבה שילה מפני שהיו בה שני דברים גלוי עריות ובזיון קדשים (יומ' ט.). אם יאמר לך אדם חרבו שתיהן (קסרי וירושלם) אל תאמן ישבו שתיהן אל תאמן חרבה קסרי וישבה ירושלם חרבה ירושלם וישבה קסרי תאמן (מגי' ו.). מיום שחרב בית המקדש וגלינו מארצנו ניטלה עצה ממנו ואין אנו יודעין לדון דיני נפשות (מגי' יב:). מיום שחרב בית המקדש נעשו גשמים צימוקין לעולם יש שנה שגשמיה מרובין ויש שנה שגשמיה מועטין (תענ' יט:). לא חרבה ירושלם אלא על שדנו בה דין תורה וכו' ולא עבדו לפנים משורת הדין (ב"מ ל:). מפני מה חרבו חנויות של בית הינו ג' שנים קודם ירושלם מפני שהעמידו דבריהם על דברי תורה (שם פח.). מיום שחרב ביהמ"ק ניטלה נבואה מן הנביאים וניתנה לחכמים (ב"ב יב.). מיום שחרב ביהמ"ק לא הוגשמה רוח דרומית (שם כה:). משחרב בית המקדש שיבנה במהרה בימינו התקינו שיהו מכריזין (על האבדה) בבתי כנסיות ובבתי מדרשות (ב"מ כח:). מיום שחרב ביהמ"ק אין שחוק להקב"ה (ע"ז ג:). בשעה שחרב בית המקדש מצאו הקב"ה לאברהם שהיה עומד בבית המקדש אמר לו מה לידידי בביתי (מנח' נג:). — וכינ' חרב, חרבה: כל עיר שגגותיה גבוהין מבית הכנסת לסוף חרבה (שבת יא.). בעון שפיכות דמים בית המקדש חרב ושכינה מסתלקת מישראל (שם לג.). — *וכרם וכדומה: כרם שחרב אם יש בו ללקט עשר גפנים לבית סאה ונטועות כהלכתן ה"ז נקרא כרם דל (כלא' ה א). כרם שחרב מאמצעו אם אין שם שש עשרה אמה לא יביא זרע לשם (שם ד א). — ב) פ"י: ואל יושבי פקוד חרב והחרם אחריהם נאם יי' (ירמ' נ כא). חרבו כל פריה ירדו לטבח הוי עליהם כי בא יומם עת פקדתם (שם כז).

— נפע', נחרב, נחרבו, נחרבת, נחרבות, יחרב, — כמו קל, נעשה חרב, הארץ, הגוי, המלכים: נחרבו המלכים ויכו איש את רעהו (מ"ב ג כג). בתתי אתך עיר נחרבת כערים אשר לא נושבו (יחזק' כו יט). ועריו בתוך ערים נחרבות תהיינה (שם ל ז). — ובתלמוד: ויצאה סנהדרין גדולה לקראתו (של נבוכדנצר) ואמרה לו הגיע זמן הבית הזה ליחרב (ירוש' שקל' ו ג.). כל בית שנשמעין בו דברי תורה בלילה שוב אינו נחרב (ערוב' יח:). יודעין היו של בית אבא שבית זה עתיד ליחרב (יומ' לט.). והיו דלתות ההיכל נפתחות מאליהן עד שגער בהם רבן יוחנן בן זכאי אמר לו היכל היכל

ואמר ריב"ג: וכן הוא (הקמץ) שלא כהקשה בושערו הרבו מאד אך המשפט להיות כמו קרבו שאו את אחיכם וכבר רצו אנשים שהושבים להם חכמים שיוציאוהו במבטא בלשון מוצא הרבו המים ולשים הרש דגשות באשר בפרקו נזמי הזהב אעפ"י שהיא סברא חלושה מאד והראינו אותם המסורה עליו (על ושערו חרבו) לית דכוותיה והראינום עוד המסורת על חרבו המים שנים ושבו לאהיר, ע"כ, וכונתו שאלה החכמים רצו לקרא ההית בקמץ גדול מבנין הכבד, אך המסורה לית דכותיה והמסורה חרבו שנים מעידה כי חרבו שערו נקראת הרש בחטף קמץ. והעיד רד"ק בפרוש שהשוא הוא נח: כי יש אומרים כי השוא (של כרתו יערה) נח וקראים הקמץ חטוף כמו חרבו מאד (מכלול, בדה"ב), ולא כמו החדשים (Stade § 93 ,הברה פתוחה, Ges.K : schweb. Schwa, (Kö.II, 453 chorebu, יען הקריאה המסורה היא העקר.

מפני מה אתה מבעית עצמך יודע אני בך שסופך עתיד ליחרב (שם לט:). זה צדקיה שנחרב בית המקדש בימיו (סנה' קג.). ועתיד ביהמ"ק ליחרב וקרבנות ליבטל (פסיק' רבתי טו). — ואמר המשורר: יקל בעיני כל טוב ארץ ספרד כמו יקר בעיני ראות עפרות דביר נחרב (ר"י הלוי, לבי במזרח).

— הִפעִ', הֶחֱרִיב, הֶחֱרַבְתִּי, הֶחֱרִיבוּ, אַחֲרִיב, מַחֲרִיב, מַחֲרִיבַיִךְ, — עשה שיהיה חָרֵב, zerstören; détruire; to destroy: נתן אלהינו בידנו את אויבנו ואת מַחֲרִיב ארצנו ואשר הרבה את חללינו (שופט' יו כד). הֶחֱרִיבוּ מלכי אשור את כל הארצות ואת ארצם (ישע' לז יח). וידע אלמנותיו ועריהם הֶחֱרִיב ותשם ארץ ומלאה (יחזק' יט ז). הכרתי גוים נשמו פנותם הֶחֱרַבְתִּי חוצותם מבלי עובר (צפנ' ג ו). מהרו בניך מהרסיך וּמַחֲרִיבַיִךְ ממך יצאו (ישע' מט יז). — ובספרות התלמ': יכול בחרבן בית המקדש חתם (ירמיהו) ת"ל עד הנה דברי ירמיהו במפולת של מחריביו חתם (ירוש' ברכ' ה ח ד). שמא אתה מחסר אות אחת או מייתר אות אחת נמצא מחריב את את כל העולם כולו (ערוב' יג.). כל תלמיד חכם המרבה סעודתו בכל מקום סוף מחריב את ביתו ומאלמן את אשתו (פסח' מט.). עתידים מחריבים ליפול ביד פרס קל וחומר ומה מקדש ראשון שבנאוהו בני שם והחריבוהו כשדיים נפלו כשדיים ביד פרסיים מקדש שני שבנאוהו פרסיים והחריבוהו מחריבים אינו דין שיפלו מחריבים ביד פרסיים (יומ' י.). אפשר בית שמתפללים בו עליך ועל מלכותך שלא תחרב יטעוך עכו"ם להחריבו (שם סט.). שנתן עיניו במקדש ראשון והחריבו והרג תלמידי חכמים שבו (סוט' נב.). ורוח דרומית קשה מכולן ואילמלא בן נץ מעמידה מחרבת כל העולם כולו מפניה (גיט' לא:). אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה רבש"ע מי שהחריב את ביתך ושרף את היכלך תכנים תחת כנפי השכינה (סנה' צו:). אי אתה יודע שאומה זו מן השמים המליכוה שהחריבה את ביתו ושרפה את היכלו והרגה את חסידיו (ע"ז יח.). הרבה קולות בראתי בעבים וכל קול וקול בראתי לו שביל בפני עצמו וכו' שאלמלי שתי קולות יוצאות משביל אחד מחריבין את כל העולם (ב"ב טז.). אמר אברהם לפני הקב"ה רבש"ע מפני מה הגלית את בני ומסרתן בידי האומות והרגום בכל מיתות משונות והחרבת את בית המקדש מקום שהעליתי את יצחק בני עולה לפניך (מד"ר איכ', פתיח'). אפילו דברים שאת רואה קוצין בתורה תילי תילין יכולות הן להחריב את העולם ולעשותו תל (שם בה"ש, רלג:). — וחורי נמלים וכדומה: מחריבין חורי הנמלים במועד (ירוש' מו"ק א פ ג). — ובהשאלה, יבעינין קלקול הלשון וכדומה: החריב לשון העברית (תבו' דומש על רסע"ג ה).

— הָפעַ', הָחֳרַב — שהחריבו אותו: הָחֳרֵב נחרבו המלכים ויכו איש את רעהו (מ"ב ג כג). ונתתי את ארץ מצרים שממה בתוך ארצות נשמות ועריה בתוך ערים מָחֳרָבוֹת תהיין שממה ארבעים שנה (יחזק' כט יב). יען אשר אמרה צר על ירושלם האח נשברה דלתות העמים נסבה אלי אמלאה הָחֳרָבָה (שם כו ב).

— הִתפַּ', *הִתְחָרֵב, — כמו נֶחֱרַב, שהחריבו אותו: אין סוף לרעות שעשיתי גרמתי לבית מקדשך שיתחרב והרגתי הנביאים (פסיק' רבתי לא).

ג. **חָרַב**[1], ממנו חֶרֶב, *חַרְבָּה.

חֶרֶב[2], ש"נ, בהפס' חָרֶב, כנ' חַרְבִּי, מ"ר חֲרָבוֹת, סמי' חַרְבוֹת, כנ' חַרְבוֹתָיו, חַרְבוֹתָם, חַרְבוֹתֵיהֶם, — א) כלי זין, כלי חד עשוי מברזל בעין סכין ארוכה פחות או יותר רחבה, יכו בה את האויב, ויכרתו בה את ראשו וכדומה, Schwert; épée; sword: ויעש לו אהוד חֶרֶב ולה שני פיות גמד ארכה ויחגר אותה מתחת למדיו על ירך ימינו (שפט' ג יו). וחרש לא ימצא בכל ארץ ישראל כי אמר פלשתים פן יעשו העברים חֶרֶב או חנית (ש"א יג יט). וישלח אהוד את יד שמאלו ויקח את הַחֶרֶב מעל ירך ימינו ויתקעה בבטנו (שפט' ג כא). ויאמר דוד לאחימלך ואין יש פה תחת ידך חנית או חֶרֶב כי גם חַרְבִּי וגם כלי לא לקחתי בידי (ש"א כא ט). אשר לקחתי מיד האמרי בְּחַרְבִּי ובקשתי (ברא' מח כב). ויקחו שני בני יעקב שמעון ולוי אחי דינה איש חַרְבּוֹ ויבאו על העיר בטח (שם לד כה). ותגרש אותם מפניכם שני מלכי האמרי לא בְחַרְבְּךָ ולא בקשתך (יהוש' כד יב). כי לא בקשתי אבטח וְחַרְבִּי לא תושיעני (תהל' מד ז). כי לא בְחַרְבָּם ירשו ארץ (שם ד). כי מפני חֲרָבוֹת נדדו (ישע' כא יה). תפשי חֲרָבוֹת כלם (יחזק' לח ד). ויתגדדו כמשפטם בַּחֲרָבוֹת וברמחים עד שפך דם

---

[1]) בערב' חרב a) במשמ' חד ושנון.

[2]) באר' חרבא. בערב' חַרְב b) מלחמה, חַרְבָּה c) כמו חנית.

a) حرب b) حَرْب c) حَرْبَة

עליהם (מ"א יח כח). כתו אתיכם לחרבות ומזמרותיכם לרמחים החלש יאמר גבור אני (יואל ד י). — הרג בחרב: וחרה אפי והרגתי אתכם בחרב והיו נשיכם אלמנות ובניכם יתמים (שמות כב כג). לו יש חרב בידי כי עתה הרגתיך (במד' כב כט). רבים אשר מתו באבני הברד מאשר הרגו בני ישראל בחרב (יהוש' י יא). ואת בלעם בן בעור הקוסם הרגו בני ישראל בחרב אל חלליהם (שם יג כב). ואתו הרגת בחרב בני עמון (ש"ב יב ט). פגע בשני אנשים צדקים וטבים ממנו ויהרגם בחרב (מ"א ב לב). אשר הרג את כל הנביאים בחרב (שם יט א). ופקדתי עליהם ארבע משפחות נאם יי' את החרב להרג ואת הכלבים לסחב ואת עוף השמים ואת בהמת הארץ לאכל ולהשחית (ירמ' טו ג). בניה ובנותיה לקחו ואותה בחרב הרגו (יחזק' כג י). ובנותיה אשר בשדה בחרב תהרגנה (שם כו ו). עמך בחרב יהרג (שם יא). — הכה בחרב: ואדרמלך ושראצר בניו הכהו בחרב והמה נמלטו (ישע' לז לח). ואת כל יהודה אתן ביד מלך בבל והגלם בבלה והכם בחרב (ירמ' כ ד). ולקחת את השלשית תכה בחרב סביבותיה (יחזק' ה ב). — ורגילה מאד המליצה הרגו לפי חרב, הכה לפי חרב: ואת חמור ואת שכם בנו הרגו לפי חרב (ברא' לד כו). ויכהו ישראל לפי חרב ויירש את ארצו (במד' כא כד). הכה תכה את ישבי העיר ההוא לפי חרב (דבר' יג יו). והכית את כל זכורה לפי חרב (שם כ יג). — והחרים לפי חרב: החרם אתה (את העיר) ואת כל אשר בה ואת בהמתה לפי חרב (דבר' יג יו). ויחרימו את כל אשר בעיר מאיש ועד אשה מנער ועד זקן ועד שור ושה וחמור לפי חרב (יהוש' ו כא). — נפל בחרב והפיל בחרב: ולמה יי' מביא אתנו אל הארץ הזאת לנפל בחרב (במד' יד ג). ונפלו בחרב איביהם (ירמ' כ ד). מתיך בחרב יפלו (ישע' ג כה). והפלתיו בחרב בארצו (שם לז ז). ובניך ובנתיך בחרב יפלו (עמו' ז יז). בחרבות גבורים אפיל המונך (יחזק' לב יב). — ולפי חרב: ויפלו כלם לפי חרב עד תמם (יהוש' ח כד). — מת בחרב, המית בחרב: הבחורים ימותו בחרב בניהם ובנותיהם ימתו ברעב (ירמ' יא כב). ישבע לי כיום המלך שלמה אם ימית את עבדו בחרב (מ"א א נא). ואשבע לו ביי' לאמר אם אמיתך בחרב (שם ב ח). והבא אחריה המת בחרב (מ"ב יא טו). — נתץ בחרב: ומחי קבלו יתן בחמתיך ומגדלתיך יתץ בחרבותיו (יחזק' כו ט). — חגר החרב, חבר אותה אל החגורה במתניו: ויחגר דוד את חרבו מעל למדיו ויאל ללכת (ש"א יז לט). ויאמר דוד לאנשיו חגרו איש את חרבו ויחגרו איש את חרבו ויחגר גם דוד את חרבו (שם כה יג). — שלף חרבו מתערה, הוציאה מהתער כדי להכות בה: ויאמר ליתר בכורו קום הרג אותם ולא שלף הנער חרבו כי ירא כי עודנו נער (שפט' ח כ). שלף חרבך ומותתני (שם ט נד). ותרא האתון את מלאך יי' נצב בדרך וחרבו שלופה בידו (במד' כב כג). — שלף חרב, איש שיודע לשלף החרב, שיודע להלחם, שנלחם בחרב: ארבע מאות אלף איש רגלי שלף חרב (שפט' כ ב). כל אלה שלפי חרב (שם כה). ותהי ישראל שמנה מאות אלף איש חיל שלף חרב ואיש יהודה חמש מאות אלף איש (ש"ב כד ט). — השיב חרבו אל תערה, אל נדנה, עי' במקומו. — אכלה החרב, הרגה: אשכיר חצי מדם וחרבי תאכל בשר (דבר' לב מב). ויקרא אבנר אל יואב (שאנשיהם נלחמו זה בזה) ויאמר הלנצח תאכל חרב הלוא ידעתה כי מרה תהיה באחרונה (ש"ב ב כו). אל ירע בעיניך את הדבר הזה (כי נפלו רבים במלחמה) כי כזה וכזה תאכל החרב (שם יא כה). וירב היער לאכל בעם מאשר אכלה החרב ביום ההוא (שם יח ח). ונפל אשור בחרב לא איש וחרב לא אדם תאכלנו (ישע' לא ח). אכלה חרבכם נביאיכם כאריה משחית (ירמ' ב ל). התיצב והכן לך כי אכלה חרב סביביך (שם מו יד). — ואכל חרב: ואם תמאנו ומריתם חרב תאכלו (ישע' א כ). — נשא חרב אל פלוני, נלחם אתו, ואמר הנביא בחזון השלום בין העמים והלאמים: ושפט בין הגוים והוכיח לעמים רבים וכתתו חרבותם לאתים וחניתותיהם למזמרות לא ישא גוי אל גוי חרב ולא ילמדו עוד מלחמה (ישע' ב ד). — חללי חרב, עי' חלל. — קרא חרב על, קרא עליו מלחמה: לא תנקו כי חרב אני קרא על כל ישבי הארץ נאם יי' צבאות (ירמ' כה כט). — הריק חרב אחריו: ואתכם אזרה בגוים והריקתי אחריכם חרב והיתה ארצכם שממה (ויקר' כו לג). והשלשית תזרה לרוח וחרב אריק אחריהם (יחזק' ה ב). — אחוז חרב, תפש חרב, חרב חדה, מרוטה, שנונה, נטושה, עי' ב"א במקומו. — הביא חרב על ארץ, על עם, הביא עליהם מלחמה: והבאתי עליכם חרב נקמת נקם ברית (ויקר' כו כה). כה אמר אדני יי' להרים

ולגבעות לאפיקים ולגיאות הנני אני מ ב י א עליכם חֶרֶב ואבדתי במותיכם (יחזק׳ ו ג). חֶרֶב יראתם וְחֶרֶב א ב י א עליכם (שם יא ח). או חֶרֶב א ב י א עַל הארץ ההיא ואמרתי חֶרֶב תעבר בארץ והכרתי ממנה אדם ובהמה (שם יד יז). — יצא בְּחֶרֶב לקראתו, יצא עליו למלחמה: ויאמר אליו אדום (לישראל שרצו לעבר דרך ארצו) לא תעבר בי פן בַּחֶרֶב אצא לקראתך (במד׳ כ יח). — חֶרֶב לפלוני, קריאה במשמ׳ נלחמה למען פלוני, בעזרת פלוני: ויתקעו שלשת הראשים בשופרות וכו׳ ויקראו חֶרֶב ליי׳ ולגדעון (שפט׳ ז כ). — נתן חֶרֶב בידי פלוני, נתן לו סבה ויכלת להלחם בו: ויאמרו אלהם (העם למשה ולאהרן) ירא יי׳ עליכם וישפט אשר הבאשתם את ריחנו בעיני פרעה ובעיני עבדיו ל ת ת חֶרֶב בידם להרגנו (שמות ה כא). — שְׁבוּיוֹת חֶרֶב, שנלקחו שבי במלחמה: ותגנב את לבבי ותנהג את בנתי כשביות חֶרֶב (בראש׳ לא כו). — חַי עַל חַרְבּוֹ, חי על מה שהוא משיג בכח החרב: הנה משמני הארץ יהיה מושבך ומטל השמים מעל ועל חַרְבְּךָ ת ח י ה ואת אחיך תעבד (בראש׳ כז לט־מ). — עֲוֹנוֹת חֶרֶב, שבשבילם חרב באה על הארץ: גורו לכם מפני חרב כי חמה ע ו נ ו ת חֶרֶב (איוב יט כט). — חֶרֶב המתהפכת, שהשכין אלהים לפני גן העדן לשמרו מפני אדם ואשתו: ויגרש את האדם וישכן מקדם לגן עדן את הכרבים ואת להט הַחֶרֶב המתהפכת לשמר את דרך עץ החיים (בראש׳ ג כד). — *צחצוח חֲרָבוֹת: אל ירך לבבכם מפני צהלת סוסים וצחצוח ח ר ב ו ת אל תיראו מפני הגפת תריסין וכו׳ (סוט׳ ח א). — *וחרב חדה מונחת על צוארו, משל לסכנה שאין להמלט ממנה: אפילו ח ר ב חדה מונחת על צוארו של אדם אל ימנע עצמו מן הרחמים (ברכ׳ י.). — ודמיון לדבר חד, מזיק: שניהם (של האויבים) חנית וחצים ולשונם חֶרֶב חדה (תהל׳ נז ה). הנה יביעון בפיהם חֲרָבוֹת בשפתותיהם (שם נט ח). דור חֲרָבוֹת שניו ומאכלות מתלעתיו (משלי ל יד). — *ומשל לכח עז מכריע שאי אפשר לעמד בפניו, ואמר החכם: האמת היא ח ר ב על השוא (מוכרי הפילוסופ׳ ב א). ובשכל יחלק מה שלא יחלק ב ח ר ב (תמונה רמה א ז). — ואמר המשורר: בעט סופר יהי עושה אחי בין אשר לא יעשה גבור ב ח ר ב (רמב״ע, תרשיש י). — *וחרבו של מלאך המות: כל שבעה ה ח ר ב שלופה עד שלשים היא רופפת לאחר י״ב חדש היא חוזרת לתערה (ירוש׳ מו״ק ג פג ג). — וספר מלאך המות: וכשאני עומד למעלה מן המטה ו ה ח ר ב י שלופה בידי ג׳ טפות נוטפות מן ה ח ר ב באחת מת ובאחת הוא מסריח ובאחת פניו מוריקות (פרקי רבנו הקדוש). — ומ״ר חֲרָבִים, ככ׳ חֲרָבָיו: ועל בן אל שעוני לא אהי שש ולא אדאג לעולם מכאביו, ולא אקצוף לעולמים למעשיו, ולו החליף בכליותי ח ר ב י ו (ר״מ זכות לקו״ק פג). — ב) כלי אמנות חד עשוי מברזל או חמר קשה אחר, צֹר וכדומה, לסתת אבנים, לחתך בשר וכדומה [1], schneidendes Gerät; instrument tranchant; cutting instr.: ואם מזבח אבנים תעשה לי לא תבנה אתהן גזית כי חַרְבְּךָ הנפת עליה ותחללה (שמות כ כה). בעת ההיא אמר יי׳ אל יהושע עשה לך חַרְבוֹת צרים ושוב מל את בני ישראל שנית ויעש לו יהושע חַרְבוֹת צרים וימל את בני ישראל (יהש׳ ה ב־ג). — ובפרט *הברזל החד של המחרשה: הנוגע בעול וכו׳ ב ח ר ב [2] ובבורך וביצול טמא (כלים כא ב). ה ח ר ב שפרשה עם יתדות המחרישה הרי זו טמאה מפני שהוא מנקר בה הליות של באר (תוספת׳ כלים ב״ב א׳). — ג) חרב החזה, שם עצם בגוף בעלי חיים: בקצה עצם הרוחב של החזה תלוי למטה תגוך ארוך ועוקצי הנקרא ח ר ב החזה (עמודי השמים, תפארת אדם כג). — ד) שם לאחד הקלפים של משחק: שאלוני ומי המציא קלפים ומי חשך מאור עולם בנשפם, ואמרתי מתי תופת מצאום לאבד יושבי תבל וטפם, וצורתם ותבניתם מגלות זדון לבם ותרמיתם ואפם, ח ר ב ו ת בם לדקר כל מצחק ונפשותם אשר שמו בכפם, ותרעלה בכוסותם יכסון והעצים להתלות בקצפם (מתק שפת׳ לרע״פ 44).

א. חֲרָבָה[3], ש״נ, מ״ר חֳרָבוֹת, הֶחֳרָבוֹת, בְּחֳרָבוֹת, בֶּחֳרָבוֹת, סמי׳ חָרְבוֹת, כנ׳ חָרְבֹתָיו, חָרְבֹתַיִךְ, חָרְבֹתֵיהֶם, — א) מקום חָרֵב, ארץ, עיר חֲרֵבָה, בית

— [1]) בערב׳ חַרְבָה a). ואולי זו היא המשמעה הראשנה של השם חרב, ואעפ״כ סדרתי משמ׳ של כלי זין של מלחמה קודם, מפני שהיא יותר מצויה. — [2]) פרש רה״ג: פי׳ סייף בטיות והוא העץ שתופס בו האיש החורש ידו, ע״כ. וכן רמב״ם: עץ דמיון סייף ניתן בעץ המחרישה מחובר בו והוא אשר בו יחזיק המחרשת בידו. ע״כ. וכן ר״ש: החרב הוא העץ שתופס בו האיש החורש.

[3]) בערב׳ חִרְבָה b).

a) حَرْبَة b) حِرْبَة

חרב וכיוצא בזה, Verödung, Trümmerstätte : dèsolation ; ruine ; desolation, ruins : והיתה ארצכם שממה ועריכם יהיו חרבה (ירמ' כו יז). אתם ראיתם את כל הרעה אשר הבאתי על ירושלם ועל כל ערי יהודה והנם חרבה היום הזה ואין בהם יושב (שם מד ב). והשבתי מערי יהודה ומחצות ירושלם קול ששון וקול שמחה קול חתן וקול כלה כי לחרבה תהיה הארץ (שם ז לד). כי נשבעתי נאם יי' כי לחרבה יהיה הבית הזה (שם כב ה). את ירושלם ואת ערי יהודה ואת מלכיה את שריה לתת אתם לחרבה לשמה לשרקה ולקללה (שם כה יח). עריך חרבה אשים ואתה שממה תהיה (יחזק' לה ד). ואתנך לחרבה ולחרפה בגוים אשר סביבותיך (שם ה יד). הרי ישראל אשר היו לחרבה תמיד (שם לח ח). בית קדשנו ותפארתנו אשר הללוך אבתינו היה לשרפת אש וכל מחמדינו היה לחרבה [1]) (ישע' סד י). כי תאמר אדום רששנו ונשוב ונבנה חרבות כה אמר יי' צבאות המה יבנו ואני אהרוס (מלא' א ד). והושבתי את הערים ונבנו החרבות והארץ הנשמה תעבד (יחזק' לו לג-לד). והרביתי עליכם אדם כל בית ישראל כלה ונשבו הערים והחרבות תבנינה (שם י). חי אני אם לא אשר בחרבות בחרב יפלו (שם לג כז). כשעלים בחרבות נביאיך ישראל היו (שם יג ד). להרים ולגבעות לאפיקים ולגאיות לחרבות השממות ולערים הנעזבות (שם לו ד). דמיתי לקאת מדבר הייתי ככוס חרבות שקדתי ואהיה כצפור בודד על גג (תהל' קב ז).—וסמי': והחרמתים ושמתים לשמה ולשרקה ולחרבות עולם (ירמ' כה ט). וכל עריה תהיינה לחרבות עולם (שם מט יג). פצחו רננו יחדו חרבות ירושלם כי נחם יי' עמו גאל ירושלם (ישע' נב ט). ובנו חרבות עולם שממות ראשנים יקממו (שם סא ד). כי חרבתיך ושממתיך וארץ הרסתך כי עתה תצרי מיושב (שם מט יט). כי נחם יי' ציון נחם כל חרבתיה וישם מדברה כעדן וערבתה כגן יי' (שם נא ג). האמר לירושלם תושב ולערי יהודה תבנינה וחרבותיה אקומם (שם מד כו). לרומם את בית אלהינו ולהעמיד את חרבתיו ולתת לנו גדר ביהודה ובירושלם (עזרא ט ט). ונוע ינועו בניו ושאלו ודרשו מחרבותיהם (תהל' קט י). — חרבות מחים, עי' מח.

ב. חרבה[2]), ש"נ, מ"ר חרבות, — בנין מפאר, היכל, Palast ; palais ; palace : למה לא מרחם אמות וכו' כי עתה שכבתי ואשקוט ישנתי אז ינוח לי עם מלכים ויעצי ארץ הבנים חרבות [1]) למו או עם שרים זהב להם הממלאים בתיהם כסף (איוב ג יא-יה).

— [1]) בקצת כ"י לחרפה.

[2]) עי' הערה לקמן.

חרבה, ש"נ, מ"ר חרבות, — האדמה שאינה מכסה מים, הפך מן ים וכדומה, d. Trockene; terre ferme ; dry land : ויולך יי' את הים ברוח קדים עזה כל הלילה וישם את הים לחרבה ויבקעו המים ויבאו בני ישראל בתוך הים ביבשה (שמות יד כא-כב). כל אשר נשמת רוח חיים באפיו מכל אשר בחרבה מתו (בראש' ז כב). ויעמדו הכהנים נשאי הארון ברית יי' בחרבה בתוך הירדן הכן וכל ישראל עברים בחרבה (יהוש' ג יז). ויהי בעלות הכהנים נשאי ארון ברית יי' מתוך הירדן נתקו כפות רגלי הכהנים אל החרבה וישבו מי הירדן למקומם (שם ד יח). ואני מרעיש את השמים ואת הארץ ואת הים ואת החרבה (חגי ב ו). המבדיל בין קודש לחול בין אור לחשך וכו' בין הים לחרבה בין מים העליונים למים התחתונים (פסח' קד.). — ואמר המשורר: ועיני שלהה יבלי בכי ולו מתהום הדלה אזי היתה לחרבה (רלב"ע, הוחלתי נכוכה).

***חרבה**, ש"נ, מ"ר חרבות, — כמו חרבה: היה שם (בתוך החצר) חורבה ר' יוחנן אמר נותן חורבה לבעליה (ירוש' ערוב' ח כה.). היה משתמש בחורבה דרך חלון (שם). חורבת ראובן בתוך חצר שמעון ושמעון משתמש בה כמי שהיא שלו (שם). תלוש מן החורבה הזו שתקנה לך אוירה (שם דמאי ו כה ג). מוכר לו חורבה ומשייר לו אוירה (שם קדוש' א ס:). אמר ר' יוסי פעם אחת הייתי מהלך בדרך ונכנסתי

—[1]) כל הקדמונ' ראו במלה זו השם א. חרבה, בנין חרב. אך אין זה מתישב יפה לפי המליצה. יש מי שדמו מלה זו להמלה הערב' הרם, אהראם a), שהוא שם להבנינים הגדולים שבנו מלכי מצרים הקדמונ' על קבריהם, ואחרים דמוהו להשם מחראב b) בערב' שהוא שם להדוכן שעומד עליו החזן במסגד (ואמרו חכמי הערבים שנקרא הדוכן כך מפני שמשם האמאם עושה מלחמה עם השטן), בבית כנסת, וגם שם לבית כנסת, ולהדר קבלת אורחים של המלך, וקצת החדשים הגיהו ארמנות, היכלות. בכל זה יש לפקפק, עכ"פ לפי הנוסחה המסורה אנו צריכים לפרש את השם חרבות כאן במשמ' בנין מפאר, אף שאין מקור לזה.

a) هرم اهرام b) محراب

לחורבה אחת מחורבות ירושלם להתפלל (ברכ׳ ג.). היתה חורבתו בצד גינתו של חבירו ועמד וגדרה (תוספתא ב"מ יא ז). (המוכר) אויר חורבתו לחבירו לא עשה כלום וכו׳ והיאך אפשר לאדם למכור אויר חורבתו לחבירו (ירוש׳ דמאי ו כה ג). מי שנכנס לחורבתו של חבירו ופירק חבילתו לשעה (שם ב"ק ט ו ד). השועל הזה מצפה בחורבות לכשיראה בני אדם לאיזה צד יהי בורח (מד"ר רות, ויהי בימי).

*חַרְבָּה, ש"נ, — כמו חֶרֶב, במשמ׳ סכין גדולה לקציץ תאנים וכדומה: תאנים של שביעית אין קוצין אותן במוקצה אבל קוצין אותם בחרבה (שבי׳ ח ו).

חַרְבּוֹן[1], ש"ז, מ"ר חַרְבוֹנִים, סמי׳ חַרְבוֹנֵי, — כמו חֹרֶב, החֹם היבש של הקיץ: כי יומם ולילה תכבד עלי ידך נהפך לשדי בְּחַרְבֹנֵי[2] קיץ (תהל׳ לב ד). — ואמר הפיטן: להבוש ולהאריך, חרבון חֹרב מפריך, לדבר גבורות אאריך, כי עת לקצר ועת להאריך (ר"א קליר, תפל׳ גשם, אפיק מען).

·חַרְבוּת, ש"נ, — מעמד של חרבן: והודיעו (להמתעצל בלמודו) חרבותו בסוף ושלא יוכל להשתדל בהצלתו (המאירי למשלי, פרשה ט מפרשיותיו).

*חֻרְבָּן, חֻר׳, חורבן, ש"ז, מ"ר חֻרְבָּנִים, -נות, — שם"פ מן א.חָרַב, חֻרְבַּן בית, חֻרְבַּן ארץ, ממלכה, וכדומה, Zerstörung; destruction: לזה (להקב"ה) נאה לקרות גבור שהוא רואה חורבן ביתו ושותק (ירוש׳ ברכ׳ ז ד). חרבן בית המקדש [ש]אפילו מלאכי שלום בכו (חגי׳ ה:). שהראהו הקב"ה לדוד חורבן בית ראשון וחורבן בית שני (גיט׳ נז:) אחר ארבע מאות לחורבן הבית אם יאמר לך אדם קח שדה שוה אלף דינרים בדינר אחד לא תקח (ע"ז ט:). אבא שאול אומר מחלוקת ב"ד חורבן העולם (דא"ז ט). בחרבן בית ראשון העמידה (תרמוד) פ׳ אלף קשתים וכו׳ ובחרבן בית שני העמידה שמונת אלפים קשתים (מד"ר בראש׳ נו). רבי ע"י שהיה סמוך לחורבן הבית היה נזכר והיה דורש ובוכה ומתנחם (שם איכ׳, בלע). — ובבלי: הרואה בתי ישראל בישובן אומר ברוך מציב גבול אלמנה (ראה אותם) בחורבנן אומר ברוך דיין האמת (ברכ׳ נח:). הרואה ערי יהודה בחורבנן אומר ערי קדשך היו מדבר וקורע (הרואה) ירושלם בחורבנה אומר ציון מדבר היתה ירושלם שממה וקורע (הרואה) בית המקדש בחורבנו אומר בית קדשנו ותפארתנו וכו׳ היה לשרפת אש (מו"ק כו.). כי מה בצע עוד לנו בחיים אחרי שממות ארצנו וחרבן בית מקדשנו להיותנו לבוז וקלס ולעג בגויים (יוסיפון לז). — ומ"ר: אשריו כל מי שהוא רואה במפלתה של תרמוד שהיתה שותפת בשני חרבנות (מד"ר בראש׳ נו). ישים על לבו אלו הדברים והענינים, ויקבע עצמו יום זה לקונן עליו כעל שני החורבנים, אולי ישקיף ה׳ ויראה ממעונים (מגל׳ עיפה לר"ש הכהן, מבני הת"ט). — ואמר הפיטן: קומם נפולה כמה שנים, קדורנית יושבת במחשכי אשונים, רם תזכור ברית ראשונים, רומם דביריך מחֻרְבָּנִים ראשונים (סליח׳ ב עי"ת, אנחנו החמר). — וכרם וכדומה, מקום חרב, לא נטוע: כל המדות שאמרו חכמים בכרם כגון חרבן הכרם ומחול הכרם ופיסקי ערים (תוספתא כלים ב"מ ו יג). ר׳ ליעזר בן יעקב מחמיר בחורבנו יותר ממטעתו (ירוש׳ כלא׳ ד כט ג). — ובהשאלה, קלקול והשחתת דבר, חרבן הלשון: וזה הוא חרבן לשון העברית (תשו׳ דונש על רסע"ג א).

·חִרְבֵּשׁ[1], פ"ע, — חִרְבֵּשׁ אבר בע"ח, פִּרְכֵּס, עשה תנועה מהירה, של עוות, כמו רגלי בהמה שחוטה בשעת הגסיסה, בפשיטה וחזרה, zucken; s'agiter convulsivement; to twitch: שחט וראה עיקור רגליה ומשך אותה מן המקום וחרבשה[2] רגליה טרם תמות וטרם ישפך הדם כלו והתבעטה בידיה ורגליה יחדיו (הלכ׳ טרפ׳ לאלדד הדני, אפשטיין כ ו).

א.·חָרַג[3], ממנו חָרֵג.

חָרַג[4], פ"ע, עת׳ יַחֲרֹג, יַחְרְגוּ, — חָרַג ממקום, נמלט משם בבהלה מפני מצוקה, hervorzittern; s'élancer avec frayeur; escape with anguish: תשימני לראש גוים עם לא ידעתי יעבדוני לשמע אזן ישמעו לי בני נכר יכחשו לי בני נכר יבלו וְיַחְרְגוּ[5] ממסגרותיהם (תהל׳ יח מד-מו). — ואמר המליץ במשמ׳

---

[1] משק׳ פרזון. — [2] יש מגיהים בחרף ובקיץ.

[1] בערב׳ כרבש, תכרבש a), ובערב׳ ההמונ׳ כרבג׳, תכרבג׳ b) ממש במשמעה זו. — [2] והגיה שם המו"ל: והרפיש, מלשון רפש, ואינו נכון.

[3] בערב׳ חרג׳ c).

[4] עי׳ הערה שלקמן. — [5] בש"ב (כב מו) ויחגרו, ותרגמו השבעים בשני המקומות בשתי מלים מתחלפות

a) كربش تكربش b) كربج تكربج c) حرج

יראה ופחד: פיך לשקר כאיל יערוג, וממקרי הזמן לא תהרוג, שלש פעמים בצנה תחוג, וכשכור סובא תנוע ותחוג (תוכח׳ מוסר לעזרת הככלי ח). — ואמר המשורר במשמ׳ מהר להמלט ממקום: הנהרות גאו מלאו על כל גדותם, הנשרים התרועעו חרגו ממסגרותם (יל״ג, ובמחת בתגך).

ב׳חרג[1], ממנו *הורֵג.

אמנם, אך שמשמ׳ שתיהן היא נדנוד וכשל ופסיחה ופקפוק. ת״י: ויטלטלון. רסע״ג פרש: ויהרגו יפחדו, כמו הרגת מותא בארמ׳ שהוא תרגום ומחדרים אימה (כפת יתר לתכ״ע כו). וכבר נתוכחו במשמ׳ שתי המלים ויחגרו ויהרגו מנחם ודונש, שהראשון פרשן במשמ׳ רפוי החגורה, והאחרון חלק עליו ודחה פרושו ויפרשן במשמ׳ השם חֵגֵר. אמר מנחם בערך הרג וז״ל: אין למלה זו דמיון בתורה ופתרונה כפי ענינה כמו רפיון חגורה כמשמעו. ע״כ. וכך בערך אשתוללו: וכמהו (כמו ושרשך וכדומה במשמ׳ סתירת הדבר) ויהגרו (כך בגוף כתב היד כעדות המו״ל ולא כמו שהגיה המו״ל ויחרגו מפני המ״מ לתהל׳ יח מו) פתרונו תרפה הגורתם ותסיר ממתניהם. ע״כ. והשיג עליו דונש ודחה הדמיון עם ושרשך וחבריו ויפרש ויחרגו ממסגרותיהם: ויפסחו מכבליהם הנתונים על רגליהם וכו׳ ופתרתי ויחגרו ויפסחו מלשון ארם אשר הפסח הגורא בו מתורגם. ע״כ. ולפרוש זה, שכבר תרגמו כך השבעים וקצת דומה לזה גם ת״י, הסכים גם ריב״ג, ואמר ויחרגו הוא הפוך ויהגרו, ובערך חגר אמר ויהגרו ממסגרותיהם מתרגום פסח הגירה. ורש״י הביא דעת מנחם ודונש ופרש לפי דעת רסע״ג במשמ׳ אימה ופחד, וכך הכריע גם ר״ת נגד מנחם ודונש, אך לא הזכיר לא את רסע״ג ואף לא את רש״י. וכמו״כ ר״י אברבנאל. והחדשים, קצתם החליטו כי הכתוב כלו משבש, והגיהו הגהות מתחלפות, ואחד מהם (T. K. Cheyne, Psalms) מצא בפסוק זה את בני גְבָל וגשורים וישמעאלים ותשורה וכתם, וכדומה. אך רוב החדשים מסכימים כי העקר הוא ויהרגו, ומדמים לזה את השרש הערב׳ ח׳רג׳ a) במשמ׳ יצא, ואחרים השרש הרג׳ b) שמשמש במשמע׳ מצוקה ומצוקת הלב, והפעל חרג׳ ענ, ר״ל נמלט מן המצוקה.

[1]) בערב׳ ח׳רג׳ c) במשמ׳ יציאה והוץ. את השרש הזה שם בעל כ״כ למקור להשם *הורג. ואמר בעל כ״כ שהוא במשמ׳ היצון, וכמו מולדת חוץ בעבר׳. לא בוקסד׳ ולא כסתלי לא הזכירו גזרה זו. והביא גזרה זו גם לוי. ולא העיר ע״ז נלדקה בהערותיו כלום, משמע שגם הוא מסכים לגזרה זו. ובאמת, מצא לא מצאתי שום שרש אחר פחות או יותר קרוב לצרוף האותיות של חורג, שאפשר יהיה לגזֹר ממנו את השם הזה במשמ׳ שהוא משמש בו בלשון התלמודית. אך אין ספק בדבר כי אין זו מלה חדשה שנתחדשה אז בזמן התלמוד, אלא היא מלה עתיקה שהיתה שגורה בפי העם. כי כבר העירותי על זה, שהכמי התלמוד לא היו מרחיבי הלשון ומחדשים בכונה. המלים שהדשו באמת נוצרו אצלם בדרך טבעי כמעט מעצמן, ובלי שכַוָּן היוצר ליצירה הדשה, ויצירות טבעיות כאלה הן אפשרות רק ממקור פנימי, משרשים שגורים בפי המדברים, ולא משרשים זרים, מלשון אחרת, אפילו אם היא אחות ללשון שמדברים בה היוצרים. ובהיות שלא מצאנו בשום מקום ששמש שרש הרג אצל המדברים עברית במשמ׳ יצא ובמשמ׳ חוץ, אי אפשר להניה שההכמים הדשו המלה הורג במשמ׳ זו עפ״י גזרה משרש שלא היה שגור בפיהם, ויותר קרוב הדבר שהיו לוקחים מלה כמו שהיא מיונית או רומית, אך השמות למושג זה ביונית וברומית πρόγονος, privignus, אינם דומים כלל להצרוף חורג. ואלו היה השם הורג נוהג כהויתו בערב׳ היה עוד אפשר שנכנס בדרך מהדרכים אל תוך הלשון שדברו אז היהודים, אבל בערב׳ אין אחד מצרופי השרש חרג משמש כלל וכלל למושג שאנו עוסקים בו, וכבר העיר נלדקה על זה, שאי אפשר שבתוך לשון היה, יהי אפילו בזמן קלקולה, יבקשו המדברים לברוא להם מתוך שרש של לשון אחרת מלה חדשה שאינה נהוגה כלל בלשון הזרה ההיא. ובהיות שאין בלשון ערבית למושג זה איזה צרוף שיהיה מהשרש הרג אי אפשר שלקחו המדברים עברית אז את הצרוף חורג להמושג האמור. אין איפוא ספק בדבר, כי השם *הורג, *הורגה, למושג של ילד אשתו של אדם מבעל אחר או של בעלה של אשה מאשה אהרת, הוא שם קדום, והיה השרש שממנו נגזר זה השם נהוג בזמן קדום בלשון העברית ואח״כ יצא מהשמוש הכללי ולא נשאר ממנו אלא השם הנגזר ממנו. וכבר נזכר בהערה ליחרגו שקצת החכמים סברים כי זהו השרש ח׳רג׳ הערבי במשמ׳ יצא. אבל, אפילו אם נניח כדברי אותם החכמים שסברים כי הפעל יהרגו הוא מן שרש אחר ולא מן ח׳רג׳, עכ״פ השם *חורג נותן מקום לגזור שהשרש הזה שמש בעברית בזמן קדום. ואעפי״כ יש לפקפק אם באמת נסתעף השם הזה מהמושג של יציאה וחוץ, כדעת בעל כ״כ ולוי שהם מדמים אותו למולדת חוץ (ויקר׳ יח ט), כי אעפ״י שאונק׳ תרגם אמנם מולדת חוץ דילידא מן אמך לגבר אהרן, לא באה הסכמת ההלכה ע״ז, והכמי התלמוד (יכמ׳ כג-כד.) פרשו מולדת חוץ באופן אחר, וכן שאר המפרשים פרשו דבור זה בפנים אחרים. ועוד, שאנו רואים שהלשון הערב׳ לא השתמשה במושג של חוץ למושג זה, כי הערבים קוראים לילד האשה מבעל אחר או לילד הבעל מאשה אהרת בשם רַבִיב a), והוא משרש רבב, רב b), במשמ׳ של גדול ותנוך. ואולי נסתעף גם השם הורג

---

a) خرج b) حرج c) خرج

a) رَبِيب b) ربب رَبّ

חַרְגֹּל[1], ז"ז, מ"ר חַרְגֹּלִים, סמי' חַרְגֹּלֵי, — מין נאכל ממיני הארבה, Heuschreckenart; esp. de sauterelles; sp. of locust: את אלה מהם (משרץ העוף המנתרים) תאכלו את הארבה למינו ואת הסלעם למינהו ואת החרגל [2]) למינהו ואת החגב למינהו (ויקר' יא כב). —*בֵּיצַת הַחַרְגֹּל[3]), שהיתה משמשת לסגולה לכאב האזן: יוצאין בביצת החרגול ובשן שועל ובמסמר מן הצלוב משום רפואה (שבת ו י). — ובהשאלה לצבא האויב, ואמר הפיטן: טסו חַרְגֹּלֵי ילק, זמורי הבקק והבלק, כנץ על צפור דולק, גוזלי בתר והמלק (יוצ' שבת א חנכה, אין צור).

א. חרד[4]), ממנו חֲרֵד, א. חֲרָדָה.

חָרַד[5]), חָרֵד, פ"ע, עת' יֶחֱרַד, יֶחֶרְדוּ, יֶחֶרָדוּ, יֶחֶרָדוּ, חֲרַד, חִרְדוּ, — א) רעד, מלאה נפשו פחד ונזדעזה, zittern; trembler; tremble: ביום ההוא יהיה מצרים כנשים וְחָרַד ופחד מפני תנופת יד יי' צבאות אשר הוא מניף עליו (ישע' יט טז). ויאמר לו יצחק אביו (לעשו) מי אתה ויאמר אני בנך בכרך עשו וַיֶּחֱרַד יצחק חרדה גדלה עד מאד ויאמר מי אפוא הוא הצד ציד ויבא לי ואכל מכל בטרם תבוא ואברכהו (בראש' כז לב-לג). ויהי קלת וברקים וענן כבד על ההר וקל שפר חזק מאד וַיֶּחֱרַד כל העם אשר במחנה (שמות יט טז). המצב והמשחית חָרְדוּ גם המה (ש"א יד טו). וירא שאול את מחנה פלשתים וירא וַיֶּחֱרַד לבו מאד (שם כח ה). וַיֶּחֶרְדוּ ויקמו כל הקראים אשר לאדניהו (כששמעו כי המליך דוד את שלמה) וילכו איש לדרכו (מ"א א מט). אם יתקע שופר בעיר ואם לא יֶחֱרָדוּ (עמו' ג ו). חִרְדוּ שאננות רגזה בטחות פשטה וערה וחגורה על הלצים (ישע' לב יא). וירדו מעל כסאותם כל נשיאי הים וכו' על הארץ ישבו וְחָרְדוּ לרגעים ושממו עליך (יחזק' כו טז). — וחרדו איש אל אחיו, הביטו איש אל אחיו וְחָרְדוּ: ויצא לבם וַיֶּחֶרְדוּ איש אל אחיו לאמר מה זאת עשה אלהים לנו (בראש' מב כח). — חָרֵד לדבר, מפני הדבר, היה הדבר סבה במה שחרד: אף לזאת יֶחֱרַד לבי ויתר ממקומו שמעו שמוע ברגז קלו והגה מפיו יצא (איוב לז א-ב). — וגם בדברים לא בע"ח: והר סיני עשן כלו מפני אשר ירד עליו יי' באש ויעל עשנו כעשן הכבשן וַיֶּחֱרַד כל ההר מאד (שמות יט יח). עברו מעברה גבע מלון לנו חָרְדָה הרמה גבעת שאול נסה (ישע' י כט). ראו איים וייראו קצות הארץ יחרדו קרבו ויאתיון (שם מא ה). עתה יֶחֶרְדוּ האין יום מפלתך ונבהלו האיים אשר בים מצאתך (יחזק' כו יח). — וכינ' חָרֵד, חֲרֵדִים: ועתה קרא נא באזני העם לאמר מי ירא וְחָרֵד (ללכת במלחמה) ישב ויצפר מהר הגלעד (שפט' ז ג). אמר הקב"ה לא דיין לרשעים שאינן חרדין ועצבין מיום המיתה אלא שלבם בריא להן כאולם (שבת לא:). — וְחָרֵד על דבר, היה מלא דאגה ופחד פן יקרה לדבר הזה רעה: והנה עלי ישב על הכסא יך דרך מצפה כי היה לבו חָרֵד על [1]) ארון האלהים (ש"א ד יג). — וְחָרֵד עַל, חָרֵד אֶל, במשמ' נזהר מאד לשמור הדבר, לעשותו: ואל זה אביט אל עני ונבה רוח וְחָרֵד על [1]) דברי (ישע' סו ב). שמעו דבר יי' הַחֲרֵדִים אל דברו (שם ה). — וְחָרֵד בדבר, כמו הקודם: ואלי יאספו כל חָרֵד בדברי אלהי ישראל (עזר' ט ד). ועתה נכרת ברית לאלהינו להוציא כל

— [1]) בקצת כ"י אֶל.

ממשמ' זו, כי הפעל חַ'רַג' a) בבנין פִעל משמש בערב' במשמ' חֵנֵּךְ ולִמֵּד: חַ'רַג' זידא פי אלאדב דרבה ועלמה, — ובעבר': חרג את זיד במוסר הדריכהו ולמדהו. וכך גם התפע', והשם הִ'רִיג' חָנִיךְ, תלמיד. — ועוד חרג שלישי הזכיר רשב"ש בספר המליצה (ככר, סי' 470) הורגין את המאכלת, במשמ' הדד והשחיז, ולא מצאתי בספרותנו מי שהשתמש בפעל זה במשמעה זו.

[1]) בערב' חַרְגַ'ל b) היה ארוך, וגם רץ במהירות גדולה, רץ הנה והנה, והשם חֻ'רְג'ל c) ארוך הרגלים, והשם חַרְגַ'לַה d) עדת ארבה. אך בין שמות מיני הארבה בערב' לא נמצא שם זה. — [2]) ת"א הרגולא. וכן בסור' חרגלא, ופרש ב"ע: קמצא רבא, ר"ל הגב גדול, ותרגם בערב' אלגראד אלכביר, ארבה גדול. ואמרו בגמ' (חולין סה.). הרגול זה ניפול. ואין ספק בדבר כי ידעו בזמן ההוא איזה מין ממין הארבה נקרא בשם זה, הואיל וביצת החרגל היתה סגולה ידועה אז בין ההמון כנראה ממשנה שבת המובאה בפנים. מימי הגאונים לא באה לנו קבלה מסירה לאיזה מין ממיני הארבה קראו כך, אך מתרגם הקאנון אמר: והחגב גדול הגוף אשר אין כנפים לו נקרא חרגול (קאנון ד ו ה ג). — [3]) ואמרו בגמ' ירוש' (שבת ו ח ג) יוצאין בביצת החרגול טב לאודנא ובשן של שועל טב לשינה ובמסמר הצלוב טב לעכביתא.

[4]) בערב' חרד e) במשמ' כעס ורגש. ויש מדמים לזה השרש הערבי ח'רד f) במשמ' בושה.

[5]) בערב' חַרִדַ g), עי' הערה להשרש.

---

a) خَرَج b) حَرْجَل c) حُرْجُل

d) حَرْجَلَة e) حرد f) خرد g) حَرِد

נשים והנולד מהם בעצת אדני וְהַחֲרֵדִים במצות אלהינו וכתורה יעשה (שם י ג). — והשתמשו בזה בזמן החדש במשמ׳ חָסִיד, אדם נזהר מאד במצות הדת, fromm, religious ; réligieux. — ב) חָרֵד לקראת פלוני, מהר לצאת לקראתו, לקבל פניו בקצת דאגה או ברגשי כבוד וחבה: ויבא דוד נבה אל אחימלך הכהן וַיֶּחֱרַד אחימלך לקראת דוד ויאמר לו מדוע אתה לבדך ואיש אין אתך (ש״א כא ב). ויבא (הנביא שמואל) בית לחם וַיֶּחֶרְדוּ זקני העיר לקראתו ויאמר שלם בואך (שם יו ד). — וְחָרֵד אחרי פלוני, מהר בדאגה ופחד ללכת אחריו: ושאול עודנו בגלגל וכל העם חָרְדוּ אחריו (ש״א יג ז). — וְחָרֵד אֶל פלוני, טרח והשתדל בשבילו ברגשי כבוד וחבה: ותאמר (האשה התקועית) אל אישה הנה נא ידעתי כי איש אלהים קדוש הוא עבר עלינו תמיד נעשה נא עלית קיר קטנה ונשים לו שם מטה ושלחן וכסא ומנורה והיה בבאו אלינו יסור שמה ויהי היום ויבא (אלישע) שמה ויסר אל העליה וישכב שמה ויאמר אל גיחזי נערו קרא לשונמית הזאת ויקרא לה ותעמד לפניו ויאמר לו אמר נא אליה הנה חָרַדְתְּ אלינו את כל החרדה הזאת מה לעשות לך (מ״ב ד ט-יג). — חָרֵד ממקום, מהר ללכת משם בפחד מאיזה דבר או בתשוקה למקום אחר: אחרי יי׳ ילכו כאריה ישאג כי הוא ישאג וְיֶחֶרְדוּ בנים מים יֶחֶרְדוּ כצפור ממצרים וכיונה מארץ אשור (הוש׳ יא י-יא). — וְחָרֵד במשמ׳ הקיץ פתאם משנתו: ויהי בחצי הלילה וַיֶּחֱרַד [1] האיש וילפת והנה אשה שכבת מרגלתיו (רות ג ח).

— הִפע׳, הֶחֱרִיד, הַחֲרִיד, מַחֲרִיד, וְהַחֲרַדְתִּי,—עשה שיחרד: ונתתי שלום בארץ ושכבתם ואין מַחֲרִיד (ויקר׳ כו ו). וישבו איש תחת גפנו ותחת תאנתו ואין מַחֲרִיד (מיכ׳ ד ד). עזובות ערי ערער לעדרים תהיינה ורבצו ואין מַחֲרִיד (ישע׳ יז ב). ושב יעקב ושקט ושאנן ואין מַחֲרִיד (ירמ׳ ל י). ולא יהיו עוד (ישראל) בז לגוים וחית הארץ לא תאכלם וישבו לבטח ואין מַחֲרִיד (יחזק׳ לד כח). וירדף (גדעון) אחריהם וילכד את שני מלכי מדין את זבח ואת צלמנע וכל המחנה הֶחֱרִיד (שפט׳ ח יב). ביום ההוא יצאו מלאכים מלפני בצים לְהַחֲרִיד את כוש בטח (יחזק׳ ל ט). ויבאו אלה לְהַחֲרִיד אתם (זכר׳ ב ד). ואבוא עליו והוא יגע ורפה ידים וְהַחֲרַדְתִּי אתו ונס כל העם אשר אתו (ש״ב יז ב). — ובסהמ״א: חרדה שהחריד יעקב ליצחק (מד״ר בראש׳ סו). חרדה שהחרידה רות לבועז (שם רות ג ח). — ואמר הפייטן: בן את ואחות אם ואף גם כל שאר תבכו למשפחות וגדדו בם גדוד, דוד טוב וכל אנשים וגם נשים בכו ואני בבכיתי אוי אחריד חרוד (קינ׳ לת״ב, יהודה ויצחק).

— נִפע׳, נֶחֱרַד, — נבהל פתאם: ויהי בבא האנשים בית דניאל והוא מתפלל ומודה ולא נחת מפניהם ולא נחרד לבבו לקול שאונם (יוסיפון ה ג). — ואמר הפייטן: חסרה זכות אבות ולא תליץ בעד זרעם וסף גועם ונחרדו הרוד (קינ׳ לת״ב, יהודה ויצחק).

— הָפע׳, יָחֳרַד, — כמו נחרד: זוי שאול במחתרתו אף כי אציע, חזיתי והנה שם לחברה ולהפציע, טפש לבי וְהָחֳרַד בי לבין מות כפסיע (סליח׳ ג ע״ת, יתכיאני). ויהי לשבעת הימים ביום ר״ח סיון יום ביאת ישראל לסיני לקבל את התורה הוחרדו אותם אשר בחדר ההגמון ועשו בהם האויבים כאשר עשו בראשונים אשר בבתיהם ויתעוללו בהן ויתנום לחרב (קונט׳ גזר׳ תתנ״ו לראב״ן).

— הִתפ׳, יִתְחָרֵד: שבתוך המראה ההוא (שראה ירמיהו) היה חרד ומתחרד וקורא אוי על עצמו שראו עיניו השם והוא היה בעיניו טמא שפתים (ר״ם א״ת, יקוו המים ח). ולוה אמר ובעתתו רוח רעה מאת ה׳ ר״ל שהיה כבדי ומתגעש ומתחרד פעמים רבות בסבבת רוח רעה (ר״י אברבנאל, ש״א יו). בשמעם (המלאכים) זכרון התפלה מתחרדים אלו לעומת לאלו ואומרים כולם כאחד קדוש קדוש קדוש (מנות׳ י ד). ובשמעם הדבור הנאה והנעלה מתחרדים אלו לעומת אלו (שם ג).

ב. חָרֵד [1], ממנו ב.חֲרָדָה.

*חָרָד [2], ש״ז, מ״ר חֲרָדִים,—כעין הלון ארוך לא מפלש עשוי בכותל, ישמש כעין ארון לבגדים וחפצים וכדומה, Wandschrank ; placard ; cupboard : הגנבים שנכנסו לתוך הבית כל הבית כולו טמא דברי ר׳ מאיר וחכ״א אינו טמא אלא עד מקום שהן יכולין לפשוט את ידיהן וליגע מקום גניבה מודה ר׳ מאיר בחרדין [3] וחרויין שאין בהן מקום רגלי הגנבים

---

[1]) בהללי ח בשוא פשוט.

[1]) בערב׳ הרד a), שמשמש במשמ׳ של קריעה, ועי׳ הערה לערך ב.חֲרָדָה.

[2]) עי׳ הערה לקמן. — [3]) כך בנוסח׳, ובמהד

a) هرد

שאינו טמא אלא עד מקים שהן יכילין לפשוט ידיהן וליגע (תוספתא טהר' ח ה).

א. חֲרָדָה, ש"נ, סמי' חֶרְדַּת, מ"ר חֲרָדוֹת, — רגש הפחד והבהלה של אדם חָרֵד, Schrecken; frayeur; terror: ויחרד יצחק חֲרָדָה גדלה (ברא' כז לג). ותהי חֲרָדָה במחנה בשדה ובכל העם (ש"א יד יה) קול חֲרָדָה שמענו פחד ואין שלום (ירמ' ל ה). והאנשים אשר היו עמי לא ראו את המראה אבל חֲרָדָה גדלה נפלה עליהם ויברחו בהחבא (דני' י ז). תעה לבבי פלצות בעתתני את נשף חשקי שם לי לַחֲרָדָה (ישע' כא ד). ותרגז הארץ ותהי לְחֶרְדַּת אלהים (ש"א יד יה). חֶרְדַּת אדם יתן מוקש ובוטח ביי' ישגב (משלי כט כה). ש ח ר ד ה מסלקת את הדמים (נדה' ד ז). ומרוב שנכנסה בו ח ר ד ה (מפני הנחש) נתבהל ונשר שערו (מד"ר במות כד). שתי ח ר ד ו ת חרד יצחק אחת בהר המוריה כשעקדו אביו ונטל את המאכלת לשחטו נגלה הקב"ה עם המלאכים ופתח את הרקיע ויצחק נשא עיניו וראה הדרי המרכבה וחרד ונזדעזע וכאן חרד ח ר ד ה וכו' והיתה ח ר ד ת ו גדולה מאותה ח ר ד ה (תנחומא תולדות כב). — ובמשמ' טְרְחָה והשתדלות: אמר נא אליה (להאשה השונמית שהכינה הכל לאלישע) הנה חרדת אלינו את כל הַחֲרָדָה הזאת מה לעשות לך (מ"ב ד יג).

ב. חֲרָדָה[1], ש"נ, מ"ר חֲרָדוֹת, — בלאים, קרעים, בגדים קרועים שלֹבש אדם בשעת צערו ואבלו, Fetzen, Lumpen; chiffon, haillon; rags: כה אמר אדני יי' לצור הלא מקול מפלתך באנק חלל בהרג הרג בתוכך ירעשו האיים וירדו מעל כסאותם כל נשיאי הים[2]) והסירו את מעיליהם ואת בגדי רקמתם יפשטו חֲרָדוֹת[3]) ילבשו על הארץ ישבו ח ר ד ו לרגעים ושממו עליך (יחזק' כו יה-יו).

צו"מ חדרין, ובר"ש (טהר' ז ו) חררין, והגר"א רגיה מדעתו חורין, והנה נגד גרסת הר"ש מעידים שני עדים, הנוסח' וכ"י אר"פ, שבשניהם יש ד אחת בתוך התבה, ונגד גרסת הכ"י אר"פ מכרעת גרסת הנוסח', מפני שכל ענין ההלכה והלשון: מודה ר"מ בח . . . . שאין בהן מקום רגל הגנבים, מוכיחים כי אין פה הכונה לחֶדֶר כי אם לדבר שבתוך הכותל, וכן פרשו ר"ש והגר"א והמפרשים האחרים. ועוד שיותר יש לחשב כי מלה לא רגילה ח ר ד י ם נהיתה בידי המעתיק להמלה הרגילה חדרים ממה שנניח כי מלה רגילה חדרים נהיתה למלה לא רגילה חרדים. ז[illegible] משמ' המלה, הנה כאמור למעלה, אין ספק כי הכונה בה לבית קבול עשוי בכותל להנחת חפצים, וכמו שפרשו המפרשים, אלא שאין זה חלל צר שלזה יש המלה ח̇ר, וגם לא חלון קטן שזו היא משמ' המלה הדויים או תרויים, עי' זה הערך, והמנהג הפשוט בכל הבתים בארצות הקדם שבתוך הכותל עשויים כעין חלונות ארוכים לא מפלשים והם משמשים שמוש של תבה או מגדל לשים בהם כלי הבית, בגדים וחפצים, המנהג הזה עושה ל ו ד א י כי הכונה בהמלה חרדים כאן היא מין הארון הזה.

[1]) עי' בהערה [3]) שלקמן. — [2]) לפי השבעים: נ ש י א י ה ם. — [3]) פרשו הקדמונ' והאחרונים חרדות זו במשמ' א. חֲרָדָה, ואמרו שזו השאלה מליצית. אבל, מלבד שעצם ההשאלה ל ב ש ח ר ד ו ת אינה כ"כ נמלצה, עוד קשה הכפל אח"כ וחרדו לרגעים, שזה מיותר לגמרה, ומחליש המליצה. וכבר רצו קצת החדשים להגיה קדרות במקום חרדות, ואולם גם בזה לא נרפא הכתוב כי לפי ההקבלה עם מה שנאמר קודם: והסירו את מעיליהם ואת בגדי רקמתם י פ ש ט ו, נצרכה פה ל ב י ש ה ממש, לבישת ב ג ד י א ב ל. וכבר הרגיש בעצם הדבר הרמ"ל מלבים בפרושו על יחזק' ואמר: חרדות ילבשו ה ל ב ו ש י ה י ה ל ב ו ש ח ר ד ו ת ר"ל ל ב ו ש ש ק ו א פ ר. ע"כ. רק אין צרך לפרש חרדות לבוש של חרדות, אלא ש ח ר ד ה הוא שם ללבוש של קרעים, של בלאים, וכדומה, ילבשהו אדם בצרה ואבל, ונשמר לנו במש' שמהות, בהלכ' קריעת האבל, שם דומה ממש ל ח ר ד ו ת, רק במשקל זכר, ח ר ו ד, ופרש המפרש שהוא בגד בזוי, וגזרו לוי מהשרש הערבי הרד, ועי' הערה לערך ח ר ו ד. והשתמש הנביא כאן ביחוד בשם זה לכונת לשון נֹפל על לשון עם הפעל ו ח ר ד ו שאחרי כן.

תם כרך שלישי